

౨ R8

అముక్త మాల్యద

నా మాం త రి ము

విష్ణుచిత్రియము

శ్రీ పృథ్వీదేవరాయ మహారాయ ప్రణేతము

కవివర్యుని

వేదమువేంకటరాయశాస్త్రిప్రణీతము

వేదమువేంకటరాయశాస్త్రిఅండ్ప్రెస్
శుభాక్షిశ్రీశ్రీశ్రీమణిగుడిసంగు. నాదరాసు - 1

All Rights Reserved

Rs. 50/-

త్రవముద్రణము - 1927

ద్వితీయముద్రణము - 1964

CHECKED

JUNE 1981

CHECKED
1992

శ్రీ పమ్మి పొన్నయ్యసెట్టిగారి
చంద్రికాముద్రణాలయమున ముద్రితము
17 కలాయసెట్టివీధి, పాతచాకలపేట,
మదరాసు. 21.
జనవరి 1964

UNIVERSITY OF HYDERABAD.

Acc. No. 304.

Date. 18 AUG 72.

LIBRARY

ముఖచిత్రమున శ్రీ శంకరేశ్వరస్వామివారి చిత్రమును చేర్చుటకు అనుమతి యిది.
తిరుపతి దేవస్థానము అధికారులు శ్రీ వెలికాని అన్నారావుగారి మాకృతజ్ఞతలు.

Sri Vedam Venkataraya Sastry Garu

శ్రీరస్తు ఆముక్తమాల్యద - సంజీవనీవ్యాఖ్యానమేతము

ఉ పా ధ్వా త ము

ఏ త ద్వా యా వ్యా ప్ర స క్తి

మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములో ఆముక్తమాల్యదంగూర్చి వ్యాఖ్యలును నూచికలును కొన్నికలవు. అవియన్నియు కొన్నిభాగములకే వివరణోద్యమములు. ఈ ప్రబంధరాజమును సుబోధమునేయుటకై ఆధునికులలో అత్యుత్తమకృషి గావించినవారు మచిలీబందరు జిల్లా జడ్జి సి. పి. బ్రౌన్ దొరగారు. వారికి తోడ్పడిన మహాపండితులు, మనువస్వాది ప్రబంధవ్యాఖ్యాత జాలూరి అప్పయ్యపంతులవారు. మఱి లోకులకు కడచిన 40-50 సంవత్సరములలో ఈ మహా ప్రబంధపుఁదత్తము కీర్తిశేషులైన వావిళ్ల రామస్వామికృష్ణగారితే ప్రెసిడెన్సీకాలేజిలో ఆంధ్ర పండితులుగానుండిన చదలవాడ సీతారామకృష్ణులు అను విద్యద్వరేణ్యుల తోడ్పాటున ముద్రిత ప్రకాశితమైన పుస్తకమువలన, ఉపలబ్ధమగుచుండినది. — వారికి ప్రథమముద్రణార్థము వ్రాతప్రతి దొరకిన ప్రకారము- గ్రంథము ప్రణీతమైన నన్నూలు వత్సరములు అప్పుడప్పుడు వ్యాఖ్యలుకూడ పండితనిర్మితములగుచుండినవి. 50 ఏండ్లక్రిందట వానినన్నిటిని సంపాదించి నెల్లూరు నవాబుశేట వాస్తవ్యులు, కీర్తిశేషులు శ్రీమాక వింజమూరి నరసింహాచార్యులవారు బహుప్రాచీనవ్యాఖ్యా సమాకలన ప్రాయముగా నొకవ్యాఖ్యను సిద్ధపఱచుకొనియుండిరి. అట్లుండ ఒకప్పుడు నెల్లూరిలో మూలప్పేటలో మూలస్థానేశ్వరుని కోనేటిలో కొండమీది నరసింహస్వామికి భక్తమండలి తెప్పతిరునాళ్ల మహోత్సవము జరుపుచుండఁగా మిలితమయిన విద్యర్థిరీషత్తులో మహిష్మతుయిన గోష్ఠి విరాజిల్లుచుండును-నరసింహాచార్యులవారు తన సమకూర్చిన యా వ్యాఖ్యను రామస్వామికృష్ణులవారికి ముద్రణ ప్రకాశనాదికమునకై ఇయ్య నంగీకారమును తెలిపిరి. ఆనంతరము వారివలన శ్రీకృష్ణులవారు దానింగైకొని ఆ చదలవాడ సీతారామకృష్ణులవారి తోడ్పాటున ముద్రణకృత్యమును నెఱవేర్పిరి. ఈవృత్తాంతము మధురవరేణ్యులైన యా చదలవాడ సీతారామకృష్ణులవారే నాకు వక్కాణించిరి. నాటినుండి నేటివఱకు ఆ వ్యాఖ్యప్రసిద్ధమై విద్యార్థికానుభవమగు భాసిల్లుచుండినది. ఆ వ్యాఖ్యలేనిచో ఈ ప్రబంధము ఎప్పుడో అంతరించియుండును.

ఆముక్తమాల్యదా గూఢార్థప్రకాశనకై అత్యంతమయిన కృషి గావించిన మహావిద్వాంసులలో కీర్తిశేషులు మధురవర్యులు వర్తమానకతాబీసన్నయాచార్యులవారు కల్బరత్నాకర విఘంటు నిర్మాణకర్తృత్వము శ్రీమాక బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులవారు. వీరు ఏకద్రగంధ తత్త్వప్రకాశకమయిన నిజకృషి నెల్ల ఆ నిజనిఘంటువులోనే నాటియున్నారు. మఱియు, ఏమితి తత్త్వమును నెలకొల్పుటకై మహాభినివేశముతో ఈ కావ్యము నిర్మితమో ఆ విశిష్టాద్వైత తత్త్వమును ఈ పూర్వ వ్యాఖ్యానములలో నేదియు తడవమించేనీ అనుతమును సరిగా వివరించుటకే ఈ మఱియవ్యాఖ్య అవశ్యకమయినది. కడమ కేవల కావ్యమార్గమందు సయితము విస్తరము వలసివచ్చినది.

మూలగ్రంథము అతి ప్రాథమగుటంబట్టి, ఆ వ్యాఖ్యలు చాలక యున్నందునను ఎంత విస్తరముగా నేని వ్యాఖ్యవలసియే యుండుటంబట్టియు ఆంధ్రభారతీ పాదపద్ధతాధుడైన యథామతి ఈ విపుల వ్యాఖ్యను 'సంజీవని' యను పేర రచించి ప్రకటించివాడ.

నేను ఈవ్యాఖ్యను ఇప్పటికి పది పండ్రెండు సంవత్సరములకు ముందే నిర్దిష్ట నారంభించితిని. వ్యాఖ్య ఈపాటి విపులముగనని ఆదిలో నేను ఊహించుకొనలేదు. రెండవ్యాసములకు వ్రాసియాడఁగా, 'బావిశ్రవ్యఁగా బేతాళములు వెలువడినట్లు' లయినది. గ్రంథమున కెల్ల జీర్ణోద్ధారమే కావలసివచ్చినది. అందులకై సమగ్రసంస్కరణ-సాధుపాత నిర్ధారణ-వ్యాఖ్యానిషహరణ-సమంజసార్థావిష్కరణ-పూర్వక విపులవ్యాఖ్యానమును వ్రాయువద్దయించితిని. ఈ నావ్యాఖ్యానము పూర్తికైంది ఇప్పటికి ఆయిదాతేండ్లయినవి.

వితస్తుద్రణమునకు ధనప్రాప్తి.

ఒకానొకప్పుడు పోలీసువారు ఆక్లిలగ్రంథవ్యాపారులపై నభియోగము కావించు నుద్యుక్తులై యుండఁగా ఆ విషయమున దొరతనమువారికి కొన్నివిన్నపములు చేయుటకై పచ్చెయిప్పు కాలేజిలో పండితసభ కూడిన దినమున, ఆ సభకు, పీఠికాపురము మహారాజావారు, సర్వవిద్యా పోషకులు, మహావదాన్యులు, ఆధునిక కృష్ణదేవరాయలు,-

శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరావు బహద్దరువారు,

విచ్చేసియుండి సభాకార్యానంతరము,-నన్ను, "ఇప్పుడు మీరు ఏమి వ్రాయుచున్నార?" అని యడిగిరి. ఇప్పుడు నేను ఆముక్తమాల్యదపై వ్యాఖ్య వ్రాయుచున్నాను." అని మహారాజావారికి విన్నపించితిని. "దానిని మేము వ్రాయింపఁ దలంచియున్నామే" అని వారు నెలవిచ్చిరి. "ఎవ్వరు వ్రాసినను తమరు వ్రాయించినదే కానేరదా?" అని నేను వచించితిని. ఆనంతరము వారిధివాను గారిచే లేఖముఖముగా "దాని ముద్రణమున కెంతపట్టును?" అని యడిగించిరి. అప్పటికి గ్రంథము ఇంత విపులముగనని ఊహింపనందున, ఆ కాలపు వెలలను ముద్రణభృతులనుం బట్టి ఇంచుమించుగా, రు. 1200 పట్టునని తెలిపితిని. ఆమొత్తమును తస్తుద్రణమునిమిత్తము పారితోషికముగా వారు వెంటనే నాకు పంపిరి. ఆ మహితోదార్యమునకు నా కృతజ్ఞతను శ్రీ శ్రీ మహారాజావారికి వెంటనే జాబుచే తెలిపికొంటిని. ఈవృత్తాంతము జర్నసుయద్ధమునకు పూర్వము జరిగినది.

గ్రంథము పూర్వ సంకల్పితమునకన్న పెక్కుమడుంగు లగుటయు, యుద్ధానంతరము ఘట్టిత పటాది మూల్యములును, ముద్రణభృతులును మనుపటికన్న పెక్కుమడుంగు లగుటయు సంభవించినది. మహారాజా వారొసంగిన ధనము ఆముక్తపు వ్రాతప్రతులను విలుచుటకును, ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో గ్రంథశోధనలు చేయించుటకును వ్యయమైనది. అట్టిసమయమున ఆంధ్రవిద్యాపారగులును ఆంధ్రభాషాపోషకులును అగు.-

శ్రీయుత కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు ఎమ్. ఏ.

(ఇపుడు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాల యోషాధ్యక్షులు) ఈగ్రంథము ప్రకటనార్హమని భావించి, అందులకై ధనసహాయము చేయుండని నిజమిత్తులను కొందఱను హెచ్చరించిరి. వారిలో ఒక్కరుమాత్రము-హైకోర్టు న్యాయవాదిపదమున కలంకారభూతులు, ప్రతిభాబృహస్పతులు, కరుణామయులు, రోపకారపారీణులు, బహువిద్యార్థిపోషకులు, దేశోపకారులు, ఇదానంతన

దానకర్ణులు, నాకు ఆప్తశిష్యులు, ఆప్తబంధువులు, మత్స్యభవమైన పుదురిద్రావిడ సంఘమునకు చూడఁదగులు, బాల్యప్రభృతి నాకు అత్యంతప్రేమపాత్రము, జ్ఞానవృద్ధులు నగు-

మ.-రా.-రా.-శ్రీ, శ్రీయుత అల్లాడి కృష్ణస్వామయ్య, బి. ఏ., బి. ఎల్., గారు.

ఏకదశాంశ ముద్రణాదికమునకై రూ. 1000 లు సాయము పంపినారు. నేను జీవితయు ఆయుతయు లేక ఏకదశాంశ ముద్రణభారముక్రింద క్రంగిపోవుచున్న యీ నడిమిదినములలో ఈ క్రింద పేర్కొన్న రకజ్ఞులు నాకు శతాధికరూప్యములుగా ధనము లిచ్చి నాకష్టమును తొలగించుచుండిరి. శ్రీగద్వాల సంస్థానప్రభువు

శ్రీ శ్రీ సీతారామభూపాలరావు బహద్దరువారు

తోడ జోడుకాలువలు రూ. 600 లు నొసంగిరి.

మ.-రా.-రా.-శ్రీ, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు, 'ఆంధ్రప్రత్తి' కాధిపతి.

- ,, అల్లాడి సూర్యరామయ్యగారు, బి. ఏ., (చకీల్)
- ,, నేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారు, ఎం. ఏ.,
- ,, తదనుజులు రాఘవయ్యగారు, ఎం. ఏ.,
- ,, దొడ్డ వేంకటరామరెడ్డిగారు, (కావలి)
- ,, దొడ్డ రామిరెడ్డిగారు, నిధిపతి (నెల్లూరు)
- ,, గోవిందరెడ్డిగారు, Dr. M. B. B. S.
- ,, తూములూరి శివరామయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.,
- ,, పొణకా వీరారెడ్డిగారు, (అల్లూరు)
- ,, చతుర్వేదుల వేంకటరాఘవయ్యగారు.
- ,, చతుర్వేదుల శ్రీరామయ్యగారు.

ఇట్టి యీవులచేత ఆకష్టకాలములో కలుంబమును పోషించుకొనుచుంటిని. ఇంకను మత్స్య హాయిలు ఎందఱోగలరు.

ఇట్లు కొందఱు వదాన్యులు ధనమిచ్చినను, ఒకప్పటికి కూడినధనము ముద్రణాదికృత్యములకు పర్యాప్తము గాకయుండినది. ఆంధ్రగైర్వాణ గ్రంథములనే రమారమి రూ. 900 లకు కొనవలసి వచ్చినది. దుర్దైవవశమున మందబృష్టియైతిని. దానంజేసి కార్యసహాయులకై రూ. 1500 ఎక్కుదుగానే వ్యయమయినది. ఆసమయమున, నేను రిక్తఁడను రుగ్గుఁడను నిరాయుతిని బహుకలుంటిని, ఉక్తకారణములచేత బహువ్యయంఁడనుంగాన, ముద్రణమునకు తక్కువపడిన ధనమును వ్యయించుటకు స్వకైతేకయు నుంటిని. దాని నెఱింగి యీగ్రంథము తప్పక ముద్రితమగుఁగాక యని నెల్లూరుజిల్లా కావలితాలూకా ఇందువూరు గ్రామవాస్తవ్యులు, భూస్వాములు—

శ్రీయుతులు ఎఱఁబ్రోలు రామచంద్రారెడ్డిగారు

ఏకస్తూలక ధాన్యభావంబును, ఏకద్వ్యాఖ్యాన వైపుల్యంబును తిలకించి, అవశ్యమిది ముద్రితమగుఁగాక యని వూనినవారై ఏకత్కార్య నిర్వాహముకై కావించిన యీవికి వివరణము.—

కారి ప్రథమగృహిణికి దాసువర వంశాలంకారభూతులైన శ్రీమత్కమలాంబా రామిరెడ్డి నామ విఖ్యాతదంపతుల పుత్రి కామణి యగు—

శ్రీ శ్రీదేవమ్మ గారికి,

పుణ్యేశ్వరాలికి, పతికి ప్రాణములో ప్రాణముగాను, మనస్సులో మనస్సుగాను ఉండిన వివేకకాలినికి భాగ్యకాలినికి, ఆ గౌరీమహాలక్ష్మీలవలె పావనరూప సంపన్నయైన ఆశ్రితపోషణ సేవక వాత్సల్య దేవప్రాప్త్యాభిక్షిప్తీనానకంపా సద్విద్యారసగ్రహణప్రజ్వలచేవిరాజిల్లిన మహనీయురాలికి, లేజవరాలికి, కాశ్యోత పుణ్యలోకనివాసము కల్గునట్లుగా ధర్మవ్యయముచేయ సంకల్పించి యుంచిన ధనమునుండి నాకు ఏతద్ధర్మముద్రణపూర్తికై అప్పడప్పడు రూ. 2500 ల పరిమితిం జేందువఱకు విరాళ మొసంగిరి. అట్టి యా విద్యాభిమానులు శ్రీ గెడ్డిగారు నన్ను కోరిన దేవునగా—

మర్త్యులు ఎంతకాలము మర్త్యలోకమున స్థరింపబడుదురో అంతకాలము వారికి స్వర్గోక నివాసభాగ్యము కలుగును.—

‘క్షీతి నెవ్వనినామము స | త్కృతి నెన్నిదినంబు లుండు దివి నాపుణ్య వ్రతుఁ డంతకాల ముండును, | ధృతి నింద్రద్యుమ్ను నునికి దృష్టాంతముగా.’

ఆను ధర్మవచనమును ప్రమాణీకరించినవారై తమ యాదేశేరికి ఆమహాభాగ్యము కలుగునట్లుగా తద్గుణసంపత్తిస్తావత్పూర్వకముగా ఈ గ్రంథమున తచ్చుభ నామ సంఘటనముగావింప నన్ను గోరి నారు. పురుషుల విద్యాభిమానగుణసంపదలకన్న ఇట్టి యిల్లాండ్ర వైదుష్యమహిమను శ్రీవిద్య కొఱవడుచున్న మనదేశమున అభినందించుట అత్యంత ప్రధానముగదా యని నేనును పరమసంతోషముతో ఆభాగ్యకాలిని ఏతద్ధర్మ నిదానముగా ఇందు నిరూపించినాడను.

ఆనువంగికముగా నిచట మదీయ మహాపాఠాలును మతోద్వేషక ప్రాయాలును ఆయిన రసిక విద్యచ్ఛిఖామణులను కీర్తి శేషులైన,

శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజా

శ్రీ వెలుగోటి శ్రీరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహద్దరు, కె. సి. వి. ఇ.,

వారిని స్థరించునందులకు విద్యాభిమానులు నాపై కినియరుగావుత. ఆప్రభువు నాకు ఉపకృతి చేసిన ప్రకారము ఒండు విశదీకరించెద.

నేను నాయాంధ్రాభిజ్ఞాన కావంతలమును ప్రకటించి వారికి ఒకప్రతి పంపితిని. అంతట వారు నాతో సమావేశముంగోరి మదరాసు హంటురోడ్డు మోతీమహాలులో నాకు దర్శనమొసంగి, సల్లాపానంతరము నాకు కొంతధనము పారితోషిక మొసంగవచ్చిరి. నేను వారిని ఇట్లు ప్రశ్నించితిని. “ఈ గ్రంథము ముద్రితమైనది. దీనికై యిప్పుడు నేను అధమర్ణుడనుగాను. జీవనముకై నాకు క్రిస్టియన్ కా లేజిలో కొలువున్నది. ఏల ఏలినవారు నాకు ఈ ధన మీయవలయును ; ఏల నేను కైకొనవలయును” అంతట వారు సెలవిచ్చిరి.—

“మీకు కా లేజిలో జీతము స్వల్పము. అది మీకు కటుంబభరణమునకే చాలదు. మీరు పుస్తకములు ఆచ్యుతేయించుటకు ఋణములు చేసి ఇబ్బందిపడుదురేని మఱిపుస్తకములు వ్రాయరు. మీరు వ్రాయవలసినది, మేము ముద్రింపింపవలసినది. మన మీరువురము పరస్పరసాహాయ్యముతో ఈతీరున లోకోపకారము చేయవలసినవారము. కావున మీరు ఈ లేజమును గ్రహించుట యుక్తము”, ఆ మాటకును ఆప్రసాదమునకును నేను అత్యంతము సంతుష్టుడనై అపైకమును గ్రహించితిని. అప్పటి

The late Sri Sridevamma Garu

Wife of Sri Yerrabrolu Ramachandra Reddy Garu of Nellore Dt.

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద - విషయసూచిక

ప్రకాశకవిజ్ఞప్తి	
1. విజయనగరసామ్రాజ్యము ...	1
2. రాయలవంశము ...	2
3. రాయలజననకాలము ...	3
4. ఆళియరామరాయలు ...	8
5. రాయలపట్టాభిషేకము ...	10
6. రాయలదేవేరులు ...	11
7. పట్టాభిషేకకాలమునరాయలు ...	18
8. దిగ్విజయములు ...	16
9. ఆముక్తరచనాకాలము ...	20
10. కర్తృత్వవిచారము ...	28
11. సాహిత్యగోష్ఠి-ఆప్తదిగ్గజములు... ..	26
12. ఆముక్తమాల్యదాహృదయము ...	30
13. రాయలచరమదశ ...	32
వీతిక	
1. గ్రంథగుణములు ...	1
2. గ్రంథదోషములు ...	8
3. కవిగుణాదికము ...	5
4. సర్వంకషపాండిత్యస్ఫోరకములు ...	7
5. నానుడులు ...	15
6. సంప్రదాయాదులు ...	15
7. ఇతరకవిజాప్తములు ...	16
8. ఇందులేనియవలక్షణములు ...	18
9. ఛందోజ్ఞానము ...	18
10. ఉత్కర్షితేతువులు ...	20
11. స్వభావవర్ణన ...	20
12. లోకోత్తరతేర్చిత్వములు ...	21
13. శేషసుఖమారత ...	21
14. దుష్టపాఠదుష్టవ్యాఖ్యానములు ...	22
15. వ్యాఖ్యాతాదిప్రక్కప్రచ్ఛందోదోషములు ...	24
16. సందిగ్ధములకుసమాధానములు ...	25
17. త్రియతిలోభంగము ...	26
18. ప్రాసవిశేషములు ...	26

19. వ్యాఖ్యాతాదిప్రక్కప్రస్థానభంగములు ...	26
20. ఆక్షేపసమాధానములు ...	28
21. అర్థసంధ్యాదికము ...	28
22. ఇత్యసంధ్యాదికము ...	29
23. క్వాశేకారసంధి ...	29
24. ఇతరేకారసంధి ...	29
25. క్వాశేకారసంధ్యాభాసములు ...	30
26. అందిచ్చు ...	30
27. తాడువంటివ (వంటివి) ...	31
28. సవతాలు ...	31
29. తివ్రొలిచి (వంటివి) ...	31
30. కాగిలది ...	32
31. అనతిచ్చు ...	32
32. వానన్న ...	32
33. తత్సమేకారసంధి ...	33
34. ఈగుసీగు ...	33
35. కల్లాన ...	33
36. అచ్చలోసంబుదిడుజునవలోపము ...	35
37. వల్లపంచమి ...	35
38. కొనికికాదేశము ...	36
39. బహువచన'కు'లోఉలోపము ...	36
40. బైపవిభక్తికకార్యమురామి ...	36
41. సమాసమునలట్టునవ ఉలోపము ...	37
42. అన్యాయలకు ఉలోపము ...	37
43. ముగాగమ లోపము ...	37
44. టుగాగమమురామి ...	37
45. తద్రవిశేషణీకారమునవమ గాగమము ...	37
46. ఉపమాన పూ. ప. కర్త ...	38
47. ఏకాక్షరసం.శ.నవ హ్రస్వమువచ్చుట ...	39
48. తమడు ...	39
49. సమాసముధ్యమున వ్యస్తపదములు ...	40
50. మరపాదిభాషికములు ...	40
51. క్రియాజన్యవిశేషణములతో	
తత్కర్త సమసించుట ...	40

చచనవ్యత్యాసములు	...	40	3. విష్ణుచిత్తులవారు	...	78
వర్ణహీనవర్ణన	...	40	4. దక్షిణమధుర	...	87
విభక్తివ్యత్యాసములు	...	41	5. పాండ్యమత్స్యధ్వజుడు	...	129
ఆవిహితపువర్ణ (క)ము	...	41	6. గ్రీష్మగమము	...	138
స్త్రీత్వస్పష్టి	...	42	7. పాండ్యరాజు వైరాగ్యము	...	169
స్త్రీత్వనష్టి	...	42	8. విష్ణుపారమ్యస్థాపనమునకు మన్ననారు		
ప్రకీర్ణము	...	42	విష్ణుచిత్తులవారిని నియమించుట	...	174
తిరుమలైవి	...	48	9. విశిష్టాద్యైక ప్రతిష్ఠాపనము	...	185
కొన్ని శబ్దములకు అర్థనిర్ణయము	...	45	10. ఖండికీకేళిధ్వజ సంవాదము	...	200
ఆప్రయుక్తములు	...	46	11. విష్ణుధ్యానము	...	245
దుష్కృతములు	...	47	12. విష్ణుచిత్తుల విజయము	...	256
ప్రకమభంగములు	...	47	13. వరాలజాలెత్తెచ్చిక్రిందబడుట	...	258
పెద్దనకానముపై యాత్మపములు	...	48	14. విష్ణుచిత్తులవారి నూరేగించుట	...	259
రాయవాద విమర్శము	...	48	15. నారాయణుడు ప్రత్యక్షమగుట	...	260
లింగ సామ్యము	...	48	16. దళావతారిస్తోత్రములు	...	265
గోళప్రయోగములు	...	49	17. విష్ణుచిత్తుని పురప్రవేశము	...	285
సాయంసంధ్యవిరహోద్దిపకము కాదట	...	52	18. యామునాచార్యచరిత్రము	...	298
ఆపూర్వశబ్దములు	...	53	19. కర్పర్యవర్ణనము	...	320
గూట, తృణతా, కన్మిసరు,			20. శరదృతువర్ణనము	...	381
తెండి, హిండితము	...	56	21. యామునప్రభు దిగ్విజయము	...	428
రాయవాదవిమర్శ-కైలి	...	59	22. అలర్కళాకము	...	429
పాకము	...	62	23. యామునప్రభువునకు జ్ఞానోదయము	...	438
రాయప్రశంస-పారిజాతములో,			24. రాజనీతి	...	484
మనువులో	...	63	25. యామునప్రభువు తపస్సునకేగుట	...	478
రాయప్రశంస-ఆముక్తములో	...	64	26. గోదాదేవి	...	484
రాయప్రశంస-కృష్ణరాయవిజయములో	...	64	27. వసంతర్తువు	...	545
రాయప్రశంస-రాయవాచకములో	...	65	28. మాలదాసరి	...	604
రాయప్రశంస-దండయాత్ర	...	65	29. బ్రహ్మరాక్షసుని పూర్వజన్మ		
పెద్దనాగోచరములు	...	66	పుత్రాంతము	...	650
కృష్ణరాయని కలవడని వర్ణనలు	...	68	30. శ్రీరంగయాత్ర	...	677
ఉపసంహారము	...	68	31. గోదాదేవి శ్రీరంగనాథుని		
పీఠికానుబంధము	...	73	పరిణయంబగుట	...	61
ఆముక్తమాల్యద					
పద్యంతములు	...	47			
విలిపుత్తూరు	...	49			

Sri Krishnadeva Raya & his Queens Chinnadevi & Tirumaladevi
(Metal Images at Tirumala)

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

ప్రకాశక విజ్ఞప్తి

ఈయముక్తమాల్యదా సంజీవనీవ్యాఖ్యను మాతాతగారు ప్రకటించి (1927) నేటికి ముప్పదియేండ్లు. ఒక్క జేయి ప్రతులే ముద్రింపబడినవి. మఱి పునర్ముద్రణభాగ్య మిన్నాళ్లకు కలిగినది. ఈ ప్రబంధమును రచించిన మహాకవి సర్వదక్షిణాపథ చక్రవర్తిగా ఇరువదేండ్లు వెలింగిన శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. ప్రథమముద్రణావసరమున మాతాతగారు ప్రత్యేకముగా తారీఖుల తోడి కవిజీవితచరితాదలను వ్రాయలేదు. నాటికింకను చరిత్ర ఎంతో తెలిసికొనవలసిన స్థితియందుండినది. తర్వాత చాల పరిశోధన జరిగినది. రాయలవారినిగుఱించి వ్రాయుటకు నేడెంతో సామగ్రి దొరకేయున్నది; తామ్రపట్టికలును శిలాశాసనములును దాదాపు వినువందల వఱకు కలవటం. ఇవి సంస్కృతాంధ్రద్రావిడ కర్ణాటభాషలలో నున్నవి. నాటి కవిశ్వరులును పండితులును ప్రభువులను కొనియాడుచు గ్రంథములు వ్రాసియున్నారు. సమకాలిక మహమ్మదీయులును విదేశీయవర్తకులుగా వచ్చిన పోర్చుగీసువారును విజయనగరముపై విస్తారముగా వ్రాసియున్నారు. ఇవిగాక దేశమందలి గ్రామములలోని దండకవిలేలును క్షేత్రీయులును విస్తారము దొరకినవి. అన్నిటికిని ముఖటాయమానముగా రాయలవారి యముక్తమాల్యద ఆనాటి జనజీవనమును మనకు కన్నులకు కట్టినట్లు తెలుపుచున్నది. వీనివెల్ల సమన్వయించి చరిత్రకారులు పలువురు చక్కని గ్రంథములు రచించియున్నారు. వారునాగురచించిన విషయముల సారాంశముల ననుబంధించుచు నాకుఁ దోచిన నూతనాంశములను లఘువుగా హెచ్చరింప యత్నించెద.

౧ విజయనగర సామ్రాజ్యము

క్రీ. శ. 1336 వ సం॥ శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిలవారు తుంగభద్రానదీతీరమున విజయనగర నిర్మాణమునకు శంకుస్థాపన మొనర్చి ఆసమయమున కే. శ. 1258 ధాతు వైశాఖ శు. 7 పుష్యమీనక్షత్ర సోమవార్తమున శనివారమునకు (క్రీ. శ. 1336 మే 1 శనివారము) హరిహరరాయలకు పట్టాభిషేక మొనర్చిరి. ఇది నాటిరాజకీయచరిత్రలో నొక మహత్కార్యముగా గణింపబడినది. ఎంగులకేరగా విజయనగరస్థాపనము ఊరక రాజ్యకాంక్ష వలన నేర్పడినదికాదు. ఆనాడు హిందూధర్మమును మహమ్మదీయులబారినుండి కాపాడవలసిన యావశ్యకత ఎంతైనయి ఉండినది. ఓరుగంటి కాకతీయరాజ్యము పడిపోగానే హింగువులకు నిలువనీడలేకపోయినది. అట్టి తరుణమున హిందూధర్మ పునరుద్ధరణమునకే యీ విజయనగరరాజ్యమును శ్రీ మాధవ విద్యారణ్యస్వామిలవారు స్థాపించిరి. వీలేలేనిచో హిందూధర్మ మేమైయుండెడినో!

ఇట్లు స్వామివారిచే స్థాపింపబడిన యీ సామ్రాజ్యమును మొదట సంగమవంశపురాజులు హరిహరరాయలు మొదలు బ్రహ్మదేవరాయలవఱకు పాలించిరి. ఇతనికిడనుండి దేశక్షేమార్థము సాగునగుండ నరసింహరాయలు రాజ్యమును వారించెను. ఇతఁడు మహాక్షేత్ర ఆజేండ్లు సామ్రాజ్యాధినాయకుఁడుగానుండి అవసానకాలమున తన నేనానాయకుడైన తుళువ నరసానాయకుని స్వాధీనమున దీని రాజ్యమును బాలురైన తనకుమారులను, లిమ్మరాయ తమ్మరాయలనువారలను, ఉంచి వారిని రక్షించి వారిలో యోగ్యునికి పట్టాభిషేకము నేయవలసినదని కోరి తాను ప్రాణములు వదలెను. కార్యకర్తయు రక్షకుఁడునుగా నేర్పడిన తుళువనరసనాయకుఁడు మొదట క్రీ. శ. 1486లో

లిప్తుభూపాలుని సింహాసన మెక్కించెను. కాని రక్షకుడైన నరసానాయకుని శత్రువౌకఁ దా
కాలుని విషప్రయోగముచే చంపఁగా నాతనితమ్ముని తమ్మరాయని ఇమ్మడి నరసింహరాయలను పేర
సింహాసన మెక్కించెను. ఈ యువకుడు క్రమముగా వట్టగోరులమాటలువిని నరసానాయకుని
యధికారమును సహింపక అతనిని తొలఁగఁ ద్రోయుటకు ప్రయత్నించెను. పరిస్థితులు విషమింపఁగా
నొకదినము నరసానాయకుడు వేటకని మిషపెట్టి మారాఠరమున విజయనగరమునుండి వెలువడి
గొప్పదండుతో మరలివచ్చి ముట్టడించి, తనశత్రువులను తఱిమి, రాజధానిని కైకొని, తనయధి
కారమును మనుపటికన్నను చక్కఁగా గట్టిపరచుకొనెను. ఈవిషయమునే ముక్కులిమ్మన
పారిజాతాపహరణమున 'కుంతలేశ్వరుడు సిక్కువడంగ విద్యాపురంబుఁ గైకొని నిజప్రాధి
శెరపె.' అని చెప్పినాడు.

తర్వాత తమ్మరాయఁడు (ఇమ్మడి నరసింహుఁడు) ఊరకుండక ఏవో యొకచిట్కు తెచ్చి
పెట్టుచు నేయిండుటనుచూచి అతనిని రక్షణకొఱకని మిషపెట్టి, నరసానాయకుడు వెనుగొండ
దుర్గములో నుంచెను; ఆదుర్గమునకు ఇరువదివేలసైన్యముతో లిమ్మపనాయఁడను నతని కాపుఁచెను.
తన మరణకాలమువఱకు (క్రీ. శ. 1508) తానే ప్రభువుగా వ్యవహరించెను. ఇతనితర్వాత నితని
పెద్దకుమారుడు ఇమ్మడి నరసానాయకుడు సంరక్షకుడై కొన్నాళ్లుండి క్రీ. శ. 1506 లో
తమ్మయదేవుఁడను సాళువ ఇమ్మడి నరసింహరాయలను చంపించి వీరనరసింహరాయ లనుపేరు
వహించి తానే విజయనగరసింహాసనాసీనుఁడాయెను; క్రీ. శ. 1505 నుండి 1509 వఱకు పాలిం
చెను. ఇతఁడు రాజ్యమును అపహరించినాఁ డనుటచేత కాఁబోలు దేశమున అల్లరులు లేచినవి.
సామంతులు తిరుగఁబడిరి. అట్టిసందర్భమున బిజాపురసుల్తాను యూసఫ్ ఆడిల్ ఖాను ఎత్తి
వచ్చెను. ఈసమయమున ఆరెవీటి రామరాజును అతనికుమారుడు లిమ్మరాజును నరసింహరాయలకు
అండఁగా నిలిచిరి. రామరాజు ఆడిల్ ఖానుని పాఱిద్రోలెను. అదవని కర్నూలు మొదలైనప్రదేశ
ములను మరల స్వాధీనముచేసికొనెను. కర్ణాటకమున తిరుగఁబడినవారు ఉమ్మత్తూరినాయకులు.
మైనూరు, బెంగుళూరు, టుంగుళూరు, కోయంబత్తూరు, సేలము జిల్లాలభాగములు వీరి యేలుబడిలో
నుండినవి. వీరనరసింహరాయఁడు తనరాజధానియైన విజయనగరమును తనతమ్ముడైన శ్రీకృష్ణదేవ
రాయలరక్షణ కొప్పగించి, తాను తనయితరసోదరులైన అచ్యుతరాయ శ్రీరంగరాయండ్రతో
ఉమ్మత్తూరిమీదికి ఎత్తిపోయెను. మూడునెలలు ముట్టడించినయ సాధ్యపడక ఉమ్మత్తూరినవదలి
శ్రీరంగపట్టణమును ముట్టడించెను. అచ్చటను పరాజయమునంది వెనుదిరిగెను. ఇట్లు ఉమ్మత్తూరు
స్వాధీనము కాకపోయినను వీరనరసింహరాయలు తుళువరాజ్యమును జయించి, మంగుళూరులో
కొంతకాల ముండెను. కాని ఉమ్మత్తూరు శ్రీరంగపట్టణములకడ నొందిన పరాభవ మితనిహృదయ
మును బాధించుచుండెను. అందులకై గొప్పసైన్యమును యుద్ధసామగ్రిలను ప్రోగుచేయ నారంభిం
చెను. సైన్యముయొక్క శక్తిసామర్థ్యములను పెంపొందించుటకు తగుప్రయత్నములు చేసెను;
ఆశ్వికదశమను వృద్దిపరచెను; వర్షవృత్తం లేక సైన్యమునందు వీరుల నెండవనో చేర్చుకొనెను;
వీరోచితకార్యములకు రాజసన్నానము లిచ్చుచుండెను. ఇట్లుచేసి తాను పరిపాలించినది కొలఁదికాల
మేయైనను దేశమును కట్టుదిట్టములు చేసిపోఁగా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు తర్వాత అధిపతియాయెను.

౨ రాయలవంశము

చంద్రవంశక్షత్రియులలో తుర్వకు వంశమందు జనించిన రాజులు క్రమముగా తుళువవం
శమువారైరి. వీరిలో ప్రసిద్ధుఁడు లిమ్మరాజు. అతనిరాణి దేవకి. వీరికొమారుడు ఈశ్వరరాజు.

ఇతనిరాణి బుక్కమ్మ, వీరి తనయుడు నరసానాయకుడు. ఇతనికి ముగ్గురురాణులు - తిప్పాంబ, నాగాంబ, ఓబాంబ. వీరిలో మొదటియిరువురభ క్రమముగా వీరనరసింహరాయలును, శ్రీకృష్ణ దేవరాయలును, మూడవరాణికి శ్రీరంగరాయ అచ్యుతరాయుడును పుట్టిరి. వీరు మొదట తుళు దేశమువారు. అట్లని వరాహపురాణమందును ఆముక్తమాల్యదయందును కలదు. తుర్వకుప్రస్తావనము మొట్టమొదటి పర్యాయము రాయలకాలమందే వచ్చినది. మొదట వీరికి 'రాయ' బిరుదముకూడ లేదు. 'నాయకు' అనియే. ఈశ్వరనాయకుడును నరసానాయకుడును నాయకు అనబడిరి. వీరిలో రాయసింహాసన మాక్రమించిన కారణముచేత వీరనరసింహుడు మొట్టమొదటి రాయలు. వీరి పౌరాణిక వంశవృక్షము కల్పితమని ప్రత్యేకముగా చెప్పనక్కఱలేదు. వీరు శూద్రులు అనియు కారనియు అభిప్రాయభేదము లున్నవి. వీరాంధ్రులు కారనికొందఱుందుగాని చిరకాల నివాసము చేత ఆంధ్రత్వ మలగడి ఆంధ్రరాజవంశములతో సంబంధబాంధవ్యములు చేసినవారును ఆంధ్ర వాఙ్మయమును తమదిగా భావించి పోషించినవారును ఆంధ్రులు కాకపోవుట యెట్టిది? వీరు చంద్ర గిరియందలి సాళువరాజుల నాశ్రయించి యచటనే స్థిరనివాస మేర్పఱచుకొనిరి. ఇట్లు ఆంధ్రులైన ఆంధ్రేశ్వరు లెందఱోగలరుగాన నిదియొక చర్చనీయాంశము గాదు.

3 కృష్ణదేవరాయల జననకాలము

ఈయాంశమును స్పష్టముగా తెలుపునట్టి ప్రమాణమేదియు నింతవఱకును దొరకలేదు. సమ కాలికుడైన పోర్చుగీసు వర్తికుడు న్యూనిజా రాయలు రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు ఇరువదియేండ్లకు పైబడిన వయసువాడని వ్రాసినందున, ఇతని రాజ్యారంభకాలము క్రీ.శ. 1509 కి కుదురుచున్నందున, అంతకు ఇరువది యేండ్లు, అనగా క్రీ.శ. 1489 ప్రాంతమే లేక అంతకు కొంతమందో అని యొక యభిప్రాయమేర్పడి యుండినది. కాని మన దేశమందే పరంపర గా వచ్చుచున్న విషయములను చూడగా పరస్పర విరుద్ధాభిప్రాయములు కనబడుచున్నవి. అందుచేత వీనినెల్ల ఎంత సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించినను చరిత్రకారులు ఒకనిర్ణయమునకు ఒప్పుకొనలేక భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. కాని ఒకపాటి నిర్దేశము నూలముగా చేయవచ్చునేమో.

పరంపరగా అల్లసానిపెద్దన చాటుధారయని ఈపద్యము నుదాహరింతురు—

“బోరనయాచక ప్రకటి భూరి విపద్దశ నొందుచుండఁగా
నారయ కాలివాహన శకాబ్దము లద్రియుగాల్చి సోములం
దారణ వత్సరంబున నిదాఘదినంబున జ్యేష్ఠకుద్ధిప
ష్ఠీ రవివాసరంబున నృసింహుని కృష్ణుడు చేరెస్వర్గమున్
ద్వారకనున్న కృష్ణుడవతార సహస్రము నొందుకైవడిన్”

ఈతారణ క్రీ.శ. 1524 అగుచున్నది. దీనినిబట్టి రాయలు క్రీ. శ. 1484 లో జనించియుండు నని తలంచుకొని రాయలు 1529-30 వఱకు జీవించియుండినటుల కాసనము లుండుటచేత ఈ చాటువు త్యక్తమైనది. ఇదిగాక మరియొకచాటువు జననమునుగూర్చియే యున్నది—

“అందలి కాలివాహన శకాబ్దము లద్రివసుత్రి సోములక
వందితమైన యవ్వకృతి వత్సరమందలి పుష్యమాస మం
దుండగు కృష్ణపక్షమున నుండెడి ద్వాదశి శుక్రవాసరం
బం దుదయించె గృష్ణుడు శుభాన్వితుఁ డానరసింహమూర్తికిన్”

దీనింబట్టి కా. శ. 1887 వికృతి పుష్ప బహుళద్వాదశి శుక్రవారము (క్రీ. శ. 1465) రాయల జనన మగుచున్నది. కాని 1887 కా. శకము వికృతికాదు. తారణయో పార్థివయో. వారమును వదురుటలేదు. వికృతి కావలయునేని శకము 1892 అగును. అందులకు 'ద్వినవత్రిసోములక్' అని కొందఱు దిద్దిరి. శక మే యుండవలయునన్న 1887+78=1465 అగును. ఇది న్యూనిజా వ్రాతకు, రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు ఇంచుమించు ఇరువదియేండ్లన్న దానికి, కుదురదు. నలువది నాలుగేండ్లగుచున్నది. అందువలన ఈచాటువుకూడ త్యజింపవలసి వచ్చినది. న్యూనిజానే యాధారముగా గ్రహించి దానికి ఇతరసంధర్భములను ముడిపెట్టి కొందఱు (క్రీ. శ. 1487 ప్రాంతము రాయల జననకాలమని నిర్ణయించిరి) కొందఱు పండితులు వరాహపురాణము నాధారపఱచుకొని అందు వరసనాయకుని చెంత వీరవరసింహరాయలు వర్ణింపబడినాఁడు గాని కృష్ణదేవరాయలు లేఁడు గాన నాఁటి కీతఁడు జనింపలేదనియు, వరిసానాయకుఁడు సాళువవరసింహరాయల సేనాధిపతిగా కనబడుచున్నాఁడు గాన నీకావ్యము క్రీ. శ. 1486-1492 నడుమ రచితము, కాబట్టి రాయలజననకాలము క్రీ. శ. 1486 ప్రాంతము కావచ్చును-అని సిద్ధాంతీకరించినారు. ఆపద్య మిది.

సీ. అప్తభాషా కవిత్వాబ్జ సంధివులైన సుకవి పుంగవులు సంస్తుతులు సేయ,
సంకీర్ణరాగ రంజకులైన గాణలగములు గీతప్రబంధములుపాడ,
కలకంకణక్వాణ కిరణగోరుపాలైన రమణులు వింజామరములువీర,
వరబలాధికులైన శరణాగతారాతి సామంతు లుధియ పార్శ్వములఁగొలువ,
గూర్చితనయుండు వరసయ్యగుణనిధాన, మంతికంబున నేవింప నలఁచికొనిన
సురభికాశీరగంధంబు సోడుముట్ట, నుండఁబెగోలగము నయనోత్సకముగ.

ఇదికూడ న్యూనిజా వ్రాతకు అనుకూలముగా నున్నదని భావించి, "రాయలు భోగ కాంతాతనయుఁడగుటచే వరాహపురాణకర్త లాతనిం బేర్కొనలేదనువాద మంగీకార్యము కాదు... ఈతఁ డప్పటికి జన్మింపక పోయియుండును" అని నిర్ణయించిరి. చాలయుక్తయుక్తముగానే కనబడుచున్నది.

కాని ఇటీవల ఈవిషయములను కూలంకషముగా చర్చించి క్రీ. శ.లటూరు వెంకటరమణయ్యగారు 'రాయలు మరణకాలముప్పుడు నలువదియేండ్లవాఁడని తలంపుట కేయాధారమున కానరాదు.... ముసలివాఁ డగునంతకంటకు జీవించియుండె ననుటకుఁ గొంతయాధారము గలదు.' అని నిర్ణయించినారు. (భారతి. విగోధి, చైత్రము.) దాని నిట నుదాహరించెద. "రాయల వయస్సునుగుఱించిన ప్రస్తావము న్యూనిజాగ్రంథమున నొకటిరెండు తావుల గానవచ్చుచున్నది. కృష్ణరాయల వయసునివిషయము చెప్పఁచు న్యూనిజిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. 'రాజు (కృష్ణరాయలు) దీనిని (కలుబరిగ దండయాత్రను) ముగించి, తనశత్రువు లందరిపై భూరివిజయములను బడసినపిమ్మట, తాను అప్పటికే వృద్ధుఁడగుటచే దనవార్ధక్యమునందు విక్రాంతిసందలయుననియు, దన మరణానంతరము దనపుత్రుఁడు రాజుగావలయుననియుఁ గోరి యాతఁ డాశ్రేణ్డభాలుఁడగుట వలన దాను గలించిన వెనుక సిరిగితు లెట్లుండునో యని శంకించి బ్రతికియుండఁగ నే యతని రాజునుజేయ నిశ్చయించుకొనెను. ఆకారణమువలన నతఁడు దనసింహాసనమును, యావదధికార కారమును (రాజు) నామమును త్యజించి, వానిని తనకుమారునికిచ్చి తా నతనికిఁ బ్రధానియై యంతకుమారు తనకుఁ బ్రధానియైయుండిన సాల్యతినీచను దనకు మంత్రిని గావించుకొని యతని పుత్రులం దొక్కని (రాజ్యమున) మహాసామంతుని గావించెను.'

కలుబరిగె దండయాత్ర కాలము రాయచూరు విజయానంతరము. కాన క్రీ. శ. 1522 లో కలుబరిగె విజయము. ఇది తర్వాత, రాయలవారికి క్రీ. శ. 1517 వఱకు పుత్రసంతానము లేదు. 1518 లో కుమారుడు కలిగినట్లు కాననములు గలవు. పుత్రునికి క్రీ. శ. 1524 నాటికి ఆతేండ్లు. నాటికి రాయలు వృద్ధుడని న్యూనిజు అభిప్రాయమని లేలుచున్నది అను నభిప్రాయమనిచ్చి క్రీ వెంకటరమణయ్యగారు ఎంతవృద్ధుడగు నుండుననుటనుగూర్చి యిట్లు చర్చించినారు. 'ఎన్నియేండ్ల వృద్ధుడో చెప్పటక పీలులేదు. కాని న్యూనిజు తన గ్రంథమునం కొకచోట వీరవరసింహరాయల మరణసమయమున కృష్ణరాయల వయస్సు నిరవదేండ్లకు పైబడియుండెనని వ్రాసినాడు. వీరవరసింహ రాయలు శకాబ్దము 1481-వ సం॥ (+78=1509) కాలధర్మము నొందెను. అప్పుడు కృష్ణరాయలు ఇరువదియేండ్లకు పైబడిన వయసుగలవాడైనచో శకాబ్దము 1411-వ సం॥మునకు ముందు పుట్టి యుండవలయును. ఎంతకుముందో చెప్పటకు పీలులేదు. ... కృష్ణదేవరాయలు దన నలువదనయేట పరలోకగతుడాయెనని యెంచుటకు కలహపడదు. ఏలన ననుకూలమైన న్యూనిజు రాయలు తనపుత్రుని రాజును చేసినప్పుడే వృద్ధుడని చెప్పియున్నాడు. నలువదియేండ్లవఱకుగల మనుష్యు నెవడును వృద్ధుడని చెప్పడు. ఏబదియేండ్లవయసుగలవానినిగూడ వృద్ధుడని చెప్పట యదురు. ఇంచుమించుగ నలువదియేండ్ల ప్రాయముగలవానినే లోపలు వృద్ధుడందురు. శకము 1411-వ సం॥మున న్యూనిజు కృష్ణరాయలవయస్సు మాపుకొనిచెప్పక ఇరువదియేండ్లకు పైబడియుండెనని చెప్పియుండుటవలన నతనివయస్సు డిగువయేండ్ల కెక్కువగను, ముప్పదేండ్లకు తక్కువగను నుండెనని మనము గ్రహింపవచ్చును. అతనిప్రాయ మపు డిరువదితోమ్మదేండ్ల యుండెనని యను తొన్నను కుమారునికి రాజ్యాధికార మొసంగినపుడు అనగా శకము 1440-వ సం॥మున నతడు నలువదియేండ్లదేండ్లవాడై యుండును. అట్లయిన కృష్ణరాయల జననకాలము శకాబ్దము 1404 సం॥ కావలయును. కాని నలువదియేండ్ల వయసుగల కృష్ణరాయలను న్యూనిజు వృద్ధుడని చెప్పట యసంగతము. కావున ఇరువదియేండ్ల పైబడినవాడని చెప్పటలో న్యూనిజు ఉద్దేశము. అతనివయ సును లెక్కింపవలయుననఁకాదు; అతడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించుట కన్నివయస్కుడని తెల్పుటయే. ఈయభిప్రాయము ఎరియినచో శకాబ్దము 1411 లో నిరువదేండ్లకుమించిన వయసు గల కృష్ణరాయలు మఱి పండ్రెండేండ్లు జీవించెనువారి శకాబ్దము 1440 లో వృద్ధుడగుటలో వింతలేదు. అతనివయస్సు పు డెబదియేండ్లములని యెంచిన నతడు శకాబ్దము 1390 ప్రాంతమున (క్రీ. శ. 1471) బుట్టియుండవచ్చును. కాని యిది కేవలము నిరాధారమైన యూహ. లభ్యమైన సాక్ష్యము నాధారపరచుకొని ఇంతకుంటే కచ్చితముగ నతని జన్మకాలమును నిర్ణయించి చెప్పట కును పీలులేదు.'

ఈపరిశోధనచే రాయలు ఒకపాటి పెద్దవయసు వాడైన వెనుకనే గలించెనని లేలు చున్నది. ఇదిగూడ పండితులు 'అందరి కాలివాహన' పద్యమును న్యూనిజువ్రాతలో సరిపడనందు చేతగదా త్యజించిరి. ఇందులకు అనుగుణముగా అళియరామరాయల వయసును పరిశీలించినయెడల వాస్తవము గోచరించును. అళియరామరాయలు రక్కసితంగడిలో, మహమ్మదీయులతోడి పోరాట మున క్రీ. శ. 1565 సం॥మున తన తొంబదియేండ్లయేట మరణించెనని చరిత్రకారు లొప్పుకొని యున్నారు. ఇందులకు కూడో అను పోయ్యగీసువాని వ్రాత సాక్ష్యము. ఇతడు విజయనగరమున ఆనాడుండి స్వయముగా చూచి వ్రాసినవాడు. సీవెల్, హీరాసు, మొదలైన చరిత్రకారు లం దఱు ఇతనినే ప్రమాణముగా గ్రహించినారు. దీనిని బట్టి వెనుకకు లెక్క వేయుచుమేని కృష్ణ

రాయల నిర్వాణకాలమున (క్రీ.శ. 1580 నాటికి) రామరాయలవయస్సు (96-85=)61. ఈతఁడు 1469 లో జనించి యుండవలెను. కృష్ణరాయలకన్న పెద్దవాఁడా! అంతటిరాయలు తన చిన్న కొమార్తెను అంత వయసు మీతిన వానికా ఇచ్చినాఁడు! ఇది వాస్తవమేని ఆశ్చర్యపడ వలసిన విషయముగాదా! దీనిని బట్టి ఒకటి తేలుచున్నది, - రాయల జననకాలము 1487, 1470 ల నుండి చాలవెనుకకు పోవలయును, లేదా రామరాయలు అంతటి వృద్ధుఁడు కాఁడేమో అనవలయును. ఈవిషయమున ప్రాచీనరచయితల నిట్లు హీరాస్ గారు ఉదాహరించినారు. ఖేరిస్తా, రామరాయలకు వయసు మరణకాలమున దెబ్బది యన్నాఁడట; బుర్ హార్ - ఇ - మాసిర్, ఎనుబది; కూట్లో తొంబదియాఱు. కంటితో చూచినవాఁడు కూట్లో గాన కూట్లో మాటయే నిజమని హీరాసుగారు గ్రహించిరి. వీరింబట్టి చూచిన రామరాయల జన్మకాలము క్రీ.శ. 1495, 1485, 1469 అగుచున్నది. ఇందుదేనిని గ్రహించుట? కూట్లో ఒకఁడే చరిత్రకారులకు పనికి వచ్చినాఁడు. కాబట్టి రాయలు 1465 కు చాలముందు జనించి యుండవలయును గదా. మరణకాలమునకు దాదాపు దెబ్బదియేండ్ల వృద్ధుఁడు. న్యూనిజా రెండవవ్రాత సాధుజే. పట్టాభిషేకకాలమున ఇరువదికి పైఁబడిన వయసువాఁడనఁగా పరిపాలన యోగ్యుడని యర్థము.

మఱి కూట్లో, న్యూనిజాలతో సమానముగా వరాహపురాణకర్తలు సమకాలికులుగాదా; వారి మాటయేమి? అనుప్రశ్న ఉదయించునుగాదా. సమాధానమేమి? తండ్రియొలగమున దాదాపు ముప్పదేండ్ల కుమారుఁ డుండక పోవుట యెట్లేర్పడినది. రాయలు దాసీపుత్రుడని ఎజేవో కథలున్నవిగా వానిని నమ్ముటయా? అది ఎంతమాత్రము సరిపడదు. రాయలతల్లి భోగస్త్రి కాదని వీరనరసింహరాయల కాసనములచేత స్పష్టముగా తెలియుచున్నదనియు, అట్టి రహస్యమేదైన నుండిన న్యూనిజా తప్పక చెప్పియుండెడివాఁడనియు శ్రీవెంకటరమణయ్యగారే ప్రానియున్నారు. (మా. పై భారతి)

“తిప్పాజీ నాగలాదేవ్యోః కాసల్యా త్రసుమిత్రయోః
దేవ్యోరివ నృసింహేంద్ర స్తస్మా త్పంక్తి రథాదిన
వీరా వినయినా రామలక్ష్మణా వివనందనా
జాతా వీరనృసింహేంద్రః కృష్ణరాయమహీపతి.”

(శ్రీకంచి కామకోటి శంకరాచార్యులవాణియొద్ద నుండు తామ్రకాసనములు)

“తస్మాన్నరసరాజేంద్ర త్తిప్పాజీనాగమాంబయోః
క్రమాద్వీరనృసింహేంద్ర కృష్ణరాయా బధూవతుః,
అన్యోన్యోపమయోస్సర్గ సద్గుణాఘ సముద్రయోః
తయోద్వీరనృసింహేంద్రః పిత్ర్యంసింహాసనం శ్రితః.”

(ఎపిగ్రాఫీయా కర్ణాటికా సం. 10-77)

ఇట్లు రామలక్ష్మణులవలె నుండువారు తండ్రిసభలో కలసియుండియుండవలదా? ఇందులకు జన్మవిషయము కారణముగాదు. నాగలాదేవియు సత్కులసంజాతయే. మఱేదికారణము? తండ్రి మరణానంతరము వీరనరసింహరాయల కాలమునుండియు రామలకు ప్రాముఖ్యము కనబడుచున్నది గాని తత్సూర్యము తండ్రికాలమున నాతఁడు ఎందును ప్రజేశంపకయ్యుండెనని చెప్పుట కవకాశము కలదు. ఏలయనఁగా,

మొదటిది - ఈకవీశ్వరుల రచనలను పూర్తిగా విశ్వసింపరాదు. వీరి ప్రధానోద్దేశము స్తోత్రపారాయణము. పెద్దనాడులుకూడ నరసానాయకుని ఇరువురుదేవేరులనే పేర్కొని ఓబాంబను ఆమెకుమారులను శ్రీరంగాచ్యుతరాయండ్రను స్మరింపలేదుగదా. ఈ కావ్యములకును ఆ కావ్యములకును తర్వాత వారు పుట్టియుండరుగదా. కంటియెదుట ఉండిన వీరినేవదలినట్టి కవులవలెనే కృష్ణరాయనిపేరు వరాహపురాణ రచయితలు వదలినంతమాత్రమున ఆతఁడు నాటికి లేడనరాదు. పెద్దన, తిప్పాంబా నాగాంబలను ఊరక పేర్కొని ఓబాంబనువదలగా ముక్కు తిమ్మన వీరిని ఇరువురను 'కులసతు'లని భావగర్భముగా ప్రయోగించినాఁడు—

“అనరగమహీనుహి శా, జానికి గులసతులు పుణ్యచరితలు తిప్పాం

బా నాగాంబిక రిరువురు, దానవ దమనునకురమయు ధరయునుబోలెక”

ఓబాంబ కులసతికాదా? కాంతమ్ పాపమ్. ఆమె కులసతియే. ఏదో యన్యాయము జరిగియుండును. ధార్మికుఁడు రాయలు తనకుతర్వాత, తన అల్లుఁడు రామరాయు లుండినను, తనతమ్మునికి అచ్యుతరాయలకు రాజ్య మిప్పించినాఁడు. వీరి నెల్ల మాడఁగా వీరనరసింహరాయలు తండ్రియనంతరము కృష్ణరాయలకు చాలమర్యాద నిచ్చినాడని స్పష్టముగా చెలియుచున్నది. అందులకు కారణము తెలియుటలేదుగాని న్యూనిజు రచనవలన కృష్ణరాయనిరాజ్యమున కేదో హక్కుండిన ట్లొకధ్వని కనఁబడుచున్నది.

రెండవది - న్యూనిజువ్రాతలను జాగ్రత్తగా పరిశీలించిన యెడల రాయలు తాను రాజగుదునని యెన్నడును తలంపలేదని యొక రహస్యము వెలువడుచున్నది. వీరనరసింహరాయలు తన యవసానకాలమున కృష్ణరాయలకండ్లు తీయించి తనకు చూపి తనకుమారునికి పట్టము గట్టుమని తిమ్మరుసును కోరినప్పుడు ఆమంత్రి రాయని రహస్యముగా గుఱ్ఱపుసాలకు కొనిపోయి ఆంగఁగతి తెలుపఁగా రాయలు ఇట్లనెనట—(Nuniz, Sewell) “Crisnarao said that he did not seek to be king, nor to be anything in the kingdom even though it should come to him right; that his desire was to pass through the world as a jogi (ascetic, recluse) and that he should not put his eyes out seeing that he had not deserved that of his brother.” ఇందలి చివరి మాటలు కూడ సానుభూతిప్రాయములు. తానెంతో స్నేహము చూపుచు తోడ్పడుచుండఁగా అన్న యల్లాజ్ఞాపించుటయూ యను ధ్వని ఇమడియున్నది.

న్యూనిజు మఱియొకచోట రాయల బాల్యచేష్టల నిట్లు వర్ణించినాఁడు.—(చిన్నమదేవికథ) “Now this king Crisnarao, when he was young and growing up in this city of Bisnagar had an intrigue with a courtesan...Chinnadavidy...promised many times if ever he became king he would marry her; and though he said this in jest, it afterwards became true, so the history records...” (నూయెలు పుట 862) దేశమందు రాయలను గుఱించి గాండ్లసంగికథ యొకటి దీనితో సంబంధించునది యుండుటచే నిది కొంత వాస్తవమనియే చరిత్రకారమతము. ఈ కథల నిజానిజముల నటుంచి న్యూనిజు సమకాలికుఁడుగాన ఆతనిరచనకు కొంత ప్రామాణికత యున్నది.

మూడవది - శ్రీ గురుజాడవారి కవిజీవితములలో నొక కథ, రాయలు చాలుగా తిమ్మరుసునింట శత్రుభయముచే పెరిగెనని కలదు. అదేదనఁగా నరసానాయకుని ఉదకపాత్రమం దొక

నక్షత్రమురాలుట, అసీటి నాశండు తిమ్మరుసు సలహాపై త్రాగుట, అటువెనుక రాణి చెంతలేని కారణమున నొకచేటితో కలియుట, కృష్ణరాయలజననము, తండ్రియభిమానము, ఇతర రాణులు రాయని చంపయత్నించుట, తండ్రియజ్ఞచే అప్పాజీ ఆతనినిపెంచి పెద్దజేయుట- అనునది. ఇం దెంతో ప్రోసివేయఁదగినదున్నను అప్పాజీ రాయలబాల్యగురువనుట పారంపర్యముగా లోకులు చెప్పకొనుచుండినదే.

“అయ్య యనిపించుకొంటివి, నెయ్యంబున కృష్ణరాయ నృపపుంగవుచే
నయ్యా నీసరియేరీ, తియ్యని విలుకాడవయ్య తిమ్మరుసయ్యా”

నాలుగవది - వీరనరసింహరాయల యభివృద్ధిగో కృష్ణరాయల కొక ప్రాముఖ్యమువచ్చినదని గుర్తించితిమి. వీరనరసింహరాయలు చాలవృద్ధుడై మరణించినట్లు కానరాదు. షేగా ఆతని మరణము ఆకస్మాత్తు. ఆకస్మికముగా ఎనుగుమాడనిపరిస్థితిలో కృష్ణరాయలకు రాజ్యప్రాప్తి. ఆతనికి రాజ్యకాంక్షలేదు సరిగదా కచ్చునని తలంచుటకుమాడ నవకాశములేదు. తండ్రి నరసానాయకనికాలమున రాజ్యమునకు తాము వారసులమని తలంచుటకు వీరికి బాత్రిగా అవకాశములేదు. కారణము నరసానాయకండు ఎంతబలవంతుడైనను మంత్రిమాత్రుడే. ఇప్పుడి సాళువనరసింహుండు బందిలోనున్నను రాజే. తండ్రిమరణానంతరము వీరనరసింహరాయండు మంత్రియై రిక్షకుండునుగానుండి రాజ్యమును వారించినాడు. ఇదిమొదలు (1505) రాయలకు రాజ్యకాంక్ష ఉదయించియుండునాయన్న నదియులేనట్లే తెలియుచున్నది. ఏలన అన్నకు యుద్ధాధికములలో సాయపడియుండెనేగాని ఎదురుతిరిగిన బాడలేదు. అదినుండియు సరకుండును సాత్వికుండును. వీరనరసింహరాయలే శంకించి ఈతనికి ఎక్కువమర్యాద చేయుచుండినట్లు కనబడుచున్నది. లేకున్న అన్న బ్రధికియుండఁగానే కాననకర్త ఈతని ‘మహిపతి’ యని యెట్లనఁగలడు. వీరనరసింహరాయండు తా నారోగ్యవంతుండుగా నున్నంతవఱకు నూరికుండి మరణమానన్న మైనంతి నేకుమారునికొఱకు తమ్మునికయ్యమున ప్రోహభావము పూనియుండును. రాయలు ఇవేవియు తలపెట్టకయుండి చిన్నాడేమిటోను కాక్యకాస్త్రాదివిషయములలోను కాలము పుచ్చుచుండెను.

ఐదవది - రాయలు అప్పాజీకడ నేమిచేసెనో గ్రహించుటకు కథల సాత్వమేగాని గ్రంథప్రామాణ్యము కానరాదుగాని బాల్యములో పెద్దల సన్దృష్టిలో కాలము గడపు చుండెనుటకు మాత్రము సాత్వము కలదు. మాధ్యగురువయ్యలైన శ్రీరాఘవేంద్రస్వామివారి పూర్వులలో నొకడైన కృష్ణాచార్యులకడ రాయలు పఠనానింప నేర్చుకొనెనట. రాయలు బాల్యములో కత్తిసాములలోను యథవిద్యలయందును మాత్రమేగాక సంగీతసాహిత్యాది విద్యలనుకూడ అవస్థమనస్కుడై నేర్చినట్లున్నాడు. అట్టివాడు కావునను, రాజకీయాధికములలో శ్రద్ధవహింపలేదుగావునను వరాహపురాణ కర్త ఈతని నేరెత్తలేదు. నాటికి రాయలు జనింపలేదని చెప్పలేము.

౪ ఆశియ రామరాయలు

వరాహపురాణ రచనాకాలమున రాయలుండెననుటకు ఆశియ రామరాయల వయస్సు సాత్వ మిచ్చుచున్నది. ఇకండు క్రీ.శ. 1570 లో జనించుచుండిన రాయలు అంతకు పదేండ్లైనను పెద్దవాడై యుండవలెను. రాయల మరణకాలమున ఈతనికి వయస్సు ఐదునది. ఆశియ రామరాయలను రాయల లెప్పుడు చేరదీసెను, ఎప్పుడు తనకమాతై నిచ్చి పెండ్లిచేసెను? రాయల తీవరికాలమండే; రాయలు రాజ్యమునకు వచ్చిన ఏదేనిమిదెండ్ల లోపలనే. శ్రీవేంకటరమణయ్య

గారు విజయ, వైకాళి, భారతిలో నిట్లు (పుట 402) వ్రాశారు. 'రామరాజు అర్విటి బుక్కరాజు ముమ్మనుడు, రామరాజు ముమ్మనుడు, శ్రీరంగ జా పుత్రుడు. మొట్టమొదట నితడు గోల్కొండసుల్తాన్ కరీకుతుబుశాహు కొలువునం దుండెను; క్రీ.శ. 1515 ప్రాంతమున సుల్తాన్ కరీకుతుబు విజయనగర సామ్రాజ్యముపై నెత్తివచ్చి గడిపీమలఁ గొన్నిటిని జయించి స్వాధీనము చేసికొని యాసీమలపై ప్రభుత్వమునకు మహమ్మదీయులను నియమించుట యుక్తముగాదని తలచి రామరాజు నచట నెలకొల్పెను. తరువాత సామ్రాజ్యముపై నాదిలానుఁ డెత్తివచ్చెను. అతని ధాటి కోర్వజాలక రామరాజు గోల్కొండకు బాజీరాఁగా సుల్తాన్ కరీకుతుబు యాతని పంథతనమున కది నిదర్శనమని తలంచి నిజరాజ్యమునుండి వెడలిపోవ నాజ్ఞాపించెను. అంతట నతఁడు విజయనగరమున కేతెంచెను. కృష్ణరాయు లతని శక్తి సామర్థ్యములను గ్రహించి గౌరవించి కూతురు తిరుమలాంబనిచ్చి యుద్వాహ మొనర్చెను.' (Briggs Ferishta III pp. 380 - 81)

కాని రాయల మరణానంతరము తిరుమలదేవి తనకుమార్తెయ రామరాయలకిచ్చి పెండ్లి చేసినదని నడిమిదొడ్డిపాలెం కైఫీయతులో నున్నది. కాని అది నమ్మదగినదికాదు. అరుకదిదాఁటిన వానికా పిల్లనిచ్చుట? అందును రాయలకూతును? మఱి రాయలవారి కాలములోనే యైయండైన రాయలేల మతినికి రాజ్యమియలే దను ప్రశ్న యుదయించును. రామరాయలు కృష్ణరాయల యల్లుడై యుండెనేగాని రాజ్యపాలనమం దెచ్చటను ప్రసిద్ధుఁడుగా కానరాఁడు. రాయలవారి యువసానకాలమున వారికి పదు నెనిమిది నెలల కుమారుఁ డుండెను. తమ్ముఁడు అచ్యుతరాయలు పెద్ద వాఁడు చంద్రగిరిలో నుండెను. తనవెనుక రాజ్యమునకు పోరాటములు జరుగునని రాయలు ఎఱిగి యుండెను. ఈవిషయమై శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారిట్లు విశదీకరించియున్నాడు. "వీరందరి గుణములును శక్తి సామర్థ్యములును కృష్ణరాయు లెఱుంగనివిగావు. దీర్ఘము వితర్కించి వితర్కించి వీరందఱిలోను దనయనంతరిము సింహాసనము నధిష్ఠింపఁ దగినవాఁ డచ్యుతరాయలే యని నిశ్చయించుకొనెను. ఇట్లు నిశ్చయించినది కృష్ణరాయలు జాడ్యగ్రస్తుడై ప్రాణముపై నాసవిడిచి మృత్యువు నెదురుదూముచున్న సమయమందని న్యూనిజు వచించియున్నాఁడు. ఇది సరికాదు. మరణకాలమునకు నెండుమూఁడేండ్లకు ముందే రాజ్య వారసత్వనిర్ణయము జరిగియుండవలయును. ఇట్లు నిశ్చయించుకొన్న పిమ్మట అచ్యుతరాయల బంధనము వాపి యతఁడై తనయనంతరిము వశ్ర సింహాసనాధిపతి యని ప్రకటించెను. తన నియామకము సర్వసమృద్ధియు కాదని కృష్ణరాయలు శంకించెను. కావున నది నిర్విఘ్నముగ నెఱవేరుటకు గొన్నియేర్పాటులు గావించెను..." (భారతి, ఆదే)

అభియరామరాయల వివాహము క్రీ.శ. 1500 ప్రాంతముగాక 1515 కు కొంత తర్వాతనని తేలుట చేత రామరాయలకు ఆనాటికి కూటోవ్రాత ప్రకారము 45 యేండ్లు. ఇదియు కొంత విచిత్రముగ నెఱుఁగియు ఆసంభరముకాదు. ఛెరిస్తావ్రాత నిజమైనచో నాటికి ఇరువదియగును. నాటికి ఎంతలేదన్నను రాయలకు ఆల్లునికిన్న పదేండ్లైన నైన నుండవలదా. ఆనఁగా రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు రాయలకు దాదాపు ఇరువదియెనిమిది ఇరువదితోమ్మది యుండవచ్చును. అవసానకాలమునకు నలువదితోమ్మది లేక యేబది సమీపము. పైగా న్యూనిజు వ్రాతనుగాని కూటోవ్రాతనుగాని ఛెరిస్తావ్రాతనుగాని ఒకపాటివిశేషములేక గ్రహింపరాదు. ఆవేదియు చిచ్చకు సరిగా నిలుచునట్లులేదు. రాయల వృద్ధాప్యవిషయమునకూడ ఒకపాటి విశేషముతో గ్రహించిన రాయలు అంత ఎక్కువ కయగు చొల్లినవాఁడు కాకపోయినను తన కవసానకాలము సమీపించు చున్నదనియు, గ్రహించి

యందును. తాను పట్టాభిషేకముచేసి తనకు వారసుగా నుంచిన కమారుడు విషమపరిస్థితులలో చనిపోవుట, తాను ఘోరప్రమాదమునకు లోనై తన్ను ఇంతవానిని చేసిన అప్పాజి నేత్రములు తీయించుట, తాను చేసిన ఇంతపనియు పాడై తనకు కేళము మరల మ్లేచ్ఛాక్రాంత మగునేమాయన దిగులు, అంతఃపురములోను చుట్టును రాజ్యమునకు కుట్రలు—వీనిచేత చాల నీకాపపడి ఆరోగ్యముచెడి శీఘ్రముగా మృత్యువువారత పడియుండును. శ్రీవేంకటరమణయ్యగారు ప్రతి పాదించినట్లు ఉజ్జాయింపుగా రాయలజననము క్రీ.శ. 1474 ఆగు నేని, రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు ముప్పదియైదేండ్లను ఆలియరామరాయలు ఆతనికి పదియేండ్లు చిన్నవాడై రక్కసి తంగళినాటికి దాదాపు ఎనుబది యేండ్లవాడగుగా నుండవచ్చును. ఇది బుర్హర్ ఇమాన్ థారిఖుకు సరిగానున్నది.

౫ కృష్ణరాయల పట్టాభిషేకము

దీనింగూర్చికూడ భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. క్రీ.శ. 1509 జూలై 22 తేది వఱకు వీరనరసింహరాయలు విజయనగరమందు రాజ్యముచేయుచుండినట్లు శాసనములు గలవు. కృష్ణరాయల మొదటిశాసనము (గుళ్ళ) క్రీ.శ. 1509 జూలై 26-న తారీఖుతో దొరకియున్నది. దీనింబట్టి రాయలు ఈ 22-26 తేదల నడుమ రాజ్యమునకు వచ్చెనని తేలుచున్నది. రాయల పట్టాభిషేక ప్రస్తావము మొట్టమొదట క్రీ.శ. 1510 జనవరి 24 తేదినాటి హంపీశాసనమున కనబడుచున్నది. కాని ఇది పట్టాభిషేకమునాటి శాసనముకాదనియు తర్వాతి దనియు నొకయభిప్రాయము కలదు. పైగా పరిపాలన యారంభమైన యాటునెలలకా పట్టాభిషేకము. రాయల పైమొదటి శాసనమునకు తర్వాతితారీఖులతోడి వీరనరసింహరాయల శాసనములను ఒకటి రెండింటిని మాపి కొందఱు, రాయల పట్టాభిషేకము 1510 జనవరి 24 తారీఖుననే జరిగెనని నిర్ణయించినారు. ఆ శాసనములు సందేహస్పదములు. పట్టాభిషేకశాసనముని తలంపఁబడు దీనియందు రాయలు 'ప్రతి వర్ష ప్రవర్తిత కనకరవస్త్రవహార్యవేస' అని పొగడఁబడియున్నాడు. అప్పుడే పట్టాభిషేకమైన రాజునుగుఱించి ఇది చెల్లనా? లేక రాయలుపట్టాభిషేకమునకు మునుపటినుండియు వసంతోత్సవము చేయించుచుండెనా? మఱి రాజుండఁగా నితరులు చేయింపవచ్చునా? కావున నీశాసనము కొంత చర్చనీయమే. శ్రీ నేలటూరి వేంకటరమణయ్యగారు 'విజయనగరసామ్రాజ్యము' అను పాఠశాస్త్ర కడితమునం దుండునట్లు 'శాలివాహనశకము 1432 ఆగు నేటి క్షుక్లసంవత్సరం ఆవణిమాసం శ్రీజయంతినాడు కృష్ణదేవరాయలు విజయనగరమందు పట్టాభిషిక్తుడై వేంచేసిరి' అనుటయే సరియని, దీనింబట్టి క్రీ.శ. 1509 ఆగష్టునెల 7-న తేది మంగళవారమనియు నిర్ణయించిరి. మఱియు నిట్లువ్రాసిరి. "కృష్ణదేవరాయలు శ్రీకృష్ణుని యవతారమని యప్పటివారి నమ్మకము. మఱియు నాతఁడు పరమవైష్ణవుడు. కావున క్రీ.శ. 1509 జూలై 22 తేది తరువాత రాజ్యభారము వహించినను నటుపిమ్మట నొకపక్షము రోజులలో వచ్చుచుండిన శ్రీ కృష్ణజన్మాష్టమి వఱకు తన పట్టాభిషేకము నాపుడల జేసికొనుటయందు వింత యేమియులేదు. క్రీ.శ. 1509 ఆగష్టు 7 తేదినాడు కృష్ణరాయల పట్టాభిషేకము వాస్తవముగ జరిగెనని మనము విశ్వసించవచ్చును" (భారతి, విరోధి, చైత్రము).

రాయలు పదునైదుదినములు తాళి పట్టాభిషేకము చేసికొనుటలో నర్థములేక పోలేడు. కృష్ణజన్మాష్టమియేగాక రాజాలకు, (బ్రాహ్మణేతరులకు) పదుమూడుదినములు ఆశోచము. చివరి

దినపు క్రతువులతో నది తీరిపోగా పదునాలవదినము శుభస్వీకరణ కార్యముతోఁగూడ పట్టాభిషేకముజరుపుట ఆచారము. చాళుక్యచక్రవర్తి మొదటిసోమేశ్వరుఁడు క్రీ.శ. 1068 మార్చి 27 వ తారీఖు ఆదివారము గతింపఁగా ఆ పదునాలవతిథిదినము ఆతనికుమారునికి రెండవసోమేశ్వరునికి ఏప్రిలు 9 తారీఖు శుక్రవారము పట్టాభిషేకము జరిగినది. (E. C. VII. Sk 136). అట్లే రాయల పట్టాభిషేకము చాలవైభవముగా జరిగినట్లు కృష్ణరాయవిజయదులయందు వర్ణింపఁబడినది. రాయలు రాజ్యము స్వీకరించుచునే, తన యన్నకుమారుని, సోదరులను చంద్రగిరిదుర్గములో బంధించి శత్రువులను హద్దులలో నుంచెను.

౬ రాయల దేవేరులు

రాయలకు పట్టాభిషేకమునాటికి వివాహమై సంతానముకూడనుండినది. క్రీ.శ. 1515-16 నాటికే అలియరామరాయలకు ఈయఁదగిన కుమార్తె యుండినదనఁగా ఆతనికి పట్టాభిషేకమునకు (1509) చాలముందే వివాహమైయుండును. రామరాయలకిచ్చిన కుమారి శిశుప్రాముగా నుండునని నూయెలు తలంచెనుగాని అందుల కాధారములేదు. పట్టాభిషేకము తిరుమలదేవీ చిన్నాదేవులతోనే. పెద్దన మనుచరిత్రముం దిట్లు వ్రాసినాఁడు—

“ఆవిభు ననంతరంబ ధ, రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా

దేవియు శుభమతి తిరుమల, దేవియునుం దనకుఁగూర్చు దేవేరులుగాక”

చిన్నాదేవి వెలయులనియు రామ లామెను చేపట్టి, తాను రాజైనయెడల పెండ్లియేచేసికొని తనకు రాణినిగా చేసికొందునని, అట్లేచేసెనని నూయెలుచరిత్రలోకలను (పుటలు 362-3). కాన పెద్దన పద్యమునబట్టి ఆమె దేవేరియనియు పట్టాభిషేకమునాటికే కలదనియు తేలివినె. అదే ఆముక్తమాల్యదలో రాయలను సభ్యు లిట్లు సంబోధించినట్లు కలదు—

“ఆవిభు ననంతరంబ ధ, రావలయముఁ బూనితీపు రహిమై దిరుమ

ల్దేవియును నన్నపూర్ణా, దేవియుఁ గమలాబ్జముఖియు దేవేరులుగాక.”

ఇందు చిన్నాదేవి పేరులేదు కాని నామె ఆముక్తరచనాకాలమునాటికే గతించియుండునని కొందఱు అూహించిరి. కాని యిది పట్టాభిషేకమునాటి సంగతిగదా. కాలము మాఱుకొలఁదియు పద్యములను మార్పుచుపోవుటలో నర్థమేమి? మనుచరిత్రపద్యమున కిది భిన్నము. రెండును పెద్దనపద్యములనుటలో సందేహముండ నక్కఱలేదు. కమలాబ్జముఖియే చిన్నాదేవియగునా? ఏలయన అందఱిలో నామెనేగదా సౌందర్యవతియని రాయలు మెచ్చియుండెను. ఈకవిశ్వరులను పూర్తిగా విశ్వసించుటకునులేదు. ఏలయన ఓబాంబను ఆచ్యుతిరాయ క్రింది రాయలను వదలియే వేసినవారు ఏకేమి చేయురు? కాని యిట్లు పీఠువ్రాయుటలో నేదియో యర్థముండవలెను. ఏదోరహస్యము దాగియున్నది.

న్యూనిజా గ్రహించినవిషయములో కొంత తారుమారున్నది. ఇతఁడు రాయలవారికి నలువురు ధర్మపత్ను లున్నాఁడు. పేయన పండ్రెండుగు రున్నాఁడు. పైగా ఈవివాహములు కొన్ని తర్వాత జరిగినను చిన్నాదేవి తిరుమలదేవులవిమాత్రము ముందే యైయుండవలెను. వేశ్యావృత్తాంత మొకటి రాయలతో సంబంధపడియున్నది. అది గాండ్లసంగిధ. రామరాయలు తిరుమలదేవికి ‘అలియ’ గావునను, కృష్ణరాయవిజయము ననుసరించి తిరుమలదేవియే రాయలకు దిగ్విజయార్థము ‘కప్ప’ రపు దేవీనవీదే మొసంగి’ పంపినది గావునకు ఆమెయే పట్టమహిషియనియు, రామరాయల కిచ్చిన కుమారికి క్రీ.శ. 1516 నాటికి పదునాతేండ్ల వయసుండినను, వీరి వివాహము క్రీ.శ. 1500 నాటికి జరిగియుండవలయుననియు, వేశ్యావృత్తాంతము, అంతకుమునుపటి దైనయెడల చిన్నా

దేవతగులము అంతకును ముందుడై రాయలజన్మకాలము అంతకును చాలముందై క్రీ. శ. 1480 ప్రాంతమో ఇంకను ముందోయనియు స్థిరపడుచున్నది.

చిన్నా దేవి తల్లిదండ్రు లెవరోగాని తిరుమలదేవమాత్రము శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువుయొక్క కొమార్తెయని తలంచుటకు మార్గము లున్నవి. శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువు కొమార్తె యొకరాణియని విదేశయాత్రికులు వ్రాసియున్నారు. (నూయేలు పు. 247). రాయల పట్టాభిషేకమునకు ముందు వెనుకల శ్రీరంగపట్టణముతో యుద్ధము లేర్పడి యుండినందునను, రాయల మొదటిభార్య సాళువ నరసింహరాయని బంధువని న్యూనిజా వ్రాసియుండుటచేతను, తర్వాత రాయలు ఉమ్మత్తురిని పరాక్రమము చేతనేగాక భేదోపాయముచేతఁ గూఢసాధించినట్లు తెలియుటచేత తిరుమలదేవి తండ్రి ఈతఁడే యేమో!

పైగా ఈవివాహము నరసానాయకుని కాలముందే జరిగియుండునాయని యొక సందేహము కలుగుచున్నది. నరసానాయకుఁడు 'శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గవటివినోదంబు హోయ్యశేంద్రు నకుఁ జూపి' నవాఁడు (తిమ్మనవారిజా) కొంగుదేశరాజాక్కళిక్ చరిత్రమునుండి శ్రీ శేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు ఈ క్రిందివిషయములను ఉద్ధరించి వివరించినవియున్నారు. — "కర్ణాటక దేశములో నుండు పాలేగాండ్రును దిండనాయకులను కప్పమీయక పోయినందున నుద్దండు డనుమంత్రి రాజుగారి యుత్తరువు ప్రకారము చతురంగ సేనలతోగూడ కర్ణాటక దేశమునకు పోయి వారితో యుద్ధముచేసి జీవగ్రాహుని పట్టుకొని యాదేశములో తానే పట్టముగట్టుకొని యా పాలేగాండ్రుచేత గప్పముగొని....." (Further Sources No. 95) ఇంక ఉద్దండుఁ డను విజయనగరమంత్రిచే జీవగ్రాహుఁడు పట్టుబడినట్లు చెప్పియున్నది. ఈయుద్దండుఁడు ఎవ్వఁడో తెలియను. జీవగ్రాహుఁడు శ్రీరంగపట్టణాధిపతియగు హోయ్యశేంద్రుఁడేగాని యన్యఁడు గాఁడు. 'జీవగ్రాహంగృహీత్వా' యను కాసనవాక్యమునకు సరియైన యర్థమును గ్రహింపఁజాలక కొంగు దేశరాజాక్కళిక్ చరిత్రరచయిత యదియొక ర్యక్తియొక్క నామమని తలచి జీవగ్రాహుఁ డని వ్రాసెను. శ్రీరంగపట్టణమును మాత్రమేకాదు. ఉమ్మత్తురునుగూడ జయించినట్లు ఈగ్రంథ మున మఱియొక సందర్భమున జెప్పియున్నది. 'అట్లావుండగా మితండ్రి నరసింహరాయడు బలం చాత జయించి కప్పం తీస్కునిపోయెను.' అని 'త్యాపరాజు' నుడివెనట. పైనుదాహరింపఁబడిన కాసనవాక్యధారములచేత నరసానాయకుని కాలమునగూడ ఉమ్మత్తురుదొరలు కప్పమీయక తిరుగ బడిరినియు వారిని బలముచే నిర్జించి నరసానాయకుఁడు కప్పము గొనెననియు చెల్లదుగుచున్నది." తిరుమలదేవితో రాయలవివాహము 1509 కి పదేండ్లు ముందే యైయుండినయెడల అది 1499 క్రీ. శ. లోనో అంతకుముందో శ్రీరంగపట్టణమును జయించిన సందర్భముననై యుండవలయుననియు, ఆ యుద్దండ్ మంత్రి తిమ్మరసమహామాత్యుఁడే యైయుండునా యనియు నొకయువా, నిరాధార మైనదే, పొడనూపుచున్నది. ఇప్పుడిదేవణ్ణ ఒడయల రెండవకుమారుడైన మల్లరాజునుపేగుల చిక్కరాయలు కృష్ణరాయలమిత్రుఁడై యుండుటయు, ఉమ్మత్తురు ప్రాంతమును జయించి ఈతని నచట పాలకుఁడుగా రాయలుంచుటయు నిందులకు కొంతబలము నిచ్చుచున్నది. భావి పరిశోధనచే తేలవలయును.

రాయలరాణులు నలుగురిని న్యూనిజాను పంఢ్రెందుగురిని పేయగును వ్రాసియున్నారు. పట్ట మహిషులు నలువురునుటయే సరియేమో. రాయలప్రథమభార్య గజపతికూతురని యొక కుక్కాదేవి,

లేక దుచీదేవి లేక వరదరాజమ్మకథ యొకటి శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవిజీవితములలో కనబడుచున్నది. రాయలు ఉత్కలగజపతిహాతురు జగన్నాథునిని వివాహమాడెనని రాయవాచక కృష్ణరాయ విజయములందు కలదు. ఈ మేళేరు 'లుఖి'యని 'భద్ర' యని భిన్నరీతుల గ్రంథములలో కనబడుచున్నది. లక్ష్మీయని 'విజయనగర సామ్రాజ్యమున' నుండుట చేత 'లక్ష్మీ' లక్ష్మయై, లుఖయై, తుదకు తుక్కాయైయుండునని శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారి యభిప్రాయము. ఆముక్తమాల్యదలో అన్న పూర్ణాదేవియు కమలాదేవియు కనబడుచున్నారు. అన్నపూర్ణ యెవరో తెలియుటలేదు; చిన్నాదేవి పేరులేదు. కాన నామెగతించియుండునని యొక యభిప్రాయముకలదని గ్రహించితిమిగదా. కాని పద్యభావము పట్టాభిషేక కాలమున వీరుండిరిగాని కావ్యరచనాకాలమున కాదుగదా. చిన్నాదేవి ఎప్పుడు గతించినదో చెప్పటకాధారములేదు. పైగా హందే అనంతపురము పాఠకవిలెలో రాయల వారితర్వాత చిన్నాదేవి తిరుమలదేవు లిరువురును రామరాయలను చేరదీసినట్లున్నది. ఎంతవఱకు నిజమో తెలియదుగాని చిన్నాదేవి ముందే గతించినట్లుమాత్రము ఎచ్చటను లేదు. చూడఁగా చిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి, లక్ష్మీదేవి (=లుఖి, తుఖి, భద్ర) అన్నపూర్ణ, కమలయని, నలుగురికు బగులు విడుగురగుచున్నారు. 'కమలాబ్జముఖులు' అను పాఠము సరిగాదుగాన కమలాబ్జముఖియే. కావున చిన్నాదేవియే కమల, చంద్రవదన (అంతటిసౌందర్యవతి) కావలయును లేదా న్యూనిజా ప్రకారము మఱియేడుగురు ఎవరెవరో ఉండియుందురు.

౭ పట్టాభిషేక కాలమున రాయలు

ఇంతదూరము చర్చించినందువలన తేలికదేమనఁగా పట్టాభిషేక కాలమునకు రాయలు మధ్య యుక్కుఁడు. బాలుఁడో యువకుఁడో కాఁడు. జీవితములో ఒకపాటియనుభవము సంపాదించిన వాడే. తండ్రికి రెండవకుమారుడైనందుచేతను ఇతర రాజకీయకారణములచేతను రాజ్యకాంక్ష లేక అప్పాజీకడ పెరిగినవాఁడు. ఒకపాటి చినిపిఁదేగాని వ్యసనిగాఁడు. స్త్రీలొలుఁదేగాక కవిత్వా స్త్రీలొలుఁడుకూడ. వివాహితుఁడుమాత్రమేగాక సంతానవంతుఁడును. కనక చారమాస్యము లెఱింగినవాఁడు. కావ్యనాటకాలంకార మర్జుఁడు. నాటికే పెద్దనాను లీతనికి విత్తులైయుండును. గొప్పగురువుకడ సంగీతమధ్యసించినవాఁడు, వీణావాదనకుశలుఁడు, ధర్మజుఁడు. తొలుత రాజ్యమే వలదన్నవాఁడు. రాజైన వెనుక అన్నకుమారుని, చంపక, తమ్ములతో చంద్రగిరికిపంపినవాఁడు. తనకు తర్వాత రాజ్యమును అల్లనికీయక తమ్మునికే ఇచ్చినట్టి ధార్మికమద్ధి బాల్యమునుండియు కలవాఁడు. అన్నిటినిమించి మహావీరుఁడు. 'వ్యాయామస్థిర సంధిబంధుఁడు' తిమ్మరసు విషయములో చివరిదినము లలో జరిగినది వాస్తవమేయైనయెడల 'ప్రమాదోభిమతామపి' అపితబద్ధస్వాంశ్యముచేత 'క్షమతామేవ' అని అట్టి గొప్పవారికే అంతటి ప్రమాదమని యర్థము చెప్పకొనవలయును.

తర్వాత రాయలను సమక్షమునదర్శించినపేరును ఇట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. (శ్రీచిలుకూరి వీర భద్రరావుగారి శ్రీకృష్ణరాయచరిత్ర, 1908, నుండి) "ఈరాజు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు మిక్కిలి పాటి యునుగాక పాడవునుగాక సామాన్యపువత్తుగలిగి సొగసుగుక్కుముఖవర్చస్సున న్మూలకాయముగలిగి సుందరాకారముతో నొప్పుచుండెను. వానిముఖముమీఁద స్పృహకపు మచ్చలుగలవు. అతఁడు భయముగలిగించు నట్టియు పూర్ణప్రజ్ఞగలిగినట్టియు సంతోషస్వాంతుఁడుగా నున్నట్టి, మిక్కిలి యుల్లాసముగలట్టియు రాజుగానుండెను. విదేశయులను సన్నానించుటకును వారలదయతో నాదరించుటకును వారిసేతిగతు లెట్టివైనను వారివ్యాపారములనుగుఱించి దెలిసికొనుటకు నపేక్షించువాఁడు

గానున్నాడు. అతడు వ్యాయబుద్ధిగల గొప్పప్రభువుగా నున్నాడుగాని యొక్కొక్కప్పుడు ఆకస్మికముగా దురహంకారమును బొందుచుండును. ఇతనికి శ్రీమత్తపోరాజాధిరాజు, రాజపరమేశ్వర, పూర్వదక్షిణ పశ్చిమ సముద్రాధీశ్వర, శ్రీకృష్ణదేవరాయలని తిరుదముల నేకములుగలవు. సేనలోగాని రాజ్యములోగాని యాతనికన్న నధికముగాఁ గలవాఁడు మఱియొకఁడు లేనందునను సమస్తవిషయములయందును పరిపూర్ణసామర్థ్యముగలవాఁడయి యుండుటవలనను, అట్టిబిరుదములను వహించియుండెను.

“ఈరాజు నూర్వోదయమునకుముందుగా ప్రతిదినము కొంచెమించుమించుగా సోలెడు నువ్వులనూనెత్రాగుట కలవాటుపడినవాఁడు. అనువ్వులనూనెతోనే దేహమంతయు నలముకొనును. తరువాత నడుమనకొక చిన్నగుడ్డకట్టుకొని మంటిగోఁజేయఁబడిన బరువులను భుజమువీడ నుంచుకొనును. అటుపిమ్మట కత్తితీసుకొని చమరంతయు దేహమున నిండుపర్యంతము సాము చేయుచుండును. తరువాత తన వస్త్రములలో నొకనితోఁ గుస్తీపట్టును. ఈపని జరిగించినతరువాత నశ్వాయాధుండై తెల్లవాణువఱకు విశాలముగు బయలులో నొక ప్రక్కనుండి మఱియొక ప్రక్కకు సవారు చేయుచుండును. నూర్వోదయమునకుఁ బూర్వముననే యంతఃపనియుఁ బూర్తి చేసికొనును. తగు వాత స్నానముచేయుటకుఁ బోవును.

“అప్పుడు మిక్కిలి భాగ్యవంతుఁడును తనకిష్టుఁడును, అతనివలనఁ బరిత్రుఁడుగా జూడఁబడు వాఁడునగు నొక బ్రాహ్మణునివలన స్నానముచేయింపఁబడును. స్నానముచేసినతర్వాత అంతఃపురములోపలనున్న దేవాలయమునకుఁబోయి పలాచారము ననుగరించి ప్రార్థనాదికర్తములను గావించుకొనును. పిమ్మట.....రాజకీయవ్యవహారములం బరిష్కరింపుచు నగరములను బరిపాలించుచు తన కిష్టులగువారితో ముచ్చటించుచుండును. అతని కిష్టులగు వారిలో ముఖ్యుఁడు తిమ్మరసు (మంత్రియగు సాళువ తిమ్మరాజు) నానొక్క వృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు గలఁడు.

“అతఁడే గృహనిర్వాహక భారము సమస్తమును వహించి నెఱవేర్చుచుండును. ప్రభువరులెల్లఱును రాయలపట్ల నేరీతిగా సంచరించెదకో యీతనిపట్లగూడ నట్లే ప్రవర్తింతురు. వీరలతో తన కిచ్చినచ్చిన ప్రసంగమును జరిపినతర్వాత రాజు ప్రభువులును సేనాపతులును వచ్చుట కనుజ్ఞయిచ్చును. వారు రాజునకు వందనముచేయుటకు రాజుసముఖమునకు వత్తురు. వచ్చినతోడనే రాజునకు వందనము లాచరించి దూరముగానుండు గోడలపాడుగునను నిలువంబడుదురు. వార లొకరితో నొకరు మాట్లాడరు. తాంబూల చర్వణముచేయురు. తమచేతులను చొక్కాయి జేబులలోనుంచుకొని కన్నుదృష్టి భూమిపై నిగుడఁ దలవించి నిలువంబడియుందురు. రాజేవనితోనైన మాటలాడఁ దలచినయెడల రెండవమునుఘ్ననిద్వారా మాటలాడుచుండును. రాజేవనిఁ బలుకరించునో యాతఁడు కన్నులెత్తి రాజడిగిన ప్రశ్నంబులకుఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చి మరల నెప్పటివలె నిలువంబడును. రాజు సెలవిచ్చుపర్యంతము వారచటనే నిలువంబడియుందురు. తరువాత నతనియత్తరివునుబొంది యతనికి నమస్కరించి యావలకుఁ బోవుదురు.

“వారిలో నధికమర్వాద నూచకమై యనుశ్రుతముగా వచ్చుచున్న నమస్కారమనఁగాఁ జేతులురెండును దగ్గఱగాఁ జోడించుకొని సాధ్యమగుసంతకము దలపడఁగా నెత్తుటగా నున్న యది.....రాజు తన స్వజనమును జూచినట్లుగానే మమ్ముజూచి...మాపట్లగూడ సాదరవృద్ధయముగలవాఁడై ...రాజు మమ్ము స్మరించునంత సమీపములో నుంటిమి....

“రాజు సుకర్ణమయములగు గులాబీపుష్పములతోఁ జిత్రింపఁబడిన శ్వేతాంబరములను ధరించియుండెను. అమూల్యమయినట్టి వజ్రాలపతకమును మెడలో నలంకరించికొనియుండెను. సొగ

సయిన పట్టాభిషేక మాయబడియున్న గెలీసియాదేశపు శిరస్థానమువంటి సరిగబట్టావేసిన పట్టాభిషేకము శిరస్సున ధరించియుండెను. ఎవ్వడును పాదరక్షలు తొడుగుకొని యాతని సన్నిధానమునకు రారాదు. దేశములో దెక్కండ్రు పాదరక్షలు లేకయే తిరుగుచుండును.

ఇందులకు భిన్నముగా రాయలదినచర్య యిట్లుండవలయునని రాయలే ఆముక్తమాల్యదలో వచించిన పద్యమున్నది. ('సౌఖికాయనిక' చూ. ఆ 4-271 ఇందుల తాత్పర్యము చూడు వ్యాఖ్య.) 'రాజునకు దినచర్య ఇట్లుండవలయును. ప్రాతఃకాలముందు సుఖనిద్ర నడుగువారును వైద్యులును, జోస్యులును రాజును దర్శింపవలయును. రాజు వారితో సల్లాపించి యారోగ్యమునకును గ్రహము కుల్యమునకును వలయువిశేషములు ఎఱుంగవలయును; జాముప్రాద్దు ఎక్కినంతట మంత్రి సామంతులతోను ధనాజ్ఞననియుక్తులయిన కరణాలతోను కొంతసేపు గోష్ఠినుండి మంత్రాలోచనాదికముగావించి ఆయుష్యయవిశేషము లెఱుంగవలయును. ఆంగమర్దనము, మల్లరతో వ్యాయామము, వంటవాండ్రతోను వేటవాండ్రతోను తెచ్చినమాంసములను తేవలసినవానిని విచారించుకొని, తెచ్చినవానిని వండవలసిన ప్రకార విశేషములనుగూర్చి యజ్ఞాపింపవలయును; అపరాహ్ణమున దేవతార్చనసమయాన పెద్దలతోను ధర్మాధికారులతోను సన్న్యాసులతోను సల్లాపము, భోజనాంతరము విరూపకుని విసేదమును, పౌరాణికలతో కవులతో గోష్ఠి, నాలవజామున చారులకు దర్శనము, పాటకచ్చేరి; రాత్రి సుఖనిద్ర ప్రేక్షాసీ సల్లాపములు.'

ఇందులకు సమన్వయ మెట్లో? సూర్యోదయమునకుముందే శరీరవ్యాయామము ముగియునని విదేశీయులు వ్రాయుచుండ మంత్రాలోచనాదికము లైనతర్వాత ఆంగమర్దన ముండవలయునని పద్యము చెప్పుచున్నది. ఒక వేళ ఇదంతయు అనుకూలము ప్రకారము రాయలు మార్చుకొనుచు ఆముక్తరచననాటికి ఈ యభిప్రాయమునకు వచ్చెనేమో. వీరనరసింహరాయల దినచర్య ఇందులకు సరిపోవునట్లే యున్నది. (రాయవాచకము)

'వీరనరసింహరాయలవారు విద్యానగరమందు బ్రాహ్మీ మహారాజున లేచి ఆరాధ్యుల సామావళిలున్న ఆధ్యాత్మ సంకీర్తనలున్న పాండవగీతలు భ్రమరగీతలు గజేంద్రమోక్షము భారత సావిత్రి దధివాసునస్తోత్రము గంగానతరణము నదీప్రార్థనమున్న భారతభాగవతరామాయణం ముచి కుండస్తుతి ఆత్మరస్తుతి భీష్మస్తుతి సంజయనీతి విమరనీతి చాణక్యనీతి ఇవి మొదలైనవిన్ని వైరాగ్య శతకం పురాణశ్రవణమున్న రాజనీతు లన్నియువిని, దర్పణావలోకనాంతరం కన్యకామణులు కపిల కామధేనువను స్పర్శనంబుచేసి విప్రవరుల దర్శనంబు జేసినపిమ్మట దంతధావన ముఖమజ్జన నామతీర్థ మై విభూతిధరించి పేలోలగంబై కూర్చుండ గాను, నూటయెనిమిది తిరుపతులనుంచిన్ని తీర్థప్రసాదములున్న డబ్బైరెండు దేవస్థాలనుంచి విభూతిగంధప్రసాదములున్న రాగా యెదురుకొని ప్రత్యుత్తానముచేసి అంజలిచే నందుకొని శిరసావహించి స్థలాంతరాలనుంచి వచ్చిన అయ్యం గార్లున్న ఆరాధ్యపీఠంవారలనున్న వుచితావసరములయందు కూర్చుండ నియమించి అష్టస్వయం వ్యక్తం శ్రీరంగం శ్రీముద్గం వెంకటాచలం సాలగ్రామం తోతాద్రి నైమిశారణ్యం పుష్కర త్తేత్రం ఇవి మొదలైనస్థలాలకు సురక్షితముగలవా అని అడిగినందుకు దేవవారి ప్రతాపాతి శయమువల్ల ఆయాస్థలాలంతరముల వున్న ముద్రకర్తలు వొఖటికొకటి కొడుకలేవండా నడుపుతావున్నారు; నూటయెనిమిది తిరుపతులున్న నిత్యోత్సవములుగా నడుస్తావున్నవి అని అయ్యంగార్లు పలుకగా, పృథివ్యాపస్తేజోవాయు రాకాకాత్మకమైన యేకాంశునాథ జంబునాథ అరుణాచలేశ్వర రాజహస్తీశ్వర చిదంబరం మొదలైన దెబ్బైరెండు దేవస్థలాలకున్న పదునెనిమిది

శక్తులకున్న నిండుపడితరములు గలిగి నిత్యోత్సవములు గలిగివున్నదనెట్లుగా ఆరాధ్యులు దెలుపంగా, విన్నవాలై చాల సంతోషభరితుండై వార్లకు పట్టెలుయిచ్చి ధర్మాసనం ధర్మయ్యను పిలువనంపగా ఆయనవచ్చి నిలిచి దేవరవారు ఆనతిచ్చిన ప్రకారం ద్రావిడరాజ్యములోగల అగ్రహారములకున్న, ఆంధ్రదేశం, హయసనదేశం, మొరసునాడు మేల్పాడు కర్ణాటకం ఘట్టంశీను చేర చోళ పాండ్య మగధ మలయాళ అగ్రహారములకున్న ఆవధి ఆటంకములేక నిత్యకర్తానుష్ఠానపరులై ఋగ్వేదాస్సామాధర్వణ సారణిలయి పంచయజ్ఞపరాయణులై ఆతిథి సంకర్షణలు చేసుకొని నిర్విచారులై సుఖనసతిగా వున్నారని విన్నపంకాయగా, రాయలవారు విని నవధరించి దళనాయకుల పిలువనంపగా వారువచ్చి పాడగని నిలిచి వినయముతోడట్లుసింహాసనరాజ్యములో గల గిరిదుర్గ వనదుర్గ జలదుర్గ ధ్వజదుర్గములయందు కావలికట్లు ప్రహరి యడగిరిములున్న బీగమర్తలు స్వామివారి ప్రతాపమువల్ల జతనమై వున్నది; సామంతరాచకార్యములు విశేషముగా లేవు; అని విన్నపంకాయగా; ఆ వెంటడిగా తిలారి జంగమయ్యవచ్చి రాయలవారి సమక్షానకు ఆడపడి చేతులు కట్టుకొని నీలచి దళనాయకులతోను విద్యానగరపట్టణములోనున్న వెలిపాళ్యములయందున్న యాది మొచ్చిరికలుగలిగి రాత్రిపగళ్లు తిలల్లు జతనమై బాగ్రతగా కాస్తావున్నారు. గనక పట్టణములో గల ఆష్టాదశవర్ణాదలవారున్న ఆత్మీయసంగోపపగులై ఆతిథిభవములతోడట్లు నిత్య కల్యాణములను పచ్చితోరణములను గల్గివున్నారని విన్నపంకాయంగా దళనాయకులు విని రాయలవారికి విన్నపంజేసినారు.

ఆపిమ్మట వికల విరూపాక్షస్వామి ధ్వజాగోహణమై వున్నది. రథోత్సవానకు విజయం కావవలెను అని విన్నపంకాయంగా దగ్గరివున్న దళనాయకులు ఆతీసున్న రాయలవారు విచ్చేస్తావున్నారు. స్వామి రథాయానం యినతోడుతోనేవచ్చి విన్నపంకాయమని అంపించి రాయల నగరి తోమ్మిదిసంప్రతులను పిలువనంపగా కరణాలువచ్చి పదునెనిమిదిరేవుల లెక్కలున్న విని పించినతర్వాత రాయలవారు దిక్కులనుంచినచ్చిన కమ్మకాగితములు యేకాంతముగా వినపించుగా విని ప్రధానులను దళవాయిని రప్పించుకొని కొంతతడవు యేకాంతపు కొలువుగానుండి ఆపిమ్మట నిండుకొలువునకు వచ్చినవారై సకలసామాజికులను రప్పించుకొని నాలుగారుఘడియలు పేకోలగంపై కూర్చుండివుండగా నగరి అట్లండ్లు కొమాళ్లు దొరమన్నలు ప్రభువులు పాళ్యగార్లు అమర నాయకులు ఆవులు ఆక్రతులు విద్వాంసులు పురోహితులు ఆచార్యపురుషులు జయ్యంగార్లు యతీశ్వరులు దైవజ్ఞులు భేషజ్ఞులు రౌతులు మావతులు చేర్యగార్లు రాజులు వండ్లై తాళికులు పాటకులు పతాశీకులు కాస్త్రజ్ఞులు నాటకాలంకారులు విద్యాధికులు వీరాధరులు ఇవి మొదలుగాగల దెల్పెరెండు వినియోగాలవారున్న వచ్చి కొలువుండగా దైవజ్ఞులను లక్షణీకులున్న దళనాయకులతోను ఆగతానాగత భూతభవిష్యద్వర్తమానములు ప్రశంస కాయంగా...

వీనింబట్టి రాయలు దినచర్యలో ప్రాచీనసంప్రదాయమునుండి సమయోచితపు మాన్యులందెడికని తోచుచున్నది.

౮ రాయల దిగ్విజయములు

వీరనరసింహరాయల కాలమునుండియు స్పష్టముగా నన్నిరాచకార్యములలోను పాల్గొనుచుండిన కృష్ణదేవరాయలను తిమ్మరసు రాజునుచేయుటలో నాశ్చర్యములేదు. నరసానాయకుని శక్తి వీరనరసింహరాయలకు లేదు. పైగా నీతఁడు రాయసింహాసనము నాక్రమించిన కారణముచేత,

The Pampapati Temple, Hampi ruins

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

గాబోలు సామంతులు తిరుగబడిరి. అదోని దుర్గాధీశుడు కాచప్పఒడయఁడు తిరుగబడఁగా ఆరెవీటిరామరాజు ఆతనిని ఆతని సహాయులను కర్నూలుకడ జయించి తర్వాత వెన్నంటి కాచప్పను సంహరించి ఆదవనిని స్వాధీనము చేసికొనెను. తర్వాత తుళువరాజులు గర్వించి కప్పమియ కుండఁగా నరసింహరాయలు మంగళూరులో కొంతకాలముండి వారిని జయించెను. కర్ణాటకమున ఉమ్మత్తూరు శ్రీరంగపట్టణములు సాధ్యపడలేదు. ఇంతలో వ్యాధిగ్రస్తుడై యాతఁడు మరణించెను. కాసనములనుబట్టి కృష్ణరాయనియెడ స్నేహము నెఱపుచుండినటులున్నను (న్యూనిజు ప్రకారము) మరణ మొనర్చుమైనప్పుడు ద్రోహబుద్ధి యొనలున్నాఁడు. దేశక్షేమములను ఆపేక్షించిన తిమ్మరసు రాయల శక్తి సామర్థ్యములను చక్కఁగా నెఱిగినవాఁడు రాయలకే పట్టాభిషేకముచేసి వెంటనే దిగ్విజయ దీక్షితునిఁజేసెను. రాయలే రానిచో సామ్రాజ్యమే పోయియుండును. వీరనరసింహ రాయలు చేయుచుండిన యుద్ధప్రయత్నములెల్ల నీతనికి చక్కఁగా ఉపయోగపడినవి. పోర్చుగీసు వారిని ఆదరించి వారుతెచ్చు గుఱ్ఱము లన్నింటిని విజయనగరము వారికే విక్రయింపవలసినదని వారితో నొడంబడిక చేసికొని గుఱ్ఱము విదేశమునుండి బ్రతికివచ్చినను మార్గమున చచ్చినను పూర్తి నెల యిచ్చుచుండిన వీరనరసింహరాయలమార్గము కృష్ణరాయలకును నచ్చినది. అట్లే జాతిమత భేదములను గణింపక ఎల్లవారిని రాతులుగా సైన్యమున చేర్చుకొను పద్ధతియు వీరనరసింహ రాయలదే.

రాయలంగూర్చి విశేషపరిశ్రమ చేసినవారు శ్రీ నేలటూరు వెంకటరమణయ్యగారు. వారి పరిశ్రమ ననుసరించి దిగ్విజయముల విషయమును సంగ్రహముగా నిటవ్రాయుచున్నాను. రాయలు పట్టాభిషేక మైన తర్వాత ఒకటియు నరసంపత్స్వరకాలము రాజ్యవ్యవహారములను చూచుకొనుచు రాజధానియందే యుండెనని న్యూనిజు వ్రాసివాఁడుగాని 'పట్టాభిషేకపు తది మేనిపై ఆరియు ఆరకమును పే సామ్రాజ్యరక్షణకై కత్తి దూయవలసినవచ్చిన'దని చరిత్రచే తెలియుచున్నది. బహు మనీసులైన మహ్మూదుకాహ విజయనగరముమీదికి తనసామంతులతో నెత్తివచ్చెను. గడిదేశమున కృష్ణరాయలు వారిని ఎదిరించి తరిమి కోవెలకొండసమీపమున విజాపురపు యూసఫ్ ఆవరో ఖానుని వధించెను. ఈవిషయము ఆముక్తమాల్యదలోని యీపద్యమున నున్నది—

“అలకాఁ ఘోటక ధట్టికాఖురపుటి హల్యక్ ఖురాసాని పు
చ్చులవోదున్ని చలచ్చుమూ గజమదాసారపుతిసిరి పు
ష్కలసన్యంబిడి యేకధాటి బళిరా ! కట్టించితో దృష్టికే
దులఖానోగ్ర కపాల మరపహరి చూఖజంగల శ్రేణికేక ” ౧-౪౨

తర్వాత ఆదిల్ ఖానునికుమారుఁడు విజృంభించి కలుబరిగెను జయించి బీదరుపై నెత్తిపోయి కుల్తాను మహమ్మదుకాహును బంధించెను. బహనీసామంతులు విజాపురమును ఎదిరించిరి; ఆరాజ్యమందు అల్లరులు చెలరేగ సాగినవి. దెల్లముపురమువారు రాయలసాను మర్చించిరి. అంతట రాయలు విజాపురముపై దండయాత్ర సాగించి రాయచూరును ఆక్రమించి, గుల్బర్గానుగ్రహించి, బీదరుపై నడచి దానిని సాధించి మహ్మూదుకాహును విడిపించి మల సింహాసనమందు ప్రతిష్ఠించి 'యవనరాజ్య సాపనాచార్య' బిరుదు వహించెను.

ఇంచుమించుగా నీకాలముననే రాయలు ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రములను సాధించెను. దానియధిపతి గంగరాయ ఒడయలు ఎంతోపొరి తుదకు కావేరిలోపడి మరణించెను. తర్వాత రాయలు శ్రీరంగపట్టణమును సాధించి ఈరాష్ట్రమునంతటిని పాలించుట కేర్పాట్లుచేసెను. ఇదం

తయ రాజ్యమునకువచ్చిన రెండేండ్లలో జరిగినది. అటుతర్వాత కళింగక్షేత్రయాత్ర. కళింగము మీదికి ఏకధాటిగాపోయి (ఒక్కయాత్రలోనే) రాయలు జయింపలేదు. విదుఘట్టములు గలవని చరిత్రకారునిర్ణయము. 'తొలుదొల్ల నుదయాద్రి' యాత్ర, క్రీ. శ. 1518 జనవరిలో రాయలు బయలుదేరినను. ఈదుర్గము ముట్టడి ఒకటియైనర సువర్ణరము సాగినట్లున్నది. ఈసదుము ప్రతాప రుద్రగజపతి ఎత్తిరాగా అతనిని కొండవీటివలకు పాఠద్రోలి ఉడయగిరిని సాధించి ఆ దుర్గాధిపతి తిరుమలరాయ రాహుత్తరాయని చెఱగొనెను. తర్వాత కొండవీటిమీదికి ఎత్తి పోయెను. ఇది రెండవఘట్టము. కొండవీటికిపోవుచు రాయలు కందుకూరు, అద్దంకి, వినుకొండ, తెల్లముకొండ, నాగార్జునునికొండ, తంగడకేతవరము మొదలైన చిన్నదుర్గములను స్వాధీనము చేసికొనెను. కొండవీటిని రాయలును తిరుగుసునుచేరి ముట్టడించినప్పుడు ప్రతాపరుద్రగజపతి యొక్క రాణియొక్క తెయు, పుత్రుడు వీరభద్రగజపతియు రాయలకు పట్టుకడిరి. కృష్ణుడు దక్షిణ మందలి తూర్పుతీరదేశమునకుయు స్వాధీనమాయెను. ఈతర్వాత నాలుగవఘట్టము ప్రారంభమగుచు న్నది. రాయలసైన్యములు కృష్ణనుదాటి బెజవాడను పుచ్చుకొని కొండపల్లిని ముట్టడించెను. ఇంతలో ప్రతాపరుద్రగజపతి వెనుకనుండి తాకుటకురాగా వెనుదిరిగి అతని నోడించి తర్వాత కొండపల్లిని పట్టుకొనెను. ఇచ్చటినుండి నాలుగవ ఘట్టముగా చరిత్రజ్ఞులు నిర్ణయించినారు. సైన్యమందుండి ఒకవాహినీ తెలంగాణముపై దండువెడలెను. కంబము మెట్టుపై నడచెను. అచ్చట చిత్రాపఖానను ప్రభువును ఓడించెను. తరువాత అనంతగిరి, ఉండ్రకొండ, ఉర్లకొండ, ఆరువపల్లి, జల్లిపల్లి, కంది కొండ, నలగొండ, రాచకొండ, దేవరకొండ, కనకగిరి, శంకరగిరి దుర్గములను సాధించెను. జమ్మి లోయగుండ సింహాద్రివైపు తరలెను. జమ్మిలోయను తగులఁబెట్టెను. కొండపల్లియందుండిన రెండవ వాహినీ కృష్ణా గోదావరుల నడిమిదేశమును జయించి రాజమహేంద్రవరమును స్వాధీనముచేసికొని కృష్ణరాయలనుకలసికొనెను. సైన్యము ఏకమై కోనసీమను తగులఁబెట్టి కొట్టామునుజయించి పొట్నూరికిపోయెను. అటునెలలకాలము రాయలసైన్యము యుద్ధమునకు గజపతిని ఎదురుచూచెను. గజపతి రాకపోగా పొట్నూరులో జయస్తంభమును నాటి రాయలు మరల విజయనగరమునకుపోయెను. ఈ సదుముజరిగినది కేంబావియుద్ధము. క్రీ.శ. 1516 పొట్నూరిలో విజయస్తంభము నాటినకాలమున మహమ్మదీయులురేగి కోవెలకొండ, పానుగల్లు, దేవరకొండ, గణపురము దుర్గములను స్వాధీనము చేసికొనిరి. ఈసందర్భమున రాయలు బయలుదేరి కేంబావి అహమ్మదునగరముకడ శత్రువులను జయించి మరల కటకమునకుపోయెను. ఇటుపైన విదవఘట్టము. రాయలు కటకముమీదికి బయలు వెడలెను. ప్రతాపరుద్ర గజపతి పాటిపోయెను. రాయసైన్యము కటకమును కాలెను. ఇంక ప్రయోజనములేదని తలచి గజపతిరాయలకు తనకుమార్తెనిచ్చి పెండ్లిచేసి రాయలతో సంధిచేసి కొనెను. అంతట రాయలు కృష్ణ వత్తరము నందలిదేశమునకుయు గజపతికిచ్చి తాను విజయనగర మునకు పోయెను. ఇదంతయు క్రీ.శ. 1518-1518 నడుమ జరిగినది.

తర్వాత రాయలు దక్షిణతీర్థయాత్ర బయలుదేరినను. ఈసందర్భమున కాటూరు సింహాళము లను జయించెను. సింహాళాధిపతి కప్పముచెల్లించెను. (1518)తర్వాత రాయలు 1519 లో విజయ నగరమునకువచ్చి రాయచూరు దండయాత్ర బయలుదేరి రాయచూరును ముట్టడించెను. (క్రీ. శ. 1520) బిశాఖరేఖ సుల్తానులైన ఇస్మాయిల్ అదిల్ ఖానుడు రాయలను ఎదిరించుటకు సన్నదుఁ డాయెను. రాయలు రాయచూరుకడ కొంతకాలముననుంచి అదిల్ ఖానుని గొట్టానికిడ ఎదిర్చెను. మహాసంగ్రామము ప్రవర్తిల్లగా అదిల్ ఖానుడు పూర్తిగా ఓడిపోయెను. అతనిసైన్యమును, సహా

యులు కొందఱును పొరిసోయిరి; కొందఱు రాయలచేత చెఱపట్టబడిరి. తర్వాత రాయలు రాయచూరును సాధించెను. అంతర్వేదియంతయు రాయల స్వాధీనమాయెను. రాయలను ఈసందర్భమున హిందువులేగాక పాశ్చాత్యులు సైతము కొనియాడిరి.

తర్వాత రాయలు విజయపుర కలుబరిగిపట్టణములను జయించెను. ఆదిల్ ఖానుడు సంధిచేసి కొన గోరెనుగాని సంధివరకులను నెఱవేర్చనందున రాయల లాతనిపై కోపించి దండెత్తి విజయపురమును ముట్టడించెను. అచటి నీటియద్దడిచేత ఉండలేక ముదుగల్లునకు వచ్చెను. మరల సంధిప్రయత్నములు జరిగినవిగాని కుదురలేదు. రాయలు ఇనుమడించిన కోపముతో కలుబరిగిని ముట్టడించి, పట్టుకొని, అందు ఆదిల్ ఖానుడు బంధించియున్న బహమనీసుల్తాను పుత్రులను విడిపించి వారితండ్రి రాజ్యమందుంచి వారిని వారియంతస్తులకు తిగినట్లు సత్కరించెను.

ప్రబంధాదులనుబట్టి రాయలవారి యుద్ధయాత్రలో కలజరిగియే చివరిదిగా కనబడుచున్నది. అటుతర్వాత రాయలెవరినిఁదికిని దండయాత్ర వెడలినట్లు కానరాదు. మనుచరిత్రాది కావ్యములలోకూడ కలబరిగియే చివరిదిగా చెప్పబడియున్నది. ఆముక్తమాల్యదలోని 'అలకనోటక ధట్టికా' పద్యము కలబరిగిని గూర్చినదానికి తర్వాతనున్నను అది తొలుదొల్తటి విజయములనుం గూర్చిన దగుటచే 'తొలుదొల్తనుదయాద్రి' పద్యమునకు ముందుండవలసినది ఏకాగ్రముచేతనో ఇచ్చటపడినది. కలబరిగి సంగ్రామమున నొక ఏదులఖానుఁ డున్నను ఆతఁడు చాచలేదు. తర్వాత చాలకాలమున్నట్లే చరిత్రకలదు. ఆముక్తమాల్యదా ప్రతులలోని యాశ్వాసాంత పద్యములలో కొంత తారుమారు లుండుటచేత ఈపద్యముకూడ అస్థానగతమైనదేమోగాని ఈచారిత్రిక సమన్వయములో నిమడనివి కొన్నిగలవు. అది మనుచరిత్ర 'ఉదయాచలేంద్రంబు' పద్యములోని "నావాడపతి శకంధర సింధురాధ్యక్షు లరిగావు లెవ్వని ఖరతరాసి, కాపంచ గౌడధాత్రీ పదం బెవ్వని కసివాణుగా నేగునట్టి బయలు" అను పంక్తి. దీనింగూర్చి చర్చించి యిదివరలో శ్రీకృష్ణుని లక్షణరావుగారు 'నావాడపతి' 'శకంధర' 'సింధురాధ్యక్షులు' అను పదములచే కవి కొన్ని చరిత్రాంశములు నూచించినాఁడని వ్రాసి నావాడపతి యనఁగా నావాడదేశపు రాజనియు, శకంధరుఁడన నికందరను సుల్తాననియు, నీ సుల్తాను గుజరాతును క్రీ. శ. 1526 లో ఫిబ్రవరి, మార్చి, ఏప్రిలు అను మూఁడు నెలలే పాలించినందున నీకాలమున రాయలు అతనిని జయించి యుండవలయు ననియు, ఆ పంచగౌడధాత్రీపద మనఁగా పంచగౌడ దేశమువలకు... కృష్ణరాయని యుత్తరదిగ్విజయ యాత్రను నూచించుచున్న దనియు" వ్రాసినారు. ఈవిషయమై రాయల గయకాసనమునుగూర్చి చర్చించుచు శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారు ఇట్లువ్రాసినారు. 'ఇబ్రహీంలాడి ఢిల్లీసింహాసనము నధిష్ఠించినది క్రీ.శ. 1517 వ సంవత్సరమునందు. తత్పూర్వము అతని తండ్రి సికందర్ లోడి రాజ్యాధిపతియై యుండెను. కృష్ణరాయలు క్రీ.శ. 1509 మొదలుకొని 1529-30 వఱకును రాజ్యము సర్వీయుండుటచేత నతనికి క్రీ.శ. 1509-1517 లలో సికందరు లోడియు 1517-1520 లలో ఇబ్రాహీంలాడియు సమకాలికులగుదురు. కావున కృష్ణరాయల కరిగా పని పెద్దనార్యునిచే చేర్పొనఁబడిన శకంధరుడు సికందర్ లోడి కావచ్చును. ఇం దసంగతి మేమియులేదు." ".....'అసి వాణుగా నేగునట్టి బయలు' అను వాక్యము గృష్ణరాయలు ఉత్తర హిందూస్థానముపై దండునడచిన దొక్కపర్యాయముగాదు పెక్కుసారులని నూచించుచున్నది....కృష్ణరాయలకు కప్పముకట్ట నొప్పుకొని చేసికొనిన యొడంబడిక ప్రకారము అతని కుమారుఁడు ఇబ్రాహీము ప్రవర్తింపక పోవుటవలననో మఱి యేకారణముననో కృష్ణరాయలు క్రీ.శ.

1521 వ సంవత్సరమున మరల ఉత్తరహిందూస్థానముపై దండువెడలిన టున్నది. ఇది విజయనంతముగ కొనసాగెననుటకు ప్రస్తుత గయకాలాశాసనమే సాక్షి" (భారతి.) ఈగయకాలాసనము ఇటీవల బయలుపడినది. దీని తారీఖు క్రీ. శ. 1522 (శా. శక. 1414 వృష ఆషాఢ బ 18. జయకాలాసనమని యున్నది. 'తిరుమలదేవీరల్లభ...' ఇత్యాది పారిజాతాపహరణ పద్యముండుటయేగాక చివర 'యీకాలాసనము ముక్కుతిమ్మయ వ్రాసెను' అని యున్నది. పారిజాతాపహరణ మనుచరిత్రాముక్తమాల్యదలలో కలబరిగి యుద్ధము వర్ణింపఁబడి యుండుటచేతను, రాయవాచక కృష్ణరాయ విజయములు కలబరిగి యుద్ధానంతరము రాయలు కృతినందిన విషయమునుచెప్పి ఆముక్తమాల్యదను చెప్పనందునను, రాయలు కలబరిగి యుద్ధానంతరము (ఇది క్రీ.శ. 1522 సం॥ జరిగినది.) పారిజాతమును చరిత్రము సంకీర్తించినది నిశ్చయము. ఆతరువాతనే ఆముక్తమాల్యదాప్రకాశనము. అన్నియు కలబరిగి తరువాతనే. గయకాలాసనముకూడ ఆసంవత్సరముననే యుండుటచేత కలబరిగి యుద్ధమై రాయలు గ్రంథముల సంకీర్తించి ఆవెనువెంటనే కాలయాపన చేయక ఉత్తరదేశమునకు దండుపంపి యుండవలెను. ఆదండుతోకూడ ముక్కుతిమ్మనయు పోయియుండును. ఈదండయాత్ర రాయలు స్వయముగా నేగినవో లేక దండునుమాత్రము పంపినవో చెప్పలేముగాని ఇబ్రాహీంలోడిని శిక్షించుటకని శ్రీ నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారి యభిప్రాయము సమంజసముగానే యున్నది. వీలయిన విజాపురముపై రాయలు దండయాత్ర సలుపుచుండిన కాలమున సంధిరాయబారములు జరుగుచుండినవి. దక్షిణాపథమందలి మహమ్మదీయ సామంతరాజులు కొండఱు రాయలను వెనుదిరిగి పామునియు అట్టుపోవన్న తామండఱము ఎత్తికచ్చి ఆదిలానునికీ సాయము చేయుదుమనియు వ్రాసిరి. వారికి రాయలవారు, ఎత్తివచ్చునంతటి శ్రమపడనక్కఱలేకయే తానే వారికడకు రాగలనని, బదులుచెప్పి వెంటనే దండెత్తిరి. దీనింబట్టి మహమ్మదీయ ప్రభువులు ఏకమై రాయలనెదిరింపఁ దలంచియు బలమును ధైర్యమునులేక మానుకొన్నట్లు విశదము. వీరితో ఉత్తరహిందూస్థానమువారెవరైన చేరినో లేదో తెలియదుగాని ఈసమయముండే ఈ ఉత్తరదిగ్విజయమును అందుముఖ్యముగా 'బాసదప్పవరగండాంకా'యను బిరుదుండుటయు గుర్తింపఁదగినది.

ఆముక్తమాల్యద రచనాకాలము

కలబరిగిని సాధించుటతో రాయలదిగ్విజయములు సమాప్తి నందినవి. పారిజాతాపహరణమును చరిత్రములను రాయలు సర్వదిగ్విజయానంతర మంకీర్తించెనని రాయవాచ కృష్ణరాయ విజయములలో నున్నది. మనుసంభవాముక్తములలోని కలబరిగిప్రస్తావముచేత నది రూఢియగుచున్నది. మనుచరిత్రమందు ఆముక్తప్రస్తావములేను. పైగా ఆముక్తములో మనుచరిత్రపద్యములుదాహ్యములు. కాన మనుచరిత్రయే ముందుది. పారిజాతాపహరణమున కలబరిగెవృత్తాంతము కానరాదు. ఆపేరేలేదు. పైగా సింహాద్రి పొట్నూరివృత్తాంతములకూడ స్ఫుటముగాకానరావు. స్థూలముగా 'ఉర్కీల భూమిార్ధవదర్పహరణ'అనియు 'బలనికాయము కాలిమట్టలనడంచు కటకమును నింకననుచు సుర్కీల మహీశుండనుదినమును వెలచు నెవ్వనికీ'ననియు 'కొండపలి కొండవీటిమండల కటకేశిసింధుకందర కుధరా' అనియు నుండుటచేతను కలింగవిజయము పారిజాతాపహరణమునాటికి పూర్తికాలేదని, కొండవీటివిజయమునకంటే సమగ్రముగా వర్ణించిన యీవి తిర్పాత వ్రాసియుండినయెడల వానినింకను చక్కఁగవర్ణింపక వదలివేయునా, అని కొండఱు తలంచుచున్నారు. కాని సర్వదిగ్విజయానంతరమే మనుసంభవపారిజాతాపహరణములను రాయలంకీర్తించె నన్నరాయవాచక కృష్ణరాయ

Sri Krishnadeva Raya

(Stone image in a niche on the North Gopuram at Chidambaram)

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

విజయములను కాదనుట కాధారములులేవు. భువనవిజయగిర్గాణ ప్రస్తావముండుటవలన పారిజాతా పహరణము కటకవిజయానంతరమే రచితము. ఈరెండుగ్రంథములను ఆముక్తమాల్యద కేరైవ సేత్తవు. అసలు కృష్ణరాయలు కవియని యీగ్రంథములలో బాత్తి గా లేకపోవుట యాశ్చర్యము! తుమారధురజ్జటి ఆముక్తమాల్యద నెఱుగఁదా? కృష్ణరాయల మనోజ్ఞ సభలో తన పెదతాతయొక్క గొప్పను కర్ణించుకొన్నవాఁడు ఆముక్తమును ఎఱిగియే రాయలుకవి యని చెప్పలేదని తలంపవలసి యున్నది. ఆముక్తమాల్యదలో మూడవ రాయమాయుధమునుగుఱించిగాని ఉత్తరాపథమునకు (గయాప్రాంతమునకు) పోయిన విజయమునుగుఱించిగాని లేక మిగిలినవిజయము లన్నింటినిగూర్చి యున్నందున క్రీ. శ. 1520 లేక 21 నాటికి పూర్తియై స్వామికి అంకితమైనది. మఱి రాయల యంతటిచక్రవర్తి తిరుమలలో భగవత్సన్నిధానములోగదా అంకితము చేసియుండవలెను. అట్లు తెల్పు శాసనముగాని ఉదంతముగాని ఎచ్చటను కానరాదు. తిరుమలలో రాయల చివరిశాసనము 17-2-1521 తారీఖుది. రాయచూడు విజయానంతరము రాయలు దేవునిదర్శించి దానము లిచ్చి యున్నాఁడు. అటుతర్వాత 1524 జనవరి 12లో వ్యాసతీర్థ శ్రీపాదులవారికి ఇండ్లు, నికేతనములు, కొన్ని ప్రసాదములు మొదలైనవిదానమిచ్చియున్నాఁడు (చూ. కేవలసమువారి రిపోర్టు I-పు. 166) రాయల క్షేత్రయాత్రా ప్రస్తావములోకూడ రాయలు ఆముక్తమాల్యదను దేవుని కప్పించినట్లు లేక పోవుట విచిత్రము. ఇంతెందులకు తర్వాతికవులలో ఒక్కఁడుకూడ రాయలు ఆముక్తకవి యని చెప్పకపోవుట చాలచిత్రము. అట్టిది, ఉండవలసినది, లేకపోవుటచేత, ఆముక్తరచనా కాలము గూర్చి ఊహింపవలసి యేర్పడినది.

కాని ఆముక్తమాల్యద ప్రారంభకాలముంజూతము. 'మున్నే కలింగ దేశ విజగీహమనీషం దంరెత్తిపోయి ..... హరివాసగోపవాసం బచ్చట గావింప' పలువురు పండితులు ఈ హరి వాసరమును వెనుకటకు ప్రారంభించిరి. కొందఱు పరిశోధకులు కటక విజయానంతరము అనఁగా క్రీ.శ. 1519 నాటికి ఉండునని తలంచిరి. శ్రీచాగంటి కేవల్యుగారు ఇతరుల యభిప్రాయ ములనుదాటించి, ఆ యభిప్రాయమును అంగీకరింపక "కృత్యాదిరచనకఁ జాలపూర్వము శ్రీకావ ర్శ్వరుని దర్శనమును జేసినట్లు 'మున్ను' అనుశబ్దముచే రాయలు నూచించినాఁడు. అప్పటి కాతని హృదయమునఁ గలింగ దేశమును జయింపవలయునను కోర్కెకలదు. అంతియేకాని కలింగ దేశమును జయించినపిమ్మట స్వామి స్వప్నములో దర్శనమిచ్చి యుండలేను" అనివ్రాసి, తిరు పతిశాసనములను ఉదాహరించి, క్రీ.శ. 1514 జూలై 6-న తేది, 1515 అక్టోబరు 25 తేదీలలో బెజవాడకు వచ్చినట్లు లేనందునను, 1517 జనవరి 2-న తేదిగల దానిలో 'కలింగ దేశ దిగ్విజ యార్థమై బెజవాడకువచ్చెనీ' అని యుండుటవలనను ఆమాటలే 'కలింగ దేశ విజగీహమనీషం... విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబులుండి' అని మార్పుచెందినవనియు, అందులోనే సింహాద్రి జయ స్తంభ ప్రస్తావముండుటవలన, పై తిరుపతి శాసనములకును, సింహాద్రి మొదటిశాసనపు తారీఖు 1516 మార్చి 26-కును నడుమ బెజవాడ యుదంతముని తేల్చినారు. అటువెనుక "రాయలు విజయ నగరమునుండి యుగంపరగ్గర కార్తికమాసాదిని బయలువెడలి కార్తిక బ 3 నాటికిఁ దిరుపతికి వచ్చి యటనుండి భువ్య శు15 శుక్రవారమునాటి కహోబలమునకేగి (21 డిసం. 1515) యచ్చట శాసనము వ్రాయించెను. ఆహోబలమునుండి బెజవాడకు మాఘ శుక్ల పాడ్యమికి వచ్చియుండును. అటఁ గొన్ని వాసరంబులుండి మాఘ శు॥ (15 జనవరి 1516) నాటికి శ్రీకావర్శమునకేగి యుప వాసమొనర్చిననియు, నారాత్రియే స్వప్నమున స్వామి రాయలకు దర్శనమొసంగి యుండుననియుఁ

దిరుపతి దేవస్థానపు రిపోర్టుకావ్యకర్తలు వ్రాసియున్నారు. ఇది చాలసమంజసముగనున్నది. ఇది సత్యమనుటకు సంకయింపఁబనిలేదు" అని వ్రాసినారు. (పు. 124) ఇందులకు రాయల ఆహ్వానల కాసనమును కొండమరసయ్య బెజవాడకాసనమును పారికి ఆధారములు.

ఇది చాలకఱవ మతాతగారి యభిప్రాయమునకు సరివచ్చుచున్నది. పీఠికలో (పుట 66) నిట్లువ్రాసియున్నారు. 'మఱి రాయఁడు కలింగదేశ విజగిషామనీషకా దంఢేత్రిపోయి ఇంకను మధ్యేమార్గము, విజయవాటికడనే కటకమునకు బహుయోజనముల దూరమున ఇతరలనే ఉన్నప్పుడే, విద్వాంసులు ఆతనితో ఆతఁడు కలింగమును అప్పటికే జయించియున్న గజరాజా వింధ్యవాటికిం బలాయితఁడయినట్లును వక్కాణించినారే అదియెట్లు? సంఘటిల్లును? ...' అని ఇత్యాది వ్రాసి 'విజగిషా' అనుటచే ఇదే మొదటిపర్యాయమును నభిప్రాయమును వ్రాసినారు. 'విజగిషామనీష' కాఁబట్టి ఆతర్వాత చెప్పిన విజయములు నాటికి జరుగ లేదనియు 'ఈ విద్యదుక్తి' రాయకర్తృకతావిశ్వాసోత్పాదనార్థక ల్పితమయినకథ' అనియు వ్రాసినారు.

ఈ ప్రయాణము రాయలకు మొదటిది కాకపోయినయెడల, అదిగా కటకవిజయమునకు పూర్వపుదికానిచో తర్వాతిరచనమున కర్థము కనఁబడదు. "నిండోలగంబుండి... ఆస్వత్థం బనేక శోభన పరంపరలం చెలుపుచున్నయది... ఇతోధికభక్తియు, ... ఇతోధికాద్వితీయ నీతిచ్చు త్తయు... ఇతోధిక బహుప్రేయసీప్రాప్తియు, ... ఇతోధికాపత్వ పరమాయురప్రాప్తియు నగు..." ఇదంతయు రావోపుకుభమును చెప్పచుండ అంతయు ముగిసినవెనుక భగవద్దర్శనమునుట వదురుదు. లేకపోయిన 'మన్నె' అనుదానికి, పూర్వము బెజవాడలో విడిసినప్పటి స్వప్నవృత్తాంతమును, సకలదిగ్విజయానంతరముచెప్పి ప్రబంధరచన కారంభించె ననవలసి యున్నది. అట్లు చెప్పుకొన్న 'మేల్కొని వెలుగులోడిభక్తి... వేగుటయుఁ గల్యకరణీయ విధులుదీర్చి' అను మాటలు నిరర్థకము లగును. స్వప్నము వచ్చుటయు, తెల్లవాఱఁగానే సభలోచెప్పటయు, సభ్యులు దిగ్విజయాదులఁ బ్రశంసించుటయు జరిగినది. దీనింబట్టి చూడఁగా ఒక దానికొకటి సరిపోవుటలేదు. భవిష్యత్తును చెప్పుచు తర్వాత భూతవృత్తమునుచెప్పట పరస్పరవిరుద్ధముగా నున్నది. తర్వాత 'అలుకన్లుటక' పద్యము దాని స్థానమునలేదు. మిగిలిన విషయములను ఒక వరుసలో చెప్పి మొదట రావలసిన దానిని చివర బెట్టినట్లున్నది. వంశవర్ణనయంతయు మనుచరిత్రచే కొద్దిమార్పులతో నిండున్నది. గ్రంథమందు మనుచరిత్రలోని పద్యములు కనఁబడుచున్నవి.

(దీని సంతయు చూడఁగా రాయలు (క్రీ.శ. 1515-16) బెజవాడకుపోయి, అటనుండి ఆంధ్రవిష్ణుదర్శనానంతరము ఆముక్తమాల్యదారచనకు ప్రారంభించి ఆయా యాశ్వాసాంత పద్యములలో చెప్పినరీతిని గ్రంథమును సకలదిగ్విజయానంతరము, క్రీ.శ. 1520-21 మనుచరిత్రాదుల నందికొన్న తర్వాత పూర్తిచేసియుండును, అంతిర మెట్లుజరిగినో తెలియదు. ఆవెనుక పెద్దనపద్యములను అందు వ్రాసుకొని డ్రో రాయలో చేర్చియుండును. ఈయభిప్రాయమునే మతాతగారు తమ పీఠికలో విశదీకరించినారు. పారిజాతాపహరణ, మనుసంభవ, ఆముక్తమాల్యదా కృష్ణరాయవిజయ రాయవాచకములనుండి ఉదాహరించి "ఈ యేనింటినిం బరికిలింపఁగా పారిజాత మనుసంభవముక్తమాల్యదలు మూఁడును సర్వదిగ్విజయ తీర్థయాత్రానంతరమే రచితమలనియు, దీనిలో మనుసంభవముక్తమాల్యదల పౌర్వాపర్యము వంశవర్ణనోద్ధారముచేతఁడప్పు ఒండుపాయమున సిద్ధాంతపడదనియు తెల్లమగును. లేదా ఆముక్తములోని కృష్ణరాయ తద్యంశ తదిజయ్యాది ప్రస్తావనసర్వమును పీఠుట ఎప్పుడో ప్రక్షిప్తము గావలయును." ఈపద్యములును చొప్పించినట్లే యున్నవి.

పారిజాతావహరణ మనుచరిత్రములలో ఆముక్తమాల్యద ప్రస్తావనములేదు. సర్వదిగ్విజయానంతరమేగదా యివరచితములు. తర్వాత వ్రాయబడిన యాముక్తమున పైరెంటిని చెప్పియుండ వచ్చునుగదా యన్న ఇంచుమించు కాయలుకూడ సమకాలముననే రచనచనను పూర్తి చేసియుండును. ఏకకాలజనితములుగాన వీనిలో ఒకదాన మతీయొకదాని ప్రస్తావనములేదేమో.

౧౦ కర్తృత్వ విచారము

ఆముక్తమాల్యద రాయలవారిది కాదనునభిప్రాయము రాయలవారికాలమునుండియే వచ్చి నేడు వివాదముల కవకాశమిచ్చినది. ఆవివాదమునంతయు మరల తీడవుట యనవసరము. ఈ గ్రంథపీఠికలో దానింగూర్చి చాలవిపులముగా మాతాతగారు చర్చించి రెండువిధముల వాదములను ప్రదర్శించి తుదకు 'వాదములెట్లున్నను, — రాయలవారు తొంటిధర్మహరివోలే మహాప్రతిభులు, కలావంతులు, కవితాస్థి లోలురును; కానిచో ఆష్టదిగ్విజయముల ఏల చేర్చుదురు? అట్టి కవితారసమగ్నులు కవనమును సహవాసము చేత సేనియు అల్లముగూడ సమర్థులగుదురు. వ్రాతరచించినట్లు గ్రంథములోనున్నది. కొండంతస్వప్నకథయు నిబద్ధము. కావున దీనిని పెద్దనగారి తోడ్పాటున రాయనివారు రచించి యుండురనియు నెన్నవచ్చును. పెద్దనగారి యనుప్రవేశము తప్పుదుగావున, ఇందు తప్పులన్నవనుట న్యాయముగాదు.' ..... రాయడును తాను పల్లకీలో నునిచి యెత్తిన యాంధ్రకవితా పితామహునికిం చెలియనీక మ్రచ్చుదనముగా నిట్టి లోకాత్తరమహాప్రబంధమును రచించునా - పెద్దనగారును తనకుం బ్రాణమిత్రమయిన రాయనికి అక్షరీ రాకుండునట్లును, మహాక్షరీ యగునట్లును తీవ్రముకవనమును సంస్కరింపక యెప్పురికింతురా? అని తేల్చినారు.

తాతగారి యీ యభిప్రాయమును పూర్తిగా ఆమోదించినవారు శ్రీ కట్టమంచి రామలింగాగెడ్డిమహాశయులు. 'నేను వ్రాసిన 'వేంకటరాయకావ్య జీవితచరిత్రము'న కుపోదాతముగా వ్రాసిన 'గురుభాష' యను వ్యాసమున ఇట్లు వ్రాసిరి. "శ్రీ కావ్యులవాడికి సరస్వతీప్రసన్నమేగాని లక్ష్మీకటాక్షము ప్రాప్తింపలేదు. ఆముక్తమాల్యదకు ఉత్కృష్టవ్యాఖ్యను, సంజీవనవామకమును, రచించి ముద్రణకార్యమునకై ధనసాహాయ్యముంగూర్చి నన్ను హేచ్చరించిరి..... వ్యాఖ్యాన మెట్లో ముద్రితమైనది. శ్రీ కావ్యులవారు నాయందలి వాత్సల్యాతిశయముచే, ఏతద్వ్యాఖ్యానరంగాధిరోహణమహాత్మ్యమును అగ్రపీఠమునుండి నడుపవలసినదిగా నన్నుంగోరిరి. నాకా అర్హత లేదు. సంస్కృతాంధ్ర పారంగతులైన కావ్యులవారి పరిపక్వామోఘ వ్యాఖ్యాన మెక్కడ! తెలిసియుఁ చెలియక పల్కు నేనెక్కడ! వినను గురువులయాజ్ఞ, అనుల్లంఘ్యము. ఒప్పుకొంటిని. సభ మద్రాసులో జరిగెను. విద్యాశేఖర ఉమాకాంతముగారు మొదలగు విద్యద్వరేణ్యులు వచ్చిరి. 'కనకపునింహానమున' నేను గూర్చుంటిని. అందఱియెదుట, జంకుపాటుతో, ఆ గ్రంథమును గుఱించియు, వ్యాఖ్యానమునుబట్టియు, శ్రీ కావ్యులవారిజీవితమును, వారిభాషాదోహదాది కాశల్యమునుగూర్చియు వదించుచు, ఏమాత్రము బ్రాహ్మణేతరకవులకు మనభాషాచరిత్రలో తక్కువ పాటు ఉద్దేశపూర్వముగనో లేక నిరుద్దేశ్యముగనో సంభవించినదో అది విచారణీయమని సాహసించి నివేదించితిని. ఆముక్తమాల్యదయొక్క కర్తృత్వము అల్లసాని పెద్దనకు కొందఱిచే అర్పింపబడియుండుట న్యాయము కాదనియు, అది కృష్ణదేవరాయకృతమయినయు, సిద్ధాంతీకరించినవారగుట శ్రీ కావ్యులవారికి నేను బహిరంగపఱచిన మీమాంస ఆశ్చర్యమును కలిగింపలేదు; అసహ్యము కాలేదు. కాని కొందఱుపండితులు కోపపడిరి. సహజమేకద. నూతనాభిప్రాయములు అలవాటు

నకు కచ్చటకు కాలముపట్టునుగదా. ఈమధ్యలో నవి కొన్నియెడల కొందఱిలో మనస్తాపము కలిగింపకయుండునా? కాని శ్రీశాస్త్రులవారియొక్క మనోవైకాళ్యము కొలదికిమించినది. ఏదయ్యుమైననుసరే, క్రొత్తదిగానుండని, ఆగమాచారములకు విరుద్ధముకాని, వేగింపడక, ఆగ్రహింపక, కాంతముగా ఆమూలాగ్రముగ పరిశీలించి, సత్యశోధనపరాయణత్వమును ప్రకటించువారిలో మీరు ఆగ్రగణ్యులు. కావుననే వీరియభిప్రాయములు సమరిసములు సమ్మదయసమతములునె యున్నవి.” శ్రీతేజమల్ల ఆచ్యుతరావుగారుకూడ ఇట్లే అభిప్రాయపడిరి. (వి. సామ్రా. చరిత్ర. పు. 52)

శ్రీరెడ్డిగారికిన్న కృష్ణరాయపక్షపాతి యుండడు. అట్టివీరే తాతగారి యుపోదాతమును పఠించి ఇట్టి యభిప్రాయమును సభాముఖమున నిచ్చియుండగా ఇటీవల కొందఱు తాతగారి యభిప్రాయమును చక్కగా గ్రహింపక, తాతగారు సశాస్త్రీయమైన విమర్శకమార్గమున (Scientific method) రాయవారులయు పెద్దనవారులయు వాదములను గెంజిని, చారిత్రికవిమర్శలతో, ప్రదర్శించి తిమియభిప్రాయమును చివరి చెప్పియుండగా, దాని నోప్పరికించి పెద్దనవాదమే వీరి వాదమని ప్రమించి ప్రతివిమర్శలు వ్రాసియున్నారు. వారికి జవాబు ఆనందరముగాని శ్రీ రామలింగరెడ్డిగారి వాక్యములను మాత్రముదాహరించితిని.

ప్రాచీనకాలమున దేశమందు జనులలో అట్టి కంఠదంతి యుండనది. తెనాలిరామకృష్ణకవి చాటువు కల్పితమని భావించినను కోకటము కైఫీయతులొకూడ పెద్దనప్రాసివశ్చే యున్నది. “...తర్వాత మరికొన్నిదినములకు విజయనగరం నుంచి సాక్షాత్తులైన శ్రీవీరకృష్ణరాయ మహారాయలు వారివద్ద బ్రాంహ్మడు నందవరీక్షకు అశ్వసానియొక్క రాజుంగారి కొమారుడు అశ్వసాని పెద్ద య్యంగారు అనేకవీశ్వరుడు శ్రేష్ఠమయిన వాడుగనుక రాయలువారి అంకితం...మనుచరిత్ర, విష్ణుచిత్రియం, ఈరెండుపాకృతం, తెనుగు చరిత్రలు—చేసినందున రాయలవారు చాలా బుజ్జగించి వుండేవారు. అప్పుడు యాకోటకమనేగ్రామం, యాకవిశ్వరుని! వుంబిగాను యిచ్చివుండగాను, యాకవిశ్వరుడు శ్రీవైష్ణవమతం పుచ్చుకొని, యాగ్రామం శ్రీవైష్ణవులకు ఆగ్రహారం చేసి యిచ్చి, యాకోటకగ్రామానికి ప్రతిసామం శతగోపపురమనే నామమువుంచెను. కాని యాకవిశ్వరుడు యీఆగ్రహారంచేసిన కాననంలేదు. యీదేశంవారున్ను యాగ్రామస్తులున్ను, యాకవిశ్వరుడు బ్రాంహ్మణులకు ఆగ్రహారం యిచ్చినట్లుగా వాడుతున్నారు. యాకవిశ్వరుడు చేసిన పద్యాలలో కోకట ఆగ్రహారం చేసినట్లు చెప్పివాడు. ఈకవిశ్వరుడు దేశములో బహుప్రసిద్ధిగా ఆంధ్రకవితా పితామహుండు అల్లసానిపెద్దన అని పద్యాలలోవున్నది. యాకవిశ్వరుడు సమయము అని పెద్దలు ప్రసిద్ధిగా వాడుతున్నారు, తర్వాతను యీ కృష్ణరాయల ప్రభుత్వంలోనే యీఅల్లసాని పెద్దన అనేకవీశ్వరుడు, కాలివాహన శకవర్షంబులు 1440 బహుధాన్యసంక్సర వైశాఖ కు 15 యీగ్రామములోవుండే సకలేశ్వరదేవునికి నైవేద్య దీపారాధనలకుగాను చేసుకు 2 గండుపుట్టు ధారపోసి యిచ్చి సదరుదేవాలయంలో కలశాననం వేయించినాడు. యిదిగాక యీదేశం ప్రాకారం లోకెట్టుగానే చంపకేశవస్వామి దేవునికి యీశకంంలోనే కాలికాకు ఖద్ద 12లు చంపకేశవస్వామికి కు 4½ చేసు ధారపోసి యిచ్చి కాననంవేయించినాడు.” (లోకలిరికార్పు 10 పు. 99-100) (చూ. Further Sources by Dr. N. Venkataramanayya.) కైఫీయతు ఇట్లుండ చాటువు ఆముక్తమాల్యద పెద్దనయొక్క తొలిరిచన యనుచున్నది.

“కృష్ణరాయలపేరు నడి నీవురచియించితివి తొల్లవిష్ణుచిత్రియమనఁగ,

గాతిన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబుగాదు సాధారణులకిని భూధవుడుపలకఁ

దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి తుత్తమకావ్యము మహాద్భుతముగఁ బదపఁ
చెక్కుకావ్యములు పెంపెక్కివించించి మంటిని రాజసన్తానమునను
భంగ మొందినయల రామలింగముఖులు, సాటిరాఁగలవారె నీవోటివార
యొంద్రకవితాపితామహ యల్ల సాని, పెద్దనార్య విశేషవిశేషధుర్య”

ఇందులకు విరుద్ధముగా తెనాలిరామలింగకవిపేరిటి చాటువు ‘ముదిమదిదప్పి’ యని యన్నది. కాని
‘అనునశశి’ ‘ముదిమదిదప్పి’ అను నివి ఆముక్తపద్మములోని మాటలే. రామలింగయ్య చెప్పి
యొండవచ్చును. కాని అతఁడు వయసులో చిన్నవాఁడైనందున ‘భంగమొందిన’ యనుటవలన నీ
పద్యము తర్వాతివా రెవఁగో వ్రాసియుండురు.

ఇందలి శతకోపపురము పెద్దనగారిగురువు శతకోపయతిపేరిటనే యని వేఱుగ చెప్ప నక్కఱ
లేదు. మనుచరిత్రలో శతకోపయతి కలఁడు.

“కొలుకుకొమద్గురువిద్యా, నిలయం గరుణాకటాక్ష నిబిడబోధాన్ని

దలితాశ్రిత జనదురిత, చ్చలగాఢధ్యాంతసమితి శతకోపయతికా.”

వైశాఖములు 1440 శ్రీ. శ. 1518 ఆగును. మనుచరిత్రరచనకు, లేక అంకితమునకు, మనుపే
రాయలు పెద్దనకు కోకటగ్రామ మిచ్చెనేమో. అట్లే తిమ్మనగారును తమప్రబంధము పూర్తియగుటకు
మనుపే ‘కృష్ణరాయక్షేత్ర కరుణాసమాలబ్ధ ఘనచతురంతయాన మహాగ్రహార సన్తానముకుండు’.

దొరకైన యాధారములను బట్టిచూడఁగా రాయలవారికిని పెద్దనగారికిని ఒకవిధమైన అభేద
ప్రతిపత్తి యుండినట్లు కనఁబడుచున్నది. సింహాసనమునకు వచ్చుటకు మనుపటినుండియు, రాయ
లును పెద్దనయు జంటకవులవలె వ్యవహరించి యుండవలెను. నాటికే జంటకవులు తెలుఁగులో
నేర్పడి యుండిరనుటవను, పెద్దనరాయల ఇరువురకంటె యెదుటనే వారికి మార్గదర్శకులుగా నుండి
రనుటకును, నందిమల్లయ్య ఘంటసిగయ్యలు సాక్షి. పైగా రాయల దిగ్విజయములను గుఱించి
చిమత్కరముగా వ్రాయుటకు నాటి భావనాప్రపంచమునకు వరాహపురాణకర్తలు మార్గదర్శకు
లనుట వారిగ్రంథమును చూచిన తెలియును. ఒక యుదాహరణము; వరాహపురాణమున—

“ఉదయాద్రి భేదించె, హుత్తరి నిర్జించె, గండికోట పురంబుఁ గదలఁద్రవ్వె,

బెనుగొండసాధించె, బెంగుగూరు హరించె, గోవల గుంటూరు గుంటు పటించె.

గుందాణి విడచించె, గొడుగుచింతి జయించె, బాగురు పంచము పాడు చేసె.

నరుగొండ పెకలించె, నామూరు మర్దించె, సీరంగ పట్నంబు బారిసమరె.

రాయచాహుత్తముల్ల ధరావరాహ మోహనమురారి బర్బరబాహుసాశ్వ

నారసింహప్రతాపసన్నహనుఁడగుచు విశ్వహితకారి తిమ్మయ్యాశ్వరుండు.”

‘భేదించె’, ‘నిర్జించె’, ‘పాడుచేసె’ ఇత్యాది క్రియాపదములను సాఢప్రాయముగా, పునరుక్తి లేక
ప్రయోగించినవైపునె తిమ్మనపెద్దనానులకు సంక్రమించినది.

రాయలును పెద్దనయు జంటగా నుండిరనుటకు ప్రపంచదర్శనమే సాక్షి. రాయలవిగా
ఆముక్తములో చెప్పఁబడిన గ్రంథములు పెద్దనవిగా నిందులో నున్నవి. రాయలు కవికాఁడనఁ
జాలము. ఆయన నాటకకర్త కూడ. జాంబవతీపరిణయనాటక మొకటి ఆయఁది కలదు. ‘ఉదయం
బస్తనగంబు’ అను చాటువొకటి రాయలదిగా జగత్ప్రసిద్ధము. పైగా రాయలు పట్టాభిషేకము
నాటికి బాలుఁడు కాఁడనియు నలువదియేండ్లు దాఁటిన వాఁడనియు, తేలికదిగదా. పెద్దనకు
ఇంచుమించు సమవయస్కుఁడో లేక విదాతేండ్లు పెద్దయో! పట్టాభిషేకమునాటికే కావ్యనాట

కాలంకార మర్జనాదుగావునను, ఒకప్పుడు తాను రాజగుదునని తలంపలేదు గావునను నిర్జింతగా విహరించు చుండినకాలమున చక్కనికవిత్వము ఉభయభాషలలోను పెద్దవాదులతో కలిసి అభ్యసించి యుండుననుటలో సందేహములేదు. కవిత్వప్రపంచమున రాయలేపెద్దన, పెద్దనయేరాయలు. మనుచరిత్రలో రాయల హస్తమున్నదని ఎవరైన మున్నుండు ఒకసిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినను నాకు ఆశ్చర్యములేదు. ఏలయన అందొక్కదాననే ఆముక్తపద్మము లున్నది. ఉభయయును రచించి ఒకటి పెద్దన పేరిటను ఒకటి రాయల పేరిటను ప్రకటించికొనిరిగావలయు. ఇది కొంత ఊహయేయినను బాత్రిగా అసంభావ్యముకాదని తలంచెను. నేటి ఉర్దూకవిత్వముల గోష్ఠులలో (ముషైరా) ఒకరోక వాక్యముచెప్పిన మఱియొకరు మఱియొకటిచెప్పుచు కవిత్వము చెప్పుచుండుటవలె రాయలవారి రచనను పెద్దనగారు సరిచూచియు కొంతచేర్చియు నుండుననుటకు సందేహము లేదు; తాతగారి సిద్ధాంతమే శ్రీరామలింగారెడ్డిగారన్నట్లు తుదకు నిలుచునట్లున్నది. నాటి కవితాగోష్ఠులలో రాయలవారు కవిగానిచో పాల్గొని యుండగలరా?

౧౧ రాయలవారి సాహిత్యగోష్ఠి - అష్టదిగ్గజములు

రాయలవారి యాస్థానమున ఆంధ్రసరస్వతి ఒక మెఱపు మెఱసినది. కవి గానట్టిప్రభువులే పారస్వ తాభివృద్ధికెంతో తోడ్పడియుండ స్వయము కవియైన యాతనిచెంత చెప్పవలయునా? రాయలవారి యాస్థానమున అష్టదిగ్గజము లనఁబడు నాంధ్రకవిత్వజ్ఞులు లుండిరిని పెద్దలకుద్ది. కాని ఒక్క యాంధ్రమునేగాక సంస్కృత ద్రావిడ కర్ణాటకములను పోషించినవాఁడుగాన అష్టదిగ్గజములలో ఒక్క యాంధ్రులేగాక ఇతరులును ఉండియుండవలెనని కొందఱు తలంచిరి. కాని ఆంధ్రకవులే యనుటకు ఆధారముకలదు. కడపమండలములో తిప్పలూరుగ్రామము అష్టదిగ్గజ కవీశ్వరుల కీయఁబడిన యగ్రహారమైనట్లు క్రీ. శ. సోమవారము 26 ఆగష్టు, 1527 సం॥ పురాయల కిలాశాసనముచే తెలియుచున్నది. (A- R- no 282, 2987-88) ఈఅష్టదిగ్గజ కవులెవరో వారిపేర్లు ఆశాసనమున లేవు, అనాదిగ అష్టదిగ్గజకవులు ఆంధ్రులేయని మనవాడు తలంచుచుండుటయు, తమిళాదీతర వాఙ్మయములందు ఇట్టిస్మరణయే లేకపోవుటయు నొకపాక్ష్యము. ఈ ఎనిమిండును-అల్లసానిపెద్దన, వండితిమ్మన, అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు, ఘోరజీ, మాదయగారిమల్లన, తెనాలిరామకృష్ణుఁడు, పింగళి నూరన, రామరాజభూషణుఁడునని. అష్టదిగ్గజము లెవరునుటను గూర్చి పండితులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. కొందఱు పింగళి నూరనను వదలి కందుకూరి రుద్రకవిని, కొందఱు మాదయగారి మల్లనను వదలి చింతలపూడి ఎల్లనను, (రాధామాధవ కవిని) కొందఱు రామభద్రకవిని శంకరకవిని రామరాజభూషణుని వదలియు గ్రహించియు నీసంఖ్యను సరిపరచిరి. ఈవాడుక ఎప్పటినుండి యున్నదో తెలియదుగాని చాలప్రాచీనమే. రాయవాచక (1600) కృష్ణరాయవిజయము (1625) ములు రెండును అష్టదిగ్గజము లనుపేరు చెప్పకపోయినను అల్లసానిపెద్దన ముక్కుతిమ్మన మాదయగారి మల్లన లనుమువ్వురు కవీశ్వరులను పేర్కొని, 'మొదలైన కవీశ్వరులనుటచే ఇతరులనుకూడ నూచించెనని తలంపవలసియున్నది. అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు రాయలయాజ్ఞచే తాను సకలకథాపారసంగ్రహమును రచించినట్లు చెప్పకొన్నందున నాతఁడొకఁడు. ఘోరజీ 'కృష్ణరాయల మనోజ సభ'యం దుండెనని కుమారధూర్జటియే తన కృష్ణరాయ విజయమందు చెప్పియున్నాఁడు. తెనాలిరామలింగ (కృష్ణ) కవినిగుఱించి వీరశైలింగమపంతుల వారు సందేహించిరిగాని ఈవిషయమును చర్చించి అష్టదిగ్గజవర్ధిలసందర్భమున శ్రీ శేలటూరి

వెంకటరమణయ్యగారు 'పాండురంగమాహాత్మ్య కృతిపతియగు వేదాద్రిమంత్రియైన నరసింహుడైన కందాళ యప్పుకాచార్యులును శ్రీ. శ. 1540-1550 ల మధ్యనుండిరిని తెల్లమగుచున్నది. తెనాలి రామకృష్ణకవియు నప్పటివాడే కావలయును. కృష్ణదేవరాయల మరణానంతరము పది పదునాలు గొండ్లలోపల పాండురంగమాహాత్మ్యమువంటి యుక్తకృష్ణమాహాకావ్యమును రచించిన రామకృష్ణ కవి కృష్ణదేవరాయలకు సమకాలికుడై యతనిసభాభవన కవివర్గములలో నొక్కడైయుండుట ఆసంభవముకాదుగదా.' అని వ్రాసియున్నారు. అట్లే బట్టుమూర్తినిగుఱించి చర్చించి యిట్లు తేల్చినారు. "రామరాజభూషణుడు ఆరియరామరాజు ఆధికారమునకు వచ్చునప్పటికే కవియని ఖ్యాతినిగడించిన నూచనలుగలవు. ఒక వేళ నతడు యావనదళయందు కృష్ణరాయల యాస్థాన మునందుండి యుండవచ్చును. ఇది యసంభవముగాదు. కృష్ణదేవరాయలనుగూర్చియు, సాళువ తిమ్మరసుమంత్రినిగూర్చియు, రామరాజభూషణుడు చెప్పినవనబడు చాటువులు కొన్ని నేడును లోకమున వాడుకలోనున్నవి. మఱియు మండలక్షీనరసింహాచార్య విరచితమైన యర్వాచీన లక్ష్యగ్రంథమున బట్టుమూర్తియనగా రామరాజభూషణుడు అల్లసాని పెద్దనార్యకీర్త్యుడని చెప్పియున్నది. ఈ యైతిహ్యము వాస్తవమైనచో రామరాజభూషణుడు దనకవిత్వ ప్రారంభ దశను కృష్ణదేవరాయల సభాస్థానమున గడపెనని యెంచవలసియున్నది."

అటుతర్వాత పింగళి నూరనార్యునిగుఱించి వీరేశలింగము పంతులవారి యభిప్రాయము నూరనార్యుడు కృష్ణరాయలకాలమువాడు కాఁడు అనునది సమంజసముగానే యున్నదని యిట్లు వ్రాసిరి. "కళాపూర్ణోదయ కృతిపతి (సంద్యాల కృష్ణమరాజు) చరిత్రరంగమున పాడనూపినది శ్రీ. శ. 1585 ప్రాంతమున...అప్పటికి పింగళి నూరనార్యుడు ఆపరవయస్కుడై యుండవల యును. ఏలనగా కళాపూర్ణోదయమునకంటె ముందరించినయైన రాఘవపాండవీయము శ్రీ. శ. 16 వ శతాబ్ద మధ్యమున వ్రాయబడెనని తెలుపునూచనలందు కొన్నిగలవు. అప్పటికింకను కర్ణాటపామ్రాజ్యమునకు రాజధానియైన విజయనగర ముచ్చస్థితియందుండెను. శ్రీ. శ. 1564 లో జరిగిన రక్కసిరంగడి యుద్ధానంతరము విజయనగరము తురకలచే నాశమునైనబడి క్రమక్రమ ముగ పాడుపడిపోయెనని యంద రెఱంగినవిషయమే. కావున రాఘవపాండవీయము 1564 నకు ముందరి రచనయని నిశ్చయింపవచ్చును. 'రాఘవపాండవీయము నీకవి 1550 వ సంవత్సరము 1550 వ సంవత్సర ప్రాంతముయందు మించిపడుచుతనములో రచించియుండును.' అను వీరేశలింగము పంతులవారి యభిప్రాయముతో మన మేకీభవింపవచ్చును. రాఘవపాండవీయము నూరనార్యుని తొల్లిటిరచనకాదు. అతని మొదటిరచన గరుడపురాణము, గరుడపురాణ మితిని బాల్యరచనయని వీరేశలింగము పంతులవారి యభిప్రాయము. రాఘవపాండవీయమును వ్రాయనప్పటి కితనివయస్సు ముప్పదియేండ్లుండునని యూహించితిమేని 1520 ప్రాంతమున నితఁడు జన్మించియుండునని మన మనుకొనవచ్చును. అగు నేని కృష్ణరాయల యవతారసమాప్తి యగునప్పటి కితఁడు గడుతరుణవయస్కుడై యుండును. విద్యాభ్యాసము సయితము పూర్తి చేసియుండఁజాలఁడు. కావున నితఁడు రాయల సభాస్థానమందలి యప్రదిగజకవులలో నొక్కఁడగుట యసంభవము." (అప్రదిగజకర్థం త్యక్తవోపన్యాస సంపుటి. పు. 17.)

తర్వాత పుట 18 లో నిట్లు వ్రాసియున్నారు. "కంసాలిరుద్రకవియని కొండఱు చెప్పుదురు. అగు నేమో చూతము. రుద్రకవి సంతతికడనుంచి బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరకాస్తులవారు సంతరించిన యాతనిచరియం దిట్లున్నది: 'రుద్రకవి కృష్ణరాయలనాటివాడు. రాయల యాస్థాన

మన కీయనను దత్తత్యులు మంత్రులు రాసేయరై. రాయల సన్నిహితభృత్యుడగు మంగల కొండోజు అనువాని తోడ్పాటున రాయలసందర్శనము పొగగఁగా రుద్రకవి యీక్రిందిపద్యము చెప్పినాఁడు.

‘ఎంగిలిముచ్చగులాముల, సంగతిగాఁ గులముచెఱుపఁ జనుటెంచిరయ
యంగిర మెఱిఁగిన ఘనుడీ, మంగలకొండోజుమేలు మంత్రులకన్నకా’

అటుమీఁద రాయలవారి గురువైన తాతాచార్యులుగారిలో నితనికి వాదముగలిగెను. అం దితనికి విజయము చేపూఁజిగా రాయలవా రితనిని అప్పదిగ్గజకవులలో నీకావ్య సింహాసనారూఢుని గావించెను. రుద్రకవి రాయలయాస్థానమున బండ్రెండ్రు కనియించెను.....” రుద్రకవి యప్పదిగ్గజకవులలో నొక్కఁడగుట నిక్కమేని యతఁడు కృష్ణరాయలకాలమువాఁడని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును.” అని వ్రాసి శకాబ్దము 1480 జయ, లో రుద్రకవికి మల్లిక్ ఇబ్రహీము కుతుబుషా రెంటు చింతలపాలెమును దానమిచ్చె ననుటలో తారీఖు శక 1480కి కాలాయుక్తిగాని జయ గాదనియు, ఆ సుల్తానుపాలనకాలములో జయయే రాలేదనియు, క్రీ.శ. 1580-81 వజ్రవసు ఇబ్రాహీం కుతుబుషాయొక్క యధికారము కృష్ణవ దక్షిణమున చెల్లేదు, కాబట్టి పై చింతల పాలెమువిషయము సందేహస్పదమని తేల్చినారు. రుద్రకవిసంగతి యింకను పరిశోధింపవలసి యున్నది. వీరుగాక తాళ్లపాకవారుకూడ కొందఱుండినట్లు తెలియుచున్నది

ఈయాంధ్రకవులుగాక సంస్కృతద్రావిడకర్తలక కవులను పండితులను పలువురు రాయలయాస్థాన మందుండిరి. రాయలే మదాలస చరితాది గ్రంథకర్తగదా. రాయలు కొండవీడు జయించినప్పుడు రాయలకడ చేరినవాఁడు లొల్లలక్షీధర పండితుఁడు. ఈతఁడు ఆంధ్రవైదికి. కటకములో ప్రతాపరుద్ర గజపతి యాస్థానమందు తనపూర్వ జీవితమును గడపినవాఁడు. కంచం ఎల్లయ్యతో కలిసి చైవజ విలాసమును సర్వస్వమువంటి గ్రంథమును, శ్రీశంకరాచార్యులవారి శివానందలహరి మొదలైన వానికి మంచివ్యాఖ్యలను వ్రాసెను. ఈకాలముననే దివ్యారపండితుఁడు భారతమిత్ర కావ్యమును, ఈశ్వరదీక్షితుఁడు వాల్మీకిరామాయణటీకను రచియించిరి. లక్షీనారాయణుడను సంగీతవిద్వాంసుఁడు కటకమువాఁడు రాయల నాశ్రయించి విజయనగరమునకు వచ్చెను. రాయలు బాల్యములో వీరినువాయంప నేర్పుకొన్నవాఁడుగదా. మహామంత్రి తిమ్మరసు కూడ ఎందులోను తగ్గినవాఁడుకాఁడు. ఆతఁడును ఆతని మేనల్లుడు నాదిండ్ల గోపమంత్రియు గొప్పపండితులు. తిమ్మరసు అగస్త్యకవి రచించిన భారతమునకు వ్యాఖ్య రచించెను. గోపామాయ్యుఁడు కొండవీటిలో నుండఁగా మల్లన రామకృష్ణకవుల నాదరించెను.

ఈకాలములోనే వల్లభదేవుఁడు, జైనగురువు అభినవవాది విద్వాంసుఁడును రాయలసభలో విజయముల గాంచిరి. చైతన్యస్వామికూడ రాయలయాస్థానమునకు వచ్చినట్లు భూదానకాసన నిదర్శనము కలదు. మాధ్వగురువు శ్రీవ్యాసరాయణీకాలము వాఁడే. కన్నడవాఙ్మయమున ప్రసిద్ధుడైన తిమ్మణ యనుకవీశ్వరుఁడు కుమారవ్యాసుని భారతమును కాంత్కాదిపర్వములను రచించి పూరించి రాయల కంకితమొనర్చెను. చాటు విఠ్ఠలనాథుఁడు కూడ ఈకాలమువాఁడే.

రాయలు తమిళమునుకూడ ఆదరించెను. కుమారసరస్వతి యనుకవి రాయల గజపతికుమారీ పరిణయమును వర్ణించెను. వెల్దూళికవి హరిహరదాసుఁడు ‘ఇరుసముయిరికొం’ అను మతగ్రంథమును రచించెను. మండలపురుదర్ జ్ఞానప్రకాశర్ అను జైనవైఖండికుఁడును, ‘మంజరిప్రా’ రచయితయు, తిరువారూరు తిక్కప్రకాశర్ అను వాఁడును రాయలచే పోషింపబడినవారే.

The "Mahanavami Dibba" Hampi ruins

—By courtesy of The Archaeological Survey of India, Madras.

రాయలు తనదిగ్విజయానంతరము (క్రీ.శ. 1520 లో) భువనవిజయమును భవనమును నిర్మించి అందు తనకవులతో కవిశాగోష్ఠులు చేయువాడు. దీనినే ముక్కుతిమ్మన ఇట్లు చెప్పియున్నాడు. (పారిజా. గ్రంథాంతము.)

“భువనవిజయాఖ్య సంసన్నవరత్న విభాప్రభాత నలినాప్త, రమా

ధవ చరణకమల సేవాప్రణమతీ, వీరభద్ర పర్వతవక్త్రీ.”

ఇందు అష్టదిగ్విజయముల కొక్కొక్క స్థానముండెడిదనియు కందుకూరి రుద్రకవికి ఈశాన్యస్థాన మొసఁగఁ బడినదనియు చెప్పుదురు. ఈభువనవిజయ మొక్కకవిత్వ పాండిత్యాదులకు మాత్రమేగాక కళలకుగూడ నిలయమైయుండెను. సంగీతనృత్యములకు రాయలు ఎంతో దోహదమిచ్చెను. రాయల సంగీతపిపాసను ఎఱిగి పోర్చుగీసువర్తకులు అతనికి తమదేశపు వాద్యములను కానుక యిచ్చిరఁట, అతఁడు చాల సంతోషించెనఁట. ఆకాలపు నాట్యములలో కోలాటము చాల విశేషముగా నుండెడిది. అదేచిత్రములందును కనఁబడుచున్నది. రాయలే ‘నృత్యమత్తలిహల్లీసక’ యని ప్రయోగించినాడు. హల్లీసకమనఁకోలాటము. వీధి నాటకములుకూడ నుండెడివి. తర్వాత తంజావూరిలో విరివిగా నాడఁబడుచుండిన యక్షగానములు ఈనాడు పైకివచ్చు చుండినవి. తాయికొండ నాటకమునుదానిని అడినందులకు చేగయ్యకొమారుఁడు నట్టువనాగయ్యకు రాయులిచ్చిన సన్మానశాసనము దొరకియున్నది. క్రీ.శ. 1514. పోతవరపు నట్టువలిప్పయ్యకూతురు ఒక పాత్రియఁట. గంగావతారమనఁబడు మఱియొక నాటకముకూడ నాడినట్లు తెలియుచున్నది. నాటకకాలము ప్రత్యేకముగా నుండెనని ప్రబంధములవలనఁ జెలియుచున్నది. ఈనాటకములే గాక అనాఁడు సంస్కృతనాటకములనుకూడ ఎక్కువగా నాడుచుండిరి. రాయలే జాంబవంతీపరిణయనాటక కర్త గదా. ఈ నాటకములాడు సంగీతసంఘములకు మేళములని పేరు, భాగవతమేళములని. వీనిని వసంతోత్సవ బ్రహ్మోత్సవాదికాలములలో నాడుచుండిరి. సూత్రధార నాండీ ప్రస్తావనలు కనఁబడుచున్నవి. జనసామాన్యముకొఱకేగాక, ప్రభువుల రాణిసాసములకొరకై మిఁద అంతఃపురప్రాంగణములలోకూడ నాడువారట. ఘోషాస్త్రీలు చూచుటకు ప్రత్యేకస్థలములుండెడివి. ఇవిగాక బొమ్మలాటలని యుండెడివి. బొమ్మలాటవిరూపాక్షయ్య కొమారుఁడు బొమ్మలాటకళయ్య రాయలవారికి చాల ఆప్తుఁడు. త్రాళ్లతో బొమ్మల నాడించుచుండ నొక పాఠకుఁడు పాడుచుండ ప్రసంగి యొకఁడు కథ చెప్పుచుండును. ఇవిగాక రాయలపోషణ నందిన దొమ్మరవారు విప్రవినోదులు మొదలగువా రెందఱి.

రాయలు స్వయము చదరంగమాడుటలో నేర్పరియట. బొడ్డుచెర్ర తిమ్మనయొక్క చదరంగపు నేర్పునకుమెచ్చి రాయల అతనికి కొవ్వలు అగ్రహార మిచ్చెను. ఈ తిమ్మన్నకవీశ్వరుఁడుకూడ నఁట. చదరంగముకన్న పాచికలాడుట సామాన్యజనులలో ఎక్కువ.

రాయలు సంగీతపాపిత్యాది వినోదములనేగాక శిల్పము నెక్కుడుగా పోషించెను. భువనవిజయమేగాక కలింగవిజయానంతరము రాయలు ఎన్నో దేవాలయములను ఉద్ధరించెను, ఎన్నిటికో గోపురములు కట్టించెను; తన తల్లియైన నాగలాదేవిపేరిట బ్రహ్మాండమైన నగరమునే నిర్మించెను. చంద్రగిరి పెనుగొండ మొదలయిన స్థలములలో ప్రాసాదములు కట్టించెను. మంటపములకు లెక్కయేలేదు. రాయలు అంతఃపురమునకై నిర్మించిన హజార రామస్వామిదేవాలయమును విత్తలస్వామియాలయమును విజయనగర శిల్పకళాఖండములు. రాజ్యమునకు వచ్చినవెంటనే రాయలు హంపీ

విదూషాక్షస్వామి గోపురమును బాగుచేసెను. క్రీ.శ. 1518 లో ఉదయగిరిని జయించినప్పుడు బాలకృష్ణవిగ్రహమును కొనిపోయి విజయనగరములో ప్రతిష్ఠించెను. ఇదియే నటికృష్ణస్వామి దేవాలయము. చిదంబరము, తిరువణ్ణామలై మొదలైన శ్రేత్రములగోపురములు రాయగోపురములే.

చిత్రలేఖనమును ఎంతో పోషింపఁబడినది. భారత భాగవత రామాయణ పురాణాదుల నుండి కథలను దేవాలయములలోను, ఇండ్లలోను చిత్రించుచుండిరి. ఇవి నేడు పాలై పోవుచున్నవి, చరిత్ర కంతోనప్పము. సకలకళలకు ఆస్పదమైయుండిన విజయనగర రాజ్యవైభవముంగూర్చి జ్ఞానువులు చరిత్రగ్రంథములలో హెచ్చుగా చెడుపుకొందురుగాక. ఇవన్నియు చేయించి వానికి ఇరువదియేండ్లు నాథుఁడుగానుండిన కృష్ణదేవరాయల యీ యాముక్తమాల్యదలో రాయల స్వానుభవము ఎంతో గ్రంథస్థమైయుండుట యొక యాశ్చర్యముగాదు.

౧౨ ఆముక్తమాల్యదా హృదయము

‘ప్రయోజనమనన్దికృత మన్దోఽపి ప్రవర్తతే’ అని పెద్దలనూక్తి. అట్లుండ రాయలవంటి చక్రవర్తి ఆముక్తమాల్యదాప్రబంధమును నిర్మించుటలో గొప్పప్రయోజనమునే ఉద్దేశించియుండును. మనుచరిత్ర వ్రాయుమని పెద్దన్నను కోరినప్పుడు రాయలవాక్యము లివి—

“సప్తసంతానములలోఁ బ్రశస్తిగాంచి, భిలముగావండుచు ధాత్రుఁ గృతియనాఁ

గృథించివుము మాకు కిరీషకుమారు, కేశల సుధామయోక్షుల పెద్దవార్యు.”

రాయలు యశఃకాముఁడు. తర్వాత వ్యవహారబోధ, కిరీషక్షులి, సవ్యసాచినిర్వృతి-ఇవి వలసినవే. హిందూమతమును హిందువులను మేచ్చులనుండి రక్షించిన చక్రవర్తి పరమభాగవతకళామణి యైనాఁడు. ఆయనతోఁగూడ ఆయన ‘హితుఁడు, చతురవహోనిధి, ఆకులపురాణేతిహాస కథార్థ స్ఫులియుతుఁడు’ అలసాని పెద్దనయు వైష్ణవుడైనాఁడు. ఇరువురను ‘కరుణాకర వేంకటాద్వయ చరణస్థరణ ప్రసంగసంగతమతు’ లైనారు. లెక్కలేనిపర్యాయములు ఆ భగవంతుని దర్శనము చేసికొన్నారు. ఇంతటిధీక్షునికి భగవంతుఁడే అనుగ్రహించి ప్రబంధమును రచించుమని కోరెను. తన జీవితానుభవమువంతయు రాయలు ఈ గ్రంథకరండములో నిక్షేపింపఁ దలంచినాఁడు. అందు లకు ప్రబంధ మాయనకొక సాధన మైనది. వర్ణనీయాంశములైన యష్టాదశవర్ణనలును సకలవిషయ సమాకలనపూర్వకముగా నీతి నుపదేశించుట కాయనకు లోడ్పడినవి. పట్టాభిషేకమై రాజ్యము నకు వచ్చినవెంటనే రాయలు మంత్రిని ఆహ్వాని నిట్టడిగనఁట.

“సింహాసనప్రభు కీల మేక్రియనుండు, పాలించులేరీతి ప్రజలనెల్ల

బాంధవపరిజన ప్రతిలేఖ్రోచుటయెట్లు, ధనములార్జించు సాధనములేవి

యెటువలె వ్యయమొనర్చుటకును మర్యాద, యేవారిశత్రుల నేపణంప

నాత్తరక్షణ కర్తవ్యులగుదురెవ్వర లా, పుల ననాపుల లెస్సఁ దెలియుటెటుల

రాజలక్షణమెయ్యది రాజ్యలక్షి, కాశ్యకంబుగనుండు పైఠరణి రాజ

నీకు లెన్న విధంబులు నిఖిలమెలమి, దెలుపుమెంతయు నామది లేటపడఁగ.”

ఇట్లు అడిగి విన్నరాజనీలిని, తన స్వానుభవమునకలిపి యామువప్రభు రాజనీతిగా ఎనుబదిపాఠుగు పద్యములలో గ్రంథస్థము చేసినాఁడు.

రాయల రాజనీతినిగుఱించి కీ. శే. శ్రీ వంగూరి సుబ్బారావుగారు 1915లో ఇట్లు వ్రాసిరి.

“శ్రీ రాయలవారొనరించిన రాజనీతియందుఁ బాఠభాగము ప్రాచీన రాజనీతిగ్రంథములనుండి

నేకరించినట్లు నాకుఁ బాడకట్టుచున్నది....(అని యుదాహరణములనుచూపి) ఇట్లు కొంచెము భేదములతోఁ జాలభాగము - చాలభాగమున నేల? — ఏ పది యరుదిపద్యములయందుఁ జూపినయభిప్రాయములోతప్ప తక్కినవన్నియు నితర గ్రంథములయందున్న వాని కించుక భేదములే? పరితర్జనములే! దీనివలన మనము గ్రహింపవలసిన దేమనఁగా శ్రీ రాయలవారు సంస్కృతవాఙ్మయమునందున్న నీతిశాస్త్రగ్రంథము లన్నియుఁ బఠించి, యాచరించి, యందుఁ దాను కనుగొనిన నూతన విషయముల ననుభవములజేర్చి, పై జెప్పిన మూడవవిధమున నీ నీతినివ్రాసెనని తలంపవలసి యున్నది.) కొన్ని విషయములు బహుశ్యులుగనున్న నపూర్వములును, మేధావంతులుపై యున్నవి. కొన్ని శ్రీ రాయలవారి యనుభవములే యైయుండును....”

(రాయల యుదాహరణములు ఆయన లోకజ్ఞతకు సాక్ష్యములు. రాజనీతిలో గౌరవమునికథ, అల్పకారణమునకే కోపగించు భిల్లునికథ, ద్రుపదమహారాజుకథ, అవకతవక ప్రభువు దోషినిపదతి నిర్దోషిని లావుపాటి నెట్టిని శిక్షించినకథ, వీనిచేత తన లోకానుభవమును చాటినాడు. వీనిలో ఒకపాటిహాస్యమును మిళితమై యున్నది. రాయలు విశేషముగా పోష్యుగ్రీసువారికడనుండి గుఱ్ఱములు కొనువారి డనునది గుఱ్ఱములనుగూతించి ఆయన వ్రాసినవానిచే విశదము, ‘రేవుల్తావు మరంగజంబును ... వాణిజ్యముపెంచి యేలఁగనగుక’ (4-245) ‘సింధురమహాశ్యముఖ్యముల్ చేర్చు దొలదీవి నణి జాల మాట్ల సదృహములు పురిఁగొలుపుఁ దేజంబు వెలమేలుగలుగఁ బ్రాతరవారిగాఁజేయు నరినవి చేరకుండ’ (4-258) ద్వీపాంతరములనుండి తెచ్చు వర్తకులగుఱ్ఱములను పూర్తిగా, ఒక్కటిమాడ శత్రువులకు చేరనియక రాయలు కొనువారిడుగదా. 262 వ పద్యములో “గజపాయముల వెలకు మేరకు, బంట్లజీతమునకు.....అగునట్టి ధనవ్యయమును వృధావ్యయముని తలంపఁగూడదు. ఆ వ్యయమును ధారాళముగా చేయవలసినదే.” అశ్వహృదయము రాయలకు తెలిసినంత చక్కఁగా ఇతరుల కెట్లు తెలియును? ఆసంగతిని ‘పూచినమావులక’ అనుపద్యమున చక్కఁగా తెలిపినాడు. గుఱ్ఱములు వచ్చి మాత్రేన యజమానునికి కీడు కలుగునట, అట్టివానిని అమ్మి వేయవలయునట. కాని దైవము అనుమాలుగానున్న అట్టిగుఱ్ఱములతోనే శత్రువులను జయింపవచ్చునట. (5-120) ఇంత నూత్నపరిశీలనయు ఆత్మానుభవమేగదా; రాయలకు ‘తింగణా’ యను పాటిగుఱ్ఱములమీఁదమాడ ముక్కుర - యెక్కున. ‘సంగతియె యోయి ఇసుమంత తింగణావు,’ ఇది టాంక్విక్ దేశమునుండి వచ్చెడివి. (చూ. వ్యాఖ్య. 4-61)

ఈ వ్యాఖ్యయొక్క పీఠికలో గ్రంథగుణములు గ్రంథదోషములు అనుభాగములలో రాయలీ యాముక్తమాల్యద నెందులక వ్రాసెనో విశదముగా తెలుపఁబడియున్నది. ‘భగవదనుగ్రహమునకు భక్తిప్రధానముగాని జాతి ప్రధానముగాను’ అని బోధించుటకే. తేటన్న కథలో సంబంధములేని యీకథ నెందులకుచొప్పించును. ఇంకను బుద్ధి పూర్వకముగా రాయలు ఎన్నో మార్పులు కూర్పులును చేసియున్నవాడు. వానిప్రయోజనము పీఠికవలననే తెలియఁగలదు. ఇచట మరల వ్రాయట యనవసరము. వైష్ణవముత ప్రాశస్త్యమే యీగ్రంథముయొక్క ప్రధానోద్దేశము గాన కాలక్రమమును రాయల తెల్లమార్చెనో తెలియుటకు కొంత తచ్చరిత్రమును మూలగ్రంథముల నుండి గ్రహించుట యుక్తము. చిట్టేరిదినములలో రాజ్యరక్షణకై రాజులహృదయావేదన యెట్టిదో ఆయనచేసిన యేర్పాటులచే తెలియునట్లుగా భావిప్రభువులకు రాజ్యరక్షణవిధానమును బోధించుటకు ఈగ్రంథము రచితమనియు రాయలు నిరంతరము రాజకీయములలో నిమగ్నఁడైయుండి వ్యవధిదొరకినప్పు డందయు కొంతకొంతగా జ్ఞాయుచుండెనని తోచుచున్నది.

౧౩ రాయల చరమదశ

ఆముక్తమాల్యదారచన సర్వదిగ్విజయానంతరమే పూర్తియైనది. కాని తిరుపతికి రాయలు పోయి దానిని దేవునికి సమర్పించినట్లు కాననముగాని మఱి యే చారిత్రక ప్రమాణముగాని దొరక లేదు. బహుశః ఆచటికిపోవులోపలనే గలించెనేమో. నాటికి కలుబరిగ దండయాత్రాదు లన్నియు నైనవి. మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణాదుల సంకీర్తనమందినట్లు ఆముక్తమున లేదు. అందులోవచ్చుట కవకాశముకూడ లేదేమో. కాని యింతలో తనవెనుక రాజ్య మేమిగిలినో యను చింత రాయలను వేధించినట్లున్నది. క్రీ. శ. 1521-22 తర్వాతివిషయము లివి. యుద్ధములయందును పాత్రుజ్యవిస్తరిమందును విరామములేక పదిపంద్రెండేండ్లు గడచినవి. కమారుడు కలుగ లే దనుచింత యుండినది. క్రీ. శ. 1517-18 లో రాయలకు కమారుడు కలుగుటకొలకట కొండ మరసయ్య దానాదులు చేసేయున్నాడు. ఆముఖుపటిసంవత్సరము తిరుమలదేవి తనపుత్రుని మేలును గోరి దానములు చేసేయున్నది. తర్వాతి బాలునియభివృద్ధియు దిగ్విజయమౌపియు క్రీ. శ. 1524 ప్రాంతమున కైనట్లున్నవి. ఆదిలానుడు పూర్తిగా పరాజితుడైనాడు. రాయలు తనకమారునికి పట్టాభిషేకముచేసి మద్దుమరిపెములు చూడదలచినాడు. అట్లే కమారునికి రాజ్యమిచ్చి, తాను మంత్రియై, తనకు తిమ్మరసును మంత్రినిజేసికొని కార్యానిర్వహణ మారంభించెను. ఇందుల కనుగుణముగా తిరుమలరాయల కాననమును ఖశాలమువి గలవు. దీని ననుసరించియే గాబోలు రాయలు తారణవత్సరము (క్రీ. శ. 1524) గలించెని 'బోరినయాచిక ప్రతితి' పద్యము నెవరో కల్పించిరి. తిరుమలదేవరాయల రాజ్యాభిషేకోత్సవములు ఎనిమిది నెలలకాలము వైభవముగా జరిగినవట. ఈ సుదృశకాలమున నాబాలుడు వ్యాధిగ్రస్తుడై ఆచిరకాలమున మరణించెను. రాయలకు కమారునిమరణ మొక పిడుగువెల్బునలె తగిలినట్లున్నది. ఆదుఃఖమున నాతడుండ బాలు నికి తిమ్మరుసుకుమారుడై విషప్రయోగము చేయించినాడని యొకచాడీ యెవరో చెప్పిరి. అగ్రవా పరవశుడై రాయలు తిమ్మరసును, ఆతనితమ్ముని గోవింద దండనాయకుని, కమారుని తిమ్మయ దండ నాయకుని చెఱఁజెట్టెను. వారిబంధువులకును ఇదేగతి యాయెను.

మూడేండ్లతర్వాత ఆప్పాజీకమారుడు తప్పించుకొని తిరుగఁబడుటయు, రాయ లాతని పట్టించి తెప్పించి ఆప్పాజీతోకూడ వారికిండ్లు తీయించుటయు నను కథలుగలవు. కాని తిమ్మరసు తర్వాత బ్రతికియుండినట్లు కాననములు గలవు. రాయలకు చివరిదినములలో ఆకాంతి యేర్పడినది వాస్తవము. వారసుపోయినాడు, మంత్రి యిట్లయినాడు. రాజ్యమునకు అట్లుడును దాయాదులును పోరాడుదురని యెఱిగి, ఆప్పాజిని విడిపించి, తమ్ముని అచ్యుతిరాయలను చంద్రగిరి బందినుండి విడుదలచేసి, తనవెనుక నాతడై చక్రవర్తియని చాటెను. ఇంతలో ఆదిలానుడు మఱల ఎత్తి వచ్చెను, కాని రాయలు బయలుదేలి వచ్చుటచూచి పాటిపోయెను. ఆతర్వాత కొద్దికాలమునకే జబ్బుపడి రాయలు వృద్ధాప్యముననే మరణించెను. క్రీ. శ. 1529 ఆక్టోబరు 27 ఆఖరుతారీఖు. ఆముక్తమాల్యదలో తిరుమలకుపోకయే గలించెను గాబోలు. పెద్దనార్యుడుమాత్రము 'జీవ చృవంబుగా' బ్రతికియుండెను.

27-10-68 విజయదశమి

సుదరాసు—1

కాస్త్రీమనుమడు

వేదము వేంకటరాయకాస్త్రీ

వీ రి క

[అముక్తమాల్యద - సందేహనీవ్యాఖ్య.]

గ్రంథగుణములు

ఇందు మూడవ యాశ్వాస మంతటను విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసారము, మాలదాసరి యొక్క చిత్రశుద్ధి, సిద్ధాంతి. జానమహిమ, జానబోధనము, ఆతఁడు అనుగ్రహించిన మాత్రాన బ్రహ్మరక్షస్సునకు వైష్ణవోత్తమత్వము కలుగుట, గోదాదేవియొక్క భక్తితోగూడిన శృంగారమును వర్ణితులు. ఈ కబ్బువన లోకానుభవము సమగ్రము, ఉపాదేయమే నిబద్ధము, ఎటనుం బ్రల్లదము లేదు. పేలవము గాదు, పాండిత్య మపారము, అద్వితీయము:—బోపనిషదవిద్య కరతలామలకము—క. వాదపహతిపాద్యా 3(12), సీ. జగదుద్ధతికిని 3(8).—భగవదనుగ్రహమునకు భక్తి ప్రధానము గాని, జాతి ప్రధానము గాను, అని మాలదాసరికథవలని బోధ. ఇందు మర్త్యకోటి కెల్ల తాగక మగు శ్రీవిష్ణుధ్యానప్రకారము 'శరసిందు' 3 (86) ఇత్యాది చేత నుపదిష్ట మయినది.

రాజనీతి:—కా. 'విల్లం చానున' 4(228); క. 'అపాలఁ గూటనే' 4 (224); తే. 'అట విక కశ్యకలన' 4(225); 'అజ వలయు' 4(206); తే. 'రాష్ట్ర మెరియింపు' 4(267).

కృష్ణరాయని (అమ. 1-267) యీ యనుశాసనమును విశిష్టాద్వైతమున ఇతని యల్లుడు రామ రాజు, తానుగిరినివాతుడై హిందూగాజ్యమును కలిలో నస్తమింపఁ జేసినాఁడు. అదియే యిప్పుడు విజయనగర సామ్రాజ్యాస్తమింపఁ నాటకముగా *నాడఁబడుచున్నది. రాజనీతి అనుభవసిద్ధము, శాంతి పర్యాగ్యపదేశానుసార, అతినిష్ఠణము. అందులో విప్రముఖులె యుపదిష్టము.

విప్రముఖులీ. —తే. 'బ్రహ్మాత్మరంబు...ద్వైజాన్యఁ డల్మకా' 4(205); క. 'గుర్గము లాపద్విజవర' 4(217), చ. 'ధరణిపుఁ డెంగు...' 1(255); ఇతరులు (క్షత్రియులు) తిరుగఁబడుదురు, విప్రులు విశ్వసనీయులు ప్రభుహేతులు అని భావము. అయినను, అయోగ్యుఁడైన బ్రాహ్మణునిఁ జేర్చిరాదని ఆటనే కలదు; క. 'తక్కుము మిగల' 4(210). బోచిత్వ మంతటను బోషింపఁబడినది. ఉత్ప్రేక్షియంగు నైష ధానర్థి రాఘవోత్తరివారి వంశానులతో ఇది తులయాగును.—చూ. 'స్వముఖనిత' 1(104), 'ఆలకకు మన్న' 5(38). పాదపూరితార్థ మయినపెంపక మెంగును లేను. స్వభావోక్తియంగు అన్వితీయము. ఈవిక విశిష్టాద్వైతవాద యము నాలుక నైలకొని యున్నది. సంగీతి - తిర్క్కి - తింత్రి - జ్యోతిష - ధర్మశాస్త్ర సుర్వ - కలగు. కర్పూర - కళాద - కర్మ పరిశీలనమును - స్వప్న శాస్త్రపరిజ్ఞానమును గలవు.

ఇందు కల్పితము లైన నూతన కవన షక్తి కలకు ఇదియే పరిమాణి:—'ఖుటత్' 1(3), 'స్యం దనసిక' 4(27), 'నికాంచె' 7(27), 'కాంచె' 1(15), 'అద్భవా' 4(6), 'మరుమాఘ' 5(118).

*ఇట్టి నాటకము లాడరాదని శాస్త్రిగారి యభిప్రాయము. చూ. ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శన ప్రకారలేఖము పు. 20; భారతాభారతిరూపకమర్యాదలు పు. 42. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు 1919 అధ్యక్షోపన్యాసము. ఇంచే టిక ఆ 4. ప. 267 చూడుడు.

తెలుగున ఇంతకన్న ప్రాథమము ప్రబంధము వేఱలేదు: — 'కాకోదరాహితుల', 'మూల పరిపక్వ', 'గురుగు', 'మణియప్పి', 'కడలి దివియించె'.

ఇవిడికకును చిగువునకును ఆంధ్రవాఙ్మయములో నిది ఆగ్రగణ్యము:—'తునియలు', 'దిల్లం దానును', 'ఒకటికి'.

'వరార మష్టాప్రయతేత మాసాకా, నికార మరం దివసే యతేత,
వాఙ్మయకృతేతో ర్యయసా నవేన, పరత్రే హేగో రిహ జన్మవాచ.'
ఆను శ్లోకమునకై - 'వినియె నెలలో' 2(76) అను నిందలి చింపకము. దానికి—

నీ. రాత్రుల కొనరు నర్థము లేన్ని యన్నియు | ఘటింపవలయుం బగల్గయింద,
వానకాలమునకు వలసిన యవి యెల్ల | వార్జింపవలయు మాసావృత్తమున,
నవర వయోయోగ్య మగునస్తుజాలంబు | సాధింపవలయును జన్మనమునక,
బరలోకమునకు సంపాద్య మెయ్యెది యది | గడియింపవలయు నీ యొడలియంద,
తే. యని ధరిత్రీసురోత్తముఁ డభిలకాస్త్ర | సార మగునీతిఁ దనకు విస్పష్టముగను
దెలుపుటయు విని యా జగతికలెంద్రుఁ | డింతయును దప్ప నని మెచ్చి యింటి కరిగ.

(411). ఆను పరమయోగినిలాస పద్యము సమార్థకము.

వ్యక్తంతుములును ఆశ్వాసాంతపద్యములును* సాటిలేనివి. పెద్దనగారు మనువును ముందు రచించి అనంతరము అందలి రాయవంశావళిని రచించినయె, ఆముక్తము ఆయన కవనములో మనుసంభవరాయవంశము లనెడి మొదటి గెండు మెట్లపై మూడవ మెట్టుగా ఇవిడికను సాధించిన దనియు కొండలు తలంతురు.

ఋతువర్ణనకు ఈకబ్బము ప్రథమగణ్యము.

ఆంధ్ర కవన విద్యా మునిశ్రయమును తచ్చివ్యవర్ణముతో సాటికి దించుట తగవు గాదు. ఏతదనుగుణముగా ఇతిహాస పురాణవాఙ్మయము ప్రబంధవాఙ్మయము అవి ఒకపాటిభేదము నంగీకరింతు. పురాణములును గొన్ని ప్రబంధఫక్కికం బొరసి నెగడుచున్నవి. —ఆముక్తకవి 'అతికంబున యక్షిని దాచినట్టి సర్వజ్ఞాని' ప్రతిభానమం దేమి శబ్దభోగియం దేమి పోలినవాడు. అట్లే కవివీరుఁ డయిన శృంగారనైషధ నిర్మాతలోను సరితూగఁ గలవాడు. అల్లికబిల్లికలలో అల్లసాని పెద్దనగారికన్నను పూర్వోక్తగుణంబులందు న్యూనఁడు గాడు. శ్రేష్ఠను నవనీత మంజులముగా నాస్వాద్యముం గావించిన యగ్భుత సాహిత్యనిధి యగు రామరాజధూషణునకన్న, ఆ గుణంబులో నధికుఁడే. మఱి, ముక్కుతిమ్మనార్యుని పలుకుల ముద్దును, చేమకూర పాకరుచులును, పాండురంగ విజయుని నిట్టతనమును ఒరులకు రావు. కాన వారితో పోటి వలదు. ఈ చెప్పిన ప్రతిభాన ప్రభావమును ఇందలి ఋతువర్ణనలయందును, స్వభావ వర్ణనములోను, గోదాదేవీ వర్ణనలోనుం గనవచ్చును. పెద్దనగారి 'సహసానఖంపచస్తనము' వలె అల్లఁబోయి సింగరార్యుఁడు బిల్వజీయములో తెల్లఁబోయినాడు. ముక్కుతిమ్మన్నగారి 'శీర్షపర్వద్రుమ'మువలె నల్లఁబోయి తారాశకాంకములో శ్రేష్ఠము వేంకటపతి చదికిలం బడినాడు. ఈ యాముక్తకవి, పురుషవతంసులను నాయికల పాదములలో వ్రాల్చు నారాయణుని పాదములలో వ్రాల్చినాడు. —

మఱి, స్వాభావికవృత్త వర్ణనములందు ఈ గ్రంథము ప్రాతిభ దృష్ట్యేక గోచరములైన వర్ణగుణచర్యా విశేషములను శేర్పెడు గురువుగా మన్నది.

* వార్షికనైషధాశ్వాసాంతపద్యముల ననుకరించుచున్నవి.

గ్రంథదోషములు

[ఇందు లక్షణ విశోధములు కల వని కొందఱు అందురు; కాని, లే వని నామతము. దాని చర్చ ముం దున్నది.]

ప్రసక్తము డిందుపడి అప్రసక్తము మెండుకొన్న దనియు, అక్షేపము కలదు. పెరియాళ్వారు, యామునాచార్యులు, ఋతువర్ణనవిస్తరము, రాజనీతి, ఇంచుక గోద, మాల, రాకానీ, ఇంచుకగోద, అని వర్ణనములు.

రెండుమూఁడు మాఱులు రెడ్లనుగూర్చి పోలనము గలదు. పేద లని, లుబ్ధు లని, విలాస రిక్తు లని, — ‘గురుగుం జెంచలి’; దానివెంబడినే నృపుల వర్ణన — ‘మణియప్పిఁ గేలి బర్హిణ’ 4(185); ఇది కృష్ణరాయని నిజవృత్తము గా నోవు. వ. ‘ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నకటం బగు పేదం డంబునుం బోలె, మహంధుండ నై యల్పవిద్యాలబ్ధి, విదువ ముడువ వేసరని మీసంబుగల రెడ్డియుం బోలె, నచ్చరువె పరబ్రహ్మం బై పెద్దలం జెనకె.’ — ‘వగతు ల్వైవడి’ 4 (183) అను పద్యము సైతము రెడ్లపోలనమే యని కొందఱు పలికిరి గాని నాకు అట్లు స్ఫురింపలేదు, కేవలము పేద్య గాండ్రవృత్తము చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడిన దని నాతలంపు. ‘మణియప్పి’ త్యాది సీసమందు వ్యతిరేకమూర్తిచే రెడ్లపోలనము నాచితము. —

మణియప్పి×[మంచపుఁగోడు]; బర్హిణ×క్రేపుల్; పడ్డసుధ వీను లోలాడ×మెయిక్ నాక; ప్రొద్దెక్కి మేలుకాంచి; అంగమర్దన×లేదు; చిరోష్టమజ్జనము×లేదు; మిసిమి దువ్వలుర - బన్న సరంబు - మొగలిజేతులు (రాజాలవ్రాచరి); కొలువొసంగి×మంచ మెక్కి; జాంగలామిషము× గురుగు - చెంచలి - తుమ్మి - లేతయగిసాకు [పా. లే దగిరసాకు] - చింత చిగురు [అన్నియు నొకటే కూరి?]; కాల్యన్నము×కుట్టారి; ఆధిక హైయంగ వీసము×నూనియలు; ఆరగించి×మెక్కి [ఓగిరము లనుట పోలనము]; సాగరుహసంతి×మేకరువుం గుంపటి [హసంతి×కుంపటి]; వెలుగ× [పోగయ], మృగమదము...తములంపుటిరులు×లేదు; పొధ×[క్రేపులం జెప్పినందున మేడ గా దని తెలియుచున్నది]; అవశోధములతోడ నగిరి×కొమల్ పాలము వోక్; అచిరుగంకు నతదృక్× పాలములో [పిడుగులలో]; తోడక్×పోక్; నృపులు (క్షత్రియులు)×ప్రభులైకాప్తి రెడ్లు; ‘కోల్లింటిపై గూయ’ అని పఠించిన కవిక తినివి తీటును గావలయు. రాయఁడు పరకీయ గుణ గ్రాహి తన ప్రజలుగానేని తనచే పరాజితులుగానేని యున్న రెడ్డిప్రభువులను ఇట్లు నిగ్రహికి యుండునా? తత్ప్రీతి కలుగునని యెంచిన యన్యకవియే ఈపద్యములను అల్లియుండునని కొందఱు తలంతురు.

ఇట్లు రెడ్లనుంబోలె మరుకింకరులఁ బెద్దలం గూడ సుకుమారముగానే ఈకవి పోలనము సేసియున్నాఁడు. — ‘పడుక మరుఁడు వెడ వెడ నె యార్వ నొగిలి రజ్జడిని గృహలు’ 4(127).

“శరనిధుల మాఘ్యములు దీతై మరున కిట్టి యనరున జయింతు మని కిదా యద్దినాఁగి

గూరితిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దద్వైరిఁ గనియుఁ | బెద్ద లివురాకుఁబట్టెన పెట్టు వడిరి. 5(111)

ఇట్లు పెద్దలంగూడ జెల్లకొట్టుట పోలనపరతచేతం గా దనియు, చమత్కారముగా లోక వృత్తముం వెలుపుట కనియు, దలంప నగు.

అనుషంగిక కథలలో కాలక్రమము వ్యత్యస్తము; — పెరియాళ్వారికంటె యామునా చార్యులు పూర్వు లనుట. ఇందు విష్ణుదేవుఁడు ఆత్మస్తుతి పఠనిందాపరుఁడు - అని యాక్షిప్తి;

తండ్రి సర్వశక్తిని తన్ను మాని హీనులను సేవించుచున్న కుమారులను తనయుత్కర్షణయు ఆ యొరుల యపకరణయు జెప్పి త్రిప్పనిచో నారికి వత్తురా? అని సమాధానము. మనుచరిత్రలో శివస్తుతిచేసిన పెద్దనగారు తన వైష్ణవగురువును శతకోపయితిని నుతించిరి. ఇందు కవి వీరవైష్ణవుఁ డయ్యుఁ గురువందనము సేయలేదు.

విషయభోగపరాయణుఁడై రాజు - 'వినియె నెలలో చతుర్దవ్యిని' ఇత్యాది పద్యమును విన్నమాత్రాన వైరాగ్యము నొంది పరతత్త్వాభిముఖుం డగుట యసంభవము - అని యొక యాత్రే పము. ఇట్టిది ఆరుదుగాని అసంభవము గాదు. ఇది పూర్వములు చెప్పిన కథకు ఆనువాదమే కాని ఈ యాంధ్రకవి కల్పించినది కాదు. పూర్వజన్మ పుణ్యపరిపాకవశంబున అట్లు ఉన్నట్టే ఉండి మనుజునికి బుద్ధి మాత్రే పుణ్యానుభవ జ్ఞానోదయములు కలుగు నని మనశాస్త్రములును బోధించుచున్నవి. ఈ యుదాహరణముల నరయుఁడు:—నత్త త్రవర్త యను త్త త్రియుఁడు దొంగ యై లుబ్ధుఁడై కొల్లఁగాడై విజేహపురిలో విష్ణులయనునకు దొంగిలించటప పోయి, అచట హరిపూజారతుని విప్రుని ఉదంకినాముని చంప నుద్యమించి, తద్వాక్యముచేత విరుక్తుఁడై, పశ్చాత్తత్తుఁడై, దివంబుంబొందె నని - శేషధర్మము. — నాస్తికీకథయు నిట్టిదే. తిరుమంగ మన్నాను భగవంతుని కొల్లగొట్టి వెంటనే తదుపదేశముచే జ్ఞాని యాయెను. అతఁడే ౧౨-వ మారి (అనగా ఆశ్వాసు).

“యస్తా చ్చ యేన చ యథా చ యదా చ య చ్చ
యావ చ్చ యత్ర చ కృతాకృత మాత్మికన్
తస్తా చ్చ తేన చ తథా చ తదా చ తి చ్చ
తావ చ్చ తత్ర చ విధాతృ వశా దుపైతి.”

అని పెద్దల సిద్ధాంతము. అదియే పై యాత్రేపమునకు సమాధానము.

ఇందు ప్రసక్తము డిందై యప్రసక్తము ముం డైన దన్నమాట ఒప్పుకోవలసినదే. ఈతరు మనువునంగునుం గలడు. సంస్కృతములో కావ్యశైలిజమైన శివపాలనధమంగును మిక్కిలము. అయినను, 'నాన్యపిః కరుతే కావ్యే' మ్మని యున్నది. మఱి, ఋషులు ఉపదేశపీఠముగా కావ్యము సేయరు.—

“కావ్యం యశ సేఽర్థకృతే । వ్యవహరవిదే శివతరత్వతయే

సద్యః పర నిర్వృతయే । కాస్తా సమితిత యోపదేశయ్యుజే.” కా. ప్ర.

అని ఆలంకారికసమయమంగును ఉపదేశమే ఆంతమున సర్వోత్కృష్టముగాఁ జెప్పబడినది. కావున కవి ఉపదేష్టవ్యతమంబు లగుకతంబున భక్తిపావశ్యంబున విష్ణుచిత్త యమున కైశిక గానలంపటుల కతలం గూర్చినాఁడు. వ్యవహరబోధకై రాజనీతిని, సద్యఃపరనిర్వృ తికై ఋతువులను, ఆశివత్వతికై యమవారిచరితమును, ఉపదేశముకై ఆ పూర్వోక్తములలోడి హరిస్వరూపమును, వర్ణించినాఁడు. మఱియు నిటం బ్రతిపాద్యమానమయిన విశిష్టాద్వైతి మతము ఉక్తానంతరంబున విష్ణుచిత్తులవారుమాత్రమే కల్పించుకొన్నట్టిది కాదు. ఇది అనాది నూరి పరంపరా సంప్రదాయగతము అని హెచ్చరిక సేతచేత దాని పరమ సిద్ధాంతత్వమును నిరూ ధము గావించువాడై మహాకవి ప్రకృతు లైన విష్ణుచిత్తులవారి పావన చరిత్రమును మాత్రమే గాక శ్రీకైశిక గార్భ యమునమును తాదృశచరిత్రమును గూడ విస్తరించినాఁడు. సంప్ర

దాయమునకు క్రమము కనుగుటకై విష్ణుచిత్తయోగికన్న ఇవలివారైన యామునాచార్యులను ఈయనకంటెం బూర్వులనుగా ప్రతిపాదించుట. మఱి, దానరి ఎవరికి ఉపదేశించినాడు? అని యాక్షేప మేని, బ్రహ్మరక్షస్సునకు, అని ఉత్తరము. భూతభూర్వునిగా లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుని ఆతనికన్న చిరకాల పూర్వుడైన బ్రహ్మరాక్షసుడు ప్రస్తావించుచు అట్టి యేష్యంబుల తన దివ్యజ్ఞానముచే నెఱింగిన వని చెప్పినాడు. యామునాచార్యకాల వ్యత్యాసమునకును ఈ దివ్య జ్ఞాన సమాధానమునే చెప్పెదగును.

ఋతు రాజనీతి విస్తరములు ఆప్రసక్తంబు లన్నంగులకు సమాధానము—ఆతేడు వైరా గ్యోత్పత్తికై విప్రపతికి శ్లోకమును విసవలయును; అందులకై ఆవిప్రుడు దానిని వీధితిన్నెపై గోష్ఠిలోఁ బాడవలయును; వీధితిన్నెగోష్ఠికి వేసవి యనుకూలతరము. అట్లు వేసవిచ్చన ప్రసక్త మైనది. విద్వాంసుడును ధార్మికుడును నగు (క్రొత్త)దొర యేలుబడిలో సుభిక్షము తప్పదు; అందులకు సువృష్టివలయును. అట్లు వర్షాశరత్తులు ప్రసక్తించినవి. శరత్తులో జైత్రయాత్ర సార్వభౌమధర్మము. అందుకై రాజనీతి ప్రసక్తము. కథ వివాహాంతము. వివాహముకై ఆయోగ విప్రలంభము వలయును. అందుకై వసంతమును మించిన ఋతువు లేదు. ఇవి యెల్ల నిల్లు ప్రసక్తము లయినవి.

పాండ్యరాజు భోగినియింటికిఁబోవుట నీతిబాహ్యము. దానిని తనయింటికి రప్పించుకొనుట నీతిసమ్మతము; మూలకథలో రాత్రి రాజు నగరశోధనార్థము తిరుగుచు నొకపేటలో నొక యులిండువన నిగ్రుతు నొకపిమ్మో మేల్కొనిరి. ఏమేని పంపుమన, నతడు 'నెల ల్చుతుద్దయిని' ఇత్యాద్యర్థముగలదైన 'వర్ణా' మిత్యాదిని పఠించె ననియున్నది.—

“సంశోధనార్థం నక దాచి దేకిః | పురస్య రాత్రా విశిఖా విహరీ

కచ్చిత్ ద్విజం సుప్త మశ్నిద్ భావః | ప్రబోధ్య క స్త్వం కి మి శోత్యవోచత్.”

దీనిని ఆంధ్రకవి భోగినిసంగతికై తిరుగుటగా రచించి చెఱచినాఁడో యని - భోగలంపటునికే తద్వైముఖ్యముం జెప్పట ఆనంతర తత్త్వజ్ఞానాభినివేశమునకు అనుకూలతరమని ఆంధ్రకవి యిట్లు మార్చినాఁ డనవలసియున్నది.

ధర్మసందేహ మొకిటి— 5(21, 22, 23) పద్యములయందలి స్తనవర్ణనలచేతను 5(63) 'చన్ద్రాండల నడుమున,' 5(63) 'చనువ్రేకంబు' 5(63) అను పరామర్శలచేతను, ఈ పెండిలి కాలాతీత మయినదిగాఁ గానిపించుచున్నది; ఆ ధర్మమా? యనిన - ఆ పెండిలిని ఆ విల్లిపుత్తూరి స్వామియొ శ్రీరంగ స్వామియొ స్వయముగా జరిపించినారు. అందులకు ఆయోనిజ యయిన యాయమ్మవారికి ఆతిబాల్యముననే సంపూర్ణ యాననోచిత వపుర్విజృంభణము కలిగె నని తద్దివ్యచరిత్ర మంగు జెప్పబడియున్నది.

క వి గు ణా ది క ము

వీరవైష్ణవుల దైన యేకద్యంధకర్త నిజగురువును ఎచటను తిడవలేను. పూర్వోక్త విద్యల యందు నిష్ణాతుఁ డని చెప్పవలె? ఇతనికి ప్రాతిభిచక్షుస్సు ప్రకృష్టము—'వీడెంపు' 1 (60), 'అంచిత' 1(61), రసజ్ఞాడు; మహాదాత - 'పాత్రభూతు' 4(274), వివేకి; కేత (రాయఁడేని) 'తొలుదొల్త', 'కుకరకాళ', 'గంగాస్వచ్ఛ', 'శ్రీఖండ శీతనగ మధ్యాఖండ ఖోణిమండ లా ఖండల'; భోగి - 'మణిముప్పి', 'తామర్యాతిగ'; యోగి- 3(36) 'శ్రీవిష్ణు సీగతిఁ జింతింపవలయుఁ

దత్తయుఁ డగుయోగి'; కిలసంపన్నుఁడు, అతిప్రగల్భుఁడు - 'ఒకటికి రోయకుంట...రో' య కనియొక గాన న ల్లెఱుంగ నా జను సర్వముఁ గాన శక్యమే' 4(284), మహావీరుఁడు; వ్యావహారి కాంధ్రభాషా పరినిష్ఠితుఁడు; ఛందోవ్యాకరణ నదీష్ఠుఁడు; గైర్వాణసాహిత్యములో ప్రథమ గణ్యుఁడు; కోశజ్ఞాన సమృద్ధియు, ఉత్తమగైర్వాణాంధ్రప్రబంధ శబ్దఫక్తికా పరిచయమును గలవాఁడని పూర్వముద్రణోపోద్ఘాతములో ప్రదర్శితమైన పట్టికాద్యముచేఁ దెలియును. ఆరోగ్యకాస్త్రము 4(280,270); స్వప్నకాస్త్రము 5(87); ధర్మకాస్త్రము 'తత్సంయోగీచ 5(119); జ్యోతిషము 4(77,89,107), 5(98,101); రాజనీతి 4(204-85); ఉపాసనా సంప్రదాయము 5(111); భగవద్గీతా రహస్యము. - వీనియందు సంపూర్ణ ప్రజ్ఞగలవాఁడు.

పురుషమూక్తము 5 (1); బ్రాహ్మవేళ 6(3); ఆర్పిరాదిగతి 6 (66), ఛాందోగ్యోపనిషత్తు; వ్యాహృతులు, చదు పురోదాశములు 5(81), క్రైతము; భాగవతము 4(120); జల్పవాదము - తర్కము 7(3); చక్రవాకములకు రామకాపము 5 (22); ఋగ్వేదాగ్రమున 8 (45); కణ్వ వాక్యము 3(50), నూతసంహిత 4(46); 'ప్రథమాం పిబతే వహ్నిః' శ్లో 6(81); విష్ణుపురాణము; పరమతఖంఢనపాటవము - 'జగదుద్ధతికి' 8(8); ప్రస్థానశ్రేయ పరిజ్ఞానము; రత్నపరీక్ష - లకునపటము 4(159); యోగము - 'శ్రీవిష్ణు సీగతిఁ జింతింపవలయు' 8(86).

రాయని గుణాతిశయములు. - దానము, 'పనసపండు దిగినపరిగ' 4(274); 'కావ్యనాటకాలంకార మరక్షేన ధర్మక్షేన' అని రాయకృతదాన కావ్యమున తిద్వర్ణనము.

రాయఁడు మెచ్చిన కవనగుణములు:— ఉత్ప్రేక్షితోపములు, జాతి; రసము, భావధ్వనివ్యంగ్యములు. రాయఁడు జ్ఞాని - 'జ్ఞానచింతామణి.' అఘదూరుఁడు - 'శ్రోత్రఘృచ్చుటలు విమృగ.' మాధుర్యము - 'రసమంజరీ ముఖ్య మధురకావ్యరచన.' ఈగుణము లన్నియు ఆముక్తమున దేదీప్యమానములు.

రాయఁడు పరమ భాగవతుఁడు. 'రాయనివారికి ఇంత జ్ఞానాతిశయ మెట్లు?' అని యడుగుదురు. ఆయన అలర్కకాకము భుజించియుండును. దానిప్రభావము అట్టిది. అది ఆయన యెఱింగియుండెను—'ముల్లు దలకొనని' 4(195).

ఈయనకు ఆంధ్రగైర్వాణ కావ్యాదివాఙ్మయ మెల్ల జిహ్వోగ్రగతము. ఇందలి యనుబంధములలోని మహాకవిప్రియ శబ్దజాలములను, తృణతా, తెండి, మత్తలి, కర్కరీ, ఇత్యాదులం గనునది. సంస్కృత శబ్దకాస్త్ర పాండిత్యము అసాధారణము. శబ్దోపదేశమున నిది మనుచరిత్రకు పైది. (ఉంఢన) - ఉంఢిత 1(46), 2(55) [అనుబంధమును చూ.]; (వీధన) - వీధిత 4(19); స్నానాత్ (ఆత్మనే) 1(72), 6(15); పుణ్యరాత్రి చతుర్థా 1(11); స్నాత ప్రయాత 1(65); దవీయస్తర 3(92); జీవగ్రహరాహుళాయమా 2(101); సుఖసంవిత్తత్వబోధైః చంచు 3(9); జనిసాహస్ర 3(70); దీవ్యత్ 3(98); దృఢ్యత్ 3(1); భిద్యత్ 5(63); సాఖాకాయనిక 4(271); గణరాత్రి జాగరణంబు 5(157); మధ్యందినపుటెండ 6(46); వైయాపికంబులు 6(66) ['వైయాపిక్'] - 'వ్యాపీన ప్రోక్తా తక్షో జీవ' అని వాచస్పత్య నిఘంటువు; బ్రహ్మవర్షము 7(22).

కృష్ణరాయని గుణాతిశయములు:— దయా సత్యములు - 'లిరుమలదేవీవల్లభ' - పారిజా. 2 (104); 'శ్రీసదనలోచనాబ్జ' 2 (1); 'శ్రీవేంకటేశ' 3(1); దాత - 'విత్తికర్త' మను. 3(144); 'కల్పద్రుమాధికదాన' 4(1); 'దధీచవిధు' 4(122); 'వితరణావధీరత బలిరాధ్యాపజ 5(1); 'త్యాగవిద్యానిషద్యామిత ప్రాభవా' పారి. 2(105) 'మహానీయత్యాగ' 8(59).

— * సర్వంకష పాండిత్య స్ఫోరకములు * —

ఈకవియొక్క సర్వంకష పాండిత్యస్ఫోరకములకు ఉదాహరణములు [ఇంచుమించుగా 600.]

I

3 పిండికృత - బాడలీకృత - ఇరమిడికృత-
దుందుభీకృత.

11 పుణ్యరాత్రు

12 ఆనతిచ్చె

18 నిండోలగంబుండి

27 (సీసాంతమున బిగువు-ఉ. ధరణిధవదత్త.)

42 ధట్టికా - వాల్య

48 పునారచిత

46 ఉంభిత

58 గృహస్థులఁ బెండ్లియాడ; నూత్రపట్టిన

55 కోరకీర

56 ఘటి (వారుపెద్దఘటములను మోయలేరు)
పసుపాడి

దివ్యప్రబంధము గాస్యల్ - (పదప్రయోజ
నము—ఈపద్యము పేశలము).

57 (సరళము - 59, 60 61, 71)

64 (బిగి - 65, 66, 67, 68.)

65 స్నాతప్రయాత - పిండికృత.

66 ముల్సాపి-('సత్యమువలనను ములునూపు.'
ఈ వరులసమాకలనము ఆరుదారుచున్నది.)

[నాచనసోముని సర్వజ్ఞతవ ప్రమాణీకృత
మయినముట్టడివర్ణనలోని యపూర్వశబ్దముల
వంటివి ఇందు తానుర తంపరలు.]

67 బలసిన హల్లక - 'కలమాః పాకవినమ్రాః'.

68 మల్లడిగొని - భిన్నకట - 'భేదే భిన్నకటై
ర్నాగైః.'

72 స్నాయత్కాహళికా-తోపక [పత్వము]

78 ఉదత్తజ్ఞహలయవాక్ (= వదప్సేరుంగోవి
లుదైయాక్).

కంపు-[మను. కాశీ.]-తాపత్రయ.

74 (పతాకను కదల్చుక - గమి ఉలియక-అని
యన్వయము. చదురుంగ పుటెత్తుగా నున్నది.)

75 ఎండుగల్ [రాయనికి ఈశబ్దము తెలియ
నా?] - పేషగంపలు.

79 (శయ్య సుఖముగా నున్నది.)

82 చట్టి చుం యను నా దాఱని ('చప్పరించు
వెదుళ్లు సట లబ్బ దంప్రగ్ని. చొంగ పైబడి
చుంయు మనగ,)

88 కాటి ['ఎంచే దెండము' మను.] ఎండతో
వదలక

84 [ఎంతే నాశంద్ర - ఆహూపో నా స్తోదన
సాష్టవం చ కృపయాభో కవ్యమ్ - (ఆహూ
పః - పు.)

II

1 జ్యోత్స్నయిత

3 గంబూర - ప్రాక్తన; (ఎత్తుగీతి జటిలము.)

7 'నెగసి తోడన క్రంకుడు ర్నిలువలేక'

16 కైకము (కొప్ప) ? 1(73)

19 పాటలిమ (అప్రాము.)

19 కలువతావులు.

21 బాసికము-జాగల మరులు కొలుపు.

22 మోమోట-

అందిచ్చు (శబ్ద పల్లవము)

23 గట్టివారో సతుల్

24 జిఘృక్ష - కృత్యలు- డిండిమంబులు - 'ఇతి
ఘోషయతీవ డిణిమః.'

26 ఆహిపకల్ప -

హనిక్రోధ విహతపత్ర - [విలిహ్యము]

27 అంపపెన్నెలగతి [నెల = అగ్రము]

28 కాలిమ.

29 ఎందులకు.

30 పెన్నెలులు - పాలసు - లోగొనుట -
బుగులుకో - ఇతిగొను.

32 (మాతంగవాటిని వసింపరాదు.)

34 ఒల్లరు- దర్తిక్ (పరిసంఖ్యయందలి క్రమ
ముం గనునది.)

85 విలేర్

38 చూచోపక కలాపలను గణులు నిమిరి.

39 క్రీడాచలీకృత (పాండ్యరాజుకథకై
హోలాస్యమును చూ.)

40 ఏతరి - 'మితరమువారి లేతల్ | నేతజేతన
మునఁ దప్పిగృహ కన్యకలకా,' మను.
6(44). ఒరుతల.

41 ఆహిభయంబు.

42 కీర్తిహంసి (లింగోచిత), వడిక (దానము
గొన్న వైదేకులు ఆవిలంబితముగా దానిం
దమదేవులం గొనియాడుదురు)
నీతి - (ఆదాంభేక మనుట).

నానానిరాద్రి - (జలపక్షి గావున).

42 చెండాడుమండ.

46 సురగాల్.

పాడలు వెల్లు-నిదితి మ్రచ్చాయ.

52 ఎడకాడు.

ఆనాఁ బోలిచె (ఆ + పోలి)

53 మాఁటి తినుచు (స్వభావోక్తియు యీనను
ఆత్యర్థులకల్పన) - నలివాడు -

గొం తొగర్చి (చూ. 'బాలపల్లవగ్రాస
క హయకంఠ' పారి.)

ఈవర్ణనకు సాటిగా చూ. 5 (117)

'మను ననల్పమిబట్టి' - జానుదప్పుము -

పసి - ఉడుము [మను. 4 ఆ 'ఉడుప

పక్కల' ఈవి మొదట రాత్రుల కూరఁ

దిరుగుచు పక్కలరాయిడికి బావులలో

బడెడు ప్రదేశము వాడు.] బకపంక్తి

[స్వభావము, ముస్తాక్షతి వరాహతతివోలె]

పసి (పక్కలు మొదలైన పసిపట్టును.)

54 మీటు [= గొప్పవి అని టీక]

బోమడాయ హత్కుట కలంబులం దనె

బకోటకులం బజలప్రదంబులకా ['బోమ

డాయ మ్నొచ్చుమర్నొక్క]

55 ఉంధిస

56 ఒల్లబోయిస

58 పిచ్చుగుంటె - అనుభవగోనఁ జొచ్చెకా -
లాఁచు (అనుటచే కామప్రవృత్తి. పద్యము
భావప్రధానముగా నున్నది.)

59 ఎగాదిగ

61 పవడెల్ల - [అద్భుతమైన స్వభావోక్తి, రాజో
చితిము. కృష్ణరాయని స్వవృత్తమా?]]

62 రాయని స్వవృత్తమా?

63 మయూర పింఛికా ధ్రిమణము.

65 చునీకలఁ - లస్తకంబు -

పుడమిఁ బడియి (శ్లేష.)

66 కూచోదకము నల్లఁగా నుండెను. ఎండలచే
బావులనట్లు ఆడుగంటెను. 'కూచోదకం
నటచ్చాయో?'

67 నేలేయ్యఁ బావఁగా - బోకానుధిసము.

68 వాఁకానీతి.

హిమాంతర్నారితకేళాంబువుల్.

69 కు.పటాంగ వామగిలు.

70 'నున్నఁగావు నీ! వేల ధరంపపు.' పారి.

'చెం గావుల మృదాకీర్తింబులనంగంబు
లకం బలువఁబట్టింప' మను.

73 (బోచిత్త్యజ్ఞానము - అనుభవము - పరిశీలన) -
జబురు కొట్టుచు.

74 తలాడ - పగున్న - ఉయ్యుపోకకు.

75 కదంబముచేసి-తిపారపు - త్రస్తరికేదన్న.

77 మాన్పడి. 185, 86, 87, 88

78 (సెరిగి - 79, 80, 81, 82, 83, 84.

81 ఇంకయ్యారామఁడనై - ఆపవర్ణుడు.

82 కనిండెము - మడుపు - నగిరు.

83 సమయంబులక - ఎలయంచెన.

85 బ్రీఘవృత్తం బోసి. టంక నాలవాలు -
బాలె.

86 వాగు - అనతిచ్చ (శబ్దపల్ల.)

87 అక్క - పన్నవారు - ఉపదారిమధుకోక్తి
... యానతిచ్చ.

88 పాండీడు - దివాణము - శుల్కము - (డప్రా
సము) - ఇహము.

- 89 సాష్టాంగ మొఱగి.
 90 స్వామీ నన్న (పాండిత్య స్ఫరకము.)
 91 వాల్మీకి లభ్య (పాండిత్య స్ఫరకము.)
 92 (సరళము- 98, 94.)
 94 ఇయ్యకొనియె- పయనంబుఁ దూఁగింపుము.
 95 నిమిత్తకాండ్రు (=బోయాలు.)
 96 జావడములు - మాత్రసంచలు-
 క్రేవలక - ఏకాంగులు
 97 ఎసటిపోతలు (పద్యమం చెల్ల ఆసాధారణ
 పాండిత్యము అగ పడుచున్నది) - జీరగుడము
 - సాఁబాలు-లోహండి-లడ్డిగలు-
 బేడలు - [కంది - పెసరి - మినుప.]
 100 దహర విహరమాణ [ఆత్మసే.]
 101 జీవగ్రాహ రాహూయమాణ [కృచ్]
 జన (పరినింద - హృద్య (ఆత్మస్తుతి).

III

- (ఈ యాశ్వాస ముతియు మహావైరుష్య
 ప్రమాపకము.)
 1 (హృద్యశయ్య.)
 3 డొర్జస్వలుఁడు - చొత్తెండ్ల [చొచ్చి]
 నిత్యంబు స్మృతిహారి - (ముత్తెసరి.)
 4 లాఁతులమా,
 6 దయ వాని విడిచిపెట్టి- [అవర్జనము]
 9 సుఖసంవిత్తిత్వబోధక ము చిత్తైవపాయన
 [పాండిత్యము] - వ్యావర్తనంబు.
 10 (వాదసారము అత్యద్భుతముగాను అతి
 యుక్తయుక్తముగాను నిబద్ధము.) 'ఆననా
 రాయణుండాయి.'
 18 తొల్లి జామదగ్నయ్య భయంబున- (సాటిలేని
 యుపదేశోపన్యాసము - అతిప్రసన్నము-
 హృద్ధాహి - వేదోక్తసంభృతము-బుగ్గడ
 విష్ణుపురాణ.)
 15 వేరము గొని- హోరాహారిక - వారియ
 పురు (శయ్య అద్భుతము)-బారాసి.
 16 పాఁబాలుతీర్చి - ఏసిరి (వీరి?) - విఠిగక
 (= పలాయితి మాయెను).

- 17 జోతులిడి- తడుకుఁ బాడిపించి - కడకుక
 [దాక్షిణాత్య వ్యవహరము].
 18 గల్లు మృత్యువు- "అవిద్యయామృత్యుం",
 వ్యాఖ్యాతలు దీనియర్థమును గ్రహింపరైరి.
 "ప్రమాదం బై మృత్యు మహం బ్రవీమి"
 అని సనత్కుజాతీయము.
 19 ఘర్షణేనువు - పులు- "పిల్లు గట్టు నలకులే
 యిందు దా నైన"-ఈజుము-కలపుల నాడు -
 గోండ్రని
 20 గబ్బు-సమక్షికం బయి-మొగంబడువక -
 [అనుభూతిము].
 తనువు - గొమ్ము - [తైలిసమర్థము ప్రాధము.]
 22 పాలమరులు - సాహిణీలు [చూ. 'మణుల
 మొగముట్టుఁ బన్ని సాహిణి యొకండు'
 మను.]-పెలపుల్ వెస నాకుచుక.
 23 చుఱుచుఱుకున - [శయ్య.]
 25 నిష్కృతి.
 26 కొట్టికాండ్రు.
 28 చుఱు బుచ్చుచు- 'వచ్చురిపు' - (ప్రాధము)
 29 తాటకేయ - "చూరా ద్దవీయో ధరణీ
 ధరాధం య స్తాటకేయం తృణవ ద్వ్య
 ఘానోత్ । హస్తా సుబాహో రపితాటకారి
 స్స రాజపుత్రో హృది బాధతే మామ్"
 30 ఆతతాయిక - (ఇందు ప్రసాదగుణము
 కలదు - సరళము)- పో పొమ్మని.
 31 తరుషండంబు.
 32 తారసానకు వచ్చెక.
 33 అంటలుగట్టి - ఆంధ్రులు - చెల్లాలకు.
 36 ధర్మశక్తికృతి.
 37 'తన రాష్ట్రము' - ఇమిడిక.
 38 ఇష్టాపూర్తిములు.
 39 రెన్నాళ్లు - (సరళము.)
 40 నిదిధ్యాస.
 41 కాంతికై నఁ బగ చెగ కనుసే.
 42 నూక్తి.

- 43 (పురికండ్లకలకపై - ఊరివారిశేమిచారి) - (సరళము.)

44 'వ్రేలు మడిచి' (భాషాస్వభావము)

45 అలసతబరున్న-నమచిదమనోక్తి
బుగ్బున్నాగమున వినమె. (జ్ఞానము - ప్రాథమ - వైదికపాండితి.)

46 చిద్రప్రహరి - (రాజసిరి.)

48 (అల్పము × అధికము.)

49 (నశ్వరము × కాశ్వరము.)

52 అవభృథము.

53 (సరళము - 54, 55, 57, 58, 59, 60.)

55 పదింబదిగా.

56 చతురర్థవీ వృత్తిరీతలయంబు - ద్విగు.

57 లావు (=బలము - పద్యము ప్రసన్నము.)

60 విమృశని - నిర్మలముగా - ఆధ్యాత్మ రతుడవు - ఒక్క (కదలిపాకము.)

61 (వారికేళపాకము)

62 (—, —— ప్రాథమ. ధర్మ సూక్ష్మచర్చ)

63 (పటిష్ఠమయినయొక్తివాదము. "ఆసపదు దుర")

64 ఏ నవిద్య (వేదాంత సారము.)

66 పూర్వార్థము = 67. "అత్త కానిమేన" × "నరనాథ..." - (ఈరెండును ఉపనిషద్వాక్యములే.)

68 (66 లోని ప్రథమపాదమునకు విస్తరము)

69 'వపురుపభాగ్య' ములే' (ఈపాదము 66 లోని 2 వ పాదమునకు వ్యాఖ్య.)

70 సాహస్ర (ఇప్పద్యము 64-కి విస్తరము)

72 సంస్థితుండై [=మృతుండై]

75 ప్రాణికోటికల్ల - (ద్రాక్షపాకము.) 'మన ఏక మనుష్యాణాం'... ఉపనిషత్తు.

74 అశ్చ సారము - నెమ్మన మాహరించి.

78 అయరుతువు 80 మార్త

85 దొడ్డకండమిక్కినొయివాని × 'కప్యాసం పుద్గీకాత్మ' ఉప.

91 కయూథ. 92 దవీయ సర.

92 మర్త్యి [=సృష్టవేశేషం]

93 దీప్యత్.

- 75 దు స్సధంబగు విరోధయూధంబు సాధిం
పు మని-అధర్వణోస్సు-వార్షిక.
- 76 శేర్కలంగ - మకరసితి - కర్కటకసితి.
- 77 వసతి - (శ్రౌతిషము.)
- 79 ఆరణ్యకధ్వని - గర్భము సుఖచ్యుతము.
- 80 వాత్యలక్ష్ [“రవిమచి ద్రుగ రేణు
వ్రాతముల్ మించు వాత్యావహ
నిహతిలో” మను.]
- 88 వాత్యా రిః ఘనః ఘము వానకాళ్లవక్
- 85 రగలము - రేఖలు.
- 86 దృప్య దిరమృదదావముల్ - ఆర్భటులులో -
ఘనాఘన - ‘ఆర్భటదీప్తి’ మను.
- 87 (నిండుపాండితిస్ఫురణము.)
- 88 రాహు-వైరివైరి సఖుల డి లక్ .
- 89 పుట్టవెడలి - (జగ దీశపండితుని యాత్రే
పము - అందులకు సమాధానము.)
- 90 ఒకచనుకు - (ఇమిడికి - సమర్థము) -
- 91 ఎలగోలు - తోక - ఉయ్యలచేదులు -
భూభద్రాపాది దుర్బరారాధోధరింపు
- 92 ఆలపర్వనాడు. (సమర్థము)
- 93 ఓహరిసాహరి - (నారీకేళి.)
- 94 ఆమని - చాం చేయక మల-కిడిపల
- 96 కలము.
- 97 ఆతిజల మట్టి (సాధ్యమిచ్చి) - సమంతిలో
వృత్తిను.
- 98 ప్రాథమమరి - కోలము - సేవ్యకలు
[స్వాధిక.]
- 99 అమరసేతి [యనెమమటముఅలసని వెదనా]
- 101 విమారకలంబు గోల్పులకని - (ఇమిడికి -
చిన్నరూపములు.)
- 102 తోయిపెదరులు. 103 మణిధనువు.
- 104 (దివ్యమయిన కట్టడిము - ఉ దాకరములు?)
- 105 మణిధన్యు - ‘తినిమం బచ్చ మెఱుంగు’
-(ప్రాథమ) 106. చిత్రాక్షినికాయములు.
- 107 పురోగారకయోగము - (ప్రాథమ.)
- 108 కాళోదరాహితుల - (భావపుష్టి.)
- 110 జలధరద్రోణి - భనది - (ప్రాథమ.)
- 111 కాననోదుంబరాగ్ర - ‘శీతోవాతః పరిణ
మయితా కాననోదుమ్పరాణామ్.’
- 112 గ్రాహిక - (నారీకేళి) - మణుడు
చుక్ - విప్లవ.
- 118 జాంబూనద - (వృత్తల్లి.)
- 114 సుర - గేదంగి [బంగారువన్నెయు అధిక
పరిమళంబును గలది].
- 115 అవలిను x [అవదను] అచ్చుతము (కదళి)
- 116 కణుళ్లు - చలిపండ్లు.
- 117 దొడ్డికట్టు-తెర వేటయాయితము.
- 118 తడి తల డిగ్గి- చేప డిగ్గి- (ప్రాథ.)
- 119 ఎఱసంజకుంకుమ - [కాశ్మీరము]
- 120 అర్కక రావళి చూలు దాల్చిగా [నారి.]
- 123 రవిచూచి x ‘యామినీసమయంబు నా
కాతట’ పారి.
- 124 కాలనిదున్న - (వ్యావహారిక భాష.) గంట -
జోరులు.
- 125 వరిజ 126 జమ్మలబోనంబు.
- 127 అంతికు - (పేదవటుంబములవృత్తము)
అరిజనిక పవన నాంధోగ్నిహిణి
- 128 భాషయు భావంబును కవికి వశ్యములు.)
పిడుగుల కల్గి
- 130 దవుల జల్లిని - (ప్రాథ) - వంగుళ్ళి.
- 131 నరిపతి-ఆశ్వపతి-గ జపతి-‘రియమున.’
- 132 అజేతి-తృణగ్రాహిత-వైర్విరియలు.
- 134 గురుగుం కంచలి - (భాష అనుకూలము)
- 135 బర్హిణ వడ్డసుధ - బన్న సరంబు - మిసిమి
గుర్వలువ.
- 137 వైజనము - యజ్ఞహుతి వాజహుతాళము
- 138 పొగ రెక్క
- 139 సామిరింజరిము - సాంధ్యరాగలహరి
- 140 కర్కరికా గ కర్కటికా - (నారీకేళి.)
- 141 మణిధనువున - ఘనగణ - నునీ
(వృత్తిశుప్రాసము.)
- 142 సప్తచ్ఛద - రవిశశిముఖర.

- 148 సంభూతజ్ఞుఁడై - (అతి ప్రసిద్ధము-నారీకేళి)
 145 అచ్చటనుం దోచి. 146 కరి [= సాక్షి]
 147 నికారణః పటలి-దళ దరవింద కైరవ క
 దంబక దారపరాగ పూగమల్ - (మృదు)
 149 జలజదళముల -
 150 సెక - సజీరకోత్కరగుడము.
 152 పుండ్రేక్షు-నేఁగు - అగ్గలము - గుండ్రలు
 153 బరితోలు 154 ప్రక్షీర్ణములై - సందిగము
 156 సవి [= భ్రమచే]
 157 పలపలని [= పలుచని]
 158 దా - ఆప్యతీర్పుట - (ఇమిడిక.)
 159 లకునపటము - (రత్న కాస్త్రము.)
 160 అంబరవాసులు - సుటికముచే నిష్పఁ
 బడయుట ('ఒకమట్టున నిల్వడు' - కైమిని
 భా. ప్రాథమ - నారీకేళి.)
 163 చెవుల్ కమల కర్ణికల మెఱయ-పెడ
 త్రోవ-ఆపత్రప
 168 మాసింపమి - పాగా. (దప్పిగొన్నవారు
 పాలు ద్రాగు.)
 170 -171-177 (సరళము.)-
 171 ఒరిమెక్ - అఱి (రవికరములు చూలు
 చాల్చును.)
 178 కవలక్ - 'లక్ష్మీ రివైర్ గజేన్ద్రాః'
 175 కన్కిశరు-అగస్త్యాగ్రము.
 177 (చేపలు తమకైనను తినును. జమిలివెండి
 మిల వెండుకవిల్లు.)
 178 'ప్రసాదోదయాదమ్భి'
 179 అరుణచూడ గుప్త భుజగాళ నాండముల్
 గుఱులు గావె.
 181 శరదాదిని నెమరిచ్చుత్తము. త్ర్యంబనతగ్రీవము
 182 (కానె ముద్రించుట.)
 188 (ప్రాథమికైతి x క్షే.ము.) చక్రస్తన.
 జలకాటి [వస్త్రము.]
 185 ద్విజ[=బ్రాహ్మణ] - (ఒకజోగుణము)
 186 ఆద మఱచి 190 దహరభ్రష్కరము.
- 191 బడిదోపణ. 192 (సరళము.)
 198 వేటకాఁడు.
 195 (అలర్కకాళ స్వరూపము- స్వభావోక్తి)
 200 స్ఫుటలమణుల్ - (పెల్లుగేర్పు)
 204 మాపెట్టిన - (ద్రాక్షపాకము)
 205 బ్రహ్మోత్తరంబు
 206 అంపకోల-మాల-నాజ్జ - చెల్లు
 207 దుర్గము లాప్త - (ప్రాథమ.)
 208 (సరిశము-ప్రాథమ-కైదువ్యయంతము.)
 210 భ్రష్టు (నాశింపుగౌరవ మపాఖ్యానము.)
 211 (రాక్షసయోధ్యగులయోగ్యత.
 ఇమిడిక చే ప్రాథమ)
 212 కానీ కాకపోనీ-మంత్రిపదానర్హుని
 214 కుడింప - విరివికిని-దొరల్
 215 (ధనమునకిన్ని నరులు ప్రధానము.)
 216 (సరళము.) 218 ఆముతికాఁడు.
 219 (సమగ్రము - ఇమిడిక.)
 220 ఒరుదలకానిక్ - పదింబడిగ.
 221 ఆపితికూరులకు
 223 విల్లుంచానును - (అటవికులనీచత.)
 225 వశ్యకలన
 226 మేలగు గజభుజకమును
 228 - 229 దుస్సచివులు-
 280 ఒకటి గని (అశోగ్య కాస్త్రజ్ఞానము.)
 284 చను నెఱుంగ నూత్నమార్గము
 288 (ప్రాథమ.)
 289 కూలపృథువణిక్పూయమునక
 240 (ఉగ్రదండము కూడదు.)
 241 (భిక్షువుల కధికార మీయ రాదు.)
 243 (వారక్రియ విజ్ఞాపనము.)
 244 సో హోర్వః దగుక. 245 వాణిజ్యము.
 246 (శరము విడుచుటవలె)
 248 (కైరిమీడికి పయనము.)
 248 ఒఱ[=వైరము] ద్రాబలు [=దుర్బలులు]
 249 అహిభయము.

250 కట్టుపేడు. 251 ఒడ్డుగాలము.
 252 [రాజ చేయరానివి.] కనుగల్గి-చలముంటు-
 253 (ఉత్పాతకాంతి.)
 254 స్వర్ణ పరస్పరంబు-(కఠినతైలి)
 257 కలుసున్నెము. 261 పులిజన్ను.
 268 కార్యకాండ - అంక కాండ
 265 చరదృష్టి.
 267 అవగోధముల యెడ వర్తన
 268 (క్షేట్రోద్య కరుగవ.)
 270 (అవగోధకాస్త్రము.)
 271 (స్వప దినచర్య-సౌఖ్యాయనిక.)
 274 పాత్రిభూతు లెన్న పరికించి-
 పనసపండు దిగినపరిగ.
 275 పిత్తదీపక్రములు 277 దండభీతి
 278 కేడించి-చంపి ధార్త కండు.
 279 ప్రణీధి 281 హదయములు-శుద్ధకోషము
 282 త్రివర్గముక 283 మడిసంపాదన
 285 నోకోర్చి-ఁగంపట్టము.

V

1 ఏళా
 3 ఎకవృత్త - వీరాయితము. [ఎరి గొలుసు
 కవనము గానున్నది.]
 4 వింగడము (ప్రౌఢము)
 5 కనుగొని - (సంగీతము.)
 6 గోమేపుక
 7 వాతెఱిగంటి - (అగ్రశేష)
 8 'మానవామాళిలోన్ద్రాగ్య' - మానవర్షనము.
 9 కాలానున చక్ర పరింపరిలు.
 11 'సైరంధ్రుల్' (వక్తము - అన్వయము
 ప్రౌఢము.)
 12 కనుగవ-నూడు 13 ఈల గలచి.
 15 'అనయమురాగ ముప్ప' (అన్వయప్రౌఢి.
 16 (చంపకము-అవీమరకము.)
 20 బోడరావీకము.
 21 చన్నులు-చదువున-చప్పటలై.
 22 (చక్ర రాకములకు రామకావము.)

26 కళవులు. 27 పత్తిరేకు.
 29 (వ్రాతలో హంసపదము)
 30 గోర్చుచ్చులు [లోకోత్తరము]- అగ్రాంఘ్రి
 కంబు [అవ్యయా.]
 35 (గజకచ్చపాగ్ర కలహము)
 36 నికావ్య 37 మరాళికా-ఏకావళి.
 38 త్రివ్యతిండములు [జక్కన.]
 39 నాగ్గి [=తిలకము]-కోసల
 40 (సరళిప్రాముము)
 41 గండె- నల్ల దాసరి గాడు
 44 పొండు(- నేలు - పండితవాక్కు)
 52 (రామాయణకథ) 53 54 (భాగవతకథ)
 55 కన్నెకుర్చి-ఎరవుమాన్చి
 57 బోడుగలయదు
 60 'ఇళుముఖోద్ధార' - (పటిమ పాండితి)
 పులుగు [=తార్కాణము]
 61 (కాలి తడిసిన ముత్తెము కున్న మగు)
 63 భిర్ద్యంజరుల్
 67 దామూపు- పరీవాహము
 70 ఈలుపుటాండ్రు-తాపికై
 71 ఆందంబుగూడుకొని
 73 త్రైకాలిక [కాలాట్రా]
 74 జిల్లుంబని-సంపదీంప-సత్య-భూమిని
 75 ప్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞాన యై 76 చెయ్యము
 83 పలపల-గాక (గాగ్ర అన్నసరి)
 84 కనుబొందు-ఏరుములు
 85-86-87 (కవనము పలువు.)
 89 (న్నానవిధానము) 90 పూవుపెత్తులు.
 92 (కపిలాఘ్నికసంయుక్తము.)
 93 (పూగిఫలసమాయుక్తము.)
 97 తిగ్గ కరుండు.
 98 తిత్తిడి(త్యోతిషము)
 99 నీరు 100 ఒచ్చెము.
 101 ఇళిగుచ్చులవార్తి - ఉప్పుర మెత్తిరి - తక్కి
 యాచ్చ ముల్ - చెప్పుర మైన లోహకళి
 ప్రకటికరింబు.

- 105-108 (ప్రాథమికములు) — 'అరుణాంశుండు,'
 'మదనస్యందనతా' [శబ్దజాలము]
 107-110 (ప్రాథమికములు) 111 (క్రూరతీర్థి)
 112 బొడ్డుకోసినకొడవలి.
 118 'వసుమయిలెల్ల' (ప్రాథమికము.)
 114 పాలపము - (క్రొన్ననలవర్ణన)
 115 వీరుద్భవ-పాటమరించిన, క్రొన్ననలవర్ణన,
 117 ఈరములు - క్రొవ్వరి.
 118 మరుమాఢ - (ఆకులు)
 'హిందోళి నామె' కుంద', 'హిందోళింబున
 బాడిరి' - మను. 'ఇంగలచయములు.'
 [నైమ]
 120 'పూచినమావులన్' - జయ శ్రీచలండు -
 (చణవ) మావులు [దృశ్యశ్రీ]
 121 జ్యోత్స్న - [అదివృద్ధి లేమి]-
 కమ్మనీరు.
 122 దీగియ నంచ - ఆగ్గడ - వెగ్గలమాడు
 123 మహాశిఖ - కి దారకాచకటకాకృతి.
 124 మలుచుట్టగా
 125 ఆదోనిదానమధుధారక - బుగ్గలక.
 125 లేనగట్టెచాచు (-కొరవులై)
 128 నమేరు గువుల్ 129 (భాగవతము)
 130 జడిసె [=జడినరిసెను]
 137 ఉడుకొను [వృనించావు.] మధురి
 138 కళంకక [గొడి]
 139 ఆయుక్తల-ఇరులుకొద్దాక్ష
 140 మధురిక - సరవలల్ - 'లిప్తురం గా
 రహి' x 'క్రూరకనీధ ... గారహి
 గృష్టరాయ' మను.
 141 కాయమెత్తి [భావస్వాభావ్యము].
 హంకృత-సంక్రయ-హవోద్ధతి - కటకా
 మఖము.
 148 మాధ్య-కదంబునుగ వలవ-బూది చలవ.
 145 మేఘరంజ-మరుత్తృణతా
 146 తండ్రి 149 పరాభ.

- 153 జ్ఞాకో-మృన్నదుక
 154 సున్నలనుచు (అపూర్వకలవన)
 155 వేదన - ఒడుంగక.
 157 గణరాత్రజాగరణంబు - నిదిధ్యాస.

VI

8. బ్రాహ్మవేళల - మంగళనామకైతిక .
 6. సురియాకు-వల్లంబు 7 చాండాలిక.
 9 దండె నాచి 10 లాఠరా తూపరాణికడ.
 11 అద్దమకే యద్దాసరి.
 12 మరులుతీక-(మా. మార్కం. ఉ.హ.)
 13 ఇమిపుల (ఇంచువిల్కూలి వ్రాసినా
 రిమిపులం శృం. నై.)
 15 దనీయ-స్థాయత్ (పరస్మై.)
 17 గునులు-పిఱుపిఱులాడ. 18 పాలగాడి
 25 మారంబోక - కి అట్టలు-మండంబు.
 27 కోలుగొక్కెర - [కోలుగొక్కెర-క.ర.]
 28 ఉరుక - 30 తేలవుతమవు.
 31 ఆసారియపు బర్హిరుఖులు.
 40 తెనవాలులు [మను.]- 'తెనవోళికోక .
 41 చననిమి. 46 మధ్యందినపు టండ
 47 పాకిలపు-తెనుగువోలె - 'కలధింకివోలె' ఇవ
 కూటపాకిల' ధవధూ.
 55 ఏకము-మీవంటి-మావంటి
 56 మాద్యకుల-ధివాద్యకులకు-స్వధితి (=తూరి
 ము అధ్యయ్యిండు యజమానునికి శోక
 పంమనేయ నుపయోగించునది. శ్రీతివిద్యా
 పూర్వమహంసాశాస్త్రపాండిత్య ప్రకర్ష
 కన(బడుచున్నది.) - పరుసవే. 59 ధూ
 బర్హిరుఖుండు.
 60 ఇటువంటివి.
 66 పాకిటంకి తేయుడు - డింగరీలు.

VII

- 3 జల్పవాదిసై.
 5 బహిరద్ద-పాలితంబు-దొడ్ద 'మనదొరయిల్లు
 దొడ్దవో' గా'-దర్శనోటుల-ఆర్హిజ్యము

11 వశ్యవాక్తవము.	27 విరజాభిధాంతర	29 ఆఘమర్షణము.
18 ఒరె-పయఃజించి-దేవాయధంబులు.	41 మెట్టపంట	41 ఆ బ్రహ్మగ్యము
14 గనపరాగోలలు- పినుగు	47 నెట్టికీసీల	48 ఆదవెట్ట
16 ప్రాశ్నోతు-సురియ.	57 పక్షి ప్రధాన పాపవాక్యంబు	
17 మరె-కొంకులు-వల్లువము - గొడకట్లు కనె	64 నయకల	65 జగజంపుగా-క్రంత
చేరులు-తెక్కి-గునుకఁగా.	68 కీసల [కీసలయ-యా.]	
21 కొంగవాల్లు అవలు. 28 బ్రహ్మవర్చసము.	71 ఉడుగజలు - కుస్తరించి.	

ఇందుం బొడమిన నానుదులు. 23

1(15) దేశభాషలందుఁ బెలుగులెన్న. 2(67) నాభీయు నిర్విషంబును దోయట్టువు లయ్యె వేర్పడ గుణంబు ల్సాపవే. (69) పంపటిలోఁ దామరలు. 3(54) ఆంగి సుఖయైన నం గంబు లటవమున్న చాల సుఖులు. 4(25) తిన్దీకృతి గతానుగతిక యాఁగా. (61) పాటువారల సుద్ధి చెప్పంగ నేల. (76) చొచ్చినయింద్లను దనయ లండి కాన్పునకుఁ బట్టినిర్వేరు క్రమము గనవే. (122) ఉత్కిటలాభం దిడుకె మిది కుంధ నిర్విటట్ల. (126) బోనములు ప్రజకు జక్కులబోనంబులె యయ్యె. (174) కారణగుణంబు గలుగజే కార్యమునను. (257) శతాప రాధమును సహస్రదండమును లేవు. 5(28) ఘమలగువారు నిజార్థము చేరు వారికి నీరే. (58) పాఠం బడిగినవారే కేదరే? (64) ఇంటిలో నేనుము ల్లయ్యె. (101) విధాతకృత్వి మది యేలా తిప్ప. (120) ఆకృత్విముచే నగునట్టికేదయిక్ గోచరమానె జైవముకులము నై పురుషులఁ దీజినక . (132) తిల్లబడితో రెచ్చ. (147) జైవికమునెనుట యుక్తులఫలింపవు. 6(5) మనీషాతి మానికము. (54) ఆమ్మతి మైనను జవుల బాక్యిన్నియును (62) పుణ్యముట్టు కిప్పురంబు నెట్టి యుత్పన్నంబుట. (64) మీ నిర్మింగినస్రక్కి న్నార్ధికం గొజఁతయే? (65) పుట్టు మఱి నూతు ల్పిన్ద్ర తతానియరే.

సంప్రదాయాదులు 21

4(79) ఆరణ్యకధ్వని వివరంఁ జేసి గర్భము సుఖమృతము నేరె. 165 దప్పిగొన్నవారు పాలు త్రాగు. 171 వికరములు చూలు చాల్చును 174 కారణగుణంబుగలుగజే కార్యమునను. 175 శరత్తున ఆగస్త్యాస్థ్యము. 176 తప్తపాత్రిమం దుంచిన పాలు చిక్కి నగును. 177 చేప తినలేనను తా నే త్రాగును. 177 జమిలివెండిమీల వెండ్రుకవిల్లు. 178 ఆగస్తీ నీటిని తేవుట. 180 కంఠుటద్దమలను బూడిదతో తోయట. 193 వేటకాఁడు నల్లఁ గ్రోల నిచ్చి నివ్వంగిందిగు మను. 194 ఆహారధోషము విజ్ఞాననాశమునకు మూలము. 206 అంపకోలను మలను ఆజ చెల్లును. 5(29) వ్రాతలో అంచపదము 85 గజకచ్చిఘోగ్ర కలహము. 61 కాలి తడిసినను త్రెము గున్న మగును. 86 మంత్రజగక్రమము-ప్రయోగము. 100 చలికాలమున పెదవులకు మైనముపూసి కొనుట. 104 తేగుజామున ఇప్పు లలర్చును. 116 శిశువులకు దంతము లుదయించిన తిన్నతా దీతలకు గంగమును కలుగును. 7(24) ఉప్పు చింది యినుమడి యగును.

ఇతరకవిజుప్తములు 30

1 (19-34, 36, 40) పద్యములు కృష్ణరాయ వంశవర్ణన, మను చరిత్రస్థమే ఇట గృహీతము.

4 (20...) దశావతార పద్యములలో కొన్ని మనువులోనివి - కడమవి తన్మూలకములు.

1(12) 'నీలమేఘముడాలు' × మను. ఆముక్తములో ఈపద్యమున గీతము భిన్నము ; కళాపూ. చూ. 2(92).—

సీ. అంజనాచలగర్వ భంజనాచలలీల! నీలవర్ణపుమేనిడాలు దనర,
బుండరీకముల నుద్దండరీతుల గల్చి! చెన్నొందు నిడువారుఁ గన్నులమర,
మకరవండలరుచి ప్రకరవంతితములై! దినకరప్రభలు వెన్నెసుక కొదుఁగ,
సురము రత్నమునందుఁ గరము రంజిలునీడ! తోడునీడగ లక్ష్మీ క్రీడలాడ,
తే. శంఖచక్రాది పరికరసహితుఁ డగుచు! మఘవముఖదేవతా సేవ్యమానుఁ డగుచుఁ
బరకరాజాధిరోహణోద్భాసి యగుచుఁ! గృప దలిర్పంగఁ గాన్పించెఁ గేశవుండు.

ఇట్టిదే పరమయోగివిలీసమున—3(299)

సీ. తెల్లదామరకాంతి నుల్లసంబాడుచుఁగ నుపట్టు సేత్ర యుగ్గంబుతోడ,
నీలమేఘక్రిలఁ గేలిసేయఁగఁ జాలు! రమణీయ దివ్య విగ్రహముతోడ,
భానుకోటిప్రభా పటలంబుఁ చెగఁదెడి! సంపూర్ణ విమల తేజంబుతోడ,
సౌదామనీదామజాలంబు నిరసించు! మహనీయ కాంచనాంబరముతోడ,

తే. శంఖచక్రాది పరికర సమితోడ! వనజవాసినీతోఁ దార్త్రవాహుఁ డగుచుఁ
బాకకాసనముఖ్య దిక్పతులు మనులుఁ! బ్రమదమునగొల్వఁగాన్పించె రంగవిభుండు.

(57) “కలయ న్నీలమనువు”-ఇది ఒరు లూహింపనికల్పన యనుకలంపున ఉపోద్ఘాతములో మద్భుతముగావలయు, కాని, ఏకత్వదృశ్యములు ఇతరకావ్యములందుఁ గలవు. [వలభింజెప్పట గేహిందిర యనుటకు, గేహముం జెప్పట ప్రసక్తికి, లభముకులుచెండ్లు.]

ఉ. “ఆరమణీమణు ల్గరసి నట్లు ప్రవేశ మొనర్చువేళఁ ద

త్కారణవీచికాచలిత కంజములక మధులోలభ్యంగముల్

వారక సారెట న్నెగసి వ్రాలుచు నొప్పె దదంబుదేవతల్

నేరుపుతోడ నాడు హరినీలపుటచ్చనగండ్లకవడిక.”

కళా. 6 (229).

(ఇందు భృంగములు హరినీలపుటచ్చనగండ్లు.)

వ. “ప్రతిరోధనభవనంబున నిస్తులపద్మవివాహపీఠికాసీమక గూర్చున్న బెగ్గురుపెండ్లి కొడుకునకు సుంకులు చల్లు ఘనవేణికాసమాబంబు విరంజితకింజల్క కలమపుంజ సంచితదర వికసిత శోణపద్మాభులంబునక దంచుముసలంబులసొంపునఁ దదంతరంబునఁ బరనోత్పత్తనంబు నలుపు మత్తమఘసమాళికలు లోచనానులాసంబు చాలం బోధింప.” చంద్రికాపరి. 4 (68), (మధుసమాళికలు ముసలంబులు).

ను. “సారిందిచ్చెన్.” 1 (66) [కృష్ణ పాణు వికాలరాష్ట్రములో ఇన్నియం బండును. కోరుగా ఇవియు వచ్చునుగాన, రాయఁడు ఇన్నిటి నెఱుంగును. ఇతరకవులపాలాలలో ఒకటి రెండే పండును. కావున ఒరులెవ్వరును ఇన్నివరులం బేర్కొన లేదు.]

ధాన్యములు × తోటలు. ఇందులకు ఇంచుకసాటి పద్యము—

చ. “రుచిరవిలాస హారికసరోజముఖీ పరిపాలికంబు లై
ప్రచురతర ప్రమాన రస పాండుర సాల రసాపగా యుర
ప్రచయములక మనోరథము పండఁగఁ బండినపుష్పమంజరుల్
రుచిఁ దగుకొత్తు ముత్తెపుసరుల్ గనుపట్టువిచిత్రవైఖరిక.” రామాభ్యు.

చ. “బలిననవల్లకచ్చటల” 1 (67). ×

“కలమా: పాకి విసమ్మా: | మూలతలా మూతసురభిక్తా: |
పవనాకమ్మితశిరః ప్రాయః | కర్వంతి పరిమళక్లాహమ్.”

భో.

చ. “తోడిఁబడ నమ్మ లక్క లని.” 2 (59) × చూ. మందారమరందము.

“యథా యథా పశ్యతి తస్య భేదమ్ | పాతుం ప్రవృత్తో విరళాజ్ఞుశి స్సక్
తథా తథా ప్రేమరసేన సాకం | సప్రీడహాసా తనుతేఽమ్భుధారామ్.

“య ధోర్వాక్ష: పిబ త్యమ్భు: పథికో విరళాజ్ఞుశి:
తథా ప్రపాపాలికాఽపి ధారాం వితనుతే తనుమ్.”

క. “గ్రామగ్రామంబున” 2 (69) × చూ. వృనింహపురా.

క. “నీమగనితేజమున ను | ద్దామశమసగుఁ డనఁగ దగి కంపటిలోఁ

దామర మొలచినక్రియఁ ద | న్వి మునివిభుఁ డైనసుతుఁడు నీ కదయించుక.”

క. “కలిగఁ గదా కంపటిలో | పలఁ దామరవోలె నిట్టిసామండపురిక |

జలజాక్షుప్రతిమభాగ్యము | గలవారికి నెచట నైనఁ గల వభిమతముల్.” పరమ.

“జనుజయ 4 (16). ఈపద్యము మనువులోనుం గలదు.

మ. “పవిధారాపతనంబు.” 4(26) × మనువులో 6(110). ఇది మనువునకును ఆముక్త
మనకును సాధారణము: అయినను ఆముక్తములో వ్యాఖ్యాతలు “సరీలం జన్న” అనుభాగమును
‘జెసం జన్నట్టి’ అని యతిభంగముగా మార్చుకొన్నారు. — రెంటును ‘సాల’ యనునది ‘తాళ’
యనియే తొలుతనుండెం గావలయు. ‘సరీలక’ — ఈరూప మెట్లు? సరీలముగక — అని
యొండవలదా? “సరీలం బేఁగుయుష్మత్” అని పఠించిన నిరాక్షేపము.

తే. “పుట్టవెడలి” 4(89) ఇది “వల్లికాగ్రా త్ప్రభవతి ధనుఃఖ్ణా మాఖ్ణాణస్య” అను
కాలిదాసోక్తిని ఉపజీవించుచున్నది. — జగదీశపండితులు పుట్టనుండి బామ్మకొరడు పుట్టదు
గావున ‘వల్లిక: సాతపోమేఘ:’ అని నిఘంటువు కల దని నుడివి, తదనుగుణముగా నర్థము
వచించిరి. అయాక్షేపము సరిగా దని యీక్రింద విశద మగును: —

“నూర్యస్య వివిధవర్ణా: | పవనేన విఘట్టితా: కరా స్సాశ్రే
వియతి ధనుస్సంస్థానా | యే దృశ్యస్తే త ద్విధధను: ||

“కేచి దనస్తక్కులో రగ: | నిశ్వాసోద్భూత మాహు రాచార్యా:

తద్యాయినాం నృపాణామభిముఖ మజయావహం భవతి.

అచ్చిన్న మవని గాఢం | ద్యుతిమ త్స్నిగ్ధం ఘనం వివిధవర్ణమ్ |

ద్విరుదిత మనులోమంచ | ప్రశస్త మమ్భు: ప్రయచ్ఛతి చ ||

జలమధ్యేనావృష్టి । రుభవి సస్యవధ స్తరా స్థితే వ్యాధిః

వల్లికే శస్త్రధయం । నిశి సచివవధాయ ధను రైన్ద్రమ్

బృ. సం.

మనుచరిత్రకారుడును ఇంచుక అన్యకవినచనానుకారముం గావించినాడు. — “ఉవాచ వాగ్నీ దశనప్రభాభి । స్సంవర్ధితోరస్థులతారహారః.” రఘు. — “దంత, కిరణములు హారకాంతులు సరస మౌడ” మనువు. ఆయన శ్రీనాథునిఘక్కికను అక్కడక్కడ చూపినాడు.:

సీ. ‘చిన్ని వెన్నెల’ (మను.) సీ. ‘చదలేటిబంగారు.’ (శృం. నై.)

ఇందులేని యవలక్షణములు 6.

(1) నగాగమములేని యుదంతపదపక్షి; (2) ఇంపుగాగము; (3) ఇంచుగాదులచకారమునకు పత్వము రామి; (4) క్త్వాశ్లేకారసంధి; (5) రఱమైత్రి; (6) ఇంచుక్కునకు స్వరయతి, ఇవి లేమి ఈకవియొక్క యుక్త్యుష్టలాక్షణికతకు తార్కాణముగా నున్నది.

కవియొక్క ఛందోజ్ఞానము (యతిజ్ఞానము.) (56 ఉదా.)

I 1. ఆకనులావఘాటియు ను × దారతః దోఁప.

3. వృజినతూలౌఘములః దూల × విసరుః గాత.

4. నిశ్చల । త్యానుచలత్వనిష్ఠతే స × మస్తజగంబులజాద్యచేతనత్.

6. దీపాంకుర । కృతి నందం బగునందకం బఘలతా × శ్రేణిచ్ఛిద్రం జేయుతః.

13. నైపుణి జ్ఞానచిం × తామణికృతి; కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ × త్రియముగాఁ

17. కృద్ధి యని పోవ మేల్కాంచి × వెఱుగుతోడి.

36. ఖేరుగ్ర ప్రతాపాగ్ని × కృష్ణరాయ. 41 పృతన భవదసి ననిఁ జెగి × కృష్ణరాయ.

52. నిలిచినయట్లు మాడువు ల × నేకములుల్లసిలుం బురంబునఁ.

58. [మ. ప్ర.] తెలియదు దీనులొంచు నమ్మ × దువులన యడుగం × దోఁచు మద్యద్రవోన్తే శన—[నమ్మ × న్ముతలన]

60. వృపతివెలియంతిపురముగా × నెన్న మెలఁ.

63. పిలుపునఁ కై లాభముఁ జెలిపెనేని × యవి శ్రీ లగుటఁ.

66. గ । స్నేరులుఁ బాశలు గల్గి రాజనము కాం × తి న్దారు ముల్కుసి.

67. నిలిపి మరందమానుకర × ణి న్నికటోపవనానిలాహతిఁ.

70. భరంబునఁ బదునుట్టచేఁ జెఱువ × మత్తియము ల్చిటిలించి.

75. కొం । డెలపయి కమ్మగ్రామ్యుతరు × ణీతతి డించిన పేఁగంపలఁ.

81. ఫలం × । బులును సుగంధిశీతజల × ముల్ వడఁ బ్రప్నను.

84. ఎం । తే నాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుఁ × దివ్యప్రబంధానుసంధానధ్యానము.

II. 7. నెగసి తోడనె క్రంకుగు × ర్నిలువలేక.

15. ఉం । దును నిజలక్ష్మిచే సరిప × బు ల్హరయంగ.

17. రవి యనుదివ్య శేతువుచే × అంగున మూసి.

25. పురో! ద్యానమల స్త దేధములు × ప్రాణమతోడినగంబులో యనన్.
29. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ న శ్లోదపు గెం × దే బాఱుచో.
42. నానన్ దత్తితకీర్తిహంసి చన మిం × టన్ గ్రొత్త నా నేల నా
నానీరాద్ధృపత్ర యయ్య నడిమిం × టం బాఱుతజ్జాతి కేలా.
48. బాం! ధనభాను ప్రతతు ల్లరింపఁ గుయివెం × టస్వేళ్లు.
[వ్యాఖ్యాతలు 'వయివెట్టన్' అను యతిభంగపా. కల్పించినారు.]
71. విష్ణుగఁ దన్నగరనికట × వృషగిరిహరికన్.
78. ఘృతపిండనిధిక్కర్క × రీఖండములతోడ.
79. కాలం! బున్నరలకు వయసుఁ బుచ్చి × మోసము చెచ్చున్.
85. అవ్వి! పునకున్ వీటికరండ × మున ముద్రితమై.
87. ఉ! దారమధురోక్తి నిట్లని × యానతిచ్చె.
91. గృహసమూర్జనమా జలాహరణమా × శృంగార
- III. 76. అనఘ, యెఱింగింపు మఱి స × మస్తాధారం! బన.
88. నృప, కృతార్థుండ నైతి నా × కింకంఠె.
- IV. 7 ఎదురై నతపావాని × గృహకృత్యమడిగి.
9. నిరం! తరవందిస్తుతులుం జెలంగ × జఘం × టావారకాంతా.
15. నిగుడఁ బులకించి కరటిఘం × టికలతాళ! ములు.
74. నా! రాయఁదె పరంబు కొల్వ × మఱిని నటంచున్.
82. కృతపయఃపాననవమేఘ × పృథుక ములకు.
85. వెడలెడుచోఁ గఠోరఘన × బృందము.
86. శే! రినలనణంపుఘట్టముల × దృప్యదిరమ్మదదానముల్.
90. ఆడు చుం! డక చన నూదఁగాఁ దొరఁగు × నాళపుటుండలఁ.
91. ఆవులు శేచి రెండ్లవనియుఁ జన, మిన్న మన్నను నొకటిగా × వృష్టి బలిసె.
115. పాటరివము చెలంగె దాళ × ములచిప్పడు నై.
117. నృపున కగుతెర వేటయా × యితమనంగ.
125. హాలికు లెన్నఁడుం చెగని × యారులచేలును జొడుమళ్లునుం.
131. విచ్చుమొగ్గయి మఱి పాళిపోదురు స × మస్తదికాగతు లైన.
143. సంధూతి [ప్రగర్-3 యతులు నివృటిల్లినవి.] 185. గజఘోట [మ. ప్ర.,]
- V. 3 ఒకనాఁడామ్ర [మ. ప్ర. 3 యతులు నివృటిల్లినవి.]
37. బుద్ధి ప్రాజ్ఞనసంస్కార × మున జనింప... నాగక × న్యలు పుత్రికా వివా × హములయందు.
50. ప్రా! కృట్కలాంబుదగర్జ గెల్వఁగనల × స్త్రీఖండకోభాసిక.
132. అళు లేతద్వదనెందురాగమిళనా × ప్రాదుర్భవతోర్కరకంబుల.

ప్రాసజ్ఞానము. (ఉదా. 23)

ప్రాసపూర్వాక్షరమున లఘుగురునియమును గాని హ్రస్వదీర్ఘనియమును గాదు.

1 (16, 17, 27, 76) (8) 77; 5(92), 6(11) (7) 20, 44, 45, 58, 68;

అప్రాసము-2(9); 8 (28), 4 (121), 4(240), 5 (61) ఇన్నిచోట్ల హెచ్చరికతో నిర్వహించినవాడు ఎట నేని ఏలకప్పును? నిడుదపై (ఉ) ప్రాసము-2(88), 4(235), 6(21).

పఃప్రాసము - 4 (168) [చేపు-అని శ. ర. ప్రమాణము లేదు]

గగ ప్రాసము 5 (28). ంధంధ 5 (158), [భారతసిద్ధము].

2 (97) “విధినిషేధంబు లెఱిగి తే మధుర కరిగె”- చూ. పుట 26.

ఉత్కర్ష హేతువులు. (12 ఉదా)

పద్యంతములందును ఆశ్వాసాంతపద్యములందును ఇందుఁగల విగ్రహ మనువులొక దప్పు మఱి యేకబృహదును గానరాదు. గౌడిలో అసమానము లయినపద్యములు 6.

1 (8) ఖనటత్; 4 (27) స్యందనస్థిత; 5 (118) మరుమాధ; 5 (110) త్వావళా; 6 (15) కాంచె నైవ్వవుడు; 7 (27) చని కాంచె — మార్పుశక్యములు గావు [విషమస్వరూపులి]. లోకోత్తరవాగరకత - ‘ఏదెంపుబలుకెంపు’ 1 (60), ‘అంచితవారవల్లి 1(61), నేవిన మేడపైవలలి 1 (62); సరసోక్తులు-వలఁదియినదండవలయెంత 2 (19); చమత్కారము — సనకాదివిజయస్కరి 1 (41).

స్వభావ వర్ణన. (34)

II 58 నులివాడునాచువల్పుల. 54 మీ టగుమీల నెల్ల.

59 తోడిబడ నమ్మయిక్క యని తూలుచు.

61 సవ రెల్ల దీర్ఘికాంబువు-62 హృదయ లెప్పుడు; 68 తారుణ్యాతిగచూత

III 5 కలిపయొత్తలచే వారిప్రతిభఁ జెలిసి; 6. అంతలో నొక మేటి కభిముఖుండై,

IV 7. సెలవులు నాకుచు తెగిపోయి మఱి నిల్చి.

91 ఎలగోలుజల్లు మున్నెకఁగెళ. 127 ఇల్లుదిరుగ నొక్కింతబుచ్చి శిఖి.

181 రయమున వృష్టికై యొదిగి.

[యామునాచార్యకాలమున ఆశ్వపతి నరపతి గజపతి లని వ్యవహార ముండినదా?]

188 వసుతు లెవ్వడి వానకై గొడుగు. 184 గురుగుంజెంచలి తుమ్మ.

158 హలనమక్కదళికందాభి. 181 అర్కమండలి కల్పమడ్డమెనంతనె.

V 7. వాతెఱి తొంటికై వడి-వయస్సుంధి. 21 ఒడవెడు జవ్వనంబు.

117 మును ననల్ దమిఁ బట్టి. 143 సహకార ఫలరస.

157 విష్ణుచిత్తుని తనయా తపోవర్ణనము.

VI 6. చము రైనతోల్కులుసంబు. 18 ఇడిసిన యిడుపులయెడలఁ బోత్రేను.

17 ఎలసిటి బొండలంబులఁ బోలె. 18 మంగాళ్లఁ జాగి పైముచ్చుఁ జాపులుపర్వ.

- 19 మృతమర్త్యులెంటాన నిడ్డఁ జాలక. 22 తిగిచిన నడుగులు చెనులక-(మల్ల యుద్ధము.)
 56 స్వధితి (=యజమానునిత్తురము-పూర్వమిహంస-శ్రేతము)
 VII 5 బహివద్దద్విజాన కల్పపుఁ బాచితం బిడి-(బ్రాహ్మణబ్రువ వర్ణనము)
 18 పసలేడు, నిలఁగోరి, పాపులారా, యని - (దస్యపాతము).
 14 తోడువింటివాఁడు చన్ద్రోవఁ బోవక - (దస్యపాతము).
 16 కాకశ్చక్రఁడు - (వొంగలరాయఁడు); 28 స్నిగ్ధత్రిభాగ-వైష్ణవుఁడు.
 30 చరణంపుసరపణి - (భాగవతులవర్ణన.)

లోకోత్తరములైన యుత్పేక్షాదులు. (21)

- I 65. తలఁ బక్షచ్ఛటఁ గ్రుక్కి.
 II 25 వై ననిశంబు నల్లుకొను; 47 సరి యగు నిట్టి వెట్టలను.
 48 దవఘానుంపుఁ దమంబులో. 49 పడమర వెట్ట.
 56. మెండుమీఱిన పగటి...బిల్లఁ బోయిన.
 VI [17 దివిజ...81 ఘోరాపార] దశావతార పద్యములు.
 85 ఎడపక మున్ను మింటిపయి...మాకరక, లేవగలు...బాతెడు...దట్టపు.
 86 దినములవెంబడిక జడనిధి...లోనఁ లే! రినలవ...సృజించె.
 92 అలపర్జస్యఁడు కేకిపాత్రముల; 98 గగనరంగస్థలంబున [ప్రాధి యమర]
 104 స్వయంభురతాబ్రహ్మసాహి రిపుజాల...దుగ్ధశుద్ధ జలకంధులు...ఉదాకరములు.
 111 నూలపరిపక్వ కాననోదుంబరాగ్ర...లడఁగ రచ్చసేయంగ వెడలె విక్రాంతి కనఁగ.
 121 ఉణుము విని యలకకై-దివి వెఱఁ బఱచు... తెఱఁగున.
 125 వరజాబడి రొంపిఁ గలపఁగ. 143 సంభూతజ్ఞ ప్తివాతాశన.
 V 11 సైరంద్రుల్ పయి కెత్తి.
 80 కదలి దివియించె నాగ్రాంఘికంబు...కొప్ప...మెఱయుగోర్మచ్చులు.
 85 తలిదుంగైదుపు జోడు. 87 తామరసాప్త తామ్రముఖి.
 105. అరుణాంశుండు హిమయ్య వనజని; 145 కామినిమేఘరంజి...

- VI 41 దీనిచూపుదుటెక్క-హరికృత గోదావర్ణనము.

శ్లోప (సు కు మా ర త)

ఇందు శ్లోపవర్ణన లతి మనోహరములు.

- 2(19) వెలది యానదండవెల; (21) పద్మాస్య, (41) పాటిరగిరి వనీవాటిఁ గ్రీడించియు.
 4(82) కృతపయః పాన నవమేఘ (శ్లేష-పయః). (200) స్ఫటల - రంగనాథవర్ణన.
 5(7) వాతెఱ తొంటికై వడి. (80) కదలి దివియించె.

ఎత్తుగీతులందు గొడి గొడియే (4 ఉదా.)

- 1(8) ప్రబల తరవాడ నీకృతే రవ్వదములు.
 2(89) స్వస్తి కృద్వాస్త వస్తుకృగ స్తి ముఖవ.

2(41) : మధిలవారి భి దో కృతత్వవతజటిల.

5(189) స్వభృత పరభృత విమత రసాల.

ఇందు దుష్టపాఠ దుష్టవ్యాఖ్యాదులు. (33 ఉదా.)

1(41) ౫౫ర పురవర. 59. సార జేయునదల్పు-

“సార యిదె పొడువు మని యొకఁ సార యొక తె యక్షకేళిసమయంబున ని

చ్చారతి నొక తెఱవఁ జెప్పినఁ సార కనకపంజరమున సాధ్వస మందె.” శృం. ౫.

68. ఆడుగునఁ బండి...మఘవుట్టఁగ... సేచనాజడ [ఉట్టఁగ].

2(66) తరుణు ల్లి...గను నట్టి శైత్య[నీటి శైత్య]. 78. కర్కరీ (పరిపక్వ...); 8(90) (వటకాలంకృత) ముష్టికతోరాపణ కర్కరీ ఫలితకేశ క్రూరి వక్షోగ కా; 4(140) (అలిగరుదం చలామల...యైన) పాకనిర్భిత...కర్కరికావనానినా. [అనుబంధములో కర్కరీ శబ్దము చూ.]

97. పెల్లలోహండి కావళ్ల. — ‘లోహండి’ - (లోవి - శ. ర.) “ఆయనీ పేటియొ హండియొ దండులంబులు” కాశీ. 5(62); “రాగిలోహండి నన్నానియి లేకుండంగ | వండి దించిన యిపుర్యంటకములు.” కాశీ. 8(121); లోహండి గాక ‘హండా శబ్దంబు (అన్యదేశ్యము) కలదు.

99. దోహూర్భృత దురరగోవర నరాధా... లీలావాదసి కా... దోహూర్భృత - అన్నచో - “దో=బాహువుయొక్క - ఘా= భరముచేత” అనుటికఁ గరిగాడు. అపక్షమున ‘దోహూర్భృత’ అని యేర్పడవలయును. ఇచట ‘ఘా’ శబ్దము అక్షవాచక మే. దో=బాహువను-ఘా= కాడిచేత, (లేక, కాడివంటిబాహువుచేత) అని యన్వయించుకొనవలయును.

3(18)-ఆకేశిధ్వజుడంత-జేరక. (64) ఏ నవిద్యవలన మృత్యువుఁ దరియింప... క్షీణింప. 3(18,64) “ప్రమాదం వై మృత్యు మహం బ్రవీమి.” అని సునత్సుజాతీయము. “విద్యాం చావిద్యాం చ” ఈకావాసోపనిషత్తు. “అవిద్యయా=అగ్నిహోత్రాదికర్తృణా.” అని సోపనిషత్తత్వర్య సంగ్రహము. “ప్రమాదో బ్రహ్మనిష్ఠాయాం న కర్తవ్యః కదాచన | ప్రమాదో మృత్యు రి త్యాహు ర్విద్యాయాం బ్రహ్మవేదినః.” అధ్యాత్మోపనిషత్తు. “యోగినః కర్త వర్తన్తి సద్గం త్య క్త్వాత్మ కుడయే.” భ. గీ. 5(11). యజ్ఞో దానం తప శ్చైవపాపనాని మునీషిణామ్. భ. గీ. 18(5),

92. ఆస్థితాహీంద్ర...కస్థల...నృత్రమత్తల్లి హస్తీసకా. [అనుబంధములో మత్తల్లి చూ.] “క్షయకాలంబున.” 5(82); “మల్లంబావరపుత్త్ర.” నైష.

4(11) శ్రిత నిత మరాళ (చ్చద?) వాత్యాభి హతపరాగ | వలయమండితకల్ప కాఖిలొ యనంగ, శంఖచక్రాంచి తోరుహస్తములు దనరఁ దోచెఁ గమతేక్షణుండు చతుర్భుజుండు.

13 సామర దిదృక్షి...సోక...ఘట్టనలఁ బాటు...

29 ఆయతయుష్ష దాకృతి...వారిధా! రాయిత-[ఆయతము వారిధార లని యర్థము.]

43. వెండి యేజంగమెత్తిన(?) వెరంగు పడును.

44. శివలింగము... చేయనిది పాపము - “శివ... నివహం బేమైనఁ జేయఁగనిది పాపము దా | నవుఁ గా దనఁ దాసమయమునవునను విప్రులక యగ్రహారములిచ్చు.” [చేయక + ఇది అని ఆఖండయతిప్రియుల ఛేదము సమాసముగా నన్వయించుట సాధువు.

76 కర్కశుఁ డంట కోర్కక...పేర్కలుగంగ [(?) పేర్కలగంగ]

“మకరేశ్వర పృష్ఠాధిశయిత చరణశీలయే” అని క. క. ల. లో గంగామతి.

“శితమకర నిషణ్ణాం శుక్లవర్ణాం త్రినేత్రాం

కరభృతకమలో ద్యత్సూత్ర్పలాభీష్టముద్రామ్

విధిహరిహర రూపాం శేషుకోటిరచూడాం

శితిశితిదుకూలాం జాహ్నువీం త్వాం నమామి.” గంగాధ్యానము.

“అతిఖ్య సఖ్యాః కుచపత్ర భజ్జీ మధ్యే సుమధ్యా మకరం కరేణ

యత్రాలపత్రా మిద మాళి యానం మన్యే త్వదేశావళినాకినద్యాః” నైష. 6(69)

ఇందులటికలలో మల్లినాథనారాయణులు “గక్తా మకరవాహినీ ఇతి ప్రసిద్ధేః” అని వివరించినారు. వరుణునికి మకరము వాహనము. “వరుణాయ జలాధిపతయే మకరవాహనాయ పాశహస్తాయ” అని వరుణస్థూరనాగతము. వాహనములు చిహ్నము లగుటయుం గలదు - చిహ్నము=ధ్వజము—గరుడధ్వజుఁడు, వృషధిధ్వజుఁడు, ఇత్యాది; - ఆస్థాయమున మకరధ్వజుఁడు వరుణుఁడు.

115 నటనపరశేకి...[‘అట దను’ అనుకల్పన సరిగాదు].

183 వసతు ల్వైల్వడి వానక్తే గుడిసె మోవ న్రాక...[గొడుగు మోవక]

146 అల మలయ్యద్రిఁ గుంభధవుఁ డన్కరకంబు శరత్తుకుండమం డలిఁ బ్రతిబింబకైతవ మున న్దమ కిచ్చిన...[శరత్తు.]

160 అంబరవాసు లన్ని క్రియకై...బెలుచం...యాక్రమించెఁ గా! కిం బరితాప మూన ననఁ గానె...[నాకిం బది తాపమూన]

166 మొగిలు విరియెండ వెండియు! గగనమణిస్థందనంబు గడిసెనొ యనఁగల్. [విరియెండ వేడియు]

5(8). హేమాభాంగ... శ్యామాత్వంబలి...[శ్యామాంకిం బలి]

చూ. ‘భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకిము తావకీనమే

పో సమకూరెడిం గులముపాత్తున దైత్యులకెల్ల నంకరత్.’ 6(51).

[టిక. అంకరత్ = నామధేయ మగుటచేత].

80 కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు...మెఱయు గోర్మచ్చులను గెంపుగుఱులుగావె, [అగ్రాంఘ్రికంబు.]

81 ప్రియలాభదశ నైయిఁ దొఱగించునొ.

‘అదియొందె భక్తి యెవ్వతె! యెద విశ్లేషైక భీరువృత్తిఁ బ్రియాలా

భదశ నైయిఁ దొరగించును! హదసున, నదిగాక యున్నయవి వైశికముల్.’

88 పలపలగాక నీలములబన్న సరంబయ నిర్మలాంగికిఁ [పలపలగాఁగ]

93 ఖండితపూగీనాగరి...పిండితములు గావించియ - (మగు తాంబూల ము)ఖండశీర భక్తి నొసఁగి కదలి చెలులతోక (ఖండిత-ఖండంబులు అనుటలోపానరుక్త్యము. తాంబూలమేది?)

111 క్రూరతిగిఁ గృష్ణరజనిఁ దద్వైరిఁ గనియుఁ! బెద్ద లిగురాకుఁ బట్టెన పెట్టువడిరి.

129 స్థాణు వొక్కండు మగవాఁడు దలఁక కుమియిఁఫల మొసఁగెనట్టె! కినియక; పద్మవదనః

వదనసురః గూర్తి నొగంగనీవలదె పుష్ప | మైనననుమాడ్కినుమినిన × వనిచెఁబొగడ.
(నలర).

6(6) చము నైన తోల్కులుసంబు పెంకియును [పెక్కియును].

27 చని కాంచెక్ విరజాభిధాంతరవపుః...(విరజయును నామాంతరముగల దేహముగల).

“కావరీ విరజా నేయం వైఖణం రద్ధమనిరం |

పరవాసుదేవో రక్షేతః ప్రత్యక్షం పరమం పదమ్.” మఱియు -

“అస్తి ప్రశస్తమహిమా వైఖణోఽఖణవైభవః |

యస్సప్రావరణీత స్తు పరస్తా త్ర కృతే రపి,

యదస్తే దివ్యతటినీ విరజా నామ విశ్రుతా

సంసారదావదగానాం జీవానాం తాపహరిణీ.”

తత్ర దివ్యం మహద్ధామ! వైఖణాభిధ ముజ్జ్వలమ్ |

తత్ర స్తమ్భసహస్రాధ్యైః దివ్యే త్రిమణిమణ్డపే |

సింహాసనేఽతిరుచితే విభూతిద్వయచిత్రితే... |

శేషస్య మృదులే భోగే ఫణామణిరూచా స్తుతే... |

సమస్తశేషీ ధగవాక్ లక్ష్మ్యై భూమ్యా చ నీళయా.” ది. నూ. చ. ౧

39 విసయైవ్యాని శక్తిం ద్రియ వితతికిని [ఆయినయైవ్యానిశక్తి యింద్రియవితతికి]

ఇందు వ్యాఖ్యాతృప్రముఖ ప్రశ్నప్త చ్ఛందోదోషములు. యతి (21) ఉదా.

ఆసాధు వని విమర్శకాదులు తలంచిన సాధుయతి:—‘ఆశు లేతద్వదనేసు’ 5(132).

‘ఇందు ప్రథమపాదములో ప్రాక్షరములో అబ్బ్రాక్షేష చేసికొని యతిని నిర్వహించుకోవలసినది.’ అని వ్యాఖ్య, శ్రాంతిమూలకము. అట్లు సాధ్యపడదు కావున యతి దుష్టమే అని రాయవాదుల విమర్శ. అదియు పారఁబాటే. ఇది ప్రాదియతి; కనుఁడు:—‘ప్రాదతి - ‘అది బద్ధనే’ (భా. ప. నేట్) - బాహుళకాత్ ఉన్ - ఆగమకాస్త్రస్యానిత్యత్వాత్ న నమస్తాపి; యద్వా - ‘అద భక్షణే’ (ఆ. ప. ఆ.)’ రామాశ్రమి.

1(8) నే! రృదర నిజత్రివక్త్రయుఁ బాపఁగ మ్రొక్కెడు నా సుమాలిపై.

ఇట యతి ధగ్గము. ‘చొప్పుడఁగ’ అని పఠించిన సరిపడును.

1(19) మూ! రాసలస యైన భృంగతతిఁనాఁ దుద క పుమరక్ - (తతిఁయై)

2(48) దవధూమంపుఁ దమంబులోఁ దమరసద్రవ్యంబుఁ పంకజబాం

ధవభానుప్రతకు ల్పరింపఁ గుయివెంట్రుక్ వెళ్లు తూన్యోరుహపవిత్రానంబులబాడ.

(‘కుయివెంట్రుక్’ అని సాధుపాఠము కలదు.)

98 నీయిచ్చయై మిన్నక పో! వోయి మునిప్రవర నిన్నుఁ మెప్పించెద...(నొప్పించెద)

4(26) ‘పవిధారాపతనంబు’ - (‘సలీఁలం జన్న’ - అని సాధుపాఠము కలదు).

13‘సామరదిదృక్షు’ - (‘సమృదదిదృక్షు’ అని అఖండయతిభంజక మయిన సాధు పాఠ మున్నది.)

117—దొడ్డిక ట్టనమ్మగారిఁమాడఁజూపట్టె మీఁది ప × ర్జనధన్వినృపతి కగు తెరవేట

యాయిత మనంగ:—[‘xబాడ చూపట్టె’ అని పఠనీయము].

181 ని. ర్ణయముల...xను బౌద్ధక యించుక విప్ప [‘మృజ్జిక’ అనునది.]

155 అప్పు డన్యోన్య విజగీమ లైవపుపుల. కవదొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యంబులైన
స్వాన్యయశరాలిచే గీర్తిచాలఁ గనెనొ. యన వసాలిఁ బ్రపుల్ల శరాలి మెఱవె.
[‘స్వకుల శరపాలిచే’ - అని పఠించిన సరి.]

5 (52) తనునంటఁ ... వల్లవస్త్రీలఁగా. జననం బదంగఁజేసి కూడియును సుక
స్వాంతలక్ [‘కూడియును సుకస్త్రీలక్’]

110 నవమిలిందప్రామా x డికనిమంత్రణ శోభనాత్మకప్రకలి [‘ప్రామా x ణక’ అనియా.]

128 ఎదు. ర్పద మఱి సార్పులై సురగుర్రు దుడ ముళ్లగ ముక్కెనో యనఁ.
[‘చురచు x రక్’] క. ‘తురగంబులతోఁ గూడఁగ. నరదము సకలంబునుజ్జ్వ లావల
శిఖలక్. చురచుర వోయినఁ గని య. న్నరుఁ డచ్చెరు వంది కృష్ణునకు వభిముఖుడై.’ భార.

129 విన ననుమాడ్కి నుమిసిన x ననిచె బాగడ [‘నలర’ - పా.]

182 బచ్చెల చేదై! తఱ చెందుఁ డల్లి బడికోxలట్టెటయే కా మహిక్ [‘బడికో x
లెట్టెట’]

6(80) తెవు లయినం గ్రహం బయిన...చే. లవుతను పూరకే [చే. లవతను]

7(81) విxతానరణ న్నడికింకిణీకలా. లాపముల స్సుఖంబడుxనాటిటఁ జొచ్చి...[‘లాపఁ
జొచ్చి’ అనునది. - ‘పతాకరణతో’ సరిగాదు.]

సందిగ్ధములకు సమాధానములు

ర ఱ యలివాదము. 6 ఉదా.

4(152) రాట్నంపుగు డ్రలు నాఁ దేనెకొలంబలం బొరలిపా x రక్ విచ్చు పంకేరుహంబుల.

[‘శ్రేణు ల్గట్టి నభోంతరాళమునఁ బా x రెన్నట్టులు’ - అను మనుప్రయోగమువలన
పాణుధాతువున లఘురేఘము సిద్ధము]. దీనిని రాయవాదులు రేఘకార యుతిగా నుదాహరిం
తురు. శ. ర. కారులు శకటరేఘతానిధారణకై ‘ఱవిక’కు ‘చెఱంగు’ను, ‘చెఱంగు’నకు ‘ఱవిక’
ను ప్రదర్శించినారు. అనఁగా ఱవిక క్రిందను చెఱంగు క్రిందను రవికకును చెఱంగునకును రెంటికిని
“ఱవికయుఁ బట్టుపుట్టుము నె x ఱంగునుఱుం గయి యున్మిఁజేసి గౌ. రవపరిమాణముం
దెలియరామికి ముచ్చిరుచున్నయొక్కప. ల్లవునకుఁ జూపె నొక్కతె.” శృం. వై. 6(181)
అని యొక శ్రే. ప్రయోగమును ఉదాహరించినారు. అందువలన ఈరెండును (ఱవికయుఁ
చెఱంగును) అన్యోన్య్యాశ్రయ దోషపరాహితము లై అసాధకము లైనవి. మఱి సాధకమైన
ప్రయోగముం గలదు:—“ఱఱపరి గన్నఁ గూడఁ జను, నూరక సన్నలువాఱ నాడుఁ డ. ర్తఱ
పడు, బోటిఁ దిద్దుదవిధంబున నొత్తిలిపల్కు, నవున్, బి ల్లలు పొరుగిండ్ల కేగు, నొకమట్టున
నిల్వదు, చంటిమీఁది ముం. ర్తఱ గడలిండు వైశికపుసిగు నటించుచు జార ధారుణిక్.” జైమిని
భారతము.—‘పాణు’ధాతువున గురురేఘమునకు శ. ర. లో. “వేటొకచాపమెత్తి...మీఱిన...
నల్లడం. బాఱఁగఁజేసి.” అని ఉ. హ. ప్రమాణీకృతము. దానికే లఘురేఘమునకు-శ. ర. లో
“శ్రేణుల్గట్టి” యను మను పద్యము ప్రమాణీకృతము. ఇట్లే శ.ర. లో రవికను, ప్రమాణమియ్య

కదే, “అధునికులు కొందఱు ఉభయరేఖముగా ప్రయోగించినారు” అని వ్రాసి, ఉభయరేఖ ముగా నూచించినారు. చైతన్యమూర్తము రాయవాదాభిమానముచేత ఉభయరేఖముగా పరిప రేదు. ఇదియును రవికతోడిదే, దీనినికూడ ఉభయరేఖముగానే పఠించుటయు క్తము. గ్రంథము పెద్దనార్యప్రణీత మని ప్రథయం గలదుగదా. రాయకృత మైనను పెద్దనసంస్కృతము కావం డునా? ఆ యాధునికులకు మాత్రము కొమ్ములు మొలచినవా? శ. ర. లో పాఠాధాతువునకు “ఇది అఘురేఖక మగుట కాది కవులప్రయోగము కనబడలేదు” అని జ్ఞాపికం జేర్చినారు. ఇది యను నట్టిదే గావున ఈరెంటికిని ఒకటే గతి.

7(49) “చంచలలోచనః గానవన్న దూఁ | తెగు నుతి కాని, బుద్ధివిపరీతతః బాందఱ పోయిచూడుమా” — ‘దూఱు’ - నిందార్థము గురురేఖము శ. ర.; కావున - “గానవన్నఁ బో! రెదు నుతి కాని” అని పఠించు టొండె, పెద్దనగారి పాఠాధాతువునకుం బోలె గ్రుక్కు మిక్కునకుండుట యొండెం దగును. 1(64) “ద్రవిడ కుటుంబినుల్ పసుపు X తాచిన” — ఇట పూర్వము ద్రణములందు మూలములోను బీకలోను గురురేఖమే ముద్రితము; అయినను - శ. ర. లో ‘రాచు’ అఘురేఖముగానే పఠితము. అందులకు “పాపముల్ రాచుట యొండె గా కిహ ప! రంబుల కూరక దూరమై,” అని మను ప్రయోగమే ప్రమాణీకృతము.

5(126) “తేనెకట్టెచాఁ దరుగుఁ దాల్పఁగాఁ గొరవు లై యొరఁగబడెఁ గొన్నిధూ జముల్” - దీనిని రజసాంకర్యమునకు చూపుదురు. ఎట్లన—కొఱవి (గురురేఖము)=కొఱకచ్చు, అదే అఘురేఖము=కురవకము, గోరంట; శ్లేష గావున సాంకర్యము తుంకివ్యము, మనువులోఁ జు ఱుటకు గురువులకే ఆభేదము ప్రయుక్తము - “కొఱఁతం బడుం గుకవి” అవమాన మొందు పనియు, శూలమునం బడుననియు శ్లేష. కొఱఁత, కొఱుత అని భేదము. ప్రస్తుతప్రయోగము అంతకన్న వికృతము గాదు. ఆం. భా. కారుఁడు కొఱఁత శబ్దమునకే పై యుభయార్థములం జెప్పి పెద్దనగారిని రక్షింపఁజూచినాఁడు. “కొఱఁత నాఁ దక్కువ కొఱ్ఱు వెలయు.”—ఇది శ.ర. మతము గాదు.

త్రియతిలో భంగములు 3.

1(53) ఈ రెం X డును దీను ల్లాం మ నమ్మా X దువులనె యడుగఁ X దోచు నుద్యద్ర తోస్తే శనసిద్ధ ద్వంద్వ... [నమ్మ X మ్మ వలనె].

4(238) చరదృష్టిక్ కైరిపత్తే X త్తణము సచివము X శ్చ స్వపత్తే త్తణంబుక్ [సచి వము X ప్త]

6(75) ప్లవమానోత్పాత భూత X ప్రకర పటిమ హ X లాహలస్ఫురి హేతి
ప్లవబృందంబుల్ వని న్న X ల్లడఁ బొడుపొడు మక్ పల్కులుక్ ముల్కులుక్ గాక్.
[‘ప్లవమానోత్పాతభూత X గ్లపన’—అని, ‘బల్వడిఁ బొడుపొడు’—అనియు, పఠించునది.]

ప్రా స వి శే ష ము లు 4.

5(158) కంధరసీలవర్ణ ...వృ! ద్గ్రంథిభిదోక్త.—ఇది భారత ప్రయోగలబ్ధము.

వ్యాఖ్యాత్రాది ప్రకల్పిత ప్రాసభంగములు.

2(97) విధినిషేధంబు లెఱిగి తే మధుర కరిగె.—

ఇందు ధృప్తప్రాస మెట్లు సాధు వని యాక్షేపము. మధురలో వర్ణచతుర్థమే గాని ఇటు వర్ణద్వితీయము గాదు. ద్వితీయము శబ్దకాస్తసిద్ధము, చతుర్థము పురాణసిద్ధము. — యమునా తీరమం దొకమధుర, పాండ్యదేశమున నొకమధుర, రెండును ఏకనామములు. కానిచో, 'తనరు దక్షిణమధుర' అను వ్యవహారమున దక్షిణ అని వ్యస్తము చేసికొనవలయును. లేదా, రెండురూప ములును ఈపాండ్యనగరికి కలవని తలంపవలయును:—

“నాగశైల ఇతి ఖ్యాతో, నగోఽభూ ద్భవనక్రయే।
తత్త్వేన మధురీకృత్య। యదా రక్షతి తాం పురీం।
సునరేశ స్తదారభ్య। విశ్రుతా మధు రేతి సా。”

అని హాలాస్యము. ఇట్లే శంకరాచార్య ప్రయోగంబును—

“వికాలా కల్యాణీ స్ఫుటరుచి రయోధ్యా కవలయైః।
కృపాధారాధారా కిమపి మధురా భోగవతీకా
ఆవస్తి దృష్టి స్తే బహునగర విస్తారవిజయా
ధ్రువం తత్తన్నామవ్యవహరణయోగ్యా విజయతే。”

“వికాలా - కల్యాణీ - అయోధ్యా - ధారా - మధురా - భోగవతీ - ఆవస్తి - విజయా - ఇ త్యష్టై నగరనామాని” అని తిట్టిక.

2(80) భృగువులు యావనాశ్వు శశి x బిందు ననంగుని నంబరీషుఁ బూ। రుఁ గురుని రంతి రాఘవు ముxరుత్తునిఁ గాలము కోలుపుచ్చడే. [‘పూ।రుగురుని’ అనవలయును. — యయాతి యర్థము. ఒండువగ 17గురు మహారాజు లగుదురు. 16 గురే పురాణములం బరిగణితులు. చూ.

[‘హరిశ్చంద్రో నలో రాజా పురుకుత్సః పురూరవాః।

సగరః కార్తవీర్య శ్చ పడేతే చక్రవర్తినః॥”]

“గయామృరీషౌ శశిబిస్తు రిజ్ఞః।పుషు ర్నరుత్తో భరతః సుహోత్రః।

రామా దిలిపో శివి రన్తి దేవౌ యయాతి మానాత్య భగీరథాశ్చ॥”

[పద్యములో శశిబిందుని నంగుని’ అని పఠించిన దీనికి నరిపోవును.]

2(242) “దాన నా తత్తు భితిత్వ మేయఘముఁ దార్పదు; శంక దలంగు మియ్యెడక.”

[‘దానఁ దా త్పుత్తుభితిత్వ మేయఘము’ - అని మార్పుకోవలయు. వాఙ్మయములో ఈ ప్రాసమే ఇంకొక్కడఁ గలదు.

“రక్షోదేవమిహోఽట్టహాస హహహారావంబులుం గూర్తమం

ధక్షోదీభరఘ్నఘ్న రు నినాదంబుల్ దృఢాకర్ష వే

గత్తుభ్యద్భజగేంద్ర భూరిఫణ పూత్కారిధ్వనుల్ ఘోరితో

ద్యతీ రాంబుధి జంతుఘోషములు మెం దై నిండె బ్రహ్మాండముక.” దశావ. కూర్త.

[‘ఘోరితం పౌక్షీరాంబుధి’ అన్న సరిపడును.]

ర ॥ ప్రాసమునకు ఈక్రింది దీనిఁ గూడఁ జూపుదురు:—

3(57) నరవర యిటు బంధచ్యుతి। కొఱ కగు నంగాష్టకాఖ్యగురుయోగము విస్తరముగఁ

కెప్పితి" —[చుట్టి కర మగు...ఘనయోగము]...

6(41) "ఏ లా అంతు ల్పలుపల్కు లంత్యవల యేలా చింత లేలా వగల్గి."

[రస్యము, —'ఏలా రజ్జులో' అని పఠింపవలయును.]

ఆ యే ప స మా ధా న ము లు.

ఇందు దుష్టప్రయోగములు పెక్కు కల వని కొందఱు వచింతురు, కాని వారెవరును పూర్వోక్తములను తడవినవారు కారు. మఱి దుష్టములని వారువారు చూపినవానిలో పెక్కులు సాధువులేగాని దుష్టములుగావు, వారు ప్రదర్శించు దుష్టప్రయోగములలో వాస్తవముగా దుష్టము లయినవి కవికృతములే యని వారిమతము, కావని మన్నతము. ఇట నేడు ఎవరును తప్పు అనని నానిని జేపు ఎవడేని తప్పును. అట్టియెడ విమర్శకు సమాప్తి యెట్లు? కావున తత్స మాప్తర్థమై అక్షిప్తములును, అనాక్షిప్తములును, వాస్తవములును, అభాసమానములును, సందేహ గ్రస్తములును, అగు సమస్తదోషములను నే నిట నుద్ఘాటించెద. ఇట్లు చేతలో పెద్దనగారి నొకయవధిగా నెన్నుకొనెదను.

అత్యసంధి (63 ప్రయోగములు.)

1(6) చె మ్మంచు	112 ఎం లే విపై	5(14) కాటు కిడిన
15 బా సాడి	118 చే ప్పుడిగి, కొం తొడి	89 ఒ కింత
19 పుట్టు కామని	యుచు	43 కొంతడంగు
2(9) గం గనుకాసె	127 ఒక్కిం తబ్బు	47 ఎంతే
23 వంతు మైన	181 మేఁ కెరువు	61 ఒ కద్దురము
20 లఘు మందు	185 ఓ లాడ	115 నా రెగయ
38 ఒ కంగము	140 కలం కడంగ	117 బం కంటి, ఇంతడుగూడి
41 ఆ వంత	170 పాండి మమరె	185 క ల్లవంగ
8(9) మా టారెక	188 వెచ్చ నై, ఒక్కడల	6(9) ఎం తో తడవు
19. పతా కనక	197 కాను కిచ్చె	20 పా యగుగడ్డము
28 వెచ్చ మరి.	228 దొ బ్బించు	22 చొర వీక
4 (8) పో నై	224 కొం లేపాటి, ఎం తైన	26 ఇంతలయించిన
(19) చిఱుచేఁ పది.	284 త మన్న	32 మా టవు
58 వింజాను రిడ	285 ఒకిం తై	7(13) పాతకలా రని
59 కాను కిచ్చి	287 కలనిన క్కైన	62 మూ టాయిటి
60 మొ త్తో యనంగ	289 ఎంతే లేవడ	65 ఎం లే బాస
64 జేవ రావరి	248 కొం తవలి	66 ఎం లే వాసి
80 గ్ర డ్దంకై	269 జా నై	108 ఈరంగధ ర్తంచు
87 ఒక్కిం తావ	270 ఒ కత్తు	109 ఎం లే, ఎం లే,
88 ఎం తైన నం తైన	271 ఎం లే	బుడు రెంత.

ఇత్యసంధి (23) ప్రయోగములు.

క్వార్థేకారసంధి (4 ప్రయోగములు)

2(22) ఆదిచ్చు, 4(216) ఒదిగుండిన, 6(25) అందీ, 7(21) చించిచ్చువారి.

ఇతరేకారసంధి (19)

1(83) ఆతనింట	3(83) కూయిడక్	155 పారలాడ
2(82) నింగిటు(నింగియు),	3(148) కమ్మచ్చున,	6(6) పచ్చిట్టితోలు
35 ఒకటై	285 పోడిమహి	7(8) తివ్రాకటియు
59 దోయిలొగ్గుచుక్	252 మిక్కిలిడుకొంట	21 గంజిండ్ల[వ్యస్తములు]
60 ఆవిరెగయ	5(58) తాడువంటివ [తాటి	39 వనయెవ్వనిశక్తింద్రియ
61 ఒంటొల్లె	మైయతివ]	వికలికిని
3(4) తరవాయుడుగ	66 ఒక్కటయి	45 పెండ్లగుటగ

ఇందులకు యథామతి సమాధానము నిరూపించెద. దీని పీఠికలో “మూలమును లేఖక ప్రమాదాదులచేత నానావిధపాతములుగా నుండెను... ఇట్టి యాగ్రంథమును జాలినంత ప్రయాశ పడి భిన్న దేశపు స్త్రీకములను దెప్పించి శక్యమైనవఱకు శోధించి... ముద్రించి” — అని యున్నది, ఆళ్ల సమాధానములను నిరూపించుటలో నేనును ఎటు నేని యించుక శోధింతు నేని (అనగా నవరింతు నేని) అందులకై తుంతవృత్తి నని విన్నవించుకొనుచున్నాను.

2(9) ‘గంగనుకాసె’-‘గంగనుకాసె’ అని వ్యస్తరూపకము గావించుకొన్న సరిపడును.

7(18) ‘పాతకులారని’ - ‘పాపులారా’ యనవచ్చును.

2(29) ‘లఘుమందకీర్తి’ - ‘లఘుమక్ విగీతి’ అని పఠింపదగును. ‘లఘుమందకీర్తి’ అని పా. లఘ్వారోహణము దని యర్థము. - పుస్తకములో ‘లఘుమందకీర్తి’ అని పా. ముద్రితము.

5(19) ‘పతాకన’-‘పతాకగ’ అనుట సరి.

4(118) ‘చేష్టుడిగి’-‘చేష్టుడిగి’ అని పఠింపదగును.

డిగుడించులు త్యాగవాచకములు [14 ఉదా.] ‘భువనసంక్షోభముగఁ జలంబును బలంబు! డిగక నలువుమై బోరె నాడియు బకంబు.’ మార్కండే, 2(12). “జీవి లేశ్వరుండు డించిన యోగిర మును కత్తి నేయక భుజియింపవలయు.” కాశీ. 2(75)

“ప్రతికూలాచరితంబు నావలన నల్పం చైననుం గాంచికే!

ప్రతికూలాచరితంబు నీవలన నల్పం చైన నేఁ గంటి నే!

కృత మెన్నందును లేనిచంద మిది లక్ష్మీపుత్ర నీయందు న!

న్నతిదుఃఖానిర్వృత డించిపోవఁ దగవా యధ్వానపుం బట్టునక్.” హరవిలాస 3(86).

“కవతుడించి” ఆముక్తమండే 7(17). “జాయ వని డించి” రామాభ్యు. 5(217)

“వాలుగంటి నొంటి డించి” రామాభ్యు. 5(216)

“ఇలు డించి” భోజరాజీయము 2(16)

‘మహత్త్వముం దిగ దక్షిణాపమున’ క్రిరంగ. 3(598), [దిగునకు దూ. డిగు].

‘తప్పు లేక రాజు తను దించి’ క. క. ర. 4(196).

“తపమును జపమంత్ర తంత్రముల్ దిగనాడి” నెల్లూరి శంకరవి హరి. 1(109)

“వలము దిగదాచి యీ మాలెతల వరించి” 2(188) “పిదప నాతని బంధించి పెంపు దించి” 4(91) “తాల్చి దిగనాడి” 4(191)

“అస దిగఁగా రయింబున రేసి యేసె” ఉ. హ. 4(245)

ఈ‘డిగ’ ప్రయోగమున కాశ్రయమైనపద్యము ఆముక్తమాల్యదములో నిట్లున్నది:—

“తడి తల దిగి మంచి జడతం దుడతెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు

ల్పాడుచును నీరు మంగజలపోలిక ముక్కునఁ గూట నోటఁ గొం

తొడియుచు గూటికణ్ణ మొసగ త్తుచు తెక్కవియ్యపు మున్నుగా

వడఁకుటె గాక చేబ్బడిగె వక్షము పటులు జానువుల్ సారక.”

ఇందు నేఁ గన్న పా. — విప్పి × వీడి; కణ్ణ × కట్టె; నోట × నోరి; చేబ్బు × చేబ్బ; వక్షము పటులు × పటులు వక్షము - ఇందలి ‘చేబ్బ’ పైయుట్టు సరిపడుచున్నది.

7(44) ఈరంగభీర్తంచు - “ఈరంగభీర్తంచు” అనవచ్చును.

4(170) “పజుచు శరదధ్రములమేని పాండి మమరె” “పజురె శరదధ్రములమేని పాండి మంబు” - మూలములో ‘పజుచు’ అప్రయోజకము.

అత్యసంధి సామాన్యమునకు

“బొబ్బడి యార్చె” భార. ఆది. 6(212); “చిగురు గొమ్మైన” - మను. (150); “తామరకంపరై” - మను 3(29); “చిలువారై” మను 3(84); “కానుకీచ్చి” మను 4(15); “గొడవగు” మను 4(68); “పాలారై” [పాల + ఆనక] మను 4(99); “గోరంగు” మను 6(8); “ఏచూ జెవ్వండు గొన్న నిత్తు” ఉ. హ. నా. సా. 3(82).

క్వాథేత్యసంధికల్పములు

2(22) అందిచ్చు, 6(25) అందీక;

‘అందిచ్చు’ అను శబ్దముదాయము శబ్దపల్లవము, ‘అందు + ఇచ్చు’ అని యేని, ‘అంది + ఇచ్చు’ అని యేని - ఎట్లుఛేదించినను నిర్దోషము. ఇందులకు తార్కాణము - ఇచ్చుధాతువు తోనే అందుధాతువు ఈతీయన భాషాప్రపంచమున పరశ్వతములుగా ప్రయుక్తమై యుండుటయు, కేలు క్వాథేత్యరసంధులు ఎటనుం బ్రయోగింపని తిక్కనాదులు దీనిని విశ్వంఖలముగాఁ బ్రయోగించుటయు, ఇట్లే క్వాథేత్యరసంధిగా ‘అందీకణ్ణ’, ‘అందక్కడ’, ‘అందుండెక్’ ఇట్టివి ఎందును లేమియు, ఇట్లులే ‘పారలాడెడు’ మను. 3(64), లోనగునవియు.

అందిచ్చుటకు ప్రయోగములు (17)-

“నమ్ముము కైదువుమో పగు జమ్మి వెసం బ్రాకి విడిచి చాపము నా కం

దిమ్ముడుఁ జేయునది లే! కమ్ముగుం డమ్మహేజ మలసత నెక్కె.” భార. విరా.

‘అందీక’ - కాశీ. 5(161); ‘మడిచి యందిచ్చినపుడు’ - శృం. నై. 8(84), “వెన్నెల నిగ్గులు వెదచల్లెడిమడుంగు లందిచ్చె నొక్కపూర్ణేందువదన” పారి. 2(12). ఈమూటి కవులును క్వాథేత్యరసంధి చేయనివారే. ఇంక నెందఱోకవులు ప్రామాణికులు దీనిం బ్రయోగించి

యన్నాడు: — “అందియ్య శివుడు తగ నానందించుచు నారగించి” కాళ. 3(90); “కాల్పన కోలామిషఖండము ల్దనకు భక్షింపంగ నందిచ్చినన్” — 105; “పశ్చిమాంగన చేతి కందిచ్చు నిద్దంపు టద్ద మనఁగ” భోజ. (108); “ఇంపారఁ బ్రియుల కందిచ్చునవియు” (107); “నోటి కందియ్య” కవలయాశ్వ. 3(77). “బాజలందిచ్చు నట్టి సోయగము” 4(81); “బుడు త లందిచ్చు తెలనాకుమడుపు” 5(5); “మడుపు నందిచ్చుదారి” 25; “వెలఁది కందిచ్చుచు ను రామవిభుఁడు వేడ్క” దశావ. 7(243 - 6 పం); “తెలియాపంజట్ట లందిచ్చుచో” (15) “కీలుజడ కేలి కందియ్య బాల నగియె” 8(318 - 5 క్రిందినుండి); “అందిచ్చువాడు” - కృ. రా. వి. 3(64); ‘అందియ్య’ బసవ 8(175). ఇట్టివి వాఙ్మయములో ఇసుకపాతరగానున్నవి. చదువువారికి ఒకరుచూపనక్కఱలేదు.

4(192) “తారాడు నత్తెల్లజ్జలు” - “తారాడు” అందిచ్చువలెనే శబ్దపల్లవము. ‘తారి + ఆడు’ అని విభాగము. ఇదియే ప్రమాణము - శ. ర., ఇట్టివియు వాఙ్మయములో నవారిగాఁ గలవు. ‘తేలాడు’ - భార. విరా. 5(60) “తేలి + ఆడు” - శ. ర. “మిట్టాడు” - (మిట్టి + ఆడు) = సంచరించు. “అంగళ్లయందు మి + బ్బాడ మానిసి లేక” - కాశీ. 5 శ. ర. “మిట్టాడంగ నరుండు లేని యడవిన్” మను. 4(58) “ఏల దురంత వేదనమెయిం బారలాడెడు” మను. 3(64). “పారలాడు”... (పారలి + ఆడు) పారలు. “బిడ్డలు నచ్చి కసుంధరాసలికఁ బడి పారలాడుచున్ బడెడుపాటులు నూడవు.” శేష. ౧ ఆ. శ. ర. “ఎన్న కేంద్రపుఁ జఱి ల్లిన్నుంది పెన్నుంది కోరాడు తనగుబ్బకొమ్మ లొడ్డి” మను 4(87).

“కోరాడు... (కోరి + ఆడు)... “లేంట్లు పఱవఁ గోరాడె గరులు” - “అము.” శ. ర.

“వెరఁబాడు... (వెరఁజి + ఆడు) జౌరుకొను... “వెరఁజి వెరఁజి వెన్న వెరఁబాడుచు న్నాఁడు! నీసుతుండు మమ్ము నిలువనీక” వి. పు. 7.-శ. ర.

ఇట్టివి వాఙ్మయములో పెక్కులు కలవు. కావున ఈ ప్రపంచముందు శ్రీసోమయాజుల వారు “అందిచ్చిన” చాపము - కుంభజానునికీ పితాచి అందిచ్చిన కఱువట్లను, దయాగులు “చించి చ్చిన” చీరలను కాపాడుచున్నది. తప్పు నేయనివారగు పెద్దనగావు ఆచాపమునే కేలంగొని “మిట్టాడి” “పారలాడి” “కోరాడి” - ఇట్టి యాఘాతత్వము లేన్నియో కావించినవారై “వెన్నుని వెరఁబాడిన” వెన్నులను అంగీకరించి, అహల్యాజారుని ‘కోడాట’ను ఇంక నిట్టియాటలను ఎన్నింటినో కాపాడినారు.

వివరయొక్క “సవతాలు” - “విడిదిండ్లను,” “కోమటిండ్లను,” “తాడువంటివను” - ఇట్టి సమస్తమునుం గాపాడుచున్నది.

ఇక్కడి యీనిర్ణయము ప్రకృతకావ్యకర్తృనిరూపణార్థమే గాని ఇత్సంధిసిద్ధాంతము గాదు. అందులకై వేఱుచర్చ వలయును.

పరిశీలనార్థము పనికివచ్చును గాక యని ఈచర్చలో బుద్ధిసములైన మఱికొన్ని యిత్సంధులను ప్రదర్శించుచున్నాఁడ. అందుం గొన్ని యాయుదాహరణతీతార్థములకే ఆశ్రయముగా నున్న సుండును.

“చంపి తిత్తోడిచి గాలి గొన వైచిన కుక్కకడిమంబు” భార. కాం. 3(285) విశ్వా మిత్ర చండాలుసంవాదము. “తోలాలిచి” అని పా. అని అధోక్షాపిక. “దిననాథనందనుఁ

దివ్యోల్పితోపా చ్చడము చేసి" - కాశీ. 6(184). "తిమిరగజాసురు వధించి తివ్రోలిచిన" - క. క. ర. 4(182). "ప్రయ్యిడి" కాశీ. 5(163); "పత్తిరిడి" కాశీ. 8(105); "తివిరి యం గంబులఁ దిమ్మిరెత్తకమున్న" 177. "కాగిలియ్యదు" నరస. 2(25). "వసుధామరమూలికఁ గాగిలిచ్చి" నిరంకు. 4(42). "చతుర్థుఁ డొకజాతిఁ బెండ్లాడి" వరాహ. 9(128). పెండ్ల యిననాటినుండి" వరాహ. 3(80) "శేవెలందుకఁ పెండ్లాడ × రిక్కరాయఁ దేగుజేగలఁ డని" నీలా. 8(4). "ధర్మతత్వములకు గల్పు బ్రాతే" భార. శత్య. ౧. "ఇమ్మెయి ముక్తి బ్రాతే బ్రాహ్మణులకును రాజులకును." భార. ఆశ్వ. ౧. "కేలివనిసుం దేతెంచె" పాండు 4(257). "మాడలు వేయే నీచ్చును" కాశీ. 3(146). "పురిలోనుం డిటువత్తురే" - కృ.రా. వి. 2(85).

ఆనతిచ్చు - ఈ ప్రకృతి భూయిష్ఠముగా నానారూపములం గల్గుములం బ్రయుక్తము. - ఒకకొన్ని యుదాహరణములు. - [55 ఉదా.] నృసింహ. 1(60), 3(60). 5(192). "ఆనతి కృపక" - శృం. కావం. 3 తుదను. "ఆనతిచ్చినది" భోజ 6(200), (201); కృ. రా. వి. 2(62). "ఆనతియ్య" చంద్రికా. 3(104), 5(72); 5(125). "ఆనతిమ్మ" వరాహ. 1(184), 151; 2(138), 88; 7(114); 8(2), 59, 111; 9(4), 158; 10(10), 72, 128; 11(5), 135. కళాపూ. 1(191); 2(152), 157; 3(132), 278; 4(127), 187, 185; 5(53); 6(161). "ఆన తీవలయును" మను 1(80). "ఆనతిచ్చె" కాశీ. 2(7). "ఆనతిత్తురే" కాశీ. 2(84). "ఆనతిచ్చితి" భోజ. 1(183). "ఆనతిమ్మ" పరిమయోగి. 4(4) దశావతార 85(23) 184(4). 216(7) "అని ధాతపడంతియె యానతిచ్చె" కళా. 4 శ. ర. బసవపురాణము - 3(177), 246; 4(91), 145, 171; 5(126), 173, 208; 6(98), 99, 262.

"వానికాగిలిది యెక్కడ" మను. 3(5); "ఒక్కరాలి రిచట నున్న" - కేయూర. 3(41) "పనేమి" కవలయాశ్వ. 5(20) "అరమాని సాత్త విస్తారము" పాండు. 1(115). "ఇన్నని" పాండు. 4(147). "మన్నింపంగఁ బాడింతటక" నరస. 3(135). "మ నవేటికి నూతనమా", నరస. 4(84). "ఈచెలఁ దీపాము నిభము" కాశీ. 4(187). "ఊఁగా డు" శ. ర., "పాలసాడు" శ. ర. "ఊఁగాడు" - "మెదలాలె గండుదుమైదలబారు" కృ. రా. వి. 4(42) "భువనైకమోహంబు పొదలాడ" చంద్రికా. 6(64). "సవతారికి" - భార. ఆను. 1(204) సవతి + ఆలు శ. ర. "సవతారికొడుకు" కాశీ. 4(266) "విడిదిండ్లక" - కాశీ. 4(68). "కొమటిండ్లక" - పాండు. 4(149). "వలికాయుధునిఁ బట్టి కొడాలలాడించి" విక్ర. 5(11). "అనయమ్మ దాల్చు వానన్నఁ జెనకి." నరస. "అత్తవారింటికి" - పరమ, 2(165). శృం. నై. 7(13). 'కంచంత కాపురము' పాండు. 3(81); 'మాపటిసండునక' - కాశీ. 4(100) 'తాటాకుల చప్పళ్లకు' - వరాహ. 3(55). 'అత్తవారింటి కరిగడు నాలతాం గి.' శృం. కా. 4(13). 'పెండ్లింటికడకు' - కృ. రా. వి. 4(116). 'గ్రుడ్లవ్వ' - హరవి. 2(87); 'ముసలమ్మ' - 2(89). 6(85) 'చించిచ్చు' - దీనిని కూడ శబ్దపల్ల వముగాఁ గొనఁదగును; ప్రయోగ బాహుళ్యభావాభావములు కాకతాళియములు. ఇట్లే దశావతార చరిత్రలో 'పంచిమ్మ' 82 పుట 16 పంక్తి. 'ఆమృతము సరిగా నీ నీ × యెడఁ బంచిమ్మ'.

'రాతిరెల్ల' భార. ఆది. 6(160); విరాట. 1(78). 'ప్రయ్యిడు' విరా. 1(78) 'పదాలు' కళా. 1(124) 'వెట్టివేలయితి' - శృం. నై. 7(72). 'పెండిలయ్య' మార్కండేయ

4(88), 4(61). 'బ్రాతే' - మార్కం. 5(242). 'పదేసి' మార్కం. 4(8). 'తోమిడేసి'. మార్కం. 4(140, 190). 'రాతి రిచట' - మంచన. కేయూర. 3(41) 'పూర్ణి' మంచన. 1(9)

త త్స మే కా ర స ం ధి.

తెనుగున 6(10) 'విస నెవ్వాని శ క్తీంద్రి × యవితికిని', - అని సవర్ణ దీర్ఘ సంధియేని, 'శ క్తీంద్రియ' అని పరరూప సంధియేని, గెండును ఘోరములే. 'అయిన నెవ్వానిశ క్తీ యింద్రియ వితికి' అనుట సరి. 6 (51) పుట్టున్నెగెడ - ఈగు×నెగు. —

ఉపోద్ఘాతములో గుప్తసంధుల కదాహరింపబడిన ప్రయోగములలో నొక్కటి యిట చర్చించెద; కడమ ఇప్పటికే చర్చితపూర్వములు.

'పుట్టున్నెగెడ'-ఇందులకు 'పుట్టుక్ × ఈగెడక్' అని పదచ్ఛేద మనియూ, 'పుట్టు నీగెడక్' అని యుండవలయుననియూ ప్రతిపాదించినారు. పుట్టున్నెగెడక్' అనుప్రయోగము గుప్తముగాదు. వీరిముద్రణములో ఉపోద్ఘాతమందును వ్యాఖ్యానమందును మూలగ్రంథమందును 'నీగెడక్'లో అరసున్న లేదు; అది యుండవలయును. ఇటు పదచ్ఛేదము 'పుట్టుక్ + నీగెడక్' అని. 'నీగెడక్' అని యిట పదము. 'నీగు' అనునది తొలిరూపము, దానికి 'ఈగు' అనునది రూ. కలగు.

'నీగు - దె. స. క్త. సవర్తించు. 'ఉ. ఇక్కడ భక్తితో వినన + నెవ్వడుగీర్తన చేసినక జనుల్. నీక్కిము సవ్యదోషముల నీగి భజింతురు భవ్యభద్రముల్.' భార. ఆర. 5ఆ. ౭. ర. బ్రాహ్మదొరగారి ట్కిలాను 'నీగెడక్' అని సకారాదిగానే ఛెదము.

'నీగుట: V. a. to get rid of. 'వొక్కతిపస్వి వొక్కవ్రతిరాడే చూడడే తిత్తిపక. బుట్టు న్ని( ) గెడక్ . 'అనెగా యారాక్షస జన్తమును పోగొట్టు కొనెదను' - ప్రోణము.

రామకర్తృకతా వాదాధినివేళముచే ఉపోద్ఘాతములో ౪ (39) 'రెణ్ణాళ్లు' 4 (13) 'కణ్ణా' అను రూపములు 'మఱికొన్ని చిత్రప్రయోగములు' గా ప్రదర్శింపబడినవి. ఈ ప్రయోగములలో దోష ఏమియు లేదు. 'మఱికొన్ని' యను పదములచే నివి గుప్తములుగా నెన్నెబడినట్లు కనబడుచున్నది. ఇందు చిత్ర మయినను ఏమియు లేదు. — ఎట్లనె— 'రెణ్ణాళ్లు' అను పదమున ఉపోద్ఘాతములో గాద్యము మువ్రతిము, మూలమున నద్యయమే కలదు. నద్యయమే కిష్టసమృతిము. ప్రో. వ్యా. సంధి 15 - చూ.

'కొన్నియెడల నవర్ణంబు పరింబగునపుడు పూర్విపదాంత్యడకారంబు సకారం బగు ఉ. 'రెన్నాళ్లు. 'క. పెదదనము లైదుప్రాద్దులు; పదపడి 'రెన్నాళ్లు నొక్కపవలక రయ్యక';' భార. అది. 1(69). మున్నాళ్లు-ఎ. గీ. 'చెఱుగుమీసినమున్నాళ్లు సిగ్గుతోడఁ బలివిరాకన మార్గంబు పరిహరించి'—కాశీ. 2(72). 'వెన్నెళ్లు, తే. ఏళ్లెళ్ల నొండె వేన్లె నొండె గడువ తాతఁ దోమనఁ గలుగు కుద్ది' మార్కం. 6. ఇంచుకంతి 'హెచ్చుకుందులుగా నీతీరుం బొరిసిన ప్రయోగములు వాస్తవముందు సమృద్ధి గాఁ గలవు.

'నెల రెన్నెల్లకుఁ జీరిచిక్క' కాశీ. 2 (79) [ఇటు 'రెణ్ణెల్లకు' అని గత్యముద్రణము అనాధువు.] 'నరవరోత్తమ 'నెటిమూనాళ్ల నుండి' మను 4 (73) [ఇందు 'మూనాళ్ల నుండి' అనుముద్రణము ప్రామాదికము.]

‘తాను మాన్నాళ్లు మూడేండ్లుగాను గడపి’ - దశావ. 6(192 - 2); ‘మాన్నెలవుల యెడ’ - పాండు 2(104). ‘ఏన్నాళ్లనుండియు’ 4(153). ఇట్టి యీనుశబ్దమును ప్రయోగించి నందున జఘన్యత యేమియులేదు.

‘కల్లాన’ - ఇట్టిరూపము శిష్టగమ్యతము, కడుంబ్రసిద్ధము. ఇట్టి ప్రయోగము ఆముక్తము లో ఇదియొక్కటియే గాదు, ఇంకనుం గనవచ్చును:—తారసానకు 3(32), మోహనాలతో 1(88), శ్రీభండారానక 2(95) పోతాలు 5(50), కప్రానన 5(89), ఏతాల 6(18), దెందాన 5(48), 4(261), రెంటాన 6(19), గందాన 7(62); ఈరూపములు సూత్రసిద్ధములు. సూత్రము వీరిటికలోనే ఉదాహృతము ‘వికృతౌ క్వచిచ్చ లోపా మోర్ద్ధ్వర్ణ క్చాత ఆదిమస్య భవే’ అని; ఇందులకు టీకలోనే భారతప్రయోగ ముదాహృతము.—‘మానుగధృతరాష్ట్రండు ప్రాణానం గలుగంగ’ అని.

దీని ప్రయోగబాహుళ్యము నించుకంటె నిరూపించెద.— ‘అడవిమెకాలతోఁ గదు పురై’ - మను. 5(52). ‘పంతాలు’ - రామాభ్యు. 7(128). ‘మంచుఁ గంచానఁ గొలుకు’ పాల్కురికిసోమన్న ప్ర. ర. 14. ‘వీడు ప్రాణాన నరిగిన వెదకి వెదకి మనల నెప మార్పుఁ గాకల మనఁగనిచ్చు.’ కాశీ. 7(252). ‘పూచినకొరవిపూఁ బొదరింటి చందానఁ గత్తెర యొకచోటఁ గదలవండె’ కాశీ. 1(188) ‘కుండలీశక్తి నాఁగఁజగోర శేత్ర పాముచం దాన నుండెడు ప్రథమధమని.’ కాశీ. 2(125) ‘జంకించి పరపుథక్జనకోటిచందానఁ గఱుకుఁ జీకటివెన్ను చఱచునాఁడు’ కాశీ. 3 (284). ‘నాయవోపినచందాననాటి యండ్రు’ కాశీ. 5(182). ‘కన్య గందానఁ బుట్టిన కారణమున’ కాశీ. 5(329).

సంబారాలు, వడియాలు, 2(121); మత్తైల 4(78), లాతాల 5(10), చుట్టాలు 5(19), రత్నాల 6(44), వజ్రాల 6(45), ఉండ్రాలు, బొండాలు. ఖండాలు 6(55), వేసాల 7(188)— ఈపదునొకండును హరివిలాసములోనివి.

‘చుట్టాల సురభికి సుందరీమణికి’ - హరి. ద్వి. ‘చిలుకగుతాల’ కువలయాశ్వ. 3(94) ‘వేయితులాలలోనాము’ నా. పంచ 1(537). ‘ఇనుపకచ్చదా ల్లట్టుకొను మునిము చ్చులెల్ల! తామరసనేత్రలిండ బందాలు గారె.’ మను. చిక్కిలాలు 3(168), చరణాల 3(286), ప్నానాలకాంక్ష 3(880), నిష్పన్నాల 4(149), బోనాలు 4(158), నిజాలభక్త్రుడు 4(165)—ఈయాఱును బసవపురాణములోనివి. ‘ననగురివెందక ప్నానఁదూరి’—మల్లయ్యప్ర. 2(56) ‘వడిగొని యడిదాన వైచి కందానఁ దుడుచురొతులు’ గౌరనహరి. ద్వి. ‘ఊడిగాలు’ కువలయాశ్వ. 1(93) ‘పంతాలాడు’ కళా. 1(42). ‘పూసగుచ్చిన చందానఁ బాసఁగఁ జెప్పె’ కాశీ. 6(232). ‘పెరిగినతెవు లడఁగఁజాడు పెద్దతనానక’ రామాభ్యు. 7(75), ‘ఈ పాలానఁ బెన్నిలానలేక పోవ నీవు దోచితో’ మను. 4(98); ‘భార్గవునైన బింకాన బిలిపింతు రంకమునకు’ మను. 1(50). ఇవి రెండును బెద్దనగారివే. ఇంకనుం జిత్రమా? ‘విఘ్నం బుఁ గావించు పాపానఁ బోవుదాన’ భోజ. 4(250) ‘నాయాన నడుచుసుకృతివి నాయాన యతిక్రమించి’ రామాభ్యు. 5(27). ‘అడలున నోదానఁ బడు నవ్యగజముల కరణిని’ రా ‘మాభ్యు. 7(44). ‘ముత్తియంపుహజారాన’ కువల; 3(20) ‘చల్లఁదనాన’ చంద్రికా. 2 - 69 170 ; ‘చక్కఁదనాన’ చంద్రికా 100, ‘కాయకాలానఁ గలిగిన గౌరవంబు, పాండు. 4(42). ‘ఊడిగానకు’ పరమయోగి. 3(157). ‘జగానఁ గానము సమాను జనుకా’

తారా. 1(58). 'దీని కనయైనచాన జగానఁ గాన' 'దెందానం జెయివెట్టుకొని యతఁడు నిద్రించుక', 'వాన లేనికతాన వాడి వత్తులవలె సకలసస్యంబులు సమసిపోయె.'-వరా.7(52).

ఈ క్రిందివి రెండు అలికంబున యక్షిని దాచినట్టి సర్వజ్ఞుని ప్రయోగములు. —

'నికతా సేతువు నిమ్నగా రయముచే జిం దైనచందాన' ఉ. హ. 4(124).

'చందన ధరణీరుహంబు చందాన ననిక' ఉ. హ. 5(265).

'నీనామమేమి యేకతాన వచ్చితిరా కిరాత' వరాహ. 2(46). 'పా! పానకు నొడి కట్టుకొనెం గా నేఁడు విధాత.' వరాహ. 66. 'కాలానక' వరాహ. 80. 'తగిలివచ్చిన చందాన' వరాహ. 8(50). 'అతినిఫాలానఁ గ్రుచ్చె భాగ్యాక్షరములు' వరాహ. 57. 'విచ్చినమెట్టదమ్మి కమటానక' వరాహ. 91. 'నాతి పుష్పములకుఁ గా న నాన నాన పెట్టుకొనకు' వరాహ. 91. 'చిలుపచిలుపనీరువిధాన నెన్నెలలు మొనసి' వరాహ. 4(147) 'ఎట్లొ యొక్కచందాన వీడ్కొనియొక' వరాహ. 7(94). 'ఒండొంటిఁ బాసిపోకుండ దానికే గట్టు వైచినచందాన వశులసాంపు' వరాహ 128. 'జగతి నెందును లేని చక్కఁదనాన సాం పగు చిన్న మధునెమ్మకముతోడ' వరాహ 161. 'చందాన'-శృం. కా. 8,4(180) 'మ్రుచ్చుదనాల పట్టినయింద్లు' - ప్రభావ. 1(108). 'ఏనుఁగుఁగంబానకుఁ దిగించివట్లు' - ప్రభావ. 5(29). 'కడలితిరంగల బెడఁగారుచందాన' కృ. రా. వి. 8(28). 'అట్లనే కేపు జగదాన కరుగుదెంచి' 8(108) 'కయ్యానకుఁ గాలుద్రవ్యము' కూచి. రుక్తి. 'తలవంక న్నెలవంక గల్గదొరచందానక' దళావ. బల 288(8) 'పోసిపో మనవాఁడుగా యనుచు మా×పుణ్యానకుక వచ్చినక' దళావ. కృష్ణ. 818(8). 'కాలానకు' మరవి. 4(25), 'అంతఃపురానకు' 4(55). 'జంత్రాన' 1(22). 'కుంతాన' కవ. 2(186), హజారాన' 8(20), 'చందాన' నారా. పంచ. 1(857).

ఇట్టి శాస్త్రోపదిష్ట - ప్రయోగప్రసిద్ధ - పెద్దనార్యప్రయుక్త రూపమును - 'చిత్రము, పెద్దనోచితము గాదు, రాయప్రయుక్తి దుష్టరూపము' - అను ప్రత్యక్షవిరుద్ధవాదమునకు ఏమి చేయఁగలము.

అచ్చలో సంబుద్ధి దుజ్జునకు లోపము.

'కృష్ణరాయ' - 1(81, 84, 85, 40, 41.) ఈలోపము బహుప్రబంధసిద్ధము. మను వ్రాసాఁ: — 'సుకలేఖగ్రుమ కృష్ణరాయ నీలామదనా.' 2(1); 'శ్రీకృష్ణరాయ, గుణరత్నా కల్పా' 4(1). వసువులో - 'శ్రీ తిరుమలరాయ' 2(1); 'తిరుమల మహారాయ' 8(1), 'తిరుమల రాయ' - 4(1). నరసరాజీయములో - బొబళనరసా, ఓబధారుణీశ్వరనరసా, ఓబపార్థివ నరసా, ఇత్యాదులు పెక్కులు కలవు. శృం. నైషధములో - 'కేశాదిరాయ' 1(112); 'మామి డికింగ' - 8(1)-అని పల్నాటు కలదు; జక్కన విక్రమార్కచరిత్రలో - 'జన్నయసిద్ధా' అని పలుమాఱు కలదు.

ఇట్లు ఆశేకమహాకవివృత్త మగుటంబట్టి యీ దుబ్బోపమును సాధువుగాఁ గొనందగును.

వల్ల పంచమి.

4(120) 'అడి వహించెఁ జూలు మబ్బుల నిల ముంచు నీలఘనపుంజమువల్ల బలాక మాలికల్' - ఇది పెద్దనగారి 'చలిమలవల్ల' కంటి దందురు. కానిండు 'కొలనిలో' అనుటకు

‘కొన్నిలో’ అని ప్రయోగము కలదు. అట్లే ‘వలన’ అనుదానికి దూపాంతరముగా ‘వల్న’ అని వాఙ్మయమందు అరుదుగా ప్రయుక్త మై యుండును. దానిని ఆధునిక ‘వల్ల’ వ్యవహారబాహుళ్యముంబట్టి యాధునికులు ‘వల్లగా’ వ్రాయుట, తలంచుట, ముద్రించుటయు సంభవింపనోవు. ఒండె- ‘పట్టా’ అని ఆయాయితావుల కవులు కావించిన క్వాచిత్యప్రయోగములు అక్షరరూప సామ్యముచేత, ‘అవిఘ్నముస్తు’ ‘లపిప్రసుస్తు’ అయినట్లుగా, అర్థానుగుణ్యముచేతను బహుళ వ్యవహార గోచరమయిన ‘వల్ల’గా మఱియొండ నోవు.

బ. వ. శ్లో వర్ణకమున ఉల్లేపము.

సంధిలో బ. వ. లువర్ణకోల్లోపము కృతిమని యాక్షిప్తి. 1(71) నీరుకోల్లోళకొళ 4(183); ఆంబల్లోచుమక; 5(124) సుల్లవతి; 6(61) ఎన్నిమాల్లాము. ఇది మహాకవిజుప్తము.

కొనికి కాదేశము ప్రయుక్త మని యాక్షిప్తి.

ఇది పెక్కింట లేఖకారుల ప్రభావముగానే యుండును. 6(22) ఒడ్డుకయుండు - ‘ఒడ్డుచుండు’, లేక, ‘ఒడ్డియయుండు’ అనుట యొప్పును.

6(18) బామిక లెత్తుక పాజీపోవునుల - ‘బామికలఁగొని’ అనునది. 7(21) ఆంగుళుల - బట్టుక - ‘బట్టుచు’ అనునది. 6 పెట్టుక - ‘పెట్టుచు’ అనుడు. 16 పెట్టుకుండు - ‘పెట్టుచుండు’ అనుడు. 7 తలయంటుకాదు - ‘అంగడిలోఁ దలంటాడుతడవు’ అనియంట యొప్పు. 20 మోచుచేగుచో - ‘మోచుకొంచుఁ బోక’ అనుట మెఱుంగు.

కొనక అనుటకు కొక అనుట సమ్యక్తమే.

8(23) మాన్సుకోక, 4(248), 4(87) మంచుకోక; 6(40) త్రాడ్తోటికోక; ఇందులకు - ‘కన్తోజాలక’ వసు; ‘కాముం జీరికిఁగోక’ హరివిలాస. 5(32); కొల్లులు గోనట్టాడెడు’ క. క. ర. 3(215).

దౌపవిభక్తికకార్యము రామి.

2(9) పోరునక; 2(31) తేరునక; 1(80) నీరుబుగ్గ. - ఇందులకు - ‘విల్లువేపు’ భార. అది. 5(222), ‘విల్లువిద్య’ (225, 236, 239, 241, 244, 245), ‘మన్నన’.....(232). ‘విల్లువేట’ మను. 4(37). ‘గోరున’ రామాభ్యు. 5(179); ‘ప్రోలున’ రామాభ్యు. 1(187); ‘పోరునక’ పారిజా. 3(74).

సమాసమున ఉత్తుపై టుక్కుసుక్కులు రామి.

2(8) మందాకు; 2(17) కరుంజువిదలు; 4(80) పిడుగుక్కు; 4(280) బుందారిలు; 4(283) వెలుఁగాళక; 5(46) లావెద. - ఇందులకు - ‘సునుఁజివురాకు’ మను. 3(82); ‘రాజుమోమెదుట’—, 5(81); ‘తెల్లనిగట్టుకుత’—, 4(16).

సమాసమున లట్టునకు లోపము వచ్చుట.

1(14) ననదండ; (53) ఏనికదోయి; (56) చెంగల్వడిగ్గియ. చన్దోయి, (71) వాలుగ మొత్తము, మెడగుంపుల వంపులు; (74) పసిండి మువ్వగమి; (75) చెంగలువదండల దోలుదురు; (76) దొప్పుగమి; (62) కూటపసుపు. 2(5) సంపెంగదండవోలె; (9) మల్లుపోరునక; (97)

పారివిశంగాయగములు; 4(148) వెండిసలాకపిండు; (156) తెల్లుగంటల; 5(25) ఊరుపుపిండు వలపులు; (91) పలువన్నెమ్రుగ్గు; 4(89) పలువన్నెకట్ల జెట్టిది—

ఇవన్నియు 'అంచపిండు' భార. 'వక్కుతండము', 'పచ్చతాచట్టుగమి', 'ఉడుము గతీమిడి కొక్కుదందడియు! వెల్లయెలుక గల్లెల్లతఱచు' మను. లోనగువాని వంటివి.

1(21) 'చేమఱివేళ' - ఆప్రాణివాచక శబ్దఘటిత ద్వంద్వము ఏకవచనాంతంబు నగు. చూ. ప్రాశక్త్యా. సమాస. 30.

4(190) 'యజ్ఞోపవీత పద్మాక్షమాలికతోడ.'—'...మాలితోడ' అన్న ఆశ్రిత మని భయమేని, 'యజ్ఞోపవీతముతోడి పద్మాక్షమాలిక' అని విగ్రహించుకొనవచ్చును.

సమాసమున అన్వాహులకు ఉలోపము.

1(65) ఆస్పద; (84) అన్వాబుల్; 2(6) చన్సంజ్ఞ; (52) అన్వతిక్, 3(8) అన్విలు వార్తిక్, అన్వశ్రుత్యూక్తి; 3(70) వాసనల నూళి; 4(7) అన్వాదు, (80) అన్మొలిమి; 4(146) అన్వతకంబు; 4(200) అన్వృథ, 4(261) మన్విజాల; 5(183) రాగమన్వలమున; 7(14) చన్వోర.- ఇందులకు 'బ్రహ్మాండ మన్వర్ణి' మను. 3(59). చూ. ప్రా. వ్యా. సంధి. ౧౩. 'జడిగొ న్మొక్కలు' ప్రా. వ్యా.

సమాసమున ముగాగములోపము.

2(10) గందపట్టెలు; 5(106) సరపువ్వలందు. ఇందులకు - 'దంతంపు సరకట్టలు' మను. 1(15) 'గందవొడి' మను. 3(75); 'ఎప్టాకొ గందపట్టెగతి నుండ న్నాడుకేలో కరాపూ. 'బోనకావడి' క. క. ర. 5(339), 'బోనపుట్టిక' క. క. ర. 5(340); 'అమరల బోనపుట్టిక' పారిజా. 2(40).

సమాసమున పుంప్రార్థనమునకు స్వరము పరమైన టుగాగమము రామి.

4(161) కంజహితాస్తాదయః పెఱగంజ. 6(82), సమీపపూరనె 6(121), పక్షిప్రధాన పౌపవాహ్యంబు. ఇందులకు—'తములపాకు' జాత్యున్నిధము. 'తామరపాకు' శృం. నైష. 'పట్టచేమంగు' పారిజా. 3(38), పరిమయో. 4(35).

సమాసమున తద్రారక విశేషణోకారమునకు హల్లున నుగాగమము.

1(82) 'ఊరుంగాయలు' - ఇవి 'ఊరుబిండి' పాం. రం. 4(164) వంటిది. ఇట్టిదే 4(95) 'పసిండి తగటుం' కెగడుం బువులేకుమొత్తములో - అనునదియు. పెద్దనగారు మనువులో 'పాల్పగుం జవిక' 5(76) అని ప్రయోగించినారు. వాడుకలో 'ఊరగాయ' యనియే. ['ఊరుగా'-అఱవము.]

4(115) పుట్టంగొడుగెట్లు? అందురా? అది అలుక్సమాసము - 'ఊరబిచ్చుక' వంటిది.

క్రియాజన్యవిశేషణములతో తత్క్రియాకర్త పక్షీసమాసముం బొందుట.

5(40) మీపాడిన హరిచందంబులు, 5(27) కంతునియిడిన పత్తిలేకు 6(32), మాపతింపని కాస్త్రములు—ఇవి అగృహీతపాండిత్య సోఽరకములుగాని దుష్టములుగావు.—'అభ్యుదయ పరం పరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబునిన'మను.1(48). 'తనచేసినదానం బడకపోవ శివునకు వశమే'

మహాత్ములకు విశేషణములైన యమహద్వాచకములకును అట్టి నపుంసక లింగములకును అట్టి మహద్వాచక శబ్దాంత సమాసములకును, ఉభయభా విభక్తికల్పనము. 18 ప్రయో. — 1(37) నృపశేఖర, (38) నృపవంజర, (78) భారత భూమిసుర వతంసంబు, (98) భక్తవృద్ధిమత్పుణదాత్ర; 2(38) నిగమభూధరమల్, (89) విద్వద్వతంసంబు, (40) ఇందుకులావతంసంబు, (41) మధురాస్పచుండు, 6(50) భాగవతవతంసంబు, (59) తత్త్వసంశయవిత్, (100) సమస్తలోక సముదయాధారక, (122) నాసీరుడగుచు, (31) సకల దురితావతంసయుగ హింస.

ఉభయభా అన్నందులకు 25 ప్రమాణములు.

‘పారివతంశశేఖరుడు’ భార. ఆది. 8 ఆ., శ్రీవాణీ లీలాస్పద—,,—8; పాండవ సింహంబు—,,—6; కాపమోక్షకారణంబు—,,—8; ‘అమృతమారసింహంబు’ ఇ. మా. 5(253); భావుకకారణ—,,—6(278); ‘న. సృష్టిసితి లయకారణంబు’—మార్కం. 1(9); ‘ధరణీకాంతావతంసంబు’ కేయూర. 3(301); ‘శత్రురాణ్యీనజాల’ - పాండు. 4(810); ‘ప్రేమాస్పదులు’—,,—5(166); ‘అంబురుహ గర్భకులాభరణంబు’ మను. 1(51); ‘గృహస్థ రత్నంబు’—,,—(72) ‘కన్యోగాంభీర్యలీలాస్పద’—,,—81; ‘మరున్నారీ కింకరత్న ముక్’—,,—2(25); ‘సుఖీలేఖద్రుమ’—,,—2(1); ‘కింపురుష వృషభంబు’—,,—‘జగతీనాథవతంసము’—,,—5(93); ‘గుణరత్నాకరుడు’—,,—6(57); ‘హరిణోత్తంసంబు’—,,—6(75); ‘సారంగంగంగవారత్నంబు’—,,—6(86); ‘సుగుణరత్నానీక రత్నాకరుక్’—,,—6(96); ‘భువి దివి నీవలనఁ బడమెఁ బురుషవతంసా.’—,,—‘మానికులావతంస’—మల్ల. విప్ర. 3(18), 6(31) ‘దురితావతంస’ అన్నచో మహతీభావము కూడ స్పష్టీకృతము. ఐనను త్రిధా యనియుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. బ. స. గాఁ గొనవచ్చును.

అసమస్తమునకు - ‘నాసీరమై వచ్చు నలినబాంధవులెక్కియంబుపై దీపించునద్దమనఁగ’ మను. ‘అనినవారికి నర్జునుండనియె; మమ్ము ననఘ తాపత్యులని పల్కి తితిముదమున, నేము కాంతేయిలము మఱియెట్లు సెప్పమయ్య తపతి కపత్యులమైన లెఱుగు.’ భార. ఆది. 7(66). [ఇందు కవిప్రయుక్తము లెన్నియో, లేఖకాది జనితములెన్నియో?]

ఉపమానపూర్వపద కర్తృధారయము.

1(16) ‘పాదాబ్జ ఫాలాలంకార కచావళిమకర దీవ్యత్కుండలంచస్తుభా.’—పాద = తననాలవభాగమయిన—అబ్జ = చంద్రుడుగలది - అనఁగా చంద్రునికన్న నాలుగుమడుంగులు శోభావంతము - అట్టి ఫాల=లలాటమునకు - అలంకార = భూషణమయిన - కచావళి = కంఠల భరముచేతను - మకర దీవ్యత్కుండల = మొసలివాచేత ప్రకాశించుచున్న - కండల = తిమ్మంటులచేత - అంచల్ = ఒప్పుచున్న - ముఖా = వదనము కలవాఁడా.

2(34) ‘వజ్రదోపరిఘ వశికృతాన్య వరపాలకులు.’ - వజ్ర = పరివంటిదైన - దోః = బాహువుకలది (బ. స. పరిఘకు విశేషణము) ఐన - పరిఘ = కట్టుదియచేత - ‘పరిఘ కలదిబాహువు’ అని అన్వయము గాదు - బాహువు గలది పరిఘ యని యన్వయము, ప్రాధమ్యము.

4(165) పుంగవకటత్సుండు - పుమాకగారివ-గార్నామ చన్ద్రః - పురుషశ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః - ‘గాః కృతౌ పృథ్వీ చన్ద్రే’ నానా. పుంగవుడైన కటకత్తుండు - అనుట.

సమాసములో ఏకాక్షరశబ్దమునకు హ్రస్వమునచ్చుట.

5(67) 'నిస్తులాస్య త్రివయఃస్తంభ నిక్షిప్త నింబచ్చదభ్రు వల్పంబు నిక్క.' 8(28) 'వచ్చు రిపుఁ జావున నె చురఁ బుచ్చుచు సిరిఁగొంట మగుడఁ, బాడమట రుష ముచ్చిచ్చునను వెచ్చుమరి వి ద్యుచ్చలచాపజ్యఁ దూపుఁ దొడుగుచుఁ బలికె.' 'భూవు' 'జ్య' అని దీర్ఘముగానే యుండవలసినట్లు కాస్త మున్నను సమాసాంతమున శ్రుతిసుభగతా కారణంబున, హ్రస్వీ కరించుటయే మెఱుంగు అని కవి బుద్ధిపూర్వకముగానే ఇట్లు ప్రయోగించినాడో, యని సందేహము. ఒండె - 'నింబచ్చదభ్రువు నిక్కసుంక', 'చాపలత', 'చాపమున' అనునిట్టి రూపములం బ్రయుక్తములై యుండి లేఖకానులచే ముద్రితప్రకారముగా మార్పువొందినవో - 'విద్యుచ్చల' అను విశేషణము చాపమునకుం జెల్లును, చలనము విశిఖప్రేరణార్థమయిన నను నాకర్షణలచేత కలుగును. చలనమునకుం గనుఁడు. —

'న నమయితు మధిజ్య మస్తి శక్తి'. ధను రిద మాహిత సాయకం మృగేషు,' కావం.
విద్యుత్ సామ్యము ఆకుసంధాన ప్రయోగ భోధకము. —

"గాడ్డీన మేలేన మహు ర్వికృష్టం హ్రస్వం చ దీర్ఘం చ బధూవ యాజ్ఞే
తులా మి వాల్సేన త దాధిరోధం హ్రస్వామధేయస్థితి కాలిసేన" భార. చ.

'ఇట్లు చూపటు నటు చూపిటు; బటురయమున నేనె నానుభద్రాదునుక' విజయవి.

విద్యుత్సామ్యమునకు. —

కా. 'విద్యుద్దండము నిల్చి పొల్చినగతిక' విల్లందమై యుండ, న
స్తవ్యోధావళిమానసంబున రణోత్సాహంబు రెట్టింప ధృ
ప్తద్యుమ్నండు గడంగి ద్రోణుఁ గడిమిక డాయంగ విడిచి కా
కుద్యోగించుట కేల తిక్కుదురు మీ రుగ్రాహవక్రీడవక.' భార. ఉద్యో. 2(148).

'మెఱసి యుదయించు గ్రహముల తఱచు ప్రభలఁ గ్రేణిసేసి దశదిశలం గ్రి
క్కిఱిసి వెడలె నావిండ్లక' మెఱుంగులు నృపతనయుద్వప్తి మిఱుమిట్లు గొనక'
భార. విరా. 4(114).

జ్యనుచెప్పకయే శరసంధానముం జెప్పటకు —

'అచమూరువు యూధంబుఁ ద్రోచి పఱచెవింట న మేర్చి బోయ వెన్నెంటఁ దఱుమ
లోలజిహ్వకరాళ వికాలముఖత! మోవిభీలేందు మృగ కాబమో యనంగ.' పాం. రం.

2(61) తమదు కూర్చరములు, 5(45) మీదుపాటలందు - ఇవి సాధువు లేలు? - ఈ దుగా
గముము యు వ్తదస్త్రదాత్తార్థములకని సూత్రమున విహితము. కావున ఏకత్వ బహుత్వ
ముల రెంటును రాదగును. అట్లే - 'మును మాదగువృత్తాంతంబులు వినిపింపవలయు' మను.
5(16). 'మీదు విమర్శల్' - భోజరాజీయ 1(16, 7). 'మీదు సన్నిధి' బసవపురాణము.
8(191) 'తమదు ప్రాణలింగంబు లని' —, — 4(225). 'మెల్లలు మల్లలు మొదలైన శబ్దముల్
బహుతన దమదు పుష్పములఁజెలుపు' ఆం. భా 'మీదుబతుకు' —, — 4(226) 178 పు.

సమాసములో వ్యస్తపదములు.

5(60) మామిడి పనిలేని కనరు. 2(28) సాంకవ మొప్పు పాణిపాటల మగు దంతపుం. గరవటంబు 4(45). ఆలపుట్టరాని ముక్తామణివరకులము. — ఇట్టివి కవిత్వయేతర ప్రయోగ నిధములు. చూ. ప్రా. వ్యా. సమా. ౧౮.

ఇంకను ఇతరవిధంబులం గల్గు సామాసిక వ్యత్యాసములకు చూ. ప్రా. వ్యా. సమా. పరిచ్ఛేదము. సమాసముల మతపారిభాషిక పదములయందు ఆయావివేకపరిమే సాధువు. ఇది అనుకృతము వంటిది-4(43). వీరధిద్రుపల్లెలులు. ఆరాధ్యదేవర్లు. శంకరదాసమయ్య - 'పలు మటు దాసమయ్య పదపద్ధయిగ ప్రణతుల్ ఘటించుచుక.' బసవ 4(135) 'కావలె జియ్య భక్తజనకిల్పక శంకరదాసమయ్య మధ్య' —, — (136).

వాక్యములందు ఈ క్రిందితీరు లర్హములా? 4(229) పనుల కాడ తిప్పించును; 4(197) మమ్ము గాన్పించుడు; అతనిం గాన్పించుకొని; 4(13) బిల్లులు వున్ను తన్ను; 2(8౮) కలాపులను గలులు నివిరి; 6(52) ఇత్తనువుల బాణసేయును. —

ఇందు తొలిదాన - ఆడి యనుపదము ఆర్పిఅని యుండెనో?

"కంఠేలు కేలితో గీలించి నెయ్యంపు మాటల దగు మటుమాటలాను." భా. విరా.

౨. (శ. ర.) కడమవి వ్యాకిరణశాస్త్ర నిధము లయిన ధివ్యప్రయోగములు.

'కంఠే'ను అంతర్భాషిత విధిక్రియంతర తత్సంబంధ పదార్థముగా ప్రయోగించుట. —

8(80)-ఉండు నప్రాణులం దొక్కించు కాకిక్తి నావశ్రేణి, దజ్జాతికంటె.....ఇట్టిది సాధువా? — 'అజాలియందున్న కిక్తికంటె' అని యర్థము. — ఇట్లే ఈ సీసముం దెల్ల 'కంఠే' లకు ఆర్థము గ్రహింపవలయును. ఇది మహాకవి ప్రాప్యతిశయముచేత అత్యంత సంక్షేపార్థము కావించిన ప్రయోగ విశేషము; సోధవ్య మని నామతము.

ఉదంత తద్ధర్మవిశేషముపై సుబుత్పత్తి. ఉ. 5(41) ఉడికించుకంటె, - ఇది సాధువా? ఇది మహాకవి మార్గానుగృహీతము. — మను. 5(11) కైకొనుకంటె, 6(89) తలంచుకంటె.

ఇచ్చిన వ్యత్యాసములు.

2(21) 'ఏ వేడుటకు నీవు బుతు వేల చెప్పెద! వువిద మే మందాగక నోర్వంగల మె.' 4(46) ఇచ్చకు లగు బ్రహ్మజోళు పెల్ల! చొరల దొడంగరి. 4(120) ధవళాంకు కరావలి తాము. 4(155) లబ్ధిలక్ష్యంబు లైన! స్వాస్వయశరాలిచే గీర్తిచాలగ నెనొ. 4(162) కీరాళి వాలిచె...చే లనంగ. — ఇంగులకు - 2(21) 'ఏయ వేడుట కీవు' అనుట సరి. 4(46) 'ఇచ్చ కమున...దొడంగెను' అనుట సరి. 4(120); 'ధవళాంకు కరాళులు తాము' - అనుట సరి 4(155) 'స్వాస్వయ శరాలిచే జాలయశము గ నెనొ' అనుట సరి - 'స్వపలశరపాలిచే గీర్తి జాలగ నెనొ' అన్నను సరి. 4(162) 'కీరాళు లాపై...చే లనంగ' అన్న సరి.

వస్త్యము లేని పదార్థము.

'ఖండిత పూగీనాగర! ఖండంబులు ఘనశకాంక ఖండంబులే

హిండితములు గావించి య! ఖండస్థిరధిక్తి నొసంగి కదలి చెలలతోక' 5(48)

'హిండిత మాతాంబూల మ!' అని పఠించిన తాంబూలము సిద్ధించును.

వి భ క్తి వ్య త్య య ము లు.

6(18) 'బామిక' లెత్తుచుఁ బాఠిపోవు శునులక', 'అంగలార్పు కపులక'.—

'శునులచేత' 'కపులచేతను' అని యర్థము. ఇట్లు తృతీయార్థమున అజడమునకు ద్వితీయ రావచ్చునా? అజడమునకు బహుత్వమున తృతీయాసప్తములయందు ద్వితీయ చూపట్టెడు నని ప్రా. వ్యా. కార. ౧౨. అందు ఉదాహరణము.—'అతనిదోర్తధ్యసరసి నోలాడుచున్న! ఘనతరస్తనచక్రవాకముల నలరు! సంబ నసురేంద్రకుఁతు రింపారఁ గనియె.' హరి. ఉ. 7 ఆ.

1(77) పద్మ; 2(16) ఇనోష్ట, 2(28) ఉష్టం జనియించు, 2(67) ఉష్టనల్లికల్, 4(87) ఆష్టోష్ట, 5(85) ఉష్టంజూడి, 5(96) మత్స్యతోష్టకు, 5(107) వక్త్రవివజ్వలనోష్టక, 5(150) ఉష్టకు నంగలార్పుచుక; 5(97) తనూష్ట, 5(152) తదూష్టకు, 5(104) తక్కి రూష్టముల్, 5(185) మహోష్ట మడఁగ. ఇట ములోపము.—

ఇందులకు - 'ఉష్ట జగత్త్రయంబునుక' హర. విలా. 6(62) 'తదూష్టలక' - క. క. ర. 4(187). 1(85) లక్ష్మీరమణిలలామ-ఇది నాంత శబ్దము. 'లలామం చ లలామ చ' అను.

6(61) తనుక (=తనువుక); 4(88), (103) రాహు; 5(50) బాహు. ప్రా. వ్యా.లో రాహుబాహులపైని మాత్రిమే ఈకార్యము చెప్పబడినది. చూ. శబ్. 26. కాని పెల్లుగా వాడయ్యున ఇతరములును ఇట్టివి కలవు. 'సేతునక' భార. ఆది. 4(163). 'రజ్జునక' భార. అను. 1(204); 'ఆంకుక' రామాభ్యు 5(129); 'ఆఖుతోక' కాశీ. 2(43). 'పరశుతో' - ఉ. హ. 2(276); 'చంచునక' నృసింహ. 1(66).

అవిహిత మయిన వువిభక్తి.

1(65) బాతువులు.—ఇది కవిప్రీతిచే సిద్ధము. కొన్నియుదంత శబ్దములకు అచ్చులో సయితము కొందఱు కవులు ప్రియపడి తుదని వుకారముం చెట్టుదురు. ఇట్లే రుమాలునకు 'రుమా లువు' కవలయాశ్వా. 5(8), 4(201), 212; 5(23), 91. 'ఆడెలుబాతనంగ నగుశరారి' ఆం. భా.

ఈక్రిందివి దుష్టప్రయోగములు గావా?—1(53) నూత్రపట్టిన (ములోపము); 4(117) చూపట్టె (పులోపము); 4(204) కూపెట్టిన (యిలోపము); 6(68) బహివడ్డ (బహిస్ అను సాంతాత్మ్యమును తెనుగునం బ్రయోగించుట); 4(29) 'దున నేటికి' - (దున్నులో ద్విత్య లోపము); 7(13) ఒరె (ద్విత్యలోపము); 1(82) ముకు మందు?

కావు. ఇందులకు—'నూత్రపట్టినమాడ్కిఁ జూడ్కి వెలుఁగ' రామాభ్యు. 6(92); 'తాపించె ధనదువదనము! కూపెట్టఁగఁ గాలికంతు కొడుకు' కాశీ 7(90).—అట్టివే 'చూపెట్టు', 'మూపెట్టు', 'చూపట్టు'.

'బహివెట్టి నతని యన్నమును...అభోజ్యమంద్రు' భార. కాం. ౧. (శ.ర.) [ఆప్రేరణ మున 'బహివడ్డ'.] దున్నులో ద్విత్యలోపము విష్ణుచిత్రియకారునికే కాక అతనికి ముందే 'అరణ్యపర్వమున శేషము' చెప్పిన 'చిత్రకవిత్వ వాగ్విభవజ్యంభితు'నికి ఆంధ్రవిద్యా తృతీయ మునికి శ్రీప్రబంధపరమేశ్వరునికిం గూడ ప్రియమై యుండినది:—దును - దే.స.క్రి. దున్ను నకు రూ. 'దునకయు వెడపెట్టకయుక' । దనరె నఖిల సస్యములును. హరి. పూ. శ.ర.

ఒరె (ఒల్లె) భాషాస్వభావమంబటి యిది శ.ర.లో కైకొనఁబడినది. 'ముఖ' నట— 'పఱచునొక కడితిఁ బలి ముఖ చెరమలకై యేయ'—మను. 4(45).

కొన్నిరూప విశేషములు:—4(199) నూలక—'నూలు' బొప్పి, కాన నీరూపము. 4(45) ఒక్కొట—'ఇట నవ్వయాధినియు నొక్కొటఁ గతిపయసఖులు తన్నుఁగొలిచి నడువఁ గా' మను 3 (190), ఆనాట (=ఆనట). 'సర్వ మసహ్య మనా నెఱుంగ వే'—మను. 3(99) 'పట్టణ మేలు...దిక్రటి. హట్టచరత్ ప్రతాప హరిదశ్యుఁ డనా యువనాశ్యుఁ డున్నతిక' క.క.ర 1(26). 'భూరిరజో గుణస్ఫురిత పద్మజుఁ డనా' [ఈ సీసమున 4 అనాలు] నృసింహ. 1(65). 6(8) పుణ్యభూమియందులవ (=పుణ్యభూమికి అని తాత్పర్యము).— పుణ్యభూమికి వ్యస్తము చేసి దాని తర్వాత అర్థవశంబున 'కలదే' అని యూహించుకొనవలయును.

స్త్రీత్వ సృష్టి.

2(81) కురంగీమడ—ఇందు స్త్రీత్వ మెట్లు సరిపడును? కమ్మరి మగ లేడినుండియే కలుగు నని తలంపక చేసిన ప్రయోగముగా కానిపించుచున్నది. కాని ఇందు స్త్రీలింగము కవి సమృత్తము:— 'నవ్వువసుధాసతి...కృష్ణరాయ నృపచంద్రుని బాహువునందు భూషణోజ్జ్వల మణులక మృగీమడము వాసనయుం గని ధూర్త లింగనల్' పారి. 1(20).

స్త్రీత్వ నష్టి.

3(85) కరివర కఠోరురుచిర జంఘ రమణీయు.—'జంఘామనోజ్ఞ' అని వ్యాఖ్యాతలు అభిప్రాయము వైచినిది సాధుపాఠము. 7(81) పతాక రణ న్నడికింకిటి కలాలాపములక— పతాకయొక్క రణన్నడి కింకిటికలాలాపములు అని సాధ్యసమాసముగా చేసికొవచ్చును. 'పతాక' అనుట బీకాకాయలది. 'వితాన' అను పా. కలదని వారే తెలుపుచున్నారు.

4(27) క్రాంతరథ్య నిరంతరచ్చాయడములు—'ఛాయా' అని యుండవలదా? నలదు. ఎట్లన—'ప్రచ్చాయ సులభనిద్రా'—ప్రకృష్ట ఛాయా యత్ర అని విగ్రహము; అట్లే ఇటను 'నిరంతరా ఛాయా యత్ర నిరంతరచ్చాయమ్ - తద్దదాతి' అనియేని, లేదా, నిరంతరా ణాం ఛాయా నిరంతరచ్చాయమ్ అని ప. స. గా నేని విగ్రహించుకొనవచ్చును.

4(120) 'బలకమాలికల్'—పుల్లంగమెట్లు? బలక శబ్దమునుం గలదు. 'ఆభాతి సం హత గృహీత బలకశబ్ధః', మృచ్చకటిక; 'హంసబలక సారసారవ' భార. ఆది. 6(284).

6(87) కాషాయ యుగితోడ—బొందళము యుగి(?) బోడనఁ బొల్పుగాంచు' ఆం. భా. 'కుచయుగీ హేరాళనీలత్వ సంపదతో'—నిరంకుశ. 1(86) 'కుచకళయుగీమణ్డలమ్' పంచ బాణవిజయము. లేదా, ప్రకృత ప్రయోగమును—'కాషాయములతోడ' అని పఠింపవచ్చును. యుగత్వము ఆచారముచేత గమ్యమే యగును.

ప్రకీర్ణము.

5(88) బాహిరము—ఇది భారతసిద్ధము—'బాహిరములైనఁ గలనికెగ్గులు.'—విరాట 1(187) కాటి 1(65), 73, 4(188), 5(141)—పరిధాన రస్త్రమృత్రపరముగా ఈ శబ్దము కలదా? 'తకుకుదుకులకాటి కటిఁదాలిచి'—మను. 5(78). 'యగడ్డనీరు పద్మావళి వ్రాత తోడి కరకంచుగ నొప్పుచుఁ గోటకాటిలాగైవఱలంగ. కళాపూ. 1(16). 5(187) ఊడుకొను-

ఉడుకొనఁగ వైపుఁ దుర్వీధముల' నృసింహ. 4(178). 6(78) గనపరాకులు (నిగిడ్చి—'కనప రాకులు-గన్నేరాకమ్' అని ప్రాసు దొర గారు. సీతారామాచార్యులవారు దీనిని పఠింప లేదు. భోజరాజీయమున 'ఇనుపరాగోలల నిఱికించి'—5(321) అని యున్నది. 'గనప' అనఁ గా పెద్ద; ప్రకృతమున గనపరాగోలల నిఱికి' అని యుండనోవు.

6(82). నోరిసని—ఈసని మనువులాని 'సీరాముసేన' వంటిది. 5(159) కోనిరి— 'కోనేరి' అనుటకు సంస్కృతములో ఎకారము (హస్వము) లేనందున ఇకారము పఠించుట. 'కోనేటి చిన్న తిమ్మ నృపతుంజయ' రామాభ్యు. పీఠిక 41; 'కోనేటి తిమ్మభూవిభుని కూతురు'— రామాభ్యు. పీఠిక 93. 6(17) దూళ్ల—(=దూకుల) - (దూళ్ల) పిప్పల్యాది. 4(94) తాళ్లనే కలయ వాకిళ్లఁ జల్లి—ఇందు 'తాలక్' అనుటకు 'రాళ్ల' అనుట దుష్టము, లేదా 'ఇంటిముందటి పందిటి రాకుల చేరువను' అని యర్థము చేసికొనవలయును, లేదా 'తాలనే గలయ ద్వారాలఁ జల్లి' అని పఠింపవచ్చును. 5(20) కేళ్లు— ఇరులు కేలు శబ్దములు నిత్య బ. వ. నాంతములు గావని ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 2. నూ. కావున, 'కేళ్లు' సాధువే. అటనే కళా., క. క. ర. ప్రయోగ ములు ఉదాహృతములు. 2(24) ఊవున, 6(77) ఊవు: 'ఏఱులుగఁ దద్వహు తాల ఊవ్వి ఊవ్వి' 2(24) 'దేవాయుధంబులు ఊవు వారు'—పువ్వు × వూవు, నొవ్వు × నోవు, ఎల్లి దము×ఏలిదము, తెప్ప × తేఱు, కొప్ప × కోపు — ఇత్యాదులయందుంబోలె చైవ్యరూ ప్యము. 5(44) 'పొందు'—ఒందునకు రూ. అని టీక. 'జలచార స్తబ్ధరోమత్వకే' 408 లొప్పం దకతార దంధమున నాచ్చాదించుఁ దాఁ ప్రాథిమిక్'. 'ఒందు' అనుటకు 'పొందు' అని వ్యవ హారము వేఱువాడులందు ఉండెను గావలయు. లేక - 'పొందు' అని యుండెడిని. 'జలచార... పొందు' అని పక్షిఁగమాఁము. పొందు = ప్రాప్తి.—లట్టుమీది యెత్తునకు లోపము. 'కూలె రజనీచరభాస్కర పింబముల్ రుచుల్.' రామాభ్యు. 5. అని ప్రా. వ్యా. 5(44). ప్రాథిమిక్ - ఈ పదమున ఇమనిచ్చు అసాధు వని వామన సూత్రము; ఇది ఆంధ్ర ప్రబంధములం గనఁబడు చున్నది, 'ప్రాథిమిక్' అన్న నిర్భాగము. 'మిగులఁ ప్రాథిమమునఁ గాఠిక నిల్చి కోలము నటింప.' అనుచో 'యమరఁ గాఠిక' యని పఠించిన సరిపడును. 6(99) నమస్సు, 4(221) మిధము - ఇవి 'ఇహము' 'బహి' ఇత్యాదులవలె ప్రయుక్తములు.

4(196) కొన్నాళ్లు, 4(203) ఇన్నాళ్లు, 6(54) ఎన్నాళ్లు - ఇటెల్ల ని లోప మెట్లు సాధువు? ప్రాచుర్యముచేత సాధువు. 'కొన్నాళ్లు' - 2(11) అనిరుద్ధ; 'కొన్నాళ్లకు గర్భిణి యై' దశావ. 8(289), 'కొన్నాళ్లు వసించుటొప్ప.' అంటే, 6(189-12 పంక్తి); 'ఇన్నాళ్లు' కాశీ. 8(73), కువలయాశ్వ. 5(35, 105). 'తన కొన్నాళ్లుండియు' - బద్దెన నీతి. (24) పా 'ఇన్నాళ్లవలె' భోజ 5(105).

1(38). తిరుమల్లేది (=తిరుమలదేవి) - ఇందు ఆత్మలోపమునకు గతియేమి? సంజ్ఞాపద ముల రూపములను కవులు 'అపి మాషం మిషం కుర్యా చ్చన్దోధిజ్ఞం నకారయేత్' అను న్యాయం బున ఛందోనుకూలముగా మార్చి ప్రయోగించుట ప్రసిద్ధము. ప్రకృతపదమునంబోలె ఆ లోప వంతములు. 'మాదల్లేది', 'మాచల్లేది', 'సోల్లేది'.

“అనంసింగక్షీతిపతి । మానవతీ తిలక యైన మాదల్లేదిక్

ధూనుత సమస్తగుణల । క్షీనిధిఁ దగఁ బెండ్లియాడెఁ గీర్తి దలిర్చుక్.”

“దీప్తిపాంతుననుండి వచ్చితివె భూదేవా ‘ప్రకాంతం మహా
పాపమ్!’ సర్వజగత్ప్రసిద్ధ సుమనో బాణాసనామ్నాయ వి
ద్యాపాధ్యాయః బ్రతాపరుద్ర ధరణీశోపాత్త గోష్ఠీప్రతి
ష్ఠా పారీణ నెఱుంగవయ్యెదవు మాచల్దేవి వారాంగనక్.” క్రీ.డాభిరామము.

అట్లే నరసరాజీయములో— ‘అథూపతి సోల్దేవేరియందుఁ బ్రబలునిఁ దిమ్మఁ ఓతిపాలు
నిఁ గాంచెను.’ 1(61). లేదా, ‘తతోఽభూద్భుక్తభూజాని రీశ్వర ఓతిపాలకః । అత్రాస
మగుణభ్రంశం మాశ్రితత్వం మహీభుజామ్.’ ప్రా. శే. మా, 109. అను. ‘బుక్తమా’ ప్రయోగము
బడి ‘రహిః దిర్భలమా’ అని పతింపఁదగు. ప్రాచీన లేఖనలలో ‘వల్లమ్మికా ముదవహత్’,
‘శ్రుతం వల్ల భాలధర’, అనియు, వల్ల భాదేవి యనుటవం బ్రయోగములు. ‘మాదల్దేవి’ కళాధరో
పాఖ్యానము. వల్లారి నరసింహకవి నాగ్నచిత్తీపరిణయములో ‘పేర్లా’ అని ప్రయోగించియు
న్నాఁడు. అట్లే ‘బస్వరాజు’

4(4) ‘జానుదఘ్ను’ ‘జానుదఘ్ని’ అని యుండవలయును. దఘ్నుచ్చుపై టాప్స రాదు.
జీప్సవచ్చును.

5(8). శ్యామాత్వంబు - ‘ఇట పుంవద్భావము రామి యెట్లు?’ ఇత్యాది చర్చ కలదు.
‘శ్యామాంకంబు’ (=శ్యామ యను సంజ్ఞ) అని యున్న సరిపడును, అంకము = నామధేయము.
‘ఓ భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావకీనమే! పో సమకూగెడిం గులముపాత్తున
దైత్యుల కెల్ల నంకతక్’ 6(51).

2(21) అనుభవతట—‘పద్మాక్షిఁ బురి ననుభవతట నీవ యెత్తులు వెట్టె దనఁగరావలచె
నిటవ’—‘ననుభవమున కీవ’ అని పతించుట సరి.

2(18) ఒకహారతక్ - హారము లెన్నియే నగును గాని హారత మాత్రము ఒక్కటే:
కావున ‘ఒగి హారతక్’ అని పతింపవలయును.

4(269) కపట మానిసి - అపశబ్దము - ‘కవుడు మానిసి’ అనునది.

2(98). భూనాయక సభ—‘సభారాజా మనుష్యపూర్వా’ అను సూత్రముచేత ‘భూ
నాయకసభమ్’ అయి, తెనుఁగున ‘భూనాయక సభమున’ అని కావలయును. కావున దీనిని సిద్ధ
సమాసముగా చేయక ‘భూనాయకు సభ’ అని సాధ్య సమాసము కావించికొనవలయును.

4(104) ‘స్వరు ఖర...దధ్యుదాకరముల’ - ఉదాకరము - ఈ యుదాదేశ మెట్లు? ‘ఉదక
స్యాదః సంజ్ఞాయామ్.’

4(96) ద్రుహితాండ కరండక ధూర్వహ - ‘ఋక్పూర్ణబ్రూః పథామానత్తే.’ అను
సూత్రముచేత ‘కరండక ధూరావహ’ అని యుండవలదా? అని యాక్షేపింతురు. ‘కరండక’
శబ్దమునకు ‘ధూర్వహ’ శబ్దముతో సమాసముగాని ధూర్వబ్రూహతోఁ గాదు. కావున ఉన్న
రూపము సిద్ధము.

2(99) దోర్ధూర్ధృత - అన్నచో - దోః=బాహువుయొక్క - ధూః = భరముచేత - అను
టిక సరిగాదు. ఆ పక్షమున ‘దోర్ధూరాధృత’ అని యేర్పడవలయును. ఇచట ధూః శబ్దము
అక్షవాచకమే. దోః = బాహువనెడి - ధూః = కాడిచేత (లేక కాడివంటి బాహువుచేత) అని
యన్వయించుకొనవలయును.

4(165) ప్రథగ్నకాల్యవనిక్ - 'ప్రథగ్న = విలుచుటచేత - కాలి = ఒప్పుచున్న' - అను
టీక సమంజసముకాదు. కావున 'ప్రథగ్న = దున్నబడిన - కాలి అవనిక్ = వరిపాలమందు' -
అని యర్థము చెప్పవలయును.

4(29) సప్తరాత్రముల్ - ద్విగుత్వప్రాప్త మయిన యేకవచనాంతర్వము ఇటు తెనుఁగున
ఉపేక్షితము. ఇచట ఏడుదినములు అని యర్థము - బహువచనముచేత ఎన్నియో ఏడులు అర్థము
కావచ్చును. కావున 'సప్తరాత్రముల్' అనుట శ్రేయము.

కొన్నిటికి అర్థనిర్ణయము.

2(19) పద్మినులు - 'బాతులే వంటుజేడ్డైన పద్మినులు సైతమును నున్నయెడ బాతులునికి
యరుచె.' ఒక పక్షమున పద్మినీజాతిస్త్రీలు అని యర్థము సరిపడుచున్నది; రెండవ పక్షమున పద్మ
ములు అనునర్థ మెట్లు వచ్చును? అని యాక్షేపింతురు. ఇచట మత్స్యరీయము సమాహారకము
సయితము. 'పద్మినీ యోషి దన్తరే అజ్జేజ్జన్యాం సరిస్సాం చ' హేమ, 'పద్మినీ పద్మసంఘాతే
స్త్రీవిశేషే సరోఽమృతే.' నానా.

2(8) జలజపత్రములు - 'తరుణశైవాల జలజపత్రములు పాడువ'; 'జలజదళస్థోయములు'
4(151); 'జలజదళముల' 4(149).— ఈమాటలను తామరావలు అర్థము కావలయును. ఆపదము
లకు తామరదళము గదా అర్థము. ఆయావలకు 'పద్మినీపత్రమ్' ఇత్యాది వ్యవహారము ప్రసిద్ధము.
రెకునకు, 'శతపత్రేక్షణ' మను. 'అమ్భజపత్రాయతిలోచనానామ్' భోజప్రబంధ, ఆకునకు -
'స్థితి మరసి వికాలం పద్మినీపత్ర మేతత్' రత్నావళి; 'ఉత్సృజ్య కసుమ శయనం నలినదళ
కల్పితస్థ నావరణమ్' కాకుం.; 'అనీరమే ముక్త మల్లు నలినదళ సంస్థితమై తనర్పు' భర్తృ.;
'హస్తో మస్తథ రేఖ ఏష నలినపత్రే నవైరర్పితః' కా. 'అనరాళ నాళనలినీ పత్రాకపత్రం ధృతమ్.'
మాలతి. ఇత్యాద్యుదాహరణములు పెక్కులు కలవు.

'సావర్ణ రాజలే పాత్రే తామ్రే సదృపలాశయోః । భోజనే భోజనైవైవ త్రిరాత్రా త్వల
మక్నుతే' పైఠీనసి. 'య ఇచ్చే ద్విర్భాగవిత్వం పరం స్థానం చ కాశ్యతమ్ । పద్మపత్రేషు
భోక్తవ్యం మాస మేకం నిరస్తరమ్' స్మృతిచంద్రిక.

2(73). ఘృతపిండ నిభకర్కరీ ఖండములతోడ - కర్కరీ యనగా దోస యని యిటు
టీక గలదు. ఇందుకై అనుబంధములో కర్కరీశబ్దముం జూచునది.

5(121) జ్యోత్స్నీ గవీ - ఉరుశక్తిస్తద్ధుమాసదోగ్ధ పిడుకా జ్యోత్స్నీగవీ చంద్రము
సుధిర మాధుః ప్రవిముక్త మైన నివిడజ్యోత్స్నీపయః పూరముక్ - 'జ్యోత్స్నీ చంద్రిక
యాన్వితా' అను సమరవాక్యముచేత 'జ్యో' అని బొకార ముండఁగా యతికై జ్యో యని
ప్రయోగించుట శబ్దధ్వంసము చేయుటగాదా? కాదు. 'జ్యోత్స్నీ' అని వృద్ధిహీనరూపము
కూడ పాదుక. 'జ్యోత్స్నీదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' అను వార్తకముచేత ఈ శబ్దము నిప్పున్న
మయినది. సంజ్ఞాపూర్వకత్వమువలన వృద్ధి లేమింటేని పక్షమున జ్యోత్స్నీ అని రూ; మా. రామా
శ్రమియము.

6(67) కళిల్ పదునాల్గు నేర్పి - విద్యలనుటకు కళి లనుట చక్కగా లే దని ఆక్షేపిం
తురు. 'ఉండుదుఁ జోళభూమి నొకయూరఁ గళిల్ పదునాల్గు నేర్పి' అని పూర్వముద్రిత
పాఠము. కళిల్ = విద్యలు అని టీక. 'ఒకయూరను విద్యల నెల్ల నేర్పి' అను దానిని పును

నాల్గు సంఖ్యకొఱవ ఇట్లు మార్చియుందురు, అని తలంపఁదగియున్నది. లేదా గొణప్రయోగముగాఁ గొనునది.

5(180) జడిసెక్ (= కరిసెను, వర్షించెను). 'జడియు - దీనికి వర్షించు అను నర్థము శబ్దార్థ కల్పితరువునందు వ్రాయఁబడియున్నదిగాని ప్రయోగ మగపడలేదు.' అని శ. ర. లో సీతారామాచార్యులవారు వ్రాసినారు. ఇదియే ప్రయోగము. జడిసేయు అనునర్థమున జడియు అని కవియు చమత్కారముగా ప్రయోగించినాఁడు.

4(50) 'నాభిఁ దుడిచి కప్పురపునాభిఁ బెట్టు' - నాభి శబ్దమునకు తిలకార్థ మెట్లు కలుగును? ఈ యర్థము పెక్కు నిఘంటువులలో కనఁబడలేదు. నైఘంటుకముగఁగాక, కాకపోవుఁగాక.- 'నాభిర్భుజ్యవ్యపే చక్రిమధ్యక్షిత్రియయోః పుమాన్ | ద్వయోః ప్రాణిప్రతీకే స్యాత్ స్త్రీయాం కస్తూరికామదే' మేదిని. 'ఖం విజ్యతే మణిమయైరివ తాళవృన్దైః' మృచ్చకటి. 'విటులార్చునుశీరపుఁ దాళవృంతముల్' ఆముక్త. ఇత్యాది వ్యవహారిమందు తాళవృంతము ఎట్లు విసన కఱుట పేరయినదో అట్లే ఈ నాభిప్రయోగమును దలంపవచ్చును. మఱియు 'నాభి శబ్దము తిలక వాచకంబుగానుం గలదు.

2(46) నిద్రితద్రుచ్చాయ - ద్రువు నిద్రితమా, ఛాయ నిద్రితమా? అని యాక్షేపింతురు గావలయును. ఈ రెండునుం గావు. నిద్రితుని (నిద్రపొయినవాని) ద్రువు అని విగ్రహము. అర్థవశమున ఏద్రువుక్రింద నిద్రితుఁడో ఆద్రువే అతని ద్రువు.

ఈ క్రింది పద్యములో 'రొంపులు నంటి' యనుచో ను శబ్దప్రయోగము పాదపూరితార్థము గాదా? అని యాక్షేపింతురా?—

'సరి యగు నిట్టివెట్టలను సర్వము నం చటమిఁదిస్పష్టికై

శరధిపది జరుజ్వలిత చందతరాతపవహ్ని నాఱఁగా

గరువు లజాండు వీనిపయిఁ గట్టె నన ననుపట్టె వెట్టలన్

గరి కిరి కాసరాంగములఁ గప్పిన రొంపులు నంటియాఱఁగన్.'

కడమరొంపులే గాక వీనిం గప్పిన యిరొంపులు సైతము ఆటినందున ఇట్లుల్పేక్షింప నాయెను. అని తత్సముచ్చయార్థవిశేషము. లేదా, 'పంకము లంటి' అని పఠించుకొనవచ్చును.

2(58) పందిరియ చేరి.—ఇందు అవధారణార్థకమయిన - ఆ - ఏల? వెట్టికఠంబున మఱి యెచ్చటను ఈపాటియేనియు మదనోద్దీపనము లే దాయె నని భావపట్టి. కొందఱు 'పందిరి' అని ఏకారాంతశబ్దము నూహింతురు.

అ ప్ర యు క్త ము లు

ఇందు అప్రయుక్తము లయిన కటి గల్లబుగ్గలు ప్రయుక్తములు.—

'పామరులభాష గ్రామ్యము! భామినికటి గల్లములు విభాసీల్లు ననన్' నరస.

'కుకవాణి బుగ్గలు మువరంబు లన రాదు' ఆప్పకవి.-

ప్రకృతప్రయోగములు. 1(50) చెంగల్వడిగియనీ రమ్యతమజ్జనార్థము కటిం గీరించి. 4(158) కటి దెనలు నిక్క [కటి ఏనుఁగుకటి], 4(90) కటిం జందురకావిజీ బమర, 6(80) కటి నుండి చనుమర గడిగాఁగ[దొంగల రాయనికటి]; 6(64) కటిసీమఁ గనక మేఖలఁ దాల్చి; 8(85) అతికమ్రగల్లభాగా భోగ ఫాలాఢ్య; 5(125) నించుబుగ్గలన్ దొరసె మధుప్రపూర్ణత.

వీనిని మహాకవులెందఱో ప్రయోగించినారు.-

‘కట్టు రింగులు వాఱఁ గట్టిభాగమునయందు’ - కాశీ. 3(118); ‘కట్టిభార కాట్టిభవ త్నిం ధురక్రవ్యభుక్కుత్తి’ కాశీ. 7(78), ‘కట్టికటిం బెట్టినమోటకత్తులును’ - మను. 4(33), ‘వేడి భరం బట్టిపై కటిఁ జిమ్మచీకటులుగా’ మను. 4(68), ‘ప్రోతాసి వాతాశన ప్రారజ్యత్ కటి చక్ర’ మను. 71, ‘చీరగఁటి బింకపుఁజన్నులఁ జేర్చుకొంచు’ మను. 5(68), ‘కటివిలోలద్రశనా కలాపా’ ది. నూ. చ 6(49), ‘ఒక నేత్రాంబుజ మొక్కగల్లము’-మను - 5(60), ‘అతివేలమణి తయాచార గల్లచపేటము’ మను. 3(116), ‘గల్ల భాగద్వయా’ క. క. ర. 5(198), ‘గల్లములఁ గుండలద్యుతి’ మను. (195).

‘సావప్తమ్భ నిశుమ్భ సంభ్రమ నమద్యాగోళ నిష్పీడన

నృశ్చక్రైర్వర మార్తకమ్మ విదళద్భ్రష్టాభిరాసితి

పాతాళ ప్రతిమల్ల గల్ల వివర ప్రక్షిప్తసప్తావం

వద్దే నన్దితనిలకణ్ఠ పరిషద్యశ్రిక్తం తన క్రీడితమ్.’ మాలతి 5(22).

‘ఇప్పపూ మొగ్గలం బోనిబుగ్గలం దగ్గలిక నూపు’ మను 3(28).

‘చిన్నిబుగ్గల లేత చిలునవ్వుల’ - హరవిలా. 2(115).

‘పాలబుగ్గలకాంతి పల్లవంబులతోడ’ - కాశీ. 3(240).

దు ర్బోధ ము లు

4(154) ‘గండద్వంద్వ’... (ప్రక్షీర్ణకములై)-యొక్తి సాపేక్షము - ‘వేదందంబుల్పవుదంతు లౌట (యఁ?) దెలిపెన్ దండెత్త భూపాలికిన్’ - ‘జయదంతులౌట’ అని పఠించిన గుగమ ముగా నుండును. క ప్రమంటన క రాళమదరేఖల్ రెండవ జత దంతములు, తత్సంపర్కపుఁ దెలి కేఖలు చెవులందు ప్రక్షీర్ణకములు - ‘చామరం తు ప్రక్షీర్ణకమ్’. 5(119) ‘ద్విజత గాంచియు’-ప్ర క్షిప్తమా? ఈ దోషములు నిస్వనముల యెట్లు? 4(179) ‘క్రాంచ మొకకొన్నిగుడ్డులు’ ఈ గుడ్డు హంసగుడ్డు.

ప్ర క్రిమభంగములు

2(80) ‘ముడివిప్ప’- ‘తమ్మలనె వ్రాలుటఁ దేంట్లు పెన్నెలు లగుట’ అని పఠించిన సరి పడును. 5(107) ‘చిలువగుధారసాధరల’ - ముందు అక్ష రాలును, తలిరు లనంతరము పొడమును. ఆ క్రమము ఉత్తరార్ధమున నిరూఢము; సుధారస విషజ్వలనలకు క్రమము లేదు, కావున యథా క్రమానుదేశంబును లేదు. చూ.-

‘ఇద మసులభవస్తు ప్రార్థనా దుర్నివారం

ప్రథమ మపి మనో మే పఞ్చబాణః క్షిణోతి

కిముత మలయవాతోన్మూలితా హిష్ణుపత్నే

రుపవనసహకారై ర్దర్శితే వ్యజ్జురేషు.’ వి. ఉ.

‘పండిన యాకు డుల్ల, నవపల్లవముల్ తిలకింప,’- నృ. పు.

పెద్దన్న కవనముపై యాతీపములు

పెద్దనవాదులును తత్ప్రతిమున సమాధానము చెప్పవలసిన తదీయ ప్రయోగములు మనువు లో కొన్ని కలవు.- (1) లాలాటికము (‘పాటననేయమిక’) = తిలకవాచకము, (2) గ్రహయాత్ర

(‘చకిలై జాహుతి’) - ఈ రూపము హరవిలాసమునందునుం గలదు, (గృహయాళు - సాధు రూపము). అంకస్థాయి - (‘రా రా పిళ్ళ’), అంకస్థాయినిక అనవలయు. (4) సలీలక (అవ్యయా భావము) (స్త్రీత్వమెట్లు?) (5) పణిననూను [శృం. సై. లో ‘పణినాపత్వ్య’] [పాణిని పాణిన నూనుడు గాని పణిననూనుడు గాదు.

రాయవాద విమర్శ - లింగసామ్యము

ఆయుష్షోదాతములో రాయకర్తృకత్వమును సిద్ధాంతించుట కైన వాదములలో ‘ఈకవి మార్గము తక్కినకవుల మార్గమునకు కేవలవిజాతీయముగాఁ గానవచ్చుచున్నది’ అని తొడంగిన విజాతీయాధికరణములో నుదాహరింపఁబడిన మార్గములు ప్రాయశఃముగా సజాతీయములే గాని విజాతీయములు గావు. వానిలో మొదటిది. —

కొన్నిచోట్ల విశేషణములు విశేష్యముయొక్క లింగవచనాదికముం బొరయుట - ఇందు లకు ఉపోదాతకారు లొసంగిన ప్రయోగములు: —

4(29) ‘ఆయతయష్టదాకృతిక×రాగ్రసగాంచల వాంత వారిధా|రాయత చంద్రకాంతి ఫలకావలిబింబిత యై’ - ఇందు ‘బింబిత అను పదము ఆకృతికి విశేషణమై స్త్రీలింగంబునం బ్రయోక్తము. ఇది ముద్రణమౌత్రశరణము-‘బింబిత మై’ అనియు పఠింప నగు, ముద్రింపను నగు.

8(74) ‘సాత్త్వికపుమనోగతి యెయ్యది×గలదు దాని బ్రహ్మసంబంధినిగఁ జేయు×ప్రాధి చూపె. ఇట ‘బ్రహ్మసంబంధిని’ ‘మనోగతి’కి విశేషణమై స్త్రీలింగంబునం బ్రయోక్తమట, అనుఁగాక. ఈ ‘సంబంధిని’ ద్వితీయగా నేనియుం గొనవచ్చును. కావున ఈ యుదాహరణమును అకించిత్కరమే.

లింగసామ్యము

4(86) ‘కవచితకుఠాఃశ్చర లగుకరివర కరేణకంధరలక’ - ఇచట ‘కంధరల’కు విశేషణ మగుటచే ‘కర్పరలు’ అని స్త్రీత్వమట; సరియే; కాని, ఇదియును ముద్రణశరణమే. ఈవచ నములో ‘కర్పరము లగు’ అని ముద్రించినను నిర్భాగము.

ఇట్లు ఆయుదాహరణము లన్నియు విఫలములు. ఇట్టివి గాక గణయతిప్రాసాదినియంత్రిత ములై సఫలము లగునవియు ఇందు సమృద్ధిగానే గలవు. వానిం గొన్నింటిం బ్రదర్శించెదఁ: —

1(7) ‘అట్టి కామోదక మోదకీలిత సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యః గొల్పెదక’.

2(8) ‘అక్షోభ్యవప్ర! దనరు దక్షిణమధుర సాంద్ర రుమధుర.’

4(154) ‘గండద్వంద్వ గళత్కరాళ మదరేఖల్ ఫుల్లసప్తచ్ఛదా! ఖండక్షోదసికల్.’

5(87) ‘తామరసాప్త తామ్ర మఖి.’

[ఈ సామ్యము లేని ప్రయోగములును ఇందు బహుళముగాఁ గలవు.] ఈ సమత ఇతర కవన సజాతీయమే యై ఈ కవియొక్క అఖండ శైల్యాని పాండిత్యమును నిరూపించుచున్నది. సజాతీయమే యనుటకు. —

(౧) ‘స్వకీయ యగు చంద్రిక నిల్లడ వెట్టెనో’ కాశీ. 3(196) [ముద్రణశరణము.]

(౨) ‘స్నానంబు సిద్ధించునె వారాణసుపకంఠ దేశ విలతద్వార్యేణి వీచీఘటా । ధరి భ్యాన పరంపరాకలకలోద్విఘ్నాఘ భాగీరథిక్.’ 5(82). [ఉద్విగ్నాఘక భాగీరథిక్ అని ఛేదము - ముద్రణ శరణము గాదు.]

- (3) 'గ్రస్తసమస్తలోక ప్రపంచయై మాయ' — 5(71). [మద్రణ శరణము].
- (౪) 'అరుగుదెంచెఁ గాకి నగరికి నెకటభాగ ప్రకీర్ణ గగనగంగా తరంగిణీ కనకకమల పరిమళోద్ధారిణికి మహాభైరవుండు'. — 5(121). [మద్రణ శరణము గాదు].
- (౫) 'బ్రహ్మమయ పయఃప్రపూరభర సురతటినిక' 5(41) [మద్రణ శరణము గాదు.]
- (౬) 'సాకార యగు బ్రహ్మహత్యతోఁ జనుదేర' — 5(128). [మద్రణశరణము.]
- (2) 'నిఖిల యగు తనూభృద్రాజికి'. — 6(77). [మద్రణశరణము.]
- (౮) 'అదవీయసి మోక్షపదవి యధికవివేకా'. — 6(282).
- (F) 'అజి కాలం ప్రధివించె నతివికాలలు పెక్కుల్' 4(113). వరాహపురాణము. [మద్రణశరణము గాదు]. ఇట్టివి వాఙ్మయములో నెన్ని లేవు !

విజాతీయములలో రెండవ ప్రకారము
గౌణ ప్రయోగములు.

నిష్ఠూతాది శబ్దములు వాచ్యవృత్తిలో గ్రామ్య కమ్య విగాహులై, గౌణవృత్తిలో అతి మందరము లగుట సంస్కృతి మర్యాద గదా. అది యిందు తెనుఁగున నవలంబిత మని ప్రతిపాదించి, అందులకు ఉదాహరణముగా, ఉపోద్ఘాతకారులు 'ఉమిసిన' అను నీక్రింది ప్రయోగమును చూపినారు.

4(118) 'ఉరువిగ్గుట్టిపకలిక లుమిసిన ఘామ స్ఫురణ.' ఇదియు ఇతిరకవన సజాతీయమే కాని విజాతీయము గాదు:- 'ఉమిసి'యే గాక, క్రాసి, క్రక్కి, మేసి. ఓకిలించి ఈనిన ప్రయోగములు సయితము గలవు.

- (౧) 'ఎఱుమంట లుమియును నెసఁగు చూడ్కులచేత ।
ప్రళయాగ్ని మూర్త్యంతరములు నోలె.' — శృనిం. 4(46).
ఇది ప్రహ్లాదుని మడియింప హిరిణ్యకశిపుఁ డంపిన యేనుఁగుల వర్ణనము.
- (౨) 'చిచ్చు లుమియు కలీముఖులు లాడలఁ గుచ్చి.' కాశీ. 4(221).
- (3) 'ధవళ లాంగూల పల్లవ చాలనంబులు కౌముదీచ్ఛాయలఁ గ్రాసీయుమియ.' — (269)
- (౪) 'మానిసులపైఁ గడు నాగ్రహమెత్తి యంగ భూ
ధిల్లచయంబు కోపమానఁ బావకీలలు గ్రక్కెనో యనక' తిపతీ సంవరణము 4.
- (౫) 'ఉగ్రవిషానలం బుమియుచున్న' భా. ఆం. ఆ. 6. ప. 315.
- (౬) 'కొలఁది యెఱుంగక తిని కో । కిలకామిని వెడలఁ గ్రాసెఁ గిలయు ఖండం । బులు విరిహిడనులపై ని । ప్పలుగ్రక్కెడు ననఁగఁజూడు పుష్పసుగంధి.' వరా. 3(88)
- (2) 'ఘనసువర్ణ పలాశక వాసనాగతిక । గలసి రజఃస్ఫులింగములు గ్రక్కుచు వీవలి వేగ చేరి రాక.' చంద్రికా. 4(55).
- (౮) 'శిరమున మించుదీపః సనిక మిసిమితైడు కెంపుఁ బెజ్జడల్
కెఱుమన వాడివారల్ పెఱుంగు గ్రక్కెడు గొడ్డలి అల్లి పొల్పు న
ప్పుమితపఃప్రభావు భృంగువంశ వివరను క్షత్రియాంతరక
మరగి నమస్కరించితి సమక్షిమ నెమ్మెయి యొగి నిల్చితిక.' కర్ణ.
- (F) 'ఖడ్గ మ । గల్లికఁ దడిలతల్ వెడలఁ గ్రాయు.' కళా. 1(89).

- (౧౦) 'కమ్మవిల్లునిక' మేసినకన్ను' శృం. కావం. 4.
 (౧౧) 'నలుని జూచినపిదప మన్నఘని జూడ ।
 నాకనిలయుల నయనంబు లోకిరించె' శృం. నై.
 (౧౨) 'వికటారహుట వల్లికదార మగుపెద్ద ।
 మకటంబు లేయెండ జిగుల నీన'—శృం. కా. 4.
 (౧౩) 'తరుణాంగులిచ్చాయ దంతంపు సరకట్టు ।
 లింగిలీకపువంత రంగు లీన'—మను. 1(5).
 (౧౪) 'ఇందీవరంబుల నీను గ్రాల్గన్నుల శరదందు
 ముఖులు చామరము లిడఁగ'—12.
 (౧౫) దేహకాంతులు బాలచంద్రికల నీన ।
 జడలు మోక్షద్రుపల్లవ శంకఁజేయ.' పారిజా.
 (౧౬) 'అందంబుగ నరీకమం దొప్పు తిరుమణి ।
 తిరుమార్గములు వింత మెఱుఁగు లీన'—కృ.రా.వి. 2(2).

విజాతీయములలో మూడవ ప్రకారము. ద్రావిడజాతీయము

'ద్రావిడజాతీయము' - ఇందులకు ఉపోద్ఘాతకారుల యుదాహరణము: 'పదింబదిగా'

3(55) 'మీరును నా కనురక్తుల్' పరికించి పదింబదిగా । వరయుండు మది నెద్దిమేలు
 ప్రార్థించుటకు.'—ఇట్టి 'పదింబదిగా' ననునది ద్రావిడజాతీయ ముట. ఇది యేజాతీయ మైన
 నగుఁగాక విజాతీయముమాత్రము గాదు. ఈయుదాహరణములం గనుఁడు:—

- ౧ 'మీరునును జూపి యనేకవిధంబులఁ । బెక్కులు వల్క్రియుఁ జూచితి నీ
 కరుణకుఁ బాత్రుఁడుగాఁడు పదింబది । గాఁ గనివచ్చినవాడఁ దుది.' రాఘ. 4(161)
 ౨ 'ఇంక దీనికి గ ర్తవ్యమెద్ది మనకుఁ, బదియుఁ బదియును గా నీతిపదవి నరసి ।
 తెలియఁ దగు నని యిట్లు పలికె మఱియు.' - కళా. 7(89).
 ౩ 'అనఘుండ నిన్ను సోదెగొనునంతటిదాన నె యేను ? దప్పశి (లేం ?)
 దును, దలపోయ నీవలన దోషమె ? యార్జను బాయకున్నవా
 రని బలుకొక్కమా జనుసరించుట మే లది విందు నేఁ దొఱం
 గని పెనుఁదప్ప నాయదియకాక పదింబదిగాఁగ నెంచినక.' ప్రభా. ప్ర. 5(122)
 ౪ 'మదిరాక్షుల నమ్మకు, నయ! విదుడవు గద, వేగిరంబు వెరవరిఁ జెఱుమక,
 బదరకుమీ, లెస్స పదిం! బదిగ విచారించి నేయ మంచది శుమ్మి.' సారంగ. 2(259)
 ౫ 'చాలు విచారము ల్పదిగ శంభునిఁగూరిచి.' - హరవి. 4(82)

వాద్యమున నెనుమరుమేని ఈపద సముచ్చయమునకు ఇంక నెన్నిప్రయోగములు దొర
 కునో! దీనిని ఆంధ్రమర్యాద గా దనుట యెట్లు ?

పూర్వముద్రణముదలి యుపోద్ఘాతమున రాయకర్తృకతాస్థాపనకై విజాతీయము అని
 నిరీక్షింపఁగములలో నాలవది ద్రావిడపద ప్రయోగము, ఇదియు ఇతరకవి సాధారణమే—

- క. 'ఉణ్ణామలె జగదంతిక । నణ్ణామలె విశ్వనాథు నారాధించెక
 మణ్ణాసయఁ బొన్నాసయఁ । బెణ్ణాసయ లేనివారిపెన్నిధు లగుటక.' కా. 8(180)

[ఉజ్జాయంతి=అపీతవచాంబ, అజ్జాయంతి=అరుణాచలము.]

‘వైశాలియంతివే’ మార్కం దేయ, అజనమున ‘అవిశాలి’ = యనఁగా జారిడి.

పారివిళంగాయ 2(97), ఆళువారు 2(94), మన్నవారు 5(92), పెన్నిరువడి 4(80)—
ఈయజనపదములు ఆముక్తమాల్యదలో కలవు. వీనిలో ‘పారివిళంగాయ’ శ. ర. లో లేదు, ఇవి
శ్రీవైష్ణవగృహవ్యవహారమున నతిప్రసిద్ధము లగుటంజేసి ఝడితి అర్థస్ఫూర్తికై ప్రయుక్తములు;
కవియొక్క జానాతిశయమును బుద్ధికౌశలమునం దెలుపుచున్నవి. ఇందుబోలె ‘పారివిళం
గాయలు’ హంసవింశతిలోనూ గలవు.

పారివిళంగాయలు.— శ్రౌణ్యములో కలదు. ‘A Sort of cakes (A Tamil word)
A 2(14) (ఒకవిధమైన భక్ష్యము - అజన పదము) ‘భక్తిఁ ద్రోవవ సాధ్యి పరికరంబులు పెట్టి
కట్టిన పారివిళంగాయగియు’ వేచిన బియ్యపుపిండి విసిరి చెల్లము పాకముపట్టి వుండలు చేసినది.
H. I. 116. (...పారివిళంగాయలు లేమనంబులును.)’

ఈ క్రిందివి ఆముక్తములోఁ గలవు.— తేడు (=వెదకు, కోరు.)

‘జూదంబుఁ బన్నిదంబును | వారును బలితోడఁ దేడ వలవదు కడుఁబో’

రాదయ్యో నేని భృత్యులు | భేదము గావండు గెలుపు పెనుపఁగవలయున్.’ భోజ.

‘తేడు’ అనఁగావెదకుట అని యజనమున ప్రసిద్ధము; ఆయర్థమున శ. ర.లో లేదు.

పర్యాయము(=భక్ష్యము.) ‘మహావిషంబులో నద్దిన పర్యాయంబు’ అహల్యా. అని శ్రాను.
శ. ర. మలో (1) వానఁబ్రహ్మ, (2) భక్ష్యము, అని యర్థములు కలవు. భక్ష్యార్థమున అజన
మున వాడుక.

ఒడమె (ధనము.) ‘ఒడమె గల వెడఁగు నైనను | పుడమిం గలవార లెల్ల భూషింతురు’ -
ఒడమె యని యలంకారమునకు అజనములో వాడుక.

ఎరియు (=మండు) - ‘మనం బెరియఁగ నసహ్యపడున | న్నరుఁడు దెవులు లేని వేదనం
బడు నధిపా.’ అజనములో ‘ఎరియు’ అనఁగా మండుట,

సావి (= బీగము, తాళపుం జెవి. కుంచిక.) ‘తిరుసావుల వైచితిమి.’ ‘బీగములు వైచి
పరిలము కావించితి మనుట.’ చె. మల్ల. విప్ర. 5(12).

‘సాపడి’—, 2(38) (వైష్ణవ సంప్రదాయమున వచ్చిన యజన పదము, భుజించి యనుట).

మొరము [=చేటు]—‘గురుసేవ కోరితి చేతఁబూని, దురహంకారము పొట్టాడదంచి, ... శ్రీ
మారామానుజుల తిరుమంత్ర మనే మంచి మొరము నానించి, దురంతపుకామశ్రోధము పొల్లుగాఁ
జెరిగి, ...’ భక్తిబోధక గువ్వపాట.

నంజా [విషము.] ‘నంజామరిచ్చాన్’ ఇది విషహరమైన యొకయోషధికి అజనపేరు.
‘నంజాండస్వామి’ - శివునిపేరు కన్నడము; నాలుకబంతి వ్రేలఁబడి నంజాన దోఁగి - మను.

పూర్వకపులు ప్రసక్తి యున్నను లేకున్నను అన్యభాషాపదములను తిమాషా చేరినట్లెల్ల
ప్రయోగించుచుండిరి.—అందు కన్నడ పదములకు శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యము ‘విజమాడు దేవర’
లోనగు సీసపద్య మొకయుదాహరణము. హిందుస్థానీపదములకు పెద్దనగారే యున్నారు.—
‘సకుటుంబముగ వీరి చరమశైలము చేరు | కుహిసాంకు దుముదారు దొరయనంగ.’ మను 3(54).

‘ఘనీ మీఱన్ సురధాణ నిండుకోలువై కూర్చున్నచోన్.’ అని హరవిలాసము పీఠిక.(22)

పనీ [=ఆరికిలి, అజనమాట.]

‘బ్రబలపన్నగవలరాజ్య పట్టభద్రుఁ | డెన్ని పసి వీడ నొక ప్రక్క నిన్ను మెసవి
లేడు పొన్నుని యనకున్న వాడుగాన | దళిత పాంథవిహార కీతలసమీర-’ కవ. 4(82).

ద్రావిడజాతీయభేదము—సంధ్య విరహోద్దీపకము కాదంటు.

‘చరమసంధ్యా సమయము విరహిణులకు మదనోద్దీపక మని వర్ణించుట ద్రావిడ కవి సమయ సిద్ధిమే గాని సంస్కృతకవిసమయ సిద్ధిము కాదు’ - అని ఉపో. అందులకుం బ్రదర్శిత మయిన యుదాహరణము ‘తామరసాస్త తామ్రముఖి’ ఇత్యాది పద్యము. ఇదియు విజాతీయము కాదు, సంస్కృత కవీంద్ర సంప్రదాయోపదిష్టమే, కనుఁడు.-

(1) ఆర్యా సప్తశతి. 592 శ్లో. సాది 9 అవతారిక - వియోగిన్యాః సాయంత్రనసమయః
అత్యంత రుఃఖద ఇతి నాయికా సఖీం వక్తి:-

‘సాయం రవి రనల మసా | మదనశరం న చ వియోగినిచేతః |

ఇద మపి తమస్సమాహం | సోఽపి నభో నిర్భరం విశతి.’

టీక:- ‘సాయమితి; ఆత్ర స ఖీతి - పదానుపాదానం తావద్వర్ణోచ్చారణైఃప కాలాతి
పాతో భవ తీతి భావిసాయంత్రనసమయ స్యాతిరుఃఖదత్వ మి త్యావేదయతి.’

(2) ‘పరిపతతి పయోనిధౌ పతజ్జః | సరసిరుహో ముదరేషు మత్తభృజః |

ఉపవనతరుకోటరే విహజ్జః | యవలిజనేషు శనైశ్చనై రనజ్జః’ - భోజ ప్రబంధము.

(3) ‘పతతి రవి రపూర్వ వారిరాశౌ | హృది పథకిన్య యథాత్తిభూర్హృతాశః |

ప్రసరతి చరమాం తమఃప్రరోహః | ప్రతిపద మన్య యథా మనోవిమాహః’ సు. ర.

ఈ చెప్పినది పురుషునికి మాత్రమే వివక్షిత మనఁగూడదు; కనుఁడు:-

(4) ‘గాఢం ప్రాథాంగ నాభిః సురత రత మనస్సమృద్ధోత్సారితాత్మం

ముగ్ధాభి స్సృస్తనేత్రం రతిసమరభయం చింతయన్తీభి రేవ |

పాన్ధానా మజ్జనాభిః సనలిల నయనం కూన్యచిత్రాభి రుచ్చైః |

కప్తం దృష్టౌఽస్త శైలంభృశ మభజ దయం మణ్డల శ్చ్చభానోః.’ సుర. భా. 476 (72).

(5) ‘అరుణకిరణ కేసరాభిరామం | వరుణవిగ న్తరలమ్పి భానుబిమ్బం |

త్రిభువన విజగీషుణాస్త్ర మబ్ధాత్ | ప్రసవ ఇవ ప్రసవేషుణా ప్రయుక్తమ్,’

(6) ‘అపూరితే సంధ్యారాగేణ తీవ్రోక్తే, కసుమాయుధానల దవ్యామాన హృదయసహస్ర
ధామ ఇవ జనితమానినీనయనవారిణి విస్తార్యమాణే తరుణ తరతమాలత్విషి తిమిరే,’ కాదం.

(7) ‘జోకకామిని కరుణకూజితే విరహిజన మనోదుఃఖే వికచ దళారవిన్ద మరన్ద నిష్యన్ద
సుగన్ద గన్దవహోనన్దిత దళదిశి ప్రరోషసమయే, వికసిత కసుమామోద ముకుళిత మానినీ మాన్ద్ర
హోనోచనమాస్తే కసుమాయుధే,’ కాదంబరి.

రసతరంగిణియందలి నిబంధనము

శృంగారస్య ఉద్దీపనవిభావః | తత్రధరతః -

‘ఋతుమాలాలంకారైః | ప్రియజన గాన్ధర్వకావ్య సేనాభిః

ఉపవన గమనవిహారైః | శృంగార స్సముద్భవతి.’

చంద్ర చంద్ర నాదయ ఉహనీయాః | యథా—

'సంధ్యాశోణామృతజవనీకా, కామినోః ప్రేమనాట్యం,
నాన్దీ భ్రామ్యద్భ్రమరవిరుతం, మారీషః కోఽపి కాలః,
తారాః పుష్పజ్వలి మివకీరక్, నూచయక్ పుష్పకేసోః
నృత్యారమ్యం, ప్రవిశతి సుధాదీధితిః సూత్రధారః.'

అపూర్వశబ్దములు.

రూపము.

'ఈవికీ రూపశబ్దమును (సమాహవాచిని) తఱచుగా వాడుక చేయు నలవాటు గలిగి యున్నది.' అని యుపోద్ఘాతము. (తఱచుగా=వాడుక చేయుట=ఆలవాటు); ఈ ప్రతిపాదనయొక్క యుద్దేశ్యమేమో వాచ్యభంగిగా నిరూపితము గాను. ఆముక్తమలో ఈశబ్దము మూడుమాటలులే వచ్చినది. ఇంతగ్రంథములో ఇంతమాత్రమే తఱచుదా? ఆలవాటా? ఇది ఇతిరీతి వు లెవ్వరును ప్రయోగింపని వనికూర్చిన పదములపట్టికలో పఠితము. చూ. అనుబంధము. ఇతిరీతి కావించిన దీని ప్రయోగములను పట్టికావిమర్శలో ౧౫ టీని ప్రదర్శించియున్నాడ. అందులో ఇంగుంటోలే నిరంకుశోపాఖ్యానకీని దీనిని మూడుమాటలు ప్రయోగించినాడు. నిరంకుశముందు 421 పద్యములు; ఇంగురమారమి 872. అందువలన ఆతఱచును ఆలవాటును గుణితముచే ఇక్క వికన్న ఇను మడుంగులు గలవారునుం గలరు. కాన నిరంకుశకవీయే ఆముక్తమును గావించి యుండునా?

తృణతా.

మఱయు ఆముక్తమాల్యద మనుకారప్రణీతము కాదను నుపోద్ఘాతి విస్తరములో - 'తృణతా=ధనువు - మొదలగు సంస్కృతపదములుగాని 'తెండి' (శయించి) మొదలగు సాంధ్ర పదములు గాని మాటుమాలవి. వీనిఘంటువులయందును గానరానివి. సామాన్యముగాఁ గవు లెవ్వరును వాడెయ్యనం దిట్టిపదముల నుపయోగింపరు' అని ప్రతిపాదితము.

ఇంగు తృణతాశబ్దమును (చూ. అనుబంధము), గోవిందాంతర్వాణి రుక్మిణీపాణిగ్రహణ మందు రెండుమాటలును, అభినవ కాలిదాసుఁడు చింపూభాగవతమున రెండుమార్లును, ప్రయోగించియున్నారని పట్టికావిమర్శముందే తెలిపియున్నాడను. అయినను. ఇంకనుం, ప్రయోగా దికమును చూపెదను.

'కావ్యేషు మాఘః కవికాలిదాసః' అని యాభాణకము.

'దణ్డినః పదలాలిత్యం భారవే రర్థగౌరవమ్.

ఉపమా కాలిదాసస్య మాఘ స్త్యేతే త్రయోగుణాః' అని యొజ్జలయాదేశము.

"జైనమేరుతుక్తాచార్యేణ 1861 సంవత్సరే ప్రణీతే ప్రబంధచిన్తామణౌచ - 'ఆధ శ్రీ భోజరాజః శ్రీమాఘపండిత విద్వత్తాం పుణ్యవత్తాం చ సతిత మాకర్ణ్య, తద్దర్శనోత్సుకతయా రాజాదేశైః సతతం ప్రేష్యమాణైః శ్రీమాలగరా ద్ధిమసమయే సమాసీయ, సబహుమానం భోజ నాదిభిః సత్కృత్య, తదను, రాజోచితా నివసోదాక్ దర్శయక్ రాత్రావారాత్రికా వసరా నంతరం సన్నిహితే స్వసన్నిధే పల్కశ్చై మాఘపండితం నియోజ్య, తస్మై స్వశీరితౌ ముపసీయ ప్రియాలాపం శ్చిరం కర్వాణః సుఖం సుష్యుప.' " అని శ్రీజయపుర మహారాజాశ్రిత శ్రీపండిత వ్రజలాలపుత్ర శ్రీపండిత దుర్గాదాసుని మాఘకావ్యోపోద్ఘాతములో, సిద్ధిచరితము.

‘తస్య శ్రీభోజభూపాలశాలమిత్రం కవీశ్వరః ।
 శ్రీమాఘో నవనో బ్రాహ్మీస్యనవః శీలచందనః ।
 విదంయగీనలోకస్య సారసారస్వతాయితమ్ ।
 శకుపాలవధంకావ్యం ప్రశస్తీర్యస్యకాశ్వతీ,
 శ్రీమాఘోస్తాఘధీః క్లాఘ్యః ప్రశస్యః కస్యనాభవత్ ।
 చిత్తజాడ్యహరాయస్య కావ్యగచ్ఛోర్దివిప్రుషః.’

ఇట్లు విద్యన్ను తింబడనిన శ్రీభోజరాజభూజిత సిద్ధర్షి చరిత్ర ప్రశంసిత శ్రీమాఘకవి ప్రయోగముం బ్రదర్శించెదఁ—

‘స్వగుణై రాఫలప్రాప్తే రాకృత్య గణికా ఇవ ।
 కాముకానివ నాశికాం న్నితతాః సహసాఽముచత్.’ 19(61).

ఇందులకు- “త్రిషు స్థానేషు మధ్యేషు నతాః త్రితతాః కాత్తాణి । ‘పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయా’ మితి తత్వమ్’ అని మల్లి నాథ టీక.- ఇందుపై జయపురరాజకీయ పాఠశాలాధ్యక్షక శ్రీశివ దత్త పండితుని జ్ఞాపిక. — “(1299) శకలిఖిత పుస్తకే తు ‘తృణతా’ ఇతిపాఠ ఉపలభ్యతే । అత ఏవ ‘తృణతా తృణత్యే కార్తృకేపి చ’ ఇతి హైమకోశ వ్యాఖ్యానసరే కార్తృకార్థే ఇమ మేవశ్లోక ముదాహృత్య వల్లభ స్తు ‘ధనుషి త్రిషు నతాః త్రితతాః’ ఇత్యానా । ‘తత్త్ర గణికాపక్షే తత్వంచిన్త్య’ మిత్య సేకార్థకైరవాకిర కాముడి.” అని. ఇందువలన నుదాహృత మాఘశ్లోకమందు ‘తృణతా’ అనురూపంబునం గలదనియు, అది హేమవల్లభాదులచే నుపాత్త మనియు, విశద మగుచున్నది. సిద్ధర్షి చరితమువలన నీపదము సారస్వతసార మనియు, చిత్తజాడ్యహర మనియు, తెల్లమాయుఁ గ దా, ఇప్పుటికేనియు దీనికి నిఘంటువు లే దను వాడు శమింపదా? హేమముకన్నను నిఘంటువా? అయినను, ఇంకినుం బ్రదర్శించెదఁ—[ఇట త్రితతా శబ్దమునకు ‘తృణతా’ రూపము పుషాదరాదిత్వసిద్ధ మనియు, గణికావి శేషణముగా త్రితతాశబ్దమును మాఘకవి యుద్దేశింపలే దనియు, నెన్నఁదగును.]

‘త్రితతా-a bow’ ఆప్తి నిఘంటువు. ‘తృణతా తు ధనుష్యపి’ నానార్థరత్నమాల.- దానికి పుదురి వాందారిపాపన కాస్త్రులవారి టీకః—‘తృణతా ధ్వజీ. ఇది ధనుస్సునకును-అపిశబ్దము వలన తృణభావమునకును పేరు’ అని.

ఇంకనుం జూడుఁడు.— ‘తృణతా తు ధనుష్య పీఠి భాస్కరః.’ ‘ధర్మో నాతృణతా స్త్రియామ్ । ఆస్త్రియాం చాపధనుషా విలి వైజయన్తి’ అని బాలభాగవత టీక. ‘స్థావరం తు ధనుర్గుణి । శరా వాపోధనుః స్త్రీస్యాత్ । తృణతా త్రితతాపిచ.’ అని త్రికాండశేషము.

ఈతరున మాఘపండిత - హేమచంద్ర - వల్లభ - మల్లి నాథ - భాస్కర - వైజయన్తి - ఇరుగవదండనాథ - ఆత్మ్యాది మహావిద్వాంసుల సమాదరమునకు భాజనమైన (ఇందు రీగరు నిఘంటు కారులు) యీనుడువును జనసామాన్య పండితమ్మ న్యాకులభ మయిన యమ్మకంపుమడువును ఆముక్తమాల్యదాతీర్థకముగా ఆంధ్రలోకమున కెల్ల గంగార్పురమును ధగీరఘండునుంబోలె, తెచ్చి యిచ్చిన మహాపురుషుని వేషోల్లం బొగడం గానక, ఈమడువును ఇవురంగొట్ట సమకట్టుటయు, దీనిని సుప్రాపము చేసినవానిని కాకవి యని కేకిరించుటయు, పైగా, కాకవి కావుననే కృష్ణరాక్షసరే యని బూకరించుటయు, సమంజసము గాదు.

ఆముక్తమాల్యదాకవి కావ్యధనుర్లతను త్రివక్రకుంభోల్ని 'పిడికెడు' పద్యమును [1(8)] రచించునప్పుడు 'త్రిపు స్థానోపనతాః త్రిణతాః కాఙ్కాణి' అను మాఘటికా వాక్యమును స్పరించుచుండే ననియుం దోచుచున్నది. ఆపద్యము—

'పిడికెడు కానుగొప్పఁ గని ప్రేమఁ ద్రివక్ర సమాంగిఁ జేసి తే,
బిడికెడుకానుఁ గొప్పఁ బయిఁబెచ్చు నుణంబును గంటి నంచు, నే
ర్పడర నిజత్రివక్రతయఁబాపఁగ మ్రొక్కెడునా సుమాలిపై
జడిగొన నమ్ము లీను హరికావ్యధనుర్లత గాచుఁ గావుతఁ.' 1(8)

[ఇందు—'నేర్పడర' ఇత్యాదిపాదములో యిదికి కపాలమోక్షము అయినది. 'చొప్పడఁగ' అని పఠించిన ఇంకను ధూమిమీఁదనే యుండును.]

'తెండి' - ఇదియు మాఱుమూలపద మంట ? ఇది ముక్కు తిమ్మనార్యుని ముద్దుఁబలుకు. 'నందిని యెట్లు నాకుచుం బచ్చికఁ చెండి యున్నయది భామిని వేలుపుటాపు చూచితే.' పారి. 4(95). దీనికిని ఆక్షేపమా ! ఇక నాంధ్రభారతికి గతి యేమి ? ఈబ్రాహ్మణ్యముం జూడుఁడు.—

'తెండుట. V. N. To Sleep నిద్రించెను. D.'

ఇట D అనఁగా మామిడివెంకయ్యప్రణీత మయిన యాంధ్రదీపిక. ఆయన ఈధాతువును కవనముందు చూచియే నిఘంటువున నెక్కించె నన ఈ బ్రాహ్మణ వాక్యములం గనుఁడు.—

The Dipica gives a mere selection of the words used in Telugu Poetry. The ordinary Telugu of common life is but slightly noticed.

'తెండు. దే. అ. క్రి. పరుండు శయనించు (చూ. తేఁడు)' శ. ర.

'తేఁడు. దే. అ. క్రి. తెండు, శయనించు 'గీ. అతివ పూర్వోద్యుతః దదత్త కాలఁదేడి... (గొన్నిప్రతులందు 'తెండి' అని పాఠమున్నది.) ఆము. 5, అనియు, శ. ర. ఆంధ్రవాఙ్మయమును సేవించుచు, ఈ తృణతా తెండులను ఎగ్గించుట, పెరుఁగ న్నముం దినుచు అందలి మీఁగడను నుద్దేశితక యని పాఠమై చుటగా నున్నది.

ఉపోద్ఘాతములో ఆముక్తమాల్యదకు కృష్ణరాయప్రణీతత్వము స్థాపించుటకై అందులోనివి 'కన్కిసరు' 'హిండిత' శబ్దములు కన్నడపదము లని వ్రాసఁబడియున్నది. వానిలో - 'కీసరు' నకు ఇందలిపద్యము:—

క. ఒసఁగి రగస్తూర్జయములం గొసరి జనుల్ వార్ధిసరు గ్రోలితి, వీనిం

బసికై చూ కి మ్మని క. నిక్కిస రుడుగం గావ నప్పగించెడు మాడ్కిక.' 4(175)

'కీసరు' మదరాసులోనే కలదు. శ. ర. మనందునుం గలదు. బ్రాహ్మణోత్తమలయిన మదరాసు వెలనాటివారియిందల్లో వాడుకలో ప్రసిద్ధము. మఱి 'కన్ను' తెనుఁగే. ఈరెంటి సమాహారము ఆంధ్రజాతీయము గా దనియు కన్నడజాతీయముమాత్రమే అనియు వాదింతురేని అడియిట 'కన్కిసరు' అని ఇత్వంతముగా నుండక 'కన్కిసరు' అని నత్వయ్యక్తముగా ఆంధ్రీకృతమై యున్నది. పెద్దనగారును దానిం బ్రయోగింప నర్హులే. వారు నందవరపురవంశోత్తంసులు. నందవరీకులు బల్లారిజిల్లావారు. బల్లారిజిల్లాలో కన్నడభాషయు ప్రచురమే; అన్యదేశీయలను పెద్దనగారు ముట్టినవారు గారు.—'నకుటుంబముగ వీఁగి చరమశైలముఁజేరు. తుహినాంకురుము దారు దొరయనంగ' - మను. 3(54) ఇట 'దుముదారు' అనునది హిందుస్తానీపదము. [దుముదారు

దొర యనఁగా నేనానాయకుఁడు అను మనుచీక సరిగాదు. 'నేనాపృష్ఠనాయకుఁడు' అనవలయును. చూ. త్రాసు. మిశ్ర. నిఘం. 'దుముదారు...The rear of an army.']; దానిం బ్రయోగించినవారు స్వదేశీయమునేల ప్రయోగింపరు? ఇందుకై 'కనరా' వాఁడే రావలయునా? అతఁడును తరములబడి కనరా వదలినవాఁడే. ఈయుపోద్ఘాతములో 'పద్దనాడులవలన రచింపఁబడలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.' అని యొక వాక్యముకలదు. 'వలన' ప్రత్యయము కర్తను జెప్పట 'By' ఆంగ్లేయభాషా మర్యాదగాని ఆంధ్రభాషాసమ్మతము గాదు. ఎట్లన - By=వలన; 'బీవై తై వలన,' 'బీవై తై వలన' అని ఎద్యుకేటెడ్డు ఆంధ్రుల బాల్యపాఠము. ఈప్రయోగముచే ఆయుపోద్ఘాతము రచించినవారు ఆంగ్లేయులే యని సిద్ధాంతి మగునా? 'కన్కిసరుచేత,' ఏతత్కవి తులువరాయఁడే అగు నేని 'పదింబది' చే పింగళినిరూపయు చేమకూరి వేంకటపతియు అజన లని సిద్ధాంతముకాదా; వాస్తవమున మదరాసు 'కసరు' 'కన్కిసరు' గానేయుండి-నేతు వన రామనేతువు, ఆలయ మన శివాలయము ఇత్యాది వ్యవహారిములందుంబోలె 'కస' రని సంక్షేప్తమైనదా. దృష్టితాఁకుడు అర్థము. దృష్టితాఁకుడు సంక్షేపముగా దృష్టి యనఁబడును గదా. ఇందు తాఁకుడు పోయి దృష్టి నిలిచినది. అందు కిన్ను పోయి కిన్ను నిలిచినది. ఇందువలన కన్కిసరు రాయనిదే యన వలనుపడదు.

హిండితము.—ఇది హిండిత వానుటకు కన్నడమా? చూ.

'ఖండితపూగీనాగర | ఖండంబులు ఘనశిఖాంకి ఖండంబులచే

హిండితములు గావించి య | ఖండ స్థిర భక్తి నొసఁగి కదలె చెలులతో.'

ఈ పద్యములో ఆ యొసఁగిన వస్తు వేదో లేదు. వాఁతలలో మాత్రీపోయినది. గావలయు. 'హిండిత మగు తాంబూల మఖండ' అని పఠించినయెడల తాంబూలము దొంకును. —[టిక. హిండితములు గావించి = కలియఁగూర్చి.] ఇందే 'పరిహిండితంబును' 'హిండన' యుం 'గండ పెండెరంబునం బాడము నఖండ ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మజ్జిపండుల వడువు గల మడమల బెడంగుపడి భావి నిజకమతావతార సూచకంబులుంబోలె గొడమ తాఁబెళ్ల మేళ్ల నగు మీఁగాళ్లతో' - 6(98). [టిక. - మండలంబునక = సమూహముచేత - పరిహిండితంబులై.]

'కొండయుఁబోలె భక్తి వల | గొంచునె వాఁడు నిజదుమధిమీ

హిండన వ్రాలుపాకలపు | శేనుఁగువోలె నొసల్పదంఘ్రులం

దుండ రొడ ల్లహగిరులు | హోరనఁ బ్రస్తుతివ్రాల్' - 6(47)

[టిక.—భక్తి=చుట్టు తిరుగుటయొక్క - హిండనక=ఆవృత్తిచేత.]

మను 4(60) లో 'వెండికొండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బాండుప్రభలు నిండ.'

[కర=కిరణములయొక్క - హిండనంబునక=వ్యాపనచేత.]

శ్రీకాలహస్తిమాహాత్మ్యములో [దానిని రాజు తల గొరిగింపఁగా దానిశిరమునం దద్యుత్సలుఁడు పరమశివుఁడు హస్తమును ఉంపఁగా,] 1(52, 53)

ఉ. 'పల్తిన నింద్రబాలగురుఁ | దెల్తినబర్హ మనంగ, మన్మథం

దెల్తిన పువ్వునింటిమద | మెల్తినతుమైద పిండునారి నాఁ

జీత్రజరాజ్యలక్ష్మీ కథి † షేకము సేయ శివుండు కాంతకై

యైత్రిన నీలవంధరుచి † హిండనమో యన నద్భుతంబుగాఁ;

క. 'నెఱి మిగులఁ గలిగి నలువై తఱచె మదనప్రతాప దావాగ్నిశిఖిక'

మెఱయు నవధూమ మనఁగాదెఱవకుఁ గచభరము వచ్చెదేవునికరుణఁ.'

మరియు దశావతారచరిత్ర - సృసింహావతార కథలో—

'చండవాతోత్థ భూరజోహిండనమునఁ గొండమెందునఁ గదలక యుండు దైత్య

మండలేంద్రుని దేహ ముద్దండముగను గండకందూతి నొరయువేదండగణము.' పు. 29

పారిజాతాపహరణచంపువు (3 పు.) - 1(13-14) లకు నడిమిగద్యలో—'ప్రచణ్డ భుజ దణ్డ చణ్డ మాకర్ణపణ్డలిత కోదణ్డ హిణ్డమాన కాణ్డప్రకాణ్డ తాణ్డవాడమ్మరొద్దణ్డ ఖణ్డీతారిముణ్డ పుణ్డరీక ఖ(మః)ణ్డ మణ్డీతాఖణ్డ భూమణ్డలః'—

'పక్షిణ ఆహిణ్డని' స్వప్నవాసవదత్త; 'ఇతస్త తోహ్యహిణ్డనై;' మృచ్ఛకటి.

'ఆత్మాత్మంత కతోరమూర్తులు మహీ † హాలాహలజ్వాలధూ

మృశ్శశుల్ భుజదండ హిండితకుతా † రప్రాసఖడ్గాల్లా

రశ్మిప్రాతముతోడ వెల్వడిరి రు † ద్రహూరగాత్రంబునక'

గూత్తాండాగ్నివనీ (?) పికాచగణర † త్తోభూతచేతాశముల్.' వరాహ. 5(106)

'మందువా బెడందకోట † మాచురాదిమేదిని

మండలేశ్వరస్తుతాస † మానమానుషోదయా

భండనాజితప్రచండ † పటహ (వాద్య?) నిస్వనార్భటి

హిండితాప్తదిక్కుడుం † యీశ్వరాత్మసంభవా'—, —1(154)

'సంధ్యాతాండవ చండఖండపరశు † స్నాయజ్జటామండలీ

సంధ్యాహిండిత గాంగభంగజమిథ † స్సంఘర్ష పుంజీకృతా

వంధ్యారావ ఘుమంఘుమోన్నతినదృ † గ్వాలలపుణ్యాకృతీ

వింధ్యత్పైధరకుటకోటివిచరి † ద్విద్యేషియోషిత్తతీ.' కవలయాశ్వ. 4(217)

'తాండవఖలనోద్దండ ఖండపరశు జటామండలాగ్ర హిండమాన పుండరీక' 1(17)

'హిండనము. సం. వి. ఆ. న 1. వ్యాప్తి., 2. భ్రమణము; 3. మరతము,' శ. ర.

'హిండితము. సం. విణ. (ఆ. ఆ. ఆ.) వ్యాపించినది.' శ. ర.

'హిండనము N. S. spread, extension, wandering; వ్యాప్తి, ప్రసరించు డము, తిరగడము, (హిండనము, రెఱే, లేఖనే, §Sc) Swa, 4(60) 'వెండికొండ' [ఇత్యాది పూర్వోదాహృతము.] Calahasti mahatya 1(60) 'నీలచి హిండనమో యన.' A. 6(58) 'నిజద్రుమభ్రమిహిండన వ్రాలు పాకలపుటేనుఁగునోలె'—ప్రాణ్యము.

'హిండితము - వ్యాపించే, తిరిగే [ఇట్లర్థము వ్రాసి ప్రానుదొరగారు అందులకు తారాశ కాంకవిజయము 1(65), విసుచరిత్ర 11(60) అను సంఖ్యలతో 'హిండితకీర్తియుక్తి', 'మదాకర వంశ హిండితంబు' అను ప్రయోగములను, ఆముక్తిమాల్యదలోని 'ఖండిత పూగీవాగ' రేత్యాది పద్యమును - ఉదాహరించిన్నారు.] [హిండితములు గావించి = సప్తేశ్వరముచేసి అని వారిటిక.] అతారాశకాంక పద్యము:—

‘పండిత మండలీహృదయః † పంకజభానుఁడు బుచ్చికృష్ణయః
ర్యంఁడును సీనమారమణి † యుక్త దొరి నోమిన నోముపంటగా
హిండితకీర్తియుక్తి జని † యించెను నేంకటరాఘవాధ్యక్షీం
ద్రుండు విభాసమానగుణ రుంద్రుఁడు వంగలవంశ చంద్రుఁడై.’

ఆ వసుచరిత్ర ప్రయోగపాదము:—

‘మాణిక్యపారంబు లాణిముత్యములు సు | మివి మదాకరవంశ హిండితములు 6(87)

[దీనిటిక. — ‘ఇవి - మదాకర = నాట ఆకర మైన - వంశ = వలమందు - హిండితములు సుము
= ప్రవర్ధమానములైనవి సుమాయనియర్థము. మత్ = వాసంబంధమయిన - ఆకర = గనులయందును -
వంశ = వెదుళ్లయందును - ప్రవర్ధమానములైనవి - అని యర్థాంతరము.’]

‘మన్తథః—సఖే సాంఖ్యాయన, విప్రలబ్ధోఽసి పూర్వేద్యు రగ్రభోజనసముత్సాహీన
యన్నదృష్టం దర్శనీయం త్వయా.

‘విదూషకః—వయస్య, క్వయా తావత్ ఆమధ్యాహ్నం వృక్షంవృక్షం ప్రతి హిడ్డమా
నేన బుభుక్షా పరికుమ్మముఖేన సమాసాదితం సాహిత్యమ్.’ రతిమన్తథ.

‘నారదః - దమ్ముతో రసురక్తయోరపి మిషాత్ సంపాదితం వాకలిం

ప్రకాంతం సహసా నియుద్ధ మథవా భిక్ష్యోత్సుకై ర్బాలైకైః

ఉత్తోవాథ చతుష్పథేఽభిపతతో యోధుం విషాణోద్దురాక్

పశ్య న్నిర్వృత మానసోఽనవరతం హిడ్డే మహీమద్ధలే’ —, — ఛా.

‘విదూషకః - వనరాజి మ్మహిడ్డలే అటవీతోటవీమ్,’ శాకుంతల.

‘విదూషకః - (ఛా) త్వం తావత్ అటవీతః అటవీ మాహిడ్డమానః నరనాసికామిష లో
లుపస్య కస్యచి జీరర స్య ముఖే నిపతివ్యసి’—

‘అవివృత్తేన వాయుమణ్డలికా | ఖురవద్ద తాణ్డలిత ముణ్డళితమ్

భుజద్ద వద్దలిత చద్దధను శ్చ్యుతకాణ్డ హిడ్డిత వికుణ్డజమ్.’ ఆచ్యుతరాయ 4(17)

[టిక. — కాణ్డ ర్బాణ్డరిణ్డితాః దూరతో నిరస్తాః వికుణ్డా క్షిప్తకరాః గజాః య

స్త్రిం స్తత్.] ‘త్వం తావత్తోఽప్రాహిడ్డసే.’ ప్రతిజ్ఞాయోగవరాయణ.

హలాయథుని కవిరహస్యమునందు—

‘హిడ్డస్థై యే మృషా రాత్రా పరస్త్రీషు హిడ్డన్తి యే |

హేడతే నీతిసంపన్నో బానవా నపి తా నసా.’

‘అయి కురగ్గి, కిమకాణ్డ మితస్తతో హిడ్డసే’ యశ స్తిలక. 2(850 పు)

ఈ ప్రమాణములన ‘హిండితములు’ అనుపదమునకు ‘వ్యాప్తములు’ అని యర్థమనియు,
‘శకాంక ఖండంబులచే హిండితములు గావించి’ అనగా ‘కర్పూరపుఁ దునియలతో’ మిశ్రము
చేసి’ అని భావ మనియు, స్పష్టము. ‘ఖండములచే’ అను పదమందలి ‘చేత’ ప్రత్యయము కర్తను
తెలుపుచున్నది. ‘హిండితము’లో కర్తార్థ మందుక్తప్రత్యయము. ‘హిండితము’నకు ఆవృత్తన్న
కర్తాటకపదముగా ‘కూర్చుట’ యర్థ మేని ‘ఖండంబుల ఘనశకాంక ఖండంబులనుకా’ అని ద్వితీ
యయేని ‘ఘనశకాంక ఖండంబులతో’ అని తోడతృతీయయేని ప్రయుక్త మైయుండును. మఱియు,
అన్యదేశ్యమునకు ‘పరి’ యని యుపసర్గసయితము వచ్చునా? ‘వంశహిండితంబులు, “జటామండలీ

సంధ్యాపిండిత గాంగధంక' అను స్థలములందు సంస్కృతసమాసములో ఇది యెట్లు చేరును. అకర్ణాటకకవిసాధారణమును అగు నీపదముచే కర్ణాటకకవిని సాధించుట శక్యముగాదు.

శైలి

శైలి.—ఉపోద్ఘాతముందు అముక్తశైలిపరీక్షలో 'ఈగ్రంథకర్తవలె నింతగాఢ సంస్కృతము నెవ్వరును వాడుక చేయలేడు,' అనియున్నది. అందులకు తార్కాణముగా (1) 'స్వందనశీత', (2) 'అద్ధావాగ్విబుధ', (3) 'చనికాంచెక్' - అనుపద్యము లుదాహృతములు.—ఇటు గాఢత్వమున ప్రాప్తిపూర్వక సమాసభూయిష్టత్వము, దీర్ఘ సమాసము లున్నను లేకపోయినను పద్యమందు సంస్కృతశబ్దములే మిక్కుటముగా పిక్కుటిలుటయా? మఱి 'స్వందనశీత' వంటిది పాదమెల్ల నొక్కటే దీర్ఘ సమాస మయినసీసము ఇదిగాక యీగ్రంథమందు 'భవటత్పయోబి' 1 (3) అను గరుడస్తుతిపద్య మొందు కలదు. ఇంచుమించుగా పద్యమెల్లను ఒక్కటే దీర్ఘ సంస్కృతసమాసముగా నున్నట్టిది, 'చనికాంచెక్' వంటిది, ఇందు 'కాంచెన్వైష్ణవుడు' 6(15) అను నది ఇంకొక్కటియే కలదు. ఈరెండవది మాలదాసరి దఱిసిన 'వటశ్శై' వర్ణనము. 'అద్ధావాగ్విబుధ'ము వంటిది సంస్కృత బహువ్రీహులు గుప్పించినట్టిది యీగ్రంథమున మఱిలేదు. ఒక్కొక్క పెద్దపాదము రెండేసి సంస్కృతసమాసములుగా విఠిగినట్టి సీసములు ఇందు రెండు మాత్రమే కలవు. అవి 'మరుదూఢమలయాహి' 5(118) అను తుమ్మెదలవర్ణనము, 'క్షౌవకారక్త' 5(110) అను చిగురాకువర్ణనయు; ఇతరకవులు పెక్కురు ఇట్టిగాఢభంధంబులం గవనము చేసెయ్య న్నారు. 'అద్ధావాగ్విబుధ'మువలె ఏకవర్ణ్యమునకే విశేషణములకు పెక్కు సంస్కృతబహువ్రీహులు గలది మునుపులో 'చక్రైకాహుతి' 4(38) అని మృగయా త్పబ్ధ మృగచేష్టాగరిష్ఠ వన వర్ణన పరము కలదు. ఇట్టివి పెక్కులు పెక్కుగ్రంథములందు సులభములు. మఱియెవ్వరు నిట్లు ప్రయోగింప లే దనుట నామనస్సునకు వచ్చుచున్నది.—ఇంక కొన్ని యుదాహరణములను వాఙ్మయములోఁ జూపెదఁ—

'స్వందనశీత' వంటిది - మను. 1(25) 'అది యట్లుండె' నిత్యాదివచనము. పారిజాత 1(95) 'కృతకాద్రికందరా' 2(85), 'శీర్ణపర్వద్రు'; కైమినిభార. 2(4) 'స్నాటికమణి'; ఉ. హరి. 4(28) 'ప్రబల దంష్ట్ర', 6(266) 'మానిసిమంజాల', 6(269) 'గళితమదోదక'; హర. వి. పీఠిక 5 'కఠిన శుండాదండ', 6 'వేదండవదన', 3(30) 'గంగాప్రవాహ', 4(74) 'సంతానకద్రు', 5(38) 'నిర్ఘోరాంధఃకేళి'; మల్ల. విప్ర. 4(99). నిరంకు. 1(65) 'అభ్యాగతారాధ' 3(5) 'కఠినకాళియా కిర', 4(5) 'సరసీరుహ నవీన', 4(7) 'వదనచత్వర', 4(105) 'చామరగ్రాహిణి'; కాశీ. 2(126) 'దోర్దండ ఘట్టన'; భీమేశ్వర. 3(17). హంసవిం 5 ఆ. 'చండవేగోద్ధూత' నారా. పంచ. 1(35) 'త్రిభువనాలంకార', 1(48) 'వేదకాస్త్ర'; ఋతుచక్రము—ప్రథమారము. 146. వసుచ. 'లలి నాజనాపాంగ', 180. వైజయంతి. 'అంగజకృతాంతరంగ' 'త్యూరజ' 204. ముఖంద. 'సుర సాల', 243. రుక్మిణి. 'ఘనసార', 290 యాదవ. 'సురసాల', 289. తారాశ. 'నీలాంత జాల'; 293. మిత్రవిందా. 'వంజఘనాఘన';

వరాహ. 11(80); కళాశ్రా. 8(208) 'అమృతపూరాశ్చర్యతమ'; దశావ. 43. పు.(1)క్రిందిపంక్తి, 84(8.పం. క్రిం.), 207 (క్రిం), 254 (4వం. క్రిం). 'గంధర్వభామిని', 'వజ్రమాక్షిక రత'; 'హరిబింబరమా'; 'మదకల ప్రతిమల్ల'.

అద్దావాగ్విబుధంబువంటివి.—మను. 4(88) 'చక్రకైజాచుతి'; ఉ. హ. 6(116) 'ఈశ్వరాయ,' 6(115) 'కృష్ణాక్షాయ'; దశావ. 41 - పు. (6 పం. క్రి.) 'శ్రీమీనాకృతయేనమా.' భాస్క. రామా. కిష్కింధా. వర్షా. 381 'భృతశక్రాయుధం, 382 'యమునద్దంగము';

'చనికాంచెక' వంటివి—కళాపూ. 7(177) 'హేమంతంబంత' భార. విరా. 3(78) 'హరిస్రక్'. నన్నెకమార. 8(8) 'హరివాణి,' 8(46) 'ఫణభృన్నాభోత్తమాంగ,' 11(962) హరఫాలాంబక; ఋతుచక్రము, ప్రథమారము 170 చంద్రభాను. 'అంతదిగంత'; 192 చారి. 'తనరె వసంత' ఉ.హ. 2(27); 'గాండీవారావ'; క.క.ర. 6(107) 'కనిరంతర్నన్న', 16(218) 'ప్రస్తుత్య'; నిరంకు. 1(44) 'మాణిక్య'; తారాశ. 5(80) 'కనిరీకు'; చంద్రికా. 1(167), 3(68) 'అలసతిగాంచెజెంత', 'కలడత్యుక్కుట.' హం.విం. 5 ఆ. 'వరుణాకాగత', నృసింహ. 2(89) 'శ్రీ సునకుండుమ', 3(3) 'కనిరుగ్రాహ.''

'పాపాణకల్పతన' (అనగా కలకతను) గూర్చి విస్తరము పిమ్మట చెప్పెదఁ—దీనిని భేదించి యర్థముం బడయుటచే మెం డయిన బుద్ధివశలత కలుగును. గ్రంథము ధారణార్హ మగును, భృతము నగును. కలకతకు ఇమిడికయు, అభిధేయోత్కృష్టత్వంబును, అధికారము చాలమియు, కారణములు. ఉదా. 3 ఆ. (8) 'జగదుద్ధతికి' - 12 'వాడపహత' - (18) 'ఆకేశ భృజాడంత' - (64) 'ఏనవిద్యవలన' - అనువానియందు (8) లో అయిదు సూత్రములు శ్రుతి సాంఖ్యాదిదర్శన సిద్ధాంతములు ఖండనములును కలవు. (12) లో సుబాలోపనిషత్తు పరామృష్టము; (18, 64) లలో ఈశోపనిషత్తు పరామృష్టము. ఉక్తమూత్రాదివాఙ్మయము నెఱింగిన వారికి అవి గుబోధములు, హృదయంగములు, అనంద నిష్ఠ్యందములును; ఎఱుంగనివారికి దుశ్శోధములే. ఎల్లకాలమును 'రారానందవమారక,' 'ఓయమ్మ నీవమామడు,' అనియే పలుకుచుండవలయునా? అధికారికిని క్షేత్రావహ మయిన విస్సారకతినత దోషముగాని, అనధికారికి అధికారము నొసంగున దైన సారధూయిష్టతావినిర్దితమయిన యాముక్తమువంటి కతినగ్రంథము పుణ్యలభ్యము.

మఱి వైవాక్యసరణిలో నారికేళపాకముంగూర్చి ఉపోద్ఘాతకారుల యప్రీతి కనబడుచున్నది. 'పాకమా నారికేళపాకము' అనువాక్యధాటిలో నారికేళపాక మనుమాట నిందాగర్భముగా నున్నది. నారికేళపాకము నికృష్టమా? నైవధము నారికేళపాకము గాదా? నారికేళపాకము మహాకవిజుష్టము గాదా? నారికేళపాకము మనుచిర్రలో లేదా? ఈ క్రింది మల్లినాథ మారిగూక్తిని పరికింపుడు:—

'నారికేళ ఫలసమితం వచో! భారవే స్సపదిత ద్విభజ్యతే
స్వాదయస్త రసగర్భనిర్భరం! సార మస్య రసికా యథేప్సిరమ్.'

ఈ క్రింది శ్రీనాథ శ్రీహర్షలనూత్తల నరయుడు:—

'పనివడి నారికేళ ఫలపాకమునం జవియైన భట్టహ
ద్దుని కవితానుగుంభములు సోమరిపోతులు కొండఱయ్య లా
నని కొనియాడనేర; రది యట్టిద; లేజవరాలు చెక్కగీ
టివ వసవల్పు బాలకుడు డెండమునం గలగంగ నేర్పునే.'

‘మదుక్తి శ్చే దన్త ర్దయతి సుధీభూయ సుధియః
కి మస్యా నాను స్యా దరసపురుషానాదరభరైః
యథా యూన స్తద్వ త్పరమరమణీయాపి రమణీ
భవరాణా మన్తఃకరణవారణం నైవ భయతే.’

శ్రీమద్భగవద్గీతా తననైషధములో ముడు లేల పెట్టెనో తా నె చెప్పినాడు:—

‘గ్రంథగ్రంథి రిహ క్వచి త్క్వచి దపి వ్యాసి ప్రయత్నా న్నయా
ప్రాజ్ఞ మ్మన్యమనా మాతేన పతితీ మాన్సిక్ ఖిలః ఖేలతు,
శ్రద్ధారాధ గురు శ్శ్రద్ధాకృత దృఢగ్రంథి స్సమాసాదయ
త్యేతత్కావ్యరసోర్మి మజ్జనసుఖ వ్యాసజ్జనం సజ్జనః.’

ఈనూక్తి ఆముక్తమనకును జెల్లును. నారికేళపాకమయినచో రసము పంచపాత్రలతోను
టంబురతోను త్రాగవలసినదిగాఁ గదా యుండును. అనిరు జలుబు నేయును, గావునను,
కొచ్చెరపిప్పిని ఉమియవలసి యుండునుగావునను, ఆముక్తమాల్యదను నేను నారికేళపాక
మనను; మఱి యే మందు నన, పరిపక్వ పనస ఫల పాక మందును. తేటగాఁ జెప్పిన పనస
పండుపాక మగును, పంచమయిన గింజను కూడ త్యజింప నక్కఱలేదు.

మఱియు రాయవాదములో ఉపోద్ఘాతకారులు కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృవంశమును
వర్ణించుట పరమావశ్యక మనియు, ఆచార మనియు, అందువలన కృష్ణప్రభువు దానిని మానలే
కయు, ఆత్మశాస్త్రపరాజ్ఞులుఁ డయిన ధీరోదాతుఁ డగుటంబట్టి, దానిని తా నె రచించికొన నిష్ట
పడకయు, ఆవర్ణనను పెద్దనగారి మనుచరిత్రనుండి కైకొనె ననియు, నుపపాదించినారు. ఈవ్రాతే
నామదికీ నందకయున్నది. ఎట్లనఁగా—గ్రంథకర్త నిజవంశమును వర్ణించుకొనుట ఆవశ్యకముగాదు,
ఆచారమునుగాదు; నన్నయ్య తనరిండి తాతలపేర్లు భారతములో చెప్పకొన్నాఁడా? ఆచార
మయేని దోష మేల యగును? ఆచారపరాజ్ఞులుఁడు పాపికాఁడా? ఆచార మైనశాస్త్ర ఏల
దోష మగును? తన పెద్దల గుణాతిశయముం జెప్పట ఆత్మశాస్త్రమే? నిజవంశమును వర్ణించు
కొన్నవారెవ్వరేని కలరేని వారు ధీరోదాతులు కారా? ఆత్మశాస్త్రమాషితులా? ‘చతుర్విధకవితా
మత్తిల్లకాల్లసాని... పెద్దవార్య’ అని, ‘శతలేఖనిపద్య సంధానధారేయు ఘటికాశతగ్రంథ కరణ
ధుర్యు... నను బుధ విధేయు శుభిమూర్తి నామధేయు’ అని, ‘తనవలబ్రాహ్మణ... ఆవిరళజపః
హామతిత్వరు ... ఉభయభాషా కావ్యరచనాభివోభితు । ... సత్ప్రతిభాభియోగ్య ... మత్స్య
మరాధిపాచార్యు! నన్నపాత్యు’ అని, ‘వాణీం కాగభుజీ మజీగణత్’ అని, ‘మీమాంసే బహుసేవి
తాపి’ అనియు, గ్రంథాదులయందు వ్రాసికొన్నవారందఱు పామరులా? తిక్కనాదులగ్రంథ
ములలో నెం దయినను తదీయవంశవర్ణనములు కలవా? ఆత్మశాస్త్రపరాజ్ఞులు శ్రీరాయల
వారు తాము ప్రతియాశ్వాసాంతమునకు పద్యరూపముల అగ్గలికమీఱి ఆప్తోత్కర్షణం జెప్పి
కొనలేదా? ‘ఇధిరా దుదయోర్విధర తల్పిత్సవ్య కృత నవ్యోపాయనోష్టిష.’ ‘వీరభద్రజన జీవ
గ్రాహరాహూయమాణ... భుజ.’ ‘ఉత్కలానీకగుప్త దివిస్సృక్పటుయంత్ర కొండపలి హృద్వా
హాసి,’ ‘ఆంధ్రోక్తి యథార్థ నామ యవనాస్సహృద్ధి కంబావి... విఘాత క్రియాస్పద.’ ఇవి
ఆశ్వాసాంతపద్యముల ప్రతీకములు, అపద్యములను సమగ్రముగా చదివిన ఆయాత్మ శాస్త్ర
పటిమ బోధపడును.

ఇటు మఱియొక విశేషము— రాయఁడు నిజవంశ వర్ణనమును మనువునుండి తెచ్చికొని ననుట సరిగాదు. తన సభ్యులు ఆవర్ణనం బాడి రని ఆముక్తములో ఆతఁడే తెలిపినాఁడు. వారు పాడిన పాటను తయిన లోపలకుం దెలియుటకై యనువదించినాఁడు, కాని, నిజవంశవర్ణన కై తాను చెచ్చికొన్నవాఁడు గాఁడు. ఆ సభలో 'కృష్ణరాయనిలో' దివి కేగలేక వసుధ జీవచ్ఛవంబనంగ బ్రదికిన' పెద్దనయను ఉండుట సుఘటము గావున, ఆయనయే అందఱలో నుం దెద్దన గావునను, ఆయనయే తనకు గ్రుడ్డిపాతముగా నున్న యాపద్యములను బాడియుం డును. సభ్యులు పాడిరని కుయుక్తిగా మిథ్యయే గ్రంథమందు రాయఁడు చెప్పెనని వాదమేని, ఆప్రకారమున, కలయు మిథ్యయే కవనమును మిథ్యయే కావచ్చును. ఎవరి కృతియేని యగుఁ గాక రాయకృతి యని గ్రంథమందు నిబద్ధమై యుండఁ దీనియందు దోషములను పెద్దనయొండ నిచ్చునా? ఇందు దోషములు కలవను ఘోషకు కతిముండునా?

పాకము.

(ఉపోదాతములో మను విష్ణు చిత్రియముల కవనముల పరస్పర వైరుధ్యముం శిష్ట ప్రకరణమున 'ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పాపాణ కల్పము, పాకమా నారికేళ పాకము' అని యొక యుద్ధాటనము కలను, ఇందు పాపాణకల్ప మనుట అత్యుక్తి. ప్రాశ మనిన సమంజస ముగా నుండును. రసికులకు ప్రాధి కర మపేక్షణీయము గాని యుద్వేజకము గాదు. ప్రాధి చే అద్భుతమయిన యుక్తిర్న కలుగును!—

'యత్ప్రేక్ష్యత్య ముగారతా చ వచసాం యచ్ఛార్థతో గౌరవం!

తచ్ఛే దస్తి తత స్త దేవ గమకం పాణ్డిత్య సైదగ్యయో'—(మాలతి).

అనెడు భవభూతినూక్తిని అనుసంధింపుడు. మనుచరిత్రము ప్రాశము గాదా? దాని యర్థ మును వ్యాఖ్యానముఖమున మహనీయులు జూలూరు అప్పయ్య పంతులవారు ఎల్లరకు దెల్లము గావింపనియెడ, నదియును పాపాణకల్పముగాదా? మఱి, రాఘవపాండవీయ వసుచరిత్రముల మాట చెప్పవలయువా?

మఱి రాయవాదాభినివేశముచే ఆప్రమాపితము లగులేదులచే వృత్తాంతములును, అట్టివ యగు వృత్తాంతములచేత లేదులును ఉట్టిపడునట్టి బెట్టిదపు ఘటములో ఈ క్రిందివాక్యముగలరు,— “కృష్ణదేవరాయలు రాచూరు ముట్టడించి వీడిలే పాను జయించె ననియు, బీజపురసుల్తానుమీదికి దండెత్తిపోయి కలుబగ్గ సాగరు మొదలగుపట్టణములను గైకొని తురుష్కులం బాఱదోలే ననియు, మనుచరిత్రలో చెప్పియుండక పోవుటను, పైయుద్ధవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్యదలో నుదాహ రించి యుండుటను, మాడఁగా, నాయుద్ధములకుఁ బూర్వమునందు మనుచరిత్రయు, తరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచితములైనట్లు స్పష్టమగుచున్నది.”

ఇందేమి స్పష్టమో గాని కృష్ణరాయఁడు కలబరగిని కొట్టినవృత్తాంతము మనువులో లేదనుట పొరఁబాటు; ‘ప్రళయ ఘనాఘన ఘోష జయానక భాంకృతి భీమచపేట బురత్ । కలబరగీ కటకక్షీతిరక్షక కన్నడరాజ్య రమారమణా’ మను. 2(78).

మనువున కలబరగిజయప్రస్తావము లేదను నీవాదము ‘తొల్లి విష్ణుచిత్రియమును తర్వాత మనువును రచించితివి’ - అని ఆజాతకర్తృకమయిన యొకానొక సీసమందు పెద్దనంగూర్చినస్తుతిగా నిబద్ధమయిన ప్రస్తావమును ఖండించుటకై కల్పింపఁబడినది.

ఈరెండుగ్రంథముల పౌర్వాపర్యమును వంశావళి పద్యములచేతఁ దప్ప ఒండుపాయముచే సాధించుట ములుపు గాదు:— ఏలయన, పారిజాత - మను - విష్ణుచిత్రిత - రాయవాచక - కృష్ణరాజ విజయములను పరికిలించిన నిది యేర్పడును.—

పారిజాతాపహరణము.

లిప్తునార్యుఁడు కావించిన కృష్ణరాయ ప్రశంసనుండి లేశములు:— రాయఁడు కావేరీ తోయమును అహితోర్వీనాథర క్తంబున వన్నెగావించెను 1(18) [శ్రీరంగేంద్రునినాభి]- కొండ వీటికడ వీరరుద్రుని ఓడించి కాచెను (21) [మునుకొని], 'ఉత్కలభూమిధవదర్పహరణ' [8(1) శ్రీమహీశ గేహ-]; 'విదలితకాలింగ సింధుర' (60);

'మరుద్వృతాతటస్థ శత్రుమండలి గళాంతర । త్తురన్నవాస్య గాప గాభిసారికాదృతాం బుధ్' (61) 'శ్రీవేంకటగిరివల్లభ...కవితాప్రావీణ్యఫణీశ' - 4(1) 'ఉత్తుక్తూరిశవం సముద్రపుర వప్రోన్మలనా' 2(108); 'చండతరమూరు...కొండపలికొండవీటి...కటకేశసింధుమందరవధరా' 3(91) 'ద్విరదాకరదారణవీరబలా'—42 ఏకచ్ఛత్రిత సర్వధూవలయ..., శ్రీకర్ణాట మహీశ... 5(108) 'వీరరుద్రపర్యతవ శ్రీ.' 109. 'ధరావలయశరణ్య' 5(1).

మనుచరిత్రము.

'ఆవిభవనంతరంబ ధారావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా । దేవియు శుభమతిఁ దిరుమల...' 1(33). 'తొలుదొల్ల నుదయాద్రి...మఱి కొండవీడెక్కి...నటసాగి జమ్మి... గొన...గొట్టాన...కనకగిరి...గౌతమి...పొట్నూర మాడెములు...బడ్డాది...కటకపురిఁ గ్రాచెఁ గజరాజు గలఁగి పఱవ...' (37) 'ధరఁ గంఠాశులు...వింధ్యగవ్వారముల్...వీరరుద్రగజరాట్టుధాంత ముగాంగనల్....' (88)

'కృష్ణరాయఁడు...పొట్టునూరికడ నిల్విన కంబము సింహభూధరప్రభు కలింగ మేదిన్...' (89); 'కవితా శ్రీలోలునవత్' 45. 'నిమిషార్గ్యహీతకలింగరాజ తనయాగ్రణికి' 46. కవితాశ్రీకి కవి తండ్రి గాని వల్లభుఁడు గాఁడు. దీనివలన రాయఁడు కవనరసజ్ఞుఁడుగాని కవి కాఁడని నూచితము. 'గంగాస్వచ్ఛ...నిరంబళ ప్రతికలప్రాధిప్తి సుంభావుకా । గాంగేయాచల... వహో గాంభీర్య లీలాస్పదా । బంగాళాంగ కలింగ భూపసుభటాధ్యక్షేణి ఝుంఝూనిలా' 81.

'మండలిక తపనశోభిత మండలిపతి శయనకర్ణమండిలిత రసాఖండ కవికావ్య...' 82, [అతఁడే కవి యనమిచేత అప్పటికి రాయని నిజకృతిగా ఖ్యాత మైన యాముక్తము లేదని తెలియనగుచున్నది.] 'వవర...అంధ్ర...అంగ వంగ సింగ శేశ.' 83. 'శ్రీఖండ...విద్యా ఫేలనభోజ...' 2(1). 'నిస్తంద్రప్రతిభా...సుధీమత ... సైన్యసోమార్థ రజోవ్రజస్గిత కృష్ణా గౌతమీ మధ్యభూ మ్యస్తోకౌత్సల రాట్సురీహరణ...' 79. 'నల నృగురంతి...జయానక భాం కృతి భీమచ పేటలురత్ కలబరగీకటజక్షితిరక్షక కన్నడరాజ్య రమారమణా' 81. 'హిందూరాజ్య యవనక్షోణీ ధవస్థాప నామండిభూత ... అసకృన్నాద్యత్కలింగంగానా (కలింగేంద్రరా) బండి గ్రాహవిగాహితోత్తరకవభాటి సమాటికనా' 3(142), 'బహువీర...వహనధ్రుమ...భుజయ్య గళ...గజపతియహరణ తార్క్ష్య...'—4(122) 'అతులతొంటిగ భీర...భోజక్షమాపతి విద్యా పరిపాక...కాంతాపాతిత కాలింగ వలేశ.' 5(105).

‘కర్పర దశవిరామా’ 6(1) [చూ. హమ్మిరమదమర్దన.]
 ‘వ్యాయామసిర సంధిబంధ కటకాధ్యక్షానుగ జ్ఞోజీభృ
 త్కాయగ్రావభిదా విధాభిదురదోః ఖడ్గాగ్ర యుగ్రాచల
 జ్యాయః కీర్తిభరప్రపంచ, వరపంచారామ రామామణీ
 గేయామేయజయాంక, పంకజద్యుగంగీకార ధీరాకృతీ’-6(121)

ఆముక్తమాల్యద.

‘సనకాది...తిరుగు హరిపురి...భృతకలబరిగనగర । సగరపురవర పరిబృథ... యవనపుతన
 భవదసి ననిఁ చెగి 1(41). తిరుమలైవియును...దనకుఁగూర్పు దేవేరులుగాక’ 1(83).

[‘తొలుదొల్ల నుదయాద్రి ... గజరాజ గలఁగిపఱవ’ 36. ఇందువలన నప్పటికి కటక
 జయము కటకరాజ కన్యావివాహమును భూతవృత్తము లని తెలియుచున్నది.] ‘చిత్రము...
 నిలింపకామినులవాడకుఁ గావులునోగు రుత్కలక్ష । త్రియ పాత్రులెల్ల...నూత్రము పన్ని నారొ
 బలనూదనువీటికిఁ గొండవీటికిఁ’—37. ‘హరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపకుంజర,... చేరెఁ గలింగ
 రాజ్యల । క్షీరమణీలలామ...మోహనాలతో...వావిసెడఁజెందునె సోదరుఁడైన రుద్రునిక’-
 38, ‘కంచనకృష్ణ ఫణికంచుకము...పాగ, మర్కట కీటకృతమైన మగ్గుంబు సేత్రసంపద... అతిక
 చిక్కజాస్రపంకముచెంద్రమైతనులగ్నబర్హి బర్హంబు...మవ్వన్నెచుంగై...అచట విడుచు గజ
 రాజు నీధాటి వింధ్యవాటి’ 39. [= కాంతారపాతిత కాలింగవరేశ]. ‘అభిరతి...పొట్టునూరి
 కడ నిల్విన కంబము సింహభూధర...’ 40. ‘అలుకక...కట్టించి తా దృష్టి కేదుల ఖానోగ్ర
 కపాల మర్గపహరిద్యూజాంగల శ్రేణికిక’ 42. ‘సాహితీ సమరాంగణ పార్వభౌమ కృష్ణరా
 యేంద్ర’ 44. ‘ఇది కర్ణాట ధరాధృతిసీర భుజా హేవాకలభేభరా దుదయోర్వీధర’ — 39,
 ‘ఇది భూమండన కొండవీటి...థాంచుచ్చ’—2(111). ‘ఇది పాత్రప్రసారేశ్వర ... గుప్త
 దివిస్సుకృటుయంత్ర కొండపలి హృద్భావోసి...కృష్ణరాయ...’—3(93). ‘ఇది సింహచల
 దంభకేసరిపదాభీష్టార్చనా లబ్ధపుణ్య దురుట్టంకణపొట్టునూరి విజయస్తంభోపలోట్టంకెతాంక...
 4(269). ‘ఇది...కెంతావి...విఘాతక్రియా । స్పదసేవార్గ కృష్ణరాయ’ 5(160). ‘ఇది నైరా
 వన యావనావని ధవాహీనాభ్రమంచి...).

కృష్ణరాయ విజయము.

1 దిగ్విజయప్రసానము. 2 తిరుమలదేవి కర్పూరతాంబూల మిచ్చి పంపును. 3 కింఁసము
 ద్రపుర మేలుచున్న గంగ రాయనొడయని జయించెను. 4 అదవని, ముదిగల్లు, రామాయ దుర్గము
 లందు కాపుంచెను. 5 కృష్ణకడ బీజాపూరు అహమదాబాదు గోలకొండ సుల్తానుల నోడించెను.
 6 ఉదయగిరి, 7 కందుకూరు, 8 కొండవీడు, 9 కొండపల్లి, 10 వినుకొండలను పట్టెను. 11 కూడ
 ముక్కుత్తిన్న, పెద్దన, మాదయ్యగారిమల్లన, ఆను కవులు పోవుచుండిరి. 12 అహమదు నగరము
 నుండి కటకమునకుంబోవుదారిలో చితాపుఖానుఁ డెదిరింప వానిం గూల్చెను. 13 పొట్టునూరి
 సింహచలముకడ విడిసెను. 14 భేదప్రయోగము. 15 గజపతిపలాయనము. 16 అతనిహూతును
 కుకారమణీమణిని రాయఁడు వివాహమాయెను. 17 మరలి వచ్చుచు కలబరగినిం గొట్టెను. 18
 చీర్ణ శ్రేత్రయాత్ర, 19 విద్యానగర ప్రవేశము. 20 పారిజాత మనుచరిత్రాదులను కృతి నందుట.

రాయ వాచకము.

అశ్వపతి గంగాతీరమువాడు - (ఆగరా?)

రాయడు వరుసగా - ఉదయగిరి, కొండవీడు, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, అహమదాబాదు లను గూల్చెను. అటనుండి కటకమునకుం బోవుదారిలో చితాపుఖాను అను తురకం గూల్చెను. పొట్టునూరు సింహాచలములకడ విడిచెను, కటకముకడకుంబోయెను. — భేదోపాయము. — ముకుంద గజపతి వింధ్యారణ్యమునకుం బలాయితుడగుట. తత్పుత్రిని జగన్మోహినిని రాయడు పెండ్లి యాడుట. పొట్టునూరి విజయస్థంభము. నిజదేశమునకై మరలి వచ్చుచు తిరుపతికడనుండి కల బరగిమీఁదికి దాడిసేయును. దానింగూల్చును.

అనంతరము తిరుపతిలో వేంకటాచలపతి దర్శనము; కాలహస్తి, త్రిపురాసురులు కొలి చినదైవమును సేవించుట, నందీశ్వరుని దర్శించుట, మథుర.

దండయాత్ర.

అశ్వురు, విలుబుత్తూరు, సంపగిమన్నూరుస్వామి, కరవనల్లూరులో శంకరనారాయణ స్వామి; తెన్నాకి - త్రికూటాచలము - ఆకాశగంగాస్నానము, చిత్రసభ - అనగా ఆగస్త్య పర్వతము, కృష్ణరాయ సముద్ర మనునగ్రహారమును నిర్మించుట. రామలింగస్వామి, పర్వతవర్ధ న్యంబ, కాశీవిశ్వేశ్వర - రామలింగ - గోకర్ణ బృహదంబ, శ్రీరంగపట్టణము, విద్యానగరము, చేరినదిను బహుమానములు; మఱునాడు పారిజాత మనుచరిత్రకృతుల నంకితంబుడుట.

ఈయేనింటినిం బరిశీలింపఁగా పారిజాత మనుసంభ వాముక్తమాల్యదలు మూఁడును సర్వ దిగ్విజయ తీర్థయాత్రానంతరమే రచితములనియు, దీనిలో మనుసంభవాముక్తమాల్యదల పౌర్వా పర్యము వంశవర్ణనోద్ధారముచేతఁ దప్ప ఒండుపాయమున సిద్ధాంతపడదనియు తెల్లమగును. లేదా అముక్తమలాని కృష్ణరాయ తద్వంశ తదివ్వజయాది ప్రస్తావన సర్వమును పిచ్చట ఎప్పుడో ప్రక్షిప్తము గావలయు.

మఱి రాయడు కళింగదేశ విజగీషా మనీషక్ దండెత్తిపోయి, ఇంకను మధ్యేమార్గము, విజయవాటికడనే కటకమునకు బహుయోజనములదూరమున ఇవతలనే ఉన్నప్పుడే, విద్వాం సులు అతనితో అతఁడు కళింగమును అప్పటికే జయించినట్లును గజరాజు వింధ్యవాటికిం బలాయితుఁ డయినట్లును వక్కాణించినారే, అది యెట్లు సంఘటిల్లును? ఇందులకు ఎవ్వరేని యా క్రిందియట్లు సమాధానముం బన్నుదురు గావలయు. 'అసకృన్నాద్యత్కళింగాంగనా' ఇత్యాది మనువాక్యముచే పెక్కు దండయాత్రలు ఉక్తములు. అందు కళింగాంగనా వివాహముతో ముగిసినట్టిది ఒకటి. ఇది దానితర్వాతిది మఱియొకటి, అని; కాని, అందులకు ఈ ప్రతిపాతిం గనుఁడు. అసకృత్తను విశేషణము మాద్యత్తను శత్రంతమునకే. రాయడు స్వయముగాఁ బోయిన దండయాత్ర ఒక్కటే; లేదా అవి యెన్నియైనను దీనికి పూర్వములే. ఆ యసకృ త్వము వివాహమయిన దండయాత్ర ముగిసి మరల రాజధానిం జేరిన వెంటనే చెప్పినమాట. కావున నది అటతర్వాతి వృత్తాంతములకుఁ జెల్లదు. మఱియు 'మున్నే కళింగదేశ విజగీషా మనీషక్' ఇత్యాది వాక్యంపుఛోరణింబట్టి ఒకటే తానేగిన దండయాత్రగా తోచుచున్నది. కానినో ఈదండయాత్రనాటికి, కాలింగులు రాయజితము లయిన తమ తొంటి దుర్గాదులను

మరల నాక్రమించినా రని, లేదా ఎట్లో ఉపద్రవపెట్టుచున్నా రని తద్దండనార్థము ఈ దండ యాత్ర యనియు, నేర్పడును. ఆపక్షమున 'విజిగీషా మనీషా' యను పదరచన సాంపారదు, 'దండనార్థము' అనియే యుండును. మఱియు ఆపక్షమున ఆ విద్వాంసులు లంఘనాలలో మనుగుడుపుల వర్ణనగా, భగ్నప్రాయము లయిన యా పూర్వజయములం బ్రస్తావించుట అర యిక చాలమిగా నుండును. అదియుం గాక వారి వాగ్ధోరణిచే ఆ జయములకు భంగము ఏమాత్రమును కలిగినట్లు కనబడదు. మఱియు రాయని కాలమున కనంతరము ఎప్పుడో తదీయచరిత్రమును రచించిన కృష్ణరాజవిజయ రాజవాచక కర్తలు జయము సిరపడని యీ వివాహ తీర్థయాత్రాంత దండయాత్రతోనే వీల తమ ప్రబంధములను సమాప్తి జేందింతురు? కావున సరియయిన సమాధాన మేమనగా ఈ విద్యగుక్తి రాయకర్తృకతా విశ్వాసోత్పాదనార్థ కల్పిత మయిన కథ. దీనితో దృఢసంబధమయి యున్న స్వప్నంబును అట్టిదిగానే యున్నను ఉండవచ్చును.

మనువులో కలబరిగి జోలి లేదన్నట్లే, మనుచరిత్రనాటికి రామారిని రాయఁడు కొట్టలే దని ఒక ప్రతిపాదనము ఉపోద్ఘాతములో అంతర్దడుపుగా నున్నది. ఎట్లన రాయఁడు దిగ్విజయానంతరము మనువుం గృతినందె ననియు, దిగ్విజయారంభములోనే రామారిని (అప్పటి వఱకు ఏదిలో ఖానుని వశములో నుండినట్టిదానిని) రాయఁడు పట్టుకొనె ననియు, కృ. రా. వి. యందు చెప్పబడియున్నది. చూ.—

‘అమహీమండలాఖండంబుండు తొంటి రఘుమహారాజు చందంబున నిఖిలరాజులు తనకు హస్తగతంబులు నేయ, నాదువని, ముదిగల్లు, రామారు మొదలైన స్థలంబుల నిజబలంబు లుంచి మించి గోలకొండపురంబుపై నుద్దండ వేదండకాండ భట ప్రకాండంబులతో నురవడించునవసరంబున.’ 2(9).

అప్పటికి రామారు రాయనివారిది కాదేని అచట వారు దండును కాపుంచి పోవుట యెట్లు ఘటించును? కావున ఈ యుపోద్ఘాత వాక్యమంతయు పటిమ చాలకయున్నది.

పెద్దనాదికాగోచరతా వాద పరాదర్శ.

మఱియు బ్రాహ్మణజాత్యసంభావ్య మగు వర్ణము నొక్కటను ఆముక్తమునుండి యుదా హరించి, తన్మూలముగా రాయవారులు రాయఁదే తత్కవి గాని పెద్దన కానేరఁడని వాదించు చున్నారు. అర్థన :—చేపవేపడము - “తారుణ్యాతిగ” 2(69); ఈచేపవేపడ పుంగవనమును మత్స్యభోజియే గాని యితరుండు అల్ల లేడఁట; ఆపక్షమున పరమశివుండు మెచ్చునట్లు సిరియాళుండు చేయించిన యతనినిసుండు నేమేని దివ్యపాకమును చక్కగా వర్ణించు టకు శ్రీనాథుండు అట్టినిసుండుల నెందఱను వండి భుజించియుండెనో!

శ్రీనాథుండు శృం. నైషధములో -

క. నేనించి రొకటి తొలగఁగి ద్రోవక జంబీరరసముతో నూనియతో

నావంబెట్టిన కిటివ! ద్రాక్షవలయును లమ్మతమధుర రస ఖండంబులో.

అని పెండ్లిభోజనమును వర్ణించినాఁడు. ఇందులమూలములో వరాహప్రస్తావము లేదు - కాన నిట నితఁడు స్వతంత్రించినాఁ డని తోచుచున్నది. కావ్యానుకాసనములో హేమంత స్వభావాభ్యాసమందు—

‘వరాహ వర్ణాణి న వాదనాని దధీని సన్నద్ధరసాని చాత్ర।
సుకోమలాః సర్వ పకన్దభీశ్చ భుక్త్వా జనో నిస్తతి వైద్యవిద్యామ్.’

అని చెప్పబడియున్నది - శ్రీనాథుడు ఈయడవిపందిపాల స్వారస్యమును స్వయముగా భుజించియే యెఱింగినవాడా? ఇటు మూలములో ఆవ మాత్ర మున్నది, దాని కీతఁడు పంది వర్ణము జేర్చినాడు. ఇది జాతతనము గాని మూఢత్వము గాదు.

ఎన్ని చేపలనో ఎందఱుశిశువులనో వండి భుజింపక ఈవర్ణనలస్వారస్యమును వ్యాఖ్యాత్య విద్యార్థి ప్రభృతులేనియు నెట్లు గ్రహింతురు? సారాయి మైకమును గ్రంథమున వర్ణించుటకై ‘సీరు బొట్టు కలప నీక’ గ్రుడ్లుఱుకునట్లుగా బుడ్డి సేవించి యుడ్డుగుడుచుచు కూర్చుండ నక్కఱలేదు. అట్లు కూర్చున్నచో వర్ణన కుదురదు. దానిని రంగమున ఆడుటకు నటుడును సారాయిపీపాయై ప్రవేశింప నక్కఱలేదు. ఈచేపకనరు వృత్తాంతపువర్ణనంబును అట్లే యని గ్రహించుట న్యాయము. ఊత్రియాదులకు ఈకనరువోలే గౌడేతరవిప్రులకు ఆవకాయ కనరును కిచ్చిలియూరఁ గాయకనరునుం గలవు. చల్లలోనగు పేయములచే దానిని శమింపజేసికొనుటయుం గలదు. ఉత్తమజాతివివేకికి మిత్రగోష్ఠిలో ఉబుసుపాక కిగుప్రసక్తానుప్రసక్తిప్రస్తావములో ఈమాత్రస్యిచ్చేదపాకాదికము వంటివి రావచ్చును. అనంతరము వర్ణనార్థమై నూదసంవాదముచే పరిశీలనచేసి తొనవచ్చును. పెక్కులు దృప్తములునుం గావచ్చును. పెద్దనగారు మనువులో నాలవయాశ్వాసమున మృగయానంతర పలలభేదవిభజన మర్యాదా పచనభర్జన నైపుణీ నివేదన భోజనాది విశేషములను మిక్కిలి హృద్యముగా వర్ణించినారు. ఇంగుచే వారు పలలసేవి యనుట లేదు. ఆవిస్తరము వోలే నీమాత్రస్యిచ్చతంతంబును విని కని యెఱుంగఁదగినదే.

కృష్ణరాయనివారు సహకారఫలరముతోడి సారాయిని ఆస్వాదించు స్వారస్యమును స్వయ మనుభవింపకయే, ఆరెంటివలపుల కిదంబమును స్వయముగా మోవులం బరిశీలింపకయే, దానిని - ‘సహకారఫలరస్సశ్చౌరభ్యములఁగూడి మౌఢ్యమోవులఁ గిదంబముగ వలన’ 5(148) అని యెట్లు అగ్గించిరి? పరిత్తిష్ఠమును ఇన్నివిధముల నీగ్రంథమున నెలకొల్పిన యారాజురి సురాసేవియా! కాంతము పాపము!—

మఱియు వసంతములో మౌఢ్యస్వారస్యమును, సీదాఘమందు ‘నారికేళాసవపుండిపు’ను, అని భేదముం బాటించి, రాణివాసములకుం గూడ త్రావించినారు గావలయు! కిరాతార్జునీయ శిశుపాలవధ కథాసరితాగ్రములయందు సురాపానమహ్యము విరివిగా వర్ణితము. అంగువలనఁ దత్కర్తలు సురాపానరతు లని చెప్పఁదగునా? ఇదియునుం గాక ఇంత ముదిరినవైష్ణవములో మునుంగుమం దేలుచున్న రాయనివారికి చేపకనరునోలే నారికేళాంబుపానమే సంధ్యవందనమా? లేక, ఆ నారికేళాంబువులతోనే కనరుం బోవు నట్లుగా సురలు నైచ్చునట్లుగా తియ్యని యాచమనీయములతో సంబంధ వార్పిరో?—

ఇదియునుం గాక కృష్ణరాయఁడు తనయింటికి తానే వంటవాడా? చేపవేపడమున ఇంత అవాంతరక్రమము నె ట్లేఱింగినాడు? ఆయనకు చేపలవిషయమునమాత్రము స్వయం పాకనీయమమా?

సాజముగా కృష్ణదేవరాయని కలవడని వర్ణనలు

1(56) శయనాశాంబుజమల్. 59 సవలయధ్వనిగాఁగ. 76 ఎదురేగి సాష్టాంగ మెఱిగి. 82 చట్టి (?) చుం యనునాదాఱని కూరగుంపు [చట్టి - దీనిం జర్పించునది] - ఇంత శిష్టనియింట చట్టిలో కూర వంటయా? 2(46) నిర్భుకరప్రబలవేణిక లింక, [‘పెన్నేటు లెగయ’ అనుట మేలు.] 53 నులివాడు నాఁచు. 54 మీటగు మీలనెల్ల. 68 తారుణ్యాతిగ చూత. 97 భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్య. 4(127) ఇల్లిలు దిరుగ నొక్కింతబుట్టి శిఖి. 118 తడి తల దిగ్గి ముంప జడతం దుదఱెప్పల. 118 వసకు లెవ్వడి వానకై గొడుగు మోవక రాక. 184 గురుగుం జెంచలి దుప్పి. 117 మును ననల్ దమిబట్టి. 6(6) చమురైన తోల్కుబుసంబు. 18 ఇడిసిన యిడుపుల. 17 ఎలనీటిబొండలంబులఁ బోలె. 67 ఉండునుఁ జోశభూమి. 69 బహిష్కర్తవీర కల్పపుఁబాచితం బిడి. 71 వెలివాడపని క్రొత్త మలకదాల్. 77 పస లేదు నిల రోరి పాతవలా రని. 78 తొడువింటివాడు సన్తోహ బోవక.

—*ఉ ప స ం హా ర ము*—

(1) ఆముక్తమాల్యదకు పెద్దనయే కర్త యను వారిచే రాయనివారికి, ఆముక్తమాల్యదలో మదాలస చరిత్ర, సత్యభామాప్రిణనము, జ్ఞానచింతామణి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు, రసమంజరి అని నాలుగు సంస్కృత గ్రంథములు ఆరోపితములు; కాని ఇవి దేశములో ఎక్కడను లేవట. వ్యాఖ్యానాదులయందును ఎటును పరామృష్టములు గావట; అందొకదానిపేర భాను నూరి విరచితము ఒక గ్రంథము రసమంజరి కలదు. (ఒకఁడు తన గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొన్న నామమును ఇంకొకఁడు తన గ్రంథమున కేల పెట్టుకొనును.)

(2) మఱియు, రాయఁడు తెనుఁగును తెనుఁగునపుల గోష్ఠిలో నేర్పినవాడే గాని, అది యా తనియింటి భాషగాదు, గురుశిష్యతమునం గాదు; అట్టివాఁడు తన తెలుఁగుం గబ్బమును ఇల్లు వాఙ్మయమున కెల్ల, ముఖ్యముగా ఆంధ్రవాఙ్మయమున కెల్ల, ఎల్లయై యుండునట్లుగా రచించినాఁడటను విశ్వసనీయము గాదు. గురు శిష్యుల కబ్బములందుఁ గలదోషములు ఇందు లేవు.

(3) రాయనికిని పెద్దనకును సమకాలికుఁడైన రామలింగకవి ఆముక్తము పెద్దన కృతమే యని తెలిపినాఁడు; ఈతఁడు తత్సమకాలికుఁడని యితని యుద్భటారాధ్య చరిత్రమునం చెలియును.

(4) ఆముక్తము పెద్దనకృతమని రాయనివారికంటె ఆర్వాచీనుఁడైన అప్పకవి తెల్పుట:— “ఆంధ్రకవితాపితామహాఁడు ‘కొనియె’ ననుటకు ‘కొనె’ నని చెప్పె... విష్ణుచిత్రియనునందు, ‘పూని ముకుందునాజ్ఞ కనుబొమ్మనె గాంచి యజాండభాండముల్. వానను మీఁడఁ బోవ నదువక గొనఁ దన్నన.” అప్పకవీయును (843, 845),

సీ. ప్రాథదీర్ఘ సమాసపదములు గూర్చిత్రీ | నాగుండు కులార్చె నైవధంబు,
దానితల్లిగ నల్ల సానిపెద్దనతెల్చె | ముది మది దప్పి యాముక్తమాల్య,
నూహించితెలియరా కుండ నూరపరాజు | భ్రమఁ గళాభ్రాంతిదయము రచించె,
నతి శ్లేషశబ్దవా గాడంబరం బొప్పు | పస ఘటించెను మూర్తి వసుచరిత్ర,
తే. నిట్టికవులకు నేను వాకట్టుకొఱకుఁ | జెప్పినాఁడ మదీయవైచిత్రీ మెఱుఁ
బాండురంగ విజయమును బటిమ దనర | విష్ణురథి ఘోడను రామకృష్ణకవిని.

[‘అముక్తమాల్యద’ మన్నచో నామైకదేశమున నామగ్రహణము. అతి=అత్యంతము ‘ప్రతి’ అని తెనుగుగా ఎఱ్ఱాప్రగడ ప్రయోగించినాడు, కావున తీగి గురుత్వము లేదు. పాండు రంగకవి అముక్తమాల్యదా వసుచరిత్రలను పాండురంగకృతిలో ప్రస్తావించినాడు.]

‘యమదండచండ మగుభుజిగమునకు వెఱచఱచి యాఖు కన్యక కమలా
రమణాంఘ్రి జేరె గురుభీ | తమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్.’ పాం.4(244)
‘గిరికానుషక్త బుద్ధి ను! పరిచరునింబోలె నొక్క పన్నగ మొకనాఁ
దురవడి నెచ్చటనుండియొ! మురమర్చుదివ్య భవనమున కేతెంచెన్.’—242.

(5) వ్యాఖ్యాతృపరంపరయు దీనిని పెద్దనకృతమే యనుట.—
‘ఉరు వగువిష్ణుచి త్రతన యోద్వహనంబును సంస్కృతాంధ్రవా
గ్గరిమ నలంక్రియారసగుం బగునట్లుగఁ బెద్దనార్యుఁ డు
దురభితిఁ రచించె, నది దురటబోధము గావునఁ, ధరక
స్థిరి మగుచుండునట్లుగను జేసెదఁ డీక సవిస్తరంబుగన్.’—శ్రీనివాసవ్యాఖ్య.

(6) గుడిపాటి వేంకటకవి యని యొకప్రాచీనపండితుఁడు అముక్తమాల్యదకు టీకవ్రాసె
ననియు, అందు ఉపోద్ఘాతమున ఇట్లు న్నదనియు, ఆంధ్రపత్రిక.—1916- 28 ఆ.

చ. నను గుడిపాటివెంకన ననారతసద్గురు భక్తియుక్తునిన్
ఘనఘృణి కృష్టిపాటివల కంధిసుధాఘృణి చెన్నమంత్రి
నందను గణి వేంకటాద్రిని బ్రధానశిఖామణిఁ బిల్వబంచి యి
ట్లనియె సుధారసంబు గురియన్ మధురోక్తుల నాదరించుచున్.

గీ. పేర్తి నల్లసానిపెద్దన్న యాముక్త | మాల్యదాఖ్యకృతి సమంచితముగఁ
జేసె, నీవు టీక సేయుము, చెఱువనఁ బండుపండినట్లె యుండుఁ గాక.

క. ఏవంవిధ బహుసుగుణ శ్రీవననిధి వైన నీవు చెలఁగి యభేద్యం
వానరకృతికిం జేయఁ గాకలయన్ డీక యనఁగఁ గడు ముద మయ్యెన్.

సీ. కరమరిఁ గవిరాయగండపెండేరంబు చెల్లించుకొన్నట్టి బల్లిదుండు,
కవులలోపల నాంధ్రకవితాపితామహ! బిరుదాంకుఁ డైనగంభీరమూర్తి.
మనుచరిత్రాది సమ్యక్కావ్యరచనము! సలిపినవైష్ణవ చక్రవర్తి,
కృష్ణరాయఁడు తన కేల్లమిచ్చే నెత్తఁ బల్లకీ యెక్కిన భాగ్యశాలి.

గీ. అలఘుఁ డలసానిపెద్దన, యాఘనుండు! మహిమఁ జేసినయాముక్తమాల్యదాప్ర
బంధ మేడ, మదీయధిపటిమయేడ, | నాకు శక్యంచె దానికిఁ డీకసేయ.

క. వినఁ దడియ దయాసం! తానంబునఁ దోచినంత తద్దయఁ దద్వాగ్ధి
ఖ్యానము చేసెద నీమది! కానందం బైనఁజాలు నని హర్షమునన్.
అముక్త ప్రథమమద్రణ పీఠికయందుఁ గల హెచ్చరిక వాక్యము బరికించునది.—

(7) ‘దీని యాశ్వాసాంతములయందుఁ గరాటక దేశాధిపతిగా నున్న శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు దీనిని రచించినట్లున్నను, అతని సభయం దప్పదిగజము లని బిరుదు వహించియున్న యవ్వ

కవులలో నాంధ్రకవితాపితామహం డని నుతి కెక్కిన యల్లసాని పెద్దనగారు రచించినట్లు సంప్రదాయజ్ఞులైన పండితులు వాడుకొనుచున్నారు.'—ప్రథమ ట్లుండుట;

(8) రాయకీర్తిప్రఖ్యాపనకొఱకే వ్రాసిన గ్రంథము లగు కృష్ణరాయవిజయ రాయ వాచకములలో రాయకృతము లన్నయాసంస్కృత గ్రంథములనేని ఆముక్తమాల్యదనేని ప్రస్తావించియున్నది;

(9) తిప్పన పెద్దనలును ఏతత్కృత గ్రంథమునుచేసినిగాని పేర్కొనమి. కీర్తి తత్కృత గ్రంథముం బేర్కొనుటవలనఁ గలుగునట్లు సామాన్యస్తుతిచే కలుగదుగదా.

రాయనిని పెద్దనగారు ఎంతవర్ణించినను విద్యావంతుఁ డన్నారేగాని కవి యనలేదు. ఆయనకన్న పటువుగా తిప్పనార్యుఁడు 'కవితాప్రావీణ్య ఫణీశ' అనలేదా? యందులేని—ఈ నుడియు రాయఁడు కావ్యాలంకార మర్హతం డని తెల్పుచున్నదే గాని, కృతి రచించినాఁ డన్నమాట గాదు. తిప్పనగారే రాయని 'ఏకచ్ఛత్రిత సర్వభూవలయ' అని సంభోధించినారు; రాయఁడు అట్టిదా? అగునేని, ఢిల్లీసుల్తాన్ పారసీక యవన తురుష్కాంశ్లయాది దేశముల ప్రభువుల మాట యేమి? 'కవితా ప్రావీణ్య ఫణీశ' అను తిప్పనకృత విశేషము 'కవితాస్త్రీలోలునక' అను పెద్దన కృతవిశేషమునకు సమర్థకము. అట్లే పెద్దనగారు 'భోజక్షమాపతి విద్యాపరిపాక,' 'ప్రతికల ప్రాధిప్తీయంభావుకా,' 'నిస్తంద్ర ప్రతిభా,' అనియు సంభోధించినారు గాని 'కవి' యనలేదు. మఱియు పెద్దన తాను రాయనిపై జెప్పిన చరమ సంకీర్తనముచేయు రాయఁడు ఆముక్తమాల్యదా కవి యను మహోన్నతీనుచిక వృత్తాంతమును పిగలనీయలేదు.

(10) ఆముక్తమాల్యదాకవి పీఠవైష్ణవుఁడు. శివునిని శైవమును సహించుఁడు. రాయఁడు శివుని సహించనివాఁడు గాఁడు, దిగ్విజయానంతరము శివశ్చేత్రములనుంగూడ నేవించి నక్కరించినాఁడు.

గీ. 'కల్పరిగ కోటమీఁద లగ్గలకు నెక్కి | కార్య మొనరించి జయలక్ష్మీ గాంచి యచట,
నుండి తనరాజ్యమునఁగల్గు నొఱపుమీఱు | మంచి దేవసలములు వీక్షించి పెంచి.

నీ. శ్రీశైల కాశీహస్తీ చిదంబరాదికి | రమణీయ శైవసలములఁ జూచి,...

శ్రీరంగ కాంచీకా శేషచలప్రము | ఖములైన విష్ణుసలములఁజూచి,...

...విజయనగరంబు చేరె దిగ్విజయశీలఁ | బ్రజలు వర్ణింప నలకృష్ణ రాయవృపతి.'

అని కృ. రా. వి. - ఇంకను రాయవాచకమునం గనుఁడు. ఆముక్తము అట్టియుభయ దేశతాదృశ్యనికృతి కా సేరదు.

(11) ఆముక్తములో రాజదినచర్యలో రాజునకు కావ్యరచనార్థము అవకాశము లేమి చూ.4(27) 'సౌఖశాయనికి.'

(12) రాజనీతి రాజే చేయ నక్కఱలేదు. చాణక్యుఁడు నీతిగురువులలో నగ్రసరుఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు, మఱియు ఈరాజనీతి ఘట్టమున పెక్కు భాగములు కాంతిపర్య, శుక్రనీతి సార, చాణక్య నీతిశాస్త్రములనుండి గృహీతము లనియు, ఆకరము తెలియనివి కొంచెపాటివే యనియు, నెఱుంగనగును. మఱియు రాయలు మెచ్చెడు నయమార్గము సన్నిధానవర్తికి పెద్ద నామాత్యునికిని తెలియుచునే యుండును.

(13) పెద్దనగారు మనువులో శివస్తుతియుఁ గావించినారు. వారు దీనికర్తయని యెట్లు తలంపవచ్చును ? అని రాయవాదుల యాక్షేపము. అందులకు పెద్దనవాగులు ఇట్లు బదులు పలుకుదురు. 'పెద్దనగారు మనువులోనే తనవిశిష్టాద్వైతమును శతకోపయతిని గురువుంగా పేర్కొనుటచేతను, కడపట 'శేషభూత సమస్తశేషి' అనుటచేతను, ప్రకటించికొన్నారు. లోక కల వైష్ణవము ఉన్నట్టే ఉండి ముదురుటయుం గలదు. అది ముదిరినకొలదియు శివనిరసనమును బలపడును. అట్టి యుత్తర దశలో ఆముక్తమును వ్రాసియుండవచ్చును. 'ముది మది దప్పి' అనియుం గలదు గదా.' అని.

(14) అధిగత తత్త్వనికే గాని ఆముక్తరచన సాధ్యము గామియు, అట్టియధిగమనము నకు రాయనికి అవకాశము లేమియు, ఎందును రాయఁడట్టిఁడని చెప్పమియు, —[ఇతని విద్యా విశేషము నుగ్గడించుతావుల "గజపతిగజ మాటపాకలేన విదిత నానాకలేన వదన విజితామ్భా జేన భోజే నాపరేణ కావ్యనాటకాలంకార మర జేన ధర జేన" - ఎందును రాయఁడు కృత కావ్యఁ డన్నమాట లేమియు,]

(15) రాయనివారికి ప్రాయీకముగా గోచరింపని లోకవృత్తములే ఇందు పెక్కులు సవిశేషముగాను ఉండుటయు, పెద్దనగారు చరిమ పద్యములోనేని రాయలవారిని ఆముక్తప్రణేత యనమియు,

(16) మఱియు ఆముక్తములో బ్రహ్మనూత్నములు శ్రుతులును ఉదాహృతములు. ఈరాజు ఆక్షత్రియాపుత్రుఁడనియు ప్రథ కలదు. తదనుగుణముకా, వీరత్వహోదరుఁ డయిన యచ్యుత రాయలభార్యయొక్క సోదరి చెవిరెడ్డిభార్య, తత్సంతతి తంజావూరివిష్ణుపాద పద్మోద్భవ రాజోత్తములైరి. దీని నెల్లం బరికింప. ఆబ్రాహ్మవిద్యా నూత్రా ద్యుదాహృతులు ఈయనవి కావేరవు, అనియు వాదించురు.

(17) పెద్దనగారుదక్క వీరసభలోఁగాని దేశములోఁగాని ఆకాలములో ఆముక్త మాల్యదఁ జేయఁగల పాటివాఁడు వేటొకఁడు లేమియు, ఇవి యన్నియును—పెద్దనయే ఆముక్తకవి యని నిర్ధారించుసాధనములని పలువురు వాదించురు.

వాదము లెట్లున్నను, —రాయనివారు తొంటిభర్తృహరివోలె మహాప్రతిభులు, కలావంతులు, కవితాస్థిలోలురును; కానిచో అప్పదిగజములను వీల చేర్చుదరు? వారి నేల నిరంతరము బహూకరించురు? అట్టి కవితారచనగ్నులు కవనమును సహవాసబలముచేతనేనియు అల్లను గూడ సమర్థులగుదురు. వారే రచించినట్లు గ్రంథములో నున్నది. కొండంత స్వప్నకథయు నిబద్ధము. కావున దీనిని పెద్దనగారి తోడ్పాటున రాయనివారు రచించియుండు రనియు నెన్నవచ్చును. పెద్దనగారి యనుప్రవేశము తప్పదుగావున, ఇందు తప్పు లున్న వనుట న్యాయ్యము గాదు.

గ్రంథమున కర్త వీరవైష్ణవుఁడుగా నగపడుచున్నాఁడు. అంతటి మతావేశము శివస్తుతి చేసిన పెద్దనగారియందును, శైవత్వేత్రములకుఁ గొప్ప శాశ్వత కైంకర్యములు చేసిన కృష్ణరాయని యందును పాసఁగునా - అని కొందఱు ఆక్షేపించురు. అందులకు కొందఱు, 'ఇరువురును జీవితములో ఉత్తరకాలమున వీరవైష్ణవులై ఆ విష్ణుపారమ్యాభినివేశముచే ఒండొరుల హేచ్ఛరికలు మెచ్చొంద ఈ ప్రబంధమును నిర్దింపఁ బోలుదు'రని వచించురు. తెనాలిరామకృష్ణ కవీంద్రుఁ

డును అదిలో వీరశైవుడుగా నుండి ఉద్ధటారాధ్య చరిత్రమును రచించి, అనంతరము వీరశైవుల వైరుధ్యమును, పాండురంగ మాహాత్మ్యమును నిర్మించినట్లును, ఆతని జీవిత చరిత్రమువలనఁ దేటపడును. ఆతఁడు పెద్దనకాలమువాఁడే కావున ఆముక్తము పెద్దనరచిత మని ఆతఁడు ఆ సీసపద్యములో చెప్పినమాటను నమ్మకుండుటకు నిమిత్తము గానరాదు. రాయఁడును తాను పల్లకీలో నునిచి యెత్తిన యాంధ్రకవితా పితామహునికిం జెలియక మ్రుచ్చుడనముగా నిట్టి లోలోత్తర మాహా ప్రబంధమును రచించునా - పెద్దన గారును తనకుం బ్రాణ మిత్రమయిన రాయనికి అక్షీర్తి కాకుండు నట్లును, మాహాక్షీర్తి యగునట్లును తదీయ కవనమును సంస్కరింపక యొప్పరికింతురా?

“మూఁడేండ్లకుముందు విశాఖపట్టణ మండలమున ‘ప్రపంచదర్పణ’ మను పేరుగల సంస్కృత గ్రంథముకంటి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారమువారికి...దొరికినది. అందొకచోట

“అల్లసాని పెద్దనార్యేణ సత్యావధూపరిణయే:—

‘అజుశీఘ్ర కురక్టాక్ష్య శ్శీఘ్రతే ముద్రితావలిః ।

ప్రతేన బాణైః పుష్పేషాః న్నూత్న లక్ష్మ్యపరమ్పరా॥’ అనియు, మఱొకచోట

“అల్లసాని పెద్దనార్యేణా శ్శేవ ముక్తం రసమజ్ఞర్యామ్:—

‘ఉడురాజ ముఖే మృగరాజకటి ర్గజరాజగతిః స్తనభారనతా ।

యది సా రమణీ హృదయే రమతే! క్వ జపః క్వ తపః క్వ సమాధిరతి॥’ అనియుఁగలదు.

ఆముక్తమాల్యదలో ‘పలికి తుట్టేఁజ్జోపమల’ ఇత్యాదిపద్యమున— ‘భావధ్వని వ్యంగ్య సేవధిగాఁగఁ జెప్పితివి సత్యావధూప్రీణనంబు మఱియు రసమంజరీముఖ్య మధురకావ్య రచన మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష’ - అని కలదుగదా! ప్రపంచదర్పణోద్భూతము లగు మీఁది శ్లోకము లీపద్యముందుఁ జేర్కొనఁబడిన సత్యావధూప్రీణన రసమంజరీలలోనివి కాఁడగు ననవచ్చునుగదా! ఆముక్తమాల్యదలో నాగ్రంథములు రాయలు రచించినట్లుండఁగా నిందుఁ బెద్దనార్యుని పేర నుండెనేమి ?”

దుర్బలత మాఖ శు. ౧ శనివారపు టాంధ్రపత్రికలో ముద్రితమయ్యెను బ్ర. శ్రీ. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలుగారు ప్రకటించిన పైవ్యాసము ఆముక్తము పెద్దనప్రణీత మను నాభాణిక మునకు కై దండ యొసంగుచున్నది. సర్వజ్ఞులైన పెద్దలు ఈ విషయమున పరమసిద్ధాంతమును నెలకొల్పుదురుగాక’

ఆముక్తమాల్యద: పీఠికానుబంధము.

క్రీ.శ. 1914-వ సంవత్సరమునం బ్రకటింపఁబడిన యాముక్తమాల్యదా చతుర్థ ముద్రణములో ఆపూర్వము ఒక యుపోద్ఘాతము 79 పుటలది కన్పట్టుచున్నది. అందు మూడు ప్రధానవిషయములు ఉపన్యస్తములు. (1) మతవిషయము, (2) చరిత్రాది విషయము, (3) కవన విషయము. తొలిదాన అభ్యుపగంతవ్యములు సందడించుచున్నవి. కడమ రెంటును నా మతము వేఱుపడియున్నది. [ఆ పూర్వముద్రణోపోద్ఘాతముందు మతవిషయము దప్పు కడమ వ్రాతయై - ఆముక్తమాల్యదా కర్త పెద్దన కాఁడనియు, కృష్ణదేవరాయఁడే యనియు, నిర్ధారించు సుద్యమముతోడి యుపన్యాసముగా నగపడుచున్నది: అందు 54-వ పుటలో 'ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన సంస్కృతపదములు కాని ఆంధ్ర పదములు గాని సంస్కృతభాషలోని యే చంపూ కావ్య నాటకాదులయందును తెనుఁగు ప్రబంధములయందును గానరావు. అట్టి శబ్దముల పట్టిక నొకదాని నీక్రిందఁ బొందుపఱచియున్నాను.' అని యున్నది. దీని కనంతరము 61 సంస్కృత పదములును, 43 తెలుఁగు పదములును, రెండు పట్టికలుగా ముద్రితములై యున్నవి. పట్టికలలో ఆ పదములకు ఆశ్వాస గద్య పద్యాదిసంఖ్య నిరూపితముగా నుండలేదు. అందువలన వానిని గ్రంథమందు కనిపట్టుట కరము క్లేశకరమయినది. కనిపట్టిన పిమ్మటను ఇందు భిన్నార్థములయందు పెక్కుతావుల నున్న యేకపదము ఏ యర్థమందు ఆప్రయోక్త మని యభిప్రాయమో, ఆ యన్ని యర్థములందును ఆప్రయోక్తమే యని యభిప్రాయమో, అదియు విదితము గాకయున్నది. పదములముద్రణములో అవి గ్రంథమున వచ్చిన క్రమమేనియు అనుసృతముగాదు; ఆకారాది క్రమమేనియు లేదు. ఇందు పదముల కర్ణక్రమము పెక్కింట మూలగ్రంథమునకు వేర్పడి యున్నది. మఱియు పట్టికలకు అవతారిక యగు సుద్ధృతవాక్యముంబట్టి, ఆముక్తమాల్యదలోని యేపదముగాని ఇతర కవులు ప్రయోగించినది కాదని, అనఁగా - 'తూని ముకుందునాజ్ఞ' ఇత్యాది పద్యములోనివి - తూనుధాతువు, ముకుందశబ్దము, ఆజ్ఞాశబ్దమును ఇత్యాదులు అనఁగా ఆముక్తమాల్యదలోని సకల శబ్దంబులును ఉభయ భాషలయందు (వికావ్యనాటకాదులయందును) లేవని యుపోద్ఘాత రచయితగారి యభిప్రాయముగాఁ గొనవలసివచ్చును. మఱియు ఈ యప్రయోక్తతాభ్యాసము గ్రంథమందు దోషాదోషణో గుణాదోషణో మఱి యే ప్రయోజనమునకో ఆచట వ్రాయఁబడియుండలేదు. అయినను వైలక్షణ్యము గాన దోషాదోషణకే, రాయకర్తృకతాస్థాపనకే, ఉద్దిష్టమని యెన్నఁదగియున్నది. పట్టికలం జదువఁగా అందలి పదములు ప్రాయశముగా ఆన్యగ్రంథ ప్రయోక్తములుగానే స్ఫురింపందొడంగినవి; కలిపయ పదములు ఇతర గ్రంథములందు ప్రయోక్తములుగామికి కారణము స్పష్టముగానే కనఁబడినది. అది యెల్ల నెట్లన్న -

85. ప్రథమపట్టికలో 'పాదూవాహుక్' [ఆపదములను సులువుగా నెఱుంగుటకై ఆకారాది క్రమముగా ఇందు ఆపట్టికలను ఆనువదించినాఁడను.] దీనియర్థము 'పాదరక్షలను మోచు వానిని' అని; అనఁగా - 'తాము రాజసభలోనికి పోవునపుడు బయట కదలిన తమ పాదరక్షలను ఆపవృత్తములు గాకయుండునట్లు తనచేతం బట్టుకొనియుండి, తాము సభనుండి

వెలువడి రాగానే, తను పాదములకడ నడువట్టి తను సేవకుని' అని ప్రకరణానుసారియైన వివరణము. దీనినే తెనుఁగుపదములచే 'చెప్పలమోపరి' అని చెప్పినొప్పును; పాదాశ్చబ్దము ప్రసిద్ధమే, వహధాతువును ప్రసిద్ధమే. ప్రసక్త వివక్షితార్థబోధకై కవి కల్పించికొన్న యానుడిమొత్తము మఱి యెందునేని ఏల యుండవలయునో దురూహముగా నున్నది. ఇది యిట్లు యాగికముగా కూర్చుకొండగిన దాటను ఈక్రింది 'పాదుకాధారక' ప్రయోగము నూచించుచున్నది:— 'వేంచేయు నవసరంబున...తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహక చ్ఛాత్రిక చామరిక కాళాచిక కరదీపికాధారక కాతారిక కారవాలిక పాదుకాధారక నర్తక గాయక వైణిక కావనిక...' ప్ర. వేం. వి.వి. 78.

(14) ఇట్లే 'కస్థల(ము)' అర్థము—క=నీటియొక్క - స్థలము=తావు; ఇట్టిదే 'కవి' శబ్దము జలపక్షిపర్యాయము.

'కరబదరసదృశ మఖిలం | భువనతలం యత్ప్రసాదతః కవయః |

పశ్యన్తి నూత్నమతయః | సా జయతి సరస్వతీదేవీ.' వాసవదత్తపీఠిక.

[కం జలం విః పక్షీ తత్ర బహువచనమ్- కవయః జలపక్షిణః] అని దానిటిక.]

'కవి యల్ల సానిపెద్దన! కవి తిక్కనసోమయాజి గణుతింపంగా,

కవి నేను రామకృష్ణుడఁ | గవి యనునామంబు నీరుకాకికి లేదే?'—రామకృష్ణుడు.

'కం శిరోఽమ్ముసుఖే క్లిబం తత్రైవ చ క మవ్యయమ్' అని నానార్థరత్నమాల. 'క-న॥ ఇది శిరస్సునకును ఉడకమునకును సుఖమునకును పేరు. ఈ యర్థములయందే 'కమ్' అని యవ్యయముఁ గలదు,' అని తట్టిక. ప్రకృతమున 'కస్థల' అనునది 'నీటితావు' అను నర్థమున కవి కల్పించుకొనిన సమాసము. ఇది మఱి యేగ్రంథమందును లే దనుట పూర్వోక్తము వంటిదే. (21) 'ఘర్తగవి' ఇందుల పద్యము—

ఆ. 'తనువు గొరిజఁ గొమ్మఁ గొనకుండ మలఁపుచుఁ | జప్పుదెఁసగఁ దోక నప్పలించి,
శోణితంబుఁ గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘర్త | గవిని గవికి నీడ్చు నవసరమున.'

'ఘర్తగవికా = యాగధేనువును' అని టీక. 'ఘర్తగవి' యను మొత్త మప్రయుక్త మనియో, 'ఘర్త'శబ్ద మప్రయుక్త మనియో, 'గో'శబ్ద మప్రయుక్త మనియో, భావ మెఱుకవడకున్నది. మొత్తము పూర్వోక్తములవంటిదే. 'ఘర్త'శబ్దమాత్రమే వివక్షితమేని ఆకుకుక్ష్యాదులవలె గ్రహింపఁ దగు నని మననము. 'ఛాన్దసానామసి క్వచిద్భాషాయాం ప్రయోగః'—'అధ్వర్యుక్రతుః' 'ఇతిజ్ఞాపకాత్' అని రామాశ్రమి. 'గిరిశ' శబ్దంబును నిట్టిద. [ఇదియే 3(19)లోని 'ఘర్తధేనువు' నకును సమాధానము.] కాళిదాసు 'త్రియమ్మకం సంయమినం దదర్య' అని ప్రయోగించుకొనిన విధమున నని యేనియు సమాధానపడదగును.

(4) 'అయనిష్ఠ' అని యొకపదము; ఇందు టకారము తకారమునకు బదులుగా పారఁబాటని గ్రహించిన, 'అయనిష్ఠ' అనునది. 'అయనిష్ఠ ధవళాతపత్రి దగునయ్యగంబు' ఇత్యాది 4 ఆ. 165. పద్యములోనిది. 'అయనిష్ఠక=కుభావనా విధి నిష్ఠచేతను. 'అయస్కుభావహావిధిః' అని యమరము. అని యందుల టీక. రఘు. 4(26) చూ. 'స గుప్తమూలప్రత్యస్తః కుధ పాష్టికారయాన్వితః | షడ్విధం బల మాదాయ ప్రతీతే దిగిగీషయా.'

అందుల బీకలో “అయ్యాన్యః (అయేన శుభావహవిధినా అన్యితోయుక్తః) శుభదైవాన్యః । ‘అయశ్శుభావహో విధి’ ఇత్యమరః,” అని నందర్లి కారపండితి ముద్రితము.

అట్లే కిరాతార్జునీయమున 5(20)-‘సులభైః సదానయవతాయవతా’ ఇత్యాది. ఇందుల మల్లినాథీయటీకలో — ‘అయవతా భాగ్యవతా...‘అయశ్శుభావహోవిధిః’ అను పై రెండు ప్రయోగములును ఆప్తినిఘంటుదాహృతములు. మఱి అతి ప్రసిద్ధమైన నిష్ఠాశబ్దమునకుం గూడ ప్రయోగము వలయునా? ఆప్తినిఘంటువునుండి యుద్ధరించెద, — ‘మనో నిష్ఠాశాన్త్యం భ్రమతి చ కి మ ప్యాలిఖితచ’ మాలతీ 1(81). “కాస్తేషు నిష్ఠా సహజశ్చ బోధః” మాలతీ. 3(11). ఇట్లు నిష్ఠాశబ్దమునకు ఎన్నియేని సంకలింపవచ్చును. ఈ రెంటి సమాస మైన ‘యయనిష్ఠ’ అనుదానికై ప్రయోగాంతరాన్వేషమేలాలో గోచరింపవచ్చును.

(47) ‘వార్ధశ్రవస’ ఇందు ‘ర’ అనియే ముద్రితము. ఇట రథలనడుము దకారము లేదు. మఱి‘వా(ర్ధ) శ్రవస=కాకిరూపుగల జయంతునియుక్కు’ అని తట్టిక. వృద్ధశ్రవసుఁ డనఁగా ఇంద్రుఁడు, అతని యపత్య మైనపురుషుఁడు ‘వార్ధశ్రవసుఁడు’ అని వ్యుత్పత్తి; ఇంద్ర పుత్రుఁ డనుట; అతని పేరు జయంతుఁడు. ఇట్లు సుబోధ మైన తదితాంత ప్రయోగము నకు ప్రయోగాంతర భావాభావ చింతవలనం బ్రయోజనమేమి? వాలియు నింద్రపుత్రుఁడేగావున తత్పరముగాను ఈ పదము ప్రయుక్తము. కం. పా. ఉ. రామాయణములో “విశ్రవసుకుతుండు కార్తవీర్యార్జున వార్ధశ్రవసాదుల కోడిన విశ్రుతకథలు గలవు.” 106(177) చూ.ఆనుబంధము.

(83) ‘పర్జనీ’ - ఇది 5(89) వది యగు సీసపద్యములోనిది. ఇందు స్నానీయ వస్తువులలో ‘హరిద్ర’ (పసుపు) చెప్పబడినది. మరల నప్పద్యమునందే పసుపునే చెప్పవలసివచ్చినంతట, చెప్పిన పదమునే చెప్పినేల యని ‘పర్జనీ’ శబ్దమును కవి ప్రయోగించియుండునేమో.

సీ. “హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్యాదిక । స్నానీయవస్తువజంబుగొనుచు...పర్జనీ లేక పూర్ణ సౌభాగ్యదాంక । ధూతి చకచక లీలెండతోడ మాటుమలయ...”

పర్జనీశబ్దము నిఘంటువులలో హరిద్రా పర్యాయముగా పఠితముగాదు. ‘దారుహరిద్రా’ పర్యాయముగా పఠితము; దారుహరిద్ర యన మ్రానిపసుపు. దానినిగూడ ఇట్లు ఉపయోగించుట కలిగియుండెనేమో? ‘నికాహ్యో కాఞ్చనీ పీతా హరిద్రా వరవర్ణినీ’ ‘అథ పీతద్రు కాతే యక హరిద్రవః । దార్వీ పచమ్పచా దారుహరిద్రా పర్జనీశ్యపి’ అను. ‘హరిద్రా ప్యశదీ పీతా పిష్టా గౌరీ నికాహ్యయా’ ‘పర్జనీ రజనీ దీర్ఘ రాగా రోమశపర్ణికా’...‘దార్వీ పచమ్పచా పీతదారు దారు నికాభిధా । కటబ్జుటా పర్జనీస్యాత్’ కాలేయక శుశుమ్మకా’ అభిధానరత్నమ్.

ఇట కవి పర్జనీశబ్దమును మ్రానిపసుపనెడి వాచ్యార్థమందఁ బ్రయోగింపక లక్ష్యార్థముగా పసుపును జెప్పటకు ప్రయోగించినాఁ డనియేని తలంపవచ్చును. ఇట్లే ‘మఱియేకవియేని యీశబ్దమునే’ ప్రయోగించుట కాకతాళియము గావున, అట్టి ప్రయోగ మన్యకవనములలో దుర్లభమైయున్నది. అయినను వాఙ్మయము నెల్ల చూచినవా రెవరు? పక్షాంతరము అభిధానరత్నమాలనుండి పై నుదాహరించిన హరిద్రా పర్యాయములలో ‘పర్జనీ’ అని యొక శబ్దము గలదు. ఇట నదియే కవి ప్రయోగించినదిగా నుండి, లేఖకాదులచే ‘పర్జనీ’ అని మార్చబడి యున్న నుండును. ఆముక్తమాల్యదలో అట్టివి లేఖకాది ప్రమాదజము లెన్ని లేవు?

(25) 'చండాళిక'—అర్థము చండాళవీణ. 'చాణ్డాలికా తు కణ్డాలివీణా చణ్డాల వల్లకి' అను. ఆముక్తమాల్యదలోని చండాలుని కథకు మూలమయిన వరాహపురాణ చండాళకథలో గీతిప్రభావప్రాప్తనీధి యైన చండాలుడు (వీణా మోదాయ నిర్యయా) 'వీణం గేలగొని బయలు వెడలెను' అని యున్నది. చండాళవీణను పై యమరవాక్యానుసారముగా 'చాండాళిక' యని ప్రకృతకవి వ్యవహరించివాడు. ఈ చండాళకథను ఈయన ప్రసక్తము గావించికొన్నందున ఈయనకు ఈ పదము సుప్రసక్త మైనది. సంస్కృత గ్రంథములో ప్రసక్తమయినను వీణాశబ్దము చేతనే నిర్వాహమైనది. ఇతర కవులకు ఇట్లు ఈ కథయు ఈ వీణయు ప్రసక్తములే కాలేదు. అనుచుంగికముగానేనియు ఇది మత్స్యతిత్ కతిపయ గ్రంథములలో ప్రయుక్తముగా లభింపమి వాస్తవమే. అంతమాత్రాన వాఙ్మయములో నుండనే యుండ దని తలపఁజాల. ఇంక నేని దొరకినను దొరకరాదా? అంధ్ర వరాహపురాణమున ఈకథ కనబడలేదు.

(31) 'ధామార్గము' అది ఆపదకాయకును ఉత్తరేనికిం బేరు. ఆముక్తమాల్యదలో పై రెండవయర్థమున నున్న దని తట్టిక.

నా కనిన యలంతికావ్యములందు ఎటను ఇది ప్రస్తమ కాలేదు. కాని ప్రసక్తిని బట్టి చరక సంహితలో ప్రయుక్తము. —'మదనం మధుకం నిమ్మం జీమూతం కృతవేధనమ్' ! పిప్పలీ కుటజేత్వాకూణ్యేలాధామార్గవాణిచ, ఉపస్థితే శ్లేషపిత్తేవ్యాధా వామాశయాశ్రయే' మనుసార్థం ప్రయుజ్జీత భిషగ్ దేహ మదూషయత్.'—అపామార్గ తండులీయాధ్యాయము.

ఈచెప్పిన ౮-కి గాక కడమ 53-కిని బహుళప్రయోగములం జూపెద.

(41) 'మత్తలి (మత్తలికా రూపాంతరము)'—అని పట్టిక. [తద్రూపాంతర మేమో కాదు. పదమును అన్యత్ర ప్రయుక్తము. 'కాలియత్వేళము! ర్ధసశీ నృత్తమత్తలి హస్తీకా' 3(92)

౧ కా. 'కందర్పాస్త్రము లంచు, నంచితతటిత్కాండంబు లంచుకొ, సుధా మందస్యందము లంచు, గాంచనలతామత్తలు లంచుకొ,' పాం. రం.

౨. క. 'చెల్లఁ బా హిందోళకథ! మల్లకుఁ దియమోవి గలుగు మదిరాక్షిమ తల్లికి ఛాణితవాణికి! వల్లెయె యీజూటుకూటువలఁ బానరింపకొ.'

[ఇటు నానుచుంగికముగా నొకటి చెప్పెద:—ఉపోద్ఘాతములో (88) ఉపనిషద్వాక్యములు ఉద్భృతములు. వానిలో 'తిప్తక' అని 5 మాఱులు ముద్రించినారు. ఈపదమున రకారము గాని టకారము గాదు.

'మన్త్రో హి నః స్వరతో వర్ణతో వా! మిథ్యా ప్రయుక్తో న తదర్థ మాహ స వై వాగ్యజ్ఞో యజమానం హి న స్తి! యథేంద్రశత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్.' అని]

3 కా. 'మల్లంబావరపుత్ర, గర్వితరిపు త్కృపాల సంపత్తివి ద్యుల్లావణ్యకళా శరత్సమయ, లీలాల్లాసిబాహానిమ తల్లీ నరన రంగ రంగదకుమృద్ధాక్రిశణోదీర, మా ద్యల్లీలా కకుబంతవారణ, సువర్ణాహార్య ధైర్యోద్దయా.' జై. భార. 1(140)

౪. వ. 'రయాయత్తంబు లగుతత్తదతుల నుత్తరంగిత కతుకంబు చిత్తంబున నత్తమిల్ల రుచిమత్తలికల (మత్తలికల?) మత్తిలి న తత్తరంబున...' వనవిహారము. G. O. M. L.

౫ మ. 'క్షయకాలంబున సీధుసాగరరసాస్వాదాలికేకంబునకా
నయనాబంబులు ఘోరితంబులుగ సంధ్యాకాలరాత్రీకర
ద్యయతాళానుగతిం బ్రమోదమున మత్తలీమహానృత్యము
బ్రియ మొప్పారఁగఁ జేయుభైరవుఁడు గల్పించుకొ మహేశ్వర్యముల్' ప్ర. 547.

ఈ ప్రయోగములలో కొన్నిటివలన 'మత్తలి' యనునది నృత్యవిశేష మని స్పష్టపడుచున్నది.
మత్తలితీతము:—భరతనాట్య శాస్త్రము.

'నామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘోరమానోపసర్పణైః।
ఉద్వేషితాపవద్ధై శ్చ! హస్తై ర్నర్త బ్యుదాహృతమ్।
స్థలితాపసృతా పాదౌ నామహస్త శ్చ రేచితః।
సవ్యహస్తః కటిస్థః స్థాః! దర్శమత్తలి తత్ స్మృతమ్'

౬ మ. 'ఎలమిన్ శైశవయావనాంతరవయో హేలావిలాసంబు మై
నలమక గన్గొని జోస్యు లుంచినశుభోదంచస్తుహూర్తంబునకా
జెలిమిక భూసురవృద్ధబాంధవజ నాశీర్వాద పూర్వంబుగాఁ
దలిమం దెక్కఁగఁ జేసెఁ దల్లి నను నుద్యమోదమత్తలియై.' వైజయంతీ వి. ఆ. ౨. ప ౬౯.

(ఉద్యమోద మత్తలియై మోదముప్పల్లుచున్న మత్తలి నృత్యము కలదై)

౭. 'ఫలత్కుడ్డల మావలావలమణిహారం కన్యకత్కడ్కుణ
శ్రేణీనూపుర మేఖలం చలకుచం వల్లన్నితమ్బస్థలమ్
అన్యోన్యం మణిదణ్డికాహతివల స్నేత్రావినోద్భాసలం
ప్రకాశం యమినోమనోఽపి హరతే హల్లీసకక్రీడితమ్.' రతిమన్దనాటక 3(38)
(60) హల్లీసక- 'నృత్యమత్తలి హల్లీసకా' ఉ. ౮

౮. 'కుండలిదండలాసక...హల్లీసకాది నృత్యంబుల నవలోకించుచు,' ఫలమేశ్వరపురా. 1(117)

౨. సీ. 'గగనకల్లోలిసి కల్లోలమాలికా హల్లీసకములతో నవఘటించి' శృం. నైవ. 1(37).

౩. వ. 'చకాసత్కుల్లోల హల్లీసక హల్లోహల తమసారంబును.' ప్ర. రా. వేం. వి. వి (561)

౪. వ. 'పట్టఁ జాలనిసంతోషంబు (న) హల్లీసకంబు సలుప.'—,—569.

౫. వ. 'సముల్లోలకల్లోల హల్లీసక ప్రభూత ఝంఝానిలంబులు చఱచికొట్టినకా' వ. (121)

౬. వ. 'జలధిసముల్లోల హల్లీసక నిభార్పటి'—, —10(21)

౭. వ. 'భూషణద్యుతుల హల్లీసకంబు లగు సువర్ణాంకుకంబులం...' కృ. రా. వి. 1(56)

౮. 'ఉదభృత్కావేరిహరిషు పరివృజ్జరజ్జే నటనః

వహూకణ్ఠీ కణ్ఠీరవ రవలవత్రాసిత ప్రోషితేభః

అమీచైత్రే మైత్రావరుణి తరుణీకేళికజ్జేలిమల్లి

చలద్వల్లి హల్లీసక సురభయ శ్చణ్డి చచ్చన్తి వాతాః' సు. ర. భాం. 544(182)

(40) 'మణిధను'—ఉ. ౫

'అనితమేఘస్థ మణిధనువు' 4(108); 'మణిధన్వో జ్వలాపాథముకా' 105; 'చివికన
మణిధనువునఁ దొరగుఁచునీ'—, —141; 'కరఁగుచుఁ బుట్టుచుండుమణికార్డుకరక్రిమ' 100.

౧. మ. 'అమరెం దత్సృతి నేగునీలమయచక్రాంకంబు లింద్రావరో
ధముఁ దప్పించుక ధాత్రిఁ జేరినసముద్యత్కుప్పలావర్తము
ఖ్యమహామేఘవలంబులో యనఁగఁ జక్కం గాండధారావిశే
షములున్ భూరిమణి వరాసన విభాజితంబులుం జూడఁగన్.' చంద్రికా. 1(159)
['భూరిమణి' = అధికమణులుగల, శరాసన = ధనువులయొక్క, భూరిమణిశరాసన = ఇంద్ర
ధనులయొక్క యని యర్థాంతము.] అని తట్టిక.]

౨. చ. 'కలితమణిశరాసను కాండధృతిన్ వరవాజిసంగతిం

బొలుచు సువర్ణకూట మరిభూపవిదారణఁ జూడఁ గాంచనా
చలవిజయప్రయాణ పరిషన్నహనాత్మతఁ బూనుటల్ గడుం
దెలిపె మరుద్గతిధ్వనదు దీర్ఘగుహచయభేరికాధ్వనల్' 2(11)

౩. పీ. 'సన్ననిచాప మొసంగెదన్ గను నరి మండలి కిది యార్తి మన్ను మనుచు'
['ఇచ్చట సన్ననిచాపము = ఇంద్రధనుస్సు' - అనిటిక.] —, — 6(86)

౪. చ. 'అనుడుఁ బరశ్వధాయధుఁ డహంకృతి జేరికి నిచ్చినట్టి విల్
దనకడకంటిచాయ మణిధన్వతఁ గన్నడ నెక్కువెట్టి సుం
జనితగుణ ధ్వని సునితసంగతి నొప్పె ఘనాఘనంబుహో

ల్కిని నరపుంగవుండు నరలేఖిఖావళికోటి రంజితన్' ఆంధ్ర. చం.రా.ఆ. 8(150)

౫. వ. 'రామధన్రుఁడు... మరుచ్చటుల జన నిరాఘాటఘోట కానుషంగం బగు శతాంగంబు
నుత్తుంగరంగ శ్యామశృంగంబు నాలోపించు చంచలామణిధనురుదారధారాధరంబు డంబున
మెలియ నెక్కి.' (18) 'కలంబ' — ఉ. ౯

'కలుషము లడంచుఁ గాతె లంకాపురాంగఁ జాంబర చరత్కలంబ కదంబకములు.' 4(27)

౧. 'పరస్పరోత్తాల నృపాలమాలా! కలమ్మజాలై ర్బలయో ర్ద్వయీ సా
ఆకమ్మతాన్యోన్య విలోలచక్షుః! కటాక్షపాలై ర్యగభీద యూనోః.' బాల. కర్ణ (56)

౨. క. 'బిసరువా నయనావిసర! ప్రసవకలంబకుఁ డెరిండు పరితోషిత వి ।

ప్రసతీకదంబ కానన । హసితైందవ బింబఁ గోనమాంబ వరించెన్.' కుకల. 1(35)

౩. చ. ఘనగజదర్పభేదన మఖండసురారి పురప్రభంజనం ।

బున లఘుధర్మఖండనముఁ బూనిచివేలుపు లెంచ నుగ్రు ।

ర్తనఁ దనరారు నస్తునుజరాజకలంబము చిత్ర నైఖరిన్

దనిపె నజాత్తజాంతర ముదారతర ప్రమదోర్వివన్ధ్యనిన్.' చంద్రికా. 8(115)

౪. వ. 'హరపురాసుర సమరాస్థానంబు పోలిక ననంత కలంబ విజృంభగుండై' 120(22పం.)

౫. చ. ...మద్భుజోగ్రధ । న్వతరుణభోగివాంత విషవహ్ని సమాన కలంబధారచేన్. 131

౬. వ. కృతుఁడు ప్రయోగించు నిర్వేలజ్వాలాకుల... కలంబ కదంబకంబులడంబున... 6(48)

౭. వాఙ్మన్త చేమే మను మాతరం సతీ । మి త్యేవ కిం పంచశరేణ స క్రుధా

విధాః కలిమైర్బలవిమృతం నిజై । రోధామమూర్ఖః సకలాస్తజైవతే రుక్తి. 4(28).

['కలిమై' = బాణ] అని తట్టిక]

౮. నలినకలంబ వీరబలనాథుడు చైత్రుడు తద్బలాచిహ్నోజ్వలతికావటీపటలిఁ జక్కఁగఁ బాఠము డించె నయ్యెడన్” చంద్రికా. 2(72) F. ‘అపూర్వ కలంబ సమీకకేళి’—3(108).

(58) ‘శృంగాటక.’ ఉ 33.

కలసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల | నగరిదెసఁ జూచుచునె మంతనంబు లాడి
చనిరి విద్వాంసులిండ్ల(కు) ‘[శృంగాటకము=నలుల్రోవలు గలిసెడుచోటు 4(8).]

౧. వ. ‘అకటకట వికటకూటకొటి విటంక శృంగాటకా ధౌకమాన జరదెందు లింబ
గళ దమృతలిందు దుర్ది నార్దీకృత’ మను. 1(72).

౨. సీ. ఘనసానుశృంగ శృంగాటకంబులుగాంచి యమరులు హేమాద్రి యనుచువ్రాల ‘8(11).

౩. గీ. ‘ఘనశిరశృంగ శృంగాటకములు వెంచి’ కాశీ. 1(116).

౪. ‘స్వాధీనే హసనే పురిం విదధతీ మృత్యోః స్వకృత్యాత్మయ
క్రీడతిక్రంకర సంఘసంకట మహాశృక్లాటకా తాటకా’ భోజవం. బాల. 80.

౫. గీ. అగజ భయమందెఁ బ్రుఘులు దెగడుగుడిచి, రుపనిషత్తులు ఘోషించె నొక్కపెట్టె,
గాలకంఠని మాళి శృంగాటకంబు, గాండినంబునఁ దాటింపఁ బాండవుండు.’

హరవిలాసము. 7 (10).

౬. ఉద్యానే జీర్ణకూపే చ వటశృక్లాటచత్వరే... | ఏషుస్థానేషు యే దప్తాస్తే న జీవన్తి
మానవాః.’ కామరత్నము. సర్పవిషనివారణము. 4.

౭. శృంగాటకంబుఁ జైత్రము | నం గలమహిజంబుఁ బితృవనస్థలమును దు
ప్తాంగన నుద్యానవనం | బుంగదియఁగరాదు రే విబుధవర్యునకున్.’ విష్ణువు.

౮. ‘త్రైరక్లార్య కవి ర్భభాణ లలితం శృక్లార శృక్లాటకం
భాణం కష్టాన పష్టాభాణ విజయారమ్భ ప్రియంభావుకమ్’—పష్టా. భాణ.

F. ‘శృక్లారీ సవయోభి రష్ట్రతి సమం శృక్లాటకోపాన్తికమ్’—78.

౧౦. ధాతుశ్చతుర్థ భీకణ శృక్లాటకవిహారిణీం |

నిత్యప్రగల్భవాచాలా ముపతిష్ఠే సరస్వతీమ్.’ మురారి. 1(11).

౧౧. పురా పురాం భేత్తు రిహ త్రినేత్రీ | శృక్లాటకే తుల్యరుషి స్థితేపి
దగ్ధగతిశ్చజ్వల దేక మన్యే | తదూమలేఖా మపి నాసహేతామ్’—7(81).

౧౨. ‘ఘనశృంగాటము నర్తదోరిపటలీ గరదికాపేటమున్.’—2(18)

౧౩. ‘కలకల నవ్వుమేడలు పాడుగాఁ ద్రవ్వి

శృంగాటకంబులఁ జిన్నబుచ్చి’—రామాభ్యు. 6(201).

౧౪. దృశ్య శృంగాటక దీర్ఘిక నాభిగాఁ బృథురప్రచక్రంబు పిఱుఁడు గాఁగ’—103.

౧౫. ‘శృంగాటకచంద్రకాలకొనఁ గాలిచి’—246.

౧౬. ‘కలిగియె వెలుఁగు శృంగాటకంబులు’—7(81).

౧౭. ‘య దత్ర కణ్ఠవర్తి న్యపి సువర్ణాభరణే నిఖిలగుణశృక్లాటకే రతిమన్తథ నామ్ని
నాటకే అన్యతో గవేష్యతే’—రతిమన్తథనాటక ప్రస్తావన.

౧౮. ఉ. పాటిత దుష్టసత్త్వ వనవాటక నిధబలావరుద్ధ శృం ।

గాటక గ్రంథిలభ్రువటి గాఢలలాటకఁ గ్రూరతారకా ।

నాటక నాంత్రికాంచి పరిణదశవప్రపతత్కృమిచ్చటా ।

కీటక రక్తసిక్తపటుఘేటకఁ దాటకఁ గాంచిరయ్యెడక, భాస్కరరామాయ.

౧౯. 'కదలి నిజకటకాంచితోక్కట గిరింద్ర । మాటకిందరవాటి శృంగాటకములఁ ।

బాటిలును నుండు రహితు లే మేటివలన । నతఁడు వేంకటరామరాజాఖ్యవిభుఁడు.'

ఆభిషిక్త రాఘవము.

౨౦. నీ. 'అవనతాంగుష్ఠాగ్రహర్యనిర్యద్రత్న । ఖనిఘనాంతరిత శృంగాటకములు.' మను. 6(102).

౨౧. తే. అన్నపూర్ణ వికాలాక్షి యనెడుపేర్లఁ । గాళికామధ్య శృంగాటకములయందు

విశ్వపతిదేవి మధ్యాన్న వేళఁబెట్టు । నమృతపాయసదివ్యాన్న మనుదినంబు.' కాశీ.

౨౨. తే. ఆడ్డపెట్టెదఁగాక తీవ్రాంశురథము । ప్రహరిదిరుగక యుండంగ భర్తగిరికిఁ ।

దరతరంబ యబాండ కర్పరము దాఁక । ఘనశిరఃశృంగ శృంగాటకములు వెంచి' 1(16)

౨౩. 'నగరం హిమవన్తమివ...శృంగ్లాటోపచితమ్' కవికల్పలత - శ్లేష స్తవకము - ప్రక్షీర్ణము 21.

[పక్షే చతుష్పదేన ఉపచితమ్—అని తటిక.]

౨౪. మదకుమ్భి కుమ్భ దమ్భి కుచకుమ్భి సంభావనీయరమ్భారూ పరీరమ్భి సంభార ఘుస్పణ హరిణమద ఘనసారప్రభృతి సురభీద్రవ్య సంపాదన చటులభుజంగ పుంగవ సంగత శృంగ్లాట కోత్సగ్ధ వృద్ధయంగమాయాః శ్రీరగ్ధనగర్యాః' పంచబాణవిజయము.

౨౫. వ. వింధ్యంబు...విబుధశైలంబుతో స్పర్ధించి యూర్ధ్వాండ కర్పరంబు నిజశిరః శృంగ శృంగాటకంబుల నుద్ఘాటించు' కాశీ. 2(98).

౨౬. వ. 'కాంచన శిరః శృంగ శృంగాటకంబులం గమలభవాండ కటాహంబు నుద్ఘాటించుచు తనమేనిపాడవు శేలసపాటంబుగా వంచి'—1(59).

౨౭. నీ. 'అభ్రంకషము లైన యానీశిరఃశృంగ । శృంగాటకము లెట్లు చిఱుతపటిచి'—2(165).

౨౮. వ. 'పాటల జటాకరీలుండు హాటకమాట శిఖరశృంగాటకాఘేటంబుల.' 3(57).

౨౯. మ. ప్ర. 'అనివార ల్వెంట రాఁగా నరిగి సకుతుకుం దై పురోభాగభూమిన్

గనియెన్ నక్షత్రమార్గగ్రహిణ శిఖరశృంగాటక స్థాంథకస్సు

రినిరాఘాట ప్రకాశ ద్విగుణనీతిమద్దేదిప్యమానాత్తరోచి

రుని కల్పభూత సర్వద్రుమజలధి చతుర్ముద్రి నారాజతాద్రిక్.' వరాహ. 6(82).

౩౦. వ. 'సమత్తుంగ శృంగ శృంగాటక నటన్తయూరంబుల,'—3(6).

౩౧. 'అమరమన్దిరైర్విరాజిత శృంగ్లాటకా' కాదంబరి. పూ. 108(3).

౩౨. 'బ్రాతృశ్రీరాఘవశ్రేయసే శ్రేష్ఠిమోకలః బ్రాతృసాగ్రా వాసహిలో మాగ్ధే శృంగ్లాటకే మృష్టాదక పూర్ణాం వాపీం నిర్మిమితే,'—ప్రా. తే. మా. 74.

౩౩. 'యస్మిన్ జగన్తల్లభ మస్తివస్తు : యస్మైస్వయంభూః స్పృహయ త్యజస్రమ్

తచ్ఛోక్తయోగ్లోచనయోః పథా నః । శృంగ్లాటకం నాటక మావరస్తు.' ప్రతాప.

౩౪. ఉ. హాటకగర్భితే గమలాసమచేద జతురాస్య కంఠశృం

గాటకవిధికాకృత విగాహచతుఃస్రతిచేత దేవతా...శృం. నై. ఆ. 1-3

(27) 'రూట.'—౧౩.

'తదుద్దామదీర్ఘ సతా రూటముక్త' బెల్లగించుగతిక.' 4(22). 'విటపిరూటములం బ్రతిశబ్దంబులు పుట్టింప'...(35). 'శాఖోపశాఖాఞ్చ జ్ఞాటచరస్తరుద్రయ...' 6(15). ['రూట=గుంపులయందు' అని తుదిదానిటిక.]

౧. 'ఆలముకొని పెంటి చెఱలాటములుఁ గూటములుఁ ।

జలిపె నలిపక్షి మృగరూటములుఁ గీటములు' రాఘవపాండ. 2(16).

౨. ఉ. 'శంబరవైరి వీవు...నికాటరూటద । రృం బడఁగించు బల్లిదునిపట్టివి నీవు' వసు. 4(48)

౩. సీ. 'ఒకచోట మనికూటసకల ప్రణతిరూటము' ప్ర. రా. వేం. వి. వి. 80.

౪. క. 'కనకోజ్జ్వల కూటరూట ఘనగోపుర...' హంసవిం. 1

౫. సీ. 'మదచండవేదండమండలు ల్లాండలు । ఘోటకచ్చట లూర్తి రూటకములు' తా. 5(1)

౬. కా. 'భూషాహక్తిక కాంతి దేహరుచిలో బోరాట మాడ స్తరు
ద్యోమారత్నకిరీట రూటసుషమా యోయుజ్యమానాంఘ్రిని
శ్చేషశ్రీ విరిదమ్మి గర్దియసమాశ్లేషింపఁ గొల్వండు నా
భాషాదేవి దలంచెదక రసలసద్భాషా విశేషార్థి నై' నిరంకుశ. 1(7)

౭. వ. ఇట నతండును బ్రకటితవిటరూట వోటక సంఘాట సముచ్చాటన నిరాఘాటంబైన వేశ
వాటంబు చేరి'—,—2(110)

౮. వ. 'ప్రకట వటవిటపి రూట పటల వేలిత ఝల్లికా ఝంకార ప్రతిధ్వనచంగ రంగమం
టపంబును...నగునొక్క పాడుగుడిఁ గాంచి'—,—౩(6)

౯. సీ. 'కైటభాదినికాటరూట ఖండనపాలు । వాటోపకరుమీఁది పాట లమర' కవల. 5(40)

౧౦. 'ఆమిత సృపాల నాయకచయంబు సతాచమూ తనుత్ర రూ
టము వడి దాకి పై కెగయుటల్ వినులింపఁగ నయ్యె నార యు
త్తమనవకాముకచ్చట ముదంబునవచ్చె నటంచు నిర్జర
ప్రమదల కెల్ల జక్కఁ జెలుపం జనుపెంపు వహించి యయ్యెడక'—చంద్రికా ౩(114)

౧౧. 'ధారాస్ఫార కృపాణబాణపటః ధారాహతిం దచ్చతు
ర్ధిరీ శోణిత ఫాణిత ద్రవ నిపీతిస్త్రీతు లై తన్నుఁ జె
న్నారం బన్నగయత్తురాక్షసు లమర్త్యవ్రాత చేతిః స్ఫురి
త్సాస్ఫరి సోస్ఫరి విహార ఘోర నటనా రూటస్ఫుటాటోపు లై' ఉ. హ. 6(52)

౧౨. 'ఉత్తుజ్జ తరజ్జరూటలుతితఃఫణధరమిణ్ణలమూర్ఛన్య మణీ మహాపుష్ప రజ్జితాస్తరతయా.'
వేమ. 1(188)

౧౩. 'కోటిరివిప్రకాశములఁ గుందుఁగఁ జేయఁగఁదత్తనూప్రభా
రూటముతోఁ గుమారుఁ డిల జన్మము నొందినమాత్ర...' బసవపురాణము. 1(114)

౧౪. 'మర్రిత తాటక సాత్కృత్యభి' ।

విరచిత నాటక దండక రూట కపింద్ర కిరీటకలాలితా' తారాశకాంక 4(205)

౧౫. దం. 'హరిత్యురంగ ప్రభారూట పాటచ్చరోద్యస్తణీ కోటికోటిర' దశాన్యసిం. 158పుట.

౧౬. ఉ. 'నాటిసభ క్తిపాటవమునం గనియెం బిత్తుకూటముకా గుహ
కోటర కంజపుంజగత కంజర ఝాటము కాబరీకృతా
భేటము నిష్ఠరాఘశరభేటము దివ్యమణిప్రభానికా
ఘాటము నిర రీలవారి కంకణకోరికి తార్కఘోటముకా,' వరాహ. 2(178)
౧౭. 'బల ఝాట స్థేమ చిత్రంబు.' చంద్రికా. 1(70)
౧౮. 'నాకలాకధునీహాటక పద్మ ఝాటచరచక్రక్రాంచ చక్రాంగముల్' ఉ. రా. 1(12)
౧౯. 'జేగుదులతోఁ గరంబు మీటగుకూట ఝాటంబులం గ్రీడంచుచునప్పుం క్తి కంధరుండు'
ఉ. రా. 108 (192)
౨౦. కా. "ధాటిఘోటకరత్న ఘట్టనమిళద్వామిష్ఠకల్యాణ ఘం
టాటంకార విలుంతలుంతితమహాన్తతాపితక్షోణి భృ
తోటిథాకితవంభినీ ధరసముత్కూటాటపీ ఝాటక
ర్ణాటాంధ్రాధిప సాంపరాయని తెలుంగా నీకు దీరాయువో"
శ్రీనాథుండు తెలుగురాయని మీఁదనెప్పిన చాటువు.
- (18) 'వృథ' ౧౯.
- 'సభమహావృథముపై' 4(58), 'మణివేదివృథ (వృ)ంబుపయి' 6(96),
'కవచితవృథా కర్బురలగు' 4(85) [ఇందులటిక—'వృథా = పృష్ఠా స్థరణములచేత— 'ప్రతే
త్యాస్థరణం వర్ణః పరిస్తామః వృథో ద్వయోః' అనియమరము.]
౧. 'శరధి కాల్గణ. భేట వృథ ఘంటికాద్యలంకృతులఁ జెలువఁ మెసఁగుగంభీరవేది భద్రేభశతము
నల్లునవ నిచ్చె గంధర్వవల్లభుండు.' మను. 5(98)
౨. 'అధ్యాసాతాం వృథా, మేకాం హంసచిత్రరథాత్తజే' కాదంబరీ కథాసారము. 5(58)
౩. 'తఱచుగరత్నచిత్రితవృథా పరివేషితదంతికాయముల్' శిశుపాల. 4(95)
౪. 'నిస్సరచిత్రోజ్జ్వలనూత్నపత్మజా! లసద్విసచ్చేద సీతాజ్వలనా
చకాసతం చారుచమూరు చర్తణా! వృథేన నాగేంద్రమివేంద్రవాహనమ్' మాఘ. 1(8)
౫. 'కనకకక్ష్యా వృథ సవాధంబు లైన మదాంధగంధసింధుర సందోహంబులు...ఓక్కొక్క
యొడ్డున నొడ్డియొటువడినం జూచి విరుదుండు,' సభా. ఆ. 2(177)
౬. 'వృథంబులతో...నాగంబులును' ఉ. హరి. 4(209)
౭. 'ధూతానిలేన సురసైన్యమహాగజానాంసద్యః శతాని విధురాణి దళత్కుధాని'వమా. 17(29)
౮. 'తక్రం త్రూషణచూర్ణయుక్త మథవా మద్యం హసన్తీం సతీం
తద్వ త్కమ్పశరల్లకా నథ వృథాం శితాతురః శీలయేత్' శోలంబరాజీయము.
౯. 'కదలికావృథకంఠ రజ్జఘంటిక ప్రచ్చి' వరాహ. 4(120)
౧౦. పీ. 'ఘంటావృథాప్రముఖద్విపసన్నాహ! భూరితర త్వరాధోరణంబు. కళాపూ. 8(27)
౧౧. 'ఆక్షిప్తకేతు వృథసైన్యగజచ్చలేన.' మాఘ. 5(81) [కాదంబ. పూ. 181(4)]
౧౨. 'అసనోపిత భూమిపాలసంవర్తితానాం చ వృథానాం చ రత్నాసనానాం చ రాశిభిః'
౧౩. 'జఘనోపవిష్ట పురుషోత్కృష్టావస్థితద్విగుణవృథాభిః'—,,—193(4)
౧౪. 'ద్విగుణితవృథాసనోపవిష్టః'—,,—202(2)

౧౫. 'క్షీతికలే విన్యస్తవధప్రసుప్తయా పత్రలేఖయా సహ' 287(7)
 ౧౬. 'నివేశితబాహూపధానాయాం వధాయాం నివశ్య'—, —879(9)
 ౧౭. 'తురగాదవతారికం చ వధోపవిష్టం చ'—, —502(9)
 ౧౮. 'వధంబులలోఁ బెరికిన మెఱుఁగుటయు' ఉ. హ. 4(218)
 ౧౯. 'శిరోరాశికల శిథిలమలినమలవక్త్రై శ్చ'.

(12) 'కర్బుర' ౨౫

'కవచితవధాకర్బురలగు కరివరకరేణు కంధరలక్' 4(85)

'కేయూరమణి కర్బురంబగు కూర్పరంబూని' 7(84)

౧. 'పురః కర్బుర కిర్తీరకిరణః కలచిత్రలః' కాన్యకల్పలతా. 2 శ్యామవర్ణః.
 ౨. 'కర్బురాకృతియ' వసు. 5(42)
 ౩. సీ. 'తనవాలదంభోలి కెనయకర్బురగోత్ర' గరిమ కర్బురగోత్రగరిమ గాఁగ' నరసరా. 1 (7)
 ౪. 'కర్బురకోఽహిః పురుషే కృష్ణా మృత్' బృహత్సంహిత 54(42)
 ౫. 'ఇతి చైన మువాచ యఃఖితా సుహృదః పశ్య వసన్త కిం సితమ్!
 త దిదం కణిశో విశీర్యతే పవనై ర్భస్మ కపోతకర్బురమ్' వమా. 4(27)
 ౬. 'సినెలికానిం జూడు కపోతకర్బురం బైనవాఁడు' హరవిలాసము. 8(98)
 ౭. 'సాధ్యజ్ఞభూషాసుభగాబభాసే సిద్ధార్థ దూర్వాబ్జురకర్బురాక్షి' బాలభార. విరా. 4(59)
 ౮. 'ఉర్వింక్రామ స్పర్వతా కర్బురేణ' ఆమృతోదయ. 2(22)
 ౯. 'నిర్ణయావిషయ మస్య వాలతః | కర్ణికారనివరుమ్భకర్బురః |
 నిర్నిమేషగణ భాగ్యసంచయా | దున్తిమేష భగవా నుషర్బుధః' భోజచంపువు, సుంద. 97
 ౧౦. 'అనధగకర్బురితకేతుచామరై | రసయాత మేవ హి విమానమణ్డలై' ఉత్తరరామ. 6(4)
 ౧౧. 'పరావరక్రీడిత కర్బురాణి! ద్వేధాభవక్ దౌహృదలక్షణాని' యాదవాభ్యుద. 2(2)
 ౧౨. 'ఆ శక్రశ్రుజాత మనుయాలి న శర్వరీశః |
 శ్యామాబ్జుకర్బురకపు ర్వదనాబ్జ మస్య' నైష. 1(101)
 ౧౩. 'సుమర్తుర్ధృఢలరత్నైః ఘమఘవద్ధనుకర్బురః |
 మేఘనాదోఽథ సంగ్రామే ప్రావృట్కూల ఇవాబభౌ' సరస్వతీకంఠా 2(869)
 ౧౪. 'నాగదంతాద్యజయ్యం గదాకర్బురమ్'—, —2(415)
 ౧౫. 'సముద్భిన్నరోమాబ్జురకర్బురః శరీరస్తుతి మకరోత్' హమ్మిర. ఉప 57.
 ౧౬. 'అస్రాణ్యమా న్యజ్ఞానకర్బురాణి' - తపతీసంవరణ 5(7)
 ౧౭. 'ఒకయెడ నూర్న మేఘనిచ యోజ్జ్వలకర్బురవర్ణ తుల్యమై' -
 దీనిమూలమే మాఘమన 'కృచి ల్లసద్ద న నివరుమ్భ కర్బురః' 17(56)
 ౧౮. 'కర్ణాటాస్థివృత్తికరవశా త్కర్బురే గీతిభేదే' హంససం. 1(20)
 ౧౯. 'కదళీకదంబసంధాతియః గర్బురాకృతియః బుష్కరభూతియః బూని' వసు. 5(42)
 ౨౦. 'కలనిస్వనకోకిలకర్బురకాననరేఖావంధ్య వింధ్యనగమున విడియక్' నిర్వచ. ఉ. రా.
 ౨౧. 'బర్బరవార్యాహకర్బురంబు' వరాహ. 1(64)
 ౨౨. 'సంధ్యాంకుభిన్న ఘనకర్బురితా స్తరిక్ష | లక్ష్మీవిడమ్బిశివరం శివకీర్తనస్య' మాఘ. 5(68)

౨౩. 'కృచిల్లసద్దననివరమ్మకర్పరః । కృచిద్ధిరణ్ణయకణపుష్పాపిజ్జరః
కృచిచ్చరచ్చశధరఖణ్ణపాణ్ణరః । ఖరత్తిరత్తితితలరేమరుద్యయా—, —17(56)
౨౪. 'దన్యామానకాలాగురు ధూపపటలకర్పరేణ.' గద్యచింతామణి. 74 పు. 4 పం.
౨౫. 'మహావరాహ కేసరనికరకర్పరేణ' కాదంబ. పూ. 282(8)

(19) 'ఘట' (22)

"ఘట గణ విహరణః జీవికిన । మణిధనువున' 4(41)

౧. క. 'ప్రతిపద్యము చోద్యముగాఁ । గృతి చెప్పిన నొప్పఁ గాక కృతి నొకపద్యం ।
బలిమాధుఁ డైనఁ జిత్రతఁ బ్రతిపాదింపఁడె ఘటాక్షరన్యాయమునక' జ.విక్ర.1(1)
[ఘటాక్షరన్యాయము వాఙ్మయములో పలుమాఱు ప్రస్తుతము.]
౨. 'న జాతమాత్రోఽసి హతోఽసి హా ధిక్ । శకాజ్కవంతైకఘటస్త్వ మేకః.' బా.5(19)
౩. 'వంతే ఘటాక్షర న విశతి దోషో రసభావితే సతాం మనసి' ఆర్యాసప్తశతి 41.
౪. 'ఘనతర తిమిరఘటోత్కర జగ్ధానా మివపతన్తి కాష్ఠానాం
ఛిద్రై రమిభి రుడుభిః కిరణవ్యాజేన చూర్ణాని.' మురారి 2(53)
౫. 'పరస్పరస్పర్ధిపరాధ్యక్షరూపాః । పారస్త్రియో యత్రవిధాయ వేధాః
శ్రీనిర్మితిప్రాప్త ఘటాక్షరైక । ఖగోపమావాచ్య మలం మహర్జు.' మాఘ 3(58)
౬. 'ఘటై ర్జగం కాష్ఠమివ అవినీతరాజపుత్రం రాజ్య మభియక్తమాత్రం భిక్ష్యత.' నీతి. వా.
౭. 'గుడం కరణ్ణబీజం చ ఘటచూర్ణేన సంయుతం ।
సమం పానేఽధవా ధూపే మోహం ప్రకురుతే నృణామ్.' సిద్ధనాగార్జునకక్షిపుటి, మోహ.
౮. 'పురుషా వివరం ప్రాప్య కేఽ ప్యలక్షితసంధవా ।
దూషయన్తి మహావంశాన్ ముఖే తీక్ష్ణః ఘటాక్షర' కవిరాత్రిసీయము. 19.
౯. 'ఘటేన ప్రోక్తిర్ణా త దహవా శిలా వజ్రఘటితా.' కంఠపథ 2(13)
౧౦. 'శార్యరాశే రార్యస్య కశ్యపధృత కోణపఘటనిమిత్తాం నిపత్తిమ్' భోజ చం. ఆరణ్య 60.
౧౧. 'పట్నరణకీటజాప్తం । పరాగఘటాపూర్ణ మాయుధం త్యక్తాః ।
త్వాం మష్టిమేయమథ్యా । మఘనా శక్తిం స్వరో వహతి' ఆర్యాస. సుది 1.
౧౨. 'త్రైలోక్యవిజయోద్ధత్య నిత్యదుర్లభితస్య సః ।
ఘటాక్షరలిపిప్రఖ్యః । కాదాచిత్కః పరాభవః' అద్భుతదర్పణము 7 అం.
౧౩. 'ఘటాక్షరస్యేవ విధాన మత్ర । త్వం నిర్మితా దేవి తథా విధాత్ర
విధేస్తు జానామి సుకాశలత్వం । త్వద్రూపకల్పా యది దృశ్యతేఽన్యా' వి. ద్యా. కావ్య.
౧౪. 'అయం ఘటాక్షరన్యాయో యద్విరాధో హతోఽమునా
శక్తిర స్యాన్తి చే ద్యోద్ధం దర్శయ త్వేష తాం మయి' - జానకీపరిణయ 6 అం.
౧౫. 'తవ మఖరవదనదోషం ' సహమానా మోక్ష మక్షమా సుతసుః ।
సా వహతి విట భవన్తం । ఘట మన్తః సాలభిక్షేవ,' ఆర్యాసప్త. తాది 16
౧౬. 'లోకాశ్రయో మణ్డప మాదిసృష్టిః । బ్రహ్మా మాభా త్యమకాష్ఠ మస్య
స్వకాన్తి రేణాత్కరవాన్తిమన్తి । ఘట ప్రణద్యారనిభాని భాని.' నైష. 22(26)

౧౭. 'సత్యభామా తు త దాకర్ణ్య ఘోషాక్షర న్యాయగతిమివ రభసవాద మిమ మాశబ్ద-
మానా.' పారిజాతాపహరణ చం ౪.

౧౮. 'కా క్లాఘా ఘోష జర్జరేణ ధనుషా | కృష్టేన భగ్నేన వా' బాలరామాయణనాట. 1(51)

౧౯. కాష్ఠంబుగొని 'ఘోషకీటకం బగు' మార్కండేయ.

(9) 'కతక' ౧౪.

'వంధసంభవుఁ డన్మతకంబు 4(146) 'నగాటవీకతక పరాగము' 5(188)

౧. ప్రకృతి ముపనయన్తి వారిధానీం | కతకరటాంసి రజోస్తరాపకర్తాత్' అమృతోదయ. 4(77)

౨. 'వజ్రాశతల కామలకవటజ లిఖచ కతక తక్కోల...' భో. చ. సుం. 25.

౩. 'కణచరభారతీకలుష కల్లోలిసి కతకక్షీద సందోహైః' పద్మబాణ.

౪. 'అజ్ఞానకలుషం జీవం జ్ఞానాభ్యాసా ద్వినిర్మలం |

కృత్వా జ్ఞానం స్వయం వశ్యే జలంకతక రేణువత్' ఆత్మబోధ.

౫. 'కిన్న ధ్యాస్తపయోధరేవ కతకక్షీదైరి వేస్తోః కరై

రత్నచ్ఛాయ మధ శ్చ పద్మ మఖిలం ఛాయాపదేశా దధాత్

కింవా తత్కరక ర్తరీభి రభితో నిస్తక్షణా గుజ్వలం

వ్యోమై వేద మిత స్తత శ్చ పతితా శ్చాయాచ్ఛరేన త్వచః' ఆనర్క. 2(75)

౬. 'అమలసరశ్చనిచుశ్...తిలక కతక కిరక రుచిక'...మందార మకిరందచంపువు.

౭. ఛా. 'శ్రీవస్తుపాలశిష్య కతకక్షీద సంగ మోల్లసితా |

అధరీతరిపువలపక్షాజయతి మత స్తేజఃపాలస్య,' హమ్మిరమదమర్దన నాటక - (5-1)

౮. కాతుకకబ్బకతక 'కేతకీకేతక...' కా. క. ల, 118 పు.

౯. త. 'కురవ కాశోక వవరీ తక్కోల కేతి కీ వరంటక వటజ కంకేళి కతక

కాక తిందుకి కింకుక క్రముక తిలక | కాష్ఠానకిదంబ కలితమక్మాననంబు' విరంభ 6(67)

౧౦. 'ఫలం కతకవృక్షస్య యద్య ప్యముప్రసాదనమ్ |

న నామగ్రహణా దేవ తస్య వారి ప్రసీదతి' మయస్తృతి 6(67)

౧౧. 'కతకం పద్మప్రసాదనాయ' వామనకావ్యాలంకార నూత్రము - 2(5)

౧౨. 'న హికతకం పయన ఇవ పద్మస్య ప్రసాదనాయ ప్రభవతి' —, —టీక.

౧౩. సీ. 'వానకాలమునాడు వండువట్టిననీటి కాలుష్య ముడిపెడు కతక ఫలము,' కాశీ. 2(160)

౧౪. కతకస్య ఫలం నేత్ర్యం జలనిర్మలతాకరమ్ | వాతశ్లేష్మహరిం శీతం మధురం తువరంగుయ'

మదనపాల. 6(26.)

(55). 'మెడబ' ౪

'నానావిధమెడబముల నానువృషాహారము' 4(281) ['మెడబములక = రుచులతో' అని టీక.]

౧. 'పరమాన్నశర్కరా మెడబగోఘృతేక్షురసకాకములక' పాం. రం. మా. 2(105)

౨. 'మెడబరసావళి రసావళి పానక ప్రచురంబును' భీమేశ్వ. పు. 2(144) ౩. 'కాకపాకరసావళి

మెడబములు' కాశీ. 4(119) ౪. 'మెడబంబులతోడఁ బానకంబులతోడ' —, — 7(135)

(18). 'దివాకీర్తి' ౨ 'తనదివాకీర్తిజని నగుపరమార్తి' 6(10)

౧. 'భిక్షుర్దీక్షిత స్తు ప్రాప్తోఽస్యేతాం దశాం య త్వమ్

మునితనయత్వ మపా స్యా | పతితః పాణౌ దివాకీర్తే' అభినవకాదంబరి 232.

౨. 'అన్తిఖ ల్వస్యా మేవపురి ప్రకృతిపురుష స్వేశ్వరవర్తే ర్దివాకీర్తనప్రా.'

య.తి.పు 408 పం. (14).

(86) 'ప్లవ' ౧౯

'కృకవాభధ్వజ దీర్ఘ కాప్లవతపః క్రీడోత్సవాద్యుత్సవా' 8(90) ['ప్లవ = ఈడులాట' అని టీక.] [తెప్పయగునా?] 'బట్టతల మించఁ బల్లవుఁ జేరఁ బాటులెంచి' 6(46) ['ప్లవు = ఆసురి యాగుని' - అని టీక,] 'అహరీప్లవనప్లవ భావభావ' 6(49) ['ప్లవ = తెప్ప' టీక,] 'పులిందప్లవ బృందంబుల్ వనిక' 6(75)

౧. 'యస్మిన్ లాజలిగన్ధసారనివహః సోద్యేగభూగ ప్లవాః'

శైలామెశ్వ పలాశినః. - రుక్మిణీపాణిగ్రహణము. 9(8) ['ప్లవాః = చడ్డాలా' అని టీక.]

౨. 'నీనుః ప్రసన్నాప ఉదారభజః కీలాలపో గోపయతి ప్లవాదీక' రుక్మి. పాణి; 1(69)

['ప్లవాదీక = చడ్డాలాదీక' - టీక.]

౩. 'ఇతి కోపనపద్మపన్నగీ గరళోర్నిప్లవకల్పయా గిరా

పరిపేతు రుపేతమూర్చనాః క్షీతిపీతే క్షీతివల్లభాదయః' బాల. భార. కా. స్త్రీ. 1(7)

౪. 'మనోజ హంసకులాధిరాజ రామాభిరామ ప్రసాన విశేషంబు గావున నవంతితతో విజృంభ మాణ నావాప్లవగ వీరారాజతోల్లాహల నీలాచుకుత దిశాంతంబై' చంద్రికా. 4(68)

(888 పు.) (14 పం.) ['ప్లవ = తెప్పలయొక్క' టీక.]

౫. 'వసుకకమారీప్లవాది పురవారాః' రుక్మి. పాణి. 2(40)

['ప్లవాద్యాః = ప్లవ దయః...ప్లవాదయశ్చడ్డాలాద్యాః' - టీక.]

౬. సీ. 'జానకీరఘురామచంద్ర ఘోరవియోగః కాండాకిరప్లవదండవరము' ప్ర.రా.వేం.వి.వి.

౭. సీ. 'కాంతిని రరమీందు కామయావనములఁబంధప్లవము లింతి కుచయుగంబు' శృం.నై. 2(15)

౮. 'అథా ద్వీపాద్రితోర్నిరపోతయాదోజలప్లవాః' కవికల్పలత - వర్ణనీతి 18

౯. 'స్యాత్ మాగధచరదూతనూతపోతప్లవనటాద్యాః' బృ. సం. 10(10)

౧౦. 'అన్నదీప్రవాహరత్నంబు...ప్లవాకీర్ణంబయ్యును బరమహంససేవితంబై.' శ్రీరం.మా. 1(88)

౧౧. 'దురితోదన్వదావర్తే ఘూర్ణమానస్య దుఃఖ్యతః సమగ్రగుణసంపన్నః తారక స్వం ప్లవో మహాక' యాదవాభ్యుదయ. 1(54)

౧౨. 'అకృతసేతు మనాకలితప్లవాం । జననసిన్ధుదృఢప్లవ యద్వహాక'

రవిమతా మతిలజ్ఞ రమాపతిం । సపది ఘోషసమీప ముపానయత్' - ౩(44)

౧౩. 'ఇతి స్మృత స్తస్య రసా యశోదా చిన్తార్ణవేన ప్లవమన్యవిన్దత్' - 4(66)

౧౪. 'స్వేదప్లవప్రణయినీ తవ రోమరాజిః' నైష. 11(123) ['స్వేదప్లవ = ఘర్జ జలస్నానే టీక.]

౧౫. 'స్తరయావనయోః ఖలు ద్వయోః ప్లవకుమ్భా భవతః కుచా వుభౌ' - 2(81)

['ప్లవస్య = స్తరణస్య' - టీక.]

౧౬. 'డిండిరమండల ప్లవరీంసుహంస.' వరాహ. 10(122)

౧౭. 'ప్లవోదితః శ్రమినిమిలల్లలనావలమ్బితై' మాఘ. 12(71)

౧౮. 'పాలప్రాపణ ప్రవీణాపత్యపేత పాశయన్త్రణా మహాప్లవాః' గద్యచింతామణి. 184(18)

౧౯. 'ఇంటనైన సకలగర్వి తస్థలమునం బ్లవగేహమునందునైన' పాండు 5(68)

(24) 'చండాతక' ౮

- 'పిష్టాతకంబు నభోమండలికిం జండాతకంబై' 4(85) ['చండాతకంబై = అర్ధోరుకంబై - టీక.]
౧. 'అర్ధాలక్ష్యమనోహరోరుయుగళీ చణ్డాతకాలమ్బునాత్' ।
వక్షిః కబ్బటకేన సామిపిహితవ్యక్తసనం బిభ్రతి' రఘవదన. 213
  ౨. 'హస్తోదఞ్చితదారుఖిణ్డలలికాః కాసుమ్బుచణ్డాతకాః'
చణ్డాః కేపిజవేన సన్నదధతే సాడమ్బురాడమ్బురాః' పంచబాణవి. భాణ.
  ౩. 'శ్చక్రైర్దైః స్తమ్బయ్యగస్య రమ్భయోః । చకాన్తి చణ్డాతకమణ్డితా స్తసా.' నైష. 16(8)
  ౪. 'ధృతబర్హచణ్డాతక బర్హిణ వి తస్యమాన లలితలాస్యే' - వేమ. 6 (109 పు.)
  ౫. 'గమ్భిరేణ గర్జితాతోద్యోరవేణ కలితకలాప చణ్డాతకాని గృహశిఖణ్డి మణ్డలాన్యకాణ్డే
తాణ్డవయస్తమ్' —, —, — 8(127) పు.
  ౬. 'కుసుమ్బురాగపాటలం పులకబనచిత్రం చణ్డాతక మాదధానా' హర్ష. (2)
  ౭. 'కార్దమికచేల చీరజానియమిలోచ్చచణ్డాతక.''
  ౮. 'కేతకీగర్భపత్రపాణ్డారస్య చణ్డాతకస్య ఉపరి త్వామతరీకృతవక్షిః కశ్యబస్థంవిధాయ' (2)

(11) 'కర్కరీ' ౬ (కర్కరీ * కర్కటి)

'ఘృతపిండనిధకర్కరీ ఖండములతోడ' 2(78) 'ముష్టికతోరార్పణకర్కరీఫలితకేళిక్రూర...' 3(90)
[కర్కరీఫలిత = దోసపండుగాఁ జేయఁబడిన' అని పూర్వటిక.] 'పాకనిర్దలితమహాఫలౌఘ హరిత
చ్చద కర్కరీకావనాలినా' 4(140) ['కర్కరీకా... = దోస...' - టీక.]

ఈశబ్దము నిఘంటువులందు ఎక్కడను నాయలంటి పఠనములో దోసకుపేరుగాఁ గనబడలేదు. ఉన్నచోట దీనికి గిండినంటి మట్టిపాత్ర అర్థము. కర్కటిశబ్దము దోసవాచకము.

'కర్కర్యాళూర్గళన్తికా' అమర. 'కర్కరీ(?) భాణ్డభేదేనా(?) దర్పణేకత సేత్రిఘ' విశ్వమేదిశాస్త్ర. దోసకునం బేరయిన ఆ యర్థము ఇందుండవలదా?

ఋతుచక్రములో — పుట 68(229) 'అలమధ్యకర్కరీకావనములు' - చంద్రాంగద చరిత్రము. 'సెమ్మది గాదములోని దోసకాయలవలె' వరాహపురాణమున-24 'ఘర్కరికల్' - 'కర్కరికల్' అనుటకు. 'కర్కటి శీతలా రూక్షా గ్రాహిణీ మధురా గురుః కర్కటి లోమకీ వ్యాళపత్రోర్వాయ బృహహత్ఫలా' మదనపాలనిఘంటువు.

'ఉర్వారుః కర్కటి స్త్రియా.' అమర. ఆముక్తమాల్యదయొక్క పూర్వటికలో ప్రకృతోపయోగిగా ఈనిఘంటువాక్యమే 'కర్కరీ స్త్రియా' అని యుద్భుతము. 'ఉర్వారౌ శూకశిమ్బ్యాం చ కర్కటి మర్కటి క్రమాత్' అని టాంతములలో నానారరత్నమాల. (ఇందుల టీక. — కర్కటి, మర్కటి, సీ॥ ఈ రెండును వరుసగా దోసకును దురదగొండిచెట్టునకును బేరులు.'

ఇట్లు 'కర్కరీ'శబ్దము దోసవాచకము కాదనియు, దోసవాచకము 'కర్కటి'శబ్దమనియు నేర్పడుచున్నది. ఆముక్తమాల్యదలోని తొలియుదాహరణములో కర్కరీశబ్దమున రీకారము యతిలోనున్నది. కాశిఖండమున-

౧. వ. 'పాయసంబులుఁ గర్కరీకారవేల్ల మాష్టాండనిష్టావక పటోలికా.....' 7(185) అని నవీనప్రాచీన ముద్రణంబులు సమముగ నున్నవి. మఱియు-

౨. 'కర్కరీ కళాచికా పీఠగండోపధానమణిముఖర శయ్యాకటాహరి (సనం?) బులకల్పియ' 5(275) ఇట నిది గళంతికావాచకము.

౩. 'కర్కరీపారుకా వీటికాకరంకపేటికలు దాల్చి'-5(294) (గళంతిపరము)

ఇట్లే - 'సుశీలోఽపి సువృత్తోఽపి యా త్యదానా దధోఘటః ।

పునః కుబ్జాపి కాణాపి దానాదుపరి కర్కరీ' పంచతత్త. 2(78)

'వీత్యైత్తమిత్ర మత్రాగ్నిం దూరతః పూరతాం గతం ।

పూరతాం వాయవోఽప్యాయః కర్కరీకృతపర్వతా॥' బాలభార. సా ప్తి-1 (74)

[ఇట నిది తునుకవాచకముగ కర్కరశబ్దము గానోపు]

౪. 'వామ నేత్రాకరాంచలావర్జమాన । కనకభృంగారకర్కరీకాముఖాగ్ర గళితగండకంబులఁ గంపవైరి । చేతులకుఁదూర్పుబాంధవశ్రేణితోడ,' పారి. 2(20)

౫. గురుత్వలోన్నతగాత్రు లుద్ధతభుజోగ్రుల్ వజ్రపాషాణక

ర్కరులర్కప్రతిమానశేజాలు గుణాకల్ప లహకల్ప భీ

కరకాలాంతకల్ప లాజనిపుణుల్ గర్వోన్నతుల్ ఋక్షవా

నరవీరుల్ జనియించి రెల్ల యెడలఁ నాగాయతప్రాణులై.

(కర్కర = కఠిన). భార. ఆర. ఆ. పు 270 (292)

౬. కట్టకితకర్కరీ చక్రాస్త కాష్టమఘ్నకాముషి తృషామ్...అటవీప్రవేశ ప్రపాణాం శైత్యేన త్యాజయన్తీమివ గ్రైష్మ్యమ్' వార్ష 77.

౭. అవిరహితరాజమాషత్రిపుష కర్కటికా కూష్మాణ్డాలాబు బీజైః ..... అటవీకుటుమ్మినాం గృహైః' వార్ష 77.—కర్కటిశబ్దమునకు :-

౮. 'స చ వీరవత్వా ద్వౌతిభిర్దం విధాయకర్కటికాక్షేత్రే శృగాల సహితః ప్రవిశతి' పంచ తంత్రము, అపరీక్షిత. 6-వ కథ; కావున దోసవివక్షితమేని 'కర్కటి' యని పరిపవలయు. యతిభంగమగును. 2(73) లో చెఱుట అరము.

౯. 'ఘనమూలో రసా లేక్షు గుడమూలా స్ఫుపత్తకః ।

కాస్తారః స్యాత్కర్కరికా పాణ్డొకస్తు రసాలకః' అభిధానరత్నమాల.

ఉదాహృతకాశీఖండాది వాక్యములయందు కర్కటి అనుటకు బదులు 'కర్కరీ' అను పాఠము ప్రకృతాముక్తమాల్యదాపాఠమువలన ధృమచేతి నే ముద్రకకృత మనియు-ఇట కర్కరీ శబ్దము (పాండ్రక అనఁగా) తెల్ల జెఱుకునకునకు వాచకమనియు తలంపవలయును. అటయిన 'రస దాడిగ నెలతోడ' అనుచో మరల చెఱుకునకుఁ జెప్ప నేల అని యాక్షేపము. ఇట రసదాడి యనఁగా కడలివిశేషముగాని చెఱుకు గారు. దానికి కడలియు అర్థమే. అటయిన ఆదిలోనే చెప్పిన సురభిరంభాఘములు ఎవ్వవగాదా యనిన, అవి సుగంధియరఁటు లనుకడలి విశేషము అనియు, కొనవచ్చును. అట్లు చేసినచో దోసను చెప్పవలదా? ఏమిచెప్పవన్న? అద్భుతమయిన కడమ ఫలములరుచిని చెరుపుటకా?

(16) కికట (కీకట) F.

(9) 'కీకట శరాభివారవాణీభవద్ । దోరుద్భాంకికృపాణికాద్వికృతయ' 4(81).

['కీకట=బోయలయొక్క...కీకటదేశవాసులు బోయలు'—టీక.]

‘అనభిజాతుఁ గీకటాలయఁ’ 4(209). ‘కీకటార్థి’ 4(263).

౧. ‘ఇతండు కీకటార్థశ్వరుండు,’ శృం.నైష. 4(158). ౨. ‘కీకటార్థి’ నైష.12(88).

౩. ‘కుటుంబసహితంఁడై కీకటదేశంబునకుం బోవువాఁడై,’ కాశీ. 7(249).

౪. ‘తొల్లి | విష్ణురకనామకీకటవిభునితోడ...సంయ | మనుఁడు చేసినతర్కంబు వినుము నీవు,’
కరాహ. 2(44).

౫. ‘ఇంగలంబు చల్లఁగా నార్చి కీకటస్వామిపలికె,’ —, —(28)

౬. ‘మఱియు వనిదేవతా స్త్రీలు మహిరుహములఁ బుట్టిపెట్టెడు వివిధాన్నములకు నెడముఁ
జూపెఁ గీకటమనిపాత్ర నూత్నమయ్య మహిమ బహువిద్యలకుఁ గవిమనసువోలె’
—, —7(104)

౭. ‘కీకటగ్రామణీవశంస’ —, —2(142). ౮. ‘కీకటవరేణ్యుండు,’ —, —(151).

౯. ‘కమ్మచానాం ప్రథమగణ్యః కీకటానాముదాహరణ భూమిః’ యశస్తిలక. 3(41).

(46) ‘వారవాణ’ —౧౫

‘వారవాణీధివ | వోరుద్భాంత...’ 4(31)

౧. ‘మురిళిమామితోహిత మగమత్కైతకంబిజః | తివోధవారవాణానా మయత్న పటనాన
తామ్.’ రఘు 4(55)

౨. ‘ఆవరితివారవాణీసాహోనినాద’ —చంద్రికా. 6(18) (571 పు. 13 పం.)

[“‘వారవాణీ=కంచుక—‘కల్పాకోనానాణోఽస్త్రీ’ అని యమరము” అని టీక.]

౩. ‘సన్దీపిణాం కుల మధూ స్సగ్రయాశీర్షః కానానసీమని ఘనప్రథ వారవాణామ్
ఆగ్రే కదాచి దధిరూఢానాం స్సమీక్ష్య తస్య నైమం కవళునప్రథవారవాణామ్’

[నివ్యసూరిచ. 8(49)]

౪. ‘విభులాలసలఘునేన జగ మభుభే ద్యనాః ప్రియైః

పీఠచతురసిపీడదళద్వరవారవాణము సాలిలిజ్జితే.’ మాఘ. 15(84)

౫. ‘పశిష్యతివారవాణోల్లసత్సవిదల్ల’ వద్వచింతా. 10(138)

౬. ‘ఆగ్నిహోత్రక వేల్చిత్రైఃసితవారవాణైఃసితకసుమశేఖరైః పూర్వకాదంబరి. 176 ప.

౭. ‘మృగ రుధిరనిశితవలేన వారవాణేన ద్విగుణితర ముపహతకాన్తిః’ —, —

౮. ‘ఉపనిశ్లాసనే వారవాణ మవతార్య, —, — 201 పు. 6 పం.

౯. ‘కృతాభిషేకే జిగోచకే విమలముక్తాగణి సరితేష విరచిత చిత్రపటమయ వారవాణి
ప్రచ్ఛాంతకరిత’ ముద్రా. 2 [“‘కల్పాకో వారవాణోఽస్త్రీ’ ఇత్యమరః.” —టిక.]

౧౦. ‘ఇతి బ్రువన్ నివ్యపటేన నిర్మితం | స వారవాణం మనయే దదౌ మదా
ఆదర్శయ గోఽపి నిజాద్యజ్ఞేనం | మణిస్సరూపం ద్యుమణిప్రభోపమమ్.’ నివ్య 8(5)

౧౧. ‘ధవళ వారవాణధారిణం...పురుషమ్.’ నర్మ . 1.

౧౨. ‘తారముక్తా స్తబకిత స్తవక వారవాణైశ్చ’ నర్మ . 7.

౧౩. ‘దేవ స్సవారవాణేన నలిసిపత్రబద్ధనా

క్యామజీమూత సన్నద్ధః కాఞ్చినాన్తిరి వాబభౌ.’ పరిమళ 42(4)

౧౪. 'సంగ్రామానన్ద పరిష్టా విగ్రహే పులకాఞ్చితే ఆసీ త్కవచవిచ్ఛేదో వీరాణాం మితాం
మితాం.' ['కవచానాం వారవాణానామ్' టీక] ఖమార. 16(5)

౧౫. 'కల్లరి సంకయమ్ములను గాంతురు కాంతలుగా యటంచు నా
బలిదురాలు చే దెఱచి పట్టిమగండును దాసి చూడఁగా,
నల్లనివారవాణము గనంబటిచెక్ గనవచ్చె దానిపై
నెల్ల కవుంగిలింపుతనియింపున నంటినపిండిముద్రయున్.'

వేటూరి ప్రభాకర కవిమాడామణి "మాన్నాళ్ల ముచ్చట"

(20) 'ఖురళీ' ౨౬

['కపోల=గండస్థలము లనెడు-ఖురళీ=సాముచేనెడు ప్రదేశములయందు'-టీక]

౧. వ. 'సారంగంబుల ఖురళికారంగంబులు' మనుచ 4(87)

౨. 'శౌర్య! శిశువుభవదీయదోస్తంభ జృంభమాణ ఖురళిఁ గాక్షేయచాలనస్ఫురణ మెఱిఁగ'-
నరస. 5(218)

౩. మ. 'కృతవిద్యాఖురళీపరిశ్రమకళాశేఖివిలాసున్' శ్రీరంగమ. 1(18)

౪. 'మల్లసంగ్రామఖురళికామండనాయ | మాననానాపరిష్కార' శృం. సై. 5(5)

౫. 'కఱవఁబువు మొగతూపులుగిఱిగొన్న మనోజఖురళికిం బ్రతినిధియై'.—,—6(6)

౬. 'సాపి సైవరం విశిఖురళీ కల్పితా మస్తథేన'-కర్ణసుందరి. 2(6)

౭. 'అస్తప్రయోగఖురళీకలహే గణానామ్' మహావీర. 2(83)

౮. 'పురాకల్పే దూరోత్పతనఖురళీశేఖిజనిత'

దతిప్రత్యాసక్తౌ త్పరితపతి గాత్రాణి తపనే'—,—5(5)

౯. 'వహారే శస్త్రకాస్త్రశ్రీకలాబలగుణోచ్చయః

వాహ్యశీ ఖురళీ రాజభక్తిః సుభగతాదయః' కా. క. ల. 1(5)

౧౦. 'పరువు లిడంగ నాత్మ ఖురపాతములం గనకాద్రిచెంగటన్'

గర మపరంజిరామొరసుగట్టపు నేలలు జూరితంబులై

ఖురళికలట్ల యాట బలఘోటకకోటికి నేదదేరఁగాఁ

బారలుట కయ్యెడన్ వెదకఁ బోవలదయ్యె రజఃప్రదేశముల్. కవికర్ణరసా. 2(100)

౧౧. 'ఏతే నోక్కొత్త కణ్డప్రతిమభటనటారబనాట్యాద్భుతానాం

కప్టం ద్రష్టైర నాథూ ద్భువి సమరసమాలోకిలోకాస్సుదేఽపి

అత్వై రస్వైరవేగైః కృతఖురఖురళీమజ్జుసంక్షుద్ధమాన

క్షౌప్రమోత్తిచదన్ధంకరణరణధురాచేణధారాన్ధకారాత్.' సైమ. 12(100)

౧౨. 'వామే కరే కిము ధనుః కిము దక్షిణేవా |

బాణానలిం సృజతి కోఽత్ర కరోథ వైతామ్ |

ఇత్థం క్రియశ్రమ మవేత్య త వాద్భుతార్థం |

శస్త్రప్రప్నాఖురళీం ఖలు కః కరోతు'—య. తి. 8(468)

౧౩. 'తరళీకృతఖడ్గవల్లరీకః | ఖురళీ సీమ్ని సఖేటకః కుమారః |
సమశోధత సంచలత్తరన్తో | జనితావర్త ఇ వాకరోజ్జలానామ్'. ఆచ్యు. 2(47)
౧౪. సీ. 'మనుకుబలైటిసాదనకును నెవ్వాని | లాలిత (రసనవిలాస) ఖురళి' మల్ల. 1(40)
౧౫. సీ. 'తనకళాధంభనర్తకికి వేలాగోత్ర | పరివృతాచలచారు ఖురళి గాఁగ' చంద్రి.
౧౬. 'గురుహితజనావృతవిహార ఖురళి గాడుశరగరిమఁజోప శాత్రవాంతరముగాని' 8(126)
౧౭. 'మల్ల ఖురళికా.' వసు. 4(74)
౧౮. 'భస్మాంకురేతి ఖురళీ కలహే కుమార |
మ ప్యాక్షిపక పరుషరోషమదానచేతాః' మురారి. 4(24)
౧౯. 'నల్లకళరమహాఖురళీనికాయ్యమిన' కవలయాశ్వ. 2(14)
౨౦. 'అస్త్రశస్త్ర ఖురళీషు వినిశ్యే | శైష్యకోఽపనమితా నమితాజాః'—నైష. 11(5)
౨౧. 'దిగ్ధాక్షే ఖురళీరజోభి రయణైః కష్యోపినద్ధోదరా |
మల్లే ముడ్డితమూర్ చచ్చలశిఖౌ భూయః పరిక్రామతః' శృంగారతిలకభాణము. 149
౨౨. 'కథ మధిగతోపదేశరహస్యాః | ఖురళీ ఫేలిన ఇత ఏవ వర్తన్తే' బాలరా. నా. 4
౨౩. కైలాసకళి ఖురళీ శిలావలయతోలనైః |
మత్తో మాంసలదోర్దణ్డా దృలీయాక్ రఘునందనః' సా. రత్నా. ధ్వని. 45
౨౪. 'త్వ య్యాదదానే ఖురళీషు కేళీమ్-తంజావూరిరాజులచరిత్రకు తొడిమ. 22 పు.
౨౫. 'సకలలోకములు నే జనసత్త్వసంపన్ను | ఖురళికాయాత్రకు గోష్ఠమంబు'

ప్రబంధరత్నావళి. 416

౨౬. 'కథం ఖురళీ ఫేలన ప్రసరత్పుషత్కృపజ్జీవాం త్రినయనాస్తేవాసివాం చేతసి విరచితం
పదం పరస్పర స్ఫుర్ధయా' బాలరామా. నాటక. 4

(89) 'మండ' 3.

'దధిమండ' 4-85 ['మండ=మీఁగడచేత'-టీక.]

౧. 'దధిమండపాఫోధిమండితంబు క్రొంచ మనుదీవి సుగుణసంఘములనివి'—శృం. నై. 5(52)

౨. యన్తడలే స కిల పాణుర సన్ని వేశః |

పూర శృకాస్తి దధిమణ్డముయః పయోధేః' నైష. 11(47)

౩. 'స్ఫురదాజాండఘటిన్ని కాతపమయస్సుల్ పేరః బూర్వావనీ
ధరగోపాలతనూజమాళి గని తోడ్డం బంద్రమండంబు వా
పి రహిం దద్దధిఖండ మూనె నన నొప్పెం గంటివే ప్రాగ్వి
ధరగోపాలతనూజవాసవిహరిత్పద్మావిలాసాబ్జ మై.

చంద్రి. 4(180)

['చంద్రమండంబు=చంద్రుడను మీఁగడను'-టీక.]

(88) 'భ్రుకంస' ౧

'వివిధలాస్యస్ఫుర్ధిసు భ్రూభ్రుకంసులవాదు ల్పరిఁ దీర్చి' 4(86)

['భ్రుకంసుల=నర్తకలయొక్క'-టీక]

౧. 'సర్వం తిష్ఠతు సంసదః పతి రసా సంధ్యాభ్రుకంసో హరః' మల్లికా-ప్రస్తావన.

(54) 'శృంగిచేర' (శృంగ చేర?) ౬

'శృంగి (X?) చేర భంగంబులతో' 4(33) ['శృంగి (X?) చేర=అల్లముయొక్క'—టిక.]

౧. 'సపిప్పలీ కేసరశృజ్జచేరం । తుద్రోషణం గవ్యఘృతేన పీతమ్

విద్యాపి పుత్రం లభితే హతేన । యోగోత్తమాయం మునిభిః ప్రదిప్తః'

కామరత్నము-వన్యగర్భధారణము—10

౨. 'దధిమధునవనీకం పిప్పలీశృజ్జచేరం । మరిచ మపిచ కుపం చాప్తమం సైదవం చ

యది దశతి సతోష స్తత్యతో వాసుకి ర్వా । యమనదనగతిః స్వా దానయే త్తత్యజేన.'

కామరత్న - సర్వవిషేషధ-4.

౩. 'గోతురం శృజ్జచేరం చ చీజం వా తోకింతజమ్...' నిదనాగార్జునకక్షుపుటి. 27.

౪. 'సాజమాదలవణా హరీతకీ । శృజ్జచేరహితాన పిప్పలీ

మద్యతక్ర తరలోష్ణనాభి । శూర్ణ సాన మదరాగ్ని దీపనమ్.' బృ. సం. కాందర్పికము. 11

౫. 'శృజ్జచేరసో యేన విధునా సహ సేవితః ।

క్వాసకాసధయం తిస్య న కదాచి త్ప్రసోదరి.'

లోలంబరాశీయము.

౬. 'రాజనలతోడ శృంగిచేర ములతోడ । జిలుగడపు బెండలముతోడ జేనుతోడ

నొప్ప నాలుగుపాలములు నువక ముల । భువన సా ము పితకాపురవంబు.' భీమేశ్వ. 2(56)

(49) 'వళిత్తు' ౩౩ 'ప్రసాదమందసి తివళిత్తిం బగు కటాక్షంబున' 4(38)

౧. 'వళిత్తుమోదిత్రేహిమాన్త్ర శ్చాన్తవత్' కా. క. ల. ౩.

౨. వ. 'విరహభరనంచలితమానస యై వళిత్తేశ్శుకోదండ...' ప్ర. రా. వేం. 540

౩. వ. 'వళిత్తుచామరజాలంబులు డిండిరికాధవళికల్లోలంబులు' కాలహస్తి మాహా. 1(142)

౪. 'శశధరవళిత్తుగనుతో దదన్య గ నాధ్వజాజ్ఞికా త్ హంసాన్'—మల్లి. 10)

౫. 'అవైమి వాంసానళయో వళిత్తే । స్వత్కాన్తికీరే భిషణాః పులాకాః' నైష. 8(85)

౬. 'ఉత్తాన మే వాస్య వళిత్తుకుక్షిం దేవస్య యుక్తం శశ మబ్జ మహా'—22(82)

౭. 'వలత్తుకిరణచ్చవిచ్చటావిస్సుటస్సుటికపాపాణఘటకసోపానమార్గ...' శృంగారశా.

౮. 'అని నేతద్వధుసాయకాభిహతి మి న్నంటం బయిం బర్వి శ

త్రున్యపాళీమివదీవలత్తుమణిపంక్తుల్ జైట్టిటల్ పాల్కు వ

ర్జన సేయం జెలి నిర్భరానకరిచభ్రశ్య న్నహామసితిక్

ఘనలేఖోత్కరకర్షితా భ్రతరుంగతోర్కరకవ్యాపృతిన్'. చంద్రికా. 5(120)

['వళిత్తుమణి=రవలయొక్క'—టిక]

F. 'వృత్తపైమిలి గొడియై రాతిరూఢమపీష్యతే ।

యథావత్వద్దనబద్ధనదృత్యోగో వళిత్తుగుః'. కావ్యాదర్శ. 1(46)

౧౦. 'సత్యం దాశరథే విభీషణ ఇతి భ్రాతృపత్ని లజ్జాపతేః

నిద్రానిదుతిమిడ్గిలస్య చరమః శ్రీకుమ్భకర్ణస్య చ

దాక్షిణ్యాభ్యుపలక్షితః పితృకులాపేతావళిత్తాశయో

రక్షోలోకవిలక్షణాం కలయతి ప్రత్యక్షలక్షీ మయమ్' మహానాటక. 6(51)

౧౧. 'శచీచన్దనాలేపవిత్తోభదత్తుం

వశత్తుం యత్తోభిస్సహస్రాక్షవత్తుః'—పారిజాతాహరణః, చం. 4(28)

౧౨. 'త్వద్గమనదివసగణనా వశత్తురేఖాభి రజ్జితాసుభగ

గణానీవ తస్యాః పాణ్డురితా భవనభిత్తి రపి.' —ఆర్యాసప్త. తాది 13.

౧౩. సీ. 'విసఖండ । భత్తుణాయాత వశత్తుపత్తి.'—హంసవింశతి. 5

౧౪. వ. 'మహిరమండలనిరోధి గృహస్థాపిత వశత్తుః కోపలచ్చవిత్తాభితనత్తుప్రపథశ్యామి
కంచును.'—వరాహ. 4(120)

౧౫. ఉ. 'తారవరగో । తీరసురాపగావిమలకీర్తివశత్తుం' గొడ్లమర్తి వెంకన.

౧౬. 'ఆకాలిక తుమరవారిశీకరిషోదవశోదేవ వశత్తితను న్నరీతుమ్.'—గద్యచిం 8(58)

౧౭. 'విలసదమృగేనపటలవశోత్తేః మహతా తే మేణ.'—,,—(68)

౧౮. 'వశత్తుపటవేష్టితేభిరగన్య...వంశదండన్య.'—,,—9(126)

౧౯. 'వశత్తుతర వారివాణోల్లస త్సోవిదల్లవల్లభ...,'—,,—10(137)

౨౦. 'మరాళచుండలపత్తేరిన వశత్తితమ్.'—,,—10(145) [—,,—11(167)

౨౧. 'సాన్ద్రదన్ద్రీకా సబ్రహ్మచారిచాన విజకరీగప్రభా విత్తేషా వశత్తుయన్ను న్నరీతుమ్.'

౨౨. 'ద్వింద దన్తవశత్తు మలత్యుతి । స్ఫురితభృద్గ మృగచ్ఛవికేరమ్' సు. ర. భాం. 555(40)

౨౩. 'తైలానవాన మపసాద్య రసాభివన్ద త్త సమితేబ్ధ ఇహ మాఘవశత్తు పన్యామ్ ।

యోఽగోదయత్కైవర్యా గుణినో గుణజ్ఞాన్ సోఽయం జయత్స్వచలకీర్తి రిలావిలాసీ.'

సావిత్రిచరిత్రమ్.—ఆవతా. 8

౨౪. 'తితశ్చ సంపన్నవహ్నివహ్నిభూహయశే మోక్షివశత్తుపత్తే'—చామర. 8(56)

౨౫. 'వశత్తుః కలషికన్తం ద్విపత్క్తిర్తిపటిరీవ ।

సస్మ ర్దదమక్షిధారావరిణః కరిణాం గణాః.' బాలభార. సభా. ౨(6)

౨౬. 'మోక్షవలత్తుః కోచనసమున్నతి నారతు లెత్తఁగా'—బసవపురాణము 8(84)

'వశత్తు కలలాత్తు'—,,—1(42)

౨౭. 'శ్రు వివశత్తుమణిమత్తీ ఘోషిఘోషప్రతిమల్లఘల్లకీర్తినిధవుంకు'—కా. ౨౩. 84

౨౮. 'ఆవలత్తుకలత్తుపత్తియో । డధివత్తుత్ర విలసిల్లన్విహ

సుమహాపరిధృతేభునా । ధృతియక్తానా మాలిగాశ్రియా' సుప్రదాహరణ.

౨౯. 'లక్ష్మీకలత్తు వశత్తోధ మపత్తు విత్తేప్రమాణామరపరమ్మరమ్.' (370) య. తి.

౩౦. 'హర్షా స్నేహాళవశే స్వరకరతున్ద్రాజ్జితే ఫాల్గునియే.

పత్తే ప్రాప్తే వశత్తుఽయగురునివసే శంకరశే దశమ్యాం ।

సక్రే జమ్బూనదీయై ర్గురునిగకలై గృహ్యైరై కేకవిత్తై ।

శ్నేహాళతోణిపాః ప్రథాభుజబలా భూమాం తన్తరస్య.'

ప్రా. కే. మా. 40

౩౧. 'పత్తే వశత్తే పుణ్యరై గ్వావశ్యాం చ మహాతిథౌ'

—,,—64

౩౨. '—,,—పార్థమాస్యాం'—,,—119

౩౩. '...వశత్తేణ కాన్తికలాపేన నవలత్తేణ గుబ్బన్దేన యుక్తః' శ్రీనివాస. (తే. పు. 65)

(50) 'వైజనన' 2

'కాలివనీశరావళీవైజననంబు' 4(287) ['వైజననంబు = ఈనునెల' -టీక]

౧. 'అథ వైజననే మాసి సా దేవీ దివ్యలక్షణం

నిర్దిగ్ధ స్వాన్వయతరో రజ్జురం సుషవే సుతమ్' రాజతరం. 1(74)

౨. సీ. 'సమదస్త దాదినానామరున్నాథంబువర్ణితాఖిలపుణ్యవైజననము' పాం. ర. 8(129)

౩. మ. 'స్వపురావైజననశ్రమాధిగతపుంస్తస్యస్మత్సప్తాప్తసం

స్వపనాప్తప్రళయాభిమధ్యబహుపాత్వత్త్రసశీకాయపుం

వపురాత్తోజ్వలనాభిపదజనితబ్రహ్మాదితాశేషవి

ప్రపరతాధిశక్తిశక్తి మదభీష్టవ్యక్తియై ప్రోచుతన్' శ్రీరాధాకృష్ణ సంవాదము. 1(5)

['వైజనన = ప్రసూతిమాసమందైన' -టీక.]

౪. 'అథ వైజననే దినే శుభంయా । హరిణాక్షీ నృపతే రనూత నూనుమ్

వసుధాతిథిరావసోదహేతుం । వసుదేవప్రమదేవ వాసుదేవమ్.' ఆచ్యుత 2(17)

౫. 'మలయానిలవైజననే...వికాస మానేరుషి వసంత సమయే' వేమధూపాల. 1-P 19

౬. 'మల్లికాప్రసవవైజననః...గ్రీష్మ సమయః' వేమ. IV-P 160

౭. 'తాం ఖలు దేవీం ద్విమూర్తిం వైజననే మాసి ప్రసవాయ పితా పత్యుః పార్శ్వాత్ స్వగృహ మానాయయత్' వార్ష. I

(18) 'కృకలాస' ౧౧

'కృకలాసములకును దృష్టి మిన్నులనె నిలిచె' 4 (123)

౧. 'కుంజముతుదం గృకలాసము నిల్చి నింగిక్ష । యానన మెత్తె'-జక్కన.విక్ర. 4(28)

౨. 'లలన యొకర్తు వర్గుఁ గృకలాసముఁ జేరఁగ జెచ్చి'-శృం. నై. 6(111)

౩. 'తరుళిఖిరోపగతాః కృకలాసాః । గగనతలస్థితదృష్టినిపాతాః

యదిచ గవాం రవివీక్షణ మూర్ధ్వం నిపతతి వారి తదా న చిరేణ'-బృ.సం. 2(78)

౪. 'కృకలాసస్య దంతాంస్తు సితనూత్రేణ వేషయేత్ ।

బాహూ బద్ధ్వా విషం హన్తి విషం భుక్త్వా నబాధ్యతే' కామతంత్ర. సర్వవిష-50

౫. 'కృకలాసం గ్రాసుచిల్లీం కాకం రక్తం చ సార్వపం ।

పిష్ట్యా తద్భక్షణా దేవ మజ్జస్ఫోటకరం రిపోః'-సిద్ధనాగార్జున-వ్యాధిజననము-6

౬. 'బహురూపధరో య స్తు సంహర్ణ్యకృకలాసకమ్'—,—5

౭. 'కృకలాసోద్భవం చ ర్త రిపుమూత్రేణ పూరయేత్'—,—8

౮. 'రక్తేన కృకలాసస్య'—,—16

౯. 'గురుదారాభిమర్శీ చ కృకలాసో భవే ద్భృవమ్'-పరాశర స్మృతి. వ్యాఖ్య.

౧౦. 'ఒకయేకాంతపుకృహమున । నొకరుండును మర్త మెఱుంగ కుండునటులుగాఁ

గృకలాససువిధమునఁ బ్ర । ద్దొకచాయఁ జరించుచుండె నొకనగరమునన్ .భోజ.8(98)

౧౧. 'సృగస్య కృకలాసభావే వర్ణసంకరః సమదృశ్యత'-హర్ష. III

(84) 'పాటచ్చర' 30

'పాటచ్చరప్రభులకు జరగజే' 4(28) 'ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చు పెరిగి,' 7(15)

['పాటచ్చరులు = చోరులు'—టిక.]

౧. 'దళితసాగంధికమణిప్రభాపటలపాటవపాటచ్చరచటులచంచాపుట...మరాళ...'

౨. 'వాటపాటచ్చరాః' కంసవధ. 5(15) [శ్రీరంగమ. 1(88)]

౩. 'శౌణ్డిక—శౌభిక—పాటచ్చర—విట—వియాషక.'—నీతి-చారసముద్దేశము.

౪. 'అయి మపరః పాటచ్చర ఇవ దృఢబద్ధో మన్తరాయాం కాళామృగః' మృచ్చకటి.

౫. 'ఖిలః పాటచ్చరీం వృత్తి మవసానేఽపినోజ్జతి'-అమృతోదయం. 2(28)

౬. 'భవపథపథికోఽసి వాటపాటచ్చర మిలితోఽసి విలుగ సంపదో మే
అహ మపి భవదన్తరం ప్రవిశ్య ధ్రువ మచిరేణ హరామి తే విధూతిమ్' 4(68)

౭. 'అనుభవత యువతోఽభ్యాగత్యవతోఽనితాన్తం కసుమవలయవేశాసద్గ్రథేలానుభాని ।
మమ తు మధుకరాణాం వాటపాటచ్చరాణాం సపది పతతి ధాటి పుష్పవాటినివేశే.''

౮. 'గ్రామే గ్రామే పటుకపటిసో ఘట్టపాలా య ఏతే [సు. ర. భం. వసంత. 118.
యేఽర జ్యానీచగిరిచరా వాటపాటచ్చరా శ్చ—'చైతన్య. 6.

౧౦. 'పుంభావాన్త నితాన్తతాన్త వనితాకాన్త స్తనాన్తస్థి' పంచబా. విజ.

౧౧. 'ప్రాతర్నర్తకీరీతిపుణ్డికపరిషత్పాణ్డిత్య పాటచ్చరీ
దృష్టిర్యం ప్రతి జాయతే వరతనో ర్వక్త్రా స శక్రాధికః' రసతరంగిణి.

౧౨. 'హరిత్తురంగప్రభాఝాటపాటచ్చరోద్యన్తజీకోటికోటిర' దశా. స్క. 158 పు.

౧౩. 'పాటితకరిదంతద్యుతి । పాటచ్చరగండఫలకభాగంబులపైఁ' మను. 8(92)

౧౪. 'నిలుపారిజాతపాటచ్చర' పారిజా. 5(8)

౧౫. 'అరి । తాటంకవతీకపోలతలకరిమకరీ । పాటచ్చర'-శృం. నై. 1(43)

౧౬. 'ఏటికి వచ్చె మనోధన । పాటచ్చరుఁ డైనధరణిపతి మాకడకున్'-వరాహ. 4(16)

౧౭. 'అనేన ఖిల పద్మినీ పరిమళావిపాటచ్చరైః

సహిర శకుక శ్చిరా దనుమితో దినోదయః'-రసగం. 446 పు.

౧౮. 'పాటచ్చరలుణితే కేశని యామికజాగరణమ్' ఖండనఖండభాద్యము. P 45.

౧౯. 'న హి సహస్రేణా ప్యన్తైః పాటచ్చరేభ్యో గృహం రక్ష్యతే.'

న్యాయవార్తికము. 1. 2. 2. వాచస్పతి మిశ్రుని టీక.

౨౦. 'వచ్చె మునిచైర్యధనపా । టచ్చర శూర్పణఖ విఘవిడంబకళాదీ

వ్యచ్చతురవదన మదనశ । రోచ్చయసంతప్త యై రఘూత్తముకడకున్.' రామాభ్యు.

౨౧. 'ఒక్కఁ డీయడవిలోఁ బాటచ్చరశ్రేణిబాధకు నుల్లంబున నోడి.' కేయూరబాహు. 4(69)

౨౨. 'కోపాటోపము కప్పిగంతులు నిజావంతీభవచ్చార్యకే

ఖాపాండిత్య మయారె నీకును నమస్కారంబు లంకాపురీ

పాపగ్రంథికులాంగ నాకుచతటి పైతాపతద్దాహబా

హాపాటచ్చర రామదాస తవ దాసోఽహ మ్మరున్నందనా.' మరున్నందనశతకము.

౨౩. 'హాటకగర్భవహూ! లాటన చలితాంఘ్రి నూపురారావశ్రీ
పాటచ్చరములు తేనియి । తేటలు మాహుచిమంచి తిమ్మయమాటల్.'
నీలాసుందరీపరిణయగ్రంథమందలిపీఠిక.)
౨౪. ఛా. 'యదయం రథ్యాదృష్టచరో హృదయ పాటచ్చరో జనః.' మన్తథనాటకమ్.
౨౫. ఛా. 'నిష్కృపహృదయ బ్రహ్మహేమహారకపాటచ్చర కిమితీతూప్తిం ధూతోఽసి'
ధర్మవిజయ నాటకమ్.
౨౬. ఛా. 'రలిః—[ఆలేఖ్యమన్తథం ప్రతిసోపాలమ్భమ్] హృదయపాటచ్చర నమగృహితోఽసి.'
రతిమన్తథనాటకమ్.
౨౭. 'మహేంద్రః—...కథం వా జాయతే కన్యాపాటచ్చరాపశదః' —, —
౨౮. 'ఏష దాన్యాపుత్రః కసుమలతాపాటచ్చర స్తత్రేభవత్యా వదన మభిలఙ్గతి మధుకరః'
ఛాయ. శకున్తల.
౨౯. 'ప్రళయజలధరి నికర...నిర్గతపరుష పవితర విహతి విఘటిత కఠినకులగిరి కటక రటిత
పటుమహిమపాటచ్చరా...సేనాపటహ భాట్కారాః' వేమభూపాల. 2. P. 47
౩౦. 'వాన్త స్వేదమయః ప్రవాహకణికా సంతానపాటచ్చరాః ...సమీరపుష్పకాః'-పంచబాణ.

(6) 'ఉంభిత' [ఉంభన] ౫.

- 'కుచకుంభోంభితఘ్నస్పృణ'-1(16), 'కుంభోంభనోద్భూతాంబుధ్వని'-2(55)
౧. 'జలమృగముల్భితరసం సపది సరిన్యాః సమూహయన్త్యాస్తే
తటకుజ్జగూఢసురతంభగవా నేకో మనోభవో వేద'-భామిని. 2(144)
౨. 'గాన్ధర్వేణ న్యవిధ్య త్త్వితీంద్రోఽథ నరాశః ।
సర్వమర్చసు కాకుత్స్థి మాన్భుత్ తీష్ట్యై శరీమఖైః'-భట్టి. 17(88)
౩. 'ఇతి వివిధచోభి స్తేజయష్య నృపతీ [= ఈసుగొల్పవాడై]
ర్గుణగణగరిమాణం పారిజాతస్య తస్య
ఆసరయూగతి దూతీకర్ణకుమ్భామ్భనీయం ।
విదద దభిదధే తాం భీష్మజాం బ్రహ్మసూనుః' పారిజా. చం. 2(8)
౪. 'ఆస్యాః పద్మపలాశపేతలదృశః శృంగారవారాం భర్తైః
కామః కామ మగోజవమ్భయగళిం స్వైరం చి చ మమ్భి' —, — 11
౫. 'సంభృతిశక్తిభావనః ద్రిసంధ్యమునందును నాతిరంగిణీ
శంభుః ద్రివిష్టపేత్సరుణః జంద్రకళాధరుః దీర్ఘ మార్చు వి
స్రంభిముసం గరాంబురుహసంగతమంగళకాతకంభకుం
భోంభిత గంధసారసయోగసుగంధనవాంబుధారలన్'-కాశీ. 7(270)

(56) 'సామి' ౧౭

- 'సామిహర్యఘనకా'-1(46), 'సామిరంజితములై'-4(189)
౧. తే. 'మొనసె నొకకడ సామిసంఘల్లమల్లి పాటతీచంపకోత్పలప్రాధిమము' -పారి. 3(46)
౨. 'ఆశ్రాన్తశ్రుతిపాతపూతరసనావిరూఢితధూరిస్తవా
జిహ్వాబ్రహ్మభౌఘవిఘ్నితనవస్వర్గక్రియాకేళినా

- పూర్వం గాధితనూజసామిఘటితా ముక్తా ను మన్దాకినీ
యత్ప్రసాదదుక్షాలవల్లి రనిలాన్వోశై రభేల ద్దివి' - నైష-2(102)
3. 'సామిప్రస్తం ప్రవాళాదుణమిన శిరసా విధృ దుష్టిషభేదం
కన్తూరీచిత్రితాబ్జం దధ దళికతలం కారిత శక్తశ్రేణుః
కత్యోబద్ధావలగ్నః కనకమయకులాకోటిర మ్యైకపాదో
నిద్రాభక్తోరుణాక్షః ప్రలపతి కిమపి గ్రామణీః కామకానామ్.' శృంగారలిలకము.-2
౪. 'ఆయ మతిసుకుమారతౌమర మ్యేణ సామి ప్రమితఇవ మృగాజ్ఞో లోభనీయోఽబ్ధకేన
విలసతి నయనాస్తం చారయన్ వీడనమై మదనశబల నేత్రే మల్లికాయా ముఖేష్టా.'-మల్లి- 6
['సామిప్రమితో మృగాబ్జః అర్ధచంద్రిక వేత్త్యర్థః'-టీక]
౫. 'ముక్తమాలలఘు రుజ్జితపూర్వః । పశ్చిమే నభసి సంభృతసాస్త్రః
సామి మజ్జతి రవౌ న విరేజే । భిన్న జిహ్వా ఇవ రశ్మిసమూహః'-భారవి.-9(5)
౬. 'అర్ధాలక్ష్మ్యమనోహరోరుయగ్ శిచణ్డతకాలమ్బనాత్
వక్షః కబ్జుటకేన సామిపిహితవృక్తస్తనం విభ్రతీ' రససదన. 218
౭. 'సామివికసితచంపకకోరకంబున'-పాం. రం. 3(179)
౮. 'జనవర సార్వభౌమునైవ సామ్యనుబింబిత మై నెలంతయుం
చినసుమదామకంబు గనఁ జేర్చి ముదంబు'-చంద్రికా. 5(183)
['సామ్యనుబింబిత మై=అర్ధ ము ప్రతిఫలించినదై'-టీక]
౯. 'ఉరసిననివసేద్ర మాహరేశ్చే । ద్వపుషిచ సామిగిరే స్ఫుతాపురాతః
అధిమఖమధిపారిరాంచ ధాతుః । కథమివ తే శిశిరవృథాం సహేరక' దివ్యమా. 15(185)
౧౦. 'సామిఖండితసముక్తాఫలమదావళకుంధపాలికల' వరాహ. 5(88)
౧౧. 'కనుఁగొని గారవంబును మొగంబును, కేలుఁ, బురఃప్రసారముకొ,
దనువును నమ్రభావమును, దంతమరీచుల సామినిర్దమం
బును, దనలోఁ గడల్కొనఁగ' - భార. విరా. 1(810)
౧౨. 'సామిసంపుల మల్లీవల్లీమతల్లి కాకుడుంగంబుల'-వరాహ. 3(64)
౧౩. 'అభివీక్య సామిక్మృతమణ్డనం యతీః । కిరయధనీవి గళదంకుకాస్త్రీయః
దధిరేఽధిభిత్తి పటహప్రతిస్వనైః । స్ఫుట మట్టహాసమివ సాధపక్త్యయః' మాఘ. 18(81)
౧౪. 'సానిర్జనాయాం విహితా ప్రపాయాం । కాంతా కుచాస్తం పరిదర్శయన్తి
పానస్య యూనః కరుతే కరేఽమ్భా । ధారాం ముఖే సామిదృగ్ నరీలిప్త'
మందారమకరందచంపువు. 1(17)
౧౫. 'ధ న్యేయం య త్కామిసి పానయూనః! పీయూషాభై రమ్బుభి శ్శీకశీతైః
సప్రే మ్మత్తైః సామినేత్రాస్తపాతైః । ప్రితిం పుష్టా త్యుచ్చలమ్భావిలాసైః.'—1(20)
౧౬. 'ఈషత్తరళితమస్తకం సామిదష్టాగ్రసనమ్'-శ్రీనివాసచం. 1-2(10-11)
౧౭. 'సామిప్రబుద్ధస్య కుశేయస్య । కోశేమఖన్యాసనిరుద్ధదృష్టిమ్
స్ఫుష్టం ప్రయేతే కలహంసకాబం । నిశ్శబ్ద ముతణితవీచి కాచిత్'-జానకీ. 18(49)

(58) 'సేవధి.' ౧౬

'భావధ్వనివ్యంగ్యసేవధిగాఁగ' 1(18), 'శరణాగతసేవధి' 4(287)

'విధిగృహక్షయవిత్త సేవధికి' 6(99)

౧. క. 'ఏవంవిధవివిధగుణః । శ్రీవారిధికఖిలసుజనసేవధికి' -వసు. 1(85)

౨. 'ప్రేయో మిత్రం బన్ధుతా వా సమగ్రా । సర్వే కామాః సేవధి ర్జీవితం వా
శ్రీజాం భర్తా ధర్తదారాశ్చ పుంసామిత్యన్యోన్యం వత్సయో రాత మస్తు' మాలతి. 6(18)౩. 'మదనజనకే వీతాతజ్ఞే మహాగుణసేవధౌ పరమపురుషే నిత్యాసక్తాం శ్రుతిం కమలామిన
బత పశుపతా కూలోపేతే మనోభవదాహకే నిహితహృదయాం శైవా జల్ప న్యభ్యాగ్య
హతాభవ.' విశ్వగు. 517

౪. 'నవాద్యద్వార-భూఖణ్డ-చ్చిన్న రావణమస్తకాః ।

వ్యాప్తీ సున-సుధావృణ్డ-సేవధ్యజ్జ్వరసగ్రహాః' -క. క. ల. ప్రక్షీర్ణ-సంఖ్యా. 9

౫. 'అస్త్యర్థధ్వాస్తసిత్యుతీని । కృత్తాని అజ్ఞాధిపతే శ్చిరాంసి
నవాపి లక్ష్మీ మణి భాసురాణాం । దధు ర్నవానా మపి సేవధీనామ్.' —, — 27౬. 'ఈద్యగ్విధగుణమణికల । శోదధికిని మథితగర్విలోర్వీధవసే
నోదధికి భువఃవినుతా । సాదదయావధికి సాధుజనసేవధికిఁ.' జైమి. భార. 1(47)౭. 'ఏవంవిధనసుధాసం । భావితబహుభాక భాతిభాగీరధికిఁ
గ్లావధికిశిశిరనిజపి । త్సేవధికార్పణ్యబుధమహాసేవధికిఁ.' —కువలయాశ్వ. 1(61)౮. 'అవగుణగణసేవధు లగు । ధవళాత్మలు కీడు దలఁచి దారాదరణ
వ్యవహృతికి మాటు మొగ మిడి । యవుఁగా దని కొన్నిమాటలాడితినకిఁ.'

పాం. రం. 5(208)

౯. 'స యాముసేయేన సమం మహాతా । సమాసద ద్రజ్జపురిం గరీయః
తం సేవధిం నో జగ దేకకన్దం । రక్షేమ ముద్దామ దయామ్భరాశిమ్.' దివ్యసూ. 16(79)

౧౦. 'శ్రీధవనదావిబుధసేవధిసుధాధవశశీలవిధిశోభితయశః శ్రీ.' ముకుందవిలాసము,

౧౧. 'హరిద్యృగ్భంధురా, హరయుక్తంధరా, నీరజాతేజుణా, నిత్యసత్యతూణా,
ధీర సానందితా, దివ్యరాద్వందితా, భూరివిద్యానిధీ, భూమిజాసేవధీ.' కృ. వి. 1(65)

౧౨. 'దేవకీ వసుదేవసేవధి...కృష్ణాఁడు.' పాం. రం. 3(177)

౧౩. 'దృష్టో ద్రవ్యవ్యః సేవధిః.' శ్రీనివాసచం. 2.

౧౪. 'నిర్వ్యాధిదారిద్ర్యనిర్విణ్ణః డగువానిముంగటిసేవధి రంగకాయ.' -క.క. ర. [పీఠిక 91

౧౫. 'ఏతాదృశగుణమణి । వ్రాతాంబుధికిం బ్రపన్నపరసేవధికిఁ.' —

[అచలాత్తజాపరిణయము. Tel. mss. Vol, II P. 424

౧౬. 'శ్రీరామపాదాబ్జసేవధినిరవధి.' లేఖకుఁడు, ఆముక్త. mss. Vol II P 495

౧౭. 'సేవకసేవధికి మానిచింతావధికిఁ' - ఉ. రా. కంకంటి.

(28) 'ఘుస్పణ' ౪౩

'ఘుస్పణమస్పృణగురువత్సనజ్ఞ' 1(46), 'పులిమినఘుస్పణములు' 5(148)

౧. 'కానఁ బేళలరుచిఁ గింకుక ప్రవాళ । ఘుస్పణకిసలయకంకేళికుసుమగుచ్ఛ

బంధుజీవజపారాగ బాంధవంబు | అన్నగంబున జరతారుణాశపములు' మను. 3(11)

౨. 'ప్రస్ఫుటిలోచనావసుమబాణ, దికాలలనా
ఘుస్పణ బడీరలేపకృతి కోవిద బాహుతటీ.'—పారి. 1(140)
౩. 'కేళీవిలోల బాలికాకుచ లిఖచఘుస్పణ పంకకషాయి తాంభూపూరంబులగు
కాసారంబులవలనను.'—శృం. వై. 2(87)
౪. 'సంధ్యా | ఘుస్పణసమాలంభకర్తృకుతుకారంధ
వ్యసనముజ్జృంభిత యగు | చెను.'—,,—4(87)
౫. 'ఘుస్పణ సుమనః శ్రేణికోణం బగుపాడుపుసంజ.'—,,—8(14)
౬. 'పరిరంభలగ్నగిరిజా | సుగుచిరకుచఘుస్పణపట్టనూత్రాంకములో,
దరభాషి, వీడు చంద్రా భరణునటుత బ్రహ్మనూత్రపదవి భజించెన్.' 5(25)
౭. 'సుదతీజనమజ్జనార్పితై ర్ఘుస్పతై ర్విత్త కషాయితాశయా.'—వైష. 2(77)
౮. 'భర్తా | ఘుస్పణేన సాయం దిశః సమాలమృనకాతుకీన్యాః.'—,,—8(80)
౯. 'ఘుస్పణసుమనః శ్రేణిక్రితాం...భాసాం పత్యుః.'—,,—19(88)
౧౦. 'తాం విధాయ కతిచి ద్దినాని స | ప్రేయసీఘుస్పణపక్కిలాం నదీం
చోశసముఖ మగానా తాహవ | ప్రాప్తి గుర్లలితబాహు రాగ్రహమ్.'—
విక్రమాంకదేవ. 5(18)
౧౧. 'స్నానశేష ఘుస్పణారూణభాసాం | స్పర్శనాదివ నరేంద్రవధూనామ్
ప్రాప రక్తి పటశీ దినభర్తృః | పాటలత్వ మథ సంఘటమానా.'—,,—10(1)
౧౨. 'త్రినయనచూడారత్నం | మిత్రంసిన్ధోః కుముద్వతీదయితః
ఆయ ముదయతి ఘుస్పణారూణ | రమణీవదనోపమ శృన్వతి.'—సు. ర. భా.
౧౩. 'అమృతపుషతలేశస్యద్వినిమాలి కేయం స్తనఘుస్పణవిమలైః పాటలా పక్షలాత్కాః
మదనదహనదగం జీవయ త్యజ్గ మజ్గం కుముద ముదయరక్తా కామదీ వార్కృతప్రమ్.'—
మల్లికా. 1.
౧౪. 'వైరివధూస్తనాద్రి ఘుస్పణా లేపారుణాస్తాచలః.'—పారి. చం. 1(10)
౧౫. 'ప్రవాళికే, సేచయ ఘుస్పణరసేన ప్రవాళికాననమ్.'—వాసవదత్త.
౧౬. 'నవసరస ఘుస్పణ మలయజాభిషిక్తప్రదేశంబును.'—శ్రీరం. 14.
౧౭. 'ఆయం మృదుమృణాళినీవనవిలాసవైహాసీః
త్వయా వితపతే పతిః సపది దృశ్యమానా నిజాః
స్తనౌ పులకయన్తి చోత్పలదృశాం ప్రియోరస్థనీ
విపర్యసితవృత్తయో ఘుస్పణపజ్జుపత్రాబ్జురాః.' మురారి. 4(4)
౧౮. 'కోణస్నిగ్ధాబ్జులిదళకులం మాద్యదాభీరరామా
వత్కోజానాం ఘుస్పణరచనాభిజగ్గర్హరాగమ్
చిన్తాఘోకం నఖమణిమహాః పుష్పాకిష్కల్పమాలం
జటానాళం చరణకమలం పాతునః పూతనారే.' చైతన్య. ౪.
౧౯. 'ఘుస్పణప్రమానరసమునః | బసపుంజూర్ణమునః జంద్రపాంసులముక్త

- విసరముల సుర లానర్పిరి । పసుగా శంఖాబ్జముఖ్యులమచిత్రంబుల్.'భీమే. 5(28)
౨౦. 'కచిదబ్దనా ఘోషా కపిశం... సరయూజలమ్.' సత్యహరిశ్చంద్ర. 1(9)
౨౧. 'మదవమ్భివమ్భువచవమ్భుసంభావనీయ రమ్భాహూపరీరమ్భుసంభారఘోషా హరిణ మద ఘన సార ప్రభృతి సురభిద్రవ్య సంపాదన చటుల భుజద్గపుద్గనసద్గతశృక్ణాటనోత్సద్గ వృద్ధయజ్ఞ మాయాః శ్రీరజనగర్యాః' పంచబాణ.
౨౨. 'స్ఫుటిచక్రే వీటిరసఘోషాపాటిరభరితా
పటి చేటినీతా సురతపటిమానం సుతను లే.'—, —
౨౩. 'అగురు ఘోషా పంకవ్యాప్త గంగాంబు గంధ
స్థగితదిగవకాకా దానవిద్యా నిధీశా.'—హరవిలా. 5(60)
౨౪. 'మఘోషా ఘోషాపక్ష్మాభ్యద్గచక్రచక్రలాఘీ
వచకలశవీధానోద్రామకాసుమ్భకాన్తిః.' కా. క. ల. 156 పు.
౨౫. 'ఘోషానా లేప మొనర్పి ధూప మిడి ముగ్ధుల్ వెట్టిరో నాఁ గరం
బెసఁగెన్ సంజయం నిర్దుః దారకలు భూయిష్ట ప్రకారంబునన్.' వసు. 6(4)
౨౬. 'ఘోషావనమమాలాకోటి పాటల్యలీలక - గిసలయముల దాయక గీరచంచూపుటశ్రీ
విస్మయరసమరొద్దావి భ్రమప్రాధిమింట్ బిసరునాహితుదీప్తుల్ పింగళత్వంబు నొండెన్.'
[కాశీ. 4(116)]
౨౭. 'ఈక్షోణి నిన్దుః బోలునక్కలు లే రీ నాటికాలంబునన్
దాక్షా రామచక్రభీమవరగంధర్వాపురోభామినీ
వక్షోజద్వయగంధసారఘోషాద్వైరాజ్యభారంబు న
ధ్యక్షించుం గవిసార్వభౌమ, భవదీయప్రౌఢసాహిత్యముల్.'—, —1(14)
౨౮. 'పటిరఘోషాగురుసారభలక్షితోఁ బిసరించుచు.'—, —2(114)
౨౯. 'ప్రాచినోపలి । ఘోషానీలాలలామంబు బిసరుచోపు
తేరిసారథి యెఱుఁగె తీడిరించె.'—, —8(284)
౩౦. 'కుబ్జచేఁ గలపంబుగొనకున్న నిందిరా । కుచకుంభ ఘోషాంబుకొద వెతనకు.'—
దశా. కృ. 827(12)
౩౧. 'ప్రత్యగ్ఘటిత ఘనతరఘోషా పద్మపటలపాటలే వక్షోకవాతే'—గద్య. 68(18)
౩౨. 'ఘనతరఘోషా ఘనసారమృగమద పటవాసకుసుమ సారభమనోహరిణి మహతి మణ్డపే.'
—, —112(15)
౩౩. 'మకుమారతయాన యశ్రయ ! ద్దుస్యం మా క్తికమణ్డనాని చ
రవిధామ సహిష్యతే కథం । భవతీ స్వేదలవాం శృసావనే.'—బా. భా. సభా. 5(88)
౩౪. 'ప్రాగ్దిశాలిప్రఘోషాంగరాగ మనఁగ మెఱసె నరుణోదయపుటప్రి.'—ప్రభా. ప్ర. 5(58)
౩౫. 'ఘనఘోషాన సారజితవాభివహరకాన్తి వ్యవతరత్ను కర్ణికారప్రనూనేషు.' య. తి.
౩౬. 'యై ర్నితాః సాధమధ్యే ఘనఘోషాన సాలిప్రగాత్రైః ప్రకామం
కాన్తావక్షోజకజ్జారనవిజయభుజై ర్నిర యమాన్తీయమాః
విధ్యాతానన్నరహిప్రసరితభినితాపాణవః పిణ్డ శేష
స్తే హేమస్తే నయస్తోతవ నృస రిపవః శర్వరీం పర్వతేషు.'—య. తి. 3(488)

32. 'ఘనఘృసృణురాగద్విగుణరమణీమనసి.'—య. తి. 3(480-481)
33. 'పథిక్రాంతసీమన్తినీఘనఘర్జజలగళద్దుసృణురసప్రసాధితసంమార్జనాః.' య. తి.
34. 'పూర్వం సరసకరజరేఖాకృతి రధరయచి స్తతోరవి
స్తదనుచ ఘృసృణుపిణ్డద్యుతి రజ్జచయచ్చవి స్తతః
పునరయమరుణరత్నముఖరశ్మి రుదయతి రాగనిర్భరైః
కుర్వత్ కళభిబహుకమయీ మివ సృష్టిమంకుభిః.'—య. తి. 3(17)
౪౦. 'సిన్ధురైరపి శజ్జితం చ ఘృసృణైః స్రస్తం చ కాశ్చీరజైః.'—శ్రీనివాస. 3(8)
౪౧. 'నవసరసఘృసృణులయాభిషిక్తప్రదేశంబును.'—శ్రీరంగ. 1(14)
౪౨. 'అఙ్గోదితార్కమిమతో దివస శ్చకార ప్రాచ్యా ముఖే ఘృసృణుపజ్జలలాటికాం యత్
తే నాధునాభినవదీధితి కైతవేన త్రోధాది వాపు రవరాః కభఖోఽరుణత్వమ్.'—
౪౩. 'ప్రతిదిన ముపాయనీకృత గజతురగకవకమణి [హవ్విరమదమర్దన. III—5
ఘృసృణ కన్దురికాహరిణ చంద్రకాంత చమరవాలేన.'—మేమ. 4(పు. 150)
- (57) 'సృణి' ౨౫.
- 'దనుజకరిసృణికిత్.' 1(47)
౧. '...రమ్యా పలాకావళి
ఏతస్యాం హరిణారిపాణిజస్పటిశ్రేణిశ్రియః కోరకా
గోపాయన్తి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్.'—మూరా. 2(27)
౨. 'వైత్యభర్తు రుదరానునివిష్టాం । శక్రసంపదమి వోద్ధరత స్తే ।
పాతు పాణిసృణిపిష్టాక మస్తాత్ । ఛిన్నజ్జనిభలగ్నతదన్తమ్'. నైష. 21(58)
౩. 'నిఘ్నరసృణిపాత భేదిగజ.' దశకుమార. 4(112)
౪. 'పోతో దుస్తరవారిరాశితరణే, దీపోఽన్త కారాగ మే ।
నిర్వాతేవ్యజనం, మదాన్ధకరిణో దర్శింపకాన్వైః సృణిః.' హితోపదేశ. సు. 117.
౫. 'ధార్త్యవదరికరిసృణికిత్ । మూర్త్యంబాగర్భకుక్తి ముక్తామణికిత్.' విజయ. 1(63)
౬. 'ఉత్పూత్యైరువ్యా కమ్భం దళయతి సృణినా.' కంస. 6(12)
౭. 'కాంతాంబాతనయమణికి ఖలగజసృణికిత్.'...రంగ రాయ 1(55)
౮. 'ధనుర్పాణాత్ పాశం సృణి మపి దధానా కరతలైః
పురస్తా దాస్తాం నః పురమధితు రాహోపురుషికా.'—సౌందర్య. 7
౯. 'వీరారివారవారణ । వారణసృణికిత్ గవీం ద్రవర్ణితివిద్యా
పారగ తాదిమఘణికిత్ । నారాయణధరణియవలి నాయకమణికిత్.' కవ. 1(65)
౧౦. 'మహాజనట । ద్విజసామజావళిసృణికిత్.'—కృష్ణ. వి. 1(87)
౧౧. 'దివిజారిసామజసృణి.' పెద్దాడ. శకుంతల. 3(800)
౧౨. 'వటిలాఖిలదనుజగజ । స్ఫుటసకలాసృణికి దేవమాడామణికిత్.' నిరంకు. 1(25)
౧౩. 'తంత్రవిదగ్రణీవిమతదంతిభిదాసృణినూక్తిధోరణి.' తా. శ. వి. 5(168)
౧౪. 'కఠినోరగబద్ధమహా । జతరవి నాయకపినాకిసంభవజగతీ
శతకార్యవిఘ్న కారక । కతారసృణిపాశటంకగుంభితహస్తా.'—వరాహ 6(67)

౧౫. 'అరక్షమగ్న మవమత్య సృణిం శితాగ్రమేకః పలాయత జవేన కృతార్తవాదః.'
 ౧౬. 'మదనకృతో భవతి సృణి | ర్భజన్తి తడికార్గకామృణాశత్యమ్ [మాఘ. 5(5)
 నీదతి కరణవర్గః | ప్రతిగజ మభిహస్త మత్ర సంవృత్తే.' య. తి. 8(806)
 ౧౭. 'ఘృణిదినమణి, గుణి, యాదిమ | ఫణి ధరణిధరణసరణి, ప్రతిభటగజతా
 సృణి, వితరణచింతా | మణిః దిరుమలభూమిపాలమణి వినుతింపన్.'- రామాభ్యు. 1(66)
 ౧౮. 'సృణికోణతః శిరసి హస్తిపకః | ప్రహరన్ పుర శృణులతోత్రివలమ్
 ఆపథం నినాయ సమదం ద్విరదం | పదుదీతేన పరిధావ్య జనాన్.'-ఆచ్యుతరాయ. 5(15)
 ౧౯. 'గాన్ధారగననీసురసృణిః.'—జేమభూపాల. 1(16పుట—పంక్తి 2 అడుగున.)
 ౨౦. 'సృణిద్వర దరిపుద్వరదానామ్.'—,,—౪ పు (పు. 120)
 ౨౧. 'కుచకలశకాన్తిచోరాణిమజ్జరకుమ్భస్థలాని సృణిముఖతాడనేన దడ్డ్యస్తే.' —,,—146)
 ౨౨. 'మహతాం చ ఉపరినిపత న్నణు రపి సృణిరివ కరిణాం క్లేశః కదర్థనా యాలమ్.'- హర్ష .1.
 ౨౩. 'గమ్భీరచేదినః సృణి మగణయతః...ద్విరదస్య.' రఘువంశవ్యాఖ్య.
 ౨౪. 'పాతకసంఘాతనాగపటుతరసృణికిన్.' ఆంబరీషచరిత్రము.
 ౨౫. 'ముద్గరశరపాశవంతసృణికాన్తుకహస్తులు—రుక్మా. 1(10)

(15) 'కాశ్చీర' ౩౬

“కంపెక్కుదివికిఁ గాశ్చీరతరాన్.” 4(119)

[‘కాశ్చీరత = కాశ్చీరదేశము’—టీక.]

ఈపదము దేశవాచకముగా నప్రయుక్తమని యాపోద్భూతమల యభిప్రాయమో కుంభమ
 వాచకముగాననియో సందేహము గలదు. రెండవయర్థమునకు ప్రయోగములు ఎన్నియేనియుం
 గలవు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచేత వానిని మాని, దేశవాచకత్వమే వ్యాఖ్యానగతమై యుండుటం
 బట్టి ముఖ్యముగా దేశవాచక ప్రయోగములనే ఈ క్రిందఁ జూపుచున్నాఁడ. కుంభమవాచకము
 లను సయితము ఒక కొన్నిటిని ఉదాహరించితిని.

౧. 'అలంకృతికై కాశ్చీరపంక మిడి.'—6(118)
 ౨. 'కాశ్చీరేషు ప్రవరపుర మి త్యస్తి ముఖ్యం పురాణామ్.'—విక్రమాంక. 18(1)
 ౩. 'కాశ్చీరభ్యో వినిర్యాన్తం రాజ్యే కలశభూపతేః
 విద్యాపతిం యం కర్ణాట శృణే పర్వాడి భూపతిః.' రాజతరంగ. 7(986)
 ౪. 'కాశ్చీరైరహితే' నైష. 16(150) [కాశ్చీరదేశీయైః.—టీక.]
 ౫. 'కాశ్చీరనృపసభా కమలహేళి.'—శృం. నై. 1(16)
 ౬. 'కాశ్చీరమునకు నే కల్యాణనిధికిరీ వారంబు మహనీయవజ్రపేటి.' చంద్రి. 1(47)
 [‘కాశ్చీరమునకున్ = కాశ్చీరదేశమనెడు కుంభమమునకు.’—టీక.]
 ౭. 'దేవ కాశ్చీరదేశే మహేంద్రవ్యసంపన్నః కశ్చి ద్యణి గన్తి.'—విక్ర. 8-వ కథ.
 ౮. 'కాశ్చీరదేశే విపులం తటాకం | వణిక్కృతం పూరయితుం జలేన
 బలిం ప్రదాతుం నిజకణ్డరకై | రియేష రా జేతి నిగద్యతేఽద్య.'—,,—
 ౯. 'తపస్వీ ప్రహృష్ట స్తస్మై కాశ్చీరలిజ్జ మేకం దత్త్వాబభాణ'
 ౧౦. 'ఏతత్కాశ్చీరలిజ్జం చిన్తితాని చిన్తామణిరివ దదాతి,
 తస్మాత్సాధుపూజ యేతత్ ఇతి.—,,—14 వ కథ.

౧౧. 'అలిగే దళవా మృదు ర్ద్వధతరం తాదృశ్యమవ్యాలసాః
కాశ్చిరాగురులిప్తపీఠరవచాః కామం కురక్షేద్యుతః'—రోలంబ.
౧౨. 'కర్ణాటకాశ్చిరకాంభోజగాంధార.'—కృష్ణ. వి. 1(20)
౧౩. 'వికాన్యాం మేరుకనష్టరాజ్య పశుపాలకీరకాశ్చిరాః'—బృ. సం. 49
౧౪. 'ఏకభోగంబు గాఁగ నేలేఱు గరుసు | కడలిసీమంబు గౌతమి గంగ యవధి
కప్పురపుగ్రోవి కాశ్చిరఖండ మవధియేలె విశ్వకుటుంబి భీమేశ్వరండు.'—భీమేశ్వర. 5(88)
౧౫. 'ద్రవిడగాంధారకాశ్చిరధరణిపతుల.'—హంసవిం. 1(8పు).
౧౬. 'కూరసే నోత్కల మరు కాశ్చిర బర్బ
ర కరహోటాదిదేశముల్ ప్రబలి తిరిగి.'—ప్ర. రా. వేం. 765.
౧౭. 'తతః కాశ్చిరదేశా స్తమవదనామాకవి రాగత్య ప్రాహ.'—భోజప్ర.
౧౮. 'అన్యదా కాశ్చిరదేవా లోకైః పికాపీనావశేషః కవి రాగత్య ప్రాహ.'—,, —
౧౯. 'కేకయవసాతెకాశ్చిరకేరళములు' ఉత్తరహరివంశ. 5(188)
౨౦. 'కాశ్చిరంబునయందుఁ గుంకుమం బనునది దేశాపేక్షంబు.'—కాశ్చి. 2(143)

(10) 'కరండ' 76

- 'వీటి కరండమున.' 2(88) 'ద్రుహిజాండకరండక.' 5(159)
౧. 'వవర కాశ కరు కరూశ కోస లాంధ్ర సింధు బా
హ్నిక శ కాంగ వంగ సింహశేశ కన్యకామణీ
ప్రకరపాణిఘటితరత్న పాదుకా కలాచికా
మువరవీటికా కరండ ముఖ్యరాజలాంఛనా.'—మను. 1(88)
౨. 'అజాండకరండంబు వెండిజలపూతగావించిన తెఱంగు నంగీకరించె.'—పారిజా. 2(52)
౩. 'ద్రుహిజాండ కరండంబునకు వెండిజలపోసనంబు దారింబ్ర కాళించె.'—చంద్రికా. 4(107)
౪. 'కళబ్జుః కస్తూరీ రజనికరభిమ్బం జలమయం | కలాభిః కర్పూరై ర్రకతకరణ్డం నిబిడితమ్ |
అత స్త్వదోభ్యగేన ప్రతిదినమిదంఠిక్త హవరం | విధి ర్భూయోధూయో నిబిడయతినూనంతకృతే.'
సాందర్యలహరి. 94
౫. 'అతఁడు మూలాలవాలగవ్వారకండ | కండలీస్థాన గోకర్ణకులకలాప
తత్త్వదర్శనవర్ణాధిదైవతదళ | నిర్లయం బెంత యంతయు నిజము గాంచి'.. పాం.రం. 2(8)
౬. 'ధగ్నాశస్య కరణ్డపిండితతనో మ్హా నేన్ద్రియస్య యథా
కృత్వాఖు ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః.
తృప్త స్తత్ప్రితేన సత్వర మసౌ తే నైవ యతః పథా
స్వస్థా నిష్కత దైవమేవహి పరం వృద్ధాక్షయే కారణమ్.'—ధర్మ. సు.
౭. 'రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధమై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి పెద్దయు డస్సినపామువార సం
పాతము చెందె; దానిఁ దిని పాము లొలంగు బిలంబుత్రోవనే,
యేతటి హానికృద్భువ నెక్కటిదైవమె కారణంబగున్.'

౮. 'ఏష రత్నకరణ్ణో నామ వామనకః.'—విద్యసాల. ఆం. 1.
౯. 'ఏ హపి తామూలకరణ్ణవాహినీ నాగవల్లీ.'—,,—
౧౦. 'గడ్డాతీర...సంవిష్టాః...కరణ్ణోజ్వలాః...హరన్తి
ధనినాం చిత్రాన్యహా దామ్భికాః'—ప్ర. చంద్. 2(5)
౧౧. 'బీజన చామర వీటికరండాది కములు దిక్పతిసతీగణముదాల్చు.' పారిజా. 8(24)
౧౨. 'తరంగితమణి భృంగారక వీటికాకరండ.'—,,—(41)
౧౩. 'కనకమయకరణ్ణగర్భలీనం । కరజముఖై ర్మృగనాభి మాదదానా
కరధృతముఖరా కపోలబిమ్బే । కలయతి కాచన చారుపత్రవల్లమ్.' శృం. తిలకము. 97 ప.
౧౪. 'రుద్రవీణ మేల్కట్టుభాగముల కరండంబు.' హంసవింశతి. 5.
౧౫. 'బహుకళాకర్పూరభాసికరండంబు...మధుర.'—కేయూర. 1(16)
౧౬. 'ఇక్కరండనిగ్రహం బెట్టుడిపెదవు.'—,,—4(108)
౧౭. 'అని నియమించి దానిశర మంజక యెక్కి, కరండనిగ్రహంబనువుగఁ జేసి.' (110)
౧౮. 'క్షీరపూరితఘటము కర్పూరయుతకరండ ముద్యదించుద్యుతిరమ్య మైన
కైరవాకర మనఁగ జగంబుమెఱయు భోజవిభు నిత్యకీర్తి విస్ఫూర్తి జేసి.'-భోజరా. 7(246)
౧౯. 'క్రేవలను దశావతారములు వ్రాసినబిల్వకరండమందు రం
జిలు తిరుమార్గ మార్ద్రముగఁ జేసి శలాకను రేఖ దీర్చుచున్.' మల్ల. విప్ర. 2(28)
౨౦. 'విమత ధరణిపాల బాలికాకరధృత...కర్పూరపేటి వీటికా కరండంబును,' 1(15)
౨౧. 'తిరుమజ్జనంపు బిందెలలోన శోధించి పుష్పకరండకంబులను సెమకి.' 5(6)
౨౨. 'కర్పూర కస్తూరికా పరిమళ కరండంబు లంటి.'—కేయూరబాహు. 4(198)
౨౩. కప్పరపుఁ గరండముం దెఱచిపుచ్చువెలుంగున.' కావ్యాలంకారమాదామణి. 5(72)
౨౪. 'మహితభవదీయసత్కీర్తి...కమలజాండకరండంబు గడచి వెడలె.'—నరస. 5(101)
౨౫. 'పాలఁది, యాతని కర్ణపుట కరండముల నీవాచామృతంబు దైవాఱుఁ గాక.'—
జక్కనవిక్ర. 7(58)
౨౬. 'కర్పూర కరండమునకు నేర్పునఁ బ్రాణంబు లాసఁగి.'—,,—(8)
౨౭. 'ఘనసార కరండమునకు । ఘనసారస్వరము నిచ్చి కథ చెప్పింపన్.'—,,—(178)
౨౮. 'కాచి ద్బాలా రమణవసతిం ప్రేషయన్తీ కరణ్ణం
దాసీహస్తా త్సభయ మలిఖ ద్వాళ మ సోపరిష్టాత్
గౌరీకాన్తం పవనతనయం చమ్మకం చాత్రభావం
పుచ్చత్యాశోన్య నిపుణతీలకో మల్లినాథః కవీంద్రః'-భోజప్ర.
౨౯. 'కీర్తికర్పూరకరణ్ణీకృత ఉన్నత రాఘవము.
౩౦. 'దుర్గావ్యాం యన్తహద్భి ర్నరవరకృషణైః సర్వమాయాకరణ్ణం
స్త్రీయన్తం కేన లోకే విష మమృతమయం ధర్మనాశాయ సృష్టమ్.' పంచ.మిత్రభేద.(201)
౩౧. 'ఆకివిహాపేతరత్న కరణ్ణకప్రాభృతేన చ కరవాలకరాళం జఘాన.'
నీలివాక్యామృతము-దూతసముద్దేశము.
౩౨. 'ఏతాం దోషకరణ్ణికా మవినయ స్యావాలభూతాం ఖలామ్' మృచ్చకటిక(86)

౩౩. 'లిల్వపుట్టోద్భవైః కాష్టైః కరణం కారయే ద్భుభః' - సిద్ధవాగాజ్జన-వ్యాధిజననము.
౩౪. 'రామాభిరామ సేమదామకలితహరినీలమణికరండం బై.' శ్రీరంగము. 1(144)
౩౫. 'చామికరముకురువీటికాకరండవిరుదధ్వజంబులు.' ప్ర. వేం. వి. వి. 605.
౩౬. 'ధత్తే రత్నకరణమణ్డితకరా సంవేష్టవీటిం సఖి.' పంచబాణ. 1
౩౭. 'కనకలేఖాయాః కరణవాహినీ.' —, —
౩౮. 'ఆయి కరణవాహికే కోఁడయం కథయ' —, —
౩౯. 'కనిష్ఠికావివరనిహితరత్నకరణకేస' —, —
౪౦. 'ఆయికరణవాహినీఁం వదసి?' —, —
౪౧. 'కులక్రమాగతం చామికరకరణనిష్ఠే ప్రం మరకతలిజం విక్రీయ.' మదనవిజయభాణము.
౪౨. 'సరంబులు కర్పూరకరండముల్ పరిమళంబుల్.' - మల్ల. విప్ర. 4(4)
౪౩. 'కాపీనకాటికాకరండంబులను.' కాశీ. 2(86)
౪౪. 'తాంబూలకరండంబులపాంకంబును' 5(275)
౪౫. 'బ్రహ్మాండకరండోపరి' దశావ. చామన.
౪౬. 'ఆధరాఘాతిపాలితే నబ్జహండ్ భండము వహించె భూతి కరండలీల.' వరాహ. 3(32)
౪౭. 'కనకకరండధరితమకరండంబుల' ఉ. హ. 5(130)
౪౮. 'కంజభివాండకరండభండముం | గోరంగ బట్టి యీభువనకోటి గుటుక్కున మ్రొంగిపుత్తునో,'
కవికర్త. 2(140)
౪౯. 'హంసరూపఘాపకరిండంబులన.' చంద్రికా. 1(123)
౫౦. 'అంతరంగకరిండాఖండగోపపారదౌల్పణి' —, — 8(105)
౫౧. 'అస్తగతతామ్బులదళవీటికాశ్యామాయమానచామికరణమ్' కద్య. చిం. 4(74పు.)
౫౨. 'పాణితల ప్రణయి తపనీయకరణకాశే' —, — (77పు.)
౫౩. 'కరగృహీతజామ్బూనదతామ్బూలకరణాదర్శ' —, — 6(104పు.) [చం. ఆం. 1
౫౪. 'లీనం డయ్యు జగత్కరండకనిహోళీభావముం దాల్చుబోధానంబైకమయ్యుండు.' ప్రబోధ.
౫౫. 'దీపితతారహస్తీకతలిక్ గగనాపణవాటిఁ బాపి కా
లాపణికుండు వేగ విపులాచ్ఛకరండమునందు నించి' హరి. నల్ల. 4(24)
౫౬. 'భయార్తవప్రాయితబాహుదణ్డః | సర్వాస్త్రవిద్యోపనిషత్కరణ్డః |
లీలాపరాధూతసుపర్వరాజః | త్వాభి త్తతోఽరాజత వప్రరాజః' హమ్మిర. 1(72)
౫౭. 'తామ్బూలకరణవాహినీ సతతప్రత్యాసన్నామకరికానామ' కాదంబరి. 127పు.
౫౮. 'గోగోచనాలిఖితధూరపత్త్రగర్భాత్ మన్తకరణ కానువాహ' 135(4)
౫౯. 'శుక్లవనలతావినిర్జితబృహత్కుసుమకరణకేస' 426(1)
౬౦. 'యశఃపూరకర్పూరపూరిత బ్రహ్మకరణేన సమరచణేన' ప్రా. లే. మా. 2(138)
౬౧. 'యస్యాతినిర్జలతరేణ పరిత మేతత్ | బ్రహ్మణ మాకు యశసా నికరాం విభాతి
ధూమాబ్జఘోరికలఘోరికరణభాణ | మధ్యప్రవిష్టమివ విష్టపవల్లభస్య'. 3(31)
౬౨. 'సోఽపి త్వయా ప్రేషిత ఆధరణకరణ్డః ఆమ్బాయాః కపటకల్యాః పార్శ్వ
సంప్రేక్షిత.' హాస్యమాదామణి. 2(184)
౬౩. 'కదాచి దుద్ధాటితసంస్వరీరహస్యముద్రాకరణేషు మహాకవికావ్యకథాకాణ్డేషు'
య తి. 3(269—270)

౬౪. 'మణికరణ్ణకవిన్యస్తవపుషా కృత్రిమే నాశివివిషధరేణ ధిమణోదురరం—జఘాన—'
 ౬౫. 'కనకకరండభరితమకరతంబుల'—ఉ. చా. 5(186) [య. తి. పు550 (17)
 ౬౬. 'అమృతకరణ్ణకాఖ్యవిభ్రమప్రభృతానామ్' శృంగారసర్వస్వభాగము.
 ౬౭. 'ఏకం కరణ్ణక మదస్యతి దక్షిణేన'—,,—
 ౬౮. 'ఏషా రత్నకరణ్ణయగ్న మపరి ప్రక్షిప్య'—,,—
 ౬౯. 'సంగృహ్ణాతి సముత్థిప త్యపి మణిప్రాయం కరణ్ణ ద్వయమ్'—,,—
 ౭౦. 'ఉపాయనీకృత దధిగుడఖణ్ణకుసుమకరణ్ణైః' వార్ష.
 ౭౧. 'దీపభాజన భ్రమరకరణ్ణక ప్రభృత్యనేతోపకరణయ్యో'—దశశు.
 ౭౨. 'సేమకరణ్ణకా చ్చ వాసతామ్బులవీటికామ్...ఉపయుజ్య' దశశుమార-అపహర.
 ౭౩. 'నిఖిలకవివలాభిన్యస్తమానాదార్యధైర్యాదిజనితయశఃపూర కర్పూరపూరిత బ్రహ్మణకరణ్ణేన సమరచక్షేన' కృష్ణరాయకాసనము.
 ౭౪. 'కరగృహీతాభిషేకక్షీరసంపూర్ణభాండంబు పుష్పకరండకంబు' శ్రీకాళ. 18(94)
 ౭౫. 'భ్రమరకరణ్ణకాదేకం ముఖ్యామి' స్వప్నవా. ద. పు. 58
 ౭౬. 'పుష్పకరణ్ణకోద్యానమ్.' మృచ్చకటి.

(43) 'మైరేయ' ౧౩.

- 'నృకపాలకుండవిగళ స్మైరేయముం గ్రోలెదన్.' 6(25)
 ౧. 'మదముదావహదివ్య మైరేయధారేయగ్రోత్రభిద్విటపి నిఘ్నటయంతములు.' మను. 5(102)
 ౨. 'మైరేయ పానయ్యతచేతనానామ్.' కీర్తికాముది. 7(77)
 ౩. 'అబ్జవాసితారుణమైరేయ నిఖాతభాణ్ణవత్.' బాల. భార. స్త్రీ. 1(68)
 ౪. 'పిబన్తీ మైరేయం పునరపహరన్త శ్చ కనకమ్.' గంగాలహరి. 34.
 ౫. 'పాకుపాల్యంబు కృషి మైరేయముం గూర్చుటయు.'—హంసవిం. 1.
 ౬. 'కృషియు మైరేయంబులు గూర్చువగలు.' ప్ర. రా. శేం. వి. 758.
 ౭. 'హిందోళంబునఁబాడి రచ్చరలు భీమేకుం ద్రిలోకాధిపుఁ
 మందారద్రునువాటియందు కుమనోమైరేయముం గ్రోలుచున్.' భీమేశ్వర. 5(97)
 ౮. 'ప్రతిఫలితవిలోచనంబు లై సంఘల్లనాల్లక సహితంబు లై నశీలంకులతెఱంగున
 మెఱయుపాత్రంబులలోని మైరేయం బాస్వాదించియు.' వరాహ. 4(155)
 ౯. 'అధిరజని వధూభిః వీరమైరేయరిక్తం | కనకచమక మేతత్.' మాఘ. 9(51)
 ౧౦. 'పారాణీభిరనేకవిభ్రమకథా గాథాభిరరాపితాః
 తే వీరస్య జయన్తిరాక్షసపతే ర్దోఃస్తమ్భ దమ్భాళయః
 యా నుత్పేక్ష్య విశోషయన్తదమయం మైరేయమైరావణో
 భూషాస్థిరభూదమర్త్యమధుపశ్రేణీషు సాధారణః.' మురారి 3(59)
 ౧౧. 'వీత్యా మంసోపదంశం ద్వీరదగళగళ ద్రక్ష మైరేయధారాం
 మత్సోమస్త్రేష్కలగ్నైర్దళితనృపవపుః కీకపైస్సప్తదంష్ట్రః
 విభద్రదాస్త్రమాలాం జనితజనభయో భైరవాకారఘోరః
 సంగ్రహార్యాఞ్ కలిక్షైర్బలివిధిమకరోద్వీర రుద్రస్య ఖడ్గః.' ప్రతాప. నా. 8.

౧౨. 'క్రస్తుకొనియొక్కచో నందికానమర్చు నానమదూర్త మైరేయవాసనలును
లంకఁ దోదోఁపులాడంగ లక్ష్మిదేవిపండుగఁ తెంచెఁ గన్నలపండువగుచు.' వైజయం, 8(80)

౧౩. 'విపుల మైరేయమణిక యావృద్ధగణిక.' —, — 8(86)

(5) 'ఇరంమద' [పట్టికలో నిట్లు గున్నతోముద్రితము]౬

'బాడబీకృతేరస్తుదములు భాస్వరేరస్తుదీకృతబాడబములు.' 1(8)

['ఇరస్తుదములు = మెఱుపులు కలవి.' చీక.]

'దృప్య దిరస్తుదదానముల్.' 1(86) ['ఇరస్తుద = మేఘజ్యోతియనెడు.' —చీక.]

[మూలకీర్త్యాభ్యాసములలో ఈపదము 'స్తు' కారముతో ముద్రితము.]

౧. 'అభ్రపంక్తిలోఁ బుట్టెనిరస్తుదాగ్నియును భూరితరామృతవృష్టి.' నన్నె 5(576)

౨. 'ఇరస్తుదమివ మేఘమాలా సకలలోకహృదయానందకారిణి విలాసవతి సుత మనూత.'
కాదంబ. పూర్వ.

౩. 'అపింధూత్రముకేరువక సరసి యిం దైరస్తుదీయంబునా భాసిల్లు' కళాపూ. 8(208)

౪. 'దిగ్ధ మైరస్తుదీయాఖ్యం సరో రాజత్యనుత్తమమ్.' ది. నూ. చ. 1(24) పు. 2

౫. 'పరాకృతైరస్తుదపాటవానక ప్రితాదపారీణదరీ ప్రతిశ్రుతా
హరివ్యతి ష్టౌధర మేష ఇత్యమి! కులాచలాః శ్వేతన మాచరన్నివ.' అచ్యు. 8(33)

౬. 'కాలీమూర్తికరాళకాలయచి యై గజ్జజ్జం బై మహా
భీరేరస్తు దభీమ మై ఘనతటిచ్ఛిన్నాభిలాకాంత మై
వ్యాలోలాళనిపాతగుచ్ఛ్రసహ మై యంభోదబృందంబు నా
గాలిస ప్రసమానధారజల మై యాగ్నేం దదస్తాగ్నులక్.' భాస్కర. యుద్ధ. 2041

(37) 'భల్లతకి.' ౨౩

'పల్లచీమల వక్రభల్లతకియఁ బోలె.' 6(19) ['భల్లతకి = బీడిచెట్టు' —చీక.]

౧. 'భల్లతకీ పారిభద్ర మధూకాపల్లకీవరవక పాల హింతాల.' హరిశ్చ 1(579)

౨. 'చూతకేతకభల్లతకామూతక.' —గజేంద్ర మో.

౩. 'వ్రజతి గగనం భల్లతకాః ఫలేన న హోపమామ్.' వామనకావ్యాం. 8(1)

౪. 'జంబూదుంబరిబిల్వతీరకదళిసావీరభల్లతకీ జంబీరామ్ర...' శ్రీరంగమ. 8(878)

౫. 'సహకార భల్లతకీ పారిజాత భూయహారూఢ పికరాజకీర...' నన్నె. 8(465)

౬. 'భల్లతకీరసాయనంబును,' హంసవింశ. 1.

౭. 'ఆమ్రై శ్రేమం భల్లతకై ర్భయమ్.' బృ. సం. 29(11)

౮. 'కురగాణాం భల్లతకకాలిపద్మసిద్ధార్థా కశ్లేషు నిబన్ధయాత్.' —, — 45(5)

౯. 'తిల కామూతక వరుణక భల్లతక బిల్వ తిమ్మ కాజ్జోక్తలాః

ఏతే యది సుస్మిగ్ధా వత్తికైః పరివృతా స్తత స్తాయమ్.' —, — 54(50)

౧౦. 'శ్రీ వాసకరసగగులు భల్లతకీ కుసుమాకసరరసైః

అతసీబిర్వై శ్చ యతః కల్పోయం వజ్రలేపాఖ్యై.' —, — (578)

౧౧. ౨౫. ఇంద్రజాల విద్యాసంగ్రహము 49(7), 61(8), 79(15), 88(2,3), 88(2),
89(2), 125 (1,2) ౨25(2,3) ౨26(4), ౩౩౩ (11,12,13,14), ౩4౩(54). పుటలలో చూ.

౨౬. 'వంజాలకుంజరాశనకరంజ భల్లారకసల్లక చిరిచిల్వ ప్రముఖ వివిధవిటపి.' శృం. కావం. 8.

౨౭. 'తువరక భల్లారకతైలే ఉష్ణే.' సుశ్రుత. సూత్ర. 40(177 పు.)

(52) 'శిఖ' ౨౧ 'స్నిగ్ధత్రిభాగముండితశిఖతోడ' 7(28)

'మలయముశిఖ' 4(178) [దీనికి 'మలయపర్వతాగ్రము, అని టీక.]

ఈపదమును పట్టికలోపఠించినయభిప్రాయ మేమో లేటపడలేదు. శిఖాశబ్దము ఆగ్రవాచకము కా దనియో? ఆగ్రవాచక మయినను పర్వతతద్విశేషవాచకములతో శృంగపరముగా తత్పరియోగములే దనియో? లేక జాట్టువాచకముగా శిఖాశబ్దము ప్రయోగములందు లేదనియో? ఈకడపటివికల్పమే ఉద్దిష్ట మేని 'ఆప్రశిఖ' ఇత్యాదికథను పరామర్శించుకొనునది.

'శిఖా కాఖా బర్హి చూడా లాజలి క్యగ్రమూత్రకే ।

చూడామూత్రే శిఖాయాం చ జ్వాలాయాం ప్రపదేఽపి చ' మేదిని.

ఆగ్రవాచకమును అగుటచేత పర్వతనామఘటితమగుచో తచ్ఛృంగమునే తెలుపును. అయిననుం బ్రయోగములంజూపెద.

౧. 'శపేయింపఁ దలఁచియును నా త్రుపసి యుడిగెఁ గఱవఁ దలఁచి తానెయుడుగుపా ముపగిది శిఖవిడిసంత నెచిపులామరవిపులకోపవిషముం దిరుగుట.' పాం. రం. 5(202)

౨. 'ముఖ మెట్ట నై బొమముడిపాటు గదుర, శిఖవీడ, బుస ముక్కుఁ జెరములు నిక్క.' [హరి. ద్వి. 2(941-2)

౩. 'అజ్ఞాస్థితహరిఃఖురశిఖాఘాతసంజాతరస్థిరాకేస్తు మణ్డలీనీరస్థనిరర్థశనిర్దళదమృతఝరీ'—పంచబాణ. [హరి. ద్వి. 2(941-2)

౪. 'కైతకశిఖాలీలాయితం సుస్థితమ్' భోజప్రబంధము.

౫. 'అలిజితః కమలవత్కరక స్వయాఽయం ।

కామః సుమేరుశిఖయేవ నవః పయోదః.' నైష. 11(96)

[ఇట్ల శిఖాశబ్దము ఉపమార్థము స్త్రీలింగముకొఱప; పర్వతశృంగపరమును.]

౬. 'శిసాలశిఖాకబళనకుప్తపరపుష్ప'—పంచబాణవిజ.

౭. 'విశ్వస్థురాధరవియోగవతో మమైవసత్త్వం విలోకయితు ముక్కుకపాదచారః తిగ్దాంకువంశవినివేశనిదాసమేష. పూషాధిరోహతిశిఖా మదయాచలస్య.' సత్యహరి. 8(1)

౮. 'ఇనుఁడు వోయినదారిఁ గనఁ బూర్వగిరిశిఖా ।

స్థల మెక్కినిల్వినచక్రమనఁగ... సారసారివోలిచె.'—చంద్రికా 4(102)

౯. 'కశ్చిత్పూర్వశిఖోవిద్యాన్నారాయణపరాయణః'—దివ్యసూరి. 4(52)

౧౦. 'అన్యేఽపిసామశ్చుతిపాతకేజ్ఞాః । స్వనన్తియత్రోర్ధ్వశిఖానివాసమ్.' 6(2)

౧౧. 'పురిఁ గ్రీడాశిఖరిశిఖా । మరకతమణిఘృణు లజాండమండలిఁ దాఁకఁ దరణీరథహరులు దూర్వాంకురశంకఁ గడంక మేతగొన నూహించుట.' శృం. నై. 2(48)

౧౨. 'చెరువంగ నేర్పిరి శిఖల నెన్నడుములఁగిమృనిక్రొత్త చెంగల్వవిరులు.'—కాశీ. 1(87)

౧౩. 'శిఖ శివుండు...సావిత్రికి'—,—3(188)

౧౪. 'అంగులిశిఖాప్రస్ఫుటమాత్రంబునక' కాశీ. 3(190)

౧౫. 'ఆద్రికి మల్లికార్జునావాసశిఖాంతరంబునక' 4(801)

౧౬. 'కుండబొజ్జయొ శిఖయను కుఱచపొడవు'—,—6(6)

౧౭. 'నకళిఖాళిల లెగసి గుభేలరనఁ గూలి'—రామభ్యు. 6(99)
౧౮. 'త్రికుటకళితలకాభిశాఖలక, —, —7(185)
౧౯. 'అత్యద్భుతై రభిసృతాజనభోగభాగైః | నైష ప్రణున్న ఇవ సంప్రతి చణ్డశోచిః
అభౌపతత్యపరశైలకళిఖాగ్రభాగ | విక్రీడదున్నభుకరప్రకరావలమ్మః'.
- [కళిఖాగ్ర=అగ్రాగ్ర, కొట్టకొన] హమ్మిరమదమర్దననాటకమ్. 2(2)
౨౦. 'నన్దకులకాలభజగీం | కోపానలబహుళలోలధూమలతామ్
అద్యాపి బధ్యమానాం | వధ్యః కో నేచ్ఛతి క్షిపాం మే' ముద్రారాక్షస 1(9)
౨౧. 'క్షిపాం మోక్షం బద్ధా మపి పున రయం ధావతి కరః'—, —3(29)
- (46) 'జంభల' ౨
- 'జంభలఫలత్వగత' 5(148) [జంభలఫల=దూదినీమృపండ్లయొక్క]-టీక.]
౧. 'సహకారఫలని పుష్పపాళీ | ర్వటపాళిషు విచిత్ర వీర్యశాలీ
గిరిశృంగతటాత్త శృంగవేగో | డహుచిహ్వాఫలజమ్భలాన్యలాపిత్' ఉదార 9(17)
౨. 'లవణగుంఠీజంభలరసానుయక్త మా | ...పానీయకాలయౌపై'—హంసవి. 2
౩. 'నిమ్రయంచనజంభలముదోచు'—ఆం. భా.
[సంస్కృతనిఘంటువేని శబ్దసిద్ధికి పతిత మన వచ్చును, ఆంధ్రనిఘంటువు గాన ప్రసిద్ధి
చేతనే ప్రయుక్తమని నిస్సందేహము.]
- (52) 'ధూమ్య' ౧౬
- 'మలయాహిగరధూమ్యలు 5(118) [ధూమ్యలు=ధూమసమూహములు]-టీక.]
౧. 'వ్యోమ్న స్తాపిశ్చగుచ్ఛావళికిరివ త మోవల్లరీభి ర్విక్రియన్తే
పర్యవ్తాః ప్రాస్తవృత్త్యా పయసి వసుమతి నూతనే మజ్జిత
వాత్యాసం వేగ విప్రగ్వికతవలయితస్థితధూమ్యాప్రకాశం
ప్రారమ్భేఽపి త్రియామా తరళయతి నిజం నీలిమానంవనేషు.' మాలతి 5(6)
౨. 'వీరిద్యోమవనీ వరాహవలయం విశ్లేషి వీరస్తర
స్కంధావార మదానసింధురవలం శ్యామావధూ కై కిమ్
చక్షుష్యాజ్ఞాన వస్తు ఘోక సదసాం విశ్లేష్ చక్రావ్వాయ
స్తోమాస్తర్జ్వర ధూమకేతనమహా ధూమ్యా తమః స్త్రాయతే.' మల్లి. 7
౩. 'విస్మయన్తి కచారి బాలచారిణాః కాళాక్షిణాలమ్బిత
ప్రతిగ్రాహృత దర్శనలక్ష్మసమిథో నీవారపుష్పజీవః
ధూమ్యా శ్యామలహోమ మనిర్దళువః కన్యాజనక్రీడన
శ్యస్తా మృస్తరళాలవాల బహుళచ్ఛాయద్రుమా ఆశ్రమాః.' సత్యవారి. 1(15)
౪. 'వాసావనీతి తామ్రచూడవయసా మాయామిభిః కూజితైః
దూరాదప్యనుమీయమానవసతి ర్గ్రామోఽయవస్తర్జ్వరః
యత్క్రీడీ పటలాలరాశివిసరద్ధామ్యాఘనం ఘూర్ణతే
సన్ధ్యాశ్లోలపదచ్చభల్లపటలచ్ఛాయాజటాలం తమః.' సరస్వతీకంఠా. 5 (667)
౫. 'రణేషుయేన స్వకరామ్బుజేన | ప్రోల్లాస్యమానానీలతాచకానే
అస్తఃస్ఫురన్క్రోధకృశానుజాత ధూమ్యేవ సాక్షాద్భహిరుల్లసన్తి.' హమ్మి. 2(68)

౬. 'వాత్సప్రాగత చన్దనాద్రిభుజగత్వైశాగ్నిఘామ్యాగళ
 స్ఫీరీహేమస్త విముక్త బాష్పకణికాః పుష్పనయానాం వ్రజాః
 ఉద్యానేషు విహర్తు మామ్రుకురభిష్వరమ్భణం కుర్వతే
 హిశోశస్త్రక సంప్రసన్నకమలాకాన్తజలయ్యాంశవః.' మదనవిజయ. 26
౭. 'రక్షఃస్త్రీవదనారవిందరజనీం విశ్వమ్భరాబర్హిణీ
 వరారమ్భదళాం దళాననయశః కాదమ్భకాదమ్భినీమ్
 వైధవ్యోచితవేషవిశ్చిత మనోలక్ష్మీవధూటి జటాం
 వైదేవ్య స్త్రీ జటాసమాం సమకీర ధూమ్యాం హనూమాన్ దివి.' భోజనం. 104
౮. 'ఏతద్విక్రమవీక్షితేన జనితా మానందబాహ్మద్గతిం
 రక్షోనాథభయ త్విధాతుమనసాం విద్యాధరాణాం మదా
 వ్యాజవ్యాచృతయే యథా పరిణమే ధూమ్యా త ధోజ్జమ్భతే
 స్వర్ణోకేఽపి కల్పితైలతనయా కల్లోలశక్త్యావహ.' —, —, — 105
౯. 'ఆదా నీలాంకుకశ్రీస్తదను మరకతాబదనీవివిధూతిః
 కన్దురీపబ్జభణ్ణీక్షణమథ వికచేంద్రవ్రక్సపత్నీ
 పశ్చాత్పిన్నిగాఙ్గానాథా జఘనకుచతటి కణ్ణవేత్రేషు జాతా
 దిక్పాన్తానాం తదానీం దళముఖనగరీదాహసంధూతధూమ్యా.' —, —, — 106
౧౦. 'అద్యాప్య యం కరిగిరేః పతి రాజ్ఞీకీభిః | రాభాభి రమ్బుదకదమ్బవిదమ్భినీభిః
 ఆభాతి వైధ సమహాహయ మేధయాగా | దావిష్క్రియా సమయసజ్జకధూమ్యయేవ.' [దివ్యనారి. 12(84)
౧౧. 'వృతసుత రమణీయతాళనాళం | శిభిఃణదర్శితకేసరాభిరామమ్ [దివ్యనారి. 12(84)
 వితతబహుశిఖాదళం సధూమ్యా | మధుకరపక్తిమహాప్రదీపపద్మమ్.' 15(115)
౧౨. 'గురుతరజయధాటిఘోటకస్తోమచంచత్
 ఖురపుటదళితక్షాధూలి ఘూమ్యాపలాయత్
 పరస్పపమశకాఘాతర్చ విధ్వంసితాఘా
 నరవిసుతచరిత్రా నారథూపాలపుత్ర.' కళాపూ. 7(268)
౧౩. 'కృతకలహేన వ కృతధూమ్యారుచినా...రజోజాతేన విజృమ్భే.' వాసవదత్త.
౧౪. 'మఖధూమిగై శృకమఖప్రముఖై | రరుదన్యలోదిగధిప్రమదాః
 మఖధూమ్యయా నిరపవాదమతః | పరిబధ్రమే పిహితదిక్టయా.' పృథ్వీ 3(10)
౧౫. 'అనీతయవనికా తటిన్నటీనా | మలఘువితానమన స్తమణ్ణపస్య' [ది. నూ. 15(64)
 మదనభుజమహానలస్య ధూమ్యా సమజనికాచన సంపదమ్బుదానామ్.' పు. 111
౧౬. 'సంధ్యారాగహుతాశదగ చరమత్తాభృద్వసీసంభవ
 ధూమ్యా రాత్రిమనిప్రసీతదివసామ్భారాశ్శృఙ్గః కర్దమః
 పుష్పప్రావరతజాలీ సముద యాదృశ్యాజ్ఞానం జ్యాయసీ
 సంఘానాం పరితాపధం ప్రసరతి ద్యావా పృథివ్యా తమః.' మదనవిజయ. 160
౧౭. 'మరుదీశద్విపదాశోభ, శిభిధూమ్యారోచి, గీనాశకా
 సరదేహప్రభ, రాక్షసాలిలకాంచద్దీధితి, వారిధి

- శ్వరకేతుద్యుతి, మాతరిశ్వహరిణచ్చాయక, ధనాధ్యక్షసి
లరుచిక, ధూరజిత్కంఠకాంతిః, దమముల్ వ్యాపించె దిగ్విత్తులక.' పారి. 4(46)
౧౮. 'దగ్ధం యేన పురాతనం తృణమి వాయత్నా త్పురాణాం శ్రయమ్
యస్య ప్రజ్వలతో నభస్తల మిదం ధూమ్యాయతే సర్వతః
యత్ర త్రి గృహి విప్రపా న్యుపయయః సాన్నాయ్యలేశక్రియం
మోహే యస్య జలాత్తకం సగతవాక్ త్ర్యక్షస్య నేత్రనలః.' మోహ. 1(21)

(42) 'మహికా' ౧౦

- 'మెలగుచు నాపోశనించె మహికాజలధిక.' 5(102) ['మహికా=మంచనియెడు' - టీక.]
౧. 'బహురత్నద్యుతిమేరుశోదరదరీభాగంబులం బొల్పుని
మహికాహార్యమునం జరింతు మెప్పుడుక.' మను. 2(45)
౨. 'ఓమహికాంకునంశకలశోదధికాస్తుభరత్న.' శృం. నై. 3(68)
౩. 'కామయేమహి మహీమహికాంశో.' నైష. 5(99)
౪. 'విశతి యువతిత్యాగే రాశ్రీముచం మహికాయచమ్.' నైష. 19(85) [5(101)]
౫. 'అన్యురమూర్తికః గళంకావాప్తి యెట్లుని మహికాంకునిఁ గళంకరహితుఁ జేయు.' నరస.
౬. 'తనులతమీద జవ్వననింకి మహికాంబు
కాండ మెంతయు నిరాకారమయ్యె.' కవలయాశ్వ. 3 (158)
౭. 'నిజవరపరిరంభణమున । రజనీహరములు ద్రెస్సి రాలినముక్తా, [కవి. రసా. 4(198)]
ప్రజము చూశో యనఁదగి ధూమిజదళములఁ జెలుపుగొలిపె మహికాలనముల్.'
౮. 'కిరతైలహిమాధిదేవతావికీర్యమాణ మహికా
ఘటికాపటలసంవృతమూర్తియగు దక్షిణామూర్తి తెఱంగున.' - చంద్రికా. 6(48)
['మహికా=మంచయొక్క-ఘటికా=బలపముయొక్క' - టీక.]
౯. 'ఈమహికాచలవరుడు.' - వరాహ. 10(49) వృసిం. 2(20)
౧౦. 'ఒక్కట మహికంబు లగును త్రరమారుతముల్ శరీరముక వ్రక్కలు నేయ.'

(51) 'వైశి' ౭

ఈపదము విష్ణుచిత్రియములో నాకుం గనఁబడలేదు. 'మంగళనామకైశిక' అని 6(8)
లో నున్నది. ఆ 'వైశి'యే అచ్చుపారఁబాటున ఇట్లు పడిన దేమో యని మొదటిసందేహము.
'వైశికముల్' అని 5(81)లో నున్నది. అదే యిట్లుపడినదో యని రెండవసందేహము. 'వైశి'
గ్రంథములో నెట నేనియుం గల దేమో యని మూడవసందేహము. కనఁబడినవానికి యథా
యోగము ప్రయోగములు:—

౧. 'ఇందులకు తెలయడుగ నేల విడు వైశికము' మను. 3(84)
౨. 'చంటిమీఁదియుం । తెఱఁగదలించు, వైశికపున్ది నటించుచు జార ధారుణిక.' కై.భార.
౩. 'ఇ త్యుక్త్వా తం క్షిపితవిధనం కఞ్చికాభం భుజజీ ।
త్యక్త్వా గచ్ఛే త్సధన మపరం వైశికఽయం సమాసః.' సమయమాత్మక - 5(89)
౪. 'అన్యదస్థిత బహుకామినీక వైశికనాయకపర మేతత్'
౫. 'అత ఏవ వైశికానాం వేద్యానాం చ రసాభావ ఇతి ప్రాచీనమతిమ్.' - రసతరంగిణి.

౬. 'నిరధ క్తితయా విదమ్నయన్ శ్వపచం కైశికగానలమ్మటమ్ ।
హృది రజపతిం గతిం పరా మపనీపద్యత గాయకాగ్రణీ.' ది. నూ. 7(20)
౭. 'కలశజలధికాయ దేవబోధ । ప్రదహరివాసరరాత్రిపశ్యమాంశే
వశికజకథితాః పురేవ రజ్జే । శ్వపచనుతా వ్యశ్యణోత్స కైశికాగ్రణీః' —,,— 15(88)
[6 ఆ. ౩. టికం జాదుము.]

(8) 'కడార.' ౧౦

'కైరవకదంబకడారపరాగ పూగముల్.' 4(147) [కడార = పచ్చనైనటువంటి - టిక]-
[కడారజైమినిః - జైమినికడారః - కడారాః కర్షధారయే - ఆను వ్యాకరణశాస్త్రవ్యాహరము
పనికిరాదా?]

౧. 'పాతాళోదరవజ్రపుష్పేతతమః శ్యామై ర్నభో జృమ్భకై
రుత్తప్తస్ఫురదారహూటకపిలజ్యోతిర్వలద్దీప్తిభిః
కల్పాక్షేపకతోరజైరవమరుద్యవ్యస్తై రవస్తీర్యతే
మీలన్దేఘతడిత్కడారవహరై ర్విన్యాదిహూతైరివ.' ఉ. రా. చ. 5(14)
౨. 'ఆజగ్మ స్రుత వల్లభురగఖురపుష్పేహతేహూళికడారైః । చూడాప్రతుప్తభాస్వన్నజీరుచి
రుచిరైః శోభమానాశోభిః । ...పారిజేన్ద్రాః' - కాదంబరీకథాసారము. 8(96)
౩. 'తరశేతరతడిత్కాణ్డకడారలోచనార్చిరర్చితస్ఫులిజితదిగ్గణే నానశేన' - [అమృతోదయ. 1.
౪. 'ఉద్గర్భహూణితరుచీరమణోపమర్ద । భుగ్నోన్నతస్తననివేశనిభం హిమాంశోః ।
విమ్బం కతోరచిసకాణ్డకడారగౌరైః । విష్ణోః పదం ప్రథమమగ్రకరై ర్వ్యనక్తి-'
సర. కం. 1(181)

౫. 'జీయా జగజ్జ్యేష్ఠగర్విచార శ్చక్రాన్విసా క్విష్ణకడారకాయ
హరి ర్విరణ్యాత్తుశరీరహరీ ఖగేశగః శ్రీశ్రయశీయశయ్యః' 2(878)
౬. 'ఛా. 'వికటతడిచ్చటాకడారకేసరసటాకలాపః...వరాహయూధాధిపతిః..'' చంద్రికాశిఖము.
౭. 'జైత్ర్యానా మధిపే నఖాబ్జురవటీకోణప్రవిష్టాత్తని ।
స్ఫారీభూతికడారకేసరసటాసంఘట్టఘోరాకృతేః ।
సక్రోధం చ సవిస్తయం చ సగురుప్రేదం చ సాస్త్రస్థితం ।
శ్రీదాకేసరిణో హరే ర్విజయతే తత్కాల మాలోకితమ్.' శార్దూలపదతి. ౪౧.

౮. 'కడారస్ఫారహరిద్రహారియక్థద్రవః.' కా. క. ల. 2(8)

౯. 'వికటారహూటవల్లికడారమగుపెద్ద । మవటంబులేయెండజగులనీన..'' శృం. కాకుం. ౪.

౧౦. "సంవివృతమృతవికాసిచమాసముత్థం । పృక్వీరజఃకరభకణ్డకడారమాకాః' మాఘ. 5(8)

(44) 'వరకి' ౩

'హరి సుధాశనవరకిః జూచి..'' 4(32)

౧. 'నయ నయనయోద్ధా క్షేయత్వం ప్రవిప్లవతీ రమూ ।
ర్భవనవలభీజాలా నాశాశి వార్మకరాజుభిః ।
భ్రమదణుగణక్రాంతా భాన్తి భ్రమన్త్యశి వాశు యాః ।
పునరపి భృతాః వందే కింవా న వరకినా దివః.' - నైష 19(54)

౨. 'బృందారకవర్ధకి గోవర్ధనధరుని చేత ననుజ్ఞాతుండై యాక్షుఁడంబున నావిద్యాప్రభావంబుచే' - హరివం. ఉ. భా. 2
3. 'అద్వివిజవర్ధకి యల్లనల్లన తేజోవర్ధను ద్రచ్చుచు నిట్లుస్తుతియింపందొడంగ' మార్కం. 7(119)
(7) 'ఏధన' ౫౦.
- 'భవదేధనైధనైధితజవక్తిక్.' 4(19) [ఇది ఏధధాతునిష్పన్నము-కృదంతము - 'కృతుస్య, ఏధసీయమ్. ఏధనమ్.' అని ధాతురూపాదర్శము. దీని ప్రయోగమునకు ఆక్షేపమేమో తెలియరాకున్నది. ప్రయోగములు ఏతధాతునిష్పన్నములకు పుష్కలముగా నున్నవి. కనుండు.]
౧. 'కనఁ డితరంబు నా వినఁ దొకానొకవిప్రవరోక్తిఁ బల్కఁ డిం
పున నొకమాట నిట్టిదమధూషితుఁ డై ముని నిశ్చలాంతరం
తెనసి యత్యప్తికృజ్జపసమేధనవైఖరి మించుఁ దత్ప్రవ
ర్తన మిటు లయ్యె దీని నొకదాని నడంపఁగ జూడు మిత్తఱిక్.' చంద్రి. 2(88)
౨. 'సాంపరాయికలాలపాక్రమసమేధమానావఘనత్వఫలత్తనుత్రాణుండును.'—8(105)
3. 'చంద్రికాయవతిమంజుకటాక్షసమేధితేందరా ।
తనయమహాలయం బెపుడు దారునొక్కో యని కోర్కె మించఁగఁ.' 182
౪. 'జతోఘనమూర్ఛసమూర్ఛితస్వః । ప్రసక్తవిద్యుల్లసితైధితద్యుతిః
ప్రశాంతి మేష్యక్' ధృతధూమమణ్డలోబధూవ ధూయానివ తత్ర పావకః'-భారవి. 16(59)
౫. 'స్వాదితః స్వయ మ ధృతిమానం । లబ్ధితః ప్రియత మైః సహపీతః
ఆననః ప్రతిపదం ప్రమదానాం । నైకరూపరసతామివ భేజే.'—9(55)
౬. 'క్వి వయం క్వి పరోక్షమన్నభో । మృగశాబై స్సమ మేధిభో జనః ।
పరిహాసవిజల్పితం సఖే । పరమార్థేన న గృహ్యతాం వచః.' కాటంత. 2
౭. 'బడబాసలకాలకూటలక్ష్మీ । మకరవ్యాళగజై స్సహైధితః
రజనీరమణో భవే న్నృణాం । న కథం ప్రాణవియోగ కారణమ్.' రసంగంగాధంము. 2
౮. 'ప్రకృష్టవర్ణతః శుద్ధో. లబ్ధాహారం సమేధితః
తరళ తేవన న త్యాజ్యో మణివజ్జాలిమాన్ ద్విజః.' - కవిరాక్షసీయము. 72
౯. 'ఏధతేయశ్శ్రియాధికమ్.' కవిరహస్యము. 271
[నిధవృద్ధా 'భోవాదికః ప్రసిద్ధః' అని తట్టిక.]
౧౦. 'విద్వస్తణే । పుత్రః శ్రీరఘునాథదీక్షితకవిః పూణోగుజైరేధతే.' విశ్వగుణాదర్శము.
[ఏధతే=విరతే—ట్టిక.]
౧౧. 'కీరంభవిదర్శనవారిదేన । భోవిధతాస్తాకమిదంనచిత్రమ్.' రుక్తి. పది. 2(51)
౧౨. 'ఫాలస్థలీలోచనమేధమాన ధామాధరీధూతరవీస్తునేత్రమ్.' కుమారసం. 12(12)
౧౩. 'వైలోమ్యే స్తి న్నహన నియమా దేధమానే విధాతుః.' మల్లి. 9
౧౪. 'వాసన్తికస్య మరుతో దయితః కుమారఃకమ్పాద్భవేన మునినా స్వయ మేధితాఙ్గః.'—10
౧౫. 'సమేధమానో మధ్యాహ్నశబ్దనినదః' మదనవిజయభాణ. 108.
౧౬. 'మలయమారుతపోతసంఘాతసమేధితమదనవైశ్వానరేషు... మధువాసరేషు.'—
౧౭. 'వహ్నిః సమిధా సమేధితః.' నైష 16(44)
౧౮. 'దేవ తావకదయా విశేషతో విష్ణుచిత్త సుమతి శ్చమేధతే.' ది. నూ. చ. 11(17)

౧౯. 'క్రికాంతాస్పదమై దమైకనిధిధాత్రీ దేవతాసంతత
వాక్యకప్తాధ్వరమై రమైధక సముద్యద్విక్రమక్షత్రియా
నీక ప్రోల్లసమై సమైలలిలవాణిజ్యార్థకూద్రాజితా
స్తోకార్థాదికమై జనులకందుక్ జెల్వ మాద్వారకక్.' దశావతార. కృ. 386 పు.
౨౦. 'భీమతామపరోమృధాసమేధితమహాహవే దాత్మే శోపః శివస్యేవ సమేధితమహాహవే' మాఘ.
19(54) ['సమ్యక్సేధితమహః సంవరిత తేజః' మల్లి నాథటిక.]
౨౧. 'ప్రాశు రాశు హవనీయమత్రయత్' । తేన దీర్ఘమమరత్వమధ్వగుః ।
ఉద్ధతానధికమేధితాజసో । దానవాం శ్చ విబుధా విజిగ్మరే.' —, — 14(81)
౨౨. 'తమత్వీషానిర్దలితాన్ధకార । జాలః సబాలోఽన్వహ మేధమానః
భృశం ప్రజానాం నయనామ్బుజానాం । భద్రజ్ఞరో భానురి వాజనిష్ట.' హమ్మిర. 2(76)
౨౩. 'ఏధన్తాం ప్రబలైః బలైః స్వబిరుదా నధ్యాప్రయన్తాం జనాన్
గాహన్తాం నయనర్త్తమధ్య మసయం స్థితాం వహన్తాం ముదమ్
బాధన్తాం యుధి బాహుజేశనిక రాక్ ప్రాప్తిం భజన్తాం తమా
మేకస్తిం స్వయి వీరనాక మయితే స్వైరం వరాళాః శకాః.' —, — 14(10)
౨౪. 'తవైవ దేహో జనిత స్స ఏవ । సమేధతే నశ్యతి కర్తయోగాత్
త్వమేతదీయా స్వభిలాస్వవస్థాస్వవస్థిత స్సాత్మసిబోధమాత్రః.' సర్వవేదాంతసిద్ధాంత. 765
౨౫. 'అక్లిష్టయావనోన్వేషవికస్వరవిలాసయోః
ఏధతాం ప్రేమయువయో రిష్ట చన్ద్రికయోరివ' శృం. భూ. భాణ. 50
౨౬. 'ఆరవీటిసగరి విభోరభూ । ద్యస్య బుక్కధరణీపతి స్సుతః
యేన సాశువన్పసింహరాజ్యమప్యేధమానమహసా స్థిరీకృతమ్.' ప్రా. రే. మా. 2(48 పు.)
౨౭. 'కనక లేఖాదర్శనైధితేనరాగేణ' — దశకుమార. మంత్ర. 2 ఉచ్చాస్వసము.
౨౮. 'అధర్శనైధితే తావ త్తతో భద్రాణి పశ్యతి ।
తత స్సపతాన్ జయతి సమూల స్తు వినశ్యతి.' మనుస్మృతి 4(174)
౨౯. 'పుష్పదాశ్యే నామిషయా చ సమేధితమహాసమ్. య. తి. 2(324)
౩౦. 'ప్రతిక్షణ మియం రక్షః పృతనా క్షీయలేతరామ్
యథాతథా ప్లవక్తానా మనన్తగణ మేధతే.' — మహావీర. 6(55)
౩౧. 'అనాగతవిధాతా చ ప్రత్యుత్పన్నమతి స్తథా ।
ద్వా వేతా సుఖ మేధేతే యద్భవిష్యో వినశ్యతి' పంచతన్త్ర.
౩౨. 'కన్యా ముదవహ ద్ధన్యాం కనురైధితవక్షుః
నవీనయావనః కారీనామతో వాధ నాయకామ్' ది. నూ. చ. 4(16)
౩౩. 'శ్రీవిభుసద్గుణానుభవకీతలమానసవృత్తి సంధౌ జం
చావనిజంబునీడ నిరుపాధిసమాధిసమేధమానురై. పరమయోగి. 2(240)
౩౪. '[ప్రకాశం సఖ్యాప్రతి] భవత్యై, అపి సమేధితఫలోవాం సఖ్యాః కుసుమాపచయః.' రతిమన్త.
౩౫. 'తాన్తం మధ్యభువా నితాన్త మధునా నూ నేషు లూ నే ష్యసి
ద్వితే ప్రేక్షదృశా కరాజ్ఞులియుగే హస్తాయణి మైధితమ్... (15)

3౬. 'జాతాం తనూజా మను లబ్ధజన్తా చిన్తా దురన్తా యమశాస్త్రవర్గే
సంవర్ధమానా మనుచైధమానా శశ్వద్దుర్యాణాం హి మనోదునోతి.'—,—2(8)
3౭. 'నిద్రామధురతార మంసవిశదమిల భారం కచ
ప్రభ్రశ్యద్వసనాత్పలం దరగళన్నీవి స్ఫురజ్జుమ్భికమ్
ఉత్కూజన్దణిభూషణంచ శయనా దుత్థాతుకామాః శనైః
ఏణాఃక్యోఽథసమేధయన్తి సురతోత్కృతా పునఃప్రేయసామ్.'—రతిమన్తథ. 8(10)
3౮. 'స్వారాజ్యం దివిషన్న రాహిభువనోత్తంసీకృతాజ్ఞాక్షరం
సంపత్తి స్వవశీభవత్సరిగ వీచిన్తామణిస్వర్ణమా ।
కిం చాపూర్ణశ తాశ్వమేధయజన్తై ర్దుస్సాధమేవం పదం
క పైయతాద్భగ పారుషేయవచనోద్గితం యశ శ్చేధతే.'—రతిమన్తథనాటక. 8(19)
3౯. 'చూష న్నుమాంసి సిన్ధోః సపది విదళయ న్నుశ్చనో భూధరాణాం
కర్వ న్నుర్వీం విశుష్కక్షితిరుహనివహం ద్యాం విశీర్ణాం వితన్వ
జ్వాలాభిః ప్రోజ్యలాభిః కిమపిచటచటత్కారిణీభి స్సమన్తాత్
రునానో బైధ మాణం హరితిధనపతే రేధతే హవ్యవాహః.'
౪౦. 'దేవీ—వత్స సాన్ద మేధధ్వమ్.'—,—5
౪౧. 'మోదనాం హతకాత్రనా శ్చిరతిరం ధాత్రీధరా ధార్మికాః
వైవోన్తీలితసన్యజాతసుధగం వన్తిస్తు వహ్నిమ్బదాః
ఢ్కోదారసుధగ్నహేమ విహృతిం బధ్నాతు పద్మాలయా
చాతుర్విధ్య మపి స్వధర్మనిరతిం నిత్యోత్సవై రేధతామ్.'—,—5(28)
౪౨. 'సమేధస్తే శ్వాసాః క్వహపవనసంరోధనవిధిః
వచ స్తన్నామైవ పృశతి సఖితం క్వాన్తి న జపః
తయాగ్రస్తం చిత్తం క్వచిదపి యయా కైటభిరిభుః
దదా దీప్త మన్యాం మమ కుసుమచాపోఽద్య భగవాన్.'—హస్యమాదామణి. 2(5)
౪౩. 'దివేదివే సమేధమానమాత్రిజం ప్రతిపద మాలోక్య పారివో ముముదే' వేమ 8(115)
౪౪. 'సమేధిత శ్రీ రభితస్తలోత్థితైః స్ఫురన్తణిన్తమమయూఖదామభిః
యగాస్తజీమూతశతోదయార్పితైః పుగోమకన్యాపతికాయైకై రివ.'—నవసాహ. 18(39)
౪౫. 'ఏధితయావనోత్థ మతిశైద్దియమీదెణుంగలేక.'—పాండురంగ. 4(291)
౪౬. 'మధురయామధుబోధిమాధవీ । మధుసమ్పద్ధి సమేధిత మేధయా ।
మధుకరాజనయా మహురన్దధ్యనిధృతా నిభృతాక్షిర మజ్జగే.'—మాఘ. (20)
౪౭. 'స కశ్యప స్సా జననీ సురాణాం । తిమేధయామాసతు రాశిపాద్య
తథాయథానైకజగజ్జగిషం । జేతామృధేతారకముగ్రవీర్యమ్.'—కుమార. 18(46)
౪౮. 'పిబ స్స తిన్యాః స్తనయోః సుధాఘం । క్షణంక్షణం సాధు సమేధమానః
ప్రపాకృతిం కా మపి పద్భిరేత్య । నిషేవ్యమాణః ఖలు కృత్తికాభిః.'—11(2)
౪౯. 'వత్సే, ఆవిధవా చిర మేధస్య' సుభద్రాధనజ్ఞయ - 5(198)
౫౦. 'శరధిసమాహవంబున వికాలసమేధిత తేజః దైవ' శిశుపాల. 4(182)

(8) 'అధ్వనీన'—౨౩.

'అధ్వనీనకృతహృదయకృత' 2(51) 'అధ్వనీనపరిషత్.' 5(128)

౧. 'కవికులాదృష్టాధ్వనీనమనాధ్వనీనుండు.' శృం. నై. 1(16)

౨. 'నిగమఘంటాపత్రాధ్వనీనబుద్ధి' పాం. రం. 2(6)

౩. 'చారణ స్వరలో సఖి విచిత్రకథేతి | హాసజ్ఞ లఖిలలోకాధ్వనీనులు' పారిజా. 2(92)

౪. 'ధిన్వ స్త్యమాని మదమూర్ఛదళిధ్వనీనిధూతాధ్వనీనవృదయాని మధోర్ధ్వనాని' సా.దర్ప.

౫. 'అధ్వనీనోఽహం కోఽపి తీర్థయాత్రాపరః.' విక్రమార్కచ. ౧౪ కథ. [264 నూ.

౬. 'పక్షానుషజ్ఞం పథి విస్తరంతః | కథావశేషే చ పయోదబృద్ధే
మార్గేషు చంద్రాగ్రపసిచ్ఛితేషు | పదేపదే చస్థులు రధ్వనీనాః.' సు. ర. భా. శరత్తు. 57

౭. 'అధునా ధునానా పాపాని సురధునీవాధ్వనీనతా | మయానీత్.' కవి. క. ల.

౮. 'అధ్వనీనులక్ జనియగ మోది' శ్రీరంగమ. 8(504) [26 క నడుమ.]

౯. 'కోణాభిధూత మూర్ఛిత మెరుదుదూయమాన విమానా ధ్వనీనేన.' ఆమృతోదయ. 1(25-

౧౦. 'శ్రమ యతాధ్వనీన జటిజృంభమాణ నిష్టాపముష్టింధయ సమీచినా వాచీన బాలపవనానం
బును.' ప్ర. రా. వేం. 561

౧౧. 'ప్రాణాం స్త్యజామి కిమునా కిమునా కరోమి |

తత్పాదపజ్జజయుగం నయనాధ్వనీనమ్.' చై. చం. 8

౧౨. 'తర్కవ్యాకరణాధ్వనీన మతయః | సాహిత్య పారజ్ఞమాః.' మ. వి. భా. 5

౧౩. 'కర్పూరకదళికా కాంతారపవనంబు | అధ్వనీనుల శ్రాంతి నపనయింప.' కాశీ. 1(94)

౧౪. 'ప్రధానీభృదనిలాశ నభోగభీరం | కోదణ్డదణ్డ మతులం తదనీకినీనామ్

దృష్టావపు శ్చ రుచిధూతనభోగభీరం | కేవా న బిభృతి పథి స్ఫుటమధ్వనీనాః.' ది.నూ.చ. 8(45)

౧౫. 'యోథా నతీఘట దుదగ్రకృపాణపాణీక్ | దానేన ధూతసుమనోవిటపీవరేణ

సర్వాధ్వనీన ధనసంహృతయేసనాథో | దోస్తేజసా స నళినివిటపీవరేణ.' ఆదే. (46)

౧౬. 'స్వైరం వ్యచారి కరవాలకరేణ తేన | కృప్తాధ్వనీన నివహద్రవిణాదరేణ

కాంతారవర్త్త సకలం పరిపన్నిలోక | ధ్వన్తాపనోదన బృహద్ర విణాదరేణ.' (48)

౧౭. 'చల్లగా నెడరుచోఁ జలిపందిరులు వెట్టి | యధ్వనీనులదప్పి యార్పినారు.'—కాశీ. 4(66)

౧౮. 'అధ్వనీనులగుండియ లవియ వాడి చూపె'—వరాహ. 2(64)

౧౯. 'చటులవరాళాల కాలాంబుద | స్తనితధ్వన పథాధ్వనీన గళగర్జిత్రోడ నిష్ఠూతని |

స్వననిర్భగ్న నిశాంతకాంత బహు సత్త్వస్వాంత కాంతార మై.' శృం. కా. ౭

౨౦. 'అతిప్రకరేఽంకుకకరణానా మమర లోఽభాషతభీమనేనః |

అనధ్వనీనాం శ్రవణధ్వనీనాం మమ ప్రతిజ్ఞాం శృణుత షీతీకాః.' భా. సభా. 5(51)

౨౧. 'తత్కర్ణయ్యుగ్తాధ్వనవాధ్వనీన | మూచే వచః శ్రీకచకేలికారః.'—,—1(87)

౨౨. 'సుప్రాత మాసాదితసంపదం త | దృష్టాయభి స్సంస్తుతమభ్యయోధ్యమ్ |

అక్లియరాజన్యక హస్తీకాధ్య | మగా త్వరాజం బల మధ్వనీనమ్.' భట్టి. 2(49)

౨౩. 'ఒక్కడఁ గ్రం | దై నడచు నధ్వనీనజనానికముఁ గాంచి.' హ. స. 8(61)

౨౪. 'ఇంపారగ నధ్వనీన నివహంబులకు.' శంకర. హరిశ్చంద్ర. 2(14)

'విద్యాధ్వనీన ధీనిధాన' రామాభ్యు. 7(292)

౨౪. 'ఒదవక లోభయుక్తమతి నొక్కజఘన్యజాఁ డధ్వనీనులక'
 జదియఁగ మోఁది వారిధనజాలము చాలుపుగా హరించుచుక.' — శ్రీరంగ. 3(504)
౨౬. 'అధ్వనీన వితతాధ్వక్రాం త్యపాక్రియాధ్వక్షంతై.' బసవపు. 4(280)
౨౭. 'సంచారిణశ్చౌర్యరసా ఇవాగ్రే । నేత్రాధ్వనీనా ఇవ నీతిసారాః
 సజీవబద్ధాఇవ సద్గుణాః । సౌజన్యముద్రాఇవ సప్రతీకాః.' అచ్యుతరా. 1(21)
౨౮. 'అధ్వనీనశ్రమ శ్వయంఘునిశ్చలచరణేన.' హర్ష చరిత్ర. 7

(1) 'అందూ.' ౫

'యోగాందూబద్ధ మధుద్విషద్విరగుఁడు.' 1(77) ['అందూ = సంకలలచేత' - టీక.]

౧. 'అందూపరిభ్రంశితద్విష మై' పారిజా. 4(64)

౨. 'అపరాంతలాన లగ్నాందూనినాదంబు ।

లులియగంటులు వెట్టికలయఁబాటి,' భాస్క. రామా. యుద్ధ. 1(151)

౩. 'ప్రస్ఫుతం రథసా దయోఽభినీలా । ప్రతిసాదం పరితోఽభివేష్టయన్తి
 తను రాయతికాలినీ మహాశే । ర్గజ మందూరివనిశ్చలం చకార.' మాఘ. 90(51)

౪. 'ఆభినకరాండుకా ప్రిఁ గిసలావళిరాంకవ పరలబ్ధి ను
 జ్వలనుమ పద్మయుక్తి మధుసాతిరసాపుతి నొప్పిచైత్రధూ
 తలవర కుంజరాజితవిధానముఁ గై నొనెఁ గాంచునీలకుం
 తలవరకుంజరాజి వెల దార్చుచుఁ బాంథజనాక్షిపీధికిక.' చంద్రికా. 4(60)

౫. 'భద్రకరికోటులు వెల్వడె రాజు వెంటఁ జయ్యనఁ

బదమేఘగాళితరు లందుకజాలకయుక్తిఁ బూనఁక.' 1(158)

[అథ శృద్ధలా, అనుకో నిగడోఽస్త్రీస్యాత్'... అన్యతేనేన అదిబద్ధ నే... (అనూద్యమ్భా)"
 ఇతిహాః, స్వాగ్ధేక... "స్వాగ్ధి కాః ప్రకృతితోలిజ్జవచనావ్యతివర్తంతేపి" ఇతి పుంస్త్యమ్...
 త్రిణీ బేడీ ఇతి భ్యాతస్య అని రామాశ్రమ.]

(2) 'అగస్తి' ౧౧

'స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్యగస్తి' 2(39) 'హంసమున కగస్తి పరమహంసం బగుటక.' 4(178)

౧. 'వ్యక్త చిహ్నోఽస్తితోజాతీ శబ్దోఽపి వ్యక్తివాచకః

యథాగస్తి నివాసాదిక్ దక్షిణాశాస్త్ర కీర్త్యతే.' కా. క. ల. 2

['అగస్తి ర్నుని విశేషస్య' - టీక.]

౩. 'అగస్త్యాగస్త్యవధ్వస్త వ్యస్తత్రస్త సమస్తవస్తు.' —, — 8

౪. 'వాతాఽనోఽగస్తిః రాత్రేఃప్రభాతమ్.' —, — 189 పు.

౫. 'అగస్తిచారః' బృ. సం. 2. [ఁ. 'అగస్తితీర్థంబు'] కాశీ. 6(180)

'ఉపాసయన్తి కలహంసయూధ । మగస్తిదృష్ట్యా పునతీ పయాంసి
 ముక్తాసు శుభ్రం దధతీవ గర్భం । శరద్విచిత్రేశ్వరితై శ్చకాస్తి.' కావ్యాను. 131(11)

౬. 'భిస్సాశ్వేతతరప్రగన్ధవిసర జ్యోతాన్నహరికృప్తయః

పూపహ్నూహ సుశమ్భురీగణముఖ ఖోణీధ్రదమ్భాశయః

తత్రాస్వాదవదాజ్య రుచ్యపరమాన్నా ద్యర్థ వాగస్తయః
శిగ్రాద్వాతను మాటనాగవారయో ధాసంశ్చ విప్రదయః.' రుక్. పాణి
[‘అగస్తీః స్వాదగస్త్యవత్.’ ఇతి ద్విరూపణోశః - టీక.] 68(1)

2. ‘గిరిజాఽగస్తీ రిద్దాన్తా(?)త్వా ద్వాపతో ద్వాపరామ్యుతః—కా. క. ల.
౩. ‘శరదీందరవిపటుత్వం జలాచ్ఛతా గస్తీహంసవృషదర్పాః
సప్తచ్ఛదపద్దనీతా భృధాన్యశిఖిపక్షమదపాతాః.’ కా. క. ల.
౪. ‘దీని నగస్తీ నాఁబరఁగుదివ్యమునీంద్రుఁడు తొల్లి ప్రీతితో
భూనత యగ్ని వేకుఁ డనుభూరిమునీంద్రున కిచ్చెవారలుకొ
మానుగ నాకు నిచ్చిరి క్రమంబున నేనును నీకునిచ్చితొక
దీనికి నీవ యర్హుఁడవు లేజమునం గడుఁబెద్ద గావునకా.’—భార. ఆది. 6(99)
౧౦. ‘అట్టిసభయం దగస్తీమతం గాది సిద్ధమునులును...ఉందురు.’ భార. సభా. 1(90)
౧౧. ‘మునులేతంచినవార్తఁబెల్పు రఘురాముంజేరి నీవంచగ।
స్తీనియోగించిన ద్వారపాలకుఁడు సముద్రేకత్వరంబోయి.’ కం. ఉ. రా. 1(89)

(49) ‘వితీర్ణి.’ 3౦

‘దంభాపేతవితీర్ణి తోయములు’ 2(35) [‘వితీర్ణి = దానసంబంధులగు’-టీక.]

౧. ‘వితీర్ణి మహిమార్గ వా విభవయోగ సంక్రందనా.’-శృం. నై. 2(146)
౨. ‘ప్రకటిత మైవవిశ్వవిభుపాణికిఁ బుట్టె వితీర్ణి యా వితీర్ణి కనీతకీర్తి గల్గె. కావ్యా. 6(26)
3. ‘నెఱిసఖిలాకా పూరిత మై తను మెచ్చెనుభూరివదాన్యులవితీర్ణిఁ బోల్పుగఁబట్టె’ జ.వి.5(195)
౪. ‘వితీర్ణి మందారంబు.’-మార్కం. దేయపు.
౫. ‘కర్ణునికంటె దాత...యంద్రు సం
పూర్ణ వితీర్ణి మంత్రిజనపుంగవు సిద్ధయతముఁ గొమ్మనికా’-దశవమార. 1(71)
౬. ‘కర్ణ సీయకీర్తి వైభవప్రభూతభూతిదృష్ట కర్ణ పండలా, వితీర్ణి కర్ణ, దీర్ణ హృద్భృమ
ద్దర్శ యారిమానహారి దుర్భరానకార్భటి। ఘూర్ణ మానకొండపల్లి కొండవీటిమండలా.’-
మును. 3(144)

2. ‘ఆత్మవసువితీర్ణి ననురాగ యుక్తి మై। విశ్వ మెల్లఁ బల్లవింపఁజేసి
యౌదయశిఖరి పేరియున్నతనూత్న సిం। హాసనాగ్రసీమ నలరె నినుఁడు.’ కవికర్ణ. 4(197)
౩. ‘పావనసుమనోహృద్విష్టఫల వారవితీర్ణి కలాచమత్కృతికా.’ చంద్రికా 5(98)
[‘వితీర్ణి = ఇచ్చుటయనెడు’ - టీక.]
౪. ‘నిరతసురతతి వర్ణమానవితీర్ణి చాతురీపోపుష్యమాణంబులగు.’—,—6(48)
౧౦. ‘అభయవితీర్ణి ధుర్యకరుణామృతవర్ష ము చూపుమేఘసన్నిభునకు.’-క. క. ర. 6(210)
౧౧. ‘నరులకుఁ జే సాఁచిననుఫలం బందని దివిజభూరుహము వితీర్ణి యెంత.’-నారా. పంచ. వీరి. 39
౧౨. ‘తపఃసూనుఁడనూన వితీర్ణి పెంపునకా.’-కళాపూ. 1(41)
౧౩. ‘పరస్పరా। క్రాంతమిధుఃకపోత ఫలకప్రతిబింబవిలోకనామృతా
త్వంతవితీర్ణి నూతనరసానుభవంబున నేకపాత్రికా.’—,—6(124)
౧౪. ‘ధీరుఁడు శూరుఁడత్యయ వితీర్ణి విహారుఁడు.’—,—8(256)

౧౫. 'తూలించె బుధులలేములు | కీలించె విత్తిరేచేతఁ గీర్తుల దిశలన్.'-శృం. కా. 4
౧౬. 'సకలవిద్యజ్ఞనాభివర్ణి నోదీర్ణ విత్తిరేచే భవాధఃకృతరాజరాజ.'-కం. పా. గద్య. ఉత్త.
౧౭. 'అవిత్తిరేఖనికీ.'-కృ. రా. వి. 4(5)
౧౮. 'ఏవేళ మీఱయితి విత్తిరేకశాచివేక వైభవములు వినుచునుండు 4(7)
౧౯. 'విత్తిరేధనదుఁడు.'-పెద్దాడ. శకుంత. 1(92)
౨౦. 'ఆచతుర్థకులసుధాంబుధి నుదయించె | నమితకాంతిచంద్రుఁ డవనిభరణ
దిగ్గజేంద్రమును విత్తిరేమందారంబు | మల్లసెన్యవిభుఁడు మహితకీర్తి.' మార్కం-పీఠిక(80)
౨౧. 'భద్రగుణాభిరామ రిపుభంజనభీమ సమగ్రధైర్యహే
మాద్రిసదృశ సంతతదయారసరమ్యకటాక్ష కామినీ
భద్ర నితాంతభక్తి సముపాసితరుద్ర విత్తిరేకళిక
ల్పద్రుమతుల్య భూరిభుజభాస్వరవైభవ నిరశేశ్వరా.' 3(898)
౨౨. 'భద్ర విత్తిరే సంపదలఁ బ్రస్తుతిఁ గాంచినయట్టినూత్న కల్పద్రులు'-శంకర-హరిశ్చం. 1(82)
౨౩. 'అహీనవిత్తిరే నిదాను' 4(93) ౨౪. 'శ్రీరూపధృతవిత్తిరే | స్థావరచారియనానాభ - 5(1)
౨౫. 'తిరుమలరాయ శేఖరవిత్తిరే యుఁ జెక్కువిధంబు లొటఁ ద |
త్సుధాగముచేతఁ జుమ్ము హరిపాక్కిలిచేరె హిరణ్యగర్భుఁ డా |
హరియు నభోమణిం గదిసె నల్ల నభోమణి యుండనాగె నం
బరమున నంబరంబు గనుపట్టని దయ్యె విచిత్రరీతిగన్.'-ఆం. భా. 66
౨౬. 'విత్తిరే దగు నెన్నన్ నారసింహాధిపున్.'-రామాభ్యు. 1(106)
౨౭. 'త్రిపురాంతకునకు విత్తిరే దీక్షానిధికిన్' మరవిలాసము-పీఠిక. 85
౨౮. 'కురింగ నాభిగంధసారి కుంకుమాధవాననా |
పరంపరావిత్తిరే శస్త్రధన్యవాస్తవలవా.' - 4(98)
౨౯. 'అనూనవిత్తిరే పెంపునన్ చైవతి మేదినిధరము.' కళాపూర్ణ-పీఠిక 41(39)
౩౦. 'కామితార్థవిత్తిరే కర్ణాయమాన పల్లవలోకపటభిల్లిలంజెత్తి.' నిరంకుశ (41)
(59) 'వాట్ట' ౨౦
'వాట్టనిత స్తంభంబుల్.' 2(85) ['వాట్ట = అంగశ్చయం' -టీక]
౧. 'ఘనఘనాఘనఘటాకతోర ఘరరధ్వానగోధూమ ఘరట్టంబు లగువాట్టంబులవలనను.'
శృం. నై. 2(87)
౨. 'ప్రతివాట్టపథే ఘరట్టజాత్ | పథికాహ్వనదసక్తుసారభాత్ |
కలహాన్న ఘనాన్ యదుత్థితాత్ | అధునాఽ పృజ్ఞతిఘరరస్వన.' నైష. 2(85)
౩. 'అట్టియట్టాలతోరణవాట్టకట్టిమ...రమ్యంబు కరవీర మనుపురంబు.'-పాం. రం. 5(29)
౪. 'దిగ్బాలాకరకన్దుకః స్తరవధూసీమ న్నముక్తామణిః |
కామతోజిపతే ర్విహారవలభీనిర్వ్యాహపారావతః |
వాట్ట(ట్టే) వ్యోమ్ని వికీర్ణ తారకమణిః శ్యామావణిక్సప్రసః
స్ఫారః స్ఫాటికసంపుటః కమడినీ కానోఽయ మున్నీతి.' సు. ర. భా. చంద్ర. 98
౫. 'సాహోప వ్యోమవాట్టో పితరజనివణిక్ష్ణాయోస్తక్తతారా
ముక్తాహారాపహారా త్తరళఖగరవప్రోత్థితా కీర్తికాన్యై

- కర్న న్న మౌజుజుమౌజుధర కుహరబహిర్ని స్సరత్న త్పదాశీ
కాలవ్యాళీం కరే చాకలయతు దినకృత్ కల్పహస్తాలనం వః.' సుభా. ర. భాం. సూర్య, 18.
౬. 'చట్టలు డప్పి మై నవురుసా రయి ఛాత్తులు దారు కాళికా
హట్టములందుఁ గూటికి నుపాయము లేక పరిభ్రమింప వా
రెట్టరి పోవ నిమనుచు నించుకయేనియుఁ దాల్చి లేక యే
నెట్టు భుజించువాఁడ జలజేతుణ యొక్కఁడ నీగృహంబునఁ.' కాశీ. 7(180)
౭. 'వైక్యండు పదా । ధానయనాథము పోయెం
దా నొక్కఁడు హట్టమునకుఁ దదవసరమునఁ.' —, — 5(63)
౮. 'ఎట్టెట్టు; విస మైతి మింకనొకమా జేర్పాటుగాఁ జెప్పమా
భట్టారా యని నందికేశ్వరుఁడు విస్పష్టంబుగాఁ బల్కినఁ
పట్టెం గంత బిలంబు చేయి దివియఁ రాదయ్యె వారాణసీ
హట్ట స్థానమునందు వ్యాసునకు శిష్యశ్రేణి భీతిల్లగఁ.' 7(10)
౯. 'భూతజేతాశ దాకినీ ప్రేతరంక భైరవ వ్రాతని ర్భితప్రాకార
వప్ర హట్టకుటిమంబగు పీఠాపట్టణంబుఁ బ్రవేశించి.' భీమ. 2(56)
౧౦. 'ఎట్టు పాసితి నవిముక్తి హట్టభూమి యెట్టు పాసితి విశ్వేశు నిండుభయని.' —, — 2(88)
౧౧. 'ఘట్టతరోద్ధతిం గరిముఖంబునఁ బీలిచి గౌతమీనదిం
బుట్టిన శత్రువాహజలపూరముఁ ద్రుస్సన నూఁదుచుం బురీ
హట్టమున న్నధూత్సవవిహారము సల్పెను గౌరీదేవి తొ
ల్పట్టి గణేశ్వరుండు సురభూమిను లోలమునం దొడుంగఁగఁ.' 5(116)
౧౨. 'సాకురరాజుఘోరాహవహట్టంబునఁ బారసీకతురగధట్టంబులంగనుపుగాట్టి.' వరాహ1(120)
౧౩. 'నైష్ఠవర్తన సా లోభా ద్వాక్యాధా హట్టలోరణే
జనన్యా పణ్యతాం నీతా లోకే జాలవధాభిధా.' సమయమాత్మక. 2(6)
౧౪. 'ఏవంవిధైర ముగ్ధే । పరిశీలితహట్టచేట కటుకానాం
ప్రాణిః కణ్ఠకటీష్ఠా । భవతి పరం పణ్యజీవన శిశూనామ్.' 8(14)
౧౫. 'ప్రాతర్విచిన్త్య యుక్తిం । సా గత్వా హట్టభాణ్ణకాలాగ్రం
కామిజనకస్య వణిజః । స్థితార్థసమ్మది మద్రాక్షిత్.' 8(51)
౧౬. 'మృగమదనిదాన మటపీ కుజ్జుమ మపి కృషకనాటికా వహతి
హట్ట విలాసిని భవతీ పర మేకా పౌరసర్వస్వమ్.' ఆర్యా. స. శ. మాది (9)
౧౭. 'హట్టే హట్టే పటోత్తమ్భ । ప్రారణం చ గృహే గృహే
పురుషే పురుషే ప్రీతిః సంప్రాప్తే తత్రమన్రిణి.' కీర్తికాముది. 4(8)
౧౮. 'హట్టంబులు ముట్టుకోలు వట్టి.' — రామాభ్యు. 249
౧౯. 'కనకమయ హట్టకుటిమ కాంతము.' హరవిలాసము 7(177)
౨౦. 'మహానభో! హట్టతలంబునఁ.' బసవపురాణము. 2(90)
౨౧. 'పట్టణపీఠులందు నసిపత్ర వనంబులయందు దాకినీహట్టములందు.' రుక్మా. 1(169)
- (16). 'కేకర' ౧౬ 'కానిం డంచును గేకరాక్షిరుచి మొక్కల్' 2(26)

౧. 'తరత' నినుతే చైవ జాయతే కేకరేక్షణః.-కర్తవిపాక. ౧౦
౨. 'పితృవివదమాన శ్చ కేకరో మద్యపస్తథా...వర్జనీయాః ప్రయత్నతః' -మనుస్మృతి.
[కేకరః=తిర్యగ్దృష్టిః]-అని మాధవటిక.]
౩. 'విదితాభిప్రాయఇవ సతత మిద్దామిధ శృటులశిరః కేసర సటానాత్యా హణితకేకర తార
కేణ తిర్యక్సత్తుషా విలోక్య' కాదంబ. పూర్వ.
[ఇదియు ఆముక్తమందుంబోలె ఆశ్చర్యమంగూర్చియే చెప్పబడినది.]
౪. 'ఆరక్తకేకరతర కసినికేన చ చక్షుషా' —, —
౫. 'కాతరతాకేకరిత । స్తరలజ్జాలోషమస్పృణమదిరాక్షి ।
మోక్షం నమోక్ష మథవా । వలతేనా వర్ధబర్ధరతిః.' ఆ. స. కాది. 26
[కేకరితే = కుటిలికృతే = జీవానందటిక.]
౬. 'కేకరాక్షి' -కాశీ. 5(815) [అబ్జూర్వకమునకు తమయాత్రేపములేదని వాదింతురేమో యని
పైయనాబ్జూర్వకముల నుదాహరించితిని. అబ్జూర్వకములనుం గొన్నిటి నుదాహరించెద.]
౭. 'ప్రత్యగ్రోక్షేవజిహ్వా త్తా మనభిముఖీ రత్నదీపప్రభాణా ।
మాత్తవ్యాపారగుర్వి జనితజలలతా జృమ్భితే స్సాన్దధజ్జైః ।
నాగాబ్జం మోక్ష మిచ్ఛో శ్చయన మరుఫణాచక్రవారోపధానం ।
నిద్రాచ్ఛేదాభితామ్రా చిర మవతు వారే ర్దృష్టి రాకేకరా వః.' ముద్రా 3(21)
[ఆకేకరా=ఈషత్సంకుచితా]-టిక.]
౮. 'నృశ్చక్రుశ్చోక్త మస్తుఖం వాసితవ త్సా హతమాకేకరం...
చక్షు స్సాశ్రు చ వర్తతే రసవశా ద్దేక మన్యక్రీయమ్.' బాలరా. 2(19)
౯. 'క్రొక్కాలో నఖిణోటిచఞ్చపుటకవ్యాఘటనోట్టజ్జీత ।
స్తస్వాస్యః క్షస్తలకాతుకవ్యతికరే సీతాగరసీమన్తితః ।
పుష్పాశ్చిదదవామసీ స్తనభిరో త్సేవ్యాబ్జపాశీసుధా
సేకాకేకరలోచనస్య కృతినః కర్ణావతంసీధవేత్.' ఆలంకారసర్వ. స్వభా.
౧౦. 'అలసాలోలము లై యచంచలము లై యాకేకరాగ్రంబు లై ...
చెలువం బొందెడు చూపు లింతి నెరపెన్.' నరస. 8(85)
౧౧. 'స్తేరాకేకరతారయో స్తరళయో స్సాహతయో స్సాశ్రుణోః ...
సోఽహం భాజనతా మగాం చిరతిరం ద్రాసీయసో ర్నేత్రయోః' మల్లిక. ఆం. 1
౧౨. 'నిమిల దాకేకరలోలచక్షుషాం, ప్రియోపకణ్ఠం కృతగాత్రవేషః ।
నిమజ్జతీనాం శ్మశిరోద్ధతస్తనః । శ్రమా ను తాసాం మదనో ను పప్రథే.' భారవి. 8(53)
౧౩. 'శిష్టచీర్ణధర్తదూపకః కేకరాక్షః'-వృద్ధగౌతమః.
౧౪. 'కెచ్చి త్కేకరవీక్షితం కి మపిచ ప్రాభజ్జలీలాయితమ్'-య. తి. 2(219)
౧౫. 'వ్రాల్చె నెమ్మెము లజ్జాభరంబు పేర్చిఁ । కేకరాలోకనంబులఁ గల్లుమలఁగి.' వారవి. 3(81)
౧౬. 'దృష్టం తస్యా శ్చిరపరిచితస్నిగ్ధ మాకేకరాక్షమ్' ప్రయ్యమ్నాభ్యుదయ (IV-85)
- (61) 'హసన్తిక' ౨౬
- 'నాగరుహసంతి' 4(185) 'యువతి । కరవిహితహసంతి కేం గాలచయములు.' 5(115)
౧. 'సరభస జయధాటి చండ వేదండకోటి । కర మమధు హిమానీ కంపితాశావధూటి

పరమహిత హసంతీ భావభా గ్భూరితేజః । పరుషదహనకీలాప్రస్ఫురచ్ఛక్రవాళాః'

౨. 'కవిమతిరివ బహులోహః । సుఘటితచక్రా ప్రభాతవేలేన [మను. 5(107)

హరమూర్తిరివ హసన్తి । భాతి విఘామానలోపేతా.' భోజప్రబంధము.

౩. 'నిర్ధూమాక్షారభరితహసన్తి కాయస్త్రస్య చ సుభగజ్వరః...

హేమస్త సమయః సమజ్జమ్భిత.' భోజచం. ఆర. ౩0.

౪. 'మధుత పసిమిడి గీంఁతెముల్ మంజిడిజిగిదోమ తెరమంచములు హసంతులు జవాది

యగుసెరులు చిన్నెలు గాఁగ నతఁడు గడపెఁ జలి నెలలు తద్వధూకుచశరణుఁడగుచు.'

కళాపూ. 7(175)

౫. మాఘకావ్యమునకు గోపాలపండితకృత బీక పేరు 'హసన్తి.'

౬. 'విలసదగరుఘాపితై ర్నికేతైః । కుటీలదృశాం కనమణ్డై శ్చ కోష్ఠైః

కథమపి శిశిరవృథా మనైఃపుః । స్ఫురితహసన్తి కయా చ కేఽపిధన్యాః.'-ది.నూ.చ. 15(187)

౭. 'ఉచుహూకారి తనూవిఘానన జనవ్యూహోపధూజృంభమా ।

ణహసంతీజ్వలనంబు... హేమంతంబు.'-హంసవిం. ౩

౮. 'వరితనిరూమవహ్నిహసంతులు... హేమంతవాసరములు.'—, —

౯. 'కాలకళాదమాళి దినకాంతిహసంతికలోన యామిసి ।

బాలకసామునేయుటకు భాస్కరుఁ డక్తకంబుఁ గాఁచి.'—, —

౧౦. 'ఆక్టా నుషక్తోతితశీతబాధా । మిన్తో ర్ద్వనీన్దో శ్చ సమున్వయేన ।

హర్తం వహత్యగ్నిమయాం తృతీయాం హగో హసన్తి మివహస్త దృష్టిమ్.' విశ్వ. 26(821)

౧౧. 'తక్రం త్రూషణహర్ణయైక్త మథవా మథ్యం హసన్తిం సతీం ।

తద్వత్కమ్బశరల్లకా నథ కథాం । శీతాతురః శీలయేత్.'-గోలంబరాజీయము.

౧౨. 'ఛా. 'శిశిర పవనబాధాం నాశయన్తి ప్రియాణాం ।

కుచకలశహసన్తి సేవనాతోఽప్యజస్రమ్.' రససదనభాణము.

౧౩. 'హసన్తిం వా హసన్తిం వా హసన్తిం వామలోచనాం ।

హేమస్తే యే న సేవస్తే తే నూనంచైవవచ్చితాః.'-సు. ర. భా. హేమస్త. (5)

౧౪. 'జరీజ్జమ్భ త్ప్రౌఢ ద్యుమణి కర సంవోహ సదృశ ।

స్ఫుర ద్దీప్తి వ్రాత ప్రగుణ తరతారుణ్య సుభగాం ।

హసన్తిం హేమస్తే పరిజనయుతాం వా సువదనాం ।

హసన్తిం సేవస్తే పరిణతమహాభాగ్యనిచయా.'—, —(27)

౧౫. 'హిమధయా స్తదనోఽపి హసన్తికా । మకృత సద్దని పద్దదృశో హృది ।

అపరథా కథ మూచ్చమనోరమం । ప్రియసుఖాయ తదీయకుచద్వయమ్.'

బా. భా. వన. ౩(90)

౧౬. 'కాంతాం భజన్త ఉరుభోగభృతో విఘామా ।

గ్నాన్యథ్యాం ప్రగేఽత్ర శివమూర్తిసభాం హసన్తిమ్ ।

నక్తం విశేషణవిశేష్య విపర్యయేణ ।

శమ్పామి నాతనువిలాసవతీం చ ధన్యాః'రుక్తి. పాణి. 9(87)

౧౩. 'మరునక గంధిలంబులును మందరవిద్యుతులున్ దుమారధూ ।
సరములు సర్వవాంఛితహసంతికమల్ సముదగ్రసారభా ।
గరుపరిలి పభోగియువకంతతలంబులు నై తలిర్చి వా ।
సరములు దంతసీత్క్రమితశంవదమల్ తుహినాగమంబునక' రామాభ్యు. 5(125)
౧౪. 'నిశి నిశి తుహినాంకుజ్యోత్స్నయా జాతజాడ్యా ।
కృతిరివ రవిమూర్త్యా ముల్లసన్త్యాం హసన్త్యామ్ ।
ఇవా సురగృహపజ్జ్క ర్వాసరే వాసరేసా ।
బత తపతి పతాకా హ న్తవిస్తారజేన.' హమ్మిరమదమర్దననాటక—V-24
౧౬. 'విరతహసన్తి కా ౭యూథే...వికాసమా నేదపి వసన్తమాసే'—కేమధూపాల. I-పు. 19
౨౦. 'హసన్తి కాధూపనిర్భర గర్భవేత్తని.'—,,—IV పు. 143
(29) 'దాత్ర' ౧౬
- 'భక్తమృద్భిమ త్యణదాత్ర' 2(93)
౧. 'ముగ్ధస్మిగ్ధ విదగ్ధ పాత్రగాత్ర దాత్ర' కా. క. ల. 1. ౨. 'తత్తదాత్ర తేత్ర.'—,,—3
౩. 'తీక్ష్ణాని ప్రతిభాస్తాణి కిలాహ్ నూచికా నఖాః
దాత్రశల్లకకూలాని కతారః క్రికచ స్తథా.'—,,—4
౪. 'నళినగరగాత్ర త్కత్త్ర నేత్రాన్తి దాత్రమ్.' కవి. క. ల.
౫. 'వక్త్రాణ్యలకి ఫాల ధూ నఖా జ్కొజ్కుశ కుఞ్చికాః
భగ్నికజ్జ్కణ బా జేన్దు దాత్ర కద్దాల చన్ద్రికాః.'—,,—
౬. 'పీయూషప్రసృతి గ్ని వా మఖభుజాం దాత్రం తిమోబానయే
స్వగ్గ్ధావిమనస్కు కోకవదనస్త్రస్తా మృణాళిలతా
ద్విర్భాకః స్తరకార్కుకస్య కిమపి ప్రాణేశ్వరీసాగసా
మాకాతన్దు రుదఞ్చితి ప్రతిపసప్రారేయభానోస్తనుః' అలం - రూప.
౭. 'ఇతరంగచివ దాత్రం డిదలక్షీకరీ త్త్రుడు.' దశ. 1(120)
౮. 'ఆప్రప్న్నదైత్యలతా దాత్ర భానుపుత్ర.' పాం. రం. 5(87)
౯. 'చనవున ధనయన మదయన జనపతి శిష్యులయ దాపు జనులను గడవక
మని పెడుగృహప్రధానుడు, తనగంటిలతివక దానె దాత్రియ జగతిక' బద్దెన.
౧౦. 'కాండీన్య గోత్రునకునుద్దండాహితరచివ మతిలతా దాత్రునకుక
పండితి చింతామణికే బ్రచండవచోవిభవ విష్ణుశయ్యాఘోషికే' శృం. కావం. 1
౧౧. 'ప్రాప్తితయువతి హృత్పుట భేదదాత్రంబు.' చంద్రకర్ణన.
శ్రీనాథుని వల్లభాభ్యుదయము - ప్రబంధరత్నావళి. 461.
౧౨. 'పక్షి రాజపత్నీ రాక్షసత్యణదాత్రాదంతి భయవిరామ శాంతిధామ
ఇంద్రనీలమూర్తి సాంద్రపాండురకీర్తి ।' అప్పకవి కి ఆ. 286
౧౩. 'ప్రవిమలచారిత్ర భవలతాశివదాత్ర' । బసవపురాణ. 7(277)
౧౪. 'మాషేణాదమతిః ద్రా గ్ధాత్రేణ ముఖభూసఫూలకం లునీహి' హర్ష . 8.
౧౫. 'పతల్లోద్బలగుడ కోణకుతారకీలకుద్దాల ఖనిత్రదాత్ర యప్తిభిరపి'—హర్ష . 7
౧౬. 'పురాణపర్యాజైక దేశదోలాయమాన దాత్రైశ్చ—,,—

౧౩. 'భిన్నత్విచ్చిస్తే దాత్రేణ లోకః.' కవికల్పద్రుమః.

౧౪. వికసితకృష్ణాలతికఠ | నవటిల మగుతపము దాత్ర మై నఱకంగా

వికృతులఁ బ్రకృతిని బురుషుని | నకలంకజ్ఞానదృష్టి నవలోకించుక.

మహాభార. కాంతి, ఆ. 4(386)

౧౯. 'అలఁకులు గాఁగులు నాదిగాఁ గలభాండములును బీఠములు శయ్యలును తోళ్లు...

తే. రోకలులుఁ జట్టువంటలు సుక్ష్మవాఙ్మయ | పాత్రదండకమండలు దాత్రములును

లోనుగాఁ గలుగస్తువుల్ శుద్ధహేమ | మయము లొక్కట నడపించె మనుజునాథ.

భార. ఆశ్వ. ఆ. 8(156)

(47) వా'ర్థ (ధర్) శ్రవస' వా'ర్థ (ధర్) శ్రవసైకనేత్ర.' 2(99)

౧. 'గోకర్ణం గామామానాః పృథుతరపృవతగ్రాహిణః శమ్పరాఘావ'

ఆకర్షన్తో దిగ్భా నపిచ విదధతః కన్దభిసు ప్రచారావ'

ఏతే ధావన్తి వార్థశ్రవస మురు ధను ధార్థయన్తః సమన్తా

దాస్యన్త్యన్తోఽభీషిణీ వనమివ శబర భ్రాన్తి భాతోఽమ్బువాహః' మ. ర. భా. 557 (80)

౨. 'అశ్రమమున ధరఁ దిరుగుచు; విశ్రవసుకుతుండు కార్తవీర్యార్జున వా

ర్థశ్రవసాదుల తోడినవిశ్రుతకథలు గల వవియు వినుమనిపల్కె.' కం.పా. ఉ.రా.8-177

[ఇటు నీకబ్దము సంబంధిపరము, ఆముక్తమందలిదియు అట్టే నివృన్ద మై పుత్రపరమైన దని తలంపవచ్చును.]

(48) 'వార్థషిక' 3

'లిలావార్థషికా' ['విలాసముచేత...వడ్డికాసుల వాఁడా—టిక] 2(99)

౧. 'తలార కిరాతాక్షకాలిక, నియోగి వార్థషికాహిరాష్ట్రకాః...తేషు సర్వే ఆన్యాయకృద్ధ

యో వార్థషికా స్తన్తం కోశంజేశం చ వినాశయిష్యన్తి.' నీతివాక్యాయుతము-వార్త.

౨. 'ప్రతిరోధా గురో శైవ త్యక్తాగ్నిర్వార్థషికస్తథా' మనుస్మృతి.

3. 'చారా వార్థషికా దుష్టాః పరస్యానాం చ దూషకాః'—మనుస్మృతి.

(28) 'తృణతా' ౬

'మణిచిత్ర మరుత్తృణతా చిరద్యుతి' 5(145) [మరుత్తృణత(తా) = 'జీవధనువు' - టిక.]
తృణతాకు ధమవ్యపి' నానా.

౧. 'వద్రా యాదవసన్తతీః కిముత తా జేతుం స హీనన్తరైః

వక్తాద్వాంస్తృణతాధరై రగమయ త్సోద్ధా జడో వక్షా కావ'

సాల్యాదీన్ బలభద్ర చక్ర మపి చాతోహోకలిక్తా నపి

కోవా కేసరిణం జగీషు రఘుణం స ప్రేరయే ద్వారణమ్' రుక్మ. పాణి. 8(40)

['సః = రుక్మీ, వద్రాః = మహతీః' 'తృణతాయాః = ధనుషః' టిక.]

౨. 'శ్రీకణ్ఠాజ్ఞానకేశయే స్వహృదయే నిత్యం దధానా అపి

నిశ్చేషా ఉపదాయతానా తృణతాం లోకే వనన్తోఽప్యలక్ష్మ

మాన్యాః కాన్దభృతోఽప్యవత్సితపుష శ్చక్షు స్సరోజై ర్నిజైః

సాతుం ప్రాప్తు రముం విభోః పరిణయం చక్రై రవక్రైః సమమ్.' రుక్మ. పాణి. 6(21)

['తృణతాం = చాపమ్' - టిక.]

3. 'స్వగుణై రాఫలప్రాప్తే రాకృష్ట్య గణికాభవ

కాముకానివ నాభికాం స్త్రిణతా స్సహసాఽమచకా.' మాఘ. 19(60)

(ఇందలి వర్ణభేదమునకు ఈ విమర్శలో ఈశ్లోకముం గూర్చిన చర్చం బరికించునది.)

4. 'అహం భవనయోని స్స భీమ క్షాపణం ధనజ్ఞయః

తృణతాలమ్మినో దగ్ధం జాతా స్త్రీ తాగ్ని తేజసః'

ఇది బాలభాగవతమున 5 (109) — (శ్రీకృష్ణభీమార్జునులు జరాసంధునికడకు మాటు వేసములంబోగా, అతఁడు మీరెవరని యడుగఁగా, కృష్ణుఁడు వచించినయుక్తరము)

౫. 'నిర్భిన్నం శతశ శృణై స్తవ వపు ర్భ్రాణై ర్న దీయైః పునః

సంధాస్య త్య చిరా జ్జరేతి ధమతే మైనాం దురాశాం కృథాః

నో కామార్థ్యపి పాలనం తవ పరా శక్తిః ర్విధాతుం త్నమా

ప్రాణఃస్యాత్ తృణతాలమ్మిని ధవ త్యాకృష్టవర్మా శ్రయాత్.'

(కంసుగూర్చి కృష్ణవాక్యము-జరా = రాక్షసీవారకం చ...కామారీ = సున్దరసంబ నిర్భి-శక్తిః = ఆయుధవిశేషః. - ఆన్యత్ర - కామారీ శక్తిర్యావనబలమ్ - యావనశక్తిరేవత్వాం రక్షితముశక్త్యా కిముతజరేతి ధ్వనిః - తృణతాలమ్మిని = ధనుర్ధారిణి. ని. 'ధన్వోనాతృణతాస్త్రి యామ్-ఆస్త్రియాం చాపధనుషా వి'తి వైజయంతీ. కృష్ణవర్మా-శ్రయః-కృష్ణేనసహకలహః (వాని యో పోరుపెట్టుకొనవలయు అనుటకు వానిదారిని పోవలయు అందురు) ఆన్యత్ర తృణతా తృణత్వం తదవలమ్మిని తృణేన ఇత్యర్థః...ఆకృష్టవర్మాశ్రయాత్ అగ్నిసంపర్కపర్యంతం ప్రాణ శక్తిః స్యాదితి. చమ్పూ భాగవత 4(59) టీక. — 'తృణతా తు ధనువ్య పీతి భాస్కరః.'

6. 'అనూపసలమివ బహుతృణతానిబిడమ్ ఆనవధి

బలమధనదిశ మభి బల ముదచలత్. వేమ. III-పు. 128

ఇప్పటికి ఈ ప్రథమపట్టికలోనిపదములు మహాకవిప్రేక్షము లనియు, ఇవి వాఙ్మయకలశ పాథోనిధిలోని యమృతంపుంగరు శ్లోనియు, కవనమధువుకట్టిన కలకండవెళ్ల లనియు, భారతీ దేవతాగ్రావేయక మహాభాస్వర ముక్తాఫలంబు లనియు, విశదీకరించితి నని తలంచుచున్నాను.

ఆ ప్రయుక్తము లని గడి వెట్టుటచేత నివి భావికవులకు ప్రయోగానర్హములై నప్తప్రాయము లగు నని ఏతద్వ్రక్షాత్థము ఈ యారంభముం గావించితిని గాక. ఈపట్టికంగూర్చి నా తెలిపిన సామాన్య మెల్ల ఇందలి రెండవపట్టికకును జెలుననియు పొచ్చురించు చున్నాఁడ.

ఇక రెండవపట్టిక నించుక విమర్శించెద.

అచ్చ తెలుఁగు పట్టికలోని శబ్దములలో - లాఁపరా, తూ.పరాశి, పాప్త్రేను - ఇందు తొలిరెంటికిని ఆంధ్రనిఘంటువులలో ఆముక్తమాల్యదా ప్రయోగములే ఉదాహృతములు; ఇవి రెండును లాపరా, లాపరా, తూ.పరాణము, తూ.పురాశి అనురూపములతోను, 'జలనూత్రములో నాగ బంధపుపలక' 'నీళ్లుపాతేతూము' అనునర్థములతోను బ్రాసదొరగారిచే పఠితములు. ఆ యర్థములకు వారు మామిడివెంకయ్య యాంధ్రదీపికకు అనుబంధము గాఁదగు 'దేవీయతెలుగులు' అను నిఘంటువును ప్రమాణీకరించినారు.

'తూ.పరాణపుటముతూ మొప్పరముజల । దారియంచనఁగను దనరునుజల

నిర్గమము తన్నుఖంబున నీటిలోడ । వచ్చుతృణములఁజొరనీని పలక పేరు

లాఁపరాయంచు జనులుపల్కఁగను వెలయు.' ఆం. భా.

‘పాశ్రేను’ఁగ నీశారామాచార్యులవారు (పాటి+రేను) — ఒకదినుచున్నట్లు అని వ్రాసి వారు. మరియు, ఈమూఁడింటికిం గాక కడమ 40 టికిని బహుశ ప్రయోగములం జూపెదను. —

అచ్చుతెనుఁగు పదముల పట్టిక

(1) ‘అడ్డిగము’ - అడ్డిగ(?) ౨

(ఈశబ్దము ఆముక్తమాల్యదలో లేదు. ఇది. శ. ర. మందును లేదు. ఇది ‘అడ్డిగ’వ వచ్చిన పొరఁబాటు గావలయు.)

‘నేతిలడ్డిగలు ను.’ (97) (‘అడ్డిగలు - కూచిమూతి పిడతలు’ - టీక.)

౧. ‘నేతిలడ్డిగ నీళ్లునించినసారకాయ.’ హంసవిం. 1

౨. ‘సరకులుంచినమాత్రసంచితో నంటఁగట్టినయట్టి నేతిలడ్డిగ దనర్చు.’ శ్రౌను,
(23) ‘జడి.’ ౧౮

‘గగనము నీరుబుగ్గ కెనఁగా జడివట్టిననాళ్లు.’ 1(80) ‘దివిఁ గ్రాయుమాక్తికింబులజడి.’ 4(96) ‘నొగిలి రజడిని గృహులు’ 4(127); ‘నాస్యై శేడ్వడ జడిమేఘుఁడు’ 4(129) ‘కుంపటిమంచ మెక్కిరి... రెడ్లజడిక’ 4(134) (ఇంచెల్ల జడి యనఁగా ముగురు, వర్షము, A torrent of rain’ అని శ్రౌను.)

౧. ‘ఎం దుండుగురివెందపందిళ్ల పూఁదేనె | జడి యిందుశిలలందు జాలువాటు.’ మను.

౨. ‘జడిగొనినప్పు దాశ్రుకణ జాలములొల్కఁగఁ.’ పారి. 3(5)

౩. ‘వానయవశ్య | మింక బహువాసరముల్ జడివట్టునం నొగిఁ.’ హరవిలాసము. 2(18)

౪. ‘ముయ్యేడువాసరంబు లకాలవర్షంబు | జడివట్టి; కురియఁ బర్జన్యుఁ బనిచి’ —, —

౫. ‘జడివట్టి కనుమవర్షములు గురియ.’ శ్రీరం. మ. 2(382)

౬. ‘జడిగొనుమఘాళికా సారముల పూరముల’ - రా. పాం. 2(6)

౭. ‘నిచ్చలం దైన తేనియ వానజడిసాంపు | లాలితదానధారాళి గాఁగఁ.’ —, — ౭

౮. ‘వెడవిలుతు చేత నగునలజడియొఁ దేనె | జడియొఁ గమ్మని తెప్పెర ల్లాడరుజడియ.’

కువలయాశ్వ. 3(82)

౯. ‘వెన్నెల జడివానగాఁ దలఁచి.’ చంద్రికా. 4(107). ౧౦. ‘జడిగొనిపరిష్కవత్సంబు’

౧౧. ‘వానకాలము వచ్చె వర్షంబులిందండు | జడివట్టికురిసె నాసావియందు.’ కాశీ. 7(40)

౧౨. ‘వృథాలాపప్రబంధంబులక | జడివెట్టం బనిలేదు’ 4(50)

౧౩. ‘ముప్పురపుం దేనియజడి | చెప్పులవనవీధు లెల్లఁ జెన్నగుటఁ జామీ

కమ్మవిరితావి మోపరి | తెప్పెర లొయ్యొయ్య వెఱచి తిరుగుట లెల్లక.’ క. క. ర.

౧౪. ‘కంపితకాళికాళాశిఖాపత్ర | కనుమముల్ జడివట్టికొనికురియఁగ’ దశావ-కవ.

౧౫. ‘హిమంబుపేరిటక | జడిగొన నొప్పునత్తుహిన్తైలము.’ వామన.

౧౬. ‘వెన్నగయు నీనును దోషము నెప్పునంబులో | జడిగొనియందుఁ గావున.’ నృసిం.

౧౭. ‘కెంజిగి | జడిగొనుప ద్దరాగ మణిసౌధములం దలిరావప్రమాకులు.’ కళాపూ. 8(216)

౧౮. ‘ఈకమ్మ పూఁదోట యీ తేనియలజల్లు | నీకోమలపుగాడ్పు లీ వెన్నెలబయళ్లు’ ప్రభా. 5(152)

(4) ‘ఉలియ.’ ౨

‘గలుమం చులియ’ 1(74) ‘కూర్యము లులియక’ 4(34) [‘ఉలియక’ = ధ్వనిచేయు చుండఁగా - టీక.]

౧. 'కలకంఠి యెలగ్రోవిఁ గాఁగిటిలోఁ జేర్చు | గంకణరూప రూపాత్కరములియ.' విక్ర. 8(64)

౨. 'ఘోరకోపవేగధోక్తు లులియంగఁ | బలుకు నిట్టుత్తేత్ర పాలకుండు.' పాం. రం. 5(134)

(86.) 'బారాసి' [బారాది? బారసి?] 3

'బారాసిదినంబులు' [బారాసి = పండ్రెండు] - టీక.]

[ఈపదము శబ్దరత్నాకరములో లేదు. మూడువ్రాతప్రతులలో 'బారాది' అని యున్నది.

శ. ర. లో 'బారాది' శబ్దమున్నది. దానికి 'అధికము' అర్థముగా తెలుపబడియున్నది.]

౧. 'ఎగువపాలిమేర బారాదియగుమారం బేఁగఁ బోఁగువాఁతించి.' మను. 4(37)

['బారాది = అధికము' - టీక.]

౨. 'బారాదిసాము లుండఁగ | హారముగైకొనుచుఁ జనియెనండజము.' పాం. రం. 4(282)

['హారమునే' - పా.]

శ. ర. లో బారాదిపదమునకు పై రెండర్థములును, అందులకుపై చెందుప్రయోగములను వ్రాయబడి యున్నవి. ఇందువలన ఆముక్తమాల్యదామూలటీకలయందు 'బారాసి' రూపము ప్రామాదికమనియు ఉపోద్ఘాతపట్టికయందు తదనువాదమాత్రత యనియు నెన్నఁదగియున్నది. పట్టికాకారులు 'బారసి'ని ప్రమాదవశంబున 'బారాసి' యని పఠించిన పక్షమున 'బారసి పోసిను' 4(50) [బారసి = ద్వాదశీవ్రతము' - టీక.]

3. 'బారసి దాఁటెడు భయముననలల | పారణ గావించె బారివుం డంత.' [శ. ర.]

ఈగంటను ద్వాదశీతిథియర్థము, పండ్రెండునునర్థంబును దీనికిసంబంధించినదే; 'బారసికి' ప్రకృతి 'ద్వాదశి' యనయు పండ్రెండవ తిథియర్థమనియు వైకృతిదీపిక. ఇచట 'బారసి పోసిను' అనుచో ద్వాదశీవ్రత మని టీకలో నున్నది. వ్రతార్థము ఎక్కువగా లక్షణచే లభ్యము. 'బారాసి'ని దీనికి రూపాంతరిమ గాఁ గొనునెడల, తద్భవములు అర్థమున ఇంచించుక మూలాతిక్రమణము నొందుట అపూర్వము గాదు; గావున 'బారాసి' అనఁగా పండ్రెండు అనియు నర్థము ఉండవచ్చును. మఱియు 3(15) పద్యములో బ్రానుదొంగారు 'బారాది' యనియే పఠించి దానికే పండ్రెండు అని టీక ప్రతిపాదించియున్నారు.

(22) 'చుయ్యంకి' ౧ 'డక్క చుయ్యంకి లోనగు... వాదిత్ర త్రితయవరంపరలు మొరయ.' 4(85) [ఇట బ్రానుదొంగారిపాఠము. 'ఘక్కి చుయ్యంకి' - అని]

౧. 'తప్పెట గిడిబిడి తుడుము చక్కిచుయ్యంకియును దాళ మహాత్మాశంబులును.' హంసవిం. 3

41. 'సన్నగాళె' ౧ 'కిన్నెర సన్నగాళె వీణెముఖవీణె' 4(85) [దీనికి శ. ర. లో ప్రయోగములేదు]

౧. 'కాంక్ష్యశృంగ కాహళంబులును సన్నగాళె నఖీరు కరికొమ్మ నాగసరము...' హంసవిం. 3.

(5.) 'ఎడకాండ్రు' ౪ 'తిమకుం బురికిం జనుచెంచినప్ప డెల్ల నెడకాండ్రగుట' 4(85) [కుంటెనకాండ్రు' అని టీక.]

'మును వారిఁ గూర్చునెడకాఁ చెట్లకా.' 2(52) ౨. ర. లో ఈపదముగలదుగాని, దీనికిం బ్రయోగము లేదు.

౧. 'అమరుఁ డెడకాఁడుగా నొకతె మక్కువఁగన్గొ నె సిగ్గు మండఱక'

దిరుగఁ జగుక్కవిశ్వసృపతిక.' కావ్యా. మా. 2(23)

౨. 'అట మట మేల నేరికొమంగన; నంగదభంగు లయ్యె న

క్కుట కటకంబు లింతి కడకతైలు నీకడనాడి పాడిరే.'—(78)

3. 'హితయునుజాతుర్యమలియును నైనపు | గాలిక దా నెడక తై గాఁగ.' దశ. 6(180)

౪. 'ఏదకాఱతనములు నడుచుక తైరకాండ్ర | కిచ్చకములు గాఁగ మెచ్చు లాసఁగి.'

ప్ర. రా. వ. వి. వి. 675

(10) 'కక్కసము' ౨ 'కక్కసము గుదింప' [కక్కసము - కఠినము - టీక.]

'కక్కసాన నిటు మ్రొక్కించి' 4(85) ['కక్కసంబునక' = బహుసంకటముచే]

౧. 'ఉక్కశ మైనమంచిమనువొప్పెడు నాహయరత్న మెక్కినక'

గక్కస మేమి లేక రవగాలును జోడన యడ్డవేరెముల్

దుక్కు దువాలి జంగనడలుం గనిపించుచు బోయిపోయి రా

జక్కడ వన్నెసోఁకనటువోయనినక' గదలెక జరీలునక.' సారంగ. 1(82)

౨. 'కక్కసపు వంకగోరుల ద్రొక్కిత్రొక్కి | కఱకు ముక్కున నందంద గఱచికఱచి

పూసయొకటియుఁ బోఁగునఁ బొందనీక | చెఱిపె ముత్తొలపేరు విచ్చికపుఁ బులుఁగు.'

పాం. రం. 4(289)

ఈ ప్రయోగములును, శ. ర. లో ప్రదర్శింపఁబడిన యితరములును అన్నియు ఇంచుమించుగా తుల్యార్థములే.

(7) 'ఇట్టింకులు' 3 'గృహదైవతంబు లిట్టింకులింక' 4(48)

౧. ఎవ్వఁడు వింధ్యాద్రి నిట్టింకు లింకించె | గంభీరహంకార గర్జనమున' భీమే.

౨. 'కన్నుఁగోనలం దంకురితంబు లైనదరహాసలవంబులు పద్మనేత్ర యు

ట్టింకులు సేసెఁ బత్నీమలయారమిఁ గాటుకచిమ్మచీకటిక.' శృం. నై. 7(198)

3. 'ఈక్షింపఁగానేర్చె నిట్టింకుఁజూపుల మెవిఁగూర్చుకనేర్చె మొలకనగవు.' క.క.ర.8(226)

ఈ యన్నిటను ప్రస్తుతశబ్దార్థము లించుమించుగా ప్రకృత్యనుగతములే.

(40) 'వింగడము' ౬ 'వింగడంబైనట్టి ముంగిట,' 4(50); 'వింగడ మైన యొక్కవనపీఠి,' 4(5)

ఈశబ్దమునకు ఇవే ప్రయోగములు శ. ర. లో సుదాహృతములు. ఇందు తొలిదానికి సుందర మనియు రెండవదానికి విస్తీర్ణమనియు శ. ర. నిరూపితార్థములు. ఈభేదమునకుం బ్రమాణము శ. ర. లో సుపస్థాపితముగాదు. ఇది వికటశబ్దభవ మని సీతారామాచార్యులవారి వైకృతదీపికలో మున్నది. ఇట తొలిదానికి వ్యాఖ్యలోవిరళ మని యర్థ మున్నది గాని, సుందర మని లేదు. శ. ర. లోని యర్థములు వైకృతదీపిక ప్రకారము తత్ప్రకృతియైన వికటశబ్దమునకు సంస్కృతమునందే కలవు. 'వికటః పృథులేరమ్యే వికాలవికరాలయోః.' నానా. ఇందలి కడపటి యర్థమున వింగడ శబ్దమునకు ఈక్రింది ప్రయోగము శ. ర. లోనే దత్తము:—

౧. 'అంగజహరుని ప్రసాదము | నం గలుగుచు వచ్చె సుతుఁడు నాఁ దాదిగ మా

వంగడమున నది యివ్వడు | వింగడమై కూతురు రుద్రునించె న్నానక.' విజయ. 2(8)

'వింగడించు' అని ధాతువు గలదు శ. ర. లో సకర్తకముగా మాత్రమే పఠితము:—'వేణు పలుచు, విభజించు' అని యర్థము.

౨. 'అమరవరక్షమామరవరాంచితవృత్తులు వింగడించి' - హ. న. 2 ఆ. శ. ర.

అయినను ఆకర్తకముగాఁ గూడను ప్రయోగములు కలవు:—

3. 'విడిచినయంత మల్లు లటు వెన్నకుఁ జెంగునవింగడించుచుక'

బడిబడి మీసలంటి మెలిఁబట్టుచు దండల నిల్చి కమ్ముచుక'

విడికిఁబూని పట్టుకొనిబట్టుకఁ గేకలువేయుచుక బామల్
ముడిగొనఁ బండ్లు గీటుచు సముద్రతీరే జెయిసోక మీటుచుక.' ప్ర. వేం. వి. వి. 84.

౪. 'గిబ్బ లెదిర్చి కొమ్మల ధక్కిలు ధక్కిలునఁ గుమ్మలాడు దా
రబ్బిక యైనచిత్తరుల హత్రిఁబెనంగుచు బొందెకోల బల్
దెబ్బలు ఖేటకోపరితతికై గలిపెఁగ్గుకఁ దాఁకఁ బోరి పె
ల్లుబుచ్చుచు వింగళించి తగ నుద్దిగ నిల్వ బహూకరించుచుక.'—,,—92

ఈరెంటను వేటుపడుట యర్థము ఈధాతువునకు, కృదంతమును గలదు.

౫. 'దండనిల్కడ కద లుదుటు కలయ మెలఁకువ వింగళించు దిశాప దిశలు... మొదలగువిత్తము
రెఱింగి'—,,—78

౬. 'బంగరుదాటి మ్రాఁకులకు బాసటబాహులు, రూప మారయక
సింగము, సన్న నెన్నడుము, చెల్వగుఁ బ్రక్కలఁ నార్జ్యపక్షముల్
వింగడపుంగను ల్గలవు, విష్ణుఁడు కాఁడగునొక్కొ! నాడుక
న్నంగవ నాహరించెడు ననుంగు రెఱంగున నెవ్వఁడో గదా.'

[‘వింగడపు’ విశాల మైన.] మధ్యమవ్యాయోగము. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రికృతము.

(82) 'నిట్లు' 3

'దశామినాఁ దెకిభి(భు?)క్తిముఁ జేసియవలినాఁ డోర్చి జాగరముతో నుండు నిట్లు,'
4(50) ['ఉండునిట్లు = ఉపవాసముండును.' టీక.] [ఈశబ్దమునకు శబ్దరత్నాకరములో ఇదే
ప్రయోగము, వేటు లేదు.]

౧. 'అక్కటా యేమిచెప్ప వింధ్యాద్రిదమన । కాశిలో నేడునాళ్లు నిష్కారణంబ
శిష్యులును నేను నిట్లుపాసెంబు వడిలిమిమర గంగానదీపైకతములయందు.' భీమేశ్వ.2(100)
నిట్లుశబ్దము విశేషణ మైనప్పుడు శుష్కవాచక మని శ.ర.; అందులకు నిట్లుపాసము అని
అందే ఉదాహృతము. కావున నిట్లుశబ్దము వృత్తిపర్ణాదులకు నిట్లువృత్తిము నిట్లుపర్ణము అని శుష్క
వాచకముగా విశేషణముగా ప్రయోగములుండవనియు, ఉపవాసమునకే విశేషణ మగు ననియు
నూచితము. నిట్లువృత్తిము, నిట్లుపర్ణము ఇట్టివ్యవహారము లేదు. ప్రకృతిలో నీశబ్దము అత్యంతార్థ
వాచకమయిన నగుఁగాక, రూఢిచే ప్రకృతార్థమున నియంత్రితము. దానంజేసి యిది విశేష్యత
నొందినప్పుడు నిట్లుపాస మనఁగా శుష్కపవాసరూపమయిన యుపవాస మని యర్థము; కావున
పానరుక్త్యదోషము లే దని యెఱుంగ నగును.

'సతతంబు నిట్లుపాసములతోఁడనత్యుగ్ర । తపము గావించుచు' వరాహ. 7(78)

'ఎన్నఁడుఁ జూడముక విసము నిట్టిమహాద్భుత మేమి చెప్పదుక'

గిన్నరకంతి యొట్టిడినకీలునఁ గాశిపురంబునంగు భి

తొన్నము లేదు నీయడుగు లాన నిజంబుగ విన్నవించెదక

నిన్నటినుండి యేమి నిరుసేగియు నుంటిమి నిట్లుపాసముల్' కాశీ. 7(179)

'నిట్లుపాసముల్' అని కడపటిముద్రణము. ['నట్లుపాసముల్ - అని పూర్వముద్రణము.]

నిట్లు నిట్లు శబ్దములు రెండునుం గలవు. నిట్లునకు నిట్లు రూపాంతర మని శ.ర. కావున ఈచోట
వీరూప మున్నను దానిని ఇతరమునకు గ్రాహకముగాఁ గొనవచ్చును.

(25) 'తపారంబు' ౧

'తపారపుజాంగులు' 2(75) 'వెలిదపారంబుమించు' 4(58) [తపారంబు = పాగా.]

[బ్రాహ్మదొర తపారమునకు తపాళము రూపాంతరమనియు, వట్లయి యర్థ మనియు, తెలిపి, అందులకు. — ౧. 'మూపునం బడిశము, జుంజులుం దలఁ దపాళము.' వెంకటరాజు పంచతం. (29) అను ప్రయోగము నుదాహరించినాడు.]

(7) 'ఎలగోలు' ౯

'ఎలగోలుజల్లు' [మొదటనచ్చినవానజల్లు - టీక] 4(91) 'గాలియెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి' [ఎలగోలుగాలిచేతను' అని టీక.]

౧. 'అగుచుఁ దేటికదుపు లామనిఁ దలనూపెఁ । జూపుదనుక నెల్ల చోటఁ దోట
యందు దామ యగుచు నమరు నెలగోలుఁ పాఁజులనఁగఁ జూడ్కి పండు వగుచు.' పారి. 3(51)
౨. 'మరుఁ డొనర్చఁగల కోల్తలకుం దివురు తమకపు ముంగలిపాఁజులు నిగిడించుకొవ్వొడి
తూపులరూపున నొండొరువుల మఱుపెట్టి చూచునెలగోలుచూపుల నితఁతరఁదైర్యంబులు
గంటివడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వనియించువధూవరులును' —, — 2(52)
3. 'చెఱుముకి యగ్గ జానకిత్రాటిమిడుఁగుఱుఱ్ఱారలెడునది యెలగోలుమూఁక.' భవలయా. 2(127)
౪. 'అరిగి మహాభయంకరతరాహవదోహలబాహవప్రతా
పరులులు వోలుచెందిరపుఁబావడచేఁ బుటచేయి వీచి ను
నీరమతి నంపపెట్టుకొలఁదికొ గజరాజము నిల్చి దానజే
శ్వరుఁ డెలగో లానర్చఁగ నిశాచరుల న్నియమించినంతటక.' 2(128)
౫. 'చిత్తజనిసేన లెగోలు చేసినట్లుఁకులుకుఁబలుకులఁ జలుకలకొలికి పలికె.' మల్ల. విప్ర. 3(87)
౬. 'పుష్కలావర్త కాంభోధర వ్రాతంబు । లెగోలువర్షించు నెన్నఁ డేని.' —, — కాశీ. (52)
౭. 'రాలఁ దుపాకులకొ బలుఁగిరంగుల భంగము నొందఁ జేసి గ ।
గోలుపడం గడంగి యెలగోలు బలంబు చలం డెలర్చఁగక' కృ. రా. వి. 3(71)
౮. 'అళగరన్న తాలూకు యెలగోలు తుపాకిజనం ఆరువేలుఁబడ్డతీరితుపాకులచేత అని వేయసారి'
౯. 'ఏకోజీవగైరాయెలగోలు తుపాకులజనం ఎనిమిదివేలున్ను' తంజా. రాజాల చరిత్ర.

(43) 'వాదను' ౨ ('అవాదనం జెలంగుజనము')

౧. 'పదను దొరకొనుడుఁ జెచ్చెర । వదలక వెదవెట్టుహలిక వర్గమరీతికొ ।
వాదను దొరకొనుడుఁ గార్యము । వదలక తా నిర్వహింపవలయుకొ బలికికొ.' బద్దెనసీతి.
౨. 'చదువులకు మేర యెయ్యది? । చదివినమాత్రంబె చాలు సరసవచస్సం ।
పద దా నేర్పినకొలఁదిని । వాదనఁ గవితఁ జెప్పివారికి నర్పింపఁ దగుకొ.'

పీఠిక ప ౧౫-అబ్బయామాత్యుని యనిరుద్ధచరిత్రము.

(9) 'ఓహరిసాహరి' ౫ 'ఓహరిసాహరి బ్రథమ మొల్కెడుధారల.' 4(93)

౧. 'ఇట్లోహరిసాహరిం బెనఁగు హరారునులయందు' హరవిలా. 7(73)
౨. 'ఓహరిసాహరి నుయ్యాలచేరుగా వెనుకొంచుఁ డెరలుచుఁ బెనగుఁడలు' భార. విరా. 8(165)
3. 'ఉభయబలంబులుం బురికొని యోహరిసాహరిం బెనఁగుచుండె' ద్రోణ. 3(140)
౪. 'ఆహరిఁజూచి వేలుపు లహంకరణంబుల దైత్యసేనతోఁనోహరిసాహరిం బెనఁగ' వరా. 6(115)

౫. 'ఓహరిసాహరిం బెరసి యుండొరు నోర్వక యస్త్రశస్త్రని
ర్యాహమునక రథద్విపతురంగపదాతులఁ బిల్కుమార్పున
య్యాహవసీమలం బ్రవపితాంతకునట్లు పరాక్రమించునా
కోహటపాటు దోచెడు నయో! మది నిత్ర టి నేమిహేతువా?'

భాసునికర్ణ భారము వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగ్రంథకృతము.

(14) 'కెలసము' ౬ 'పుట్టరాఁ గెలసమొ నాఁగ' 4(96) [కెలసము=అక్కఱ, పని.]

౧. 'ఇంతటికెలసంబుఁ దీర్చవలదే' భార. ఆర. 6. — అని శ. ర.

౨. 'ఏను నీ చుట్టమనై భుజాబలముసాంపున నీకెలసంబుఁ దీర్చెదక' —, — 5(228)

౩. 'అక్కెలసం బెవ్వరి కెఱిగింతు' — సౌ. ప్తి. 1(28) — అని బౌద్ధము.

౪. 'చెలువ రతాంత వేళ బలునిగ్గున నంగము దాచుకొంచు దు ।

వ్యలువ గ్రహించి కట్టుకొన వల్లభుఁ డొయ్యఁ జెఱంగువట్టి యో ।

కలికిరొ యింతసేపు పొడ గానని నీ గిగ్గు డెట్లువచ్చెనే ।

కెలసము దీతె నంచుఁ గనుగీటితో ముగ్గుడ నుండు ప్రీడవక.'

దశా. 7(161)

౫. 'మఱియుక బెక్కుర్పుపంబులఁ బట్టిరి । యక్కెలసము మాని తనిపి
రది సందగుటక' — వెంగళ రాజుపంచతంత్రము — అని బౌద్ధము

౬. 'కెలసము చేసియు నవనియుఁ । గొలిచినయుణ మెట్ల యీనికువలయపతి య

క్కెలు వేల యుత్తరోత్తర । ఫలసారమె రాజసేవ బద్దవరేంద్రా.' బద్ద. నీతి. 70

౭. 'నమరంబున రావణు వధించి యందు నాకెలసంబునకు మెచ్చి' భా. ఆర. ౩ ఆ. 131

(13) 'కిసరు' 'కిన్కిస రుడుగం గావ నప్పగించెడుమాడ్కిక' 4(175)

['కిసరు' = కీశప్రయుక్త మైన నేత్రదోషము. ఈశబ్దము తెనుంగుననుం గలదు. మదరాసులో
ఉత్తమకుటుంబములలోను వాడుకలో నున్నది. శిశువులు, నిద్ర పోక చిరమేడ్చుచుండిన 'కిసరు
తగిలినది' అందురు; అందులకై దిగఁదుడుపులు, మంత్రితవిభూతిని లలాటాద్యవయవములందు
పెట్టుట, లోనగుపరివారములు సేయుదురు. కావున నిది కేవలము తులువబాసయెననం బనిలేదు.]

(17) 'గండె' ౨

'జగురుగండెలఁ బోలె నల్లకొని' 4(35) [ఇటజగురు తర్వాత ఆరసున్నమూలగ్రంథములో
ముద్రితము గారు.] 'గండెయును నల్ల దాసరి గాఁడు కిరియు' 5(41) 'గండెయునుమత్స్యమును' — టీక.

ఇట గండవప్రయోగమునే బ్రాసమొర గారు 'కండె' యని గ్రహించి మత్స్యవిశేషమర్థ
మని తెలిపినారు. మఱియు దీనికి 'గండి' — గండియ — గండె — అనిరూపాంతరముల నిచ్చినారు. కాకి
గండె — కాకిటిగండె అను తద్విశేషవాచకములను గయితము పఠించినారు.

హంసవింశతిలో భద్ర సేన యనుప్రవరజాయ కథలో — 'కొరడు దాసరికొయ్య' అను సీసపద్య
ములో, మత్స్యజాతి విశేషపరిగణనములో, తుదను. —

'మారి పక్కర దొండును గూరముక్కు । పుల్లరుజు గెజ్జెగండయు బొమ్మదాయ

యలై దమ్ముప్పుఁజేయయు గొల్లదొందుపరిగె రొ య్యాది యగు మీలఁ బట్టునతఁడు'

అనుగీతములో కవి 'గండె' నే 'గండ' యని పఠించినాఁడు. ఇది బ్రాసమొర చెప్పని

మఱియొక రూపాంతరమేనియు నగును. ముద్రణములో నున్నదానిని ఉన్నట్లే 'గండ' యనియే

యదాహరించి నాడెను; దోషభూయిష్టమైన యీముద్రణములో 'గండె' [లేక గండి 'గండియ' గండె] గండె యని పడుట ఆశ్చర్యముగాదు. పయిగా ఈ యొత్పాత్పములకు తుదకు చెంబడి వ్యవహారమే ప్రమాణము. ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర విజయవిలాసములో ప్రస్తుతరూపమే ప్రయోక్తమై యున్నది. ముద్రణముం దిట్లున్నది:—

౧. 'నల్లె గండె రొయ్య పర కాదిగ చేపల బట్టి తెట్టుగక'

పట్టికలో 'జగురుగండెలు' అను ప్రయోగములోని 'గండె.' యే యభిప్రేతమే—

౨. 'స్వజాతిద్విజాతుల రాజిలచు పులుగుల దీములు గట్టియు జగురుగండె లమర్చియు చంద్రికా. 2(18) ఇట ఆరగున్న కలిమిలేములు సంపాదకమతభేదప్రయోక్తములు.

(19) 'గార' ౧ 'మహీసంరక్షకై గార యీబలె' 420 ['గార=గచ్చు'-టీక]

౧. 'చటులకృపీటసంస్థితరసాస్థలి పీలక యండ గార యు

చ్చుటకును బోలె శంఖమణికు కీకదంబము నుగ్గుగా.' ము. 6(105)

(16) 'కొడిమెలు' ౨ 'కొడిమెలు గట్టకుడి' 5(58) ['కొడిమెలు=లేనినిండలు'-టీక]

౧. 'జడముడి జాహ్నువీతటనికాకరపోతముఁ జూచి యెవ్వరీ

కొడిమెలు గట్టి పెండికొడుకుం గడియారము మోవఁ జేసె రం

చడుగ వివాహవేదిపయి నంబిక నెచ్చెలిఁ జూచినవృన్దా

మృదుఁడు నృసింహశౌరికి సమిజ్జయముల్ దయసేయుఁగావురక.' జైమిని. 1(2)

ఇందలి తుదియత్వము ముద్రకప్రయోక్తము. ఎత్వమే సీతారామాచార్య పతితము. ఏపాపమును ఎఱుంగనివానిని పాపముచేసినాడనుటయే వట్టినిండ. ఆముక్తమాల్యదటికలో జైమినిభారతమునుండి యీ ప్రయోగము ఉదాహృతమైయున్నది. అట్లున్నను దీనిని ఆప్రయోక్తములపట్టికలో ఉపోదాతకారులు ఏల చేర్చిరో!

౨. 'మిగుల వెఱుగండి యంతట నగుచు మీరు | సృష్టికర్త లెట్లైనను జేయఁగలరు |

మదికి వలసినయట్ల సేయుదురుగాని|వట్టికొడిమెలు నాకును గట్టఁజనదు.' కళాపూ. 5(56)

(29) 'తాపెకతై' ౨ 'ఈలుపుటాండ్రకుఁ దాపికతైవై' 5(70) (పట్టికలో పాకత్వము. ఇత్వముండవలయును. 'తాపికాఁడు. N. S. A Pimp. Satyabh. 3(115)' ప్రాణ్యము.

౧. 'తాపికాఁడైన పాదలి మందడిఁడు' నవనాథోపాఖ్యానము.

౨. 'తాన చోరులకును దాపికాఁడై వెష | ధారి మిన్నకేనిఁ దపముసేయు

చున్నయట్టు వలుకకున్న వాడని యెగులాడి యారెకులు నయంబులేక' భార. ఆది. 4(268)

'కాకత్తియవర్ణకంబులు పుంస్త్యస్త్రీత్వంబుల మతుబర్ంబునం దాటాదులకగు' బాల.

(11) 'కరుసులు' 'కంపలను ప్రేరెడుకరుసులు' 6(17) [పచ్చిచర్మము లని టీక.]

దీనిని చర్మరమున ప్రాణ్యశబ్దరత్నాకరములు సరళాదిగా పఠించుచున్నది.

(21) 'చావడము' 'గుఱ్ఱపుఁ జావడములమీఁద' 5(96) 'గోడిగల జావడంబులక'.

ఇట రెంటును తట్టులర్థము. ఈరెంటిలో 'చావడము' శ.ర. లో లేదు, 'జావడ'మున్నది.

(24) 'పెంకి'—

'చమరై నెఱోల్కుబుసంబు పెంకియును' 6(6) ['పెంకి=వల్లాయి' టీక] ఈశబ్దము ఈ యర్థమున శ.ర.లో లేదు. దానంజేసి యిది సీతారామాచార్యులవారు అంగీకరించినది కాదని

తెలియనగుచున్నది. దాసరికట్లయికి వాచకముగా వారు 'టెక్కి' శబ్దమును పఠించియున్నారు. ఆంధ్రదీపికానుబంధంబునఁ 'డెంకి' యనుశబ్దము టోపికి వాచకముగా పఠితమని బ్రౌను దొరవారు తమ నిఘంటువులో తెలిపినారు. ప్రకృతవాక్యమున 'కుబుసంపుఁడెక్కి' యని మదరాసు రాజకీయ పౌరస్థ్య గ్రంథభాండాగారమందలి (G. O. M. L) రెండు వ్రాతప్రతులపాఠము. అందే మఱియొక వ్రాతప్రతిలో 'కుబుసంపుఁడెక్కి' అని పాఠము. ఆముక్తమాల్యదములోనే 'గౌడగట్టుకనెచేరుల టెక్కియు' అని ప్రయోగమున్నది. అట 'టెక్కియు' = కట్లయియు' అని టీక. ఇదియెల్లం బరికింపఁగా 'టెంకి' పాఠము సరిగాదనియు 'టెక్కి' యని పఠింపవలయుననియు తోచుచున్నది.

(87) 'మరులుఁదీఁగ' ౨ 'మరులుఁదీఁగ మెట్టి'

శ. ర. లో 'మరులుఁదీఁగ' యని పఠితము. అందులకు ఈపద్యమే ప్రమాణీకృతము. ఇట్లం బట్టికాతన్తూలములందలి యరగున్నలకలిమిలేములను పరికించునది. శ. ర. లో 'మరులుఁదీఁగ', మరులుజడ, మరులుమాతంగియు పర్యాయపదములు. మరులు గలిగించు(ట ప్రాతినిధ్యగుణముగాఁ గలుగు)నోపధి గాన 'మరులుఁదీఁగ' యని యోగికముగా ప్రయుక్తము. ఆట్లే తట్టికలో 'వెట్టి తీఁగెను' అని వివృతము. అదియు దానిసంజ్ఞాభేద మయినను గాఁదగును. యోగముచే ప్రకృతార్థ స్ఫోరకముగాను ఉన్నది. ఇదియును నట్లే. ప్రసిద్ధ సంజ్ఞ 'మరులుమాతంగి' యనునది. అందులకుం బ్రయోగము.

౧. 'గంబూరమును బాజికాయ లు మైత్ర విత్తులు మర్లుమాతంగి కలువగడ్డ' హంసవిం. 5

౨. 'బాజికాయయుఁ గురాసానియోమమువన | డెంగల్వ మర్లుమాతంగి పచ్చయెప్పులు.'

ప్ర. రా. వేం. 640.

'మరులుఁదీఁగ' యను నీ ప్రస్తుతసమాసము 'ఇంద్రనీలము'నుటకు 'ఇంద్రమణి' యనుటవంటి దనియేని తలంపనగును.

(12) కాడుపడి 3 తమిస్ర గాడుపడి పొలంబు లెల్లదిరిగి 6(12)

['కాడుపడి = త్రోవఁదప్పి, కలవరపోయి' - టీక]

ప్రాణ్యనిఘంటువులో 'కాడుపడుట, అనుపదమునకు 'దిగ్భ్రమపడుట' అని యర్థమును, అందులకు ఇదే ప్రయోగమును గలవు. శ. ర. లో కలఁతపడు' అని యీయర్థమే యీఁ బడినది. అందులకు ఈ క్రింది ప్రయోగము లుదాహృతములు:—

౧ 'నూ డమ్మికిం ద్రుజనములు | బాడలు లాగమును లమ్మిబ్రదుకుదు రెండుక' |

'జేడిను లమ్మదురచ్చుటు | కాడుపడినకలియుగమునఁ గౌరవముఖ్యా.' హరివం. ఉ. 9

౨. 'కాలుకొన్నంతయుఁ గడువేగమునఁ బాణికనుకని దెసలందుఁ గాడుపడియు.' నిర్వ 4(76)

శ. ర. మందే ఈయర్థమునకే 'కాడ్పడు' అనురూపమునకుం బ్రయోగము:—

3. 'వృత్తునిఁ జంపినప్పుడె సురేంద్రుని మేకొనె బ్రహ్మహత్య త |

ద్వారము కంపమొందె మది కాడ్పడియె' ఉ. రా. 7.

(3) 'ఉరు.' 'ఎరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్టయిన నురు' 4(21) ఇది పోవుటే యురు' 6(28)

['ఉరు' = మేలగును' - టీక.]

ఈధాతువునకు నీతారామాచార్యులవారు 'శ్రేష్ఠము, 2 'తగు' అని యర్థములు వ్రాసి

‘నమ్మమియ్యరుక్’ అను ప్రయోగమును ప్రదర్శించినారు. ఈ ప్రయోగముగల పద్యము సటిక నీతిసంగ్రహములో నిట్లు కన్పట్టుచున్నది:—

౧. ‘నరవర సరసాన్నంబులుఁ | బరిమళపద్యస్తువులును బరమ శయన వి
ప్రసములుఁ గాలాధీనత | నరుఁ బొందుం బాయు వాని నమ్మమియ యులుక్.’

[‘ఉరుక్’=తగును.] ఇటు నీ పదము మూలములో అలఘురేఫముతోను టికలో లఘురేఫ తోను ముద్రితము. ఆభేదము ప్రామాదిక మని చెప్పవలయునా? ఈ యుదాహరణమందు లఘురే ఫమునే సీతారామాచార్యులవారు పఠించినారు. వారు ‘ఉరవు’ అనుకృదంతరూపమును బట్టి దీని యందు లఘురేఫమును సాధించినారు. గుణురేఫము సయితము ప్రయోగాంతరములచే సిద్ధము.

౨. ‘వెఱచితి రాఁగ దే యనిన వెండి కదా పగఁదిర్తు నీవు నా
వెఱపెటు లున్న నీరథికవీరులు వా పెద రొల్ల నిన్ను నీ
యులుకడకేగి తోడుపడు మొడ్లకు నెవ్వరి కేనినన్న నేడెఱు.’.....

భార. ఉద్యో. 4(179).

(6) ‘వెఱవు.’ ౨ ‘పసులయెరవుపెఱలకు’ 2(53)

‘మేకెఱువుంగుంపటిమంచ పెక్కిరి’ 4(134)

‘ఎరవుగ నిచ్చునది మిథము నెఱ్ఱెననురుక్’ 4(221)

‘ఎరవుగఁ బూవు సామిడి’ 5(124)

ఇటు నీశబ్దము ఏయర్థమందు ప్రయుక్తమనిపట్టికలోఁ జేర్చినాఁగో. మఱి, పెంట యనునర్థ మున అకారమధ్యముగా 2(53) లోను, ఉకారమధ్యముగా 4(134) లోను, ముద్రితమై యున్నది. ఇందేది నియతము? శ. ర. లో ‘పెంటయర్థమున ఉకారమధ్యముగాని అకారమధ్యము గాదు. అకారమధ్యమున కుపయాచితక మర్థము.

౧. ‘పద నెర వైనవాతెఱు’ - జక్కన విక్ర. 5(37)

౨. ‘ఏను మీచెలి నిం లేల యెరవునేయ.’ శృం. కా. 2 [=లాఁతని గాఁ జూడ]

(15) ‘కొంగ వాలు’ ౨ ‘కొంగ వాల్చుఱుకులు’ 6(85)

౧. ‘మదను ముద్గరంబు లన శంబరారి కతారంబు లన సంభవు కొంగ వాలు లనభీమే.1(117)

౨. కతారము దరవలి కొంగ వా రడిదము గండగొడ్డలి. ఉ. హ. 4(209)

(18) ‘గనపరాకులు’ ‘గనపరాకులు నిగిడ్చి నెప్పటట్టలు శోధించి.’ 7(14)

[గ న్నై రాకులవంటియమ్మలయలుగులను లోపలదూర్చి, — టిక.]

ఇచట పట్టికయందును మూలములోను టికలోను ఈపదము గ కారాదిగానే యున్నది. ఈ గ్రంథమునకు టికను, అకారాదిగా పదములపట్టికను, వ్రాయించినవారగు బ్రాహ్మదొరగారు దీనిని ‘గనపరాకులు’ అని కాదిగా తమ నిఘంటువులలో పఠించి, యాయర్థమునే ఒసంగినారు. ఈ పదము గాదిగానేని కాదిగానేని శ. ర. లో లేదు. ఈ తెలుంగుపట్టికలోని పెక్కుపదములకు ఆముక్తమాల్యదాప్రయోగములనే ప్రమాణించిన సీతారామాచార్యులవారు దీనిని పఠింపమికి కారణ మరయవలయును. వారిప్రతిలో ఈరెంటు నేరూపము గాని లేదనియు, ఈరెండు రూప ములును ప్రామాదికములని వారిమత మనియు, ఆప్రతిలో వారు నిఘంటువులో పఠించిన ‘గ న్నై రాకము’ నకు పర్యాయముగా ‘గ న్నై రాకు’ శబ్దమే యుండిన దనియు, నూహింపఁదగియున్నది. ‘గ న్నై రాకము’ నకు.

౧. 'వవలయాత్తులు ముత్యాలచవికలోన ।

జలకమార్పిరి నిజకులాచారసరణి ।

బసిఁడిపీఠంబుపై నుంచి పద్మనయన ।

జెలువ మగుగన్నెరాకమ్మ చేతి కిచ్చి' శృం. సై. 6(38)

౨. 'అట్లు దాఁకిన నతండు దొరల గన్నెరాకమ్మలఁ జీకాకుపఱిచె' భార. భీష్మ. శ. ర.

'ఒండె ప్రకృతమున గనపరాగోలలిటికి' అనియున్న మేలు.

(8.) 'ఒరుదలకాడు' ౧

'ఒరుదలకానిం జెదరంగా నాడక' 4(220) [కొండెగాని-నని టీక.]

౧. 'ఒరుదలగా వచ్చి యొగి మఱుంగువడంగఁ । జెవి నిల్లుగట్టుక చెప్పిలేని—

పదర కథిపతి తెలియంగఁ బాడి యగును.' మల్ల. విప్ర. 5(40)

(42.) 'సరపణి' ౧౦

'నిజలక్ష్మిచే సరిపణుల్ మొరయంగ.' 2(15) 'సరపణు ల్జనుల ట్లిడి పెంపఁగాబడె' 5(140) ['సరపణుల్=గొలుసులను'] 'చరిణంపుసరిపణి మొరపంబు' 7(30) [శ. ర. లో ఈశబ్దమునకు రూపాంతరములుగా 'సరిపణి-సరిపెణ'లు పఠితములు.]

౧. 'సరపణులఁ బట్టి తెచ్చినజాగిలములు' మను. 4(31)

౨. 'సరిపెనతోడిసజ్జ బలుసందిటితాయెరులు.' హంసవిం. 5

[ఈపుస్తకమందు ఆచ్యుతప్పలు మెండు. ఈపాదముననే 'తాయెరు' లనుటకు 'తాయిరులు' అని ముద్రితము. అట్లే ఆదిపదములో గాకారమునకు నకారము పడియుండును. ఇది యా భరణవిశేషమునకుం బేరగుట, అది గొలుసుగా నుండుటంబట్టి. ఉ. మురిడీగొలుసులు, కాలి గొలుసులు, పురుచ్చేరిగొలుసులు. 'సరి+పెన...(సంధిని వర్ణ వికారము)' శ. ర.]

3. 'పచ్చలక డెంబులును సరిపెణలు వూని' క. క. ర. 3

౪. 'భ్రమరపంక్తులు పైసరిపెణలు గాఁగ.' రాఘ. పాం. 2(5)

౫. 'అంకుశపుటలుగుల క్రిందికొంకులములుకులు తగులుకొనిన యిసుపసరిపెణల పెనఁకువ గల యిట్టికొమ్మసింగోటుల గుప్పడులును.' ప్ర. వే. వి. 78.

౬. 'పసిఁడిగంటల మొలనూళ్లు బాహుపురులు|సరిపెణలు ముత్రియంపుముంగఱుతా'?,--278

8. 'బుగడలు నానుగ్రోవులు తీఁగ మెడనూలు । వలికంటు సరిపెణ గుండ్రపేరు' హంసవిం. 2.

[ఇచట 'సరిపెణ' అనురూపమును ముద్రణదోషముగా నేని, రూపాంతరముగా నేని ఎన్నఁదగును.]

౭. తగుకుగలమేల్లి సరిపెణుల్ దయనొసంగి'

[ఇది యథాముద్రితముగా నుద్భృతము]-కృ. రా. వి. 1(31)

౯. 'మెఱుంగుఁగఁడెంబులుక దళికుమించిన కంటసరుల్ తురాయులుక'

సరిపెణ లుంగరంబులును నాల్గనగల్ చరణాంగదంబులుక'

దురగము లాదిగాఁగ దయతో బిరుదుల్ వెలయంగనిచ్చె—,--2(145)

౧౦. 'మను పెదందయారంబునను జీనిసరిపెణల్ ।

మిన్నజన్నిదముతో మెలగొనంగ' దశావ. రామా.

(20.) 'గిరవుంచుట' ౭

'పురిక గిఱ వుంచె వారి నాన్' 1(54)

పట్టికలో 'గిరవు' శబ్దమున లఘురేఫము ముద్రితము. గ్రంథములో మూలటీకలలో 'గిఱవు' అని గురురేఫము ముద్రితము. ఈశబ్దమున శ. ర. లో లఘురేఫమే. కుదువ యర్థము.

౧ 'కనుదోయి మెఱుగులు కంతుతూపులకడ' ।

గిరవుగాఁబెట్టితే హరిణినయన.' జక్క. విక్ర. 7(62)

౨ 'పుత్తుల గిరవులు పుత్తెంచిబ్రదికిరి ।

కుంతలావంతీశకుమరవిభులు.' 4(60)

౩. 'పాంచాలభూపాలుఁ బ్రతిరోపితినిఁ జేసెఁ । గేరికాధిపునూను గిరవువట్టె.' 5(98).

౪. 'హరిణ కరి హరి చమరంబు లక్షి కంభ' ।

మధ్య వాలాక్యతులు దెచ్చి మనుపుకొఱుట ।

భిల్లపతియింటగిరవులు వేట్టె ననఁగ ।

దృక్కుచ వలగ్న చివర చారిమల నొప్పు.' వరా. 2(113)

౫. 'నామాక్షరప్రమాణదినంబులకుఁ దేర

గిరవున్న ముద్రయంగరము చూచి.' శృం. కా. 4

౬. 'కోరి గిరవులువెట్టి కొలుచుజగతీపతులు'—,—8(౪౫డ)

(33) 'పాగడము' ౨ ['పాగడపుఁబాదంబొప్పు' 1(56)]

౧. 'పాగడము వూస నాన్ మెట్టె బవిరి పడగ ।

చుక్కబొట్టన జటిపాటిసొమ్ము గలిగి' పంచ. వేం. ౪. ఆ. అని శ. ర.

౨. 'తొగరునూకుటడుగుల జోడించినపాలవెండి పాగడములు' ప్ర. రా. వేం. వి. 78

(31) 'దుసికిలుట' ౩

'పాస్తము సెమర్చు సారెకు లస్తకింబు దుసికిలఁగ.' 2(65)

[దుసికిలఁగన్ = 'జాఱిపోఁగా']

౧. 'దుసికిల జాఱుచీటుల నూకొనుచుండెడుకీలుగండుపైఁ ।

బను పొసరించునిగ్గు గలఫాలతలంబున జాదుబొట్టు.' హంసవిం. 4

[దీని ముద్రణములో తప్పులుమెండు. 'దుసికిలఁబాఱు' అని యుండెంగావలయు.]

౨. 'జాఱినవెండుకల్ సవరించి కట్టిన । పసిఁడివ్రాతరుమాలు దుసికిలంగ' నిరం. 2(21)

౩. 'ఎసఁగినబాహ్యసంచరణ మెల్లను మాన్చి మరల్చి యెచ్చెసం

దుసికిలనీక నెమ్మనముతోఁ బిరిగొల్పినచూపు దేవతా

విసరశిరోవతంస మగువిష్ణునిపై నిడి నిస్సమీరణ ।

ప్రసరణ దేశదీపరుచితస్థితి నిశ్చలయోగయుక్తం దై.' కీర్తంగ. 2(296)

౪. 'బిసరువా బంధునందనవిభీషణు లుమ్మలికంబుతోడ వె ।

క్కుసముగ బాష్పధార లాలుకం గని పీరవినోదచాతురీ ।

రసికుల రామలక్ష్మణుల రాజకుమారుల మోసపుచ్చెనే ।

దుసికిలి డాగిపోయి యొకతుచ్చుడు నేఁడని చింతనొందుచున్.' రామాభ్యు. 8(20)

(84) 'వెరంజు' ౧౦

'కిన్నం వెరంజునీత్రానభవన్నభావసలు' 4(22)

[ఈశబ్దము ఇచట మూలటీకాపట్టికలలో మూడవ పాదంగా ముద్రితము. శ. ర. లో ఇది పాది గాని పాది గాదు. వెరంజుధాతువునను జవురుకొనుట యర్థము.

౧. 'వెలయాలివలపు కడుకో' వెలవకో వగ లేక వాడు వెసఁ జీకటులకో ।

గలవారియిండ్లచెలులకుఁ । గలవారపుసొమ్ము వెరంజి కైకొనిఁజూచ్చెకో' - శేష. 4

౨. 'చక్కనిచొక్కపెన్నెలరసంబు వెరంజి ప్రియాంగనాళికే ।

గ్రుక్కన నోరి కిచ్చి తమిఁ గొంగిటఁజేర్చుచు తెక్క లార్చుచుకో

ముక్కున ముక్కుఁ గూర్చి రవముల్ నిగిడించుచుఁ దోన పాయుచుకో,

మక్కువ డాయుచుకో గలసి మంపిలు నార చకోరదంపతుల్' - ప్ర. రా. పేం. 114

[దొరకిన ముద్రణములో 'వీరంజి' అని యున్నది. 'వీరంజి' 'పిరంజు' ధాతువులు శ. ర. తఠితములు గావు. 'వీరంజు' అను నఅవమునకే 'వెరంజు' తెనుఁగు గానోవు.]

౩. 'ఈవె మన్నెడ నీ వీకాన వెరంజుము' - ౩౩.

[3(58)]

౪. 'జననియుగ్గనఁ దృప్తిసనక నిన్నటిదాక । వెరంజితి ప్రేపల్లె వెన్నలెల్ల' - జై. భార.

౫. 'గురివెంద నచె గిలుబుకొనియెఁ బయ్యరదొంగ ।

విరులఁ గరివంభకుచ వెరంజు మై యర గ్రుంగ' మను. ౩(84)

౬. 'గవిఁ దూలి యొక్కకుక్కరము తమంబులో వెరంజి' - 4(52)

౭. 'మడు వెల్ల న్వరంజాడి మందుకయినకో మత్స్యంబు లేకుండ' కేయూర. ౩(161)

౮. 'త్రొత్త గ దీర్చి కానికటవంజగృహంబులఁ దల్పకల్ప నా

యత్తము లైనమత్తకరు లాత్త కరాగ్రములెత్తి పల్లవో

పాత్తమనస్కుతికో వెరంజియాడఁగఁ జూచ్చె బరిభ్రమించుభూ

భృత్తువాటికావిటపబృందమిశిజ్వరతాతపంబులకో' - క. క. ర. 4(69)

౯. 'వెదకీవెదకీ వెన్న వెరంజాడుచున్నాడు

నీసుతుండు మమ్ము నిలువనీక' విష్ణు. 7(180)

౧౦. 'జలములు ద్రిక్కఁగ నకలరత్నంబులు ।

వెరంజి సాగరములు వీడుకొలిపి', నృసింహపు. 2(121)

(27) 'తెండి'

'అతివ పూర్ణేంద్రభీతిఁ దదశ్చ కాలఁ చెండి', 5(146) [తెండి=శయనించి]

౧. 'నందినియట్టునాకుచుకోబచ్చికఁ చెండి యున్నయది భామిని వేలుపుటావుఁ జూచితే.

[పారి. 2(95)]

శ్రీకృష్ణదేవరాయనివారు నిజపట్టాభిషేక మహోత్సవసమయమున

శ్రీ విరూపాక్షస్వామికిం గావించిన భూదాన శాసనము.

[‘తతో’]ప్ర[వా]ర్యవీర్యః శ్రీకృష్ణరాయమహీపతిః

విభర్తి మణికేయూరనిర్వి[శేషం] మహీం భుజే.

రోషకృతప్రతిపార్థివదణ్ణః । శేషభుజః క్షీతిరక్షణశౌణ్ణః

భాషగతపవ్వవరాయర గణ్ణ । స్తోషకృతర్థిషు యో రణచణ్ణః’

హిస్తురాయసురత్రాణో । దుష్టకార్దులమర్దనః

గజౌఘగణ్ణభేరుణ్ణ[ఇ] ఇత్యాదివిరుదాన్వితః,

అలోకయ మహారాజ జయ తీ వేతి వాదిభిః

అజ్ఞవజ్రకలిజ్ఞాద్యైః రాజభి సేవ్యతే చ యః

స్తుత్యోదార్య సుసద్భి సువిజయనగత రత్నసిం [హాసనస్థః]

ప్రౌపాలాత్ కృష్ణరాయక్షీతిపతి రధరీకృత్య నీత్యా నృగాదీక,

అపూర్వాదై రథాస్త్ర[క్షీ]తిధరకటకాదా చ హేమాచలా న్తా

దానోతో దధి సార్థశ్రేయమిహ బహుశీకృత్య కీర్త్యాసమిధే.

ఇహ కిల జగతి నిఖిలకవితు లాభినన్ద్యమా నాదార్య ధైర్యాది జనిత యశఃపూర కర్పూర పూరిత బ్రహ్మా కరణ్డేన సమరచణ్డేన విహసిత నృగ నల నమూష నాభాగ దుస్తుమార మౌనాత్మ భరత భగీరథ దశరథ రామానిచరితేన కృతభూసురత్రాణేన పరిభూత సురత్రాణేన । గజపతిగజ కూటపాక లేన విది(తనానాక)లేన వదనవిజితామ్భాజేన భోజేనాపరేణ, కావ్యనాటకాలంకారమర్త జేన ధర్మజేన, ప్రతివర్షప్రవర్తి[త్ర]కనకవస్త్ర మహోత్సవేన సజేన కృతార్థివిప్రసార్థ[న]సార్థేన నిఖిలభూపతిమూర్ధ స్వేన ధన్వేన, నాగామ్బికానరసమృపనన్దనేన నిఖిలహృదయానన్దేన, (నన్దనేన) సమరముఖవిజయేన విజయేన దిశాం, విజయనగరే సింహాసన మారుహ్య కాసతా సకలాంభువం । భుజవిజితసామురాయేణ కృష్ణదేవమహారాయేణ, భువనధరణసావధానాయ శ్రీవిరూపాక్షాభిధా నాయ వినతజన విత్తీర్ణహేమకూటాయ హేమకూటాయతనశాలినే శూలినే మధురఫలా పూపాది హృద్యాయ నైవేద్యాయ సిద్ధిదాయకనవాలలీలి విఖ్యాతనామా చతురసీమాభిరామగ్రామోదత్తో, విత్తోపకారిణా రవితనయానుకారిణా రజమణ్ణపోఽపి విరచిత స్తుత్యైవ దేవస్య తేనైవ ప్రకటితనరజనుషా ప్రనూనధ[ను]షా ।

త దిద మవనీవనీపకవినుతధరాయస్య కృష్ణరాయస్య శాసన మతి బలశాసనతరుకర దానస్య [సా]పదానస్య స్వస్తిశ్రీవిజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్ష 1480 సంవత్సరే నడవ శుక్ల సంవత్సరద మాఘ శు. 14 లు శ్రీమన్తహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీర కృష్ణరాయ మహారాజరు పట్టాభిషేకోత్సవ పుణ్యకాలదళు శ్రీవిరూపాక్షదేవర ‘ఇత్యాది దేశ భాషాయా మపి సర్వం ప్రాగుక్త మనుదితమ్.’

కృష్ణరాయనితల్లి నాగమ్మ (దీపాల) నాగమాంబిక నాగలాదేవి;

తిప్పాజీనాగలాదేవ్యోః, కాసల్యాశ్రీసుమిత్రయోః

దేవ్యోరివ నృసింహేంద్రా త్తస్మా త్పత్నిరథాదివ.

వీరౌ వినయినౌ రామలక్ష్మణావివ నన్దనౌ

వీరశ్రీనిసింహేంద్రౌ కృష్ణరాయమహీపతి. ||

కంచి కామకోటి-కాసన.

❀ వ్యాఖ్యాతంగూర్చి ఆరోగ్యశ్రీ. ❀

సీ. శృంగార నైషధ శ్రీ విరాజిల్లంగ సర్వంకషవ్యాఖ్య సలిపినాడు,
సర్వాంధ్రబుధపరిపత్ 'షకటప' మహాపాధ్యాయబిరుదంబు నందినాడు,
యవరాజుచేత రత్నోజ్జ్వలసౌవర్ణవలయంబు దుక్కాలు వడసినాడు,
నెల్లూరునగర మనీషులచే నవమల్లినాథాఖ్య భాసిల్లినాడు,

గీ. పతితృతిచేత దుర్గివాప్రాధికతః

ద్యక్తమయిన యాముక్తమాల్యదకు విపుల

వివరణంబును వేడ్కఁ గావించినాడు,

రసగరిష్ఠుండు వేంకటరాయశాస్త్రి.

[షకటప=1116 రూప్యములు.]

తే. నలువకుం బోలె నెవనికి నలువరాణి

తలఁపులోన మెలంగు సంతసము మీఱఁ

దత్కృతములు కవిలోకతారకములు

కలవు పంచాశ దధికముల్ గ్రంథనిధులు.

* ద్వాలసంస్థాన పండితాగ్రేసరులు శ్రీమాన్ పుల్లగుమ్మ వేంకటాచార్యులవారు. ఈ వ్యాఖ్యాతను గుఱించి రచించిన సూక్తిరత్నములలో నొకానొకటి.—

శ్లో. ఈదృగ్గతీ కాస్తే । గైర్వాణగ్రన్థజాలే చ

అన్యగ్రన్థేషు తథా । నహి దృష్టః శ్రుతచిరో వాపి.

ఉదాహృతగ్రంథములు

సంస్కృతగ్రంథములు

అజయనిఘంటువు
అనేకార్థకరవాకరకాముది
అభిధానరత్నమాల
అభిజ్ఞానశాఖంతలము
అభినవకాదంబరి
అమ, అమరము
అమృతోదయము
అలంకారసర్వస్వము
అచ్యుతరాయభృతయము
అద్భుతదర్పణనాటకము
అధ్యాత్మోపనిషత్తు
అవ్యక్తోపనిషత్తు
అశ్వశాస్త్రము
అష్టాంగహృదయము
అష్టాధ్యాయి
ఆదిత్యపురాణము
ఆత్మబోధ
ఆప్తనిఘంటువు
ఆర్యాసప్తశతి
ఇంద్రజాలతంత్రము
ఇంద్రజాలవిద్యాసంగ్రహము
ఈశోపనిషత్తు
ఈశ్వరకృష్ణకారికలు
ఉదారరాఘవము
ఉత్తరకాండము
ఉత్తరరామచరితనాటకము
ఋతుచక్రము
ఋతుసంహారము
ఋగ్వేదసంహిత
కంసవధనాటకము
కతోపనిషత్తు
కథాసరిత్సాగరము
కవికల్పలత

కవికల్పద్రుమ వ్యాఖ్య
కవిరాక్షసీయము
కర్ణసుందరి
కర్పూరమంజరి (ప్రాకృత)
కర్తృవిపాకగ్రంథము
కల్పాణకావ్యము
కాదంబరి
కామందకము
కామరత్నము
కామశాస్త్రము
కాలికాపురాణము
కావ్యకల్పలత
కావ్యప్రకాశము
కావ్యాదర్శము
కావ్యానుకాసనము
కీర్తికాముది
కుమారపాలచరిత్ర (ప్రాకృ)
కుమారసంభవము
కువలయానందము
కృష్ణలీలాతరంగిణి
కైశికపురాణము
ఖండనఖండఖాద్యము
గంగాలహరి
గంగాధ్యానము
గంగాస్తుతి
గద్యచింతామణి
గాథాసప్తశతి (ప్రాకృ)
గీతగోవిందము
గోళాధ్యాయము
గౌడపాదకారికలు
ఘటకర్పరకావ్యము
చండకాశికము
చంద్రాలోకము

చరక సంహిత
చాటువులు
చైతన్యచంద్రోదయము
ఛాందోగ్యోపనిషత్తు
జానకీపరిణయ నాటకము
జానకీహరణము
తపతీసంవరణము
శర్కరదీపిక
తార్కికశిక్ష
తైత్తిరీయోపనిషత్తు
త్రికాండ శేషము
దశకుమారచరితము
దశరూపకము
దర్శనోపనిషత్తు
దివ్యనూరిచరిత
దేవీపురాణము
దేశీనామమాల
దోహదకాస్త్రము
ధరణినిఘంటువు
ధర్మవిజయనాటకము
ధాతుపాఠము
ధ్యానబిందూపనిషత్తు
నవసాహసాంక చరితము
నక్షత్రనూత్రము
నానార్థరత్నమాల (పునూరి వాందార్జిపాపన్న
కాస్తులవారి టీక)
నారదసంగీతకాస్త్రము
నారాయణీయోపనిషత్తు
నీలివాక్యామృతము
నీలికాస్త్రము
నైషధము
నైషధ మల్లి నాథవ్యాఖ్య
పంచతంత్రము
పంచబాణవిజయభాణము
పరాశరభట్టరుక్మీనూక్తి
పరాశరస్మృతి
షడ్పురాణము

పాంచరాత్రము
పారిజాతాపహరణచంపువు
పాలకాప్యము
పురుషనూక్తము
వైతీనసస్మృతి
ప్రతాపరుద్రకల్యాణనాటకము
ప్రపంచదర్పణము
ప్రబంధచింతామణి
ప్రబోధచంద్రోదయము
ప్రసన్నరాఘవము
ప్రాచీనలేఖమాలా (ప్రా. శే. మా.)
(ప్రాచీనకాసనముల సంపుటి, నిర్ణయసాగర
ముద్రణము 1892)
బాలభారతము
బాలరామాయణనాటకము
బిల్వశీయము
బృహదభిధానము
బృహదారణ్యకోపనిషత్తు
బృహత్సంహిత
బృహత్సృతి
బ్రహ్మనూత్రము
బ్రహ్మాండపురాణము
భగవద్గీత
భరతనాట్యనూత్రములు
భట్టికావ్యము
భర్తృహరి
భాగవతము
భామినీవిలాసము
భారతము
భారతచంపువు
భారవి (కిరాతార్జునీయము)
భావప్రకాశిక
భోజచంపువు
భోజప్రబంధము
మందారమరందచంపువు
మదనపాలనిఘంటువు
మదనవిజయభాణము

మను స్మృతి

మయూరుని సూర్యశతకము

మల్లి కామారుతము

మహానాటకము

మహావీరచరిత

మహాపనిషత్తు

మాఘము (శిశుపాలవధ)

మాతస్యదిపురాణములు

మాలతిమాధవము

మురారి నాటకము

ముహూర్త ప్రదర్శిని

ముక్తికోపనిషత్తు

ముగ్ధబోధము

ముద్గలాపనిషత్తు

ముద్రారాక్షసము

మృచ్ఛకటికము

మేఘసందేశము

మేడిని నిఘంటువు

మైత్రాయణ్యుపనిషత్తు

మోహముదర

యశస్తిలకము

యాజ్ఞకోపనిషత్తు

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి

యాదవనిఘంటువు

యాదవాభ్యుదయము

యోగకుండల్యుపనిషత్తు

యోగపాతంజలము

రఘువంశము (అనుగోద) చారిత్రవర్ణన

వ్యాఖ్య

రతిరహస్యము

రతిసర్వస్వము

రతిమస్తకము

రథసుడు

రసగంగాధరము

రసతరంగిణి

రసదనభాణము

రత్నకోశము

రత్నావళి

రాజమారాండము

రామాశ్రమి

రుక్మిణీపరిణయము

రోలంబరాజీయము

లింగాభట్టియము

లీలావతిగణితము

వరలక్ష్మ్యవాహనము

వరుణప్రార్థనము

వసంతతిలకభాణము

వామనకావ్యాలంకారము

వాసవదత్త

వాగ్భటము

వార్తకము

విక్రమోర్వశీయము

విక్రమార్కచరిత్ర

విదసాలభంజక

విక్రమాంకదేవచరిత్ర

విజ్ఞానభిక్షు (సాంఖ్యము)

విద్వన్మోదతరంగిణి

విశ్వగుణాదర్శము

విశ్వనిఘంటువు

విష్ణుపురాణము

వేదార్థసంగ్రహతాత్పర్యదీపిక

వేదార్థసంగ్రహము

వేమధూపాలచరితము

వైజయంతి (నిఘంటువు)

వైశేషికము

వ్యాధి

శక్తిసంగమనీయుతంత్రము

శారీరకభాష్యము

శాట్యాయనీయోపనిషత్తు

శాబ్దధర్మపద్ధతి

శాబ్దధర్మసంహిత

శాశ్వతుడు

శివధర్మోత్తరము

శుక్రనీతి

శృంగారితిలకభాణము

శేషధర్మములు

ఉదాహృత గ్రంథములు

శ్రీగుణరత్నకోశము
 శ్రీనివాసచంపువు
 శ్రీభాష్యము
 శ్రీమూక్తము
 శ్వేతాశ్వతగోపనిషత్తు
 పట్కర్తదీపిక
 సనత్సుజాతీయము
 సమయమాత్మిక
 సరస్వతీకంఠాభరణము
 సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము
 సర్వదర్శనసంగ్రహము
 సర్వవేదాంతసిద్ధాంతసంగ్రహము
 సర్వశబ్దసంబోధిని
 సర్వజ్ఞసోమేశ్వరుఁడు
 సాంఖ్యకారికలు
 సాంఖ్యసారము
 సావిత్రిచరితము
 సాహిత్యదర్పణము
 సాహిత్యరత్నాకరము
 సిద్ధాంతకాముని
 సిద్ధనాగార్జునకీర్తిపుటి
 సిద్ధరిచరితము
 సుబోలోపనిషత్తు
 సుభద్రాహరణము
 సుభాసితరత్నభౌండాగారము
 సుశ్రుతము
 సౌందర్యలహరి
 స్మృతిచంద్రిక
 స్మృతిమక్తాఫలము
 స్వప్నకాస్త్రము
 స్వప్నారిప్తములు
 స్కాందపురాణము
 హలాయుధము
 హమ్మిరకావ్యము
 హమ్మిర మదమర్దనము
 హరచరితము
 హరీతస్మృతి

హాలాస్యము
 హాస్య-చూడామణి
 హితోపదేశము
 హేమచంద్రనిఘంటువు

ఆంధ్ర గ్రంథములు

ఆచలాత్మజాపరిణయము
 ఆనిరుదచరిత్ర
 అప్పకవీయము
 అభిషిక్తరాఘవము
 అలంకారసారసంగ్రహము
 ఆంధ్రభాషార్థము
 ఆంధ్రమహాభారతము
 ఆనుకాసనికపర్వము
 ఉషానాటకము
 ఉత్తరహరివంశము
 ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము
 ఉత్తరరామాయణము
 ఋతుచక్రము
 కర్ణభారము
 కవికర్పరిసాయనము
 కళాధరోపాఖ్యానము
 కళాపూర్ణోదయము
 కావ్యాలంకారములు
 కాశీఖండము
 కవలయాశ్వచరిత్ర
 కృష్ణరాయవిజయము
 కేయూరబాహుచరిత్ర
 క్షేత్రజపదములు
 క్రీడాభిరామము
 గజేంద్రమోక్షము
 చంద్రాంగదాపరిణయము
 చంద్రికాపరిణయము
 చమత్కారరామాయణము
 చెన్నబసవపురాణము
 జక్కనవిక్రమార్కచరిత్రము
 జైమినిభారతము

జోగి జగన్నాథపండితుని యాముక్తవాఖ్య

తంజావూరురాజులచరిత్ర

తారాశకాంకము

దశావతారచరిత్ర

నన్నెచోడీయము

నరసభూపాలీయము

నిరంకుశోపాఖ్యానము

నిర్వచనోత్తరరామాయణము

నీలాసుందరీపరిణయము

నృసింహపురాణము

పరమయోగివిలాసము

పంచతంత్రము, నారాయణకవి

పండితారాధ్యచరిత్ర

పాండురంగమాహాత్మ్యము

పారిజాతాపహరణము

ప్రబంధరత్నావళి

ప్రబంధరాజు వేంకటేశవిజయవిలాసము

ప్రభావతీప్రద్యున్నము

ప్రాశస్త్యాకరణము ప్రా. వ్యా.

బద్దెననీతిశాస్త్రము (బద్దె. నీతి.)

బసవపురాణము, పిడుపర్తి సోమం. (బసవ)

బాలవ్యాకరణము

భక్తిబోధక సువ్యపాట

భాగవతము - ఆంధ్ర

భారతము (భార)

భాస్కరరామాయణము

భోజరాజీయము

భీమేశ్వరపురాణము

మధ్యమవ్యాయోగము

మనుచరిత్రము

మరున్నందనశతకము

మార్కం డేయపురాణము

యయాతిచరిత్ర

రత్నశాస్త్రము

రాఘవపాండవీయము

రాధాకృష్ణసంవాదము

రామాభ్యుదయము

రుక్మిణీపరిణయము, తూ.చి.మంచి (తూ.చి. రుక్మి)

లక్ష్మీసహస్రము

వనవిహారము

వసుచరిత్రము

వరాహపురాణము

విక్రమార్కచరిత్ర

విజయవిలాసము

విప్రనారాయణచరిత్ర

విష్ణుపురాణము

వేంకటాచలమాహాత్మ్యము

వైకృతదీపిక బ. సీ.

వైజయంతీవిలాసము

శబ్దరత్నాకరము

శబ్దారకల్పతరువు

శాంతిపర్వము

శృంగారనైషధము

శృంగారకావ్యంతలము

శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యము

శ్రీరంగమాహాత్మ్యము

సారంగధరచరిత్ర

హంసవింశతి

హరవిలాసము

హరివంశము

హరిశ్చంద్ర ద్విపద (కౌరవ)

హరిశ్చంద్రచరిత్ర (శంకరకవి)

ఇతరములు

సి. పి. ప్రొసుదోరగారి నిఘంటువు - ప్రాణ్యము

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పట్టాభిషేక కావ్యము

ఆస్తినిఘంటువు

ఆంధ్రదీపిక - మామిడి వెంకయ్య

ఆంధ్రపత్రికలో శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి
గారి వ్యాసము

O. Mss. L. Reports.

(ఇంకను ప్రకరణవశమున వ్యాఖ్యలును చీకలును
ఉదాహరణములు)

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

ప్రథమాశ్వాసము

ఇష్టదేవతాస్తుత్యాదికము

ఉ. శ్రీకమనీయ హార మణిఁ జెన్నుగఁ దానును, గౌస్తుభంబునం
దా కమలా వధూటియు నుదారతఁ దోడఁ, బరస్ప రాత్మలం
దాకిలితంబు లైన తమ యాకృతు లచ్చతఁ బైకిఁ దోచి, య
స్తోకత నందుఁ దోచె నన, శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్పెదన్.

1

శ్రీ ..... ణిక్, - శ్రీ = లక్ష్మీయొక్క - కమనీయ = మనోహరమయిన (మణికి విశేష
ణము) - హార = ముత్యపుఁజేయొక్క ('హారో ముక్తావళీ' అను.) - మణిక్ = నాయకరత్న
మందు ('మణిః స్త్రీపుంసయో రశ్శబ్దాతౌ ముక్తాదికేపి చ' మేదిని.) చెన్నుగక్ = స్ఫుటముగా,
తానుక్ = వేంకట భర్తయు, కాస్తుభంబునందుక్ = (క్షీరసాగరోత్పన్న మై హరవత్క్షిప్తల
లంకారధూతమయిన) కాస్తుభాఖ్యమణివిశేషమందు, ఆ కమలా వధూటియుక్ = ప్రసిద్ధురాలయిన
లక్ష్మీ యవతియు ('లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీ ర్హరిప్రియా' అను. 'వధూటచిరద్వ శబ్దో
యావనవాచిశా' సి. కా.), ఉదారతిక్ = స్ఫుటముగా, తోఁపక్ = అగపడఁగా, పరస్పర
ఆత్మలందుక్ = ఒండొరుల హృదయములయందు ('ఆత్మా యత్న ధృతి స్వాంత స్వభావ పర
మాత్మ సు ! జీవ బుద్ధి శరీరేషు.' నానా.; 'చిత్తం తు చేతో హృదయం స్వాంతం హృ న్నానసం
మనః' అను.), ఆకిలితంబులు = నెలకొల్పబడినవి, ఐన - తమ యాకృతులు = మహాలక్ష్మీవేంకట
భర్తలయొక్క స్వరూపములు, అచ్చరిక్ = (దేహములయొక్క) స్వచ్ఛత్వముచేత, పైకిక్ =
వెలుపలికి, తోచి = అగపడి, అస్తోకతక్ = గొప్పతనముచేత ('స్తోకాల్ప త్ఫలలా' అను.)
అందుక్ = ఆనాయకమణియందును ఆకాస్తుభంబునందును, తోఁచెక్ = అగపడినవి, అనక్ = అను
నట్లుగా, శోభిలు వేంకటభర్తక్ = ప్రకాశించుచున్న వేంకటేశ్వరుని, కొల్పెదక్ = నేవించు
చున్నాను. [వేం పాపం - కటలి ఆవృణోలి హరతి ఇలి వేబ్బటః - వేంకటమని శేషశైలమునకు
పేరు. పాపమును హరించును అని ఆపదమున కర్థము. ఆకొండకు దొర (అందు నివసించువాడు)
గాన వేంకటభర్తయని భగవంతునికి పేరు.]

లక్ష్మీ వేంకటేశ్వరులు ఒండొరుల కెదురుగాఁ గూర్చున్నప్పుడు, లక్ష్మీయొక్క ముత్యాల
రంగునాయకమణియందు వేంకటేశ్వరస్వామి స్ఫుటముగా ప్రతిబింబించెను, అట్లే వేంకటేశ్వరస్వామి హృదయమందలికాస్తుభమణియందు లక్ష్మీ చక్కఁగా ప్రతిబింబించినది. ఆప్రతిబిం
బించుట ఎట్లు లుండె ననఁగా—ఆమెహృదయమందున్న వేంకటభర్త ఆహృదయము స్వచ్ఛము
గావున అందుండి వెలికి తోచి అట వెలుపల నున్న స్వచ్ఛనాయకమణియందు అగపడినట్లును,

ఆయనహృదయమందున్న లక్ష్మీ ఆహృదయముయొక్క స్వచ్ఛతచేత వెలికి అగపడి అట వెలుపల కాస్తుభమణియందు అగపడినట్లును ఉండెను. అట్లు లక్ష్మీయు క్షుడై మహానందములోనున్న వేంకటేశ్వరస్వామిని సకలమంగళ ప్రార్థనలపై కొలిచెదను.

ఇట్ల లక్ష్మీనారాయణులు ఒండొరులను స్వాభిముఖవృత్త్యంతరములనుగా భావించుట గాదు. మఱి యేమన - పూర్ణతృప్తిగ మై అభేదభావన వహించి రసవలయు. అనగా శ్రీ తన్ను హరినిగాను హరి తన్ను శ్రీనిగాను భావించుట చెప్పబడినది. అట్లైన నేగాని హరికాస్తుభమందలి లక్ష్మీముఖమును, లక్ష్మీమణియందలి హరిముఖమును బహిర్భూతములు గావు.

ఈపద్యమందు లక్ష్మీవిశిష్టుని వేంకటభర్తను ప్రధానీకరించుటచేత కవి ఈ ప్రబంధమందు విశిష్టాదైవతమతము ప్రతిపాద్యమని నూచించినాడు.

విష్ణువుయొక్కయవతారాది విశేషములు ఎన్నియో యుండఁగా అందు వేంకటభర్తనే కవి యిటం గొలుచుటకుం గారణము “నీ కల వేంకటపతి యిష్టమైనవే ల్పగుటక” అని వత్స్యమఱ భగవద్వాక్యము (౧ ఆ. ౧౬ ప.) చె స్పష్టము.

ఇందు శ్రీ హరుల యనోన్య సానందాభిముఖ్యావస్థను కెప్పుటచేత పరస్పరాత్మ్యం తాను రక్తి నూచితము.

ఇందు ప్రతిబింబములను పై కగపడిన మనోగత మూర్తులనుగా సంభావించినందున ఉత్ప్రేక్షాలంకారము; ‘అనక’ - తద్వాచకము.

“ఫలతను హేతుత వస్తుత । నలరెడు సంభావనంబు లగు నుత్ప్రేక్షల్.” అలం.

సకలశుభార్థము కావ్యాదిని శ్రీకారము ప్రయోగింపఁబడినది.—

“వేదములకెల్ల నోంకార మొదియైన । కరణిఁగృతులకు నెల్ల శ్రీకార మొది;
కానఁ గవివరులెల్లను దానిఁదక్క । నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల.”

“పదపడి శ్రీకారము కృతి । మొదల నిలిచి దోషపుంజము నడంచు శుభం
బాదవించుఁ బరుస మినుమును । గదిసి సువర్ణంబు సేయుకరణిఁ ధరణిన్.”

“శుభదేవతాత్రయంబును । శుభభుచరత్రయము గలిగి శుభవాచకమై
యభినులిఁగాంచినకరణమున । శుభములు శ్రీకారమునను జొప్పుడు టరుదే.” అప్ప.

ఇందు ఉత్పలమాలావృత్తము.—

“ఉత్పలమాలలో భరన లొప్పును భారవలుం దికాయలిక.”

కావ్యాదియందలి భగణమునకు ఫలము.—

“రసము హాస్యంబు, వన్నియు రజతనిధము, ఫలము ధన హేమ మణి వస్త్ర పకు లనూజ
పరిజనాశ్వాది సంప్రాప్తి, భగణమునకు దానవవినాశ కామెఫల్లనివేశ.” అప్ప.

ద్వితీయపాదమందు ‘ఉదార’ శబ్దమునందు ‘ఉత్ ఆర’ అని ఛేదము. ‘ఉత్’ అనునది యుపసర్గగాన దానిమీఁది యా (ఆ) కారమునకు ఉపసర్గయతి వచ్చినది.

‘అంద్రమునకుఁ జేరని పరాబపులు మూఁడు గాక తక్కిన యుపసర్గకముల తలల
స్వరము లదికిన వాని కవ్వలను నిలుచు నచ్చయిన హల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ.’ అప్ప.

ప్రతిబింబకల్పనచేత నలంకారకల్పన యితర గ్రంథములందును గలదు; అందులకు రెండుమూఁడు ఉదాహరణములు:—

‘శ్రీశీలాపతి దా నురోమణి సభాసింహాసనత్కృస్తుభా
వేలాభా ప్రతిబింబితాంగి యగుచు స్వే తొక్కతం దాల్చినాఁ
డౌలే యంచుఁ దలంచునో యని యమందానంగుడై లక్ష్మీ నే
వేళం గాఁగిటఁ జేర్చు శౌరి నరసోర్వీనాయకుం బ్రోచుతఁ.’ నరస.

‘శ్రీభూపుత్రివివాహవేళ నిజమంజీరాగ్రతృస్వలీ
లాభివ్యక్తి వరాంఘ్రిరేఖభవ కన్యాలీల యంచుకొ మదికొ
దా భావంప కుభక్రమాకలనచే దద్రత్నముం గప్ప నీ
తాభామాపతి ప్రోచుత ద్విరుమలేంద్ర శ్రీమహారాయనికొ.’ వసు.

‘శ్రీరామాంశజయైన జానకి యురస్సీమాంత రాత్యంతవి
స్తార ప్రోజ్జ్వలహారనాయకమణీసందర్శితం బౌ నిజా
కారం బారసి యన్యకాంత యను శంకం జెందు నం చెంచి త
న్నారీరత్నము నంకపీఠి నిడుసీతాభర్త నకొ బ్రోచుతఁ.’ హంస.

‘వక్షఃపీఠే నిరీత్య స్ఫటికమణిశిలామణ్డాల స్వచ్ఛభాసి
స్వచ్ఛాయాం సాభ్యసూయా త్వ మియ మితి మహాః సత్య మాశ్వాసి తాపి
వామే మే దక్షిణేస్యాః శ్రవసి కవలయం నాహ మి త్యాలపన్తి
దత్తాత్రేహ సహాసం మదనవిజయినా పార్వతీ యః పునాతు.’

మ. సిరి నొక్కప్పుడు కన్నొంటి, హరి ద జేర స్పృహర్షించు ను
ర్వరకు న్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భాస్వ చ్ఛంద్రకాలా పరం
పర లయ్యె న్బుట వైన యెవ్వని ఫణా పంక్తు ల్భజింతు నిరం
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నతీత బ్రహ్మకల్పాంతునిన్.

2

పఱ..... క్తులు - పఱపు = విస్తీర్ణములు - ఐన - ఎవ్వని = ఏయనంతునియొక్క - ఫణా = పడగలయొక్క (‘స్ఫటాయాంతు ఫణా ద్వయోః’ అమ.) - పంక్తులు = వరుసలు, హరి = నారాయణుడు, సిరికొ = లక్ష్మీని, ఒక్కప్పుడు = ఎప్పుడైనా, కను మొఱంగి = కనుబ్రామి (అనఁగా లక్ష్మీకి కనబడకుండ), తనుకొ = తన్ను (భూమిని), చేరకొ = కలియఁగా, ప్ర.....రకుకొ = ప్రహర్షించు = సంతోషించునట్టి - ఉర్వరకుకొ = భూమికి (‘ఉర్వరాతు భూమాత్రే సర్వ సస్యాభ్య భువ్యపి’ హేమ.), కంచనకొ = మోసముగా (అనఁగా లక్ష్మీని మోసగించి), కూడఁగాకొ = పొందుటకై, కలు.....రలు - కలుగు = ఉన్నట్టి - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - చంద్రకాలా = మేడలయొక్క ‘చంద్రకాలా శిరోగృహమ్.’ హలా.), పరంపరలు = పంక్తులుగా, అయ్యెకొ = అయినవో (ఉపయోగపడినవో), దాంతునికొ = ఇంద్రియ నిగ్రహము కలవాడును, అతీ...తునికొ - అతీత = దాటఁబడిన - బ్రహ్మ = బ్రహ్మయొక్క - కల్పాంతునికొ = ప్రళయములు గల వాడును (‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః త్తయః కల్పాంత ఇత్యపి.’ అమ.), (అయిన, అయనంతునికొ = అశేషుని (‘శేషాంతః’ అమ.), నిరంతరముకొ = సర్వదా, భజింతుకొ = నేవించెదను.

హరికి లక్ష్మీయు ధూమియు భార్యలు. అందు లక్ష్మి యెప్పుడును ఆయనయొక్క వక్షఃస్థలమందు ఉండును. కావున ఆమె యెఱుకలేక భూదేవిని కూడుట హరికి శక్యముగాదు. ధూమిని హరి కూడుట లక్ష్మికి సవతికి ఇష్టము గాదు. ఇట్టిదశలో ఎప్పుడైనా లక్ష్మికి తెలియనీయక హరి తన్ను కూడునేని అందులకై వర్షించుచు ఆయనం బొందుటకై భూదేవికి ఏయనంతుని విశాలపుం బడగలపంతులు ప్రకాశమానములయిన మేడల వరుసలనునట్లాప్పుచున్నచో ఆయనంతుని జితేంద్రియుని బ్రహ్మకల్పముకన్న నెక్కుడు కాలముండువానిని ఎల్లప్పుడును సేవించెదను.

‘ఒక్కప్పడు’ అనుటచే అరుగుగా ననియు, నీరిని కనుమొఱుగుట తఱచుగా ఘటిల్లదనియు, భా. మొఱుగుటకును చేరుటకును కర్తనుగా ‘హరిని’ జెప్పటచే హరికి భూదేవియందుఁ గల ప్రేమాతిశయము నూచితము. ఆ ప్రేమాతిశయమునకే భూదేవి ‘ప్ర=మిక్కిలి - హర్షించుట’. సర్వసస్యాభ్యయను నర్థముగల ‘యర్వరా’ శబ్దప్రయోగముచేత అలంకృత యని నూచితము. ‘ప్రహర్షించు నుర్వర’ యనుటచే సస్యరూపమైన గోమాంచయు దాల్చినదనియు భా. వంచనకా - వాస్తవమయిన చంద్రకాలలగునేని అందుందురని శంకగలుగును, పడగలుగావున అట్టిశంకగలుగదు; అట్లుశంకకు ఆవకాశము లేకుండఁ జేసికొనుటయే వంచన. ‘భాస్వత్’ - పగడలు మణులుగల వగుటచేత...దాంతునికా - తనయందే భూహరులు విహరించుచున్నను నిర్వికారుడనుట. అట్టిమహనీయుఁడు గావునను, హరికిని భూదేవికిని అట్టిమహోపకారిగావునను తదనుగ్రహముచేత ‘అతీత బ్రహ్మకల్పాంతుఁడు,’ అవశ్యసేవ్యుడనుట.

ఇందు ఫణములను చంద్రకాలలనుగా సంభావించినందున ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘కన్ను మొఱంగి’ - ‘కుది నులులక్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు’. (భా. ప్ర. ౮.) కావున ‘కనుమొఱంగి’ అని యేర్పడి, ‘పదాంతంబుల యసంయుక్తంబు లయిన నులుగుల యుత్సంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.’ (భా. ప్ర. 16) అను నూత్నముచే ‘కన్మొఱంగి’ అయినది. ‘తనుఁజేరక’ అనియుండఁగా, భా. ప్ర. 16. చేత ఉత్సలోపము రాఁగా, ‘పాలఁతి’ ఇత్యాదులయందు అత్వముతోఁగూడ తదాశ్రయమగునరసున్న పోయి ‘పాల్తి’ అయినట్లే, ‘శనేరక’ అని యైనది - ‘పఱపు’ - స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు...బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు’ (భా. కా. 20); కావున ‘పఱపులైన’ యనియుం జెప్పవగు. - ‘నీరిని కన్మొఱంగి’ - ఇట ద్వికర్తకత్వ మంగీకర్తవ్యము. - ‘పంక్తుల్’ - భా. ప్ర. 16.

సీ, ఖ నట త్వయోద్భి వీక్ష్య రసాతలానోన్యన్య
పిండికృతాంగ భీతాండజములు,

ధృత కులాయార్థ ఖండిత సమిల్లనరూప
చరణాంతికభ్రమ త్తరువరములు,

ఘన గుహా ఘటిత ఝాంకరణ లోకైక ద్వి
దుందుభీకృత మేరు మందరములు,

చటుల ఝంపా తర స్వ నగరీ విపరీత
పాతితాళాళోణ పరిబృథములు,

తే. ప్రబలతర బాడబీకృతేరస్తుదములు,
భాస్వరేరస్తుదీకృత బాడబములు,
వతగ సప్రాటృత త్రై ప్రభంజనములు,
వృజినతూటాఘములఁ దూల విసరుఁగాత.

3

1. ఖ.....లు - ఖ = ఆకాశమందు - నటత్ = తాండవించుచున్న - పయః = నీరుగల - అర్ధి = సముద్రమునందు - వీక్ష్య = చూడఁదగిన (కనఁబడుచున్న) - రసాతల = పాతాళమందు ('అఘోభువన పాతాళ బలిసద్ధ రసాతలమ్' అను.) - అన్యోన్య = ఒండొకటితో - పిండికృత = ముద్దగాఁ జేసికొనఁబడిన (చుట్టచుట్టుకొనఁబడిన)-అంగ = దేహములుగలవైన ('అబ్జం గాత్రాన్నికో పాయ ప్రతీకేవ్యప్రధానకే' నానా.) - భీత = భయపడిన - అండజములు = పాములు గలవియు ('పక్షీసర్పాదయోఽణ్డజాః' అను.) - గరుత్మంతునితెక్కల గాలిచెబ్బవ సముద్రములోనినీ రంతయు ఎగసి మింట అల్లకల్లోలములుగా రుమువచుండెననియు, అట్లు జలములేమిచే బయలైన పాతాళమందు గరుడునికి భయపడి పాములు ఒక దానినొకటి చుట్టుకొని ముడుంగుచు కనఁబడు చుండె ననియు భా. ఆత్మ్యక్త్యలంకారము. కొందఱముతంబున సంబంధాతిశయోక్తి.

'హరుప వద్యుతమిథ్యా । శూరత్వోదారతాది సౌభ గత్యుక్తిః.' అలం.
భీతిచేత సర్పములాండొంటిం బెనఁచికొని చుట్టుకొనె ననుట స్వభావోక్తి.

2. ధృ.....లు. - కలాయ అర్థ = గూఁటికొఱవ ('కలాయో నీడ మస్త్రియామ్' అను.) - ఖండిత = విఱువఁబడినవై - ధృత = ధరింపఁబడిన - సమిత్ = చిదుగులయొక్క - లవ = లేశములయొక్క (చిన్నచిదుగులయొక్కయనుట - 'ఇన్ధనం త్వేధ ఇథ మేధః సమిత్ స్త్రి యామ్.' అను.) - రూప = ఆకారమువంటియాకారము గలవై - చరణ = పాదములయొక్క - అంతిక = సమాపమందు - భ్రువత్ = చలించుచున్న - తరువరములు = శ్రేష్ఠవృక్షములు (మహావృక్షము లనుట) కలవియు - ఎగయుచున్న గరుడుని తెక్కలగాలికి మహావృక్షములు పెల్లగిల్లి యతని కాళ్లకడఁ గుడియుచు ఎట్లగపడిన వనఁగా, ఆయన గూఁడు కట్టుకొనుటకై చెట్లనుండి విఱుచు కొని కాళ్లలో ఇఱికించుకొని కొనిపోవుచున్న చిన్నచిన్నచిదుగులో యనునట్లుండెను. - 'సమిల్లవరూప' అనుసమాసముచేత బౌపమ్యము చెప్పఁబడినను సంభావనయందే తాత్పర్యముగాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ['ప్రశంసాయాం రూపవ్' అను సూత్రముచే 'ప్రశస్తమయిన సమిల్లవములు (=చిన్నచిదుగులు) అని యర్థముగా రూపవ్ ప్రత్యయమేని యగుఁగాక.] ఆయుత్ప్రేక్ష-చెట్లుపెల్లగిల్లి గరుడుని కాళ్లకడ భ్రమించుచున్నవి అనెడు వతిశయోక్తిని ఉపశీలించుచున్నది.

3. ఘన...లు - ఘన = గొప్పవైన - గుహా = గవులయందు ('దేవభాతబిలేగహా' అను.) - ఘటిత = కూర్పఁబడిన (= కలిగింపఁబడిన) - గ్ఘాంకరణ = గ్ఘాంకారముచేత - లోక = విశ్వమునకు (అంతటికిని) ('లోకో విశ్వే జనే' హేమ.) - ఏక = ఒక్కటియే యగు - ద్విదుందుభీకృత = జంట భేరిగాఁ జేయఁబడిన (ద్విదుందుభి - సమాహారద్విగువు.) ('భేరీ స్త్రీ దుస్తుభిః పుమాః' అను.) - మేరు మందరములు = మేరుసర్వతమును మందరసర్వతమును గలవియు. — మేరుగుహాయందును మందరగుహాయందును తెక్కల గాలిచే గ్ఘాంకరణము ఒక్కమైడినే ఆయెనని వేగాద్యతిశయవర్ణన. అమ్రోతతోడి యారెండు పర్వతములును ప్రపంచమునకల్ల నొక్కతేజ్జ జంటభేరి రూపముగా నొప్పుచుండెనని భా. - రూపకము.

4. చటుల ... ములు. — చటుల = తీవ్రమయిన - ఝంపా = దాటుయొక్క - తరస్ = బలముచేత ('తరో జవే బలే' - పేమ.) - స్వ = తమ తమ - నగరీ = పట్టణములనుండి విపరీత - వ్యత్యాసముగా - పాతిత = వైఖరబడిన - ఆశా = దిక్కులయొక్కయు ('ఆశా ది గతి తృప్తయోః' అమ.) - కోణ = మూలలయొక్కయు - పరి బృథములు = విలికలుగలవి - ఈయన మహావేగముతో దాటులు దాటుచుండగా జనించిన గాలిబలముచేత అప్పది క్షాలకులును తమ తమ పట్టణములనుండి విపరీత దిక్పట్టణములలో పోయిపడిరట. — అత్యుక్తి.

“ఆరయ నద్భుత మిథ్యా సూరత్వోదార్యరచనకు మృత్యుక్తిక్” అలం.

ప్రబ ... ములు - ప్రబలతర = అతిబలిష్ఠములయిన - బాడబీకృత = బడబాగులుగాఁ జేయఁబడిన - ఇరవ్వుదములు = మేఘజ్యోతులుగలవియు, భాస్వ...లు — భాస్వర = ప్రకాశ మానములైన - ఇరవ్వుదీకృత = మేఘాగులుగాఁ జేయఁబడిన - బాడబములు = బడబానలములు గలవియు (ఈయన టెక్కలగాలిదెబ్బకు మేఘములలోని జ్యోతి సముద్రమునడుగున బడబా నలస్థానమునం బడెననియు, అచటిబడబానలము మేఘములందు జ్యోతిస్సుగాఁ బడెననియు భా. - అత్యుక్తి.), (ఇట్టివైన) పత...ములు - పతగసమ్రాట్ = పక్షిరాజయొక్క (గరుడదేవునియొ క్క) - పతత్ర = టెక్కలయొక్క ('గరుత్మక్షచృదాః పత్రం పతత్రం చ తమరుహమ్' అమ.) - ప్రభంజనములు = వాయువులు, వృ...లక్ - వృజిన = పాపములనెడి ('కలుషంవృజినైసోఘ మంహోదురితదుద్భుతమ్.' అమ.) - తూల = దూదియొక్క - ఓఘ = మొత్తములను ('ఓఘోబృ న్దైన్యసారంయే' అమ.), తూలక్ = చెదరి పోవునట్లు, విసరుఁగాత = వీచునుగాక (పాపము లను పోనడంచును గాకయనుట.).

ఝమ్మా - ఇంగ్లీషు Jump - జంప్.*

—* విప్లవకేసుని బెత్తమునకు వందనము సల్పుట *—

ఉ. పూని ముకుందు నాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె కాంచి యజాండభాండము
ల్యానను మీఁదఁ బోవ నడువ న్నొనె ద న్నన నగ్రనిశ్చల
త్యానచలత్వనిష్ఠలె సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతన
ల్లా నులికెక్కునైనన్యపతి కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెనన్. 4

ముకుందునాజ్ఞ = విష్ణువుయొక్క యానతిని, కనుబొమ్మనె = ధ్రువంబు చేతనె, కాంచి = కనిపట్టినదై, పూని = ప్రయత్న పూర్వకముగా, అజ అండ భాండముల్ = బ్రహ్మాండము లనెడు కుండలను, వానక్ = చేయుటకును (సృజించుటకును), మీఁదక్ = పిమ్మట, పోవనడువక్ = పోఁగొట్టుటకును (సంహరించుటకును), తన్నుక్ (=వేత్రమును), కొనెక్ = గ్రహించెను, అనక్ = అనునట్లుగా (ఉత్పేక్షావాచకము), అగ్ర.....లె-అగ్ర = తనకుదయొక్క-నిశ్చలత్వ = కదలమి యొక్కయు - అనచలత్వ = కదలికయొక్కయు - నిష్ఠలె = వ్యవస్థలె ('నిష్ఠాత్పత్తి వ్యవస్థ యోః' మేది.), సమస్త జగంబుల జాడ్యచేతనల్ = ఎల్లలోకముల యొక్కయు నిర్వాప్యపారతయు సవ్యాపారతయు, కాక్ = అనునట్లుగా, నులికెక్కు = పొగడ్త నొందుచున్నదైన - నైన్యపతి =

* 'గభీరే తే నాభీసరసి కృతఝమ్మా మనసిజః' సాందర్యలహరి. 77

విష్ణునేనా నారాయణుడయిన విష్ణుకేనుని యొక్క - కాంచనవేత్రము = సైనాపత్యాధికార నూచకమయిన బంగారపు బెత్తమును, ఆశ్రయించెదన్ = సేవించెదను.

శ్రీమన్నారాయణునియొక్క సేనాపతియై తదీయ సర్వకార్యనిర్వాహకుడయిన విష్ణుకే నునిచేతి బెత్తముయొక్క కొన కదలినప్పుడు లోకము లెల్ల చేతనం బారయుటయు కదలక నిలిచి నప్పుడు జడత్వము వహించుటయుం జూడగా, ఏమని సంభావించఁ దగియున్న దనఁగా, ఆ బెత్తమే నారాయణుని కనుబామ సంజనుగ్రహించి తనచివరయొక్క కదలికచేత సృష్టియు, కదలికను మానుటచేత సంహారమును చేయఁగల యంత మహిమగలది గదా, యని తలంచి దానిని ఆవిష్కర్యేనదేవుడు చేతఁబూనినాఁడా యని సంభావించఁ దగియున్నది. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఇచట బ్రహ్మాండములు కుండలుగాను, వేత్రము కుమ్రుసారెంద్రిప్పు కోలగాను, విష్ణు కేనుడు కుమ్రుగిగాను రూపకము-ఏకదేశవివర్తి ; తదనుప్రాణితము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'అనుచలత్వ' అను పాఠముందు-తర్వాతి కదలికయని యర్థము. 'అనుచలత్వ' అను పాఠమున నశోద్వయము కలదు. అచలత్వమే నిశ్చలత్వము, దాని ప్రతిషేధము మొదటి నష్టాచేత తెలుపఁబడినది. 'వాసు' ధాతువు కుండలు చేయుటయందు ప్రసిద్ధము. ముకుందుడు - ముకుమ = మోక్షమును దదాతి = ఇచ్చువాడు.

—* పాంచజన్యవర్ణన *—

మ. హరి పూరింపఁ దదాస్య మారుత సుగం ధాకృష్టమై నాభిపం

కరుహక్రోడమిళిందబృంద మెదు రెక్కం దుష్క్రియాపంక సం

కర దైత్యాసు పరంపరం గముచురేఖం బొల్పు రాకా నిశా

కరగౌరద్యుతి పాంచజన్య మొసఁగుం గల్యాణ సాకల్యమున్.

౪

హరి = శ్రీవిష్ణువు, పూరింపఁ = ఊడినప్పుడు, త...మ - తత్ = ఆయనయొక్క -

ఆస్య = నోటియొక్క - మారుత = ఊరుపుయొక్క - సుగంధ = సత్త్వాచి చేత - ఆకృష్టము = లాగఁబడినది, వి, నా...ము - నాభి = బొడ్డునందలి - పంకరుహ = తామరయొక్క - క్రోడ = ఒడియందలి (లోనిప్రదేశమందలి యనుట - 'క్రోడో నా సూకరే క్లిబ ముత్సక్తే వక్షసి ద్వయోః' నానా.) - మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క - బృందము = మొత్తము, ఎదురుఎక్కఁ = (పాంచ జన్యమునకు) ఎదురుగా పోవుచుండఁగా, దుష్క్రి...రక్ - దుష్క్రియా = చెడుపనులయొక్క - పంక = పాపముతోడి ('పక్షోఽస్త్రీ కర్దమే పాపే' మేది.) - సంకర = కూడికగలదైన - దైత్య = అసురులయొక్క - అసు = ప్రాణములయొక్క ('పుంసి భూమ్నస్యపః ప్రాణాః' అమ.) - పరంపర = వరుసను, కముచురేఖ = కవులొను రీతిగా, పొల్పు = ప్రకాశించుచున్నట్టిది, రాకా...తి - రాకా = నిండుపూర్ణిమయందలినిశాకరి = చంద్రునివలె - గౌర = తెల్లని - ద్యుతి = కాంతిగలది (ఉపమ), (వివ), పాంచజన్యము = నారాయణునిశంఖము, కల్యాణసాకల్యము = మంగళములయొక్క సమగ్రత్వమును (ఎల్లమంగళములను అనుట), ఒసఁగున్ = ఇచ్చునగాక.

పంచజన్య డను నొకానొక దైత్యుడు శ్రీకృష్ణునికి ఎగ్గుచేసెను. అంత నాభిగవంతుడు వానిని సంహరించి వానిమెడయొక్కతో శంఖముచేసికొనెను. కావున ఆశంఖమునకు పాంచ జన్యమని పేరు కలిగినది.

దైత్యునియగు శ్రీహరి దైత్యసంహారము కడంగి పాంచజన్యమును ఊడదు దానియందు నిండిన యాయనముఖవాయువుయొక్క నెత్తావికై పొక్కిటి తమ్ములలోపలినుండి తుష్పెదలు బారులుగా నెగిరిపోయి యాపాంచజన్యము పైబడుట యెట్లు లుండు ననగా ఆపాంచజన్యము పాపకళంకితములయిన దైత్యప్రాణములవరుసలను గ్రసించుచున్నదో యనునట్లుండును. అట్లాప్స చున్న యాపాంచజన్యము పున్నమిరేయిటి చందురునివలె తెల్లనయినట్టిది సకలమంగళములను ఇచ్చునుగాక.

‘శ్రోడ’-ఒడి యనుటచేత లోపలిమకరందమును త్రాగుచున్నట్టి వని భా. ‘అను’ - ప్రాణములు వాయుస్వరూపములు, వానికి రూపములేదు, ఆయినను వాని నంటియున్న పాపము నలుపుగావున నల్లనిప్రాణము లనునట్లున్నవని తుష్పెదలకు ఉత్పేక్ష. ‘కముచు’ -దానిధ్వని కే ఎందఱోగుండె బ్రద్దలై చతురు గావున, అదియే వారిప్రాణములను గ్రసించుచున్నట్లున్నదని యుత్పేక్ష. ‘రాకానికాకర’ సామ్యము ‘గౌర’ త్యాతిశయద్యోతనార్థము. మఱియు, ఇట గౌరత మాత్రమే సామాన్య ధర్మముగా కంఠోక్తమయినను, పాపసంక్లిష్టములయిన యసువులు కళంకము వలె నున్న వనియు భావము కలదు; కావున ‘రాకా’ ప్రయోగము కలంకోత్కట త్వార్థము కూడ. ‘కల్యాణ’ - దుష్క్రియాపంకము వృత్తిమయినచో కల్యాణమునకు ఏలోపమునుండదు.

‘పాలురాకా...ద్యుతి’ - ఇందు ‘రాకా...ద్యుతి’ - అనునది బహువ్రీహీసమాసము. ‘పాంచజన్య’మునకు విశేషణము; దానికి ‘పాలుచు’ అను తద్రూద్ధృతవిశేషణముతోవిశేషణోభయపదకర్తృధారయసమాసము - ‘పాంచజన్యము.’ వ్యస్తపదము కానిచో ‘రాకా...ద్యుతి’ అను విశేషణమందు అవిమృష్టవిధేయాంశతాదోషము సంభవించును. ‘ఒసంగు’ - తద్రూద్ధృతములలో ఆకింసుకూడఁ జేరియున్నది.

ఇందు వృత్త్యనుప్రాసములు గలవు.

—* నందకవర్ణన*—

మ. ప్రత్యోద్ధ్వారభాగ పీత యుగళీ భాస్వత్స్వరు స్తంభ సం
స్థితః దీప్తిఃచైవ జాభువా మొసలివా దీప్తార్చిగాఁ గజ్జలా
న్విత ధూమానిత రేఖ వైయలుఁగుగా విజ్ఞాన దీపాంకురా
కృతి నందం బగు నందకం బఘలతాశ్రేణి చ్చిదం జేయుతే.

6

ప్రత.....తే - ప్రతత = పఱపైన - ఊర్ధ్వ = మీఁది - అధర = క్రింది - భాగ = అవయవములయిన - పీత = పీతములయొక్క (గుండ్రని చదును భాగములయొక్క) - యుగళీ = దోయిచే - భాస్వత్ = వెలుగుగలదైన (‘భాస్వాన్ దీప్తేరవా’ మేది.) త్వరు = పిడియనెడి (‘త్వరుఃఖడ్గాదిముష్ట్యాత్’ అను.) - స్తంభ = కంబము - సంస్థితే = ఉనికిచేత, లీండ్రించెడు = వెలుంగుచున్న - జాభువా = బంగారపు - మొసలివా = మొసలిసోరనెడి పేరుగల భాగము, దీప్తార్చి - దీప్త = జ్వలించుచున్న - అర్చి = జ్వాల (‘జ్వాలా భాసోర్నపుం స్వర్చిః’ అను. అర్చి శబ్దము సకారాంతము), కాక్ = అగుచుండఁగా, వైయలుఁగు = మీఁది యనుపచివర, క.....ఖ - కజల = కాటుకతో - అన్విత = కూడుకొన్న - ధూమ = పొగయొక్క - అనిత = నల్లని - రేఖ = గీత (కొడి), కాక్ = అగుచుండఁగా, విజ్ఞాన దీప అంకుర ఆకృతిక్ = ఎఱుకయనెడు

దివ్య మొలకయొక్కయారముతో, అందంబు అగునందకంబు = ఒప్పారుచున్న విష్ణుఖడ్గము, అ...దత్ - అఘ=పాపములనెడు - లతా=తీగలయొక్క - శ్రేణి=వరుసయొక్క - ఛదత్ = కోతను, చేయుతత్ = కావించును గావుత.

పిడికిటికి క్రిందుమీఁదులనుండు గుండ్రని చదునువిల్లలతోడిపిడి దీపస్తంభమువలెను, అటుపై మొగలివాయియారముగలదై మొసలివాయి యను పేరంబరంగుచుండు బంగారపుభాగము దీపజ్వాలవలెను దానిపైనుండునట్టియలఁగు దీపపుఁబొగ రేఖవలెను ఒప్పుచుండఁగా, తాను విజ్ఞాన దీపాంకురమోయన నొప్పుచున్న నందకము పాపము లనెడి తీగల పరంపరను కోసివైచునుగాక యని ప్రార్థన.

ఇచట - నందకమందు విజ్ఞాన దీపాంకురత్వము సంభావింపఁబడినది, కావున ఉత్పేక్షా లంకారము. దానిభాగములయందు దీపస్తంభత్వాద్యాకోపము రూపకాలంకారము.

‘కజ్జలాన్విత ధూమాశితరేఖ పైయలఁగుగాఁ’ అనుచో ప్రకమధంగముం బరికించునది.

—* కామోదకీవర్ణనము *—

ఉ. యాదవసార్వభౌమ భయదాయత బాహునియుక్తిఁ జేసి యెం

దే ఏనుజేంద్ర సాశ్వపుర హేమమణీవరణంబు సంగతం

బై దివి నాత్మకంకణము లం దొక కంకణ మయ్యె నట్టి కా

మోదకి మోదకీలిత సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యఁ గొల్చెదన్.

7

యాదవ...జేసి - యాదవ = యదువంశజుడయిన - సార్వభౌమ = సర్వభూమిశ్వరుని యొక్క (శ్రీకృష్ణునియొక్క అనుట) - భయద = బెట్టిదమయిన - ఆయత = నిడుపయిన - బాహు = భుజముయొక్క - నియుక్తిఁజేసి = ప్రయోగముచేత, ఎంచేసి = ఏకామోదకియందు, దను...బు - దనుజేంద్ర = దానవశ్రేష్ఠుడయిన - సాల్వ = సాశ్వనియొక్క - పుర = పట్టణముయొక్క - హేమ మణీ వరణంబు = బంగారముయొక్కయు రత్నములయొక్కయు (తన్ని ర్మితమయిన అనుట) ప్రాకారము (ప్రాకారో వరణః సాలః అను.) సంగతంబు వి = అంటు కొన్నదై, నివిత్ = ఆకాశమునందు, ఆత్మ = తనయొక్క (కామోదకియొక్క) - కంకణము లందున్ = వలయములనడుమ, ఒకకంకణము = తానును ఒకవలయముగా, అయ్యెన్ = ఒప్పెనో, మో...ల్యక్ - మోద = సంతోషముచేత - కీలిత = తగిలింపఁబడిన - సముజ్జ్వల = వెలుంగు చున్న - కల్పకమాల్యఁ = ఈవిప్రాని వూవులదండకలదైన, అట్టి కామోదకిన్ = అటువంటి విష్ణుగదను (‘కామోదకీ గదా’ అను.), కొల్చెదన్ = సేవించుచున్నాను.

శిశుపాలుని మిత్రులలోనొకఁడు సాల్వుడనువాఁడు లోకమున యాదవులు లేకుండం జేసెదనని ప్రతిజ్ఞచేసి శివునిఁగూర్చి తపసించి వరముగా దేవాసురాదిదురాసదమును సౌభకమును వ్యోమగామిపురమును బడసి దానిలోఁ బోయి ద్వారకపైఁ బడెను. ఇంతలో శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజనూయమునుండి వచ్చి కామోదకితో సౌభకమును సాశ్వని నుఱుమాడెను. ఆకథ నిట ననుసంధించికొనవలయును. శ్రీకృష్ణులవారు కామోదకితో సౌభకమును గొట్టినప్పుడు ఆగద ముందఱు దానిప్రభావ మెందులకును కొఱగాక దానిహేమమణిప్రాకారము తన్ను భేదించిన యా

గడయందు తదీయాలంకారభూతము లై యున్నవలయుములతో తాను నొకవలయు మనునట్లుండెను. అట్టిజయోత్కృష్ట మగుటచే దేవతలు సంతోషముచే ఆగదను కల్పకమాల్యములు గురిసి యలంకరించినారు. అట్టి యాగదను నేవించెదను అని పద్యార్థము. ఈకామోదక్యాదిస్తుతులచేత శ్రీకృష్ణ రాయల వైరులును ఆయాకామోదక్యాది దేవతా ప్రసాదముచేత రూపఋదురుగాక యని కవి యాశయము.

ఇందు హేమరత్నముమైన సౌభకసాలము కామోదకీవలయుముగా సంభావితము గావున నుత్పేక్ష; వాచకములేనందున గమ్యు. 'మోదకి మోదకి' అనుచో వృత్తినుప్రాసము.

'ఎందు వీని దనుజేంద్ర' అనియుండగా 'అపిశబ్దార్థ స్వేతః' అనునూత్తముచే వికల్పముగా వీనిశబ్దభవర్థమునకు లోపము రాఁగా, 'ఎందేదనుజేంద్ర' అయి, అనంతరము సరళము పరమై యున్న కారణంబున ద్రుతలోపము కలిగి, 'ఎందేదనుజేంద్ర' అయినది.

'సార్వభౌమ' - సర్వభూమిశ్వరుఁడైన నారాయణుఁడు గాని 'యాదవ' మాత్రుఁడు గాఁడనుట. 'ఆయత' - (మహాపురుషుఁడు) ఆజానుబాహువనుట. 'దివిత్' - గడ మిన్నంటునంత గొప్పది యనుట. 'సముజ్జ్వలములు' - అప్పుడే కోసిన పువ్వులతో రచితములు గావున. సామ్యుని నాశము ఇట్లు దేవతలకుసయితము ప్రియతమ మయ్యెఁగావున వాఁడు అబల్లిదుఁడు దనుజమాత్రుఁడు గాఁడు, దను 'జేంద్రుఁడే'. సాలము వలయాకారమును, సౌవర్ణమును, మణిఖచితంబును; కంకణమును అట్టిదే; కావున సాలమునకు కంకణసామ్యము.

—* శాబ్దావస్థనము *

చ. పిడికెడు కానుఁ గొప్పఁ గని ప్రేమఁ ద్రివక్ర సమాంగిఁ జేసి, తేఁ
బిడికెడు కానుఁ గొప్పఁ బయిఁ బెచ్చు గుణంబును గంటి నంచు, నే
ర్పడఁగ నిజత్రివక్రతయుఁ బాపఁగ మ్రొక్కెడు నా, సుమాలిపైఁ
జడిగొన నమ్మలీనుహరి శాబ్దాధనుర్లత గాచుఁ గావుతఁ. 8

పిడికెడు కానుఁ = పిడికిట నిముడు నడుమును - కొప్పఁ = టుఱుమును - కని, ప్రేమఁ = అనురక్తిచే, త్రివక్రఁ = (మాఁడువంకరలు కల దగుటచేత) త్రివక్రయను పేరొందిన గుఱ్ఱదానిని, సమ అంగిఁ = తిన్నని (అవంకరలులేని) మేనుగలదానినిగా, చేసితి = చేసితివి; ఏఁ = నేను, పిడికెడుకానుఁ = పిడికిట నిముడునట్టి మధ్యమును, కొప్పఁ = అగ్రంబును, పయిపెచ్చు = అంతకన్ననధికముగా, గుణంబునుఁ = మంచితనమును కూడను (అల్లత్రాటిని కూడను - 'హర్షీ బ్యా శిష్టేనీ గుణః' అను.), కంటిఁ = పొందియున్నాను, అంచుఁ = అని; ఏర్పడఁగఁ = స్పష్టపడుచుండఁగా, నిజత్రివక్రతయుఁ - నిజ = తనదైన - త్రివక్రతయుఁ = మాఁడువంకరలు గలదైయుండుటనుకూడ, పాపఁగఁ = పోఁగొట్టుమని, మ్రొక్కెడుఁ నాఁ = (శ్రీహరికి) నమస్కరించుచున్నదో యనునట్లుగా (నమస్కరించుటయందు దేవము వంగును, బాణములం బ్రయోగించునపుడు ధనుస్సు వంగును, కావున నిట్లుచెప్పట), సుమాలిపైఁ = సుమాలియను ననురునిమీఁద, జడిగొనఁ = నిరంతరముగా (దట్టంపువానగా), అమ్ములు ఈను = బాణములను ప్రేరించుచున్న—హరి = నారాయణునియొక్క - శాబ్దాధనుర్లత = తీగఁ వంటిదైన (అంత సులువుగా సన్నగా ఆయనచేత మెలఁగుచున్న) శాబ్దా మరిపేరి విల్లు, గాచుఁ కావుతఁ = రక్షించునుగాక.

త్రివక్ర యనునది మధురాపతి యగుకంసునికి మైథూఃతలు సమకూర్చు దాసి, మఱుగుజ్జది. శ్రీరామకృష్ణులు మధురం జొచ్చుచో త్రివక్ర కంసునికి విలేపనములం గొనిపోవు చుండెను. శ్రీకృష్ణుడు వానిం దన కి మ్మని యడుగ నాపబ్బ ప్రీతిపూర్వకముగా వానిని రామకృష్ణులకు సమర్పించెను. శ్రీకృష్ణులవారు వాని నలంది హర్షించి యాత్రివక్రను ఆవక్రను సుందరి గావించిరి. —

సీ. “తత్పదంబులమీఁదఁ దన పదంబులు ద్రొక్కి, | హస్తాంగుళి ద్వయ మబలగౌడ

క్రింద విప్పగ నిడి, కృష్ణుఁడు మీఁదికి | నెత్తిన, వక్రత లెల్ల మాని,

ఆ. చక్కనైన చిత్తజన్మ బాణముక్రియఁ | గొమరు మిగిలి పిఱుఁడుఁ గుచయుగంబు
సాంపుసేయఁ, దురుణి సుందరమూర్తియై, | కమలనయనుజూఁచెఁ గాంత్రోడ||” భాగవతము

కుబ్జకు త్రివక్రత సరియే - శార్దూభనురత్త కది యెట్లు? అమృతీనుతజీని అది కలుగును. ఈవిషయము ఇందలి ౫ (౧౪) పద్యములోని తృణతాశబ్దముం గూర్చి పీఠికలో నా వ్రాసిన విస్తరమువలన సయితము తెలియ నగును.

త్రివక్ర ద్వాపరాంతముది, సుమాలి కృతయుగమువాఁడు. ఇట కాలసంగతి కల్పాంతరసంగతిచే గ్రాహ్యము. ప్రతికల్పమందును బ్రహ్మ మునుపటివలెనే సృజించు నని శ్రుతి.

వంగుట మ్రొక్కుటగా సంభావింపఁ బడినది గావున నుత్పేక్షాలంకారము.

శ్రీహరి సుమాలిపై అమ్ములు వర్షించునప్పుడు శార్దూము మండలీకృత మగుచుండెను. అట్లగుట శ్రీహరింగూర్చి మ్రొక్కుటయో యనునట్లుండెను. మ్రొక్కుట యేలయన తన త్రివక్రతను బాపుమని. ఆదేవుఁడు త్రివక్రతం బాపునా యనిన కృష్ణావతారములోఁ గుబ్జకుం బాపలేదా? అటయిన కుబ్జకు పిడికెడు కానును కొప్పును ఉండినవి. వానియందముచే ననురక్తుడై శ్రీహరి దాని త్రివక్రతంబాపెను, అట్టియోగ్యత నీయందు కలదా? యనిన, నాయందు అవియే గాక పైగా గుణముకూడ కలదు, కావున నాత్రివక్రతను తప్పక తీర్చును అని సంభావన. ‘కుబ్జఉవిద, ఉనిదయంగు అనురాగము సహజము, నీవో?’ యనిన, ‘నేనును ఉవిదనే, నేను ధనుర్లతను, మహిళాహ్వయముగ దా (‘లతాగోవర్ధనీ గుడ్డా) శ్యామాతు మహిళాహ్వయా’ అను.), అందుకొఱకే లతాసామ్యమును లతాశబ్దమును తీదీయ స్త్రీత్వమును ఘటితములు.

‘జడిగొను’ - జడిశబ్దముచేత శ్రీహరి సజలజలదశ్యాముడనియు, శార్దూము ఇంద్రధనుః సకాశమనియు, ‘జడిగొన, ఈను’ అనుటచే మేఘోదరమునుండి ధారాసంపాతమువోలె సంధాన మోక్షములు గానరాక ఒక్కప్పుడి లెక్కలేని యప్పులు వెలువడుచుండె ననియు, స్ఫురణ.

—* సు ద ర్శ న స ర్వ న *—

చ. అడరు గళాసృధారలు మహాముఖ వాంత సుధాంబు ధారలు

నొబ్బడవగు వహ్నికీలములుఁ బొంగును గాఁ, బెఱదై త్యక్తోటికి

స్పృడివపుఁ గిన్నతో నెసరు వెట్టినపెద్దపనంటిఁబోలె, నె

క్కుడు వెస రాహు మస్తకముఁ గొన్న సుదర్శన దేవుఁ గొల్పెదన్. 9

అడ...లుక్ - అడరు = ఉబుకుచున్న (ఉబుకుచున్న) - గళ = గొంతుయొక్క - ఆస్ర = నెత్తుటియొక్క - ధారలుక్ = ప్రవాహములును, మ.....లుక్ - మహత్ = గొప్పదైన - ముఖ =

నోటిచేత - వాంత = క్రక్కబడిన - సుధా అంబు = అమృతోదకముయొక్క - ధారలు = ప్రవాహములును, పొడవు అగు = ఉన్నతములయిన - వహ్నికీలములు = నిష్పమంటలును, పొంగును = ఎగిరియొక్క యల్పణమును, కా = అగుచుండగా, పెట దైత్య కోటికి = కడమ యసుర సమూహమునకు, ఎసరు వెట్టిన = ఎసరెక్కించినట్టి - పెద్ద - పనంటిబోలె = కుండనో యను నట్లుగా, బెడిదపుంగిన్నతో = కడిదికోపముతో, ఎక్కుడు వెన = అతి శీఘ్రముగా, రాహు మస్తకము = రాహు (వసు నసురు)ని శిరమును, కొన్న = ఖండించిన - సుదర్శనదేవు = (శ్రీహరియొక్క) చక్రాయుధ మనెడు వేల్పును, ('శబ్దోల్లక్ష్మీప లేః సాంఘజన్య శృక్రం సుదర్శనం', అమ.) కొల్పెద = సేవించుచున్నాను.

పూర్వము క్షీరసముద్రమథనోత్పన్న మయినయమృతమును నారాయణుడు మోహిని రూపముదాల్చి అసురులను వంచించి దేవతలకు త్రాగ నొసంగుచున్న సమయమున రాహువను నసురుడు దేవతామండలములోఁ జొచ్చియాయచే తానును దానిం ద్రాగం దొడంగెను. ఆమోసము నంతలో గ్రహించి నారాయణుడు అయమృతము కంతము దిగకముందే చక్రాయుధముచే వానితలం దెగ నేసెను; అప్పుడు వానినోటినుండి వెలికింబడిన అమృతము ఎగిరిపొంగు వలెను, దేహమునుండి వేర్పడి ఎగిరినశిరమునకుం గ్రింద గొంతునుండి ఊర్ధ్వముఖముగా గుముకుచున్న నెత్తుటిధారలు ప్రాయ్యినిష్పమంటలవలెను, ఆశిరము కడమయసురుల మొత్తమునకు బోనమువండుటకై ఎసరు వెట్టిన పెద్దవంటకుండవలెను, దానిని ఘోరకోపముతో చరాలునం గొనుట వైరు లగు నాయసురులకు అన్నము లేకుండఁ జేయుటకై వారి యావంటకుండను ఘోరకోపముతో చరాలున హరించుటపోలెను, ఒప్పెను. అట్టి మహిమాన్వితుని ఆసుదర్శనదేవుని సేవించెద ననుట.

మంట లెప్పుడును ఊర్ధ్వముఖముగానే యుండునుగావున తత్సామ్యనిధి కొఱకు నిలువుగా దుముకుట 'అడరు' శబ్దముచే చెప్పబడుచున్నది. 'మహాముఖ' - (మహత్తు) గొప్పది కావుననే 'పెద్ద' పనంటివలె నున్నది. 'వాంత' - ఈపదము ఇచ్చట వాస్తవముగాఁ గ్రుక్కుటను చెప్పనందున గ్రామ్యము గాదు, మఱి ఖండితముఖమునుండి సుదర్శనహతివేగముచేత వెలి కొలికి పడిపోవుట అను గౌఠార్థమునం బ్రయోగముగాన మనోహరమై యున్నది. 'పెట' - ఇతరులకొఱకు అనుటచే రాహువు అమృతమును సాధించిన తమకుం దెచ్చి యిచ్చు నని కడమయసురులు ఆస పెట్టుకొని యుండిరిని స్ఫురణ. 'కిన్న' - మోసముచేసినందులకు. 'వెన' - అమృతము కంతము దిగినచో వానికి అమరత్వము కలుగు నని. 'పొంగు'ను చెప్పటచేత సిద్ధప్రాయ మని భా. 'కిన్నతో' కొనుట గాని, 'పెట్టు'ట గాదు.

రాహుమస్తకము పెటదైత్యకోటికి ఎసరు వెట్టినపనంటిగా నుత్పేక్షింపబడినది. అందు లకు 'అడరు.....పొంగునుగాక' అనురూపకము అంగ మయి యున్నది.

—* పన్నిద్రలు సూరులం దలంచుట *—

మ. అల పన్నిద్రలు సూరులందును సముద్యస్థిలఁ గా వున్న వె
గ్గలపుం దాపముఁ బాప నా, నిజమనః కంజాత సంజాత పు
ష్కలమాధ్వీకర్పరి స్తురారి సోగియంగాఁ జొక్కి ధన్యాత్మ జా
నిల పన్నిద్రలుసూరులం దలఁతు మో ఖేచ్ఛామతిం దివ్యులన్.

మూరారి = శ్రీహరి, ఆల.....లందును - ఆ (ప్రసిద్ధులయిన) పదునిరవురు సూర్యులయందును ('సూర సూర్యార్థ మాదిత్య ద్వాదశాత్త దివాకరాః' అమ.), సముద్యోత లీల - వీచుచున్న విలాసముతో ('లీలా విలాస క్రియయోః' అమ. ఇట నివసించిన నెట్లుండునో చూతము అనుటకూహలముచేత ననుట), కాపు ఉన్న వెగ్గలపుం దాపము - నివాసముచేసిన మిక్కుటంపు వేడిమిని, పాప - పాప - పోగొట్టు కొనుటతో యనునట్లుగా, నిజ.....ర్పురి - నిజ = తమ వైన - మనః కంజాత = హృదయ కమలములందు - సంజాత = పుట్టినట్టి - పుష్కల = నిండారిన (పుష్కలస్తు పూర్ణ శ్రేష్ఠే' కేమ.) - మాధ్వక = మకరందముయొక్క ('మధు మాధ్వక మద్యయోః' అమ.) - ర్పురి = ప్రవాహమందు 'ప్రవాహో నిర్ఘో ర్పురి' అమ. ర్పురా... ర్పురి...ర్పురి చ' రామా.), సోగియంగా - సుఖించుచుండగా, చొక్కి - (ఆనంద) పర వశులై, ధన్య ఆత్ముల బౌ = పుణ్యమార్గలగునట్టి ('సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్యః' - 'ఆత్మాయతో' ధృతి ర్బుధిః స్వభావో బ్రహ్మ వష్టా చ' అమ.) - దివ్యుల - దేవతాస్వరూపులను, ఇల పన్నిదలు సూర్యుల - భూమియందలి పన్నిదలుజ్ఞానలను (పన్నిదతాత్వంబులను), మోక్ష ఇచ్చామతి - అపవర్గమందలి కోరికతోడి మనస్సుతో, తలఁతు - స్మరించుచున్నాను.

పన్నిదలు సూర్యులు - 'ధాతామిత్రోర్యమారుద్రో వరుణః సూర్యవీచ 1 భగోవిత్స్వాత్ పూచాచ సవితాదశమస్తృతః 1 ఏకాదశ స్తథాత్వస్త్వి విష్ణుద్వాదశ ఉచ్యతే ॥'

పన్నిదలు ఆశ్వరులు - సరో - భూత - భక్తి సార - మధురకవి - శతకోప - కులశేఖర - విష్ణుచిత్త - గోదాదేవీ - భక్తాంఘ్రిరేణు - ప్రాణనాథ - పరకాళ - తిరుమంగ యోగులు. (చూ. పీఠికపు. 4)

వీరిలో 'పెరియార్వా' రని నామాంతరముగల విష్ణుచిత్తులవారి దివ్యచరిత్రము ఈగ్రంథ మున వర్ణితము. వారివలన నే దీనికి విష్ణుచిత్తీయమని పేరువచ్చినది. వీరి కూతురే 'అండాళ' అని నామాంతరముగలదైన గోదాదేవి. ఆమెయే ఆముక్తమాల్యద, ఇందు కథానాయికయు.

'సవితృమణ్డల మధ్వవక్త్రీ నారాయణః' ఇత్యాది శ్రుతిప్రమాణములచే నారాయణుండు సూర్యునియందు వసించును. సూర్యులు పన్నిదలు. అట్లే నారాయణుండు ఆశ్వరుల హృదయము లందును వసించును, వారును పన్నిదలు మహాత్ములు. 'హృదయకమలమకరంద ప్రవాహమందు సోగి యుట' యనగా నచట నత్యంత ప్రీతి వహించుట, - అనగా - 'సదా పశ్యంతి సూరయాః' అను శ్రుతిప్రకారము ధ్యేయ మయినతనస్వరూపము వారిహృదయములయందు సదా ప్రస్ఫుటముగా నెలకొనుట. అందువలన వారు అత్యంత ధన్యులై యానందపరవశు లగుదురు. అట్లు ఆ పన్నిదలు హృదయములయందును శ్రీహరి సోగియుట, ఆపన్నిదతాదిత్యులయందు నివసించుటవలనం గలిగిన తాపముం బాపుకొననో యనునట్లుండును. వీరి హృదయవసతి ఆదిత్యమండల వసతికన్న అంత యుత్కృష్టము. ఆనూరులు మోక్ష సామ్రాజ్యధురంధరులు గావున మోక్షార్థమై కవి వారి నాశ్రయించుచున్నాడు.

ఇందు ఆశ్వరులహృదయములందు వసించుటకు ఫలము గానట్టిది ద్వాదశాదిత్యమండల నివాస తాపాపనోదనము ఫలముగాఁ జెప్పబడినది గావున ఫలోత్ప్రేక్ష; అట్టితాప తచ్ఛాంతులు లేవు గావున అసిద్ధవిషయ.

'సూరులందును' - ఇచట సముచ్చయ నువర్ణము కలదు, దానిచే ఆసూర్యులందఱయందు నని యర్థము లభించుచున్నది. 'అలపన్నిదలుసూరులందును.' 'ఇలపన్నిదలు సూరుల' - 'సర్వ

నాను సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులం దెయ్యది ముందుఁ బ్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాదు లకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.' నను (బా. వ్యా. కా. 26) సూత్రముచే తొలిదాన 'పన్ని ద్దలు' అని ప్రథమ వచ్చినది. రెండవదాన 'పన్నిద్దల' అని పా. కలదు.

వ. అని యిష్ట దేవతావందనంబుఁ జేసి మున్నేఁ గళింగ దేశ విజగీషా మనీషం దండైత్రి పోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుంఁపి శ్రీకాకుళనికేతనుండగు నాంధ్రమధుమధును నేవంశం బోయి హరివాసరోపవాసం బచ్చటఁ గావించి నప్పణ్య రాత్రుచతుర్థయామంబున.

11

[ఇష్ట దేవతావందనాత్మ్యాది - ఇంతటివీరవైష్ణవుఁడు తనయాచార్యునిం బేర్కొనమియు, తన తెలుఁగు మునిషీసై నను తలంపమియు పూర్వకవిస్తుతి నేయమియు ఆశ్చర్యముగా నున్నది.]

.....మున్ను = పూర్వము, ఏక = నేను, కళింగ దేశ విజగీషా మనీష = కళింగ దేశమును జయింప నిచ్చుచేత, (కళింగ దేశమునకు పూర్వకాలములో కళింగపట్టణమునందే రాజ ధానిగా నుండెను. కృష్ణరాయ నిరీషమయిన కళింగ దేశము ఇట గంజాముజిల్లాలోని యధిక భాగముతోఁ గూడిన యుత్కల దేశభాగము. జగన్నాథ తే.త్రము అందులోనిదే. దానియేలికకు గజపతియని బహుకాలపు విరుదనామము. కృష్ణరాయఁడొర్చిన కళింగ నాథుఁడు ముకుందగజపతి యనునాతఁడు. నెల్లూరుజిల్లాలోని యుదయగిరివఱకు ఆతనిరాజ్యము వ్యాపించియుండెను.)... విజయవాటిక = బెజవాడయందు, ...శ్రీకాకుళ నికేతనుండు = శ్రీకాకుళము (అను నగరము) నివాసముగాఁ గలవాఁడు ('గృహ గేహోదవసితం వేశ్య నికేతనమ్' అను. - అనఁగా - శ్రీకా కుళ తే.త్రమందు వెలిసియున్న దేవుఁడు.) అగు - ఆంధ్రమధుమధును = తెలుఁగు విష్ణుని ('పద్మనాభో మధురిపు ర్వాసుదేవ స్త్రివిక్రమః' అను. - ఆ స్వామికి తెలుఁగువల్లభరాయఁ డనిపేరు, కావున నాంధ్రవిశేషణము.), ...హరివాసర ఉపవాసంబు = ఏకాదశి నిత్య, అచ్చటక = ఆశ్రీకాకుళ తే.త్రమందు, కావంపక = చేసినంతట, ఆపుణ్యరాత్రు చతుర్థయామం బునక = పుణ్యమయిన యారాత్రియొక్క నాలవజామునందు, 'అహస్పర్శైక దేశసంఖ్యాత పుణ్యాచ్చ రాత్రేః' సూ. 5-4-87. రాత్రిశబ్దమునకు...పుణ్యశబ్దము పైని సమాసమందు అచ్చు త్యయము రాఁగా 'పుణ్యరాత్రము' అని ఆకారాంతరూపము ఏర్పడును.)

ఈశ్రీకాకుళము గంజాము జిల్లాలోనిది గాదు. ఇది ఈవచనమందే "విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి" అనుటంబట్టి బెజవాడ సీమలోనిదిగా నున్నది. - అది భోజరాజీయము ౧ (40) లో ఇట్లు ప్రస్తుతము :—

“సీ. విలసితం బగు కృష్ణవేణ్య (జి?) మలాపహారిణి భీమరథి నా ధరిత్రయందుఁ దనరు నదీత్రయాంతర్వేది యనుపావనతే.త్రమున...

తే. నెమ్మిబ్రత్యక్ష పరమపదమనంగ
నొప్పు శ్రీకాకుళంబున కొడయఁడైన
యంధ్రవల్లభ హరిసేవ నలరుచుండు...”

వచనమందలి సప్తమ్యంతసమాసము క్రియావిశేషణముగా అనంతరపద్యములోని 'కలఁ దదంధ్రజలజాక్షుఁ డిట్లని యానతిచ్చె,' అనువాక్యముతో నన్వయించును. కల వచ్చిన కాలము

చతుర్థయామం బని తెలుపుటచేత ఆకల శీఘ్రములో ఫలించునట్టిదని యెఱుంగ నగును. స్వప్న శాస్త్రమం దిట్లు చెప్పబడినది.—

“స్వప్న స్తు ప్రథమే యామే వత్సరేణ విపాకభావో,
ద్వితీయే చాష్టభి ర్భూతైః, త్రిభి ర్భూతైః స్వప్నతీయకే,
అరుణోదయ వేళాయాం దశాహీన ఫలం భవేత్.”
గోవిందనవేళాయాం సద్యః స్వప్న ఫలం భవేత్.”

ఈవచనమందలి ‘మున్ను’ అను పదము 4½ వ వచనమునందలి క్రియాపదములతో నన్వయించును. మఱియు ‘ఇష్టదేవతావందనంబుఁ జేసి’ అను ప్రకృతవచనమునందలి ‘చేసి’ కి (క్రార్థకము నకు) 50-వ వచనములోని ‘నావిన్నవించం బూను’ అను భాగముతో నన్వయము.

—* కలలో ప్రత్యక్షమైన తెనుఁగు వల్లభరాయని చర్చన *—

నీ, నీలమేఘముడాలు డీలు నేయఁగఁ జాలు
మెఱుఁగుఁ జామనచాయ మేనితోడ,
నరవిందములకచ్చు లడఁగించుజగి హెచ్చు
నాయతం బగు కన్నుదోయి తోడఁ,
బులుఁగురాయనిచట్టుపలవన్నె నొరవెట్టు
హొంబట్టుజిలుఁగు రెంఁటెంబుతోడ,
నుదయార్కబింబంబు నొఱపు విడంబంబు
దొరలంగ నాడుకొన్తుభముతోడ,
తే, దచ్చికే లుండఁ బెఱకేల దండ యిచ్చు
లేము లుడిపెడులేఁజూపులేమతోడఁ
దొలఁకుదయఁ దెల్పు చిఱునవ్వుతోడఁ గల ద
దంధ్ర జలజాతుఁ డి ట్లని యాన తిచ్చె.

12

1. నీలమేఘముడాలు = నల్లమబ్బుకాంతిని (నీటిలోనిండినమబ్బు నల్లఁగా నుండును నీ రెడలిసం దెల్లఁబడును.), డీలునేయఁగ = పసలేని దానినిగాఁ జేయుటకు, చాలు..... తోడఁ - చాలు = సమర్థమైన - మెఱుఁగు = తగుటగల - చామనచాయ = క్యామలవర్ణముగల - మేనితోడఁ = దేహముగలవాడై (సంస్కృతమందు వపుః శబ్దమెట్లో ఆత్మే తెనుఁగున మేను శబ్దము అందమైన దేహమునకుం బ్రయోగింపఁబడును, - చామనచాయ అనేకలకుండునుగాని దాన మెఱుఁగుమాత్రము శ్రీహరికే; మేఘశ్యాముఁ డనుట.)

2. అరవిందముల కచ్చులు = కమలములయొక్క గర్వములను, అడఁగించు జిగి = పోఁగొట్టు నట్టి కాంతి, హెచ్చు = మిక్కుటముగా నున్నట్టియు - ఆయతంబు = దీర్ఘమును - అగు కన్ను దోయితోడఁ = నేత్రద్వయము కలవాడై - పుండరీకాక్షుఁ డనుట;

3. పులుఁగు రాయని చట్టుపల వన్నె = పక్షిరాజయొక్క (= గరుత్మంతునియొక్క) తెక్కలయొక్క (చెట్టుపలు అని రూ.) వర్ణమును, ఒరవెట్టు హొంబట్టు జిలుఁగు రెంఁటెంబు

తోడక = పరీక్షించునట్టి (అంతకన్న పాచ్చు వన్నె గలదైన) బంగారు తోడి (హాన్ను = హాన్ను = బంగారము) పట్టు అయినట్టి సన్నని (రెట్టినేత) వస్త్రముగలవాడై; - పీతాంబరుడనుట;

4. ఉదయ.....పుక్ - ఉదయ అర్కబింబంబు = పొడుపునూర్యుని యొక్క ('ఉదయః పూర్వతై స్యా దున్న తేఽపుద్గతా వపి' నానా.) - ఒఱపుక్ = సాంపును, విడంబంబు దొరలంగక = వెక్కిరింత మీఱ, ఆదు కాస్తుభముతోడక = నిందించుచున్న కాస్తుభమణి గలవాడై; ('ఉదయ' అనుట ఆరుణ్యాధము; ఆరుణ్యము కాస్తుభసామ్యాధము; కాస్తుభము పద్మ రాగ మగుటచేత ఆరుణము.

'కాస్తుభాఖ్య మధూ ద్రత్నం పద్మరాగో మహాదధేః
తస్మిక్ వారిః స్పృహం చక్రే వక్షోఽలంకరణే మణౌ'. భాగవతము.

అట్లే కవ్యంతరసంవాదము;—

'జయన్తి జగతాం మాతః స్తనకుంజుమ బిందవః

ముఖవ్లాశేషసంక్రాంత కాస్తుభశ్రీ విడమ్పినః.'

వసంత.)

తమ్మికేలు = పద్మముతోడి హస్తము, ఉండక = ఆటుండఁగా, పెఱకేలక = వేలుచేతితో, దండ = కైదండ, ఇచ్చు = ఒసంగుచున్నట్టి - లేములు ఉడిపెడు లేజూపులేమతోడక = దారిద్ర్యములను పోఁగొట్టెడు కటాక్షములు గల తోమలి (మహాలక్ష్మి యనుట) కలవాడై;

(మహాలక్ష్మి కేలఁ బద్మముం దాల్చియుండును. —

'కేలఁ దమ్మి ఘటించి పాలమున్నటిలోఁ బాడమినజవరాలిఁబోలె నొకతె.' ఎను.

'దివ్యానా మపి కృతవిస్తయాం పురస్తా । దమ్భస్తః స్ఫురదరవిస్తచారు హస్తామ్ ।

ఉద్వీక్ష్య శ్రియమివ కాఞ్చి దుత్తరస్తీ । మస్తానీ జలనిధిమననస్య శౌరిః.' మాఘ.

'నిత్యం సా పద్మహస్తా మమ వసతు గృహేనర్వమాభిల్యాయక్తా.' శ్రీనూక్తము.)

తొలఁకుదయక = పైకుబుకుచున్నకరుణను, తెల్పు చిఱునవ్వతోడక = నూచించుచున్న మందహాసుమకలవాడై, కలక = స్వప్నములో, తత్ అంధజలజాతుఁడు = ఆతెలుఁగు వల్లభ రాయఁడు (జాలజాతుఁడు = పుండరీకాతుఁడు - 'దైత్యారిః పుండరీకాక్షో గోవిందః' అను.), ఇట్లు అని = ఈపైఁ జెప్పబడు ప్రకారమున, ఆనతి ఇచ్చెక = సెలవిచ్చినాఁడు.

మేఘ శ్యాముఁడు పుండరీకాతుఁడు పీతాంబరుఁడు కాస్తుభధరుఁడు నై శ్రీహరి మహా లక్ష్మియొక్క కైదండ నూగుకొని, ఆమె కడమకేల పద్మముం దాల్చి లేము లుడుపుమాపులలో ననుం గటాక్షించుచుండఁగా, తాను దయాలిలేక నూచకమయిన లేతనవ్వనవ్వచు స్వప్న మందు ఆతెలుఁగువల్లభరాయస్వామి సాక్షాత్కరించి యీరత్నమాణ ప్రకారమున ఆనతిచ్చెను.

ఇందు సీసపాదములందు ఉపమాలంకారము; 'డీలు సేయఁగఁ జాలు,' 'కచ్చు లడఁగించు' ఇత్యాదులు తద్వాచకములు.

'ఉపమయగు రెంటు సాదృ । శృపుసిరి వాచ్యముగ - మోము శశివరె వెలుగును.' అలం. 'లేము లుడిపెడులేజూపులేమ' యనుట మహాలక్ష్మి యనుటకు రమణీయ మయిన భంగ్యంతరము గావున పర్యాయోక్తాలంకారము.

'పర్యా యోక్తము మిషచే గార్యాప్రియం నన్యభంగి గమ్యాక్రియనుక,' అలం.

‘హంబట్టు’ = ‘హంస్సు + పట్టు’ - ‘చెందోవ’ ఇత్యాదులందుబోలె ప్రాతాదికార్యము. బా. వ్యా. సం. 35, 36, ఇట్లే లేజాపు. ‘హెచ్చు నాయకంబగు కన్నుదోయి’, ‘ఇచ్చు లేము లుడిపెడులేజాపు.’—ఈసమాసములందు ‘హెచ్చు’ ‘ఇచ్చు’ అను (తద్ధారక) విశేషణములకును ‘కన్నుదోయి’, ‘లేమ’ అనియెడు తద్విశేష్యములకును ఇతరపదములచే వ్యవధానము కలిగి యున్నది; ‘ఇట్టిప్రయోగములు కవిశ్రయమువారి కృతులందు దొరకినవి కావు.’ అని ప్రా. వ్యా. సమా. 18.

ఈ పద్యముంబోలిన పద్యములు కళాపూ. ౧౨(౯౧), మను. ౬(౧౦౫), పరమయోగి. 3(౨౯౯) - ఉపోదాతమున నుద్భుతములు.

—* భగవద్వాక్యము *

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపములు జాతి పెం వెక్క

రసికు లౌ నన మదాలసచరిత్ర,

భావ ధ్వని వ్యంగ్య సేవధి గాఁగఁ జె

ప్రితివి సత్యావధూప్రీణనంబు, *

శ్రుతి పురాణోఽసంహిత లేర్చి కూర్చితి

సకలకథాసారసంగ్రహంబు,

శ్రోత్రఘృతములు విచ్చుగరచించితి సూక్తి

నైపుణి జ్ఞానచింతామణికృతి,

తే. మఱియు రసమంజరీ ముఖ్య మధురకావ్య

రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష,

సంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క

కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

13

1. ఉత్ప్రేక్షోపములు = ఉత్ప్రేక్షలంకారమును ఉపమాలంకారమును, జాతి = స్వభావోక్త్యలంకారమును, పెంపు = అతిశయమును, ఎక్కె = పొందునట్లుగా, రసికులు = రసజ్ఞులు, బోను అనె = మెచ్చునట్లుగా, మదాలసచరిత్ర = (మదాలసయొక్క కథయైన) మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివి;

ఉపమాత్ప్రేక్షల లక్షణములు పూర్వపద్యములలో చెప్పఁబడినవి. ‘స్వభావోక్తిః స్వభావస్య జాత్యాదిస్సవ్య వర్ణనమ్.’ అను లక్షణము చేత జాత్యాది స్వభావ వర్ణనయే స్వభావోక్తి గాన అది జాత్యలంకార మనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

2. భా.....గఁ - భావ = ఆభిప్రాయము - ధ్వని = వాచ్యాతికాయ యయిన వ్యంగ్య ముగల రచన - వ్యంగ్య = లాక్షణికార్థ ప్రయోజన రూప మగువ్యంగ్యార్థము - పీనికి - సేవధి = నిధి (‘నిధి రాన సేవధి’ అను.) - గాఁగఁ = అగునట్లుగా, సత్యావధూప్రీణనంబు = సత్య భావము ప్రీతికొందించుట ఇతివృత్తముగాఁగల ప్రబంధమును (‘తర్పణం ప్రీణ నావసే’ అను;

* ఈకాలమున నీకథ పలువుర నాకర్షించినట్లున్నది. ఉదా. ముక్కుతిమ్మన పారిజాతాపహరణము. ఇందే ‘దివిజ ద్రుప్రసవంబు’ ఆ. 5-74.

సత్యయనఁగా సత్యభామ; 'శబ్దా అవయవే ష్యపి వర్తంతే ఇతి న్యాయా దనుగోద మితి పదైకదే శ ప్రయోగోయం భీమాభీమనేన సత్యాసత్యభామా ఇతి.' అని రఘుమంశ చారిత్రవర్ధన వ్యాఖ్య.)

3. శ్రుతి పురాణ ఉపసంహితలు = వేదములు ('శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయః.' ఆమ.) పంచలక్షణములు (మత్స్యపురాణాదికములు - 'పురాణం పంచలక్షణమ్' ఆమ.) ఉపపురాణములును, ఏర్పి = ఏర్పరించి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు = ఆపేరి గ్రంథమును, హర్షితి = రచించితివి;

4. శ్రో.....లు - శ్రోతృ = వినువారి - ఆఘ = పాపములయొక్క - ఛటలు = గమా హములు, విచ్చుగ్ = చెల్లాచెద రగునట్లుగా, నూక్తి నైపుణిక్ = మంచిమాటల నేర్పుచేత, జ్ఞానచింతామణిక్తిక్ = జ్ఞానచింతాని యనెడు గ్రంథమును, రచించితి = చేసినాఁడవు;

మఱియుక్ = ఇవిగాక, రఘుమంజరీ ముఖ్య మధుర కావ్య రచనక్ = రఘుమంజరి లోను గాఁగల మనోహరకావ్యముల రచనచేత, గీర్వాణభాషక్ = దేవభాషయందు (సంస్కృతభాషయందునుట), మెప్పించింటి = మెప్పుపొందితివి; (అట్టిగమయనికి నీవ) ఆంధ్రభాషక్ = తెలుఁగులో (కృతించించుట), అసాధ్యంబె = అశక్యమా, (కాదనుట), ఇకక్ = ఇటుమీఁద, మాకుఁ బ్రియముగాఁగ్ = మాప్రితియే ప్రధానోద్దేశ్యముగా (అనఁగా మాకు ప్రియమయిన మాకథగా), అందుక్ = ఆంధ్రభాషయందుఁగూడ, ఒక్కక్కతిక్ = ఒకప్రబంధమును, వినిరింపుము.

సంస్కృతమందు మదాలసచరిత్ర, సత్యావధూప్రీణనము, సకలకథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణి, రఘుమంజరి, లోనుగాఁగల యద్భుతప్రబంధములను రచించిన మహాకవికి నీవ తెలుఁగొకలక్ష్యమా? కాన తెలుఁగులోఁగూడ మాప్రితికై యొక గ్రంథముం జేయుము.

'సంస్కృతమందే అట్టిప్రబంధములు రచించినవానికి ఆంధ్రభాషలో రచించుట యసాధ్యమా' అనుట యర్థాపత్త్యలంకారము.

'కై మత్స్యముచే నన్యః | ధామననము కావ్యపూర్వకార్థాపత్తిక్';

నీమోవి బంధుజీవము | నే మోదుచు నన్యజీవ మెడవుటయరుదే.' అలం.

ఉ. ఎన్నినుఁ గూర్తు నన్న, విను, మే మును దాల్చినమాల్యమిచ్చు న

ప్పిన్నది రంగమం దయిన పెండిలి నెప్పుము, మున్ను గొంటి నే

వ న్న నదండ యొక్క మగవాఁ డిడ, నేను దెలుంగురాయఁడ,

న్గన్నడరాయ, యక్కొదువఁ గప్ప ప్రియాపరిభుక్తభాక్కథన్.

14

ఎన్నినుక్ = ఏనిన్ను, కూర్తుక్ అన్నక్ = ఉద్దేశించినకథను వర్ణింతును అని యడుగుదువేని, వినుము = ఆకర్ణింపుమా; ఏక్ = నేనును, మునుదాల్చినమాల్యము ఇచ్చునప్పిన్నది = తాను ముందుగా ధరించినదండను నాకు పిన్నుట సమర్పించుచుండినయాభాలికయు (ఆముక్తమాల్యద యనుట. చూడీ కుడు తనాచ్చారు' అని అఱవము. ఆమెపేరు గోదాదేవియని ఉత్తరగ్రంథములో తెలియును.), రంగమందుక్ = శ్రీరంగమందు, అయినపెండిలి = చేసినొనిన వివాహమును, చెప్పుము = వర్ణింపుము; మున్ను = పూర్వము (కృష్ణావతారములో ననుట), ననదండ = పూల సరమును, ఒక్కనుగవాఁడు = ఒకానొకపురుషుఁడు (సుదాముఁడను మాలికుఁడనుట), ఇడక్ = ఇయ్యఁగా, వివక్ = జాగుప్పతో, కొంటిక్ = గ్రహించితిని. నేను, తెలుంగురాయఁడక్ = తెలుఁగు వల్లభరాయఁడను; కన్నడరాయ = ఓయికర్ణాటరాజా, ప్రి...థక్...ప్రియా = వల్లభ చేత - పరిభుక్త = చక్కఁగ అనుభవించబడిన (చక్కఁగ ధరింపఁబడిన యనుట) దానిని -

భాగ్ = పొందిన రంగమన్నారస్వామియొక్క - కథక్ = కథచేత, ఆగ్గోడున = ఆగోజునను, కప్పము = ఆచ్ఛాదింపుము (తొలగింపు మనుట).

‘నీ యర్చనావతారము లనేకములు, అందు వీయవతారమును గూర్చి కృతిరచింతును?’ అని యడుగుదువేమో? విను; పూర్వము నేను కృష్ణావతారమందు సుదామఁ డనుమాలాకారుఁడీయఁగా, పూదండలను మగ వానిచేతినుండి కొనవలసివచ్చెను గదా యని మనస్సులో నేవగించుచు కయి కొంటిని. ఆకొడువ యిప్పటికిని నామనంబున నున్నది. తా మున్ను దాల్చినమాల్యమును నాకర్పించిన చూడికుడు త్రదేవియు నేనును అయిన వివాహమును చెప్పము. ప్రియాపరిభుక్తమాల్యముం దాల్చి నే నానందించిన యాకథచే పైఁజెప్పిన యాకొడువం దొలగింపుము. ఎంతటివానికొడువను అంతటివాఁడే తీర్చి సమర్థుఁడు. అట్లే నేను తెనుంగు రాయఁడను, నీవు నాయంతటి వాఁడవు కన్నడరాయఁడవు. ‘ఆవివాహముతో ఆకొడువ తీసిపోలేదా? ఇంకనున్నదా?’ అందువేమో, వివాహముచేత సయితము తీసినియాకొడువ నీచేయు తత్కథా వర్ణనముచేత తీఱును. నీకవనసౌభాగ్యము అట్టిది, కావున నిన్ను ఆ కృతి నడుగుచున్నాను.

‘గోదాదేవి’ యనక ‘మునుదాల్చినమాల్యముచున్నప్పిన్నది’ అని రమ్యతరభగ్యంతర స్వీకారముచే పర్యాయోక్తాలంకారము. ఈభంగిచేత ఆమెను దెలుపుచు భగవంతుఁడును ‘ఎవ్వఁడును భార్యను పేర్కొనరా’ దను లోకశాస్త్ర మర్యాదను గౌరవించినాఁడు.—

“అత్త నామ గురోర్నామ నామాతికృపణస్య చ

శ్రేయఃకామో న గృహీయా జ్ఞేస్తా పత్య కళత్రయోః”

‘మాల్యము’ = బొదలం దాల్చు పూదండ (‘మాల్యం మాలా స్రజౌ మార్ఘి’ అను. ఇట రామాశ్రమీయులులో ‘బొదల’ నని నిశ్చయము లేదను నర్థముగా ‘మార్ఘి’కిరసి, ఇద మతస్తమ్’ అని వివరింపఁబడియున్నను, ప్రయోగములును తరునుసారులుగానే యున్నను, అముక్తమాల్యద ౫ ఆ. ౧౮ ప.

నీ. ‘.....కట్టెడు కమ్మ చెంగల్వవిరుల

తోమాలె లలకలు దువ్వి కంతునకునా । ర్ద్రనిబద్ధభేటకంబనఁగ నీల

తే. వృషకివద్రేఖ నెడమ కొక్కింత యొలుగ । నిడినధమ్మిల్ల వలయంబునడుగునందు

గొంతసే పరిఁ గీలించి కూపవారి । నీడ నీక్షించి కమ్మట గూడనుచు.’

‘పితృబద్ధలతాంతము లర్థిఁగొప్పనం । బూని యొకింతసే పునిచి పుచ్చి.’

ఇత్యాదికథాంశముచేత మూర్ధధార్యమే యిట చెప్పఁబడిన దని యెన్నునగును.) ‘తెనుంగు రాయఁడొక కన్నడరాయ’ అని తుల్యసంజ్ఞా ప్రయోగము తుల్యప్రభావ ధ్వనసార్థము. - ‘రాయ’ శబ్దము ఆచ్చికము మగాదిగణీయము; మగాదులకు డుజ్జగును గాని ఉత్సంబు లేదు, కావున ‘రాయఁడు’ అని రూపము గాని ‘రాయుఁడు’ అనిరారు.

‘.....కృష్ణరా । యనికొక వారణరాజవక్త్రుడు కృపాయతైక చిత్రాబుఁడై.’ పారి.

‘.....శ్రీకృష్ణరా

యతః తోహామృగశాభిసంకుమదసాంద్రాలేపపంకంబునక.’ మను.

ఇది బల్లిదాది గణీయముకానందున, సంస్కృతతుల్యంబు గాదు, కావున (బా. వ్యా. నూత్రమర్యాదచే సంబుద్ధిదుజ్జనవలోపంబురారు; ‘మగఁడా’ అని సంబుద్ధిగాని ‘మగా’ అని

గాదు; అట్లే ఇటఁ 'రాయఁడా' యనవలయునుగాని 'రాయా' అనరాదు; ఆయినను పెద్ద నాదుల ప్రయోగములయందు దీనిసంబుది డుజ్జునకు లోపము గనఁబడుచున్నది—

'శ్రీకృష్ణరాయ గుణర । త్నాకల్పా' మను. ౪. ఆ. ౧ ప. 'శ్రీతిరుమలరాయ జయ । శ్రీ తరుణీరమణ' వసు. ౨ ఆ. ౧ ప. 'ధీరాద్భుత సాంపరాయ తిరుమలరాయా' వసు. ౪ ఆ. ౧ ప. ఇత్యాది ప్రయోగము లనేకములు గలవు.

'రాయగ్రామణి కృష్ణరాయ భవదుగ్రహారఖడ్గాహితే.' అప్ప. 'కృష్ణరాయ యభ్యుదయ మొంది.' 'భవదసీ ననిఁచెగి కృష్ణరాయ.' 'శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.' 'అభిరథిఁ గృష్ణరాయ.' అని యీ గ్రంథమందే కలవు. ఇట్టి మఱికొన్ని యాచ్చికశబ్దంబులకును ఇట్టిసంబుధి ప్రయోగములు అందఁ దగవడుచున్నది.—

'మారారి పదాబ్జభృంగ మామిడి సింగా.' శృం. ౧౭.

'అలఘురణితాహ సరస యాబళనరసా.' వరస.

'లోకములో నేకవి కగు । నీకవనపుతీవి? యబ్బునే మాపనటద'

భేకములకు నాకధునీ । శీకరములచెమ్మ నందిసింగయతిమ్మా.'

ఆ. తెలుఁ గ దేల యన్న ? దేశంబు దెలుఁ, గేను

దెలుఁగు వల్లభుండఁ, దెలుఁగొ కండ.

యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుంగవే బాసాడి,

దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స.

15

తెలుఁగు అది ఏల అన్నఁ = తెలుఁగులో కృతినేయు మనుటయేలయనిశంకయేని. దేశంబు తెలుఁగు = ఇది తెలుఁగుదేశము, ఏను తెలుఁగు వల్లభుండఁ = నేను తెలుఁగువల్లభరాయ నామము కలవాడను, తెలుఁగొ = తెలుఁగు భాషయన్ననో, కండ = పులకండము, ఎల్లనృపులుకొలువక, బాస ఆడి = సంభాషించి, దేశభాషలందుఁ, తెలుఁగు = తెలుఁగు, లెస్స = ఉత్కృష్టము, ఎఱుంగవే = ఎఱుంగుదువుగదా.

'దేశంబు తెలుఁగు' - త్రిలింగ మని శ్రీశైల కాశేశ్వర దాక్షారామ లింగములు వెలసి యున్న దేశమునకు (ఆంధ్రదేశమునకు) పేరు.

'శ్రీక్షితిధర కాశేశ్వర । దాక్షారామంబు లనఁగ దనరారెడునీ

త్రిక్షేత్రంబుల లింగము । లీక్షితిని ద్రిలింగసంజ్ఞ నెన్నిక కమ్మక.' అప్ప, ఆదేశముపేరే తెలుఁగని అచటిభాషకును వచ్చినది.

కన్నడరాయఁడవైన నిన్ను కన్నడములో చెప్పమనక మఱియేభాషలోఁగాని చెప్పమనక తెలుఁగుననే చెప్పమనియెద నేల యనఁగా అందులకు ఈవక్ష్యమాణకారణము లున్నవి. ఒకకారణము - ఇది తెలుఁగుదేశము, రెండవకారణము - నేను తెలుఁదేశము నభిమానించిన వల్లభరాయఁడను, మూడవకారణము ఆరెంటికంటెను గొప్పది. అది ఏమన, తెలుఁగుభాషయనఁగా పులకండముగదా; నానాభాషలాడు రాజులు నిన్నుఁ గొలుచునప్పుడు వారిలో నాయాభాషలాడి దేశభాష లన్నిటిలోను తెలుఁగుయొక్క యాయత్కర్తను నీవు కనిపెట్టియుండలేదా.

'కండ' - 'ఖండ' శబ్దభవ మనియు పులకండ మర్థమనియు బ. సీ. వైకృతదీపిక.

'సీ. చింపి వల్కములేమి చేసెడి వనఁ గావు । నెఱపైనకండ మందెగులుగాని.'

[వై. 8. ఆ. శబ్దరత్నాకరధృతము.

‘ఖడ్గోఽర్ విత్తవే । మణి దోషేచ.’ హేమ.
 ‘ఖడ్గోఽస్త్రీ శకలే చేతువికార మణిదోషయోః.’ మేది.
 ‘ఖడ్గ మస్త్రీ మణేర్దోషే శకలేతువికారయోః.’ నానా.
 ‘మత్స్యణ్డికా ఖడ్గానీతాః క్రమేణగుణవత్తమాః.
 యథాయథా హినైర్యల్యం మధురత్వం తథా తథా.’ వైశేషిక.
 ‘వృష్యాః త్తతక్షీణ హితా రక్త పితౄనిలాపహః
 మత్స్యణ్డికాఖడ్గానీతాః క్రమేణగుణవత్తమాః.’ వాగ్భట.

వ్యా. - మత్స్యణ్డికాదయస్త్రయో వృష్యాః తథా త్తతక్షీణహితాః రక్తపితౄనిలాపహశ్చ; తథా క్రమేణగుణవత్తమాః, యథాయథాదాపి మత్స్యణ్డికా గుణకల్పినిర్మలతరత్వాత్, తతోఽపి ఖడ్గో గుణవత్తరః, ఖడ్గాదాపి శర్కరా గుణవత్తమా నిర్మలతమత్వాత్.

‘అడి’ - తెనుగును రాజులతో అడి నేర్ప నేగాని చనివి నేర్పినవాడు గాడు - ‘వృషులు’ అనుటచే తెనుగు అతని ఇంటిభాష గాదు.

క. అంకితమో యన నీ కల, | వేంకటపతి యిష్ట మైన వే ల్పుగుటఁ దదీ
 యాంకితమునేయు మొక్కొక | సంకేతముగా కతఁడ రస స్నేఁ గానే. 16

అంకితమో = అంకితము ఎవరికి చేయనగును, అనన్ = అనిన, నీకున్.....వేల్పు = దేవత, అగుటన్ = అయినందున, తదీయ అంకితము = అతని సంబంధియగు సంకీర్తమును, చేయుము, ఒక్కొక సంకేతముగాక = ‘వేంకటపతి’ ‘వల్లభరాయఁడు’ అని వేలువేలు సంజ్ఞలే గాని, రసన్ = భూమియందు (‘రసా విశ్వస్ఫురా స్థిరా’ అను.) నేన్, అతఁడన్ = ఆవేంకటపతిని, కానే = కానా (అగుదును అనుట).

తే. పొత్త మిటు నేయ నీ కుత్త రోత్తరాభి
 వృద్ధి యని పోవ మేల్కొని వెఱుగుతోడి
 భక్తిఁ ద ద్ద్రహగోపుర ప్రణతిఁ జేసి
 వేగుటయుఁ గల్యకరణీయ విధులు దీర్చి.

17

ఇటు = పైఁజెప్పినప్రకారమున, పొత్తము=కృతిని, చేయన్=చేసినంతట, నీకున్, ఉత్తర ఉత్తర అభివృద్ధి = అభ్యుదయము వెంబడి దానికన్న నభ్యుదయము, (కలుగును అని శేషము.) అని = అనిపల్కి, పోవన్ = ఆదేవుఁడు అంతరాసము కాఁగా, (నేను), మేల్కొని, వెఱుగు తోడి = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్న - భక్తిన్ = తత్పరత్వముచేత, తత్కృహగోపుర ప్రణతి = ఆస్వామియాలయముయొక్క ద్వారమునకు (‘ద్వారమాత్రేతు గోపురమ్.’ అను.) నమస్కారము, చేసి, వేగుటయున్ = తెల్ల వాతినంతట, కల్యకరణీయ విధులు = వేటవయందు (‘ప్రత్యూషోఽహర్తృఖం కల్యమ్’ అను.) కావించవలసినసంధ్యానందనాద్యస్థానములను (‘విధిర్విధానేఽపైఁజేచ’ అను.), తీర్చి = కావించికొని.

ప. నిం డోలగం బుండి దండనాథ సామంత సందోహంబులం బిలిపించి
 బెందలకడన మందిరంబుల కనిపి వివిధ వేదాగమవిదులగు విద్యజ్ఞనంబుల గాని

పించికొని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారును సవిస్మయస్వాతులై 'దేవా, దేవదేవుండు విజయంబు చేసిన యాస్వప్నం బనేక శోభనపరంపరలం దెలుపుచున్నయది. ఎట్లనిన, ప్రథమ మ పృథ్వీక్షణస్వప్న సాక్షాత్కారం బితోధికభక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికాగాధసారస్వ తోద్బోధంబును, నతని దేవీసమాగమం బితోధికాఖండభాండాగారసమృద్ధియు, నతని యాసతిచేతి విశదశతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయసితఛత్రతయు, నతం డశేషనృపనేపం దత్తద్భాష లెటుంగవె యనుట యితోధిక సమస్తసామంత సమాజ సమాక్షర్షణంబును, ప్రయోగభోగ పరిశిష్ట భోగం బింపనుట యితోధిక బహుప్రేయసీప్రాప్తియు, కృతిచెప్ప సుత్తరోత్తరాభివృద్ధియగుననుట యితోధికావత్య పరమాయురవార్తయు, నగు. నఖిర్వమహిమాతిధూర్వహుండగు తుర్వసువంశంబునం బుట్టినట్టి నీక్లిష్టి శోభనపరంపర లేమద్భుతంబు, లవధరింపుము.

18

నిండు ఓలగంబు ఉండి=నిండుసభతీరి ('ఓలగంబు' - ఓలగంబుగా అని యర్థముగా క్రియా విశేషణముగా గ్రహింపవలయును), దం.....లన్ - దండనాథ = సేనాపతులయొక్కయు - సామంత=అతిగాఁపు దొరలయొక్కయు - సందోహంబులన్=బృందములను, పెండలకడన్=ప్రాతః కాలమందే, మందిరంబులనన్ = ఇంద్రుడు (బహుళ), అనిపి = పంపి; వివి.....లు - వివిధ = పలుక గల - వేద = శ్రుతులును ('శ్రుతిఃస్త్రీ వేద అమ్నాయః' అను). - ఆగమ = శాస్త్రమౌత్తము లును ('లేక దేవభాషావిధాన తత్సంబంధి విషయములను తెలుపునట్టి పాంచరాత్రాది గ్రంథములను-

'సర్వవేదః క్రియామూలం ఋషిభి ర్బ్రహ్మ ధోదితః

కాలో దేశః క్రియా కర్తా కారణం కార్య మాగమః

సిద్ధం సిద్ధైః ప్రమాణై స్తు హితం వాత్ర పరత్ర వా

ఆగమః శాస్త్ర మాప్తానా మాప్తా స్తత్త్వార్థ వేదినః

శృణ్వతాం జాయతే భక్తిః తతోగురు ముపాసతే,

స చ విద్యాగమాన్ వక్తి విద్యాయన్ స్వాశ్రితో నృపః.')

విరులు = ఎఱింగినవారు - అగు విద్యజ్ఞనంబులన్ = పండితులను, కానిపించికొని = తనదర్శనము చేయించుకొని,.....స.....లు - సవిస్మయ = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్న ('విస్మయోద్భుత మాశ్చర్యమ్' అను.) - స్వాంతులు=మనస్సుగల వారు ('స్వాంతం హృద్ధానసం మనః' అను.), వి, (ఆశ్చర్యపడి యనుట),.....దేవా = ఓరాజా ('రాజా భట్టారకో దేవః' అను. ఈసంబుది మొదలుకొని రర-వ పద్యములో 'కృష్ణరామేంద్ర కృతి వినిర్నింపుము' అనువఱకును విద్వాంసుల వాక్యము.), దేవ దేవుండు = నారాయణుండు, విజయంబు చేసిన = వచ్చిన.....శోభన = కల్యాణం,.....అప్ప...బు. - అప్పద్వీక్షణు = ఆపుండరీకాక్షునియొక్క - స్వప్న = కలలోని - సాక్షాత్కారంబు = అగపడుట (ఆపుండరీకాక్షుండు కలలో అగపడుట యనుట), ఇతఃఅధిక భక్తియన్ = ఇప్పటి తత్పరత్వమున కన్న ఎక్కుడగు తత్పరత్వమును,

“దృశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వప్నే సర్వభూతాః

తస్మిన్నేవ దృఢా భక్తి ర్జాయతే తస్య సంతతమ్.”

అతండు = ఆదేవదేవుండు, ప్రబంధ నిబంధనంబున్ = కావ్య రచనను, కావింపుము = చేయుము, అనుట = అని యానతిచ్చుట, ఇతో.....ను - ఇతః = ఇప్పటి (విద్య) కంటె - అధిక = ఎక్కుడు - ఆగాధ = లోతయిన ('ఆగాధ మతలస్పర్శే' అను.), సారస్వత = విద్యయొక్క - ఉద్బోధనంబును = ప్రాప్తియు, అత...బు - అతని = ఆ నారాయణునియొక్క - దేవీ = దేవియగు మహాలక్ష్మియొక్క - సమాగమంబు = రాక, ఇతో.....యన్ - ఇతః = ఇప్పుడున్నదాని కంటె - అధిక = ఎక్కుడగు - అఖండ = తెంపులేని - భాండ ఆగార = బొక్కసపుటిండ్ల యొక్క - సమృద్ధియన్ = నింపును, అత.....బు - అతని (యొక్క) - ఆసతిచేతి = ఆభార్యచేత నున్న - విశద = తెల్లని ('శుక్ల శుభ్ర, శుచి శ్వేత విశద శ్వేతపాణ్డూరాః' అను.) - శతచ్ఛదంబు = నూలు చేలలతామర ('సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కశేషయమ్' అను.), ఇతో...యన్ - ఇతోధిక - అద్వితీయ = రెండవదికాని (మఱివ్విరికిని లేని) - నిత = తెల్లని - ఛత్రతయన్ = గొడుగు కలిగియుండుటయును (ఏకచ్ఛత్రాధి పత్యమనుట. ఇంక ననేక దేశముల నేలుట యని భా.), అతండు, అశేష నృప సేవన్ = సకలరాజుల కొలువుచేత (ఎల్లరాజులును నేవించు చుండుటచేత ననుట), తత్ తత్ భాషలు = ఆయా దేశభాషలను, ఎఱుంగ వే = తెలిసికొన్న వాడవు కదా, అనుట = అనిపలుకుట, ఇతో.....బును - ఇతోధిక - సమస్త సామంత = ఎల్ల యిరుగు పొరుగు రాజులయొక్క - సమాజ = సమాహముయొక్క ('పశూనాం సమజోఽస్యేషాం సమాజః' అను.) - సమాకర్ణంబును = రప్పించుకొనుటయు (వశపఱుచుకొనుటయు ననుట), ప్రియా.....ము - ప్రియా = కాంతయొక్క (చూడికుడుత దేవియొక్క) - ఉపభోగ = ఆనుభవమునుండి - పరిశిష్ట = మిగిలినదానియొక్క (ముందు ఆమెచే ఆనుభవింపబడినదై పిమ్మట ఈబడినదాని - అనఁగా అట్టిమాల్యముయొక్క యనుట) - భోగంబు = ఆనుభవము (ప్రియ ముందుగా ధరించినమాల్యమును తాను పిమ్మట ధరించుట), ఇంపు = ఇష్టము, అనుట = అని వచించుట, ఇతో...యన్ - ఇతోధిక - ఇప్పటివారికన్న ఎక్కువయగు - బహు = పలువురు - ప్రేయసీ = ప్రియతమలయొక్క - ప్రాప్తియన్ = లాభమును, కృతి = కావ్యమును, చెప్పన్ = రచించినచో, నీకున్, ఉత్తర ఉత్తర అభివృద్ధి = ఒకనాటికంటె ఒకనాటికి అభ్యుదయము, అగున్ అనుట = కలుగు నని చెప్పట. ఇతః అధిక అపత్య పరమ ఆయుః అవాప్తియన్ = ఇప్పటికంటె ఎక్కువయగు సంతానముతోడి పూర్ణాయువు యొక్కప్రాప్తియును, అగున్ = అయియున్నది. ['అగున్' అనునీక్రియ 'భక్తి' 'ఉద్బోధనంబు' ఇత్యాదిపదములతో పైలఘు వాక్యములందెల్ల నన్వయించును; సాక్షాత్కారమే ఇతోధికభక్తి యగు ననుటచే, అనఁగా నూచ్య నూచకములకు అభేదము చెప్పటచే, సాక్షాత్కారము తప్పకుండ ఇతోధికభక్తిని నూచించు చున్నదని భా. ఇట్లే యీకడను వాక్యములందును అన్వయించుకొనవలయును.] అఖ.....డు - అఖర్వు = పెల్లయిన - మహిమ = ప్రభావమునకు - అతిపూర్వహండు = మిక్కిలి ధురంధరుఁడు (అత్యంతప్రభావకాలియనుట. 'ఖర్వోన్వర్వశ్చవామనః' అను. ఖర్వమనఁగా కుఱుచది - దానికి విరుద్ధమయినది అఖర్వుము - అనఁగా ఉన్నతమయినది - అనఁగా మిక్కిలి గొప్పది యనుట. విరోధము కూడ నఱుగ కర్తము:—

‘తతాన్తృత్య మభావ శ్చ తద్విరోధ స్త దల్పతా ।

తదన్యత్వం నిషేధ శ్చ సజ్ఞాః షట్పరితాః.’)

అగు - తుర్వసు వంశంబునకొ = తుర్వసుడను రాజులములో (తుర్వసుడు యయాతికొడుకు - యదువునకు తమ్ముడు. ఈశబ్దమును దకారాదిగా వ్యవహరించుట పార(బాటు), ...

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భ వీచిమతల్లి

గడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి,

యనలాక్షు ఘనజటా వనవాటి కెవ్వఁడు

వన్నె వెట్టుననార్తవంపుబువ్వు,

సకలదైవత బుభుక్షౌపూర్తి కెవ్వఁడు

పుట్టు కామని లేని మెట్టవంట,

కటికి చీకటితొండి కరముల గిలిగింత

నెవ్వఁడు తొగకన్నె నవ్వజేయు,

తే. నతఁడు వొగడొందు మధుకైటభారిమఱిది,

కళల నెలవగువాడు చుక్కలకు తేఁడు,

మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ,

వేవెలుంగులదొరబోడు రేవెలుంగు.

19

1. కల...లి - కలశపాథోరాశి = పాలకడలియొక్క - గర్భ = కడుపులోని - వీచిమ తల్లి = శ్రేష్ఠమయినకరుడు (‘మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్ణ మద్భుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్య మూని,’ ‘భజ్రస్రజ్జ ఉర్తిః స్యాత్ స్త్రీయాం వీచిః’ అను. ‘గర్భవీచి’ యనుటచే అంతఃపుర కాంతారత్నమని భవించుచున్నది.), ఎవ్వనికొ = ఏచంద్రుని, కడుపు - ఆరకొ = తనియు నట్లుగా, కన్నతల్లియొ (పాలసంద్రమునం బుట్టిన భాగ్యవంతుఁ డనుట); [‘పాథః’ = నీరు - ‘ఉదకం పాథః’ త్రచ్చుటకు తీరసాగరము కలశముగానుండెను గావున కలశాబ్ది యిత్యాది పదములు తీరసాగరమును చెప్ప నని కొందఱుమతము;

‘కడఁగి యమృతజలధిఁ గలశంబు గావించి

త్రచ్చునవసరమునఁ దలఁపు లమర.’

శ్రీ భాగ. 8 (192)

‘కలసము’ శసాభేదముచే అదియే కలశము, పాలసంద్రపు టమృతమును పోసియుంచుటకై విశ్వ కర్తచే నిర్మింపఁబడిన ఘటము - దానికి సంబంధించినదిగాన కలశోదధి యనం బాలకడలియని మఱియొక మతము.

‘సాగ రేమథ్యమానేతు పీయూషార్థం సురాసురైః

పీయూష ధారణార్థాయ నిర్మితా విశ్వకర్తజా

కలాః కలా స్తు దేవానా మసితా స్తాః పృథక్పృథక్

యతః కృతా స్తు కలపా ర్తత స్తే పరికీర్తితాః.’

(కాలికాపు.)

‘కలసస్తు త్రిషు ద్వయోః । ఘటః’

అను.

‘తాలవ్యా అపి దన్త్యాశ్చ శమ్భు నూకర పాంశవః

కలశః శమ్భులం చైవ జిహ్వాయాం రశనా తథా.’

రామాశ్రమిభృతము.)

ఈపాదమున పరిణామాలంకారము, కనుటయనుక్రియకొఱకు వీచిమితల్లి విషయ తల్లిరూపమున పరిణతిని గోరుచున్నది.

2. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, అన.....కిఁ - అనల = నిప్పు - అక్షు = కంటఁ గలవాఁడయిన ముక్కంటియొక్క - ఘన = దట్టమయిన (‘ఘనం నిరన్తరం సాన్ద్రమ్’ అను.) - జటా = జడ లనెడి (‘మూలే లగ్న కచే జటా’ అను.) - వనవాటికిఁ = అడవివరుసకు, వన్నె = శోభను - పెట్టు...వ్వు - పెట్టు = కలిగించునట్టి - ఆ నార్తవంపు = ఋతుసంబంధి కానట్టి (తరులతాదులం దుద్భవించు పుష్పములకు ఋతునియము కలదు, అట్టినియమును లేకుండ ఎల్ల ఋతువులయందును ఉండునట్టియనుట) - పువ్వు = పుష్పమో; (శివుఁడు చంద్రుని బొదలం దాల్చు ననుట.) రూపకము.

3. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, సకల.....కిఁ - సకల = ఎల్ల - దైవత = దేవతల యొక్క (‘బృహద్రాకా దైవతాని’ అను.) - బుభుక్షు = ఆఁకటియొక్క - పూర్తికిఁ = తీఱుటకు, పుట్టుక = మొలచుటయు, ఆమని = నుఱిపిడియు - లేని (చల్లక నుఱవక సిద్ధముగానున్న యనుట) - మెట్టపంట = మెరకపంటగానున్నదో (మెట్టపంట యనుటచే వజ్రపుచే చెడని దనుట. బ్రహ్మ చంద్రుని దేవతలకు ఆహారము సృజించినాఁడు.)

‘భక్ష్యార్థం సర్వ దేవానాం సోమః సృష్టః స్వయంభువా,

తత్ర సమమృతం చాపి సంధూతం నూర్యతేజసా;

త్రియంశు త్రిశతం చైవ త్రయస్త్రింశ తత్రైవచ

త్రయ శ్చ త్రిసహస్రా శ్చ దేవా స్సమం పిబన్తివై.’

దేవీపు.)

పరిణామాలంకారము.

4. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, కటికి...తఁ - కటికి = గాఢమయిన - చీకటి = అంధకారము - తిండి = ఆహారముగాఁగల (అనఁగా గాఢాంధకారము నడంచునట్టి) - కరముల = కిరణములయొక్క (చేతులయొక్కయనియు - ‘బలిహస్తాంశవః కరాః’ అను.) - గిరిగింతఁ = స్పృశించుటచేత (చక్కఁగింతిచేత), తొగకన్నెఁ = కలువమొగ్గను (కలువయనెడు కన్యను), నన్వజేయఁ = వికసింపించునో (నవ్వించునో - చంద్రకిరణములు సోకినఁ గలువమొగ్గ విరియునని భా.) [తొగ యనఁగా కలువతీగె యని గ్రహించు పక్షమున దానిని నవ్వించుట యనఁగా దాని మొగ్గలను వికసిల్లం జేయుట. ‘నవ్వు తెలుపని కవిసమయము గాన నవ్వించుట యనుమాట తెల్లగలువ వికాసమునకు మాత్రమైనం జెల్లును గాని, నల్లగలువలకును ఎఱ్ఱగలువలకును ఎట్లు చెల్లును?’ అనగా.

‘సామాన్య గ్రహణే వారిముచాం కృష్ణత్వ మేవహి

రక్తత్వ మేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్ల్య మేవచ.’

కా. క. ల.

[అనుటచే సామాన్యగ్రహణమందు పుష్పముల శౌక్యేతిరవర్ణములు ఆవివక్షితము లని తలంప వలయును;] రూపకాలంకారము.

మధు.....ది - మధుకైటభ = మధువు కైటభుఁడు అనుననురులకు - ఆరి = శత్రువైన నారాయణునికి - మఱిది = భార్యయగు మహాలక్ష్మికి తోడఁబుట్టిన వాఁడు. జననక్రమముచేత అన్న:—

‘చిన్ని వెన్నెలకందు వెన్న దన్ని సుధాబ్ధిఁ బాడమినచెలువ లోఁబుట్టు మాకు.’ మను.

‘తతః శతసహస్రాంశు ర్నభ్యమానా త్తు సాగరాత్’

ప్రసన్నాత్స సముత్పన్నః సోమః శీతాంశు రుజ్జ్వలః

శ్రీ రనన్తర ముత్పన్నా ఘృతా త్పాణ్డరవాసిని.’ - భార. 1).

క.....డు - కళలకు

(‘కళా స్యాన్తూల రైవృద్ధౌ శిల్పదా వంశమాత్రకే

పోడకాంతే చ చంద్రస్య కలనా తాలమానయోః.’ మేది)-

సెలవు = ఉనికిపట్టు - ఆగువాడు (చంద్రునికి పదునాఱుకళ లనియు ఆవి తిథిక్రమమున క్లుప్తపక్షమున ఒకటొకటి ఎక్కుచు కృష్ణపక్షమున ఒకటొకటి తగ్గుచు నుండు ననియు, ఒకకళ యొప్పుడును శివశరమున నుండు ననియు ప్రసిద్ధి. ఇతిహాసాగమకావ్యాలంకారాదులకు నణువది నాలుగు కళలకును ఉనికి అనఁగా మహావిద్వాంసుఁడనియు.), చుక్కలకు = నక్షత్రములకు - తేఁడు = ఏలిక, మిసి.....మ - మిసిమి = కాంతికి - పర = అవతలి - సీమ = హద్దు, (ఇతని కన్న మెచ్చుకాంతి ఎవరికిని లే దనుట - ‘సీమ సీమే స్త్రియాంశ్చేత్రే హల మర్యాదయో రపి’ నానా.), వల...మ - వలరాజు = మన్తధునియొక్క (తల్లియగు మహాలక్ష్మికి లోఁబుట్టువు గావున) మేనమామ, - వేవెలుంగుల దొర జోడు = వేయికిరణములు గలవాఁ డగుప్రభువునకు (అనఁగా సూర్యునికి) ఉద్ది, అతఁడు లే వెలుంగు = ఆచంద్రుఁడు (‘జాబిలి లేవెల్లు చందమామ’ ఆం. సం.). పొగుడు = స్తుతిని, ఒందుక = పొందును (మిక్కిలి యుత్కృష్టఁ డనుట.)

ఈ పద్యమందు చంద్రునికి (లేవెలుంగునకు) చెప్పిన విశేషణములచేత క్రమముగా మహా కవీనత్వము సౌభాగ్యము ఔదార్యము రసికత్వము గొప్పబంధువులకలిమి వైద్యుత్వము విశ్వర్యము దేహకాంతి సౌందర్యము గొప్పతనము సత్స్వభావమును నూచితములు.

తే. ఆసుధాధాము విభవ మహాంబురాశి

కుబ్బు మీఱంగ నందనుఁ డుదయ మయ్యె

వేద వేదాంగశాస్త్రార్థ విశదవాస

నాత్తధిషణాధురంధరుం డైనబుధుఁడు.

20

ఆసు.....కిక - ఆ = పూర్వోక్తఁడైన - సుధాధాము = చంద్రునియొక్క (‘విధుః సుధాంశుః శుభ్రాంశుః’ అను.) - విభవ = విశ్వర్య మనెడు - మహాంబురాశికిక = గొప్పసమాద్ర మునకు, ఉబ్బు = పొంగు - మీఱంగక = అతిశయించునట్లుగా, నందనుఁడు = కుమారుఁడు, వేద.....డు - వేద = (బుగ్యజ్ఞాసామాధర్వము లను నాలుగు) శ్రుతులయు (‘శ్రుతి స్త్రీ వేద ఆమ్నాయః’ అను.) - వేద అంగ = (శిక్షా వ్యాకరణ చ్ఛందో నిరుక్త జ్యోతిష కల్పము లనెడి యాఱు) వేదాంగములయు - శాస్త్ర = తర్క వ్యాకరణ ధర్మ మీమాంసా జ్యోతిషము లను నాఱు) నియమన గ్రంథములయొక్కయు - అర్థ = అభిధేయములయొక్క (‘అర్థోభిధేయ రై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తిః’ అను.) - విశద = స్వచ్ఛమయిన (‘విశదః పాణ్డరే వ్యక్తే’ హేమ.) - వాసనా = సంస్కారముచేత - ఆత్త = పొందఁబడిన - ధిషణా = బుద్ధియొక్క (‘బుద్ధి ర్యనీషా ధిషణా’ అను.) - ధురంధరుండు = భారవాహి, ఐన - బుధుఁడు = బుధుఁ డను వాఁడు (బుధగ్రహము), ఉదయమయ్యెక = జనించెను.

చంద్రునినుతుడు బుధుడు, ఆతడు సకలవేదవేదాంగకాస్త్రములయందు మహాప్రవీణుడు. కావుననే బుధధ్యాన శ్లోకమందు 'జ్ఞః' అని తద్విశేషణము :—

'ఉదజ్ఞుభో మాగధజో హరిస్థ శ్చాత్రేయగోత్ర శ్శరమణులః
స ఖడ్గచర్మోరు గ దాధరో జ్ఞ స్త్వీకాన భాగే వరద స్సుపీతః
పీతామ్బురః పీతవపుః కిరీటీ చతుర్భుజో దణ్డధర శ్చ సౌమ్యః
చర్మాసిద్ధ తోన్మసుతః సుమేరుః సింహాధిరూఢో వరదో బుధ శ్చ.'
'విభవమహాంబురాశి' - రూపకము.

క. వానికే బుధూవుడు ప్ర | జ్ఞానిధి జనియించె సింహసవ్యశుడు తద్బా
జానికి నాయువు తనయు | డాన్యపతికి తనయుడై యయాతి జనించె. 21

వానికి = ఆబుధునికి, ప్రజ్ఞానిధి = త్రైకాల్పజ్ఞానముకలవాడును

['స్మృతిర్వ్యతితవిషయా, మతిరా గామిగోచరా,

బుద్ధిసాత్కారికీ జ్ఞేయా, ప్రజ్ఞాత్రైకాల్పగోచరా,

ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషకాలినిం ప్రతిభాం విదుః.']

సింహసవ్యశుడు = (విక్రమమందు) సింహములో తుల్యుడును, అగు - పురూరవుడు = పురూరవోమహారాజు, జనియించె = పుట్టెను; తత్ భూజానికి = ఆరాజునకు (భూమి జాయగాఁ గలవాడు భూజాని. బ. స.), ఆయువు=ఆయు వసురాజు, తనయుండు=కొడుకై,..... ఆన్యపతికి = ఆయామురాజునకు, తనయుడై = కొడుకుగా, యయాతి = యయాతి యను రాజు, జనించె = పుట్టెను.

క. అతనికి యదు తుర్వసులను | సుతు లుద్భవమంది రహితసూదనులు కళా
న్విత్తమతులు వారిలో వి | శ్రుతకీర్తి వహించె దుర్వసుడు గుణనిధియై.

అతనికి = ఆయయానికి, అహిత సూదనులు = శత్రువులను వ్రుదించువారు, కళాన్విత మతులు = కల్పానులతో కూడుకొన్న తెలివి గలవారును, (అయిన) - యదు తుర్వసులు = యదువు తుర్వసువు అను - సుతులు = కొడుకులు, ఉద్భవము అందిరి = పుట్టుకను పొందిరి (పుట్టి రనుట), వారిలో = ఆయిద్దఱలో, తుర్వసుడు, గుణనిధి వి = గుణములకు నిక్షేపమై, విశ్రుత కీర్తి = ప్రసిద్ధమైన కీర్తిని, వహించెను.

'అతనికి...సుతు లుద్భవమందిరి' - ఇట 'అపాయాది' నూత్రిముచే 'అతనివలన' అని వలన వర్గకంబు వచ్చును, తట్టికంబట్టి కి (కు) పష్టియు వచ్చును. బా. వ్యా. కా. 9.

ఇట తుర్వసువు అని తకారాదియు ఉకారాంతమును అగుఁ గాని, దకారాదియు ఆకారాంతమును గాదు; సంస్కృత భాగవతములో

'యదుం చ తుర్వసుం చైవ దేవయానీ వ్యజాయత.' ix - 18 (82)

'ప్రతీచ్యాం తుర్వసుం చక్రే.' ix - 19 (22)

తే. వానివంశంబు తుభువాన్వవాయ మయ్యె,

నందుఁ బెక్కండ్రు నృపు లుదయంబు నొంది

నిఖిల భువన ప్రపూర్ణ నిర్మిదక్షిర్తి

నధికు లైరి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి.

23

వాని వంశంబు = ఆ తుర్వసువలము, తుశువ అన్వయము = తుశువ [అను పేరుగలగాజు] సంతతి ('వంశోన్వయాయః సన్తానః' అను.) ఆయ్యెను; అందుఁ = ఆతుశువ వలమందు, పెక్కండు నృపులు = పలువురు రాజులు, ఉదయంబుఁ బంది = జనించి, నిఖిల..... ర్తిఁ నిఖిల = ఎల్ల - భువన = లోకములందు - ప్రపూర్ణ = నిండిన - నిర్మిద = ప్రకాశమానమయిన - కీర్తిఁ = ఖ్యాతి చేతను, అధికులు విరి = గొప్పవారుగా నుండిరి; తదీయ అన్వయమునఁ = ఆతులవరాజుల దైన వంశ మందు ('సంతతిర్గోత్రజనన కలా న్యభిజనాన్వయా' అను.), పుట్టి (తర్వాతిపద్యములో నన్వయము).

'తుర్వసు' అనుశబ్దమే వంశనామముగా తుశువ అని తద్భవమాయె నని కవిహృదయు.

మహాస్థగర.

ఘనుడై తిమ్మక్షీతీశాగ్రణి శతకమతగ్రాన సంఘాతవాతా

శనరా డాశాంతదంతి స్థవీరకిరుల జంజాటము ల్లాన్వి యిమ్మే

దిని దోర్దండైకపీఠిఁ దిరముపఱిచి కీర్తిద్యుతుల్ గోదసిఁ బ

ర్వ నరాతు ల్నన్ములై పార్శ్వములఁ గొలువఁ దీప్రప్రతాపంబు సూపెఁ.

తిమ్మక్షీతి ఈశ అగ్రణి = తిమ్మరాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఘనుఁడు వి = గొప్పవాడై, శత..... టముల్ - శత = వంచకములయిన (చక్కఁగా మోచుటకు శక్తిలేకున్నను బడాయికై మోచుచు శ్రమపెట్టుట వంచన - 'నికృత స్తవృణః శతః' అను.) - కమత = (ఆది) కూర్చును - గ్రావంఘాత = కొండలసమూహము - ('గ్రావాణౌ శైలపాషాణౌ', - 'స్తోమాఘ నికరప్ర్యాహ వార సంఘాత సంచయాః' అను.) - వాతాశన రాట్ = నాగశ్రేష్ఠుఁడయిన శ్రేష్ఠుఁడు (వాత = గాలి - ఆశన = ఆహారముగాఁ గలవి, వాతాశనములు సర్పములు - 'ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్వాః పవనా శనః' అను. సర్పములకు రాజు వాసుకి గాని అనంతుఁడు గాఁడు, కావున నిట రాట్చుట్టమునకు శ్రేష్ఠార్థతచెప్పఁబడినది. - 'శేషోఽనంతః వాసుకిస్తు సర్పరాజః' అను. భూమిని మోచువాఁడు అనంతుఁడుగాని వాసుకి గాఁడు.) - ఆశా అంత దంతి = దిగంతములందలి యేనుఁగులు ('దిశ్చ కవభః కాషా ఆశాశ్చ హరితశ్చతాః,' 'దన్తి దన్తావలో హన్తి.' అను.) - స్థవీర కిరుల = ముసలి పంది ('ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధః,' 'వరాహః నూకగో ఘృష్టిః కోలః పోస్త్రీ కిరిః కిటిః' అను.) - అనువానియొక్క - జంజాటముల్ = ఆటోపములను, మాన్వి = మాన్పించి, ఇష్టేదిసిఁ = ఈ భూమిని, దోః దండ ఏక పీఠిఁ = దండమునంటి (దక్షిణ) బాహు వనెడి ఒకఁటేయాసనమందు, తిరము పఱిచి = కదురుగా నెలకొలిపి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశముయొక్క కాంతులు (దానాది ప్రభవము కీర్తి యనియు ప్రతాపప్రభవము యశమనియు భేద మున్నను కవులు ప్రాయీకముగా దానిం బాటించుట లేదు. - 'శోభా కాంతి ర్ద్యుతి శ్శవిః' అను.) రోదసిఁ = భూమ్యాకాశములందు ('ద్యావా పృథివ్యా రోదస్యా' అను.), పర్వఁ = వ్యాపింపఁగాను, ఆరాతుల్ = శత్రువులు ('ఆభియాతి పరా రాతి ప్రత్యర్థి పరిపన్నః' అను.) నమ్ములువి = మ్రొక్కినవారై, పార్శ్వములఁ = నూరెలయందు, కొలువఁ = తన్ను సేవించుచుండఁగా, తీప్ర ప్రతాపంబు = తీక్ష్ణమయిన తేజమును ('స ప్రతాపః ప్రభావ శ్చ యతేజః శోశదణ్డజమ్' అను.), చూపెఁ = ప్రకటించెను.

తులువనంశములోఁ బుట్టి తిమ్మరాజు గొప్పవాడై యేమిచేసె ననఁగా - ఆదికూర్మము, ఏడు కలపర్వతములు, అనంతకుండు, ఎనిమిది దిగ్గజములు, ఆదివరాహము - ఈపదునెనిమిదియు భూదేవిని మోవలేక మోవఁజాల మని చెప్పక బడాయికై మోచుచు శ్రమపడుచుండఁగా వారి యాయాడంబరమును తొలగించి యామెను దండమువంటి తనదక్షిణ బాహు వనెడి యొకశ్రేయోసనమందు హాయిగా నెలకొల్పి, లోకమందంతట తనకీర్తి నెగడించిన వాడై, శత్రువులు తనకు మ్రొక్కుచు తనపార్శ్వములందు కొలుచుచుండునట్లుగా తీక్షణమయిన తేజమును ప్రకాశింపజేసెను.

‘తిమ్మఁడు = తిరుమల + ఁడు’ అని శబ్దరత్నాకరము. మేదిని = మేదముగలది - ‘మేదమ్’ అని మేదశబ్దము అకారాంతమునం గలదనుటకు - ‘మదఘ్నోమేద మృదఘ్’ అని శాలిహాశ్రవచనము రామాశ్రమ్యద్భుతము. - ‘మధుకైటభదానవేంద్రమేదః ప్లవవిప్రావిషమైవ మేదినియమ్.’ అని మురారి. ‘తిరము’ - స్థిరశబ్దభవము. - పద్యపూర్వార్థములో ‘చక్కఁగా పరిపాలించినాఁ’ డను గమ్యమును భంగ్యంతరమునం జెప్పినందున పర్యాయోక్తాంతాకారము.

క. వితరణఖని యత్తిమ్మఁ ట్టితిఁ గ్రామణికి దేవకీదేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వర ప్రభుఁ డతీపుణ్యుడు పుట్టె సజ్జనావనపరుడై. 25

వితరణఖని = ఈవికి గని (మిక్కిలి ఇచ్చువాఁడు - ‘ఖనిః స్త్రియా మాకరః స్యాత్’ అను.), (అగు), అత్తిమ్మఁటిపగ్రామణికిఁ = అత్తిమ్మరాజోత్తమునికిని (‘గ్రామణీ రాపితే పుంసి త్రిషు శ్రేష్ఠైః పృథివీ త్రిషు.’ అను.), దేవకీదేవికిఁ = దేవకీదేవి యనెడిపేరి యాతని దేవేరికిని, అంచితమూర్తి = మహనీయమయిన మేనుగలవాఁడును (‘పూజితేఽఞ్జితః’ ‘స్త్రియాం మూర్తి స్తనుస్తనూః.’ అను.), అతిపుణ్యుఁడు = అత్యంతసుకృతము కలవాఁడును (పుణ్యంతు సుందరే. సుకృతే పావనే ధర్తే’ మేది.), (అయిన) - ఈశ్వర ప్రభుఁడు = ఈశ్వరరాజు, సజ్జన ఆవన పరుఁడు వి = సాధు జనులరక్షణము ఉత్తమముగాఁ గలవాఁడు (సాధుజనరక్షణాన క్తుండనుట - ‘యారానాత్మోత్తమాః పరః’ అను.)

దేవకీదేవికిని తిమ్మరాయలకును మహానుభావుఁడు ఈశ్వర రాయలుజనించెను.

‘వితరణఖని’ - అని పద్మికిం బ్రథమ. ‘ఒకానొకచో విశేషణంబులపద్మికిం బ్రథమ విభాషనగు.’ తా. వ్యా. కా. 27.

చ. బలమనమత్తైదుప్తు పురభంజనుడై పరిపాలితార్కుడై

యిలఁయిఁ దొంటియీశ్వరుడై యీశ్వరుడై జనియింప రూపఁజెఁ

జలమహానేత్రులఁ దొఱంగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై

మెలఁగెడు శత్రుభూపరులు మేనులఁ దాల్చిన మన్తభాంకముల్. 26

బల.....డై - బల = సామర్థ్యముచేరినైన (‘స్థాన్య సామర్థ్యవైశ్యేషు బలం నా కాశ సీరిణోః’ అను.) - మద = మర్దముచేత (‘మద స్తేజసి కన్తూర్యాం గర్వే హర్షే హర్షదానయోః’ అను.) - మత్త = పొగ రెక్కిన వారైన - దుష్ట = చెనఁటులయొక్క (చెడ్డరాజులయొక్క - అసురులయొక్క - యనియు భా.) - పుర = పట్టణములను (త్రిపురములు నని మహేశ్వర పరము.) - భంజనుఁడు = కూల్చినవాఁడు - వి, పరి...డై - పరిపాలిత = రక్షింపఁబడిన (ఏలఁబడిన) - ఆర్కుఁడు = సత్పురు

ఘటకలవాడు (మహాకల కలీనార్యసభ్యసజ్జన సాధవః.' అమ. మహేశ్వర పరముగా పార్వతి కలనాఁ డని యర్థము—'ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ.' అమ.) - వి, ఇల పయిక్ = భూమిమీఁద ('గారిలాకుమ్మినీక్షమా' అమ.), తొంటి యీశ్వరుఁడె=పురాణపురుషుఁడైన యామహేశ్వరుఁడే ('శివః శూరీ మహేశ్వరః ఈశ్వరః శర్వ ఈశానః' అమ.), ఈశ్వరుఁడే = ఈశ్వర రాయలుగా, జనియింపక్ = పుట్టఁగా (ఆవతరింపఁగా), ఏమివిశేషము జరిగె ననఁగా? జలయహనేత్రలక్ = కాంతలను, తొరగి = విడనాడి, శైలవనంబులక్ = కొండలందును అడవులయందును, భీత చిత్తులు వి = (ఈతనివలన) భయపడిన మనస్సు గలవారై, మెలఁగెడు శత్రుభూవరులు = సంచ రించెడువైరిరాజులు, మేనులక్ = దేహములయందు, తాల్చిన = ధరించిన - మన్తధ అంకముల్ = (కాంతాలింగనాదులచే గలిగిన కుచకిన్నారీముద్రాదులయిన) మదనచిహ్నము లనెడు మన్తధుని గుర్తులు, రూపతేక్ = త్నయించెను. మహేశ్వరపత్నీమన మదనుఁడు గుర్తులేకండ తెగటాతె నని యర్థము.)

పూర్వము శివుఁడు ఆసురులప్రిపురములను దహించి పార్వతిని వీలినాఁడు, అట్లే ఇప్పుడు ఈశ్వరరాయలు దుష్టవైరుల పురములను కూల్చినాఁడు, సాధువులను కాపాడినాఁడు; శివునిచేత మన్తధుఁడు గుర్రే లేనట్లుగా తెగటాతినాఁడు, ఈశ్వరరాయలకు వెలచి వైరులు కాంతలను విడిచి అడవులంబట్టి కామక్రీడా చిహ్నరహితు లయినారు.

శేషానుప్రాణితమయిన రూపకాలంకారము.

సీ. నిజభుజాశ్రిత ధారుణీ వజ్రకవచంబు
దుష్ట భుజంగహితేంద్రికుండు,
వనజేక్షణా మనోధన పశ్యతోహరుం
డరిహంస సంసద భ్రాగమంబు,
మార్గణగణపిక మధుమాస దివసంబు
గుణరత్న రోహణ షోణిధరము,
బాంధవసందోహ పద్మవసీహేళి
కారుణ్యరసనిమ్న గా కళక్రూ,

తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచె

* ధరణిధవదత్త వివిధోపదా విధాన

మూర్జిత శ్రీవినిర్జిత నిర్జరాల

యేశ్వరుఁడు తివ్యభూపతి యీశ్వరుండు.

27

ధరణి...రుండు - ధరణిధవ=రాజులచేత - దత్త=అర్పింపబడిన - వివిధ=పలుకెఱుంగుల - ఉపదా = కానుకయొక్క - ('ఉపాయన ముపగ్రాహ్య ముపహరస్తథోపదా' అమ.) - విధా = పెంపుచేత ('విధా గజాన్నే ఋద్ధౌచ ప్రకారే వేతనే విధా' విశ్వ.) - సమూర్జిత=సంపాదింపఁ బడిన - శ్రీ = సంపదచేత ('అథసంపది | సంపత్తిః శ్రీశ్చ లక్ష్మీశ్చ' అమ.) - వినిర్జిత = ఓడింపఁ బడిన - నిర్జర ఆలయ = స్వర్గముయొక్క ('స్వర్గరథ్యయం స్వర్గ నాక త్రిదివ త్రిదశాలయాః'

* సీసాంతమున చిగువు - చూ. పీఠిక పు. 7.

అను.) - ఈశ్వరుడు=వీరికయ్యిన యింద్రుడు కలవాడు - విశ్వరూపుడు ఇంద్రుని మించిన వాడనుట, (అయిన) - తిమ్మభూపతి యీశ్వరుడు=తిమ్మరాజు కుమారుడైన యీశ్వరరాజు, —

1. నిజ...బు - నిజ=తనదైన (ఈశ్వరరాజుదైన) - భుజ=బాహువును - ఆశ్రిత=అండ గొన్నట్టి - ధారుణీ = భూమికి - వజ్ర కవచంబు = మగరాలిమైముఱువు (ఈతఁడేలు దేశమును పరు లెవ్వరును ఎంతమాత్రమును పీడింపలే రనుట); దుష్ట...డు - దుష్ట=చెనటుల నెడి - భుజంగ = పాములకు - ఆహితుండివండు = పాములవాడు. (పాములవాడు పామును నిర్విషముం గావించి నట్లు దుష్టులను దండించి సాధువులనుగాఁ జేసినాడనుట. - ఆహితుణ్డైన దీవ్యతీతి ఆహితుణ్డికః ఆహితుణ్డికశ్చ; ఆహితుణ్డుమనఁగా పాముపడగ, దానితో క్రీడించువాడు ఆహితుండివండు, ఆహితుండివండును. ఆహితుండి కాపమానోక్తి చేత దుష్టులను తానుకప్పపడక ఆటగానే దమించి నాడనుట.)

2. వన.....డు - వనజేక్షణా = తామరసనేత్రలయొక్క (సాబగుకత్తెలయొక్క) - మనః = చిత్తమనెడు - ధన = లిబ్ధికి - పశ్యతోహరుండు = పచ్చెపుదొంగ (స్త్రీలు ఇతనిం జూచిన మాత్రాన ఇతనిని కలతు రనుట, ఆత్మంత సుందరుఁ డనుట - వట్టి దొంగయనక పచ్చెపు దొంగయనుటచే సౌందర్యాతిశయము ఫలించుచున్నది. - పశ్యతోహరః = పశ్యంత మనాదృశ్య హరతి = చూచువానిని ఏమఱించి హరించువాడు), ఆరి.....బు - ఆరి = వైరు లనెడి - హంస = అంచలయొక్క - సంసత్ = సమూహమునకు ('సభాసమితిసంసదః' అను.) - ఆర్థ ఆగమంబు = మేఘములరాక (వర్ష రుతునుట. - జలరథసమయే మానసం యాన్తిహంసః' - అని కవిసమయము; వర్ష రుతువురాఁగా హంసలు మానసమున కేగును. - ఇతనిశత్రువులు పటాపంచ లై పోయినా రని భా.)

3. మార్గ...బు - మార్గణ = యాచకులయొక్క 'వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచ కార్థినా' అను.) - గణ = సమూహ మనెడు - పిక = కోయిలలకు - మధుమాస = చైత్రముయొక్క ('మధు తైరే జలే క్షీరే మధ్యే పుష్పరసే మధుః దైత్యే చైత్రే వసంతే చ జీవాశోకే మధుద్రుమే.' విశ్వ.) - దినసంబు = దినము (కోయిలలకు చైత్రమాసపుదినమువలన ఎట్లు చూతపల్లవమకరందాద్యభీష్ట భోజనము తనివి తీసి దొరకునో అట్లే ఈరాజువలన యాచకులకు సకలాభీష్టములును తనివి తీసి దొరకు ననుట); గుణ.....ము - గుణ = సుగుణము లనెడు - రత్న = మణులకు - రోహణ ఊడిధరము = రత్నపర్వతము ('రత్నాచలో రోహణాద్రిః' అని నైషధ వ్యాఖ్యలో మల్లి నాధుడు. - ఈరాజు సకలసుగుణనిధి యనుట.)

4. బాంధ.....పేళి - బాంధవ = చుట్టాలయొక్క (బంధువులే బాంధవులు - సం దోహ=సమూహమనియెడు ('సమూహ నివహ పూహ సందోహ విసర వ్రజాః' అను.) - పద్మ కనీ = తామరతంపరకు - పేళి = నూర్పుడు ('పేళి రాలిబునేఁరేచ' నానా. నూర్పునికి పద్మ ములతోడి మైత్రి కవిసమయ ప్రసిద్ధము - ఈశ్వరరాజు సకలబంధుపోషకుఁ డని భా.) - కారుణ్య .....డు - కారుణ్య = దయయనెడు (కరుణయే కారుణ్యము) - రస = జలమునకు 'రసో గన రసే జలే' పేమ.) - నిమ్న గాకశత్రుడు = సముద్రుడు (నిమ్నగలు కశత్రములుగాఁ గఠి వాడు - అనఁగా నదులు భార్యలుగాఁ గలవాడు - 'సముద్రోఽభి రమాపారః పారావారః సరి త్పతిః' అను. - ఆపార మయిన కరుణకలవాఁ డనుట.)

అనన్ = అని, జగంబులన్ = లోకములలో (పా. 'అన జనంబులు' - జనంబులు = లోకము-అనన్ = అని వచించుచుండఁగా), ప్రఖ్యాతిన్ = కీర్తిని, కాంచెన్ = పొందెను.

రాజు లిచ్చుకానుకలచేత ఈశ్వరరాజు ఇంద్రునివలె నైశ్వర్యవంతుఁ డాయెను. ఆ రాజు తన రాష్ట్రమును వైరులనుండి రక్షించెను, దుష్టులను సాధువులనుగాఁ జేసెను; ఆయన అత్యంత సుందరుఁడు, శత్రువులను పాఱఁదోలినాఁడు, మహాదాత, సకల సుగుణములం గలవాఁడు, బంధు రంజకుఁడు, కరుణానిధి ఇట్లని లోకములందు కీర్తిఁ జెందినవాఁడు.

ఇందు సీగపాదములందు మాలారూపకము, గీతమందు ఉపమ, ఆరెంటికిని సంస్పృష్టి. 'వినిరిత' అనునది ఉపమావాచకము.

క. ఆయాశ్వర నృపతికిఁ బు. న్యాయతమతేనైన బుక్కమాంబకుఁ దేజ

స్తోయజహితే లుదయించిరి | ధీయుతు లగునారసింహ తిమ్మనరేంద్రుల్. 28

ఆయాశ్వర (నృపతికిన్ =) రాజునకును, పుణ్య ఆచుతిమతి = పుణ్యములయందు (పుణ్యములు చేయుటయందు) - ఆహత = దీర్ఘ మయిన ('దీర్ఘ మాయతమ్' అను.) - మతి = మనస్సు గలది (పుణ్యములు నేయుటయందు మిక్కిలి ఆసక్తి కలదియనుట), విస - బుక్కమాంబకును, తేజ.....లు - తేజః=దీప్తిచేతను - లోయజహితేలు = నూర్యులగువారు (నూర్యసమతేజులు)ను, ధీయుతులు = ప్రజ్ఞావంతులును ('ధీః ప్రజ్ఞాశేముషీ మతిః' అను.), అగు - నారసింహ తిమ్మనరేంద్రుల్ = నరసరాజును తిమ్మరాజును, ఉదయించిరి = పుట్టిరి.

పుణ్యకర్తలు నేయుచుండెడి బుక్కమదేవియందు ఆయాశ్వరరాజునకు నూర్యతేజులును ప్రజ్ఞావంతులు నగు నారసింహరాజును తిమ్మరాజును జనించిరి.

'బుక్కమాంబ' - బుక్క + అమ + అమ్బా అని శబ్దనిష్పత్తి. ఆంబ యన అమ్మయే గాన ఇట్టి ప్రయోగములు పునరుక్తిదూషితము లని కొందఱ యభిప్రాయము. గామాంతావయవమయిన 'యమ్' శబ్దమునకు పూజ్యవాచకత్వము వివక్షాధీన మగుటచే తదవివక్షాపక్షమందు పూజార్థము వేఱు అంబాశబ్దము అనుప్రయుక్త మయినందున పానరుక్త్యదోషము లే దనుట యొప్పును. 'నృపతికి...బుక్కమాంబకు...ఉదయించిరి ఇందలి పక్షికై బా. వ్యా. కా. 9. టీకనఁచూ.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి | చందన మందార కుండ చంద్రాంశు నిభా

స్పంద యశస్త్రుందిల ది | క్కందరుడై ధాత్రి యేలెఁ గలుపము లడఁగెన్. 29

అందున్ = అయిరువురయందు, నరసప్రభుఁడు = నరసరాజు, హరి.....డు - హరి చందన = చందనవిశేషము.

'హరిచందన మస్త్రీ స్యా త్త్రిదశానాం మహీరుహే'

నపుంసకంతు గోశ్శీరే జ్యోత్స్నాన్ కజ్జుమయో రపి.' మేది.)-

మందార = కల్పవృక్ష పుష్పములు - కుండ = మొల్లలు - చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములు-(వీనిలో)- నిభ = సమానమయిన - ఆస్పంద=కదలని (స్థిరమయిన) - యశః = కీర్తిచేత - తుందిల = చాట్ట పెరిగిన - దిక్ = దెసలయొక్క - కందరుఁడు = గుహలు (ప్రదేశములు) గలవాఁడు, వి, కలుషములు = పాపములు, అడఁగెన్ = నశించునట్లుగా, ధాత్రి = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

నరసరాజు మహాకీర్తి గలవాడై పాపము లడఁచి భూమిం బరిపాలించెను.

‘హరిచందన’ - చందనవృక్షములకు పూవులను చెప్పఁగూడదు - ‘న చ కసుమ ఫలే గన్ధ సారద్రుమాణామ్’ సా. ద.- ‘మందార’ - ‘ఫలేలుక్’ - ‘పుష్పమాలేషు బహుళమ్’ అను నూత్న వార్తికములచే మందారపుష్పము అర్థము కాఁదగును; కావ్యకల్పలతలో ‘ప్రాసాద సాధకైలాస మస్తారద్రు హిమాద్రయః’ అని శుభ్రగణములో మందారవృక్షము పరింపఁబడియున్నది.- ఇట్టి తావులం గల యిట్టి యుపమానాధిక్యముచేత అపుష్టార్థాదోష మని వామనోక్తి.- ఇందు ఉపమా లంకారము, వృత్త్యనుప్రాసంబును గలదు.

సీ. అంభోధి వసన విశ్వంభరావలయంబు

ఘనబాహుపురి మరకతముఁ జేసె;

కకుబంధ నిఖిల రాజ్ఞికరంబుఁ

జరణ మండీరంపు సాలభంజికలఁ జేసె;

మహనీయ నిజ వినిర్మల యశస్సరసికి

గగనంబుఁ గలహంసకంబుఁ జేసె

నశ్రాంత విశ్రాణ నాసారలక్ష్మికి

గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె;

తే. నతిశిత కృపాణ కృత్త మత్తారివీర

మండలేశ సకుండల మకుటనూత్న

మస్తమాల్య పరంపరా మండనార్చి

తేశ్వరుండగు నారసింహేశ్వరుండు.

30

అతి.....దు - అతిశిత=మిగులవాఁడియైన (‘నిశిత క్షృత కాతాని తేజితే’ అను.) - కృపాణ=కత్తిచేత - కృత్త=చేదంపఁబడిన - మత్త=పొగ రెక్కిన - అరివీర=వైరిశూరులగు - మండ లే? = మండలికులయొక్క (మండలాధ్యక్షులయొక్క) - సకుండల మకుట = చెవిప్రాంగులతోను కరీటములతోను గూడుకొన్న - నూత్న=క్రొత్త (అప్పుడే నఱకిన) - మస్త=శిరములయొక్క(తన్నయ మయిన) - మాల్య = సిగడండల (‘మాల్యం మాలా స్రజౌ మూర్ధ్ని’ అను.) - పరంపరా = శ్రేణి యనెడి - మండన = అలంకారముచేత - అర్చిత = పూజింపఁబడిన - ఈశ్వరుండు = శివుఁడు గల వాఁడు (మత్తులై యుండుట సంహరణకారణము - సకుండలమకుటత్వముచే పూజాద్రవ్యోత్కర్ష - ‘నూత్న’ మనుటచే వాడని దనుట - ఈశ్వరుండు పునుకపేరుదాల్చు గావున ఈమండనము ఆయ నకు ప్రీయమయిన దనుట), అగు - నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహదేవ రాయలు - [ఈగీతము ‘మండలీకరమేఘమార్తంధ బిరుద’ పారి. ౧ ఆ ౧౩, ‘మండలీకభాస్కర’ పారి. ౩ ఆ. ౬౦, ‘మండలీకతపన’ మను. ౧ ఆ. ౮౩. ఇత్యాది బిరుదములకుం దెలిపిడి.]

1. అం.....బుక్ - అంభోధి=సముద్రము - వసన=వస్త్రముగాఁ గలదైన - విశ్వంభరా= భూమియొక్క - వలయంబుక్ = చక్రమును (భూమి నెల్ల ననుట), ఘన.....ముక్ - ఘన = గొప్పదైన (గొప్పదగుట బాహువుయొక్క వలుదలననుచేత) - బాహుపురి = భుజకీర్తి యందలి - మరకతముక్=పచ్చనుగా, చేసెక్; [కొండలు ‘మరకతము’ అను రూపము నవలం

బించి 'తనబాహుపురి' అని పఠింతురు. 'మరకత' పర్యాయము 'మరతక' శబ్దముం గలదు. దానికి 'మరం తక త్య సేన' - దీనిచే మరణమును కొట్టును - అని వ్యుత్పత్తి; విషహర మనుట. మరకత మణి శుభప్రదమని రత్నశాస్త్రము:—'శుక వంశపత్ర కదళి శిరిషకుసుమప్రభం గుణోపేతమ్ | సురపితృకార్యే మరకత మతీవ శుభదం నృణాం విధృతమ్.' బృ. సం. 'మరకతము' అను రూప మునట 'మరకం తరన్త్య సేన' అనగా 'దీనిచే మరణమును దాటుదురు' అని వ్యుత్పత్తి; విషను ప్రకృతము తనబాహుపురియే గావున 'తన' యని నిర్దేశము మందము, ఆపుష్కరకమును; 'ఘన' యనుటచే పీవరతయు దానిచే వైరివిజయమును సూచితము లగుటచే అరపుష్పి కలదు. అలంకార ముగా ధరించె ననుటచే మహిమండలమునెల్ల ఏలుటయందు ఆశ్రమయు, ప్రీతియు, సౌంపును భావములు. మరకతత్వరోపము భూమికి నైల్యముచేత. - మనుచరిత్రలో ప్రథమపద్యంబున కన్పడియున్న భూదేవిగా తోచునట్లు వర్ణన కలదు. సంవాదార్థము:—

'దృష్టదైత్యనితమ్మినీజన మనఃసంతోష సంకోచనః

కుర్యా ద్విశ్వ మనశ్వరం స భగవా న్కొదానతారో హరిః

యద్దంష్ట్రా జ్కురకోటి కోటరవటి కోణాన్తర స్థేయనీ

పుణ్యభా త్యవదాత కేతక దళాలీనేవ భృజ్జాజ్ఞనా.'

సు. భా, 27 (28)]

—రూపకాలంకారము.

2. కట...బుక్ - కటవ్ = చిక్కులయొక్క - అంత = తుదలయొక్క - నిఖిల = సకల మయిన - రాట్ = రాజులయొక్క ('రాజ్ రాట్ పాఠి వ త్సాధృ న్నృప భూప మహీక్షితః' అను.) - నికరంబుక్ = సమానమును ('స్తోమాఘ నికర వ్రాత వార సంఘాత సంవయా' అను.), చర... లక్ - చరణ = పాదముయొక్క - మంజీరంపు = గండపెండేరముయొక్క ('పాదాద్గదం తులా కోటి మణ్జీరో నూపురోన్మియమ్.' అను.) - సాలభంజికలక్ = బొమ్మలనుగా ('సాలభ జ్జీకాస్త్రియాం వేశ్యాయాం కాష్ఠాది పుత్ర్యా' మితి శబ్దాబ్ధిః అని నైషధమల్లి నాథవ్యాఖ్య - గండ పెండేరమందు వారికిరములను చెక్కించె నని చరిత్రము.) ఈపాదమందు వస్తుకథనమేగాని రూపకముగాదు. రాజులకును తదీయప్రతిమలకును ఆభేదోపచారము, (వారిసెల్లను జయించినాఁ డని యెఱుంగునది).

3. మహ.....సికిక్ - మహనీయ = పూజనీయమైన ('మహా పూజాయామ్' ధా. పా.) - నిజ = తనదైన - వినిర్తల = మిక్కిలి శుభ్రమైన - యశః = కీర్తియనెడి - సరసికిక్ = కొలనికి ('కాసారః సరసీ సరః' అను.), గగనంబుక్ = ఆకాశమును ('నభో న్దరిక్షం గగనమ్' అను.), కలహంసకంబుక్ = రాజహంసముగా ('కలహంసస్తు కాదమ్నే రాజహంసే నృపోత్తమే' మేది.), చేనక్. (ఈతని యశస్సు ఆకాశమునకన్నను ఎన్నియో మడుంగులు ఎక్కుడువిరివిగలది యనుట. రూపకాలంకారము; అధికాలంకార సంకీర్ణము; ఆధేయమయిన గగనముకన్న ఆధారమయిన కీర్తియందు మహత్త్వము చెప్పబడినది గావున అధికాలంకారము.)

4. అక్ర.....కిక్ - అక్రాంత=ఏడతెంపు లేని ('సతతా శార తాక్రాన్త సంతతా విర తానిశమ్.' అను.) - విక్రాణన = ఈవియనెడి ('విక్రాణనమ్ వితరణమ్' అను.) - ఆసార = జడి వాన యొక్క ('ధారాసంపాత ఆసారః' అను.) - లక్ష్మీకిక్ = సమృద్ధికి, కవికదంబముక్ =

కవుల సమూహమును ('కదమ్మం నికరమ్మే స్యాన్నిప సర్వ పయోః పుమాన్' మేది. - కవులకు నిరంతరము మిత్రలేనిధన మిచ్చుచుండె ననుట.) - రూపకము.

దుష్టులయిన వైరి మాండలికుల శిరములం దునిమి వానిని సిగడండగా గ్రుచ్చి ఆసిగ డండను పూజార్థము శివుని శిరమంగు సమర్పించిన వాడయిన నరసరాజు భూమండలము నెల్లను ఆవలీలగా నేలివాడు, దిగంతములనుండు సకలరాజులను తనకు పాదాక్రాంతులం గావించి కొన్నాడు, ఆక సముకంటెను విరివియగు క్షీరిని సంపాదించినాడు, కవులకు నిరంతరము మహా ధనము వర్షించినాడు.

తే. అన్యసింహ ప్రభుండు తిప్పాంబవలన

నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె,

వీరనృసింహరాయభూవిభుని నచ్యుత

తాయతాంశజు శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

31

తిప్పాంబా నాగాంబలు నరసింహరాజు దేవేరులు. అచ్యుత అయిత అంశజు = శ్రీ కృష్ణనియొక్క ఎక్కుడయిన యంశమువలనం బుట్టినవాడ వైన. శ్రీకృష్ణరాయ - దులోప మునకు ౧౪ ప. టీకను చూ.

క. వీరనృసింహుడు నిజభుజ | దారుణ కరవాల పరుష ధారాహత వీ

రారి యగుచు నేకతప | వారణముగ నేలే ధర నవారణమహిన్. 32

వీరనృసింహుడు, నిజ.....రి - నిజ = తనదయిన - భుజ = బాహువు నందలి - దారుణ = భీషణమయిన ('దారుణం భీషణం భీష్మమ్.' అను.) - కరవాల = కత్తియొక్క ('కాత్తేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్' అను.) - పరుష = కఠినమయిన - ధారా = వాడరచేత.

('ధారా పూః కాపి నేనాగ్రం పతదమ్బ్యాది సంతతిః

ఖడ్గాది నిశిత ప్రాస్తే తురగ్గతి పఞ్చకే.' నానా.)-

హత = నశించిపోయిన - వీర = శూరులగు - అరి = శత్రువులు గలవాడు, అగుచుక, ధర్మ = భూమిని, ఆవారణమహిమక అడ్డులేని ప్రభావముతో, ఏక ఆతప వారణముగ = ఒకటే గొడుగుగా (తనగొడుగునకు ఎగురుగొడుగు లేకుండ), ఏలేక.

క. అవిభుననంతరంబ ధ | రావలయుముఁ బూని తివు రహిమై దిగుమ

ద్దేవియును నన్నపూర్ణా | దేవియుఁ గమలాబ్జముఖయు దేవేరులుగాక. 33

అవిభు ననంతరంబ = వీరనరసింహరాయల తర్వాత, ...ఈవు, తిరుమల దేవియు, అన్నపూర్ణాదేవియు, కమలా అబ్జముఖయు = కమలయినెడి కమలవదనయు (లేక చంద్ర వదనయు), దేవేరులుగాక = రాణులుగా, రహిమైక = హర్షముతో, ధరావలయుమక = భూమండలమును, పూనితి = బుజమునంగొంటివి (మోవందొడంగితి, ఏలందొడంగితి వనుట.)

పూర్వము ద్రుణమందు 'కమలాబ్జముఖులు' అనిపాఠము. దానికి 'కమలము వంటియు చంద్రునివంటియు ముఖము గలవారు.' అని యర్థము. దేవేరుల వదనముల యుపమానములయందు చెప్పబడిన యీ భేదమునకు నిమిత్త మగపడదు. మఱి యీవిశేషము లేకున్న న లోపములేదు. 'తిరుమలేవి' - ఇందు లకారముపై ఆకారమునకు లోపమునకును పీఠికం జరుపుడు.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుక్షోభ జనులకు,
 నతివృష్టి దోషభయంబు వాసె,
 గంటకాగమభీతి గడచె, సుద్ధత భూమి
 భృత్కటకంబెల్ల నెత్తువడియె,
 మాసె నఘసూర్తి, మరుభూములందును
 నెలమూఁడు వానలు నిండఁ గురిసె,
 నాబాల గోపాల మఖిల సద్రజమును
 నానందమున మన్ని నతిశయిల్లె,

తే. బ్రజల కెల్లను గడు రామరాజ్యమయ్యె,
 జారుసత్త్వాఢ్య, యీశ్వర నారసింహ
 భూవిభుని కృష్ణరాయ యభ్యుదయ మొంది
 పెంపుతో నీవు ధాత్రి బాలింపఁగాను.

34

చారు.....రాయ - చారు = మేలయిన - సత్త్వ = వ్యవసాయముచేత ('ద్రవ్యాసు
 వ్యవసాయేషు సత్త్వ మస్త్రీ తుజస్తప్తు' అను.) - ఆఢ్య = ధనికుడయిన (- సత్త్వాధికుఁ డయిన-
 'ఇభ్య ఆఢ్యో ధని' అను.) - ఈశ్వరనారసింహ భూవిభుని కృష్ణరాయ = ఈశ్వరరాజు
 కొమరుఁ డయిన నారసింహరాజయొక్క కుమారుడ వయిన కృష్ణరాయఁడా, నీవు, అభ్యుద
 యము = మేలును, బింది = పొంది.

('పూనె నెగనె బొదలె బొనరె బొందె నటన్న | పలుకులందు మొదలఁగలుగు నట్టి
 వ్యంజనంబు లడఁగి వానిపై స్వరములు | నిలుచు వలయునపుడు నీరజాక్ష.' అప్ప.),
 పెంపుతో = అభివృద్ధితో, ధాత్రి = భూమిని, పాలింపఁగా = ఏలుచుండఁగా (ఇంపు
 గాగమలోలుభులు 'పాలింపుచుండ' అని పఠించికొందురు. ఇంచుగాగమమందు చకారమునకు
 పత్యము వచ్చిన రూపములంగని లక్ష్యమాశ్రప్రమాణకంబుగా కొందఱు ఇంపుగాగమమునం
 గల్పించి కొన్నారు;)

1. జనులకు, ధూమకేతు క్షోభ = తోఁకచుక్క బాధ ('అగ్నుత్పాతౌ ధూమకేతూ'
 అను.), తొలఁగెను; అతివృష్టిదోష భయంబు = అధికవర్షమునెడు దోషమువలని వెఱపు,
 వాసె = పోయెను. - అతివృష్టి ఈతిబాధలలో నొకటి - ౨ ఆ (౪౩) చూ.

2. కంట.....తి - కంటక = (పిండాది దండు వంటి) తుద్రకశ్రువులయొక్క
 ('కట్టకః పులకే మేఘో ద్రుమాశ్లే తుద్రవై రిణి' నానా.) - ఆగమ = రాకవలని - భీతి = భయము,
 కడచె = పోయెను; ఉద్ధ.....లక - ఉద్ధత = గర్వించిన - భూమిభృత్ = రాజులయొక్క -
 కటకంబు ఎల్లక = రాజధాను లన్నియు (లేక - శిబిరము లన్నియు - లేక - సేన లన్నియు -
 'కటకః శిబిరమ్' అని మాఘములో [5-59] మల్లి నాథవ్యాఖ్య - 'కటక స్త్వద్రి నికమే బాహు
 భూషణే' సేనాయాం రాజధాన్యాంచ' శేమ.), ఎత్తువడియె = బలహీనము లయ్యెను; (కట
 కంబు ఏకవచనమయినను ఎల్ల శబ్దముచేత బహుత్వమర్థ మగుచున్నది.)

3. అఘస్కూర్తి = పాపముయొక్క ('అంహో దుఃఖ వ్యసనే ష్వఘమ్' అను.) ప్రసారము మానెన్ = అడగిపోయెను; మరుభూములందున్ = నిర్జల ప్రదేశములందు సయితము ('మరు ర్నా గిరి ధన్వనోః' మేది.), నెలన్ మాఁడు వానలు = నెల్లట మూడేసి వర్షములు, నిండన్ = తనివితీరు నట్లుగా, కురిసెన్ = కరించినవి.

4. అఖి.....యన్ - అఖిల = సమస్తమయిన - సత్ = మంచి - వ్రజమనున్ = జనులును (వ్రజనులసమూహ మంతయు అనుట), అబాలగోపాలము = పసులకాపరిపిల్లవాండ్రు మొదలుగా, ఆనందమునన్ మన్నిన్ = సంతోషముతోడి బ్రదుకుచేత, అతిశయిల్లెన్ = వర్ధిల్లెను, ప్రజలకెల్లన్ = జనుల కందఱకును, కడున్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యము = శ్రీరాముని వారి రాజ్యములె అకాలమరణాదిరహితమై సుఖమైన రాజ్యము, అయ్యెను.

క. తునియులు తొమ్మిది యట పదు

నెనమండ్రట మోచువా రనేకప కిటి కూ

ర్క న గాహు లేటి లావరు

లని తావక బాహు వొకటి యవని భరించెన్.

35

తునియులు = (భూమియొక్క) ఖండములు, తొమ్మిది యట (కొంచెపాటికే యని తిర స్కారము అటశబ్ద భా.) మోచువారు, అనేకప కిటి కూర్చ నగ అహులు = ఎనిమిది దిక్కులయే నుండు (దస్తీదస్తావలో హస్తీ ద్వీరదోఽనేకపో ద్వీపః' అను.) - పది ('వరాహః నూక రో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః' అను.) - తాఁబేలు ('కూర్చే కమర కచ్చపా' అను.) - ఏడు పర్వతములు - ఆదిశేషుఁడును - పదునెనమండ్రట (అసమర్థులని హేళనము అటశబ్ద భావము.), ఏటిలావరులు = ఏపాటిబలవంతులు (ఇనీ కేవలము దుర్వులు లనుట), అని = అనుకారణముచేత, తావకబాహువు = నీ (దక్షిణ) భుజము, ఒకటి, అవనిన్ = భూమిని, భరించెన్ = మోచెను.

ఓకృష్ణరాయఁడా నీవు చక్కఁగా సకల భూమిని పాలింపం దొరకొంటివి అని భా.

గమ్యమైన యాయేలుటను భుజమున మోచుటయని అంతకన్న చారుతరమైన విధమునం జెప్పట చేత పర్యాయోక్తాలంకారము; ఆమోచుటకు అనేకపాదు లందలి తిరస్కారము కారణముగాఁ జెప్పటచేత హేతుత్పేక్ష; రెంటికిని సంకరము. వానికన్న బాహువు బలాధిక మని వ్యతిరేకాలంకారము వ్యంగ్యము.

'తునియులు' - 'ఇంద్రద్వీప కశేరు తామ్ర గభస్తి నాగ సౌమ్య గన్ధర్వ చారణ భారతాఖ్య నవఖణ్డ మణితే' అని మహాసంకల్పము. ఆవృద్ధిగజములు—

'విరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుముదోఽజ్ఞనః

పుష్పదంతః సార్యభౌమః సుప్రతీకస్తు దిగ్గజాః.' అను.

సప్తపదపర్వతములు.—

'మహేష్ఠో మలయః సహ్యాః కుక్తియా నృత్యపర్వతః

విస్థి శ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తే తే కలపర్వతాః.'

సీ. తొలువొల్ల నుగయాద్రిశిలఁ దాఁకి కెరలు నీ

యని లోహమున చెచ్చనై జనించె;

మఱిగొండవీ డెక్కి మార్కొని నలియైన
 యల కసవాపాత్రు నంటి రాజె;
 నటసాగి జమ్మిలోయే బడి వేగ దహించె,
 గోన బిట్టేర్చె; గొట్టాన దగిలె;
 గనకగిరి స్ఫూర్తి గరచె; గౌతమి గ్రాచె;
 నవుల నాపొట్నూర రవులుకొనియె;

తే. మాడెములు వ్రేల్చె; నొడ్డాది మసి యొనర్చె;
 గటకపురి గాలెచ్చె గజరాజు గలగి పటవఁ
 దోడ చిచ్చన; నొర నీ దురవగాహ
 ఖేలదుగ్రప్రతాపాగ్ని కృష్ణరాయ.

36

కృష్ణరాయ (గంబుది), నీ.....గ్ని - నీ (యొక్క) - దురవగాహ = చొరరానిదై -
 ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న - ఉగ్ర = తీక్షణమయిన - ప్రతాప = తేజమనెడు - అగ్ని = నిప్పు,
 తోడచిచ్చు = నిడుదనిప్పు (పొలములో చల్లాటకుండుటకు పిడక వెంబడి పిడకగా పెట్టిన
 నిప్పు), అనక = అనునట్లుగా, —

1. తొలుదొల్త = మొట్ట మొదట, ఉద...రక = ఉదయాద్రి = ఉదయగిరి దుర్గమనెడి
 (ఇది నెల్లూరుజిల్లాలోనిది) - కలక = చెరుముకి రాతిని, తాకి = తగిలి, క...నక = కరలు = తీండ్రిం
 చిన - నీ (యొక్క) - అసి = కత్తియనెడు - లోహమునక = ఇనుమునందు, వెచ్చన వి
 జనించె (దశసరియైన యిసుపరెకుతో చెరుముకి రాతిమీద కొట్టిన నిప్పు జనించు విధముగా
 కృష్ణరాయని కత్తి ఉదయగిరిం గొట్టగా అతని ప్రతాపము జ్వలింపదొడంగె నని యర్థము; -
 అతడు దిగ్విజయములో తొలుత ఉదయగిరి దుర్గముం బట్టెనని భా. 'వెచ్చనై జనించెక' -
 ప్రతాపమున 'వెచ్చనం' జెప్పట కవిశయము. - 'ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే' - కా. క. ల.)

2. మఱి = పిమ్మట, కొండవీడు = కొండవీటి దుర్గమును, ఎక్కి (కర్త - ప్రతాపాగ్ని)
 (కొండమీది యింటిని తగులుకొని అనియును), మార్కొని = ఎదిరించి (కర్త - కసవాపాత్రుడు),
 నలియైన = యుద్ధములో సుగ్రుహుచమయిన (పాడుము అయిన అనియు) - అల = ఆ (ప్రసిద్ధు
 డయిన) - కసవాపాత్రు = ఆపేరి గజపతిరాజు సేనానిని (కసవయిన యాపాత్రుని అనియు),
 అంటి, రాజె.

3. అటక = అచటినుండి, చాగి = జరిగి, జమ్మి లోయక = బామి యనుపురముతోఁ గూడు
 కొన్న పల్లపుసీమయందు (జమ్మిచెట్లు గల పల్లపునాటియందు అనియు), పడి = చొచ్చి, వేగ = వడిగా
 ('వేగి' అనిపా. వేగిదేశము నని యర్థము), దహించెక = కాల్చెను; కోనక = కోనసీమను
 (అడవిని అనియు), బిట్టు = తీవ్రముగా, ఏర్చెక = కాల్చెను, కొట్టనక = కొట్టము అనుపేరి
 పురమును (పసుల కాలను అనియు), తగిలెక = అంటుకొనెను;

4. కనకగిరి స్ఫూర్తిక = కనకగిరి దుర్గముయొక్క (బంగారపు కొండయొక్క - అనగా
 బంగారుమద్దలయొక్క అనియు) ప్రకాశమును, కరచెక = కరంగించెను; గౌతమి = సప్త గోదా

వరములో గౌతములవారు తెచ్చుకొన్న పాముయగు గౌతమిని, క్రాంచెక్ = కారగజేసెను (గౌతమీ తీరదేశమును జయించెను - నీటిని కారచె ననియు); ఆవులక్ = అటుపిమ్మట ('అవలక్' అనుటకు రూపాంతరము జనునట్లు - 'అవలక్' అని ప్రాయికము, 'అవలనక్' అనుదానికి క్షీణరూపము), ఆపొట్నూరక్ = పొట్టునూరనుపేరి ప్రసిద్ధపట్టణమున (ఉముక గలయూర ననియు ఊరు శబ్దము వలన బొంపవిభక్తి కకార్యము), గవులుకొనియెక్ = మండెను.

మాడెములు = మాడెము లెడుసీమను (మాడుగు * లని ఇప్పటివ్యవహారము - ఈరూపము నకు మేడ లనియు అర్థము), వేర్వెక్, ఒడ్డాదిక్ = ఆపేరినగరమును (ఒడ్డు = వైరులసేనావ్యూహమును, ఆదిక్ = తొలుతను), మనీఒనర్వెక్ = దగ్ధము చేసెను; గజరాజు = ఉత్కల కళింగ దేశముల యేలికయైన గజపతి (పరికార దనియు), కలంగి = బెడరి - పఱవక్ = పలాయితుఁ డగునట్లు (పలాయిత్ మగునట్లు), కటకపురిక్ = ఉత్కల రాజధానియైన కటకమును (కటక మనఁగా శిథిరమునుం గావున శిథిరపుఁ బురమును అనియు - లేక - పురివంటి నెత్తము ననియు), కార్వెక్ = దహించెను; బొర = ఆశ్చర్యము.

ఇందు ప్రతాపము వాలాగ్నిగా నుత్పేక్షింపఁబడినది; 'అనక్' తద్వాచకము. అందులకు రూపకము అంతటను అంగముగా నున్నది. 'ఉదయద్రిశిల' 'అసిలోహము' ఇత్యాదులందు శబ్ద భేదముచేతను, 'కొండవీడు,' 'నలి' ఇత్యాదులందు శ్లేషచేతను ఆరూపకము నిరూఢమయినది. — 'వెచ్చనై జనించె' 'రారై' లోనగు క్రియాపదములు దాహ వాచకములు, ప్రతాప పరముగా వానికి శత్రువిజయమే అర్థము.

కృష్ణదేవరాయలు కళింగవిజయములో క్రమముగా - ఉదయగిరి, కొండవీడు, జమ్మి, కోన, కొట్టాము, కనకగిరి, గౌతమి, పొట్నూరు, మాడెములు (మాడుగులు), ఒడ్డాది, కటకము - వీనిని జయించెను. - ఈధాటి ఉదయగిరిమొదలు కటకమువఱకు ఋజురేఖగా నుండక వడియెడమలకు జరుగుచును కొన్ని సమయములలో వెనుకకుండుండ కొంతకొంత నడచుచును కానింపఁబడినది గావున వంకరలంబటియు తోఁకతోఁ బోల్పుట.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీదగు ధాటి కోడి స

ర్వత్ర నిలింప కామినుల వాడకుఁ గాఁపులు వోయి రుత్కల

క్షుత్రియపాత్రులెల్లఁ గనుగందని మేనులఁ దొంటిపెద్ద లే

సూత్రముఁ బన్ని నారొ బలసూదనువీటికిఁ గొండవీటికిన్.

37

కృష్ణ.....ర = రాజోత్తముడ వైనకృష్ణరాయ, ఉత్కలక్షుత్రియపాత్రులు ఎల్లక్ = పాత్ర బిరుదాంకితు లయినయోధక్షుత్రియులు అందఱును, నీది = నీయది - ఆగు - ధాటికి = దాడికి ('శత్రుసేనా వమర్దాయ సద్యః సుభట ఘోటకైః | విజగీహః ప్రవృత్తిర్యా సా ధాటితి నిగద్యతే.' 'సీజయధాటికి' అని పా.), సర్వత్ర = ఎల్లెడలను (బా. వ్యా. తత్స. ౨౩ లో 'సర్వత్ర విభావనగు' - అనుటచే సర్వత్ర ప్రయోగార్హమైనది), ఓడి = పరాజితులై, నిలింప కామినుల వాడకు = దేవాంగనల గృహపంక్తికి (వీరస్వర్గమున కనుట - పిమ్మట బలనూదనుపీ డనుటచేత రాజమహేంద్రవరము చెంగటి యడవులలోని శివరస్మీల గూడెముల కనియు -

* 'కలశమిడ్డలుగా మొగమాడు | వమరంగ క్రియధమ్ములైతించె'

యధమ్ముని బెజవాడ శిలాశాసనము. (తమిళము 'మేడై' 'మాడి.')

‘సురపతి ర్భూరాతిః శచీపతిః’ అను.), కసుగందని = కసురుందనము (లేతదనము చెడని - యుద్ధపుగాయములు తగులని) - మేనులతో = దేహములతో, కాఁపులు పోయిరి = కాఁపురములు పోయినారు; చిత్రము = ఇది చిత్రముగా నున్నది; తొంటిపెద్దలు = పూర్వకాలపు మహాన భావులు కొండవీటికిఁ = కొండవీటి దుర్గమునకును, బలనూదనువీటికిఁ = ఇంద్రుని పురమునకును (స్వర్గమున కనుట - రాజమహేంద్రవరమున కనుటయు - కొందఱు ఆమరావతి కనియు, కొందఱు ఆమరా రామమున కనియు అర్థము చెప్పదురు.), వీనుత్రము = వీరహస్త్యమార్గమును, పన్నినారో = కల్పించినారో (‘శివుబుద్ధిః పలాయన’ మను రాజనీతి సూత్రము నని భా.)

కృష్ణరాయనిదాడికి ఎల్లయెడలను ఓడి ఓడ్డదేశపుఁ బాత్ర బిరుదాంకితి తీర్తియు లందఱు కొండవీటినుండి ఇంచుకేనిపోరి గాయములు పొందకయే వీరస్వర్గమున సురాంగనల యిండ్ల కేగిరి. లోకములో వీరులు పోరితమున ఎదురుగాయములుపడి మృతులై స్వర్గమున సురాంగ నలం గూడుట ప్రసిద్ధము. వీరు అట్టి శ్రమ లేకయే వారిం గూడుట చిత్రముగా నున్నది. కొండవీటినుండి ఆయింద్రపురికిం బోవుటకు వీరిపెద్దలు ఏ రహస్యమార్గమును కల్పించినారో గదా. పలాయితులై రాజమహేంద్రవరపుఁ గానలలో చెంచుగూడెములలో దాగి రని భా.

వీరస్వర్గవర మయిన యర్థమున విరోధము శబరపల్లిపర మయిన యర్థముచేత ఆభాషించి నందున విరోధాభాషాలంకారము.

‘కసుగందని మేనులతో’-పూరిగఱవని దేహములతో నని యితరులు వ్రాసిన యర్థము కసపు శబ్దములేనందున పొసఁగమిచే త్యక్తవ్యము. -

ఇచట జోగిజగన్నాథ పండిత వ్యాఖ్య. - ‘కృష్ణదేవరాయలవారు కొండవీటి దుర్గముం బుచ్చుకొని అపట్టణమందు ధర్మధ్వజమెత్తించి దానిక్రిందికి వచ్చిన వారికి అభయప్రదాన మని ఘోషింపఁ జేసినారు, అని ప్రసిద్ధము గనుక ఉత్కల దేశాధీశులు యుద్ధధయ భ్రాంతులై ఆకెండా క్రిందికి వచ్చియుండు వఱకు, ఆయునికియే దేవతాస్త్రీలవాడకు కాపులు ఉన్నట్టుగా నున్నది; ఎందుచేతననఁగా, ప్రబలు లయిన వీరే జడిసిరి గనుక, ఇతరదేశాధీశులు మానుకొని అరియప్పనములు ఇచ్చిరి గనుకను, లోకములో యుద్ధము లేకపోయినందున దేవతాస్త్రీలవాడకు ఎవరను వెళ్ళు వారు లేకుండఁ చేయుటకు కారణము వీరే గనుకను, కొండవీటియందు ఉనికియే యింద్రపట్టణ మునకు కాఁపు అయెను. కనుక ఆశ్చర్యము అనుట.’ - ఈయూహ కొంత చమత్కారముగా నున్నను, కాఁపుండుటకు కసుగందవలసిన నియమము లేనందునను, ఈయర్థమునకు ‘కాఁపులు పోయి’ రనుటకున్న ‘కాఁపులు నిల్చిరి’ అనవలసియుండుట చేతను, ఈమతము త్యక్తవ్యము.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపకుంజర చేరెఁ గళింగ రాజ్య ల

క్షీరమణి లభామ నిను మిన్నులు ముట్టిన మోహనాలతోఁ,

గారణ మట్ల లక్షి గసుగందని వేడుకఁ గృష్ణరాయనిం

జేరునకాక, వాని నెడఁ, జెందునె సోదరుఁ డై న రుద్రునిన్?

38

కృ.....ర = కృష్ణరాయ రాజోత్తమా (కుంజరశబ్దము ఉత్తరపదమైనప్పుడు పుల్లింగం బున శ్రేష్ఠార్థగోచర మగును. ‘స్వరుత్తరపదే వ్యాఘ్ర పుష్ప భర్త భ క్షణరాః సింహ శార్దూల వాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః’ అను., నృపకుంజర - ఉపమానోత్తర కర్తృధారయము -

కావున పూర్వపద ప్రధానమయినది. దానం జేసి యదంత పుల్లింగ మహద్వాచక కార్యములు ఉత్పాదకులు సంబుద్ధికారము, దుష్టోపము లోనగునవి.), కళింగరాజ్య లక్ష్మీరమణీలలామ = కళింగరాజ్య లక్ష్మీయనేడి సుందరీతిలకము -

[‘అశ్వ భూషా పుణ్య’ పుచ్చ శ్రేష్ఠ శృంగార కేతుము

లిజ్జే ప్రభావే పురుషే లలామోఽస్త్రీ లలామ చ.’ నానా.

లలామ శబ్దము నకారాంత మయినను అకారాంత మయినను తెలుగున ‘లలామము’ అని మువర్ష కముం బొందవలయును; అట్లు పొందమని చరితాదిగాణ పాఠముచేత నైనను, ‘ఆత్మేష నిజంత’ నూత్రమందలి బహుళ గ్రహణము చేతనైనను సాధింపవచ్చును.], కూరిమిక్ = ప్రేమచేత - మిన్నలు ముట్టిన మోహనాలతోక్ = అకి సమంటిన యేనుగులతో (కళింగరాజు గజపతి కావున కృష్ణరాయ నికి అత్యున్నతము లయిన యేనుగులను కానుక పెట్టె నని భా. - తెక్కములతో నని యొకటిక - ‘మోహనే కేతు మూర్ఛే స్త్రీ’ వైజయన్తి - అనురాగముతోడి యాసలతో ననియు, - ‘మోహనా’ లనఁగా తోటయందలి శత్రు నిరసనసాధనము లని కొందఱిటిక. ఆపత్తమున వానింబెఱికి తెచ్చినాఁ డని భా. - దేవాలయపుద్వారముమీఁది తాతీమూలమునకు మోహనరాయి యనిపేరు.], నిసుక్ చేరెక్ = వచ్చి నిన్నుఁ గూడినది; కారణము అట్ల = ఇందులకు కారణము సరిగానున్నది; (ఎట్లన) - లక్ష్మీ, కసుగందనివేడుకక్ = వాడిపోనియనురాగముతో, కృష్ణరాయనిక్ = సామియైన శ్రీకృష్ణుని (కృష్ణదేవరాయలను అనుటయు,) చేరునకాక = పొందునేకాని, వాచిచెడక్ = వరుస చెడిపోవు నట్లుగా, సోదరుడైన రుద్రునిక్ = తోఁబుట్టువయిన రుద్రుని (కళింగరాజయిన వీరరుద్రుని అనుటయు), చెందునె = కూడదు.

కృష్ణరాయ, కళింగలక్ష్మీ తానులక్ష్మీ కావున కృష్ణుడవైన నిన్నుఁ గూడినది, రుద్రుడగుట చేత తనకుం దోఁబుట్టు వయిన కళింగరాజును (వీరరుద్రుని) కూడదాయెను. ఇట్లుచేయుటకు వాని సరియైన కారణమే గదా.

కళింగలక్ష్మీప్రాప్తికి కారణము గానట్టి వానిని తత్కారణముగాఁ జెప్పుటచేత హేతుా త్వేయైలంకారము - అందులకు కృష్ణరాయ వీరరుద్రులకు కృష్ణరుద్రులతోడి యభేదరూపకము అంగముగా నున్నది.

సీ. కచసక్త ఫణికంచుకము మౌళి వీరకే

దారంపుఁ బొగ చందంబు నొందఁ,

గలయ నంగమున మర్కటకీటకృత మైన

మగ్గంబు నేత్ర సంపద వహింప,

ధ్వాంత గహ్వర శిలాతాడితాలికచిక్క

ణాస్రవంకము చంద్రమై పొసంగఁ,

దను భృశ శ్రాంతవేష్టన లగ్నబర్హి బ

ర్హంబు మువ్వన్నె చుంగై చెలంగ,

తే. నిద్ర మేల్కొంచి, సెలయేట నీడఁ గాంచి,

గోపవేషంబు నెడి, తొంటి భూపవేష

మగుట యవ్వనమహిమగా నలికి యచట

విడుచు గజరాజు నీధాటి వింధ్యవాటి.

39

నీధాటి = నీయొక్క విజయ యాత్రయందు, వింధ్యవాటి = వింధ్యారణ్యమునను, గజరాజు = (పలాయితుడై దాగియున్న) కలింగరాజు,

1. కచ.....ము - కచ = తలవెండుకలయందు ('కచః కేశః శిరోరహః' అను.) - సక్త = అంటుకొన్న - ఫణికంచుకము = పాప వబుసము ('సహ కల్బుక నిర్దోశా' అను.), మాలిక్ = శిరమునందు, వీర కేదారంపుర బాగ చందంబు = వీరకేదార మనెడి (వీరకేదార మనగా రంగారంగోచిత మయిన శిరస్త్రము అని ప్రాణ్యము.) తలపొగయొక్కతీరును, ఒండె = వహింపఁగా (అట్టిపొగగా ఆగపడఁగా అనుట),

2. కలయె = అంతటను, అంగమునె = దేహమందు, మర్కటకీట కృతము = సారెపురుగు చేత చేయబడినది ('లూతా స్త్రీ తస్తవా యోర్ధనాథ మర్కటకాః సమాః' అను.), విస - మగ్గులు = నేత, నేత్రసంపద = వలిపముయొక్క ('స్వాజ్ఞ టాంకుకయో ర్మేత్రమ్' అను.) సొంపును, వహింప = తాల్చుగా (వలిపవస్త్రముగా నగపడఁగా ననుట),

3. ధ్వంత.....ము - ధ్వంత = చీకటితోడి ('అన్ధకారోఽస్త్రియం ధ్వంతమ్' అను.) - గవ్వార = గుహయందలి ('దేవఖాతలిరే గుహా | గవ్వారమ్' అ.) - శిలా = తాలిచేత - తాడిత = కొట్టబడిన - ఆళిక = నుదుటి యందలి ('లలాట మళికం గోధిః' అను.) - చిక్కణ = చిక్క నయిన ('చిక్కణం మస్మణం స్నిగ్ధమ్' అను.) - ఆస్ర = నెత్తుటి యొక్క ('ఆస్రః శోణే కచే పుంసి క్షీబ మశ్రుణి శోణితే' మేది.) పంకము = బురద, చంద్రము వి = సిందూర (లిలక) మై, పాసఁగ = ఒప్పుగా - రాత్రి దాగుటకై దూతిన చీకటిగుహలో నుదురు ఒక తాలికి తగులఁగా గాయమై కాటి పేలుకొన్న నెత్తురు సిందూరలిలకమువలె నొప్పుచుండె ననుట;

4. తను.....బు - తను = దేహముయొక్క - భృశ = మిక్కుటమైన - శ్రాంతి = బడలిక చేత నయిన - వేష్టన = పొర్లిగింతలయందు - లగ్న = అంటుకొన్న - బర్హి బర్హంబు = నెమలి పురి, మువ్వన్నెచుంగు వి = నీల రక్త వీరము లనెడి మూఁడు వన్నెలుగల యుత్తరీయపురజెఱఁగుగా, చెలఁగ = ఒప్పుచుండఁగా, నిర్ద్ర మేల్కొంచి, సెలయేట = కొండవాఁకయందు, నీడె = తన ప్రతిబింబమును, కాంచి = చూచి, గోపవేషము = (చొప్పుమార్పుటకై తాను ధరించి యుండిన) గొల్లవేషము, చెడి = మాటి, లొంటి భూపవేషము = తన పూర్వపురాజవేషము, అగుట = కలుగుట, అవ్వన మహిమగా = ఆయరణ్యముయొక్క ప్రభావముచేత నని, అలికి = భయపడి, ఆచటు = ఆస్రదేశమును, విడుచు = త్యజించును. (ఆచటు నుండక యెటకేని యేగును.)

కృష్ణరాయని దాడికి వెఱచి గజరాజు గోపవేషమున వింధ్యారణ్యముంబట్టి పలాయితుడగుచు రాత్రి దాగుటకై ఒక చీకటి గుహం జొరఁబాటి అటనిద్రించి నూర్వోదయవేళ మేలు కొని సెలయేట తననీడను చూచుకొనఁగా అతనికి గోపవేషము పోయి లొంటి భూపవేష మే వచ్చినట్లు భ్రమజనించెను. అందులవివర మెట్లనఁగా - రాత్రిగుహలో జాట్టున కంటుకొన్న పాప వబుసము వీరకేదారంపుర బాగగా నగపడెను, ఒడలనంతట సారెపురుపు లల్లినపట్టు వలిపంపు వలనగా నగపడెను, చీకటిలో నుదురు తాలికి తగులఁగా కాటిపేరిన నెత్తురు సిందూరలిలకముగా దోచెను, శ్రమచే తాను పొర్లినవన్నె డంటుకొన్న నెమలిపురి మువ్వన్నెచుంగుగా దోచెను.

అట్లు భ్రమపడి యారాజు ఆవనము దేదో తెచ్చుకొలు వేసముం బోనడచి వాస్తవవేషమును గలిగించు మహిమ కల దని తలంచి భయమున ఆహ్వానము వదలి మఱియొక చోటికిం బలాయితకుఁ దాయెను.

‘విడుచు గజరాజు నీధాటి వింధ్యవాటి’ రాయఁడు అప్పటికి గజరాజును (కటకపురికుని = కాలింగుని) కొట్టినాఁడా? దాడికి ముందేగదా స్వప్నము? ఈదాదులు పెక్కులు. ‘ఆసక్య వ్రాద్యత్కలింగం నా బంధీగ్రహ.’ మను. ‘కాంతారపాతిత కాలింగ కులేశ’ మను.

నిర్దోశాదులు సామ్యమహిమచేత వీరకేదారాదులుగా తోచినందున భ్రాంతిమదలంకారము.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయ, విజయాంకము లీవు లిఖించి తాళస

న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ నిల్విన కంబము సింహభూధర

ప్రభుతననాల్లకుం డిగు సురప్రకరంబు కలింగమేదినీ

విభు నపకీర్తి కజ్జలము వేమలు పెట్టి పఠించు నిచ్చలుక.

40

కృష్ణరాయ, ఈవు, విజయఅంకములు=(సి) గెలుపు బిరుదములను (‘అత్కీనాటక విచ్ఛేదే సంఖ్యాం యుధి భూషణే । సమీపే రూపకే స్థానే మన్తా పుత్సర్జ చిహ్నయోః.’ నానా.), లిఖించి, = చెక్కించి, పొట్టునూరికడక = పొట్టునూ రను పురము చెంత, తాళసన్నిభముగక = తాటిచెట్టుతో సమానముగా (అంతపొడవుగా), నిల్విన కంబము = నాటించిన స్తంభమును (అనగా స్తంభమండలి వ్రాతను), సింహ.....కుక - సింహభూధర = సింహచల మనెడు తే త్రముయొక్క - ప్రభు = స్వామియైన యప్పనియొక్క - తిరునాల్లకుక = ఉత్సవములకు, డిగు = స్వర్గమునండి యవతరించు - సురప్రకరంబు = దేవసమాహము, కలింగ.....ముక - కలింగ మేదినీవిభు = కలింగరాజయిన గజపతియొక్క - అపకీర్తి = దుర్మళమనెడి - కజ్జలముక = కాటుకను (‘అజ్ఞానం కజ్జలమ్’ శేషు.), వేమలు = పలుమాలు, పెట్టి = (అక్షరములు స్పష్టముగా నెలియుటకై) పూసి, నిచ్చలుక = సర్వదా, అభిరతిక = ఆసక్తితో, పఠించుక.

కృష్ణరాయఁడా, నీవు పొట్టునూరియొద్ద తాటిచెట్టు నంతపొడవుగలదిగా నిలిపిన నీజయ స్తంభమునందు నీవు చెక్కించిన నీజయ కాసనములకు సింహాద్రియప్పని యుత్సవములకై వచ్చెడి యింద్రాదిదేవతలు అక్షరములు స్ఫుటముగా నెలియుటకై కలింగరాజయిన గజపతియొక్క యపకీర్తి కాటుకను పలుమాలు చమరి సర్వదా ప్రీతితో నఠింతురు. - ఆజయస్తంభ కాసనములచేత నీకీర్తియు ఆతని యపకీర్తియు స్పష్టము లని భా.

సురలు కజ్జలము పెట్టి పఠించుట యబద్ధముగాన సంబంధాతిశయోక్తి ; దానికి ‘అపకీర్తి కజ్జల’ మనుచో రూపకము అంగము. [రాయ - ఇట్లు దేశ్యములకు సంబుద్ధిదుష్టోపము కృష్ణ రాయాదులకాలపుఁ గవనములలో ప్రచురము.]

సీ. సనకాది దివిజ మస్కరి ఫాల గోపి చం

దనపుండ్రవల్లిక ల్నాకి నాకి,

నెలసి హాహాహూహావుల దండియల తెంత్ర

ద్రెవ్వ సింగిలులుగాఁ దివిచి తివిచి,

సప్తరికృతవియజ్ఞర వాలుకాలింగ
 సమితి ముచ్చెలకాళ్లఁ జమరి చమరి,
 రంభాప్రధానాఘరఃపృథూరోజకుం
 భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ బట్టి పట్టి,

తే. తిరుగు హరిపురి సురతరు సురల మరగి
 బహుళ హళహళి భృత కలబరిగనగర
 సగర పురవర పరిబృథ జవన యవన
 పృతన భవ దసి ననిఁ దెగి కృష్ణరాయ.

41

కృష్ణరాయ, అనిఁ = యుద్ధములో, భవత్ అనిఁ = నీకత్తి చేత, బహు...తన - బహుళ = అధికమయిన - హళహళి = సందడితో - భృత = నిండిన - కలబరిగనగర = కలబరిగపట్టణము యొక్కయు-సగరపురవర = సాగరు పట్టణముయొక్కయు - పరిబృథ = సుల్తానుయొక్క (ప్రభుః పరిబృథోఽధిపః' అను.) - జవన = వడిగల - యవనపృతన = తురకదండు ('పృతనా వాహినీ చమూః' అను.), తెగి = ఖండితమయి, హరిపురిఁ = ఇంద్రుని పట్టణమందు (అమరావతియందు - వీరస్వర్గమందనుట), సురతరు సురలఁ = కల్పవృక్షపు సారాయలను, మరగి = రుచిగని;

1. సన...కల్ - సనక = సనకముని - ఆది = లోనగు - దివిజమస్కరి = వేల్పుయతుల ('భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్తస్య పారాశర్యపి మస్కరీ' అను.) - ఫాల=నొసళ్లయందలి - గోపించదన పుండ్ర వల్లికల్ = తీగలవంటి గోపించదనపు నిలువుబొట్లను, నాకినాకి = మాటిమాటికిని నాకి;

2. హోహో హూహూవుల దండియలఁ = హోహుండు హూహూవు అనెడి దేవగాయనుల యొక్క వీణలను ('హోహో హూహూ వైచవమాద్యాః గన్ధర్వాస్త్రీ దివౌకసామ్.' అను.), నెలసి = ఒడిసికొని, తంత్రిత్రైవ్యఁ = తంతువులు తెగునట్లుగా, సింగిణలుగాఁ = కొమ్మువిండ్లు అగునట్లుగా, తిగిచి తిగిచి = మాటిమాటికిని లాగి;

3. సప్త...తిఁ - సప్తరి = (కశ్యపాదులగు) నేడుగురు సత్యవచసులచేత (ఋషయః సత్యవచసః' అను, — 'కశ్యపోఽస్త్రి ర్భరద్వాజో విశ్వామిత్రశ్చ గౌతమః జమదగ్ని ర్వసిష్ఠ శ్చ సప్తైతే ఋషయః స్మృతాః') - కృత = చేయబడిన (లింగములకు విశేషణము) - వియత్ ఝర = ఆకాశ గంగయందలి ('వియ ద్విష్ణుపదమ్', 'ప్రవాహోనిర ఝరః' అను.) - వాలుకా లింగ సమితిఁ = ఇసుక లింగములయొక్క సమూహమును ('సికతాః స్యు ర్వాలుకా అపి' అను.), ముచ్చెల కాళ్లఁ = పైజారు జోళ్లతోడి పాదములతో, చమరి చమరి = మాటిమాటికి త్రొక్కి;

4. రం...లు - రంభా = రంభయను నచ్చర - ప్రధాన = ముఖ్యురాలుగాఁ గల - ఆఘరః = అచ్చరలయొక్క - పృథు = గొప్ప - ఉరోజుకంభంబులు = చనుగుండలను, ఎచ్చటఁ గన్నఁ = కనబడిన చోటనెల్ల, పట్టిపట్టి = పిసికిపిసికి, తిరుగుఁ = సంఘరించును - (కర్తృ పృతన).

ఓకృష్ణరాయ, కలబరిగయొక్కయు సాగరుపట్టణముయొక్కయు తురకయేలికల రాణువ తురకలు నీకత్తిచేత అనిలో మడిసి, స్వర్గమున కేగి అచటను పూర్వవాసన వదలక, కల్పవృక్షపు సురలంద్రాగి సనకాది దివ్యయతుల మొగములందలి గోపించదన త్రిపుండ్రములను చెడ

నాకును, దేవగాయకులచేత వీరిలను ఒడిసి పుచ్చుకొని కొమ్మవిండ్లవలె గుండ్రముగా నగునట్లు గాను తంతులు తెగునట్లుగాను చెడ లాగుచును, ఆకాశగంగా పైకెత్తులయందు సప్తరులు చేసి కొన్నయిసుకలింగములను ప్రజారుకాళ్లతో చెడఁ ద్రొక్కుచును, రంభాది సురాంగనల పెద్ద చనుఁగుండలు ఎక్కడ కనబడిన నక్కడ చెడఁ బిసుకుచును, తిరుగుచుందురు. — స్వభావోక్త్యతి శయోక్తులకు సంకరము.

మ. అలుక ఘోటక ధట్టికా ఖురపుటి హల్య స్థురాసాని పు
చ్చలు వోఁ దున్ని, చలచ్చమూ గజ మదాసార స్థితి స్థితి పు
ష్కల సస్యం బిడి, యేకధాటి బలిరా కట్టించి తొ దృష్టి కే
దులఖా నోగ్ర కపాల మర్థప హరి దూబ్బ బాంగల శ్రేణికే. 42

(కృష్ణరాయఁడా నీవు) అలుకే = కోపముతో, ఏకధాటికే = ఒకటే దాడిచేత, ఆర్థ.....కే - ఆర్థపఁపబేరుని - హరిత్ = దిక్కునందలి - భూ = భూమియనెడి - బాంగల = మెట్టచేలయొక్క ('బాడ్లలో జలనిర్భుక్తదేశే' విశ్వ.) - శ్రేణికే = వరుసయందు, ఘో...ల్యకే - ఘోటక = గుఱ్ఱములయొక్క - ధట్టికా = సేనలయొక్క - ఖురపుటి = గొరిజడొప్పలనెడు - హల్యకే = నాఁగేటిమొత్తముచేత ('లాడ్లం హలమ్', 'హల్యా హలానామ్.' ఆమ. - హలానాం సమాహో హల్యా = హలములమొత్తము హల్య), ఖురాసాని పుచ్చలు = ఖురాసాన్ దేశపు పుచ్చకాయల వంటి వగు సశిరస్త్వమేచ్ఛశిరస్సులను, పోకే = పాడగునట్లు, దున్ని, చల.....తికే - చలత్ = నడుచుచున్న - చమూ = సేనయందలి - గజ = వినుఁగులయొక్క - మద = దానజలముయొక్క - ఆసారి = జడివానియొక్క - పులికే = తడుపుతో, కీర్తి.....బు - కీర్తి = యశస్సనెడి - పుష్కల = నిండి యిన - సస్యంబు = పైరును, ఇడి = పెట్టి, ఏదులఖాన ఉగ్రకపాలము = బిజాపురపుసుల్తానయిన యేదులషాహు అను వానియొక్క భయంకరమైన పునుకను, దృష్టికే = దృష్టిదోషపరిహారార్థమైన వెటబొవ్వుగా, కట్టించితి (వి), బొకే బలిరా = బొరా బలి = ఆశ్చర్యముగా నున్నదినుమా.

కృష్ణరాయనిమిఁదికి బీజాపురపుసుల్తాను ఏదులషా అనువాఁడును గోలకొండ నిజాము సాహసు అహమదునగరసుల్తానును కలిపినచ్చి యతనిచే కృష్ణకడ నిహతులైరి. ఆవృత్తాంతము ఇట్ల ననుసంధింపఁబడియున్నది.

కృష్ణరాయఁడా నీప్రతాపము నేమని పొగడుదును! నీవు ఒక్కదాడిలో తురకల శిరములను పుచ్చతోటలనుం బోలె - గుఱ్ఱముల గొరిజలతో నాఁగేళ్లతోనుం బోలె - దున్ని వైచి యేనుఁగు దండుల దానధారలచేత వర్షముచేతనుం బోలె - ఉత్తరదిగ్భాములను మెట్టచేలనుంబోలె - తడిసి, ఆపదనులో కీర్తిని పైరునుంబోలె - నాటి, అచట ఏదులషాయొక్క తలకాయను దృష్టిపిడతం బోలె - నిలిపితివి. దూపకాలంకారము.

'ఖురాసానులనెడు మేచ్చుల' ననువ్యాఖ్య సంగతము కాదు, ఖురాసాని దేశము కాబూలునకు పూర్వోత్తరమున నున్నది. కనుక ఖురాసాని పుచ్చలన్నచో ఆదేశపు భటులు ఏదిలఖానుని సేనలో నుండి రని తలంపనగును. మఱియు * కృష్ణరాయని దాడి దక్కనును దాటలే దని తడియ

* ఇటీవలి పరిశోధనచే రాయఁడు ఆర్యావర్తమును జయించినట్లే - చూ. నందిలిప్సన గయకాసనము, నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసము భారతి, ఆక్టోబరు, 1959.

ఈ తిమ్మనయే 'ఏకచ్ఛత్రిత సర్వభూవలయ' అన్నవాఁడు.

చరిత్రకారులు వ్రాసినను, అందులకు “బంగళా కలింగ భూప సుభటాధ్యక్షేణి జంఘానిలా” అనుమనుచరిత్రగత రాయ విశేషణము భంజకము. ‘అర్థపహరి ద్భూజాంగల’ మన్నందులకు ‘కురుజాంగలములు’ ఆను భారతవ్యవహారముం బరికింపుడు.

చ. సుమతిఁ బునఃపునా రచిత షోడశదాన పరంపరా వసం

తముల ననంత విత్తము ననంత ననంత మహాగ్రహార బృం

దమును నొసంగు నిన్నొరసి తా రెన రాక కదా నిలిప భూ

జములు వహించు దుర్యశము పట్టద కోకిల కై తవంబునన్.

43

పునః...లక్ - పునః పునః=మాటిమాటికి - రచిత=కావించఁబడిన - షోడశ=పదునాలు - దాన=ఈవులయొక్క-పరంపరా=వరుసయ నెడి - వసంతములక్ = ఆమునులయందు, అనంత = కడ లేని-విత్తముక్=ధనమును, అనంతక్=కడలేని (అనువాదీస్వ)లింగ విశేషణముగాన పాక్షికస్త్రి త్వము.) - అనంతక్ = భూమిని (‘భూ ర్భూమి రచలానన్తా’ అను.), మ...నుక్ - మహత్ = గొప్ప-అగ్రహార=నల్లిండ్లయొక్క (బ్రాహ్మణగ్రామములయొక్క. ‘అగ్రం బ్రాహ్మణ భోజనం, తదగ్రంప్రియస్తే రాజభవాత్ పృథక్క్రియస్తే తే తేత్రాదయః’-నీలకణః; ‘గ్రామభేదశ్చ’-తారానాథ తర్కవాచస్పతిః.) - బృందమునుక్=సమూహమును, సుమతిక్=ప్రీతితో, ఒసంగు (=ఇచ్చెడు) నిన్ను, ఒరసి = ద్వేషించి, తారు = తాము (అనఁగా కల్పవృక్షములు), ఎన=సాటి - రాక కదా = రానిపేతువుచేతఁ జూచు, నిలిప భూజములు = దేవ తరువులు (=కల్పవృక్షములు), పట్టద కోకిలకైతవంబునక్=తుమైదలు కోయిలలు అనెడి మిషచేత, దుర్యశముక్=అపకీర్తిని, వహించుక్ = తాల్చియున్నవి.

ఓకృష్ణరాయఁడా, మాటిమాటికి నీవు రచించెడి షోడశ మహాదానము లనెడి వసంతర్తువుల యందు అనంత మయిన ధనమును భూమిని అనంతమయిన గొప్ప యగ్రహార సమూహమును ప్రీతితో ఇచ్చువాఁడ వయిన నీతో దానమందు స్ఫురవహించి సాటిరాలేకకదా కల్పవృక్షములు తమ యపకీర్తిని తుమైదలు కోయిలలు అను మిషచేతఁ దాల్చియున్నవి. — అపకీర్తి నలుపనియు, తుమైదలును కోకిలలును వసంతర్తువునందు వృక్షములందు మెండుకొను ననియు ననుసంధించుకొన వలయును.

ద్వితీయపాదమున బిందుయతి, అందులకు ‘అనంత’ యనునది నష్టమాస మగుటచే పాక్షికముగా నంగీకృత మయిన వ్యంజన యతియైనది.

‘పనిఁ బూని నిలుచుఁ దమతమ యనునాసికములకు బిందుయతు లన వెనుకక్

గనుపట్టు నాల్గు లిపులును జెను సున్నలు తమకు డాసి పిలువఁగదియొహ్ం.’ అప్పు.

* ‘షోడశదాన పరంపరా వసంతములక్’ - రూపకము; కడమ పేతుల్వేక్షితు సాప మ్నక; ‘ఎనరామి’ ప్రతీప విశేషము.

తే. ప్రబల రాజాధిరాజ వీరప్రతాప రాజుపరమేశ్వ రాధదుర్గానరేళ

సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ కృష్ణరాయేంద్ర కృత వినిర్దింపు’ మనిరి. 44

* షోడశదానములు — గో, భూ, లిల, హిరణ్య, రత్న, విద్యా, కన్యా, దాసీ, శయ్యా, గృహ, అగ్రహార, రథ, గజ, అశ్వ, ఛాగ, మహిషీ, దానములు. శ. ర.

ప్రబ...లేశ - ప్రబలరాజాధిరాజ=ప్రబలులయినరాజులకు పైరాజవును - వీరప్రతాప - వీర = శ్రేష్ఠమయిన (సర్వాధికారియైన) ప్రతాప = లేజము కలవాడవును - రాజపరమేశ్వర = రాజులకు పరమశివుడవును - అర్థ...శ - అర్థ = పురుషార్థము లనెడి - దుర్గా = పార్వతికి - వలేశ = శివుడవును - సా...మ - † సాహితీ = వైదుష్యమందును - సమరాంగణ = యుద్ధక్షేత్రమందును - సార్వభౌమ = చక్రవర్తివియు - నయిన ('చక్రవర్తి సార్వభౌమః' అను.) - కృష్ణరాయేంద్ర = కృష్ణరాయప్రభుడా, కృతి = ప్రబంధమును, వినిర్మింపుము = రచింపుము, అనిరి [కర్త (౧౮) వచనములో 'విద్వజ్జనంబులను' పరామృశించుచున్న 'వారు' అనునది - ఆ విద్వాంసులిట్లని రచి భా.].

'ప్రబల...భౌమ' - ఇదంతయు నాల్గు బిరుదాంకముల సమాసము - 'ప్రబలరాజాధిరాజులైన వీరప్రతాపులైన రాజపరమేశ్వరులనెడి అర్థ దుర్గా = అర్థశరీరమైన పార్వతికి - వలేశ = రుద్రునివంటివాడా.' అని శ్రీనివాస వ్యాఖ్య.

వ. అంతః బ్రహ్మ ఘ్నంత రంగుండ నై.

45

అంతః = వారట్లు హెచ్చరింపఁగా ('అనివిన్నవించినఁ' అని పూర్వము ద్రాపాశము - వివిధ వేదాగమవిదులగు విద్వజ్జనులు తనకు 'విన్నవించి' రని కృష్ణరాయుడు చెప్పుకొనుట నిజావిసితీ సాధారకమైయున్నది. కావున 'అంతః' అని మార్పు చేసికొనఁబడినది), ప్ర...డఁ - ప్రహృష్ట = సంతోషపడిన - అంతరంగుండఁ = హృదయము కలవాడను;

—* షష్ఠ్యంతములు *—

క. అంభోధి కన్యకా కుచ | కుంభోంభిత ఘుస్పణమస్పణ గురువక్షువకుఁ

జంభారి ముఖాధ్యక్షున | కంభోజాక్షునకు సామి హర్యక్షువకుఁ. 46

అం...నకుఁ - అంభోధి = సముద్రముయొక్క - కన్యకా = కూతు రయిన లక్ష్మియొక్క - కుచకుంభ = చనుగిందులయందు .. ఉంభిత = నింపఁబడిన (నిండుగా పూయఁబడిన - 'ఉమ్మ పూరణే' ధా. పా.) - ఘుస్పణ = కుంకుమముచేత - మస్పణ = నిగ్గుగల ('మస్పణం కర్మ శే స్నిగ్ధే' నానా.) - గురు = విశాలమయిన ('గురుస్త్రిలిక్త్యాం మహతి దుర్జరా లఘునోరపి' మేది.) - వక్షునకుఁ = అొమ్మకలవానికి, జం...కుఁ - జంభారి = ఇంద్రుడు ('జమ్మభేదీ హరిహరుః స్వారాజ్యముచినుదనః' అను.) - ముఖ = ప్రధానుడుగాఁ గలవారికి (ఇంద్రులకు అనుట - అధ్యక్షునకుఁ = దొర యగువానికి, అంభోజ అక్షునకుఁ = కమలములవంటి కన్నులు గలవానికి ('జైత్యాః పుష్కరికాక్షో గోవిందో గరుడధ్వజః' అను.), సామిహర్యక్షునకుఁ = సగమునింగమైనవానికి (నరసింహవతారుని కని భా. - 'సామి త్వర్ధే జగుప్సితే,' 'సింహో మృగేంద్రః పశ్చాస్యో హర్యక్షః కేసరీ హరిః' అను.) - అంత్యానుప్రాసము; వృత్త్యనుప్రా.

క. మద్దితకాలియఫణికిఁ గ | పద్ధభృ దజ బింబితాచ్చువనఖఘృణికిఁ

దోర్దండశాఙ్గాకిణి కఘ | కర్దమదినమణికి దనుజకరివరస్పణికిన్. 47

† పట్టాభిషేకము నాటికే 'సమగచడ్డఁడు' 'కావ్యనాటకాలంకారమర్జునుడు' చూ. పీఠికలో పట్టాభిషేకకాసనము.

మ...కిక్ - మర్రిత=మర్రింపఁబడిన ('మృద త్నోదే' ధా. పా. నుగ్గునేయుట) - కాలియ= (యమునయందలి మడుగులోని) కాలియుఁ డనెడి - ఫణికిక్ = పాము కలవానికి, కప...కిక్ - కపర్దభృత్ = శివుఁడు (కపర్దమును అనఁగా జటాజూటమును ధరించినవాఁడు - 'కపర్దోఽస్య జటాజూటః' అమ.) - అజ = బ్రహ్మ ('అజా విష్ణు హర చ్ఛాగాః' అమ.) - (అనువారిచేత) - బింబిత=సంజాత ప్రతిబింబ మయిన (వారు ప్రతిబింబించి రనుట - 'బిమ్బం తు ప్రతిబిమ్బే స్యా న్నణ్డలే బిమ్బికాఫలే' హేమ.) - అచ్చ = అమల మయిన ('ప్రసన్నోఽచ్చః' అమ.) - పదనఖ ఘృణికిక్ = పాదములయొక్క గోళ్లయొక్క కాంతులు గలవానికి ('అగ్న్యర్చిష్యేర్ఘృణిః' నానా. - బ్రహ్మయు శివుఁడును వేంకటాచలపతిపాదములకు నమస్కరింతు రనుట. ఈయర్థమునే మనోహర మయిన ప్రకారాంతరమునం జెప్పినందున పర్యాయోక్తాలంకారము.), దో...కిక్ - దోర్దండ= గుడియవంటి ('దణ్డోఽస్త్రీ తగుడేఽపిస్యాత్' అమ.) బాహువు నందలి ('భుజ బాహూ ప్ర వేష్ట దోః' అమ.) - కార్దణ = కార్దణ మనెడి ధనుస్సుయొక్క ('చాపః కార్దణ మ్మరారేష్టు' అమ. విష్ణుదేవునివింటికి కార్దణ మనిపేరు.) - కిణికిక్ = (నారి చెబ్బల) గాయపుఁగాయలు గలవానికి ('కిణో మాంసగ్రస్థిః వ్రణజం చిహ్నంచ' రామాశ్రమి), ఆ...కిక్ - ఆఘ = పాపమనెడి ('అంహోదుఃఖ వ్యసనే వ్యఘమ' అమ.) - కర్దమ = బురదకు ('పహ్లోఽస్త్రీ శాద కర్దమా' అమ.) - దినమణికిక్ = నూర్యుఁడయినవానికి ('ప్రద్యోతనో దినమణిః ఖద్యోతో లోకబాధవః' అమ. - నూర్యుఁడు బురదను పోఁగొట్టినట్లు శ్రీహరి పాపమును హరించు నని భా. - రూపకము.), ద...కిక్ - దనుజ = అసురు లనెడి ('అసురా దైత్య దైతేయ దనుజేన్ద్రారి దానవాః' అమ.) - కరివర = మేటియేనుఁగులకు - సృణికిక్ = అంకుశమయినవానికి ('అఙ్కుశోఽస్త్రీ సృణిః స్త్రియామ్.. అమ. అంకుశము ఏప్రకారము ఏనుఁగులను దండించునో ఆప్రకారము అసురులను దండించు వాఁడని భా. రూపకము; అంత్యానుప్రాసము స్పష్టము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘన | గహనగుహఃఖేటవంచకపుళిందునకున్

ద్రుహిణాండతుందున కయా | వహదీర్ఘాపాంగదృక్ కృపాస్యందునకున్. 48

గుహ...నకుక్ - గుహ=కుమారస్వామియొక్క (పార్వతీనందనః స్కందః సేనాని రక్షిభూ ర్గుహః' అమ.) పుష్కరిణీ=కోనేటియొక్క ('పుష్కరిణ్యాంతు ఖారంస్యాత్' అమ.) - తట = గట్టునందలి ('కూలం రోధ శ్వ తీరంచ ప్రతీరంచ తటం శ్రీఘ.' అమ.) - ఘన = దట్టమయిన ('ఘనం నిరస్తరం సాన్ద్రమ్' అమ.) - గహన=అడవియందును ('గహనం కాననం వనమ్' అమ.) - గుహ=గవులయందును - ఆఖేట = వేఁటలాడుటయందు - వంచక పుళిందునకుక్ = మాయ బోయ యయినవానికి, ద్రుహిణ అండ తుందునకుక్ = బ్రహ్మాండములు బాజ్జలఁగలవానికి ('ధాతా బ్జయోని ర్ద్రుహిణః' - పంచణ్డకుక్షీ జతరోదరతున్దమ్' అమ.), ఆ...నకుక్ - ఆయ = శుభములను ('అయః శుభావహో విధిః' అమ.) - ఆవహ = సమకూర్చెడు - దీర్ఘ = వాలికయైన - అపాంగ = కడకంటి - దృక్ = చూపుయొక్క - కృపా = కనికరముయొక్క - స్యందునకుక్ = ఓడిక కల వానికి ('కరుణవాః స్యందునకుక్, అనిపూర్వముద్రణపాఠము. దయావాచకము 'కరుణా' అని స్త్రీలింగమును, శోకస్థాయిభావక రసవాచకము 'కరుణ' అని పుల్లంగమును, అని నియమము - 'కరుణో రసవృక్షయోః | కరుణా తు కృపాయాం స్యాత్' హేమ. మఱియు, 'దయ యనెడు నీరు'

అనుటలో సాంక్షేమన్నది? కనులలో సదానీళ్లు కాటుచుండవలయునా? కావున నిట 'దృక్ కృపా' అని మార్పు కావించుకొనఁబడినది.)—అంత్యానుప్రాసము.

౬. బంధురరథాంగధారా | గంధవహోష్టజ్వలచ్చిఖాపటలపున

స్పంధుక్షణఘృతరాహుప | లాంఛోస్పక్స్పృతికి వేంకటాచలపతికిన్. 49

బం.....తికిన్ - బంధుర=సాంపయిన ('బహురబహుర రమ్యే నమే హంసే తు బహుర' విశ్వ.) - రథాంగ = సుదర్శన మనుచేరి చక్రాయోధముయొక్క ('చక్రం రథాంగమ్' - 'శిక్షో లక్షీపతేః పాఞ్చజన్య శ్చక్రం సుదర్శనమ్.' అను.) - ధారా=వాదరయొక్క - గంధవహ ఆస్త= (వాయువునకు చెలికాఁ డయిన) యగ్నియొక్క ('లోహితాశ్వో వాయుసఖః శిఖావా నాకుకు తుజిః' అను.) - జ్వలత్=ఎరియుచున్న - శిఖా=జ్వాలలయొక్క - పటల=సమాహమయొక్క - పునస్పంధుక్షణ=మరల నెరియించెడు కర్తయందు - ఘృత=నేయియైన - రాహు=రాహు వనెడు - పలాంధః=రాక్షసునియొక్క (పల=మాంసమే = అంధః=అన్నముగాఁ గలవాఁడు) - ఆస్పృక్= రక్తముయొక్క ('రుధిరేఽస్పృగ్లోహితాస్ర రక్త త్తజ శోణితమ్' అను.) - స్పృతికిన్=ఓడికకల వానికి, వేంకట ఆచల పతికిన్ = వేంకట మనెడిపర్వతమునకు దొరయగువానికి (అనఁగా వేంక టేశ్వరస్వామికి.) రూపకము, అంత్యానుప్రాసంబును.

ఈచెప్పిన పద్యంతము లన్నియు వేంకటాచలపతికి విశేషణము లని స్పష్టము.

—* క థా ప్రా రం భ ము *—

వ. నా విన్నవించు బూను నాముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దనిన. 50

నావిన్నవించు బూను = నేను అంకితమునీయు నుద్యమించిన (ఇట్టి తావులందు కర్తృపద ములో నివృద్ధమున వస్తీసమాసము ప్రయోగ సిద్ధము. - 'అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధి గా నాయొనర్పం బూనిన స్వారోచిష మనుసంభవంబు' 'తన చేసినదానంబడక పోవ శివునకు వసమే.').-అను... నకున్ = ఆముక్తమాల్యద యనెడి గొప్పకావ్యమునకు [ఆముక్త = ధరించిన ('రత్నాన్యముఞ్చ సంధిపై హవిర్జహుధి పావకే' భట్టి. - 'ఆముక్తః ప్రతిముక్తశ్చ పినదశ్చా పినదవత్' అను. - చెరువుకొన్నయనుట.) - మాల్య=నీగదండను - దా = (ప్రీతిలుపుత్తూరిలోని మన్నారస్వామికి) ఇచ్చునదిగాన ఏతత్కథానాయిక యైన గోదాదేవికి ఆపేరు కలిగినది, ఆమెను గూర్చినట్టిది యాట చేత ఈగ్రంథమునకును ఆమెపేరే కలిగినది. ఆమెకు అలవపేరు 'మాడివడుక్త నాచ్చారు].

—* విలుబుత్తూరివర్ణన *—

వ. లలితోద్వాన పరంపరా పిక శుకాలాప ప్రతిధ్వానము

ల్వలభీ నీల హరి న్నటి పికశుక స్వానభ్రమం బూన్ప మి

న్నులతో రాయు సువర్ణ సాధముల నెందుం జూడఁ జెన్నంది శ్రీ

విలుబుత్తూరు నెలంగుల బొండ్ల నగరోర్విరత్న సీమంతమై.

51

శ్రీ - విలుబుత్తూరు (అను) పట్టణము, లలి...ముల్ - లలిత=మనోహరమున (లలిత మొప్పితే మేది.) - ఉద్వాన = ఉపవనముయొక్క (భ్రమనాక్రీడ ఉద్వానం రాజుః సాధా

రగం వనమ్.' అను.) - పరంపరా=వరుసలయందలి - పిక=కోయిలలయొక్కయు ('కోకిల! పిక ఇత్యపి' అను.) - శుక=చిలుకలయొక్కయు ('కీర శుకాసహ' అను.) - ఆలాప=పలుకులయొక్క ('పాద్యా దాభాషణ మాలాపః' అను.) - ప్రతిధ్వనముల్=ప్రతిధ్వనులు, వల...మక్ష - వలభీ= ఇంటికప్పుమీడి ['వలభౌ ఆచ్ఛాదనే ఉపరిభాగ ఇత్యర్థః' అని మేఘవా. పుల్లి. - లేక చంద్ర కాలల (కిరోగృహములయందలి - శుద్ధాస్తే వలభీ చంద్ర)కాలే సాధారణ్యవేత్తని' రభసుడు, 'వలభీ రుపరివసతీః' అని మాఘవ్యాఖ్యలో వల్లభదేవుడు.] ఉపవన వృక్షకాఖలు వలభులంతయున్నత ములై తత్సమీపమం దుండును. - 'వలభీవ్యాసంగి తుంగద్రుకాఖలలోనుండి' ౫౭ ప. - 'బల భిన్నీల' అను పాతమున ఇంద్రనీలమణు లర్థము] - నీల (మణి) = నీలమణులయు - హరిన్దణి = పచ్చలయు (అనగా ఆమణులచే రచితము లయిన) - పికశుకస్వాన=కోయిలలయు చిలుకలయు ధ్వనులయొక్క (ధ్వనులనెడు) - భ్రమను (చరితాది ము లోపము), పూన్పక్ = (వీధిలో పోవు చుండు వారికి) కలుగజేయుచుండగా, మిన్నులతోరాయు=అకసమంటుచున్న (అత్యున్నతము లైన) - సువర్ణ సాధములక్ = బంగారపు మేడలచేత, ఎందుకాచూడక=ఎల్లయెడలను, చెన్నొంది= సొంపారుచు, పాండ్య.....ము - పాండ్య = పాండ్య దేశముయొక్క - నగర=పట్టణమయిన (పట్టణమాత్రమువలె కడుసులువుగాను చక్కగాను ఏలబడుచున్న) - ఉర్వీ=భూమికి (భూదేవి కనుట - 'సర్వంసహ వసుమతీ వసుధోర్వీ వసునధరా' అను.) - రత్నసీమంత=మణిపాపటబాట్టుగా (సీమన్తమస్త్రీయాం మస్తకేశపిధ్యాముదాహృతమ్.' అను.), వి=ఒప్పుచు [లేక - నగర=రాజధాని యైనమధురాపురముయొక్కయేలుబడిలోనున్న...ఇట్లనుటచే మధురకన్న శ్రీవిలుబుత్తారు శోభా విభవాదియుక్త మని భా.,] చెలంగుక=ఒప్పుచున్నది.

పాండ్యదేశమందలి నగరములలో మేలుబంతి విలుబుత్తారమనది కలదు. ఆం చెల్లెడలను మిన్నం పెడు బంగారపు మేడ లున్నవి. వానివలభులయందు నీలమరకతరచితము లయిన పికశుకము లున్నవి. అందలి యుద్ధానములలోని శుకపికములకూతలకు ఆమేడలందు ప్రతిధ్వను లుప్పు తిల్లుచుండును. ఆప్రతిధ్వనులు ఆమేడలమీడి యాకృత్రిమ పికశుకములధ్వను లని వీధులం బోవువారు భ్రమపడుచుండురు. ఇందు బుద్ధి జెప్పినందున ఉదాత్తాలంకారము, తదంగములు భ్రాంతిమంతమును యథాసంఖ్యమును.

ఈపురమునకు ధన్వి (=విల్లుగలది) అని సంస్కృత నామము; చూ. పరమయోగివిలా సము. ౪ (౨౩).

చ. మలిచి పయోజ కోశముల మాడ్చి నొనర్చిన పద్మరాగపుం

గలశపు లెట్టడా ల్బొమిడికంబులతో సపరంజి యోడుచి

ల్లల నల వై జయంతముఁ జలంబున గెల్వంగ దంఢింబు లై

నిలిచిన్ యట్లు మాడువు లనేకము లుల్లసీలు స్ఫురంబునక.

52

పురంబునక = ఆ విలుబుత్తారియందు, అనేకములు మాడువులు = పెక్కులుమేడలు, మలిచి = చెక్కి (చెక్కడపుబనిచేత), పయోజ కోశములమాడ్చి = తామర మొగ్గలతీరుగా, ఒనర్చిన=చేసినట్టి - పద్మ రాగపుంగలశపు=కంపుగిండులనెడి - యెట్ట - డాలు=కాంతిగల - బొమిడి కంబులతోక=కిరస్తములతోను, ఆపరంజి ఓగుబిల్లలక=మేల్లిబంగారపుఁ బెంకులతోను (మేల్లి బంగారపుఁ పెంకులకప్పుతోను), అలవైజయంతముక = ప్రసిద్ధమయిన యంద్రప్రాసాదమును,

దీరాంతంబును గలదు) - వ్యాసంగి = కూడియున్న - తుంగ = ఎత్తయిన - ద్రు = చెట్లయొక్క
(‘పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః’ అను.) - శాఖలలోనుండి = కొమ్మలనుండి, గుబాళనక = గుబాళం
మను శబ్దముతోఁగూడ, క్రందై = గుంపులుగా, పడుకొలేచుకొ = పడుచు లేచుచు ఉండును.

అపురమందు ఉపవనవృక్షములశాఖలు వలభుల (చంద్రశాలల - లేక - వానిచూటుల)
వలకును పర్వి వానికి అంటి యుండఁగా, అందుండు లకుముకులు మొత్తములుగా వీధిలో నీల
మణిమయమైన తల్లియొకలవై ఆయొకవలకును తేటనీ రొప్పుబావులలోనికి మీలకై గుబాళన
దుముకుచు లేచుచు నుండుట యెట్లుండు ననఁగా - ఆగృహలక్ష్మీ తా నొరుల కగపడకయే
యండి, అచటి ద్రావిడస్త్రీలసహవాసముచే వారాదెడు బంతులయూట తానును ఆడుచున్నదా-
యనునట్లుండును. లకుముకులు బంతులవలె నుండును, మొత్తముగా ననుట యేలయన, నాలుగైదు
బంతుల నొక్కమాత్రే అడిన ట్లుండుటకు; పెక్కుబంతుల నొక్కమాత్రే ఆడుటచే గొప్ప నేర్పు
నూచితిమి; వలభికి తగులు శాఖలనుండి వ్రాలుటం జెప్పట వలభినుండియే గృహలక్ష్మీ చేతినుండియే
వచ్చిన ట్లుండుటకు. ద్రావిడస్త్రీలు బంటియాడుట ప్రసిద్ధము, లకుముకులు మీలం బట్టుట
ప్రసిద్ధము, —

‘మెరమెరని కొలనిదరి మీలంచు లకుముకులు

మరగ నీకనుదోయి, మాయింపు చకచకలు’ మను.

ఓక ‘నీల’ మయముగా నుండుట క్షురయొకవలె నుండుటకు; తేటతనమును నీరుపైకుండుటయు
మీలగపడుటకు. - ఉత్ప్రేక్ష.

మహాస్రగ్ధర.

స్వ నిలిం పాపాస ద త్వాశన దతల మిథ స్తారతమ్యంబు లీ రెం
డును దీను ల్లాంచు నమ్మాడువులన యడుగం దోంగు నుద్యద్రతోన్తే
శన సిద్ధ ద్వంద్వ బృందాలయ విలతట కల్యాణమంథాస్రలో నా
వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము లిఖిత నరావాప్త దాంపత్య మొప్పున్. 53

లిఖి.....ము - లిఖిత = చిత్తరువున వ్రాయబడిన - నర = నారులచేతను నరులచేతను
(ఏకశేషవృత్తి - నారీ చ నర శ్చ నరౌ - నరాభ్యామ్ అని విగ్రహము) - అవాప్త = పొందబడిన -
దాంపత్యము = భార్యాపతి భావముకలది (అనఁగా భార్యాపతులుగా వ్రాయబడిన మనుష్యుల
చిత్తరువులుగలది), (అగు), వన.....ము - వనజాక్షియొక్కయు వనజాక్షునియొక్కయు (లక్ష్మీ
నారాయణులయొక్క యనుట - ఏకశేషవృత్తి - వనజాక్షీ చ వనజాక్ష్య వనజాక్షౌ తయోః
అని విగ్రహము.) - స్యందన = తేరులయొక్క - ద్వంద్వము = ద్వయము (వారిరెండు తేరులు ననుట),
(ఎట్లున్నదనఁగా), స్వని.....లు - స్వ = తమయొక్క - నిలింప = ధీమతలభ - అవాసదత్వ = నివా-
సమును ఇచ్చుటయొక్కయును - అశన దతల = ఆహారమును ఇచ్చుటయొక్కయును (ఇందలి
‘ల’ ద్వంద్వంతమందలి బహువచన లదాగము.) - మిథః = ఒండొంటి - తారతమ్యంబులు =
ఎక్కువతక్కువలు, ఈరెండును = నివాసమిచ్చుటయు ఆహారమొసంగుటయు అనేది రెండుధర్మ-
ములను, దీనులౌ = రిక్తులు, కాంచు నమ్మాడువులన = నేనికలనం బొందుచున్నారో ఆ మేడలనే
(‘దీను’ అనుటకు ‘మిన్ను’ అని పో. మిన్నుల్లాంచు = మిన్నంటుచున్న అనఁగా మిక్కుటముగా

విలసిల్లుచున్న యని యర్థము), అడుగఁ = అడిగి తెలిసికొనుటకై, దోఁగు = వినయపూర్వకముగా మోఁకాళ్ల మీఁద నడిచినచిన్న - ఉద్య...లో - ఉద్యత్ = ఒప్పుచున్న - రత = కామక్రీడల యందలి - ఉన్నేళన = కూడికలుగల - సిద్ధ = సిద్ధలయొక్కయు సిద్ధులయొక్కయు - ద్వంద్వ = మిథునములయొక్క - బృంద = సమాహములయొక్క - ఆలయ = నివాసములయిన - బిల = గుహలును - తట = దరులును గలవైన - కల్యాణ = బంగారముయొక్కయు ('కల్యాణం హేమి మద్ధనే' మేది.) - మంథ = త్రచ్చుటయొక్కయు - ఆద్రలో = కొండలో, వాక్ = అనునట్లు, ఒప్పుకొ = వెలయు చున్నది. — స త త న స ర ర గ, 9, 7 - మహాస్థగర.

ఆపురమందు లక్ష్మీ కొకరథమును నారాయణుని కొకరథమును కలవు; వానియందు నరదంపతుల చిత్తరువులు గలవు; అట్టియారథము లట నెట్లాప్పుచున్న వనఁగా - మేరు పర్వతము దేవతలకు నివాసము నొసంగినది, మందరపర్వతము వారికి ఆహారమయిన యమృతము నిచ్చినది; రెంటి యందును సిద్ధదంపతులకు ఆలయము లయిన బిలతటముల కలవు; ఆపురమునందలి మాడుగులును నివాసమిచ్చు నవియు భోజన మిడునవియుంగా నున్నవి. కావున వైఁడెప్పిన యీతమరెండుధర్మములం గల తారతమ్యమును ఆమాడుగులనే అడుగుద మని వచ్చిన మేరుమందర పర్వతములో యనునట్లుగా ఆరెండు తేరులను ఒప్పుచున్నవి. తేరులయందలి నరదంపతి ప్రతిమలు మేరు మందరములందలి బిలతటములలోని సిద్ధదంపతులవలె నొప్పుచున్నవి. - ఉత్పేక్ష. మాడువుల యందలి దంపతులును సిద్ధదంపతులను మించినవారని సిద్ధించుచున్నది.

పూర్వము ద్రుణమునందు ద్వితీయపాదమున 'యడుగం దోఁచు' అను పాఠమున యతి భంగము; కావున 'దోఁగు' శబ్ద రూపాంతరమయిన 'దోఁగు' శబ్దము ఇట స్వీకరింపఁబడినది; దోఁగుట వినయముచేత. ('లేదా') 'మనుక్తవలనె యడుగందోఁచు' అని పఠింపఁదగు.

ఏకపదంబున విరతుల | నేకంబులు గలిగియుండు నేని పదాదిం

జేసాన్న లిపియె యన్నిటఁ బ్రాకటముగ నిలుచు నీపపదములఁ దక్కఁ.' అప్పు.

సీ. సవలయధ్వని గాఁగ సారె ప్రేయ నదల్పు

యెరినై న గుండె జల్లనఁ గలంఁ,

సుడిసిన మొగమెత్తి చూడకుండు పరాకు

కుసుమబాణుని నై నఁ గువిటుఁ జేయ,

శ్రీకార్య పరులఁ గాంచిన లేచి మ్రొక్కు నం

జలికి నింద్రుండు నక్కొలువుఁ గోర,

హరిగృహోపసరశంఖాకర్ణనకుఁ ద్రిప్పు

గడగంటి జిగి ప్రజఁ గాఁడి పాటఁ,

తే. గవళి యుంకించి ప్రేయఁ గొప్పవియ నవలి

కరమున నమర్పఁ బైటలో మరుని బటువు

బిల్లక్రియఁ బట్టుఁగంచెలఁ బిగువుఁజున్న

నిక్కఁ దిన్నెలఁ బాత్రాల్లి నెత్తమాడు.

1. సవలయధ్వని = కంకణముల క్వణనముతోఁ గూడుకొన్నది, కాగ్ = అగునట్లుగా, సారె = పాచికను, వ్రేయు నదల్పు = వైచునట్టి యదలింపు, యలివైన = (విరక్తుడగు) సన్నాస్థిని సయితము, గుండె, జల్లు అనె = వశము తప్పట్లుగా, కలంప = మారవికారము వొందించుచుండఁగా;

2. సుడిసినె = ఎదురైనంతట, మొగము ఎత్తిచూడక ఉండు - పరాభు = తత్పరత్వము (అటు యందే ఆసక్తి కలిగియుండుట), వసుమభాణునికొ విసె = మన్నఘని సయితము, వువిటు = కొఱిగని పల్లవునిగా (తాను సౌభాగ్యహీనుడని తలంచుకొనునట్లుగా), చేయె = కావింపఁగా;

3. (ఇంత తత్పరత్వముతో ఆడుచునే), శ్రీకార్యపరులె = భగవత్క్రైంకర్యాసక్తులగు వారిని, కాంచిన = చూచినయెడల, (అటనిలిపి), లేచి, మ్రొక్కునంజలికి = మ్రొక్కుటకైన కేల్లోడ్చు తనకై చేయుదురుగాక యని యభిలషించి, ఇంద్రుండు = ఇంద్రుడు సయితము, అక్కొలుపు = అభగవత్క్రైంకర్యమును, కోర = అభిలషించుచుండఁగా (అయ్యంజలి అంత మోహకముగా నున్నదనుట);

4. వారి...క = వారిగృహ = విష్ణ్వలయమునందలి - అవగర = పూజాసమయవిశేషముల యొక్క - శంఖ = శంఖధ్వనముయొక్క - ఆకర్షన = వినుటకై, త్రిప్ప - కడగంటిజగి = కనుగొన తగుట, ప్రజ = జనులను, కాడి = డుస్సి, పాఱ = నిగుడుచుండగా (అంతవాడి యనుట);

కవలలు = పాచికలను, ఉంకించి = ఊచి, వ్రేయ = వైచఁగా, కొప్పు, అవియ = సడలఁగా, అవలికరమున = రెండవచేతితో, అమర్ప = కొప్పును సవరించుకొనునప్పుడు, వైటలో = పయ్యెడనుండి, మరుని బటువు బిల్లక్రియ = మన్నఘని బిల్లతలగడయొ యను నట్లు, పట్టుగంచెల = పట్టురవికలోపల, బిగువుఁజన్న, నిక్క = నిక్కచుండఁగా, తిన్నె ల = అరంగులయందు, పాత్ర ఆభి = అట వెలదుల సమూహము, సెత్తము = జాదము, అడు = అడును, ('పాత్రములో' ఆను బ. వ. పాతమున క్రియకు 'అడు' అని ఏ. వ. చుర్లుటము).

'సవలయధ్వని' - బంగారుగాజుల శింజితము అతిమనోహర మనియు దారినబోవువారు వారి గాంచి దానిని విని వారికి లోనగుదు రనియు భా. 'యలివైన' 'వసుమభాణునివైన' 'ఇంద్రుడైన' అనుటచే ఇతరులమాట చెప్పవలయునాయనుట సిద్ధము గావున కావ్యార్థాపత్తి లంకారములు. 'సారె' - పూర్వముద్రణమున 'అడ్డసాగు' లను బహువచనముంబట్టి 'సారి' యని ఏకవచనపాఠము కల్పింపఁబడినది. 'అడ్డసాగు' లనునది నిత్యబహువచనముగాన దానికి 'అడ్డసారి' యని యేకవచనము లేదు. కావున ప్రసిద్ధమయిన 'సారె' పదమే యిటు నుపాత్రము.

"క. సారె యదె పొడుపు మని యొక । సారె యొకతె యక్ష కేళిసమయంబున ని [పా.

చ్చారతి నొకతెకుఁ జెప్పిన । సారె కనకపంజరమున సాధ్వస మందె." శాల్వ = య

"సీ. సారె యంచన నడ్డ । సారె యంచనఁగను సొగటు మంచనఁగను జనును = కూర్చి కట్టిన

తే. పాచిక యనంగఁ గవలనాఁ బాశకమును." ఆం. 2 (305) , ఆనకుల్ = పండ్ల

శ్రీకార్య.....మ్రొక్కుట తాము విష్ణుదాసీజన మగుటచే, తమకు విష్ణు = రాచికొను చున్న గావునను. 'వైటలో' - పయ్యెడ ఇంచుక ఒత్తిలిల్లఁగా కంచెల గాన్పించె.బడి, మూర్ఖ అలస = గంచెల బిల్లయొక్క యెఱగాను వచము బిల్లగాను ఉత్ప్రేక్షితములు. — 5 నట్లు. అమర = ఒప్పు వోక్తియు కలదు.

సీ. వీడెంపుఁ బలుకెంపు విరిసి వెన్నెల గాయ,
 వరిగింజ నొకటఁ బల్వరుసఁ దోమ,
 నొరసి యొత్తిన మణుం గొండక మైనె ని
 క్కులు దేరఁ బసు పిడి జలక మాడ,
 ముదుక గాకుండఁ బయ్యెదలోనె గేలార్చి,
 కలయఁ జంటను నొట్టఁ గలప మలఁద,
 రతిరయచ్చిన్న సూత్రమునఁ జిక్క ముత్తై
 ములు రాల గరగరికలు వహింపఁ,

ధనానాపరులుగారు
 సుభాషణులు

తే. బొలసిననె యెట్టినరునై నఁ గులముఁ దెలియఁ
 బ్రభుత నెడి పల్లవుఁడు వేద వడిన నేద,
 నృపతివెలియంతిపురముగా నెన్న మెలఁగ,
 బాసఁ గృతి నెప్ప వలఁతు లప్పద్దముఖులు.

60

1. అప్పద్దముఖులు = ఆతామరసవదనలు (ఆవేశ్యలనుట), పలువరుసఁ = దంకపంక్తిని, వీడెంపుఁ బలుకెంపు = తాంబూలముయొక్క (తాంబూలము నమలినందువలనఁ గలిగిన) విక్కుటపు టెఱుపు, విరిసి = తొలఁగి (తొలఁగు నట్లును అందువలన), వెన్నెలగాయఁ = ధవళ కాంతి వ్యాపించునట్లునుగా, వరిగింజఁ ఒకటఁ = ఒక పేరివరిగింజతో, తోమఁ = తోముకొనుటకును;

2. ఒరసి = రాచి, ఒత్తినఁ = అదిమినప్పటికిని (సముచ్చయ నకారము నిరమగుటచే దానికి పూర్వమున్న ప్రత్యయనకారము లోపించినది), మణుంగు = పరిశుద్ధవస్త్రమునకు. ఒండక = అంటక, మైనె = దేహమందే, నిక్కులుదేరఁ = డాలు ఒలయునట్లు, పసుపు, ఇడి = పూసికొని, జలకము అడఁ = స్నానము చేయుటకును;

3. పయ్యెదలోనె = పైఁట లోపలనె, కేలు ఆర్చి = చేతిని ఆడించి, ముదుక గాకుండఁ = పలుచనగానె, కలయఁ = అంతటను, ఒట్టఁ = అంటునట్లుగా, చంటఁ = స్తనములకు, కలపము = పరిమళ ద్రవ్య మిక్రమయిన చందనమును, అలందఁ = పూసికొనుటకును;

4. రతి.....నక - రతిరయ = సురత వేగముచేత - ఛిన్న = త్రెస్సిన - సూత్రమునఁ = దారమునందు, చిక్కఁ = నిలువక, (హారమందలి), ముత్తైములు, రాలఁ = (నేలకు) రాలిపోఁగా, కలు = సరవ సేయమిని - వహింపఁ = తాల్చుటకును (సరవ సేయకుండుట కనుట);

అనిననె = తారసిల్లినమాత్రాననె, ఎట్టినరున్ విసక, కలము, తెలియఁ = తెలిసి ప్రభుత = విశ్వరూపు, చెడి, పల్లవుఁడు = విటుఁడు ('అథ పల్లవః । ఆస్తీ ప్రవాశే తే. గవః), పేదవడినఁ = దరిద్రుఁడాయె నేని, ఏడఁ = పోషించుటకును; నృ..... కరము = కరాణివాసముగా ననుట, వెలి = బయటి - అంతిపురముగాఁ = రాణివాసములని, ఎన్నఁ = చిల్లక్రియ శర్వరించిన నియమము ప్రకారము; దేశభాషలయందని యొక వ్యాసము, నిక్కఁ దిక్కి చెప్పటకును, కలఁతులు = నేర్పుగలవారు.

ఇటు సర్వత్ర యథావద్యస్తుత్తన మనియు దానంజేసి స్వభావోక్త్యలంకార మనియు జోగి జగన్నాథ వ్యాఖ్య.

ఉ. అంచిత హారవల్లి వలయాభరణంబుల తక్కఁ ద్రోయుఁ జి
ల్లంచుఁ బసిండి, యేణమద మంగముఁ జేర్చుట తక్క రోయు జి
డ్డంచు జవాది, ధూపితమ యందుట తక్క విదుర్చు బూవుఁ జె
మ్మంచు, జిలుంగె దక్క నగు యశావత మొత్తు నటంచు నన్యమున్. 61

యావతము = (వార) యావతీసమూహము, అం...క్కన్ - అంచిత = మేలియన - హార వల్లి = తీగలవంటి హారముల (తోఁజేయఁబడిన) - వలయ ఆభరణంబుల తక్కన్ = కటక భూషణ ములనే (ధరించునుగాని), పసిండిన్ = బంగారమును, చిలుము అంచున్ = లోహమగుటచేత చిలుము పట్టు నను కారణముచేత, ద్రోయున్ = విసర్జించును; ఏణమదము = కమ్మరిని; అంగము చేర్చుట తక్కన్ = దేహమున నలందు నేగాని, జవాదిన్ = పునుఁగును, జిడ్డు అంచున్, రోయున్ = ఏవగించును; ధూపితము = ధూపమును మార్తము, అందుట తక్కన్ = గ్రహించునుగాని, పూవుఁ, చెమ్మ అంచున్, విదుర్చున్ = విసరిపాఱవైచును; జిలుంగె దక్కన్ = నూత్న వస్త్రమును ధరించు నే గాని, అన్యమున్ = ఇతరవస్త్రమును, ఒత్తును అటంచున్, నగున్ = తిరస్కరించును.

అందలి వారయవతులు ముత్త్యాలహారములను ముత్త్యాలకటకములను ధరింతురే గాని చిలుము పట్టునని బంగారు నగలను ధరింపరు; దేహమునకు కమ్మరి యలందుకొందురేగాని జిడ్డని పునుఁగుం దగులనీయరు; ధూపములు వైచికొందురేగాని పువ్వులను తెచ్చుయని ధరింపరు; నూత్న వస్త్రమును తాల్చురేగాని ఇతరవస్త్రమును ఒత్తు కొను నని తాల్చరు. - కరము సౌఖ్యమార్గము కలవారనుట. [ఇట్ల ప్రతివాక్యమందును పరిసంఖ్యాలంకారము కలదు; పసిండిని జవాదిని పువ్వులను అన్యమును ద్రోయుట వాస్తవము కాదు గావున సంబంధాతిశయోక్తియును గలదు. వాస్తవము కాదనుటకు అనంతరపద్యమందు చెప్పఁబడిన పుష్పధారణమే తార్కాణము.]

ఉ. వేవిన మేడఁబై వలభి వేణికఁ జంట నహించి విప్పగాఁ
బూవులు గోట మీటుతఱిఁ బోయెడు లేటుల మ్రోత కామి శం
కావహ మాఁ గృతాభ్యసన తొటను దంతపు మొట్ల వెంబడిం
జే వడి వీణ మీటుటయుఁ జి క్కెడలించుటయు స్మరింబడన్.

శేవినన్ = (రూ. శేవినన్ - అచ్చతెలుఁగులో అరుదుగా గాకు వా వచ్చును.), గన్ సంతట, మేడన్ = మేడమీఁద, వైవలభిన్ = వైగదియందు (వాతాయనము కడఁగినిట్టి) [సా. 'వల భ్యపరివటి' అని మాలతిలో జగద్ధరవ్యాఖ్య. 'వలభి' అనుటచేతనే మొక్కమార్పు = మ్రోచుండఁగా మరల 'వైవలభియన' నేలయన 'ప్రాసాదానా ముపరివలభి' యిక్కను కూర్చి కట్టిన మాలతీపద్యములో ఉపరిశబ్దముంబోలె ఈ వై శబ్దము పుష్పధారణము.), వేణికు, శంకావహ = పండ్ల వహించి, విప్పగా = విప్పనప్పుడు, పూవులు = పూవులను, గోటన్ = గోళము = రాచికొను చున్న బీజావాదన కనుగుణము), మీటు తఱిన్ = తొలఁగఁజిమ్ము సమయవ్యవహారము, మార్పా ఆలస = మ్రోత = పరిమళాకృష్టములై యాపువ్వులపై ముసరికొనియుండి నినునట్లు. అమరన్ = ఒప్పు పోయెడి తుమ్మెదల రొద, కృత అభ్యసనలు = చేయఁబడిన వీణ

యాండు వీణాభ్యాసము చేసినవారు), బౌటక్ = అయిన పేరువుచేత, దంతపు - మెట్లవెంబడిక్ = సరకట్లమీదుగా, చేక్ = చేతితో, వడిక్ = వేగముగా, వీణక్, మీటుటయుక్ = వాయించుటయు, చిక్కు = చిక్కును, ఎడలించుటయుక్ = తీసికొనుటయును, సరింబడిక్ = సమానమైయుండుటచేత, కా...ము - కామి = వీణిలోఁ బోవుచున్న కాముకులకు, శంకా = వీణ వాయించుచున్నా రను భ్రమను-ఆవహము = కలిగించునట్టిది, బౌక్.

ఆపురియందు తెల్లవాఁడగానే వారయువకులు మేడపై వలభియందు కూర్చుండి జడ విప్పుకొనుచు అందు తుఱిమియున్న పువ్వులను గోళ్లతో తొలఁగఁజేయునప్పుడు ఆపువ్వులపై పరిమళముకై ముసరియుండి లేచిపోవుచున్న తుమ్మెదలొడ వీణానాదమువలెను, పువ్వులు దంతపు సరకట్లవలెను, ఉండును. ఆచెలువలును వీణావాదనముందు ఎన్నికగన్నవారు, చేతితో చిక్కు ఎడలించుకొనుట హస్తలాఘవముతో వీణమీటుటవలె దూరమున కగపడును; కావున వీణిబడి నేఁగు కాముకులు ఆస్త్రీల వీణావాదన నైపుణి నెఱింగినవారు గావున పూర్వోక్త సాదృశ్యములచే ఆతీగెల్లను వీణవాయించుటయే యని భ్రమింతురు. - భ్రాంతిమదలంకారము.

ఈపద్యమందు 'వహించి' ఇత్యాదికమునకు కర్త లేదు. పూర్వపద్యమునుండి బహ్వర్థముగా 'యావతము' నధ్యాహరించుకొనవలయును. 'కామి' - కాముకులు గానివారికి ఈవెలవెలంగల వీణావాదన కాశలము ఎఱుకపడు ప్రసక్తిలేదు, కాముకులన్ననో ప్రత్యాసక్తితో తెలిసికొని యుండురు. 'పోయెడి' - నిశ్చలముగానున్నప్పుడు భ్రమరమునకు ప్రాంతయుండదు. 'దంతపు' - దంతము తెలుపు, కవిసమయముచేత పుష్పములకు శౌక్ల్యమే గావున పుష్పములకు దంతపు మెట్లతో సామ్యము. ('రక్తత్వమేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్ల్య మేవ చ' కా. క. ల.). 'చంట' వహించుట నిజదృగ్గోచర మగుటకు, చంట వహించినందుననే వేణికియందు కాముకులకు వీణా భ్రాంతి. 'చేవడిక్' - వీణావాదనాభ్యాస పాటవ లబ్ధి మైన హస్తలాఘవము ఆయల వాటుచేత చిక్కెడలించుటయందును కనబడును. 'కృతాభ్యసనలు' - ఇట్టి కలానైపుణి వారయువకులకు సాధారణము, కులాంగనలకు అరుదు.

క. ఆభివచఃకార్పణ్యం । బా లేమల చెవులు సోఁక వధమాన్వయ జీ
పది. ర్ణాలావణ్యుల పిలుపున । కై లాభముఁ దెలిపెనేని నవి శ్రీలగుటక్. 63

లాభముక్ తెలిపె'వీనిక్ = లాభము కలుగు ననియెఱుకపఱుచుచున్నను, ఆభి.....య - దారమునలికై యొక్క - వచః = విన్నపమందలి - కార్పణ్యంబు = లాభము, ఆభ...కై - 'కలు' = తక్కువజాలివానియొక్కయు - జీర్ణ = ముసలివానియొక్కయు ('ప్రవయాః లసిననే జీర్ణో జరన్నపి' ఆను.) - ఆలావణ్యుల = సౌందర్యరహితునియొక్కయు - పృథుకటకొఱకు, ఆలేమల = ఆవారయువకులయొక్క - చెవులు = కర్ణములను, తే. గవ), పిలు=లత్తులు (శ్రీకారతుల్యకారము లనియు), అగుటక్ = అగుపేరువు కరము, గాడే

కరము, కరాన ఎంత ధనాదికము లభించునట్లున్నను వారిని రప్పించుటకై చెలి విల్లక్రియ లేకాంగనల చెవులలో చొరడు. ఏలచొరదన అవిక్రిలు. పేరువు నిక్కొ దిగ్గెచెప్పజెప్పినందున పేరుతాత్పర్యంకారము.

చ. *ద్రవిడ కుటుంబిను ల్పసుపు రాచిన రత్నపుఁ దాపక్రింద సం
బువు డెరవాఱుగా నిదుర వోయి గరుత్తతి పచ్చబాజీనక
భవనసరోమరాళములు భర్తమయచ్చదగుచ్చవిస్ఫుర
ద్దివిజధునీ మరాళ వితతి భ్రమః బూన్పుఁ బురి స్ఫ్రమించుచుక. 64

భ....లు - భవన=ఇండ్లయొక్క - సరః=కొలఁకులయందలి - మరాళములు=హంసలు, -
ద్రవిడ కుటుంబినులు = అతివయిల్లాండు, పసుపు=పసుపుఁ గొమ్మును, రా...దక - రాచిన =
(జలకమాడుటకై పూసికొనుటకుగాను) అలుగఁదీసికొన్న - రత్నపుఁదాపక్రిందక = రత్నమయ
మయిన మెట్టుక్రిందికి, అంబువు=ఆపసుపునీరు, తెరవాఱుగా = పారలఁగా (అచట), నిదుర
వోయి (మరాళములకర్త), గరుత్త తతి=తెక్కలమొత్తము, పచ్చబాజీనక = పసుపువన్నె
బోరయఁగా, పురిక = ఆపట్టణమందు, భ్రమించుచుక = సంచరించుచు, (పౌరులకు), భర్త...
మక - భర్తమయ = బంగారపు ('భర్త స్యాత్ కాఞ్చనే భృతా' మేది.) - ఛద = తెక్కల
యొక్క - గుచ్చ = గుత్తులచే - విస్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న - దివిజధునీ = దేవనదియందలి -
మరాళ వితతి = హంస సమూహమనెడి - భ్రమక = భ్రాంతిని, పూన్పు = కలిగించును.

ఆపురియందు గృహారామములందలి కొలంకులలో అతివయిల్లాండు జలకమాడుటకు
బంగారు మెట్టుమీఁద పసుపుఁగొమ్ము నలుగఁదీసికొనఁగా ఆపసుపు నీరు ఆమెట్టుక్రిందికి పారలి
ఆక్రింద నిద్రించుచున్న హంసల తెక్కలపైఁ బడి వానిని పసిమి నేయఁగా, ఆయంచలు పిమ్మట
ఊరిలో సంచరించుచు పౌరులకు స్వర్గంగలోని బంగారు తెక్కల హంస లనెడి భ్రమను
జనింపఁ జేయును. భ్రాంతిమదలంకారము; 'రత్నపుఁ దాప' - ఉదాత్తాలంకారము.

'కుటుంబినుల్' అనఁగా పుత్రాదిమతులయిన సుమంగలు - వారిం జెప్పట, వారిశే
గాని వితంతువులకు పసుపుతో పనిలేదు గావున; 'నిదురం' జెప్పట మేల్కొని యున్నచో
సందడిచే నవలికిం దొలంగును గావున; 'తెరవాఱుట' అనఁగా 'జిడ్డుదేజీ తెరగట్టుట' అని
సీతారామాచార్యులవారు.

మ. తలఁ బడుచ్చట గ్రుచ్చి బాతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర

స్థలి నిద్రింపగఁ జూచి యారెకు లుష స్నాతప్రయాతద్విజా

వలి పిండికృత శాట్య స్త్రీని దదావాసంబుఁ జేర్పంగ చే

వుల డిగ్గ న్వెసఁ బాటువానిఁ గని నవ్వు న్నాలిగోపోఽఘముల్. 65

బాతువులు=బాతులు, తలక, పడుచ్చటక = తెక్క మొత్తమునందు, గ్రుచ్చి=దోపి [పా.
క్రక్తి, పా. క్రంగ (క)=అడంగఁగా], కే...లిక - కేదారంపు=వరిమళ్లయొక్కలాల్ప=చో
శ్చబ్దరక్షేత్రే శైలభే దాలవాలయో' నానా.) - కల్యా = కాలవలయొక్కను కూర్చి కట్టిన
కృత్రిమా సరిత్' అను.) - ఆంతర = నడిమిచైన - స్థలిక - ప్రదేశమందు, సల ఆవశుల్ = పండ్ల
నిద్రించుచుండఁగా, ఆరెకులు = ఆరక్షకులు (ఊరికాపరులు), చూచి, ఉషః = రాచికొను చున్న
వేకువయందు - స్నాత = స్నానమాడినవారై - ప్రయాత = చనినట్టి - ద్విజఃబడి, మూర్ఖ అలస =
(దస్త విప్రాద్విజా ద్విజాః' అను.) - అవలి = సమూహమయొక్క - పినునట్లు. అమరక = పిప్ప

జేయఁబడిన - కాటికల్ = వస్త్రములు, సవి = అని, తత్ ఆవాసంబుక = వారి యిండ్లకు, చేర్పంగక = కొనిపోయి ఇచ్చుటకై, రేవులక = నీరాట రేవులలోనికి, దిగక = దిగఁగా, వెనక = తటాలున, పాటువానిక = పాటిపోవుచున్న యాహతులను, కని, కాలిగోపీ ఓఘముల్ = పైరుకాపరి చెలువల యొక్క సమాహములు (ఓఘో బృద్ధిమృగసాంరయే' అను.), నవ్వుక = హసించును. ('బాతువు' - రూ. బాతు.)

ఆపురియొక్క మాగాణులలో, వరిమళ్లకు బాటు నీటికాలువల మధ్యభాగములో, ప్రాతః కాలమందు బాతులు టెక్కమొత్తములో తలదూర్చుకొని నిద్రించుచుండఁగా, ఆరెకులు చూచి అవి అంతకుముందే అట న్నానము చేసిపోయిన బ్రాహ్మణుల వస్త్రపు పిడుచలని భ్రమించి, వారికిం జేర్చుటకై కొనిపోవుద మని రేవులలో దిగఁగానే, ఆసందడికి అవి మేల్కొని అవలికి తూడుకొని పోవం దొడంగుటం గని, అచటి పైరుకాపరి వెలదులు నవ్వుచురు. - బ్రాహ్మణులు అరుణోదయస్సారలు, ఆరెకులు సాధువులు, పైరుపంటలకు జలము సమృద్ధము అని భా. - నిగ్రా సమయమందు తలను టెక్కలంగ్రుక్కట బాతుల స్వభావము, ఇట దానిం జెప్పట ఆరెకుల భ్రమకు కారణార్థము, నిద్రించుటం జెప్పట నిశ్చలత్వలక్షికి. 'కాటికల్నివి' - పూర్వముద్రణ మున 'కాటులన్నవిక' అని పాఠమును, సవిక అనఁగా భ్రమచే అని యర్థమును గలవు. 'సవి' * అను పదము భ్రమార్థకము ఎటను లేదు. 'సవిసావి | యని యన ని త్యర్థమై తనర్పు' అని యాంధ్ర భాషార్థము. బ్రాహ్మణులగు నీతారామాచార్యులుగారును ఈశబ్దమునకు ఈయవ్యయార్థమునే (సవి = అని) వ్రాసి ఈపద్యమున 'కాటికల్నివి' అని పఠించినారు సీ. దత్తోదాహరణము:—

'నాకు నిచ్చియున్న నా మెడహారంబు | నిజసఖాంకురముల నిగిడికొనుచు,

సరభసముగఁ జనియె సవి రాత్రి నేఁ గల | కంటి, నపుడ మేలుకంటి ననఘ.' లక్ష్మీ. 3, ఆ.

ప్రా. దత్తోదాహరణము:—కళాపూర్ణోదయావతారిక.-

మ. 'వలకే ల్లాపలికిం గుచ స్తబక సేవాలాలతం బోవ, దా

పలికే ల్లిగ్గున మాన్పు, నల్కసవి తత్సార్వంపులే జెక్కుగో

మలపాదంబును ముట్టుచుక వలచు బ్రహ్మం బర్ధసారీశ్వరం

తెలమి నిత్తముఁ బ్రోచుఁ గృష్ణవసుధాధీశు స్పృశింహోత్తజాక.'

పూర్వముద్రణ వ్యాఖ్యాత 'అల్కసవిక' అని పఠించికొని 'అల్కభ్రమచే, అని యర్థము చేసి కొనియెం గావలయు. - 'కాటికామతిఁ దదావాసంబు' అని యొక పాఠము. - బాతులవృత్తము స్వభావోక్తి, ఆరెకులు వానిని వస్త్రపుఁ బిడుచ లని తలంచి రను వర్ణనలో భ్రాంతిమంతము; కాలి గోపికలు నవ్వుటయు స్వభావోక్తి యనం జనును.

మ. సొరిదిం జేర్చిన తీగమల్లియలు ఖడ్జురంబులు న్బుష్పముం

ల జరులు న్నామిడిగుత్తులు స్థుసుమము ల్సంపెంగలు న్బచ్చగ

త్రురులు న్బాళలు గల్గి రాజనపుఁ గాంతిదారు ము ల్బూపి చే

తే. గవల్గూర న్నగుఁ ధూవుఁదోటల బలాకానీకదంభంబునక.

66

కరములు (చేను - వీ. వ.), సొరిదిక = వరుసగా, చేర్చిన = వర్ధిల్లినట్టి (ఈవిశేష

విల్లక్రియోక్త్యయించును), తీగమల్లియలుక = తీగగా ప్రాకడు మల్లమొక్కల

నిక్కఁ దిగెచ్చె. 'హరివికచాను...రానుసావి...' ౧-3

పువ్వులును, ఖర్జూరంబులు = ఖర్జూరపువ్వులును, పుష్పమంజరులు = పూర్వములును, మామిడి గుత్తులు = మామిడిపూగుత్తులును, కుసుమమల్ = (ఇతర) పుష్పములును, సంగళులు, పచ్చగన్నెరులు, పాళులు = (పోకలోనగువాని) కప్పుడుతోడి పూగుత్తులును (ఈ చెప్పిన వన్నియు పుష్పవిశేషములు - ఈపేరుల వరులునుం గలవు), కలిగి = కలవై, (రాజనమును పేరి పూవు లేదు గావున) రాజనపుఁ గాంతిక = రాజాన్న మనెడి వరియొక్క ప్రకాశముచేత, తారు = ఆచేలు, మల్ నూపి = హెచ్చై (తూనికలో బరు వెక్కువదానివైపు త్రాసుయొక్క ముల్లు మొగ్గును - రాజనపువరికి సహజముగా ముల్లుగలదు - రాజనము పూదోటలకు లేక వరిచేలకుం గలిగియున్న హెచ్చై అని భా.), పూవుదోటలక, అరుదు ఆర్క = ఆశ్చర్యము ఒప్పునట్లుగా, బ...నక్ - బలాకా = బెగురులయొక్క - అనీక = సమూహము లనెడి - దంధంబునక్ = వ్యాజముచేతను, నగుక్ = పరిహసించును.

పూదోటలయందు తీగమల్లలు లోనగు పుష్పములు గలవు, వరిచేలయందును ఆపేరులు గల వరులు గలవు, అంతవఱకు తోటలకును చేలకును సమత్వమే గాని ఎక్కువ తక్కువలు లేవు. అయిన, చేలకు రాజనము కలదు. ఆపేరు పువ్వులలో లేదు. కావున తోటలకు అది యొక లోపము. ఆపేరువుచేత తోటలే చేలకు ఓడిపోయినవి. కావున చేలు బలాకా పంక్తి మిషచే తోటలను పరిహసించుచున్నవి. బలాకలు తోటలలోనుండవు, పాలాలలో నీటికడ నుండును, కావున చేలే పరిహసించినట్లు చెప్పట సరిపడుచున్నది. పూదోటలును వరిచేలును నానా పుష్ప కాలిసమృద్ధములై యున్నవి. దేశము సుఖితుముగా నున్నది - అని తా.

‘సారిదిక్ ..... ముల్సూపి’ - వ్యతిరేకాలంకారము. ‘నగుక్ ... దంధంబునక్’ - సాపహ్ను వోత్ప్రేక్ష. హాసము కవిసమయముచేత తెలుపు గాన బలాకలును దెలుపుగాన బలాకలు హాస ముగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడినవి. - ‘మల్’ - ‘ముల్లు’ శబ్దమున ‘అకారము క్రిందీత్యాది బా. వ్యా. ప్ర. 7. నూత్రమువలన క్రింది లకారము లోపింపఁగా ‘ములు’ అయినది. తర్వాత ‘పదాంతం బుల యి’ ఇత్యాది బా. వ్యా. ప్ర. 16. నూత్రమువలన ‘మల్’ అయినది.

పా. ‘గన్నెరు పూదాళలు; ‘పేర్చిన’-పా. చేర్చిన (= సమకూర్చిన); ‘పచ్చగన్నెరు తీగమల్లియ! బుడమ రాజనము నా బాలుపుగాను! ప్రీహిభేదములు.’ ఆం. భా. 2 (284); ‘పండినపుష్పమంజరుల్ | రుచిదగుకొత్త ముత్తైపుసరుల్ గనుపట్టు విచిత్రవైఖరిక్’ రామాభ్యు. ‘ముల్సూపి’-‘సత్యము వలనన ములు నూపు గౌరవంబునపేర్చిక్’ * [చూ. పీఠికపు. 7. 36]

చ. బలసిన హల్లకచ్చటలవైఁ దమ జంజాటుముండ్లు రాయఁగాఁ,
గలమము ల్గుండుఁ బండి యొఱగంబడి నీ రెడలింపఁ దృష్ట లోఁ
దల కొన, వంగి ముక్ జలముఁ ద్రావెడు క్రిందటిప్రేళ్లు వి- పాల్పు = ఒప్పు
నిలిపి, మరంద మాను కరణి న్నికటోపవనానిలాహతిక్యలు కూర్చి కట్టిన
కలమములు = వరిపైరులు, పండి, నీరు = మడిలోనిజలమును, ఎడలి = ఫల ఆవళుల్ = పండ్ల
పాలము ఎండుటకుఁగాను సేద్యగాండ్రు) మడినుండి (ముఱుగుడ్డు కాలువలముక్ = రాచికొను చున్న
ఒఱగంబడి = (వెన్నుబరువుచే) కైవ్రాలి, నిక.....తిక్ - నికట = చందఁబడి, మార్పా ఆలస =
సన్నసన్నికృష్ట సనీడవత్ అను.) - ఉపవన = ఉద్యానములయొక్క అమనట్లు. అమరక్ = ఒప్పు
(‘గన్నవా హానిలాకుగా’ అను.) - ఆహతిక్ = దెబ్బచేత, బల.....

(లేక - బలిసిన=పుష్టిగా ఎదిగియున్న), హల్లక=చెంగలువల ('హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్' అను.) -
 చటలపై = సమాహములమీద, తమ...ముండ్లు = కలములుయొక్క (జంజాణు=) చింపిలు
 లయిన వాడికొనలు, రాయగా = (ఇటునటు) ఒరసికొనుచుండగా (ఎట్లుండు ననగా),
 లోక = (ఒడలి) లోపల, తృప్తతలకొనక = దప్పియెత్తగా (దప్పి తలకెక్కగా ననియు);
 వంగి=త్రాగుటకై ఒఱిగి (బడలిక చేతి సోలి యనియు), ముక్=పూర్వము (నీ రెడలింపనపుడు),
 జలమ్రావెడు క్రిందటివేళ్లు (ఉద్విజ్జములు వేళ్లతో జలము పీల్చును), మీదట = తమకర
 ములయందు, నిలిపి = ఉంచుకొని (అనగా ఆ వేళ్లను తలమీదికి తెచ్చుకొని - వానితో) మరం
 దము=ఆచెంగలువలలోనిమకరందమును, ఆనుకరిచి = త్రాగుచున్నవోయనునట్లు, ఉండు.

ఆపురవరంబున పైరులకు జలసమృద్ధియు దానంజేసి పంటసమృద్ధియు కలవు. వరిమడుల
 చుట్టును పంటకాలువలును వానియందు చెంగలువలును ఉండును. పంటకారులో కోతకై మడుల
 నెండించుటకై వానియందలి నీటిని సేద్యగాండ్రు వెలికి పాటించినప్పుడు ఆపైరులు ఎన్నులభార
 ముచేత ఒఱిగినవై చెంగటి యుద్యానములగాలిచేరి ఆచెంగలువలపై తమతలనుండు జంజాణు
 ముండ్లను ఇటునటు రాచుకొనుచునుండుట ఎట్లుండు ననగా, అవి నిరంతరము నీటనే యుండు
 నవిగాన ఇప్పుడు నీరే లేనందున కరము డప్పిగొని ఆడప్పిచే సోలిపోయి పూర్వము క్రిందినుండి
 నీరు త్రాగుటకు పాధనములుగా నుండిన తమవేళ్లను ఇప్పుడు నెత్తిమీదికి తెచ్చుకొని వానితో
 ఆచెంగలువలమకరందమును త్రాగుచున్నవో యనునట్లుండును. 'హల్లక' ములంజెప్పట ఊరివెంబడి
 నుండిన భూమి యెల్లను ఉర్యర యని తెలుపుటకు. - ఉత్పేక్షాలంకారము.

ఏకతృప్తశ్లోకము.

“కలమా: పాకవిసమ్రా: | మూలతలామూత సురభికల్పారా:

పవనాకమ్మిత శిరస: | ప్రాయ: కర్వంతి పరిమళశ్లాఘామ్.”

చ. అడుగునఁ బండి నీలి యసలై మధువుట్టగఁ, ద్రావఁ దేంట్లు మ
 ల్లడి గొని చుట్టు రాఁ, బనసల నొప్పులుచు న్నలుగుండ్లతోడ నీ
 డ్వడు పెనుబండ్లు, భిన్నకట పాంసుల భూరి మదాంబుసేచనా
 జడదృశశృంఖలాయుత వసంత స్వనద్విరదాధిపాకృతిక. 68

పనసల = (వేరు) పనసచెట్టుయందు, కలుగుండ్లతోడ = గండశిలలతో, ఈడ్వడు =
 సమానతపొందునట్టి - పెనుబండ్లు = పెద్దపెద్ద ఫలములు, అడుగున = భూమిలోనే, పండి =
 పక్వములై, నీలి = బద్దలై, అసలు వి = బురదకాగా, మధువు = తేనె, ఉట్టగ = కాలు
 చుండగా (పా. ఉబ్బగ), తేంట్లు = తుమ్మెదలు, ద్రావ = త్రాగుటకు (పా. తావిక =
 పరిశ్రమచేత), మల్లడిగొని = పెనగొని, చుట్టు = అన్ని ప్రక్కలను, రా = ముసురుకొ
 నగా, (ఆపట్ల ఎట్లు ఒప్పుచుండు ననగా), భిన్న...కృతిక - భిన్న = మదము ఒడుచున్న -
 కట=గండస్థులు గలవియు (భిన్నాః ప్రవర్తదాః కటాః గడ్డాః యేషాంతైః' రఘు. 4 స.
 88. వ్యా. మల్లి), పాంసుల = ద్రుమ్మగలిగినవియు - భూరి=మిక్కుటమైన - మద అంబు=దానజల
 మును - సేచన=కార్చుచున్నవియు - అజడ=చలించున్న - దృశ=గట్టిచైన - శృంఖలా = గొలు
 నుతో - యుత కూడుగన్నవియు - నైన - వసంతస్వప = అమనిదొరయొక్క - ద్విరద అధిప =
 ఏనుగు మేటియొక్క - (ప్రభువు లేనుగుయొక్క) ఆకృతిక = ఆకారముతో (ఆకారముకలవై -
 అవియో యనునట్లు), పొలచు = ఒప్పును.

ఆ పురియందు గండశిలలంతలేసి వేరుఁ బనసకాయలు భూమిలోనే పండి పగిలి అందునుండి పైకూరులేనచే నేల బురదయై ఇంకను లేనె ఉబుకుచుండఁగా దానిం ద్రాగుటకై తేంట్లు ఒండొకటి నొరసికొనుచు చుట్టు రా ముకురుకొనఁగా ఆపండ్లు ఎట్లు ఒప్పుచుండు ననఁగా, చెక్కిళ్లనుండి మదము ఉప్పతిల్లి ధూళిధూసరములై మిక్కిటముగా మదము కార్చుచు తమ్ము కట్టిన గట్టి యినుప గొలుసులు చలించుచున్న వసంతుని మదపు లేనుఁగులో యనున ట్లుండును. — ఉత్పేక్షాలంకారము. 'పెను...బండ్లు' - ఉపమ.

[ఇందు - 'పండిప్రీ' - 'భిన్నకట', 'అసలై' - 'పాంసుల', 'మధువుట్టఁగ' - 'భూరిమ దాంబుసేచన', 'మల్లడిగొన', - 'దృఢ', 'తేంట్లు' - 'శృంఖలా', 'చుట్టురాక' - 'యత', 'పెనుబండ్లు' - 'వసంతమదద్విరదాధిప', అను వానియందలి పరస్పర సామ్యసంపదను పరికింపఁ దగును. మఱియు, మధూశ్లేదముచేతనే అస లగుచుండఁగా, 'అసలై' అని వేఱుగా చెప్పటచేత, ఏనుఁగునకు కటప్రభేదమువోలె, తొలితొలిదైన మధూశ్లేదము చెప్పఁబడినది. అనంతరము ఏనుఁగు నకు ఇంకి నితరవాయవంబులనుండియు మదము ప్రవించినట్లే ('కరా త్కటాభ్యాం మేథా చ్చ శేత్రాభ్యాం చ మద స్తుతిః' - 'కరాత్ నాసారస్థాభ్యా మిత్కర్కః.' రఘు. 4 స 23. వ్యా. మల్లి.) పండునుండి ఇంకం బెక్కితావుల మధువు ఉబుకుచుండుట 'మధువుట్టఁగ' అని చెప్పఁ బడినది. 'వసంతు'నిఁ జెప్పట ఈపండ్లు ఆముతువుననే పండుట చేతను.]

పూర్వముద్రణమున 'మధు = తేనె, పుట్టఁగఁ = కల్లఁగా' అని వ్యాఖ్య. ఇందు పువర్ణక లోపమునకు ప్రమాణము లేదు. పయిగా, 'ఉట్టు' ధాతువు ప్రవర్ణార్థము కలదు; కావున 'మధువు ఉట్టఁగ' అని విడఁడియటయే సరి. 'కలుగుండ్లు' = కల్లుగుండ్లు - క్రిందిలోపమునకు తా. వ్యా. ప్ర. 7. 'ఈడ్వడు' = ఈడువడు = ఈడుపడు - ఇట్ల ఉత్పలోపము 'పదాంతంబులయి యుంయు కంబులయిన నులుదుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు' (తా. వ్యా. ప్ర. 16) అనుచోఁ గల బహుళగ్రహణముచేత సాధ్యము. ద్వీరదము—ద్వి=రెండు - రదము=రద ములు అనఁగా దంతములుకలది. 'పెను(బండ్లు)' - ఇట్టితావుల 'పెను' శబ్దము వృత్తియందు 'పెనుపు' శబ్దమున మిగిలిన రూప మని సీతారామాచార్యులవారి వివరణము.

ఉ. చాల దళంబుగాఁ బృథుల చంపక కీలనఁ బొల్పు బొందుఁ దో

మాలె లనంగఁ బండి మహిమండలిఁ జీటుచు వ్రాలి గంధ మూ

ర్చాలస యైన భృంగతలి నాఁ దుద క ప్పమర న్మలావళి

వీ్వీలి గెల లుగంధికదలీ వన పంక్తుల నొప్పు నప్పురిక.

69

ఆప్పురిక=ప్రీతిలుబుత్తురియందు, సుగంధికదలీ వన పంక్తులక=సుగంధు లనుపేరి యరఁ టుల తోడటల వరుసలలో, చాలక = మిక్కిలి, దళంబుగాక = దట్టముగా, పు.....నక - పృథుల=పెద్ద - చంపక=సంపెంగ పువ్వుల - కీలనక=కూర్చుచేత, పొ.....లు - పొల్పు=ఒప్పు చున్న - బొందు = లావుపాటి - తోమాలెలు = కట్టుమాలెలు (ఆకుల పువ్వులు కూర్చి కట్టిన మాలెలు), అనంగక=అనునట్లుగా, గలల్=గొలలు, పండి=పరిపక్వములై, ఫల ఆవళిల్=పండ్ల పంక్తులు, వీలక=విరియఁగా, మహిమండలిక=ధూళిలమును - చీటుచుక=రాచికొను చున్న టిదై, తుద కప్పు = పంక్తివివరముండు నలుపు, వ్రాలి = చంపకముల మీఁదఁబడి, మూర్చా ఆలస= సామ్రాజ్య వివరము వివర(టి) క. 4 శబ్ది = తు మైదవీండు, నాక = అనునట్లు. అమరక = ఒప్పు చుండఁగా, ఒప్పుక = శ్లో. 47, 818.

ఆపురమందు సుగంధియరఁటితోటలలో గెలుపు వృక్షమునుండి నేలవలకును నిడుపురై నేలను పొడిచికొనుచుండును, పండ్లు పాకమహిమచే విరిసియుండును; అట్టి యాగెలు మిక్కిలి యొత్తుగా పెదపెద్ద సంపెంగపూవులతోఁ గట్టిన లావుపాటి తోమారెలవలె నుండును. పండ్లకుద నుండు నేలపు చంపకముపై వ్రాలి మూర్ఛిల్లిన తేటిగుంపువలె నుండును. — గెలవకు తోమారెల వకును స్థూలస్థూల్యవర్గ పరిమళములును ఆదోకపాటును సామ్యము. చంపకము తేట్లవ ప్రాహర మనుటకు పారిజాతాపహరణము ౩. ఆ. 57.

చ. 'తనుఁ గనుఁ బ్రామి యొండొక లతం బతి వే తొక తేటిబోటి పా
త్తున విరిచేసె గ్రోలఁగ నెదుర్పడి సంపఁగఁజావివెలిలోఁ
గనలునఁ గూలఁ బోవునలికామిని సాహస మేమి చెప్ప! న
య్యనుఁగుఁ బ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాళవంశలా.'

సంపెంగపై తుమ్మెదలు వ్రాల వని 'నానానానవితానవాసనల' నిత్యాది కవనములచే స్పృష్టము. కావున విట తెలియక వ్రాలి సామసిల్లి పడియున్నట్టివని గ్రహింపవలయును. ఉత్ప్రేక్షా ద్వయము. - 'నాక' అనుచో స్వరమునకు పులియి. 'మూర్ఛలసము' అను పాఠంబున మహా చిత్రరక్తీ లింగవిశేషముగుటచే సాధువే.

చ. మన కనురక్తి హెచ్చు నిదె మం దని కంఠముఁ గొంగిలించి ని
క్కినఫణిరాజవల్లి యెఱింగింపఁగ నో యనఁ బూగము ల్భరం
బునఁ బడు మట్టచేఁ జెఱకు ముత్తియము ల్పిటిలించి తద్రసం
బనిశము వండు నంతిక తలాంతికఁ జూర్ణముఁ జేయు నప్పురిక. 70

పూగముల్ = పోక మ్రావలు ('పూగః క్రమక బృన్దయోః' అను.), కంఠము = తమకంఠ మును, కొంగిలించి = అలిగించి, నిక్కిన = (ఎగఁబ్రాకి) నిగిడినట్టి - ఫణిరాజవల్లి = తమలతీఁగ ('తామ్బూలవల్లి తామ్బూలీ నాగవల్లపి' అను.), మనకు = నీకును నాకును (తమలతీఁగ పోకతో చెప్పట), అనురక్తి = ప్రేమ (ఎఱుపు), హెచ్చు = అతిశయించుటకు, ఇదె = ఈచెఱకు ముత్తెపు సున్నమే, మందు, అని ఎఱిగింపఁగనో - అనక = అనునట్లుగా, భరంబునక = బరువు చేత, పడు = రాలిన - మట్టచేక, చెఱకు ముత్తియముల్ = చెఱకు గడలలో జనించునట్టి ముత్తె ములను, చిటిలించి = రాల్చి, తత్తరసంబు = చెఱకుగడలపాలను, అనిశము = నిరంతరము, వం...కక - వండు = బెల్లముగా పాకముచేయునట్టి - అంతికతల = చెంగటిసలమందలి - అంతికక = ప్రాయ్యలో ('అశస్త మధాన మధిశ్రయణీ చుల్లిరన్తికా' అను.) చూర్ణము = సున్నము (చూర్ణో ధూళౌ క్షౌర భేదే చూర్ణాని వాసయక్తిఫు' మేది.), చేయుక.

ఆపురమందు చెఱకు దోటలలోనే పోక మ్రావలును తమల తీగలును పెరుగుచుండును. తమల తీగలు పోక మ్రావలమీఁద కొన వలకుం బ్రాకి నిగిడి యుండును. పోకమట్టలు ముఱిరి బరువెక్కి చెట్టునుండి సడలి క్రింది చెఱకుగడలమీఁద పడును. ఆపాలుచే గడలు విడిగి అందలి ముత్తెములు చెదరి అసమీపముననే చెఱకుపాలను బెల్లము కాంచుచుండెడు ప్రాయ్యలో పడి సున్న మగుచుండును. పోకచెక్కలును తమలపాకులను కలిసి యెఱుపుం భుండుట తెల్లము. - ఈవృత్త మెల్ల నెట్లు ఒప్పుచున్న దనఁగా. (నాయక) పోక (నాయకుని)

మెడ కవులింతుకొని దానితో 'క్రింద నున్న యీచెటవలలోని ముత్రముల సున్నమే సుమా-
మకవ ప్రేమను (ఎటువును) పెంచుటకు మందు' అని హెచ్చరించినట్లును ఆహెచ్చరికచేతనే
పోక క్రిందికి బరువైన మట్టలను రాల్చి చెటవగడలను విడిచి వానిలోని ముత్రములను చెంగటి
చెల్లపుఁ బ్రయ్యిలోనికి చెదిరించి సున్నము చేయుచున్నట్లును, ఒప్పుచున్నది. మూలికా విశే-
షాది చూర్ణాదులను తాంబూలములో సున్నములోనగు వానియందు కలిపి ఇడి వశీకరించుట లోక
ములోఁ గలదు గాన నిటు కవి సున్నమును అట్టిమందుగా నూహించినాఁడు. - హేకూశ్రేష్ఠ.
తమలతీగఁయందును, పోకప్రాఁకునందును అనురక్తి శబ్దగర్భితచేతను ఇతరవిధములచేతను,
నాయికానాయక వృత్తస్ఫురణ సమాసోక్త్యలంకారము, అది ఉత్ప్రేక్షకు అంగము.

'రాజ' అనుటచే తమలతీగ రాజకుమారి యగునాయకగాను, దానింబట్టి పూగములు
రాజకుమారులగు నాయకులుగాను స్ఫురణ కలదు.

చెటవనందును ముత్రములు పుట్టు ననుటకు రత్నకాస్త్రమునుండి ప్రమాణము:—

'జలధర ఫణిఫణ కీచక । జలచర కరిమస్త కేతు శంఖ వరాహో

జ్వల దంప్తా కుక్తి భవం । బులు ముత్రము లాప్య వర్ణముల వివిధములై.'

'గజకుష్మేషు వంశేషు ఫణాసు జలదేవుచ । కుక్తికాయా మిత్తుదన్దే పాథా మాక్తిక
సంభవః...ఇత్తుదన్దే నీతవర్ణా మణయో మాక్తికాః స్పృతాః॥' సర్వజ్ఞ సోమేశ్వరుఁడు. *

చ. అలరుఁ బురంబునం దొగల నంతరదామరఁ ప్రాచిఁ గప్రపుక

వలపులు మీఱ, లో వలుద వాలుగ మొత్తము పోర, నీరుకో

ల్లోల కొల మంచుఁ గ్రంకుమెడ గుంపుల వంపులు దోచ, మావితోఁ

పుల విరుల న్బయి న్నడువఁ బొల్పు పురాతనతీర్థకుండముల్. 71

పురంబునక = ఆపట్టణమందు, మావితోఁపులక = మామిడితోఁటలయందు, లొగలక =
కలువలచేతను, అంతరదామరక = అంతరదామరచేతను (అంతరదామరయనునది వేరునెలకు తగు
లక నీటిమీఁదనే మొలచి నీటిమీఁదనే తేలుచుండునట్టి యాకుమొలక), ప్రాచి = ప్రాచి
చేతను, కప్రపు న్వలపులు = కర్పూరపు వాసనలు, మీఱక = వ్యాపించుచుండఁగా లోక =
అడుగున, వలుదవాలుగ మొత్తము = పెద్ద వాలుగ చేపలగుంపు, పోరక = జగడమాడుచుండగా,
నీరుకోళ్లు, కొలకొలమంచుక = కొలకొలయని కూయుచు, గ్రంకు మెడగుంపుల వంపులు =
మానుంగునప్పుడు ఒడలెల్లమునింగి మెడమాత్రము మునుంగకముందు ఆవంపుమెడలు మాత్రము,
తోపక = (వినోదకరమాగా) కంటికి అగపడుచుండఁగా, విరులక = పూవులచేత, పయిక =
నీటిమీఁద, నడువక పొలుచు = నడుచుటకు వలనయినట్టి - పురాతనతీర్థకుండముల్ = ప్రాత
నీటిగుంటలు, అలరుక = చెన్నారచుండును.

ఆపట్టణములో మామిడితోఁపులలో నీటిగుంటలు ప్రాతవి గలవు; అందుండి కలువల
చేతను అంతరదామరచేతను ప్రాచిచేతను కర్పూరపు వాసన పర్యచుండును; లోఁకు నీరుండుట
చేత నీటిలోపల పెద్దపెద్ద వాలుగ చేపలు పోరుచుండును; పైని నీరుకోళ్లు కొలకొల మనుచు
గుంచరించుచు మెడలు వంచి నీళ్లలో మునుంగుచుండును; అట్లు మునుంగునప్పుడు వాని ఆవంపు

మెడలుమాత్రము కంటికి ఆగపడి చూపజుట వినోద మొసంగును. మామిడిపువ్వులు నీళ్లపై ఎంత దట్టముగా రాలియుండు ననగా ధారాళముగా వానిపైని నడచిపోవడినంతదట్టముగా రాలి యుండును. — స్వభావోక్తి.

‘కప్రపున్వలపులు’ - ఇది ‘గరువపు స్తురువు’ వంటిది; — పుగాగముపై నుగాగము పరుష సరళములకుమందే విహితముగాని స్థిరమునకుమందు విహితముగాను; అయినను ఇట స్థిరమునకు ముందు ప్రయోగింపబడినది. — ‘నీరుకోల్పోలకొల’ — ‘కోళ్లు’ అనుటకు ‘కోళ్’ అని ప్రయోగము - ఇటను ఉత్పలోపము బహుళగ్రహణముచేత సాధ్యము, దాన ‘నీరు కోళ్’ అగును, అనంతరము శ్రవణాభేదముకతమున అకించిత్కర మగుటచేత నేని బహుళగ్రహణముచేతయేని లకారము త్యక్తము. ‘కొలకొలముచు’ - సంధిలో ఈమకారాగముము శిష్టస్మృతము.

శా. సాయంకాలములం దదీశ మురజి త్సద్వన్వనద్దండుభి

స్థాయిత్యాహళికాప్రతిస్వనత దోష స్థంజగర్భంబుల

న్ద్రోయుం గేలివనిం గులాయ గమన ప్రోత్తిష్ఠ దస్తస్వర

స్థాయి శ్వేతగరు ద్దరుత్పటపటాత్కారంబుఁ క్రేంకారముఁ.

72

(ఆపురమందు), సాయంకాలములఁ = కడసంజసమయములయందు, ‘గేలివనిఁ’ = క్రీడావనమందు, కులా...బు - కులాయఁ = గూండలకు (‘కులాయో నీడ మస్త్రీయామ్’ అను.) - గమనఁ = పోవుటకు - ప్రోత్తిష్ఠత్ = లేచుచున్న - అంతః సరః = కొలనియందు - స్థాయి = ఉండునట్టి - శ్వేతగరుత్ = హంసలయొక్క (‘హంసాః సుతః శ్వేతగరుతః’ అను.) - గరుత్ = తెక్కలయొక్క (‘గరు త్పక్ష చ్చరాః పత్రం పతత్రం చ తనూరుహమ్’ అను.), - పటపటాత్కారంబు = పటపట మను తెక్కధ్వనియు, క్రేంకారముఁ = ‘క్రేమ్ క్రేమ్’ అనెడు కంఠధ్వనియు, కంజగర్భంబులఁ = కంజఁపాదరిండ్లయొక్క (‘నికజ్జా క్షజ్జావా క్షీణే లతాది పిహివోదరే’ అను.) - గర్భంబులఁ = లోపలి ప్రదేశములందు, తదీ...త - తత్ = ఆపట్టణముయొక్క - ఈశ = ఒడయఁడైన - మురజితఁ = (మన్నారుకృష్ణ నాయక) హరియొక్క (మరాఠుని జయించినవాడని వ్యు.) - సద్దఁ = నివాసమునందు (కోవెలయం దనుట) - స్వనత్ = మ్రోయుచున్న - దుందుభే = భేరియొక్కయు (భేరిధ్వనియొక్క యనుట - ‘భేరీస్త్రీగుప్తభిః పుమాః’ అను.) - స్థాయిత్ = ఏచుచున్న (‘స్థాయీ ఓస్థాయీవృద్ధౌ’ ధా. పా.) - కాహళికా = కాలెలయొక్క (కాహళి ధ్వనులయొక్క యనుట) - ప్రతిస్వనతఁ = ప్రతిధ్వనిత్వము, లోషత్ = (మనుష్యున) స్ఫురించు నట్లుగా (ప్రతిధ్వని యనునట్లుగా ననుట), మ్రోయుఁ = ధ్వనించును.

సాయంకాలములయందు ఆపట్టణములో దాని యొడయఁ డైన మన్నారుకృష్ణస్థాయియొక్క దేవళములో భేరి వాయింతురు, కాలెల నూచుదురు. క్రీడావనమందలి కాసారముల నుండి హంసలు తరలి తెక్కలతో పటపట ధ్వని నేయుచు క్రేంక్రేమని కూయుచు తమగూండల కేగను. ఈపటపటాత్కారక్రేంకారములు ఆక్రీడావనమందలి పాదరిండ్లయందు ప్రతిధ్వనిం పొందును. శ్రోతలు ఈప్రతిధ్వనులను కోవెలలో మ్రోయుచున్న భేరికాహళిల ప్రతిధ్వను లని భ్రమింతురు. ‘స్థాయిత్’ - ఇది ఆత్త నేపది యైనను ఇట పరస్మైపదిగా ప్రయోగింపబడినది; - ‘స్థాయన్నిరోక సస్థీతి గణకృతానిత్యత్వాత్.’ కవికల్పద్రుమవ్యాఖ్య.

‘కావళం భృశ శుష్కయోః । వాద్య భాణ విశేషేతు కావళః కావళా ఖలే’ విశ్వ.
‘గాయస్త్రీభిః కావళం కావళాభిః’ మాఘ 18 (54). ‘కావళికా’ - సీతారామాచార్యుల
వారు కావళా శబ్దమును స్త్రీలింగముగా పఠించి ఆంధ్రకావ్యములందు తఱుమగా పుల్లింగముగా
కనబడుచున్న దని వ్రాసివారు.

ఉత్పేక్షా భ్రాంతిమంతములకు సందేహసంకరము.

ను. పాలయుం/గాడ్పు/లుదజ్జ హాలయవ దంభోజాక్షవక్షస్తుల
స్యలస్సుస్రజ్జకరందబిందువులఁ బణ్యాంపుఁ బుణ్యాంపుఁ గం
పులఁ దాపత్రయి మీటి/వీట/నటన ప్రోద్ద్యోగ/సజ్జీభవ
ల్లలనావర్జిత కైశిక త్తురిత కష్టరాళి నల్లార్పుచున్.

73

వీటన్ = ఆపురియందు, గాడ్పులు = తెమ్మెరలు, నట...లిన్ - నటన = నాట్య మునెడి -
ప్రోద్ద్యోగ = ఉత్కృష్టవ్యాపారమునకు - సజ్జీభవత్ = ఆయితపడుచున్న - లలనా = నాగవాసముల
చేత - ఆవర్జిత = బరిగింపఁబడిన (ఒక ప్రక్కకు బరిగునట్టు ముడుచుకొనఁబడిన) కైశిక = కొప్పుల
నుండి - త్తురిత = జాతిన - కష్టర ఆలిన్ = చెంగలువ మొత్తమును, అల్లార్పుచున్ = ఆడించుచు
ఉద...లన్ - ఉదక్ మహత్ ఆలయ వత్ = ఉత్తరపు గొప్పకోవెల గలవాఁడయిన (ఇది ‘వద
ప్సేరుం గోవి లుడైయాన్’ అను నజ్జ వ్యవహారమునకు సంస్కృతము) - అంభోజాక్ష = హరి
యొక్క - వక్షః = హృదయమునందలి - తులసీ = తులసియొక్క - అలస్సు = గొప్పవైన - స్రక్ = మాలి
కలయొక్క - మకరంద = తేనెయొక్క - బిందువులన్ = బొట్లచేతను, పణ్యాంపుఁ బుణ్యాంపుఁ
గంపులన్ = (నైవేద్యము చేయఁబడిన) పిండివంటలయొక్క పావనమైన పరిమళములచేతను, తాప
త్రయిన్ - (ఆధ్యాత్మిక కాధిదైవి కాధిభౌతికములనెడి) మూడువిధము లయిన దుఃఖమును
మీటి = పోగొట్టి, పాలయన్ = వీచును.

ఆపురమును తెమ్మెరలు వదప్సేరుంగోవి లుడైయాన్ అనుద్రవిడనామముగల మన్నాదు
కృష్ణస్వామియొక్క వక్షస్తులసీమాలా మకరంద బిందువులచేత నైన కైత్యముచేతను, ఆ స్వామికి
నివేదించిన పిండివంటల పరిమళముచేతను, స్వామిమ్రొల నాట్యార్థమై యలంకరించు కొనుచున్న
దేవదాసీజనము డాపలి కొరుగంగ ముడిచికొన్న కొప్పున వెలికి నిగిడియున్న చెంగలువల నూపు
టచే గలిగిన మాంద్యముచేతను జనులయొక్క దుఃఖత్రయమును పోనడుచుచు-వీచును. — తెమ్మెర
యందు కైత్య మాంద్య సౌరభములను వర్ణించుట కవి సంప్రదాయము. ఇట్ల ఆమూఁడు గుణముల
చేతను ఆమూఁడు దుఃఖములను పోనడుచు నని హృదయము. — స్వభావోక్త్యలంకారము.

‘స్రక్’ - ‘మాల్యం మాలాస్రక్ మూర్ధ్ని’ అను. ‘మూర్ధ్ని’ యంటు ప్రాయోవా
దము. — ‘కంపు’ శబ్దము భారతిమందు గంధమాత్ర పరముగాఁ బ్రయోక్తము; ‘చనదిట్టు లంట కిం
పెఱుగఁ జాలదు నానీక’ భార. అశ్వ. ౨ ఆ. 30. చూ. శబ్దరత్న. ‘పొగడ వూవంటికంపుల
మదాంబువులును’ అని మను ౪(౯2). ‘తాపత్రయి’ - ఆధ్యాత్మిక దుఃఖము తన మనస్సు వలననే
తనకుం గలుగునది, ఆధిభౌతిక దుఃఖము పంచభూతముల వలనఁ గలుగునది, ఆధిదైవిక దుఃఖము
దైవమువలనఁ గలుగునట్టిది. - వేశ్యలకొప్పుల చెంగలువల నూపుటచేత గాలి పావము నడుచు
వనఁగా దేవుని మ్రొల నటవార్ధమైన సజ్జనములోని కొప్పుకలువలు గావున పోనడుచును.

చ. మలయపుగాలి రేలు వనమాలి విమానపతాక ఘల్లుమం

చులియఁ, బసిండి మువ్వగమి నొక్కొకమాటు గదల్చు, నుల్కి మి

న్నము తదీయ హేమ వరణాంచలచంపక శాఖలందుఁ బ

తులు రొద సేయ, వేగె నని కూడుదు రల్కులు తీటి దంపతుల్. 74

(ఆపురమందు), రేలు = రాత్రులందు, మలయపుగాలి = మలయమారుతము (మలయములు నాలుగు కలవు), వన...కత్ - వనమాలి = మన్నూరు కృష్ణునియొక్క (‘వనమాళీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజః’ అను.) - విమాన = ఆలయమునందలి (‘విమానోఽస్త్రీ దేవమానే సప్త భూమిక సద్దనీ’ నానా. ఇట లక్షణచే సద్దమాత్రము.) - పతాకత్ = ధ్వజస్తంభమందు, పసిండి మువ్వగమి = బంగారపుఁ జిఱుగంటల గుంపును (మూడువాలుగలది మువ్వ), ఘల్లు మంచుత్ ఉలియత్ = ఘల్లుమని శబ్దించునట్లుగా, ఒక్కొక్కమాటు = అప్పుడప్పుడు, కదల్చుత్ = కదలింపఁగా, మిన్ను = ఆకాశమును, అల...దుత్ - అలము = ఆక్రమించుచున్న - తదీయ = ఆదేవ శముడైన - వరణ = ప్రాకారముయొక్క (‘ప్రాకారో వరణః సాలః’ అను.) - ఆంచల = కొనల యందలి - చంపక = సంపెంగ చెట్లయొక్క - శాఖలందుత్ = కొమ్మలందు, పత్తులు, ఉల్కి = ఆ యులివునకు భయపడి, రొదసేయత్ = గొల్లుగా కూయఁగా, దంపతులు = భార్యభర్తలు, వేగెత్ అని = తెల్లవాడైన నని భ్రమపడి, అల్కులు తీటి = ప్రణయకోపములు నివర్తించి, కూడుదురు = కలియుదురు.

ఆపురమందు రాత్రులలో మలయమారుతము మన్నూరుకృష్ణుని యాలయమునందలి ధ్వజ స్తంభముయొక్క చిఱుగంటలను అప్పుడప్పుడు కదలించి శబ్దించఁ జేయఁగా, ఆశబ్దమునకు ఆ తోవలయొక్క ప్రాకారపు టంచులమీది సంపెంగచెట్ల కొమ్మలలో నిద్రించుచున్న పత్తులు భయపడి మేల్కొని రొదసేయఁగా, ఆరొదను వేకువను పత్తులు సేయరొదనుగా తలంచి వేగె నని భ్రమపడి, దంపతులు అలకలు మాని కూడుదురు. - అన్యకాలపురొదను వేకువరొదనుగా తలంచుట భ్రాంతిమదలంకారము. చిరకాలము ప్రణయకోపమును నిర్వహింపలేక వేగలేదని యెఱింగియు వేగెనని మృష పల్కి కూడుదు రనియేని చెప్పవచ్చు. ఆపక్షమున అలంకారము ఛేకాపహ్నుతి విశేష మగును.

చ. కలన్చుపుటెండుగుల్మవిడకన్యలు ముంగిటఁ గాచుచుండి, త

జలరుహనాభగేహ రురుశాబము సారెకు బొక్కులాడఁ, గొం

డెలపయి కవ్వ గ్రామ్యతరుణీతేతి డించిన పేషగంపలం

దల మగుచున్న చెంగలువ దండలఁ దోలుదు రప్పురంబునఁ. 75

అప్పురంబునఁ = ఆపట్టణమునందు, ద్రవిడ కన్యలు = ద్రావిడ బాలికలు, ముంగిటఁ = ఇంటి లోని మందరి చిన్నబయటిలో, కలచుపుటెండుగల్ = ఎండఁ బోసిన సన్నవరిని, కాచుచున్న కారై, తజ్జ...ము - తత్ = అందలి - జలరుహనాభ = విష్ణుదేవునియొక్క (‘పద్మనాభో మధురిపు ర్వాసుదేవ స్త్రీవిక్రమః’ అను. జలరుహము అనఁగా పద్మము నాభియందు కలవాడు అని వ్యు.) - గేహ = ఆలయముయొక్క - రురుశాబము = దుప్పిసిల్లి (పోతః సాకోఽర్థకో డిమ్మః పృథుకః శాబకః కిశుః’ అను.), సారెకుత్ = మాటిమాటికి, బొక్కులాడఁ = (ఆవరిని) బొక్కుచుండఁగా,

కొండెల పయికి = ముని సిగలమీద కట్టుకొనుటకై, అమృత్ = విక్రయించుటకు, గ్రామ్యులరుణీ
తతి = పల్లెటూళ్ల యువిదల గుంపు, దించిన = ఆముంగిట దింపుకొన్న - పేష గంపలక్ = బెత్తుల
దట్టలయందు, దలము అగుచుక్ = మెండుగానున్నట్టి - చెంగలున దండలక్ = ఎత్తగులున సరముల
తోనే, తోలుదురు.

ఆపురమందు ఇండ్లముంగిళ్లలో ఎండఁబోసిన ధాన్యమును కాచుచున్న కన్నెలు వెన్నుని
దేవళపు దుప్పిపిల్ల మాటిమాటికి ఆధాన్యమును బొక్కుచుండఁగా, దానిని దేనితో తోలుదు
రనఁగా, తమకు కొండెలమీదఁ దాల్చుటగాను అమ్ముటకొఱకు పల్లెటూళ్ల చేదెలు ముంగిళ్లం
దింపుకొని యున్న పేషగంపనిండ నున్నట్టి చెంగలునదండలతో దోలుదురు. — తమకొండెల
మీదికి లేకపోయినం బోవుఁ గాక, మఱి దేనితోఁ గొట్టినను ఆదుప్పిపిల్లకు నొప్పి తగులు
నను భయముచే ఆదండలతోనే తోలుదురు. కృష్ణస్వామిగుడి దుప్పిపిల్ల గావున దానిపై ఆ
పసిబాలికలకు సయితము అట్టి వాత్సల్య మని భా. - స్వభావోక్తి.

‘కలమపు టెండుగుర’ అనఁగా ‘ఎండఁ బోసిన సన్నరతి’ అని సీతారామాచార్యులవారి
వ్యాఖ్య. పూర్వము ద్రణ వ్యాఖ్యానమున ‘కలమపు టెండుగులు’ అని పాఠమును ‘రాజనపు
వడ్లుపోసిన యెండుగులను’ అని యర్థమును కలపు. ఇయ్యర్థంబున ఎండుగ ననఁగా ‘ఎండుపు
దట్టలు’ అను నభిప్రాయముగాఁ గానిపించుచున్నది. కాని ఎండుగ అను శబ్దమేలేదు. కావున
కుష్మధాన్య వాచక మయిన ‘యెండుగు’ శబ్దము తోడిగి బ్రాసు సీతారామాచార్యపతిత పాఠమే
స్వీకరింపఁ బడినది.

—* భాగవతులు *

సీ. ఎదు రేఁగి సాష్టాంగ మెరఁగి పాద్యం బిచ్చి,

నారికేళకటాసనముల నునిచి,

నునుఁ బోఁకపాత్రిఁ గుట్టిన దొప్పగమితోడ

రంభావిశాలఁదలములు వఱచి,

కొల్యన్న సూ పాజ్యకుల్యా బహువ్యంజ

న క్షీరదధు లర్పణంబు చేసి,

వార్చినపిదప సంవాహన మంఘ్రుల

కొనరిచి, తాంబూల మొసఁగి, కుశల

తే. మడిగి, పోయెద మన్న ద వ్వనిచి, సిరికి

దగినసత్కృతి చేసి, భేదమున మగిడి

యర్చ గావించు రెపుడు ని ట్లతిథు లైన

భాగవతులకు నప్పరి భాగవతులు.

76

అప్పురిక్ = ఆపట్టణమందు, భాగవతులు = భగవంతునియందు భక్తులగువారు, అతిథులు =
అగంతకులు (‘స్వ రాశేక ఆగస్త్య పరిధర్మా గృహగతే’ అను.) - ఐన - భాగవతులకు =
భగవద్భక్తులకు,

1. ఎదురేగి, సాష్టాంగము = ఎనిమిది యవయములతోఁ గూడుకొన్నట్లుగా - ఎరఁగి = నమస్కరించి (సాష్టాంగ దండప్రణామంబు గావించి యనుట - సాష్టాంగ నమస్కార స్వరూపము. —

‘కరయుగమును చరణంబులు, నురము లలాటస్థలంబు నున్నతభుజముల్

సరి ధరణి మోపి మ్రొక్కినఁ, బరువడి సాష్టాంగ మండ్రు పరమమునీంద్రుల్.’),

పాద్యంబు=పాద (ప్రత్యేకార్థమైన) జలమును, ఇచ్చి, నా...లక్ - నారికేళ = టెంకాయ యాకుల (పుల్లంగమందు టెంకాయచెట్టును, నపుంసకలింగమందు దానికాయ - ఆకు - పుష్పమును అర్ఘములు. — ‘ద్విహీనంప్రసవేగర్వమ్’ అమ.) - కట = చాఁపలనెడి (‘కటకీర్జ్వా’ అమ.) - అసనములక్ = కూర్చుండుసాధనములమీఁద, ఉనిచి=కూర్చుండఁ జెట్టి,

2. నును...త్తిక్ - నును=నున్నని - పోఁక పొత్తిక్=పోఁకమట్టయొక్క కప్పడముతో - కట్టిన - దొప్ప = దొన్నెలయొక్క - గమితోడక్ = సమూహముతో (నున్నని పోఁక పొత్తి దొన్నెలు సమృద్ధిగా పెట్టి), రం...లు - రంభా = అరఁటులయొక్క - విశాల = వెడలు పయిన, పర్ణములు = ఆకులు (పెద్దయరఁటాకులు అనుట), పఱచి = వైచి;

3. కాల్య...లు - కాలి అన్న = రాజనపువరియన్నము (‘కాలయః కలమాద్యాశ్చ పక్షి కాద్యాశ్చ’ అమ.) - నూప = ప్రప్స - ఆజ్య కల్యా = నేతికాలువలు - బహు = పెక్కు - వ్యంజన = కూరలు - డీర = పాలు - దధులు = పెరుగు (ద్యంద్యాంతబహువచనము), అర్పణంబు చేసి = వడ్డించి;

4. వార్చినపిదక్ = ఆచమించిన పిమ్మట (భోజనానంతరము హస్తపాదప్రత్యేకనము చేసికొని శుద్ధాచమనము చేసిన యనంతర మనుట), ఆంఘ్రులవక్ = పాదములవ (‘పదజ్జి శ్చరణోన్మిత్రయామ్’ అమ.) - సంవాహనము ఒనరిచి=ఒత్తుటను కావించి (పాదము లొత్తియనుట - ‘స్యాన్ద్రవం సంవాహనమ్’ అమ. - ‘సంవాహయామి చరణావృత పద్మ తామ్ర’ కావం. - ‘సంభో గాస్తే మమ సముచితో హస్త సంవాహనానామ్’ మేఘ.), తాంబూలము, ఒసఁగి = ఇచ్చి,

... (అయతిగులే) పోయెదమన్నక్ (గృహస్థులు పొత్తున రనుట), దవ్వు = దూరము, అనిచి = సాగనంపి (కూడఁబోయి), సిరికిక్ తగిన = తమ యైశ్వర్యము కొలఁది-సత్కృతిచేసి= సంభావన యిచ్చి, ఖేదమునక్=అట్టి దొడ్డ యతిగుల నెడఁబాసిన దుఃఖముతో, మగిడి = వెనుకకు మరలి, ఇట్లు = ఈచెప్పిన విధమున, ఎపుడుక్=ప్రతిదినమును, అర్చ = పూజను, కావించురు = చేయుదురు. — భాగవత స్వభావోక్తి. ‘ఆజ్యకల్యా’ - అతిశయోక్తి.

‘నారికేళకట’ - ఇతరములు అంతపవిత్రములును అంత గులభములును అంత గుఱుములును గావు; ‘పోఁకపొత్తి’ దొన్నెలు అరఁటి దొన్నెలకన్న గట్టిగాను నాణెముగాను ఉండును; ‘విశాల’ - పెక్కుపదార్థములు వడ్డించుటకు తావు చాలుటకు. ‘కాల్యన్న’ - మే లని వరిం జెప్పుట - జొన్న గిన్నగా దనుట; ‘కల్యా’ - సమృద్ధి నూచితము. ‘అర్చ’ - ‘ఎదు రేగి’ మొదలు ‘మగిడి’ వఱకుం జెప్పిన చల్ల అర్చ. ‘అతిథి’ - ‘అతిథి శతతం గచ్ఛతీ త్యతిథిః - ఆత సాతత్య గమనే - ఎవ్వడు తిరుగువాడు.’ లింగా. అస్థితి (స్థితిలేనివాడు - అనఁగా ఒకచోట నిలుకడలేనివాడు) అతిథియని మను స్మృతి.

—* విష్ణు చిత్తుఁడు *—

శా. అం దుండుం ద్వయసద్దపద్దవదనుం దద్వంద్వఁ డత్రాంతయో
గాందూబద్ధమధుద్విషద్విరదుఁ డన్వర్థాభిధానుం దురు
చ్చందోబృందతదంతవాగపతనా సంజాతతజ్జన్యని
మృందదైన్వితసుసంవిదాలయుఁడు నిష్ఠ నిష్ఠుచిత్తుం డనక.

77

అందుకొ = ఆపురమునందు, ద్వయసద్ద = ద్వయ (మనెడు శ్రీనైష్ఠవ మంత్ర) మనకు గృహ
మైనవాఁడు ('గృహ గోవో దవసిత వేత్త సద్ద నికేతనమ్' అమ.), పద్దవదనుండు = కమలము
వంటి ముఖము గలవాఁడు (పుణ్యపురుషుఁడు గావున ముఖమందు అట్టి వర్చస్సు కలదు.), అద్వం
ద్వఁడు = శీతోష్ణములు సుఖదుఃఖములు లోనగు జంటలు లేనివాఁడు, అత్రాం...డు - అత్రాంత =
ఎడతెగని - యోగ = ధ్యాన మనెడి ('యోగ స్సన్నహనోపాయ ధ్యాన సంగతి యుక్తిః'
అమ.) - అందూ = గొలుసుచేత ['అన్దూస్తు శృజలాయాం స్త్రీ' వైజ. 'గజమన్దూరివ నిశ్చలం
చకార' మాఘ. 20 (51)] - బద్ధ = కట్టబడిన - మధుద్విషత్ = విష్ణుదేవుఁ డనెడి ('పద్దనాభో
మధురిపుః' అమ.) - ద్విరదుఁడు = ఏనుఁగు గలవాఁడు (ఏనుఁగును తబేలలో బారితో కట్టివైచి
నట్లు విష్ణుదేవుని తనహృదయములో ధ్యానముచేత కట్టివైచినవాఁడు - నిరంతరము విష్ణువును
సంప్రజ్ఞాత సమాధిచేత సాక్షాత్కరించుకొనుచుండువాఁ డనుట. — రూపకాలంకారము,
ఉరు...డు - ఉరు = గొప్పవైన - ఛందః = వేదములయొక్క ('ఛందాంసి త్రిష్టుభాదీని శ్రుతీచ్ఛాన
నయా ఆపి' వానా.) - బృంద = సమూహమును - తత్ = ఆవేదములయొక్క - అంత = కడపటి
భాగము లయిన యుపనిషత్తులయొక్క - వాక్ = వాక్యములయొక్క - అపతనా = చదువుట కన్న
వేఱయిన కారణముచేత (చదువకయే జన్మాంతర పుణ్యముచేత ననుట -

'తత్సాదృశ్య మభావ శ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా'

అప్రశస్తి ర్విరోధ శ్చ నాథాః ప ట్పక్తి ర్రితాః.) -

సంజాత = కలిగినట్టిదియు - తత్ = ఆవేద వేదాంతములవలన - జన్య = కలుగ వలసినదియైన -
నిష్ఠుండు = స్థిరమైన - ద్వైత = జీవేశ్వర భేదముయొక్క - సుసంవిత్ = మంచి జ్ఞానమునకు ('స్త్రీ సంవి
జ్ఞాన సంభాషా క్రియాకారాజనామసు' అమ.) - అలయుఁడు = ఇల్లయినవాఁడు, విష్ణుచిత్తుండు
అనక = విష్ణుచిత్తుఁ డని, అన్వర్థ నామండు = (విష్ణుదేవుఁడు చిత్తమందుఁ గలవాఁడు అని),
సార్థక నామధేయుఁడు, నిష్ఠక = సదాచార నిష్ఠుత్తితో ('నిష్ఠా నిష్ఠుత్తి నాకాన్తా' అమ.),
ఉండుకొ = నివసించుచుం డెను.

ఆపట్టణమందు పూర్వోక్త భాగవతులలో మత్తమోత్తముఁడు నిరంతరము ద్వయాను
సంధానపరుఁడు ప్రకృష్టమయిన ముఖవర్చస్సు కలవాఁడు శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను
దాటినవాఁడు సదా ధ్యానయోగముచేత శ్రీహరిని హృదయమందు సాక్షాత్కరించుకొని యుండు
వాఁడు ఆనంతము లయిన వేద వేదాంతములు చదువకయే పూర్వపుణ్య విశేషంబున కల్లభ్య
మయిన జీవేశ్వర భేదజ్ఞానము కలవాఁడు, విష్ణుచిత్తుం డని నైష్ఠికుఁడు వసించుచుం డెను.

వ. అమృషీసురవరుండు ప్రకృతికంటె బరుం డగుతన్నును, దనకంటె
బరుండగుసర మేశ్వరుం, బర మేశ్వర ప్రసాద బహుజననకృత సుకృతఫలరూపయగు

నాచార్యకృప గుప్తదానంబు నిధానంబుఁ దెలిపినగతిం దెలుపఁగా, నాత్మీయ తదీయ శేష శేషిత్వసంబంధం బనాద్యంబుగాఁ దెలిసి; “యీతెలివి గలిగి యఖండనిర్వృత్తిం గాంచి సుఖించు పరమయోగికి బహుశ్లేషదంబు లగుచదువులం బనియేమి? యీ వివేకంబు లేనివాని హేతువాదంబు థాతువాదంబు, కాణాదంబు ప్రాణాదంబు, కాపిలంబు చాపలంబు, మీమాంస హింస, వ్యాకరణం బకరణం; బటు గాక చదువ దొరకొనిన నరునకుఁ గాలంబు నాలంబు, విఘ్నంబులు సక లోద్యమఘ్నుంబు, లందు లకు సామగ్రి గిటగిటన; కొంతెటుంగ నగుమదంబు పుటపుటన; దుదముట్టం జదివె నేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానంజై త్రైగుణ్యవిషయంబు లగువాని నానీతధాన్యండు నిష్ఫలం బైన కలాలంబును లబ్ధమధుండు సిద్ధకంబును విడుచువడువున విడుచవల యుఁ గావున శాంతిదాంతి పరతంత్రతఁ బరపైకాంగి నైన నాకు మొనరల నివి యధిగమింపం దుద విసర్జింప నేమిప్రయోజనంబు; వాచిభంజనంబు రాజసంజనంబును జేయుచుఁ బునర్జన్మనంబులకు విసువనిజనంబులకుఁ గానిష్ఠు, మాన్యశరణకుఁ దదీయ ఘాతీ యీతి, లాభంబు ఖోభంబు, పూజనం బుద్వేజనం”, బని వితర్కించి యుర్వరఁ బూర్వంబున సౌవీరభూరమణునకు గౌరవం బంగీకరించి బోధించి ముక్తి కనిచిన భరతభూమిసురవతంసంబునుబోలె పుర్విభాష్యబోధించై పరమపంబునను భాగవతుల కప్రాకృతంబు లగుబహుభద్రమూర్తులు భరియించి భగవత్పరిచర్య నేయుటయ పరమపురుషార్థం బగుట యెఱిగి యచటి రథచరణపాణిమాలికాకరణ కైంకర్యంబున కంకురితకౌతూహలం దై చేయుచుండె. మఱియును, 78

అమృహీసురవరుండు=ఆ బ్రాహ్మణోత్తమండు (విష్ణుచిత్తుఁడనట - ‘ద్విజన్మాగ్రజన్త భూకేవ బాడబాః’ అను.), ప్రకృతికంఠె= మహదాది సప్తకమునకును బుద్ధింద్రియాది వికృతి బోడ శకమునకును మూలకారణ మయిన ప్రధానముకంఠె (చతుర్వింశతి తత్త్వైత్త కమైన యచిత్తుకంఠె ననుట), పరుండు=వేణు - అగు, తన్నును=జీవునిని. తనకంఠె=జీవునికంఠెను, పరుండు= వేణు - అగు - పరమేశ్వరుఁ =

[‘పురుషః ప్రకృతే రన్యః పురుషా దన్యః ఈశ్వరః

ఏత ద్యో వేత్తి తత్త్వేన స సర సత్త్వ విత్తమః.’

‘ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్యేజేర్జున తిష్ఠతి

భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రాయాథాని మాయయా.’

ఇత్యాది వచనంబులం దెప్పిన ప్రకారమున] సర్వాంతర్యామియగు బ్రహ్మమును - పర...కృప - పరమేశ్వర ప్రసాద = భగవత్కృపయొక్కయు - బహుజననకృత సుకృతి = పెక్కుఁబుట్టువు లందు చేయఁబడిన పుణ్యముయొక్కయు - పురుష=పురుషమయిగాఁ గలిగి (తత్ఫలమైన యనుట), ఆచార్యకృప = దేశికుని యనుగ్రహము, గుప్తదానంబు (పూర్వజన్తమందు) రహస్య ముగా నిచ్చిన యీవి (తిరుమంత్రద్వయ చర మోపదేశమనుట —

‘మస్తరాజం మస్తరత్నం చరమార్థం నిగోపయేత్
రహసి ప్రదదౌ తత్త్వం శిష్యేభ్యః ఖలు దేశికః’.

అని యజ్ఞ వల్క్యులు), నిధానంబుగా = నిత్యమును, తెలిసిన గతిగా = (ఈ జన్మమందు) చూపిన విధముగా, తెలుపఁగా = బోధింపఁగా (పూర్వజన్మమున గుప్తదానము చేసినవానికి ఈ జన్మమున నిధానము కనబడునట్లు, పరమేశ్వర...కృపచేత విష్ణుచిత్తునికి చిదచిదీశ్వరస్వరూపము చక్కఁగా తెలిసినదని భా. ఆచార్యకృపనే కర్తనుగాఁ జెప్పటచేత తత్త్వజ్ఞానమునకు ఆచార్యకృపయే సాధన మనిభా. ‘ఆచార్యః య హరిః సాక్షాత్ స్వరూపీ న సంశయః’ అన్నందున), ఆత్మ...బు - ఆత్మయే = తనదియు - తదీయ = అప్పరమేశ్వరునిదియు - (అగు) - శేషశేషిత్వసంబంధము = భృత్యుఁడు స్వామి యనెడు సంబంధము (తాను జీవుఁడు భృత్యుఁడు - పరమేశ్వరుఁడు స్వామి - ఇరువురకుఁగల యీ సంబంధము అనుట) - [అందులకుఁ బ్రమాణము -

‘ప్రధాన పురుషత్వాచ్చ శేషిత్వం పరమార్తనః
తదధీనతయా శశ్వజ్జీవే శేషత్వ ముచ్యతే.’

‘అప్రధానతయా జీవో బుద్ధైః శేష ఇతీరితః

ప్రధానత్వేన దేవేశః శేషీతి వ్యపదిశ్యతే.’ హరిత స్మృతిః.]

అనాద్యంబుగా = నిత్యమైన దని, తెలిసి = ఎఱిగి (చిదచిదీశ్వర స్వరూపము తెలియఁగానే అనాదిగా తనకు ఈశ్వరుఁడు స్వామి యనియు తాను ఈశ్వరునికి భృత్యుఁడనియు అమహిమరునికి విదితమాయె ననుట);

[పూర్వోక్త జ్ఞానము కలిగినంతట ఆభాగవతోత్తముఁడు ఏమని వితర్కించె ననఁగా :-]

ఈ తెలివి = శేషశేషిత్వ సంబంధంబు అనాద్యంబును సజ్జానము, కలిగి, అఖండనిర్వృతి = సంపూర్ణమయిన సుఖముచేత (‘సుఖ నాశౌతు నిర్వృతి’ నానా.), సుఖించుపరమయోగికి = చొక్కచుండెడి యుత్తమ భక్తునికి, బహుకేశదంబులు = మెండుప్రయాసను ఇచ్చునవి, అగు - చదువుల = వేద వేదాంతాది పఠనంబులచేత, పనియేమి = ప్రయోజనము లేదు. (‘కాస్త్రజ్ఞానం బహుకేశం బుద్ధే శ్వలనకారిణమ్.’),

ఈ వివేకంబు = పూర్వోక్త జ్ఞానము, లేనివాని (కి), హేతువాదంబు = కారణచర్చ, ధాతువాదంబు = (ఇతరలోహములను బంగారు చేయునట్లు వంచించు) రసవాదవిద్యవంటిది [నిరర్థకమనుట.

క. ‘తారు నిర్ధను లై యుండి ధాతువాద మొకరికిం జేయు విప్రలంభముల వోలే.’

శృం. నైష. 2(౮౬)],

కాణాదంబు = (కణభు కృత్రిణీతమైన) వైశేషిక శాస్త్రము, ప్రాణాదంబు = ప్రాణములను భక్షించునది (చంపునది, సాధించుట మిక్కిలి కష్టమనుట); కాపిలంబు = (కపిల మహామని ప్రణీతమయి పంచవింశతి తత్త్వ సంఖ్యా నాత్మకమైన) సాంఖ్యశాస్త్రము ‘సాంఖ్యస్తు కాపిలః’ హేమ.), చాపలంబు = అస్థిరము (సేర్వర నిరీశ్వర భేదములచేత అనైకాంతికము); మీమాంస = పూర్వమీమాంసాశాస్త్రము (‘అగ్నిహోమీయం పశుమాలభేత్’ ఇత్యాది ప్రకారంబున అగ్నిహోమోది కర్తకాండ విషయకమయిన శాస్త్రము జైమినిముని ప్రణీతము పూర్వమీమాంస యని ప్రసిద్ధము), హింస = యజ్ఞమందు పశువులను చంపు మని బోధించునది; వ్యాకరణంబు = శబ్దశాస్త్రము, అకరణంబు = సాధనముగాదు (‘కరణం సాధకతమం తేత్ర గాత్రేన్ద్రియేషు చ’ అమ.);

నాచార్యకృప గుప్తదానంబు నిధానంబుఁ దెలిసినగతిం దెలుపఁగా, నాత్మీయ తదీయ శేష శేషిత్వసంబంధం బనాద్యంబుగాఁ దెలిసి; “యీతెలివి గలిగి యఖండవిద్యవృత్తిం గాంచి సుఖించు పరమయోగికి బహుశ్లేషదంబు లగుచదువులం బనియేమి? యీ వివేకంబు లేనివాని హేతువాదంబు ధాతువాదంబు, కాణాదంబు ప్రాణాదంబు, కాపిలంబు చాపలంబు, మీమాంస హింస, వ్యాకరణం బకరణం; బటు గాక చదువ దొరకొనిన నరునకుఁ గాలంబు నాలంబు, విఘ్నంబులు సక లోద్యమఘ్నంబు, లందు లకు సామగ్రి గిటగిటన; కొంతెటుంగ నగుమనంబు పుటపుటన; దుదముట్టం జదివె నేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానంఁదై త్రైగుణ్యవిషయంబు లగువాని నానీతధాన్యండు నిష్ఫలం బైన కలాలంబును లబ్ధిమధుండు సిద్ధికంబును విడుచువడువున విడుచవల యుఁ గావున శాంతిదాంతి పరతంత్రతఁ బరమైకాంగి నైన నాకు మొదల నివి యధిగమింపం దుద విసర్జింప నేమిప్రయోజనంబు; వాచిభంజనంబు రాజరంజనంబును జేయుచుఁ బునర్జననంబులకు విసుచనిజనంబులకుఁ గానిష్టంబు, మార్కటలకుఁ దదీయ ఖ్యాతి యీతి, లాభంబు ఖోభంబు, పూజనం బుచ్చేజనం”, బని విశర్కించి యుర్వరఁ బూర్వంబున సౌవీరభూరమణునకు గౌరవం బంగీకరించి బోధించి ముక్తి కనిచిన భరతభూమిసురవతంసంబునుబోలె దుర్విభావ్యబోధుండై సమమనంబునను భాగవతుల కప్రాకృతంబు లగుబహుభద్రమూర్తులు భరియించి భగవత్పరిచర్య నేయుటయ పరమపురుషార్థం బగుట యెఱిగి యచటి రథచరణపాణిమాలికాకరణ కైంకర్యంబున కంకుటికౌతూహలం దై చేయుచుండె. మఱియును, 78

అప్రహీనురవయంబు=ఆప్రాప్తాణోత్తమంబు (విష్టుచిత్తుఁ డనట - ‘ద్విజన్తాగ్రజన్త భూశన రాదబాః’ అను.), ప్రకృతికంఠై = మహదాది సప్తకమునకును బుద్ధీంద్రియాది వికృతి పోడ శకమునకును మూలకారణ మయిన ప్రధానముకంఠై (చతుర్వింశతి తత్త్వాత్మకమైన యచిత్తుకంఠై ననుట), పరుండు=వేటు - అగు, తన్నును = జీవునిని, తనకంఠై = జీవునికంఠైను, పరుండు= వేటు - అగు - పరమేశ్వరుఁ =

[‘పురుషః ప్రకృతే రన్యః పురుషా దన్యః ఈశ్వరః

ఏత ద్యో వేత్తి తత్త్వేన స నర స్తత్త్వ విత్తమః.’

‘ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి

భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా.’

ఇత్యాది వచనంబులం జెప్పిన ప్రకారమున] సర్వాంతర్యామియగు బ్రహ్మయను - పర...కృప - పరమేశ్వర ప్రసాద = భగవత్కృపయొక్కయు - బహుజననకృత సుకృతి = పెక్కుఁబుట్టువు లందు చేయఁబడిన పుణ్యమయొక్కయు - ఫలరూప=ఫలమేరూపముగాఁ గలది (తత్ఫలమైన యనుట), ఆచార్యకృప = దేశికుని యనుగ్రహము, గుప్తదానంబు (పూర్వజన్తమందు) గహస్య ముగా నిచ్చిన యీవి (తిరుమంత్రద్వయ చర హేపదేశమనుట—

‘మన్తరాజం మన్తరత్నం చరమార్థం నిగోపయేత్
రచసి ప్రదదా తత్త్వం శిష్యభ్యః ఖలు దేశికః’.

అని యాజ్ఞవల్క్యులు), నిధానంబుగ్ = నిత్యపమును, తెలిపిన గతిగ్ = (ఈ జన్మమందు) చూపిన విధముగా, తెలుపఁగాగ్ = బోధింపఁగా (పూర్వజన్మంబున గుప్తదానము చేసినవానికి ఈజన్మమున నిధానము కనబడునట్లు, పరమేశ్వర... కృపచేత విష్ణుచిత్తునికి చిదచిదీశ్వరస్వరూపము చక్కఁగా తెలిసినదని భా. ఆచార్యకృపనే కర్తనుగాఁ జెప్పటచేత తత్త్వజ్ఞానమునకు ఆచార్యకృపయే సాధన మనిభా. ‘ఆచార్యః స హరిః సాక్షా న్నరరూపీ న సంశయః’ అన్నందున), అత్తి...బు - అత్తియ=తనదియు - తదియ=అప్పురమేశ్వరునిదియు - (అగు) - శేషశేషిత్వసంబంధము = భృత్యుఁడు స్వామి యనెడు సంబంధము (తాను జీవుఁడు భృత్యుఁడు - పరమేశ్వరుఁడు స్వామి - ఇరువురకుం గల యీ సంబంధము అనుట) - [అందులకుం బ్రమాణము -

‘ప్రధాన పురుషత్వా చ్చ శేషిత్వం పరమాత్మనః
తదధీనతయా శశ్వ జ్జీవే శేషత్వ ముచ్యతే.’

‘అప్రధానతయా జీవో బుద్ధః శేష ఇతీరితః

ప్రధానత్వేన దేవేశః శేషితి వ్యపదిశ్యతే.’ హరిత స్మృతిః.]

అనాద్యంబుగాగ్ = నిత్యమైన దని, తెలిసి = ఎఱిగి (చిదచిదీశ్వర స్వరూపము తెలియఁగానే అనాదిగా తనకు ఈశ్వరుఁడు స్వామి యనియు తాను ఈశ్వరునికి భృత్యుఁ డనియు అనుపీ సురునికి విదితమాయె ననుట);

[పూర్వోక్త జ్ఞానము కలిగినంతట ఆభాగవతోత్తముఁడు ఏమని వితర్కించె ననఁగా :-]

ఈ తెలివి=శేషశేషిత్వ సంబంధంబు అనాద్యం బను నీజ్ఞానము, కలిగి, అఖండనిర్వృతిగ్ = సంపూర్ణమయిన సుఖముచేత (‘సుఖ నాశౌతు నిర్వృతీ’ నానా.), సుఖించుపరమయోగికిగ్ = చొక్కుచుండెడి యుత్తమ భక్తునికి, బహుశ్లేశదంబులు = మొందుప్రయాసను ఇచ్చునవి, అగు - చదువులగ్ = వేద వేదాంతాది పఠనంబులచేత, పనియేమి = ప్రయోజనము లేదు. (‘శాస్త్రజ్ఞానం బహుశ్లేశం బుద్ధే శృలనకారణమ్.’),

ఈవివేకంబు=పూర్వోక్త జ్ఞానము, లేనివాని (కి), హేతువాదంబు=కారణచర్చ, ధాతు వాదంబు=(ఇతరలోహములను బంగారు చేయునట్లు వంచించు)రసవాదవిద్యవంటిది [నిరర్థకమనుట.

క. ‘తారు నిర్ధను లై యుండి ధాతువాద మొకరికిం జేయు విప్రలంభకులు వోరె.’

శృం. నైష. 2(౮౬)],

కాణాదంబు = (కణభు కృప్రీతమైన) వైశేషిక శాస్త్రము, ప్రాణాదంబు = ప్రాణములను భక్షించునది (చంపునది, సాధించుట మిక్కిలి కష్ట మనుట); కాపిలంబు = (కపిల మహాముని ప్రణీతముయి పంచవింశతి తత్త్వ సంఖ్యా నాత్మకమైన) సాంఖ్యశాస్త్రము ‘సాంఖ్యస్తు కాపిలః’ హేమ.), చాపలంబు = అస్థిరము (సేర్వర నిరీశ్వర భేదములచేత అనైకాంతికము); మిమాంస = పూర్వమిమాంసాశాస్త్రము (‘అగ్నిహోమీయం పశుమాలభేత’ ఇత్యాది ప్రకారంబున అగ్నిహో మాది కర్తకాండ విషయకముయిన శాస్త్రము కైమినిముని ప్రణీతము పూర్వమిమాంస యని ప్రసిద్ధము), హింస=యజ్ఞమందు పశువులను చంపు మని బోధించునది; వ్యాకరణంబు = శబ్ద శాస్త్రము, అకరణంబు=సాధనముగాదు (‘కరణం సాధకతమం తేత్ర గాత్రేన్ద్రియేషు చ’అమ.);

చదువక్ = పఠించుట, దొరకొనినక్ = తొడంగినయెడల, కాలంబు, నాలంబు = న + అలమ్ = దీర్ఘముకాదు (చాల దనుట - 'అలం స్యా దనల్ప హరి తాళయో' పేను.), విఘ్నంబులు = అంతరాయములు, స...లు - సకల = సమస్తమైన - ఉద్యమ = ప్రయత్నంబులను - ఘ్నంబులు = పడఁగొట్టునవి. అందులవక్ = కాస్త్రములు చదువుట, సామగ్రి = సాధన సంపత్తి, గిట గిటన = నూత్నము, కొంత ఎఱుంగక్ = అల్పజ్ఞానముచేత - ఆగు - మదంబు = గర్వము, పుటపుటన = అధికము. తుదముట్టక్, చదివెనేనియుక్ = చదివినప్పటికిని, సము...డు - సముత్పన్న = జనించిన - విజ్ఞానండు = కాస్త్రజ్ఞానము కలవాడు ('మోక్షే ధీజ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం కల్పకాస్త్రయో' అను.), ఐ, త్రైగుణ్య విషయంబులు = సత్త్వరజస్తమోగుణ సంబంధమైన వానిని, అనీతధాన్యుఁడు = కైకొనఁబడిన వరికలవాఁడు, నిష్ఫలంచైన - పలాలంబును = గింజలేనివరిపోఁచను ('వాడీ నాశం చ కాణ్డోఽస్య పలాలోఽస్త్రీ స నిష్ఫలః' అను.) లబ్ధ మధుండు = పొందఁబడిన తేనెకలవాఁడు, సిక్ కంబును = మైనమును ('మధుచ్చిష్టంతు సిక్ కమ్' అను.), విడుచు - వడువునక్ = విధముగా, విడువ వలయుక్ = (కాస్త్రజ్ఞానమును) త్యజింప వలయును;

కావునక్, కాం...తక్ - కాంతి = బహిరింద్రియ నిగ్రహంబునకును - దాంతి = అంతరింద్రియ నిగ్రహంబునకును - పరతంత్రతక్ = పరాధీనుఁడ నగుటచేత = ('పరతన్త్రః పరాధినః పరవా న్నాథవానపి' అను.) - పరమ ఏకాంగిక్ = కేవలము విరక్తుఁడ నైనవిష్ణుభక్తుఁడను, ...అవి = ఈకాస్త్రములు, అధిగమింపక్ = చదువుటచేతను, తుదక్ = కడపట, విసర్జింపక్ = త్యజించుటచేతను, ...వాది భంజనంబు = ప్రతివాదుల నోర్చుటను, రాజరంజనంబును = రాజులను మెప్పించుటను .....మాదృశులకు = నాబోంట్లకు, తదీయ = ఆవేదకాస్త్రజ్ఞానసంబంధియైన - ఖ్యాతి = వాసి, ఈతి = కొల్ల మొదలగు దేశోపద్రవము (ఈతి ర్దిమ్బప్రవాసయో' అను. 'డిమ్బావిప్లవః' రామశ్రమి.), లాభంబు = రాజులకులనం గలుగుసంభావన, త్కోభంబు = కలఁత, ...ఉద్వేజనంబు = భయంకరము;

అని, వితర్కించి = ఊహించి, ఉర్వరక్ = భూలోకములో ('ఉర్వరా సర్వసప్యాథ్య' అను. ఇట్ల లత్యైర్థము) ..... సౌఖీర భూరముణునకుక్ = సింధురాజయిన రహూగణుఁడను వానికి, గౌరవంబు = ఆతని వినయమును, అంగీకరించి = మోదించి (జడభరత మునిని సవతిత్తి కొడుకులు పాలము కావ నియమించిన నతఁడుం గాచుచుండ, ఆదారిని రహూగణుం ఁడను సింధు దేశ భూపాలుఁడు సవారి యెక్కి పోవుచుండ, బోయలు ఈమునిని ఆసవారి మోవంజేసిరి. ఆపని యెఱుంగని యీతఁడు మోచుటచే తేనికి కుదుపుగల్గఁగా, ఆతఁడు బోయలను కారణ మడిగి, వారివలన ఈతఁడు చక్కఁగా మోచుటలే దని విని, ఇతనిని ధిక్కరించి పలికెను. అంతట నీముని ఆత్మతత్త్వము పలుకఁగా, భూపాలుఁడు వెఱచి పాదపతితుఁడై భిక్తి పూర్వకముగా నడిగి యీమునివలన తత్త్వోపదేశముం బొందెను. ఈకథను ఆంధ్ర భాగవతము, ౫ స్కం. ౧ ఆ. ౧౦ జూడవచ్చును.), ముక్తికిక్ = మోక్షమునకు, అనిచిన = పంపిన - భరత భూమిసురవతంసంబునుంబోలె = జడభరతుఁ ఁడనెడి బ్రాహ్మణోత్తమునివలె ('పుం స్యుత్తం సావతంసౌద్యో కర్ణపూరేఽపి కేఖరే' అను. - అవతంసమే వతంసము.), దుర్విభావ్యబోధుండు = ఊహింపరాని జ్ఞానము కలవాఁడు, ఐ, పరమపదంబునను = త్రిపా ద్విభూతియందు సయితము,

భాగవతులకు, అప్రాకృతంబులు = ప్రకృతిపరిణామంబులు కానట్టివి, అగు - బహు భద్ర మూర్తులు = పెక్కుమంగళ దేహములను, భరియించి = తాల్చి, భగవత్పరిచర్య = విష్ణుసేవ, చేయుటయే, పరమపురుషార్థంబు = ఉత్తమోత్తమ మయిన పురుషప్రయోజనము (- ఇందులకు శ్రీగుణరత్నకోశమునుండి -

“తస్యాం చ త్వత్కృపావన్నిరవధి జనతా విశ్ర మార్గావకాశం
సంకీర్ణం దాస్య తృప్తా కలితపరికరైః పుష్పి రానందనిస్సైః
స్నేహో దధాన రక్షావ్యసనిభి రభయం శాన్తా చక్రానీ ముఖ్యై
రానందైకార్థం శ్రీరభగవతి యువయోరాహురాసాన రత్నమ్.”

“తే సాధ్యా సున్తి దేవా జననిగుణవపుర్యేష వృత్త స్వరూపై
శోభిన్ గర్వా నిర్వికేషైః సువయస ఇవ యే నిత్యనిర్దోషగన్ధాః”)
...రథ...నట - రథచరణపాణి=చక్రపాణియొక్క (మన్నారకృష్ణనియొక్క) - మాలికా= పూలదండలయొక్క - కరణ = చేత యనెడు - కైంకర్యంబునకు = సేవకు, అం...దు...అం కురిత = పొడమిన - కాతూహలుండు = తమిళులవాడు, వి;...‘హేతువాదంబుధాతువాదంబు’ ఇత్యాది వాక్యములయందు అంత్యాను ప్రాసము కలదు...ఈవచనము ప్రక్షిప్త మని జోగిజగన్నాథ పండిత మఠము.

క. న్యాయార్జితవిత్తంబున నాయోగీశ్వరుండు నెట్లు నన్నం బోపా లేయు పటిరోచల ప ద్యాయాతోయాత వైష్ణవావలి కెల్లెన్. 79

అయోగీశ్వరుండు, న్యాయ అర్జిత విత్తంబునక = న్యాయమార్గముచేత (‘అభ్రేషన్యాయ కల్పా స్తు దేశరూపం సమజ్ఞానమ్’ అను. ‘తనకు ఉచితమైన ధర్మమువలననుండి చలింపకుండుట’ లింగా.) గడింపఁబడిన ధనముతో, అప్రా...కిక - అప్రా లేయ (అచల) పటిరఅచల = మంచు కొండ (‘ప్రా లేయం మహికా చ’అను.) మొదలుకొని గండపుఁగొండ (‘అద్రి గోత్ర గిరి ప్రా వాచల కైల శిలోచ్ఛయా.’ అను.) వఱకుంకల

(“వహతి వివధరాక పటిరజన్తా । శిరసి మసీ పటలం దధాతి దీపః
విధు రపి భజతేతరాం కళజ్జం । పిశునజనం ఖలు బిభ్రతి క్షీతీన్ద్యాః॥” భామి.
“పటిరజన్తాచననః” టీక.

“పాటిరగిరి వసీవాటిఁ గ్రీడించియు నహిభయం బెఱుంగఁ డావంతయైన.” నరస.)
(అ - ఈయవ్యయము ఒకహద్దును చేర్చుకొని గాని చేర్చుకొనక గాని దానివఱకు అను నరమును తెలుపును. - ‘అబ్ధిర్యాదాభివిధ్యోః’) - పద్యా = దారియందు (‘సరణిః పద్ధతిః పద్యా వర్త్య స్వేకప దీతి చ’ అను.) - యాత ఆయాత=పోయినవారును వచ్చినవారును అగు - కైవల ఆవలికిక=విష్ణుభక్తుల సమాహవనకు, ఎల్లెన్=అంతటికిని (- విష్ణుభక్తుల కందఱకును అనుట.), అన్నంబు పెట్టుక.

అభాగవతవతంసుండు హిమాచల మలయాచలముల మార్గములం బోవు వైష్ణవుల కందఱకు నాయూరఁ దనయింట న్యాయార్జిత ధనముతో నన్నదానము సేయుచుండును.

చ. గగనము నీటిబుగ్గ కెనగా జడివట్టిననాల్గు భార్య క
న్బొగ సొరకుండ నారికెడవుంబొటియ ల్గిలించి వండ న

య్యగపల ముంచిపెట్టు గలమాన్మము నొల్పినప్రప్పు నాలు గే
నొగపినకూరలు న్వడియము ల్వరుగు ల్పెరుగు స్ఫుతప్లతిన్. 80

(ఆయోగీశ్వరుడు), గగనము = ఆకాశము ('నభోఽంతరిక్షం గగనమ్' ఆమ.), నీటి
బుగ్గపక = పర్వతాదులయందుండి సంతతధారగా నీరు పై పడికి వచ్చెడి యూటకు, ఎనగాళ్ =
సమానముగా, జడి = ముసురు, పట్టిన = నాళ్లు = దినములయందు ('కాలాధ్వములకుం బ్రాయి
కంటుగాఁ బ్రథమ యగు' బా. వ్యా.), భార్య = ఆభాగవతుని యిల్లాలు, కక్ = కంటిలోనికి,
పొగచొరకుండక్ (పొగ లేక మండుటచే కంటికి బాధలేక), నారికెడపుం బొటియల్ = లోపలి
నీ రింకిపోయి యెండిన కొబ్బెర బొండ్లములను, తగిలించి = వంటచెఱవగా మండించి, వండక్ =
వంట చేయఁగా ఆయగపలక్ = ఆతెంకాయ చిప్పల గరిటలతో, కలమాన్మముక్ = వరియన్న
మును, బిచ్చిన ప్రప్పు = చాచుప్రప్పు, నాలుగు ఏను = నాలుగైదు (సమృద్ధిగా, పెల్లుగా ననుట -
నాలుగే, అయిదే, అని నిర్ధారణ గాదు.) - పొగపిన = సాతాశించిన (తొలింపు వైచిన)... ఘృత
ప్లతిక్ = నేలిపెల్లవతో, ముంచిపెట్టుక్ (తత్పరత్వముచేత స్వయముగానే వడ్డించు ననుట).

'పొగసారకుండ' - పొగ చొచ్చినచో ఆబాధచే వంటసాధనము చెడును, 'ఘృతప్లతి' -
ఆదినండియే వలసియైనను దానిం గడపట చెప్పట ఆది మాటిమాటికి ఒక్కొక్కదానిని
కలుపుకొన్నప్పుడెల్ల వలసినదై యుండుటచేత. 'ఆగప' - రూ. అబక.

'నీటిబుగ్గ కెనగా' అని 'ఎన' ఉపమా వాచక మయినను భావ విశేషముపట్టి యుత్పేరి
జ్ఞానంకారము, నీటిబుగ్గ - రూ. నీరుబుగ్గ.

చ. తెలిసులివెచ్చ యోగిరముఁ దియ్యని చారులుఁ దివ్యసంబులుక్

బలుచనియంబళు ల్చెఱకుపా లేడనీళ్లు రసావళు ల్ఫలం

బులును సుగంధశీతజలము ల్వడపించెలు నీరుఁజల్లయుక్

న్వెలయఁగఁ బెట్టు భోజనము వేసవిఁ జందనచర్చ మున్నుగక్. 81

వేసవిక్ = ఎండకాలమందు. చందనచర్చ = గండపుఁబూఁత, మున్ను = మొదటిది, కాక్ =
అగునట్లు (మొదట గందము ఇచ్చి పూసికొనంజేసి), తెలిసులివెచ్చ యోగిరముక్ = తెల్లనిదియు
ఇంచుకయే వేడిదియు నగు నన్నంబును, ... తివ్య సంబులక్ = మజ్జిగ పులుసులును... ఎడనీళ్లు = లేత
తెంకాయలోని తియ్యనీరును, రసావళుల్ = భక్ష్యవిశేషములును (ఇయ్యర్థ మునకు త్రాసు దొరగా
రిచ్చిన యుదాహరణము. - విష్ణు. 3. (382).

"క. తనయింట నప్పు డాయిత మొనరించిన కమ్మదావు లాలుకు రసావ

ళును మినుపపడలుఁ జాఁపట్లును గోదుమపిండివంటలుక్ గలవనినక్."

- అతిరసములు గావలయు."), ...

వడ పించెలుక్ = వడను (తాపమును) పోగొట్టునట్టి యూరవేసిన మామిడి పించెలును, నీరుఁ
జల్లయుక్ = నీరు మజ్జిగయును, వెలయఁగక్ = నిండాదు నట్లుగా, ...

మ. పునుఁగుందావి నవోదనంబు మిరియంపుం బొళ్లతోఁ జట్టి చు
య్యను నా దాఱనికూరగుంపు, ముకుమం దై యేర్చునావం జిగు

కొనుపచ్చళ్లును, బాయసాన్నములు, నూరుంగాయలుక, జేసులు

క్రనునేయుం, జిలుపాలు వెల్లువగ నాహారం బిడు నీతునక. 82

సీతునక=శీతకాలమందు, పును...బుక - పునుగుండావి=పునుగు వాసనగల (రాజనపు బియ్యపుటన్నము పునుగువాసన గలది గావున ఆబియ్యముయొక్క యనుట) - నవ ఓదనంబు = క్రొత్తయన్నము (అప్పుడే వండినది, వేడివేడిది అనుట - రాజనపుటన్నము ఉష్ణము గనుక శీత కాలములో శీతనివారణార్థము దానిం బెట్టుట....నాదు = ధ్వని, అఱిని = శమిల్లనట్టి (అప్పుడే ప్రాయమిడినుండి దించుచున్నట్టి),...మకుమందు = నాసాజాడ్యమును హరించు నౌషధము,... ఏర్పు = చుట్టునునియుడు - ఆవక = ఆవచేత, చిగుర్కొను = పల్లవించుచున్న (చిగిరించుచున్నట్లుగా) పుచ్చుచున్న - రుచిగొల్పుచున్న యనుట), ...పాయసాన్నములుక = తీరాన్నములును, చే = చేయి, చుట్టుక్కును = వేడింబొందునట్టి,...నెయుక = ఆజ్యంబును,...చిలుపాలుక = ఇవుర గాంచిన పాలును, వెల్లువక = సమృద్ధియగునట్లుగా,...మిరియంపుం బొడివోడి కూరలు లోనగు నిచెప్పిన యాహారమెల్ల శీతనివారక మని యెఱుంగవలయు.

‘జీరుంగాయలు’ - ‘జీరు’ అనునది ఉదంత తద్ధరారక విశేషణము, అట్టి దానిపై హల్లు పరమగునపుడు నుగాగమము విహితముకాదు కావున ‘జీరుంగాయలు’ అను రూపము సిద్ధింపదు. అయినను ‘జీరుంగాయ’ ‘జీరుంబండి’ యనియే శ. ర.; పీతకం గనుడు. వ్యవహారమందు ‘జీరుంగాయ’ యనియే యున్నది. ఒండె - ఆర్ద్రవ్యవహారముగుటంబట్టి గ్రాహ్యము గావలయు. ఒండె - “చిగుర్కను పచ్చళ్లును బాయసాన్నములు నూరుంగాయలుక” అని పఠించిన నిర్వాధము. ‘చిగుర్కొనుట’ యే ‘చిగుర్కనుట’ - ‘కొనుట’ - అనగా పొందుట. ఊరవైచిన కాయలు జీరుంగాయలు. పూర్వపదము తునున్నర్థకము.

చ. కరుగిగోభిపుష్పపుటకాచ్చటఁ జేతుల నిప్పపిండిపైఁ

గుదురుగ నిల్పి, యోపు గతి గూనల నూనియనించి, త్రాటము
న్నుచికినకాటి వ్రేల, నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెండతే

నదలక యాతనింట శనివారమున స్వరచేళవైష్ణవుల్.

83

ఆతనింటక, కదలక = వారక, శనివారమునక, ఎండతేని = ఎండత్రెనను, పరచేళ వైష్ణవుల్=ఇతరచేళములనుండివచ్చిన విష్ణుభక్తులు, కద...టక - కదళ=ఆరటియొక్క - గభీర=లోతైన - పుష్ప=పుష్పలయొక్క - పుటికా=దొన్నెలయొక్క (దొన్నెలవంటి రేకులయొక్క) - ఛటక = సమాహమును, చేతులక = చేతులయందు, ఇప్పపిండిపైక = (ఒడలురుద్దకొనుటకై నూతన) యిప్పపింటి ముద్దమీద, కదురుగక = కదలకయండునట్లు, నిల్పి, ఓపుగలిక=ఆదొన్నె భరించునంతపాటి, గూనలనూనియక=గూనలలోని నూనెను, నించి=నిండించి,...ఒక్కటక = ఒక్కమాటుగా, క్రుంకు ఇడి = మునిగి (స్నానమాడి యనుట)...వత్తురు.

ఆభాగవోత్తమునియింట పరచేళవైష్ణవులు పలువురు ఉడుగక శనివారమునందు, ఆభ్యంగ స్నానార్థమై చేతియందు ఇప్పపిండిముద్దయు దానిని కదురుగాచేసి అందుపై ఆరటిపూదొప్పనిండ గూనలలో వీరికై పెట్టియున్న నూనెను కైకొని, త్రాటికొనయందు స్నానాంతరము భరించుటకై ముందుగానే ఉడికి ఆఱవైచియున్నదోవతి వ్రేచుచుండగా, పోయి ఏట నొక్కమాటుగా స్నానమాడి భోజనార్థము వత్తురు.

‘పరదేశి’ ఊరివారు రారు. ఆగంతులను అనిష్టానిధి ‘ఎదురేగి...’ తెచ్చును. ‘వైష్ణవుల’ - స్వార్థదులు గా రనుటయు. ‘కదలి గభీరపుష్ప పుటికాచ్చటక్’ - కదలిశబ్దము ఈ కారాంత స్త్రీలింగము. దానికి ఇట వ్రాసిన ‘నదిసుత గురు కర్ణ శల్య వాగపురికుల’ ఇత్యాది స్థలములందుంబోలె దీర్ఘ సమాసత్వముచేత గావచ్చును. లేదా, ‘కదలి’ యని తత్సమ మయిన పిమ్మట సాధ్యసమాసము చేసికొనవచ్చును. రెండవపక్షమున ఈ ‘కదలి’ శబ్దమునకు ‘అనుధాధాము విభవ మహంబురాణిక్’ ఇత్యాది స్థలములందుంబోలె నర్థసందర్భము లరసికొనునది. ఒండె - కదలి శబ్దమునకు ‘కదళిః’ అనియు రూపము కలదు:—‘కదళిశ్చ కదల్యసౌ’ వ్యాడి.-

‘కదలా కదలౌ పృక్ష్యాం కదళీ కదలౌ’ పునః

రమ్భావృక్షేఽథ కదళీ పతాకా మృగభేదయోః

కదలా డిమ్మికాయాం చ కాలలీ భూరుపీఽపిచ’ మేది.

కావున ‘కదళి గభీర’ అని పఠించిన నిర్దోషము. - ‘గభీర’ సమృద్ధిగా నూనెపట్టుటకు - గూనలలో ఈభాగవతులకై సేకరించి యుండుట ఈ యతిధిపూజయందు విష్ణుచిత్తునికింగల శ్రద్ధాతి శయమును తెలుపుచున్నది. ‘నూనియ’ వ్యు. సువ్యుల నేయి. నేయి స్నేహశబ్దభవము. ‘త్రాట ప్రేలుట’ - మలినము గాకయు మైలపడకయు నుండుటకు. - ‘మున్ను ఉదికిన’ - విష్ణుచిత్తుడు తనవే తనయింటను వారికై భోతశుష్కములు గావించినట్టి వని భా. ‘ఉదికిన’ అన్న నే ‘మున్ను’ అని తెలియ నగుచుండగా ‘మున్ను’ అనుట ‘పూర్వదినమున’ అని తెలుపుటకు. నిన్నటినుండి నేడు కట్టుట అజవయాచారము. ‘వదలక’ - ప్రతి శనివారము ఇట్లే అనుట. ‘ఒక్కటక్’ - ఏకకాలమందే ఇంటి కేగుట ఏకకాలమందే భుజించుటకు, ఏకపాకమందు పిమ్మట భుజించుట అచారముగాదు; భోక్తలకును శ్రమ, వడ్డించువారికిని శ్రమ, ఇంటివారికి శ్రమగావండుటకై కూడ ఆసాధ్యులందఱును భుక్తికి ఒక్కమాటుగానే వత్తురు. ‘ఎందఱేవదలక’-ఎందఱే + వదలక - ఎందఱేని + వదలక - ‘అపిశబ్దార్థస్యేతః’ అను వాంఛశబ్దచింతామణి నూత్రము చేత ‘ఏని’ శబ్దమున వైకల్పికముగా ఇలోపము కలుగును. అనంతరము ఏనిశబ్ద ద్రుతకార్యము. ఉ. ‘ఎంచేడెందము,’ ‘ఎంద నింద్రియముల్’ మను; పక్షంబున ‘ఎంచేనిడెందము, ఎంచేనియింద్రియముల్.’ ‘అతనింటక్’ = అతని + ఇంటక్ - ‘అత్తవారింటి కరిగెడు నవసరమున’ నైష. ౩ ఆ. ౧౩. ‘ననయమ్మవానిఁ గన్న నయమ్మగల యింటి, ననయమ్మ చాల్చువానన్నఁజేనకి’ నరస. ౪ ఆ. ౬౨. - ఇత్యాదుల యందుంబోలె విభక్తిగ తేత్వసంధిని సహింపవలయును., ఒండె, - ‘వదలక వానియింట’ అని పఠింపవచ్చును. ‘వాడు’ శబ్దము సంభాషణయందు అగౌరవమును సూచించినను కవనమందు ఆనియమములేదు; - ‘వానికిఁ బురూరవుడు ప్రజ్ఞాగిధి జనియించె’ (వానికిఁ=బుధునకు), ‘వాని చక్కదనము వైరాగ్యమునఁజేసి’ (వాని=ప్రవరునియొక్క), ‘ఇలు దీర్చుగఁ గాపురమొప్పు వానికిఁ’ (వానికిఁ=ప్రవరునికి), మను. ౧. ఆ.

శా. అనిష్టానిధిగేహసీమ న్దురే యాలించిన స్త్రీయు నెం

లేనాగేంద్ర శయానుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధోనుసం

ధానధ్యానము నాస్తిశాకబహుతా నా స్త్యుష్ణతా నాస్త్యపూ

షో నాస్త్యోదనసౌప్తవం చ కృపయా భోక్తవ్య మన్తాటలుక.

ఆ...మక - అనిష్టానిధి=సదాచారమునకు నిత్యపమయిన యావిష్ణుచిత్తునియొక్క (ఇంత వఱకు మిశ్రసమాసము కర్తృధారయము - దీనికి మరల 'గేహసీమ' యను సిద్ధసమాసముతో మిశ్ర సమాసము - అంతియకాని 'నిష్టానిధి-గేహసీమ' యని ఒకటే సిద్ధసమాసముగాదు.) - గేహ సీమక=ఇంటిసమీపమందు ('సీమ సీమే ఇమే తే త్రే' కూల మర్యాదయో రపి' నానా.), నడురే= అర్ధరాత్ర సమయమున ('రేయి' శబ్దమునకు 'రే' అని రూపాంతరము - ఈవిభాగముచేత ఇత్య సంధి నివారితము) - ఆలిం-చిన్క = విన్నను (ఇందు సముచ్చయ నుశబ్దము ప్రక్రిష్టమైయున్నది, దానిఫలము రే శబ్దమునకుఁ గలుగును - అర్ధరాత్రమందు సయితము విన్నయెడల అని భా. అంత వఱకుంగూడ మరల మరల పంక్తులు పొగించి భోజనము పెట్టుదు రనుట), నా...లుక - నాగేంద్ర=అనంతునిపై - శయాను=నిద్రించువాడైన శ్రీహరియొక్క - పుణ్య=పావనమైన - కథలును ('శయాన' అని పా. ఆపత్తియున సిద్ధసమాసము.), ది...ము - దివ్యప్రబంధ=ద్రావిడ వేదమయొక్క - అనుసంధాన=పారాయణమయొక్క - ధ్యానము=నాదంబును, కాకబహుతా= కూరలపెల్లిదము - నాస్తి = లేదు (కూరలు పెట్కులుగా లేవు), ఉష్ణతా నాస్తి = వేడి లేదు (వంటయెల్ల చలాతీ పోయినది), అపూపః నాస్తి=పిండివంట ('పూపోపూపః పిష్టకః స్యాత్' అను.), (ఏమియు), లేదు, ఓ...స్తి - ఓదన=అన్నమయొక్క ('భిషాన్ స్తీ భక్త మనోఽన్న మౌదనోఽస్తీ' సదీదివిః' అను.) - సౌమ్యవక్ = ఒప్పిదము - నాస్తి, కృపయా = దయచేత, భోక్తవ్యం = భుజింపవలయును, అనుమాటలుక = అను నుపచార వచనంబులును, ఎంతేని = మెండుగా - ప్రాయశ్చ = విగ్రహగా వినబడుచుండును.

నిష్టాగరిష్ఠుఁ డయిన యావిష్ణుచిత్తునియింటియొద్ద అర్ధరాత్రమప్పుడుకూడ మెండుగా హరికథలును, ద్రావిడ వేదపారాయణనాదంబును, భోక్తనుగూర్చి గీర్వాణభాషలో 'అయ్యా, కూరలు పెట్కుగా లేవు, భోజనపదార్థములు చల్లాతీపోయినవి, పఞ్చాయమ లేవియు లేవు, అన్నముకూడ ఒప్పిదముగా నుండలేదు; మన్నించి కరుణతో భుజింపుడు' అని ఆభాగవతుఁడు పలికెడు మంచి మాటలును వినబడును. 'నడురే' యతిక్రమించుట ఆప్రకృష్టము. 'ఆలిం-చిన్క' - చేదర్థము, నడురేయితో నన్వయించును. ఆలిం-చు - రూ. ఆలకించు.

'నిష్టానిధి' కావుననే అతిథిపూజను అంత శ్రద్ధతో చేయుచున్నాఁడు. ఆయన వారికిం జెప్పకొనెడు ఆలోపముచేత ఆతని యాపూజ కేవల సాత్త్విక మని స్పష్టపడుచున్నది. 'నాస్తి' 'నాస్తి' యనుట అవ్వారిగా పెట్టియు ఇంకను ఉత్కృష్టముగా పెట్టి నయితినే అని యామహాను భావునికొడువను తెలుపుచున్నది. ఇట్టిది మనుచరిత్రలో ప్రవరుని కథలో

'నండ నలయరు వేపురు వచ్చిరేని । యన్నపూర్ణకు నుద్దియై యతని గృహిణి
అతిథు లేతేర నడికిరేయినఁబెట్టు । వలయు భోజ్యంబు లింట నవ్వారి గాఁగ.' ౧-౫౬
'ఎం । తే నాగేంద్ర...దివ్య...' - ఇటు ఏనిశబ్దముతి హల్లునకు వచ్చినది:-
'ఏని యను నాంధ్రశబ్దము । తో నడికిన పూర్వపదము తుదివ్రాయకి న
వైసను వ్యంజనవర్ణం । బైనరచింపుదురు నిత్య యతులనుమఁ గవురే.' అప్పు.
'సం । ధాన...నాత్మ్యవృత్తా...' ఇటు నాస్తి శబ్దమునకు నిత్యసమాసయతి వికల్పముగా హల్లు
నకు బిందుయతిగా వచ్చినది.

లే. ఇత్తైఱంగున నవై వ్విళ్ళవోత్తముండు
 జాగరూకతఁ దైర్థిక భాగవతుల
 కిరర మెఱుంగక యెవ్వ రే మేఱు వేడి
 రలయ కవి పెట్టి సంతుష్టసులుపుచుండె.

85

ఇత్తైఱంగున = ఈవిధముగా, ...జాగరూకత = మెలఁకువతో (పాచ్చరికతో),
 తై...న = దైర్థిక = యాత్రాపరులయిన... ఇరరము ఎఱుంగక = వేఱుకలంపులేనివారై.

—* ఆశ్వాసాంత పద్యములు *—

శా. బాలోర్కాంశువిజృంభితామలశరత్పద్మాక్ష పద్మాక్షమా
 నీళాజాంబవతీశ యోశ బలభి న్నీరేరుహోద్భూత్య ది
 క్పాలామూల్యశిరోమణిద్యుతికనత్పదాబ్జ పాదాబ్జఫా
 లాలంకారకచోవలీ మకరదీప్యతుండలాంచస్సుఖా.

86

ఈ యాశ్వాసాంత పద్యములందు వేంకటేశ్వరస్వామికి సంబుధి. — బా...క్ష - బాల =
 లేఁత - అర్క = సూర్యునియొక్క - అంశు = కిరణముల చేత - విజృంభిత = విరిసిన (లేక విరియింపఁ
 బడిన) - అమల = నిర్మలమైన - శరత్పద్మ = శరత్కాలపుఁ దామరలవంటి - అక్ష = సత్ర
 ములు గలవాఁడా, పద్మా...శ - పద్మా = లక్ష్మీ ('లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా' అను.) - క్షమా =
 భూమి ('గౌ రిలా కుమ్మిన్ క్షమా' అను.) - నీళా = నీలాదేవియు - జాంబవతీ = జాంబ
 వంతునికూఁతు రయిన జాంబవతీదేవియు - (అనువారికి) - ఈశ = పెనిమిటివైనవాడా, ఈశ...
 బ్జ - ఈశ = శివుఁడు - బలభిత్ = ఇంద్రుఁడు - నీరేరుహోద్భూతుఁడు = తమి చూలి (బ్రహ్మ) -
 దిక్పాల = అగ్నిదేవి దిక్పాలకులు - అనువీరియొక్క - అమూల్య = వెలలేని ('మూల్యం
 వస్సోఽప్యవక్రయః' - శిరోమణి = చూడారత్నములయొక్క - ద్యుతి = ప్రభలచేత ('ద్యుతిస్తు
 శోభా దీధిత్యోః' అను.) - కనత్ = వెలుగుచున్న - పాదాబ్జ = అడుగుఁ దామరలు కలవాఁడా,
 (ఈ చెప్పిన యీశాదులు వేంకటేశ్వరునికి మ్రొక్కుదు రనుట, ఈయన వారికి దేవుఁ డనుట.),
 పా...భా - పాద = చతుర్భాగమయిన ('పాదా రశ్మిజ్ఞి తుర్యాంశాః' అను.) - అబ్జ =
 చవుతినాటి చంద్రునివలె (సుందరమైన) - ('అబ్జో జైవాత్యకః సోమః' అను.) - ఫాల = లలాట
 మునకు - అలంకార = మండనములయిన - కచఆవళి = ముంగురుల వరుసకలవాఁడా, మక...ఖా -
 మకర = మొసలి (యాకారము) చే - దీప్యత్ = ప్రకాశించుచున్న - కుండల = పోగులచేతను
 ('కుండలం కర్ణవేదనమ్' అను.) - అంచత్ = అందగించుచున్న - ముఖా = వదనము కలవాఁడా.

బాలార్కుని చెప్పట భగవన్నేత్రములందుంబోలె శరత్పద్మములందును ఎఱిగిత లుండు
 టకు. శరత్పద్మములను చెప్పట 'శరత్పద్మజ లక్ష్మణా' అన్నట్లు పద్మమునకు శరత్కాలమందు
 కడమకాలములలో లేనిశోభ కలుగును గావున. 'పాదాబ్జ ఫాల' అన్నచోట సంగృహీతమందు
 ఉపమాన పూర్వపద కర్తృధారయును లేదు గావున 'పాదాబ్జ సుందర ఫాల' అని విగ్రహముగా
 మధ్యమపదలోపి సమాసము జేయవలయును—పద్మాక్ష - పాదాబ్జఫాల - ఉపమలు

'పద్మాక్ష', 'పద్మాక్ష', 'ఈశ', 'ఈశ' 'పాదాబ్జ' - 'పాదాబ్జ',—ముక్తపదగ్రస్తములు.

క. జలచర కిటి హరి వటు భృగు | కుల రఘుకుల సీరి బుద్ధ ఘోటి ప్రముఖో
జ్జ్వల జనికృత జనరక్షా | అలమేల్తంగాభిధేందిరాలయవత్సా. 87

...జల...త్సా - జలచర = (నీటిఁ జరించునదైన) మినహార్తములు - కిటి = వరాహము
(‘వరాహః నూకతో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః’ అను.) - హరిః = సింహము (నరసింహోవ
తార మనుట. ‘సింహో మృగేంద్రః పక్ష్యాస్యో హర్యక్షః కేశరీ హరిః’ అను.) - వటు = బ్రహ్మ
చారియైన వామనమూర్తి (‘వటవో బ్రహ్మచారిణః’ అను.) - భృగుకుల = భృగువంశమువాడైన
పరశురాముడు - రఘుకుల = రఘువంశ్యుడగు శ్రీరాముడు - సీరి = హలాయుధుడయిన బలి
రాముడు (‘సంకర్షణః సీరపాణిః కాశీస్థి భేదనో బలిః’ అను. ‘హల తిగ్గకరా సీరా’ రథ.) -
బుద్ధ = బుద్ధదేవుడు - ఘోటి = గుఱ్ఱముకలవాడైన కల్కియు (‘ఘోట స్తైవన గన్ధర్వా
హయ వాజీ తురగ్ధమాః’ రథ. ఘోటము = గుఱ్ఱము - అది కలవాడు ఘోటి.) - ప్రముఖ =
మొదలగు - ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానములగు - జని = జన్మములచేత (అవతారములచేత ననుట -
‘జనిరుత్పత్తి రుద్భవః’ అను.) - కృత = చేయఁబడిన - జన = లోకులయొక్క - రక్షా = కాపాడుట
కలవాడా (నానావతారములెత్తి జనులను కాపాడినవాడా - ‘ప్రముఖ’ శబ్దముచేత కృష్ణా
వతారము చెప్పఁబడినది.)

“యదా యదా హి ధర్మస్య హ్లానిర్భవతి భారత

అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్తానం సృజామ్యహమ్.”

“పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం

ధర్మసంస్థాపనారాయ సంభవామి యుగేయుగే.”

అని గీతయందు భగవద్వచనము, అల...త్సా - అలమేల్తంగా = అలమేలుమంగ యనెడు - అ
భిధా = నామముగల - ఇందిరా = లక్ష్మికి - ఆలయ = ఇల్లయిన - వత్సా = వత్సస్థలము కలవాడా,
అలమేలుమంగయని వేంకటేశ్వరస్వామి భార్యకు ఆఱవపేరు - (మహద్వాచక సాంకేశబంబు
గావున, ‘వత్ససుడా’ అని రూపాంతరము - బా. వ్యా. తత్స. 81.).

రక్షా - వత్సా - అని అంత్యానుప్రాసము.

ఇందు కృష్ణావతారము నేల కవి వదలినాడు; మహాకవులును దశావతారములతో
కొందఱు కృష్ణనిమాని బలరాముని పఠింతురు; మఱి కొందఱు బలరాముని కృష్ణని పఠింతురు.

“మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః

రామా రామశ్చ రామశ్చ (లేక-కృష్ణశ్చ) బుద్ధః కల్కి చ తే దశ.”

“వేదా సుధరతే, జగ నివహతే, భూలోక మద్భిభ్రతే,

దైత్యం దారయతే, బలిం ఛలయతే, తుత్రక్షయం కర్వతే,

పాలస్త్యం జయతే, హలంకలయతే, కారుణ్య మాతన్వతే,

మేచ్ఛాన్తాచ్ఛయతే, దశాకృతి మతే కృష్ణాయ తుభ్యం నమః.” జయదేవ.

“యస్యాశ్రీయత వల్కనీమ్ని జలధిః పృష్ఠే జగన్దళం

దంష్ట్రయాం ధరణీ నఖే దిలిసుతాధిశః పదే గోదసీ

క్రోధేత్తత్త్రిగణః శరే దశముఖః పాణౌ ప్రలమ్బసురః

ధ్యానే విశ్వ మసా వధార్తికమలం కన్తై చిదన్తై నమః.”

“పాతీనః కమతః కిటి ర్నరహరిః ఖర్వాకృతి భాగ్యవో
రామః కంసనిషాదనో దశబలః కల్కి శ్చ నారాయణః
యస్మాకం సవిభూతయేఽస్తు భగవాన్ శ్చేతుర్భవామ్భానిధా
వృత్తారాయ యుగయుగే యుగపతి స్త్రైలోక్యనాథో హరిః.”
“వేదా యేన సముద్భృతా వసుమతీ పృష్ఠే ధృతా పుష్కరృతా
బ్రహ్మేణో నఖరైర్హృతః ఫణిపతే ర్లోకం బలిః ప్రాపితః
క్షౌఢ్రక్షత్త్రా జగతీ దశాస్య రహితా మాతా కృతా రోహిణీ
హింసా దోషవతీ ధరాప్యయవనా పాయా త్న నారాయణః.”

ప్రకృతపద్యమందు ‘సీరి’ కి ‘శౌరి’ అని పాఠాంతరము కల్పించికొనిన రెండు పదాలములును వచ్చును. అట్లే కవి వృద్ధయమేమో?

భుజంగ ప్రయాతము. బలద్విష్ణునిర్దిష్టపాథోధరోరూ
పలాసారధారాతపత్రీకృతాద్రీ
ఫలన్తూర్ధచాణూర భంగోగ్రబాహుః
కలాకృత్తకలిసా శిఖిండావతంసా.

88

బల...ద్రీ - బలద్విష్ణుఁ = ఇంద్రునిచేత (‘వాస్తావ్యతి సునరపతి ర్బలారాతి శ్చచీపతిః’ అను.) - వినిర్దిష్టః=పంపఁబడిన - పాథోధరః=మేఘములయొక్క (ఇంద్రుఁడు మేఘములం బంపుట అని తనవాహనము లెగుటచే తన కధీనములు గావున) - ఉరు=గొప్ప - ఉపలః=తాలయొక్క - ఆసారః=సంతత ధారావృష్టికి (అడ్డముగా) - ఆతపత్రీకృతః=గొడుగుగాఁ జేయఁ బడిన (‘ధత్తం త్యాతపత్రమ్’ అను.) - ఆద్రీ = (గోవర్ధన) పర్వతము కలవాఁడా (ఒకానొకప్పుడు గోపకులు ఇంద్రునికై యుద్దేశించిన పూజోపహారములను శ్రీకృష్ణుఁడు ఇంద్రుని కిడనీయక మాన్పించి తనకుం దెట్టించుకొని తా వారగించెను. అందులకు వ్రద్ధుడై ఇంద్రుఁడు గోబృందములను గోపకులను నాశము చేయుటకై మేఘములచే తాలు గురియింపఁగా శ్రీకృష్ణుఁడు ఏడు దినములు గోవర్ధనపర్వతమును ఆశిలావర్షమునకు అడ్డముగా ఎత్తి ఒకవ్రేలిపై నిలుపుకొని గోగోళ బృందములను రక్షించెను. ఈకథను విస్తరముగ భాగ. ౧౦. స్కం. లో చూ.), ఫ...హః - ఫలత్ = పగులుచున్న - మూర్ధ = శిరము కలవాఁడైన - చాణూరః=చాణూరుఁ డనెడు జెట్టియొక్క (జెట్టిని) - భంగః=కీ టుఁగించుటయందు - ఉగ్రః=రాద్రమయిన (‘రాద్రం తూగ్రమ్’ అను.) - బాహుః = బాహువులు కలవాఁడా (కంసుఁడు శ్రీకృష్ణులవారి మీదికి చాణూరములుని పంపెను. శ్రీకృష్ణులవారు వానితోఁ బోరి కడపట వానికరంబులు పట్టి గిరగిరదిప్పి నేలం గొట్టిరి. అంతట వాఁడు తలపగిలి నోరనెత్తురు గ్రమ్మకొని యమసదనంబున కేఁగెను. భాగ. ౧౦ స్కం.), క...సా - కలా=క్షుణ్ములోని ముప్పదియవ భాగములో (అత్యల్పకాలములో ననుట. — ‘అష్టాదశ నిమేషాస్తు కాష్ఠా త్రింశత్తు తాః కలాః తాస్తు త్రింశత్క్షణాః’ అను.) - కృత్త = చేదంపఁ బడిన - కంసా=కంసుఁడు కలవాఁడా (శ్రీకృష్ణులవారు తన్నుం జంప నుద్యుక్తఁ డైన తనమేన మామను కంసుని చంపిన కథను భాగ. ౧౦ స్కం. లో చూ.), శి...సా - శిఖిండా=నెమలిపురి (‘శిఖిణో బర్హ చూడయో’ హేమ.) - అవతంసా = సిగ పూవుగాఁ గలవాఁడా. — అంత్యాను ప్రాసము. — భుజంగ ప్రయాత వృత్తము - ‘భుజంగ ప్రయాతంబునకై నైలయాయ.’ (చండన్ను)

మ. ఇది కర్ణాటధరాధృతిస్థిరభుజాపావాకల భేదరా
 దుడయోర్విధర తత్పితృవ్యకృత నవ్యోష్టాయనోష్టిషర
 త్నద్యగోచత్పద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితాముక్తమా
 ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యముల నాద్యంబై మహింబొల్పుగున్.

కర్ణ...దక్ - కర్ణాట = కర్ణాటమనెడి (కన్నడదేశమునట) - ధరా = భూమియొక్క
 -(దేశముయొక్క) యనుట - ధృతి = ధరణమందు (అభూమిని మోచుటయందు - ఆదేశమును ఒరుల
 చేతఁ బడసేయక నిలుచుటయందు) - స్థిర = నిశ్చలమైన - భుజా = బాహువుయొక్క - పావాక =
 ఇచ్చామాత్రముచేత - లబ్ధ = పొందఁబడిన - ఇథరాట్ = గజపతియైన ప్రతాపరుద్రునియొక్క -
 ఉదయ ఉర్విధర = ఉదయగిరి దుర్గమందు - తత్ = ఆ గజపతికి - పితృవ్య = పినతండ్రియైన ప్రహ
 లేశ్వరపాత్రునిచేత - కృత = చేయఁబడిన - నవ్య = నూతనమైన - ఉపాయన = కానుకయైన -
 ఉష్టిష = కిరీటముయొక్క ('ఉష్టిషం శిరోవేష్ట కిరీటయోః' అను.) - రత్న = మణి లనెడి -
 ద్యక్ = చూపులతో - ఆంచత్ = ఒప్పుచున్న - పద = పాదములుగలవాడైన - కృష్ణరాయ (ఉడనెడి) -
 వసుధాధ్యక్ష = తేనిచేత - ఉదిత = చెప్పఁబడిన (రచింపఁబడిన యనుట) - ఆముక్తమాల్యదక్ =
 ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధములో - ఆశ్వాసము ఇది = ఈ యాశ్వాసము, హృద్యపద్యములక్ =
 మనోహరములయిన పద్యములతో - ఆద్యంబై = మొదటిదియై - మనోహర పద్యములకు మేలు
 బంటి యై యనియు), మహిక్ = లోకములో, పొల్పు అగుక్ = సొంపారును.

కృష్ణదేవరాయలు దిగ్విజయములో ఉదయగిరిదుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు అందు ప్రహ
 లేశ్వర పాత్రుడనువాఁడు గజపతికి పినతండ్రి కావుండి కడుసమర్థుడై ఎన్నాళ్లకును దుర్గ
 మును లోబడనీయక పోరాడుచుండెను. అంతనొకనాఁడు కృష్ణరాయఁడు 'ఈదినము ప్రహలేశ్వ
 రుని తలఁ ద్రొక్కక స్నానము చేయను' అని ప్రతిజ్ఞ చేసి స్వయముగా ముట్టడి నడుపఁగా ప్రహ
 లేశ్వరుఁడు భయపడి లోబడి తనతలకుమాటుగా తనకిరీటమును పంపఁగా రాజు దానింద్రొక్కి
 మాధ్యాహ్నికము గావించె నని యైతిహ్యము. దాని నిట ననుసంధించికొన వలయును.

* 'పావాక' - బిల్వణ కల్పణులకంటె పూర్వకవులు ప్రయోగింప లేదనియు దానంజేసి
 యిది ఆరబ్బినండియో పారసీనుండియో వచ్చియుండు ననియు శబ్దప్రకృత్యన్వేష లయిన పండి
 తులు వక్కాణించు చున్నారు. వైయిరువుర ప్రయోగములందును నిది ఇచ్చాపరముగాఁ గనఁ
 బడుచున్నది. —

'నీలచ్చత్రో' న్నదగజ ఘటా పాత్ర మత్రస్త చోశా
 చ్చాల్మక్యేన్ద్రా దలభత కృతీ యోఽత్ర విద్యాపతిత్వమ్
 అస్తి శ్నాసీ త్తదను నిబిడా క్లేష పావాకలీలా
 వేల్ల ద్వామ క్వణిత వలయా సంతతం రాజలక్ష్మీః' బిల్వణ., విక్ర. ౧౮ (౧౦౧).

* చూ. "భావపరిశుద్ధికలనా ప్రావీణ్యామృత గిరీశ పావన పదరా
 జీవయుగ భక్తి తత్పర సేవాపావాకనిరత సిద్ధయపాత్రా" జక్కన. విక్ర 5 - 228.

‘బాయనే మహతా మహా నిరుపమ ప్రసాన హేవాకినాం
నిస్సామాన్య మహత్త్వయోగ పిశునా వార్తా విపత్తాదపి.’ కల్లణ.
మృత్రిక దశరూప పుస్తకములలో హావలక్షణము. — ‘హేవాకసస్తు శృద్ధాలో హావోఽక్షి
భ్రావికారకృత్’ అనియున్నది. ఇటు ‘హేవాక సస్తు’ అని ‘సహేవాకస్తు’ అనుటకు అచ్చు
తప్పని యొన్నఁ దగియున్నది. —

‘ధూనేత్రాది వికారైస్తు సంభోగేచ్ఛా ప్రకాశకః
భావ ఏవాల్ప సంలక్ష్య వికారో హావ ఉచ్యతే.’ సా. ద.
‘సహేవాక = ఇచ్ఛాప్రకాశనసహితః’ అని వ్యాఖ్యచేయఁ దగును. ప్రకృత స్థలమందు కృష్ణ
రాయని బాహువు తోరినమాత్రాననే ఉదయగిరి దుర్గంబును ప్రహరేశ్వర కిరీటంబును
అభింఛె నని భా.

‘రత్నదృక్’ — కిరీటము ప్రహరేశ్వరుని తలకు బదులుగా వచ్చినది గావున అందలి రత్న
ములు తలయందలి కన్నులకు బదులుగా నొప్పుచున్న వని స్వారస్యము.

ప్రథమాశ్వాసము సమాప్తము.

గోపురావేదితోచ్చతాక్షోభ్యవప్ర.

దనరు దక్షిణమధుర సాంద్రద్రుమధుర.

3

1. ఏ...ర - ఏవీటక్ = ఏమధురా పట్టణమందు, సతుల = వెలదులయొక్క (‘సతీసాధ్వీ పతివ్రతా’ అను. - ఇట లక్ష్మ్యర్థము) - పాలిండ్రపెక్ = స్తనములమీద, గంబూర = కర్పూరము (గంబూరము - గంబూర - గంబూరము - అని రూ.), న...చుక్ - నవ = నూతనమైన (ముక్తా కరమైన తామ్రపర్ణినదిసమీపమునఁ గనుక ముత్తైపుఁ జిప్పలనుండి ముత్తైములను తీసి అప్పుడే గ్రుచ్చుకొన్నట్టి యనుట) - హారముల = ముత్తైపుఁ బేరులయొక్క - చిప్పకవుచుక్ = ముత్తైపుఁ జిప్పలయొక్క సీమవాసనను (ఇంకను ముత్తైములనుండితొలఁగనట్టివానిని), మాస్పుక్ = పోఁ గొట్టును. — ఆదేశమునంటిన తూర్పుసంద్రములోను ఆదేశమున బాటు తామ్రపర్ణిలోను ముత్తైములు పుట్టును. కావున ఇతరులకు దుర్లభములయినముత్తైములు వీరికి అత్యంత సులభములు - వీరిభాగ్యము అంతగొప్పది అని భా. కాచువదలకముందే ధరించుట అటనే పుట్టుటచేతను అపూర్వగుణవిశేషముచేతను - సంబంధాలిశయోక్తి.

2. ఏవీటక్ - మలయజంబు = చందనము (‘గన్ధసాగో మలయజో భద్రశ్రీ శ్చందనోఽస్మి యామ్.’ అను.), తొలుఁజెక్క = మొదటి చెక్కను, దులిచి = తివిచి, మేడలకుక్ - ఇడ్డమిగులు = మేడలం గట్టుటకు వినియోగింపఁగా శేషించినభాగము — (అచట మేడలన్నియు గండపుఁగల పతోఁ గట్టిన వనుట-గండపు మ్రోకుల యడవులుగల మలయపర్వతము ఆదేశములోనిని గావున అట్లు జరుగును.) భూములకుక్ = ఇతరదేశములకు, డిగ్గక్ = వచ్చును; - సంబంధాలిశయోక్తి.

3. ఏ...లి - ఏపట్టణమందలి - సింహళ గజంబుల = సింహళద్వీపమునుండి తేఁబడిన యేనుఁగుల (మదముయొక్క వాసనతోఁ గూడుకొన్నట్టి) గాలి, చైత్రవేళక్ = చైత్రసమయ మందు (వసంతారంభమందు అనుట) ఉదక్ దిశాగజంబుక్ = అంగన యను పేరి యుత్తర దిగ్గజమును, కలఁచుక్ = తోఁభపెట్టును; - ఏనుఁగులు తమకన్న బలిష్ఠమైన యేనుఁగుయొక్క మద వాసన సోకినచో కలంగి పలాయితులగును -

‘సప్తచ్ఛద క్షీరకటుప్రవాహ మసహ్య మాఘాయ మదం తదీయమ్

విలజ్ఞ తాధోరణీవ్రయత్నా స్సేనాగజేన్ద్రా విముఖా బభూవుః.’ రఘు. 5-48.

చైత్రమాసమందు గాలి దక్షిణమునుండి ఉత్తరమునకు వీచ నారంభించును; అంతకుముందు ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు వీచుచుండును. చైత్రమాయతము సింహళ గజముల మదవాసనతో ఉత్తరమునకు వీచఁగా ఆవాసనకు ఆయుత్తర దిగ్గజము భయపడును. వసంతమండెల్ల దక్షిణపు గాలియే వీచుచున్నను అందులో పూర్వమాసమైన చైత్రముం జెప్పుట ఆరంభములో కలఁక ఎక్కువ గావునను, అనంతరము అలవాటైపోవునుగావునను; ఇచటి గజములు దిగ్గజముల కన్న బలిష్ఠము లవి భా.

‘సింహళగజంబులు’ - సింహళదేశమందు ఏనుఁగులయత్పత్తి ప్రసిద్ధము; ఆగజముల గాలి యివీటినుండి వీచుననుటచేత ఆదేశము ఈదేశపురాజుక్రింద నున్న దనియు అందలియత్తమ గజములు ఈతని రాజధానియందే యున్నవనియు భా. — కలఁచుట ఆవాస్తవముగాన సంబంధాలిశయోక్త్యలంకారము. సింహళగజములుగాన సింహవాసనగలవి అనుటిక అనుపపన్నము.

4. ఏ...లు - ఏవీటి - ప్రాక్తనభూష=తోంటిరాజులయొక్క - నిర్మాల్య=ధృతత్వక్రము లయిన - మరకతంబులు = పచ్చలను, పెరి ధరణిపతులు = కడమరాజులు, తాల్మరో;—పచ్చలును సింహశమందు పుట్టును; అందును అచ్చటి తోంటిరాజులు ధరించి అంతకన్న మే లయినవి దొరకినపుడు పాఱవైచిన మునుపటి పచ్చలు మాత్రమే ఇతరరాజులకు దొరకు ననుట; - సంబంధాతిశయోక్తి.

కపి...వప్ర - కపివర = సుగ్రీవునిచేత - నియుక్త = పనుపుపెట్టబడిన - గిరిసదృక్ = కొండలవంటి (కొండలంతలేసి) - గహననిలయ = క్రోతులయొక్క (గహన = అడవి - నిలయ = నివాసస్థానముగా గలవి) - గాత్ర = దేహములచేత - గాహిత = ప్రవేశింపబడిన - కనకముక్తాకవాట = బంగారము తోడి ముత్యాల తలుపుగలదైన (మఘరాపురమునకు కవాటము ముక్తామమునుటకు 'ముక్తాకవాటం పాణ్డ్యానాం తత్రద్రక్ష్యథ వానరాః' అని వానరులం గూర్చిన సుగ్రీవోక్తి నరయుడు) - గోపుర = పురద్వారముచేత ('పురద్వారంతు గోపురమ్' అను.) - ఆవేదిత = తెలుపబడిన - ఉచ్చతా=బొన్నత్యముచేత - ఆత్మీభ్య=దుర్గర్షమైన - వప్ర=ప్రాకారము (కోట) గలదియు ('వప్రః ప్రాకారోధనోః' హేమ.) సాంద్ర=దట్టమైన - ద్రుమ=వృక్షములయొక్క ('పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః' అను.) - ధుర=భారముకలదియు. ఐన - దక్షిణ మధుర (శూరసేన దేశమందు యమునయొడ్డున నున్న మధుర=ఉత్తరమధుర), తనరుక్ = బిష్ణుచ్చన్నది.

* 'మధుర' - రూ. మధూర. పీఠికచూ. మధుర మోక్షదాయకపురములలో నొకటి;—

'అయోధ్యా మధురా మాయా కాశీ కాశ్చి పృథగ్నికా

పురీ ద్వారవతీచైవ సప్తైతా మోక్షదాయకాః.'

ఒండె శూరసేనరాజధాని కానిది ధకారమధ్యనామకము ఉత్తరమున నొకటియుండి తదపేక్షచేత దీనిని దక్షిణమధుర యని ధకారమధ్యనామకముగానే కవి వ్యవహరించి నాడని యేని తలంపవలయును. కడపట అంత్యానుప్రాసము.

క. శమనరిపుత్రిపురభిదో | ద్యమవద్దోర్వర్జ్యవలయితస్వర్గగిరి

భ్రమదంబై కాంచనవ | ప్రముదీప్రంబగుచు నప్పురంబున కొప్పుక. 4

అప్పురంబునకు = ఆ మఘరానగరమునకు, కాంచన వప్రము = బంగారపుగోట, దీప్రంబగుచుక = ప్రకాశమానమై, - శమ.....దై - శమనరిపు = శివునియొక్క (శమన = యమునియొక్క - రిపు=శత్రువైన - శివుడు శమనరిపుడు) - త్రిపుర=అసురులవైన (బంగారు పురము, వెండిపురము, ఇనుపపురమును అయిన) మూడుపురములయొక్క - భిదా = ధ్వంసన మందు - ఉద్యమవతో = ప్రయత్నవంతమయిన - దోః = బాహువుచేత - వర్జ్య=విడువబడిన -

* తమిళ 'సంగం' వాఙ్మయములో నేటి మధురకు ఉత్తరమధుర యనిపేరు, తొలుతటి మధుర సముద్రమున మునిగి పోగా పాండులు కపాటపురమును నిర్మించుకొనిరట. అదియు మునిగిపోగా భగవంతుడు సర్పాకారమున చూపిన గీతపై ఈ మధురను నిర్మించుకొనిరట. దీనికి అందుచేత తిరువాలవాయి యనియు ఉత్తరమధుర యనియు పేర్లు. రాయలవారు ఇది యెఱిగి వ్రాసినట్లు కానరాదు. అట్లే జావా ద్వీపమున నొక మధురకలదు. ఇదేదోతమిళశబ్దము. కాని కవి యిచట శూరసేనరాజధానినే వ్యాదయమందుంచుకొని దీనిని దక్షిణమధుర యన్నట్లున్నది.

వలయిత = మండలీ కృతమయిన (మిక్కిలి వంపబడిన) - స్వర్ణగిరి = బంగారుగొండ (మేరు పర్వతము) యొక్క - భ్రమ = భ్రాంతిని - దంబు = ఇచ్చునది, వి, ఒప్పుక.

పురిచుట్టును బంగారుగోట యెట్లున్న దనఁగా—త్రిపురమలపై దాహార్థము బాణమేయుటకై శివుఁడు మండలాకారముగా ఆకర్షించి దాహమైన పిమ్మట నిట పాతవైచిన మేరుచాపము సుమాయిది అను భ్రమను కలిగించుచున్నది. ఈయర్థమునకు 'వర్జ్య' కన్న 'త్యక్త' అనుట మేలు.—ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'ద్యమవద్దోర్దండవలయిత,' 'ద్యమవద్దోర్దండైకవలయిత,' 'ద్యమవద్దోర్దండైకవలయిత' అని పా.

తే. సారిదిఁ గనుపట్టు హేమరత్నలు నెలంగఁ

బొడవుకతమున సూక్ష్మమై పొల్పుఁ జూడఁ

పట్టణము కోటగొమ్మలపంక్తి గగన

మండలశ్రీకి సంపంగిదండవోలె.

5

పట్టణము కోట గొమ్మల పంక్తి = ఆ యూరి కోట బురుజులవరుస, సారిది = క్రమముగా, కను...లు - కనుపట్టు = అగపడెడి - హేమ = బంగారపు - రత్నలు = కాంతులు ('రత్నః పుమాన్ దీధితౌ ప్యా త్పత్నప్రగ్రహయౌ రపి' మేది.) చెలంగఁ = ఒప్పుచుండఁగా, పొడవుకతమునక = బొన్నత్య కారణముచేత, సూక్ష్మమై = చిన్నవస్తువుగా కనబడుచు, చూడఁ = చూచుటకు (దృష్టికి), గగనమండల శ్రీకి = ఆకాశప్రదేశ లక్ష్మియొక్క, సంపెంగ పూవుల దండపోలె, పొల్పు.

ఆపురి కోటగొమ్మలు సౌవర్ణములు, సంపెంగపువ్వులును బంగారువన్నె కలవి, దూరపు వస్తువులు చిన్నవిగా నగపడును. ఆబంగారపు కోటగొమ్మలు అత్యెన్నత్యము (అతిదూరము) చేత (సంపెంగపువ్వులవన్నెతో) సంపెంగపువ్వులంతలేసిగాను దూరముచేతనే దగ్గఱదగ్గఱగా వరుసగాను అగపడుటచేత అవి ఆకాశలక్ష్మియొక్క సంపెంగ పూదండయొ యనునట్లుండును.—కోట అత్యున్నత మని భా.—ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'సారిదిఁ గనుపట్టుట' - గ్రుచ్చినట్లుండుటకు. 'సంపంగిదండవోలె' - సంపంగిదండ కచధార్యము, కావున ఆకాశమంత యున్నతమో కోట అంతకన్న నున్నత మని భా.—'పట్టణముకోట' - మువర్ణ కంబునకు పుంపులు 'కర్తధార యంబులయందు' మాత్రమే విహితము లయినను, 'కర్తధారయంబులందు' అను బహువచనంపు స్వారస్యముచే అన్యసమాసములందును గన్పట్టుచున్నవి; 'పరిపరివిధంపు జన్మంపుఁ బరికరంపు సాంపు సంపద' మను. 'పర్యారంపుఁ బుర్యారంపుఁ గంపుల' అను. కావున 'పట్టణపుఁకోట' అని తైకల్పికముగాఁ జెప్పవచ్చును.

మ. పరిఖం దత్పురకామినీజనము లంభఃకేళిసల్పంగఁ ద

ద్దురువఱ్ఱోరుమా లిప్తసంకుమదకస్తూరీమిశచ్ఛందనా

గురువంకంబుల సౌరభంబులఁ జూమీ కుంభీనసావాస ని

ర్జరకల్లోలిని కందు భోగవతి నాఁ జన్మంజ్ఞ గల్గె న్దగఁ.

6

తత్ పురకామినీ జనములు = ఆపట్టణపు యువతీబృందములు, పరిఖ = అగడితయందు ('ఖేయంతు పరిఖా' అను.—పరితః ఖన్యతే ఇతిపరిఖా, వర్గద్వితీయ మధ్యముగాని వర్గచతుర్థ

మధ్యముగాదు), అంభః కేళిక = జలక్రీడను, సల్పంగక = కావించినందువలన, కత్...లక = కత్ = అయవతులయొక్క - గురు = గొప్పవైన - వక్షోరుహ = స్తనములయందు (వక్షః = తొమ్మన - రుహ = మొలచునట్టివి) - లిప్త = పూయబడిన - సంకుమద = జవ్వదితోను - కస్తూరీ = మృగనాభి తోను - మిశ్రత్ = కూడుచున్న - చందన = మంచి గండములయొక్కయు - అగురు = అగరుగండము యొక్కయు - పంకంబుల = బురదలయొక్క (మైపూతలయొక్క) - సౌరభంబులక = పరిమళ ములచేతను, చుమీ, కం...కిక = కంభీనస = పాములయొక్క (చిన్న కంభమువంటి ముక్కు కలది 'తేలి హానో ద్వీరసనో వ్యాళః కుమ్భానసో హరిః' అను.) - ఆవాస = నివాస = నివాసస్థాన మైన పాతాళమందలి - నిరరకల్లోలినికిక = దేవనదికి, అందుక = ఆపాతాళమందు, భోగవతి

(గృహం శయ్యా చ వస్త్రం చ తథాభరణ మేవ చ

స్త్రీ పుష్పం గన్ధ తామ్బూలే ఆప్టే భోగాః ప్రక్షీర్తితాః.)

అనెడి యష్టభోగములలోనిదైన గంధము కలదిగావున)భోగము కలది ('నదీ నగరోఽర్చా గానాం భోగవతి' అను.) - సంజ = ఆననొప్పుపేరు - రిక = ఉచితముగా, కల్గెక.

మథురాపుర యవతులు అగడ్తలో జలక మాడగా జవ్వజియు కస్తూరియు కలసిన చంద నాగురువులమైపూత వారికుచములం దలందికొన్నట్టిది, కరగి అనీటం గలయుగా, అనీటిలో కలసియున్న పాతాళగంగకు అష్టభోగములలో నొకటియైన యాగంధముయొక్క సంపర్కము చేత భోగవతి యను నన్వర్థ నామము కలిగినది. — పరిఖ ఆరసాతలగంభీర మని భా. — కావున అతిశయోక్తి ధ్వని; భోగవతీశబ్దమునకు యోగముచే నర్థాంతరకల్పన చేసినందున నిరుక్త్యులం కారము. 'యోగముచే నామములకు । బా గగు నన్వారకృష్టి పరగు నిరుక్తిక.' అలం.

'కామినీ' అనుట అకామినులగు వృద్ధులకు ఈ చెప్పిన మైపూతయుండదు గావున, కామినులు గావుననే 'కేలి' యు; 'నిరర కల్లోలిని' — దేవనదియే మూడు లోకములందును మూడు నామములం బరగుచున్నది. —

'దేవ స్వాతే భువః కమణులు జల స్రోతాంసి మన్దాకినీ

గక్తో భోగవతీమయాని పునతే యావ త్రిలోకీ మిమామ్.' అనర్.

'చన్యంజ = చనుసంజ' - 'అను కొను లోనగు ధాతుజవిశేషముల యంత్రోక్తారమునకు చాల్చుపరం బగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు,' ప్రా. వ్యా. 'అగురు' - రూ. అగరు.

“చం. మరువకగంధిలంబులును మంద రివిద్యుతులుక దుపార ధూ

సరములు సర్వవాంఛిత హసంతికముల్ సముద్ర సౌర భా

గరు పరిలిప్త భోగియవకంతలంబులునై తలిర్చె వా

సరములు దంతనీత్కృతి వశంవదముల్ తుహినాగమంబునక.” రామాభ్యు. 5 (125).

తే. కాద్ర వేయులు భూమియుఁ గైకొనంగ

నురగలోకంబు వెడలి తత్పరిఖనీట

నెగసి తోడనె క్రుంకుదు ర్నిలువ లేక

తత్తటాబద్ధ గారుత్త తముల కులికి.

7

కాద్ర వేయులు = నాగులు ('నాగాః కాద్ర వేయాః' అను. - కద్రా అపత్యని = కద్రున యొక్క సంతతి, భూమియొక = భూలోకమునుగూడ, కైకొనంగక = ఆక్రమించుటకై, ఉరగ

లోకంబుక్ = నాగ ('ఉరగః పన్నగో భోగీ' అను.) లోకమునుండి (పాతాళ లోకమునుండి) తత్...కుక్ - వెడలి=తరలి, తత్ = ఆపరిఖయొక్క - తట = దరులయందు - ఆబద్=అంతటను, (మెట్లుగా) కట్టబడినట్టి - గారుత్తతములకుక్ = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి = భయపడి నిలువలేక, తోడనే=వెంటనే, క్రంకుదుర్ = క్రంకుదురు = మునుంగుదురు.

నాగులు భూలోకమునుగూడ ఆక్రమించుటకై పాతాళలోకమునుండి ఆయగడ్డనీటి దారిని పైకి వచ్చి దానిదరులకు మెట్లుగా కట్టబడియుండు గారుత్తతములం గాంచి భయపడి మఱి యట నిలువలేక వెంటనే మునుంగుదురు.

'యొక్' - పాతాళమునే గాక యనియర్థము. గరుడపచ్చలు సర్పవిషమును హరించుటయు వానికి సర్పములు భయపడుటయు ప్రసిద్ధము.—

'యస్మైదదాతి వివరం భూమిః పూత్కార మాత్ర ఫితేవ

ఆకివిషః సదైవా డ్డౌమ్భకరణే నీతిం సహతే.' సు. భా.

డౌమ్భ కరణే = గారుత్తత కరణే, అని తట్టిక. 'నెగయు' - రూ. ఎగయు - 'బంధనంబు లెల్ల బాయుడు భీముండు | నీరిలోననుండి నెగయుడెంచె.' - భార. ఆది ౫(౧౨౩). అప్ప. -

అతిశయోక్తి.

తే. తరుణశైవాలజలజపత్రములు వొడున

మరకతచ్ఛాయ బొల్పు దత్పరిఖజలము

కోట బంగారు నేయుటకొఱకు మున్ను

బ్రహ్మ పిడిచినమందాకు పస రనంగ.

8

తత్ పరిఖజలము=ఆయగడితనీరు, తరు...లు - తరుణ=లేతవైన - శైవాల=నాచులును ('జలనీలీతు శేవాలం శైవలః' అను) - జలజపత్రములు = తామరాకులును, పొడువక్ = కమ్ము కొనగా, కోటక్ = ప్రాకారమును, బంగారు నేయుటకొఱకు (పా. బంగారుగాఁ జేయు కొఱకు), మున్ను = పూర్వము, బ్రహ్మ పిడిచిన మందాకు పస రనంగక్, మరకతచ్ఛాయక్ = పచ్చలకాంతిలో, బొల్పుక్. లేతనాచును తామరాకులును కమ్ముకొనియుండుటచేత ఆయగడ్డ నీరు గరుడపచ్చలవన్నె గలిగి ఎట్లుండు ననగా, ఆకోటను బంగారుకోటగాఁ జేయుటకై బ్రహ్మ పూర్వము పిడిచిన మందాకుపసరో యనునట్లు ప్రకాశించుచుండును.—ఉత్ప్రేక్షాలంకారము; 'మరకత చ్ఛాయక్ బొల్పుక్' అనుట పదార్థవృత్తి నిదర్శన. శైవాల జలజనీ పత్ర చ్ఛాయ జలమునకుఁ గలుగుట తద్గుణాలంకారము.

'జలజపత్రములు'—'బిసినీచ్చదములు' - అని పా. కల్పించుకొనవచ్చును. - 'వా పుంసి పద్దం నళినమ్...పుష్క రామౌభరుహాణిచ' అను. 'పద్దశబ్దము మొదలు 16 తామర పువ్వుల పేరులు' అని లింగా. 'నళిన్యాంతు బిసినీపద్మినీముఖమ్' అను. 'నళిన్శబ్దము మొదలు ౩ పద్దములు గలదేశమునకుఁగాని పద్దసమాహమునకుఁగాని తామరతీగకుఁగాని పేరులు. ముఖమున్నుం దున అట్టి కమలినీ సరోజిన్యాది శబ్దములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి.' లింగా.—ఇందువలన తామరరేకులను జలజపత్రము లనియు, తామరాకులను జలజనీపత్రము లనియు వ్యవహరించుట స్యాద్యము. పత్రశబ్దము రేకులకును వాచక మగుట సహస్రపత్ర శతపత్ర శబ్దములవలన నే స్పష్టము. అట్లే బహుళ ప్రయోగములు గానంబడియెడి.

‘అమృతజపత్రాయత లోచనానా । మమృధి దీర్ఘాస్మిహ దీర్ఘ కాసు
సమాగతానాం కుటీలై రపాజై । రసజ్ఞ బాహైః ప్రహతా యువానః.’ భోజప్ర.

మ. ‘అతః డావతవరంపరాపరిమళవ్యాపారలీలః జనా
న్విత మిచ్ఛో టని చేరఃబోయి కనియొక్క విన్యూలతావిగ్రహాఁ
శతపత్రేక్షణః జంచరీక చిహరక్ జంద్రాస్యః జక్రస్తనిక్
నతనాభి న్నవలా నొకానొక మరున్నారీశిగో రత్నముక్’.

‘నీత మురసి విశాలం పద్మినీపత్ర మేతత్
కథయతి నతథాన్త ర్నన్తభోతా మవస్థామ్
అతిశయ పరితాపగ్లాపితాభ్యాం యథాఽస్యాః
స్తనయుగపరిణాహం మణ్డలాభ్యాం బ్రవీతి.’ రత్నా.

‘ఆ నీరమే ముక్త మ్ము సలిసిదళసంస్థితమై తనయ్యు-’ తె. భ. చా.
‘సలిసిదళకతజల మతి తరళం । తద్వజ్జీవిత మతిశయచపలమ్.’

‘ఉత్సృజ్యభవసుమశయనం । నలిసిదళకల్పిత స్తనావరణమ్
కథమాతపే గమిష్యసి । పరిబాధా పేళలై రజ్జైః.’ కావంత.

‘క్లాన్తో మన్తథలేఖ ఏష నలిసి । పత్రే నభై రర్చితః’ కావంత.
‘యత్స్నేహో దనరాళనాళ నలిసి । పత్రా తపత్రం ధృతమ్’.

అయినను ప్రకృతపద్మగత ప్రయోగము శిష్టసమతముగాను ప్రకరణముచే సుగమముగాను
ఉన్నది కావున అక్షేపణీయముకా కున్నది - ఎట్లన -

‘సౌవర్ణే రాజతే పాత్రే తామ్రే పద్మ పలాశయోః
భోజనే భోజనే నైవ త్రిరాత్రాత్ఫల మక్ను తే.’ వైకీనసిస్త్పతి.

‘య ఇచ్ఛే దూర్వ్యాగామిత్వం పగం స్థానం చ శాశ్వతం ।
పద్మపత్రేతు భోక్తవ్యం మాస మేకం నిరన్తరమ్.’ - స్త్పతిచంద్రికలో పురాణవచనము.

‘నై వేద్య పాత్రం వక్ష్యామి కేశవాయ మహాత్మనే
హైరణ్యం రాజతం కాంస్యం తామ్రం మృణ్మయ మేవ వా
పాలాశం పద్మపత్రం వా పాత్రం విష్ణో రతిప్రియమ్.’ పద్మపురాణము.
‘మరకతచ్ఛాయ’, ‘పసయ’ - ‘కమలినీ హరితై స్సరోభిః’ కావంతలము.

చ. అడుగున నుండియు న్బదిలమై చద లంటెడుకోట నొప్పు ప్రో
లైడనికడంక దంచనపుఁ జేతుల గంగను గానెఁ దూఱఁగా
నడుమన యున్నిఁ జేసి యల నాకపురిన్ సరికై పెనంగి లా
వెడలఁగఁ బట్టిప్రేయుటకు నెత్తె నన న్నను మల్లుపోరిలోన్.

అడుగున నుండియున్ = పునాదిమొదలుకొని, పదిలమై = దృఢమై, చదలు అంటెడు కోటన్
= ఆకాశమునొరయు ప్రాకారముకలదై, ఒప్పుప్రాలు = శోభిల్లుచున్న యాపట్టణము, దంచనపుఁ
జేతులు = కోటమీఁది పెద్దపిరంగులనెడు చేతులు, గంగన్ కానెన్ = మిన్నేఱనెడి దట్టి

కోకను, తూట = చొరగా, (ఎట్టున్నదనగా), (అప్రోలు), సరికై = తనతోసాటి నటించినందులకై, అలనాకపురి = ఆస్వర్గపట్టణమును (అమరావతిని), చెడని కడంక = అప్రతిహతమైన పునికతో, మల్లు పోరిలో = జెట్టి యుద్ధమందు, అడుగుననుండియో = అడుగిడి నిలిచిన విధము మొదలుకొని, పదిలమై = తన్ను కాచుకొనుచు, చదలు అంటెడుకోట = కోట వంటి మహాన్నత కాయముతో (ఓప్పుచు), నడుమకొ = (తన) దంచనపుఁ జేతుల మధ్యప్రదేశములోనే, ఉన్నిజేసి = (అనాకపురి) ఉండుటంబట్టి (తనబాహువులకు అనాకపురిపట్టువడినందున) - గంగ అను కాసె నాకపురి దేహవలగ్నమందు ఉన్నందున అనియో, పెనంగి = పెనఁచి కొని, లావు ఎడలగక = నాకపురియొక్క బలము తీసింపఁగా, (దానిని), వ్రేయుటకు = నేల వ్రేసికొట్టుటకై, పట్టి = కాసెలో పట్టుకొని, ఎత్తెనక జనుక = ఎత్తినదో యను ట్లోపుచున్నది.

అకాశగంగ స్వర్గపట్టణమును అగడ్తవలె చుట్టుకొని యున్నది. మధురాపురికోటబురుజుల మీఁది పెద్దపిరంగులు ఆగంగకును స్వర్గమునకును నడుమ చొచ్చుకొన్నవి. ఊరికోట పునాది మొదలు దృఢమై మహాన్నతమై యున్నది. స్వర్గము ఆపిరంగుల నడుమ ఇటుకుకొని యూర్ధ్వమందున్నది. — ఈతీరల్ల నెట్లుగానున్నదనఁగా — మధురాపురి యను మహాన్నత దృఢకాయఁడగు జెట్టి స్వర్గపుర మను జెట్టిని తనతో సాటినటించినందులకై జెట్టిపోర సాధింపం గడంగి, అడుగిడు విధములఁగూడ తన్ను కాచుకొనుచు, కోటకొమ్మలందలి పెద్ద పిరంగులనెడి తనహస్తములను స్వర్గపు జెట్టియొక్క కాసెయగు గంగకును ఆజెట్టిదేహములకును నడుమ చొప్పించిన — ఈప్రకారము తన చేతులనడుమ పట్టువడిన-యాజెట్టిని తనచేతులతో పట్టి పెనఁచి, బలమెడలిన యాతనిని నేలవైచి కొట్టుటకు అతనిదేహమునడుమ నున్న యాకాసెచే బట్టి పైకెత్తెనో యనునట్లున్నది. మధురాపుర సాధములు మహాన్నతము లనియు ఆపురి స్వర్గమునకన్న భోగవంతమనియు భా. — రూపకానుప్రాణితమైన యుల్లేఖ.

‘దంచనములు’ అనఁగా పరమారకయంత్రవిశేషము లని యొకవ్యా., ఇనుప గొలుకులతోడిపాపాది విశేషములని మఱియొక వ్యా.; పెద్దపిరంగు లని బ. సీ; సీ. ‘ఎనసి మార్తరు లగ్గలెక్కకుండంగఁ దా । ర్విసకాంచనంపు దంచనపుఁజేతు । లు’ కువలయాశ్వ, ౪ (18). ‘గంగను కాసెక’ - ‘గంగ + అను’ అని విడఁడియచో పూర్వకావ్యంబుల నప్రసిద్ధం బయిన సంస్కృతీయ సంధి సంభించును. స్వర్గము మొదట క్రింద నుండినది, ఈపురము దానిని పాతవైవ నెత్తినది. చందనములకు అకాశగంగ క్రిందనుండినది. ‘నాక’ - (న + అక) - ‘నాకాదులు నిత్య సమనము లండు బుధుల్’ ఆప్తు. నిత్యసమానయతి అచ్చునకేని చెల్లునుగావున నిటవాల్లున కిడఁబడినది. ‘పోరునక’ అను పూర్వముద్రణ పాఠమున పోరు శబ్దమునకు ఔపవిధక్తికమునకు అనాపవిధక్తికరూపము.

తే. ఉదుటుగుబ్బలు గలతెల్పుటురము సూచి

గండపట్టెలు సూచి బంగారు సూచి

వీటివాకిటిచోటనే విడువ కెప్పుడు

సుట్లు వెట్టుచు నుందురు సోమరవులు.

10

సోమరవులు = చంద్రనూర్వులు, (‘అబ్బో జైవార్తకః సోమో గ్లోర్నగాఙ్గః కలానిధిః’ ‘తపన స్సవితా రవిః’ అను), ఉ. ....లు - ఉదుటు = నిక్కఁ బొడుచుకొనియున్న - గుబ్బలు =

గుండ్రనివై మొనగలవైన మేకుతలలు - అనెడి - గుబ్బలు = వృత్త స్తనములు, కలతబ్బుటురము = కలదైన తలుపనెడి వక్షమును, చూచి, గండపట్టెలు=తలుపుమీఁద నమర్చిన యడ్డుకొయ్య అనెడి - గండపట్టెలు=గండపు గీజలను, చూచి, బంగారు=తలుపున తొపబడిన బంగారు తగడులనెడి - బంగారు = బంగారుపునగలను, చూచి, వీటివాకిటి చోటనే = పురద్వారము కడనే = (ఊరనెడి నాయికయొక్క యింటివాకిటి ప్రదేశమునే), విడువక = వదలక, ఎపుడుకొ = సర్వదా, చుట్టు పెట్టుచు నుండురు = చుట్టరా దిరుగుచున్నారు.

లోకములో ఎటనేని ఎన్నికగన్న వన్నెలాడియున్నచో కాముకులు దాని గడపవెంటనే నిరంతరము ఇటునటు సంచరించుచు సారెసారె తదీయదర్శనము ననుభవించుచుండుట ప్రసిద్ధము. నూర్యచంద్రులు అట్లే మధురాపురీనాయికాసౌందర్యా కృష్టలై నిరంతరము ఆపురి వాకిటనే సుడియుంచుదురు. — శిష్యరూపతోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

‘వీటివాకిటిచోట’ — ఊరిగోపుర మత్యున్నత మగుటచేత దానిని సోమరవులు దాటలేక (అయిన భేదములచే) దానికొక ప్రక్కనే సంచరింతురు. సోమరవులయందు విటత్వమును పురి యందు నాయికాత్వంబును ఘటితములు. సోమరవులకు విటత్వము చెప్పటచే సామాన్యులకు తేరి చూడరాని శోభావతి యని భా. ఎపుడును వాకిటనే చుట్టువెట్టుచునుండు రనుటచే పురీనాయిక వారిని సరకుకొనలే దని విశదము.

మ. స్థిరసౌధాగ్రవిహారి యావతరతిచ్చిన్నాచ్చహారస్ఫుర

ద్వరుముక్తావళిఁ జేటిక ల్విరులతోఁ గూడంగఁ ద్రోయ, న్నిబో

దరలగ్నం బగుదాని, నెమ్మొగి లధస్థస్సంబై తఱిక్ రాల్పు, నా

కర మభ్రం బని యంద్రుగా కుదధి దక్క చ్చుట్టనే ముత్తైముల్. 11

(ఆ మధురాపురమందు), సౌధా...లిక్ - సౌధ=మేడలయొక్క - అగ్ర=తుదలయందు విహారి = క్రీడించుచుండు - యావత = యువయువతీసమాహమలయొక్క - రతి = కామకేళుల యందు - ఛిన్న = పెరిగిన (యావనముగనుక రతిలో నుత్సాహ మెక్కువ - కావుననే పేరులు పెరిగిపోవుట) - అచ్చ=తేటయైన (అనఁగా తళతళని నీరుగల) - హార=ముత్తై పులబేరులయొక్క - స్ఫురత్ = తారశ్యవంతము లయిన - గురు=పెద్దపెద్ద (‘గురుస్త్రిలిక్త్యాం మహతి దుర్భరాలఘనో రపి’ మేది.) - ముక్తా = ముత్తైములయొక్క - ఆవళిక్ = మొత్తమును, చేటికలు = పరిచారికలు (‘భృత్యే దాసేర దాసేయ దాస గోప్యక చేటకాః’ అమ.), విరులతోఁ గూడంగఁ = (ఆదంప తులు రాత్రిధరించి వేకువను త్యజించినవి లోనగు) పువ్వులతోఁగూడ, ద్రోయక్ = (ఆసౌధా గ్రములనుండి) తుడిచి పాజువైనఁగా, మొగిలు = మేఘము, అధఃస్థంబు = (ఆ సౌధాగ్రములకు) క్రిందిప్రదేశములందు ఉన్నట్టిది, ఐ, నిజ ఉదర లగ్నంబు = తనకడుపులో తగులు కొన్నట్టిది, అగుదానినే=అయిన యాముత్తైపు మొత్తమునే, తఱిక్=వర్షర్తువునందు (వానతోఁగూడ ననుట), రాల్పక్=వరియుటంజేసి, స్థిరక్=భూమిలో (అనఁగా లోతులు - ‘భూ ర్భూమి రచ లానన్తా రసా విశ్వమృరా స్థిరా’ అమ.), అభ్రంబు = మేఘము (‘అభ్రం మేఘో వారివాహాః’ అమ.), ఆకరము = ముత్తైములకు జన్మస్థానము (‘ఛిని, స్త్రియా మాకరః స్థాత్’ అమ.) అని, అంద్రు

గాక=అందుకేగాని, ముత్తైములు, ఉదధిక్=సముద్రమందు ('ఉదవ్యా నుదధిః సిన్ధుః సరస్వాక్ పాగరోఽర్జవః' అమ.), తక్కక్ = తప్ప (తటోకవోట), పుట్టునే = పుట్టవు.

ముత్తైములకు జలధరా ద్యాకరములు పెక్కు చెప్పబడియున్నవి (౧ ఆ. ౭౦ వ్యా. చూ.), కాని సముద్ర మొక్కటియే వానికి వాస్తవమయిన యుత్పత్తిస్థానము. కడమ తావులందు అవి పుట్టవు. అందులో మేఘమందు పుట్టునని లోపలు భ్రమించుటకు కారణమును వినుడు; మఘరా పుర సాధాగ్ర విహారలగు యావతముయొక్క రతిరయచ్చిన్నసూత్రగతియు లయిన ముత్తైములను వేకువను నిర్మల్య కనుములు కప్పతోగూడ చేటికలు క్రిందికి ఊడ్చివేయఁగా ఆముత్తైములు క్రిందనున్న మేఘములపైబడి వాని కడుపులోనికిం జొచ్చి వానితోగూడ క్రిందికి రాలఁగా గాంచి జనులు అవి మేఘాత్మన్నములే యని భ్రమించుచున్నాయ. - అతిశయోక్తి - కొందఱు మతంబున అత్యుక్తి.

'గురుముక్తా'—గొప్పవని చెప్పట యేలయన, మేఘోద్భవము లయిన ముత్తైములుపెద్దవిగా నుండును,—

'వరోపలక జ్ఞాతం వాయుస్కన్ధా చ్చ సప్తమా ద్భృష్టమ్

ప్రియతే కిల భా ద్వివై స్తటిత్ప్రభిం మేఘసంభూతమ్,' బృ. సం.

'వరోపలక' అనుటచే పెద్దదనియు మేఘోద్భవమనియు తెలియ నగుచున్నది. దానిని ఆకాశమందే దేవయోనులు హరింతు రనియు అది, మెఱపుకాంతిగలయట్టి దనియు కారీకారము. ఈక్రింది పారిజాతాపహరణ పద్యములో 'నాణీయస్తర' ము లనుటచేతను విద్యాధర ధార్యము లనుటచేతను మేఘోద్భూత ముక్తాఫలములే కథితములు.—

కా. 'వీణీశాబలిలోలత్ర కనుఁ గొంఁలే వీరు విద్యాధరుల్

మాణిక్యజ్వలకర్ణకుండలులు సంబధానిధేనుల్ రణ

ద్వీకాపాదులు చంద్రికామల శిరోవేష్ట ల్లి పుండ్రాంకితుల్

నాణీయస్తర తారహరులు శివధ్యానైక నిషాపరుల్.'

పారిజాతాపహరణము.

అణీయన్ = కడుంబిన్నది - న అణీయన్ = నాణీయన్ = కడుంబెద్దది - నాణీయస్తరములు = మఱియుంబెద్దవి = వరోపలములంతలేసి. 'నాణీయస్తన' అను బహుమూర్త్యును మదీయ ముద్రణంబున 'నాణీయస్తర' అని సవరించితిని. 'ఈయస్సు' మీఁద 'తరప్ప' వచ్చిన యదాహరణాంతరము'—

'అస్థి తాహీంద్రశయ్యా దవీయస్తన ప్రస్థితాంఘ్ర శ్రీతనాత చేతోఘదా

కస్థలప్రస్థుర త్కాలియత్వేళమార్ధస్థస్త మత్తల్లిహస్తీకా.' —అమ. ౩ ఆ. ౪౭.

మ. ఘనసాధాళి వియద్ధనీజలధి వీర న్నావలై నీడ దోఁ

ప నెలంత ల్వణిగాకృతి స్వరకు మార్పన్తోలల స్థితి యి

చ్చు నిజదీప్తిపవిత్రపట్టవసనస్తోమంబు నాఁ బొల్పుఁ బె

ల్లనిలానోన్యన్యవిమర్శితన్నగరనాకానేక కేతుచ్ఛటల్.

12

ఘనసాధ ఆలి=(మఘరాస్వర్గములయొక్క) గొప్పమేడల పంక్తి, వియ...నిక - వియత్ ధుని = మిన్న అనెడి ('వియ ద్విష్ణుపదం వా తు పుం స్యాకాశ వివాయసీ', 'తరజ్జిణీ శైవలిసి

తటినీ ప్రాదీనీ ధునీ' అను.) - జలధిక్ = సముద్రములో, నీడక్ = (మేడల) ప్రతిబింబమందు, వీరక్ = స్ఫుటముగా, నావలై = ఓడలుగా, తోఁపక్ = అగపడఁగా, నెలంతల్ = ఆయోడలలో నున్న ప్రతిబింబపు (మథురాస్వర్గ) యవతులు సరవ లిల్పి అందులకు బదులుగా సరవలు కైకొనుటకై, కోలలక్ = గడలకు, కట్టి, ఇచ్చు (నట్టి) - నిజదీప్త విచిత్ర పట్ట వసన స్తోమంబు నాక్ = తమ (తమ) దీపులయందలి యద్భుతపుఁ బట్టువస్త్రముల మొత్త మో యనునట్లు, అని...ర్ది - అనిల = గాలిచేత - అన్యోన్య = ఒకొంటిని - విమర్శి = ఒరసికొనుచున్న - తన్నగర = ఆ (మథురా) పురము యొక్కయు - నాక్ = స్వర్గముయొక్కయు - అనేక = పెక్కులయిన - కేతు = జెండాలయొక్క - ఛటలు = సమాహములు, పెల్లు = మిక్కిలి, పొల్చుక్ = ప్రకాశించును.

సముద్రములో ఒకదీవి వర్తకనావలు మఱియొక దీవి వర్తకనావలను తారసిల్లినప్పుడు, ఒక దీవి యోడవర్తకులు తమదీవిసరవలను మచ్చుకై ఒకపట్టువలువలో ముడిచి ఆముట నొక గడవంగట్టి గెండవదీవి యోడవర్తకులకు వారియోడ మీదికి వ్రాల్చుటయు, వారు వీనిం గయి కొని అందులకు బదులుగా తమసరవల మచ్చును, నశ్లేకట్టి వీరి యోడమీదికి వ్రాల్చుటయు, (చేరము కుదిరిన యనంతరము సరవలం గొని సరవ లిచ్చుటయు) ప్రసిద్ధము. మథురాపురి మేడలు మిన్నేటికన్న నున్నతము లగుటచేత తమయందలి స్త్రీజనుతోఁగూడ, తమ జెండాలతోఁ గూడను, ఆమిన్నేటం బ్రతిబింబించినవి. నాకపురిమేడలును అట్లే అచ్చరలతోఁగూడ తమ జెండాలతోఁగూడను ఆమిన్నేటం బ్రతిబింబించినవి. మఱియు వాయవ్యమున నాకపురిమేడల జెండాల ప్రతిబింబములు మథురాపురి మేడల జెండాల ప్రతిబింబముల మీదికిని మథురాపురి మేడల జెండాల ప్రతిబింబములు నాకపురిమేడల జెండాల ప్రతిబింబముల మీదికిని, వ్రాలుచుండును. ఈవృత్తపెల్ల నెల్లున్నదనఁగా—మిన్నేలు సముద్రమువలెను, మేడల ప్రతిబింబములు ఓడలవలెను, అందు నెలఁతల ప్రతిబింబము వర్తకులవలెను, నాకపుర సాధప్రతిబింబములు ఒక దీవి యోడలుగాను మథురాసాధ ప్రతిబింబములు మఱియొకదీవి యోడలుగాను, ప్రతిబింబమందు ఈజెండాలు ఆజెండాలుకును ఆజెండాలు ఈజెండాలుకును తగులుచుండుట సరవ మార్పుకొనుటకై ప్రతిదీవి వర్తకులు తమసరవల మచ్చులను విచిత్రపట్టవస్త్రములందు ముడిచి గడలకుఁగట్టి కడమ దీవివర్తకుల కడకు వ్రాల్చుటగాను, ఉండును.—ఉ శ్రేష్ఠాంతరము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొదమచుక్కలు పట్ట సతు ల్కవాటము

ల్పేరుప మా క్తికంబు లని చిల్లులు వుత్తురు ద మ్మటంచు బొ

ల్పారువితానహారములయం దొగి హారత వ్రేలి ప్రొద్దువోఁ

గా రతి డస్సి గాడ్పులకుఁగాఁ దెఱవ న్దను విచ్చి మేడలక్.

13

మేడలక్ = మేడలయందు, కొదమ చుక్కలు = పిల్లనక్షత్రములు, సోరణగండ్లక్ = గవాక్ష మార్గమున, రాక్ = మేడలలోఁ బొచ్చినప్పుడు, సతుల్ = అందలి స్త్రీలు, పట్టక్ = ఈనక్షత్రములను పోసక పట్టుకొనుటకై, కవాటమూల్ = (కిటికీలయొక్క) తలుపులను, చేరుపక్ = మూసినంతట, తముక్ = ఆనక్షత్రములను, మాక్తికంబులు అని = ముక్తాఫలము లని భ్రమించి, చిల్లులు వుత్తురు = చెజ్జను పొడుతురు, అటంచుక్ = అనిధయపడి, పొ...దుక్ - పొల్పారు = అంద మయిన - వితాన = మేకలుకట్టుయొక్క (అస్త్రీ వితాన ముల్లోచన' అను.) - హారములయందుక్ = ముత్తెపు సర

మలతోఁగూడ, ఒగిక్ = క్రమముగా, హారతక్ = సరదాపమున, వ్రేలి = వ్రేలాడి, పొద్దు
వోఁగాక్ = కొంతకాల మయినతర్వాత, రతిక్ డస్సి = (అవిలాసవతులు) మదనక్రీడచేత బడలికం
జెంది, గాడ్పులకుఁగాక్ = చల్లగాలికై, తెఱవక్ = (కిటికీలయొక్క) తలుపులను తెఱవఁగానె,
విచ్చి = విడఁబడి (అనఁగా హారదాపమును మాని చెదరి) చనుక్ = తప్పించుకొని పోవును.

మఘరాపురమందు మేడలు నక్షత్రమండలము నతిక్రమించి యుండుటచేత పిల్లనక్షత్ర
ములు మేడలడ్డము కాఁగానే కిటికీలవలన ఆమేడలలోనికిం జొరఁబడును; అంతట నచటి విలాస
వతులు వీనిం బట్టుటకై తలుపులు మూయుదురు. అంతట నివి తమ వారు ముతైము లనుకొని పట్టి
ధరించుటకై బెజ్జము పొడుతు రని భయపడి, వారిచేతినుండి తప్పించుకొనుటకై మేలుకట్టులో
వ్రేలుచున్న హారములతోఁగూడ తాము ఒక హారముగా వ్రేలును, వారు అందువలన ఏమఱి
పోదురు. పిట్టలు వారు కొంతసేపటికి రతిక్రీడలచే నలసి చల్లగాలికై తలుపులు తెఱతురు; ఆసమయ
మున ఈపిల్లచుక్కలు హారదాపమును మాని చెదరి, దేని దారి నది చూచుకొని పాటిపోవును.
'కొదమ' యనఁగా పిల్ల; పిల్లలు గానిచో మేడలోఁ దూఱవు; పట్టుదు రని యూహించుకొని
మేడకు ఒక ప్రక్కగా నేఁగును. కొదమ శబ్దమునకు యావనము పొడమినట్టిదియనర్థముగాన ఆసత్తు
మున వేడుకకై వచ్చి, కొదమలుగావున, ఉక్తిపాయమును పన్నగలిగిన వని సమాధానము. 'ఒగి
హారతక్' - 'ఒకహారతక్' అని పూర్వముద్రణపా. హారత సంఖ్యయుముగాదు. 'ఒకహారము' అను
తెనుగు సమాసముపై ముతల్పిత్యయము ఘటిల్లదు. పైగా 'ఒకటి' యని నియమమేల? - అత్యుక్తి.

ఉ. ఆపురి సౌధవీధి నధరాధరభూముల గర్జ మున్నుగా

నావయికి నివ్వనంబడనియట్లుగ వ్రాలుఘనాళిఁ దార్చి లీ

లాపరతక్ ఘటించుదురు లాస్యము సేయఁగ మేఘరంజి నా

లాపము సేసి పోషితకలాపిఁ గలాపికలాపకుంతలల్.

14

ఆపురిక్ = మఘరలో, సౌధవీధిక్ = మేడలపంక్తియందు, కలా...ల్ - కలాపి = నె
మళ్లయొక్క - కలాప = పురులనంటి ('కలాపో భూషణే బర్హే తూడీతే సంహతా వపి' అను.) -
కుంతలల్ = కేశపాశముకల స్త్రీలు (విలాసిను లనుట), అధర అధర భూములక్ = క్రిందిక్రింది
ప్రదేశములందు ('భూమిః క్షితా స్థానమాత్రే' పేమ. - లేక - నిలువులయందు - నిలువుల
కడ ననుట), గర్జ = ఉఱుము, మున్నుగాక్ = మొదలుకొని (పిడుగువలకు ననుట), ఆవయిక్ =
ఆవిలాసినులున్నపై భూమికలకు, వినంబడని యట్లుగ, వ్రాలు ఘన అలిక్ = క్రిందికి దిగియుండు
నట్టి మేఘపంక్తిని, మేఘరంజిక్ = మేఘరంజియను రాగమును, ఆలాపముచేసి=పాడి, తార్చి=
తామున్నయున్నత భూములకు ఆకర్షించి, పోషితకలాపిక్ = పెంపుడు నెమలిని, లాస్యము
సేయఁగ ఘటించుదురు = నాట్యమాడింతురు.

* మేఘరంజిరాగము నాలాపించిన మేఘములు వచ్చును. మేఘ గర్జనిన్న నెమలియాడును.
మేడలత్యున్నతము లగుటచే వాని పై నిలువులకు మిక్కిలి క్రిందినిలువులకడనుండు మేఘములగర్జ
వినబడనందున, ఆ పైనిలువులలోని నెమళ్లు నర్తింపకుండఁగా, అచటి విలాసినులు మేఘరంజిం
పాడి, క్రిందిమేఘమును పైకి లాగి గర్జింపజేసి ఆగర్జచే నెమళ్ల నాడింపుదురు. - అతిశయోక్తి.

'గర్జ' - పిడుగుం జెప్పక గర్జంజెప్పుట యేల యనఁగా, పిడుగు ఉద్వేజకము, దానికి నెమళ్లు అడవు, గర్జకే నెమళ్లాడును; 'మేఘధ్వానేషు నాట్యం భవతిచ శిఖినాం' పా. ద. 'ఘవాళి' - 'అరి - అనుటచేత కాదంటిని చెప్పబడినది ('కాదమ్మిని మేఘమాలా' అను.) అందువలన చలన యెక్కువ, దానిచే నెమటికి వార్ష మెక్కువ, దానిచే లాస్యమున సాంపెక్కువ. ఉలుము పైనిలువులకు వినబడదే, మేఘురంజమాత్రము క్రింది నిలువులకు వినబడునా? అనిన - గాన కళాప్రభావముచే వినబడును, ఆకర్షణ కలుగును, అనియెఱుంగునది.

'మధురోద్ధత భేదేన తద్వయం ద్వివిధం పునః

లాస్య తాడ్దవయాపేణ నాటకా ద్యుపకారకమ్.' దశ.

లాస్య తాండవములు క్రమముగా మృదూధతములు శ్రీ పురుషోచితములు అనుటకుం బ్రమాణము.-

'పర్యాప్త మధతం స్పృత్యా స్వప్రయుక్తం తతో హరః

తణ్ణనా స్వగణాగ్రణ్యా భరతాయ న్యదీ దిశత్

లాస్య మస్యాగ్రతః శ్రీత్యా పార్వత్యై సమదీ దిశత్.' భర.

అటకు మగ నెమలియే ('కలాపి' = కలాపము అనఁగా కుంచె కలది.) వలయును, (అడు నెమలికి కుంచె లేదు. *కుంచె లేనియాట వెక్కిరించిన ట్లుండును.), అయినను కేశపాళము జల్తాడు చొం గును భూషణంబులుం బోలె కుంచె వెలుంగుటంబట్టి మగ నెమలికి శ్రీస్తత్యమే చెప్పబడినది; అడించువారు విలాసినులు గావునను, నెఱజాణలును గావునను, సాంపు హెచ్చునట్లుగానే సరిపఱుతురు. - అతిశయోక్తి.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పురహర్త్యపతాకలు మువ్వప్రాంతతోఁ

దనగృహపంక్తిపైఁ గలశతామరసంబులఁ గప్పఁ గ్రింద నుం

డును నిజలక్ష్మి చేసరిపణుల్ మొరయంగఁ దదీయలక్ష్మి శం

కను మొగ మెత్తి చూచుతఱిఁ గన్నులు కేళికి మూయఁగా బలెత్. 15

అనిమిష పట్టణంబు = చేవపురము (స్వర్గమునుట. - 'అనిమేష శ్చానిమిషోఽప్యేతాద్వ్య సుర మత్యయోః' నానా.), పుర హర్త్యపతాకలు = మఘరాపుర సాధముల కెండాలు ('హర్త్యాది ర్ధనినాం వాసః,' 'పతాకా వైజయంతీ స్యా త్కేతనం ధ్వజ మస్త్రియామ్' అను.), మువ్వ ప్రాంతతోఁ = చిఱుగంటల నిస్వనముతో, తన...లత్ = తన (స్వర్గ పురముయొక్క) యిండ్ల వరుస మీఁది తామర మొగ్గల కంటి గిండులను, కప్పఁగా, క్రిందఁ = అమఘరా సాధముల పతా కలకు క్రింద, (ఎట్లుండు ననఁగా), నిజలక్ష్మి = స్వర్గలక్ష్మి, చేసరిపణుల్ = చేరిబంగారుగొలుసును, మొరయంగఁ = శబ్దంపఁగా, శంకఁ = ఎవతెయో ఇచ్చట మీఁద వచ్చియున్నది అను రతింపు నోడిజిజ్ఞాసచే, మొగ మెత్తి చూచుతఱిఁ (= సమయమందు), తదీయలక్ష్మి = మఘరాపురలక్ష్మి, కేళికిఁ = నేడుకకై, కన్నులు = స్వర్గలక్ష్మియొక్క నేత్రములను, మూయఁగా బలెత్ = మూసి యున్నట్లుం బోలె, (క్రిందను) - ఉండును. - అతిశయోక్త్యనుప్రాణితమయిన యుత్పేక్ష.

స్వర్గపురగృహపంక్తిపై తామరసాకారము లయిన కలశములు కలవు మఘరాపుర హర్త్య పతాకలు ఆకలశములను మువ్వప్రాంతతోఁ గప్పఁగా ఆపతాకలక్రింద స్వర్గపట్టణముండుట ఎట్లున్నదనఁగా, పై మువ్వప్రాంతను విని స్వర్గపురలక్ష్మి, ఎవతెదో చేసరిపణుల ప్రాంత సుమీ ఇది

* మా. శృంగార నైషధ సర్వంకవవ్యాఖ్య పుట 719. 'ఆరామారమణుల్'

యని జిజ్ఞాసచేత తనతలయెత్తి చూడఁగా, ఆమఘరాపురలక్ష్మీ తన చేతులతో స్వర్ణపురలక్ష్మికన్నులను వేడుకన మూయుఁగా, ఆచేతులకు క్రిందనుండుట వలె ఉన్నది. — ఇట మువ్వమ్రోత చేరి పలుల మ్రోతగాను, వితాకలు హస్తములుగాను, కలశతామరసంబులు కన్నులుగాను, కప్పుట కేలికి మాయుటగాను, కలశతామరసంబులు నిక్కియుండుట మొగమెత్తి చూచుటగాను, ఉత్ప్రేక్షింపఁబడినవి. — మఘరాపుర గృహపతాకలు స్వర్ణపురగృహకలశములకంటె పైకి నిగిడినవనుట. పురసౌధాన్నత్యవర్ణనము. అతిశయోక్తి; తదనుప్రాణిత మైన యుత్ప్రేక్షయ.

చ. ఘనగతశంపక గంచ మిడి కాటుకఁ దీర్చి, పునుం గినోవ్వు ద

ట్టినది యలఁది కైశికము లేనఁ బ్రభాతశశాంకు మోప వి

చ్చిననవహల్లకాలిఁ గయిసేసి, సతు ల్పతితో రమింతు, ర

మ్మనిజరతాంగన ల్కలహము ల్కృప నేడ్వరుఁ దీర్ప మేడలఁ. 16

మేడలఁ = మఘరాపుర సౌధములయందు, సతులు = స్త్రీలు, ఆ మని జరత ఆంగన

ఏడ్వరుఁ = సప్తర్షులయొక్క (భార్య లయిన) యావృద్ధస్త్రీలు ఏడుగురును, కృపఁ = (సామీ ప్యపరిచయముచేతనయిన) వాత్సల్యముచేత, కలహములు తీర్చుఁ = దంపతుల పోయలుకలను మంచిచూటలచేత పోఁగొట్టఁగా, ఘన గత శంపకఁ = మేఘమును ('మేఘే పుమాకఁ ఘనః' నానా.) పొందినట్టి (మేఘమందలి) - మెఱపునందు ('శమ్నా శత మ్రదా' అను.), కంచము = పశ్యమును ఇడి=ఉంచి, కాటుకఁదీర్చి=ఆకంచమున కంటినట్టి కాటుకను కన్నులకుం బెట్టుకొని; (ప్రేయసి కాంతుని ఆనలంకృతగాఁ గలయఁగూడదు గావునను, పోయలుక తీసిన హస్తముం బెలుపుటకును, యథాస్థిత్వమైన యలంకృతిం దాల్చుట), ఇన ఉష్ణ దట్టినది పునుంగు = త్వరలో నుదయించువాడై ఊర్ధ్వమయూఖుడై వచ్చుచున్న నూర్యునివేడి సోకి కరఁగినట్టి పునుంగును (ఇట్లు చేత అతివాగరికవృత్తిని నూచించుచున్నది - వారి జాణతనమును గూడ), ఆలంది = వూసికొని, కైశికముఁ = కేశపాశమును ('తద్బుద్ధే కైశికం కైశ్యమ్' అను.), ప్రభాతి శశాంకుఁ = ప్రాతఃకాలపుఁ జంద్రునికి ('ప్రత్యూషోఽహర్నఖం కల్య ముషః ప్రత్యుషసీ అపి, ప్రభాతంచ', 'ద్విజరాజః శశధరో నక్షత్రే శః క్షపాకరః' అను.), మోపఁ = తగిలించఁగా, విచ్చిన నవ హల్లక అలిఁ = వికసించిన క్రొత్త చెంగలువల సమాహముతో, తేవఁ = బిప్పుగా, కయిసేసి=ఆలంకరించికొని, పతితోఁ = మగనితో, రమింతురు (కర్త 'సతుల్' అని బహువచన మైనను 'పతులతో' అని బహువచనముం బెట్టమి అశిలార్థ స్ఫూర్తిం దప్పించుటకు).

మఘరాపుర సౌధములయందు యువతులు రాత్రియెల్ల పోయలుకలోనే గడచిపోయి నందునను, తెల్లవాసినపిమ్మట కామక్రీడ గూడదు గావునను, తమప్రణయ కలహములను, సప్తర్షుల భార్య లయిన ముగసలి పేరటొంద్రు ఇరుగుపొరుగుల మీఁది వాత్సల్యముచేత తీర్చఁగా, ఆదర బాదర క్షణములో సిద్ధించెడి సాధనములచే ఆలంకరించుకొని, — అది యెట్లన్న, మేఘ మందలి మెఱపుజ్వాలమీఁద కంచ మంచి దాని కంటిననునీతో కాటుకపెట్టుకొని, పునుంగును ఉదయింపనున్న నూర్యునియొక్క యూర్ధ్వముఖమయూఖములకు చూపి, ఆవేడికిం గరంగి నంతట దానిని ఆలందుకొని, చెంగలువ మొగలను చంద్రుని కంటించి వికసింపఁజేసి, వానితో నొప్పుగా కొప్పు నలంకరించుకొని, — పతితో క్రీడింతురు. సప్తర్షి మండల పర్యంతము మేడలు వ్యాపించియున్న వని భా. — అతిశయోక్తి. — మేడలు మహోన్నతము లనుట.

‘జరత్’—మధుసక్తు గావున చీవాట్లు పెట్టుటకును ఆధికారిణులు. ‘ఉష్మ’ సోకించుట. మెత్తబడకున్న పూసికొన నలవడగు, తావి పర్వదు. [‘ఉగాగమంబు లేమి నాంతంబులకు అస్థిలింగంబులకుం బ్రథమైకవచన లోపంబులేదు.’ అనుటవలన ‘ఉష్మము’ అనవలయును, ములోపమును చరితాది కార్యముగానో, ఇమనిజంతసూక్తగత బహుళ గ్రహణముచేతనో సాధింప నలయును;]. ‘ప్రభాత’ మగుటచే ముకుళించుకొన్నందున విరియించుటకై మోపవలసి వచ్చినది, రాత్రి శకాంకుడయిన దూరమునుండియే విరియించియే యుండును; ‘మోపుట’ = తగిలించుట;— ప్రాతస్తన శకాంకుడు గావున దుర్బలుడు. అందువలన గట్టిగా అద్దిన నేగాని విరియింపఁ జాలఁ డని, ‘నవ’ ఆరాత్రిదే అనుట. ‘హల్లక’—కలుకకు రాత్రి వికాసముగాన; కమలముం జెప్పమి యేలన - అది పెద్ద దగుటచే ధమ్మిల్ల ప్రవేశవార్తము కానందునను, రాత్రి దానికి వికాసము లేనందునను. ‘ఏడ్వరుక’ - అలుక మిక్కుట ము నూచించుచున్నది. ‘తీర్పక’ - వీరించుచి మాటలు అలుకతీటుటకు బయటికారణము, వాస్తవకారణము ‘ప్రభాత’మే. ‘సతుల్’ అలుక వీరిదే యని నూచన. ‘దానిని చూచితివి దీనిని వలచితివి’ అని సతి పతిపై అలుగుట రసముగాని, ‘వానిం గంటివి, వీనిం దగులుకొంటివి’ అని పతి సతించుట దట్టించుట సరసముకాదు. ‘పతితోక’ - జాత్యేకవచనమని యొక వ్యాఖ్య. జాత్యేకవచనమయినచో బహుత్వమే వివక్షిత మగునుగాన అట్టి రసాభాసార్థ స్ఫూర్తి కావండుటకై యాయేక వచనప్రయోగ మని మదియవతము.

చ. రవి యనుదివ్వెఁ గేతువు చెరంగున మూసి ధుతోర్ధ్వయంత్రవా

రవిరళభుర్త మై కలరవాల్వరవోక్తుల వాంతధూపరా

జీవరనిశ స్తనస్తనచేతులఁ జాతురి నెయ్యపుంగురుం

జువిదలు దార్ప విష్ణుపద మొత్తుఁ బురిగృహలక్ష్మీ నూత్న నాక. 17

కనక = చూడఁగా, పురిగృహ లక్ష్మీ = మగురాపుర మందర శ్రీ, నూత్న నాక = నవోధయో (అనఁగా క్రొత్త పెండ్లికూతురో) యనునట్లుగా, వాం...శక్ - వాంత = వెలువరింపబడిన - ధూపరాజి = పరిమళ ద్రవ్య ధూప మనెడి - వరనిశక్ = మంచిరాత్రిలో, నెయ్య...లు - నెయ్యపు = ప్రేమయుక్తలైన - కరుంజు = దూరములమీది గుఱు లనెడి - ఉవిదలు = చెలులు, చాతురిక = మెల పుతో, మదనచేతులక = కరుణజాలయీడ నుంచెడు పట్టె లనెడు చేతులతో, తార్పక = పెనిమిటి యగు విష్ణునికడకు చేర్చఁగా, రవియనుదివ్వెక = సూర్యుఁ డనెడి దీపమును, కేతువుచెరంగునక = జెండావలువ యనెడి కొంగుతో (‘కేతు ర్నారక పతాకారి గ్రహా త్పాతేషు లక్ష్మణి’ మేది.), మూసి = కప్పి, ధు...ర్త — ధుత = చిమ్మబడిన - ఉర్ధ్వ = మీది - యంత్ర = (జలమును పైకి దుమి కించెడి) యంత్రములయొక్క - వాః = నీ రనెడి (జలయంత్రములనుండి పైకెగయుచున్న నీ రనెడి) - అవిరళ = దట్టమైన - భుర్త = చెమరు గలది (‘భుర్తఃస్యాదాతపే గ్రీష్మేఽప్రుష్ట స్వేదామ్బువో రపి’ అను.), వి, కల...లక - కలరవ = పావురములయొక్క (‘పారావతః కలరవః కపోతః’ అను.) - అల్పరవ = మెల్లనికూత లనెడి - ఉక్తులక = పలుకులతో (పావురముల రవము లనెడి మాటల తోను మణితములతోను అనియు స్ఫురణము), విష్ణుపదము = ఆకాశమనెడి మహావిష్ణుచరణమును, కనస్తదన - కనత్ = ప్రకాశించుచున్న - మదన = కామముకలరై (ఉదయతానుయై), చేతులక = హస్తములతో (అని శ్లేష), ఒక్తుక = పట్టుచున్నది (ఆకాశమును త్రోయుచున్నదని శ్లేష).

మఘరావురలక్షి క్రొత్త పెండ్లి కూతురో యనునట్లుగా, వరుణులకేడి యనుంగులెరి కైలు మదనచేతులనెడి చేతులలో ఆమె పెనిమిటియైన విష్ణుదేవునికడకు కిటికీలనుండి వెలువడిన పరిమళ ధూపములనెడి నిశలో నేర్పుమై దార్పణగా, ప్రకాశముగా ఆయనతో విహరించుటకు లజ్జించి, అప్రకాశమైన నూర్యుడను దీపమును (దీపమును, అర్చ్యుడగు గావున) కేండావలువ యనెడు కొంగుతో మణుగుపఱచి, బౌతానాల నీటి తుంపులనెడి నిండుక్రొంజెమరు గలదై, పావురముల నునుబల్కులేమనెడి తనపల్కులు గలదై, ఆకాశమునెడి యామహావిష్ణువుయొక్క పదమాను ఒత్తుచున్నది.

లోకములో నవోధ రాత్రి సమయమున చెలికత్తెలు పడుకటింట భర్తకడకు నేర్పుమెయిం జేతితో లాగికొని పోయి తార్పణగా, ఎట్టకేలకుం జేరి దీపమునకు చాలుకేసి చెమర్చుచు పావుర ముల పలుకులవంటి నునుబల్కులు పల్కుచు చేతులలో భర్తకుపాదములొత్తును. మఘరావుర గృహలక్షివృత్తమును అట్లేయున్న దని భా. — అతిశయోక్తి రూపకోశాపిలోల్పేక్ష.

‘రవి...మాసి’ - పురసాధములు నూర్యమండలాతిగాము అనుట. ‘ఘర్’ - ఇంటికి కాం తునిం గదిసిసప్పుడు సత్త్వవికారముచే నుదయించు పెనిమిది నాత్మికభావములలో నొకటి, ఆయెనిమిదియు —

‘స్తవ్య ప్రళయ రోమాశ్వాః స్వేదో వైవర్ణ్య వేపఘా

అశ్రు వైవర్ణ్య మి త్యష్టే సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః.’

‘కలరవ’ — సాధవలభులయందు పారావతయు లుండుట ప్రసిద్ధము — ‘తాం కస్యాంచి దృశన వలభో నుప్త పారవతాయామ్’ - మేఘ. మణితము కపోతరవమువలె నుండు ననుటకు. —

‘తచ్చ లానక కపోత కోకిలా హంస కోక సదృశై రుతక్రమైః

మిశ్రితం ప్రహరణే ప్రయుజ్యతే చాన్యథాపి రుత మిష్యతే బుధైః’. కామకా.

మేఘములో 1 (42) ‘తాంకస్యాంచిత్త’ ను శ్లోకము క్రింద మఱియి టికంగనుడు. ‘వాంత’ - ‘క్రక్కబడిన’ అని వాచ్యార్థము - అదిగ్రామ్యము. ఇటు గౌతార్థంబునం బ్రయోక్తముగాన నతిసుందరము. —

‘నిష్ఠ్యా తో దీర్ఘ వానాది గౌణవృత్తివ్యప్రాశ్రయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యం విగాహతే’. దండి.

‘వర - జ్యోతిశ్శాస్త్రము ప్రకారము శుభకాలమునం గలయుట ప్రసిద్ధము. మదనచేతులు వరుణులపై నుండు నవి గావునను, గృహలక్షి మదనచేతుల పయిని గూడ సాక్షాద్విష్ణుపదము కడకు పోయియున్నది గావునను, వరుణులను చెలులనుగాను, మదనచేతులను గృహలక్షిని పడుకగదిలో పెనిమిటిచరణములకడకు నెట్టెడు (నయ్యవిదల) చేతులనుగాను, వర్ణించుట హృద్యముగా నున్నది. ‘ధూప’ము నలుపుగావునను, ‘నిశ’యు చీకటిచే నలుపుగా తోచును గావునను, సామ్యము. ‘ఘర్—ఘర్ష’ - చెమరును ఉన్నట్లుండి వెలికి ఉలుకునదిగదా. రూపకాను పాణితమైన యుల్పేక్ష.

‘చెరంగు’ - ఈశబ్దమును నీతారామాచార్యులవారు ‘చెలంగు’ అని శకటరేఖ వంతముగా పఠించినారు. అందులకు ప్రమాణముగా శ్రీనాథప్రయోగమును శృంగారనైషధమునుండి

‘ఊవికయఁ బట్టుబట్టును చెఱంగు’ అని ఒక్కవానికే యదాహరించివారు. మఱియు ‘చెఱంగు శబ్దము నొకానొక కవి లఘురేఫముగా వాడె’ నని వ్రాసినారు కాని, ఆకవిపేరు వారు వ్రాయ లేదు; వారు తడవిన యాయితరప్రయోగము ఆముక్తమాల్యదలోని యీ ‘చెఱంగు’ యేమో? మఱియు ‘ఊవిక’ యందలిశకట రేఫమును ‘చెఱంగు’ లోని యలిచేతను ‘చెరంగు’ లోనిశకటరేఫ మును ‘ఊవిక’లోని యలిచేతను సాధంపఁ జూచినారు. ఇట్లు అన్యోన్య్యాశ్రయబోష దూషితంబగుటచే ఈశ్రీనాథప్రయోగము ఆసాధకమైనది. భారతాదిప్రమాణములచే శకటరేఫవంత మని నిర్ణీతమైన పాఠ్యధాతువును రేఫ యతిలో ‘శ్రేణుల్ గట్టి నభంతరాశమునఁ బారెం బట్టులు’ అని మనుచరిత్రలో పెద్దన్నగారు ప్రయోగించి వారు. ఈకవులు కడమతావుల రఱలకు మైత్రి చెప్పని వారైనందున ఈతావుల నీశబ్దములందు లఘురేఫమనియే తలంచి రని ఎన్నవలసి యున్నది. రఱయతికై పీఠికం గనుఁడు.

చ. గిఱిగొనుగోపుగాగ్రపరికీలితపంకజరాగరశ్చిఁ గ

కృష్ణ యగుచాయఁ బొల్పుదివనేంద్రుఁడు సక్కునమింటఁ బోవుచో

మఱచి విధాత పాటలిమ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయలేని యా

కొఱఁతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు కొల్పివైవడిఁ బట్టణంబునన్.

18

విధాత = బ్రహ్మ (‘విధాతా విశ్వసృష్టిధిః’ అను.), మఱచి=పరాకుచేత, (సూర్యునికి); మధ్యమసంధ్యకన్ = నడిమిసంధ్యయందు (మధ్యాహ్నసంధ్యలో), పాటలిమన్ = ఆరుణ్యమును, చేయలేని యాకొఱఁతయుఁ దీర్చు కోన్ = చేయనట్టి యాలోపమును దిద్దుకొనువాఁడై, తొగరు కొల్పివైవడిన్ = ఎఱుపెక్కించినాఁడో (ఎఱువానినిగాఁ గావించినాఁడో) యను నట్లుగా, పట్టణంబునన్ = మఘరయందు, దివస ఇంద్రుఁడు=దిననాథుఁడు (సూర్యుఁడు - ‘సూర సూర్యార్య మౌదిత్య ద్వాదశాత్త దివాకరాః’ అను.), చక్కునన్ మింటఁ బోవుచోన్=సరిగా ఆయురారమిఁది యాకాశమునం బోవునపుడు, గిఱి...శ్చిక్ - గిఱిగొను=ఆవరించుచున్న (రశ్మికి విశేషణము - గిఱి = వలయాకారరేఖ) - గోపుర = గవనుయొక్క (‘గోపురం ద్వారి పూర్వారి’ మేది.) - అగ్ర = తుదను - పరికీలిత = తాపింపఁబడిన - పంకజ రాగ = పద్మరాగ మణుల యొక్క (పద్మరాగము ఎఱుపు - ‘శోణరత్నం లోహితకః పద్మరాగః’ అను.) - రశ్మిక్ = కాంతులచేత (‘కిరణ ప్రగహౌ రశ్మీ’ అను.), కట్టెఱు = మిక్కిలి యెఱుపు, అగుచాయన్ = అగునట్టి కాంతిచేత, పొల్పున్ = ప్రకాశించును.

సూర్యుఁడు మధ్యాహ్నకాలమున నడిమింట ఆపురిగవనుమిఁదుగా పోవునపుడు అందు తాపింపఁబడిన పద్మరాగముల కాంతులు తన మెయిచుట్టుంబర్వటచే కట్టెఱుని వాఁడుగా నగ పడును. అక్కడికి రాఁగానే అట్లు అగుట యెట్లున్న దనఁగా, సృష్ట్యాదిలో బ్రహ్మ సూర్యునికి సాయం ప్రాతః సంధ్యలయందు ఎఱుపుంజేసి మధ్యాహ్న సంధ్యయందు చేయం బరాకుపడిన లోపమును తీర్చుకొనువాఁడై అట్లు ప్రతిదినము ఆసంధ్యయందు సూర్యుని నెఱుపుగావించుచున్నాఁడో యనునట్లున్నది.

సూర్యుఁడు తనభాస్వరకుక్లతం గోలుపోయి పద్మరాగముల భాస్వరపాటలిమను బొందుట తద్గుణాలంకారము, తొగరుకొల్పె ననుట తదనుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

‘సంధ్యభక్’ - సప్తమ్యర్థమందు ‘కు’ షష్ఠి. ‘కొఱతయుక్’ - యశబ్దము వాక్యాలంకారము. ‘తీర్పుకోక్’ - ‘ముజ్జ పరంబగు నపుడు కోశబ్దము కొనునకు బహుళంబుగా నగు’ - బా. వ్యా. క్రి. 60. ‘కన్దోజాల కుజ్జంభితస్తనయుగ్మంబు’ అని వసు. - ఈపద్యమునందు శకటశేఖర ప్రాసము నిర్వహింపఁ బడినది. ‘గిఱిగొను’ -

“చ. చఱిబడి తీవ్రమున నశంబున నొక్కటఁ దీగఁచుట నె
త్రులు లయియున్న పాపతఱి త్రాటిమలంకల నిర్మ గాంబువుల్
గిఱిగొని మీఁదనుండి దీగఁ గిన్నరకింతి, పయోధిఁ ద్రచ్చు న
త్రుజి ఫణిరాజు చుట్టినవిధంబున నున్నది చూడు మిగ్గిరిక్.”

—* పుష్ప లా వి క లు *—

సీ. వెలఁది, యీనీదండ వెలయెంత? నాదండ

కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వఁతరంబు?

కలువఁదావులు గాన మలికదంబక వేణి?

కలువతావులు వాడకయ కలుగునె?

కడివోదు నాకిమ్ము పడఁతి యీగెదంగి

ననఁ, గడివోమి ముందటికిఁ జూడు.

జాతు లే వంబుజేక్షణ? పద్మినులు నైత

మును నున్నయెడ జాతు లునికి యరుదె?

తే. యనుచుఁ దొలి నుడి నభిలాష లేనయ మూఁగి

పలుకుతోడనె నర్తగర్భంబు గాఁగ

నుత్తరము పల్లవశ్రేణి కొసఁగు చలరు

లముదురు పుష్పలావిక లప్పురమున.

19

మిటులయు పుష్పలావికలయు శరసోత్పలు.—

1. విటప్రశ్న.— వెలఁది=చెలువ, ఈసీ * దండ వెల=నీదయిన యీపూల శరమునకు (బాహువునకు అనియు - నానికి దండలు తిరిగియున్నవి, దండకడియములు ఇత్యాది వ్యవహారము ప్రమాణము) విలువ. ఎంత? పుష్పలావి కోత్తరము.— నాదండకుక్ = నాపూల శరమునకు (నాబాహువున కనియు),... ఎవ్వనితరంబు=ఎవనికి శక్యము (ఎవ్వఁక వెలగల దని భా. నాతోడ పొందునకు తగినధనమును ఎవఁడును ఇచ్చునెడ - అనఁగా నా పొందు మిక్కిలి దొడ్డది అని భా. - పూర్వులు దండకబ్దమునకు బాహ్యర్థమును వ్రాయక సామీప్యార్థమును వ్రాసిరి. ఆ పక్ష మందును పొందే ఆర్థము. బాహువును ఆలింగన ముఖముగా పొందునే తెలుపుచున్నది.)

*“ప్రాయపుగానువల్ వెలనెపాన నెగాదిగఁ జూడ, ‘నెప్పులె
రాయివి! దండమీఁద గొనరం దొరకొంటిరి! మంచిసాములే!

పో! యటులై నహో సరసముల్ గద మీకిపు’ డంచు నప్పరిక

గాయజ్ఞతావులముదరు కందువమాటలఁ బుష్పలావికల్.” చేమకూర, విజయ ౧-౩౯.

2. వి. - అలికదంబక వేణి=రు మైదల మొత్తమువంటి జడగలదానా, కలువ=ఈ కలువ పువ్వునందు (కూడుటకు అనియు - కలుగక - 'కృచిద్దకారోప' - కలువ - 'వినుము నలేంద్ర, విప్రుఁ డలివెక'; అనినట్లు కలుగుధాతువునకు కూడుటయు అర్థము -

“కలికీ మాటలు వేయునెటి కింక నీకాయంబు లో నాని లోఁ

గలుగక భాగ్యము గల్గుటన్న విధునింగాఁ జేయుమీ పీని రాఁ

గలజన్మంబున...” అనిరుద్ధ. ౨ ఆ. - శబ్దరత్నాకరము). తావులు=పరిమళమును (ప్రదేశ మును అనియు), కానము = చూడము (అగపడలేదు అనుట) - పూర్వులు 'కలువతావులు' అని పఠించి కలువకు స్థానములయిన సరస్సు లనియు దానిచే విషయనిగరణమువలన నాభులు నూచితము లనియు వ్రాసివారు. ఈపక్షమున బహుత్వము అవినశితము. గాంభీర్యమును బట్టి నాభికి సరస్సుపమ ప్రసిద్ధము. 'మెఱసె నాభి గభీరజలాశయంబనక' వసు. 2 ఆ. 46. 'నాభి హృదయైః పరిగృహీతరయాణి' మాఘ. 5 సు. 29. 'గభీరే తే నాభీసరసి కృత రుహ్మామనసిజః' - సౌందర్యలహరి. 77 శ్లో. [ఒండె, కలువతావులు = సంగమ స్థానములు, కానము - మనకు సంగ మించుటకు తా వెక్కడ? (కలువ = సంగమము అని నన్నెచోడుని ప్రయోగముకలదు)]. పు. - కలువతావులు = ఉత్పల పరిమళములు (పూర్వోక్త విధముననే నాభులు అనియు), చాడకయ కలుగునె=పువ్వు వాడుమాపకుండఁగానే (పరిచయములేకయే) కలుగవు - (నాతో మైత్రి చేసి కొందువేని ఎన్నింటి నేని మనకూటమికిం దగిన రహస్యప్రదేశములను నేను చెప్పఁగలను అనుట).

3. వి. - పడఁతి = ఓవెలఁది, కడిపోదు = పరిమళము చెడదు, (నీపాండులేక నాకు కబళము దిగకయున్నది అనియు), ఈగేదంగి ననక = ఈపైఁడి మొగలి పువ్వును (ఈనీవరాం గమును అనియు), నాకుక ఇమ్ము; పు. - కడివోమిక = పరిమళము చెడమిని ... [ఇప్పుడు కబళము దిగని మాటకేమి నన్నుంగవని యెడఁబాసినంతట కబళము దిగనే దిగదు అనుటయు. - “కబళ పరిమళ తుత్కర్థములయందుఁ గనుపట్టుచుండును గడియనంగ.” ఆం. భా. 3 (61).*

“క. పడఁతికి గన్యా ధర్మం

చెడలినఁ గొఱయగునె వెండి? యెవ్వందైనక

కడివోయిన పువ్వులు మఱి

మడుఁచునె రసికుఁ డగువాఁ డమోఘవిచారా.” భోజ. 4 (224).]

4. వి. - అంబుజ ఈక్షణ = తామరలవంటికన్నులు గలదానా, జాతులు = జాజులు (పద్మిని, హస్తిని, శంఖిని, చిత్రిణి అనుస్త్రీజాతులు), ఏవి = కలవా? (నీవు ఆజాతులలో ఏజాతియందుచేరిన దానవు?) పు. - పద్మినులు సైతమునుక = తామరల మొత్తములు కూడను ('పద్మిని పద్మసంఘాతే స్త్రీ విశేషే సరోఽమృతే' మేడి. పద్మినిజాతి స్త్రీలు కూడను - తల్లక్షణము రతిరహస్యమున -

‘కమలముకుళవృద్ధి పుల్లరాజీవగన్ధిః । సురతపయసి యస్యాః సౌరభం దివ్య మత్తే,
చకితమృగ దృగాభే ప్రాస్త రక్తే చ నేత్రే । స్తనయుగళ మనర్ఘ త్రిఫల త్రివిడమ్బు,
నృజతి మృదు సరీలం రాజహంసీవ తస్యి । త్రివలలితమధ్యా హంసవాణీ సుకేశా,
మృదు కుచిలఘ్న భుక్తే మానినీ గాఢలజ్జా । ధవళకుసుమ వాసోవల్ల భా పద్మినీ స్యాత్.’),
ఉన్నయెడక = ఉన్నతావున, జాతులు = జాజుపువ్వులు (హస్తినీ శంఖినీ చిత్రిణీ జాతులు), ఉనికి = ఉండుట, అరుదె = అశ్చర్యము గాదు (తప్పక యుండును.)

* తమిళములోకూడ నీవిధములు గలవు, ఆంగ్ల. a bite = food, a mouthful.

అనుచున్ = ఇట్లని, ఆప్వరముగన్ = మధురలో, అభిలాషలు = పుష్పములమీదను (పుష్ప
లావికలమీదను) కోరికలు, ఎనయన్ = పుట్టుచుండఁగా, మూఁగి = ఆ పుష్పలావికలను కముకొని,
వొలి నుడిగ్ = మొదటి మాటను, పలుకుతోడనే = విటులు వచించిన వెంటనే (లేక మాటవెంబ
డినే), నర్తగర్భంబు గాఁగన్ = లోపలపరిహాసముగల యట్లుగా (పైకి పువ్వులం గూర్చియే పలికి
నట్లును లోపలికి ఎగతాళి యర్థ మగునట్లును—‘ద్రవశీలిపరీహాసాః క్రీడా ఫేలా చ నర్త చ,
అను.), పల్లవశ్రేణికిన్ = విటరాజికి (‘అథ పల్లవః । అస్త్రీ ప్రవాళే నా ప్లిడే’ నానా. ‘శ్రేణిః
స్త్రీ పుంసయోః పక్ష్యా సమాన శిర్షి సంహతా’ మేది.), ఒసఁగుచున్ = ఇచ్చుచు, పుష్ప
లావికలు = పువ్వులుకోసి యమైదు స్త్రీలు, ఆలరులు = పువ్వులను, ఆముదురు.

“ఇట వ్యాఖ్యోక్తి—

క. తేజరిల వేడ్కతోన । వ్యాజసముదూర్త మైన వస్తువు నెలమిన్

వ్యాజముగఁ జేసి పలికిన, । వ్యాఖ్యోక్తి యనంగఁబరఁగు నది యెట్లన్నన్.”

అని జోగి జగనాథ పండిత వ్యాఖ్య.

చ. సరసులనర్త మింపుల నొసంగఁ గదంబపువండఁ గట్టుచోఁ

గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళకాంతులు నుత్తర మిచ్చుచంతరాం

తరముల నవ్వులు న్గులువతండము మొల్లలు నంచు మిన్ను గ్రు

చ్చి రహిని రిత్తనూ లొసఁగి సిగ్గు వహింతురు పుష్పలావికల్. 20

పుష్పలావికల్ = పువ్వులు కోసెడు (కోసియమైదు) స్త్రీలు, సరసుల నర్తము = రసికు లయిన
విటులయొక్క పరిహాస (వాక్య)ము, ఇంపులన్ ఒసఁగన్ = తమకు ప్రీతిని గావించుచుండఁగా,
కదంబపు దండన్ = (అవిటులకై) మిశ్రమాల్యమును, కట్టుచోన్ = తాము గ్రుచ్చునప్పుడు, కరఁ
గుటన్ = అవిటుల సరసాక్షులకు తమ మనస్సు కరంగి నందులకు, తెల్పు...లన్ — తెల్పు =
మాచకములయిన - దృక్ = కన్నులయొక్క - తరళ = తగుకుగల (‘తరళం చ ఇచ్చరే పిల్ల
భాగ్యరేపి త్రిలింగకమ్’ మేది.) కాంతులన్ = ప్రభలును, ఉత్తరము = విటులమాటలకు
జవాబు - ఇచ్చునంతరాంతరముల నవ్వులన్ = చెప్పనట్టి ప్రత్యుత్తరమైన నడిమినడిమి హాసి
తంబులను, కలువతండము = తొగ మొత్తము, మొల్లలున్ = వందములును (పా. మల్లలు), అంచున్ =
అని భ్రమించి (తమ దృష్ట్రులను నల్లగులువలను గాను తమ నవ్వులను మొల్లలనుగాను భ్రమ
పడి - యని క్రమాన్వయము - తత్తత్సాదృశ్యము ప్రసిద్ధము), మిన్నుగ్రచ్చి = ఆశాశమును
(అనఁగా ఆదృష్ట్రులను ఆనవ్వులను అవి స్పర్శహీనము లగుటంజేసి మింటివంటివే - వానిని)
ఘామాలగా గ్రచ్చి, రహిన్ = ఆసక్తితో, రిత్తనూలు = (ఘామాలయను భ్రమచేత) పువ్వులు లేని
వట్టి దారమును, ఒసఁగి = అవిటులకిచ్చి, సిగ్గు వహింతురు = అంతలో (తమపారఁబాటు తమకుం దెలి
యఁగా) లజ్జపడుదురు.

ఆపురమందు పుష్పలావికలు కడుఘూర్త లైనను, విటపుంగవులు వారిని సయితము
మోహము పాలుసేయునట్టి సరసభాషలు లనుట. — భ్రాంతిమదలంకారము, యథాసంఖ్యంబును.

సీ. పద్మాస్య, పురి ననుభవితకు నీవ యె

త్తులు వెట్టె దనఁగ రావలసె నిటకుఁ

దెలుపుమా, జాముండు నల రింపొ ఘటికాద్య

యం బుండు నల రింపొ కంబుకంతి?

యే వేడుటకు నీవు ఋతు వేళ చెప్పెద?

పువిద, మే మందాఁక నోర్వఁగలమె?

చేరఁగా రాదె, బాసికము గే లోఁకెన,

యంతనే చెడునె యేనాయతాక్షి?

తే. యనుచు, బరిభాషఁ బోలెఁ ద మ్మాన దొరల

నాడ, మోవిఁ జెఱం గిడి, యాఁగు నవ్వు

కంట నిగుడ, విరు ల్నాన్ముకరణిఁ జల్లు

సరసపుజలంబె జాణల మరులు కొల్పు.

21

1. పద్య ఆస్య = ఓతామరస వదనా, పుణ్ణ = ఈయూర, అనుభవితకు = భోగించు వానికి, నీవ = నీవే, ఎత్తులు పెట్టెడు = పూవుపైత్తులు (మాల్యములు) కట్టెదవు, అనఁగా ఇటు కుఁక రావలసెక = అని విని నీకడకు వచ్చితిని (ఈయూర మాల్యము లనుభవించువానికి నీపూ వుపైత్తులే శ్రేష్ఠములు అని విని నీవలన వాని విలిచినాన వచ్చితిని అనుట - ఎత్తు = ఎదురు - అనఁగా వలపుక తైయే తన విటునికిచ్చు ధనము - కావున - ని న్నునుభవించువానికి నీవే ధనమిచ్చెద వని విని నిన్ను తనియించి నీవలన ఎదురు కైకొనఁగలవాడనై నీకడకు వచ్చితిని - అనియర్థం తరము;—‘అనుభవిత’ - అనుభవితృ శబ్దము ఋకారంతము; నీవ’ - ఆశబ్దమునకు అవధారణా ర్థము వలపుకానివలన ధనముం దైకొనక యని భా. ‘ఎత్తులు పెట్టెడు’ అనఁగా ప్రయత్న ములు చేసెదవు అని కొందఱు అర్థము చెప్పదురు; ‘అనుభవితకు’-‘అనుభవతకు’ అను పా. పొరఁబాటు, వానికి అనుభవమునకు అనుసర్థమును రాదు, అందలి తల్పిత్యము అప్రసక్తము అంతర్గదువు; ‘అనుభవమున కీవ’ అని సీతారామాచార్య పా.

2. కంబుకంత = శంఖమువంటి కంతముకలదానా, జాము ఉండు నలరు ఇంపొ = జాము సేపు (ఏడు సరి గడియలకాలము) పరిమళము చెడక (వాడక) యుండునట్టి పువ్వుము మనోజ్ఞ మో, ఘటికాద్యయంబు = రెండుగడియలకాలము మాత్రమే - ఉండు నలరు ఇంపొ = పరిమళము చెడక (వాడక) యుండునట్టి పువ్వు మనోజ్ఞ మో, తెలుపుమా = చెప్పమా; (నీపువ్వులు చాల సేపు చెడకయుండును గావున మాకు అవియే వలయు ననుట) - (గూఢార్థము. - అలరు అనఁగా సంతోషము - సంభోగము లక్ష్యము - నీకు జాముసేపు ఉండునట్టి సంభోగము మనోజ్ఞమో - అనఁగా అది కావలయునా, రెండు గడియలే యుండునట్టి సంభోగము మనోజ్ఞమో - అనఁగా ఇది కావలయునా, చెప్పము. — ఒరులు రెండు గడియల సంభోగమునే యొసంగుదురు, నేను జాముసే పుండుసంభోగము నొసంగుదును గావున నన్నే సేవింపు మనుట;

‘ఏక వారావధి ర్యామో రతస్య పరమో మతః

చంద్ర శక్తిమతో ర్యునో రుద్భట క్రమవర్తినో’ రతిసర్వస్వము.

8. ఉవిద = ఓజవరాలా, ఏక్ = నేను, వేడుటకుక్ = కోరినందులకు, నీవు, ఋతువేళ = వసంతాది ఋతుకాలము రానిప్పు అని, చెప్పెదవు, ఏము = మేము, అందాకక్ = ఆయాఋతువు వచ్చువఱకు ('గ్రీష్మదాస్తీరజ స్వృతుః.' నానా.) ఓర్వః గలమె = ఓర్వలేము (పొగడ వడిగిన వసంతము రాని ముని, తామర నడిగిన శరత్తు రాని ముని, - ఇట్లు ఆయా పుష్పమునకు ఆయాఋతువు వఱకు వేచి యుండు మని చెప్పుచున్నావే, మాకు అవి ఇప్పుడే కావలయును, మేము వేచినేరము, కావున దోహద విశేషములచే నీవు ఇప్పుడే పుష్పింపజేసి యా పుష్పములను మా కిప్పు అని యరము);—(గూఢార్థము — నేను నీతోడి పొందుం గోరినందులకు ఋతున్నది సమయమువఱకును నన్ను వేపు మనియెదవే, నేను అందాక వేచజాలను, కావున ఇప్పుడే నాకు సంభోగం బొసంగును.); ['ఋతువు + ఏల' అనియేని గ్రహింపవచ్చును. లళలకు ఆశ్చర్యము కలదు.]

4. ఏణ ఆయత అక్షి = లేడివలె వాలిక కన్నులు గలదానా ('దీర మాయతమ్' ఆమ. 'కృష్ణ సార యు న్యజ్ఞు రజ్ఞు శమ్భుర రాహిషః గోకర్ణ పృష్ఠైః ర్యోహితా శృమిరో మృగాః.' ఆమ.), చేరఃగారాదె = నేను నీపూవుచేరువకు రాఁగూడదా, కేలు సోకినయంతినే = నాచేయి తగిలిన మాత్రానకే, బాసికము = నీవు గ్రుచ్చి విక్రయార్థమై పెట్టుకొని యున్న యీ బాసిక దండ (వివాహకాలమందు వధూవరుల నొకటం గట్టబడునది మూడు ప్రక్కలు తీరినట్టి హారివి శేషము), చెడునె=వాడిపోవునా, - (గూఢార్థము. — నన్ను నేను తగులఁ గూడదా, నీబాసికము అనఁగా డోరుమాలము నాచేయి తగిలిన మాత్రాన వికృతి నొందునా?—ఆభిప్రాయము నూహించు కొనునది.);

అనుచుక్ = పూర్వోక్తప్రకారంబున, పరిభాషఁ బోలేక్ = సంకేతపు మాటలచేతనుం బోలే, తమ్మక్ (పుష్ప లావికలను గూర్చి), ఆస దొరలక్ = కోరిక పొరలుచుండఁగా ఆత్మ్యం తాభిలాషతో ననుట), ఆడక్ = విటులు పలుకఁగా, (ఆపుష్పలావికలు), మోవిక్ చెఱంగు ఇడి = తమ యధరోషమును పైఁటచెఱంగుతో కప్పకొని, ఆఁగు నవ్వు = ఆపుకొనుచున్న హాసితము, కంటక్ = కన్నులయందు, నిగడక్ = వెలువడఁగా, విరులు = పువ్వులను, నాన్పు కరణిక్ = తడుపుట కనుమిషచేత, చల్లు = విటులమీదనుం బడునట్లు చిలుకరించు నట్టి, కరసపు జలంచె=సయ్యాట నీళ్లే (సరసా లాడుటగా చల్లిన నీళ్లే), జాణలక్ =రసజ్ఞ (లయిన యావిటు) లను, మరులుకొల్పుక్ = మోహింపజేయును (వశపఱుచు కొను ననుట.);

ప్రకృతవస్తు గోపసార్థమైన యవాస్తవ పేతూక్తి కానందున వ్యాజ్యోక్తి కాదు, శ్లేష మాత్రము. 'నాన్పుకరణిక్' - కైతవాపహ్నుతి.

'నీవు ఋతువు'—'ఋ ౧౧ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు' బా. వ్యా. - కావున సంధిలేదు. 'అందాకక్' = అంత + దాకక్ (=దనుకక్), మోవిం జెఱంగిడుట నవ్వును దాచుటకు, నవ్వును దాచుట తమ బెట్టు చెడకయుండుటకు. 'జాణడు' మగాదుల లోనిది.

సీ, ఇంద మస్తటి దంతకుందాభఁ గూడి ని

చ్చలపుఁజూపులు మున్న సంభ్రమింప,

'వెల యొప్పు కవలఁ బో విటుచుమోవియుఁ గోప

మొదవెడుచూపు మోమోటఁ ద్రిప్పఁ

దిరిగిన సస్తితోక్తియుఁ జూపుటయ్యార
ములు నగుఁ గా దను పలుకు లుడువ

నవి గాని కావొ నీ కను పరసాపత్న్య
సంపాదనం బుబ్బు నింపుఁ బెనుపఁ,

తే. జతురవచనవిలాసాంగసౌప్తవములఁ

బసిడిఁ దా నిచ్చినట్టి యప్పణఁతి మఱవఁ

బతికిఁ గైదువు లందిచ్చు రతివిధమున

విటుల కిత్తురు మఱి వారు విరులు పురిని.

22

1. ఇందము = పువ్వులు ఇవిగో పుచ్చుకొనుము, అస్తః = అనెడు సమయముంగ,
దం.....భక్ - కంద = మెల్లలవంటి - దంత = పండ్లయొక్క, - ఆభక్ = కాంతిని, కూడి =
కలసికొని, నిచ్చలపుఁ జూపులు = నిర్దోషము లైన చూడ్కులు, మున్న = ఆదిలోనే, సంభ్ర
మింపక్ = పండువు నేయఁగా;

2. వెల, ఒప్పుక = ఎక్కువయని, అవలక్ = మఱియొక పుష్పలావిక కడకు, పోక్ =
విటుడు పోయినంతట, విటుచు మోవియు = పెదపిని విటుచు తీరును, కోప మొదవెడు
చూపుక్ = (అవిటునిమీఁద) కోపముతోఁ గూడిన పుష్పలావిక చూడ్కియు, మోమోటక్
త్రిప్పక్ = దాక్షిణ్యము గలవాడై వెనుకకు వచ్చునట్లు చేయఁగా (అచూడ్కిచేతను ఆమోవి
విటువుచేతను అతఁడు మోమోటపడి మరల ఆపుష్పలావిక కడకే వచ్చు నని భా.);

3. తిరిగిన్ = మరల తనకడకే ఆవిటుడు రాఁగా, సస్తిత ఉక్తియుక్ = చిలునవ్వుతోఁ
గూడుకొన్న మాటయును, చూపు టయ్యారములక్ = చూపుయొక్క విలాసములును, అగుక్
కారు అను పలుకులు ఉడుపక్ = వెల సరి యనియేని హెచ్చు అనియేని పలుక నీయక చెప్పిన
వెలకే కొనునట్లు చేయఁగా (ఆట్లు వశికరించుచుండఁగా);

4. నీకుక్, అవిగాని = ఆపువ్వులేగాని, కావొ = వేలుపువ్వులు పనికి రావా (గూఢార్థము —
నీకు దాని పువ్వులేగాని నాపువ్వులు పనికి రావా - ఆపుష్పలావికలను మరులుకొని నన్నొప్పురి
కించెదవు అని భా.), అను = అని, పరసాపత్న్య సంపాదనంబు = అన్యపుష్పలావికతో తనకు సవతి
తనమును కల్పించు కొనుట (అదియు తానును అవిటునికి విటకత్తెలు అని కల్పించుట),
ఉబ్బుక్ = గర్వమును, ఇంపుక్ = ప్రీతిని, పెనుపక్ = వర్ధిల్లఁ జేయుచుండఁగా;

చతుర...లక్ — చతురవచన = చదురు మాటలు - విలాస = వియ్యారములు - అంగసౌప్త
వములక్ = అవయవసౌందర్యము - అనువాని (మూఁటి) చేతను, తాను = అవిటుడు, పసిడి ఇచ్చి
నట్టి ఆప్పణఁతిక్ = ఎవతెవ పువ్వులకొఱకు ముందుగా బంగారము సంచకారముగా ఇచ్చి
యన్నాడో అవనితను, మఱవక్ = అవిటుడు మఱచి పోఁగా, పతికిక్ = మన్నఁగునికి, కైదువులు =
ఆయుధము లయిన పువ్వులను, అందిచ్చు రతి విధమునక్ = కైత్రయాత్ర కైతెచ్చి చేత నుంచెడు
రతివలె, వారు = అయ్యారి పుష్పలావికలు, విటులకుక్, విరులు = పువ్వులను, ఇత్తురు. (రతిమన్న
భోషమచే అవిటివిటులు అతిసుందరులనియు, కైదువు లిచ్చునట్లునుటచే ద్రవ్యలకు ఆదర్శము

మదనావేశకరముగా నున్నదనియు భా. జాత లాపుష్పలానికలు తమకడకు వచ్చిన విటుని ఎటు లేని వలపించి తనపువ్వులే కొనునట్లు చేయదురు రనుట. — స్వభావోక్తి; 'పరికి... విరులు' - ఉపమ.

'ఇందము' = నిపాత్యము ('హంద గృహణార్థే' అని హేమచంద్రుని దేశీనామమాల యందుం గలదు.). 'సంబ్రమింప' - నామధాతువు - సంబ్రము = సంబరము = పండుగు (కన్నుల పండువుగా నుండఁగా ననుట). 'చాపుటోయ్యారము' - టుగాగము 'వేల్పుటాపు' ఇత్యాదుల యందుంబోలె. 'పరసాపత్న్య' - ఇట 'సర్వనామ్నాం వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః' అనుటచే పరాశబ్దమునకు పుంవద్భావము రాఁగా పై రూపము సిద్ధించును.

'ప్రభాత వాతావత కమ్మితాకృతిః | కుముద్వతీ రేణు పిశజ్జ విగ్రహమ్

నిరాస భృజ్జం కపి తేవ పద్మినీ | న మానినీ సంసహతేఽన్యసంగమమ్,' భట్టి.

ఇట 'అన్యసంగమమ్' అనక 'అన్యసంగమమ్' అనుటం బరికించునది. సాపత్న్యము = సపత్నీ భావము. 'అందిచ్చు' - దీనిని క్త్యాధికార సంభగా తత్కాములు వాదింతురు; అందు ధాతువు ఇచ్చు ధాతువు ఇటుకలసి తఱచుగా ప్రయోగములం గానిపించుటచేత దీనిని శబ్దపల్లవముగా గ్రహింప నొప్పును. — 'పితాచి నీదు కఱుకు ట్లందీక్' ఆము. ౬ ఆ. ౨౬. 'మడిచి యందిచ్చు నపుడు గోరిడుడు కేల' నైష. ౮ ఆ. ౮4. 'చాపము నాకండిచ్చు' అను భారత ప్రయోగమును ఇట్టిదియ. ఈ శబ్దపల్లవమునకు ప్రయోగములు ప్రబంధములలో పరశ్యతములు కలవు; కొన్నిటిని పీఠికయందుం గననగు.

చ, దల మగు చంద్రఖండములు దారలు, సాంకవ మొప్పుపాణిసా

టల మగుదంతపుంగరవటంబు శశాంకుఁడు, గుంకుమైనచీ

రలజిగి కెంపు, గా బయటి రథ్యల నొప్పుదు రిందుకాంతవే

దులఁయి సంధ్యయే బహుతఁ దోచె నన న్బురి గట్టివా ల్పుతుల్. 23

పురిక్ = మధురాపురమందు, బయటి రథ్యలక్ = వెలుపలి వీధులయందు - అనఁగా - పెద్ద వీధులయందు, గట్టివాల్ సతులు = పరిమళ ద్రవ్యము లమైదు స్త్రీలు, దలము అగు చంద్రఖండ ములు = మెండయిన కప్పురపుం దునియలు ('అథ కర్పూర మస్త్రీయాం ఘనపార శ్చంద్ర సంజ్ఞః' అమ.), తారలు = నక్షత్రములు ('నక్షత్ర మృత్యుం భం తారా' అమ.), సాంకవము ఒప్పు = జవ్వాది దేనియందు ఒప్పుచున్నదో అట్టి (సంకు వనఁగా జవ్వాది పిల్లి, దానివలనం గలుగునది గాన సాంకవము జవ్వాది) - పాణి పాటలము = నిగనిగలోడి శ్వేతరక్తము (పాణి = ముత్తైపు నీరు - 'శ్వేతరక్తస్థు పాటలః' అమ.), అగు - దంతపుం గరవటంబు = ఏనుఁగు దంతముతో చేసిన బరణి, శశాంకుఁడు = చంద్రుఁడును, కుంకుమ విన చీరల జిగి = చెందిరము అంటిన కోకల డాలు, కెంపు = (సంధ్య) రాగంబును, కాక్ = కాఁగా, ఇందుకాంతవేదుల పయిక్ = చంద్ర కాంతపుక దిన్నెల మోడ, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుతక్ = అనేకత్వము పొంది, లోచెక్ = ఆగపడినది, అనునట్లుగా, ఒప్పుదురు.

అపురమందు బయటి వీధులలో చంద్రకాంతముయవేదికలయందు సంజప్రాద్దుల పరిమళ ద్రవ్యము లమైదుస్త్రీలు - మెండయిన కప్పురపుం దునియలు గల్గి జవ్వాదితోనిండి నిగనిగలాడు పాటలవర్ణముతో నొప్పుచున్న దంతపు బరణియు, కుంకుమము తగిలిన చీరలకాంతియు, నొప్పుదు.

చుండఁగా నెట్లు శోభింతు రనఁగా, ఒక్కటియ యైన సంధ్య పెక్కుసంధ్యలై, ఒక్కొక్క సంధ్యయు చంద్రకాంతపు టరఁగులయందు పెక్కునక్షత్రములు, మచ్చతోడి యొక్కచంద్ర చింబము, రక్తిమయ, కలదై, అట కానిపించినదో అనునట్లు శోభిల్లుచుందురు. — రూపకాను ప్రాణితమయిన యుల్లేర్తి.

‘దలము’ — కప్పురపుం దునియులు చవుకగావునను ఎక్కువగా అముడుపోవును గావునను అంగడిలో పెక్కులుగా నుండుట ప్రసిద్ధము; బహుత్వమును చెప్పట సంఖ్యలోఁగూడ నక్షత్రములతో సామ్యమొందుటకు. ‘తారలు’ — ఇట నీశబ్దమునకు చంద్రభార్యలయిన యిరువదియేడు నక్షత్రములు మాత్రమేగాక నక్షత్రసామాన్యము అర్థము, ‘నక్షత్రతారాగ్రహ’ అను ప్రయోగమందు సమత మయినభేద మిచ్చట వివక్షితము గాదు. ‘కరవటంబు’ — ఏకత్వము చంద్రసంఖ్యా సామ్యముకొఱకు, పునుగు మిక్కిలి వెలపొడుగు వస్తువు గావునను ఇంచించుకయే అము డగును గావునను ఒకకరవటము పునుఁగైన పెక్కుదినములు విక్రయమునకు చాలుం గావునను అని ఒకకరవటమే ఉండును. ‘సాంకవమొప్పు పాణిపాటల మగు దంతపుంగరవటంబు’ — ఇందు ‘సాంకవము’ తృతీయార్థప్రథమ యని పూర్వముద్రణవ్యా.; అది హృద్యముకాదు; ఒప్పినది సాంకవమేగావున సాంకవమునకు ప్రథమ వచ్చినది; ‘ఒప్పు’ ‘అగు’ అను విశేషణోభయ పదంబులు కేవలక్రియాజన్య విశేషణ ఘటితంబులై సందర్భయోగ్యమయిన ‘పాణి పాటలము’ అనుపదముచే వ్యవహితము లయినవి. చూ. ప్రాథవ్యా. సమాస. 18 నూ. ‘ఒప్పు’ అనుధాతుజ విశేషణము అధికరణ ప్రాధాన్యవివక్షచేతను, ‘అగు’ అను ధాతుజవిశేషణము కర్తృప్రాధాన్య వివక్షచేతను, ‘దంతపుం గరవటంబు’ అను విశేష్యంబుతో సమసించినవి. చూ. బా. సమా. 26. నూ. ‘ఇందుకాంత’ ముం జెప్పట ప్రతిఫలనార్థము, ప్రతిఫలనము బహుత్వార్థము. ఆసతులు దృశ్యమానలు గావున సంధ్య తాను మూర్తిభవించి నిజలక్షణములతో ప్రతిఫలించిన దని యుల్లేర్తిభిప్రాయము. ‘గట్టివాల్సతులు’ అనుపదము భారతప్రసిద్ధ మని పూర్వముద్రణవ్యా. కాని భారతాది బహుగ్రంథములం దతినదీప్లు లయినసీతారామాచార్యులవారు ‘గట్టువాలు’ అని పఠించి దానికి సైరం ద్ర్యర్థమునుమాత్రమే వ్రాసినారు. * వ్రానుదొరగారు ‘గట్టివారో సతులు’ అని పఠించి చూమిడి వెంకన్న కృతాంధ్రదీపికయొక్క అనుబంధమునుండి పరిమళ ద్రవ్యము లమైదుస్తీల అని యర్థము వ్రాసినారు.

సీ. ఉపరిస్థజనవారణోక్తికే జెవి దార్చి

యన్మొగంబై బయల్పిచ్చి చిమ్మి,

గవను వెన్నోరయ మిన్నవియ దట్టించు తో

త్రధరు బందపుదాంట్లఁ దఱిమి తఱిమి,

చలువచే ద్వారవేదు లెఱింగి నిల్చి త

జ్జనజిఘ్ఘుక్షకుఁ గేలు సాచి సాచి,

డిండిమంబుల కుబ్బ గండాల్పదాన మే

ఱులుగఁ దద్యహు తొల ఱువ్వి ఱువ్వి,

* కన్నడము - గట్టివరతి = a toilet woman.

తే. వేణుకాహతులకు వీడు వెడలి వెడలి,

పరపథగజధ్వనికి బోక తిరిగి తిరిగి,

దృక్పటలు వైరులకు బంపు కృత్య లన వ

శానుగతి జేరు వెలి గరు లగ్నికల.

24

1. కరుణ = వీనుగలు, ఉపరి...కిక్ - ఉపరి = (మెడ) మీద - స్థ = (కూర్చుండి) ఉన్న - జన = మనుష్యునియొక్క (మావటివానియొక్క యనుట) - వారణఉక్తికిక్ = నివారణ వచనమునకు (అటు చేయవలదు అను నదలింపును), చెవిదార్చి = చెవియొగ్గి విని, ఆమ్రెగంబై = ఆమావటినివైపు మొగముంచి (తలపైకెత్తి), బుల్చిమ్మిచ్చిమ్మి = ఆకాశమును మాటిమాటికిని మీటి;—చెవిదార్చుట మదమెక్కియందుటచే ఆప్రయత్నముగా మావటినిమాట వినబడనందున; ఆమ్రెగంబై బుల్చిమ్మట నివారణసేయఁ గూడ దను నభిప్రాయమును ఆతనికి నూచించుటకు; 'చిమ్మిచ్చిమ్మి'—ఆమ్రేడనము ముహూర్తము.

2. మిన్ను ఆవియక్ = ఆకాశము బ్రద్ద లగునట్లుగా (పా. మిన్నవియ = భూమి బ్రద్ద లగు నట్లుగా), ద...రుక్ - దట్టించు = ఆదలించుచున్నట్టి - లోత్రధరుక్ = బరిగోల ('లోత్రం వైలుకమ్' అను.) పూనినవానిని, గవను = పురద్వారము, వెన్ను = తనపీపును, ఒరయక్ = రాచు కొనునట్లుగా, బందపుదాంట్ = బందములుగలకాళ్లతో దాంట్లు వైచుచు, తఱిమితఱిమి = మాటి మాటికి తఱిమి; [మిన్నవియ బిగ్గరగా దట్టించుట ఇతఁడు కడుబల్లిదండ్రు చావఁగొట్టును అని భయముగొల్పుటకు; గవను వెన్నెరయుట దాంట్లచేత; దాంట్లు బందములచేత.]

3. ద్వారవేదులు = వాకిళ్లకడనుండు తిన్నెలను, చలువచేక్ = అచ్చటి చల్లదనముచేత, ఎఱింగి, నిల్చి, తత్జనజఘ్నువక్ = అందలిమనుష్యులను పట్టుకొనునిచ్చుచేత, కేల = తుండమును, పాచిసాచి = మరలమరలపొడిగించి; 'చలువ'—కల్లాపిలోనగు కారణములచేత; చలువచే నెలుంగ నేల, కంటికి కనబడవా యనిన, మదమెక్కియందుటచే ముందువేగులవైపు సరిగా చూడలే దనియు, చలువచే వేగు లని తెలిసిన యనంతరము అటు చూచిన వనియు తలంపఁదగును; 'జఘ్ను' మదముచేత.

4. గండ అల్పదానము = చెక్కలలోని యించుక మదజలము, డిండిమంబులకుక్ = రాయిడి గిడిగిడియను వాద్యముయొక్క ధ్వనుల (ను వీనుగలు వినుట) చేత, ఏలులుగక్ = ఏలులవలె - అనఁగా - మిక్కుటముగా, ఉబ్బక్ = ఉప్పొంగఁగా, తద్వహుక్ = ఆడిండిమవాదకుని, తాఁక్ = శిలలతో, అుప్పిలువ్వి = మాటిమాటికింగొట్టి; - డిండిమధ్వనిచే వీనుగఁకు కోపము వచ్చినందున దాన ముబ్బుటయు వాదకుని తాలం గొట్టుటయు.

వేణుక ఆహతులకుక్ = వెదురుకోలల దెబ్బలచేత, వీడు వెడలి వెడలి = ఊరు వెలువడి మరల వచ్చి మరల వెలువడి, పరపథ గజధ్వనికిక్ = వేణుదారిలోని యేనుగలు ఘంకారముచేత, పోక = ఊరు వెడలిపోక, తిరిగితిరిగి = మరలమరల ఊరిలోనికి ప్రవేశించి, వశా అనుగతిక్ = పిడియేనుగను ('కరిణీ ధేనుకా వశా' అను. పిడి = అడుముగము.) వెంబడించుటచేత, వెలిక్ = ఊరి వెలుపలికి, అగ్గలికలక్ = ఉత్సాహములతో, దృక్పటలు = చుడ్కులగమాహములు, వైరులకుక్ = శత్రు రాజులమీదికి, పంపుకృత్యలు అనక్ = అపాండ్యరాజు పంపెడు సంహారక దేవతలు అనునట్లు ఒప్పుచుండఁగా (ఉత్పేక్ష. 'కృత్యా క్రియా దేవతయోః, అను. 'సంహారక దేవత' యని భ్రాను.

‘భార్గవ నిర్దితయైన కృత్యచేతం జంపింప సమకట్టిన’ అని తద్దత్త విష్ణుపురాణ ప్రయోగము.), చేరుక=పోవును. [పిడియేనుగువలన వెలుపలి కేగునవిగాని ఒండువిధమున నేగింప నలవిగాదని భా. ఆపాండునికి అట్టి మదపు లేనుగులు పెట్కులు గల వని భా.—మత్తగజస్వభావోక్తి.]

‘ఏఱులుగక్ - ఇచ్చట క్రియావిశేషణమునకు నుజ్యంతం బగుధాతువు అనుప్రయుక్తమై వ్రాస్వమును బొందినది. ‘ఏఱులుకాగా’ అనగా ఏఱులై ప్రవహింపగా అని యర్థమగునట్లుగా ‘ఏఱులు’ క్రియావిశేషణముగాక నుజ్యంతమునకుం గర్తయగునేని, అపక్షంబున ‘కక్’ అని వ్రాస్వంబురారు; కావున ‘ఏఱులుగక్’ అనునది ఉబ్బుటకు (క్రియా)విశేషణము కావలయును. పూర్వకాలికంబునకు ‘ఉబ్బి’ కి ‘ఱువ్వి’ లో సమానాశ్రయత్వము లేమింజేసి ఇప్రత్యయము ఘట్టిండు, అందుకై ‘ఉబ్బక్’ అనియే పఠింపవలయును.

ఆపురమున మదపు లేనుగులు తమ్ము ఇచ్చవచ్చినట్లై పోసీయక మానటిండు అదలించు నందులకు కరలుచు, బరిగోలలో పొడుచువానిని బందాలలోనే యుండియు దాంట్లలోనే మాటి మాటికి తఱుముచు, చలువచే ఇండ్లవాకిళ్ల తిన్నెల నెఱిగి అందుండువారిని పట్టబోవుచు, డిండి మధ్యనికి గండనుదము ఏఱులవలె నుబ్బుచుండగా, ఆడిండిమవాదకుని తాల ఱువ్వుచు, వెదురు కోలలపెట్లకు ఏడువెడలియు, ఊరిలోనే వేఱుదారిం బోవు నేనుగు ఘోకారము విని మరల ఊరిలోనికి తిరుగుచు, తుదకు పిడియేనుగు కనబడగా ఊరివెలుపలికి దాని వెంట మహాత్మా హముతోపరువిడుచు, వైరిభయంకర మయినచూపులు చూచుచు పోవును.

ఉ. పై ననిశంబు సల్లుకొను పాంసువుపై ఖగతుండఖండితా

లానమహామహీరుహాఫలచ్యుతబీజము లుట్టప ల్కరాం

భోనిబి డాప్లతి న్నొలవఁ బొల్పు నగమ్యతఁ దూలుచు న్నురో

ద్యానముల స్తదేధములు ప్రాణముతోడినగంబులో యనక. 25

పుర ఉద్యానములక=ఊరి లోఁపులయందు, మద ఇభములు=మత్తగజములు, పైకే=తమ యొడలిమీఁద, అనిశంబు = సర్వదా (‘సతి తానార తాశ్రాన్త సన్త తావిర తానిశమ్’ అను.), చల్లుకొను పాంసువుపైకే = తాము తొండముతో చల్లుకొనెడి దుమ్ముమీఁద (‘రేణు ర్ద్వయోః స్త్రియాం ఘఃః పాంసు ర్నా న ద్వయో రజః’ అను. పా. పాంశుః), ఖగ...లు - ఖగ=పక్షుల యొక్క (‘ఖగే విహగ్ విహగ విహగ్మయ విహాయసః’ అను.) - తుణ్ణ=నోళ్ల చేత (‘వక్త్రాస్య వదనం తుణ్ణ మాననం లపనం ముఖమ్’ అను.) - ఖండిత = కొఱకబడిన (ఫలవిశేషణము) - ఆలాన = (ఏనుగునకు) కట్టుగంట మయిన (‘ఆలానం బగ్ధ న స్త మ్మే’ అను.)—మహామహీరుహ=పెద్దచెట్టు యొక్క (‘వృక్షో మహీరుహః శాఖీ’ అను.) - ఫల = పండ్లనుండి - చ్యుత = రాలిన - బీజములు = గింజలు, ఉత్...లిక - ఉత్తి పత్ = మీఁదచల్లుకొనెడి - కరఅంభః = తొండపునీటియొక్క - నిబిడ=దట్టమయిన - ఆప్లతిక=తడుపుటచేత, మొలవక=మొలక లేత్తగా, అగమ్యతక=సమీ పింప రానివై (కొండలును అట్టివే), తూలుచుక = ఊగులాడుచు, ప్రాణముతోడి నగంబులో యనక=ప్రాణముగలవై సంఛరించుచున్న కొండలో యనునట్లు, పొలుచుక=ఒప్పారుచుండును.

ఆపురమందు, ఊరిలోఁపులలో మత్తేభములు - తాము నిరంతరము తొండములతో దేహము మీఁద చల్లుకొనెడి దుమ్ములో, తమకు కట్టుగంటములై యున్న మహావృక్షముల పండ్లను పక్షులు కొఱుకుటంజేసి, వానిగింజలు పడగా, తాము తొండములతో ఎత్తి పయిం జల్లుకొనెడి నీటి

దట్టంపుఁ దడిచేత మొలకలెత్తఁగా, ఆస్థిలిలో చేరువకుపో నెవరికిని శక్యముగాక, ప్రాణముతోడి నడగొండలవలె ఊలొడుచు సంచరించుచుండును.—ఉ త్వేక్షాలంకారము.

శా. మానిక్రోధవిధూతపత్రముల మా మాతో సపత్రల్లదా
కానీ రం దని కేకరాక్షిరుచిమొక్క ల్పొక్కల న్నాజ్ఞతూ
ణానల్పాహికల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్పు నా
జానేయంబులు ఘనహాస మిడి కై జామోర లల్లార్చుచుకా.

26

పురిక=మధురాపురమందు, ఆజానేయంబులు=ఉత్తమజాతిగుఱ్ఱములు ('ఆజానేయాః కులీ నాశ్వాః' అను.), మా...లము—మాని = కాలిహోత్రమునియొక్క - యోధ = కోపముచేత - విధూత=పోగొట్టబడిన - పత్రములము=తెక్కలుగలవారము (అనగా - తెక్కలులేనివారము— 'పత్రం వాహనపక్షయోః' అను.), జౌ మాతోక, సపత్రల్గదా = తెక్కలులేనివారలుగదా, కానీ రండు=వచ్చి వేగముచూపుఁడు, అని=అనుటయర్థముగా, కే...క్కల్ - కేకరాక్షి=మెల్ల కంటియొక్క ('నళిరః కేకరే' అను.- అపాంగముకడకు ఒఱగిన తారక కలిగినకన్ను మెల్లకన్ను - ఆకేకరదృష్టిలక్షణము.-

'ఆటభృత పుటాపాద్యసంగ తార్థ నిమిలిత'

ముచుర్వావృత్తతారాచ దృష్టి రాకేకరా మతా.')

రుచి=కాంతులయొక్క - మొక్కల్=అంకురములు, ప్రక్కలక=పార్శ్వములయందు, కా... లక—కాద్య=సింగిణి విండ్లతోఁ గూడిన - తూగ=అమ్ముల పొదులయందలి - అనల్ప=గొప్ప - అహికల్ప = పాపతేండ్లవంటి - కాండ = బాణములయొక్క - రతులక = సమాహమలయందు, తారక = చొచ్చుచుండఁగా, ఘనహాసము = నురుగ నెడి నవ్వును, ఇడి = నవ్వి, కై జామోరలు = కల్లము పైకెత్తి విగఁగట్టిన ముఖములను, అల్లార్చుచుకా=ఉంకించుచు, పొల్పుకా=ఒప్పుచున్నవి.

గుఱ్ఱములకు కడకంటి పార్శ్వదృష్టియు, నోటఘనంబును, కల్లమెత్తి విగఁగట్టినప్పుడు తల నుంకించుచుండుటయు స్వాభావికము. మఱియు వారికి పూర్వము తెక్కలుండి మునిశాపము వలనం బోయినవి. బాణములకు తెక్కలు గట్టియుండును. ఆపురియందలి యుక్త మజాత్యశ్యముల యాకేకరదృష్టులు తమప్రక్కలం గట్టియున్న సింగిణి విండ్లతోడియమ్ములపొదులలోని పాపతేండ్ల వంటి బాణములమీదికి ప్రసరించుటయు, ఘనంబును, తలయుంకించుటయు నెట్లున్న దనఁగా, 'మాకు మునిశాపమువలన తెక్కలుపోయినవి, మీకు ఉన్నవి, అయినను మీరు వేగములో మాతో రండు' అని యాబాణములను పరిహాసపూర్వముగా పందెమునకు పిలుచుచున్నవో యనునట్లున్నది. అందలి గుఱ్ఱములు శరములకన్న వేగవంతము లని యర్థము. మహావేగము లనుట. - వాచకము లేమిచే గమ్యాత్ప్రేక్ష; 'అహికల్ప' - ఉపను; 'ఘనహాసము' - రూపకము.

'మానిక్రోధ విధూతపత్రములము.'—

"పురా సపక్షా హరయో విచేరుః ఘోరరాః కిల,

గన్ధర్వభ్యః సముత్పన్నాః సదా స్వచ్ఛందచారిణః.

తేజో వా య్యమ్బుదగతై ర్లఘైశ్చితలక్షణాకా

విక్ర్య శక్రౌ జగా దేదం కాలిహోత్రం సహామనిమ్.

భిన్న పక్షా నమిషాం త్వం యథా స్యు ర్వాహనాని మే;
ఇషీకాస్త్రేణ సోఽప్యేషాం పక్షాం స్రస్త్రికయేఽభినత్.
తతః ప్రపాదితస్తైస్తు ప్రాదా ద్వర మిమం మునిః
యుష్మత్పక్షోపమోవేగ శ్చరణానాం భవిష్యతి,
యాయం శక్రాదిదేవానాం వాహనత్వం గమిష్యథ,
తథా భూమి పతీనాం చ గౌరవేణ సమన్వితాః.”

కాల్దాధరుడు.

‘సపత్రుల్’ - స్త్రీత్వము తరులు అను మహతీతర స్త్రీలింగమునకు విశేషణముగటచేత; పాక్షికముగా
‘సపత్రములు’ (ఆనవచ్చును. ‘సపత్రుల్’ అను పా. అసాధువు. ‘కాల్దా’ ముం జెప్పట వైణవమున
కన్న కాల్దాము బలిష్ఠముగావున; తదీయబాణములు దృఢతరములును వేగవత్తరములును గావున
అంతకన్న వేగవంతము లగుట గుఱుములకు పరమోత్కర్ష. ‘అజానేయంబులు’ - ‘అజాన’ అని
ఆఫ్రీకాఖండములో నొక దేశము, అందు ఉత్తమాశ్వము లుత్పన్నములై యితర దేశములకుం
దేబడును. అజానదేశ భవములు గావున, అజానేయసంజ్ఞ. అయినను ‘అజగతిత్యేపణయోః -
అజేన త్యేపేణ ఆనేయాః ప్రాపణీయాః అజానేయాః’ అని నిఘంటువ్యాఖ్యాతలును,

‘శక్తిభి ర్భిన్న హృదయాః ఫలస్త శ్చ పదేపదే

అజానస్తి యతః సంజ్ఞా మాజానేయా స్రతఃస్పృతాః.’

అని అశ్వశాస్త్రకారులును వ్యుత్పత్తిని కల్పించుకొన్నారు. ‘కానీ’ = ‘కానిము’ ఇట్లుది ఏక వచన
మైనను అవ్యయమైపోయి యంగీకారమాత్రమును దెలుపుచున్నందున ‘రం’ డను బహువచన
ముతో ప్రయుక్తమైనది. ‘కైజా’ - ‘ఖైజ్’ అను పారసీక శబ్దమునుండి వచ్చిన దని బ్రాహ్మ
దొరగారు. ‘కాల్దా’ - వేగపుఃబంధములో నింగిణి విండ్లుచేరకున్నను వీని ప్రేరణలేక బాణము
లకు వేగము కలుగదుగావున వీనిం జెప్పట.

చ. ‘చలమున సింగితేతరక సంబులఁ గట్టక మాన, రంపవె

స్సెలగతి మాగతి న్వెనుకఁ జిక్కక మానదు, తప్పిదారి వె

న్నొలసినఁ దారు ము న్నెఱుఁగకుండుట నొచ్చెము సాదికోటి’ కం

చలమినచింతఁ ద్రవ్వకొను నంఘ్రితున న్పురిలోనివాహముల్.

27

పురిలోనివాహముల్ = ఊరిలోని గుఱుములు (‘వాజి వాహర్వగన్ధర్వా’ అను.), (ఇట్లు
తలపోసిన వఁట) - చలమునక = వైరులమీది రోషముచేత, సింగితేతరక సంబులక = సింగిణివిండ్ల
తోడి యములపాదులను, కట్టక మానరు = (మారాతులు తప్పకుండ మాపార్శ్వములకు) కట్టుదురు;
అంపపెను నెలగతి = బాణములయొక్క పెద్దయలుగుయొక్క గమనము, మాగతిక = మాగమన
ములో, వెనుకఁ జిక్కక మానదు, తప్పిదారి = ఒక వేళ, వెన్నుఒలసినక = (వీఁపునకు ఆప్రయోగిం
చిన) బాణంపులులుగు తగిలెనా, తారు మున్ను ఎఱుఁగకుండుట = ఇట్లు అగు నని ఆరౌతులు తాము
ముందుగా నూహించుకొనమి, సాదికోటికిక = ఆరౌతులసమూహమునకు (‘ఆశ్వాకోహస్త సాదినః’
అను.), ఒచ్చెము = కొఱత, అందుక = ఇట్లని, అలమినచింతక = కమ్మకొన్న విచారముచేత,
అంఘ్రితుడక = పాదాగ్రముచేత, త్రవ్వకొనుక = నేలను ద్రవ్వకొనుచుండును.

లోకములో చింతాక్రాంతులయినవారు పాదాగ్రముతో నేలను గీచుచుండుట ప్రసిద్ధము;
గుఱుములకు గౌరిజలతో నేలఁ ద్రవ్వచుండుట స్వాభావికము; కావున ఆపురిలోని గుఱుములు

అట్లు గొరిజలతో నేలం ద్రవ్యమందుటయెట్లున్నదనగా—మారాతులు శత్రువులమీది రోషముచేవారిని సంహరించు సాధనము లయిన సింగిణులతోడి యమ్ములుగల పాదులను మాప్రక్కలం గట్టుకొనక మానరు. మఱి వారు దవుడు నేయుచు బాణములం బ్రయోగించిన, ఆబాణములు మావేగములో వెనుకబడుట తప్పదు. అట్లు వెనుకబడి వచ్చుచుండుటలో ఒకవేళ ఎట్టకేలకు (మమ్మువారు నిలుపుట లోనగు కారణములచేత) ఏదేనొక బాణము వీరివీలవునకుం దగిలెనా, అట్లు అది తగులు నని తాము ముందుగా నూహించుకొనమి, అనగా మావేగము బాణవేగముకన్న నెక్కు డని సమయాన తలంచుకొనని కొఱత, మోదూరలయిన రాతులకుం గలుగును; ఆయ్యో! ఇందులకేమి నేయ నగు! — అని మొందుకొన్న విచారముచేత నేలను గొరిజలతో త్రవ్వమన్నవో యన్నట్లుండును.—పాతూ త్రేక్ష-గమ్య.

‘సింగిణీ తరకంబులు’ - ‘అచ్చికంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు’ బా. అట్లున్నట్టి ద్వంద్వసమాస మిది. ‘మానరు’ అను వ్యతిరేక ప్రయోగముచేతి ‘కట్టక’ అనగా కట్టుట యని భావార్థమే పర్యవసించినది. ‘నేల’ - ఈపదము సమాహారకమని పూర్వము ద్రవ్యభ్యాఖ్య, కాని ఆకరములందు ఆయర్థము లేదు, బాణపుములికి యను సర్థము కలదు. * ‘తప్పిదారి’ - ఇట అప్రథమపై దాదేశము గనడదవాదేశ నూత్రమందలి బహుళగ్రహణము చేత సిద్ధము. ఇట్లే లోకమందు ఈ ప్రయోగము.—

‘ఆషాఢ శుద్ధపంచమ్యాం వచ్చెనే వృద్ధగౌతమీ

అథవా తప్పిదారేణ ద్వాదశ్యా మదితప్పదూ’.

సరసభూపాలీయములో యమకమున క్త్వాతేకారము పై తాకు దాదేశము కలదు:—

‘కపురాల వన్నెచొక్కపురాల నగుమేని | కపురాలబోతుబింకంబు నణచి
దనరుచులు లోకములు నిండఁ దనరుచుండు.’

‘తారు మున్నెఱుంగకుండుట’—‘తారు వెన్నెఱుంగకుండుట’ అని పూర్వము ద్రవ్యము. ‘మాఱు వెన్నెఱుంగకుండుట’ అని ఒక పా. దానికి ‘మాఱు వెన్నె=వీరపునగాయము’ అని వ్యా. వ్రాయఁ బడియున్నది. కాని ఆయర్థము ఆపదములకు ఆకరములం దెక్కడను గనబడలేదు. ‘వెన్నెలసిన’ ఒచ్చె మేమి యన, యుద్ధమునం బలాయితు లయి వచ్చువారికి వైరులు తఱుముకొనివచ్చికొట్టుచో వెన్నెన గాయము లేర్పడును; గాన ఈరాతులు అట్లు పలాయితులై వచ్చి రని ఆవేసు గాయములం జూచువారు తలంతు రను నొచ్చెముగాని నొప్పికైన యొచ్చెముగాదు. ‘మాఱు వెన్నె’ అనుపాఠ మతో - వైరులకు అనభిముఖముగా నున్న వెన్నెను వారి కభిముఖముగా మార్పుట, అనగా వైరులనుండి పాతీవచ్చుట, దాని నెఱుంగకుండుట ఆకార్యము ఎన్నడును చేయకుండుట. ఆపన్న డప్పడు రణమునుండి పలాయితు లగువారికి వెనుగాయము అలవాటుపడి యుండుటచే ఒచ్చెము గాదుగాని అట్లు పలాయనము చేయ మని నియమముగల వీరులకు అది యొచ్చెము, తమరాతులు అట్టి నియమము గలవారు గాన వారికి వెనుగాయము ఒచ్చె మని అగుఱ్ఱములచింత. - అని వ్యాఖ్య చేయవచ్చును.

ఉ. అంజ సమానవాయుగణ మంతయు ఖంజరఁ జిక్క, నాజవో

ప్రం జని యుబ్బి చిక్కనిసమానపువాయువు లో నొకండు గ

* చూ. నన్నెచోడ. ‘తప్పన దారులేసి’ 5-75. (= తెలిసియో తెలియకయో వేసి.)

ల్పిం జనియించు దుర్యోశము మేల్కొని లేహనవేళ వాజు లూ

ర్పం జెడుమాణిబంధముకురంబుల కాలిమపేరఁ గార్కొనున్.

28

వాజులు=ఆపురియందలి గుట్టములు, అంజక్=అంగలో (అంగ వేసినమాత్రాననే), సమాన వాయుగణము=తమకు సమానములని వాడఁబడిన గాడ్పులయొక్క సమాహారము, ఖంజ తక్=వంటుండనంబుచేత (వేగము చాలమిచేత ననుట-‘ఖోడే ఖజ్జః’ అను.), చిక్క=వెనుకఁ బడఁగా, ఆ జవ ఊష్ణక్=ఆ వేగమువలని వేడితో, చని=పోయి (పర్వడి యనుట), ఉబ్బి=ఆజమునునకు కరము సంతోషించి, చిక్కని=వెనుకఁబడనట్టి, సమానపువాయువు=సమానమును పేరిగాలి (తమకు సాటియైన గాలి), ఒకండు=ఆ జీతవాయుగణములోనిది గాక వేటొకటి, లోక్=తమ కడుపులోనే, కల్పిక్=ఉండుటవలన, జనియించు దుర్యోశము=పుట్టునట్టి యప కీర్తి, మేల్కొని=నిద్ర లేచి, లేహనవేళక్=(ఉప్పుగండ్లను) నాకెడు సమయమున, ఊర్పక్=(ఆగుట్టములు) శ్వాసమును పైకి పోలయింపఁగా, చెడు...లక్ - చెడు=వన్నె మాయనట్టి - మణిబంధ ముకురంబులక్=అద్దములరంటి సైంధవలవణంపుఁ బెళ్లలయందు (‘సైన్ధవోఽస్త్రీ శీత శివం మాణిబంధం చ సినుజే’ అను. - మణిబంధ మను గిరిలో పుట్టినది.), కాలిమపేరక్=నలు పనియెడి మిషచేత, కార్కొనున్=మెండుకొనును.

ఆయురి గుట్టములు, ప్రతివాఁడును తాను తన సమానులలో నుత్తముఁడు కావలయు నని కోరునుగాన, అట్లే తమకు సమానము లని ప్రసిద్ధము లయిన వాయుగణముల నన్నిటిని తొలి యంజలోనే వంటుపఱచి, వెనుక విడిచియు, ఆవేగమువలని వేడిచే సంతోషంబునం బరువిడు చుండియు, సమాన మనుపేరు గలదగుటచే సమానమైన మఱియొక వాయువు తా మెంతవడిగా పర్వడినను వెనుకఁ బడనట్టిది తమ కడుపులోనే యున్నదను నపకీర్తిని కడుపులో వహించి యున్నది. అది ప్రాతఃకాలమందు అవి నాకెడు సైంధవలవణంపుఁ బెళ్లలయందు వానియూర్పుల చేత నలముకొన్నట్టి దట్టంపు నలు పనెడి మిషచేత స్పృష్టపడుచున్నది. - కైతవాపహ్నతి.

‘గణ’ మనుట - ఆవిహప్రవహాది సప్త భేదములంబట్టి.—

‘భూవాయు రావహ ఇహ ప్రహస్తదూర్ధ్వః’

స్వాదుద్యహస్తదను సంవహ సంజ్ఞక శ్చ

అన్యస్తతోఽపి కువహః పరిపూర్వకోఽస్తాత్

బాహ్యః పరావహ ఇమే పవనాః ప్రసిదాః’.

గోళా.

‘జవోష్ణక్’ - ‘జయోష్ణక్’ అన్నను మెఱుంగే ‘జని యుబ్బి’ - ‘జనియించు’ అని పూర్వ ముద్రణ పా. ‘జని యుబ్బఁ జిక్కని’ అని మఱియొకపాఠము. సమానవాయువు పంచ ప్రాణ ములలో నొకటి, దేహమున ఎప్పటికి నుండునదిగాని అప్పుడప్పుడు జనించునదికాదు. కావున ‘జనియించు’ పా. సరిగాదు. ‘లో నొకండు’—

‘ప్రాణోఽపానః సమాన శ్చోదానవ్యాసౌ చ వాయవః,

వృద్ధిప్రాణో గుడేఽపానః సమానో నాభిసంస్థితః

ఉదానః కణ్ఠదేశస్థో వ్యానః సర్వశరీరగః’ అను.

‘లేహనవేళ’ - ప్రాతః కాలము - ‘లవణస్యదౌపవాహ్యహయ విలేహ్యమాన మాణిమంథ శిలా శకలంబును’ అని నైష. 8 ఆ. 14 లో ‘విభాత లక్ష్మీవిలాస’మునకు విశేషణము.

‘దీరే వ్యమి నియమితాః పటమణ్ణపేషు
నిద్రాం విహాయ వనజాక్షి వనాయుదేశ్యాః
వక్త్రోష్ణజా మలినయన్తి పురోగతాని
లేహ్యని సైన్ధవశిలాశకలాని వాహః.’

రఘు. 5 (78).

‘కల్పిం జనియించు’ - ‘వర్ణయక్స్పరశములు పరమలగునపు దొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును గానంబడియెడి.’ బా. కావున నిట సరళము పరమకాఁగా ద్రుతమునకు పూర్ణ బిందువు. ‘కాలిమ’ - అపకీర్తి నలుపని కవిసమయము.

మ. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ నల్కొనఁగు నెంతేఁ బాటుచో, నంకెవ
న్నెలు రెండై లఘువం దకీర్తియిడు మున్నే యెక్కుచో, నిందు నెం
దుల కే నూదు మటంచు సాదు లలయ్, దూర్ణోచ్చము ల్వాజు లం
దలయ్ బాష్టిక పారసీక శక ధట్టారట్ట ఘోట్రాణముల్.

(ఈగుఱ్ఱములు), పాటుచో = పర్విడు సమయమందు, ఇలఁ = నేలమీఁద, పాదద్వయి = మా రెండడుగులును, రాయ్ = రాచుకొనుటచేత, (మాట), ఎంతే = ఎంతేని = మిక్కిలి, అల్కు = భయమును, ఒగఁగు = కలిగించుచున్నవి; మున్నే = అదిలోనే, ఎక్కుచో = మేమెక్కు నప్పుడు, అంకెవన్నెలు రెండు వి = (అంకెవన్నె యనఁగా రాతు కా లంచి యెక్కుటకుఁగాను గుఱ్ఱమునకు పార్శ్వమున శ్రేలఁగ బైడి యినుప వలయునులోడి వాఱు) అంకె వన్నెక్రింద అంకె వన్నెయున్న నే గాని ఎక్కుట కసాధ్యంబై, లఘువందు = ఇంచుకలో (లేక - గంతునగు), అకీర్తి యిడు = మాట సామర్థ్యము చాల దని అపకీర్తిని కలిగించుచున్నవి; ఇందు = ఎందు లకు = ఏమి బోదుమె = ఈరెండుకట్టములలో దేనిచే నేమికిడుం బొందుదుమా, అంచు = అని, పాదులు = రాతులు, అలయ్ = ఆయాసపడునట్లుగా, తూర్ణ ఉచ్చముల్ = వేగవంతములును పొడవులు నయన, వాజులు = గుఱ్ఱములు, బాష్టిక పారసీక శక ధట్టారట్ట ఘోట్రాణముల్ = ఈచెప్పిన బాష్టికాది దేశోద్భవములు, అందు = ఆపురమందు, అలయ్ = ఒప్పుచున్నవి.

ఉత్తమాశ్వములు అతివేగముగా పర్విడునప్పుడు దేహము దీర్ఘమై కడుపు నేలకు తగులు నట్లు తగ్గుటయు, అత్యున్నతాశ్వములకు నిచ్చెనవలె ఎక్కుటకై ప్రక్కకు రెండేసి అంకెవన్నెలు వేయుటయు బ్రసిద్ధము; ఆతగ్గుటచేత రాతునకు కాళ్లు నేలకు తగులునని భయము కలుగును, ఒక అంకెవన్నెనుండి ఇంకొక అంకెవన్నెమీఁదుగా నిచ్చెన మెట్లెక్కినట్లు ఎక్కుటలో రాతునకు లగువు లేనివాడని యపకీర్తి గలుగును. అతి వేగముచేతను అత్యున్నతముచేతను పైఁజెప్పిన భయాకీర్తులను వానివలని చింతను రాతులకు కలిగించునట్టి గుఱ్ఱములు బాష్టికాది దేశోద్భవములు ఆపట్టణమందు ప్రకాశించుచుండును. - అల్కొనఁగుట, అకీర్తియిడుట, అలయుటయు... అతిశయోక్తి.

‘ఒగఁగు’ పా. ‘ఒదవు.’ ‘ఎంతే’ - పా. ‘ఎంచే’ ‘లఘువందు’ - పూర్వమర్థణ తద్వ్యాఖ్య లలో ‘లఘువందు’ అని పా. ‘లఘుమయందు’ అని రూపము సిద్ధించునుగాని ‘లఘువందు’ అని సిద్ధింపదు. ‘లఘువు’ అను శబ్దమునకే గంతు అను నర్థమును బోధింపదొరగాదు వ్రాసియున్నాడు. ఆపక్షమున దీనిని అంగ్రవ్యవహారములో ఆర్థము మాటిన సంస్కృతశబ్దములలో నొకటిగా భావింపవలయును; లగువను తద్భవశబ్దమునకును సప్తమిలో ‘లగువందు’ అని రూపము సిద్ధింపదు.

‘లఘిమకా విగీతి’ అని పఠించిన నిర్దోషము. ‘తూర్ణోచ్చముల్’ - పూర్వము ద్రణపా. ‘రూపోచ్చముల్’; - ఇందు, అల్కునకుఁ గారణమును ‘ఇందు నెందులకు’ అని పరామర్శింపఁబడినదియు నగు తూర్ణ తాగుణము రానందున ఈ పా. సరిగాదు. ‘బాహిక...ణముల్’ - ప్రాయికముగా ఆయా దేశములనుండి లేఁబడిన యశ్వములకు భేదనూచకములుగా భవాద్యర్థక తదిత ప్రత్యయ ఘటిత ములైగాని కాకగాని ఆయాదేశనామములే వ్యవహరింపఁబడుట ప్రసిద్ధము; ఇందు ‘శక’ ‘ధట్ట’ ‘ఘోటాణ’ శబ్దములు తత్తద్దేశవాచకములు తత్తద్దేశసాతాశ్వ వాచకములు నై యున్నవి.

‘వనాయుజాః పారసీకాః కామ్బూజా బాహికా హయాః

అరట్టజా శ్చ తౌకారాః సైనవా శ్చేతి వాఙ్మనః.’

అన్యదేశ్యములందును ఇట్లు గలదు. టాంక్విక్ దేశపు గుఱ్ఱము పేరులు - తంగణా, తాకణా, తింగణా; ఈశబ్దములు పొట్టితనముచేత పొట్టివానికిని బాలునికిఁకూడ వాచకమైనవి. ఇందులోనే ‘సంగతియై యాయి యిసుమంత తింగణావు’ ౪ (౬౦); ‘ధట్టారట్ట’ - ‘ధారారట్ట’ యని పూర్వము ద్రణపా. తట్టవశబ్దము ధట్టదేశపు గుఱ్ఱమునకు పేరుగానుండి. కుత్సితాశ్వమాత్రమునకు పేరయినదని యూహింపఁ దగియున్నది. ధార యనునది భోజరాజు రాజధాని.

—* ప ణ్య యు వ తు లు *

సీ. ముడివిప్ప నడుగుఁడమ్ములనె వ్రాలుటఁ దేంట్లు

నెఱికురు లగుట సందియము గలదె?

కన నెంతవాని లోఁగొనుట నాదర్శంబు

నెమ్మెగం బగుట సందియము గలదె?

ఇఱిగొను మింటిపై మెఱయుటఁ జక్రద్వి

తయి చన్ను లగుట సందియము గలదె?

పాలసు దొర్లఁగఁ జూచు కలికిచూపులమీలు

దెలిగన్ను లగుట సందియము గలదె?

తే. పాలసిననె తావి బుగులుగో నలరుఁదీఁగ

తిన్ననిశరీర మగుట సందియము గలదె?

యనఁగఁ జెలువొంది సురత వైయాత్య నిధులు

పణ్యయువతులు పాలుతు రప్పట్టణమున.

30

1. ముడివిప్ప = క్రొమ్మడిని విప్పఁగానే, అడుగుఁడమ్ములనె = పాదకమలములమీఁదనే, వ్రాలుట = పడుటచేత (దేహ మెంతపొదువో అంతనిడుద లని తలవెండ్రుకలప్రాశస్త్యవర్ణనము - కమలములమీఁద వ్రాలుట లేంట్ల ధర్తముగావున), లేంట్లు = తుష్పేదలు, నెఱికురు లగుట = (ఈయంగనల) కటిల కంతలము లగుటయందు, సందియము కలదె = సందేహములేదు. ‘అడుగుఁడమ్ములు’ - రూపకము.

2. కనక = తమ్ము చూడఁగానే, ఎంతవానిక = ఎంతటి ధీరు నేనియు, లోఁగొనుటక = వశపఱుచుకొనుటచేత (అద్దంబుకూడ ఎంతటి గొప్పవస్తువులనైనను ప్రతిబింబరూపమున తన

యందుఁ బెట్టుకొనును, 'కొండ యద్దమందు కొంచెమైయుండదా, విశ్వ.' - కావున), ఆదర్శంబు = అద్దము, నెమ్మొగంబు = అందమయిన వదనము,...

3. ఇటీ...పైక్ - ఇటీగోను = ఇటీయ (ఇటీయ = సన్నగిల్లెడు) కాసు = సన్నని వదుము అనియెడి - మింటిపైక్ = ఆకాశముమీఁద, మెఱయుటక్ = ప్రకాశించుటచేత (చక్రవాక మిథునములును పక్షు లగుటచేత ఆకాశముమీఁద మెఱయును, కావున), చక్రద్వితయి = జక్కర దంపతులు,...; 'ఇటీగోను మిన్న' - రూపకము.

4. పొలసు = కాటిల్యము (మత్స్యపరముగా-దాని దేహముమీఁదిపొట్టు), దొర్లఁగ్ = పొరలి వచ్చునట్లుగా (మత్స్యపరముగా - పొరలి వచ్చుచుండఁగా), చూచు కలికిచూపుటక్ = చూచెడి మనోజ్ఞ మైన చూపులు గల వగుటచేత (మత్స్యంబును పొలసు దొర్లుచుండఁగా మనోజ్ఞ మయిన చూపులు చూచునది - కావున), మీలు = మత్స్యములు, తెలిగ్ న్నులు = తెల్లకాంతులు గల యావనితల నేత్రములు...;

పొలసికక్ = సమిపించినమాత్రాన నే, తావి = పరిమళము, బుగులకోక్ = బుగులు కొనక్ = గుప్పని కప్పుకొనుచుండుటచేత (ఆలరుఁ దీఁగయు నట్లే), ఆలరుఁదీఁగ = పుష్పవల్లి, తిన్నని శరీరము = అందమయిన మేను,.....; అనఁగ్ = అనునట్లుగా, చెలువు ఒంది = సౌంద ర్యముగలవార్త. సురతవైయాత్యనిధులు = కామకేళియందలి దిట్టతనమునకు స్థానములయిన ('ధృష్టే ధృష్టగ్వియాతశ్చ' అను), పఱ్యాయవతులు = వెలజవరాండ్రు, అపట్టణమునక్ = మఘరాపురి యందు, పొలుతురు = ఒప్పుచుందురు.

ప్రతి పెద్దపాదమందును గీత పూర్వార్థమందును ఉత్పేక్షాలంకారము. - గీతములోని 'అనఁగ్' తద్వ్యాచకము.

మనోహరమయిన యీపద్యమున ఉపలబ్ధ పుస్తకములలో 'దమ్మలనెవ్రాలుఁ బెన్నె టులు తేంట్లగుట' యని పా. ఉన్నది. కడమ యన్నిపాదములందును కారణము మొదటిదిగాను ఉపమానము రెండవదిగాను, ఉపవేయమయిన వనితావయవము మూడవదిగాను ఉక్తమును చెప్పఁబడియున్నది. ప్రథమపాదమున ఆశ్రమము తప్పయుండుట అందముగా నుండనందున, 'దమ్మలనె వ్రాలుటఁ దేంట్లు నెఱిగరు లగుట' అని మార్పుచేయఁబడినది. ఈమార్పునందు 'నెఱి గరులు' అనఁగా కుటిలకుంతలములు - 'కురులుశబ్దము ముంగురుల నే గాక వెండ్రుకలను గూడ చెప్పను' అని సీతారామాచార్యులవారు,

'కొప్ప మెల్ల నె విచ్చి కరుల చిక్కడలించి

తలయంబె నెరువోఁ బొలఁతి యొక తె.' య. ౪ ఆ.

అను సుదాహరణముతోఁగూడ వ్రాసియున్నారు. ఇంక సుదాహరణములం బెక్కింటి నటనలుం గనవచ్చును. కేశవటిలతి శోభన వాసుటకు—

'స్నిగ్ధ నీల మృదు కళ్ళొకైక బా । మూర్ధజాః సుఖకరాః (సమం శిరః.), బృ. సం.

'సప్తార సస్థరమతిః ప్రతినైషధీయం । త త్రామరాలయమరాళమరాళ కేశి,' వైష.

'అపరాధిని మయి దణ్డం । సంహరసి కి ముద్యతం కుటిలకేశి.' విక్రమో.

(కుటిలకేశి' అని ఉర్వశిక సంబోధన.)

మ. ప్రతత ప్రాంత పిశంగ కుంకుమ జటాపాళీ కురంగీమదా

సిత వీణాళికలస్వనంబు లెసంగం జెన్నారు కరూపరపుం

జ తతు ల్కంటికి నారదత్వమున మించ న్నామిని కామి సు

తతి కేలా యెడత్రెచ్చు గంతుకలహోన్మాదంబు లాప్రోలునన్.

31

ఆ - ప్రోలునక్ = పట్టణముందు, ప్రత...లు - ప్రత = విస్తీర్ణములును (జటలకు విశేషణము) - ప్రాంత = తుదలయందు - పిళింగ = ఎఱుపుమించిన పసుపువన్నె కలవియు నయిన - కంకుమ = కంకుమ పువ్వులనెడి - జటా = జడలయొక్క - పాళి = సమాహమను - కురంగీమద = కస్తూరియనెడి - ఆసిరవీణా = నల్లనివీణయందలి - ఆలి = తుమ్రెదయొక్క - కలస్వ సంబులు - ఆవృక్త మధురధ్వను లనెడి - ఆలి స్వనంబులు = తుమ్రెద (ధ్వని) వలె నవృక్తమధుర మైన ధ్వనులును, ఎగ్గెక్ = ఒప్పమీరుచుండఁగా, చె...ల్ - చెన్నారు = మనోహరము లయిన - కర్పూర = పచ్చకర్పూరముయొక్క - పుంజ = రాసులయొక్క - తిరుల్ = సమా హమలు, కంటికిక్ = దృష్టికి, నారదత్వమునక్ = నారదమునిగా, మించక్ = ఆతిశయించు చుండఁగా, కామిని కామి సంతతికిక్ = వలపు కత్తెలయొక్కయు వలపు కాండ్రయొక్కయు సమాహమనకు, కంతు కలహా ఉన్మాదంబులు = మరు దురముల యుద్దేశములు (కామక్రీడాడం బరము లనుట), ఏలా ఎడ త్రెచ్చుక్ = ఎందువలన విరమించును - (విరమింపవనుట.)

ఆపురమున కామకలయిన స్త్రీ పురుషులకు కంటియెదుట కలహములు పెట్టుటకు సమర్థు డైన నారదమహాముని కంకుమపూ మొత్తములనెడి యెఱుకొనల నిడుద జడలతోను, కస్తూరి వీణ యనెడి కస్తూరి వీణయొక్క, తుమ్రెదల మధురనాదము లనెడి తుమ్రెదలనాదమువంటి, మధుర నాదంబుతోను, పచ్చకర్పూరపురాశిరూపమున ప్రత్యక్షమై యుండఁగా మదనకలహములకు ఏమి కొఱుతి?

కంకుమపువ్వు కస్తూరివీణలు ఆలినాదములు నను వీనితోడి పచ్చకర్పూరపు రాసులు కామోద్దిపకములు గావున (కంతు) కలహముం జేయించును; నారదుండును కలహము లాడించు వాఁడు గావున అట్టి యాకర్పూరరాసులు నారదులుగా నుత్పేక్షింపఁబడినవి. అందులకు కంకుమ జటాది రూపకములు అంగములు.

'ప్రోలునక్' - బౌద్ధ విధిక్తిక కార్యము రామికి పీఠికం గనునది. 'పిళింగ' - 'పిళింగః పద్మధూళిత' - తమిళపుష్పాడివంటి వర్ణము. 'కంకుమ' - కంకుమపూవు సన్నగా ఎఱుగా శిశురములుగా జడలవెండుకలవలె నుండును, మొత్తము జటలవలె పెనఁచికొనియు నుండును. 'కురంగీమదానీత వీణా' - ఇటు 'కురంగీ' యని స్త్రీత్వము ఆవివక్షితము. కస్తూరి మగమృగము నుండి వచ్చునుగాని ఆఁడుదానినుండి రాదు. అట్లుండ, 'కురంగ మద' అనక 'కురంగీమద' అనుట చాపలము. ఇట్లే ముక్కుతిమ్మనగారును—

చ. 'అలఘణిభోగరత్నములు నాదిగిభోక్తృటగండగంధముల్'

తిలఁపునఁ బాటి నవ్వు వసుధాసతి దా భుజకీర్తిమాక్తిక

చ్చలమునఁ గృష్ణరాయనృపచంద్రుని బాహువునందు భూషణో

జ్వలమణులక్ మృగీమదమువాసనయుం గని; ధూర్త లంగనల్. పారి. 1. (20.)

కస్తూరివీణ యనఁగా - 'కస్తూరి మృగముయొక్క కస్తూరి యుండెడిబాడ్డుకాయ.' అట్టి కస్తూరివీణె లనెడి కస్తూరి వీణలు వివక్షితములు. ఆకాయకు వాచకమయిన వీణేశబ్దముంబట్టి యావ్యవహారము కలిగినది. 'ఆలి కలస్వనములు' - కస్తూరికడ నకులు శబ్దించు చుండుటకు.—

‘సమ మేణుచై ర్య దాపణే తులయన్ సారథలోభ నిశ్చలమ్

పణితా న జనారత్న రనై దపి కూజన్త మళిం మరీమసమ్’ వైష. 2 (92.)

‘సారథత్వమ్’ - సారథమహాముని తెల్లనివాడు కావున కర్పూర సామ్యము.

‘కుభ్రాణి భారతీ ధర్మ కేషేళ తరుణేననః

చన్ద్రప్రభ సువిద్యాభ్యా జినేన్ద్రా బలనారదా.’ కా. క. ల.

మఱియు, ‘దధాన మమ్భారుహ కేసర ద్యుతీ; ర్జటాః శరచ్చన్ద్ర మరీచి శోచిషమ్’ అని మాఘ కావ్యములో నారదవర్ణనము.

తే. నిం గియుండి శంకుకతన మాతంగవాటి

యయ్యె, ఇంక నుండఁ దగ దని యవని కరిగి

నట్టినక్షత్ర తారాగ్రహాలి యనఁగఁ

గాంతనవరత్న రాసు లంగళ్లఁ బోలుచు.

32

అంగళ్లక = ఆపట్టణముందలి యాపణములయందు, కాంత నవరత్న రాసులు = మనోహరము లయిన లోమిది మణులయొక్కయు ప్రోవులు, - నింగియు = పావనమయిన యాకాశము సయితము, ఇటు = ఈవిధముగా, త్రిశంకుకతనక = త్రిశంకుడను రాజు మూలముగా, మాతంగ వాటి = మాదిగ వాడ (‘మాతగ్గః శ్వపచే గాజే’ మేది.), అయ్యె = అయినది, ఇంక నుండఁదగదు = ఇటు మీఁద మనకు నివసించదగినతావు గాదు, అని = అనుకారణంబున, అవనికీ = భూమికి, ఎఱిగినట్టి = దిగి (వచ్చి) నట్టి, - నక్ష...ళి = నక్షత్ర తారాగ్రహములయొక్క సమూహము, అనఁగ = అను నట్లుగా, పోలుచుక = ప్రకాశించుచుండును.

త్రిశంకుని నివాస మగుటచేత ఆకాశము మాదిగవాడ యైనది, ఇంక నందు మనము నివసించ గూడదు, అని ఆలోచించుకొని భూమికి దిగి వచ్చిన నక్షత్ర తారాగ్రహసమూహములో యనునట్లు ఆపురమున అంగళ్లయందు అసంఖ్యయ దేదీప్యమాన నవరత్న రాసులు విక్రయార్థము ఉండును. - ఉత్ప్రేక్షాంకారము.

‘నింగిటు’ = నింగి + ఇటు - ఇత్వసంధి - ‘వానికాఁగి లది (కాఁగిలి + అది) యొక్కడ’ మను. 3 ఆ. 4. ‘తెలివొందు’ వైష. 2 ఆ. 89. అను ప్రయోగమువంటిది. ‘తెలివు + ఒందు’ అని కల్పించు పక్షమునను, ‘వాని కాఁగిలది’ యనుచో ‘వానిఁ గాఁగిలుట’ యని మార్పవచ్చును అను పక్షమునను, ఇటను ‘నింగియు’ అని మార్పవచ్చును. యు శబ్దముచేత ‘పరమ పవిత్రమయిన యాకాశము కూడ’ అని యర్థ విశేషము స్ఫురించును. ‘త్రిశంకు’ - త్రిశంకుడు హరిశ్చంద్రుని తండ్రి. బొందితో స్వర్గమునకుం బోవలయు నని శోరి, అందులకు సాధనమయిన యాగమును తనచే చేయించు మని వసిష్ఠుని వేడఁగా, ఆయన తిరస్కరింపఁగా, తత్కుత్సలను నూర్చును వేడఁగా వారును తిరస్కరింపఁగా, వారిని ఆతఁడు దూషించినాడు. అందులకు వారు కిసిసి యారిన చండాలుడవు క మ్మని శపించినారు. ఆ చండామర్త్యములోనే ఉండి విశ్వామిత్రుని సాహాయ్యంబున అయాగంబుం గావించి స్వర్గమునకుం బోఁగా ఇంద్రుఁ డటనుండి తలక్రిందుగా ప్రోయఁగా, ఆకాశమున దక్షిణ దిక్కున విశ్వామిత్ర సృష్టమయిన స్వర్గాంతరములో నివసించుచున్నాడు. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొన వలయును. ఇతనికి గుర్వాజ్ఞోల్లంఘనము, చండా లత్వము, నిషిద్ధపస్తు భోజనము అని మూడు శంకులు, అనఁగా మేకులు అనఁగా దోషములు

కలిగినందున త్రిశంకుడను చేరు గలిగినది. 'ఎఱిగి' - 'అరిగి' అని పూ. ము. పా. 'గ్రహ' - తూర్పునుండి పడమటికి చరించుచో ఇతరములకు వెనుకఁ బడునట్టి సూర్యచంద్రాదికములు అటు నొకటి; 'తార' లు చంద్రభార్యలయిన అశ్విన్యాదులు ఇరువదియేడు; ఆకాశమందు ప్రకాశ మానములయిన కడమగోళములు నక్షత్రములు. —

'కామం నృపాః సస్తు సహస్రశోఽశ్వే । రాజన్యతీ మామూ రనేన ధూమిమ్ ;

నక్షత్ర తారాగ్రహ సంఖ లాపి । జ్యోతిష్వతీ చన్ద్ర మస్తైవ రాత్రిః.' రఘు. 6 (22). 'నవరత్నములు' - 'ముక్తా మాణిక్య వజ్ర వైడూర్య గోమేధిక పుష్యరాగ నీల ప్రవాళ మరకకములు. ఇవి నానా వర్ణములు, అట్లే నక్షత్రాదులును, కావున సామ్యసంపద. 'గ్రహాణు' అనియు బహు వచనము గావించిన సామ్యము మెఱుఁగెట్లను. రాశికి 'రాసుల'ని బహువచనమున సాదేశము.

చ. చిరసముపార్జితాన్ని తడిఁ జెంది నశించు నటంచునో, కృతా

ధ్వరతఁ దదగ్నిమై నునికి దాన నొకంగము తాచుచేతనో,

పురధరణీసురు ల్నిగమభూధరము జ్జపయజ్ఞశీలు రా

హరిధనదాదు లైన వలహస్తము సాధురు దానధారకుఁ.

33

నిగమభూధరమర్ = వేదపర్వతములును (అనఁగా అనంత వేదములను ఆపారముగా అధ్యయనము చేసినవారను. 'వణిక్పథః పురం వేదో నిగమః' అను.), జపయజ్ఞ శీలురు = మంత్ర వర్తనములు యజ్ఞములుచేయించుట స్వభావముగాఁ గలవారను, (అగు) - పురధరణీసురుఁ = ఆపట్టణపు బ్రాహ్మణులు ('ద్విజా త్యగ్రజస్త ధూదేవ బాడబాః' అను.), (దాతలు), ఆహరి ధనదాదులు = ఇంద్రుఁడు కుచేరుఁడు లోనగుమహనీయులు, ('య మాని లేన్ద్ర చన్ద్రాగ్ని విష్ణు సింహంకు వాజమృ.' కు కాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలేత్రిషు.', కుశేరస్త్వస్త్వకసఖో యక్షరాధువ్యా కేశ్వరః । మనుష్యధర్తా ధనదో రాజరాజో ధనాధిపః.' అను.), విసక్ = అయినను, దానధారకుఁ = దానోదకధారను గ్రహించుటకు, వలహస్తముఁ = కుడిచేతిని, - చిర సముపార్జిత అగ్ని = చిరకాలమునుండి గడించుకొనియున్న నిష్ఠ, తడిఁజెంది = తడిసి, నశించుఁ అటంచునో = అఱిపోవు నను కారణముననో, కృత అధ్వరతఁ = చేసిన యజ్ఞము కలవారగుటచేత (యజ్ఞము చేసినవారైనందున — 'యజ్ఞః సప్తోధ్వరో యాగః సప్తతస్తు ర్నః క్రతుః' అను.), తదగ్ని = ఆయజ్ఞాగ్ని, మైక్ = తమదేహమందు, ఉనికీక్ = ఉన్నందువలన, దానక్ = ఆదక్షిణ హస్తము నందును, ఒక - అంగము = అవయవము (ఇచట ఆయగ్నియొక్క దక్షిణహస్తమనుట), తాచు చేతనో = ఇమిడ్చుకొని యున్నందుననో, - చాఁపరు.

వేదపారగులను జపయజ్ఞ తత్పరులు నయిన యా మఘరాపుర బ్రాహ్మణులు ఆయంద్ర కుపే రాదులు ఇచ్చెద మన్నను దానము పుచ్చుకొనరు, (బ్రాహ్మణుల దక్షిణహస్తమందు అగ్ని యుండునని వేదప్రమాణము గావున) దానోదకధారాగ్రహణార్థమై కుడిచేతిని చాఁపరు; ఏకారణము చేత ననఁగా, - చిరకాలమునుండి అగ్నికర్త చేత గడించుకొనఁగా దక్షిణ హస్తమందు నెఱకొని యున్న యగ్ని ఆధారచేత తడిసి చల్లాఱి పోవునను కారణముచేతనో, లేక - యజ్ఞము చేసినవారైనందున ఆయజ్ఞాగ్ని తమ దేహమందుండుటంబట్టి యథోచితముగా ఆయగ్నియొక్క దక్షిణహస్తము తమ దక్షిణహస్తమందు ఇమిడి యున్నందున తమ కుడిచేతిని తాము చాఁచుటచేత ఆ యగ్నిచేత తదీయ దక్షిణహస్తము దానధారాగ్రహణార్థము చాఁపఁ జేసినవారై ఆపరాధు లగుదురను కార

ణంబుననో. — కూకూల్వేక్ష. వికల్పితకారణ సంజేహమేగాని సాదృశ్య వీక్షకమయిన విషయ విషయ విషయక సంజేహముగావందున సంజేహాలంకారము లేదు.

‘చిర’ - ఉపనయన మయినప్పటినుండి. ‘జపయజ్ఞ శీలరు’ - అదంత దీర్ఘ పూర్వలోపధ మహత్తు గాన విభక్తి లకారమునకు రేఫము. బా. తత్స - ౪౪. ‘హరి ధనద’ - ఎంతటివారు ప్రార్థించినను మోహుటమిం జెందక తమ మహిమనే కాపాడుకొందు రనుట. ‘వల’ - దానధారను సంప్రదానముయొక్క వల హస్తమునం బోయవలయును. ‘హరి ధన దాదికై’ - (అనగా వారే వచ్చినను) అని పఠించిన వక్రవ్యయ ఇంత కన్న స్ఫుటపడును.

చ. ఉరవడిఁ బోరికై కవచ మొల్లరు మంత్రములందుఁ దక్క, సు
స్థిరభుజశక్తి నైదుపది సేయరు దత్తిన తక్క, మంటికై
పారల రధీశుఁ డీ కమలబుద్ధి ఖళూరికఁ దక్క, వజ్రదోః
పరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పరి రాకుమారకుల్.

34

అప్పరిక = మధురాపురమందు, వజ్ర...లు - వజ్రాయుధమువలె (=పిడుగువలె) దారుణ మైన (వజ్రోఽస్త్రీ పవిత్రయోః నానా.) - దోః పరిఘ = చేతి దెబ్బచేత (‘భుజబాహూ ప్రవేష్టదోః’ అను. - ‘పరిఘో యోగభేదేస్త్రీ విశేషేర్ధశ ఘాతయోః’ మేది.) - వశీకృత = లాంగఁడియఁబడిన - అన్యనరపాలకులు = ఇతరరాజులు కలవారు, (అయిన) రాకుమారకుల్ = రాచ కుమారులు, కవచము = మై మణువును (‘ఉరశ్చదః కబ్జుటఁజో జగరః కవచోఽస్త్రీయామ్’ అను.), మంత్రములందుఁ తక్క = మంత్రోపాసనలయందు ధరింతురేగాని, ఉరవడిక = వేగమున, పోరికై = యుద్ధము కొఱవ, ఒల్లరు = అంగీకరింపరు; దత్తిక + అంతక్క = దానమందుఁ దప్ప (అనగా దానము సేయనప్పుడు అయి దీవలసినచోట పదిగా ఇత్తురు - రెట్టిగా నిత్తురు గాని), సుస్థిర భుజశక్తి = ఎప్పుడును తప్పని బాహు బలముచేత (అట్టి బాహుబలము కలవారగుటచేత - అనగా - వైరిని కొట్టి జయింపఁగలవారగుటచేత వైరినుండి), ఐదు పది సేయరు = వెనుకంజవేయరు (మందు పాదమును వెనుక కిడుటచేత అనగా రెండుపాదములు ప్రక్క ప్రక్కగా నుంచి నిలుచుటచేత అయిదయిరుగానున్న శ్రేణిను పదిగా చేయరు - ‘అయిదు పదిసే వెనుకముందయ్యె జాణిగె’ అని ఆంధ్రనామశేషము - వైరిని శరణు వేడుటగా రెండుచేతులను జోడింపరు అని యొక వ్యాఖ్య.), ఖళూరికక తక్క = గరడీలోఁ దప్ప (గరడీలో నేల దొర్లుదురుగాని), మంటికై = భూ జీవనములకొఱవ (జాగీరులు పానుంత రాజ్యములు నిమిని), అమలబుద్ధిక = పరిశుద్ధ చిత్తముతో (అట్టి చిత్తము గలవారై), అధీశుఁడు ఈక = ఏలిక ఇయ్యనప్పుడు, పారలరు = (ఇచ్చినప్పుడు కైకొందురు గాని ఎట్లయినను అతని హృదయమును కరఁగించి వానిని సంపాదించుకొందమని నేలఁబడి దండాలుపెట్టగు.

అయూరి రాజపుత్రులు పిడుగులవంటి బెట్టిదపు గ్రుద్దులచేతనే ఇతరరాజులను లాంగఁడిపినవారు, మంత్రోపాసనలయందు మంత్రకవచములను పఠింతురేగాని, యుద్ధమున కేగుచో దేహరక్షణార్థము మై మణువుల దాల్చురు, తాము దానములు సేయచో రెట్టింపుగా నిత్తురు గాని పోరిలో వైరినుండి వెనుకంజ యిడరు, గరడీలలో నేలఁబడి పారలుదురేగాని తమయేరిక తమకు పానుంతరాజ్యములు ఈయక విలంబించుచున్నయెడల ఎట్లయినను అతని దయవడసి వానిని

సంపాదించుకొంద మని అందుకై దండాలు పెట్టక మంచి మనస్సు గలవారై అతడే ఇచ్చు వలెనని వేచి యుండును. - పరిసంఖ్యలంకారము.

‘పారిక’ - ఔష విభక్తికము - ‘పారనక’ అనఁగూడదు. ‘ఒల్లరు’ - వలచుధాతువు. ‘వలచరు’ అని యా. ‘దత్తి’ - దా (దాన) + క్తి - స్త్రీ లింగము. ‘ఖరూరిక’ గండి లలో పొర్లుట ప్రసిద్ధము. ‘వజ్ర దోః పరిఘ’ - వజ్రమువంటి దోః పరిఘము అని విగ్రహించు టకు సంస్కృతములో ఉపమాన పూర్వపద కర్తృధారయము లేమింతేసి ‘వజ్రదారుణమైన దోః పరిఘ’ మని మధ్యమపద లోపి సమాసముగా విగ్రహింపవలసి వచ్చినది. ‘పరిఘ’ - దీనికి దెబ్బయు నినుపకట్ల గదియాయ నర్థములు. కొందఱు ఇట నీరెండవ యర్థముం జెప్పుదురు. ‘అన్య నరపాలకులు’ - తమ యేలికకై యని యూహ్యము. ‘రా కమారకుల్’ - ‘రా’ - వృత్తి యందు ‘రాచ’ శబ్దమునకు లుప్తశేషము, ‘రాజ’ శబ్దమునకు కాదు; ప్రాంతాది గణోక్త లోపము గాదు, అట్లుగనెని ‘రా కమారకుల్’ కావలయును. ‘దత్తి’ = దానము - ‘తనుభ్యైశ దమ నజ సుకృతము । ధనదత్తివ గౌనఁగ వలయు.’ ౪ (౨౦౦).

శా. దంభావేతవిత్తిర్ణితోయములు రథ్యం దొట్టి హట్టస్థిత

స్తంభంబు ల్చిగిరించుచున్నవి యన న్ధరైకనిత్యాదనక

సంభూతం బగుపైడికోటి కొకటై నానాటికిక హెచ్చు చ

య్యంభోదావళి గప్పు గేతువులు వైశ్యశ్రేణి పొల్చుక బురిక. 35

పురిక = మధురయందు, వైశ్యశ్రేణి = కోమటులవీధి (‘వీధ్యాళి రావళిః పక్షిః శ్రేణి’ అను.), దం...లు - దంధ అపేత = వ్యాజమునుండి తొలఁగినట్టి (వ్యాజములేనట్టి - ‘కపటోఽస్త్రి వ్యాజ ద మ్భాపథయ శ్చదై కైతవే’ అను.) - విత్తిర్ణ = దానముయొక్క (విత్తిర్ణః = విత్తిర గమ్) - తోయములు = ధారాజలములు, రథ్యక = నగరమధ్య మార్గమందు (‘రథ్యాప్రతోళి విశ్వా’ అను. ‘త్రిణి గ్రామమధ్యమార్గస్య.’ రామా.), తొట్టి = ఎగఁదొట్టి, హట్టస్థితస్తంభం బుల్ = అంగడి వీధియందు (‘హట్ట ఆపణః’ అని రామాశ్రమి.) ఉన్నట్టి కంబములు, చిగిరించు చున్నవి = చిగురు లెత్తుచున్నవి (ఎత్తిన చిగురులో), అనక = అనునట్లుగా, గేతువులు = లెక్కె ములు, ధ...నక - ధరైక = ధర్మ ప్రధానమయిన - అర్జనక = సంపాదనచేత, సంభూతంబు = కలిగినట్టిది (లభించినట్టిది), అగు - పైడి = బంగారముయొక్క (వరహాలయొక్క అనుట) - కొటికిక = కొటిసంఖ్యకు, ఒకటి వి = ఒక కెండా చొప్పున, నానాటికిక = దినదినమునకు, హెచ్చుచుక = సంఖ్య ఎక్కువ యగుచు, ఆ యంభోద ఆవళిక = ప్రసిద్ధమయిన మేఘపంక్తిని, కప్పుక = ఆవరించుచుండఁగా, పొల్చుక = శోభించును.

ఆపురమందు కోమటు వ్యాయమార్గముననే ధన మార్జించువారు, మహాదాతలు, దినదినము కొటి వరాల లాభమునకు ఒక పడగ-చొప్పున పడగ లెత్తుచుందురు. వారు పారమార్థికముగా దానము లిచ్చునప్పుడు గ్రహీతలచేతంబోయు జలధారలు వీధి ఎగఁదట్టి యుండును. అందువలన వారు దినదినంబును ఎత్తెడు నాపడగలు (కెండాలు) ఎట్లున్నవనఁగా—ఆదానజలధారలవెల్లవ ఎగఁదట్టుటచే బజారులోని కొయ్యస్తంభములు చిగురుపట్టి దినదినమును వేసిన క్రొత్త చిగుళ్లా అనునట్లున్నవి.

గొప్పవర్తకులు కోటికి పడగయెత్తుటయు, కొన్ని కొయ్యలు తడికి మరల చిగుర్చుటయు ప్రసిద్ధము. చిగుళ్లకు (జెండాల) సన్నని యెఱ్ఱ వస్త్రములతో సామ్యంబు మనోరమము.

‘ధున్వక్’ కల్పద్రుమ కిసలయా న్యంకుశాని స్వవాలైః.’ మేఘ. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘దంధ’ - ఇట్లు మహాదానములు చేసినయెడల రా జేమేని బిరుదములును మర్యాదలును వచ్చుబడులును ఇచ్చునుగాక, లోకులు నమ్మి ధనమును నాయొద్ద దాచు కొందురుగాక, దాని నెల్ల నొక్కటే పెద్దమొత్తముగా వారించి దివాలా తీయుదునుగాక అని సంకల్పించుట దంధము. ‘ధర్త’ - స్వవృత్తి ప్రకారమును బొంకకయు—‘క్రయ విక్రయముల బొంకక సర్వసముద్రైశ వైశ్యంధు గాంచుఁ గైవల్యపదవి.’ జై. భా. నానాటికిక ‘హెచ్చుచుక’ - ‘చెట్లు చిగుర్చు నప్పుడు చిగుర్లు నానాటికి హెచ్చుచుండున. ‘కప్పుకేతువులక’ అని పా. ‘అంభోదావరీ గప్పుక’ - వృక్షములును కడుంబర్చి మేఘములం గనబడవీయమియు ప్రసిద్ధమే. ఇటు అతిశయోక్తి.

తే. నృపులపదహాలరేఖల కెల్ల మాభు

జాగ్రహాలరేఖలే మూల మనుచుఁ గోటి

కొండలుగ ధాన్యరాసులు పండువీట

సుజనభజనై కవిఖ్యాతి శూద్రజాతి.

36

కోటి కొండలుగక = లెక్కకు మీఱినవియు పర్వతముల వంటివియుంగా (అంతలేని యుండు), ధాన్యరాసులు = వరిప్రోవులు, పండువీటక = ఫలించుచున్నట్టి యాపట్టణమున. శూద్రజాతి, నృపుల పదహాల రేఖలకెల్లక = రాజుల చరణములయందలి నాఁగేటి రేఖలకంతయు. మాభుజ అగ్ర హాలరేఖ = మాయొక్క బుజములమీది నాఁగేళ్లచాల్లే (‘లాజలం హలం గోదా రణంచ సీరం స్వాత్’ అను.), మూలము = కారణము, అనుచుక, సుజన భజన ఏక విఖ్యాతి = సాధుజనులను సేవించుటచేత నయిన ముఖ్యకీర్తి గలదై, ‘ఉన్నది’ అని శేషము.

ఆపురిలోని శూద్రులు కొండలంతలేని ధాన్యరాసులను కోటనకొట్టుగా పండించుచు. మాబుజాలమీది నాఁగేళ్లచాలుచేత గదా రాజులయొక్క పాదములలో నాఁగేటిరేఖలు ఉండుట అని సంతోషించుచు పెద్దలను సేవించుటచే కీర్తి పొందుచు నుండురు.

‘పదహాలరేఖ’ - పాదమందు హాలరేఖ పంచమహాపురుషలక్షణములలో చెప్పబడినది. -

‘హల ముసల గ దాని శబ్ద చక్రః ద్విప మక రాబ్జ రథాఙ్గి తాఙ్గి హస్తః

విభవ మపి జనోఽస్య బోభుజీతి | త్నమతి హి న స్వజనం స్వతన్త్రబుధిః.’ బృ. సం. హాలరేఖచే మహావిభవము చెప్పబడినది. పంటలు లేనిచో అది యెట్లు కలుగును? కావున రాజుల హాలరేఖలకు గైతుల నాఁగేటి రేఖలే మూలము. ‘పండక’ అని పా. సమన్వితము గాదు. ‘భజన’ - ‘శూద్రస్య శుశ్రూషా ఇతరేషాం వర్ణానాం’ అని ధర్మశాస్త్రము. ‘రేఖలేమూలము’ - రేఖలు మూలము గావు, పంటయు మూలము గాదు, ఈపంటలకే రాజుల పాద హాలరేఖలు మూలము. - మూలముకాని దానికి మూలత్వముం జెప్పట అసంబంధంబున సంబంధాతి శయోక్తి.

చ. ఉమియఁగఁ దన్న నవ్వ నన నొచ్చెము గాంచిన కొన్ని మ్రాకు లా

ప్రమదల నప్పగింపుఁ డని రంజిలుచేతలు గన్న చెట్లకుక

దమ కలిశృంఖలఁ బెనఁచి నమ్మక ముట్టె బురంబుఁ గఁతునై
నన్యముఁ గొని నా వెలిఁ శుకపికాదులఁ గేళివనాని పొల్పునుఁ. 37

జవరాంధ్రుఁడెట్లును పుష్పింపఁజేయుటకై దోహదములు చేయుటలో, - ఉమియఁగఁ = ఉమియుటచేతను, తన్నుఁ = తన్నుటచేతను, నవ్వఁ = నవ్వుటచేతను (పరిహసించుట చేత నని యర్థాంతరము), అనఁ = పలుకరించుటచేతను (మాట లనుటచేత నని యర్థాంతరము), ఒచ్చెము = అవమానము, కాంచిన కొన్నప్రాఁతులు = పొందిన కొన్ని చెట్లు, ఆ ప్రమదలఁ = త మ్మిట్టవ మానించిన ప్రబలమదలను (పొగరుఁబోతు స్త్రీలను - ముదితలను - 'ప్రమదః సమతే మత్తే స్త్రీయా ముత్తమ యోషితి', మేది.), అప్పగింపుఁడు = మాకు స్వాధీనపఱుపుఁడు, అని, రంజిలు చేతలు = ఏచేతలచేత చెట్లు రంజిల్లునో ఆచేతలు (అనఁగా ఆలింగనాదులు - అట్టి కమనీయ దోహదము లను), కన్న = పొందిన - చెట్లకుఁ, తమకుఁ, అభిశృంఖలఁ = తుమ్మెదలనెడి గొలుసును, పెనఁచి = కట్టి, నమ్మక = అప్పటికిని ఆచెట్లు వారిని తమకు అప్పగించు నని విశ్వసీంపక, పురంబుఁ = ఆపట్టణ మున, కంతునైనన్యముఁ గొని = మదనునిసేసను తోడు తెచ్చుకొని, వెలిఁ = ఊరిబయట, ముట్టె నాఁ = ముట్టడి వైచినవో యనునట్లుగా, శుక పిక అటల = చిలుకలచేతను కోయిలలచేతను సంద డించుచున్నట్టిని - కేళి వన ఆలి = క్రీడోద్యానములపంక్తి, పొల్పు అనుఁ = సాంపారుచుండును.

ప్రమదలు అకాలమున పుష్పింపఁజేయుటకై పదిజాతులచెట్లకు పది విధములచేతలు చేయుదురు. అది యెట్లున. - ఆశోకమును తన్నుదురు, పొగడపై నోటిసుర నుమియుదురు, గోరంటను కవుంగిలింతురు, బొట్టుగుఁ జెట్టును చూతురు, మామిడిని చేతం దాఁకుదురు, చంపకముంగూర్చి ముఖమున రాగమునుదురు, కొండగోగుతో సల్లాపింతురు, వావిలిపై ఊర్పుఁ బుత్తురు, ప్రియాశ మునకు (= మోరటి చెట్టునకు) పాడుదురు, మరపొన్నకు నవ్వుదురు. ఇందులకు కారిక -

'ఆశోక శ్చరణాచాత్యా వకుళో ముఖసీధునా | అలిదనా త్కురవక స్త్రీలకో విశ్మతేన చ॥

కరస్పర్శేన మాకన్దో ముఖరాగేణ చమ్మకః | సల్లాపతః కర్ణికారః సిద్ధవారో ముఖానిలాత్ ॥

గీత్యాప్రియాశు ర్నితరాం నమేర్హ నితేన చ.'

ఇందు వకుళాశోకనమేరు కర్ణికారములకు క్రమముగా ఉమియుట తన్నుట నవ్వుట (శ్రేష్ఠచే పరిహసించుట) పలుకుట (శ్రేష్ఠచే దూషించుట) అనునవి కరము అవమానకరమైన దోహదములు; కడమ కురవకాదులు ఆటెంటికి ఆలింగనాదులు అభిలషణీయమైన చేతలు. ఈ చెట్ల కన్నిటికిని వారు దోహదముచేయఁగా, అందులో అవమానపు దోహదము లొందిన వకుళాది వృక్షములు ఆ ప్రమదలను దండించుటకై వారిని తమ కప్పగింపుఁ డని వారిచే మంచి చేఁతిలపొందిన కురవకాదులకు తుమ్మెద బాదులనెడి గొలుసులకట్టి ఆచెట్లు తప్పించుకొనిపోక యుండునట్లు ఆగొలుసుల రెండవకొనను తమకే కట్టుకొని, అప్పటికిని అవి యప్పగించునను నమ్మకములేక, ఆపట్టణమును 'ఏవే ఆ ప్రమదలను మాకు అప్పగింపుము' అని యదలించి మదనుని రాణువను సాయము తెచ్చుకొని దానితో ముట్టడివేసినవా ? యనునట్లు ఊరివెలుపల మదననైనన్యమయిన శుకపికములు గలవై ఊరినుండి రాకపోకలకు సందులేనియట్లుగా తుమ్మెదగొలుసు కట్టినచెట్లును గలవై క్రీడోద్యాన ములు శోభిల్లుచుండును. - శిశ్నేక్షాలంకారము.

'ప్రమదలఁ' - ప్రమదలకే ఈదోహదా ద్యుత్సాహముగాని బాలలకును వృద్ధలకును ఇది యొక్కడిది? తమకు ఒచ్చెము గావించినందున ఈప్రాఁతులు 'ప్రమదలు' అనఁగా పొగరుఁ

బోతులు అనుట. 'రంజలు...చెట్లబ్బ' - ఆచెట్లబ్బ వారితో మైత్రి గావున ఇవి వారినిసాధించి యీగల వని భా. 'తమబ్బ' - ఆచెట్లు తప్పించుకొని పోకుండుటకు ఆదోహదములచేత తమకు గూడ వూతగలిగి తుష్టపిండు నాకరించినది గావున. 'నమ్మక' - వారిమిత్రములుగాన వారిని పట్టి యీక వారిని ఎక్కడికేని తప్పించుకొనిపాం డని హెచ్చరించు నని సందేహము. 'ముట్టెక్' - పురమును ముట్టుట పురమునుండి వారు దాటి పోకుండుటకు. 'వెలిక్' - వైరిరాజులు వచ్చి యొకరాజుపురమునకు ముట్టడిగా బయట విడిసి యున్నట్లుగా; శుకపికములు మదన సైన్యము. 'అశిశ్మంఖల' - ఆశులు దట్టముగా క్రమ్ముట తల్పేయమైన మకరంద గమృద్ధిని దాననే పుష్ప సమృద్ధిని తెల్పుచున్నది. 'శుకపికావల' - ఇంతవఱకు వేటుపడదు, 'కేళినసారి'తో ఏకసమా సము గాదు; ఏకసమాసమైనచో అవిమృష్టవిధేయాంశతా దోషము ఘటిల్లును. శుకములచే ఫల ములయు పికములచే చిగుళ్లయు పెంపు నూచితము. కేళినములు ఫలకుసుమ కింకలయగుంభితములై శుకపికావలములై మనస్థస్కంధావారముగా సర్వేంద్రియాహ్లాద కరముగా నున్న వని భా.

సీ. మదగంధతారతమ్యము యామ్యకరికీ ద

త్కరులకుం గనబలెఁ గటము లొరసి,

సురతశ్రమజ మూటఁ జూపాపకయుబలెఁ

గామినీమృదుగంధఘర్త ముడిపి,

పరిమళవాహేచ్ఛఁ బ్రాణమీబలెఁ జించు

మృగనాభిచర్మభస్మికలు దూటి,

ఆహితపన్నగభేదు లనిబలె గృహవిటం

కపుగలాపుల నొయ్య గఱులు నిమిరి,

తే. వీటిసామగ్రి గనుఁగొన వేగపడక,

నడవఁ దనదిక్కుపుష్పదంతద్వీపంబు

నెక్కినో యన జడగతి నెపుడుఁ బొలయు

నందుఁ జందనశిఖరివందానిలుండు.

33.

అందుక్ = మధురాపురమందు, చందన శిఖరి మందానిలుండు = గంధపుఁ గొండయొక్క మెల్లని తెత్తెర (మంద మలయానిల మనుట),

1. యామ్యకరికీ = దక్షిణ దిగజమయిన వామనమనకును, తత్ కరులబ్బ = ఆ యూరి యేనుఁగులకును, మద గంధ తారతమ్యము = దానజలముయొక్క పరిమళముయొక్క హెచ్చు తగ్గులను, కనక్ బలెక్ = పరీక్షించుటతో యను నట్లుగా, కటములు = ఆయూరియేనుఁగుల గండస్థలములను ('గజగణ్డ కటి కబ్బ' అను.) బరసి = రాచుకొనుచు; 'యామ్య' = యమ సం బంధియయిన - యమదికాసంబంధి యయిన యనుట;

“ప్రాచ్య మాజ్ఞాహిష్యాక్రే ప్రహస్తా రాజజ్ఞాజయా

ద్వారం రరబ్ధు ర్వామ్యం మహాపాశ్వక్ మహోదరా.” భట్టి.

'గంధ' - ఏనుఁగు మడమునకు గంధము గలదు—

“సప్తచ్ఛదక్షిరకటుప్రవాహ మసహ్య మామ్రాయ మదం తదీయమ్
విలజ్జి తాథోరణ తీవ్రయత్నాః సేనాగజ్ఞేన్ద్రా విముఖా బధూవుః.” రఘు.
ఆయూరి యేనుఁగులు వామన దిగ్గజమునకు సాటి యనియు భా.

2. సు...ము - సురత = కామక్రీడచేత నయిన - శ్రమ = బడలిక చేత - జమ = పుట్టినది,
కౌటక = అగుటచేత, చూపు ఓపకయు బలెక = చూడలేనందున (కనికరముచేత) అను నట్లుగా
(యు శబ్దము వాక్యాలంకారము), కా...ము - కామినీ = కామకు రాండ్రయొక్క - మృదు =
కోమలములైన - గండ = చెక్కిల్లయొక్క - ఘర్తము = చెమటను (‘ఘర్తః స్యా దాతపే గ్రీష్ఠే
ఽపుష్ప స్వేదామృషో రపి’ మేదిని.), ఉడిపి = ఆర్పి;

8. పరి మళ వాహ ఇచ్చక = తావిని గ్రహించు కోరికచేత, ప్రాణ మీ బలెక = ప్రాణ
మిచ్చుటకో యనునట్లు, చిం...లు - చించు = చింపఁబడిన - మృగ = కస్తూరి మృగముయొక్క -
నాళి = బొడ్డుల నెడి - చర్త భస్మికలు = తోలు సంచులను (‘భస్మా చర్త ప్రసేవికా’ అను.),
తూటి = చూచి; - ఇవి బ్రదికినయెడల వీనికి వెండియు నాళియందు కస్తూరి యుద్భవించును,
అంతట దాని పరిమళమును సేను వహింపుదును గాక అను కోరికచేత కస్తూరి మృగములకు ప్రాణ
మిచ్చుచున్నదో యనునట్లుగా వానియొక్క చింపఁబడినట్టి నాళిసంచులయందుఁ దూటి; నాళి
సంచులం జించుట అందలి కస్తూరిని గ్రహించుటకు.

4. ఆ...లు. - ఆహిత = తనకు వైరు లయిన (తన్ను భక్షించెడు) - పన్నగ = పాము
లను - భేదలు = ఛేదించునవి (భక్షించునవి), అని బలెక = అనుకారణముచేత నను నట్లు,
గృ...లక - గృహ = ఇండ్లయొక్క - విటంకపు = కొటిగల యందలి - కలాపులక = నెమళ్లను,
ఓయ్యక = మెల్లనగా, గణులు నిమిరి = కుంచెలను నిమిరి, వీటి సామగ్రిక = ఆయూరి సంప
త్సమృద్ధిని, వేగపడక = నింపాదిగా (సమస్తము చక్కఁగాఁ దెలియు నట్లుగా), కనుఁగొనక =
చూచుటకై, తనదిక్కు పుష్పదంత మను (గజగమనము మెల్లన గావున గజము నెక్కుట, తన
దిక్కుది తనకు స్వాధీనముగాన దాని నెక్కుట), ఎక్కెనో యన, జడగతిక = మంద ప్రచార
ముతో, ఎపుడుక = సదా, పాలయ్యక పీచును. సదా మలయమారుతము పీచుట ఆదేశము
ననే ఆపురిసమీపముననే మలయాచల ముండుటచేత. — ‘క్రీడాచరీకృత శ్రీఖండగిరిరాజు’ 89.

ఇచట మలయానిలమందు కవిసంప్రదాయముబడి శైత్య మాంద్య సారభంబులు చెప్పఁబడి
నవి; - కామినీ గండ ఘర్తముచేత శైత్యమును, గణుల నిమరుటచేత మాంద్యంబును, కరిమద
మృగమదములచేత సారభంబును కలిగినవి. — అంతటను ఉత్పేక్షలు. ‘కటములు’ - ఏనుఁగు
యొక్క మదస్థానము లేడింటిలో గండము ప్రధానస్థానము. ‘కరాత్...’ చూ. పుటలు 68-69
‘టంచు’ - నాళిలోని కస్తూరికై కస్తూరి మృగమును చంపుదురు, దానినాళిని కోయుదురు.

‘చర్తణి ద్వీపినం హన్తి దన్తయోర్హన్తి కృజ్జరమ్
కేశేషు చమరీం హన్తి సీమ్ని పుష్కలకో వాతః.’

‘విరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుముదోజ్జనః

పుష్పదన్తః సార్వభౌమః సుప్రతీకస్తు దిగ్గజాః.’ అని దిగ్గజములు.

అను.

—* మ త్స్య ధ్వ జౌఁ డు *—

సీ. ద్విద్వయోపాయ ధీవిద్వద్వత్సంసంబు,
షాఢ్గణ్యాచాతురీ చక్రవర్తి,

క్రీడాచలీకృత శ్రీఖండగిరిరాజు,
 కనకాద్రిముద్రణ గ్రంథకర్త,
 యందూనిబద్ధాభ్రబృందవేదండాళి,
 వననిధిస్తంభ నాథునికరఘువు,
 తామ్రపర్ణమలసాధఃకేళిహంసంబు,
 లంకేశమైత్రీప్రియంకరుండు,

తే. స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్య గస్తీ, మఘవ
 మకుటమోటన శరణోటి మంత్రభృత్య,
 భూతభూతాత్త శాంభవ భూమికుండు
 దత్తురం బేలు బాండ్య మత్స్యభజుండు.

39

తత్పురంబు = ఆమఘరాపురమును, పాండ్య మత్స్యభజుండు = పాండ్యదేశరాజు
 మత్స్యభజుఁ డను నాతఁడు, ఏలుక. ఆరా జెట్టివాఁ డనిన.—

1. ద్వి...బు-ద్వి=రెండు-ద్వయ=జంటల - ఉపాయ = (సామదాన భేదదండము లనెడి
 నాల్గు) ఉపాయముల ('సామదానే భేదదణ్డా వి త్యుపాయ చతుష్టయమ్' అను. - ఇందు శత్రు
 వున కనుకూలములయిన సామదానములు రెండును ఒకజంట, శత్రువునకు ప్రతికూలముయిన
 భేదదండములు మఱియొకజంట; కావున నాలుగు అనక 'రెండుజంటలు' 'ద్విద్వయ' అనుట) -
 ధీ=చింతయందు - విద్యవ్యతంసంబు=పండితశ్రేష్ఠుఁడు (వతంసంబు=అతతంసంబు); షా...ర్తి -
 షాద్గుణ్య=సంధి విగ్రహ యా నాసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయములయొక్క ('సంధిర్నా విగ్రహో
 యాన మాసనం ద్వైధ మాశ్రయః । పద్మణాః ఏవ షాద్గుణ్యమ్) - చాతురీ=
 నేర్పునందు - చక్రవర్తి = సార్వభౌముఁడు (అందఱకంటె పైవాఁ డనుట - 'చక్రవర్తి సార్వ
 భౌమః' అను.);

2. క్రీ...జా. - క్రీడాచలీకృత=ఆటకొండఁగాఁ జేయఁబడిన - శ్రీఖండగిరి రాజు=చందన
 పర్వతరాజము కలవాఁడు. (మలయగిరి తన రాజ్యములోనిది గావున దానియందు క్రీడించువాఁడు.
 'క్రీడాచలీకృత శ్రీఖండగిరిరాజు' - ఇటు నుపసర్జనత్వంబున రాజు ఆనురూపము ఎట్లు? అందు
 లేని, ఇటు ఉపసర్జనత్వము లేదు. క్రీడాచలీకృత శ్రీఖండగిరి శ్వాసా రాజా చేతి - కర్తృధారయసమా
 సము.), కనకాద్రి ముద్రణ గ్రంథకర్త=బంగారు కొండపై (తన విరుదములను) ముద్రించిన కవి-
 ('ఉడిచీం దిశమాక్రమ్య పాణ్డ్యః పరమధార్మికః

ప్రాప్య మేరుగిరిం తస్మిన్ లిలేఖ విరుదాన్ స్వకాన్.' హేలాస్యము.

'అతఁడు మహా దిగంత విజయం బొనరించి సురాద్రియాల ను

న్నత నిజమీన లాఁఛన మొనర్చుటకై గిరిరాజుఁ ద్రిప్ప న

ప్రతిమ తడియ దోయ్యగ భరభ్రమితాచల శృంగసంగతా

మితజన రూఢి నేడును భ్రమించుఁ దదగ్రగతల్ గ్రహవతుల్.'

'అని! నరసరాజీయములో కరికాలచోలుని వర్ణన.);

3. అం...లి అందూ = గొలుసులచేత - నిబద్ధ=కట్టబడిన - ఆశ్రబృంద = మేఘసమూహ మనెడి - వేదండ ఆలి = ఏనుఁగులగుంపు గలవాఁడు (ఏనుఁగుల గుంపును గొలుసులతో కట్టి తచే లాలో ఉంచినట్లు మేఘములను వశపఱచుకొని సంకెలలు వైచినవాఁడు - రూపకాలంకారము), వన...వు - వననిధి=సముద్రముయొక్క - స్తంభన=కట్టుటయందు - ఆధునిక=ఇప్పటి - రఘువు= శ్రీరాముఁడు (రఘువంశమువాఁడు గావున ఉపచారముచే రఘు వనుట - ఆధునా = ఇప్పుడు - ఆధునిక = ఇప్పటి - 'ఏతర్హి సంప్రతీదానీ మధునా' అను. - సముద్రమునకు అడ్డముగా ఈయన కట్ట కట్టినాఁ డనుట.);

4. తా...బు. - తామ్రపర్ణి=తామ్రపర్ణి నదియొక్క - అమల=నిర్మలమయిన - పాథః= నీటియందు - కేళి=ఆటగల - హంసంబు=రాయంచ (తామ్రపర్ణి నది తన రాజ్యములోనిది గాన అందు జలవిహారము సల్పువాఁ డనుట. - రూపకము.), లంకేశమైత్రీ ప్రియంకరుండు = లంకా పతియైన విభీషణునికి చెలిమిచేత ఇప్తము నెఱవేర్చువాఁడు;

స్వస్తి...స్తి - స్వస్తికృత్=ఆశీర్వాదము చేయుచున్న ('స్వ స్త్యాశీః క్షేమ పుణ్యాదా' అను.) - వాస్తవవృత్తి=సత్యమయిన పొగడ్తగల (సత్యమయినపొగడ్త చేయునట్టి) - ఆగస్తి= కుంభసంభవముని కలవాఁడు (ఆగస్త్యాశ్రమము ఈతనిరాజ్యమం దున్న దనియు, ఆగస్తిముని ఈతనికి మేలు కోరుచుండు ననియు భా. - ఆగ మస్య తీ త్యగస్తిః - వింధ్యపర్వతమును త్రోసిన వాఁడు. 'అథాగ స్త్యః కుమ్భయోని రగస్తిః కలశీసుతః' శబ్దార్థవము.); మఘ...టి - మఘవ = ఇంద్రునియొక్క ('ఇన్రో' మరుత్వా న్నఘవా' అను.) - మఘట = కిరీటమున ('అథ మఘటం కిరీటం పు న్నఘంసకమ్' అను.) - మోటన=నుగ్గుచేయునట్టి ('మట సంహర్ణ సే' ధా. పా.) - శరకోటి = బాణములసమూహములు కలవాఁడు. (అతిశయోక్తి), మం...డు - మంత్ర = మంత్ర ములచేత - భృత్యభూత = సేవకు లయినట్టి - భూత = బూచులచేత (బూచుల మూలముగా) - ఆత్మ = పొందఁబడిన - కాంధవ=శివసంబంధియైన - భూమికుండు=వేషముకలవాఁడు (భూతములను పనిగొనుచు ఆపరశివుఁడోయన నున్నాఁ డనుట. - ఉపమ.).

నాలుగు ఉపాయములు ఆఱు గుణములు యథాయోగము ప్రయోగింప సమర్థుఁడు, మలయ పర్వతమందు విహరించువాఁడు, మేరువుపై తన మిసలాంఛనమును చెక్కించినవాఁడు, ఏనుఁగులం బోలె మేఘములను గొలుసులం గట్టివైచినవాఁడు, రామునివలె సముద్రమున కొండొకచో కట్ట కట్టినవాఁడు, తామ్రపర్ణిలో జలకేళి సలుపువాఁడు, విభీషణుని చెలికాఁడు, ఆగస్తిమునియొక్క యాశీర్వచనంబులం బొందువాఁడు, ఇంద్రుని దండింపగల విలుకాఁడు, మంత్రములచే బూచు లను వశీకరించి పనిగొనుచు ఆపర మహేశ్వరుఁడో యన నొప్పువాఁడు పాండ్య మత్స్యధ్వజుఁడు ఆపురము నేలుచుండెను.

ఉ. ఇందుకులావతంస మతఁ డేతటి నేతరిగాఁ; డరిం బ్రజ

ల్కందఁ గొనం; దొరుం దొరుతల నిన్వినిపించినమాట డెందముం

జెంద ముదంబు దక్కి చెడఁ జేయఁ దొరు; నిన్వనతాస్యఁ డొ నుతిం

పం దనుఁ; బందనుం గొఱతె వల్కుడు శూరతఁ దాను మించియున్. 40

ఇందువల అవతంసము=చంద్రవంశ శేఖర మయిన, ఆతఁడు=ఆమత్స్యధ్వజుఁడు, ఏతఁడే = ఏనుఁగుయమందును, ఏతరి=నీతిమాలినవాఁడు, కాఁడు; ప్రజల్=జనులు, కందఁక=నొచ్చునట్లుగా,

అరిక్ = పన్నును, కొనండు; ఒరుండు = ఎవరదేని, ఒరుతలక్ = మఱియొకనిమీఁద, వినిపించినమాట = చెప్పినకొండెము, దెందముం దెందక్ = తన మనస్సునకు తగులఁగా (ఆంగీకరించి), మదంబు దక్కి = కొనుపకు వహించి (మదంబు = సంతోషము - 'మత్' అని ప్రాతిపదికము), ఒరుక్ = అనుజ్ఞయొకనిని, చెడఁ జేయుడు = చెఱుపఁడు ('చేయుడు' అను క్రియాపదమందలి వ్యతిరేకార్థము, దానితోఁ జేరిన పూర్వధాతువులకును అన్వయించును; దానంతేనీ, దెందముం దెంద సీయుడు, మదంబు దక్కిండు అని యర్థము.); తనుక్ = తన్ను, నులింపక్ = పొగడఁగా, వినత ఆస్యుడు బైక్ = వంగిన ముఖము కలవాడు అగును (మొగము వాంచును - 'మహతాం క్షుణ్ణరాజాంచ పురఃప్రార్థం నహిప్రియమ్' అన్నట్లు ముఖస్తుతి సహింపక తలవంచుకొను ననుట); శూరతక్ = శౌర్యముచేత, తాను, మించియుక్ = అతిక్రమించియును, పందనుక్ = పిఠికివానిం గూడ, కొఱతలల్కుడు = న్యూనముగా పలుకఁడు.

చంద్రవంశ భూషణమైన యామత్యస్వధ్వజ మహారాజు ఎప్పుడును నీతి తప్పఁడు, ప్రజలు నొవ్వబండ పన్ను కైకొనును, కొండెములు విని ఎవరికిని చెఱుపు చేయుడు, తన్ను ఎవరైన ముఖ స్తుతి చేసినయెడల లజ్జచే మొగమును వాంచును, పరాక్రమమందు తానధికుడయ్యెను పండను సయితము న్యూనముగా మాటలాడఁడు. - ధీరోదాత్తుఁ డనుట. - తల్లక్షణము—

‘మహావ్రోహైతి గమ్భీరః క్షమావా నవికత్తనః

స్థిరో నిగూఢాహంకారో ధీరోదాత్తో నిగద్యతే.’

దశరూపకము.

వృత్త్యనుప్రాసము.

సీ. పాటిరగిరివనీ వాటిఁ గ్రీడించియు

నహిభయం బెఱుంగఁ డావంతయైన;

నత్యంతమితభాష నవికత్తనుం డయ్యుఁ

బరులఁ గేరడమున భంగపఱుచుఁ;

బ్రైమఁ దాఁ దామ్రవర్ణికి నాథుఁ డయ్యును

సద్గోష్ఠిచే ననంజనత మెలఁగు;

మహనీయమహిమఁ దా మధురాస్పదుం డయ్యు

లావణ్యకలన నుల్లాస మొందు;

తే. విషధిలహరిభిదోత్పతత్పృచతజటిల

వలదురుక్రమతిమివర వాలపతన

తులితపరబలకరిశస్థులసముత్థ

బహుళముక్తావిముక్తాసిపాతుఁ డతఁడు.

41

అతఁడు = ఆమత్యస్వధ్వజుడు, విష...తుఁడు - విషధి = సముద్రముయొక్క (విష = జల - ‘విషంతు గరతే జలే’ నానా. ఉ. ‘విషం జలధరైః పీతం మూర్ఛితాః పథికాన్దనాః’ చంద్రా.) - లహరి = పెద్ద యలల (పెద్ద కరటముల) యొక్క - భిదా = విఱుపునుండి (‘విదళః క్షుటనం భిదా’ అను.) - ఉత్పతత్ = వెగయుచున్న - పృచత = నీటి బొట్టులచేత (‘పృచన్తి చిద్ధ

పుషకాః పుమాంసో విప్రుషః స్త్రీయః' అను.) - జటిల = దట్టమయిన (దట్టముగా అనీటి బొట్టులను లేచుచున్న అనుట - ఇది 'వాలపతన'మునకు విశేషణము) - వలత్ = వెనుకకు మరలుచున్న - ఉరు = గొప్ప - క్రమ = దాటుగల - తిమివర = నూతామడనిడివి చేప మేటియొక్క - వాలపతన=తోకపాటు (తోకదెబ్బ) తో - తులిత = సంజాత సామ్యమున (సాటియైన - 'తులా రాశి' పలకలే సామ్యమే) నానా. ఇది అసిపాతమునకు విశేషణము) - పరబల = శత్రుసైన్యముయొక్క - కరి = ఏనుగులయొక్క - శిరఃస్థల = కంభిస్థలములనుండి - సముత్థ = ఎగురుచున్నట్టి - బహుళ = మొదలయిన - ముక్తా = ముత్యములచే - అవిముక్త = విడుదలబడని (అముత్యములతోఁ గూడుకొన్న అనుట - 'పరిత్యక్తేఽపి ముక్తఃస్యాన్ముక్తా ముక్తా ఫలే స్త్రీయామ్' నానా.) - అసి = కత్తియొక్క - పాతుడు = పడుటకలవాడు (అట్లుగా కత్తితోఁ గొట్టువాడు), (అయిన) అతఁడు = ఆరాజు, —

పరబలము మహాసముద్రము వంటిది, అందులో ఆతని బాహువు తిమివంటిది, కత్తి తిమివాలమువంటిది, ఏనుగులు మహాతరంగముల వంటివి, వాని కంభిస్థలములు ఆ తరంగముల పెభాగంపు విలుపుల వంటివి, కొట్టినప్పుడు కత్తితోఁగూడ బాహువు వెనుకకు వచ్చుట తిమి తోకతో అలంగొట్టి వెనుకకు మరలిచి పెద్దదాటు దాటుట వంటిది, కత్తితో ఏనుగు శిరమును గొట్టుట తోకతో ఆలయొక్క విలుపుం గొట్టుట వంటిది, కత్తిదెబ్బకు ముత్యములు దట్టముగా లేచుట తోకదెబ్బకు నీటిబొట్టులు లేచుట వంటిది. — ఇందు ప్రతిపదమునకును ప్రయోజనము కలదు, దానిని ఇయ్యుపమయందలి సాదృశ్యలక్షిని సులువుగా నరసింపవచ్చును. — ఉపమాలంకారము.

'లహరి' - 'లహరి (రీ) స్త్రీ. తేన - ఇన్ద్రేజేన హియతే ఊర్ధ్వగమనాయ - శ్చ - కర్తణి ఇన్-వా జీవ్ - మహాతరగ్జే' శబ్దస్తోమ మహానిధి. 'తరగ్జే భజ్జ వీర్యా ర్ధ్వత్కలికా మహతి త్విహ । లహ ర్యల్లోలా' హేమ. - ఇందువలన లహరి శబ్దము ప్రాస్వాంతము కూడ; వీనికి కొందఱు వ్రాసిన ప్రవాహార్థము గొణంబును గజోపమితికి పనికి రానిదియంగా నున్నది. 'వలత్' — 'యాస్త్యా మహుర్వలిత కన్ధర మాననంత దా వృత్త వృన్త శతపత్రనిధం వహస్త్యాః' మాలతి. 1. 32. 'వలిత కన్ధరం పరివర్తితగ్రీవం అతవీవ ఆవృత్తవృన్త శతపత్రనిధం వసుమబన్ధ వా దపవృత్త వికచ పుణ్డరీక సదృశ మాననకు' త్రిపురారి వ్యా. - ఇట్టిదే 'అసీ ద్వివృత్త వద నాచ విమోచయన్తి' ఇత్యాది కాకుంతల పద్యములో 'వివృత్త వదనా' అను విశేషణము. 'తిమివర' —

'అస్తి మత్స్య స్తిమి ర్నామ శతయోజన మాయతః

య స్తం గిళితి మత్స్య స్తు తతః ప్రోక్త స్తిమిగ్గిలః

తిమిగ్గిల గిలోఽప్యస్తి తద్గిలోఽప్యస్తి రాఘవః'

మహామత్స్యములు సముద్రములో నీటిని తోకతోఁ గొట్టుటయు ఆదెబ్బకు జలధార తెగయు టయు అవి ముత్యపు రాసులవలె తెల్లగా నుండుటయు ప్రసిద్ధము. —

'కపట మత్స్యంబవై నీవు కడలి నడుముఁ । బుచ్చ మల్లార్ప నెగసిన భూరిజలము

మింటఁ గడుఁదెల్ల నై పాటుచుంటఁ జూచి । యర్చ నదియని వర్ణించె నఖిల జగముః'

నైవ. 6 ఆ. 120.

ఏనుగు కంభములనుండి ముత్తములు పుట్టును - ౧ ఆ. ౩౦. వ్యా. చూ. పుట 67 'ఉత్పత్తే' - పా. 'ఉత్పత్తే'

1. పా...టిక్ - పాటీర గిరి = గండపుగొండయందలి (చందనపర్వత మయిన మలయ పర్వతమునందలి) - వనీపాటిక్ = అడవుల శ్రేణిలో, క్రిడించియుక్ = విహరించియు, ఆవంత (ఆవ + అంత) వినక్ = ఇంచుకేనియు, అహి భయంబు = పాములవలని వెఱపును (తన వారి వలననే కల్గు భయమును - 'రాజా మహిభయం ప్రోక్తం స్వపక్ష ప్రభవం భయమ్', 'భుజిజ్ఞోఽహి ర్భుజిజ్ఞమః' అను.) ఎఱుంగఁడు -

మలయములు నాలుగు, - ఆందు మొదటిది, -

'అమాలయప్యేః ఫణివేష్టితానాం సచ్చందనానాం జననందనానామ్

కక్కుల కైలా మరీచై ర్వృతానాం జాతీతరూణాం చ స జన్తభూమిః,

రెండవ మలయము, -

'య స్సోత్తమాం మాక్తిక కామధేను రుపత్యకా మర్పుతి తామ్రపర్ణి,

రత్నేశ్వరో రత్న మహా నిధానం కుమ్భాద్భవస్తం మలయం పునాతి.'

మాడవద్దిమఱియొకటి; నాలవది లంకాపురము. అన్నింటియందును (సర్వవేష్టితములు) చందన ద్రుమములు కల వని 'మలయ శ్చందనాలయః' అను నమరోక్తిచే నెఱుంగనగు. చందన ద్రుమము లున్నచో పాము లుండును గాన (ద్వితీయ) మలయ వనములలో చరించియు పాములవలని యుప ద్రవ మెట్టిదో ఎఱుంగమి విరోధము, అహిభయశబ్దమునకుంగల స్వపక్షమువలని భయము అను నర్థముచే తత్పరిహారము. కావున విరోధాభాసాలంకారము.

2. అత్యంత మితభాషక్ = మిక్కిలి అల్పసంభాషణచే (మిక్కిలి కొంచెముగా మాట లాడువాఁ డగుటచేత), అవికల్ప నుండు = అత్యశ్లాఘా విముఖుఁడు ('అవికల్ప నః = అత్యశ్లాఘా విముఖః' ప్రతాపరుద్రీయ మందర వ్యాఖ్య), అయ్యుక్, పరులక్ = ఇతరులను (వైరులను), కేరడమునక్ = పరిహాసపు మాటలయందు (కేరడ దేశముం దనియు - శేడల క భేదము), భంగవలయుక్ = ఓడించును. - అవికల్ప నునికి పరపరిహాసపటిమ విరోధము, అరాంతరముచే నది పరివృత్తము; కావున విరోధాభాసాలంకారము.

3. ప్రేమక్ = అనురాగముతో, తాను, తామ్రపర్ణిక్ = ఆపేరి పడమటి దిగ్గజభార్యకు (ఆపేరి నదికి అనియు), నాగుఁడు అయ్యుక్, సద్గోష్ఠిచేక్ = మంచి (వారితోడి) సహవాసము చేత, అనంజనతేక్ = అంజన గజము కామిచేత (అంజనము అనఁగా అంటు, అనే మాలిన్యము, అది లేనివాఁడై) మెఱుగుక్ = వర్తించును.

తామ్రపర్ణియను కరేణుకకు పెనిమిటియై అంజనమును పడమటి దిగ్గజము కావంట విరోధము, నదీ నిర్మాలిన్యార్థములచే తత్పరిహారము విరోధాభాసాలంకారము. అష్టదిగ్గజములను ౩౨ వ్యాఖ్యలో చూ. తద్భార్యల పేరులు, -

'కరిణ్యోఽభ్రముః కపిలా పిఙ్గళోఽనుపమా క్రమాత్

తామ్రపర్ణి శుభ్రదన్తి చాఙ్గానావతీ.'

అను.

మ...డు - మహనీయః = దివ్యమయిన - మహిమక్ = ప్రభావముచేత, తాను, మధుర ఆస్పదుండు = తీపునకు తావు (మధుర శబ్దము మధురరసమునకును అది కలదానికిని పేరు -

'కువరస్సు కమయోఽస్త్రీ మధురో లవణః కటుః

తక్తోఽన్లు శ్వ రసాః పుంసి తద్వత్సు పడమిత్రిషు,' అను.

మధురా = మధురాపురము - ఆస్పదుండు = రాజధానిగాఁ గలవాఁడు), అయ్యుక్, లావణ్య కలనక్ - లావణ్య = ఉప్పుదనముయొక్క (దేహకాంతి విశేషముయొక్క -

'మక్తాఫలేషు చ్ఛాయాయా స్తరళత్వ మి వాన్తరా

ప్రతిభాతి య దక్షేషు తల్లావణ్య మిహోచ్యతే.' - శబ్దకల్పద్రుమును.) -

కలనక్ = ప్రాప్తిచేత, ఉల్లాసము = ప్రకాశమును, పొందును - తీపు ఉప్పుచేరిన యెడల రుచి మీఱు ననుట విరోధము; మధురాపుర దేహకాంత్యర్థములచే తత్పరిహరము గాన విరోధాభాసా లంకారము.

ఇట 'మధుర' అని పాండ్యనగరనామము వర్గచతుర్థ మధ్యముగానున్నది. ఈగ్రంథమందు మఱియొకచోట 'విధినిషేధంబు లెఱిగితే మధురకరిగె' అని ధప్రాసమును, ఇందే 'తనరు దక్షిణ మధుర పాండ్రద్రుమధుర' అని అంత్యానుప్రాసరూపయమకమును కలవు. శ్రీమజ్జగద్గురు ప్రణీత సౌందర్య లహరీస్తోత్రమందును,

'వికాలా కల్యాణీ స్ఫుటరుచి రయోధ్యా కులవయోః

కృపాధారాధారా కిమపి మధురా భోగవతికా

అనన్తీ దృష్టిస్తే బహునగర విస్తార విజయా

ధ్రువం తత్తన్నామ వ్యవహరణ యోగ్యా విజయతే.'

శ్లోషలో ధమధ్యమే కలను. ఉదాహరణార్థ నిష్పన్నమయిన మధురా (రూ. మధూరా) శబ్దము వర్గద్వితీయమధ్యము ఒకటికలదు. అది శ్రీకృష్ణులవా రుండిన పట్టణమునకు పేరుగా సుప్రసిద్ధమై యున్నది. తదనుగుణముగానే దానికి 'మట్టా' అని యింగీ ఘన వ్యవహరము, 'మడ్డా' అని కాదు. కావున అది దానికిని ఇది పాండ్యనగరికిని పేరు లని భేదము గ్రహింత మన్న - ఇందు లోనే 'దక్షిణమధుర' అని వ్యవహరించినందునను,

'మధురం విషే । మధుర స్తు ప్రియేస్వాదౌ రసేచ రసవ త్యపి

మధురా మధురాపుర్యా యస్తీమేదామఘాళిషు

మధు కుక్కుటికాయాంచ మిశ్రేయాశత పుష్పయోః'. పేమ.

అను నిఘంటువునందు మధురా మధురా శబ్దములకు పర్యాయత్వమే చెప్పబడినది. ఉత్తర మధు రయు మధుం నా మాసురం రా తీతి అనువ్యుత్పత్తిచే ధ మధ్యముగాను అంగీకృతము. ఈరెండు నామములను రెండుపట్టణములకును గ్రహించుట యుచితము. *

శా. దానత్యాగపత్రత్రమై తొలుపత్రత్రం బంబుధార న్నదా

నానం, దత్సితకీర్తిహంసి చను మింటం; గ్రొత్త నా నేల, నా

నానీరార్ద్రపత్ర యయు్య వడి మింటం బొలు తజ్జాతి కే

లా నిల్పు న్నతి యన్యపత్రిగతిః బ త్రైకప్రదేశ్శాస్తికః?

42

దా...త్ర - దాన=ఉదకధారా పూర్వకమయిన యీవియు - త్యాగ=ఆస్పాద్యితముగా ఉదకధారలేకయే యిచ్చునవియు - పత్రము = టెక్కలుగాఁ గలది, వి, త...సి - తత్ =

అరాజయొక్క - నిర = తెల్లని - కీర్తి = విఖ్యాతియనెడి - హంసి = అంచపెంటి, తొలుపత్రంబు = మొదటఁ జేర్చినంబడిన తెక్క (అనఁగా దానము), సదా = సర్వదా, అంబుధారణ = నీటి పోతచేత, నానక = ఊరినను, మింటక చనుక = ఆకాశమున నెగయును; త్రొత్త నాక ఏల = ఇది వింత యనవలదు, నా...త్ర - నానా = పెక్కు ('నానా నేకో భయార్థయో' అను.) - నీర = నీళ్లచేత - అర్ధ్ర = తడిసియున్న - పతత్ర = తెక్కలుగఁబడి, అయ్యుక్ = అయినప్పటికిని, వడిక = వేగముతో, మింటక బాటు - తజ్జాతిక = ఆహంసజాతికి, అన్యపత్రిగతిక = నేలు పక్షికింబోలె, ప...తిక - పత్ర = తెక్కలయొక్క - ఏక ప్రదేశ = ఒక భాగముయొక్క - అప్లతిక = తడియుటచేత, గతి = సంచారము, ఏలా నిల్పుక = నిలువదు.

ఉదకధారా పూర్వకమయిన యిది ఒక తెక్కగాను అప్రార్థితముగా (= అడుగఁబడక ఉదకధారలేకయే ఇచ్చునట్టి యిది రెండవతెక్కగాను కలదైన యీతెని తెల్లని కీర్తిహంసి, అతొలితెక్క ఎల్లప్పుడును ఆనీటి ధారచేత నానుచున్నను ఆకాశమున సంచరించుచునే యున్నది; ఇది యొక వింతయని తలంపవలదు, ఏలయన, — రెండుతెక్కలును నానాజలములలో నాను చున్నను వడిగా మింటంజను నాహంసజాతికి ఇతరపక్షులకుంబోలె ఒక్కతెక్క తడిసినమాత్రాన సంచారము ప్రతిబద్ధము కానేరదు. — రూపకానుప్రాణితమయిన కావ్యార్థాపత్తిలంకారము.

'కీర్తి' — 'దానాదిప్రభవా కీర్తిః ప్రతాపప్రభవం యశః' - ఇట ఆదిశబ్దముచేత త్యాగము గ్రహింపఁబడును. 'కీర్తి' స్త్రీలింగముగాన భిన్నలింగతాదోషనివారణార్థము 'హంసి' యని స్త్రీలింగముం జెప్పట. హంసినిగాఁ జెప్పట భావశ్యముచేతను దూరమేగుటచేతను. కీర్తి భవళ మని కవి సమయము, కీర్తి దూరమేగుట యనఁగా దూర దూర దేశములవారు ఆయావిని ప్రశం సింపుట. 'అన్యపత్రి గతిక' స్థలపక్షులు తెక్కతడిసిన నెగురనేరవు. 'పత్ర' - పత్ + ట్రక, 'పతత్రః' - పతత్ + త్రై + కః (పతస్తం వ్రాయతే) అనువ్యుత్పత్తులచే ఈరెండు శబ్దములందును తకారద్వయశేష సంయోగము. తదనుగుణము 'పత్రి' యందు నట్లే.

సీ. శుకకదంబము గొలుసులచే నిబద్ధమై
వారాంగనాగారకారంబడఁగ,
గిరికానికాయంబు లరిశూన్యబహుపుర
హర్ష్యవాటికలఁ జెండాడు చుండఁ,
గ్రండుగా నితరేతరంబు రాయిడి నేయు,
రాజులు దననూపురమున నొడుంగ,
నెగడు ననావృష్టి నిజబలేభస్పర్ధి
సమదాన్యకరటి గండములఁ జేర,

తే. దానవేశల నతివృష్టి తనకు హస్త
గతము గాఁగఁ, బ్రతాపాగ్నిఁ గ్రాగిపోవు
కంటకులయందు శలభత గలయ నడఁగ,
నేలు నాపాంధ్యుడు మహి నిరీతి గాఁగ.

1. కుకకదంబము=చిలుకలగుంపు ('కదమ్మం నికురమ్మేస్యా స్తీప సర్వ పయోః పుమాణా' మేది.), గొలుసులచేక, నిబద్ధమై=కట్టబడినదై, వా...రక్ - వార ఆంగనా = బోగపుణా నలయొక్క ('వారస్త్రీ గణికావేశ్యా రూపాజీవా' అను.) - ఆగార=ఇండ్లనెడి (రూ. ఆగార- 'భవనాగారమనిరమ్' అను.) - కారక్ = చెఱసాలయందు ('కారా స్యా ద్భవనాలయే' అను. - 'వారాంగనాగారకారక్' - రూపకాలంకారము.), పడఁగక్ = పడినందునను; - వారాంగనలు విలాసవతులు గావున వారు కుకాదులం చెంచుట ప్రసిద్ధము.

2. గి...బు-గిరికా=చిట్టెలుకలయొక్క ('గిరికా బాలమూషికా' అను. - "క్షుద్రత్వాత్ బాలాచాసౌ మూషికా చ - 'భిర్వాఖు ర్బాలమూషికా' ఇతిదుర్గః" రామాశ్రమి) - నికాయంబులు=సమాహములు ('అథ సద్ధరిణాం స్యా న్నికాయః' అను.), అ...లక్ - అరి=శత్రువులచేత - కూన్య = రిక్తములయిన ('కూన్యంతు వళికం తుచ్చ రిక్తకే' అను. - శత్రువులు త్యజించిపోయినందున పాడుపడిన యనుట) - బహు = పెక్కు - పుర = పట్టణములయందలి - వార్త్యవాటికలక్ = మేడలవరుసలయందు, చెండాడుచుండక్ = చెండుచుండక్ = సమస్తమును తొటికి నాశము చేయుచున్నందునను ('వేటాడుచుండక్' అని పా.);

3. క్రందుగాక్ = ఉపద్రవముగా, ఇతరేతరంబు=ఒండొరులతో, రాయిడిసేయు = ఘర్షణపడు - రాజులు, తన - నూపురమునక్=గండపెండారములో (అందులో వారి ప్రతిమలు చెక్కబడి యుండుటచేత), ఒదుఁగక్=అణగి పోయినందునను; (అత్యాపన్నులగు రాజులెల్లరు నణగి పోయినందునను; వాదొండొరుల నొరసికొనుట ప్రతిమారూపమున వీరనియందెయందే గాని బయట లేదనుట.)

4. నెగడు ఆనావృష్టి = మిక్కుటమగుచున్న వజ్రపు, ని...లక్ - నిజ=తనదైన - బల = దండులోని - ఇథ = ఏనుగులతో - స్ఫురి=పోటిసేయు - సమద=మదించిన - అన్యకరటి = ఇతరుల గజములయొక్క ('కా కేథగజ్ఞో కరటౌ' అను. కరటమనఁగా ఏనుగు గండఘము - అది కలది ఏనుగు.) - గండములక్ = చెక్కిళ్లయందు, చేరక్ = ప్రవేశించినందునను (ఈతని గజములను చూడఁగానే భీతిచే వైరిగజములమదము ఇంకిపోయిన దని భా.);

అతివృష్టి = మితిమీరినవర్షము, దానవేళలక్ = ఉదకధారాపూర్వక మయిన యీవుత సమయమందు, తనకు హస్తగతము గాఁగక్-తనచేతిలో నుండఁగా (అమితముగా దాన మిచ్చుట చేత అమితముగా నుదకధార ప్రవహించు నని భా.), శలభత = మిడుత తనము, ప్రతాపాగ్నిక్ = తన ప్రతాప మునెడి నిష్పలో, క్రాగిపోవు = మండి పోవుచున్న - కంటకుల యందుక్ = క్షుద్ర శత్రువులయందు ('కణ్ఠకః పులకే వేణో ద్రుమాక్షే క్షుద్ర వైరిణి' నానా.), కలయక్ = ఎల్లయెడలను, అడఁగక్ = అణగిపోయి నందునను (శలభములు అగ్నిలో పడి మడియుట ప్రసిద్ధము), ఆ పాండ్యుడు= ఆపాండ్యరాజు, మహిక్ = భూమిని, నిరీతిగాఁగక్ = ఈతిబాధలు లేనియట్లుగా, ఏలుక్ = ఏలుచుండెను.

'అతివృష్టి రివావృష్టి ర్దూషికాః శలభాః కుకాః

అత్యాపన్నాశ్చ రాజానః ప దేతా ఈతయః స్త్రుతాః.'

ఇచట కుకాదీతిబాధలు ఆటును ఆయాచెప్పిన తావుననేగాని వే టెక్కడను లే వని భావము గావున ఆంతటను పరిసంఖ్యాలంకారము. మఱియు ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గలవయిన యీతులు అన్నియు నిటం జెప్పబడుట రత్నావళ్యలంకారము.

వ. ఆమృహీవల్లభుం డివ్యిభంబున సామ్రాజ్యవైభవంబు లనుభవించు
చుండఁ గొంతకాలంబున. 44

ఆమృహీవల్లభుండు = ఆరాజు, సామ్రాజ్యవైభవంబు = రాజాధిరా శైశ్వర్యమును —

‘యే నేష్టం రాజనూయేన మణ్డల శ్యేశ్వర శ్చ యః

శాస్త్రీ య శ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞః స సమా దితి కీర్తితః’.

రాజనూయకర్త మండలేశ్వరుండు రాజాధిరాజు ముగ్గురును సమాట్టులే యని కొందఁ అందురు.
ఈపదమున మకారమునకు సున్నరాదు, ‘దా నేమోఽసమాజోహసేనుః’ అని ముగ్గుబోధము.

తే. పాటలవసుంధరారుహ భాగధేయ

మాతతమరీచికాంబువర్షాగమంబు

ధరణిఁ బొడసూపె నంత నిదాఘసమయ

మదటుతో శాల్మలీఫల విదళనంబు. 45

అంతః = అట్లు జరుగుచుండఁగా, పా...ము - పాటల వసుంధరారుహ = కలిగొట్టు చెట్ల
యొక్క (‘పాటలా పాటలా స్త్రీస్యా దస్యాః పుష్పే పునర్నవా’ మేది.) - భాగధేయము =
భాగ్యమును (‘వైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం స్త్రీ నియతి ర్విధిః’ అను. భాగ్యమే భాగ
ధేయము.), ఆ...బు - అంతః=విస్తీర్ణమయిన - మరీచికా=ఎండమావు లనెడి (‘మృగశ్శిష్టా మరీ
చికా’ అను.) - అంబు=నీటికి - వర్షా=వర్షాకాలముయొక్క - అగమంబు=రాకయు (‘స్త్రీయాం
ప్రావృట్ స్త్రీయాం భూమ్ని వర్షాః’ అను. వర్షాకాలము వచ్చిన వానలనీరు ఎట్లువచ్చునో అట్లు
వేసవి వచ్చిన నీళ్లవలె నగపడెడి ఎండమావులు పొడమావును.—ఆ...బు - రూపకము.), శాల్మలీ
ఫల విదళనంబు = బూరుగు పండ్లను పగులఁగొట్టునదియు (‘పిచ్చిలా పూరణీ మోచా సిరాయః
శాల్మలీ ర్షయోః’ అను.) - ద్వయోః అనుటచేత ‘శాల్మలీః’ అని పుల్లంగంబును ‘శాల్మలీ’ అని
స్త్రీలింగంబును గలవు, (అయిన), నిదాఘసమయము=వేసవికాలము (‘నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యా
దుష్టస్వేదామ్బుజోరపి’ మేది. - ‘సమయాః శప థాచారి కాలసిద్ధాంత సంవిదః’ అను.),
అదటుతో = గర్వముతో అనఁగా తీవ్రతతో, పొడసూపె = వచ్చి కనబడెను.

వేసవి రాఁగానే పాటలవృక్షములు పూచును. ఎండమావులు ఆగపడును, బూరుగుపండ్లు
పగులును; అట్టి యావేసవి ఆసంవత్సరము అతితీవ్రతతో వచ్చినది. - స్వభావోక్తి.

‘అదటు’ - ‘ఉదుటు’ అని పా. = ఉదతి.

సీ. నిర్ఘర ప్రబలవేణిక లింకఁ జట్టాల

జేరినప్రాచి వెన్నేటు లెగసె;

నెటుకులు పడియనీ రివుర గుచ్చలఁ బట్టఁ

బోయునీ రాఁడఁ బొలము నెఱసె;

సురగాలి దవదగ్ధ తరుషణ్ణతతి రేడఁ

బావురా లని డేగపడుచు దూఱె;

నిద్రితద్రుచ్చాయ నిలువక జరగ పెం

బడిన యధ్వగ పంక్తి పొడలువెట్టె;

తే. శ్రేష్ఠపాలున కుదికినచీర లాటు

చాకిరేవులగములయ్యె సకలదిశలు

దెలుపులుగఁ దోచు నెండమావుల బయళ్లఁ;

గందె నివి యెండ నన దిబ్బుఖములు రాజె.

46

1. ని...లు - నిర్ఘర = సెలయేళ్లయొక్క (ఉత్సః ప్రసరణం వారి ప్రవాహో నిర్ఘర యుః) అను. - 'ఉత్సాన్నిర్ఘత జలప్రవాహస్య - పఞ్చాపి పర్యాయా ఇత్యన్యే.' రామా.) - ప్రబల = పెద్దదమయిన - వేణికలు = ప్రవాహములు ('వేణిః ప్రవాహే సరితామ్' వానా.), ఇంకఁ = ఇగిరిపోగా, చట్రులఁ = (ఏటిలోని) చాపతాలమీద, పేరిన = దట్టమయిన - ప్రాచి, పెన్నేటులు = పెద్దపెద్ద బెల్లులుగా (బీటలు అని పా. పగుళ్లు), ఎగసెఁ = లేచినది. చట్టు తాలు = చట్రాలు.

కా. 'ఎట్రా శేషుఁడు పోతరించి సభలో నెగ్గాడెనా? రత్న మీఁ

డట్రా? వాసుకి తక్షకాది ధృతరాష్ట్రమాత్య కర్కృటకుల్

చుట్రా నిల్తురుగాక, నన్ను సమర ఖోణిఁ విజృంభించి యా

గట్రా చూలి విభుం డెదిర్చిన నహంకారంబు వారిం చెదఁ.' జైమినిభార. 7 (92).

ఇచట ప్రాసాక్షరముగల శబ్దములు - ఎట్రా (ఎటు+రా), అట్రా (అటు+రా), చుట్రా (చుట్టు+రా), గట్రా చూలి (గట్టు+రా చూలి) అనునవి. ఇందు రేఫపరకమయినంతట టకారద్వయములో నొకటికి 'ప్రాసః సర్వత్ర చైక ఏవ స్యాత్' అను నియమమున కనుగుణముగా లోపము చేయఁ బడినది. లోపమునకు తెనుఁగున నూత్రము లేదందులేని, 'సర్వత్ర' 'ఏవ' అను పదముల స్వారస్యముచేత ఉక్త నూత్రము ప్రబల మగుటంజేసి ప్రయోగశరణముగా లోపమును కల్పించు కొనవలయును. అట్లే ఈ జైమినిభారత పద్యమును బ. సీతారామాచార్యులవారు తమ నిఘంటువులో ఏక టకారరేఫ ప్రాసముతోనే ముద్రించినారు. 'చట్రాయి' శబ్దమునుకూడ అట్లే ఏక టకార రేఫములతో ముద్రించినారు. 'పెన్నేటులు' - పెనుపు+పేటులు - వృత్తిలో పెనుపు శబ్దమునకు పులోపము. అనంతరము ఉదంతస్త్రీ సమకార్యము. 'పెనుఁబేటులు' - అనంతరము పదాంత నువర్ణముమీద ఉకారలోపము బహుళము - ఆశ్రయ లోపముతో ఆశ్రయమైన యర్థమందువు నకును లోపము - 'ఎగసె' - 'ఎగయ' అని పూర్వ ముద్రణపాఠమున ప్రకృమభంగము.

2. ఎటుకలు=బోయవాండ్రు (పిట్టలను పట్టెడు నొకజాతి), పడియనీరు=నీరునిలిచిన చిన్న పల్లముల జలము (పల్వలొడకము), ఇవురఁ = ఇగురఁ = ఎండిపోగా. గువ్వల(బట్టె) = అడవి పావురములను పట్టుకొనుటకై, పోయునీరు=పోసియుంచెడి జలము, ఆదాడఁ=అక్కడక్కడ, పొలము=అడవిని, నెలసెఁ=వ్యాపించెను - పడియలో నీరు లేనందున ఈనీటిం గాంచి యిందుకై వచ్చి పట్టుబడు నని ఇతరత్ర నీళ్లు పోసి పెట్టుట. -

'ఇవురఁ' - 'కవ్వి దగ్గకాలోపః'. 'ఆదాడఁ'...

'అక్షర విలోపమై యుండు నట్టి పలుకు । గ్రామ్య మన నొప్పు నచె యపథ్యంశకంబు

ననఁగఁబడు, నాకడకు నాడె యనుచు మఱియు । నడుమ నున్నక కారంబు నుడువకున్న'.

అని యప్పకవి 'అడ' శబ్దమును గ్రామ్యముగాఁ జెప్పినను, 'ఏనేడ నింద్రాదులేడ' అను నరణ్య పర్వములోని నన్నయ ప్రయోగముంబట్టి యిదియు సాధువనియే గ్రాహ్యము. సీతారామాచార్యుల

వారును దీనిని అగ్రామ్యముగానే 'అక్కడ' యొక్క రూపాంతరముగా పఠించి మనుచరిత్ర రగడనుండి యీ ప్రయోగము సుదాహరించినారు:—

'అఱమినను జివురునకు నగునె కంటక మాడఁ

జాటుకు మనె వేటొక్కచోటఁ గంటక మాడఁ'

3. కురగాలి = కుడిగాలి, ద...లిక్ - దవ = దావాన్నిచేత ('దవదావో కనారణ్య వహ్ని' అమ.) - దగ్ధ = కాల్చబడిన - తరు = చెట్లయొక్క - పర్ణ = ఆకులయొక్క-తలిక్ = సమాహమను, రేఁపక్ = ఎగురఁగొట్టఁగా, పావురాలు (పా. పారువాలు) అని = ఆయాకులను పావురము లనుకొని, దేగ పదుపు = దేగల తండము - తూటెక్ = ఎగురుచున్న యాయాకుల నడుమను ప్రవేశించెను.

'మిదుతలగతి కురగరువలిఁ | బాడమిన కారాకు గముల పోలికి తెక్కల్

వడసిన భుజగంబులకై | వడిఁ దఱచుగ నమ్మ లేయువారము దివికిఁ.' భోజ 5 (21).

భ్రాంతిమదలంకారము.

'పావురాలు' - కాలినదానికి పావురము వన్నె కలుగును—

'ఇలి చైన మువాచ దుఃఖితా సుహృదః పశ్యే వసంత కిం స్థితమ్

తదిదం కణో వికీర్ణతే పవనై ర్భస్మ కపాత కర్బురమ్.'

అని కుమారసంభవములో దగ్ధ మడచుని భస్మరాశి కర్ణనము. దేగ పావురములను *వేటాడును.—

'...సహస్రాంకుండు వైచేక్ గరశ్శ్యేన వ్రాతము...

ను|డ్డినం బయ్యె నుడువ్రజంబు పరిపాటిం బారువాలో యనన్.' శృం. వై. 8 ఆ. 8.

4. ని.....య - నిద్రిత = నిద్రితులయొక్క = నిద్రఁ బొందిన వారియొక్క - ద్రు = చెట్లయొక్క ('పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః' అమ.) - ఛాయ = నీడ, నిలువక = స్థిరముగా నొక చోటనే యుండక, జరగన్ = అవలికి పోఁగా, వెంబడిన్ అ = అనీడ వెంటనే, ఆర్థ్యగపంక్తి = బాటపాదల వరుస, పాడలువెట్టెన్ = పారలి జరుగుచుండెను; చెట్లక్రింద నిద్రించుచుండు బాట పారులు వాని నీడ అవలికి జరగఁగానే తామును దాని క్రిందికి పారలి జరుగుచుండు రనుట.

సకలదిశలున్ = దిక్కులన్నియు, తెలు...ళ్లన్ = తెల్లనివిగా నగపడుచున్న యెండ మావులు గల బయళ్లచేత, త్రేత్రపాలునికిన్ = భైరవస్వామికి, ఉదికిన - చీరలు = వస్త్రములు— అఱు = ఎంచుచున్న - చాకిరేవుల (యొక్క) - గములు = సమాహమములు, అయ్యెను.

[భైరవుఁడు శివునియొక్క యవతార విశేషము.

'త్వం భైరవ సమాగమ్య పుణ్యత్రేత్రాణి పాలయ

త్రేత్రపాల ఇతి క్రిమన్ త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః.'

స్కాంద.

అను ప్రమాణముంబట్టి పుణ్యత్రేత్రపాలనాధికారమును త్రేత్రపాలసంజ్ఞయు. ఆతఁడు శివుఁడు గాన దిగంబరుఁడు, కావున తెల్లనివిగా నగపడు బయళ్లు ఆతని యుదికిన దోవతులుగాను దిక్కులు ఆదోవతులు అఱవైచిన చాకిరేవులుగాను ఉత్పేక్ష; ఎండమావులు - నిత్యబహువ.]

దిజ్జుఖములు = దిక్కుల ప్రారంభము లనెడి మొగములు (పరిదృశ్యమాన దిగ్భాగములు), ఎండకన్ = ఎండచేత, కందె ననన్ = నలుపెక్క ననునట్లుగా, రాఁజెన్ = పొగవినవి. - ఉత్పేక్ష.

నీసములో ప్రథమ ద్వితీయ చతుర్థ పాదములందు స్వభావోక్తి.

* చూ. శివరక్తవర్తికథ.

చ. సరి యగు నిట్టివెట్ట నివి సర్వము నం చటమిడిసృష్టికై
శరధిప ది జ్వరు జ్వలిత చండతరాతపవహ్ని నాటగఁ
గరువు లజండు వీనిపయిఁ గట్టె ననన్ గనుపట్టె వెచ్చల

స్థరి కిరి కాస రాంగములఁ గప్పిన తొంపులు నంటి యాటగఁ. 47

వెచ్చలన్ = ఎండలచేత, కరి...లు - కరి = ఏనుగులు - కిరి = వరాహములు ('వరాహః నూకతో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః' అను.) - కాసర = దున్నలు ('బులాయో మహిమోవాహ ద్విష త్కాసర సైభాః' అను.) - అను వానియొక్క - ఆంగములన్ = దేహములను, కప్పిన - తొంపులున్ = బురదలుకూడ, అంటి = వానికి అంటికొనియే, ఆటగఁ = ఎండుటం జూడఁగా, (ఎట్లు కనబడె ననఁగా,) ఆటఁడు = బ్రహ్మదేవుఁడు ('అజా విష్ణు వారచ్ఛాగా' అను.), ఇట్టి వెట్టకన్ = ఇంత తీక్షణమయిన వేడిమికి, ఇవి సర్వమున్ = ఈజంతువులన్నియు, గరియగున్ = నష్టమైపోవును, అంచున్ = అని భయమంది, అటమిడి సృష్టికై = ఈవేసవి యణగిన తర్వాత వీనిని మరల సృజించు కొనుటకై, వీనిపయిన్ = ఈకిరికిరాసరాంగములపై, శర...హ్నిన్ - శరధిప = సముద్రపతయైన వరుణుని - దిక్ = దెసయైన పడమటి - మరుత్ = గాలిచేత - జ్వలిత = మండింపబడిన - చండతర = అతితీక్షణమయిన - ఆతప = ఎండయనెడు - వహ్నిన్ = నిష్పవేత, ఆటగఁ = కాలునట్లుగా, ['కాలఁగా' అనియే పఠించుట యొప్పు] కరువులు = మూసలను, కట్టె ననన్ = కట్టివాఁ డనునట్లుగా, కనుపట్టెన్ = ఆగపడెను.

బ్రహ్మదేవుఁడు ఆవేసవి వేండ్రమునకు ఆకిరికిరాసరము లెల్లను మాడిపోవు నని భయపడి ఆవేసవి తీవ్రతర్వాత మరల వానిని సృజించుకొనుటకై ఇప్పుడు వాని దేహములపై మూసలు కట్టి ఆమూసలను పడమటిగాలిచే మండుచున్న యెండ యనుగాఢతరాగ్నిలో కల్పించున్నాడో యనునట్లుగా ఆజంతువుల దేహములకు దట్టముగానంటిన తొంపివూత ఆదేహముల మీదనే ఆవెట్టలకు ఆటుచుండెను. - ఉత్పేక్ష. 'ఆతపవహ్ని' - రూపకము.

కరి కిరి కాసరములే ఆవెట్టకు నశించు నని బ్రహ్మ భయపడుట అవి వేడిని బొత్తిగా ఓర్వలేని వగుటచేత - ఓర్వలేనందుననే అవి వేసవిలో నిరంతరము చలువకై తొంపిలో మునింగి యుండుట. 'వెట్ట నివి సర్వము' - 'వెట్టలను సర్వము' - అని పా. 'శరధిప దిబ్బరుత్' - పడమటి గాలి వీచుటచే ఎండ వేడి దుస్సహతరమగుట యనుభవసిద్ధము. 'జ్వలిత' - గాలియు అగ్నియు చేలికాండ్రుగాన, పడమటిగాలి ఎండ నిష్పను జ్వలింపజేయుచున్నది. 'వాయుసఖః' అను నగ్ని నామమును, 'విభావసుః పారథిశేవ వాయునా' అను రఘువంశముందలి వర్ణనమును ఆర యుండు. 'వీనిపయిన్' - వానిపైని అచ్చులు గట్టిననే వాని యాకారము సరిగా వచ్చును. 'కరు వులు' గనుక వానిపైనే ఆటవలయును, ఆటకముందు తీసినచో అచ్చుచెడును, అందలిపోత వీని రూపమునకు సరిపడక పోవును. 'నంటి' - పా. - 'తొంపులున్ + అంటి' అని కొందఱు విభజిం చిరి. శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును 'నంటు' ధాతువు కనబడలేదు, కాని 'అంటుక తై' 'అంటుకాడు' 'అంటు' ఈమూడు శబ్దములకును 'నంటుక తై' 'నంటుకాడు' 'నంటు' అని రూపాంతరములు నకారాదిశబ్దములలో నున్నవి. ఈమూటికిని స్నేహితురాలు స్నేహితుఁడు స్నేహమును ఆర్థములు. స్నేహముకూడికచేతనేగావున ఈయ(అ) కారాదులకుమూలముగా అంటు ధాతు వున్నట్లు నకారాదులకు మూలముగా నంటుధాతు వుండె నని యూహింపఁ దగియున్నది.

మఱియు 'నెగయు' 'ఎగయు' అయినట్లొ, 'ఎగయు' 'నెగయు' ఐనట్లొ, 'నంటు' 'అంటొ' 'అంటు' 'నంటొ' అయి యుండు నని యెన్నఁదగి యున్నది; కావున ఇట 'నంటి' యు గ్రాహ్యమే. 'టొంపులుక్' - నిరంతరము నీట నుండువానిని కూడ నను సముచ్చయము నిదాహూగ్రతంఁ జెలుపుచున్నది.

మ. దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరస ద్రవ్యంబుఁ బంకజబాం
ధవుభానుప్రతతు ల్లరింపఁ గుయివెంట నెవ్వళ్లు శూన్యోరుకూ
పవితానం బనఁ జూడఁ జూడఁ బుడమి న్బాటిల్లి నై వివృతై
యవసం బంచుల నాడఁగా నెగనె వాత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్. 48

తమ రస ద్రవ్యంబుక్ = తమయొక్క (కూపములయొక్క యనుట) - రస = జలమనెడి

('శృంగారముఖ్య మధురాది సువర్ణరేతో నిర్వాస రాగ గరళ ద్రవపారదేషు

ఆస్వాదన ధ్వని సుధామ్బు రసాఖ్యధాతు స్విప్టు రసోదభ రసనా ధరణీరసాస్వాత్.'

నానా.) -

ద్రవ్యంబుక్ = ధనమును ('ద్రవ్యం విత్తే గుణాశ్రయే' నానా.) పం...తుల్ - పంకజ
బాంధవు=నూర్వనియొక్క. ('అర్చేసహస్రాత్ ఖరప్రభృతే రపి ఉష్ణేభ్య త్చాంశవశ్చక్రాబ్జ
దిశేభ్యోఽపి బానవః.' కా. క. ల. - చక్రాబ్జదినములపై బాంధవంబునూర్వసం జెప్పవ.) -
భాను=కిరణముల ('భానుః కరో మరీచిః స్త్రీ పుంసయో ర్దీధతిః పుమాక్' అమ.) - ప్రతతుల్ =
సమాహములు, దవధూమంపుఁ దమంబులోక్ = దావాగ్నియొక్క పొగయనెడి చీకటిలో,
హరింపక్=దోచుకొనఁగా, కుయివెంటక్ = మొఱి యనెడుకార్యముకై (మొఱివెట్టుకొనుటకై),
వె...బు - వెళ్లు = ఏగుచున్నట్టి - శూన్య = పాడు - ఉరు = గొప్ప - కూప = నూతులయొక్క -
వితానంబు=సమాహమే ('క్రతు విస్తారయో రస్త్రీ వితానం త్రిభుతుచ్చకే' అమ.), అనక్ =
అనునట్లుగా, వాత్యా ఆళిక్ = సుడిగాడ్పుల సమాహమచేత, రజః=ఘోరియొక్క - చక్రముల్ =
వలయుములు (వలయాకారమయిన ఘోలులు), చూడఁ జూడక్ = చూచిన కొలందియు, పుడమిక్ =
భూమియంగ, పాటిల్లి = జనించి, పైక్ = ఊర్ధ్వ భాగములంగ, వివృతంబు = వికాలములై, యన
సంబు = గడ్డి ('ఘాసో యవసమ్' అమ.), అంచులక్ = కొనలయందు, అడఁగాక్ = చలించు
చుండఁగా, నెగనెక్ = మింటి కెక్కిన.

సుడిగాడ్పులకు నేలనుండి ఘోరిచక్రములు లేచి పైని విరివిచెంది అంచులలో గడ్డి యంటు
కొని చలించుచుండఁగా మింటి కెగయుట యెట్లుండె ననఁగా, పెద్దభావులు జల మనెడి తమ
ధనమును నూర్వని కిరణములు దావాగ్ని పొగ యనెడి చీకటిలో దోచుకొనిపోగా నూర్వని
కడకు మొఱివెట్టుకొనుటకు పోవుచున్నవో యనునట్లు ఉండెను - రూపకానుప్రాణిలో తేల్చితి.

వేసవిలో నూర్వకిరణములు జలాశయములలోని జలమును ఆవిరిగా మార్చి పీల్చుటయు-
ఆయావిరి మింట మేఘమై జలమై వృష్టిరూపమున మరల జలాశయములందేరుటయు ననుభవ
సిద్ధము. అవిషయము నీట ననుసంధించుకొనవలయును. 'దవ' - దావాగ్ని వ్యాప్తి నీరెండి పోవు
టకు కరము సహకార మొనర్చినదని భా. 'తమంబు' - దొంగతనమునకు నానాకారణములచేత
చీకటిరాత్రి అనుకూలకాలము. 'ఎరగలి పొగయే' అట్టి రాత్రిగా నూర్వకిరణము లనెడు దొంగ

లకు అనుకూలపడిన దనుట, పొగయు నీరు తగ్గుటకు కారణము గావున నట్లుచెప్పట. 'పంకజ బాంధవు' - నూర్యుడు తామరలకు మిత్రుడు, తామరకు ఆబావులు నివాసము, అందలి జలము జీవనము; తన కిరణములుచేసిన యాచార్యముచేత తనమిత్రము లయినతామరలు నశించునని పరితపించి నూర్యుడు బావులమొల విన్నవెంటనే కిరణములవలననుండి ఆరసద్రవ్యమును వెండియు ఆబావులకు ఇప్పించు నని భా. ఆనీరు మరల వర్షమై కరియును గావునను 'ఆదిత్యాజ్ఞాయతే వృష్టిః, అనుటచేతను అట్లుచెప్పట. దొడ్డప్రభువు తన నౌకరులు తన ప్రజలలో నెవ్వరినేని కొల్లఁ జెట్టినయెడల ఆనౌకరులను దండించి వారిచేత ఆప్రజలకు హృతధనమును మరల నిప్పించునట్లు అని భా. 'కుయి వెంటక్' - వెంట యనఁగా కార్య మనుటకు -

'కుటుంబ భారంబు సర్వంబు నాయంద సమర్పించి తాను నిర్భరులై యిష్టవిహారంబు

ల, నుండుదురు. ఏ స్థల వెంట నప్రమత్త నై వర్తింతు.' భార. ఆర. 5 ఆ. శ. ర.

ఇటం గొందఱు 'వెంట' అనఁగా కార్యమని యర్థమెఱుంగక. యతిధంగమునం గానక 'కుయి వెంటక్' అని పాఠము కల్పించుకొని, 'కుయి వెంటక్' అనుదానిని పాఠాంతర మని వ్రాసివారు. 'ధట' లకేని 'ందట' లకేని యతిమైత్రి లేదు. 'ంధంట' లకు రెండును అనుస్వార సంబద్ధములగుటచే అసంబంధముచే సామ్యముకలిగి యతిమైత్రికలుగును. అప్పకవి అనుస్వారసంబంధయతి నిట్లు వివరించివారాడు. -

'ఆది పూర్ణయంతములై తట వర్గాక్ష. కములు తుదను గలుగు వ్రాలు దక్కఁ

బాసగు నొకటి కొకటి భువి నను స్వార సం. బంధయతులు నాఁ బ్రబంధములను.'

ఇంగులకు ఆతఁడు ఉదాహరించిన మూడు ప్రయోగములలో ప్రకృత పద్యమొకటి, కడమ రెంటును అనుస్వార సంబంధము రెండు తావులనుం గలదు, కావున ఇందు వట్లేయని యూహింపఁ దగును. మఱియు, ప్రయోగములం దెందును ఒకటమాత్రము నిండునున్నయున్న ట త వర్ణమైత్రి లేదు. కావున ఇతరు లన్నపాఠాంతరమే వాస్తవ పాఠము. 'వెళ్లు' - 'వెడలు' ధాతునే యై ఇందుక ఆర్థాంతరముం బొందినది; ఇట్లే 'వడలు' 'వళ్లు' అయినది. 'కూన్య' - రసమంతయు కొల్లఁ బోయె ననుట, కావున తిప్పకపోయి మొల వెట్టుకొనవలసి వచ్చినది. 'ఉరు' - అనుటచే దిగుడు బావులు నూచితములు, అవియే ఉక్త రజశ్శక్రములవలె క్రింద కొంచెముగాను పైని విరివిగాను ఉండును. వానియం దైన తామరలు నుండును; - కూపమాత్రములయందు అవియుండవు. 'వితా నంబు' - ఇచట శబ్దముచేతనే బహుత్వము కథితము. 'చక్రముల్' అను పదమున బహువచనము చేత నది కథితము. 'పుడమిక్' - బావులు నేల నుండునవిగాన నేలనుండి లేవవలయును. 'యవ సము' - ఇది పరాధూత చిహ్నము. పూరి గఱచికొని యేగుటచే శరణార్థిత నూచితము. 'అంచు లక్' - నోళ్లయందు. 'వాత్యా+ఆలిక్' - వాతావాప్ సమాహా వాత్యా - 'పాశాదిభ్యోయ.' 'తస్యగమూహః'. వాతసమూహ విశేషమగుటచే గుడిగాలియు వాత్య యనఁబడును. 'వాత్యా వాతస్య మణ్డలీ' హలాయుధుడు.

'వాత్యా సంవేగ విష్యగ్విరత వలయిత స్థితఘామ్యా ప్రకాశం

ప్రారమ్భేఽపి త్రియామా తరుణయతి నిజం నీలిమానం వనేషు.' మాలతీ.

'వాత్యానాం మణ్డలాకార వాయూనామ్' అని త్రిపురారి వ్యాఖ్య.

'ఉత్కులస్థల నగినివనా దముస్తా. దుదూతః సరసిజ సంభవః పరాగః

వాత్యాభిర్వియతి వివర్తితః సమస్తా. దా ధత్తే కనక మయాతపత్రలక్ష్మీమ్. భారవి.

‘వినర్తితః’ పరిమణిరీకృతః’ మల్లి. వ్యా. రజ శ్చక్రప్రసమచేత బావులలో ఇంచుకేవలము తడిలేక ధూళి రేగుచున్నదనియు భా.

చ. పడమర వెట్టునయ్యడుకు ప్రాశన మొల్లక కూటిపేద లై
బడలిక నూడు నచ్చిలువ ప్రగములక రవియాజ్ఞ మాటికే
ముడియిడఁ బిచ్చుగుంటు రథము నిలుప న్దయనంబు సాగమి
జడను వహించె నాఁగ దివసంబులు దీర్ఘము లయ్యె నత్తటికే. 49

(అయ్యెడక - పా.) అత్తటికే = ఆగ్రీష్టకాలమందు, పడమర వెట్టు నయ్యడుకు ప్రాశ నము = పడమటిదిక్కు వెట్టుచున్న యావేడి యన్నమును [పడమటినుండి వీచుచున్న వేడి గాలి ననుట; గాలి పాములకు ఆహారము, నూర్య రథముయొక్క ప్రగములు పాములు; ‘ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్వగః పవనాశనః’ అను. ‘ఉరగీ శిశవే బుభుక్షవే త్వ దిశ త్సూరకృత్ప్రతి మాననా నిలేన’ భవ.

‘రథ స్త్రైకం చక్రం భుజగయమితాః సప్త తురగా
నిరాలమ్నా మార్గ శ్చరణవికలః సారథి రపి
రవి ర్యాత్యే వాస్తం ప్రతిదిన మపారస్య నధసః
క్రియాసిద్ధిః సత్త్యే భవతి మహతాం నోపకరణే.’ భో. ప్ర.]

ఒల్లక = అంగీకరింపక (నోరు కాలుం గావున తినలేక), కూటిపేదలై, బడలిక = సామసిల్లుట చేత, ఉడు నచ్చిలువ ప్రగములక = వీడిపోవుచున్న యా పాపత్రాళ్లను, రవియాజ్ఞ = నూర్యని పంపున, పిచ్చుగుంటు = అనూరుడు (‘నూర్యనూతోఽరుణోనూరుః’ అను.), ముడి యిడక = ముడులు వేయుటకు, రథము = నూర్యరథమును, మాటికే = పలుమాటు, నిలుపక = ఆపుటచేత, పయనంబు, సాగమి = జరగనందున, జడను వహించె నాఁగ = ఆలస్యమును పొందినవో యనునట్లుగా, దివసంబులు = పగళ్లు (‘ఘస్తో దినా వాసీ’ అను.), దీర్ఘములు అయ్యెక = నిడుద లాయెను (‘వేసవిలో రాత్రులకు పొడవు తగ్గవు, పగళ్లకు పొచ్చును), - పాతూత్పేక్షాలంకారము.

నూర్యని తేరి ప్రగములైన పాములు పడమటినుండి వచ్చుచున్న వేడిగాలి తినలేక ఉపసరించి సామసిల్లి పట్టుదప్పి పోవుచుండఁగా నూర్యని యాజ్ఞ చేతి అనూరుడు ఆ పాప ప్రగములను ముడులువైచుటకు మాటిమాటికిని రథమును నిలుపుచుండినందున ఉదయాద్రినుండి అస్తాద్రికింబోవు మింటి పయనము నడుమ నడుమ ఎడపడుచుండినందునో యనునట్లు పగళ్లుదీర్ఘములైనవి.

‘పడమర వెట్టు’ - ‘పడమర వెట్టు’ పా. ‘ఉడుకు ప్రాశనము’ - ఇట ‘ఉడుకు’ తదర్థా ర్థక విశేషణము; ‘ఉడు కెక్కినది’ ఇత్యాది వాక్యములందుంబోలె నానువాచకపక్షమున ‘ఉడుకుఁ బ్రాశనము’ అనవలయును. ‘కూడు తింటిని’ ‘కూడు పెట్టివారు’ ఇత్యాది వ్యవహారము గ్రామ్యుంబయినను ‘కూటిపేద’ ఇత్యాదులు శిష్టవ్యవహారముచే ఆగ్రామ్యుంబులు; ‘కూడుతింటి’ ని త్యాదులు రూపకములందు నీచపాత్రవ్యవహారమున నుచితములే. ‘ఉడు’-దేహము సామసిల్లుట చేత నొకటి నొకటి పట్టుబడినవనుట. ‘రవియాజ్ఞ’ - అదిలేక రథ మాపుటకు అస్యతంక్రత. రవికి కాలనియమ మనతిక్రమణీయము. “యాతోఽస్తి పద్దనయనే సమయో మ మైవః” - రత్నా.

‘మాటికి’ అనుటచే పడవటిగాలిబాధ పడమటికి పోయినకొలదిం గలుగుచునే యున్న దని భా. సూర్యుడు దినకరుడు గాన అనగా సూర్యుడ డగపడుచున్నంతకాలము ఆయాచోట్ల దినము గాన, ఎక్కువసేపు పయనించుటచే దినము ఎక్కువకాలముం బొందె నని భా.

క. తరణిఖరకిరణిఖ జగ | మెరియింపంగఁ బొడమి గాలి నెగసిన భసిత్తో

తక్కుర మనంగ శాల్వలీతరు | పరిణతఫలతూలమర్కపథమున నెరసెన్, 50

త...ఖ - తరణి = సూర్యునియొక్క (‘ద్యుమణి స్తరణి ర్నిత్రమ్’ అమ.) - ఖర = తీక్షణమైన (‘తిగ్గం తీక్షణం ఖరమ్’ అమ.) - కిరణ = వెలుగు లనెడి - కిఖ = నిష్ప (‘కిఖనా వహ్ని బర్హిణో’ అమ.), జగము = లోకమును, ఎరియింపంగఁ = కాలృగా, పొడమి = ఉత్పన్నమై, గాలిన్ = గాలిచేత, ఎగసిన - భ...ము - భసిత = బూడిదయొక్క (నిగుణయొక్క) - ఉత్కరము = సమూహము, అనంగఁ = అనునట్లుగా, శా...ము - శాల్వలీ = బూరుగు - తరు = చెట్లయొక్క - పరిణత = పండిన - ఫల = కాయలయొక్క - తూలము = దూది, అర్కపథమునఁ = సూర్యమార్గమున (‘అకాశమున ననుట - ‘అర్కః స్ఫటిక సూర్యయోః’ అమ.) నెరసెన్ = వ్యాపించెను. (‘పథమున కగసెన్’ - పా.)

సూర్యకిరణము లనెడి నిష్పచే లోకమెల్ల మండి దాని నిగుణు గాలి కెగసినదో యను నట్లుగా పండి పగలిన బూరుగుకాయల దూది అకాశమంతట వ్యాపించెను. - రూపకాను ప్రాణితనస్త్రోత్త.

‘అర్కపథమున నెరసెన్’ - అకాశ మంతటను వ్యాపించినందున జగ మెరియింపంగలదనుట. అర్క పథమునుండి చూచిన జగము కనబడుటలేదు తూలమే కనఁడుచున్న దని భా. ‘పరిణత’ - బూరుగుకాయ పక్వముకావన్న పగులదు. బూరుగు దూది కడుం దేలిక యగుటచే చిరము మింటనే యుగయుచుండి యెట్లుకేలకు నేలకు దిగును, కావున మింటనే నెరసె ననుట.

చ. భరితనిజాంబుబింబితవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం

కురముల నధ్వనీనకృతకూపకపంక్తులు వొల్చె నధిరా

డ్విరహాభరంబున నృంధమువెచ్చకు శాంతి యొనర్ప వాహినీ

తరుణులు మేన దట్టముగఁ దాల్చినముతైపుఁబెరులో యనన్. 51

అ...లు. - అధ్వనీన = బాటసాయలచేత (‘అధ్వనీనోఽధ్వగోఽధ్వన్యః పాఞః పథిక ఇశ్యపి’ అమ.) - కృత = చేయబడిన - కూపక = చెలమలయొక్క (‘కూపకాస్తు విదారకాః’ అమ.) - పంక్తులు = వరుసలు, భ...లన్ - భరిత = నిండిన (బింబమునకు విశేషణము.) నిజ = తిమిదైన - అంబు = నీటియందు - బింబిత = ప్రతిబింబించిన - విభాకరబింబ = సూర్యమండలమయొక్క (‘భాస్కరా వాస్కరిబ్రథ్న ప్రభాకర విభాకరాః’ - ‘బిమ్బాఽస్త్రీమణ్డలం త్రిషు’ అమ.) - విజృంభిత = వ్యాపించిన - ప్రభా అంకురములన్ = దీప్తులయొక్క మొలకలచేత, (ఎట్లు శోభిల్లె ననగా), వాహినీ తరుణులు = నదీయవతులు (‘వాహినీ స్వాత్తర జ్జిజ్ఞాం సేనా సైన్యప్రభేదయోః’ మేది., ‘తరుణీ యువతిః సమే’ అమ.) అభి...నన్ - అభిరాట్ = తమ వల్లభుఁ డయినసముద్రునితోడి - విరహ = వియోగమయొక్క - భరంబునన్ = అతిశయముచేత (‘అ భాతిశయో భరః’ అమ.), పొడము వెచ్చుకన్ = జనించుచున్నతాపమునకు,

కాంతి ఒనర్చుకొన = శమనము చేసికొనుటకై, మేనక = తమ దేహమందు, దట్టముగక, తాల్చిన (=ధరించిన), ముత్తెపు - పేరులో యనక, పార్శ్వక = కోభిల్లన.

ఏళ్లలో బాటసారులు క్రవ్యుకొన్న చెలములు అందలి నూర్యబింబ ప్రతిబింబములచేత దీప్తమానములై యెట్లు పాలించిన వనఁగా, అయేళ్లు తమకు తమ పతియైన సముద్రునితో, గలిగిన వియోగాతిశయమువలన తాపమును చల్లార్చుకొనుటకై దట్టముగా ధరించిన ముత్తెసరములా యనునట్లు పాలించినవి. - వస్తూత్పేక్ష.

‘ధరిత’ - దీనిని బింబములకు విశేషణముగాఁ గొనుటవలన ప్రతిబింబము చెలముకు నిండి యున్నదనుట. అప్పటికప్పుడు అధ్యగులు తోడుకొన్న వగటచేత చెలములు చిన్నవి, అందలి సీరంతయు నూర్యప్రతిబింబముచేత ఆక్రాంతమై ప్రతిబింబముమాత్రమే ఆగవడుచున్నది. దాని చుట్టు మన్నేగాని నీరులేదు - అని భా. అందువలన ఏలును ఏలు ధరించిన ముత్తె (సర) ములును గవబడునే గాని ముత్తెముల చుట్టును అప్రసక్తమయిన జలము కనబడదు. అందువలన వానికి నూర్యప్రతిబింబము లగుటచేత గుండ్రఁదనము సిద్ధముగాన ఆణిముత్యములసామ్యమును, విజృంభిత ప్రభాంకురములం జెప్పుటచే (భావ మేమన-) రత్నాకరుని భార్య లయిన నదులకు లేని యుత్తమ రత్నములు మ తెవ్వరికి నుండవు కావున, మిక్కిలి శ్రేష్ఠమయిన పాణి గుపాణి ముత్తెముల సామ్యమును, లభించుచున్నవి. ‘పంక్తులు’ అనుటచే పెక్కుపేరులు నూచితములు, పెక్కులుగా ధరించుట త్వరగాను దేహమంతటను తాపము శమించుటకు. ‘విరహ’ - ఏళ్లకు సముద్రునితో విరహము, ఈటుతువులో ఏటిప్రవాహము సముద్రమువఱకుం బోక నడుచునే అంతరించుట; అట్టి చిన్నయేళ్లయందే చెలముల ప్రసక్తి. ‘తరుణులు’ గాననే విరహాధరము. ‘దట్టముగా’ - పేటలనే కము అనుట, అనె ఆ ‘పంక్తులు.’

మ. అతివృష్టి స్తును వార్ధిఁ గూర్చునెడకాఁ డౌటం దమిం గూర్చున

స్తతి లంచంబుగ హేమటంకములు మింటం బొల్పువర్జనన్యదే

వత కీ నెత్తినకే లనాఁ బొలిచె నిర్వారిస్తవంతి న్భయ

శ్చ్యుతి నమ్రచ్చదదృశ్యకర్ణికములై యున్నాశనాళికముల్. 52

మును=పూర్వము (వర్తమానములో ననుట), (సమంతిని), అతివృష్టి=అధికవర్షములచేత, వార్ధి=సముద్రుని, కూర్చు ఎడకాఁడు=చేర్చునట్టి కంటెనకాఁడు, డౌటం=అగుటంబట్టి, తమి=కామాతిశయము గల దైనందున, కూర్చు ననుమతి=ఇప్పుడును తన్ను సముద్రునితో కూర్చును అనెడి యూహచేత, లంచంబుగక=ఉల్కోచముగా, హేమటంకములు=బంగారపు నాణెములను, మింటం=ఆకాశమందు, పొల్పు=ఉండెడి, పర్జనన్యదేవతవక=మేఘదేవునికి, (‘పర్జన్యా రసదద్దేస్తా’), ‘బృహద్రాకా దైవతాని పుంసినా దేవతా స్త్రియామ్’ అను.), ఈక=ఇచ్చుటకై, ఎత్తిన, కేలు అనాక=చేతులో యనునట్లు, నిర్వారిస్తవంతిక=నీళ్లులేని యేటి యందు (‘ఆపః స్త్రీభూమ్ని నా ర్వారి’), ‘స్రవస్తీనిమ్నగాపగా’, అను.), ఉన్నాశనాళికముల్ - ఉత్=ఉద్గత=పైకి నిగిడిన - నాశ=కూండ్లు కల వైన (‘నాశా నాశమ్’ అను.) - నాళికముల్=కమలములు (‘నాళికం త్వజ్జేక్షీబం శరే పుమాకా’ నానా.), ప...తిక - పయః=నీటియొక్క - చ్యుతిక=జాటిపోయి నందున, నమ్ర...లు - నమ్ర=వాలిపోయిన - ఛద=తేకులకులవై - (అందు

చేతనే) - దృశ్య = దైకింగనబడెడి - కర్ణకములు = దుడుకలవి ('కర్ణికా కర్ణభూషణే, కర్ణహస్తా బ్జులౌ పద్మవీజకోక్త్యామ్' అను.), వి, పాలిచెక్ = శోభించినవి.

పూర్వము అతివృష్టిచేత తమ సమద్రునితో గూర్చిన కంటెనగాఁ డయినమేఘుఁడు ఇప్పుడును లంచ మిచ్చిన మరల నల్లే కూర్చు నని తమిచే నూహించి, యేళ్లు మింట నున్న యాతని కిచ్చుటకై బంగారు నాణెముల నరచేతం బెట్టుకొని చాచుచున్న బాహువులో యన, నీరులేని యేళ్లలో నీ రెడలినందున వెనుకకు జేకులు వాలిపోఁగా దుద్దు లగపడుచున్న తామరపములు గానించుచుండెను. - వస్తూల్పేక్ష.

అతిగతమైన అనఁగా అధికమైన వృష్టిగలవాడైన వానిని అని యోజించిన, 'స్రవంతులు' వృషస్యంతు లని భావ మేర్పడుచున్నది, 'అతి' - అతివృష్టిచేతం గలుగు రథపోతకట సయోగము వృష్టిమాత్రమునకుం గలుగదు. కావున కరముజాణమైన కంటెనగాఁ డనుట. 'తమిక్' అప్పుడు కాలముగాన కూర్చినాఁడు, ఇప్పుడు కాలము గాదు, ఎట్లు కూర్చును? అని యూహింపమియ్య, కూర్చు ననియే యూహించుటయు, 'తమి' చేత. 'లంచము' - సం. లచ్చు. 'కేలు - నిత్యైకవచనాంతము, కావున నాశీకము లనుబహుత్వమునకు సరిగా చేతులు అని బహుత్వము గల యర్థము. రూపమున ఏకత్వము. అర్థము యథాయోగము అనుట 'పయచ్చ్యుతిక్' - నాశము లోని నీరు, జేకులయందలి నీరు, సమస్తము క్రిందికి జాతి పోయినందున, 'నమ్రచ్చద' - జేకులు వెనుకకు వ్రాలిపోఁగా, తామర, వ్రేళ్లు చాచిన యరచేతివలె నున్నది. 'వ్రేళ్లు చాచుట' - చేత నున్నలంచము పర్జస్యనికి కంటి కగపడి యాతని చిత్తము నావర్జించుటకు. అందులకే లంచముగా ఎక్కువ విలువగలదైన ('హేమ') బంగారము ఈబడినది. 'ఉన్నాళ' - చాచిన బాహువువలె నుండుటకు, 'నాళికము' - వస్త్రము; 'కర్ణకము' - అరచేయి; - అందలి వీజములు హేమదుంకములు.

నీ. సులివాడునాచువల్లుల గొం తొగర్చి లేఁ
బొల వల్పు గాలి వే పోక నెఱిగి,
కడకు వెళ్లఁగ నొక్కకడనుండి త్రొక్కుచు
నులుచలఁ జిలుతగుల్లల నమలుచు,
నెండ్రి కా లిఱికిన నెగసి యొక్కించుక
తొలఁగి శిత్రోటిఁ దూఱి తినుచు,
దడి యింకునిలఁ జేమమడివోని తవ్విగుం
పులను జీలుగుల నెండలు గడపుచు,
లే. దనరుబకఁంక్తులకు జానుదఘ్ను మయ్యెఁ
జెరువుగమి; యుడుము లన రేల్లిరిగెఁ గుక్క
వనికి బావులఁ బడుటకుఁ బసులయెరువు
ఁజలలకు మొసళ్లు; మలుఁగుమీ న్నొటియఁ దూఱె

53

1. న...లక్ - సులి = ఇంచుక - వాడు = వాడిన - నాచువల్లులక్ = నాచుతీగల చేత (అనఁగా వానిం దినుటచేత), గొంతు, ఒగర్చి = ఒగరుగలదై, లే బొల = లేత చేప

పాలమును, వల్పుగాలిక్ = వలచుచున్న గాలిచేత - (లేత పాలకుల గంధముగల గాలిచేత) -
 కేవడిగా, పోక = చనక, నెఱిగి = ఒదిగి (ఆవాసనచే అట లేతమీను అను మంచిమేత
 యున్న దని యెఱిగి అది వెలువడునప్పుడు దానిం దినుటకు సంకుచితదేహ మై కనుపెట్టుకొని
 యుండి - అని యర్థము.);

‘నులి’ - మిక్కిలి వాడిన ఆ యొగరుండదు, ఏరుచియు నుండదు; ‘నాచువల్పులక్’
 అని పా. వల్పు లనగా బొబ్బర లని తద్వ్యాఖ్య, బొబ్బరయనగా పైచెరడు. ఇట్లు పఠించిన
 పూర్వముద్రకులు ‘వల్పు’ లనుట ప్రామాదిక మని ‘వల్పు’లఁ బెట్టికొని ‘ఒలుపు’ శబ్దమునకు ‘వలుపు’
 రూపమును ‘ఒద్ద’ కు ‘వద్ద’ నుం బోలె గ్రహించియుండ నోవుదురు. ‘ఒలుపు’ = ఒలువబడు
 నది = తాట = బొబ్బర. ఒత్తమునకు వత్తము. ఒకడునకు వకడు అను తీరున గ్రామ్యము. ఈ
 ‘వే’ శబ్దము అవ్యయము, కశ్-ఒగర్పుటచే అది మంచి తిండిగాదు. గావున అవలికిపోఁ గనుక
 పఁగా, ఈ పాలవల్పుచేత అటనే మంచి తిండియైనచేప దొరకు నని నిలిచిన వనుట. - ‘పాల
 వల్పుగాలికిఁ బోక మగిడి’ అని యొక పా.-‘పోక నెఱిగి’ యని శబ్దరత్నాకర ధృతపాఠము; -
 ‘నెఱుగుట’ అనగా ఒదుగుట; ఇది ఎరియు (=మండు) వలె వ్యవహార ప్రసిద్ధమైన యజ్ఞ
 భాతువు. జ్ఞానార్థక మయిన యెఱుగు ధాతు వనుకొని, వేగుబోక (= వేగుతఱి) యని ‘వేపోక’
 ను మార్పుకొని యీపాఠమును కల్పించికొని రని తోచుచున్నది.

2. కడవక్ వెల్లెగక్ = కుదవజును, ఒక్కకడనుండి = ఒకదోటనుండి, త్రొక్కు
 చుక్ = ఏవేని బురదలో అణగియున్నవో యని త్రొక్కిచూచుచు, ఉలుచిలక్ = ఆచేరి
 చిన్నమీలను, చిటుతగుల్లలక్ = చిన్న నత్తగుల్లలను, నమలుచుక్; - ‘ఉలుచు = మిక్కిలి
 చాపల్యముగల మత్స్యము’ అని శబ్దరత్నాకరము.

3. ఎండ్రె = ఎండ్రకాయ, కాలు ఇఱికినక్ = కాలిని పట్టుకొన్నయెడల, ఎగసి,
 ఒక్కించుక తొలగి = కొంచెముగానే అవలికిఁ జని, శిశ్రోటిక్ = వాడిమిక్కుతో (‘దుర్బలే
 నిశితేస్యాతాం శిశ్రోకాతా విహత్రిషు’ రథముడు. - ‘చఞ్చ ప్రోటి రుథే స్త్రియా’ అను.),
 దూటి = పొడిచి, తినుచుక్; - ‘ఇఱికినక్’ - ఇటుకుధాతువు అకర్తకంబును సకర్తకంబును;
 ఎగయుట ‘యేలయన’ ఎగయకున్న ఎండ్రె తనయంగాళ్లతో కాలిని కత్తిరించి వైచును; ‘ఒక్కిం
 చుక’ ఏలయన ఎండ్రె తప్పించుకొని పో కుండుటకు;

4. తడియింకునిలక్ = లేమ యిగిరిపోయిన ప్రదేశమందు, చేమమడివోని = చేమ
 కారడల పాలమువంటివైన - తమ్మిగుంపులక్ = తామరగుబురులందును, (ఉపమాలంకారము),
 జీలుగులక్ = జీలుగుచెల్లయందును, ఎండలు = ఎండవేళలను, కడపుచుక్; నీ రిగినచేమ
 మడి వివక్షితము, అద్భుతమైన యుపమానము. తడి లేదు, ఆకులు పసరువన్నె గలిగి వికాలములై
 తామరాకువలెనే ఉండును, వానికారడలు నీరులేనివోటి తామరతూండ్లవలె నిగిడియుండును.
 తామరవలెనే చేమయు మండముగా నుండును; అందు ఆకులు ఎండను గుఱారములవలె నివారిం
 చును; ‘జీలుగులు’ - అనూపజములు, నీటికడ నుండును, కావున సమీపగతములు.

తనరు ఒకపంపులకుక్ = ఇట్లు వర్తించు కొంగ బారులకు, చెరువుగమి = తటాక
 సమానము, జానుదఘ్నుము = మోఁకాలిబంటి - అయ్యెక్ (నీళ్లు ఇగిరిపోయిన వనుట);
 మొసళ్లు = మకరములు, ఉడుము లనక్ = ఉడుములో యనునట్లు (ఉడుము మొసలి యాకృతి

గానే యుండును, - ఇది స్థలచరముగావునను, అవి జలచరము లయ్యెను స్థలమందు సంచరించు చుండుటచేతను, - ఉత్ప్రేక్ష., కేలు=రాత్రులందు, కక్కవసికే=కక్కల యుత్సాహమున కును (అమొసళ్లం బట్టుటకు కక్కలత్సహించు ననుట), బావులఁ బడుటకు (కొన్ని మొసళ్లు స్థలచరములు గానందున ప్రమాదవశంబున బావులలోఁ బడును, కొన్ని మొసళ్లు కక్కలం దప్పించుకొనుటకై బావులలోఁ బడును, అనుట), పసులయెరువు పైఱలకు = పసులయెరువు నందలి మేఱలకును (మొసళ్లు ఎరువులలోని పురుగులు లోనగు మేఱకై ఇన్నిగండముల కోర్చి జలాశయములనుండి వెలుపడి సంచరించు ననుట), తిరిగె = సంచరించెను, మలుఁగుమీను = పాఁపచేపలు (పామువలె నిడుదగా నుండునవి), బొటెయి = (పాములవలెనే) బొక్కలలోఁ దూతినవి. - 'చెరువు' - ఇందు లఘురేఖంబును గలదు. మా. శ. ర. - స్వభావోక్తి.

ఉ. మీ టగుమీలనెల్ల మును మ్రింగి క్రమంబున నానె, నెండవె

స్థితిక వెంటఁ దోచుతోగ వేరుబడి న్నొడువై చెలంగఁగాఁ

ద్రోటికఁ గర్దమద్రవముతో నెనయించిన బోప్పుడాయ డా

తూటకులంపులేజెన బకోటకులం బజలహ్రదంబులఁ.

54

బకోటకులంబు = వాలుకొంగల ('బకోటస్తు మహాబకః') సమాహము, అజలహ్రదం బులఁ = నీళ్లులేని మడుగులలో ('జలాశయో జలాధార స్త్రాగాధ జలేహ్రదః' అను.), మును = ముందుగా, మీటు అగు మీలఁ ఎల్లఁ = పెద్ద వగు చేపల నన్నిటిని, మ్రింగి = భక్షించి, క్రమంబునఁ = ఆవరసగా చివరను, ఎండ పెట్టబీటిక వెంటఁ = ఎండచేత నేర్పడిన పెద్ద పగులులో, తోచుతోగ వేరుబడిఁ = అగపడుచున్న కలువవేరు వెంటడి, కొడుపు వి = కోపుగా, చెలంగఁగాఁ = ఒప్పుచుండఁగా, కర్దమ ద్రవముతోఁ = బురద తడితో ('నివద్వ రస్తు జమ్బూలః పక్షోఽస్త్రీ శాదకర్దమా' అను.) - ఎనయించిన = కలిపిన - బో...జెనఁ = బోప్పుడాయ = చిన్న చేపలయ్య ('బోప్పుడాయః నూత్నమతోన్యే డాత్కూట స్తిక్తమత్యక్తః' - విశ్వ.) - డాత్కూట = చేదుచేపలయ్య - కులంపు = సమాహమయొక్క - లేజెనఁ = లేత గుడ్డసమాహమను, ద్రోటికఁ = ముక్కతో ('చఞ్చస్త్రోటి రుభేస్త్రియా' అను.), అనెఁ = త్రావెను. - 'క్రమంబున నెనయిండ', 'కర్దమద్రవముతోనె నకించిన', 'డాత్కూట కులం బులం దినె' పా. - ఎండచేత దినదినమునకు హెచ్చుచుండిన పెద్ద పగులులో బోప్పుడాయ డాత్కూటముల సమాహమునే తినెను అని యర్థము.

నీళ్లులేని మడుగులలో పెద్దకొంగలు ముందుగా మంచిమంచి చేపల నన్నిటిని తిన్నవి, ఈలోపల బురద ఎండుటలో తడి ఎంతక్రిందికిబోయిన బోప్పుడాయలును చేదుచేపలును అంతక్రిందికి పోయి ఒడుఁగుచుండినవి, తడి సున్న యగు నప్పటికి అవియు రూపతీనవి; వాని గుడ్డ సమాహము ఎండ బీటికలో కలువ వేరువెంటడిని ఒక కోపువలె నుండఁగా, ఆకొంగలు అగుడ్డ సమాహమును, ముక్కతో లాగి నోట చప్పరించి తడియద్రవమును పీల్చి దొడంగి నవి. - పా. ఈలోపల బురద యెండినకొలది మడుగులో ఎండకు బీటికలు పడుచుండినవి; బోప్పుడాయయు ('బోప్పుడాయ = నేల నడఁగియుండు చేప' శబ్దరత్నాకరము.) చేదుచేపయ్య అబీటికలలో (నకించిన = పలాయన మగుచున్న) క్రిందికి అణఁగు చుండినవి. ఆ ట్లణగి కడపట

నీటికలో ద్రవము నిశ్శేషముకాగా చలువకై కలువవేరు వెంటడి అవి నిశ్చలముగా కోపువలె చేరియుండగా దానిని ఆపెద్దకొంగలు ముక్కుతో లాగికొని భక్షించినవి. - స్వభావోక్తి.

'బకోట' - పెద్దకొంగ గాన, 'మీటు' - పెద్దమీలు వలయును. 'ఎల్ల' - అవి నిశ్శేషమయి నంతట, బొమ్మిదాయి చేపలను (నూత్నమత్స్య విశేషములను) తినుట సరియే - 'జలహ్రదం బులక' అని పూర్వముద్రణ పా. ఈబొమ్మిదాయశబ్దము అనేక సంస్కృత నిఘంటువులలో లేదు. దేశ్యమునుండి ఇట్లు సంస్కృతమునం జేరినట్లు తోచుచున్నది. సంస్కృత మయినచో 'బో' అని దీర్ఘ ముండవలయును. శబ్దరత్నాకరములో 'బొమ్మిదాయ' అని దేశ్యరూపము, బ్రాహ్మ నిఘంటువులో 'బొమ్మిదాయ' అనునదిగాక 'బొమ్మిడము' 'బొమ్మిదాయి' యుం గలవు.

కా. ప్రాతర్వేళల నట్టివెట్ట సొగసై పాటిల్లెఁ గుంభోంభనో
దూభితాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదధఃపుండిభవ త్పాటల
వ్రాతామ్రేడితసిక్తభూసురభిశారామాంబుకుల్యాబహు
ప్రాతస్సంధుల నంధుయంత్ర నతికృతోన్వీర్జితగేయాఘముల్.

55

ప్రాతర్వేళల = ప్రభాత సమయములయందు, అట్టివెట్ట = అట్టి యావేసవియందు, మరు...ల = మరుత్ = గాలిచేత ('మరుతో పవ నామరా' అమ.) అధః = క్రింద - పుంజీభవత్ = రాసులగుచున్నట్టి (అనగా దట్టముగా రాలుచున్న - 'పుష్కరాశీ తూర్కరః కూట మస్త్రీ యమ్' అమ.) - పాటల = పాదిరి పువ్వులయొక్క - వ్రాత = సమాహమచేత - ఆమ్రేడిత = రెండు మూడు మాటులుగా ('ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రీరుక్తమ్' అమ.) - సిక్త = తడుపఁ బడిన - భూ = నేలచేత - సురభిశ = పరిమళవంత మయిన - ఆరామ = తోటయొక్క - అంబుకుల్యా = నీటి కాలు వలయొక్క ('కుల్యాల్పా కృత్రిమా సరిత్' అమ.) - బహు = అనేకములయిన, ప్రోతః = ప్రవా హములయొక్క ('ప్రోత ఇద్ద్రియే నిమ్నగారయే' అమ.) - సంధుల = మధ్య ప్రదేశముల యందు, అం...ల్ = అంధు = బావులయొక్క (బావుల కడ నుండు - 'పుంస్యేవాన్తః కూపః, అమ.) - యంత్ర = ఏతములకు - నతికృత్ = వంగుటను చేయువారిచేత (ఏతములను త్రొక్కువారి చేత) - ప్రోద్గిత (ప్ర + ఉత్ + గీత) = మిక్కిలి ఉచ్చైః స్వరముగా పాడఁబడిన - గేయ = పాటలయొక్క - ఓఘముల్ = సమాహములు ('ఓఘో బృన్దేఽమృతాం రయే' అమ.) కుం... ని - కుంభ = బాసలయొక్క, ఉంభన = ముంచుటచేత - ఉద్యాత = పుట్టిన - అంబుధ్వని = నీటి శబ్దము, వాద్యము వి = మద్దెలవాద్యము కాగా, సొగసు వి = మనోహరముగా, పాటిల్లె = ఒప్పెను. (అట్టి వేసవియందు తోటలలో ఏతము త్రొక్కువారు మిక్కిలియు ఉర్ధ్వస్వరమున పాడుచుండగాను, ఏతపుబాసలు నీటిలో మునుగునట్టి శబ్దము మృదంగ వాదన ధ్వనివలె నొప్పు చుండగాను, మదన కాలవల నడిమిప్రదేశములయందు పాటల వృక్షములనుండి రాలి దట్టంపు మొత్తములైన తత్పవ్వుములచేత పరిమళించుచు, వాని మకరందముచేత రెండు మూడు తడులు తడిసిన చలువనేలయందు ఉండి, వినుట మనోహరముగా నుండును. - స్వభావోక్తి. సొగసై పాటిల్లెలు యనగా మనోహరంబగుట, గేయమునకు మనోహరత్వమును వాద్యము సంపాదించును, గావున, నిట, అంబుధ్వని, వాద్యరూప పరిమాణము నశేషించుచున్నది గావున పరిణామాలంకారంబును గలదు. పాటలపువ్వుమకరందముచేత ఆమ్రేడిత సిక్తమనుటకు 'పాటల ల్ల నతం దేనియ సోనఁ గూర్చె' ౬౭ ప. చూ.

లే, మెండుమీసిన పగటి బీతెండ దాకి | యెల్లబోయిన లేబొండుమల్లెపాదల

తుదలఁ జప్పటలై కడుదొడ్డ లగుచు | బొడమె మొగ్గల గము లగ్గిబొబ్బలట్ల. 56

మెండుమీసిన పగటి బీతెండ = మిక్కిలి తీక్షణమయిన పగటి మిడియెండ, తాకి = తగిలి నందున, ఒల్ల బోయిన = మూర్చిల్లిన (వాడినట్టి) - లేబొండు (= లేతబొండు) - మల్లె పాదల - తుదలఁ = కొనలయందు, (మనుష్యులదేహములమీదనుంబోలె), అగ్గిబొబ్బలట్ల = కాలిన బొబ్బలొ యనునట్లుగా, మొగ్గల - గములు = సమాహములు, చప్పటలై = అణగినవై, కడుఁ = మిక్కిలి, దొడ్డలు అగుచుఁ = పెద్దవై, బొడమెఁ = పుట్టెను. - ఉత్పేక్ష.

ఆవేసవియందు పగటి బీతెండకు వాడిన లేతబొండుమల్లెపాదల తుదలయందు చప్పటలును దొడ్డవియు నగుమొగ్గలు ఎండ యనెడి జ్వాల తగిలినందున దట్టముగా అగ్గిబొబ్బలు లేచినవో యనునట్లు జనించినవి.

‘అగ్గిబొబ్బ’ లనుటచేత ‘బీతెండ’ అగ్నిజ్వాలవలె నున్నదనిభా. “బీఱ+ఎండ=బీతెండ - ‘బీఱ = పెద్ద’” అని సీతారామాచార్య వివృతి.

‘కసటువో బీతెండఁ గరఁగి కఱుల నంటి | గమగమనలచు చొక్కపుజవాజి’ మను. 2 ఆ.

‘నివృత్తిపం దైన నీ ప్రతాపంబులో | హెచ్చుటందాదె బీతెండ వేడి.’ నైషధ. 8 ఆ.

‘ఒల్లబోయిన’ - ఎవతెయేని సుఖమారి జ్వాలతగిలి మూర్చిల్లినట్లు అని భా. ‘లేతఁదనము’ ఒల్లఁ బోవుటకు ముఖ్యకారణము. తుదల చప్పట తనము దొడ్డతనమును అగ్గిబొబ్బలకు సిద్ధము. ‘గములు’ అబొబ్బలును మెండుగా లేచును.

మ.సుడి నాభిచ్ఛలన, స్వరోజములు చక్షుఃప్రక్రియ, న్నాచు కొ

మ్ముడి దంభంబునఁ, జక్రఫేనపటలంబు ల్చున్నులు న్నవ్వుగా,

నడరంజేసి నిదాఘభీతి సలిలం బాగామిబీజార్థ మై

కడవం బెట్టిన వారిదేవతలు నాఁ గాంతాళి యొప్పు న్నృపన్.

57

ప్రపక్ = చలిపందిరులయందు, కాంతా ఆలి=ప్రమదల (ప్రపాపాలికల) సమాహము, - సుడి = ఆవర్తమును, నాభిచ్ఛలనఁ = పొక్కిలియును మిషచేతను, స్వరోజములు - తామరగు ములను, చక్షుఃప్రక్రియఁ = నేత్రములనెడు ప్రకారముచేతను, నాచు = శైవాలమును, కొమ్ముడి దంభంబునఁ = కొప్పునెడి వ్యాజముచేతను, చక్రఫేనపటలంబుల్ - చక్ర = జక్కవలయు (‘కోక శృక్ర శృక్రవాకో రథాక్షావ్యాయనామకః’ అను.) - ఫేన = నురుగుయొక్కయు (‘డిష్టికోఽబ్ధి కఫఃఫేనః’ అను. - లక్షణచే ఎల్లనురుగునకును పేరు.) - పటలంబుల్ = సమా హములను (‘ఛది ర్మేత్రరుజోః క్లిబం సమాహే పటలంననా’ అను.) చన్నులుక్ నవ్వుక్ కాక్ (చక్రములు చన్నులుగాను ఫేనము నవ్వుగాను అగునట్లుగా అని క్రమము), అడరంజేసి = ఆమరునట్లు కాలించికొని, నిదాఘభీతిఁ = వేసవివలని భయముచేత (వేసవి ఈశాన్యోక్తములను వక్ష్యమాణమయిన సలిలమును సర్వమును రూపుమాపు నను భయముచేత ననుట - సలిలమును రూపు మాపుటచేత ఈచెప్పినవన్నియు రూపుమాయు ననియు - ‘నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యా దుష్ట స్వేదామ్నానో రపి’ - అను.), ఆ...మై - ఆగామి = రాఁగల కాలమున - బీజార్థమై = విత్త నము కొఱుట (లోకమునకు వలయునంత జలమును మరల ధాన్యాదులనుంబోలె వృద్ధిచేసికొని

పడయుటకు), కడవక = కుండలో; పట్టి = గ్రహించి యుంచుకొన్న ('పెట్టి' పా. వారి దేవతలు = నీ రనెడు దేవతలు (జలాధిష్ఠాన దేవతలు అనియు), నాక = అనుకొను నట్లుగా, ఒప్పెక = కోల్పోయెను.

ఆజేసవిచే జలములన్నియు ఇగిరిపోవు నని భయపడి జలము లనెడి దేవతలు - వారే జలాధి దేవతలు - పిమ్మట మరల జలసమృద్ధిం గావించుకొనుటకై విత్తనముగా కడవలో కొంతజలము నుంచుకొన్నవారై, సుడులు, సరోజములు, నాచు, జక్కవలు, నురుగు ననువిశేషములను తమ దేహములలోనే, నాభులు, కన్నులు, శేవాలము, స్తనములు, హాసము, అను మిషచేత నుంచుకొని ఇట నున్న నిదాఘభీతి యుండ దని ఆచలిపందిరులలో ప్రవేశించినవారో యనునట్లుగా కడవ లలో నీ రుంచుకొని యటం గాచియుండు ప్రపాపాలికలు కన్నులపండువులై అధ్వగులకు తాప కాంతి గావించుచుండిరి. - సాపన్నావోత్సేక్తి.

'ప్రపక' - అక్కడనైన నిదాఘమును జయింపవచ్చు నని వారిదేవతలు సయితము వాని నాశ్రయించునంత చల్లగ నున్నవి. ప్రపాపాలికలను వారిదేవతలకుం బోల్చిన ప్రయోజన మే మనఁగా వారున్నచోటు చలువలు వెదచల్లుచున్న దనుట. దేవతలకుం బోల్చుటచేత వారు సౌందర్యమున దేహంగనలవంటి వారనియు, దేవతలు ప్రత్యక్షమై వరములిచ్చి రక్షించినట్లు కరుణాపూరిత చిత్తులై ఆదర పూర్వకముగా జలము లిచ్చి ప్రాణరక్షణము చేయుచున్నారనియు భా. 'నవ్వు' - దయాసూచకము. 'బీజ' - జలములలో శ్రేష్ఠమయిన వనుట. దొరకడు నీళ్లలో ఉత్తమోత్తమములను సేకరించి రని భావము. 'క్రొమ్మడి' = 'క్రొత్త + మడి' అని సీతారామా చార్య ప్రముఖులు. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'క్రమ్మడి'యని కానిపించినది. 'క్రంగు + మడి' అనియేని మఱియొట్లేని వ్యుత్పాదించి 'క్రమ్మడి'ని గ్రహింత మన్న, 'క్రొవ్వెడ' ను గూడ 'క్రవ్వెడ' యని మార్పుకొనవలసి వచ్చును. 'క్రొత్త + వెద (=కొప్ప) = క్రొవ్వెడ' అని పూర్వ లాక్షణికుల వివరణము.

సీ, సెగ కుల్కి మటుంగుం జొచ్చినజహ్నురవిజల

సరణి మల్లెలతోడిజడలు మెలయ,

వలిచన్నుకొమరు మ్రుచ్చిలిన ది మ్మను తెలుం

గున ముంచుగరిగ కాంగుల మునుంగ,

ధారలోఁ దోచు కన్దభుకులు వాసితో

త్పలపత్తపతనసంభ్రాంతి నొసంగ,

దెలిమోముపస మెచ్చి తలయాంచు తెఱిగి మా

నక నవ్వునేర్పు దెందములఁ గరఁపఁ,

తే. దెజవ లిటు నీరు వోయుపందిరియ చేరి

యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుం పైయనంగుం

దనుపు గొనఁ జొచ్చెఁ గల్లగు ట్టమర వారి

కధ్వగులు లాచి యిడువిడియములపేర.

1. సెగబక్ = నేడికి, ఉల్కి = భయపడి, మఱుగు = జొచ్చిన = ప్రపాపాలికల చాటునం బ్రవేశించిన (వారిని శరణుఁ జొచ్చినట్టి), జహ్ను రవిజలసరణిక్ - జహ్ను = జహ్ను మునివలనను, రవి = సూర్యుని వలనను, జల = పుట్టినచైన గంగా యమునలయొక్క, సరణిక్ = మార్గమున (గంగా యమునల యనునట్లుగా - 'గక్తో విష్ణుపదీ జహ్నుతనయా సురనిమ్నగా,' - 'కాశీనీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసా,' - అను. - 'సేరాహ శర్కరాశాలి దుగ్గగక్తో సుధాజలమ్' అని శుభ్రగణమందును, 'మషీమద సురావారి యమునా సాష్టానాశ్రవః' అని కృష్ణ గణమందును కా. క. ల.) మల్లెలతోడి జడలు, మెఱుకు = ప్రకాశించుచుండఁగా; - ఉత్పేక్ష.

2. వలిచన్నుకొమరు = చల్లని స్తనములయొక్క సౌందర్యమును [చల్లన యెట్లనఁగా: - 'కూపాదకం వటచ్చాయ తామ్బూలం తరుణీ స్తనమ్ శీతకాలే భవే దుష్ణ ముష్ణకాలే చ శీతలమ్.']

లేక వలి = వలుద (-అట్లని ప్రాసదొర గారు), లేక, వలి=వట్టువ-అని కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు. 'వలిజక్కవలపెక్కువలు తక్కువగ నిష్క. చనుదోయి కొకవింత చాయ దోచె.' పారి. ఈ ప్రయోగంబున పెక్కువ లని వేఱయందుటచేత వలిశబ్దమునకు నట్లువయను నర్థమే సరిపడు చున్నది. నీట నుండుమాత్రాన చలువ ఘటిల్లుదు, మ్రుచ్చిలించినది = దొంగిలించినదానిని (ఇటు కాఁగుదొంగ), ఇప్పును తెఱంగునక్ = ఇప్పుని సోదించుచున్నారో యనునట్లుగా, ముంచు గరిగ = అధ్యగులకు జలమిచ్చుటకై కాఁగునీట ప్రపాపాలిక ముంచుచున్నట్టి చిన్నపాత్రము. - (లోకములో 'గరిగ' యని వ్యవహారము, 'గరగ' యని శబ్దరత్నా. ప్రాసనిఘంటువులో రెండునుం గలవు.), కాఁగులక్ = పెద్ద బాసలయందు, మునుంగక్ = నీళ్లలోనికి దిగుచుండఁగా; (కాఁగు వలిచంటికొమరును దొంగిలి లోపల నెక్కడ దాచుకొనియున్నదో యని లోపల గరిగతో కోధించుట.);

3. ధారలోక్ = బాటసారికి పానార్థము పోసెడి నీటిధారలో, తోచు = అగపడు నట్టి, కన్దకులు = ప్రపాపాలికల నేత్రధాళధశ్యములు, వా...లిక్ - వాసిత = వాసనార్థ మయిన, ఉత్పలపత్ర = కలువతేకులయొక్క, పతన=పడుటయొక్క (ఆకలువతేకులు పడుచున్న వనెడి) - భ్రాంతిక్ = భ్రమను, ఒగఁగక్ = కలిగించుచుండఁగా; - భ్రాంతిమదలంకారము.

4. తెలిమెముపగక్ = (ప్రపాపాలికలయొక్క) ప్రకాశమాన మయిన ముఖముయొక్క కాంతిని, మెచ్చి = (జలమానువాడు) మెచ్చుకొని, తల ఊచుట = మెప్పునకు నూచకముగా శిరఃకంఠము నేయఁగా, ఎఱిగి = (ఈశిరఃకంఠము మెప్పుచేతఁగాని, దప్పితిటుటచేతఁ గాదు, అని యావనితలు) తెలిసికొన్నవారై, మానక = నీరుపోయుటను నిలుపక, నవ్వునేర్పు = (అతని యానడువడికి ఆస్త్రీలు) హసించునట్టి చాతుర్యము, డెందములక్ = ఆయధ్యగుల హృదయములను, కరఁపక్ = కరఁగునట్లు చేయుచుండఁగా; - నూత్నలంకారము.

'రూపింపఁగఁ బరవృదయ | జ్ఞాపరసామూతచేష్ట యగు నూత్నము నాక్'

ఆ పద్ధతయన నేఁ గ నఁ | బాపట రతనమును గ ప్పెఁ బనివడి కరులక్.'

తెఱవలు = స్త్రీలు, ఇటు నీరుపోయు, పందిరియ = చలిపందిరినే, అనంగఁడు = మదనుఁడు, చేరి=ప్రవేశించి, అవలక్=ఇతరస్థలములందు, కొఱగాక=కార్యసాధకుఁడు కా నేరక (కామో

ద్రేకమును కలిగింపనేరక), పిచ్చుగుంటు వి=కుంటివాడై (చేతఁగానివాడై), కల్లగుట్టు అమరక=లేని గౌరవము ఒప్పునట్లుగా (లేని యధికారమును చెల్లించుచున్నవాడై), వారికిక=ఆచెలువలకు, అధ్యగులు = ఆబాటసారులు. లాచి = కాంతించి (ప్రీతితో ననుట. ఇవి ప్రాసుదారగారి పాత తదర్థములు - 'లాసి' యని సీతారామాచార్య పాఠము - 'ఉద్రేకించి' యని తదర్థము - మా. శ. ర. అనువు.), ఇటు విడియముల పేరక=పెట్టునట్టి తాంబూలముల మిషచేత అనువుగొనజొచ్చెక= 'సుంకము పుచ్చుకో నుపక్రమించెను.' - సాపన్నావోత్పేక్ష - వాచ్యము లేనందున గమ్య.

గంగా యమునలు ఆవేసవికి ఎండిపోదు మని భీతిల్లి వచ్చి ఆప్రపాపాలికలను శరణుజొచ్చినవో యనునట్లు వారి మల్లెలతోడి జడలు ఒప్పుచుండెను; మా వట్టువ వచముల సౌభాగ్యములు మీరు దొంగిలిన దానిని ఎక్కడ దాచినారు తెం దని పోదించునట్లుగా కాగులలో గరిగలను ముంచుట ఒప్పుచుండెను; పోయు నీటిధారలో వారి నేత్రముల ధాశభ్యములు ప్రతిబింబించుచు పరిమళార్థమై ఆనీళ్లలో వైచియన్న కలువల జేట లనెడి భ్రమను గొలుపు చుండెను; ప్రకాశమానము లయిన వారి మోములను జూచి జలమానుచున్న యధ్యగులు తలయూపఁగా, ఆ తలయూచుట తమవదనసౌందర్యమునకేగాని దప్పి తీజినందువలన గా దని ఆచెలువ లెఱిగి, ఆయెఱుకచే నవ్వుచు, నీరుపోత మానక పోయుచునే యున్నందులకు అధ్యగుల హృదయము ఆవనితల విషయమై కరఁగుచుండెను.

ఈవిధముగా మదనుఁడు మఱియెట్లు ఈ సమయములో తన ప్రతాపము సాగనందున అసమర్థుడై స్త్రీలు నీళ్లుపోసిడి పందిరులలో చేరి తన గౌరవమును కాపాడుకొనుచు, ఆ తెరువరులు ఉద్రేకముతో ఆ యవిదల కిడు తాంబూలముల మిషచేత సుంకము గైకొనుచుండెను.

చ. తోడిబడ నప్పు లక్క లని తూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచుక,
వడ మఱి తేరఁదేర, నలవాక్యము లెన్నక, మోము గుబ్బులుక
గడుకొనుకక్షదీప్తులు నెగాదిగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రాఁ
గుడుఁ గని సన్నల న్నగిరి క్రోల్పక పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్. 59

తోడిబడక=తోట్లు పడునట్లుగా, అప్పులు అక్కలు అని=అప్పులారా అక్కలారా అని, తూలుచుక = నిలువలేక ఊఁగిపడుచు, దీనతక = ఆర్తతతో, దోయిలి = (నీళ్లకై) దోసిటిని, ఒగ్గుచుక=హుర్పి సమాపమున పట్టుచు, వడ=దప్పి, మఱి తేరఁదేరక=క్రమముగా తేరిన కొలంది, అలవాక్యములు = ఆవనితలను అమ్మా అక్కా అని పిలుచుటను, ఎన్నక = లెక్కనేయక (అమ్మను అక్కను సౌందర్య పరీక్ష నేయరాదుగాన ఇట్లు చెప్పట), మోముక, గుబ్బులుక (స్తనములను), కడుకొను = మెండుకొనుచున్నట్టి, కక్షదీప్తులుక = చంకలకాంతులును, ఎగాదిగక (యా. ఎగదిగక)=ఎగువకును దిగువకును, కన్గొనుచిట్టకంపుఁ ద్రాగుడుక=చూచుచున్న కపటపుఁ ద్రాగుటను, కని, పాంథుక=ఆ తెరువరిని, క్రోల్పక=నీళ్లుగ్రోలింపక, ప్రపాపాలికలు, సన్నలన్నగిరి=ఒకరికొకరు సంజలచే వాని వృత్తమును తెలుపుకొని నవ్విరి.

ఒక తెరువరి దప్పిచే తూలితూలి పడుచు లేచుచు వచ్చి 'అమ్మా రవంతనీరు పోయెను, అక్కా రవంతనీరు పోయెను,' అని అతి విషయముతో దోరిసి పట్టెను. వారును నీరు పోయెగా వారఁడు దప్పితిరినకొలంది, అమ్మ అక్క. అని మున్ను తాఁ జేసిన యాసంబోధనలూ, అమ్మ అక్క

అనిన వానిని గణింపక (మఱచి) ఆవానికి విరుద్ధముగా వారి మొగమును గుబ్బలను కక్షదీప్తులను ఎగాదిగఁ గన్ఱానందొడంగి, దప్పితీయనను దోయిలితీయక నీళ్లుత్రాగుచున్నట్లు నటించుచు వానినే అట్లే కాంచుచుండెను. ఆకపటమును వా రెఱింగి నీటిధారను చాలసేపు పోయించునే యుండుటకై సన్నగింపఁజేసి ఒకరొకరికి సన్నలచే తెలుపుకొని నవ్వసాగిరి. — నూత్నైలంకారము.

ఈపద్యము ఈక్రింది శ్లోకములయొక్క ఛాయం బొందియున్నది:—

‘యథోర్ధ్వక్షః పిబ త్యమ్భః పథికో విరళాబ్జులిః

తథా ప్రపాపాలి కాపి ధారాం వితనులే తనుమ్.’

‘అబ్జుర్ధ్వగ్రనిరోధత స్తనుతరాం ధారా మియం కుర్వతి

కర్కర్యా న పరం పయో నిపుణికా దాతుం ప్రపాపాలికా

విశిష్టాబ్జులినా కరేణ దశనాపీడం శనైః పాన్థ, హే

నిష్పన్నోర్ధ్వవిలోచన స్త్యమపి హా నానాసి పాతుం పయః.’

‘క్రోల్పక’ - ‘నీటిపోఁతను మాని’ అని చెప్పక ‘క్రోల్పక’ అనుటచే క్రోలుటకు చాలునంత పోయక బొట్టుబొట్టుగా సన్నసన్నగా పోయించునెయుండి దర్శనముఖమును దీర్చి కరించి రని స్వార్థము. ‘దోయి లొగుచుక’ - ఇత్వసంధి, ‘కాగిలది’ ‘తెలివొందు’ ఇత్యాదుల వంటిది. ‘క్రోల్పక’—‘కొండలు’ అను పా. నీరసము. ‘కక్షదీప్తులు నెగా’ - పా. ‘కక్షదీప్తుల నెగా’

తే. ఎసఁగు కట్టావిక్రియ నావి రెగయ బగటి

యెండ యుడుకాఱకుండ భూమండలమునఁ

బొలిచె మాఁపటఁ బండువెన్నెల చకోర

పోలెవితటికిఁ బాఁపట్టు వోసినట్టు.

(60)

ఎసఁగు = రేఁగునట్టి, కట్టావిక్రియ = పెనముమీఁద అట్లపిండి పోయఁగా లేచునట్టి పొగవలె, ఆవిరి = నేలనుండి పైకి లేచిపోవుచున్న నూత్నరూపపుఁదేమ, ఎగయ = లేచుచుండఁగా, పగటియెండ (వలసి) యుడుకు(=వేడి), అఱకుండు = అఱక యున్నట్టి, భూమండలమునక = భూవలయముమీఁద, మాపట = రాత్రియంగు, పండువెన్నెల = రాత్రియందలి తఱపివెన్నెల, చకోరపోత వితితికి = వెన్నెలపులుగులపిల్లల సమాహమనకు (‘పోతః పాకోఽర్భకో డిమ్భః పృథుకః కాబకః’ అమ.), చాఁపట్టు = చాఁప అట్టు = వెడల్పుయిన దోసెను, పోసినట్టు, పొలిచెను.

రాత్రివేళ ఏ భూమినుండి ఆవిరి లేచుచునే యుండుటయు, ఎండవేడి యింకను అఱకున్నట్టి భూమండలముం దంతటను తఱపివెన్నెల పర్వయందుటయు, నెట్లుండె ననఁగా - కాలుచున్న పెనముమీఁద అట్లపిండి పోసి కట్టావి యెగయుచుండఁగా చకోరకాబకసమాహముకై ఎక్కడివి అక్కడనే లినుటకు అనుకూలముగా వికాలమైన పలుచని యట్టుం గాల్చిపెట్టినట్లుండెను. - వస్త్రాల్పైక్షలంకారము.

‘ఉడుకాఱకుండు’—ఈవిశేషము ప్రాయుగ్మీఁద కాలుచున్న పెనములో సామ్యము నకు. ‘మండలమున’—మండలమునకుచే ప్రాయుకముగా పెనముల కుండునట్టి గుండ్రదనము

లబము. వెన్నెలపోవుట వెన్నెలవచ్చుట లేదు గావున, ఒకయట్టే చెప్పబడినది. 'చాపట్టు' జెప్పట పోతములవఁగాన పలుచఁదనమునకు, దళసరిగా నున్న నవి తినలేవు. 'చాపట్టు' - పెన మెంత వికాలమో ఇంచుక తక్కువగా అంతవికాలము గావున, పుడమియంత పెనముమీదిది అంత పెద్దదిగావునను, ఎక్కడి చకోరకాబములు అక్కడనే దానిఁ గొఱికి తినవచ్చును.

'అవిరసంగ' - పా. 'కావిరసంగ' - ఇత్యసంధి. 'ఉడుకాటవండు' - పా. 'ఉడుకాట వండ.' 'మాపట' - 'మాపటి' యని పూర్వముద్రణ పా. మాపటఁగాక పగలు పండువెన్నెల యొక్కడిది? 'మాపట' అనుట పగలు ఎండయెంత మెండుగాఁ గానెనో రాత్రి వెన్నెల అంత దండఁగాఁ గానె నని దీటుం జూపుటకు.

సీ. పవలెల్లదీర్చి కాంబువుచల్లుపోరాట

నలసి, మృణాళికాజడము లైన

బాహువు ల్తమదుకూర్పరముల కెదురుగా

మలఁచి మూపులఁ గరతలము లునిచి,

ప్రాల్లాభి మిగుల నార్పని కన్న నొమ్ముడిఁ

దని మొగ్గవిరవాదిదండ విరియ,

ధౌతగంధామోదిశీతలస్తనముల

వొందఁ గొగ్గిళ్లతో బోరగిల్లి,

తే. నారికేళాసవపుడీఁపుటూరు పొలయ,

వలివెయ్యెంటొల్లెతో నురస్థులులఁ గూర్చు

ప్రియలవేకువఁ దొడ నెచ్చరించి కలసి

రెలమి ధన్యులు దఱపివెన్నెలబయల్ల.

61

1. పవలెల్ల = పగలంతయు, దీ...టక - దీర్చికా = డిగ్గియలోని - అంబువు = నీటి యొక్క-చల్లు=పిండొరులపై నీరుచల్లుట యనెడి - పోరాటక = కయ్య మాడుచుండుటచేత, అలసి = బడలి, మృ...లు - మృణాళికా = తామరతూటివలె ('ఆ ధాన్తియాం మృణాళం లిసమ్' అని అశ్రీలింగముగాఁ జెప్పియు అమరుఁడు 'శ్రీ స్యాత్కాచి స్తృణాళ్యాది వికృతపచయే యది' అని అపచయవివక్షియందు శ్రీత్యమును చెప్పినాఁడు. దానంతేసి గౌరవి జీవ ప్రత్య యము వచ్చినది. అటుపైని స్వార్థక క ప్రత్యయము వచ్చి 'మృణాళికా' అని రూపము సిద్ధించినది; 'మృణాళికా'పేలవ మేవమాదిభి । రవ్రితై స్త్వ మజ్గం గ్లపయ స్యహర్షిశమ్.'

కుమా. 5 స. 29.) -

జడములు = చల్లనివి ('శీతంగుణే తద్వదధాః సుశీమః శిశిరో జడః' ఆమ.) - 'అలసి...జడము' అని లడలకు అభేదప్రాసము;

'పెద్దళాకును దనకు నభేద మగుట । లళలకు నభేద మట్లన గలుగుకతన

క్షీతిని మూడవ సరళంబు యతులఁ బ్రాస । ములను లఘులఘులకారమునకు నిలుచు.'ఆప్టు.

'మృణాళికోజ్వలములైన, అని పూర్వముద్రణ పా.

2. విస - బాహువులక్ = ప్రియలభుజములను, తమదు = తమయొక్క (గీతాంతమండలి ధన్యులయొక్క - 'యుష్ట దస్త దాత్తార్థంబుల కుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు దుగాగమంబు విభావనగు' బా. వ్యా. సమా. 11 - బహువచనమందుం బ్రయోగములు విరళములు) - కూర్పరము లకుక్ = మోఁచేతులకు, ఎదురుగా, మలఁచి = మరల్చి, మూఁపులక్ = బుజములపై (= అంగము లపై), కరతలములు = ఆఱచేతులను, ఉనిచి = ఉంచి;

3. ప్రాల్లాభి = బద్ధకించి, మిగులక్ = ఎక్కువగా, ఆ...డిక్ - ఆర్పని = తడియఁజేయనట్టి, కమ్మ = పరిమళించుచున్న. క్రొమ్మడిక్ = కొప్పనందు, తని...డ - తని = సన్న పాటి - మొగ్గవిరవాది = విరజాజీ మొగ్గలయొక్క - దండ = సరము, విరియక్ = వికసించుచుండఁగా;

4. ధా...లు - ధాత = కడుగఁబడిన, గంధ = పరిమళ ద్రవ్యములు గలవి యయ్యె, ఆమోది = పరిమళించుచున్న, శీతల = చల్లని, స్తనములు, పొండక్ = తిగులునట్లుగా, కాఁగిల్లతో (నే), బోరగిల్లి = తొమ్మనఁ బరుండి;

నారికేళ ఆనవపుఁ దీఁపుటారుపు = టెంకాయ సారాయియొక్క ('మైరేయ మాఁకః శీఘః' అమ.) తియ్యని శ్వాసము, ఒలయక్ = కదియుచుండఁగా, వలిప ఒంటి ఒల్లతోక్ = సన్నని యేకవస్త్రముదాల్చి, ఉరఃస్థలక్ = ఎదల ప్రదేశములయందు, కూర్పుప్రియలక్ = నిద్రించు దయితలను, వేకువక్ = వేగుజామున, తొడక్ = తొడం గదలించుటచేత, (పా. తొడ లెచ్చరించి), ఎచ్చరించి = హెచ్చరికచేసి, తఱపి వెన్నెలబయళ్లక్ = దట్టమైన వెన్నెలగల మైదాన ములయందు, ఎలమిక్ = సంతోషముతో, ధన్యులు = కృతార్థులైన విలాసవంతులు, కలసిరి = కూడిరి.

కాంతలు కాంతులతో పగలంతయు వెట్టను చేరనికుండుటకై, దిగుదు బావులలో ఒండొరు లపై నీరుచల్లు పోటిలోఁ గడపి, ఆకారణంబున అలసి అట్లు నీటనే యుండుటచే తామర లేదూండ్లవలె చలువలైన తమ బాహువులను కాంతుల మోఁచేతులకు ఎదురుగా మరలించి, కాంతుల బుజములయందు తమ యఱచేతులనిడి ప్రాలుమాలికచేత చక్కఁగా తడియార్చుకొని కొప్పలో సన్నపాటి విరజాజీ మొగ్గలసరము వికసింపఁగా, మేనం దాల్చిన కలపము నీటం గరఁగి పోయినను మనోహర పరిమళము శేషించియున్న చలువ చనువోయికాంతుల తొమ్మన నంటించి కాఁగిల్లతోనే బోరగిల్లి, టెంకాయ సారాయచేత తీఁపులయిన యూర్పులం బుచ్చుచు, సన్నని యొంటివలన దాల్చినవారై, కాంతుల తొమ్మలమోదనే నిద్రించుచుండ, వేగుజామున దట్టంపు వెన్నెల మైదానములందు ధన్యులయిన యాకాంతులు ఆజప్యనులను తమ తొడం గదల్చుటచే నెచ్చరించి కూడిరి. - స్వభావోక్తి.

'పోరాడక్' - పా. 'పోరాడి'; 'అలసి' - పా. 'సాలసి'. - 'ఆర్పని', 'విరియ' - విక సించుటకు ఇంచుక లేమ యుండవలయును. 'విరవాది' (= నోమాలి అ) = గ్రెష్ట కుసుమము.

'పుల్లంచ ధూళికమ్మం । తేగ పుడాచే అ గిమ్మ నీరీ.' 5. [పుడాచే అ = లక్ష్మీకృత్య]

'పుల్లచ్చ సుగన్ధచ్చి అ । లయాగ నోమాలి అ బలే రమ్మా

జాకిర మల్లీ, జా ఇర । జమా, లేమయగ బాణా'. 6. కుమారపాల (4).

దీనికిని మల్లెకుంబోలె సాయంకాలము వికసన సమయము. 'తని' - సన్నదనము ఆచెలువల నాగ రకతా విశేషముం దెలుపుచున్నది. 'శీతల స్తనములు' - శైత్యము నీట నున్నందున నేగాక, యథ తులవిగావునను ఉష్ణకాలమందు చల్లఁగా నుండును. - చూ. ౫౮ వ్యా. 'నారికేళానవము' -

చలువ. 'ఓంటాలై' - వేసవిలో ఎక్కువగా అవికలోనగు వలువలనుదాల్చుట సుఖము గాదు.
'ధన్యులు' - ఇట్టి కాంతల నిట్లు కవయం గల్గుటచేతనే ధన్యులు.

చ. హృదయము లెప్పుడు స్వదయకే తఱచో వెడకొగిలింతలుక

గదిరెడు మేలు కార్యములఁ గల్గక మాటలయందె కల్లుపె

స్వదురులు వట్టికై త్యములుఁ జాల ఘనం బయి మండువేసవిక

బొదలఁగ నిల్పె దంపతుల పొందు లనార్యులపొందుకై వడిక. 62

దంపతుల పొందులు = భార్యాభర్తల కూటములు, మండువేసవిక = కాలమున్న యా వేసవి కాలమందు, హృదయములు ఎప్పుడుకదియకే = (ఉక్కిచేత) తొమ్ములు ఒకమాత్రెనను అంట కయే (బొత్తిగా మనస్సులు కలియకయే - అన్యోన్యమురాగము ఇంచుకేనియు లేకయే - అని అనార్యపరము - 'ఉరస్యపిచ వుక్కాయాం హృదయం మానసేఽపిచ' త్రి. కే.). తఱచు = బహుళము, బొ = అగునట్టి, వెడకొగిలింతలుక = వికృతిపుఁ బరిరంభములును, కదిరెడు మేలు కార్యములక = సంప్రాప్తమయిన మోహపుంబనులయందు (మంచిననులయందు అని అనార్య పరము), కల్గక = సంభవించక, మాటలయందె = నడుపులయందు మాత్రమే, కల్లు, పెన్నదురులుక = మిక్కుటంపు జాతుర్యములును (వాగాడంబరములును అని అనార్యపరము), వట్టికైత్యములుక = (కామకేళింగూర్పని వగుటచేత) వ్యర్థముగా (నమకూర్చబడిన) చలువలును (క్రియలేని తియ్యఁ దనంబులును అని అనార్యపరము), చాలక ఘనంబు అయి పొదలఁగక = మిక్కిలి ఎక్కువగా వరిల్లుచుండుటంబట్టి, అనార్యుల పొందుకై వడిక = దుర్జనుల చేలిమివలె, నిల్పెక = ఉండెను.

వేసవియొక్క వేడ్రము రాత్రులందును వ్యాపించి యుండుటచేత, తొమ్ములు తగులవే తగులవట్టి వికృతాలింగనములచేతను, మేలుపనిలో లేక మాటలయందు మాత్రమేగల నేర్పుల చేతను, వట్టి చలువలచేతను, దంపతులపొందు, మనస్సులు కలియని యాలింగనములును పని గున్న యయిన రచ్చమాటలును కిపటానురాగంబులును పెండయిన దుర్జనుల కూటమివలె నుండెను. - ఉపమాంశ కారము.

'దంపతులు' - జాయయం బలియు దంపతులు - ఈద్వంద్వసమాసమందు జాయా శబ్ద మనకు దహ్వావము. 'అనార్యులు' శబ్దము పుల్లింగముగా నున్నను స్త్రీలో పురుషులో ఆవివక్షి తము. స్త్రీయును పురుషుఁడు నని వివక్షయేని అనార్యయు అనార్యుఁడును అనార్యులు అని ఏక శేష వృత్తి చేయవలయును. ఆహరణుకన్న సామాన్యముగా మానిసులని గ్రహించుటయే సర సముగా కానిపించుచున్నది.

ఉ. తిలగు కంఠువెంబడినె తెమ్మెరలు న్రవిదీప్తికల్గి పా

లొళముఁ బట్టుచుండఁ దమతావులు మ్రచ్చిలఁ బట్టి యోషధి

పాలున కప్పగించె ననఁ బై సురభిశ్వసంబు నించెఁ గాం

తాలసరక్తసీమ విటు లార్పు సుశీరపుఁదాళవృంతముల్. 63

విటులు = విటకాండ్రు, కాం...మక = కాంతా = ప్రియలయొక్క, అలస = బడలికతో, గూడిన, వక్త్రసీమ = ముఖప్రదేశమందు ('సీమసీమే ఇమేత్యేతే' కూలమర్యాదయొరపి, వా.వా.),

అర్చ్య ఉశీరపుఁ దాళవృంతములు = విసరుచున్నవట్టివేళ్ల విసనకట్టలు ('స్యాద్విరణం పీఠతరం మూలేఽస్యాశీర మస్త్రియామ్' - 'వ్యజనం తాలవృంతకమ్' అమ.), తీలు అగుకంఠు వెంబడిసె = ఆణగిన (తీలు = అడకము) మన్నధునివెంటనే ('కన్తుఃకామ కుసూలయోః' నానా.), తెమ్మెరలుక = మలయ మారుతములును, రవిదీప్తికిక్ = సూర్యునిలేజమునకు (ఎండ కనుట), అల్కి = వెఱచి, పాతాళముఁ బట్టుచుండెక్ = పాతాళలోకమునకు పోవుచుండఁగా, తమతావులు = ఆయుశీర తాళవృంతములయొక్క పరిమళములను, ముచ్చిలక్ = (తెమ్మెరలు) దొంగిలించినందులకై, పట్టి = (ఆతెమ్మెరలను) పట్టుకొని, ఓషధీపాలునకుక్ = తాము (వట్టివేరులు) ఓషధులుగావున తమ దొరయైన చంద్రునికి ('ఓషధీశో నిశాపతిః' అమ.), అప్పగించె ననక్ = దండింపుమని ఒప్పగించినవో యనునట్లుగా, పైక్ = (అకాంతలముఖము) మీఁద, సురభిశ్శ్వసనంబు = తావిగాలిని, నించెక్ = హలయించెను.

వేసవిలో మన్నధుఁడు ప్రతాపహీనుడై అడఁగఁగా అతనికి తోడయియుండిన మలయ మారుతంబును ఎండలకు వెఱచి పాతాళమునకుం బోవుచుండఁగా, విలులు కాంతయొక్క యలసిన నెమ్మెమునందు వీచుచున్న వట్టివేళ్ల వీవనలు తమ పరిమళముతోడి వాయువును కాంతాముఖమందు నిండించుట ఎట్లుండె ననఁగా - వట్టివేళ్లు ఓషధులుగావునను, కాంతాముఖము చంద్రుఁడు గావునను, మలయమారుతము గంధవాహ మగుటచే తమపరిమళములను దొంగిలించి నదిగావునను, దొంగిలించి పాటిపోవుచున్న యాదొంగను దొంగిలించిన యాసాత్తుతోఁగూడ పట్టితెచ్చి తమ యేలికకు అప్పగించుచున్న వా యనునట్లు ఉండెను. - ఉల్లేపిత.

'కంఠువెంబడిసె' పోవుట అతనితో డగుటచేత.

'ఉపవనతరు నృత్యా ధ్యాపనే లచ్చవర్ణో | విరచిత జలకేళిః పద్మినీ కామినీభిః

ప్రియకుహ్య దసమేషో రాయయా యోగియోగ | స్థితివిదళనదక్షో దక్షిణో గన్ధవాహః.'

'మలయభిఖరాదా కైలాసం మనోభవకాసనా

ద్యువనవలయం జీతుంవాఞ్ఞక్ వసన్తసమీరణః

విహితవనతిం కైలాసాగ్రే భుజజగధరం హరం

మనసి విమృశక్ భీతః శక్తేప్రయాతి శనైః శనైః.'

'పాతాళముం బట్టుట' - అచట రవిదీప్తి యుండదుగాన. 'ఓషధీపాలునకుక్' - 'విధుః సుధాంకుః శుభ్రాంకు శోషధీశో నిశాపతిః' అమ. 'అప్పగించె' - పా. 'ఒప్పగించె.' - 'అర్చ్య' - 'అడు' నకుప్తే. 'తాళవృంతముల్' - ఉశీర నిర్జితంబయినను తాళవృంతమునట రూఢిచేత, రూఢికిం గారణము అదిలో విసనకట్టలను తాటితోడిమతో చేయుచుండినందున. 'ఖం వీజ్యతే మణిమయై రివ తాళవృన్దైః' మృచ్ఛకటి.

చ. సమసి కథావశిష్టమగు చందనశైలసమీరణంబు గృ

త్రిమగతి నింద్రజాలమునఁ దే దొడఁగెక్ భువిఁ దాలవృంతజా

లము; లది మాయ యశాటకుఁ దలంప దదీయమయూరపింఛికా

భ్రమణమె సాక్షిగాదె, నగరంబున నట్టికడిందివేసవిక.

నగరంబునకొ = మధురాపురములో, అట్టి, కడిందివేసవికొ = బెట్టిదమయిన వేసవికాలము నందు, సుమసి = చచ్చి, కథా అవశిష్ట = కథలందుమాత్రమే మిగిలియున్నట్టిది, అగు, చందన శైల సమీరణంబుకొ = మలయ మారుతమును ('మలయ శృంగనాచలః' అను.) తాలవృంత జాలములు = విసనకజ్జల సమూహములు ('వృజనం తాలవృంతకమ్' - 'జాలం సమూహ ఆనాయో గ వాక్షి మ్మరకా వసి' అను.), భువికొ = భూమిలో, ఇంద్రజాలమునకొ = కనుకట్టు విద్యచేత, కృత్రిమగతికొ = కపట ప్రకారముచేతను, లేక తొడఁగెకొ = తెచ్చుటకు ఆరంభించెను; అది = అట్లు మలయానిలమును తెచ్చుట, మాయ బొటకుకొ = కాంబరి యయినందులకు ('స్వాన్నాయా కామ్యురీ' అను., 'ద్యే ఇంద్రజాలాదిమాయాయాః' రామాశ్రమి), తలంపకొ = ఆలోచించి చూడఁగా, తదీ...మె - తదీయ = ఆతాళవృంతమాలదైన, మయూరపింఛికా = నెమలిపురుల యొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయే, సాక్షిగాదె = తార్కాణము గదా.

ఆపట్టణమునందు ఆవేశవిచేత మలయమారుతము స్వరూప నాశముం జొందినది. అంతట దానిని కపటముగా కనుకట్టువిద్యచేత భువిలో విసనకజ్జలు లేదొడంగినవి. ఆతెచ్చుట మాయ యనుటకు ఆవిసనకజ్జలు ఆడించెడు నెమలిపురి తార్కాణము గదా.

'సుమసి' - ఇదియే 'కథావశిష్ట' మగుటకుం గారణము. దానికథయైనను లేనియెడల దానిం చెప్పించు యత్నముండను, 'ఇంద్రజాలమునకొ' - తత్స్వరూప మెట్టిదనః

'అదేశకాలా పరోక్ష్యం పరోక్ష సైన్యవ వస్తునః'

య త్రాప్తధాదిభిః సోఽయ మైంద్రజాలవిభిః స్పృతః.'

'భువికొ' - భూలోకముం చెక్కడను చందనశైల మారుతము లేకపోవుటయు, ఉండెనా ఈ కనుకట్టు విద్యచేతనే వచ్చుటయు భా. 'తాళవృంతజాలములు' - విసనకజ్జలను నెమలిపురుల లోనుం జేయుదురు. 'మయూర పింఛికాభ్రమణమె సాక్షి' - ఇంద్రజాలమునకు నెమలిపురి యొక సాధనము :—

'అభాతి యత్కృత్తి రిశేక విధ ప్రపఞ్చ! వ్యాజ్యేంద్రజాల విధిసాధక పిఞ్చకేవ' - భా. చం,

'పఞ్చసాయక మహేంద్ర జాలినా. పాణిపద్ద సముదఞ్చతా స్వయమ్

బన్ధనాయ మనసః ప్రగల్భతే! పిఞ్చకేవ మమ చిఞ్చలేక్షణా.' మల్లిక. 1 అం.

'...బర్హి పిఞ్చన సంస్కృత్య ల్లోలయేత్త మహాఽనిలే.' ఇంద్రజాలకాస్తమ.

'విద్యేశ్వరుఁడు (ఇంద్రజాలికుఁడు)...వాద్యములు మ్రోగుచుండఁగా...పాటక త్రియలు పాట రక్తిచే సామాజిక చిత్తవృత్తులను రంజించుచుండఁగా. నెమలికుంచె యాడించి పరివారముతోడి మహారాజును మోహపెట్టుచు' దశవమారచరిత్ర. 5. ఉ. అది చూచువారి మనస్సును కట్టునని ఇంద్రజాలముం త్రఖండముం దున్నది. 'కథావశిష్టము' - పా. 'కథావశిష్టము.'

తే, ఆట్టివేసవి బెడిదంపు పెట్టకఅన

హస్తము నెమర్చి సారెకు లస్తకంబు

దుసికిలఁగఁ గాదె సవరింప వసము గాక

పుష్పబాణునిచెఱకువి ల్పుడమిఁ బడియె?

అట్టి, వేసవి = గ్రీష్మమందు, వెడిదంపు వెట్టకతన = కఠోరమయిన వేడిచేత, హస్తము = (మదనుని) చేయి, చెమర్చి = చెమట పట్టినందున, సారక = మాటిమాటికిని, అస్తకంబు = వింటిపిడికట్టు ('అస్తకస్తు ధనుర్ధ్యమ్' అమ.), దుసికిలగఱగాడ = (అతని పిడికట్టి నుండి) జాతిపోయి నందుననే, సవరింపక = చేతినిలుచునట్లు చేసికొనుటకు, వసము = శక్యము, గాక = కానందున, పుష్పబాణుని = పూవుటములవాని (=మన్నగుని) - చెఱకువిల్లు, పుడమిఁ బడియెక = నేలఁబడిపోయెను. (నిష్ప్రయోజన మాయెననుట).

ఆవేసవివెట్టకు మదనునిచేయి చెమర్చుచుండినందునలన చెఱకువింటి పిడికట్టు చేతనుండి జాతిపోయినందున చెఱకువిల్లు నేలం గూలిపోయెను. - అది చెఱకు నఱకుడుకాలము గాన నట్లు వర్ణించుట. - పాతూత్ప్రేక్ష.

మ. 'తరుణు ల్లిల్లియొఱ న్నచంబు లునుపం దస్తై ఘత్యము ల్దీములై
వెరరేఁడం జనుదెంచెఁగాక ! రవిదీప్తిం గ్రుంగి పాతాళగ
హ్వారముల్ తూతినవారి సీయదుకుఁద్రాల్లా తెచ్చు!' నా దీర్ఘత
చ్చిరకృష్టిం గనుసీటిశైత్య ములఁచె న్నూతులం దస్తైక్.

66

అత్తఱ్ఱి = ఆ (వేసవి) కాలమందు, నూతులందుక = బావులలో, తరుణుల్ = జవ్వనులు, తిల్లియొఱ = పై యొఱమీద, కుచంబులు = స్తనములను, ఉనుపక = ఉంచినంతట, తత్ శైత్యముల్ = అస్తనములయొక్క చలువలు (మా. ౫౮ వ్యా.), దీములు = ఆకర్షకములు (పక్షి మృగాదుల నాకర్షించుటకు వేడుకాడు పెంచియుంచుకొను తత్తజ్జాతి పక్షిమృగాదులు.), వి, పెరరేఁడక = ప్రేరింపఁగా (ఆకర్షింపఁగా), చనుదెంచెఁగాక = వచ్చినవిగాని, రవిదీప్తిక్ = నూరుని దీధికి (ఎడకు), గ్రుంగి = అణగిపోయి, పాతాళ గహ్వారముల్ = పాతాళలోక గుహలందు ('గుహదహ్వా గహ్వరే ద్వే' అమ.), తూతినవారి = చొచ్చియున్న జలమును ('ఆహస్తీ భూమ్ని వా ర్హారి సలిలం కమలం జలమ్' అమ. - చొచ్చియున్నట్టి జనులను అని యర్థాంతరము), ఉయదుకుఁ ద్రాల్లా తెచ్చుక్ = ముడులువైచిన యీత్రాటిత్తుంపులు లే గలవా, నాక = అనునట్లుగా, దీ...ష్టక్ - దీర్ఘ = నిడుదలైన - తిల్ = ఆ చేత్రాళ్లయొక్క - చిర = చాలనే పయిన - కృష్టిక = లాగుటచేతి, కను...య - కను = ప్రాప్తమగునట్టి (కంటఁ జూడనబ్బునట్టి), నీటి = నీళ్లయొక్క - శైత్యము; అలరించెక్ = సంలోపపెట్టెను.

ఆవేసవియందు బావులలో జలము మిక్కిలి లోఁతునకుం బోయియుండెను; మిక్కిలి నిడివియైన త్రాటితో చాలనేపు చేదినం బయికి వచ్చుచుండెనేగాని, త్వరగా రాకుండెను; అదియే ట్లుండెనఁగా—నూర్యతేజమునకు భయపడి పాతాళముం బట్టియున్న యాజలశైత్యము, పట్టును దీమయిన పిట్ట ఆకర్షించినట్లు యువతులు తిల్లియొఱపై నుంచిన కుచముల శైత్యములు ఆకర్షింపగా పయికి వచ్చినవేగాని, ఆయదుకుల చేత్రాళ్లతో చేడుటచేతి గాదు అనున ట్లుండెను. అట్టి యాజలశైత్యము లోకులకు హర్షము నొసంగెను. - పాతూత్ప్రేక్ష.

'తరుణులు' - ఇతరల కుచములందు కాలభేదముంబట్టి ఉష్ణశీతభేద ముండదు; కావుననే, 'తరుణికుచా' అన్నాడు. తరుణులు వేడుకాని వంటివారు. కుచశైత్యము దీము. శైత్యము దీముగాన శైత్యమునే ఆకర్షించినది. 'పాతాళ...' - కావుననే త్రాడు నిడుద, కావుననే 'తచ్చిర

కృష్టి'. అటం దూఱుట అటవ నూర్వడు పోలేడు గావున. 'వారిక' - పా. 'వాని', పా. 'దాని.' - కైరికి భయపడి వలసపోయినవారు సులువుగా మరలరామి ప్రసిద్ధము.

మ. స్వ నిదా నోగ్ర నిదాఘ వైఖరినె యూష్ట స్తల్లిక ల్కామినీ
కనదానీలకచాగ్రపంక్తి నెఱియల్లాఁ బాపఁగాఁ, బాటల్
ల్లనంత దేనియసోనఁ గూర్చె; నది యాఁగా; నాభియు నిర్విమం
బును దోఁబుట్టువులయ్యు వేర్పడ గుణంబు ల్కూపఁగాఁ జూడమే? 67

. స్వ...నె - స్వ = తమకు-నిదాన = ఆదికారణమయిన ('నిదానం త్యాదికారణే' అను.) -
ఉగ్ర = భయంకరమైన - నిదాఘవైఖరినె = వేసవివలెనే, మల్లికర్ = మల్లెలు, ఉష్ట =
వేడిచేత ('గ్రీష్మష్టబాష్ప ఉష్టః' నానా), కా...క్తి - కామినీ = ప్రమదలయొక్క -
కనత్ = ప్రకాశించుచున్న - అనీల = అంతటను నల్లనైన - కచ ఆగ్రపంక్తి = తలవెండ్రుకల
తుదల వరుసను ('వస్త్రలా మూర్ధజా స్వస్రా శ్చిఖరా శ్చిహురాః కచాః' ఇతి దుర్గః.' రామా
శ్రమి.), నెఱియల్లా = చీలికలుగా, పాపఁగా = విడఁదీయఁగా, పాటలర్ = కలిగొట్టు
పువ్వులు ('పుష్పేక్షీ వేదపి పాటలా' అను.). ఘనత = దట్టముగా (అధికతచేత - అనఁగా
బొదార్యముచేత ననియు—

'కతిసాధిక సాస్త్యేషు వాద్యమధ్యమ స్పృతయోః

మస్తామధర మూర్తేషు త్రిషుమేషు పుమాః ఘనః.' నానా.),

తేనియసోన = మకరంద వర్షముచేత, కూర్చె = ఆకచాగ్రములను మరల కలియఁజేసెను; అది =
అట్లు కలుపుట, బొఁగా = సరియేకదా, నాభియొ = విషమును ('నామైకదేశగ్రహణే
నామగ్రహణ' మ్మను న్నాయంబున, నాభియే వత్సనాభి), నిర్విమంబును = అమృతంబును,
దోఁబుట్టువులయ్యు = సాగరోత్పన్నము లగుటచేత ఆస్పదము లయ్యును, వేర్పడ = భేదపడు
నట్లు, గుణంబుల్ = ఒకటి చంపెడు గుణమును రెండవది ప్రాణమిచ్చుగుణమును, చూపవే =
చూపుచున్నవి గదా.

గ్రీష్మరువులో ఉవిడలు మల్లెలను పాటలములను కొప్పలలోఁ దాల్చురు. అందు మల్లెలు
తమ కారణమైన గ్రీష్మమెట్లు సర్వమును నెఱియలు పాపుచున్నదో అట్లే తాము తమ యుష్ణము
చేత ప్రమదల తలవెండ్రుకల యగ్రములను చీల్చిం దొడంగుడు, ఉదారచిత్తము గలవైన పాట
లలు తామును గ్రీష్మకారణములే అయ్యును, గొప్ప మనస్సు గలవై తమ మకరంద వర్షముచేత
ఆచీలికలను మరల కూర్చినవి. ఇది సరియే. దోఁబుట్టువుల కిట్లు విరుద్ధగుణము లుండునా యనిన,
ఉండును, సాగరోత్పన్నము లగుటచేత దోఁబుట్టువు లయిన కాలకూటామృతములయందు విరుద్ధ
గుణములు ప్రసిద్ధములేగదా.

ఇట మల్లిపాటలల విరుద్ధగుణము లనెడి విశేషమునకు దోఁబుట్టువుల విరుద్ధగుణము లనెడి
సామాన్య ముపన్యస్తమై, ఆసామాన్యమునకు ఉదాహరణముగా నెడియొ కాలకూటామృత
విరుద్ధగుణము లనెడి విశేష ముపన్యస్తమై గావున వికస్వరాలంకారము.

'నిదాన' - క్షిత్తుడనాది కారణము లెన్నియున్నను గ్రీష్మము వచ్చినశేగాని పుష్పింప
నందున అది ఆదికారణము.

కా. తారుణ్యాతిగ చూత నూత్న ఫలయు కైలాభిఘోర స్వన
ద్ధారా ధూపిత శుష్కదంబుహృత మాత్స్య్య చ్ఛేద పాకోద్ధతో
ద్ధారంపుంగన రార్చుభోగులకు సంధ్యావేళలం గేలికాం
తారాభ్యంతర వాలుకా స్థిత హిమాంత ర్నారికే భాంబువుల్. 68

భోగులకు = భోగవంతులయిన స్త్రీ పురుషులకు (ఏకేశ్వవృత్తి), సంధ్యావేళలకు = సాయంకాలములందు, తా...రు-తారుణ్య = (పిండె, కాయ, దోరపండు, పండు, అను నాలుగు దశలలో) కాయదశను - అతిగ = దాటుచున్న (దోరపండు దశలో నున్నట్టి) - చూత=మామిడులయొక్క - నూత్న = కొత్తవైన (అనగా అప్పుడు కోసిన) - ఫల=కాయలతో - యుక్ = కూడుకొన్న - తైల అభిఘోర = నూనెపోతయొక్క - స్వనత్ ధారా = శబ్దించుచున్న ధారచేత - ధూపిత = తిరుగబోత వేయబడిన - శుష్కత్ = ఇగురుచున్న, అంబు = నీళ్లుగలవై - హృత = (బాణినుండి) తేబడిన - మాత్స్య్యచ్ఛేద = చేపతునుకలయొక్క - పాక = పరిణామముచేత (తీర్లమగుచుండుటచేత) - ఉద్ధత = వెలువడిన-ఉద్ధారంపు = త్రేస్తులయొక్క - కనరు = ఒగరును, కేలి...వుల్ - కేలికాంతార = క్రీడావనముయొక్క - అభ్యంతర = మధ్యప్రదేశములందు ('అభ్యంతరం త్వస్తరాశమ్' అను.) - వాలుకా = ఇసుకయందు - స్థిత = ఉన్నట్టి (ఉంపబడినట్టి) - హిమ = చల్లని - అంతర్నారికే = పెంకాయలోపలి - అంబువుల్ = నీళ్లు, అర్చుక్ = పోగొట్టును.

ఆవేశవియందు భోగులు మధ్యాహ్నమున దోరమామిడికాయలముక్కలతో చుయ్యని శబ్దాయమానమైన నూనెపోత తాలింపువైచి నీటితడి యిగురగానీ తీసిన చేపబ్రద్దల యిగురుతో భుజించిరి. సాయంకాలమున అభోజనము తీర్లమగునప్పుడు ఆచేప బ్రద్దల కనరుత్రేస్తులు వచ్చుచుండినవి. అవి, చలువగొల్పుటకై యిసుకలో పెట్టియుండి అప్పుడుపగిల్చిన పెంకాయలలోని చల్లనినీళ్లను త్రాగుటచేత కాంతించినవి. - స్వభావోక్తి.

'తారుణ్యాతిగ' - 'అతిగ' దాటుట రుచ్యతీతయమునకు; 'పండినదేని ఇగురు కూరకు పనికిరాదు; కిలసి ముద్దయై పోవును, బ్రద్దబ్రద్దగా భుజించుటకు వలనుపడదు. 'నూత్న'-అప్పుడు కోసిన - నవక మెడలని; 'అంబు' - మత్స్యభండములలోనిది. 'వాలుకా' - ఇసుకలో నుంచుట చెట్టుకొన నెండలో నున్నం గలుగు వేడి తగుటకు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక సామంతున కిడినచలువ చప్పురములు త్ర
వై మేదినిఁ గుంపటిలోఁ దామరలుంబోలె నట్టితటి నొప్పారెక. 69

అట్టితటి = ఆకతోరగ్రీష్మసమయముందు, గ్రామగ్రామంబునకు = ప్రతియూరను, ఒక సామంతునకు = ఒకదొరకై, ఇడిన చలువ చప్పురములు = వైచిన చల్లని పందిళ్లు, మేదిని = భూమియందు, తన్నె=తనువు వి=గుంతుప్పికరిము రై, కుంపటిలో, తామరలుంబోరెక, ఒప్పారెక, - లోకమంతయు కుంపటివలె మండుచుండ, ఆ చప్పురములు తామరలవలె చలువలు వెడచల్లుచుండిన వనుట - అథాలోపమాలంకారమని యొకమతము, ఉచ్చేక్షయే యని మఱియొక మతము.

గ్రామంబునకే గ్రామంబునకే = గ్రామ గ్రామంబునకే - ఆమ్రేడితము పరమైనందున విభక్తిలోపము. చూ. బా. వ్యా. సం. 40. ప్రతిగ్రామంబునకు నొక సామంతుఁ డుండునాయనిన, ప్రతిదానియందును లే కున్నను పెక్కుగ్రామములం దుండు ననుట, ఏలయన కలిపయ గ్రామపతి సామంతుఁ డనబడును. 'సామస్త సంభావనయైవ' - రఘు. 5. 28. 'సామస్తః కలిపయ గ్రామపతిః' అని శీమాద్రివ్యా. 'సామస్తశిఖామణీనామ్' - రఘు. 6, 38. 'ద్విత్రీ గ్రామాధీశః సామస్తః' శీమాద్రివ్యా. 'ఇడిన' అనుట ఆతని గ్రామములలోనివారు ఆతనికై సామానుతెచ్చి పందిళ్ల వైచి రని భా. 'తస్య' - తర్వాత అని పూర్వముద్రణ చా. తఱచునుట 'గ్రామ గ్రామంబున' నను ద్వితీయముచే గతార్థము.

'కలిగొట్టు ప్రాకువేడ్కలె నీకుఁ దఱచెదను.'

నలినాక్షి కడిమిగండమునకే వెఱచెదను.'

మను. రగడ.

అను ప్రయోగమువలన 'తఱచు' అని ఆకార మధ్యముగానే యుండవలయు ననియు, కొందఱు 'తఱచు' అని ఆకారమధ్యముగా వ్యవహరించిరిగాని అందులకుం బ్రమాణము కానరా దనియు శబ్దరత్నా. ఎటుయినను ఆకారలోపముచేఁగాని ఆకారలోపముచేఁగాని సంయోగమందు తాకు రా రాఁగా 'తర్పు' అయినది; కాని యిట్లు ఆకారలోపము విరళము. 'కుంపటిలోఁ దామరలుం బోలే' - కుంపటిలో తామరలుండి, కుంపటి ముందుచునేయుండి, తామర కిరలముగా యథాప్రకారమే ఉండిన ఆయునికి యెట్లుండునో ముందుచున్న భూమండలములో చల్లని యాచప్పరము లుండుట అట్టిదిగా నుండెను. 'కుంపటిలోఁ దామరలుంబోలే' అను నీసాటి కవి ప్రియుము:- పీఠికం జూచునది. మఱియు, బసవపురాణము. 5 (101).

'వినఁగఁ గల్గునె వెలివాడ వేదఘోష ?' కనుధ జమాత గుప్తురావమునఁ గలకె ?

అలిరియుండునె కుంపటి నంబుజంబు ? | గతవివేకండ నాయందుఁ గలకె గుణము ?'

తే. తోఁటఁ బగ లుండి, మల్లెలు దుఱిమి, కావు

లమర మా పైన నిక్షయంత్రముల కొయ్యఁ

జేరుప్రజ వొల్చె భావివృష్టికిని గుడ్డు

తో మధురిమేచ్చ డిగునెఱచీమ లనఁగ.

70

తోఁటకే = తోఁటలో, పగలు = పగటికేళ, ఉండి, మల్లెలు మల్లెపువ్వులను, దుఱిమి = చెరువుకొని, కావులు = తామ దాల్చియున్న కావివస్త్రములు, అమరకే = ఒప్పనచుండఁగా, మాపు వినకే = రాత్రి రాఁగానే, ఇక్షయంత్రములకుకే = చెఱుకుగానుఁగలకడకు, ఒయ్యకే = వరుసగా, చేరుప్రజ = మూఁగుచున్నజనులు, భావివృష్టికికే = రాఁగల కర్షమునకు ధయపడి, గుడ్డుతోకే = గుడ్డలను మోచుకొని, మధురిమ ఇచ్చకే = తీఁపునందలి కోరికచేత, డిగు = వచ్చుచున్నట్టి, ఎఱచీమలు, అనఁగకే = అనునట్లుగా, పాలికెకే = ఒప్పెను.

పగలంతయు చలువకై తోఁటలోనే కడపి, మల్లెలు కిరంబులం దాల్చి, కావివలవలతో చెఱుకుగానుఁగలకడకు వరుసగా చేరుజనులు, రాఁబోవువానకు మాచకముగా గుడ్డుమోచుచు మాధుర్యకాంక్ష చేత ఆగానుఁగల కడకుంజేరుచున్న యెఱచీమ లనునట్లు ఒప్పిరి. - ఉత్పేక్షా లంకారము.

‘పగలు’ - ‘కాలాధ్యక్షులకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమయగు.’ బా. వ్యా. కా. 25. - ‘మల్లెలం’ దుఱుముట అని వ్రెప్పములును తోటలో సులభములును భోగ్యములు నగుటచేతి. *‘కావులు’ దాల్చుట చలువకై - ‘హిమాంబు పూరంబులం గర్పూర పటిర కర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళభంగంబుల నంగంబులకుం జలవంబుటింప’ - మను 31 ఆ. 52. ‘కావుల మర’ పా. కాపునిమిత్రమై అని తద్వ్యాఖ్య. ‘మాపైనక’ - రాత్రి తరులనీడలందు శయ నింపరాదు గావున ‘ఇట్లుయంత్రములకు’ - చెఱుకుపాలను త్రాగుటకు. ‘భావివృష్టికి’ - చీములు గ్రడ్డుమోచుట వెంటనే వాన వచ్చు నని నూచించును. —

‘వి నోపపూతేన పీఠీలికానా మణ్డోపసంక్రాంతి రహివ్యవాయః

ద్రుమాధరోహ శ్చ భుజ్జమానాం వృష్టే ర్నమిత్రాని గవాం ప్లతం చ.’ బృ. సం.

‘డిగు’ - ఉన్నచోట వర్షమువలన గ్రడ్లకు ఉపద్రవము కలుగు నని వెఱచి వానిని చీములు పదిల మైన మఱియొక కావునకుం గొనిపోవుట. — ప్రజనుగ్రడ్డుమోచెడు చీములనుగా సంభావించుటచేత వారియవస్థ చూచినను వాన వచ్చు ననియే యూహ్య మని భా. —

‘తిదహని కరులేఽమృ స్తోయకాలే వివస్వాత్

ప్రతిపతి యధి వోచైచ్చః ఖం గతోఽఠివ తీక్ష్ణః.’ బృ. సం.

రవితీక్ష్ణతచేతనే వారు దినమెల్లను ఇండ్లయం దుండలేక తోటలం దుండుట. మల్లెలు తెల్లని గ్రడ్లవంటివి. కావులు దాల్చినందున వారు ఎఱ్ఱచీములవంటివారు అని భా.

—* పరదేశి విప్రుడు *

క. ఆపైనువేసవి విభవము! విష్వగం దన్నగరనికటవృషగిరి హరికిం

దెప్పలిరుణాళ్లు రాముద! మొప న్భరదేశివిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తి. 71

ఆపైను వేసవి = ఆమండువేసంగియందు, విభవము - విష్వగం = విస్తారముగా (మహా విభవముతో ననుట), తత్ నగర నికట వృషగిరి హరికిం = ఆపట్టణమునకు (మధురకు) సమీపమందలి అభిఘరిగుండరబాహుస్వామికి, దెప్పలిరుణాళ్లు = ప్లవోత్సవము, రాం = రాగా, భక్తి = భక్తి చేతి, ముదము ఒప్పం = సంతసము మీఱ, పరదేశి విప్రుడు = వైదేశికుఁ డైన బ్రాహ్మణుఁడు ఒక్కఁడు, (ముందటి కన్యయును.)

క. నేవించి పోవుతఱి మఱు! రావిభవముఁ జూడ వచ్చి శ్రాంతిమెయిన్ మా

పా వైఘసీటఁ గృతసంధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమునన్. 72

నేవించి = సుందరబాహుస్వామిని కొలిచి, పోవుతఱి = మరల తన దేశమున కేగు నప్పుడు, శ్రాంతిమెయిన్ = బడలికచేత, మాపు = రాత్రియందు, ఆవైఘసీటన్ = ప్రసిద్ధ మైన వైఘసాదినీళ్లతో, కృతసంధ్యావిధి వి = చేయబడిన సంధ్యాకర్తవ్యాలవాడై (సాంధ్య సుహృదము గావించికొని), నృపపురోహిత ఆవాసమునన్ = జేసి పాఠోపాఠుని యింటియందు (ముందటి కన్యయును). —

సీ. పరివక్ష్యసురభిరంభాఫలంబులతోడ,

దళమెక్కు పనసవెం దొలలతోడ,

*చూ. పారి. ‘సన్నఁగావు లివెందును మానలేవు.’ ౧-౧౧౫.

ఘృతపిండనిభ కర్కరీఖండములతోడ,
 బలుదెఱంగుల మావిపండ్లతోడ,
 గోస్తనీమృదుగుళుచ్చస్తోమములతోడ,
 గప్పులేటిన వడప్రప్పుతోడ,
 సుమధురస్థూలదాడిమబీజములతోడ,
 దనుషారు రసదాడిగనెలతోడ,
 తే. బానకం బలిఘల కిడ్డ, దానుగ్రోలి,
 యర్చనాదత్త చందన చర్చు దేలి,
 విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరపీటి జౌరు
 కొట్టుచు ద్విజండు వెన్నెల బిట్టుగాయ.

73

1. ప...డక్ - పరిపక్వ = చక్కఁగా పండిన, సురభి రంభా ఫలంబులతోడక్ = సుగంధి యరఁటి పండ్లతోను ('రమ్భా కద శ్యపురసోః' మేది.), ద...డక్ - దళ మెక్కు = లావైన (తొనలకు విశేషణము) - పనస పెందొలలతోడక్ = పెద్ద పెద్ద పనసలతోనలతోను;

2. ఘృ...డక్ - ఘృతపిండనిభ = (పీరిన) నేతిముద్దలవంటి (కోసిపెట్టిన గడ్డనేతి ముక్కలో యనునట్లున్న యనుట) - కర్కరీ ఖండములతోడక్ = తెల్ల చెఱకుముక్కలతోను పలుదెఱంగుల = (*పీతర్, దిల్బసంద్, దాడీఫసంద్, అంటుమామిడి లోనగు) పెక్కుజాతుల...; [కర్కరీ×కర్కటి - చూ. పీతక. పట్టిక.]

3. గో...డక్ - గోస్తనీ = ద్రాక్షయొక్క, మృదు = మెత్తనయియున్న - గుళుచ్చ = గుత్తులయొక్క - స్తోమములతోడక్ = సమాహములతోను ('మృద్విగా గోస్తనీ ద్రాక్ష' అమ.) క...డక్ - కప్పులు = నల్లనివానిని (గింజలు పొట్టు లోనగువానిని), ఏటిన = ఎత్తితీసివైచినట్టి, వడప్రప్పుతోడక్ = వడను అనఁగా తాపమును పోగొట్టునట్టి నానఁబెట్టిన పెసర ప్రప్పుతోను;

4. సు...డక్ - సు మధుర = రెస్సగా తీయైన, స్థూల = లావుపాటి - దాడిమబీజముల తోడక్ = దానిమగింజలతోను, తనుపు ఆరు = చల్లనైన - రసదాడి = ఆపేరుగల యరఁటిపండ్ల యొక్క - గ నెలతోడక్ = ఖండములతోను, అతిఘలకుఁ - అగంతుకులకు ('మృ రావేళిక ఆగస్త రతిథిర్నా గృహగతే' అమ.), పానకము, ఇడ్డక్ = ఇయ్యఁగా, తానుక్ గ్రోలి = తానును ద్రాగి, అ...ర్చక్ - ఆర్చనా = పూజార్థము - దత్త = ఈఁబడిన - చందనచర్చక్ = మంచి గండంపు మైపూతయందు, తేలి = మునిగిలేచి (నిండుగా చందన గలందుకొని), విరులు = పూవులను, సిగక్ = జుట్టునకు, తాల్చి = ధరించి, కర్పూరపీటిక్ = పచ్చకప్పురముతోడి పీడెమును, చారు కొట్టుచుక్ = నమలుచు, వెన్నెల, బిట్టు = మిక్కిలిగా, తాయక్ = ప్రతాపించుచుండఁగా, ద్విజండు = ఆ బ్రాహ్మణుఁడు (ముందటి కన్వయము).

'సురభిరంభ' - సుగంధియరఁటియని యర్థము వ్రాయుటకుఁ గారణము నాలవపాదమున 'రసదాడిం' జెప్పట. 'దలము' - సుభోజ్యమును సుపుష్టికరమును అగుటకు. 'ఘృతపిండనిభ' -

ఉపమ - నోటవైచికొనిన కరణిపోవునంత మృదువు అవియు భా. 'పలుదెలుగుల' - ఒక్క తెలుంగయిన నెక్కుడుగా భుజింపరు. 'మృదు'త్వము పక్కతచేత, 'కప్పుదేరిన' పూ. ము. పా. 'మధుర' పుల్లనిదైనం దిన శక్యముకాదు. 'నూల' - రసము మెండుగా నుండుటకు, 'తను పారు' - పా. 'ననుపారు', 'తనరారు' పూర్వముద్రణపా. 'గ'నెలలోడక్' సులువుగా భుజించుటకై ముక్కలుగా తఱిగిపెట్టుట. 'తేలి' యనుట సమృద్ధిం దెలుపుచున్నది. 'చారు' - ప్రకృతోపయోగ్యర్థమున ఈవెదము* ఏరూపమునను శబ్దరత్నాకరములో లేదు. 'జబురు' అని పూర్వముద్రణపా. దానికి తద్వ్యాఖ్యలో 'జబురు' కొట్టుకొనుచు అని యాపదమే యర్థముగా వ్రాయబడి యున్నది. ప్రానుదొరగారు నిఘంటువులో 'చారుకొట్టుట' 'చారుకొనుట' 'జబురు కొనుట' అనగా తెగఁదినుట అని అంధ్రదీపికానుబంధమునుండి వ్రాసి యాప్రయోగమునే ఉదాహరించినారు. - స్వభావోక్తి.

తే. మాత్రసంచి తేలాడగా, మార్గవేది నొక్క డార్యులు, గీత లొండొకఁడు, దాసు భాషితంబులుగాఁ, దోడి బ్రాహ్మణౌ ఘముముసుపోకకుఁ జదువఁ బరున్న వేళ. 74

మాత్రసంచి=అనిమిసంచి (బుజమున మోచికొనుటకు అనుకూలముగా రెండువైపులందును రెండుపంచు లగునట్లు నడుచు అడ్డముగా కట్టిన నిడుపుసంచి), తేలాడ=తలగడ, కాఁ=కాఁగా (తలక్రింద ద్రిండుగా పెట్టుకొని), మార్గవేది=దారిలోని యొకతెన్నెవీధి, దోడి బ్రాహ్మణ ఓఘము=కూడనన్న బ్రాహ్మణుల సమాహారములో, ఒక్కఁడు=ఒక బ్రాహ్మణుఁడు, ఆర్యులు= ఆర్యావృత్తములును, ఒండొక్కఁడు=మఱియొక బ్రాహ్మణుఁడు, గీతలు = భగవద్గీతలును, తాఁ= పూర్వోక్త పరదేశిబ్రాహ్మణుఁడు, సుభాషితంబులుగాఁ = సీతివాక్యంబులుగాను, ఉబుకు పోకకుఁ = పనిలేనికాలము కడచుటకై, చదువఁ = పఠించుటకు, పరున్న వేళ = అందఱు శయనించియున్న సమయంబున; (ముందటి కన్వయము.)

—* రాజు భోగినికడకుం బోవుట *—

సీ. పన్నీటితోఁ గదంబము నేసి వూసిన

మృగనాభిపస రాచనగరు దెలువఁ,

బాటలానిలము లార్పఁగఁ దపారపుఁజొంగు

లలరుఁదావికి మూఁగు నభులఁ జోప,

గర్జదోలామాక్తికచ్చాయ లెగఁబ్రాకు

సురుహారరుచులఁ ద్రస్తరికిఁ దన్న,

శశికాంతి చెంగ్గావి దశ మల్లంచిన కేల

స్వర్ణత్సరువువాడి వాట మెఱయ,

తే. మెలఁత యడవముఁ దే జర నేరు వనగ

దలవరులు గొంద తొలసి ముంగలఁ జనంగ,

* ఇది చర్వ భాకుజమై యుండును. సుందర్యము తాంబూలచర్వణమేగదా.

సర్థి రథ్యాస్త రాంతఃపురాంతరమున

భోగినీసంగతికి రాజు వోవుచుండి.

73

1. పన్నీటితో = హిమాంబువుతో, కదంబముచేసి = మిశ్రముగావించి, వూసినమృగ నాభిపస = అలందినకన్నూరి గమగమ, రాచనగరు = రాజమందిరమునుండి వచ్చుచున్నాడని, తెలుపక (రాజునకేగాక అట్టి కన్నూరిమైపుత్ర మణియొకరికి అలవడ దనుట);

2. పాటల అనిలములు = కలిగొట్టుపువ్వుల (మీది) వాయువులు, అర్చుగళ్ = ఆడించు చుండుటంచేసి *తపారపుజుంగులు = టోపియొక్క కుచ్చెకొనలు, అలరుదావికే = (నిగ) పువ్వుల పరిమళమునకై, మాఁగు (చున్న) - అశులకే = తుమైదలను, చోళకే = లోలికై చు చుండఁగాను;

3. కర్ణ...లు - కర్ణ = చెవులయందు - డోలా = ఊఁగలూటలతోడి (లేక - ఉయ్యెలలైన = ఉయ్యెలలవలె నూఁగుచున్న) - మాక్తికి = మత్తాఫలములయొక్క - ఛాయలు = కాంతులు, ఎగఁ బ్రాకు (చున్న) - ఉరు వార రుమలకే = గొప్ప ముతైపుఁజేయల కాంతులను, త్రస్తరికే = క్రిందికి ('త్రస్తరి = క్రిందు' అని ఆంధ్రదీపికానుబంధము - లేక - పరిహాసమునకు బలె), తిన్నకే = తిన్నుచుండఁగా;

4. శశి...శక - శశికాంతి = (ఉదయించుచున్న) చంద్రుని కాంతివంటి కాంతిగలదైన - చెంగావి = ఎఱువప్రముయొక్క - దశకే = అంచును ('దశావస్థా దీపవర్ణోర్వస్తాస్తే భూమ్ని యోషితి' మేది.), మలంచినకేలకే = మలంపినహస్తమందు, స్వ...లు - స్వర్ణ = బంగారపు - త్వరువు = పిడితోడి - వాడి - వాలు = కిత్తి, మెఱయకే = ప్రకాశించుచుండఁగా (మహాప్రభువు గాన ఎప్పుడును ఆత్మరత్నజాగ్రము చుట్టకీర్తిజాగ్రంబును కత్తింబూనియే యుండును);

మెలఁత = చెలువ (అడపక తై యనుట), ఆడపము = తాంబూలకరండమును, లేక = కై కొని కూడవచ్చుచుండఁగా, కొందఱు తిలవరులు = ఆరత్నకులు, ఒలసి = వ్యాపించి, ముంగలకే = ముందఱు. సనంగకే = పోవుచుండఁగా, చిరిత్ మేరువు = సంచరించుచున్న బంగారుకొండయో, అనగకే = అనునట్లుగా, రాజు = ఆమత్స్యధ్వజ మహారాజు (ఇతనికి పరమయోగినిలాగమున కల్లభిదేవుడని పేరు), అరికే = కోరికతో, ర...కే - రథ్యాస్తర = మణియొకపీఠలోని - అంతఃపుర - అంతి రమునకే = కేలు అంతఃపురమునందు, భోగినీసంగతికే = పట్టాభిషేకము పొందని భార్యతోడి కూట మిక్త ('విహాయమహిషీ మన్యరాజయోషితి భోగినీ' మేది.), పోవుచుండి (ముందకు కన్వయము.).

'పస' - 'పసి' పా; 'త్రస్తరికి' - 'త్రస్తరిక' పా. 'దశమలంచిన' - 'దశిలిమించిన' పూర్వముద్రణ పా.

'దశిశీ' అనగా శబ్దరత్నాకరమందు 'ఒక దినుసుపట్టు' అని యర్థము కలదు, ప్రాస్తావం తము అందులేదు. బ్రహ్మమిత్ర భాషా నిఘంటువులో - 'దశరి, దశశిరి, దశిపంచె, దశిరీపట్టు పంచె' అను పదములును 'ఒకతిరహా పట్టుపంచె' అని యర్థంబును కలవు; - ఈపూర్వముద్రణ పాదమున అప్రశస్తమయిన శకప్రాసము సంభవించును 'రథ్యాంతరము' (అన్యమయినరథ్య) - 'అంతఃపురాంతరము' (అన్యమయిన అంతఃపురము) అని విగ్రహములు.

చ. వినియె, నెల ల్బుతుర్దవ్విని వృష్టిదినాళికి, రాత్రుకై దివం

బున, జర్వకై వయస్సునను, బూని, పరంబున కిప్పు, డుద్యమం

* విజయనగరాధికులు ఒకవిధమైన వల్లాయిని ధరించుట మనకు బొమ్మలలో ప్రత్యక్షమే.

బనువుగఁ జేయఁగా వలయు' నంచుఁ బురోహితధర్మ మాత్మగ్గి
కీల్కొన నలవిప్రుఁ డాద్విజులలోన సుభాషితము న్బలింపగఁ.

76

పూని = పూనికతో - వృష్టిదిన ఆరికిక్ = వానదినముల సమాహమనకై, నెలలోచతుర్దశ్యయిక్ = ఎనిమిది నెలలయందును (చతుర్థాం ద్వయా నాం సమాహారః చతుర్దశ్యయా, లేక చతుర్థాణాం ద్వయా నాం సమాహారః చతుర్దశ్యయి - సమాహార ద్విగువు), రాత్రికై, దివంబునక్ = పగటియందును, జరకై = ముదిమికాలమునకై, వయస్సునక్ = యౌవనమందును, పరంబునక్ = పరలోకమునకై, ఇష్టపుడుక్ = ఈలోకమందున్న యీకాలమందును, ఉద్యమంబు = ఉద్యోగమును, అనువుగఁ = చక్కఁగా, చేయఁగావలయుక్, అంచుక్, పు...ము - పురః = ముందటికి - హిత = మేలయిన - ధర్మము = నడువడి, ఆత్మిక్ = మనస్సునందు, కీల్కొనక్ = నాలుగునట్లుగా, ఆద్విజులలోనక్ = (మార్గముందలి తిన్నెమీఁదఁ బరుండియున్న) యా బ్రాహ్మణులలో, ఆలవిప్రుడు = (తిరువాళ్లిట్ల పోయివచ్చిన) యా బ్రాహ్మణుడు, అప్పుడు = రాజు ఆదారిని బోవుచున్న యా సమయంబున, సుభాషితముక్ = నీతివాక్యమును, పఠంపఁగాక్, వినియుక్ = (పూర్వపద్యములలోని 'రాజు' కర్త).

రాజు భోగినిగృహమునకుఁ బోవుచుండఁగా, పూర్వోక్తి బ్రాహ్మణులలో సుభాషితము పాడఁబూనిన బ్రాహ్మణుడు ఇట్లుపాడెను. - మనుష్యుడు వర్ణకాలమునకు వలయు సామగ్రిని కడమ యెనిమిది నెలలలోను, రాత్రికి వలయుదానిని పగటను, ముదిమిలో వలయుదానిని యౌవనములోను, చేర్చుకోవలయును; ఆత్మే పరలోక సుఖమునకు సాధకమయిన కార్యములను ఇహలోకములో నున్నప్పుడే చేసికొనవలయును; - అని. రాజు ఆసుభాషితమును వి నెను.

ఈపద్యము ఈక్రింది శ్లోకమునకు ఆంధ్రముగా నున్నది.

'వరార మష్టే ప్రయతేత మానాక , నికార మర్థం దివసే యతేత,
వ్యాధౌక్య హేతో ర్యయసా నవేన, పరిత్ర హేతో రహజన్నాచి.'

దీనికి తెనుంగయిన యిందలి చంపకమునకు ప్రతిగా, పరమయోగి విలాసమున ఒకసీస మున్నది - పితకిం గనుడు. కవనభేదముకూడ తెలియును.

'పరంబున కిష్ట డుద్యమంబు' - పా. 'పరంబునకై యిహోద్యమంబు.' 'ఆలవిప్రుడు' - పా. 'ఆరిఁడప్పడు.'

క. విని, తద్ద్రంధిార్థము నె|న్వనమున నూహించి, తెలిసి, మ్రాన్పడి, కడకుం

దనమోసమునకు భయపడి, | జనఁతి యటు చనక నిలిచి, సంతాపమునక్. 77

గ్రంథార్థము = ఆసుభాషితవాక్యముయొక్క భావమును, ... మ్రాన్పడి = తీచ్చివడి (ఏమియుఁ దోఁపక), కడకుక్ = అంతమునక్, తన మోసమునకుక్ = తనకుం దాఁ జేసికొన్న వంచనకు (పరలోక సాధక కార్యములను చేసికొనండులకు). ... అటు = భోగిని గృహమునకు, చనక = వెళ్లక, సంతాపమునక్ = భేదముతో (ముందటి కన్యాయము).

ఉ. "ఎక్కడిరాజ్యవై భవము? లేకడిభోగము? లేటిసంభ్రమం?

బక్కట! బుద్బుదప్రతిమ మైనశరీరము నమ్మి మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి; యుగసంధుల నిల్చియుఁ గాలుచేతిబల్

త్రొక్కుల నమ్మను ప్రభృతులున్ దుచ రూపఱ కుండ నేర్పిరే? 73

వైభవములు = విశ్వరూపములు, ... భోగములు = విషయ సుఖానుభవములు, ఏటి సంధ్రములు = ఎక్కడి వేగిరపాటు (సమా సంవేగ సంధ్రమా' - అను.), ఆక్కట = ఆయ్యో, బు...ము - బుద్బుద = నీటిమీఁది బుడగ ('బుద్బుదో జలవికారః' రామాశ్రమి) - ప్రతిమము = సాటిగాఁగలది (క్షణభంగుర మనుట), ...మోక్షపుం జక్కిన్ = అపవర్గ మార్గమును, గణింపక = విచారింపక, ...యుగసంధులన్ = యుగములందు మాత్రమేగాక యుగసంధ్యలయందుం గూడ (సంధ్యా సంధ్యాంశల యందుఁగూడ—

'చత్వార్యాహుః సహస్రాణి వర్షాణాంతు కృతం యుగమ్

తస్య తావచ్చతీ సంధ్యా సంధ్యాంశ శ్చ కథావిధః.' - మను.

అను ప్రకారంబున కృతయుగమును 4000 వర్షములుమాత్రమేగాక పైగా 800 వర్షములుగూడ అనుట) - నిల్చియున్ = బ్రదికియుండియు (అత్యంత దీర్ఘ జీవులై యుండియు నని భా.), తుదక్ = కడపట (అంత్యకాలమందు), అమ్మనుప్రభృతులున్ = ప్రసిద్ధులయిన మనుమాంధాత్రాదులు సయితము, కాలుచేతి బల్ త్రొక్కులన్ = యమునిచేత నగునట్టి గొప్ప యాపదలచేత, రూపు అఱక ఉండక్ = చావకయుండుటకు, నేర్పిరే = సమర్థులయినారా.

'అయ్యో! ఈరాక్ష్యశ్వర్యములవలన నేమిప్రయోజనము! ఈవిషయ సుఖానుభవము ఏల? వీనికై యీవేగిరపాటేమి? నీటిబుడగవలె ఏక్షణమో పగిలిపోయినదైన యీదేహమును నమ్మకొని, మోక్షమార్గమును ఆరయకుంటిని! యుగములకొలది జీవించిన యామనుమాంధాత్రాదులుగూడ కడపట యమునిచే చావక యుండఁగలిగినారా? మరణము రాకముందే మోక్షమార్గము నారయవలసినది.

'మనుప్రభృతులున్' సమచ్చయముచేత, నేను నాశరీరము అనుమాట చెప్పవలయునాయని కావ్యాధాపత్త్యలంకారము.

'ఎక్కడి' - అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ అను శబ్దముల కడపట వృత్తియందు ఇకారము వచ్చు నని శబ్దరత్నాకరము. 'ఏటి సంధ్రముంబు' - ఏమిశబ్దము ఔపవిధక్తికము, 'ఏటిని - ఏమిటిని' ఇత్యాదిరూపములు గల్గును. సమాసమందు 'ఏమి' యనియు నిలుచును. 'ఏమి కులంబున వాఁడొకొ' విరా. ౧. ఆ. - శబ్దరత్నాకరము. 'ఏటి' యను రూపము నిందనుంగూడఁ దెలుపును. 'మోక్షపుంజక్కి' - పుంపు విధాయకనూత్రములో 'కర్తృధారయంబులందు' అను బహువచనము చేత ఇతర సమాసములందును ము వర్ణకమునకు పుంపులగు; ఉ. 'పరిపరి విధంపు జన్నంపుఁ బరికరంపు సాంపు సంపద.' మను. 'మను' - యుగసంధులనుట ఉపలక్షణమాత్రము - మనువుల యాయుష్కాలము, —

'శిష్యే ర్థతో శ్చ నిష్ఠాన్తా చ్చిప్తశబ్దం ప్రచక్షతే

కున్వన్తరే తు యే శిష్టా ఇహ తిష్ఠన్తి ధార్మికాః

మనుః సప్తర్షయ శ్చైవ లోకసన్తాన కారిణః

తిష్ఠన్తిహ చ ధర్మార్థం తాశ్శిష్టా న్సంప్రచక్షతే.'

మాత్స్యపు.

క. ఉన్నట్లు యుండ నద్దరి కి న్నరులకు నావ చేర్చుక్రియ నెసఁ దాఁబో

కున్నట్లు యుండి కాలం బున్నరులకు నయసుఁ బుచ్చి మోసముఁ దెచ్చున్. 79

ఉన్నట్లయండక = లోనివారికి అవిదితగలిగెను, నరులక = తనలోని గూఢున్న జనులను, అద్దరిక = అవతరిదరికి, నాన = పడన, చేర్చుక్రియక = చేర్చుదువిధముగా, కాలంబుక = కాలము కూడ, తాను, ఉన్నట్లయండి, నరులకుక. నయసు = ఆయుస్సును, పుచ్చి = కడపి, మోసము తెచ్చుక = మృతి నొసంగును.

వివిధముగా దొక తనకడుపులోనివారిని వారికి తెలియకుండగనే తెచ్చి, యేటి యవలి గట్టునంజేర్చునో, అప్రకారమే, కాలము, నరులకు తెలియకుండగనే, వారి యాయుష్కాలముం గడపి, మృతి నొడగూర్చును. కావున త్వరపడి మోక్షమార్గ మరసికొనవలయు ననుట. — ఉపమ. - 'నరులకుక' అను నప్రస్తుత సామాన్యమునకు ప్రస్తుత మయిన వక్త్రవిషయమే ఆశ్రయముగావున అప్రస్తుత ప్రశంసయును.

చ. సగరు నలుం బురూవుఁ ద్రిశంకుసుతు స్ఫురుకుత్సుఁ గార్తవీ

ర్యు గయుఁ బృథుం భగీరథు సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలీపునిక

భృగుకులు యావనాశ్వ శశిబిందు ననంగుని సంబరీషుఁ బూ

రుగురుని రంతి రాఘవు మరుత్తునిఁ గాలము కోలుపుచ్చదే?

80

సగరుక, నలుక, పురూవుక (పూ. పురూరవసుక సకారాంతము), త్రిశంకుసుతుక = హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుక, కార్తవీర్యుక = కార్తవీర్యార్జునుని, గయుక, పృథుక, భగీరథుక, సుహోత్రుక, శిబిక, భరతుక, దిలీపునిక, భృగుకులుక = భార్గవుని (= పరశురాముని), యావనాశ్వక = యావనాశ్వ పుత్రుడైన మాంధాతను, శశిబిందుక, అనంగుక, సంబరీషుక, పూరుగురునిక = పూరుని తండ్రియగు యయాతని, రంతిక, రాఘవుక = దశరథరాముని, మరుత్తునిక, కాలము, కోలుపుచ్చదే = చంపలేదా.

కాలము, సగరాది పట్నక్రవర్తులను, గయాది షోడశమహారాజులను, కోలుపుచ్చ (= మృతి నొందింప) లేదా:

'హరిశ్చంద్రో నలో రాజా పురుకుత్సుః పురూరవాః

సగరః కార్తవీర్య శ్చ ప దేతే చక్రవర్తినః.'

'గయామృరీషో శశిబి ద్వనక్తో పృథు ర్భరువో భరత స్సుహోత్రః

రామా దిశోపో నృగ రన్తి దేవో యయాతి మానాతృ భగీరథా శ్చ.'

ఇంగు పట్నక్రవర్తులను షోడశ మహారాజులను పేర్కొనబడి యున్నారు. ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గలవారు గావున రత్నావళ్యలంకారము. తన్నుంగూడఁ గోలుపుచ్చునని ప్రకృతము అభిప్రాయము గావున అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారంబును.

పరిగణనములో శ్లోకమందలి నృగునకు మాఱుగా ఇంగు శిబి పతితుఁడు; ఇది మతభేదము గా నోవు. పూర్వయుద్ధమున వ్యాఖ్యాతలు 'షోడశమహారాజులు' అని పదునేడుగురను చూపి వారు. 'పూరుఁ గురుని' అని పఠించి, 'పూరుని కురుమహారాజును,' అని యిద్దఱుగా విడఁదీసినందున పదు నేడుగురరి. ఈ లెక్క తప్పేగాక లఘువుపై సాధించిందు గ ప్రాస మొకటి కలిగినది.

క. కానఁ దట్టిచ్చుల మగురా | జ్యోనందము మరగి యింద్రియారాముండ నై

పో; నింతనుండి పరలో | కానందంబునకె యత్ను మాపాదింతున్.

81

కానక్ = కాబట్టి, తటిత్ చలము = మెఱపువలె ('తటి తొందానునీ విద్యుత్' అను.)
అస్థిరము - అగు - రాజ్య ఆనందముక్ = రాజ్యసుఖమును, మరగి=అంటుకొని, ఇంద్రియ ఆరాముఁ
డను వి = ఇంద్రియార్థములందు క్రీడించుచున్నవాడనై, పోసు = పోకుండెదను, ఇంతనుండి =
ఇకమీఁద, పరలోక ఆనందమునకే = ఆముష్మిక సుఖమునకే, యత్నము = ఉద్యమము, అపా
దింతుక్ = ఒనర్చెదను.

అంతటి మహామహులకే కాలగతి తప్పలేదు, నాకుం దప్పదు, కావున, మెఱపువలె నస్థిర
మయినయీరాజ్య సుఖమును ఇక వదలెదను. ఇంద్రియముల వశమున నికనుండను, ఇకమీఁద
ఆముష్మికానందమునకై యత్నించెదను.

'తటిచ్చలము' - ఉపమ; అనంతరొక్క నిశ్చయమునకు ఇది పోతువుగాన కావ్యలింగా
లంకారమును. 'కానక్' - ఇది ద్రుతప్రకృతికము; ఇందులకుం బ్రయోగము—

'రసవత్ప్రేయము లార్జి | స్వీ సమాహితములును నిచట వివరింపఁగ లే

దసమరస ప్రకరణమున | రసభావాద్యుపనిబద్ధ రసములు కానక్.' నరస. 5 ఆ. 280.

క. వర్గత్రయవరత ముహూ | స్వర్గమౌమధ్యమాధ్యజ్ఞాలకతా

దుర్గతియు నొల్ల; మఱి యప | వర్గదుఁ డేవే వైటింగి వాని భజింతుక్." 82

వర్గత్రయ పరతక్ = ధర్మార్థ కామములనెడి త్రివర్గమే ప్రధానముగాఁ గలవాడ నగుటచేత
(దీనికి 'ఒల్లక్' అను వ్యతిరేక క్రియతోడ సంబంధముగావున - ఇకమీఁద వర్గత్రయ పరుడను
కాకుండెదను గావున - అని యర్థము సిద్ధించుచున్నది); ము...య్యక్ - ముహూః=మాటిమాటికి -
స్వర్గ = సురలోకమునకును - మౌ = భూలోకమునకును - మధ్యమ=నడిమి - అధ్య = మార్గమండలి
(అయినం వర్తమాన్తార్థవహనః - అను.) - జంఘాలకతా - ధావకత్వము (పరుగెత్తుట-జక్ =
పిక్క - జక్ వేగవతి అస్త్యస్త్య - లచ్ - జక్కుల - పిక్కవడిగలవాడు - స ఏవ జక్కులకః -
తస్యభావః జక్కులకతా) - అనెడి - దుర్గతి య్యక్ = నరకమును సైతము 'నిరయో దుర్గతిః
ప్రియామ్' - అను.), ఒల్లక్ = అంగీకరింపను, మఱి = అటుగాక, అపవర్గదుఁడు=మోక్షమిచ్చు
వాడు (మోక్షోపవర్గః అను.), ఏవేల్పా = ఏదేవుఁడో, వానిక్ = అదేవుని, ఎఱింగి=తెలిసి
కొని, భజింతుక్ = కొలిచెదను.

త్రివర్గము కోరను, దానిం గోరువారిగతి 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి' అను నియ
మముచేత, స్వర్గమునుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గమునకుం బరువు లెత్తుచుండుట. అదియు
నరకప్రాయమే గావున, దానిని గయితము నేను గోరను. మోక్షమును ఏవేల్పాసంగునో ఆవే
ల్పును నేవించి ముక్తుడ నయ్యెదను - 'జంఘాలకతా దుర్గతి' - రూపకము. 'భజింతుక్' -
పా. 'సులింతుక్.'

క. అని తలఁచి మెచ్చి, యవ్వి | ప్రసక్త స్వీటికరండమున ముద్రిత మై

యునిచినయొకముడు పార | తునిచే నిప్పించి, నగరు సొచ్చి, నిశ చనక్. 83

మెచ్చి = ఆబ్రాహ్మణునింగూర్చి ప్రీతుడై, ...వీటికరండమునక్ = తాంబూలపుఁదెట్టె
యందు ('భగ్నాశస్య కరణ్డ పణ్డితతనోః...భోగినః' భర్తృ.), ముద్రితమై = ముద్రవేయబడి

నదై, ముడుపు = ముల్లై, ఆరక్షునిచేత = తలవరిచేత (ఈరాజును నగరు వెలువడఁగానే తల వరులు గలసికొనిరిని ౪౫ లో నున్నది),...నిశ = రాత్రి, చనన్ = కడచిన యనంతరము (తెల్ల వాణినప్పిడుట ననుట - ముందటి కన్వయము.), ['నిశ' - ఇందులకు 'నిశ' యని పూర్వముద్రణ పా. ఆపశబ్దము - 'నిశా నిశీధనీ రాత్రిః' - అను.]

క. కొలువై బహుసమయంబుల | మెలఁగెడు కోవిదులఁ గూర్చి 'మీమీశాస్త్రం బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం | బెలయించునొ చూచి నిశ్చయింపు' డటంచున్. 84

కొలుపు వి = ఓలగంబుండి, బహుసమయంబులన్ = నానా సిద్ధాంతములందు ('సమయా శపథాచార కాలసిద్ధాంత సంవిదః' అను.), మెలఁగెడు కోవిదులఁగూర్చి = సంపరించుచున్న విద్వాంసులను ('విద్వా నిష్పశ్య ద్దోషజః శక్ సుధః కోవిదో బుధః' అను.), మీమీశాస్త్రం బులలోన్ ఎవ్వఁడు = ఎవరిశాస్త్రములో ఏదేవుఁడు, మోక్షంబు = ముక్తిని, ఎలయించునొ = పొందించునో, చూచి = పరికించి, నిశ్చయింపుడు = ఆదేవుని నిర్ధారణచేయుఁడు., అటంచున్ = అనిపలికి. (ముందటి కన్వయము.)

తే. వాఁ మొనరించి గెలిచి తత్త్వంబు దెలుపు | వాని కని బీటపువ్వులలోని టంక సాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్టఁ | గాలసర్పముగతి ప్రేలుజాలె జూచి, 85

తత్త్వంబు = (అపవర్గదుఁడైన వేల్పు ఇతఁడే యని సిద్ధాంతమును, - తెలుపువానికిన్ = ఈటంక సాలవాటులు ఆతత్త్వమును తెలిపెడివానికి ఇచ్చుటకై ఇటుం గట్టఁబడినవి, అని = అని చెప్పి, బీటపువ్వులలోని టంక సాలవాటులు = బీటపువ్వులవలె ప్రకాశించుచున్న (క్రొత్తవనుట - వానికంటె ఆశోత్పాదకము-ఉపము)బంగారు నాణెములను, నించి = (జాలె)నిండించి, ఆస్థానిన్ = సభలో ('సభా సమితి సంపదః | ఆస్థానీ క్లీ బ మాస్థానమ్' - అను.), కట్టన్ = ప్రేలఁగట్టఁగా, కాల సర్పముగతిన్ = నల్లత్రాచువలె, ప్రేలు - జాలెన్ = వలసంచిని, చూచి, (చూచినవారు ఆపండి తులు - వలసంచిగావున గడులు గడులుగా నుండుపాఁపదేహమును పోలియుండును. ఆదేహ మందు గడులువోలె ఇందులోని నాణెములు తళతళ మెఱయుచున్నవి. జాలె నాణెములబరువుచేత తలక్రిందుగా ప్రేలుచున్న పామువలె క్రింద లావుగాను పైని ఆదోకగాను ఉండును. ఉపమ.)

రాజు వరాలసంచిని కంబమునకుం గట్టించె నని పరమయోగివిలాసము. —

చ. 'అనుటయు మేదిని రమణుఁ డానిగమాంత రహస్య కోవిద

త్వనిధులఁగూడఁ బెట్టుటకుఁ దా నొక త్రోవ గణించి చూచియున్,

గనకపుమాట యెంతయు ఘనంబుగ నాత్త సభాగృహంబునన్

దనరెడు నొక్కకంబమునఁ దద్దయ్యె గట్టఁగఁ బంచి యిట్లున్'. 4(18).

క. 'అనునంతలోనె యాయన | ఘునిముందటఁ బడియె గొలువుఁగూటపుఁ గంబం

బునఁ గట్టినట్టి యుజ్జ్వల | కనకపుఁ బెనుముడుపు జనులు కడు వెరఁగందన్'. 4 (౪2).

క. హరు నొకఁ డన, నుమ నొకఁ డన,

హరి నొకఁ డన, శిఖి నొకఁ డన, నర్కు నొకఁ డనన్,

గరిముఖు నొకఁ డన, రజనీ

శ్వరు నొకఁ డన, నజు నొకఁ డన, వా దైనతటిక.

86

ఒకఁడు = ఒక్కవిద్యాంసుఁడు, హరుక్ అనఁ = (మోక్షప్రదుఁ డైనవేలుపు) శివుఁడని చెప్పఁగా, ఉమక్ = శక్తిని ('శక్తి రిస్తానరేగార్యామ్' - మేది.)... కిభిక్ = అగ్నిని, ('వాయుఃకః శిఖావాక్' అమ.), అరుక్ = నూరుని, ... కరిముఖుక్ = గజవదనుని = గణపతిని ('ఆ ప్యేకదన్త పేరమ్బు లమ్బాదర గజాననాః' - అమ.), ... రజనీశ్వరుక్ = నిశాపతిని = చంద్రుని (విదుః సుధాంకు శ్చుభ్రాంకు రోషధీశో నిశాపతిః' - అమ.), అజుక్ = బ్రహ్మను ('విరిఘ్నోఽజో విరిఘ్ననః' అమ.) - వారు = వాడము, వినతటిక్ = కలిగిన సమయమునందు. 'వాడు' ప్ర. వాడ.

తే. విల్లిపుత్తూరిలోనల్ల విష్ణుచిత్తుఁ | డతులతులసీసుగంధిమాల్యమును మూల

మంత్రముననక్కు సేర్పఁబో మన్న నా రుదారమధురోక్తి నవిధ మానఁబిచ్చి. 87

విల్లిపుత్తూరిలోక్, అల్లవిష్ణుచిత్తుఁడు = విష్ణుచిత్తుఁడను నామోత్సవ భాగవతోత్తముఁడు, అతు... ను - అతుల = సాటిలేని - తులసీ = తులసీదళములయొక్క - సుగంధి = పరిమళయుక్త మైన - మాల్యమును = దండను, మూలమంత్రమునక్ = అష్టాక్షరీ నామక ప్రధానమంత్ర జపపురస్కరంబుగా, అక్కుచేర్పఁబోక్ = స్వామియొక్క వక్షఃస్థలమున నర్పింపనుండఁగా, మన్ననారు = మన్ననరు స్వామి, ఉదార మధుర ఉక్తిక్ = గంభీరమయిన తియ్యనిమాటగా, అవిధము = మధురలో రాజాస్థానియందు వాడమయిన ప్రకారము, అనతిచ్చి = నెలవిచ్చి (మందఱికన్వయము).

శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు తులసీమాల్యమును అష్టాక్షర మహామంత్రోచ్ఛారణ పురస్కరంబుగా స్వామియొక్క వక్షఃమునం జేర్ప నుండఁగా, స్వామి అతనికి మధురలో రాజసభలో జరగుచున్న యావాడమును తెలిపి;

అనతిచ్చి - అనతి + ఇచ్చి = ఇత్యగంధి - అనేకమహాకవి ప్రయోగవిధము. 'అతుల.' - పా. 'అమల' 'చేర్పఁబోక్' - పా. 'చేర్చువో',

ఉ. 'నేఁడు, మహామతీ, మధుర నీవు రయంబునఁ జొచ్చి, యందుఁ బాం

డీఁడు దివాణము నైఱయ నించినఁ బ్రేలేడు దుర్బదాంధులఁ

బోఁడివి మాన్చి, మన్తహిమముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కముక్

వాఁడును గోసినాఁ డిహము; వైష్ణవుఁగా నొనరింపు సత్కృపక్'. 88

మహామతీ = మహాప్రజ్ఞుఁడా, ('మతి రాగామిగోచరా' - మతి ప్రజ్ఞకు ఉపలక్షణము), రయంబునక్ = వేగముగా ('రంహ సురసీ తు రహః స్యదః' - అమ.), ... అందుక్ = అమధురలో, పాండీఁడు = పాండ్యరాజు, దివాణము = కొలువుకూటమును, నైఱయక్ = అంతటను. నించినక్ = నిండింపఁగా, ... దుర్బద అంధులక్ = కడింది పొగరుచేత గుడ్డియైనవారిని, బోఁడివి మాన్చి = రూపు మాపి, మత్ మహిమముక్ = నాప్రభావమును, ప్రకటించి = వెల్లడిచేసి, శుల్కముక్ = విద్యకై యాతఁ డేర్పరించిన యాజాలెలోని ధనమును; హరింపుము = కైకొనుము, వాఁడును =

అపాండీడును, ఇహముక్ = ఈలోకమున, తోనీనాడు = వీరగించినాడు, (వానిని),
సత్కృపక్ = నిండుడయచేత, వైష్ణవుగాక్ = విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపు = చేయుము.

తే. అనిన వడవడవడడికి సాష్టాంగమెఱిగి, | సమ్మదాశ్రులు పులకలు ముమ్మరింప

వినయవినమితగాత్రుడై విప్రవరుడు | వెన్నునకు భక్తి నిట్లని విన్నవించె. 89

అనిసక్ = స్వామి యిట్లుపలకగా, సాష్టాంగము - (చూ. ౧ ఆ. 2౬), ఎఱిగి = నమస్కరించి ... (తనలో స్వామి భాషించి తనకు బహువిధములకు) - సమ్మద అశ్రులు = అనంద భాష్పములు, పులకలు = రోమాంచములు, ముమ్మరింపక్ = అగ్గరింపగా; - వినయ వినమిత గాత్రుడు = అణగవచ్చేత ముందటికి వంపబడిన దేహముకలవాడై (వినయముతో ముందటికి వంగి), విప్రవరుడు = ఆ బ్రాహ్మణోత్తముడు, వెన్నునకు = ఆవిష్టు దేవునికి;...

‘ముమ్మరింప’ - ‘ముమ్మరిమగ’ పూ. ము. పా. - ఇందు ‘కక్’ అనుదానికి అశ్రులు పులకలును గర్జనైన ‘కాక్’ అని యుండవలయును, ‘కక్’ అనియే యన్న ‘ముమ్మరము’ అనునది క్రియావిశేషణ మగును, అపక్షమున సమన్వయము లేదు.

శా. ‘స్వామీ, నన్ను, నితఃపురాపరితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు, నా

రామత్వాఖననక్రియాఖరఖనిత్ర గ్రాహితోద్యత్కిణ

ప్రామాన్యగ్ధకరు, స్వచచ్ఛననదాసు, న్యాదిః గాః బంపుచో

భూమిభృత్సభ నోట మైన నయశంబు శ్రీకుః గాకుండునే? 90

స్వామీ = ఓ భగవానుడా, ఇతి...ధుక్ - ఇతి = ఇంతకు - పురా = మున్ను - అపరిత = చదువబడని - శాస్త్రగ్రంథ = తర్కవేదాంతాది శాస్త్రసందర్భములందు - జాత్యంధుక్ = పుట్టు గ్రుడ్డిని, ఆ...రుక్ - ఆరామ = (మీరూజకై వలయు పుష్పములకొఱకైన) యుద్యాన వనము యొక్క - త్వా = భూమిలో - ఖనన = త్రవ్వటయనెడు - క్రియా = పనియందు - ఖర = కఠినపుర్వ గలదైన (‘ఖరో రక్షోఽస్తరే తీక్షణ దుఃస్వప్నేరాసభేఽపిచ’ శీమ.) - ఖనిత్ర - గడ్డపాఱను లేక గుద్దటిని - గ్రాహిత = పట్టుకొనువాడైనగుటచేత - ఉత్యక్ = పొటమరించుచున్న - కిణ = కాయలయొక్క - ప్రామ = సమాహమచేత - అన్యగ్ధ = నునుపులేని (గలు కయిన) - కరుక్ = చేయిగలవానిని, భవత్ భవనదాసుక్ = మీయాలయంపు టూడిగీనిని, నన్నుక్, వాదిఃగాః బంపుచోక్ = శాస్త్రవాదములు నేయుటకై పంపుపక్షమున, భూమిభృత్ సభక్ = (ఆ) జేని యాస్థానిలో, ఓటము = అపజయము, వినక్ = సంభవించెనేని, అయశంబుల్ = మిక్కిట మైన యపకీర్తి, మిథక్, కాక ఉండునే = సభవింపక ఉండునా.

స్వామీ నేను ఇంతకు మున్నెన్నడును శాస్త్రములు చదివినవాడనుగాను. కేవల మజ్ఞానుడను. మీకొఱకయిన పూర్వోటలో గడ్డపాఱతో పనిచేసి చేత కాయలు కాచినవాడను గదా; మీదేవళపు టూడిగపువాడను, అట్టి నన్ను రాజసభకు వాదమునకుం బంపిన నాకు ఓటము కలిగిన మీకు మిక్కిలి యపకీర్తి కలుగదా.

ఈచెప్పిన విశేషణములు అసామర్థ్యాభిప్రాయ గర్భంబులుగావున పరికరాలంకారము.

‘జాత్యంధుక్’ - చదివి నుఱచినవాడుకాదు, చదువనే లేదు అనుట. ‘కిణప్రామ’ -

నిరంతరము ఆరామకృత్యచరణం దెలుపుచున్నది. 'భూమిభృత్యభిక్' - సభారాజా మనుష్య పూర్వ' అను నూత్రముచే సభాశబ్దము షష్ఠీసమాసమున రాజపర్యాయపూర్వపద మయినప్పుడు నపుంసకలింగ మగును. కావున 'భూమిభృత్యభమునక్' అని కావలయును:

‘కాలార్థాపి సభా రాజా మనుష్యార్థా దరాజకాత్’

దాసీసభం నృపసభ రక్షకసభ మిమా దిశః.’ ఆమ.

అట్లుగాక స్త్రీలింగముగానే యుండుట, దశబాణములు శతశరములు ఇత్యాదులయందుంబోలె, ఆంధ్రకవుల సమాసకాస్త్రాల్లంఘనములా చేరుచున్నది. 'భూమిట్యన్నిధి' అని మార్చిన పై యాత్రేపముండదు. 'జాత్యంఘ' పా. - 'జాలాఘ్య'. 'అయశంబునీక్ష' - 'అయశంబునీక్ష' అని పూ. ము. పా. ఇందు సమచ్ఛయ మప్రయోజకము. 'అయశంబుల్' - బహుత్వము ఉత్కటత్వముం దెలుపును.

మ. గృహసమ్మార్జనమో, జలాహరణమో, శృంగారపల్ల్యంకికా

వహసంబో, వనమాలికాకరణమో, వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ

గ్రహణంబో, వ్యజనాతపత్రధృతియో, ద్రాగ్నీపికారోపమో,

సృహరీ వాదము నాకు? లేరె యితరు ల్నీ లీలకుం బాత్రముల్? 91

గృహసమ్మార్జనమో = దేవళముయొక్క యూడ్చుటయో, జల ఆహరణమో = తీర్గము యొక్క తెచ్చుటయో, శృంగారపల్ల్యంకికా వహసంబో = విలాసార్థమున (నీ) పల్లకియొక్క మోచుటయో, వ...మో - వనమాలికా = పాదమునకువ్రేలేడి మాలయొక్క రచించుటయో ('అపాదపద్దం యామాలా వనమాలేలి సా స్పృతా' ఇతి కలిజః - రామాశ్రమి.), వా...బో - వాల్లభ్య = అధ్యక్షతచేత (కోవెలలో నొకయధికారి నగుటచేత - 'వల్లభో దయి తేడధ్యక్షే సల్లక్షణ తురద్దమే' మేది.) లభ్య = పొందఁదగినదైన - ధ్వజ = (నీ) తెక్కెముయొక్క-గ్రహణంబో = మోచుటయో, వ్యజన ఆతపత్ర ధృతియో = వీవనయొక్కయు గొడుగుయొక్కయు తాల్చుటయో, ('ఇత్రం త్యాతపత్రమ్' అమ. 'ఆతపాత్ త్రాయత ఇత్యాతపత్రమ్'), ద్రా...మో - ద్రాక్ = వడిగా ('ద్రాగ్నజు సపది ద్రుతమ్' అమ.) - దీపికా = దీపములయొక్క-ఆరోపమో = పెట్టుటయో, (ఇట్టి పను లయిన నాకుం దగునుకాని), సృహరీ = ఓసారనింహస్వామీ, వాదము నాకు = వాదమునకుఁ బొమ్మని అనకుము, నీ లీలకుం = నీ క్రీడకు, పాత్రముల్ = తగినవిద్వాంసులు ('యోగ్యభాజనయోః పాత్రమ్' అమ.), ఇతరుల్ లేరె = వే తెవ్వరునులేరా?

మీదేవళము నూడ్చుట, మీకు స్నానార్థము తీర్గము దెచ్చుట, విలాసార్థము మీ రెక్క పల్లకిని మోచుట, మీకై ఆపాదపద్దప్రాలంబియగుమాలికను రచించుట, కోవెలలో నధ్యక్షుండ నైన భాగ్యముచే ధ్వజమును మోచుట, మీవింజామరను మీగొడుగును పూనుట, వడిగా మీకై దివ్వెను వెలిగించియుంచుట, ఇవి మీకోవెల యూడిగీడ నయిన నాచేత నగుపనులు. ఇందులో ఏని చెప్పినను చెప్పము, నేను చేసెదను; కాని వాదమునకుఁ బొమ్మనకుము. నీ విలాసములకు తగినవిద్వాంసుల నెవ్వరినేని వాదమునకు పంపుము. — 'లభ్యలభ్య' ఛేకానుప్రాసము.

‘ద్రాక్’ - ‘స్రాక్’ పూ. ము. పా. మందుగా. ‘నాకు’ = అనకుము - ‘అనున కను కనులకు ముడ్డితలు పరం బగునపుడు కా, నా, కానలు విభాష నగు’ బా. వ్యా. క్రి. 96. - ‘వాదము నాకు’ - ‘వాదము లేల’ - పూ. ము. పా.

—* మన్ననారు విష్ణుచిత్తు ననుగ్రహించుట *—

తే. అనినఁ దద్భక్తి కెద మెచ్చి యచ్యుతుండు
మొలకనగ వొప్ప శ్రీదేవి మోము సూచి,
'వా దితనిచేనె గెలిపింతు; నాదుమహిమ
మువిద కను' మని ప్రార్థనబొప్పు బలికి.

92

అనినక = విష్ణుచిత్తుఁ డిట్లుచెప్పఁగా...అచ్యుతుండు = నారాయణుఁడు, మొలకనగవు = అంకురమయిన నగవు = మందహాసము, ...ఉవిద = ఓయువతీ, ఇతనిచేక = కాస్త్రము లెఱుంగని యీ భక్తునిచేతనే, వాదు = వాదమును, గెలిపింతుక = జయింపింతును, నాదుమహిమము = నాప్రభావమును, ...ప్రార్థనంబు = దొరతనము, ...పలికి (ముందఱికన్వయము).

'ఇతనిచేనె' - 'ఇతనిచేత' పూ. ము. పా. 'మహిమ యువిద' పూ. ము. పా. 'పలికి' - 'పలిక' పూ. ము. పా.

క. 'నీయిచ్చయే! మిన్నక పో! వోయి; మునిప్రవర, నిన్ను నొప్పింతును భూ
నాయకుసభ; నిందులకై | యేయడ్డము వలవ, దవల నే నున్నాడక.' 93

మునిప్రవర = తాపసవరేణ్యుఁడు, నీయిచ్చయే = నీయిష్టమా, మిన్నక = ఊరక, పోవోయి = వెళ్లవోయి, నిన్నుక, భూనాయకుసభక = ఆజ్ఞేనియోగములో, ఒప్పింతుక = అంగీకరించునట్లు చేసెదను. (నిన్నెయొప్పింతును) ఇందులకై ఏయడ్డమువలవదు = వాదమునకుంబోవు విషయమై ఏమియు అడ్డమాడకుము. ఆవలక = నీ వటకుం బోయిన యనంతరము, ఏను ఉన్నాడక = నీకు నాతోడుగలదు.

ఓయి మునీంద్రుఁడా, నీకిష్టమయిన పనియే నీకు పెట్టుదుమా? స్వస్థచిత్తుడవై అటకుం బొమ్ము. ఆజ్ఞేని సభలో నీమాటనే యతఁ డంగీకరించునట్లు నేను చేసెదను. ఈపనువునకు అడ్డము చెప్పకు; అట నేను నీకు సకల విద్యలను ఒడఁగూర్చెదను.

'ఒప్పింతును' - 'మెప్పింతును' అను పూ. ము. పాఠమున యతిభంగము. 'నొప్పింతునె' = 'పరాజయము నొందునట్లు చేయుదునా' అని మఱియొక పా. ఇందును నొచ్చుభాతువుగావున యతిభంగమే, 'ఏయడ్డము' - 'నీయత్నము' పూ. ము. పా. 'ఏయడ్డ' మనుపాఠమున ఏను శబ్దము లోని యేకారముతో యతి. (భూనాయకుసభ - చూ. పీఠిక. ప్రకీర్ణము.)

ఆ. అనిన, మాలు వలుక నలికి యయ్యాభువా

రియ్యకొనియెఁ బోవ; నింతలోనఁ

బద్ధనయ్యనుఁ డతని పయనంబుఁ దూఁగింపు

మనుచు నంబితోడ నానతిచ్చె.

94

అలికి = వెఱచి, ...అభువారు = భక్తుఁడు, ...ఇయ్యకొనియెక = అంగీకరించెను, ...పద్దనయ్యనుఁడు = పుండరీకాక్షుఁ డయిన శ్రీహరి, ...అతని పయనంబు తూఁగింపుము = అతని

ప్రయాణమునకుకలయు సన్నాహముచేయును, ...నంబితోడక = (విష్ణు) పూజారితో, ఆనతి ఇచ్చెక = ఆజ్ఞాపించెను.

—* విష్ణుచిత్తుడు మథుర కేగుట *—

క. ఆనతిఁ బడి, శ్రీభండా | రాన న్సంబడముఁ దనదు ప్రాతందలముఁ
స్థానికుఁ డొసంగి పనుపం | గా, నానతిబడిన నిమితకాండ్రు వహింపక. 95

ఆనతి = శ్రీవారి నంబితో చెప్పినయాజ్ఞను, పడి = పొంది, స్థానికుడు = పాఠపత్రైకాడు, శ్రీభండారానక = సంపద్యక్తమయిన (న్వామి) బొక్కసమునుండి, సంబడము = దారిబత్రైమును, తనదుప్రాత అందళము = తనదైనప్రాతపల్లకిని, ఒసంగి = యిచ్చి, పనుపంగా = పంపగా, ఆనతిబడిక ఆ = (స్థానికుని) యాజ్ఞప్రకారమే, నిమితకాండ్రు = బోయలు, వహింపక = పల్లకిలోఁ గూర్చుండనిచ్చి మోచుచుండగా, (ముందతీకన్వయము).

నంబితలన హర్యాజ్ఞనుపొంది పాఠపత్రైకాడు విష్ణుచిత్తునికి కోవెల బొక్కసమునుండి దారిబత్రైబిచ్చి తన ప్రాతపల్లకియు నిచ్చి తరలింపగా ఆపాఠపత్రైకాని యాజ్ఞ చేత బోయలు ఆవిష్ణుచిత్తుని మోచికొనిపోయిరి.

క. లావు గలయద్దెగుఱుపుఁ | జావడములమీఁద మాత్రసంచులు దూలక,
గ్రేవల నేకాంగులు రా, | వీవధముల నజీసె లవనివిభునకుఁగొనుచుక. 96

లావుగల = బలముగల - అద్దెగుఱుపు జావడములమీఁదక = బాడిగ గుఱుపుఁదట్టలపైని, మాత్రసంచులు = అశిమిసంచులు (చూ. ౭౪. టీక), తూలక = ఊగుచుండగా, గ్రేవలక = పార్శ్వములయందు, ఏకాంగులు = పుత్రమిత్ర కళత్రాదులం బరిత్యజించి కావినస్త్రములంగిట్టి భగవత్సైంకర్యమే చేయుచుండు విరత్తులు, రాక = వచ్చుచుండగా, అవనివిభునకు = రాజుకై, వీవధములక = కావల్లలో ('పర్యాహరశ్చ మార్గశ్చ వివధా వీవధా చ తౌ ఆను.) అజీసెలు = అతిరసము లనెడు భక్ష్యములను, కొనుచుక = పట్టించుకొని (కర్త విష్ణుచిత్తుడు);

అద్దె గుఱుపుఁ దట్టలమీఁద వలయుసామగ్రి మాత్రసంచులలో వచ్చుచుండగాను, ఇరు ప్రక్కలయందును కోవెల యధికారులు ఆయిన యేకాంగులు వచ్చుచుండగాను, రాజునకై కావల్లలో భగవత్సైంకర్యమైన అజీసెలం గానుకగా మోపించుకొని (ఆయాశ్వా రేగెను.)

'అద్దె' - 'అట్టి', పూ. ము. పా. 'వీవధముల' - 'వేవిధముల' పూ. ము. పా.

సీ. భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్వి పరికరంబులు వెట్టి

కట్టిన పారివిళంగాయ గమియు,

నెసటిఁపోతలు గాఁగ నేర్పరించినచిరం

తనపుకాలిఁజేమతండులములు,

వడిఁబెట్టి లోఁ జెఱకడము సాఁబా లూన్పు

జెలఁగు సంబారంపుఁ జింతపండు,

పెల్లు లోహండికావళ్ళ కొమ్ములవ్రేలు
గిడ్డిమొత్తపు నేతిలడ్డిగలును,
తే. బెరుగువడియంబులును, బచ్చివరుగు, బేడ,
లురుతరాచ్యుతపూబోపకరణపేటి
కలును, సాత్తిన సాత్తనికులము బలసి
విధినిషేధము లెఱిగి తే మధుర కరిగె.

97

1. సాధ్య = పతివ్రతయైన తనభార్య, భక్తి = పతిభక్తిచేత, త్రోవకు = మార్గమందు ఉపయోగార్థమై, పరికరంబులు = సంభారములు, పెట్టి = ఉంచి, కట్టిన = మూటకట్టి యిచ్చిన - పారివిశేంగాయ గమియు = వేఁపుడు బియ్యపుఁపిండితో బెల్లపుఁబాకానఁ జేసిన యుండల సమాహంబును;

2. ఎసటి పోఁతలు కాఁగ = ఎసటిలో వేయుటకు తగినట్లుగా - ఏర్పరించిన = ఏటి శుద్ధముచేసిన - చిరంతన = ప్రాఁత - కాలి = వడ్లయొక్క - తేమతండులములు = 'ప్రయాణకాలమందు వట్టిచేతఁ బోక యింటనుండి కొలఁదిగాఁ గట్టికొనిపోయెడు బియ్యము' (తేమార్థము తండులము తేమతండులము - మధ్యమపదలోపి సమాసము - కొత్త బియ్యము వాయువుచేయును; ప్రాతబియ్యము ఆరోగ్యకరము);

3. వడిఁబెట్టి = శుద్ధముచేసి, లోక = లోపల, చెఱకడము = బెల్లమును, సాఁబాలు = సగముభాగము, ఊన్ప = కలుపఁగా, చెలఁగు = రమ్యమైయున్న - సంభారంపుఁజింతపండు = సంభారపు దినుసులుచేర్చి దంపిన చింతపండును; ఈపాఠము శబ్దరత్నాకరధృతము. సగము పాలు = సాఁబాలు. 'చెఱకడము' - 'జీరగుడము' పూ. ము. పా. = జీలకఱ్ఱతో మిశ్రమయి, బెల్లము.

4. లోహండి కావళ్ళ కొమ్ముల = వంటబిందెల కావడుల కొనలయందు, పెల్లు = మెండుగా, వ్రేలు = వ్రేలాడుచున్న (లడ్డిగలకు విశేషణము) - గిడ్డి మొత్తపు నేతి లడ్డిగలును = పెక్కుగోవుల నేతియొక్క సన్నమూలిపాత్రలును, - ['లోహండి' సమస్తపదము - 'లో' వి' యగు హండి - అనఁగా వంటపాత్ర మగు హండి - 'లోహండి' యైయుండనోపు, 'ఆయస్థి పేటికయు లోహండియుఁ దండులంబులు' - కాశీ. 5 (62); (పాఠము సవరింపవలసినదిగాఁ దోచుచున్నది.) 'రాగిలోహండి నన్బాయి లేవండంగ | వండి దించిన యివ్వర్వంటకములు.' కాశీ. 3 (121)], పెరుగు వడియంబులును = పెరుగుతోఁ జేసిన వడియములును, పచ్చివరుగులు = ఉడుకఁబెట్టిన వరుగులును, బేడలు = ప్రప్సను, ఉరు...లును = పెద్దపెద్దవైన (పేటికలకు విశేషణము) విష్ణు పూజాసాధనములపెట్టెలును (ఆపెట్టెలనిండ దేవతార్చన సామాను లున్నవనుట.), సాత్తిన = శిఖాయజ్ఞోపవీతములుధరించినట్టియు - * సాత్తని = వానిని ధరింపనట్టియు - కులమువారు = కులములవారగు వైష్ణవులు, బలసి = పరివేష్టించి, విధినిషేధంబులు = పూర్వోక్త వస్తువులను, ఇతఁడు దీనిని తేవచ్చును, ఇతఁడు దీనిం దేఁగూడదు, అనెడు నాచార విధానములను, ఎఱిగి = ఎఱిగిన

* ఈసాతని శబ్దవ్యుత్పత్తింగూర్చి మామాతామహులు శ్రీ తా. మి. శేషగిరిశాస్త్రిగారు తమ యాంధ్రశబ్దతత్త్వము భా. 1 లో నిట్లు వ్రాసియున్నారు. చూ. పుటలు 11 - 18 అథోజ్ఞాపిక "దాసరి అనుపదము దాసరి అని వికృతమయినట్లు దాసక్ అనుపదము దాసని అని వికృత

వారై = వానిని అనుసరించి, లేక = మోచితెచ్చుచుండఁగా, మధురభక్త, అరిగక = (అవిష్టు చిత్తుఁడు) ఏఁగవు.

చ. యమనియమాదిలభ్య, ద్రుహిణాది జన స్తరుదిభ్య, సంస్కృతి
శ్రమహరనామకీర్తన, మురప్రవీకర్తన, పాతకాపఠీ
దమన, రమాంగనాక్రమన, తామరసాయతనేత్ర, భక్తహృ
ద్భీమత్పాదాత్, భూయవతి రంజన; వర్ణజితాభ్రఖంజనా.

98

యమ నియమ ఆది లభ్య = యమ నియమాదులచేత పొందఁదగినవాఁడా, ద్రు...భ్య - ద్రుహిణ = బ్రహ్మ ('ధాతాబ్జయోని ద్రుహిణః' అమ.) - ఆది = లోనుగాఁగల - జరత్ = ముసలి ('వర్షియాత్ దశమి జ్యాయాత్ జీనో జీన్తో జరన్నపి' అమ.) - మరుత్ = దేవతలకు ('మరుతౌ పవనామరా' అమ) - ఇభ్య = దొరవైనవాఁడా ('ఇభ్య ఆధ్యోధనీ' - అమ. లక్షిణ చేత స్వామి), సం...న - సంస్కృతి = జననమరణ ప్రవాహరూప సంసారమనెడి - శ్రమ=కష్టమును - హర = పోఁగొట్టునట్టి - నామకీర్తన = నామసంక్తీనము కలవాఁడా (ఆతని నామమును కీర్తించువారికి సంసారబంధము వీడిపోవును అని భా.), మురప్రవీకర్తన - ముర = మురుఁడనెడి యసురుని - ప్రవీకర్తన = కోసివైచినవాఁడా, పాతక ఆపఠీ దమన = పాతకములసమూహమును అణించువాఁడా, రమా అంగనా కమన = లక్ష్మీయనెడి సుందరిని కామించువాఁడా (లక్ష్మీపతీయనుట), తామరస ఆయతనేత్ర = తామరపూవులమంటి వికాసలయనములు కలవాఁడా (పుండరీకాక్షుఁడా యనుట), భ...త్ - భక్త = నీయాశ్రితులయొక్క - హృత్ = హృదయములయందలి ('స్వాంతం హృద్ధానం మనః' అమ.) - భ్రమ = అజ్ఞానమనెడి - త్మణ = పచ్చికకు - దాత్త = కొడవలి వైనవాఁడా), భూ యవతి రంజన = భూమియనెడి జవ్వనిని రంజింపఁజేయువాఁడా (భూదేవికి పలియైనవాఁడా), వ...నా - వర్ణ = దేహవర్ణముచేత - మయ్యె. దాసనివాడు ఆనఁగా దాసుడయిన వాఁడు అని యర్థము. దాసానిపువ్వు ఆనఁగా దాసుఁడు దేవాలయమునకుఁ జేరిన తోటలో భగవత్పూజకుఁగాను పైరు చేసినపువ్వు. దాసని వాడు తన జీవనమునకై కుంభమును, గంధపుపాడి, పల్లుపాడి, మొదలైనవానింజేసి అంగడియందమ్మను. అట్లు చేయఁబడిన పల్లుపాడికి దాసనిపాడి దాసనాపాడియని పేరువచ్చెను. ఈదాసని అనుపదమే సాతనిఅని వికృతమయి భగవద్భక్తులయి భగవద్భక్తింకర్మమును జేసెడు బ్రాహ్మణేతరులకుఁ జేరయ్యె. పురాణములందు బ్రాహ్మణేతరులయిన భగవద్భక్తులకు తమచుగా దాసశబ్దముపయోగింపఁ బడును.....వాస్తవవృత్తియిట్లుండఁగా సాతని అనుపదంబును సాత్తు అను ద్రవిడభాటుయొక్క వ్యతిరేక నామవిశేషణ రూపముగాఁ దలఁచి, సాతనివాడు అనుపదమునకు యజ్ఞోపవీతము మొదలైన కర్తచిహ్నముల ధరింపనివాడు అని అర్థమును ఈకాలములోఁ జేయుదురు. దానికిఁ బ్రమాణముగా విష్ణుచిత్రియము నందును

‘పెరుగు వడియంబులును బచ్చివరుగు లాలుపుఁ

బహు మధునూదనారోప కరణపేటి

కలును జాలిన చాతనికులము బలసి’

అని చెప్పఁబడి యున్నది. ఈవృత్తి కల్పితము”

జీత = జయింపబడిన - ఆర్థ = మేఘంబును ('ఆర్థం మేఘో వారివాహా' - ఆమ) - ఖంజన = కాటుకపీట్టయుం గలవాఁడా ('ఖంజరీటస్తు ఖంజనః' ఆమ. - నల్లనివాఁడా యనుట).

యోగసాధ్యుఁడా, పురాణులైన బ్రహ్మాదిదేవతలకును వీలికవైనవాఁడా, సంసారశ్రేణమును నిజనామకీర్తనచే తొలగించువాఁడా, మురహరా, పాపహరా, రమాపతీ, పుండరీకాక్షా, భక్తజ్ఞానప్రదా, భూదేవీవల్లభా, నీలవల్లభా.

ఇందు 'లభ్య-నిభ్య' యిత్యాదులు ఆంత్యానుప్రాసములు కలవు. 'యమనియమాది'-యమనియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహర ధ్యాన ధారణా సమాధులు ఎనిమిది యోగాంగములు.

క. దోధూర్ధ్వతదుర్ధరగో | వర్ధన, రాధానురాగ వర్ధన, లీలా

వార్ధషికా, యిషికాకృత | వార్ధశ్రవసైకనేత్ర వైకృతినిపుణా. 99

దోధూ...న - ధూర్ = కాఁడిపంటిదైన - దోన్ = బాహువుచేత ('భుజ బాహూ ప్రవేష్టదోః' - ఆమ.) - దృత = ధరింపబడిన - దుర్ధర = (అన్యులకు) మోవశక్యముగాని - గోవర్ధన = గోవర్ధన మను పర్వతము కలవాఁడా, రాధా అనురాగవర్ధన = రాధకు అనురాగమును పెంచినవాఁడా (రాధామనోహరా యనుట), లీలావార్ధషికా = విలాసార్థమై వడ్డివలన జీవించువాఁడా ('వేంకటేశ్వరస్వామి వడ్డికాసులవాఁడు గావున నిట్లునుట) - (వనీదకో వార్ధషికో వృద్ధ్యాజీవశ్చ వార్ధషిః' ఆమ. 'ప్రయచ్చతి గర్హమ్' - ఇతి తక్ - 'వృద్ధే ర్వృధుషిభావః'), ఇషి...తా - ఇషికా = తృణముతో - కృత = చేయబడిన - వార్ధశ్రవస = ఇంద్రపుత్రుఁ డయిన కాకాసురుని యొక్క - ఏకనేత్ర = ఒక్కకంటియొక్క - వైకృత = వైకల్యమునందు - నిపుణా = ప్రవీణుఁడా - చూ...రఘు. 12 (23).

'తస్మిన్నాస్థ దీప్తికాస్తం రామో రామావిభోధితః

ఆత్మనం ముముచే తస్మా దేకనేత్ర వ్యయే నసః.'

గోవర్ధనోద్ధారకుఁడా, రాధావల్లభుఁడా, వడ్డికాసులవాఁడా, పచ్చగడ్డి పోచతో కాకాసురుని యొకకంటిని పోగొట్టినవాఁడా. - ఇందలి వృత్త్యనుప్రాసము నరయవలయును.

ఇందు 'వృద్ధి' శబ్దములోనున్న దశరము దానినుండివచ్చిన 'వార్ధషిక' శబ్దములో లేదు. 'వృద్ధశ్రవస' శబ్దమునుండివచ్చిన 'వార్ధశ్రవస' శబ్దమునందు 'ర్మురోర్మురిసవర్ణే' అను నూత్రము చేత వికల్పముగా దలోపమరాఁగా 'వార్ధశ్రవస' అగును; కావున ప్రాసస్థానములయందు వ్యంజనాక్షర భేదము లేదు. - పూర్వము ద్రుణములో 'దోః = భుజములయొక్క - ధూః = భారము చేత' అని టీక యున్నది. 'ధూ'శబ్దము భారవాచకమగు నేని సమాసాంతమందు ఆప్రత్యయము వచ్చి 'దోరురా' అని యగును. కావున ఆయర్థము సరికాదు.

మూలిని, ద్రుహిణజముఖమానిస్తోమనిస్తంద్ర భాస్వ

ద్దహరవిహరమాణాతామ్రపాదాంబుజాతా,

బహిరబహిరపారస్రాణికోటిప్రపూర్ణా,

మహిమవినుతవాణీమాధురీవేద్యపర్ణా.

100

ద్రు...తా - ద్రుహిణ = బ్రహ్మవలన - జ = పుట్టినవాఁడగు నారదుఁడు - ముఖ = మొదలు గాఁగల, మూని = సంయములయొక్క - స్తోమ = సమూహముయొక్క - నిస్తంద్ర = తూఁగులేని

(పరాకలీని) - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - దహర = హృదయాకాశమందు - విహరమాణ = విహరించుచున్న - ఆతామ్ర = అంతటను నెఱ్ఱనయిన - పాద అంబుజాతా = చరణారవిందములు కలవాఁడా, బ...ర్ణా - బహిః = వెలుపలను - అబహిః = లోపలను - అపార = అంతములేని - ప్రాణికోటి = జంతుసముదాయమందు - ప్రపూర్ణా = నిండినవాఁడా, మ...ర్ణా - మహిమ = ప్రభావముయొక్క - వినుతి = స్తుతియైన - వాణీ = శివవాక్కుయొక్క - మాధురీ = తియ్యదనమును - వేది = ఎఱింగినదైన - అపర్ణా = పార్వతి కలవాఁడా ('అపర్ణా పార్వతీ దుర్గా' ఆమ.)

వారదాని సంయములు ఎవని పాదారవిందములను ఆప్రమత్తులై తమ హృదయాకాశమందు ధ్యానించుచుండునో, ప్రాణికోటికి లోపలను వెలుపలను నిండినవాఁడెవఁడో, ఎవనిమహిమను శివుఁడు పార్వతి కపటేశంపఁగా ఆమె గ్రహించి పరమానందమును పొందునో, ఆస్వామి శ్రీవేంకటేశ్వరా.

‘స్వయ మస్త ర్భహి ర్వాప్య భాసయ న్నిఖిలం జగత్

బ్రహ్మప్రకాశతే ఋషిః ప్రతప్తాయసద్దినత్.’

మ. ఇది భూమండనకొండవీడుధరణీభృద్ధుర్నూర్వాద్రిభా

స్వదిభేశా త్తజవీరభ ద్ర జనజీవగ్రాహరాహూయమా

ణదృఢాంచద్భజకృష్ణరాయమహిభృన్నామాస్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయం బై మహిం బొల్పగున్. 101

హృద్యపద్యము = మనోహర పద్యములుగలదైన, ఇది ఆశ్వాసము = ఈ యాశ్వాసము, భూ...దత్ - భూ = భూమికి - మండన = ఆలంకారములయిన - కొండవీడు = కొండవీ డను పేరు గల - ధరణీభృత్ దుర్గ = కొండదుర్గమునందును - నూర్వాద్రి = ఉదయగిరి (దుర్గమున) యందును - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - ఇభేశ ఆత్మజ = గజపతికుమారుఁ డైన - వీరభద్ర = వీరభద్రపాత్రుని యొక్క - జన = జనులయొక్క - జీవ = ప్రాణమును - గ్రాహ = హరించుటయందు - రాహూయ మాణ = రాహువువలె నాచరించుచున్న (ప్రాణము గాలిగావునను, పాము గాలిని భక్షించును గావునను, ఇట్లు చెప్పట - ఉపమాంకారము), ధృఢ = దిట్టమయిన - అంచత్ = ఒప్పచున్న - భుజ = బాహువులుగల - కృష్ణరాయ మహిభృత్ = కృష్ణరాయభూపతి యనెడి - నామ = పేరు గల - అస్తత్ = నాయొక్క (వారచించిన) - ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమునందు - ద్వితీయం బై = రెండవపై, మహిన్ = భూమిలో, బొల్పగున్ = శోభించును.

గజపతికొడుకైన వీరభద్రపాత్రుని నేనల నోడించి అతఁ డేలుచుండిన యుదయగిరి కొండవీడు దుర్గములను పాదించిన కృష్ణరాయఁ డనెడి నేను రచించిన యాముక్తమాల్యదలో మనోహరపద్యములుగలది ఇది రెండవ యాశ్వాసము.

‘గ్రాహరాహూ’ - ‘హృద్యపద్యము’ - వృత్తియనుప్రాసము. ‘కొండవీటిధరణీభృద్ధుర్గ’ అను పూ. ము. పా. ‘కొండవీటి’ అని ప్రాతిపదికము కానందున సిద్ధింపదు. ‘మహిభృన్నామ’ - ‘మహిరాజ్ఞామ’ పూ. ము. పా.

ద్వితీయాశ్వాసము సమాప్తము.

శ్రీరస్తు ఆముక్తమాల్యద

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీ ఊతి నీశా వర, దను
జోక్షప్రాణహర, దంష్ట్రకోల్కృత్తపిర
ణ్యాక్షుపాచర, కృపా
వీక్షాదృతబాహులేయ, వేంకటరాయా.

1

శ్రీ...వర - శ్రీ = లక్ష్మీదేవి - ఊతి = భూదేవి - నీశా = నీలాదేవి - అను వారికి - వర = భర్తవైనవాడే, దనుజ ఉత్త ప్రాణ హర = అసురుడయిన ('అసురా చైత్య చైతేయ దనుజే స్థాగ్రి దానవా' అను.) ఎద్దుయొక్క ('ఉత్త' భద్రో బలీవద్ బుధభో వృషభో వృషః' అను.) అసువులను హరించినవాడే, దం...ర - దంష్ట్రకా = కోటలచేత - ఉత్కృత్త = ఎగ నటుకల బడిన - పిరణ్యాక్షు = ఆపేరి - ఊపాచర = రాక్షసుడు కలవాడే ('రాక్షసః కోణపః క్రవ్యా త్క్రవ్యాదోఽస్రవ ఆశరః | రాత్రిశ్చగో రాత్రిచరః' అను.), కృ...య - కృపా = దయ రోడి - వీక్షా = చూపుచేత - ఆదృత = ఆదరింపఁ బడిన - బాహులేయ = కుమారస్వామికలవాడే ('బాహులేయ స్తారకజి ద్వికాఖ శ్శిఖివాహనః' అను.). వేంకటేశ్వరుడే.

'నీశా'దేవి కుంభకుడను గొల్ల దొరకూతురు ; కాలనేమికొడుకు లాంబోతులైపుట్టి జగమును బాధించుచుండఁగా, వాని నుక్కడంచువానికిఁ దనతనయ నిచ్చెద నని కుంభకుడు చాటిం చెను. పలువురుగొల్లలు పట్టంబోయి భంగపడఁగా, శ్రీకృష్ణుడు ఆ యాలంబోతులం గడపి నీలం బెడ్డియొడెను. - 'దనుజోక్ష' - అరిష్టుడను నసురుడు వృషభరూపమున మందమీదికి రాఁగా శ్రీకృష్ణులవారు వానిని సంహరించిరి. - 'పిరణ్యాక్ష' - సనకాదిమునుల కాపంబున వైకుంఠ ద్వారపాలకు లగు జయ విజయలు దితిగర్భంబున పిరణ్యాక్షు పిరణ్యాకళిపులుగా నుద్భవించిరి. అందు పిరణ్యాక్షుడు యజ్ఞ వరాహమూర్తియైన నారాయణు నెదిరించి యాదేవునిచేత కోటలో విహతుండయ్యె.

'దంష్ట్రకా' - హ్రస్వా దంష్ట్ర - దంష్ట్రాంకురము, - దంష్ట్రగ్రము దంష్ట్రలేశముచేతనే అవలీలగా నని భా. - 'క్షుపాచర' - దానవులు, అసురులు, చైత్యులు, రాక్షసులును వెవ్వేలు తెగ లయినను కవులు ఆభేదముగా వ్యవహరించుటయొం గలదు; క్షుపా = రాత్రియందు - చరః = సంచరించువాడు. - 'బాహులేయ' - కుమారస్వామి విష్ణుభక్తుడని పురాణములందు ప్రసిద్ధము. - 'బహులానాం కృత్రికానా మపత్యం బాహులేయః'.

2

వ. అవధరింపు. మ ట్లరిగి యవ్విష్టుచిత్తుండు.

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అరిగి = పోయి.

—* విష్ణుచిత్తుడు రాజసభ కేఁగుట *—

శా. నిత్యంబు స్మృతిహారి వాద మగుట నిష్కృష్టి లేకంఁగ, దా
నత్యుజ్జ్వలంఁ దౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతము స్థంకమై
బ్రత్యుత్థానముఁ జేసి నిల్వఁగ, సభాభాగము సొత్తొంచి యా
న్నత్యప్రోజ్జ్వల రాజదత్తవరరత్నస్వర్ణ పీఠస్థుడై. 3

నిత్యంబు = ప్రతిదినమునను, వాదము = తేనియెడుట పండితుల వాదము, అగుట = జరగుచుండుటచేత, ప్రతిహారి = దౌవారికుడు ('ద్వారి ద్వాన్తే ప్రతీహారి: ప్రతిహార్యప్యనస్తరే' అను.), విజ్ఞప్తి = 'విష్ణుచిత్తులవారు వచ్చియున్నారు' అని ప్రభువునకు విన్నపము, లేక = చేయకయే, అంపక్ = సభలోనికి పంపఁగా, తా = ఆవిష్ణుచిత్తుడు, అతి ఊర్జస్వలుడు = మిక్కిలి తేజోవంతుడు ('ఊర్జస్వలస్సాస్య దూర్జస్వీ యఊర్జాతిశయాన్విత:' అను. బలవంతుడు), బౌట = ఆయనందున, భూపతియై = రాజును, సభ్యవ్రాతము = సభాసమల ('సభా సద స్సభాస్తారా: సభ్యా స్సామాజికాశ్చరే' అను.) సమాహంబును, శంకమై = జంకు చేత, ప్రత్యుత్థానము = ఎదురుకొని లేచుటను, చేసి = కావించి, నిల్వఁగ = నిలిచియుండఁగా, సభా భాగంబు = ఆస్థాన ప్రదేశమును, చొత్తొంచి = ప్రవేశించి, బౌ...డు - బౌన్నత్య = ఎత్తుచేత - ప్ర ఊజ్వల = మిక్కిలి ప్ర కాశించుచున్నదైన - రాజ దత్త = రాజుచేత ఈబడిన - వర = శ్రేష్ఠ మయిన - రత్న = మణులయు - స్వర్ణ = బంగారముయొక్కయు - పీఠ = ఆసనమందు - స్థుడు = కూర్చున్నవాడు, వి (ముందటి కన్వయము).

ప్రతిదినమును రాజసభలో మోక్షప్రద దేవతానిరారణారమై విద్వాంసులకు వాదము జరగుచుండుటచే దౌవారికుడు ముందుగా రాజసమమతి సొందకయే లోనికిని బోసియుఁగా, ఆ విష్ణుచిత్తుడు ఆస్థాని దతీయుచుండఁగా, ఆయనయొక్క యాదివ్యతేజముం గాంచి రాజును సభవారును జంకుపొంది ఆయన నెదుర్కొని లేచి నిలుచుండిరి. అంత నాతఁడు సభలో బ్రవేశించి రాజనిర్దిష్ట మయిన సమన్నత బాధ్యులైన రత్నఖచిత సేమపీఠమందు ఆసీనుడాయెను.

'ప్రతిహారి' - రూ. ప్రతీహారి - ఈరెండును పురుషుఁ డర్థ మేని నకారాంతములు, ఇతే స్త్రీ యర్థమగునేని ఈకారాంతములు. 'నిల్వఁగ' - పా. 'మౌక్కుగ' ; 'బౌన్నత్య ప్రోజ్జ్వల' - ఉన్నత మయిన దానిప్రకాశము మిక్కిలి బాగుగఁ గాన్పించును.

క. ఆతిథ్యము గొని, హరి తన | చేతోగతి నొలయ, రంతు నేయని విద్య
ద్వారితంబుఁ జూచి, 'లాఠుల | మా తరవా యుదుగ? మాట లాడు' డనుచున్.

ఆతిథ్యము = ఆర్హ్యద్యతిథిసత్కారమును ('క్రమా దాతిథ్యాతిథేయే ఆతిథ్యకేత్ర సాధుని' అను.), కొని = స్వీకరించినవాడై, తన (యొక్క), చేతోగతి = చిత్తవృత్తియందు హరి = నారాయణుడు, ఒలయ = కదియఁగా, రంతు = శబ్దము, నేయని చేయవన్నట్టి ('ఊరకున్నట్టి) - విద్యత్ వ్రాతంబు = విద్వాంసుల సమాహమును, చూచి = చిలకించి, తర వాయి = ఉపక్రమమును (వీరు ఆరంభించినదానిని), ఉడుగ = ఇట్లు మానియుండుటకు, లాఠులమా = మనమేమి ఒకరికొకరము పరాయిలమా (లేక - మేమేమి మీకు అన్యులమా).

మాటలాడుండు = భాషించుండు (చేయుచుండిన వాదమును జరుపుండు), అనుచుక = అని (ముందటి కన్యాయము.),

అయినవ అర్హస్వాగతాద్యతిథిసత్కారములు రాజు కావించెను. అనంతర మాయన శ్రీహరిని స్మరించినవాడై తనరాకచే వాదముమాని యూరకయున్న యాపండితులంజూచి 'తర వాయి యేల నిలిపితిరి? నేనేమి మీకు లాఁతివాడనా? ఉపక్రమమును కొనసాగింపుండు' అని హెచ్చరించెను.

'అతిథ్య' = అతిథికోటకై నది. 'తరవా యుడుగ' - ఇత్వసంధి; 'తరవాయి డిగ' అని పఠించిన నిర్భాగము. చతుర్థపాదమున ప్లుతయతి.

తే. కతిపయోక్తులలోనె తత్ప్రతిభఁ దెలిసి,

నగవు దళుకొత్త రాజు నెమ్ముగముఁ జూచి,

'యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న నేము గొన్ని

నొడివెదము మాట' లని తదనుజ్ఞ వడసి

5

కతిపయ ఉక్తులలోనె = ఒక కొన్నిమాటలలోనే ('వ్యాహర ఉక్తి ర్లపితం భాషితం వచనం వచః' అను.), తత్ ప్రతిభక్ = వారిప్రజ్ఞావిశేషమును, తెలిసి = గ్రహించినవాడై, నగవు = నవ్వు - తటకు ఒత్తక్ = ఆంకురించుచుండఁగాఁ చిటునవ్వు నవ్వుచు ననుట), రాజు నెమ్మెగము = జేనియొక్క మనోజ్ఞ వదనమును, చూచి, ఈవు = నీవు, మాధ్యస్థ్యమునక = మధ్యస్థభావమునందు - ఉన్నక (నీవు మధ్యవర్తివిగా నున్నయెడల), ఏము కొన్నిమాటలు, నొడివెదము = చెప్పెదము, అని = అనివచించి, తత్ అనుజ్ఞ = జేని యంగీకారమును, వడసి = పొంది, (ముందటికన్యాయము.)

అంత నాయాశ్చర్యం నాలుగైదు వాక్యములు వారినోట రాఁగానే వారితెలివి యింతియ గి దాయని గ్రహించినవాడై, లేతనవ్వు నవ్వుచు రాజులో 'నీవు మధ్యవర్తివిగా నుందువేని కొన్ని మాటలు చెప్పెదము' అని చెప్పెను. రాజు అందుల కంగీకరించెను.

'ప్రతిభ' - వాదమందు ఆవేశ్యము వలయును, —చూ.పుట 27 'స్మృతి...ప్రతిభాంవినుః'. 'నెమ్మెగము' = నెఱి + మొగము. 'మాధ్యస్థ్యము' = మధ్యస్థునిభావము - 'మధ్యస్థుండు' = నడుమనుండువాడు - వాదప్రతివాదముల సారాసారముల నిర్ణయించువాడు. 'తటకుకొత్తు' = తిళికుక్కుమనుట - ఇంచుక యంకురించుట - ఎక్కువ నవ్వుట అధమలక్షణము, ఆయన మహాపురుషుడగున అయినవ ఉండెను.

—* విష్ణుచిత్తుల వాదము *—

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుం డై యాతఁ

డనిన వన్నియును ము న్ననువదించి;

తొడఁగి యన్నిటి కన్ని దూషణంబులు వేగ

వడక తత్సభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొకమాటనె
 నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
 క్రందుగా రేగినం గలంగ కందఱు దీర్చి
 నిలిపి; యమైదలి వానికినె మగిడి;
 తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాజమునకు
 నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మమతము
 జగ మెఱుంగంగ రాధాంతముగ నొనర్చి;
 విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచి పెట్టి.

6

1. అందులో = అందులలో, ఒకమేటికి = గొప్పవాని కొకనికి, అభిముఖుండు = ఎదురుమోముగా నున్నవాడు, వి...ఆనువదించి = తాను మరలవదించి, (అట్లు వచించుట ఆమేటి వచించినది ఇదియే అని నిశ్చయము చేసికొనుటకు);

2. తొడంగి = (ఖండనసేయుటకు) ఆరంభించి, అన్నిటికి = ఆతఁడుచెప్పిన సకల విషయములకును, అన్నిదూషణంబులు = ప్రతివిషయమునకును ఒక్కొక్క దోషోద్ఘాటనమును, జేగపడక = తొందరపడక, (తొందరపడుటచే మతి తప్పి తనవాదమే చెడును, అన్యథాను తనయందు గుఱితప్పును, మచ్చరమెచ్చును.), తత్సభ = ఆసభ (లోనివారు), ఒడఁబడఁగ = ఈయనమాట పాధువని అంగీకరించునట్లుగా, పలికి;

3. ప్రక్కమాటల = ఇతరులు నడుమనడుమ వచించు వాదాంశములను, ఎన్నక = సరకు గొనక, ఒక్కొకమాటనె = ఒక్కని మాటకు ఒక్క బదులుమాటచేతనే, నిగ్రహస్థానము = పరాజయ హేతువును, అనుగ్రహించి = అనుగ్రహపూర్వకముగా ఉద్ఘాటించి;

4. క్రందుగా = (పలువురు ఒక్కమొగిని) దొప్పగా, రేగిన = వాదించు జోరగా, కలంగక = కలఁతపడక, అందఱు, తేర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఊరకుండునట్లుచేసి, అమైదలివానికినె, మగిడి = మరలి;

మఱి = విశేషించి, శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాజమునకు = శ్రుతి = వేదములయొక్క ('శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆత్మాయః' అను.) - స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములయొక్క ('స్మృతిస్తు ధర్మసంహితా' అను.) - సూత్ర = బ్రహ్మసూత్రములయొక్క - సమాజమునకు = సమాచారమునకు, ఏక కంఠ్యంబు = ఏక కంఠత్వము = ఏకవాక్యత్వము = ఏకాభిప్రాయత్వమును, కల్పించి = వివరించి, ఆత్మమతము = తనమతమును, జగము ఎఱుంగంగ = లోకమెల్ల నెఱుంగునట్లు, రాధాంతముగ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, వాని = ఆవాదిని, విజితు = ఓడినవానిగా, కావించి, దయ = కరుణచేత, విడిచిపెట్టి.

ఇందు క్రమముగా పూర్వపక్షోపన్యాస తదనువాద తద్దూషణ స్వమతస్థాపనములు చెప్పు బడినవి. 'అనుగ్రహించి' - ప్రక్కమాటలకు ఉత్తరము చెప్పవలసినవ్యాయము లేకున్నను చెప్పుట యనుగ్రహముచేత. 'నిగ్రహస్థానము' - పరాజయహేతువు, ఎట్టిదోషమున్నం బరాజయము కలుగునో అట్టిదోషము:—

‘అఖడ్గితాహంకృతినా పరాహంకార ఖడ్గనమ్

నిగ్రహ స్తన్నిమిత్తస్య నిగ్రహస్థాన తోచ్యతే.’ తా. ర.

‘వికకంఠ్యము’-శ్చుతిస్తృతి మూత్రములకు విరోధములు అజ్ఞానము గాన్పించుచుండును; ప్రాజ్ఞులకు వానివాని వాస్తవాభిప్రాయము నెఱుంగుకరన వికమత్యమే గాన్పించును.

‘బర్హి’-పా. ‘జెప్పి.’ ‘ప్రక్క’ - పా. ‘పెక్కు.’ ‘దేర్చి.’ - పా. ‘దీర్చి.’

క. ‘నీ వే మంటివి ర’వ్వుం | చావలివానికిని మగిడి యట్లనె వానిం

గావించి; యొక్క డొక్కడు రా | నా విప్రుడు వాదసరణి నందఱ గెలిచెన్. 7

కావించి = (విజితుం) గావించి, ...వాదసరణి = వాదక్రమమున.

—* అన్యమత నిరసనము *

నీ. ‘జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధాన’ మన నీ

క్షత్యాది వీశు నశబ్దవాది,

బారి ‘నీశుఁ డేన నా భోగమాత్రే త్యాద్య

దాహృతిస్ఫూర్తి మాయావివాది,

‘ఫలియించుఁ గ్రియయ’ నా ఫలమత యిత్యాది

సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వవాది,

‘శాస్త్రయోనిత్వా’ది సరణి ‘నీశ్వరునిఁ దె

ల్పేడు ననుమాన’ మన్నీలువాది,

తే. ‘నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ’ డన్ముగ్ధిత్వరూక్తి

క్షణికసర్వజ్ఞతేషి సౌగత వివాది,

‘ననుపపత్తైర్న’ యనుసూత్ర మాది యైన

వాణి నృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష వాది, గెలిచె.

8

1. జ...కి - జగత్ = లోకముయొక్క (‘అథో జగతీ లోకో విష్టపం భువనం జగత్’ అను.) - ఉద్ధతికి = పుట్టుకకు, ప్రధానము = ప్రకృతి (‘ప్రధానం ప్రకృతిః స్త్రియామ్’ అను.), బీజము = కారణము (‘హేతు ర్నా కారిణం బీజమ్’ అను.), అనఁ = అని సాంఖ్యుఁడు వాదింపఁగా, వీశుఁ = వికలేశుని - అనఁగా ఈశ్వరుఁడు జగత్కారణము కాఁడనువాఁడును, అశబ్దవాది - అశబ్ద = (దేనికి వేదశబ్దమే ప్రమాణము కాదో అది) ప్రధానము - వాది = జగత్కారణమని వాదించువాఁడును అగు నాసాంఖ్యుని, ఈక్షత్యాది = ‘ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్’ లోనగు మూత్రములచేతను. గెలిచెన్; సాంఖ్యమతము సంక్షేపముగా నిట్లు: ---

‘సంఖ్యాం ప్రవర్తతే చైవ ప్రకృతిం చ ప్రచక్షతే

తత్త్వాని చ చతుర్వింశత్ తేన సాంఖ్యాః ప్రకీర్తితాః.’

‘సంఖ్యా సమ్యగ్వివేకే నాత్మకథనమ్.’

భార.

విజ్ఞానభిక్షువు.

‘మూలప్రకృతి రవికృతి ర్ననాదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త ।

హాదశక స్తు వికారో న ప్రకృతి ర్న వికృతిః పురుషః ।’

ఈశ్వరకృష్ణుడు.

అర్థములు నాల్గు తెలుగులు; ఒకటి కేవలప్రకృతి - అదియే ప్రధానాపరనామకము. ఏడుప్రకృతి వికృతులు (=తదుభయములు) - అవి మహత్తు అహంకారము పంచతన్మాత్రములు. పదునాల్గు కేవల వికృతులు - పంచమహాభూతములు (=పుణ్యవృక్షేజోవాయ్వాకాశములు), పంచజ్ఞానేంద్రియములు (= త్వక్ష్ణక్షృణోత్త్రజీవోహృణములు), పంచకర్తేంద్రియములు (= వాక్పాణి పాదపాయూపస్థములు), అంతఃకరణము, అనునవి. - ఈయిరువది నాల్గును చతుర్వింశతి తత్త్వము లనబడును. ప్రకృతియు వికృతియుఁ గానిది (= అనుభయము) పురుషుడు. పురుషులు పెక్కుండు. ఈశ్వరుడు లేడు; ప్రకృతి సృష్టి కర్త. గుఱు త్రయార్యంతిక నాశము ముక్తి.

‘అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం । బహ్వీః ప్రజాః జవయన్తిం సరూపా

అజో నిత్యో జావమాణోఽనుశేతే । జవో త్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్యః । శ్వేతా.

‘రజస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్యాత్

పురుషస్య త థాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః ।’

ఈశ్వరకృ.

ఈమతమును నిరసించిన ప్రకారము:—

బ్రహ్మసూత్రము:—‘ఈక్షతే రాశబ్దమ్.’ 1; 1, 5 - యన్తిక్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న ధవతి త దశబ్దమ్ అనుమానికం ప్రధాన మి త్యర్థః - నతజ్జగత్కారణ వాదివాక్యప్రతిపాద్యమ్ - తతః - ఈక్షతేః - సచ్చబ్దవాచ్యసమ్బంధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయన ఈక్షతేర్థాతోః శ్రవణాత్ - శ్రు. ‘త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి.’ ఈక్షణ క్రియాయోగ శ్చాచేతనే ప్రధానే న సంధవతి - అతః ఈదృశేక్షణక్షమ శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ సుచ్చబ్దాభిధేయః - తథా చ సర్వేషేష సృష్టిప్రకరణేషీక్షితపూర్వైః కైవ సృష్టిః ప్రతీయతే - శ్రు. ‘స ఈక్షత లోకా న్నుసృజా ఇతి స ఇమా ల్లోకా నసృజతః’ - శ్రు. ‘స ఈక్షాం సక్తే’ స ప్రాణ మసృజ తే త్యా దిషు.’ త్రిభాష్యము.

సృష్టిప్రకరణములం దెల్ల జగత్కారణమునకు ఈక్షణక్రియాయోగము చెప్పబడి యున్నది. ఈక్షణము ఆచేతన మయిన ప్రధానమునకు సంధివింపను, కావున అది జగత్కారణముగాదు; మఱి తాదృశేక్షణక్షమఁడు చేతనవిశేషము, సర్వజ్ఞఁడు సర్వశక్తి పురుషోత్తమఁడు, ‘శ్రు. సదేవ సామ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మే వాద్వితీయమ్...త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి’ ఇత్యాదులగు శ్రుతులయందలి సచ్చబ్దమునకు వాయుఁడు జగత్కారణము.

2. పారిక్ = దృఢముగా, ఈశుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఏన = నేనే (జీవాత్మ పరమాత్మలకు ఆభేదము), నాక్ = అని (యద్యైతి) వాదింపఁగా, మాయావివాదిక్ = మాయయే అనఁగా భ్రమయే జగత్కారణ మని వాదించు నాయద్యైతిని, భో...ర్తిక్ = ‘భోగమాత్ర సామ్య లిక్లాచ్చ’ (ముక్తార్తలకు జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములేదు, భోగమాత్రమందే ఈశ్వర సామ్యము) అను సూత్రమును ఉదాహరించెడు స్ఫురణచేత, గలిచెక్; ఆద్యైత మతసంక్షేప మేమనః:—

మాయ జగత్కారణము, ఆత్మ కాఁడు. పరమాత్మ యొక్కఁడే కలఁడు, ఇతర మేమియు లేదు. జీవాత్మ పరమాత్మలకు భేదము లేదు. దృశ్యమెల్లను (నానాత్వమును భేదబుద్ధియు) ఎండ మావులవలె అసక్తు. సక్తనుబోధ భ్రమచేత; ఆభ్రమయొక్క అత్యంతిక నివృత్తియే మోక్షము:

‘స్వప్నమా యే యథా దృష్టే గన్ధర్వ నగరం యథా
 తథా విశ్వ మిదం దృష్టం వేదాస్తేషు విచక్షణైః.’
 ‘జీవాత్మనో రనన్యత్వ మభేదేన ప్రశస్యతే
 నానాత్వం నిద్యతే య చ్చ త దేవం హి సమజ్ఞానమ్.’
 ‘సేహ నా నేతి చాత్మాయా దిన్దో మాయాభి రి త్యపి
 ఆజాయమానో బహుధా మాయయా జాయతే తు సః.’
 ‘సతో హి మాయయా జన్త యుజ్యతే న తు తత్త్వతః
 తత్త్వతో జాయతే యస్య జాతం తస్య హి జాయతే.’
 ‘అసతో మాయయా జన్త తత్త్వతో నైవ యుజ్యతే
 వన్ధ్యాపుత్రో న తత్త్వేన మాయయా వాపి జాయతే.’
 ‘స్వప్నదృక్ప్రచరణ స్వప్నే దిక్షు వై దశసు స్థితాన్
 అణ్డజాన్ స్వేదజాన్ వాపి జీవాన్ పశ్యతి యాన్ సదా.
 స్వప్నదృక్ప్రచరణస్తే న విద్యస్తే తతః పృథక్;
 తథా తద్దృశ్యమే వేదం స్వప్నదృక్ప్రచరణ మిద్యతే;
 చరణ్ జాగరితే జాగ్ర ద్దిక్షు వై దశసు స్థితాన్
 అణ్డజాన్ స్వేదజాన్ వాపి జీవాన్ పశ్యతి యాన్ సదా,
 జాగ్రచ్చిత్రే త్తడీయా స్తే న విద్యస్తే తతః పృథక్;
 తథా తద్దృశ్యమే వేదం జాగ్ర శ్చిత్త మిద్యతే.’

గాడ. ౩౦౮.

‘తత్త్వమసి’ ‘ఆహంబ్రహ్మసి’ ఇత్యాది మహావాక్యములు గలవు.

పద్మపురాణమందు కివుడు పార్వతికి వైవాదిశాస్త్రముల యనత్త్వము నిట్లుబోధించినాడు:-

‘శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి తామసాని యథాక్రమమ్,
 యేషాం శ్రవణమాలేగ పాతిత్యం జ్ఞానినా మపి.
 ప్రథమం హి మ యై వోక్తం శైవం పాశుపతాదికమ్
 మచ్ఛక్త్యావేశితై ర్వివ్రై స్సంప్రొక్తాని తతః పరమ్.
 కణాదేన తు సంప్రొక్తం శాస్త్రం వైశేషికం మహత్,
 గౌతమేన తథా న్యాయం, సాంఖ్యం తు కపిలేన వై.
 ద్విజన్త నా జైమినీనా పూర్వం వేదమయార్థతః
 నిరీశ్వరేణ వాదేన కృతం శాస్త్రం మహత్తరమ్.
 ధిషణేన తథా ప్రొక్తం చార్వాక మతిగర్హితమ్.
 వైత్యానాం నాశనార్థాయ విష్ణునా బుద్ధరూపిణా
 బౌద్ధశాస్త్ర మసంస్కృత స్మగ్ననీలపటాదికమ్,
 మాయావాద మసచ్ఛాస్త్రం ప్రచ్ఛన్నం బౌద్ధ మేవ చ
 మ యైవ కథితం దేవి కరౌ బ్రాహ్మణరూపిణా.
 అపార్థం శ్రుతివాక్యానాం దర్శయన్ లోకగర్హితమ్.
 కర్తవ్యరూపత్యాజ్యత్వ మత్ర చ శ్రుతిపాద్యతే.

సర్వకర్త పరిశ్రాంతా మైష్యుర్త్యంత తత్ర చోచ్యతే;
పరాత్త జీవయో రైక్యం మయాత్ర ప్రతిపాద్యతే.
బ్రహ్మణోఽస్య పరిం రూపం నిర్గుణం దర్శితం మయా;
సర్వస్య జగతోఽప్యస్య నాశనార్థం కలౌ యుగే,
వేదార్థవత్త హాశాస్త్రం మాయావాద ముపైదికమ్
మయైవ కథితం దేవి జగతాం నాశకారణాత్.

దీనిని నిరసించిన ప్రకారము:—

బ్ర.నూ.—“భోగీమాత్రసామ్యలికాచ్చి.” 4.4.21. ‘బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగ మాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్య ప్రతిపాదనాచ్చ లిక్తా జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే.. శ్రు. ‘సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే’ తి. అతో ముక్తస్య పరమపురుష సామ్యం సత్యసంకల్పత్వం చ పరమపురుషసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగత్యేవ వర్జ మయ మితి జగద్వ్యాపారవర్జ మేవ ముక్తశ్చర్యమ్.” శ్రీభాష్యము.

3. క్రియయ = జ్యోతిష్ప్రమాదికర్తయే (ఈశ్వరుడు కాఁడనుట), ఫలియించు = (ఆకర్తవలన నిష్పన్నమగునట్టి ఆపూర్వమునది ద్వారముగా) ధవమొసంగును, నాన్ = అని మీమాంసకుడు వాదించుగా, సర్వేశున్ = ఈశ్వరుని - కొనని = అంగీకరింపనట్టి - ఆపూర్వ వాదిన్ = ఆపూర్వమును వాదించెడు మీమాంసకుని, ఫలమత ఇత్యాదిన్ = (ఫలమ్ = కర్త ఫలమ్, అతః = పురుషోత్తమనివలన కలుగును, ఏలన, ఉపపత్తేః = అతః డిచ్చు ననుటయే యుక్తియుక్తి ముగా నున్నందున - అను నర్థముగల) ‘ఫలమత ఉపపత్తేః’ అను మాత్రముచేత గలిచెను.

సంతృప్తముగా మీమాంసక మతస్వరూపము:—

భోగమునకు కర్తయు భర్తయు హర్తయు నగుచేపుఁ దెవఁడును లేడు; సకలజనులను నిజకర్తానురూప మయినశుభాశుభఫలములను పొందుదురు. వేదమునకు కర్త లేడు, ఏల యన. శబ్దములు నిత్యములు దానికూర్చున నిత్యమే; దానిప్రామాణ్యము దానివలననే సిద్ధము; అనాది సిద్ధ మగుదానికి ఇతరమునుండి ప్రామాణ్య మెట్లు కలుగును? ఆద్యంతకూన్య మయిన యీభోగ ప్రవాహమునందు జనులకు బీజాంపరన్యాయముచేత కర్తవలననే క్రియయెల్లఁ గలుగును, కర్తయు క్రియవలనఁ గలుగును, కావున ఆత్మేపము లేదు.

యజమానుం డొసగు నాహుతిని గ్రహించు బ్రహ్మదిదేవతలు ఆయామంత్రములే యనియు, అవియే అన్నియు చరాచరమునకు కార్యవశమున భోగముం గలిగింతురనియు తెలివిడి.

‘దేవో న కశ్చి యభవస్య కర్తా । భర్తా న హర్తాపి చ కశ్చి దాస్తే;
కర్తానరూపాణి కుభాకుభాని । ప్రాప్నోతి సర్వోఽపి జనః ఫలాని.
వేదస్య కర్తా న చ క శ్చిదాస్తే, । నిత్యా హి శబ్దా, రచనాస్య నిత్యా
ప్రామాణ్య మస్థిత్ స్వత ఏవ సిద్ధమ్, ! అనాదిసిద్ధేః పరతః కథం తత్.
ఆద్యస్తకూన్యేఽత్ర జగత్ప్రవాహే । క్రియాధవేత్కర్త త ఏవ సర్వా;
కర్తాపి పుంసాం భవతి క్రియాతో । బీజాబ్జురన్యాయతయా న దోషః.
యాగాదికార్యాచుతిభాగభాజో । మంత్రాత్త కా దేవగణా నిరుక్తాః
బ్రహ్మదయాః కార్యవశేన భోగం । కర్వంతి సర్వేఽపి చరాచరస్య,’ విద్యవ్రోద.

మోమాంస ఈశ్వరుని దనుట నైషధములో ఉపమలో నిట్లు చమత్కారముగా చెప్పబడినది, -
 'వేదై ర్యచోభి రభిలైః కృతకీర్తిరత్నే । హేతుం వి నైవ ధృతనిత్యపరార్థయత్నే
 మోమాంస యేవ భగవ త్యమృతాంశుమాశా' । తస్మిన్ సహిభుజ తయానుమతి ర్న భేజే.'

11 స. 64.

ఈమతమును నిరసించిన ప్రకారము, -

బ్ర. నూ. - "ఫల మత ఉపపత్తేః" - "...తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయ మైహికాముష్మిక మపి ఫలమ్ ఆత ఏవ. పరస్పాత్ పురుషద్భవ తీతి సామాన్యేన. - శ్రు. 'ఫలమత ఇత్యుచ్యతే కుతఏతత్ - (ఉపపత్తేః) స ఏవ హి సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి ర్మహాదాతో యాగ దానహోమాదిభి రుపాసనేన చారాధిత విహికాముష్మిక భోగజాతం స్వస్వరూపావాప్తిరూప మపవర్గం చ దాతు మీష్టే - న హ్యచేతనం కర్త త్కార్యంసి కాలాన్తరిభావిఫలసాధకం భవతు మ్మర్తతి."

4. ఈశ్వరునిక, ఆనుమానమే = 'క్షీత్యజ్ఞుర్రాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాత్ ఘట వత్' అనునట్టి యనుమతి కరణమే (శబ్దప్రమాణము కాదనుట), తేల్చెడుక, అన్ = అను = అని వాదించునట్టి - పీలువాదిక = పరమాణు సంయోగ క్రమమున జగత్తు ఏర్పడును అని వాదించు వైశేషికుని ('పీలుః ప్రమానకాణ్డేభద్రుభేద పరమాణుఘ' నానా.), శాస్త్రయోనిత్య అని సరణిక్ = 'శాస్త్రయోనిత్యాత్' ఇత్యాది సూత్రముల మార్గములచేత, గెలిచెను.

ఆనుమానమే ఈశ్వర సద్భావమునకు ప్రమాణ మనుటకు తర్కదీపికయందు ఇట్లు విస్తరము :-

"న నీశ్వరస్య సద్భావే కిం ప్రమాణమ్? న తావ త్పృథ్వీత్వమ్; తద్ధి బాహ్య మాధ్యం తరం వా? నాద్య మురూపిద్రవ్యత్వాత్; నాస్త్య మాత్మసుఖాది వ్యతిరిక్తత్వాత్. నా ప్యను మానమ్; లిక్తాభావాత్. నాపి శబ్దః, శబ్దస్య వేదాత్మక స్వేశ్వరోక్తత్వేన ప్రామాణ్యా దీశ్వరాసిద్ధౌ తత్ప్రామాణ్యాసిద్ధౌ ఐతి చేన్న; క్షీత్యజ్ఞుర్రాదికం కర్తృజన్యం కార్యత్వా ద్భటవ ది త్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్, ఉపాదానగోచ రాపగోక్షజ్ఞాన చీకీర్షాకృతిమత్త్వం కర్తృత్వమ్, ఉపాదానం సమవాయికారణమ్; సకలపరమాణ్వది సూక్ష్మదర్శిత్యా త్వస్వజ్ఞత్వమ్."

పీలువాదము: -

వైశేషికమతము - పరమాణువులు నిత్యములు, వానిసంయోగమువలన పృథివ్యాదిమహా భూతములు జనించును, తద్విభాగమువలన నశించును; తత్క్రిమముం జెప్పుచున్నాడు.

'నధస్వదంతాః పరమాణురూపా । నిత్యా, అనిత్యా ద్వ్యణుకాదిరూపాః.

పశ్చాదీ నిత్యా గగనాదయోఽమీ । మనోఽణు రేషం విభవః పరే తు.' వి. మో. త.

"ఇదానీం కార్యరూప పృథివ్యాది చతుష్టయ సోర్పత్తి వివాశక్రమః కథ్యతే. ఈశ్వరస్య చీకీర్షావశా త్వరమాణుఘ క్రియా జాయతే । తతః పరమాణుద్వయసంయోగే సతి ద్వ్యణుక ముత్పద్యతే । త్రిభి ర్ద్వ్యణుకై స్త్ర్యణుకమ్ । ఏవం చతురణుకాదిక్రమేణ మహతీ పృథివీ మహత్య ఆహ మహ తైజో మహాక వాయు రుత్పద్యతే । ఏవ ముత్పన్నస్యకార్యద్రవ్యస్య సంజి హీర్షావశా త్వరమాణుఘ క్రియా । క్రియయా పరమాణుద్వయవిభాగే సతి ద్వ్యణుకనాశః । తత స్త్ర్యణుకనాశః । తత శ్చతురణుక స్వే త్యేవం మహాపృథివ్యాదినాశః । ఆసమవాయికారణ నాశా ద్వ్యణుకనాశః । సమవాయి కారణనాశాత్త్ర్యణుకనాశ ఇతి సంప్రదాయః." తర్కదీపిక.

నాశక్రమము కారీరకభావ్యమున నిట్లు చెప్పబడియున్నది: - "విపర్యయేణ తు క్రమోఽతః ఉపపద్యతేచ. 2. 8. 14. ...విపర్యయేణ తు ప్రళయక్రమోఽతః ఉత్పత్తిక్రమాద్భవతు

మర్నాతి; తథాహి - లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢ స్తతో విపరీతక్రమే నావ
గోహ తీతి; ఆపిచ దృశ్యతే మృదో జగం ఘటశరావా ద్యప్యయకాలే మృద్భావమప్యేతి,
ఆదృశ్య శ్చ జాతం హిమకరకా ద్యభ్యావ మప్యేతీతి । ఆత శ్చోపపద్యత ఏతద్యతస్పృశివ్యదోభ్య
జాతా సతీ స్థితికాల వ్యతిక్రాంతా వహోఽపీయాత్, ఆప శ్చ తేజసోఽజాతాః సత్యస్తేజ
అపీయాః, ఏవంక్రమేణ నూత్నం నూత్నతరం చానంతర మనంతరతరం కారణమపీత్య సర్వం
కార్యజాతం పరమకారణం పరమనూత్నంచ బ్రహ్మప్యేతీతి వేదితవ్యమ్ ।”

పీలువాదిమతము శ్రీభాష్యమున నిట్లు నిరస్తుమైనది:—

“కాస్తయోనిత్వాత్. 1.1.8. కాస్తం యస్య యోనిః కారణం ప్రమాణం తచ్చాస్త
యోని - తస్యభావః కాస్తయోనిత్వమ్ - తస్మాత్ బ్రహ్మజనకారణత్వాత్ కాస్తస్య - తద్వో
నిత్వంబ్రహ్మణః. ఆత్యంతాద్వినియత్యేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణా విషయతయా బ్రహ్మణ శ్చాస్త్రైక
ప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మణః - శ్రు. ‘మలోవా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం
బోధయత్యేవే త్యర్థః”-‘ప్రత్యక్షాది’ అన్నచో ఆదికబద్ధముచేత ననుమానము గ్రహ్యము.

క్షణిక సర్వార్థతా ఈషిక్ -క్షణికీ=క్షణమాత్రము ఉండునవైన - సర్వ = సకలమైన -
అర్థతా = పదార్థముల భావమును, ఈషిక్ = చూచువాడైన (సకలవస్తువులును క్షణికము లని
తలంచునట్టి - ఈషగతి హింసా దర్శనేషు, ధా. పా.), సాగతివివాదిక్=బాధమతమునువాదించు
వానిని - బాధుని (‘సర్వజ్ఞ స్సుగలో బుధః’ అమ.), నిత్యులం చెల్ల నిత్యుఁడు అన్ = ‘నిత్యో
నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామ్’ అనెడి-శ్రుతి ఉరు ఉక్తిక్ = వేదమయొక్క మహావాక్యము
చేతను, గలిచెక్. - ‘సర్వార్థతేషిక్’ - పా. ‘సర్వజ్ఞ తేశ’.

సంతేపముగా బాధమతస్వరూపము:—

“తేచ బాధా శ్చతుర్విధయా భావనయా పరమపురుషార్థం కథయన్తి । తేచ మాధ్యమిక
యోగాచార సామ్రాన్తిక వైభాషిక సంజ్ఞాభిః ప్రసిద్ధా బాధా-యథాక్రమం సర్వకూన్యత్వ,
బాహ్యకూన్యత్వ, బాహ్యార్థానమేయత్వ, బాహ్యార్థప్రత్యక్షత్వ-వాదా నాతిష్ఠనేసర్వం క్షణికం
క్షణికం, దుఃఖం దుఃఖం. స్వలక్షణం స్వలక్షణం. కూన్యం కూన్యమితి భావనా చతుష్టయ ముప
దిష్టం ద్రష్టవ్యమ్ ।” ఇందులకు కారికలు:—

“బాధానాం సుగలో దేవో విశ్వం చ క్షణభజురమ్;
ఆర్యతత్త్వాఖ్యాయా తత్త్వ చతుష్టయ మిదంక్రమాత్;
దుఃఖమాయతనం చైవ తతః సముదయో మతిః
మార్గ శ్చేత్యస్య చ వ్యాఖ్యా క్రమేణ హ్రయతా మతిః.
దుఃఖం సంసారిణః స్కన్ధా స్తేచ పఞ్చ ప్రకీర్తితాః;
విజ్ఞానం వేదనా సంజ్ఞా సంస్కారో రూప మేవచ;
పఞ్చేంద్రియాణి శబ్దాద్యా విషయాః పఞ్చమానసమ్.
ధర్మాయతన మేతాని ద్వాదశాయతనానితు;
రాగాదీనాం గణోఽయః స్యాత్ సముదేతి నృజాం హృది
అత్యంతేయ స్వభావాఖ్యైః స స్యాత్ సముదయఃపునః.
క్షణికాః సర్వసంస్కారా ఇతి యా వాసనా సిరా
స మార్గ ఇతి విశ్లేయః స చ మోక్షోఽభిధీయతే.

ప్రత్యక్ష మనుమానంచ ప్రమాణ ద్వితీయం తథా.
చతుః ప్రస్థానికాహ్లాదాః ఖ్యాతా వైభాషికాదయః.
అథో జ్ఞానాన్వితో వైభాషికేణ బహు మన్యతే;
సౌత్రాన్వికేన ప్రత్యక్ష గ్రాహ్యోఽర్థో న బహీ ర్తతః;
ఆకార సహితాబుద్ధి ర్యోగాచారస్య సమతా;
కేవలం సంవిదం స్వస్థాం మన్యంతే మధ్యమాః పునః;
రాగాది జ్ఞానసంతాన వాసనాః ఛేద సంభవా;
చతుర్థా మపి బౌద్ధానాం ముక్తిరేషా ప్రకీర్తితా.
కృత్తిః కమణ్డలు ర్దౌణ్డలం చీరం పూర్వాహ్లా భోజనమ్.
సంఘో రక్తాంబరత్వం చ కిశ్రీయే బౌద్ధభిక్షుభిః”.

బౌద్ధులు సర్వము త్పక్షము దుఃఖము స్వలక్షణము కూన్యము అని వాదించుదురు. ప్రత్యక్షమైన మానములు మాత్రమే వారికి ప్రమాణములు. రాగాదులయు జ్ఞానసంతానముయొక్కయు వాసనాఛేదమువలన ముక్తి కలుగును.

క్షణికత్వవాదమును ఆ త్తనిత్యత్వమునుచెప్పెడు శ్రుతులచేఁబండించె ననిభా. ఉక్తశ్రుతిః—
“నిత్యో నిత్యానాం చతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్”
త మాత్మసం యేననుపశ్యన్తి ధీరా సేషాం శాన్తి శ్శాశ్వతీ నేతరేషామ్” కఠ. 5(13),
సృపతి ఈశుక్ = రాజే ఈశ్వరుఁ డని తలంచునట్టి, ప్రత్యక్షవాదిక్ = ప్రత్యక్షమే ప్రమాణమని వాదించువానిని, ‘అనుపపత్తేర్న’ అను సూత్రము ఆదియైన - వాణిక్ = వాక్కుచేతి (వాక్యములచేతు), శలిచక్.

సృపతీశుఁడు చార్వాకుఁడు - తిష్ఠతము సంగ్రహముగాః—
‘అగ్నిహోత్రం త్రయో వేదా స్త్రీదణం భగ్నగుణనమ్
బుద్ధి పౌరుష హీనానాం తేవి కేతి బృహస్పతిః’.
“ఆతి ఏన కట్టకాదిజన్యం దుఃఖమేవ నరకమ్, లోకిసిద్ధో రాజా పరిమేశ్వరః, దేహోచ్ఛేదో మోక్షః, దేహోత్పాదో చ కృహోఽహం కృహోఽహం మిత్యాది సామానాధికరణ్యోపపత్తిః. మమ శరీర మితి రాహుఃకీర్తి ఇత్యాదివ దోషచారికః”. సర్వ. ద. సం.

‘న స్వగ్ధో నైవ జన్మాన్య దపి న నరకో నాప్యథగ్ధో న ధర్మః
కర్తా నైవాస్య కశ్చిత్ ప్రభవతి జగతో నైవభిర్తా నహర్తా
ప్రత్యక్షాన్యన్నిమానం న సకలఫలభు గ్దేహభిన్నేఽస్తి కశ్చిత్
(మిథ్యాభూతేనము క్తేఽప్యనుభవతిజనః సర్వమేతిద్ధి మోహతో.)’ స. ద. సం.
ఏతన్నత నిరసనము:—

బ్ర. సూ. - “అనుపపత్తే స్తు న శారీరః”, 1. 2. 8. “త మిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోతికల్పస్య శరీరసంబద్ధ నిబద్ధనా పరిమితదుఃఖసమ్మేధయోగ్యస్య బద్ధముక్తా వస్యజీవస్య ప్రస్తుత గుణలేశసంబద్ధగతోఽపి నోపపద్యతి ఇతి నాస్తిక్ ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహశబ్దా జ్ఞాయత ఇ త్యర్థః”.

కా. విద్యచ్ఛండితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సంవిత్తత్వబోధైకచుం
చువై వ్రాయనసూత్రసచ్చుతుల నీశు యున్ని రూపించి, పైఁ

దద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిషద్వాక్యవర్తనంబు న్వి

ప్రొద్దైవతంబును దేటగాఁ దెలుప మాటాడె న్ప్రమాణంబులన్. 9

విద్వత్ నందితుఁడు ఆతఁడు=కోవిదులచేత ('విద్యా న్విపశ్చి ద్దోషజ్ఞః సన్ సుధః కోవిదో బుధః' అను.) పొగడఁబడిన ('వది అభివాదన స్తుత్యోః' ధా. పా.) యావిష్టుచిత్తుఁడు, ఇట్లు = (౮ - వ పద్యములోఁజెప్పిన) యాప్రకారంబున, సుఖ...లక్ - సుఖ ఆనంద (స్వరూప) మును - సంవిత్ = జ్ఞాన (స్వరూప) మును - విస - తత్త్వ = బ్రహ్మముయొక్క ('తత్త్వం విలమ్బ మానేస్యా తస్మియాపే పరమాత్మని' నానా.) - బోధైకమంచు = ముఖ్యబోధచేత ప్రఖ్యాత మైన (బోధకు ముఖ్యప్రఖ్యాత సాధనము లయిన - 'తేన విత్త క్షుణ్ణాప్సణపా' నూ.) - ద్వైపాయన = వ్యాసులయొక్క ('ద్వీప మయనం జన్తభూమి ర్యస్య ద్వీపాయనః - సవన - ప్రజ్ఞా ద్యోః - 'ద్వీపే న్యస్త స్తయా బాల స్తస్మాద్ ద్వైపాయనోఽభవత్' ఇత్యుక్తే వ్యాసే') - సూత్ర = బ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదక గ్రంథముచేతను —

(అల్పాక్షర మసందిగం సారవ ద్విశ్వతోముఖమ్

అస్తోభ్య మనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః.)—

సత్ = మంచి (=ఆసందిగార్థము లయిన) - శ్రుతులక్ = వేదవాక్యములచేతను, ముక్ = తొలుత, ఈశుక్ = ఈశ్వరుని, నిరూపించి = తెలిపి, పైక్ = తర్వాత, తత్ = ఆయాశ్వరుని యొక్క - విష్ణుత్వము = వ్యాపకత్వమును (వేవేష్టితి విష్ణుః - విష్ణ వ్యాప్తా - వ్యాపించువాఁడు - సర్వాంతర్యామి యనుట), దానికీ = ఆవ్యాపకత్వమువలన, అన్యదివిషత్ వ్యావర్తనంబుక్ = ఇతరదేవతలయొక్క భేదమును, విశిష్ట అద్వైతంబును = ఆతఁడు తద్విశిష్టఁ డగుటచేత తదభిన్నుఁడుగా నెన్నఁబడుటయు, తేటగాక్ = స్పష్టముగా, తెలుపక్ = బోధించుటకు, ప్రమాణంబులక్ = ప్రమాకరణ వాక్యములచేత, మాట ఆదెక్ = ఉపన్యసించెను.

విద్వత్పూజితుఁడైన యావిష్టుచిత్తుఁడు ఉక్తప్రకారంబున సచ్చిదానందస్వరూపుని పరమాత్ముని బ్రహ్మసూత్రోపనిషద్వాక్యములచేత నిరూపించి, అనంతరము అపరమాత్మయొక్క సర్వ వ్యాపకత్వమును, తదితర దేవతలయొక్క తదాశ్రితత్వమును, తద్విశిష్టఁ డగుటంబట్టి యాతఁడు తదభిన్నుఁడుగా త్యవహరింపఁబడుచున్నాఁ డనియు, బహుప్రమాణములచేత స్పష్టముగా బోధించెను.

సీ. ఆదినారాయణం డాయె నొక్కఁడ; బ్రహ్మ

లేడు, మహేశుండు లేడు, లేదు

రోదసి, లేడు సూర్యుఁడు, లేడు చంద్రుఁడు,

లేవు నక్షత్రము, లేవు నీళ్లు,

లే దగ్ని; యట్లుండ 'లీల నేకాకిత

చనదు; పెక్కయ్యెడ ననుచు నగ్నేఁ

జడచిద్ద్యయంబు సొచ్చి' యని ఛాందోగ్యంబు

దెలిపెడు; సంతరాదిత్యవిద్య

తే. నర్మలోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఁడ యగుట

కక్షీణీ యని యప్టదృక్రక్ష దశశ

తాక్ష విధి రుద్ర శక్రాదులందు నొకఁడు

కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ దెలిపె.

10

అదిక్ = తొట్టతొలుత, నారాయణుండు, ఒక్కఁడ = ఒక్కఁడే, ఆయెక్ = అయి యుండెను; బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుండు, ... మహేశుండు = శివుండు, ... గోదనీ = భూమిగాని ఆకాశముగాని, లేదు, ... లీలక్ = విలాసముచేత, ఏకాకిత = ఒంటితనము, చనదు = తగదు, ... చిత్ అచిత్ ద్వయంబు - చిత్ = చేతనము లయిన జీవులును - అచిత్ = జడములయిన యితరములును - ద్వయంబు = అను నీ రెండుతెగలయందును, చొచ్చి, పెక్కు, ఆయెక్ = ఆయెను, ... ఛాందోగ్యంబు = ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, తెలిపెడుక్ = బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యక్ = అంతరాదిత్య మనెడి విద్యయందు, అర్ములోక్ = సూర్యునియందలి - పుండరీకాక్షుండు అతఁడ = అనారాయణుడే, అగుటకును, అప్ట...దుక్ - అప్టదృక్ = ఎనిమిదికన్నులవాడు - క్రక్ష = ముక్కుంటి - దశశతాక్ష = వేగంటియు నయిన - విధి = బ్రహ్మ - రుద్ర = శివుండు - శక్ర = ఇంద్రుండు - ఆదులగుక్ = లోనగువారిలో, ఒకఁడు, కామిక్ = కానందులకును, ఆశ్రుతియే = ఆఛాందోగ్యోపనిషత్తే, అక్షీణీ = రెండుకన్నులు, అని, విలక్షణతక్ = భేదమును, తెలిపెక్.

పద్యమందు పరామర్శింపఁబడిన యుపనిషద్వచనములు. —

“స దేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మే వా ద్వితీయమ్ ... త దైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి । త త్రైజోఽసృజత త త్రైజ విక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి త దహోఽసృజత... తా ఆపవిక్ష త్త బహ్వ్య స్సాన్యమ ప్రజాయేమ హీతి తా ఆన్న మసృజ త్త...”
ఛాందో, 6, (2).

ఇందు సచ్చబ్రహ్మచేత్ చెప్పఁబడినవాడు నారాయణుడే అనుటకు నారాయణోపనిషత్తునందు: —

“ఓమ్ । అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత । ప్రజాః సృజే యేతి । నారాయణా త్ప్రాణో జాయతే మన ససర్వేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయు స్తోతి రావః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ । నారాయణా ద్భ్రూహ జాయతే । నారాయణా ద్రుద్రో జాయతే । నారాయణా దిన్ద్రో జాయతే । నారాయణా త్ప్రజాపతిః । ప్రజాయతే । నారాయణా ద్ద్వాద శాదిత్యా రుద్రా వసవ స్సర్వాణి చ్ఛద్వాంసి నారాయణా దేవ సముత్పద్యంతే । నారాయణా త్ప్రవ ర్తంతే । నారాయణే ప్రతీయంతే । ఏత ద్యగ్వేదశిరోఽధితే॥”

ఛాందోగ్యములో అంతరాదిత్య విద్యలో ని ట్లున్నది. “య ఏహోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్శక్ర స్త్విరణ్యదేశ ఆప్రణఖా త్వర్వ ఏవ సువర్ణ స్తస్య యథా కప్యోగం పుణ్డరీక మేవ మక్షీణీ త సోఽదితినామ । స ఏష సర్వేభ్యః పాప్తభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్తభ్యో య ఏవం వేద.” 1, 6, (6 - 7).

‘లేడు మహేశుండు’ ఇత్యాది —

‘ఏహో హ వై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మ శేశానో నాహో న్నాగ్నీహోహ శేమే ద్యావా పృథివీ న నక్షత్రాణి న నూశ్యో న చంద్రీమాః.’
మహాప. 1 అ.

‘లీల నేకాకిత చనదు’—

‘స ఏకాకీ న రమేత, తస్య ధ్యానాన్తఃస్థస్య...జాయంతే దశేన్ద్రియాణి.’ మహాప. 1 ఆ.

‘ప్రజాపతి ర్వా ఏకోఽగ్రేఽతిష్ఠ త్స నారమ తైక స్స అత్తాన మభిధ్యాయ బహ్వీః ప్రజా । అస్సజత్.’ మైత్రా. ఉ. 2.

‘పె క్కయ్యెడ ననుచు నయ్యె’—

‘సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి । స తపోఽతవ్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ సర్వ మస్సజత । య దిదం కించ । తత్సృష్ట్యై తదే వానుప్రావిశత్ । త దనుప్రవిశ్య । సచ్చత్వ చ్చాభవత్ ।’ తై. ఉ. 2, 6.

‘ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః । అజాయమానో బహుధా విజాయతే.’ ముద్గలోపనిషత్తు.

‘అనే నైవ జీవే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామయాపే వ్యాకరోత్.’ ఛాం. 6, 8.

మ. తుల లేకుండు స్వరూప రూపగుణ భూతు ల్లోఁచు నేతచ్ఛ్చ్రుతిఁ ;

దల మై లో వెలిఁ దానె యున్నిఁ దెలిపె న్నారాయణం; బొరుణం

బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్నబ్దజాలంబు ని

ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుడ న్పర్యాప్త మయ్యె న్ముతీన్. 11

ఏకత్ శ్రుతిఁ = ఈ ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు, తుల = సాటి - లేకుండు = లేనట్టి - స్వ...ల్ - స్వరూప = (నారాయణునియొక్క) స్వరూపమును - గుణ = గుణములును-భూతుల్ = విశ్వర్యములును, తోఁచున్ = అగపడుచున్నవి. దలము వి = నిండి, లోఁ = సకల చరాచర ములయొక్క లోపలను, వెలిఁ = వెలుపలను, తానె = నారాయణుఁడే, ఉన్నిఁ = ఉండు టను, నారాయణంబు = నారాయణ మనుశ్రుతి, తెలిపెన్ = బోధించెను. శ్రుతిఁ = వేదమందు, ఆరుణంబులన్ = ఆరుణము లనేడి భాగములలో, అఖిలంబున్ శబ్దజాలంబు = (బ్రహ్మాండ్రాది) శబ్దసమూహ మంతయు, సామాన్యవిశేషరీతిఁ = (విశేషశబ్దము లన్నియు సామాన్యమునే చెప్ప ననెడి) సామాన్యవిశేషన్యాయముచేత, నిర్మల నారాయణ శబ్దమందునె = కేవల నారాయణ శబ్దమందే, తుడన్ = కడపట, పర్యాప్తము అయ్యెన్ = పర్యవసాయముం బొందెను.

‘నారాయణశబ్దమంత్రమతుడన్’ - పా.

ఈ ఛాందోగ్యముచేత నారాయణునియందు సాటిలేనివి దివ్యస్వరూప దివ్యమంగళ విగ్రహాంతకల్యాణగు వైశ్వర్యములు బోధపడినవి. నారాయణీయజ్ఞుకోపనిషత్తుచేత నారాయణుండు అన్నిట లో వెలిఁ దానె యె యున్నాఁ డని తెలిసినది;—

“య చ్చ కిఞ్చి జ్ఞగ త్సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా

అస్త ర్భూతా శ్చ త త్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః సితః”

శ్రుతియందు ఆరుణములలో బ్రహ్మాండ్రాది సకలశబ్దములును సామాన్యవిశేషముచేత నారాయణశబ్దమందే పర్యవసించుచున్నవి:—

“దేవాదిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యస్తత్వ ముక్తం తత్త్వముక్తావభ్యాం చతురస్తరే చ ।

‘జీవం దేవాదిశబ్దో వదతి తదపుథ క్షిద్ధభావాభిధానం ।

నిష్కర్షాకూతయ్యో బహు రిహ చ దృఢో లోకవేదప్రయోగః ।

అత్తాసంబంధకాలే నీతి రసవగతా దేవమర్త్యాదిమూర్తి ।

రీవాత్తానుప్రవేశాజ్జగతి విభు రపి వ్యాకలో న్నామయాపే.”

స. ద. సం.

శ్రీమద్రామానుజ విరచిత వేదార్థసంగ్రహంబుకః—

“సర్వ శబ్దాః అచిజ్జీవవిజ్జీవరమాత్మనో వాచకాః ఇ త్యుక్తమ్ ‘నామయాపేవ్యాకర వాణి’ ఇత్యుక్తమ్.”

క. వా ‘దపహతపాప్తా ది । వోవో దేవ’ యనంగఁ బరఁగు సూక్తులమీఁదం

బా దగు నారాయణపద । మే దేవాంతరము లేమి కీ శ్రుతిఁ దీర్చెన్. 12

‘అపహతపాప్తా దివో దేవ’ అనంగఁ పరఁగు సూక్తులమీఁదఁ = ‘ఏష సర్వభూ తాన్తరాత్మాఽఽపహతపాప్తా దివో దేవ ఏకో నారాయణః [ఏషః = ఈతఁడు, సర్వభూత అన్తరాత్మా = ఎల్లభూతములయు లోపలియాత్మ (అంతర్యామి) - అప...ణః - అపహత = పోఁగొట్టఁబడిన - పాప్తా = పాపములు గలవాఁడు (‘అస్త్రీ పద్మం పుమా న్నాప్తా’ అను.) - దివ్యః = స్వర్గసంబంధ యైనవాఁడు, ఏకః దేవః = ఒక్కదేవుఁడు, నారాయణః = నారాయణుఁడు] - అను నిత్యాది - సూక్తులమీఁదఁ = మంచి మాటలమీఁద, పాదు అగు నారాయణ పదమే = కుదురుకొనియున్న నారాయణశబ్దమే, ఈశ్రుతిఁ = సుబాలోపనిషత్తులొని పై వాక్యమందు, దే వాంతరము లేమిఁ = నారాయణునికన్న వేఱుదేవుఁడు లేనందున (ఏకశబ్దము చేత లేఁ డని చెప్పఁబడినందున), వాదు = వాదమును, తీర్చెన్ = ముగియఁజేసెను.

అపహతేత్యాది (=‘సఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్తా దివో దేవ ఏకో నారాయణః.’) సుబాలోపనిషద్వాక్యమందలి నారాయణశబ్దముచేత నారాయణునికన్న వేఱుదేవుఁడు లేఁ డని విష్ణుచిత్తుఁడు సిద్ధాంతము చేసెను.

వ. (1) “తొల్లి జామదగ్న స్థభయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యం పై వైరాగ్యం బున దివోదాసాత్మజుం డగు ప్రతర్దనుండు జనార్దను నెఱుంగక యపవర్గకాంక్ష నిండు నారాధించిన నతండు సన్నిహితుం డై ‘మా ముపాస్వ’ యనుటయు; (2) ముందు గర్భమునందుండియు నఖండిత తపస్సులిత వామదేవుం డగు వామ దేవుండు సూర్యోఽహం మను రహం కక్షీవా నహమ్మని శరీరవాచక శబ్దంబు శరీరి పర్యంతంబు పోవుటంచేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు నప్పరమాత్మంగూర్చి యను సంధించెననియుఁ దెలిసి; (3) చేతనుండైన తా జగత్కారణంబు గామి విబుధులం దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నా వద్దశ్రవుండు తదనుసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించె నని శ్రుతిసూత్ర ముఖంబుల నిగమాంతశాస్త్ర ఫక్కికఁ జాల వక్కాణింపబడు; నాత్మయు నవనియు ననల పవన గగన కాల మృత్యు శ్రవ్య త్యఖల చిదచిత్ర పంచంబు లతనిశరీరంబు లనియు నందె వినబడు; నట్లుగుట నేషేష దివిషచ్ఛరీరంబు లన్నారాయణ శరీరంబులే కదా, (4) యని ముముక్షువున కప్పుండరీకాక్షుఁ డక్క నేన్యక్తి నైన నుపాసింపవచ్చునే? విష్ణునకుఁ దత్తత్కాల విగ్రహంబు లగుటం

బ్రహ్మరుద్రాద్వన వ్యాస భాను భార్గ వాది భజనంబు త్రైవర్ధికునకుం గాక యవం
వర్గ కాంక్షుల కయుక్తం బని స్మృతి చెప్పు; నదియునుంగాక, యీశ్వరునకుం
జేతనునకు నిత్యసంబంధంబు 'మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృద్గతి
ర్నారాయణ' యని సమస్తంబునకుం బరాయణంబుగా నతనిం బ్రతిపాదించు
శ్రుత్యంతరంబు గల; దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన యోగంబు జెప్పెద;

1. తొల్లి = పూర్వకాలములో, జామదగ్న్య భయంబునక = పరశురామునికలని వెఱపు
చేత, పరిత్యక్త రాజ్యంబు = వదలబడిన రాజ్యముకలవాడై (రాజ్యము వదలినవాడై), దివో
దాన ఆత్మజుండు = దివోదాసుని కొడుకు ('ఆత్మజ స్తనయః నూనః' అను)...జనార్దనుక =
శ్రీహరిని, అపవర్గకాంక్ష = మోక్షేచ్ఛచేత, ...సన్నిహితుడై = సమీపగుతుడై (ప్రత్యక్షమై),
మామ = నన్ను, ఉపాస్య = కొలువును, అనుటయు = అన్నవృత్తాంతమును, [తన్నెకొలిచిన
వానితో తన్నె కొలువునుటయందు అర్థవిశేష ముండవలయును, - తనకంతర్యామి యైన నారా
యణుని కొలువు మని యర్థము అని అనంతరవాక్యమున తెల్ల మగుచున్నది - ఈ యింద్రి ప్రతర్దన
వృత్తాంతము ఋగ్వేదమందు కావ్యీతిక బ్రాహ్మణోపనిషత్తున 'ప్రతర్దనో వా వై దైవోదానీ ఽస్మిన్
ప్రియం ధా మోపజగామ యుద్ధేన పౌరుషేణ చ | తిం హేన్ద్రో ఉవాచ ప్రతర్దన వరం తే దదా
మితి...మా మేవ విజానీ హ్యేత దే వాహం మనుష్యాయ హితతమం మస్యే యన్తాం విజానీయాం
శ్రీశీరాణం త్యాప్త మహనమ్...స యో మాం విజానీయా న్నాస్య కేన చ కర్షణా లోకో మియతే
న మాతృవధేన న స్తేయేన న భ్రాతృహత్యయా.' ఇత్యాది గ్రంథమునం జెప్పబడియున్నది.]

2. ...గర్భమునందుక = తల్లికడుపునం గూడ, ...అ...డు - అఖండిత = ఎడతెగని -
తపః = కృచ్ఛించాం ద్రాయణాది తపస్సులచేత - తులిత = పోలబడిన - వామదేవుండు =
శివుడుగలవాడు ('వామదేవో మహాదేవో విరూపాక్ష స్త్రీలోచనః' అను)...వామదేవుండు =
ఆపేరిముని, అహమ్ = నేను, సూర్యః = సూర్యుడను, మనుః = చంద్రుడను, కక్షీవాక్ =
కక్షీవంతుడను పేరియుపిని ('సోమానం స్వరణం కృణుహి బ్రహ్మణస్పతే, కక్షీవస్తం యదౌ
శిజః' అను శ్రుతికి నిరుక్తము - 'కక్షీవస్తమివ య దౌశిజః కక్షీవాక్ కత్యౌవా నౌశిజః ఉశిజః
పుత్రః') ['అహ మ్మని' - అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు.],
శరీరవాచకశబ్దంబు = దేహమునకు పేరయిన (దేహమును తెలుపున దయిన) శబ్దము, శరీరపర్యం
తంబు = దేహాధిపాత యైనయాత్మవఱకును, పోవుటందేసి = అన్వయించుటచేత (దేవదత్తుడు
బలవంతుఁ డనుచో దేవదత్త శబ్దము దేహమును చెప్పినది, క్రోధనుడు అన్నచో అత్తను చెప్పి
నది; అట్లే). (ఇంద్రవాక్యమునందలి 'మామ్' అను నస్తుచ్ఛబ్దము), చిత్ అఽత్ శరీరకుండు
అగు = చిత్తులగుజీవులును ఆచిత్తులగు శరీరములును తన శరీరముగాఁ గలవాడైన - పరమాత్ముం
గుర్చి, అనుసంధించెక = అన్వయించుకొనెను, అని తెలిసి = (ఇంద్రుడు) ఎఱింగి,...

వామదేవుడు తల్లికడుపులో నున్నప్పటినుండియు జీవన్ముక్తుడగు జ్ఞాని యని ఈ ఋగ్వేది
యైతరేయోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది; - '...గర్భవై తచ్చయానో వామదేవ ఏవ మువాచ | స
ఏవం విద్వా నస్తా చ్చరీరభేదా దూర్ధ్వ ఉత్క్రీ మ్యాముష్మిక లోకే సర్వాక కామా
నాప్త్యాఽమృత స్సమభవత్.'

సకలనామధేయములును ప్రజ్ఞానరూప మయిన పరమాత్మనే చెప్పచున్నవని - వామ దేవాద్యాచార్య పరంపర నిర్ణయించినట్లు ఆయుపనిషత్తునందే తృతీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడి యున్నది.

‘చిదచిచ్ఛరీరకం డగు నప్పరమాత్మంగూర్చి’—

‘ఈశ్వరశ్చిదచి చ్చేతి పదార్థాత్రితయమ్; హరిః ఈశ్వర, శ్చిత ఇత్యుక్తా జీవాదృశ్య మచిత్ పునః.’

‘ఆశేష చిదచిద్వస్తు శేషితే శేషకాయినే, నిర్దలనన్త కల్యాణ నిధయే విష్ణవే నమః.’

వే. సం. మంగళము.

౪. చేతనుండు జీవమాత్మఁడు, ...తాను = ఇంద్రుఁడు, ...కామిక్ = కాఁ డని, విబుధులందు నెల్లెక్ = ఎల్ల దేవతలయందును (లేక - ఎల్ల విద్వాంసులయందును), ...వి జ్ఞాన వృద్ధుండు = విశిష్ట జ్ఞానముచేత ముసలి (జ్ఞానాధికుఁ డనుట), ...వృద్ధశ్రవుండు = ఇంద్రుఁడు (‘వృద్ధశ్రవా స్సనాసీరః పురుషాతః పురందరః’ ఆమ. - వృద్ధభ్యః శృణోతి - లేక - వృద్ధేషు శ్రవః యశోఽస్య - సాంతముగాన వృద్ధశ్రవసుండు ఆనియు రూ.), తత్ ఆనుసంధాన న్యాయంబునక్ = ఆపరమాత్మయందు ఆన్వయ మనుమార్గమున, ఉపదేశం చెక్ = ప్రతర్దననికీ నేర్పిన, అని శ్రుతిసూత్రముఖంబులక్ = వేదములును సూత్రములును ద్వారములుగా, నిగమ అంత శాస్త్ర ఛక్కిక్ = వేదాంతశాస్త్ర మార్గమందు. చాలక్ = పెల్లుగా, వక్కాణింపఁ బడుక్ = చెప్పబడియున్నది. ఆత్మ = జీవాత్మ, ఆక్షని = ధూమి, అన...బు = అగ్ని గారి ఆకాశము కాలము మృత్యువు మొదలయిన సమస్త చిదచిత్ సమాహములు, అతని = నారాయణుని యొక్క...అందే = ఆశ్రుతి సూత్రములందే...ఆశేష దివిష చ్ఛరీరంబులు = సకలదేవతాదేహములు, ...శరీరంబుల = దేహములే.

‘అస్తఃశరీరే నిహితో గుహయా మజ ఏకో నిత్యో యస్య పృథివీ శరీరం, యః పృథివీ మస్తరే సంచరక్ యం పృథివీ నవేద, య స్యాప శ్చరీరం, ...యస్య తేజ శ్చరీరం, ...యస్య వాయుః శరీరం, ...య స్యాకాశః శరీరం, ...యస్య మనః శరీరం, ...య స్యావ్యక్తిం శరీరం, ...య స్యాత్మరం శరీరం, ...యస్య మృత్యుః శరీరం, ...స ఏష సర్వ భూతాస్తరాతై పహతపాప్తాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః.’ సుబాలోపనిషత్తు.

4. ముముక్షువునకుక్ = మోక్షము కోరినవానికి, ...ఏవ్యక్తినై = ఏమూర్తినిగాని, ఉపాసింపఁవచ్చునె = నేవింపఁదగదు. తత్తత్కాలవిగ్రహంబులు=అయాసమయపుదేహములు, అగుటక్ = అగుటవలన, బ్రహ్మ...బు = చతుర్ముఖుఁడు, హరుఁడు, అర్జునుఁడు, వ్యాసుఁడు, నూర్యుఁడు, పరశురాముఁడు, లోనగువారిసేవ (కార్తవీర్యార్జునోపాస్తి ప్రసిద్ధము), త్రైవర్గికునకుంగాక = త్రివర్గకిలురకు (ధర్మార్థకామములు కోరువారికి) తగినదిగాని, ఆపవర్గకాంక్షులకుక్ = మోక్షేచ్ఛువులకు, ...స్మృతి = ధర్మశాస్త్రము, ...చేతనునకుక్ = జీవునకు, ...మాతా = తల్లి - పితా = తండ్రి - భ్రాతా = సహోదరుఁడు - నివాసః = ఇల్లు, శరణమ్ = రక్షకుఁడు - సుహృత్ = చెలికాఁడు - గతిః = గమ్యపదము - నారాయణః = నారాయణుడే (ఈసంస్మృతవాక్యము సుబాలోపనిషత్తులోనిది), ...పరాయణంబుగాక్ = పరమాశ్రయముగా (‘పరాయణ మభిప్రేతే తత్పరే పరమాశ్రయే, ఆమ.), ఆతనిక్ = నారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి-శ్రుత్యంతరము = వేఱుశ్రుతి (సుబాలోపనిషత్తు ౪.), ...యోగంబు = ఉపాయమును (‘యోగః సన్నహనోపాయ ధ్యానసంగతి యుక్తిః, ఆమ.), ...అనియెక్ (కర్త విష్ణుచిత్తుఁడు).

పూర్వము ప్రతర్దనుఁ డనురాజు పరశురామునికి వెఱచి రాజ్యము వదలుకొని పోయి మోక్షార్థమై ఇంద్రునారాధింప, నాతఁడు ప్రత్యక్షమై 'నన్నుఁ గొలువుము' అని వచించెను. తన్నే గొలుచుచుండఁగా, తన్నుఁ గొలువు మన్న యభిప్రాయము తన కంతర్యామియగు నారాయణుం గొలువు మనుట. అందులకు ఉపపత్తిగా - శరీరవాచకము శరీరపర్యంతముం బోవు ననియు, చిదచిద్రూపము లన్నియు నారాయణుని శరీరంబు లగుటంజేసి ఇంద్రాదివాచకంబు లన్నియు తచ్చరీరి యగు నారాయణుం జెప్పు ననియు, వామదేవముని యభిప్రాయము. ఇట్లని శ్రుతిసూత్ర ములందు స్పష్టీకృతము. ఆనారాయణునిసాక్షాదుపాస్తి మోక్షము నొసంగు ననియు, తత్తత్కాల విగ్రహంబులగు బ్రహ్మద్రాగుల భజనంబు త్రివర్గఫలము నిచ్చునేగాని మోక్షము నీయం జాల దనియు, స్మృతి చెప్పుచున్నది. మఱియు నమస్తమునకు నతఁడే పరమాశ్రయ మనియు, తల్లి తండ్రి సోదరుఁడు ఇల్లు రక్షకుఁడు చెలికాఁడు గంతవృండును నారాయణఁడే యనియు, సుబా లాపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. ఇట్లని పాండునికి బోధించి ఆవిష్టుచిత్తుండు ఆతనికి నారాయణ దర్శనోపాయముం జెప్పెద నని యీ ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదముం జెప్పం దొడంగెను.

—* ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదము *

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమివంశం; బందు ధర్మధ్వజుం
డను భూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణా
వనజాతాక్షుఁ గృతధ్వజాఖ్యుఁ గనియె; న్నావిద్వలు న్నర్తటే
ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్ఖాండిక్యుఁ కేశిధ్వజుఁ. 14

జనక ఆఖ్య ఆఖిలరాజము = జనకు లనెడి సామాన్యనామము గలవారగు నకలరాజులుం గలది, నిమివంశంబు = నిమియను రాజయొక్క సంతతి, ఒప్పుకొ = ఉండెను; అందుకొ = ఆవంశములో, ధర్మధ్వజుండు అను భూజాని = ధర్మధ్వజుడను పేరిధూపతి, మితధ్వజ ఆఖ్య వసుధా ఆధ్యక్షుకొ = మితధ్వజుడను పేరిధూపతిని, జగత్ రక్షణా వనజాత ఆంధ్రుకొ = లోక మును ఏలుటయందు పుండరీకాక్షుఁ డయిన (విష్ణుతుల్యుడైన) - కృతధ్వజ ఆఖ్యుకొ = కృతి ధ్వజుఁ డను పేరు గలవానిని. కనియెను; వారు ఇద్దఱును, క్రమంబునకొ = వరుసగా, కర్మకుకొ = యాగాది కర్మశూరుఁ డైనట్టి, తత్ ఖాండిక్యుకొ = ప్రసిద్ధుని ఖాండిక్యుఁ డనువానిని, ఘనవిజ్ఞా నుకొ = ఎక్కుడుజ్ఞానము గలవాఁ డయిన, కేశిధ్వజుకొ = కేశిధ్వజుఁ డను వానిని, కనిరి.

నిమి యనురాజు సంతతిలోనిరాజుల కందఱును జనకు లని సామాన్యనామము. ఆవంశ ములో ధర్మధ్వజుఁ డనుజేసికొ మితధ్వజుండు కృతధ్వజుండు అని యిరువురు తనయులు గలిగిరి; మితధ్వజునికొ కర్మశూరుఁ డగు ఖాండిక్యుండును, కృతధ్వజునికొ మిక్కిలి బ్రహ్మజ్ఞునియగు కేశి ధ్వజుండును కలిగిరి. - యథాసంఖ్యాలంకారము. 'జగద్రక్షణా వనజాతాక్షుకొ' యాపకము. 'భూజాని' - భూమి జాయగాఁ గలవాఁడు - బ. న.

క. వారిరువురు దమలోకంబుల | వేరముగొని, రాజ్యకాంక్ష విజగీషువు లై
హోరాహోరిగఁ బోరిరి | బొరాదిదినంబు లవని ప్రజలు దలంకక. 15

వారిరువురు = ఆ ఖాండిక్య కేశిధ్వజులు, రాజ్యకాంక్షుకొ = ఒకరిరాజ్యము ఒకరు హరింప వలయునని, తమలోపలకొ = ఒండొరులమీఁద, వేరముగొని = ద్వేషమువహించి (పా. వీరము

గొని = పరాక్రమము వహించి), విజగీషువులు వి = జయింపఁ గోరినవారై, బారాదిదినంబులు = పెక్కుదినములు, అవనిప్రజలు = భూమిలోని జనులు, తలంక = భయపడునట్లుగా, హోరాహోరిక = ఎడతెంపు లేకుండ, పోరిరి = యుద్ధముచేసిరి.

ఆఖాండిక్య కేశిధ్వజులు ఒండొరుల రాజ్యమును హరింపఁగఁడంగి పెక్కుదినములు జన భయంకర మైన యుద్ధము చేసిరి. —

‘బారాది’ - ‘క. బారాది సామ్యులుండఁగ । హోరముఁ గైకొనుచుఁ జనియె నండజము’
పా. 4 ఆ. - పా. బారాసి. ‘తగు నవిచ్చిష్టార్థ ముగను హోరాహోరి’ ఆం. 3 (72).

చ, పలపల వేగ నిచ్చులును జౌజులు దీర్చి యతండు నాతఁడు
వెలువడి వచ్చి, యిత్తుమతివేణిక యేపిరిగాఁగ వీఁగుచు
దలపడుచుం బెనంగఁగ, గృతధ్వజనందన సైనికావళీ
హళహళికిం జెడ న్విజిగె నార్తి మితధ్వజనందనుం డనిన్.

16

అతండు అతఁడు = ఆఖాండిక్య కేశిధ్వజులు, నిచ్చులును = నిత్యమును (ప్రతిదినము), పలపలవేగ = తెల్లవాఱఁగానే, పాఁజులు తీర్చి = దండులను వ్యూహించుకొని, వెలువడి = స్కంధావారమునుండి తరలి, ఇత్తుమతివేణిక = ఇత్తుమతినదీప్రవాహము (‘వేణీ సేతు ప్రవాహయోః దేవతాదే కేశబనే’ శ్రీమ.) , ఏపిరిగాఁగ = హద్దుగా, వీఁగుచు = యుద్ధమునుండి పాటుచును, తలపడుచు = మరల యుద్ధమారంభించుచును, పెనంగఁగ = పోరఁగా, అని = యుద్ధములో, కృ...కి = కృతధ్వజనందన = కృతధ్వజునికొడుకైన కేశిధ్వజునియొక్క - సైనిక = సేనాంగములయొక్క - ఆవళీ = సమాహముయొక్క - హళహళికి = ధాకకు, అర్తి = పీడచేత, మితధ్వజ నందనుండు = ఖాండిక్యుఁడు, చెడ విజిగె = ఓడి పలాయించు డాయెను.

వారిరువురును ఇత్తుమతినదికి ఇద్దరిని అద్దరిని విడిసిరి. తెల్లవాఱఁగానే విడిదలలనుండి తమతమ బలములను వ్యూహించుకొని వెలువడి తాఁకుచు రణరంగమునుండి మరల విడిదలల కెడ యాచు నిత్యము పోరుచుండఁగా, తుదను కేశిధ్వజుని సేనాంగములధాకకు ఖాండిక్యుఁడు ఆఁగ లేక ఆపన్నుడై పాళిపోయెను.

‘పాఁజులు’ - పాఁజుశబ్దము హిందుస్తానీ - దండు అర్థము - బారుగాదు, దండు బారులు తీరి యుండునుగాన బారులత్యైర్థము గానొపు. ‘తీర్చి’ = జయించిత క్రమముగా రచించి. ‘ఏపిరి’ - ఈశబ్దము శబ్దరత్నాకర శ్రావ్యములందు లేదు - ఎల్ల అర్థ మని యొకవ్యా. కేవల పిరిశబ్దమేనియు ప్రకృతోపయోగ్యధర్మమనం గానబడదు. ‘విడిపోవు’ అనునర్థమున ‘పిరియు’ అని అఱవ ధాతువు కలదు - తిజ్జన్య కృదంతము ‘పిరి’ (=ఎడఁబాయుతావు) అని ఊహ్యము; అపక్షమున ఏకారము అవధారణార్థకము.

క. చెడ విజిగె యడవిఁ బడి, యెడ

నెడఁ గట్టులతుదలఁ గోటి యిడి, లోఁగడకు

దడుకు వొడిపించి, యాకుల

గుడిసెల వసియించె మంత్రిగురుభటయుతుఁ డై.

17

చెడ విఠిగి = పలాయితుడై, అడవిక పడి = అడవింబట్టి, ఎడ చెడక = అక్కడక్కడ,
 గట్టుకుదలక = కొండలకొనలయందు, కోటి ఇడి = వేగుళించి, లోగడకుక = అంతరాళ
 ముక్త, తడుగు పొడిపించి = (పాశేయన కావరణముగా) వెలుగు నాటించి, ఆకుల గుడిసెలక =
 పర్ణవీరములయందు, మంత్రి గురు భట యతుడు = మంత్రిలతోను గురువులతోను బంబుల
 తోను కూడుకొన్నవాడు, వి, వసియించెక = కాపుర మందెను.

అఖండిత్యుడు పరాజితుడై అడవికి వలసపోయి దారిపొడుగునను శత్రువులరాకలు
 తను కలుకనదుటకై కొండలకొనలయందు కోటికాండ్రను ఉంచి (మొదటికోటికాండ్రు శత్రు
 వులరాకం గాంచి పెద్దజ్వాలచేతనో కూతలచేతనో అవలికోటికిం చెలుపుదురు. వారు నట్లే
 అటుపైకోటికిం చెలుపుదురు; ఈతరున ఆన్యత్తాంతము త్వరగా వలసపాశేయన కందును.), ఒక
 చోట పాశేయన కావరణముగా వెలుగునాటించి, అవరణములోపల అకుగడిసెలలో ముఖ్య
 జనులతోఁగూడ నివసించుచుండెను. - 'కోటియిడి' - ఇది పెక్కువ్రాత్రుప్రకములకు సమత
 మైన సీతారామాచార్యపాకము, 'కోవులిడి' అని భూ. ము. పా. ప్రకృతోచితార్థమున 'కోవు'
 శబ్దము మృగ్యము.

శా. ఆ కేశిధ్వజుఁ డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్లఁ జేర, స్థలం

బాకాక్షింపక 'గెల్లు మృత్యువు నవిద్య, న్బుట్టుకుందుం, దుదక

జా కుందు న్వడి' నంచు యోగనియతిం జ్ఞానాశ్రయం దై ముఖా

నీకంబు ల్రచియించు చం దొకటికిం దీక్షించి తా నున్న చోక. 18

...అనృపుని=ఆరాజయొక్క (ఖండిత్యునియొక్క)...చేరక=తనవరరాగా, ఫలంబు=
 యజ్ఞాదికర్తలయొక్క ఫలమైన స్వర్గభోగమును, ఆకాక్షింపక = కోరినివాడై, వడిక =
 త్వరగా, అవిద్యక = అగ్నిహోత్రాది కర్తచేత, మృత్యువుక = స్వాభావిక ప్రవాదమును,
 గెల్లుక = జయింతును, పుట్టుకుందుక తుదక చాకుంగుక = జననమరణప్రవాహరూప మియిన
 సంసారమును, తలం గెదను, అంచుక = అని సంకల్పించుకొని, జ్ఞాన ఆశ్రయంబు వి = బ్రహ్మ
 జ్ఞానమునకు అవలంబమై (బ్రహ్మజ్ఞానము నవలంబించి), నితతిక=నిత్యముతో (పా. నిరతిక=
 శ్రద్ధతో), ముఖ అనీకంబులు = జన్మముల ('యజ్ఞః సమైధ్వరో యాగః సప్రతిస్త ర్మఖః
 క్రతుః' అను.) పరంపరను, రచియించుచుక=శావించుచు, అందుక=అజన్మములో, ఒకటికిక=
 ఒకజన్మమునకు, దీక్షించి = దీక్షవహించి, తాను, ఉన్నచోక = ఉండఁగా.

ఇట్లు రెండురాజ్యములును తనకే చేరఁగా, ఆకేశిధ్వజుడు త్వరగా శ్రోతకర్తచేత స్వాభా
 విక ప్రవాదమును జయించెదనుగాక, జననమరణ ప్రవాహరూపమై గుఃఖంబయిన యీసంసార
 మును దాటుదుంగాక, అనఁగా అపవర్గముం బొందెదఁగాక యని, అందులకై బ్రహ్మజ్ఞానా
 శ్రయ్యుడై, స్వర్గభోగాది ఫలాపేక్షమాని, యజ్ఞములు సేయుచుండి, అం దొక్కటికి దీక్షితుడై
 యుండఁగా:—

'కాబలాం కర్తణాం నిధిం యజతా మిహ దేవతాః

క్షీప్రం హి మానుషే లోకే నిధి ర్భవతి కర్తజా.'

'న మాం కరాణి లిప్యన్తి స మే కర్తఫలే స్ఫుహః;

ఇతి మాం యోభిజనానాతి కర్తభిర్న స బద్ధతే.'

ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్త వూర్తై రపి ముముక్షుభిః
 తయ కర్తృవ శిస్తా త్వం వూర్తై వః పూర్వతరం కృతమ్.
 యస్య సర్వే సమారమ్భాః కానుసంకల్పవరితాః
 జ్ఞానాగ్ని దగికర్తాణం తి మాహుః పణిరం బుధాః.
 త్యక్తాన్ కర్త ఫలానశ్చం నిత్యత్వప్రో నిరాశ్రయాః
 కర్త యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కిష్కన్తి త్కరోతి యః.'

ధగవద్గీత.

ఇంచువలన కర్త ఫలము కోరి చేయువారికి ఆఫలము కలుగును, దానిని గోరకచేయు బ్రహ్మ జ్ఞానులకు ఆపవర్గము కలుగును అని తెల్లము.

ఆవిద్యచే మృత్యువును జయించును, విద్యచే (=జ్ఞానముచేత) మోక్షముం బొందును:—

‘విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వ్యే దోభియగ్ సహ

ఆవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్యా విద్యయాఽమృత మశ్నుతే.’

ఈశోపనిషత్తు.

చ. పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంటఁబై

ల్లలమెనునీరముం దఱిసి యామృతతాకన ఘర్మధేను వా

కెళ్ళవున నాడువాలభుజగిం గని గోండ్లని యంగలార్పుచున్

గళగళఘంటమ్రోయ నులుకం బిడుగుం బలె దాఁకి యుద్ధలిన్.

19

ఘర్మధేనువు = జన్మంపుగోవు (‘యజ్ఞః...ఘర్మః - ఇతి పశ్చాదత్య యజ్ఞ నామాని’ - నిరుక్తము), మఖశాలికానికట భూములన్ =యజ్ఞశాలకు చెంగటి ప్రదేశములందు, పులు=(రూ. పుల్లు, పిల్లు) పచ్చికను, మేయుచున్, ఏటి వెంటఁగి=నది పొడుగునను, పెల్లు=మిక్కుటముగా, ఆలమెడు=కిముకొనియున్న - ఈణమున్ =పొదను, తిజిసి=సమీపించి, ఆకెళ్ళవునన్ =ఆప్రక్క యందు, యామృతతాకన్ ఆ=యమసంబంధమైన ధ్వజమున (దానివలె ప్రాణభీతిం గొల్పుచున్న దాని ననుట. - రూపశాలంకారము.), ఆడువాల భుజగిన్ =చలించుచున్న ఆడుఁబాముంబోలిన (పులి) తోఁకిను (ఉపమేయము), కని=చూచినచై, గోండ్లు అని అంగలార్పుచున్ =ఆటచుచు, గళగళఘంట = మెడనుబొందిన (అలంకారార్థము మెడలో త్రేలఁగట్టిన) గంట, మ్రోయన్ = మ్రోగునట్లుగా, ఈణుకన్ = (ఆవు) దుముకఁగా, (ఆపులి), పిడుగుంబలెన్ = పిడుగు యను నట్లుగా (ఉత్పేక్ష), తాఁకి = కొట్టి, ఉద్ధలిన్ = ఉడుకుతో (అని ముందటి కన్వయము).

యజ్ఞశాల సమీపమున ఏటివెంటఁబడి యజ్ఞధేనువు గడ్డిమేయుచుంబోయి ఒక దట్టంపుం బొదను దఱిసి ఆచెంత యమునికొందాయో యన చలించుచున్న పులితోఁకిను, అడుఁద్రాచుం బోనినానిని కాంచి ప్రాణభీతిచే ఆటచుచు దాఁలెను. పులియు పిడుగువలె గోవుం దాఁకెను.

‘పతాకన’ - ‘పతాక అన్త’ అని ఛేదించుటలో సంస్కృతియంబునకు సంధి ప్రశస్తము గాను, కావున వ్యస్తరూపకముగా గ్రహింపఁబడియె. ‘ఘర్మ’ శబ్దము ఇట్ల యాగపరముగా వైదికార్థమునం బ్రయోగింపఁబడినది:—‘ఘర్మ స్వేదభి ర్గర్హణం వ్యాసత్’ (బృ. సం. 8. 2, 16, 1), ‘సత్యైః కత్యైః పితృభిర్గర్హణా’ (బృ. సం. 7, 6, 18, 4). ధర్మశబ్దము అధ్వరవాచకంబును అగునుగాన ‘ధర్మ’ అని యేనియు పఠించుకొనవచ్చును - ‘అథ ధర్మోఽస్త్రీ పుణ్యే సామాన్య

భావయోః । చాపన్యాయార్థరాహితీసాయజ్ఞాచార యమేషు వా' . నానా. 'కళవునక్' - 'కలవునక్' అని పూ. ము. పా. ఏకవచనమే మేలు, 'భుజగిక్' స్త్రీత్వము చలనా ద్యతిశయోచితము.

ఇచట యాగపశువుగా గోవుం జెప్పట త్రేతాయుగచరిత్రమున అవిరుద్ధము. గవాలంధము కలియుగమునకు నిషిద్ధమని స్పృతి:—

'ఆశ్వాలమ్భం గవాలమ్భం సన్నానం పల్లవైత్యకమ్
దేవరా చ్చ సుతోత్పత్తిం కలౌ పశ్చ విసర్జయేత్.'

పూర్వయుగములలో మహారాజులు పెల్లుగా గవాలంధములు సేయించుండిరి. చర్మకృతినది ఆకారముననే ఆనామముం బొందినది.

'వ్యాలమ్భేథా స్సగరతనయా లమ్భజాం మానయిష్యక్'

ప్రాతోమూర్త్యా భువి పరిణతాం రన్తి దేవస్య కీర్తిమ్'.

మేఘ. ౧ - ౪౯.

ఉ. గబ్బు సమక్షికం బయి మొగం బడువ, న్దరుపర్ణము ల్పడక్

ద్రొబ్బుచు, గార్హిగిల్లరొదతోఁ జెఱలాడెడు బొబ్బరింతగా

ద్వబ్బి విసంజ్ఞగాఁగఁ జెవు లూఁదిన, వల్లవుఁ డుర్విఁ వ్రాలఁగా,

బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి వెల్లున మార్చెడ ద్రెళ్ల దాటుచుక్.

20

గబ్బు = పులిసోటిగవులు, సమక్షికంబు = ఈఁగలతోఁ గూడుకొన్నది, అయి, 'మొగంబు అడువక్' = ఆయావునకు మొగమును మొత్తుచుండఁగాను (శ్వాసమును నిరోధింపఁగా), తరు పర్ణముల్ = చెట్లయాకులు, పడక్ = రాలునట్లుగా, ద్రొబ్బుచుక్ = (ఆవును చెట్లబోఁచెల మీఁదికి) పడఁద్రోయుచు, గార్హిగిల్లరొదతోఁ జెఱలాడెడు (పా. బురణించెడు) బొబ్బరింత గాడ్పు = నీలమేఘముల యులుముతో సాటివచ్చెడు గర్జనగాలి, ఉబ్బి = ఉబికి, విసంజ్ఞగాఁగక్ = విగత సంజ్ఞ యగునట్లుగా (సంజ్ఞ పోవునట్లుగా - చేతన యెడలునట్లుగా), చెవులు ఊఁదినక్ = (గొల్ల వాని) చెవులలోఁదూఱి శబ్దించుటవలన, వల్లవుఁడు = గొల్ల ('వల్ల వః సూపకారే స్యా ద్భీమసేనే చ గోదుమి' విశ్వ.), ఉర్విక్ = నేలమీఁద, వ్రాలఁగాక్ = పడిపోవుడు, బెబ్బలి = ఆయుగ వ్యాఘ్రము, గొంతుక్రోల్ = ఆవుయొక్క కంఠనాళమును, కఱచి = కొటికి, వెల్లునక్ = చెంగున, మార్చెడ = మెడ వేలుప్రక్కకు తిలుగునట్లుగా, ద్రెళ్లక్ = ఆవు నేలంగూలునట్లు, దాటుచుక్ = (ఆపులి) దాటువైచుచు (ముందటికన్యాయము.)

'గబ్బు' - పచ్చిమాంసమే ఆహారమై తల్లేశములు దంతములసందున నిశికికొని చిరకాల ముండుటచేత గవులు; అందు జనించియుండు పురువులనేని దానినయేని తినుటకై ఈఁగలు ముసురుకొనుటచే 'సమక్షికము'. - చూ. మను.

సీ. 'నెలవుల వనదంశములు మూఁగి నెఱచెట్టఁ ।

గ్రోల్లులు ల్పొదరిండ్ల గుఱుకు లిడఁగ.'

'గార్హిగిల్ల' - నీరుండుటచే నలుపు, నీరిచేతనే ఉఱుము, నీరులేని శరదర్థమునకు ఉఱు ముండదు; నీరెక్కువయగుకొలదిని ఉఱుమునకు గాంభీర్యముపొచ్చు. బహువచనము పులి యెలుంగునబోలె నానాధ్వనిభేద మిశ్రాంతము. 'చెఱలాడెడు బబ్బరింత' - అని ప్రాసుదారగారి

పా., వ్రాతప్రతులపాఠమును, - 'పురణించెడు బొబ్బరింత' పూ. ము. పా. 'బబ్బరింత' శబ్దరత్నాకరముందులేదు, 'విసంజ్ఞ' సంజ్ఞావాశము కలిగినందుననే పల్లవుడు వ్రాసెను. 'వ్రాలఁగా' - వ్రాత పుస్తకముల పా, 'కూలఁగా' - పూ. ము. పా.; 'క్రోలు' - రూ. క్రోలి. 'మార్తెడ ద్రెళ్ల దాటుట' - రక్తము అధికముగా మొత్తముగా తననోటిలోనికి వచ్చుటకును, ఆవుకొమ్మలు తనకు తగులకుండుటకును, ఆవు త్వరగా చచ్చుటకును.

'బెబ్బలి' - దీనికి 'పెద్ద+పులి' అని సీతారామాచార్యులవారి వ్యుత్పత్తి. చిటుకపులి పెద్దపులి యనునవి పులిజాతులు. 'బెబ్బలి' శబ్దము జాలిమాత్ర వాచకముగాఁ దోఁపదు, ఉగ్ర వ్యాఘ్ర వాచకముగాఁ దోఁచుచున్నది; పులిశబ్దము బహుదేశభాషాసాధారణము. ప్రాకృత మందలి దేశభాగములలోనుం గలదు. 'వగ - సీహయా - పుల్లి.' హేమ. దేశీనామమాల 'పుల్లి వ్యాఘ్రః సింహ శ్చ' తట్టిక. అఱవమందును తెనుఁగునందును వేడిమి యర్థముగా 'వెప్ప' అని శబ్దము కలదు; 'ఉప్ప వెప్ప'నుంగల యప్పిశితి ఖండంబులు' మను. 'వెప్పలి' అని ఉగ్ర వ్యాఘ్ర వాచకము అఱవమునం గలదు. అందలి 'వా' కు ఇందు 'వా' యుండుటయుంగలదు - తె. వెండ కాయ - అ. వెండక్కా. తె. బండి - అ. వండి. అట్లే అ. 'వెప్పలి' ఇందు 'వెప్పలి' యై బ వాహచర్యముచేతను, ఆంధ్రోచితి సారశ్యముచేతను, 'బెబ్బలి' యైయుండును.

పులి తాఁకఁగానే ఆవునకు దానినోటి గవులుచేతను దానినోటిమీఁది యీగలు తన మొగాన ముసుగుకొనుటచేతను రోతగలిగి ఊపిరి తిరుగవండెను. దానిని పులి పడఁద్రోయుటలో అది చెట్ల బోదలమీఁద పడఁగా వానియావలు రాలుచుండెను. వెడిదంపు టుటుమునంటి దాని గరజ చెవులలో ఘుర్ఘిల్లినంతట ఆయావును మేపుచున్న గొల్ల వాడు విసంజ్ఞఁడై నేల వ్రాలెను. పులి ఆవుగొంతుకపీకను ('పీక' అని శ. ర.) కొఱికి మార్తెడ పడునట్లు చేసెను. స్వభావోక్తి. పద్యభావము ప్రశస్తియువోలె నదృశ్యముగా నున్నది.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజ గొనకుండ మలఁపుచుఁ,

జప్పు డెసఁగఁ దోఁక నప్పలించి,

శోణితంబు గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘర్ష

గవిని గవికి నీడ్చు నవసరమున.

21

(పులి), తనువుఁ = తనదేహమునకు, కొమ్ము = ఆవుకొమ్ము, గొరిజ = ఆవుగిట్టయు, కొన వండఁ = తగులక యుండునట్లుగా, మలఁపుచుఁ = ఆవుదేహమును త్రిప్పుచు, చప్పుడు ఎసఁగఁ = శబ్దము కలుగునట్లుగా, తోఁకఁ = తోఁకతో, అప్పలించి = చఱచి, శోణితంబు = రక్తమును ('యథిరేఽస్యగ్లోహితా స్రవరక్తతజ శోణితమ్.' అమ.), గ్రోలుచునె, = త్రాగుచునె, నేర్పుమైఁ = నిపుణతచేత, ఘర్ష గవిఁ = యజ్ఞ ధేనువును, గవికిఁ = గుహకు, ఈడ్చునవసరమునఁ = ఈడ్చు కొనిపోయెడి సమయమునందు.

పిమ్మట ఆపులి తనదేహమునకు ఆగోవుయొక్క కొమ్ముగాని గొరిజగాని తగులకుండునట్లు ఉపాయముగా దానిని త్రిప్పుచు, శబ్దముగునట్లుగా తోఁకతోఁ గొట్టుచు దానిని నిర్వాహకతముగా ఘుజించుటకై గుహలోని కీడ్చుకొని పోవుచుండెను. అనవయమునందు,

'అప్పలించు' తద్భవము, 'అస్సాలించు' తత్సమము.

చ. పాలమరు లంది కూత లిడ, భూసురు లన్నదిలోన వార్పి, మ్రా
కుల తుద లెక్కి, చప్పటలు గొట్టి యదల్పంగ, సాహిణీలు మా
వులఁ బఱవంగ, వైచి సెలవు ల్వెస నాకుచుఁ బోయె వృక్షమం
డలికయి తేలుచుఁ గుటగుటధ్వని సారె మలంగి చూచుచుఁ. 22

పాలమరులు = పాలము కాపరులు ['పాలమరియనఁగఁ గావును విశమరిదోచు' ఆం. ౪
(నానా. 49)], అంది = సమీపించి కూతలిడక = కేకలు పెయ్యట చేతను, భూసురులు = బ్రాహ్మ
ణులు, అన్నదిలోనక = ఆయిత్తునులియుంగు, వార్పి... సాహిణీలు = రాసులు, మావులకపఱ
వంగక = గుఱ్ఱముల నెక్కి పులిచెనకు వేగముగా తఱిమినందునను, వైచి = (పులి గోవును) విడిచి
పెట్టి; సెలవుల = పెదవుల మూలలను, నాకుచుఁ, గుటగుటధ్వని. సారె = మాటిమాటికి,
మలంగిచూచుచుఁ = వెనుకకుండిరిగి పరికించుచు, వృక్షమండలికయి = చెట్లజీవునుగూర్చి,
తేలుచుఁ = పొడనూపుచు, వెనక పోయెఁ = వడిగా నేగెను.

పాలము కాపరులుకూడి యాటించినందునను, బ్రాహ్మణులు ఆపన్ని వారణాశ్రమము కృతాచ
మనులై చెల్లతుదలకెక్కి చప్పటలుగొట్టి బెదరించుటచేతను, రాసులు గుఱ్ఱముల నెక్కి తనమీఁదికి
తఱుముకొని వచ్చుటచేతను, పులి గోవును వదలి మాటిమాటికి వెనుకకుండిరిగి చూచుచు, గుటగుట
ధ్వనిసేయుచు, పెదవిమూలలను నాకుచు, తటాలున చెట్లజీవులలోనికి పాటిపోయెను. 'వార్పుట' -
ఆపన్ని వారణాశ్రమ సిద్ధర్థము. 'సాహిణీలు' - దీర్ఘాంతరూపము మఱెచ్చటను గనబడలేదని
శబ్దరత్నాకరము. 'మావుల' - 'తూవులక' అని పా. 'సెలవు... చూచుచుఁ' - ఇందుస్వభావోక్తి
కలదు, 'సెలవులు నాకుట' తిండికై నోరూటుటచేత - 'ధ్వని' కోపముచేత, 'మలంగి
చూచుట' - మరలంబోయి తెచ్చుకొనుట సాధ్యమోయని కనుంగొనుటకు, 'మండలికి' - కాన
రాక తప్పించుకొనుటకు - 'గుటగుట ధ్వని' - ఇది సిద్ధమాసము; కాదని గెండవటాకు గురు
త్వమురాదు. 'ఘటఘటధ్వని' - పూ. మ. పా.

క. జులుజులుకని నెత్తురు వెలి

కులుకుచు రొదసేయ, నజితి యొడపినె యూర్పుల్

నజవ, మిడిగ్రుడ్ల వణఁకుచుఁ,

గొఱప్రాణముతోడఁ దన్నుకొను నమ్మెదవుక.

23

జులుజులుకు అని = జులుకు జులుకు అను శబ్దముతో, నెత్తురు, వెలికిక = దేహము నుండి,
బయటికి, ఉలుకుచుక = ఉలికిపాటుచు, రొదసేయక = చిప్పడుగావించుచుండఁగా, అజితి
యొడపిక = ఎఁగొంతుగండినుండియే, ఊర్పుల్ = నిశ్శబ్దములు, పఱవక = వడివడిగా ప్రసరించు
చుండఁగా, మిడి గ్రుడ్ల = ముందజికుజికిన కనుగ్రుడ్లయందు, వణఁకుచుక = కంపిల్లుచు,
గొఱప్రాణముతోడక = కొనయుసురుతో, (గుడిగుడిజీవముతో), తన్నుకొను, అమ్మెదవుక =
ఆధేనువును - స్వభావోక్తి.

'జులుజులు కని' - బ. సీ. పా. 'చులుచులుకున' పూ. మ. పా. ఈశబ్దము ఈయర్థమున
శబ్దరత్నాకరములో లేదు.

సీ. విన్నవించుటయు ఋత్విజాలఁ బ్రాయశ్చిత్త
మడిగె రా; జడిగిన నడుగు మనిరి
వారు క సేరువుఁ దా నెటుంగక పోయి;
యతఁడును శునకుని నడుగు మనియె;
నతఁడు దాను నెటుంగ నని పల్కి, 'నృప, విను;
మా ఋత్విజాలపిండు నాక సేరు
వేను నెటుంగ లే; మిఁక నొక్కయేమెకా,
దిల మఱి యెవ్వాఁడు నెటుంగఁ; డెవ్వఁ
తే. డేని సప్తాంగములు నీకు నిచ్చి చెల్లు
వట్టి పెన్ద్రాలతప్పలు వట్టి తిరుగు,
నట్టిఖాండిక్యుఁ డొక్కఁడ యరయ నెఱిగె
నే నెటుంగు; వేఁడు మది కర్జ మేని' యనిన.

24

ఋత్విజాలఁ = యజమానునివలన ధనసత్కారము పొంది యజ్ఞముచేయుచు బ్రాహ్మణులు, ప్రాయశ్చిత్తము = యజ్ఞపుమొద విట్లు హత మయినదోషమును పోగొట్టుకొనునట్టి క్రియ, క సేరువు = క సేరు వనుపేరి విద్వాంసుని, శునకుని = శునకుఁ డను పేరి విద్వాంసుని, పిండు = సమాహము, సప్తాంగములు = స్వామ్యమాత్య సుహృతోశ్రాష్ట్ర దుర్గబలములు, నీకు నిచ్చి = నీకు లోబఱచి (స్వామి యయినతానును లోబడుటయే స్వామినిచ్చుట), చెల్లు = వృత్తి సమాహములను - వట్టి = శూన్యములయిన - పెన్ద్రాలతప్పలు = పెద్దశిలకొండలను (పా. విరిగిచెల్లుచెన్నుళ్లు తిప్పలు), పట్టి-ఆశ్రయించి, ఆరయ = మే మాలోచించి చూడఁగా, అది = అతని వేఁడుట, కర్జమేని = కార్యమేని = చేయఁదగినపనియేని, వేఁడుము = అతనిని బ్రార్థింపుము.

యజ్ఞగవి వ్యాఘ్రహత యైనంగులకు రాజు ప్రాయశ్చిత్త మడుగఁగా ఋత్విక్కులను క సేరువును తమకు తెలియ దనిరి. శునకముని ఖాండిక్య నడుగు మనియె.

చ. నరహతి పల్కి, 'మోని వర, నారిపు నిష్క్రృతి వేఁడఁబోయిన
నర హతుఁ జేసెనేని సవనంపు ఫలం బొడఁగూడుఁ; గా కమ
త్సరగతిఁ జెప్పె నేని మఖతంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణ మా;
నిరుదెఱుగు న్నదీస్థితమె యేఁగెద' నంచు రథాధిరూఢుఁ డై.

25

మానివర = ఓశునకమునీ, నారిపు = నావైరిని (ఖాండిక్యుని), నిష్క్రృతి = ప్రాయశ్చిత్తము, వేఁడఁబోయిన = నే నడుగఁబోయినంతట, (అతఁడు నన్ను), ధరక హతుఁ జేసెనేని = నేలంగూల్చెనేని (=చంపినయెడల), సవనంపుఫలంబు = యజ్ఞఫలము ('సవనం త్వద్ధ్వరే స్నానే సోమనిర్ధరశేనపి చ' మేని.), ఒడఁగూడు = నాకుం జేకులును; కాక = అటుగాక (నన్ను చంపక), అమత్సరగతిఁ = ఒకరిమేలును ఓర్పుమార్గమున (ద్వేషబుద్ధితక - 'మత్సరోఽన్యకుభ ద్వేషే తద్వ త్కృపణయో రపి' అను.), చెప్పెనేని = ప్రాయశ్చిత్తమును తెలిపినయెడల, మఖ

తంత్రము = నాయజ్ఞ ప్రయోగము; అతంత్రము = వికలము, కాక, ...మఱి ఈప్పిరమె = నాకు ఇష్టమె, ...అంచున్ పల్కి = అని వచించి, రథ అధిరూఢుండు = తేరు ఎక్కినవాడు...ని - (ముందటి కన్యయును).

కేశిధ్వజుండు 'ఓ మునీంద్రా, నేను ఖండిత్యుని ప్రాయశ్చిత్త మడుగం బోగా ఆతడు నన్ను చంపెనా నాకు క్రతుఫలము దక్కును, సాధుత్వముచే ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పెనా నాకు క్రతువు సంపూర్ణముగా ఈడేటును. రెండువిధములను నాకు మేలే, కావున ఆతనికిడకే పోయెదను' అని పలికి రథ మెక్కెను. - వికల్పాలంకారము.

ఈపద్యములో 'పల్కి' అని సమాపకక్రియగా పూ. ము. పా.; ఆపాతమున 'రథాధిరూఢుడై' అనువోట అనుధాతువునకుం గర్త యుండదు; పల్కుటయే పూర్వకాలికము గాన లయ, కావున 'పల్కి' అని మార్పుచేయబడినది.

క. హరిణాజినోత్తరీయుండు

నిరాయుధుండు నగుచు నతని నెల వగు నడవిక

జొర, గొట్టికాండ్రు డెక్కెము

బరికించి, యెఱింగి, కలయబడి, కూత లిడక.

26

హరిణ...డు. - హరిణ అజిన = జింకతోలు - ఉత్తరీయుండు = వైవస్వతుగాఁ గల వాడును, నిరాయుధుండును = కైదువులులేనివాడును, అగుచున్ (కేశిధ్వజుండు కర్త), ఆతని నెలవు = ఖండిత్యునిమనికి, అగు = అయిన - ఆడవిక = ఆరణ్యమును, చొరక = ప్రవేశింపఁ గానే, గొట్టికాండ్రు = వేగులవాండ్రు [పా. కోటి], డెక్కెము = ఇతని తేరికెండాను, పరికించి = కని, ఎఱింగి = ఇతఁ డని తెలిసికొని, కలియబడి = కలసి ముత్తముగా, కూత లిడక = వలసవారికి తెలియనట్లుగా కూతలు పెట్టఁగా.

కేశిధ్వజుండు జింకతోలు ఉత్తరీయుముగాఁ దాల్చి, కైదువులేక ఖండిత్యుని నివాస మయిన యడవి కేగఁగా, కొండకొనల నున్నగొట్టికాండ్రు కెండాను చూచి యితఁ డని యెఱింగి కూతలిడి వలసవారికిం చెలియబడిచిరి.

ఆ. వలస బెదర, నృపతి కలగక ప్రజవగ

లార్ప బనిచి, కనుమలందు నిలువ

వేటు వేట యేర్పి విలుమందిఁ బనిచి, తా

దడుకు పెండె మలుక వొడమ వెడలి.

27

వలస = వలసవచ్చియున్న జనులు, బెదరక = భయపడఁగా, నృపతి = ఖండిత్యుండు, కలగక = కలఁతపడక, ప్రజవగలు = ప్రజయొక్క దుఃఖములను [- పొగలు పా. పొగలు అని నామవాచకము పుగ్యము], ఆర్పక = పోగొట్టుటకు, పనిచి = తగినవారిని నియమించి, కనుమలందు = కొండలందు ప్రవేశించు, నిలువక = వైరులను ఎదురుట్టకై కనుపెట్టుకొనియుండుటకు, వేటువేట = వెవ్వేటుగా, విలుమంది = విలుకాండ్రుబలమును, ఏర్పి = ఏర్పరించి (ఈ యీకనుమయందు వీరువీరు ఉండవలసిన దని నిర్ధారించి), పనిచి = ఆయా కనుమలకుంబంపి.

తా. అయిక, పాడమక = పుట్టగా (కోపముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై), తడుకు పెండెము వెడలి = వెలుగునకు వైచిన పలుగాఁడితలుపును తెఱచికొని వెలువడి.

వలసవచ్చియున్నవారు తమ సహరింప శక్తువు వచ్చుచున్నాఁడని భయపడగా ఖండివ్యండు వారిభయమును తీర్చుటకు కొండఱ నియమించి వైరిసేనలరాక నడ్డగించుటకై వేణువేణు కనుమలకు వేణువేణు విలుకాండ్రను పంపి తాను కోపోద్దీపితుడై కంపకోటయొక్క పెండెముం దెఱచికొని వెడలినవాడై.

క. వచ్చు రిపుఁ జూపులనె చుఱ

పుచ్చుచు, సిరిఁ గొనుట మగుడఁ బొడముట రుష ము

చ్చిచ్చున లావెచ్చఁగ వి

ద్యుచ్చలచాపమునఁ దూపు దొడుగుచుఁ బలికె.

28

వచ్చు (చున్న) - రిపుక - పగతుని, చూపులనె=తనదృష్టలచేతనే, చుఱపుచ్చుచుక = కాల్యచు, సిరిక = (తన అనగా ఖండివ్యుని యొక్కవర్తమును, కొనుటక=హరించుటచేతను, మగుడక = వెండియు, పాడముటక = జనించుట (వచ్చుట) చేతను, రుషక=కోపముచేతను, మచ్చిచ్చునక = ఈమూఁడు న నెడి మూఁడుచిచ్చులచేత, లావు ఎచ్చఁగక = బలము అతిశయింపగా, వి...నక - విద్యుత్ = మెఱపువలె - చల = చలించుచున్న - చాపమునక = వింటి యందు (ఒండె - చాపలతక = తీగవంటి వింటియందు), తూపు దొడుగుచుక = అమును సంధించుచు, పలికెను.

వచ్చుచున్న శక్తువును చూపులచేతనే దహించుచు, తనసిరిం గొనుటచేతను, మరల తన మీఁదికి వచ్చుటచేతను, తనకోపముచేతను - ఈమూఁడునిష్ఫలచేతను కలిగిన బలముకలవాడై మెఱపువలె చంచల మయినవింట నమ్రేర్చుచుం బలికెను. 'సిరిఁగొనుట...మచ్చిచ్చునక' వ్యస్త రూపకము.

'మచ్చిచ్చునను వెచ్చమరి' పూ. ము. పా. (వెచ్చ = వేడి - అమరి = కలిగి. - 'మచ్చిచ్చున లావెచ్చఁగ' అనియు పా.); 'చాపలత' - 'చాపజ్య' పూ. ము. పా. ఇందు 'జ్యా'శబ్దము ఏకాక్షర మగుటచేత 'జ్య' - అని హ్రస్వము ఆశాస్త్రీయము. మఱి 'చాపలతక' అనుపాఠములో నారిన చెప్పవలదా యనిన, వలగు; 'వింట నమ్రేర్చి బోయ వెన్నెంటఁ దఱుమ' అని పాండురంగమాహాత్మ్యము. 'విద్యుచ్చలధను మార్చి' అనియేని పతింపవచ్చును. ధనుశ్శబ్దము ఉకారాంతమును గలదు. 'ధనుః పుమాక రాశిభేదే ప్రియాశదౌ శరాసనే' ఇతి నాస్తేషు మేదిసి. - అని రామాశ్రమ. పీఠికయందు దీనిచర్చం గనుడు.

మ. ధన ధాన్య ద్విర దాశ్వ గోగణ సమేతం బెల్ల సామ్రాజ్యముక

గొనియుం బాలక తాటకేయ పలభు కూటాకృతిం డింతో

లున నాచ్చున్నుడవై ప్రశాంతుగతి మాలోఁ జొచ్చి ప్రాణంబులుక

గొన నేలేంచెదె? దుర్జతి, కెడవెద న్నూరంపు భల్లంబునన్.

29

దుర్జతి = ఓరిమవ్వుబుద్ధి, ధన...బు = ధనములు ధాన్యములు ఏనుగులు (దౌ రదౌ యస్య సః = రెండుకోఱులు కలది) గుఱ్ఱములు పసులమందలు - వీనితో కూడుకొన్నట్లుగా, ఎల్ల

సామ్రాజ్యము = సకలైశ్వర్యమును, కొనియు = హరించియును, చాలక = తనివి తీయక,
తా...తి = తాటకేయ = తాటకాసురుడగు మారీచుడను - పలభుక్ = పాలిందియొక్క
(‘పల మున్నానమాంసయోః’ నానా.) - కూట ఆకృతి = మాయ రూపుతో

[‘మాయానిశ్చలయ ప్రేష కైతవానృతరాశిః’]

అయోధునే శైలశృంగే సీరాశ్చే కూటమస్త్రియామ్.],

జింకతోలునక, ఆచ్చున్నడవు = కప్పుబడివాడవు, ఐ, ప్రకాంతుగతి = కామక్రోధా
ద్యరిపడ్వర్గము ఉడిగినవానివలె, ...కొనక = హరించుటకు, ఏతెంచెదె = వచ్చుచున్నావా?
కూరంపుభిల్లంబునక = తీక్షణమయిన బల్లెముతో, కెడపెడక = నిన్ను పరిమార్చెదను.

ఓయిదుప్తుఁడా, ధనధాన్యాదికమయినమదీయైశ్వర్యము నంతయు హరించియుం దనియక,
మారీచాకృతిగా జింకతోలు దాల్చి ప్రకాంతవేషంబున మాలో జొచ్చి తఱివేచి మాప్రాణ
ములంగూడ హరింప వచ్చుచున్నావా? ఇదె నిన్ను వాడిబల్లెముతోఁ గూర్చెదను.

‘గోగణ’ - ‘గోధన’ అను పూ. ము. పాఠమున ధనశబ్దము రెండుమాల్లు వచ్చిన దని ఇందు
‘గణ’ అని మార్పబడినది. ‘సామ్రాజ్య’ - పా. ‘సామగ్రి.’ ‘తాటకేయపలభుక్కూటాకృతిః’ -
పదార్థవృత్తి నిదర్శన. మారీచుఁడు జింకవేషమున వచ్చి శ్రీరాములను వంచించినకథ నిట నను
సంధించుకొనవలయును. ‘ఏతెంచెదె’ - పా. ‘ఏతెంచితె’

మహాస్రగధర

అనినం, జేయెత్తి, “యోహో, యలుగక విను; కా నాతతాయి, స్మృమాదం
బున వైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ, నే భూసురశ్రేణి వేడక,
నిను నావేదించి పంపె; ‘స్మృప, యతఁడెటుఁగు న్నిష్క్రుతి; స్వేడు పోపా’
మ్మని, కోప మైన రోప మ్మయిన విడువు; మె టైన మే లింక” నన్నక. 30

అనినక = ఖండిత్యుఁడు ఇట్లు పలుకఁగా, (శేషిధ్వజుఁడు), చే = హస్తమును, ...కామ
అతతాయి = చంపవచ్చినవాడను (‘అతతాయా వధోద్యోతః’ అమ.) కాను, ప్రమాదంబునక =
మాయేమటుపాటుచేత, యాగంబున వైకల్యంబు పొడమినక, నక...శ్రేణి = సమూహ
మును, వేడక = (ప్రాయశ్చిత్తమును) అడుగఁగా, (అభూసుర సమూహము), నినుక ఆవే
దించి = నిన్ను నిర్దేశించి, పంపెక = నన్నుపంపెను, ...రోపము = బాణము (‘పత్రి రోప
ఇభు ర్ద్యయోః’ అమ.)...

ఖండిత్యుఁ డిట్లు పలుకఁగా, శేషిధ్వజుఁడు చేయెత్తి ఇట్లు బదులు చెప్పెను;—నేను
నిన్ను చంప రాలేను. నాకు ప్రమాదంబున యాగములో వైకల్యము సంభవించినది. అందు
లకుం బ్రాయశ్చిత్తము నేను ఋత్విగాదుల నడుగఁగా, వారు నీ వయినం శిష్టుఁడల వని తెలిపి
నీకడకు న న్నంపిరి. ఇది వృత్తాంతము; నీవు నాపై కోపము విడిచి ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పినను
సరియే, తైరి నగుట నన్ను జంపినను సరియే.

‘చేయెత్తుట’ - హెచ్చరికకొఱుట. ‘పంపెక’ - శ్రేణి కర్తగాన ఏకవచనము. —‘రోప
మ్మయిన రోపముయిన విడువు’ - వికల్పాలంకారము.

అతతాయని కా నని చెప్పుకొనుట యేలన, అతతాయని అవిచారితముగా పరిమార్చవలయు
నని ధర్తకాస్త్రము.

‘గురుంవా బాలకధ్వవా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతమ్
అతతాయిన మాయాస్తం హన్యా దే వావిచారయన్.’ మనుస్మృతి.

(ఈక్రింది యాజుగరవ అతతాయినంజ —

‘అగ్నిదో గరద త్తైవ శస్త్రోస్తత్తో ధనాపహః

క్షేత్రదారహర త్తైతాన్ వ ద్వీద్యా దాతతాయినః.’

శుక్రసీతి).

‘పోహన్తు’ = హన్తుహన్తు - ‘ఆప్రేడితమందు మధ్యమ మడుజులకు లోపము విభావ నగు.’
బా. వ్యా. సం. 48. — ద్వీరుక్తి ఆదరాతిశయముచేత.

వ. అనిన, నతండు తరుపండంబు సొచ్చి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి
సుహృజ్ఞనంబులకుఁ దద్వృత్తాంతం బంతయుం జెప్ప, మంతనంబునకుం జొచ్చిన
మంత్రి లిట్లనిరి. 31

అతండు = ఖండిక్యఁడు, తరు పండంబు = వృక్షమండలిని (‘వర్ణః స్మృతో బలీవర్దే
పణ్డం తు కాననే ధవేత్’ అజయ.), ... మంతనంబునకున్ = ఆలోచనకు, ...

క. “పాలుగలవాఁడు మన కొక ! జాలి యిడక తానె తారసానకు వచ్చెన్;

వేళ యిదె, లెమ్ము, నృప, కృప ! చాలు, గ్రారాకు మేపి చంపకు ప్రజలన్. 32

పాలుగలవాఁడు = దాయాదుఁడు, ... జాలి = ఖేదమును, ఇడక = కలిగింపక, తార
సానకున్ = సమీచమునకు, ... కృప చాలున్ = వైరిమీద కరుణ వహింపకుము, ... గ్రారాకు =
ముదురాకులు.

దాయాదుఁడు మన కేత్రమయు కలిగింపక సమీచమునకు వచ్చియున్నాఁడు, వానిం
గూల్చుట కిదియే సమయము; ఓరాజా, వానిపై కరుణింపకుము. వానివలన ఈ ప్రజలు ఇట బ్రదు
కుకై కారాకులు మేయుచున్నారు. వానిం గూల్చి వీరి కీకృష్ణమును తొలగింపుము.

‘కారాకు’ - ఆడవిలో మంచిభోజనము దొరకక ఆకలములు మేసి జీవించుచున్నారనుట.

ఉ. అంటలు గట్టి చెల్లలకు నాంధ్రును బిడ్డలుఁ గూరఁగోయఁ బోఁ,

గంటకము ల్పదాజ్ఞములఁ గాఁడ నొదర్చిన నొప్పిఁ గూయిడన్,

గంటకి నిద్రగానకొదుఁగంబడి వేగెద మిందు; నొక్కమా

కంటయ కాదు; నీవు నడున్లయివస్థ వచింప శక్యమే? 33

ఆంధ్రును = (మా) భార్యలును, బిడ్డలును, అంటలు గట్టి = గుంపులు కూడి, చెల్ల
లకున్ = చెలీకలకున్ = బీటి నేలకు, ... గంటకముల్ = ముండ్లు, పద అబ్జములన్ = అడుగు
దమ్ములయందు, కాఁడన్ = గ్రుచ్చుకొనఁగా, ఒదర్చిననొప్పిన్ = ఊడలాగిన బాధచేత, కూయిడన్ =
ఏడ్చుచుండఁగా, ఒదుఁగంబడి = ఒదిగి, వేగెదము = తపించుచున్నాము, ఇందున్ = మనలో,
ఒక్కమాకున్ అంటయకాదు = మాకుమాత్రమే ఈకడగం డ్లనుటయే గాదు...

మాభార్యలును బిడ్డలును బీళ్లకు కూరఁ గోసికొనుటకు పోఁగా, కాళ్లలో ముండ్లు గ్రుచ్చు
కొనఁగా, వానిని ఊడలాగిన నొప్పిచే వారు రాత్రి అంతయు నేడ్చుచుండుటచేత, మాకు నిద్ర

పట్టుట లేదు. ఈకష్టము మాకుమాత్రమే అని మేము చెప్పుకొనుట గాదు, నీవు పడుచున్న దుర
వస్థను వర్ణింపఁదరమా? - మాకొకటను నీకొకటనుంగూడ ఈపక్షముని సంహరింపు మనుట. -
స్వభావోక్తి.

‘చెల్లలకుక్’ - ‘చేలకును’ పూ. ము. పా. ‘పదాగ్రముల’ పూ. ము. పా. ‘పదబ్జముల’
నీ. పా. - స్త్రీలయే బిడ్డలయే పాదములుగాన మృదుత్వమును నూచించుటవ అబ్బోపమ; ఆగ్ర
మునకే కంటకములు గ్రుచ్చుకొను నను నియమము లేదు. ‘కాడ నొదర్చిన’ - వ్రాత ప్రతు
లపా., నీ. పా.; ‘కాడఁగఁదూసిన’ పూ. ము. పా. ‘కూయిడక్’ - ఛత్వసంధి - ‘కూయిడుక్’
అని పఠించిన సరిపడును. ‘అయ్యెడుక్’ అని యొక పా.

తే. స్వామ్యమాత్య సుహృ తోశ జనపద బల

దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ దొలుతఁ గలవు;

అంగి సుఖయైన నంగంబు లటకు మునుపె

చాల సుఖు లౌట మనకు దృష్టంబు గాదె?

34

స్వా...లు - స్వామి = తేడు (‘స్వామీ తీవ్యరః ఓతి రీతిశా’ అను.), అమాత్య =
మంత్రులు (‘మస్త్రీ ధీనచివోఽమాత్యః’ అను.) - సుహృత్ = మిత్రులు (‘అథ మిత్రం సఖా
సుహృత్’ అను. - సుహృద్దర్శనౌ మిత్రామిత్రయోః’ నూ. - ఆన్యక్రి సుహృదయః దుర్హృ
దయః’ - అని సి. కా.) - తోశ = బాక్యము (‘తోశోఽస్త్రీ వత్సరే ఖడ్గపిథానేఽర్థాఘ
దివ్యయోః’ అను.) - జనపద = రాష్ట్రము - బల = చతురంగబలములు (‘బలం పైస్యం’ రామా
శ్రమి.) - దుర్గములు = కోటలు, (అనునిది), స్వామి గలిగినఁ = తేడు ఉండెనేని, తొలుతఁ
కలవు = అంతకుముందే సిద్ధముగా నుండును; అంగి = అవయవి (శరీరి = ఆత్మ), సుఖి వివక్ =
సుఖముగా నుండినయెడల, అంగంబులు = అవయవములు, ...దృష్టంబు = ప్రత్యక్షమగు భూతము...

సప్తాంగములలో రాజు కలిగెనేని కడమయంగములు అప్పుడే కలవు. ఆత్మ సుఖముగా
నున్న అవయవములు సుఖముగా నుండుట ఎఱిగినదేగదా. - కావున నీసిద్ధిని ముందుగా చూచు
కొనవలసిన దని భా. - అప్రస్తుతప్రశంస, అర్థాంతరన్యాసంబును.

క. అతనిపని దీర్ప రాజ్య ద్వితయము నినుఁ జేరు; నెట్టివెరవున నైనఁ

క్షీతిపుల కరిజయము ధనో | న్నతీయుఁ బ్రజాసదయరక్షణము ధర్మంబుల్. 35

అతనిపని దీర్చు = ఆతనిం జంపినయెడల, రాజ్య ద్వితయము = రాజ్యములదోయి = రెండు
రాజ్యములును, ...వెఱవునఁ = ఉపాయముచేత, ...క్షీతిపులకుఁ = భూపతులకు, ఆరిజయము =
శత్రువులను జయించుటయు, ధన ఉన్నతియుఁ = ధనవృద్ధియు, ప్రజా సదయ రక్షణముఁ =
ప్రజలను దయతోఁ గాపాడుటయు, ధర్మంబుల్ = విహితకృత్యములు.

ఆతనిం గడపెదేని రెండురాజ్యములును నీకే వచ్చును. ఏయుపాయమున నేని వైరులం దును
ముటయు, ధనవృద్ధి కానించుకొనుటయు ప్రజలను దయతోఁ గాచుటయు రాజధర్మములు. -
కావున అవి నీకును ధర్మములు అనుట. అప్రస్తుతప్రశంస.

‘సదయః’ వ్రాతపా. - ‘నీతి’ పూ. ము. పా.

క. అన్యాయంబున దుస్సహమన్యం | డగుప్రబలిపుని మడియించిన ధ

ర్వన్యక్కుతి కగు నిష్క్రుతి | సన్యాయంబుగఁ బ్రజాలి సంరక్షింపఁ. 36

దుస్సహమన్యండు = పైపరాని కోధముగలవాడు ('మన్యజ్ఞైశ్చ క్రతౌ హృథి' అను.)
అగ్ని - ప్రబలిపుని = బల్లిదుఁ డయిన శత్రువును, మడియించిన ధర్వన్యక్కుతికిఁ = పరిమార్చి
నందుచేత నగు నధర్వమునకు (ధర్వ - ధర్మముయొక్క - న్యక్ కృతి = క్రిండుపఱుచుట), ప్రజా
ఆలిక = జనసమూహమును. సన్యాయంబుగఁ = సమంజసముగా, సంరక్షింపఁ = పరిపాలిం
చుటచేత, నిష్క్రుతి = ప్రాయశ్చిత్తము, అగుఁ.

ద్రోహియు బల్లిదుఁడు నయిన శత్రువును అన్యాయముగా వధించినపాపము ప్రజలను
చక్కఁగా పాలించుటచేత తొలఁగును. సామాన్యముగా చెప్పినమాట విశేషముగా ఈరాజున
కును ఇతని యాచారికిని అన్వయించుచున్నదిగాన అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము.

'అన్యాయంబునక' - ఇచట నశ్శునకు విరోధ మర్థము - న్యాయవిరుద్ధముగా ననుట.

క. తనరాష్ట్రము చెడ వచ్చిన | ననిమిషపతి విప్రుఁ డనక యాచార్యుఁ ద్రిశీ
ప్సనిఁ దునుమఁడె? విడువుము దయ; | నిను నమ్మిన ప్రజలు నవయ నీ దయ యేలా?

అనిమిషపతి = ఇంద్రుఁడు, తనరాష్ట్రము = ఇంద్రునిదేశము, చెడఁ వచ్చినక = చెడునట్లు
సంభవింపఁగా, విప్రుఁడు అనక = బ్రాహ్మణుఁ డని సంకోచింపక (బ్రహ్మచర్యకు వెలవక),
ఆచార్యుఁ = గురువైనట్టి, త్రిశీరునిక = విశ్వరూపుని, తునుమఁడె = కడపలేదా ('తం
క్షోన్యో ఉవాచ... య స్తాం విజానీయాం త్రిశీర్వాణం త్వష్టమహనమ్' అని కాషీతకి బ్రాహ్మ
ణోపనిషత్తు.), దయఁ = పగతునిమీది కృపను, ...నయఁ = (అన్నయలేక) కృశించు
చుండఁగా,...

ఇంద్రుఁడు త్రిశీరునిచేత తనదేశమునకు చేటు కలుగనుండఁగా, వానిని విప్రుఁ డనియేని
గురుఁ డనియేని విచారింపక తునుమలేదా? అట్లే నీవును ఇతనిం దునుమలయును. నీజనులకు
ఇతనివలన అన్న లోపము కలుగుచుండఁగా ఇతనియందు నీవు దయయుంచుట సరిగాదు. సమ
యాన నుపయోగపడని నీదయ నీ ప్రజలమీద నీకు ఉన్నమాత్రాన నేమి ప్రయోజనము?

క. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన | దుష్టాత్మునిఁ బిలుకు మార్చి, దురితము పిదపఁ
నప్టంబుగ, భూవల్లభ, | యిష్టాపూర్తములు నేసి యెసఁగఁగ రాదే? 38

భూవల్లభ = ఓరాజా, శిష్టుఁ = సదాచారసంపన్నుని, ...పిలుకుమార్చి = పరిమార్చి,
దురితము = ఆపాపము, పిదపఁ = పిమ్మట, నప్టము కాక = పోయిన దనునట్లుగా (తొలం
గుటకుఁగాను), ఇష్టాపూర్తములు = క్రతువులును తటాకాది నిర్దాణములును, ('ఇష్టం చ
పూర్తం చ = ఇష్టాపూర్తే - 'క్రతుకర్తవ్యం పూర్తం ఖాతాది కర్తవ్య' అను.),...

మహారాజా, సదాచారసంపన్నుని నిన్ను ఇట్టి పాటొందించిన యాదుష్టుని రూపుమాపి
ఆపాపమును పిమ్మట ఇష్టాపూర్తములచేత పోగొట్టుకొమ్మ.

'దురితము' పోరనివానిని నిరాయుధుని దీక్షితుని చంపుటగాన.

తే. ఇంక రెన్నాళ్లు సూచి, నీవంకఁ దెగువ

గలుగ కుండినఁ బ్రజ లూళ్లు దలచి పోవ,

మాని వగుటయె యొండె, విహీనసంధి

నతని గను టొండె గా కొండు మతము గలదె?

39

రెన్నాళ్లుచూచి = కొన్నిదినములు ప్రతీక్షించి, నీవంక = నీవలన, తెగువ = సాహసము, ... ఊళ్లు తలచి = వారివారి గ్రామములను స్మరించుకొని, పోవం = పోయినప్పటికీ; మానివి = అడవిలో తపస్సు చేసికొనుచుండు వాడవు, అగుటయె ఒండె = అగుటయెగానీ, విహీనసంధి = ఎదిరికి మహాఫలంబును తనకు అల్పఫలంబును అగు నొడంబడిక చేత, ... ఒండు మతము = వేఱుమార్గము (ఆరెండుమార్గములను సరిగానందున ఇప్పుడు తెగువ వహించి వైరింబరిమార్పును అని భా.), - వికల్పాలంకారము.

‘రెన్నాళ్లు’ కొలదిదినము లనుటకు లోకోక్తి, ‘రెన్నాళ్లు’ - ‘అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచో గానంబడియెడి.’ బా. వ్యా. సం. 38. ఇట్లే ‘రెన్నెల్లు’, ‘మూన్నాళ్లు.’

క. జనవర, తపమునకుం జొ | చ్చిన గన్నులు మూసికొంటె సెల; వింతియకా

క నిదిధ్యాసకు బ్రహ్మం | దెనయనె! పరిభవపుశల్య మెవలో మెఱుమక. 40

జనవర = ఓరాజు, పరిభవపుశల్యము = ఆవమాన మనెడి యలుగు (‘శల్యం శక్తి శక్తవంశ కమ్మి కాయం చ తోమరే’ విశ్వ.), ఎదలో = గుండెలో, మెఱుమక = మెదలుచుండగా, తపమునకుం జొచ్చినక = తపస్సు చేయం బూనినచో, ... సెలవు = ఉపయోగము, ... నిదిధ్యాసకు = ఏకాగ్రధ్యానమునకు, బ్రహ్మంబు = పరమాత్మ, ఎనయనె = చేకూలునా.

ఓరాజు తపస్సునకుం బూనెదవేని, ఆవమాన మనెడియలుగు హృదయములో మెదలుచుండగా, కన్నులు మూసికొన నగునేగాని ధ్యానమునకు బ్రహ్మము నిలుచునా. — ఈయవమాన దుఃఖము నీతపస్సునకు బాధకము కావున నీకు తెగువకన్న వేఱుమార్గము లేదని భా. - పరిసంఖ్యా లంకారము, ‘పరిభవపుశల్యము’ - రూపకము. ‘మెఱుము’ సకర్తకము, ఇట అకర్తకము.

క. ఆవమతిఁ బితృష్టు లగు భూ | ధవుల వెదకి పిల్లపిల్లలము దునిమి భా

ర్నవుడు ముని యయ్యె; మఱివై | భవము వలదు శాంతి కైనఁ బగ దెగకగునే?

భార్గవుడు = పరశురాముడు (భార్గవః పుంసే రేణుకాసుత శుక్రయోః నానా.), ఆవమతి = ఆవమానముచేత, పితృష్టులు = (తన) తండ్రినిచంపినవారు, ఆగు - భూధవులక రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్లలము = పిల్లలనుసయితము వరుసగా, తునిమి = చంపి, ముని = తపముం బూనినవాడు, ... వై భవము = విశ్వరము....

పరశురాముడు తనతండ్రిం జంపిన రాజులను ఆయవమానముచేత పిల్లపిల్ల వరుసగా వెదకి వెదకి సంహరించి పగ దీర్చుకొని తర్వాత తపస్సునం బ్రవేశించినాడు. అట్లే పగ తీర్చుకొనంతి కాలము వై భవము కలుగదు సరియేగదా. శాంతి సయితము కలుగదు. కావున నీవు వై భవమును వదలుకొని శాంతినే కొరుదువేయు పగతీర్చుకొనక తప్పదు. కావున ఈతనిని వెంటనే తునుము. - ఆప్రస్తుతప్రశంస, ఆరాంతర న్యాసంబును, పగతుం దునుమక భద్రము లేదని కామం దకము:—‘రూఢవైరి ద్రుమోతాత మకృత్యైవ కుతః సుఖమ్?’

తే. పగయు పగయును లేక యేపాటి గన్న

నలరు సామాన్య సంసారి యగుట మేలు;

మఱి తగిలెనేని శాంతిచే మఱవఁ దగదు

రాజ్యభూమికఁ దాల్చిన రాజునకును.

42

...,పగయు = దుఃఖమును, లేక = వహింపక, ...కన్న = పొందినను (దొరకినదానికే), అలరు = సంతోషించునట్టి - సామాన్యసంసారి = సాధారణ గృహస్థుఁడు, ...అటుగాక, రాజ్యభూమిక = దొరతన మనెడు వేషమును ('అన్యరూపై ర్యదన్యస్య ప్రవేశః సతు భూమికా.' భరతుఁడు.), ...తగిలెనేని = పగయు పగయుం గలిగినయెడల, శాంతిచే = ఓర్పుచేత, మఱవఁ దగదు = మఱచుట ఉచితముగాదు.

సామాన్యగృహస్థుఁడు పగను పగను మఱచి యథాలాభశంతువుడై యుండుట తగునుగాని, దొరతనము వహించిన రాజు ఆప్రకారము పగను పగను ఓర్పుచే మఱచుట తగదు. — నీవు సామాన్యగృహస్థుఁడవు కావు, రాజవు, కావున శాంతిచే పగను పగను మఱచుట నీవే తగదు అని ఆభిప్రాయము. పరిసంఖ్యాలంకారము, ఆప్రస్తుతప్రశంసయు.

'మఱి' అని వ్రాత పా. 'మదిక' పూ. ము. పా.

క. పులి మల డిగి యూళ్లకు న

క్షులరుజరా జనము మాన్పు కోఁ బనిచి, గవిక

నెలకొన సురియలు గొని చని

పాలియునో? యూరఁ గుయిరేఁగి పొడుచునో? చెవుమా.

43

పులి, అక్షులరుజక = కనులవ్యాధిచేత [కనులకలకచేత ననుట, 'స్త్రీరుక్రజావోపతాప రోగ వ్యాధి గదామయాః' అమ.] మలక = కొండనుండి, డిగి = దిగి, ఊళ్లకు, రాక = వచ్చినంతట, జనము = ఊళ్లజనులు, మాన్పుకోక = ఆకన్నులగలకను నివారించుకొమ్మని, పనిచి = మరల కొండనుండి బంపి, గవిక నెలకొనక = (అది కనులకలక మాని స్వస్థముగా తన) గుహలో నివసించియుండగా, సురియలు = చురకత్తులు, గొని, చని = ఆపులితో పోర నేగి, పాలియునో = నాశమొందునో, (లేక దానిని పోనీక), ఊరక = గ్రామమందు, వయిరేగి = లేక లిడుచు లేచి, పొడుచునో = పొడిచి చంపునో, చెవుమా = చెప్పమా.

పులికి ఈనినప్పుడు కనులకలక వచ్చును, అప్పుడు అది కొండనుండి ఊళ్లలోనికి దిగి వచ్చును; అప్పుడు ఊరిజనులు దానిని 'అమ్మా, నీవు పోయి కన్నుల కలక వదుర్చుకొమ్ము' అని బోధించి పంపినవారై, అది పోయి కన్నులు స్వస్థమై గుహలో నివసించియున్నప్పుడు చురకత్తులు గొనిపోయి దానిం జెనకీ దానిచేత చతుకో, లేక - ఊరిలోఁ గనబడఁగా లేచి దానిని మడియింతురో చెప్పవయ్యా. - నీవు ఇప్పు డితనిని చెనకక పంపి పిమ్మట ఇతనియాగమై ఇతఁడు మహోన్నతదశలో నుండునప్పుడు ఇతనిమీఁదికి పోయి ఇతనిచే మడియుట సరిగాదు, ఇప్పుడే ఇతనిని రూపుమాపుము. అనిప్రస్తుతమర్థము. - ఆప్రస్తుతప్రశంస.

'రుజరా' - 'రుజరజన' పా. - 'నెలవుకొన సురియ చేగొని' పా.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం | బో విడిచితి పొన్ను పాడి, బోయినరాజ్యం

బేవిధిఁ గ్రవ్వులు? నావెర | వీవెర వని ప్రేలు మడిచి యేర్పడఁ జెప్పమా. 44

బలియొక్క = బల్లిదని,...పాడికొక్క = ధర్మము ప్రకారము, పోవిడిచితి పొన్ను = పోనిత్తువేని,...వెరవు = శిపాయము,...

ఇప్పుడు నీవు బలవంతు నతనిని, ధర్మము నవలంబించినవాడవై పోనిత్తువేని, పిమ్మట నీ నష్టరాజ్యము నీకు మరల వచ్చునట్టి యుపాయాంతరమేమో చెప్పుము. - ఇప్పుడు డికినిం జంపినచో నీరాజ్యము నీకు వచ్చునుగాని నేను విధమున రా దనిభా. - 'ప్రేలు మడిచి' - లోకోక్తి.

'బలియొక్క' - పిమ్మట నాతని నీవు జయింపలే వని భా.

'పాడిఁబోయిన' - 'వాడు పోయిన' పూ. ము. పా.

తే. అలసతఁ బరున్న మనుజుండు కలియుగంబు;

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్నవాడు; లేత

యుత్థితుడు; యాయి మఱి కృతయుగ; మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్వేదమున వినమె? 45

అలసతొక్క = సోమరితనముచేత,...ఎన్నొక్క = ఆలోచింపఁగా. ద్వాపరంబు = ద్వాపరయుగము....ఉత్థితుడు = లేచినవాడు, లేతాయుగము, మఱి = అటుగాక, యాయి = నడచుచున్నవాడు,...నముచి దమనోక్తి = ఇంద్రవచనము ('జమ్మిభేదీ హరిహయః స్వారాణ్డముచిన్మాదనః' అను),...ఋగ్వేదమునొక్క = ఋగ్వేదముయొక్క బ్రాహ్మణ మనెడి భాగములో,...వినమె = మనము వినలేదా.

పనిచేయక పరున్న సోమరి కలియుగమువంటివాడు, కూర్చున్నవాడు ద్వాపరమువంటివాడు, లేచినవాడు లేతవంటివాడు, నడచుచున్నవాడు కృతయుగమువంటివాడు; సోద్యముడు సర్వోత్కృష్టుడు, నిరుద్యముడు సర్వాధముఁ డనియు భా. కావున నీవు సోద్యముడవుగావలసినదని యుపదేశము. ఆ ప్రస్తుత ప్రశంసా రూపకములు.

'కృతం లేతా ద్వాపరం చ కలిశ్చేతి చతుర్ముగమ్.'

విష్ణుపురా.

క. ఛిద్రప్రహారి, రాష్ట్రో | పద్రవ పరిహారి, యావత్ భాషణ రుచి, వే.

లోద్రిక్తుండు, నవేళా | నుద్రిక్తుఁ, దనల్పకాల ముర్వి భుజించున్. 46

ఛిద్రప్రహారి = దోషస్థానమందు కొట్టువాడు, రా...రి - రాష్ట్ర = (తన) దేశముయొక్క - శిష్యద్రవ = హావడిని - పరిహారి = తొలగించుకొనువాడు, అ...చి - ఆప్త = యథార్థవక్తలయొక్క - భాషణ = మాటలయందు - రుచి = ఇచ్చగలవాడును, వే...డు - వేళా = (తన కనుకూల మయిన) కాలమందు - ఉద్రిక్తుండు = వైరిమీదికి లేచువాడును, అ...డు - అవేళా = అనుకూలముకాని సమయమున - అనుద్రిక్తుండు = లేచనివాడు, అనల్పకాలము = చిరకాలము, ఉర్వి = భూమిని, భుజించున్ = ఏలును.

వైరిని అతఁ డెదిరించి పోరుటకు శక్తుడు గానట్టిదోషస్థానమందు కొట్టువాడును, తన రాష్ట్రమునకుం గలిగెడి యుపద్రవములను తొలగించుకొనువాడును, ఆప్తలమాటను వినువాడును,

తన కనుకూల మయినసమయమున వైరిమీఁద విక్రమించువాఁడును, తనకనుకూలము కానిసమయమున విక్రమింపనివాఁడును, చిరకాలము భూమి నేలును. పూర్వము ద్రుణవ్యాఖ్యాయందు 'చిద్రప్త మోరి' అనఁగా 'తనరాజ్యమందుఁ బుట్టిన దోషంబులను పోఁగొట్టువాఁడు' అని యర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. ఈయర్థము గాదు, ఎట్టన;—'చిద్రం వివరరస్థివత్ గ ర్హదోషే' హేమ.

'అపకూలం త మాసాద్య లవణం లక్షణానుజః

రురోధ సంముఖీనోహి జయోరస్థిప్రహారిణామ్.' రఘు. 15-17.

'రస్థిప్రహారిణాం రస్థిప్రహరణశీలానామ్; అపకూలత్వమే వాత్ర రస్థిప్ర' అనిమల్లివ్యా. దీనికే— "తవా యాయా ద్విగృహ్యైవ వ్యసనే చోత్థితే రిహః" ఇతివచనాత్ పరవ్యసనే ఆక్రమణం విజగీహః. సిద్ధికారకమ్ | యథామాఘే - 'ఆల్తోదయః పరగ్గాని ర్ద్వయం నీతి రి తీయతే.' అథవా - 'స్వశక్త్యపచయే కేచిత్ పరస్య వ్యసనేఽపరే.' తథాహి - 'అవృణోత్యాత్మనో రస్థ్యం రస్థ్యేషు ప్రహరణ రిపూక్' " - అని హేమ. వ్యాఖ్య.

వ. లే లే" వ్దునుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లనియె.

47

క. "మీ నొడివినయది కార్యం | బో; నిప్పని నేయ రాజ్య మంతయు మనకుఁ,

వానికిఁ బరలోకము జిత | మౌ నొక్కట; నిందు వాసు లరయఁగ వలయున్. 48

మీ నొడివిన యది = మీరుచెప్పినపనిని, కార్యంబు బౌక్ = చేయవలసినదే; ఇప్పని = ఈశక్తుహననమును, చేయక్ = కావించుటచేత, ఒక్కటక్ = ఏకకాలములో, రాజ్యమంత యక్ = ఇరువుర రాజ్యంబును, మనకును, పరలోకము = స్వర్గము, వానికిఁ = వానికిని, జిత మగును = లభించును; ఇందుక్ = ఈరెండుఫలములయందును గల, వాసులు = తారతమ్యములను, అరయఁగ వలయుక్ = ఆలోచింపుడు.

అతనిం జంపుటచే, ఒక్కమాత్రే మనకు స్వరాజ్యమును, అతనికి స్వర్గమును వచ్చును; ఈరెండు ఫలములలో అతనికిం గలుగునదే ఉత్కృష్టమో మనకుం గలుగునదే యుత్కృష్టమో అరయఁడు..అవానినే అనంతరపద్యమందు చెప్పుచున్నాఁడు.

క. పరలోక సుఖము శాశ్వత | మరయ; మహీరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహః

పరిభోగ్యం; బిందులకై | దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్. 49

అరయక్ = ఆలోచింపఁగా, పరలోక సుఖము, శాశ్వతము = చిరకాలము ఉండునది, మహీరాజ్యసుఖము = భూమియందలి దొరతనపుసౌఖ్యము, అ...బు - అల్ప = కొంచెమయిన - అనేహః = కాలమే - పరిభోగ్యంబు = అనుభవంపఁ దగినది; ఇందులకై = ఈయల్పకాలరాజ్య సౌఖ్యముకొఱకు, దురితము = పాపమును ('అంహో దురిత దుష్కృతమ్' అను.), కావించి = చేసి, పరమునకున్ = స్వర్గమునకు, తొలఁగుదునె = దూరమగుదునా.

మీరు చెప్పినపాపకృత్యమును నేను జేసినచో నాపగతునికి శాశ్వతమయినపరలోకసుఖమును, నాకు స్వల్పకాలభోగ్య మగుమహీరాజ్యసుఖమును కలుగును, స్వర్గము నాకు తప్పను, కావున ఆపాపమును నేను చేయను.

శాశ్వతత్వమును అల్పానేహః పరిభోగ్యత్వంబును అదురితము గావంపమికి కారణంబులుగాన కావ్యలింగాలంకారము.

క. 'బద్ధాంజలిపుటు దీనుక్ | గ్రద్ధుండై శరణు చొరంగఁ గూల్పుట కడుఁ గీ,
దుద్ధతి పరలోకార్జన | బుద్ధికి' నను కణ్ణవాక్యములు దలచు రొకో?' 50

దీనుక్ = గర్వ ముడిగినవానిని, బ...టుక్ - బద్ధ = కూర్చబడిన, అంజలిపుటుక్ = మోడ్చుకేలిదొన్నె గలవానిని (దొన్నెవలె కేలుమోడ్చినవానిని), శరణు చొరంగఁ = శరణు చొచ్చినప్పుడు, గ్రద్ధుండు = కోపించినవాడు, వి, కూల్పుట = చంపుట, పరలోకఅర్జన బుద్ధి కిక్ = స్వర్గమును గడించుటయందు తలంపు గలవానికి, కడుక్ కీడు = మిక్కిలి చెఱుపు, అను - కణ్ణ (మహాముని) వాక్యములు, తలంప రొకో = మీరు తలంపరా యేమి.

శరణాగతుని దీనుని చంపుట మహాపాప మనెడు కణ్ణమహాముని వచనములను స్మరింపుడు. - ఇది సామాన్యోక్తి - ఈదీనుని తాను చంపుట మహాపాతక మని విశేషము - ఆప్రస్తుత ప్రశంస. 'గ్రద్ధుండై శరణు' - 'పా. వ్రద్ధతఁ దనముఱుగు,' 'గ్రద్ధుండైముఱుగు.'

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, యారాజు నడిగి, త
ద్దుర్మనైచికివధక్రమంబు
దెలిసి, తగిన నిష్క్రృతి వచింప, నాతెండు
మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

... వెడలి = (మంత్రాలోచనకై చొచ్చినతరువండమునుండి) వెలువడి, ... ఆ రాజుక్ = కేశి ధ్వజాని, ... త... బు - తత్ = ఆతని - ఘర్మనైచిక్ = యజ్ఞ ధేనువుయొక్క (ఉత్తమా గోమ నైచిక్ అను.) - వధ = కొలయొక్క - క్రమంబు = ప్రకారమును, తెలిసి = ఎఱిగి, ... నిష్క్రృతి = ప్రాయశ్చిత్తమును, ... మగుడక్ = వెండియొ, ... గ్రతువుక్ = యజ్ఞమును, సాంగముగక్ = సంపూర్ణముగా, ఒనర్చి = చేసి (ముందటి కన్వయము).

ఆ. అవభృథాష్టతోత్తమాంగుఁడై, ఋత్విక్
దస్యగణముఁ బూజు దనిపి, పిదప
సూత మగధ వంది వై తాళికప్రభృ
త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసఁగి.

52

ఆ...డు - అవభృథ = యజ్ఞాంతస్నానముచేత ('మేధ్యే నావభృథా దపి' రఘు. 1 (84). 'అవభృథాదపి - అవభృథస్నానాదపి' మల్లి. వ్యా.) - ఆప్తుత = చక్కఁగా తడుచబడిన - ఉత్త మాంగుడు = శిరస్సు కలవాడు ('ఉత్తమాంశం శిర శ్శీర్షః' అను.), వి, ఋ ... ముక్ - ఋత్విక్ = ఋత్విజులయొక్కయు, - సదస్య = సభ్యులయొక్కయు - గణముక్ = సమూహ మును, పూజక్ = సత్కారముచేత, తనిపి = తృప్తి నొందించి, పిదపక్ = తర్వాత, సూతవంది మగధ వైతాళికప్రభృతి అర్థికోటికిక్ = నూతాదియాచకసమూహమునకు, అభిమత ఆర్థము = ఇష్టమయిన ధనమును, ('అర్థోభిధేయై రైవమై ప్రయోజన నివృత్తిః' అను.), ఒసఁగి = ఇచ్చి.

కేశిధ్వజుడు యజ్ఞము ముగించుకొని ఋత్విక్కులను దక్షిణతీరచేతను సదస్యులను సంభావనలచేతను తనియించి నూతాదియాచకసమూహమునకు ఇష్టధనము లొసంగెను. - నూతాది ధేదము:-

‘నూతాః పారాశిః ప్రోక్తాః । మాగధా వంశశంసకాః

వన్దిన స్వమలప్రజ్ఞాః । ప్రస్తావనదృశోక్తయః’.

‘వైతానికా బోధకయాః’ అను.

తే, మఱియుఁ గోరినవారియక్కఱలు తీర్చి

యును మనఃపూర్తి చాల కొయ్యనఁ దలంచి,

‘యకట గురుదక్షిణ యెసంగ నయితే’ నంచు

మగుడఁ జని, శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ.

53

మఱియుఁ = ఇంతియగాక, ... మనఃపూర్తి = తనమనస్సున సంతుష్టి, ... ఒయ్యనఁ = క్రమముగా, ... ఆఖాండిక్యుఁడు, శంకఁ = భయముచేత (‘శక్త్యా త్రాస వితర్కయాః’ నానా.), అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, సంభ్రమపడంగఁ = తొట్టుపడుచుండఁగా (‘సమా సంవేగ సంభ్రమా’ అను.)

ఇంకను గోరినవారి కోరిక లెల్ల దీర్చినప్పటికిని, ఆకేశిధ్వజునికి మనస్సు సంతుష్టి చెంద వుండినది. అంత నాతఁడు గురుదక్షిణ యాయనైతి నని జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని, యిచ్చుటకై మరల ఖాండిక్యునికడ కేఁగెను. ఇతఁడు తనతో పోరవచ్చె నేమో యని భయపడి ఖాండిక్యుఁడు త్రొక్కుటపడసాగెను.

క. వారించి, ‘నీకు నెయ్యది । కోరిక? యేలేంచినాడ గురుదక్షిణ యీ,

భూరమణ, వేడు’ మనుటయు, । నారాజ్యుండు మఱియు నాప్తులతోడఁ. 54

కేశిధ్వజుఁడు ఆఖాండిక్యునిసంభ్రమమును అపి ‘ఓరాజా నీకు గురుదక్షిణ యిచ్చుటకై వచ్చితిని; నీ కేమి వలయునో వేడు’ మనెను. అంత ఖాండిక్యుఁడు తనసీతైఘలతోఁ గూడి (అలోచించెను).

క. ‘గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ । నరవరుఁ డేలేంచె; మీరు నా కనురక్తుల్;

పరికించి పదింబదిగా । నరయుండు మది నెద్ది మేలు ప్రార్థించుటకుఁ. 55

..... పదింబదిగాఁ = చక్కఁగా, పరీక్షించి, అరయుండు = విచారించుచుండు.

ఈరాజు గురుదక్షిణ యిచ్చుటకై వచ్చియున్నాఁడు, మీరు నాకు ఆప్తులు, చక్కఁగా పరీక్షించి మనకు వేడుటకు ఏది మంచిదో అలోచించి చెప్పఁడు.

అతనిరాకయు వీరియనురక్తియు పరికించుటకు నరయుటకును కారణములు గావున కావ్య లింగాలంకారము.

ఉ. నావుండు, వార లష్టనుజ నాథున కిట్లని రుబ్బి; ‘వేడుగా

దైవము గల్గె! వేగ గురుదక్షిణగాఁ జతుర్థవీవృతో

ర్వీవలయం బశేషమును వేడుము, భూవర; మమ్ము నందఱఁ

బ్రోవుము; బాంధవాప్తజనపోషణకన్నను బుణ్య మున్నదే? 56

దైవము = భాగ్యము, వేగ = శీఘ్రముగా, చతు...లు - చతుర్థవీ = నాలుగుసముద్ర ములమొత్తముచేత - వృత = ఆవరింపఁబడిన - ఉర్వీవలయంబు = భూమండలమును, అశేషమును = సమస్తమును, ప్రోవుము = పోషించుము.

ఖండిత్యండు ఇట్లు చెప్పగా, ఆయా పురు మిక్కిలి సంతోషించి ఆయన కిట్లు ఉత్తరము పలికిరి; - ఓరాజా, ఈదినమునఁగా, అదృష్టము ఫలించినది? ఈక్షణమె ఆతనిని నాలుగు సముద్రములచే పరివేష్టింపఁబడియున్న యీ సమస్తభూమండలమును గురుదక్షిణగా వేడుము; మున్ను నందఱను పోషింపుము. బంధువులను ఆ పులను పోషించుటకంటె పుణ్యము కలదా? - పుణ్యముగుట ప్రోచుటకు కారణముగాన కావ్యలింగాలంకారము.

జేగ - ఇదికళ - 'జేగ లెగంబాట' భార. లుప్త మువర్ణక మయిన 'జేగ' శబ్దమే ఇట్లు ప్రయోగింపఁబడుచున్నది. 'చతురర్ణవ' = చతుర్ణా మర్ణవానాం సమాచారః - ద్విగుసమాసము. 'బాంధవ' - బంధువే బాంధవుఁడు. 'కన్నను బుణ్య' - 'కంటెనుధర్' వూ. ము. పా.

ఉ. ఎన్నఁడు లావు గూడు మన? కెన్నఁ డగు న్దటి? యయ్యె నేని పో
రెన్నిక యానె? పోరిన జయింపనె చెప్పిరె? నీదుభాగ్యసం
పన్నతఁ జేరె: గార్య మిటు;బంధు సుహృత్తతి కొక్కకీడు రా
కున్నటు లుండఁగానె. సిరు లూరక చావక నోవ కబ్బునే? 57

ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, లావు = బలము, గూడు = కలుగును [తనకు బలము కలిగినప్పుడు దండెత్తు మని కాస్తము. - మాఘములో శ్రీకృష్ణులవారింగూర్చి బలరామ వచనము -

'స్వశక్త్యవచయే కేచిత్, పరశ్చ వ్యసనేఽపతే,
యాన మాహు; స్త దాసీనం త్వ ముత్థాపయతి ద్వయమ్.' మాఘ.
'ఉత్కృష్టబలవీర్యస్య విజిగ్మో రణైషిణః
గుణామరక్తప్రకృతే ర్యాత్రాయాన మితి స్మృతమ్.' కామండకము.]

తటి = అనుకూలకాలము;

('రాత్రా వులాకో వినిహన్తి కాకం, కాకోఽప్రులూకం రజసివ్యపాయే,
ఇ తీవ కాలం ప్రసమీక్ష్య యాయాత్, కాలే ధవ న్తీహ సమీహితాని.' కామండ.),
ఎన్నిక = యోగ్య మని గణింపఁబడినది (పోయ యోగ్యము కా దని కామండకము: -

'సంధి మిచ్ఛే త్సమే నాపి, సంధిగో విజయో యాధి,
న హి సంశయితం కుర్యా, ది త్యువాచ బృహస్పతిః,')

పోరినక = యుద్ధముచేసినయెడల, జయింపనె చెప్పిరె = జయమే కలుగు నని కాస్త కారులు చెప్పినారా, భాగ్యసంపన్నత = అదృష్టము కలసి వచ్చుటచేతను, కార్యము = నీవు సాధించు కొనవలసినట్టిది, ఇటు = ఆత్రువే నీవు కోరిన దెల్ల నీకిచ్చునట్లుగా, చేరక = చేకూడి యున్నది, ...తటికే = సమూహమునకు.

మనకు పగతునిపై తరలుటకు ఎప్పుడు బలము కలుగును? అనుకూలకాల మెప్పుడు వచ్చును? వచ్చినను, పోరు ప్రశస్త మెట్లగును? ఏలయన పోరిలో జయమే కలుగు నని నిశ్చయమేమి? నీబంధుసుహృత్సమాహు చావక గాయపడక నీకు వచ్చునట్లుగా నీకార్యము చేకూడి యున్నది.

చ. అనవుఁడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డిట్లును: - 'మీర లర్థసా
ధనపరతంత్రకోవిదులు దక్క, మహాసుఖదాయి మోక్షమా

ర్థనయవిచారకోవిదులు గా, రతిచంచల రాజ్యలక్ష్మి నే

మని చని వేడు వాడె బరమార్థము వేడక యప్పుహామతి? 58

అనవుడు = ఇట్లు ఆ పులు చెప్పగా, ఆలక్ నవ్వి = మందహాసము చేసి, మనుజు అధి పుడు = రాజు, ...మీరలు = మీరు, అ...క = అర్థ = ప్రయోజనముయొక్క - సాధన = సాధించుట - పర = ముఖ్యముగాగల దైన - తంత్ర = శాస్త్రమందు - కోవిదులు, దక్క = పండితులుగాని, మ...లు - మహాసుఖ = గొప్పసుఖమును - దాయి = ఇచ్చునదైన - మోక్షమార్గ = కైవల్యముయొక్క దారికి - నయ = కొనిపోవునట్టి - విచార = చింతయందు - కోవిదులు గారు, చని = నేబోయి, అమహామతి = అమహానుభావుని, పరమ అర్థము = సర్వోత్కృష్ట ప్రయోజన (మైనమోక్ష) మును, వేడక ; అతి చంచల = అత్యంతము అస్థిర మగుదానిని, రాజ్య లక్ష్మి = దొరతనపుత్రుని, ఏమని వేడువాడె = ఎట్లు వేడుదును.

అందులకు రాజు చిఱునవ్వు నవ్వి యిట్లనియె. - అయ్యామీరు అర్థ శాస్త్ర పండితులుగాని మోక్షమార్గవిచారపండితులు గారు. నేను పోయి అమహానుభావుని మహాసుఖము నిచ్చు మోక్ష మార్గము నడుగక అతిచంచల మయిన రాజ్యలక్ష్మి నెట్లడుగుదును. - మహాసుఖదాయిత్యము వేడుటకును, అతిచంచలత్వము వేడమికిని, కారణములు గావున పదార్థ హేతుకావ్యలింగము.

క. నిమివంశోత్పన్నుల మఱుట,

మముబోటుల కకట రాజ్యమా లక్ష్మ్యము? వాఁ

డమలిన యోగాశ్రయుఁ; డు

త్తమయోగము గొనుట యురవో, ధరఁ గొను టురవో? 59

నిమివంశ ఉత్పన్నుల మఱుట = నిమిచక్రవర్తిసంతానమును పుట్టినవార మఱుట, ...అమలి న యోగ ఆశ్రయుడు = పొచ్చెములేని రాజయోగమునకు తావలమైనవాడు, ...ఉరవో = ఉచితము, ...నిమివంశమునఁ బుట్టినవార మనుటచే మిక్కిలి జ్ఞాన వైరాగ్యాది దివ్యగుణసంపన్నులని భా. ఆవంశపువాడు జనకుడు. పలువురు మనులకు బ్రహ్మవిద్యగరు వని రామాయణ మున ప్రసిద్ధము. శ్రీరాములవారు పిన్నుట విడిచిన వింటిని నిమికి ఆలవతరమువాడయిన దేవ రాతునియొద్ద మహేశ్వరుఁడు ఇల్లడ యుంచుటగూడ ఆవంశమువారిప్రభావమునకు తార్కాణము. — 'ఉరవో' - 'ఎరవో' అనిపూ. ము. పా. ఎరవు శబ్దము ఈశ్వరమున నిఘంటువులందు కనఁబడదు.

సీ. విడుఁ.' డనినీడు వెల్వడి వచ్చి ఖండిక్యుఁ,

డారాజుఁ గనుఁగొని గారవమున,

'గురునిష్క్రమింబు నిక్కువముగా నొసఁగెదే?'

యని పల్కి, 'యిత్తుఁ దభ్యముగ' నన్న ;

'నవనీతలేంద్ర, నీ వధ్యాత్తరతుఁడవు;

దక్షిణ గురున కీఁ దలఁచితేని,

సకలభవక్షేత్ర సంక్షయం చెయ్యది

యవ్యిద్య బోధింపు' మనిన, నవ్వి,

తే. 'యహహ! నిష్కంటకాస్తదీయాధిరాజ్య
మడుగ నొల్లక యిది యేటి కడిగి తివుడు?
క్షత్రియుల కెల్ల రాజ్యంబు కంటె మఱి ప్రి
యంబుగలదే?' యటన్న నిట్లనియె నతఁడు.

60

...ఆరాజు = కేశిధ్వజుని - గురునిష్క్రమంబు = గురువుయొక్క వెలసు (గురుదక్షిణను). నిష్క్రమముగా = నిష్క్రమముగా = సత్యముగా. తథ్యముగ = సత్యముగా. అవసర లేంద్ర = ఓభూతలపతీ (రాజునుట), అధ్యత్తరతుండవు = బ్రహ్మవిద్యారత్నతుండవు. స...బు - సకల = అఖిలమైన - భవక్షేత్ర = సంసారదుఃఖములయొక్క ('భవక్షేత్రమేత్రసంసారే సత్తాయాం ప్రాప్తి జన్మనో' మేది.) - సంక్షయంబు = నాశకము, ని...ము - నిష్కంటక = శత్రురహితమైన - అస్తదియ = నాడు - ఆధిరాజ్యము = సామ్రాజ్యమును, ఒల్లక = చలవక = తొరక, ఏటికి = ఏమిటికి = ఏల.

మ. 'ఏను, కేశిధ్వజ, ధాత్రీ వేడమికి నావేదించెద న్నేతు; వ

జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించుకొ లౌల్య మెందుకొ? రణం

బునఁ బాడికొ రిపు గూల్చువాడియుఁ ప్రజాపోషంబు ధర్తంబు రా

జున కొ; నైన నశత్తుఁ ద్వద్విత్తరాజ్య న్న న్నభుంబంటునే?

61

...ధాత్రీ = భూమిని, వేడమికి = వేడనందులకు, పోతువు, ఆవేదించెదకొ = తెలిపెదను; ఎందుకొ = ఎచటనైనను, అజ్ఞానికికొ దక్కకొ = అవివేకికేగాని, వివేకికొ = దేహార్తభేద జ్ఞానముకలవానికి, లౌల్యము = ఆశ ('లోలశ్చల సత్కృష్యయోః' అను.),...రణంబునకొ = యుద్ధములో - పాడికొ = ధర్తముచే (ధర్తయుద్ధముచే ననుట), రిపుకొ = వైరిని, గూల్చువాడియొకొ = గూల్చునట్టి పరాక్రమమును, ప్రజాపోషంబు = ప్రజలను పోషించుటయు, రాజునకు, ధర్తంబు ఔను, అయినకొ = అట్లయినను, అశత్తుకొ = శక్తి లేనివానిని, త్వ...జ్యుకొ = నీచేత జయింపఁబడిన రాజ్యము కలవానిని, నన్ను, ఆఘంబు = పాపము, అంటునే = తగులునా.

వినవోయి కేశిధ్వజుఁడా; నేను రాజ్యము వేడమికిం గారణము చెప్పెదను, రాజ్యతృష్ణ అవివేకి కలుగును గాని వివేకి కలుగదు. మఱి పరాక్రమంబున వైరులం గూల్చుటయు ప్రజలం బ్రోచుటయు రాజునకు ధర్తములే యైనను అట్లు చేయనిదోషము నీచేత విజిత రాజ్యాఁడైననన్ను అంటును.

సీ. నరనాథ, యీరాజ్యపరిపాలనారాత

హననాదికృతరూప యగునవిద్య

యనధికారికి విసర్జనముఁ గావింపంగఁ

గలుపంబు రా; దధికారి యైన

వాఁడు విసర్జింప వచ్చు వల్లాచార
లోపంబుచే నగు పాపలేప;
మైన నేనిత్తుఁ గొ మ్మనఁ గొనుధరణి భో
గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె ?

తే. కాన సత్త్వ త్రియులకు భైక్షంబు కీడు;
మత్స్యభానులు వేడు సామ్రాజ్య మనెడు
పలుకు ధర్మచ్ఛలంపులోభం, బయుక్త?
మిది యెఱిగి రాజ్య మడుగ నే నిచ్చుగింప.

62

నరనాథ = ఓకేశిధ్వజాఁడా, (పినుము), ఈ...ద్య - ఈ - రాజ్యపరిపాలన = రాష్ట్రము
సేలుట - ఆరాతిహాసన = శత్రుసంహారము - ఆది = లోనగుకృత్యములచేత - కృత రూప =
చేయఁబడిన స్వరూపము గలది - అగు - ఆవిద్య = అజ్ఞానమును ('ఆవిద్యాహమ్మతిః స్త్రియామ్'
అమ.), విసర్జనము కావింప = త్యజించుటచేత, అనధికారిక = అసమర్థునికీ, కలుషంబు =
పాపము, రాగు = కలుగదు; అధికారి = సమర్థుఁడు - వినవాఁడు, విసర్జింప = త్యజించెనేని,
న...ము - వర్ణ = శ్రీ త్రియజాతియొక్క - ఆచార = (రాజ్యపరిపాలన శత్రుహాననాది రూప)
స్వధర్మముయొక్క - లోపంబుచేత = అననుష్ఠానముచేత - అగు (నట్టి) - పాపలేపము = కిల్చి
చముయొక్కఫూత, వచ్చు = (అధికారిక) కలుగును; విన = ఆటలైనను, ...భైక్షంబు =
భిక్ష = యాచన. ... మత్ ప్రధానులు = నామంతులు ('మహామంత్రాః ప్రధానాని' అమ.
'మహామంత్రః సమృద్ధే చామాత్యే హస్తీపకాధిపే' మేది.), ...ధర్మచ్ఛలంపు లోభంబు = ధర్మ
చునెడి మిషతోడి కాంక్ష, ...ఇచ్చుగింప = కోరను.

ఓరాజా, ఈ రాజ్యపరిపాలనము శత్రు సంహారము అనురూపముల విలసిల్లుచున్నవిద్యను
త్యజించుటచేత అధికారిక శ్రీ త్రియధర్మ లోపపాపము కలిగినను అనధికారిక కలుగదు. పైగా శ్రీ త్రి
యునికి దానముగా కైకొన్నభూమి భోగమునకు అగును గాని ధర్మమునకు కానేరదు; ఇట్లు
ధర్మమునకుఁ గాక భోగమునకు మాత్రమే యగుటచేత నీరాజ్యభిక్ష శ్రీ త్రియులకుచేటు.
వాప్రధానులు వేడు మనెడి యీసామ్రాజ్యము ధర్మ మనెడి మిషకలిగిన రాజ్యకాంక్ష, వాకు
అనర్హము అని యెఱుఁగుదును గాన, రాజ్య మడుగుట నే నంగీకరింపను.

'ఈరాజ్య పరిపాలనారాతి హాననాది కృతరూప' - సిద్ధసమాసగతపదములతో తద్విన్న
పదంబులు అన్వయించుట కవిత్రయేతర గ్రంథములందు చూపట్టెడి నని ప్రాశస్త్యకరణము.
'రాజ్య...విద్య' - వ్యవహార మెల్ల ఆవిద్యా విలాస మని జ్ఞానిమతము. శ్రీ త్రియునికి స్వభావజ
మయిన ప్రజాపరిపాలనాదికమును మానుటవలన చేటు గలుగును:- భగవద్గీతయం దిట్లున్నది.-

'శమో దమః స్తప శౌచం ఔస్తి రార్జవ మేవ చ ।
జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్త స్వభావజమ్.'
'శౌర్యం తేజో ధృతి ర్దాక్షిణ్యం యుద్ధే చా ప్యపలాయనమ్ ।
దాన మిశ్వరభావ శ్చ ఔత్తం కర్త స్వభావజమ్'

‘శ్రేయాః స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్ స్వనుష్ఠితాత్
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో ధయావహః.’

‘అథ చేత్ త్వ మిమం ధర్మ్యకాం సంగ్రామం న కరిష్యసి

తతః స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్యా పాప మవాప్స్యసి’.

భగవద్గీత.

తీ. త్రియునికి ‘దానము’ చెప్పబడినది. ఆదానము చెప్పబడలేదు, కావున ‘ఆదానము’ ధయావహము. ‘ప్రధానులు’ - ‘ప్రధానుడు’ అని ఏకవచనము - మిత్రాది గణములో చేరినందున విభాషగా పుల్లింగ తుల్యత; ఒండె, ప్రధాన శబ్దము ‘మహామాత్రః ప్రధానః స్యాత్’ అని పుంస్కాండమును వోపాలితుడు పఠించినందున పుల్లింగమును కల దని రామాశ్రమి.

తె. ఆసపడుదురె బుధులు రాజ్యంబు, మమతె

మానని జడాత్తుల? ట్లహంమానపాన

మత్తులకుఁ గాక యది యేల, మాద్యశులకు?’

ననిన హర్షించి మెచ్చి యజ్ఞవకుఁ డనియె.

63

బుధులు = కోవిదులు (‘స మృధః కోవిదో బుధః’ అను.), మమత = మమకారము (నాది యను భావము),...జడ ఆత్మలట్లు = మూఢమతులవలె, అహమ్ మాన=అహంకార మనెడి-పాన=త్రాగుదుచేత - మత్తులకుఁ=కై పెక్కినవారికి. అది = రాజ్యము, మాద్యశులకుఁ=మాబోంట్లకు.

మమకారము ఉడుగని మూఢమతులవలె పండితులు రాజ్యమునకు ఆసపడుదురా? అహంకార మమకారము లుడిగిన మాబోంట్లకు రాజ్యమేల? - అని ఖండిత్యుడు చెప్పెను. అందులకు ప్రీతుడై ఆకేళిద్వజజనకుడు ఇట్లు ఉత్తరము చెప్పెను. - బుధత్వము ఆసపడమికిని, మమత. జడాత్తత, ఉక్త మత్తతయు ఆసపడుటకును కారణములు గాన పదార్థ హేతుక కావ్యలింగము.

ఆ. “ఏ నవిద్యవలన మృత్యువుఁ దరియింప,

ననఘ, రాజ్యములు మఖాదికములుఁ

జేయుచున్నవాడ; క్షీణింపఁ జేయుదుఁ

బుణ్యఫలము భోగభుక్తిచేత.

64

అనఘ = పాపరహితుఁడా, ఏక = నేను, అవిద్యవలనక = మఖాదిక ర్త చేత, మృత్యువుక = ప్రమాదమును, తరియింపక = దాటుటకై, రాజ్యములుక, మఖ ఆదికములుక = యజ్ఞము లోనగు కర్మలును, చేయుచున్నవాడక = చేయుచున్నాను; పుణ్యఫలముక = (కర్మ ఫలని) శుభా దృష్టమయొక్క ఫలమును, భోగభుక్తి చేతక = భోగముల ననుభవించుటచేత, క్షీణింపఁ జేయుదుక = నాశ మొందించెదను.

నేను స్వాభావికమైన బ్రహ్మనిష్ఠునండి కలిగిన ప్రమాదమును దాటం గోరి, అందులకు సాధనముగా యజ్ఞములు చేయుచున్నాను. అయినను పూర్వకృతకర్మఫలము సంసారమును బల పఱచుచుండదా, దానివలననుండి ముక్తియొక్కడిది, అనిన, ఆఫలమును భోగముచేత తీయ మొందించుటకై రాజ్యము లేలుచున్నాను.

అవిద్యయనఁగా మఖాదికర్త. ‘అవిద్యవలన’ - కరణార్థమున ‘వలన’ సాధువుగాదు. అవిద్య ‘చేత’ అనఁదగును.

‘ప్రమాదంజై మృత్యుమహం బ్రహ్మి’ అను సనత్కుజాతీయవాక్యముచేతను,

‘ప్రమాదో బ్రహ్మనిష్ఠాయాం నకర్తవ్యః కదాచన ।

ప్రమాదో మృత్యు రిత్యాహు ర్విద్యాయాం బ్రహ్మ వేదినః.’

ఇత్యాద్యధ్యాత్వోపనిష ద్వాక్యాలచేతను మృత్యు వనఁగా బ్రహ్మనిష్ఠునండి పరాకపడుట. నరుఁడు అవిద్యచేత మృత్యువుం డరించు ననుటకు—

‘విద్యాం చావిద్యాం చ య స్రజ్జ్యే దోభయోగ్ సహ

అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృత మశ్ను తే.’

ఈశా. ఉ. 11.

‘యోగినః కర్త కర్తృని సజ్గం త్యక్త్వాత్మకుద్యయే.’

భ. గీ. 5. 11.

‘యజ్ఞో దానం తప శ్చైవ పావనాని మనీషీణామ్.’

భ. గీ. 18, 5.

మఖారులు చేయుటచే తత్ఫలముభవరూప మయిన సంసారము బలపడును గదా యనిన, ‘సజ్గం త్యక్త్వా’ అనుటచే ఫలాపేక్ష లేక చేయువానికి ఫలముభవ రూపబంధము ఉండదు. ఇంతకు ముందు చేసియున్న కర్మయొక్క ఫలము—

క. ‘విను కర్తం బొనరించును । జననము మరణంబు, నదియ సౌఖ్యము దుఃఖం బును గావించును, దనచే । నీనదానం బడకపోత కివునకు వశమే !’

‘జ్ఞానోదయా త్పురాఽఽరబం కర్త జ్ఞానా న్ననశ్యతి

అదత్త్వా స్వఫలం, లక్ష్మ్య ముద్ది శ్యోత్సన్నప్తబాణవత్.

వాక్యప్రబుద్ధ్యా వినిర్ముక్తో బాణః పశ్యాత్తు గోమతౌ

న తిష్ఠతి ఫీనశ్త్రేయ లక్ష్మ్యం వేగేన నిర్భరమ్.’

అధ్యాత్మోపనిషత్తు

అన్నట్లు, తనకు తప్పదు గదా, ఆరూప మయిన సంసారమునకు తీయ మెట్లనిన, అందులకే, ‘ప్రారబ్ధం భోగతో నశ్యే’ త్త నుకారణంబున రాజ్యభోగములచే దానిని తీయ ముండించు చున్నాను, అని చెప్పినాఁడు.

క. మన యీ నిమిషంశము పా । వన మగుభాగ్యమున, మనుజవర, తత్త్వవివే చనచింత నీకుఁ బొడమెను; । విను మిఁక వినిపింతు నే నవిద్యావిధముక. (రె)

మనుజవర = మనుష్యశ్రేష్ఠుఁడా. పావనము = పవిత్రము (‘పవిత్రం పావనం పూతమ్’ చేమ.), భాగ్యమునక = ఆదృష్టముచేతి, త...త - తత్త్వ = పరిమాత్తయొక్క (‘తత్త్వం పరాత్తని వాద్యభేద స్వరూపేచ’ చేమ.), అవిద్యావిధముక = అజ్ఞానముయొక్క ప్రకార మును.

‘నేను విద్యా’ అని పూ. ము. పా. ‘నే నవిద్యా’ అని వ్రాతప్రతుల పా. ఇదియే సమం జనముగాఁ గానించుచున్నది. చూ. 22 (2).

ఆ. ఆత్మ కాని మేన నాత్మబుద్ధియును న । స్వంబునందు మిగుల స్వత్వమతియు, నవనివర, యవిద్య యను మహాతరువు ను । త్వత్తి కీద్యయంబు విత్తు మొదలు.

అవనివర = ఓరాజా, ఆత్మ = తాను

(‘ఆత్మా కలేబర యత్నే స్వభావే పరమాత్మని ।

చిత్తే ధృతో చ బుద్ధౌ చ పరవ్యావర్త నేఽపి చ’ ధరణి.),

కాని మేనక = కానట్టి దేహమందు, ఆత్మ బుద్ధియుక్ = తా ననెడి తలంపును, అస్వంబు నందుక్ = తనదిగాని దానియందు ('స్వోఽజ్ఞాతా వాత్సని స్వం త్రి హ్యతీయే స్వోఽస్త్రియాం ధనే' అను.), మిగులక్ = మిక్కిలి, స్వత్వమతియుక్ = తనది యనెడు భావంబును, ఈ - ద్వయంబు = దోయి, అవిద్య = అజ్ఞానము, అను = అనెడు - మహా తరువు నుత్పత్తిక్ = గొప్ప వృక్షముయొక్క పుట్టుకకు, విత్తు మొదలు = అది బీజము.

ఓరాజా, తానుగానట్టి దేహమందు తా ననెడి తలంపును, బంధుమిత్ర కళత్రపుత్రాదులు తనవి అను తలంపున, ఈరెండును అజ్ఞానమహావృక్షమునకు అదిబీజము. - రూపకాలంకారము.

ఈపద్యమునకు మూలమైన విష్ణుపురాణశ్లోకము:—

'అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్మే స్వ మితి యా మతిః

అవిద్యా తరుసంభూతి బీజ మేత ద్విధా స్థితమ్'.

బీజము దశద్వయరూపముగా నుండును గాన అహంకార మమకారములు రెండును బీజ మనుటచే అవి ఒకటొకటియు ఒక్కొక్కదళ మని భా.

క. నరనాథ, పాంచభౌతిక | శరీరమున దేహి మోహ సాంద్రతమతమః

పరివృతుఁ డై, 'యే, నిది నా | పరికర' మని యవధి లేనిభ్రమఁ బడి తిరుగుక్.

నరనాథ = ఓరాజా, పాం....నక్ = పృథి వ్యప్తేజో వా య్యుకాశము లనెడి పంచ భూతముల పరిణామ మగుదేహమందు, దేహి = జీవుఁడు, మో...డు - మోహ = అవిద్యవలని ('అథ మోహో నృతిజ్ఞాస్యా దవిద్యాయాం చ మూర్ఛనే' మేది.) - సాంద్రతమ = మిక్కిలి దట్టమైన - తమః = చీకటిచేత - పరివృతుఁడు = అవరింపఁబడినవాఁడు, వి, ఏను = నేను అనెడి భావమును (అహంకారమును), ఇది నాపరికరము = ఈవస్తువు నాసాక్షు, అని = అనెడి - అవధి లేని = హద్దులేనట్టి - భ్రమక్ = తిరుగుడులో ('భ్రమో భ్రమా' అను.), పడి, తిరుగుక్ = నుడియు చుండును.

ఓ రాజా పంచభూతాత్మకమయిన శరీరమందు జీవాత్మ అవిద్యవలని దట్టంపు టిరులుచే అవరింపఁ బడినవాఁడై అహంకార మమకారము లనెడి యనవధిక భ్రాంతిలో పడి తిరుగుచుండును. అవిద్యచే తమస్సునం బడు నని శ్రుతి.—

'అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యేఽవిద్యా ముపాసతే.' ఈశా.

క. జలవసుధాంబరపవన | జ్వలనంబులకంటె దా నజస్రంబు వెలిక్

వెలుగొందునాత్మ యుండఁగఁ | గళేబరము నెన్వఁ డాత్మగాఁ దలపోయుక్?

ఆత్మ = జీవుఁడు, జల వసుధా, అంబర పవన జ్వలనంబులకంటెక్ = నీరు మన్ను ఆకాశము గాలి అగ్ని అను వానికంటె, తాను, వెలిక్ = వేఱయి, అజస్రంబు = సర్వదా, వెలుగొందుచుక్ = ప్రకాశించుచు, ఉండఁగాక్, కళేబరముక్ = (జలాది వికారమయిన) దేహమును, ఆత్మగాక్, ఎన్వఁడు, తలపోయుక్.

ఆత్మ పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములకంటె వేఱయి సర్వదా ప్రకాశించుచుండఁగా, పృథివ్యాదిమయ మయిన దేహమే ఆత్మయని యెన్వడును తలంపఁడు.

సీ. వపు రుపభోగ్యముల్ నృప గృహక్షేత్రాదు;
 లవి బొంది వొఁగాక యాత్మ వగునె?
 యట్లన పుత్రపౌత్రానీకములు నాత్మ
 కాని మైఁ బుట్టుటఁ గావు తనవి;
 గాన మృత్యువుఁ గను కాయంబున జనించు
 పుత్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు;
 ఎపుడేని యాత్మ వేతే యనునప్పుడె
 యడరు భోగంబు లీయాత్మకంట;

తే. వట్లుగా కీయొడలె యాత్మ యన్న నంటు;
 మృద్ధహము నిల్చు నెట్లు మృజ్జలాది
 నట్లు భౌతికభోగాశనాది భౌతి
 కాంగములు నిల్చు; భోగ మిం దాత్మ కెద్ది?

69

1. నృప = ఓరాజు, గృహ క్షేత్ర ఆదులు = ఇండ్లు భార్యలు (లేక - పాలములు) లో నగునవి ('క్షేత్రం పత్నీశరీరయోః' అను.), వ...ల్ - వపుః = దేహమునకు - ఉపభోగ్యములు = అనుభవింపఁదగినవి: అవి = అగృహక్షేత్రాదులు, బొందివి = దేహమువి, వొఁగాక = అవును గాని, ఆత్మవి = జీవునివి, అగునె = కావు;

2. అట్లన = ఆప్రకారముగానే, పుత్రపౌత్ర అనీకములు = కొడుకులయు కొడుకుల కొడుకులయు సమాసములు, నైతము, ఆత్మ కాని మై = జీవుడు కానట్టి దేహమందు, పుట్టుట = జనించుటవలన, తనవి = జీవునివి, కావు.

3. కాన = కావున, మృత్యువుఁ గనుకాయంబున = మృతిం బొందున దైన దేహము నందు...స్వత్వ బుద్ధి = తనవారనెడి తలంపు, తగదు;

4. అడరు భోగంబులు = అతిశయించు విషయానుభవములు, ఆత్మ మేనికి వేతే ఎపుడేని, అపుడె = ఆత్మ దేహమునకన్న భిన్నుఁ డయిన కారణంబుననే...

...అల్పమృత్ జల ఆది = దేనితో నలుకుదురో - మన్ను నీళ్లు లోనగు నావస్తువుచేత, మృత్ గృహము = మట్టియిల్లు, ఎట్లునిల్చు = ఎట్లునిలుచునో, అట్లు, భౌ...ది = భౌతిక = పంచ భూతముయమయిన - భోగ = భోగ్యరస్తువులును - ఆశన = ఆస్నమును - ఆది = లోనగుదానిచేత, భౌతిక ఆంగములు = పంచభూతవికారము లగునట్టివి దేహములు, నిల్చు.

ఓరాజు, ఇండ్లు కళత్రములు లోనగునవి దేహమునకు భోగ్యములు, కావున అవి దేహమునకే చెందునుగాని, ఆత్మకు చెందవు, అట్లేదేహమువలన జనించిన పుత్రపౌత్రాదికము దేహముదే గాని ఆత్మది గాదు. కావున జీవాత్మఁడైన తనకు మృతినొందున దైన దేహమున జనించిన పుత్రాదులయందు తనవారు అనెడి తలంపు తగదు. దేహమే ఆత్మయగునెడల దేహముయొక్క భోగములు ఆత్మ కంటునుగాని, దేహము ఆత్మ కానందున అవి ఆత్మకు అంటవు. మట్టియిల్లు

మట్టితో అలికిన నిలుచును, అట్లే పాంచభౌతిక మయిన శరీరము పాంచభౌతిక భోగానుభవముల చేత నిలుచును. భౌతికము కానట్టి యాత్మకు భౌతికములయిన యాభోగములు అంటవు.

మ. జనిసాహస్రబహుప్రయాణ మగు సంసారంపుఁ ద్రోవ న్నదా

చనుచుండు స్థన మోహభేద మలమ న్సంసారి పాంథుండు, వా

సన లక్ ధూళి ముసుంగు గాఁగ; నెప్పుడో జ్ఞానంపుటుష్టాదకం

బునఁ దత్క్షణ న సేయు, వాని కపు డమోహశ్రమంబు న్జనుక. 70

సంసారి పాంథుండు = సంసరణశీలుఁ డనెడి నిత్యపథికుఁడు, జ...ము - జని = పుట్టువుల యొక్క - సాహస్ర = వేలసమూహము లనెడి - బహు = పెక్కు - ప్రయాణము = పయనములు (మజిలీలు) గలది, అగు = సంసారంపుఁద్రోవక = జననమరణ ప్రవాహమనెడు మార్గములో, వాసనలు = ఆనాదికర్త సంస్కారములు, అక = అను = అనియెడి - ధూళి = పరాగము, ముసుంగు కాఁగ = పైకప్పుకాఁగా, ఘనమోహభేదము = దట్టమయిన యవిద్యవలని శ్రమ, అలమక = ఆక్రమించుచుండఁగా, సదా, చనుచుండుక = నడచుచుండును; ఎపుడెని = ఎప్పుడైనను, జ్ఞానంపు టుష్టాదకంబునక = విద్య యనెడి వేడినీళ్లతో, త...న - తత్ = ఆవాసనా ధూళి ముసుంగుయొక్క - తక్షణ = కడుగుటను, చేయుక = కావించునో, అపుడు, వానికిక = ఆసంసారి పాంథునికి, అమోహశ్రమంబుక = ఆవిద్యారూపమోహమువలని యాశ్రమకూడ, చనుక = తొలఁగును.

సంసారియైన జీవుఁడు వేలకొలది జన్మము లనెడి పెక్కు పయనములు (మజిలీలు) గల సంసార మార్గమందు అనాదికర్త వాసన లనెడి ధూళిలో బ్రుంగుచు అవిద్యయనెడి సోలపువలని శ్రమలో మునిగి సర్వదా పయనము నడచుచుండును. ఎప్పుడు విద్యయనెడి వేడినీళ్ల (స్నానము) చేత ఆకర్త వాసనాధూళిని కడిగికొనునో అప్పుడు అవిద్యారూపమయిన సోలపువలని యాబడ లికయు తీసిపోవును. - అనాదికర్త వాసనంజేసి అవిద్యాతకుడై సంచరించుచున్న జీవుఁడు విద్యచే ఆవాసనను జయించి ఆనందముం బొందును; అని భా. రూపకాలంకారము.

ఈయన మే గీతయందు ఇట్లు చెప్పఁబడినది:—

‘యతైథాంసి సమిదోగ్ని ర్భస్మ సా త్కురుతేఽర్జున

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్తాణి భస్మ సా త్కురుతే తథా.’

భ. గీ. 4, 37.

‘జ్ఞానంబువా పరాంకాన్తి మచిరే తాథిగచ్ఛతి.’

భ. గీ. 4, 39.

తే. అట్టి మోహశ్రమం బాట నాశరీరి

స్వస్థుడై తా ననన్యతీతయ మబాధ

మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణమును భజించు;

ననఘ తొల్లియు నిర్వాణ ఖనియ కాన.

71

ఆనఘ = పాపరహితుఁడా, తాను, తొల్లియుక = అదిలోఁగూడ, ని...య - నిర్వాణ = ముక్తికి (‘ముక్తిః కైతన్య నిర్వాణ శ్రేయో నిశ్రేయసామృతం । మోక్షోపవర్గః’ అను.)— ఖనియ = గనియే (‘ఖనిః స్త్రియా మౌకరఃస్యాత్’ అను.), కానక = అగుటం జేసి, ఆశరీరి = అజీవుఁడు, అట్టి - మోహశ్రమంబు = అవిద్యారూప మయిన యలసట, అలక = తీసిపోఁగా,

స్వస్థుడై = నిర్వికారుడై, అనన్య అతిశయము = తనకంటె సధికము లేనిదియు, అబాధము = దుఃఖములేనిదియు, అనగ విలసిల్లు = అని కల్గింపఁబడినట్లై యొప్పుచున్న - నిర్వాణము = మోక్షమును; భజించుక = పొందును.

అట్టి యాయవిద్యాశ్రమ తీరఁగానే జీవుఁడు తొలఁత తానెట్లుండెనో అట్లే స్వస్థుడై నిరతిశయ నిర్బాధమయిన మోక్షసామ్రాజ్య మనుభవించుచు ఉండును.

వ. (1) విను జనేశ్వర; జలం బస్పృష్టదహనం బయ్యుఁ దదీయ యోగంబునఁ గలశోదరంబున నునికిం దా నతిశీతలం బయ్యు నుడికి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులం బొందున, ట్లాత్తయుం బ్రకృతి సంబంధంబున నహమ్మానాది దూషితుండై, ప్రాకృతంబు లగు ధర్మంబులం బొందు; (2) వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయుండు నాత్మ; యట్లగుట నింత యనర్థమూలం బగు నీ యవిద్యాపీఠంబు నీ కెఱింగించితి. నేనం విధంబు లగు సకల క్లేశంబులకును సంక్షయకరంబు యోగంబుదక్క మఱియొండుపాయములే." దనుటయుఁ ప్రీతుం డై, ఖాండికుండును "మహాత్మా, యిన్ని మి వంశంబున విజ్ఞాతయోగ శాస్త్రార్థుండ వీవు; నాకు నయ్యోగంబు నమ స్తంబు విస్తరింప వలయు." ననినఁ, కేశిధ్వజుండు కృపాళుం డై, "మహీపాలా, విను మెందేని సంస్థితుండై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యంబుఁ బొందు నట్టి యోగంబుఁ జెప్పెద, సావధానుండవై విను." మని యిట్లనియె. 72

1. జనేశ్వర - ఓరాజా... అస్పృష్టదహనంబు అయ్యుక = తాఁకఁబడని నిష్కలది అయినను (నిష్కలనకు తగులకయే యుండియు), తదీయయోగంబునక = దాని కూడికలో, (నిష్కలమిఁద నున్న) కలశ ఉదరంబునక = కుండకడుపులో, ఉనికిక = ఉండుటచేత, తాను = జలము, అతిశీతలంబు = (స్వభావముచేత) మిక్కిలి చల్లనిది, అయ్యుక = అయినప్పటికిని, ఉడికి, శబ్ద ఉద్రేక అది ధర్మంబులక = (గుడగుడ) ధ్వని - పై పలుకుట లోనగు గుణములను, పొందునట్లు, అత్తయక = జీవుఁడుకూడ, ప్రకృతి సంగంబునక = ప్రధానముతోడి కూటమిచేత, అహమ్ మాన అది దూషితుండై = అహంకారము మమకారము లోనగు ధర్మములచేత మలిమఁడై, ప్రాకృతంబులు = ప్రకృతిసంబద్ధములు, అగు - ధర్మంబులక = గుణములను, పొందుక; (ఉపమాలంకారము - అత్తకును జలమునకును, ప్రకృతికిని అగ్ని సంయుక్త కలశమునకును, అహంకారాదులకును కృతన శబ్దోద్రేకాదులకును సామ్యము.)

2. అత్త = జీవుఁడు, వినికిక = అహంకారాది ప్రాకృత ధర్మములకు, అత్యంత విలక్షణుండు = కేవలము విరుద్ధమయిన లక్షణములు కలవాఁడు, అక్షయుండుక = నాశములేని వాఁడును ('నిలయాపచయాక్షయా' అను.); అట్లు అగుటక = అత్తయొక్క వాస్తవ స్వరూపంబు అట్టిదై యున్నందున, ఇంత - అనర్థమూలంబు = చెఱుపునకు కారణ మైన - అవిద్యా వీజంబు = అజ్ఞానవృక్షము దేనినుండి మొలచినదో అవీజమును (అహంకార మమకారము లనుట), ... ఏనందిధంబులు = ఇట్టిప్రకారము కలవి, అగు = సకల - క్లేశంబులకును = దుఃఖములకును ('అవిద్యాన్తి తారాగ ద్వేషాభినివేశాః క్లేశాః' అని పాఠంబల నూత్రము), సంక్షయకరంబు =

ధ్వంసము చేయునది, ...యోగంబు = అష్టాంగము, ...విజ్ఞాతయోగశాస్త్రుండవు = ఎఱుంగఁబడిన యోగశాస్త్రము కలవాఁడవు (యోగశాస్త్రము నెఱుంగువాఁడవు), ...కృపాశుండు = రయగల వాఁడు, ...సంస్థితుండై = మృతుండై ('పరాసు' ప్రాప్తపశ్చిత్తి పరేత ప్రేత సంస్థితాః । మృత ప్రమాతౌ త్రిష్వేతే' అను.)...ముని=జ్ఞాని ('మన జ్ఞానే' ధా. పా.),...పునర్భవంబునకు రాక=పునర్జన్మమునకు రాక (మరలఁ బుట్టక), బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు = బ్రహ్మలో సమానధర్మము కలవాఁ డగుటను (బ్రహ్మధర్మములను), పొందు నట్టి యోగంబు = ఏయోగమువలనఁ బొందునో ఆ యోగమును, స అవధానుండనై = హెచ్చరిక కలవాఁడనై,...

పూర్వము ద్రణున 'ఎందని సంస్థితుండై = ఏయోగ శాస్త్రమందైన నున్నవాఁడై' అని వ్యాఖ్య. ఇట్టి ప్రకరణములో చావును చెప్పటయు ప్రసిద్ధమే అయి యున్నది:—

'జీవన్ముక్త శ్చ భవతి దేహేనై తమసః పరం ధామ ప్రాప్నుయాత్...న చ పునరావర్తన్తే.' అత్యుక్తం.

'తమం త్యజతు వా తీర్థే శ్వపచస్య గృహేఽథవా

జ్ఞానసంప్రాప్తి సమయే ముక్త ఏ వామలాశయః.

న మోక్షో న భసః పృష్ఠే న పాతాళే న భూతలే

సర్వాశా సంతయే చేతఃక్షయో మోక్ష ఇతి శ్రుతేః.'

సాంఖ్యసార.

'జీవన్ముక్తపదం త్యక్త్వా స్వదేహీ కాలసాత్కృతే

విశ త్యదేహముక్తత్వం పవనోఽస్పృశతా మివ.'

[యోగకుం. ముక్తకోప. మహాకోప.]

ఆ. "ప్రాణికోటి కెల్ల బంధంబు మోక్షంబు | చేరుటకును మనసు కారణంబు;

విషయసంగి యైన, విను బంధకారి; ని | నిర్విషయ మైన, ముక్తి విభవకారి. 73

విను, ప్రాణికోటికికొన్నిట్ల = జంతువుల సమదాయమున కంతటికిని, బంధంబు = సంసారరూప మయిన కట్టును, మోక్షంబు = అకట్టునుండి విడుదలయును, చేరుటకు = కలుగుటకు, మనస్సే, కారణంబు; (ఆమనస్సు), విషయసంగి = విషయములతోఁ గూడినట్టిది, విసక్ = ఆయెనేని, బంధకారి = (పైనిచెప్పిన) బంధమును చేయును, నిర్విషయము = విషయరహితము, విసక్ = ఆయెనేని, ముక్తి విభవకారి = మోక్షరూప మయిన యైశ్వర్యమును కావించును.

ప్రాణులకు బంధమోక్షములకు మనస్సే కారణము, ఆమనస్సు సవిషయ మైనచో బంధముం జేయును, నిర్విషయ మైనచో మోక్షముం జేయును.

ఈపద్యము శాట్యాయనీయాది బహుాపనిషత్తులందుఁ గల యీశ్లోకమునకు అనువాదము :-

'మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః;

బన్ధాయ విషయాసక్తం; ముక్త్యై నిర్విషయగ్ స్పృతమ్.'

సీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి విషయాదివలన నె

మన మాహరించి బ్రహ్మముఁ బరేశుఁ

జింతింపవలయు నిశ్చేయిసంబున; కట్టు

చింతింప నతఁడు తచ్చింతకునకు

నాత్మభావం బిచ్ఛు, నాకర్షకము వికా
 ర్యశ్చసారముఁ దార్ఘ్యనట్లు; యోగ
 మన, 'యమాదివిషయమైనది యాత్మ ప్ర
 యత్నంబున కధీన యైన సాత్త్వి
 తే. కపుమనోగతి యెయ్యెది గలదు దాని
 బ్రహ్మసంబంధినిఁగఁ జేయు ప్రాధి సూపః
 యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మెందేని గలుగు
 నట్టి యోగంబు గలిగిన యతఁడె యోగి.

74

నిశ్చయసంబంధము = ముక్తికై, విజ్ఞానమునఁ జేసి = విశిష్టమయిన మోక్షోపయోగి
 జ్ఞానముచేత ('మోక్షేధిజ్ఞానమ్' అమ.), నెప్పుడు = నిండుమనమును, విషయాదివలనఁ =
 రూప గంధాదులగు నింద్రియార్థములవలననుండి ('రూపం గన్ధో రస స్పర్శ శబ్దా శ్చ విషయా
 అమి । గోచరా ఇన్ద్రియాధ్యాత్వా' అమ.), ఆహరించి = వెనుకట లాగి, పశేతుఁ = పరమేశ్వరుఁ
 డైన - బ్రహ్మముక, చింతింపవలయుఁ = ధ్యానింపవలయును; ఆతఁడు = బ్రహ్మము, తచ్చింత
 తననకుఁ = ఆ బ్రహ్మధ్యాయికి, ఆకర్షకము = నూదంటురాయి ('ఆకర్షక స్వయస్కాంతో విశేషా
 శ్చుచ్ఛుకాదయః'), వి...ముక - వికారి. = (శస్త్రాది రూపముగా) మార్పువొందున డైన-ఆత్మ
 సారముక = ఇనుమును ('లోహం నీ శస్త్రకం తీక్షణం పిణ్డ కాలాయసాయనీ । ఆత్మ సారః'
 అమ.), తార్ఘ్యనట్లు = తనకడకు ఈడ్చుకొనునట్లు, ఆత్మభావంబు = తన స్వరూపమును, ఇచ్చుక;
 యోగము అనఁ = యోగ మనఁగా, యమాదివిషయము = యమాదులను గూర్చినట్టిది
 (యమాదులను సాధించుటకుఁ గాను చేయఁబడుచున్నట్టిది), విన - ఆత్మ ప్రయత్నంబునకుఁ =
 తన (జీవుని) జతనమునకు, అధీన = వసము, విన - సా...తిక - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణముచేత
 నిర్వృత్తమయిన - మనోగతి = మానసవృత్తి, ఎయ్యది; కలదు = ఉన్నదో, దానిక = ఆసా
 త్త్వికవృత్తిని, బ్రహ్మసంబంధినికాక = బ్రహ్మకు చెందినదానినిగా, చేయు (నట్టి) - ప్రాధి
 చూపె = నేర్చునుమా.

ఇట్టి - వైశిష్ట్యధర్మము = బ్రహ్మసంధాన రూపమయిన విశిష్టత్వ మనెడు లక్షణము,
 ఎందేని గలుగుక = ఏయోగములోఁ గలుగునో, అట్టియోగి = ఉత్తమసాధకుఁడు.

మోక్షముకై సాధకుఁడు శబ్దస్పర్శాదివిషయభోగమునుండి మనస్సును వెనుకట లాగు
 శోని, పరమాత్మను ధ్యానించెనేని, కత్తిగా కటారిగా మాటునడైన యినుమును నూదంటురాయి
 వివిధముగా ఆకర్షించునో, అవిధముగా ఆపరమాత్మ ఆధ్యాయకి తనస్వరూపము నొసంగును.
 యోగ మనఁగా నేమో వినుము - యనునియమాదులచే నిర్తరీకృతమయిన సాత్త్వికచిత్తవృత్తిని
 బ్రహ్మమూర్తికి నడపుట (-అనఁగా ఇతర చింతలేక బ్రహ్మమునే చింతించుటయందు నేర్పు)
 యోగ మనఁబడును. అట్టి విశిష్ట బ్రహ్మధ్యానము ఏయోగమునం గలుగునో ఆయోగము గల
 చాఁదే యోగి.

'యమాది' - అదిశబ్దముచేత 'నియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణా
 సమాధులు' గృహీతములు. 'సాత్త్వికపు' - మనస్సు సత్త్వ రజ తమస్సులని మూడుగుణముల

మొత్తమై యున్నది; సత్త్వము ప్రకాశగుభర్తయు, రజస్సు ప్రకృత్యగుభర్తయు, తమస్సు పితృమాహర్తయు;

‘ధర్మాభివం జ్ఞాన సమావ్యయం చ । వైరాగ్య మైశ్వర్య మదో విరోధాః
ధర్మాధికానాం. పురత శ్చతుర్థాం । సత్త్వాంశతో భూతి దశీ రి త్రైవి,
తత్త్వద్విగోధైకజాప మధర్మా । దీనాం చతుర్థాం తమసః సకాశాత్
సత్త్వాత్ సుఖం స్యా ద్రజసోఽతిదుఃఖః । మాచ్ఛాదక త్వాత్ తమసో విషాహః.’ వి. త.

వ. (1) మఱియు, బ్రహ్మచర్యాదులగు యమంబు లేనును, స్వాధ్యాయాదు లగు నియమంబు లేనును, నిష్కాముండై యోగి యగు వాడు మనోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు; నివి కామ్యంబు లైన, విశిష్టఫలదంబులు; నిష్కాములకు ముక్తిదంబు, లగు. (2) నట్టి యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనాదు లందు నొకటి నవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసవశంబున వశ్యంబు నేయవలయు; నదియే ప్రాణాయామ మనంబడు; నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజ నిర్బీజ సంజ్ఞలం బరఁగు; నదియే ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయ నిరోధనంబున రేచకాది త్రైవిధ్యంబునం బొందు; (3) మొదల నా చెప్పిన సబీజనిర్బీజ సంజ్ఞలందు నంతస్థుల రూపావలంబి యగునదియ సబీజం, చిత్తరం బబీజంబు; మఱి శబ్దాది విషయంబులం బ్రవణంబులగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు నేయుట ప్రత్యాహారం; బిట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవశ్యకర్తవ్యంబు; దీనివలన నతిచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నాత్మవశ్యత గలుగు; నివి గన వశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగి యోగసాధకుండు గానేరండు; ప్రాణాయామంబునఁ బవనంబులు, ప్రత్యాహారంబున నింద్రియం బులు, వశంబు లైన పిమ్మటఁ జిత్తంబు శుభాశ్రయంబునం దిడునది.” యనుటయు ఖండిక్యుఁ డిట్లనియె.

75

1. బ్రహ్మచర్య ఆదులు = ఉపస్థనియము లోనగునవి, యమంబులు = ఆహింసాదులు, ఏమను = ఆయిదును (‘ఆహింసా సత్త్వాస్తేయ బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహా యమాః’ - పాతంజలము.) స్వాధ్యాయ ఆదులు = ప్రణవపూర్వము లైనమంత్రములను జపించుట లోనగునవి (‘స్వాధ్యాయఃస్వాజ్ఞప్తః’ అను. ప్రణవపూర్వాణాం మస్త్రాణాం జపః’ అని రాజమార్తండును. ‘శౌచ సంతోష తపః స్వాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని నియమాః’ పాతంజ.),...నిష్కాముండై = కోరికలు లేనివాడై, ...మనోనైర్మల్యమునకు = చిత్తశుద్ధికిఁజకు. ఇవి = ఈ యమనియమములు; కామ్యంబులు = ఫలవిశేషముకొఱకు ఆచరింపఁబడినవి. విశిష్టఫలదంబులు = ఎక్కుడయిన ఫలముల నిచ్చునట్టివి. నిష్కాములకు = కోరిక లేనివారికి, ముక్తిదంబులు = మోక్షము నిచ్చునట్టివి.

2. భద్రాసనము - ఆసనములు అనంతములు - అందు 84 ప్రధానములు, అందు ప్రధాన తమములు 4.

‘ఆనాని చ తావన్తి యావన్త్యో జీవజాతయః...’

సిద్ధం భద్రం తథా సింహం పద్దం చేతి చతుష్టయమ్.’ ధ్యానవిందూపనిషత్తు.

‘గుర్భో తు వృషణ స్వాధః సీవన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్,

పార్శ్వపాదౌ చ పాణిభ్యాం దృఢం బద్ధ్వా సునిశ్చలః

భద్రానం భవే దేతత్ సర్వవ్యాధి విహపమామ్.’

వసిష్ఠ.

ప్రాణ ఆభిధానంబు = ప్రాణ మను పేరు గలది—

‘వృది ప్రాణో గుడేపానః సమానో నాభిసంసితః

ఉదానః కణ్ఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వ శరీరగః’— అని ఆంతరవాయు భేదములు.

పవనంబు = వాయువును. అభ్యాసవశంబునక్ = అలవాటుచేత, వశ్యంబు = స్వాధీనము.

ప్రాణాయామంబు = ప్రాణవాయువుయొక్క నిరోధము—

(‘ప్రాణాభ్యా మనిలం వశ్య మభ్యాసాత్ కురుతే తు యత్ ।

ప్రాణాయామః స విశ్లేయః రేచపూరక కమృక్కైః’),

సబీజ నిర్బీజ సంజ్ఞలక్ = (ఇవి మూలములోనే వివరింపబడినవి.), ప్రాణాపానంబుల =

ప్రాణవాయువుయొక్కయు ఆపానవాయువుయొక్క - మిశ్రోనురోధంబులక్ = ఒకటిచేత

నొకటిని అనుసరించుటచేత—

‘పరిస్పరేణాభిధవం ప్రాణాపానౌ యదానిరౌ ।

కురుతిః స ద్విధా తేన తృతీయః సంయమా త్తయోః’.

విష్ణుపురాణము.

‘ఆపానేస్తంగ తే ప్రాణో యావ న్నాభ్యుదితో వృది ।

తావత్ సా కమృకావస్థా యోగిభి ర్భానుధూయతే.

బహి రస్తంగ తే ప్రాణే యావన్నాపాన ఉద్గతః ।

తావత్పూర్ణాగ్ సమావస్థాం బహిష్ఠం కమృకం విరుః.’

ముక్తికోశ.

3. రేచకాది త్రైవిధ్యంబును = రేచక పూరక కంభకము లనెడు మూడు ప్రాణాయామ

ములను, - ఊర్చును వెలిచుచుట రేచకము, పీల్చుట పూరకము, ఆపివైచుట కంభకము.

అంతః స్థూలరూప ఆవలంబి = స్థూలరూపమును ధ్యానించునది. సబీజంబు = స్థూలరూపధ్యేయము

గలది. అనీజంబు = స్థూలరూపధ్యేయములేనది. ప్రవణంబులు = ఆసక్తములు (‘ప్రవణోనా

చతుష్పథే । త్రిషు తు క్రమనిష్ఠా ర్వాప్యప్రప్యే తత్పరదక్షయోః’ నానా.), అత్తివశ్యత =

తనకు (సాధకునికి) అధీనములై యుండుట. చిత్తింబుక్ = స్వార్థానుసంధాన పరిమైన చేతస్సును,

కుభి = కల్యాణమయిన, ఆశ్రయంబునందుక్ = ఆవలంబునందు (ధ్యేయమునందు).

మలినచిత్తమున వస్తుస్వరూపము స్ఫుటపడదుగాన, శుభాశ్రయమునందు చిత్తమును

ప్రాణాయామాది యోగాంగాభ్యాసముచే శుద్ధమైన పిష్టుటనే యుంపు మని యుపదేశించుట.

‘సంభవ త్యుత్తమే ప్రాజ్ఞః ప్రాణాయామే సుఖీ భవేత్ ।

ప్రాణాయామేన చిత్తం తు శుద్ధం భవతి సువ్రత ।

చిత్తే శుద్ధే శుచిః సాక్షాత్ ప్రతిజ్ఞ్యోతి ర్వ్యవస్థితః ।

ప్రాణశ్చిత్తేన సంయక్తః పరమాత్మని తిష్ఠతి.’

దర్శనోప.

క. 'మనమున కెద్ది శుభాశ్రయ, మనఘ, యెఱింగింపు, మఱి సమస్తాధారం
బనఁ జను యద్వస్తువు? య | న్నన మశేషోరుదుఃఖ మండలిఁ జెలుచున్?' 71

అనఘ = ఓయి పాపరహితుఁడా, మనమునకు, శుభ ఆశ్రయము = మంగళ మయి;
తావు (ధ్యేయము), ఎద్ది = ఏదో, మఱి = ఇంతియగాక, సమస్త ఆధారంబు అనఁ = ఎల్లవస్త
వులకును తావలము అనునట్లుగా, యత్ వస్తువు = ఏపదార్థము, చనున్ = ఒప్పుచున్నదో, యత్
మననము = దేని చింతనము, అ...లిక - అశేష = సమస్తమయిన - ఉరు = గొప్పవైన.
దుఃఖ = శోకములయొక్క - మండలిక - సమూహమును, చెలుచున్ = పోనడచునో, ఆ ధ్యేయ
పదార్థమును, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

ఓపుకాత్తుఁడా, మనస్సునకు మంగళ మయినధ్యేయ మేదో, ఏది అభిలమునకును ఆధా
రమో, దేనిని చింతించిన సకల మహాదుఃఖములును శమించునో దానిం జెప్పము.

తే. అనినఁ, గేశిధ్వజుఁడు వాని కనియె; 'బ్రహ్మ
మాశ్రయంబు మనంబున; కదియ పరము
నపరము ననంగఁ బోలుచు; నం దపర మనఁగ
మూర్తము, పరం బనంగ నమూర్త మనఘ.

77

పరము = పైది; అపరము = క్రిందిది; మూర్తము = దేహము కలది ('మూర్తం స్వా
త్రిపు మార్చాలే కతిశే మూర్తిమ త్యపి' మేది. 'స్త్రియాం మూర్తి స్తన స్తనూ' ఆమ.)
మూర్తము అమూర్తము నని బ్రహ్మమునకు రెండు తెలుగులు—
'ద్యేవ పర బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చై వామూర్తం చ...' బృహ. ఉ. 4, 3, 1.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మనఁ ముక్తాత్మ; దూరం బుపా
సనఁ గావింప నమూర్త; మింక పరసంజ్ఞం; బబ్బగర్భాది బ
ద్ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరి త్యాజ్యంబు శశ్వత్త్రిభా
వనలం గూడుట నారురుత్తున కనేవ్యం బీద్యయంబు న్నదన్.

78

...నా చెప్పిన = నేను చెప్పినట్టి - పరము = పరబ్రహ్మము, అనఁ = అనఁగా, ముక్త
ఆత్మ = ముక్తి ననుభవించుచుండు (ప్రకృతియొగము లేని) బ్రహ్మము, అమూర్తము = దేహము
లేనిది, ఉపాసన = ధ్యానాదిరూప మయినభజనము, కావింపన్ = చేయుటకు, దూరంబు =
అశక్య మయినది; ఇంకన్ = ఇది గానిది, అది అపరసంజ్ఞంబు = అపరబ్రహ్మ మని పేర్కొనబడి
నట్టిది, అ...బు - అబ్బగర్భ = హిరణ్యగర్భుఁడు - అది = లోనగునట్టి - బద్ధ = బంధమునం బడి
యన్న (=అముక్త) జీవులయొక్క - నికాయంబు = సమూహము ('నికాయస్థ పుమాన్ అత్యే గు
ర్భర్తిప్రాణిసంహతా' మేది), అది = అపరబ్రహ్మము, మూర్తమైనను = తనువుగలదియైనను, శ...
లన్ - శశ్వత్ = మాటిమాటికిని - త్రిభావనలన్ = వత్స్యమాణ భావనాత్రయముతో, కూడుటన్ =
చేరుటచేత (అభావనలు కలదై యుండుటచేత), పరిత్యాజ్యంబు = విడువవలసినట్టిది; ఈద్య
యంబు = ఈపరాపరబ్రహ్మము, అరురుత్తునకు = (ఎక్కం గోరువానికి) ముముక్షునకు,
కుదన్ = పర్యవసానమందు, అనేవ్యంబు = ఉపాసనకు అర్హము కాదు.

పరము అపరము నని బ్రహ్మము ఇరుదెఱంగుల నుండు నని చెప్పియుంటిని గదా; అయినను, అందు, పరము - అనఁగా ముక్తమైయున్న యాత్మ - అమూర్త మగుటంజేసి ఉపాసనకు శక్యము గాదు; మఱి హిరణ్యగర్భాదిరూపంబుల నుండు బద్ధజీవ సంఘాత మగు నపరబ్రహ్మ మన్ననో మూర్తిమంత మగుటం బట్టి ఉపాసనకు శక్య మయినను భావనాత్రయముకలదై యుండుటం జేసి ఉపాసనార్హము కాదు, త్యక్తవ్యమ యగును. - ఇట్లు ముముక్షువునకు పరాపరములు రెండును త్యక్తవ్యములే అగును, ఇటుఁ జెప్పిన భావనాత్రయ స్వరూపము:—

‘త్రివిధా భావనా, భూష, విశ్వ మేత న్నిబోధతామ్;
కార్యాభ్యా బ్రహ్మసంజ్ఞా చ తథాచై వోధయాత్రికా.
కర్తృభావాత్రికా హ్యేకా, బ్రహ్మభావాత్రికా పరా.
ఉభయాత్రికా తథైవాన్యాయా, త్రివిధా భావభావనా.
సనద్దవాదయో బ్రహ్మ భావభావనయా యతా.
కర్తృభావనయా చాన్యే దేవాద్యా స్థావరావరా;
హిరణ్యగర్భాదిషు చ బ్రహ్మకర్తృత్వా ద్విధా;
అధికారబోధయంతేషు విద్యతే భావభావనా,
అక్షీణేషు సమస్తేషు విశేషజ్ఞానకర్తృసు.’

‘అనుష్ఠేయవిషయః ఆస్తరప్రయత్నః భావనా,’ ‘భావః అనుష్ఠేయః, అనుష్ఠేయవిషయా [భావనా] ఆస్తర ఉద్యోగః [భావభావనా]. సా [కర్తృభావాత్రికా] కర్తృరూపానుష్ఠేయవిషయా, [బ్రహ్మభావాత్రికా] ఉపాసన రూపానుష్ఠేయవిషయా [ఉభయాత్రికా] కర్తృపాసనరూపా భయానుష్ఠేయవిషయేతి [త్రివిధా] ఇత్యర్థః’ అని వేదార్థసంగ్రహతాత్పర్యదీపిక.

వ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెదః—(1) బ్రహ్మభావనాయం గర్తృ భావనాయం బ్రహ్మకర్తృభయభావనాయం; నందు బ్రహ్మభావనాయతులు సనంద నాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు కర్తృభావనాభావకులు, హిరణ్య గర్భాదు లుభయభావనాపరు; లీమూఁడు తెఱఁగులవారు భావనాత్రయాన్నియును గావున సీత్రివిధాత్తక రూపంబ నేవ్యంబు; సనందనాదులును బ్రాగ్భూష్ట కల్పం బుల సంసరించుట భావనాబద్ధులే; యిబ్బావనాత్మకం బగు విశ్వంబు సంస్థితికి నవధి; దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్తృంబులు ఊఁణించుటయ; (2) యట్టి విశ్వంబై తోచు హిరణ్యగర్భాదులకంటె నన్యంబు పరాఖ్యం; బిది ముక్త రూపం బమూర్తంబై యుండు నని మొదల సూచించితిం గదా; తదాకారంబుఁ దేటపఱి చెదః పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరహిత్యంబున నిట్టి దట్టిదని వచిం చుటకు గోచరంబుగాక యపక్షయాది రహితంబును సచ్చబ్రహ్మవ్యంబును నాత్మ సంవేద్యంబును నై, జ్ఞానైకనిరూపణీయం బగుచు జ్ఞానశబ్ద వాచ్యంబునుందానయై బ్రహ్మాత్మకం బగుట బ్రహ్మసంజ్ఞాయం గాంచి యొప్పు; (3) మఱి భావనాత్రయా త్తక విశ్వవైలక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁగల యీరూపంబభ్యస్యమాన యోగుండగు

యోగికి జింతింప నశక్యంబు; మఱి యపరంబని చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భుండు వాస
వుండు ప్రజాపతులు మరుత్తులు వసువులు రుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు
గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు
పశువులు అద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు వెండియు నేకపాద ద్విపాద బహు
పాదాపాదంబు లగు నితర భూతంబులుం దదుత్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లు
నట్టి ప్రధానాది విశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూల
రూపం బుపక్రాంతయోగునకుఁ జింతింప శక్యంబు. (4) శక్యమేనియుఁ దద్భావనా
త్రయాత్మకం బగుట నశుభాశ్రయంబుగావున ముక్తిసాధనంబుగా; దీ చెప్పబడిన
సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునైయుండు; నట్టి
విష్ణుశక్తులు మొదల నేజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దదతిరిక్తయగు కర్తాఖ్యమం
ద్రివిధములై యుండు; నందుఁ గర్తాఖ్య శక్తిచేత వేష్టితయై యపరాఖ్య యగు
క్షేత్రజ్ఞశక్తి జన్త జరామరణా ద్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచుఁ దత్త
త్కర్తానుగుణ శరీరంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందు; దత్ప్రకారం
బాకర్ణింపుము.

79

1. బ్రహ్మభావన = బ్రహ్మమను భావించుట, ... సనందన ఆదులు = సనందనుఁడు మొదలగు
మహాయోగులు. బ్రహ్మభావనాయతులు = బ్రహ్మభావనతోఁ గూడుకొన్నవారు (బ్రహ్మచింతన
పరులు). దేవ ఆది సావర ఆవరలు = దేవతలు మొదలుగా సావరములు కడపటివిగాఁ గలవారు
(సావరము అనఁగా ఉన్నచోటనుండి ఆవలికి పోనివి - సావర ప్రాణులు వృక్షాదులు - 'సావరో
జజ్ఞమేతరః' అను). కర్తభావనా = కర్తభావనచేత - భావనలు = భావించుచుండువారు. ఉభయ
భావనాపరులు = బ్రహ్మభావనయందును కర్తభావనయందును రెంటియందును ఆసక్తులు, ... త్రివి
ధార్థిక = సనందనాది హిరణ్యగర్భాది దేవాది భేదములచేత త్రివిధస్వరూప మయిన-రూపంబు =
అపర బ్రహ్మరూపము, ... ప్రాక్ బ్రహ్మకల్పంబులక = తొంటి బ్రహ్మకల్పములందు, సంసరిం
చుటక = సంసారలే అయి యుండినంగున, భావనా ఆత్మకంబు = భావనయేస్వరూపముగాఁ
గలది (భావనానుగుణముగా పుట్టుచుం జచ్చుచు సతత ముండునట్టిది), విశ్వంబు = ప్రపంచము
యొక్క ('విశ్వం కృత్యేచ భువనే' విశ్వ.), ... అవధి = మేర. దేవ...లు - దేవ = దేవతలు -
మనుష్య = వరులు - ఆది = లోనగు - విశేష = భిన్న ప్రాణులయొక్క - జ్ఞానకర్తంబులు =
జ్ఞానమును కర్తయు.

2. ... తోఁచు = అగపడెను. దేవాది = సురనరతీర్థక్షానరారు లనెడి - భేద = భేదము
చేత - రహితంబు = కొఱవడినది (ఆభేదములు లేనట్టిది). రాహిత్యంబునక = లేమిచేత (లేనం
దున), అపక్షయ = నాశము. సత్ శబ్దవాచ్యంబును = సత్ అను శబ్దమునకు అర్థభూత మయి
నట్టిది (సత్ = ఉనికి గలది - భావపదార్థ మనుట).

['దేవాది' - 'ఇట్టిదట్టిది', 'అపక్షయాది' -

'రూపవర్గాది నిర్దేశ విశేషణ వివరితః'

'అపక్షయ వినాశాభ్యాం పరిణామద్విక జన్తభిః'

నరిత శృకృతే వత్తం య స్పదా స్తీతి కేవలమ్.'

వే. సం. తా. దీ.

“వర్గః = జాతిః, దేవవర్గో మనుష్యవర్గ ఇతి వర్గరూపత్వా త్తస్యాః...చ ద్భావవికారరాహిత్య మాహ ‘అపక్షయ’ ఇతి.”], ఆత్మ = జీవునికి - సంవేద్యంబు = ఎఱుంగనగునట్టిది. (ఇంద్రియాదులకు గోచరింప దనుట.). జ్ఞానవిక నిరూపణీయంబు = కేవలజ్ఞానముచేత (జ్ఞానముచేత మాత్రమే) కనఁదగినది. జ్ఞానశబ్దవాచ్యంబును = జ్ఞాన మను శబ్దమునకు ఆర్థము అయి యున్నదియు (ఇందులకు ‘ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ’ వి. ఉ. ౪, ౪; ‘సత్యం జ్ఞాన మనన్తంబ్రహ్మ’ తై. 2, 1; ‘జాత ఏవ న జాయతే కోన్వేనం జనయేత్పునః | విజ్ఞాన మానన్తంబ్రహ్మ’ బృ. ఉ. 5, 9, 28. ఇత్యాది శ్లోకులు ప్రమాణము).

(౩)...విశ్వవైలక్షణ్యంబై = విశ్వముయొక్క లక్షణములకు విరుద్ధము లయిన లక్షణములు కలిగియుండుటయే. ఈరూపంబు = అమూర్తబ్రహ్మ స్వరూపము. అధ్యీశ్యమాన యోగుండు = నేర్పుకొనఁబడుచున్న యోగముకలవాఁడు (యోగమును నేర్పుకొనుచున్నవాఁడే గాని ఇంకను అందు కడ తేరినవాఁడు కాఁడు.). వాసవుండు = ఇంద్రుఁడు. ప్రజాపతులు = దక్షుఁడు. మరుత్తులు = మరుత్తు లనెడి యొక తెగ దేవతలు (‘మరీచి ర్మరుతా మస్తే’ ధ. గీ.), (అష్ట) వసువులు, (ఏకాదశ) రుద్రులు, (పన్నిద్దఱు) అదిత్యులు, తారకంబులు = నక్షత్రములు (‘నక్షత్ర మృత్యుం భం తారా తారకా పుష్కర వా స్త్రియామ్’ అమ. ‘తారక’ అని నపుంసకలింగము గలదు; ‘సంధ్యానట స్తారక రాట్కీరీటః’ నైష.), (సప్త) గ్రహంబులు = గగనగతిలో నక్షత్రములకన్న వెనుకఁ జిహ్న సూర్యాదులు. గంధర్వ = హాహా హూహూ ప్రభృతిదేవతాములు (‘గన్ధర్వో దేవతాయనే’ అమ.), యక్ష = కుచేరుని ప్రజలగు దేవయోని విశేషములు - రక్ష = రాక్షసులు - దైత్య = అసురులు...దేవయోనులు = దేవాంశకులు. ఆద్రులు = కొండలు. ద్రుమంబులు = చెట్లు. అపాదంబులు = పాదములేని జంతువులు (‘యుక్తే త్పదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమేత్రిమ’ అమ.),...తత్ ఉత్పత్తి = హిరణ్యగర్భా దీతరభూతాంతము లయిన సకలమునకును పుట్టుటకు. ప్రధానాది విశేషాంత = ప్రకృతిమొదలుగా ఏకైకవ్యక్తియందుమాత్ర ముండెడి (మఱియొక వ్యక్తియందు ఉండనట్టి) గుణములు తుదిగాఁ గలవియగు - చేతన అచేతన ఆత్మక = చేతనములను అచేతనములు స్వరూపముగాఁ గలదైన - ప్రపంచ = ప్రపంచముయొక్క - భావంబు = స్వరూపమే తన స్వరూపముగాఁగలది (ప్రపంచరూపముగా నున్నట్టిది),...ఉపక్రాంత యోగునకు = ఆరంభింపఁబడిన యోగము కలవానికి (యోగాభ్యాస మారంభించినవానికి).

‘చెప్పఁబడిన’ - ఇది ‘సూలరూపము’ నకు విశేషణము - ఇందలి సందర్భయోగ్యపద వ్యవధానమునకు ప్రా. వ్యా. సమా. 18. చూ.

(4) అకుభాశ్రయంబు = అకుభ మయిన నెలవు.

‘హిరణ్యగర్భో భగవాన్ వాసవోఽథ ప్రజాపతిః

అకుదాస్తే సమస్తా స్తు దేవాద్యాః కర్తయోనయాః.’

వి. పు. 6, 7 - 77.

‘అతనికి శరీరంబు నైయుండుక’—

‘జగ త్సర్వం శరీరం తే స్థైర్యం తే వసుధాతలమ్.’

రా. యు. కా. 20-26.

‘య త్కించీ త్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన తై ద్విజ

తస్య సృజ్యస్య సంభూతో తత్సర్వం తై హరే స్తనుః.’

వి. పు. 1, 22 - 33.

...పర ఆపర ఆఖ్యుతః = పరము అపరము అను పేరులచేతను, తత్ అతిరిక్త = వానికంటె

వే అయినది. కర్త ఆఖ్యక్ = కర్తము అను పేరిచేతను, కర్త ఆఖ్య శక్తిచేత = కర్తయను పేరి శక్తిచేత (కర్తశక్తిచేత), వేపిత = చుట్టబడినది. త్రైతజ్ఞశక్తి = ఆత్మశక్తి = ('త్రైతజ్ఞాత్మా పురుషః' అను.). జరా = ముదిమి - విజ్ఞాన తారతమ్యంబునక = జ్ఞానమందు ఎక్కువ తక్కువలను (కర్తకృత జ్ఞానగుణముగా ఎక్కువగాని తక్కువగాని అగు జ్ఞానమును).

సీ. ఉండు నప్రాణులం దొక్కించు కాశక్తి;

స్థావరశ్రేణిఁ దజ్జాతికంటె;

నెట్టి రోఁకటిబండ జెట్టి మన్నిడిము

న్నగు సరీసృపములం దంతకంటె;

ఖగముల యందంత కంటె మృగావలి

యందు నూహింపంగ నంతకంటె;

దంతి గోముఖ పశుతలి నంతకంటె, మ

ర్త్యకదంబకములయం దంతకంటె,

తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి నంతకంటె,

నంతకంటె నిలింపులం, దంతకంటె

హరిహాయునియందు, దక్షునం దంతకంటె,

నాద్యుండు హిరణ్యగర్భునం దంతకంటె.

80

1. ఆశక్తి = త్రైతజ్ఞశక్తి.... స్థావరశ్రేణి = తావు దలఁగని వను తరు గుల్కాది ప్రాణి యందు, తజ్జాతికంటె = ఆప్రాణిజాతియం దున్నంతటికంటె ఎక్కువగా, (ఉండు నని అధ్యాహార్యము);

2. మన్నిడి = (మనుదిండి = మన్నుదిండి) ఒకజాతిపాము, మున్నగు = మొదయిన - సరీసృపములందుక = పాములయందు, అంతకంటె = స్థావరములందున్నంతటికంటె ఎక్కువగా నుండును.

3. ఖగములయందుక = పక్షులయందు ('శరార్క విహగాః ఖగాః' అను.)...మృగ అవలియందుక = పశు సమాహమునందు (లేక - లేళ్ల యందు—'పశవోఽపి మృగాః' అను.).

'ఖగముల మఱివానికంటె' అని పూ. ము. పా. ఇందు 'ఖగములక' అని అజడమునకు సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయయ్య, 'అంతకంటె' ననుప్రకృమమునకు భంగంబును, 'వానికంటె' అనగా 'వానియందలియాశక్తికంటె' అని దోంక తిరుగుడుగా అర్థము నాకర్షించుటయం గలవు; అజడమునకును బహుత్వమున తృతీయా సప్తమ్యర్థములందు ద్వితీయకలదుగాని, కిరము విరళము.

'ఈశ్వరః స్వరూపే జైవ శుర నర తిర్యక్సృష్ట రాది భేదే నావస్థితః' అని వేదార్థ సంగ్రహమందు చెప్పబడియున్నది. ఇట అయ్యెడును శత్రుదవాంతరభేదములును విపరీతక్రమమునం జెప్పబడినవి. అదిశబ్దముచేత ఆప్రాణిగ్రహణము.

4. దంతి = ఏనుగు ('దన్తి దన్తానాం హన్తి' అను.) - గో = ఆవు - ముఖ = లోనుగాఁ గల - పశు తలిక = చతుష్పా త్సమాహమందు, ...మర్త్యకదంబకములయందుక = మనుష్యులు.

సమాహములందు ('మనుష్యా మనుషా మర్త్యా మనుజా మానవా నరాః', 'స్త్రియాం తు సంహతి ర్భృన్దం నికురమ్బ కదమ్బకం' అను.).

...నిలింపులందుక్ = దేవతలయందు ('నిలిమ్పా దేవశబరా')...హరిహయనియందుక్ = ఇంద్రునియందు ('జమ్భధేదీ హరిహయః స్వారా ఇముచినూదనః' అను.),...అద్యుడు = ఈవిశ్వమునకెల్ల మొదటివాఁ డయిన, హిరణ్యగర్భనందుక్ = బ్రహ్మయందు ('హిరణ్యగర్భో లోకేశః స్వయంధూ శ్చతురాననః' అను.).

ఆ. ఇట్టిరూపాకోటు లెల్ల నన్విష్టుని | తనుచయంబు సుమ్ము ధరణినాథ,

యతఁ డచింత్యశక్తి నఖిలభూతముల నా | కసమువోలె నిండి యెసఁగుఁ గాన.

ధరణినాథ = ఓరాజా, అతఁడు = ఆవిష్టుడు, అఖిల భూతములక్ = సకలవస్తువులందును ('భూ సత్తాయామ్' ధా. పా. - సత్త = ఉనికి - ఉన్నచెల్ల భూతము), ఆకసమువోలెక్ = ఆకాశమువలె, అచింత్యశక్తిక్ = అపరిమేయప్రభావముచేత, నిండి, ఎసఁగుఁగానక్ = ఒప్పుచుండును గావున, ఇట్టి - రూపాకోటులు = మూర్తవస్తువుల మొత్తములు, ఎల్లక్ = అన్నియు, అన్విష్టుని - తనుచయంబు సుమ్ము = శరీరసముదాయము సుమా.

ఆకాశ మెట్లు సకలమందును నిండియుండునో, అట్లే విష్టుదేవుఁడును సకలమూర్తములయందును తనయప్రమేయప్రభావముచేత నిండియుండును, కావున ఇట్టిమూర్తము లన్నియు అతని శరీరములు సుమా. - ఉపమ.

ఈశ్వరుడు శరీరి, చేతనాచేతనాత్మక మెల్ల నతని శరీరము అని భా.—

'ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః శరీరతయా ప్రకారభూతం సర్వం చేతనాచేతనాత్మకం వ స్తితి సర్వస్యాత్మతయా సర్వప్రకారం బ్రహ్మై వావస్థితమ్'. స. ద. సం.

పద్యోత్తరార్ధము 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్యః' అనుశ్రుతిని అనుసంధించుచున్నది.

సీ. ము న్నొన్నిన పరాఖ్యమునకు ద్వితీయమై

విష్ణుసంజ్ఞానకు సుర్వీతలేశ

యోగిహృద్ధ్యేయ మై యొప్పు నమూర్తరూ

పం బొందు; సత్సంజ్ఞఁ బ్రాజ్ఞకోటి

దాని వచించు; నేతద్రూపమై సమస్త

శక్తుల కెల్ల నాశ్రయతఁ బొంది,

ప్రాగుక్త విశ్వరూపవిలక్షణతఁ గాంచి,

కల్యాణ గుణభూతి గరిమఁ దనరి,

తే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్లు; నట్టి శక్తి

నలరు బ్రహ్మంబు దేవతీర్యజ్ఞసుష్య

నామచేష్టావదవతరణముల నాత్మ

లీల జగదుపకృతికిఁ గల్పించుచుండు.

ఉర్వీతలేశ = ఓరాజా, విష్ణుసంజ్ఞానకు = విష్ణునామముగల బ్రహ్మమునకు, మున్ను = మునుపు, ఎన్నిన = వచించినట్టి - పరాఖ్యమునకు = పరసంజ్ఞక మయినయమూర్త (బ్రహ్మ) మునకు, ద్వితీయమై = రెండవదియై, యోగి హృద్ ధ్యేయము = యోగులకు హృదయమందు ధ్యానింపఁదగినది, వి, ఆమూర్తరూపంబు = తనువులేని యాకారము, ఒండు = ఒకటి, ఒప్పు = కలదు; ప్రాజ్ఞకోటి = జ్ఞానిసముదాయము, దానిక = ఆద్వితీయరూపమును, సత్ సంజ్ఞ = సత్తు అనెడి నామముచేత, వచించుక = పేర్కొనును; ఏతద్రూపమై = ఈరూపమే, సమస్త శక్తులకు ఎల్లక = సకల మయినసామర్థ్యములకును, ఆశ్రయతీక పొంది = తావల మగుటను పడసి=తావలమై, ప్రా...తక-ప్రాక్ = మున్ను = ఉక్త = చెప్పఁబడిన - విశ్వ = ప్రపంచ మనెడి రూప = ఆబ్రహ్మరూపముకంటె, విలక్షణతీక = విపరీతలక్షణములు గల దగుటను - కాంచి = పొంది, క...మక - కల్యాణగుణ = మంగళధర్మములు - భూతి = విశ్వర్యములు - ఆమ - వీని యొక్క - గరిమక = ఆతిశయముచేత, తనరి = ఒప్పి, అతిమహత్త్వంబుచేక = మితిలేని మహిమగలదై, వెల్లక; అట్టిశక్తిక అలరు బ్రహ్మంబు = అట్టిసామర్థ్యముతోఁ గూడుకొన్న దై యందు బ్రహ్మము, అత్తలీలక = తనవిలాసముచేత, జగత్ ఉపకృతికీక = లోకోపకారా రమై, దే...లక-దేవ = దేవతలయ - తిర్యక్ = అడ్డముగాఁబోవు జంతువులయ - మనుష్య = నరులయ - నామచేష్టావత్ = సంజ్ఞలును వ్యాపారములును కలవైన - అవతరిణములక = ఆవ తారములను, కల్పించుచుండుక.

పూర్వము నేను చెప్పిన పరసంజ్ఞకమునకు రెండవది యై యోగులకు హృదయమునందు ధ్యానోపయోగి యై ఆమూర్తమైనమఱియొక రూపము విష్ణునామకము కలదు. దానినే ప్రాజ్ఞులు సత్తని వ్యవహరింతురు. ఆరూపమే సమస్త శక్తులకును ఆశ్రయమై మున్ను వచించిన ప్రపంచరూ పమునకంటె విపరీతలక్షణము కలదై కల్యాణగుణములు అనంతవిభూతులును గలదై మహిమాతి శయముచే నొప్పుచుండును. అట్టిశక్తిగల దైన యాబ్రహ్మము లోకరక్షణార్థము తనలీలమయి దేవతిర్య జ్ఞనుష్ఠాది నామ రూప చేష్టలతో నానావతారములెత్తుచుండును.

‘విష్ణుసంజ్ఞానకు’ - ‘సమస్త హేయ రహితం విష్ణ్వఖ్యం పరమం పదమ్.’ వి. పు.

‘భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వా దేవ పరమం పదమ్.’ అని వేదార్థసంగ్రహము.

‘విష్ణునామా స వేదేషు చ గీయతే.’ వి. పు.

‘సమస్త శక్తులును’ - ‘ప రాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ స్మయతే,
స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ.’

శ్లో. ఉ. 6-8.

‘సమస్తాః శక్తయ శ్చైతాః సృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః।
తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూప మన్య ద్ధరే ర్తతమ్.’

వి. పు.

‘విశ్వరూపవిలక్షణత’-ఇదియే ‘విశ్వరూప వైరూప్య’ మ్మని చెప్పఁబడినది. మఱియు-

‘ద్వా విహా పురుషౌ లోకే తీర త్చాతీర ఏవ చ
తీర స్సర్వాణి భూతాని కూటఫోఽతీర ఉచ్యతే
ఉత్తమః పురుష స్త్వస్యః పరమాత్మే త్యుదాహృతః
యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్ష్యత్యయ ఈశ్వరః.’

ధ. గీ. 15 - 16.

‘కల్యాణగుణ’ -

‘స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషం శ్చ మునే వ్యతీతః,
అతీతసర్వావరోఽఖిలాత్తా తే నాస్తృతం యద్భువనాన్తరాశే,
సమస్తకల్యాణగుణాత్తకోఽసా స్వశక్తిలేశోద్భృతభూతవర్గః.’

వి. పు.

‘దేవ....జగదుపకృతికి’ -

‘ఇచ్ఛాగ్రహితాభిమతోయదేహః సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసా,
తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధ స్సువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః,
పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్షేత్రాదయ స్సన్తి పరావరేశే,
స ఈశ్వరో వ్యప్తిసమప్తిరూపః వ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః;
సర్వేశ్వరః సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః
సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తవోషం శుద్ధం పరం నిర్మల మేకరూపం
సందృశ్యతే వా వ్యధిగమ్యతే వా తజ్జ్ఞాన మజ్ఞాన మతోఽన్యదుక్తమ్.’

వి. పు.

‘ధూతిగంఢ’ -

‘శుద్ధే మహావిధూత్యాభ్యే, పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే ।
మైత్రేయ ధగవచ్చబ్ధః సర్వకారణే.’

వి. పు. 6 - 5 - 72.

‘దేవ’ - ఉపేంద్రావతారము: ‘తిర్యక్’ - మత్స్య కూర్మ వరాహవతారములు, ‘తిర్యజ్జనుష్య’ -
నరసింహవతారము, ‘మనుష్య’ - పరశురామాద్యవతారములు. ‘జగదుపకృతికి’ -

‘యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత ।
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తథాత్మానం సృజా మ్యహమ్’.
‘పరివ్రాజాయ సాఘానాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం !
ధర్మసంస్థాపనారాయ సంభవామి యగేయగే.’

భ. గీ. 4.

ఆ. కర్మభుక్తికొఱకుఁ గా దిట్టి తల్లీల; | యతఁడు సకలజాతులందుఁ బుట్టుఁ;
బుట్టినట్టి యతని భూరిచేష్టితము ల | వ్యాహతములు రావణాదివలన. 83

ఇట్టి - తల్లీల = ఆతనిక్రియ (‘లీలా విలాస క్రియయోః’ అను.), కర్మభుక్తికొఱకుఁ =
కర్మఫలము ననుభవించుటకై, ... సకలజాతులందుఁ = దేవతిర్యజ్జనుష్యాని సమస్తజాతులందును,
భూరిచేష్టితములు = అనంతవ్యాపారములు, రావణాదివలనఁ = రావణాదులయొడ, అవ్యాహత
ములు = భంగపడనివి.

ఆపరమేశ్వరుఁడు దేవాదిరూపములం బుట్టుట అస్తదాదులవలె పూర్వకర్మఫలానుభవా
రము కాదు, ఆతనిని కర్తలు అంటవు. మఱి యాతనికి ఎట్టి బలకంతునిమిఁద నయినను జయమే
కాని భంగము లేను.

ఇందలి పూర్వార్థమునకు ‘జగతా ముపకారాయ న సా కర్తనిమిత్తజా’ అని వి. పు.
‘న మాం కర్తాణి లిమ్నన్తి నమే కర్తఫలే స్పృహః,
ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్తభిర్న స బధ్యతే.’

భ. గీ.

అట్లే 'స్వరీలయా జగదుపకారాయ స్వేచ్ఛావతారః' అని వే. సం. అందులకు "అస్మేహం జన్మనో హేతుఫలే కర్తృతత్ఫలానుభవో, ... 'స్వరీలయా జగదుపకారాయే' తి హేతుప్రయోజన తైలక్షణ్య ముక్తమ్, నతుకర్తృణా తత్ఫలానుభవాయే త్యర్థః" అని తాత్పర్యదీపిక.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముకాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానసిద్ధికి బరమవ్యూహ విభవాది రూపంబులే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలిత శిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస నికుంజంబు నెల్లు దహించు, నట్లు చిత్తస్థుం డగు నవ్వీష్ణుండు యోగిజనంబుల సకలకిల్బిషంబులు నిర్దహించు, గావున సకల శక్త్యాశ్రయుం డైన యపురమాత్మనియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విశుద్ధయగు ధారణ యనంబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకగ బగు చిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగు నద్దేవుండు శుభాశ్రయుండు ముక్తికరుం డగు; నేతద్వ్యతిరిక్తు లగుబ్రహ్మాదిదేవతలు కర్తృయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులుగారు; మఱి నిరవలంబధ్యానంబు పొందుడద గావున, ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధంబగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు, దాని సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

బద్ధ ముక్త ఆది రూపంబులు - (2౨ వ పద్యమును చూ.) - బద్ధ = 'ఆపరసంజంబు అబ్జ గర్భాదిబద్ధనికాయంబు మూర్తము' - ముక్త = 'పరము మూర్తాత్మ అమూర్తము' - ఆది = 'పరాఖ్యమునకు ద్వితీయ మై యోగిహృద్ధ్యయ మై యుప్పు నమూర్తరూపంబుండు' (౨౨ వ - పద్యమును చూ.) - రూపంబులు = స్వరూపములు. పర... లే - పరమ = ఉత్కృష్టము లయిన - వ్యూహ = వ్యూహములు - విభవ = విభవములు - ఆది = ఆదిగాఁగల - రూపములే. (ఆదిశబ్దముచే నూత్నమయిన యంతర్యామి గ్రాహ్యము.), చింతనీయంబులు = ధ్యానింపఁ దగినవి; —

["వాసుదేవః స్వభక్తేషు వాత్సల్యాత్తత్తదీహితమ్
అధికారాను గుణ్యేన ప్రయచ్ఛతి ఫలం బహు.
తదర్థం లీలయా స్వీయాః పఞ్చ మూర్తీః కరోతి వై;
ప్రతిమాదిక మర్చా స్యా, దవతారా స్తు వైభవాః;
సంకర్షణో వాసుదేవః ప్రద్యుమ్న శ్చానిరుదకః
వ్యూహ శ్చతుర్విధో జ్ఞయః; నూత్నం సంపూర్ణవద్గుణమ్,
త దేవ వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మనిగద్యతే.
అంతర్యామి జీవసంస్థో జీవప్రేరక ఈరితః;
య ఆత్మ నీతి వేదాస్త్ర వాక్యజాలై ర్నిరూపితః;
ఆరోపాసనయా షీప్తే కల్తషేఽధిక్యతో భవేత్,
విభవోపాసనే పశ్చా, ద్వాహనోపాస్తా తతః పరమ్,
నూత్నే తదను శక్తః స్యా దంతర్యామిణ మిహీతుమ్."]

ప్రజ్వలిత శిఖుండు = మండుచున్న బ్యాలులు గలవాఁడు, ... పవన శఖుండు = అగ్ని ('లోహితాశ్వో వాయుః శిఖావా నాకుశుక్షణి' అను.), నీరసనికుంజంబు = తడిలేని (ఎండు) పొదను ('నిభజ్జ కుష్ఠో వా క్షీణే లతాది పిహితోదతే' అను.) ... దహించు = కాల్చినో, చిత్తముండు = చిత్తమంగు ఉన్నట్టివాఁడు, ... సర్వసంగంబున = నిఖిలవస్తువులతోడి సంపర్కము చేత, చల ఆత్మకంబు = చంచల స్వభావము గలది ('అత్ర యతో ధృతి ర్భుద్ధిః స్వభావో వర్మ విగ్రహః' అను.), ... త్రిభావభావనాతీతుండు = (2౯ చూ.) బ్రహ్మభావన - కర్తృభావన - తదుభయ భావన - అని త్రివిధభావనను దాటినవాఁడు. ... ['వ్యతిరిక్తలు' అని స్త్రీలింగము. 'దేవతలు' అనువిశేష్యము స్త్రీలింగముగాన] ... కర్తృయోనులు = కర్తృమే కారణముగాఁ గలవారు (యోనిః కారణే భిగ లోయయో' షేమ.) అశుదులు ౩౮ (౪) చూ.) ... సవిస్తరంబుగా = విరివితోఁగూడుకొన్నట్లుగా ('విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః స తు శబ్దస్య విస్తరః' అను.), 'ధారణా... గలదు' —

'స్వాద్రూపం కృతక మనుగ్రహార్థమ్ తచ్చేతసామ్ విశ్వరూత్ -
రూపం వాఽతీన్ద్రియ మస్తః కరణ ప్రత్యక్షనిర్దేశాత్'. శే. స. లో వాక్యకారవాక్యమ్.
'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి మనసా తు విశుద్ధేన.' శే. సం. లో శ్రుతి.

సీ. శరదించుచకచక్ర స్తయజిత్ప్రసన్నాస్య,
దొడ్డకెందమ్మికన్దోయివాని,
నతికన్తగల్లభాగాభోగఫాలాఘ్య,
మకరాంకరత్నకర్ణికలవాని,
గాంబవోద్యచ్ఛీర్షివిడంబివృత్త శిరోధి,
సిరి పొల్చుమచ్చ పేరురమువాని,
నతనాభియుత వళిత్రితయశాతోదరు,
జానులంబిచతుర్భుజములవాని,

తే. గరివరకరోరు, రుచిరజంఘామనోజ్ఞ,
సమతబొందిన పదపల్లవములవాని,
హైమవసనుఁ గిరిటహారాంగదాది
కలితు, శంఖరథాంగాదు లలరువాని.

35

1 శర....స్యక్ - శరత్ = శరదృతువునందలి - ఇందు = చంద్రునియొక్క - చక
చక = ధాళిధళ్యముయొక్క - స్తయ = గర్వమును - జిత్ = గెలుచునట్టి - సానుగ్రహమయిన -
అస్య = ముఖము గలవానిని, దొ...నిక్ - దొడ్డ = పెద్దవయిన - కెందమ్మి = ఎత్తదామరల
వంటి - కన్దోయివానిక్ = కన్నుగవ గల వానిని; —

'శరత్' - శరదృతువున చంద్రునికి ధాళిధళ్యమధికము. —

'పశ్చా దావాం విరహాగణితం తం త మాత్మాభిలాషం

నిర్వృత్త్యాః పరిణతశరచ్చన్ద్రికాసు త్తపాసు'. ఉ. మే.

‘కెందమ్మి’ - ‘తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీక మేవ మక్షిణీ’. (భా. 1 - 6.) అనిశ్చుత్రియందు పుణ్డరీకము అనగా ‘పుణ్డరీకం సితామ్బాజే’ అను నమరొక్తిప్రకారము తెల్లదామర శ్రీవిష్ణు నేత్రమునకు ఉపమానముగా చెప్పబడియుండగా, ఇటు ‘కెందమ్మి’ జెప్పట విరుద్ధ మని తలంపంజనదు; ఏలయన, పుండరీకశబ్దము కమలమాత్రవాచక మని వ్యాధి వచనము.

2. అతి...ధ్యుక్ - అతి = మిక్కిలి - కమ్ర = కమనీయమైన - గల్ల = చెక్కిళ్ళయొక్క - భాగ = ప్రదేశములతోను - ఆభోగ = పరివారతగలదైన (‘ఆభోగః పరివారతా’ అను.) - ఫాల = లలాటముతోను - ఆధ్యుక్ = కూడుకొన్నవానిని, య...నిక్ - మకర అంక = మొసలి చిహ్నములు గలిగినట్టి - రత్న కర్ణికలవానిక్ = మణులు ధాపించిన వండలములు గలవానిని (కర్ణికా కర్ణభూషణే’ అను.);

[గల్లశబ్దప్రయోగమును ఆలంకారికలు గ్రామ్య మని దోషములలోఁ జేర్చిరి;
‘పామరుల భాష గ్రామ్యము । భామిని కటిగల్లములు విభాసిల్లననన్.’ నరగ.

అయినను మహాకవులు సరవసేయక ప్రయోగింతురు;—

‘పాతాళప్రతిమల్లగల్లవివర ప్రక్షిప్తసప్తార్థవం
వదే నన్దితనీలకణపరిచ ద్వ్యక్షకర్ణికః క్షీడితమ్.’ మాలతి.]

3. కాం...ధిక్ - కాంబవ = శంఖసంబంధియైన (‘శబ్ధః స్వా త్కమ్యురస్త్రియా’ అను.) - ఉద్యత్ = ఒప్పురుచున్న - శ్రీ = శోభను - విడంబి = వెక్కిరించుచున్నట్టి (అంత కన్న అందమైన) - వృత్త = వట్టువయిన - శిరోధిక్ = మెడగలవానిని, (‘గ్రీవాయాం శిరోధిః కన్త రేత్యపి’ అను.), నీరి=లక్ష్మీ, పాలుప్రకాశించుచున్న - మచ్చ=శ్రీవత్స మనెడుచిహ్నము తోడి - పేరు ఉరమువానిక్ = వికాలవక్షము కలవానిని (వికాలవక్షమున లక్ష్మీయు శ్రీవత్స మును గలవానిని);

[శ్రీవత్సము = శ్రీతోడివత్సము - వత్సమనగా మహర్త్వలక్షణము - ‘వదతిమహర్త్వమ్ వత్సః - శ్రీయుక్తోవత్సః శ్రీవత్సః - మహర్త్వలక్షణం శ్వేతకోమావళిం శేషః’ రామాశ్రమి.]

4. నత...దుక్ - నత = లోఁతయిన - నాభి = పొక్కిటితో - యంత = కూడుకొన్న - వలి = ముడుతల - త్రితయ = మూడుగల - శాత = సన్నని (‘నిశిత ఘృతకాతాని తేజతే’ అను.) - ఉదరుక్ = కడుపుగలవానిని, జా...నిక్ - జాను = మోకాళ్లరణకులంబి = క్రేలు చున్న - చతుర్ = నాలుగు - భుజములవానిక్ = బాహువులు గలవానిని;

కరివర కర ఊరుక్ = గజేంద్రముయొక్క తొండమువంటి తొడలు గలవానిని, రుచిర జంఘామనోజ్ఞాక్ = సుందరమైన పిక్కలచే (‘జఙ్గాతు ప్రసృతా’ అను.) మనోహర మయిన వానిని, సమతక్ = సమత్వమును (ఒండొకటికి సమముగా నుండుటను) - పొందిన - పదపల్ల వములవానిక్ = చిగురు టాకులవంటి చరణములు కలవానిని, హై...తుక్ - హైమ = బంగారపుదైన - వసన = వస్త్రమును - కిరీట (ము) - హార (ములు) - అంగద = బాహువులు (‘కేయూర మద్గదం తుల్యే’ అను.) - ఆది = లోనుగాగలవానితో - కలితుక్ = కూడియున్న వానిని, శంఖ రథాంగ ఆదిక్ = పాంచజన్యశంఖంబును సుదర్శనచక్రంబును లోనగువానిచే, ఆలరువానిక్ = ఒప్పుచున్నవానిని, శ్రీవిష్ణుక్ = శ్రీయుక్తఁడయిన విష్ణుదేవుని - [అని అనంతర పద్యములోనికి అన్వయము.]

శరత్కాలచంద్రుని ధాశధశ్యగర్వము నడంచునట్టి ప్రసన్నవదనమును, గొప్ప యెఱ్ఱ దామరలవంటి కనుదోయియు, అతిసుందరము లయిన చెక్కిళ్లును, వికాల మయిన లలాటంబును, రత్నఖచిత మకరవండలమును, శంఖసౌందర్యముగల వట్టువమెడయు, శ్రీదేవీ శ్రీరత్న లక్ష్మ ములచే శోభించుచున్న వికాలవక్షుమును, లోతయిన పొక్కిటితోడి వశిత్రయముచే శోభించు సన్నపాటికడుపును, ఆజానులంబి చతుర్భుజములును, గజేంద్రముయొక్క తుండమువంటి తొడలును, సుందరములైన పిక్కలును, సమము లయి చివురులం బోలిన యడుగులును, బంగారు వస్త్రము, కిరీటము, హారములు, కేయూరములు, ఇత్యాగ్యాభరణములును, శంఖచక్రాద్యా యాధములును, కలవానినిగా శ్రీవిష్ణుదేవుని ధ్యానింపవలయు నని భావము.

‘రుచిరజంఘామనోజ్ఞ’ అని వ్రాతప్రతులం దెల్ల పా. ‘రుచిరజంఘరమణీయు’ అని పూర్వము ద్రణ పా. జంఘాశబ్దము కలదుగాని జంఘశబ్దము లేనందున ఈ పా. ‘సరిగాదు. ... జంఘక్ = ... జంఘచేత అని వ్యస్తముగా చేసికొనుటయు, ఏకత్వమునకు జాత్యేకత్వము కల్పించుకొనుటయు, లోనగు సరళాస్వయము ప్రకమాననుగుణము వలసియున్నది.

ఇది వర్ణనోద్యమముగాక వస్తుకథనోద్యమమాత్ర మైనందున ‘మానవా మాళితో వర్ణ్యాః దేవా శ్చరణతస్తథా’ అను సమయ మిట ననుసరింపబడలేదు.

మఱియు, ‘దేవాః’ అను బహువచనముచే కర్తృబద్ధదేవసామాన్యము చెప్పబడినది; కావున తద్విలక్షణంఁ దయిన పరబ్రహ్మమునకు ఆకవిసమయము చెల్లదు. పరబ్రహ్మమునకు భక్తానుగ్రహార్థమైన రూపము వే. సం. లో శ్రుతి స్మృతి రామాయణాదులనుండి ఇట్లు చెప్పఁ బడియున్నది:...

“పరస్య బ్రహ్మణో రూపవత్త్వం నూత్రకారోఽపి వదతి అస్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితి - యోసావాదిత్య మ్మలలాన్తర్వర్తీ, తప్తకాఞ్చనగిరివరప్రభః, సహస్రాంశు శతసహస్రకరణః, గమ్భీరామ్భుస్సముమ్భతముమ్మత్తనాశరవికరవికసితపుష్పాంకదళాఽమలాఽయతేక్షణః, సుభ్రూ లలాటః, సునాసః, సుస్థితాధరవిద్రుమః, సురుచిరకోమలగంధః, కమ్బుగ్రీవః, సమున్నతాంశు విలమ్బిచారురూపదివ్యకర్ణకిసలయః, సినవృత్తాయతభుజః, చారుతరాతామ్ర కరతలాసురక్తా బ్లాశీభి రలంకృతః, తమమధ్యః, వికాలవక్షస్థలః, సమవిధిక్త సర్వాజః, అనిర్దేశ్య దివ్యరూపసం హననః, స్నిగ్ధవర్ణః, ప్రబుద్ధపుష్పాంకచారుచరణయుగళః, స్వానురూపీతామ్బురధరః, అమల కిరీటబద్ధులహరి కాస్తుభి కేయూరకటకనూపురోదరబద్ధ నాద్యపరిమితాశ్చర్యానన్త దివ్యభూషణః, శబ్దచక్రగదాసింహాఙ్గ శ్రీవత్సనవమాలాలంకృతః, అనవధికారిశయసౌందర్యాహృతాశేషమనో దృష్టివృత్తిః, లావణ్యామృతభూరితాశేషచరాచరభూతజాతః, అత్యద్భుతాచిన్త్యనిత్యయౌవనః, పుష్పహాససుకుమారః, పుణ్యగన్ధవాసితానన్తదిగన్తరాళః, త్రైలోక్యా క్రమగప్రవృత్త గమ్భీర భావః, కరుణానురాగమధురలోచనావలోకితాశ్రితవర్ణః, పురుషో దృశ్యతే - సః నిఖలజగదుదయ విధవలయరీతిః, నిరస్తసమస్తహేయః, సమస్తకల్యాణగుణనిధిః, స్వేతిరసమస్తవస్తువిలక్షణః, పరమాత్మా, పరం బ్రహ్మ, నారాయణ, ఇత్యవగమ్యతే.”

సీ. శ్రీవిష్ణు నీగతిఁ జింతింప వలయుఁ ద

న్తయుఁ డయి యోగి క్రమంబుతోడ;

నొక్కయంగమె మున్ను చిక్క లో భావించి,
 యధి దృఢం బగుటయు నవలియంగ
 కము మఱి చింతింపఁ గాఁదగు; నట్టి య
 భ్యాసంబుచలన నయ్యవయవి మఱి
 నడచిన నున్న మానక యెద్దియేనియుఁ
 జేయుచున్నను మదిఁ బాయఁజేసి,

లే. యతనిసామ్యంబు గని ముక్తుఁ డగు; సురాది
 భేదసంజనకాజ్ఞాన మేదఁ బిదప
 నలము కల్యాణగుణముల హరికిఁ దనకు
 లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు ?

86

యోగి = ధ్యానించువాఁడు (భక్తుఁడు - 'యోగ స్సన్నహ నోపాయ ధ్యాన వైరాగ్య యుక్తిః' అను), శ్రీవిష్ణుఁ తనయఁడు అయి=తడేకచిత్తుఁ డయి...ఈగతిఁ=పూర్వపద్యములో చెప్పిన రూపముకలవానినిగా, క్రమంబతోడఁ = ఒకతరునతో, చింతింపవలయుఁ = ధ్యానము సేయవలయును; అంగము = అవయవము,...చిక్కఁ = స్వాధీనపడునట్లు, లోక = మనస్సులో,...అయ్యవయవి = అవయవములు గలవాడైన యశ్రీవిష్ణుఁడు, నడచినఁ = [తాను యోగి శ్రీవిష్ణుని పూర్వపద్యములో చెప్పిన రూపమున తడేకచిత్తుడై క్రమముగా ధ్యానింప వలయును; ఆక్రమ మెట్టి దనిన; ముందుగా భగవంతుని అవయవము నొకదానిని ధ్యానాభ్యాస పాటవముచేత మనస్సున స్థిరీకరించుకొని, తర్వాత దానివెంబడి నింకొకయంగమును సాధింప వలయును. ఇట్లే క్రమముగా షకల మూర్తిని చేతస్సులో నాటుకొనవలయును; అనంతరము ఆయోగి నడచుచున్నను, ఊరకున్నను అవిరామముగా ఏదైనం బనిచేయున్నను ఆతనిచిత్తమును ఆయవయవములవలన వాడైన యాభగవంతుఁడు పాయఁజేసి ఆయోగికి తాను అమరుఁడు నరుఁడు అను నిత్యాదిభేదములను (సంజనక =) పుట్టించునదైన యవిద్య (ఏదఁ =) నశింపఁగా పిమ్మట ఆనారాయణునియొక్క సామ్యము కలిగి ముక్తి కలుగును. అటుపిమ్మట తనకు (అలము =) కలిగెడు నట్టి కల్యాణగుణములచేత తనకును హరికిని భేదము లేక యుండఁగా, లేనిభేదమును ఎవఁడును కల్పింపనేరఁడు.

'అవయవమఱి' - వ్రాతప్రతులందలి పా. 'అవయవములు' పూ. ము. పా.

క. నరవర, యిటు బంధచ్యుతి | కర మగు సంగాష్టకాఖ్య ఘనయోగము వి
 స్తరముగఁ జెప్పితి, నింకఁ | గరణీయం బెద్ది నాకుఁ గల్పింపు' మనఁ. 87

నరవర = ఓయిరాజా ఖండిత్యుఁడా, ఇటు, బంధచ్యుతికరము = అవిద్యాబంధమునకు విడుదల చేయవది (సంసారమును తొలగించునది), అగు...అం...ము - అంగ = అంగముల యొక్క - అష్టకము = ఎనిమిదిసంఖ్య పరిమాణముగాఁ గలది అను-అఖ్య = శేరుగలదైన - ఘన = ఉత్కృష్టమయిన - యోగము = చిత్తవృత్తినిరోధవిద్యను, విస్తరముగఁ = విరివిగా, ఇంకఁ =

వేలుగా, కరణీయంబు = నీకై చేయవలసినది, యేమేని, నాకు, కల్పింపుము. యోగాంగములను 2౫ లో చూ.

‘కొఱకగు సంగాష్టకాఖ్య గురుయోగము’ అని పూ. ము. పా. దీనియందు ర ౭ ప్రాసముగను. ‘గిజీకొను గోపురాగ్ర...’ ౨౭.౧౨., ‘పరిఖండత్పుర’ ౨౭. ౯. ‘స్థిరపాధాగ్ర’ ౨౭.౧౧ ఇత్యాదులందు పెక్కింట గురు లఘురేఫములను ప్రాసమందు ఒండొంటితో సంక్షిప్తముగాని యట్లు రచించిన కవి యిటును దద్విరుద్ధ మాచరించి యుండఁ డను తలంపుచే ‘కరమగు... ఘనయోగము’ అని మార్పుచేయఁబడినది.

తే. ‘నృప, కృతార్థుండ నైతి; నా కింతకంటె
నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది!’ యనుచు నతని
కర్పణ గావించి వల దన్న నతఁ డొసంగు
తనదు తొంటిరాజ్యంబునఁ దనయు నిలిపి.

88

అంతట ఖండిక్యుడు ‘ఓరాజా, నీవు గావించిన యుపదేశముచేత కృతార్థుండ నయితిని; ఇంతకన్న వేలుగా నాకు (అర్థనీయంబు=) కోరఁదగినది ఏమియును లేదు’ అని వచించి ఆకేశి ధ్వజానికి గురుభాష యొనర్చెను. అంతట ఇతఁడు వలదన్నను కేశిధ్వజుడు ఇతని తొంటిరాజ్యమితనికి యాగ పశునాశ ప్రాయశ్చిత్త కథనముకొఱకు దక్షిణగా నిచ్చెను. అంతట నితఁడు ఆ రాజ్యమునందు తన పుత్రుని నిలిపి—

వ. (1) పురోహితప్రధానుల నప్రాప్తయశావసుం డగు నతని వివీతుఁగా మెలపికొని డని నియోగించి; వారల దానసమ్మానాదులం బ్రోవు మని కుమారునకు నప్పగించి; గోవింద చరణారవింద విన్యస్తమానసుండై ఖండిక్యుండు డుభయ కర్తంబు లుడిపి; యవ్వనంబ తపోవనంబుగాఁ గొంతకాలంబు కేశిధ్వజోపదిష్ట భక్తి యోగానుసంధానంబున మధుమథన సాధర్మ్యంబునొందె, (2) కేశిధ్వజుండును దత్పుత్రునిఁ దత్ప్రధానులఁ దదీయ రాజ్యపరిపాలన కనిచి, మగిడి మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి, యోగాశ్రయింపై భోగంబులం బుణ్యంబులు, తదితరంబుల దురితంబులు, ప్రక్షీణంబులుగా ఊజీతలం జేలుచుండె; (3) గావున ముముక్షున కుపాశ్రయణీయుం డథోక్షజుండు; పాండ్యక్షితీశా, నీ వతనిభజియింపు, మిదియె భక్తి యోగంబు, దీనియందు నొక్క కొఱతగల, దంతతాయంబు నొందినఁ బునర్భవంబుఁ బొందించి మఱి ముక్తిఁ జేర్చు; నట్లగుట నింతకంటె సులభోపాయం బౌ యోధనంబున నయ్యథోక్షజుండు గాండివి కుపదేశించిన శరణాగతధర్మంబ నిరపాయధర్మం.” బని పరిణతాంతశరణుం డగు నతనికి మూలమంత్రపూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగవత ప్రధానం గావించిన.

89

1. పురోహిత ప్రధానుల = పురోహితుఁడు లోనగువారిని, అప్రాప్త యశావసుండు అగు = యావనము పొందినవాఁడు కానట్టి - అతనిక = తనయొక్క యావమాదుని, వివీతుఁ

గాఁ = ఆస్వీక్ష్యక్వాది విద్యలను శేర్వబడినవానినిగా, మెలపికొందు = నడిపించుకొండి, అని, నియోగించి = ఆజ్ఞాపించి, వారలఁ = ఆపురోహిత ప్రముఖులను, దానసమూహ ఆదులఁ = ఈవి సత్కారము లోనగు వానిచేత, ప్రోవుము = పోషింపుము, అని, ...గోవిందచరణ అరవింద విన్యస్త మానసుండు = నారాయణుని పాదకమలములంగు ఉంపబడిన చిత్తముకలవాడు, ... ఉభయకర్తయులు = పుణ్యపాప కర్తయులను రెంటిని, ఉడిపి = త్రియమొందించికొని ('దులిపి' పా.)...అనుసంధానంబునఁ = అనుష్ఠానముచేత, మధుమధనసాధర్మ్యంబుఁ = నారాయణుని తోడి సామ్యమును, ఒండెఁ = పొందెను.

2. ...తత్తుత్తునిఁ = ఖండిత్యునియొక్క తనయుని, తత్ - ప్రధానలఁ = మంత్రులను, తడియ = ఆతని (ఆబాలనియొక్క...)...అనిచి = పంపి, ...భోగంబులఁ = సుఖములు అనుభవించుటచేత, పుణ్యంబు = పురాకృతపుణ్యకర్తలయొక్క పుణ్యఫలములును, సత్ ఇతరంబులఁ = కష్టములు అనుభవించుటచేత, గురితంబులు = పాపఫలములును, ప్రక్షీణంబులు = నశించినట్టివి, కాఁ = అగుచుండఁగా, ఖోణీతలంబు = భూవలయంబును, ...

8. ... ముముక్షునకుఁ = మోక్షముంగోరిన వానికి, అధోక్షిమండు = నారాయణుండు ('అధోనక్షీయతేజాతు యస్తాత్తస్మాదధోక్షజః' ఉద్యోగపర్వము.) ... అంతరాయంబుఁ = విఘ్నమును ('విఘ్నోన్తరాయప్రత్యూహః' అమ.)...పునర్భవంబుఁ = పునర్జన్మమును, ... ఆయోధనంబునఁ = యుద్ధమునందు ('యుద్ధ మాయోధనం జన్యమ్' అమ.)...అయ్యధోక్ష జాండు = శ్రీకృష్ణుండు, గాండీవికిఁ = అర్జునునికి (అర్జునునికి అగ్ని దేవుండు ఖాండవదహనమందు తిన్న ఇంద్రునివలననుండి కాచినందులకై బహుమానముగా నిచ్చినధనుస్సు పేరు గాండీవము, దానింబట్టి యర్జునునికి గాండీవి సంజ్ఞ కలిగినది.)...శరణాగతిధర్తంబు = శ్రీకృష్ణుని శరణుఁ జొచ్చుట యనెడి యోగమె, నిరపాయధర్తంబు = పునర్జన్మ మనెడి యపాయము రానట్టియొకఁడు, ...పరిణతి అంతః కరణంబు = పరిపక్వచిత్తిము కలవాడు...అతనికిఁ = ఆపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్ర పూర్వకంబుగాఁ = ముందు మూలమంత్రము (శ్రీమద్వైశ్ణవీమంత్రము) కలుగు నట్లుగా, ద్వయంబు = వాక్యద్వయమును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహముచే నుపదేశించి, ...

మ. వకుళాలంకృతియోగిహృన్నిలయ, భాస్వతాండు భాస్వస్తయాం

బక, నాభీజలజాతసూత విధి సంప్రాప్తస్తరారిష్ట, ము

ష్టికతోరార్పణ కర్కటిఫలిత కేళి క్రూర రక్షోంగకా,

కృకవాకుధ్వజ ధీరి కాష్టవతప శ్రీడోత్సవాద్యుత్సకా.

90

వ...య - వకుళ = పాగడపువ్వులచేత ('కేసరే వకుళః' అమ. వృక్షవాచకము పుల్లింగము, పుష్పవాచకము నపుంసకలింగము - 'ద్విహీనం ప్రసవేనర్వమ్' అమ.) - ఆలంకృత = కైసేయబడిన - యోగి = మూర్ఖునినెడి యోగియొక్క - హృత్ = హృదయము - నిలయ = ఇల్లుగాఁగల వాఁడా, భా...క - భాస్వత్ పాండు భాస్వత్మయ = నూర్యచంద్రులే ఆయన - అంబక = నేత్రములు కలవాడా ('భాస్వద్వివస్వత్సప్తాశ్వ హరిదశోష్ణరత్నయః' అమ. పాండుభాస్వాక = తెల్లనికాంతులు కలవాడు - చంద్రుండనుట - అటుపై మయట్పురిత్యయము - 'అమృకం నయనం దృష్టిః' హలా.), నా...ప్త - నాభీ = పొక్కిటియందలి - జలజాత = తల్మిచేత - నూత = కనబడిన - విధి = బ్రహ్మచేత - సంప్రాప్త = పొందబడిన - స్తర అరిష్ట = (మదనునికి చేటయిన).

శివుడు కలవాడా ('స్తరానిష్ఠ పా.) ము...కా - ముష్టి = సిద్ధిగ్రద్దుయొక్క - కఠోర =
 క్రూరమయిన - అర్పణ = ఇచ్చుటచేత - కర్కటిఫలిత = దోసపండుగాఁ జేయఁబడిన - కేశి =
 కేశియను పేరుగల - క్రూరరక్షః = దారుణుడైన రాక్షసునియొక్క - అంగకా = దేహముకల
 వాఁడా, కృ...కా - కృకవాకుధ్వజ = *కోడి చిన్నముగాఁ గలవాఁడయిన కుమారస్వామి
 యొక్క ('పతాకా చిన్న ఖట్వాజ మేధ్రేషు ధ్వజ మస్త్రీయామ్ నానా.) - దీర్ఘికా =
 పుష్కరిణియందు - ప్లవ = తెప్పచేతనగు - తపక్రీడా = వేసవియాట యనెడు ('ఊష్ణగమః
 తపః' అను.) - ఉత్సవ = పండువునంగు - అత్యుత్సాహ = అత్యంత తాపక్రికలవాఁడా.

నమ్మాళ్వారు నిన్ను సదా ధ్యానించుచుండును, నూర్యచంద్రులు నీనేత్రములు, నీనాభీ
 కమలమునుండి పుట్టిన బ్రహ్మవలన స్తరహరుఁడైన రుద్రుఁడు జనించినాఁడు, నీపిడికిటి పెనుగ్రద్దు
 నకు బల్లిఁడఁడయిన కేశిరాక్షసుఁడు దోసపండువలె చిదిగిపోయినాఁడు, నీవు స్కందపుష్క
 రిణిలో వేసవిలో తెప్పయుత్సవమును ఆత్మీయితో ననుభవించువు - అట్టి యాధగవానుఁడా -
 వేంకటేశ్వరుఁడా - ఈమాఁడుపద్యములకును నాలవదానితో నన్వయము.

క. ఊరికృతపాండవరథ | సారథ్య, సయూధ్యగోపశాబకసహ కే

లీరత, భక్తప్రహ్లా | దారచితస్తోత్రపులకితాంచితగాత్రా.

91

ఊ....ధ్య - ఊరికృత = అంగీకరింపఁబడిన - పాండవ = అర్జునుని - రథ = తేరి -
 సారథ్య = సూతత్వముకలవాఁడా ('సూతః శ్చ త్తా చ సారథిః' అను. = రథముతోలువాఁడు -
 తత్కృత్యము సారథ్యము), స...త - సయూధ్య = తోడిచెలికాండ్రయిన - గోప = గొల్ల -
 శాబక = బాలకులతోడి - సహకేళి = కూడియాడుటయందు - రత = ఆసక్తుఁడా, భ...త్రా -
 భక్త = ఉపాసకుడైన - ప్రహ్లాద = హిరిణ్యకశిపుతనయుఁడైన - ప్రహ్లాదునిచే - ఆరచిత =
 నిండుగా చేయఁబడిన - స్తోత్ర = స్తుతిచేత - పులకిత = గగుర్పాటు గలదైన - ఆంచిత = ఒప్పు
 చున్న - గాత్రా = దేహముకలవాఁడా.

అర్జునునికి రథముతోలినవాఁడా, తోడిగొల్లబాలురతో స్త్రీతితో ఆడుకొన్నవాఁడా,
 నరసింహవతారమందు ప్రహ్లాదుఁడు చేసినస్తుతిచేత కోపము శమించి అనుగ్రహించి సంతోష
 భరితుఁడై వైనవాఁడా -

ఇందలి విశేషణములు మూటిచేతను భగవంతుని భక్తవత్సలత ద్యోతితము - 'ఊరికృత'
 అనుటచే అది ధ్యనితము - వాత్సల్యముచే రథచోదకకృత్యమును అంగీకరించుటయేగాని, కానివో
 అర్జునుఁడెక్కడ? పరబ్రహ్మవతారుఁడయిన శ్రీకృష్ణుఁడెక్కడ? అని భా. 'ప్రహ్లాద' - హిరిణ్యక
 శిపుం జీల్చిభగవంతుఁడు అక్షిణక్రోధభయంకరుఁడయి యుండఁగా భక్తాగ్రేసరుఁడయిన ప్రహ్లా
 దుఁడు భగవంతుని దఱిసి స్తుతించి శాంతుం జేసె నని భాగవతమందుం గన నగు.

'సయూధ్య' - యూథశబ్దము - 'యూథం తిర్యక్ సమాపే2స్త్రీ' మేది, 'యూథస్త్రీర
 శ్చాంపున్న పుంసకమ్' అను. - అని తిర్యగ్జంతువులకే రూఢ మైయున్నను - గొల్లపిల్లలు అట్టివారే
 అగుటచేతను అట్టివారియందుఁగూడ భగవంతుఁడు వయస్యభావమును వహించె నని భగవంతుని
 కరుణావిశేష స్ఫూర్తికొఱకును గౌణముగా నిట ప్రయుక్తము.

* కోడియు నెమలియు కుమారస్వామి వాహనములు, చూ. "హ! కుమారస్వామి యాప
 వాహ్యములార...కోడిపుంజులార" క్రీడాభిరామము.

ప్రగ్విణి. ఆస్థితాహీంద్రశయ్యా, దవీయస్తర
ప్రస్థితాంఘ్రి, శ్రితవ్రాతచేతోఘదా,
కస్థలప్రస్థుశ్శతాళియత్వేభమా
రస్థలీనృత్తమత్తలిహల్లిసకా.

92

ఆ...య్యా - ఆస్థిత = అధిష్ఠింపబడిన - ఆహీ ఇంద్ర = నాగేంద్రుఁ డనెడి - శయ్యా = పొన్ను గలవాఁడా, ద...ఘ్రి - దవీయస్తర = మిక్కిలిదూరతరముగా - ప్రస్థిత = ఏగ్గినట్టి - అంఘ్రి = పాదములు కలవాఁడా, శ్రి...దా - శ్రిత = ఆశ్రితులయొక్క - వ్రాత = సమాహ మయొక్క - చేతోఘ = హృదయములయొక్క - అఘ = పాపమును - దా = ఖండించువాఁడా
[‘ఆగదా’ అనుపాఠాంతరమున - ఆగదా = మందయినవాఁడా ‘భేష జౌషధ భైషజ్యాన్యగదో జాయురిత్యప్తి’ అను.], క...కా - క = నీటియొక్క - స్థల = నేలను - ప్రస్థుశ్శ = అంటు చున్న - శాళియ = శాళియుఁ డనెడి నాగునియొక్క - త్వేభ = విషముతోడి మూర్ధ = బొదల యనెడి - స్థలీ = నేల ప్రదేశమందు - నృత్త = ఆడబడిన - మత్తలీనృత్తమును - హల్లిసకా = మండల నృత్తమును కలవాఁడా.

స్వామీ, నీవు, నాగేంద్రుఁ డయిన యనంతునిపై పవలించువాడవు, వామనావతార మందు నీపాదమును పాతాళమునుండి స్వర్గమువఱకుం జూచితివి, భక్తసమాహములమానస పాపములను ఖండించువాడవు (- పా. మనోరోగములకు నీవే మందుగ నున్నావు - నిన్ను ధ్యానించుటచే వారిమానసదోషము లన్నియు శమిల్లును), యమునావ్రాదమలో క్రిందినేలవఱకు నిగుడఁ దన్నుకొని నిలిచియున్న శాళియనాగునియొడల లనెడి యపూర్వప్రదేశమున నేలయు నీరును గానిచోట మత్తలీ హల్లిసక నృత్తము లాడినవాడవు, అట్టి యో వేంకటేశ్వరుఁడా - (అవధరింపుము).

ప్రగ్విణీవృత్తము - ప్రగ్విణిక్ రారరల్ శైలివిక్రంతియుక్.

దవీయస్తర - అతికాయనారకమయిన ‘ఈయన్’ ప్రత్యయముమీఁద తదర్థకమే ‘తర’ ప్రత్యయమును ఇట్లు ప్రయోగింపఁ దగునా? యనిన, పెద్దలు ప్రయోగించి యున్నారు కావున అంగీకరింప వచ్చును,

“యావద్విభువి శస్త్రాణి తేహంశ్రేష్ఠతరం ధనుః

ధనుషో గోచరే తాని నతేహం గోచరే ధనుః”

య. తి. 8 (465).

“శ్రేష్ఠ తమాయకర్తృణా” శ్లో. “నాణీయస్తరతారహరులు” పారి. 2 (90). మఱియ విమర్శవిసోదము 52, 53, 54 పుటలంగనుఁడు.

“విభూషితాస్థానసభం కుభైషీ శ్రీజైత్రసింహం రిపుమమ్భసింహమ్

గత్వా ధమా రోధ ముదానమస్యా మా సానణీయస్తరభక్తినమ్” హమ్మిర. 8 (36).

‘మత్తలి’ - ఇదియొకనృత్తవిశేషము. పూర్వవ్యాఖ్యాతలు దీనితత్త్వము నెఱుంగక ఈశ బ్దమును ‘మత్తలికా’ శబ్దమునకు రూపాంతర మని తలంచి శ్రేష్ఠార్థమును వ్రాసినారు - మత్తలీనృత్త మునకుం బ్రమాపకములు—చూ. అనుబంధము.

“మ. త్వియకాలంబున పీఠుసాగరరసా స్వాదాతిరేకంబునన్

నయనాబంబులు ఘూర్ణితంబులుగ సంధ్యాకాశరాత్రికర

ద్యయతాశానుగతిం బ్రహ్మదమున మత్తల్లి మహాస్వత్యమున్
బ్రయముపూర్వగఁ జేయుచైరవుడు గల్పించున్ మహాశ్వర్యమున్.”

శాఖం. 5 - 83. ప్రబంధరత్నావళి. 547

‘వామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘోర మానోపసర్పజైః
ఉద్వేషితాపవిదైశ్చ హస్తైరత్తయ్యదాహృతమ్’
స్థలితాపసృతాపాదా వామహస్తశ్చరేచితః
సవ్యహస్తః కటిస్థ పాద్యద్ధం మత్తల్లి త త్స్మృతమ్.’

‘హల్లీసకనృత్యము’ - కోలాటము.—

“ఆటయంచనఁగ నాట్యంబొప్పఁ గోలాట

మనఁగ హల్లీసకం బలరుచుండు”.

ఆంధ్రభాషాక్షరము. (180).

“గగన కల్లోలిన్ కల్లోలమాలికా హల్లీసకములతో నవఘటించి”

శృం. నైష.

“మణ్డలేనకు య న్నృత్యం హల్లీసక మితి స్మృతమ్

ఏకస్తత్ర తు శేతా పాద్యద్ధోపస్త్రీదాం యథా హరిః.”

హేమచంద్రుడు.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్టోత్కలానీక గు

ప్ర దివిస్పృకృటుయంత్రకొండవలి హృద్భావసీ కద్రూజదీ

వ్యదుదారోద్యమకృష్ణరాయనృప సంజ్ఞాస్తత్కృతాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పును. 93

హృద్యపద్యము = మనోహరములైన పద్యములుగలది - ఇది = ఈపూర్వోక్తగ్రంథ
భాగము, పా...దక్ - పాత్రప్రహరేశ్వర = ప్రహరేశ్వరపాత్రుడు - ప్రభృతి = లోనగు -
బంహిష్ట = మిక్కిలి పలువురయిన - ఉత్కల = ఓహల - అనిక = సమాహమచేత = గుప్త
రక్షించుకొనఁ బడినదియు, దివిస్పృక్ = మింటినంటుచున్నదియు, పటు = సమర్థములయిన -
యంత్ర = యంత్రములు గలదియు - అగు - కొండపలి = కొండపల్లి దుర్గమును - హృత్ =
హరించెడు - బాహు = భుజమునందలి - అసి = కత్తియనెడు - కద్రూజ = పాముచేత (‘నాగాః
కాద్రవేయాః’ అను.) - దీవ్యత్ = వెలుగుచున్న - ఉదార = గొప్ప - ఉద్యమ = ప్రయ
త్నము కలిగిన - కృష్ణరాయ నృపసంజ్ఞ = కృష్ణరాయఁడనుపేరి - అస్తత్ = నాచేత - కృత =
రచింపఁబడిన - అముక్తమాల్యదక్ = అముక్తమాల్యద యనెడి ప్రబంధమునందు, తృతీయంబు
అశ్వాసము ఐ = మూడవ యాశ్వాసమై, మహిక్ = భూమిలో బొల్పుఅగున్ = ఒప్పాదును.

‘పాత్ర’ - ఒడ్డె త్తత్రియులకు పాత్రులని గౌరవవిరుదము, ‘బంహిష్ట’ బహుళశబ్ద
మునకు తరబర్థమున ‘బంహియన్’ అనియు, తమబర్థమున ‘బంహిష్ట’ యనియును రూపంబులు
గలవు. ‘దివిస్పృక్’ - అలుక్కుమాసము, ‘దివి’ అని సప్తమ్యేకవచనము. ‘దీవ్యత్’ - ‘దీప్యత్’ అని
పూ. ము. పా. దీపధాతువు ఆత్త నేపదిగావున ‘దీప్యమాన’ అని వచ్చునుగాని ‘దీప్యత్’ అని
రాదు, కావున అది త్యక్తమై పరస్మైపదియైన ‘దివు’ ధాతువు స్వీకరింపఁబడినది.

తృ తీ యా శ్వా స ము

స మాప్త ము.

శ్రీరస్తు

ఆ ముక్తమాల్యద

చతుర్థాశ్వాసము

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ, | గోమండలకర్షి వేణుగుంభన, దృష్ట
దౌహమాహృతసురజనయి | శ్రీమణితాటంక, వృషగిరిస్థ, ఖగాంకా. 1

శ్రీ...మ-శ్రీ=లక్ష్మీకీ - మందిర = ఇల్లయిన - భుజమధ్యమ = వక్షము కలవాడా ('న నా
క్రోడం భుజాంతరమ్' అను. - మధ్యమ - 'మధ్యాంతః' నూ,) గో...న - గో = గోవుల
యొక్క - మండల = సమాహమును, - కర్షి = ఆకర్షించునట్టి చైన - వేణు=పిల్లనగ్రోవియొక్క
యొక్క - గుంభన = ఊడగుట గలవాడా, దృ...క - దృష్టత్ = గర్వించుచున్న - భౌమ =
భూపుత్రుఁ డయిన నరకాసురునినుండి - ఆహృత = తేబడిన - సు...క - సురజనయిశ్రీ = దేవ
మాత యయిన యదితియొక్క - మణితాటంక = మణులుచెక్కిన కర్ణభూషణములు కలవాడా.
వృ...స్థ - వృషగిరి = వేంకటాచలమందు - స్థ = వెలసియున్నవాడా, ఖగ ఆంకా = పక్షి
లాంఛనా = గరుడధ్వజా.

మహాలక్ష్మీ నారాయణుని వక్షఃస్థలమునందు వసించును; శ్రీకృష్ణుఁడు వేణు పూదనపుడు
తన్నాదాకృష్టములై ఆలమండలు అతనిం బరివేష్టించి యుండిన వని భాగవతమున స్పష్టము.
నరకాసురుఁడు అదితివండలములను హరింపఁగా శ్రీకృష్ణుఁడు వానిని సంహరించి ఆవండలములం
దెచ్చి పారిజాతముం దేర దివికేగినపుడు ఆమెకు సమర్పించె నని భాగవతకథను *పారిజాతాప
హరణకావ్యమందుం గన నగును. ఇందలి విశేషణములు ప్రైవియముల ననుసంధించున్నవి.

మణిఖచితములైన తాటంకములు మణితాటంకములు అనిమధ్యమపదలోపి సమాసము.
“టంక - గాంకా” యని ఆంత్యానుపాసము.

‘శ్రీమందిర’ - అట్టియాతనిం గొలుచుటచేత భక్తులకు లక్ష్మీకటాక్షము సిద్ధ మగుట.
‘కర్షి’ - ఆవేణుగానము వినబడఁగానే గోవులు మైమఱచి మేఠమాని వచ్చి శ్రీకృష్ణులవారిని
చుట్టువాలుకొను ననుట; ఆవేణుగానము అట్లు వానిని మైమఱచు జేయఁగల యట్టిది అని తన్త
హిమ నూచితము. - “శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తి గానరసం ఘణి” యనునూక్తి ననుసంధించుకొన
వలయును - ‘దృష్టత్’ - అదితితాటంకములను నరకుఁడు హరించినందులకు కారణము వానిదర్శ
మని (గర్వము) చెప్పబడినది. ‘సుర’ -తమతల్లి తాటంకములను నరకునివలననుండి ఇంద్రాదిదేవతలు
కాపాడుకొనను తెచ్చుకొనను నేరరైరి, వానిని శ్రీకృష్ణులవారు తెచ్చి యిచ్చి రనుటచే ఎల్లదై
వతములకన్న శ్రీకృష్ణులవారు ప్రైదైవతమని నూచితము. ‘వృష’ - వృష మనఁగా ధర్మంబును

* ‘అదితి మొఱంగి వండలము లానరకుండు హరించె...’ పారి. ఆ. ౧ - ౨౨

కావున నారాయణమూర్తి ధర్మమం దుండువాఁ డనియు నూచన. ధర్మము స్థిరము గావున నెరివంటిది.

వ. అవధరింపు మాసమయంబున.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, ఆసమయంబున = విష్ణుచిత్తుఁడు వైష్ణవమతమును నెలకొల్పి పాండునికి శరణాగతిధర్మం బుపదేశించిన యావేశయందు.

—* విష్ణుచిత్తుని విజయము. *—

మ. బలిమిం ద్రెంపఁగఁ బోలెఁ బాయవడుచుం బర్యాయభంగంబుగాఁ
గలనూ లెల్లను నంటు మోవఁ దెగి రాఁగాఁ గొంతసే పుండి, తాఁ
బెలుచ న్లంటు పుటుక్కునం దునిసీ వే పృథ్విం బడె న్జాలె, మి
న్నుల మ్రోసె న్సురదుందుభు, ట్లరిసెఁ బె న్నోనై విరు ల్బోరునన్. 3

బలిమిం ద్రెంపఁగఁబోలె = బరువుచేత క్రెగుట గాదు. - మఱియే మన - ఆదృశ్య కూపుఁ దెవఁడోదారములను తనబలమంతయు వైచి క్రెంపుటగా, పాయ పడుచున్ = రెండుగా వీడిపోవుచు, పర్యాయ భంగంబునన్ - పర్యాయ = క్రమముచేత (క్రమముగా ఒకదారము తర్వాత నొకటిగా - 'పర్యాయో2వసరేక్రమే' అను.) - భంగంబుగాన్ = తునియుటవలన, కలనూలు ఎల్లన్ = ముడిలోని పోఁగు లన్నియు, అంటుమోవన్ = తుదిపోగు సయితము తెగియు ఇంచుకంత అంటుకొని మాత్రము ఉండునంతవఱకు, తెగిరాఁగాన్ = ఛిన్న మయిన యనంతరము, జాలె తాను = ఆవరహాలచిక్కుము, కొంతసేపు ఉండి = పైని త్రాటిపట్టులేకున్నను తాను బరు వయ్యను క్రిందఁ బడక మునుపటియట్లు అంతరాళమున నిలిచియుండినదై, అంతట, గంటు = వర హాలసంచించి దూలమునకు క్రేలఁగట్టిన త్రాటిముడి, పెలుచున్ = బిగ్గరగా (ఈయర్థమునకుం బ్రయోగము. - 'పెలుచ నోకర్ణ యోకృప యోసుయోధన...అని పలికి' భార. ద్రో. ౫ ఆ. - 'పాంచజన్యంబు పెలుచఁబూరించి' నిర్వ. 3. ఆ. - ఈశబ్దము నల్లాదులవంటిది - 'పెలుచనిది.), పుటుక్కునన్ = పుటు క్కున ధ్వనితో, తునిసీ = తెగిపోయి (గంటు కర్త), వే = తటాకున, పృథ్విన్ పడెన్ = క్రిందఁ గూలెను, (జాలె కర్త); సురదుందుభుల్ = వేల్పులభేరులు, మిన్నులన్ = ఆకాశభాగములయందు, మ్రోసెన్ = శబ్దించెను. విరులు = (నందనోద్యాన వృక్షముల) పువ్వులు, పెనుసోన వి = వ్యాపించిననన్న వానగా ('అల్పవర్షము సోన యనఁగఁబరఁగు' ఆం. భా.), కరిసెన్ = వర్షించెను.

వాదారంభనియముప్రకారము జయ మేర్పడినంతట వరహాలజాలె కేతవం జెందవల సినదేగాని క్రేలుచుండవలసినదిగాదు గావున, సర్వసాక్షియై యదృశ్యభూతుఁడైన శ్రీమ న్నారాయణుఁడు సభాసదులకు అప్పటికి ఎఱుకవడియే యున్న యాజయమును మఱింత దృఢప ణుచువాడై, జాలెను, రాజాజ్ఞానొందిన సేవకులు పైముడివిప్పి దింపుటగాఁ గాక, ఎవరో ఆదృ శ్యులు పైత్రాటిముడిని చూపఱుక దోచునట్లుగా క్రెంపి రని తెగి క్రిందఁ బడంజేసెను. అనఁగా, ఎవరేని ప్రయత్న పూర్వకముగా క్రెంపునప్పుడు, త్రాటిని క్రిందినుండి మీఁది కెత్తుట ప్రక్కలకు లాగుట ఇత్యాదికృత్యములు జరుగునుగదా, అట్టివి ఆసమయమున ఆక్రెగుటలో జరిగిన

వని తాత్పర్యము. - త్రాటిపట్టు లేనియప్పుడుగూడ జాలె క్రిందఁబడక కొంతసే పట్టె అంతరాళ మందు త్రేలుచుండుట ఆజయిశ్చయము నిల్లవారికిని మఱింత హృదయములందు నాటుటకును, భగవదంగీకారానుగ్రహములు ప్రసిద్ధము లగుటకును. ఇందులకు హఠాతిరేకముచేత దేవతలు గుండుభులను మిక్కిటముగా వాయించి, చాలసేపు విరులవాన గురియించిరి.

‘బలిమిం ద్రెంపుట’ - ఇక ఊణమేని వ్రేలవలసిన పని లే దని తెలుపుటకు. ‘పోలెక’ అనుట ఆత్రెంపినవారగపడమిచేత. - ‘అంటుమోవఁ దెగి’ నను ‘కొంతసేపు’ త్రేలుచు నేయుండుట పరమపురుషునియనుగ్రహము సభ్యులకు తార్కాణపడుటకు. - ‘పెను సోనై’ - ‘అల్పవర్షము సోనయనఁగఁ బరఁగు’ అని ఆంధ్రభాషార్థముందుఁ జెప్పఁబడియున్నది, ఇటు ‘పెను’ అనువిశేషణముచేత ఆయల్పత పోయినది. సంతకత్వముచేత ఆయల్పతయే యనల్పతగా పరిణమించిన దని యభిప్రాయము. - ‘సుర’ అనుట సురలు అదృశ్యులై వాదముం బరికించుచుండిరనియు, జాలె క్రిందఁ బడిన యావిధములో భగవదీచ్ఛాంగీకారమును వారు గ్రహించి రనియు భావము. ‘మిన్నల’ - బహువచనముచేత గగననానా భాగగతులై కిరి కొట్ల దేవతలను ఉక్తవార్ష నూచనము చేసి రని భావము. - ‘త్రెంపఁగఁబోలెక’ - ఇటు సాదృశ్యమాత్రమే ఉద్దిష్టముగాని సాదృశ్యలక్ష్మీ కానం దున ఉపమ గాదు. - ‘జాలెపడుట’ దుందుభిధ్వన్యాదికమునకు హేతువుగావున వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారము. - గంటు - పా. గట్టు, గట్టు.

కా. ఆవేళ నృతి పారితోషికము లే నందంద సంపత్, భ్రమ
తేనీవ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత దీవ్యస్తణిస్వర్ణభూ
పావాసశ్చటజానుదఘ్ని యగుచు న్నసచ్చతుశ్శాలికా
రై వేత్తాంతరపద్ధతి న్నైరసె గోత్రాచిత్రమాల్యం బనత్.

4

ఆవేళ = విష్ణుచిత్తుని యావిజయసమయమందు, పతి = ఆపాండ్యరాజు, పారితోషికములు=బహుమానములు [పరితోషః ప్రయోజన మస్య ఇతి పారితోషికమ్ - దేనికి పరితోషము ప్రయోజనమో అది పారితోషికము], ఈత్ = ఇచ్చుటకు, అందంద = అప్పుడప్పుడే, సంపత్ = (సేవకులను) పంపినంతట, భ్రమ...చేత్ - భ్రమత్ = తిరుగుచున్న (పోయివచ్చుచున్న) - సేవి = సేవకులయొక్క - వ్రాతము = సమాహమయొక్క (‘స్తో మాఘ నికర వ్రాత వార సంఘాత సంవయాః’ అను.) చేత్ = హస్తములనుండి (జాత్యేకవచనము), ద్రుతస్థలిత - ద్రుత = పరుగుచేత, [వారు వడివడిగా సంచరించుచుండుటచేత - ఇటు భావార్థమందు క ప్రత్యయము - ‘ద్రు గత’ ధా. పా.], స్థలిత=జాతినది, వి, దీవ్య...ట - దీవ్యత్ = మెరియుచున్న - (‘దివు క్రిడా విజగీషా వ్యవహార ద్యుతి స్తుతి మోద మద స్వప్న కాన్తి గతిషు’ ధా. పా.) - మణి=రత్నాలయొక్కయు [రత్నాలు ప్రధానముగాఁ గలవియు ననుట - కడియములు లోనగు కొన్నిట రత్నాలు తాపింపఁబడియుండును.] - స్వర్ణ = బంగారముయొక్కయు (బంగారముతోఁ జేయఁబడినవి యనుట - అట్టివైన), - భూషా = నగలయొక్కయు - వాసన్ = వలువలయొక్కయు [‘వస్త్ర మాచ్ఛాదనం వాస శ్చేలం వసన మంకుశమ్’ అను.] - ఛట=సమాహము, గో...బు - గోత్ర=ధూదేవియొక్క (‘గోత్రా ఖః పృథివీ పృథ్వీ’ అను.) - చిత్ర = పలువన్నెలుగల (చిత్ర కిర్తిర కల్పన కబరై తా శ్చ కర్పరే’ అను.) - మాల్యంబు=సిగబంతియో (మాల్యం మాలా స్రజౌమార్ధ్ని’ అను.)

అనక = అనునట్లుగా, సంస...దర్శి - సంసత్ చతుశ్చాలికా = సభామందిరముయొక్కయు
(‘సభా సమితి సంపదః’, ‘చతుశ్చాలం తు మందిరమ్’ అను.) - రై వేత్త = ధనాగారముయొక్కయు
(= బొక్కసముయొక్కయు - ‘రాః పుంసీ స్వర్ణ విత్తయోః’ మేదిని.- ‘గృహ గేహో దవసిత వేత్త
సద్ద నిశేతనమ్’ అను.) అంతర = మధ్యదియైన

(‘అంతర మవకా కావధి పరిధానా న్తరి భేద తాదర్శ్య

భి ద్రాత్రియ వివా బహి రవసర మధ్యేనైస్త రాత్తని చ.’ అను.) -

పద్ధతి = దారియందు (‘సరణిః పద్ధతిః పద్ధ్యా’ అను.), జానుదఘ్ని = మోఁకాటిబంటి (‘దఘ్నిచ్ఛ’
ప్రత్యయము నిలుపుకొలతం దెలుపును.), అగుచుక, సెరసెక = వ్యాపించెను.

విష్ణుచిత్తునికి జయము కలిగిన యాసమయమందు పాండ్యరాజు విద్వాంసులకు పరితో
షార్థము బహుమానములు ఇచ్చువాఁడై ఒక్కొక్కరికొఱకును మణికనకవస్త్రాదికమును బొక్క
సపు గృహమునుండి తెచ్చుని మాటిమాటికిం బంపిన సేవకులు తత్తు యే పోయి వానిం గొనివచ్చు
త్వరలో వారిచేతులనుండి ఒకటి రెండుగా జాతీ బొక్కసమునకును సభాభవనమునకును నడిమి
దారిపాడుగునను మోఁకాటిలోఁకుగా పడిన యామణిభూషాదిశ్రేణి యె ట్లుండెననఁగా - భూదేవి
యు హోత్కర్షముచే ఆసమయమున నానాఽర్థముల పుష్పములమాల్యమును శిరమునం దాల్చెనో
యనున ట్లుండెను. ‘జానుదఘ్ని’ అనుటచే ‘సరకు సేయఁబడక రాలినచే యింత మిక్కుట మై
యుండఁగా, వినియోగము నొందినవి యెంతమిక్కుటములో, యని వాని పెక్కువ మితిలేని దని
తెలియ నగుచున్నది. ఉత్పేక్షలంకారము.

‘(సేవి వ్రాతము) చేక’ - చే అని చేయిశబ్దమునకు రూ. దాని కిది ద్వితీయారూపము -
చేతినుండియని యర్థము, ‘చటా’ శబ్దము, మహతీతర స్త్రీలింగ మగుటచేత తద్విశేషణములకు ‘ద్రుత
సలిత’ ‘జానుదఘ్ని’ అను వానికి వికల్పముగా స్త్రీత్వము వచ్చినది. ‘జానుదఘ్ని’ యని పూర్వ
ముద్రణము అవశబ్దము. ‘టిడ్డాణ ఇ’ త్యాదినూత్రముచే జీప్స రావలయును. ‘చతుశ్చాలికా’ -
చతుశ్చాలపే చతుశ్చాలిక; స్వార్థమున కప్రత్యయము; స్వార్థికములు ప్రకృతిలింగముకంటె
భిన్నలింగము దాల్చుటయుం గలదు గావున స్త్రీలింగము. ‘మాల్యంబు’ - అమరమందలి ‘మూర్ధ్ని’
యను పదము అతంత్ర మయినను ఇచట మాల్యమును సిగపూదండ గానే గ్రహించుట సముచిత
ముగా నున్నది - ‘దీప్యన్నణి’ అని పరముద్రణపాఠము - దీపధాతు వాత్త సేపదిగావున ‘దీప్యత్’
అని రూపసిద్ధి లేమింజేసి - ‘దీప్యత్’ అని పరస్మైపది ‘దివ’ ధాతువు గ్రహింపఁబడినది.

ఆ. వేదవేద్య మైన విష్ణుతత్త్వం బిట్లు | వాది గెలిచి, తెలిసి, వసుమతీశు

భక్తి నోలలార్చి, భగవత్ప్రసన్నుఁగాఁ | జేసి, లోకహితము సేయుటయును. 5

ఇట్లు = పూర్వోక్త విధమున, వాది = వాదముచేయుచున్న యావిష్ణుచిత్తుఁడు, గెలిచి =
ఇతరమతస్థులను ఓడించి, వేదవేద్యము - వేద = వేదములచేత (ఉపనిషత్తులచేత ననుట) -
వేద్యము = తెలిసికొనఁబడినది, ఐన - విష్ణుతత్త్వంబు = సర్వాంతర్యామి (అయిన నారాయ
ణుని) స్వరూపమును, తెలిపి = బోధించి, వసుమతీశు = (ఆపాండ్య) రాజును, భక్తిక =
భగవంతునియందలి తాత్పర్యమునందు, ఓల లార్చి = క్రీడించునట్లు చేసి, భ...గాక - భగవత్ =
శ్రీమన్నారాయణునియందు - ప్రసన్నుఁగాక = శరణాగతునిఁగా, చేసి, లోక హితము =
జగత్తుకొఱకు మేలు, చేయుటయుక = చేసిన యంతట.

‘ఓలలాల్పి’ - ‘అడు’ నకు ప్రేరణము ‘అర్చు’; - ఓల యనునది జలక్రీడాసమయమందు. ప్రేరేపించుటకై వాడెడు శబ్దము. తత్ప్రయోగముచేత ‘భక్తి’ యనునది యొక మహారస ప్రవాహమువంటి దని స్ఫురించుచున్నది. ‘భక్తి’ నవవిధములు. - శ్రవణము, కీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవనము, అర్చనము, వందనము, దాస్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము. ‘వేదవేద్యము’ అను విశేషణముచేత వేదబాహ్య ప్రమాణము కా దనియు సూచిత మగుచున్నది.

‘వాది’ - పా. ‘వాదు’. ‘లోకహితులు’ - లోక లెల్లరును ‘యథారాజా తథాప్రజా’ యను న్యాయముచేత, పూర్వోక్తములచేత ఈమతిమునే విశ్వసించి ధీమాకములను త్యజించి షేమపడుదురు గావున ఒక్కరాజునకు చేసిన హితమే లోకమున కెల్ల చేసిన హిత మయినది.

శా. అధావాగ్విబుధం, బహోవచన కవ్యాహార, మాహోవచ

స్థిధం, బాః కృతతాం గతః కలి రితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరం,

విద్వాద్ధత్య మగా ల్లయం హి కుధియా మిత్యున్నద త్కిన్నరం,

బద్ధిరాగ్రిణి గెల్పుటుత్సవమునం దయ్యె న్నభం బంతయ్యు.

6

. అద్ది...దుక్ - అధీరాగ్రిణి = విద్యచ్ఛేషః డయిన యావిష్టుచిత్తునియొక్క [‘ధీరో మనీషీ జః ప్రాజ్ఞః సంఖ్యావాక్ పణ్డితః కవిః’ అను. ‘అగ్రేసరం సత్తమ ముత్తమం చ గ్రామణ్య మగ్రణ్య ముదాహరన్తి’ హలా.] - గెల్పు = జయముయొక్క (జయమువలని) - ఉత్పివమునందుక్ = ఉద్రేకమునందు (ఉద్రేకముచేత ననుట - ‘ఉత్పికామర్షయో రిచ్ఛా ప్రసవే మహ ఉత్పనః’ - అను.) - నభంబు = ఆకాశము, అంతయ్యుక్ = సమస్తంబును, - అదా...బు - అధా = సరి! అనెడి (‘తత్త్వే త్వద్ధాఽఞ్జసా ద్వయమ్’ - అను.) - వాక్ = మాటగల - విబుధంబు = దేవతలు గలది, అహో...ము - అహో = ఆశ్చర్యము అనెడి - వచన = పలుకులు గల - కవ్యాహారము = పితృదేవతలు గలది (కవ్యాహారులు అనగా పితృదేవతలు - ‘హవ్య కవ్యే దైవపైతే’ అను. పితృన్నమునకు కవ్య మని పేరు), ఆః...బు - ఆః = ఆహోహో (ఆశ్చర్యము), కలిః = కలియుగము - కృతతామ్ = కృతయుగత్వమును - గతః = పొందినది - ఇతి = అనెడి - శ్రీ = శోభతోడి, (‘శ్రీ శ్వేష రచనా శోభా భారతీ సరళ ద్రుమే’ మేదిని.) - సూక్తి = మంచి మాటగల - విద్యాధరంబు = విద్యాధరుల గలదియు, కుధియామ్ = చెడుబుద్ధిగల వారియొక్క (అద్వైతాది మతస్థులయొక్క యనుట), ఇ...మ్ - ఇద్ద = ప్రకాశితమయిన - బౌద్ధత్యమ్ = గర్వము - (‘ఉల్బా ముద్ధత ముత్కట ముద్భట మితి నాతి నానార్థాః’ హలా.), లయమ్ = నాశమును (‘లయ స్తూర్య త్రయీసామ్యే సంశ్లేషణ వినాశయోః’ హైమ.) - అగాద్ధి (అగాత్ + హి) = పొందెను గదా (‘హి హేతా వవధారణే’ అను. - హి అను నవ్యయము నిశ్చయమును తెలుపును.) - ఇతి = ఇట్లని - ఉన్నదత్ (ఉత్ + నదత్) = బిగ్గరగా అఱచుచున్న - కిన్నరంబు = కిన్నరులు గలది (‘సాద్వీత్ కిన్నరః కింపురుష స్తురజవదనో మయాః’ అను.), అయ్యెక్.

విష్టుచిత్తుని జయమునకు హరించి ఆకాశమం దంతటను దివ్యులునిండి ఈక్రిందియట్లు సాధువాదములు పలికిరి. - దేవతలు ‘బలిబలి’ యనిరి; పితరులు ‘అహో’ యనిరి; సిద్ధులు ‘ఆహో’ యనిరి; విద్యాధరులు ‘ఆహో కలియుగము కృతయుగ మయినది’ అనిరి; కిన్నరులు ‘దుర్మతుల యొక్క పొంగిన పొగరు నాశ మయినది గదా’ అని యఱచిరి. - కలియుగము కృతయుగ

మయిన దనుటచే అదైవ తాది కమతములు కలిమాయచే సుత్పన్నము లనియు, వైష్ణవమతమే సత్యయంగమందు నెక్కొని యుండె ననియు భా.

‘ఇత్యంబదత్’ పూర్వము ద్రణ పా. ఇది ‘ఇత్యున్నదత్’ అనుదానికి ప్రామాదికము గానోపును. అధీరాగ్రణి - ఇందు - ‘అధీరాగ్రణి’ అని యుండగా గలిగిన వ్యాకరణ కార్యములో, పూర్వ ధకారము దకారముగా మారుటకు తెనుగు వ్యాకరణములో నూత్రము లేక పోయినను మొత్తమున పూర్వ ధకారముయొక్క యొత్తు వినబడక ఉత్తర ధకారముయొక్క యొత్తుమాత్రమే వినబడుటచేతను, అట్టి కారణముచేతనే సంస్కృతమందు పూర్వ ధకారము దకారముగా మారునట్లుగా వ్యాకరణనూత్రము లుండుటం జేసియు, మహాకవులును. —

“క. వృద్ధ లాకలక్ష యన్నను । బుద్ధియె యెవ్వరికి వారిఁ బూజింపంగా,
నిద్రణీకులలో గుణ । వృద్ధి పూజించితిమి త్రివిక్రము భక్తికా.” సభాపర్వము.
అని యిట్టి ప్రాసములం బ్రయోగించుటచేతను, ప్రక్రియా లాఘవార్థమై ఆంధ్రంబునను పూర్వ పర్వమునకు ఒత్తు లేనిదిగా మార్పు అంగీకర్తవ్యము. దీనిచే ఇబ్బం గీత్యాదులును రక్షితంబు లగును.

సీ. నెలవులు నాకుచు వెలియరంగులు సూడ

కరిగి పాదూవాహుల నరయువారు;

తమమ్రాల నుండునందలముఁ గానక దాటి

పేరెలుం గిడి బెస్తఁ జీరువారు;

నగరు వెల్వడుదాఁకఁ దెగి పోయి మఱి నిల్చి

తోడివిద్వాంసులఁ గూడువారు;

నెదురైన తమవాని గృహకృత్య మడిగి వాఁ

డనునవి తప్ప నూఁకొనెడివారు;

తే. ‘వాద మేమాయె?’ నన్న, ‘భూవరునిపక్ష

పాత మాదసరికిఁ గల్గి బ్రతికె’, ననెడు

వారు; ‘నౌ లెం, డిటు విమర్శ దూరమైన

వాకిట వసించు నెవ్వఁ డన్వారు నగుచు.

7

తర్వాతి పద్యములోని ‘విద్వాంసులు’ అనుపదముతో నన్వయము. —

1. విద్వాంసులు = (ఓడిపోయిన) పండితులు, నెలవులు = పెదవుల మూలలను, నాకుచు = నాలుకతో తడుపుకొనుచు - వెలియరంగులు = బయటి తిన్నెలను, చూడక, అరిగి = పోయి, పాదూవాహులు = తమచెప్పులు మోచువానిని (‘అథ పాదుకా పాదూ రూపానత్ స్త్రీ’ అను.), ఆరయువారు = పెదకువారు;

2. తమమ్రాలకు = ఎదుట, ఉండు = ఉన్నట్టి - అందలము = ఆందోళికను (అందళ మనఁగా - పార్శ్వములందు మూతలేని పల్లకి - ట్రామాకు), కానక, దాటి = అవనికి పోయి, పేరెలుంగు ఇడి = పెద్దకేకవేసి మిక్కిలి దిగ్గజగా - పా. చేపెలుం గిడి = (చేద + ఎలుంగు)

పటిమగల కంఠస్వరము చేసికొని - పా. చేయెలుం గిడి - చేతితో కూడుకొన్న యెలుంగు కానించి - చేయత్తి కూకచేసి అనుట, మఱియు లక్ష్యము -

క. “దీవించి, యతని పదవము । చేయెలుం గిడి చూచి యేమి చెప్పెడు, చెపుమా,

యేమిటల వినఁ గావున । నీ వొత్తుచుఁ జెప్పు చెప్పెదని మహాత్మా.” హరవిలా.,
చెప్పక = బోయను (బాత్మ్యకవచనము - బోయల ననుట, ‘భారవాహుపక్షి పరఁగుచుండును
చెప్ప మోపరి బోయఁడు బోయి నాఁగ’ - ఆం. ద్వి. 288.), చీరువారుక = పిలుచునట్టివారును;

3. నగరు వెల్గుడుదాఁక = రాజగృహమునుండి వెలికిపోవువఱకు, తెగిపోయి = ఒకరి
నొకరు విడిపోయి; మఱి = వెల్గుడిన యనంతరము, నిల్చి, తోడివిద్యాంసులఁ గూడువారుక;

4. ఎదురు అయిన (=ఎదురుపడిన) - తమవారిక, గృహకృత్యము = తమ యింటిపనిని,
అడిగి, వాఁడు, అనునవి = చెప్పునట్టి యుత్తరములను, తప్పక = ఒకటిచెప్పిన మఱియొకటిగా,
ఊఁకొనెడువారుక = ‘ఊఁ’ ‘ఊఁ’ అనుచు వినువారు;

వాదము ఏమి ఆయెక = వాదములో ఎవరు జయించివారు, అన్నక = అని ఎవరే నడిగి
నంతట, భూవరుని = తేనియొక్క - పక్షపాతము, ఆదాసరికిక = ఆపాడు వైష్ణవునికి (దాసరి
యనఁగా విష్ణుభక్తుఁ డయిన కూర్మఁడు, ఇట బ్రాహ్మణుఁ డగు విష్ణుచిత్తుని ఇతరమతములు
దాసరి యనుట తిరస్కారముచేత), కలిగిన = కలిగినందున, బ్రతికెక = (ఆదాసరి) మావాదములనుండి
తప్పించుకొనెను, అనెడువారును, బొకరెండు = బొను రెండి, ఇటు, విమర్శ = విచారణ,
దురము అయినవాకిటక = లేనివాఁడారమందు, ఎవ్వఁడు వసించును = ఎవఁడు నిలుచును, అను
వారును, అగుచుక = అయి.

ఓడిన పండితులు వాదమందయిన యోటమిరుగుముచే పెదవిమూలలను నాలుకతో మాటి
మాటికి నావకొనుచు, తమసేవకుని తమపాదరక్షలను చేత నుంచికొనియొందు వానిని, ఆపాని
వెలుపలి యరంగులమీద తమకై కనుపెట్టుకొనియున్నవానిని, తమ తత్వఘోషాల్లో చూడకయే
దాఁటిపోయి, అక్కడ వెదకుచుండిరి; తమతల్పిబుల్లో ఎట్లయెదుట నేయున్న తమయందలమును
చూడక దాఁటిపోయి అక్కడ బిగ్గరగా బోయిలను పిలువఁదొడంగిరి; రాచనగరు వెలువడు
వఱకు తమతోడి పండితులను విడిపోయి ఆచటనిలిచి మరల కలిసికొనిరి; కొందఱు తమయింటి
వాఁడెవఁడేని అగపడఁగా, వానిని ఇంటిపను లడిగి వానియుత్తరమును ఒకటిచెప్పిన మఱియొక
టిగా వినిరి: - ‘వాద మేమయిన దయ్యా? అని ఎవరేని యడిగిన, ‘ఆ రాజు ఆపాడువైష్ణవుని
మీఁద పక్షపాతము వహించినాఁడు, గాకున్న వానిని నోరెత్త నిర్దుమా?’ అనిరి. ‘ఏమిప్రయో
జనము విమర్శలేనియీతేని యాపానికి ఇక నెవఁడేఁగును?’ అనియు పల్కిరి.

ఇందు శృతిఘోషపాదము - పెక్కువారితప్తరులలో చతుర్థపాదముగా నగపడుచున్నది. -
స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. కలిసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల

నగరిదెసఁ జూచుచునె మంతనంబు లాడి,

చనిరి విద్యాంసు లిండ్ల కజ్జనవిభుండు

రూఢి కలని మహాగజారూఢుఁ జేసి.

శృంగాటకములక = చదుకములయందు, ('శృంగాటక చతుష్పథే' అను.), సగరిదనక = రాజగృహముపైపు, ...మంతనంబులు = తారహస్తములు, ...అజ్ఞనవిధుండు = ఆరాణ, రూఢిక = ప్రకటనకై, ...ను...ధుక = మహత్ = గొప్పదైన, గజ = ఏనుగును, ఆరూఢుక = ఎక్కిన వానిగా, చేసి, - (ఏనుగు మీఁదనెక్కించి అనుట).

మ. 'పురి యేగించి తదీయ మైననగరంబు జేర్పు' డంచు నృడిక
దొరలక రాజకుమారులక బనుపఁగాఁ, దూర్యస్వనంబు ల్నిరం
తరవందిస్తుతులుం గజేంద్రహయఘంటావారకాంతాంఘ్రినూ
పురము ల్లోయఁగఁ, గొల్పి వారిరుగడం బో మార్గమధ్యంబునక. 9

పురియేగించి = ఊరేగించి, తదీయము అయిన నగరంబుక = అవిష్ణుచిత్తుని అగుపుర మునకు (విల్లి పుత్తూరికి), చేర్చుఁ డంచుక, బడిక = ఆకనివెంబడిని, దొరలక = సామంతరాజు లను, రాజకుమారులక, పనుపఁగాక = ఆపాండ్యరాజు పంపినంతట, దూర్యస్వనంబులు = వాద్య ధ్వనులును, నిరంతరవందిస్తుతులుక = ఎడతెంపు లేని స్తుతిపాతకల స్తోత్రములును, ['వందః స్తుతిపాతకాః', 'స్తవః స్తోత్రం స్తుతి ర్నూతిః' అను.], గజే...మల్ - గజేంద్ర = ఉక్రమము అయిన ఏనుగులయు - వాయ = గుఱుములయు, - ఘంటా = గంటలును, వారకాంతా = కేశ్యల - అంఘ్రి = పాదముల, నూపురముల్ = అంచెలును, ['స్వరుక్తరపదే వ్యాప్తు పుష్ట వర్ష భ వజ్రరాః సింహకర్దూల నాగాద్యాః పున్ద్రీ శ్రేష్ఠగోచరాః' అను. - అద్యశబ్దముచేత ఇంద్రాదిశబ్దములు గ్రాహ్యములు - 'వారస్త్రీ గణికా కేశ్యా', 'ప దక్షిణీ శృంగోఽస్త్రియామ్' - 'పాదాబ్దం కులాశోటి ర్దక్షిణో నూపురోఽస్త్రియామ్' అను.], మ్రాయఁగక = శబ్దించుచుండఁగాను, వారు = ఆదొరలును రాజకుమారులును, ఇరుగడక = ఆధత్తునిరెండుపార్శ్వములందును, గొల్పి = నేవించుచు, పోక = కూడఁజనుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునక = నడిదారిలో. - (వైపద్య ముతో నన్వయము.)

పాండ్యరాజు విష్ణుచిత్తుని పూర్వోక్తప్రకారంబున గొప్పయేనుగుపై నెక్కించి, ఊరేగించెను; ఆర్వాక ఆల్లే ఆయనను తద్వాసస్థాన మయిన విల్లి పుత్తూరికి చేర్చుఁ డని ఆయనవెంట సామంతరాజులను రాజకుమారులను పంపఁగా, వాద్యధ్వనములును, ఎడతెంపులేని స్తుతిపాతకల స్తోత్రములును, ఏనుగులయు, గుఱుములయు గంటలును, కేశ్యాయనకుల యంచెలును మ్రోగుచుండఁగా, ఆదొరలును రాజకుమారులును ఆధత్తునివెంట ఇరుపార్శ్వములందును, గొలిచి పోవుచుండఁగా, నడిదారిలో (ఈశత్యమాణము జరిగెను). - వారకాంతలను గజేంద్రహయములతో చేర్చి చెప్పుటచే వారకాంతలు గజేంద్రగామినులును గజ్జగుఱుములునుగా నుండి రని నూచన. మధ్యమధ్య సానిమేరముల నాదించుచు నడచి రనియు భావము. - రాజులను కూడఁ బంపుట ఆధత్తునియందలి భక్త్యతిశయముచేత. 'నిరంతర' అనుటచే అందులే భక్త్యావేశ పారవశ్యముచే తెంపులేక నులించి రనుట.

'బడిక' - పూ. పా. కడిక; - 'ఇరుగడ' - ద్విగుసమాసము. - 'పురియేగించి' ఊరేగించుట యనువ్యాహారమున 'ఊను'నవంబోలే ఇటు 'పురి' కిం బ్రథమ అధ్యభావనచేత వచ్చినది. ఇట్టివో ద్విరీతి కలదు. - పరమయోగివిలాసమున 8 (808)

క. 'నిచుశేకుడు నచ్చుత మొం । దుచు నావిపునకు భక్తితో మ్రొక్కి నుతిం
చుచుఁ దాను బల్లకీమా । చుచు నేగింపెన్ విధూతి శోభిల్లఁ బరిక'.

ఇట 'పురిక' సప్తమ్యర్థము గాఁదగు. పరమయోగివిలాసముననే ఇట్టిపట్టునం బ్రథమయ్యం
గలదు.

గీ. 'మఱియునిజపై భవం బెల్ల మెఱసి తనదు । పట్టశేనుంగు మీఁదటఁ బెట్టి యతనిఁ
బురము గలయ నేగింపఁగ హరి సమస్త । సురలుగొలువఁ దద్విభవంబుఁ జూడవచ్చె. 4(85)

—* విష్ణుచిత్తునకు భగవంతుఁడు సాక్షాత్కరించుట *—

డి. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తు కనీసపు రెండుమో యన
న్నింగి గరుత్మరంపరలనిగ్గున లేదొగ రెక్కె; నంత వీ
చెం గలశాబ్దమిఁగడల జి డైఱిఁగించెడు కమ్మగాడ్పు; నిం
డెం గడు మ్రోత; పెద్దిరువడిం గని; రాఖగరాజు మూఁపునక. 10

ఇంగిలికంబునక = ఇంగిలీకమునందు, (ఇంగిలీకము కలిపిననీటియం దనుట), తడిపి =
తోడి, ఎత్తుకనీసపురెండుమో = ఎత్తుచున్న నల్లనిజంట శేతవస్త్రమో, అనక = అనునట్లుగా.
నింగి = ఆకాశము, గరు...నక = గరుత్ = (వత్సయమాంబు దైన ఖగరాజయొక్క) లెక్కల
యొక్క (గరు త్పక్ష చ్చదాః పత్రం పత్రత్రిం చ తనూరుహమ్ అను), - పరంపరల = పంక్తి
యొక్క - నిగ్గునక = భాగభగ్యముచేత, లేదొగరు ఎక్కె = లేతయెఱుపుం బొందెను.
అంతక = వెంటనే, కలకాలి మీఁగడలజిడ్డు = పాలసముద్రపు మీఁగడలజిడ్డుస్వరూపు, ఎఱిఁగించెడు
కమ్మగాడ్పు = తెలుపుచున్న తావిగాలి, వీచెక = ప్రసరించెను. (అంతక), కడుమ్రోత = గొప్ప
ధ్వని, నిండెక = పర్వము, (అంతక), పెద్దిరువడిక గరుత్తంతుని, (ఆజనులు) కనిరి. (అంతక),
అఖగరాజమూఁపునక = ప్రసిద్ధుఁ డయిన యాగరుత్తంతునిబుజముల మీఁది ('గరుత్మాక
గరుడస్తాస్యో వై నలేః ఖగేశ్వరః' అను), తరువాతి కన్వయము. - (ప్రథమపాదమున - 'దడిపి
యెత్తిననీసపురెండుమో' అని పా. - అపాతముతో 'రెండు'మనఁగా తేట అని వ్యాఖ్యయున్నది.

వారల్లు పోవుచుండఁగా మధ్యదారిలో మహావిష్ణువు వారికి ఆభక్షనిమూలముగా దివ్య
దర్శన మొసంగెను. దానివివర మెట్లనఁగా - మొదట ఆకాశము భగవద్వాహన మయిన గరుత్తంతుని
లెక్కల యెఱుకాంతిచేత ఇంగిలీకపునీటఁ దడిపియొత్తుచున్న నల్లరుప్పటియో యన లేతయెఱు
పుం బొందెను; పిమ్మట ఆయనలెక్కలగాలి వానియందలి పాలసంద్రపు మీఁగడలజిడ్డును వారి
యొద్దగ్గఱ ఇంచుకరిగించుచు అపరిమళమును వారిమీఁదికి వీచెను. అతఁడు ఇంకను సమీ
పింపఁగా రింగని యాలెక్కలమ్రోతఁ వింసబడెం దొడంగెను. పిమ్మట అతఁడు కనులవం
దొఁచెను. ఇంకను సమీపగతుఁ దైనంతట అతనిమీఁదఁ గూర్చున్న భగవంతుఁడు ప్రత్యక్షుం
డాయెను.

'ఎత్తు' అను తదధ్యర్థకరూపముచేత క్రియ జరుగుచునే యున్నదక తలుపఁబడినది;
అందువలన ఆకాశమున క్రమముగా క్రిందినుండిపైకి అంతటను తొగరు పర్వ నని భా. పాల
సముద్రపు మట్టమునుండి పైకి లేచుటవలన ఆయెఱుపు క్రిందినుండి పైకి పర్వినది.

‘ఎఱిగించెడు’ అనుటచేత విస్తారముగాఁ గాక ఇంచుకయే తగిలించెడు అని భా. - ‘కష్ట’ - ఆజిడ్డు తావి గలది యనుట - పద్యమందు క్రమము గరుత్తంతుఁడు దూరమునుండి వారి తావుపైకి వచ్చుటయు, పైనుండి క్రిందికి వచ్చి వారికి సమాపగతుఁ డగుటయు దెలుపఁబడినవి. ‘కసీసపు’ - కసీసము అనఁగా నల్లనిది, దీనికి ప్రకృతి ‘కాసీసము.’ కాసీస మనఁగా మైలు తుత్తము; అది నలుపుగాన దీనికి ఈయర్థము వచ్చినది. ఆకాశమున వర్ణము కసీస మని మనువు లోనుం గలదు:—

క. ‘వంజరశతాంగ మాదుభట । రంజితమై మైరజఃపరంపర లలమక’

మంజులకాంతిఁ గసీసపు । మాంజిషమువోలె గగనమండప మమరణ’ . 5 (42).

‘పరంపరల’ అనుటచేత తెక్కలను చాఁపి మింటం బర్చుచున్నాఁ డని భా. ‘ఎక్క’ అని శబ్దత్నాకర పా. దానికి పా. ఎక్కు - ‘పోక’ అని పూర్వపద్యమం దున్నతుమున్నర్థక మునకు ‘ఎక్కా’, ‘పిచికా’ అను సమాపక క్రియలతో నన్వయము. ‘జిడ్డు’ - ఇది గరుత్తంతుని తెక్కలకు, అతఁడు సర్వదా పాలనముద్రపుమీఁగడలమీఁడ కేవలాయినన్నిధిలో వేచియుండు టచేత అంటుకొన్నట్టిది. వానివాడించుటచేత ఆజిడ్డును ఆపరిమళమును ప్రసరించినవి. ‘కల కాల్పి’ - కలశము (రూ. కలసము) అనఁగా పాలకడలియొక్క యమృతమును పోసేయుంచు టచే విశకరర్తచే సృజంపఁ బడిన ఘటము, దానికి సంబంధించినది గాన కలకాల్పియన పాలకడలి. ‘పెద్దియవడి’ - ద్రావిడభాషయందు - పిరియ = పెద్దవాడైన - తిరు = శ్రీ = పూజ్యమయిన - అది = పాదముగలవాఁడు, - పెద్దపూజ్యపాదుఁడు అనుట - ఇది గరుత్తంతునికి పేరు, ఇట్లే అంజ నేయునికి సిఱియతిరువడి యనిపేరు ‘గెంఁపెమాయనక’ - ఉత్ప్రేక్షలంకారము: పద్యములో స్వభావోక్తియు స్ఫురించుచున్నది.

సీ. చివురుబొట్లపుదోయి జెందమ్ము లనఁ దార్క్షిణి

హస్తోదరముల దివ్యాంఘ్రు లమర,

నునుగప్పుమేనఁదోచిన తదూర్ధ్వచ్ఛాయ

లీలఁ దాల్చుపసిండిచేల మెఱయ,

వ్రాలిన యోగివర్గము నిర్వలాంతఃక

రణములువోలె హారములు దనర,

సిరికిఁ బుట్టింటినెచ్చెలు లాట మనవికి

దాసె నా మకరకుండలము లమర,

తే. శ్రీత సిత చ్ఛద వాత్యాభిహత పరాగ

వలయమండిత కల్పశాఖలొ యనంగ

శంఖచక్రాంచితోరుహస్తములు దనర,

దోచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్భుజుండు.

11

(శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమగుటను కవి వర్ణించుచున్నాఁడు). - చివురుబొట్లపుదోయి చెందమ్ముల అనక = చిగుళ్లు పొట్టాలజంటలోని యెఱ్ఱవామరలు అనునట్లుగా, తా...లు -

తార్క్ష్య = గరుత్మంతునియొక్క - ('గరుత్తా' గరుడ స్తార్క్ష్య' అను.) - హస్త = చేతుల
యొక్క - ఉదరములు = తలమలయందలి - (అరచేతులయందలి అనుట) - దివ్యఅంఘ్రులు =
లోకాతీతము లయిన పాదములు ('పదక్షిప్త' స్పర్శోఽస్త్రియమ్' అను.), అమరక = ఒప్పు
చుండఁగాను;

సునుగఁగ్మమేనక = సున్నుని నల్ల దేహమందు, తో...లీలక - తోఁచిన = ఆగపడిన -
తత్ = ఆతార్క్ష్యనియొక్క - ఊర్ధ్వచ్చాయలీలక = మీఁదికిఁ బ్రసరించుకాలియొయన
[పా. తదర్ధ - తత్ = ఆ - అర్ధ = గుఱ్ఱముయొక్క (వాహన మయిన గరుత్మంతునియొక్క
యనుట) - 'వాజి వా హార్ధ్య గన్ధర్వ హయ సైన్యవ సప్తయః' అను.) - ఛాయ = ప్రతిబింబముయొక్క
('ఛాయా నూర్ధ్వప్రియా కాన్తిః ప్రతిలిమ్బ మవతపః' అను.), లీలక = విలాసముతో
తాల్చుపనిండిచేల = ధరించిన బంగారువలువ, మెఱయక = ప్రకాశించుచుండఁగాను;

వ్రా...వోరక - వ్రాలిన = వచ్చి వైబడినవైన - యోగివర్గము = సంయముల సమా
హమయొక్క ('బృన్దభేదై స్సమై ర్వర్గః' అను.) - నిర్మల = పరిశుద్ధము లయిన - అంతఃకరణ
ములు వోరక = మనస్సులో యనునట్లుగా, హారములు = ముత్యాల పేరులు, ('హరో ముక్తావళీ'
అను.) తనరక = ఒప్పుచుండఁగాను;

సిరికిక = మహాలక్ష్మికి, పుట్టింటిసెచ్చెలులు = పుట్టినిల్లయిన సముద్రమందలి యనుగఁ
జెలులు, ఔటక = అయినకారణమున, మనవికిక = ఏమో చెప్పుకొనుటకై, డాసక నాక =
సమీపించినవో (సమీపించిన మకరములో) యనునట్లుగా, మకరకండలములు = మకరాకారము
గలవైన కర్ణాభరణములు, అమరక;

శ్రీ...లో - శ్రీత = ఆశ్రయించిన - సిరచ్చద = హంసలు గలవి - ('హంసాస్త్వ శ్వేత
గరుతః' - అను.) - వాత్యా = సుడిగాలిచే (వాతానాం సమూహో వాత్యా) - అభిహత =
లేవఁబడిన - పరాగ = పుష్పాదయొక్క - వలయ = చక్రముచేతను, మండితి = ఆలంకరింపఁ
బడినవియు నగు - కల్పకాఖిలా = ఈవిప్రూనికొమ్మలో, అనంగక = అనునట్లుగా, శం...లు =
శంఖ = పాంచజన్యంబును - చక్ర = సుదర్శనమును ('శక్తో లక్ష్మీపతేః పాఞ్చజన్య శక్రం
సుదర్శనమ్' - అను.) - ఆనువానిచే - అంచిత = ఒప్పుచున్న - ఉరు = గొప్ప - హస్తములు =
చేతులు, తనరక, కమలేక్షిణుండు - కమల = పుండరీక (ములవంటి) - ఈక్షిణుండు = నేత్ర
ములు గలవాఁడైన, చతుర్భుజుండు = (నాలుగుచేతుల దేవుఁడయిన) వారాహుఁడను,
లోఁచెక = ప్రత్యక్షుఁడాయెను. (౧౦ వ పద్యములో 'మూఁపునకో' అను పదము ఈశ్రీయా
పదముతో నన్వయించును.)

తార్క్ష్యని మూఁపునం గూర్చుండియున్న శ్రీమహ్నా రాక్షసాని దివ్యపాదములను తార్క్ష్యుడు
తన యరచేతులయందు మోచుచుండెను. పాదములు ఎఱుపులై యెఱ్ఱని తామరసములవలె
నుండెను. వానికి కుఖస్పర్శగా అతిశోమలము లై యెఱ్ఱవియు నై తార్క్ష్యని ఆరచేతులు చిగుళ్ల
పొట్టములవలె నుండెను. తార్క్ష్యుడు ఆరచేతులను ఆదివ్యపాదములకు కుఖస్పర్శకై, అట్లు
గావించుకొనె ననుట.

తకతళని నల్లని తన (మేని) నిగ్గులో కుకర్ణచ్చాయుండైన తార్క్ష్యని ప్రతిబింబము తోఁచు
చున్నదా యన భగవంతునిమేన పీఠంబరము వెలుగొందు చుండెను.

భగవంతునిపై వ్రాలిన వైన యోగీశ్వరులపరిశుద్ధాంతఃకరణముల పరంపరలో యన భగవంతుని యురమునందు ఆణిముత్యాల వారములు వెలంగు చుండెను. ఒక్కొక్కముత్యము ఒక్కొక్కయంతఃకరణమువలె నుండె ననుట, ఇత్యాది. సముద్రములోనే పుట్టిన వగుటచేత శ్రీదేవికి పుట్టినంటి పెచ్చలు లగుటచేత ఆహారవచేత ఏమో మనవిచేసికొనుటకై చెవుల దణిసిన మకరములో యన మకరారము లయిన వండలములు భగవంతునికర్ణములందు భాసిల్లుచుండెను. (వరములిచ్చిన వయిన) దీర్ఘరాహువులు కల్పకాఖిలవలెను, అందలి శంఖచక్రములు హంసలవలెను కుడిగాలికి రేగిన పుప్పాడి చక్రమువలెను ఉండెను.

శ్రీశ్రీములు కమలములవలె నుండెను. ఈతీరన నాలుగు భుజములు గలవాడైన శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమాయెను.

ఇందు అంతటను ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'చేల'-పాక్షికముగా హంసాదిగణ కార్య మయిన ములోపము. మకర వండలములు - మధ్యమపదలోవిసమాసము. గీతాదిలో - 'శ్రీరసిక మరాళి' అని ఉపలబ్ధ పాఠము. - అందు 'నితమరాళి' యనునది అప్రమేయ తాదోషోపహత మగుటచే లేఖ కాది ప్రమాదజనితమై యుండనేవు ననుకలంపున నాచే 'నితచ్ఛద' అని మార్పబడినది.

క, ఎప్పుడు హరి గని రమరులు | ముప్పదియును మూడుకోట్లు మునిఁ గనుఁగొనువా రప్పుడు తత్కరములతో | విప్పిన గొడుగులను మింట వేగమ మొగిడె. 12

మింట = ఆకాశమందు, మునిఁ గనుఁగొనువారు = విష్ణుచిత్తునిఁ జూచుచున్న, ముప్పది యను మూడు కోట్లు అమరులు, - ఎప్పుడు = ఏక్షణమున, హరిఁ, కనిరి = చూచినాఁగో అప్పుడు = అక్షణమందే, తత్కరములతో = వారి చేతులతోఁగూడ, విప్పిన గొడుగులను = వారు విప్పి ధరించియున్న ఛత్రములను, వేగమ = తటాకున, మొగిడె = ముఖరికములాయెను.

ఆకాశమందు వచ్చి నిల్చి విష్ణుమత స్థాపకని అవిష్ణుచిత్తుని జూచుచున్న ముప్పది మూడు కోట్ల దేవతలను శ్రీహరి కనబడఁగానే తమ తాల్చియున్న గొడుగులను ముడిచి అంజలి చేసిరి. - సహోక్త్యలంకారము:—

'వరసహత సహోక్తి; మహీ | వరుక్షీర్తి దిగంత మేఁగ వైరులతోడె'. అలం. 'కోట్లు' = కోటులు—'తర్కమంబులం గోటి విప్పలి శబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు,' బా. వ్యా. అ. 7 వృత్తి. ఈకార్యంబు అనఁగా ఉత్సాహము.

తే, సమృద్ధదిదృశ్యుభస్మరక్షిఃపిశాచ | పూజ మహీభుక్పత్ర త్రప్రభంజనములు
సోఁకఁ వెఱఁ బాఱఁగల్గిన గూర్పవాత | ఘట్టనల బాటు పెనుఁబొల్లకట్టు వోలె.

సమృ...ము - సమృద = వార్ష ముచేత (లేక వార్ష మును) - దిదృశు = చూడఁగోరి(న) - భుక్ - భు = ఆకాశమందు శు = ఉన్నట్టి-రక్షిఃపిశాచపుంజను = రక్కసులయు దయ్యములయు సమూహము ('పుష్ప రాశి తూర్కరః కూట మస్త్రీయామ్' అను.), అహీ...లు = అహీభుక్ = నాగభోజి యయిన తార్క్యునియొక్క ('నాగాస్త్రకో విష్ణురథః' అను.) - పత్ర = తెక్కల యొక్క ('గరుత్మక్ష చ్చదాః పత్ర పత్రం చ తమాయమామ్' అను.) - ప్రభంజనములు = వాయువులు ('నభస్య ద్వాత పవన పవమాన ప్రభజ్జనాః' - అను.), సోఁకఁ = తగులఁగానే,

వెంక = భయముచేత, కల్లానక = ధాన్యము నుజీచెడుచోట, కూ...లక = కూర్పు = చేటల యొక్క - వాత = గాలియొక్క - ఘట్టనలక = చెబ్బలచేత, పా...లక = పాటు = ఎగిరిపోవు నట్టి - పెను = పెద్ద - పొల్లకట్టువోలక = గింజపట్టుని ధాన్యముయొక్క (తఱకలయొక్క) మొత్తమునలె, పాటెక = పలాయిత మాయెను.

విష్ణుద్వేషులయిన రక్షః పిశాచాదులు ఆచిత్రమును దేవతలతోఁగూడ చూచుచున్నవారై అంతలో గరుడుని జెక్కలగాలి పోకఁగానే భయపడినవారై చేటలగాలికి కల్లాన తఱకలం బోలె పరారి యైరి.

ఇట్ల పద్యాదిలో 'సామర దిదృక్షు' అని పాఠాంతరము కలదు. - సామర = దేవతలతోఁ గూడుకొన్నవారై - దిదృక్షు = చూడఁగోరువారై న, అనియర్థము, ఈపాతమున - స + అమర అను ఛేదము కలదు; 'క్షః' అనుదోట శబ్దచ్ఛేదములేదు, కాన యతిభంగము. 'పిశాచ' అను శబ్దమున 'పితృ మత్నాతి' అను పుర్వక్రమిచేత - 'పిత + అచ' - అని శబ్దచ్ఛేదము కలదు గావున - 'సామర దిదృక్షు రక్షః పిశాచ ఖడ్గ' అని పఠించిన యతి సరిపడును. 'సామర' పాతపక్షమున మంచిధాన్యమువలె దేవతలు నిలిచినా రనియు, పొల్లవోలె రక్షః పిశాచులు పాటిపోయిననియు భావము. 'కల్లానక' - 'కల్లమునక' అనుటకు 'మానుగ ధృతరాష్ట్రుడు ప్రా. జానం గలుగంగ' అను నిత్యాది ప్రయోగములంబట్టి వచ్చిన రూపాంతరము. 'పాటుపెను(బొల్ల)-పా. పాటి చనుపొల్ల.

క, నీరంధ్రకుసుమధారా | సారచర చ్ఛంచరిక సంకుల కల ఝం

కారానుకారి సంస్తవ | కారి మునిస్తోమ సామగానం దెసఁగె. 14

నీరం...బు - నీరంధ్ర = దట్టమయిన (నీర్ + రధ్ర = సంచులేని = దట్టమయిన) - కుసుమ = పువ్వులయొక్క - ధారా ఆసార = తెంపులేని కర్మమందు ('ధారా సంపాత ఆసాః' అను.) - చరత్ (పా. సరత్) = సంచరించుచున్న - చంచరిక = తుమైదలయొక్క ('ఇన్దినిర్ శృష్టి రికః' - అను.) - సంకుల = కలగొనిన ('అథసంకులం | పరస్పరాహతవచ స్యుత్కీర్ణే వ్యావలేఽపిచ' - నానా.) - కల = ఆవృక్త మధురమైన - ఝంకార = బంజం జొమ్మనెడి ధ్వనిని, - అనుకారి = పోలిన (సామగానమునకు విశేషణము) - సంస్తవకారి = స్తోత్రములు చేయుచున్న ('స్తవః స్తోత్రం స్తుతి ర్ముతి' అను.) - మునిస్తోమ = నారదాదియొగిబృందముయొక్క ('స్తోమః స్తోత్రేఽధ్వశే బృస్తే' అను.) - సామగానంబు = సామవేదముయొక్క పాట ('సామ క్షిబ ముపాయస్య భేదే వేదాస్తరేఽపిచ' అను.), ఎఁకగె = ఒప్పెను.

ఆసమయమందు మహామును లక్ష్మోటికి విచ్చేసి భగవంతుని దర్శించి సామగానము చేసిరి. దేవతలు పూలవానలు గురిసిరి. ఆగానము ఆప్యదు ఆపుష్పవర్ష ములోని తుమైదల ఝంకారమునకు అనుకరణమువలె నుండెను.

'వేదానాం సామవేదోఽస్తి' - 'అనఁగా వేదములలో నేను సామవేదమును' అని గీతలో భగవంతుఁడే చెప్పుకొనియుండుటచేత సర్వవేదశ్రేష్ఠ మయిన సామవేదమును, భగవంతుఁడు సామగానలోలుఁ డగుటచేత, తత్ప్రీతికర్థము భక్తిచే పొడి రనుట. తుమైదలు ఎట్లు శ్రుతి పాచ్చించుచును, తగ్గించుచును శబ్దించునో, అట్లే మనులును గానములో శ్రుతి మార్పుచుండి రనియు, ఎల్లతుమైదల రావములును ఒకటేరావ మైనట్లు ఎల్లమునులును ఒక రారంభించిన

సామయనే కడమయందఱును పాడి రనియె, సామ్యసంపద, ఆపాటలలో మాధుర్యముమాత్రమే గాక, తుష్టదల సంఖలముగాను ప్రామముగాను పాడుట సామ్యమును మఱియు పోషించుచున్నది. - ఉపమాంకారము; వృత్త్యనుప్రాసము.

లే. అట్లు ప్రత్యక్ష మైనపద్ధాతు నంత

రిక్షమునఁ గాంచి, ముని ప్రమోదాక్షిజలము

నిగుడఁ బులకించి, కరటిఘంటికలె లాళ

ములుగ నిట్లని యప్తహాత్తుని నుతించె.

15

అట్లు, ప్రత్యక్షమైన పద్ధాతుఁ = కనులకుం దోచిన శ్రీహరిని ('వై త్యాః పుష్కరీకాక్షో గోవిందో గరుడధ్వజః' అను.), అంతరిక్షమునఁ = ఆకాశమందు కాంచి, ముని = విష్ణుచిత్తుడు, ప్రమోద అక్షిజలము = ఆనంద బాష్పములు ('మత్స్యీతిః ప్రమో హర్షః ప్రమోదా మోద సప్తదాః । స్వాదానందఘ్న రానందః శర్త కార మఖాని చ' అను.), నిగుడఁ = ఉప్పు తిల్లఁగా, పులకించి = గగుర్పొని, కరటిఘంటికలె = ఏనుఁగుయొక్క ఘంటలవాదములే ('కరటో గజగర్జ్ణే స్థాకో' మేది. - కరట మనఁగా ఏనుఁగుయొక్క గండఫలము, అది కలది గావున ఏనుఁగుకరటి - ఘంటికాశబ్దమునకు లక్షణచేత తన్నాద మర్థము.), తాలముగఁ = (ప్రాత్ర ముం బాడుటలోని) కాలక్రియలయొక్క కొలత కాఁగా ('తాళః కాల క్రియామానమ్' అను.), ఇట్లు అని = ఈమత్స్యమణి పద్మాద్యములచేత, అమహాత్తునిఁ = పరమాత్మయైన యామహావిష్ణువును, నుతించెఁ.

'కరటిఘంటికలె తాళముగఁ' - ఆముని ఏనుఁగుమెడలో వ్రేలుచున్న గంటలనే తాళముగా చేతులం దాల్చి వాయించుచు భగవంతుని స్తుతులు పాడెను - అనుట. ఆకరముల యందల్లే యున్నది:—

'తాళోగృహీత్యా కరిరాజఘంటే తన్తంగళాకాసనగేయ మాహ.' దివ్యనూరిచ. 5 (69).

'ఈసాని గీవిలాసకళ రీపీరు లింతవహించు నీగుణ'

ద్భాసికి దృష్టిదోషములు దాఁకక పోవలె నంచుఁ లేమనీ

క్షాసనువాపీఁ దాళములుగా గజఘంటలు వూని మంగళా

కాసనిమప్పు డిట్లనుచుఁ జల్చె మనోహరగానలీలలఁ'.

పరమయోగి. 4 (37).

'ఘంటికలె' - అని ఏకవచనపాఠమే పెక్కువ్రాఁతప్రకరణముందు అగపడుచున్నది, కాని అది మూలమునకు విరుద్ధము.

—* విష్ణుచిత్తుడు శ్రీమహావిష్ణువును స్తుతించుట *

కవిరాజ విరాజితము

జయ జయ దానవదారణకారణ శౌజ్ఞకర భాంగగదాసిధరా,

జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత సాంద్రశరీరమహాప్రసరా,

జయ జయ తామరసోదరసోదర చారుపద్మాక్షితగాంగధురా,

జయ జయ కేశవ కేశనిషాదన శౌరి శరజ్జలజాక్ష హరీ.

16

దా...రా - దానవ = అసురులయొక్క (‘అసురా దైత్య దైత్యేయ దను జేష్ఠా’రి దానవాః’ అను.) - దారణ = చీల్చుట (సంహారమునకు) - కారణ = కరణములయిన (సాధనములయిన - ‘కారణం ఘాతే హేతౌ కరణే’ - పైమ.) - కార్ణా = (కృంగ) ధనుస్సు (‘చాపః కార్ణాం మురాశేస్తు’ అను.) - రథాద్ధ = (సుదర్శన) చక్రము (‘చక్రం రథాద్ధమ్’ అను.) - గదా = (కామోదకీయ నేది) గుడియము - అసి = (నందక మనెడు) కత్తియు - వీనియొక్క (వీనిని) - ధరా = తాల్చువాఁడా, జయజయ = సర్వోత్కృష్టఁడవుగా నుండుము. [ఆదరాతిశయముచేత రెండు మారులు చెప్పట]; చంద్ర - చంద్రులయొక్కయు, ... దినేంద్ర = నూరులయొక్కయు - శత = నూరులయొక్క (నూలులకొలది) - ఆయుత = అముతములవంటి (అయుత మనఁగా పదివేలు) - సాంద్ర = దట్టమయిన - శరీర = దేహముయొక్క, మహా = తేజస్సుయొక్క (‘మహా న్తూర్ణన తేజసాః’ - అను.) - ప్రసరా = వ్యాప్తికలవాఁడా, జయజయ, తా ... రా - తామరస = పద్మముయొక్క (‘తామరసం పద్మే తామ్ర కాఞ్చనయో రపి’ - మేది.) - ఉదర = లోనలనికి, సోదర = తోఁబుట్టువైన (అనఁగా తత్తుల్య మయిన) - చారు = అంద మయిన - పద = అడుగు చేత, ఉజ్జిత = వెలువరింపబడిన - గాంగ = గంగాసంబంధమైన - ఝరా = ప్రవాహముకల వాఁడా, జయజయ; కేశవ = బ్రహ్మేశ్వరులకు ఉత్పత్తికారణమైనవాఁడా [కః = బ్రహ్మ - ఈశః = శివుఁడు - కేశ = బ్రహ్మేశ్వరులను - వాచి = పొందువాడు, - వాగతా. - (‘కంభోఃపితామహో బ్రహ్మపితా’ అని పద్మపురాణములో మహావిష్ణువర్ణనము), కేశ - నిఘాదన = కేశ (యనురక్తముని) సంహరించినవాఁడా, శౌరి = శూరుఁ డనువాని వంశమునఁబుట్టినవాఁడా, శరత్ జలజ అక్ష = శరత్కాలపుఁ గములములవంటి నేత్రములు గలవాఁడా, హరీ = నారాయణుఁడా;

దానవులను సంహరించుటకు సాధనము లగు చాప చక్ర గదా ఖడ్గములు ధరించువాఁడా, చంద్రనూరుల నూలులకొలదియయుతముల కాంతిలో సమాన మయిన దేహకాంతి గలవాఁడా, గంగానదికి జన్మస్థానమయిన యడుగుఁ దామరగలవాఁడా, బ్రహ్మేశ్వరులకు మూలమైనవాఁడా, కేశియును దానవుని సంహరించినవాఁడా, శూరుఁడను యాదవుని వంశమున జనించినవాఁడా, శరత్కాలపుఁ దామరలవంటి నేత్రములు కలవాఁడా, పాపమును హరించువాఁడా, నీవు సర్వోత్కృష్టఁడవుగా నుండుము.

‘ధరా’ ‘ప్రసరా’ ఇత్యాది సంబుద్ధి దీర్ఘములచేత ఈపద్యము తెలుఁగేగాని సంస్కృతము గాదని తెలియ నగుచున్నది. అట్లుండఁగా, ‘జయ’ అనునది మాత్రము తెలుఁగుకవులు ఇట్టి ప్రోత్సములందు వాడిన సంస్కృతపదము - ఇందు ద్వితియసాదమున దండిమతమున అధాతోపము, దర్పణకారాదిమతమున ఉత్పేక్ష.

‘సర్వపద్మ ప్రభాసారః సమాన్యత ఇవ క్యచిత్
త్వదాననం విభా తీతి తా మధాతోపమాం నిదుః’

దండి.

ఇది కవిరాజవిరాజిత కృత్తము, ఇందులకు ఆపృకవిలక్షణము—

‘రహి న జవద్వ ములక గవిరాజవిరాజిత మద్భరాధ్యగిరులో’ - నజ జజ జజ జ క గణములు - ర, కి, కి. అక్షరములయందు యకులు, ఈపద్యము మనుచరిత్రమందును గలదు. యతి ఒకటియే.

—* మ త్స్య వ తా ర ము *—

మ. దివిజద్యేషి నుదారవారిచరమూర్తిం జించి, చాతుర్య మొ
పు వడిం జొకపుండెల్ల కాచుగమి దంభం బొంద మై దాల్చి, వే
దవిశుద్ధాక్షర పంక్తి గ్రమ్మఱగ వేధం జేర్చెదో నాగఁ, ద
ద్భవనం బభిసితాంబుబిందు లలమం బ్రోద్యద్రుచి ద్వాటవే.

17

దివిజద్యేషిక్ = సురశత్రువగు సోమవని, ఉ... ర్తిక్ - ఉదార = గొప్పదైన ('ఉదారో
దాతృ మహతోః' - అను.) - వారిచర = మినముయొక్క - మూర్తిక్ = దేహముచేత ('స్త్రియాం
మూర్తి స్తనుస్తనూః' అను.) - చించి = చీల్చి, చాతుర్యము = సేర్పు, ఒప్పుక్ = తగియుండఁగా -
చొకపుండెల్ల కాచుగ మిదంభంబు ఒందక్ = చతురశ్రమైన తెల్లని బొలసుల సమాహమయొక్క
మిషకలుగునట్లుగా ('కపటోఽస్త్రీ వ్యాజ దమ్యాపథయశ్చద్ద కైరవే' అను.), మైక్ =
(సీ) దేహమున, తాల్చి = ధరించి, వేదవిశుద్ధ అక్షరపంక్తిక్ = వేదములయొక్క తెల్లనైన పద్య
ముల వరుసను, వడిక్ = కీర్తుముగా, క్రమ్మఱగక్ = మరల - వేధక్ = చేర్చెదోనాగఁక్ =
బ్రహ్మకు కొనిపోయి యిచ్చెదవో యనునట్లుగా, తద్భవనంబు = ఆ బ్రహ్మయొక్క లోకమును
(అథో జగతీ లోకో విష్టపం భువనం జగత్' అను.), అభిసిత అంబుబిందులు = సముద్రముయొక్క
తెల్లని ('అవదాత స్థితో గోరో వలక్షో ధవలోద్ధనః' అను.) నీటిబొట్టులు, అలమక్ =
కమ్మనట్లుగా, ప్రో... చిక్ - ప్రోద్యత్ = మిక్కిటముగా పైకి పర్యుచున్న - రుచిక్ =
కాంతిలో, దాటవే = దాటిపోవా.

స్వామి, నీవు వేదవోరతుఁడైన సురానిని సోమవని మహా మత్స్యకృతిం దాల్చి సహ
రించి సత్యలోకముమీఁదగా నీలోక మైనవైఖంతమునకుం జన్న నాటి నీవృత్త మెట్లుండె
ననఁగా; - వేదవిశుద్ధాక్షర పంక్తులను తెల్లని చచ్చవుకపుఁ బొలసుబాదుల రూపమున నీవు
నీమేనదాల్చినవాడవై, మహార్ణవమునందలి నీయాదాంటచేత లేచి బ్రహ్మలోక మెల్ల నలమిన
నీటిబొట్టరూపమున బ్రహ్మకు వెండియు ఇచ్చుటయో యనునట్లుగా నొప్పారు చుండెను.

'చొకపు' - దేవనాగరాక్షరములు చచ్చవుకముగా నుండును గావున ఆసామ్యముకై
యివి కేవలము పెట్టబడినది. - 'సిత' - 'అభాస్వరం శుక్లం జలీ' అని తార్కికులు చెప్పారు.
ఆశుక్లవర్ణమును ఇలం జెప్పుట అక్షరములు శుద్ధములు గావున తత్సామ్యబోధకొఱకు. - 'ప్రోద్య
ద్రుచిక్' - ఆయుష్షసీటి మెట్లచేతను వైఖంతమున కేగుచున్న యిమహా శేజముచేతను బ్రహ్మ
దులకు మహావిష్ణువు సోమకు సహారముం గావించి నిజలోకమున కేగినాఁడని యెఱుకవడు
టయు, అంతట వారికి వేదములు మరల ఆవిర్భవించుటయు, గలిగె నని భావము. - సాపహ్నవో
త్యేక్షైలంకారము. ఈపద్యము మనువులోనుం గలదు.

చ. ఎలమి యుగాంతవారి కెదురెక్కుతటిక్ వడి దాలుగవ్వారం
బులఁ జనునీటివెల్లిబడి బోవు సపక్ష నగోరువాళ్ళరం
బులు దనుఁ దాఁకఁ దగ్గతత మ్రోయు నజాండమ దైత్యు వేదపం
క్తులు గొని కూల్చినట్టి జయదుందుభిఁ జేసీలి కా మురాంతకా.

18

మరాంతకా = మరాగురుని సుహరించినదాడ, (నీవు), ఎలమికా = సంతోషముతో,
య...కా - యగాంత = ప్రశయమందలి ('సంతకః పరివర్తః క్షయో యగాంతో జగద్వివా
శకృ' చాటా.) - వారికా = నీళ్లు, ఎదురెక్కరతకా = ఎదురుగా నీడలు సమయమందు,
వడికా = నేగముగా, తా...లకా - తాలు = దవుడలయొక్క - గవ్వరంబులకా = గుహలలోనికి
(గుహలంటి పుక్కిళ్లలోనికి అనుట - 'గుహదమ్భా గవ్వరే ద్వే' - అను.), చనునీటివెల్లిబడికా =
ప్రవహించుచున్న నీళ్ల వెల్లువతోఁగూడ, పోవు సపక్ష నగ ఉరు వాళ్ళరంబులు = ప్రవేళించు
చున్న తెక్కలతోడి కొండలును గొప్ప జలచరములును ('తైల వృక్షే నగా వగా' - 'అపః స్త్రీ
భూమ్ని వార్వాహి' అను.), తద్గతకా = దానిని పొందిన దగుటవలన (ఆపుక్కిటియందున్న
దగుటవలన), తనుకా - బ్రహ్మాండమును, తాఁకకా = తనకాగా, మ్రో...ను - మ్రోయు =
మొరయుచున్నట్టి - అజాండము = బ్రహ్మాండమునే, చైత్యుకా = వేదముల హరించిన సోమకా
గురుని, వేదపంక్తులు గొని = వేదములవరుసలను (ఎల్ల వేదముల ననుట) ఒడిచికొని, కూర్చినట్టి
జయదుందుభికా = సుహరించినందులకైన గలుపుం దెలిపెడు, భేరినిగా ('భేరీ స్త్రీ దుదుభిః
పుమా' అను.), చేసితికా = ఒనర్చితినిగా.

నీవు మత్స్యమూర్తివై సోమకాగురునివలననుండి వేదములం దివిచికొని వానిని సుహరించి
ప్రశయజలప్రవాహమునకు ఎదురీడుచున్నప్పుడు, అప్పటివఱకు సమద్రములో దాగియుండిన
తెక్కలతోడి మైనాకాది పర్వతములను తిమి తిమింగిల తిమింగిలలాది మహామత్స్యములును
ఆప్రవాహముచే వివశములై కొట్టుకొనివచ్చి గుహలంటి నీపుక్కిళ్లలోనికి జొచ్చి, నీవు నీ
పుక్కిళ్లలోనే పిమ్మటికై పదిలముగానుంచుకొనియున్న బ్రహ్మాండమునకే దబాలునం దగులగా,
అమొరయుట ఆవేదగ్రహణసోమకాగురసుహరపజయమునకైన దుందుభి వాదనముగా
నొప్పెనుగా. - ఆబ్రహ్మాండధ్యానముచేత నీవిజయము ప్రకటమాయె నని భా. -

పూర్వము పర్వతములకు తెక్కలండిన కనియు, ఇంద్రుఁడు వజ్రాయుధముతో ఆతెక్క
లను పడఁగొట్ట దొరంగొనఁగా, మైనాకాదిపర్వతములు సమద్రములో దాగి, తమ తెక్కలను
కాపాడుకొన్న కనియు, పురాణకథ. ప్రస్తుత జలప్రవాహము ప్రశయసంబంధి యైనను శ్రీహ
ర్యవతారమైన మహామత్స్యము మత్స్యజాతిస్వభా వోచితముగా దానికి ఎదురెక్కినదిగాని, అవెల్లి
సర్వవాళక మగుటచేత, ఇతరమహామత్స్యములు అట్లు ఎదురు పోలేవాయెను సరియేగా, అత
శములై దానితోఁగూడఁ గొట్టుకొని పోయినవాయెను; - అని స్వభావోక్తి. జయప్రకటన
దూపక్షియార్థమై అజాండమునకు దుందుభిరూపపరిణామము చెప్పినందున పరిణామము.

తద్గతక - పా. (1) గద్గతక, (2) గక్కదల. ఈపద్యము మునుపులోనుం గలదు.

చ. మితి గడవం దిమింగిలత మెయ్యెయిఁ బెంచిన నీదు వారఁ గు
తీవ్రపలలాయెనుచిలుఁజేఁ పది ద్రెళ్లుట నీవు మ్రింగుటే!
శ్రుతు లగునూరుపు ల్గుడఁ జొచ్చుటలే న్భవదేధవైధనై
ధిత జవశక్తి నీడ్చికొని లెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతకా.

19

తిమింగిలతకా = మహామత్స్యకృతమున - (మహామత్స్యమూర్తిని అని భావము), - తిమింగి
లాది స్వరూప మిట్లు చెప్పుటచే యున్నది. -

‘అస్తి మత్స్య స్తి మి రామ శతయోజన మాయతః,
య స్తం గిళతి మత్స్య స్స తిమిజేల ఇ తీరితః,
తిమిజేల గిలోఽప్య స్తి తద్గిలోఽప్య స్తి ఛాపకః.’

మితిగడవక = కల్పము ముగియఁగా, మెయ్యెయిక్ = అవలీలగా, పెంచిన (నీవు), నీనువాతక్ = నీనోటిలోపలికి, కల్పిత పలకాకి వివ చిఱుఁజేప అది = ముక్కడి రక్కసుం డయిన యాచిన్న చేప (‘పలకీ వృక్ష రక్షసోః, మేది. - ‘నీకిం తరసం మాంసం కలలం క్రవ్య మామనమ్. ‘స్యాచ్ఛామిషే పలవ్’ అను.), త్రైల్లట=దొరకుట, (ఏమనఁగా?), శ్రుతులు అను ఊహపుర్ = వేదము లనెడు (నీ) నిశ్వాసములు (‘శ్రుతిః స్త్రీ వేద అమ్నాయః’ అను.), మగుడక్ చొచ్చు తఱిక్ = మరల నీ నోటం బ్రవేశించునప్పడు, భ...క్తి = భిక్ష = నీయొక్క - ఏధనఏధన = ఒక్కొక్క పెంపుచేతను (పెరిగిన కొలదియ) - ఏధిత = పెంపఁబడిన (‘ఏధ వృద్ధా’ ధా. పా.) - జర = వేగముయొక్క (‘రంహ స్తరసీ తు రయః శ్యదః జవః’ అను.) - శక్తిక్ = బలముచేత, త...తక్ = తిత్ = అపలలాఱియొక్క - అల్పశాల్పతక్ = మఱియు మఱియు చిన్నదగుటచేతను, ఈడ్చికొని తెచ్చుటకాక = నీనోటిలోనికి బలాత్కారమున కొట్టుకొని వచ్చుటగా నున్నదిగాని, నీవు, మ్రింగుటే = మ్రింగుట యేమోగాదు (ఏకారము ప్రక్కార్థకము).

ప్రశంసాలమందు నీవు నీతిమింగిలమూర్తిని అపరిమేయముగా అవలీలగా పెంచుకొన్న వాడవై, మహావిపులమైన నీనోట వేదవోరథ నాత్మర్రరక్కసుని ఒక చిన్న చేపబోలె మ్రింగుట ఎట్లుం దెనఁగా - మ్రింగుటవలె నుండలేను, వాడు చోరించిన వేదములైన నీయూయలు నీవు మహత్తరముగా పెరిగిన కొలదియై ప్రవాహవేగముచే మోచ్చినవై మరల నీనోరం బ్రవేశించునప్పడు వానినిగూడ నీనోటిలోనికి కొట్టుకొనివచ్చుటగా నుండెను. వేదములు భగవంతుని గోలియూర్చులండి వేడలినవని పురాణములందు ప్రసిద్ధము. ‘తస్మా త్రైపానాక్రయో వేదా అజాయన్త’ అని శ్రుతి. - సావన్నావోత్ప్రేక్షాలంకారము. - ‘మెయిమెయి’ అనుచో ‘మెయ్యము’ లోనగుదానియందుంచోత ఇత్యలోపముచేప ‘మెయ్యెయి’ అని అయినది. - ‘మేటిమగ ల్బలంవెడలి మెయ్యెయి మార్కొనలేక పాటినక్’ ఇత్యాది ప్రయోగములు నిర్వచనోత్తర రామాయణ భారతాదులందు కలవు.

—* కూర్మ మూర్తి *

మ. జలపూరస్థవమానమృగ్మయమహీసంరక్షకై గార యీ
బలై ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురంబం బెల్లఁ జూర్జంబుగా
బలభిద్యస్తజ సదృష్టే జోపరిపరి భ్రామ్యన్త హామందరా
చలసంఘృష్టిఘరట్ట మైనకమతస్వామి న్ని సుం గొల్పెదవ్.

20

జల...క్షకై - జలపూర = నీటి ప్రవాహమందు (‘పూరో జలప్రవాహస్యాద్ క్రణ సంకుద్ధి భక్ష్యయోః’ - మేది.) - ప్లవమాన = తేలుచున్న - మృగ్మయ = మట్టియొక్క వికారమైన - మహీ = ధూమియొక్క - సంరక్షకై = కాపుడలకొఱవ, గారయీబలైక్ = గచ్చుచేయుటకో యనునట్లుగా, ముక్తా...ంబు - ముక్తామణి = ముత్రము లనెడి మణులు - శుక్తి = ముత్రైశ్చజిప్తులు - శంఖ = సంవలు (అను నీవియొక్క.) - నికురంబంబు - సమాహము (‘స్త్రీయం తు సంహతి

ర్పిస్తం నివరన్ముం కదమ్మకమ్' అమ.), ఎల్లక - సమస్తమును, చూర్ణంబుగాక = సున్న మగునట్లుగా ('చూర్ణో ధూకో తురభేదో' మేది), బల...ము - బలభిత్ = ఇంద్రునియొక్క - రజ్ర = వజ్రాయుధముతో - సదృక్ = సమానమైన - నిజఉపరి = తనపైభాగమందు - పరిభ్రామ్యత్ = తిరుగుచున్న - మహత్ = గొప్పదైన - మందరాచలం = మందరపర్వతముతోడి - సంఘృష్టి = ఒరయికకు, - ఘరట్టము = (క్రింది) తిరుగలి ('గోధూమాదిపేషణ పాషాణోఘరట్టః' అని నైషధ వ్యాఖ్య), - ఐన - కమతస్వామిక = తాచేటి దొరను ('హర్షే కమత కచ్చపా' అమ. 'స్వామీ ప్రభువిశాఖయోః' మేది.) నిమక, కొల్లెడక.

సాగరమథనకాలమందు అదిహర్షము వీరపుపై మందరపర్వతము తిరుగుడువడుచుండుటయొక్క వానినడుము ముత్రములు ముత్రేపుంజిపులు శంఖములును సున్నమువలె నలిగిపోవుటయొక్కాడంగా నెట్లుండె ననగా, మట్టి మొత్తమయినధూమి నీటివెల్లిలో తేలుచుండుటచేత దినదినమునకు నాని కరగి పోవునే యని, స్థిత్యధిక్రతుండ వైన నీవు శంకించినవాడవై, అట్లు కరంగనిక కాపాడుట కై ధూమికి గారపూయుటకై, ఓస్వామీ, నీవు, కమతరూపివై వజ్రాయుధమువలె కఠినమైన నీ వీరపును క్రింది తిరుగలిగా నుంచి మందరమును పైతిరుగలిగా చేసి ఆముక్తాశుక్తి శంఖములను సున్నముగా నూరించుచున్నావో యనునట్లుండెను. - ఉచ్చేత్తి.

ముక్తాశుక్తిశంఖములు సున్నమగుట ప్రసిద్ధము. 'బలభిద్వజ్రసదృక్' - అంతకఠినము కాదేని అది మందరపర్వతమునకును దానియొరయికకును అరగదు. తాచేటివీరపుయొక్క కఠినత వివరించు. ఈపద్యమును మనువులో కలదు.

—* వ రా హ మూ ర్తి *

చ. ఒకమటి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పుయి కుబ్బి, చిప్ప ప్ర
చుక్కొని, మహాభ్రవీధిఁ జన, సూకరత నైయి వెంచి, వెండి క్రిం
దికిఁ గయివ్రాలు తత్సలిలనిర్మలధార నదఃపరస్పర
తృప్తికృతికి నీ యజాండమునె బంగరు ముంగలగా నొనర్పవే. 21

(స్వామీ నీవు) - నూరకరక = వరాహత్వమందు - మెయి = శరీరమును, వెంచి, ఒక మటి = ఒక్కమాటు, బుడ్డగింపక = ముట్టెతో కెళ్లగింపగా, విలయోదకముల్ = ప్రళయ జలములు, పయికిక, ఉబ్బి = లేచి, చిప్ప = బ్రహ్మాండపు గల్లను, ప్రచుక్కొని = దుస్సి, మహా భ్రవీధి = ఆనెలపలియాశాశివార్ధమందు, ('అభ్రం మేఘే చ గగనే ధామభేదే చ కాఞ్చినే' మేది), చనక = పోగాను, వెండి = మరల, క్రిందికిక, క...రక - కయివ్రాలు = వంపుగా వాలిపడుచున్న - రత్ సలిల నిర్మలధారక = అనీటియొక్క స్వచ్ఛమైన పడుచున్న పరంపరచేత ('సలిలం కమలం జలమ్' అమ. - 'ధారా పూః కాపి నేనాగ్రం పఠదమ్వాది సంకఠిః' నానా.), అ...కిక - అదః = బ్రహ్మాండముకంటె - పర = అవలిదై - స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న - ప్రకృతికి = మాయకు, ఈయజాండమునె = ఈ బ్రహ్మాండమునే, బంగరు ముంగలగాక = బంగారపు ముక్కలగా, ఒనర్పవే = చేసితివిగదా.

ధగవంతుండు వరాహవతారమందు దేహమును మహత్తరముగా పెంచుకొని ప్రళయపు నీటివెల్లిని ఒకమాటు ముట్టెతో పొడిచి యెగమీటగా, అసెళ్లు అమీటినవేగముచేత మీడి

బ్రహ్మాండపునల్లను దుస్సి పైకి ఎగవీ వంగి క్రిందికి పడుచున్నప్పుడు, అతేటనీటి ధారతోడి యీ బ్రహ్మాండము సకలస్పృహకిం గారణభూతురాలై దానికి వెలిగానున్న ప్రకృతికాంతవ భగవంతుడు చేయించిపెట్టిన బంగారపు ముంగళయో యన నొప్పుచుండెను. - శత్రేయాలకారము. అతిశయోక్త్యనుప్రాణీకరము.

ఇట 'ముంగళ' అనునది - సన్నపాటి బంగారపుఁగాఁడవ కాఁడ కనబడనియట్లుగా సన్నములైములు గ్రుచ్చి నడుమ పెద్దబంగారపుఁ బూసను గ్రుచ్చినదిగా నుద్దేశింపబడినది. 'నిర్దలధార, అనుటచేత సన్నములైములు గ్రుచ్చినది యని లభించుచున్నది. కాఁడవం బూసవం జేర్చియు ముంగళ యని వ్యవహారము; ప్రాధాన్యముచేత పూసవ మాత్రమే ఆవ్యవహారము కలను. - 'అధర మాధుర్య భిక్షాగతం బగుసుధా ఘటికనా ముంగళ వసురుపఱిచి' - శృం. పై. బంగరుకాఁడవ ములైములు గ్రవ్యకయే పెద్దపూసగామాత్రము ఒకపెద్ద ములైముం గ్రుచ్చుటయుం గలదు. ఇట బంగరుపూసగా చెప్పటవం గారణ మేమన బ్రహ్మాండము బంగారుగడ్డు -

'అప వీర సస రాదౌ, తాను వీర్య సుపాస్పజత్,

త ద్ద మధన దైమం, సహస్రాంకు సమప్రభమ్'

మనుస్మృతి.

'బుడ్డగించుట' వరాహచేష్ట - దానిని భగవంతుడు కావించుట ప్రశయజలమును తీర్చి భూమిని రక్షించుటవ. వశిష్ఠకయైనభగవంతుని కాంతునిఁ గాను, ప్రకృతిని తత్కాంతఁగాను, భావించుట ప్రసిద్ధము; కాంతుఁడు కాంతవ నగుచేయించి పెట్టుటయుం బ్రసిద్ధమే. 'మెయివెంచి' - ఒకమాటు బుడ్డగించినమాత్రాన ప్రశయజలమెల్ల ఎరిగిపోవునంతటి మహత్తరరూపమును వరాహ భగవంతుఁడు దాల్చె నని భావము. - 'బుడ్డగించుట' - బుడ్డవలె ఆనఁగా తోరంపుమొత్తముగా లేచునట్లు పొడిచి యెత్తుట. - 'సుహాత్' - అనుటచే బ్రహ్మాండమునకు లోనిదైన యాకాశము గాదు, వెలుపలిది అని భావము. మనువులోని నూకరావతారవర్ణనము దీనినిబోలియున్నది.

—* నృ సింహ మూర్తి *

మ, అసురేంద్రాశయకుండికాచ్చురుధిరవ్యాప్తస్యకచ్చాయఁ గాం

చి సముద్యత్ప్రేతసింహమత్సరమిశ్చేష్టః దదుద్ధామదీ

ర్షుసటార్థాటముః బెల్లగించుగతి నాంత్రశ్రేణిఁ గిన్మక్ వెరం

జా సితక్రూర భవన్నభావభృలు ప్రాచు న్నర్మ్యంఽచాననా.

22

మర్త్యపంచాననా = ఓనరసింహా - ('మనుష్యా మానుషా మర్త్యా మనుజా మానవా నరాః' - 'సింహాః మృగేష్టాః పక్షాస్య' - అను.), అసు...యక్ - అసురేంద్ర = దానవ రాజయిన హిరణ్యకశిపునియొక్క - ఆశయ = హృదయ మనెడు ('ఆశయా స్థాన తాత్పర్య' నానా. - అక్షరాలచేత తాత్పర్యస్థాన మగు హృదయమును చెప్పుచున్నది) - వండికా = వండమునందలి ('వడ్డం పితరే తోయాధారవిశేషేచ వహ్నిగతైచ' - నానా.) - అచ్చ = కేటయయిన - రుధిర = నెత్తుటియందు - వ్యాప్త = పరియెన్న - స్యక్ = తనదైన ('సోఽజ్ఞాతా వాత్సని స్యం త్రి య్యతీయే సోఽస్త్రియం భవే' అను. వైవరహ్యకా.) - ఛాయక్ = ప్రతిబింబము ('ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః' అను.) - కాంచి = చూచి, స...ప్తక్ - సముద్యత్. = (తన) మీఁదికి వచ్చుచున్న - ప్రతిసింహ = కైరిసింహమనెడిమత్సర = ప్రాధమత్యే ('మత్సరా

మహిమాయాం స్యాద్వాత్సర్యక్రొధయోః పుమాకో మేది.) - మిశ్రత్ = కూడుకొన్న, చేప్తక్ = వ్యాపారముగా, త...ము - తత్ = ఆప్రతినిహముయొక్క - ఉద్దాతు = ఉత్కృట మయిన - దీర్ = నిడుదలైన - యటా = జాలుయొక్క (‘యటా జటా కేసరయోః’ మేది.) - యూటముక్ = యమాహమును, పెల్లిగించుగతిక్ = పెరికివైచులిగా, ఆం...డిక్ ఆంత్రి = ప్రేవులయొక్క (‘ఆప్తం పురీతత్’ అను.) - శ్రేణిక్ = వరుసను, కిన్కక్ = కొవముతో పె...లు - పెరంజ = జవురకొనుచున్న - సిర = తెల్లని - హ్రూర = కఠినమైన (‘హ్రూరా నృశంస ఘోరోష్ఠ కఠినాః’ మైను.) - భవత్సఖ = సిగోళ్లయొక్క, ఆవళులు = పండ్లు (‘వీధ్యాళి రావళిః పక్ష్యాళి’ అను.) - పోచుక్ = (మమ్మ) రక్షించునుగాక.

నరసింహమూర్తి హిరణ్యకశిపునిగుండియం జీల్చి, ప్రేవులం తెల్లగించివైచుట యెట్లుండె ననగా, విశాలమును లోతు నయిన భిగవంతునిచేప్తచేత చర్మాదిరూపయిన పైకప్పు ఎడలిన యాతని యాహృదయము ఒక నెత్తుటి వండ ఆనునట్లుగా నుండెను; అందునుండి భిగవంతుడు ఆంత్రిములం తెలివించి వైచుట, అందు తన ప్రతిబింబమునే తాఁగించి, అది తనవ వైరి సింహ మనియు తనమీఁదికి దుముక నుంకించుచున్నదనియు బ్రమిసి దానిజాలును తాఁ తెలివించుట యనునట్లుగా నుండెను.

‘వండక్’ యనుటచే హృదయముయొక్క విరివియు తెల్లను లోతును నెత్తుటిపెక్కువయు వానిచే ఆకురుని మహాబలాధ్యతయు తెలియుచున్నవి. - ‘ఆచ్ఛ’ అనుట ఛాయానిధికి. - ‘సము ద్యోత్’ - తాను ఆరుధిరమున కభిముఖ మైనప్పుడు తనఛాయ తన కభిముఖ మగును. తా నెట్లు చేపించిన నదియునట్లే చేపించును. - ‘సిర’ - ఉత్తరకాయము సింహమగుటచేత; నరుడుగానే యుండిన ఎఱుపుగలిగి యుండును. ‘హ్రూర’తయు సింహముగోళ్లగుటచేత. - ఉత్పేక్ష - భ్రాంతిమ దనుప్రాణిరము.

ఉ. మునుము న్దెల్పును, దూఱఁదూఱ మఱి కెంపు, న్నెండియుం దూఱఁ గం
దనగాయం గలనల్పుఁ, దోష నఖకోణశ్రేణిచే విక్రమం
బున వాఁడుగ్రతఁ గొన్నయట్టి విలసన్నుర్నిత్రయారతేజముం
గొను లీల నిద్దలంపచే యసురవఱోభిత్తి మిథ్యాహారి. 23

మిథ్యాహారి = ఓహయాసింహమా (‘మృషా మిథ్యా న వితథే’ - ‘సింహో మృగేష్టః’ పశ్చాన్యా హర్యక్షః కేసరీ హరిః’ అను.), మునుముక్ = మొదలమొదల, తెల్పును, మఱి = అనంతరము, తూఱఁదూఱక్ = చొచ్చినకొలందియు, కెంపుక్ = ఎఱుపును, వెండియొక్ తూఱక్ = ఇంకనుం జూన్చి పోఁగా, కందనగాయక్ = గుండెకాయయందు, కల (=ఉన్నట్టి), నల్పును, దోషక్ = ఆకపదుమండఁగా, విక్రమంబునక్ = పరాక్రమముచేత, వాఁడు=అహిరణ్య కశిపుఁడు, ఉగ్రతక్ = భయంకరత్వముచేత, కొ...ముక్ = కొన్నయట్టి = అపహరించిన - విలసత్ = ఒప్పుచున్న - మూర్తిత్రయా - ముమూర్తలయొక్క (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరుల యొక్క - ‘త్రయాలి వేద్యాం త్రితయే పురస్కారం కుసుతాపి’ మైను.) - తేజముక్ = తేజస్సు లను, కొనులీలక్ = మరలఁ బుచ్చుకొనుచున్నవో యనునట్లుగా, నఖకోణశ్రేణిచేక్ = గోటినగుల నరులతో (‘కోణోఽక్రొలగుదే ర్గుణే’ నానా.), ఆ...త్తిక్ - ఆసుర = అదానవునియొక్క -

చక్షోభిత్రిక్ = గోడవంటిదైన, తొమ్మన - ('భిత్రిః స్త్రీ వద్యః' అను), విదలింపక = చీల్చి విరిగదా.

తొమ్మన జీల్చినపుడు తొలక చర్మపుంగోత తెల్లఁగాను, దానివెంబడిమాంసము ఎఱ్ఱఁగాను, దానివెంబడి గుండెకాయ నల్లఁగాను, ఉండును గావున, నరసింహమూర్తి హిరణ్యకశిపుని తొమ్మగోడను చీల్చినప్పుడు ఆవరుసను ఆవర్ణములు ఆగవడుట యెట్లుందె ననఁగా - ఆరక్క ముండు విశ్రాంతుడై బౌద్ధత్వముచేత వారించి తనయం దిముద్దుకొన్నవానిని - తెల్లని శివశేజమును, ఎఱ్ఱని బ్రహ్మశేజమును - మరల గోటికొనలచే కైకొనుటయొన నొప్పారెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

—* వామనమూర్తి *

మ. బలిదై తేయభయాంధకారభరితబ్రహ్మాండగేహంబులో

పలఁ దై మండెడితత్ప్రతాపమయదీపజ్వాల డింద, న్నడుం

దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నెగయునుద్యత్తన్నహాచ్ఛాయ నాఁ

గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంగాఁ బెంపవే వామనా ? 24

వామనా, బలి...పలక్ - బలి = బలిచక్రవర్తి యనెడు - దైతేయ = ఆసురునికలన, ('అనురా దైత్య దైతేయ దను శ్రేష్ఠారి దానవా' అను.) - భయ = వెఱపనెడి - అంధకార = చీకటిచేత - భరిత = నిండిన - బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండ మనెడి - గేహంబులోపలక్ = ఇంటియందు, పైక్ = ఊర్ధ్వభాగమందు, మం...ల - మండెడి = వెలుగుచున్న, తత్ = ఆబలియొక్క - ప్రతాపము = తేజోరూప మయం - దీపజ్వాల = దివ్యమొగ్గ, డిందక్ = అతిపోఁగా, కడుక్ = మిక్కిలి, దలమై = దట్టమై, మింటికిక్ = ఆకాశమునకు, గ్రక్కునక్ = తటాంస, నెగ...య - నెగయు = రేచునట్టి - ఉద్యత్ = పైకిరేచి పోవుచున్న (అతిపోవుచున్న) - తత్ = అది పముయొక్క - మహాచ్ఛాయ = గొప్పచీకటి, వాక్ = అనునట్లుగా, కలనీలాంగముక్ = ఒప్పుచున్న నల్లనిదేహమును, శింశుమారము = మొసలియాకృతినున్న, జ్యోతిశ్చక్రమునకు - ఒరయంగాక్ = రాచుకొనునట్లు, పెంపవే = వర్ధిల్లఁ జేసితివి గదా.

ఓ వామనమూర్తి! బ్రహ్మాండ మనెడియంటిలో బలిచక్రవర్తివలనిభయ మనెడియంధకారము నిండియుండఁగా, నీవు నల్లనిదేహమును క్రిందినుండి పైశింశుమారచక్రమువలకును పెంచి వ్యాపించుట యెట్లుందె ననఁగా-ఆదానవుని ప్రతాపము-బ్రహ్మాండ గేహములో ముల్లోకములపైని ప్రకాశించుచున్నట్టిది - ఉన్న పైయుండి యాతిపోఁగా దాని క్రీనీడ పెన్జికటియై పైకిం బయ్యటయనునట్లుగా నుండెను. వామనవిజృంభణముచేత భయాంధకారము పోయి ప్రతాపనిర్వాణాంధకారము వ్యాపించె నని భా. - రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

'శింశుమారము' - శ్రీమన్నారాయణుండు సత్వ్రమండలములో మొసలియాకారపునక్షత్ర సంఘరూపమున యోగనిద్రం బొందుచున్నాడని విష్ణుపురాణ శ్రీమద్భాగవతములందు చెప్పఁబడియున్నది. 'శింశుక్ మారయతితి శింశుమారః ... శిశువులనుచంపునది.' రూ. శిశుమారః. 'శింశుమార' అను రూపమున ఆనుస్వారము పృషోదరాదిత్వముచే సాధ్యము. మదియశృంగార నైషధవ్యాఖ్య 8. (28) చూ.

—* పరశురామావతారము *

మ. శమితక్షత్రకళత్రనేత్రజలవహ్నాచే నీకీర్తిహం

సముక్త్రాంచస్ఫుటతావకాంబకసుషిం జాగంగ నీశించి, వ

ర్షము రా సంఘలు నంద నేడుఁ జను నిచ్చ న్నాటి తచ్చేష్ట వా

యమిఁ; దిర్భక్తి దా గతానుగతికం బొంగా కుతారీ హరీ. 25

కుతారీ హరీ = గండ్రగొడ్డలికలవాడ వయిన ('ద్యయోః కుతారః స్వధితిః పరశుశ్చ పరశ్వః' అను.), శమి...శక్ - శమిత = సంహరింపబడిన, క్షత్ర = క్షత్రియులయొక్క, కళత్ర = భార్యలయొక్క ('కళత్రం శ్రోత్రీ భార్యయోః' అను) - నేత్రజల = ఆశ్రులచేత నైన ('అస్మి నేత్రాన్యురోదనం చాస్మ మశ్రుచ' అను.), వహ్నాచేక్ - వహ్నికాలమందు (అయస్రవులు వర్షములవలె సమితముగాఁ గురివీసందున ఆకాలమున వహ్నికాలమువలె నుండె ననుట - 'స్త్రీయాం ప్రావృట్ స్త్రీయాంభూమ్ని వహ్నిః' - అను.) - నీకీర్తిహంసము = నీయొక్క విజయ భూతి యనెడి హంస ('యశఃకీర్తిః సమజ్ఞాచ' - అను.), క్రాం...షిక - క్రాంచ = క్రాంచ పర్యవహించు - స్ఫుట = స్పష్టమయిన, తావక = నీచైన, అంబకసుషిక = బాణంపు రంధ్రమునందు ('రస్థం శ్వర్థం వపా కుషిః' అను.), జాగంగ = ఏగంగగా, శుశించి = చూచి, వర్షము రాక్ = వానవచ్చినప్పుడు. ('వృష్టిర్వర్షః' - అను.) - అంచలు = హంసలు, ఇచ్చక్ = మనస్సునందు, - తత్ = ఆకీర్తిహంసయొక్క - చేష్ట = క్రాంచ రంధ్రమార్గమున వ్యాపారము, నాటి = పాడుకొని (అనగా స్వాభావికమై), పాయమిక = వదలిపోకుండుట చేత, అంద = ఆదారినే, నేడుక్ = ఇప్పటికిని, చనుక్ = పోవుచున్నది. తిర్భక్తి - తిర్భక్ = కడుపును నేలపై పుట్టుకొని చరించు (నవైన పశుపక్ష్యాది) జంతువులయొక్క, తతి = సమాహము, తాను, గతాను గతికంబు = పోయినదానివెంబడిం బోవునది, బొంగా = అనునగదా.

ధనుర్విద్యలో శివశిష్యుడైన పరశురాముడు తనసహాధ్యాయయు శివుత్త్రుడును విన కుమారస్వామితోడి పంచములో, క్రాంచముపర్యవహించు ఒక్క బాణమున తూటువడ నేసెను. అతూటువలన ఆతని కొదండవిద్యాపాండిత్యకీర్తి వ్యాపించుటను కవి ఇట కీర్తిహంసము అరంభముదారిని నిర్ణమించుటగా వర్ణించినాడు; హంస తెలుపుగావునను - 'మాలిన్యంవ్యోమ్ని పాపే యశనీ ధవళతా వర్ణితే హంసోద్భృతః' - సా. ద. అను కవిసమయముంబట్టి, కీర్తియు తెలుపుగావున కీర్తినిహంసగాఁజెప్పట. - ('జలధర సమయే మానసంయాని హంసాః' సా. ద. - అనగా - 'వహ్నికాలమందు హంసలు మానససంవరమునకుం బోవును' అనియు, కవిసమయము; - 'వీరః కాశ్చిన్యశ్చేదాత్కృతధరణీతలాపూర్వహంసావతారః' మహావీర. - "హంసద్వారం భృగు పతియశోవర్తయత్ క్షాన్తిరన్ధ్రమ్" మేఘనం. - ఇత్యాదివ్యవహారముచేత హంసములు క్రాంచరంధ్రము మార్గముగా రాకపోకలు గావించుననియు కవిసమయము. - దీని నెల్ల నిట ననుసంధింపవలయును.) 'ఓపరశురామమూర్తి, తిర్భగంతువులు స్వతంత్రమార్గముల నవలంబింపక, పోయినదానివెంబడినే పోవునది, అట్లే మున్ను నీకుతారముచే నిశాతులయినరాజన్యలకై తద్భార్యలు పెల్లుగా నేడ్వఁగాఁ గలిసెడియభాష్సు ధారావర్షములు గురియుచుండినకాలమునెడు వహ్నికాలమందు నీకీర్తిహంస క్రాంచరంధ్రమార్గమున వెడలుటంబట్టి హంసజాతి యిప్పటికిని

వానలు రాగానే ఆగ్రంఛరంధ్రమార్గముననే చనుచున్నవి. ఓస్వామి; నీవుబాల్యముననే లోకోత్తరమహావీరుడడై పిమ్మట దుఃఖ్త్రియ సంహరముగావించినదేవుడవు; కావున నీనుఁ గొల్పెదను' - అనిసారాంశము - రూపకానుప్రాణితమైన 'హేమాత్మేక్షయ సామాన్యముచే విశేష సమర్థన రూపమయిన శుద్ధాంతరవ్యాసంబునం గలవు.

వర్షాశబ్దము అ. శ్రీ. నిత్యంబు. వర్షులు వాచకము; వర్షశబ్దము. అ. నపుం. వానకు వాచకము; హంసము - రూ. హంస. కా - కళ. అవ్య. కదార్థకము.

—* శ్రీ రామా వ తా ర ము *—

మ, పవిత్రారావతసంబుఁ గైకొనని యప్పొలస్త్వమై సప్తధా

తువులం దూలు పరిశ్రమంబునకు నుద్యోగించె నా; సప్తసా

లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సలీలకజన్న యుష్మన్నరు

జ్జవనాస్త్రం బొసఁగు నిరుల్ రఘుకులస్వామి రమావల్లభా. 26

రఘుకులస్వామి = రఘువంశప్రభూ, రమావల్లభా = లక్ష్మీకాంతుఁడా (శ్రీరాముఁడా యనుట), ప ... బుక్ = పవి = వజ్రయుధముయొక్క - ధారా = వాదరయొక్క - పత సంబుక్ = పాటును (వేటు ననుట), కై ... లక్ = కైకొనని = సరకు సేయుని (మెకి విశేషణము) - ఆపొలస్త్వ = ఆరావణియొక్క - మై = దేహముయొక్క - సప్తధాతువులక్ = వస (= కడు పుల్ల బొడ్డుక్రింద ఉల్లి పొరవలెనుడు క్రొవ్వు) నెత్తురు మాంసము ఎముకలోని నేయి ఎముక మెడదు శుక్రము అనెడు ఏడుధాతువులను - (సకలదేహమును అనుట), దూలుపరిశ్రమంబు నకుక్ = చొచ్చెడు నలవాటునకు, ఉద్యోగించెనాక్ = దొరంగొనెనో యనునట్లుగా, స... బు - సప్త = ఏడైన - తాళ = (తాటి) చెట్టుయొక్క - విభేదంబు = చీల్చుటను, ఒనరించి = కేసి, నిల్వక, సలీలక్ = క్రీడగా, చన్న...స్త్రంబు - చన్న = పోయిన - యుష్మత్ = నీయొక్క - మరుల్ = గాలివలె జవన = వడిగలదైన - అస్త్రంబు = బాణము, నిరుల్ = సంపదలను, ఒసఁగుక్ = ఇచ్చునుగాక.

రఘువంశమున శ్రీరాముడవుగా ఆవతరించిన యోమాధనా, ఇంద్రుని వజ్రయుధంపు వాదరలపెట్టును సరకుకొనని దైన యారావణాసురునిదేహమండలి సప్తధాతువులను చొచ్చి చీల్చెడుకేర్పును ముందుగా అలవాటు నేపిగొనుచున్నదో యనునట్లుగా ఏడుతాటిచెట్లను ఒక్క ముడి దుప్పి అటునిలువక వడిగా వెలువడిన నీవాయువేగి బాణము సంపదల నిచ్చుగాక.

ఇల కిష్కింధాకాండములోని యీకథ ననుసంధించుకొనవలయును. - వాలిం గూర్చి సుగ్రీవుని కిపిరాజ్య మొసంగఁగల మహావీరుడని శ్రీరామునిలో సఖ్యము చేయింప అంజ నేయుఁడు యల్పింపఁగా, సుగ్రీవుఁడు రాముని బలమందు సందేహము గొన్నవాడై 'ఈయన ఇదిగో ఈయెడు తాటిచెట్లను ఒక్కబాణవాలిం గూర్చినచో వాలిం గూల్చుపాటి బల్లిరుఁడని నమైద' నని చెప్పఁగా, శ్రీరాముఁడు అట్లే ఆతనితార్కాణక ఒకటే ఆలుగువేటున ఆయెడు తాళములను గూర్చెను. ఆబాణము వానియందు నిలువక ఉచ్చి పాణిరసాతలమంటినచ్చి యాతని యుంపబొడిం బొచ్చెను. సుగ్రీవుని కిదిరుచ్చుటయే భక్తులకెల్ల నిచ్చు ననుటకు తార్కాణము. ఉపాయము ఉపేయమునకు కొఱవడం గూడదు గావున, ఏడుధాతువులను దూయునదై ఏడు

తాళములను దూయుట; రానుబాణము అతిపది యనుట; రావణునిం జంకలో నుంచుకొని జపమునేయుచున్నానిని గొట్టగలదైన బాణము ఆరావణుం గూల్పుటలో సందేహమా అని యాను మంగము. 'సరీలక' అనుటచే భోగవత్సవగాహము నూచితము.

పులస్తయుక్కు గోత్రపత్యము పాలిస్తుడు. 'వసాస్పృక్షంసమజ్ఞాస్థి మేదఃకుర్రాణి ధాతవః.' భావప్రకాశము. ఇప్పుడ్యము మూడవ పాదములోని దుష్టయతితప్ప కడమయెల్ల మను చరిత్రములోనిదే [6-110]; 'సరీలక' అనుట యతిని సరిపఱుచుట. (యా. పీఠిక, 'వెగం జన్నట్టి' పూ. మ. పా.)...ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

- సీ. (1) స్యందనస్థితిబిడౌజఃక్షుత్ప్రజాడ్యక్తు
 య్ధంధూమరుద్గరుద్ధౌత్కృతములు,
 (2) క్రవ్యాశిరాడ్గాత్రకనదస్పగ్గాహన
 స్ఫుటశల్యహవ్యభుక్పూత్కృతములు,
 (3) యోధవర్తితహృత్పూటోత్కాగ్రింతనిజపాత
 సాలాశ్చక్రతముహుష్టాత్కృతములు,
 (4) పతితోగ్రరక్షకబంధభారభృశార్తి
 భుగ్నభోగఫణేంద్రపూత్కృతములు,

తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరచ్ఛాయదములు,
 దివ్యతావక కార్తవీర్ష్యోత్ప్రేరితములు,
 కలుషము లడంచుఁగాత లంకాపురాంగ
 కాంబరచలత్కలంబకదంబకములు.

27

1. [దేవా = ఓ స్వామీ (శ్రీరామా)] - స్యం...లు - స్యందన = తేరియిండు, స్థిర = ఉన్నట్టి, బిడౌజఃక్షుత్ప్ర = ఇంద్రపాఠి (యైన యామాతలి)కి - జాడ్య = జడిమను (జడతను - బయ్యెరను) - కృత్ = చేయునట్టి - ధుంధూ = తుపానువంటి - మరుత్ = గాలిగలదైన - గరుత్ = తెక్కులయొక్క, ధూత్ కృతములు = ధూత్ కారము అనఁగా ధూత్ అనెడు మ్రోత గలవియు;

2. క్ర...లు - క్రవ్యాశి = రాక్షసులయొక్క - రాట్ = ప్రభుమయిన రావణుని యొక్క - గాత్ర = దేహమందు - కనత్ = వెలుంగుచున్న - ఆస్పక్ = నెత్తుటిని - గాహన = చొచ్చుటచేత - స్ఫుట = స్పష్టమయిన - శల్య = అలుగుల - హవ్యభుక్ = నిప్పుయొక్క - ఘాత్ కృతములు - ఘాత్ ఘాత్ అనెడు మ్రోతగలవియు;

3. యోధ = జోదులయొక్క - వర్తిత = కవచముగలిగిన - హృత్ = గుండెయల - పుట = సంపుటమునండి - ఉత్కాగ్రింత = దుస్సిన - నిజ = తమయొక్క (=తాము) - పాత = పాలు చేత (= పడుటచేత) పాల = ప్రాకారముయొక్క - అశ్త = బాలయందు - కృత = చేయఁ బడిన - ముహుః = తఱచైన - తాత్కృతములు = తాత్ అనుశబ్దముకలవి;

4. వ...లు - పతిత = హలిన - ఉగ్ర = భయంకరములైన - రక్షకబంధ = రాక్షసుల ముందెములయొక్క - భార = బరువుచేతైన - భృశ = మిక్కిలుమైన - ఆర్తి = సీదచేత -

భుగ్గు = ముణిగిన - భోగ = పడగలుగల - భణిండ్రి = శేషానియొక్క - భూత్కృతములు = భూత్ అనెడు భక్తములు (బుధులు) కలవియు—

ఛా...లు - ఛాంత = దస్సిన - రభ్య = తేరి గుట్టుములకు - నిరంతర = దట్టము లయిన తమయొక్క - ఛాయ = నీడను - దములు = ఇచ్చునవియు, (వన) - తా...లు - తావక = నీయొక్క - తార్దక = వింటినండి - ఉత్సృజితములు = ప్రయోగింపఁ బడినట్టివి. అం...లు - అంకా = అంకయనెడి - పుర = పట్టణమయొక్క - అంగణ = ముంగిటియొక్క - ఆంబర = ఆకాశమందు - చలత్ = సంచరించుచున్న - కలంబ = బాణములయొక్క, కదం బకములు - సమాహములు, కలుషములు = పాపములను, అడంచుఁగాతక = పోఁగొట్టునుగాక.

రామ రావణయుద్ధమందు రావణునితో బోరుటకై శ్రీ రాములవారికి దేవేంద్రుడు తన రథమును తనపారథి మాతలి వశమున బంపెను. అందుండి శ్రీ రాములవారు పోరుచుండిరి. అప్పుడు వారివింటినండి ప్రయోగింపఁబడిన బాణపరంపర లెట్లుండె ననఁగా - బాణములకు వీడికడ తెక్కలు కట్టుదురు. ఆకాశములో ఆబాణములు రైయని పోవునప్పుడు ఝంఝామాదతములం బోలిన యాతెక్కఝాత్కారములచేత రథము తోలుచున్న మాతలికి చెవులు గింగురు మని బుడికి జడత సంభవించెను. ఆబాణముల యలుగులనుండి ఆకాశమున గాలితోడి యొరయిక చేరి పొడమిన యగ్నిజ్వాలలు రావణాసురుని నెత్తుటం జొచ్చి, చుంఱుచుంఱు అని గుప్పట ముగా శబ్దించుచుండెను. బోదుల మెనుఱువుతోడి హృదయములను భేదించుకొని అవలికి దుస్సి ప్రహరిలోని కిలలకుం దగిలి- తాత్ తాత్ అని మాటిమాటికి మ్రోగుచుండినవి. చరించుచున్నట్లే ఉండి భయంకరపు రక్కసిమొందెములు నేలం జాఁపకట్టుగాఁ బడఁగా ఆభారమునకునొప్పిఁ జెంది పడగలు క్రంగి అది శేషుఁడు పెలుగా బుగఁగొట్టు చుండెను. ఆపోరాటపు హుటాహుటి పరువులలో బడలనియక తేరిగుట్టుములకు ఆబాణములు క్రిక్కిరిసిన తమ నీడల నొంగునుండి నవి. అట్లు అంకాపట్టణంపు ముంగిటి యాకాశంబున చరించుచున్న యాబాణపరంపరలు పాప ములను పోఁగొట్టునుగాక. అట్టి యారక్కసులను, వారి తేనిని గూర్చినట్టి గావున తప్పుక కలుష ములనుగూడఁ గూల్చునని నూచన.

పా. 'బుభుక్షుక్షత్తృ' - ఈపాతమును హృద్యమే - 'బుభుక్ష' శబ్దము ఇంద్రవాచ కము అకారాంతము కలదు. 'క్షత్తృ' - 'క్షత్త' స్యా త్సారథౌ ద్వాన్తే త్తృయాయాం చ శూద్రజే' అను. 'ఝంఝామాదత్' - ఝంఝంటి గాలిగలది అని గదత్తులకు విశేషణము. ఇందలి సీగపాదములు బహువ్రీహులు, కదంబకములకు విశేషణములు. 'ఛాయదములు' - ఇందు ఛాయా శబ్దమున స్రావ్య మెట్లయినది? ఇత్యుచ్చాయ నిహేదిన్యః ఇత్యాది ప్రయోగంబు లందుంబోలె నిరంతరములయొక్కఛాయ = నిరంతరచ్ఛాయము - అని షష్ఠీసమాసముగా గ్రహింప వలయు—

'వన్యస్త ప్రాకృదా స్సేవా చ్ఛాయా కాలా మరానికాః

మ్యుర్యా నృసేనం శ్వనిశం గోకాల మితరే చ డిక్.' అను.

'విభాషా నేనా మరా చ్ఛాయా నికానామ్' నూ.

మఱియు—

'అధారి పద్మేభు తదత్తీర్ణా ఘృతాః । క్వ తన్నయచ్ఛాయలవోపి పల్లవః.'

నైమ.

‘తస్య నలగ్య కయో హస్తః తస్యచ్ఛాయా తచ్ఛయచ్ఛాయం తస్యలవోలేకః...’ తచ్ఛయచ్ఛాయః ఇతి ‘విభాషానేనా’ ఇత్యాదినా నపుంసకత్వమ్ అని నారాయణటీక.

ఏకతృద్యక వర్ణ నమః. మాఘశాఖ్యము 20 (16).

‘వినివారికభావతాప మేకం సకలస్వాపి మురద్విషో బలస్య

శరణాల మయం సమం సమస్తా దురుపదైక నరాధిపేన తేనే.’

‘పతితో’ గ్రరక్షః కబంధః - ఇటుపిమ్మట భారాతిశయమును చెప్పినందున ఈయగ్రతన మహాకాయతచేతం గలిగినదానినిగానే ఎన్నుట యొప్పును గావున ‘ఉగ్ర’ అనుటకుమాటు ‘ఉరు’ అని పఠించుట మెఱుంగుగాఁ దోచెడిది. ‘ఉగ్రస్’ యని పఠించుమేని బాణములచే పైకి చిమ్మబడిన మొండెము లనిగాని, మింటనుండియే పోయవారి తలదెగి క్రిందపడుచున్న మొండెము లనియేని యర్థమగును. ఆపక్షమున క్రొత్త బరువు తటాలునంబడుటయు అందువలన శేషునికి తటాలున తలలకు దెబ్బ మెడకు విఱుపును సంభవించుటయు జిహ్వాదును, ‘వర్తిత’ - అనుటచేత ముందు ఉక్కుజీరారు చించుకొని తర్వాత పుటము (అనఁగా దొప్ప) వంటి గుండెను భేదించి తర్వాత మరల జీరారు భేదించి తర్వాత ప్రహరిపణఁబలకు తగిలి పెనుతాత్ కారము చేయునంతటి విషదు గలది అని బాణప్రయోగ బలాతిశయ వర్ణనపరము. మాతలికి ‘జాడ్యకృత్’ అనుటచేత ఇంద్రుని యాద్రములలో ఇట్టి శరపరంపరా ప్రయోగములను ఆయన యెఱుంగఁ దని సూచితము. - ‘ఝంఝూ’ సాదృశ్యముచేత ఆకాశమెల్ల అట్లు మ్రోగుచుండెననుట.

—* బలరామావతారము *

చ. ‘క్షీతి హలకృష్టిః బుట్టి యడఁగెఁక్షీతియందునె నీత’ యంచుఁ ద

త్సతి విరహార్థిఁబొండిముముఁ దాలించి రామశరీర మెత్తి, యా

క్షీతిఖననక్రియ న్నగుడఁ జెందఁగఁ గాక, కళిందజాతటిక

క్షీతి దున నేటికి న్నలమ చేఁగొని నీ కవశాత్తత న్నలీ? 28

హరి=ఓ బలరామస్వామి, నీత = జానకి, క్షీతిక = భూమియండి, హలకృష్టిక = హల = నాఁగటి చేతనైన - కృష్టిక = దుక్కిచేత, పుట్టి = జనించి, క్షీతియందునె = భూమియందే, అడఁగెఁ = లయమొందెను, అంచుక = అనెడి తలంపుఁగొన్నవాడనై, విరహార్థిక = విరహ = ఎడఁబాపుచేతనైన - ఆర్థిక = నెనులుచేత, పొండిముముక = వెల్లందనమును (పాలిపోవుటను అనుటయు), తాలించి = ధరించి, రామ శరీరము = బలరామ దేహమును (శ్రీరామదేహము ననుటయు) ఎత్తి = తాలించి, తత్ సతిక = ఆపతివ్రతను, అక్షీతిఖననక్రియక = క్షీతి = భూమిని - ఖనన = త్రవ్వట యనెడి, అ=మునుపటి, క్రియక=వ్యాపారముచేత, మగుడక=మరల, చెందఁగఁగాక మఱి = పొందుటకే కానియెడల, కళిందజాతటిక=యమునయొడ్డున, హలమ=నాఁగటికే, చేక=చేతయందు, కొని = గ్రహించి, నీటక, అవశాత్తతక = అవశ = స్వాధీనముకానట్టి - ఆత్మతక=మనస్సుకలవాడనై (త్రాగుడుచే ఒడలు తెలియనివాడనై అనుట; గట్టిత్రానిక కలవాడనై యనుటయు), క్షీతిక = భూమిని - దుననేటిక = ఏల దున్నవలసినదని.

పూర్వము జనకమహారాజు జన్మమునేయువాడై అందులకై కాలనిర్దించుటకై భూమిని దున్నింపఁగా నాఁగేటిచాబులో నొక కన్నీయ దొరకను. నాఁగేటిచాబునకు నీత యనిపేరు.

గావున అందుపుట్టినందున ఆమెకు సీత యని పేరుపెట్టిరి. ఆమె పిమ్మట శ్రీరామునికి భార్యయై ధూమియందే లయమొందెను. - నారాయణుని పదియవతారములలో శ్రీరామావతారమునకు వెంబడిది బలరామావతారము. బలరాముడు తెల్లనివాడు, ఆయనకు నాగలి ముఖ్యాయుధము, ఆయన సురాపానపరాయణుడును. సాంబుడను కృష్ణపుత్రుడు సుయోధనునికుమారుడు లక్ష్మణ యనుదానిని హస్తీనాపురినుండి బలసాహసంబులంతేసి యెత్తుకొని పోవుచుండెను. దానిం గని కారవులు వెంటనంటి పట్టితెచ్చి చొఱం చెట్టిరి. వానిని విడిపించుకొని వచ్చువాడై బలరాముడు హస్తీనాపురంబున కరిగి వారిని సేయ్యంబున నడుగ వారు కయ్యంబునకే కడంగిరి. బలరాముడు వారిని దండించువాడై కరిపురిని గడ్డగానే యమునలోనికిం ద్రోయుటకై నాగటికట్టు గ్రుచ్చి యిచ్చెను. ఊరు ఒడ్డగడ్డపై పౌరులు ఘోషిల్ల భీష్మదులు వడిం జనుచెంచి బలనిపాదములకుం ద్రైల్లి వస్తువాహనాదిసత్కారపూర్వకంబుగా లక్షణ సాంబులను దెచ్చి ఆయన కప్పగించి తదనుగ్రహంబు వడసిరి. - ఈకథల నిట అనుసంధానము సేసికొనవలయును.

ఇట ఈతనిపాండిమ సీతావరహపాండిమగాను, నాగటితో ధూమిని కర్పించుట ధూమిలో నడంగియున్న యీమెను వెలువరించుటకైన జతనముగాను, తానును రాముడగుట ఆమె రామానురక్త గావున రాముడు తనకై పాటుపడుటం గాంచిన ఆమె ఒప్పురికింపక తప్పుక వచ్చునను తలంపుచేత ననియు, పానమత్తత విరహ వైవశ్యముగాను ఉత్ప్రేక్షితములు. 'హలమ' - ఏవకారార్థక మైన అకారము ఏల యన - ఏసాధనమున మున్ను సిద్ధిగల్గెనో ఇప్పుడు ఆసాధనమే యగుటకు. 'కలిందజాతల' మన నేల యనిన-పావన ప్రదేశముగాన, నలునైనయెడల నాపావని సీత పాడమ నిచ్చగించును, కార్యము సిద్ధించును. అని; హలమ అనగా నాగలి, అది యాయుధ ముగాఁ గలవాడు గావున బలరాముడు 'హలి' యనంబడెను. కలిందమని యొక పర్వతమునకుం జేరు. అందు జనించినదిగాన యమున 'కలిందజ'; 'దునక' - దున్నున నలోపమునకు పీఠికంగనుడు. 'తటిక + క్షీతి' - ఇట ద్రుతమునకు క్షీతికల్పమందలి కకారము పరమైయున్నది; ద్రుతకార్యము వచ్చినచో - తటికగ్నితి, తటింగ్నితి, తటింగ్నితి అను మూఁటిలో నొకరూపము వచ్చును. అంతియ కాని తటిక క్షీతి అనురూపము ఉండదు. ఇట వ్యవస్థ యెట్లు? ఇది సంయక్తాక్షరము - గాని వర్ణాంతరముగాదు - కావున నేవృక్షము, పక్షము, అను పదములు భగణములు. ఇందు కకార షకార ములు కలవు. ద్రుతకార్యము రావలసినదే, 'సారిదిక్షకారముఁ గూడఁగఁ | సరి నేబదియైయ్యో వర్ణ సంఖ్యధరిల్లిక' అను ననంతునిమతము ఆగ్రాహ్య మనియు, ఆగమికులు ఊన వర్ణాంతర ముగాఁ జేకొనిరి గాని అది శబ్దసరణి గా దనియు అప్పకవి తెల్పినదే సాధువు. అట్లున్నను క్షీకార ఫలమున ద్రుతకార్యమురామికి శిష్టాచారమే ప్రమాణము. ఇట్టినే ఛందకాస్త్రమున తత్వపుము లందలి పరసవర్ణానుసానికమునకు కున్న చుట్టుట శిష్టాచారము. ఇదియు నట్టిజేయని గ్రహించుట యొప్పును. ఋగ్వ వర్ణంబులు ర ల తుత్థంబు లగుట, అద్రుచునిద్రుచు ఇత్థాదులందు సంయోగ పరకమునకు గురుత్వము లేమియు, అను విశేషములు భాషలోఁ గలవు.

హలి యేమి యంత తెలియనివాడా? అప్పుడు ఏకారణ విశేషముచేత నాగటి చాలున జనించెనోగాని ఇప్పుడును అట్లు జనించునా? జనింప దని అంతమాత్రము ఊహించుకొనలేదా? యను ప్రశ్నకు - కవి 'అవకాత్తతక' అని యుత్తర మొసంగినాడు. 'కామాంతాహి ప్రకృతి'

కృపణా శ్చేరవాచేతనేషు.' అను కాళిదాసోక్తికి ఇది సమానము. - 'హలమ చేకొని' - పా.
'హలముచే మఱి.'

అట్టి దివ్యచారిత్త్రుడవు నీవు మమ్ముఁ గావుము అని భావము.

—* కృష్ణావతారము *—

ఉ. ఆయతయుష్టదాకృతి కరాగ్రసగాంచలవాంతవారిధా

రాయుతచంద్రకాంతఫలకావళిబింబిత యై చెలంగనా

రాయణమూర్తివత్కవచరత్నముచేఁ బరిరక్షిం గాంచె నా

నోయదువీర, వృష్టిఁ బసి నూతడఁ బ్రోవవె సప్తరాత్రముల్. 29

ఓ యదువీర = ఓ యాదవ శ్రేష్ఠుఁడా (శ్రీకృష్ణ యనుట), ఆయ...తి - ఆయత = సాద
వైన - యుష్టత్ = నీయొక్క - ఆకృతి = స్వరూపము, కరా...చితి - కర = (సీ) చేతి - ఆగ్ర =
కుదయందలి...సగ = (గోవర్ధన) పర్వతముయొక్క - ఆంచల = ఆంచుచేత - వాంతి క్రక్కఁబడిని
(ఆంచునుండి క్రిందికి ఉరులుచున్న - కురియుచున్న - అనుట) - వారి = నీళ్లయొక్క - ధారా =
క్రిందికిపడు చాలులయొక్క - అయత = దళసహస్రములనెక్కు - చంద్రకాంతశీలయొక్క -
ఫలక = పలకలయొక్క - అవళిక = వరుసయందు - బింబిత = ప్రతిబింబములుగలది, వి చెలంగన్ =
కాఁగా, నా...చేక - నారాయణమూర్తిమల్ = నారాయణుని శరీరముగలదైన - కవచరత్న
ముచేక = మేలి మైమలుపుచేత (నారాయణకవచ మనునేర పాత్రముచేత), పరిరక్షిం = సంరక్షి
ణము, కాంచెన్ వాన్ = పొందినదో యనునట్లు - పసేక = గోగణమును సప్త రాత్రులున్ =
ఏడు అపహరత్రములు, ఊతడన్ = సుఖముగా నుండునట్లు - ప్రోవవె = కాపాడిలేదా
(కాపాడితివిగదా యనుట).

గోకులంబున నందాదులు ప్రతివత్సరము ఒకనాఁడు ఇంద్రుం బూజించుచుండును. శ్రీ
కృష్ణులవారు ఆయంద్రయోగముయమున నందాదులకు ఇంద్రపూజ వల దనియు తిమకును తిమ
గోవులకు సమస్తము నిచ్చుచున్న గోవర్ధనగిరినే పూజింప వలసిన దనియు బోధించిరి. గొల్లలంద
ఱును వారిమాటనే నెఱవేర్చిరి. అంతట ఇంద్రుఁ డటిగి ఏడూ ఆహారాత్రములు వారికి సర్వ
గోనాశము కలుగునట్లు తాలతోడి గాలివాన కొట్టించుచుండెను. అంతట శ్రీకృష్ణులవారు ఆ
గోవర్ధన పర్వతమును తన వ్రేలం గొడుగుంబోలె నెత్తిపట్టి దానిక్రింద గోవులను నిలిపి ఆమహా
వృష్టినుండి రక్షించి ఇంద్రుని వివేకుం గావించిరి. — ఈకథ నీట ఆనుసంధించుకొనవలయును.

గొడుగు నంచునుండియుం బోలె ఆకొండయంచునుండి క్రీక్కిఱిసి దిగఁబాటుచున్న వర్ష
ధారలు గండులేవండ ఒండొకటితోఁ గూడి శ్రీకృష్ణులవారిచుట్టును చంద్రకాంతపుటద్దముల
వరువవలె నుండుటయు, అందులో వారి ప్రతిబింబములు నారాయణునిమూర్తులవలె నుండుటయుం
బూడఁగా - ఇక్కట్లు తొలంగుటకై భక్తులు నారాయణకవచమును పారాయణము నేయుట
ప్రసిద్ధముగావునను, అట్లుచేయు భక్తులకు ఆనారాయణుఁడు అన్నివైపులందును తొనిలిపి వారిని
రిక్షించుటయు ప్రసిద్ధముగావున, ఆప్రకారము ఆగోవులు నారాయణకవచమును ధరించినవో
యనున టుండెను. - ఉచ్చేక్షి. - భక్తవత్సలుడవు మమ్ముఁ గావు మనుట.

‘అపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపోవై నరనూనవః

తా య ద స్వాయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్ఫులికః.’ మనుస్మృతి.
నారాయణుడు నీట నుంచువాడు గావున నారాయణమూర్తి గలిసి నీరు. నారాయణమేత మైన
యానీరే కవచముగా ధరించినవో అనునట్లుగా అనియును స్ఫూర్తిగలదు. నారాః = నీరు, అను
నవః = తావుగాగలవాడు, అను వ్యుత్పత్తి చేత కలుగుచున్నది.

‘అయతః’ - కడు సుచ్చాయముగల తినువుం దాల్చుట తిక్తిరాగ్రమున నున్న గోవర్ధనము
క్రింద ఆగోగ్యహాస్య ప్రదమయిన మిక్కుటంపుటవకాశముండుటకును, ‘భయములేకు, రక్షింపఁ
గలవాడే’ యని గొల్లలు ఊహింపబడుటకును. - ‘వాంతి’ - గోబ్రవృత్తియందు అతిసుందరము,
అస్యత్ర గ్రామ్యకల్యాణకాహ. -

‘నిష్కృత్యోద్గ్రాహనాది గోబ్రవృత్తికృతాశ్రయమ్

అతిసుందర మస్యత్ర గ్రామ్యకల్యాణం విగాహతే.’

దండి.

‘సాక్షిలాశ్వాసితో చిచ్ఛేధిర్నిత్యతీర్థతా వహః

ఉద్భవా మేంద్రసిక్తా భూ ర్భలమగ్నా పి వోచగో.’

రఘు.

‘వాంధారాయంతి’ - ఇందు ‘యంతి’ = నూడియున్న’ అను యెడము నరిగాను, అందువలన యతి
భంగము కలిగియున్నది. ధారాశబ్దములోని రాకారమునకును ‘ఫలకావళి’ లోని కాకారము
మీఁద యా (ఆ) వళిబ్రాహ్మకారమునకును యతివెల్లదు; కావున అవ్యాఖ్య త్వక్తవ్యము. -
‘అస్యత్ర’ స్త్రీలింగము గావున తిచ్ఛేధము ‘లింబీతి’ అని తెనుఁగున పాక్షికముగా స్త్రీలింగము.
‘అయతః’ అనుట సంఖ్యానియముమొలకటం గాదు. అపరిమితత్వాప్రాయకము. ప్రతిలింబ
మూర్తుల కింబుడుటకు వెలుగును వెలయును, మునుగులో వెలుగు రెక్కడిది? అనిన - ఎంత
మును రయినను పలు వెలుతురు గలదు, రాత్రిలందు అయింద్రుడే కల్పించుచున్న మెఱుపుఁ
డిగిల వెలుతురే మఱియు స్ఫుటముగాఁ బోషింపఁజేయును. - ‘లిం’ - ‘పిహో జనా భిశ్చేత్రేష్టే’
అని హేమచంద్రుడు. ‘సప్తరాత్రిమతీ’ - ఏడురాత్రిల మత్రిము సప్తరాత్రిము. - ‘అవాః
సర్వైకదేశసంఖ్యాత్ ఫల్యాచ్చరాత్రేః’ అను సూత్రిమతేతి రాత్రిశబ్దమునకు సమాసాంతము
అచ్చ్యుత్పత్తియూ విచ్ఛేదన. - సమాహేదిచ్చగువు ‘సప్తరాత్రిమ్’ అని వికరణసాంతముగా నుండ
వలయును. ‘సప్తరాత్రిమతీ’ అను బహువచనము లక్షణోక్తిముకానట్లే తెనుఁగుమర్యాద
ఏకవచనము నరియే. ‘నాః నారాయణ...రత్నము’ - నారాయణశబ్దమున ‘నార + అనున (నీరు
తావుగాఁ గలవాడు) అను పరిచ్ఛేదము ఉన్నను - నిత్యసమానమాలిగా ఇటు నిరుచిఅంగులను
యతి రావచ్చును. ‘పం’ వికరణనమందు గోగణ వాచకము నగు.

—* బోధావతారము *—

మ. తిరుణత్పత్తినిబోధించెనమునం బైత్యాబలాగ్రేణి తే

స్వరసందోహము యుష్కదాత్మకజరదృష్టాం బోకింబు బైడెక్!

ద్వరం గావించితి పోకో? యహవా, బుద్ధం బయ్యు సిఘా మ

త్తరుచులెఱుఁగె మేరిక నసాధ్యం బొటంగో కెవా?

30

‘కేవా’ = 2 నారాయణుడూ, తిరు...నక - తిరుణం యోగవనవంతిడైన - త్విత్ = ని -

మతి = కొమరుని (అనగా మున్నగునియొక్క) - బాణం = అనుగుల - పంచనమునకే = వీనింటి

గమిచేతి, దై...ణి - దైత్య అబలా = ఆసురకోమలల - శ్రేణి = రాజియ, యు...బు - యుష్మత్ = నీవే - ఆత్మక = స్వయాపముగాఁ గలదైన - జరత్ = మది - బాణంబు = మురికి, ఒకొంటిక = ఒక్కదాననే, త...ము - తత్ = ఆసురకోమలల - వర = భర్తల - సందోహము = సహాచియు, చెడక = ధ్వంసమొందునట్లు, త్వరకాపించితివి = వడిగొంటివి, ఏటికో = ఏకారణమునకో, అనాహ = ఆశ్చర్యము, నీభావము = నీయొక్క యభిప్రాయము, బుద్ధంబు అయ్యెన్ = తేటపడినది, అ...ము - ఆ - తనుచీ = యవతులయొక్క - శీల = ఆచారమనెడి - తనుశ్రమ = కవచము, వీరికే = ఎవరికేగాని, ఆసాధ్యంబు = అభేద్యము, బొటకా కా = అగుటవలనఁ గదా! [పా. ఒకొంటిక = ఒక + ఒండు - త్య. = ఒకటిచే ఒకట ననుట.]

కోశపుడు = మంచితోశముల కలవాడు అని వ్యుత్పత్తి, కి = ప్రస్తుతము - ఈశ = శివుఁడును. పుత్రుఁడుగాను పౌత్రుఁడుగాను గలవాడు అని యొందె, వ వర్ణము మత్స్యరీయప్రత్యయము - నూ. 'కేశాద్యశ'. అబలైన దైత్యాంగనలమీదికి తనపుత్రుని బల్లిగుని యావనవంతుని (ఆరవిన్ద మహాకం చ చూతం చ నమల్లికా

నీలాత్మలం చ పక్షైశ్చే పద్మబాహ్వ సాయకాః.' ఆమ.) అను పెక్కు బాణములతోఁ బంపిన తాత్పర్య మేమన - వారు అబలైనను వారిశీలము ఎవ్వరికిని అభేద్యము గావున. మఱియు వారిపైకి కాముని బంపుట వీలయన - కామునిమాయలకు లోబడని వారుండరుగావున; కామావేశముచేత వారిని వ్యభిచారముపాలు నేసి యని తాత్పర్యము. 'మఱి నమరులైన తదృశ్చలమీదికి తన్నే ఒకలే మురుకు చివుకు బాణముగాఁ గొని అభియోగము నేయుటయందు తాత్పర్యమే మన తదంగనల శీలము ద్రంశమొందినంతట ఆ వీరులు నిష్ప్రభావులును నిస్సార్థులును అగుదురు. అప్పుడు వారిని కూల్చుట సుకర మని. - 'తనుశ్రమ' - తనుం త్రాయలే = తనువును కాచునది, కవచము. - 'దైత్య' - 'దానవాసురదైత్యానా మైక్యమేవాభిగనుతమ్.' కావ్యకల్పలత. 'పాతూత్పేక్ష. 'బుద్ధంబయ్యె' నను వాక్యములో నీవు బుద్ధుడవుఁడవుగదా! అని సూచ్యార్థ సూచనము ముద్రాలంకారము.

'ప్రకృతిగ పదములచే నూ । చ్యుతభనమె ముద్ర, పతియె సతి కంద మనక,' అలం.

—* క ల్ప వ తా ర ము *—

కా. ఘోరాపారమహాఘపంచకముఁ జక్కు లేయఁగా నేర్పు నా
ధారాపంచక ధావనం జెలఁగుగంధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ
ప్రీతంపునైఁజరొతుఁ గీకటశరాశీవారవాణీధవ
ద్వోయద్భాంతకృపాణికాద్వితయవిద్యుద్భ్రంధి నిన్ గొల్పెనెన్. 31

ఘో...మున్ - ఘోర = దారుణమును - అపార = మేర లేనిదియు - అగు - మహాఘమహత్ + అఘ) = మహాపాతకముల - పంచకమున్ = వీనింటిగమిని, చక్కుల్ నేనుఁగాన్ = చక్కాడుటకు, (నులుముడుటకు - నాశమునేయుటకు), నేర్పునన్నాడో యనునట్లుగా, ధా...నన్ - ధారా = (స్థుతి) గతులయొక్క - పంచక = వీనింటిగమిచేసిన - ధావనన్ = పరుగున, చెలఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, గంధర్వంబున్ = స్థుతిమును, ద్రొ...తున్ - ద్రొక్కించు = నడిపించునట్టి - బలు = మేటి - ప్రీతంపు = పరాక్రమముగల - నెఱరొతున్ = నిండు

రాహుత్తును, కీ...ధీక - కీకట = మేచ్చులయొక్క - శర = బాణముల - ఆరీ = పరంపరవలన నుండి - వారవాణీ = కవచముగా - భవత్ = ఆచరించుచున్న - దోః = బాహువులచేత - ఉద్భావితః = ఉత్పాదముగా తిరుగుడు గొనుచున్న - కృపాణికా = పట్టాలయొక్క - ద్వితియః = జంటయినెడు - విద్యుత్ = పెరుగుపులయొక్క - గ్రంథిక = ముడికలవాడైన, నిక, కొల్పదక.

కలియుగము ముదిరినంతట లోకమెల్ల మేచ్చులవలెనై సాధువులను చంపుచు సకల దురాచారములను కావించుచు అధర్మమును నడుపుచుందురు. ఆసమయమున విష్ణువు కల్పియను పేర బ్రాహ్మణ శిశువుగా నవతరించి, అశ్వాత్థామఁడై, పుడమియందు మేచ్చులవలె సంచరించి మరల ధర్మమును నెలకొల్పును - అను పురాణకథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును.

‘మహాఘములు’ - మహాపాతకములు. అవి యెరుఁడు. —

‘బ్రహ్మహత్యా దురాపానం స్తేయం గుర్విజ్ఞానాగమః

మహాన్తి పాతకా న్యాహు స్తత్సంయోగ శ్చ పఞ్చమమ్.’

బ్రాహ్మణునిఁ జంపుట, సారాయి త్రాగుట, బంగారును దొంగిలుట, గురుభార్యను గవయుట, అట్టివారిలో సావాసమునేతయు, పంచమహాపాతకములు.

‘ధారాపంచకము’ - గుఱిముయొక్క యెరుగుగురులు, అస్కండితారులు: —

‘అస్కన్దితం ఛారితకం కేచితం వర్జితం ప్లతమ్

గతియోఽమూః పఞ్చ ధారాః’ -

అను.

వానికే వరుసగా తెనుఁగున రచగాలు, జోడన, బవిరి, చొకిలింపు, దువాళము, అనిపేరులు.

‘రచగా ల్రవాలు నా రాబిల్లు నాస్కండి । తము జోడన యనంగ ఛారితకము;

నెలయును వేరెము వేడెము జాలెము । బవిరి నా కేచితంబు విలసిల్లు;

చొకిలిం పనఁగను చూకు డనంగను । వర్జిత ముగును, దువాళ మన దు

వారి యనఁగను ప్లతముగా వలలుచుండు.’

ఆం. భా. 2 (198).

‘కీకటలు’ - ఒక తెగ మేచ్చులు - ‘కీకటా మగ ధావ్వాయాః’ శేషము. - ‘తావత్కీకట దేశః స్యాత్తదంత ర్గగధో భవేత్’ అని శక్తిసంగమ తంత్రము. - ‘కీకశేషు గయాపుణ్యా’ అని పురాణవచనము. పద్యములో కీకటకల్పము మేచ్చుసామాన్యపరము. - దశావతారి చరితము (కల్పవృక్షతారిము).

‘దగ్ధురుష్కయవనావ (ఫ) గావశకనన్దనైః

సంకోచ మేచ్ఛతి మహీ కష్టై రివ విగర్భిభిః.

10 (34)

మేచ్చాచ్ఛాదివికర్మాణా కృపణాక్రందవానినీ

మేదః కర్దమిని క్లేదం రక్త ర్యాద్యతి మేని.

(35)

తస్మిన్ కాలే నిరాలోకే లోకే పాపతపామయే

ఉత్పిల్వ్యతేఽర్కసంకాశః శిఖః కల్పి కలేన్ద్రజః.

(36)

విష్ణు రూపభారతాన్తర్గి సోఽభువిష్ణుయశాః క్షితౌ

చరిష్య త్యశ్వ మారుహ్య మేచ్ఛసంక్షయదీక్షితేః.’

(37)

‘కృపాణికా’ - కృపాణమే కృపాణకము - అది స్త్రీలింగమున కృపాణిక.

కల్పిదేవుఁడు గుఱిమెక్కి చానినే అయిదు తెలుగుల కలెలను ద్రోక్కించుచు దానికే అయిదు మహాపాతకములను నుఱుచునేను నేర్పుటయో యుచు ట్లుండెను. కల్పిదేవునిగుఱిము

తరలగానే పాపములు పలాయన మగును, పాపులు నశింతురు అనుట. మఱి మేచ్చులు తనపై బాణములం బ్రయోగించుచో ఆయన రెండుచేతులతోను తనచుట్టు ద్విపృథుండు పట్టాక్షులు మొఱపులయ్యలికవలె వెల్లుచు ఆదేవుని దేహమును కనబడనీక మఱుగు పఱుచుచు కవచమువోలె ఆబాణ నివచములను వారించుచుండును.

‘సేషువా’ - ఉ త్రేప్రిక్ష. ‘వారవాణీధవత్’ - పరిణామాలంకారము.

‘ప్రకృత మితరాత్మతం బెఱి | ప్రకృతాత్మతః గోరగ్రియః బరిణతి యగమా; |
సకి దేష మనువు నానుడి | సకి నన్ను బ్రసన్న నేత్రి జలజములఁ గనెత్’ - అలం.

చ. అని వినుతింపఁగా హరి సుధాశనవర్ధకఁ బొంది ‘పాండ్యుడే
చ్చివధన మిస్తునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాస్త్రానియగే
హనివహసాత్కరించి, యకటా! కడు రిక్తత నొందు; నేతటి
యనిలయ మహ్మరి న్నణిమయంబును సార్థముఁ జేయ’ నావుహన్. 32

అని, వినుతింపఁగా (విష్ణుచితుండు) సుతిశేయంగా. హరి = ప్రత్యక్షుఁడైయున్న నారాయణుండు, సుధాశనవర్ధకః = దేవశిల్పిని = విశ్వకర్మను, మాచి, (ఓయి విశ్వకర్మ), ఇస్తునీశ్వరుండు = మునివరేణ్యుఁ డయిన యావిష్టుచిస్తుండు, పాండ్యుఁ డిచ్చిన ధన మశేషము = పాండ్యరాజు ఒంపిన ధనము నంతయు, భాగ...ంచి - భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్కయు (మాధవలయొక్కయు - వైష్ణవులయొక్కయు ననుట) - అన్నదీయ = మాచైన - శేష = ఇండ్ల యొక్కయు (విష్ణులయనులయొక్కయు ననుట) - నివహసాత్కరించి = సందోహముల యధనము చేసి (అనఁగా వైష్ణవులకును విష్ణులయనులకును ఇచ్చి), అకటా = పాపము! కడుఁ రిక్తత = మిక్కిలి దారిద్ర్యమును, ఒంపఁ = ఆనుభవించెడును [‘ఒంపి’ నను పాతమున - ఇప్పటికే ఆధన మెల్ల నేమియు మిగులనీయక ఇచ్చి వైచి నాడు, అనియర్థము.]. (కావున), అన్నదీయ = ఆపురిక = ఆనగరమందు (అనఁగా విల్లిపుత్తూరునందు, ఏ...యు = ఏతిథియ = ఇతనిపైన - నిలయము = ఇంటిని, మణిమయంబును = రత్న సమృద్ధమును - సార్థము = పదార్థములతో కూడినదానినిగాను, చేయును, నావుహన్ = అని అనతియఁగా.

‘సుతియింతు’ - నానుధాతువు. ‘సుధాశనవర్ధకః’ = సుధాశనంగా నమృతము, అది ఆశన ముగా ఆన్నముగాఁ గలవాడు - ఆమృతిపానముచే జీవించువాడు సుధాశను - దేవతా - అనుట - ‘సాత్’ - సంప్రదానముపై వచ్చుప్రత్యయము. మూడవపాదమున ప్లరీయతి.

లే. విశ్వకర్మయు నట్ల కావించె; నంత | నంబుబాతుండు నమ్ముని నాదరించి,
యూక్షణాగోచరుం డయ్యె; ఋషియు నేఁగి | పౌరులు భజింపఁగానె పుత్తూరికిరెగె.

అంబుబాతుండు = నారాయణుండు...అదరించి = అనుగ్రహించి, (‘అమంత్రించి’ అని యుండెనేనా, అమంత్రించి = పీఠుకోలు పలికి) - ఈ...డు - ఈక్షణ = చూపుట - అగోచరుండు = అవిషయండు (అగపడనివాడు) - ఋషియుండు = విష్ణుచిత్తుండును, ఏఁగి = పోరేగి (పోరేఁగింపునొంది) - పౌరులు భజింపఁగానె = మధురాపురపౌరులు విల్లిపుత్తూరి వలకు ఆమునితోఁగూడ వచ్చుచు నే యుండి రనుట, పుత్తూరికిఁ = విల్లిపుత్తూరికి. ‘విశ్వ కర్మయున్’ -

'బుష్టియే' - సముచ్చయద్యయము విలంబులేని కార్యసిద్ధిం జెలుపును. ఇట్టిదే 'తేనె ప్రాపు గదవ్వడం బుబుధే చాది పూగువ' కుమార.

—* విష్ణుచిత్తునిస్వపురప్రవేశము. *—

క. స్థానికులు దస్సుని దిద్దు | యెనందితు లగుచుఁ బురము నై నేసి, ప్రజ
త్తొనడువ నాగవాసము | తో నెదురుగ నేగి; రంత తూర్వము లులియె. 34

స్థానికులు (= స్థానమందు నియున్నట్లు విల్లిపుత్తూరి దేవస్థానమందలి యధికృతులు, త...లు - తత్ = ఆ - సుని = విష్ణుచిత్తునియొక్క - నిద్రుతో = దర్శనార్హత (విష్ణుచిత్తుండు చూడ నై న కోరిక లేక) - నందితులు = ఈ తస్మాదవంతులు, అగుచు = అగుచు, పురము = విల్లిపుత్తూరి నగరమును, కై నేసి = ఆలంకరించి. ప్రజలు = విల్లిపుత్తూరిజనులు, తో = చూడ, నడువ = నడచిరాగా, నాగవాసముతో = కేరళలమేళముతోచూడ, ఎగురుగ = ఏగిరి, అంతి, తూర్వములు = వాద్యములు, ఉలియె = శబ్దించుగా.

విష్ణుచిత్తునిని చూడ నువ్విష్ణురూపు విల్లిపుత్తూరిదేవస్థానాధికృతులు నగరాలంకారములు చేయించి, పారిబృంద సమేతులై కేరళల మేళముతోచూడ ఆయనకు ఎగురెగిరి. అంతట వాద్యములు మ్రోగుచుండగా.

'నాగవాస' మనగా నేకాగ్రమూహము:—

సీ. 'ననుపుకాడై' నేల్పునాగ వాసముఁ గూడి,

మహిమఁ గల్పడియె నే మాండక్కి.

మను. 2 (78).

మాండక్కి యనుమనీంద్రుడు ఏపు రచ్చరలం గూడి పంచాక్షరం బనుగోవరింబున నినోదముల నుభవింపుచుండును. - ఈకిళ్లై రామా. ౧ వ ఆ. ౧ వ శ్లో.

చ. (1) ఇ క్లెదుర్కొని కట్టవేల్తే భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబులు గాఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి, ప్రాంబులై, భర్తపరికర్తవర్తితం బగుప్రహ్లాదభంబున నబ్ధాగతవతంసంబు నునుచుకొని పోవుసమయంబున, బరస్పృసమేతంబు లగు పాపజానపదజనంబులు గలసి మెలసి నడచునెడ; (2) మృదంగం బు సాంగం బానజంబు వండె తాళం బురుమ కన్నెన నన్న గాళె వీణ ముఖవీణ వాస గ్రోలు డోలు నూరి భేరి గొరు గుమ్మెట తిమ్మెటం బుడుక్క డక్కి చుయ్యంకి లోనగు నసంఖ్యాతవాసి త్ర త్రయవంపరు మొరయ; (3) నెడనెడఁ బడతొకలు మలఁపుఁగోన, బట్టణాగతగజపట్టఘోష్టాణఘోటక ఘంటాకదంబఘర్షరృఘోపంబుల కనుప్రాసంబులై, విలాసిని మంజు మండీరంబు లెలుఁ గియ్య నల్లనల్లనం జాగుతటి; (4) గెలంకులఁ గవచితకుఠాకర్పూర లగు కరివరకరేణుకంధరలం గన కాంకుశంబులు కేలంబూని నేవించి పోవుసామంతభూకాంక్షకుమారధట్టంబులంబిట్టు గాంచి, యొండొరుఁ గడన సంభ్రమించుచు, మ్రొక్కి నిక్కి చేయెత్తె యొత్తిలి నేత్రంబు లుత్తానతరళతారకంబులుగా మడిగి మగిడి పొగడుచుం బోవుతటి;

(5) దద్రాజకదంబుం బచ్చటిపడంతుకలకుం దమకుం బురికిం జనుదెంచునప్పు డెల్ల నెడకాం ద్రగుట మేలమాడఁబోలు నాప్రోమేళంపుం గళావతుల వైచునెడం బునం గ్రామగ్రామగ్రామణు లొసంగు నారంగమాతులుంగ జంబీర కుండ కందు కాదులం బూర్వానుభుక్త లగునక్తంకరముఖుల వైవ; (6) ధళధళత్తరళతాటం కంబును నంకురితేవిస్తయంబునుగా, నాతస్తుఖప్రోఖోళితస్పీత సాకూతవిస్త్రమాకేక రాపాంగ విలోకనంబును నాచలితధమ్మిల్లంబునుగా, మొగంబులు తివిచికోని సన్నర్దంబునం జనుమాన్దంగికుల మూపుల మటుగులం డాగి, యన్నాగవాసం బులు నాగరక విలోకనంబునం జెలఁరేగి, మొగంబులు బిగించికోని, వేదు రెట్టిన గతి నదియెత్తఁ ప్రతిపదింబును మర్దలముఖావమర్దనకుఁ గ్రుంగుటయు, బయటఁ బడి చేయునది లేక యాడకు మగిడి తులుము దిద్దుచుఁ, దద్వారకాభినయవత్పై రాచీనకరాబ్జలై సుడిచుచు నెడం బొడము కర్ణకుసుమావతంసకపోల ఖుళీళించిచ్చు లనోలత్య వైరత్యహాసకుందంబులు సాంధ్రతరచంప్రికాకందంబులం నీటు కొలువ; (7) బాటాక్ష్మీవాచాట లగుజరతవనితలు తమకు మ్రొక్కం దారు మ్రొక్క కొక్కించుకె యోమోమిడి, వారియిరుకక్కియల నొదిగి తొంటి యంటు నలంచి తలవాంచిన, వంచనం గటాక్షించి యొక్కసక్కింబునకుఁ దమచేత మ్రొక్కించుకొనువేడ్క నక్కడం బుడమితేదనలేమి సామాన్యమానవులంగైకొ నక, సుమాళంబు వేద్యంబుగా విద్యావయో వృద్ధుల రగుమిారు మ్రొక్కగా దారు మ్రొక్కిమి యెట్లు మ్రొక్కింపుం డనటయు; (8) గ్రక్కనం బొడము మొలకనగవుల మోముడన్నులకు వేటొక్కవిత తెలివి యొక్క, మ్రొక్క కక్కడం గెడఁగూడి నడచుతోడి చేడియల కిద్దోరలకుఁ దమకుం దద్దయుం బొందు గల దనుబద్దఱకిం చెలుకకటుకఁ గెమ్మెవులు మలంచి లోలోన నొయ్యనొయ్యన నుచుక్కన నక్కిలెఱింగి దక్కి సొచ్చని తన్ను నమ్ముదనస్థు ముందఱికి నూకి 'యక్కక్క, మ్రొక్కవే మనపాలివేలు' పని బుజ్జవించియు బొమలుగొని జంకించియు నెట్టేలకు నొడంబఱచిన; (9) ప్రపాతరళనయనలై విరళవిరళాంగుళాం జలి బంధంబుగా మ్రొక్క, కక్కసాన నిట్లు మ్రొక్కించి, హెచ్చి, యచ్చయ్యాట పెడపడకయుండఁగాఁ జిగురుగండెలువోలె నల్లుకొని గొల్లన నగు నల్లొలాంగనలఁ గల్లకోపంబునం గొట్టి కసరుజూపునా రాజసంఘంబుమీఁద సిగుడ, మగుడ మటు పడు కొమిరెహరిణలోచనలచలికంకణసంకులక్రేంకారంబు లాలనామోద మేదు రాళి ఝంకారంబులబింకంబు లడంప; (10) జెవులసగకులు లోనంకభుజంబులు కొంకి సిగలు గావిడప్పటంబు నొప్ప, నన్ను దెప్పరంతై ముప్పున నప్పురంబుఁ జేరి, కసికజన

బౌంధవంబున బంధునియోగంబునుజచి, గంధకలనాకుసుమస్రగ్గృహనామల
నాంధ్యంబు లే కలరు నంద్ర దేవీయు లగు గంధకారులు పాటిపాటి పద్యంపుమ్రొక్కు
లతో వెట్టివెట్టి కై వారంబులు గౌరుతత్తడులపై వచ్చు రాచవారిపై నాడు
వారిపై నాళువారిపైఁ జల్లగాఁ జల్లఁ, బెల్లెగసి సృష్టియెల్లను ముట్టకరించుచు,
నప్పప్పు భేదముగువరిమళసమష్టింబెట్టు పిష్టాతకంబు నభోమండలికిం జండాతకంబై
చండకరకీరణంబుల మాటు పటువఁ, బన్నీరు నించిన తన్నీరుతత్తులొస్త; వియస్త
లంబునం బొజ్జి కై న్రాలు ధారల వాచ్యంబులు చడిసిన విద్యోపదీపులు పుష్క
రంబులు గ్రాహనగ్ని రోయుచుండ; (11) నన్నెత్త మత్తటి నృస్తంబుఁ జూడ నిలిచి
మెత్త మెత్తన నడచుచుండు పుండరీకంబుచుం దాచు నప్పిండు పుండరీకావ్య లగ
కాశంబు గాంచి కాశకుసుమప్రతిఫలనపాండురంబులై పద్యాతి హృద్యపార్శ్వ
ద్యయోద్యాన పావనంబులకుబాటు చెంగలువకాలువకుడ్కి, కాసరీపథిమండ
మాసరంబులుగాఁ బిసికీ యారంబెట్టిన నారంగశృంగపేరభంగంబులతోఁ గట్టిన
కలమాన్నంపుఁజలిది పోకపొత్తులం గురువఁ గూర్పుండ వీక్షించి; (12) కుటీంధరి
త్వంబున తుష్టాములై తిరిగితిరిగి వేసరి యోసరిలిన దాసరిగుంపు వారిపాల
గోపాలభిక్ష భిక్షించి భిక్షించి పీఠాంబుల నిలిపినతోరంపు దివెదారికోలల రంద్ర
గోళంబుల మత్తలంబులై మండు భగధని జగజ్జ్ఞాతివేదజాలంబులమధ్య ధూపకుండి
కాంగారంబుల నీరాజః గ్రాచి, నాదుఁ బరికింప వాయించు ధిమిధిమిధ్వానంబుల
కుంబెసరి యీవలియువననశంబు జావలి కావలి యువననశంబు వీరలికి వట్టం
బుగాఁ గట్టనితోరణంబులై పటువఁ, నలలు విసరుటయు నోరు దెఱచుటయుఁ గేలు
సఱచుటయుఁ చక్క మిక్కుటం బగు న క్కోలాపాలంబున నేపాటియుం బాట
వినరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు లేతేర; (13) సూరూరిసంతకుం దిరుగఁ
బెప్ప లింకింపసంతరించిన పిలుకువాటుగోడిగల జావడంబులకుం బుట్టి కాల్యక్తి విడువ
నెత్తంబున మెత్తని గఱిక మేసి పోసరించి మాపుమాపున మేపుసజ్జననాంపుమేపున
బిడుక గొఱంబు తోమకంబునఁ బుటపుటనై కఱియకఁబడిప్రాతఁ గనియైన నీడం
గనియైనం బెరు కౌవమత్తట్టువగుంపు కాలికోలందికి న్రేలు లాలుకుంచెలు గీలించిన
గవ్వదంటల గంటల నలంకరించి, మోలుగుమడ్డి దోచి మూర కొక్కండును
జేనకొక్కండునుగాఁ గుట్టినడొల్లు టుల్లారు లుల్లసిల్లంబల్లించిన పల్లంబులపైఁ డెల్ల
లైలంబును వాసనకొడుపులం బూసినమణుంగుం జున్దికిచేలలె రవణంబులుగా
నెదురుగా వేడుకం జూడవచ్చిన యవ్వీటి మేటిసాలె యగసాలె పటుసాలె వానె
నై జాతి సాతె లేతులకొమరులు తుములమై వచ్చు తచ్చమూసామజంబులం

జూచి యేచినవెఱుం దమయెక్కిరింత లెక్కికొని వాగె లిరుగేలం గుదియంబట్టిన నిలువ కయ్యుత్పనం బీక్షింపవచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుంబోవఁ; (14) దన్నధ్యవృద్ధి నధాన్వితరాదులు దిట్ట నిట్టటనలేక స్త్రాణంబులు పిడికిటం బట్టుకొని పోవుచు, నవీన సవిధకేదారంబులం ద్రెల్ల చట్టలు దిగంబడి పెడలలేకుండం దారు దిగ నిమ్ములేక పిమ్మటగొని నలుదెసలంజూడం, జూచి కేలు సఱచి కోహో యని గెలిసేయు గణి కాకదంబంబుల చప్పలులు నిబిడనిప్పుటవిటపిహుటంబులం బ్రతిశబ్దంబులు పుట్టిం; (15) నిట్లమాన విభవంబు చిగురొస్త నత్తరువతి సొచ్చి యచ్చుక్రధరువగరి మోసల నిలుచుటయు, నవ్వెప్పుచిత్తుండు చస్త్రాణాంతరణంబు చేసి, ధరణిధవస్థానికి సమూహంబు వెంటరా నవ్వైకుంటి నేవించి, తత్ప్రసాదలబ్ధం బగు కరచట్టంబున నలంకృతుం దై, నానాలంకారసహితంబును రత్న కాంచనమయంబు నగు నాత్మీయ భవనంబుం గాంచి విస్తృతుండై పుండరికాక్షమహిమాభిలబ్ధవై భవంబుగాఁ దెలిసి తత్రత్యధాత్రికిశత్రువర్గంబుల ననిపి ప్రవేశించి, తొంటకంటె శతగుణంబుగా భాగ వత్తపూజాస్థానంబుండైయుండ నంత.

315

1. (సానికుం) డట్లు = ప్రజలు కూడరాగా నాగ వానములను కూడరాగా తొర్యముల ఉలియఁగా, ఎరుకుని = ఎరుకునని, పట్ట...బులు = పట్ట = తిరుప్పరివట్టము (విష్ణుప్రసాద ముగా గ్రహించి తలం జూట్టుకొను పట్టు)ను - పవిత్ర = పాపహరములయిన - భగవత్ప్రసాద తీర్థంబులు-భగవంతుని యభిషేకాదకి నిర్దూల్యమగు, ఉపాయనంబులుకాక = చేకూరుటగా నమర్చింప, ప్రతాపంబులు = నమస్కారములు, ఆనరించి = చేసి, ప్రాంజులై = సేవంబు బడిన చేమోడు గలవాఁ, భిర్తి...ంబు = భిర్తి = బంగారుమయొక్క (బంగారుమతోడ జేయఁ బడిన) - పరికిర్తి = అలంకారముచేతి - కర్తృతింబు = కర్తృతియు - ఆగు - బ్రహ్మరథంబునఁ = బ్రహ్మణ్యంబు నానెడువాహనమున, అబ్బగివతివతింకంబునుక = భగవద్భక్తి శేఖరుం దైన యాపట్టుచిత్తున, ... పరస్పరసమేతింబులు = బంధకరతతోఁ గూడకొన్నవి, ఆగు - పారి ... బులు = పారి = పట్టణంబుండును - నానపద = పట్టణాన్ని సంబంధించిన ఆగు - జనంబులు,...

2. వృద్ధంగంబు = మద్దలల, ఉపాంగంబు = సులిపోనడి తిత్తి, ఆవజము = మంజ ('ఆవంబునని' పృథ్వీవాచము' ఆం. భా. 1-127), దండ = తింబుల ('దండే దండీయయన దండవాద్యం విప్ర' ఆం. భా. 1-127), తాళంబు = తాళమువైచెడు కంచువాద్యము ఉయు = చంద్రవాద్యవిశేషము, కన్నెరి = తంత్రవాద్య విశేషము, నన్నగాళ = తిరుచ్చి వ్వుము ('కాళి కాళియనంగ గాహతి విలసిల్లి' ఆం. భా. 1-128.), వీణ = వీణ, ముఖవీణ = మొగవీణ, వానస్రంబు = పిల్లంగ్రోవి ('కాహళి భేదము ల్గాయఁ బిల్లనగ్రోవి, వానగ్రోలన గను వంశకాళము' ఆం. భా. 1-129.), డోలు = ప్రసిద్ధ నర్తవాద్య విశేషము ('డోలు నాగను విలసిల్లి డోలెను.' ఆం. భా. 1-127.), మారి = నాగవ్యంబు, భేరి = గుండుభి, గోరు = పెద్దకాళి ('గోరన నేనుగు కాహతి విలసిల్లి' ఆం. భా. 3-41), గుమ్మెట (=గుమ్మెత) = తుడుము ('గుమ్మెత యనగను గుంభవాద్యము దోయ' ఆం. భా. 1-128.);

గుమ్మెటంబు = డప్ప, దుక్క - డక్కి - చక్కి = వాద్యవిశేషములు, చుయ్యంకి = తాళము, ('తనరుఁ జుయ్యంకి కైముడి యనఁగఁ దాళము' ఆం. భా. 1-128.), ...అసంఖ్యాతవాదిత్ర త్రితయ పరంపరలు = లెక్కకు మీతిన వాద్యత్రయములయొక్క వరుసలు, 'మొరయక' = శబ్దించుచుండఁగా;

8. ఎడనెడక = నడుమ నడుమ, పడఁతుకలు = నట్టువచ్చెనువలు, మలఁపుగొనక = ఎవరు తిరిగి నాట్యము సేయుచుండఁగా, పట్ట...బులకు = పట్టణ = నగరములనుండి - ఆగత = వచ్చిన - గజధట్ట = ఏనుఁగు తండములయొక్కయు - ఘోటాణ ఘోటక = ఘోటాణ దేశపు గుఱ్ఱములయొక్కయు - ఘంటాకదంబ = గంటల సమాహములయొక్క - ఘర ఘోషంబులకు = ఘరధ్వనులకు, అనుప్రాసంబులై = సమాసధ్వనులుగా, చిలా...బులు - చిలాసిన = ఎమ్మెక తైలయొక్క - మంజు = మనోహరములయిన - మంజీరంబులు = ఆందియలు, ఎలుఁగు ఇయ్యక = శబ్దించుచుండఁగా, ఆల్లనల్లనక = పొల్ల పొల్లఁగా, చాఁగుశబ్దక = పోవుచున్న సముమందు;

4. కెలంకులక = పార్శ్వములందు, కవ...లు - కవచిత = కవచములుగా చేయబడిన - కథా = (ఏనుఁగుపై పలుచు) రత్నకంబళిములచేత - కర్బురలు = చిత్రవర్ణముగలవి, అగు - కరివగ కిరీటం కంధరలక = మేటి మగ యేనుఁగులయు పిడియేనుఁగులయు మెడలయందు, కనక అంకుశంబులు = బంగారపు టంకుసములు, కేలకపూని = చేతం దాల్చి (ఇదిసేవా చిహ్నము), సేవించి పోవు - సామంత కుమారధట్టంబులక = సీమను చుట్టుకొనియుండు జమీన్దారులైన రాజకుమారుల సమాహములను, బిట్టు = ఎక్కువగా, కాంచి = చూచి, ఒండొరుక = ఒకరినొకను, కడక = ఆత్మక్రియించి ముందు పోవుటకు, సంధిమించుచుక = త్వరపడుచు, మ్రొక్క = సమగ్గరించి, నిక్క = నిగిడి, చే ఎత్తి = ఉచ్చిత హస్తలై, ఒత్తిలి = ఒగరిలి - ఒదిగి, కేల్లింబులు = కన్నులు, ఉ...గాక = ఉత్తాన = వెడకలిన - తిరిగి = సంచలమైన, తారింకింబులుగాక = కనుపాపలు గలవి యగునట్లుగా, మిగిడి మిగిడి = తిరిగి తిరిగి, హగడు చుక = స్తుతించుచు;

5. తిర రాజకదంబకంబు = ఆరాజుల సమాహము, అచ్చటి పడంతుకలకుక = ఆపట్టణంపు వెలయాండ్రము, తిరుకును, పురికక చునుచెంచునప్పలైక = ఆవిలి పుత్తూరికి ఎప్పడు వచ్చినను, ఎడకాండ్రు = తాన్నికాండ్రు, అగుటక = అగుటవలన, మేలమాడఁ బోలు = పరిహాసముసేయుట కుచిత్రలైన - ఆప్రోలి మేళంపుఁ గలకావతులక = ఆనగరిపు నాట్యపు మేళముల విద్యావతులను, వైచునెవంబునక = కొట్టెడు విషచేతి (ఆరాజకుమారులు), పూర్వానుభుక్తులగు - పూర్వము తా మాయూరికి వచ్చినప్పుడు అనుభూతలైన - నక్కిరవముఖులక = నిశాకిరవదనలను (నింద్రముఖులను), గ్రామ గ్రామ గ్రామణులు - పోయారి నాగంకులు. ఒంగంగు = కానుక కొట్టెడు - నారిం...దులక = నారింగి = నారింజపండ్లు - కంద = మొల్లులు - కందుక = బంబులు - ఆదలక = లోనగు వానిచేతి, వైచక = కొట్టఁగా;

6. ధళ...బును - ధళధళిత = ధళధళిమని - తిరళ = మెఱయు - తొటంకింబును = కిమ్మలగలవియు, అంకురితివిష్కయంబును = ములకత్తిన దరిహాసముకలవియ, కాక = అగు నట్లుగా, ఆ...బును - అత్తినుఖ = ఆవిలువదనములవలన - శ్రేంభోళితి = జోలారుమాన

మయిన (ముందు వెనుకలకు చలించుచున్న) - స్థిత = విశాలమయిన - సాహిత = సాభిప్రాయ
మైన - విభ్రమ = విలసనముతోడి - ఆశీకర = ఇంచుక ఓరగా చూచుచున్న - అపాంగ =
నేత్రాంతములయొక్క - విలోకనంబును = చూపులుగలవియు, ఆనలీత ధన్యులంబునక =
ఇంచుక కడలుచున్న కొప్పగలవియు, కాక = అగునట్లుగా, మొగంబులు = ముఖము
లను, తిగిచిగిని = త్రిప్పకొని (త్రిప్పకొన్నవారు నక్తంకిరముఖులు), సమర్థంబునక =
గుంపులో, చను = పోవుచున్న - మార్దంగిభల మూపులమలుగులక = మద్దెలగాండ్రబుజముల
చాటులందు, డాగి = లేనలై, అన్నగ వాంఛు = ఆయాటకైతెలు, నాగ...నక = నాగరిక =
ఊరివిలాసవతులయొక్క - విలోకనంబునక = చూచుటచేత (ఊరియొక్కెకాండ్రు చూచినం
చున), చెలరేగి = ఎక్కువగా ఉత్సాహించి, మొగంబులు విగించికొని = ముఖములు ముడుం
చుకొని, చేరుచు ఎత్తినగతిక = పిచ్చిపట్టినదా యనునట్లు ('వెట్టి యనంగను విచ్చియనంగ
నున్నాడ మనంగ నున్నాడనంజ' ఆం. భా. 1-186.), అరిని ఎత్తిక = ఆశ్చర్యమగునట్లుగా
(పా. ఆరులై త్రిక = వాత్సల్యము గలుగునట్లుగా - 'అర్థిలి యంచిన నరులు నా నర్లన, వాత్సల్య
నంజయై పగలుచుండు.' ఆం. భా. 1 - 187. 'దరువు పట్టుటకు' అని కొందలు.), ప్రతి
పదంబును = ఆశుగడుగునకును, మర్ద...కుక = మర్దలముఖ = మద్దెలయొక్క ముఖముయొక్క,
ఆనమర్దనకుక = వాయింపుటకు, క్రంగుటయొక = క్రంగి బాటుటవలన (ఆనగా
మార్దంగిభలు దిగువకు కదియుటవలన వారిచాటున నుండిన యావేశ్యులు), బయటబడి =
(మార్దంగిభలచాటు తొలగినందున ఆరాజునల) కన్నులకు గోచరించినవారై, చేయునని
లేక = ఆదృశ్యతం బొందుటకు మళ్ళీ యేయుపాయంబును లేనందున, ఆకిడకుక = ఆనారంగా
గులను వైచినవారికి ఆభిముఖముగా, నుగిడి = తిరిగి, నులుము దిద్దుచుక = కొప్ప చక్కచేసి
కొనుచు, తద్వా...లు - తతో = ఆనారంగ కందుకారులయొక్క - వాగ్దా = తప్పించుకొనుట
యందలి - ఆభినయనక = ఆంగవీరము (కాయకచేష్ట - లేక - ఆంగవిత్తేపము) కలదైన - పరా
చీన = పెడమువెట్టిన - కరాబులు = కేలుదమ్మిగలవారు, వి, నుడివడునెడక = ఘూర్ణిల్లునవ
సరంబున, పొడము...దంబులు - పొడము = గోచరించిన - కర్ణ = చెవియందలి - ఆవతంగ =
ఆధరగా ప్రస్తుంబులయు, కపోల = గండలమునెడు - ఖరభీ = గరిడీయొక్కయు - చలన =
కదలికతో - ఉపలక్ష్య = కనబడుచున్న - కైలక్ష్య = అచ్చెరువుతోడి - వాగ్దానందంబులు =
నవ్వుమొలులు [ఆనగా - ఘూర్ణిల్లునతలీని కర్ణకుసుమావతంగమునకు గరిడీయైన చెక్కుల కద
లికతో, గూడి వారికైలక్ష్యస్థితములు (పెడనగవు మొలులు) అగవడిన వనిభా.], నాం...లక =
నాండ్రతర = మిక్కిలి దట్టమయిన - చంద్రికా = వెన్నెలలయొక్క - కిందంబులక = గుంప
లను, దీటుకొలపక = గరిపోలుచుండగా;

7. చా...లు - చాటు = చతురములైన - ఉక్తి = మాటలయందు-వాచాటలు = బహు
భాషిణులు (గర్భి తార్కమ ఇచ్చట నవవత్తీయు), అగు - జరతనసితలు = ముదిచెలువలు, తిమికుక =
విల్లులైన యారాజకుమారులకు, మ్రొక్కుక = కేలుపాడ్డగా, తారు = చెండుచెబ్బలులెన్న
యగువైపులు, మ్రొక్కుక = దండముపెట్టక, ఒక్కంచుక = కొంచెము, ఓరపూ మిడి = మోము
మరిల్లి, వారియురుపక్కియలక = ఆముగురి చెలువలకు రెండుప్రక్కలను, ఒదిగి = ఒత్తిగల్గి,
తొంటియంబు = తమకు ఆరాజకుమారులతో పూర్వము కలిగియుండిన మురుసంగాతిమును,

తలంచి = తలపోసి, తల, వాంచినా = వంపగా, వంచనా = తమకు (ఆరాజకుమారులకు), బోగపుజవరాండు = నమస్కరింపక అట్లు నిలిచిన యాతీరును, కటాక్షించి = ఓరచాపులం గాంచినవారై, ఎక్కస్కొంబునకు = పరిహాసమునకై, తమచేత = ఆయుధతులచేత, మ్రొక్కించుకొనువేడ్క = దండము పెట్టించుకొను సుత్సాహముచేత, అక్కడక, పుడమి తోడు = సర్వదేశాధ్యక్షుడు డైనమహారాజు, లేమిక = లేనందున, సామాన్యమానవులక = సామాన్య జనులకు, కైకొనక = సరకుసేయక, సుమారంబు = చిత్తోత్సాహము, వేద్యంబుగాక = తెలియునట్లుగా, వి...లు = విద్యా = నాట్య గీత సాహిత్యాదులచేతను - వయః = వయస్సు చేతను - వృద్ధులు = పెద్దవారు, మీరు = ఆ ముగ్ధుక శిష్యులు, మ్రొక్కగా = నమస్కరింపగా, తారు = జవరాం డ్రుయినతాము, మ్రొక్కమి యెట్లు = నమస్కరింపకుండుట తగునా? మ్రొక్కింపుడు, అనుటయుక = ఆయుధతులచేత వృద్ధులయిన మీరు మాకు దండము పెట్టింపుడు అని యారాజకుమారులు హెచ్చరింపగా;

8. గ్రక్కనక = తటాలున, పొడము మ్రొక్కనకవులక = మొలక నవ్వులచేత, మోము దమ్మలకు = ముఖపద్మములకు. వేల్గొక్కివంతెలివి = ఆపట్టికేయున్నదానికంటె ఎక్కువగా ఒక యభ్యుక్త మయిన లేజము కలుగగా, మ్రొక్కక, అక్కడక. కడగూడి = ఒక పార్శ్వమున గలసి, నడచు లోడిచేడియలకు = కూడవచ్చుచున్న లోడిచేటికై తెలకు [దీనికి 'ఎఱుక పఱుపక' అను దానితో సవ్యయును], అదొరలకుక, తమకుక = ఆదొరలతో నమస్కరింపని యాజన్యులకు. తిదయక పొందు గల దనుపెద్దజీకియు = ఎక్కుడు తగులము ఉండెనన్న సౌభాగ్యతితియమున, ఎఱుక పఱుపక = ఆలోడిచేడియలకు తమ సౌభాగ్యతితియమును తెలియఁ జేయుటగాను, కష్టావులు = ఎఱ్ఱని పెదవులు, మలంచి = విఠిచి, లోలోనక, బయ్యనొయ్యక = మెల్ల మెల్లగా, ఉచుక్కినక = అనాదరతబ్దుము సేయగా, అక్కిలు = అసందర్భమును, ఎఱంగి = గ్రహించి, అమమగల్లు, సాము = ధనము, మనకుదక్కెక = దొరికినది (ఈదొరలు మన కివారధన మిత్తురు), అని = అనిపలిక, తమ్మక = కయసుగుబ్బెతిలను, ముందకీక, నూకి = న్నోసి, అక్కక్కమ్రొక్కవే = ఓసి అక్క - అక్క - మ్రొక్కవే, మనపాలివేలుపు = ఈదొర మనకు సకలభాగ్యము లిచ్చునోపుడే, ('అక్కక్క' మొదలు 'వేలు వే' అనువజకు ఆకొమరాండ్రంగూర్చి ముదుగల్లు పంకువాక్యము), అని = అనుచు, బుజ్జించియు = లాలించియు, ములు = కనుసొమ్ములు, కొని = ముడిచి, జంకించియు = జంకెనుల గావించియు (బెడరించి యునుట), ఎట్టకేలకు = మహాకష్టముచేత, ఒడంబడిక = ఒప్పింపగా;

9. త్ర...నలు = త్రేపా = నిగ్గుచేత - తరళ = చించలములైన - నయలు = నేత్రములు కలవారు, ని, (అకొమరాండు), విరళవిరళ అంగుళిబంధంబుగాక = వ్రేల్లి ఎడమెడముగా కూడునట్లుగా [విరళవిరళాంబలిబంధంబుగాక అనిపా. = ఎడమెడ మయిన (వ్రేల్లిగల) కేంద్ర ద్వగునట్లుగా], మ్రొక్కి నట్లు, కక్కసానక = బలవంతముగా. మ్రొక్కించి = మ్రొక్కఁ జేసి, మోచ్చి = ఆతితయించి, ఆనయ్యాటము = ఆప్రణయము, ఎడపడక ఉండగాక = మలు పడకయుండనట్లు, జగుగుగండెంబోలేక = పక్షులంబట్టుటకై జగుగుఘాసిన కొయ్యలవలె, అల్లకొని = చుట్టవైచికొని, గొల్లనకనగు = గొల్లమని నవ్వుచున్న - ఆలోంంగనలక = ఆ వృద్ధవేశ్యలను, కల్లకోపంబునక = అబద్ధపుంగోపముతో, కొట్టి (కొట్టినవాని అకొమరాండు),

కసురుజాపు = కోపదృష్టి, ఆరాజసంఘంబుమీదఁగ్ = ఆరాజసమారసమాహమమీదఁ, నిగుడఁ = పర్వతా, మగుడఁ = మరల, మఱు...బలు = మఱుపడు = ఆరాజసమారల కగపడకుండ చాటున కేగునట్టి - కొమిరె = ప్రాయపు - వారిణిలోచనల = లేడికన్నలకంటి కన్నులుగల యాయితలయొక్క - చలి...బలు = చలిత = కదల్చుబడిన - కంకణ = చేతి కడియమలయొక్క - గుంపల = ఒండొక్కటిం గూడుకొన్న - క్రేంకారంబులు = క్రేమ్ క్రేమ్ అనెడిధ్వనులు, ఆన...పక్ = ఆనన = ముఖములయొక్క - ఆమోద = పరిమళముచేత - మేనుర = దట్టమయిన - ఆలి = తేటయొక్క - గుంకారంబుల = గుంపుం ధ్వనులయొక్క - బింకంబులు = ఆలీతయములను, ఆడంపక్ = ఆతకిరింపఁగా; (ఇప్పటికి కొమిరె వేళ్ళలవృత్తము నరి).

10. (బుక్కావాండ్రవర్ణన.) - చెవులసంకులు = శంఖనిర్మితకర్ణధారణమును, లోవంక భుజంబులు = లోపలి ప్రక్కకు వంగిన బాహువులును, కొంకిసిగలు = వంకకణ్ఠులునుడులును, కావినప్పట్లుక్ = తేనుగునన్న కప్పడములును, బిప్పక్ = సాంగుపడియొండఁగా, ఇన్ను = తమతోంటి నివాసస్థానము, జెప్పరంబు = ఆపత్నావృత్తము, వి = ఆయినందున, ముప్పకన్ = ముసలితనమందు, అప్పరంబు = అవిల్లిబుక్తూరిమందు, చేరి = ప్రవేశించి, రసికజనబాంధ వంబున్ = రసజాలయినవిల్లిబుక్తూరిజనులచేలిమిచేత, బంధువియోగంబు = తొంటిస్థానమందలి బంధువులతో ఎడఁబావును, మఱచి = స్వరింపక, గంధ...లక్ = గంధకిలనా=పరిమళ ద్రవ్య ములం గూర్చుట - కుసుమస్రక్ = పూదండలయొక్క - గ్రాసన = కూర్చుట - ఆనులక్ = లోనగు పనులయందు, ఆంధ్యంబు = గ్రుడ్డితనము (భారతబాంధు), లేక, ఆలరు = ఒప్పకమున్న - ఆంధ్రదేశీయులు = తెలుఁగువాడటవాగు, ఆగు - గంధకారులు = బుక్కావాండ్రు, పాటి... లలోక్ = పాటిపాటి పద్యంపు = పన్నుచిన్ని పద్యముతోఁ గూడిన - మ్రొక్కులతోక్ = నమ స్కారములతో, వెట్టివెట్టి = విక్రీతచేట్టనమేతమయిన - కైవారంబులక్ = నైత్రములు చేయుచు (చేయువాగు ఆబుక్కాదాసరులు), గౌరుతత్తడలపైక్ = ఏనుఁగులమీఁదను గుఱుములమీఁదను, వచ్చు - రాచవారిపై = దొరలమీఁదను, ఆగువారిపైక్ = విఘ్నచిత్రస్వామిమీఁదను, ఆదు వారిపైక్ = ఆయనమ్రాల నాడుచువచ్చుచున్న ఆటగతైలమీఁదను, చల్లగాక్ = శీతలుగా, చల్లక్ = చలివంతట, పెట్టు ఎగసి = మిక్కుటముగా చేరి, సృష్టియొల్లక్ = ప్రసంగించుంతయు, ముట్టికరించుచుక్ = పడికిటం బట్టినట్లుగా చేయుచు - అప్పుడభేద = వస్తుభేదము తెలిసియుం చెలియనట్లుగా అంతయు బుక్కాగానే చేయుచున్నది, ఆగు - పరిమళసూక్ష్మిక్ = సుగంధ ముల మొత్తములో, పెట్టు = ముంచుచున్న - పిష్టాతకంబు = బుక్కాము, నభోమండలిక్ = ఆకాశచక్రమునకు, చందాతకింబు = చల్లాడము, వి, చండకర కరిణంబులక్ = సూర్యుని వెలుఁ గులను (ఎండ ననుట), మాటుపఱుపక్ = పన్నీరునించిన యన్నిరుతిత్తులు (తన్నిరను పా. ప్రామా దికము) = హిమాంబు పూరితములైన ప్రసీదములైన నీటిసంచులను (పన్నిటికూజాలకు బదులుగా నుపయోక్తములయిన తోలుసంచులు నరంధ్రములు), ఒత్తక్ = పిసుకఁగా, వియత్తలంబునక్ = మింటికి, పాతీ = ఎగసి, కైవ్రాలు = వంపుగా పడుచున్న - ధారలక్ = పన్నిటిబొట్టులపాటు చేత, వాద్యంబులు (మద్దలి లోనగునవి) తడిసినక్ (తడిసిపవాద్యముల చక్కగా కల్పింపమి ప్రసీదము), విద్యా ఉపజీవులు = ఆవాద్యములను వాయించువిదైచేత జీవించువా రైనజనులు, పుష్కరింబులు = వాద్యముఖములను, కాంపక్ = కాంచుకొనుటకు, అగ్గ గోయుండఁగ్ =

నిష్క వెదకుచుండఁగా. ఆముత్యము = ఆజనసమాహము, అత్తటిక = వాద్య గాండ్రు వాద్యములం గ్రాచుకొనుచుండు సమయమున; (ఇంతవఱకు బుక్కాదాగులవృత్తము.)

11. స్వత్తంబు = బోగమాటను, చూడక = చూచుటకై, నిలిచి, మెత్త మెత్తనక = మెల్ల మెల్లఁగా, నడచుచుండు = నడచుచుండిన - మిండతండంబును = విటసమాహమును, తానుక = తమరును (ఆనఁగా ఆ దాగులును), అప్పిండు పుండరీకాక్షులు = ఆగుంపునందలి కమలానలు, అనకాశంబు గాంచి = తెఱపి గనిపట్టి, కాశ కుసుమ ప్రతిఫలన పొందురంబులై = రెల్లులుపువ్వుల ప్రతిబింబములచేత తెల్లనివై, పద్యా...లబక = పద్యా = దారులయొక్క - అని హృదయ = కడు మనోహర మయిన - పార్శ్వద్వయ = ఇరుప్రక్కలయందలి - ఉద్యానపాదపంబులబక = తోటచెట్లకు, పాటుచెంగున కాలువలబక = ప్రవహించు నెఱ్ఱలున కాలువలకు, డిగి = దిగి (దిగినవారు ఆమిండ తండను పుండరీకాక్షులును), కాసరి...గాక = కాసరిదధి = గేదెపెరుగుయొక్క - మిండ = మింగడచేత - మాసరంబులుగాక = ఓక్కునగా, పిసికి, ఆరిం బెట్టిన - నారంగశృంగ పేదధింగంబులతోక = నారంబుపద్మయొక్కయు అల్లముయొక్కయు కునియలతో, కట్టిన కలమాన్నంపుఁ జలిది = మూటకట్టిన వరియన్నపుఁ జలిదిని, పోక హస్తాలక = పోకపట్టలలో, కడువక = భుజించుటకై, కూర్చుండక = (ఆమిండతండము) ఉపవేశంపఁగా, విక్షించి (చూచినవారు దాసరింపు);

12. కక్షింధరిత్వంబునక = పొట్టఁబోసికొను భావముచేత, క్షౌత్తములై - క్షౌత్ = అకటించేత - క్షౌత్తులై = కృశించినవారై, తిరిగితిరిగి = వలసినంతయు ఒకచోటనే దొరకఁగందున పలు తావులకు పలుమాటు పోయిపోయి, వేసరి = విసికినవారై, ఓసరిలిన దాసరింపు = ఒకప్రక్క కొనిగియున్న దాగులసమాహము, వారిపాలక = ఆచరిది భుజించుచున్న వారివలన, గోపాల భిక్షక = మధుకరమును (దాగులు తమకు ఇడిన యన్నకబళముచే గోపాలదేవునికి ప్రితియగు ననుభావమున - 'గోపాలభిక్షు', 'గోపాలభిక్ష' యని కబళము యాచింతురు; దానినే గంధెగోపాల మనియు పలువురు పేర్కొందురు.), భిక్షించి = యాచించి, భక్షింపక = భుజించువారై, క్షిగ షోంబులక = ఆకాలువల దరినేలలయందు, నిలిపిన = ఉంచిన - తోరం...లై - తోరంపు = లావు పాటి, దివెదారిలోల = దివ్వెకంబులయొక్క [పా. తిరువిళ్ళిక్కోలల - తిరు = శ్రీ - విళ్ళక్క = వెలుగు = దీపముయొక్క - కోలల = కట్టల (కంబముల) యొక్క] - రంధ్రగోళంబులక = గుండ్రని బొక్కలయందు, తోత్ కీలంబులు = ఉద్భుతమయిన జ్వాలలు కలివి, వి, ధగ...ధ్యక = ధగధగని = ధగధగ యాచు - మండు = వెలుంగుచున్న - జగజ్జోతి = ఆశేరం బ్రసిద్ధమయిన - దీప = దివ్వల - జాలంబులమధ్యక = సమాహముల నడుమను (జగజ్జోతి యని ప్రమితలో నూనెకును వత్తులకును బగులుగా నూనియం దడిపిన వస్త్రఖండములను వైచి వెలింగించు దీపము. - 'జగజ్జోతి' యని తద్రూపశబ్దము - జగజ్జోతిపేరి దీపజాలములు అని మధ్యమపదలోను సమాసము), ఘాపకుండికా ఆంగారంబులక = పరిమళ ఘాహారమైన పాత్రయులలోని నిష్కకలమిడిగి, నీరాణక = తడిపోవు నట్లు, గ్రాచి, నాగు పరికింపక = నాదమును పరీక్షించుటకై, వాయించు ధిమధిమి ధ్యానంబులబక = పూర్వము చెప్పిన పన్నీటికే శిడిసిన వాద్యములను ఆవాద్యతీవులు వాయంపఁగా నయిన ధిమధిమి శబ్దమునకు, బెదరి = భయపడి, ఈవలి యుపవన శుకంబులు = ఈప్రక్కనున్న తోటలోని చిలుకలు, ఆవలిక = ఆప్రక్కకును, ఆవలి యుపవన శుకంబులు ఈవలిక, దట్టంబుగాక, కట్టని

తోరణంబులై = ఒకరు గ్రుక్కని తోరణములుగా (చిలుకలు పచ్చని వగుటచే మామిడియాకులవలె నుండును, గాన వానిబారు మామిడియాకుల తోరణంబులవలె నుండును, గాన కవి వర్ణించి వాడు); ... [తెలులు వివరుట స్వారస్యగ్రహణచేత, నోరు తెఱచుట ఆత్మవ్యర్థనందములచేత, కేలగఱచుట తాళిమునకై], తోలాహలంబు = కలకలధ్వని, మూక గట్టిన = మూగతనము కనపించిన [ఎంతవిగ్గఱగా పాడినను వినబడనంగున పాటమాని యూరికుండి రనుట], భాగవతి జాతంబులు = భగవద్భక్తి సమదాయంబులు. ఏతేరక = రాగా;

18. ఊరూరి సంతసంతకక = ప్రతియూరి ప్రతిసంతకము, తిరుగక = పోవలసినవారగుటం జేసి పోవుటకై, పెద్దలు, ఇంటింటక, సంత...లకుక = సంతరించిన = పెంచియుంచిన = పిలువవాటు గోడగల జావడంబులకుక = పిల్లలను ఈనెడి యాడుగుజ్జుపుడటకు, పుట్టి, కాలు గట్టి బిడుకక = నిడుపైన త్రాటిని కాలికి కట్టి వదలివైవగా, నెత్తింబునక = ఊరి నెల్లవారి కిని సామాన్యమయిన ప్రదేశమందు, మెత్తిని = మృదువైన = గొట్టక = మార్చును, మేసి = భక్షించి, పోగరించి = పోతిరించి = పొగ రెక్క, మాపు మాపునక = ప్రతిసాయంకాల మందును, మేపు = మేపునటి = ఒబ్బకవంపు మేపునక = గంఠవాణా తినుటచేతను, పిడు...నక = పిడుక = పిడికి గుండ్రగా తట్టి యెండఁబెట్టిన పేడ = గొఱపంబు = గుఱుమును తోముసాధనము = పీనితోడి = తోముకంబునక = తోముటచేత, పుటపుటనై = నిగనిగయై, కఱియకంబడి పాతి = నల్లని గొంగళితేలికను, కనియెనును = చూచినను, నీడం గనియెనును, బెదరు తిట్టకు గుంపు = భయపడునట్టి తేలిక కత్తితాత్పర్యముల సమూహముయొక్క = కాలికొలంనికిక = కాలి పొడుగునను, ప్రేలు లాఱకుంఁజెలు = ప్రేలాడుచుండు నెఱ్ఱవచ్చులు, కీలించిన గవ్వదంటలక = కట్టినగవ్వదండలతోను, గంటలక = గంటలతోను, ఆలంకరించి. పొలుగు (రూ. ములుగు) మడ్డిక = నల్ల చాఱ చెక్కును త్రాఁచగా నేర్పడు చిక్కిని నల్లమట్టిలో, తోచి = నానిచి, మూరికక = మూగెడు మూరిమునకు, ఒక్కండును = ఒకటియు, జేనకుక = జేనెడు మూరి మనకు, ఒక్కండునుంగా, కట్టిన పొలుటులుగూలు = కట్టినట్టి ప్రేలుడు గూలు, ఉల్లసిల్లక = శోభిల్లనట్లుగా, పల్లించిన పల్లంబులపైక = పన్నినట్టి పల్లాదంబుల మీద (జేనుల మీద ఉనుట), పల్లంబులు = ఇండుపుగింజలనానెను, వానకొడుపులక = పరిమళ ద్రవమును నెఱ్ఱగులకు పట్టించెడు కంచలతో, పూసిన మాలంగునిండ్రికి చేలలై = పట్టించిన యీ కన ధవళవస్త్రములై, రవణంబులుగాక = అలంకారములు కాఁగా, ఎదురుగాక = ఆదన సమూహమునకు ఆభిముఖముగా, వేడుకక = సంబరమును...అప్పటి = ఆగూరియొక్క = మేటి = గొప్ప = సాలె = తంతువాయలు (వస్త్రములు నేయువారు) = అగసాలె = సాన్నా రుగ = పటసాలె = పట్టుసానీలు = వానె = ఒకజాతి పోతులు = వైజాతి = పలుపవాండ్రు (కోవలులు ఆసి కొండఁబెరుగు) = సాతలు = గోనలు నేయువారు (పెరికలు) = ఏతుల = చాప లాఱవారు = ఈజాతుల = కొమరులు = వరుసువాండ్రు [పా. కొమరెలు = వరుసుస్త్రీలు], తుములమై = గుమిగూడి, వచ్చు = తత్తచమా సామజంబులక = ఆ (రాజులతోడి) సేనలయం దలి యేనుంగులను, చూచి, ఏదన వెఱక = ఉద్రిక్తమయిన భయముచేత, తిను = ఎక్కిరింతలు వాహనములు, (వానిని తాము) ఎక్కికొని = అధిగోహించి, వాగెలు = వల్లెలు (ప్రగములు = కల్లములు), ఇరుగలక = రెండు చేతులతోను, కదియం ఒట్టికక = విరియఁజగినను, నిలువక = నిలువనివై (ఇంగులకు 'ఎక్కిరింతలు' కర్త)...తొక్కుచుక పోవక (కర్త 'ఎక్కిరింతలు');

14. తన...లు - తత్ = ఆప్రజలయొక్క - మధ్య = నడిమి ప్రదేశమందున్న - వృద్ధ
వఘా ఆతుర ఆదులు = ముదుసళ్లు స్త్రీలు రోగులు లోనగువారు, తిట్ట = ఆశ్వములను తమ
మీడికి ఎక్కించినా రని ఆయశ్వాకోహవలను శపింపఁగా, ఇట్లు ఆట్లు అనలేక = ఏల మమ్ము
తిట్టెదరు అని యాదేశింప న్యాయములేక, ప్రాణంబులు పిడికటం బట్టుకొని పోవుము =
గుట్టములమీఁదనున్న యాపురుషులు తమెక్కడ నవి యేయాపదలో ప్రోయినో అని దిగులు
పడుచు, నవీన సవిధకేదారంబులకొత్త జెన చెంగటి వరిపాలములలో, పడి దొరలి, చట్టలు =
పిఱుఁగులు, దింగుబడి = చేనిలో పూడిపోయి, వెడల లేకుండక = పైకి లేచి రాలేనివారై, తారు
దిగుటకు ఇచ్చులేక = గుట్టములమీఁదనున్న యావస్త్రకారదులు ఎటువైపునను గుట్టమునుండి
దిగుటకు చోటు లేనగున, పిమ్మటఁగొనివ్యక్తపడుచు, నలుచెనలం జూడక = ఆనాలెరొతులు
చేయునదిలేక అన్నివైపులను చూచుచుండఁగా, చూచి = (ఆవేశ్యులు) కని, కేలుగఱచి =
చేతులు తట్టి, కోహో (ఇది పరిహాసశబ్దము) యని గేలి (= హేళనము) సేయుగడికా (= వేశ్యా)
కిదంబులకు (= సమాహముల) చచ్చులులు (= కరతాడధ్వనులు), నిలి...బులకొ = నిలిడ = దట్ట
మయిన - నిమ్మట = ఉపవనములయొక్క - చిట్టపి = చెట్లయొక్క - రూటంబులకొ = సమా
హములందు, ప్రతిశబ్దంబులు = ప్రతిధ్వనులను, పుట్టింపకొ = కల్పింపఁగా;

15. ఇట్లు, అనూనవిధవంబు = కొఱవడని యైశ్వర్యము, చిగురొత్తకొ = విజృంభింపఁగా,
ఆతిరుపతికొ = దివ్యక్షేత్రమైన యావిల్లిపుత్తూరు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ఆవిష్టుచిత్తుండు =
ఆపెరియాశ్వాదు, తత్కరణ అవతరణంబు = ఆబ్రహ్మరథమునుండి దిగినవాడై, ఆచక్రధరు =
ఆనారాయణునియొక్క - నగరి = మందిరముయొక్క - మోసలకొ = ముఖకాలయందు, నిలుచు
టయుకొ = నిలిచి, ధర...ంబు = ధరశీధవ = రాజులయొక్కయు - సానికొ = దేవాలయాధి
కారులయొక్కయు - సమాహము = బృందము, వెంట రాకొ, ఆవైకుంఠకొ = ఆమహావిష్ణు
వును, నేవించి, తత్ = ఆవైకుంఠునియొక్క - ప్రసాద = ఆమగ్రసాముచేత - లబంబులు = సాం
ద్రబడినవి, అగు, పరివట్టయినకొ = భగవత్ప్రసాదముగా దత్తమై శిరమునకుం జుట్టుకొనునని
యైనపట్టుకో, ఆలంకితుండై = కై నేయబడినవాడై, నానా అలంకారి సహితంబును = అనేక
ధూషణములతో గూడుకొన్నదియు, రత్న కాంచిన మయంబును = మణిహేమ వికారంబును,
ఆయిన - ఆత్మీయ ధననంబుకొ = తనయింటిని, కాంచి, విస్తీర్ణుండై = ఆశ్చర్యపడినవాడై,
పుండరీ...గాకొ - పుండరీకాక్ష = ఆవైకుంఠునియొక్క - మహిమ = ప్రభావముచేత - అట్టి
లబు = సాంద్రబడిన - వైభవంబుగాకొ = బశ్వర్యముగా, తెలిసి = గ్రహించి, తత్...లకొ -
తత్తత్త్వ = ఆటనున్న - ధాత్రికళిత = భూనాయక (రాజ) - వర్ణంబులకొ = సమదాయం
లను, అనిపి, ప్రవేశించి = (యాభావిధిగా) చొచ్చి, ...శతగుణంబుగాకొ = నూలుమడుగులుగా,
భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క (శ్రీవైష్ణవులయొక్క) - పూజా = అర్చయందు - ప్రణమండు =
తత్పరుండు, ఏ, ఉండెకొ...

ఈవచనములో - సానికులు ఆవిష్టుచిత్త స్వామిని ఎదుర్కొని పరమధిక్తి పురస్కరంబుగా
సత్కరించి, బ్రహ్మరథంబున పట్టణములోనికిఁ గొనిపోయి, మహావిష్ణుని యాలయమున తత్సేవ
చేయించి, భగవదమగ్రహవశంబున మహావైభవసమృద్ధమైయున్న యాధిప్త్యనియంటం జేర్చిరి.
మొసగా సాగనంపవచ్చిన రాజవహారులు, నానాగరజనపదములనుండి తద్దర్శనార్థము వచ్చిన

రాజకుమారులు, మేళములుగట్టి విష్ణుచిత్రమహాయోగిని సేవింపవచ్చిన కేశ్యలు, గ్రామగ్రామ గ్రామములు, రాజకుమారులు ఆ కేశ్యలతో తిచ్చనలాడుట, అంధ దేశాగతులైన బుక్కాదాసరులు, మిండగాండ్ర తండములు, చలిదిభోజనములు, అగ సాలెలు లోనగువారు వారెక్కిన గుఱ్ఱములు సేనాగతిములైన కుంజరపుండ్రములం గని వెఱచి కకల జనములం యొక్కిల్లం బెట్టుట, ఆసాలె మీదులే గుఱ్ఱములతో గూడ పోలములలో పడి కొంత దేహము పూడుకొనిపోవుట, పిమ్మట ఆముహ యోగిని స్థానిక ప్రభుకులు తిన్నదిరముం జేయుటయు లోకాతీత ప్రజ్ఞతో వర్ణంబుడిగని,

మ, ఉలుపాల్పట్టినయిండ్ల మజ్జనస్పృహవోదారభుక్తీక్రయో

జ్వలులై, రే హరికొల్పనక వివిధలాస్యస్పృహసూక్ష్మసం

సులవాదు ల్పరిచేర్చి పుచ్చి, మణివాసోధూషణక్రమమున్

జలజాతాహునకున్ సమర్పణము నక్షం జేసి, యివ్వేకుంక.

36

ప్రభువులు, = దొంగలు, (తమవారి పద్యమునుండి తెచ్చుకోవలయును), ఉలుపాలు = కానుకలు, పట్టినయిండ్లక = ఎవరుపెట్టి దర్శించివాగ్ వారియిండ్లయందు, మి...లు = మజ్జన = స్నానము - నిచ్చు = రాజులకు - అర్పణ = తిగిన - ఉదార = శ్రేష్ఠమయిన - భుక్తి క్రియా = భోజనకృత్రియము ఆనువీనిచేత - ఉజ్వలులు = వెఱయుచున్నవారు, మ, రే = ఆరాత్రియందు, హరికొల్పనక = నాగాయలుని సేవయందు, (గుడిలో భగవత్సేవగా జరుగు నృత్రియములో), వివి...నుతో = వివిధ = పలుకెఱంగులైన - లాస్య = సర్వములందు - స్పృహ = ఒండ్రుల నోడింపఁ గోరుచున్న - సుధూ = లాభాన్వేషకులయ - స్పృహకుంసుల = నట్టువులయ - వాడుతో = వాదములను, కరి తేర్చి = కరియైనదానిని ఏర్పించుచు, పుచ్చు = వారిం బంపి, ఆజలజాతాహునకున్ = ఆనారాయణునకు, మణి...మున్ = మణి = రత్నములయ - వాసన్ = వస్త్రములయ - ధూషణ = నగలయ - గ్రామముక = గ్రామావాసులు, సమక్త = భిక్షతో - గమనికము = ఆప్తము. చేసి, ఆ వేకుంక = రాత్రి చేగునప్పుడు - ('ఆరగిరి' అను ననంతరి పద్యములోని క్రియతో నన్వయము).

విష్ణుచిత్రమునిని సాగనంప వచ్చిన దొంగలు మాయంట విందునంగీకరింపవలయునను ప్రార్థనగా తమ్మ కానుకలుజెట్టి దర్శించిన గూయావిష్ణుపుత్రుల పోలులయిండ్లయందు రాజార్చనలయిన మజ్జనభోజనాద్యపచారముల ననుభవించి ఆరాత్రి యచ్చట భిక్షకత్తినిగూడ ఆస్యస్య జయేచ్చేర్చి తమ ప్రాంతము నిజలాస్య విద్యానైపుణిం జూపించుకొన్న యాటక తైలయు ఆట్టి నట్టువులయై తొరలమ్యములను నిర్ధారించి చెప్పి వారిని గ్రామధానపశుచి గమముతులీచ్చి పంపినచోరై ఆభిగమంతునిక భిక్ష పూర్వకముగా రత్నవస్త్రధూషణసంహతుల నర్పించి తెల్లవాఱున్నంతి తమ నగరములకుం దరిలిపోయిరి.

'ఉలపా' - (ఉలుపా) ఆస్యభేత్యము 'రే' - కాలవాచకముగావున సప్తమ్యగమున కిట్లుముగా ప్రశ్నము. 'కే' అనిసప్తమ్యగద్వితీయగానేని ఛేదము చేసికొనవచ్చును. 'లాస్య' - 'తాదృశం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యం చ సర్వదే' అను. లాస్యము సుకుమారము తాండవము ఉద్దతియు, అనిశ్చేదము; భరితసూత్ర మిట్లున్నది:—

'తేత శ్చ భరతః వార్ధం గన ర్వాపురసాం గజైః,

నాట్యం నృత్యం తథా నృత్య మగ్రే శమ్భాః ప్రయుక్తవాక్';

పర్యాప్త ముద్ధతం స్పృత్యా స్వప్రయక్తం తతో హరః
తణ్ణవా న్యగణాగ్రణ్యా భరతాయ న్యదీదిశత్,
లూగ్య మన్యాగ్రతః ప్రీత్యా పార్వత్యా సమదీదిశత్.'

'నరిదేర్పి' - ఆదోరలు ఇట్టి కళావిశేషములందు కళకు లని నూచన. సంపన్నులయిన విలాసులకు ఇది సిద్ధమేగదా. 'సుప్రభు' - సుప్రభు - శోభనమైన కనుబొముల కలది - అందగ తై యనుట - 'భ్రుకుంసుడు' - 'భ్రువా కుంసో భాషణ మన్య - భ్రువాకుంసమతి వా' రామాశ్రమి. "భ్రకుం సశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రువాకుంస శ్చేతి సర్వకః | ప్రీతేషధారిపురుషః" అని అమరమున ఈశబ్దము ప్రీతేషధారి పురుషునికే పేరుగా పఠితమైనను, లోకములో నటమాత్రపరముగా గనబడుచున్నది. - "నర్వం తిథ్యత సంరదః పతి రసౌ సంధ్యాభ్రుకుంసో హరః" - మల్లికా.

'వాడు' - వాదశబ్దమునకు వైకృత మనికొందఱు.

తే. ప్రభువు లరిగిరి క్రమైం బొండ్యనగరి. కమ్మునియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబున
దన చిరంజీవ తులసికాదామకరణ | దాస్యమును జేసికొనుచుం దత్పరత నుండె.

క్రమైం = మరల, పొండ్యనగరిక్ = పొండ్యదేశరాజధానియైన మధురాపురికి, అరిగిరి = పోయిరి. అమునియైం = ఆవిష్ణుచిత్తుండును, అల్లు = ముఖాపూర్వముగా, వై...బుక్ = వైష్ణవ = విష్ణు భక్తులయొక్క - ఆధ్వర్యసంబుక్ = పూజను, తన...మును - తన = భగవంతునికి తానుచేయుచుండిన - చిరంతన = చిరకాలమునుండి జరుగుచున్న - తులసికాదామ = తులసీమాల్యముల - కరణ = రచన (గ్రుచ్చుట) యనెడు - దాస్యమును = సేవను, చేసికొనుచున్, తత్పరత = భగవత్పరాయణత్వముతో, ఉండె.

'చిరంతనము' - 'చిరంభవతు' భివార్థమున బుద్ధిప్రకృతియము. పట్టే సాయంతనము, సాయంభవము - ఇవి విశేషనిఘ్నములు, కావున 'ప్రతిభార్గమాసాయంతనమునఁ బ్రకటింపఁబడును' అనుట దుష్టము. 'దాస్యము' - దానస్య కర్తృభావో వా. 'చేసికొనుట' = ఫలమును భవింపఁ గోరిచేయుట గావున ఆత్మసేవదము.

ప. ఒక్కనాడును మధ్యాహ్న సమయ మాలికా సమారోహణానంతరంబున
మంగిరంబునకు బోవునతనిం ప్రసాదమందెన్మిత సుందరచిత్రం బగుకటాక్షంబున
వీక్షించి కక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకనిలేతన క్షిప్తియె. 38

ఒకనాడు, మ...నక్ - మధ్యాహ్న సమయ = సడిపగలింటికాలపు - మాలికా = దండయొక్క - సమారోహణ = (స్వామికంతంబున) చిక్కిగా నుంచుటకు - అనంతరంబునక్ = తర్వాతి, మంగిరంబునకుక్ = తినియింటికి, పోవునతనిక్ = చినుచున్న యాపెరియార్వారును, పక్షీ...నుండు - పక్షిపుంగవ = పక్షిశ్రేష్ఠుడైన గరుత్మంతుండు - నికేతనుండు = చిహ్నముగా గలవాండు - విని నారాయణుండు, ప్రసా...య - ప్రసాద = కరుణతోడ - మందస్థిత = చిలుగనవుచేతి, సుందర = అందంబుగా, వక్షయు = తెల్లనిది, ఆన, కటాక్షంబునక్ = కడకంటిచూపుతో, వీక్షించి = చూచి, పుం...కుక్ = పుండరీక = తెల్లదామర - నికేతనకుక్ = ఇల్లుగాఁ గలవైన లక్ష్మీతో, ఇల్లు = ఈచెప్పబోవు ప్రకారమున, అనియైం = వచించెను.

ఒకనాడు ఆవిష్ణుచిత్తుండు వాడుకి ప్రకారము మధ్యాహ్న కాలంపు దండను భగవంతుని కంతంబున నలంకరించి యింటి కేగునమయ్యాన ఆయనను భగవంతుండు కరుణతోడి మందహాస

మచే నెల్లదనము మీఱుచున్న కడకంటి చూపులతో విలోకించి మహాలక్ష్మితో నిల్లు వక్కాణించెను.

‘మాలికా’ మాలయే మాలిక - ‘మాల్యం మాలా ప్రశ్నామూర్ధ్ని’ - ‘ఆమ. ఇల్లు ఈశబ్దముల సిగదండద శబ్దముగా కోశముం దున్నను దండకే శబ్దముగా వ్యవహరింపబడుచున్నవి.

“మద్రాక్షనిష్పదతినో ర్ననోధూయశ్చైరమప్యానయతి స్త తస్యాః మధూకమాలామధురం కరంసా కిణ్తోపకణ్డం వసుధామధూంజోః.” నైషధ. 14 (47).

“ఆనర్గత ప్రార్థన మనికన్థం జయస్త మద్వీక్ష్య దరస్తితేన ఆమృతతోహరిచంద్రవాక్ష్మో మందారమాలా హరిణాపినథా.” కావ్యల. ఆం. 7.

“దూర్వాబ్జురాధ్యం నలకణ్డనాశే వధూ ర్నధూకి ప్రజ ముత్సవజ్జ.”

“సా నిగ్ధలే తస్య మధూకమాలా । హృది సితా చ ప్రతిబిమ్బితా చ కియ త్యమగ్నా కియతీ చ మగ్నా పుష్పేషుబాణాలి రివ వ్యలోకి.”

‘స్థిత’ము ధవళ మని కవిసమయము -

“యశసి ధవళతా హాన క్రిన్ద్యో శ్చ తద్వత్” సా. ద.

‘పక్షిపుంగవ’ - పుమాంశ్చాసాగోశ్చేతి పుంగవః - ఎద్దు - ఆశబ్దము ఇట శ్రేష్ఠగోచరము:-

‘స్య రుత్తర పదే వ్యాఘ్ర పుద్గన ర్నధి వజ్రరాః

నింహ శార్దూల నాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠగోచరాః’ - ఆమ.

‘నికేతనమ’ - ఇల్లు - “గృహ శేషోదవసిత శేష సద్వ నికేతనమ్” ఆమ. ‘వళత్’ - ‘వళో’ ధవళోద్భవః - ఆమ. ‘పుణ్డరీక’ - ‘పుణ్డరీకం సితామృతే’ ఆమ. పుండరీకశబ్దమును కోశకారులు నెల్లదామరకే శేరుగా వరించినను మహాకవులు కమల సామాన్యవాచకముగా గూడ వ్యవహరింతురు; ‘సింహాసనము చారుసిత పుండరీకంబు’ అని శృంగారనైషధాదిలో సరస్వతీస్తుతి.

—* యామునాచార్యచరిత్రము *

తే. ‘యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు నీమహాత్ముఁ

డొక్కఁడును గాదె దన్యవం బుద్ధించి

రస్థదీయఃకృపాతీశయమున,’ ననిన

నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్లు లనియె.

39

మహాత్ముడు - మహత్ = గొప్పదైన - ఆత్ముడు = చిత్తము గలవాఁడు (జ్ఞానియనుట), (‘ఆత్మ యతో’ ధృతి ర్ముద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మ వర్మచ’ ఆమ.) దర్శనంబు = (సత్యమైన) నామతమను (అనగా విష్ణున నైన నేనే పరమాత్మను ఆనెడు మతమును), ఉద్ధరించిరి = లేవనెత్తిరి (తైవాదివమతములనడుమ ఆడుగంటిన విష్ణుపారమ్యమతమును సాధువుల యాచరణంబు జచ్చి రనుట). ఇందిరా = లక్ష్మి.

క. ‘ఇతనికథ యెఱిగినని కా, | యతఁ డేమి యొనర్చె?’ ననిన నబ్బాదుం డా

శతపత్ర నిలయ కిట్లను, | ‘నతివ’ కలం డొక్కఁడు మహాదాక్షిణి డానికా. 40

కా = కాదా, ఆబ్రాహ్మండు = పద్మనయనుడు - విష్ణువు, శతపత్ర నిలయంబు = లక్ష్మికి (శతపత్ర మనగా నూలులేకులు గలది. పద్మ మనుట, ఆది నిలయముగా అనగా ఇల్లుగాఁ గలది

లక్ష్మి). ఆలవ = ఓయింతి, కలండు = ఉండెను, అనిక = తొల్లి, మత్పద ఆక్రితుడు = నాపాదములను కొలుచువాడు - నాధిక్తుడనుట.

ఆ. అతడు చిలుతనాడె యాచార్యకులమున

వేదశాస్త్రముఖ్యవిద్య లభ్య

సింఘ చుండ, నపుడు చెలువ, యిప్పటి పాండ్య

వృత్తి పూర్వవంశ్యుడై యొగగడు.

41

అతడు, చిలుతనాడె = బాల్యమున, ఆచార్యకులమునక = గురువునింట, వేదశాస్త్రముఖ్యవిద్యలు = వేదములను శాస్త్రములను ప్రధానముగాఁ గల విద్యలను - అధ్యసించుచుక = నేర్చుకొనుచు, ఉండక = ఉండఁగా, యవ = ఓయింతి (ఓలక్ష్యమునకు), అపుడు = ఆకాలమున, ఇప్పటి యాపాండ్యవృత్తి పూర్వవంశ్యుడు = ఈపాండ్యరాజునకు పూర్వుడు ఈవంశమువాడే.

వేదములు - ఋగ్వేదాసామాంధర్వములు ౪, వేదాంగములు ౬ - శాస్త్రములు - మీమాంసాన్యాయ పురాణ ధర్మశాస్త్రములు ౪ - అని విద్యలు ౧౮—

‘శిష్య’ వ్యాకిరణం ఛందో నిరుక్తం శ్లోతిషం తథా
కల్ప శ్లేలి పడక్లాని వేద స్వాహా న్ననీషిణః.’

‘ఆక్లాని వేదా శ్చత్వానో మీమాంసా న్యాయవిస్తరిః
పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా శ్చేతా శ్చతుర్దశః.’

విద్యలు ౧౮ అనుమతమున ఈనాలిగింటిని చేర్చుకొనవలయును:—

‘ఆయుక్తేనో ధనుశ్చేదో గాన్ధర్వ శ్లేలి తే త్రయః

ఆర శాస్త్రం సతుర్గం తు విద్యా అపదశ స్తృతా.’ విష్ణుపు.

విష్ణుచిత్తుడు యామునాచార్యులకన్నం బూర్వుడై యుండఁగా నిట భగవంతుడు యామునాచార్యుడై పూర్వుడని చెప్పినందులకు - ‘ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్’ అనగా ‘బ్రహ్మ మనుపటివలెనే మరల సృజించెను’ అనుప్రమాణముచే, ఆపూర్వసృష్టిలోని యామునాచార్యుడు ఇప్పటి యావిష్ణుచిత్తునికన్నం బూర్వుడై కావున స్వారు యల్లువచించె నని చెప్పెలు సమాధానము చెప్పవలయు.

తే. వెట్టవైవంబు ముదిరి వచ్చినుతి వినడు,

నతి యొనర్పడు మామన ప్రతివలకును,

హరుడై వరతత్త్వ మను, మదీయాలయముల

సుత్యవంబుల కులుకు, నెయ్యినిను నెల్లె.

42

వెట్టవైవంబు - వెట్టి = చిత్తవిక్రిమిమైన - వైవంబు = శివుడై పరమాత్మ యనెడు మతియు, ముదిరి = బలపడి, మత్ విసుతిక = నాస్తులని, వినడ, మామన ప్రతిమలకు = నా వై నవిగ్రహములకు, నతి = నమస్కారము, బనర్పడు = చేయుడు, హరుడై = శివుడై, పరితత్త్వము - పర = శ్రేష్ఠమైన - తత్త్వము = ఆత్మ, అనుక = అనివలకును. మదీయ అలయములక = వావైన గుడులంగు, ఉత్సవంబులకు = తిరుణాళ్లకు, ఉలుకుక = భయపడును, నెయ్యని = వానిమిక్రులకూడ, అల్లె = వానివలె నే.

దుష్పథనలు సేయున దైన శైవమతమును ఆరాజు కడుదృఢముగా అవలంబించి నాపొగడ్డలు విన నొల్లఁడు, నావిగ్రహములకుఁ మ్రొక్కఁడు, హరుఁడే పరమాత్మ యనివానించును, నాదేవతములందలి యత్సనములకు ఉ లికిపడును, ఆతనిమిత్రులును ఆశ్లే చేయుచుండిరి.

‘వినఁడు’, ‘ఒనర్పఁడు’-భూతకాలవికృష్టమైన వ్యతిరేకార్థములు. ‘అనుక్’, ‘ఉలుబక్’ భూతముంజెప్పకదర్శకములు. - ‘పరఃశ్రేష్ఠాదియారా । న్యత్తతే క్షీణం తు కేవలే’ మేదిని. ‘తిత్త్వం పరాత్తని । వాద్యభేదే స్వరూపేచ.’ సైమము.

సీ. ఆశ్రాంత జంగమార్చసక్తి వర్తిలు

వేదవిద్విజపూజ వీటిఁ గలిపి;

భౌమవారపు వీరభద్ర పల్లెరమిడు

గృహదైవతంబు ల్లిట్లంకు లింక;

వజ్రవతిశ్రావచయ మూరఁ బెట్టు సం

కరదాస మయ్య భక్తప్రతతికి;

నాద్యంబులైన దేవాలయంబులు వ్రాల

నవని నిరాళ మఠాళి నిలుపు;

తే. జందె ముత్తరశైవంబుఁ జెంది శ్రేంచు;

బతితు లారాధ్య దేవల్లె స్రాపు లనుచు

నుపనిపత్తులు వారిచే నుబ్బి వినుచు,

వెండి యె జంగ మెత్తిన వెరంగుపడును.

43

శే...జ - శేద = శేదములను - విత్ = ఎఱుంగువా రైన - ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్క - పూజ = సత్కారము, వీటిఁ గలిపి = నష్టము కావించి, ఆ...క్తి - ఆశ్రాంత = తెంపులేని - జంగను = జంగముదేవరయొక్క - ఆర్చ = పూజయందలి - ఆసక్తి - ఆభినివేశముతో - (‘ఆత్మంతజంగమా’ అను పాఠమును - జంగమార్చయందు ఆత్మంత మయిన అనఁగా మిక్కిలి మైనయాసక్తితో అని యర్థము.), వర్తిల్ = వ్యవహరించును ; గృహదైవతంబులు = ఇలు శేట్టులు, ఇత్తంకులుఇంకి = నిష్పన్నులచే ఇగిరిపోవుచుండఁగా, భౌమవారపువీరభద్రపల్లెరము = ప్రతియంగారకవారమునను వీరభద్రునికి నైవేద్యపుఁబల్లెము ఒసంగి ప్రముఖగణముల కర్పించుటగా జంగములకు సంతర్పణ సేయును; సంకరదాసమయ్య భక్తి ప్రతతిక్ = శంకరదాసమయ్య లని ‘పేర్కొనబడు శివభక్తుల సమూహమునకు, ఆరక్ = తృప్తికరముగా, [అఱక్ = నశింపఁగా అని కొందఱు] పుణ్యవతి శ్రాద్ధవయసు = ఆఱునతోనిది శ్రాద్ధములసమూహమును, ‘పెట్టును ; ఆద్యంబులు = ఆదికాలంబునుండి యున్నట్టివి విన, దేవాలయంబులు = దేవాలయములు, వ్రాలక్ = పూజానైవేద్యములు లేక పడి పోఁగా, అవనిక్ = భూమియందెల్ల, నిరా...ళిక్ - నిరాళ = నిరాళసంఖ్యలైన జంగాలకు - మత ఆళిక్ = మతముల సమూహములను, (నిరాళమతములని పేరకైవులలో ఒక తెగవారిమతములు) నిలుపుక్ = కట్టించును.

ఉత్తరశైవము = శైవమతమునందలి పైపడికట్టును, చెంది = సాంది (గురూపదేశము వలన నవలంబించి), జంచెము త్రెంచుక్ = యజ్ఞోపవీతమును త్రెంపివైచును; పతితులు = సదాచారమునుండి పడిపోయినవారైన, ఆరాధ్య దేవత = లింగధారి బ్రాహ్మణస్వామిలే, ప్రాప్త్యులు = శుశ్రూషింప నర్హులు, అనుచుక్ = అనిభావించి, వారిచేక్ = లింగధారులవలన, ఉపనిషత్తులు = వేదాంతములను, ఉచ్చి = సంతోషించి, వినుచుక్, వెండి = మఱి, ఏజంగము = బ్రాహ్మణేశ్వరులైన శైవుఁడు, ఎత్తినక్ = (ఉపనిషద్ధర్మములు చెప్పటకు) పూనుకొన్నను, వెరగుపడును = ఆశ్చర్యమొందును.

దక్షయాగధ్వంసానంతరము పరమశివుఁడు వీరభద్రుని అంగారకగ్రహముగాఁ గావించి నాడు. భౌముఁడనఁగా భూపుత్రుఁడైన యంగారకుఁడు గావున భౌమవారమనఁగా అంగారకవారము. అట్లు ఆదినము వీరభద్రునివార మగుటచేత నాఁడు అతనికి పశ్చిమ పుత్రుట.

‘షడ్జవతి’ - ఆఱును లొంబదియు. శైవము లేనప్పుడు 90 దినముల శ్రాద్ధములను వేద విద్విజముఖముగా కావించుచుండినవాఁడు, పిమ్మట శైవంబుకీతన జంగాలముఖముగా చేయుచుండె ననుట.

‘అమాయగమునుక్రాంతి ధృతిపాత మహాలయాః

తిస్రోఽష్టకాశ్చ విశ్లేయాః షడ్జవత్యః ప్రక్షీర్తితాః,’

‘సంకరదాసమయ్య’ అనుచో శవరమునకు సవర్ణ మిడుట దుర్మతను లని వారిపైఁగల తిరస్కారముచేత. ‘ఎత్తిన’ - ఇటు నివసము ద్రావిడమందు గల సుతిపర మని కొందఱు అనిరి. సుతి కన్న పూనికియే ప్రకిరణోచితముగా నున్నది. ఇందులకు సదృశ మైనప్రయోగము.

తే. ‘తిండి యిది యొక యత్యున్నతంబు వినుము, దను యొకంతయు లేక యుదగ్రవృత్తి శాప మిచ్చె; నెక్కడనైన జనని ప్రజల కంతకీ దొనరింపంగ నెత్తికొనునె?’

మార్కం. 5. 346.

‘జంగము’ అనఁగా సంఘరించుచుండువారు, సంఘరించుచుండు పరమశివులు, అని శైవులలో తొలుతం గలిగిన భక్తిపూర్వకవ్యవహారము లోకిమునం బర్పినది. ‘గృహదైవతంబులిష్ఠింబలు’ - ఋకారమునకును ఇంబశబ్దములోని యికారమునకును యతి.

‘వీరభద్రపశ్చిమము’, ‘శంక దాసమయ్య’, ‘ఆరాధ్యదేవత’ - ఇవి ఆమతిమువారి నాంశేతికపదము లగుటచేత వీనియందలి లక్షణదోషములు కివని బాధింపవు.

ఆరాజ వేదజ్ఞులైన బ్రాహ్మణులను పూజించుటమాని జంగముదేవరలను పూజించుటయందు అమితాశక్తి వహించెను. ఇలువెల్పులను పస్తుపెట్టి ప్రతిమంగళవారమునను వీరభద్రునికి పళ్లెరముపెట్టెను. షడ్జవతి శ్రాద్ధములందు భోక్తలనుగా బ్రాహ్మణులకు బదులు శంకరదాసమయ్యలను కూర్చుండఁజెప్పెను. బహుకాలమునుండి యున్న దేవళిములను పాడుపెట్టి నీరజంగములకు మతములు కట్టించెను, శైవములోను పైశైవమునం బ్రవేశించి జంచెమును త్రొంపి వైచెను. పాపాత్ములయిన యారాధ్య దేవతలే గురుత్వాన్ని లని వారివలన ఉపనిషత్తులను వినుచుండెను. జంగ మెనఁడైన వానిని వచింపఁ బూనెనా ఆశ్చర్యపడి వినుచుండెను.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన | నివహం బేమైనఁ జేయనిది పాపము దా

నవుఁగా దనఁ; డానమయము | నపు నను విప్రులక యగ్రహారము లిచ్చున్. 44

జననివహంబు = మనుజులసమాహము, చేయనిదిపాపము = చేయనిపోవుటయే వారిలోపము; ఆవుఁ = కాదు అనఁడు = ఒప్పు తిప్పు అని భేదము పలుకఁడు, డానమయము = ఆయాచారము (ప్రవుల చెడుకృత్యములందు తిప్పు పట్టకయ్యుండుట), ఆవును = గరి (ఉచితము); విప్రులకుఁ = బ్రాహ్మణులకు, అగ్రహారములు = నల్లండ్లు.

ఏవఁడైనను శివలింగమును ధరించినం జాలు; ఆట్టివాఁడు ఏపాపకృత్యముగాని చేయుటండుటయే వానిపాపము గాని చేసినచో ఆరాజు అందు తిప్పెన్నఁడు; అనఁడుకడి గరియే యని చెప్పెడి బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారము లిచ్చును.

'నివహం బేమైనఁ జేయనిదిపాపము' - ఇది 'చేయక + ఇది' (చేయఁగా ఇది) అను పదచ్ఛేదముగఁగారు. అందు యతిధింగియ. ఇది 'చేయని యట్టియనఁ' (= చేయమి) అని యర్థముగా 'చేయని' అనువ్యతిరేకార్థకవిశేషణమునకు 'ఇది' యను తిచ్చిబొగ్గముతోడి కర్తృధారయనమానమున సంధిలో తిచ్చిబొగ్గకాకారమునకు లోపము రాఁగా విశేషణము తుదనున్న నికరమునో యతిగా గ్రహింపవలయును.

'చేయనిది పాపము' - ఏమృత్యుత్తమైనను నిర్భయముగాఁ జేయవచ్చును, ఏమిచేసినను నాశే, పించువాడు లేరు, అనుటకు ఇది వాడికొచ్చెలి. - 'సముయ' మనఁగా ఆచార మనుటకు 'సమయా' సపథాచార కాల సిద్ధాంత సంవిదకు' అను.

'అగ్రహారములు' - 'అగ్ర' బ్రాహ్మణభోజనం తదగ్రం హ్రీయంతే రాజభనాత్ పుష్కరీయంతే తే తేత్రాదయః' నీలకణ్ఠ.

తే. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమునఁ | దనవశం బైనయట్టియట్లాప్రవర్తిం
గలుగు నలపుట్టరాని ముక్తామణికు | ఁబు మా హేశ్వరుల కంధలకునె నీమనఁగన్

అతఁడు = ఆరాజు. రాజ్యంబు = తనయేలుబడిశేషమును, పాలించు ఆకరమునకు = ఏలెడుకాలమందు, తనవశంబు = ఆతనిస్వాధీనము, బన - తత్ప్రాప్తపక్ష = ఆతాప్రప్తపక్షి యందు, ఆల = ఆ, పుట్టరాని = మతో యుక్తడను పుట్టని దైన - అనఁగా భూమిలోని ముత్తైములమొత్తములలో నెల్ల శ్రేష్ఠమైన - ముక్తామణివలంబు = ముత్తైపుఫలముల ముత్తిము, మా... కనె = మహేశ్వరధి క్షలయొక్క సంతలకే, తీలెక = సరిపోయెను.

[పా. 'ముక్తామణివర కలము మహేశ్వరుల కంధరలకుఁ దీలె', - ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠమయినమా క్షకఫలములయొక్క - కలము = ముత్తిము, ...కంధరలకుఁ = కంఠములకు అనఁగా పెడఁజోఁ దాల్చురు ద్రాక్షతావళములో నడుమనడుమ గ్రచ్చుకొనుటకు].

ఆరాజు పాండ్యదేశమును ఏలుచుండఁగా ఆదేశమందు ప్రవహించెడి తామ్రపత్తినిదిలో పుట్టెడు ముత్తైముల మొత్తమును లోకములోని ముత్తైములన్నిటిలోను శ్రేష్ఠమయినట్టివానిని శివధీకుఁడ అతనివలనం బడసి గొంతులలో ఆలంకారగ్రము కట్టించుకొనుచుండెరి, అనఁగాఆట్టి యాయపూర్వవస్తువులను అన్నిటిని అతఁడు వారికే ఇచ్చివైచుచుండెను; అని అతనియపాత్రపిని యోగమును దుర్మతాభీమానమును చూపించుట.

తామ్రపర్ణియందు ముత్రములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము.

ఉ. 'చూతమె దాని పక్కతరకు క్తి పుటంతరదృశ్యమా క్తి క

వ్రాతములై వెలుంగు గరువంపుఁగొటాదుల నొప్పుతామ్రప

ర్ణితటములు జీర్ణదశబృంద సమావృతపాండురప్రసూ

నాతిమనోజ మాలముల నర్థి నెనంగు మృదాకపాలముల్.' మమ. 3 (80).

'నియమో యథా । ముక్తా స్తామ్రపర్ణ్యామే వాల్చి ష్యేవ మకరా నపి' అని కవిసమయములంగు కావ్యకల్పలత.

'మణిః' - 'మణి' అని రూపాంతరము. మహేశ్వరునియందు 'ధత్తులు మాహేశ్వరులు,'

'ఠీతె' అనుటచే ఇచ్చివైతె నని భా.

'అలపుట్టరానిముక్తామణికులయి' - 'అల' అనుపదము కలమునకు విశేషణము; నడుమ పుట్టుక, అనివ్యస్తపదము కలదు. కొందఱునుపోకెపు ల్లుప్రయోగించిరి గాని యది తామ్ర సమృతము గాదు.

తే. అప్పు డిచ్చునలగుచుబ్రహ్మణులు కొంద

త్రాత్తజనిధూమి విడువలే కలిక భూతి

గడ్డముల నాన రుదురాక లిడ్డసంది

సూతసంహిత లిఁకించి చొరచొడగిరి.

46

అప్పుడు = అంతెట్లుండెవత్తుపాతిము కహించినయాదినములలో, కొందఱు బ్రాహ్మణులు, అత్త... మి - అత్తి = తమయొక్క - జని = పుట్టువుయొక్క - భూమి = దేశమును, విడువలేక, ఇచ్చువలు = అతనియిచ్చప్రకారము నడుచుకొనువారు, అగుచుక' = అయి, అలికభూతి = నుగు టివిధూతి, గడ్డములక' అనక' = గడ్డములకు తగులుకొనుచుండగా, రుదురాకలు = రుద్రాక్షలు, ఇడ్డ సంధిక' = ధరించినసందిటియగు, సూతసంహితలు = సూతసంహిత యను శ్రేష్ఠశాస్త్రగ్రంథంపుఁ బుస్తకములను, ఇఁకించుకొని, చొరచొడగిరి = అతనియొలగమునం బ్రవేశింప సాగిరి.

అశ్వేపోత్కర్ష దినములలో కొందఱు బ్రాహ్మణులు ఆమరము నొల్లనివారైనను జన్మభూమి వదలి పోలేక అతనికి ఇచ్చికముగా తాము మెండువివధి క్తిం జూపుటకై దండిగా ఛాలయిన గడ్డము నజట విధూతి పెండెకట్లు ధరించి సందిటఁగూడ రుద్రాక్షలు కట్టుకొని, సందిటిలో సూతసంహితా పుస్తకముల నిఁకించుకొని అతనిదర్శనమునకు తత్సభాభవనలును దినదినము ప్రవేశించుచుండిరి.

'ఇచ్చువలు' - ఇచ్చాశ్శబ్దవైకృతిము. 'ఇచ్చునలగు బ్రాహ్మణోఘమెల్ల' అని యొక పా. ఆంగు విశేషణవిశేష్యములకు భిన్నవచనతాదోషము; ఉపలబ్ధములైన వ్రాతప్రకులయందు 'అగుచు బ్రాహ్మణులు కొందఱు' అనియేయన్నది. 'అని రుద్ధితి రుద్ధునక, లఱుట మలికం గోధక' భూతి ర్భస్మని సంపద' అను. - 'రుదురాక' - రుద్రాక్షిత్వ వైకృతిము.

'సంది' - సందిలి - సందిదండ, సందికిడియును ఇత్యాదులు వృత్తివశమున లివర్గలోపముచే కల్పడిన పని యొకమతియు; 'సందిలి' క 'సంది' యని రూపాంతర మని యొకమతియు. 'చూత సంహిత' ఇది స్కాందపురాణములో నొక భాగము. శంకరాచార్యులవారు ప్రస్తావిత్రయ బౌద్ధ్యములగుచుచుటకు పూర్వము దీనిని తొల్లిదిమాటుగా పఠించి రని తత్సత్తులయైపోయి. చాని నిఁకించుకొని పోవుట నిరంతరము దానినే చదువుచున్నట్లు నోఁపించుటకు.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజా | హాళి లుపాంశున భుజించునధముల బైటం

జాలఁడు వై నక విప్ర | స్థాలిత్యము బై లునేసి కనుగిజపు సభక. 47

(ఆరాజు), శీలము = జంగ మాచారమును, పట్టియు = స్వీకరించినవా రయ్యును, ఉపాంశు నక = రహస్యముగా, గంజాహాలలు = గంజాయిని సారాయులను, భుజించునధముల = నేవించెడి నీచులను, బైటఁజైవక జాలఁడు = వీరు ఇట్టి గురాచారము చేయుచున్నారని వారిని ప్రకటించుటకు ఆశక్తుఁ డగును (లేక - శైకముండలినండి లోలగింపనేరఁడు). విప్రస్థాలిత్యము = బ్రాహ్మణులపారఁదాటును, సభక = కొలువులో, బయట నేసి = ప్రకటించి, కనుగిజపు = శైవ సభ్యులకు కన్నుగీటును.

శైవవీక్ష వహించినవా రయ్యును నీచులు లోలోపల గంజాయిని సారాయులను నేవించుచుండుట తా నెఱింగియు అతిఁడు అగుట బయటవై వఁడఁ; మఱి బ్రాహ్మణులయందు ఏవాటి పారఁదాటు గఱిగినను దానిని సభలో ప్రకటించి వారిని హేళి నము చేయుఁ డని ప్రేవులకు కన్నుగీటును. 'పట్టియుక' - ఇందలి 'యు' శబ్దము ఆశీలమునకును గంజాహాలలనే గురించు యని తెలుపుచున్నది. 'గంజాహాలలు' - హలాశబ్దము దేశభాషపద మయ్యును సంస్కృతమున అతి ప్రయుక్తమగుటచేత గ్రాహ్య మయినది. 'అతిప్రయుక్తం దేశభాషపదమ్' అని వాసుని నూత్రిము; - 'అతీవ కవిభిః ప్రయుక్తం దేశభాషపదం ప్రయోగ్యమ్ | యథా - యోషి ని త్యభిలలాష న హలామ్ ఇత్యత్రి నాతేత దేశభాషపదమ్.' - 'హిత్యా హలామభిమతినాం దేశతీలోచనాహ్లామ్' అని మేఘములో కాళిదాస ప్రయోగము. - 'సురాహలిప్తియాహలా పరిస్రుద్వనకాత్తజా' అను. ఇట్లపదము సంస్కృతమందుం జేరినందున 'నామంబులతుని పీఠ మునకు హాస్యం బగును' అను నూత్రిముచేత 'హల' అను రూపము నిష్పన్నమైనది. కావున పీఠము తిత్సముముగా గ్రహింపవలయును. అట్లయిన, 'గంజాహాలలు' అని అచ్చుతెలుఁగు పదముతో నీనికి ద్వంద్వమాన మెట్లు అని యాత్మపమేని, దీనిని, వ్యర్థముగానే వైకొనం దగును. 'గంజా' - 'గంజాయి' అని ప్రసిద్ధరూపము, కలంజశబ్దమునకు వైకృతము. - 'గంజాయి నిననేమి కలుద్రావనేమి | యంజక భవమిచ్చునతిఁడె నా మెచ్చు' - హరిశ్చంద్రద్వి. 2.

'ఉపాంశునక' - 'ఉపాంశు' పదేదే స్వా గుపాంశు విజనేజవ్యయమ్' మేని. రాహ్మణులలో చేర్చుకొని 'పు' లోపమును సాధంపవచ్చును. ఇట్టిదే 'పరుకు' - 'కునియునో పరుకుచే గునియదో వృక్షంబు' - ఉ. హ. సం. 2 (176).

క. ఆరాజమహిషి రేసిని మ | చారాధనసరకు నుండు; నట్టుండియు దు

ర్వాంశుఁడను గావని | పాదము, విభవం దృష్టవంఘ్రపుస్తుండు గామి. 48

ఆరాజమహిషియేని = అతేనిపట్లపుడేవియన్ననో, మ...రక - మతో = నాయొక్క - ఆరాధన = ఉపాసన - పరితక = ముఖ్యముగాఁ గలదానిభావమునందు (నాకొలుపునందు అత్యంతానక్తరాలై నన్ను దృఢభక్తితోఁ గొలుచుచు అనుట), ఉండుక = వర్తిలును. అట్లు ఉండియు, ప్రియుండు = తనవల్లభుండు, - అన్న...డు - అన్నత = నాయొక్క - అంఘ్ర = అడుగులయందు - భక్తుండు = తత్పరుండు, కామి = కానందున, దుర్వారవ్యభుజక = లోలగింపరాని దుఃఖమునకు, పారము = అవలంబించి, కాను.

అతని పట్టపురాణి అతనివలె గాక నాయందు భక్తురాలై నన్నుకొలుచుచుండెను. అయినను కాంతుడు మత్తుదధిప్తుడు కావండులకై నిరంతరము మిక్కిలి వెతగుడుచుచుండెను.

‘కృతాభిషేకా మహాః’ అను. మదారాధనం పరం యస్యాస్మా తస్యాభావః మదారాధనపరతా - “మారానాత్తో త్తమాః పరాః,” - ‘పిడాబాధావ్యధానుఃఖమ్’; “పారావారేపరారాస్వీ తీరే” అను.

వ. మఱియు నప్పురంశ్రీరత్నంబు. 49

పురంశ్రీరత్నంబు = ఆయుత్తమవటించిని. “స్యాత్తు వటించిని పురస్థి,” “రత్నం స్వభావశ్రేష్ఠేఽపి” అను.

సీ. వింగడం బైనట్టి ముంగిట నెలకొన్న
బృందావనికి మ్రుగ్గు పెట్టు దాన;
దశమినా దేశభక్తము నేసి, యశలినా
దోర్ని జాగరముతో నుండు నిట్లు;
బారసి పోసిదు, వైనిద్ర బాటుట
క్కలుపాడు మత్పుణ్యకథల ద్రోయు;
నేమంపుమూనాల్లు కామింప దధినాథు;
మఱునాడు కన్నును మనసు చనియ

తే. నారజపువన్నెఁ బ్రియునెజ్జ కరుగుఁ గూర్చి;
నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కప్పురపు నాభిఁ
పెట్టు; నిట్టుల మృగ్గుక్తి పుట్టియును ని
జేతునెడ భక్తి చెడదు నుపప్ల మగుట.

50

వింగడము = సుందరము, బనట్టి (బృందావనికి విశేషము) - ముంగిట - నెలకొన్న
బృందావనికి = ప్రాంగణమందు ఉన్నట్టితులసీవనికి, తాన = తాను స్వయముగానే.
మ్రుగ్గుపెట్టును, దశమినాడు = దశమివిధమును, ఏకభక్తముచేసి = ఒక్కపూట భోజనము
చేసి - అశలినాడు = దానిమఱునాడు అనగా ఏకాదశినాడు, ఓర్ని = సహనముకలిగి,
జాగరముతో = నిద్రపోక, నిట్లు = శుశ్కృపవాసము, ఉండును. బారసి = ద్వాదశీ వ్రత
మును, పోసి = మానను. వైత = ప్రతానంతరము, వచ్చునట్టినిద్రను, పాటుటక్కలు =
బ్రాహ్మణస్త్రీలు, పాడు (నట్టి) - మత్పుణ్యకథలక = పావనము లైనవాచరిత్రములను వినుచు,
ద్రోయుక = పోగొట్టుకొనును, నేమంపుమూనాల్లు = దశమి ఏకాదశి ద్వాదశి యనెడు నావ్రత
దినముల మూటను, అధినాథుక = పతిని, కామింపదు = పొందదు. మఱునాడు = అనంతర
దినమున (అనగా త్రయోదశియందు), కూర్చి = అనురాగముతో, కన్నును మనస్సునక,
తనియక = సంబుద్ధిజెందునట్లుగా, ఆరజపువన్నెక = మనోహరమయిన శృంగారముతో, ప్రియు
నెజ్జవక = కాంతునిశయ్యకు, అనుగక = పోవును; అనుచుచో, నాభి = కన్నారీతిలక
మును, తుడిచి (వైచి) కప్పురపు నాభి = కప్పురపు బొట్టును, పెట్టుక = ధరించును,

ఇట్లులక్ = ఈవిధముగా, మద్భక్తి = నాయందు ప్రసత్తి, పుట్టియుక్ = కలిగియు, నిశేష సేదక్ = తనపతియందును, భక్తి = తాత్పర్యమును, మదిష్ట మగుటక్ = పతిభక్తి నాకు ప్రయ మయినకారణముచే, చెడదు = వదలదు.

అతని పట్టపురాణి మంగిట నున్న యందంపు బృదావనమునకు తానే మ్రుగ్గులు పెట్టును. దశమినాడు ఒక్కసార్లు ఉండి, ఏకాదశినాడు ఓపికతో శుశ్శుపవాస ముండును; ఆరాత్రి జాగరము నేయును; ద్వాదశీవ్రతము తప్పక జరుపును. అపై వచ్చెడి నిద్రను బ్రాహ్మణీలు పాడెడు శాస్త్రాధికృతలచే తొలగించుచుండును. ఇట్లు దశమ్యేకాదశీద్వాదశీతిథులందు నియ మస్థయై పతిని సొందదు. మఱునాడు చిత్తురనశిప్రియ మగునట్లుగా మనోహర మయిన సిం గారము చేసికొని ఆమరక్తితో ప్రియుని శయ్యం జేరును. అట్లు చేరునప్పుడు కన్కూరినామము తుడిచి వైచి కర్పూరితలకము ధరించును. అంతియగాని విభూతి లిలకముం పెట్టును. ఈవిధముగా నాయందు భక్తిగలిగియు పాతివ్రత్యము నాకిష్ట మగుటచేత పతిభక్తిని వదలదు.

‘వింగడము’ - వికటశబ్దమునకు వైకృతము - బృందావనికి విశేషణము. ఈయన్వయమును 4వ పద్యములో ‘అలపుట్టరాని’ ఇత్యాది వాక్యమునందుంబోలె గ్రహింపవచ్చును. ‘బారసి’ - ద్వాదశికి వికృతి. ‘అక్క’ - పూజ్యస్త్రీపరము. ‘కన్నును మనసు దనియక్’ - ‘యాస్యాం మన శ్చక్షుషోర్విబన్ధస్తస్యామృద్ధిః’ అని యంగిగోచరమము. ‘సెజ్’ - శయ్యకు వైకృతము. ‘చెడదు’ - సుకర్తకమువోలె ప్రయోక్తము. ‘కరుణ కలుగుమమ్మ కమలనయన’ అన్నట్లు. ‘నాభి’ - (కన్కూరి) నామము వైష్ణవవిహ్నముగాన పతి కప్రియ మని దానిని తుడుచుట. ‘కర్పూరపుబ్బాటు, విభూతి యని యాతఁడు తలంచుటకు. ‘భక్తి చెడదు’ - భక్తి ద్వితియార్థ.

క. వనజబద్ధుడ్రాదులు మ | త్రనువులె; తత్సృజనంబు తథ్యము మత్సృ
జనమె; తడిప్పిత్రఫలదా | తను నేనె; యపై నఁగలవు తరతమవృత్తుల్. 51

వన...లు - వనజజ = బ్రహ్మ - రుద్ర = శివుఁడు - లోనగువారు, మత్తతమవులె = నా దేహములే, తత్సృజనంబు = వారియర్చన, తథ్యము = వాస్తవముగా, మత్తతమజనమె = నా యర్చనయే, త...తను - తత్ = ఆ బ్రహ్మ శివాద్యుపాసనయొక్క - ఈప్రీతి = హోరబడిన - ఫల = సిద్ధియొక్క - దాతను = ఇచ్చువాడను, నేన, అపై నను, తరతమవృత్తుల్ = తారతమ్యములు - క్రిందువీఁగులు, కలవు.

బ్రహ్మ శివాదిదేవతలు నాశరీరములే, కావున వారి సుపాసించుట వాస్తవముగా నన్ను ఉపాసించుటయే, వారియాయుపాసనలకు లోరిన ఫలముల నిచ్చువాడను నేనే. అట్లయినను వారిని కొలుచుటకన్న నన్ను కొలుచుట మేలు.

‘తరతమవృత్తుల్’ - తరన్ తమన్ ప్రత్యయద్వ్యోతితార్థములు భావములు - ‘వనజజ’ - వన జము = ఏలఁ బుట్టినది - కమలము, దానినుండి - జ = పుట్టినవాడు - బ్రహ్మ.

క. కేవలశరీరదృష్టిన | దేవతల న్వేఱ కలుగఁ దెలిసినజబ్దులఁ
నావాసుదేవతాస్థితి | భావింపనిపూజ సొంత ఫలమై త్రిష్యక్. 52

కేవలశరీరదృష్టిన - కేవల = ప్రధానమయిన - శరీర = బ్రహ్మ రుద్రాదిదేవతల దేహముల యొక్క - దృష్టిన = పరికించుటచేతనే - బ్రహ్మ రుద్రాది దేవతలదేహములు చూచుటచేత -

దేవతలక = ఆ దేవతలను, వేఱ = నాకన్న భిన్నముగా, కలగక = ఉన్నట్లు, తెలిసినజడులక = తలంచిన మూర్తులను, నావాసుదేవతాస్థితి = ఎవనియందు సమస్తమును వసించునో సమస్తమునందు ఎవడు వసించునో అట్టివాడ నై యుండునునని, భావింపనిపూజ = తలంపనియర్చన, సాం ... ము - సాంతి = అంతముతోఁ గూడిన, (శాశ్వతము గాని యనుట) - ఫలము = సిద్ధి కలది, వి, త్రిప్సుక = మరల పూర్వస్థితికే తెచ్చును.

ఇతరదేవతల దేహములం గని వారు వాస్తవముగా నాకన్న వేఱుదేవతలు అని తలచి, వారు నాశరీరములేగాని, నాకన్న వేఱుగా రని యెఱుంగక, సమస్తమునందును నేనును నాయందు సమస్తమును కల దని తలంపక, ఇతరదేవతలను ఉపాసించి సిద్ధులుపొందువారికి అసిద్ధులు శాశ్వతములు గావు, అంతము గలవి; తదనుభవ మైనపిమ్మట ఆయుషాసంపద మరల తమతోంటి మీన దశకే వత్తురు:—

‘వాసుదేవుడు’—

‘సర్వత్రా సౌ సమస్తం చ వస త్య త్రే తి క్షయతః

తతోఽసౌ వాసుదేవో విద్యద్భిః పరిగృహితే.’

విష్ణుపురాణము.

‘త్రిప్సుక’ - ‘క్షేత్రే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి.’

వ, మఱియు సీరహస్యంబుఁ దెలియ కబూఢపతి తామసుడై, మామకీనంబు లగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచు, దవ్యైష్ట్యల కగునుపరవంబుల నుపే టించుచు, రక్షావిముఖుడై యుండ వీక్షించి; కలియుగంబున వ్రవిడ మండలంబునఁ గృతమాలా తామ్రవర్ణితంబుల మన్మథులు తఱచగుటను, వద్యేశంబున కొడయం డతం డగుటను, రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాత్మాత్మరించి చేయమియుఁ దవ్రక్షణోచ్చ యస్తదాభిముఖ్యంబునం గాని పాడమమియు, నాయా భిముఖ్యంబు సంవాదంబునంగాని పుట్టమియు, నే విచారించి, తదాభిముఖ్య కరణార్థంబుగ నాస్థానంబెక్కి నాదిజయంబు నేయవలయు ననుతలం పవ్విప్రకుమారు నకుం బుట్టింప; నశం డేగి నానాదేశాగతసీనానాధన్వన్తధూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు, నట్టువులకుం దెంగ్గిండ్ల, కనుఁగీలుల కువనయనంబులకుం, బగ్గంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు; మఱియుఁ జెలుపు గడమఁదీయె ననియు, జేవగుడులకుం బూజ నడువ దనియు, నెడవునం జలీపంపి రిడియెద మనియు, దిధి చిక్కు ననియుఁ దీర్థయాత్రం జనియెద మనియును, ప్రత్యోద్యాపన కనియును, వ్యాధి మాన్యుకో ననియును, జెప్పి పంప, నారాశివానంబు గుప్తా గుప్త ప్రకారంబులం బంపువ్వంబుఁ దెచ్చి యిచ్చిముడుప క్లగున్న ధరులచేతు లకుం గ్రంథకొని చే సాచిన నందిటితోరణంబు తై తోఁచు నేకంబి త్రిదంపి బ్రహ్మచారుల యున్న వితనండుంబుల నిండురు కామాయకప్రవస్త్ర కాపీనపరం పరలం గ్రన్థి, కావల్లికడగలబాడఁగొని, కేవలకార్యణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య

తెలుంగక వేడు నీదృగ్విధానేక ప్రాణుల కాధారంబగు పడమటిద్వారంబుఁ జేరి; ప్రతిదినాస్త త్నాదభజన కథాశ్రుతపూర్వయగు నాయుర్విధపుదేవి కాశీర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి; 'వైదేశికుండ, వైష్ణవ వటుండ, వాది గలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వం బనివాదించి గెలిచెద, వసుధావరుండు విష్ణు భక్తివిముఖుండు, గావున వైష్ణవునిమనవి విన్నవింప నెవ్వారు వెఱతురు; నీవు విష్ణు భక్తిపరాయణువు, పతిహితాచారపుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి; నీవిభుండు నీకు విధేయుండు, విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు నేయింప నోపుదేని వాదించి గెల్చి, నీదుధర్మకు భగవద్భక్తి పుట్టించి కృతార్థుం గావించెద, నని విన్నవించుబంచిన.

53

రహస్యంబు = 'ఇతర దేశతి లండలు నాశరీరంబులే' అను నిత్యాది, తామసుండు = తిమాసుని ప్రధానుండు, మామకీనంబులు = మద్భక్తులు, ... సామాన్యబుద్ధి = ఉత్కర్ష లేనివా రనుతిలంపుతో, వృత్తులకు = శీవనములకు (క్షేత్రాదికమును), ఆను మపద్రవంబు = సంభవించునట్టి కీడులను, ఉపేక్షించుచుండు = ప్రతీకారముచేయక విడిచివైచుచు, రక్షావిముఖుండై = రక్షించుట మాని, ... కృతమాలా తామ్రపర్ణులు గెండునదులు, తిలంబులకు = తీర దేశములందు, తిలంబు = పెద్దనదు, అగుటను = అగుటవలనను... ఒడయండు = ఏలిక ..., రాజముఖంబునకు = రాజుచేత చేయింతు నేగాని, నేన సాక్షాత్కరించి చేయిమియుండు = నేనే ప్రత్యక్షముగా చేయు గావు నను, (అతని హృదయమందు) తద్రక్షణేచ్ఛ = ఆమద్భక్తుల జీవనములను రక్షింపవలయు నను కోరిక, అన్యత్ ఆభిముఖ్యంబునం గాని పాడమియుండు = నాయందుద్ధిష్టజైనసే గాని పుట్టరు గావునను, ఆయాభిముఖ్యంబు = మత్ప్రేమగతి, సంవాదంబునంగాని పుట్టమియుండు = నాతత్త్వము ఎట్టిదో తెలిసి మనస్సునకు ఎక్కిన సేగానిజనింపదు గావునను, నేక, విచారించి = తలపోసి, తత్ ఆభిముఖ్యకరణ అర్థంబుగ = అతని మత్ప్రేమగతిని గావించుటకై, ఆసానంబు ఎక్కి = రాజ సభంబు వేళించి, ... అజిన = (కృష్ణాజినముతోనగు) తోళ్లు - పటం = వస్త్రములు - వటువు లకుండు = బ్రహ్మచారులకు, అనుపనితులకుండు = ఉపనయనము కానివారిక, పంగు అంధ బధిర = కంటి గ్రుడ్డి చెవిటి - సౌరభేయ ఆవిరూపంబులు = ఎడ్లు లోనగువాహనములు, కడమపడియొక = కొంతపనియై నిలిచిపోయినది, ఎడవునకు = మరుదేశమందు, [ఎడవు - పా. ఎడరు దీనికి ఎడారి యర్థము. కొండలు ఎడవునకు ఎడారియర్థమును గ్రహింతురు] తిగిచివొక్క = శ్రాద్ధము మునిగి పోవును, వ్రతకర్తాపనకుండు = వ్రతమును ముగించుకొనుటకు, గుప్త అగుప్త ప్రకారంబులకుండు = రహస్యముగాను ప్రకటముగాను, వర్ష ధరుల = హెగ్గడికాండ్రయొక్క..., క్రందుకొని = మూగి, చేసాచిన = హస్తము నిగడించినట్టి - గండిటితోరణంబులై = హెగ్గడికాని సండిటికిం గట్టిన తోరణము లనునట్లుగా (ఆయాచతులచేతులే మామిడియాకులుఅనుట), ఏకదండి త్రిదండి బ్రహ్మచారి = స్వార్తసన్నాతములు - వైష్ణవసన్నాతములు - వటువులు వీరియొక్క - ఉన్నమితిదండంబులకుండు = ఎత్తినకోలలయందు - నిండాదు = నిండుగా కట్టయన్నట్టి - కాపాయ = కాచి - కన్దు = పనిమి - వస్త్ర = కాటికలయ - కాపిన = గోమలయ - పరంపరలకుండు = సమాహముల చేతను, క్రష్టి = మూసి, కావల్లపడగల జాడగొని = కావలియందుడెడు ధ్వజములగులు తెలిగి,

కేవలకార్యద్యంబు = దారిద్ర్యముమాత్ర మే... నేడు = ప్రార్థించువారయిన - ఈదృక్ విధ = ఈ ప్రకారముగల - ఆనేకప్రాణులకు = పలువురునరులకు, ఆధారంబగు = ప్రాముఖ్యము - పడుమటి ద్వారంబుచేరి (కర్త అవిప్రకృతుడగుచు), ప్రతి...ర్య - ప్రతినిశ = దినదినమును - ఆస్తత్ = నాయొక్క - పాద = చరణముల - భజన = సేవయొక్క - కథాశ్రుతిపూర్వ = శ్రుతిపూర్వములయినముట్టికథలు కలది అగు - ఆయుక్త్యపుణేవికే = అనుచారాజు పట్టపురాణికి, ఆశీర్వదన అక్షరంబులు = దీపిత్రాలు;

తే. గ్రీష్మలమయనిరుత్సాహకేకీరమణి | నవభునధ్వని కలరుచందమున నలరి,
యేకతమ నర్తగోష్ఠిఁ బ్రాణేతుతోడ | నతని విధ మెఱింగింప, నిట్టట్టు నడుచు.

(ఆరాణి), గ్రీ...టి - గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలమందు - నిరుత్సాహ = ఉల్లాసము లేనట్టిదియైన కేకీరమణి = నెనులికోమలి (అడునెనులి), నవభునధ్వనికే = క్రొత్త మేఘంపు యులునునకు, అలరుచందమున = సంతోషించువిధముగా (అంతసంతోషముతో ననుట), ఏకతమ = ఏకాంతమందు, నర్తగోష్ఠి = మేలంపు సల్లాపమందు, ప్రాణేతుతోడ = ప్రాణ ప్రియుఁ డయినధర్మతో, అతనివిధము = ఆయానాచార్యుని ప్రకారమున, ఎఱింగింప = చెప్పఁగా, (భూవల్లభుఁడు), ఇట్టటుపడుచు = తత్తత మొందుచు.

ఆరాణి ఆవృత్తాంతమునకు అనఁగా తనధర్మ విష్ణుధర్మ పుట్టింపు నొకఁడు వచ్చె నన్న వార్తకు - వేసవికి సమీపదియున్న నెనులికొచ్చు తొలకరి మేఘంపులులునునకు ఎంతసంతోషించునో అంతసంతోషించిన కై - ఒకప్పుడు ధర్మతో ఏకాంతమున నరసల్లాపములు నల్పుచున్నచై ఆనడుమ ఈవార్తను ఆతనికిం చెలిపెను. అది తనశైవమతమునకు విరుద్ధముగలచేత దానికి ఆరాజు తత్తతమొడుచు.

ఇదిట - వర్షము ధర్మకుంఠలుగనున్న విష్ణుధర్మకీని, దానించెలుపున కైన యులుము యమునాచార్యవార్తకును, అతని విష్ణుధర్మశేమికి డీల్పడియున్నరాణి శైవ్యమునకును, ఉప మేయములు, రమణిని చెప్పట లింగవ్యత్యయవోషముం దప్పించుటకు; ఇంతియగాక, రమణి యగుటచే అబలగావున మగదానివలె గ్రీష్మపాదకు ఓర్వగు గావున అశ్లే రాణియు అబలగావున పైచెప్పిన కారణముచేత అత్యంతము భిన్నురాలై యుండె నని నూచించుటకును.

'కేకీ' = కేకగలది - నెనులి - 'కేకావాసీ' మయూరకన్య' అమ. 'నిరుత్సాహ' - వ్యర్థ పదము విధేయార్థము. 'నవ' - తొలి యులుమును తొలిమిట్టును ప్రీయతమములు. 'నర్త గోష్ఠి' - ఆనమయమున నైన ఆభిముఖుడై వినును అని అప్పుడు ప్రస్తావించుట. 'ప్రాణ' - ప్రాణ ప్రియుఁడుగావున నతని శ్రేయమునకై యింతలాన.

క. భూవల్లభుఁ డెట్లెట్లు! తా వాదము సేసి శివమతంబు జయింపం

గా వచ్చెనో? చూతముగా, రావింపు' మటన్న నాటిరాత్రి చనంగక. 55

రాజు, 'ఏమీ ఏమంటివి? నీబ్రహ్మచారి తాను వాదముచేసి శివమతమును జయింప వచ్చి నాఁడా? చూతముగాక, అతనిని రప్పింపుము.' అని బదులు పలికెను. అట్లు ఆరాత్రి కడచెను.

'ఎట్లెట్లు' - ఎట్లు - ఎట్లెట్లు - అని ప్రశ్నార్థమందు దీర్ఘాంతముగా ప్రయోగాంతరములు కలవు. ఎట్లు అనుపదము ఆమేడితమందు 'ఎట్లెట్లు', 'ఎట్లెట్లు' అనియు అగును.

‘అనుటయు నెట్లెట్లా తెలుపు మయ్య మహాత్మక.’

కా. 7. ఆ.

‘ఎట్లెట్లా వినుమెలి మింక నొక మా శేషులుగాఁ జెప్పమా.’

కా. 7. ఆ.

వ. ప్రభాతంబునం బడిమితజనం బగు నాస్థానంబునం గొలుపున్న భర్త
మ్రోలఁ దా నుండి యయ్యిందువదన యలెనియనుమతిం బ్రతీహరిచేతఁ బిలువఁ
బంచిన, నబ్బానిలింపకుమారుండు. 56

ప్రభాతంబునక = (నులునాడు) ప్రాతఃకాలమునకు, పరిమితజనంబు = కొలదిపాటి
జనులుగలది, ఆగు - ఆస్థానంబునక = రాజసభియందు, కొలుపు ఉన్న భర్తమ్రోలక = ఓలగం
బున్న పతియొడుట, తాను ఉండి, ఆ - ఇంగువదన - చంద్రునివంటి ముఖముగలదైన యీపట్టుపు
రాణి, ఆరిని యనుమతిక = తేని యంగీకారము నొంది. ప్రతీహరిచేతక = ద్వారపాలక ముఖ
ముగా, పిలువం బంచినక = పిలిపించగా, ఆ - భూనిలింప కుమారుండు = భూమిదేవ (బ్రాహ్మణ)
పుత్రుండు (‘ద్వారిద్వాగ్గే ప్రతీహరః ప్రతీహ ర్య ప్యనన్తరే’ అను.).

‘అబ్బానిలింప’ అనుచో పూర్వధికారిమునకు బహురాజేము వచ్చును. ‘అధీరాగ్రణి’
ఇత్యాదులయందుంబోలె నెఱుంగునది. ‘నిలియ్చ చేవకబరా’ వానా.

—* యామునాచార్యుండు పాంశ్యసభంజేరుట *—

క. ద్వారంబు సొచ్చి, కీర్తిత ! గారుడమహి వజ్రవేదికం జివురులఁ గెం

పారు నొకపిప్పలముఁ గని, | యో రావి న్నాక్షిసాక్షివై వలగొనుచుక. 57

ద్వారంబు సొచ్చి = రాజగృహద్వారమునం బ్రవేశించి (కడప దాటిపచ్చి యనుట), కీ...
హిక = కీర్తిత = తాపింపబడిన - గారుడ = గరుడపచ్చుఁగలదైన - మహిక = కేలమున, వజ్ర
వేదిక = వజ్రపుటరింగునకు, జివురులక = పిగురుటాకులతో, కెంపారునొక పిప్పలముక =
ఎఱ్ఱగానొప్పు చున్న యొక రావిచెట్టును. కని ఆరావిని, వాదసాక్షికిక = బ = వాదమునకు సాక్షిగా
నుండు మని, వలగొనుచుక = ప్రదక్షిణీకరించి.

ద్వారము దాటుగానే ఆచట గరుడపచ్చుఁగ తాపించిన కేలయందు చుట్టును వజ్రపుడిపై
గలదై, యెఱ్ఱని చిగుళ్లతో నొక రావిచెట్టు సొంపారుచుండెను. ఆయామునాచార్యుండు ఆరావిని
తాఁ చేయబోవు వాదమునకు సాక్షిగా నుండు మని చేడుకొని ప్రదక్షిణము గావించెను.

‘కీర్తిత’ - ‘బద్ధకీర్తిత సంయతా,’ - ‘బోధగ్రమశ్శులదళః పిప్పలః కుష్ణారాశనః’ అను.
‘ఆరావిక’ వాదసాక్షివై వలగొనుచుక - అనువాదమున ‘సాక్షికిక + వి, అను ఛేదముచే స్వర
యతి - కై ప్రత్యయమునకు స్వరయతి చెల్లుటకును ఉచెప్పినదే సమాధానము. అట వశ్యత్యమును
పెంచుట ప్రదక్షిణార్థము. దానిని సాక్షిగా నుండు మనుట, అది ‘వృక్షైలలోనెల్ల విశేషమైన !
యశ్వత్థవృక్షింబు నేనే కీర్తిత’; అను కృష్ణవాక్యముచే అశ్వత్థము నారాయణుడే గావున,
‘అశ్వత్థం గర్వవృక్షణామ్’ అనగా ‘వృక్షములలోను నేను అశ్వత్థవృక్ష మను’ అని గీతలో భగవ
ద్వాక్యము. ఆనారాయణుని మితమునే తాను సాపింప బోవుచున్నాఁడు గావున ఆదేవుండు
తిప్పక తనప్రార్థనను నెఱవేర్చు నని విశ్వాసము. ‘గారుడమహి వజ్రవేదిక’ - అది దేవత

గావున దానిని భక్తిచే ఇంతవిభవముతో నెలకొల్పుట. 'విషశాస్త్రేతు గారుడం । మణిభేదేపి' నానా. ఆశ్వత్థ వృక్షము గృహంగణమున శుభకరము—

‘పున్నాగ శృష్టుకోఽశోకః పిష్పలో దాడిమీ శమీ
ఏతే గృహాంతే వృక్షా ఆగోప్యా మద్ధక ప్రదాః.’ యహోస్తప్రదర్శినీ.

సీ. పసిడిగ చ్చమర సోపానముల్ మూటఁ దుం

గిత విశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుథమున్ శాస్త్రాలచర్చఖం

దావృతుల్ జటిలులు నైన జరత

మాహేశ్వరులు చుట్టురా, హారసంధి రు

ద్రాక్షాయతముఁ దాల్చి యళికభూతి

సురటిగాడ్పుల రాల, నరుణాయతానుఁడై

కుటుగదై బిల్లఁ బ్రకోష్ఠ మునిచి,

నంది ముక్రితపాణి యందుఁ జెక్కఁది యా

గమములు విసుచు, హేమము పొదివిన

తే. యలఁతి రుద్రాక్షగమి కుట్టులందు మెలయ,

వెలితపారంబు మించ దువ్వలువ గప్పి,

యడపమును వాడివా లొక్కయతిన దాల్చు,

భార్య వింజామ రిడ, నొప్పుపాండుగ్గనియె.

53

పసిడిగచ్చు = బంగారపుగార, అమర్క = ఒప్పుచుండఁగా, సోపానముల్ మూటఁక = మూడుమెట్లచేత, తుంగిత విశాలితముఁక = ఎత్తునేయఁబడినదియు, విశాలమునేయఁబడినదియు, చిత్రితముఁక = చిత్త రువులుగలదియు, విస-సభిక్ = కొలువుకూటమునంగు, మహాకుథముపైఁక = రత్నకంబళముమీఁద, శాస్త్రాల చర్చఖండ ఆవృతుల్ = పులితోలుకేసవచే (గుప్పటికే కన్నట్లు) కప్పఁబడినవారు (పులితోలు కప్పకొనియున్నవారును), జటిలులుఁక = జడలుగలవారును, విస-జరతమాహేశ్వరులు = ముగుకడైవులు, చుట్టుఁక = తనచుట్టును, రాఁక = ఉండునట్లుగా, హారసంధిఁక - హార = ముత్యపుంజేయలయందలి - సంధిఁక = ఎడమున, రుద్రాక్షాయతముఁక = రుద్రాక్షల పెట్టెదమున (పెట్టుదుర్రుద్రాక్షలను), తాల్చి = ధరించి, అళికభూతి = లలాటమందలి విభూతి, సురటిగాడ్పులఁక = వింజామరి వాయువులచేత, రాలఁక = రాలుచుండఁగా, అరుణ ఆయత ఆక్షుఁడు = ఎఱునివిశాలమైన శేత్రములుగలవాఁడు, వి, కుటుగదైఁక = కుటుంపితము నందు. బిల్లఁక = గుండ్రపుఁదలగడయందు, ప్రకోష్ఠము = మోఁచేలిని, ఉనిచి = ఉంచుకొని, నందిముక్రితపాణిఁక = నందీశ్వరుని ప్రతిమగలదైన యుంగరముతోడి యరచేలియంగు, చెక్క = గండస్థలమును, ఊడిది = ఊనుకొని, అగమములు = వైశవాక్షములు, వినుచుఁక, హేమము = బంగారము, పొదివిన అలఁతి రుద్రాక్షగమి = చుట్టిన చిన్నరుద్రాక్షలపిండు, కుట్టులందుఁక =

చెవుల వట్టులయందు, 'మెఱుకు' = తళితళి లాడుచుండ, 'వెలితపారంబు' = తెల్లనిపాగాను, 'మించు' = అతిశయించునట్లు (పాగామీదికి వచ్చునట్లు), 'దువ్వలను' = దుప్పటమును, 'కప్పి, అడపమును' = తొంటూరి కరిండుమును, 'వాడివాలును' = పడనుగలక త్రిని, 'ఒక్కటి' = ఒక స్త్రీ, 'తాల్చు' చేతిబట్టుకొనియుండగా, భార్య = ఇల్లలు, 'వింజామర ఇడ' = తెల్లచామరమును వీచుచుండగా, 'ఒప్పు' = పొందుకొను, 'కనియెక',

యామునాచార్యుడు పాండ్యరాజును కాంచెను. ఆరాజు మూడు మెట్లుగలదై ఉన్నతి మును విశాలమును చిత్రములుగలదియైన కొలువుకూటమునందు పెద్దతివాసిమీద నున్నవటుచి గద్దెమీద కూర్చుండియుండెను. చుట్టరా అతివాసిమీద వృద్ధులు జటాధారులు నయి పులితోలు ఉత్తరీయముగా ధరించిన వృద్ధత్రేపును కూర్చుండియుండిరి. రాజు ముత్యపులినీలగోడ గూడ నడుమనడుమ లెక్కలేని రుద్రాక్షులను ధరించియుండెను; లలాటంపువిభూతి సురటిల గాలికి రాలుచుండెను. అతిసేత్రములు రాగయుక్త మై విశాలములై యుండెను. ఆయన ఒక గండ్లని ద్రిండుపు మోచేతిని నంపిశ్శరప్రతిమం జేర్చిన ముంగిరిముతోడి చేతియందు గండ్లనలమును ఊనుకొనియుండెను. చెవులయందు బంగారము చుట్టినచిన్నరుద్రాక్షయంటుజోడు మెఱయించుచుండెను; తెల్లనిపాగు చాల్చి చాసిమీదికి వచ్చునట్లుగా దుప్పటము కప్పకొనియుండెను. చెంతి నొక బోటి అడపమును వాడిక త్రిని చేతిక బట్టుకొనియుండెను. పట్టుపునే వింజామర వీచుచుండెను. ఈతరున నున్న యారాజును యామునాచార్యుడు కాంచెను.

'కుంగితి' - 'విశాలితి' - నామధానువులు క్తాంతమున; 'చిత్రిత' - సంభాతి చిత్ర అని యర్థముగా ఇతిచ్చుకొనెడియుండును. వృద్ధము - 'వృద్ధస్త్రీ' పుంసయో ర్వర్ణకన్యకల పుంసి బర్హిషి' మేదిని. 'సోపానము' - 'అగోహణంస్యాత్' సోపానమ్'. 'ఖండ' - 'కంఠా' అని పా. సంకె - 'కన్ధామృతయతిత్' స్వాత్రిధాప్రావరణాన్తరే' మేదిని. 'జరత' - 'జరకాశ్చీర్ణకర్మక' నానా. 'చుట్టరా' - ఇది చుట్టార అను వాడుకపదములము. చుట్టరాక అను పా. వాస్తవ మనితోడ లేదు. 'అయుత' - 'శతం సహస్ర మయంతిం లక్ష మానస్త్యవచిత్వమ్'. 'అరుణ' - 'సత్రోరుణ్య కరమయిన కోపకారణము ఇంకను గలగ లేదు; కావున విశ్వవ్యలక్షణ మయిన సేత్రరహిత రుణ్యమే యిది వివక్షితిము.

చ. 'ఉరమున నున్న వంకమ మరుజ్వలతోడక నాయవీక్షణ
స్ఫురదయజాంకుపుంజమనిబొంకితి, కన్దకంపు భాగ్యబం
ధురసహజారుణత్వ మని నూర్చున నాడితి వెల్లు; దాచె దీ
పరిమళ వాననాలహరి పర్వదుమేన నృసింహభూవరా.' సరిగ.
'కుటు' - 'చిటు' అనుపాఠమున యతిధంగము. 'ప్రకృష్టః కూర్పరాదధః' అను. 'నందిముద్రితి' - 'నామోరాజులీ ముద్రాసా' అను. 'అడపమును వాడివా లొక్కయతివదాల్చి' - ఇది రాజు చిహ్నములు.

'వంకర కాశ వరు కరూశ కోస లాంగ్ర సింధు బా'

పిల్లకి శ కాంగ వంగ సింహాశ కన్యకామణి

ప్రకరపాణిభుటితరత్వ పాదుకాకలాచికా

ముకరపిటికాకర్ణ ముఖ్యరాజలాంఛనా'

మను. ౧-౨౩.

‘అందలంబు గొడుగు నడపంబు మేల్కొట్టు...

ఎసఁగు రాచపదవు లెల్ల బడఁసె.

శేరిలింగంపల్లి, 8.

‘రాజునక్ష’ - ‘కరాతీ చామరధరా యవనీశ్వరధారణీ’ అని శబ్దావము. ‘వింజాయురి’ - తెల్లజల్లి, ఇదియు రాజచిహ్నము.

ప్రతిః శ్వేతాపిత్రం కనకవిరచితం దక్ష మాఖిలాభాః
వ్యంజ్ఞైః పుంసాం వితానం సకలస్వజన ప్రార్థ్య సింహాసనాధిపమ్.
నానావాదిత శబ్దధ్వనిభిరభిమతాం మదరాజస్య కాం చ
ప్రదా ద్రాతాశ్చైవ స్వై తుహినయనిశితే చామర చాయూహినే.

“వెల్ల+చామర... గంధసర్వ వికారము - అతమముః వేదోకామర మంగురు - ఇది మంగో పమ కంటిని.” అని. శ. ర. “వించామరడ” - ఇది తత్సమకారమునకు గంధగనబడుచున్నది. ‘వించామరము’ మిశ్రమయిన, బా తాలవ్యముగానే ఉచ్చరింపబడుచుండుటచేత తత్సమత్వము నెడలేదు, ‘చామరమునకు’ చామరము చామరి అని తత్సమమున రెండు రూపములు. ఇది సమాధానమెట్లు? ‘భార్య చామరి మిడ నొప్పు’, అనియేని భార్య వించామరం’ బిడు అని యేని పాదమైన నిర్దోషము. ‘శ్వేతిత్వము అనుక్తమయినను దోషముకాదు. ‘శిశుప్రభింశత్ర, ముఖేచ చామర’, ‘ఏతానా మరవిన్దస్థందరద్వితాం ద్రాక్చామరాన్దోకనా. దుద్వేలర్దుష్పజల్లికాద్భూర్యురూ త్సూరీః క్షుణ్ణంబార్యతామ్.’ ఇత్యాదులందు ‘శ్వేతిత్వము ఉక్తముగాను, ఏతద్గ్రంథ ముద్రకుల పీఠికలో ‘మూలమును లేఖిక ప్రమాదాదులచేత నానావిధపారములుగా నుండెను.’ అను వాక్యము నరియవచ్చును. మనుచరిత్రలో ఇంపకరాక్షాః దనుగంధర్వరాజు మనిశాపముచే న్యగోచితే నివాతుడై మరల తొంటికిలిని : రిందప్పటి యుపసీతమును కర్మించు లయవిభాతిలో ‘మృగనాభి భుగభుగ లెసలెల బామరలు ముగన లిడ’ ననుచో ‘చామరలు=వించామరలు’ అని బాబారి యప్పయ్య పంతులవారికి. అందే ప్రభుత్వాత్మాగమ - ‘ఇంపకరంబుల నీమ క్రాల్లముల. కరిదింగు ముఖులు చామరిము లిడగ’ - ఇటును ‘చామరిముః = వించామరిము’ అనియే నా. అ. బీక.

చ. ౩౧ వాసితుండు చీన వలగి యట్లు వీరేండు గాను కీర్చి నొప్పును నాచు
రింపక సందంభి నొక యతిని నింపురాధర్మ యిట్టియె. 59

(ద్రావిడభాషావర్ణాశ్రయం, కవి - రాజును పూజి, వివేకమును వి = వివచనముగా, చేరక
అరగి = సహజమున, అంశ - పక్షియును = జన్మదుము, కానుక ఇచ్చి = ఉపహారముగా నొసంగి,
కూర్చున్నది = ఉపవిష్టుడు కాగా, విశ్వంధిరాధిపతు = భూపతి, ఆదరంపక = గౌరవంపక,
సంరంభి = వేగిరపాటులులవాడు, వి, ఇటు = సేవ్యులొప్పుకారము, ఆనియక = పలికను.

‘కామక’ యిచ్చుట ‘శూన్యవాస్తవే జోషేనా ప్రాబంధేన తథా గుఢమ్’ అనువులి ననుసరించి. ‘యజ్ఞోపవీతము’ తిథారణమువలన ప్రాతిపదిక వైష్ణవమయోగ్యత స్పష్టమయి గావున బ్రాహ్మణులకు రాజన కవులుట మిక్కిలి తగినకామక. దీనిక - ‘సేతు వైదికకర్తనీయుఁడ కగుదువుగాక’ యని యాశీర్వచము భావము. జంఘము త్రేంపివాడు గావున రాజు దీనిని నరసింహక మతిర్వేషములేరి ఉత్తరింపఁడెను. ‘ఉపవీతి యజ్ఞ మూర్తిం ప్రార్థ్యతే దక్షిణే కరే’ - ‘భూర్భువి రిచ లోకాన్మ రిచా విశ్వవృక్షరాష్ట్రరా’ అను.

తే. 'సంగతియె యోయి, యిసుమంత శింగణావు,

తత్త్వనిర్ణయవాదంబు దరమె నీకు?

నోడితేనియుఁ బట్టి మొట్టో యనంగ

లింగమును గట్ట కుడుగ, మెటింగి నొడువు.

60

ఓయి=ఓడకుగా, సంగతియె=ఇది యుక్తమా, (నీవు) ఇసుము అంత శింగణావు=రవంత చిన్నవాడవు. నీకు, త...య - తత్త్వ=పరమాత్మయొక్క (పరమాత్మను) - నిర్ణయ=నిర్ధారించుటయొక్క - వాదంబు=వాదు, తరమె=సాధ్యమా, ఓడితేనియు=నీవు ఓడినట్లాయినా, నిన్ను, పట్టి=బలాత్కారమున పట్టుకొని, మొట్టో అనంగ=మొట్టో యని నీవు విచ్చుచుండగా, లింగమును, కట్టక = నీమెడకు కట్టక, ఉడుగము = మానము, ఎటింగి, నొడువు = పలుకుము.

ఓయి నీకు ఈసాహసము తగదు, నీవు చిన్నబాలుడవు. శివుడే పరతత్త్వమో విష్ణువే పరతత్త్వమో వాదించినిర్ణయించుటకు నీతరముగాదు. నీవుగనుక ఓడితివా నిన్ను బలాత్కారమునఁ బట్టుకొని నీమెడకు లింగమును కట్టక మానముగూచు. ఆమాట ఎఱిగి పిమ్మట వాదమునకుఁ దిగుము.

'ఇసుమంత' = ఇసుకరవపాటి (కడుబాల్యమును చెబుట). 'శింగణా' - టాంక్సీను అని యొకదేశము. దానినుండి యీదేశమునకు ఓకజాతి పొట్టిగుఱ్ఱములు దిగుతుని యగుచుండినవి. టాంక్సీనే శింగణా. సాధారణముగా గుఱ్ఱములకు వానియొక్కత్రిదేశనామములే నామములు. అట్లు ఆజాతి పొట్టి గుఱ్ఱములపేరయిన శింగణా శబ్దమునకు పొట్టివాడు, చిన్నవాడు, అనువర్తములు వచ్చినవి. ఇట్టిపదము అన్యదేశ్యము. 'మొట్టో' = మొట్టి + ఓ. (మొట్టిపెట్టుకొనుచున్నాము వినుడో అని భా.).

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి వత్తు; రోట! మైన వయ నీరె యేమైన నని విలజ్జ
జాటుఁదనమున సభ లేక్కు చొరవకాండ్రు; పాటువారలనున్ది సెప్పంగ నేల! 61

(పాటువారలు), వాదులము=శాస్త్రవాదము సేయువారము, అటంచు, చెప్పించి=చెప్పించుకొని, (రాజసభలకు), వత్తురు, ఓటము=(తమకు) అపజయము, అయిన=కలిగినచో, దయ=పాపము ఇంతదూరము వాదించినాడు అని కనికరించి, ఏమయినట్ ఈరే = ఏదైనను కొంచెము ధనము ఇయ్యరా, అని, యాలోచించుకొని, విలజ్జ=లజ్జలేమిచేత, జాటుఁదనమున=మోసము చేతను, సభలు ఎక్కు చొరవకాండ్రు = రాజాసానములందు చొచ్చునట్టి సాహసీకులు, పాటువారలనున్ది = బ్రాహ్మణులమాట, సెప్పంగనేల = చెప్పవలయునా.

బ్రాహ్మణులు సాహసీకులు, శాస్త్రవాదము చేసెద మని సిపారీసులు చేయించుకొని వత్తురు. ఓడితిమా ఆప్యడును దయచేత ఏమయిన ఇయ్యరా? అని మోసపుడలంపుతో లజాహీనులై రాజసభలందు ప్రవేశము సంపాదించురు. వారిమాటచెప్పనేల యెల్ల వారికిని తెలిసినదే.

'ఓటమైన' - ఇత్యసంధిగా వాదింపం బనిలేదు. ఓటము అని మువ్వర కాంతము గలదు. 'గురో' దరపరాయణుడైన యన్నారాయణుడు గెలుపు నోటంబు సరిగా నద్దేవీద్వయంబుతో విరోధించుచు' ఉ. హరి. 3. శ. ర. 'కందర్పఁ డోటం బెఱిగి తలమి వీచేసెనానంటుతోట' అను. 'విలజ్జ' - ప్రకటః ఆచార్యః ప్రాచార్యః అన్నట్లువిగతాలజ్ఞా విలజ్ఞా అని విగ్రహము చేసికొనవలయును. అట్లే 'నిరాశ' యు; 'నిరాశచేసికొని' అని చిన్నయనారి సీతీచంద్రికలొక బ్రయోగములు. 'జాటుఁదనంబు' - స్వార్థమున 'తన' ప్రత్యయము అని. శ. ర. 'సుద్ధి' - సం. నూత్తి.

వ. అని పలికి దరహాసంబుతో దేవిదేసఁ జూచి యిట్లనియె.

62

దరహాసంబుతో = చిలునగవుతో - 'దరో స్త్రియాం కమ్ముభయయోర్లోకైపిచ గుహా దరీ । దర త్వవ్యయ మల్పార్థే' నానా.

క. 'అస్త్యస్తత్థుండోడెన | భస్త్యము రుద్రాక్షములును బాసి యితనిచే

విప్తయముగ సాప్తము ముర | ఘస్తరచక్రాంకితుండఁ గాఁగలవాడెన్.

63

అస్త్యో మిత్రసుఁడు = మామిత్రమందున్నవాడు (శైవమిత్రమువాది), ఓడినవా, (నేను), భస్త్యము = విధూతియు, రుద్రాక్షములును, పాసి = త్యజించి, విప్తయముగన్ = ఆశ్చర్యముగా, ఇతనిచేన్ = ఈనవాదిచేత, సాప్తము = నాయాపు లయినవైత్యపులతోఁగూడ, ము...తన్ - మురఘ స్తర = విష్ణువుయొక్క, చక్ర = చక్రముచేత, అంకితుండన్ = చిహ్నితుఁడను, కాఁగలవాడెన్ = ఆయ్యుడను.

ఈవాదమున నామిత్రమువాది ఓడెనేని, నేను, అందఱు నాశ్చర్యపడునట్లు, విధూతిరుద్రాక్షలను త్యజించి, నాయాపులతోఁగూడ సేతనివలన తప్తముద్రాంకనముం జొందెదను, శైవవీక్షిత్యజించి వైషణ్యుడ నయ్యుడ ననుట.

'మురఘస్తరుఁడు' - ముర = మురుని (మురుఁ డనెడి యసురుని) యొక్క, ఘస్తరుఁడు = భక్షకుఁడు - మురదానవసంహారీ - మురారి - నారాయణుఁడు అనుట. 'భక్షికోఘస్త్యస్కోఽర్హరః, ఆమ, 'చక్రాంకము' - వైషణచిహ్నము.

లే. ఉవిద, యాసిదువిద్వాంసుఁ డోడెనేని | నీకు నితని కేనన్న పూనికయ' యన్న,

'నొప్పితిమి దేవ రానతి చప్పకున్నఁ జాలు మఱి పంచభూతము లాక్షిగాఁగ.'

ఉవిద = ఓయవతీ, ఈనిదు విద్వాంసుఁడు = నీవు తెచ్చిన యాపండితుఁడు, ఓడెనేని = పరావృతుఁడాయెనా, ఇతనికి ఏను ఆన్న పూనికయ = ఇతనికి లింగము కట్టించెద నని చెప్పితినిగదా ఆసత్తిజయే, నీకున్ = నీకుఁ గూడ (జరుపుదుము), అనన్ = అని రాజు పల్కఁగా, పంచ భూతములు = పృథ్వీవ్యాదు లయిన యయిగు భూతములును, సాక్షిగాఁగన్ = సాక్షులై కనుచుండఁగా, ఒప్పితిమి, మఱి, దేవర = ఏలినవామి, అనతిన్ = ఈచేసిన ప్రతిజ్ఞను, తప్పకున్నఁ జాలును.

రాజు - 'ఓచెలువా, నీవాది యైన యాతిఁడు ఓడినయొడల మున్ను నే సేరినకిం తెప్పిన శివమతి ప్రవేశమే నీకును కావించెదను. ఇందులకు నీవు ఒప్పుకొందువేని, ఇతనిని వాదమునకు దిగు మును' అని వత్కాణించెను. అంతట రాణి 'దేవరా, పంచభూతములును సాక్షులుగా మీగు చేసిన యానియమునునకు ఒప్పుకొంటిని. మఱి మీరును అట్లే ఈమీనియమునును తప్పకుండ వలయును' అని యుత్తరము చెప్పెను.

'ఉవిద' - సం. యవతి. 'నీదు' - దుగాగము-చూ. బాలవ్యా. సమా. ౧౧. 'నీకున్ + (ను)' - ఇందు సముచ్చయమునకు ముందున్నవిధిక్తిగ్రుతమునకు స్థిరపరిత్యమచే సంధిలో లోపము వచ్చినది. 'పూనికయ' = పూనికి + ఆ - ఆశ్చయ అవధారణార్థము.

వ. అని పలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞ లాకర్షించి.

65

తే. అతఁడు మృగకృత్తి పెళపెళ యనఁగ, బసుపు

గోచి కట్టిన మోదుగుఁగోల నెగయఁ,

ప్రాంజలి వినీతుఁడై విన్నపం బటంచు

నర్థముకొననతనిట్లు లనియె భృతిని.

66

అతఁడు = ఆయామునాచార్యుఁడు, మృగకృత్తి = కృష్ణాజీవము, పెళపెళ యనఁగ = పెళపెళ యనుకల్పము చేయుచుండఁగా, పసుపు గోచి కట్టిన - మోదుగుఁగోల = ఆసుఫదండము, నెగయఁ = పైకి లేచుచుండఁగా, ప్రాంజలి = మోహుఁగోలు గలవాఁడును' వినీతుఁడు = వివరములనుఁడును, వి, విన్నపము అటంచుక, అరయుక ఆననతఁ = సగము విడువఁబడిన పీతము గలవాఁడు ఆగుచు, భృతిని = సంతోషముతో (లేక వైద్యముతో), ఇట్టులు = వత్సరముగా ప్రకారముగా, అనియెక.

అంతట యామునాచార్యుఁడు తా ధరించిన కృష్ణాజీవము పెళపెళ యని శబ్దంప, పసుపు గోచి కట్టియున్న మోదుగు దండము చేతితోఁగూడ లేవఁగా, తనయాననమునుండి కొంచెము లేచి కేలుమోడ్చి, విషయముతో 'దేవరా, విన్నపము జేసెదను, చిత్తగింప వలయును' అని పలికి, వత్సరముగా ప్రకారమున చెప్పందొడఁగెను. 'ఆననం చిత్తకృత్తిః స్త్రీ' అను.

'మృగకృత్తి' - మృగ విట కృష్ణమృగము - నల్లయిట్టి. 'కార్తవీర్య బాహుని చర్మాణి క్రమతో ద్విజాః కసీరన్నాను పూర్వేణ;' అని మనుస్మృతి.

'భృతిని' - సంతోషము తన వాదము వినుటకు అంగీకరించినాఁడు గ దా యన్విధైర్వయ తనకు జయును కలుగు నను నిశ్చయముచేత. 'భృతి శ్లోకాన్త కే వైకేకే ధారణాభ్య' తుప్తిభి' విశ్వ.

క. 'దేవా, యిట్లని యానతి ! యీ వల, దే గడుపుఁగూడ కిట రా, నాడం

దేవారిఁ బ్రేమ? భిత్ ! జీవిక వర్తికిని విధి నృజించెనె గాదే?

67

దేవా = ఓ ప్రభూ, ఇట్లని = 'జూహుదనమున డబ్బు సంపాదించుకొనుటకై వాని నని వచ్చితి' నని, ఆనతి యీవలదు = నెల వీయవము, ఏక = నేను, ఇటక = ఈసభకు, కిగుఱు గూటికీ = కడుపునకు అన్నము సంపాదించుకొనుటకై, రాక = వచ్చినవాడను గాను, నాడంబు = నావేదము, ఏవారికీ = ఎవరిని, ప్రోవక = కాపాడుటకు, విధి = బ్రహ్మ, వర్తికీ = బ్రహ్మచారికి, భిక్షజీవిక = యాచన యనెడు బ్రదుకుఁబడువు, నృజించెనెగాదే = పుట్టకముందే విధించియున్నాఁడుగదా.

నేను కుటుంబినిగాను, బ్రహ్మచారిని, ఒకరిని పోషించుటకై మోసపుకేసము జేయవల సివలది నాకులేదు. నాపాటకు నేను పుట్టకమునుపే బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మవిధించిన మధుకరివృత్తి యున్నది. కావున డబ్బు గడించుకొనుటకై వచ్చితి నని దేవరవారు తలంపవలదు.

'యాచా భిక్షా' వార్తనా, 'వర్తికో బ్రహ్మచారిణః' అను. కడుపుఁగూ డనుపదములచే దానితొచ్చుత స్ఫురించుచున్నది.

తే. ఎవ్వఁడె సర్వభూతస్థుఁ డిత్రైఱింగు ! నకును ప్రేరేచె, నతనియానతియె తెచ్చె,

నోడిగనవి నాల్గునొడువ నేమేని లెస్స; | యతఁడ బొంకన నేమిసేయంగ వచ్చు?

సర్వభూతసుండు = సమస్తప్రాణులం నున్నవాడు లేక పృథ్వ్యాది - సకలభూతములం నున్నవాడు, ఎవ్వడైన = ఎవ్వడైన, ఈతెఱంగునకు = ఈప్రకారమునకు, (అనగా ప్రపంచము ఈరీతికి వచ్చునట్లుగా), ప్రేరణచేత = ప్రేరణచేసివాడో, ఆతని, ఆనతియే = ఆజయే, తెచ్చెత్ = నన్ను ఇటువల వాదమునకై కొనివచ్చినది, ఆతడు = ఆసర్వాంతర్యామియే, బొంకిన = అసత్యమౌడె నేని, ఏమిసేయంగ వచ్చుక = నే నేమిచేయ నేరను, ఎఱిగినవి, నాల్గు = కొన్నివాదములు, నొడువక = చెప్పినంతట, ఏమేని లెస్స = ఏమిపర్యవసించినను మంచిదే.

సర్వభూతములకు అంతర్యామియై యావిశ్వమును ఈతీరున నడువ నెవ్వడు ప్రేరేపించుచున్నాడో అభగవంతుడు, నన్ను ఇంగులకుఁ జెచ్చినాడు. నేను స్వతంత్రుడను గాను, నాముఖియగా నాతఁడే హుకును. ఆతని యాపలుకులు బొంకు లయిన నే నేమిచేయుదును. కావున నాకుఁ జెలిసిన కలిపయవాదములను నేను గావించెదను, అంగులకు ఏపర్యవసాయము కలిగినను సంతోషమే.

‘ఎవ్వడెవ్వ’ - (ఎవ్వడు + ఏని వ్వ) - ఇటు ‘వినికవల తే విను’ అను ప్రయోగంబు నంగుబోలె ఏనిశబ్దమంగ నీకారము ‘కేపించెనని. ‘భూత’ - ‘యుక్తత్వేవావృతేభూతం ప్రాణ్య తీతే సమేత్రిపు’ - అను.

లే, వంతమైనను గానినట్లు పార్థివేంద్ర, : యుక్తులను నిగ్రహస్థాప మొనవెనేని, యుక్త్యై చెచ్చినవిద్వాంసుఁ డనంగ వలవ, : చెట్లు గావించ వలయు నట్లు చెయు’ పార్థివ ఇంద్ర - రాజోత్తమా, పంకమైనను = నేను స్వతంత్రులించి పంకగించుచున్నా ననియే తలంతువేని, కానియు = అటలే తలంపును. ఉక్తుల = నామాటలయంగు, నిగ్రహ స్థాపము = పరాజయకౌతువు, బడవినేని = కలిగినయెడల, నన్ను, అను = దేవిగాను, తెచ్చిన విద్వాంసుఁడు, అనంగ వలను = అని కనికరంప నక్కఱలేదు...

ఓరాజోత్తమా నానోట భగవంతుఁ డుండి పులుకు నని పంకుచున్నా ననియు, నేనే పంకియన వాడమునకు వచ్చితి ననియు తలంతువేని, మంచి. ఆత్మే తలంపును. మఱియు నావాదమునందు నాయపజయమునకు కారణ మగపడెనేని, అన్నగాను తెచ్చినవాడ నని ఆమ కొఱకు నన్నిఁ గనికరించి నదలక నియిచ్చప్రకారము చేయును.

‘పార్థివ + ఇంద్ర’ - పృథివికి ఈశ్వరుడు పార్థివుడు. పార్థివుడును ఇంద్రునివంటి వాడును నని పార్థివేంద్రుడు పార్థివశ్రేష్ఠుఁ డనుట. ‘పరాజయకౌతు ర్నిగ్రహస్థాపమ్’ అని తర్కభాష. ‘ఉక్తులను’ - ‘యుక్తులను’ అనియేని - అపక్షమున యుక్తివాదములయంగు అని యర్థము.

న. అని యులుకు విడిచి వెలికి, మగుడం గూర్చుండి, యశని యనుమతి వాదం బునకుంపొడంగి,

70

ఉలుకు (పా. అలుకు) = జంకు. అనుమతి = అంగీకారముచేత, తొండగి = భూని.

—* అన్యమత ఖండనము. *—

* సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుడై యాతఁ డనిన నన్నియును ము న్ననునదింది:

* విష్ణుచిత్తుని పద్యమే పునరుక్తము చూ. ఆ 3 - 6.

తొడగి యన్నిటి కన్నిదూషణంబులు వేగ
పడక తత్సభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొకమాటనె
నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
క్రందుగా రేగినఁ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
నిలిపి; యమ్మొదలివానికేనె మిగిడి;

తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్ర సమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మ మతము
జగమెఱుంగఁగ రాధాంతముగ నొనర్చి;
విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచిపెట్టి.

71

మేటికే = గమనిక, ఆభిముఖుండు = ఎదురువాది, అనినవి = వచించినట్టియు క్తలను.
మున్ను = ముందుగా, తొలుతకే, అనువదించి = తాను మరల చెప్పి, తొడగి = ప్రారంభించి;
తత్సభ ఒడఁబడునట్లుగ = ఆసభలోనివారెల్ల సరి యనునట్లుగా, అన్నిటికే = అన్నియు క్తల
లోను, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిచోషములు, వేగపడక = తొందరపడక, చెప్పి, ప్రక్క-
మాటలకే = ప్రక్కనున్న వారు పలుకుయు క్తలను, ఎన్నకే = లక్ష్యపెట్టక, ఒక్కొకమాటనె =
ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనె, నిగ్రహస్థానము = పరాజహేతువును, అనుగ్రహించి = ఒసంగి,
క్రందుగా రేగినకే = ఏకకాలమందే పలువురు దొడ్డిగా విభంభింపఁగా, కలఁగక = కలఁత
పడక, అందఱను = ఆరేగినవారినెల్ల, తేర్చి = ఉద్దేశము శమించునట్లు పలిక, నిలిపి = ఊరి
కుండునట్లుచేసి, ఆమ్మొదలివానికినె = ఆమ్మదటిమేటిసేగూర్చి, మిగిడి = మరల వాద మారంభించి.
మఱి = వెండియు, శ్రు...వక్ - శ్రుతి = ఉపనిషత్తులయు - స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములయు -
సూత్ర = బ్రహ్మసూత్రములయు - సమాజమునకుకే = సమాహమనకు, వికకంఠ్యంబు = విక
మత్యమును, కల్పించి = సాధించి, ఆత్మ మతిము = తనదైన వైష్ణవమతమును, రాధాంతముగకే =
సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁ గావించి = (ఆమేటిని) ఓడించి; దయ = కరుణచే.

అవాగులలో నొక ప్రాణునికే తాను బదులువాడైయె అతఁడు పల్లినయు క్తలలో నొక్కొక్కదానియందును తమకపడక ఒక్కొక్కదోషమును గభ్యులై సమైచించునట్లుగా చూపించి.
సార్వత్రికర్తులు నడుమనడుమ పలుకు యు క్తలను ఒక్కొక్కయుక్తితోనే ఖండించినవాడై, వారు
పలువు రొక్కప్పుడే, విభంభించి పలుక తాను కలంగఁబాఱక వారిని శాంతిపదంజేసి నిలిపి,
వెండియు, ఆనొంటి వానితోనే భాగకొని, శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాహమలో పరిపూర్ణ భేద
ములు లేవు, అవన్నియు ఒక్కొక్కేకస్తువును చెప్పవచ్చునని సాధించి, తనమతిమును సిద్ధాంత
ముగా ఒప్పకొనునట్లు చేసి, వానిని దయతో విడిచిపెట్టి (వాడు).

‘సహస్థాన రాధాస్త’ అను. రాధ = సిద్ధమయిన - అస్త = అంతము గలది.

న, ‘*సి వేమంటివి రచ్చం’ ! చావలివానికేని మిగిడి యట్లనె వాని

గావించి; యొకఁడొకఁడు రా । నావిప్రుఁడు వాదసరణి నందఱఁ గెలిచెన్. 72

సుగమము.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్టాదైవ్యతంబు మతంబు నగుటయుం బ్రతీష్ఠించిన.

73

విశిష్టాదైవ్యతంబు విశిష్టమలయొక్క యొక్కము - అనగా సూరిచిదచిద్విశిష్టమైన పరమాత్మ మునకును సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట పరమాత్మ మునకును వికృతము.

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెదు | రై యుండెడు పిప్పలమున నాయెను విన, 'నో' హో, యిది నొక్కము నృప, నా | రాయ ణుండె పరంబు, కొల్యు మతని' నటంచున్.

ఆయెడన్ = ఆనమయమున, ఆట్లు = మున్ను చెప్పిన ప్రకారము, ఎదురు వి యుండెడు పిప్పలమునన్ = ఎదుట గనబడుచున్న రావియందునుండి, ఒహోనృప = ఓయారాజా, వినుము, ఇది నొక్కము = యామునాచార్యుండెడిచేసిన యాసిద్ధాంతము వాస్తవము, నారాయణుండె - పరంబు = గర్వనియామక మయిన తత్త్వము - ఆతనిం గొల్యుము అటంచున్, ఒక్క - పలుకు = వాణి, ఆయెను = జనించెను. (పా. విననాయెను = వినబడెను).

వ. అప్పలుకులు విని ఖన్నంబై యక్కూడినపాపండపండంబు దలవంచుకొని పోయిన, నాయుర్వీధివ్రండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱిగి, హర్షాచ్ఛత్రసోత్తరంగితాంతరంగుండై, భుజగశయన చరణకుశేయ భక్తి వాడను కృతార్థతం బొంది, పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టా స్థంప గావున బ్రాత్రంబని ప్రహ్లాచారి యగునతనికి దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబుజేసి, యరణంబుగ న్నృహత్తునకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్ధరాజ్యం విచ్చి, యువరాజుం జేసి, యధీతసాంగవేదుండగునతనికి నభర్వశిరస్సభ్యంతం బని యెఱిగి, యందు దివ్యాస్త్ర మంత్రంబుల కలిమియుం తెలిసి, యన్యుహత్తున కెచ్చ రించి దుస్సాధంబగువిరోధియాధంబు సాధింపు మని చండయాత్రం బనిచిన, నయ్యాముసుండును సన్నధం డగుతటి చతురోహిత ప్రధానమంత్రినర్థంబు సన్నిహితంబు లగునివ్వాద్వికవినంబులు గడపి శరత్సమయంబున విద్విషత్సంహారం బునకు విజయంబు నేయు మనుటయు, నత్రైజంగు రాజున కెఱింగించి తత్సమ్య తంబున నిలిచి సంత.

75

పాపండ పండంబు = వేదబాహ్యమతిసులగంఘము. [పాం = వేదధర్మమును - ఖడ్గయస్త్రి = ఖండింతులు - కావున పాఖడ్గాః - పా. పాఖండులు. పృథ్వీదరాది 'పాపడ్గా' అనియును.

'పాలనాచ్చ త్రయాధర్మః పాశబేన నిగద్యతే

తం ఖడ్గయస్త్రి తే యస్తాత్ పాఖడ్గాస్తేన శేతునా.'],

ఎఱిగి = నమస్కరించి, సాష్టాంగంబు—

'కరయుగములు చరణంబులు | సురము లలాటస్థంబు సున్నతభుజమున్

నరధరణిపాప మ్రొక్కినఁ | బరువడి సాష్టాంగ మంద్ర పరమసింద్రున్'

ఉత్తరంగిత = ఆలలు లేచుచున్న, భుజ... క్తి - భుజగళయన = పాపసేజ్జ వానియొక్క - చరణ కుశేశయ పదసీరజములయందు - భక్తి = తాత్పర్యము. భాగినేయుండ = సోదరీ పుత్రుడై, పట్ట అర్పించు = పట్టమునకు (పట్టాభిషేకమునకు = రాజ్యమునకు) తగినవాడు (అధికారి - పట్ట మనగా పలుధర్మ శాస్త్రోక్త పదప్రిప్రకారము పలుచెగాను నిడుపుగాను చేయుటచే రాజు నకును రాణికిని రాజ్యాభిషేక సమయమందు లలాటమున అడ్డుముగా కట్టునట్టి బంగారపురేకు.), పాత్రంబు = తగినవాడు. కిడగొట్టు = కిడపటి. పరిణయంబు = వివాహము. అధర్మశరస్సు = నాలవశేదము. అరిణంబు = యాతకము (వివాహసమయమందు అబ్బునికి మామగారు ఇచ్చు ధనానికము.), ఆండుక్ = అధర్మ శరస్సునందు. వారి క్ = వర్షకాలపు.

—* వర్షాకాలవర్షనము *—

ఉ, కిర్మశుం డంట కోర్పు, కుడుకంబులు వాతతి గూర్చిసల్లు న
య్యక్కడం దానుగూర్చి, మఱి యాసలాధిపవిహ్న వాహతం
వేర్లలగంగ నాతం డెలమి క్కకర్ణితి గన్నగీర్వ్యం దా
గర్మటకస్థం డయ్యెననం గిర్మటకస్థితి గాంచె నత్తటిక్.

ఆత్మజ్ఞ = గ్రీష్మకాలమునంతరంబున, అర్కుడు = సూర్యుడు, కిర్మశుండు అంటు
బక్ = తాను (సూర్యుడు) తీట్టుడు అని లోకులు పలుకుటను, కిర్మక = సహింపక, వాత పతి =
వరుణుడు, ఉడుకంబులు = బలములను, కూర్చినట్లు = కూడఁబెట్టినవీతిగా, తానుక్ = సూర్యుడును.
కూర్చి = ఆవిరిరూపమున నేకరించుకొని, మఱి = ఇంక, ఆరిడు = ఆవరుణుడు, ఆ - స ...
తిక్ = సకలార్థప = కరుణనియొక్క - చిహ్న = గుర్తింపఁజేయుట - వాహతక్ = తనకువాహ
నముగాఁగలది, అని, పేరు - నానుము, కల గంగక్ = విహించినదైన (ప్రసిద్ధయైన) గంగానది
యందు, ఎలమిక్ = ప్రీతితో, మికిరిసితిక్ = ముసలియందు ఉనికిని, కన్నక్ = హిందరా.
ఈస్త్రిక్ = వరుణనినిఁగద సేవకుహించి, తాక్ = సూర్యుడు, కిర్మటకస్థుడు = ఎండ్రీయందు
ఉన్నవాడు, అయ్యెక్, అనక్ = ఆనునట్లుగా, ఎలమిక్ = ప్రీతితో, కిర్మటకస్థితిక్ =
కిర్మటక రాజయందు ఉండుటను, కాంసక్ = హిందరా.

ఆట్టిదపుటండల తిర్వాతి సూర్యుడు కిర్మటక రాశికి వచ్చుట యొట్టుండెనన - సూర్యు
నికి ఆ గ్రీష్మకాలమందు క్రూరు డనునంద రాగా, ఆతడు దానికి కంటగించి, వరుణునికి వచ్చిన
చిల్లినదొ యనుపేరు తానును తెచ్చుకొనఁ గోరినవాడై, ఆవరుణుడు ఎట్లుగా, 'సహింసా
నాగనగతి' అన్నప్రకారము నడులన్నియు సముద్రమున బడుటంజేసి, సముద్రరూపమున జల
ములను కూడఁబెట్టుకొనునో, అట్లే తానును పుడమిలోని నదులు చెలువులు లోనగు జలాశయముల
జలమునెల్ల ఆవిరిరూపమున మింటం గూడఁ బెట్టుకొన్నవాడై అంతటితో తనియక ఆవరుణునితో
ఇంకను పోట్లై ఆవరుణుడు గంగలో గంగకు వాహనమైన మికిరిము తనకును వాహనముగట
చేరి గంగయందు సుఖముగా నుండఁగా, (సూర్యుడు) తానును గంగచేరి మొసలివలెనే జల
జంతువైన కిర్మటకమిందుఁ బ్రవేశించి సుఖముగా నున్నాడో యనున ట్టుండెను. వర్షపు
వచ్చె నని భావము. ఉత్పేక్షలంకారము.

'కిర్మశుండు' - 'కిర్మశో' నిర్దయః క్రూరః ఖర స్పర్శశ్చ సాహసీ' నానా. 'వాత పతి' - 'పతి
లాధిప' - సముద్ర వరుణ పర్యాయములలో 'ప్రతేతా వరుణః పాశీ యదసాంపతి రప్పతి'

అని ఆమ. 'అర్కుడు' - 'అర్కు మహాని స్ఫటికే త్వష్టభృతరి భాస్కరే' నానా. - 'ఁలి లాధిపచిన్నా' - వరుణునికి సముద్రునికి మకరము, ఆయినను ఇట వరుణచిన్నార్థమే ఉచిత తరముగాఁ గనబడుచున్నది.

'సంప్రాప్తం మకరధ్వజేన మరణం త్వష్టోమదర్శేపురా
తద్యుక్తిం బహుమార్గగాం మమ పుగో నిరజ మోధు స్తవ
తా మే వానునయస్వభావవటిలాం శ్రేష్ఠస్థకన్తగ్రహం
ముఖేస్య త్యాకా రుషాయ మర్చితనయా లక్ష్మీ శ్చ పాయత్సవః.' రత్నావలి.

వేల్పులకు ప్రాయుకముగా వాహనమే ధ్వజము - ఉ. గరుడధ్వజుఁడు, వృషధ్వజుఁడు. వరుణునికి మొగలి వాహనమును సిద్ధమును.

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ, కిభిఘామ్యాశోచిఁ, గీనాశకా
సరదేహప్రభ, రాక్షసాలిలకాంచద్ధీధితీ, వారిఁ
శ్వరకేతుగ్యుతి, మారితశ్వ హరిణచ్ఛాయక్, ధనాధ్యక్షిని
లరుచిక్, ఘాగ్జటికంతకాంతిఁ దమముల్ వ్యాపించె దిగ్విభ్రులక్. పారి 4 (46).

'చిన్నా' - 'కశికాన్తాన్తాలాఘనం చ చిన్నం లక్ష్మీ చ లక్షణమ్'. ఆమ, 'చిన్నం లక్ష్మీ పతాకయోః' మేదిని. 'వాజి వాహర్ష్య గన్ధర్వా హయై నైవ వనప్తయః' ఆమ. 'ఆసలిలాధిప చిన్నావాహరం బేర్మల గంగా' - ఈగమనమున ఆశ్చర్యము గంగాకు విశేషము. నడుమ వ్యస్త పదంబుల కలిమికి; ప్రాథివ్యా. సమాన. ౧౨ వ నూ. ను జూచునది. అందు 'ఈ కన్నులు తెఱ వని శిశువు' భోజ. ౬ ఆ. అని త్రికమునకును, 'గంగన మనురుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు | నదరు లుమి సెడు కొఱవిదయ్యంబు వీడె' అని నైష. ౨. ఆ., 'బలిమిఁ గుబేరునికా గలివి బాగుగఁ గొన్న రవిప్రకాశమై | యలరుచు నున్న పుష్పకమునందు రిమింపుము శోర్పు లారగఁక,' రామా. ఆర. ౨ ఆ., అని ధాతుజవిశేషణములకును, ప్రయోగములం జూపినారు. మకరిము గంగాకు వాహనమునటకు - 'మకరేశ్వర పుష్పాధ్యయిత చరణకిసలయే' అని గంగాస్తుతిలో, క. క. ల.

'ఆలిఖ్య గఖ్యాః కంచపత్త్రధీర్గి | మధ్యే సుమధ్యా మకరం కరేణ
యత్రాలప త్తా మిద మాలి యానం | మన్వేత్సదేకావళి నాకనద్యాః' నైష. 6 (64).

అందు టికలలో మల్లినాథ నారాయణులు 'గక్తామకరి వాహినీ ఇతి ప్రసిద్ధిః' అని వర్ణించినారు. వరుణునికి మకరిము వాహనము - 'వరుణాయ జలాధిపతయే మకరవాహనాయ పాశ హస్తాయ' అని వరుణ స్తోత్రము.

'సవోద్భవ మౌర్ధ్వధరి ఘోరదర్శినే | యద్ధాయ రూఢో మకరే మహత్త్రే
దుర్వారపాశో వరుణోరణోల్బణస్తమన్వియాయ త్రిపురాస్తకాత్తజమ్||' కమార. 4(4).
గంగాయందు తిద్వాహనము మకర మున్నది గాన మకరవాహనుఁడు వరుణుఁడు నున్నాఁడనుట. అట్లు గంగాయందు సూర్యుఁడు లేడే యన్న? 'గంగా' అనగా ఈపక్షముండు 'గక్తాయం ఘోషః' అనువాక్యముందుంబోలె 'గంగాడ' అని సామీప్యాగ్ధమున చెప్పకోవలయును, మఱియు నిట నదిలో సకర్కటమునకును కర్కటరాశికిని ఆభేదోపచారము. నాలుగు వ్రాత్ర ప్రతులయందు ఇతరత్ర భేదములు మెండుగానే యున్నను, ఇచ్చటమాత్రము పాతము 'శీర్కటగంగా' అనియే యున్నది.

‘సితమకరవిషణ్ణాం కుక్లవర్ణాం త్రిశేత్రం । కరభృతకమలోద్య త్సూక్ష్మలాభీష్టమద్రావ్
విధనాచిరరూపాం సేవతోటిరచాడావ్ । కలితసితగుహలాం జాహ్నువీం త్వం నమామి’.
గంగాధ్యాయము.

తే. వనతతివ రాహవాహాః పివాయుభుగ్వి

రోధివారణవర్షాభు లాధిః దోఱగె

నెండ్రీ రవి చేర; మూడవ యెడకుఁ జేరు

తరణి ధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాండ?

77

ఎండ్రీ = కర్కటకరాశిని, రవి = సూర్యుడు, చేర = ప్రవేశించినంతట, వన...భులు -
వన తిల = ఆడవుల సమాహములు - వరాహ = (ఆడవి) పండులు - వాహ ఆరి = గున్నలు -
వాయుభుకవిరోధి = (గాలిని భుజించునవైన) పాముల - శస్త్రపులు - వారణ = ఏనుగులు -
వర్షాభులు = కప్పలును, అధి = మనోవ్యాధిని, లోఱగె = విడిచినది, ధరణి = భౌతికములో,
మూడవయెడకు = జన్మరాశినుండి మూడవదియగు రాశిని, చేరు, తరణి = సూర్యుడు ప...యి -
ప్రమోద = సంతోషమును - సంధాయి = కూర్చువాడు, కాండ = కాండ - ఆగు ననుట.

వనాదికముల జన్మరాశియైన వృషభమునకు మూడవదైన కర్కటకమందు సూర్యుడు
ప్రవేశించగానే వానిసెగులు తీజనది. జన్మరాశికి మూడవరాశియందు సూర్యుడు శ్రేయః
కరుఁ డగుట లోక ప్రసిద్ధమే! దా! వనములు వానచే ఆలగుటయు, వరాహగులు మిక్కిలముగా
వానను చలువను గోరుటయు, ప్రసిద్ధము. సామాన్యముచేత విశేషమగు ననూప మయిన యర్థం
తరన్యాసము.

క. ‘భాషింపఁగ సామాన్య వి । శేషము లర్థాంతరాఖ్యం శెన్నిగుతోడ నా’;

పూషునిఁ బాముగ్రసించుక । భూపతివ్రాలు దాఁట వశ మెవ్వరికికే.’ ఆలం.

గ్రహస్థితిని విచారించుటకు జన్మనక్షత్రము తెలియనవచ్చదు దానికిబగులు నామనక్షత్ర
మును ఆవలంబించుట జ్యోతిష్యాస్త్రము తము, జన్మరాశికి మూడవ రాశియందు సూర్యుడు
మేలు సేయు నని జ్యోతిష్యాస్త్రము. ‘పట్టిదశస్తోభానుః’...ఆపవడు సూర్యుడు కర్కటము
నకు వచ్చెను, అది వృషభమునకు మూడవది. వనతత్వాగులనామముల యాద్యక్షిరము వాయుగుట
చేత (ప్రాస్థాపిత భేదము అవివక్షితము); ‘ఓహాహిన్ గోహిణీ’ అను నూత్రముచేత వానినామ
నక్షత్రము గోహిణి యగును. ‘కృత్తికాపాదత్రయం గోహిణీ మృగశిరారం వృషభః’ అను
నూత్రముచేత గోహిణి వృషభరాశిగోనిది.

‘ఆధి’ - ‘పుంస్యాధి రాననీ వృథా’ అను. వనతతికి మన సైక్కిడిని? దానికి మానస
వ్యాధి యనుట అసంబద్ధము కాదా? యనిన - లతావృక్షముల సమదాయమే వనము, వానికి
చైతన్యమును సుఖగుఃఖములను మనువు చెప్పియున్నాడు. ‘అన్తస్సంజ్ఞానశ్రేణీ సుఖగుఃఖ
సమన్వితాః’ అట్లే కాలిదాసుడు:—

‘త్వం రక్షసా భీరు యతోఽపసీత । తం మార్గమేతాః కృపయా లతామే.

ఆదర్శయ న్వత్త మశక్తువత్త్వః । కాఖాభి రావర్జిత పల్లవాభిః.’ రఘు. 18 - 24.

‘వాహాః’ - ‘లలామో మహిష్ వాహద్విషత్కాసరి పైరిభాః’ అను. ‘వాయుభుగ్విరోధి’ -
సర్పనామములలో ‘ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్వాః పవనాశనః’ అనియు, ‘సెమలిపేరులలో -

‘నీలకంఠః భుజభక్తుః’ అనియు అమ. ‘భేదే మణ్డూక వర్షాభూ కాలుర ప్లవ దద్దురాః’ అమ. -
వర్షా = వర్షాకాలమందు - భూః = పుట్టిపట్టి - కప్పు.

తే. వనధిగమనజగ ర్భార్కజనిత ఘృణులు

మఱి ప్రసూతికి నతనిధామంబుఁ జేరె;

ఘనతఁ జొచ్చినయింద్లను దనుజులుండి

కాన్పువకుఁ బుట్టిని లేపురక్రమము గనమె?

78

వన...లు - వనధి = సముద్రనియొక్క (సముద్రుని) - గమన = పొందుటచేత - జ = పుట్టిన -
గర్భ = చూలుగలవైన - ఆర్క = సూర్యుని వలననుండి - జనిత = పుట్టినవైన - ఘృణులు =
కిరణములు, మఱి = మరల, ప్రసూతిక్ = కాన్పుకై, వర్షించుటకై, అతని - ధామంబుక్ =
సానమును, (ఇంటిని అనియు - మింటిని అనుట), చేరెక్; తనుజులు = కొమారితలు, ఘనతక్ =
గౌరవముతో, చొచ్చిన యింద్లక్ = భర్తయింట, ఉండి = కాపురముచేసి, కాన్పునవక్ =
బిడ్డను గనుటకు, పుట్టినిల్లు = కన్నవారియింటికి, చేసుక్రమముక్ = పోవురీతిని (పోవుటను),
కనమె = ఎఱుగమా.

సూర్యునిఘృణులు సముద్రునిం గవసి గర్భముఁ దాల్చి ప్రవమునకు మరల సూర్యునియిం
టికి చేరినవి. లోకములో కొమారితలు అల్లునింట గౌరవముగా కాపురముచేసి గర్భిణు లయి
నంతట కన్నవారియింటికి కాన్పుకై వచ్చుట ప్రసిద్ధమేగదా. - సముద్రోదకము సూర్యకిరణ
ములచే (ఎండచే) ఆవిరియై యెగసి మింట నిండియుండినది, వర్షము గురియుచున్నది; అని
భావము. — ఆగ్రాంతర వ్యాసము.

‘గమన’ - గమధాతువు గత్తొరకెంబును రత్తొరకెంబు నగు. ‘గర్భ’ - ఇట జలరూపము.
‘ధామంబు’ - ‘గృహ దేహ త్విట్ట భావాధామాని’ అమ. ‘ఘృణులు’ - ఇది పులింగము. ఇట
తనయాధివమునకు బాధకమైనందున ‘ఆర్కజని ఘృణితీ’ అని పఠించుట యుచితము -
ఆర్క = సూర్యునివలన - జని = పుట్టుకకలవైన, ఘృణితీ = కిరణమువాము, ‘జనితత్విత్తి
యిద్భవః’ - ‘కిరణోఽగ్రమయ’ భాంశు గర్భిణీ ఘృణితీః’ అమ. లేదా ‘ఘృణులు’ అను
టకు ‘నుములు’ అని పఠించినను నరిపడును. ‘నుచి న్దుకిరణే కాన్తా విభిక్తాః క్షోభయోః’ నానా.
సంవాదాద్గమ తుక్రందిమయూగోక్తం గనందగు. —

‘ఆపుత్తిబ్రాహ్మణిశ్వాః శ్రమ మివ దధతః కోషిః సోషిష్యతేవ
గ్రీష్మే దావాగ్నితప్తా ఇన రస మగక్ష్మ ప్యే ధరిత్రాస్త్ర ధయస్తే ।
తే ప్రావృ ష్యాత్తిపానాతిశయంజ వోద్వాస్తవోగూ హిమశ్చో
మార్జ్య స్యాప్రచక్షా స్మిర మగుభినుదేఽభిషవో వో భవన్తు.’

ఇక్కడ గర్భధారణము చెప్పలేదు గావున కిరణపరముగా స్త్రీలింగపదము ప్రయుక్తము
కాన, దానిం చెప్పనందగ్గమున స్త్రీలింగపదములను ప్రయోగించిన కాలిదాసుని రసీకరింపవచ్చును.

‘గర్భం దధ త్యర్క మరీచయోఽస్తాత్’

రఘు. 11 (4)

‘తాభి ర్గర్భః ప్రవాభూత్యై దధే దేవాంత సంధిః

సోభి రివ నాభీభి రమృతాశ్యాభి రన్తుముః.’

రఘు. 10 (58).

సూర్యకిరణములయొక్క క్రియాశీలములు:—

‘తాసాం శతాని చత్వారి రశ్మీనాం వృష్టిపరశ్చే,
శతత్రయం హిమోత్సృజే తాకధర్మస్య సర్వశ్చే,
అనన్తా, శ్చ, హి, మేధ్యాశ్చ, మాతనాః పూతనా ఇతి
చతుశ్శతంవృష్టివాహో స్తా సుర్వా అమృతాః ప్రీయా:’

యాదవా.

తే, ఉర్విఁ గాదంబినుల యలయుమ్మనీరు | దొరుంగఁ గేకులు కేకులు తోన సేసె,

ద్విజత నారణ్యకధ్వని వినఁగఁ జేసిగర్భము సుఖచ్యుతము సేయఁ గడఁగె ననఁగ.

ఉర్విఁ = భూమిమీదికి, కా...రు - కాదంబినుల = మేఘమంత్రలయొక్క - అల = ప్రసిద్ధమైన - ఉమ్మనీరు = ఉబ్బునీరు (ప్రసవజలము), తోరుంగఁ = స్రవించినవెంటనే, కేకులు = నెమళ్లు, ద్విజతఁ = తాము ప్రాప్తము లగుటవలన (పక్షి లగుటవలన), ఆరణ్యకధ్వనిఁ = ఆరణ్యక మనెడి వేదభాగముయొక్క శబ్దమును, వినఁగఁజేసి = వినిపించి, గర్భము = కాదంబినులయొక్క గర్భమును (ఆనఁగా వృష్టిని); సుఖచ్యుతముఁ = సుఖముగా జూతినదానినిగా, చేయఁ = చేయుటకు, కడఁగెఁ అనఁగఁ = ఆరంభించెనో యనునట్లు, తోన (తోఁగఁ+అ) = వెంటనే, కేకులు చేసెఁ = కూరితలను గావించినవి (కూయఁ దొడంగినవి).

‘కాదమ్మని మేఘమాలా’ అను. ‘కేకా వాణీ మయూరస్య’ అను. నెమలికూరితకు కేకయని పేరు. ‘దస్త్ర విప్రాణ్ణా ద్విహాః’ అను. ‘కేకుః’ - కేకగలది కేక ‘యయూగో బర్హిణో బర్హీ నిలకణ్తో భుజద్భుక్’ | కేకావః కేళి కేళి మేఘనాదామలాస్యమి’ అను. ‘ఆరణ్యకధ్వని’ - వేదభాగమిశేషము - ‘అరణ్యేఽధ్వయనా దేవ ఆరణ్యక మదాహృతమ్’ - ఆరణ్యమందు ఆధ్వయనము నేయవలసిన దగుటచేత ఆరణ్యక మనఁబడును. దీనిని ఇంటిలో చెప్పురు. నీలయన దీనిని వినగర్భిణులకు గర్భస్థావ మగును. ప్రసవముయందు స్త్రీ వినునట్లుగా దీనిని పఠించిన సుఖ ప్రసవ మగును. ప్రసవమేకాక, నొప్పవలెపడుచున్నను, అప్పడు బ్రాహ్మణులు దీనిం బఠింతురు. దీనిని వినుటచేత శిశుమే సుఖప్రసవ మగును. ‘ఉమ్మ’ - ఉమ్మశబ్దవైకృతమని సీతారామాచార్యుల వారి యభిప్రాయము. ఉల్మశబ్దము సంస్కృతమునం గలదు, దానికి మావి యధము. ఇది తత్ప్రకృతికమునంగా నోవు నని నాతలంపు, ‘ఉబ్బ’ - ఉబ్బునీరు పడఁగానే నెమళ్లు హగముతో కూయఁదొడంగును. మేఘమంత్రలనుండి యుమ్మనీరు, నెలకు స్రవించఁగానే, నెమళ్లు కూయఁ దొడంగుట - తాము (ద్విజతఁ) పక్షులగుటచేత (బ్రాహ్మణు లగుటచేత) ఆరణ్యక వేదభాగమును కాదంబినులకు వినిపించి సుఖప్రసవము చేయించుటతో యనునట్లుండెను.

నెమళ్లు ఉన్నత ప్రదేశములం జేరి కూయును. అట్లుచేయుట తమకేక ఆకాదంబినులకు సాహాయ్యముచే వినబడునుగాక యనునట్లుండె ననుటయుం గలగు. - ఉత్పేయిత్.

ఈపద్యమున గర్భిణిని (స్త్రీని) చెప్పటలో కాదంబినులు అని స్త్రీలింగశబ్దప్రయోగము సమచితముగా నున్నది.

వర్షువునందు నెమళ్లు కూయఁ దొడంగును, శరత్తున మానును.

‘వరాసు ఘనశిశ్నసయ | హంసగమాః పద్మకన్దశోక్తౌదౌ

హతీ కదమ్బ కేతక ఝఙ్గానిలనిమ్నగా హలిశ్రీతిః.’

కా. క. ల.

ఉమ్మ ప్ర. ఉల్బమ్. - “అతనిం జూచిన యల్పయు మేరునగంబును, బరాయివు పర్వతంబును, అయిమ్మనీరు సమద్రంబులు నయ్యె.”

మార్కండేయపు.

మ. అలపర్జన్యఁడు భానుఁ డన్కొలిమిలో నభ్రంపుఁ బెన్తోప్పెర
జల మాఁగఁ బిడుగుక్కుజాత్యపుటయస్కాంతంపు నత్తున్కు లో
పలఁ జూప, స్తహిమిఁదిలోహరజముల్ పైఁ బరెన్వనా, లేచె వా
త్యలఁ బ్రాప్తావమపు ల్కాగి ల్కాచల గ్రద్దంజై దివిఁ లేచినఁ.

80

అలపర్జన్యఁడు = ప్రసిద్ధుడైన కేవలఁడు, భానుఁడు = సూర్యుఁడు, అనుకొలిమి
లో, అభ్రంపుఁ బెన్తోప్పెర = ఆకాశ మనెడి పెద్ద యినుప కటాహమందు, జలము ఆఁగఁ =
నీటిని కాఁజేసేటందు నిలుపుకొనుటకై, పిడు...న్కు = పిడుగునకు = పిడుగునంబంధమైన
కృష్ణాయనముయొక్క, జాత్యపు = ఉత్తమజాతినిగొనిన - ఆయస్కాంతంపు = సూదంటురాతి
యొక్క - ఆకున్కు = (ఆ) తునియను, లోపల = ఆకటాహములోపల, మాపఁ = పెట్టఁ
గానే, మహిమిఁది లోహరజముల్ = కేలయం గున్న యినుపకేలుపులు, పై = మీఁదికి
(ఆకాశపురలోనికి), పర్వత నాఁ = వ్యాపించినవో యనునట్లుగా, మొగిల్ = మేఘము, మొదలఁ =
అదిలో, గ్రద్ద అంత వి = గద్దంతి యాకారముగలదిగా, దివిఁ = ఆకాశమందు, లేచినఁ =
లేవఁగానే, వాత్యలఁ = సుడిగాడ్చులచేత, ప్రా...ల్ - ప్రాన్ = మునుపటి (వేసవికాలపు) -
దావ = కార్చిచ్చులయొక్క - ముఘల్ = ముసులు, లేచెఁ = పైకెగఁగెను.

సూర్యుఁడు వెలుగుచుండఁగా, ఆకగములో నొక్కడ రవంత (గద్దంత) మొగిలి విర్ప
డెను; వెంటనే విర్పగాలి లేచి సుడియుచు పైకి వీచుదొడంగెను. దానిచే కడచిన వేసవి
కాలపుఁ గార్చిచ్చులమనులను భూతలమునుండి మింటికెగిసిపోయెను. ఇదియెల్లంజాడ నెట్లుండె
ననఁగా, సూర్యుఁడు కొలిమి గాను, ఆకాశము వర్షాధిపతి యైనయింద్రుఁడు యథాకాలము
యథామతి వృష్టి నొసంగుటకై నీరుపెట్టుకొన్న యినుపకఁబొయిగాను, ఉండెను. మఱి పదికేలల
నుండి నీరునింపక పడతైచియున్నందున త్రుప్తమయినంబట్టి బెజములుపడి ఆకుకులు నీరు
దెఱచియున్నయెడల కఁబొయిలోనినీరు నిలువక కాఁజీపోవునుగాన కఁబొయిని ఆకొలిమిలోకార్చి
మరమత్తునేయుటలో కరము దిట్టపఱచుటకై దానిలో పెట్టిన పిడుగుజాతియుక్తుసంబంధమైన
సూదంటురాయిగాను, వెంటనే సుడిగాలి వీచుటయు దానిచే భూతలమునుండి కడచిన వేసవి
కార్చిచ్చులనుసులు మింటికి (ఆమొగిలకడకు) ఎగిసిపోవుటయు అసూదంటురాతిచే ఆకృష్టముపై
భూమిమీఁది యినుపరజములు ఎగిసిపోయి ఆరాతికునుకమీఁదపడి దానికంటుకొనుటయు, అను
నట్లుగాను ఉండెను. మాపఁకాపిలోజ్వేలియలంకారము.

‘పర్జన్యఁడన ఇంద్రుఁడు, ఆయన వర్షాధిపతీ; ‘పర్జన్యోమేఘునిసోషే వానశే గర్జజమ్ముచే’
నానా. ‘తవ భవతు బిదోబాః ప్రాజ్యవృష్టిః ప్రజానా’ అనిశాంతరతిము. ‘నవవర్ష వర్షాణిద్వాదశ
దశశతాక్షః’ దశమవార. ‘భానూ కరణభాస్కరా,’ ‘నభః స్వర్ణామ్ముచే వృశ్చిమ్’ నానా.
‘లోహంఽస్త్రీశస్త్రకం తీక్షణం పిష్టింకాలాయ సాయసీ’ అశ్వసారః’ అను. ‘వాత్యా వాతస్య
మర్షతీ’ హరియఁడు. ‘వాత్యానామ్ మణ్డలాకార వాతానామ్’ అని మాలతిటీకయందుత్త్రపు
రారి. ‘ఆఁగఁ’-ఆకర్తకమయిన జలము కర్త, సకర్తకమైన ఇంద్రుఁడు కర్త. ఇంద్రునియందు
కమృతనము నాకోపించుట గమంజనముగాదు, జలమాచికోనుట స్వాఙ్గమే, కటాహము తనదే.
ఈకర్తయందు కమృతనమునే చెప్పం దలంపేని (ఇంద్రాజితేత) కాలపురుషుఁ డను లోహ
కానుఁ డిట్లు చేసె నని వర్ణించియుండఁదగును. ‘పెను’-లోకమునకంతయు చాలినంతనీరు నింప

వలయును గావున. 'అయస్కాంతము' - ఇనుములో విశేషము. పిడుగుకూడ ఉక్లేయని ప్రసిద్ధి. అది పడినదంటే ఉక్కుముక్కుగా దొరకు ననియువాడుక. 'అయస్కాంత' - 'అయసాం మధ్యే కాంతః' రమణీయః' సర్వశబ్దసంబోధిని. అది యినుమునే ఆకర్షించును, ఇనుపపొడిని చెప్పవలసినదే లేదు. 'కున్దు' - అది చిన్నదైనను దానిశక్తి చిన్నదిగాదు. 'అయోధాకుంధద్యుత్' పరిలక్షు రయస్కాంతశక్తి' ఉ. రా. చ. (4. 21). శక్తిలమనుటం బరికింపుడు. 'రజమల్' - ఆకర్షణముల భము. 'చూపక' - లోపలఁ బెట్టినం జాలును, అగుక నక్కులలేదు; దానియాకర్షణశక్తిచేత అది కటాహంబునవ అంటుకొనియే యుండును, కటాహమును ఎక్కడిభాగము ఆక్రమింపఁ జేతుకొనియే యుండును. ఎండ కాయచుండుట, రవంతి మొగిలు మింటఁ దోచుట, విగరుగాలి దొడుముట, బుగ్గరుమారము లేచుటయు, కరుగగా కలిగినన. 'అగ్రత' అనుటచే ఇంకిన వర్షము పరియలే దని భావము. 'అక్రింపుఁ బెన్గొప్పెన్' - రూపకవిమోగము; కర్పిభారయవిశేషముగాన మువ్వు మునకు పుంపావేశము.

తే. ఇలకు డిగి, చుట్టిచుట్టి, దు మ్మెత్తి, యెగసి

పోయి, తము ముంచునుడిగాలిపుష్కరములః

గడలిసీ రత్తకలభముల్లోనె, ధరణి

నభ్రకరింపే వివిధ గాంచినట్టిరచి.

81

ఇలకు = నేలకు, డిగి = తిగి, చుట్టిచుట్టి = కర్పరకారముగా ముఱచుచుకొని, ఎగసి పోయి = పైకిలేచి. తము = అక్రికలభములను, మంచు = కిమునట్టి - సుడిగాలి పుష్కరములకే = సుడిగాలి యనెడి తుండాగ్రములతో, అక్రికలభముల్ = కొదమమేఘము లనెడి స్వర్గకరియూహ, నివిక = ఆకాశమందు. (ఆకాశగంగాయం దనుట), అక్రికరింపే = నాకి గజ మయిన యైరావతిమయొక్క యుపదేశమును, (కాంచెన్ యన్నవిధముగా), కడలిని - కముద్రోదకమును, ధరణి = భూమిమీద, క్రాపిత = పెడల నుమిగును.

తుండాగ్రములతో జలాశయమలనుండి నిరిని గ్రహించుటయు, మరల పెడలఁ గ్రాయుటయు, ఏనుగులకు స్వాభావికము. స్వాభావికవ్యాపార మయినను ఆదిలో తిడఁబాటుగానే యుండును. పెద్దదానితోనేతి లేన్నదానికే దృఢపడును. అట్లే కొదమమబ్బులనెడం స్వర్గపు గన్ను లేనుఁగలు కముద్రోదకమును తుండాగ్రములతో, బీల్చి భూమిపై జల్లినవి. అదియుట్లు కొదమ మబ్బులు గన్నులేనుఁగ లేటగునో? వీనికి గొండములేవో? యనిన - లేకేమి? నేలకు తిగులు నట్లుగా క్రందకి వీచి దుమ్మెత్తుకొనిపోయి ఆకొదమ మబ్బులపై నించు సుడిగాడ్చులే వాని తొండములు. అట్లును సరియే; మఱి యిది యింకిన తిడఁబాటులోనే ఉండవలసినట్టి లేఁ బ్రాయముచే కముద్రోదకమును అతుండాగ్రములతో పీల్చి భూమిపై ఏతడఁబాటును లేక యెట్లు పెడలఁ గ్రాసినవో? అనుచుచేసి, అవి ఆపనిని మింటియందు అచటి మరుగు గజమైన యైరావతిమవలన ఆలవాటు పడెనని. గంగోదకమును ఐరావతిము తుండాగ్రముతో, బీల్చి క్రాయచుండఁగా, మాటి మాటికిం గాంచి తామును అట్లు నేయనెర్పినవి. - రూపకానుప్రాణితమైనట్లేర్పిరి.

'డిగి' - దిగినట్టివి - సుడిగాలిపుష్కరములు. 'దుమ్మెత్తి యెగసి' - తము ముంచుటం శెప్పట పుష్కరత్యగికికేగాని, దుమ్మెత్తి చల్లుట యక్రికరియొద్ద నెర్పిన వని చెప్పవలసినదిగాదు. మఱి దానియొద్ద నెర్పినదెల్ల కముద్రోదకమును పీల్చి చల్లుటయే. అది యెట్లనిన, అది ఆకాశగంగలో

చేయునట్టి శేష్లను తఱచుగా చూచుటచేత. 'అది వీనికేల శేష్మనది? ఇవి దానికడ నేల శేష్మనవి?' అని యడుగుదురు గాఁబోలు? దానిశుభ్రతే యిది. అదియధ్రకరి, ఇవి యధ్రకలభములు - అని స్వారస్యము.

'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాణముఖే జలే
వ్యోమ్ని ఖడ్గఫలే చైవ తీర్థపథివిశేషయోః'

అను.

'నభః స్వర్ణామ్ముదే ప్యధ్రమ్' నానా. 'కలభః కరితాబకః'

అను.

మేఘపక్షమున కలభ శబ్దప్రయోగము ఎట్లు గరిపడుననగా - గోళలక్షణచేతగరిపడును - ఉదా:-

'కవీనాం సందర్భస్త బకమకరకన్దైకరసికం

కటాక్షవ్యాజేపథ్యమరకలభో కర్ణయుగళమ్

అముఞ్చస్త దృష్ట్యా తవనవరసాస్వాదతరితౌ

అనూయాసంగరాదలికనయనం కిచ్ఛి దులుఘమ్.'

సౌందర్యలహరి, 50.

'యద్యపి కలభశబ్దః కరిషిష్టువచనః, మహాకవిప్రయోగ ప్రాచుర్యవశాత్ విశేషసామాన్య లక్షణో ద్రమరకలభావితః.' వ్యాఖ్య.

'కరణిక్' = కలెక్; ఇదిసంస్కృత శబ్దము:—

'అథ శైత్రసింహాశ్వుపతౌ ధరణిం । కరణిం నికః శ్రీతహారేః స్వజతి

శుద్ధజన్మతః ప్రాణుశుశ్చా త్సరణేః । సుమసాయకస్య కిల విశ్వజితః.' హస్తారకా. (5.1)

[కరణిక్ = ప్రతిచ్ఛందంబుగా].

ఈశబ్దము పాకృతిమందును గలదు:—

'అహగరగదస్త మణ్డల కపోలపడిమాగడిమ అల్పీధి

అన్తోన్దోరిఅసంఖనత్త కరణింనహది చందో.'

గాధాసప్తతి. 3 (100).

ఇ. 'అహగరగదస్త మణ్డలకపోల ప్రతిమాగతోమ్మగాఢ్యః

అన్తః సిన్దూరితశ్చ పాత్రసాదృశ్యంవహతి చంద్రః.

మేఘములు సముద్రోదకమును త్రాగుట ప్రసీదము:—

'ప్రవృత్తిమాత్రేణ పయాంసి పాను । మావర్తవేగా త్ప్రమితా ఘనన.

ఆభౌతి భూయిష్ట మయం సమద్రః ప్రమథ్యమానో గిరి కేవ భూమః'. రఘు 13 (14).

'నాటోపమవ్యో మనిశం నదన్తో । ధ్రువ ప్రావయిష్యన్తి సమస్తతోఽమీ

తాన్యేకదేహా నిర్భృతం పయోధేఽస్సౌఽమ్భాంసిమేఘాన్ పిబతోదదర్శన్.'

తే. కృతపయఃపాననవమేఘకృభంకములకు

రాలె నోయ్యన నడగండ్లపాలపండ్లు;

మఱి బలాకాఢ్యిజాళిసంప్రాప్తి గలిగె,

తెరుగ తెరుగంగ భ్యనియు గంభీర మయ్యె.

82

కృ...ఖక్ - కృత = చేయబడిన - పయః పాన = నీరు త్రాగుట (పాన్ త్రాగుటయు)

కలవైన - నవ = క్రొత్త (పనితినంపు) - మేఘపృగుకములఖక్ = ముల్లుపిల్లలకు (పిల్లమబ్బు

లకు) - ఒయ్యనక్ = క్రమముగా, వడగండ్ల పాలపండ్లు = పాలుత్రాగు వయస్సులో మొలచు

నవి వడగండ్లనెడి దంతములు, రాలెక్ = ఊడిపోయెను. మఱి = వెండియు, బలాకాద్విజ ఆలి = బెగ్గురుపట్టు లనెడి దంతములయొక్క - సంప్రాప్తి = లాభము, కలిగెక్; పెరుగెక్ పెరుగంగెక్ = క్రమముగా వరిల్లినకొలది, ధ్వనియెక్ = ఉఱుముకూడ (వాక్కుకూడ), గంభీరము = బిగిరి, అయ్యెక్.

స్తవ్యపానము మానినపసిబిడ్డలకు క్రమక్రమముగా పాలపండ్లు రాలునట్లుగానే, నీరుత్రాగి యైన కొత్త మబ్బులకు క్రమక్రమముగా వడగండ్లు రాలుచుండెను. తర్వాత ఆశిశువులకు మరల పలుపరుగులు మొలచునట్లే ఈ కొత్త మబ్బులకు బెగ్గురుపట్టులవరుగులు వచ్చి కూడుకొన్నవి. ఆశిశువులకు వయస్సు వచ్చినకొలది నోరు పెచ్చినట్లు ఆమబ్బులకు ఆకారము పెచ్చిన కొలది ఉఱుము బిగిరి యగుచుండెను. - శ్లేషానుప్రాణితముయిన రూపకాలంకారము.

'పక్షుః పానీయ దగ్ధయోః,' - 'పుష్కరికః శాబకః శిశుః' - అను - వడగండ్ల పాల పండ్లు - రూపక సమాసమున పక్షిసమాసకార్యము; లేదా, పక్షంతిరమున కనకవలయాదులయందుంబోలె పక్షిసమాసముగానే గొని ప్రకృతార్థనిర్వాహము చేయవచ్చును. శ్వేతిమాది సామ్యము చేతి వడగండ్లను పాలపండ్లనుట. 'బలాకా బిసకణ్టికా' అను. బలాకా శబ్దముప్రంలింగంబును కలను.

'మేఘాః జలార్చి మహిషాదర భృష్ట సీలో విద్యుత్ప్ర భారచిత ఛాతవతోత్తరీయః
ఆభాతి సంహతి గృహీత బలాకశబ్దః । ఖంకేశహోఽపర ఇ వాక్రమితం ప్రవృత్తః.'

మృచ్ఛ. 5 - 2.

మ. తనతోయం చినరక్త్యై లెత్త, నిల వాత్యాఽఽఽఽమూర్తి స్తహం

ప్రసక్తుః జెప్పగ, మ్రుచ్చుచు బట్ట విచమందా నిల్వటంబం, భయం

బునఁ దివ్రత్తనహస్తము నెవ్వస డిగెం బో డాఁగి వే గ్రువ్వరిం

ప, ననం ధారలు దోఁచె మించు వెలిగింప స్తబ్బుల నెల్లిస్సె.

33

ఇల = భూమి, తన - తోయంబు = జలమును (వింతకస్తువును), ఇనరక్తులు = సూర్యకిరణములు, ఎత్తిక్ = ఆపహరింపఁగా, వాత్యాఽఽఽఽమూర్తిక్ = సుడిగాలిలోని గుమార మనెడి రూపము దాల్చుపోయినదై, మహేంద్రునకుక్ = దేవేంద్రునతో, చెప్పగెక్ = పిర్యారుచేసి కోఁగా, ఆతిఁడు. మ్రుచ్చుక్ = సూర్యరక్త్యై లనెడి యాదొంగలను, పట్టక్ = పట్టుకొనువాడై దివమందుక్ = సుంటియందు, విలు = ధనస్సును, ఘటింపక్ = తాల్చఁగా, తిత్ రత్న సహస్రముక్ = ఆపేయ కిరణంబులును, భయంబునక్ = (మరణదండన యగునని) భయపడినవై, వే = వడిగా, క్రమరింపక్ = ఆలోచయను క్రిందికి పోసివైచుటకై, డాఁగి = తాము కనఁబడక, దొంగ పో = దగినవి సుమా; ఆనక్ = అనునట్లుగా, మబ్బులక్ = మేఘములయందునుండి, మించుక్ = వెఱుపును, వెలిగింపక్ = జ్వలింపఁజేయఁగా, వెల్లిక్ = జలపూరముమీద, ధారలు = నీటియొడికలు, తోఁచెక్ = అగపడినవి.

లోకిముల్ చొర్రము జరుగఁగానే చోరితులు ప్రభువునొద్ద (పిర్యారు) నేయుటయు, అంతట దొంగను వధించి చోరితులకు ఆచోరితికిమును ఇచ్చువాడై ప్రభువు సాయధుడై తిరులుటయు, అయద్యమమునెఱింగి దొంగ వెంటనే తాను తప్పించుకొనుటకై అగపడకుండ ఆచోరి

తక్కుమున తెచ్చి చోరితులయింటనే వైచుటయు, ఇంతలో దీపము వెలిగించినయెడల తాను దిచ్చు మొగం బగుటయును సుసంభవమే. అట్లే ప్రకృతమున భూమియొక్క జలమును (అమూల్య మయినవస్తువును) సూర్యునికిరణములు దొంగిలించినవి. అంతట భూమి సుడిగాలికి లేచిన భూరి రూపమును మింటికింబోయి దేవేంద్రునితో చెప్పకొన్నది. అంత నాతడు ఆదొంగలను సంహరించి భూమికి ఆతోయమును మరల తెచ్చియిచ్చువాడై ధనుస్సుతాల్చి తరలెను. ఆసం చెఱింగి ఆకిరణములు తాము ప్రాణము తప్పించుకొనునవై ఆయన కగపడకుండ ముప్పలోదాగి అందుండి చోరితతోయమును ధారలుధారలుగా ప్రవహించి క్రింద వెలువ గావించుచుండినవి. ఇంతలో దీపము వెలిగింపగా కిరణములు దాగినవి. తోయపువెల్లిమూత్రము ఉండెను. - వర్షాధిదేవత యైన దేవేంద్రుడు సువృష్టిం గురిపించె ననుట - ఉత్పేక్ష.

‘రేణుమూర్తిక’ - రూపాంతరమున నేగుట దొంగలకు తెలియకయుండుటకై; సూర్యునితో చెప్పకొనవి ఆతనికిరణములపై అతడు పక్షిపాతము వహించు నని; ఇంద్రునితోఁ జెప్పకొనుట ఆయన ముల్లోకములకును దొరయగుటవలనను, సూర్యునికింగూడ దొరగావునను. ‘దివ మందక’ - ఇనరక్షులు ఉండెడి తాపగుటవలన; ‘మృచ్చుక’ - సామాన్యముగాఁ జెప్పట. ‘విల్’ - విలుకబ్బములో క్రింది లకారము లోపింపగా విలు - ‘తుదినులుల క్రిందినలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగును.’ బాల. ప్రకీ. 7. ‘విల్ - సహస్రముక’ - పదాంతాసంయుక్త లువర్ణంబుగాన ఉత్పలొపము. బాల. ప్రకీ. 16. ‘హ’ - నిశ్చయారకము.

‘హ’ - ఇది కళ - ద్రుత ప్రకృతికముగాదు - ‘వే చనియిచటికే గొనిర | మౌ చాతము గాక నీగమనవేగంబుక’ భార. విరా. ‘వెల్లి’ - అప్పటికి క్షమరించినజలము; ‘ధారలు’ - ఆకిరణములు క్షమరింపగా క్రిందబడుచున్న జలము - కిరణములు వేయియేగదా ధారలు - ఆసం భేదములేక ఆనిన - ఒక్కొక్కకిరణము ఎన్నెన్నియో ధారలం గురియు చున్న దని తలంపవచ్చును. ‘మబ్బులక’ - మబ్బులలో కిరణములు దాగినవి. దీనికి మ్రబ్బు అని రూపాంతరము; అదియే తొలి రూపముగా నుండును. ‘వెలిగింపక’ - దీపము వెలుగఁగా ధారలు దోచిన వనుటచే రాత్రి సమయముగా భావితము. కావుననే సూర్యకిరణములు దాగిన వని చెప్పినాడు. రాత్రికాలమున ఇంద్రధను స్సుండునా యనిన:-

‘జలమధ్యైనావృష్టి, భుక్తి వి సస్యవిధ స్తరౌ స్థితే వ్యాధిః,
వస్త్రీకే శస్త్రధియం, నిశి, నచివధాయ ధను రైన్ద్రీమ్.’ బృహత్సంహిత.
ప్రాయికముగా గడిదొంగలుపురుషులేగాన నిచట పులింగిం బయనరశ్చిత్తము సాంపుగా ప్రయుక్తము.

భూమిలో నీళ్లగురుట, సుడిగాలి లేచుట, గుహాగ మెగయుట, ఇంద్రధనుస్సు తోఁచుట, మబ్బులు, ధారలు, వెల్లి అను నీక్రమము స్వభావోచితముగానే యున్నది.

చ. తొలితొలి వచ్చుధారల నెదుర్కొని, తచ్చటఁ దిగఁచుట్టుగా
నలముచు, ధాత్రి లేచి, పాలుపారె మఱిమనబాష్పవల్లు; ల
తొలితొలిధారకే వెఱచి, తోన ఘనౌఘము వానకాళ్లకుం
బలరిపుఁ డా లయాశ్రముల భంగినె సంకెల లూన్చెనో యనన్. 84

మలీమస బాష్పవల్లులు = మలినములైన యావిరి తీవలు, ధాత్రిక్ = భూమినుండి, లేచి, తొలితొలి = మొదలమొదలనే, వచ్చుధారలక్ = దిగుచున్న ధారలను, ఎదుర్కొని, తత్ = ఆధార - ఛటక్ = సమాహమును - ఆవాసకాళ్లను, తీగచుట్టుగాక్ = తీగచుట్టుకొన్న రీతిగా, ఆలముచుక్ = పరివేష్టించుచు, (ఎట్టుశోభించె ననగా;) బరిపుడు = ఇంద్రుడు, ఆతొలితొలిధారకే = ఆమొదటిమొదటిధారలకే, వెలచి = భయముఁ జెంది, తోన (తోక్ + ఆ) = వెంటనే, ఘ...కుక్ = ఘన = మేఘముల - ఓఘము = సమాహముయొక్క - వానకాళ్లకుక్ = వర్షధార లనేడికాళ్లకు - ఆ లయాశ్రమలభంగినే = ప్రసిద్ధము లయిన ప్రశయకాలపు మేఘములకాళ్లకుం బూన్చినరీతిగానే, సంకెలలు = నిగళములు, ఊస్సెనో = తగిలించినాడో, ఆనక్ = ఆనవట్టుగా, పాలుపారక్ = శోభిలైన.

మేఘములనుండి తొలితొలివర్ష ధారలు నేలకు దిగఁగానే, నేలనుండి, నల్లనియావిరి యెగురు లేచి యావర్షధారలయందుగుభాగములకు తీగలుచుట్టుకొన్నట్లు ఆలముకొన పొగినవి. ఆటగుట ఎట్లుండెనో వినుడు. - ప్రశయకాలమందు పుష్కరములు, ఆవర్తకములు, ననుమేఘములు ఎల్లెడలను గలించుచు మహావర్షములచేత లోకమును ఏకాగ్రము చేయును; ఇతరకాలమందు ఆటలు చేయబడునట్లుగా దేవేంద్రుడు ఆసంచారమును మాన్పుటకై వానికాళ్లకు సంకెలలు వైచియుంచును. అట్లే ఇష్టమను ఇంద్రుడు మేఘముల తొలి తొలి ధారల జలవిస్తారముం గని, వీనిని ఉపేక్షించినా ఇవి ఆపుష్కరావర్తకములవలె పుడమియెల్ల ఏకాగ్రత మగునట్లు ఆనగా జల ప్రళయ మగునట్లు వర్షించునుబో యని భయపడినవాడై, ప్రకృత మేఘసమాహములయొక్క వానకాళ్ల నేడు కాళ్లకు పూర్వము ఆప్రళయ మేఘముల కాళ్లకు వైచినట్లు, ఇనుపసంకెలలు వైచెనో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్షలంకారము.

‘ఛటక్’ - ‘కేవలీచ్చటాచ్చాయలిరులకొనఁగ’ - మను. ౧. ‘మలీమస’ అనుట ఇనుప (సంకెల) వర్షముకొఱకు - ‘మలీమసం తు మలినమ్’ అను. ‘వల్లులు’ - సంకెలవలయుముల సామ్యము కొఱకు. ‘బాష్ప’ - ‘బాష్పమూష్టాశ్రు’ అను. ఘనాఘము - ‘ఘనోమేఘ మూర్తగుణే త్రిషు మూర్తే నిరన్తరే’, ‘ఓఘో బృన్దైష్మిసాం రయే.’ అను. ‘బరిపుడు’ - ‘వాస్తోష్మతి స్సురపతి ర్బలారాతి శృవీపతిః’ అను. ‘లయాశ్రమలు’ - ‘నాశే సంక్షేపణే తార్కాత్రికసామ్యే భవేల్లయః’ నానా. ప్రళయాశ్రమలకు - పుష్కరావర్తకసంజ.

‘పుష్కరా నామ తే మేఘా బృహతే స్తోయ మర్షరాః |

పుష్కరావర్త కానేన కారణే నేహ విశ్రుతాః || వి

నానారూపధరా నే తు మహాధీరస్వనా స్తథా |

కల్పాస్తే వృష్టికర్తారః సంవర్తాన్తే ర్నియామకాః ||’

బ్రహ్మాండపు.

సంకెలకు. —

‘ఇథం మఘన తాజ్ఞపా మేఘా నిరుక్త బననాః |

నన్దగోకుల మాసారైః పీడయామాను రోజసా ||’

శ్రీమద్ భాగవతము.

మఘనతా ఇన్ద్రేణ - నిరుక్తం బననం యేషాం తే - ప్రళయభియా యే బద్ధా ఆనక్ తే నిరుక్త బననాః సన్తః...’ శ్రీధరీయవ్యాఖ్య.

‘సంకెల’ - ‘శృంఖల’కు వై. ‘శృంఖలనామంబు చెలగు సంకెల యన’ ఆం. భా.

ఊస్సెనో - పూను ఆ. క్రి., పూనుచు స. క్రి., రూ. - ఊన్చు,

‘పూనె నెగనె బొడవె బొనరె బొందె నటన్లు । పలుకులందు మొదలఁ గలుగునట్టి వ్యంజనంబు లుండు వలయుచో, నేఁగును.’ అప్పుకవి. -

పూనుపాదపుల కాదిలోపం బొకండు వక్కాణించె, నది నిరాకరంబు; అను బాల వ్యాకరణ వచనమునకు కారణ మగపడలే దని సీ. బా. శ. ర. లో తెలిపియున్నారు.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి నేతగులంబును లేక మూకలకొ
వెడలెడుచోఁ గఱోరఘనబృందము లడ్డము వడ్డ, వానిమే
యిడియ జవోష్ఠ బొటెడు రవీందలవట్టపుబండికండ్లచ
ప్పుడుగతి, మ్రొసె రేవగలు భూరిభయంకరగర్జ లత్తటిన్. 85

ఎడపక = వారక (ఎల్లప్పుడు), మున్ను = పూర్వము. (వర్తమానపు రాకముందు), మింటి పయి = ఆకాశముమీఁద (ఆకాశము పైభాగమున), వీతగులంబును = అడ్డు వీదియును (ఎదురుపాటు ఏమియు) లేక, మూకలకొ = నిశ్శబ్దముగా, వెడలెడుచోఁ = చనునట్టి ప్రదేశముల యందు, క...లు = కఠోర = కఠినమయిన - ఘన = మేఘములయొక్క - బృందములు = సమూహములు, ఇప్పుడు, అడ్డము - పడ్డకొ = రాఁగా (కాఁగా), (హానియక యెదుఁగొడ్డఁగా), వానిమే = ఆమేఘబృందముల దేహములు, ఇడియ = చిదిగిపోవునట్లుగా, జవ ఉష్ఠకొ = వేగముయొక్క వేడితో, పాటె...గతికొ = పాటెడు = ఉరవడిగాఁ జనియుడు - రవి ఇందుల = సూర్యచంద్రుల యొక్క - వట్టపు = సంహతిములైన (దృఢములైన) - బండికండ్ల = రథచక్రముల, చప్పుడు గతికొ = మ్రోతెలో యనునట్లు, అతఁజొ = ఆవరారంభదినములలో, భూరి...లు = భూరి = మొండయిన - భయంకర = చెట్టిదమయిన - గర్జలు = ఉఱుములు, రే వగలు = రేయంబవలు, మ్రొసెకొ = ఉలియుచుండెను.

వర్షాకాలము రాకముందు లేని యులుములు, ఇప్పుడు, అనఁగా వర్షాకాలమందు, మ్రోయుచుండుట ఎట్లు తలంపనైయుండుననఁగా - సూర్యచంద్రులరథములు పూర్వము మింటి ఏచోటను ఏమియు దారికి అడ్డముగా తమకు తగులనందున నిశ్శబ్దముగా చనుచుండినవి. ఇప్పుడు అట్లోట నె మేఘసమూహములు అడ్డపడుటవలన వానిం జీల్చుకొని ఆరథములు దాఱుటలో జనించిన మ్రోతెలో యనునట్లు, ఉఱుములు భయంకరముగాను మొండుగాను రేయంబవలు వినఁబడుచుండెను. - వస్త్రాల్పేక్ష.

‘ఎడపక’—

‘సదా చరితి ఖే భానుః, సదా వహతి మారుతః,

సదా ధత్తే భువంశేషః, సదా ధిగోఽవికతేనః’.

‘మింటిపైకొ’ మింటి ఘనరవీందుల వేలు వేలు;

‘గితా మయూగో, గగనే పయోదో; లక్ష్యస్త రేఽర్కచ్చి, జలే చ పద్మమ్,

ఇన్ద్ర ద్వికలతీం కుముదస్య బన్ధ; శోభ యస్య మిత్రం న హితన్య మారమ్.’

సీ. ‘వక్షిణుల చరియించుపదవి నుల్లంఘించి, । ఘనములు దిగునమార్గంబు గడచి,

విద్యాధరశ్రేణి విహరించుపథ మెక్కి, । కరువలి యేఁగెడకత్తి సొచ్చి,

గ్రహరాజు వాతెడుఘంటాపథము దాటి, । చుక్కలు పొడఁతెంచుచుక్కి వెడలి,

చదలేలు ప్రవహించుచాయను దిగ నాడి, । ద్రువమండలంపుఁ బెంద్రోవనడచి,

తే. ఊర్ధ్వలోకంబునకుబోవుచున్నవారు, వాసవుండొడియినగీర్వాణమరులు.' నైష. 7 (37).

ఇట్లుండ రవీంద్రుల తేరులకు ఘనబృందము లడ్డపడెననుట ప్రల్లదముగాదా యనిన - ప్రల్లద మయినను ఉత్పేక్షలో సహ్యమే. ఇదిగాక కవీశ్వరులు యథాదృష్టముగా వర్ణించురు. 'హో' - జాత్యేకవచనము. ఇట్లే 'మే' కూడ. 'ఇడియ' - ఇది ద్రావిడదేశీయ మని పూర్వజీకలో నున్నది; కాని అట్లు తలంచుటకు నిమిత్త మగపడదు. 'ఇండ్లు ఇడియగొట్టుట', 'గోడలు ఇడియ గొట్టుట', అను వ్యవహారము ఆంధ్రదేశమున నీడమే. తెనాలిరామలింగకవియు అతవదేశమునకు దూరమువాఁడు దీనిం బ్రయోగించినాఁడు:- 'మారుతావతి రాలునారికేళఫలాశి | నిడిసిజల్లించు పుండ్రేక్షువులను' శ. ర. పాంచురంగ. ౧. ఆ. అట్లే వేంకటపతికవియు:- 'ఇవి చిల్కపొట్టుల నిడియుదాడిమఫలం | బులజాఱురసముచాల్ పొరలువాక (లు)' చంద్రభానుచరిత్రము, శ. ర.

'ఊష్ణ' - వేడిమి మంచుగడ్డనుబోలె మేఘమును సైరిము కరిగించి భేదించును; 'ఊష్ణ' శబ్దము నకారాంతము - 'నాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచన లోపంబు లేదు,' అను బాలవ్యాకరణవృత్తింబట్టి - ఊష్ణమునకే అనిరావలయును; ఆయినను ఈశబ్దము లుప్త 'మ' కర్తృకముగా పెక్కుతావులం బలువురు కవులచేతి ప్రయుక్తంబగుటంబట్టి దీనిని చరితాదులలో చేర్చుకొనుట యుక్తము. కర్తృశబ్దమును ఇట్టిద - కర్త - కర్తలు అని శబ్దవ్యవహారముబహుళము. - 'రవీంద్రులబండికండ' - రవికే తేరుండుట ప్రసిద్ధము, చంద్రునికి తేరు గలదా అనిన - కలగు: ఇతర దును ఆతర ఎడపక చనుచునే యుండును:-

'రవివాయుములట్ల వలయయాత్తు నివారు | వమ్ము లొక్కమజ్జే రఘమునకుఁ ద గుల్పఁ గడఁక నొక్కకల్పము చనుదాఁక | బడలుపడక తేరు గడపుచుండు,' విష్ణుపు. 'కేవల' - తాత్రి చంద్రుఁడు లేనప్పుడును ఉలుములు ప్రాయము, పగలు చంద్రుఁడును మింట నేగుచుండును. కావున పగలే రవియు రాత్రియే చంద్రుఁడును ఏగురు రవి నియమును లేనందున రవీంద్రు క్రమమున కేవలగల్గి నిర్దిష్టములుగావు.

చ. దినములవెంబడిం జడనిధి స్తును గ్రోలిననీరిలోనఁ బే

రినలవణంపుఘట్టముల దృష్టదీరమృదదావము ల్దవు

లొగిని పెటిలించునారృటు లొకో, యన నొ సతటివృథాయంకర

స్వసతిములకే సృజించె సతీసాంద్రఘనాఘనగర్భగోళముల్.

86

అతి...ల్ - అతి = మిక్కిలి - సాంద్ర = దట్టమైన - ఘనాఘన = వర్షించుచున్న మేఘ ములను - గర్భగోళముల్ = ఉదరమండలములు, దినముల వెంబడికే = అనేక దినములనుండి, మును = పూర్వము, జడనిధి = సముద్రమునందు, గ్రోలిననీరిలోనక = త్రోగినజలములోనుండి, కే... లక = కేరిన = ఆడుగునంతేరి పెరిగిన - లవణంపు = ఉప్పుయొక్క - ఘట్టములకే = ప్రదేశ ములను, దృ...ల్ - దృష్టత్ = విజృంభించుచున్న - ఇరమృద = మేఘజ్యోతు లనెడు - దావ ముల్ = తార్కిచ్చులు, పెటిలించు ఆర్పటులు బకో = తార్కి పగించునపుడు గలుగు ప్రాతల యేమి, అనకే = అని తలంచుటకు, బో...లకే - బో = తగిలెట్టి - సతటికే = మెఱుపులతో, గూడిన - భయంకర = బెట్టిదపు - స్వసతిములకే = గర్జితిములను, సృజించెను = కలిగించెను.

అప్పుడు వర్షించుచున్న మేఘములయొక్క కడుదట్టములైన యుదరమండలములనుండి ప్రాయుచున్న యలుములు ఎట్టివిగా నుండె ననఁగా, - ఆమేఘములు పెక్కుదినములనుండి

ప్రతిదినము త్రాగుచువచ్చిన సముద్రపు టుప్పునీటిలో తీయనినీరును ఉప్పును కలపుగదా, అందు, లింజలో ఇండుపుగింజగందము కలిపిన వండునీటిలోని మంచినీరు పైకి తేరి వండు క్రిందికి దిగి నట్లుగా, దినదినము తీయనిరు పైకి తేరగా, (అదియే వాననీరు), దినదినము అడుగునకు దిగిన యుప్పు - మొన్నటిదానితో నిన్నటిది నిన్నటిదానితో నేటిది యిట్లు మెండుకొని చిట్టెముగట్టి నట్లు కాగా, మేఘములకడుపులోపలి యాచిట్టెములకు మేఘబోయేతు లెన్నెదావాగ్నులు అంటు కొగా, అయ్యుప్పుచిట్టెములు కాలి పగులునప్పుడు పుట్టినట్టి యగాదులో యనదగినవిగా నొప్పు చుండెను. - ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

నిప్పుచేత ఉప్పు కాలి పెట్టుట అనుభవసిద్ధము; కావుననే ద్వేషమున 'ఉప్పునిప్పు' అను సామెత. 'పేరుట' యనగా నిట నీరు చలిచే గడ్డగట్టినట్టు గడ్డకట్టుట యర్థముకాదు, మఱి ఏమన, కొంతతో ఇంకకొంత, దానితో మఱికొంత, చేరి, పెం డగుట. అదియు ఒకలేమొత్త ముగా నుండుటచే గడ్డగానే యగును. 'దృష్టాదిరమృదదావమల్' - 'దృష్ట్యత్' అనుటచే 'ఉన్న చోట నుండక దుముబను దాటుచు నున్న' యని యర్థము. అగి దావాగ్ని సామ్యముకొలప - 'మేఘబోయేతి రిరమృదక' అను. 'దవ దావౌ వనారణ్యవహ్ని' అను. ఇట దావశబ్దమును లక్షణచే ఆగ్ని సామాన్యవాచకముగానేని గొనవలయును. మఱి తటిత్తులే ఇరమృద దావములుగాను, గర్జిత ములే ఉప్పు పెట్టిలు వార్చుటలుగాను, సంభావన. 'భౌభౌభయంకారార్థటిన్గ దిగ్భిత్తులు', 'దుర్భ రానకార్థటి ఘూర్ణమాన కొండవీటి కొండపల్లి మండలా' అనియు మను. 'స్తనితం గర్జితం మేఘ నిరోషే రసితాదిచ' అను.

మ. ఇనరత్న ల్మృష వార్ధి జేరి జల మొక్కిం తాన, నాత్మోష్ణ జు
య్యని వెంటం బొగ ముంచినో నెగసి, వాతాధూతతత్సంఘలు
గన నౌచుం, గళదశ్రులై వడకురేఖం దిక్తు ప్రోత్థిత

స్తనయుత్సు చ్చటం జంచల లైఅసె నాసారంబు దోరంబుగ్గ. 87

ఇనరత్నల్ = నూర్యకిరణములు, తృషణ్ = దప్పిచేత, వార్ధి = సముద్రమును, చేరి = తఱివి, జలము = నీటిని, ఒక్కొంత = ఇంచుక, అనణ్ = క్రోలగా, వెంటన్ = తత్ గమే, ఆత్మోష్ణన్ = ఆత్మ = తమయొక్క ఊష్ణన్ = వేడి (యనెడి నిప్పుచేత), దుయ్యని = నిప్పు మీద నీరు పోసినం గలుగునట్టి చుయ్య శబ్దము చేయుచు, పొగ, ముంచినోన్ = తన్ను (చుంచ లలను) క్రముకొనగా, ఎగసి = పైకిలేచినవై, వా...లన్ - వాత = గాలి చేత - అధూత = కొంచెము కద లింపబడిన - తత్ = ఆపొగయొక్క - సంఘలన్ = నడిమిసంధులయందు, కనణ్ బౌచున్ = కనబడుచు, గళ...లు - గళత్ = రాలుచున్న - ఆశ్రులు = కన్నీళ్లుగలవి, వి, వడకురేఖన్ = వణకురేఖగా (వణకుచున్నవో అనునట్లుగా), ది...లు - దిన్ = చెనలయొక్క - తట = దరుల యందు, ప్రోత్థిత = లేచిన, స్తనయుత్సు = మేఘములయొక్క - ఛటన్ = సమాహమునందు, చంచలన్ = మెలుపులు, అసారంబు = ధారాసంపాతము, దోరంబు = మెండు, కాన్ = అగు మండగా, మెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

ఆసమయమున దిక్కుటములయందు మేఘములు లేచుట, మేఘమున నడుచునడుచు సందులు పడి అందుండి మెలుపులు చలించుచు మెలయుటయు, ధారలు పరియుటయుం, జూడ నెట్లుండె ననగా - నూర్యకిరణములు తామును వేసవివేంద్రమునకు దప్పికొన్నవై సముద్రమునకు దిగి నీరు

కొంచెముగా త్రాగుడు తమకేడియనెడు నిప్పు సోకి సముద్రపునీటినుండి పొగలేచి వీనిని క్రమ్మకొనగా వీరికన్నులు ఎరియందొడంగుడు, ఇవి, నిలువలేక తప్పించుకొనుటకై పై కెగసినవై పిమ్మట ఆపొగము త్రములు గాలియూపులచే సందులుపడగా, ఆసందులలో ఆసూర్యకీరణములు కంటిమంటచేత వణకుచు కన్నిరుచిడుచుచు, కానిపించుచున్నవో యను నట్లుండును.

‘త్రిమృక్’ - ఉత్పన్నత్రాగిన తృప్తహిచ్చునేగాని తీటువా యనిన - సూర్యకీరణములు వానిని ధారాళముగా త్రగునవేగావున వానికి అవి ఉప్పితీమ్మ ననియే యెన్నవలయును. సూర్య కీరణములు నిప్పుకే అవి తగిలిననీటినుండి పొగ లేచునా? అనిన - ‘దగుం విత్సం దహనంరక్షైర్నోచి తా ద్వాదకార్యాః’ వేడేసంహరము. ‘వడకు’ - చంచలాశబ్ద ద్యోతితము - చంచలయందుఁ గల చాంచల్యమునకు ప్రతి. - ‘ప్రోత్థిత’ - పొగయు వైకేపోవు స్వభావముగలది, మేఘములును సముద్ర మునుండి వైకే లేచునవి అని నావ్యాసు. ‘దిక్పట’ - భూమిచుట్టును సముద్ర మున్నది, కావు ననే భూమికి అభిమేఖలయనివేయి, ‘జగతీ రత్నగర్భాచ భూతిధా త్ర్యంబిమేఖలా’ అను. శే. ‘ఉదధిశ్యామనీమాం ధరిత్రీమే’ అని కాకుంఠలము. కావున సూర్యకీరణములు యదాగపద్యమున సముద్రోదకమును పిల్వనమ్మను, కావున చుట్టును మేఘములు లేచిన వనుటయు పొగలేచిన దను టయు సంగతిపడును. - ‘తీరంయ’ - స్థూలశబ్దవైకృతిము.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవనంబుల నిజానిష్ఠాగ్రమార్తండమం

డల మానం, దన వైరివైరి సఖుఁ డొటం దర్రవెం వీల్చి, య

య్యిల కొక్కువృడ్డిఁ గుమ్మరింకఁ దగుఁదా నెంతైన, నంతైన మం

డలముఁ రాహు పొసంగఁ దాల్చుగతి *మింటంబర్యైఁ గాలాశ్రముల్. 33

రాహు = రాహుగ్రహము, ఇలకుఁ = భూమికి, కల్గినజీవనంబులకుఁ = ఉన్నట్టియుదక ములను, (బ్రదుకుసాధనములయిన ధనాదికిములను), ని...ము - నిజ = తనకు (ఆనగారాహువు నకు) - అనిట్ట = వైరియైన - ఉగ్ర = క్రూరమయిన - మార్తండ = సూర్యునియొక్క - గాండలము = బింబము, అనకుఁ = త్రాగిగా (ఆపహరింపఁగా), దయకుఁ = భూమినిండి దయచేరి, వైరివైరి = ద్వేషియొక్క ద్వేషి (రాహువునకు ద్వేషి యైన సూర్యునికి ద్వేషిణియైనభూమి), సఖుఁడు = (రాహువునకు) మిత్రము, డొటకుఁ = అనుకారణముచేరి, తత్తరవికుఁ = అసూర్యుని, కీల్చి - తాను చిప్పరించి, అయిలకుఁ = ఆభూమికై, ఒక్కమ్మడిక = ఒక్కమాటుగా, కుమ్మరింపకుఁ = కుమ్మరిలంజేయుటకు, తాను = రాహువు, ఎంతవినకతగుకుఁ = ఎంత ఆకారముతాల్చిన శక్య మగునో, అంత, విన మండలముల్ = అంతటిది అయినట్టి బింబములను (ఆకారములననుట) పొసంగకుఁ = బాగుగా, తాల్చుగతికుఁ = ధరించుచున్నాడో యనునట్లుగా, కాలాశ్రముల్ = నల్ల మొగిల్లి, మింటకుఁ ఆకాశమందు, పర్యైకుఁ = వ్యాపించెను.

భూమియొక్క జలరూపమయిన సొత్తును, సూర్యబింబముత్రాగివైకగా - లోకములో ఒకరాజునకు వైరి ఎవడో వానివైరి ఆముదలివానికి మిత్రుఁ డగుట సహజము - కావున ఆప్ర కారము రాహువు వైరియయిన సూర్యబింబమునకు వైరిణియైనభూమి రాహువునకు ఆప్ర రాలు అయినదిగావున ఆభూమిమీఁద దయవహించినవాడు, ఆభూమికి శత్రువయిన సూర్యబింబమును కిబళించి, పీష్పిఁగాఁ బిల్చి అది మున్ను త్రాగిన యాజలమును మరల తాను ఒక్కమ్మడిగా క్రమ్మ రించుటకై తాను ఎంతపెద్ద యాకారములను దాల్చిన సులభ మగునో అంతపెద్ద యాకారములను

గాల్పినాఁడా యనునట్లు ఆకాశమున నలమబ్బలు వ్యాపించెను. మార్కలింబము మఱుగుచుండెను. మహావరము గురియనుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. పుట్ట వదలి నభోభిత్తిఁ బట్టు శక్ర
కార్ముకపుఁ బెద్ద పలువన్నె కట్టజెట్టి
దైన నడచెడి కార్లగుం పనఁగ గాలి

*గార్కొని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె.

89

పుట్ట = వల్లకమును, వదలి = త్యజించి [‘పుట్ట వెదలి’ పా. = వల్లకమునుండితరలి], నభోభిత్తి = నభః = ఆకాశమనెడి, భిత్తి = గోడను, పట్టు...ది - పట్టు = ఎక్కుడి, శక్ర కార్ముకపు = ఇంద్రధనుస్సునెడు - పెద్ద = గొప్పదైన, - పలువన్నె = పెక్కువర్ణములు గల దైన - కట్టజెట్టి = కట్టుగల జెట్టికి చెందినది, వన - నడచెడి కార్లగుంపు = ప్రాకుచున్న కార్ల సమూహమో - ఆనఁగ = ఆనునట్లుగా, వానకాళ్లు = వర్షధారలు, గాలి = వాయువుచేత, గార్కొని = దట్టమై, దిగంతముల = దిక్ = దెసయొక్క, అంతముల = తుదలయందు, నడచె = చరించెను.

అప్పుడు, పుట్టనుండి యింద్రధనుస్సులేచుటయు, దానిక్రింద ఆకాశమున నలువైపులను వానకాళ్లు గాలిత్రోపుడుచేత దట్టపడుచుచీకట్లు గ్రమ్ముచు, కంపిల్లును నడచుచునుండుట ఎట్లుండెననఁగా - మహావరకారముగలదైన వానావర్ణముల కట్టజెట్టియొకటి (గోదవీనునెడి యింట) తనబాక్కులోనుండి వెలువడి ఆకాశమనెడి గోడమీఁద ప్రాకుచున్నదోయనునట్లును క్రింద దాని కార్లగుంపు క్రిక్కిరియుచు ఇరులుగొనుచు చలించుచు నడచుచున్నదో యనునట్లును ఉండెను. - రూపకోతాపితమయిన యుత్ప్రేక్ష.

‘పుట్టవదలి’ - ఇంద్రధనుస్సు పుట్టనుండియుఁ బట్టును. ‘వల్లకా గ్రాత్ప్రీధనతీ ధనుః ఖడ్గా మాఖడ్గాలస్య’ అని మేఘసందేశేబున కాలిదాసు. ఇట వల్లకమనఁగా పుట్ట గాదనియు, ఇట పుట్టనుండి యింద్రధనుస్సు వెడలుట అబద్ధము, ‘వల్లక స్సాత్తీభో మేఘః’ అని నిఘంటువు కలదు, ఇట వల్లకశబ్దమునకు సాతపమేఘారము గొనవలసినది, అనియు నాక్షేపము. ‘వల్లకే శస్త్రధనుః నిశీ సచినవధాయ ధనుర్గెన్నవమ్’ అనుబృహత్సంహితా వననముచేత రాత్రిసయితము ఇంద్రధనుస్సు జనించుటచేత పై యాక్షేపమునిరస్తమైనది; కాన నిట వల్లకము పుట్టయే యనుట నిరాక్షేపము. జెట్టిపక్షమున పుట్ట యనఁగాదానితావలమైన గోడక్రిందివఁజేయ. ‘ఇన్నాయోధం శక్రధనుస్త చేన ఋణ రోహితమ్,’ అను.

‘నభోభిత్తి’ - భిత్తి నెత్తిమీఁద నుండదు గావున, భూమ్యాసన్న మయిననభోభాగమే, అక్కడి దిగంతమే, ఇట నిర్దేశింపబడినది. ‘పలువన్నె’ - ఇంద్రాయుధమును పలువన్నెలు గలదే.

‘రత్నచ్ఛాయా వ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్య మేత త్పురస్తాత్’

వల్లకా గ్రాత్ప్రీధనతీ ధనుః ఖడ్గా మాఖడ్గాలస్య—

‘మేఘ’

‘పెద్ద’ - మింటిగోడకు చాలినంత; ఇంటిగోడకు మింటిగోడ ఎన్ని గెల్లో ఆల్లే ఇదియు ఇంటి జెట్టికి అన్ని రెట్లు. ‘నడచెడు’ - వర్షధారలు గాలికి కదలుచుండును. ఆకాశమునకును జెట్టి నడచెడును సామ్యము. ఈ సామ్యము మిక్కిలియు పొందియున్నది. కట్టజెట్టికాళ్లు నడచునపుడు వేలు వేలుగా కనబడక మొత్తముగాఁ గనబడును; వానకాళ్లును ఆల్లే. జెట్టికాళ్లును వన్నె

చేతను చలనముచేతను ఇరులువలెనే యుండును, వానకాళ్లును అట్లే. 'కార్కొను' - 'కార్కొన్ను' కటికి - నీకటి ముగి యైత్రంబు గలిసిన వడగండగుం పనంగ' పారి. 'కట్టజెట్టి' - (శతపథీ - సం.) ఇట్ల కట్టకట్టము ఉద్దిష్టమయిన జెట్టిజాతి యిది యని విశేషము తెలియుటకే గాని, కట్టు సామ్యములో జేరినవి గావు.

'దిగంతమునకా' - ఏక కాలమున పెక్కు శక్త్యధనుస్సులు ఉండవు గావునను, జెట్టియనియు ఏకవచనమే కలగు గావునను, దిగంతమునకా అని ఏకవచనమే సమీచినము. 'శక్తకార్యకపుంబెద్ద పలువన్నెకట్టజెట్టి' - రూపక సమాసంబును కర్త ధారయివిశేషమే గావున ఇట్ల పుగాగమును వచ్చినది.

చ. ఒకచినుకు న్వసస్య యగు నుర్వికి డిగ్గంగ నీవు మూఁగి చా
తకము, లటంచు లోఁ గనలి దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడు చుం
డక చన నూఁదఁగూఁ దొరఁగు నాశపుటుండలు వోలె రాల్చె చ

స్కీక వడువర్ష ధారల ముఖస్థము లై కర్కశానికాయముల్.

90

చాతకములు = వానకోయిలలు, మూఁగి = తనచుట్టును దట్టముగాఁ గ్రమ్మకొన్న వై, ససస్య = పైలతోఁ గూడుకొన్నట్టిది, ఆగు - ఉర్వికా = భూమికి, ఒకచినుకు = ఒక నోట్టునైనను, డిగ్గంగ = ఈపు = దిగినీయ వన్నవి, అటంచు = అనుకారణముచే, అలమేఘుఁడు = ప్రసిద్ధుడైన జలధరుఁడు, లోక = మనస్సులో, కనలి = కోపగించినవాడై, దట్టముగా = చినుకులు నేల రాలుటకు సంకులేనియట్లుగా. ఆడుచుండక = ఇటునటుం జరించుచుండుటను మాని, చనక = పోవునుగాక యని, ఊదఁగూ = ముఖవాయువుతో ప్రేరణ నేయఁగాఁ, తొరఁగు నాశపుటుండలువోలె = రాలుచున్నగొట్టపు గుళికలో యనునట్లుగా, క...ల్ - కిరకా = వడగండయొక్క - నికాయముల సమాహములు, పడు వర్ష ధారలకా = వరియొచ్చువర్ష ధారల యందు, ముఖస్థములై = ఆగ్రమున నున్నవై, తిక్కక = వారకి, రాలెకా = పడెను.

వానకోయిలలు చినుకులకై మేఘముకడ మూఁగుటయు, వడగండ తాము ముందును తమ వెంట వర్ష ధారలునుగా రాలుటయు నెట్లుండె ననగా, మేఘుఁడు 'ఈవానకోయిలలు నన్ను దట్టముగాఁ జొట్టుకొని ఒకచినుకునైనను ససస్యయనిభూమికి దిగినీయక వావాన సంతయు తామే కాఁజేయుచున్నవి', అని వానిపై గోపగించి, వాన క్రిందికి దిగునట్లు వానిని ఎడమెడముగా తఱుమువారి, నోటిగాలితో గొట్టపుగుళికలను ఊదఁగా ఆగొట్టములనుండి ఆగుళికలు రాలు టయో యనునట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

'ఒక చినుకు' - భుక్తి లేకవిశేషసామ్యభావన. 'ససస్య యగువర్షి' - విడ్డలతల్లివంటిదని ధ్వని, లేదా, గర్భిణీవంటి దనియేని. 'డిగ్గంగనీవు' - ఎంతదట్టముగా నున్న వనగా పైని వెల్లువ గొన్నను నీటిచుక్క క్రిందికి జాతసంత; 'నువ్వులు చల్లినం గ్రిందరాలనట్లు' అన్నట్లు. 'లోక' - వైడే నెప్పులేదనుట, ఉఱుము లేదనుట. 'దట్టముగా ఆడుచుండక చనక' - మేఘుఁడు చాతకములయందును సదయందే, వానిని వర్షమున కడ్డపడక యుండునట్లుగా ఎడమెడముగా నుండునట్లు నిలుపుటకే ఆతనియద్వయముగాని, వానికి జలమే లేకుండంతయ దొరంగొన్నవాడు కాఁడు అని భా. చాతకములు వానచినుకులకు మేఘునిం జొట్టుకొన నేల? ఏళ్ళలో నీళ్లు త్రాగ రాదా యనిన, వానికి నేలఁ బడినదియ వ్యాధికరము. అట్లే మేఘుటిక - "సర్వంసహపతితమయ్యన

చాతకానామ్' ఇతిశాస్త్రా న్యున్నప్రబోధకస్య తేషాం గోగోపేతుత్వాత్." 'ఆడుచు' - ఎక్కడ చినుకుపడునో అక్కడికెల్ల చరించుచుండుటచేత. 'నాళ్ళు టుండలు' - పిట్టవేటకాండ్రు నోటఁ గొన్నియుండల నుంచుకొని, వానిని ఒకకొన నోటఁబెట్టుకొన్నయొకగొట్టము ద్వారముగా ఊపిరి గాలి వ్రోవుడుచే పిట్టలమీదికి ఊచి వానిని గూల్చుట ప్రసిద్ధము. ఆవిధముగా మేఘుఁడు ధారలనెడిగొట్టములతో వడగఁ డనియెడి యుండలను వానకోయిలలను గుఱిపెట్టి యూచి వానిం జెదరఁగొట్టె నని భావము.

'కవజక్రపలు వాయఁ గరనాళ్ళములఁ జంను. రుండుఁడుపటికంపు టుండ లనఁగ.' పారి. ధారలే నాళ్ళములను టుంగులేని ధారలు దెక్కువ మిక్కుటములు, అన్నినాళ్ళములను చెప్పినట్లు గదా ఆగును; వేటట ఒకనాళ్ళముతోనేగదా పిట్టలం గూల్చును; అనిన మేఘుఁడు మహాకాయఁ డగుటచే నన్నగొట్టములే చాలియుండుటచేత ఒక్కమొడినె పెక్కునన్నగొట్టములను నోట నూడఁగలఁడనియే, నన్నగొట్టములేగాన ధారలను సాటియే యనియే, తలంపవచ్చును. 'ముఖ' - ఇది గొట్టమునుండి వెలువడుటను సూచించుచున్నది. 'పడు' - నాళ్ళసాదృశ్యవిషయమున ఆధో ముఖముగా గుఱిపెట్టఁబడిన - 'వర ధారలకా' - అని వ్యస్తముచేయుటచే ముఖశబ్దముతో 'నేక దేశావస్థయు తప్పను. 'ముఖసములై' - వేటటినోటనే నాళ్ళ ముండఁగా, ఉండమాత్రమే గుఱి మీదికిం బోవును; (ఇట క్రిందఁబడుచు అనుదము.) ఆసాదృశ్యము వడగల్గు ముందుగానే పడు నేని కలుగును. అట్లు ధారనువీడి ముందుగా వడగల్గు పడునా? అనిన - వాస్తవముగా బరువు - తేలిక, గడ్డ - ద్రవము, అనుభేదము లేక నకలపదార్థములను పైనుండి క్రిందికి నమకాలములోనే పడును. అయినను బరువెక్కువది త్వరగానే పడు ననియు, బరువులేక్కువది ఆలస్యముగా పడు ననియు విమర్శపైన మయినద్రుమ. గొప్పగణితలకును ఈద్రుమయుండినది.

'భూః ఖేదధః ఖలు యా తీతి బుద్ధి రౌబ్ధ ముధా కథన్
జాతా యాతం తు దృష్ట్యాపి భేయత్ క్షీప్తం గురు క్షీతిమ్.'
యది భూరగోయతి తదా శరాదిక మార్ధ్వం క్షీప్తం పున ర్భువం వైష్యతి । ఉభయో రగో గమనాత్ । అథ భూమే ర్ద్వా గతిః శరాదేః శీఘ్రా । తదపి న । యగోగురుతరం శీఘ్రం పతతి । ఉ ర్ద్వ్యతి గర్వీ । శరాది రతిలఘుః । తేవార్ధ ఏవం దృష్ట్యాపి భూ రిగో యాతీతి బుద్ధిః కథ మియం తవ వృక్షోత్పన్నా ।' అని గోశాధ్యాయములో భాస్కరాచార్యుని వచనము. 'కరకా' - 'వహోపలస్తు కరకా' - అను.

సీ, ఎలగోలుజల్లు ము నెవ్వరెవ్వరే నేటవా
లృడి గాలి నట్టిండ్లఁ దడిపి చనఁగ;
నట్టె తో వడగండ్లకట్టావులు దుమార
మావుల రేచి రెండవదియుఁ జన;
మఱి మూఁడవది నిల్చి మెరిసి బిట్టుజీమి శీ
కరవారి సృష్టిఁ జీకటిగ నలమ;
సుయ్యెల్లచేరుల యోజు వైసె వెండి
జల్లుపైజల్లు వె ల్లలుకొనఁగ;

తే. భూభిదాపాది దుర్భరాంభోభరంపు

నడి మరుజ్జురంధుర యెరలక కడవ వంచి

నట్లు హోరని ధారోఘ మైక్య మొంది

విన్ను మన్నును నొకటిగా వృష్టిబలనె.

౧౧

ఎలగోల జలు = మొట్టమొదటివాన, ముక్త = ముంగుగా, పెళ్ పెళ్ = పెళ్ పెళ్, ధ్వనితో, గాలి = గాలికారణముగా, ఏటవాలుపడి = అయిమాలగా దిగి, నట్టిండ్ల = ఇంటినుధ్యస్త శ్రేణులను, తడిపి = తడియజేసి, చుక్క = నిలిచిపోగా, తోక్ = వెంటనే వడగండ్ల కట్టావులు = వడగండ్లయొక్క (వడగండ్లవలనం గలుగునట్టి) ఆవిరులను, దుమారము = దుమ్రును, ఆవుల = (చాలియం జాలని చినుకులు రాలి నేల తడిసియుం దడియక యుండగా మట్టివానన కొట్టుచు లేచునట్టి) యావిరులను, రేచి = రేచిజేసి (లేపి), గండవనియు = గండవజలును కూడ, అట్టె = అంతటిజలువలెనే, చుక్క = నిలువకయే పోగా, ముక్త = అటు గాక, మూడవది = మూడవజలు, నిల్చి = నిలువడగా నుండి, మెఱిసి = మెఱుపులు దాల్చి, బిట్ట = పెట్టగా, ఉజ్జిమి = గరించి, శీకరవారి = తువ్వరినీటిచేత, వృష్టి = విశ్వము, చీకటిగ = ఇరులుకొనునట్లు ఆలము = ఆవరింపగా, ఉత్పలచేరులయోజ = ఉత్పల గొలుసులవైఖరిగా (అనగా - ఇటువాలిన జలు ఇచ్చే నిలువక అటు జరుగుచు, అటునుండి మరల నిలు జరుగుచు), పైపై = మీదమీద, వెండి = మరల, జలుపై = వానిమీద, జలు = వాన, పెట్ట = మిక్కిలముగా, అల్లకొనగ = పెనచికిరిచి, భూ...డిక్ - భూ = నేలకు - భిదా = భేదమును - ఆపాది = కలిగించునట్టి - దుర్భర = సహింపరాని, అంభో = నీటియొక్క - ధర = పెట్టదయొక్క - వడిక్ = వేగముచేతను, మరుతఃపుంపు = గాలి యొక్క విగురుచేతను, యెరలక = తెఱచిలేకుండ, కడవ = బానిస, వంచినట్లు = వంచినరీతిగా, ధారా ఓఘము = నీటి బృందము, విక్రము = ఏకభావము, ఒంది = పడసి, విన్ను = ఆక సంబును, మన్నును = నేలయు, ఒకటిగా = విక్రమొందునట్లుగా, వృష్టి = వాన, బలసక్త = ఆంతటను వ్యాపించెను.

మొదట ఒక వాన పెళ్ పెళ్ ధ్వనిపూర్వకముగా వచ్చి గాలిచే ఏటవాలై, ఇండ్లలోనికివచ్చి, నట్టిండ్లను తడిపి, పోయినది; పిమ్మట గండవ వడగండ్లతోగూడ వచ్చి వడగండ్లవలనయు భూమియొక్క కాళయం గలియగా జనించువానితోడి మట్టిపూని, (మట్టివాననోలేచెడి యావిరినీరేచిజేసి), అంతటివానవలెనే తానును ఆంతటితో నిలిచిపోయినది; మూడవజలు ఆగం డింటికెలాగ నిలువడవించి మెఱుపులు మెఱిసి పెట్టగాగరించి, తువ్వరినీటిచేత విశ్వమంతయు ఇరులుకొనునట్లు కమ్మకొన్నది. పిమ్మట క్రిందిజలు ఎక్కువనివియు దానిమీదిజలు ఆంతకన్నం దక్కువనివియు, అమీదిజలు మతీయుం దక్కువనివియుం గలిగి, ఉత్పలచేరు లేచిధముగా ఊర్ధ్వమున ఒకముడిగా కలసియుండి క్రిందికివచ్చినకొలదియు విశాలత మొచ్చి, ఇటునుండి యటు, అటునుండి యటు చొంగుచుండునో, ఆప్రకారము జలులదొంతర దిగి అన్నియు నొంట్లో టిలో పెనచికిరిని ముట్టు మొదలుకొని యొకటే జలయినవి, ఆనంతరము నేలను వృద్ధులవలె నట్టి నీటి మొత్తంపు భారముయొక్క వేగముచేతను గాలియొక్క విగురుచేతను, పెట్ట పెట్ట ధారలుకూడి ఒక్కొక్క మహానూలధారగా అగుచు ఆట్టి నూలధారలు నీటికడవ వంచినట్లు

హోరు మనుష్యునితోపడుచు, తామును నడుచు సంగులేనియట్లుగా క్రిక్కిరియుచు, అకసమున
కును నేలకును నడుచు యెడనుపోయి ఆగెందు ఒకశ్రేయసునట్లు వర్షము గురిసినది. — స్వభావో
క్త్యలంకారము. ‘ఉయ్యోలచేరులయోజన’ - నిదర్శన, ‘భూభీదా’ - అతిశయోక్తి, ‘కడవ
వంచినట్లు’ - ఉత్పేక్ష. ‘విన్ను...ఒకటిగా’ - అతిశయోక్తి.

‘ఏలగోలు’ - ప్రథమప్రసరణము - ఈపదము ఆదిలో సేనాముఖప్రసరణమునకుం బేరుగా
నుండి పీనుట గోరలక్షణచే ఇంచుక యరభేదములం బొందిన దని తోచుచున్నది. ‘నట్టిండ్ల’
వలకునుచొచ్చుట ఏటవాలుచేత.

‘ఆవులు చేచి గెం గడవదియొజన’ - అవగాగమమునకు స్వరయతి;—

చ. ‘గవిలోబెబ్బలిడాగి గ్రుడ్డుమెలమం గాఁ గాంచి రాకేసి నే
యనడి న్నాటము వెంటనే నిగిడి పైకెత్తేచి రా నేను గెం
డవకాండంబుఁ దదప్రముం గొనక డాయకవచ్చికాక్షేయక

ప్రవిభిన్నం బయి నేలఁ గూలఁ బవిధారాభిన్నశైలాకృతిఁ, మను. ౪. ఆ.
‘ఆట్ట’ - సామ్యము చనుటయందే; ‘ఆదియొక’ - ఇందలి యుత్పత్తియనకును చనుటయందే అన్వ
యము, ‘మఱి’ - భేదారకము; ‘సృష్టి’ - ఇట సృజింపఁబడిన ప్రపంచము అర్థముగాని, సృజిం
చుట అర్థముగాదు. ‘ఉయ్యోలచేరులయోజన’—

‘ఉయ్యోలచేరు లనఁగా । నయ్యరువాగులను దోచు యటు నిరుగుచు బ
ల్కయ్య మొనరించి యించుక । డయ్యక యొడ్లపయిఁ బెట్టుటయు నట్టియెడక.

వవలయాశ్వా. 2. 132.

‘ఓహరి సాహరి నయ్యోలచేరుగా

వెనుకొంచుఁచెరియచుఁ వెనఁగు నెడలఁ.

భార. విరా. 3 (165).

‘ధిరింపునడి’ - యు ‘వెక్కు వయనకొలఁది క్రిందికి పడుటలో నడి యెక్కువ యగు నని కవియభి
ప్రాయము. ‘మరుజుంబు’ - ‘యుష్మద్వాతిః సవృష్టికిః’ అను. వానతోడిగాలికి యుంబు యని
పేరు; కావున నిట మరుచ్చిబ్బము ఎక్కువ, కావున యుంబుకు విగ్రహ అని లక్ష్యార్థము చెప్పవలసి
వచ్చినది. ‘కడవ వంచినట్లు’ - కడవకు నోరు కడుపుకన్నంగాని కడుపునంతగాని వెడల్పుగావున,
దానిని వంచినచో లోనినిగల్గి ఎంతవంచిన నంతక్రిందికి క్షున్నురింను. - ఆవిధముగా అతిసూల
ముగా ముబ్బుగొని నిరంతి ఒక్కప్పుడినే క్షున్నురింనులు అని భావము.

మ. అలరర్జన్యండు కేకీపాత్రములగుం పాడించుచో మేఘమం

డలపుక మదైళి గ్రుంగ లేవను, మున్నరర్దంగినుం డల్లి నో

త్త లలిక నేలకు పూలుచు న్నిగయుచుం దారాడునట్లెల్లజ

ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె, ధావలును దిల్లఁలేంప్రగోపంబులుక. 92

అలపర్జన్యండు = ప్రసిద్ధుఁ డయినయంద్రుఁడు, కే...పు = *కేకీ = సెయ్యెనెడు - పాత్ర
ముల = నట్లుపూయొక్క - గుంపు = సమాహమును, ఆడించుచుక = నాట్యమాడించునప్పడు,
మేఘమండలపునదైళి = మిబ్బల మొత్తి మనెడుమృదంగమును, మరుత్మార్దంగికుఁడు = గాలి
యనెడుమదైళిగాఁడు (దేవమార్దంగికుఁడనియు), అలిక = ఉత్సాహముగో, గ్రుంగ = క్రిందికి

* చూ. నన్నెచో ‘...కేకీపాత్రములాడె...’ 6 - 103.

వచ్చునట్లును, లేవను = పైకిలేచునట్లును. ఒత్త = త్రోయఁగా, ధారలును, త...లుక - తత్ = ఆధారలయందు - లాల = సక్తములయిన - ఇంద్రగోపంబులు = ఆరుద్రపురుగులును, లలిక = అందముగా, నేలక = భూమిపైపు, వ్రాలుచుక = దిగుచును, ఎగయుచుక = పైకిపోవుచును, తా...లు - తారాడు = తీరాడు (చుండునట్లు), ఆతెల్లజల్లులక = తెల్లని యాజాలరులుగాను, కెంగుచ్చులక = ఎఱ్ఱనివచ్చులుగాను, అయ్యెక = ఒప్పినవి.

దేవేంద్రుఁడు నెమళ్ల నెడి పాత్రములను గుంపుగా నాట్యమాడించునప్పుడు మద్దెలగాఁడు మేఘమండలమనెడి మద్దెలను నటనానుసారముగా క్రిందికిని మీదికిని దించుచును ఎత్తుచును ఉండఁగా, ఆమేఘమండలముతోఁగూడ క్రిందికి వచ్చినప్పుడు (భూమికి) చేరువుననుండియు అది పైకిం బోయినప్పుడు (భూమికి) దవుననుండియు, మేఘమండలములనుండియే వ్రాలుచుండు వర్ష ధారలును వానితుదినుండెడి యారుద్రపురుగులును, మృదంగము క్రిందికివచ్చినను పైకిపోయినను మృదంగమునుండియే నేలుచుండు తెల్లజాలరులును వానితుదినుండెడి యెఱ్ఱనివచ్చులుంగా నొప్పు చుండినవి. రూపకాలంకారము. 'స్రంగను లేవను,' 'వ్రాలుచున్నెగయుచుక' అని యథాసంఖ్యా లంకారము.

'మేఘమండలపునదైశ' - ముగింతపూర్వపదము, కర్తృధారయనిశేషమయిన రూపకసమా సము: కర్తృధారయముగాన మువర్గకంబునకు ప్యాదేశము. - (బాల. సంధి 31). నుగాగమంబు పుంపులకు పరుషసరళములకుమండే విహితమైనను 'గరువపున్నురువు' ఆమ ప్రయోగంబునందుం బోలె నిటవచ్చినది. (బాల. సంధి. 24). 'ఇంద్రగోపంబులు' - ఇంద్రుఁడు గోపుఁడుగా (రక్ష కుఁడుగా) కలవి - వర్షాకాలమందు పుట్టునట్టివిగాన ఆపేరు. 'కెంగుచ్చుల' - కెంపుఁకుచ్చులు - ప్రాతాదికార్యము.

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటవా

ల్లా హతి నీడ్చి, వీఁగుప్రజలం గలఁప, స్తోగి లొందె నంబుభృ

ద్వాహచలస్రథత్వము, మొద తెలుఁ గఁగ ధ్వజ మెత్త నొటఁగా

నాహదనం జెలంగుజన మాంతము నూర్చుక బోవ రామియున్. 93

ఓహరి సాహరిక = తండ్రిపతిండములుగా, ప్రథమము = తొలిత, ఒల్కెడుధారలక = పడుచున్ననీటిధారలను, గాడ్పులు = వాయువులు, హతిక = కొట్టుటచేత (వడిగా వీచుటచేత), వీటవాలుగాక = వంపుగా, ఈడ్చి = లాగుచు, వీఁగుప్రజలక = దిట్టలుగాని జనులను, కలఁ పక = కలఁతపెట్టఁగా, మెగిలు = మేఘము, అం... - అంబుభృద్వాహ = మేఘవాహనుఁ డయిన యంద్రునియొక్క - చల ద్రశత్వము = నడచుచున్న తేరితనమును - ఒంబెక = పొంది నది, మొదల్ = ప్రథమమండే, మెలుగు అనుధ్వజము = మెలుపనెడి 'ఒక్కె'యను, ఎత్త నొటఁ గాక = ఎత్తుటచేత, అహదనక = ఆనమయమందు, చెలంగుజనము = అటనున్నజనులు, అంతము = తుదివఱకు, ఊళ్లకక, పోవరామియున్ = పోఁగూడక యుండుటను సముతము, (ఒంబెక).

విశేషముగాతొలితం గురియుచున్న ధారలను గాలికొట్టి యేటవాలుగా లాగఁగా మేఘము ఇంద్రుని సంచరించుచున్న రథమో యనునట్లుండెను. దిట్టలుగాని జనులు వర్షమునకుం గలంగఁ బడుట ఆరథ మిడ్చుకొన్నాడునకు జడియుటయో యనునట్లుండెను. వర్ష ప్రతిబంధకముచే జనులు ఊళ్లకుపోక నిలుచుట మొదటనే మెలుఁ గనుధ్వజము నెక్కించినందున ఆయుత్యము

ముగియునట పోగూడమిచేత ఊర్జవం బోవమియో యన నొప్పవలెను. — ధూపకాను ప్రాణితోత్పేక్షలారము.

ఇట్లమేఘము ఇంద్రరథముగాను ధారలు దానిని లాగుటకై న మ్రోకులుగాను, వాయువులు తుడ్డుజనులుగాను, ధారలు సాగుచేసకే మేఘము గమించుచుండుట రథము నడచుచుండుటగాను, చినుకులచే జనులు తడిసి కలతచెడుట, రథమిడ్చు త్రొక్కుటమునకు జడిసి ఆనలికి జరుగుటగాను, నర్థము వెలినునటకు బయటికిరాక ఒదిగియుండుట ఉత్సవాలంకమునట ఊర్జవపోక ఉత్సవ స్థలముచే ఉండుటగాను ఉత్పేక్షితము.

‘ఓహరిసాహరిక్’ —

‘ఆహమహమికపేరు రహిసెట్ల నోహరి సాహరి యనఁగను’ ఆం. భా. 2 (221)

అంబువు=నీరు - అంబుధిత్తు=మేఘుండు - తద్వాహుండు-(తద్వాహనుండు) ఇంద్రుండ, ‘సంక్రద్ధనో దుశ్శృంగవన్ దురాహి శ్రేఘవాహుః’ అను. - ‘అన్యజము’ = అనుభవము, తద్వాహుండు విశేషము లగు నను కొనుటకు ఉత్పేక్షితము ప్రయోగసిద్ధము—‘సార్యభౌముడే హరి శ్చంద్రుడవ్వాడ’ గౌ. హరి. ‘అంతము’ - ఆ + అంతము - అన్యాయభార సమాసము. ‘అశబ్దము ఆభివిధివాదకము. — నా. ‘అశ్చర్యాదాభివిధ్యోః’ - ‘మర్యాదాయా మభివిధ్యోః క్రియా యోగే పద్యయోః | య ఆకారః స తోప్రిక్తో వాక్య స్వరణయో రశితః | అశ్చభోధా బైక నేకా దాలోక్యో పరత్యైర్లరిః | ఆ ఏవం తత్త్వమర్యాదా ఆ ఏవం తత్స్మృతం మనూ |’

తే. మిగుల నామనిచి బచ్చచాంపేయకముల

నమ్మి, కడపటం దిము వైచి, నాడు మగుడ

నానపడువారి నవ్వున ట్లల్ల విచ్చె

గలయ మూతులు కేతకగహనతతులు.

94

అమనిక్ = వసంతస్తుప్తనందు, పచ్చచాంపేయకములక్ = పసుపువన్నె సంపెంగలను, మిగులక్ = అధికముగా, నమ్మి = తమకు ఎప్పుటికిని అవి యుండు నని నమ్మకొని, తముక్ = కేదంగులను, కడపటం = అంతములగు (ఆరాముల వెలుగులయందు), వైచి = పాతవైచి, నాడు = ఆవర్తనములయందు, మగుడక్ = మురల, ఆనపడువారిక్ = కోరెడువారిని, నవ్వునట్లు = పరిహసించుచున్నవో యనునట్లు, కేతకగహన తతులు = మొగలివాటికలసమాహములు, కలయక్ = ఎల్లెడలను, మూతులు = నోరులను, అల్లక్ = బియ్యన, చిచ్చక్ = తెలుచినది.

పూర్వము వసంతములో సంపెంగలు పూవఁగా వానిని ధరించి, అవి శాశ్వత మని నమ్మకొని కేదంగులను తిరస్కారముచే దూరముగా వైచినవారు ఇప్పుడు సంపెంగలు లేనందున తెలివి తెచ్చుకొని, ఇప్పుటి యా కేదంగులనే కోరుటం గని కేదంగివనవాటికలు వారిని చూచి పోవనముగా నవ్వునున్నవో యనునట్లు కంచెలలో నెల్లయెడలను కేదంగులలో పూలు వికసిం చెను. — ఉత్పేక్షలారము.

‘ఆమని’ - ‘పంట యొచ్చిడి నేయించుపని వసంత | మునుదిభాసిల్లుచుండు నామని యనంగ’ ఆం. భా. 3 (51). ‘చాంపేయకములక్’ — ‘చామేయకృష్ణుకే’ అను, చంపకము ఆనఁగా సంపెంగ, వసంతస్తుప్తనం బూచును. ‘కడపటం’ - ముండ్లయూతలదిగాన మొగలి వోటలసరి హద్దు కంచెలలో నాటబడును. అట్లు నాటుటనే దూరానవైచుటగా చమత్కరించుట. కేతక

వరాపుష్పము: 80న పద్యముటికం జూచునది. మొగలిపువ్వు తెలుపు - నవ్వునం చెలుపు కావున
 పోనమునైన నవ్వుగా నున్నేటితిము. — 'యశస్విధశశతా ధర్మతే హాసకోస్త్యో' నా. ద. -
 'మూతులు' - మూతులయొకారముగలవైన పుష్పములు.

చ. అనయము నందనంపు దివియందునె యుండి, ప్రసూనవాసనల్
 గనిం పఱతెంచి పోవునలకారుమెటుంగులె పోవ రాక చి

'కైన్' నవగంధలుభృగుజగీశరేవేష్టన నా, మొగల్లమి

దునఁ జెలఁగెం బసిండితిగడుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్, 95

అనయము = ఎల్లప్పుడు, నందనంపు దివియందునె = నందనవనముతోడ యాకాశమింక
 (స్వర్గమందేయదు), ఉండి = కాలము గడపి, ప్రసూనవాసనలు = నందనవనపుష్పముల పరిమళ
 ములను, కని = పొంది, పఱతెంచి = పఱుగునవచ్చి, పోవు అలకారు మెటుంగులె = మరిలమింటి
 కేగి మద్యమించిన యావరకాలపు మెలుపులే, నవ...నక్ - నవ = క్రొత్తవైన, గంధ = పరి
 మళములయందు - బు = ఆనగన్నవైన - భుజగీ = ఆడూరములయొక్క, పరివేష్టనక్ =
 చుట్టుకొనుటచే, పోవరాక = పోకకెక్కువగాక, చిక్కన్ = భూమియందే నిలిచినవో, నాక్ =
 ఆనునట్లుగా, 'మొగల్గి పిండునక్' = మొగలిగింకిల సమాహమనంగు, పసిండితిగడుం = బంగా
 రిపురేకును, తెగడుంబువురేకు మొత్తముల్ = నిండించునట్టి పువ్వులరేకుల సమాహమన,
 చెలఁగెక్ = సాంపారనవి.

అనయముబున నందగిపొదలయందు బంగారువన్నెపువ్వులు మెండుగా పూచినవి; వానిరేకు
 లెటుండె ననఁగా - వర్షకాలపు మెలుపులు నందనవనముతోడైన యాకాశమింక చిరకాలము
 ఉండి అనందనోద్యానపురికృతపుష్పములపరిమళములను సంగ్రహించుకొన్నవై, తమ కాధారము
 లయిన పుష్పముల కరిందులకై నెలకు ఈ మొగలిగింకిలకడకు దగినప్పుడు, వానితోఁగూడ
 తామును వచ్చి, యిట తమ యాయపూర్వనివృత్తి పుష్పసౌరభమున కానగన్న మొగలివాగువులు
 ఆడూపి తన్నుం జుట్టుకొనఁగా మఱిపోవుటకు తక్కువైనవై, యిటనే నిలిచిపోయినవో, ఆనున
 ట్లుండెను. - ఉన్నేటితింకారము. 'పసిండితిగడుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్' - ఉపమ.

'మొగలిగింకిలలో' మొగలివాగువులును మల్లెతోటలో మల్లెవాగువులను అని ధర్ప
 విశేషముండుట ప్రసిద్ధము. 'పఱతెంచు' - ఆమరద్రవ్యావహరణముకావించినందులకు ఆమరులు
 దండింతు రను భియముచేత వడినడిగా పలాయన మగుటయు, 'మెలుపుయొక్క అతిక్రమమున
 గలియు నూచితములు. - 'భుజగీ' - క్షీలించుచేతను, అలింగ నాథకమయిన పరివేష్టనకృతము
 చేతను, ధనమునంపాదించుకొని వచ్చినవానిని కివ్వఁ జూగుకొను చేడియలవ్యాపారము ఆడూ
 రములంగను, వారలలలో బడి వదిలిపోలేక చిక్కుకొను లంపటాని వ్యాపారము మెటుంగుల
 యందును భగ్గించుచున్నది. - 'పసిండి' - ఇటకాంచినతోక చెప్పబడినది; దానిపువ్వులరేకులు
 బంగారు వన్నెగలవి. — తెగడు - ఇది యపమా వాచకము.

'స్వర్ణతేజయతి ద్వేష్టి గ్రహణతి ప్రతిగర్భతి

ఆత్మ శత్యవహనాతి కదగయతి నివర్తతి.

తస్య చానుకతో తీతి శబ్దా స్సాదృశ్యవాచకాః;

ఉపమాయా మిమే ప్రోక్తా కపీనాం బుద్ధి సౌఖ్యదాః'

దండి.

‘తెగడుంబువు’ - ‘తెగడు’ అనుపదము తద్రాగక క్రియాజన్యవిశేషము, అట్టి యుదంతమునకు అచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమును విహితముగాని, హల్లుపరమైనపుడు విహితముగాను. చూ. చాల. సంధి. ౪౭ - మఱి నీవిక గతియేమన:-

‘ప్రభలు నభోవిటంకిమున భానువారీచులఁ బ్రోదివేయఁ గా
 ముభినిభనూత్నరత్నపరిశోభిత మై గరుడాశ్రయదేవు
 గ్విభవము పొల్పుగం జవిక విద్రుమపాద సువర్ణ పీతమై
 . బ్రభుత దలిర్చు మామ కనుపకా కనియించె నుదంతితదళిక్.’

అను మనుచరిత్ర పంతుమాశ్వాసన పుత్తితనునద్యమందలి ‘పొల్పుగంజవిక’కు ఏగతియో నీవీకిని అదేగతి. దానిని ‘పొల్పుగంజవిక’ యనిమాన్యదన నందుచేసి, ఇట ‘తెగడక’ బువు’ అని మార్చి కొని, తెగడుంబువు అని అర్థము చెప్పకొని తెగడునట్టివి మనుభావము గ్రహింపవచ్చును. ‘హారం గాయలు’ను ఇట్టివే. మార్పు నపుత్తవేను ‘తెగడున్నగు క్రియపు’ అని మార్చుకొనుచు.

చ. బలునెక నింనువి ల్లడుగుగ బుట్టవదే యిపు డాకుబూదిగెం

పులఁ ద్రిరుచిత్య మూఁచి, మరుముప్పిటిగిఁ దివిఁ గ్రాయునూక్తికిం

బులజడి జువ్వనం దొరఁగుఁ బో; యిని యింద్రునిదేని, పుట్టరాఁ

గెలసము నాఁగ బో ల్విలుజిగిం గరకాస్రతి నొప్పె మేఘముల్. 96

ఇందువిల్లు = మున్నగుని విల్లయినచెఱవగడ, బలునెకక = గున్ననా మయిన వేసవి వేంద్రములో, అడుగుబుట్టినదే = నాశమైనట్టిదే (నేలఁ బాతబడినట్టిదే), ఇపుడు = వర్షపు నందు, అకుబూదిగంపుల = ఆకులచేతను బూడిదచేతను ఎత్తనితోలుచేతను, త్రిరుచిత్యము = మూడువర్ణములు కలది యగుటను, పోఁచి = వహించి, మరుముప్పిటిగిఁ = మున్నగుని పిడికటి యొక్కచేత, నివిక = మింటియగు. క్రాయునూక్తికింబూ = వెలిగ్రక్కమొత్తములే, జడిక = నానయందు, జువ్వనక = జువ్వ నెడు శబ్దముతో, తొరఁగుఁబో = రాలునున్నవి సుమా; ఇని = ఈధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిదే అగునని, పుట్టక = వర్షకమునుండి, రాక = లేచుటకు, కెలసము = పనియేమి, నాఁగి = అనుటకు, పోల్ = తగినట్టి - విలుదగి = ధనుః కాంతితోను, కరకాస్రతిక = వడగండ్లరాలుటచేతను, మేఘములు, ఒప్పెను.

ఆవరణపునందు మేఘమున మూడువన్నెలతోడి యింద్రధనుస్సు ఒప్పారుటయు, వానితోగూడ వడగండ్లరాలుటయు, నెట్లుండె ననఁగా? - గ్రీష్మ సువులో నాటినచెఱవ ఇపుడు ఆకులపచ్చునై - కలుపులం గ్రమ్మకొనియుండు బూడిదయొక్కతెలుపు - గోలుయొక్క యెఱుపు - అనెడు మూడువన్నెలతో పెద్దగడగా ఎగుఁగఁగా, అది తన విల్లగుటచేత మున్నగుండు దానితో నొక్కముడి లోకమునెల్లం గుఱిపెట్టుటకై దానిం దొకొని పిడికట వినువుగాఁ బట్టుకొనఁగా, అవినువుచేత అందుండి ముత్తెములు వెలి కరలి మింటినుండి వర్షముతోగూడ రాలుచున్నవి. తెలియనివారు అమువ్వనైమింటిని ఇంద్రుని దందురు. ఇంద్రుని దైనచో పుట్ట నుండి యేల వచ్చును? వడగండ్లతత్త్వము నెఱుంగరు; అవి మదనుని యా చెఱవనింటిముత్తెములు; ఇట్లని వచించుటకు తగియుండెను. హేత్వప్రమానము ప్రాణితోత్పేక్షలంకారము.

‘సక’ - చెఱవను ఎండఁగొట్టి నాశము చేసిన దనుట - సగ వేసవిధర్మము, చెఱవను వేసవిలో నాటుదురు. ‘అడుగు బుట్టు’ - నేలంబాదుకొనుటయు నాశమగుటయు. ‘బూది’ -

తెల్లగా బూడిదవలె నొకవిధమయిన ఘోరి చెఱకుగడ కంటుకొనియుండును, తుడిచిన మన చేతికి అంటుకొనును. 'త్రిరుచిత్యము' - ఇంద్రధనుస్సామ్యమునకు. ముప్పిలిగిచే బాణప్రయోగ సమయము నూచితము. అప్పుడు విల్లు వంగియుండును, ఇదియు ధనుస్సామ్యమునకు. లోకమునంత ఒక్కమాటు గుఱియిడువాఁడై మిరుడు దివిం జేరినాఁడు; కావున అతినివిల్లును దివియం దున్నది. ఇదియు ఇంద్రధనుస్సామ్యార్థము: గడలు మిక్కిలి నిడుపుగా ఎదిగిన వని ముఖ్యోక్తియు. 'మోక్షి కంబుల' - చెఱకున ముత్తెములు పుట్టును:—(చూ. పద్య. 1-70, 2-11, 4-45, 163 వ్యాఖ్య.)

సీ. 'జలజముల్ గలజాతములు నాఁగ మోక్షికి | జాలి ద్వివిధ మయి జగతి వెలయు;
బలదానపురిదంతపంక్తి వశోద్ధతి | ఘోరి ప్రక్షేప్తమై భూతలమునఁ
బగ మూఁడుతావులఁ బడియె; 1 శంఖంబున | 2 ఘోరనిగ్గలమున 3 జలధరమునఁ
గామినీవరహారికింత 4 వంశ వరాహ | 5 దంష్ట్రరగ 6 ఘోరేధి 7 దంతములను

గీ. క్రొంచె 8 గళముల 9 బుండ్లైత్తు 10 ఘన సుపర్వ | కాలి మి 11 గుంబ 12 శుక్లల సైంధవకరి
ట 13 భుజములయందు బహువన్ధ నిధియు లరెయ్య | వానిఁ తెలిపెద ననిపల్కుచైత్యకరుఁడు.'

'వంశజము కరితాధింబు వరము, పోత్తి | దంష్ట్రజాతంబు రక్తింబు, దందహాక
జంబు నీలప్రధింబు, కంజరివశ్య | దంత పుండ్లైత్తుజంబు పీతప్రధింబు.' పోలాశ్యము, 3. ఆ.
ఇంద్రధనుస్సు పుట్టించుట ననుటకుం బ్రయోగమును ౮౯వ చీకలో చూ. 'కలసము' - పని
యర్థము 'పని' శబ్దమునలెనే సందర్భవశమున పోతువుం జెప్పెను. 'పొమ్మ' - ఇది పోవుధాతువు
యొక్క ప్రార్థనార్థకై వచనము. క్రయాపదములకు అనుప్రయుక్తిమై నిశ్చయముం చెలుపును;
హలహంబులు పరంబు లగునపుడు 'పో' యనియు నగును.

చ. అతిజల మ్మంద గ్రోలె నితఁ, దంతయు రా నలవృష్టిదోష మౌ;

మితి నపు డబ్బరం బరిణమించినతోయమె చాలుఁ బంట; క

వృత్తి నలధాత గట్ట గగనంబున, వస్త్రైత సమంతతో

వృత్తి యగు నేతుమండలము శ్రీ పరివేషము సుప్తే భానునిక. 97

ఇతిఁడు = ఈసూర్యుఁడు, అచీక = సమద్రమునుండి, అతిజలము = మిక్కిల మయిన
యుడకమును, గ్రోలెక = త్రాగినాఁడు, అంతయుక = అయడక మెల్ల, రాక = వచ్చినయెడల
(వరిసినయెడల), అతివృష్టిదోషము = అతినర్మ మనెడుచెలుపు, ఔను = సంభవించును, ఇపుడు,
మితిక = పరిమితముగా, అబ్బరక = మేఘరూపమున, పరిణమించినతోయమె = మోతినజలమే,
పంటకుక = సగ్యపరిపాకమునకు, చాలును = సమృద్ధము, అను మితిక = అనుకలంపుచేత, అల
ధాత = అబ్రహ్మ, గగనంబునక = ఆకాశమునందు, కట్టక = నిర్మింపఁగా, వస్త్రలతక =
గుండ్రముగా, సమంత...తి = సమంతరితి = చుట్టరా - వృత్తి = ఆవరణము, అగు - నేతుమండలము
శ్రీక = పలయాకారమయిన యానకట్టో యనునట్లుగా, పరివేషము = గాలిగుడి; భానునిక =
సూర్యుని, దుర్లభ = పరివేషించెను.

ఈసూర్యుఁడు సమద్రమునుండి చాలనిర్మల త్రాగియున్నాఁడు, అందు ఇప్పటికే మితముగా
మేఘరూపమున పరిణమించిన నీరే సగ్యములకు చాలును, ఇంకిన మేఘములై వరియునేని వర
ముమితమై భూమికి చేటు గలుగును; అని యూహించినవాడై బ్రహ్మదేవుఁడు కడమజలము

మార్పునినుండి వెలువడకుండుటకై ఆశనిచుట్టును కట్టినయానకట్టో యనునట్లు మింటియందు మార్పునిచుట్టును అన్నివైపులను గాలిగుడి పరివేష్టించినది. - ఈ త్రేప్రిత్యాలంకారము.

‘అతివృష్టి’ - ఈతిబాధలలో నొకటి, ఈతులు కృష్ణుపద్రవములు:—

‘అతివృష్టి రనావృష్టి ర్నూషకాః శలభాః శుకాః

అత్యాసన్నా శ్చ రాజానః ష డేతా ఈతయ స్తన్బుతాః’

‘పరివేషము’ - ‘పరివేష స్తు పరిధి రుపనూర్యకమణ్డలే. అను. ‘నేతు’ - ‘నేతురాకౌ’ స్త్రియాం పుమాన్’ అను.

లే. గగనరంగస్థలంబున మిగులఁ బ్రౌఢి

మమునఁ గాలిక నీలికోలము నటించు,

బొరి మొగంబున రాలునిప్పుక లనంగ

గుంపులై గాలె మహి నింగ్రగోళకములు.

98

గగ...నన్ - గగన = ఆకాశమునెడి - రంగస్థలంబునక = నాట్యప్రదేశమందు, కాలిక = మేఘజాల మనెడికాళికాదేవి, మిగులన్ = ఎక్కుడు, ప్రౌఢిమునునన్ = నేర్పుతో, నీలికోలము నటించక = నీలీశీరకట్టుకొని నాట్య మాడఁగా, పారిన్ = మెండుగా, మొగంబునన్ = ముఖమునుండి, రాలు నిప్పుకలు అనంగన్ = పడుచున్న యగ్నికణములో యనునట్లుగా, ఇంద్ర గోళకములు = ఆరుద్రపురుగుల సమూహములు, గుంపులై = మొత్తములై, మహిన్ = నేలమీఁదికి, రాలెన్ = పడెను.

ఆపుడు మిన్నునెడునాట్యభవనమునందు మేఘకలి యనెడికాలికాదేవి ఎక్కుడు కాశలముతో నీకట్లు గ్రమ్ముచు నిరించుట యనెడి నీలవస్త్రధారణపూర్వక నాట్యమును ఆడఁగా మెండుగా ఆమెముఖమునుండి రాలెడు నిప్పుకణములో యనునట్లుగా ఇంద్రగోళకకములు మొత్తము మొత్తముగా నేలరాలినవి. - రూపకోతాపితోత్త్రేప్రిత్యాలంకారము.

‘రంగము’ - ‘రంగం త్రిపుణి రిన్దో నారాన్ శృత్తిస్థలే రిణే’ నానా; ‘ప్రౌఢిము’ - ‘ప్రౌఢి శబ్దముపై ఇమనిచ్చునీర్మయము రాదు, అనఁగా ఈశబ్దము సాధువుగాను; - అని వామనమూర్త్యు. ఆంధ్రకవులు కొందఱు దీనిని బ్రయోగించుట పొరలబాటు. - దీనివిధులు ‘కాశలమున’ లేక ‘పాటవమున’ అని పఠించిన నిర్దిష్టము. ‘కాలిక’ - ‘మేఘజాలేన కాలికా’ అను. ‘శవాధివాసి రుద్రాణీ కాలీ హ్రామవ తీర్థ్వరీ’ అను. కాల్యేవ కాలికా. ‘నీలికోల’ ముం జెప్పట మేఘజాలము నీలముగావునను, కాలికయు నీలవస్త్రము ధరింపనిచో సంభూత నామ్యము కలుగు గావునను. ‘కోలము’ = వేషము - శ. ర., ‘నీలికోల’ మనియే శ. రి. పాఠము. ‘నిప్పుకలు’ రాలుట ఉగ్రి దేవతగాన నాట్యమందలి రౌద్రావేశముచేతి ఆమెకు సుసంధివము. చా. ‘అప్పుడు ప్రౌఢము కన్నుల నిప్పులు రాలంగ’ భౌరి. శ. రి. ‘నిప్పుకలు’ - కప్రత్తియును స్వార్థమున విహిత మయినను ఈశబ్దమున పాక్షికముగా అల్పార్థమున వచ్చును, అట్లే ఇట్ల అగ్నికణములు అగ్నిము. కణములు కావేని ఏకైకేంద్రగోప సామ్యాక్తి సరిపడను. ‘గుంపులు’ - ‘తెతులు’ అనుపాఠమున పొనరు క్తియు తోచుచున్నది, అత్యంత ప్రాచుర్యమును చెప్పటయందు వర్ణనాసౌభాగ్యంబును గాని పంపగు; కావున ‘ఇంద్రగోళకములు’ అని పఠించుట మేలని యట్లు మార్పు చేయబడినది; ఇంద్రగోళమే ఇంద్రగోళకము. - స్వార్థమున కప్రత్తియును, ఈగొపము మహాకవిప్రయమే. —

‘బిభ్రాణా మృదుతాం శరీషకుసుమక్రిహారిభిః శాద్వలైః
 కద్యః కల్పితకటిమా మరకతక్షోదై రివ తౌలితైః,
 ఏషా సంప్రతి బహు నా ద్విగళితై ర్భ్రూహాక పుష్పాత్కృతైః
 రద్యాపి షీతి రిద్దగోపకశతై శ్చన్నైవ సంలక్ష్యతే.’

ప్రియదర్శిక.

శతశబ్దముచేత ఇది గుంపులుగా రాలటయు సూచితము.

ఇట్లే కణాగమునకు - ‘అవి నిప్పుకలుగావు మిడుంగులుం బురువులు’ చిన్నయ్యసూరి.
 నీతిచంద్రిక. ‘కురిసెక్ గనగనగన మనుచు నిప్పుకలు వుప్పులుగాక్’. పాండు, శ. ర.

క. ద్యుమణి కరాళి మొగిల్లెయి

*యమవస శశి గలయఁ గూర్చి మాద నోటయు, న

య్యమృతపుబిందులై క్రవ్వుట

సుమిసెడు ననఁ గలయఁ గరక బుడుగక రాల్చె.

99

ద్యుమణి కర ఆలి = సూర్యుని కిరణములగమూహము, మొగిల్లు ఆయి = మేఘములుగా పరిణ
 మించి, అమవసక్ = అమావాస్యనాడు, శశి = చంద్రుడు, కలయక్ = తమ్ము (అనగా
 సూర్య కిరణములను) కూడినప్పుడు, (అతనివలననుండి), కూర్చి = నేకరించికొని, మాదను బోట
 యొక్ = వర్షణ సమయము వచ్చినందున, ఆయమృతపు బిందులై, క్రవ్వుట = మరల, ఉమి
 సెడుక్ = క్రాయంచున్నది, అనక్ = అనునట్లు, వానక్ = వృష్టియందు, కరికలు = వడగండ్లు
 ఉడుగక = ఎడతెగక, రాల్చె.

ప్రతియమావాస్యయందును చంద్రుడు సూర్యునియందుం బ్రవేశించును; ఆసూర్యకిరణ
 ములు అనయమున చంద్రునియమృతము త్రాగినవై, పిమ్మట మేఘములుగా పరిణమించి, వరా
 కాలము వచ్చిప్పుడు వానతో ఆయమృతపుబిందువులనుగూడ ఉమియుచున్నవో యనునట్లు వడ
 గండ్లు అనవరతము రాలచుండెను. - ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

‘మొగిల్లెయి’ - ‘దత్తానందా ప్రజానాం సమచిత సమయాకృష్టసృష్టే పయోభిః’ సూర్య
 శతకమున సూర్యకిరణగ్లానము; దీనిచే సూర్యకిరణములు మేఘము లగుట చెప్పబడినది. చంద్రుని
 యందు అమృతము గలదు. చంద్రుడు అమావాస్యయందు సూర్యమండలముం బ్రవేశించును.

ఉ. ‘వంచనఁ బొంచి చేరువకు వచ్చినచంద్రునిదింక నేని హ

రించియుఁ దత్కృధారసనిషేచనచే నది చావకున్కి నీ

షీంచియు, నేను దప్పె నని చేవిలు నమ్ముటఁ బొడవైచి ల

బ్ధించి చరించుచుండుదుగు చెంచెతి లగ్నిరసానుభూములక్’.

‘కలః బాడశ సోమస్య శుక్లే వర్షయతే రవిః

అమృతే నామృతం కృష్ణే పీయతే దైవతైః క్రమాత్...

కలావశిష్టానిష్ఠితః ప్రవిష్టః సూర్యమణ్డలమ్

అమాయాం విశతే రశ్మౌ అమావాసీ తతః స్ఫుతా.’

దేవీపురాణము.

* ‘ఏమిదిని నెవరివి కపితము...యమవసశశి య నెడుముటను ఆలసని పెదనా’ తెనాలిరాము,
 చాటువు. చూ. పీఠిక.

‘బిందులై’-వడగండ్లు బిందువులుగాఁ జెప్పఁబడినవి. బిందువులు ద్రవముగానుండును, వడగండ్లు గడ్డగానుండును. కావున నే వడగండ్లు అని పేరు, కిల్లనఁగా తాయి, అమృతిబిందువులు సిగ్గతో గలసిపోక వేటుగానుండునా? అనిన మేఘమందలి జలతైత్త్యముచేత అవి ఘనీభవించి గుటికలై వేటుగానే ఉండి వేటువేటుగానే రాలు నని ఎఱుంగునది; కావున సామ్యము స్పష్టమ.

చ. స్ఫురణ మొగిల్పవై మొదలఁ బోల్చి, జలస్రతి నాడునాటికిం

గరఁగుచుం బుట్టుచుండుమఱి క్కార్జకరక్తిమ యెల్ల వెల్లెఁ గె

న్నురువులు గట్టనట్టులు గనుంగొన నొప్పెఁ దదింద్రగోపముల్

గరఁగినవిండ్లయప్పసరుకై వడిఁ దెట్టువగట్టుపచ్చిక్క.

100

‘మొదలఁ’ = ఆసిలో, ‘మొగిల్పవై’ = ముబ్బలహిడ, ‘స్ఫురణ’ = ప్రకాశముతో (డాలుతో), ‘పోల్చి’ = ఒప్పురి, ‘జలస్రతి’ = నీటి ప్రవణముచేతను, ‘నాడునాటికి’ = వీదిని మునకు ఆదినము, ‘కరఁగుచు’ = స్వైరపోవుచు, ‘నాడునాటికి’ = వీదినిమున కాదినము, ‘పుట్టుచు’ , ‘ఉండు’ (ఁట్టి వైన) - మఱికార్జకరక్తిమ = ఇంద్రధనుస్సులయొక్క యెఱుపు, ఎల్లఁ = అంతయును, ‘వెల్లె’ = జలపూరిమునంగు, ‘కరఁగిన విండ్ల యప్పసరు కైవడి’ = ఆట్లే దినదినము స్వైర పోయిన యామణిధనువుల పసరుక న్నయో యనునట్లుగా, ‘తెట్టువగట్టుపచ్చిక్క’ = ఒక ప్రక్కకు చేరుకొనియున్న త్విణజాలమంగు, ‘కన్నురువులుగట్టెనో’ = ఎఱుగిననువు లాయెనో యనునట్లుగా, తితే ఇంద్రగోపముల్ = ఆ వెల్లువలోని యాయూర్ద్ర పురువులు, ‘కన్గొన నొప్పె’ = చూడఁ దిమణియములుగా నుండెను.

వీదినిమున కాదినమేపుట్టుచు కరఁగిపోవుచు నున్న ఇంద్రధనుస్సుల బహుదినముల పస రంతయు వెల్లెయందు తెట్టువగట్టినచోయన త్విణజాలంపుఁజెట్టున యొప్పచుండెను; ఆట్లే కరఁగిన బహుదినముల యెఱు పంతయు ఎఱునురుగులైనచో యన నాజలపూరిమందలి పచ్చిక తెట్టువల యంగు ఇంద్రగోపములు దర్శనీయములుగా నొప్పుచుండెను. - ఈ తేప్పివలంకారము.

‘నాడునాటికి’ - నాటికినాడు - వీదినిమునకు ఆదినము; ఆమ్రేడితముగాఁ గొన్నచో గొన్ని నాళ్లకు అని మరము కలుగును - ‘నానాటికి దీసిగట్లు నాగంబట్టు,’ అన్నట్లు; అది యిటంగు సంగిదని ఆనామ్రేడితముగా నన్వయించుట. ‘పుట్టుచుండు మఱికార్జకరక్తిమ’ - కార్జకమిట్లేయిండి రక్తిమమాత్రిము వీదినిమున కాదినము పుట్టుటలేను గావున ‘ఉండు’ అనుతిదృ థానక విశేషము మిట కార్జకమిన్మాత్రిము అన్వయింపవలయును; ప్రాశస్త్యాకరణమందు సమాసపరిచ్ఛేదమున - ‘కొన్నియెడల నీదసమాసవాద్యుని తిపదంబులతోఁ దన్నిన్నపదంబుల కిన్వ యంబుదాపట్టెడు’ అని నూత్రింపును (తేలి), ‘వారి యన్నదీయొరుపమాసమాహములు’ అని హరివంశమునంగుండి యుదాహరణమున గలవు. ఈయుదాహరణముతోడి యతికోదాహరణముల వలన ఈనూత్రిమందలి ‘మధ్య’ శబ్దమునకు ఆదిశబ్దమునూడ అర్థమయినను, ఈయన్వయము మనో హరిముగాను; కావున ఈయేక దేశాన్వయమును తిప్పించుటకై ‘మఱికార్జక కంతతి కంపు’ అని పఠించుట రమణీయము. ‘కన్నురువులు’ - ప్రాతాదికార్యము.

చ. వెళ్వెళ్వ మబ్బు చిట్టులుము, భీటి విదూరభిలాంకుర చృహో

త్పులకిని యై ప్రియు న్నిదురవోవుపారి న్వడిఁ గౌగిలింకఁగాఁ,

దలరి ధరిత్ర సాచుగలుదాలుపుగేల్లన గంకణంపుమ్రో

తలఁ బులు చేల వంశ పయిఁ దాల్చి నదు ల్వేసఁజొచ్చె వారిధి. 101

మబ్బు = మేఘము, పెళ్ పెళ్ = పెళ్ పెళ్యని, బిట్టు = పెట్టగా, ఉణుమక్ = గర్జింపగా, ధరిత్ర = భూదేవి, విదూ...ని - విదూరకలా = వైదూర్యములయొక్క - అంబర = కొమ్మలకల - ఛటా = సమాహతులచే - ఉత్పలకిని = మొలకెంచిన పులకములు కలసి, వి, ప్రియుక్ = కాంచుని, నిదురవోవువారిక్ = (సముద్రమందు) నిద్రించుచున్న నారాయణుని, వడిక్ = తటాలున, కాలిగిరిపఁగాఁ తలరి = ఆలింగనమునేయుటకై యుంకించి, చాచుఁగలుదాలుపుగేల్ల అనక్ = (భూదేవి) చాచుచున్న గగుర్పాటువహించిన చేతులో యనునట్లుగా, గంకణంపుమ్రోతలక్ - గంకణంపు = గంకణాయు (లను పేరిజలపశ్చ) లనెడి (పసిడి) గాజులయొక్క, మ్రోతలక్ = రొద లనెడికింజితములతో. పులు = పచ్చిక, తేలక్ = తేలియుండఁగా, (తేలియున్నట్టి), వండు = వందలిసిటిని, పయి = ఉపరిభాగమునందు, తాల్చి = ధరించి, నదుర్ = ఏళ్లు, వెనక్ = వడిగా, వారిధిక్ = సముద్రమునందు, చొచ్చెక్ = ప్రవేశించినవి.

ఉన్నట్లే ఉండి నదులు పెచ్చుపెరిగినవై సముద్రముం చొచ్చుటను వర్ణించుచున్నాడు:- మేఘము పెళ్ పెళ్యని కతోరముగా నులుముఁగా భూదేవి భయముచే నదరినట్లై వైదూర్యముణి మొలకలనెడి పులకలు మేనంగలవై తన ప్రాణేశ్వరుని సాగరముందు నిద్రించుచున్న శ్రీహరిని తటాలున కాలిగించుటకై చాచెదనచేతులో యనునట్లుగా గందపుంబూతవలె చిక్కిని వండు సీరాప్ప, ఆత్మాతయందుదలయెత్తిన గగుర్పాటువోలె ఆవండు సిటిమిద పచ్చిక లేచుచుండఁగా, పసిడిగాజులమ్రోతవోలె కంకణాయు లనుపేరి సిటిపులుఁగులొడ మించఁగా, నదులు వడిగా సముద్రముం జొచ్చినవి.

స్త్రీలు భీరువులుగావున ఆకస్మికమహాధ్వనికి దద్దరిల్లుట సహజము: ఆట్టితటిని కాంచుఁడు చెంతనున్న, నాతనిం దటాలున భయముతీజఁ గొగిలించుటయు సహజము. ఆట్టిప్రియాస్వయం గ్రాహమునకు కాంచులు మిక్కిలి హరము నొందుదురు;—

‘త్యా ముద్వీక్ష్య స్తనితసమయే మానయిష్యన్తి సిద్ధాః,

సోక్తాణాని ప్రియసహచరీ సంప్రమాల్గితాని.’

మేఘ.

‘పతపతా యటంచుఁ బవి మ్రోగఁ భీరువు

లులికి తావు దప్ప టుర్వి నిజము;

ఆట్లె యుజిమి నీవు ననఘాత్త యురలింపు

ముచను నాదుపేరుటురుగునకును.’

మడియమసాటకము.

‘విదూరకలా’ - వైదూర్యముణి మేఘధ్వనిచే సంకరించునట—

‘విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలాకయేవ,’

కుమార.

విదూరమని యొకపర్వతమునకుం దేరు, అందు వైదూర్యములుదప్పించుచు. ‘ఉత్పలకిని’ - ఉత్ = ఉద్గతియలైన (మహాశిల్పము విన్నవెంటనే దేహమునం బొడమిన), ‘నిదుర’ = నారాయణుఁడు వర్షకాలమునందు నిద్రలో నుండును; ఆషాఢశుక్లకాదశి మొదలు శార్దూలశుక్లకాదశి పర్యంతము నారాయణునికి నిద్రాసమయము. ఆషాఢ శ్రావణభాద్రపదాశ్వయుజాశ్రికమాసములలో శ్రావణ భాద్రపదమాసములు వర్షరతుగావున, వర్షరతు ఆనిద్రాకాలములొనిది.

‘గణు’ - ఇదే పులు. ‘కంకణంపు’ - కంకణాయి జలపక్షి కావున దానికి జలాతిశయముచే ఉత్సాహము, దానిచేత కూత లెక్కువ. ‘వండు’ - మున్నేతాల్పియున్నట్టి దని మంచిగందంపుమైతూత పక్షమున భావించుకొనవలయును; నీటిపక్షమున అప్పుడేవచ్చిన దని భావించుకొనవలయును; భేదమున గణించింకగూడదు. ఇట్ల ఏక దేశవివర్తిరూపకము. ‘తేలక’ - వండుచుక్కనిది కావున దానియందు పుల్లు తేలును. ‘పంక’ - క్రింద ప్రాంతనీరు తేటదియున్న నుండుగాక యని ‘పం’ ననుట; మఱి యిటు నిది చర్చనీయము.

ఆలింగ నార్థమై బావావులను ముందజేక జూచిన నవి కడమదేహమునుండి కొంతదవ్వు చనును. ఇట్ల సంధ్రమునఁజుట భూమియేకావున సంధ్రంబునం బడినపిమ్మట నదియే రూపమున గావునను, చాచె ననుట యెట్లు ఘట్టియును? అనియాశ్చర్యము. సంధ్రములొగూడ కొంతదవ్వు నదీ ప్రవాహము చొచ్చుకొని పోవుచు నేయుండును; పసిమిచే వండలి తెలియవచ్చుచునే యుండును; కావున చాచె ననుట సంగతిమే. ‘వారధి’ - హరినిర్మించుతావు:—

‘క్షీరాబ్జాధేర్జ్వరమభ్యంతో దేహభూనాం ప్రహోహైః

కాలోన్మిలత్కువలముదహిన్విత మాపాదయన్తమ్.

ఆతన్వానం భుజగతయన్తే కామషి శ్చైమగోరే

నిద్రాముద్రాం నిఖిల జగతీరక్షణే జాగరూకామ్.’

భోజ. చం.

తే. కేకపద్మంబే చక్కెర గోకీలపుంబుచ

మం బలుటఁ, దోయివదరులు మఱి పానగమి,

నదియుం బ్రియుం గూర్ప నదులచో నమృత మయ్యెఁ

ప్రేషితల చేరువకు నంపుబోటివోలె.

102

‘కేకపద్మంబే’ = నెనులియొక్క పద్మస్వరము, చక్కెర = మిగిలియుండఁగా, కోకీలపుంబుచనుస్వరంబు = కోకీలయొక్క పంచనుస్వరము, అటుట = నశించిపోయి నందునను, దోయి పదములు = మేఘముయొక్క గద్దింపుమాటలు, మఱి = అటుగాక, పానగమి = ఆప్రియము లగుటచేతను, నదులచో = నదులకు, ప్రేషితల = దేశాంతరిగతిభర్తృత్వలైన చెలువలు, చేరువకు = భర్తృకడకు, అంపుబోటివోలె = పంపెదనచెలివలె; అదియు = ఆకేకపద్మము సైతము, ప్రియు = కాంతులైన సముద్రుని, కూర్ప = పొందించుటకు, అమృతమయ్యె = హితమాయెను.

లోకములో భర్త దేశాంతరిగతుడై రావండైనని, తిద్విరహగహయైన భార్యను వంట నకత్తె యవతెయేని దోడ్కొనిపోయి ఆతనితోగూర్చును; లేదా కోకీలకూడచే నుద్దిష్టికామయై యాభార్య తానే తరిలి యాతనికిడవం బోవును. ఆపక్షమున ఆకోకీలకూడయే చూతి. అట్లు, గ్రీష్మవశంబున నిగిరిపోయినవై, సముద్రమువఱకుం బోకి నదును నే యిగిరిపోయిన నదులు ప్రేషిత భర్తృత్వలే - జలము తఱిగినందున విరహకృత లేనదీభూతలైన యాప్రేషితభర్తృత్వలను తిద్ధియైన సముద్రునికడకుం దోడ్కొని పోవుటకు వంటనకత్తెగా మఱియొకనిది లేనందున కోకీలకూడయే విరహోద్దిష్టనముం గావించి భర్తృకడకుం జేర్చుకృత్రిమదూతిగా నాచరింపవలయును. అది ఆకోకీలకూతె యాబుతువున లేదాయెను. మఱిమేఘధ్వనులకే అట్లు ఈనదులు తరిలిపోయి సముద్రుని కూడరాదా యనిన, అట్లుతరలించున స్థువులు అతిమనోహరములుగా నుండవలయును.

వాని దర్శన శ్రవణాదులచే సంభోగచ్ఛ జనింపవలయును, అందువలన భర్త కడకుం బోవుట సంభవించును. మేఘధ్వనులు ఈటుతువున ఉన్నను కటువులేగాని ఇంపుగావు, కావున వానిని వినుట చేత తరలుట సంభవింపదు: మఱి సముద్రముకడకుం బోయినవే, దేనిచే బోయినవి అనిన, నెనులి కూతచేత ఉద్దీప్తికాములై తరలి సముద్రునిం గలనీనవి కావున కేకకేకయే వీనికూతలై యునది. - అనఁగా యాటుతువున కేకకూజ పికిరుతియింతి యింపుగా వున్నను, ఒకపాటి యింపుగానే యున్నది. ఉఱుము కటువుగా మ్రోయుచుండినది, నడుమనడుమనే యిగిరి పోయిన నదులు వెల్లిగొని సముద్రమునం బడినవి; అనిభావము - ఉపమాలంకారము.

‘నిషాద రిభి గానార మడ్ల మధ్యము ధైవతాః |

పచ్చును శ్చే త్త్యూ సప్తతిన్త్రీ కణ్ణోత్థితాః స్వరాః ||

మదం మయూగోవదతి పికిః కూజతి పచ్చునుమ్.’

ఆము.

మడ్లము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమును, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము, అని సంగీతాస్త్రమున ఏడవ్వరియూ చెప్పబడినవి. అట్లవ్వరియై ‘సరిగ మపదని’ యను నక్షరములచే వ్యవహరింపబడుచున్నవి. అందు మడ్లమును నెనులి కూయును, పంచమమును కోకిల కూయును, ‘గోయి’ - తోయము అనఁగా జలము, అది కలిదితోయి - మేఘము, ‘అదియై’ - అది కూడ అనుటచే పంచమవ్వరియుకన్న మడ్లవ్వరియు ఇంపు తిక్కువది యని నూచితము. అట్లే అనుభవంబును, కవివచనంబులను:—

‘దామౌహిః సరసం రిగస్తు, సుధగం గాయన్తు కేకాభృతిః,

కాదమ్నాః కిల మాలపన్తు, మధురిం కూజన్తు కోయ్యప్తయః,

క్షైవా ద్యావ దభి’ రిసాలవిటపిచ్చాయా మనాసాదయకః

సిద్ధిన్యః కుటజేషు కోకిలయీవా సంభాతిహానవ్రతిః.’

సు. రి. భా.

‘అమృతియ’ - వాహిపకారికి మనుట - గోదలక్షణ - ‘ప్రోషితి’ - ‘దేశాంతరిగ తే కాన్తే భిన్నా ప్రోషితి భర్తృకా’ - ప్రోషితి భర్తృక యనుటకే ప్రోషితియనుట. నెనుళ్లు వర్షింపునం గూయునని ఇంతికుముందే ప్రమాణము దత్తము. కోకిల వసంతిర్భువునం గూయును:—

‘కాకిః కృష్ణః పికిః కృష్ణః కో భేదః పికికాకయోః?

వసస్తకాలే సంప్రాప్తే, కాకిః కాకిః పికిః పికిః.’

‘సురభౌ దోలాకోకిలమాగుత సూర్యగతి తిరుతిలోభ్యదాః

బాతీతరీపుష్పచిరాన్తు ముజ్జరీ భ్రమిరర్భుక్సైరాః.’

కా. క. ల.

‘కిలకిరనికురుంజములకు వాకిట్టు విడిసింపవచ్చిన వెజ్జనంగ...

ని సంతిమేతంచే సంతితోత్సవ మెలర్పి.’

విక్రమార్క. 5. (8)

‘భిద్రం కృతం కృతిం హానం కోకలై ర్లదాగమే,

దర్శిరా యత్ర వత్సార స్త్రు మానం హి శోభనమ్.’

‘తిథా వసన్త ఏ వాన్యభృతానాం భృనితోద్భవమ్.

వహ్ని శ్వేత మయూరాణాం రతిం వృత్తం చ వర్ణయేత్.’

కా. క. ల.

తే. తత్రతీసపు రాహు సోమామృతింబు ప్రింగం

జక్రీ దునిమినమెడిగంటిచాయఁ బొలిచె,

ససిత మేఘసమణిధను వాసుదర్య

నం బనగ నింగి బ్ర తిసూర్యబింబ మలరె.

103

అసి...వు - అసిత = నల్లని - మేఘు = ముప్పునందు - స్థ = ఉన్నట్టి - మణిధనువు = ఇంద్రధనుస్సు, (ఎట్లాపై ననగా), తతతనువు - తత = విస్తీర్ణమయిన - తనువు = దేహము గల వాఁడయిన - రాహువు, సోమామృతంబు = చంద్రుఁ డనెడిమృతమును (అసిమేఘపరము), చంద్రుఁడు సన్నచేత్రీహరికి తెలియబోలిన యమృతమును (అసిరాహుపరము), పుంక్ష = కబళింపఁగా, చక్రీ = నారాయణుఁడు, తునిమిన మెడగంటిచూయ్ = ఖండించిన రాహు కంఠపుగాయంబో యనునట్లుగా, పొలిచెత్ = ఒప్పెను, అనుదర్శనంబు = నారాయణునియొక్క యాచక్రాయుధము, అనంగ్ = అనునట్లుగా, నింగి = అకాశమందు, ప్ర...ము - ప్రతి సూర్యబింబము = సూర్యబింబమయొక్క ప్రతిబింబము, అలరెత్ = ఒప్పెను.

మహాకాయ మయిననల్లమేఘము అమృతమంటి చంద్రునిం గబళించుట, మహాకాయుఁడైన రాహు వనెడి నల్లని రాక్షసుఁడు మోహిని రూపంబున సన్నచేత్రీహరికి సన్నచే చంద్రుఁడు నెఱుకవలించిన యమృతమును పానముచేయుటయో యనునట్లుగాను, ఆమేఘమునందలి ఇంద్ర ధనుస్సు శ్రీహరి చక్రాయుధముతో ఆరాహువు కంఠమును దెగఁజేయఁగా నయిన గంటియో యనునట్లుగాను, మింట ఆచెంతనున్న సూర్యుని ప్రతిబింబము రాహుకంఠమును శ్రీహరి దెగఁజేసిన చూయుచున్న మెన సుదర్శనచక్రమా యనునట్లుగాను, ఒప్పుచుండెను. - ఉచ్చేత్తులు.

శ్రీహరి మోహినిరూపమున దేవతలకు అమృత మొసంగుచుండఁగా రాహు కనురాక్షసుఁడు దేవతలపక్షిలో వారివేషమునం గూర్చుండి తానును అమృతిపానము చేయుచుండఁగా, సూర్య చంద్రులు ఆమోసమును ఆమోహినిరూపంపు శ్రీహరికి సన్నలచేఁజేయఁగా నాతఁడు చక్రముచే వానిని మెడనునిమి గెండుతుండెములు గావించె ననియు, తునుమునపుడు అమృతము గొంతు దిగక ముందే తునిమినందున, కిగముమాత్రము అమృతపానముచేత యనుగత్వ మొందెననియు, మొందెము నేలం బడిన దనియు భాగవతకథ, నిట ననుసంధానము చేసికొనవలయును.

‘ఆమరి వ్రాతములోనఁ జొచ్చి దివిజుండై రాహు పీయూషపా నము నేయం, గని, చంద్రభాస్కరులు సన్న లేయ, నారాయణుం డమరాఠాతిశిరంబు చక్రచూర్తిఁ దున్నాడెత్; సుధానిక్త మై యమరత్వంబును కెంచె మూర్ధము; తిదన్యాంగంబు నేలం బడెత్.’

ఆంధ్రభాగవతము. ౫. స్కం. 321

‘చక్రీ’ - చక్రముతోఁ దునిమె నని ధ్వని, ‘గంటి’ - ఇంద్రధను స్సంతపెద్దదిగా నుండునా యనిన, అందులకే ‘తతతను’ వనుట, మేఘుఁడును తతతనువే. మేఘుఁడు అమృతసదృశుని చంద్రుని మ్రొంగుట యనఁగా చంద్రు నగపడనయక ముఱుగుపఱుచుటయే. ‘అసిత’ - రాహుసాన్ని యుక్త; రాహువు నల్లనివాఁడు - ‘కృష్ణాని కేశవః సీరి శీర చన్యాబ్జు రాహవః’ కా. క. ౪. ‘మెడ’ - మెడ గుండ్రముగాన దానిగంటి వలయాకారము, ఇంద్రధనుస్సును ఆట్టివే. ఇంద్ర ధనుస్సు ఆర్ధవలయమే యనిన, - గంటి మన కెదురుగా నున్నది, అదిగలమొండెమునేలంబడి యున్నది. అందలి యాగంటిలో వైభాగమే మన కగపడును, క్రిందిభాగము నేల కంటఁకొని యుండునట్టిది పర్యతాదులయడ్డముచేత మన కగపడును;అని యూహించుకొనవలయును. ‘తతతనువు’

అనుటచే మొందెము పెద్ద దని తెలియచున్నది. అందువలననే గంటియు విశాలమని యేర్పడుచున్నది. - చక్రాయుధముగా సూర్యుం జెప్పక ప్రతిసూర్యకమును చెప్పుటయేమి? సూర్యునికి ఉదయాస్తమయసమయముల దప్పు నెత్తుటం దోగినరూప ముండదు. ప్రతిసూర్యకమందయిననో రక్తము అంటి జాటిపోవును వాదరయందు దోచుచును ఉన్నరూపము సిద్ధము. 'గంటి'ం జెప్పుట దానికి మణిధనువునకుంటోలే మాడువన్నె లుండును గావున; ఇంద్రుని కౌపముముచే గంటియందు ఆవస్థలు గోచుచున్నవి; అవి ఎండినగంటియ గుండవు, మచ్చకట్టదానియందు చెప్పునే అక్కఱలేదు, కావున ఖండించినవెంటనే ఉండుతీరు చెప్పబడినది. ప్రతిసూర్యక లక్షణము. —

‘ప్రతిసూర్యకః ప్రశస్తో నివసకృద్భుతువర్ణస్థుభిః స్మిగ్ధః
వైచార్యనిభిః స్వచ్ఛః శుక్లశ్చ తేజుసౌఖ్యతః,
వీర్యో వ్యాధిం జనయ, త్యశోకరూప శ్చ శస్త్రకోపాయ,
ప్రతిసూర్యాణాం మాలా దస్యభియాతిబ్జనృపహస్తీ,
కవశకృతః ప్రతిసూర్యో జలకృ, దుదగ్ధతేజో నీరోఽనిలకృత్,’

ఉభయశః కలిలభయం నృప మపరి నిహ స్త్యర్థో జనహః. బృ. సం.
‘సోమామృతంబు’ - సోమనిం జెప్పిన కతిమున రాత్రివృత్తిమే యిలం జెప్పబడిన దని తలంపవలసివది లేదు. పగలును ఒకకొంతనేపు సోమం డగపడుటయుం గలదు.

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాచిరమృతభా
కరకబకాచ్చవాసుత్తులక్తై లవశోతుసురాజ్యదధ్యుదా
కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు నాఁ గలయట్టి సప్తసా
గరములు మేఘుల డానెనొగొ కా యనఁగాఁ గనుపట్టె వీనిచేత, 104

మేఘుండ, స్వరు...లక్తై - స్వరు = పిడుగునకు - ఖరతా = తీక్షణతయు - ఆప్ = జలమునకు - రస = స్వాదుతయు - ఆహిరపు = పాములకి స్రువులైన నెమళ్ళియొక్క - జాల = సముదాయనకు - మద = పొగురు - ఆనగరుక్ = ఎఱుపనెడి - శభి = అగ్నిక - ప్రభా = దీప్తియు - కవశి = కవచంబులు - బక్ = కొంగులు - ఆచ్చివాః = శుద్ధపిదమయొక్క - సురులక్తై = కురియుటయు - అను వీనికొఱకు, లవ...లక్తై - లవణ = ఉప్పు - ఇత్తు = చెఱకు - సురా = కల్లు - ఆజ్య = నేయి - దధి = పురుగు - ఉదాకరములు = (వీనియొక్క) సముద్రములును, దుగ్ధ...యు = దుగ్ధ = పాలయొక్కయు - శుద్ధజల = మంచినీళ్ళయొక్కయు - కంధులు = సముద్రములు, నాక్ = అని, కలయట్టి = ప్రసిద్ధములయిన - సప్తసాగరములై = పిడుగుసముద్రములును, ఆనొగొకా = త్రానినాఁడెవ్వగాదా, అనఁగాఁ అనియుఁపొంపఁ దగినట్లుగా, వీనిచేత = పూర్వోక్తమైనస్వరుఖరతాగులచేత, కనుపట్టె = తోచెను.

పిడుగు తీక్షణతయు, నీటిమాధుర్యంబును, నెమళ్ళవదంబును, పొలుపుటగ్నుల దీప్తియు, పడగండ్ల (సంభిజము), ఒకముల (యభివృద్ధి), స్వచ్ఛోదకవర్ణంబును, ఎట్లాప్యచుండె ననఁగా, వానిని మేఘుండ లవ శోతు సురా ఘృత దధి తీర శుద్ధపిద సముద్రములను త్రాగుటచే సాధించినో యనున ట్లాప్యచుండెను. - హేతుత్వేత్త - యథాసంఖ్యాలంకారమును గలదు.

‘అవ శేఖు సురా సర్పి ర్దిధి క్షీర జలార్ధ వాః’ అని సప్త సముద్రములు పురాణ ప్రసిద్ధములు. వర్ష రువున కావలవను కొంగలవను కాంతి హేచ్ఛుట అనుభవసిద్ధము. ‘వాఃస్మృతులక్తై’ - ఇట్ల ‘వాఃస్మృతికిగా’ అని పూర్వము ద్రక్ పాఠము. ఇందలియేకవచనము ‘దీనిచే’ అనుబహువచనాంతిపదపరామర్శకు తగియుండదు కావున దానిని ‘దీనిచే’ అని మార్చవలయును. ఆమార్పుచే ఆర్థగ్రహణమున ప్రయాసకలుగు సని ‘వాఃస్మృతికిగా’ అను శేకవచనపాఠము అందునీదమే యున్న బహుత్వముం బట్టి. బహువచనముగా ‘వాఃస్మృతులక్తై’ అని మార్చబడినది. ఐత్యుర్వముద్రకులు ‘నాలుగుప్రాతేపుస్తకములందు ‘లోనగు’ పనియున్న పాఠమును ‘నాగల’ యని మార్చినారు. నేను ఈయేకవచనపాఠమును బహువచనముగాఁ బఠించినాఁడను. ‘కరిక’, ‘బక్’ అనుద్రోరాలుటయు శోధింతుటయు అనుక్తిములే సందర్భముసారమున నుహ్యములు. ‘ఆనెనొకొ’ - ఖరతాగులు వేటుప్రకారమున నలవడనియంత స్ఫుటముగా నుండె నని భావము.

మ. తనిమం బచ్చ మెఱుంగుగోచియు మణిధన్వజ్జ్వలాహారముం

గొని, పుట్టు గొడు గబ్బ నెప్పపురియాకు త్విష్టి శబ్దంబు మిం

చ, నతస్సార్ధభోబలిత్వమున నుచ్చస్ఫూర్తి మిం దన్ని వే

ఘననీలాంగుడు గాంచె బాహుతితోఁఘంబు ముత్తస్పృష్టమున్. 105

ఘననీలాంగుడు = మేఘుండనెడు నల్లనయ్య (వారాయణుడు - వామనమూర్తియనుట) తనిమ = నన్నదనముతోడి (నన్నపాటి నైన), పచ్చ మెఱుంగు గోచియు = నగువునన్న గల మెఱుపనెడి (పసుపుకాంతిల) కావినయను, మ...మున్ - ముగిధన్వ = ఇంద్రధన్వ నెడి, ఉజ్వల = ప్రకాశమానమయిన, ఆహారమున్ = మోదుగుగోలయును, కొని = గ్రహించి, పుట్టు = పుట్టు యందు - గొడుగు పుట్టగొడుగు నెడి గొడుగు, అబ్బ = దొరకగా (దానిని ధరించి), నెప్ప పురియాకు = నెప్పపురు లనెడి (పుస్తక) పత్రములను, విష్టి, శబ్దంబు మించన్ = బిగ్గరగా ఉలుముట యనెడి చగువుటతో కూడుకొన్నవాడై, నతి...నన్ - నతి = అతిగిన - స్ఫూర్తి = మిక్కుటమైనవిజయముననెడి (రక్షగుణముగలవాడైన) - బలిత్వమున = బలిచక్రవర్తి కలవాడగుటతో గూడుకొని, ఉచ్చస్ఫూర్తిన్ = ఉన్నతియైన స్ఫూర్తియతో (ఉన్నతి ముగా పెరుగుటగో), మన్ = ఆకాశమును, తన్ని = అధఃకరించి, వే = శీఘ్రముగా. మ...మున్ - ముగి = గాలిను నెడి (దేవతచేతను - బ్రహ్మదేవునిచేత నునుట), స్పృష్టమున్ = గృభింపఁబడినదైన, పాద...మున్ - పాద = వాహకాల్మచే (పాదములయందు) - పతిత = పడిన - కిఁఘంబున్ = ఇలప్రవాహమును, కాంచెన్ = పడసెను.

నీలమేఘుండనెడు వామనమూర్తి మెఱుపనెడిపచ్చగోచి బాల్చి. ఇంద్రధన్వ స్సనెడు ప్రకాశమాన పాలాశవందంబులం బూని, పుట్టగొడుగు నెడుగొడుగు ధరించి నెప్పపురు లనెడుపుస్తక పత్రములను విష్టి. ఉలు మనెడిపతనధ్వని మించుచుండగా, కేగిన పెమ్మూలి యనెడి కేగిన రక్షగుణకాలితయముగల బలిచక్రవర్తిని అణించి, ఎత్తుగా మింటంజేలంగుట యనెడి పార్శ్వముగా మింటిపైకి యెగుడు కలవాడై, గాలి వదిలించుటచేత వాహకాల్మగా గాలియన్ననీటివల్ల యనెడి దేహబాదత్రయమున పార్శ్వబలప్రవాహమును పొందెను. - గూఢకాలంకారిను.

‘తనిమ’ - ‘మార్తం దల్లిం కృశం తను’ అమ. ‘మణి’ - రూ. మణి - ‘ఘన శ్యాపా ధన్వ శిరాసన కోద్యుక్తార్థకమ్’ అమ. ‘నీలాంగుడు’ - కేకపుడు నీలాంగుడు - ‘కృష్ణుని కేకవః సీరి

చీర చన్ద్రాన్కరాహవః' కా.క.ల. 'ఓఘంబు' - బలప్రవాహము. 'పాదసలితౌఘంబు' - ఓఘ శబ్దములోనే సలితార్థమున్నందున 'పతిత' యనుపాతము స్వీకరింపబడినది; 'ఓఘో బృన్దై మృసాంరయే' ఆమ. 'మరుత్స్పృష్టము' - బలివిబర్హణార్థము వామనమూర్తి పాదమును స్పర్శము పైకెత్తి నప్పుడు బ్రహ్మ ఆయనపాదములను తనకమండలూదకముతో కడిగినాడు:-

'తనపుట్టిల్లిది పా మ్మటంచు నజాడం దన్నాభీషంశేరుహం
బు నిరీక్షించి నటించి యున్నతపదంబుం జూచి తత్పాదసే
చనముం జేసె గమండలూదకములం జల్లించి, తత్సోమముల్
వినువీధి' ప్రహసించె దేవనదివా విత్వాత్మకీర్తిప్రకాశః' భాగవతము, ౮ (౬ - ౨౮).

క. ఘనవృష్టికితన ఫణు లే | పున నలనల్పీకరంధ్రములు మూయంగ నె
త్తినగోడుగు లనంగ చక్రా | కనికాయం బనని నెల్లకడలం బొడమెక్, 106

ఫణులు = పాములు, ఘనవృష్టి కిరణం = పెనువాన కాగిణముగా. వీపునక = మోయుగా, అలనల్పీకరంధ్రములు = వానిపుట్టలనొక్కలను. మూయంగ = నెత్తినగోడుగు లనంగ, చక్రాకనికాయంబు = పుట్టగోడుగుల సమూహము. అకనిక = భూమియందు, ఎల్లకడలం = అంతటను, (పుట్టలంపెల్ల), పొడమెక్ = మొలచినది.

పాములు వానపెల్లును తమపుట్టలలోఁ జొరనియక వానిక్రింతలను మూయుటకు పూనికతో నెత్తినగోడుగులో యన పుట్టలం పెల్ల పుట్టగోడుగులు పొడమినవి. — ఈ శ్లేషములంకారము.

'వీపునక' - సమయన్నార్థితో నని భావము. 'వీపునక' - అది తమయిండ్లుగావున, అదిపెల్లయైన నికసించుట కష్టమగు నని; 'నికాయో నిలయో లక్ష్మ్యే సమదాయే సర్వకామః' నానా.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుండు నిజస్ఫురణం బఱఁ గ్రూర మూపురిం
గారకయోగ మూది తిరుగ, న్నకుటుంబముఁ దద్రహంబు నెం
తేరుప ద్రొబ్బు నంతలును నింతలు నై పడు తన్నభశృంగు
గారశిశుప్రతానములకై పడి రాలె సురేంద్రగోముల్, 107

మేఘుండు, మింట, సారెకు = మాటిమాటికి, నిజస్ఫురణంబు = తనయొక్కయేపు, అఱ = కనించునట్లుగా, గ్రూరము = కడు గలిగించునది, బొ = ఆగునట్టి - పుగ్గోంగారకయోగము = పుగ్గోంగారక మనుపేర్గ్రూరయోగము, ఊది = పూనికతో, తిరుగ = తనకెదురుగా గంచ రించుచుండగా, ఎంతేనిరుప = ఆమిత కోపముతో, తద్రహంబు = ఆయంగారకగ్రహమును, న్నకుటుంబము = కుటుంబముతోగూడ, ద్రొబ్బు = పడఁద్రోయంగా, అంతలును = పెద్దగుంపులును, ఇంతలును = చిన్నగుంపులును, వి, పడు = పడుచున్న - తిక్కనభిః చ్యుత అంగారశిశుప్రతానములకై పడి = ఆయాకసమునుండి అంగారకగ్రహముయొక్క నిమగ్నల సమూహములు జాణివోయినట్లు, సురేంద్రగోముల్ = ఆరుద్రపురుగులు, (ఇంతలును అంతలును వి = చిన్న మొత్తములును పెద్దమొత్తములునుంగా), రాలె = శేలకు రాలినవి.

పుగ్గోంగారకయోగముచేత అనావృష్టి కలుగును, అది మేఘునికే చేటు. అట్లు అతనికి చేటుగునట్లు అంగారకుండు మాటిమాటికి బుగ్గోంగారకయోగముగా చరించుటం గాంచి మేఘుండు

క్రోధముచే ఆ గ్రహమును సకటుంబముగా నేలకు పడనూకగా గ్రహముమాత్రము మిగిలి శిశువులు చిన్నగుంపులుగాను పెద్దగుంపులుగాను నేలం గూలినవో యనునట్లు ఆరుద్రపురుగులగుంపులు రావినవి. - ఉత్పేక్ష.

పుగోంగారక గ్రహము గుండ్రముగా ఎఱ్ఱగా దుడ్డుడినుతి యుండగాను, దాని శిశువులు దానికన్నం బిన్నవిగాను, అట్లే గుండ్రనివిగాను, దాన్ని కన్న ఎఱ్ఱగాను ఉండును; ఆరుద్రపురుగులును, గుండ్రముగా చిన్నవిగా ఎఱ్ఱగాను నుండును. కావున, వానిని ఆశిశువులకే పోల్చుట మిక్కిలి సాంఘ. శిశువులు తునియలేని, తునియలు ఆరుద్రపురుగులవలెనే గుండ్రముగా నుండునని నిశ్చయము లేదు. మఱియు క్రిందబడి యివి చలించుచున్నవి, తునియలు చలంప నేరవు. కావున 'ఇంతలు నంతలు' ననుపదమునకు తునియలను అర్థముగాఁ జెప్పట సరిపడదు. అంగారకేంద్రగోపములు రక్తవర్ణములు. "శోణాని భ్రమభీమానాః ... తామ్రంవిగ్రమకజ్జుమే ... నభేద్యగోపఃఖన్యోతాః ... కుకమర్కటయోర్ధ్వఖమ్." కా. క. ల. 'పుగోంగారకయోగ' - 'పురోక్షారే త్వినావృట్టిః పురః కుక్రే ప్రకర్నతి.'

క. కాకోదరాహితౌలవ | ప్రికింబులఁ దూర్చె మెఱసి మేఘం, డని గుం
వై కవగొని పొగచె ననన్ | భేకధ్వను లేనఁగె వృత్త భద్రానుకృప్తన్. 108

మేఘండు, కాకోదర ఆహితౌలక్ = తమకు శత్రువు లయినపాములను, మెఱసి = మెలుపొంది, వక్తీకింబులన్ = పుట్టలయందు, తూర్పెన్ = తూలునట్లు కావించెను, అని = అనెడు కృత్తిజ్ఞతగలవై, గుంపు వి = సంఘభవించి, కవగొని = రెండు తిగిలతులుగా ఏర్పడి, పొగచెను అనన్ = మేఘుని స్తోత్రము చేయుచున్నవో యనునట్లుగా, భేకములు = కప్పలు, వృత్తిభేద అనుకృతిక్ = నెలునెలు ఛందోవృత్తములకు అనుకరించుచు, ధ్వనించెన్ = అలచెను.

మేఘండు కప్పల శత్రువు లయినపాములను మెఱపు మెఱయించి పుట్టలోఁ దూర్చె నని కృత్తిజ్ఞతగలవొందినవై కప్పలు గుంపై మేఘునిగూర్చి సంఘమై రెండు బృందములుగా ఏర్పడి ఒక బృంద మొకయించుక పలుకఁగా రెండవబృందము మఱియొకయించుక పలుకుటయు, మఱి మరల నల్లై సుతించినవో యనునట్లుగా నెలునెలు వృత్తిముల నవలంబించి ధ్వనింపం దొడింగినవి. - ఉత్పేక్ష.

ఆగరుయను కప్పలు ఎదురెరుగు బృందముగా అలచుచుండుట యెట్లుండె ననఁగా - మనిషీడాకినిని లవణాకినిని శత్రుఘ్నుడును, అట్టివానిని నవకాసునిని శ్రీకృష్ణులవారును, వధించిన. అట్లే ఏప్రభువని వాధుబాధకులగు తెగటార్చిన, బాధపడినచూపాధువులు సంఘముగా పోయి యాప్రభువు నెదుర్కొని, తాము రెండుబృందములై వేదానువాకములను చిన్నచిన్న భాగములుగా క్షుంచుకొని, ఒక బృందము ఒక భాగముం బలికనవలెనని రెండవబృందము రెండవ భాగముం బలుకుటగాను, ఒక బృందము పలుకునప్పుడు రెండవది విశ్రాంతిక యూరవంతుల యుంగా, ఆపాలనని ఎట్లు సుతించుకో అట్లే మహాపకారిని మేఘుని కప్పలు తమకక్షత్రవులుగన పాములను పుట్టలోఁ దూర్చి వైచినందులకుఁగాను కృత్తిజ్ఞతచే సుతించుచున్నవో అనునట్లుండెను; అని తెలివిడి.

'వక్తీకింబులఁదూర్చె' - పుట్ట నెక్కుట = పరాజయమును ఒప్పుకొని శిరాలవేడుటయే. రంగరంగములో మొట్టవినబడదు గావున ఇట్టివాడుకలు కల్పింపబడినవి. కావున నిట పరాజయ

మొందించి యనిభావము. ఈజేత బెట్టిదముగా పోరాడియిట్లొగ్గెనాయనిన - 'మెఱసి' (తగు క్కని), అనగా దృష్టమాత్రుడై; కనబడఁగానే కాకోదరుల నెడి భేకశత్రువులు పరాజయ మొప్పకొని తరణు వేడఁదొడంగి రని యితని సతాపోత్కర్షి వర్ణనము; మెఱపును పాములు చూడ లేవు, దీపపు వెలుతురుంగూడఁజూడలేవు. రాత్రి యింటం బాము కనబడిన, అది ఎటుకదలిన నటు దీపము నడ్డనూపి, పోనియక ఆపి, కొట్టుట కవలెని వచ్చునందాక 'రెండుగోడలమూల నిలిచియుండునట్లు చేయుట ప్రసిద్ధము. 'మెఱపు' 'మెఱయఁగానే చూడలేక పాములు పుట్టలలోఁ బొచ్చును. 'గుంపె' - భేకజాతికల్ల ఏకైక కాకోదరంబును ప్రబలశత్రు వగుటచేత ఆజాతిని అన్నియుఁ బొగడం జేసెనటు. వృత్త భేదము లెట్లనఁగా - 'గుద్దపవ' 'ముద్దపవ' - ఇవి మృగీ వృత్త మున 'రెండు పాదములు; 'తీసుకిరా. తీసుకిరా' - ఇవి బింబవృత్త మున 'రెండుపాదములు; 'తేరాపో తేరాపో' - ఇవి నాదీవృత్త మున 'రెండుపాదములు. మందొక వృత్త ములు ప్రాణుకిముగా సమవృత్తములుగానే యుండును. 'వాయు యగ దీప పాణుకాదీనాం సర్వైః శక్తుః' అని కా. క. ల.

తే. మోగిలు మైచీకటుల నెక్కు జిగిమెఱుంగులఁ

బగలు రాతరి రాతరి పగలు చేసె;

సకలమును నిద్రపుచ్చు కేశవుని నిద్ర

పుచ్చుఘననకు నిద్ర దద్దుతమె తలఁ?

109

'మోగిలు' = మేఘము, 'మైచీకటుల' = తన పేనియరులు చేతిను (నైల్వముచేత ననుట), ఎక్కు జిగిమెఱుంగుల' = నిగుడుమన్నవైసదాలల మెఱపులచేతను, పగలు = పగటిని, రాతరి = 'రెయి గాను, రాతరి = రేయిని, పగలుగాను, చేసె' = కావించెను, తలఁప' = ఆరయఁగా, 'సకలమును' = సమస్తమును, నిద్రపుచ్చుకేశవుని' = నిద్రింపఁజేయు (లయమొందించు) నారాయణుని, నిద్ర పుచ్చుఘననకు' = నిద్రింపఁజేయు మేఘునికి (ఆతనికన్ననుమహిపాన్నతుని కనియు), ఇట్టిది = ఈపాటికాలవిపర్యయము గావించుట, అద్భుతమే = ఆశ్చర్యము (ఆశ్చర్యము కాదనుట).

మేఘుండు తనయొడలినలుపనెడి పగటిచేత పగటిని రాత్రిగా మార్చెను; అటు నిగుడు చున్న తన జిగి మెఱపులచేత రాత్రిని పగలుగా చేసెను. అలాచింపఁగా ఎల్లలోకములను నిద్ర పుచ్చువాఁడైనశ్రీహరిని నిద్రపుచ్చు మహిపాన్నతునికి మేఘునికి ఈపాటి కాలవిపర్యయ కర యు ఒక యెక్కువ పనిగాను. - కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము - యథాసంఖ్యంబునం గలను.

మబ్బసలువుచే పగలు రాత్రివలె చీకటిగా నుండెను, 'మెఱపులచే రాత్రి పట్టపగటివలె 'వెలుతురు గలిగియుండెను - అని భావము. నిద్రపుచ్చుట కేశవ పత్యమున లయమొందించుట.

'నాభిప్రరూఢామృతహాసన' సంస్తాయమాసః ప్రథమేన ధాతౌ
ఆయుఁ యుగాన్తోచితయోగనిద్రః । సంహృత్వ లోకాక్ పురుషోదధిశేతే.' రఘు.
'సంభక్త్య సర్వభూతాని కృత్వా చైకావర్ణవం జగత్'
బాలః స్వశీతి యత్యైక స్తస్మై మాయాత్మనే నమః.'

కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము:—

'క్రముత్యముచే నన్యా । రామననము కావ్యపూర్వ కాథాపత్తిక్'
నీమోవి బంధుజీవము । నీ మోడుచు నన్యజీవ మెడపు టదిరియే.' అలం.

మేఘము శేకవుని నిద్రపుచ్చు ననుట - కర్నర్రవున ఆదేవుడు నిద్రించుచుండును. ఇంగులక
000. చీక చూ.

తే. ఘాలి యడంగిన మటి మింటు దోచె శంప,

జలధరద్రోణి మన్ను పర్వన్యడైత్తి

ఖసది ఖశ్రీవిభూషేచ్చు గడుగ మెఱయు

మృదుమహిగతవసురబోరేఖ యనంగ.

110

ఘాలి = దూము, అడంగిన = రూపజంగా, మఱి = వెంటనే, పర్వన్యడు = ఇంద్రుడు,
జ...ణి = జలధర = మేఘమునెడు, ద్రోణి = చోనెయందు, మన్ను = మట్టిని, ఎత్తి =
ఎత్తిపెట్టుకొని, ఖసది = మిన్నేటియందు, ఖశ్రీవిభూషా ఇచ్చు = ఆకాశలక్ష్మీకి భూష
ణముచేయి గోర్మిగలవాడై, కడుగ = జలగడుగంగా, మె...ఖ = మెఱయు = అంగులో
మెఱయుచుం గానిపించిన - మహిగతి = భూమియందుండినదైన - మృదు వసురజ = మెత్తని
పనిడి పరాగముయొక్క - రేఖ = చాలు, అనంగ = అనునట్లుగా, మింటు = ఆకాశ
మందు, శంప = మెఱపు, దోచె = ఆగపడెను.

భూమిలో ఘాలి ఎగిసిపోవుటచూ, అంతరము మేఘమున మెఱపు మెఱయుటచూ
ఎట్లుండె ననగా - పేదంగుడు ఆకాశలక్ష్మీకి నగులు చేయుదుటకై భూమిలోనిమంటిని ఎత్తి
మేఘమునెడు దోనెలోఁబెట్టుకొని ఆకాశగంగలో జలగడుగంగా, అందలిబంగారపు కణుపులు
ఒక్కొక్క గూడుకొని రేఖగా మెఱయుచుం గానిపించెనో యనునట్లుండెను. - ఉత్పేష్ట
లంకారము, రూపకానుప్రాణితము.

‘శంప’ - ‘శమ్నా శతి ప్రాచారాహ్నిస్త్యైరావత్త్యై క్షణప్రభా’ అను. ‘ద్రోణి’ - దోనె -
జలగడుగువాడు మన్నుమిగిలిన నీళ్లు మాటిమాటికిం బోయిండుట ఆధాః పూతమై
చొన్నేయాకారముగా నుండునొకపాత్రివిశేషము. - ఆకాశలక్ష్మీకి నగులు ఇంద్రుడు చేయింప
నేమి యన - ఇంద్రుడు ఆకాశమునకు పతి: —

‘రిజువల్లిరి మీదఁ బ్రాయము గలదేని | యంతరిక్షంజేలు హరివరించు.’ శృం. 4(73).
‘యది త్వి ముద్భవమనా వినా నలం | భవేచ్ఛవన్తిం పతి రస్తరిక్షగామ్,
నివి సిథితానాం ప్రథితే పతి స్తథో | హరిష్యతి న్యాయ్య ముపేక్ష తే మి కః’ వై. 11.
‘ఖలక్ష్మీ’ - ‘సభోన్త రిక్షం గగన మనన్తం సురవర్తి ఖస్’ అను. ‘ఖసది’ - ఆకాశగంగ
యందే - ఆకాశలక్ష్మీయెదుటనే.

తే. స్థూలపరివక్త కాననోదుంబరాగ్ర

రంధ్రముల వాననీరు సొరంగ వెడలె

మశకపంక్తులు దావధూమంబు లణగ

రచ్చ నేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనంగ.

111

స్థూ...ల్ - స్థూల = వలుదలు - పరిపక్వ = పండినవియునైన - కానన ఉదుంబర =
అడవిమేడిపండ్లయొక్క - ఆగ్ర = ఊర్ధ్వభాగమందలి, - రంధ్రముల్ = కన్నములనుండి,

వాననీరు, చొరంగి = దూఱగానె, మళక పంక్తులు = దోమలవరుసలు - దావూమంబులు = కాల్చిచ్చుల పొగలు, ఆఱగి = దూపఱగానె, విశ్రాంతి = శ్రమదీర్చుకొనుటకై, రచ్చ నేయంగి - వెలువడినవో యనునట్లుగా, వెడలె = వెలువడినవి.

లావుల పండిన యాదవి మేడిపండ్లలోనికి వాననీరు నెత్తికన్నువారిని దిగిగా, ఆందున్న దోపూ ఆవిక్రలలోనుండి బాటునగా వెలువడుట యట్లుండె ననగా, దావాన్నలు చల్లగా వానిపొగ లఱగిన వని తెలిసికొన్నవై ఆహామలు సుఖముగా విశాలప్రదేశములందు శ్రమతీరి రచ్చచేయుద మని వెడలెనవో యనునట్లుండను.

‘సూల’ - వనోదకము దోరగాయనియడం బడి యింకుటచే కాయ పెద్దదిగా ఎరుగును. ‘కాననోదుయి’ - నన్నికాలపుఁ జల్లగాలికి ఆడవిమేడి పండును.

‘త్వన్నీత్యనోచ్చివీతివసుధాగినగంపర్కరమ్యః
సోలోరస్థిధ్వనితసుభగం దన్తిభిః సముమాః
సేవై ర్వాస్యత్యుపజగమయో దేవభూర్విం గిరిం తే
శీతో వాతిః పరిణమయితో కాననోదుమ్పరాజాన్.’

మేఘ.

‘ఉదమ్మనో జల్లభూలో యజ్ఞానో హేమగుఱికిః’ అను. జంతుఫల మనుటకే ‘మేడిపండు చూడ మే’ మై యుండును. పొట్ట నెచ్చి చూడఁ బురుగు లుండు’ అనుట. ‘ఆగ్ర’ - వానపరియుట పైనుండి గాని ఊర్చియైమునందలి బిలములవారిచే నీరు సొచ్చును. ‘చొరంగి వెడలె’ - నీరు నిండిన నీలవం నీటుండదు గావునను, నీకేచిని, నానుకచేతితో చిసీచేతితో చావు గలుగునుగావు నను. ‘పంక్తులు’ - కన్నులు కన్నులుగావున ఒకటివెంటి వొకటిగానె వెలువడవలయును. - ‘ఘామంబులఱగి’ ఘామమున వానికి ప్రాణహరిములు గావున.

‘అటు చూడు మితిని బాహరణికు వైరిధిరణీకమకంపరయునకు.....’

కారణం బైనఘామైఘయునుబోని. ఘనశరానగనుణ్ణాంకియు ధరించు. (39)
‘ఆఱగి’ - ఆడగిన వని దోమలపట్టు తెలిసినచో వాననీరు చొరంగా తెలిసినది. ‘ఘామంబు లఱగి’ ఆంతరజకు పొగ చే కన్నులు నుండి నని వెలువ దాగి నుండినవి. ‘రచ్చ’ - పూర్వము పండ్లలో ఇటుకటములో నుండునవిగావున సుఖగోష్ఠిలేరు; వెలుపల నీవుడు కలిగినది. ‘విశ్రాంతి’ - పండ్లలో నున్నంతిసేపు ఇటుకటముచేతి శ్రమమే. ‘రచ్చ’ - రిభాగబద్ధవము.

ప్రగర. గ్రాహలం గేతకోకగుటజరబోరాడ దూర్వాంకురశ్రీ
తో పీఠీజ్జా దినానుస్రూట మటుకడుచుం దోచు, చిట్టో ఆరోభా

వాపిర్భాచంబులం బాయక పోయ నభిస్యాభము ల్లిప్పి, మై నెం

తే వ్విం పంభిల్ బిట్టలులు దిరుగఁ, డెట్లంద్రజాలంబుం బూడన. 112

నభిస్యాభముల్ - నభిస్య = భాద్రపదమాసంపు - ఆభ్రముల్ = మేఘములు, (పా. ‘నభిస్యాభముల్’ - ఆభ్రముల్ = మేఘములు, నభిస్య = ఆకాశమును), కిప్ప = ఆవరించి, గ్రాహలక = కొండలయందు, పైకో = ఊర్చిప్రదేశమందు, బిట్టలు = నెమళ్లు, పింఛ కలు = తమపురులు, ఎంతేని = మిక్కిలి, విప్స వి = విస్ఫులబడినవై (పురులను విస్ఫులగొని), తిరు గి = సంపరించుచుండగా, పీఠీంపక = జనులుచూచుచుండగా, దిన అనుక్రూటికో = పట్ట పగలు ప్రతిక్షణమన, కేతి... - కేతీకోరక = మొగిలమొగిలయొక్క (పువ్వులయొక్క

యనుటయే) - వరుజు=కొండమల్లెయొక్క యే - రజః = పరాగమయొక్క - రాజి = మొత్తము, నూ...తో - చూర్యా = గరికయొక్క - అంబర = మొలకయొక్క - శ్రీతోక్త = శోభతో, మణుపడుచు = కనబడకపోవుచును, తోచుచు = కనబడుచును, ఇట్లు = మణుపడు నట్లును దోచునట్లును, బో = అగుటయనెడు, తిగోభావ = రూపణుటను, అవిర్యావంబుల = పొడమటను, పాయక=నిరంతరము, పారయక=పొందునట్లుగా, (పొందించుట యనెడి) ఇంద్ర జాలంబు = కనుకట్టువీడెను, పెల్లు = అగ్గలముగా, చూపె.

మేఘము ఆకాశము నావరించుటయు, నెమ్మల్లు పురివిచ్చి ఆడుటయుం గలిగినయానమయము నంను కొండలలో మొగలి కొండమల్లెల పుష్పాడియు గరికయొక్క పసరువన్నెయును పట్టపగ లే చూచుచుండగానే తీగము మణిగిపోవుట, తీగములో మరలం గనబడుటయు నెట్లుండెననగా, మేఘము గారడీవానివలెను, పురులువిప్పిన నెమ్మల్లగంచలనము వాడు నెమలివంచె నాడించుట వలెను, ఆపుష్పాడియు గరికవన్నెయు పగలే తీగతీగము దృశ్యాదృశ్య మగుచుండుట వాడు తనవిద్యావిశేషముచే వానింబుట్టించుటవలెను మాయముచేయుటయు బోలెను ఒప్పుచుండెను. బసుమంబును గరికయు నెమలివంచెలను ఇంద్రజాలసాధనములు. — రూపకాలంకారము.

ఆపుష్పాడియు ఆగరికవన్నెయు ఆదృశ్య మగుట మేఘము వరించుచున్నప్పుడును వానిక ఎండ వెలుగురు తగులనప్పుడును, దృశ్యము లగుట వరణము లేనప్పుడును ఎండ వెలుగురు అని నప్పుడును అని యూహించునది. 'గ్రావాణో జైల పావాణో' అను. 'కోరక' - మొగలోని పుష్పాడి పుష్పము, వికసిల్లి విస్తృతమైనపువ్వులలోనిది పరుగును, కావున తీగచే పువ్వుల యగ్గము చేసికొనవలయును. 'కలికా కోరకః పుమా' అను. 'కేతక' వగూడును మని చెప్పియున్నాము. వరుజంబు నట్టిదే: — చూ. కావ్యానుభావనము. —

'దధిమృదుజటట్టలః స్ఫుటితనీపపున్నుత్పిర్తిర్గః | వనప్రసవభావనః ప్రసతమిభారీ భిక్షానం
కదమ్మకలపామ్బరః కలితకేతకోగకః | చలన్నిమికోనం నమోహరతిహస్తాఘ్రాత్యయః' -
'నభిష్యము' - 'స్ఫుర్నిభిష్య ప్రాప్తపద భాద్ర భాద్రపదా నయా' అను. - 'నభిస్యాభిములు' -
శ్రావణభాద్రపదమాసములు గెండును వర్షమునగుటచేత ముదిరినవరామేఘము లనుట. చూటదోగ కిన వ్రాతెప్పునైకములం దన్నిటను ఈపాతమే యున్నది. 'ఇంద్రజాలము' - ఇంద్రునిమాయ అని వ్యుత్పత్తిర్థము. 'జాలం గవాత్ ఆనాయే ఖైరకే దమ్మ బుద్ధయో' మేది.

తే. గిరులఁ దటజంబుతెరువులఁ దొరఁగుపండ్లఁ

బుట్టె జంబూనదులు; గానఁ బొదవు మొగిలు

మేన సవి సోఁకునెడలు గామితిఁ దటిచ్చు

లంబునను హృద్భాంబూనదంబు లయ్యె.

113

గిరుల = కొండలయంగు, తట జంబు తనవుల = దరులయందలి నేరేడు వృక్షముల నుండి, తొరఁగుపండ్ల = రాలుఫలములనుండి, జంబూనదులు = జమ్మేలులు, పుట్టె గాన = జనించి నవి గాన, పొదవు మొగిలు మేన = ఆగిరులను కనుకొనెడి మేఘము నొడలియించు, అవి = ఆపండ్లు, సోఁకునెడలు = తగిలి నట్టి ప్రదేశములు, గామితి = శ్రేష్ఠముగా, తటిత్ ఛలంబున = మెలిప నెడి మిషచేత, శుద్ధభాంబూనదంబులు = మేల్చి బంగారములుగా, అయ్యె = చూపినవి. [కొండలు -

కానక = అడవిలో, గిరులతటజంబుతరువులక = కొండలదరులయందలి నేరేడుచెట్టులనందీ - అని యన్వయంతురు.]

కొండల దరులందలి జంబూవృక్షములపండ్లు రాలఁగా తీర్చునముచేత జంబూనదులు పుట్టి నని గావున మేఘములు ఆగిరులను కనుకొనఁగా వాని ఆఫలములు సోఁకఁగా, ఆసోఁకనయెడలు మెఱపులకడి మివచేతి బం గార మాయెను. — కైతివాపహస్త్యైలంకారము.

‘గిల... ఆయ్యెక్క’ - గోళాధ్యాయమున —

‘జమ్బూఫలాశ్లిగి శ్రీ ద్రుగ సంప్రకృతి జమ్బూనదిజలయంతా మృ దభూ త్సువర్ణమ్ |

జామ్బూనదం హి తి దతిః, సురసిద్ధసంఘాః శిశ్వ త్పిబ ద్ద్యమృతపాన పరాజ్ఞానాత్తతః.’
ఒక్కనది ఆట్లు జనించినను ఈ చెప్పిన బహుత్వము కవి ప్రాధానిద్ధము. ఈ క్రిందిగాగల వతోక్తినిల ననుసంధించుకొనునది. —

ఆ. ‘వేరుమందరములమీఁద జంబూఫలం బలు మహా బాధియలని వ్రాసి
యజినంతఁ దద్ర సామృతింబల్లిన | నమ్రహానలంబునందుఁ బడమి.’

క. ‘అనుపమ మగు జంబూనది యనునెరుమ వలసి కల నగుచు నంతక
భవతి నిలాకృతికర మి! పనుపదఁ దడుపుమను ధరిఁచి బ్రవహించు చుంక .’ (25).

ఉ. ‘అననీటఁ ద్రుగి పద నైవము త్తనిలార్కసంస్పృశే
లూని కడు న్నిపాకమునఁ బొందుచు శుద్ధసువర్ణ మైనజాం
బూనదనామ మంది సురముఖ్యుల కెల్లను భూషణార్థ మై
మానుగ వన్నె వించి కడు మంచినెరు విలసిల్లు నెంతయుక .’

‘త్యై య్యానన్న పరిణతిఫలశ్వాను జమ్బూన హస్తాః’

సంపత్స్యైవ కైతివయననాయివాంసా దశాధాః’ మేఘ.

‘జమ్బూనదా ప్రతిపాతరయం తోయ మాదాయ గి చేభః.’ మేఘ.

‘ఫలధిరపరిణామశ్వానుజమ్బూనకదైః సతీతివతర్గి ముత్తరేణ స్రవన్తన్ |

ఉపవేషటమానోభతాః శ్చానీలః | క్రియతి శిఖా మప్రే ర్నూతిన స్తాయినాహః.’

అనిమాలితి.

‘జంబూనది’ = జమ్బూ = నేరేడు; (జంబువు వార్త కను. —)

‘గామితిక’ = ‘సురముఖ్యుల...యొక’ అనునదృష్ట భాగవతోక్తిని మార్చిచెందున్నది;

‘కామితిక’ అనుపదములు నిస్సారములుగా నుంటున్న పాత మిట్లు జూహించబడినది. శ్రేష్ఠము అను నర్థము శబ్దరత్నాకరసప్తతిమ. ఎడలుగాక మితిక = చోట్లుగా మితిగా అని కొంచెము చెప్పవచ్చును.

తే. సురభిబడిఁ జన్నప్రప్తలాశోకకమల

గురులయాప్రాళికఁ గడంబకుటజనీన

నిగుఢయం ధిక లను సాయకములు మరున

నను గల్గె నేదెగినురె యెక్కు డెయ్యె.

మరికదక = మధ్యగునిక, సురభిబడిక = వసంతమువెంబడి, చన్న = పోయిన - సప్త...
కక = సప్తలా = పరిజాత - ఆశోక = కంఠే - కమల = తామర - కలయ = కలయ - ఆప్ర =
మాచి - అళిక = అను (పువ్వుల - బాణము) సమాహమనక, (బరులుగా వర్షిస్తున్న నందు),

కదం...లు - కదంబ = కడిమి - కడుజ = కొండమల్లె - సీప = ధారాకదంబము - కవభ = మద్ది - యూధికిలు = ఆడవిముల్లలు, (ఈపువ్వులు), ఆను - సాయకిములు = బాణములు, ఏను = ఐదు, కలిగి = లభించి, గేదగినుగ = బంగారు మొలలి (రేకు) కటారి, ఎక్కుడు = ఆధికము (అలవరాయుధము), అయ్యెక.

ఈమునుపులో మదనునకి విరహులగుండియల నవియించుటకు వసంతర్తుబాణభూతము లయిన నవమాలికాది పుష్పములు ఆయిదును లేకపోయినను, వానియంతజయము కలిగించు బాణములుగా కదంబాదివసుములు, ఐదు కలిగియు; ఇవిగాక కరకరి కోయుటకు పసిండి మొగలియును చురక త్రి యొకటికూడ దొరకెను. — పరిణామాలంకారము. ఆయామని పువ్వులు విడింటివలె ఈవానకారుపువ్వులు అయిదును కామోద్దీపకము లనియు, మైగా మొగలి వాని కన్నను నుద్దీపక మనియు భా. వసంతముకన్న వర్షర్తువే విరిహిదుస్వహముగా నుండె ననుట.

‘అరివిన్ద మశోకిం చ చూతంచ నవమాలికా’

సీలోత్పలం చ ప ఛ్చైతే పభుబాణస్య సాయకాః.

ఆమ.

‘మొగలిభూపులకు - ‘విరహీజనహృదయచ్ఛేదనక్రియా క్రకచంబులు వియోగి మర్చివిదారణ వ్యాపారకర్త సారాచంబులు పాంథజనహృషీకనూచకశలాకులు నగు కనకేతకజాతంబుల జేరం జనుదెంచి’ అని నైషధములో మొగలిభూపువర్ణన. ‘ధారాకదమ్బా సీపఃస్యా ద్వర్తలస్తు కద మ్బుకః’ అని సీపకదంబములకు భేదము. మతీయు - ‘త్వత్సంపర్కా త్పులకేతఇవ ప్రోకపుష్పైః కదమ్బైః’ ‘సీపం దప్త్యై హరితకపీకమ్’, ‘వ్రజ వనదీతీరజాతానిశీఘ్ర స్తుద్వానానాం నవ జలకజై ర్ముగ్ధకాజాలకాని’ అను మేఘవచనములచేత నివి వార్షి కము లని స్పష్టము. - ‘కవభ మను’ వార్షి కమే;

‘సాయం శైలః కవభిమరభీ ర్మాల్యవా న్నామ యన్తీక’

సీలః స్నిగ్ధః శ్రయతి శిఖరం నూతన స్తోయవాహః.

ఉ. రా. చ. 1

‘మరెకటారి పడెం బనకోభిలునుగ | రాసి నామంబులై నిటలాగ్ని సేత్ర’ ఆం. భా. 2 - (214)

క. నటనపరకేపాత్ర | స్ఫుటయమనిక లన మొగిళ్ళి పొడవెక్ భూభృ

త్రేణుల, నవి యాకు ఓను చీట | పొటరవము నెలంగెఁ దాళములచప్పడు నాక.

నట...లు - నటనపరి = నాట్యమందు వ్యాపురిము లైనట్టి (నటించుచున్న - అనుట) - కేక = నెనుళ్ల నెడి, పాత్ర = నట్టువులయొక్క - స్ఫుట = వ్యక్తిమైన, యవనికలు = పరదాలు, అనక = అనునట్లుగా, ముగిలు = మేఘములు, భూ...లక - భూభృతే = కొండలయొక్క (లేండయొక్క అనియు) - తిలులక = చిత్రముల (నెమినాట్యశాలలను, పొడవెక్ = కప్పెను, అవి = ఆమేఘములు, ఆకు ఏను చీటపొటరవము = చెట్లయాకులను భిక్షించుటలో కలుగునట్టి చీటపొట యనెనొక్కము, తాళములచప్పడునాక = కాలక్రియామానముల శిష్టములోయనట్లు చెలంగక = బుప్పెను.

కొండ లనెడరాజుల చిత్రయ లనెడిప్రేక్షగృహములందు ఆకుచున్న నెనుళ్ల నెడిపాత్ర ములతెరిలో యనునట్లు మేఘము లూహించెను; అవి చెట్లయాకులను మేడిచీటపొటరవము తాళమువేరను చిప్పడో యన నొప్పవందెను. — రూపకాను ప్రాణిలోత్పేక్షలంకారము.

‘యవనికలు’ - ‘ప్రతిసీరా జవనికా ప్యా త్రిస్కరిణీ చ సా’ అను. ‘యవనికా’ అని యాంధ్ర లిపిపు స్తకములోనిపాఠము - ‘యవన్త్యస్యామ్’ దీనియందు కలసికొంగురు - అని, వ్యుత్పత్తి. ‘యవ్ మిశ్రణేఽమిశ్రణే చ’ కవికల్పద్రుమము. - ‘జవనికా’ - ‘జవన్త్యస్యామ్’ దీనియందు త్వరపడుదురు. - ‘జురంహసి’ క. క. ద్రు. యవనికాశబ్దముంబట్టి హూణవిద్యాప్రవిష్టు లిదానంతరులు కొండలు రూపకరచనాప్రయోగములను మనభూర్వలు యవనుల (గ్రీకుల) నుండి నేర్చినారని వచింతురు. కాని యీరెండుశబ్దములను సంస్కృతభాషాపులనుండియే వ్యుత్పన్నములనుగా భూర్వలు తెలిపియున్నారు. ‘భూభృత్’ - ‘భూభృత్యమిధతే నృపే’ అను. ‘తటులక’ - ఈశబ్దముచేత ఏకదేశవివర్తిరూపకమర్యాదచే రంప్రదేశములు నూచితములు.

‘ఆకుదను’ - ‘పెద్దలు ఒకానొకరు, ముప్పు ఆకులను లినునా? యని శంకించి, ‘ఆకుదను’ అని పఠింపఁదలకొనిరి. ‘తిను’ పాఠమే సరిగాని ‘తను’ పాఠము సరిగాదు. ‘మేఘములు కొండలలో మేయును, సముద్రములో నీరు ద్రావును’ అని లోకులు చెప్పుదురు. తదనుగుణముగా నిటంగవనము. తినుట వాస్తవమే; ఎట్లన - కొండజనులు వర్షకాలమున విస్తృతవర్షగాను ఆముకొనుటకు ఆకుకట్టలం దెచ్చిన, అయ్యాకులయందు మొట్టులును ఉండును; కడవకాలములందు అవి యుండవు; వారిని మంచితములును తెచ్చును, ‘దొరకవు, ఇవ్వడన్నియు ముట్టుతిన్నయాకులే’ అని చెప్పుదురు. మేఘములయొక్క జలబిందుల శైత్యాతిశయముచే అవి పడినచోట్ల ఆకు మాడును; మాడినచోట్ల బోక్క లేర్పడును. ‘తాళముల’ - ఒక్కొక్కదానిశబ్దమును ప్రత్యేకముగా తెలియునట్లు రాలుచున్న వానచినుకులను చిటపాటచినుకులందురు. ఆకులమీఁద పడినచో ఆశబ్దము ఆట్లే (చిటపాట) అనియే తప్పక వినఁబడును. వానిని తినుశబ్ద మను లోకీకృతవారము ననువదించి కవి తాళధ్వనిగా నుత్పేక్షించినవాఁడు. మఱి యాతాళములు ఖంఖం గనిమ్రోగు కంచుతాళములు గావు; మ్రానిపలకతోఁ జేసిన చిటితాళములు, అట్లని చిటపాటధ్వనిపాద్యశ్యముచేఁ దెలియుచున్నది.

చ. జలధర ముప్పలోఁ బులు పొసంగు నను బని యప్పయోధి నిం

పాలయఁగఁ గ్రోలి, పై దధిపయోధియుఁ గ్రోలఁగఁ, బ్రాచి దౌటం బె

స్థులుసుఁ గరుళ్లు గ్రాయ, నవివో వడగండ్లున రాలెఁ, గానిచో

నిలఁ బడ వానిఁ దిన్నయపుడే చలిపండ్లు వడంగ నేటికే?

116

జలధరము = మేఘము, ఉప్పలోక = ఉప్పగలిపిన, పులుసు = పులుపు, రంగు బొసంగునని = రుచిని ఇచ్చును (రుచిగానుండును) అని, అప్పయోధి = ఆ (యొప్పనిటి) సముద్రమును, ఇంపు ఒలయక = ప్రితి వ్యాపించునట్లుగా (ప్రితిభూర్వకముగా), గ్రోలి = త్రాగి, పై = దాని మీఁద, దధిపయోధియుక = పెరుగునముద్రమునుగూడ, గ్రోలఁగక = త్రాగి. ప్రాచిదిదౌటక = (ఆదధిసముద్రము) పురాతనముది అయినందున, పెనుబులుసుఁగరుళ్లు = రొడ్డుబులుపుగల గడ్డలను, గ్రాయక = వెడలనుమియఁగా, అవివో = ఆగడ్డనుమా, వడగండ్లు అనక = వడగండ్లునుపేర, రాలెక = పడినవి; కానిచోక = ఆమాటసరిగాదని. ఇలక = భూమిమీద, పడఁగానే, వానిక = ఆవడగండ్లును, తిన్నయపుడే = భిక్షించినతర్వాత, చలిపండ్లుపడంగక = పండ్లు గట్టుకొనిపోవుటకు, నేటికేక = చేబాకారములేదు.

పుల్లనిభోజ్యము ఉష్ణతోమిశ్రమయినచో కరము రుచించునుగావున, ఆతలంపుతో నము ద్రుండు ముందుగా ఉష్ణముద్రమును త్రాగి పిదప పెరుగుసముద్రమును జాజ్జిగా, ఆపెరుగు వినాటిప్రాచిన్ అగుటచేత దానిపులుపును ఆసముద్ర పునీటియుష్ణ భేదిపలేమిచేతను, ఆప్రాచివాసనయు ప్రాచిరుచియు గుస్సనా మగుటచేతను, వెంటనే మేఘుండు దానికరుగ్లను (అనగా త్రాగునప్పుడు పెద్దపెద్దగడ్డలచే పెరుగుగడ్డ గండము రావండ నమలి చిన్నచిన్న కండలుగాఁ జేసి మ్రింగిన యాకండలను) వాంతిచేసికొనఁగా, అతే వడగండను పేర నేల రాలినవి. ఈమాట నిజముకానిచో ఆవడగండను నోట వైచికొనఁగానే చలిపండ్లు పడుటకు కారణము లేదు.

‘అప్పయోధిక’ - ‘అ + పయోధిక’ అని ఛదము చేయవలయును, ‘అప్ + పయోధిక’ అను ఛదము సరిగాదు. శుద్ధోదక సముద్రము వేతే యున్నందున, పయోధికబ్దము రూఢిచే సముద్ర మాత్ర వాచకముకావున ‘దధిపయోనిధి’ యనుట నిరాశేషము. పయన్ + ధి = పయోధి = ‘ఇంపు’ - ‘పెరుగును రుచిరుచిగా జాజ్జనమ్మననునాశచే గ లిగిన ప్రితి - ‘బలయ’... ఇంపాలయ, ‘రసంయ’ - ‘రసో గస్థరసే న్యాజే తిక్తాదో విషరాగయోః శ్రద్ధారాదౌ ద్రవే వీర్యే దేహధాత్యమ్ముపారదే.’ మేదిని. ‘క్రాయ’ - గౌణశృతిప్రయుక్త మగుటచే నిష్కార్యతోగ్గిర్వాదికారికోక్త ప్రకారంబున అతిసుందరముగా నున్నది. ‘పెన్నులును’ - ప్రాంతాదికార్యముచే గరళాచేశము, ‘హా’ నిశ్చయారథి కము - ఉత్పేక్షివాచకము. ‘చలిపండ్లు పడుట’ - చలివస్తువుతో సంపర్కముచేత పండ్లు రుగ్గునావేదనాది వికారములపాలగుటకు చలిపండ్లుపడుట యని వ్యవహారము; కావున ‘చలి బండ్లు’ అని పఠించుట సమంజసముగాదు.

తే. అపు డనల్లకు డిగక మేఘులీ పొదవు

నచలములపై నె వొడ్డిక ట్టగుమ్మగాలి

జాడ చూపట్టె మీఁదిపర్జనవ్యధన్వి

నృపున కగులెరవేటయాయిత మనంగ.

117

అపుడ = ఆవర్షములలో, అసల్లభక్ = క్రింది బురదనేలలకు, డిగక = దిగిరానిదై (మృగాళికి విశేషము), మేఘు అలి పొగువు అచలములపై నె = మేఘముల పంక్తి కప్పియున్న కొండలమీఁదనే, వొడ్డికట్టు అగు మృగ అలి జాడ = వొడ్డిలో ఆపుదలచేసినట్లు నిలిచియున్నట్టి జంతువుల నమాహుయొక్క ప్రకారము, (ఎట్లు చూపట్టెననగా), మీఁది పర్జనధన్వి నృపు నభక్ = ఆకాశమందున్న యింద్రుఁ డనెడి రాచవిలుకానిక (విలుకాడై యింద్రుఁడను పేర ఆకాశమందున్న రాజునకు), అగు = ఏర్పడిన - తెరవేట యాయితము = తెరవేట సిద్ధిమగుటయో, ఆనంగి = అనునట్లుగా, చూపట్టెక్ = కనఁబడెను.

ఆవర్షాదినములలో, క్రిందినేలలు బురదలో నిండియుండుటంబట్టి, బురదలో నుండినేని మృగములు క్రిందికిదిగి గుంపులుగా కొండలమీఁదనే వొడ్డిలో నున్నట్లు ఉండుటయు, అగుంపులచుట్టును కొండపై మేఘములు ఆవరించికొని యుండుటయును, ఎట్లుండె ననగా - మీఁద విల్లు ధరించి వేటాడ సిద్ధముగానున్న యింద్రుఁ డనెడిరాజునకు తెరవేటకై చేసినయాయిత మాయనన ట్లుండెను. - ఉత్పేక్షి.

‘అసల్ల’ - ఏ వ. అనలు. ‘వొడ్డికట్టు’ - పశుస్వాముల పసులను వొడ్డిలోనికిం బొలి పెం డము బింగుడు ప్రసీధము. ‘పర్జనౌ రస దబ్దేష్టా’, అను. ధన్వము గలవాఁడు ‘ధన్వి’; ధన్వక్’

‘ధన్విక’ అని నకారాంతములు. ‘వృపునభక్’ - రాజులకే ఇట్టిది సాధ్యము, సామాన్యులకు సులభముకాదు. ‘తెర వేట’ - తేడవు వేటాడుటకై పరిజనులు కొంత ప్రచేరమును తెరలతో నావరించి ఆందులోనికి జంతువులను తోలియుంతురు. ఆవేట తెర వేట. ‘అనురము’ - ఇది ప్రాయశఃమగా విశేష్యనిఘ్నము, ఇచ్చటంబోలె విశేష్యముగాఽయితము వ్యవహరింపఁడును. ‘చూడ (బుద్ధవృద్ధి)’ యను పూర్వపాఠమున యతిభంగము.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప, జడతం చుచటెప్పల గన్ను నీడి, పు

ల్పొడుచుచు నీరు ముంగలలపోలిక ముక్కులఁ గూడ, నోరఁ గొం

తోడియుచు గూటికట్ట సగ మొత్తుచు తెక్కివిదుర్పు మున్నుగా

వడఁకుటె గాక చేష్ట డిగె వక్షము వక్షులు జానువులే చొరగా. 118

ఆవర ములలో గూండలో పక్షులనితి - తడి = నీరు, తల డిగ్గి = తలమీఁదగుగా బాణీ, ముంప = ఒడలంత వ్యాపింపఁగా, జడతక = కదలలేమిచే, చుచటెప్పల = తెప్పలచుదలయందు, కన్ను నీడి = వివృతముకాఁగా [పా. విచ్చి = తెఱచి], పుల్పొడుచుచుచు = తేష్టవేయక చూచుచు, నీరు, ముంగలలపోలిక = ముంగలల లాఁబెయ్యాధిరణవిశేషములవలె, ముక్కులక = ఊపిరి గొంధ్ర ములయందు, వూడక = చేరఁగా, నోరక = నోటిదారని, కొంతి = కలము (కొంతిపాటి నీటిని), ఒడి యుచుక = స్వీకరించుచును, కగము = ఆశేషించిన నీటిని, గూటికట్ట = గూటికట్టయందు, ఒత్తుచుక = ఆడుచు, వడఁకుటెగాక = వణఁచుచుండుటయేగాక, తెక్కివిదుర్పు మున్నుగాక = తెక్కి విదిలించుట సంయతములేకుండ, పక్షులు, జానువులే = మోకాళ్లు, వక్షము, చొరక = చూఁదగా, చేష్ట = సంఘటనాదీ క్రియను, డిగె = మాననివి.

గూండలో పక్షులు ఒడలంత ముఖించుకొని చలితీతుటకుగా మోకాళ్లను తొమ్మనం పెట్టుకొని తెక్కినైఁదలదలింపక నీచేష్టయు లేక యుండినవి. అందుల విస్తరము - వానినీరు మున్నుగా తల తడిపి, పిమ్మట తలమీఁదగుగా ఒడలంతయుం దడిపినది. అందువలన వానికే ఒడలు కొయ్యపాడైనది; అనీకే తలమీఁదగుగా కన్నులం జూరఁగా అట దానినికహింసలేకున్నను, వార్చి వైచుటకు కన్ను తెఱవలేకుండినవి. లోని నీటిపోటుచే తెప్పలు కొంచెము తుదలను వీడఁగా పక్షులును అనీరు వడియుటకుఁగాను రవంతసేపు కనుకఱచుకొనియే యుండఁగా, అనీరు ముక్కు గొంధ్రములమీఁదికి గిగఁజాటి ముంగలలవలె నచట నిలిచినది. అందువలన ఊపిరితిరుగక అనీటిని నోరుదెఱచి అందులోనికి కొంతస్వీకరించి తొలగించినవి; నోటిలోనికి రాక మిగిలి ముక్కు గొంధ్ర ములకడనే యున్ననీటిని గూటికట్టియకు అడివైచినవి. చలిక వణఁచుండినవి. - స్వభావోక్తి లంకారము. — ‘ముంగలల పోలికక’ - ఉపమ.

‘పుల్పొడుచుట’ నీరువడియుటకు. ‘ముంగల’ - సాధారణముగా ఒకటై ముత్తైముతో లేక ముక్తాదికముల ముత్తైముగా, నుండును. పక్షికి శ్వాసము నాఁపుటకు ఒక బొటెచ్చాలను. పెద్ద బొటెని చెప్పవలసినదే లేదు. - ‘ఒడియుచు’ - ఒడియుట వెలువరించుటకే - ఒడిని వెలువరించు నని భావము. ‘చేష్టడిగె’ నని యొక పూర్వపాఠము - (ఉడిగె = మానెను) తత్ప్రమాణారమునకు సంధి దుష్టము, ఈ రెండుపాఠముల గుణబోధపరీక్షను వీరిక ముందుఁ గనునవి. ‘జానువులే’ - పక్షులకు మోకాళ్లు వెనుకకు వంగును, అవి వక్షముం బొచ్చుటయెట్లు? అనిన ఆమోకాళిలోనిము తొమ్మనకు దగులనట్లుగా నని భా. గుడ్డకు గలిలేనివానికి జానువులే ప్రతము చట తీతును.

‘రాత్రు బానుర్దివా భానుః కృతాను స్సంధ్యయో రపి ।

ఏవం శీతం మయా సీతం బానుభానుకృతానుభిః.’

‘పుష్పాడుచు’ - ‘పులపాడుచు’ [=తెప్పవేయకచూచు] అని పూర్వరూపము.

క. ‘చప్పడువేయక సంజుతం । జప్ప ట్టిడుకొంచు గొండ సరియల వెంటక’

జప్పళ్ల కల బలబాడుచుచు । బొప్పరయ నునిల వెట్టు చును శబరభక్తుః॥’ భల్లా, కి. ఆ. క. ర.

క. చెందు నెఱుసంజ కుంకుమ । క్రందునఁ గెంపెక్కునివికి గాల్గీరత రా,

నిందురితాత్వము రవి గని । యెం; దోయముఁ గురియ నేల యిటు గాకున్నా?

‘చెం...నక’ - చెంది = ప్రాపించిన - ఎఱుసంజ = ఎఱుని సంధ్య (సంధ్యా రాగము) అనెడు - కుంకుమ = కుంకుమపువ్వుయొక్క - క్రందునక = దట్టంపుడనముచేత, కెంపు ఎక్కు = ఎఱు బాటుచున్న - నివికి = ఆకాశమునకు, కాల్గీరత = కాల్గీరచేతత్వము, రాక = కలుగఁగా, రవి = సూర్యుడు, ఇందుశీలాత్వము = చంద్రకాంతమణి భావమును, కనియెక్ = పొందెను; ఇటు గాకున్నా = ఈమాట మీను సరిగా దంగుడని, దోయము గురియనేల = (సూర్యుడు) నీళ్లును దోఱఁగుటకు కారణమేమి?

సంధ్యా రాగమనెడు కుంకుమగానుండుటంబట్టి ఆకాశము కాల్గీరచేత మాయెను. అందు వలన సూర్యుడు చంద్రకాంతిని గూయెను. గాకున్న నీటిని గురియటకు కారణమేమి?

కుంకుమపువ్వు కాల్గీరబునం బట్టును, అంగున నే దానికి కాల్గీరబు, కాల్గీరము అని నేనులు వచ్చినవి. ‘అథ క్షణస్థమం । కాల్గీరజన్మాగ్నిభిః వరం బాహ్నికపితృనమ్’ అను.

‘‘కాల్గీరే జన్మాగ్ని ... ‘కాల్గీరం క్షణస్థమేఽపిస్యాత్ టప్తపుష్కరి మాలయోః’’ మేదిని. — ఇందులెలయు కాల్గీరచేతోద్భవమే.

ఇందుకిల రాత్రిగదా ప్రవీనును; సూర్యుఁ డుండఁగా నదియెట్లు? అనిన సూర్యుడే ఇందుకిల యైనందున సూర్యుడు లేమిచే పగలు కానందున ప్రవీనుటకు ఆతేషములేదు. ‘ఇందు కాంతంబుల నెట్లంగి గురిసెనో । నివృంద కీలాంబు రిమలు.’ శృం. కై. 8. (198).

చ. అలజలరాశినీటల బగ లన్నక రావళి చూలు దాల్చగా,

నలమిన యిర్వర్వ రాత్రి ధవళాంకుర రావులు తాము దాల్చ, చ

జ్వలముల నాన మూఁగికోనుచాడ్పున నాచి వహించె జూలు మ

బిల్బుల నీల ముంచునీలఘనపుంజమువల్ల బలాకమాలికల్.

120

పగలు = పగటియంగు, అర్క కిర ఆవళి = సూర్య కిరణ సమాహము, అలజలరాశి నీటక = అనమద్రుని నీటిచేత, చూలు దాల్చగా = గర్భము ధరింపఁగా, అల...ర్క = అలమిన - ముంచిన - ఈర్వర్క = ఈమచేత, రాత్రి = రాత్రియంగు, ధవళాంకుర కిర ఆవులు = చంద్ర కిరణ సమాహములు, తామును, తాల్చ = చూలు ధరింప గోరినవై. అంబుల = స్వల్లచేత, ఇల = భూమిని, ముంచు నీల ఘన పుంజము వల్ల = నింపునట్టి నల్లని మేఘముల సమాహము చెంత, తిజ్వలములవల్ల = మేఘములలోని యాచంద్రంపు నీలివ, ఆనక = త్రాగుటకు (లేక తగులు నట్లుగా), మూఁగికోను చాడ్పునక = కుమ్మకొనుచున్నచో యున్నట్లుగా, బలాక మాలికల్ = బెద్దగు బాదులు, ఆడి = సంచరించి (కామకేలిం దేలి అనియు), చూలు వహించె = గర్భము దాల్చినవి.

పాలు నూర్చికిరణంకి నమద్రోదకమువలన గర్భము ధరించుట కని, రాత్రి చంద్ర కిరణపంక్తులు తాము కూడ జలముచే భూమిని మంచెడి మేఘములు త్రాగి తెచ్చిన యానమద్రోదకముచేత గర్భముదాల్చుటకై ఆమేఘముల యజలములవల తగులనట్లు (జలములను త్రాగుటకై) మూగినవో యననట్లు బలాకాశ్రేణుల మేఘములకడ నాడి (మేఘములతో క్రీడించి) చూలలం దాల్చినవి. — ఉ త్రేప్తికైలంకారము.

జలరాశిని బలగ్రాహక రాశి చూడదాల్చును. - 'గర్భం దధ త్యర్కమరీచయోఽస్మాత్' అని రఘు. 13 వ శ్లోలో నమద్రోదకము. 'ధవళాంశు' - 'విధు స్సుధాంశుః శుభ్రాంశుః' అను. 'శుభ్రాంశుండు నమద్రోధారకలిశిస్సార్క విజృంభించె' శృం. ౩. ఆ. 'తిజ్జలముల' - 'మేఘమందలిజలము నమద్రముచే'.

'ప్రవృత్త మాత్రేణ పయాంశి పాణు | మావర్త వేగా ద్భ్రమితా ఘనేన
ఆభాతి భూయిష్ఠ మయం నమద్రః | ప్రమథ్యమానో గిరిశేఖ భూయః' రఘు. 13 (14)
'జలములనాన' అని పూర్వము ద్రుణ పా. 'జలముల కాన' అని మూడువ్రాతెత్తు ప్రకముల పా. ఇందలి కపష్ఠియొక్క స్వారస్యము నెఱుంగుటకై, —

'గర్భం బలాకా దధ తేజైర్బయోగా న్నా కే నిబద్ధాశ్రయ స్సమస్తాత్.'
అను ప్రమాణమందలి 'యోగ' శబ్దమును —

'గర్భాధానక్షిణపరిచయ న్నూన మాబద్ధమాలాః
నేవిష్యన్తే నయనసుధిగం ఖే భివన్తం బలాకాః.'
అను మేఘశ్లోకమందలి 'గర్భాధాన' ప్రయోగమును బరికంపదగును. 'బలాక' - ఆమరికోశ మందు 'బలాకా బిసకశ్రికా' అని స్త్రీలింగము పతితమైనను, ఇట్ల పులింగముగా నున్నది. ఇందుల కను బ్రయోగంబులు గలవు. —

'మేఘం జలార్చిపమీషాదరభృజనీలో | విద్యుత్ప్రిభారచిరపీతపలోత్తరీయః
ఆభాతి సంహతగృహీతబలాకశిబ్బః | ఖం కేశవోఽపరిభవ క్రిమితుం ప్రవృత్తః' మృచ్చ. ౧.
'అంబుల నిల మంచు' - నమద్రముకూడ ప్రళయకాలమందు నీటిచే భూమిని మంచునదే; చూలు దాల్చు ప్రస్తావముగాన, కవి 'అవళి,' 'అశిలు,' 'మాలికలో' అని స్త్రీలింగశబ్దములం బ్రయోగించి నాడు. 'వల్ల' - ఇది పంచమీ ప్రత్యయముగాదు, ప్రతేశవాచిక మయినవలనుశబ్దమునకు రూపాంతరియ; - వల్ల, శంభి, కడ - అనువానివలె సామీప్యవాచిక మైన శబ్దవిశేషము; - 'వల్ల కాడు' - ఊరిప్రక్కనుండు కాడు అని వ్యుత్పత్తిర్భూము. 'చలిమల వల్ల (నల్లనీలు చల్లదనంబు)' - 'మంచు కొండ ప్రదేశమందు' అని యర్థముగాని 'మంచుకొండ కారణమున' అని యర్థముగాదు. 'ధవళాంశుక రాశి' అని ఏకవచనపాతము 'తాము' అను బహువచన నర్వసామముతోడే పరామర్శకు అనుకూలము గాదు, కావున క రాశిలు, అని మార్పు చేయబడినది.

క. ఉలుము విని యలకకై దివి | తెఱ బఱచుమరాళపటలి విడిచిన బడస

క్రమించిన బిసలనవిసము | తెఱగున వడగండ్లు ధవళదిధితి రాలెన్. 121

ఉలుము విని, అలకకై = అలకాపురముంగూర్చి, దివెన్ = ఆకాశమందు, వెఱన్ = భయము చేతి, పఱచుమరాళపటలి = వేగమున బోవుచున్న హంసలగమూహము, విడిచిన = వదలిన, అక

అచివ బిస లవ విసరము జెఱుగునన్ = కఱచినట్టి యాతామరతూఱి ఖండముల సమాహార మాయనట్లుగా, వడగండ్లు, భవళ దీధిలిక = తెల్లని కాంతిగలదై, రాలెక = రాలినవి.

ఉఱుమును విని దానికి భయపడి అలకాపురమునకు మింట వడివడిగా పఱతెంచుచున్న హంసల సమాహారములు, తినుటకై కఱచియు, భయకారణముచేత తినక క్రిందికి వదలిన తమ్మికాడల తునియల మొత్తములో యనునట్లుగా వడగండ్లు తెల్లగా రాలినవి. — ఉత్ప్రేక్ష.

‘హంసా నదన్వేషభయాద్భ్రవన్తి’, ‘హంస సంపదపి మానసంప్రతి ప్రస్థితా వియతి మానసం ప్రతి’ - ఘటకర్పరూఢు. అలకానగరంబును మానససరస్సును కైలాసముం దున్నవి. ‘ఆ సోద్యాదానం ప్రైత్రరథం పుత్రస్తునలకూబరః కైలాసః స్థాన మలకా పూః’ ఆమ.

‘కైలాసశిఖరే రామ మనసా నిర్మితం సరః |

బ్రహ్మణా ప్రాగిదం యస్మాత్’ తి దధూ న్మానసం సరః.’

‘హేమామృజ ప్రసవి సలిలం మానస స్యాదదానః... |

నానాచేష్టైర్జలద లలితై ర్నివిశే శ్చం న శ్చంద్రమ్.’ మేఘ.

(‘సగేంద్రం కైలాసమ్.’ టీక.)

‘తి సోత్సినై ప్రణయిన ఇన స్రస్త్వక్తోరుకూలాం |

న త్వం దృష్ట్వా న పున రలకాం జ్ఞాస్యసే కామచారిక ||’ మేఘ.

(‘తస్యకైలాసస్య’ అని టీక.)

క. తటిదుతానితఘభవు | త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుం చక్కవు బహుల్
నటన; మటహర్ష హేతూ | త్పటలాధం బిడునె మది తుధ స్మిర్వట్టుక? 122

బహుల్ = నెమల్లు, తటి...లిక - తటిత్ = మెఱపులచేత - ఉత్సరిత = తటమివైన బడిన - ఘభృత్ = పాములయొక్క - పటలిక = సమాహమచేత, నిరన్నంబులు = అన్న హీనములు, అయ్యుం, నటనము = ఆటను, తక్కవు మానవు, మఱి = అశ్లేలయన, అతి...బు - అతి = మిక్కిలమయిన - హర్ష = సంతోషముయొక్క - హేతు = కారణముయొక్క - ఉత్పట = మెండయిన - లాభంబు = ప్రాప్తి, తుధక = అఱకటిని, స్మిర్వట్టుక = దప్పించి, ఇడునె = కలిగించునా.

‘నెమల్లకు పాములు ఆహారములు; ఆపాములు మెఱపులకు నెఱచి బోజియలందు దాగినవి అందువలన ‘నెమల్లకు మేఱ లేక పోయినది. అట్లు పస్తులోనుండియు నెమల్లు నటనము మానలేదు. అది ఎట్లన - అతిసంతోషకారణము కలిగినప్పుడు అఱకలిదప్పలు గోచవు. అట్లేవానికి మేఘు దయము, ఉఱుములు, మెఱుములు, వానలం గలిగినందున అఱకలి దోచలేదు. - అంతారస్యా సాలంకారము, విభావనాలంకారంబునం గలదు

‘కొమరుగ సామాన్య విశే | మమ లన నరాంతరన్యసనభూషణ మా ద్యుమణిని బామ గ్రసించుక | గమలధవునిచ్రా లేవండు గడవఁగ నెచ్చుక.’ అలం.

‘కారణములేక యగుకల | కారణమునకు బ్రతిబంధకంబుండ నతి

త్రోరణమునను బిరుదపుఁ | గారణమునఁ గృతి జనింపఁగ విభావన యా.’ అలం.

సీ. (క). రవిఁ జూచి కుడుచువారలకును గృకలాస

ములకును వృష్టి మిన్నులలె నీలిచె;

(ఖ). సంధ్యార్థ్యదాయిన్విజ్రేణి కిలు సేరు

మొనవులకును భ్రాంతి మది జనించె;

(గ). హలజీవిసందోహములకు బలాకీకా

విసరంబులకు మంచి వెదలు దొరకె;

(ఘ). నెలమిఁ బొల్పయూధికలకు సంతెహట

ములకును మఱి విచ్చుమొగ్గ లొనవె;

తే. (చ). నతిథిసంఘంబునకు నీనినట్టియెనుట

కడుపులేగలగుమికి వాకట్టు లెనకె;

(ఛ). వట్టమిదైవారికి మరుననులకు

నెలఁతఁ బొసినవారికి నీదర చెప్పెయె.

123

(క). 'నీలిక' = నూర్చుని, చూచి. కుడుచువారలకును = భుజించువారికి (నూర్చుని చూచి ననే గాని కుడుచునీ ప్రతిము గలవారికి అనుట), కృకలాసములకును = తొండలకును, దృష్టి = చూడ్పు, మిన్నులనె = ఆకాశమునకు నె, నీలిచెకా = ఉండెను;

భూగోష్ఠిక్రమతంత్రము మేఘవర్ణము తొలగినదేమో నూర్చుడు బొడచూపుచున్నాఁ దేమో కనుంగొనుటకు మింటని మాటిమాటికీ చూచుచుండెద; ఈముతువున ఉన్నతి ప్రదేశము జక్క నిక్క నూర్చుని చూచుచుండుట తొండలకు సహజవృత్తి; దీనిచేతి అనన్మృత్యు మాఁచెను;

'తిరుకొళ్ళిగోపన తాః కృకలాసాః | గగనతలస్థితదృష్టినిపాతాః'

యది చ గ వారివివేక్షణ మార్ధ్యం | ప్రప్రతితి వారి తదా న చిరేణ'. బృ. సం. 27 (8)

(ఖ). సం...కేక - సంధ్యా = సంజతీయందటి - ఆర్ధ్య = ఆరోధకమును - దాయి = ఇచ్చువాడైన - విజ్రేణ = విస్తృతయొక్క - కిలికేక = మునకును (సమాహమునకు ననుట), ఇలుచేరు = మొదవులకును = పొడియావులకును, మది = మనస్సునందు, భ్రాంతి = సంధ్యా కాలముయొక్క భ్రమ, జనించును.

'కుచిర్వా ప్యనుకీ గాష్ఠి కాశీ సంధ్యాం సమాచ సేత' అనువిధచేతి దృఢులకు కాలమున సంధ్యవార్షుడు ప్రధానముగావునను, పొడియావుల సంజతే పొడియట పొలిచ్చుటై త్వరితపడు చుండునుగావునను, ఆధ్యాసముచేతను నూర్చుఁ డగపడమిచేతను ఆశ్రమ కలుగును.

(గ). హల...కుక - హల = నాగలిచేత - జీవి = జీవించువారియొక్క (సేద్యగాండ్ర యొక్క) - సంహోహములకుక = సమాహములకును, బలాకీకావిసరంబులకుక = బెగ్గురులసమా హములకును, మంచి వెదలు = ఆనుకూలమైన చిల్లకములను (ఇవి హలజీవులకు), గర్భాధానంబు లను (ఇవి బలాకీలకు), దొరకె = అభింఘనవి.

సేద్యగాండ్ర భూమి తడినియుండుటచేతి చిక్కఁగా దున్ని విత్తినములు చిల్లెద; బలాకీలు వజ్రపులేకి మేఘముల వర్షించున్నందున చిక్కఁగా గర్భముధరించినవి. - 'వెద' యనుశబ్దము తిరిగి

గ్రంథపుల గ్రంథాధానమునకే పేరుగాని మనుష్యుల గ్రంథాధానమునకు పేరుకాదు. 'బలాక' యే బలాకీక. 'సమాహ నమహావ్రాహ్మణా సందోహ విసరవ్రజాః' అను.

(ఘ). మఱి = మఱియు, ఎలమిక్ = ఇంపుగా, పొల్పు అగు యూధికలవక్ = చెన్నా రెడు సడవి మొల్లలవసు, సంతలకూటులవసు = సంతలకూడికలవసు, విచ్చు మొగ్గలు = (మొల్లల పత్తమున) విక సిల్లుటగును - (సంతలపత్తమున) జనులు సంతవదలి ఎక్కడివా రక్కడికి పోవు టయు, ఒడనెక్ = కలిగెను.

యూధికలు వార్షికము లని నిరూపితమే. 'కూటము' - ఏ. వ. కూటమి - కూడుధాతువు నకు కృదంతము.

(చ). అతిథి సంఘంబునవక్ = భోజనార్థమై ఒకరియింటికిం బోవు తెరువరల సమాహము నకును, ఈనినట్టి - ఎనుప కనుపు లేగల గుమికీక = కేచల మందయొక్క లేగ మాడల మొత్తమున కును, వాకట్టులు = నోటికట్టులు, ఎనెగెక్ = కలిగినవి.

వర ప్రతిబంధకముచేత అతిథులు అన్నమిడుగ్గుహసులయిండ్లకు పోలేక ఏచావడిలోనో పస్తు పడియుండిరి. కేచల లేగమాడలు సులిక దవుడను నాలుకయు జడనువడినందున పాలు కుడుచుకొనలేక పస్తుపడినవి.

'అతిథి' - 'సుగ్రాహేకి ఆగ్ని రతిథిర్నా గృహాగతే' అను., 'అతితి గచ్చతీ త్యతిథిః' అని వైయాకరణులు; అసీతిచే అతిథి యనఁబడు నని మనువు;

'ఏకరాత్రిం తు నివసన్తితిథిర్నాగ్నిహృతః స్మృతః

అనిత్యం హి స్థితో యస్తా త్తిస్థాదతిథి రుచ్యతే.' 3 (102).

'కడుపు' = ఏకబాతి పశుపత్వ్యోని సమాహము; 'ఈనినట్టి' - మాడలు మెక్కులీ లేత వసుట.

(చ). మట్టిమిదైల వారికిని, మనుషులవక్ = మదనవ్యాపారములకై, సెలతెక్ = కాంతిను, పాసినవారికిని,...

గచ్చుచేసిన మిదైలు వానకు ఉండువు; మట్టిమిదైలలో క్రిందఁబరున్నవారిపై అమట్టితోడి వాననిళ్లు పడుచుండును. అందువలన వారినిద్ర చెడును. అన్ని ఋతువులలోను వీని పువు ఎక్కడంగా కామోద్దీపకము గావున అఋతువులో కాంతావియుక్తలకు నిద్రపట్టను.

సేవమందలి ప్రతిపాదమందును గీతాంశములందును తుల్యయోగితాలంకారము, పద్యమున ఓ మాఱునవచ్చినది. సీసస్థితియపాదమున శ్రాంతిమంతము కాదు, సాదృశ్యకారణముచేత ఒక వస్తువును మఱియొకవస్తువుగా గొనుట శ్రాంతిమదలంకారముగాని భ్రమియల్ల శ్రాంతిమదలంకారము కాదు.

'ఒకటనె ధర్మము నుడువుట । ప్రకృతిమలక యితిరములక; ప్రగుణల కెనచే యుకపున; మఱిమిట్టయెడ । నొక లేవర్తము, తుల్యయోగిత వాల్ల'.

తొగ విరిపిపగయుల బ్రులెక , । మగువడిగిక్ మెఱుగు సెలయు మగకలు, నీచ సగు దానమె చెలి కరిక , । దొగ చెలి ముండీవు రూపఘట్టులు భూపా.' అలం.

ఉ. కాలునిదున్న నంది నయి గంటలు దున్నక మంటి నా, మహా

కాలునినంది దున్న నయి కర్ణమమగ్నత లేక మంటి నా,

హాలికు లెన్నఁడుం దెగనియాదులచేలును జౌకుమళ్లునుం

గా లలి నేరు సాగి రిల గల్గుపసిం గొని పేద మున్నుగఁ.

124

కానిదున్న=యముని దున్నపోతు, నందిని అయి=(నేను) నందీకర్వుడ నయి, గంటలు= ఆవురుగుబుట్లను, దున్నక, మంటిక్ = బ్రతికితిని, నాక్ = అనునట్లుగా, మహాకాలుని = శివునియొక్క - నంది - దున్నను అయి = (నేను) దున్నపోతనుగా నుండి, క...త - కర్దను = బురదయందు - మగ్గుత = దిగి బడుట, లేక, మంటిక్ = బ్రతికితిని, నాక్ = అనునట్లుగా, హాలి కలు = శేద్యగాండ్రు, 'పేద మున్నుగాక్' = పేదలు సయితము, ఎన్నఁడొక్క = అంతకు పూర్వ మెప్పుడును, తెగని బోరులచేలును = నాగటికి పెల్లగిల్లని యవురుగడ్డిగలపొలములును, జౌకు మళ్లును = బురదకయ్యలను అనునట్లుగా, ఇలక్ = పుడమిలో, కల్గుపసిం = ఉన్నపసరము లను అన్నిటిని, కొని = పూచి, లలిక్ = సంగోషముతో, ఏరు సాగిరి = ఏరువాక గావించిరి.

ఆముక్తమాల్యదచేత పల్లపుశేలమువ్రాసే గాక మెలికల్గిగూడ మెత్తిబడినందున, భూమి యెల్ల దుక్కికి అలవియైనది. అందువలన, నెఱవేసిన యపరిమితిపు దుక్కియొట్టుండెననఁగా:— యమునిదున్న తాను నందియు యుండెనేని శేద్యగాండ్రు తిన్నుం పోలుకొనిపోయి నాగటికి కట్టి యవురుగంటలు దున్నింతురు, నందిని కానందున ఆకష్టము తనకుఁ దప్పినదనియు; పరిమి శివునినంది తాను దున్నయై యుండిన తనచేత దమ్ము దున్నింతురు, అది కానందున ఆకష్టము తనకు తప్పినదనియు, సంతసించుచుండిన వనునట్లుగా ఎక్కడెక్కడి పరమలలనుం గోలకొనివచ్చి నాగటికి కట్టి దున్నుటలో ఎన్నఁడును నాగటికి తెగనియవురుగడ్డిగుబ్బల పొలములను దున్ను టకు పరిమిశివునివాహన మయిననందినిం గూడను, దమ్ముదుక్కికఁగాను యమునివాహనమయిన దున్నను సయితము, కొనిపోయి కట్టి దున్నిరి;—అను నట్లుండెను.

దున్నలకు మెలికదుక్కి కష్టము, ఎడ్లకు రొంపిదుక్కి కష్టము. వెలిదుక్కికి ఎడ్లను ఎక్కి డెక్కడివానిని హాలికులు తెచ్చుకొనువిధమును చూడఁగా నంది తన్నుం గూడఁ గొనిపోవుదురని భయపడునట్లును; రొంపిదుక్కికి దున్నలను కొనిపోవువిధము చూడఁగా యమునిగున్న తన్నుం గూడఁ గొనిపోవుదు రని భయపడునట్లును ఉండెను. భూమిలో నొక్కగున్న నేని ఒక్కయెద్దు నేని వదలక ఉన్నవానినెల్ల కట్టి దున్నిరని భావము. తన్నుం గొనిపోవుదు రని యాశెండును తిలం చెనోయనునట్లు అనుట.—ఉత్పేక్ష.

ఈముద్దిచే శ్రీయామానాచార్యులవారి ధర్మపరిపాలనమును పొండ్వారులు కైకొన్న లైసం గులకు తద్దేశముపై శ్రీనారింకి గలిగిన కృపాతిశయమును నూచితములు.

'హాలికులు'—ఘనతి తేన త ద్వోధా న్యేదం హాలిక సైరికా' అను. (హలయితో త్రివ్వెడు వాడు అని వ్యు.). 'గంట యనఁ బైరుదుంపయ్య ఘంట యెప్ప' అం. భా. నానా. (53). 'వీరణాభిద మారునా వెలయు' అం. భా. 2 (75).

క. వరఁజొబడి రొంపిం ద్రొక్కం, | జరణంబులఁ జొట్టి పసిడి చాయకడుపులం

బొరి నీరుకట్టె లమరెను, | బిరుదులు హాలికులు దున్నఁ బెట్టిరొ యనఁగఁ. 125

హాలికులు = నాగటితోదున్నెడు వాండ్రు, దున్నక్ = దున్నుటకు, బిరుదులు = ఉత్కర్ష చిహ్నములైన పెండేరములను, పెట్టిరొ = తొడిగినారో, అనక్ = అనునట్లుగా, (రొంపి

గుక్మిలో), వరణబడిక్ = గనిమవెంబడి, రొంపిక్ = బుగ్గదను, త్రిక్క్ = త్రిక్క్రగా, నీరుకట్టెలు = నీరుతుట్టెపాములు, చరణంబులక్ = హాళికులపాదములకు, చుట్టి = చుట్టుకొని, పసిడి చాయకడుపులక్ = బంగారువన్నెగల కడుపులతో, పారిక్ = మిక్కిలి, అమరక్ = ఒప్పారెను.

హాళికులు రొంపగుక్మిలో గనిమ వెంబడి గున్నచుం బోవుచుండగా, నీరుకట్టెపాములు వారిపాదములకు చుట్టుకొన్నవి. వానికడుపులను బంగారువన్నెగా నుండెను; అవి కడుపు వెలి కగపడునట్లు చుట్టుకొనెను. అసితిలో అవి యెట్లుండెనగా - ఆహాళికులు గున్నటలో తమకు సాటిలేరని ధరించిన బంగారుపు గండపెండేరములో యునునట్లుండెను. — ఉత్పేత్తి. ఆహాళికులు గున్నటలో కిరిము నేర్పురులనియు, హాళికులు సయితము బంగారుపుర పెండేరములు ధరింపగలిగినంత సుభిక్షముగా ఆదేశము ఒప్పుచుండెను, అనియు, భా.

‘వరణబడి’ - నీరుతుట్టెలు గనిమవెంబడి నంటుకొనియుండును; ‘రొంపి’లోనే ఉండును. మెట్టపాదములలో నుండవు. ‘మిగు’ - మిదకబ్రహ్మనకు వైకృతము.

క. నాని శిఖ నంటచెఱకుల | చే నఱ, నవి వెండి నంటచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జన్మల | బోనంబులె యయ్యెఁ ప్రయ్యి పొగయమి వృష్టిక్.

శిఖ = నిప్పు, నంటచెఱకులచేతక్ = (తడిగల) నంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిసి, అఱక్ = నిశంపంగా (అళిపోగా), అవి = అనంటచెఱకులు, వెండి = మఱి (అలోచింపగా), నంటచెఱకులే = తెల్లమునండుటకుఁ దగినరముగల యిత్తువులే అగుటచేత (వానిని ప్రయ్యిలో నుంచుటచేతి). ప్రయ్యి, పొగయమిక్ = రాజనంగున, ప్రజకుక్ = జనులకు, బోనములు = భోజనములు, జన్మలబోనంబులె = విష్ణుపాదోద్భవులయిండ్ల వివాహోద్వృత్తివనమయములందు జన్మలవాండ్రి శూన్యంపుటరవేణికుండలను పెత్తినంచుకొని ‘బోనాలో బోనాలో’ యని పల్కుచుం బోవు నబధపు బోనములుగా నుండెను.

నగములలో నంటచెఱకులు ఎందువి దొరికిక తెల్లపునంటకై మంచి రసమృద్ధిల చెఱకు లాడలనుననిచే నన్వరము లయినతడినంటచెఱకులే దొరికిగా, వానిచేత ప్రయ్యి రాజుటకు బగులుగా నున్న అళిపోగా, ప్రజలకు బోనములు జన్మల బోనము లాయెను, అనగా లేక పోయెను. — సుభక్త్యలంకారానుప్రాణితిమైన మిథ్యాధ్యవసిత్యలంకారము.

క. ‘యోగముచే నాముములకు | బాగు నవ్యార్థక్ష్మి పరిగెను నిరుక్తిక్ ;

ఈగతి నేపుదు నీవు వి | యోగుల దోహకరాఖ్య యొప్పుచె నీవక్తిక్’ అలం.

క. ‘మిథ్యాధ్యవసతి కించి | మిథ్యాసాపనకు సమాహ పాడమిని

మిథ్యాంతర ముట్ట | మిథ్యయ త్రియ నీవు నన్ను మించెద వేనిక్.’ అలం.

సీ. ఇట్లెల్లు దిగు నొక్కం అట్లు శిఖ; యట్టె

నే నింటిలోఁ బూరి యిడి విసరక

రాజదు; రాజన రవులుతో ల్వాసాలఁ

గాని కిల్లదు; మఱి దానఁ గలిగె

నేని హడగుట మం; వైనఁ బెన్నొగ సుఖ
భుక్తి నేహార; దాభుక్తి కిడినఁ
బ్రాగ్భక్తలకె తీటు బహుజనాన్నము; దీట
నారుల కొదవుఁ బునఃప్రయత్న;
తే. మాజ్యపటముఖ్యలయ మెన్న; రాలయాంగ
దారులయ మెన్న రంతిక; కారజనిక
పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బడుక మరుడు
వెడవెడనె యార్ప నొగిలిరజ్జడిని గృహాలు.

127

అజ్జడిని = అవర్ణ మలయందు, ఇల్లు ఇల్లు = ప్రతియిల్లు (ఎన్నియొండొండకు), తిరుగ్ = పోయిన, శిఖి = నివృత్తి, ఒక్కొంటి = కొంచెపాటి, అబ్బుక్ = దొరకకును, అబ్బెనేని = అబ్బినప్పటి కిని, ఇంటిపూరి = ఇంటికప్పులోనిగడ్డిని, ఇడి = ఆనిప్ప లేకముమిఁదఁబెట్టి, వివరక = వివరిననే గాని, రాజుడు = పొగరారు, రాజునక్ = రవులుకోలు = రిగులుకొనుట, వాసాలక్ = గాని = ఇంటివాసములు విజీచి ప్రాయుల్ పెట్టిననేగాని, కల్గు, మఱి = కిమ్ముట, దానక్ = అట్లు వాసాలు విజీచిపెట్టుటచేత, కలిగినేని = రిగులుకోలు అయినచో (రగు ల్కొనినయెడల), హడ గుట మందు = అన్నము పచన మగుట దుర్బుటము, బనను = అన్నమాయెనేని, పెనుగొగ్గ = అధికధామముచేత, సుఖభుక్తి = సుఖముగా భుజించుట, చేహారదు = సమకూరదు, అభుక్తికే = ఆయుసుఖభోజనమునకు, ఇడినక్ = పెట్టఁగా, బహుజన అన్నము = పలువురికై వండినవంట, ప్రాగ్భక్తలకె = తొలిపంక్తి వారికే, తీటుక్ = అయిపోవును, తీటుక్ = అట్లు అయిపోఁగా, నారులకె = స్త్రీలకు, పునఃప్రయత్నము = మరలవంటచేయుట, ఒదవుక్ = సంభవించును, (ఆనారులు), అంతికక = ప్రాయుక్తి, ఆజ్యపటముఖ్యలయము = నేతిగడ్డలలోనగువాని నాశము, ఎన్నరు = గణింపరు, ఆలయ అంగ దారు లయము = ఇంటి యవయవము లయిన కొయ్యల నాశమును, ఎన్నరు, ఆ...ణి - ఆరజనిక = రాత్రివఱకును - పచన = ఇతిరులకే వండుటచేత, న అంధస్ = అన్నములేని - గృహిణి = ఇల్లాల, రామిక్ = పడుకకురానంగున, మరుడు = మున్నగుడు, పడుకక్ = శయనమంగు, వెడవెడన్ = వెక్కిరించుచునే, అర్బుక్ = ఆడింపఁగా, గృహాలు = గృహములు, నొగిలిరి = నొచ్చిరి.

అవర్ణమలయందు స్త్రీల వంటకై పడుపాట్లను చెప్పవచ్చును. — ఎన్నియొండొండకు తిరిగిననేగాని యించుకనివృత్తి దొరకకు, దొరకనదిపో, ఇంటియెండుపూరి పెట్టక అది రాజును; పూరిపెట్టె దామసింపిన అది యాజీపోవును: రాజునను ఇంటివాసాలు ప్రాయుల్ పెట్టిననే గాని అనిప్ప రగుల్కొనదు, రిగుల్కొన్నను దానిచే అన్నము పచనముగాదు: అయ్యెనేనియు, అన్నము క్రొత్త వారెవరైన వత్తుగోయని పలువురికై చేసినదే యైనను తొలిపంక్తి కే సరిపోవుట చేతను, స్త్రీలు తిమియాకటికై వెండియు రాత్రిపడువఱకు వంటచేసికొనుచుండును. అవంటలో ఇంటియంగము లగు కొయ్యలను నయితము ప్రాయుల్వైచుటకు వెనుదివియును. గుడ్డలను నేతిలోఁ దడిపి ప్రాయుల్ వైతురు. పిమ్మట వారికి ఎంగిలైతుట, ఇల్లును చేసి అలువకొనుట, (అట్లు పోవుకొనుట), తలపులు వేసికొనుట, లోనగుపనులచే ఎంతరాత్రికిని తనభోజనము కానంగున

ఇల్లాలు పడుకకు రానందున మరుండు వెడవెడ వాడించుచున్నందున గృహస్థులు వేదనంబడిరి. -
స్వభావోక్త్యలంకారము.

క. 'పన్నివజాత్మానికసం । పన్న మగుస్వభావ మా స్వభావోక్తి యనన్;

తిన్నగ తీక్కించీ చెవుల్ । గన్నులు సుడియంగ నన్ను గనియె ప్పుగంబుల్.' ఆలం.

ఏకావశ్యలంకారంబునుం గలను. —

క. 'ఏకావళి యరావళి । కైకొన భృతముక్తి భంగి, గనునీరజముల్

ఆకర్ణంబులు, కర్ణము । లాకలితభుజములు, భుజము లాజానువు, లా

యాకృతిచే జానువులు ని । రాకృతమణిదర్పణంబు లానరపతికి.' ఆలం.

ద్వి. త్వి. పాదమలం పాఠభేదము: - 'రవులు కొల్పాపలెకాని కల్లగు కూడు దానగలిగె
వేని కూ రగుట మందగు.' 'కూడు' - అట్లు సిద్ధమైనయన్నము సౌగంధహీనంబును క్యంజనాది
హీనంబును అగుటచే దానిపై తిరస్కారముగాన 'కూడు' అనుట. 'బహుజనాన్నము ప్రాగ్భో
క్తలక్ష తీటుట' - వారికి భోజనకాలము అతీత మగుటవలనను, పూర్వదినమందును మంచిభుక్తి
లేమియే ప్రాయశము గావునను, ఆకలి మెం డగుటం బట్టియు, ఆయిల్లాండు పీరికి తృప్తిగా
బెట్టుదుకేగాని, తమకు మిగుల దనిచూడరు గావునను, ఆకస్తికముగా భోజనమయమున వచ్చిన
యతిగులపం బట్టాలకును పెట్టుటచేతను. 'ఆశ్వస్త ముద్దాన మధ్యశ్రయః పుల్లిరస్తికా' అను.
'స్వాస్త్రీ భిక్ష మసోన్న మెదనోఽస్త్రీ నదీవీః' అను. 'ఆర్చక' - 'ఆహోడుకూడుల తకారంబు
నకుం జక్కుపరంబగునపుడు కేళం బగు. బా. వ్యా. క్రీ.

చ. పిడుగుల కల్పి లోఁ తొలఁచి క్షేమము కంచము, జల్లువీధిలు

గ్గడకల వెళ్ళరాఁ బొగలకావిరి ప్రంగిన పుల్లహంబు లె

ల్లెడఁ గనుపట్టె నీళ్ల నెలమెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై

విడియఁగ దండు డగ్గినసవిద్యదురుస్తనయిత్తులో యనన్.

128

భీనులు = భయస్వభావగుణక్రీలు, పిడుగులకున్ అలికి = వెలుపలపడుచున్న పిడుగులకు
భయపడి, కంచమున్ = భోజనపుగంచుపాత్రను, లోక = ఇంటిలోపలనె, తొలఁచి = కడిగి,
దల్లు నీడతుల్ = ఆకడిగిననీరు గడప వెలుపలికి పాఁజబోయు (నప్పడు పిసాలించు) కంచపు
గాతులు, కడపలన్ = దేహశులనుండి, వెళ్ళరాన్ = బయటికి దాటిపడఁగా, పొగలకావిరిన్ =
ఘామములయొక్కనలుపులో, ప్రంగినపుల్లగృహంబులు = మునిగియున్న పూరియిండ్లు, (ఎల్లు
కనుపట్టె ననగా), నీళ్లన్ = జలములతో, ఇల ఎల్లన్ = భూమిసంతయు, ముంచి, రసాతలంబు
పైన్ = పాతాళము మీఁద, విడియఁగన్ = పోయిపడుటకై - దం...లో = దండు డిగి,
(మధ్యదారిలో) సన్నెవ్వయుగా మజీచేసినట్టి - సవిద్యుత్ = మెఱపులతోడి - ఉరు = గొప్ప -
స్తనయిత్తులో = మేఘములూ, అనన్ = అనునట్లు, ఎల్లెడన్ = ఎల్ల తావులందును, కనుపట్టెన్ =
కనఁబడినవి.

భయస్వభావలైన కోమలులు, అక్కడక్కడ పడుచున్న పిడుగులకు భయపడి, కంచ
ములను తొలఁచుటకు ద్వారము వెడలిరాకి, ఇంటిలోపలనె వానిని తొలఁచి, వెలికి ఆతొలఁచిన
నీటిని, విగరి పాఁజబోయునపుడు, తీండ్రించిన యాకంచములకాంతులు ద్వారముల వెలికి వచ్చు

చుండఁగా, పొగలనలుపులో మఱియొకఁడు పూరియిండు ఎల్ల చోట్లను ఎట్టుండిన వనఁగా, నీళ్ల చే
పుడమి నెల్ల చుండి, యింక పాతాళమును ముంచుటకై పయన మేగుచు నడుమ సునైవ్యములుగా
విడిసినట్టి మెఱపులతోఁడి గొప్ప మేఘములో యనున ట్టుండెను:—ఉ త్వేక్రిత.

భూలోకమున కెల్ల వాని పెల్లుగాఁ గురిపిన దనుట - పొగ గచ్చినపూరియిండు మేఘముల
వలెను, కించముల దీగలులు మెఱుములవలెను, ఉండెను. భీరువులుగాన ఎక్కడనో పడుచున్న
పడుగులకు ధియపడుట, ఈభీరువులు మబ్బును పిగిల్చుకొని వెలువడక లోలోపల నె మెఱయుచున్న
విద్యుదంశములు, కించములకాంతలు మబ్బునుండి వెలువడిన విద్యుదంశములు, జొలఁచిన కంచ
మునకు కాంతి హెచ్చు. 'కడపల' - ద్వారమునుండియే వెళ్లవచ్చినను కూర్చుండియో వంగియో
యుండి పోయెదను గావున అనిరుకడపకే చేరువుగా వెలువడుదుం బట్టి కడప అనుట; పుల్ల
హంబులు పొగ గచ్చిన ట్టుండట స్వభావోక్తి. 'దండుడిగిన' - దండుతో విడిసిన ఆనునర్థముగా
కెబ్బపల్లకము, 'పిలేషన్' ద్వారా భీరూః కావిన వాసులోచనా' అను. 'వెల్ల' - దీని 'వెడలు'
జొంటిరూపము. - 'అహోభువన పాతాళ బలిగర్హ రసాంతిమ్.' అను.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి, మఱి కోలలతోడనె పాఱ, నాన్వెఁ జే

ద్వంద్వ జన్మ మేఘు; పల్లకట పాంఘులపైఁ దన కెంతవైరయో?

తడిసిన మేన నింకె యది చావయోగజవహ్నిఁ గొంత కొం

తుడిచి, విధాతరక్ష. విష మొక్కొకమా టమృతంబు నేయఁగఁగ, 12!!

మేఘుండు, గొడుగులక = పాంఘుల ఛత్రములను, గాఢక = వాయువునతి, కూల్చి =
ఎగురెగిరి, మఱ = పిల్లలు, కోలలతోడనె = వట్టికామలతోనే, పాఱక = ఆపాంఘుల పఱ
తెంచుచుండఁగా. జడిక = వానచేతి, చేద్వంద్వ = పొంగునట్లుగా, నాన్వెక = వానఁ
జేసెను, ఆకట = ఆయో పాపము, ఆట్లు = ఆవిధముగా (చేయుటకు), తనకు = మేఘునికి
పాంఘులపైక = తెరువదులరూఁద, ఎంత - వైరహా = ద్వేషహా; (ఆయినను), తడిసినక =
ఆట్లువానఁగా, అది = ఆజడి, మేనక = దేహమందు, ఇంక = దిగి, విధాతరక్ష = బ్రహ్మచేయు
గంభీరము, ఒక్కొకమాటు = కొన్నిసమయములలో, విషముక = (చంపునట్లైన) గరిభిమును,
ఆమృతంబు = (బ్రహ్మచేయవలెన) సుధగా, చేయుటక = కావించుటం బట్టి, దారి...హ్నిక =
దారి = భార్యతోడ - వియోగ = ఎడఁబావునలన - జ = పుట్టిన - వహ్నిక = చిచ్చును, కొంత,
కొంత = ఒకపాటిగా, ఉడకెక = తగ్గించెను.

జడిలో పాంఘులపాటను వర్షించుచున్నాఁడు. - ఎంతత్వరలోఁ బోయి స్త్రీయనిం గలయు
నునా యని ఆతిరపడుచు వియోగబాటసారి వానలో గొడుగువైచికొని దారి వదలుచుండఁగా
మేఘుండు పాంఘులపై పగలబూనినవాడుంబోలె, ముందుగా వారి గొడుగుకెప్పులను గాలిచే
దోదఁగొట్టి యెత్తుకొని పోయి మూరన పాల్గవైచినాఁడు; పిమ్మట వట్టికామలతోనే పోవు
చుండఁగా, ఒడలెల్ల నీళ్లలో నానిపోవునట్లు జడిగురిసినాఁడు; కాని బ్రహ్మచేవుండు రక్షించువిధ
ములో విషమునయితము ఒక్కొక్క సమయమందు ఆమృతముగానే పరిణమించును గావున,
ప్రకృతిమందు వారికి ఆజడి మేలే చేసినది; ఎట్లన అది వారిదేహములలో ఇంక స్త్రీయనివియో
గాన్నిని ఒకపాటి అర్పినది.

ఇందు 'ఎంతవైరమో' అనునది ఉత్ప్రేక్షయు, మేఘుండు పాంథులను పీడింప నెంచి చేసిన చెఱుపు వారికి మేలే యగుటచే విషమాలంకారభేదమును, పాంథులపై మెనవిశేషమునకు తుదిని సామాన్యమును చెప్పటచే అర్థాంతరస్వాసంబును గలవు:—

'ఇట్లముక్త యల్పింపఁగ | నిట్లును గలుగమియును ననిట్లసంప్రాప్తియునుట.' అలం. అని యొక విషమభేదము. ద్వేష్యుఁ డయిన పాంథునికి అనిష్ట మనితలంపఁదగును.

'కొంత కొంత' - అటుగాక నీళ్లకే శమించు వియోగవహ్ని ఏపాటిది? 'విధాతరత్న విష ముక్కుకమా టమృతంబునెయుట' - ఇందులకు సంవాదము:—

'స్ర గియం యది జీవితాపహో హృదయే కి న్నిహితా న హస్తి మామ?

విషమ పృమృతం క్షించి దృవే దమృతంవా విష మిశ్వరేచ్ఛయా.' రఘు. 8(46).

'దానవియోగ' - 'దారాభ్యుంసిత ధూమేయైవ' వారశబ్దము పుట్లంగమును నిత్యబహు వచనాంతంబును. - 'రక్ష' - 'చేయుటకు క్ష'.

తే. నవులఁ జల్లని తూజ నంతక మునుపటి

జల్లునీ రూని వచ్చునాజల్లు, మొదలి

గాలి యెలగోలుచేఁ గొట్టగదలి జల్లు

ఏలకడకమున్న వంగుల్లే నడిపెఁ దరులు.

130

దవుల = దూరమింను, జల్లు = వానవచ్చుచున్నది, అని, తూజ = (తెంకెనున్న చెట్ల క్రింద) చీరఁగా, అంతక మునుపటి జల్లునీరు = అంతకు మునుపే కురిసినజల్లుమొక్క జలమును ఊని = వహించినపై, వచ్చునాజల్లు మొదలిగాలి యెలగోలుచేక = చూరాన వచ్చుచున్న యా జల్లునకు ముంగుగా వచ్చు గాలియొక్కచెప్పుచేత, కొమ్మ గదలి, తరులు = చెట్లు, జల్లు = చూరానవచ్చుచున్నయాజల్లు, తలనడకమున్న = కురియ చీరకొనకముందే, వంగుల్లే = నీటి బొట్లతో, (పాంథులను) తడిపెను.

తెనుకలును మింట చూచుముండి జల్లు దిగనుండుటం గాంచి, అవలచెట్లేమియు లేనంగున ఆజల్లులో తడియవలసినవచ్చు నని ఊహించినవారై, తా మున్నచోటనే చెట్లందఁగా వానిక్రింద ఆజల్లునఁ దడియకుండుటకై చొచ్చిరి. ఇంతమాత్రాన వారి కెట్లన మేలు కలుగలేను, ఎలన ఆజల్లు రాకముందే తత్కార్యము వచ్చిన జల్లులనీరు కొమ్మలందుండినది; ఇప్పుడాయారపు జల్లునకు ముందు వచ్చుచున్నగాలిచే ఆకొమ్మలు కదలఁగా అందున్న పూర్వపు జల్లుయొక్క జలము వారితై వంగుటగా రాలి వారిని తడిపినది, ఇందు స్వభావోక్తియు నొకవిషమభేదముం గలవు.

'వంగుల్లే' - 'తే. వాన వెలసియుఁ జూరునఁ బడిననీరు | చిట్లు వంగుల్లు వాఁగ నట్టిట్లు వాఁగి | జేరులు వహించు నార కన్నారగార.' అం. భా.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిగి రచ్చలపై, విధియింతు రుగ్రత

హయఃతిమిద దంతపతి నాతనిపై నృపతిం గజాచిని

ర్షయముల మొత్తులాడుదురు, ప్ర బౌద్ధిక యంతయు విప్ల విచ్చుమొ

గ్గయు మఱి పాసిపోదురు సమస్తవిశ్వాగతు త్రైవయధ్యగుల్.

131

సమస్త దిశా ఆగతులు = ఎల్ల దిక్కులనుండియు వచ్చినవారు, విస - అధ్యనుర = తెను వరులు, వృష్టి = వచ్చుచున్నవానకై, రచ్చలపై = రచ్చచాపదులయందు, రయమున = వేగముగా, ఒకరిని ఇమిడికగా (చేరి, పిమ్మట వృత్తాంతములం జెప్పకొనం దొడంగి), ఉగ్రత = ఆగ్రహముతో, హయపతిమీద = ఆశ్వపతిమీద, దంతపతి = గజపతిని, ఆత్మపై = ఆగజపతిమీద, నృపతి = నరపతిని, విధియింతురు = చెప్పదురు, గజ ఆది నిర్ణయములక = ఏనుగులు గుఱ్ఱములు కాలబలము ఇత్యాదులయొక్క సంఖ్యను నిర్ణయించుటలో, ముత్తులాదు దురు = కొట్టు కొందురు, మ్రుచ్చు = మేఘము, ఒకరియంతయు = కొంతపాటియేని, విప్ప = చెదరిపోయినందుల, మఱి = వెంటనే, పాసి = ఒండ్రులను విడిచి, పోదురు.

నానాదేశభూతులసారులను మేఘము వరింపం దొడంగెనా, తటాలున ఒకరచ్చచాప డిలో ఇముడుకొనియుండి, అట్లుపై లోకవృత్తాంతములు భాషింపందొంగి, ఆశ్వపతికన్న గజపతి గొప్పవారడనియు, గజపతికన్న నరపతి గొప్పవారడనియు, పట్టుదలతో పలుకుదురు, వారివారి గజాది సంఖ్యను నిర్ణయించుటలో ఒకరుచెప్పినసంఖ్య నొకరు కాదని వాదించి కొట్టు కొందురు. ఇంతలో మేఘము కొంచెము చెదరెనా, ఒండ్రులనుబాసి ఎవరిదాదని వారు పోవు దురు. — 'స్వభావోక్తి.'

'రచ్చలపై' - పై యనుటచే కిష్కలేనిచాకలి గావలయు, కిష్క ఉన్నను గోడలు ఉండవు. 'హయపతి' - ఆగ్రాస్త్రపురు; దంతపతి = కడుక రాజు; నృపతి = నరపతి; 'నరపతివిజయము' గనునది. - 'అధ్యనినోధ్యనోధ్యనః పాఠాః పక్షక ఇత్యపి.' అను. ఇటు పూర్వము ద్రగములో 'మ్రుచ్చు' అనుటకు మాటుగా మిచ్చని యున్నది, అందువలన యతిధింగము. ఆశ్విమునకు గెండు రూపములుం గలవు. చూ. ౩. ౮.

క. తనచె బలిభక్తియుల నిం ! డిన గ్రామశ్రీల ఆజీవనము లగుటం

గనిగొం పుణ్యగ్రాహిత ననఁ గొనుకనవులఁ పై న్యతరుల గూం డ్లిసప్తమణిం.

బలిభక్తి తిరులు = కాకుల సమాహములు, పైన్య తిరుల = రిధ్యాకృతములగు, గూండ్లు ఇమిడిమణి = గూండ్లు కట్టుకొనుటకై సంపదించుటయందు, కొనుకనవుల = (నోటం) గొని పోవునట్టి తృణములచేతను, నిండిన గ్రామశ్రీలకు = సంపన్నులయిన గ్రామలక్ష్మలకు, ఆజీతి నీలములు = కింతంపునీలములు, ఆగుట = ఆగుటచేత, తృణగ్రాహిత = కనవులు గ్రహిం చెడుభూవమును, కినియ = పొందినవి, అన = అనునట్లుగా, తనగె = ఒప్పును.

కన్యపురు కాకులు కనవునను పుల్లలలోను గూండ్లు కట్టుకొనును. అట్లు గూండ్లు కట్టు కొనుటకై అవి కనవులు గజముకొని పెద్దపీనులందలి పెట్టమీదికి రాకపోకలుసేయునప్పుడు, ఎట్లు ఒప్పారిన వనఁగా - తాము భాగ్యవంతురాండ్రయిన గ్రామలక్ష్మలకు పెదలోనిహరింపునీలములు లగుటచేత తృణగ్రహణము సేయుచున్నవో యనునట్లుండెను. — ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

"ధ్యాత్వాత్మభోగపరభృద్బలిభుగ్వానానాపి" అను. 'పైత్య మాయానే బుడలిన్యో చోద్యానపాదానే' విశ్వ. నీలముల తృణమును ఆకరించును. 'ఆజీతి' - అల్లు శబ్దము. 'గ్రామ శ్రీలకు' - 'లక్ష్మీసంపదలకు' అశేదము కవిసమయము.

'కమలా సంపదో కామధ్వజే మకరమత్యయోః...

దానవాసురైః త్యానా మైక్యమేవాభిసమైతమ్'.

కా. క. ల.

‘పాణ్డ్యుర్యోపవనపుత్రయః కేతకై స్సూచిభిశ్చై
ర్నిదారశ్చైర్భృహబలిభుజా మాకులగ్రామస్తైత్యః
త్వయాగ్రామే పరితఃఫలశ్యామజమ్బూవనాన్తాః
సంపత్స్యన్తే కలిపయదినహంసా దశారాః.’
మేఘ.
నిలమ త్కృణో హియనుదు కితరకవివాక్యసంవాదములు:—

‘సీ. తనయదుగుదములను రాచనెట్టెంపుర. బులుదిండిరామి మైదము మెలంగ.’ యయా.

‘చికిలిపుల్లిండిరాఅవ మెప్పు నీకకప్ప.’

‘తొగ లేనినగ నొప్పు మొగ ముచొప్పు.’

చెన్నబరహ. ౪ (౨౬౨).

‘చెలికురుల్ పులుదిండి చిలుపనోమామకి.

స్వాంతత్వగ్రామాలయ్యెగాన’.

చంద్రంగిదా. ౪ (౧౨౬).

మ. పసతు ల్వెల్వడి, వానక్తే గుడసె మోవక్ రాక తొనానియే

పసగా నీల్వెనజమ్మగూడఁ బొల పంబ ల్లోచుచుం బట్టిప

న్చును నీన్దెమకాపుగుల్మేల పెట్టుబ్బ ట్టునాస ల్వెల్లం

విసికిల్లం విసికిల్లం వాళికుల కల్పించె న్నభస్యంబునక.

133

నభస్యంబునక = భక్తద్రవదమానమంగు, వనతుల్ = ఇండ్లనుండి, వెల్వడి = వెడలి, (పొలునవ), అంబట్టెమొచుదిక, వానక్తే = వనిధారానివారిజారమెన, గుడిసె పొలము లోనికుట్రము, మోవక్ = తిగులగా, రాక = గుడిసెలోనికి రానంగున, తొక్ = గూడ, ఆనియే = చక్కగా గుడిసెపద్మానివన తిగులకొనియే, పరగాక్ = సవీగా, నిల్వెన జమ్మగూడక్ = ఎప్పుడును కదలక పడిపోకయుండినవై జమ్మగూడను, పట్టి = ధరించి, ‘పెన్చుసున్’ = బలు వానను, నీలగుం కాపు గుల్మేలపెనుగుమ్మల్ = నిర్మరించుచున్న కాపు జనరాండ్రవలద్రవ ములును, పునానల్ = పునర్విసుకాత్రాల్ చిల్లగా నిప్పటికి పండియున్న వజ్రులలోని (పునాన) ధ్వన్యములును, వెలిక = ఊరిబయట, పిసికెట్ల = (కుచ) మర్రినములును, ససికెట్ల = కంకుల నలుపుటలును, పాటకులక = వేద్యగాండ్రక, అర్పించెను = బంగనినవి, ‘తొనానియే’ = ‘తొమ్మానియే’ ‘పట్టిపెన్చుసున్’ ‘గిడు’ = ‘పండుచెన్చుసున్’ ‘నీలగుం’ = ‘చనిత్రాక్’ చొరగాక పొరుమున, ‘మొనుండి’ ‘పెన్చు’ అనుపాదమున = ‘పెన్చుసున్ = బలుదడిసి, అంబక్ = అగూడ యందు, ఈపెన్చు = నివర్తించుకొనెడివి, అనియెన్చు చప్పకొనవలయును, ‘పండుచెక్’ అను పాదమున ‘పొలము’ అనుపదము కల్గి వుండును.

భక్తద్రవదమానమంగు, కాపు వెలగులు ముసునులో పండుచేసెయొద్ద గుడిసెలో కాపున్న భక్తలైత గూడవైచికిని అంబక్ కొని పోవుదురు. గుడిసెలోనికి లోయ మూలనప్పటి గూడ ద్వారమునవం దగ్గూని అది నే చక్కగా నిలిచియుండును. లోపల ధైర్య వజ్రు లోనిగు పునానపంటల కంటలను నొంపుచు గింజలను వేలు చేయుచు నుండును. ఆతెలువల రాగానె ఆధిర్వల వాని తెచ్చినయంబలిత్రాగి వారిద్రవములను మర్రించి పంపుదురు. - న్నభావోక్తి.

‘అంబట్టె మోయు’ = అంబట్టె మోయు = అంబట్టెయ్యి. ‘నిల్వెన జమ్మగూడ’ = గూడ ఆప్ర కారము నొంపుట వారికి అనుభూతిపూర్వము. గూడను గుడిసెలోనికి తెచ్చిన, గుడిసెయంతయు

తడియగును, బైట నుంచిన నది క్రిందికి కూలి అడుగు లోనసయితము తడిసి పోవును; 'గుడిసె' - ఇది 'గొడుగు' అని యుండవలయును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఉపపత్తిని సంక్షిప్తముగా జెప్పెద; అంబటిచేయి బరువయి నొప్పికలిగిన రెండవచేతికి గొడుగును గాలిలో మోచుకొనిపోవుట కష్టము. గొడుగుం దాల్చిన ఒకచేయి దాని కర్పిత మగును, అంబటిని మార్చుకొనుటకు ఆరెండవచేత గొడుగుండుటవలన శక్యముగారు. గొడుగు తానుగా తానే తలమీద అని నిలువదు. గూడయేని యీకష్టమేమియు నుండదు. దానిం దాల్చినరెండుచేతులు స్వాధీనముగానే యుండును. కావున 'గొడుగుమోక' అని పఠించుకొనుట శ్రేయము. గుబ్బెత లగుటచేతనే పిసికిళ్లు గలుగును. 'పునాసలు' - జొన్నలు చోళ్లు సజ్జలు లోనగు ధాన్యములు. సూర్యుడు పునర్వసు నక్షత్రములో నుండగా చల్లనవి కావున వానికి ఆపేరు. అవియిప్పుడు కాపు కాచుచున్నపంటకు ముందేపండినవి. పునాసకంటలను నలిపి ఊచితియ్యమును రాలచ్చుచున్నారని భా. ఇప్పుడు కాచుచున్నవి వరిచేలు. 'పిసికిళ్లు' - ఇది నిత్యబహువచనాంతము; 'నులుచు' నుండి 'నుటిపిడి' యింకా 'పిగుకు' నుండి 'పిసికిడి' అని ప్రాతిపదికమును కల్పించుకొనవలయును.

మ, గురుగుం జెంచలిఁ దుమ్మి లేదగిరిసాకుం పింఠ్రిణీపల్లవో

త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ, గట్టావికుట్టారుగో

గిరము త్రెక్కి, తమిం బనుల్పొలము వోఁ గ్రేపు లైయి న్నాక. మే

కెరువుం గుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుజ్వైకాన్తి రెడ్లజ్జడిక. 134

అజడిక = అవరములో, రెడ్లు = రెడ్డి అనుబిరుదు గలకాఁపులు, ప్రభుత్వ ఏక ఆప్తిక = దొరతనముయొక్క ముఖ్యప్రాప్తి చేతను, గురుగు = గురుగాకును, చెంచలిక = చెంచలి యాకును, తుమ్మి = తుమ్మియాకును, లేదగిరిసాకు = లేత తగిరిసయాకును, పింఠ్రిణీ పల్లవ ఉత్కరము = చింతచిగురు మొత్తముతో, గూడక = చేర్చి, నూనియలతో = తిలతైలసముద్రితో, పొరంటి = నీ రిగురఁ బొగిచి వండి, కట్టా...ల్ - కట్టావి = కేడికేడిగానున్న - పట్టారుగ ఓగిరముల్ = చిన్నారుగ బియ్యపుటన్నమును, మెక్కిరి = తృప్తిగా భుజించినవారై, పసుల్ = గొడ్డు, పొలము = పొలమునకు, పోక = పోయియుండగా, క్రేపుల్ = చూడలు, మెయిక్ = (రెడ్ల) దేహమును, నాకక = నాకుచుండగా, మేక ఎరువుకుంపటిమంచము = మేక యెరువుతో రాజుచున్న కుంపటితోడి మంచమును, ఎక్కిరి.

అవరములో రెడ్డిదొరలు నిశ్చింతమైన స్వతంత్రభూజీవనము కలవారై సుఖముండు వృత్తమును వర్ధించుచున్నాడు:-అప్పుడు వారు చిన్నారుగయన్నమును గురుగాకు చెంచలాకు తుమ్మియాకు లేతతంబెపాకు అనెడియాకులతో చింతచిగురు చేర్చి సమృద్ధిగా నూనె పోసి కూరలు కలుపుకొని తృప్తిగా భుజించినవారై, క్రిందమేకెరువుతో కుంపటి రాజుచున్నమంచముపై పరుదురు. సేవకులు వీరి పకువులను పొలుములకు మేరకై తోలుకొని పోవుదురు. చూడలు వీరిదేహమును నాకుచుండును. అట్లు అవి నాకుట వీరికి ఆలవాటును, హితమును. - స్వభావోక్తి.

'గురుగు' లోనగునాకులన్నియు ఒక్కటిగానే వండుదురా? వేలువేలుగా నాలుగు కూరలా? యనిన, వెవ్వేటియైన అన్నిటను చింతచిగురువేయరు; రుచిభేదమునకై కొన్నిట మానుదురు. ఇం దొకటియేని చింతచిగురులేక రుచింపదు, కావున ఒక్కటే కూర యని యెఱుంగవలయు.

ఇది దప్పశమువలె పులుసుం గాదు, ప్రవృత్తలె తీపుం గాదు, ఆ రెండింటి బదులు ఇది యొక్కశే. దీనిని అత్యంతరుచ్యముగాఁ జేయునది నూనెతో పొరంటుట. 'నూనియలతో' అను బహువచనము సమృద్ధిని తెలుపును. 'రెడ్డిదొలవ' సమృద్ధి గాక యేమి కొనుచు? సామాన్యపుంగ్రుషేనలులైన నూనె చూపకయో చూపియుం జూపకయో ఉడుక వైచిగొని తినుదురు; నేయియేలగాదు? నూనెచే రుచి కరము పొచ్చును; దేహమునకు బలమునుం కలుగును. ఆరుగయన్నము తిననేల? రాజనములోనగు శ్రేష్ఠ ధాన్యములను పండించువారు తామే వానియన్నమును మాని ఈపాడు బియ్యపుటన్నముం దిననేల? అనిన - రుచి యెఱుంగని వాజూకు లేని అవాదిసిద్ధమైన మోటుఁ దనముచేతను, లోభముచేతను, 'కట్టావి' - కడు + అవి. 'వట్టారుగ' - కఱు + అరుగ. 'వఱుచి' - కడు నడు నడు శబ్దముల అడల కచ్చు పరంబగునపుడు ద్వి రుక్తటకారం బగు, 'వా. వ్యా.

'లేతతిగిరిన' - ముదిరె నేని భోజనమునకుఁ బనికిరాదు. 'ఓగిరంబులు' - అని సౌష్ఠవ నూనిక మైన శబ్దముం బ్రయోగించుటచే వారికి ఆభోజనము ప్రియుముగాను రుచిమంతముగాను ఉన్న దనుట వ్యతిరేకము. - 'ఓగిరంబులు మంచి మే లోగిరంబు లావటిం చెడఁ బడఁడు మీరార గింప' శ్రీకాళహస్తి. 'మెక్కి' - ఇష్టముగా తృప్తిగా భుజించి యనుట - 'హేళనముకై యీ పదముం బ్రయోగించుట. పశుప్రాయు లనుట యగునుగాన 'మేసి' యని పశుంచుట సరిగాదు. 'మేకెరువుండుంపటి' - మేకెడి సర్వము అత్యంతాగోగ్యకరము—ముఖ్యముగా త్నయగోగ నివారకము; అతంపటి మండక అంక హితమిల్లోష్టముగా రగులుచునే యుండును; దానివలన చలి పోయి ఇంచుక వేడి కలిగి హాయిగా నిద్రపట్టును. వారికి మేకెల సమృద్ధియుం గల దనియు నూచితము; వరిపొలములు లోనగువానికి ఎరువుకట్టుటకై 'రెడ్డు మేకెలమండలను ఉంచుకొందురు. 'మెయిన్నాక' వానకుఁ దడియకుండ దూడలను మంచముకడకే పిలుచుకొందురు. అవి మంచము మీఁది వారియొడలిని నాకుచుండును; అలవాటులేనివారు సహించలేరు. 'కేఁపులు' - ముఖ్యముగా పొడియూపుల దూడలు; తల్లితోడఁ దోలినచో ఇవి నిరంతరము పాలు కడుచుచునే యుండును, అది వానికి మంచిదిగాదు. 'పైగా ఇంటివారికి పాలుండవు, కావున వీనిని ఇంటనే కట్టుట. 'పసుల్' - పా. కొమల్ - ఆపత్నమున పైరుపంట గొడ్డుగోద విచారింపుటకు రెడ్డిసానులే పొల మునకుం బోవుచుండి రని భావము.

సీ. గురు గటం చున్నను గురి యటన్న ॥ ముల గటంచున్న సర్వదళః మనుచుండు'

'చను మాషపర్ణి' చెంచలి యనఁగను'

ఆం. భా. 2 (64)

ఇచ్చట నివద్యములలో కవి 'రెడ్లను' హేళనముచేయుటయు రాజులం బొగడుటయుం బరి కంపుఁడు; విస్తరము పితకలోఁ గనుఁడు.

సీ. మణియప్పిఁ గేలిబర్హి నాషడ్జనుధ వీను

లోలాడఁ బ్రొచ్చెక్కి మేలుకొంచి,

గమగమవత్సనుగంధరాజాంగమ

ద్దపైఁ జిరోష్టమజ్జనము లాఁక,

మిసిమిదువ్వలువ బన్నసరంబు మొగలితే

కులు దాల్చి జామెక్కి కొలు వొసంగి,

జాంగలామిషముతో శాల్యన్న మధికమై
యంగవీనంబుగా నారగించి,

తే. మృగమదము మించుతములంపునీరులమోవి
నశముగా సాగరుహసంతివెలుంగ, సౌధ
శిఖరవాతాయనాగతాచిరుగంతు
నశమృగవరోధములతోడ నగిరి నృపులు.

135

నృపులు = రాజులు, మణి...ధర్మ - మణియట్టి = కన్నంపు దండమండలి - కేలిబద్ధిణ = అట నెమలియొక్క - పడ్డసుధర్మ = పడ్డస్వరమునెడి యమృతమునో, వీనులు = కర్ణములు, ఓలాడక = జలక మాడగా (శ్రీకణామృతముగా పడ్డస్వరము విని), ప్రాద్దేశ్య, మేలుకాంచి = నిద్ర నుండిలేచి, గమ...పైక - గమగమకత్ = గమగమయని పరిమళించుచున్న - సుమ = పువ్వులతోఁ జేయబడిన - గంధరాజ = గంధరాజు నానెడి పరిమళద్రవ్యముయొక్క - ఆంగమర్తన పైక = ఒడలెగురునవ తిర్వాతి, చి...లు - శిర = చాలశీఘ్ర - ఉష్ణమయములు... వేడి (నీళ్ల) స్నానము, ఆడి = కావించి, మిమిమివ్వలువ = కాంతిగల చోరతీయ, నివ్వనరంబు, నానావిధములగు వానరంబును, ములలితేవలు, తాల్చి, జాము ఎక్కి = జాము ప్రార్థమునంతట, కొలుపు ఒకంగి = సేవకునయము అనుగ్రహించి; శాలిఆన్నము = రాజనపు భోజనమును - జాంగల ఆమిషముతో = కౌణి వూడెడు ఆడవిపంది చోరగు నడవి జంతువులమాంసముతో, అధికమైయంగ వీనంబుగా = నిన్నటివెన్న గాచిన నేయి మెండగునట్లుగా, ఆగించి, మృగ మదము = కన్నురి, మించుతములంపునీరులు = ఆతియించుచున్న తాంబూలముయొక్క నలుపు, మోవిక = పేదవియగు, దోము = దట్టము, కాక = కాఁగా, సాగరుహసంతి = ఆగరు చొక్కలతోడి - బండికుంపటి, వెలుంగక = ప్రకాశించుచుండగా, సౌధ...డక - సౌధ = పేడలయొక్క, వాతాయన - కిటికీలవలన - ఆగతి = వచ్చిన - ఆశిరుసు = మెఱపులయొక్క అంశు = కిరణములవ - నతి = వ్రాలిన - దృక్ = చూపులుగల, ఆవరోధములతోడక = అంతః పురస్త్రీలతో, నగిరి = ఆనందించిరి. — స్వభావోక్తి.

‘మణియట్టి’ - (సాటికి) —

‘తనదేయి చి న్నటికీ ఫలకా కాబ్బని నానయట్టి
రూలే బదా మణిభి రనతి ప్రాశనం సకాశైః
తాతై శ్చిజ్జావలయసుధగై ర్నర్మతిః కాన్తయా మే
యా మధ్యాస్తే దివనవిగ మే నీలకణ్ఠ సుస్పృహ ద్వః’.

మేఘ.

‘మృగేతయా యట్టనివానభక్తికా’ మృదబ్ధకబ్ధాపగమా దలాస్తా

ప్రాస్తా దవోల్లాహతీశేషవర్ణాః । క్రిడామయూరావనవర్తి గత్సమ్ । రఘు, 16 (14).

‘పడ్డసుధర్మ’ - ‘పడ్డం మయూరో వదతి’ అను. ‘గంధరాజ ... న...చంద్రశే కణగుగ్గులె’ స్వనామ ఖ్యాతేపువ్వువృక్షేచి, సర్వశబ్దసంబోధిని. ‘చిర’ - ‘శీఘ్రభోజీచిరస్నాయా’ ‘చన్నసరంబు’ - పంచనరశబ్దమునకు వైకృతము. ‘ముగలిబేటలక’ - వర్షస్థులగుటవలన. ‘కొలుపు’ = 1. సేవ, 2. ఆసానము - అందు అందలను రాజును సేవింతురు గావున. ‘జాము’ - యామశబ్దవైకృతము. ‘జాంగల’ - ‘జాబ్దలం నిరలస్థానే త్రిషు మాంసే నపుంసకమ్’ నానా. ‘పలలం క్రవ్య

మామిషమ్' అను. 'లఘవో జాగ్ధలా హితాః,' 'వరాసు ... భజేత్ ... జాగ్ధలం విశేషమ్ - కుష్మేషు
ధవళం శాలిమస్త్రియాజ్ఞాతైః పతైః' వాగ్భట. 'సౌధ - శాల్యమును' - 'సార్వప్యప్తేకసే ద్వాప్య
శితశీకరితేనవా' వాగ్భట. — 'నతద్భక్' - భీమత్వముచేత, తత్తుహ్యాయద్దవీనం స్యాద్భ్యోగోదో
హోద్ధవంఘృతమ్' అను. అరగించు - ఆహారశబ్దమునకు వైకృతియ; ఆహారించు - తత్త్వమును.
'మృగనాభీర్చ్యగమదః కన్యారీచ', 'అక్టారధానికాక్టారతకట్యుపి హస్త్యుపి' అను. గడ్డకు
కుంపటిచెప్పి రాజులకు హస్తాంతికం శిష్యులలో విశేషము కలదు, గడ్డకుంపటి నుట్టిన, రాజుల
హస్తాంతికయొక్క స్వరూపము:—

'కమియిరిక బహులోపా' సుఖుటీతచిక్రా ప్రభూతివేదీన
'సారమూర్తిరివ హస్తా భూతివిహుమానో శీతా.'
'అగని'-పరమశివునకు. 'అక్షరకా' - 'రమ్యా శక్తిక్రా నా ద్భక్తివైరారాద్యైః క్రియాప్రభా' అను.
'అచిరయా పిలవన్త్య' అమృతము నాభావే సుర్యచిహ్నమునా
పయోయచా ప్రవచనచా : పిరుచా కం నాపి తానాహరమునా'.
'అహగోధములనోదకా' - 'సంధాంతి త్వానగోధర్ష' అను. - అహగోధ మునగా సుహృదాస్త్రీ -
సహృదయాచానము మున్నుతిలోనే చెప్పబడినది. తులకలం గిని హిందువులు కేర్చుకొన్నా
రని చెప్పట నర గారు, చూ. విమర్శితి. (374-378).

న, ఇట్లు సాంప్రసలీలధారాసారమాసరంబులగు వాల్మీకివాసరంబులు ప్రశాం
తం బగుటయు; సవనంతరంబు. 136

సాంద్ర...లు - సాంద్ర = దట్టమున - సలీలధారా = నీటిబొట్టులతోవలయుక్క -
అసార = తెంపులేని సాతిముచేత - మాసరంబులు = అతిశయముకలవి, ..., వారి కివాసరంబులు
వర్ణకాలపు దినములు, ప్రశాంతింబులు = కడచినట్టివి. - 'మాసరంబులు' —
'సహృదయ హిమనేశీలంగు సమ్మానవతిక' మాసరము లయ్యెడలయెడల వాసరములు.' వైష. (75).
'అసార' - 'ధారా సంపాత ఆసారక' అను. 'వాసరంబులు' - 'ఘట్రా నానాని వాతు
క్లతే దివస వాసరౌ' అను.

—* శరద్వతు వర్ణన *—

ఉ. రాజమరాళలబ్ధగిరిరంధ్రము, శాలిననీశరావళీ
జ్వలనంబు, యజ్వహితవాజహితాశము, భాస్వపిందిరాం
భోజనమాగమం, బుదితబోధభజంగశయోపచారసీ
రాజచఫుల్లహల్లకసరం, బువయించె శివస్థనం బిలకా. 137

రాజ...ను - రాజమరాళ = రాజహంసలచేత - లబ్ధ = పొందబడిన - గిరి = కొండ
పర్వతముయొక్క - రంధ్రము = సారంగముకలదియు, శాలి...లు - శాలినీ = వరిపొలములకును -
శర ఆవళి = రెల్లునమాహములకును - జ్వలనంబు = పుట్టుక నెల (అయినదియు), యజ్వ...ను -
యజ్వ = యజమానులచేత - హిత = వేల్పుబడిన - వాజ = అన్నము గలదైన - హితాశము =
అగ్నిగలదియు, భాస్వ...లు - భాస్వత్ = ప్రకాశము గలదైన - ఇందిరా = లక్ష్మీయొక్క -
అంభోజనమాగమంబు = కమలములోనికి వచ్చుట కలదియు, ఉది...లు - ఉదిత = కలిగిన -

బోధ = మెలకువగలవాఁడైన - భుజంగశయ = నాగతల్పుఁడైన వారాయణునికి - ఉపచార = సేవార్థమున - నీరాజన = నివాళియైన - పుల్ల = వికసించిన, హల్లక = ఎఱుగలువలు (గల దైన) - సరంబు = సరిస్సుగలదియు నైన, శరత్ దినంబు = శరత్కాలము, ఉదయించె = ఆనతిరించినది.

శరత్కాలము వచ్చినది, క్రొంచరిం ద్రముదారిని హంసలు రాఁదొడంగినవి; వరి పండను జెల్లు పూవను ఆరంభించినవి; యజమానులు అగ్నియందు అన్నము వేల్చిరి; తామరతీవలయందు పూవులు పొడమి వికసింప మొదలైనవి; దానంజేసి మహాలక్ష్మి వానియందు నివసంపంజొచ్చినది. ఎల్లెడలను అప్పుడు పొడమి వికసిల్లిన యెల్ల గలవలతోడ సరిస్సులు అప్పుడే నిద్ర మేల్కొన్న శ్రీమన్నారాయణమూర్తి కై త్రిన నివాళి పల్లెరంబులతో యన నొప్పవించినవి. కడపటి విశేషణమున ఉత్పేక్ష.

శరద్ధతువునఁగలుగు విశేషములు కొన్ని యిట వర్ణితిమఁటః—

‘శరదీస్తు రవి పటుత్వం । జలాన్యుతాఽగ స్తి హంకవృషదర్పః

సప్తచ్ఛదపద్దతితా । భ్రాన్త్యాశ్శిఖిపక్షమదపాతాః.’

కా. క. ల.

‘రాజమరాళిలభగిరింధ్రము’ - మహావీరగిరిత్రయలో బామదగ్గివర్చనము:—

‘సోయం త్రిస్సప్తవారా నవికలవిపాతీత్రైతన్తప్రచాశో

వీరః క్రాన్త్యశ్చ భేదా త్క్రోధిధరణికిలాపూర్వహంపాతతారః.’

‘వైజనంబు’ - సూతి మాసో వైజనమ్’ అను. ‘వరి’ యనుట సమృద్ధిచెల్పును. ‘శరావళి’:

‘కాతాః క్షీరనికాతాః దధిసరవరాని సప్తవరాని

నవనీతినధి శరధి న తక్రప్రభాశ్శోకాన్సన్’

కాన్తాధిరవధతి.

‘పుణ్ణికాతపత్రిస్తం వికసత్కాశచామరః

ఋతుర్విడమృతామాస న పునః ప్రాప తిచ్చియమ్.’

రఘు. 4.

‘యజ్ఞహుతివాజహుతాశము’ - ‘యజ్ఞాతు యజమానః స్వాత్’ అను. ‘ఇందిరా...బు’ - ‘శర త్పబ్ధజలక్షణా’ రఘు. ‘లక్ష్మీః పద్మలయా’ అను. ‘ఉదితిబోధ’ - వారాయణుడు ఆశ్వ యుజకుదైతాదశినాడు నిద్ర మేల్కొన్నను; ఆశ్వయుజకార్థిక మాసములు శరద్ధతువు. ‘నీరా జన’ - దీపబ్యవల ఎలుపుగావున హల్లక సామ్యము - ‘హల్లకిం రక్తసంధ్యకిమ్’ అను. ‘సరంబు’ - పయస్సరిశ్శబ్దములకు నలోపము లేదని బా. వ్యా. తెల్పు. ౪౦. అందులకు ఉపకరినశ్చమందుఁ గలగు నని వ్యవస్థచేసికొనవచ్చును; లేదా, ఇట మాలావాచక మయిన సరశబ్దముగాఁ గొన వచ్చును; ‘అయంశ్చేదామా శ్చిశిర మస్మిన్లో మాక్షికసరః’ ఉ. రా. చ. ‘వాశో ... ఘృతి యజ్ఞాన్న వారిషు’ మేదిని.

క. కిరము పొగ రెక్క నంబర, । మురువిద్యుద్ధివకళిక లుమిసిన ధూమ

స్ఫురణఁ బొగచూరె ననఁగా । హరిమణిజంబూఘలాసితామలరమలఁ. 133

అంబరము = ఆకాశము, ఉరు విద్యుత్ దీప కళికలు = గొప్పవైన మెఱపు లనెడి దీపపు మొగ్గలు, ఉమిసిన = వెలిబుచ్చిన, ధూ...ణఁ-ధూమ=పొగయొక్క-స్ఫురణఁ = బొత్తిల్లటము చేతి, పొగ చూరె అనఁ = పొగ చేతి నలుపు ఎక్కినదో యనునట్లుగా, హరిమణి జంబూఘల అనెడి అమలరమలఁ = ఇంద్రనీలములును నేరేడుబండ్లును అనువానియొక్క నల్లని కాంతు లతో, కరము = మిక్కిలి, పొగరు ఎక్కఁ = నలుపుమీఁదను.

శరద్వతువులో ఆకాశము పైల్యాతిశయమునొంది ఇంద్రనీలమణులయు శేరేడుబండ్లయు కాంతివంటి నల్లని నిర్మలకాంతి గలదై మెఱపు లనెడి పెద్ద పెద్ద దివ్య మొగ్గులు వెలిబుచ్చిన పొగ వ్యాపించుటచేత పొగ చూరినదో యన నొప్పుచుండెను. రూపకానుప్రాణితో తేల్చితియ, నిదర్శనయు సంకీర్ణములు.

‘బింబ ప్రతిబింబత్వా । ప్రంబు లగువిశేషణములు దాల్చిన యిరుద్ధ
ప్రంబుల కైకోశ్యక్తియు, న । న్యంబున సామాన్య మన్యమం దిడుట, స్వకృ
త్యంబులచే గీడును మే । లుం బోధించుటయు రాజులు నిదర్శన తై.
ఎది దాతసామ్యతయొ య । ల్లదె నెఱ శశి మచ్చలేమి; యబ్జరుచి న్ని
వదనము దాల్చును నెలరార! జదిసె నిరులు రాజవైరి సమయు నటంచుకొ’, అలం.

‘పొగరు’ = గర్వము - శ. ర., అంగులకు అందలిప్రయోగము - ‘అగరు ఘాతపుర బాగర్ పొగ
రారు కురులుగా,, రామా. ౫ ఆ. ఈగెండుతావులను నలు పని గ్రహించుటయే ప్రకరణోచిత
ముగాఁ గనబడుచున్నది. ‘హరిమణి’ - ఇంద్రనీలమునకు ఈషేరు వచ్చుటకుం గారణము - ‘ఏ
నీలంబులకు మధ్యభాగమున నింద్రాయుధసంకాశం బగుకాంతి రాజులు నవ్వి యంద్ర నీలఖ్యాతి
గాంచి బహుమాల్యంబులును, దుర్లభంబులును నవు.’ హాస్యము, క. ఆ.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి సామిరంబితము పై ! తిరిగె మింట నిదుర వెలిసినట్టి

యిందిరాధిపతికి నెత్తుకర్పూరనీ । రాజనంబు లన శరద్వనములు.

139

శరత్ ఘనములు = శరత్కాలపు మేఘములు, సాంధ్యరాగ లహరిక = సంజకంజాయ
యొక్క పెద్దయలచేతి, సామి రంజితములు = గగముభాగము ఎఱుపు చేయబడినట్టివి, వి, నిదుర
వెలిసినట్టి = అప్పుడే నిద్ర మేల్కొన్నట్టివాఁడైన, ఇందిరా ఆధిపతికి = మాధవునికి, ఎత్తు
కర్పూరనీరాజనంబులు = ఎత్తినట్టి కపురంపు నీవాసులో, ఆనక = ఆనకట్టగా, మింటక =
ఆకాశమందు, తిరిగక = సంచరించెను.

సంధ్యారాగమహాతరంగముచేత గగముభాగము ఎఱుకబోసినవై కడమగగము స్వాభావిక
మయిన ఆతెలుపునన్నెయే గలవై, శరత్కాలమేఘములు ఆకాశమున సంచరించుచు ఎల్లుండె
ననగా—అప్పుడు నిద్ర మేల్కొన్నట్టి శ్రీహరికి ఎత్తబడి త్రిప్పబడుచున్న కర్పూరపు హరి
తులో యన నొప్పుచుండెను.—ఉత్పేక్ష.

‘లహరి’ - ‘మహాతరణే’ స్వర్ణ. సం.

‘కరే హోత్తి ప్తాస్తే జనని విజయంతాం లహరయః’

గంగాలహరి. 40.

‘ఇమాం పీయూషలహరీం జగన్నాథేన నిర్మితామ్’

,, 58.

‘సామి’ - ‘సామి త్వరే జుగుప్సితే’ అమ. కర్పూరపు విశ్మయ వెలిగించిన ఒకభాగము ఎఱుకగా
జ్వలించుచుండగా, కడమభాగము సహజధావశ్యముతో వెలుంగుచుండును. ‘మింట’ - మిన్ను
విఘ్నపదముగాన - ‘వియ ద్విఘ్నపదం వా తు పుం స్యాకాశవిహాయనీ’ అమ.

‘ఏకాదశ్యాం కుక్షపతే హ్యహశస్య సురోత్తమః

స్వమాయయా పతిత్రాక్యా నిద్రయా వర్తతే ప్రభుః’.

శేషధర్మ.

ఈనిద్ర నాలుగు మాసములు.

‘ప్రసన్న మూర్తి ర్భగవాన్’ శార్తికాం భవతి ప్రభుః,
తస్య ప్రసన్నగివస మతానాఖ్యం విదుష్యధాః;
ఉతితే దేవదేవేశే శేషపర్వస్కాంఘ్రిణి,
పూజయేత్తం ప్రయత్నేన పూజాభి స్తత్పదం వ్రజేత్.’

శేషధర్మ.

చ. అళిగరుచంచలామల తనంతరబింబిత యయ్యఁ బాకని
ద్వితమహాశయోఘమరితచ్చవక్రకృటికావనాలి నాఁ,
గలమననభ్రమచ్చుకినికాయములోఁల సాంధ్యోత్తమం
బలలేగఁ దాట్చు మింటఁ గన నయ్యు విపాంసుపయోపఖండముల్. 140

పిపా...ముల్ - పిపాంశు = తెల్లని - సయోధ - మేఘములయొక్క - ఖండముల్ =
కునియలు, మింటుకొ - ఆకాశమందు, కల...లక - కలలు = వర్షమయొక్క - వన = పోల
ములంగూర్చి - శ్రిమత్ = సంపదించుచున్న - శుక = చీలకలయొక్క - నికాయములోపలకొ =
గుంపునడుచు, సాంధ్యోత్తమంఘ్రిణి = సంధ్యాకాలసంబంధమైన యలుపును, అలఁతిగ = కొంచె
మగా, తాట్చు - ధరించి, పాక...ని - పాక = సంచుటచేరి - నిర్దళిత = మిక్కిలిపగిలిన - మహత్ =
గొప్పదైన - ఘ = సంద్యయొక్క - కేఘ = సమాహయము - హతి = పగలుచేసెదల -
భద = ఆకలముగలదైన - కర్మ బీకా = దోషతీవలయొక్క - వన = తోటలు - ఆలి = సమా
హము, అళి...తి - అళి = సుమేదలయొక్క - గతత్ = బోక్కిలయొక్క - సంచల - కుదిరి
వలె - ఆనల = సురలమైన - కేల = ఆయాకాశముయొక్క - అంతరి = లోపల - టంబిత =
ప్రతిబింబించుట, ఆయ్యుగ నాక = ఆయావో సమగ్రముగా, కనక ఆంగుళి = కనకబడినవి.

మింట వరచేలంగూర్చి పాలుచున్న చీలకలగుంపును వానిలో నడుమనడుమ బికిపాటిగా
సంధ్యారాగమును దాల్చిన పాండుసర్పపు శాగదమేఘఖండములును పల్లు కనబడినవనఁగా-పచ్చని
యావలను, పిపాంశునాతనపండ్లముల వోసతోటలు తుమేదలెక్కివాదరివలె నిర్దలమైనలు
పుతో సాంపానుచున్న యాదాకాశమందు ప్రతిఫలించిపో యున్నట్లు కనబడును. ఈ
మానుప్రాణికి మియిన యుత్పేక్ష.

‘అళిగరుచంచలామల’ - ‘భిన్నాభిన్నప్రగలుకాన్తి నభోవిన్నోజ్జమ్’ ఋ. సం. ౩౪ త్రి. -
‘గరుత్మక్షుచ్చరాజ పర్వం పతిత్రం ని తిమాసహస్’ అమ. ‘పత్రింపలాశం భదనం దిశం పుం
భదకప్రమాక’ అమ. ‘ఆమల’ - ప్రతిబింబముం దాల్చుట. ‘మహాశల’ - దోషపండ్లు పెద్దవిగా
సంచును, ‘పెద్ద కని శేషుట’ మేఘఖండపావ్యుమానక; ఆపండ్లును విలసినవృక్షం లోని భించుక
యెలుపులపని సెలవుగానుండును; పండ్లు నేలను ఆవల పైగాను ఉండును. వాస్తవముగా
మేఘములు నేలకుదవుగాను చీలకల వానక ఈవల నేలను చుట్టుగాను ఉండును, చీలకలను
మేఘఖండమున తాల్చుట యనుట చీలక యడ్డపడినంతచేరి మేఘఖండ మగుపడును. దూరము
నుండి చూచుచారకి ఆచీలకలను మేఘఖండమును అంటకొనయున్నట్లే యుండును. ‘కర్కరి
కా య కర్కరికా’ - వీరిని గూర్చి పేరికలోని పట్టికం గనునది: ఈశ్వరముంగూడ కనవచ్చును.

‘అరం సుప్తా నికాయాః సరిధిసమరతాయాససన్నశ్శ థాః
ప్రాన్యాతాసహ్యత్విష్టా మధుమదవిరతా మార్త్యపుష్టి ప్రబుధః
సంభోగక్లానతాన్తా శిథిలభుజలతావరితం కర్కరీతో

జ్యోత్స్నాశ్శిన్నాచ్చధారం న పిబతి సలిలం కారదం మందపుణ్యః.’

‘అలంతిక’ - పండు పరిలిని లోపలి భాగమునకు గాఢరక్తి మయమండ్రు; అట్లే శర శ్లేఘములకును.

క. ఘృణాగణవిహారణం జివికిన | మణిధనువునఁ దొరుంగు నునీ సమానములై ద

ర్వణానిధనభమునఁ బరిణత | శృణాకణహరిణములు పాండుజలదము లొలసెన్.

పరి...లు - పరిణత = నెఱుముదిరిన - శృణ = జనుముయొక్క - కణ = లేశములవలె - హరిణములు = తెల్లని వైన, పాండు జలదములు = తెల్ల మేఘములు, దర్వణ నిధి సధిమునక = అద్దముతో సమానమైన యాకాశమందు, ఘృణ...ణక = ఘృణ = మ్రానతొలుపుడు పురువులయొక్క, గణ = గమనములయొక్క, విహరిణక = తొలుచుటచేతి, చివకిన మణిధనువునక = నానుటచేతి సారముచిచ్చిన యింద్రధనుస్సునందుండి, తొరుంగు మనసిమానములు వి = రాలునట్టి ధూళియో యనునట్లుగా, బలసెన్ = పర్యేను.

అద్దమువలె నిర్లమముగా నున్నయాకాశమందు, జనుపకాడం ద్రుంచిన ఆలోనం గనుపట్టు పీచువలె తెల్లనైన మేఘములు, కొయ్యదొలుపుడు పురుగులు దొలువగా రాలుచున్న యింద్రధనుస్సుయొక్క చివుకుడు పెరుగుపిండిమొత్తములో యన పర్వయందెను. — ఉపమాత్పేత్తిలకు సంస్పృష్టి. ‘గమాన’ శబ్దము ఉపమయే యనఁగూడదు; ఏలన, లోకనామాన్య మయిన నునింజెప్పక ప్రకృతిసీద్ధ మయిన మణిధనువునునింజెప్పినందున తాదాత్మ్య సంభావనమందే తాత్పర్యముగాని కేవలొపమ్యకథన మందుం గామిచేతి. ఇందువుత్త్యనప్రాసము నున్నది.

‘దర్వణ’ - ‘దర్వణే మకురాదర్యో’ అను. ‘కణ’ శబ్దము లక్షణచే కణాంకిరతిధవశతూల పరము. ‘పాండు’ అని చెప్పయు ‘హరిణము’ అనుటచే ఆపాండిమయొక్క విశేషము చెప్పబడినది. — ‘హరిణః పాండరిః పాండ్రో’ అను.

క. రవిశౌరముకురములు శర | ద్యువతి మెఱుంగుఁబెట్టుధూతియో యనఁ బర్యేన్

బవనాహతేన ప్రచ్చన్న | నివహారాగంబు దివికి నీర్మలకాంతిక.

142

దివికిక = మింటిక, పవ...లు - పవన = గాలిచేతి, ఆహతి = కొట్టఁబడిన - గప్తచ్చద నివహ = ఏడాతులయరంట్లసమాహముయొక్క - పరాగంబు = రజస్సు, శరతి యంతి = శరదృతు వనెడియువద, రవి శశి మకురములు = సూర్యచంద్రులనెడి యంద్రములకు, మెఱుంగుఁబెట్టు ధూతియో అనక = మెఱుంగునట్టి బూడిదయో యనునట్లుగా, నిర్మలకాంతిక = స్వచ్ఛ మయిన ప్రకాశముతో, పర్యేన్ = వ్యాపించెను.

శరదృతు వనెడి జవరాలు సూర్యచంద్రులనెడియద్దములకు మెఱుంగుపెట్టుచున్న బూడిదయో యనునట్లుగా నిర్మలకాంతితో ఏడాతుల యరంట్లులరజస్సు గాలిచేతి ఆకాశమున పర్వయందెను. - రూపకముప్రాణితోత్పేత్తి.

‘శరత్కాలమన’ .. ‘రపిందుబలుత్వి’ మనుకారకును చా. ౧౩౩ టీక. - ‘శరదుదయ ప్రభావమునఁ జంద్రదినేంద్రుల లేజమెక్కె.’ వి. చ. ‘ధూతి’ -

‘హస్తాభవ భూతిమలిన్’ । యథాయథా లబ్ధయతి ఖల స్సుజనమ్,
దర్పణమివ తం తద్రుచే తథాతథా నిర్మలచ్ఛాయమ్.’
‘మకురములు’ - పూర్వకాలమున అద్దములను ప్రాయశఃకముగా కంచుతో చేసికొనుచుండిరి. వానిని
సన్నపాటినిభూతితో తోమి నిర్మళీకరించుకొనుచుండిరి. విభూతి కడుంగడుసన్నము కాదని
దర్పణము గీతలుపడి పనికిరాక పోవును. ‘సప్తచ్ఛద’-‘దధిసరవర్ణాని సప్తపర్ణాని.’ చూ. ౧౩౭
టీక. ‘కపురపుటనటి నాఁ గాను నేదాటల యనటి నా సప్తపర్ణాభ్య దనరు.’ ఆం.భా. 2 (42).

సగ్ధర. సంభూతజ్ఞప్తివాతాశనశయనము విశ్వంభరుం డూచి లేవం,
గంభీరప్రక్రియామగ్నత డిగు జగతిం గ్రంధుగాఁ దోచువర్షా
దంభోళిస్తూలరంధ్రోన్మతసితపృథుపాతాళజాతాంబుధారా
స్తంభంబు లోవ్పరె నెన్ను ల్పచళరుచి శరస్తంబపంక్తిం జనించెన్. 143

సంభూతజ్ఞప్తి = సంజాత మయిన మెలఁకువచేత (నిదురమేల్కొంచి), విశ్వంభరుండు =
నారాయణుండు, వాతాశనశయనము = పాపసంజ్ఞను, ఊఁగి = ఊనుకొని, లేవన్ = లేచి
నిలువఁగా, గంభీ...తన్ = గంభీర = లోఁతయైన - ప్రక్రియా = ప్రకారముచేత - మగ్న
తన్ = మునిగినదయినందున, డిగుజగతిన్ = క్రిందికిపోవుచున్న భూమియందు, గ్రంధుగాన్ =
దట్టముగా, తోచు... పోలెన్ - తోచు = అగపడుచున్న - వర్షా = వర్షకాలపు - దంభోళి =
పిడుగులయొక్క (పిడుగులు చేసిన) - స్థూల = లావైన - రంధ్ర = బొక్కలనుండి - ఉద్గత =
పైకి లేచిన - పృథు = గొప్ప - సిత = తెల్లనివైన, పాతాళజాత = పాతాళమందుఁ బుట్టిన -
ఆంబుధారా = నీటిధారలయొక్క - స్తంభంబుల్ పోలెన్ = కంబములో యనునట్లుగా,
ఎన్నుల్ = పుష్పములు, ధవళరుచిన్ = తెల్లకాంతితో, శరస్తంబ పంక్తిన్ = తెల్లకాండల
వరుసయందు, జనించెన్ = పుట్టినవి.

శ్రీహరికి మెలఁకువ రాఁగానే పాపసంజ్ఞను వదలి క్రింద పాదముని నిలువఁగా, ఆయన
విశ్వంభరుఁ డగుటచే (అనఁగా కడుపులో లోకములను మోచువాఁడగుటచే ఆతనిబరువువలన)
భూమి లోఁతుగా దిగిపోయినది; అంతట కడచిన వర్షపులో పడినపిడుగులు పాతాళమువఱకు
చేసినబొక్కలలోనుండి లావుపాటి తెల్లని యాపాతాళగంగనీటికంబములు లేచినవో యను
నట్లుగా ఎటఁజూచినను తెల్లనికాంతులతో తెల్లకాండలయందు వెన్నులు పుట్టినవి. ఉచ్ఛ్రియ
లంకారము.

శ్రీహరి శరత్తులో మేల్కొను నని ఇప్పటికే టీకలో చూపఁబడియున్నది. ‘వాతాశన’ -
పరుండుటకు గాలి యూఁగిన రబ్బరుపలుపువలె మెత్తగా నుండు నని నూచించుట. శయన
మును విడిచి శ్రీహరి లేచును.

‘నాగాబ్జం మోక్ష మిద్రోశ్శయన మురుఫణా చక్రవాళోపధానం
నిద్రాచ్ఛదాభితామ్ర చిర మవతు హరే ర్దృష్టి రాకేకరా వః.’ ముద్రా. 3
‘వాతాశనశయనము’ - నారాయణునికి శయనము శేషమి.

‘ఏకాభార్యా ప్రకృతికఠినా, చచ్చలా చ ద్విధీయా,
పుత్రోఽనన్ద స్త్రీభవనజయీ మన్దః పఞ్చబాణః

శేష శృయ్య శరణ ముదధి ర్వాహనం పన్న గారిః

స్తారంస్తారం స్వగృహచరితం దాదభూతో మురారిః'

'నిత పాతాళజాతాంబు' - పాతాళనది యైన భోగవతియు గంగయే గావున దానిజలమును తెలుపే; కావున నది శరభుష్టులకు మంచి యుపహాసము. 'స్తంబ' - 'అప్రకాశేస్తమ్భగుల్మ' అను. - 'శశో దధ్యావ్యగ్రసారే బాణే కాణ్డే తృణాస్తరే' నానా.

'స్థగ్ర. - చాల్చు మర్భన్యయా లప్తయతియగళముక్ స్థగ్రావృత్తి మందుక్.'

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ నిద్ర చెలిసి

యడుగుఁ దనమీఁద మోపనో యవనిరమణి

కంటకితగాత్రీ యయ్యె నాఁగా విపాక

పరుపకంటక శాలిమంజరులు వొలిచె.

144

ఆశేఖ = ఆశరదారంభంబునందు, నీరజ ఈక్షణుఁడు = పుండరీక నేత్రుఁ డయిన శ్రీచారి, నిద్ర చెలిసి = నిదురనుండి మేల్కొని, తనమీఁద = భూదేవిమీఁద, అడుగు మోపనో = పాదం బూనినకరింబుననా యేమి, అవనిరమణి = భూకాంత, కం...త్ర - కంటకిత = గగుర్పాటు గొన్న - గాత్ర = దేహముగలది, అయ్యెక్ = అయినది, నాఁగా = అనునట్లుగా, విపా...లు - విపాక = పంటచేత - పరుష = గట్టిపడిన - కంటక = ముండ్లుగలవైన - శాలి=వరి యొక్క - మంజరులు = వెన్నులు, పాలిచెక్ = ఒప్పెను.

ఆసమయాన వరియెమ్మలముండ్లు పంటచే గట్టిపడి యెల్లెడల నొప్పించుండుటం జూడఁగా నెట్లుండె ననఁగా, నారాయణుఁడు నిద్రలేచి, శేషపర్వంకమును వీడువాడై భూమిపై పాదముంచినకారణంబున నాభూదేవియెడలు గగుర్గొన్నదా యనునట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్ష లంకారము.

'అవనిరమణి' - నారాయణుని రమణియైన యవని, కానిచో గగుర్పాటుం బొందగు. 'కంటకిత' - సంభాతకంటకమైన - తారకాదిక చెప్పబడిన ఇతచ్చుిత్యయము. 'కణ్డకేపులకే వేణో ద్రుమాగ్నే త్పుద్రవైరిణి' నానా. తారకాదులు: - 'తారకా పుష్పకణ్డాల తరజ శరపల్లవాః । ఋజీమకణ్డకాక్టార శృక్టారజ్వరకన్దరాః...'; 'గాత్రం ప్రతీకే దస్త్యగ్ర జక్ష్మాభాగే వపుష్యపి.' నానా.

మ. స్ఫుటభూయోహృత్తిశంకి వార్ధి నివరత్తుల్లిన్ను చేరవం, దట్టి
చ్చట తొరవంబుగఁ గారుకొంచు, ఘనమై డ్దోఁ నీతి ద్వింప, న
చ్చొటనుం దోచి గ్రసింప బోలుఁ గలశీసూనుండు! గానున్న నొ

క్కింటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్ల ల్వ్యక్షమై తోఁచునే? 145

స్ఫుట...కక్ - స్ఫుట = ఉత్కృటమైన - భూయః = మరి - హృతి = (అగస్త్యులు) హరింతు రను - శంకిక్ = భయముచేతి, ఇవరత్తుల్ = నూర్వకిరణములు, తటితోఁఫటలు = మెఱపులసమూహములు, బేర్వంబుగక్ = సముద్రమునందలి బడబాగ్ని యగునట్లుగా, వార్ధిక్ = సముద్రమును, మిన్ను చేర్చక్ = మింటఁ జేర్చగా, (మింటంజేరినయాసముద్రము) కారుకొంచుక్ = నల్లఁబాతీ, ఘనము వి = మేఘముగా మాలీ, డ్దోక్ = భూమియందు, తీటక్ = (అసము

ద్రము) అంతయు, వరింపక = వర్ష మెరుపఁజేసెగా, (ఎట్లుండె ననఁగా), అచోటనుక = అక్కడను (అనఁగా మింటను) కూడ, తోచి=అగపడి (ప్రవేశించి), కలశిసూనుండు = అగస్టుండు, గ్రసింపఁబోలుక = వారిని త్రాగియుండును, కాక ఉన్నక = అటుగాదేని, ఒక్కటక = ఒక్కమాటుగా, తార్కనా భాస్కర ఇంగు మణికుబ్దుల్ = నక్షత్రములు అంగార కాదిపంచగ్రహములు మార్యచంద్రులు ననెడు రత్నములును ముతైపుఁజెప్పులును, వ్యక్తమై = స్పష్టముగా, తోచునే = కనబడునా, (అను నట్లుండెను).

అగస్టునక్షత్రోదయమాయె ననియు, నీటిమబ్బులు కర్షించి రూపుమాని పోయిన వనియు, నక్షత్రములకును మార్యచంద్రాగ్రహములకును దీప్తి కచ్చినదనియు భావము. - మార్యకీర్ణములు తమకు త్రాగుటకు వలసియున్న సముద్రమును అగస్టుమహాముని మనుపటివలెనే మరల త్రాగివేయు నని భయపడిన వై ఆసముద్రమును తమతావైన మింటం జేర్చుకొనఁగా, మెఱపులే బడబాసలముగా ఆసముద్రము భూమియందంతటను వర్షించి మాయమగుటయు, నక్షత్రములకును అంగారకాది పంచగ్రహములకును మార్యచంద్రులకును దీప్తి సొచ్చుటయు నట్లుండె ననఁగా - ఆమహాముని నక్షత్రరూపమున అప్పుడు మింటం నుదయించినాడుగావున ఆమని ఆట గూడ ఆసముద్రమును త్రాగివైచినాడు సుమా - అనునట్లును, అనక్షత్రానలే ఆసముద్రము నడుగునందు రత్నములును ముతైపుఁజెప్పులునుంజుమా యనునట్లును ఉండెను. - ఉచ్చృష్టాలంకారము; తుదిపాదమున రూపకము. ముతైభునిక్రీడిత వృత్తము:—‘మను విశ్రాంతియు సభినన్యవములక ముతైభునిక్రీడయా.’ ‘భూయః’ - ఇంతకుముందు అగస్టుమహాముని సముద్రమును త్రాగివైచినాడని సూచన. ఒకమాటు త్రాగెను గావుననే మరలత్రాగు నను శంక. ‘శక్త్యాత్రాస వితర్కయోః’ నానా.

కాలకేయులను నసురులు సముద్రమునంగు దాగియుండి, అప్పుడప్పుడు వెలుకడుచు చేవ తలను బాధించుచుండఁగా, చేవతలప్రార్థనచే అగస్టుమహాముని సముద్రమును అరచేతింగొని ఆపో శనించెను. మార్యమరీచులకు వార్ధి తోనేమిపని? అవి యాతనివలన గర్భమును ధరించును; సముద్ర జలమును అవి త్రాగునని. కారుకొంచుఘనమై తీరి వచ్చియుండు సముద్రులు. ‘అచ్చట’ - నీని రూపముల క్రమము—అచ్చట - అచ్చట - అచ్చట - అచ్చట - అచ్చట - అచ్చట - అచ్చట.

‘బౌద్ధము’-‘బౌద్ధము’ - బాడబో బడబాసలః’ అను. ‘త్వైవని క్షేదనీ మహిః’ అను. “బౌద్ధుండు చక్రవర్తునూర్తి పుత్రుండు, భృగువంశ్యుండు; కార్తవీర్యులు భార్యవంశమునెల్ల నాశ ముచేయ సమకట్టి స్త్రీలగర్భములనుసయితము ఛేదమునేయం దొడంగిరి. వారిలో చక్రవర్తభార్య తనగర్భమును తొడలో దాచుకొన్నది. దానిం జేసి అగర్భము శిశువుగా జనించి బౌద్ధుండను పేరం బరచినది. అతనిం గన్నంత కార్తవీర్యులకుం గన్నులు పోయినవి. అతనిదేహమునుండి అగ్నిజ్వాల పొడమి లోకము నెల్ల భస్మీకరింపనుండెనది. అంత నాతఁడు తనపితృదేవతలైన భారవులు వేడఁగా దానిని సముద్రమున వైచెను. అట నది గుఱ్ఱపుముగముం బొందియున్నది. అందువలన దానికి (బౌద్ధానలము) బడబాసలము అనియు ‘పేర్లు’ అని పురాణకథ. ‘కలశి సూనుండు’ - ‘అగస్ట్య కుమ్భసంధవః’ అను. శరత్తున అగస్త్యోదయమునకు చూ. ౧౩౩ టీక. ‘తార్కల’ - ‘నక్షత్ర మృత్యుం భం తారా’ అను. గ్రహములు రాసులయందు సంచరించునట్టి మార్యదులు ఏడు. ఇట మార్యచంద్రులను వెండియుం జెప్పుట శుక్తిసాదృశ్యముకొఱకు; రత్న - సముద్రుండు రత్నాకరుడగుదా. ‘రత్నాకరోజనిధిః’ అను. ‘ఒక్కట’ - ఒక్క కు ఒక్కొక్క

అనియు, ఒక ప ఒకొ అనియు రూపాంతరములు గలవు. — “ఇటఁ బాండవ కారవు యా । కొట్ట నందఱు గురునమ్మగొని” భార. ఆది. ౫ ఆ. “ఇట నవ్వరూఢినియు నొ । కొట్టఁ గలెవయగఱులు దన్నుఁ గొలిచి నడువఁగా;” మను. ౩. (70).

చ. అలమలయాద్రి కుంభభవుఁ డన్మతకంబు శరత్తు కుండమం

దజి ప్రతిబింబకై తవమునం దమ కిచ్చిన, వారిదేవత

ల్లాలకులకేలఁ దాప నిడి తోమఁ, గలం కడఁగెం, దదీయత

ఘోలతకు ప్రాస్వమాణు కరి, తారక లంబువుఁ దేర్పునే యనఁ. 146

శరత్తు = శరదృతువు. అలమలయాద్రి కుంభభవుఁ డను కితకంబు = మలయపర్వతమండలి యగస్త్వఁ డనుపేరి రూపాంతరముగను, కుండమండలే ప్రతిబింబకై తవమునఁ = గరస్థుల సమాసమందలి (యగస్త్వనక్షత్రి). ప్రతిబింబమునుమించేత, తమకట = జలదేవతలకు, ఇచ్చినఁ = ఈయఁగా, వారిదేవత - (ఆ) జలదేవతలు, తోలఁకులకేలఁ = అలలనడిచేతితో, తాపఁ = పొట్టుమీఁద, ఇడి = ఉంచి, తోమఁ = అరగఁ దివియఁగా, తడి... కట - తడియ = అయగస్త్వని దైన, తత్ఫలకటఁ = ఆకతకఫల మెయ్యండుటకు, ప్రాస్వమాణు = చిన్నదిగా నుంటయే, కరి = సాక్షి, తారకలు = నక్షత్రములు, అంబువుఁ = నీటిని, తేర్పునే = నిర్మలముగా చేయఁగలవా, అనఁ = అనునట్లుగా, కలంబు = మాలినవ్వ, ఆడంగఁ = క్రిందికిపోయెను.

శరదృతువులో ఆగస్త్వనక్షత్రిదయము కాఁగానే భూమిలోనంతటను వండు క్రిందికి అణగిపోయి నీళ్లు తేరుట యెట్లుంటే నవఁగా - నక్షత్రములు నీటిని తేర్చుట కట్టిమాట, శరదృతువే మలయపర్వతమునండి ఆగస్త్వఁ డనుపేరిం బరఁగునట్టి యొకయిందుపురింజను తెచ్చి కొలఁ కలలోని ఆగస్త్వనక్షత్రి ప్రతిబింబము అనుమించేత జలదేవతలకు ఇవ్వఁగా, వారు ఆకొలంకుల పొట్టుమీఁద పెట్టి అరగఁదియఁగా వచ్చినదగును కలియుటచేత నీరు తేరనది - ఆప్రతిబింబము ఆగస్త్వఁ డనుటకు గుర్తమనిన, ఆగస్త్వఁడు ప్రాస్వఁడని వివలేదా, ఆప్రతిబింబము ప్రాస్వమే గదా? ఇదేగుర్తు అనునట్లుగా నుండెను. - రూపకానుప్రాణితైతవాపన్నాత్మ్యభాషితో తేప్పేత్.

మలయపర్వతము దక్షిణదిక్కున నున్నది; దానం దాప్రపర్ణ పుట్టుచున్నది. అంటే ఆగస్త్వలవారు నివసించురు. —

‘యస్మోత్తమాం మాక్తికకామధేను రుపత్యకా మర్చతి తాప్రపర్ణ

రత్నేశ్వరో రత్నమహానిధానం బమౌద్భవ్యః స్తం మలయం పునాతి.’ అని మల్లినాథటీక.

‘వ్యక్తిచిహ్నోజ్జితో జాతిశబ్దోఽపి వ్యక్తివాచకః

యథాగ్నినివాసా ద్దక్షిణాకా ప్రక్షిప్త్యతే.’

కా.క.ల.

ఆగస్త్వఁడు మలయవాసి గావున ఆతనిని మలయాద్రిలోని కితకముగా కవి చెప్పినాడు. ‘శరత్తు’ అని వ్రాతప్రస్తుతముల పాఠము. ఆపక్షమున ‘తైలు పూచుబుతువు - అనఁగా శరదృతువు’ అని యర్థము చేసికొనవలయును. ‘శరత్తుకుండమండలి’ అని యొకటే సమాసముగాఁ గొని, ‘మలయాద్రి’ని కర్తం జేసికొనవలయును. అయినను శరీపలక్షణమును చెప్పినఫల మేమియ్య లేదు గావున ‘శరత్తు’ అనుపాఠమే శ్రేయము. శరత్తువునే కర్తగా అన్వయించుకొనుపక్షమం గును, ప్రథమైకవచ (పు విధక్తి) లోపమునకు గలిసి రాహుబాహులబంబోలె కల్పించుకొన

వలయును. అగస్త్యుడయ్యు శరత్తులో నని ౧౩౭ టీకలోనికాఠికవలనం చెలియును. తదీయాస్త్ర మయకాలములు - బృ.సం.అగస్త్యచారమున:—‘దృశ్యతే స కి లహస్తగ తేతేత్సే రోహిణీయప గ సేతేస్తమువైలి.’ అగస్త్యుడయ్య మగుడు, జలాశయములందలి నీరు తేటపడును;

‘ప్రసనా వోదయా దబ్బః కమ్మయో నే ర్నహజసః’ రఘు. 4.

‘కితికము’ నీటిని దేర్చుగింజ యనుటకు - ఉపోదాతమున శబ్దముల పట్టికను చూ.

‘వర్జం పితరే తోయాధార విశేషే చ వహ్ని గర్తేచ.’ నానా.

‘స్వాన్వర్జలం ద్వాదశరాజనేచ దేశేచ విష్ణేచ కదమ్బకేచ.’ విశ్వ.

‘కొలంకుల కేలక’ - ‘రూపక సమాసమున వస్త్రీసమాస కార్యము’ - ‘వడగండ్ర పాలపండ్లు’ అను ప్రయోగమునలె. - ‘కరి’ - ‘శ్యామలవర్ణంబు నాక్షియు మర్యాద । పరగుచునుండును గరి యసంగ;’ ఆం. భా. ౪.(61) ‘ఈమాట స్ఫిరపొచ్చెము । లేమకి నీశ్వరుడ కరి నిలింప విశోధ.’ ఆము. 6 (58).

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము రహింప శరజ్జలజాక్షి కుండమం

దలి సలింబుం గల్గుష వడంగ మొగిల్గిరియెండ గాంచుచో

జిలుకు నిశారజఃపటలి చెన్ను వహించె దరంగపంక్తి

దళదరవింక్షైరవకచంబక డారక రాగపూగముల్.

147

దళ...ముల్ - దళిత = వికసించుచున్న - ఆరవింద = కిమలములయు - కైరవ = తెల్ల గలువలయు - కదంబ = సమాహముయొక్క - కి డార = పసుపుల బచ్చెనైన - పరాగ = పుప్పొడియొక్క - పూగముల్ = మొత్తములు, తరంగపంక్తివై = ఆలలవరుగరూఢ, (వల్ల పై ననగా), శరత్ జలజాక్షి = శరత్ నెడిచెలువ, ఇలకు = భూమికి - (రలల కి శబ్ద మగుటం బట్టి - ఇలకు = ఇరుకు = నీళ్లకు అనియు), సుధాసమత్వము - సుధా = ఆమృతము చేత - సమత్వము = దేవలోక తుల్యత, రహింప = సొంపారునట్లుగా, కండ...ము - కండ = కొలంకు లనెడి కండలయొక్క - మండలిక = సమాహమునందు - సలింబుక = నీటిని, కల్పము = కాలువ్యము, అడంగక = పోవుటకుఁగాను, మొ...డక = మొగిలు = మబ్బు - విరి = తొలఁ గినదైన - ఎండక = ఆతపముచేత, కాంచుచోక = అనీటిని కాఁగఁజేయుచుండఁగా, చిలు...న్ని - చిలువ = చల్లుచున్న - నిశా = పసుపుయొక్క - రజః = పొడుముయొక్క - పటలి = మొత్తము యొక్క - చెన్ను = రీతిన, వహించెక = తాల్చెను.

శరదృతువున మబ్బువిడిచివయెండ తీక్ష్ణముగా కాయుచుండుటయు, శరస్సులలో తామర లయు కలువలయు పసుపువన్నె పుప్పొడిమొత్తములు (గాలికి రేగి) ఆలలపై పడుచుండుటయు, నెట్లుండె ననగా,—శరదంగన భూమికి (నీళ్లకు) సుధయొక్కయుత్కర్షను సంపాదించునట్లై (స్వర్ణమునకు సుధచేకల్గినయుత్కర్షను భూమికి నీళ్లచే సంపాదించునట్లై), శరస్సులనెడి కండల సమాహములో నీటికాలువ్యము తొలంగి యది ఆమృతతుల్యమగునట్లుగా మబ్బువీరియెండచేరి అనీటిని కాంచుచు, అందు పసుపుబొడుమును రాస్సుచున్నదో యనునట్లుండెను.—ఈ స్త్రోత్రం లంకారిము.

అప్పుడు నీళ్లు తేటలై ఆమృతమువలె స్పాదువులును ఆరోగ్యకరములును ఆయె నని భా. ‘కండ’ - చూడు. ౧౩౭ టీక. ‘ఇరా భూ వాక్సరాపుస్సాత్’ ఆము. ‘సమత్వము’ = ‘సమా

స్త్రీ వత్సరే సాధు సర్వతత్వభుక్తుత్రిపు." నానా. 'రహింప' - 'వహింప' అని పూర్వము ద్రావా పాఠము. 'నిశా' - 'నిశా రాత్రే హరిద్రాయా మగ్నీ దుర్నామగ్గయోః" నానా. రాత్రి పేరు లన్నియు పసుపునకుం జెల్లును - "నిశాహ్యకాశ్చిన్ పీతా హరిద్రావరవర్ణిన్" అను. 'కైరవ' - ముగిల్లిరియెండలో కైరవము వికసిల్లునా? వికసిల్లిక దానిపుప్పొడి పయ్యట నిట్లు? అని ఆత్మపము. కైరవము రాత్రి వికసిల్లిగా అప్పు డందునుండి వెలువడినరజస్సే కొలనినిఁద అప్పటినుండి గాలికి రేగుచు, అఱిగుచు నుండిన దని తలంపవచ్చును. "కదారః కపిలః పిఙ్గ పిశ్చక్తే కర్తృ పిఙ్గళో," "పూగః క్రిముక బృహద్యోః" అను. బావనీటికి మాధుర్యముక లిగించుటకు వైద్యము మిడి యెండవేళలో పసుపుఁబాడుమును దానిలో చల్లుట; ఇంక నిట్టియోగము లనేకములు గలవు. —

"అష్టానముస్తోశ్చిరైః సరాజకోకాతకామలకమాణైః

కతకఫలసమాయుక్తైః గోగైః కూశే ప్రదాతవ్యః

కలుషం కటుకం లవణం విరసం సలిలం యదీవా శుభగిని భవేత్ |

త దనేన భవ త్యమలం సురసం సుముగ్ధి గురై రపరైశ్చ యుతమ్ ||" బృ. సం.

ఉ. పోచ్చినమైత్రిఁ బద్మినుల కెల్ల ఘనాత్మయకారుకుండు సో

మృచ్చుపడంగఁ జేయుటకునై యలక్రొంచనగంబువేరి క

మృచ్చున నీడ్చుశరవ్విరియందలి వెండిశలాకపిండు నా

వచ్చి మరాళమాలికలు వ్రాలెఁ గొలంకులఁ జక్రచంక్రతి౯.

148

ఘనా...డు - ఘనాత్మయ = శరత్కాల మనెడు - కారుకుండు = శిల్పి - (కంసాలి - విశ్వకర్త), పోచ్చినమైత్రి = అధికప్రేమతో, పద్మినులకెల్ల = శ్రమకొలంకులకు (పద్మిని బాతీస్త్రీలకు) అన్నింటికీని (ఆంధ్రులకును), అచ్చుపడంగ = చక్కఁగా, సాము = ఆధారములను, చేయుటవలె, అలక్రొంచనగంబువేరి కమృచ్చున = ఆకొంచనబుట్టియను పేరుగల దైన బెజ్జములయొక్కఁడగటి (బెజ్జము) లోనుండి, ఈడ్చు = ఈడ్చుచున్న - శరవ్విరియందలి = కైలాసములోని - వెండి = రజతముయొక్క - సలాక = తీవలయొక్క - పిండు = మొత్తము, నాన్ = అనునట్లుగా, మరాళమాలికలు = హంసలబారులు, వచ్చి = అరుదెంచి, కొలంకుల = సరస్సులయందు, చక్రచంక్రతి౯ - చక్ర = వలయాకారగతిచేతనైన, చంక్రతి౯ = చంగళముతో (సా. ఝంక్రతి౯ = ఝమ్మను శబ్దముతో), వ్రాలెను.

శరదృతువునందు క్రొంచరంధ్రముదాని హంసలు వచ్చి తమిక్కిలంకులలో వ్రాలుట యెట్లుండె ననఁగా. — శరత్కాల మనెడు విశ్వకర్త పక్షసరస్సులనెడి పద్మినిజాతీ స్త్రీలమిఁద ఎక్కున మక్కువ వహించినవాఁడై, (వారికై), కాళ్లకు కడియములు, చేతులకు వెండిగాజులును, చేయుటకై కైలాసపువెండిని క్రొంచశిఖర మను కమృచ్చులోఁ బెట్టికమ్ములు లాగి ఎవరికై లాగిన కమ్ములు వారికడ నుంచుచున్నాడో యనున ట్లుండెను. - శిష్టరూపకామప్రాణితోత్పేక్ష.

'పద్మినులకు' - 'పద్మిని కరిణీ స్త్రీ స్త్రీ సగోజ్జు నశినిపుచ' నానా. - 'ఘనాత్మయ' - ఆగోప్యమాణుండు పురుషుండు గావున స్త్రీలింగమైన శరచ్ఛబ్దముం జెప్పక ఈపులింగశబ్దమును చెప్పినాడు. ఘన = మేఘములయొక్క - ఆత్మయ = విరాము - కారుకుండు = అగిపాలవాడు, అని పాఠంబును టీకయుం గలవు; అయినను శిల్పిపరముగా 'కారు' శబ్దము ఉపలభ్యము

గాని, కార - కారక శబ్దములుగావు, కావున నీ మార్పు చేయబడినది. 'కారుశ్చివీవిశ్వకర్తా' నానా. అటుపై స్వార్థమున క ప్రత్యయము. 'క్రాంచనగంబు' - 'హంసద్వారంభ్యునపతి యశో వర్తయత్ క్రాచ్చార్థ్యమ్' మేఘ. 'వీరశ్రాచ్చస్య భేదాత్కృతధరణితలాపూర్వహంసావ తారః' మహావీరచరిత్ర. 'శయ్యడు' - 'ఈశ్వరశ్వర్వ ఈశాన శృంకరశ్వస్య శేఖరః' అను. అత నిక నివాసమైన గిరి కైలాసము, వెండికొండ; - 'కైలాసస్య స్ఫటికత్వా ద్రజతత్వా ద్వా బిమ్బ గ్రాహిత్యే నేదముక్తమ్' అని మేఘటికలో మల్లి నానుడు, 'దక్ర' - పక్షులు నేలవదిగు నప్పుడు చుక్ర ప్రమాణముగా దిగును - 'దమయంతీ వదనచంద్ర బింబంబు నేవింపం బనిబూని వచ్చుపరివేషంబు చాక్షున వలయాకారంబున నవతరించుచు... వ్రాలిన' అని పై. 1. (44). లో దమయంతికడ హంస వ్రాలినవిధము వర్ణితిము. - వెండికమ్మయు కమ్మయైన లాగినవెంటనే చుట్ట చుట్టుకొనును. కావునసామ్యము. - 'కమ్మి యటం చనఁగా లోహలతయొప్పున గమ్మయ్య నాఁగఁ దక్కిరణయంత్ర మొప్పు.' ఆం. భా. 2 (500)

తే. కంధజాడు వార్ధితో గ్రోలి కుక్షి నున్న
మించుముక్తాచ్చటలె ప్రవృరించె ననఁగ
జలజదళములఁ దేటలుఁ జవులు నయన
యంబుకణములు వొలిచెఁ బద్మాకరముల.

149

కంధజాడు = ఆగ స్తుడు నక్షత్రరూపమున మింట నున్న వాడు, వార్ధితో = గను ద్రమతో, క్రోలి = త్రాగి, కుక్షి = కడుపులో, ఉన్న - మించుముక్తాచ్చటలె = ప్రకాశి మానములైన ముత్తైములనమాహును మాత్రమే, ప్రవృరించెఁ అనఁగా = క్రందిక నిమ్మ రించెనో యనునట్లుగా, పద్మాకరములక = తేన్నికొలఁపలయంగు, జలజదళములక = తామ రాకలయంగు, దేటలు = స్వచ్ఛమైనవియు, చవులు = స్వాదిమయు తూనిక యుగలవియు. కణములు = నీటిబిందువులు, వొలిచెఁ = సాంపారెను.

అప్పుడు తేన్నికొలఁపలయంగు తామరాకలమీద లేటలను స్వాగువులును విసనీటి బిందువులు ప్రకాశించుచుండుట ఎట్లుండె ననఁగా, ఆగ స్తులవారు సముద్రజలముతోఁగూడ ఆంగులోని ముత్తైములనుత్రాగి, పిమ్మట నీటిని కడుపులోనే ఉంచుకొని, కడుపులోనుండి స్వచ్ఛ ములును తూనికగలవియు ప్రకాశమానములును అయినట్టి యాముత్తైములనుమాత్రము క్రందిక ఈకొలఁపలలోనిక క్రమరించినారా యేమి అను నట్లుండెను. - శ్లేషానుప్రాణితోఁప్పోక్ష.

'జలజదళముల' - చూ. 2 (8) టిక. 'ముక్తాచ్చటలె' - ఎకారముచేత ముత్తైములను మాత్రమే తా నిచ్చెనుగాని వానితోఁగూడ ఉప్పునీటిని రానియలేదు - అని భా.

'కంధజాడు' (ముక్తాచ్చటలు గుమ్మరించెఁ) అనుట కంధజోదయ దినములలో నెరు పుట పడుటవలన. 'మించు' అనుటచే ధాశ్చర్యము సూచితము. అభావముచే జలబిందువులస్వాదుత్వము వర్ణితిము. 'దేటలు' - మేలైన ముత్తైములయందలి ఛాయాతారశ్యమునకును నీ రనివ్యవహారము; అది గలవి యని ముక్తాపక్షమున నగము: -

'సుఖాయ గ్రీష్ట సమయో మహారాజస్య! సంప్రతి -
సత్సానియ మితి స్మరేః స్వధననే పూర్వం పరీక్షావిధౌ
త్వదైర్ఘ్యక్షితిపాల పక్షులదృశ స్తోష్ణాతురాః కాననే

బాహుమ్యుఃకణః చక్రవాళి రిచనా చక్చ త్కపోలాన్తరం

ముక్తాదామ విలోకయన్తి గమనవ్యగ్రాః కుచాగ్రస్థితమ్.

కర్ణమస్తరి. 4 (7).

‘చవి’ - ముత్తైముల తూనికట పేరు: —

స్తీ... ‘మాక్కిం బొప్పను. ముత్తైము ముత్త్యము ముత్తియ మనఁ,

దద్దిశేపాళిధరే దనరుఁ దార మనంగఁ, బాడి యం చనఁగ, సుపాడి యనఁగ;

తే, నదియె యురదైన గొగ్గి యం చనఁగ వెలయుఁ, జిప్పుముత్తైం బటం ద్రచే చేయఁబడిన.

వీనితూనిక చవి యని వెలయుచుండు.’ అం, భా.

చ. కెరలు స్రవంతిఁ బైయిసుక క్రిం దగువేళ నిసుండు మేఘపుం

దెర సనఁ జల్లఁగా, విరహాపీప్లకర్షణ మా సజీరణో

త్కరగుడ మట్ల పద్మినులఁ గ్రమ్ముఁ సకేసరమాధ్వీ పొల్వెఁ, బైఁ

గర మరుదారెఁ దేంట్లు సెకఁగందినముత్తైపుసేసలో యనఁ. 150

కెరలు స్రవంతిఁ = విజృంభించుచున్న యేటియందు (డమరుకరూపమైన యిసుకగడి యారమం దనియు స్ఫురించుచున్నది), పైయిసుక = ప్రవాహములాని పైభాగమందలి యిసుక, క్రిందు అగువేళఁ = క్రిందికి దిగునయమున (గడియారములో పైఁగమందలి యిసుక నడిమి బెజముదారిని క్రిందిగమునం జేరు సమయాన అనియు), ఇనుండు = సూర్యుఁ డనెడురాజు, (పెండ్లికమారుడు), మేఘపుందర = మబ్బసెడు తెరచీర, చనఁ = పోయినంతట, చల్లఁగా = ఉంపఁగా, విర...ము = విరహ=వలవంతచేత (అయోగవిప్లంభముచేత) - దీప్త = వేడియైన - కర=అరచేలియును - పులిము=ద్రవిధూతిమై వెలికొలుకుచున్నట్టిది, బొ = సజీరణశీర్షిక గుడము అట్లు = జీలకఱ్ఱ ముత్తి మతోఁగూడిన బెల్లమెయనునట్లుగా, పద్మినులఁ = తామరతీవ లనెడు పద్మినీజాతిస్త్రీలను, క్రమ్ము సకేసర మాధ్వీ = అలముకొన్న యకరువుకొనలతోడి మకరందము, పొల్వెఁ = సొంపారెను, పైఁ = అతీవలమీఁద, తేంట్లు = తుమ్మెదలు, సెకఁ = అపద్మినుల విరహాగ్నిచేత, కం...లో = కందిన = నల్లబడిన - ముత్తైపుసేసలో = ముత్తైపులతలంబ్రాలో, అనఁ = అనునట్లుగా, కరిము = మిక్కిలి, ఆరుదు అరెఁ = వింతి గొల్పుచుండెను.

మున్నుపోంగి పొరలి పాలుచుండిన యేళిలో పైవఱవం గలసి కొట్టుకొనిపోవుచుండిన యిసుక, శరద్భతువునందు నదీతేమి మిగిలినచేత క్రిందికి అడంగిపోవును. ముబ్బలు తొలఁగును; మఱియు ఏటిలో తామరలు పొడమి వికసిల్లి, అకరువులతోడి మకరందంబు పొంగి పొరలి నీటిపై తేలుచుండును. తామరతీగలపై నల్లఁగా తేంట్లు ముసురుకొనుచుండును. అట్టియాశరత్తును కవికర్తించుచున్నాడు. ఏటిలోని పైయిసుక క్రిందికి దిగి అడంగిపోవునయముమే గడియారము లోని పైగిన్నెయందలి యిసుక క్రిందికి దిగిపోవు నయముగా నొప్పుగా, అనఁగా, సుముహూర్తము రాఁగా, సూర్యుఁ డనెడిరాజు, అతఁడె వరుడు, పద్మలత యనెడు పద్మినీజాతి స్త్రీని పెండ్లి యాడుటలో ముబ్బసెడు తెరతొలఁగఁగా, తినకొఱకైన వలవంతచివుచ్చే దీపించుచున్న పెండ్లి కూతురైన పద్మలత యనెడిపద్మినీజాతిసుందరియొక్క తమ్మికేల, వివాహంగముగా జీలకఱ్ఱతోడి బెల్లము నుంపఁగా, అది యాచేతి ఋహదీప్తిచే కరిగి పాకమై పొరలి ఒలుకుచున్ననో యను నట్లుగా, అతీమియందలి యకరువులతోడి మకరందము ఒప్పుచుండెను. పైని ముసురుకొనుచున్న

తేంట్లు ఎట్లుండెనగా ఆపెండిట్లమారుడు ఆపెండిట్లమారు శరమందు పోతగా తదీయవర హోష్టిమచేత కందిన (ఆనగా నల్లబడిన) ముత్యాలకలంబ్రాలో యను నట్లు ఒప్పుచుండెను. శ్రీధరుపకాసుప్రాణితమైన యుత్పేక్షలంకారము.

నల్లినూర్వలకు నాయకానాయకభావము - “ఇనోధిగోధామనిధిః పద్మినీవల్లభో హరిః” ఆమ. అధికపా. శరత్తున నగులందరి పైకాలవ్యయ క్రిందికి పోవుటయే నది ప్రసన్నమగుట - ‘గక్తాం శరన్నయతి సింధుపతిం ప్రసన్నామ్.’ అని ముద్రా. ‘ప్రవస్తి నిమ్మ గాపగా’ ఆమ. ‘ప్రవస్తి’ అనగా ప్రవించునది అని వ్యుత్పత్తి: ఇసుకగడియారము బుడమడవల్ల వారిచేతి (డమరు) వాద్యము నాకారముగా నుండును; క్రిందను మీదను మూలుబడియుండును; దానిసన్నపాటి నడుమునందు సన్నపాటిబెజ్జము ఉండును. దానిలో సముభాగములగు కెండుగిన్నెలలో ఒకటి నిండునట్లుగా ఇసుకయుండును; పైగిన్నెలోనియిసుక యంతయు, ఆబెజ్జముదారిని క్రిందిగిన్నె లోనికి దిగగానే దానిని తలక్రిందుచేసి పెట్టుచుండురు. ఒకమాటు క్రిందిగిన్నె నిండిన ఒకఘటిక యని కొలఁతి యేర్పటుమి కొందురు. దీనివలన సజీకరగడ నిత్యేపమునందలి గడియలను లెక్కించు కొందురు. అట్లే వివాహప్రయోగమునం నెప్పబడియున్నది:—

‘సావధాన - సుముహూరే - దైవజ్ఞోఘటికాయస్త్రేణ ముహూర్తం సమ్యగవలోక్య... సుముహూరే వహూ వరయో శ్వరసి సజీకరగడం నిశ్చిపేతే - ‘స్థువంతే రాజా వరుణో... శస్నో భవద్విపదే శం చతుష్పదే - (ఆవరణవస్త్ర మపాస్య).’ ఇందు - ఉపాధ్యాయుడే వహూవరుల శరమునందు సజీకరగడమును నిత్యేపించి మంత్రము పఠించును. అనంతరము వస్తువునాపరించియున్న తెరిం దొలగెంటును’ అనియున్నది, ఆచారములందు ఇంచించుక భేదములును కలవు. ‘కిష్కల్కాః కేసరోఽస్త్రీయామ్.’ ఆమ. ‘అకరువు’లకుదలు లావుగా జీలకఱ్ఱవలెను, కడమ సన్ననిభాగ ములు జీలకఱ్ఱయొక్కముందవలెను ఉండును. ‘విరహాదీప్త’ - దీనిం జెప్పట బెల్లము కరగుటకు, జీరకగుడంబులు కేల నుంచుట:—ఇంచే రి (131) యందును, ప్రముఖరాజవేంకటేశ్వర విజయ విలాసము 578 లోను, చంద్రికాపరిణయము రి (68) లోను, చా. ‘మాధ్య’ - సం. వి. ఈ 1. మద్యము; 2 మకరందము. శ. ర. ‘సేస’—శేషాశ్శబ్దవైకృత్యము.

సదులయుండుతామరయుండుట కవిసమయము. - ‘సరిరుదధగతం పజ్జుజేస్తవరాది. సా. ద. 7. పరి.

చ. జలజదశస్థితోయములు సందుల గ్రంధుగఁ దోచుమింటిసి
డలుఁ గనుపట్టె నత్తటిఁ దటాకముల న్లఘుమంబు రెంటిలోఁ
దెలియఁ దరంగ వైకెగయు తేంటులచేరుల దూస్వఁ దోయము
ల్లులుచనఁ దేలె; మి న్నడుగుఁబట్టె గడుం దళహూటనో యనక. 151

జలజదశస్థితోయములు = తామరావలయుండున్ననీళ్లును, సందుల = (తటాకములలో) ఆవిలేని తావులందును, గ్రంధుగ = దట్టముగ, తోచుమింటిడలును (ఎల్లు కనుపట్టిన వనగా), అత్తటి = ఆశరదృశ్యపునందు, తటాకములు = కొలఁదలయుండు, రెంటిలో = తోయాకాశ ములలో, లఘుమంబు = తేలికతనమును (ఏది తేలికయో), తెలియక = ఎఱుంగుంగోర, తరంగ = అల, పైకెక్ ఎగయు తేంటుల చేరుల = మీదికి లేచుచున్న తేంటితో నల్లిన గొలుసులుకట్టి,

తూన్పు = తూనిక చూడఁగా, తోయమలో = నీళ్లు, పలుచనక = పలుచఁదనముచేత, లేలక = పైకిలేచెను, మిన్ను = ఆకాశము, కడుక దళము = మిక్కిలి చిక్కన, బొటక = ఆగుచులన, అడుగుపట్టెనో = అడుగునకుం బోయినదో యనునట్లుగా, కనుపట్టె = ఆగపడెను.

ఆగమయమున తటాకములలో నీళ్లుగలతామరావలు పైకి తేలుటయు, వానినడుమ ప్రతి బింబితమైనయాకాశము క్రింద నుండుటయు నెట్లుండెనఁగా, - ఆకాశమేలేలకయో నీళ్లే లేల కయో చూతముగాక యని పైకిలేచుచున్న తేంటచేరులలో తరంగ తూన్పుగా, పలుచన యగుట చేత నీళ్లుపైకితేలినవో యనునట్లును, చిక్కనైనందున ఆకాశము క్రిందికి పోయినదో యనునట్లును, ఉండెను. - నీరు ఆతిస్వచ్ఛమై కరము లేలిక గా నుండె నని భావము. - ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

‘జలజదళ’,—చూ. 2 (6) చీక. ‘తేంటులచేరులు’—రూపక సమాసముగా సాధించుట ములువుగాదు, మధ్యమపదలోపిసమాసముగా గ్రహింపవచ్చును. తఱినే కర్తగాఁ గొనిన తరంగ వాస్తవ స్థానీయ మగును. జలజపత్రగతజలము పైకి తేలినను కడమతటాక జలమెల్ల క్రిందనే యుండలేదా యనిన, లేదు, ఆకాశ ప్రతిబింబమే ఆగపడునుగాని వానికి ఆధారమైన జలము ఆగ పడదు; ఆకాశము నీటనెల్లం బ్రతిబింబితి మగును. పై కెగయుట తరంగ చేత ననునన్వయము సొంపుగాదు, తరంగము తూచుకర్తనుగానేని అట్టికర్తయొక్కవాస్తవముగానేని కొనుటకుఁ దగి నట్లు అన్వయించుకొనవలయును. తేంటు చేరులైనవి, తులయొక్కగిన్నె లేవీ? తామరావలు - ఇవి - నీరుంచినగిన్నెలు; ఆకాశ ముంచినగిన్నె లేవి; బరువుచే క్రిందికి పోయినవిగానఁ గనబడ వున్నవి. ‘నీ డలుఁ గనుపట్టినత్రోడి దటాకములకొ’ - ఇట ‘తటమ ఆకతి - ఆకవక్రగతా’ అనువ్యుత్పత్తిపక్షమున ‘తట+ఆక’ అని పదచ్ఛేద ముండఁగా వ్యంజనయతి యెట్లుగి అని ప్రశ్న మేసి ఆపకవి శిష్యున నిత్యసమాసయతిగాఁ గొనవలయును.

మ. ఇలకు స్వేగిగుగఁ బండిచిరవనపుండ్రేక్షుచ్చుట త్రిపు ల

గలమైత్రాల, నురుస్వనంబు తేనెగంగాఁ ద్రిప్త రాట్నంపు గుం

డ్రలు నాఁ చేనెకొలంకులం బొరలి పాణి నిచ్చు పంకేయహం

బుల నాడెం దొలుసంజఁ చేడివలయంబు ల్లావర్యంకారముల్. 152

ఇలకు = భూమికి, ప్రేగుగ (కాక) = భారమగునట్లుగా, పండి = ఎదిగి, తీరవన పుండ్ర ఇల్లి ఛటల్ = (కొలంకుల) దరియందలి చెఱకుదోటలలోని నామాల చెఱకుల సమూ హములు, తీపులు అగ్గలమై = మాధుర్యముమొందె (అనఁగా చిక్కఁగా పండి), త్రొలక = వంగి కొలంకులలోని కమలములమీఁద పడఁగా, పిచ్చుపంకేయహంబులకొ = వికస్మిన్నున్న కమల ములనుండి, తేనె = ఆకమలములయందలి మిక్కిందము, పొరలి = కమలములనుండి వెలికిపోగి, పాణి = స్రవించుచుండఁగా, తొర్రుంకారముల్ = పిగ్గరయిన రుంగిశబ్దము కలవైన, తేటి వలయంబుల్ = తుమ్మెదల చుక్రిములు, తొలుసంజక = ప్రాతిస్సమములను, (ఎట్లు ఆడి ననఁగా), ఉరుస్వనంబులు = పిగ్గరయగుధ్వనులు, ఎనఁగంగాకొ = ఒప్పుచుండఁగా, = త్రిప్తరాట్నంపు గుండ్రలునాక = (కమలము లనెడి ఆచెఱకురాట్నములలో ఆప్రాప్తినచెఱకుల కనములను విందు టకై) త్రిస్రవచుచున్న చెఱకుగానుగ కంబములో యనునట్లు, ఆడికొ = నుడిపినవి.

కొలంకులయందు కమలము లుండినవి; వానిదరులంగు చెఱకుదోటలలోని నామాలచెఱ కులు నేలకు బరు వగునట్లుగా మాధుర్యమైన మెండురసముతో పండి తమబరువునకు తామే వంగి

పోయి, ఆకమలములమీఁదికి, వ్రాలినవి. అందువలన, ఆకమలములలో నిండియున్న మకరందము పొరలి పాఱుచుండినది. ప్రాతః సంధ్యయందు ఆతేనెకై ఆకమలములమీఁద బిగ్గరగా జం జం జుచ్చునిపైయును, తేంటగుంపులు సుడియందొడంగినవి. ఆకమలములు ఆచెఱువలను ఆదుటకైన గానుగలుగాను, అందుండి పొరలి పాఱుచున్న మకరందము ఆచెఱువలమధురతమరసముగాను, శీలంబులే ఆచెఱువరసపుంఁగ లాహములుగాను, పైసుడియుచున్న తేఱికుటువలు ఆగానుగలలో త్రిప్పబడుచున్న గానుగకంబములుగాను, ఉత్ప్రేక్షింపబడినవి. — ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘నేఁగుగఁబండి’ - పెద్దపెద్దగడలుగా ఎదిగి; రఘుసంధ్యతము లగుటచేత నేఁగును; ‘తీర’ - తీర మగుటచే వానికి జలసమృద్ధి. అందువలననే నేఁగుగఁ బండును; ‘నేఁగు లన బరు పులపేరు వెలయుచుండు’ అం. భా. ౪ (40). ‘తీపు లగ్గలమై’ - పుండ్రెఱుపు గావున.

‘తత్త్ర పాడ్రికి’ - శైత్ర్యప్రసాద మాధుర్యైర్వర్వర్వ మను వాంకికః
కాశిపర్వతకాంతార నైపాశాద్యా స్త్రుతిః క్రమాత్, ఆహ్లాదహృదయము.
కావుననే ఇట్టివిశేషమును కెప్పవలసినప్పుడు దానినే చెప్పగురు.

‘చతుర్భుజే చంద్రకళావరింసే । కవోన్నతే కబ్జుమరాగశోభే
పుష్కరేషుపాకాబ్జుశ్చ పుష్పబాణావాస్తేనమస్తేజదేకమాతః.’ క్యామలాదండకావతారిక.
‘హృవుందూపులజోగు పుచ్చుకొనియె న్పుండ్రెఱువకోదండముకా’, శృం. నైషధ.
‘ఉరుస్వనంబులు’ - చెఱువ నలుగునప్పుడు గానుగతోగుండ్ర ఒరిసికొనుటచే నగునట్టి నిడుదకీఱు ధ్వనులు. ‘తార’ - ‘తారోత్కృచ్చై’ అను. ‘విచ్చు’ తొలుంజకావున; - ‘వొలు సంజక’ - తొలుంజవికసింపునమయముగావున; అప్పుడు వికసింపకానే తటాలున మకరందమును త్రాగుటకై తమకు మతో తేంటు ముగురును; ముందువచ్చినతేంటు త్రాగిచెచుటలోనగు కారణములచేత పిమ్మట తమకు తేనెదొరకున దొరకదో అనుశంకచే అన్నియు ముందే మూఁగుటకు బాగైత పడుననుట. ‘వలయుంబు’ అనుట రాట్లుములో తిరుగుచుండు గుండ్రలసాదృశ్యముకొఱకు.

సీ. (క). హల నమత్కుదళ కందాభ తీర్వజ్జుతా

సృమునఁ గొ మ్మొకటి మో సనఁగఁ గ్రుంగఁ;

(ఖ). గటముల డిగి చిబుకమున రే వేరిన

మద మంజనగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ;

(గ). ఛిద్రోత్థహతవలత్కద్రూజ మనఁ జుట్టు

తో విప్పతో దరిఁ దొండ మాడ;

(ఘ). తొల్లుఁబెళ్లలు నీటఁ ద్రెల్లి ఫేనము వండు

నయి పునఃప్రాప్తదాశయము నొసఁగ;

తే. (జ). ఘనరబోవృష్టికై మీఁదికన్ను మొగుడఁ,

గటి దెసలు నిక్క, బరితోలు గదలఁ, గీలు

మదము తీక్తత నదుల కీఁ, దదనుకృపవృ

మాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ, గోరాడఁ గరులు.

(క). హల...నఁ - హల = నాఁగటిచేత, - ననుత్ = వంగుచున్న - కదళ = అనంటి యొక్క - కంద = దుంపయొక్క - ఆధ = ప్రకాశమువంటి ప్రకాశము కలదైన - తిర్యక్ = అడ్డముగా - నత = వంగిన - అశ్యమునఁ = ముఖమందు, కొమ్మ ఒకటి = ఒక్కవిదానము (దంతము), మోసు అనఁగఁ = మోపు అనునట్లుగా, శ్రంగఁ = నేలం గ్రచ్చుకొనఁగా;

(ఖ). కటములఁ = గండములనుండి, దిగి = క్రిందికిజాలి. చిబ్బమునఁ = గడ్డమునందు, రే = రాత్రియందు, నేరినమదము = ముద్దకట్టినదానము, అంజనగ్రంథిమార్పిఁ = కాటుక కరుడోయనునట్లు, మెఱయఁ = ప్రకాశించుచుండఁగా; తొండము, దరిఁ = నదియొడ్డుమీద, చిద్రో...ను - చిద్ర = బొక్కనుండి - ఉత్థ = లేచినట్టిదై - హత = కొట్టబడినదై - వలతో = చుట్టుకొనుచు కొట్టుకొనుచు నున్న, కన్దుజము = పాము, అనఁ = అనునట్లుగా, చుట్టుతోఁ విప్పతోఁ = చక్రాకారముగా చుట్టుకొనుచును నిడివిగా విడిపోవుచును, అడఁ = చలించుచుండఁగా;

(గ). టెల్లఁదెల్లలు = టెల్లతోడి మట్టిగడ్డలు, వీటఁ = వీటిలోనికి, క్రెల్లి = దొరలిపడి, ధీనము వండును అయి = టెల్లఁబువ్వులు నురుగుగా పై - పెళ్ళి కరిగి నీరువండలి యై పునః ప్రాప్యఁ అశయముఁ = మరల వర్షాకాలము (వచ్చినదో) అనుతలంపు, = ఒసఁగఁ = కలిగించుచుండఁగాను;

(ఙ). ఘనరజః పృష్టికై = దట్టమయిన పుప్పొడియొక్కపర్వ మను కంటిలో పడకుండ నివారించుటకై, మీఁదికన్ను = మింటివైపు నున్నకన్ను, మొగుడఁ = మూసికొనఁగా, కటి = పిఱుగు, దెగులు నిక్కఁ = దిక్కులవైపు నిగుడుచుండఁగా, బరితోలు = ప్రక్కచెర్వుము, కదలఁ = చలించుచుండఁగా, కీలుమదము = ఒడకీలువలె నల్లనిదియు చిక్కనిదియునైన దానము, నదులవఁ = పిళ్ళవ, తిక్కతఁ = సుగంధితను (చేదుఁదనమును), ఈఁ = ఒసఁగుచుండఁగా, తక్ అనుకృతృ పృష్ఠ అభితోఁ = ఆయెనుఁగులను అనుకరించుచున్న యాఁబోతులతోఁగూడ, తేంటు = మదముకై యెనుఁగుచెక్కులను ముసురుకొనుచుండు తేంటు, పూనఁ = పలాయనముగు నట్లుగా, కరులు = వీనుఁగులు, కోరాడెఁ = దంతములను అడ్డముగా గ్రిప్పకొని వానితో నదులయొడ్డను కల్గించుచుండినవి.

వీనుఁగులు నదులయొడ్డను కోరాడుచుండినవి. ఎట్లనఁగా, ఒకకన్నుక్రిందను ఒకకన్ను మీదను ఉండునట్లుగా కిరస్సును వంచినవి. అసితిలో ఆకిరము నాఁగటికపెళ్ళిగిలి ఒరిగిపడిన యరఁటిదుంపయోయనం దెను; వీనుఁగు క్రిందివైపునన్నకొమ్మను నేలలోగ్రచ్చినది. అంత నా కొమ్మ అయెఱిగిన దుంపయొక్కమోపునేలవ తగులుచున్న దను నట్లుందెను; తొండమును చుట్టుచు విప్పుచు దరిమీద వైచి చాఁచినప్పుడు, అది అప్పుడే బొక్కనుండిలేచి దెబ్బ తిని చుట్టుకొనుచు చుట్టిపక్కకొనుచు నున్న పామె యనునట్లుందెను; ఈయెనుఁగులవలెనే దరులం గోరాడుచున్న యాఁబోతులు వీనిం గని పఱలెంచుచుండఁగా, వీనికటములను మదముకై యాశ్రయించిన తేంటుగూడ నలుఁగుడునకు వెఱచి ఆయాఁబోతులతోఁగూడ పఱవఁగా ఈయెనుఁగులు నదీతటములను కోరాడుచుండినవి. సీసపాదములందు ఉత్పేక్ష - గీతమందు స్పృహవోక్తి.

‘కదళీవారణ బుసారమ్భమోచాంశుమత్ఫలా’ అను. ‘కదళి’ అనిపుల్లంగము - గొర్రడి [దీప్తుత్యయము]; ‘కదళి’ యని స్త్రీలింగరూపము, ‘కదళికదళోపునః రమ్భావృత్తే’ మేదిని

కావున 'కదళి కంద' అని ఇకారము (స్వరము) సిద్ధింపదు, అందువలన 'కదళి కందాధి' అని పరిపవలయును. 'మోసనగఁగ్రంథ' - ప్రాశస్త్యమున యనఁజేసి దుంపయొక్క మోసుకూడ నేలకు తగులుచుండును. 'అంజనగ్రంథిమార్గిణి' - కాటుక కరుడోయను నట్లుండెను, అని యర్థము. — 'కన్యాజము' - కన్యన (కన్యశబ్దము) నాగమాత - ఆమెవలనం బుట్టినది కావున కన్యాజములు నాగములు; 'అనన్' ఉత్ప్రేక్షివాచకము. 'త్రైవి...సోసగ' - రజః = సప్తచ్ఛిదాదుల పుష్పాదీనా. 143. 'తిక్తత' - ఏనుగుమదము ఏడాకుల యరఁటిపాలతావి గలది.

'సప్తచ్ఛిదక్షీరకటుప్రవాహ' మనవ్యా మఘ్రాను మదం తదీయమ్ |

విలజ్జితాధోరణ తీవ్రయత్నా | స్నేహ గజేంద్రా విముఖా బధావుః.' రఘు.

[వ్యాఖ్య - 'కటుః సురభిః' - 'కటుతిక్త' కయోస్తు సౌరభ్యైఽపి ప్రక్షీర్ణతా' ఇతియాదవః]

'తిస్యాప్తిక్త' ర్జనగజమువై ర్వాసితిం వాస్తప్తప్తి

ర్జమ్నావృక్ష స్రుతిహతిచయం తోయ మాదాయ గచ్ఛే.' మేఘ.

[వ్యా. 'తిక్తే - సుగంధిన్ద్రస్థిర్జనయ క్తేత్స.']

'పొగడపూవంటి కంపులమదాంబులును' అని గంధీరవేది గజవర్ణనమున వానుచరిత్ర.

మదనములు. — ద్విధ్వజన్తో హరితో మదన్య మన్య హరిద్రకసన్నికాశః

కృష్ణో మద త్వాగ్నేహితో మృగన్య గంధీరనాగన్య మదో విమిశ్రః.' బృ. సం.

'కోరాడె' - 'కోరాడె' జరిమెను గొండలో నా గను నున్నచేత నటంమిదోమి

చుండు, ఆం. భా. ౪. 182. శీతమందు న్వభావోక్త.

తా. గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరేఖల్ పుల్లసప్తచ్ఛదా

ఖండతో నసిత ల్పక్ష్మకములై కర్ణద్వయి స్తంభచాగ్రా,

గొండద్వంద్వమన్ను కత్తులగతిం గొమ్ముగొన ల్లంప, వే

దండంబు ల్చవునంటి పొటల చెలిపం దండేత్తభూపాలికి.

154

గండ...ఖల్ - గండ = చెక్కిల్లయొక్క - ద్వంద్వ = జంటయందు (రెండుచెక్కుల

యందు) - గళిత = జాటుచున్న - కరాళ = దట్టమైన - మద = దానముయొక్క - రేఖల్ =

చాళ్లి, పుల్ల...ర - పుల్ల = వికసించిన - సప్తచ్ఛద = ఏడాకులయరఁటి పూవులయొక్క -

ఆఖండ = విస్తారమున - తోద = పూళిచేతి - సిరిల్ = తెల్లనైనట్టివి, ప్రక్షీర్ణకములు వి =

చామరములై (వ్యాప్తములై అనియేని), కర్ణద్వయి = మించగాక = గండములకు ఎక్కువై

రెండు చెవులరూఁడకంగూడ వ్యాపింపగా, కొండల్ త్రవ్వినమన్ను = కొండలను గోరాడగా

నంటుకొనినమన్ను, కత్తులగతి = కత్తులవలె, కొమ్మం గొనల్ = కొమ్మలయొక్క యగ్రములను,

ముంపక్ = కట్టు యొండగా, వేదండంబుల్ = ఏనుగులు, భూప ఆళికి = రాజుల సమాహ

మునకు, దండంబులై = దిగ్విజయార్థము తెరిలుటకు, చవుదంటిలు = తాము నాలుగు దంత

ముల గల యైరావతగజములు, పొట = ఆగుటను, చెలిపె = బోధించినవి.

ఆప్యదం ఏనుగులు ఇంద్రుని యైరావతగజమువలె నాలుగు దంతములు గలవై యదనన్నా

హముగా కోరలకొనలందు కత్తులందాల్చి, చెవులందు జామరములు గలిగినవై ఆతరుచేతి, రాజు

లను 'రెండే వైరికజమునకు తెరిలుడు, దండయాత్ర కిది సమయము' అని బోధించినవి. అది.

ఎట్లన వికసించిన యేడాదల యరటిపూవులయొక్క ధవళహారి ఇరుగండములందును ఓడుచున్న దట్టంపు మదరేఖలకు అంటుకొనగా, ఆరెండు రేఖలను హెచ్చుగా రెండు నూతన దంతములు కలిగినవన నొప్పుచుండెను. ఆతెల్లని రేఖలే మాటిమాటికి చెవులను ఏనుగు ముందునకును వెనుకకును పీచుచుండుటచేత ఆగండములనుండి చెవులకు సంక్రమించిన ధవళచామరములుగా నొప్పుచుండెను. కొండలం గోరాడగా కొమ్మల కొనలయందు నిండుగా అంటుకొనియున్న మున్ను ఎండి కత్తులుగా నుండెను. ఈతీరుచేత ఏనుగులు రాజులకు 'లెండి. — దిగ్విజయమునకు తరలుడు మీకు జయమునొడంగూర్చుటకై ఈశ్వరుడు మమ్ము విరావతములనుకావించినాడు; మాకొమ్మలకు కత్తులనుగూడ కట్టినాడు.' అని బోధించునట్లాప్తినవి. 'కొండల్లోవ్వివ' యనుటచే వల్లయుధము తోడి సాటి నూచితము. - ఈ త్రేప్రయంకారము.

'కరాళ' - కరాళో దస్తురే తుశ్చే, అను. — దట్ట మనుట లావుగా విషాదములనలె నుండుటకు. 'పుల్ల' - వికసించినందుననే ష్టోదము విస్తారముగా నున్నది. 'సితశ్చ' - ఏడాదులయరటి పుష్పాదీదర్శము తెలుపు; మా. ౧౪౩ '(నిర్మలకాంతికా)'. 'దధిరవగ్గానిసప్తపద్మాని' - విషాదము తెలుపు - తత్సామ్యముకై దానిం దెప్పట. 'ప్రక్షీర్ణములు' - ప్రక్షీర్ణతేస్త - కృత్వాశ్చిత్తేషే - 'ప్రక్షీర్ణకం చామరే స్యా ద్విస్తరే నా తురగ్దమే' - మేదిని. ఇంగువలన దానికి రెండరుములు.

'అరుగుచెంచె గావనగరిక నికటభాగప్రక్షీర్ణ | గగనగంగాతరంగిణీకనకకముల |

పరిమళోద్గారిణీ మహాశ్చరవుండు.' కాశీ, 5 (21).

ఏనుగుల చెవులకు అలంకారముగా ధవళచామరములం గట్టుదురు. 'కత్తులగితో' - యుద్ధమునకుం బోవు సేనుగులదంతములకు కత్తులం గట్టుదురు. 'చవుదంతులు' - నాలుగు దంతములు గలయేనుగులు - విరావతమునకు నాలుగు దంతములు; ఆది యింద్రుని గజము - తలత్తూణుం దాల్చుటచేత ఆప్పుడు తమ్ముం బురస్కరించుకొని దండెత్తువారికి ఆయనకుం బోలే శైరీజయమును ఆఖండైశ్వర్యమును లోకాధిపత్యంబును గలుగు ననుట. — 'కటిజీజేయన్న విను ప్రో | ద్వారచౌదంతియికిమీఁడు తూరుపువోర' ఆం. భా. 'వేలుపులగారు చౌదంతి వెల్లయేనుఁ | గనగనైరావతంబున కాఖ్యలమరు,' ఆం. నా. సం. 'వేదండంబుల్' - వేదము అండముగా అనగా తమ జన్మస్థానముగాఁ గలవి. సామివేదమునుండి యేనుగులు పుట్టినవి; అందువలన వానికి సామజము లనిపేరు - వేద+అండ = శకంధ్యాదిత్యమువలన 'వేదండ' అని పరరూపసంధి వచ్చినది.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు ధైరవోరల

కవ దౌనలనుండి లబ్ధలక్ష్మ్యతబడనీన

స్వకులశరపాలిచేఁ గీర్తిచాలగనెనొ

యన వనాళిఁ బ్రఫుల్లశరాళి మెలసి.

155

ఆపుడు = ఆశరత్సమయముందు, అన్యోన్య విజిగీషులు = ఒండొరులను జయింపఁ గోరిన వారు, వన - దొరల కవదౌనలనుండి = రాజుల యముల పొనుల జంటలనుండి, లబ్ధలక్ష్మ్యతో = తగిలినగుటి గలవి యగుటను, పడనీన = పొందిన - స్వకుల శరపాలిచేఁ = తమవంశమువి అయిన బాణముల సమూహముచేత ['స్వాన్యయశరాళిచేఁ బాలయశము' అని పా.], చాలతో = మెండుగా, యశము = కీర్తిని, ఎనసెనొ = పొందెనో, అనతో = అనునట్లుగా, వనాళిఁ = ఆదవులవరుస యందు, ప్రఫుల్ల శర అఱి=నిండావ వికసించిన తెల్లల సమూహము, మెలసెతో = ప్రకాశించెను.

ఆశరత్సమయము వనములో తెల్లుకాండలయందు విస్తారమైన తెల్లనిపూత ఎటుండె ననగా - ఆతెల్లుకాండలకు, తమ వంశమునం బుట్టినవైన బాగులు గుఱిసి బొంది వేధించుట చేత, విస్తారముగా వచ్చినకీర్తియో - యనున ట్లుండెను. — ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘కవదోనలు’ - ఈబుజముమీద నొకటి ఆబుజముమీద నొకటి. ‘స్వ్వల శరపాలి’ తెల్లు కాండలతో బాగుములం జేయుదురు, అందువలననే గెంటికిని శర మనియే పేరు:—

‘ఆతఃపరిం ప్రవక్ష్యేమి శరాణాం లక్షణం శుభమ్;
నూలం నచాలి నూత్నం చ న వక్త్రం న కథూమిజం,
హీనగ్రన్థి విహీరం చ వర్జయే తాదృశం శరమ్;
పూర్ణగ్రన్థి సుపక్వం చ పాణ్డ్యం సమయాహృతిం
కతినం వర్తులం కాణ్డం గృహ్ణీయా త్సుప్రదేశజమ్.’ శార్దూలధరుడు.

ఈపద్యమున ఉపలబ్ధ పాతముల ‘లబ్ధలక్ష్యంబు లయిన...శరాలి’ అనుచో విశేషణ విశేష్యములకు వచనభేదంబును, తృతీయపాదమున - ‘స్వాన్వయ...బాలగ ననో’ - యతిభంగంబునం గలపు; అవి యీపాతమున సవరింపబడినవి. ‘దానాచిప్రభివా క్తీర్తి ప్రతాపప్రభవం యశః’ అనుటచే ఇట్ల ప్రతాపప్రభవమే ఉద్దిష్టమైనను ‘యశోయదస్యాజని’ అన్నందులకు ‘జనించినమహాకీర్తి ప్రవాహంబు’ అన్నట్లుం బోధోక్తీర్తి యశఃవరమే యని గ్రహించునది. యశము తెలుపని కవి సమయము గావున తెల్లుబూతిన యశముగా నుచ్చేక్షించుట:—‘యశసి ధవళతావర్ణ్య శో హాన కీర్త్యోః సా. ద.

తే, దరులతడివండు పొదువుమూపురము లంటు

తెల్లుగంటల నాబోతు లుల్లసిల్లె,

గిరుల మోరుల సవి సముద్గిర్ల సలిల

జలధరచ్చేదములు వ్రాల మెలగుకొనె.

156

దరుల తడి వండు = ఏళ్ల యొడ్డల యార్ద్ర మృత్తిక, పొదువు మూపురంబులు = కమ్మ కొనియున్న కవతులకు, అంటుతెల్లు గంటలక = అంటుకొన్న తెల్లుదుబ్బులచేత - ‘గంటయనఁ బైరు దుంపయు ఘంటయొప్ప’ అం. భా. 3 (58), ఆబోతులు = మహాత్ములు, (ఎట్లు ఉల్ల సీల్లిన వనగా), గిరులమోరులసవి = కొండల శిఖరములే అని, సముద్గిర్ల సలిల జలధర చ్చేద ములు = వెలువరించిన నీరుగల ముబ్బులయొక్క ఖండములు, వ్రాలక = మీద దిగగా, (వాని లోకే), మెలగుకొరణిక = సంఘించుచున్నవిధమున, ఉల్లసిల్లె = ఉత్సహించు చుండినవి.

ఆసమయమున ఆబోతులు ఏళ్లదరులను కోరాడగా, అందలి పచ్చివండు మూపురములనం బొదువుటయు, దానిమీద తెల్లుదుబ్బులు అంటుకొనియుండుటయు, ఈతీరుతో ఆబోతులు సంఘించుచుండుటయు, నెట్లుండె ననగా - వానిని కొండ లనియు వాని మూపురములను తచ్చిఖరము లనియు తలంచి నెగడలిన తెల్లని శరత్కాల మేఘఖండములు వచ్చి ఆమూపుర ములపై వ్రాలగా, వానితోనే ఆయాబోతులు సంఘించు చున్నవో యనున ట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. — ఆబోతులు కొండంతె లనియు, వానిమూపురములు శిఖరములంతె లనియు, వానిపై తెల్లుగంటలు ముబ్బులంతె లనియు వర్ణన. — ‘తడి’ యేల యనగా - గంట

లంఘనములు; 'సమస్తీర్ణ సలిలములు' గానిచో తెలుగుంటలవలె తెల్లగా నుండవు. 'భేదములు' - ఒక్కొక్క ఖండము ఒక్కొక్క గంట, శరత్తున మేఘములు సంహితముగా నుండక, పలు తుండెలుగా నుండుట ప్రసిద్ధము.

'వ్యోమ క్వచి ద్ర జతశ్చమృతాశిగౌరై
స్త్వక్తామృతై ర్మమృతాయా శతశః ప్రయాతైః
సంలక్ష్మ్యతే పవనజేగ చలైః పయోదైః
రాజేవ చామరవర్తై రుపశీజ్యమానః.' ఋ. సం. శరత్తు.

ఇందు 'శతశః ప్రయాతైః' అనుటం గనునది.

కరణి—ఇది సంస్కృతసము. 'మోరులసవి' ఇది సమాసముగారు, చూ. ౪ (౨౦) 'సవి' జే. ఆవ్య. అని, ఎ. గీ.—

'నాకు నిచ్చియున్న నామెడ హారంబు ।
నిజనఖాంబరముల నిగిడికొనుచు
సరభసముగఁ జనియె సవి రాత్రి కేఁగల ।
కంటి, నపుడ మేలుకంటి ననఘ.' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. ౩. ర.

తే. గగనలక్ష్మీ నిజోరు నక్షత్రమాలి
కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బినుక,
నెఱయు కుంకుడుఁబండులనులువు లనఁగఁ
బలపలనిపాండురాంబుదపంక్తు లమరె.

157

గగనలక్ష్మీ = ఆకాశశ్రీ, నిజ ఉరు నక్షత్ర మాలికలు = తనవైన గొప్ప చుక్కల సమా హము లనియెడి యిరువదియేడు ముత్యాల పేరులను, వియత్ నదిక్ = మిన్నేటియందు, కడుగక్ = కుదిచేయుటకై, పినుకక్ = చేతితో మర్చింపఁగా, నెఱయు = వ్యాపించుచున్న, కుంకుడుఁ బండుల నులువులు అనఁగక్, పలపలని పాండుర అంబుద పంక్తులు = ఇంచించుక ఎడ మెడ ముగా నున్న తెల్లమిట్ట వరుసలు, అమరెక్ = ఒప్పెను.

ఆసమయమున నక్షత్రములు మెఱుఁ గెక్కుటయు మింట ఇంచుక విరళిములుగా తెల్లని మిట్టలు పర్వతముల నెట్లుండె ననఁగా, ఆకాశలక్ష్మీ తనయిరువది యేడేని ముత్యాలగుల నక్షత్ర సంఘము లనడి ముత్తైపుంబేరులను పుల గడుగుటకై ఆకాశగంగలో కుంకుడుఁగాయలను పిను కఁగా వాని మిటుగు మింటనెల్ల దగ్గఱ దగ్గఱగా గాలిక వ్యాపించుచున్నదో యన నట్లుండెను. - శ్రీహను ప్రాణితమైన యుత్ప్రేయికాంక్షము. అశ్వస్యాది నక్షత్రములు ఇరువదియేడుగావున, ఇరువదియేడుముత్యాలవారమునకు నక్షత్రమాల యని పేరువచ్చినది. 'పైన నక్షత్రమాలా స్వా త్విప్త వింశతి మాత్రా.' అను. 'ఉరు' లక్ష్మీకి పెద్దముత్యముల పేరులతోమి కొడువ; ముత్రములు పెద్దవి గానిచో ఇంత దూరమునకు అగపడవు, పైగా నక్షత్రములు సామాన్యపు ముత్రములకన్నఁ బెద్దవిగానే ఆగపడును. పండులకును నులు గెక్కునగా వచ్చును. నులువు గావున పలపలన (పలుచం దనము). 'అంబుద' - ఇటరూఢిచే మిట్టను మాత్రము చెప్పను గాని జలము నిచ్చు నని తెలుపను. 'పలపల యన వెలితి యనక్' పలుచన యన విరళి సంజ్ఞ భాసిల్లును'. ఆం. భా.

శా. అప్పు ల్పారిధిచేతఁ బుచ్చికొని, కార్యంబైన, ముగ్ధోన్నయ
య్యప్పు డౌ చనియు న్నవృద్ధికముగా నవ్వారికే తీర్పుగా,
నప్పుణ్యాతివిశుద్ధజీవులు నిజాచ్ఛాంగంబులం దోచు న
ట్లోప్పారె న్యశివంబగర్భితములై ద్యోచారిశుభ్రాశ్రముల్.

158

అప్పుల్ = జలముల (ఋణముల)ను, వారిధిచేత = సముద్రునివలన, పుచ్చికొని = కైకొని,
కార్యంబు వివర్ణ = ఎందులకై అప్పు పుచ్చుకొన్నాఁడో యాకార్యము నెఱవేఱినపిమ్మట, ముక్
కొనిన అయ్యప్పుల్ = తొలుత పుచ్చుకొన్న యా జలములను (ఋణములను), దౌ = దవు =
దూర దేశములకు, చనియ్యున్ = పోయియు, నవృద్ధికముగా = పుచ్చుకొన్న దానికన్న పెంచుగా
(వడ్డితోఁగూడ), అవార్థికే = అసముద్రమునకే, తీర్పుగా = ప్రత్యర్థులముచేసి, అవ్ పుణ్య
అతివిశుద్ధ జీవులు = జలమే పవిత్రమైన యతినిర్మలమైన ప్రాణముగా గలవారైన, అనఁగా జల
ప్రధానములైన మేఘులు (పుణ్యమును అతి విశుద్ధమునైన యాత్మ గలవారైన యాశుభమర్గులు -
అనఁగా ఋణములు), నిజ అచ్చ ఆంగంబుల = (ఆద్దమవలె) నిర్మల మయిన తమ దేహములతో,
తోచునట్లు = అగపడురీతిగా, శశివంబ గర్భితములు వి = లోపల చంద్ర మండలము కలవై,
ద్యోచారి శుభ్ర అశ్రమల్ = మింటం జరించుచున్న తెల్లమబ్బులు, ఒప్పారె = ప్రకాశించినవి.

నిరేప్రాణముగా గలవారైన మేఘులు, సముద్రునివలన నీళ్లను ఋణముగాఁ గైకొని,
సముద్రునికి దూరముగా మిన్న నెడి దేశాంతరమున కేగియు, వెట్టం దీర్చుట, చాతక బలాకాదు
లకు మేలునేయుట, ఇత్యాది కార్యమయిన యనంతరము, తొలుత కొన్న దానికంటె ఎక్కువగా
అనఁగా వడ్డితోఁ గూడ అనీటి ఋణమును తీర్చినవారై, ఆకారణంబున, విశుద్ధాత్ములను, విశుద్ధ
దేహములు వి, గౌరవముగా ఉన్నతులై సంపరించుచున్నారో యను నట్లుగా, చంద్ర బింబా
ధృష్టితములై శుభ్రాశ్రమము మింటం జరించుచుండును. — క్లేషానుప్రాణితోఁ త్రేప్యతే.

అప్పుకొని వడ్డితోఁదీర్చి శుద్ధాత్ములై శుద్ధదేహులైన నజ్ఞుని సామ్యము మేఘములయందు
చెప్పబడినది. అత్త శుద్ధి యాకారముం దగపడును; సుకృతముచే అత్త శుద్ధియు ఆకారశుద్ధియు
కలుగును.

ఎన్ని శుభ్రాశ్రమలో అన్నిటియందును చంద్రబింబ మున్నదా యనిన, ఒక్కొక్క దాని
కిని చంద్రుని కడ్డముగా వచ్చినప్పటి తీరే యిటు వివక్షితము.

‘దౌ’ = దవు = దవు - “ఇత్యాదు లక్ష్కటాదులు” అనుటంబట్టి దీనిని అంగుం జేర్చు
కొనవచ్చును. — ‘వృద్ధి’కి కైకృతము ‘వడ్డీ’; ‘వార్థికే’ - ఇచ్చినవానికే, తదియలకుఁ గాదనుట. —
‘ద్యోచారి’ - ఋణవిముక్తుఁడు నలుగురలో తలయెత్తుకొని తిరుగుట నూచితము; ఋణము తీఱక
ముందు అత్త శుద్ధియు కాదు. కావున దీపింపదు, అట్లే నీటి మ్రబ్బులోని చంద్రుఁడు అగపడుడు;
నల్లమబ్బు తెల్లబడుటయే ఋణవిముక్తి, సుకృతముచేత నైన భవాకారము.

చ. విశేష యోదపుంబౌరలపేష్టనచే నొకమై సభోమణి

లశునవటంబు వొందుట మనంబున నారసి, కాంచి, విష్ణుఁ డ

య్యశివతతై యదంబు వలయంబునఁ బాపి, యవస్తులోభక

త్కృతఁ బ్రబోధ మొంది, సిరిఁ గాంచి చెలంగెఁ బయఃపయోనిధిఁ.

159

విష్ణుఁడు = నారాయణుఁడు, నభోమణిక్ = సూర్యుఁడ నెడి, మణిక్ = పద్మరాగమునకు, విశ...చేక్ - విశద = తెల్లనైన, పయోదపు = మేఘము లనెడు - పారల = ఆవరణ విశేషములయొక్క - వేషనచేక్ = చుట్టుకొనుటచేత, - ఒక మైక్ = ఒక ప్రక్కను, లకునపటంబు = లకునపట మనెడు దోషము, ఒంగుటక్ = కలుగుటను, (కలిగినదని) మనంబునక్ - ఆరిసి = ఆలోచించి, కాంచి = తెలిసికొని, ఆ, యశితకై = చెడుగును పాపుకొనుటకు గాను, పదంబు = తన పాదమయిన యాకాశమును, వలయుంబునఁ బాపి = గాలిగుడియను నందియ లేనిదానినిగాచేసి, ఆవ...తక్ = వస్తువునందలి లోభముచేతనైన కఠినతలేమిచేత (వస్తులోభముమాని సంతుష్టుఁడై), ప్రబోధ మొంది = నిద్ర మేల్కొనుట యనెడు తెలివిన పొంది, పయోపయోనిధిక్ = పాలసముద్ర మందు, సిరిక్ = లక్ష్మీదేవిని (భాగ్యమును), కాంచి = చూచి (పడసి), చెలంగక్ = సుఖముం దెను.

తా - లోకములో బుద్ధిమంతుఁడు తన పాదమందలి పెండ్లారములోని పద్మరాగమున లకునపట మను దోషమున్నదని తెలియఁచెనా, వెంటనే యాపెండ్లారమును వదలి, లోభములేక సంతుష్టి గలవాఁడై, తెలివి గలిగి, భాగ్యమొంది సుఖముండును. అట్లే శ్రీనారాయణుఁడు తన పాదమయిన యాకాశములో, పరివేషమును నందియలో, సూర్యుఁడ నెడి పద్మరాగమున ఒక ప్రక్కను తెల్లముబ్బుల యావరణమనెడి లకునపట దోషముం గనిపట్టి, వెంటనే పరివేష మనెడి యాయందియను తన పాదమయిన యాకాశమునండి, తొలఁగించి, వస్తులోభములేక సంతుష్టుఁడై తనతావలమయిన పాలసముద్రమునందు నిద్ర మేల్కొనుట యనెడి తెలివించొందినవాఁడై మహా లక్ష్మీ యనెడి భాగ్యముం బడసి సుఖముం దెను. — రూపకము.

‘ఒక మైక్’ - సూర్యునికి క్రిందిప్రక్కను మాత్రమే మేఘములుండుటచేత. “ద్యుమణి స్మరణీర్నిత్య” అమ. ‘లకునపటంబు’ - ‘లకునము...! వెల్లులి; ౨ కంపునందలి హాష విశేషము (అనఁగా పాలు పైబూసినట్లుండెడు తెల్ల డాలు),” శ. ర.; ఉల్లిపారంటి తెల్ల డాలు లకున పట మనఁబడును. అట్టి రత్నమును ధరించిన సిరి తొలఁగును, దానిని ధరించుటమానిన సిరికలు గును; కావుననే దానిని పదమునకుం బాపి సిరిఁ గాంచివాఁడు. ‘లకున పటత్వము’ - ఇటు త్వవ్యోత్యార్థములేదు, కావున లకునపటంబు పొంద అనిమార్పు. “పరివేష స్తు పరిధి రుపసూర్యక మ్నలై” అమ.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిఁ గ్రియకై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం

దుం బడయ న్నరజ్జలదతూలపరంపరఁ గొంత పై ఘటించె,

పం, బెలుచం జనించి, యొక మట్టున నిల్వక యాశ్రమించె గాఁ

కం బరితాప మూన, ననఁ గానె మొగిల్వరిమొండ లత్తటిక్. 160

అత్తటిక్ = ఆశరిత్యాలమందు, అంబరవాసులు = మింటికాపులు, (అనఁగా దేవతలు). క్రియకై = అగ్ని కార్యములు నెఱవేర్చుకొనుటకై, ద్యుమణి స్ఫటిక ఉపలంబునందుక్ = సూర్యకాంతశలయందుక్, అగ్నిక్ = నిప్పును, పడయక్ = పొంగుటకుఁగాను, పైక్ = సూర్య కాంతిశలమొందుగా, కొంత = ఒకపాటిగా, శరత్ జలద తూల పరంపరక్ = శరత్కాలపు మేఘము లనెడు దూదియొక్క దొంతిని, ఘటించక్ = కూర్చుఁగా, (అగ్ని) పెలుచక్ = మొందుగా, జనించి = పుట్టి, మఱి = తర్వాత, (అయంబరవాసులు), కాఁకక్ = ఆవేడికి, పరితాపము

ఊనక్ = భేద మొందునట్లుగా, ఒకమట్టునక్ = పరిమితిలో, నిల్వక, ఆక్రమించెక్ = వ్యాపించెను, అనక్ = అనునట్లుగా, మొగిల్చిరియెండలు = మబ్బువిడిచిన యెండలు, కానక్.

దేవతలకు మావ్యము గొనిపోవువాడైన యగ్ని వర్ష రువునందు మందగింపగా, వారు శర దృకువున ఆయా యగ్ని కార్యములకై అగ్నిని సంపాదించువారై మంచుచున్న సూర్యకాంతిలలకు కొంతమీఁదుగా తెల్లనిశర శ్లేషము లనెడి దూదిని పలచపలచగా పట్టుకొనగా అందు నిప్పు జనించి, మఱి వారు కోరిన పరిమితిలో నిలువనిచ్చె, 'ఏల దీనిని పుట్టించితిమా' యని వారు భేద పడునట్లుగా, అంతటను కాంకలు చల్లుచు వ్యాపించినదో యనునట్లుగా దుస్సహమలై, మబ్బు విడిచినయెండలు కాయుచుండెను. — ఈ తేప్రిత్యులంకారము : రూపకానుప్రాణితము. సూర్య కాంతిల ఎండకు ముండందొడంగును.

సీ. 'రవికరస్పర్శమాత్రంబున వహ్నినిఁ గ్రక్కెడునది సూర్యకాంతి మనెడి

స్ఫటికంబుఁ శశికరస్పర్శమాత్రంబునఁ జలము గ్రక్కెడువలె చంద్రకాంతము.' హోలాస్య. ౩.

'ప్రత్యగ్జ్వలితైః పరిభ్రమణిభి ర్మీరాజితా భావః

సావిత్రాః కరువిన్దకన్దశీరుః ప్రాచీ మలంభర్షణే'

ఆనర్.

'ప్రాచీం వాసుకఁజ్జకా ముపగతే భానా దికాం వల్లభే

పశ్యేతా రుచయః పరిభ్రష్టవా మాశ్నేయవాడిన మాః.'

ఆనర్.

'న తేజ తేజస్వీ ప్రకృత మపరేషం విషహతే,

న తస్య స్యా భావః, ప్రకృతి నియతత్వా దకృతః;

మయాభై రక్తానై స్తపతి యది దేవో దినకరః,

కి మాశ్నేయో గ్రావా నికృత ఇన తేజాసి వమతిః'

ఉ. రా. చ.

'వ్యా. తేజాసి = అగ్నిజ్వాలా, ఆశ్నేయో... గ్రావా = సూర్యకాంత ఇత్యర్థః.'

క. కంజహితాస్తోదయముల | సంజకడల, నడుమఁ గప్ప, సంధిల, మి న్నొ

ప్పెం జూడఁ బ్రకృతితేజరీ | గుంజానాసావిధూష కొమరు భజింప. 161

కంజహిత ఆస్త ఉదయములక్ = సూర్యుని క్రంభటయందును పొడుపునందును, కడలక్ =

(మింటి) యెనిమిది దిక్కులందును, సంజ = సంధ్యారాగంబును, నడుమక్ = మధ్యప్రదేశమునందు

(అనగా మింటి యూర్ధ్వభాగమునందు), కప్పక్ = నైల్యంబును, సంధిలక్ = సమహడఁగా,

మిన్ను = ఆకాశము, ప్రకృ...రు - ప్రకృతి = మూలప్రకృతియనెడు - శబరీ = చెంచెతయొక్క -

గుంజా = గురిగింజలోఁ జేయఁబడిన - నాసావిధూష = ముంగలయొక్క - కొమరు = సాంపును,

భజింపక్ = సొందఁగా, చూడక్ = చూచుటకు, ఒప్పెక్ = ప్రియముగా నుండెను.

అముకువునందు ఆకాశము ఆప్తదిక్కులయందును సాయం ప్రాతస్సంధ్యారాగములచేత

ఎఱ్ఱనై ధూర్ధ్వభాగమునందు నీలమై మాయయనెడు చెంచెత ధరించిన గురిగింజ ముంగలయొ యన

నొప్పు చుండెను.

ఆప్తదిక్కు లనియు దశదిక్కు లనియు చతుర్దిక్కు లనియు మతములు - ఇట ఆప్తదిక్కు

లనుమతము స్వీకృతము:—

'ఏకం జ్యోతి ర్బ్రహ్మ' ద్వే త్రిజగతి గదితా న్యజ్జజ్ఞాన్యై శ్చతుర్థిః

ధూతానాం పశ్యమం యా న్యల మృతుషు తథా పట్ను నానావిధాని |

యుష్టకం తాని సప్తత్రిదశమునిమతా న్యప్రదిగ్భాజ్ఞో భానో
 ర్యాన్తి ప్రాప్త్యా నవత్వం దశ దిశతు శివం దీధితీనాం సహస్రమ్.' మయూరుండు,
 'కడ' - కాష్ఠశబ్దవైకృతము - 'దిశ స్తు కవధః కాష్ఠ ఆకాశ్య హరితశ్చతాః' అను- 'సంజ' - సం
 ధ్యాశబ్దవైకృతము, సంధ్యాకాలవాచకము యయినను లక్షణచే తదియారణ్యమున చెప్పవచ్చునది:
 'సంధ్యా శోణామృరజవనితా, కామినోః ప్రేమ నాట్యం,
 నాన్తి భ్రామ్యద్భృమరవిరుతం, మారిషః కోఽపి కాలః,
 తారాః పుష్పాశ్శాలి మివ కిరణ్, నూచయన్ పుష్పకోరో'

ర్నృత్యారంభం, ప్రవీళి సుధాదీధిత్తి న్నూత్రధారః.' రసతరంగిణి.
 'ప్రకృతి' - పరమాత్మను ఆశ్రయించినదై అనాదియై ప్రపంచమునకు మూలభూతమై ప్రపంచ
 రూపముగా పరిణమించినట్టి దైన మూలతత్త్వము. 'గుంజా' - మిన్ను ఊర్ధ్వమందు నలుపు క్రింద
 ఎనిమిదివైపులను ఎఱుపునుం గల గురిగింబవలె నున్న దనుట. గుంజ ఇంచుక, మిన్ను ఆతిమహత్తు,
 సాటి యొప్పునా? యనిన, అందులకే ప్రకృతిని శేష్యుడయ్య, ఆమె ప్రపంచస్వరూపురాలు
 గావున తనయాకారమునకు తగినంత పెద్ద గుంజను తానే కల్పించుకోగలది గావునను ఆమె ధరిం
 చిన గుంజం శేష్యుడయ్య; ఆప్రకృతిని మింటియూర్ధ్వమున శిరంబును, భూమికి సమానముగా
 నడుము, భూమి క్రింద నెటినో పాదములునుంగా భావించవలయును. 'సంజ' - తూర్పు సంజకెంపు
 నడిమివఱుకును వ్యాపించును, పడమటి సంజకెంపును నడిమివైపు వ్యాపించును, వీనిచే మింటి
 నెత్తముదప్ప కడమయ్యెల్ల నరుణ మగును, గావున నలుపు ప్రేకుండునట్లుగా ధరింపఁబడిన గుంజతో
 సామ్యము చెప్పఁబడినది.

'అస్తాదయపెటగుంజ' అను పాదమున టుగాగమము రామి ప్రశస్తము గాదు. 'శబరీ' -
 చెంచెరలులోనగు నడవిమెలతలే గుంజాభూషణంబులను ధరింతురు.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరు ల్లొనుచు, మూంగిఁ,
 యంబరంబునఁ బఱచు కీరాళు లొప్పెఁ,
 బసరటొండొంటియాకుతోఁ బండఁ బాటి
 ఛేదభయమున నెగసిన చే లనంగ.

162

శాలిమంజరులో = వరివెన్నులను, గూండ్లకై = తమ గూండ్లకు, కొనుచున్ = కొనిపోవుచు,
 అంబరంబునఁ = ఆకాశమున, మూంగి = ఒక దాని కొకటి దగ్గఱగా కూడుకొని, పఱచు=వడిగా
 నెగయుచున్న - కీర ఆకులు = చిలుకలగుంపులు, పసరు టొండొంటి యాకుతో = పసరువ న్నై
 మాఱనట్టి యొక్కొక్కయాకుతో, పండఁబాటి = పండినదై, ఛేదభయమునన్ = కోతెకులని
 (కోతె కోయుచు రను) వెఱపుచేత, ఎగసినచేలు=ఎగిరి పోవుచున్న వరిపొలములో, అనంగ =
 అనునట్లుగా, ఒప్పెన్ = చెన్నారినవి.

ఆప్పుడు నోట వరివెన్నులం గఱచికొని గుమిగుమిగా గూండ్లకు ఆకాశమున నెగిసిపోవు
 చున్న చిలుకల సమానము ఎట్లొప్పె ననగా, వరివెన్నులు పండి ఒక్కొక్కపసరుటాకుతో
 నొప్పుచు తిప్పు కాఁపులు ఇఁక వచ్చి కోతె కోయుచు రని భయపడి యెటకేనియు నిరపాయ
 మైనతావునకు ఆకాశమార్చున నలసపోవుచున్న వరిచేలో అనునట్లు ఒప్పుచుం దెను.-ఉత్ప్రేక్ష.-
 'మూంగి' - స్వభావోక్తి.

'మూగ' - ఆకాశమున ఎన్నియో వేలువలు గుంపులుగా పోవుచుండినవి. ఒక్కొక్క గుంపు ఒక్కొక్కవరిచేసవలె నుండెనని భావము. మూగనిదో చిలుకలకు సస్యముక్రీక్రమీసి యుండు వరిచేసినాదృశ్యము రాదు. - 'గూండ్లకై' - గూండ్లలో పెట్టుకొని దినముల వెంట తినుచుండును. ఒండొంటి యను పేట్టుకై తొక్కలు రెండెనిగదా? యనిన మారమునకు ఆవిధజన తెలియదు. 'చేలు' - ఏ. వ. చేను: ఇట్లే మీను:మీలు. వరివెన్నులం గూండ్లలోనేకరించి పెట్టుకొనుట చిలుకలకు స్యభావము. - 'సీవారా తుక్కి గర్భకోటరముఖభ్రష్టస్థరూణా మధః' అని కాలిదాసు. - ఒక కవియు భారవియు వీనిని ఇంద్రధనుస్సుగా వర్ణించినారు.

'స్ఫుటం స్ఫుటపలాశవత్సృగభాసిచక్రా పురో'

విపాకకపీకృతాః కలమమద్భుతీర్నిధ్రతీ.

బభౌ నివి శుకాకలిః కవలయన్విపిన్ద్రయా

స్వభావప్రాదయన్దయా విమధచాపలక్షీరన.'

యతై రసౌ విద్రుమధిగ్ధలోహితైః శృభాః శత్రోః కలమస్య విధ్రతీ

శుకాకలి ర్విద్రక్త కీరకమలాః ధనుఃక్రయం గోత్రభివోఽనుగచ్ఛతీ.'

సీ. శ్రీలు దా రౌట నాన్తరవృత్తికా

కృతిః జెవు ల్కమలకర్ణికల మెఱయః

నతనుసారభ్యకృత్రతరేఖ మంచెవ్వు

ననలించు గొద చిల్లకముపుం బజుకః

దొగమొగ్గలను వైవ దూర మేగమిం బెట్టు

చప్పట్ల జన్నులు జడలు గనలః

బెడ్రొన మురు చెప్పి, నడి నవ్వ, విరుగు న

ధ్వనుకొలందినె యక్రకయు మరలః

తే. నధర రవప్రసాంబు నడుగ నోర

చెఱచె ననం బండి శ్రీల ముత్తైములు తోమ

చెఱను జంఘలః బోలమి నను వాల్చు

రాజనముః గానం గోవికారాజ వాలిస.

163

చెఱచెనోటలయు వరిపొలములయు కావలిపడంతులను వర్ణించుచున్నాడు: - 'చెవుర' = వారిపీనులు, 'తాను' = తాను, 'శ్రీలు' = వాహలత్తులు, ('శ్రీ' యనునక్షరమువలె నుండునవి ఆనుటయు), 'ఆగుటక' = ఆగునంగున, 'ఆత్రి...తిక్' = ఆత్రిత్ర = ఆత్రియింపబడిన (మహాలక్ష్మిక ఆత్రియమైన) - 'పర్జ' = కమలములయొక్క - 'కర్ణికా' = గుడులయొక్క - 'అకృతిక్' = ఆకారముతో ('లక్ష్యీనివాసకమల కర్ణికతో' యనునట్లుగా నొప్పుచున్న) - 'కమలకర్ణికల' = ఆలంకారార్థము ధరించిన తామరగుడులతో, 'మెఱయక' = ప్రకాశించుచుండఁగా;

అత...ఖక్ = అతను = మద్రాసునిక - సారభ్యకృత్ర = తేలు దోలెడుపనిం గావించుచున్న - రతిరేఖక్ = రతీరవియో యనునట్లుండఁగా, మంచెపైక = పిట్టలం దోలుబట్ట వేసిన

యెత్తు చప్పురమునుండి, అదలించుకొడ = చిలుకలను తోలెడు పెచ్చరికశబ్దమో యనునట్లుగా నొప్పుచున్న యదలించువు, చిలుకపగువు = చిలుకలగుంపును, పఱపక = పఱతెంచునట్లు చేయుచుండఁగా;

తోగ మొగ్గలను = కిలుకకళికలను, వైవక్ = ఆచిలుకలంగూర్చి వేయఁగా, దూరము ఏగమిక్ = ఆకలున మొగ్గుల దూరమానకు పోనగువలన, పెట్టుచప్పట్లక్ = పొలములోని దూరపుఁ బలుకలను తోలుటగా చప్పట్లు చఱవఁగా, చన్నులను జడలును, కదలక్ = చలించుచుండఁగా; (తెరువరికి) మును = మొదట, వడత్రోవక్ = తప్పదారిని, చెప్పి, వడిక్ = (ఆమాట నమ్మకొని అతప్పదారిని ఆతెరువరి పోయిన) వెంటనే, నవ్వక్ = (తమ కుచ్చితము నెఱవేరినందులకు తాము) నవ్వఁగా, తిరుగు అధ్వగు కొలందినె = వెనుకకు బాటసారి మరలిన కొలఁదిగానే, అపత్రపయక్ = (తప్పదారిని చెప్పినప్పుడు పోయిన) లజ్జకూడ, మరలక్ = తమకడకు రాఁగా;

అధ...లు - అధర = తమ మోవియొక్కయు - రదన = దంతములయొక్కయు - ప్రసాదంబుక్ = ఆమృగములను, అడుగక్ = వేడుకొనుటకు, నోరుచెఱచెక్ అనక్, పండి = నిండుగా పక్వమై, ప్రిలి = పసిలి, ముత్రైములు, నోఁచు = అగపడుచున్న - చెఱువక్ = ఇట్లువును, జంఘలను పొలమిక్ = తమపిక్కిలకు సాటి కానందున, కిరు = తలను, వాల్చు = తమ పాదముల కడచేర్చుచున్న - రాజనముక్ = రాజుపు కాడలను, కాచు = (మన్నించుచున్న) రక్షించుచున్న, గోపికారాజ = కావలి యింటులయొక్క సమాహము, పొలిచెక్ = ఒప్పెను.

తా.-వారు తమచెవులు శ్రీ (కారము) లగుటచేత శ్రీచేరి తమిరుగునింహసమున కూర్చుండునుగాన ఆనందో యనునట్లు చెవులయందు ఆధిరణములుగా చాల్చిన తమిరుగు మెఱయుచుండఁగా, (ఉత్పేక్ష)తొలంకారము; మదనునిక వేరువోలుచున్న చిట్టచేరి ఆతనివేరిగట్టుము లైన చిలుకలను తేను వడిగా బాగుఁ డని పెచ్చరికగా అదలించు శబ్దమోయన నొప్పుచున్నట్టి వారి కంతశబ్దములకు చిలుకలు పఱతెంచుచుండఁగా, (ఉత్పేక్ష)తొలంకారము; చేరిలోని చిలుకలను తిఱుమఁ గొట్టుటకై వానివేరి పిండిన కిలుక మొగ్గుల ఆంతిమారుపాక విడుమనే పడినందున చప్పట్లచే నైన తిఱుమఁగోరి చప్పట్లు చఱచుటచే చన్నులను జడలును కదలఁగా, (స్వధావోక్తి); తేనువరి వారి యడుగఁగా నతినిక తప్పదారి చెప్పి అతిఁడు అతిప్పదారిని పోఁగా పక్వన నవ్విన వాగ్గ అనవుచే నాతిఁడు అతిచ్చిన నెఱింగి వెనుకకు మరలఁగా లజ్జపడుచు, (తెలుయొగిత); వారియధరమిందలిమాధుర్యమును వారదంతముల కాంతియు తమపొలయందును తమముత్రైముల యందును లేనందున వానిని ఒంచుక వయసేయుం డని వేడుచున్నవో యన నిండుగా పండి పిసిలి రిన ములుకుచు ముత్రైములు గానవచ్చుచున్న చెఱువల తోలుటలను, (ఉత్పేక్ష); వారి పిక్కిలను తమపొట్టుల పొలిలేమికి లజ్జతిములై, తమ గర్విమును మన్నింపుఁ డనుచు వారి పాదములకు నమ్రములైనవో యన తలవాల్చియున్న వరికాడలు గల వరిచేలను, (ఉత్పేక్ష); రక్షించుచున్న (అనఁగా ఆచెఱువలను మన్నించుచున్న)ట్టియు ఈవరిమైను దొంగలపాలు పకడ్బాలపాలుం గానిక కాచుచున్నట్టియు, కావలిచెఱువల చెన్నారచుండిరి.

'కర్ణికా కర్ణభూషణే హస్తమధ్యాబ్జికో హస్తీహస్తాస్త్ర చ వరాలతే' నానా. ఈ కావలి చెఱువల యదలించును విని మదనరథరథ్యము లైన చిలుకలు చిట్టచేరిగొంతుపక్కడి యని

తలంచి, వడిగా పజితెంచుచున్న వని స్వారస్యము. 'మంచ' - ఇది వేరిక బదులు. 'స్త్రీరజాసా-
పత్రపాస్త్రీదా' రత్నకోశము. పండినమై తలవ్రాల్చును:-

'కలమా: పాకివినమా: శూకశిఖామృతిసురభికహారా:

పననాకిమృతినీరద: ప్రాయ: కర్పూరి పరిమళశ్లాఘామ్.'

భో. ప్ర.

'నమితా: ఫలభారణా న మితా: కాలిమణిర:

కేదారేషుహి పశ్యంత: కేదారేషు వినిస్సృప్తహా:.'

సు.రి.భా.

చెఱుకు ముత్తెములకు చూ. ౪౪. టీక.

తే. నింగి యత్తజ్జీ దా మహానీల మైన

గరిమకుం దగ బహుత్వగ్రాహి యయ్యె,

ననగం బరిణత కలమాది యవసరాశి

తేలులు గిను లన నభ్రంకషణం బెలంగె.

164

అత్తజ్జీ - ఆకరదృశ్యువునగు, నింగి = ఆకాశము, తాక = మహానీలము = మిక్కిలి
నల్లనిది (నొప్పనీలములే). పని గరిమకుం దగజ్జీ - ఆయినట్టి పెంపకమునకు తగినట్లుగా. బహు
త్వగ్రాహి = వస్త్రము కనవు నాకిరించునట్టిది, అయ్యెను, అనగం = అనునట్లుగా, పరి...ణ -
పరిణతి = పండిన - కలము = కరి - ఆది = లోనగువానియొక్క - యవస - గడియొక్క -
రాశి = మేలులయొక్క - తేలులు = నయాహములు, గినులు అనగం = నొండలంతలేనీగా, అభ్రం
కషణం = మంటి నొరయ్యుటచేతి, చెలంగె = బిష్క మించు.

ఆకరదృశ్యునగు మంటి నంబులు నొండలంతగా కరి లోనగు మేలు గడిమేలు
(వాములు) మెండుకొన్నవి.

'మహానీలము' - చూ. ౧౩౨ - నీలము త్వగ్రాహి - గరిమకుం దగినట్లుగా - అనగా
తెరాళిగుణితమునకు సరిగా - నీలము త్వగ్రాహి యన మహానీలము బహుత్వగ్రాహి యని
తెరాళిగుణితసిద్ధము. - 'కాలయ: కలమాద్యాశ్చ పక్షికాద్యాశ్చ.' - 'ఘోసో యవసమ్' అను,
'అభ్రద్వజ: - అభ్రంకషణి విదయతి నిర్దత్వాత్' (ఖం ము మాగమ శ్చ - మింటనొయ్యు
అనగా ఆత్యంతోన్నత మయినది అని యర్థము.

మ. అయనిర్భక్త ధనభోతః ప్ర పగురయ్యాగంబ సాగంగ, కల

వి. యమిత్రేణులు రాంగం, బంగవకమనః ప్రం ప్లవర్ణానగా

శ్యమరాముంబు నుత్కృతుం డింబు లోలవాన్తగ, ప్లవ స

ప్రయతం నియం, బ్రభగ్నశాల్యమి వేదాలయ గామంబున.

165

అయనిర్భక్త - అయ: శుభాకాశి ధయంగు - నిర్భక్త = వదునుపాటతో, ధనభోతిప్రభ -

ధనశి = తెల్లని అత్రపత్రిని పంపించి మరెవరి గొడుగుల కైన తిరప్పరువునకు సంబంధించినట్టి
(ఇటు ధనశిల్పము లత్యంతేత ఫలదీరకమును తెలుపుచున్నది. - పండితమును తిరప్పరువునకు
గొడుగుగా కాలిదాసు కర్పించినాడు - శ్వేతిచ్చత్రిము రాచిచ్చము గావున ధనశిపత్రి
యనగా రాజ - కవివత్తిచే రాజుయిన జనకుడు - అయన కావించినట్టి, ఆగు - ఆయాగంబు -
(తిరప్పక్షమన) ఆవాదకేయాదకము (తిరత్కాలమున బ్రహ్మములు గావించుచున్న యాగములు)

(జనకమహారాజు పక్షమున) ఆయన కావించుచున్న యాయజ్ఞము, సాగంక్ష = సజాతీయ, అంగుక్ష = ఆయజ్ఞమునకు, యమిశ్రేణు = (శరత్.) హంససంక్షులను - (జనక.) మునిబృందములును, రాగక్ష = పుంగవ కపత్సుండు = (శరత్.) కపత్సునివంటి ఎడ్లగలవాడైన శరత్తురు ఘండు - (జనక.) ఎద్దువలె నుత్ప్రుభుడయిన - కపత్సుండు = కపత్ సుని సంతతిలోనివాడయిన, ఆల్ల = ఆ - వర్షా దిన ఆత్మీయ రామండు = (శరత్.) వర్షాకాలదినముల పోకచేతి మనోహరుడైన శరత్తురుఘండు - (జనక.) వర్షాదినముల పోకచేతి మనోహరుడైన శ్రీరామండు, సలక్ష్మండు = (శరత్.) పెంటి బెగ్గులతో కూడుకొన్నవాడు - (జనక.) (తిమ్మడైన) లక్ష్మినినితో గూడుకొన్నవాడు, ఉనుకక్ష = (శరత్.) నూర్పునిక - (జనక.) జనకమహారాజునకు, దీక్షవాత్రి = దీక్ష - (శరత్.) దీప్తియొక్కయు - (జనక.) ప్రతాపముయొక్కయు - ఆవాత్రి = ప్రాప్తి, కాం = కలుగునట్లుగా, నియతి = (శరత్.) ఇంతయందముగా నున్నదే దీని నట్లు భర్తవముచేయుచును అని కనికరింపక - (జనక.) ఇంత దృఢమైనదే దీని నెట్లుభర్తవంతును అని కనికరింపక, సేయ = (శరత్.) ఇంద్ర, భవస్సును - (జనక.) కోభవస్సును, త్రుంపక = (శరత్.) దూపుచువలెగా - (జనక.) విశేషజ్వలంగా, ప్రభుత్వ తాలి అవనిక = (శరత్.) కోయలబడిన వలెచేయుచు - (జనక.) ప్రభుత్వవిలువల బడినవానిచేతి (భవస్సుచేతి) - తాలి = బిప్పు దాన్ని - అవనిక = ప్రాప్తివలెగా (భవస్సుచేతియందు), సీతాలక్ష్మి - (శరత్.) సీతా = నాగటి (జనక.) నాగటియొక్క - లక్ష్మి = ప్రాప్తి, కావండు సే = తిప్పుకొనునటు.

అప్పుడు శుభకర్మముందో నున్నవలనో శ్రోత్రీయుని - గూగుముం గావించుటయు పుండరీకములు శ్వేతాతిపత్రములతో కలిపింపుటయు, హంసశ్రేణుల వచ్చుటయు, కపత్సులవంటి యిట్లాలవాడైన వర్షాదినముల పోకచేతి మనోహరుడైన శరత్తురుఘండు పెంటి బెగ్గులుగల వాడుగా నూర్పునిక దీప్తికలుగనట్లుగా ఇంద్రభవస్సును దూపుచువలెగా శరత్తురుఘనిక తోతెల్లయిన రాజభుజేసి కలసి నాగటి చూడ కలిగినది. అది యెల్ల దేనివలె నుండుననిగా - శుభకర్మములు సేయకపోతే జనకమహారాజు యాగముచేయఁగా, అందులకు మునిబృందములురాలా. కావచ్చు శ్రేష్ఠుడైన శ్రీరామండు బడిదినముల పోకచేతి మనోహరుడైనవాడు లక్ష్మినిమే తులన జనకరాజునకు ప్రతీతియు వచ్చునట్లుగా కేభవస్సును త్రుంపఁగా, భవస్సుంగియు గావించిన గూఢాగమమును ఆయనకు సేతి బలిపట్టంబోల నుండును. - శ్రీవాలంకాయ, అపమోద్భవము.

అయి, శుభావహావిధి. అయి, 'భవోతిపత్ర' - 'పుండరాతిపత్ర' స్తం పేకతాశ్రీ గామి - యమి క్షిప్తయమాన' అని విఘ్న. 1. శ్వేతాతిపత్రము ప్రధానములైన రాజచిహ్నములలో నొకటి - 'అతిమ మనీశ్రియమేవ భూపతే శివప్రసిం భక్తిమథే న చావక' విఘ్న. 'నాని' - ఇది యమిక్షిప్తయచేతి తిత్తర్యాను మయిన హంసకర్మమునకు వాన్యము లయినహంసల సూచితములు. 'శ్రేణు' - హంసలు శ్రేణులుగా నుండును. - 'హంసశ్రేణి రిచితి రితీ నా నిత్య వద్వ' వలెన్యం. మఘ. 'హంసశ్రేణిషు త'రాసు కపత్సుమ్మి చ వారిషు. విభూతయ ద్దీక్షయానాం పర్వస్తా యిహా మి' విఘ్న. 'రామి పతి' జామదగ్నేష్వ బలరాఘవయో క్షే నా. సీతాసీతి మనోక్షేషు త్రిషు రామా తు భామిని. నానా. 'హంసవ్యయోషిష్వినో సానివ్య మిక్షిణా,' 'ఇన స్సూక్తే ప్రభోరాష్ట' అయి. 'సీతా సత్యే విభోనవ్యాం జానక్యాం లాఘవాధ్వని.' నానా.

క. మొగిలువిరియెండవేడిమి ! నిగుడ, శుకశ్రేణి పసరు నింగి న్నిండఁ,

బెగఁడె బ్రజ, హరితవాజుల | గగనమణిస్వందనంబు గదిసెనె యనుచున్. 166

‘మొగిలు విరియెండవేడిమి = మబ్బు విడిచిన యాతపముయొక్క వేడి, నిగుడ = తమ
మీడికి వ్యాపింపఁగా, నింగి = మింట, శుకశ్రేణిపసరు = చిలుకలగుంపుయొక్క పసరు
వర్ణము, నిండఁ = వ్యాపింపఁగా, ప్రజ = జనము, హరి...బు - హరిత = పసరువర్ణంపు - వాజుల =
గుఱ్ఱములు గలదైన - గగనమణి = సూర్యునియొక్క - స్వందనంబు = రథము, కదిసెనె అను
చున్ = చేరువకు వచ్చినదా యని, బెగఁడె = భయపడెను.

మబ్బు విడిచినయతిత్రిక్షంపు శరత్కాలపుటెండ తమపై కడువేడిగా కాచుచుండుటయు,
మింట ఆకుబగరుగన్నె గుఱ్ఱాలు పూంచినదైన సూర్యుని రథము చేరువకు వచ్చినదో యని జనులు
భయపడిరి. — ఆసంబంధమున సంబంధముం శెప్పటయును నతిశయోక్తి భేదము; లేనిబెగడుట
ఉన్నట్లు చెప్పబడినది.

సూర్యాశ్వములు శ్యామములు. ‘పత్తిశ్యామా దినకరహయ స్ఫుర్ధినో యత్రవాహాః’ మేఘ.

‘పాద్యశ్యాద్యశ్యామూర్తి ర్నరకతకటకే క్లిప్తమాతా సుమేలోః’

మార్ధ శ్యావృత్తిలబ్ధ ధ్రువగతి రవతు బ్రధ్నవాహావళి ర్వః.’ సూ.శ.

‘శ్యామాః’ — ‘పలాశకుకశైవాల సూర్యాబాలత్వేణం బుధః |

వంశాంబుగో మగక తేన్ద్రో నీలార్కహయాదయః.’ కా.క.ల.

సూర్యాశ్వములు ఏడు — ‘సప్త సాతాళ భువన ముని ద్వీపార్కవాచినః |

వా రాధి స్వర రాజ్యాంబు వ్రీహి వహ్నిశ్శిఖాదయః.’ కా.క.ల.

‘గగనమణి’ — ‘ద్యుమణిస్తరణి ర్నిత్రః’ అను. స్వందనంబు - చూ. 2 (49) సూర్యస్వందన
మిట్లు వర్ణితము: —

‘రథ స్తైకం చక్రం భుజగయమితా స్సప్త కురగాః

నిరాలమ్నా మార్ధ శ్వరణవికలః సారథి రపి |

రవి ర్యాణ్యే వాస్తం ప్రతిదిన మపారస్య నభః

క్రియాసిద్ధి స్సత్త్వే భవతి మహతాం నోపకరణే.’

భో. ప్ర.

తే. భువి సరఃకైరవశ్రేణి పోవఁ దోల,

దివి గనద్గహనక్షత్రదీప్తి దలుమఁ,

గృష్ణపక్షపువాసి లే కిరులు దనదు

నలుపునను గూడె నన నైల్య మొలసె నభము.

167

భువి = భూమినుండి, సరఃకైరవ శ్రేణి = కొలఁకులయందలి తెల్లగలవలయొక్క వరుస,
పోవఁదోల = తఱిమివైవఁగా, దివి = ఆకాశమునుండి, కన...ప్తి - కనత్ = ప్రకాశించు
చున్న - గ్రహ = ఆంధ్రగారకాది రాశిచరములయొక్క - నక్షత్ర = తారకలయొక్కయు - దీప్తి =
కాంతి, తలుమఁ = వెడలఁడువఁగా, ఇరులు = చీకటి, గృష్ణపక్షపు = బహుళపక్షపురేల -
వాసి = బలిమి, లేక = లేనందున, తనదునలుపునఁ = తననీలిమయందు, గూడె ననన్ = చేరి
పోయినదో యననట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యము = నలుపును, ఓలసెన్ = పొందెను.

ఆసమయమందు ఆకాశమునకు నలుపు హెచ్చెను. ఆ హెచ్చుట ఎందువలన ననునట్లుండె ననఁగా; - కృష్ణపక్షపురాత్రులందు అంధకారము లోకముంతట ఆక్రమించి గాఢమై ఉండును, ఇప్పుడు ఆరాత్రులయందే దానిని భూమినుండి కొలఁతల తేల్లగలువలు తఱిమినవి, మింటినుండి గ్రహపక్షత్రములు తఱిమినవి. కావున అంధకారము ఎక్కడను నిలుచుటకు ఆస్పదములేక ఆకాశమయొక్క నలుపులో కలిసిపోయినందుననో యనునట్లు ఆకాశమునకు నలుపు హెచ్చెను. — హేతుత్పేక్ష. భువి, దివి - భూ దివ శబ్దములకు తత్సమములు.

క. శ్రేష్ఠుడలఁచి యని మేయుచుం | జేసినపాల్లలయ నెండచే బాంధజనుల్
దూపింపమి కజ్జుఁ డంపిన | యాపాగా యనఁగ నదల నంచలు మెఱసెన్. 168

పని = ఆవుల సమాహము, మేయుచున్ = పోలాన పచ్చిగడ్డి తినుచు, శ్రేష్ఠున్ = దూడను, తలఁచి = స్మరించి, చేసినపాల్ = స్మరించిన క్షీరము, కలయెన్ = నదులలో చేరఁగా, ఎండచేన్, పాంధజనుల్ = తెరువదులు, దూపింపమిన్ = దప్పిచే వీడనొందకుండుటకై, అజ్జుఁడు = బ్రహ్మ, అంపిన ఆపాగా = పంపినట్టి తనగుఱ్ఱపుడవేలా (అనఁగా తనతివేలాలోని గుఱ్ఱము లన్నియు), అనఁగన్ = అనునట్లుగా, నదులన్ = వీళ్లయందు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను.

ఎండలో దప్పిగొన్నవారు పాలు త్రాగినచో దప్పి తీరిమియేగాక రోగముకూడ కలుగును. కురిసిన నిండువానలచేతి ఎల్లదలను మంచుపచ్చికి సమృద్ధిగా నుండును, వీళ్లయొద్దను పచ్చికి మఱియు ప్రశస్తముగాను, సమృద్ధముగాను ఉండును. అట్టిపచ్చికి మేయుటచేతి ఆవుల మిక్కుటముగా పాలుపడి, వీళ్లయొద్దను మేతసమయములో ఇంట నున్న లేగలు జ్ఞపిక్తిరాఁగా పొదుగులు చేసి వీటిలోనికి ప్రవహించును. పాలుగలిసిన యానీళ్లను దప్పిగొన్న తెరువదులు త్రాగినచో వారికి మైదెప్పినచెఱుపు గలుగునని ఆపాలను అందుండి వేలు చేసి త్రాగివెచుటకై బ్రహ్మ తనగుఱ్ఱములు హంసలుగావున తనగుఱ్ఱపుపాలలోని హంసల నన్నిటిని, ఈయేళ్లకు పంపినాఁడో యనునట్లు పీనియందు హంసలు మిక్కుటముగా మూఁగియుండెను. — ఫలోత్పేక్ష.

‘చేపు’ ఇందు శ.ర.లో అరసున్నముద్రితమేగాని అందులకు ప్రమాణము దర్శితముగాదు.

తే. వెనమొదవుకూడఁ బోలేనివెచ్చ గ్రొవ్వు

కల్ప మెడచాప వెడలెనో యనఁగ, నెట్ట

కేలకును గ్రుంగి తెచ్చు అంకెలు నిగుడఁగ

మందగలి గున్మై వృషభము ల్లంచపిలుచు.

169

కృషభముల్ = అఁబోతులు, వెద మొదవు కూడన్ = ఋతువులో నున్న పాడియావుతో కూడ, పోలేనివెచ్చ = పోలేనందునఁ గలిగినతాపము, గ్రొవ్వు = మెడవలకు లోపలనున్న గ్రొవ్వును, కల్పన్ = కరంగునట్లు చేసినంతట, మెడచాపన్ = కంఠమును దీర్చి కరించినందున, వెడలెనో = (అంకె) బయటికి వచ్చినచో యనునట్లు, ఎట్టకేలకున్ = ఎంతయు ప్రయాసపడి, గ్రుంగి = క్రిందికి తలవంచి, తెచ్చు అంకెలు = బయటికి రప్పించుకొను వృషభిధ్వజములు, నిగుడఁగన్ = వెలువడుచుండఁగా, మందగిలుడన్ = పసులగుంపునకు వెనుక, మందగతిన్ = మెల్లని నడకతో, గునికన్ = పోయెను.

అవు వెద ఆయ్యను (ఎద్దును కోరిన దయ్యను) కొంచెము తప్పించుకొని పోవుచుండును, తుదకు దానికి వశపడును. మందలో ఆవు సులువుగా ముందు వడిగాఁబోవును, ఆఁబోతు స్వదేహ భారముచేత అంతవడిగాఁ బోలేక వెనుజిక్కును. కడమ పసులన్నియు తేలికగా పోవుటచేత ఆఁబోతు ప్రాయశఃముగా మందకంతయు వెనుక నుండును. దానికి అంకె సులువుగా రాదు. అంకె వేయునప్పుడు అదిమెడ చాచితిల నేలవైపు వంచి అంకెతో ఎత్తును. ఆచేట్ట చేత అంకె వచ్చుట యెట్లుందె ననఁగా - వెద మొదవుతోఁగూడ అది పోలేని యందులకు కలిగిన తాపము, ఆకంత పరిపూర్తిగా దానికి దేహములో ఉండి కంతమున శబ్దద్వారమునకు అడ్డపడియున్న క్రొవ్వును గండువిడువట్లు కరఁగింపఁగా, ఆపుటిక అడ్డుతీటి, మెడ పొంగఁగా, శబ్దము ఆసంగున వచ్చెనో యనునట్లుండెను. — అంకె వచ్చుటకు తాపము క్రొవ్వును కఁగించుట హేతువుగాదు, దానిని హేతువుగా చెప్పినందున హేతుత్వేత్త; ఉత్తిరభాగమున స్వభావోక్తి. 'వెదలెనో యనఁగ నెట్ట'—ఇట యతిధిగియు. 'వెదలెఁగాక యననెట్ట' అని నశింపవచ్చు నని తోఁచెడిని.

తే. శరధిజల మెల్ల రిక్తగాఁ గురియ, నుప్పు
దొక్కఁ బేరిన, సత్తెల్పె చిక్కి మోద
గాన నగుచున్న దిచ్చితచే, ననంగఁ
బఱచు శరద్రుములమేని పాండు వమరె.

170

పఱచు శరత్ ఆర్ద్రములమేని పాండువు = (మింట) వడిగాఁ బోవుచున్న శరత్కాలపు మేఘములయొక్క దేహధావశ్యము, (ఎట్లు అమరె ననఁగా), రిక్తగాఁ = తమకడుపు వట్టి యగు నట్లుగా, శరధిజలమెల్ల = సముద్రోదకము నంతయు, కురియఁ = కురింపఁగా, ఉప్పు, దొక్కఁ = కడుపులో, పేరినఁ = సాంప్రీభూతము కాఁగా, సత్తెల్పె = ఆయుష్యయొక్క ధావశ్యమే, చిక్కి = తేషించి, అచ్చితచేఁ = ఆమేఘములయొక్క స్వచ్ఛగుణముచేత, కానఁ అగుచున్నది = వెలికి (మనకు) కనబడుచున్నది, అనంగఁ = అనునట్లుగా, అమరెఁ = బుప్పెను.

శరద్రుములు తెల్లఁగానుండుటకు కారణమును కల్పించు చున్నాఁడు. — మేఘములు తాము సముద్రములో త్రాగిన జలమునెల్ల ఉప్పుమాత్రము తేషముగా తమకడుపులో మిగిలి లేకుండ వానగా కురియఁగా, ఆతేషించిన యుప్పు అనీటినుండి క్రిందివరికి గోక్కలో ప్రతి దినము కొంతకొంతగా చేరి దట్టంపు మొత్తమై, ఆమేఘముల యద్రుమవంటిస్వచ్ఛదేహములనుండి వెలికి కనబడుచున్నదో యన ధవళదీధితులతో ప్రకాశించుచుండెను. — హేతుత్వేత్త.

సముద్రోదకములోనియుప్పు విలిగి గోక్కలో నిలిచిపోయినందుననే మనకు తియ్య నీళ్ల వాసలు కురిసినవి. 'శరం తు నీచే' వానా. జలవాచకశబ్దములకు 'ధి' చేర్చిన సముద్ర వాచకము లగును:—

అహో నదీభ్యో వారిభ్యః ప్రోతసో యదసోఽధిపః

అద్యోభ్య నిర్ధ్యాశయో రాశి ర్ధిగ్ధిగ్ధిః పశేఽర్హవాః'

కా.క.ల.

'రిత్త'—'రిక్త' కు వై. 'ప్రసన్నోఽచ్యుః' అను. 'పాండిమురె' అనుపాతమున సంధి దుష్టము. 'పాండువమరె' అని పఠించుట సరి. పాండువు = పాండిమము:—

'కుక్ల శుక్ల శుచి శ్శేత విశద శ్శేత పాణరాః ।

హరిణః పాణురః పాణు రీమత్పాణు స్తు భూసరః ।

గుశే శుక్లాదయః పుంసీ గుణిలిక్ష్వా స్తు తదవృత్తి.'

అమ.

క. శరనిధి మును గ్రోలిన ని

ర్భురజలములు గురిసి, మేఘభావం బణి, య

క్కరములు కరములై కా, జిగి

నొరిమె, ననన్ రవియు మెరిసె, నుడిగెను మొయిలున్.

171

శరనిధి = సముద్రములో, మును = పూర్వము, గ్రోలిన నిర్భురజలములు = త్రాగినట్టి మిక్కిలపు నీళ్లును, గురిసి = వర్షించి, మేఘభావంబు = మేఘత్వము, అణి = వశించి, ఆకరములు = ఆ కిరణములు, కరములై = వట్టికిరణములే, కాన్ = కాఁగా, జిగిన్ = కాంతిచేత, బరిమెన్ = చుఱుకెక్కినాఁడు, అనన్ = అనునట్లుగా, రవియున్ = సూర్యుఁడు, మెరిసెన్ = తేజరిల్లెను, మొయిలున్ = మేఘంబును, ఉడిగెన్ = రూపతేను.

వర్షిస్తువులో తన కిరణముల మేఘములుగా మారినందున సూర్యుఁడు తేజోహినుఁడుగా చుండి, శరదృతువులో ఆమేఘముల నీరంతయు వర్షరూపమున తిమ్మవదలిపోవుటచే అనుభవ కాలములో వచ్చియుండిన మేఘభావము పోవుట కాఁగా, తాము మరల ఎప్పటి కిరణములుగా మారినందున సూర్యునికి అవర్షిస్తువులో తగ్గియుండిన తేజస్సు ఇప్పుడు మరల కలిగినదో యను నట్లుగా సూర్యుఁడు మిక్కిలి చుఱుకెక్కి తేజరిల్లుచుండెను. మేఘముల కలిమిలేములు కారణమై యుండఁగా కిరణముల మేఘత్వామేఘత్వములు కారణములుగా కల్పింపఁబడినవి గావున హేతుాత్మేక్ష. 'పరగుఁ బాఱుకయ్యె ననుమాట యొరిమె ననన్' ఆం. భా.

క. ప్రాశించిననీ రంతయుఁ బో, శరదృతుములు మగుడఁ బూరింఁగ, నా

వేళించె గొలంకుల ననఁ, గాశప్రతిబింబపటలి కడు నొప్పారెన్. 172

శరదృతుములు = శరత్కాల మేఘములు, ప్రాశించిననీర = త్రాగినజలము, అంతయున్ = సర్వమును, పోక = వ్యయితము కాఁగా, మగుడన్ = మరల, పూరింపఁగన్ = నీరుత్రాగి కడుపు నిండించుకొనుటకు. గొలంకులన్ = చెఱువులయందు, అవేళించె ననన్ = ప్రవేశించిన వనునట్లుగా, గాశప్రతిబింబ పటలి = (చెఱువుగట్టులోని) తెల్లు (మొత్తము)ల యొక్క ప్రతి బింబముల సమాహారము, కడున్ ఒప్పారెన్ = మిక్కిలి సొంపొందెను.

ఆశరత్కాలమందు మేఘములు తాము మున్ను సముద్రములోఁ ద్రావిన జలమంతయు తమకు నిలువక పోయినందున రిక్తతై, మరల కడుపునిండ నీరు త్రాగుదుముగాక యని చెఱువులలో ప్రవేశించిన వేమా యనునట్లుగా, చెఱువులయందు వానిగట్టులలోని తెల్లలప్రతిబింబముల మొత్తములు ఒప్పుచుండెను.

'పటలి' - బాల్వేక వచనము, ఒక్కొక్క పటలి ఒక్కొక్క శరదృతు మని భావన. 'గాశ' - వికసించిన పువ్వులే ఇది ప్రధానము గావునను, పువ్వు మిక్కిలి నిడుపుగా నుండుట చేతను, ధావశ్యాతిశయముచేత ప్రతిబింబమందు ఆదియే యుత్కటముగా కనిపించును గావు నను, పద్యమున పుష్పమునే ప్రత్యేకించి చెప్పలేదు; మఱియు ఈమేఘములు సముద్రముననే పోరాదా యనిన, సముద్రజలము నెల్లను పూర్వమే త్రాగి వైచినవిగావున ఇది నచట జలము లేదని ఆటవం బోలేను.

తే. కొలనఁ గరిడఁతులు పద్మకళిక లొకటి

కొకటి యీ నెత్త, మకరంద మొలుక, నమరె

నల శరత్పద్మ నిలయకు నెలమితోడఁ

గవగ నభివేకమున కెత్తు కడవ లనఁగ.

173

కొలన = తమిళచెఱువునందు, పద్మకళికలు = తామర మొగ్గలు (అమరె నను క్రియకుఁ గర్త), కరిడఁపతులు = భార్య భర్త లయిన యేనుగులు, ఒకటికొకటి = భార్యకు భర్తయు భర్తకు భార్యయు, ఈ = ఇచ్చుటకై, ఎత్తి = ఏకముయందుఁ జేరినట్లుగా, మకరందము = తేనె, ఒలుక = ఆకళికలనుండి క్రిందికి కుప్పరిలు చుండఁగా, (ఆకళికల కళికలు ఎల్లు అమరిన వనఁగా), ఎలమితోడఁ = స్త్రీ తో (భక్తితో ననుట), అభివేకమునకు = స్నానము చేయించుటకై, ఎత్తుకడవల అనఁగా = ఎత్తిన ఘటములో యనునట్లు, అమరె = ఒప్పురెను.

కొలనిలో దంపతు లయినయేనుగులలో పిడి మగ దానికిని మగది పిడికిని ఇచ్చుటకై ఏక కాలమున తామర మొగ్గలను ఎత్తినవి. ఏక కాలమున అట్లు చేసినందున రెండింటి తుండఁగ ములును ఆకళికలతోడివి పైకి నొగిడి ఒక్కచోట కలిసికొనినవి. ఈయఁబోవునప్పుడు ఆకళికలు నిలువుగానే ఉండవు గావునను, ఉత్పాటనమందును వానికి కలిగిడి కదలికలచేతను, అందుండి మకరందము కుప్పరిలుచునే యుండెను. అప్పుడు ఆజంటికళిక లెట్లు పై ననఁగా, ఆగజములు స్త్రీ తో కవగూడి శరత్పద్మ అభివేకము గావించుచున్న కడవల జంటయో యనునట్లుండెను. - ఉత్పేక్ష.

‘లక్ష్మీ ద్వివైర్ధ్య ర్దక్షణైర్’ ర్దక్షిణాభిచితైః స్నాపితా సేమకమ్మై

ద్విత్వం సా పద్మహస్తా మమ వసతు గృహే సర్వమాభ్యుదయతా’ అని శ్రీ నూత్తిము. శరత్పద్మ కొలనిలో నున్నదా యనిన. ‘శరత్పద్మజలత్పాదాః,’ ‘లక్ష్మీ పద్మాలయా’ అను వచనముల ననుసంధింపవలయును. గజద్వంద్వమును నూత్తిములో చెప్పలేదే యనిన ఎలమిగల దాంపత్యభాగ్యమును కోరినపై ప్రకృతికరణులగు అట్లుగావించిన వని తలంచునది.

తే. పంక మడుగుంట తేజన బావు లెల్లఁ

బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఁ బంకజములు

గళితమకరందయుతరజఃసర్దమునఁ;

గారణగుణంబు గలుగదే కార్యమునను.

174

పంకము = వండు, అడుగ అంటి = క్రిందికిపోఁగా; తేజనబావులు ఎల్ల = నీరు తేట పడినట్టి డిగ్గియల నన్నిటిని, పంకజములు = తామర పువ్వులు, గళి...న = గళిత = ఒలికిన - మకరంద = తేనెతో - యుత = కూడుకొన్న - రజః = పుప్పొడియొక్క - కర్దమమున = బురద చేతను, క్రమ్మఁ = మరల, పంకముల = బురదగానే, చేరె ; కార్యమున = కారణగుణంబు కలుగదే = జన్యమందు జనకముయొక్క గుణము తప్పక కలుగును.

శరత్కాలమందు డిగ్గియలలో వండుంతయు క్రిందికి దిగి నీరు తేరినది. అయినను ఆ తేట నీటిని తామరలు తమ పుప్పొడి మకరందముచేత మరల బురదగానే కావించినవి. ఇది న్యాయమే. లోకములో కారణముయొక్క గుణము కార్యమందు గుండుట నియతము. ఎట్లన - బంగారుకడియ

మందు బంగారుగుణము, మట్టిగోడయందు మట్టిగుణమును ఉండుట నిదర్శనముకాదా; అట్లే ప్రకృతమున తామరసము పంకజము కావున అనగా బురదనుండి పుట్టినది (పక్షాత్ జాతమ్) కావున తనకారణ మయిన పంకముయొక్క గుణమును తానుం జూపినది. అనగా కొలనినెల్ల మకరందరజపంకముం గావించినది. “కారణగుణాః కార్యే సంక్రామన్తి” అని న్యాయము. — సామాన్య విశేషములను చెప్పటచే అధాంతరన్యాసము.

క. బసఁగి రగస్త్యార్థములం | గొసరి జను, ల్వాది నీరు గ్రోలితి వీసి
రస్సినై మా కి వ్వుని క | నిమిస రుదుగం గావ నప్పగించెడుకరణిక. 175

జనులు - లోకము, ఈవు = నీవు, వాదినీరు = సముద్రోదకములను, గ్రోలితివి = త్రాగి నాడవు, ఈనీరు = భూమిలోనున్న యానీటిని, మాటక, ససికై = పైరులకై (లేక తేమముకై), ఇప్పు = త్రాగక వదలిపెట్టుము; అని, కనుకీసరు = ఒకరికలిమిని చూచుటచే కలిగెడు కోపవికారము, ఉడుంగంకాక = శంసంపంగా, కావక = భూమిలోని నీటిని తాను త్రాగకుండ వదలుటకై, అప్పగించెడు కరణిక = అందులో కొంతకప్పుముగా నొసంగుచున్నాకో యనునట్లుగా, గొసరి = తమకముతో, అగ స్త్య అర్థములక = (నక్షత్రరూపమున ఉదయించిన) యగస్త్యుల వారికైన యగ్గోదకాంజలమును, బసఁగిరి = ఇచ్చిరి.

జనులు “స్వామీ; అగస్త్యుడా, నీవు సముద్రజలమును త్రాగివైచితివి. నీవు దానితో సంతృప్తిఁజేసి భూమిమీఁదనున్న యామిగతజలమును పైరులకై (లేక మాతేమముకై) మాకుండ నిచ్చు, దీనిని నీవు త్రాగవము,” అనిప్రార్థించుటగా, వీరికి ఇంత నీరుండనేల? యనెడి యోర్వ లేమితో, గూడుకొన్న తదీయకోపవిత్కీషణము కాలించునట్లుగా ఆయనకు కప్పుముగా కొంతజలము ఇచ్చుచున్నాలో యనునట్లు అప్పుడు నక్షత్రరూపమున దక్షిణదిక్కున నుదయించి యున్న యగస్త్యులవారికి అర్ఘ్యప్రదానముం గావించిరి. — ఫలోః తేష్విత్.

‘అగం విస్థావలం స్త్రాయతి స్తభ్నతి ఇత్యగస్త్యః’ - వింధ్యవలమును స్తంభింపఁ జేసినవాఁడని వ్యుత్పత్తి. అగస్త్యునికి (నక్షత్రరూపునికి) అర్ఘ్యమిచ్చుటచేత మహాఫలము చెప్పబడి యున్నది. ఆయనకు అట్టిమహిమ విష్ణువరమునం గలిగినది:—

“పురా యుగసహస్రం తు విష్ణుర్వారణిశామసే

ఆరాధితః ప్రసాదార్థం; తస్మై ప్రాదా ద్వరం హరిః.”

‘దక్షిణాకాం పురస్కృత్య త్వం ప్రతిష్ఠస్య హరుణే,

హరుణే తే భవిష్యన్తి లోకేఽన్తిన్నర్షదా సుర,

అప్రాప్తే భాస్కరే కన్యాం త్రిభి ర్భాగైః స్త్రీభి ర్దిశైః

పుష్పై ర్హైః ఫలైశ్చైః శారవశ్చ సుగంధిభిః

పంచరత్న సమాయుక్తం హేమరూప్య సమన్వితమ్

సప్తధాన్యం సమాదాయ అర్ఘం దద్యు ర్దిశాతయాః,”

‘కాశ పుష్ప ప్రతీకాశ అగ్నిమారుత సంభవ

మిత్రావరుణయోః పుత్ర వష్ణయోనే నమోస్తుతే’...

దత్తార్ఘ్యం మునిముఖ్యాయ లోషయిత్యా జనార్దనం

విష్ణులోక మవాప్నోతి సరో వా స్త్యుత్ర సంశయః”

గాజమార్తాండము.

‘ససి’ - ‘ససి యనఁగాను సస్యము చెలంగు’ ఆం. భా.

క. పరుషాతకతప్తం బగు | ధరణీపాత్రమునం బడుట దళ మయ్యెఁ జమి,
 పరికవ్యంబై, యనగా, | శరదీదుబోత్సన్న రేల సాంద్రతఁ గానెన్. | 176
 శరత్ ఇందు బోత్సన్న = శరత్కాలపు జంద్రుని వెన్నెల, పరుష ఆతిపతప్తము = తీవ్ర
 మయిన యుండచేత వేడెక్కినది, అగు = అయిన - ధరణీ పాత్రమునఁ = భూమియైనదే పాత్ర
 మందు, పడుట = పడినందువలన, పరిపకవ్యంబై = చిక్కఁగా క్రాగినదై, దళము ఆయ్యెన్
 చుమి = చిక్కఁబడ్డది సుమా, అనగా = అనునట్లుగా, రేల = రాత్రులయందు, సాంద్రత =
 దట్టముగా, కానెన్ = ప్రకాశించెను.

గట్టినిప్పుచే కాగినపెనముమీద అట్లపండి పోసిన అదియట్లు పక్వమై చిక్కఁబడునో,
 ఆవిధముగా తీవ్రాతిపముచే పగలెల్లం గ్రాగిన ధరణీపాత్రమునం బడుటచే క్రాగి, చిక్కఁ
 బడెనో యునట్లు రాత్రులయందు శరత్కాలపు వెన్నెల దట్టముగా కాయు చుండెను, —
 శీతూత్సేత్తి.

తే. నృష్టితలో నీడ్వశెనఁ ద్రావఁ గ్రింది నుండి

తేట నదిసిటఁ దినవెంటఁ దేలుమీల

తెల్లకుతో నాచులతి దోచె వెలికి, జమిడి

వెండి మీ లెక్కు వెండ్రికివిల్లువోలె.

177

నాచులతి = నాచులిన, నృష్టితలోన్ = వానకాలమందు, నీడ్వశెనఁ = పెట్టినగ్రద్ద
 సమూహమును, ద్రావఁ = త్రాగుటకై, తేట నది నీటఁ = స్వచ్ఛమయిన యేటిజలమందు,
 క్రిందనుండి = అడుగునుండి, తిన వెంటఁ = నాచులిన వెంటడి, నేలుమీలతిగునగోక = పైకి
 వచ్చుచున్న చేపల ధాళధళ్యముతో, (నాచులిన) వెలికిఁ = బయటికి, (ఎట్లు లోచె ననగా),
 జమిడిఁ = జమిడి యను వాద్యమందు, వెండిమీలు, ఎక్కు = ఎక్కుడు - వెండ్రికివిల్లువోలె =
 వెండ్రికివిల్లు యనునట్లుగా, లోచెనెక = ఆగవడెను.

వరాకాలములో నాచులీగ పొడుగునను చేపలు జేన (గ్రద్ద) పెట్టును; వానిని తర్వాత
 శరత్కాలములో భిక్షించువెనున. చేపలు అట్లు తినుచు ఏటిగాని తేటనీటిలో తిళితళిలాడుచు
 నాచులతి పొడువున క్రిందినుండి పైకి వచ్చుచుండఁగా నాచులతి యెట్లుండె ననగా -
 జమిడి వాద్యమునని వెండ్రిక పొడువునను క్రిందినుండి పైకి తిళితళిలాడుచు వెండిచేపలు
 ఎక్కునట్టి వెండ్రికివిల్లు యనునట్లుగా నొప్పెను. 'తేట' - వెలికిం గనబడుటకు. అన్యతాదాత్మ్య
 సంభావన కనబడుచున్నది గావున ఉత్సేత్తి. ఉపమయే యని కొందఱు తలంతురు.

క. హంసము క్రొంచముతోలె రా,

మాంసలరుచి వచ్చె దాను మలయము ప్పఖి; బాల్

హంస విటున, నీ ర్విటిచెను,

హంసమున కగస్తి పరమహంసం బగుటల్.

178

హంసమునకుఁ = హంసకన్న ఎక్కువవాడగుగా, అగస్తి = అగస్త్యమహామని, పరమ
 హంసం బగుటఁ = శ్రేష్ఠహంసము (పరమహంస యనెడి యాత్మమనస్వాసి) యగుటచేతను,
 హంసము = హంస, క్రొంచముతోలె = క్రొంచరంధ్రముదాని, రాఁ = రాఁగా, తాఁ (అగస్తి):

హంసలరుచీ = పుష్కలమయిన కాంతిలో, మలయము శిఖర = మలయముయొక్క శిఖరము నుండి, వచ్చే, హంస = హంసము, పాల్ విలువ = (పాల్లోని నీటిని ప్రోసేవేయగా) నీళ్లలో గలనీన పాలను వేటునేయగా, (తాను), నీరు విలీచక = వండునుండి నీటిని వేటు చేసెను. (నీటిని తేల్చి ననుట).

హంసము వట్టిహంసము - అగ స్త్యుడు పరమహంసము, కావున హంసమునకిన్ని అగ స్త్యుడు ఎన్ని మడుగులో గొప్పవాడు. అందువలన హంసమునకిన్ని ఎక్కువ ప్రభావమును చూపించి నాడు; అది యెట్లనగా—హంసము క్రొంచాద్రియొక్క శిఖరమువలన నెగయలేక నడుము నేదోయొక రంధ్ర ముండగా ఆదారి నే వచ్చినది, ఈయన మలయాద్రియొక్క శిఖరమునుండి వచ్చినాడు; హంస పాలు విలువగా, తాను అంతికిన్ని పలుచనయిన నీటి నే విలీచించాడు. వ్యతిరేకాలంకారము.

‘చతుర్విధా భీతవస్తే కుటీచక బహూదకౌ’

హంసః పరమహంస శ్చ యో యః పశ్చాత్స ఉత్తమః.

మహాభారతము.

అగ స్త్యుడు భీతువు గాడే యనిన, ఆశ్రమమునకిన్ని యోగ్యత ముఖ్యము గాన యోగ్యతనుబట్టి పరమహంసగా గణనియ్యుడు.

తే. క్రొంచ మొకకొన్ని గుడ్డలు గాంచె మింట,

నవి యహంసచ్చదాచ్ఛాదనానుభూతి

హంసతలు లయ్యె; గా దన్న, నరుణచూడ

గుప్త భుజగాశనాండము ల్గులు గావె?

179

క్రొంచము = క్రొంచపర్వతము, మింట = ఆకాశమున, ఒకకొన్ని గుడ్డలు = కొన్ని యండములను, కాంచె = పడసెను, అవి = ఆయండములు, అ...లిక - ఆహంస = హంసే తరపక్షులయొక్క - చద = తెక్కులయొక్క - ఆచ్ఛాదన - కిప్పటయొక్క, అనుభూతి = అనుభవము చేతను, (ఇతరపక్షులచేత పొదుగబడినవై), హంసతలు = మరాళిసమూహములు, అయ్యె, కాదు అన్న = అదివాస్తవము కాదని ఆక్షేపించుచేసి, నరుణ...ముల్ - నరుణ చూడ = కోళ్లచేత - గుప్త = పొదుగబడిన - భుజగాశన = నెమలియొక్క - అండముల్ = గుడ్డు, గులు గావె = తార్కాణము కావా?

క్రొంచరంధ్రములో (పరశురాముడు క్రొంచాద్రిలో చేరినరంధ్రముదారిని) హంసలు ఇక్కడికిని మానసగుహలోవరమునకును రాకపోకలు గావించును గాన, నడుమ ఆ రంధ్రములో కొన్నిహంసలు గుడ్డుపెట్టగా, ఆగుడ్డు హంసేతరపక్షులు పొదుగగా, హంససమూహము లైనవి. అట్లు జరుగునా, ఒకజాతి పక్షిగుడ్డు మఱియొకపక్షి పొదిగినచో పిల్ల లగునా యని ఆక్షేపమేసి, కోళ్లు పొదుగగా నెమలిపిల్లలయిన నెమలిగుడ్డు సదర్శనము చూచుకొనుడు.

ఇట్లు శరత్తులో హంసలు జలాశయములం దెల్ల సంఖ్యాతీతము లగుటకు కారణ మేమనగా—మానసములోని హంసలు మాత్రమే గాక క్రొంచాద్రిలోనివి నయితము వచ్చుట; క్రొంచములో హంస లెక్కడి వనగా - మానసమునకును పోవుహంసలు కొన్ని క్రొంచములో గుడ్డిడగా, వానిని క్రొంచములోని యితర జాతిపక్షులు పొదుగగా, అచట కొన్ని హంసలెగలు పుట్టి సంఖ్యా తీతముగా కలిగినవి. అవియును వచ్చుటచేత ఇపుడు ఇట్లు మెండుకొన్నవి. కడమ చెప్పినదే.

చ. కలయగ వారిదేవతలు గాంచునరోవరదంభదర్పణం

బులఁబయి దట్టపుంజలుము వోవఁగఁ దా మలకంచు గీయఁగా

బలె నలువంకలం గలయఁ బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు

త్రైలఁకులఁ బాసి పోఁ జెలఁగి క్రేంకృతు లిచ్చె మరాళమాలికల్. 180

కలయగ = ఎల్లడలను, వారిదేవతలు = జలదైవతములు, కాంచు సహోవరదంభ దర్పణంబులపై దట్టపుంజలుము = ముఖమును చూచుకొనునట్టి వరః శ్రేష్ఠములనెడు వ్యాజముగల యద్దముల మీఁది సాంద్రంపులోహమాలినము, పోవఁగ = తొలఁగునట్లుగా, తాము = మరాళ మాలికలు, ఆలకంచు = ఆ కంచుటద్దములను, గీయఁగా బలె = కీచుమని ధ్వనిచేయునట్లుగా తోముచున్నవో యనునట్లు, నలువంకలక = సరస్సులలోని నాలుగు ప్రక్కలయంగును, కలయక = తోముట నెఱవేలునట్లుగా, పాయక = మధ్యలో విరమింపక, తేలుచు = సరస్సులో మునుఁ గక నీటిపైనే ఉండి, కలఁపలక = తమ పార్శ్వములయంగు, పద్మరేణువు = తామరల పుష్పాదీ, పాసిపోక = చెదరి యెడలునట్లుగా, చెలఁగి = వర్ధించి, మరాళమాలికల్ = హంస పంక్తులు, క్రేంకృతు లిచ్చె = క్రేంకారముం గావించెను.

సరస్సులు సరస్సులుగావు. మఱియే మన్న జలదేవతలు ముఖముం జూచుకొనెడు కంచుటద్దములు; వానిపై (వర్తగువులో) దట్టముగా చిలుము చేసినది. హంసశ్రేణులు ఆచిలుమును తోముచున్నవో యన ఆసరస్సులలో మునుఁగకచే ఇటువంటి అంతటం గలయునట్లుగా సంచరించుచుండినవి. అట్లు తోముటవలన చిలుము ఎడలి యెగిరి పోవుచున్నవో యనునట్లుగా పద్మరజస్సు ఇవి పోయినకడ నెల్ల తేగుచు కొలఁపల వెలికి ఎగసి పోవుచుండినది. ఇవి కడుదిటవుగా తోముటచే గలిగిన కీచుకబ్బములో యన వీనిక్రేంకారములు ఒప్పుచుండెను. - కైతవాపహ్ను క్కుతాపితో త్రేప్రితాలంకారము.

ఈ దేవతలూ పూర్వకాలమున కంచుటద్దములు ప్రసీద్ధములు. సదాచార పరాయణులు గాజుటద్దములు మట్టివిగావున నుడుంగు గావని వానిని తాఁక కంచుటద్దములనే యుపయోగించుచుండిరి. వానిని దినదినము సన్నని బూడితో తోమి నిర్భరీకరించుకొనుచుండిరి. ఆయాచారము ఇటు ననుసంధించి కవి యిట్లు వర్ణించినాఁడు. — చా. వాసవదత్త —

‘హస్త ఇవ భూతిమలినో యథా యథాల్పజయతి ఖల స్సుజనమ్,
దర్పణ మివ తం కరుతే తదాతదా నిర్మలచ్ఛాయమ్.’

‘దంభ’ అనుటచే కైతవాపహ్నుతి, ‘కాబలక’ - ఉత్ప్రేక్తివాచకము. ‘కాంచు’ = మొగముం జూచుకొను. ‘తేలుచు’ - తోమునవి కంచులో మునుఁగవు గావున మునుక నీవారితము. ‘పద్మరేణువు’ - తోముటచే లేశలేశముగా ఉండి యెగసి పోవుచున్నచిలుము. ‘కంచుగీయుట’ - ‘ఆక్రాంచన హంసంబు కంచుగీసిన తెఱంగున నెఱుంగించుచు’ శృం. సై. 1 (103).

సీ. అర్కమండలి కభ్ర మద్ద మైనంతనె,

యెటమాని మోము బి ప్తైత్తి చూచి;

ఘుమఘుమధ్వని గాలి గుహఁ జొరఁ, బురి యొకిం

చుక యెత్తి కని తలంచుకొని వంచి;

నిప్పుప్పు కేతకి నేత్రంబు వొత్తి, భే
కపుండంకి పడియచో గర్జ మొగ్గి;
కేకకు ద్యౌనతగ్గిన మై రాక యొ
క్కిం తార్చి, వాత నేమేమొ కమిచి;
తే, వెడలు వీణెండకును శరద్వత్తు మీఁగి,
వార్షికమె యెక్కి, త్రోటి నిర్వంకం బత్తు.
తులను నిపురుచు, వెట్టిచూపుల సురంబు
కెలకులం గనుంగొనుచు గానం గేకు లుండె.

181

శరద్వతువు నందలి కేకల యవస్థను వర్ణించుచున్నాడె:—కానక = ఆడవియందు, కేకలు = నెమళ్లు, అర్కమండకకేక = సూర్యబింబమునకు, ఆశ్రయ = మేఘము, అడ్డము వివరతే, ఎఱ = మేఱ, మాసి, హాయ = వదనమును, బిట్టు = మిక్కిలిగా, ఎత్తి, చూచి; ఘమఘమ ధ్వనిక = ఘమఘమ యనుశబ్దముతో, గాలి, గుహక = గుహలోనికి, చొరక = ప్రవేశం పఁగా, పురి = కంచె, ఒకించుక = కొంచెము, ఎత్తి, కని = చూచి, తలంచుకొని = ఉఱుము గా దని తెలిసికొని, వంచి = కంచెను దించి, నిప్పుప్పు కేతకిక = పూవులు లేనిచేసి ముగిలించుదు, నేత్ర అంబువు = కన్నీళ్లును, ఒత్తి = అద్ది (తుడుచుకొని), భేక...చోక = భేకపు = కప్పల యొక్క - కేంక = నివాసమైన - పడియచోక = పల్వలముదగ్గఱ, కగ్గము ఒగ్గి = చెవి యొడ్డి, కేకకుక = కూతకూయుటకు, త్ర్య...ము - త్రి = మూడు (మాఱులు) - ఆవంతి = వంపఁబడిన - గ్రీవము = మెడగలది, వి, రాక = కేక సరిగా రానందున, ఒక్కింత = కొంచెము, ఆర్చి = శబ్దించి, వాతక = నోటితో, ఏమేమొ = ఏదో (నోటిక దొరికిన దానిని), కమిచి = పట్టి (కఱచుకొని); వెడలు వీణెండకును ముక్కు విడిచి కాయలను మిడియెండకై, శరద్వత్తును = శరత్ కాలమునఁ బూచునదైన యేడాతుల మరఁదీసి, ఈఁగి = వదలి (పా. డిగి = వదలి), వారి కమె = (వర్షపులో కరిలునదైన) సముద్రు వెట్టునె, ఎక్కి, త్రోటిక = చించువుతో (ముక్కుతో ననుట), ఇర్వంకక = రెండు ప్రక్రియలను, పక్షినులను = తేక్కిల మూలములను, నిపురుచు = (వదించుచు), వెట్టిచూపులక = వికారపు దృష్టులతో, ఉరంబు = తొమ్మియొక్క - కెలకులక = ప్రక్రియలను, కనుంగొనుచుక, ఉండెక.

ఆగమయమున ఆడవిలో నెమళ్లు ఎట్లుండిన వఁదగా:—సూర్యబింబమునకు మేఘము చాటయిన మాత్రన మించి మేఘము వచ్చినదేమో, వర్షించునేమో, అనెడి యాశచేత మేఱ మాసి, ముగియును పైకి నిగుడ్చు చూచుచుండును. ఘమఘమ యను శబ్దముతో గుహలోనికి గాలి చొచ్చుచుండగా ఆశబ్దము ఉఱు మని ప్రియపడి సంతోషించి నృత్యము చేయుటకై కంచె కొంచెము ఎత్తి ఇంతలో మీఁద చూచి, 'మేఘము లేను ఉఱుము గాదు' అని తెలిసి కొని కంచెను వంచుకొనును; పూతి నిలచిపోయిన ముగిలించి దుఃఖించి, వచ్చిన కన్నీళ్లను ఆ ముగిలి వెట్టునకే అద్దివైచి, కిప్పలు మ్రోయు నేని వర్షము వచ్చును గావున వానికూత యే మేని వివఁబడునా యను నాశచే కిప్పలుండు తా వయిన పడియకడ చెవియొగ్గును;—కూత కూయుటకుఁగాను మూడు మాఱులు మెడవంచుయొ కూత రానందున, ఏమో యించుక ఆఱచి

నోటలో ఏదీని చెంత నగపడిన దానిని కవులచుండును;—మబ్బు విడిచి కాయచున్న మిడియెండ నోర్వలేక, నీడకై శరత్కాలమందు పుష్పించి విజృంభించునది యైన యేడాకుల యరణికడకుం బోక, వర్షపునందు గెక్కినను జైన గుమ్మడువృక్షము ఎక్కును;—మొక్కలో ఇరువంకలను తెక్కల మొదళ్ళను సరిదిద్దకొనుచు, ఆర్థములేని వెల్లిమాపులతో అమ్ము ప్రక్కలను చూచు కొనుచు, ఉండును.—స్వభావోక్తి; ద్వితీయ పాదమున భ్రాంతిమంతము ధ్వనితము.

‘ఎఱమాని’ - ఎఱకన్న మేఘము ప్రియ మగుటచేత. ‘మోము’ - చూచుటకు గావున, తల యనక మో మనుట. ‘బిట్టు’ - ఆత్మముచేత. ‘ఘుమఘుమ’ - మేఘమయొక్క మంద్రధ్వని యట్లుండును. ‘నిఘ్నిఘ్ని’ - వర్షకాలమందు మాత్రమే పూచునది గాన;

‘వరాసు ఘన శిఖిఘ్న మహంసగమాః పబ్బా కస్త బోశ్శేదో!

జాతీ కదమ్బు కేతక ర్ముఖానిల నిమ్మగా హలిప్రీతిః’

కా.క.ల.

దానిం జూచుట దాన నేమేని పువ్వులున్న ఇంకను వర్షపు కల దని, లే కున్న లే దని యెఱుంగుటకై. ‘శీత్రాంబువు’ - కేతకిలో పువ్వులేనందున బుత్తపగమనము నెఱింగి అంగునం గలిగిన దుఃఖముచే కన్నీళ్లు విడిచె ననుట; మౌన తనగుర్తవంటి దుర్దశయే ఆకేతకిని కలిగినందు లకై తనకు కలిగిన కనికరముచేతను కన్నీళ్లు వచ్చిన ననుట. ‘భేకపుండ్రెంకి’ - ‘భేక మణ్డూక వరాధూ కాలూర ప్లవ దర్దరాః’ అను. కప్పలయఱపులు వద్యోవృష్టిని సూచించును.

‘పవన విగమః పోహ్లాయస్తే ర్ముహః శల గామినః

రసన మనక్ష్మ న్దూతానాం జలగిమహేతవః.’

బృ.సం.

‘డిగి’ - డిగియని యర్థముగాదు, నెమలి దానిమీఁద ఎక్కినే ఎక్కుదు. ‘శరద్వృక్షము’ - ‘సప్త పర్ణి విశాలత్వో కారదో విషమచ్చదః’ అను. ‘శరది పుష్ప్య తీరి కారదః’ అని రామాశ్రమ. ‘వారి కమ’ - ‘వారికం త్రాయమాణా స్యా త్రాయస్తీ బలభద్రీకా’ అను. ‘వరాసు భవం వారి కమ్’ అని టీక. ఎకారము ఏవకారార్థకము, తనవలెనే వరా ప్రియ మని దానియం దభిమానమున కారదమందు ద్వేషమును ఎకారము తెలుపుచున్నది. కారదమును చెప్పట - అది ఎండను నివారింపఁ గలది. ‘విశాలత్వమ్’ - వెడలుపయిన యాటకులకైనను దాని నొల్లమిం చెలుపుటకు.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు, | లలి, విప్రుమి, జెడక, శిఖలాపము వని వ
ర్తిలై, బజ్రనుగ్ధుడ నటన | ప్పుల మెచ్చి మెఱుంగుఁగానె ముద్రించె ననన్. 132

వనిన్ = అడవియందు, శిఖిలాపము = నెమలివంచె, వెలుతురు = ప్రకాశముగల నీడ, అంటి = తేగులుటచేత, అఁగు = తనయం దంటుకొన్న యడుగు, ఎండియైన్ = ఇగిరినదై, లలిన్ = హర్షముతో, విప్రుమిన్ = (నెమలి) విప్రకోనందున (హర్ష హీన మగుటచే నెమలి ఆవంచెను విప్రుయే యున్నందున), చెడక = ఆయనలు చెడక అశ్లే యున్నందున (ఎట్లుం డిన దనఁగా), పర్వనుఁడు = వర్షాధిపతి మైన దేవేంద్రుఁడు, నటనములక్ = ఆశిఖియొక్క నాట్యమును, మెచ్చి, మెఱుంగుఁ గానెన్ = ప్రకాశమాన మయిన కానె కొంగును, ముద్రించెను అనన్ = ముద్రాంకితము చేసెనో యనునట్లుగా, వర్తిలైన్ = బుచ్చెను.

వనములో నెమలికి ముడిగిన పంచెపై బురద అంటుకొన్నది, అది చెట్ల నీడలలో క్రమ క్రమముగా ఇగిరినది. శరద్వృక్షపులో వర్షము లేమిచేత నెమలి అడందలంపమి కారణంబుగా, పంచెను విప్పనందున దాని కంటుకొనియున్న యాబురద అశ్లే చెడక యుండినది. అది చూడ

నెట్లండె ననగా, నెమలియొక్క అటను మెచ్చి దేవేంద్రుడు తన మెప్పుదలకు నూచక మయిన ముద్రను నెమలియొక్క కాసెకొంగువయిన లక్కలో నొత్తి నాడో యనున ట్లండెను. — ఈ ప్రేక్షాంకారము.

విప్రునికి కర్త శిఖి, — చెడనిది అసలు. — 'కలాపో' భూషణే బద్ధే తూటికే సంహతా పవీ' అను. 'వర్తిలెక్' - ఇందుల కర్త కలాపము. 'వనిక్' - అడవి నెమలిగాక పెంపుడు దైన యెడల పెంచువారు అయడునును నీలంగింతురు. 'పర్జన్యడు' - 'పర్జన్య' మేఘునిగోషే వాసవే గర్జదమ్బుదే' నానా. - 'మెటుంగు గాసెక్' - ఆమెటుంగుతోగూడ ఈముద్రయుం బ్రకాశించుటకు. 'కాసెక్' - 'అచటి వెలయాండ్రు రంభాదు లైన నొరయగ గాసెకొంగున వారించి గడపగ గలరు.' మను. 'అడుగు' - లక్కముద్రవలె నున్న దనుట. 'కలాపము' జల్లారు, పట్టు, పువ్వులబుటాలు లోనగువాని మెటుంగు గల కాసెవలె నున్న దనుట. ఎండ యనక 'వెలుతు' రనుట శిఖి యెండ నోర్వగు, ఎండలో నుండగు, కాన నయ్యడును ఛాయాశుక్లు మైన దనుట. ఎండ కండినచో పగిలి ఊడి పోవును, ఊడకున్నను ముద్ర గపిపడగు.

సీ. చక్రస్తనప్ర కాశమునకు ఘనంపుఁ

గొం గిడి గొనగొనఁ గోల్ల గొణఁగి;

యశ్శే నితంబంబు హంసహారమును బ

రాగ రేఖాస్వర్గ రశనముగను

జలశాటిపులినంపుజస్థనంబుపై జాఱ

వ్యస్త వేతసభుజస్వస్తిక మిడి,

తనిమతో వెచ్చనై తటశరప్రతిబింబ

హాసాళి బాష్ప లుచ్చాస్పములకు

తే. నగుంచు, జెందొవకంటను నలిగి, తన్ము

లంటు కై యొత్తు పవనతి నలరి, కువల

మధులహారి నభిఁ జెంది సై మగతనముల

నొక్కెడలఁ గూడుచు స్రవంతు లుబ్బు వెనిచె.

183

ప్రసంతులు=నదులు, చక్రస్తన ప్రకాశమునకు=(కివ) జక్కవలు అను కుచముల ప్రకితునకై (అనఁగా - అని కనబడుటకై), ఘనంపుఁగొంగు=నురు వనెడి పయ్యంటను, ఇడి=జార్చి, గొనగొనఁ=గొనగొన అని అవ్యక్తముగా, కోళ్లక్=బొల్లికోళ్లనుపేరి నీటికోళ్లచేత, గొణఁగి=ఆస్పష్టముగా పలికి, ఆశ్చ నితంబంబు=(చాప)రా లనెడు పిఱుందులు గలుగునట్లు (గాను), హంస హారమును = అంచ(బారు) లనెడి ముత్యాలపేరులు గలుగునట్లుగాను, పరాగ రేఖాస్వర్గ రశనము గను = పూసూలి రాజి యనెడి బంగారపు 'మొలత్రా'డు గలుగునట్లుగాను, జలశాటి = నీరనెడు పావడ, పులినంపు జస్థనంబుపై = ఇనుకదిన్నె యనెడు మొలమీఁదనుండి, జాఱ = స్రస్థ మగుచుండఁగా, వ్యస్త వేతస భుజ స్వస్తికము = చెదరిన (బంధమునకు విశేషణము) నీటిప్రబ్బు అనియెడు బాహువులయొక్క బంధవిశేషమును, ఇడి=కావించి, తనిమతో=నీరుతగుట యనెడి

విరహాకార్యము కలిగి, వెచ్చనై = శరదాతపమువలన నయిన కాంగుట యనెడి విరహతాపము కలవై, తట... = తట = ఒడ్డులయందలి - శర = తైల్లయొక్క - ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములు (నీటిలోని నీడలు) అనెడి - హాసా = నవ్వుగలవియు - ఆలి = తుమైదలనెడు - బొప్పలు = (కాటుకచే నల్లనయిన) కన్నీళ్లు కలవియు, ఉచ్చాస్యములబడ = కలుజులనెడి ఊపిరి వెలిబుచ్చుటలకు - ఆగుచుక = ఆనుకూలించుచు, చెందొవ కంటను = ఎఱ్ఱగలువ లనెడి కనులచే, ఆలిగి = కోపగించి, తిమ్మలు = తిమికిమలములను, అంటు = తాచెడు - కై = సముద్రపుగాలువ యనెడు చేతితోడి - ఒత్తు = పట్టుటయనెడి - పదనలిక = తిమి పాదములకు (సముద్రుడు చేయు) ప్రణామముచేత, అలర = సంతోషమొంది, కవలమధులవారిక = కవలలయొక్క మకరందమాయొక్క పెద్దయలచేత, ఆర్చిక్ = సముద్రుని, చెంది = కలసి, పైమిగతనములక = పైనిదేలుట యనెడి పూరుమాయితములచేత, ఒక్కడలక = ఒక్కొక్కసమయాన, కూడుచుక = కలయుచు, (సముద్రునికి), ఉబ్బు = (పొంగు సంతోషమును), పెనిచేక = వరిల్ల జేసినవి.

సముద్రుడు 'సరిత్పతి' యగుటంజేసి, నదీ సముద్రులకు నాయకా నాయకభావము. శరన్నగులు ఒక్కొక్కతావున ఆతనిచిత్తము నాకిష్టించుటకై చిక్రివాకము లనియెడి స్రవముల ప్రకాశము ఆతనికినుగవం దనియించుకలుగా నురు వనెడి పయ్యంటను ఎడలించి బొల్లికోళ్లి గొనగొనధ్వను లనెడి వ్యాజమున అవ్యక్తముగా ఏమో గొణగనుచు దలిసి, బొంబండ్ల లనెడి పిఱుంగులుగా హంసశ్రేణు లనెడి ముత్యాలపేరులను పూర్ణాలిదేని యను బంగారు మొలత్రాళ్లును గలవై. ములమీడినందు నీ రనెడి సావడ జాళిపోవుచుండగా ప్రబులిచేతులు ఆలింగ వారము చాచి, కారదకార్య మను విరహాకార్యముతోను, శరదాతపమువలని వేడియనెడు వలకాకతోను, తుమైదలనెడుసాంబంబు బొంబబొప్పములతోను, కూడుకొన్నవై, పంటకాలువలతోని కైన కలుజులనెడు నీట్లుగల్గులవై, ఎఱ్ఱగలువలనెడి యలుకి మాపులుదాల్చినవై, సముద్రుడు తనకాలుజ యనెడుచేతితో తిమి తామరి లనెడి పాదములను తాచుట యనెడి సమన్వారము చేయుగా సంతోషపడినవై. కవల మకరందపుఁ బెద్దయలచేతిపోయి యాతనిపై బడి, పూరు మాయిత క్రీడచే నాతనికి నీరు ఉబుకట యనెడి యుబ్బులాటను పెంచినవి. - రూపకాలంకారము.

'సంసంపుర గొంగు బాణు' బను చెప్పట, శరదృతువునందు సేనము తగ్గిపోవునుగాన; లేదా, సేనము జక్కివలపై నిలువకు గావున అంగుచేతి; అట్లుచేయుట సముద్రుని వలపించుటకు. 'కోళ్లిక' - బుట నడచుదు తృణీయకు ద్విలీయ. చూ. పు. వ్యా. కా. ౧౮. అంగులకు నిమిత్తము మీనమయిన సాధనమాత్రిముగా నుపయోగపడుటయే. - ఆశ్చర్యంతోబాది సమాసక్రయ మిట సంకల్పక్రయావిశేషముగాఁ బ్రయత్నింపము. "ఆశ్చర్యంతోబాది హంసహారలను బి. రాగ దేఖాస్వర రశనలు నయి" అని వలించుట మేలు. - శాటి = శాటక = శాటక -

'గర్జన హి నాయనే భోగ్యో నానాం శాటకో యథా' ఘృష్ణతే యో దశాలిమ్నా నిత్యే వినివేశితః.' పంచతంత్రము.

'జలశాటి ఫలినంపు జఘనంబుపై బాణ' -

'దర్శయన్తి శరన్నద్యః పులివని శనైశ్చనః'

నవనంగము సప్రీడా జఘనానిన యోషితః.

రామాయణము.

'భుజ స్వస్తి కము' - వ్యర్థిస్త సంపచితస్వస్తి కాకారభుజయుగళము. చూ.

మాలతి. 4(10)

‘జలనిబిడిత వస్త్ర వ్యక్త నిమ్నాన్న తాభిః | పరిగత తటభూమిః స్నానమా ప్రోక్తితాభిః |

యచిరకనకవస్తు శ్రీమదాభోగతుజ్జ | సనవినహితమాస్తస్వస్తి తాభి ర్వహుభిః||’

‘అంకుకం హృతవతా తనుబాహుః | స్వస్తి తాపిహితముగవహాగ్రా|

భిన్నశబ్దవలయం పరిశేత్రా | పర్యరమ్భి రభసా దచిరోధా||’ మాఘ. 10(48).

‘వేతస’ - ‘అథ వేతసే | రథార్థ పుష్పవిమల శీతవాసరజ్జలాలా’ అను. వేతసమును హస్తముగా తాళిదాసుఁడుకూడ వర్ణించినాఁడు—

‘తస్యాః కింఞ్చిత్కరధృతమివ ప్రాప్తవాసరకాఖం

హృత్వా నీలం సలిలవసనం ముక్తకోహోనితమ్ముమ్

ప్రస్థానం తే కథ మసి సఖే లమ్బమానస్య భావి

జ్ఞాతాస్వాదో వివృతజఘనాం కో విహోతుం సమర్థః.’

తటశరప్రతిబింబహాశ్చ తా ఆలివామ్న శ్చ అని విశేషణోధియపదకర్తృధారయము. - ‘జలా

చ్ఛాసాః పరీవాహాః’ అను. ‘వవల’ - ‘వవలం బదరే ముక్తాఫలే వవలయేఽపిచ’ నానా.

‘మధులహరి నభిపైఁ జెంది’ — ముకందము నీటిపైఁ జేలునుగాన పైనిబడుట, ‘ప్రవంతులు’ -

సాభిప్రాయము. ‘మగతనముల’ = ఏటినిరు సముద్రములో వచ్చిపడిన వేగములో తొలిదొలి

పైనే యుండును గావున. ‘ఉచ్ఛ్వాసములవ నగుచు’ - వడిగావచ్చిన వలపుగ తై గావున నీట్లు

ర్పులు. - ‘చెందొవకంట ఆలుగుట’ - ఆలుకచే కంట నెలుపు. ‘ఆలుక’ - తాను తినుకడవరక

తప్పు అలయించినందులవ ఇది శరత్పృథ్వీయై క్తరనిమకార్య వర్ణన.

—* యామున ప్రభుని దిగ్విజయము *

వ. ఇట్లు శరత్సమయం దెసంగిన నంగీకృతక్షత్రధర్మండు గావున దిగ్విజయ యాత్ర ధర్మంబని యానీతబలపట్కంబుగా నాకృష్టసామంతరాట్కంబు గా వెడలి.

ఎసంగినా = ప్రవర్తిల్లగా. అంగీకృతక్షత్రధర్మండు = స్వీకరింపబడిన క్షత్రియధర్మము కలవాఁడు (వైరివిజయ ధర్మసాపనాది క్షత్రియధర్మము నవలంబించినవాఁడు). యాత్ర = ప్రయాణము. ఆనీతబలపట్కంబుగా = స్వీకృతవలబడిన బలముయొక్క గూఱువిధములమొత్తము గలవాఁడుగా (ఆఱువిధము లయిన బలముం దోడ్పొంది).

‘మాత భృత్య సుహృచ్చేణి ద్విష దాటవికం బలమ’

అని బలము పుట్టిధము. దాని దోడ్పొంది పోవలయు నని నీతిశాస్త్రము:—

‘జేవా నభ్యర్చ్య విప్రాం శ్చ గురూం శ్చ శుభవాసరే |

పక్ష్యధం తు బలం పూర్వ్య ద్విషతోఽభిముఖం ప్రజేత్ |

నీతిశాస్త్రము.

ఆకృష్టసామంతరాట్కంబుగా = ఆకృష్టంపబడిన సామంతరాజులు గలుగునట్లుగా; - ‘సామంతః’ -

‘కతివయ గ్రామాధిపతిః’ సేవచంద్రుఁడు; యామునాచార్యుఁడు అధీశ్వరుఁడు - ‘రాజా తు

ప్రణతాశేషసామంతః స్యా దధీశ్వరః’ అను. సామంతాః—‘స్వదేశాన వర్తరాజాః’ అని, ‘సమ

న్తాయాః స్వదేశావ్యవహితభూమే రిమే రాజానః’ అనియు, రామాశ్రమ.

మ. ప్ర. గజహూటస్యందనాశీకబలితధరణిం గానవేయా ధిరాన్యా

ర్జవత్తన్నేణు లంతర్మణులనవతు లై మృగఁ బదాతకుంత

ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణద్వనధులరవము ల్వాద్యము ల్లిఱఁగాఁ, ద
ద్విజరాజన్యండు విద్విద్విదశన మనిఁ గావించె దిజైత్రయాత్రక. 185

Xజ...జిక్ - Xజ = ఏనుఁగులు - ఘోట = గుఱ్ఱములు - స్వందన = శేరులు - అనువాని
యొక్క - ఆఘో = సమాహమలచేతి - కబళితి = మ్రొంగబడిన (ఆక్రాంతమైన) - ధరణిక్ =
భూమియందు, కాద్ర...లు - కాద్రవేయ = నాగులయొక్క - అధిరాట్ = ఏలికయైన (వేలు
పయిన) - శేషునియొక్క - మూర్ఘ = శిరములందు - జ = పుట్టినవైన - రత్నశ్రేణులు = మణిపంక్తులు,
అంతి ర్మణుల సవతు లై = భూమిలోని మణులకు తోడులై, సుగ్గక్ = భూమియందు చొచ్చికొని
నట్లుముకాఁగా, పాదా...మల్ - పాదాతి = కాల్యలములయొక్క - కంత = ఈశైలయొక్క
(ఈశైలకుఁ గట్టిన) - ధ్వజ = కైక్కపు వస్త్రములయొక్క - వాత = గాలియొక్క - ఆఘాత =
దెబ్బలచేతి - ఘూర్ణత్ = కిక్కిరింపడుచున్న - వనధుల = సముద్రముల - రవమల్ = శబ్దములను
(మ్రోతలను), వాద్యమల్ = వాద్యధ్వనులు, మీఱఁగాక = అతిశయించుచుండఁగా, ఆ ద్విజరాజ
న్యండు = బ్రాహ్మణుఁ డయినయా రాజు (యామునాచార్యుఁడు), దిక్ జైత్ర యాత్రక్ = దిగ్విజయ
యాత్రయందు, అనిక్ = యుద్ధమందు, విద్విద్ విదశనము = శత్రువులయొక్క శ్రేదనమును,
కావించెక్ = చేసెను.

అంతట యే డయిన యాబ్రాహ్మణుఁడు అనఁగా యామునాచార్యుఁడు, రిక్కిరింపఁగ
సేసెను భూమిపై నాక్రమింపఁగా వానిభారముచేతి శేషుని పడగలయందలిమణులు భూమి
లోనికి చొచ్చి భూమిలోని మణులకు తోడుగా నిలిచిపోఁగా, కాల్యలములయొక్క యీశై
లకుం గట్టిన కైక్కపువస్త్రముల గాలిదెబ్బలకు మోర్చిల్లుచున్న సముద్రపు హల్లకల్లాలపు
మ్రోతలను నిజనేనావాద్యములమ్రోతల మించఁగా, దిక్కులందు క్రమమయిన విజయయాత్రం
గావించి యుద్ధములుచేసి శత్రువుల సంహరించెను. - శేషునిమణులు మ్రగ్గుట వట్టిది, ఆ కైక్క
వస్త్రములగాలికి సముద్రములు హల్లకల్లాలములై మ్రోతమ్రోతగుటయు వట్టిదే. - కావున ఆసంబం
ధమైన సంబంధము చెప్పవలయు నతిశయోక్తి.

'నాగాః కాద్రవేయాః' అను, నాగులయ్యాశ్వరుఁడు శేషుఁడు. 'తదీర్విరిః : శేషోఽ
నిన్దః' అను, 'అంతి ర్మణుల' సవతులు - భూమి రత్నగర్భి కావున - 'జగతీ రత్నగర్భా చ భూతి
ధా' త్ర్యుభిమేఖలు' అను, 'వాద్యమల్' - యుద్ధమునకుం దరలు సేసలో వాయించువాద్యములు -
భట్టికావ్యము. 14 శ్లో

'కమ్బు నథ సమాదమ్మః కోతై శ్చేరోన్య నిజఘ్నై రే,
వేణా న్మృశూరైః గుఱ్ఱా జగ్జుః కిరఘట్టితాః,
వాదయాంచ క్రోధిక్వాః పణవా దధ్వను ర్వతాః,
మృదక్తో ధర మాస్వను. ర్నైతైః స్వేనే చ గోముఖైః,
ఘటాశ్శిశ్మైరే దీరం, జహ్నైదే పట హౌ భృశమ్.'

(2-4).

'ద్విజరాజన్యండు' - యామునాచార్యుఁడు రాజాపత్యము కాకున్నను మూర్ఖాభిప్రేక్షుడు గావున
దౌపచారికముగా రాజన్యం డనుట - 'దిక్' - ప్రాగాది క్రమమున భూప్రదక్షిణముగా జైత్ర
యాత్ర చేయవలయు నని ధర్మ శాస్త్రము. 'పాదాతి' = పదాతులసమాహమము.

క. జన్మములు చేసి, దానము | ల న్నానాదేశవిప్రులం వసువును సు |

పన్నత సనితము బహుభో | గోన్నతుడై, యాద మఱచి యుండె నశంక.

జన్మములు = యజ్ఞములు, చేసి, దానములక = బోధకముబోధానములలోనగు నీవిచేత, నానాదేశ - విప్రులక = బ్రాహ్మణులను, తినుపురుక = తృప్తులం గావించుచు, సంపన్నతక = సంపదగలవార డగుచుచేత, అనితము = ఎల్లప్పుడును. బహుభోగి ఉన్నతుడై = పెక్కుసుఖానుభవములచేత అభివృద్ధి, అశంకక = నిర్భయముగా. ఆద మఱచి = నిర్విచారముగా, ఉండెక = వర్తెను.

త. - భానభిక్తి కైరాగ్నియను మఱచె ననుట.

న. 1. మఱియు సప్తసిరాజ్యంబునక గనవుర గఱచి చే మొట్టి మొఱపెట్టుట కరుల యందు, 2. యట్లుంటుండ మెడఁ బ్రత్యేయుట మెడపెనం బోవునల్లవులం బండున తలంటులకు నింబడిం చెప్పబఱాగ్నాగ్నికలఁ బోషసచేట్టయందు; 3. సున్న మెట్టుటయుం బట్టుకొనుటయు బట్టుటయు సాధసార్థ భూషాదినిర్మాణముల యందు; 4. కానెట్టుటయు గత్తిదాల్పుటయు గట్టవాకుల కలహంబులయందు; 5. యతుల్యతులనాదిగర్భణాదిదోషంబులు జూంబూనఁ పర్యవేక్షించుటయందు; 6. యేచేనియుం గన్ను పేయుట మృవంగాదివానిస్థిరంబులయందు; 7. థాతువాదం బులు ఘట చగుట శాట్లకలయందు; కాక, యితరస్థలంబుల లేనండ రాజ్యపరిపాలనందు సేయుచుండె.

187

(1). కనవురముచుండు, చేయిత్తి మఱియొనెడును. ఇవి యుద్ధపరాజతులకు శరణము వేడెట్ల ప్రకారము. - ఇవి యెనుగెనునకు స్వాభావిక చేట్లు (వీనుగెనుగెనున - చేయితుండము. మొఱ పెట్టుట = సాంకారము చేయుచుండుట.); ఇవ్వాక్యమున అంతట పరిసంఖ్యలంకారము.

'పరిసంఖ్య యొకటి గాదని | పరిమన వస్తువు విధంపక బరగును; నీస'

త్వియలనె గాక న్నే హము | తినులయడ నించుకేని తినుగని దాయక'. అం. పరాజనులు లేవు. కావున శరణుబోయిచ్చుట లేదు.

(2). అట్లుంట మెడబట్టి త్రోయుట మెట్టికోపములకు సామాన్యము. - పఠాగ్నాగ్ని త్రోయ = వెలయాండ్ర పోషోదగులయొక్క - పల్లవులక - పీఠులను, కొట్టుటలులేవు, పండు గలుపెండు.

(3). సున్నము ఎట్టుట, మోయించుట-దండ్యులకు పితకక. (మేడలకు సున్నము-అనఁ గా గచ్చు - పూయుదును.) పల్లకార్లలో పట్టుట దండన విశేషము. సాధ = మేడలు - సావర్థ భూషా = బంగారునగలు (సావర్థములు నగలను పల్లకార్లలో పట్టుదురు.) - సుష్టులలేదు. కావున శిక్షలు లేవు. జనులై కష్టసంపన్నులై అలంకారములు సేయుచుకొనుచుండి రనుట.

(4). కానెట్టుటయు, కత్తిదాల్పుటయు బోడులకృత్రియము: కోడిపంకములలోను ప్రసిద్ధము. — ఎనులలో బోరాడుములులేవు, ఉత్సాహముతో కోడిపంకములు చిత్తగించుచుండిననుట. — కృకవాకు కలహంబులు = కోడిపంకములు.

(5). ఆతు...బులు - ఆతుల్య = సమముకాని వానిని - తులనా = సమమునేయుట - ఆది = లోనుగాఁగల - ఇచ్చుకోలులోను పుచ్చుకోలులోను సరిపఱుచుట - ఘనైక ఒరయినచే వన్నె నెఱుఁగుట లోనగునవియు - ఆగుచోపంబులు - అనఁగా, రూపాయతూనికయని అర రూపాయతూనికయే యిచ్చుట. బాంబూనద పరీక్షాగులయంద = స్వర్ణశోధనాగులయందే.

(6). కన్ను వేయుట = అన్యలవస్తువును ఆభిలషించుట (మృదంగాదులవ వాద్యముఖము నకునడుచు నల్లగా బిళ్లవలె నొకకట్టి పూత వేయుట).

(7). ధాతువాదంబులు = మోసములు (ధూవాది ధాతువులను గుఱించినవాదము), కాబ్దికులు = వైయాకరణులు....

తే. తత్పితౄతామహం దైననాథముని శిష్యుఁ

దైనశ్రీపుండరీకాక్షుననుగుశిష్యుఁ

దైనశ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁ డార్చి వనదు

చరమగురుపాత్రునకు నిట్టిబంధ మెట్లు?

188

తత్ పితౄతామహం = ఆయామనాచార్యుని తండ్రితండ్రి, విస - నాథమునిశిష్యుఁడు = నాథమునాచార్యునికి ఛాత్రుఁడు, విస - శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమిత్రుఁ డను పేరు గలవాఁడు, ఆర్చి = పీడతో (మనంబున నెగు లొంది), (ఇట్లుచింతించెను), తనను పరిమ గురుపాత్రునకు = తన యాచార్యుని యాచార్యునిపుత్ర పుత్రుం డయినయామనాచార్యునికి, ఇట్టి బంధము = ఇట్లుంటి రాజ్యభోగ రూపమయిన సంసారబంధము, ఎట్లు = ఏలాగున సంభవించి నది, 194 లో 'అని వితిర్కించి' అనువానితో నన్వయము.

ద్రావిడములో పుండరీకాక్షయోగికి 'ఆయ్యకొండాక్' అనియు, శ్రీరామమిత్రునికి 'మనక్కాళనంబి' యనియు పేరులు. 'ఛాత్రాన్తేవాసిని శిష్యే', 'అఖ్యాప్యే అభిధానం చ నామధేయం చ నామ చ' అను.

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దాసత్వం దయ్యె; నట్టి మహాత్మునంశంబునం బుట్టినట్టి యితఁ డిట్లగుట యతీవ్యతిక్రమంబు. 189

(ఈ యామునుడు), యోగ సామ్రాజ్యంబు = శక్తిజ్ఞానప్రవృత్తులచే త్రివిధమైనయోగము యొక్క యైశ్వర్యమును, మఱచి = స్మరింపక, సామ్రాజ్యంబునందుక = సమ్రాట్టభావమందు, ఆసత్వం = తిగులు కొన్నవాఁడు, అయ్యె = అయినాఁడు, అట్టిమహాత్మునంశంబునక = అట్టి మహాత్ముడైన శ్రీమన్నాథమునిసంతతిలో, పుట్టినయితఁడు, ఇట్లగుట = యోగముమాని రాజ్య తంత్రమందు తగల్గునట్లు, అతీవ్యతిక్రమంబు = మిక్కిలి అతీక్రమము.

'సమ్రాట్ట' — 'యేశ్వరం రాజమాయేన మణల శ్యేత్వం శ్చ యః

కాష్ఠి య శ్వాజ్ఞయా రాజక స సమ్రా డితి కథ్యతే.' అను.

స. వృషభై రధురవారిఁ ద్రిషవణస్నానంబు | సప్తం గావించి, యాహ్నికముఁ దీర్చి, యేకాంతగుహ తత్తత్తదుశాసనమున | నుండి, లక్ష్మీశాంస్తి పుండరీక మంగురత్పులక హర్షాశ్రువైదహరపు | మృతమున భావించి, సవిత దిరుగ యజ్ఞోపవీతపద్మాక్షమాలికలతో | యోగవృత్తక గూడి యుగము మెఱయ,

తే. శౌరిఁ దధరణీధ్రవాస్తవ్యుఁ గొలిచి, సతియు నాలర్కశాక మంచితము వండ,
నిల్లుకుందున కర్పించి, వేల్చిఁ దీర్చి, యిట్లు తనుయాత్ర నడపు మున్ని తనితాత.

మున్ను = పూర్వము, ఇతినితాత = ఈయామునని పితామహుడైన శ్రీమన్నాథముని, నివృత్త = నియమముతో, కృష్ణతైల ర్పణవారిక = ఘటికాచలముయొక్క సెలయేటి నీలము, శ్రీపదకన్నానంబు = మూడు కవనంబులయంగును (వేళలయంగును) స్నానమును, కావించి = చేసి, ఆహ్వానము = పగులు చేయవలసిన సంధ్యానందనానికృత్యమును, తీర్చి = నెఱవేర్చి;

ఏకా...నక = ఏకాంతగుహ = విజనమైన గుహలు కలఁగిన - తిత్ = ఆవృష్టతైలము యొక్క - తిటి = దగులయంగు - కుశ ఆసనమునక = దర్భాసనమునందు, ఉండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీ... ము = లక్ష్మీ - మహాలక్ష్మీకి భక్తులైన శ్రీమన్నాథ యలబనియొక్క - ఆంఘ్రిపుండ రీకము = పద్మముంటి పాదమును, ఆంబ...పు = ఆంబరీత = మలచుచున్న - పులక = గుర్పొలును - హర్ష ఆస్రపు = ఆనంద బాష్పములను గలవారము, న. దహరపుష్కరిమునక = హృస్పిండరీకము నందు, భావించి = ధ్యానించి, సవిత = సూర్యుడు, తిరుగక = పడమటికి మగలఁగా, యజ్ఞో... తోక = యజ్ఞోపవీత = దన్నిదముయొక్కయు - పద్మాక్షి = తామరింజల - మాలికలతోక = సేవళిము లతో, యోగపట్టిక = యోగ ధార్య మయిన పట్టుపట్టడము; కూడి, ఉరమునకున్న, మెఱుఁత = ప్రకాశంపఁగా, తిత్...దు = తిత్ = ఆ - ధరణీధ్ర = కొండయొక్క - వాస్తవ్యుక = నివాసి యైన - శౌరిక = నారాయణుని (సుందరబాహుస్వామిని), కొలిచి = సేవించినవారడై, సతియొక = పతివ్రతి (యైన తిద్ధార్థి). ఆంఘ్రితము = ప్రశస్త మయిన, ఆలర్క శాకము = ముండ్లముపై కూను, వండక = పవనము సేయఁగా, (దానిని) ఇత్త ముకుందవనక = ఇంటి (తనగృహ దేవతార్చనలోని) నారాయణమూర్తికి, ఆర్పించి = ఆర్పణముచేసి = నివేదన గావించి, వేల్చిక = హోమమును (అగ్నిహోత్రిమును), తీర్చి = నెఱవేర్చి, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, తిసుయాత్రక = దేహయాత్రను, నడపుక = జరుపును.

ఇతినితాత యైన శ్రీమన్నాథమునియొగి ప్రతీదినము ఘటికాచలముంగు సెలయేటి నివృత్తో మూడు వేళలముంగును స్నానము చేయును, ఆహ్వానముం దీర్చుకొని, ఆకొండదరిని ఏకాంతగుహ యందు దర్భాసనమునంగు కూర్చుండి, లక్ష్మీపతియొక్క దర్శకములమును ఆనందముచే బడలు గగుర్కొనుచుండ బాష్పములు రాలుచుండి హృదయకమలముందు ధ్యానించి, ఆపరాహ్మము రాఁగానే జన్నిదముతోను తామరింజలతావళిముతోను యోగపట్టునోను తిమ్మ ప్రకాశంచు చుండఁగా నెఱి, ఆకొండలో నివాసీయైన సుందరబాహుస్వామిని సేవించుకొని వచ్చినవారడై, ఇంట పతివ్రతియైన భార్య ముండ్లముపై కూర్చుండఁగా తనదేవతార్చనలోని నారాయణమూర్తికి దానిని నివేదనచేసి, అగ్నిహోత్రిముం గావించుకొని, యావధియు దేహయాత్ర గడపుచుండును.

'శ్రీమదనమ' = మూడుకవనములు = మూడుస్నానములు; 'ఆహ్వానము' = ఆహ్వాన (పగులు) చేయవలసినకర్మ. 'పుండరీకము' = ఇచ్చట కమలమూత్రస్థము. 'పుష్కరిము' = 'పుష్కరిం' కనుకస్తాగ్రే వాప్య భూముఖ్యదేవతే । వ్యమ్న ధృఢభరి పద్మే తిరగ్మధ విశేషయోగః' అను. 'సవిత' = 'తపనక సవిత' రవిత' అను. సవితృకబ్ధము. 'యజ్ఞోపవీత పద్మాక్షిమాలికతోడి' = మాలికలతోడి యని య. న. ఉండవలయు; అట్లు పఠించిన ఛందస్సు తిప్పను; కావున 'మాలికలతో' అని మార్పుచేయబడినది. 'శౌరి' = శూరు - దీ సెడి రూదవుని గోత్ర పత్రియముగాన.

శ్రీకృష్ణుడే నారాయణుడు - 'ధగడేధ్ర' - 'శైలే భూభ్యోధరాః శ్రోఽపి' కా.క.అ.
'ఆలర్కకాకను' - ముండ్రయ్యప్పిత అని కొందఱు; ఇది భావవైరాగ్యచారి.

క. తొడిబడి, విషయాతురు నవి | విడు మనియెడుకంటె గలదె వేలే పగ? నే

ప్పడరంగధాదుల నొక వెం | బడి దోడం బలికి మైత్రిఁ బొపుట యొప్పున్, 191

తొడిబడి = తొట్టు పడి. విషయ ఆశురుక్ = శత్రువు లయినయింద్రియములచేత, ఆశురుక్ = కోరినవనిని (ఆనగా - అవి లేనియెడ గుఱుపడువానిని - విషయాగ్రహముట), అవి = అవిషయములను, విడుము అనియెడుకంటె = వదలు మని యుపదేశించుటకంటె, వేలే పగ = ఇతరమైన స్వేషము, కలదే = లేదు. 'నమ్మ' = నిపుడతె, ఆడరక = ఒప్పునట్లుగా, కథాగులక్ = కథలు లోనగువానిచే, ఒక వెంబడి = ఒక క్రిమునన, నోపక = అతనికే తెలివి వచ్చునట్లు, పలికి = వచ్చించి, మైత్రిక్ = విషయములమీదగూడ కని, పొపుట - నొలగించుట, ఒప్పుక్ = తగును.

కడయాగ్రహము ఏవిధముగా జాగుచేయుచున్నది. త్వనిపడి వానిని (= కేవలముగలను) వదలనొని ఆనిబోధించుటకలన ఆనిక ఆనకేవలమొక గాదు ముందు స్వేషము కలదు. మఱి ఏమి చేయవలయు ననగా అతనికే తెలివితేలి వానిని విడిచిపెట్టునట్లుగా కథలు లోనగు వాని మూలముగా బోధింపవలయును, విషయములు జూగును. - శ్రవణస్వరూపసంగంధములు.

క. ననుభం బుద్ధాచికడు | రవ్వసనమునై తమును మంద్ర వారించుటగుక్

వసుదత్త దండ, వసుధి రాజ్య | వ్యసనము వారిం నెంతవాఁ డెవ్వఁడుక్? 192

ననుభక్ = లోకములో. తండ్రి, పుత్ర అదిక దుర్వ్యసనము వైతముక్ = కమాగుడు లోనగువారియొక్క చెడు నానక్త కూడను, వారించుటక్ = మాన్పించుటకు, వనపడదండ = వశముగాక యుండగా, రాజ్యవ్యసనముక్ = రాజత్వానక్తని, వారింపక, ఎవ్వఁడుక్ = ఎవడైనను, ఎంతవాడు = ఏపాటికమరుడు.

లోకములో, కన్నతండ్రియే తిన్నపూర్వముల వ్యవహారవ్యవస్థలను మాన్పలేక యుండగా, పరుడెవడో రాజ్యవ్యసనమును మాన్పెటకు శక్తడగునా? కానికాడని భావము. - కావ్యరాశత్రయలంకారము.

'కై మర్త్యముచే నవ్వా | మునము కావ్యపూర్వకాశాపత్రిక్'

నీమోవి గుంపులేనను | నే మోలుదు నెవ్వటివ మెడపుటయరుదే.'

అలం.

'వ్యసనము' ఏడు - 'పానం స్త్రీ మృగయా హ్యశిం వాక్పాదవ్యం ద్విపాదవ్య మర్థ హుమమ్.'

ఆ. నల్లగ్రోల నిచ్చి మెల్లనె చిచ్చంగి | నోరే జింకఁ దివియు సేరు పొదవు

వేటకాడువోలే విషయాభివలనఁ | త్రుష్టఁ డీట నిచ్చి ప్రహు టోప్పు.

నల్ల = రక్తమును, గ్రోలనిచ్చి = త్రొగినిచ్చి, మెల్లనె = నింపాదిగా (త్వనిపడక యునుట), చివ్వంగినోరజింక = పేరంగినోరునున్న యిచ్చని, తివియు = సెరుపు = లాగునట్టి నైపుణి, ఒడవు వేటకాడువోలేక్ = కలిగియున్న మృగయునివలె, విషయ ఆభివలనక్ = విషయ సమాహము వలననండి, తత్ తృప్తిక్ = అతనియొకను, తీటనిచ్చి = తీటువలన డూరకుండి పుట్టుట, త్రిష్టట = మరలించుట, ఒప్పుక్ = మించియుపాదును.

జింకను గొంతు కొడికి నెత్తురు త్రొగుచున్న పేరంగిని త్రొగుచున్నప్పడే తీటును బోయిన నది జింకను ఈడ్చుకొనియే పోవును, తీటునువానిని మీఁదఁబడి చంపనం జంపును; కావున అది

తనినితీసి నెత్తురు త్రాగినప్పటికి బిరికిం దెచ్చుకొనుట మంచిది. దానికాటుచే నయిన గాయము నకు మంగుచేసి బిరికిను చూనకుండం గాచుకొనవచ్చును. — ఉపమాంకారము.

ఇటు. వక్త్ర తాను వేడుకాని వంటివాడను. విషయగ్రామము ప్రాంతక మైన నివసించుట, యామునప్రభువు బిరికివంటివాడను గట్టుచున్నాడు; విషయగ్రామము ఇతనిని లోకగోనుట నివసించి నెత్తురు త్రాగుటవంటిది, విషయగ్రామము ఇతనిని వదలుట నివసించి తినిన బిరికిను వదలుట వంటిది - అని సాదృశ్యమున కవివివేక్షను అనుసరింపవలయును.

వ. కావున, నట్లయిన నితని నింక నుపేక్షించరా; దుపాయంబున బొచ్చి యొక్క రిటిం ప్రిప్పవలయు; నువ్వి నాకోరి దోషంబు విజ్ఞాననాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి.

194

కావునక, ఆ ట్లయినను = అట్లు ఓర్చియుండుట మంచిననుపాయమే అయినను..., బొచ్చి = మనస్సునకెక్కి..., తిర్చి = లోకములో, అహంకారము = తినునస్తువుల చెడు గుణము, విజ్ఞాననాశంబునక = తేలివీచెడుటన. మూలకారణము = ముదటికేతువు, అని వితర్కించి = ఇట్లని యాలోచించుకొని. ఈవితర్కము గర్భవ పద్ధత్యములో నారంభమయినది, ఇందు ముగిసినది.

క. ముల్లు వలకొననినవకపుం బల్లవములతోడ ముక్తిభామచెవులకుం

బల్లెరులువులగువుపు | బల్లెసిలువలర్క శాక మొదుగుగం గొనుచుక. 195

తే. తెచ్చి, యొకవైష్ణవుడని గానుకీచ్చు, ననుచు

బాసనపు బాడబులచేతం బంపుటయును,

నతడు ప్రయకడి వండించి యారగింక

దెచ్చు నిచ్చు, గొన్నాట్లెచ్చుచెండ.

196

ముల్లు, తలకొనని = తలనూపని (నొడమని) - నవకపుంబల్ల వములతోడ = మృదువులైన చిగుళ్లతో, ముక్తిభామచెవులక = ముక్తి (చెత్తము) అనెడి మందరియొక్క కర్మములకు, పల్లెరులువులు = పల్లెరులువుల లనెడి తోడవులు, అగు = పువ్వులతో = పువ్వుములతో, శుల్ల నిలు అలర్కరాకము = చెలువారుచున్న ముండయుచ్చితకూగను, బుగుగుగ = నమ్మగ్గిగా, గొనుచుక = ననుకూర్చి; - రూపకాలంకారము.

తెచ్చి, ఒకవైష్ణవుడను కానుక ఇచ్చెక అనుచుక, బాసనపు బాడబులచేతక = వంట బ్రాహ్మణులచేత నిచ్చి, పంపుటయును = (ఆశ్రీరామయోగి యామునప్రభువునకు) పంపగా, అతిడు = ఆయామున ప్రభువు, ప్రియపడి = ఆనగొని, వండించి, అరగింపక = భుజింపగా, నిచ్చుక = ప్రత్యక్షము (దినము తిప్పక), గొన్నాట్లెచ్చు, తెచ్చుక = (శ్రీరామయోగి) తెచ్చుచుండెను; ఇట్లు, తెచ్చుటయుక = తేగా.

ముక్తికాంతివలన పల్లెరులువుల లనెడి యాభిరహములైన పువ్వులతోడి ముండయుచ్చితకూగను, ముల్లు ఇంకను మొలకనట్టి లేతదానిని, నమ్మగ్గిగా గొనిపోయి యామున ప్రభుని వంట బ్రాహ్మణులచేత కిచ్చి, 'ఇదియొక బ్రాహ్మణుడు వీరినవారక కానుక నెట్టివాడు' అని వారితో చెప్పింపగా, ప్రభువు దానిపై ప్రయపడి వండించి భుజించెను. ఈ ప్రకారము ఆయోగి దినము

తప్పక ఇచ్చుచుండెను. ఇట్లు కొన్నాళ్లు జరుగఁగా, 'నవకము - ఉభి.చే.వి. = మృదుత్వము' శ.ర. 'అలర్కము = ముండ్లముచ్చింత' శ.ర. — 'వానము మహానశబ్దమునకు వై. - 'వాడబులు, - 'ద్విజా త్యగజన్మభూదేవ బాడబాః | విప్ర శ్చ బ్రహ్మణః' అను.

వ. బిక్కినాడ డతండు భోజనసమయంబున సకలభాగాస్వాదనంబు నేయుచు వచ్చి, తచ్చాంబు నంజుచుం నలంచుకొని, 'యేతదానేతయగు భాగనతు భోజ నానంతరంబ మివ్వుం గాన్పింపుం' డని వలికి, పాణిపాదప్రక్షాళన నాచమనానంత రంబ యతనిం గాన్పించుకొని, నమస్కరించి, వచ్చిన ప్రయోజనం బగుగుండుయు, నతం డిట్లనియె.

197

ఆస్వాదనంబు = గుళిచూపులు, తిత్ తాకింబు = ఆహారార్థము తాకింబును, నంజుచుం = నంజుకొనుచు. ఏతితే ఆనేత = దీనిని తేచ్చువాడను. భాగనతుక = భిక్షవద్వత్తుని. పాణిపాద ప్రక్షాళనము = (ఎంగిల) నేతుంబు పాదములను కడుగుకొనుట. ఆచమనము = చూపుచువ్రేలు. పాడబుగా నీటిని పుడసెడు జలముగ్రహించి మూడుమార్లు పుచ్చుకొనుట. ఈయలర్కము కా దావృత్తాంతము నిత్యమునఁజరిగియున, నించుక భిక్షముగా నున్నది.

'తం రామబ్రాహ్మణ భిక్షుని ద్వారేతుం స్వచ్ఛత్రేభిర త్పిహ్నానానాత్ |
అలర్కపత్రం తివభిన్న మాషబాగం కరే ప్రాంతి పాచికిన్య.
బిజ్జాకం వైవకశా స్మ తస్య యగ్యేన చాపం నిహ తేతి భిన్నః |
ఈ ప్రాప్త్యా నానితే దలార్కపత్రం తస్మిన్ స పాగోగవ మి త్యువాచ.
నాస్తిక్ దినే దత్తి మంగుళపత్రం త్వయా కథం వాభివహంకౌతో...' |

[అందు యామునప్రభువు పాదపనివలనఁ బ్రతాపతిను విని రప్పించి అతనితో సంభ వించెను. ఆనంతర వృత్తాంతమింపు]

'స్వస్తో నిగూఢం భవతీయపూర్వై | ర్భుధ్ ర్నియ సానతి తం స్పృహణ,
న యానూనయేన సయి మహాత్మా | సమానద త్ప్రచురం గర్హణ,
తం నేవధం వో జగ జేకన్యం | రక్షేత్తు మద్దామదయాన్యురాశిమ్

ప్రాద్యయ త్తం భవతీయపూర్వై | స్వమార్జితోయం నిధి రి త్యమమ్మై'.

మీపెద్దుల గూర్చిన దనుట యామునప్రభువు తన సోద్రేగదా అని శ్రద్ధతో విని నాధిం చుటకై తిప్పక కడంగునుగాక యని.

క. 'మీ పెద్దులు గూర్చినని | నేనెవ మొకటి సహ్యాజాత సింధు జ లాంత

ర్భ్రువమున నుండ నీకుం | జూపంగా వచ్చితిని వసుమతీనాథా.

199

వసుమతీ నాథా = పుడమిజేడా. మీపెద్దులు = మీపూర్వులు, కూర్చిననీత్యము = కూడబెట్టి (సత్సోద గౌరవించి) అనియు) ఉంచిననిధి, సహ్య...నక = సహ్య = సహ్యపర్వత మలో - జాతి = పట్టి - సింధు = నదియొక్క - జల = నీటి - అంతః = నడిమి - ద్వీపమునక = దీవిలో;... 'నేనెంచినదేవుడు' అను వాక్యార్థమునకు మాటుగా కూర్చిననిధి యని ప్రతిబింబమున ప్రస్తుతమందు చెప్పివందన లలితాలంకారము.

'వచనీయ ప్రతిబింబము | రచియించెద బ్రక్రమమునఁ బరగు లలిత మనక'.

విచిత్రగంధగో నేతువు | రచియించెద నీవు గత శరమున కివఁగాక'.

అలం.

క. నా కేటికి నిత్యేచము | నాను, నిధియు నాకరంబు నరనాథుల సొ

మ్మే కాన విన్నవించెన, | నాకర్ణింపుము తదీయ మగువిధ మెల్లగా. 19.)

నాకు నిత్యేచము ఏటికి నాకు = నేను ప్రభునకు నాకు సమస్తంబును కలగు - ఈనిత్యేచము నాకేల - ఆనకుము..., ఆకరంబు = గని..., తదీయము = దానికొక శాసనము...

‘నాకుము’ - ‘అనకుము’నకు గూఢాంతరము చూ. “ఓ నావే భవబంధములే చెలువపే యోజేవకేందనా” - ఉ. పురి 2(129). ‘అనునకనుకనులకు ముక్తిమొల పరంబులగు నపుడు కానా కానలు విభాషనగు’. బా.వ్యా. క్రి. F. 2.

సీ. స్ఫుటల మణులొలి శాంత మై శ్వేద మై నట్టిత్రాచికొక్కటి చుట్టియుండు;
రక్షోగృహీత మన్వృశ తొల్లి గల, వది | పొలయ చందే డాటు నెలలు గాని;
యేపాటిబలి యైన జేవకు బ్రాహ్మిం | సాదిపూజముల కానుపడదు;
తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికేనె లక్ష్య మై యుండు, నయ్యు నింతంత గాదు;

తే. రత్న మొక్కటి పై ననర్థంబు మెఱయు;

గలదు కర్తవ్యంబు శంఖంబు; కలుకు లేటి

కక్షయ, మనంత, మాద్య మేకాంతమందు,

భూప; నీ కొక్కనికె కాక చూపరావస.

200

స్థిరంగా నాగుని నిధిగా చెప్పినాడు గావున నిధిధర్మములను ఆయనయందు క్షేమభంగితే వర్తించుచున్నాడు:—పాము చుట్టుకొనియుండుట, రాక్షసులు స్వీకరించియుండుట, బలిం గోరుట, వెలుగు కలిగియుండుట, నాంజనవిశేషదృష్టి కగపడుట, రిత్నిము లుండుట, మహా సంఖ్యగల ధనము ఆం గుండుట.—ఇవి నిధిధర్మములు:—

భూప=ఓయిరాజా, (మరుక్తి మయిన యానిధిని), స్ఫుటలక = పడగలయగు, మణుల్ = రత్నములు, కాలక = ప్రకాశించుచుండగా, శాంతమై = ప్రసన్నమై, శ్వేతి మెట్టి త్రాచు ఒక్కటి = ఒక తెల్లత్రాచుచూపు, చుట్టియుండుక = పరివేష్టించియుండును, (స్థిరంగా నాగు న్నామి మణి ప్రభాభాసమున నహస్రస్థాధరుడను, శ్వేతవర్ణుడు నై చుట్టచుట్టుకొని యుండు శేషాహిపై శయనించియుండు ననుటయు);

రక్షో గృహీతము=రక్షున్నచేత స్వీకరింపబడినది, అనుప్రశ = అనెను ప్రసన్న, తొల్లి = పూర్వము, కలగు = ఉండెను, (ఆయనను ఇవ్వడు), అది = ఆరత్నము, అంశుక = అనిధికడకు, ఏడు ఆటు నెలలు గాని=సంవత్సరమునకో ఆటుమాసములకో గాని, పొలయగు=(కడమ కాలముల యగు), చేరు. (విభీషణుడు దానిని సంవత్సరమునకో ఆటు నెలలకో ఒక నాడువచ్చి సేవించు కొని పోవు ననుటయు);

ఏపాటి బలి యైనక = ఏమాత్రపు పూజకైనను, చేపడుక = వశ మగును, బ్రాహ్మింసా ఆది పూజనములక = జంతువులను చంపి ఉపహార మొసంగుట (నరప్రస్థితిబలవైచుట) లోనగు నర్చనలకు, అగపడదు; భక్తిపూర్వకమైన నాత్మిక్యపూజ, కొంచెమే ఆయినను దానికి సంత సించి వరి మిచ్చునగాని తామసపూజకు ఎంత ఎక్కుడుదాని కైనను అనుగ్రహింపఁ డనుటయు);

తనవెలుంగు, ఒగ్గి = చక్కగా, నిరంజన దృష్టికేనె=నిర్ద్యంజనము లేనికంటితే, లక్ష్యమై = ఆగపడునట్లే, ఉండుక, ఆయ్యును = అగులైనను, ఇంత అంత కాదు = కొంచెము గాను,

(రంగ ధామని మహస్సు - నిరంజనుఁ డవఁగా పరమాత్ముఁడు గావున - పరమాత్మబుధి చేత ధ్యానించిన సేగాని శైలియగు, మణియు, ఆమహస్సు అనంత నియనట్టి ఆనుటయు);

పై = ఆనిధిరాఁడ, అనరంబు = వెలలేనిదైన, రత్నియ బిక్కటి = బికిమణి. సొజయిం (కాస్తుభిమణి యరణశలమందు కిపించుచుండు ననుటయు), పద్మంబుకిలరు = పద్మసంఖ్యగల (ధనము) వహులు ఉన్నవి, శంఖంబు = శంఖసంఖ్యగల (ధనము) వరహులు ఉన్నవి, (నాభియందు పద్మ మున్నది - కిరమున పొంచుబవ్వ యున్నది - అనుటయు); పలుకు లేటికి = పెక్కువర్ణన లేల. (ఆది), అక్షయము = తిఱుగనిది, ఆనంతము = అపారము, ఆద్యము = శ్రేష్ఠమైనది, (నాశములేనివాఁడు - నశ్యవ్యాపి పురాణపురుషుఁడు - అనుటయు), నీ కొక్కనికే కాని = (నీది గావున) నీకు తప్ప మఱి ఎవ్వరైన, చూపరాదు = చూపఁగూడదు. (ఏకాంతమందు నీకు తప్ప మర్యము నుపదేశంప వలయు ననుటయు); - శిష్టరూపకము.

ఈనిధి నామాస్యనిధివలెగాక మలభిక్షు యున్నది; పట్టినపాము శాంతియు, నిక్కిముఁడు నిరంతరము దానిం గానుచుండఁడు. ప్రాణినికే కలదు. ఆంజనేయస్కి అలేగు, వలంగు ఆమితయు. పైసే మహర్షియై యు. నీకు నీకి దానికే పద్మ శంఖము లున్నవి. - అని వ్యతిరేకాలంకారియనుం గలరు.

‘స్వరూపముఁ జే’ - వేయవడలను వేయిమూలమును. - ‘వేయిమానిక పు దవ్వెలలోడఁ బడ గలు ప్రాల్పు నేరేవునిమలఁవాన్పు’ ఉ.వా. 2 (114).

‘శ్వేతిమై.’ - ‘అతిస్వానం భుజగళమునె క’ ముప శ్చమిగోర
నిద్రామైత్రం నిశితబగ్గిరీరీతే బాగిరూకానా. భో.బ.
‘శుభ్రాణి భారతీ ధన్వతీ శివత తిగుణేనదః. కా.క.ల.

“విభ్రమించు, - ‘విభ్రమణి’ - ధీమాతా భిక్షానా ముగ్ధిగః ప్రభుః.
శ్రీరామచంద్రో భగవాన్ నీతియా లక్ష్మణేన చ;
త త్రాపానాను రఘుశ్రేష్ఠో విభీషణ మరణవ్రతుః,
దదో ఖాణం న బద్ధ్యోక్తో నైకం శాస్త్ర ముక్తదానమ్.
పోఽపిభూణాం సమానాయా గచ్ఛం ప్రస్తౌ ప్రణమ్య చ
చంద్రప్రస్థు రిణీతీరిం ప్రాప్తవాక్ ధర్మవ్రతమ్.
త త్ర శిశ్నో నీచ్యుత్తీర్ణం తం దేవం తు శుభ్రతేన,
నితీ. ప్యాసమ్య పై గ మ శుభ్రాత్ హ్యన్వియోః గః
త ముతాపయం గృహ్య న్న శశాక విభీషణః.
‘విభీషణ మహాభాగ, కృణు మే పరమం కరుణ,
ఆశ్ర మేఽస్తు వసే వాఙః కావేర్య పరవేష్టితే;
ఆ త్రైవాగత్య మాం నిత్య మర్చయ త్వం విభీషణ,
పక్షానే వాఽప పాలస్య ప్రత్తిబ్ధ మథవా కురు.’ - శేషధర్మ.

‘శివ స్వరూప’ నిధి. లలాటాక్ష న్యస్త్రయాం తు సంఖ్యా వలయ కమ్ములు’ నానా.
‘పద్మాదస్త్ర పద్మకే పూహ నిధి సంఖ్యానరే ముఖే. మేదిని.
నానాయలండు శేల పద్మముం గూడధరించును? -

‘పాశాబ్ధుతాపేదమహాకిరపాలశూలైః | ఖిల్నాబ్ధుశరరచాపయంతై ర్భవన్తి
ఆన్యోన్యహస్తకలితైః కలిమూర్తిభేదాః | శిష్యాభ్యుదయే గవి గదాసరోజశబైః | నిలావతి.

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి, సేనాసమేతుండై యతండు మున్నుగా శ్రీరంగంబున కరిగి కావేచంద్రపుష్కరిణులం దీర్ఘం బాడి రంగనాథు సేవించి సాధిస్తాయంబుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం డెట్లనియె. 201

క. 'మీ పెద్దలు గూర్చినని | మేవ య్విది గో వ్యటంచు శ్రీరంగవలె

శ్రీపదుగ్గముం జూపిన | నావృక్ష్యపతియుమాచరిస్తభ్రముం దై. 202

కూర్చిన = కూడఁబెట్టిన (ప్రేమతో భక్తితో కొలిచిన). శ్రీరంగపతి శ్రీపదయుగ్గము = లక్ష్మీసమేతుడైన రంగ నాథునియుక్కు శోభాయుక్తి పాదద్వంద్వమును. ఆపృక్ష్యపతియు = నామున భూపతియు, హత సుస్తప్రమఁడు = బలాత్కారమున ఎడలింపబడిన ప్రమాదము కలవాఁడు.

పూ. ము. 'హతః దపాస్త' - 'ప్రసథిం మి బలాత్కారో హతః' అని. కాని 'బలాత్' అని యన్యాయము 'బలాత్ ఇతి నిహతో హతాశ్చ కః' ఇతి స్వాసా - అని రామాశ్రమి, కావున 'బలాదపాస్తభిన్ను' అని పఠించుట యుక్తము. హతః బలసే వలయు నని - 'ఆ పృక్ష్యపతియు హతసీరస్తభిన్నుడై' అని వివరింపఁచెను: 'శ్రీ ద్వంద్వ రిం నా శోభా సంపత్సీరశః శాభిషు | వాగీ లక్ష్మలనక్రేమ విషే బిల్వేష.' నానా.

న. గ్రక్కునం దినపూర్వార్థం నెలంచి యిన్నాళ్ల ననప్రమాదంబునకుం బరమనిర్వేదన నొంది 'నీ వేవ్వండ?' వనుటయు, 'నే మీమితామహం డగునాథ మునిప్రసేష్యండ, నయ్యోగిగఁచుండు భావి భవజ్ఞుడం బెఱిగి భాగవతవతంసంబ వగు నీచేత నివ్వవిధాన్వితంబు సులభూతహితంబుగా వెలయంగలయది యని సెప్పి యించి, నీకు నివ్వయిం బువదేంపుమని, తనఃష్యుడగు పుండరీకాక్షున కుపదేసించిన, నతండు భోగాసక్తుండ యైన నిన్ను పాయంబున దెలిపి, నీ కుపదేసంపు వనుటయు, బనివిడిచి, సునిన, సాష్టాంగంబుగాః బ్రణమిల్లి, యతనిసేవితం బంచసంస్కారసంస్కృ తుండై, యంత నిలుచక తులయాగ్రమంబునకు రాగలవాడై స్కంధావారం బునకు వగిడి నచ్చి, కుమారుడందు గాజ్యభారముం బట్టి, బంధుమిత్రామాతృ సమేతం బగు బలచతుష్టయంబును బ్రహ్మలక్షరంబుగా నభినయింపించి యిట్లనియె.

ప్రమాదంబు = ప్రహ్లాదిష్టాదిదగ్ధము. నిర్వేదన = సుఖము. ప్రసేష్యండఁ = కేష్యుని కేష్యుడను, భావి = రాగల ద్వయముం బ్రణమము.

'కేశ్యుని నిత్యయోగం కముచితగుణబాతం తినుఖ్యాపనం హ'

పా. నుం కర్తవ్యభోగం త్వథ మిగునవరం ప్రాప్యమేవం ప్రసిద్ధం |

స్వామిత్యం ప్రాగ్గతాం చ సృజితకర్తవ్యోప్రహేణం దత్తతాః

మనారం త్రాయతే కే త్వనిగతిరయం చట్టనామ హం గృహణః'.

నిన్నుక దెలిపి = నీకు నిన్నుఁగూర్చినదానముం గలిగించి, నకవించితి = వచ్చితిను. పంచ

సంస్కారంబున = తాప పుండ్ర నామ మంత్ర యాగములు—

'తాపః పుండ్ర స్తథా నామ మంత్ర యాగ శ్చ పఞ్చము.

అమీ పరమసంస్కారాః పరమైకాస్తే పేతకః.'

కురీయాశ్రమంబు = చాలవగూత్రమును. స్కంధావారంబునకుఁ = పాలెమునకు, బలచతుష్టయము = రథ X జ తురగ పదాదులు.

—* రా జ నీ తి *—

క. 'ఏవట్టిన విసువక' చావరుడవు గమ్ము ప్రజలచక్కి; విపన్ను

గ్లాపెట్టిన విని చీర్పుము; | కాపురువులమీఁది నిడకు కార్యభరంబుల్. 204

ఏవట్టున = ఏవమయమైనను. విసువక = వేసరక, ప్రజలచక్కి = జనులయెడ, రఘుపరుడవు = సంరక్షణయందు ఆసక్తుడవు. కమ్ము = అగుము. విపన్నుల్ = అపన్నులు, కూపెట్టి న్ = మొఱుయిడఁగా. విని = విచారించి, తీర్పుము = అపదను నొలంగింపుము. కార్యభరంబుల్ = పనులనిర్వాహములను. కాపురువులమీఁదకు = గుర్రనులమీఁద, ఇడకు = మోపకుము.

ఎట్టికష్టమనందెయేనియు విసుగుకొనక ప్రజలను కానుచుండుము. అపదలొ పడవారు మొఱుపెట్టుకొన్నప్పుడు. ఆమెఱును చక్కిఁగా విని అపవలంబులంగింపుము; కార్యముల నిర్వాహమునకు గుర్రనులను నియోగింపకు.

'రఘుపరుడు' - రఘు = కాచుట - పరుడు = శ్రేష్ఠులుగఁ గలవాడు —

'శ్రేష్ఠావ్య మార శ్రేష్ఠేషు పరి స్సాన్య ద్వాన్యలిప్తకః |

పరోఽపి పరిమాత్తాన కేవలే పరి చిన్యమాప్.' నానా.

'కూపెట్టు...కూయి+పెట్టు' తి.ర. 'కాపురుషః' - రూ. కపురుషః.

తే. రాష్ట్రవరద మెరగ గోరు రాజ మేలు

రాష్ట్రమును గోరు; దానఁ గార్యమె యనంగ

రాజు; బ్రహ్మాండము వైన ప్రజలయెక

ముఖపుఁగొల్పిం దెనంతరాస్తుం డొసంగఁడె?

205

రాష్ట్రవరదము = ప్రజలయొక్క శ్రేయస్సును. ఎడకు = హృదయములో, కోరురాజు మేలుక = ఆశలపించెడి యే శ్రేయస్సును. రాష్ట్రమును, ప్రజలును, కోరుక = ఆశలపంతును, దానకు = అంగవలన, కార్యమె = ప్రయోజనము. అనకు = కాదు - అని గూత్రపింపఁబడకు, బ్రహ్మాండత్రయము = బ్రహ్మణులు నిఖ్యులుగఁ గలవారు. వి = ప్రజల ఏకముఖపుఁగొల్పిం = జనులయొక్క ఏకరూప మయిన యశేషితమును. తిథి అంతరి ఆస్తుండు = వారి లోపలి సహమా తుండు, ఒసంగఁడె = యెయ్యఁడా (ఎచ్చి ననుట).

రాజు ప్రజల మేలు కోరిన, ప్రజలను రాజుమేలు చేరుదును; అంగవలన రాజున శేమ ప్రయోజనము, అని యడుగుట సరిగాను. ఏల యన ఏకరూపముగా బ్రహ్మణాదిప్రజలు కోరు కొరికను తదంతర్యామియైన పరిమాత్తుండు తప్పక తీర్చును. 'రాష్ట్రం వ్యా గవశక్త సే శుపత్ర పే క్షీబభుంసోః.' మేనిని. లక్షణచేత రాష్ట్రగతు లయిన ప్రజలు అర్థము. 'శుప ద్యుతీచ్య శ్రేష్ఠేష్ట పృథ్విత్తరః స్యాత్' అను.

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి, కాశీరభిల్లాది కంఠకోల నూల నాజ్ఞ చెల్లు

నంట; సావ్యభౌముం దైవభూపతియాజ్ఞ | కెల్లవారుం దెల్లడిల్ల వలనె? 206

నృపతిక = రాజునకు, ఆజ్ఞ = శుత్రువు, వలయుక = అవశ్యకము, ఆ...క = ఆభర = గొల్లులు - ఛెల్లు = బోతులు - ఆదిక = మొదలయినవారికి, అంపకోల = బాణపుం గట్టెతనను,

నూలక = దారపు బ్రోగుచేతను, ఆజ్ఞ = ఉత్తరువు, చెల్లునంట = సేవ చేయనంట, సార్వభౌముడు = ఎల్ల భూమికిని ఏలిక, ఐన-భూపతియొక్క పక్ష = రాజయొక్క ఉత్తరువునకు, ఎల్ల వారుకొ = ప్రజలందఱును, లెల్ల డెల్ల వలక = భయపడవలదా (తప్పక భయపడవలయును).

అడవిగొల్లలు బోయలు బోవగుపాలెగాండ్రకు అడవిలో ఆజ్ఞ చెల్లును, ఎట్లనగా వారు ఎవనికైన అభయ మిచ్చినచో వానిచేతికి ఒకయంపకమైనగాని గూటిబోగునుగాని గుర్తిగా నిల్తురు, దానిం గని వారప్రజలైనవోంగలు వానిని చంపకురు; అని ప్రసాది; అట్టివారితో అవిధముగా ఆజ్ఞ చెల్లునని సర్వభూమిని ఏలేడు దొరయొక్క జనులందఱు లెల్ల డెల్ల వలదా?—కావ్యాశాస్త్రస్థలంకారియ.

‘అము+కోల’ = అంపకోల. ‘నూలక’ = నూలుతల్లియు బోవనిధిక్తము, ఇది తృతీయకవచము. కాలక, ప్రేలక ఇత్యాయులవలె. ‘గో పీ గోపాల గోసంఖ్య గోధుగాభీర వల్లవాః’ అమ, ‘శ్చిల్ల’ = కిరాతి. ‘కిరీటీ దాసుపతికక్యశిరాస్యనిర కేయుకాంబరీ శ్చిల్లుడు’ మను, ‘మృగ నాశీకినంబు పంపినిండు కలఁగిన మాగాకీరాతి మైదాయఁ యెడి’ మను.

‘అతిపరిచయా దవనా’ సంతతిగమనా పనాదగో భవతి

మలయో శ్చిల్ల మృగశ్చిరీ సద్దనతరుకాష్ట మిద్ధ నమనులే.

ఇత్యాయులంగ శ్చిల్లకిరాతి లెల్లములకు ఏకాద్యవాచకత్వము కనబడుచున్నది. సర్వభూమియొక్క ఈశ్వరుడు సార్వభౌముడు.

క. దొరము లొప్పదొడ్డజనం దొరమునకె యిట్లు; దుర్గవ పైతృతః

త్యక్తాధిరాధిరాజ్యవి నిర్మలసాధ్యశీతి బాడమ నిలువకు కొలఁదా. 207

గర్వియలు = కోడలులు. అప్రకృజనశ్చనినక = వెట్టు లయిన బొంబులకేట్టుల సమావాసమున. గర్వి = పెండ్లులు. దొరవలె తలఁపఁ తితిక = గుఱములు కలవాడైన యా బ్రాహ్మణాలయొక్క సముపాసనకప్పులద్యుత్తితి = అత్యంత = అచ్యుతమున. ధరా = భూమియొక్క = ఆధిరాజ్య = ఆధిపత్యమునకేతి = వినిర్మిత = బోయని = సాధ్యుని = భయము కలఁచుచుండుట. బాడమ = బలియెడు. కొలఁదా = కొంచెపాటిక, నిలువకు = ఉంపవము.

గర్వియలుగ నీ కామ్రయన ప్రహళితేయల కర్వి. వారనిరెడి ఎట్టికొని ఘోర వచ్చిననా వారని నిర్మయైతే సోపానములకు వారని నీయనగొధిరాజ్యములకు అగ్నియలని నిలసిన నేనా గుఱము సర్వభూమిగా మంపము. అగ్నియగా మంపము; లేదా, వారని రాజ్యాగ్నియనేతి నియదలం గూడని భయము తిప్పనెట్లు ప్రహళితేయను ఎట్టికొనగా మన్యకము. — అని కొందఱు. బ్రాహ్మణాలే అధిక్యముగా నుండు శ్రేయ మని 209. 217 పద్యములందును చెప్పినాడు. గర్వియలు అగ్నియ పిదగములు.

‘బొంపకం సాన్వశిం నాక్షిక మేరం భావ్యం తిథా

ప్రతిదం సప్తమతిథి న్దం నగోపచక్రమ్’

కానందక.

‘దత్తవిస్తానా గ్నియాః’. ‘శివా ద్వ్యం కరిష్యే’ ఇతి త్రిపు క్తలం నానాప్రయే.

‘శివాదు మంగల తుల్యే త్యుప్య మ్మేక్ష్యంతే నానా’ ఇతి స్మృత్యంతం భయమ’ అమ.

ఆ. మొలలఁ బనిచి, దింపకం గుడియింప, నెవ్వాడుం

దనమ లింపిపొననుశించిలంప,

డలుగుచు, గాన శీల మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ
చెనిచి, వేళవేళఁ బనులు గొనుము.

208

ఎంతమంచివాని నేని మొదల నే గొప్పస్థితిలో ఉంచి తర్వాతి స్థితి తగ్గించినచో వాడు ఆ గొప్పస్థితి రాకమునువటి తనహీనదశను స్మరింపఁడు; మఱి తనకు ఇష్టమగు స్థితి తగ్గించినందులకై ప్రభువును ద్వేషించును. కావున ఎవని నేని వానినడవడిం గనుపెట్టుచు క్రిముగా వృద్ధికి వచ్చుచు, సమయములయందెల్ల పనిగొనుచు, ఉండవలయును. —

‘చెనిచి’ = గొప్పస్థితికి తేచ్చి, కుడియింపకో = తిక్కవస్థితికి దించినయెడల; శీలము = నడువడి, పనులు గొనుము = పనిచేయింపుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ, గీకటాలయు, నశ్రుతు, | నలుకు మాని బొంకు వలుకువాని,

నాతతాయి, గడుసు నన్యదేశ్యు, నధర్మ, | విడుము విప్రు నేల వేడితేని. 209

‘ఏలవేడితి ఏని’ = సీరాత్యమును కాపాడుకొనుటకు కోరుకునేవి, విప్రు = బ్రాహ్మణులైనను, అనభిజాతుఁ = ఉత్తమకులకంటె రానివానిని (నీచకులవాని), ‘గీకట’ అలయుఁ = బోయల పల్లె నివాసముగాఁ గలవానిని. అశ్రుతుఁ = శ్రుతియులేనివానిని (గురువులను నెదిరి వేరవానిని), అలుకువాని = భయమునిడిచి..., అతతాయిఁ = చింత నున్యక్షణం దయినవానిని, గడుసుఁ = దృఢుని (సాపరాధుడై అలుకునివానిని), అన్యదేశ్యుఁ = పరదేశిని. అధర్మఁ = ధర్మవర్తన హీనుని, విడుము = విడుపుము.

సీరాత్యము నీకే ఉండవలయునని కోరదనవి బ్రాహ్మణులైనను, నీచకులవాడు, బోయల నడుము జీవించువాడు. గురుకుశ్రమ చేయనివాడు, అశ్రుతివాని, చింత నున్యక్షణం, తప్పు చేయియి అలుకునివాడు, పరదేశిగాఁగుడు, అధర్మ పరుడు. అగు వానిని చేర్చుటను.

‘అభిజాతిః’ — ‘అభిజాతిస్తు కలతే బుధే’ అను.

‘గీకట’ — ‘అశ్వే మితమ్మచే నీచే దేశభేదే చ కీకటః’

నానా.

‘చరణాద్రిం సమాన్య గృహ్లాన్తికం శివే

తావ త్క్రికటదేశ స్వాస్థ్య త్తదస్త ర్గ్రాహో భవేత్’

అని శక్తిసంగమతంత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. — ‘అలయుఁ’ = గ్రామము. ‘పక్కణం శబరాలయుఁ’ ‘ద్యే భిల్లగ్రామస్య’ — అని రామాశ్రమి. ‘అతతాయి’ — ‘అతతాయా వధోద్భవః’ అను.

‘అగ్నిదో గరద శైవన శస్త్రపాణి భూపహః

తేత్రదారాసహర్తా చ య దేవే హ్యతితాయనః.’

క. తక్కుము మిగులఁ బథియ్యత | ఒక్కణవర్థితుల; దొల్లి ప్ర ప్తగునిప్రుం

దొక్కకం డలుగఁడె ప్రోచిన | కొక్కెరపై నొక్కపూలు హాటికిఁ గాంగక?

పథి...లకో = పథి = దారికి - చ్యుత = ఎడలిక - పక్కణ = బోయపల్లెలో - వర్థితులకో = పెరిగినవారిని, మిగులకో = తిప్పక, తక్కుము = (బాపనవారి నైనను) వదలము (చేర్చుటను), దొల్లి = పూర్వము. ప్రప్త = చెడిపోయినవాడు, అగు - నిప్రుండు = బ్రాహ్మణుడు, ప్రోచిన కొక్కెరపైకో = తనకు ఆన్న మిడిన కొంగమీఁద (కొంగను చంపువాడై), ఒక్కపూలు హాటికిఁగాంగకో = ఒకపూలు అహారము నిమిత్తమై, అలుగఁడె = కోపావేశము తెచ్చుకొన లేదా; - సామాన్యని శేషములు చెప్పినందున అర్థాంతరన్యాసము.

గౌతముడని యొక బ్రాహ్మణుడు శ్రష్టుడై, బోయలంగలసి, బోయల యిల్లాలుగా, బోయపల్లెయందు బీదించుచు, భవాతురుడై, యొకసాతుం గలసి, కానం బోవును, వనగజముచే సాతు మధితముకాగా, నొక్కవలముం దతియగా, అంగు నాభీబంధుం డను కొంగయ్యండి, ఆ బ్రాహ్మణునికే ధన మిచ్చి, యన్న మిదెను; పిమ్మట నాతఁడు మఱునాటి పయనమునకు అన్న ముక్త అకొంగను నిధితమును చిప్పి తెక్కిలాడ్చి మాంసము గడ్డలో మూడుకట్టి కొనిపోయెను. - ఈకథ భార. కాంతి. ఆ. అ. అ. మున్నది. దీనినిట ననుసంధించుకొనుచు జాతి శ్రష్టుడైన బ్రాహ్మణుడు అధర్త పరుడే అయి, పరులకు ద్రోహమే చేయుచుండును, గావున, వానిం జేర్చువల దనుట.

‘శ్రష్టు’ - (రూ. శ్రష్టుడు) - వృద్ధు, నిరు. మార్పు అనువానకలై రూపసిద్ధి. ‘పక్కణః కురాలయః’ అను. ‘పథ్యుణ్’ = ఎప్పుడను సత్సంగతికే చరితాకరమనేక నుని భా.

చ. చదివి యధర్తభీతి నృపశాస్త్రసిద్ధిభ్రతల న్వయస్సుడై
బృహిటికి లోను నేబునకి బాహ్యము నై యురుజస్వపూర్వై,
మనములో రాజు ప్రార్థన నమాత్యతఁ డైకొని పిన్న పాటువా
రొనవిన సంగము ప్తగుల నూర్జిత చూడునం బూర్వ సాలదే. 211

చదివి = విద్య నేర్చి, అధర్తభీతి నృపశాస్త్ర విధ్వంసితక = అధర్తమునలని నెఱపునోను రాజునికి విధానముయొక్క ఎఱుకకలిమితోను (హాడి), మనుస్సు, ఏబునకి బాహ్యము = ఏబుని యేండ్లకు పైఁ బడ్డదియు, దెబ్బదిటికి = దెబ్బదికి, లోను = తక్కువయు, వి = కలవాడై, అరుజస్వపూర్వై = గోగములులేని తిమభూర్వులు గలవారై, మదము అశ్వి = అహంకారము ఉడిగి, రాజు ప్రార్థనక = చేసి వేడికోలుచేతి, అమాత్యత = మంత్రి పదమును, కైకొని = అంగీకరించి, తిన్న పాటువారు = (రానికార్యముల) నెఱవేర్చెడు బ్రాహ్మణులు, ఒదవినతి = చొరకనియడల, అంగముల్ = రాజ్యాంగములు, మిగులక = ఎంతయును, ధోర్జితము = బలపడినట్లని. బోటకుక, పూట = ఒకదినము, చాలదే = చాలును.

‘నృపశాస్త్రము’ - శుక్రనీతి చాణక్యనీతి కామందకనీతి ఇత్యాదిరాజనీతి. ‘చదివి’ - ‘బాహ్యమునై’ అనుదానం గలక్తార్థకముతో చేరును. ఏబునింటికి బుధిచిక్కుకగా పరిపాకముం జొంది దెబ్బదివఱకు పటిమ గలిగియుండు నని భావము. - ‘అరుజస్వపూర్వై’ - కాశ్యపి గోగములు లేని సంతిలిలోనివాఁ డగుటచేతి నతనిభూర్వులు పాపులుగాను, అతిఁడునుం గాఁడు, అనుటయు, అతనికి కార్యపటిమ కొఱవడ దనియు భావము. - ‘అరుజత్’ అని పా. నశ్ + రుక్ - భృది - శత్రు. - లేక ‘అరుజ’ అనుబహుప్రీహి - నామధాతువు - శత్రు. - అర్థ తాత్పర్యములంగు విశేషము లేదు; నరుజత్ = అరుజత్; ఒండె, అరుజా ఇవ అనురత్తక = అరుజత్క. రాజు ప్రార్థనచే వచ్చినవాఁడు స్వార్థపరుడు గాఁడు, కావున అధర్తము చేయఁడు, రాజహితము మానఁడు, రాజవైరుల భేదోపాయములకు లోనుగాఁడు, అనుట, ‘పారువాడు’ - శ్రోత్రి యుం దనుట. ఇట్టి నేనియమించుకొనుటకు ఉపపత్తికై చా. 200. ‘అంగములు’ ‘స్వామ్యమాత్యసుక్ష్మా శ్రోత’ రాష్ట్ర దుర్గ బలని చ; రాజ్యాజ్ఞాని ప్రకృతియః’ అను.

వ. అట్టిమంత్రివర్గంబు చొరక చేని.

కా. నీతిం దాన తలంచి చేయఁ బని గాక కాకపోనీ, బల

ప్రాతార్థాఘృత నెక్కు నుండ కొరుఁ డ్రోవ న్నంత్రి యంచుం గుణా
తీతుం, గుమ్మడి కాయ యంత యగుముత్తైం బై మనం బేర్ప, న
న్న తా నాతనిచేతిలో బ్రదుకువాఁడే యాఁ జామీ మీఁదటక. 213

తాన = రాజే, నీతిక = రాజనీతిని, తలంచి = మనంబున నుంచుకొని, పనిచేయక = పనులు
కావించుకొనవలయును, (అట్లు చేసికొన్నచో ఆయాపనులు), కానీ కాకపోనీ = ఆయినను కాకు
న్నను ఆట్లే చేసికొనవలయును, (అట్లుగాక), బలప్రాతి ఆగ్రహస్థితిక = సేవలసూహము
చేతను ధనముచేతను సంపన్నుండై, నెమ్మిక = సుఖముగా, ఉండక, మంత్రియంచుకొ, ఒరుక =
అన్యని, గుణ అతీతుక = గుణములను దాటినవానిని (గుణహీను ననుట), డ్రోవక = పోషిం
పఁగా, (అతిఁడు), గుమ్మడికాయ యంతయగుముత్తైంబు వి = ధరించుటకు శక్యముగాని మణి -
అనఁగా అజ్ఞానచింత పనిగొనుటకు వశ్యుండు గానియధికారిగా పరిణమించి, మనంబు ఏర్పక =
మనస్సును ఎరియఁ జేయఁగా, ఆట్లే, మీఁదటక = వాఁడు నానుకొన్న తిర్య్యతి, తాను =
ప్రభువు, అతని చేతిలోక = అమంత్రి వశములో, బ్రదుకువాఁడే బోను జామీ.

అట్టి దొడ్డమంత్రులు దొరికఁ రని, రాజు తానే రాజనీతి శాస్త్రము ననుసరించి పనులు
కావించుకొనవలయును; అపనులు నెఱవేఱునను నెఱవేఱు కున్నను సరియే, అట్లుగాక, పూర్వ
పద్యములలో నెప్పడు గుణములు లేనివానిని పనుని తెచ్చి మంత్రి యని పోషించిననుండల, వాఁడు
త్వరిలోనే అజ్ఞాన లోబడక సర్వమునకుం దానే స్వతింత్రి ఁడగును. రాజు వాఁడు నడిపినట్లు
నడచుకొనుచు వాని నాశ్రయించి బ్రతుకవలసినవా ఁడగును. కావున, మంత్రి లేకయే నుండ
వచ్చునుగాని గుణహీనుని మంత్రియధికారియన నుంచుకొనం గూడదు.

‘గుమ్మడికాయయంత ముత్తైంబు’ - అతితొలఁకారియ. ‘కానీ’, ‘పోనీ’ - ఇందలెవి ఁకారి
ములు పాల్గు పరింబగుడు మువర్తికఁ బం బొందిన యిచ్చుభూతు ప్రార్థనావ్యర్థికినగువని పునః
మైకవచనము. - గుమ్మడికాయ యంతముత్తైంబు ఎట్లును ధర్తవ్యము గాక మనం బెప్పును.

క. ఒక్కనివిరివికనె దొర | త్వెక్కుండ్రై, నొక్కనొకని పెంబడి ననుంగు

త్వెక్కుండ్రై, నిలువఁ బను లగుఁగ | గక్కనము గువింక, బెంపఁగాఁ గానుండుక.

ఒక్కని - విరివికన = కార్యాలితయమునకే. దొరలో = అధికారులు, ... అనుగలో =
వానివాని యాశ్రితులు, ... విలంక = తోడ్పడి పనిచేయఁగా... కదింపక = (అధికారమునుండి)
తగ్గించినచో, కిక్కనము = కష్టము, (అగును) పెంపఁగాక కిక్కనము ఉండను.

ఒకదొరయే నేయవలసిన గొప్పకార్యమునకు పలువురుదొరలను నియమించుట మంచిది.
ఆపలువురలో ఒక్కొక్కనికే వానివానియాప్తులు తోడ్పడుటవలన పనులు చుక్కెగా నెఱ
వేఱును; ప్రముఖుగా దొరల సంఖ్యను మోచింపినచో వారు హర్షింతురు, తగ్గించినచో తగ్గిన
వారు గుణభింతురు. ఇతిరీతులు పనియంతయు తమనిఁదనే పడిన దని గుణభింతురు. - పూర్వాధో
క్షమునకు, (అనఁగా, పెక్కుండ్రను నియమించుటకు) నిమిత్తమును ఉత్తరార్థము నూచించు
చున్నది గావున వాక్యార్థిచేతుక కార్యలింగము. ‘కిక్కనము’ - ‘కిర్తన’మునకు వై.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే | పనియుం గా, దాన్ గలిగి పలువురు ప్రభువుల్
పనిసేయక, తప్పవేర్వం | బునకు నలోభాన్యశంస్యముల్ బుతముఁ జెలుల్. 215

పలువురు - ప్రభువులు = దొరలు (అధికారులు), ఆసక్తి = ఆసక్తి, పనిసేయక = పని సేయవలయునుగాక బంధు విధముగా, ఏపనియొక్క = ఏపనియైనను, కేవలము ధన ముఖ్యము = ధనమే ప్రధానముగా (కేవలధనసాధ్యముగా), కాదు = నెలవేటను, తత్ వశ్యంబునకు = వారిని వశపఱచుకొనుటకు, అలాగే అన్యతాసమములు = (వారికి ధన మిచ్చుటలో) పినినీతము లేమియు మాత్రము లేమియును, బుద్ధియు = సత్వమును, చాలు = మిత్రములు (అనగా తోడ్పడు ననుట).

గొప్పపని యేదియు కేవలధనముచేతనే సాధ్యము కాదు, పలువురు దొరలు పనిపడి దానిని సాధింపవలయును. వారు తనకు వశ్యులగుటకు వారికి దోడు ధనము చేరాళముగా నీవలయును, వారియెడల తాను మాత్రమును కపింపఁగూడదు, సత్యముగా వ్యవహరింపవలయును. 'తత్ వశ్యంబునకు' (వారివశీకరింపఁగూడదు.) వశ్యశబ్దముననే వశీకరణమున బహువిధ వ్యవహారము కలదు.

'బుద్ధం సులక్షణం కృత్వా మేధలాత్మయశోఽర్థమ్
యోనివృత్తం త్రిమాత్రైః స్యాత్తత్త్ర హోమ స్తు కారయేత్.
వశ్యే తు చతురస్రం చ ఆకర్షణే త్రికోణకమ్
తత్త్ర వోచ్ఛాట సేవోక్తం షడ్విగ్గం మారణే స్తుతమ్.
వశ్యే మేషాననం ప్రోక్తం కర్షణే వ్యాఘ్రచర్షణి,
శ్వా మృగాననం ప్రోక్తం, గోచర్ష స్తమ్భనే స్తుతమ్.'
'సంరమ్భే చారసత్తే ప్రహరణసమయే బసనే వారిమధ్యే
వహ్ని వాచే వివాదే ప్రకపితవృత్తౌ నివృత్తా లే నిశాదాసాః |
వశ్యే వా స్తమ్భనే వారిపురధనసమయే నిజనే వా వశే వా
గచ్ఛం స్థితం క్రికాలం యని పఠతి శివం ప్రాప్నుయా దాకు ధీరః.'

ఇట్టి యుద్ధాచారము లెన్నియేని దొరకును. 'వశాయ = వశీకరణము సాధు' = వశీకరించుటకు తగినది. అంగులకు సాధనము అలాభాధికము.

క, భాండగారహయాద్యము | లుండియు నను వగుమనుష్యు లొదవమి నవియొక;
మండలి నవయ నరి కొదిగి | యుండిన సింహాసనంబు లుర్వి నివసమే? 216

ఉర్వి = భూమి, భాండ అగారహయ ఆద్యములు = మూలధనముయొక్క గృహములు గుఱుములు మొదలుగా (గలవి, ఉండియు) = ఉన్నప్పటికిని, అనువు = అనుగూఢు (ఆప్తులు), అగు మనుష్యులు, ఒడవమి = దొరకనందున, అవియ = (అభాండగార హయాద్యములు) క్షయింపఁగా, మండలి = కేళము, (అకారణముచేత), నవయ = నెడిపోఁగా, అరిక = శత్రువునకు, ఇదిగి = అదగి, ఉండిన = సింహాసనంబులు = (లక్షణచే) సింహాసనములను (రాజుల ననుట), వినమే = మనము వినలేదా.

ధనములు సైన్యములు మొదలయిన రాజ్యాంగములు కలిగియు, తగిన మంత్రులు లేమింటేని శత్రువులకు లోబడి పడియుండెడు రాజులను మనము వినయింపనగుదా. రాజు మంచి యమాత్యాదులను సంక్రమించుకొవలయు ననుట. 'భాండ'—'స్యా ద్భాండ మశ్యాధిరణేమత్రే మూలవశిగనే' అను. 'మనుష్యు లొదవమి నవియొక...మండలము నవియ నరి కొదిగి | యుండిన' అని పూర్వము ద్రణ పాఠము.

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడంబనకు నయిన
గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు తెలిసి ఘోర,
బూని సంకటముల నిల్చు గానఁ దలచు

బ్రాహ్మణునిఁ బ్రభుఁ జేయుట వలెకీ హితము.

217

బాహుజాంఘ్రిజముఖ విడంబనకు వివర్ణ = త్నత్రియులు శూద్రులు లోనగువారి పరిహాసమునకు (చెరిచి) యేనియు, కొలిచి = శేవించి (సేవచే ననుట), మను = శేవించెడు - విప్రధర్మంబు = బ్రాహ్మణులకృత్రిని, తెలిసియునకు = ఎరింగియేనియు, పూని = భారము వహించి (పూనిక గలవాఁడై), సంకటములకు = ఇక్కట్లు వచ్చినప్పుడు...

రాజు బ్రాహ్మణుని గొప్ప యధికారమును నియమించుకొనుటచేత మేలొంగును; ఏల యైన బ్రాహ్మణుడు తమనంకితులయిన నిలువక తప్పినచో తన్ను త్నత్రియశూద్రులు పహసింతు రనియు, తనకల రాజులకు దొర్లితే శేవించు నితని బ్రాహ్మణుల వర్తనమును బూని దాని నవలంబించును, సంకటములయందు పూనికతో నిలచు వానిని చాలించును.

'వనక' అని సంకటముగా చెప్పటలో ఒక్కొక్కటియు ఆతిథి పూనికను దృశ్యపలుచుటకు పూనికని భావము. 'విడంబన'—

'ఇను భుజి వైవాధ్య పునతో విడివ్వునా | యనుభయ వారణరాజహా ర్యుగా విలోక్య కృత్తా మధష్టతం త్వయా | మహాదనక శ్చేరిముఖో ధివివృత్తి.' కుమార.

'విడివ్వునా పరిహాస భర్త్యుఁ' - మల్ల. తిక.

'కొలిచి మను విప్రధర్మంబు' - మనునట్టి విప్రులయొక్క. యని గ్రహించి ఏకదేశస్థులు మను, ఏకాధర్మముచేత కొలిచి మనునట్టి ఆవిప్రధర్మము అని యవ్యయించుకొనిన ఏకదేశ స్థులము కా నెరుకు. విరాట్పురుషునియొక్క ముఖబాహూరుపాదములనుండి క్రమముగా బ్రాహ్మణ త్నత్రియ వైశ్య శూద్రులు జనించినా రని శ్లోతి.

ఇందు చోరుజనులను చెప్పమికి కారణ మిదిని కొనునది.

ఉ. ఆయతికాని కకు మమరాలయముఖ్యము, లాతఁ డధర్మ

ప్రాయుతఁడై నభోగ్య నగునట్టికీ చిత్తనముం వొరల్చి, రా
జాయతనంబుఁ జేర్చు; మఱి యట్టి నుభ్యము, కాన నొంటిగా.

ఉ యధికారి గావలయు, నించుకీ తన్నును వాడె రూపలుక. 218

అమర ఆలయముఖ్యములు = శేవగృహములు లోనగునవి, ఆయతికానికకు = నికై ధన మార్జనములసేన వానికీ. ఈమను, ఆతిడు, అధర్మిష్టాయుతుడు వి = ధనాధి నానతో, గూడుకొన్న వాడై, నీడ సర్వక = రాజుయొక్క భూమియందు, అగునట్టిక = కలుగునట్టి లోకునకు, తలె ధనముక = ఆశేవాలయగుల సైకమును, వొరల్చు = పూర్తి చేసి, రాజ ఆయతనంబుక = తోనియంటికీ, పోవుక = పంపును, మఱి అట్టిది = అట్టిదైననో, అపధ్యము = అహితము, కానక = అగుటంచేసి, ఒంటిగాడె = ఏకాకియే, అధికారి = శేవాలయములమీదిదొర, కావలయుక, ఇంచుక, తన్నునుక = న్యామిహితు ననుభవించినను, వాడె, రూపలుక = నశించును.

నికై ధనమార్జనంపకలసిన యధికారమును శేవాలయాధిపాధికారమును రెంటిని ఒకనికే ఈమను. ఆతడు, ధనాధిపతికై తేనిభూమిలో నష్టపఱచెనా, అనగా - అందుండి ధనార్జన లేక

పోయెనా, దేవాలయాది ద్రవ్యమును అనష్టికి బదులుగా జేసియింటికి పంపును. కావున ఆయత్స్యధి
కారములేని వానికి ధర్మవిచారణ యనునొంటియధికారమే ఇచ్చు. అతడు చెడుబుద్ధి వుట్టి దేవాది
ద్రవ్యమును కొంత హరించెనా, వాడే చెడును; గాని అదేవాదిద్రవ్యము బాక్ష్మ్యము చేరదు
గావున నీకుఁ జెఱుపు కలుగదు.

‘దేవద్రవ్యోపశీపి చ స భవే దపరామృతః

దేవద్రవ్యం స్వయం యేన భుక్తం స తు సదా భవేత్.

రసజ్ఞావిభురః క్షుబ్ధః కణ్ఠా సర్వాజ్ఞదుఃఖితః.

శివధర్మోత్తరము.

‘ఆయతనము’ - ‘సేవా ప్ర దేశాయతనం జగామ.’ కుమార 7. (5).

‘ఆయతి స్తు స్త్రియాం ప్రైర్వ్య ప్రభావాగామి కాలయోః.’

మేదిని.

ఆయతికాఁడు = ధనార్జనము సేయువాఁడు—‘ఆయతికాఁడు వలయు నని । నాయకునకు; వాని
కల్పనలుం జేయు, జేయఁ దలంతురు; దా నవ । ధాయకుఁడై కావలయు ధరణివుఁ డతనికా’
కాంతి. 2 (363). ‘తృప్తా’ - తృప్తే స్పృహపిపాసే ద్యే’ అను.

చ. మును దినసీమ చేసికొని, ముల్లడి, గుద్దట వెండి చేనిమె

త్తనకయి వేరు వెల్లెఁగియుఁ ద్రవ్వెనుకన్నకునట్లు, శత్రుతో

నెనసెయి హైన దుర్గబలమే కొని ఘోన, నిజాత్మ చింత లే

క నెగడఁజేసి, లోన మఱి కంటకశోధనఁ జేయుటొప్పుగుఁ. 219

మును = ముందుగా, తన - సీమ = తేత్రముగా, చేసికొని = స్వాధీనముచేసికొని, ముల్లు
ఇడి = సరిహద్దుగా ముండ్లకంచెను నాటి, వెండి = తిర్పాతి, చేని మెత్తనకయి = పొలము
మెత్తఁబడుటకొఱవకు, వేరు వెల్లెఁగియుఁ = మూలములను గడలును, గుద్దటక = గుద్దటితో,
త్రవ్వెడు - కర్షింపనట్లు = సేద్యగానినలె, (రాజు) శత్రుతో, ఎనసెయియెను = కూడియే
యెనను, గుర్గబలమే కొనియెనను = గడిగుర్గములసేనాబలముచేత సేయెనియు, [మును తనసీమ = తన
హద్దును, చేసికొని = రూఢిగా ఏర్పఱుచుకొని, పదిలపఱచికొని], నిజాత్మ = తన మనస్సు, చింత లేక
‘నెగడక’ = నిర్వచారముగా నుండునట్లు, చేసి, మఱి = పిమ్మట, లోనక = తన దేశములో, కంటక
శోధన = శుద్ధద్రవ్యపులను వెలార్చుటను, చేయుట, ఒప్పుగుఁ = తిగును.

సేద్యగాఁడు ముందుగా పొలమును స్వాధీనముచేసికొని, తిర్పాతి దానికే ఎల్లఁగా ముండ్ల
వెలుగు నాటి, అనంతరము చేను దుక్కికే అలవడుటకై దానిని మెత్తఁబఱుచుటకుఁగాను వేరు
లను గడలును గుద్దటితో త్రవ్వవైచును; అట్లే జేయును ముందుగా దేశమును స్వాధీనముచేసి
కొని, ఎల్లలం గాపాడుకొని దానిపై బహుటి రాజులు రాకుండునట్లుగా శత్రువులతో చెలిమి
గావించియేని, తనగుర్గముల బలమునే ఆశ్రయించియేని, బహుధియము లేనివాడై తనరాష్ట్రము
లోని శుద్ధద్రవ్యపులను నిర్మూలంపవలయును. - ఉపమాలంకారము.

ఇందు - పొలము, కర్షింపఁడు, కంపవెలుగు, గుద్దటి, వేరువెల్లెఁగి, ఇవి యుపమానములు -
వీనికి క్రమముగా - రాష్ట్రము, రాజు, చెలిమి నొందినవైరిరాజు - లేక - గడిగుర్గములసేనాబలము,
అభియోగము, కంటకలును, ఉపమేయములు. ‘సీమ’ - ‘సీమ సీమే ఇమే తేత్ర కూల మర్యాద

యోరపి.' నానా. * 'వెల్లంకి' - 'వెదకి నేరాపోయి వేరు వెల్లంకి' (గర్భమొందినకన్య విటుని వేడుకొనుట). త్కృత్య. -

'ఆత్మ యత్ని ధృతి స్వాస్త్య స్వభావ పరమాత్మను ! జీవ బుద్ధి శరీరేషు' - నానా.

'నూచ్యక్తే త్సద్రశత్తా చ సోమహస్తే చ కట్టకః' అను.

క. మొదలనె యొరుదలకానిం జెవరంగా నాడ కాత్మం జింతింపు; పదిం

బదిగ మృష యేని మఱి విడు ముస్తంగాఁ గాక యుండ నొక్కమతమునక.

ఒరుదలకానిక = కొండెగానిని, మొదలనె = తొలుతనె, జెవరంగా నాడక = నీకడకు రాకయుండునట్లు, తూలనాడక, ఆత్మక = నీమనస్సులో, చింతింపుము = ఆరయుము, పదిం బదిగ = అన్నివిధములను నిశ్చయముగా, మృషయేని = వానిమాట అసత్యమేయైనచో, మఱి = అంతట, ఉడస్తుఁగాఁగాక = పనినుండి తొలగింపఁబడినవానిని చేయక (వానిపనినుండి వానిని తొలగింపక), ఒక్కమతమున నుండక = ఒకపక్షముగా నుండునట్లు, విడువుము.

కొండెగానిని అసత్యము పలుకుచున్నాఁడని నీకుం దోషఁగాక, తూలనాడక నీకడకు రాకుండం జేయకుము. వానిమాట సత్యమో కాదో నీమనస్సులో చక్కఁగా ఆలోచించి పయిగా పలుమాలు పరిశోధించి అసత్యమే అని నిశ్చయ మాయెనేని వానిని వాని నియోగమునుండి తొలగింపక పట్టెంతిరముగా నుంపుము.

క. ధరణి నసాధ్యనగాటవు ! లిరవుగ భూషిడ నేయునెటుకుల పొరుగు

లైర వగు సస్తితీశూరుల ! కెరవుగ నిచ్చునది విధము నెట్లయిన నురుక. 221

ధరణి = భూమిలో, అసాధ్య నగ ఆటవులు = సాధింపశక్యముగాని కొండలును ఆరణ్యములును, ఇరవుగ = నివాసస్థానములుగాఁ గలిగి, భూషిడ = రాష్ట్రమునకు బాధ, చేయు ఎటుకుల పొరుగు ఊళ్లు = కావించినట్టి కిరాతులకు ప్రక్కనుండు గ్రామములును, ఎరవు అగు = అన్య లయన (అనగా నీవాం ద్రు గానట్టి) అస్తితీశూరులకు = సత్తిలేని వీరులకు, ఎరవుగ = తాత్కాలిక జీవనముగా, ఇచ్చునది = ఇచ్చు, మిథము = వాసున ఎటుకులును పరస్పరము. ఎలై నక = ఏమయినను, ఉరుక = ఒప్పును.

చొచ్చి సాధింప శక్యముగాని పర్వతారణ్యములయందు నివసించుచు రాష్ట్రపిడ చేయు చుండునట్టి కిరాతుల నివాసములపొరుగు గ్రామములను, సత్తిలేని పరాముశూరులకు తాత్కాలిక జీరనార్థము ఇచ్చు. ఆయెటుకులును ఈశూరులును పరస్పరము ఏమయినను అనఁగా వారిచే వీరు మడిసినను వీరిచేతవారు కడసినను నీకు మంచిలే.

'అస్తితీశూరులు' = ఒకచోట నేవలో కుదురుపడి నిరముగా నుండువారు గారు. 'పొరుగుళ్లు' = సామీప్యముచేత ద్వేషములు రాక మానవు. 'ఎరవుగ' = శాశ్వతముగా ఇచ్చినచో వారును శిష్యం కులును జేసికే కంటకు లగుదురు. - 'నూగో వీర శృ విప్రనాక' అను. 'సాంతంబులకుది సకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు' బా. శ. ౮౦ అనుమాత్రమునం గల నిమిత్త గ్రహణముచే మిథశృబ్ధమునకు అవ్యయమునకు సలోప మువర్ణకములు. 'మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి.' అను.

* చూ. నన్నెచో. 'పాముక వేరు వెల్లంకియుఁ బండులు నొందులు' కమ. 6 - 38 చూ. నన్నెచోడ కవిత్వము పు. 168.

వ. విశేషించియు సప్సార్వతీయబలంబు లోనం గూడకయు రాజునకుఁ బ్రజాపాద పలుంగ; కెట్లేని దెవరు వాని వారలం జేహార్ముకొనవలయు; నవిశ్వా సంబును విశ్వాసంబును, నలుకయు నెలమియు, నట్టివైరంబును నత్యానుకూల్యం బును, నల్పులగుట నల్పంబునన యగు; నెట్లంటేని. 222

విశేషించి = ముఖ్యముగా, ఆపార్వతీయబలంబు = ఆకొండవాండ్ర సేన, లోనంగూడక ఉన్న రాజునకు = తనలో చేరినట్టిలోనికి, ... తెలుగుడు = తిక్కన, ఎట్లేని = ఏయిష్టానుసారముగాని, ... అవిశ్వాసంబు = నమ్మక లేమి (నమ్మమి), విశ్వాసంబు = నమ్మట, ... ఎలమి = ప్రీతియు, అట్టివైరంబును = ఎక్కువపగయు, ... అల్పంబునన = స్వల్పభారముచేతనే...

శా. విల్లుం దానును భిల్లుం డొక్కడడుగ, నిల్లుం వింట దుగ్ధాన్నముక
భిల్లుం డనుగ్రహింపెట్టి, నార యడుక నీర్వీక్షించి, దొబ్బించు వాఁ
డెల్ల న్నమ్ముగఁ జేసి, త న్ననుక రా, నెండే వెగం జూడఁగా
నుల్లంబై, 'చన నంపు, నార చెడు' నా, నూహించి పో నంపడే. 223

భిల్లుం డొక్కడడు = ఒక్క భోయ, విల్లుం దానును = తాను విల్లు కేలఁ బూని, అరుగఁ = పోఁగా, భిల్లుండున్యఁడు = కేలుభోయ, ఇంటక = తనయింట, గుగ్గ అన్నముక = పాలతోడ యన్నమును, విందుపెట్టక = ప్రీతి పూర్వకమున భోజనముగా ఉండఁగా, వాడు = ఆయా గంటుకుడు, నార యడుకఁ = (ప్రాయ్యమీద) నార యడుకుచుండఁగా, వీక్షించు = చూచి, దొబ్బి అంచుక = అది ఉడుకుచున్న మాంసమే యని తలంచి, ఎల్లక = తినకపెట్టిన విందంతయు, వచ్చుగఁ జేసి = గణింపక, తన్నుక అనుప రాక = (విందుపెట్టిన భోయ) తన్ను సాగ నంపుటకుఁ గూడరాఁగా, ఎండేని తెగం జూడఁగా ఉల్లంబు వి = వానిని ఎక్కడనో ఒక చోట తెగ బూర్చి నుద్దేశించినవాడై యుండఁగా, చనక అంపుము నారచెడుక నాక = (సాగ నంపవచ్చిన యాభిల్లుడు) 'నన్నుఁ బంపుము' - అనఁగా - 'నే నంటిక పోయెదను. నాకు సల విన్ను - ఇంట ప్రాయ్యమీద నుడుకుచున్న నార ఎక్కువగా ఉండి చిమిడి పోయెదను' అని పలుకఁగా, హాహించి = (ఆయాగంటుక క్షణంబు తాను ప్రాయ్యమీద నుడుకుచుండఁ జూచి నట్టిది నారగాని మాంసముగా దని, యెఱింగి, పో నంపడే = తనన్ను మిడినవానిని చెంపక ఇంటిక పోవ సలపొనగ లేదా.

ఒకభోయ విల్లు కేలఁ బూని ముక్కునింట కిరగెను. ముక్కుండు పీసక తనయింట పాల తోడ యన్నము విందుపెట్టెను. ప్రాయ్యమీద కుండలో నార యడుకుచుండెను. ఆగంటుకుడు అది మాంస మనియు ఉడుకుచున్న దనియు తలంచెను. ప్రీతితో పెట్టినపెల్లగణింపక ప్రాయ్య మీద వానిని తినక పెట్టక దాముగిదా యని ఆగంటుకుడు పగలబూ నెను; పుచ్చుట వానిని సాగ నంపుటకు ఆమిక్రుండు కూడఁబోఁగా, విందు గుడిచినభిల్లుండు వానిని వారలో తెగబూర్చి సర్పి యించుకొని పోవుచు, ఒక్కడ అందులకు ఉంకించు తిలసి, మిక్రుండు 'ప్రాయ్యమీద నార చిమిడిపోయెదని, నాకుం బోవసల విన్ను' - అని పలికెను. అంత నాయాగంటుకుడు తాను మాంసమని తలంచినట్టిది నార గాని మాంసము గాదనియు తనమిక్రుండు తన కేమియు కొడువ చేయలే దనియు తెలిసికొన్నవాడై వానిని చెంపక ఇంటిక పోవుటకు సలవిచ్చెను. — అది దీనికి

పూర్వమందున్న (౨౨౨) వచనములో చెప్పినట్లు ఆటవికలకు అల్పకారణంబుననే ఆవిశ్వాస విశ్వాసాదులు కలుగు, నన్నందులకు ఉదాహరణము.

క. ఆపాలకూటనే నిజ | మేపాటియుఁ దప్ప రాడిరే; నెరసునఁ గొం

తేపాటి గన్న నలుగుదు; రిపని యెంతనక వెడఁగుటెడ నాటవికుల్, 224

ఆటవికుల్ = ఆడవిమనుష్యులు (బోయలు చెంచులు లోనగువారు), ఆపాలకూటనే = అక్షీ రాన్నమునకే, అడిరేని = ఒక మాట పలికిరా, నిజము, ఏపాటియుఁ దప్పరు, నెరసునఁ = బోషము విషయమై, కొంత ఏపాటి కన్నఁ = ఎంత కొంచె మగపడినను, వెడఁగు ఎడఁ = వికృతపుబ్బుని చేత, ఈపని ఎంత అనక = ఇది ఏపాటిపని యని ఆలోచింపక, ఆలుగుదురు = ద్వేషింతురు.

బోయలు చెంచులు లోనగు నడవిమనుష్యులు పాలన్నము పెట్టిన మాత్రనే ఆపెట్టిన వారియెడఁ గత్తయ న్నతప్పక ప్రవర్తింతురు. అయినను ఏయింతుక ఆత్మక్రిమును కనబడినను పెట్టి యిచ్చె - ఇది యొకతప్పా అని దానిని ఉపేక్షింపక పగపట్టుదురు - వారికి స్వల్పముననే స్నేహ ద్వేషములు కలుగు ననుట.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున, వైరి | మనుజుఁజెల్లెమైత్రీ దూతసమ్మానమునను,

గూర్చి చటి భృతిఁ గాల్వరకును, సపారిఁతోషికపు నేన నెలమి రౌతులకుఁ గలుగు.

ఆటవికవశ్యకలన = భిక్షాదులయొక్క వశ్యస్థితి, సత్యమునఁ = వారియెడఁ మాట తప్పమి చేత, కలుగును, వైరి మనుజులతో మైత్రీ = శత్రురాజుయొక్కచెలిమి, దూతసమ్మానమునను = ఆతని దూతను సత్కరించుటచేతను, (కలుగును), కాల్వరకుఁ = కాల్పంట్లకు, గూర్చి = (తేని యెడల) అనురక్తి, తఱిఁ = సమయమందు, భృతిఁ = జీత మిచ్చుటచేతను, (కలుగును), రౌతులకుఁ = ఆశ్వాసోహలకు, గూర్చి = తేని మీఁదనేను, సపారిఁతోషికపు నేనఁ = బహు మానములతోఁ గూడిన కొలువుచేతనుం (గలుగును).

సత్యము తప్పనిరాజునకు ఆటవికులు వశ్యులుగా నుండురు, వైరిభూవుని దూతను సమ్మానించినచో ఆభూవుఁడు చెలిమివహించును, అనఁగా - దూతను సమ్మానించినచో దూతపోయి ఈరాజు గుణములను తనరాజునొద్ద పొగడి ఆయనను ఈతనికి అనుకూలునిం గావించును. కాలుబట్టకు సమయమున జీత మిచ్చుచున్నయెడల వారు రాజునం దనురక్తులుగా నుండురు, రౌతులకు బహుమానములతోఁ గూడినకొలువు పెట్టుచున్నచో వారు రాజుపై కూరిమి వహింతురు.

'భృతి' - 'కర్తవ్యాకువిధా భృత్యా ప్రియో ధర్మవేతనమ్', అను. 'పారిఁతోషికము' - పరిఁతోషము దీనికి ప్రయోజనము.

క. మే లగుఘోటకమును శృం | డాలంబును నాప్తసుభటునకె యిప్పు; తఱి

న్నే లగుమెలపున మందురఁ | బాలింపుము; దొరలపాలు పలువకు మెప్పుడు, 226

ఘోటకమును = గుఱ్ఱమును. శృండాంబును = ఏనుగును. ఆప్తసుభటునకె = ఆప్తఁ డయిన జోదునకే ... మందురఁ = తఱిలాను. మెలపునఁ = జాగ్రత్తతో....

ఉత్తమాశ్వమును ఉత్తమ గజమును నీయాప్తయోధునికే యిప్పు. అందులన సమయము వచ్చినప్పుడు నీకే మేలు గలుగును. అనఁగా, దానిని ఆతఁడు నీసేవకే తెచ్చును. అశ్వశాలను గజ శాలను జాగరూకతతో కాపాడుము; ఎప్పుడును వానిని అధికారుల వశమున విడిచిపెట్టకును.

‘ఘోటకము’ - ‘ఘోటకేనీతి తురగ తురక్తాశ్వ తురజ్జయాః’ - అమ. శుండ (=తొండము) కలది శుండాలము (=వీనుగు).

తే. కార్య మొక్కడు గనిన మాత్స్యముననో

కండు గా దని ఖండించు; గ న్నెఱింగి,

యిరువురను గా దనక కొల్లు విరిసి, మీఁద

నల్లవాఁ డెన్ని నది నేయ నగు శుభంబు.

227

మాత్స్యమునక = ద్వేషముచే. కన్ను = బాడను. కొల్లు విరిసి = కథను చాలించి.

ఒకఁడు ఒకపనిని సరిగా కనిపట్టి నక్కలో నీకు తెలుపఁగా, వానిమీఁది ద్వేషముచే నుట మొకఁడు దానిని కా దనెనని, అబాడను కనిపట్టి ఆ యిరువురమాటలను నిశ్చయింపక, సంభా వించి, పిమ్మట అమొదటి వాఁడు చెప్పినదానినే అవలంబించినచో మేలు కలుగును.

క. పగ వెల్లి గొని, లో దమ్యులఁ బరిగిరింగఁ జేసి, నృపతి చిక్కునడఁ బను

లైసి నేయక, తారే ది । మ్మగ నడతు రశంక నల్లగొని దుస్సచివుల్. 228

దుస్సచివుల్ = చెడుమంత్రులు, వెలిక = రాష్ట్రమునకు బయటనున్న, పగ = ద్వేషమును (ఒండె - ద్వేషిని), కొని = వశపఱచుకొని (పా. కని = తెలిసికొని), లోక = రాష్ట్రము లోపల, దమ్యులక = దొంగలను, (కొల్ల గాండ్ర ననుట), పరిగిరింపఁగ = వర్జియగు, చేసి, నృపతి, చిక్కుపడక = రాజు తమకు నశుఁ డగునట్లుగా, పనుల్ = తాము చేయవలసినరాజ కార్యములకు, తెలి = తిట్టాన చేయక, తామే, దిక్కులక = శరణముగా, అల్లకొని = అంతటం బ్రవేశించి, ఆశంకక = నిర్భయములై, నడతురు = వర్తించురు.

దుష్టచివులు తమయొక్కమీఁదికి రాష్ట్రముబయటివైరరాజులను పోషి, రాష్ట్రములోపల కొల్ల గాండ్రను పెంచి, రాజును తమచేతులలో ఇటుకుకొనునట్లు చేసి, అతనికి తాము తప్ప వేరు రక్షకులు లేనియట్లుగా చేసికొని, ధియములేక వ్యవహరింతురు. వారి నేమి చేయవలయునో అది యందు చెప్పినాడు.

‘పగ, వై. వి. 1. విరోధము; విరోధ; ‘క. మనకు’ । బగ యింద్రుడ కాఁడె యెల్ల ధిగుల దలఁపక.’ నిర్వ. ౫. ఆ.’

క. ఇప్పింతు రాష్ట్ర వశులకుఁ దప్పింతురు పరుల; కార్చి తప్పింతురు; రా

జిక్పగిది వాడె యని వే । చెప్పినఁ బెజువారు నమ్మి చేరకయుండక. 229

దుష్టచివులు ఆశ్చర్యకరములక = తమకు వశమయినవారికి, ఇప్పింతురు, - మఱియు నేమి నేయుదు రనఁగా, - అర్పి = అడించి = రాజుచేత మాటయిప్పించి, తప్పింతురు = రాజు దానిని నెఱవేర్చక యుండునట్లు చేయుదురు. వే = త్వరగా, నమ్మి;...

దుష్టచివులు తమవారికి రాజుచేత ఇప్పింతురు. ‘రాజు ఇట్టివాఁడు నుమా, కేవలము ఆయోగ్యుఁడు’, అని తాము చెప్పినచో సాధువులు నమ్మి రాజుకడ చేరకయుండుటకై ఇంకను ఏమేమి చేయుదు రనఁగా—తమవారు శానియన్యులకు రాజుచేత మాటయిప్పింతురు, మాట యిప్పించి దానిని చెల్లొప్పనియరు.’

‘అర్పి’ - ‘అడోమకుడుల డకారంబునకుం నొక్క పరంబగునపుడు రేఫం బగు’—బొ. వ్యా. క్రి. (81).

ఆ. వాడికి బోదలు జతరవై శ్వాసరుడు గఫ | ప్రముఖదోషయుక్తి బలిమి చెడిన,
వెలిమపదోషధంబు బల మిచ్చుగల్గె, బ్రతినేయ, వారిమదముం జెలుచుం బరుడు.

వాడికి = తెల్లముతో, బోదలు జతరవై శ్వాసరుడు = పట్టుచున్న యందరాగ్ని, కఫ ప్రముఖదోషయుక్తి = శ్లేష్మము లోనగు దోషములయొక్క మాడిక చేతి, బలిమి చెడిన = మందము కాగా, వెలిమపదోషధంబు = బయటి గొప్పమందు (సోంట్టియేని), (జతరాగ్నికి) బల మిచ్చు గల్గె, బ్రతిచేయక = బదులుగా పునాకని సమయని నియమించిన, పురుగు = ఆ యితి రుడు, వారి మదముం = వారిపొగరును, చెలుచుం = ఆలచును.

చక్కగా నీసించుచుండిన జతరాగ్ని కఫానిదోష ప్రకోపముచే మంద మయినప్పుడు బహుమందులు ఆదోషము నణచి ఆమాంద్యమును పోనడచి పెండ్లియు జతరాగ్నికీ దీప్తి కలిగించునట్లుగా, జేడియైన పుష్కలకాయలైన దుష్పదార్థపులసానములో సమయ పాకని యోగ్యని నియమించిన, ఈసమయే వారి నణచి రాజును తొంటియట్లు చేబల్లం జేయును, ఉపమా లంకారము. రాజు జతరాగ్నివలె, దుష్పదార్థములవలె, సమయ దగు నవినగతివుడు మందుకలె - నని తెలివిడి. - 'అథ శుద్ధ మహాపదమ్' అను.

'పిచ్చిబుద్ధుక, జుగోదరతులమ్', 'అగ్నిరైశ్వానగో వహ్నిః' అను. 'దోష' -

'వాయుః పితృం కఫ శ్చేతి త్రయో దోషా స్సమాసతిః;

వికృత లబిక్వతా వేదాం ఘ్నన్తి తే వర్తయన్తి చ

'గోగ స్తు దోషవైషమ్యం దోషసామ్య మగోగ తా.' - వాగ్భటము

వాతపిత్తశ్లేష్మములకు దోషము లని పేరు; అవి సముముగా నుండిన గోగ ముండదు, వానిలో నేదని మితిని మీడిన, గోగ ము కలుగును. కఫప్రకోపముచే అగ్నిమాంద్యము కలుగును, - 'శ్లేష్మగ్ని నదన ప్రసేకాలగ్న గౌరవమ్.' వాగ్భటము - (వృద్ధ స్తు ముఖే ఆని ఆధ్యాపార్యము.)

చ. వారిమిగిలె బ్రతినేయనెట్లంటేనీ.

231

ఆదుష్టగతివుల నతిక్రమించి వేళికిని వెళ్లి వారికి ఉద్దీపింతులగుట గుట్టనగా...

క. భండారముతో వాసుమరు | శండాల్ఘటించి చనదు సొమ్మె, పాగా

నుండిన, నాతడ వాయుదేవతడితుడును బిడ్డని నైన పోలని బయ్యత్త. 232

పండితుడును = ప్రజాపతుడును, బిరుదును = పేరుడును, విసపతికి = అగురాజునకు, భండారముతో = కక్కిరముతో, వాయుమదశండాల్ఘటించి = గుట్టుములయు మదపుజేయు గులయు సమాహముల వరుసల, తనను సొమ్మె = తన ధనమై (తనస్వాధీనమై), పాగా = ఉండిన = తిలలాలో ఉండినందుల ['పాగా యనగా నశ్వపంక్తి విరాట్ల' ఆం. భా. (౧౯౬)] ఆ తడ = గుడ్డు గతివులవలని ఈ నిగోధము, బయలై = బట్టబయలుగా, వాయుదేవతా.

ప్రజాపతుడును పరాక్రమియు నైనరాజునకు తనచక్కనమును తనగుట్టుపుచ్చుల తలెలాలును, తనయేనుగులిండములయొక్క రాజును తనకుస్వాధీనముగా నుండగా, ఆదుష్టగతివుల వలని నిగోధము మానుమోదా! అనగా రాజు పితరుంగ బలమును వశములో నుంచుకొన్నచో ఆదుష్ట గతివులను అలలములచేత పట్టింకితెప్పించి, తగిన దండన చేయవచ్చును కదా! అనగా రాజు ఎప్పుడును దండును తనవశములో నుంచుకొన్నచో దుష్టనిగ్రహసమరదగును - అనుట.

క. కడుపున నొకకడి దలచిగినఁ | జెడఁ జూచుటె, కాక పలికిఁ జెలియుం గలఁదే?

బడినంద విడువఁజెల్లునె? | నడప వలయు నేర్పినట్లు నవ్వుకయె కృపన్. 233

కడుపునకొ [పా. కడుపునకొ = భోజనమునకు,] ఒక - కడి = కబళము. ఒడికొ = ప్రక్కనుండి, దండకొ = పట్టువడినవాని భుజమును... [ఒడిదండ - పా. ఇడ నని]. 'విడువఁ' - పా. విడువం.

ఆధికారులు తమజీవనమునకై తేనిం గొలుతురు, వారిరాజుడిలో ఏమాత్రము తగ్గించినను ఏలికను చెఱుప యిత్తుంచురేగాని, వాస్తవముగా ఆతనికి మిక్కిలు గాను; వారదోష్ట్యము భరింపలేక వారి నణచినను వారిని స్వతంత్రులుగా పోషియఁగూడదు; పట్టికట్టిన దొంగను దండ విడిచిన, వాఁడు తప్పించుకొనిపోవును. అట్లు పోషియక వానిదండను పట్టుకొనియే వానిని నేర్పుగా నడిపించుకొనిపోవునట్లు వారిని నడుపుచుండవలయును. వారిని మరియ నమ్మకయే వ్యవహరించుచు నుండవలయును. తననగ్గరిము చేయక దయతో కాపాడుచు నే గుండువలయును.

చ. ఒకటికి రోయకుంటఁ గను మున్నపియుం, పైకి పిండు మూల

స్పీకిఁ బనిఁ జూపి వేడ, మునిసింహుఁ డొకండు తమన్న పేల్పుఁ బం

దొకఁ డపవిత్ర భూమిఁ గని యెల్లక యే జనఁ దా గ్రహించె రో

యకనియెఁ. దాన న జ్ఞెఱుంగ నొక జనుసర్వముఁ గాన శిక్యమే? 234

ఒకటికికొ = ఒక యశార్యమునకు, గోయకొ ఉంటకొ = ఏమిగంపక గుండుతును, కని = ఎఱిగి, ఉన్నపియొకొ = కడమవర్తనములను గూడకనుము = ఉపహించుకొనుము, (ఆని ఎట్లన) గ్రుపదుండు = గ్రుపదరాజు, మూల ఇష్టికికొ = ఒకానొకనిచింపుటకై నియజ్ఞమునకై, పసికొ = గోగణమును, మాపి = (ఇచ్చెదనని) చూపించి, వేడకొ = ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁడొకండు = ఒకానొకమునింగ్రుఁడు (ఉపయాజుఁడనుమనంగ్రుఁడు) తన ఆయజ్ఞమును చేయించుటకు ఒప్పుకొనక), ఆన్న = తనక్షేప్త ప్రాతి (గూఱుఁడు), పేల్పుకొ = ఆహోమమచేయును, (ఆని యెట్లనఁగా), పంగోకొడు = ఒకపండు, ఆపవిత్ర భూమికొ = ఆశుశ్చయిన నేలయందు, కని, ఏకొ = నేను, ఒల్లకొ = దానిని గోరక (పుచ్చుకొనక), చనకొ = పోఁగా, చొకొ = మాయన్న, రోయకొ = ఏవగింపక, గ్రహించెకొ, ఆని ఆనెకొ కానకొ = ఆని చెప్పినాఁడు గావున, అట్లు = ఆప్రకారము ఒకటి చూచి కడమ యన్నియు, ఎఱుంగ నొకొ = తెలిసికొవలయును, అంతియకాని, ననుసర్వము = జరుగుచుండునున్నమును, కానకొ = చూచి యెఱుంగుట, శిక్యమే = సాధ్యముగాదు.

ఈకథ భారతిము, ఆదిపర్వము సప్తమాశ్వాసారంభమున గలదు:—గ్రుపదరాజు ద్రోణాచార్యుం జంపఁగల కుమారుఁడు తనకు జనించునట్లు తనకై యొక క్రితువు చేయు మని, లక్ష గోవులను దక్షిణ ఇచ్చెద నని, యాజోపయాజులనుమునిభ్రాతలలో నుపయాజుని వేడఁగా, ఆతఁడు తన ఆమారణక్రితువును చేయుటకు ఒప్పుకొనక, తనయన్న యాజుఁడు చేయు నని చెప్పెను. అనంతరము యాజుఁడు గ్రుపదప్రార్థితుఁడై ఆక్రితువు గావించెను. దానిచే అగ్ని కుండమునుండి వృష్టవృక్షముఁ దుద్భవించెను. అన్న చేయు నని తా నెఱింగినందులకు తార్కాణగా ఉపయాజుఁడు గ్రుపదునికి ఈకథను చెప్పెను.—ఒకటి చూచి కడమ యెల్ల నూహించుకొనవలయు ననుట.—ఆరాంతరన్యాసము.

క. వీర డెడరున గీ డెన్నిన | వాఁ డని, జయ మైన, హింస వరలి కొనుము శ్రీ

పోడి; యహి యేమి గొట బ | ల్యాడి సెడిన, నట్టిదయకు వైరియు నన్ముక. 235

ఎడరునక = ఇక్కట్టులో, కీడు ఎన్నినవాడు = చెట్టు చేయఁ దలఁపట్టినవాడు... జయము
విసక = నీకు ఆయిక్కట్టు తీసి గలుపు కలిగినంతట. హింస = (ఆకీడు దలఁచిన వానిని)
చంపుట.... శ్రీ పోడి = సిరియొక్క సొంపును, కొనుము = హరించుము. అహి = పాము.... పల్వాడి =
కోటల తైత్త్యము...

సిరియొక్కట్టులో నీకెవడు చెటువు నేయ నుద్యమించునో వానిని, నీకు ఆయిక్కట్టు తీప్పి
గలుపు కలిగినయంతట, హింసించవలయు. మఱి వానిసిరినిమాత్రము కైకొనుము, అంతట వాడు
మద మఱగి, కోటలు వెతకన పామువల మఱేమియు కీడు చేయలేక పడియుండును. అట్టి
నీడయకు నీవైరియు నిన్ను నమ్మును, నీపక్షము వాడై యగును. - దృష్టాంతాలంకారము, ముష్టిని
ధనమును హరించుటకును పాముకోటలు పెటుకుటకును వింబ ప్రతిబింబభావము.

‘కృతి దృష్టాంతము వింబ | ప్రతిబింబతఁ గీర్తి నీడ; ప్రకృత చంద్రునిదే.’ ఆలం.

‘ఎడరు నా నందు కి టైగుగుచుండు’ ఆం. భా. ౨ (౩౨).

‘పోడిమహి’ అని పూర్వము ద్రణము, సంధి ప్రశస్త ముగాదు; పోడి = పోడిమ - ‘చచ్చి
యింబోడి దొంగ కన్నవాడు’ భార. స్త్రీ. ఆ. ౨.

తే. చేశవై శాల్య మ్మగ్ధిధిక్షిణి మూల, మిల యొకింతైన, గుంటకాల్వలు వచ్చించి,
నయము పేదకు సరిఁ గోరునను నొసంగి, ప్రబలఁజేసిన సర్థధర్మములు చెరుంగు. 236

చేశవై శాల్యము = రాష్ట్రపు విరివి, అగ్ధిదిక్షిణి మూలము = ధనప్రాప్తికి కారణము, ఇల
ఒక ఇంత విసక = చిన్నభూప్రదేశములకు నయతిము, గుంట కాల్వలు = చెలువులను పంటకాలు
వలను, రచ్చించి = త్రవ్వించి, చేదకు, అరిక = ధనరూపమైన పన్నునందు, కోరుననక = గన్య
రూప మయిన పన్నునందును, నయమును ఒంగి = ములుపు ఆనుగ్రహించి, ప్రబలక = చేద
పట్టునట్లు, చేసినక, అగ్ధధర్మములు = అగ్ధము ధర్మము చెందును, పెరుగుక = అతిశయించును.

చేశ మెంత విస్తీర్ణమయిన అంత ఆదాయ మెక్కువ. ఆయాదాయమునకుగాని ఎంతచిన్న
భూభాగమందైనను జలాధారములు నిర్మించి పంటకాల్వలు త్రవ్వించవలయును. చేదకు అరి
గోరులు ఇతరులకిన్న తక్కువగా నిర్ణయింపవలయును. అట్లు చేసి వానిని వరిలంజేసిన, వానివలన
నిండుగానే అరిగోరులు వచ్చును. వానిని బాగుచేసినధర్మముకూడ లేనక అబ్బును.

తే. ప్రజ నవసీ చన్నఁ బిలువ, కప్పనులఁ గొలుచునన్న, యిండ్లంధనంబుల కాయె, ననెడి
కలనిన కైన్ద్రున యధికారిగల నృపతికి. నేడు దీవులు గొన్న సమృద్ధి లేదు. 237

ప్రజ = కాపులు, నవసీ = వాదారపడి, చన్నక = నేద్యము మానుకొని పోయిన తర్వాత,
బిలువక = వారలను మరల రప్పింపక, ఆపసులక = వారు వదలిపోయిన గోగణమును, కొలుచుక =
ధాన్యమును, అమ్మ, ఇండ్లు = వారిగృహములు, ఇంధనంబులక = వంటచెఱవలకు, ఆయెక =
పనికివచ్చెను. అనెడు - కలనినక్క = రణరంగజంబూకము... ఏడుదీవులక = సప్త ద్వీపములును
(వృక్షవీ అంత నొననుట), కొన్నక = జయించినను, సమృద్ధి = సంపద, లేదు = ఉండదు.

నమ్మపడి నేద్యములు మాని పనులను ఇండ్లను ధాన్యమును వదలకొని పోవుజనులను ఆధి
కారులు ఉపేక్షింపఁ గూడదు. వారిని రప్పించి పాయపడి నేద్యమునకు ములుపు లొసగి,
కోట్లాడనం జేయవలయును. అంతయకాని వారిని రప్పించి అదుకొనక పనులను ధాన్యములను
అమ్మ వారియిండ్ల కలవ వంటచెఱవగ నుపయోగింపవచ్చు నని సంఘసించువధికారిని కలనినక్క

యనుట - అట్టి యధికారులన్న ప్రజల త్వరలో చెడిపోవుమరు, రాజనకు ఆయతియు త్వరలోనే మున్నయగును. అట్టివారిచేతిలో ఏడు దీవులను జయించియిడినను తేనికి సంపద కలుగదు. ఒకపాటి రాష్ట్రమువలన కలుగదని చెప్పవలయునా? అధికారిని కలవినక్క యనుట లోకోక్త్యలంకారము.

మ. స్ర. ఉరవౌచాగంబు భోగం బుభయము నొకపా లుగ్ర సేనావనాథం

బిరువా ల్పిండారుబండాదిలు చొర నొకపా లిట్లుగా నాయ మొప్పం,

జరదృష్టి నై వ్విరిపక్షేక్షణము సచివపథ్యస్వపక్షేక్షణంబుం

[238

ధనజీనాథుం దొనర్పం దగు, దగుఁ దునుమం దస్కరాళిన్ని బోర్నిక్.

ధరణీనాథుండు = రాజు, ఆయము = తనయాదాయము, ఉరవు=గొప్పది, దౌచాగంబు= అగునట్టిత్యాగము, భోగంబు = స్వానుభవము, ఉభయమునకు = అను నీ రెండింటికని, ఒక పాలు = నాలవభాగము, ఉగ్రసేనా అవన అర్థంబు = తీక్షణమైనదండుయొక్క రక్షణకొఱవ, ఇరువాలి = రెండుపాళ్లు, (అనగా ఆయతిలోనగము), నిండారు బం డారు ఇలు=నిండియుండు భండాగారము, చొరన్ = ప్రవేశించుటవ, ఒకపాలు = నాలవపాలు, ఇట్లుగాన్, ఒప్పున్ = వినియుక్తము కాఁగా, చరదృష్టి = చారులనెడి చూడ్కిచేత, వైరి పక్ష ఈక్షణము=శత్రువుల యందు అనురక్తులగువారిని చూచుటయు, సచివ పథ్య స్వ పక్ష ఈక్షణంబున్ = మంత్రిలు అఱవ యంగముగాఁ గల తనపక్షమువారిని (అమాత్యాది పదంగములను - పా. 'సచివముఖ్య') చూచుటయు, బిసర్పం దగున్ = చేయవలయును, నిజ ఉర్విక్ = తన భూమియం దుండునట్టి, తస్కర ఆర్థి = దొంగలసమాహమలను, తునుమం దగున్ = సంహరింపవలయును.

రాజు తనయాదాయమును సముముగా నాలుగుపాళ్లు చేసి, అందు సమృద్ధమైన త్యాగమున కను స్వానుభవమునకును ఒకపాలును, జైత్రములగు చతురంగబలముల భరణార్థము రెండు పాళ్లును, కలక ధనసమృద్ధమయిన బోక్సము నిండించుటకు ఒకపాలునుం గా, వినియోగము సేయవలయును; చారులమాలముగా, వైరిపక్షమువారియొక్కయు, తనమంత్రిలు మొదలయిన వారియొక్కయు, రహస్యవృత్తమును పరికించుచుండవలయును, తనరాష్ట్రములోని దొంగలను తును మాడవలయును. 'చాగంబు'—త్యాగశబ్దమునకు వై. 'త్యాగో విహాపితం దాన ముత్సర్జన విసర్జనే' అను. 'ఇరువాలి' - ద్విగువు. - 'ద్విగువున కేకవసంబు ప్రాయీకంబుగ నగు, మిశ్రం బునకుఁ గాదు' బా.వ్యా. స. ౧౨. 'బండారు' - బండారము - 'భండారశబ్దవైకృతి' మని సీతారామాచార్యులవారు; కాని భండార శబ్దము సంస్కృతములో నెవటం గానిపించదు; భాణార శబ్దము ఆస్తిలోఁ గలదు కావున బండారము భండారశబ్దమునకు వైకృతిమ గానొప్పు; తేనుఁగన సిద్ధిసమాసములయందు కొన్నిచోట్ల 'భండార'యని యున్నది. కాని ఆప్రయోగములు విచార ణీయములు. 'చాతుర్యములు లేవే శారదాభండార హరికార శ్రీకే చొరవుగాక' - నరస రాజీయము. ఇట్టి ప్రయోగముల నే సీతారామాచార్యులవారు లక్ష్యములుగాఁగొన్నారు గావలయు. ఇట 'శారదా భండార' అనియు పఠంప వలను కలదు, స. శ. సం. లో 'భాణారిక్' శబ్దము కలదు; దానికి 'భాణ మిచ్చతి' అని వ్యుత్పత్తి దత్తము. - 'ఆయము' - 'అర్థాగమో ధివే దాయః' - అపస్వత శ్వరః స్పృశః | చార శృ గూఢ పురుషః' - అను.

ఇప్పద్యమన తృతీయపాదమున పూర్వపాదమున యతిదుప్తము.

క. లాలన నారక్షులగమి నేలి, తెలిసి మ్రచ్చు, నాజ్ఞ యిడ కతఁడు చెఱం

బో, లాఁతి నిడ, నయత మెంతే లేవదె శూలపృథువణిష్ఠాన్యమునన్.

లాలన = బుజ్జమతో (బహుమతుతో), ఆరక్షులగమి = తలవరుల సమాహారము, వీరి = ప్రాచీ, (వారివలన), మ్రచ్చు = తెలిసి, అజ్ఞ యిడ = దండన చేయక అసద్ద చేసినయెడల, అతఁడు = ఆ దొంగ, చెఱు = కారాగృహమునుండి (పా. 'సెలె' = శూలమునుండి), తప్పించుకొని, పో = పోయినయెడల, లాఁతి = అన్యవి, ఇడ = (వానికి బదులుగా ఆగెటలు) చెరలో నుంచినచో, శూలపృథువణిష్ఠాన్యమునన్ = కొఱుత నూల కాయుండైన వణిజుని వైచిన విధమునంబోలె, ఎంతేని = మిక్కిలి యధికముగా, అయ్యకము = అపకీర్తి, లేవదె = అలుగొనదా.

ఆరెతలను బహుమతుతో బుజ్జించి వారివలన దొంగను తెలిసికొని వెంటనే వానిని దండింప వలయును. అట్లు చేయక వానిని తెలిసినవెంటనే చెఱుచుందుమాత్ర ముంచి, దండన విధించుటలో ఆలస్యము చేసినచో, వాఁడు ఈలోపల కొఱుతపీచుమీని పాటిపోవును. పోనిచ్చిన యజాగ్రత్త క తప్పు రాజు దండించునని వెఱచి ఆరెతలవలలు మఱి యెవనినైనం చెచ్చి చెఱ నుంతురు. ఆమార్పు తెలియక రాజు దండన విధించిన, అదండనకు ఆబగులువానిని పాత్రులు నేయుదురు. ఇట్లు జరిగిన కొఱుతను వైచబడిన లావుపాటిసెట్టి న్యాయమునంబలె రాజునకు అమితమయిన యపకీర్తి కలుగును. కావున దొంగ దొరికినవెంటనే వానిని దండింపవలయును. — ఉపమాంకారము.

పంచమహాపాతక పట్టణములో, అవకలితక ప్రభువుకడ, నొకఁడు తాను ఇల్లుకట్టుకొనుటకు మట్టిగోడ పెట్టుకొనఁగా, వర్షముగురిసి గోడ కూలిపోయిన దనియు, ఆపరాధని దండింప వలయుననియు, మొఱుఱుడెను. ఈ తిష్ట ఎవరి దని రాజుగనఁగా, మేఘుని దని అవివేకపు బ్రధానము చెప్పెను. మేఘుని కొఱుతవేయుఁ డని రాజు తలగుటకు అజ్ఞాపించెను. 'పొగవలన మేఘుఁ డయినాఁడు, పొగది తిప్పగాని మేఘునిది గాదు,' అని ఆరెటలు చెప్పిరి. 'పొగను కొఱుతి వేయుఁ డని రాజు అజ్ఞాపించెను.' 'పొగకు కారణము కున్నరయావము' అని యొకసభ్యుఁడు చెప్పెను. 'అవము నేయుఁడు' అని రాజు మఱల యిడెను. 'అవము లేను, దానిని బెట్టిన కున్నర యున్నాఁడు' అని మఱియొక సభ్యుఁడు చెప్పెను. అంత కున్నర కాజ్ఞ అయినది. కున్నర - 'అయ్యా! వారియింటి పెండ్లి, నేను ఆరివేణిబండలక ఆవ మిడితిని, మీరు పెండ్లికమారుని వైవ వలయును గాని, నన్ను వైచెద లేమి?' అని యారెటలతో వాదించెను. వారీమాట రాజుతోఁ జెప్పఁగా రాజు పెండ్లికమారుని కాజ్ఞ యిడెను. పెండ్లికమారుని పీటమీఁదినుండి కొరికిం గొని పోయిరి. అతఁడు కొరిం జూచి—'అయ్యా, కొఱుతి లావుగా నున్నది, నేను నన్నపాటివాఁడను, నన్ను వైచెద లేమి?' అని వాదించెను. అవాదమును ఆరెటలు రాజుతో చెప్పఁగా, రాజు ఆలోచించి, 'అవును, అకొరికి తగిన లావుపాటి వానినే వైవవలసినది, ముమాటికి ఇదే సెలవు. మఱి రాకుఁడు.' అని ముగించెను. అంతట ఆరెటలు లావుపాటివానిని సెట్టి నొకనిని కొరికిడవం గొనిపోయిరి. అతఁడు ధన మిచ్చెద నన్నను 'మేము రాజుజ్ఞ మీఱుదుమా? లంచము గొందుమా? ధర్మసాపన జరుగవలదా?' అని వాదించి వానిని కొఱుతం దినిచిరి. — ఇ దన్యూ శూలపృథువణిష్ఠాన్యము.

చ. ఎఱుంగ నగున్ స్వశక్తి నవనీశుడు నాలుగుపాళ్ల మూడుపా,

ల్లెఱుంగక మోచినట్టవని కిట్టసుహృత్తతి దెల్పు నొక్కపా,

లెఱుంగ నగు న్నయాభ్యమతి, నిల్లు నిరాగ్రహుడై నఁ జేయు నె

త్తటి వివదుగ్గ దండవరతంత్రుడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్.

240

అవనీశుడు = రాజు. నయాభ్యమతిక్ = నీతిచేత భవంతిమైన (నీతినిపుణతకల) తెలివితో, నాలుగు పాళ్లక్ మూడుపాళ్లు = (తెలిసికోవలసిన) విషయములలో ముప్పాటిక పాలు, స్వశక్తిక్ = తనసొంతిష్ట చేత, ఎఱుంగ నగున్ = తెలిసికోవలయును. ఎఱుంగక మోచినట్టి పనికిక్ = తిత్త్విము తెలియక సంభవించిన పనింగూర్చిన, ఒక్కపాలు = ఆశేషించిన నాలవ భాగమును, ఇట్ట సుహృత్ తతి తెల్పుక్ = అప్త మిత్ర బృందము తెలుపఁగా, ఎఱుంగ నగున్ = ఇట్లు = తావిధముగా తెలిసికొనుచు, ఎత్తజీక్ = ఏనమయమందును, నిరాగ్రహుడు వినక్ = న్యాభిమానములేనివాఁ డాయెనా, విపత్ ఉగ్రదండ వరతంత్రుడు = అపదలకును శూరదండ నకును అధినుడు, కాక, చిరంబు రాజ్యముం జేయును.

రా శిష్యుడును సతిహృద్ధునిను వదలఁగూడదు. ఎఱుంగవలసిన విషయములలో ముప్పాటిక పాలు తా'నే స్వయముగా ఎఱుంగవలసినది, అప్పటికని తెలియక సంభవించిన విషయములం గూర్చి ఆశేషించిన నాలవపాలు అప్తమిత్రబృందమువలనం దెలిసికొనవలయును. ఇట్లు చేయుచు తన నాతిమే జరుగవలయు ననుమతిభిమానము ఎప్పుడును వహింపక, తనకు అపద లయినచో పరాధినుడునుం గాక, దండన చేయుటయందు ఉగ్రత వహింపకయు నుండెనేని చిరకాలము సుఖముగా రాజ్య పోలును.

తే. కి న్నొకటి నిద్ర పోక బెఱకంట బాగ

రంబు గావించు భూరుహగ్రంబుమీఁదె

యచ్చుధల్లంబుగతి భోగ మనుభవించు

నెడను బహిరంతరరహస్యై దృష్టిచలయు.

241

(రాజునకు), భోగము అనుభవించు నెడను = (రాజు) భోగములను అనుభవించుచు ఉండు నప్పుడే, కిన్ను ఒకటి నిద్రపోక, పెఱకంటక్ = రెండవకంటిలో, బాగరంబు = మెలఁకున, రంబు = భూరుహ అగ్రంబుమీఁది అచ్చుధల్లంబు గతిక్ = చెట్టుకొనమీఁది యెఱుంగు బంటి కిధమున, బహిరంతరి అంతఃపైక్ = బయటి (తనదేశమునకు వెనుపల్) కి త్రిపుల మీఁదను (తన దేశము) లోపలి కి త్రిపులమీఁదను, దృష్టి వలయున్.

వివిధముగా యెఱుంగుబంటి చెట్టుకొనను పరుండే ఒకకిన్ను చూసి నిద్రించుచునే ఒక కిన్ను తెఱచి మేల్కొనియుండునో, అవిధముగా రాజు రాజభోగముల ననుభవించుచునే నెల కిత్రిపులమీఁదను లోపలి కిత్రిపులమీఁదను దృష్టి యుంపవలయును. రాజు భోగములను అనుభవించుచు ప్రమత్తుడై యుండునోని అంతిశ్చిత్రిపులను బహిశ్చిత్రిపులను అతిసం బైకొందును, అవిషయమున రాజు బాగరూకతి కలవాడై వాని నెల్ల నెఱుంగుచు తప్పించుకొనుచు నుండవలయును. భోగము లనుభవించుట ఒకకంట నిద్రపోవుటవలె, అంతిర్బహిశ్చిత్రిపులను కనుపెట్టియే యుండు ఒకకింట బాగరము నేయుటవలె, రాజు భిక్షాకిమువలె నని యుంపను.

‘అథ క్షల్లంకే ఋత్యచ్చధిల్ల భూయాకాః’ అను.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున నర్థము నూళ్ల నొసంగ, నుబ్బున

భిక్షుజటాధరాదికులు భిన్ననిజవ్రతు తాడు; రై న దు

ర్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు పె క్కుగు; భక్తియ చాలు, దానఁ ద

త్పూజుభితత్వ మేయఘముఁ దార్పదు, శంకఁ దలంగు మయ్యెడఁ, 242

అక్షరపక్షపాతమునఁ = విద్యయందలి స్త్రీతీచేత, అర్థముఁ = ధనమును, ఊళ్లఁ = గ్రామములను, ఒసంగఁ = ఇచ్చినయెడల, ఉబ్బునఁ = గర్వించి, భిక్షు జటాధర ఆదికులు = సన్న్యాసులు జడదారులు లోనగువారు, భిన్న నిజవ్రతుఁ = చెడిన తమ నియమము కలవారు, బొదురు, ఐనఁ = వారల్లగుటచేత, (దేశములో), దుర్భిక్షు రుజా శిశుచ్యుతులు = కఱవులు రోగములు బాలమరణములు, పెక్కు అగుఁ = పెల్లుగా సంభవించును, (కావున, వారయందు), భక్తియ = పూజ్యభావమే, చాలుఁ, (అంతియకాని వారికి అర్థములు గ్రామములను ఈనక్కఱ లేదు), దానఁ = వాని నీయమిచేత, తత్ ప్రత్యుభితత్వము = (కలుగునట్టి దైన) వారియాయాస పడుట, (రాజునకు), ఏయఘముఁ = ఏ పాపమును గాని, తార్పరు = కలిగింపదు, అయ్యెడఁ = ఆవిషయమున, శంక = భయము (లేక సంశయము), తలంగుము = వదలుము.

సన్న్యాసులు జడదారులు లోనగు నేకాంగులకు వారి విద్యకు మెచ్చి ధనములు గ్రామములు ఈకుము. ఇచ్చితివేని వారు గర్వించి బ్రహ్మచర్యవృత్తు లగునిజనియమములం బాయుదురు. పాసిన నేమి? యనిన - దేశమంగు కఱవులు రోగములు శిశుమరణములు, ఇట్టి కీడులు సంభవించును; కావున, అట్టివారిని ధనాదు లీయకయే పూజించుటయే చాలును. వారు తృప్తాపరులై నీవేమియు గొప్పగా ఈలే దని నీమీఁద తోడపడుదురేని ఆక్షోభ నిశ్చేమియుం జేయదు. ఆ విషయమందు సందేహము లేదు.

‘అక్షర’ - అక్షరచేత విద్య యర్థము, ‘భిక్షు’ - ‘భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్తవీ పారాశ ర్యపి మస్కరీ’ అను. ‘కృషి లోనాస్తి దుర్భిక్షమ్’ అని నూత్తి - ‘స్త్రీరుగ్రజా చోపతాప రోగ వ్యాధి గదామయాః’ అను. ‘భక్తి’ - ‘పూజ్యేష్యనురాగో భక్తిః’. ‘ప్రత్యుభితత్వము’ - ‘తుభ్యం చ లసే’ ధా. పా.- ఈపద్యమున నాలవపాదమున ‘దాననా । తత్ప్రభితత్వ’ అనుపూర్వపాతమున త్తత ప్రాసమై ప్రాసధంగ మైనది. కావున, మార్పు చేయఁబడినది. ‘చాలుఁ దత్ప్రభిభాతత్వ’ అనియేని పఠించి కొన వచ్చును; - తత్ = వారి యొక్క - ప్రభుత్వంబగుదైన, ... అని యర్థము.

క. మును వారత్రయవిజ్ఞా । పన కోర్పుము వధ్యకోటిపట్టునఁ జెనెరం

దన కప్పుడె కీ డగు నను । జనముం బట్టుటకుమునుపె శస్త్రమచాలుఁ, 243

మును=ముందుగా, వధ్యకోటి పట్టునఁ=వధార్హు లయిన యపరాధుల సమాహముల విషయమున, వారత్రయ విజ్ఞాపనఁ=ముష్ణులు మన్నింపు వేడుటకు, ఓర్పుము=క్షమించువును, చెదరకఁ = తప్పించుకొని పోయినా, తనకఁ=నీకు, ... మునుప=మునుపే, శస్త్రమ=ఆయుధమే....

వధదండన కర్తృ లైనయపరాధులు మన్నింపు వేడుకొనుటకు మాఁడుమాలులు ఆకళాశ మిస్తు. ఏవధ్యుఁడు తప్పించుకొనిపోయినచో వానివలన వెంటసె ఆపాయము కలిగెదనో అట్టి వధ్యునికి అట్టిముష్ణులుసెలవు ఈ నక్కఱలేదు. వానిని పట్టియుం బట్టకమునుపే తల గొట్టింప వలసినది. ‘నివహావసరావారే’ అను.

‘సో యం త్రిస్సప్త వారా నవికలవిహతక్షత్రతప్త ప్రచారః’

మ. వి. చ.

‘వారాం త్రి సభిషుణ్యతే విదధతే వన్యైః శరీరసితీః’.

ఆ. రా.

క. శూరాణామమలకు నతి | శూరుడు దా నయ్యు నృపతి సోఱోర్వం దగున్;

వా రుబ్బురు రందున, నిజ | శూరత దొరలందుఁ గనుట సూ కార్యమిలన్. 244

నృపతి = రాజు, తాను, అతి శూరుఁ డయ్యున్, శూర ఆలాపములకున్ = వీరులయొక్క బంటుందనంపు గరువంపు మాటలకు, సోఱు ఓర్వం దగున్ = విసుగు నోర్వవలయును, అందునన్ = అట్లు ఓర్పుటవలన, వారు = ఆశూరులు, ఉబ్బుదురు = ఉత్సాహము తిగ్గకయుండుదు, ఇలన్ = లోకములో, నిజశూరతకున్ = తనవీరమును, దొరలందున్ = తన యధికారులందు, కనుట సూ కార్యము = చూచుట సుమూ పని.

రాజు తాను అతీవీరుఁ డయ్యును తనకొలుపున నుండుదొరలు తమ వీరము బాగఁడుకొన్నచో వారియాపల్కులను విసువక వినవలయును. అట్లు విననియెడల వారి యుత్సాహము తిగిపోవును; విన్నచో వరిలును. తన యధికారులు పరాక్రమును నూపుటయే, అనగా - తన పరాక్రమునువలన వారిని పరాక్రమింపం జేయుటయే - రాజు చేయవలసినపని.

‘సోఱోర్వ’ - ఇది శ. ర. లో లేదు. - ఇందే కెండియ 285 వచనములో వచ్చును.

శా. ‘రేవు ల్లావు మతంగజంబును మణిశ్రీఖండముక్తాదియన్’

రా, వాణిజ్యము పెంచి యేలఁగ నగు; న్వర్తంపు రెవ్వన్ రుజన్

హావర్లన్ దిగు నన్యభూప్రజల రా జాయాయిజాత్యైవితన్

ప్రొవంగఁదగు; దోట దొడ్డి గను లావు ల్పూడఁ బంపం దగున్. 245

మావు = గుఱ్ఱములను, మతంగజంబును = ఏనుగులను, మణి శ్రీఖండ ముక్తా ఆదియన్ = రత్నములు చందనదారుఖండములు ముత్యములు లోనగునవియు, రాన్ = దిగుమతి యగునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి = వార్తను వృద్ధిచేసి, రేవుల్ = రేవులను, రాజు, ఏలఁగన్ ఆగున్ = పరి సారంపవలయును; వర్తంపు ఏవన్ = వర్తము లేమిచేతను, రుజన్ = రోగములచేతను, హావర్లన్ = ఉపద్రవములచేతను, దిగు నన్యభూప్రజలన్ = ఓడలమీఁద వచ్చి ఆ రేవులలో నిగునట్టి యితర దేశముల జనులను, ఆయాయిజాతి బౌచితన్ = వచ్చినవారిజాతులకు తిగినట్లుగా, ప్రొవంగన్ తగున్ = ఏలవలయును, దోట = ఆరామములను, దొడ్డి = పసులపట్టులను, గనులు = ఆకరము లను, ఆవుల్ = తన హితైపులు, చూడన్ = విచారించునట్లుగా, పంపందగున్ = పంచి బిప్పగింపవలయును.

రాజు, తనదేశమునకు వెలిదేశములనుండి గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు, రత్నచందన ముక్తాకాదు లును వచ్చు నట్లు వర్తకమును పెంచి, రేవులయందు దిగుమతికి సౌకర్యములు కలుగఁజేయవలయును. ఆనావుప్పీవలనను, రోగములవలనను, ఉపద్రవములవలనను, బయటిదేశముల జనులు తనదేశము నకుం దిగివచ్చినచో, వారిని వారివారిజాతికి తిగినట్లు ప్రోవవలయును. తన యారామములను, పసులనుండలను, స్వర్ణ రత్నాది ఖనులను, ఆవులు విచారించునట్లుగా పంచి వారిన్యాధీనము చేయవలయును. మావు, మతంగజంబు, రుజు-ఇవి జాత్యైకవచనములు. ‘హావర్ల యావర్ల’ యన నుపద్రవసంజ్ఞ యలరుచుండు’ ఆం. భా. ౨ (౨౨౬).

ఆ. హదను వచ్చుదాడ నపరాధిపై రోష | మాఁగి చెలువవలయు హదను వేచి,

లక్ష్మీసిద్ధి దాడ లావున శర మాఁగి | కాడ విడుచు నంపకాడువోరె. 246

హదను = సమయము, ఆఁగి = ఆపుకొని, లక్ష్మీసిద్ధి = గుణవశపడుట, లావున = బలముచే, శరము = బాణమును. ఆఁగి = విడువక పట్టి. కాడ = బాణమును. అంపకాడు [పా. వింటివాడు] = విలుకాడు, - ఉపను.

హదను వచ్చుట లక్ష్మీసిద్ధి తాఁకుటవలె, అపరాధి లక్ష్మీమువలె, కోషము బాణమువలె. చెలుచుట బాణము విడుచుటవలె, రాజు విలుకానివలె, అని సాదృశ్య ప్రపంచము.

శా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణతి దినంబు ల్లాన్ని, యుండొంట నే

కా వైరిక్షితి కంబువు ల్వజద రాఁగా నిల్పు జాలుంబలె,

ప్రోవక్ నైన్యము గూడ వైరి బలసాంధ్రం వైన బూజాదులం

బోవం బోలు, జరోక్తి చేత ననదే బో కావరింపం దగున్. 247

(కీచు వై నరాజు) వైరిక్షితిక్ = శత్రునిభూమికి, కొన్నిదినంబుల్ అయివు ల్వజద

రాఁగా నిల్పుజాలుంబలెక్ = నేనుకనుండి వచ్చు వజర బ్రాహ్మణులకు నిలుచుచు, ప్రాణివంతిల పాటుచునుండు ప్రవాహమువలె; నైన్యములు, ఒండొంటినేకాన్ = ఒకటొకటిగానే అగునట్లు, ప్రోవక్ గూడక్, లఘుప్రయాణతిక్ = చిన్నమరికలుగా, పోవంబోలుక్ = నడవవలయును, వైరి. గలసాంధ్రండు = దండుచే దట్టమయినవాడు (అనగా - గొప్పదండు గలవాడు), వినక్ = అగుననె, పూజా ఆదులక్ = ఆ వైరి కావించునట్టి నేన అనగుననిచేతి నే, పోవంబోలుక్ = తానును మరల న్యదేయనకం బోవలయును; చిర ఉక్తిచేతిక్ అగునని = నేగుల పల్కుచేతి వైరి అల్పుడని తెలిసెనా = గాక మరల యగుగికి, ఆవరింపం దగున్ = ఆతనిని ముట్టడింపవలయును.

రాజు అల్పుడయినవైరి తేనిదేశము మీదికి తాను దండెత్తిపోవునప్పుడు కొన్నిదినములు చిన్నచిన్న పయనములు చేయుచు, వెనుకనుండి వజరవచ్చుచున్నయేలు అవజద వచ్చి తాకు వలెకు నిలుచుచు తాఁకునట్లు ప్రవహించుచు నుండునట్లుగా, తననైన్యములు ఒకటొకటిగావచ్చి చారిల్ కలియవలన ఆఁగుచు, కిలిననంతట తిరులుచు, పోవలయును. అవైరి బలవంతుడాయెనా, ఆతడు చేయు గత్పొరమునకు సంతసించి తాను వెనుకకు మరల వలయును. చారులవలన అల్పుడని తెలిసెనా, పోయి వానిని ముట్టవైచికోసవలయును. ఉపమాలంకారము,

‘అగును’ - ‘అనతో’ శిబ్దవైకృతిము.

చ. ప్రవిణము నోవ్వం గొంట, నోతి ప్రాబలతో నిడుచుంట, భూమి గొం

తవలికి నిచ్చుచుంట, బ్రథమాస్తతం జూడకి శంక నుంట, లోఁ

బొంబు నృపాళితై యథయము ప్పటిభూపలు గుడ్డ బంపి, భూ

ధవుం యెరియం దిడం దగు భిం, చనయం దివి మాన్సుకోఁ దగున్. 248

ప్రవిణము = ధనమును, నోవ్వం = బాధపెట్టి, కొంటక = గ్రహించుటచేతును, ద్రాబ అనోక్ = సమలతో, బజ ఇడుటక్ = ఆలోచనచేయుచుండుటచేతును, భూమి కొంత అనలకక్ ఇచ్చుచుంటక్ = కొంతకొంతగా తినదేశభాగములను ఇతరరాజులకు ఇచ్చుచుండుటచేతును, బ్రథమ ఆస్తతక్ = మొదట హేతవ్యత్విమును, చూడకి = ఎన్నకి, శంకంక్ ఉంటక్ = శంకంచు

చుండుట చేతను, లోక = మనస్సులలో, పావయు నృపాళికై = రాజుచున్న సామంతరాజులకు, అభయము = అభయదానమును, మణిభూషణులకు = రత్నాభరణములను, గుప్తి = రహస్యముగా, పంపి, భూధవుడు = రాజు, ఆరియంగు = శత్రువునందు, భేదమును, ఇదే = తగు = కల్పింపవలయును, తియంగు = అవి = భూస్వామి దోషములను నాల్గంటిని, మాన్యుట = దగు = తొలగించుకొనవలయును.

వైరపుడు— బాధించి ధనము కైకొనుట, నీచులతో అలాసనచేయుట, తనచేతములో భాగములను తనమీఁక దండెత్తి వచ్చినవారికి ఇచ్చి సమాధానపఱచుకొనుచుండుట, పూర్వము తనకు హితము కావించినవారిని అహితమును మఱచి తనకు అహితము లని శంకించుచుండుట, - ఈ దోషములు కలవాఁడగుచేత, అట్టి యావైరపునిమీఁద అతని సామంతరాజులు లోలోపల రాజుచు నుండఁగా, వారికి జగింపు కలుగు రాజు రహస్యముగా అభయోక్తి పూర్వకముగా రత్నాభరణములు పంపి వారిని ఆప్తరనుండు చీలఁగఱచు వలయును; తియంగు అట్టి దోషములు లేకుండఁ జూచుకోవలయును.

క. అహితము వేడిన, నేలెడు మహి సగమే నిచ్చి, తెగనిమైపు గొని, విభం
దహితయము మాన్వికోఁ దగు; సహితయ మహితయమునకు సఫలము గాజే.

మహి = భూమి; తెగని = దృఢమైన; కొని = సంపాదించుకొని; అహితయము = తన పక్షమువారివలని శయమును; అహితయముకంటె = పామువలని శయముకంటె.

రాజునకు బయటి శత్రుడు చేయఁగల చేటుకన్న తనపక్షమువారే పగులుని కని, వారు చేయఁగలచేటు అధికము; అది పామువలని శయముకన్నను చెడది. కావున బయటివారి కోరికనీని రాజు తా నేలు భూమిలో సగ మిచ్చియునను అతనితో దృఢపథ్యము చేసికొని, అయదిభయమును మాన్పుకొని, స్వపక్షమువలని శయమును ఉన్నాఁగించుకొనవలయును.

‘అహి ర్యత్రా సుకేశచే’ - విశ్వ.

‘రాజా మహిశయం ప్రోక్షం స్వపక్షప్రధనం భయమ్’ - ఆము.

‘దృష్ట స్వాత్మ దసురవిజయా నాకిదాం చక్రవర్తి,

మాత్యస్త్రాస్యాయః కథయతి యథా వాయుశీ దణ్డవతి;

పాతాళే ద్రాగహితయ మథా క్షేపనీత్యానుగ్రహం,

తస్మై శుశ్రేయ రజని సవతా పిగ రాజన్వతీ భూః’

ఆ. రా.

చ. : లుకులు వేయు నేమిటికి? బాధివుఁ డాత్మభుజాభృతక్షమా

తలమున గుట్టుకీస బహుధా యరయించి యడంచి, చంచలా

యులగుమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలె నశంక నించుచు

మెలంగడ యేని, రాజ్యఫలమే యది? రాజ్యము దుఃఖించుచు?

250

పలుకులు వేయు నేమిటికి = నేయిమాట లేల, పార్థివుడు = రాజు, ఆత్మభుజాభృతక్షమా తలమున = తాను నీలుచుండెడు భూమి మీఁద, గుట్టుకీస = గూఢశత్రువులను, బహుధా = పలు దెలుగుల, ఆరయించి = వెదకించి తెలిసికొని, ఆడంచి = కడపి, చంచలాత్మిల గమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలె = క్రొల్లులులబృందములో చరించుమగ వానివలె, అశంక = నిరభయమును,

నించుచుకొ = మనంబున వహించి, మెలగఁడయేని = వర్తింపఁదేని, అది = అట్టిసర్వయవర్తనము,
రాజ్యఫలమే = దొరతనపుంబ్రయోజనమా, రాజ్యము, దుఃఖలభిక్షే = దుఃఖప్రాప్తి కొఱకా?

వేయిమాటలేలే? రాజు ఎన్నియుపాయములనేని తనరాజ్యములోని కంటకులను వెదక
కనుంగొని ఆఱించి సుందరీబృందంబు నడుమనుంబోలె నిర్భయముగా మెలంగుచుండవలయును,
అట్లుచేయఁదేని తనకు దొరతనమువలన సుఖములేమియేగాక దుఃఖమే కలుగును. — ఉపమ.

‘గుట్టుకేడు’ — ఇది ప్రానుదొరగారి పాతము; పా. ‘గుట్టుపేడు,’ ఆంధ్రభాషార్థమున
ముగ్ధిత్వపుష్టకములో కంటకులకు ‘గుట్టుకేళ్లు’ అని పేరు కలదు. — “గుట్టుకేళ్లనఁ గంటక క్షుద్రు
లగుదురు.” ఈ కేళ్లు పేళ్లనుటకు వచ్చినదేమో విచారణీయము. — ఒండె - కేలలో గూఢమై
యుండి గ్రుచ్చుకొనెడుపేడు - గ్రుచ్చుకొనెడి నని ముందుగా తెలియనట్టిది. — అట్టివాఁడు గాన
కంటకుఁడును గుట్టుపేడు.

తే. బెదరి చేరని బలియుని బిగియఁ బట్ట

కతనిమైవడినే వచ్చి హత్తఁ జేరఁ

క్రమము, పెనఁగెడు బలుమీను త్రాటఁ జేదు

నొడ్డుగొలంపువేటకాఁ డుపమ గాఁడె?

251

బలియునికొ = బలవంతుని, అలిగియుకొ, అతని మైవడికొవీ = ఆ బలియుని గమ్మతిచేతనే,
హత్తకొ = చేరుకట్టు, చేరఁ = చేయుట, క్రమము = నీతి, పెనఁగెడు బలుమీనుకొ = పెనకకు లాగు
చున్న బట్టమైన మత్స్యమును, త్రాటకొ = గాలపుఁద్రాటిలో, చేరు...డు - చేరు = లాగికొనెడు,
ఒడ్డు = నిడుదొయన - గాలంపు = గాలముగల - వేటకాఁడు = చేపవేటకాఁడు, ఉపమ = నాటి.

ఏప్రకారము గాలంపుచేపవేటకాఁడు బలిష్ఠమైనచేప గాలనఁ బడి పెనకకు లాగికొను
చుండెనా, దానిని ఆళ్లే పెనకకుం బోనిచ్చి, అది కడుక్కొని మరల ముందునకు వచ్చినప్పుడు
లాగి, గట్టున వైచికోని, గ్రహించుకొ, ఆప్రకారముగా, బలవంతుఁ డొకఁడు తనతోఁ జేరిక
బెదరి కేడించు చుండెనేని, వాని నప్పుడేట్లే ఉండనిచ్చి, సిప్పుట వాఁడే వచ్చినట్లుగాఁ జేసి,
అట్లు వాఁడు వచ్చినంతట చేర్చుకొనుట నీతి. — ఉపమ.

సీ. (1). దండపారువ్యంబు, కొండెంబున నతర్క,

మరిసంధి కెడయొక మరలఁబడుట,

(2). యవలిత పెన్ని కన్న విదేశ్యుఁ డెలుచుట,

ప్రతిప్రవర్తకున కేర్పడఁగఁ జేరఁ

(3). జనునవిశ్వాసంబు గనుగొని మెలంగుట,

విశ్వసనీయుని వేర్పలుచుట,

(4). మోమోట మంత్రంబుచో మిక్కిలిదనకొంట,

మంత్రభేత్తకు నాజ్ఞ మఱచియుంట,

తే. (5). వింత పుష్టన గనుగల్గి చింతనేయ

కుంట, మాన్యులవట్టున నొక్క చూపె

చూడకుంట, విహీనులఁ గూడుకొంట,

వర్జననిష్ఠు యుంట, చలముంట, పలదు పలికి.

252

(1). రాజు ఈశ్వరమూర్తి హోషములను చేరనియఁ గూడదు:—దండపాదుష్యంబు=దండ నయందు క్రూర్యము (అనఁగా క్రూరత వహించి తప్పిదమునకు మించిన దండన విధించుట), కొండెంబునకే అతిరక్తము = కొండెగాండ్రు కొండము చెప్పినప్పుడు ('వీరిమాటలు సత్యమా? వీరు గిట్టక చెప్పినారా?') అని) అరిసికొనమి, అరిసంధిక=శత్రుప్రయోక్త సమాధానపడుటకు (అనఁగా శత్రువు సంధి కోరినప్పుడు), ఎడయొక మరలఁబడుట = అందులకు ఆవకాశ మొనఁ గరిక వికటించుట.

(2). అవలితిప్ప = తనకు సాంత్విరాజు చేసిన చెలువును, ఎన్ని కన్న విదేశ్యుక=పరికించి చూచి వచ్చి తనకుంజెప్పిన సరదేశపుజనుని, చెలుచుట=ఆపకరించుట - వానిని వానిదేశపు రాజు నకు పట్టించుట లోనగు విధమున వానికి చెట్టచేయుట, ప్రతిప్రవర్తకునకు = తనకు విఘటించిన మంత్రికి, ఏర్పడఁగ = తెలియజేయుటగా, చేత = తాను పనులుచేయుట.

(3). జనునవిశ్వాసంబు = జనునియొక్క నమ్మకములేమిని (తనయందు విరక్తుడుద్వేషి అని), కనుగొని = ఎఱింగియు, వెలుగుట = వానితోఁ గలసి వ్యవహరించుచుండుట, విశ్వసనీయునిక = నమ్మఁదగినవానిని, జేలుపఱుచుట = దూరమునఁయుట.

(4). మంత్రింబుచోక = మంత్రిలోచనయెడల, మిక్కిలి=ఎక్కువగా, మోపాట ఇడు కొంట = దాక్షిణ్యము వహించుట (అనఁగా మంత్రిలు చెప్పిన మాటను వారిమనస్సు నొచ్చుననుభయముచే నక్కిలగా చర్చింపకయే అంగీకరించుట), మంత్రిభేత్తకుక = మంత్రిలోచనము వెలిఁబుచ్చిన వానికి, ఆజ్ఞ మఱచుచుండుట = దండనచేయక యుపేక్షించుట.

(5). చింత = ఉత్పాతము, పుట్టినక = కల్గెనని, కనుగల్గి = దానిని చిక్కఁగా పరికించి చింత సేయకుంట = అందులకు శాంతి చేయింపం గడంగమి [అనఁగా...పరికింపమియ...కడంగమియ], మాన్యులపట్టునక = పూజ్యులవిషయమున, ఒక్కచూపె చూడకుంట = ఒక్కపీక్షణ వాయిదను చాఁగింపకుండుట (పూజ్యుల నెవ్వడును పూజింపకుండుట), విహీనులక = నీచులతో, కూడుకొంట = చేరుట (నీచులను సావాసగాండ్రునగా చేర్చుకొనుట), వ్యసనియై యుంట = పానాదిసప్త వ్యసనములలో పడెయుండుట, చలము ఉంట = మాత్సర్యము వహించియుండుట, పతికిక = భేదానికి, వలరు = పనికి రాదు.

ఇందు ఒక్కొక్కటియును మీడిదు అనునభిప్రాయమున 'వలరు' అని యేకవచనప్రయోగము. పైఁజెప్పిన హోషము లన్నియుండల రాజ్యము దక్క దని భా. 'ప్రతి' - ఇదియట్ల 'సదా' ఇత్యాదులవలె తెలుగుపదముగా ప్రయోక్తియ. 'ప్రతిప్రవర్తకునకు' - ఇదిసాధ్యమహానముగావున 'తిప్ర' అనుచో, 'తి' గురువుగాను. 'వ్యసనములు' - పాన స్త్రీ మృగయా ద్యుత్త వాక్యాదుల దండపాదుష్యంబు మాషణములు.

క. త్రివిధోత్పాతము లొనవిన, | నననివిభుఁడు విడువవలయు సధిక ప్రస్థంబుననుగముఖ సురముఖ | వనససఖముఖముల భుక్తి బలిహోమవిధిక. 253

త్రివిధ ఉత్పాతములు = దివ్యములు ఆంతరీక్షములు భోమము లనెడు మాఁడువిధముల మంతలు, ఒడవినక = పుట్టెనని, ఆవనివిభుఁడు = భూపతి, ఆధిక ప్రక్యంబు = ఎక్కువభవమును, ఆవ...లక = ఆవనిసురముఖ = బ్రాహ్మణ ముఖముగాను - సురముఖ = దేవతా ముఖముగాను - వనససఖముఖ = అగ్ని ముఖముగాను - భుక్తి = భోజనములు - బలి = పూజలు - హోమ = జ్వేలు - విధిక = వీనిచేతచేత, విడువ వలయుక = వ్యయము సేయవలయును.

త్రివిధోత్పాతములు కలిగినప్పుడు తచ్చాంతికి రాజు బ్రాహ్మణులకు భోజనములు, దేవ తలకు పూజలు, అగ్నికి హోమములు, చేయుచుటకుగాను బహు ద్రవ్యమును వినియోగింప వలయును. — యథాసంఖ్యాంతరము. “త్రివిధోత్పాతములు” - “ప్రకృతేనన్యత్వముత్పాతః” బృ. సం. “లోకస్యభావమునకు విపరీతి మైనది ఉత్పాత మనంబుడు” - తత్త్విరూప శాంత్యాది బృ. సం. లో నిట్లు చెప్పబడినది. —

“అపచారేణ నరాణా ముపసంగే పాపసంచయా ద్భవతి,
సంసూచయన్తి నివ్యాన్తరీక్షిభోమాన్త ముత్పాతః;
తత్ప్రతిపూతాయ నృపః శాన్తిం రాష్ట్రే ప్రయచ్ఛతి.
నివ్యం గ్రహార్థైశ్చైత, మల్క్వానిరాతిపవనపరిశేషాః
గనర్వపుర పుండరీకాపాది శుద్ధాన్తరీక్షం తత్,
భోమం చరి సీరిభవం తచ్చాన్తిభీ రాహతిం కమ ముపైతి.
నాభిగ ముపైతి మృదుతాం, శామ్యతి నో నివ్య మి శ్యేకే.
నివ్య మితి కమ ముపైతి ప్రభూతికినకాన్నగోమహాద్వానై;
రుద్రాయతనే భూమా గోహోహత్ కోటిహోహాన్పు.
ఆత్మ సుతి కోటి వాహన పురి దా పురోహితేషు లోకేషు
పాక ముపయాతి దైవం పరికల్పిత మ్మృధా నృపచేః”.

‘నివ్యాత్పాతము’ - ఆపూర్వములైన గ్రహానక్షత్రాదులు అగ పడుట. - ‘అంతరీక్షము’ - ఉల్కాన్నిరాతిగంధర్వనగ రాదులును, ఆకాలమున ఇంద్రాయుధ పరిశేషాదులును. ‘భోమము’ - ఆపూర్వములైన స్థలజల చరిజంతూత్పత్త్యాది, చరిసీరిశ్చైతము. —
‘బలిఃపూజోపహారే చ క రే దైత్వాన్తరేకేన’ నానా.

‘విధి ర్విధానే దైవేకేన’ అను.

ఉ. స్ఫుర వరస్ఫురంబు దొరపట్టున యోధునిపట్టున న్నృపులల్

వరన మొంద జేయఁ దగు; వారిహితాహితదర్శ లొంగ వం

తరీ; మిఖోద్యథాహా హిత ప్రథమాననమానతాప్రథా

ధూరరతాదులం చగిల ద్రోహపుడంతః పలంప రేమియున్. 254

నృపుల్ = రాజులు, దొరపట్టున = దొంగలలోను, యోధునిపట్టున = జోరులలోను, వరస్ఫురంబు = ఒకరిమీద నొకరికి (ఒక దొరమీద నొకొక దొరకును, ఒక జోరుమీద నొకొక జోరునకును), స్ఫుర = పోటిని, వరనము ఒంద = పెరుగునట్లు, చేయఁదగున్ = చేయవలయును, (అట్లుచేయుట వలనిప్రయోజనము లేవన), వారి హిత ఆహిత చర్యలు = ఆదారలయు ఆజోరులయు రాజానుకూలములు రాజప్రతికూలములును అగువ్యవహారములు, అంతరిక్ష్ ఒందవు = దాఁగవు, (మఱయు), (వారు), మిఖో...లన్ = మిఖః = పరస్పరము - వ్యథాఅవహ = వెత గూర్చునట్టి - హిత = రాజహితము చేయుటచేతి - ప్రథమాన = ఖ్యాతిపొందుచున్న - సమానతా = రాజకృతసత్కారముతో కూడియుండుటయొక్క - ప్రథాన్తరీక్షయ = ధూరరతా = ధూరంధరత్వము - ఆదులన్ = లోనగు వ్యాసంగములయందు, తగిలి = తిగుల్కొని, ద్రోహపుడంతః = రాజద్రోహముచేయు నుద్యమము, ఏమియున్ = బాల్తిగా, తలంపరు.

రాజు తన గొప్పయధికారులయందును గొప్పజేదలయందును, ఒకరిమీఁద నొకరికి, పోటిలు పెట్టవలయును. అందువలన వారు రాజునకుం జేయునట్టి హితములను ఆహితములను బయటం బడుచుండును - అనగా, వారే వానిగుట్టు వీడకుండు వీనిగుట్టు వాడును రాజునకెఱుక పఱుచుచుండును. మఱియు వారు ఒకరినిమించు యొకరు రాజునకు హిత మాచరించి సహానములు పొంద జేడెనవార్ల ఆతినికి ఆహితమునయం దలంపకయుండును.

‘దొర’ - ‘యోధుని’ - ఇవి జాత్యేకవచనములు.

“అస్త్రావ్యవధా వుంసి త్వత్తర్థ రపవారిణి.” - అను.

చ. ధురభవుఁ డెందునెఁ దగడు తాఁ జను, నూటట కొక్కినిం దగుం

దొర నొనరించి వంప, నరి దుర్బలుచేఁ జెడఁ, దాతఁ డస్త్రభూ

కరితురగదిఁ లేక తొఱగఁ, డటు నేయ ద్విజాన్యుఁ డల్మకుఁ

నెరనగు, నాతఁడుకొ నలయు, నింపనదుర్గబలోర్ని యీఁ దగ్గు. 255

ధరిణిపుడు = రాజు, ఎందునెందు = ఎల్లతావులకును, తాఁ, చనదగరు = పోఁ గూడరు. దురభవుఁ = తనకు విక్రంతిశ్చ, ఒక్కనికొ, దొరకొ = ఒకరించి = అధికారినిగా నియమించి, పంపదగుకొ = పంపవలయును, అరి = వైరి, దుర్బలుచేఁ = కలహింపచేసి, చెడఁడు = నిహతుఁడుకాఁడు, ఆతిఁడు = ప్రతిహేదికి సంపదజేసిట్టి యాదుధికారి, అస్త్రభూ కరితురగది = యుద్ధి = ధనము భూమి ఏనుగులు గుఱులులు అనువాని సమృద్ధిలేక, తొఱగఁడు = కార్యసమర్థుఁడు కానెరడు, అల్మకుఁ = అపవిత్రులు ఇచ్చి కార్యసమర్థునిగావించినచో, ద్విజాన్యుఁడు = బ్రాహ్మణ తనఁడు, అల్మకుఁ = (రాజమీఁద) హావమునకు, నెరవు = అగ్రము, అనుకొ = అనుకు; ఆతిఁడుకొ = అధిజాన్యుఁడును, నలయుకొ = కలసియుండును. (వైరిహేదికింబం పెను బ్రాహ్మణునికి), నిండ్డన = సమర్థుడైన - దుర్గ బల శక్తికొ = సుర్గుముతోను దండుతోను మామకొన్న భూమిని, తాదగుకొ = ఇయ్యవలయును.

ఎల్లయగుల మీఁదకిని, రాజు తనను స్వయముగా నడలం గూడదు; అందువలన తనకు విక్రంతిగా, తనకు సహజంగా, దం - త్రిపుటకు నొకని పొందగా నెర్పిలుచుకొనవలయును. అదొకట కలయు సాధనములు లేవన అతనిచేఁ వైరి నిహతిం జేయఁడు, కావున అదొకట సర్వ సమ్యక్మృతమై సుర్గుము దండుంగల భూమిని నియమలయును; అట్లేనుధికారిని బ్రాహ్మణతనని విచ్చినచో, నాతిఁడు రాజమీఁదలే అందరి హేయమి యిగలఁడును, కావున దానిని బ్రాహ్మణునిలే ఈశవలయును; ద్విజాన్యుఁడొక కలసియుండును, కావున, అతనిం గూడ చెట్టియే గుండవలయును.

క. అడవులు గడి చేనిములక, పడిములుగాఁ బంపు; మాన్య ధరితస్థులకొ

నడుములవి పొల్లపొల్ల గొదొడి సంపుము పన్యుబిచ్చి పొందెక యుండెక. 256

గడిచేనిములక = ఎల్ల (నరివాన్యు) సురేతములపయిన - అడవులు = వనములు. పడిములుగాకొ = దట్టములముగా, సంపుము = పునఁజేయును. ఆత్తిధరితస్థులకొ = నిర్దేశభూ ప్రదేశమునకు, నడుములకొ = మధ్య మధ్య సుంద్రులట్టి యాడవులు. పన్యుబిచ్చి = పంచదొంగలపడి, పొందెక యుండెక = లేక యుండవలయుగా, పొల్లపొల్లగాకొ = పోలిపోడిగా, పొడిపెంపము - ఇదెవము చేయింపును.

నీదేశపు సెల్లలయందలి యడవులను వృద్ధి చేయింపుము. నీ దేశము నడిమి యడవులను అందు సెలకొని చారిదొంగలు బండిపోటుదొంగలు ఇత్యాదులు జనులకు బాధ కలిగింపఁగఁడునట్లుగా, చేదించి బయలు చేయింపుము. 'గడి'—

“పాలిమే రన గడి యనఁగాఁ । బాలిమేర యన సెల్ల యనఁగఁ బోలును సీమా ।

స్థల నామధేయములు.” ఆం. భా. — ‘గడికొల్లు’ (257), ‘గడివృత్తులు’ (259).

చ. త్తమఁ గుఱుమన్నెపుం గహనచారి జనంబెడ దోషదృష్టి కు

డ్యము గడుగంగఁ బూన్కి; దెగ చల్లిన సర్వము; బాస నీగి వ

శ్యముగ నొనర్ప దాడికగు; నొ గడి కొల్లలకు; నృతాపరా

ధమును సహస్రదండము సతర్కమ్యము సర్వము నేలువానికొ. 257

త్తమఁ = లోకములో, త్తమ మన్నెపుం గహనచారి జనంబెడ = చిన్న మన్నెములలో నుండెడు వనచరజనుల యెడల, దోషదృష్టి = తప్పున్నట్ల, కుడ్యముల్ కడుగంగఁ పూన్కి = మట్టి పోవుటకై మట్టి గోడను కడుగు ప్రయత్నము వంటిది, అర్థిగ = కోపించి దండించినయెడల, సర్వము = దోషమెల్ల, దెగదు = నిర్మూలము కాదు, బాస = సత్యవాక్కు చేతను, ఈగి = ఈవి చేతను, వశ్యముగ నొనర్పక, దాడికొ = ధాటికని (దండెత్తి పోవుటకును), అగు = పనికి వచ్చును, గడికొల్లలకు = సీమాదేశములను దోచుకొనుటకును, బొక = సర్వము = ఏలువానికొ = సమస్తమును పరిపాలనచేయురాజునకు, శతాపరాధము = నూర్గురసేవయి (అనఁగా పెక్కురు చేయు సేవములును), సహస్రదండము = వేగురు జనులకు దండనయు, సతర్కమ్యము = ఊహింప నలవిగానివి.

ఆడవిలో దుర్గమ ప్రదేశములయందు తిరిగెడు మన్నెపు జనులయందు తప్పిదములు ఎన్ని యేనియుండును. మట్టి గోడను ఎంతకడిగినను మట్టి నిశ్శేషము కాని యట్లు వారిని ఎంత దండించి నను తప్పిదము నిశ్శేషముగాదు. అట్లుగాక వారిలో వస్తువాహనములు బహుమతి యిచ్చి సత్యము తప్పుక వర్తించి చెలిమి చేసికొనుట వుంచినది. అట్లు చేసికొన్న తాను దైరులపై దాడి వెడలు నప్పుడు వారిమన్నెపుదండంబు తోడుగా వచ్చును. మఱి తనకైరులయిన పాలిమేర రాజులభూము లను వీరిచేత కొల్ల పెట్టింపవచ్చును. ఇంతేగాని జనశతములు అపరాధు లగుటయు జనసహస్రము లను దండించుటయు, సర్వము నేలెడురాజునకు తలపెట్టెదగినదిగాదు. — నిదర్శనాలంకారము.

‘బింబ ప్రతిబింబత్వాప్రంబులగు విశేషణములఁ దాల్చినయిరు ధ

ర్మంబుల కైశ్వోక్తియు నాన్యంబున సామాన్య మన్య మందితుట స్వకృ

త్యంబులచే గీడును మేలుం బోధించుటయు రాజీలు నిదర్శనలై.’

‘ఎదిదాత సామ్యతయొ యల్లదె సెఱకశి మచ్చలేమి; యబ్బరుచి న్ని

వదనము చాల్చును సెలరాఁజుదిసె నిరులు రాజునైరి సమయనటంచుకొ ।

ఉదయంబుండును శయిఁచెదిసేం ద్రుఁడు పద్మములకు నీరి నధికముగాక

విరితంబుగఁ జేయుచును సుహృదనుగ్రహమే ఫలము సమృద్ధుల కనుచుకొ’. ఆలం.

‘త్తమ’ — ‘తీతిత్తాన్వోః త్తమా యుక్తే త్తమం శక్తే హితే త్రిపు’ — ఆమ.

‘మన్నె మన మందె మనఁగను చూడె మనఁగ

దుర్గమస్థలవామ మై తోచుచుండు.’ ఆం. భా.

‘అట వ్యరణ్యం విపినం గహనం కాననం వనమ్’,

‘భిత్తిః స్త్రీ కడ్యమ్’

అను.

‘శతాపరాధమును సహస్రదండమును’ - ‘అక్షోక్త్యలంకారము - బహుపరాధము బహుతర దండము నని భావము.

లే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము లేర్పుచొల

దీవి వణిజుల కూళ్లు సద్భవాములు పురి

గొలుపున దేజంబు వెల మేలు గలుగఁ బ్రాత

వారిఁగాఁ జేయు నరి నవి చేరకుండ,

253

సింధురమహత్ అశ్వముఖ్యముల్ = ఏనుఁగుల గొప్ప గుఱ్ఱములు అనగలువానిని, చేర్పుచొల దీవి వణిజులవత్ = తెచ్చునట్టి దొంగపు ద్వీపాంతర వస్త్రకులవత్, అరి = నివైరికి, అవి = ఆసింధురాదులు, చేరకుండ = చెందక యుండునట్లు, కూళ్లు = గ్రామములు, పురి = సీరాజ ధానియందు, సద్భవాములు = మంచిలోఁగిండ్లు, కొలుపు = నిద్రవలయును, లేజంబు = ఉన్నత మయిన మర్యాదలును, వెల = వెలయందు, మేలు = లాభమును, కలుగ = నివలని చేకూడునట్లుగా, ప్రాతవారిఁగా = చిరపరిచితులంబోలే (మిత్రులనుగా), చేయు = విశేషమునగా చేయును;

దా = దవు = దవ్వు - ‘అక్కటాదులజడ్డవ లోపంబు విభావము’ దా. వ్యా. ప్ర. ౨. ‘దీవి’ - ద్వీపశబ్దమునకు వై.

లే. గడి నృపులరాయబారులయెడఁ గొలుపున

సరసస్థానములు రాజు సలుపవలయు;

గార్యఖడ్గము లనుచరు ల్గానఁ బలుక

వలయు; నవి మైత్రీ దాఁ దేలఁ బలుకవలయు.

259

రాజు, కొలువున = ఓలగంబునందు, గడినృపుల రాజు బారులయెడ = ప్రక్కదేశముల రాజులమాతలతోడ, సరస స్థానములు = చెలిమితోఁ గూడిన గూటలు, సలుప వలయు = ఆడి వలయును, అనుచరుల్ = తననియోగులు, గార్యఖడ్గముల్ = కర్తవ్యంశములను యుద్ధ ప్రసక్తులను (అనగా - ఆ గడిరాజులు తనకు చేయవలసియొడి చేయకున్నట్టి కార్యములను - వారిపై ఆందు నిమిత్తము తనకుం గలయుద్ధ ప్రసక్తిని), కానఁ బలుకవలయు = తనగూటలచే హెచ్చరిక చేయ వలయును, అవి = ఆ హెచ్చరిక మాటలను గూర్చి, మైత్రీ = తాను నటించుచున్న చెలిమి చేత, తాను, తేలబలుకవలయు = ‘అవి ఏదో పారద్రాణున అట్లు జరిగిపోయినవేగాని, వాని (ఆగడినృపులు) మనకు వలయునని చేసిన యపకృతులుగావు’ అని అసడ్డగా మాటలాడ వలయును.

‘రాయబారి’ — రాజ్యభారి శబ్దమునకు వై.

లే. తా నవంబుగ దొరఁజేయువాని మంత్ర

మునకు వేగమె లోఁజేయఁ జనదు; వాడు

స్త్రోత్రమున్నన రహి ననుఁగులకుఁ జెప్పు,

నయిన నదిచెడు, మఱి వాడు నడఁగుఁ గాన.

260

దొంగతనమువానిక, తాను, నవంబుగక్ = క్రొత్తగా, మంత్రిమునకుక్ = రహస్యాలోచనమునకు, పోయెను = పోయినట్లే, బోధించుట = ప్రవేశపెట్టుట, క్రొత్త మన్నన రహిష్ = నూతనమయిన గౌరవముయొక్క యుత్సాహముచేత, అనుగులకుక్ = తనమిత్రులకు, చెప్పెక్ = ఆరహస్యాలోచనలను (అతిశయ) చెప్పగా, అది = ఆకార్యము, అయినక్ = నెఱవేరినను, చెడుక్ కానక్ = ధింకముందును కావునను, వాడుక్ = అట్లు మంత్రిమునకు లబ్ధిచిన యాక్రొత్తిదొంగయొ, అడగుక్ కానక్ = చెడును కావునను, చినదు = తిగదు.

క్రొత్తగా నధికారమునకు తెచ్చినవానిని పంటనే మంత్రిలోచనలోఁ జేర్చు గూడదు; చేర్చినచో, అతిశయతననూతన గౌరవములని యుబ్బుచేత ఆమంత్రిమున తనమిత్రులకుం జెప్పను; క్రమముగా అది అంతట నెల్లకొనును, అందువలన ఏకార్యముక్ సమామంత్రిమునకు జరిగినచో అది కొనసాగినను మరల చెడిపోవును; మంత్రిమునకుఁ జేసిన యాదారముం జేయును.

సీ. హితబహు శ్రోతధర్మతత్సహితాస్వపూర్వతలమద్వజుల దుర్లభులు నీలిపి,
పులిజన్ము మొదలుగాఁ గలవిషాయుసాచధి కం దుండ సవరణ ల్పొందుకజ్జిది,
చీమంతల పైకను సామంతలలోఁ బడి పింతిము నప్పు యుండ ఊతు లోనంగి,
యాయాకవ్యయా నధికంబునుం బ్రజా విజంబుగాఁగ బుడవవు గూర్చు,

తే. యెఱవపుధాత్రిక జన్మస్థితైక బూచి,
బహుకగలగ్రహించి, తాఁ బ్రజయు నొప్పొ
కయు పగజగాత్రిములనే చికోకుపలును
స్వంత్ర దండారం జేయు నిచ్చివోవు.

261

హిత బహుస్మృతి ధర్మశాస్త్ర సాహితా శ్లఘాస్థితలక = హితమును మహావిద్యాంబులును నెడవిధిశిష్యులను మీరలను అగుటతోఁగి తనజన్మాన్యులగుటతోను, మాను నిజులుగాఁ జేరించు బాధలను, దుర్లభులక = కీడులనుండు. నీలిపి = ఉంచి, పులిజన్ము మొదలుగాఁగ = పులిజంబిలోఁగూడ. పురుషాయుష ఆధికక్ = పురుషుని ప్రవేళికాలముయొక్క పూర్ణపరిమితక (అనగా నూతనోద్భవజట చాలునట్లుగా), నవరణక్ = నామగ్రీ, అంగుక్ = అంగుమంగు, ఉండక్, పొందు సహజి = మహార్చి, చీమంతలముననుంబుచుకయేని, సామంతలోఁజీకక్ = జమీనదారులనెఱుఁగఁగ నకు, మితులు = పరిణామములు, తప్పక యుండక్ = ఎక్కువతిక్కువలం బొందకుండునట్లు, ఊతులు ఒకంగి = భూములు ఇచ్చి, అను అధిక వ్యయ అనధికంబునుక (కాక్) = రాబడిచేత ఎక్కువైన సయో వ్యయముచేత తిక్కుపై నదియు (నగునట్లుగాను), ప్రజావిజంబునుక్ కాఁగక్ = జనుల చేత నొప్పి లేనదియు నగునట్లుగా, బుడవవు = బోక్కినమును, కూర్చు;

ఊరెరిపు ధాత్రిక్ = తీరగించు క్రమని భూముని, సద్ద్రష్టచేతక్ = వేగవంతద్రష్టాదుల కంటో, దూర = కని, బహుకగతిక్ = కొంగియొక్క యాకస్థిత బాధాత్మకముతో (కొంగి పట్టుగా), క్రొంగుంజి = పట్టుకొని, తానుక్ = తానును, ప్రజయుక్ = తనరేకపు జనులను, నొప్పొ = నొప్పి నొందకయే, మితు గాత్రిములనే = క్రమపురుషులగుట నే, చీకాకు పలు మునకవలె = కలలె పెట్టుకట్టిరాజు, పొదానం చే యిడ = అగ్రములగు చేయు యుంచుకొని, నిచ్చివోవు.

రాజు, తనమేల బోలువాని, మహావిద్యాంబులు. నెడోక్తిధులనతిక్రమంపక నడచుకొను వాని, కుమిలు, తనకు కలక్రమగతులై జీవనము నల్పము వానిను, అనుబ్రాహ్మణులను దుర్గాధ

పనులనుగా చేర్చుటవలయును; ఆదర్శములగు పులిజంటికంటి యపూర్వకస్తువులనోగూడ కావలసియుండు సకలపదార్థములును గూఢేంద్రకు సరిపడునట్లుగా నిండింపవలయును. ఇంచుక మేనియు "హెచ్చుతక్కువల రావండ సామంత రాజులకు ధీమాను చేయవలయును. పోక్కుగ మను ఎట్లు కూర్చువలయు ననగా, — అంగులోనికి వచ్చు ధనము హెచ్చుగాను, అందుండి వ్యయ మగునది తక్కువగాను, దానికై ప్రజలను నీడింపకయు, కూర్చులయును; వైరిరాజును, ఆతఁడు క్షయించియున్నాఁడని, సేనులవలన ఎఱింగి, తాను నొవ్వకయు, తన ప్రజయు నొవ్వకయు కొంగ (లటుక్కున) చేపం బట్టునట్లు ఆకస్మికముగా పోయి పట్టి ఆతని రాజ్యాంగములే నీకావపడు నట్లు చేయవలయును. అట్లు చేయురాజు ఆత్మీయసౌఖ్యము నను విందును నిశ్చంతగా నుండును.

‘పులిజన్మ’ - ఇది కడుదుర్లభము, నీనిం శిష్యుడచే ఆట్టి దుర్లభస్తువులం గూడ నని భావము. పురుషునియొక్క గూఢాము ‘పురుషాయము’ అను నాచే ధ్వని ప్రితి.

“పురుషాయషు జీవన్మో నిరాత్మీ నిశ్చయః

యశ్చ నీయాః ప్రాప్తవ్య సేతు స్తద్వైకవ్యవహరమ్.” యము. 1(63).

‘బండరువు’ - బండారు, బండారము, ప్రసిద్ధి “బండారి” అని వ్యాఖ్యపడినది. చూ. 288 పేజి.

‘నరదప్ప’ - ‘గాబానకార్త నరదప్ప’ - ‘యథార్థావర్తః ప్రణీధి రపవర్ప త్పైః స్వతః | చారశ్చగూఢపురుషః’ అను; ‘అమిత్ర జన్మిత్రి హోమిగా న యత్ | విచార ద్భక్త్యాపరవృత్తి ప్యవర్తతి.’ నైష.

‘గాత్రిములు’ - అంగములు - రాజ్యాంగములు. - ‘జెందానంజేయదీ’ - లోకోత్తయంతారము - ‘లోకోత్త లోకవాదం | స కన్నులు మూసికొని సహింపు మిగులెల్ల’ అలం.

క. ఎచ్చో గజభూటప్రయః | తచ్చర్వణసుభటజీవితద్విజసురపూ

బోచ్చనిజభోగముల కిగు | తచ్చము వెచ్చంబుగాదు విత్తంబునకున్. 262

విత్తంబునకుఁ = తేనిధనమునకు, ఎచ్చోక్ = ఎక్కడను, గజ...కున్ = గజ = వినుఁ గలయు - సుభటకు = గుఱ్ఱములయు - క్రయ = కొనుగోలునకును - తిత = వాని - చర్వణ = మేఁతలకును - సుభట - బండ్లయొక్క - జీవిత = జీతములకును - స్వజ = బ్రాహ్మణులయు - సుర = దేవతలయు - పూజా = సత్కారమునకును, తచ్చ = గొట్టెట్లమైన, విజ = తినయొక్క భోగ ములకున్ = సుఖానుభవములకును, అగు, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చంబు గాదు.

గజభూముల వెలకు, వానిమేఁతకు, బండ్ల జీతములకు, బ్రాహ్మణ సత్కారములకు, దేవ పూజలకు, ఆత్మభోగములకును అగునట్టి ధనవ్యయమును, పృథావ్యయ మని లెలంపగూడదు. ఆవ్య యమును ధారాశయంగా చేయవలసినదే.

ఆ. ప్రతిన వలదు వైరికట్టున నృపతీకి, | చండువెడలఁ గితికుండుఁ గిటుఁ;

గాకఁ యుండియుండి కాలాంతమున నొకఁ గార్య కాఁడో యంక కాఁడో వృపుఁడు.

రాజు వైరిమీఁద ప్రతిష్ఠ చేయగూడదు; వైరిమీఁదికి నేనను నడుపుకొనిపోయినచో, ఆకార్యము తీతనం దీటును, తీతకపోయినను బోవును; కాక అట్లైయుండి యుండి కాలాంతర మునఁ దీటును, అట్లు అనుకూలకాలము నెరుగు నూచుట మంచిది. రాజు కార్యముఁడుగా నుండఁ దగునే కాని కలహప్రియుఁడుగా నుండఁ దగదు.

‘ప్రతిస’ - వె. ప్రతిజ్ఞ. ‘కాలాంతరము’ - అన్యమయిన కాలము - వేఱుసమయము. *‘అంకి కాడు’ - (అంకిము+కాడు) - అంకిము = యుద్ధము - లేక - చలము; అంకికాడు = చలపాది.

‘అగ్గో’ - నాటకవిచ్చేదే సంఖ్యాయాం యుద్ధ భూషణే
‘గమీపే రూపకే’ - నే మనై పుత్రస్థి చిహ్నయోః. నానా.

క. పోరానిపట్ల బొడుచుట | వైరిబలము దిరుగ జయము స్వస్థము యగు నా
నారూపయంత్ర తత్ప్రా | కారాదులపట్ల బ్రజనె కవియింప నగున్. 264

పోరాని పట్ల = అవలెకి పోవ దారిలేనితావులకు కత్తువును తిత్తెన్యమును తఱిమి, పాడుచుట = కొట్టుటచేతి, వైరిబలము = కత్తుత్తెన్యము, తిరుగన్ = మరలబడెనా, జయము స్వస్థము అగున్ = గెలుపైనను వీరస్వస్థి మయినను (రణమరణ మనుట) కలుగును; నానారూపయంత్ర తత్ ప్రాకార ఆకార పట్ల = బహువిధము లయిన మూర్తికాయంత్రములు కలిగిన ఆవైరియొక్కకోటయను దానిప్రాకారమును లోనగు తావులకు, ప్రజనె = తనదండునె, కవియింపనగున్ = తగిలెంపవలయును.

జగ్గీషు వయినరాజు తనవైరిని ఆతిండు తప్పించుకొని పోవుటకు దారిలేని మూలలకు తఱిమి కొట్టవలయును; అట్లుచేయుటచేతి ఆతిన్యము చేయునది లేక తిరుగంబడి పోరం నొందంగ నచో ఆపోరియగు జగ్గీషువు గెలిచినను గెలుచును, చచ్చిననుం జచ్చును; జయ నిశ్చయము లేదు. మోయు, వైరులకోటలను బహువిధముల మూర్తికాయంత్రము లున్న తావులకు జగ్గీషుడు తాను పోగూడదు. తన దండునె తగులొలుపవలయును. - ఆభిప్రాయము సూచుము.

చ. మనమున కొండు రెండు మఱుమంత్రముల స్మరిపోవఁ జెప్పెనం
జనఁతు లాతనిం బిలువ నాగుదు; రాగతి నారె బిల్చున

చ్చునువునకే ధనాదిం గొని సంగతి గానివి క్రొవ్వి చేయఁ జెప్పఁ
పు; నృపతి బిల్చిహింశ్చరితముం జరుచేఁ బరికింపఁగాఁ దగున్. 265

రాజులు, మనమునకు, సరిపోవన్ = నచ్చునట్లుగా, ఒండు రెండు = ఒకటి రెండు, మఱుమంత్రములకు = రహస్యాలోచనలను, చెప్పినన్ = తమకు ఎవఁడైన చెప్పినయెడల, పిలువ నాగుదురు = వానినె రహస్యాలోచనలై రప్పించుచుండును; ఆగతిన్ = ఆవిధముగా, నారె = మాటిమాటికిని, పిల్చుచ్చునువునకున్ = రాజుల పిలిచెడి నూ పొటసాగుబడికి, ధన ఆదిన్ = ధనము లోనగు వానిని, ఈన్ = రాజునెడ కార్యములవారు తమకార్యము నెఱవేర్చుటకు గాను లంచము లేయఁగా, కొని = గ్రహించి, (ఆతిండు), క్రొవ్వి = గర్వముచేతి, సంగతిగానివి = ఉచితము కానట్టిమంత్రములను, చేయన్ = చేయు మని, చెప్పన్ = రాజునకుం బోధించును, (కావున), నృపతి = రాజు, తత్ బహిశ్చరితమున్ = ఆతినిబయటి వృత్తియను, జరుచేన్ = చారులమాలముగా, పరికింపఁగా, దగున్ = విచారించుకొనవలయును.

* తులామూర్తిమందు యుద్ధమొనరించువాడు. చూ. రాజశేఖరుని బాలరామాయణము

“తత్కృతాంకకారివిజయే త్వియిరామలక్ష్మణ, | సీతాచతేపునరీయం భవతోస్తుదారాః,
మత్కృతాంకకారివిజయేతు మహాధవత్వం, | తస్యాంచ తే పురి కలత్రజనేచతత్ర.”

ఇట్టివారు సానాన రాజసానములలో పలువురుండరి. పేరే రాజుల లెంకలు. ‘కన్నులుం బుట్టిన కొడుకులు’

ఎవ్వఁడేని ఒకటిగెందు ఆలోచనలు మనస్సునకు నచ్చునట్లుగాఁ జెప్పఁజేసి రాజులు వానిని మంత్రాలోచనకై మాటిమాటికిం బిలుతురు. దానిం గని రాజుకడ కార్యముకలవారు తమకార్యములు రాజుతో చెప్పి సాధింపు మని ఇతనికి ధనానికి ములను లంచ మిత్తురు; దానిం బుచ్చుకొని యీతఁడు తనవంట సాగు ననుగర్హముచే రాజునకు వారి నిమిత్తమై యసంగతిపు మంత్రములం జెప్పను. కావున రాజు అట్టివాని పకోక్షవృత్తి మును తన చారులమూలముగా కనిపట్టుచుండ వలయును.

‘మఱు’ .. ‘మఱుగు’ (చాట), శబ్దమునకు వృత్తియందు ‘మఱు’ అనిరూపము. - ‘సరి’ - సదృశ శబ్దమునకు వికృతి.

క. గడివాఁడు చెడునయేఁ దగుఁ | జెడఁ జేయుట; చెడఁడయేని చెల్లియై తగుఁ; బై గడివాఁడే పనికిగుఁ దన | గడి వాఁ దరియైనఁ, దనకె గడి కావఁబడుక. 266

గడివాఁడు = తన యెల్ల కివలిరాజు, చెడునయేని = తప్పుకొడునెడల, చెడఁజేయుట తగు = చెలునట్లే చేయుట నీతి, చెడఁడయేని = చెడనివాఁడుగా నుండెనేని, చెల్లియే తగు = వానితో స్నేహమే తగును, తన గడివాఁడు = తన యెల్లనంటినరాజు, అరియనక = తనతోడి చెల్లిమి నొల్లక తనకు విరోధమైనచో. పనికిక = వానిని అణగఁ గొట్టుటకు, పైగడివాఁడే = వానిదేశమునకు ఆవలనుండు రాజు. అగుక = ఉండును, తనకె గడి కావఁబడుక = తనకైయే గడిరక్షింపఁబడును.

నీదేశము వెంబడి నుండురాజు నీయనంతరుఁడు చెడునని వానిం జెడనిచ్చుటయే సరి. చెడఁడయేని వానితో చెల్లిమియే సరి; వాఁడు విరోధించెనేని తదనంతరుఁడు వానిని పని దీర్చును, తదనంతరుని విరోధించి వానితో గోరంటములో చిక్కుకొనిన యనంతరుఁడు తన యెల్లతోలికి రాఁడు.

‘అర ర్మిత్త మరే ర్మిత్త మిత్త మిత్త మతః పరం ।

తిథారిమిత్త మిత్తం చ వినియోః పురః స్థితాః.’ కామంద.

తే. రాష్ట్ర మెరియింపు, కొనుము దుర్గములు, తదవ

రోధ మగవర్జ్యం బుట్టంటిరూఢి నెరపు,

పరుసములు త్రిస్రిపులరాయ బారు లేదులఁ

బలుకకుము, సంధి యొకవేళ వలసియుండు.

267

రాష్ట్రము = పగతునిదేశపుఁ బ్రజలను, ఎరియింపుము = కష్టములపాలు జేయుము, (అతని) దుర్గములు, కొనుము = పట్టుకొనుము, తితీ ఆవరోధము = వారిరాజులు, అగపడ్డక = దొరకరేని, పుట్టింటిరూఢిక = వారికి వారిపుట్టింట నెట్లు జరుగునో అనురార్థము, నెరపు = జరుపుము, ఒకవేళ శత్రురాజుతో, సంధి = చెల్లిమి, వలసియుండును, (కావున), తితీరిపుల రాయబారుల ఎదుటక = ఆ శత్రురాజులరాయబారులతో, పరుసములు = (ఆ రాజులం గూర్చి) స్మారకపదములు, పలుకకుము.

‘అవరోధము’ - ‘అవరోధ స్థిగోధానే రాజదారేషు తిద్ధపి’ మేదిని. - జాగృతికపదము. ‘అగపడు’ - అగపడు - స్వాగతపడు - ‘ముంగికి గూబకు నగపడి । యంగింబులు వడఁకు చున్నయవి’ - కాంతి, 3(206) అని 2. రి. — “హితుడగు మంత్రం గుటిలల । యతి కపటో

పాయములకు నగపడి చెలుప! న్నతిఁ దలఁతునె" శాంతి. 3(78)-అగపడు - అగపడు=అగమగు -
 "అగమయ్యెను లోనయ్యె ననఁగ స్వతః! మయ్యె ననుట దనర్పు వేదాంతజేద్య". ఆం. భా.
 "చిట్లుపడియె దొరకఁ జేపడె నగపడె! దవితఁబట్టువడియె! దగులువడియె! నశ్వేనన గృహీత
 మయ్యె ననం దగు" ఆం. భా. "వైరియవోధ మగమయిన పుట్టింటి రూఢినడవు" అను నీతి
 చాక్రము నతిక్రమించి కృష్ణరాయని యల్లుడు రామరాజు ఏ మయినదియు అతని పాటువలన
 దక్షిణాపథ హిందూరాజ్యము ఏ మయినదియు లోకవినితము. హిందువుల కందఱకును శోచ్యమును
 ఆపమానకరమును అగు నాతని యా యపకృష్టవర్తనమును నాటక మల్లి యాడించుచున్న కవి
 తల్లజులయొక్క రసజ్ఞతకు వలసినంత యాశ్చర్యపడఁగలమా!

ఆ. ఆభిచారి ఘనగరాంబుదూషితరుజ్జ్వే | సంతరాద్రిగహనదంతురోగ్ర [268

కీకటోర్వి మేరుగిరిసమూళము వచ్చు | నేనిఁ జొరకు, పంపె యిడుము కొనఁగ.
 ఆభి...ర్వి - ఆభిచారి = మారణాదిక్రియాలు సేయువారిచేత - ఘన = సాంద్రమును -
 గరతంబు=విషయక మయిన నీర్జిత - దూషిత = చెలుపఁబడినదియు - దుశ్చింతితర=రోగముల
 చేత క్రిక్కిరిసినదియు - అద్రిగహనదంతు = కొండల చేతను వనములచేతను నిండుకొన్నదియు -
 ఉగ్ర = క్రూరమయిన - కీకట = మేచ్చులుకలదియు (నైస) - ఉర్వి - భూమియందు, (దేశమందు)
 మేరు గిరి సము అర్జము=మేరు పర్వతములో సమానమయిన భవము, వచ్చు నేని(క) = దొఱకునట్లు
 న్నును, చొరకు = ఆ దేశములో నీ వడుగు పెట్టకుము. కొనఁగఁ = ఆ దేశముం బట్టుటకు, పంపె
 ఇడుము = ఒక నేనాభాగములే పంపుము.

'ఆభిచారి' - 'హింసాకర్తాభిచారిః స్వాత్' అమ. - 'ద్వేషూరణాదిక్రియాయాః' రామా
 శ్రమి. ఆభిచారమే ఆభిచారిను; అది కలవాడు ఆభిచారి, హామాదిక్రియలచేత వంపువాడు.-
 'గరము'. - 'సావరం జగ్గమం చేతి విషం ప్రోక్త మక్పత్రిమంః కృత్రిమం గిరసంజ్ఞం తు
 క్రియతే వివిధౌషధైః' వాగ్భటము.

క. రాణింపఁ బల్కి తననని | జాణై కొనుఁ, గొలుచు సంతసపుండఱి, దొలఁగుం

ప్రాణ చెడె గవుడుమానిసి; | నాణె మెలుంగ బచ్చుగాఁగ నరపతికే దగుక.

కవుడుమానిసి = కవలము గలమనుష్యుడు, రాణింపఁ = మనోరంజకముగా, పలికే =
 ఇచ్చకము బాడి, బాణవి = సేర్పరియై, తనపని కొనుక = తనకోరికను నెఱవేర్చుకొనును, సంతసపుం
 దఱి = ప్రభువు ఉత్సాహవంతుడై యున్నప్పుడు (అనఁగా తనవలన సేమియు ప్రభువునకు
 కావలసినపనిలేక-తనకోర్కెలను ప్రభువుతీర్చు సమయమున), కొలుచుక = ప్రభువును సేవించును,
 ప్రాణచెడక = ప్రభువు బలిమి తప్పెనా, తొలఁగుక = ప్రభువును విడిచిపోవును, నాణెము =
 అట్టిసేవకుని యోగ్యత అనెడు నాణకమును, ఎలుంగక = ముందే తెలిసికొనుటకు, నరపతికే =
 రాజు, బచ్చు కాఁగక తగుక = నాణెము చెల్లనో చెల్లదో చూచినవెంటనే తెలిసికొనునట్టి
 సరాయివలె, సేర్పియుండవలయుక. - పరిణామాలంకారము.

'ప్రాణ' - 'ప్రాణము - హంసాదిగఁగోచితమగు పాక్షికములోపము - 'ఆర్తప్రాణాయామ
 శ్మస్తం న ప్రహర్తు మనగాసి. ' శామంతల. 'నాణెము'-నాణకబైల్లె. - 'ఏమ నాణకమోషికాను
 కశికా మత్స్యశికా లాసికా' మృచ్చకటి. - 'తుల శాసన మానానాం కూటకృన్నాణ
 కస్య చ' - ఇతిస్తోతిః - అని సం. సం.

సీ.తజ్జమండలిః గూర్చి, ధాతువుల్ దెలిసి, హేమామాదులగొని, ప్రకృత్యనుగుణాల్ప
జీవనాహృతులచే జెలగి, మహాబలో. ప్రేకంబు మద్దన రిత్తంజేసి,
న్నే హృద్గ్రంథగుచు నశేషంబు బోపించి, | నరవర్తములతప్పసరణు లుడిసి,
సతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై బలి | యించుకట్టులు బలియించి, పలుచ
లే.జేయుకట్టులు పలుచగాఁ జేసి లేజ | మెసంగ శోధన మఱవక యెసంగ వలయు
సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ స్వాంగరాజ్య మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాముష్యపరత.

నృపతి = రాజు, ఆయుష్యపరతే = తన యాయుష్యయొక్క హితము కోరినవాడై -
తతోజ = దాని దాని శోధించిన వారియొక్క (లోహాదుల స్వరూపముల శోధించిన వారియొక్క,
లోహస్వరూప చికిత్సాదుల శోధించిన వైద్యులయొక్క) - మండలి = సమాహమును, కూర్చి =
రప్పించి, ధాతువు = కనకలోహదులను - వాతపితృ శ్లేష్మములను, తెలిసి, హేమామాదులు = (ఘన్యా
దులనుండి) సువర్ణాదులను - స్వర్ణగ్రాస్తము లోనగుమంగులను, కొని = స్వీకరించి (కేవలించి), ప్ర...
చేత = ప్రకృతి = ప్రజలకు - కేవలతత్త్వమునకు - ఆనుగుణ = ఆనుకూలమయిన - అల్పశేవన =
జీవన స్వల్పభోగములను - మితభోజనములను - ఆహారములచేత = కైకొనుటచేత - భుజించుట
చేతను, జెలగి = వర్తించి, మ...బు - మహాబల = కడుబల్లిగులయొక్క - వాతముయొక్క -
ఉ ప్రేకింబు = ఉద్రిక్తికరమయిన - ప్రకోపమును, మద్దనకే = దండనచేతను - ఒడలు పట్టించు
కొనుటచేతను, రిత్తి చేసి = వర్ణంపఱచి - నిమగ్నింపజేసి, న్నే...డు - న్నేహ = ఆనురాగముచేత -
నానెతేతి, అన్యోధు = చిల్లనివాడు - తడిసినవాడు - (అనగా అన్యంగము చేయించు కొన్న
వాడు), ఆగుచు = అశేషంబు = ఎల్లజనులను - ఒడలి నెల్ల, పోపించి = ప్రోచి, బ్రష్టి పొందించి,
నర = మనుజులయొక్క - వర్తములు = వాతములయొక్క - తిప్పనరలులు = గుచ్చుక ప్రవర్తనములను -
(నరక = పలికెను - వర్తములు = ఒడలి వన్నెలయొక్క - తిప్పనరలులు = తప్పిన విధములను),
ఉడిపి = మాన్చి, క...లి = కలిత = ఎల్లప్పుడును - ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్క - ప్రతిష్ఠా = భా
చేత - శాలి = ఒప్పుచున్నవాడు (కలిత = ఆమరణము - ద్విజ = దంతియయొక్క - ప్రతిష్ఠా =
స్థిరత్వముచేత - శాలి = ఒప్పుచున్నవాడు), వి. బలియించు పట్టులు = జనులను కెచ్చుచేయు (= చేర్చు)
వలసిన ప్రదేశములను - పుష్ప సాంగంపకాలిన రేహావనములను, బలియించేసి = జనగమ్యదములం
గావించి - పుష్టి సాంగించి, పలుచలేయు పట్టులు = జనులను తగ్గింపవలసిన తావులను - కృతము
లుగా నుండవలసిన రేహావనములను, పలుచలేసి = అల్పములయలం గావించి - కృతములుగా
జేసి, కేహావనక = పరాక్రమము మీఱ - కేహాదీప్తి యొప్పు. శోధన = కేహము నిర్మించుక
ముగా చేయుటను - కేహమును శుద్ధి చేసికొనుటను, నానక, సాంగ రాజ్యము = స్వామ్యా
ద్యంగములతో గూడుకొన్న కొంతియు ఒకయెత్తును, స్వంగ రాజ్యము = తిరగోహముపై
గొరతము (అనగా రేహము ఒడలికి కర్పియి మగుట), ఒకయెత్తుక = గొడుగు సమా
ముగా, ఎడల = లయించు = కర్పించవలయును.

‘హేమామాదులు’ :-

‘మహర్షిం తీతలం వృద్ధం చల్లం గురు రసానునం

శాస్త్రీకృచ్చి వి మన్వాద త్రిదోష జ్వర శోష త్తే - మదనసా.

‘ధాతువులు’ :—

‘చసాదయస్సప్త కఫాదయ ప్రయో...లోహం స్వభావః కనకం చ ధాతవః’ - నానా.
 ‘ప్రకృతి’—‘ప్రకృతి స్థూపామ్యేస్యా దయా త్యాది స్వభావయోః। యోనా లిక్తే పారవర్తే—
 మేదిని. - ‘స్నేహ’ - ‘అబ్ధిశేషగుణే స్నేహ స్థైలసౌహార్ద్రయో రపి’ - నానా. ‘మహా...తేసి’ -
 “అభ్యర్థి మచరే నిర్మిత్వం స జరాశ్రమవాతిహా” వాగ్భట. ‘ద్విజ’-‘దద్ద వి ప్రాద్ధాబాః-అమ.
 ‘నరక’ - ‘యాన్తిం శ్చిదంప్రములకామృతానాం లిహా నసర్వర్షధు భాగ మిత్రిం | వృషః సిరః
 కాన్త వికారదుఃఖః సమాః శతం జీవతి కృష్ణకేశః’ వాగ్భట.

రాజు తన జీవితకాలమున సుఖముగా రాజ్యము జరుగుటకు గాను, తెలిసినవారివలన, తన
 దేశములో, స్వర్ణాది లోహముల గనులెక్కడ నున్నవో, కనిపట్టి, స్వర్ణాదిలోహములను గ్రహించి,
 ప్రజలయదాయములో కొంచెపాటియే పన్ను గొనుచు, బాగు గెక్కిన బల్లదులను దండనచేతి
 అణగఁ ద్రొక్కుచు, దయ గలవాడై, ఎల్లవారిని పోషించుచు వర్ణాశ్రమధర్మములను తప్పి
 పోకుండ కాపాడుచు సతితము బ్రాహ్మణులను గౌరవించుచు, జనహీన ప్రదేశములకు జనసమృద్ధి
 కలిగించి, హోటుచాలని ప్రదేశములందలి జనులను జనులు లేని ప్రదేశములకుఁ బంపుచు. క్షుద్ర
 శత్రువులను నాశనముచేయుచు, సమృద్ధ మయిన రాజ్యమును తన దేహముతో సహాగ సమాన
 ముగా కాపాడుకొనవలయును.

రాజు తనయాయుస్సునకు హితము కోరినవాడై ధాతువులు తెలిసిన వైద్యులచేతి ధాతు
 న్నితని తెలిసికొని, స్వర్ణ స్పృహ ద్విష్టజ్వరములు నేర్పించుచు, దేహమునకు అంతఃకీకని పుష్టి కలిగించు
 కొనుచు, బలియవలసిన భుజహృదయా ద్వయమునకు బలియనట్లును, కృత్రిముగా నుండవలసిన
 మధ్యాద్వయమునకు సన్నపడునట్లును, వ్యాధ్యామాదులు గావించుచు, దేహశుద్ధి ఏమటక, తన
 దేహమును తన రాజ్యమును సమానముగా కాపాడుకొనవలయును. - స్లిష్టపహలంకారము.

సీ. సౌఖశాయనిక భిషక్పూర్వకము కల్య | వేళఁ గార్తాంతిక ద్విజులగోష్ఠి,
 జాము వోవ నమాత్య సామంతపూర్వకం | బర్హన్తసకాయసగోష్ఠి,
 దినమధ్యమమున మర్దనమల్లపూర్వకం | బగు సూదసూపకృష్టైర్గయుగోష్ఠి,
 యపరాహ్ణమున దేవ తార్చనాపూర్వకం | బార్యధర్మాధిక్య ద్యతులగోష్ఠి,

తే. భుక్తిమీదవిదూషక పూర్వకము పు | రాణకవిగోష్ఠి, చారపూర్వకము సంజ
 జాము గాయకగోష్ఠి, ని శోకసుషుప్తి | పూర్వకము ప్రయసిగోష్ఠి పాసఁగుఁ బతికి.

పతికి = రాజునకు, కల్యవేళ = ప్రాతః కాలమునందు, సౌ...ము - సౌఖశాయ
 నిక = సుఖముగా శయనించివా అని యడుగువాని - భిషక్ = వైద్యులు - పూర్వకము = మొదలుగా,
 కార్తాంతిక ద్విజుల గోష్ఠి = బైబజ్జలైన (బోధ్యమైన యనుట) బ్రాహ్మణులతోడి సల్లాపము -
 జాము = ఒకయమము, పోక = జరిగిన తర్వాత, అ...బు - అమార్య = మంత్రులు - సామంత =
 దొరలు - పూర్వకంబు = మొదలుగా, అ...ష్ఠి - ఆర్థ = ధనముయొక్క - ఆర్జన = సమకూర్చుట
 యందు - శ్క = ఉన్నట్టి, కాయశ్క = కరణాలయొక్క - సల్లాపము, దినమధ్యమునకే = గెండు
 జాములతర్వాత, మర్దనమల్ల పూర్వకంబుగ = ఒడలునలుపుట, శబ్దాలు మొదలుగా, నూ...ష్ఠి -
 నూద = కంటివాండు - నూపకృత = ప్రప్సవండువాండు - మృగయు = వేటకాండు - పిరిగో -

సంగతి; ఆపరాధ్వామనక్ = మధ్యాహ్నమునాడ, దేవతార్చన పూర్వకము = దేవతాపూజ మున్నగా, ఆ...ష్ఠి - ఆర్య = పెద్దలయొక్కయు - ధర్మాధిక్యత్ = ధర్మాధికారులయొక్కయు - యతుల=సన్మన్యసలయొక్కయు - గోష్ఠి=సాంగత్యము; భుక్తిమీదక్ - భోజనమైన తర్వాత, విరూపక పూర్వకము = హాస్యగాడు మున్నగా, పురాణ కవిగోష్ఠి = పురాణములు చెప్పవారి యొక్కయు కవులయొక్కయు సభ; సంజజము = సంధ్యాయామము, చారపూర్వకము = వేసు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి = గాణలసభ, నిశ్చే = రాత్రియందు, సుషుప్త పూర్వకము = నిద్ర మొదలుగా, ప్రేయసీ గోష్ఠి = కాంతిలో నల్లపము, పోనగుక్ = ఒప్పును.

రాజునకు దినచర్య ఇట్లుండవలయును - ప్రాతఃకాలమందు సుఖనిద్ర నడుగువారును కైదుల లును, శస్త్రస్యులగు బ్రాహ్మణులను రాజును దర్శింపవలయు. రాజు వారితో నల్లనించి యాలో గ్యమునకును గ్రహమహాల్యమునకును వలయు విశేషముగ ఎఱుంగవలయు; గాములైన ఎక్కి నంతట మంత్రి సామంతులతోను ధనాధినీయులతోను కరిజాలతోను కొంతకేపు గోష్ఠినుండి మంత్రాలోచనాదికము కావించి ఆయవ్యయచి శేషము లేఱుంగవలయును. ఆంగమరసము, మల్ల రతో వ్యాయామము, వంటవాండ్రతోను వేటుకాండ్రతోను, తెచ్చిన మాంసములను తేవలసిన వానిని విచారించుకొని, తెచ్చినవానిని వండవలసిన ప్రకార విశేషములనుగూర్చి యాభిమంపవల యును; ఆపరాధ్వామన దేవతార్చన సమయాన పెద్దలతోను ధర్మాధికారులతోను సన్మన్యసల తోను నల్లపము, భోజనానంతరము విరూపకుని వినోదమును, పారాణికులతో కవులతో గోష్ఠి; నాలకజామన చారులకు దర్శనము, పాటకచేరి; రాత్రి సుఖనిద్ర ప్రేయసీ నల్లపమును.

‘సౌఖశాయనిక’-సుఖశయనం పుచ్చతీతి సౌఖశాయనికః. ఇస్లేసౌఖసుష్టికః-సౌన్నాతికః.

‘యోగనిద్రాస్తవిశ్లేః పావనైః కవలోక్తిః

స్యిగ్వానీ ననుగృహ్లాంతం సౌఖశాయనికా మునీక్.’ రఘు. 10 (14).

‘ఇతి సౌఖశాయనికానాం సూక్తగీతామృతరసం కర్తవ్యతాం నయక్’ యశస్తిలకము. 2 (22 - 23) గద్యము. ‘లోగహా ర్యగదక్ష్మాలో భిషగ్వైద్య భిక్తిత్సనే’-అను.

‘కార్తానికో లక్షణజః’-జెజయంతి. ‘మృత్యుహూరిక హామూర్తా భాని కార్తాని కా ఆపి’ అను. ‘సభానల్లపయో గోష్ఠీ’ నానా. ‘ప్రత్యూషోఽపాహ్నుఖం కల్పమ్’ అను. ‘కాయ సుఢు’ - ‘లిపికరవృత్త’ బాతిభేదేన’ నర్సి. సం. “కాయస్థ ఇతి లస్యమాత్రా” ముక్తా. ‘కాయస్థో లేఖకః’ అని దానిటిక.

‘స్వా నర్దనం సంవాచనమ్.’ అను. - ‘మల్లః పాశ్రో కపోలే చ మత్స్యభేదే బోయసి’. మేదిని.

‘సూపకారా స్తు పల్లవాః | ఆరాళికా ఆంధ్రపికాః సూదా ఔదనికా గుణాః’ - ‘మృగ యురుబుక శృ సః’ - అను.

సూదసూపకారులకు భేదము నిఘంటువులలోఁ గనఁ బడవచ్చును, ఇటు రెండుపదములు భిన్న వాచకములుగాఁ బ్రయోగములు - సూప మన్నం బ్రవృత్తాన లేదాదులు సూపకారుఁడును భిక్షువి శేషములు సూగుఁడును చేయునట్లుగా భేదము గ్రహింపవచ్చును.

‘ప్రాహ్లాపరాధ్వామధ్యాహ్న స్త్రీ సంధ్యమ్,’

‘యేనిరి తేన్వియ గ్రామా మతిసో యతయ శృ తే’ - అను.

వినుమక - “వసుమకస్తాద్యభీధః కర్తవపుర్వేషభాషావైః
 హాస్యకరః కలహరతి ర్విదూషకః స్వాత్ స్వకర్తృజః” నా. ద.
 “నటపటగాయక గణికా | క్యోతిషముఖకన్దరాణీయదినమ్యః
 వైయకరణకరాతా | దపకబిమ్మగాః కన్యమ యన్తి.”

క. హితులు హితాహితులు సదా | హితులును వై రాజునెడల నిటు త్రివిధమునా
 తీతి ననుచరు లుందురు సుం | తతమున్; మఱి వారిఁ చెల్పెదన్ విను మనభూ. 272

ఆనఘా = ఓయిహిపరహిఁడా, రాజునెడలన్ = రాజుంగూర్చి, అనుచరులు = సేవకులు.
 సంకల్పమున్ = ఎప్పుడును - హితులు=ఆప్తులు, హిత ఆహితులు=ఆప్తులును ఆనాప్తులును (ఉభయ
 గుణములుం గలవారు), నదా ఆహితులును = ఎప్పుడును ఆనాప్తులే, (అని), త్రివిధమునన్ =
 మూడు తెలిగలవారుగా, ఉంగురు, మఱి = ఇతరు, వారిన్ తెలిపెదన్ = వారి స్వరూప
 ములను వివరించెదను వినుము.

చ. హితులు భిషక్త్రహజ్జబుధబృంద కపింద్రపురోహితుష్టతా
 హితులు ధనాల్లనావివృషక్యత్యనియుష్టలు వెండికేళలా
 హితులు నిశానశార్వితసమృద్ధిమాహారజేచ్ఛు; బొటనా,
 హితుమరు నట్ల కాఁ జతుగ వృద్ధి జరిగెనుట నీతి తేనికన్. 273

జేనికన్ = రాజనన, భిషక్త్రహజ్జబుధబృంద కపింద్ర పురోహితుల్ = వైద్యులు క్యోతిష
 కులు విద్యార్థిను హములు కిశ్యోములు హితులు, హితులు=ఎప్పుడునుజేని మేలుకోరువారు,
 ధనాల్లనావివృషక్యత్యనియుష్టలు=ధనముకూర్చుటలోనగు రాచకార్యములందు నిమగ్నులగుటచే
 నారు, హితాహితులు = హితులు నగుదురు ఆహితులును అగుదురు; వెండి = మఱి, దళ...లు -
 దళావళ = తనయొక్క యవ్వనవ వశ్యులై - ఆర్పిత = రాజున కీయబడిన - సమృద్ధి = నిండాను -
 గమా = సంపదను - ఆహారణ = మరల ఆతినివలననుండి రాబట్టుకొనుటయంగు - ఇచ్చులు =
 కోర్కెకలవారు, కేవల ఆహితులు = ఎప్పుడును ఆనాప్తులే, బొటన్ = ఇల్లుగుటంగట్టి, జేని
 కన్ = రాజనన, ఆహితుమన్ = ఆయాపూర్వోక్తలయందు తాను చూపునట్టి యాప్తుత్తియును,
 అట్లకాన్ = వాస్తవము వాస్తవావాస్తవము కేవలావాస్తవమునంగా, చతురగృత్తిక = చతుర
 సెయి, చరించుట = చాచు సదాచరమొనట, మేలు = శ్రేయము.

రాజునకు వైద్యులు క్యోతిషకులు వెండితులు కవులును పురోహితులును, ఎప్పుడును మేలే
 జేసియు చేయుచు నుండును. ధనాల్లన లోనగు రాచకార్యముల యధికారులు హితులునగుదురు;
 రాజద్రవ్యమును హరించుటచేతను కిషకట్టి దండంచునోయును భయముచేతను ఆహితులు నగుదురు;
 ఎవరి ధనసమృద్ధిని వారి గుర్విత్తి నడంచుటకుగాను రాజు స్వీకరించెయ్యువాడో వారు ఎటు
 లైన నాతినివలన మరల వానిం బడయుటకు లోరుచు ఆతినిని మఱి క్యోతిషించుచు యుండును.
 కావున ఈయిండు తెలిగల యనుచరులవిషయమై తనను హితుడు హితాహితుడు కేవలా
 హితుడుగా నడచుచు నైక హితుడుగానె అగపడుచు సర్వు మోసియుండుట శ్రేయము.

ఆ. పాత్రభూతు లెప్పు కరికించి, యుగ బేడు
 గకయు నొకడు సెప్పకయు మునుపుగె

బనసపండ్లు దిగిన పరిగ, స్వప్నము గన్న

నెలక, నొసరి వెఱంగుపలుచు తొప్ప.

274

పాత్ర భూతుఁ = సత్కారమునకు అర్హుఁ డగునని, లెస్స పరికించి = చిక్కిగా కనిపట్టి, చెప్పకయుండు మునుపు = రాజునకు సత్కారము చేయు నున్నాఁ డని ఆతనితో ఎవ్వఁడును చెప్పక ముందే, పనసపండ్లు దిగిన పరిగఁ = ఉన్నట్లే ఉండి ఒకతొడములలో పనసపండ్లునుండి పనసపండ్లు గుఱబడిన వెల్లుండునో ఆవిధముగాను, ఒకరి = ఇచ్చి. వెఱంగుపలుచుట = ఆశ్చర్యపెట్టుట, తొప్పఁ = తగును.

పాత్ర మయినవానిని అట్టివాఁ డని చిక్కిగా తెలిసికొని, అతినిక, ముందుగా వీవిధము నను తెలియ నీక, ఒక్కప్పుడిగ తలంపునకు అందనంత ద్రవ్యభాతమును, ఒకరి, ఆశ్చర్య మున్నుని చేయుట తగును. ఆభూతోపను. 'పనసపండ్లుదిగిన పరిగ' - కడుమెండుగా కోర్కొక మించిన ప్రయత్నవ్యభాత మనుట. - 'స్వప్నము గన్న నెలక' - ఆకస్మికముగా ననుట. - ఉపమ.

ఈ యుపదేశము కృత్యముగ ధర్మాతీతియుగా నున్నది:—

“అభీగమ్య కృతే దానం, త్రేతా న్మాహూయ దీయతే

న్యాసరే యాచమానాయ, సేవయా దీయతే కలః.” పరాశర.

“కృతే స్రవీయతే గత్వా త్రేతాన్యాసీయతే గృహే.

ద్యాపరే చ ప్రార్థయతి, కలా వసుగిమాన్వితే” బృహస్పతి.

“అభీగ మ్యాత్ర మందాన, మాహూయేవ తు మధ్యమమ్

అధమం యాచమానాయ, సేవాదానం తు నిష్ఫలమ్” పరాశర.

క. విత్తదేవక్రియలను నిధి. విత్తక్రియలె సూక్ష్మ లగుటచిత్తభవ్యుడ వై శ్రుతిశీలతశ్శాంతా : చ్యుతిభక్తుల కొసరి కనుపు మున్నతగతిక. 275

విధఁ = శాస్త్ర ముచేత, పితృదేవక్రియలఁ = పితృక్రియలు (కవ్యములు)ను దేవపూజలు = (హవ్యము)ను నను సేరెండు వెఱంగుల కర్తలలో, పితృక్రియలె = పితృప్రతికరములైన శ్రాద్ధములె, సూక్ష్మలు = సూక్ష్మబుద్ధితో నిర్వహింపవలసినవి, అగుటఁ = అగుటవలన, పితృధర్మక్షుడవు ని = పితృ దేవతలయందు భక్తిగలవాఁడవై, శ్రుతి...కుఁ - శ్రుతి = వేదాధ్యయనము - శీల = సదాచారము - తపః = వ్రతానుష్ఠానము - నీనిచేతి - శాంతః = శమముగలవా యైన - ఆచ్యుతిభక్తులకుఁ = విష్ణుభక్తులకు, ఒకరి = శ్రాద్ధదేయమును ఇచ్చి, (నీపితృదేవతలను) ఉన్నత గతికిఁ పంపుము = తోర్కలోకిములకు పంపుము.

హవ్యములకన్న కవ్యములె సూక్ష్మధర్మము లగుటచేత, వేదాధ్యయన సదాచార చాంత్ర యణాదివ్రతములచే శాంతచిత్తు లయిన వైష్ణవులకు శ్రాద్ధ(దేయ)ముల నిచ్చి నీపితృదేవతకు ఉత్త ముగతిం గలిగింపుము, అధముల కిచ్చినయెడల శ్రాద్ధము ఫలంపదు; పితరులకు ఉత్త ముగతి కలగదు. కవ్యము నుపేక్షించిన మహాప్రత్యవాయము కలదు; హవ్యము ఫలంపదు. యజ్ఞము చేయువాని వేమియు ననరుగాని తద్దినము మానినవానిని ఇంటికీ రానియ్యగదా.

‘పితృపూజసమగ్ర్యము వై । వరపూజనమునకు మనుజులన్ని, పితృదే

వతలఁ గొనియాడుదురు నే । వరలాదిగఁ గల్గు నెల్లవారలు భక్తికః.’ ఆమశా.

‘వైదికకృత్యంబులను | భూవర భూసురుల నూత్నముగ శోధింపం

గావలదుగాని పితృపూ | జావిధికి బరీక్షవలయు సమ్యగ్భంగిఁ.’ ఆనుకా. ౩ (171.)

క. దానము ద్విజరక్షణకును | జ్ఞానము నిజరక్షణకుఁగ శరణము చొరు మెం

తే; నారాయణు ‘రాజ్యా | నై సరకిం ధ్రువ’ మటంట దీటునె యొంటక. 276

దానము=ఉడిక స్పర్శ పూర్వకముగా నీవు ఇచ్చెడియూవి, ద్విజరక్షణకుఁ = బ్రాహ్మణుల ప్రోవునకును, జ్ఞానము=పరితి త్విస్వరూపము నెఱుంగుట, నిజరక్షణకుఁ=ఆత్మరక్షణమునకును, కాఁ = అగుచుండఁగా, ఎంతేని = మిక్కిలి, భిక్షతో, నారాయణుఁ శరణము చొరుము= శ్రీ విష్ణుని రక్షితునిగా నాశ్రయింపుము; రాజ్యమై=రాజ్యము తుదియందు, సరకిం=రౌరవాది సరకి ప్రాంత, ధ్రువమితిప్పుడు, అటంట=అనువాక్యమునం జెప్పబడిన యనుభవము, ఒంటక= నారాయణాశ్రయమునం దక్కి మఱియొక యుపాయము లే, తీటునె=తిప్పిపోదు.

నీవు ధారాపూర్వకముగా చేయునట్టి యాడశమివాదానములు బ్రాహ్మణ పోషణమునకును నీయొక్క పరితి త్విజ్ఞానము నీక్షేమమునకును అగునట్లుగా, వర్తించుచు, రాజ వైనందున జ్ఞానా జ్ఞానపూర్వక రాష్ట్రకృతి స్వకృతాన బహుపాప సమస్థయము కలియున నీకు రాజ్యాంతరమునందు తిప్పక కలుగునట్టిచైన సరకిపాతిమునకు నీవృత్తికొఱవ శ్రమన్నారాయణుని శరణములను శరణముఁబొందుము. దానం దప్ప వేరొంట ఆసరికము తప్పదు. —

‘దశ సూవాసమాగ్రాణి ఆహ్వా రాజా కనోతి వై |

తాశ్చ్యవ కురుతే రాత్రీ ఘోర స్తవ్య పరిగ్రహః’—పారీతిస్మృతి.

తే. ఆలిపితిధత్తై, స్త్రీపుంసపాలి వావి, | యతి వశిత్వము, దిగుజాతు లగ్రజాతి

ననుసరించుట, హితవృత్తి సధిపుననికీభృత్యుఁడొదవుట, నృపదండధీతిఁ బొందు.

ఆలిపతిధత్తై=భారధర్మము భిక్షతో ననువర్తించుట, స్త్రీపుంసపాలివావి = స్త్రీ పుంసుల సమసూచన వావి (నలికృమింపవండుట), యతి వశిత్వము = సన్నాధిని ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాఁడై యుండుట, దిగుజాతులు = క్రిందిజాతివాగు, అగ్రజాతికొ = తొలిజాతివానిని, అనుసరించుట = అనువర్తించుట, స్పృత్యుఁడు = సేవకుడు, అధిపునకికొ = దొరకార్యమునకు, హితవృత్తికొ = ఆనుకూలమైన వర్తనతో, ఒదవుట = ఉపయోగపడుట, ఇవన్నియు, నృపదండధీతిఁ బొందు=రాజదండనవలని భయముచేరే జుమా . కావున అతిక్రమములను తప్పక దండించు చుండవలసిన దనుట.

‘అదర్శ్యాక్ దణయక్ రాజా దర్శ్యాం శైచ వా పృథగ్దణయక్

అయశో మహ దాహ్నోతి నిరయం చాభిగచ్ఛతి.’

సముచ్చరాలంకారము:—

‘‘అగుగర్హింపన వేకము. యుగపద్ధావాశ్రయము సముచ్చయమున నీ

పగతురు వెఱతురు పఱతురు. వగతు రనీ విడుదురు పుట్టుమై నిలుతు రనికొ.’’ అలం.

ఆ. చంపధార్తకుండు, సతిబొంది మఱి బ్రహ్మ | చారి, బొంకి సత్యశాలి, యార

గింది సదుపవాసి, కేడించి శరారుఁడు, | చింది ధనియు, నగు విచిత్ర చరణి. 276

(రాజు), విచిత్రశరణి = వింత ప్రకారముచేత (వింతగా), చంపి=(వధ్యులను) సంహరించి, ధార్మికుండు=ధర్మ మచరించువాఁడును (వధ్యులను కథించుటయే ధర్మచరణ మనుట).

మఱి = మఱియు - సతీక = సాధ్యయగు భార్యను, (పర్యాప్తి వర్జముగా ఋతుకాలముందు) - పొంది - బ్రహ్మచారి = బ్రహ్మచర్య ప్రత్యేకుడును (అట్లు నియతి గలిగియుండుట బ్రహ్మచర్యమే యనుట), బొంకి = (ఒక నిత్యము కాపాడుటలో నగు సన్నిమిత్తియలచే), అన్యతామోషే, సత్య శాలి = సత్యముచే ప్రకాశించువాడును - (అబొంకు సత్యమువలె ఫలప్రదమునుట), ఆరిగించి = (ఎప్పుడుపట్టిన నప్పుడెల్ల భోజనముచేయుకొండుపూటలే) భోజనముచేసి - సదుపవాసి = మంచి యుపవాసములు చేయువాడు - (అనగా ఆభోజననియమును ఉపవాసముతో నయనఫల మనుట), కేడించి = (పెద్దలమీఁదఁగి నడవక) నొలంగి - శూరుండుక = పీరుడును (పెద్దలమీఁద పోర కంట శూరులను కూర్చుటతో నమానమునుట), చింది = ధనమును (నల్కార్యములకై) వ్యయించి - ధనియు = ధనవంతుడును (రాజు సద్వ్యయముచేసినధనముచేత ధనిగాని, బొంకసములో ధనము మూల్యమందుటచేత ధనిగాడు-అనుట) - చిగోధాభానాలంకారము.

“తొలుత నగపడి ఓకోధ మి వల నన్యారాకలనమువలన నడంగెనఁ

నాలుచు చిగోధాభానముఁ చెలంగు శివుం డయ్యె నితఁడు శ్రీపతియై నాకఁ.” అలం.

‘నంపి ధార్మికుండు’—

“నదన్యుడు దుష్టశాస్త్రక యః సమ్యగ్విజ్ఞాంతృ ఘాతయేత్

ఇన్దుం న్యాతే క్రిమిభి ర్నేన సమాప్తవరదక్షిణైః.” యాజ్ఞవల్క్యః.

“గర్హిను గృహవాసాకు మం త్రిరహస్యవిభీది నాతతాయుఁ బరసతీ

హను బంధుఘాతఁ బరధనా హరణపరునిఁ జంపి పుణ్యుడగు నృపుఁ డనఘా” శాంతి.

“తనతోఁ దుల్యం దైనను మనుజాధిప యధిక బలముగ్రత్యము గ

ల్లిన నని శత్రు నివధియం చినవరపతి పుణ్యలోక సిద్ధి బొందుకఁ.” శాంతి, 5 (516)

“పరబలముపై నడరి నెత్తురు వజ్రులు వాఙజంపుగురు దురమునన

పురుండనంబును; బుద్ధ్యైర్తరిమిని నేదములు నెప్ప డనుతరమధ్యా” ఆనుశా. 5 (64).

‘సతీకపొంది సద్బ్రహ్మచారి’—

“పంపదశని జతురకే బద్ధమిత్రి వసుతిఫల జన్మ తిగులంగు వలయు బ్రహ్మ

చర్య మడుగులాం పొండతోఁ జనదుతోమ, దోషములు కొండెయుక్తరభూషణంబు”.

“బుతా వృత్త స్వదాక్షిణ్య సంగతి ర్వా విధానతః |

బ్రహ్మచర్యం తి రే వోక్తిం గృహస్థాన్తమవాసినామ్ |

రాజ్య శైవ్య గృహస్థశ్చ బ్రహ్మచర్యం ప్రకీర్తితమ్.” - యాజ్ఞవల్క్యపనిషత్తు.

‘బొంకి సత్యశాలి’—

సీ. “సత్యంబు వలుకుట సర్వధర్మములకు మిక్కిలి, యన్యతంబు మేటిపాతి

కిను; తిడ్విశేషంబు గలదు; చెప్పెద, నొరుగ్గంబు బ్రాణంబు నపహరింపఁ

జూచుపాతికులతో నున్యతం బాడుట పాపంబు, బొంకులు వలికి యట్టి

వారి హింసించుట విధర్మ; మిది యొక్క యొక భూతిములప హితము నేయు

లే. బొంకు లెల్లను ధర్మయో; భూత బాధకంబు లగునిక్కములు పాతకములు వినుము.

శాంతి. 3 (45).

‘ఆరిగించి సదుపవాసి’—

వ. “అనంత ప్రత్యయలంగును జూకుని తెలియ గలింగించెదఁ—

చ. “పగలును రేయఁ గుడ్చి, జలపానము లోనుగఁ గుడ్చునపై తు
ప్లిగ నొనరించి, మర్త్యఁ డొకటికొ నడుమకొ మఱియెట్లు నంటకే
మి నీని బాపముం బొరయమిం దలకొల్పుచు హోమకార్యముం

దగుమెయిఁ జేయుచున్న దిను తం గెటిఱ న్నగు నూర్ధ్వలోకమూల్.” అనుకా. 4 (164)

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహీయు, భాషావిదుండు ప్రణి | ధ్యంతరావిదుండు నగు; నతండు
లింగమాత్ర కృతుండు లిప్సాతిగ ద్రవ్య | దానధనియుఁ గాక తటియఁ జొరఁడు.

ప్రణిధి = వేగువాడు, స్వపురగృహీయు = తేని నగరమందు ఇల్లు గలవాడును, భాషా
విదుండు = పెట్ట భాషలు తెలిసిన వాడును, ప్రణి ధ్యంతర ఆవినుండు = కడమ వేగు
లెవకో ఎఱుంగనివాడును, అతండు = ఆజనుండు, లింగ మాత్ర కృతుండు = ఎల్లలింగములును
(అనఁగా గుర్తులును) లేనివాడును, అగు = కావలయును, (అతండు) లిప్సా అతిగ ద్రవ్య
దానధనియు = కోరికను దాటి పోవునట్టి ధనముయొక్క యినిచేత ధనికుండును (అతనిని రాజు
వానికోరికంతకన్న హెచ్చుగా ఇచ్చి ధనికునిఁ గావింపవలయును), (అమితధన మిచ్చినవేగాని),
తటియ = ఆవృత్తియంగుఁ జూచుటకు, చొరఁడు = ఇచ్చగింపఁడు, - వేగుదనమునకు తగిన
వాఁ డైయుండి విశేషధనముం గొన్నవాఁడేగాని యావృత్తికిరాఁడు. ‘ప్రణిధి ప్రాణి నేచరే’ అను.

చరుండు తేనియూరనిల్లు గలవాడును నానాభాషావిదుండును తేనియెత్తచరుల నెఱుంగని
వాడును వారికి ఎఱుకపడని వాడునుం గా నుండవలయును. అతండు నానావేషములు ధరింపఁ
గలవాడునుం గావలయు. అట్టివాడు అమిత ధనమిచ్చినవే గాని ఆపనికిరాఁడు; ఎంతధనమైన
నిచ్చి అట్టివేగులను సంపాదించుకొనవలసినది అనుట.

ఇప్పుడ్యమున ‘లింగమాత్ర కృతుఁ’ డను పాఠంబును ‘ప్రణి...దుండు = దేశాంతరపు వేగ
రులనుదాఁ జెలిసినవాడును’ అను బీకయు విచారణీయుములు. వేగులు సర్వలింగ ధారులుగాను
ఒండొరుల నెఱుంగకయుండు నది యని నీతిసారము. ఈవిషయములు ముద్రారాక్షస నాటకమున
సునిరూఢములు.

‘అరులకడనిజభూమియం దనుజతనుజ! బాంధవామాత్మమిత్రులపాల వేష

ధరుల వేగులఁ గాఁ బెట్టి ధరణిపునకువలయు నొండొరు నెఱుంగనివారిఁ గాఁగ.’ శాంతి.

“తపస్విలింగికోపూర్ణాః పుణ్యశిల్పపజీవికాః | చరాశ్చరేయః పరితః పిబన్రోజగతాంతుకమ్ |
జడమూళానభిరచ్చత్తానః పక్షికాస్తథాకిరాతావామనాశుభాస్తద్విధాయేచకారకాః |
భిక్షుకాశ్చరణాదాస్యోనానాకార్యకరావిదః | అస్త్రపురగతావ్రాత్రామాహరేయరత్నతాః”

“తీక్షణః ప్రవజితశ్చైవ సత్త్రి వివద ఏవచ

ఏతేజేయాస్తు సత్త్వారాః సర్వేనాన్యోన్య వేదినః.” కామందకి.

‘లింగమాత్ర’ — “మాత్రంసాగ్ని దవధారణ కాత్మస్వయోః.” నానా.

“క్రియఃకురూణా మధిపస్యపాలనం | ప్రబాసువృత్తిం యమయుక్తం వేదికుమ్

సవర్ణలింగీ విదితః సమాయయా యుధిష్ఠిరం దైవతవశేవనేచరః.” భారవి.

“నర్ణలింగీ... బ్రహ్మచారి వేషవా నిత్యధిః” అని మల్లి-టీక.

క. తనుభృశ దమనజ సుకృతము | ధనదత్తిన కొనఁగవలయుఁ దత్తదృతుకమ

ద్దన మజ్జన భోజన లే | పన వసన ప్రసవనమాన పరతం బతికిక.

పతికా = ధర్మపరిపాలన చేయు ప్రభువు, తత్త...తత్త - తత్తత్త = ఆయా - ఋతుక = ఋతువునందు తగిన - మర్దన = సంవాదనము - మజ్జన = స్నానము - భోజన = ఓగిరము - లేపన = మైథూన, చనన = వస్త్రములయు - ప్రసవ = పువ్వులయు - వహన = తాల్చుట - వీనియందు, పరతత్త = ఆసక్తఁ డగుటచేత, (ఆసక్తఁడైయుండి), తను...మత్త - తను = దేహముయొక్క, భృశ = అధికమయిన - దమన = క్రోధపెట్టుటవలన - జ = పుట్టునజైన - సుకృతము = పుణ్యమును, ధనదత్తిన = ద్రవిణముయొక్క యీవిచేతనే, కొనఁగవలయుకొ = ఆరింపవలయును.

రాష్ట్రమును యథాధర్మముగా పరిపాలనచేయురాజు సకలభోగములను సదా ఆనుభవించుచునే యుండవచ్చును, నేనాదమనకారియగు తపస్సుచేయ నక్కఱలేదు, అందులపుణ్యమును దానములచేతనే ఆర్జింపవలయును. 'దత్తి = దానము' - "బదు పది సేయరు దత్తిన దక్కె" 2(84)

"తపః పరంకృతయ్యుగే | త్రేతాయాం జ్ఞాన ముచ్యతే
ద్యావరే యజ్ఞ మి త్యాచా | దానమేకంకలౌ యుగే" పరాశర.
"అధ్యాత్మానా వసతి రమునాప్యాశ్రమే సర్వభోగ్యే
రతాయోగాదయమపితపః ప్రత్యహం సంపినోతి." అని కాలిదాసుఁడు.

'పతి' - "పాతి రక్షతీతి పతిః." రక్షించువాఁడని వుట.

"పుణ్యకర్తయుల్ సేయుచు భూసునులకు | వివిధధనములు ప్రతివోవినయ మొప్పు
నొనఁగుచుండెడువారుపూర్వపవిత్రములైనకల్పిషములఁబాతురవనినాథ." కాంతి.1(818)

"తపోమూల మిదం సర్వం జైవ మానుషకంసుఖమ్" మనువు.

"యద్దుస్తరం యద్దురాపం యద్దుర్గం యచ్చ దుష్కరం.
సర్వం తు తపసా సాధ్యం తపోహి దురతిక్రమమ్." - మను.

"బ్రాహ్మణస్యతపోజ్ఞానం | తపఃక్షత్రస్య రక్షణమ్"

"న దానా దధికం కిచ్చి ద్ద్యశ్యతే భువనత్రయే |

దానేనప్రాప్యతే స్వర్గః శ్రీర్దానేనైవ లభ్యతే -

దానేన శత్రూ జ్ఞయతి వ్యాధిర్దానేన నశ్యతి |

దానేన లభ్యతే విద్యా దానేన యువతీజనః

ధర్మాధిక కామ మోక్షాణాం సాధనం పరమం స్తుతమ్" ఆత్మియపురాణము-పరాశర. 32.

క. నానావిధపాడబముల | నాను నృపాహార మెప్పుడు, సహరాష్ట్రమునం
గాని మఱి తృప్తికోపతః||గాని, తమి న్భుక్తియొప్పుడుఁగడుఁ బథ్య మగుక. 281

నానావిధ పాడబముల = పలుదెబ్బలగుల రుచులతో, ఆను నృప ఆహారము = భుజింపఁ బడురాజభోజనము, ఎప్పుడుక = ఎప్పుడును, అనుక = కూడియుండును. అపరాష్ట్రమునక = మధ్యాహ్నమునకు అనంతరమేగాని, మఱి = మఱియు, శుద్ధకోపతః||గాని = ఆహారముపశ్యా శయశుద్ధింజెందిగాని, తమి = అఁకటితో, భుక్తి = తినుట, ఎప్పుడుక = సదా, కడుక = మిక్కిలి, పథ్య మగుక = దేహమునకు హిత మగును.

రాజ భోజనములు నానావిధ మిధురాని రసయుక్తము లయిన గురువదార్థములతో నిండి యుండు నవి గావున, అపరాష్ట్రముననేగాని ఆమపశ్యకోశుద్ధి చెందిగాని, అఁకటితో భుజించుట రాజునకు మిక్కిలి హితకారి; అఁకలిలేక భుజింపఁగూడదు, అఁకటితో భుజించినది చక్కఁగా జీరమై దేహమునకు బలాశోగ్యములు కలిగించు ననుట. ---

‘పాడబయి’ - ఉపోద్ఘాతమునందలి శబ్దపట్టికం జూచునది.

క. విను, వర్తసమత నృపుఁడు | న్నను, ధర్మాశంబె హెచ్చెనా, వెఱుమడి కె
త్రి ననీరును దెగియలరా | జనపుముడికి నెక్కినట్లు చను మున మందఁ. 282

విను = ఈచెప్పబోవు మాటను చక్కఁగా గ్రహింపుము, నృపుఁడు = నరపాలకుఁడు, వర్తసమతఁ = మూఁడు పురుషార్థములయందు సమదృష్టికలిమితో, ఉన్ననుఁ = ఉన్నప్పటికిని, ధర్మ అంశంబె = ధర్మమునకు వ్యయముగ భవభాగమే, హెచ్చెనా = అధికమైనయెడల, ‘వెఱుమడికిఁ’ = పేలుచేసికీ, ఎత్రి ననీరును = ఏరిముతో చల్లిన జలముకూడ, తెగి = గనిము కోతఁబడి, అలరాజనపుముడికి నెక్కినట్లు = ఆరాజనపువరిచేసికీ పాతిన నెట్లో అట్లు, ముదము = సంకోచము, అందం జనుఁ = సొందవలయును.

మూఁడు పురుషార్థములకును రాజు సమముగా భవవ్యాయము చేయవలయును; అందు ధర్మమైన వ్యయము హెచ్చెనా అందులకు మిక్కిలియు సంకోచంపవలయును; మూఁటిలోను ధర్మమందే అధికానాటి సంపవలయు ననుట. - ఉపమాంకారము.

“ప్రిన్తో ధర్మకామాన్తే త్పితృర్వర్తః సహితైః” - ఆను.

“ధర్మకామా స్సమమేన సేవ్యా యోగ్యేకైః సక్త స్సజనో జఘన్యః” భారవిటీక.

“అసక్త మారాధయతో యథాయథం | విభజ్య శక్త్యా సమపక్షపాతయా,

గుణానురాగా దివ సఖ్యమియవాక్ | ననాథ తేనస్య త్రిగణః పరస్పరం.” భారవి. (11)

“ధర్మకామికోఽన కామం సేవేత్ | ...సమం వా త్రినం సేవేత్...”

“ధర్మకామానాం యుగపత్నిమవాయే పూర్వః పూర్వో గర్భమా” సోమదేవుఁడు.

“అరసిధికంఠే నరయ నెట్లుడు ధర్మ | సిద్ధి, వాన సకలసిద్ధులును | బ్ర శస్త్రపంగికేతు, శాశ్వతకీర్తియుంభవించుఁగలుగు సద్భరియును.” శాంతి, 2 (103) మా (274) “పాత్రధూతు” టీక

క. వెలయించునట్టి యొకమణి | వెలుఁ గానం గొనుము, ధర్మణి వెండి సువేషా

జ్వలతకు వలదే వాసర | ముల మణులవిభూషణములు భూతతి దాల్చు. 283

‘వెలయించునట్టి యొకమణి’ = శ్రేయః ప్రదమైన యొకరత్నమును, ‘వెలుఁగు ఆనక’ = వెలుఁగొందుటకై, భూమిలో, వెండి (యొక) = పైగా, భూపతి = రాజు, సువేష ఉజ్వలతకుఁ = మంచి కై నేతఁచేత వెలుఁగొందుచుండుటకై, వాసరముల మణులవిభూషణములకై = విడువారముల రత్నాభరణములను, తాల్చు వలదే = తిప్పక ధరింపవలయును.

నీవు ఉజ్వలఁడవై యుండుటకుగాను, మేలు కలిగించున వైన యొకమణిని ధరింపుము; ఇంతియగాక రాజు వారవారము వేలువేలు రత్నాభరణముల మంచి కై నేతఁచే వెలుంగుచుండవలయును.

“రత్నైన శుభేన శుభం భవతి నృపాణా మనిష్ఠ మశుభేన |

యస్మా దతః పరీక్ష్యం దైవం రత్నాభ్యుతం తత్తైః” బృ. సం.

“ఏమి చేయవలయు నికమీఁద రత్న మొ | క్కటియఁగానరారు, కడువిచార

కరముగాదె, యితఁడు కడువడి రాజ్యాధి | పత్త్య మానవస్స, వసుధ చెడనె?”

“యజ్ఞారి యమాత్యులార, యతిహరిసువర్తల రత్న రాజి మి

రారసికై | కొనుండనిన హర్ష మునకై వరహాలిరత్న సంభార మనుగ్రహింపుఁ డన”

“రవి శశి భజ శీతరత్నజ గురు శుక్ర రవితనూభవ వాసరములయగు ।

పూజీకృతా క్తికమహితవిద్రుమ మగకతిపుష్కరాగంబుల వజ్రనీలముతాధార్యములే”
హాలాస్యము - 3 ఆ.

క. చేయునది రాజ్య ముట, యఘు | మే యవధిగ నీగువార మే, మనఁ జవ; దా
మ్నా యంబు నశే క్కాన్ము | న్నేయముఁ జెప్పదు; స్వతః క్రిం జేయఁగఁ జెప్పున్. 284

చేయునది రాజ్య ముట - (అనంతి పాపప్రద మగుట), ఏనుఁజేయు, ఆఘముఁజాపమును, ఏ యవధిగ = ఏకాలమునకు, నీగువారము = నివర్తింప నేర్పుము? అనఁ - చివరకుఁ అని నెనుదివియు వలగు, అఘ్నాయంబుఁ = జేదముఁజెలము, అశక్తి అనుష్ఠానముఁ - శక్తియు గాని కార్యమును, చెప్పురు = విధింపరు, స్వతః క్రిం = కర్తయొక్క శక్తి కొలంగి. చేయఁగఁ = చేయుఁజుగ, చెప్పన్ = విధించును.

రాష్ట్ర మేలువానికి అనంతిపాపము తెచ్చునుగా దా, ‘రాజ్యము ఏల నేల? పాపము కల్గుకొనే నేల? ఆపాపము ఏనాటికిఁ తీలను? దానివలన శాశ్వతవరకు నునుభవించుచుండ నలసివే గదా? అందు కొఱకా రాజ్య మాకించుదు? అని నెనుదివియఁ గూడను. శక్తికొలంది అధర్మము పురస్కరియక రాజ్యము నేయవలయును. నెలయుక మించి గంధించు పాపములకు పరిహారముగఁగొంగలవు. నేదము అశక్తికరణమును విధింపరు. కావున ఆచింతివలగు.

“అవధి స్వకథానే న్యా తీర్నియి కాలే పతే పుమాణా” - మేఘ.

వ. మనుచుండరానిలు విశేషించి దోషం బెఱంగి నుంపించియె ధర్మవరు
లనఁబరఁగిరి; ప్రజాపరిపాలనంబు వనిగాఁ బ్రజానాథుండు బహుముఖుంబులం బుట్టింపం
బుట్టి విరాటప్రూట్పర్యభృతి వేదోచితశబ్దవాచ్యుం డై దేవసభ్యులం డగు మూర్ఖా
భిషిక్తుఁడు సోఁగొల్పి యిలకు నగునలజ్గి తీర్చినంగాక జన్మంబు సఫలం బగునె?
కేవలేంద్రియప్రీతి బంధిక్తుత వచనశ్రవణభరితచత్పరహరణ ప్రాప్తవిస్తమ్తులఁ
బాటచ్చున ప్రభులకు జరగదే? యిత లాంఛన్య మేమివని యని యవనియెడ
నవన డైముఖ్యుంబు చెల్లె; నెట్లనినఁ దొట్ల కృతయుగంబునఁ గృతసీత్యనంజనుండుగు
సహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్తస్సంభ సంతృప్త యగు నీవీశ్వంధర నేషిష్టంబున
నేనాట నేపీట నేత్రోవ నేత్రన నేవేళ నెవ్వఁ జేమి నేయం బలంచు నప్పు డెందరు
నసి ముసల చాపాది శస్త్రాస్త్రధారియై తోచి యాజ్ఞయిడు; నస్థాజ్ఞయిడ
నంతిమం బగు నీయుగంబున యుగానుసారంబుగా మితసానం బగురాజలోకంబునకు
శక్యంబుగాదుగదా? యొక్క రాజలోకంబునకన నేల? యొక్కలంబునందలి భూసురు
లకు నక్కాలంబునందలి భూమిదివిజలకుఁ గలశక్తియున్నదె? యొక్కబాడబుండు
కడలిదీరు గ్రుక్కంగొనియె, నొక్కవిప్రుండు స్రవ్యసృష్టికే బ్రతిప్రప్తయయ్యె,
నొక్కబ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మచండంబున బ్రహ్మస్తంబు వారించె, నవ్యయసిష్టానంబు
మాకు లే దిందేమి ప్రయోజనం, బని శక్త్యనుష్ఠానంబు మీరికే విడుచుచున్నా? మీ
రితరుల కుపాసనీయులు గాకపోయెరె? కావున సావధానుండ నై శక్తికొలంది శ్రుత

దృష్టంబులు పేక్షించక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు నశక్యంబున కార్తశరణాగత రక్షకుండుగు పుండరీకాక్షమీఁద భారంబిడి యనహంకృతిఁబ్రవర్తిల్లి నెల్లసంసిద్ధులు కరస్థంబులగు. నది యట్లుండె, నట్లయిన పట్టబద్ధుండగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టియిడి నడవవలయు; నరుణ వైశ్రీణ వాఁయు వైశ్వానర వాసవాదులజన్మంబులును బహుభవార్భక్రీయాలభింబుల భూస్థునస్వరాదులగు నిజగంబులును ధర్మప్రతిస్థితంబులుకావునఁ దిదాచరణచఁబడవై బుణత్రయంబును నీఁగి సమానులం దుత్తమస్థోకుండవై రాజ్యపరిపాలనంబునెయుమని యభిషిక్తుం జేసె, నిది మదీయభక్తప్రభావం” బని యంబుజాలయ కాశతీచ్చె.

మను దండధరాదులు=మనువు యనుడు ణోనగువారు, ప్రజావాసుడు=రాజు, విరాట్ సమాట్ ప్రభృతి=విరాట్టు సమాట్టు ముదలుగాఁగల, వేద శాసిత శిల్ప వాఙ్మండ=వేదమంగు చెప్పబడిన శిల్పములచే వేర్వేర్వనంబడినవాఁడు, సోఁఁర్పి = ప్రయాగము సహించినవాఁడు. ఆలజ్జ = ఉపద్రవములు, కేవ...ములక్ = కేవల ఇంద్రియ = ఇంద్రియమాత్ర - ప్రేతి = హర్షముక్త - బంధీకృతి = బంధిగా చేయబడిన - పరికిశ్చి - పరిభార్యయు - పక్షి = బాట సారుల - పరివత్ = సమాహమును - ప్రహరణ = కొట్టి దోచుకొనుటచేత - ప్రాప్త = పొందఁ బడిన - నిత్యములక్ = ధనములచేత, పాటచ్చర ప్రభులకుఁ = దొంగదొరిలకు, ...లాంపట్యము = ణోలభిత్వము ... ఏమి పనియని = ఏలయని, ... అవనియడక్ = భూమివిషయములో, అవని వైముఖ్యంబు = రక్షించు విషయమున విముఖి - ఆజ్ఞ యిడుక్ = దండించును. ఆట్లాబ్బయిడ శక్యంబుగాదు అని యగ్నయము. భూమిదిహిలకుఁ = బ్రాహ్మణులకు, బాడబుండు = బ్రాహ్మణుండు (ఆగ్రస్యండు), బ్రహ్మదండంబునక్ = బ్రాహ్మణులపై దురాయపెట్టుటచేత, బిశ్చ బ్రాహ్మణండు=కనీషమహామని, స్మృతదృష్టంబును=విన్నవీయు, కిన్నవీయు - బహు...ల - బహు = పెక్కు - భవ = జన్మములను - ఆరిబ - కావించెన - క్రూ = తిపః క్రియచేయు - లబంబుల = పొందఁబడినవే. ఆచరిణ చఁబడవు = ఆచరించుటచేతఁ బ్రసింపడవు (ఆచరించుటలో సమరంబవు), బుణత్రయంబుక్ = దేవబుణ బుష్పబుణ పితృణములను.

ఆ శ్వాసాంతము

శా. దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక, సుధాంధోబృందమాదామహీ
రుగ్ధారాశబలీకృతాంఘ్రియగ, కానుశ్యాంబుసింధూభవ
ద్వృగ్ధామా, భృతమంథ, సింధువరాత్రి తేజిదోశ్శక్ర, శ్రీ
ముగ్ధాలావరసావరా, కృతవలాన్తాభస్వనోద్యుతరా.

286

దుగ్ధ ఆంభోధి మహాగృహ ఉత్సుక = పాలసముద్ర మనెడు గొప్పయింటకై ఉవ్వెల్లూ గదావాడా, సుధా...గ - సుధాంధుని = దేవతలయొక్క - బృంద = సమాహములయొక్క - మాడ = సిగలయందలి - మహీ = రథనములయొక్క - రుక్ = ప్రభియొక్క - ధారా = ప్రవాహములచేత - శబలీకృత = పలువన్నెలుగలదిగాఁ జేయబడిన - అంఘ్రి = పాదములయొక్క - యుగ = ద్వంద్వముకలవాడా, కారు...మా - కారుణ్య = కనికర మనెడి - ఆంబు = జలమునకు - సింధూభవత్ = సముద్రముగా నొప్పచున్న - దృక్ - చూపుయొక్క - ధామా = లేజస్సుకలవాడా, భృతమంథ = మోయబడిన కిక్వము (మందర మనుట) కలవాడా, సింధువర ఆత్రి

క్షేపిహఃచక్ర=గజేంద్రునియొక్క పీఠము మీఁటివైచునట్టి చేతి గుడుసువాలు కలవాడా, శ్రీముగ్ధ ఆలాపరస ఆదరా = లక్ష్మీయొక్క మనోహరవాక్కుల స్వారస్యముందు తగులము కలవాడా, కృత ... రా - కృత = చేయబడిన - పలాత్ = రాక్షసులయొక్క - మూర్ఖ = సామన్యిలు కలదైన - స్వన=మ్రోతతో - ఉద్యత=విబృంభించుచున్న - దరా=శంఖము (పాంచజన్యము) కలవాడా. [ఈసంబంధులకు 5(2)లోని “అనధరింపు”ము అను క్రియతో నన్వయము].

క్షీరాబ్ధిమహాగహప్రియా, ప్రణతులైన సురల విగ రతనముల నలుగు జాతుల చిత్ర గర్వము లతో నీపాదములు తేజరిల్లుచున్నవి, సేత్రేగంటి దీప్తియందు కడలియంత కనికరము ప్రవహించు చున్నది. కవ్యపుర గొండయైన మందరమును మోచి అమృతము దొరకునట్లు గావించి దేవతలం ప్రోచితిని, నీచేతి చుట్టువాలు విగర గజేంద్రుని యాఠిని మీఁటివైచితిని, మహాలక్ష్మీయొక్క మనోహర సుసాలాపములను విన్నవించుచు విసంగోరుచున్నావు, నీచేతి శంఖమును ఊడి ఆస్త్రాతచే రక్షింపులను మూర్ఖుల తేజెదవు, (అట్టి నీవ ముప్పు ప్రోచుచు యేపాటి ఆవి కని స్తారన), ఇందు గొండురూపకములు కలవు.

“అమర్త్యా అమృతానసః”,—స్వ్య - ప్రభౌదురుచిస్త్విద్భా భాభివిద్యుతి దీప్తయః, “చిత్రకీర్తిర క్షుద్ర శబ్దైతాశ్చ కర్ములే”, “దేశే నద విశేషేఽపౌ సింధు ర్నా గరితి స్త్రి యామ్” “గృహదేహిత్విట్ప్రిభావా, ధామాని”, అమ. “ఆర్కః పీఠాధునః కోర్కః”, “మగ్ధ స్పృష్టరమృగాఢయోః” అమ. “దరోఽస్త్రి కన్యుభయయోః” నానా. పలాత్ - పల=హంసమును - ఆద=కేళింపుచువాడు. నారాయణుని చక్రము ‘సుదర్శనము’, శంఖము ‘పాంచజన్యము’, ‘శబ్దో లక్ష్మీపతేః పాల్నజన్య శ్చక్రం సుదర్శనమ్’ అమ. గజేంద్రుం బట్టిన మకరమును నారాయణుడు చక్రాయుధముతో ఖండించె నని భాగవతకథ.

“కరుణాసింధుడు శౌరి వారిచరముక్ ఖండింపఁగాఁ బంపె న

త్వర తాకంపిత భూమిచక్రము మహోద్య ద్విస్ఫులింగచ్ఛటా
పరిభూతాంబరచక్రముక్ బహువిధ బ్రహ్మాండ భౌండాచ్ఛటాం
తరనిర్వక్రముఁ బాలితాఖిలసుధాంధశ్చక్రముం జక్రముక్.”

“భీమంబై తల ద్రుంచి పాణములఁబాపెక్ జక్ర మాశు క్రియక్

హేమత్కృధరదేహముక్ జకతనస్యేభేంద్ర సందోహముక్

కామ కోధనగేహముక్ గరటిర కస్తావ గాహంబు ని

స్వీమోత్సహము వీరదానము జయశ్రీ మోహముక్ గ్రాహముక్”. భాగ. 8(111).

క. కరధృతరరాచివితరణ | పరిపాలిత తొండమాన్నుపాలక, పునరు

త్తరిత నరనప్తబాలక, | శరణాగతనేవధీ, భుజంగాశరధీ.

287

కర...లక - కర=నీచేతియందు - ధృత=తాల్పబడిన - దర = శంఖముయొక్కయు =

ఆరి=చక్రముయొక్కయు - వితరణ = ఈవిచేత - పరిపాలిత = కావబడిన - తొండమాన్ =

తొండమాన నెడు - నృపాలక=రాజుగలవాడా, పు...క - పునః=మరల - ఉత్తరిత = ఉజ్జీవి

తుడైన - నర=అరునుని, నప్త=మనుమడైన-బాలక=బాలుడు గలవాడా, శరణాగతశేవధీ -

రక్షిణురై వచ్చిన వారియొక్కనిధానమా, భు...ధీ - భుజంగాశ = గరుడుని చేత - రధీ =

ఆరదము కలవాడా.

స్వామీ, నీవు నీ భిత్తుడైన తొండమానురాజును నీచేతి శంఖ చక్రములను ఇచ్చి రక్షిం చితివి; అరును మనుమడైన పరిక్షిత్తుఁ తల్లిగర్భములో అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన బ్రహ్మశో

నామక మహాస్త్రముచే మృతుఁడు కాఁగా ఆ శతవును బ్రతికించితివి, శరణాగతులకు నిధివి, గరుడు నెక్కి నీవు ఎల్లెడలకుం జరింగువు.

“అరెం తు శీఘ్ర చక్రాగ్రే శీఘ్రగామివిశుత్రిభు” నానా. ‘అరములు’ = చక్రాంగములు = చక్రపుటములు - అవి కలసి ఆరి చక్రముందరారి దర ఆరి - ‘అరిదర కరుణ్ణి’ అని నరక రాజీయును, - ఉత్తరీతి, త్పాల్లవన తిరణయోః - తిరణం తిరః - తిరము = దాఁటుట - లక్షణతే - ఛైతి న్యము - ఉత్తరుఁడు = ఉద్గతమయిన చైతన్యము కలవాఁడు - పునరుత్తరీనుఁడు = పునఃప్రాప్త చైతన్యండుగాఁ జేయబడిన వాఁడు, నామధాతువు - మిగల బ్రతికింపబడినవాఁడు. ‘నస్త్రు’ - నపతస్త్ర్య నేన నస్త్రా పాస్త్రో హౌహిత్రీశ్చ” నీ.కా. ఉ.జాగి - “నిధిర్వా నేవధః” అమ.

గుండ్రవంశ్యునికే మధ్యుడను రాజునకు పట్టుమీసే యగు ఆకారాజును పుత్రుండును, ఒకానొక నాగకన్యయును నొండొకరితో నుక్తరీతయు జనించిరి, ఆకారాజునకు పుత్ర కామ్యేచ్ఛితే పద్మావతియును నయోనిజయును వసుధానుండును ముతుండును జనించిరి. వేంకిటాచలముంగు ఎఱుకువొరగా నుండి శ్రీనివాసమూర్తి పద్మానాభుం జరిగెను గూయును, ఆకారాజు ననంతరిమందు షిత్తవ్యక్తత్రయ్యులు రాజ్యముకై పోరాడు నపుడు శ్రీనివాసుఁడు తన భక్తుల యొక నొండొకరిననుజులచేయు తన శంఖచక్రము లిచ్చెను, చక్రముతో నొండొకరిననుజులచేరి నోడించెను.

ఉత్తరాగర్భునిని ఆధున్యపుత్తుని పరీక్షితును ఆశ్విమౌను ప్రయోగించిన బ్రహ్మరీమను నస్త్రమునుండి శ్రీకృష్ణులనామ పాపాదకరే గాచిన కళకు భాగవతియింనుం గనవచ్చును.

మత్తకోకిల. కుండలిన్విషమనగ్రకేతన, గోత్రభిచ్ఛ్రమ హరిదో

శ్చంఢమోత్పలకకృతాంగకసత్వ, హృత్యకురూక్షవా

కృంఠతత్వ, యశోనిధీకృతపాండవేయ, కర్కరీ

నండఖండనపాటవాంచదుదారదారసమాగమా.

288

కుం...న - కుండలిన్విషకే = నాగ శత్రువు (గరుత్మంతుఁడు) - ఉదగ్ర = ఉన్నతిమైన, కేతన = భ్వజమునందుగలవాఁడా, గోత్ర...త్వ - గోత్రభిచ్ఛ = ఇంద్రుని - గ్రును = వృక్షమయిన పారిజాతమును - హరి = హరించున యైన - దోశ్చంఢము = బాహువులయొక్క తీవ్రతచేత - ఉత్పలకకృత - ఉద్గతమైన గరు రాక్షసు కలయవయవములు కలయైన - సత్వ = సత్వ భామ కలవాఁడా, హృ...త్వ - హృత్య = మాతభావమును (రాయభారమును) - కుర = కారివులచేత, ఉక్త = ప్రశంసంపబడిన - వాక్ = భావణమందలి - పండితత్వ = పాండిత్యము కలవాఁడా, య...య - యశః = కీర్తి - నిధీకృతి = నిత్యముగాఁ జేయబడిన - పాండవేయ = పాండు పుత్రుల యైన ధర్మరాజు కలవాఁడా, కప...మా - కపరీ = శవునియొక్క, హిందంఢ = వింటియొక్క - ఖండన = త్రుంచుట యందలి - పాటవ = సేన్యచేత - ఆంచితో = ఒప్పకమన్న - ఉదార = మహత్త్వ రాలయిన - దార = భిర్మయొక్క - సమాగమా = ప్రాప్తకలవాఁడా, [5] (2) “ఆవధరంపుము,” అను క్రయతోనన్వయుఁడ.

ఒకారాయణమూర్తి, ఎత్తయిన నీటెక్కమంగు గరుడుఁడు వెలుగుచున్నాఁడు; నీవు నీవహుబలముచేత నందనమునుండి పారిజాతవృక్షమును పెల్లగించి ఇంద్రునోడించి తెచ్చి యిచ్చి ఒడలెల్ల గరురుపాడుచున్న సత్వభామను ఆలరించితివి. రాయభారమున నీవాక్ష్మణిమను

శారపులుకూడ మెచ్చుకొనిరి. పాండుపుత్రుఁడయిన భర్తరాజునకు కీర్తి కలిగించితివి. అట్టి యోవరమపురుష, ముందు ప్రోవుము.

“కుడలీగూఢపాచ్చక్షిః శ్రవాణాకోదరః ఫణీః” ‘గరుల్మేకగరుడస్తాక్షిః’ వైనతేయః
భగవత్వరః । నాగాన్తకో విష్ణురథః” - “ఉచ్చ ప్రాంశూన్నతోదగ్రచ్చిత్రాస్తుజే” - అను. -
“కేతనం గేహ చిచ్ఛాబ్జ కృత్యామన్త్రణ కేతుః” నానా., “సుత్రామాగ్రతభిద్వజ్జీ
వాదవో వృత్రహో వృషా-” అను. “చిద్వో వైత్యవిశేషే యువానో త్రిషు తీత్రకోపనయోః”
నానా. ‘ఉగ్రః కపర్ది శ్రీకణ్ఠః శలీకణ్ఠః కపాలస్థితీ’ అను. “ఉదాగో దాతృమహతోః” -
అను. పాండవేయ = పాండవ. —

“సురిలగప్రసాదమునఁ జూచె సుపుత్రులఁ బాండు రాజు భా
సురముగఁ గాంచె దత్తురులఁ జూతము రం దని పౌరులెల్ల నొం
దొరులకుఁ జెప్పఁచుం దరిలి యెండొరులం గడవంగ వచ్చి చూ
చిరి భుజ విక్రమాధరితసింహకోరులఁ బాండవేయులకా” - ఆది. 5. (150).

శా. ఇది సింహోచలచంభోకేసరిపదాభేదప్రసాదాపుణ్యల

బధురుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకీతాం
కదృఢప్రాతర కృష్ణరాయవృషసంజ్ఞాస్తత్రాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసనరంబు నాలవది హృన్యందై మహిం బొల్పుగుణ. 290

ఇది = ఈరాత్రాశ్వాసన, సిం...దకో - సింహోచల = సింహాద్రి యనుత్తేత్రమందలి - దంధి
కేసరి = నృసింహకలారముయొక్క - పద = చరణములయొక్క - అభీష్ట = ప్రియమైన - ఆర్చనా =
పూజచేతమైనట్టి - పుణ్య - సుకృతిమచేత - లబ = పొందఁబడినట్టి - దురుట్టంకణ = చెక్కుటకు
శక్యముకాని - పొట్టునూరి = పొట్టునూరను గ్రామమందలి - విజయ = గెలుపును సూచించునట్టి -
స్తంభ = కంబమైన - ఉపల = చాతియందు - ఉట్టంకీతి - చెక్కుబడిన - అంక = చిహ్నమైన -
దృఢ = నీరమైన - ఇష్ట = ప్రియమైన - ఆత్మర = వర్ణములు కలిగిన - కృష్ణరాయ నృపసంజ్ఞ =
కృష్ణరాయ భూపతి యను పేరు కలిగిన - అస్తోత = నాచేత - కృత = రచింపఁబడిన - అముక్తమా
ల్యదకో = అముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు, నాలవయాశ్వాసము, హృద్యందై = మనోహర
ముగా, మహిం = భూమిలో, బొల్పుగుణ = బిష్ణుమండును.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కటకమును జయించినప్పుడు దారిలో ఈపొట్టునూరికడ తిన విజ
యాంకిమైన శాసనమును చెక్కించెను. చూ. ము. ‘ఆభిరతిగ్నెష్టరాయ... ఇత్యాది పద్యమందు
చెప్పఁబడియున్నది.

ఈసింహాద్రి విశాఖపట్టణము జిల్లాలోనిది. ఆస్వామిక అప్పఁ దని గంభీ. కావుననే ఆ
సీమలో ననేకులకు అప్పఁ దనుపేరు ఇప్పటికిని ఎప్పటికిని ప్రసిద్ధము.

‘అంక...త్మర’ - అంక ‘దృఢప్రా’ అని పా. అగపడుచున్నది. ‘ద్రజ్ఞిష్ట’ అని సామరూపము.
‘శాబ్దకామివ ద్రక్షమాః’ మాఘ.

చ త్తు ర్థా శ్వా స ము
స మా స్త ము.

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

పంచమాశ్వాసము

క. శ్రీనివా బాంబవలీ | మానస తామరస విహారమాణమిళిందా
భానద్యుదయ కళిందా | నానాంఘ్రిశిరోమ శేషనగ హర్యమా. 1

శ్రీ...దా - శ్రీ = మహాలక్ష్మీ - నివా = నివాదేవి - బాంబవలీ = బాంబవలీదేవి - వీరియొక్క - మానస = హృదయముల నడి - తామరస = కమలములయందు - విహారమాణ = క్రీడించుచున్న - మిళిందా = ముమైదా, భా...దా - భా = (దేహ) కాంతియందు - శి = శరీర = (యమునా) నడియొక్క - ఉదయ = పుట్టుకకు - కళిందా = కళిందవర్వతి మనవారదా. నా...త్మ - నానా = పెక్కులయిన - అంఘ్రి = పాదములు - కళ = తలలు - ఆశ్రి = కన్నులు గలవారదా, శే...మా - శేష = శేషమునెడు (మేముల) - సగ = కొండయందలి (ఆనగా శేషాద్రియందలి) - హర్యమా = సింహమా: - ఇకన్నియు శంకటాచలపతికి విశేషములు.

తా. - శ్రీదేవి నివాదేవి బాంబవలీదేవి అనెడి పద్మవశేవుల హృదయములయందు ముమైద నెట్లు తామరలయందు (మకరిందాగ్రు) విహరించుచుండునో అట్లు విహరించుచుండువారదా (వారిచే ధ్యానింపబడుచుండునట్లు); కళిందవర్వతియనుండి నల్లని యమునానది జనించి ప్రవహించునట్టిగా దేహమునుండి జనించి న్యాపించునట్లు కాంతికలవారదా; లెక్కలేని పాదములు, లెక్కలేని తలలు, లెక్కలేని కెత్తిములుం గలవారదా; ఏదేని కొండయందు సింహముండునట్లు శంకటవర్వతియందు ఉండువారదా. - రూపకాలంకారములు. శ్రీకృష్ణధనిశంకునికి రుక్మశి - గర్వి భామా - బాంబవలీ - కాళిండి - భిల్లా - సుదంతా - మిత్రినిందా - లక్ష్మణులు - అని ఎనమిఁద్రు బట్ట మసాములు. అందు రుక్మశి శ్రీదేవియొక్క యశలము; బాంబవలీ బాంబవలీనిమాటెరు; నివాదేవి యనియొక గొల్లకూతురును శ్రీకృష్ణులవారిభార్య. ఆమె తండ్రి వంతుడను గొల్లదొంగ యాల మందలలో కాలశేమి నును బాసపుని కొడుకులు ఇరువురు ఆబోతులు గానుండి జనుల కపాయము నేయుచుండగా వారిం బరిమార్చు వానికి తన కూతురినిచ్చి పెండ్లిచేసెదనని యాతిఁడు ప్రతిపదేసి అట్లు ప్రకటించెను. ఎవ్వరును కోడలయంగూల్చు కునెర. అంతట శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చి వానికెంటిం బరిమార్చి నీళ్లు పెండ్లియాడెను. వైకుంఠవాసి నారాయణుని దేవేలులలోను నీళ్లు గలరు.

“అచ్చెరువుగ నాచెంతట | వచ్చెను నీరి వచ్చె నీశి వచ్చెను గిరియున”

వచ్చెను బరివారము నా | కచ్చెట సంసార మింక నెచ్చు నటంచుకొ.

అని యజ్ఞవల్కరాహస్వామి సంకలించుచున్నంత” అని శంకటాచలమహాత్మ్యము.

హృదయము ఆధోముఖ పద్మాకాగముగా నుండును.

“హృది స్థానే నీతిం పద్మం, తస్య వక్త్ర మధోముఖమ్

ఉర్వనాళే మధోబిందు తస్య మధ్యే నీతిం మనః.” ఉపనిషత్తు

నారాయణమూర్తి నల్లనివాడగుటచేత ఆయనయందు ఆరోపితమయిన భృంగత్వము మిక్కిలి సాంపుగానున్నది. విశేషరూపమందు శిరోఁఘ్రియములు సంఖ్యాతీతములు.

యమునానది కళిందవర్వతియనుండి పుట్టునుగాన కాళిండియనబడును; యమున నలుపు: -

“కృష్ణాని కేశవః సీరిచల చన్ద్రాబ్జ- రాహవః....

మషీ మద సురావారి యమునా స్సాష్టానాస్మ చ.” కా. క. ల.

“రూపం మహాత్మే బహువక్త్ర శేత్రిం । మహాబాహో బహుబాహూయదమ్

బహూదరం బహుదంష్ట్రం కిరాశం । దృష్ట్వా లోకాః ప్రవృత్తతా స్తథాపామ్.” గీత.

“సహస్రశీరా పురుషః సహస్రాక్ష స్సహస్రపాతీ.” పురుషసూక్తిము.

శేషుడు వేంకటాచలమైనాడు గావున ఆకొండకు శేషుని మనియం లేదు: — “శేషుండు చాగిలంబడి వైకుంఠానికి నాష్టాంగపిండస్వరూపము చేయుచు పర్వతాకారమునా—; అట్లు శేషాఖ్యనొందిన మహాదేవ ఇతాప్రదేశం బహుబలమును బుద్ధిప్రకరము శ్రీశైలమునగుచు నుండ,...” వేంకటాచల మహాత్మ్యము.

‘సింహా మృగేంద్రః సఖ్యసౌఖ్య హర్యక్షః కేశరి హరిః’ అను.

న. అచభరింపు ముప్పిరుపులై.

2

‘విష్ణుశేతుండు’ - కర్త, 1-వ పద్యములో ‘కసుంగ’ శబ్దం అనుక్రమణో విన్వయించును; ఆ కసుంగునకుడు అధికముగా ‘చోడు’; ఈ 3-వ పద్యములో వర్ణితము.

మ. ప్ర. బహునాచాన్ద్రాంకు రోఘం బురు కుసుమకుంభం గోమతీతీరే దృష్ట

ప్రకటం హై కాంత్యచే ము స్ఫురుటః బుధి ప్రక్షాళితో వాటింబి స్వీకృ

ర్వేంద్రోద్భవో దస్మి వీరాయత మహి మహి గా ర్దేహ ము స్మష్ట యానా

యకలం గంగయు డోడిం బెడిగి భజిమి వీ:వేసెనా నంట తోడుకా. 3

ఒకనాడు, ఆ - బు - ఆస్తి = చూచిడి - అంకుర = శిగురులయొక్క - ఒగింటి =

మొత్తము, శిగురిణి - శిరు = గొప్పవైన (వీరాలయొక్క నసులు) - కుసుమకుంభం = పూలపాద

రిండ్లయొక్క - శిరుగోళిణి = శిరుగ్రాసేయనగు, లెప్పు ప్రకరము = స్ఫులగమొహము, వి,

కాంత్యచే = ఆనంద, మహి = మెదల, మతుల = కాయలను, పదరి = గిరించే, ప్రక్షాళిత =

శుభరిమగుత కాంతలమును (లేక = ప్రక్షాళిత, ప్రక్షా = ప్రేగా, ప్రక్షాళిత = శుభ్రపరిమృతమును),

పాటింబి = కలప, స్వీకృత్య = శిరస్సునకు, వికర్తృక = ఆధారముపెట్టగా, దస్మి = అలసి.

వీరాయతము = పూనుచుయతియ (పూనుచుతియ), మహి = శిరు, మహి = శిరు, ముష్ట తాను

పట్టు = తోలుత తానును ఉండేది. అట్లు = ఆప్రకారము (అనగా తాను ప్రసరివాగ్గాప్రే,

బ్రహ్మనామకం = అనానామకీ కామితము, శిరుంబు = కాలం పొంద నుండును, ఎక్కడి శిశువు,

కిందస్థుడని = ముష్టతాచే, పీఠ వికేతనా = పొన్నునంగొనానో ఉన్నట్లుగా, అంటు

తోడుక = శిగురిచ్చుచున్న (అనగా చూచుచున్నట్లు పూనుచునుండు నీడి యధాస్థితైవ

నాయకల పీఠంబు అంటుకొన్నవో ఆనాచామయం, త్రిదానై కిన్నయం.

తా... మనంతిన్నువేచ్చిరి, పాదరిండ్లునిం దాంబు మః. వాటిలోపలి వికాంతప్రకరము

లంగు లేమాని శిగుళ్ళ మొత్తమునను ఆ నీడల పుష్పరమునను పొన్నునగా నొప్పుచుండగా

అంగు నాయకలలో నాయకుల మదస్త్రదలం శలంగుమండిరి, అంగుకలలో నాయకులు తొలితి

నమరతియు ముష్టతాను నానుటయు చెవరించి పూనుచునుండునకుం బొచ్చే అటల లగ్నమలన

స్వీకృ ద్భాగం దట్టంగా నలసి పూనుచుండును మోవి తోలుత తొలుండున పొన్నుగా ఉత్తాన

యానలే అగుచుండిరి. ఇట్లుగా మోవిశిగురు శిగురుచేతిచేరి వారిపీఠంబుప అంటుకొనియిం దెను.

అట్లు వీరపున నంటుకొన్న యామావిలేజివుళ్ళతో వారు మెలంగుట యెట్లుండెననగా, వారు మరు కలనిలో పరాజయముందినందులకు మరుఁడు వారిని తళిమి వీరపునంగొట్టెనో యనునట్లుండెను. — ఉత్తేహాలంకారము.

‘ఏసెనాక్’, వీరపున నంటుకొనియున్న యెట్లుని మావిచిగురు కత్తిపెట్టుచేతనయిన పెద్ద గాయపా యనున ట్లుండె ననుట. రణమునుండి తొలఁగుబంటులను వారి సేనాపతులు వెనుకనుండి ఏయుట ప్రసిద్ధము. ‘ఉరు’ - ఉదర. పోడికిఁగాని కుడంగమునకుగాని విశేషము. ‘కుడంగకము’ - ‘వృత్తలతాగృహ మితి స్వామీ’ రామాశ్రమి. ఈ. కుటంగకము. ‘తల్పంశయ్యట్టదాశేషు’ అను. ‘వీరపు’ - వెన్నున గాయము పలాయన నూచకము. ‘ఒకనాఁడు’ - దీనికి తర్వాతి పద్యములో ‘కనుంగొనె’ అనుక్రియతో నన్వయము. ఇట్లు ౨. ౩, 4 - ఇవి మూఁడును ఏకవాక్యము. ఇప్పద్యములో నాయకమున క్రమముగా సమ వీరాయిత సమరతరులను మాఁటిని అనుభవించినట్లు వర్ణన. ‘ప్రకర’ మనుటచే వేణువేణురతము వేణువేణు తల్పమున ననుభూత మని ధ్వనితము. ‘ముక్’ - పదరి, పాటించి, అట్టి అనుక్రూర్కములతో నన్వయించును.

గోదాదేవి

ఉ. వింగడ మైన యొక్క వన వీధి గనుంగొనె నీడ సున్నపుక

రంగుటరంగు పచ్చల యరంగయిపో వెలిదమ్మి బావికిం

జెంటగ సుల్లసిల్లు తులసీ వనసీమ శుభాంగి నొక్క బా

లం గురువింప కందళ దళ ప్రతిమాంఘ్రకలోదరాధరణ.

4

వింగడము = విశాలము, వన - ఒక్కవనవీధి = ఉద్యానవృక్షశ్రేణుల నడిమిబాట యందు, వెలిదమ్మిబావికి = తెల్లతామరలడిగియకు, రంగుట = సమీపమున, నీడ = ఆవజింప ముల ప్రతిఫలముచేత, సున్నపురంగుటరంగు = పాలగారచేత తళితళిలాడుచున్నట్టి తిన్నె, పచ్చల యరంగు అయిపో = మరకతపు వేదికవలె నొప్పుచుండఁగా, ఉల్లసిల్లుతులసీవనసీమ = సాంపాయనున్న బృందావన ప్రదేశమును, (అట్టి యరంగుమీఁద), శుభాంగి - శుభముంగళ కరములయిన లక్ష్మణములతోఁ గూడుకొన్న - అంగి = అమయములుగలదానిని, కరు - రణ - కరువింద = పద్మరాగముయొక్క - కందళ = మొలకయొక్క - దళ = కోతకు - ప్రతిమా = సాటి యైన - ఆంఘ్రకరఉదర = పాదములయొ చేతులయు లోపార్శ్వములను మోచియు కలదానిని, ఒక్కబాలి = ఒక్కయాఁడు శిశువును, కనుంగొనె = చూచెను.

తా. — ఆవిష్టచితుఁడు విశాలమయిన యొక వృక్షవాటికయందు ఒక తెల్లతామరకొలని చెంత తులసివోటయందు చెట్లనీడల ప్రతిబింబముచేత పచ్చరాలవేదికయొకయ నొప్పుచున్న పాలగ చ్చు తిన్నెమీఁద నొక చిన్ని యాఁడునిసుఁగును సవ్యోదళితపద్మరాగాంకురవర్ణములగు నఆ కాళ్లను ఆటచేతులను మోచియుంగలదానిని చూచెను: — తద్గుణము, ఉపమయు.

“స్వగుణము విడిచి యొకటియ. న్యగుణంబు గొనుట తద్గుణాలంకృతి యౌ

మగువనరం బధరంపు! నిగిచేతం గొనియె 700పుసింగారంబుక.” ఆ. సా. సం.

అకనబడిన శిశువు దేవత గావునఁ దగుచితమైన యునికిలో దొరకనది. “పచ్చలయరంగయి పో” మణిహేమమయప్రాసాదములయందు వసంపదగినదని నూచన. ‘వెలిదమ్మి’ పుండరీకనిలయ

యొక్క సాన్నిధ్యముం జూపుచున్నది. 'బావి' - వాపీశబ్దవైకృతము. 'చెంగట' - తులసివృక్షములకు జలసమృద్ధి కలుగునట్లుగా. 'తులసి' - ఆశిశువు వేల్పుగావున తదీయసావనతం చుటయు, మఱియు, తోమాలైకై తులసిం చచ్చుకొనబోయినప్పుడు దొరకినదని సూచన. 'కుభాంగి' - శుభలక్షణ యగుటంబట్టి కొనిపోయి పెంచుకొనె ననుట. 'అంశ్రి - రే' - దంతములను శిష్టనంగున స్వస్థ మెఱుంగనిదిగా దొరకిన దని భా. 'దశ' - ముఖముల దశనమయిన కడలందు తేజ మెక్కువ; చూ:-

“ఇహౌయద్దళితేంద్రునిల శకలత్యామం దందృశ్యతే |
తత్సాంద్రం నిశ పితమనతమనం కుక్షిస మచక్షుషా.” చిల్లణ.
“పాదో (తథా) కమలకాన్తి తథా చ యస్యా |
స్తా ముద్వహే ద్యని భువోఽధిపతిర్వి వియాతః.” బృ. సం.
“మత్స్యబుక్త్యా బ్రహ్మప జ్వహలాని చిహ్నా
వస్వేదనో మృనుతిశో చరణో ప్రశస్తే.” —, —
“బసుజీవ కనుమోపమోఽధరో | మాంసరో రుచిర వింబరూపధృత్

కుక్షుకట్టల నిభో స్వమా ద్విజా | యోషితాం పతి సుఖమితారదాః” —, —
కురువందము పద్దరాగ భేదము, అది కృపజాతి పద్దరాగము, “కురువందము నృపజాతి” హాలాస్యము “సింహారసంతిప్త లోహరుచులు, పుడమిశిశి క్త గుంభాభిములగు బృపులు” హాలాస్యము. “సున్నపురంగు” - ఇట నుగాగమమును ‘గరువపుసురువు’ అను ప్రయోగంబునం బోలె సాధించునది. “అరంగు” - వాడుకలో “అరుగు” అనినూము.

చ. కనుగొని విస్తయం బొదవంగా గదియం జని సౌకుమార్యముం
దను రుచియు న్సులక్షణ వితేనముం దేజముం జెల్వంగంత నే
పనిమిష దృష్టి జూచి యహహ! యనవత్తున కన్తుకుందుం దే
తనయంగ నాకు నీశశువుం దాం గృహ నేసె నటంచు హృషణఁ దై. ౪

కనుగొని = ఆ శిశువునుచూచి, విస్తయంబు = ఆశ్చర్యము, ఒదవంగా = జనింపంగా, కదియంజని = దగ్ధఅంబోయి (నమీపించి), సౌకుమార్యము = కోమలత్వమును, తను రుచియు = మేనివన్నెను, సులక్షణ వితానము = శుభలక్షణముల సమాహారమును, తేజము = ప్రకాశమును, చెల్వంగ = సౌందర్యమును, కొంతనేపు, ఆ నిమిష దృష్టి = తెప్పపాటు లేని చూపుతో, చూచి, అహహ = ఎంతపుణ్యము, అనవత్తునక = బిడ్డలు లేని వాడైనన, నాకు, అన్తుకుందుం దే = ఆ నారాయణుండే, తనయంగ = కూతులుగా, ఈశిశువుక = ఈనిమిషులగును, తా, కృపనేతై = ఇచ్చినాడు, అటంచుక, హృష్టుండై = సంతోషించి.

తా. — ఆ శిశువును జూచి యాశ్చర్యమొంది, చెంతకేగి, ఆకోమలత్వమును, మేనివన్నెను, శుభలక్షణముల సమదాయమును, తేజాను, కొంతనేపు తెప్పవల్పుక పరికించి, “అహహ! ఏమి నాపుణ్యము, నేను బిడ్డలు లేనివాడనని నామీద కరుణించి ఆ నారాయణమూర్తి నాకు కూతులుగా ఇచ్చినాడు” అని తలంచి, సంతోషముతో —

“విస్తయో ద్భుత మాశ్చర్యమ్” అను - “అస్త్రీ వితానముల్లాభవిస్తారమభున్నదను” తుచ్చే ముద్దేతి” నానా. “ముఖమిత్యవ్యయం మాస్తం నిర్వాణమోక్షవాచకం | యస్తద్దదాతి

ధిక్తేభ్యో యవన్తేన కీర్తితః". "మువన్తవన్తరౌ విశ్లేషారౌ నిధిరన్తియోః". వానా. "ఆపత్త్యంతోకం తయోస్యమే" అను.

క. కొని పోయి ధర్మకేహిని | కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి యాయవయును జేఁ
పు నెబ్బనయంబును లలిం | బెంచె న్నో మొప్పనిట్లు పెరుంగఁ గ్రమమునక. 6
కొనిపోయి, ధర్మకేహినిక = తనయిల్లాళిక. ఆమరక్తిక = శ్రేమితో, నిరంగ =
(అయన) ఈమఁగా, అయవాయను, పొంగి = సంతోషముతో నుప్పొంగినట్లై, శేషునిజన్మన్యం
బునక = ప్రస్తుతిములగుచున్న తన చనువాలతో, లలిక = అమరక్తితో, గోమఁ బిప్పక =
పొటమార్గము సొంపొందుట, పెనెక = క్రమమునక = కాలముబడి (వయస్సంధి రాగానకుట).
స్తనమును చేఱుట ఆ కనువు వారికి పుట్రిగా నిగవన్తితియగుటం నున్నందున,
కానిచో పోలెపాలతో పెంచు నుండవలె.

సీ. వాఁడెల్ల సంగతివీచి మాటలాడెడు, పుటిలవచ్చు నహించె గుంజలములు
ఆడిలు కిసిలు దొ నజగంబు గనుగొనె, నాడించె బొమగొని యాననము,
సను గొమల్మిగయ వయి ముకేతెగవలెనై, బొదిపా ముల్లెవాళువొడుగె,
సారెకువండ్లంబు దార్మిక్యములచెప్పె, ఆచిచ్చువీణులోగల బొచ్చెను,
చే. వట్టగాంధీర్య మొక్కచివ్వుకొనినె, వాడె, నానాల కగల నాదప్రియము
చవుకైవైన స్థయిచ్చుటం బను నలుక, ననుచుబాటించె బొల్లంబు బాటె.
బొల్లము బాటించుట వర్ణించుచున్నాడు:—నాదెఱుఁగవలె, బొంట్ కైవడి = యథా
పూర్వము, మాటలాడెడు = సంభాషించుట (తెలుకరిపదము) (అవివారతనము నొక్కటగా మాటలాడు
నాండడు నక్కడను), తప్పిచదులము, కుంతిలము = తలవెండ్రుకలు. పటిలవచ్చుట = పట్టి
లిపువచ్చుట (కంఠంబునను బాగా గాంగరినాటను నుండుటను), నొంక = అలలించుట;
ఆలలం = పొత్తిండుట. బొమగొన = పిన్ద్యము కింగిలము (బొమ బొచ్చుగాననుచును),
ఆగంటక = గుడ్డక = చుక్కగా మైత్రితోబాటుచును మానినవి (శ్రేణింటంబాచుటను
వచ్చిన దనుటయు), అననము = భుజనము. బొమగొని ఆడెంకెక = నుయొక్కటి పక్షిబొమ్మకొని
నొంకించుకనుల కడ ఆడెంచుటచే చేయెనను చేయవలెననుట (కనునొంకను పొంపునొంపుగా
మదిగొని యెక్కువాయులను జేయవలెననుట ముదిగవేర్చున దనుటయు);

పక్షము = ఉరము, బొమగొనిచేయెను = పువ్వులపైకి కొమ్ముల విజృంభంబుగా, ఉపే
క్షిక కడవక బెత్తె = ఆనాదగునతోట కిచ్చుట (ప్రసన్నతనము (పన్నులు లలయెత్తిన
గిర్వముచే బొల్లమును నరిగకురానముక ఓకరింబ్రచేసె. స్తనములు విజృంభంబుం బొడంగుట
నాని నొప్పకంబుక కిప్పకంబు పొడంగనదనుటయు), పొడిపాడవలెను = చేతులు ఆడంగులను.
ఎఱు వాఁడెల్ల కైక = కోపాదులను పమింప నారంభించెనె (యౌవనోదయ ప్రయుక్త మయిన
యౌవనాప్యతియయం బొల్లననుచుయు);

పక్ష్యంబు = ఉరము, బొంక = మాటిమాటికి. దార్మిక్యముల చెప్పెకలెమనే చెప్ప
కొనెను (పాలమలేనివారతో) కలెమనే లేదుగాఁ చెప్పకొనుట వాడుక, ఆమరన్తయప్పకు వచ్చిన
దనుట) — (యౌవనోదయము చేత నడుము నన్నగిల్లననుటయు), మేను = తిరిగియు, పొచ్చుకీర్వక =

ఒరుల సంపర్కమును సెవక (అనగా దగ్గఱకు రానీక, తాఁకినీక) — (మాలిన్యమునొక ఆనుటయు), ఇటు = ఈవిధముగా (ప్రత్యక్షముగా), లోగఁజూచుచున్నాఁడో చూడంగినది;

నాభి = పొక్కిలి, వట్టిగాంధీర్య మొక్కఁడు పెట్టుకొనియో = లేని పెట్టుబడిటి వహించినది (కూడతారాపనులునలొంటిను దాచినది. అలావనముచే పొక్కిలి లోఁతయినదనుటయు), ఈ గలిక = ఈవిధముగా, నానాటికిక = దిన క్రమమున, నాటిపొండు = మనువటిచెలిమి, చతుకయైనట్టి యిచ్చుటక = పలుచినయైనట్టి యీ బాలయందు, నిరుచఁ జనదనుచుక, బాతినకరిక = నన్ను నన్ను గావదలి కూరమేఁగినదో యనునట్లుగా. బాల్యంబు బాలిక = కైశవము ఆపగలిగినది.

ఇందు అలావన ప్రాగుర్యవలక్షణములు క్షేపణింగిచేత బాల్యమును తిరస్కరించు నదనడిగా వర్ణింపఁబడినవిగావున శ్లోకావతీత్యైశ్వలంకారము.

‘కొమ’ = మొదటికూరము ‘కొమ్మ’ ‘కొమ’ = మొదటికూరము కొమ్మ, ‘పాటి పాదములు’ = ప్రాణ్యంగుల సమాపర ద్వంద్వముగఁబడి పాటిపాదము అలి వికళగ్భావము గావలయును. అట్లే ‘పాటిపాదం బెట్టవలఁచుచుండ’ అని కలంకవిచ్చును గాని, ‘అట్లే’ ఘోషపక్షింటిని సమానాశ్రయవిధులను పాటించుట లేదు.

శా. హేమాధాంగ విభాధిరాయణమనక్రేందు ప్రభాశ్రీః

నాభామాత్యము వింగి నమ్యో మును నన్వేషణంబునైఖ్యుక,

శ్యామాంకిం బలి గన్వహాప్యహాచి చ్చాయాచ్ఛటం గాంచె, నో

గా మున్నుర్వి ‘విప్రధాన’ మును నాన్వేషణంబునై యుండును. 8

కత భామా రత్నము = ఆరావలన, మును = మొదలను, హేమా = అ = హేమ

ఆధి = బంగారుపంట వన్నెకలవైన = ఆంగి = హేమయొక్క. పిశా = ప్రకాశము = ఆధగతము నీమ = మోహింపు = వక్రి ఇంగుప్రభా = మోహించుచున్నది నేలఁగు = నీనియొక్క = క్రైత = శోభల చేత, తితతిత్ కర్మయైతి ఆభ్యుల = ఆయాకర్మములతోఁ గూడుకొన్న పేరులను, పొందదయ్యెక = పొందలేదు, అఱి = అఱి = అఱి = మొదలయొక్క = గన్వ = పొందుయొక్క = పూరి = భారమును = కల = కలిపించెడు = కని = కేరిపాశముయొక్క, భాగూ = వన్నెయొక్క = ఇదిక = సుఖములు మాలముగా. శ్యామాంకింబుక, శ్యామా = నల్లనిది (అలావనమధ్యన యగుటయు) = ఆంకింబుక = అనడి చేరిని, కాంచె = పొందెను; బో = గా = భాయెప్పనుగదా, మన్ను = భార్యను, శిర్వక = లోకములో, శిరి = ప్రధాన = ‘నన్నెవ్వ గాత్రస్వ శిరి = ప్రధాన’ అనగా నకల హేమమునను సేము ప్రధానమైనది. అనువాక్యంబు = అని పెట్టున చెప్పినమాట, వీసయో = వివిధమునను, తిప్పన = తిప్పిపోవునా (పోదనుట.)

తా. — ఆమెకు మొదటిమండలియన్న హేమమగ్ధ చ్చాయచేతిగాని, మోహితంబుచేతిగాని, మోహించు ద్ర ధావర్తముచేతిగాని, అనగా పగులు ఎరులు నోరులు అను వన్నెలలో నేనినగాని తెలుపునట్టి హేమ రాదాయను, ఇప్పుడు అలావనోదమువలన శిశోజనుల కెక్కడ నలిమొతి కయముచేత శ్యామ యని చేరు వచ్చినది. ఇది యుచితమే. ‘హేమమున కెల్ల శిరస్సు ప్రధానము’ అనుడు నానుడి తిప్పగుదా. అలావన ప్రాగుర్యముచేత శిశోజనులయందు నలిమ మొచ్చెనని భా. హేమాత్యైశ్వలంకారము.

‘శ్యామాయావనమధ్యపా’ అను వాక్యమునం కెప్పినట్లు అలావనముచేవచ్చిన శ్యామాంజను కలి శిశోజవైల్యాతికయముచే వచ్చినట్లు చెప్పినాడు. అధాంతిరవాగంబును పుత్ర్యను ప్రాసంబును.

‘శ్యామాత్వంబలిగర్వ’ అని పూర్వపాఠము; అందు పుంవద్భావాప్రాప్తికి ప్రక్రియ కడుం యిగుడుగాక ఘటిల్లుదుగావున ‘శ్యామాంకింబలిగర్వ’ అని పఠింపవలెనని. అంక శబ్దమును ఈకివి నానుధేయపరముగా ప్రయోగించియున్నాడు.

“ధూసురవంశ్య పుణ్యజన పుణ్యజనాంకిము తావనీనమే

పో శమహుడైడిం గులముపొత్తున కైతులకల్ల నంకితక” (51)

“భామారత్నము - రత్నింస్పృహతి శ్రేష్ఠమ్, ‘కృష్ణే నీహితిశ్యామకాలశ్యామలమేచకాః,’ అను.

క. ఆయత భుజైకిచుక్రం | డా యదుపతి దొడ్డు గెలువ నడరు మరుని కా

లాయసచక్రవరంశర | లోయన మంగరపుంగురులు యువతీకి నమరున్,

ఆముతభుజ వికచక్రండు = ధీర మయిన బాహువునందలి యొకచక్రముకలవాడైన, ఆయుదుపతిక = ఆశ్రీకృష్ణుని, దొడ్డుక = క్రందుకియ్యమన, గెలువ = జయించుటకు, అడరు మరుని కాలాయన చక్రపరింపరిలో అనక = తిరలుచున్న మదనునయొక్క యుక్కుగడుగున, గైదువులయొక్క బరులలో యనునట్లుగా, ఉంగరిపుంగురులు = కుటిలకుంతలములు, యువతీకిక = ఆదేవికి, ఆమరున్ = చెన్నారెను.

తా.—ఆమెయొక్క యంగరిపుంగురులు నలుపుమిగిలినట్టివి ఎట్లు బ్రవ్వెననగా ఆమెకల చిన నారాయణుని ధీర బాహువునందు ఒక్కచక్రాయుధము దాల్చియున్న వానిని దొడ్డుపొరిలో గలువక గోరినవాడై మదనుడు తెల్లగా నలవరించుకొన్న యుక్కుబ్రక్రాయుధముల వరుసలో యనునట్లు బిప్పారెను. ఆ యంగరిపుంగురులు నారాయణునిక కడుంబత్త మోహకములుగా నుండెనని భా. ఉత్పేక్ష.

‘ధీర మాయతమ్, అను. యదుపతి = శ్రీకృష్ణుడు, ఆయన నారాయణుడై, నారాయణుడై విలుపుబ్బారి మెదుడొట్లు, అతడై రంగనాయకుడును; ‘దొడ్డు’ - ఒక్కచక్రము నతిడు; వైచులోపల ఇన్నిటితో నతనింగిట్టి వశపఱచుకొనుటకై; ‘కాలాయనమ్’ - కాలం ను తీత ఆయస్స = నల్ల యనుము = ఉక్కు.

తే. సకల సీమంతినీలోక సమతీశాయి | భాగ్యవర్ణావళిలు వ్రాసె బర్కగర్భం

దనగ గర్భాంతరిక పక్షోపదాత | ఫలమునంగుంతల ప్రభ వడఁచెకలరు. 10

పద్మగర్భుడు = బ్రహ్మ, పడఁతీక = ఆచెలువకు, సక - ల - సకల = పల్ల - సీమంతి నీలోక = సుందర జనులను - శమతిశాయి = మించునట్టి - భాగ్య = అద్భుతముయొక్క - వర్ణ = ఆత్మర ముల - ఆమెలు = పంతులను, వ్రాసెననక = లిఖించినాడనునట్లుగా, క...క = కిరూపిరికపపు రంపు - తిలకి = బట్టుయొక్క - రజః = ఘోరిచేత - అనదాత = తెల్లనయిన - ఫలమునక = లలలు మందు, కుంతలశ్రేణి = వరులపంక్తి, ఆమరున్ = బిప్పచున్నది.

తా.—కపపురించుబట్టుయొక్క ధీధీచేత ధవళమైయున్న యామెలలాటమందు ముంగ రుల వరులను భాగ్యములో ఈమె పల్లయంగనాజనులను ఆతిథియించునని బ్రహ్మవ్రాసినయట్టి పంతులలో యనునట్లు చెన్నారెను;—తెల్లకాగితముమీద నల్లసినిరాలో వ్రాసినట్లు అనుట. ఆమె వరులు లోకాతీతిభాగ్య ముచికియులుగా నుండెనని భా.—ఉత్పేక్ష.

‘సీమంతినీ’ = పాపటకిలస్త్రీ, ‘సీమస్తమస్త్రీయాం మన్త కేశవిభాగముదాపౌతమ్; వీభాగి రావళి పక్షాద్’ ‘భాగ్య స్త్రీనియతి ద్విధః,’ ‘పద్మగర్భుడు’ - ‘ధాతాజ్ఞయోని ప్రసాదః’ అను. ‘అనదాతస్యో’ గౌరవో వశోఽన్యథావర్జితః’ అను.

శా. సైరంద్రు ల్పయికెత్తి కజ్జలముఁ బట్టే శ్రేణికం దీర్ప వా
 లారుం గన్నుల మీఁదు చూచు తటి ఫాలించ చ్చతుర్థినిశా
 స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర; మక్కునుటఁ గాఁ బర్వేందుఁ డాత్మ ప్రభా
 చోరుం డుండఁగఁదన్నుఁ దద్గతవిభా చోరం బనుఁ లోకిముల్. 11

వక్త్రము = ఆముఖము, సైరంద్రుల్ = అలంకరించుచు చలువలు, పైకివత్తి = మీదికి
 త్రిప్పి, కజ్జలము = కాటుకను, పట్టే శ్రేణిక = తొప్పలపాడుగునను, తీర్పి = దిద్దుచుండఁగా,
 వాలారుంగన్నుల, మీఁదుచూచితీర్చి = (ఆముఖము) పైకి చూచునట్లును, చతుర్థి నిశాస్ఫార
 ఇందుక = చవితివారాత్రియొక్క స్ఫుటమయిన జాబిల్ని (అనఁగా అలంకరించుచున్న
 సైరంద్ర ముఖమును), కనెక = (ఆమె ముఖము) చూచినది; అక్కునుట కా = అట్లు చూచినందు
 వలనఁగా, డాత్మ ప్రభాచోరుండు = తనయొక్క (అదేవక్త్రముయొక్క), కాంతియొక్క దొంగ,
 పర్వఇందుడు = పూర్తి మాచంద్రుడు, ఉండక = ఉండఁగా, (వానినిదొంగయనకి) లోకముల్ =
 జనులు, తన్ను = ఆమె ముఖమును, తట్ గతవిభాచోరుండు = అతనిని చెందియున్న కాంతియొక్క
 దొంగ, అనుఁ = అని వలెఁబడు.

తా. — అలంకరించు చలువల ఆముఖమును వెదకిలం ద్రిప్పి కనుజేప్పలవెంట గాటుక
 తీర్చుచుండఁగా, ఆముఖము వారిముఖమునెడిచవితిరాత్రి చంద్రుని చూచినది, ఆదోషముచేత ఆమె
 ముఖమునకు దానికాంతిని దొంగిలించిన చంద్రుడండఁగా అతనికి వీనిదయు రాక, తానాతని
 కాంతిని దొంగిలించిన దని లోకములో నింద కలిగినది. గూఢకాపహ్నుత్వియ ప్రాణికోత్పేక్ష.

‘అజ్ఞానంజలచాక్రా’ మేనిని, ‘వాలారుంగన్ను’లు, ఇటువూగముమునకు ఉపపత్తియట్లు,
 ‘వాలారులైనకన్నులు’ అని విగ్రహము, ‘వాలారు’ శబ్దము సుబంతము, ‘వాలారులై కరిజంబుల్’
 నిగిరించే పాట. 5 (46); ‘పెద్దనగాను ‘వాలారుం గొనగోళ్ల నీవలసతక’ వాయించుచో’ అని
 ప్రయోగించియున్నారు. ‘ఫాల’ ఫాలము మాత్రమే కనఁబడుటకొఱకు పైకి కజ్జలము తీర్చిది
 యీగమును విశేషముచెప్పబడినది. ‘చతుర్థి’ సుస్పృతిక బింబము వెలుగుచుండు కృష్ణపక్ష చంద్రుని
 కిని ఫాలకేళుకుననిండు సామ్యములేగు, కావున, శుక్లచతుర్థి యిటు నుద్దిష్టును, అందును భద్రపద
 శుక్లచతుర్థి, నాడు వివాయకి వ్రతకిల్పిక్తి కథను చెప్పకొనక చంద్రదర్శనము చేయువారికి
 నిరప నిందవచ్చును. వ్రతకిల్పమందు అకింఘం గాంచునది. ‘సైరంద్ర’ యనఁగా పరగృహనివాసినియై
 అందలి వారికై గండములవలుచుట పూలగుచ్చుట కైయేటలోనగు శిల్పములు గావించుచుండు
 నట్టి గృహంత్రురాలు. ‘శ్రేణిక’ శ్రేణియును ద్వైర్వాధిప్రాయముచేతి, లేదా గంటను అనియే.

చ. కనుఁదగఁ దన్ను గెల్వఁగ మృగం, బల సూతున కిందులేతు నే
 నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాఘ్రత లేమి నశండు గొంకఁ, దా
 నినుపఁ జనక, బగం దనదు నెత్తుటఁ బొట్టిదుకొంటు కాకి వా
 సనక యనన్గం బమరుఁ జానకు ఫాలము వచ్చిక్తురిక. 12

‘మృగంబు = ఆమెనదనము, కనుఁగవక = నేత్రయుగళముచేత, తన్ను = కస్తూరిలేడిని,
 గెల్వఁగ = జయించినందున, మృగంబు = కస్తూరిలేడి, అలమాడునకు = అపగూఢుడు
 టకై, నేను ఇందుక లేకుక అని = తాను ఆ ముగముమీదికి చంద్రుని పురికొల్పుదునుగాక

యని సంకల్పించినవై, అతండు=అచంద్రుడు, దుచితక్కు= (తనకు ఆముఖముయొక్క) కాంతి మాత్రమే ఉన్నదిగాని, తత్పరిమళ ఆహ్లాదలేమి = ఆ ముఖముయొక్క సౌరభ్యసంపన్నత్వము లేనే అని, కొంకె = మొగముమీఁద వైరమానుటకు వెనుదివియుగా, తా = కన్నారముగను, నినుపక = ఆతనియందు పరిమళమును నిండించుటకై, చనక = పోయి ఆతనియందు ప్రవేశింపగా, పగ = అట్లుచేసికందులకై ఆలేడిమీదిదేవుముచేతి, తనదునెత్తుట = ఆలేడియొక్క రక్తముతో బొట్టు ఇడుకొంటుగాక = (ఆ ముఖము) తిలకము ధరించుటయేకాని, వాసనక = దానిపరిమళము కొఱకా (కాదనుట), అనక = అనుకట్టుగా, చామక = అశ్రావము, ఫాలము పచ్చిక మురిక = లలాటమందు మొదటితడియూతని కన్నారి (బొట్టు) చేత, అనునక = (ఆమె మొగము) ఒప్పుచున్నది.

[కన్నారి ఒక బాతి లేడియొక్క యండకోశమందు జనించును. దానిని అశ్రీలతా పరిహారా గ్రము నాభిజనుండు. వేటరులు ఆ మృగమునుచంపి కన్నారింకెచ్చియిత్తురు. ఆ కన్నారికి ఆఱుక ముందు పరిమళముపొచ్చు, దానిని బుద్ధి మంతులు లలాటమందు బొట్టుపెట్టుకొందురు. అొక మఱొక పగలూనినవాడు వైరినిచంపి వానినెత్తుటతో బొట్టుపెట్టుకొనుట ప్రసన్నము. అొకమఱొకని మచ్చను లేడియందుకు. ఈ విషయముల నిట సనుసంగ్గంబుకొనవలయును.]

తా.—ఆ ముఖము తన కనుగలవచేత మృగమును జనించినది, అనగా దానికనుగలవకన్న ఆ ముఖమందు కనుగల తాళ్య వైపుల్యని గుణములచేత నుత్కృష్టముగానందెను. అందువలన మృగము ఆ ముఖముపై పగలూని, దానిని గెలుపుమని చంద్రుని పురికొల్పినది. అతడు ఆ ముఖ మందలి కాంతిమాత్రమే తనకు కలదుగాని అందలి పరిమళము లెవకులేను అని తెలివిగలిగి ఆ ముఖము మీఁద వైరమానుచుట ఒప్పుకొనఁదాయెను; అంతట మృగము 'ఇదిగో ఆ పరిమళలోపమును నేను తీర్చెదను, దానిచే నమృదుడవై నీవు ఆ మొగముమీదికి చాడి తిరుగుదువుగాక,' అని చంద్రుని బోధించి, తానేపోయి ఆతనియందు ప్రవేశించినది. అంతట మొదట తనపై మృగము అంత పగ సాధించినందులకై దానిపై అధిక ద్వేషము పూని దానినెత్తురయిన పచ్చిక మురితో ఫాలమున బొట్టుపెట్టుకొన్నది. అంతియకాని పరిమళము ఆ ముఖమున సహజముగా నేయున్నది. ఉత్ప్రేక్ష. 'పచ్చి' యనుటచే, ఆ మెయొక్క దివ్యత్వకారణంబునను, విష్ణుచిత్త స్వామికి శ్రీమన్నారా యుగమార్తె యొంగిన యఖండైవ్యైర్వముచేతను, ఆమెకు లేని భోగ్యవస్తువు లోకములో లేదని నూచన.

తీ. కడిదివిలుచే దిగుటికీలకఱచినిలుపు | మరునికువలయశేషముకంఠములఁబోలు
దార కడకంటిపై సారె చేరిచేరి | పగ మగుడ సలజ్జదృగ్విభవములు. 13
సలజ్జదృగ్ విభవములు = లజ్జాన్వితములయిన చూడ్కులవిలాసములు, తార = కంటి నల్లు గుడ్డు, సారె = మాటిమాటికి, కడకంటిపై = కంటికుదమీదికి, (పా. కడకంటికై) చేరిచేరి, పగ = పడిగా, మగుడ = యథాస్థానమునకు మరలగా, కడిదివిలు = దృఢమయినవింటిని, చేది = ఆకర్షించి (అనగా వింటి నాటినిలాగి), గుటికె = లత్యము సరిగా కుదురువఱకు, ఈలకఱచి = ప్రాణము పీడిబట్టుకొని, నిలు—లక—నిలుపు = బ్రాణమును వదలక నారీయందే పట్టుకొనియున్న—మరుని = మనస్సునియొక్క—కువలయశరము కంపములక = కలువబ్రాణముయొక్క చలనములను, పోలక = అనుకరించును.

తా.—ఆ మెయొక్క కనినక కంటికుదకు నిగుడుచు మగుడుచు నున్న లజ్జాన్వితదృష్టివిలా సములు ఎట్లుండెననగా, మదనుడు లత్య వేధనముచేయుటకై నిటమయిన వింటిని ఎక్కువెట్టి

గుణింగూర్చి ఊపిరి విగబట్టుకొని నిలిపియున్న కలుకతూపుయొక్క చలనములను (అనగా చలించుచున్న కలుక తూపును) పోలియుండెను. — ఈ తేల్పిక్ష.

‘ఈలకఱచు’ — రూ. ఇలకఱచు. చూ. శ. ర. — స్త్రీ నేత్రములకు కవలయసామ్యము కవి గమనప్రసేదము. నీలాత్మలసామ్యము అత్యంతగమనీయము. ఇట్లనడియే కవివ్యాదయము. ‘తార’ = ‘తారకాక్ష్యో కనీనికా.’ అను. మదనబాణసామ్యము చెప్పటచేతి ఆదర్శగ్రీవుమూల రంగధామ నీకి అత్యంత కామోద్దీపకము లగునని భా.

తే. నన నయస్సిధు మదముచే శ్రీరణ పూజ

ములం బడెడు శంక నలున చాపలము లుడుగ

సిడియ శృంఖల లనం గాటు కీడిన దీఘక

పక్ష్యచేఖలం గనుదోయి పడెతి కొనరు.

14

పడెతికీ = ఆదేవికి, కనుదోయి = కనుగొని. కాటుక ఇడిన దీన పక్ష్యచేఖలక = కజ్జలము తీర్చినవియు నిడువూను చేఖలవంటివియు నయిన బెప్పలచేతి, (ఎట్లు బిప్పారననగా), నవ వయః సీధునదముచేక = క్రొత్త గాక నీవ ప్రాయమనెడు సురచేతిగలిగిన కైపుచేతి, శ్రీరణపూజములక = కర్ణమలనెడి నూపులలో, పడెడుగంకక = పడుననెడి యూహచేతి, చాపలములు = తుంగడుడుజేతలు, ఉడుగక = నిలిచిపోవునట్లుగా, నలున = ప్రస్తా. శృంఖలలు ఇడియెను అనక = సంకెలులవైచెను అనునట్లుగా, బనగుక = బిప్పెను.

తా. — యావనోదయముచేతి కనులకు విప్రమమును చాంచల్యమును కలుగుటయు, అని ఆకర్షణతానుతిములును కలుగుటయు. శ్రీరణములవైపు నిగుడుచుండుటయు. వాని కాటుకచేఖలును, ఎట్లుండెననగా — సూర్యమునెడి మధ్యమును నేపించి ఆ కన్నుల కైపుచే బడలు మఱచి చాపల్యముచేత పోయి ఆ దేవీనూతులలోఁబడియుండునని, నలునపుయ్యడనవాడై వానిని ఆ బావులలో బడినక ఆపుట్టుక సంకెలులవైచినాడో యనునట్లుండెను. ఈ తేల్పిక్ష, రూపకాను ప్రాణితిను. మదమెక్కిన యేనుగను గొంగులు సంధించియు అని ఉపమాన్యని.

‘శిఘః యా. సీఘః’ ‘మైరయమానకః సీఘః’ అను. ‘శిఘః కిశ్చిన్యః పక్ష్య, కపక్ష్య రాసవో కి శతే । మైరయం ధాతికీపుష్ప గుడధానామ్న సంపాతీమ్’ అని రామాశ్రమిభ్యసిము. ‘శృంఖలలు’ = ‘అశ్వభిఘ్న । ఆస్యరో నిగోహోఽస్త్రీస్యాత్’ అను.

చ. అనయము రాగ మొప్ప సహ బానన చంద్రకటాక్ష కంక్తి ప

ర్విర నభు శంక గణక వను శ్రీ మలునెట్టుఁ జెలంగి చెండుం గొ

ట్టు నమని బడ్డ కిడ్డ మగుడం గొను నంతకు నంసపాళి నం

గన యిది బాచు నేరం బెర కర్ణము కమ్మ పయిం చివేక్కనక. 15

సహజ అనన చంద్రకటాక్షపంక్తి = తోఁబుట్టువైన ముఖాంగు నియొక్క కడిగంటి చూపుల వరక. అనయము = అత్యంతము, రాగము = అనురీక్ష (పొబ్బాగ్ని మూచికమయిన రేలులుపు గొలులు అనియు). కిడ్డ = కన్నుమీఁదలగా, పక్ష్యక = (శ్రీదేవీమీద) పొలసినముదల, అభు శంకక = (అనుగ్రహికి) పాపముకలుగునను నెఱుపుచేతి, అంగన = ఆదేవి, చెలంగి = ఉల్లాసముతో,

చెందుఁగొట్ట = బంటిని (నేలఁ) గొట్టినపుడు, ఆవనిక్ = భూమియందు, పడ్డకమ్మక్ - రాలిన కర్ణపూరమును, కొనునంతవఱకు = తాను చెండియైఁగొని కర్ణమందు ధరించువఱకును, పెలకర్ణము కమ్మ = రెండవ చెవియందలి కర్ణపూరము, పయిక్, తిమ్మకమ్మ అనక్ = తల్లితల్లిలాడుచుండఁగా, ఆంఘపాళిక్ = భుజాగ్రమునందు, ఇడి = ఉంచి, దాఁచుపేగక్ = దాఁచుటయనుమిషచేత, కర్ణము అనుశ్రీక్ = (కమ్మరాలిపోయిన) చెవియనెడి లక్ష్మిని (శ్రీకారమును), ములుపెట్టుక్ = ఆ (ముఖ) చంద్రునికి కానరానియొక చాటునేయును.

తా. — బంటియటలో ఒక చేతితో బంటిని గొట్టునప్పుడు దానియవలిబుజముమీఁద చెవి మోయునట్లుగా కిరమును వాంచుట సహజము. కర్ణాభరణహీనురాలైన సహోదరిని సహోదరుఁడు చూడఁ గూడదు; చూచిన నతినికిం బాపము కలుగును. ఆదేవికర్ణము గూఢసామ్యముచేత శ్రీకారము - 'శ్రీ' అనఁగా మహాలక్ష్మియే. ఆమెవదనము మహాలక్ష్మికే అన్నయైన చంద్రుఁడే. కనుక ఆకర్ణము కమ్మలేనప్పుడు ఆముఖము చూడఁగూడదు. ఆంగులన ఆమె బంటియటలో విసదుగా బంటిని నేలకుం గొట్టునప్పుడు చెవిలోనికిమ్మ జాళిపడిపోయినంతట కమ్మలేని చెల్లెలి (చెవి)ంబాచు దోపము (ఆ శ్రీకి దోబుట్టువయినముఖ) చంద్రునికి కలుగకయుండునట్లుగా, ఆమె తా నాటనిలువకయే ఆటమిషచేత కిరమును ఒలగంజేసి కమ్మపెరియు రెండవచెవిపైకి వచ్చి అతినికిం గావచ్చునట్లుగాను, కమ్మలేనిచెవి అతినికిం గనబడకుండ బుజముమీఁద మోచు నట్లుగాను, చేయనో యనునట్లుగా తీరయి, ఆటక్రమములోనే కమ్మనుకొని ఆ చెవిలోఁ దాల్చును. — రూపకోతాపిత కైతివాపహ్నుతిసంస్కర్ష గ మ్యాత్మేక్ష.

‘ఇమ్మలఁ నేరగుఁ దాటం । కమ్మలవక్ లేఖలవను గమ్మలనక్.’ ఆంభా.

‘రాకొనురాక మాత్మిశ్య లాక్షదౌ రక్తిమల్లియః । గాఢారాదౌరజ్ఞ నెవ’ — నానా.

శా. నానా చంపకత స్సుగంధ మచటక్ రా భృంగముల్ గ్రోల సం

స్రాసం బందియుఁ బల్కుచో నలము వక్త్రం బేల నా నేటి కం

దే సౌరభ్యము లేదు కుందములు గా వే దంతము భ్రానినాఁ

డాసక్తిక్ బ్రతిబింబ దంభమున నే లా వ్రాటఁ దజ్జాతిక్.

16

నానాచంపకతక్ = నానీక సంపెంగ యగుటవలన, అచటక్ = అంగు, సుగంధము = పరిమళము, రాక్ = రాఁగా, గ్రోలక్ = అనుటకు, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, సంస్రాసంబు = భయమును, అందియుక్ = పొందినవయ్యను, పల్కుచోక్ = ఆమె భాషించునప్పుడు, వక్త్రంబు = నోటిని, ఏల అలముక్ = మనుదుకొనుటకుఁ గారితమేమి, నాక్ ఏల = అని ప్రశ్నింపవలసిన పనిలేదు, అంగుక్ = అనోటియందు, ఏసౌరభ్యము = ఏనెత్తావి, లేగు, దంతములు, కుందముల్ గావే = మొల్లులు గావా, కాని నాఁడు = కానిచో, తత్ జాతిక్ = ఆతుమ్మెదజాతి, ఆసక్తిక్ = తిగులమునో, ప్రతి బింబకైతివమునక్ = ప్రతిఫలనమునెడి మిషచేత, వ్రాలనేల = ఆదంతములయందు ఏల వ్రాలును.

తా. — ఆమెయొక్కనిశ్వాసమందు దివ్యసౌరభము వచ్చినను నానీక చంపకమగుటంబట్టి తుమ్మెదలు ఆసౌగంధ్యమును గ్రోలక ఆపగరిలియు, ఆమె సంభాషించునప్పుడు నోటిపై నలమును; ఇంగులకు కారిత మిడుగ నేలకే అనోటియందు నకిల సౌగంధ్యములుం గలవు. అంగుల కొక నిదర్శనము ఆదంతములు మొల్ల ముగ్గులగుటయే. అంగులకేమి తార్కాణమని ప్రశ్నియేని ఆ తుమ్మెదలు తిమ ప్రతిబింబముల నెడు మిషచేత అంగు వ్రాలుటయే. నానీక చంపకమునలెను, దంతములు మొల్లు

మొగ్గలవలెను, ఉన్నవనియు; నిత్యానందును నోటిమారుతమందును నివృతసారథములుకలవనియు, దంతములు తమయందు తుమ్మెదల ప్రతిబింబములు సంక్రమించునట్లు స్వచ్ఛములై నిగనిగ మెఱయుచున్నవనియు భా.—రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష, సంబంధాతిశయోక్తి, కైతవాపన్నాదియు వలంకృతులు.

‘సారథ్యము’—‘సురభిస్తు గవిప్రియాం! వనస్త పైత్రయోఃపుంసే త్రిషుసామ్యముగన్మనో’ నానా. ‘మాఘ్యం కన్దమ్’ ఆమ, ‘మొల్ల యనం గుండము నెలంగును’ ఆం. భా. తుమ్మెద సంపెంగ తావికి సామ్యమును—

‘చిరన్త వనాస్త నవమిథ్యారీభు న పెట్టువో గనఘోం న నశ్రుతి
సా కం న గవ్యా న చ కం న నైవ బోయసీ కేవల మివ్వరాజ్ఞా.’

‘వెలఁది యిచ్చటి నం పంగవిలులు గవావ. కేవల యింద్లనెత్తివ టివఁఖలు
కాకి యొండెన బంచబం గాఁగి మగుచుఁ బోయి నే ముద్ద ముద్దుకరిపటలతెముము.’ పాను.

‘తనుఁ గనుఁ బ్రామి యొంగి కలరిం బలి వేయొక తేటిబోటి వా
త్తువ వీరిదేనె గోలంగ నెచుర్చుడి సంపెంగ తావి పెల్లిలోఁ
గనలునఁ గూలఁబోవు నలికామిని సావాన మేమిచెప్ప! న
య్యనుఁగుఁ బ్రయండు నెచ్చెలులు వాఁగన మాన దిరాఁగి కంటిలా.’ పారి.

కుండములమీఁద తుమ్మెదలు మకంగందముకొఱకు వ్రాలును.

‘భ్రమరి ఇవ విభాతే కుద్ద మన్దముసారం
న చ ఖలు పరభోక్తం నైవశక్నోమి హాతుమ్.’ కావంతి.

‘కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదమ్మాపదయశ్చ కైతవే’—ఆమ.
దంతములకు కుండసామ్యము మహాసంపచ్చిహ్నుము—

కుద్దకుట్టలనిభా స్పృహ ద్విభాః | యోషితాం పతిసుఖామితార్థదాః బృ. సం.

తే. శంఖ సామ్యములు రామున్ను జలజభవుఁడును సునీరుహపత్త్ర సేత్ర కంధర యొనరెన్చి,
జవ్వనము వచ్చి వెండి సాక్షిత్విరించు శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ. 17

జలజభవుఁడు=తేమిహాలి, మన్ను=మొదల, సరసిరుహ పత్త్ర సేత్ర కంధర=ఆకమల దళాక్షి యొక్క కంఠమును, శంఖసామ్యంబురాక్ష=కంబువుతో సాటివచ్చునట్లుగా, బసర్పెక్ష=పుటించి వాఁడు, వెండి=పిమ్మట, జవ్వనము=యోవనము, వచ్చి, సునుగంధసారచర్చిక్ష=పలుచని చంద నపుఁ బూరిచేతి, సాక్షిత్విరించు శంఖమున = ప్రతిక్షమయిన కంబువుగానె, చేక్ష.

తా.—ఆపెకంఠము పుట్టుకలో కంబువువలె నుండినది. పిమ్మట యోవనమున చందనంపు నునుఁ బూరిచేతి కంబువే ఆయినది. యోవనము బ్రహ్మను మించినదని స్వారస్యము. ఉపమా గమ్యాత్ప్రేక్షులు.

‘గ్రీ వాయాం కనరామతా’ విశ్వమ్. ‘శబ్దస్యాత్కమ్మరస్త్రియామ్’ ‘సాక్షిత్ప్రేక్షా తుల్యయాః’ ఆమ. ‘శంఖమున’ (ఆ = ఆవధారణా కము). ‘చర్చాకు చాట్టక్యం సానకః.’ ‘గ్రీ వాచకమ్మనిచితార్థ సుఖాని ధత్తే’ బృ. సం. ‘శ్శాత్రియామ్ తాగ్రీ వా కమ్మగ్రీ వేతి కశ్యతే’ ‘శ్శాత్రియత్వాత్ కమ్మకష్టే దమునప్రీతి భావః’ వల్లి.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ | తమున నెగడు మంద్ర మధ్య తార త్రిస్తా

నములకుఁ దీర్చిన రేఖల | క్రమ మగు రేఖాత్రయమునఁ గంతం బమరుక. 18

కమలదళేక్షణ సంగీతమునక = తమిళకళలకంటి కన్నులుగల యానెలతయొక్క పాటయంగ, నెగడు మంద్రమధ్య తార త్రిస్తాననులకణ = విలసిల్లుచున్నట్టి గంభీరము నడి తరము ఆత్మ్యచ్ఛము అను నుడు తావులకును, తీర్చిన రేఖలక్రమము = సవరించిన గీతలకును, అగురేఖాత్రయమునక = అనడగిన మాడు గీతలతో, కంతంబు, అమరుక.

తా. — ఆపెట పాటై మంద్రస్వరము ఇంతకణకు. దానిపైని మధ్యస్వరము ఇంతకణకు, దానిపైని తారస్వరము ఇంతకణకు. అని నుడు తారస్వరములకును వర్షిడిన మాడుస్తానముల పాటలలో యనునట్లు ఆనెలతయన రేఖాత్రయము ఒప్పును. ఉచ్చేత్తు.

“అయం త్రయాణాం గ్రామాణాం | నిదానం మధుర ధ్వనిః,

రేఖాత్రయ మితీ వాస్యః | సూత్రితం కర్త కన్త శే.” సు. ర. భా.

తే. లలన మృదుబాహుయుగవిలతలు గడగి

విసలశ్రీల నెల్లను వెస హరించె,

మఱి హరించంగ నమి నెఱి విఱిగి కాదె

సారెఁ ననుయోగ్రం పంతులఁ జుప్పుచుండు.

19

లలనమృదుబాహుయుగవిలతలు = ఆ నెలతయొక్క నున్ననిచేతుల ద్వయము నడి తామర తూటకాడలు. గడగి = పూసివో, వెసక = ప్రేరేపిగా, విసలశ్రీలనెల్లక = తమిళ తూండ్రవిలులనన్నిటినీ, హరించక = కొల్లించెను, మఱి = మఱియు, హరించంగక = నిరీగి గైకొన్నంగులవలన, అవి=ఆపి. కాండములు. విఱి విఱిగి కా=ఆచారము తప్పిచి (పూర్తిగా త్రిస్తాన పుట్టిదిగా దా అనియు, తమయోగ్రక = దేహధారణము, సూత్ర = తీతముగా. కింతులక = నూలునడిచుటచేత (నన్ను విఱిగెలము ధరించె), సూపుచుండుక = నెఱివేర్చుకొనును.

తా. — ఆపె బాహువులు తామరతూండ్ర గీతరి హరించినవి, ఆచారమున తామరతూండ్ర నూలునడిచుటచేత లలనమయివచ్చె. మఱి వానిని విఱిచినచో నన్నుపాటి దారములు వచ్చుట.

రూపకము, ఉచ్చేత్తియన. ‘మృతాశం పీఠమ్,’ ‘సూత్రాశి నర తిన్తకా’ ఆమ.

మ, తళుకొట్లు న్నుజకీర్తి సజ్జగ్గున సూత్ర సూత్ర హరిస్సగ

శ్మశ్రికా చిత్ర మహస్వియోరిగళాధస్వల్పవిస్తారై

ఘృణలనత్త్యగరస్తటం బస వివాహంచ స్వనోబాం పా

టలం నోచ్చుబోడబాసికముండ లోవ్వలె గేల్లింతికా.

20

నంతికా = ఆచారము, శ్మశ్రి = బాహువులు, భజ...లు = భుజకీర్తి = బాహువులయొక్క చక్రముగ రాలయొక్క = ఘృణి = కఠిణముల నెఱి = సూత్ర = దారమున = సూత్ర = గ్రవ్యబడిన = హరి = పూవులనెఱుములయందు = స్మగిత = ప్రకాశించుచున్న = కలితా = మొగ్గలచేత = చిత్ర = పలువన్నెలుగలవైన = మహద్వయ = పనుగెవట = ఉపరి = ఉద్భవించును = గళ = కంతమున = అధః = క్రిందను = స్వల్పవిస్తార = కొంచెమయిన = వెడల్పుచేతను = త్యగర = నిడివిచేతను = లగత = ఒప్పుచున్న = తిన్త = అడ్డముగానుండు = ఉరస్తటంబు = కుడిపైదేతము, అను = ఆనెడి, వివా...

వోల్క - వినాహ = పెండ్లియగు - అంత = ఒప్పుచున్న - మనోబాణ = మన్ననలయొక్క - పాటల దంతచ్ఛద = క్షమావిగలదనియొక్క (అనగా భార్యయైన రసీదేవియొక్క) - బోడబాసికము = శిఖరులేని బాసికముయొక్క - దండబోవోల్క = దండబోయనునట్లుగా, తలెక్కింపుకొన - ప్రకాశించును.

తా. - ఆమె బాహువులను కట్టించుచున్నాడు. ఆమె బాహువులయందు బాహువులు లుండెను; వానియందు కజ్రములుండెను; ఆ కజ్రముల కిరణములు కుదములమీది పూసరముల కలికలలోనికి సూత్రములుం బోలె నొచ్చుకొనియుండినవి. అంగుళలకు ఆసరములు ఈ బాహువునండి ఆబాహువునకు బాహువులనంటి ననుములపై నుండినవి. కుదములకు ఉపరిగా గల ననుములకును ఉగోభాగము వెడల్పు నెక్కువగా. ఆదే బాహువులనడుమ దీనియగుగా బంగారపుండగిలేవలె వెలుంగుచుండెను. అంగుళలకు ఆత్మీయగుగోభాగము గలమున్నెల బాహుమండలి నీడవయొక్క బోడబాసికముగాను, భుజములు ఆ బాసికపు దండలుగాను, ఒప్పుచుండును - ఉన్నెక్కిరి.

రతి మదనునికడ నుండును. మదనుడొక జనబృందయనివాడే. కావున ఆమెయొక అనుమతి వాని హృదయనుంగుండుటచేత ఆ హృదయ భాగము కలయొక్క బోడబాసికముగా నెప్పుడైనది. బాహువులందు కజ్రములుండుట ప్రసిద్ధము.

“ఉరవడిశేనుబోట నొక యొగ్గిలయొక్కెడలందు మేనది

కృష్ణుని భుజావిభూషణము కజ్రములం దవులంగఁ బోశెనె.” - పుం. కై. ౪.

“కజ్రం నకెప్పుడవీ ఛారయితివ్వ మేకే! పుత్రార్థనిష్ఠ రివాజాగ్రహిస్తే తిక్కెల్లా”

అను కజ్రము నుల్లంఘించి ఆనాట బాహువులందు కజ్రముల నేల తొలగించి, అవి కంక యేని, ఇంకను వివాహము కాంగున పుత్రార్థనిష్ఠునం బ్రసక్త లేమిచేత నని యెలుంగునది. ‘ఘృణీ సూత్రిన్యూత’ అంటుచే ఆ బాహువులను కుదములమీది పూలనరింబులును అన్నియు నొక్కటే సరముగా నుం. నని నుచ్చాయము. ‘బోడబాసికము’ ‘సీవాహకాలమునందు కష్ట వగులకు నొకడుగట్టుకు నొకడుగట్టుకొ లేర్పడిన మాక్త కాని హరివిశేషము, అమానుకము.’ శి. ర. పూర్వమిది మాఁడు ప్రక్క నేర్పడినదిగా నుండెననియు, ఇప్పటి వాడుకయందు అగ్రచంద్రాకార ముగాఁ గనబడుచున్నదనియు. శి. ర. చూ. - “వసురాజనక్కరీట...” వసు. “బోడబాసికపు- శిఖరులేని ఫాలపట్టికయొక్క” అనియు, పురుషులు ధరించుదానికి బాసికమనియే పేరనియు. స్త్రీలు ధరించునది బోడబాసికమనియు, ప్రాస దొరగారి నిఘంటువు. చూ. బోడబాసికము. ఇందువలన పురుషధార్యమునకు శిఖరులు లుండుననియు స్త్రీధార్యమునకు ఉండవనియు విభేదము. ‘కేళ్లు’ - శ్రీపహుజనపట్టి సీతారామాచార్యులవారు ‘ఇరులు’ ‘కేలు’ శబ్దములు బహువచనాంతిం బులు - అనుమతము అనుధువని ప్రాశస్త్యాకరణంబున ‘వొన్నరించి కేలునకు కేలులు అని బహు వచనము నుదాహరించినారు.

“ఉపధానవినియము బొందొండచావుటఁ | బెంకేలు లడఁకువఁ బ్రియి బిరియ” - కవిశి. ర.

[ఇప్పద్యము ఇప్పటి మద్రాసున ౧౮౦౦ యవది; అందు అడఁకున’కు ‘అక్కవ’ అని ముద్రితము.] కావున ‘కేళ్లు’ అను బహువచనము అంగీకర్తవ్యము.

చ. ఒకవేడు జన్వసంబు వెలి కొత్తంగఁ, బక్య్యున సిగ్గుఁ గూడి బిట్టదుమఁగ, లేత లాట దిగ నాడకు మీఱను లేక, వత్తుపు

జహమునఁ బ్రక్కల నైఱసి చప్పట లై మఱి లావు గూడఁ బైఁ
బొదలె ననంగఁ బిక్కిటిలెఁ బొల్కుచున్నలు నాడునాటికిఁ.

21

పొల్కు చున్నలు = ఆ నెలఁతకుచులు, ఒడవెడు జవ్వనము = (దేహములోపల) బనిచు
చున్న నూవనము, వెలికిక బ్రేగి = బయటికి ప్రోయఁగాను, పయ్యదసిగ్గఁ నూడి =
పైఁటయు లజ్జయు గండును కలసి, బిట్ట = మిక్కిలిగా, అదుమిగఁ = (దేహములోపలికి) అంగఁ
ద్రొక్కిగా, లేతలు = మదురనివి, బొటఁ = అయిన కారణమున, దిగఁ = దేహములోనికి
హొచ్చుటకుఁగాని, అఁకటఁ మీఱుకఁ = పైఁటయొక్కయు సిగ్గయొక్కయు అఁపుదలను శిల్లం
ఘించుటకుఁగాని లేక = శక్తి మలుగాక. వక్షపుట చదుమనఁ = అప్పుయొక్క చదును ప్రజ్ఞ
మందు, ప్రక్కిలఁ = తిమి పార్శ్వములయందు, వెఱసి : మిఱుకు మిఱుకు మనుచుండి (తిమి
చుట్టునుంబర్చి), చప్పటలు విఁ (లిర్వాతి) అఁగినవై (దళి సెక్కి విరివింజెరిగినవై), మఱి = క్రమ
ముగా, లావుకూడఁ = బలమురంగా, పైక పొదలెక = మీఁదికి వర్ధిల్లినవి, [పా. పొదివెక = కమ్మ
కొనెను], అనంగఁ = అచింతముగా, నాడునాటికిక = నితనమునకు (నిత క్రమమున), పిక్కి
టిలెక = విబృంభించెను.

తా. — ఆమెకు నూవనమురంగానే ననములు పొదుమరించినవి; వానినరులు నూతురని
ఆమెకు సిగ్గకిలిగనది. అందుకే ఆనా వానిని పైఁటతోఁ గప్పుకొనుచుండినది. పిట్టలు నవి వక్షః
పార్శ్వములందు కురుకొని క్రమముగా అప్పు నడిమిలేసి దట్టపడి, అటుపిట్టలు పైకి పొడుచు
కొని వచ్చినవి. ఈ ప్రకారముగా పొదుమరించుట వానిని నూవనము ఒడలిలోనండి వెలికి నెట్టుట
గాను, అది మక్షమందు ప్రక్కిలయందు మెఱయుట సిగ్గనకును పైఁటకును జడిసి యుడసి యొదిగి
యుండుటగాను, అప్పు నడిమిపైపు వ్యాపించి దళి సెక్కియు చప్పటగా నేయుండుట ఆ గంటికి
అఁగియుండుటగాను, తిరువాలి ప్రవృద్ధములై యున్నతింబించుట క్రమముగా బలమురంగా
వానిని నగుననఁచుకే ధక్కిరంచుపిట్టకేగుటగాను కవి వర్ణించినాడె. బలవత్వరీతిఁబడు ఓసరిలే
ఒదిగి చేరి అఁగినవై యుండి బలము కూడఁగా నే విబృంభించినట్లు అని ధ్వనియి. ఈ తేప్పేట.

‘చప్పటలై’ — పా. ‘చప్పటిపై’ ‘పైని నెదనునిగ్గవక్రోక్తిఁ బయ్యదయ్య’ అప్పుకవి.
‘చదుము’ ఈమాటను పి. రి. లో లేదు, ప్రాణములో నున్నది. ఇటు ‘చదును’ అని క. ర.
పాఠము. ‘పొల్కు’ = పొలుకుక. ‘నాడు నాటికిక’; మూ. నానాటికిక.

తే. ధృత నిఘ్నాత్తను శివ మొక్కింత విడిచివిడిచి కడ లేగ నప్పుడు పుడ కలెనెడు
చక్ర యుగ మనఁజొనెట్లెల్ల నాప్రదుంచెఁగొమఁచెన్నులు లేఁగవు కొనల నలర.
ధృతరఘాత్తను శాపము = రాముఁడుపెట్టిన సాపెన అనుభూతిమయి, ఒక్కంశఁకొంచెము,
విడిచివిడిచి = తీసితీసి (తీసినకొలది), కడవక = ఏదగఁ తొలగిపోఁగా, అప్పుడప్పుడఁకొంచె
కొంచెము తీఱఁగానె, కవిసేవి చక్ర యుగము = ఒంశఁకటిందలియుచున్న జక్కివకవయో,
అనఁ = అనఁదగినవై, కొమిగచెన్నులు = అవమానకుచులు, కొనలక = అగ్రములందు (చూచు
కములందుచున్న), లేఁగవు = ఇంచుకనెల్లము, అలరక = బహుమండఁగా, అప్పులెల్ల =
చక్షుమనంతయు, అక్రమించెక = పొదివెను.

తా. — శ్రీరాములవారు సీతావియోగ శోకాదులైయున్నట్టి తమత్రౌల నిరనుక్రోశముగా
కామిన్రదలం జేయచున్న చక్రవాక మిథునములను రాత్రియెల్ల వియోగముం బొందునట్లుగా శపించి
గఁడు. శాపములందలవర్షములకు క్రమక్రమగా క్షీణబలమగునని పెద్దలుచెలితురు. అయిప్పు వారి కుచ

యంగము లోలతి ఎడమెడముగా నుండినట్టిది క్రమప్రవృద్ధమై దళిసి దళిసి క్రక్కిరియట రామ శాపము క్రమక్రమముగా తీరిన కొలది చక్రవాక మిగులముచేరువకు జరగుట యనునట్లును, ఒండొంటిం గవ్వుట ఆశాపము బొత్తిగా తీరిపోయినంతట ఆచక్రవాకమిగులము ఒండొంటిం గవ్వుట యనునట్లుగాను, ఉండెను. చనుగొనలు వాని ముక్కులవలె నుండెను.—ఉత్పేక్ష.

“త్యజచక్రవాకశోకం । బధాన ధైర్యం సహస్య సమయ మముమ్,
ఆయమేవ వాగరమణిః । హరిష్యతి శాప మార్థాంతే.”

‘పృథుచూచుకముల’ అని పూర్వము ద్రణపాఠము. పృథుచూచుకత్వము బాలెంత లక్షణము గాన ఆపాదము త్యక్తిమ. కిన్యకు చూచుకములు ఇంచుకయే నీలిమం నారసియించును, శావున ‘లేగపప్’ అనుట.

స్తనములకు చక్రవాక సామ్యము ఆకాంక్షమందేగాక వర్ణమందు సయితము కలదు.— కర్పూరమంజరినుండి—(చాయ),—

“హంసీం కబ్జుమ పద్మపిష్టారి తినుం కృత్వా యద్వభ్యంతః
తద్భ్రాతృకల చక్రవాక గృహి త్యే వేతి మన్యమానః
ఏతి తిష్ఠన్మమ గుచ్ఛ్యంతిం పరిణతిం దుఃఖానాం శిక్షకమ్
ఏక సోఽపినయాల్చయేన విషయం దృష్టి త్రిభాగ స్సాపి.”

కుచములు హేనువరములు—బిల్వ జీయమునుండి—

“ఖగో వా గుచ్ఛో వా కినకకలశో వా కిము కుచో.”

క. తారెట్లుగఁ దమ్ముం । జేరిన ముత్తైపు సరులఁ జేడియ చన్నుల్,

లోరెంటు లుడిచె ఘన మగు । వారు నిజార్ద్రవముఁ జెనువారికి నీరే? 23

చేడియచన్నుల్ = ఆయింతివచములు, తారుపెట్లు అల్లగ = తా మెట్లో అట్లే తమ్ముం జేరిన ముత్తైపుసరుల = తిమ్మ నాశ్రయించిన (తాము తాల్పినయనుటయు) ముత్తైపులచేరుల యందు, లోరెంటులు = లోపలి విరోధములను (ఎడమెడముగా నుండుటననుటయు), ఉడిచె = హేతేజేనెను, ఘనమగువారు = గొప్పవారు (సాంద్రమయినవారు అనియు), నిజఆర్ద్రవము = తమ నాధు వర్తనమును, చేరువారికి = తమతో సాంగత్యము చేసినవారికి, ఈరే = ఒసఁగరా?

తా.—లోకములో ఒద్దిక కలిగియుండు దొడ్దవారు తమ సంఘటిలంగూడ తమవలెనే ఒద్దిక కలవారినిగాను దొడ్దవారినిగాను చేయుదురు. అట్లే గొప్పవయిన యామె కుచములు తమలో తాము పెట్టు నేలుపొట్టులేక - ఎడమెడముగా నుండిక - ఒద్దిక కలిగి ఒకటితోనొకటి క్రక్కిరిసి యున్నవో అట్లే తిమ్మ నాశ్రయించిన అనఁగా తాము ధరించుయున్న ముత్తైపుసరుములను ఒద్దిక కలిగి కలసి మెలసి యుండునట్లుగా అనఁగా సరుములు ఎడమెడముగానుండిక ఒకటిగా కలసి యుండునట్లుగా కావించినవి.—స్తనముల క్రక్కిరియఁగానే వానిపై నుండు ముత్తైపులసరు ములును వాని సంగులోఁ బడి పేటలన్నియు కలసి ఒక్కచే అయినవని భా.—ఆర్థాంతం గాగము. ‘అన్యః—‘బుజావదవృత్తుణో’—అన.

సమన్వృత్తి సాంద్రస్తనములు ఆర్ద్రసఖ ప్రదములని స్త్రీ లక్షణము:—

“మధ్యంస్త్రీయాస్త్రీ కలిసార్థ మగోమతం చ । వృత్తే ఘనా వనిమతా కళనాపురస్య
గోమోపవృత్తి మురో మృగుచాద్ధానానాం । గ్రీవాచక మ్మనిచితార్థ సుఖానిధితే” బృ. సం.

“పరిమృతస్త శ్శుచవత్స మధ్యాత్ . కిం శోష మాయాసి మృతాశోర
సమాత్మ తస్మిన్ తావత్స్య . తత్రావశో భవతి కథంస్యాత్.” రత్నావలి.

తే. విరహితతిమిందఁ గోపాన మరుండు దివియ

వేగమె పైఁచి యొఱుతోన విసరఁ, గుల్లు

దునిసి బైటికి ససిధార దోచె ననఁగఁ

గఁగఁచి మధ్యలత నారు కాంత కలరు.

24

కాంతవత్ = ఆముగదవ, విరహీ తతి మిందఁ = వియోగుల గుంపు పై, కోపానఁ = క్రోధముచేత, మరుండు = మున్నగుఁడు, తివియఁ = వేగము ని = బిరసుండి వలికిఁబుట్టుట కలుగు నట్టి కాలవిలంబము నోర్వలేనంత త్వరగలిగి, పైఁచియొరితోన = బంగారపుఁ గోళముతో నే, విసరఁ = విసరివైసఁగా, గుల్లు = బలయొక్క దారపుఁగల్లు, తునిసి = తెగిపోఁగా, అల ఆసి ధార = అ లోపలి కి త్రివాదర, బైటికిఁ = వెలికి, తోచెననఁగఁ = అగపడినవో యునట్లు, కనక రుచిఁ = బంగారపుఁ గాంతిగలదైన, మధ్యలతఁ = కాండీగయందు, ఆరు = గోమావి, ఆలగుఁ.

తా. మున్నగుఁడు విరహిగమాచుమింద అతికోపము వహించినవాడై కిత్తిపైఁచి యొఱుండి తివియుటకు ఆగునట్టి పిలంబము నోర్వక త్వరాతిశయముచేత పైఁచి యొఱుతోనే విసరి వైసఁగా దాని కల్లుతెగిపోయి లోని నల్లనికత్తివాదర పైకి కనబడుచున్నవో యునట్లు ఆ దేవి యొక్క బంగరునన్నె కాండీగయందు నూఁగారు వెలయుచుండెను. శుత్రేప్రక.

‘కనక’ ‘పైఁచి’ యను విశేషణములను బరికించునది. ‘పైఁచి’ యని విశేషించుట సామ్యసిద్ధికై, ‘లత’ యనుట సన్నఁదనముం దోపించుటకు, సన్నఁదనము బలతోడి సామ్యపుష్టికి, కత్తివాదరవం బోల్పుట నలుపు తళితళి కొఱుటను, నూత్నతకొఱుటను; ఋజుత్వముకొఱుటను, నూత్నత శుభిక్షణము. —

“తస్యాః ప్రవిష్టా నతిసాభిరన్యం రరాజ తస్మి నవరోమరాజః,

నీమి మిత్రక్రమ్య నితేతరస్య తన్నేఖలామధ్యమశేరినాప్యః.” భూమర. 1 (౪౪)

“తస్మిన్మాత్సా” మల్లి, టీక. 1 ‘కోపానఁ’ = కోపమునఁ, చా. ౪. ఆ. ౧౩, టీక.

క. అండజ గామిని యూరువుఁ బిండువలపు లాన నాభివలము వెడలి చ

నొండల నడుముగఁ ప్రాఁకెడు; కుండలియో యనఁగ నారు కొమరొప్పుక. 25

అండ...లు - అండజగామిని = హంసవలె నడచునదైన యా కోమలియొక్క - హేరువు = నిశ్వాసముయొక్క - పిండు = సమాహముయొక్క - కలపులు = పరిమళములను, ఆనఁ = క్రోలు టకై, నాభివలముఁ = పొక్కిలియనెడు కలుగునుండి, వెడలి = తలపాసి, చనొండలనడుముగఁ = స్తనములనెడి పర్యతముల మధ్యమార్గముగా, ప్రాఁకెడు కుండలియో యనఁగఁ = ఆయూరువులవైపు ప్రాఁకుచున్న పాపె అనునట్లుగా, ఆరు = నూఁగారు, కొమరు ఒప్పురుఁ = సొంపుమిఱును.

తా. ఆమెయొక్క నూఁగారు తడియ శ్వాసవాయువుల పరిమళమును క్రోలుటకై నాభి యను కన్నునులోనుండి వెడలి చన్నులనెడి కొండలనడుముగా ప్రాఁకుచున్న పాపెయనునట్లు కొమరారెను. — రూపకానుప్రాణిలోత్రేప్రక.

‘అండజగామిని’ - అండజము = గ్రుడ్డునుండి జనించునట్టి. ‘పక్షిసర్పాదయోఽణ్ణజాః’ అను. పక్షిగావున హంసయు అండజమే. హంసగామిత్యము ‘వ్రజతి మృదు నలిలం రాజహంసీవ తస్య’ అని పద్మినీజాతి లక్షణమందు చెప్పబడినది.

‘వలపులు’ - పామునకు ఆహారమయిన గాలి ఎల్లెడలను ఉన్నను ఇది ఊర్పులంగూర్చి సాగుట పరిమళ కారణముచేరి. ఊర్పు చనుగొండలవలన వచ్చుటంబట్టి ఆటనే దాని వలపు ఆలవడును గావున ఆ కొండలనడుమును దాటి పయికై బోనక్కఱలేను. ‘వడ్డలీ గూఢపా చ్చక్షుః శ్రవాః కాకోదరః ఘోః’ - అను.

క. అంగవ సీతీచివ బాహువులుం గొనును నేలునలుచు లోకమునకు ర

త్నాంగవ కంచీభేదము లుం గెళ్ళవుల సమమ నునియు స్నూ గార్డు. 26

అంగవ=అశోభిగాంగి, నేలచివ = నిలుచున్నయెడల, లోకమునకు = జనులకు (తెలియు నట్లుగా), బాహువులుం గొనును = చేతులును నడుమును, రత్ని అంగద కాంచీభేదములు = మణి మయులైన బాహువులయందు మొలనూలయందు వేలుపాట్లును, కంచీభేదము = ప్రక్రియయందును, నడుము = మధ్యలోను, ఉనికయొక = ఉండటయందును, నూగారు = గోమరాజయందును, వేలు పలుచు = ఇది బాహువు ఇది నడుము అనిభేదముగా తెలుపును.

తా.—ఆమె లేచి నిలుచున్నప్పుడు నన్నిడవమున బాహువులను నడుమును సమానము లగుటవలన వానిభేదము మొలగుపడియున్నను, ప్రక్రియ నుండుటచేతను రత్నాంగదము నుండుట చేతను ఆమె బాహువులయందు, నడుమగుండుటచేతను నూగారు కాంచీయునుండుట చేతను ఇది నడు మనియు, భేదము లోకులకుం గలియును.— విశేషకాలంకారము.

“అగడ భేద విశేషము లగు నున్నీలితి విశేషకాలం కృతిమున్”

ఇయు తిగిలి యులుగును దా । వగజాపతి సేయోపి నడంగినమామకన్.” అని.

కిల్యాణాన్యక్షాన్యస్య్యా ఇత్యేధానా - కిల్యాణములయిన యం ములులని యంగన.

క. తను మధ్య నశీభంగము లయగూర్చుగ ననియుం దత్తులములయగుటగం

తుని యడినపత్తితో కరం జను నొడ్డొనమున గొను చామను నమరక. 27

తనుమధ్యనశీ భంగములను = తనము నడిమి మధులతి లనెడితుని మలును, కూర్చుండు = అగుటవలన, ఆవియక = ఆవిరులును, తత్తులముల అగుటకన్ = చెప్పబోవు నాయొడ్డొనంపు (బంగారు) జాలియే యగుటచేత, కంతుని యడినపత్తితో అనకన్ = మదనుండుపెట్టి అదికినట్టి బంగారు జాలి తిగిపోయినట్లుగా, చను బంధమునకన్ = ఒప్పించునై యొడ్డొనముచేరి, తాను నడుము, చామకన్ = ఆక్యామకు, అచామకన్ = ఒప్పారును.

తా.—ఆ చామయొక్క శేషమునడుమ వశిష్టయనునెడు విలువున కింబడంగా వానిని కడిపి విగువుచేయుటకై ఆమె యేవన్నె బంగారుపై ఆవన్నెబంగారుపుడగటిసి పత్తితోకగా పెట్టి మదనుండు అదికించినాడో యనునట్లుగా, ఆమెకు నడుమునగు పది యార్చిన్న బంగారుపు లొడ్డొనము మోయుచుండెను.—ఉత్పేత్తి.

ఒడ్డొనమును పత్తితోకనుటచేత వశిష్టయనే మొలగుపెట్టిన పది యార్చిన్న బంగారు లొడ్డొనముకిన్నె ప్రకాశమానముగా నుండె నని ఛా. ‘కాయోదహాక్షేప పుంసోః స్త్రియాం మూర్తి నను నమో’ అను. ‘వశిష్ఠీ చాప్యదగ్ధేభాచామరదప్రయోః’ - నానా. ‘కంతుని యడిన = కంతుడిడిన. చామ’ - ప్ర. ‘క్యామ’.

క. లే నొక కిగ నితంబము ప్రేగునఁ ద్రెంపుటయుం గని పరించి బిరింగ

లోకి ముడి యికియ నవలుగ నా గోక ప్తని గభీర నాభి చెలంగు. 28

లేగొండీగొండ్ = కాననెడు లేతరీతిగను, నితంబము = పిఱుంగు, వ్రేగునన్ = తనబరువుచేత,
త్రొంపుటయున్ = త్రొంపగా, విరించి = బ్రహ్మ, కనించుచి, విగింపన్ లోగి = విగువుగా ముడిచెట్టు
టకు వెనుదివిసి, వదలుగన్ ముడియిడియొన్ నాన్ = సడలికగా ముడిచెచివాడో యనునట్లుగా,
కో...భి - కోక = జక్కనలవంటి - సుని = పంచములుగల యామెయొక్క - గభీర = లోతయిన -
నాభి = పొక్కిలి, చెలంగున్ = శోభిల్లును.

తా. — నడుమనెడు లేదీగ పిఱుంగుబలువుచేత తెగిపోగా చూచి బ్రహ్మదేవుడు ముడిని
విగించినచో ఆ విగించుటలోనే ఆ తీగ మరల తెగి మఱి ముడి కందదోయను జంబుచేత వదులు వదు
లుగా వైచిన ముడియొ యనునట్లుగా ఆమెకు లోతయిన పొక్కిలి చెన్నారయన్నది. — ఉత్పేక్ష.

స్త్రీకి గురునితంబమును గభీరనాభియు ప్రశస్తములు. —

“విస్తీర్ణమాంసోపచిత్ నితమ్నా గురు శ్చ ధత్తై రశనాకలాపమ్

నాభి ర్గభీరా విపులాబద్ధనానాం ప్రదక్షిణావర్త గతా ప్రశస్తా.” బృ. సం.

‘లేదీగ’ - గావుననే త్రొచ్చుట. ‘విరించి’ - చేసినవాడు కావున మొదటికే మోసము
రావంద సరిచేసికొన్నాడు. ‘త్రొంపుటయున్’ = త్రొంపుడున్ = త్రొంపిన యనంతరము. ‘వదులు’
గావుననే ‘గభీర’ ము - విగువయినచో నాభిరంధ్రమేయిండును. ‘కోకస్తని’ - యవతిగావున.
స్థితికర్త విష్ణువుగదా, ఆయన ఆపొక్కిటిని సరిచేయక బ్రహ్మచేయుటయేమి? అనిన - బ్రహ్మ
ఇంకను యావనసృష్టిని ముగింపలేదు ఇంకను దిద్దుచు దీర్చుచునే యున్నాడు - ఆమె ఉదయ
ద్యోతన, వయస్సంధి ప్రాప్త.

క. వెలచి కటిపేర నిల నొక ! పులిసము డిగబడియే సింధు పులిసపు పక్షిగన్

నలువ యచి వడంగుగాదే | తెలియుట కం చంచపవము దిగముగ నిలిపెన్, 29

సింధుపులిసపుఁబక్షిగన్ = నదులయొక్క (లేక సముద్రములయొక్క) యిసుకదిన్నెల
శ్రేణియందు చేరినట్టి, ఒక పులిసము = ఒక యిసుకదిన్నె, వెలచి కటిపేరన్ = ఆ చెలరయొక్క
పిఱుందనెడు మిడుచేత, ఇలన్ = భూమిలో, డిగబడియెన్ = నిలిచిపోయినది, అది పడుటన్
గాదే = ఆ పులిసము అట్లు నష్టమయినకారణమున గాదా, నలువ = బ్రహ్మ, తెలియుటకున్ =
అనప్పి బోధపడుటకై, అంగున్ = శేషించియున్న యిసుకదిన్నెల శ్రేణియందు, అంచపవమున్ =
హంసపాదమును, తిరముగన్ = అనిశమును, నిలిపెన్ = వ్రాసెను.

తా. — నదులలోని యిసుకదిన్నెలలో ఒకదిన్నె ఆ తిరుణి పిఱుందనెడు వ్యాజమున నది
నుండి యిటలికే వచ్చి యిట నేలమీదనే నిలిచిపోయినది. అవిధముగా ఒకదిన్నె నదులలో నష్ట
మయి పోయినదని తెలియుటకై బ్రహ్మదేవుడు ఆ దిన్నెలయందు హంసపాదమును వ్రాసి నిర
ముగా అటనుండునట్లు పఱిచాడు. — సాపహ్న బోధేష్ట.

వ్రాతలో పంక్తి నడుమ ఏదోని కొంత నష్టమయినచో అచట + తగుర్తును వ్రాయుట వాడుక.
ఇది హంసపాదచిహ్నమువలె నుండును, కావున దీనికి వ్రాతలో హంసపాదమని పేరు. ఏళ్లయందు
పులిసములలో హంసలు సంచరించుట సహజము. — చూ. కావంత. ౬ ఆం. — “కార్యైశ్చైకైశ్చ నీన
హంసమిగునా ప్రాతోక్షమామలిన్.” “దేశే నదవిశేషేఽపౌ సిన్ధు ర్నా సరితీ స్త్రియామ్” — అను.

తే. కదలి దివియించె నా గ్రాంధ్రకంబు తొడల

పెనుపు నెట్లన్నఁ బొరల సోదన నడంచు

కొన్న యాదోక్త పాటును గొప్ప విప్ల

మెజయు గోర్పుచ్చులును గెంపు గుంటులు గావె.

30

కడలి=అరటి, ఆగ్రాంఘ్రికంబు=మునిపాదములతోగూడ (పాదములకునికట అనుట), తోడల పెనుపు = ఆపె యూరువులయొక్క భాగ్యమును, తినియించె = దోపించినది, ఎట్ల న్న = అందులకు తార్కాణ మేమనగా, పొరల సోదన = పట్టలను (వస్త్రపు ముడుతలను అనియు) ఒలిచి సోదా చూచినయెడల అందులో, ఆడంచుకొన్న యాదోక్త పాటును=దాచు కొనియుండెడి యానుభూత్యమును (ఆవుతోకవలె క్రిమముగా స్థల్యము తగ్గియుండుట అనుట), కొప్ప = కొప్పవలెనుండునదైన యరటిపువ్వును (ఇంటికప్పను అనుటయు), విప్ప = విడ దివిసి చూడగా, పెజయు=ప్రత్యక్షమగుచున్న - గోళ్=గోళ్లు = గద్దగోళ్లనియు గోల్లనియు వ్యవహరింపఁడు కడలిపుష్పవయములను (గద్దగోళ్లను చేరి చొర్య సాధనముగాను అనుటయు), ముచ్చులును = దొంగలని వ్యవహరింపఁడు కడలిపుష్పవయములనెడి చోగులును, కెంపు = పూచొప్పలలోని యెఱువును (పద్దరాగమును అనుటయు), గుంటు = గుర్తులు, కావ = కావో.

తా. — అరటి యనెడి దొంగలయెఱకసాని ఆ దేవి యూరువుల సౌందర్యమున ఒక లేత మును మునిపాదముల తునికటను దోపించి తెప్పించికొన్నది. అందులకు గుర్తు యనగా — దొంగిలిన వస్తువులతోగూడ దొంగలను దొంగలపనిముట్లును అరటికడ దొరకుటయే. అది యెట్లన, అరటి పొరలను ఒలిచి సోదాచూడగా (ఆడే వస్త్రపు ముడుతలను తినియించి సోదా చూచుట, అట్లు చేయుగా), ఆ పొరలలోపల ఆపె యూరువుల యాదోక్త పాటు దొరకినది, ఆ యరటియొక్క కొప్పవంటి పువ్వును దొప్పలు విడదెరిసిచూడగా, (ఆడే దానియింటి నడి కొప్పను వెలుతురుకై విప్పి అటకపై సోదాచూచుట - అట్లు చూడగా నచట) గోళ్లు గద్దగోళ్లు అను పేర్లగల యరటి పుష్పవయవనిశేషములనెడివి గోళ్లు - గద్దగోళ్లు - నని పేర్లగల చొర్య సాధన విశేషములు దొంగినవి; దొంగలను పేర్ల గల యరటి పుష్పవయములనెడి దొంగలు దొరకినారు; అరటి దొప్పల యెఱుదనమునెడిది ఆపె యడుగుదములకెంపును ఆదే తదియ సాధనములోనిదైన పద్దరాగము - అనికూడ దొరకినది.

ఇవె ఆచార్యమునకు గుర్తులు. — అనుమానాలంకారము.

ఆపెయూరువులయందు ఆదోక్త పాటును, అడుగులయందు కెంపును, అట్లే ఉన్నవే, చోర తము లాయె ననుట యెట్లనగా. — ఆపెయందు అవి ఆత్మవ్యయములని యెఱుంగునది. మఱి యాపట్టు బడినట్టివి యాపెయే యని తెలియుట యెట్లన — వాని యుత్కర్ష చేత అట్టి తత్తగుత్కర్ష ఆపె ముందుగాని మఱియొందును ఉండదని నిశ్చయముగాన. — “కడలి” కట్టి స్త్రీలింగ స్వారస్యముచేత దొంగలరాణి యని స్త్రీత్వము చెప్ప నొప్పుచున్నది. “తినియించె” నను ప్రేరణార్థక రూపముచేత దొంగలచేత చొర్యము చేయించిన దని చెప్పట; ఆంఘ్రికతమయిన కెంపును తునిసి చెప్పటయొ ఊరుగతమయిన పెనుపును మంగు చెప్పటయొ వ్యుక్తి)ను దుష్టముగాదా యనిన, — కాదు. “ఆగ్రాంఘ్రికంబు” అనుపదము “తినియించె” నను క్రియకు విశేషణము, పెనుపునకు విశేషణము గాదు; “ఆగ్రాంఘ్రికంబు తోడల” అని ద్వంద్వసమాసము కదురుదు, వ్యస్తముగా “పెనుపుతో నన్యయింపదు. కావున “ఆగ్రాంఘ్రికంబు” అనుపాదము సాధువుగాదు. వ్రాతెత్తుకములలో “ఆగ్రాంఘ్రికంబు” అని పాదము ఉన్నది. “ఆగ్రాంఘ్రికము” — అన్యయాభావసమాసము —

ఇది 'ఆ' అనునది ఆభివర్ధ్యకము, "ఆబాలగోపాలము" అన్నట్లు - పెనుపు = సిరి - కంపు - 'కురువిందకందకదశి ప్రతిమాంఘ్రికగోదరాధరక' అని ౪ పద్యములోను, - 'పాణిపాదము లెల్ల వాని దాడ' అని 7 లోను, ఉన్నదిగదా.

"స్నిగ్ధోన్నతాగ్రతమ తామ్రసఖో కుమార్యాః పాద" సమాపచితచాయనిగూ ఘనశ్లేష్ఠి
శిష్యుజుగ్ధ కమలకాంతతి స యన్యాః ప్రా మద్వహే ద్యని భువోఽధపతిత్వి మిచ్ఛేత్." బృ. సం.

"అనుమాన మగును సాధ్యం । బును దట్లంగమును మాత్రము వచింపంగా" అలం.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గల వారివేని

కరణములు చాస్యములు నేయు సహజాతీ

యూపుల కెట్లెన్నుచై దారు మోచు

గొడుగులును నల్ల కలశముల్ గులులు గావె?

31

కసుధలోక = లోకములో, ఎట్టి శ్రీ గలవారి వేని = ఎంతటి శ్రీమంతురారాండ్రకయనను, కరణములు = మనికల్లు మొదలు కీటికను ప్రేమకవంగల చేయిమట్టిభాగము, సహజాతీ యూరు వులక = ఆనారిన సత్త్వోదలక, చాస్యములక చేయు = నేకబానియును. ఎల్లు అటన్నక = ఇంగులక తార్కానమేమి యుగగా, తోరు = ఆకరిభియులు, పైక = మీద, మోచుగొడుగులుక = మోచుచున్న శత్రుములును (శత్రురేఖలనుట), అల్లకలశముల్ = ఆ కుంభములును (కలశరేఖలనుట), గులులుగావె = గుర్తులుకావా.

తా. నేవకులు ప్రభువును గొడుగుపట్టియు నిలకలకమును తెచ్చియు నేవించుట ప్రసిద్ధమే. ఆట్లే మహాభాగ్యమంతురారాండ్ర కరణములలో కేభామాముగా గొడుగులు కలశములును కనబడుచున్నవి, కావున నాకరిభియు లామెయూరువులక నేవనేయుననుట స్పష్టము - ఊరువులు కరణద్యశములనుట, - అనుమానాలంకారము; చూ. 30 బీక.

'మణిబనా దాకినిపం కరస్య కరభో బహిః' అమ.

"కరభ కరభ కరభః కరభః కరరాజకరః కరరాజకరః

భువన త్రితయేఽపి విధిత్తు తుల । మిదమాయుగం న చ మూరుద్యశః" - ప్రస. రాఘ. రాజీ పదమధ్యమం చవారిచేతులలో గొడుగురేఖ కలశరేఖ ఇత్యాదిరేఖా విశేషములుండును: -

"ధ్యక్తారానక వాజకుల్లారి రథ శ్రీవృత్తియు శేషుః

రాలాకుణ్డల చామరాజ్యశయవై తైత్తిర్ధిర్ధిర్ధిర్ధిర్ధి

వాత్స్యస్యస్తిక వేదకావ్యజనకై శక్తౌతప్త్రామ్యుజైః

పాద పాణితలైఽపివా యవతియో గ ద్భువ రాజీ పదమ్." - బృ. సం.

ఈ చిహ్నముల మహాభాగ్యమును సూచించునగదా, అచికలవారు ఒకరిక చాస్యము చేయుట యెల్లు భుజిల్లును. అని ప్రశ్నియేసి ఆమెకై యూడగమునేయుట ఆట్టి రేఖలుగల భాగ్యమంతురారాండ్రకేగాని ఎల్ల వారకని దొరకదనుట. మాయ - తమకై వహించుటగాను, కొలువుగా వహించుట కావున 'తాంబ' అనక 'మాయ' అనుట.

3. వలరాజు కుటుంబము ప. గ్గలముగఁ బోషించుకలమ గర్భము లయ్యో

బోలెయొక జంబు లలిత్యా మల పంజరంబు నిండ మునతెకాంబక.

32

పాలశుక్ర జంఘలు=ఆ యువిదయొక్క పిక్కులు, ఆతి...లిక్=ఆతి=మిక్కులి-శ్యామల= ఆశుబంధువునైన మంజీరీ=ఆంధలయందు - శ్క=ఉన్నట్టి - నివిడ=దట్టమయిన - మరకతకాంతిక్= పచ్చల కిరణములచేత, వలరాజుకుటుంబముక్=మనస్సుని యాలబిడ్డలులోనగు బృందమును, అగ్గల ముగ్=అవ్వారిగా, హామియ కలమగర్భములయొక్క=ప్రేమ రాజపు వరిపొట్టలాయెను.

తా.—సర్వద్యాయములైన యామె పిక్కులు నాటికాంధ్రలోను నాదకాండయిన వలరా యని కుటుంబమునకు భోజ్యమయిన ఉత్తమోత్తమంపురాజపు వరిపొట్టలవలెను, వానికుటుంబ ఆంగియలనుండి పెరి పాలసిన దట్టంపు మరకతకాంతిక్ ఇంకను పసిమి తిగుని వరియగులవలెను ఉండెను.—ఉత్ప్రేక్ష.

వరిపొట్టలు నిండుకొని పండునవ్వుడు ఆకులు కొన్ని పసుపు తిరుగకము నుండును:—

“గూండ్లకై కానిమంజుల్ గొనుచును—గి. | యంబరంబునబలుగు కీచాలి బొలితె
బగరుటొం పూంటి యావనో బండబాటి | ఇంద్రయమున నెనిన వేలనంగ” గ (౧౬౨౨).

కావున నిట మరకతకాంతిక్ పసుపునొక్కో ఆభేదమును సాధించుట యనావశ్యకము. ‘జడేచ సోమగహితే విశిశే సుకృతే’ అని ప్రకృత జంఘలక్షణము; ఇది కలమగర్భపూసము చేత నిగూఢము. ‘పాదాబ్ధం తులాకోటి ర్నభోకో నూపుగోఽస్త్రి గూమ్’-అను.

తే. ఉవిద నిద్దంపుజంఘలు సచతుర గోరి

కలమగర్భంబు లందఱు లోఁ గంటకములు,

చాతురుల మించి మఱి దివసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైన చలలు వంచు.

33

కలమగర్భంబులు=వరిపొట్టలు. ఉవిద నిద్దంపు జంఘలకనుక్=ఆయుగ్గలియొక్క మన్నని పిక్కుల సామ్యమును, కోరి=ఆశోకిం, చాతురులక్=శిష్టులచే, మించి=ఆతిశయించి, గంటక ములు=ముండ్లను, లోక్=పొట్టలో, అనామిక్=ఆతిమికొనును, మఱి=మీరు, నిగూఢమ యనక్=కొన్నినినములకు, ఆవి=ఆముండ్లు, నిలువక=లోపల ఆఱగియుండక, బాహిరములు=బయ ల్పడినట్టివి, వనక్=కాగా, తలలువంచుక్= (ఆయవమానమునకు) కిరమూల వాంచును:—

తా.—ఆమె పిక్కులు ఆలోమకములు, కలమగర్భములు గంటకములు; ఆ పిక్కులతోడి సాటికై వరియెన్నులు శిష్టుమూల ముండ్లను కడుపులోనే దాచుకొనును. ఆ నెండు లోపల నిమి డక నేలికనచ్చినంతట పిక్కులతో తాను సాటియని విశ్చవీనుటయొల సరిహాస్వాదమాయనని ఆచరణమునకు తలలు వంచుకొనియుండును.—భోజ్యేష్యో శామాత్ప్రేక్షల సంపత్తి.

‘నిద్దము’.—ప్ర. స్థిగము. ‘బాహిరము’—ప్రాకృతము ‘బాహిరమ్.’

చ. ఇలఁగల నస్తు సంశతీల కెల్లను గచ్చిడు మాస్వభావ పా

టల రుచి కేము వేట యొక డా లిడ వచ్చునె? లక్ష్మనీట మ

వ్వలమిన దెంత ముగ్గ యిది యంచు బదాబ్జము లంగుళీముఖం

బుల నగు నట్లు మించునభిము లైతయక్ గొమ రాసు నింతికి.

34

ఇంతికిక్=ఆయెలనాగకు, పదాబ్జములు=తామరలవంటి పుడుగులు, ఇలక్=భూమిలో, కలమనంతతులకుక్ ఎల్లక్ = ఉన్నట్టి పదార్థ సముదాయముల కన్నిటికిని, గచ్చు = పూతను, ఇదుమాస్వభావ పాటలనచికిక్ = పెట్టునైన మా నిష్కశ్చేతరక్తకాంతికి, ఏము వేట ఒక

డాలు=ఏదో వేటో హెచ్చుతగులు, ఇది, వచ్చునె = రాదు, ఇది = ఈ చెలువ, లక్కనీటక = లత్తుకజలముతో. ముమ్మక. అలమినది అని, ఆంగుడిముఖములక = వేళ్లనెడు వదనములతో. నగునట్లు మించునఖములో = నవ్వుచున్నట్లు తగుటగోళ్లు. వెణుక = ప్రకాశించుచుండగా, కొమ రారుక = సొంపుబొలుసు.

తా. — మేము లోకములోని యెల్లవస్తువులకును మాస్వాభావిక పాటలకాంతితేరి ఎట్టువన్నె యొసంగుచును, అట్టిమాకు ఇంతకన్న హెచ్చుదాని ఏ యుపామమునను గలుగదు. ఈ యువిద మాకు వన్నె హెచ్చునని లత్తుకనీరు పూయించుచున్నది! ఎంత తెలియనిది! అని అలంకరణాగమే లత్తుక నీటిపూరి నొంగుచున్నదానె. పాదములు వేళ్లనెడు ముఖములతో నవ్వుచున్నవోయన తగుటగోళ్ల ధకళప్రకాశముచే నొప్పారుచుండెను. — ఉత్పేక్ష.

ఈమె పాదములు పాటలను మించుచున్నవి: గోళ్లు ధకళతరములై యున్నవి. — అప భా.

'స్వభావ' — 'అప్యులాక్షరసాసిక్తిం రిక్తిం తిచ్చిరద్యమమ్.' చంద్రాంగియు. 'శ్వేతి గక్తస్తు పాటలః...' ఆము. నఖములు రిక్తిగణపాతములు. 'స్వచ్ఛాన్నతాగ్రతిను తామ్రనఖా' కమార్యాక. పాదే...' అని మహాభారతవల్లీగమనం శిష్యుబడియున్నది. వాసితియు శ్వేతిగం నతితమ — 'నిర్దోకిచీరడిస్తేచి చక్షునం నానతిం హిమమ్.' ఇట్లుండగా నఖములను వాసితియుగా నుత్పేక్షించుట యట్లుకే అని ప్రశ్ని. గణపాదమేగాక వేటా లాక్షణికముగిగాద పూని యున్నారు; అయినను స్వాభావికపాటలముదేగణపాదాప్రాయము; స్వభావముతేరిను వాని కాంతి కేవలము శ్వేతిము గావించున అ నవ్వును తాంబూలము నములన నోటికవ్వుగా నెన్నం దగును. — మగ్గిః సుద్ధరముఖయోః' ఆము. లత్తుకనీటిచేత వన్నె హెచ్చిననుట అతిశయోక్తి. 'అలమినది' — అమె న్నయముగా పారాణి పూసికొన్నదా: అని ప్రశ్ని. అలమించుకొనుటయే ఆములుట యని బోధచారిక ప్రయోగముగా నెన్నివలయు.

క. లలనోపరికవ కచ్చుక ములు బలిమిమెయిక్ గజ ప్రభూతగళ శ్రీ

విలసనము: గోనగండాదే కలిగెగ గజకచ్చుపాగ్ర కలహం బుర్విక. కిరి

లల...లు = లలనా = కరిముణి యొక్క - కాపరిపద = మీరాగళ్లనెడ - కచ్చుకములు = తాండెళ్లు, గజప్రభూతిగతి శ్రీవిలసనము = ఏనుగులయొక్క - యుక్తప్రప్రమయిన నడకయొక్క సంపదయొక్క విలాసమును, బలిమిమెయిక్ = బలాత్కారము చేతి, కొనగిక్ గాదే = హరించినందు కలనలదా, కుర్విక = లోకములో, గజకచ్చుక కచ్చుకలహంబు = ఏనుగునకును తాండెటికిని పోరాడియున్న బోరు, కలిగెగ = సంభవించెను.

తా. — ఈమెయొక్క మీరాగళ్లనెడు తాండెళ్లు ఏనుగుయొక్క నడకసొంపును బలాత్కార మన హరించినందున నాటిమండే లోకములో గజకచ్చుకలహమును వేరే ప్రసిద్ధిమయిన పోరా గజములకును కచ్చుకములకును గలగినది. — మీరాగళ్లు తాండెళ్లవలన, నడక యేనుగునడకవలెను. ఉన్నవని భా. — పోరాప్రేక్షి రూపకోతాంత.

గజకచ్చుక కలహమననానుడికి అవాస్తవమయిన కారణ మిటం శిష్యుబడినది. — 'ప్రభూతం ప్రమరిం బ్రాజ్య మదగ్ధం బహోబహు' — అనాది. ఈర్ష్యసాగ్ధి 'ప్రభూతి' శబ్దమునకు లాక్షణికము; ప్రభూతి మద్ధనే ప్రాశస్త్య - సేవా. శ్రీ - లక్ష్యసంపదలకు ఆభేదము పడినయినది. —

“కమలాసంపదోః కామధ్వజే మకరమస్త్వయోః । దానవాసుర దైత్యానామైక్యమే వాభిషంతుమ్.” కా. క. ‘బుద్ధు కమరకచ్చహ’—అను.

తే. తరుణి తను కాంతియొడుట సూతనహరిద్ర

తులకు రాలేక యత్యంత మలిన యయ్యె

నౌటంగా రాత్రియన నిశ యనఁ దమిస్త

యన నిశీధిని యన తుప యనఁగఁబరగె.

36

తరుణి తనుకాంతియొడుట = ఆయువతి దేహచ్ఛాయయందర, సూతనహరిద్ర - కొత్త పసుపు (ఆనఁగా పచ్చిపసుపు), తులకు రాలేక = సాటికాలేక (త్రాసులో తూచుటకు రాక అనుటయు), అత్యంతమలినము అయ్యె = మిక్కిలి నల్లఁబడినది (ఎండినప్పుడు పసుపుఁగొమ్ముల వేలివైపు ఒకపాటి మలినవర్ణముం జెందుననుటయు), బౌటగా కా = అట్లయినందువలనఁగా, (పసుపు), రాత్రి = తెలు, (వ్యాపారములన చారించునది), అనఁ = అనియు, నిశ = రాత్రి (వ్యాపారములను మిక్కిలి తగ్గించునది), అనఁ, తమిస్త = బీకటిరాత్రి (బీకటికలది), అనఁ, నిశీధిని = రాత్రి (అర్ధరాత్రిముకలది), అనఁ; తుప = రాత్రి (చేష్టనుక్షయింపఁ జేయునది), అనఁ, పరఁ గఁ = పేరుసొం-నా.

తా.—పచ్చిపసుపు ఆమ దేహకాంతికి సాటిరాలేక, తూనికరాలేక, మిక్కిలి మలిన మయినది, ఎండి వైచి నల్లవైనది; ఆ కారణముచేతఁ గదా పసుపునకు చేష్టహీనత ఉంధకారము ఇత్యాది వోషములు కలవైన రాత్రియొక్క పేరును వచ్చినవి.—ఈతూత్యేతి.

రాత్రి పేరులు పసుపునకును పేరులని నిఘంటువు - ‘నితావోఽ కాఞ్చరీ పీతాహరిద్రా వరి వర్ణినీ’ అను. ‘నితావదేన శిష్టిర్యాయా స్పృహ్యదే’ అని బీక. రాత్రిః = రాత్రి వ్యాపారాఁ స్పృహతి, నితా=నితరాం శిష్టి తినికాకరోతి వ్యాపారాః, తమిస్తా=తిహుబహుళ మిస్త్వస్యామ్, నిశీధన=నిశీధః ఉస్త్వస్యామ్, తుపా=తుపయతిచేష్టామ్, అని పినిక వ్యుత్పత్తులు. ఈ వ్యుత్పత్తిర్థములచే ఈ పదములు క్రిమిముగా భూర్విభూర్విముకన్న ఉత్తిగోత్తిరము పులిన్యాతితయమును గోపించును. దానంజేసి సారాలంకారమును గలదు.

“సారమును నుత్తిగోత్తిర । సారత్వ నిబంధనము; చిక్కని కన్నుక

సారము నుత్తిగోత్తిర । సారములు కలంద్రవచన సంబంధమున.” అలం.

‘ప్రమదా మానసికాస్తా లలనాని నితిమ్యసి’—అను.

హరిద్రకాంతిని ఇంటిల దేహచ్ఛాయకుఁ జేమానముగాఁ జెప్పట కవిసంప్రదాయమే.—

ప్రసన్న రాఘవమున సీతావర్ణి—

“కేయం శ్యామపలవరచిత్తోల్లభశేమైక శభా । రజై రిజైః కనకదళకన్దైరిర్భగౌరైః

హరిద్రామృద్రవనవచరం కాన్తిపూరిం మహద్వికామక్రీడాభవనలభిదీపికే వావిరస్తి.”

‘పరఁ గ’ - ‘కనిఁ గ’ అని పా.—ఇన్ని మార్పులు చెంది యదకు (కొలనితాపపై స్త్రీలు ఆరంగఁ దనియుటచే) ద్రవనూపముం జెంది నీటం గలసి నూపతే ననిభా.

సీ. అ య్యింనువనన ధి రాంగన గావునఁ । బ్రాహ్మత్రం బొరుగుల భాగవతుల

గృహములందు మరాళి కై కౌనళివారి । చీమనిక్కిలస్త్రి చీమమాఖ్య

లమర జనించి వయస్య లై నాగక | న్యలు పుట్టి కావివాహములయందు
బాడు వజ్రాలయా పరిణయామేయగే | యముల ననంత కల్యాణగుణము
తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతని గవయు | బుద్ధి ప్రాగ్జన్య సంస్కారమున జనింపఁ
చునతారానుమేయ కథానుధాను | కలిత వీరానుక్యతుల వర్తిలుచు నుండి, 37

అంబునవన=అసంద్రముఖి, ధరాఅంగన=పుడమిచెలవ (భూదేవియొక్క యవతార మనుట), కావునక, నాగకన్యకులు, ప్రాక్ష్మేత్రిక=పూర్వజన్మపుర శలిమిచేత, పొనుగుల భాగ వతుల గృహములందుక=ఇంక పొనుగుల భాగవద్భక్తుల యింద్రియంబు, మరాళికా - ఏకావళి - హరిశీ - మనోజ్ఞా - స్రగ్వీశీ - సమాఖ్యలు=మరాళికాగి నామములు, అమరక, జనించి=పుట్టి, వయస్యలు వి=ఆమెకు చెలికత్తెలై, పుత్రికా = బిడ్డల - వివాహములయందుక - పాడు పద్మాలయా పరిణయ అమేయగేయములక=గానముచేయునట్టి లక్ష్మీకల్యాణముయొక్క లెక్కంప శక్యముగాని పాటలయందు, అనంతుకల్యాణగుణములు, అన్భుతించు విప్లవ, విని విని = తలచుచుగా ఆలవించి, ప్రా...నక - ప్రాజన్య=పూర్వపుర బుట్టువునందలి, సంస్కారమునక=అహితగుణముచేత, అతి నిక కచుముది=ఆ దేవుని పొందవలయున నెడి కోరిక, జనింపక=పొడమఁగా, తిడవ...క్యతు లక=అతినియవతారములచే పోవ్యములైన కథామృతములతో కూడిన ప్రాతీత ఆవతార కథా గోష్ఠిక=ఆయనయొక్క (మత్స్యగోష్ఠి నామముల) ఆవతారములయొక్క చరిత్రలంబుగల్గిన గొప్ప ములందు, తిత్ ఆవతారకలిత వీరా అనుక్యతులక=ఆ యవతారములయందు (ఆయనచేత) కావం పఁబడిన శ్రీదలను ముల ముల చెప్పకొనుటయందు, వర్తిలుచుక = కాలము గడుపుకొనుచు, ఉండి (తిరువాలి పద్యముతో నన్యముము).

తా.—ఆమెకు పూర్వజన్మములో చెలలయిన నాగకన్యకు ఆమె నెడఁబడునక పొనుగిండ్ల జెప్పవుల కూఁతులుగా జనించి ఆమెకు వయస్యలైరి. అందఱుండుగాడిగావించు బిడ్డలయెండిద్దఱో వారు లక్ష్మీకల్యాణ గీతిములను పాడఁగా ఆపాటలలో ఆమె శ్రీమన్నారాయణుని కల్యాణ గుణ వర్ణనములను నిరంతరము వినుటచేతను, పూర్వజన్మమందు తన మనస్సున లెక్కయున్న తిలాయాత్రి సంస్కారముచేతను, అదేపునఁ దాను వివాహము కావలయునని కోర్కెవహించినది. అయ్యయొక్క ఆవతారచరిత్రములను వారలవల వినుచు వీనుట వానినే తలపోసికొనుచు వర్తిలుచుండి—

‘భాగవతుల’-ఈమె చెలులు గావున నిష్కర్మల యింద్రియ జనించినారు. పొనుగు కానిదో నార్యకాలిక సాంగత్యము కలుగదు, అది శీక మైత్రినిండాగురు. ‘మరాళికా’ను ఈ జన్మమున వారి నామములు. — అన్నియు ఉత్తమరాండ్రని తెలుపునవి. — ‘మరాళికా’=హంపి, ‘ఏకావళి’= ఒంటిపేట ముత్తెపురజేరు. ‘మనోజ్ఞా’= మనస్సు నెఱుంగునది, ‘స్రగ్వీశీ’= పూలవరములు కలిసి. ‘హరిశీ’=బంగారుబొమ్మ “యోషిద్వైత్తపుగోళేదా సువర్ణ ప్రతిమా మృగహరిశీ.” నానా.

సీ. తమతండ్రి శ్రీశ్రీ వర్తస్త్రీలు గృహమున | స్రవ్యేతండములయ్యుఁ బడదులంటి
స్రగ్వీనిర్దానదా స్యం బనుతేనీకత | జరపుచుం బ్రజ్ఞ జ్ఞేష్ఠవపురాణ
సంహితావ్యాఖ్యా సచనఁ బ్రొద్ద గడపుచుం | గల్గెడుకన్యచంగలుచ విరుల
తోమాలె లలకలు దువ్వి కంటునకుబా | హ్నిబద్ధభేటకం బనఁగ నీల

తే. పృథకుప్రేమ నెడను కోకిలం శ యెఱుగ | నివేన ధిష్ణుల వలయంబు నడుగునందు
గొంతనే క్షణ గీలించి కూకవారి | నీడ పీఠించి క్రమ్మట గూడ నునుచు, 38

తను తండ్రి = తన్నం తెంచుకొనుచున్న యా విష్ణుచిత్తుడు, శ్రీ ఈశదత్తశ్రీలు = లక్ష్మీ భర్తచేత (సారాయణునిచేననుట) ఇయ్యంబడిన సిరులు, గృహమునకు = ఇంటను, శ్రవ్యితండ్ములు ఆయుక్ = ఆత్మాయలుగా నున్నప్పటికిని, ఆనుత్సేకత = గర్వము లేనిచేత, కొంటి సుకవినిర్వాణదాస్యంబు = (భగవంతునికై) తోమాతలను చేయుట యనెడు మనుషటి యూడిగమును, జరపుచుక = చేయుచునే, ప్రజ్ఞక = జ్ఞానముచేత, వైష్ణవ పురాణ సంహితా వ్యాఖ్యానచరణ = విష్ణుసంబధమైన పూర్వచరిత్రల గ్రంథములయొక్క వివరణములను రచించుటచేత, ప్రాదుకడపుచుక = కాలము పుచ్చుచు, కైటభుని పుంగులవల తోహదలు = గుచ్చెడు నైత్యవియోజగలుచపూవుల దండలను. ఆలకలు = తన తల వెండ్రుకలను, దుష్టు = దుష్టుకొని, కంతునకు = మున్నగునకు, బా...లు = బా... = నెమలి పురులతో చేయబడినదియు - నిబధ = (ఆతనిచేతికి) కట్టబడినదియు - కంతు = భటుకంబు = చేదయు, ఆనగళ = ఒచ్చారుచు, నీల వృష కవత్తఖక = నల్ల యూబోను మూపుగును తీరుతో, ఎడమకు ఒక్కంతి ఒలగ - ఎడమ ప్రక్కకు ఇంచుక బాలునట్లు, ఇడిన భర్తలవలయును నకుగనంగళ = కంతుకొన్న గుండ్రని కొవ్వక్రింద, కొంతనేపు = ఇంచుక కాలము, ఆలిక = ఆలగో, కేంఠి = కరిక, కూపవారిక = చూలి నీటియంగు, నీడక = తన ప్రతింబగునా. కేంఠి చూచుకొని, క్రిందుక = వెండియు, గూడక = పూలుబుట్టలో, ఉనుచుక = ప్టును.

తా. — ఆనెప్పుడో న్నడమిహోకేష్టుదత్తగుణైక సంపదలు ఇంట ఆత్మయుగా నిండియున్నను, కర్మకుడుగా. ఎప్పుడు నుత్తే భగవంతునికి తోమాతలు రచించుచు, (పాండ్యరాజును దరించుచేయుటకై భగవంతుడు తన కనుక్రిందన జ్ఞానముచేత) విష్ణుమహిమ ప్రతిపాదకములగు పురాణగ్రంథములను వ్యాఖ్యానములు వ్రాయించి, ప్రాదులయిచ్చుచుండును. ఆదేవి భగవంతునికై తండ్రికట్టగానోమాతలను నీల చేయుచు విచ్చేదవలెగా తాను తలచువ్వుకొన్నవై నెమలి పురులతో మదనునకై చేయబడి ఆతనిచేతికి కట్టుబడిన చాలోయన నొప్పనట్లుగా కొంచెము ఎడమ ప్రక్కకు ఒలగనుచుగా గుండ్రని కొవ్వ ప్టుకొన్నదియునై ఆ కొవ్వక్రింద ఆనోమాతలను కరించి కొంచెమునై మంచుకొని, చూచునీటితో తన నీడను చూచుకొని తనిసి, తీసి. నీలల పూలుబుట్టలోనే ప్టుదండిన.

'శ్రవ్యితండు' = ఆపరమితియు: —

ని. ... పురులతో (బుగోనీమీను) కన్నయు: గోనీతి కంబు బోగళక

నీలలగు నేల బోల, గులు చూడగలే తలకావనిచాం

చులినెల శ్రవ్యితండును: పుష్టును కన్నవి యందల: ప్రోదయ

పలుకువయ్య నేర్పు కలభూమి: తల్లయ మచ్చ కన్నలన" - జక్కన.

ప్ర = ప్రయ: 'మూల్యం మూల్యం' మూర్ఖ: ఆమ.

మూర్ఖ ఆమె వియమగను గాను. ఉత్సేకము = గర్వము —

"తేమం కదశ్శృణుయిష్యే ముద్ధ ప్రవిణరాతయ:

ఉపమా విమిష శశ్వన్నో స్వేకాః సోనశ్శృణు" నిఘ.

'ఉత్సేకాః = గర్వాః' - నా. — ఆలకలు = పరమితియలైన కంతులయలు. 'ఆలకాశూర్ప కన్తాః' - ఆమ. చూచు మనగా పాన (ఆధవాన = సరిమక) యోగము. 'వాగయోగస్థ మూలం పూర్వత' - నైమ. 'ఆలకము' - ఆమెకు 'ఆలకలు' - ఆమెకు నరితానినికార్తవ్యము. 'బాహ్' = బర్హవికారయ బాహ్మయ - 'భుద్ధి' క్షుద్ధుచే నపుండరే - ఆమ. 'బాహ్మ' మనుట కంతులకాంతి

వర్ణనకు. 'హర్షరబద్ధ' అని పా. 'మోచేతికి గట్టబడిన' = 'భేటక' మనుటచేతనే నీలిమ స్ఫురించునని యీపాదమున హృదయము, "భేటక కి సే గ్రామభేదేన చక్షుస్త్వస్య త్రిమి" - మేదిని. 'నిబద్ధ' యనుటచే హేహకముగా నున్నదనుట; ఎక్కడనో గట్టుటకన్న చేతికి కట్టిననే ఉపయుక్తికి సులభతరము గావున చేతికేయని గమ్యమగుచున్నది. 'ఎడమకు' - ఇది ప్రావిడాచారము. కుడికి ఒలుగుట ఆంధ్రాచారము. 'ఆడుగునందుక' = సులువుగా ఉంచుటకును తీయుటకును, నలుగుక యుండుటకును. 'హాప' - అద్దపుల్లిబిళ్ల మడి గాను, అంగుర జూచికొనుటలో ఒరులకుం చెరిసిపోవును.

ఉ. ఆ నవలా యలంతి పసు పాడి, దునాలము దాల్చి, గుబ్బచక్
గోనల దావు లుప్పటిల గుంకుమ తేటల నిర్గు దేరక గ
ప్రాసన నాభిఁ దీర్చి, పితృ బద్ధ లతాంశము లభిఁ గొప్పనక
బూని యొకంశ నే పునిచిపుచ్చి చెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచుక. 39

ఆనవలా = ఆ యలనాగ, అలంతి పసుపాడి = కొంచెము పసుపు పూసికొని జలకమాడి, (పా. నవలాలంతి = స్త్రీరత్నము), దునాలము = నన్నులము, దాల్చి = ధరించి, గు...లక్ = గుబ్బ = గుండ్రమయిన - చక్ = చన్నుల - కోనలక్ = కోనలయగు, తావులు = పరిమళములు, ఉప్పటిలక్ = జనించునట్లుగా, కుంకుమతేటల నిర్గుదేరక = తేటగా (కిడుంబుల దనగా) నలంకిన కుంకుమపూతయొక్క కాంతి పర్యవృంధకగా, కప్రానక = కప్పునముగోనే, నాభిఁ = తలకమును, తీర్చి = నవరించి, పితృబద్ధ లతాంశములు = తిండ్రిచేతఁ గ్రహ్యబడిన పువ్వులను, అభిఁ = అభిలాషతో, కొప్పనక పూని = కొడుమీయంగు ధరించి. పచ్చి = తీసినచై, చెలింగని, వెచ్చన్ దీర్చుచుక = వేడి నిట్టార్చు నిడించుచు (తరువాత పద్యముగో నన్వయము.)

తా. — ఆమె కడుగన్నముగా పసుపు బూసికొని జలకమాడి, గుబ్బచక్రము దాల్చి, తావులు పర్యవృంధముగా వట్టునకుంచుల యగ్రములంగు కుంకుమ నిర్గులకొల్పి, కప్పురముగో తలకను తీర్చుకొని, స్వామిత్వ తిండ్రి గ్రహ్యచేతయొన్న విరిదండము ప్రయపడి కొప్పనంశంబి, కొంచెము సేపు ఉంచి, తివిచి, చెలిం గని వెచ్చనూర్చుచు (నిట్లు నడించెను).

'అలంతి' - దట్టముగా దాల్చుట నాగరికముగాను - 'ఒరిసి యొత్తిన మణం' - 'ఉండక మేనని' గులువాణిబసుపాడి జలకమాడి' అని. (60)లో ఉండలేదా? అట్లే 'నిగ్గుబదేరక' అనుటయు. 'దునాలము' - 'దునాలం గుత్తే మే నూత్తుంశుకేచ తిత్' నానా. — 'కప్రానక' = 'కపురానక' - 'కప్పురానక' - 'కప్పురమునక'. — 'లతాంశము' = పువ్వుకప్పునిల తాంశములకు 'మైసినీ నచ్చునుపువ్వుల మగత నివచ్చులెనక' అని నన్నపార్థ్యప్రయోగము. 'కోస' = 'కోస' మాల; 'కొండ' - 'కొండ' మిది మణుగుడ్డలు, నేళవిశేషము, అడవి - 'కోడ' అని వైకృతదీపిక. నాభి = తలకను అని త. ౫.

క. మీ పాడిన హరిచందము! లే పాడిగ చలడ పచ్చి? నీలఁ డేసలేలం

గాపాడినవాఁ డన్నుగై. ప్రోపాడినఁ డన్ను వలచి తోయ్యలులారా? 40

తోయ్యలులారా = ౩. చెలువలారా, మీపాడిన హరిచందములు = మీరు గానముచేసిన హరియొక్క ప్రకారములు, ఏపాడిగ దలపవచ్చుక = ఏమి ధర్మముగా నెన్ననగును (ధర్మములు గానును), ఇరుడు = హరి, తన్ను, వలచి = కామించి, ప్రోపాడినక = తన్నుఁ బ్రేమించగా, ఏకగులక = ఏ కామినులను, అన్నుగై = చెలిమి నడించి, గాపాడినవాడు = రక్షించినవాడు, (వలచి వచ్చిన స్త్రీలను ప్రేమింపక రక్షింపక తిరస్కరించినాడనుట) — పా. 'తనకుఁ గలిమి' = తనకు

కలసిందలు చెలవలువ్వారన్నగర్వముచేత - కడమ యథాభార్యను, స్త్రీలయంగను గనికరము లేనివాడు కలనుడని భా. ఆ కాలస్వమును వత్సవహ గ్రంథముచే వివరించుచున్నది.

తే. తాను సురనూని నృపతనుల్ దాల్చి యకట | కామిసీతతి నుపికించుకంటె నట్టె గండెయును నల్లదానిగిగాడని కిరియుహరియునై పోవుటయ మంచినయగుగంబు.

తాను = హరి, అనుయగంబు = ప్రతియుగమంగును. సురనూని నృపతనుల్ = దేవ ఋషి రాజదేహములును (ఆనగా వామన పరశురామ రామ దేహములను), తాల్చి-ధరించి, అకట= అయ్యోపాసము, కామిసీ తితి=కలచిన చెలవలను, ఉండించు కంటె=గుఱుపెట్టుటకంటె, అట్టె=ఉత్తరన నే, గండెయు=మత్స్యియను. నల్ల దానిగిగాడం= తాదేయను, కిరియు= కరహంబును. హరియు=సింహంబును, వి పోవుట=వి ఉండిపోవుట, మంచుడి=మేలు.

తా. అయ్యో! ఈయన ప్రతి యుగ్యగమంగును దేవ తాపన బాహుతాములు ఆనగా వామన బామదగ్నస్య శ్రీరామాతలగులైతి తన్ను కలచిన మగదలను కలవంతిపాలు నేయుట కన్న అంతట ముంకెత్తి నాత్మ్య కూర్త వరాహ వారిసింహకతాములతోనే శాశ్వతముగా నుండిన మేలుగా నుండును. — లేకాలంకారము.

క. “నోషమన గుఱత గుఱుచున | నోషత ఫలముగని వెప్పు నుగ లేకమునా;

కడమచిహ్నము లెల్లక | బుడమిక నేవచ్చాచిహ్నభూతి కహింపక

వడిక గంజరబంధంబుక | బుడసితి శుక, మధురచన ఫల మియ కదా.” అలం.

‘అనుయగంబు’=ప్రతియుగమంగును, అవ్యయభావనామము. గండె. నల్ల దానిగిగాడు అను నామములతోనే తిరవ్వురము స్ఫురించుచున్నది. అట్లే కిరియహరియు ననుప్రామంగును.

క. ఆరెనువుల లేను గదా నాతులు; మహా కాక కలిగిన, న్వగం విద్య

జ్ఞాతికి నీజాతికి గల | యాత్రప్రతి గలదె యెటుగ కి క్లంబింక! 42

ఆ తమవుల=ఆ మత్స్యగి దేహములయంగు (ఆ మత్స్యగిద్యతారములయం దమట), నాతులు = (ఆ మత్స్యగి మూర్తులను కలచిన మత్స్య ప్రభృతి) స్త్రీలు. లేనుదా; మహాకాక = అట్లుగాక, కలిగిన=ఉండిలేనియు. వగ=వలవంతయంగు. తిర్య్ జాతికి = (విలువుగాక) అడ్డముగాక బోవు సంకువులక. ఈ జాతికి = ఈ మనుష్యజాతికి, కలయిత్రక్రతి=ఉన్నట్టి యంతివేగిరపాలు, కలదె=ఉండను. (అ! అట్లుగాను). ఎటుగక=తెలియనిదాననై. ఎల ఇట్లంబింక=ఎల యిట్లు పడితిని.

తా.—శ్రీహరి మత్స్యగిద్యతారములందే శాశ్వతముగానుండినో కలవుక తెల నేరదుల యుండను. ఆ తమవులను ఆయన చాల్చినప్పుడును ఆయా తిర్య్జాతి కలవుకతైలే (మత్స్య కమకీ వరాహా సింహా స్వరూపపు గామియన), ఉండదునా దా! అట్లుగాక ఒక వేళ ఉన్నను తిర్య్జాతియగుటచేత వానికి ఈవరిజాతి స్త్రీలకుం గల కామాతిలేక ముండదునా దా! అ! ఉండకేమి తెలియని దాననై ఉండదని తలచి అట్లంబిని; అది పొందెదాటు - ఆక్షేపాలంకారము.

క. “తనమాటం దా నరిసి కల | దని నాక్షేపము, నిషేధ మాభాసంపం

గ నదె, నిషేధము గమ్యం | బును విధి వాచ్యమయిన నదె నూడెగు నెల్లక.”

కనబడు మాయి కళానిధి. | పని లే దున్నయని దయతకవనం చికిన్;

విను నే చూచిని గా నల | వనితవిరాలిం గనలేక వచ్చితిం చెలవక;

క. చను నీవు చనినపైత్యుఁ యున దయిత వదియతాపము శమించు వెనక.

లేనిది తలంచుటకు కారణము కలదిని పురాణములయందుఁ జెప్పయి, ననగాతికన్న తిర్యగాతికి బుద్ధికుశలత తక్కువ గావున వగయు తక్కువ వేయని తలంచుట. అట్లు తొలఁతం దలంచినను ఎక్కువ వేయవలెనట్లు కారణము స్ఫురించినది. - 'తిర్యక్కు' - (తిరిగి ఆహ్వాని ఇతి తిర్యక్) అడ్డముగా ఆనఁగా కడుపు నేలవైపు ఉంచి చరించునది, పశుపక్షి మత్స్య సరస్పసాక్షిము.

లే. "అత్తిన త్వన్వధూతాని" యనుట బొంకె. మునియల కై నవలనంజ ముచ్చటలను నాట పాటలఁగఁజేలఁ గొంతమదఁ గాని నోరు లేని జఱువులకై నొప్పి ఘనము.

నగ్నధూతాని = ఎల్లజంతువులను. అత్తినకై = తనవలెనే, అనుట = అనుబద్ధి, గొంకె = బొంకా - పంకగాను సర్వియే అనుట. మునియలకై = విశ్వా = సర్వనాతి స్త్రీలకై ననక. కలనంత = మదనవ్యక్త. ముచ్చటలను = ఉడుముటానుట చేతను. అటపాటలఁ = ప్రదలచేతను గానలచేతను. కతలకై = కఫలచేతను, కొంత అదఁగఁక = అంతయుఁ బోయిగాని కొంతయేని తిన్నును. కాని = అట్లుగాక, నోరు = నాక్కు. లేని జంతువులకై నొప్పి = నొగ. ఘనము = ఆశ్చర్యము.

తా. - నా నొప్పుల బులలెల్లను నట్లే ఆ. నే నూహించుకొని యుండవలసివచ్చి. సర్వనాతి స్త్రీలకు ముచ్చటలచేతను అటపాటలచేతను కఫలచేతను ముంత కొంత శబ్దమును, నోరులేని జంతువులకై నొప్పి = బొంకాగాన లేదు. కావున వానికి కలనంత = మచ్చు. కావున బులలె నాతస్యైవ రూపములకై తాత్పర్యముగానున్న ముందని నేను మొదల నన్నమాట సరికాదు. అను పూర్వపద్యమందుఁ జెప్పిన నిషేధమునకు సుపర్యయ అనుక. - అప్రస్తుత ప్రసంగం - "నాకు వంట కొంత తీటును, అమత్తీ ప్రద్యుశులకు తీటును." అను ప్రస్తుత బాధముగా నామాన్యము విశేషాశ్రయ యనునప్రస్తుత ప్రసంగాదేవును. 'అత్తిన త్వన్వధూతాని' - "మాత్రాన్ త్వ" దానాం త్వ. సరిద్రవ్యాణి శబ్దావళి - అత్తిన త్వన్వధూతాని. యా పత్యతి న పత్యతి. అని నిందు శ్లోకిము. - ముద్దిను - ప్ర. నుగా - 'కలనంత' - కలపు + కంతి. 'ముచ్చటలు' - మూడిఁ చోలుల మ్మత్తంతిములు (చెప్పకొనుట.) 'కొంత' - అంతయు నదఁగఁగట అతిఁగి కానలయును. 'నోరు' - నోరున్నచో నెలలతో చెప్పకొనుటచేత కొంత గుఱివశాంతి చేసికొనవచ్చును. 'స్నిగ్ధజనధిక్తింహిరుఃఖం నవ్యా' కేదనంధికతి" - కావంతలము.

"అప్రస్తుత ప్రసంగం. సప్రస్తుతకనము ప్రస్తుతాశ్రియము నగునక ;

విశ్రేంద్ర, యొకఁడె క్షితి ప త్రి ప్రతితి నేని తిరుయ వొను నివిజపుఁడక్క. " అలం.

మ. ఛంపై సతియ పూర్వ కిల్బముల సన్నెక్తీనిశాలాంబకాం

బుగహాప్రణి జలంబుమైఁ బులకలుక్ బూరించుచుక్ వేరుచు

వ్యవర్తం బలమంగ వచ్చుజలజత్వ ప్రభుతోమత్వ కే

సరిత ల్బుచ్చకళాం సంభమున నాచ్చాకించున దాఁ ప్రాప్తిమ. 44

ఈతఁడు = ఈవారి, పూర్వకల్పములకై - మనుషటి ప్రదర్శనములయందు, కత్తి...ణిక - కత్తి = తన్నువలచిన - క్తీ = ఇంతలయొక్క - విశాల = వెడలదైన - అంబక అంబునహ = నేత్రికముల మలయొక్క - శ్రేణిక = చరునయందు, కలంబుఁ = బూరిపడకనును, మెక్ = దేహమునందు. పులకలుక్ = గగుర్పాటును, పూరించుచుక్ = నిండించుచు. నేమనుగర్భరికర్తయు = తపింపఁజేసిన భరింపరాని కర్తృత్వమైన హాపము, అలమంగళ = (తన్ను) చుట్టుకొనఁగా, వచ్చు = ప్రాప్తించిన -

జలబద్ధుఁడనీటఁ బుట్టునవైన మత్స్యకూర్మముల భావమును - క్షుభ్రకోమత్వఁవరాహభావమును - కేశరితరఁ = సింహభావమును, ధూరి = పెండయున, ఆవతారఁ = మత్స్యద్వ్యవతారముల - దంధమునఁ = మిషచేత, తాఁ, ప్రాధిమతఁ = నేర్పుచేత, అచ్యుదించుటఁ = కప్పిపుచ్చును.

తా. — ఈయన పూర్వవత్సర్యములయందు, తన్నువలచిన యింతులకు పెదపెద్ద కను దమ్ముల వరులయందు బాష్పజలప్రవాహములను, వారిచేహములయందు గగర్పాటును విక్కుడుముగా బుట్టించి వారిని వియోగ దుఃఖము పాలుచేసిన కడిందిపాపములవలన తనకు నీటిజంతువుల బద్ధమును వరాహజన్మమును సింహజన్మమును రాఁగా, వానిని ఆవతారములనెఱు బలుమిషచేత కప్పిపుచ్చినాఁడు. — ఈ శ్రేష్ఠీక్షాత్రవాపహ్నుతుల సంస్కృతి.

“కల్పః శాస్త్రే విభాగో న్యాయే సంకల్పే బ్రహ్మణోనినే” — శాశ్వతుఁడు. ‘పాండవతార దంధియన’ అని పూర్వము ద్రుఱపాతము. అందు ‘పాండవ’ అని ‘ఒండ’ కల్పమునకు గూఢాంతరముగ టిప్పణి యున్నది. కొండలు ‘పాండికతా’ అని పంపి, వతామన ఆవతారముని అల్లోపమును ‘వషివాగరి’ కారికచే సాధంపఁజూపును.

తీర్థిగంతు జన్మసాక్షిక కామముకాని కామినితరస్కరిణమును తీర్థార్థిణముగాఁ జెప్పి సంగున హేగూత్పేత్తి - ఆకామినితలకు అత్యంతి విరహదుఃఖముల బాహుల్యము దోతీతిము - బాష్పములకై మత్స్యకూర్మజన్మమును, మైపులకలకై వరాహకేశరి జన్మమును, అని విశేషము; పంకి వెంక్రకలు నిక్కణాదుచుకొని యుండును, సింగము విఘ్నించినప్పుడు జూలు నిక్కణాదుచును. — ‘క్షుభ్రకోమ’ - క్షుభ్రఁనిక్కణాదుచుకొన్న - కోమఁ = వెంక్రకలుగలి. ‘కేశరఁ = కేశరములు (జూలు) గలది. — “సింహత్వయో క్వి కేశీగు క్షల్మకః కేశహి 2-స్త్రిణామ్.” నానా. క్షాన్దేశకారసంక్రమియు ‘పాండవతాన’ అని పంపియు. క్షుభ్రకోమత్వమునకు పులకోత్పాదన వాపహుత్వమునకునుగా అన్వర్థముగా ప్రయోగింపఁబడినది. కర్మవివాకము కృతివాప కృత్యానుగుణముగా నుండును. అట్లే ఆంబురువాములను పీడించినందున (కంబుఁనిర్గో - సువా = మొలచునవ్వెన్న) నీటిజంతు జన్మములు, పులకలు గలిగించినందులకు పులకలవంటి నిక్కణెంక్రకలు గల వరాహసింహముల జన్మమును వచ్చినవని సంబంధము. కేశరిజూలు నిక్కణములకు వాగవత్తలోని యీ సింహవర్ణనముం గనుడు.

“పశ్యోదప్సాదవాప్సాదప్సోవపుః పూర్వార్థి పశ్చార్థభాగైః
క్షుభ్రాదైవితీ పృథు నిష్ఠిత మనాగ్ధృగ్నాన్త్రీ బాహ్లాశ్చైవ
దంష్ట్రాకోటి విశద్యతాగ్య కుమారిః కుర్వన్ గణా ముత్కితా
ముత్కితః కురుతే క్రమం కరిషతే ప్రారాకృతిః కేశరః.”

క. అనివిష ముని మను జాధిప! జననంబుల నీటఁ డెట్లు జలజాన్ములఁ గూ

ర్చిన వారి నేచు నయలే కనిన వినుడు మీదుపాటలంక తెలివెనక. 45

తా. — ఈ వారి వానిన పరిశురాను శ్రీ రామజన్మంబులందు తనయం దయకల్తమున చెలువలను ఎల్లు దయలేక వెతఁగడిపెనో అప్పతాంతిమును మీపాటలవలననే తెలిపెదను వినుడు. —

‘అనిమిష’ - సురిమత్స్య వనిమిషో అను. ‘మీదు’ - ఈ గుగాగనము లక్షగగ్రంథములలో ఏకవచనమందు మాత్రమే ఈ దాహ్యతము; బహువచనమందును వీరికిం ప్రయోగములు గలవు. — “మీ కీమద లెఱుగ రివియ మీగు విమర్శర” — భోజరాజీయము.

శ్రీమన్నారాయణునికి భార్యవియోగదుఃఖము గలగునట్లు వాల్మీకి కాపంబును గలదు. 'మానిష' దేశ్యాది శ్లోకమునకు ఆ కాపమును ఆర్థ మనియు, ఆ పేటకాడు నారాయణుడే అనియు, సాక్షాదమున వివృతము. "వాల్మీకి నాథ భృగుణా శబోస్తి కిల లక్ష్మణ" అని పార్థమందు రామవాక్యము. ఇటు ననంతరవిష్ణుచిత్రియపద్యములో పా. "లావేద వటువయ్యు" (దృష్టచిత్తముతో బ్రహ్మచారియయ్యెను) అనుటచేత (ఆనఁగా వటువనుటచేత) భృగుకాపఫలము వామున పరశురామావతారములయందు దనుభూతముగా పద్యభావ మిగ పడుచున్నది. పై యాకరములయందు శ్రీరామావతారమందే భృగుకాపము అనుభూత మయినట్లు చెప్పబడియున్నది. ఈ విశోధము నరసికొనునది. వాల్మీకి కాపఫలము శ్రీరామావతారమందే పైకొన్న దనుట నిర్వివాదము.

చ. మొదల నుపేక్షించె యితఁ డమోఘహతిక్ భృగు పత్నిఁ ద్రుంచి, యమ్ముదనులీ గేహిని విరహముం దన యట్లన పొందు మన్న, నా కనియును దేవకార్యమున కియ్యెడు నంచు వహించి, త్రోచు లా

గెద వటువయ్యు లచ్చి మది కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే? 40

ఇతి(డు)=ఈ హరి, మొదలక్=అంతరి - ఉపేక్షించె=వామనయూరియె, - అమోఘ హతిక్ = కమ్మగాని క్రేటుచేత, భృగుపత్నిక్ = భృగుమని భార్యను, త్రుంచి = సంహరించి, అముదనులీ=వృద్ధుడైన యా భృగువు, తనయట్లులే=తనవలెనే, గేహిని విరహముక్=ఇల్లాలిలోడి (= ఇల్లాలినుండి) యెడఁచావును, పొందును అన్నక్ = అనుభవించు మని శబింపఁగా, నాకుక్. అనియును = భార్యవియోగమునాడ, దేవకార్యమునకే = దేవతల ప్రయోజనముకొఱకే అయ్యెడుక్ అంచుక్ = ఉపయోగపడును అని, వహించి=ఆ వియోగమును అనుభవించి, త్రోచులాగు ఎదక్=తయమొందించెడు ప్రకారము కలిగినమదితో, వటువు అయ్యెక్=బ్రహ్మచారియై, లచ్చి మదిక్=లక్షీదేవి మనస్సునకు, ఎన్నఁడుక్ బాయనిజాలిక్=శాశ్వతమయిన వంతెన, నింపఁడే=నిండింపఁడా.

"జగదపకారిణి యగునా : భృగుపత్నిం దునిమె శౌరి పృథ్వీ హరింపం

దగినవిగోచనసుత యగు : మగువ బురందరుఁడు దునిమె మఱియు ననేకుల్." భా. రా.

"శృణు రాజక్ ప్రవక్ష్యేమి తదా దైవాసురే యుధి : దైత్యాః సురై భిశ్చైశ్చమానా భృగుపత్ని మపాత్రితాః । తయా దత్తాత్రయా స్తత్ర న్యవస నిర్భయా స్తదా : । తయా పరిగృహీతాంస్తాక్ దృష్ట్వా క్రుద్ధ సుగోత్రమః । చక్రేణ శతధారేణ భృగుపత్నాన్ భిగోఽచ్చినత్ : । తత స్తాం నిహతాం దృష్ట్వా పత్నిం భృగుకలోద్వహః । శశాప సహసా క్రుద్ధో విష్ణుం రిపుకలార్దనమ్ ; యస్తా దవధాన్తం మే భార్యా మవధః త్రోధమూర్ఛితః । తస్మా త్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన । తత్రపత్నీ వియోగం త్వం ప్రాప్స్యసి బహువార్షికమ్..., । తగోఽబ్రవి స్థేవదేవః శ్రీమహాక్ ఛక్రవర్తనలః,...లోకానాం తు హితారాయ కాపం తం గ్రాహ్యముక్తవాక్, । ఇతిశబ్దోమహాశబ్దా భృగుణా పూర్వజన్మని ఇహగతోహి పుత్రత్వం తవ పార్థవ సత్తమ, । రామ ఇ త్యభివిఖ్యాత ప్రీషు లోకేషు మానదతత్ఫలం ప్రాప్స్యతే హపి భృగుకాప కృతం మహత్ । యోధ్యానాః పతి రామో నీర కాలం భవిష్యతి : తత్రపత్నీ వియోగం చ నీర కాలం భవిష్యతి." ఇతి ఉత్తరకాండే 51 సర్గ.

ఈయర్థమే ఉ. రామాయణమున దుర్యాసుఁడు దశరథునితో వక్కాణించుట.

మ. “ధరణీజ్ఞఁ బెడఁబాసి రామవసుధాధ్యక్షుండు పెక్కిండు త
ద్విరహం బొందెడికారణంబు గల దావృతాంత మేమంటివా?
పరిపాటి నివసించు విన్న దివిజుల్ భంగించినట్లై బైత్యుల
తురులై ముఱ భృగుపత్నిమధ్య సార నెంతోగూర్చి నక్కాంతయున్.

అ. వారి కభయ మిచ్చి వైరుల వారింప । నసురవైరి చేరి యప్పురంధ్ర
శిరము చక్రధార చేదించి బైత్యుల । సంహరింప భృగువు చాలఁగినిసి.

ఉ. దేవుఁడ వంచు నిన్ను వినులెంపుదు రందఱు, నింత హ్రుతఁ
స్త్రీవధ మెట్లుచేసితివి, శ్రీధర యీశొల చెంద వుండఁగాఁ
బోవునో మానవత్వమున భూమిని నీ విఁకఁ బుట్టి యాత్మప
త్నీవిరహార్థి వందురు మనెకదివంబు లటంచుఁ దిట్టినన్.

క. ఆభృగుకాపము వారిజ । నాభుఁడు వహించి నీకు వందనుఁ డయ్యెన్;
నీభాగ్య మెంచఁ దగునె కి । దా భూవర, రాముఁ డొందుఁ దత్ఫల మింకన్”.

మ. ప్రళయార్కొగ్ర కుతార కోణము నృపత్రైవిధ్యవత్ప్రీతికా
ఖ్యల స్త్రానము లేమమాన్లు వరుసన్ ఘట్టించు దోశ్శక్తిఁ గి
ర్తిలనద్వల్లకి మ్రోయు రక్తయయి యెం లే వశ్యయా భూ సతీ
తలకంబుం దుడిచి ద్రోవఁ గశ్యపున కార్తిం బిడ్డ యైపోవదే? 47

ప్ర...ము - ప్రళయ=లయకాలపు - ఆర్క=సూర్యునివలె - ఉగ్ర=తీక్షణమైన - కుతార=
గొడ్డలి యనెడు - కోణము=వీణవాయించు కొడుపు, నృప...లు - నృప=రాజులయొక్క - త్రైవిధ్య
వతో=శక్తు మిల్లోదాసీనులనెడు మూఁడు విధములుగల - పీఠికా=సింహాసనములనెడు-ఆఖ్యల=
పేరులుగలిగిన - త్రిస్థానములు=మంద్ర మధ్య తారములనెడు స్వరస్థానములు, ఏడుమారులు-ఏడు
పర్యాయములు (ఏడు స్వరములకును ఏడుపర్యాయములు), వరుసన్ = క్రమముగా, ఘట్టించు
శక్తిన్ = బాహువుయొక్క యేకతచేత కోణము ఘట్టించునో ఆ శక్తచేత, కీర్తిలసత్ వల్లకి =
యశస్సునెడి ప్రకాశమానపు వీణ, మ్రోయన్=శబ్దింపఁగా, రక్తయయి=ఆసుర కుర్రాలై (నెత్తుట
నెఱచినై), ఎంతేని=కరము, వశ్య=వశపర్తిని (వలచినట్టిది), బో-భూసతీ తలకంబున్=సాధ్యు
లకు బొట్టయిన ఆనఁగా సాధ్యులతల్లియయిన భూమిని, తుడిక = చివరను, ద్రోవన్ = చొలఁ
గించుకొనఁగా, కశ్యపునకున్ = కశ్యపమహామునికి, ఆర్తిన్ = కంతచేత, బిడ్డ యైపోవదే =
కుఁతురైయుండలేదా.

తా.—పరకురాములవారు శక్తుమిల్లోదాసీనులుగా ముతైగలై సింహాసనాధిపాతలయిన
రాజులను ఒక్కొక్క తెగను ఏడుమాఱులుగా మొత్తమునకు ఇలువదియొక్కమాఱులు, ప్రళయ
కాలపు సూర్యునివలె తీక్షణమయిన గొడ్డటి వాడరతో, బాహుబలంబుమొయి మూడి సంహరించి
భూమినెల్లను వారిరక్తమును పాతించఁగా ఆయనకీర్తి ఎల్లెడలను మ్రోగి భూమియెల్ల ఆయనకు
వశమయినది; అట్లు వశమయిన భూమిని ఆయన కశ్యప ప్రజాపతికి దానము చేయఁగా ఆ భూమి
నాఁటినుండి కశ్యప పుత్రియై కాశ్యపియను పేరంబరగుచున్నది. ఈ వృతాంతమును పరకురాముని
యందు దోషాగోపణముగా విష్ణుచిత్త పుత్రి వర్ణించుచున్నది: ఎట్లనఁగా ఆయన మంద్ర మధ్యను
తారములనెడి మూఁడేసి స్వరస్థానములందును (“వ్యవహారత్వసా త్రేధా హృదిమన్దో భిధీయతీ ।

క శ్రేష్ఠస్యామాధ్వి తాతో ద్విగుణోత్త రోత్తరః" అని సంగీతరత్నాకరము. ఏడు స్వరములను మొత్తము ఇరువదియొక్క మాణులగునట్లుగా ప్రళయకాల సూర్యునివలె తీక్షణమయిన కొడుపుతో కీర్తియనెడి వీణను వాయించగా ఆ వాస్తవలాభువమునకును ఆ వాదనమునకును మెచ్చి ఆనరక్తయై వశ్యయైన భూదేవిని తుదకు స్వీకరింపక తొలగించుకొనువాడై కశ్యప ప్రజాపతికి ఇచ్చి వేయఁగా, ఆ నాశ్యమితి ఆయనకు కూతురై ఈతనితోడి విరహభారమును అనుభవించలేదా. — శ్రీహితాపితమైన లేతలగికారము. రూపకోజ్జీవితము.

పరశురాములవారు నారాయణుని అతన యవతారము. ఈయన జమదగ్నియును మహాముని కుమారుఁడు. జమదగ్నిని కార్తవీర్యుడను రాజుకొడుకులు చంపివైవఁగా ఆ పగచే నితఁడు లోక మెల్ల నిఃక్షత్రియును చేయు దొడఁగి ఇరువదియొక మార్లు రాజులను సంహరించి, వారిరక్తము శమంత పంచక మను నైదుమడుగులు కాఁగా దానితో పితృ తర్పణము గావించెను. ఇట్లు పుడమి నెల్ల జయించి ఆశ్వమేధయాగము చేసి అంగు గురుదక్షిణగా కశ్యప ప్రజాపతికి ధూమిసంతయు దానము చేసెను. తానేగి పడమటి కనుమలనంటియుండిన సముద్రమును ఒక బాణమున దూరముగా తఱిమి అట్లు బయలుయిన యా నేలయంగు పడమటి కనుమలకుం బడమట నివసించుచుండెను. ఆయన శాశ్వత బ్రహ్మచారి. పిష్టుట శ్రీరాములవారికి తన విష్ణు భేజమును సంక్రమింపజేసి తాను తపస్సు గావించుచున్నాఁడు. ఆ కథ నీట ననుసంధించుకొనవలయును. ఇంచలీ ప్రధానవిష యములు ఈ శ్లోకమున నున్నవి! :—

“ఉతాత్మకీతిపాలనంశగవానా శ్రీసప్తకృత్వో నిశః

కృత్వా విశ్రుతకార్తికేయ విజయశ్లాఘ్య శ్చ బాహ్యో ర్బలాత్

సద్విషా నుభ కశ్యపాయ గురతే దత్తాశ్వమేధే మహీ

మస్తన్యస్త సముద్రదత్తవిషయం ల బ్ధ్వా తప స్తప్యతే.” — మహావీరచరిత్ర. 3 (17).

‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయః కల్పాంత ఇత్యపి’, ‘ద్యయోః కళారః స్వధిః పరకు శ్చ పర శ్చధః’ ‘కోణో వీణాది వాదనమ్,’ — ‘వీణా తు వల్లీ’ ‘సతి సాశ్వ పతివ్రతా,’ — ‘క్షోణీ జ్యో కాశ్యపీ కీతిః’ — అమ.

మ, తన సౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి ప ద్మాకాంత రఘించి మో హనకంజంబున వైచితియ్య మిడు నె య్యం బోవుఁ బైకొన్న, మీ టి నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వెట్టి జేసె, గాకుత్స్థుఁ డై న నిలింపారివిదారిచందములు డెం దాన నిచ్చారించుఁడా.

43

(ఓ చెలులారా, ఈహరి). తన సౌందర్యము = ఈతని సౌబనును, చెప్పఁగా = చెలికత్తెలు వర్ణింపఁగా, విని=విన్నుడై, పద్మాకాంత=లక్ష్మీదేవి, రఘించి=తన కడకు పిలిపించుకొని, కరఁగి= ద్రవీధులమైన హృదయముకలదై (ఇతనిని వలచినదై), మోహనకంజంబునకొ=మోహింపఁ జేయు కమలముతో, వైచి=వేసి, తియ్యము ఇడు నెయ్యంబు ఒప్పకొ=ప్రియును గావించునట్టి యనురక్తి మీఱ, మైకొన్నకొ=కమయరాఁగా, మీఱి=ఆ దేవిని అతిక్రమించి, నృశంసత్వమునకొ=హారత చేత, తొఱంగి=త్యజించి. చని=పోయి, వెట్టికొ=ఉన్న తుర్రులనిగా, చేనకొ=కావించినాఁడు, కాకు...ములు - కాకుత్స్థుఁడు = కకుత్స్థుఁడొక్కఁడవుఁడు - ఐన - నిలింప అరి విదారి = (దేవ శక్తువులయన) యనుమలను పరిమార్చిన రామునియొక్క - చందములు = ప్రకారములను, దేందానకొ - మీ హృదయములందు, విచారించుఁడా - పరమార్థించుకొనుఁడు.

తా.—ఈ మన కథ తో సంబంధములే శ్రీ రాముడుగా అవతరించినప్పుడు ఇతని గుణ సంపదచే ఇతనియందు అనురక్తి మెయింబ్రజలు ఇతనికి రాజ్యలక్ష్మి గూర్చి యత్నింపగా పట్టాభిషేక మహోత్సవము సర్వసిద్ధమై యుండగా (అదియే రాజ్యలక్ష్మి యితని సౌందర్యమును విని మరులు కొని రప్పించి కంజమున వైచి కవయనుంకించుట), ఆ రాజ్యలక్ష్మిని ప్రారవృద్ధయై తొలంగి కాటికింబని ఆమెకు (ప్రజలకు) ఉన్నాదముం గలిగింపలేదా, చక్కగా అలాగే నించుకొనుడు, ఈతని కతివ తీసికె తెలియును.— లేశాలంకారము.

‘నృశంసో ఘాతుకః ప్రూరః’—అమ. ‘నిలిమ్మ దేవతబరా.’

చ. చెలువముఁ దాల్చి త న్నయఁ జేరిన రాగిణి రావణస్వస్థ,
నలుపురు నవ్వ న్నలైఱ గొనర్పక యేలిన, వియ్య పైఁ యతం
డలుగఁడ, సీత క్షిప్ర తలఁ పాత్తఁ దలంపక యాయమ స్వృథా
కలహమునం దనుం దొఱఁగు కాఁకకు నాఁకకు లోను నేయఁడే. 49

చెలువము = సౌందర్యమును (సుందర రూపమును), తాల్చి = ధరించి, తక్ (తన్ను) = రాముని, కవయక్ = పొందుటకు, చేరిన రాగిణి = వచ్చిన కామకురాలిని, రావణస్వస్థ = రావణుని చెల్లెలైన (శూర్పణఖను), నలుపురు = ఎల్లవారును, నవ్వక్ = పరిహసించునట్లుగా, అన్తఱఁగు = ఆ విధమును (అనగా నాసాకర్ణ చేష్టదమునలని కైరూప్యమును), ఒనర్పక = చేయక, నీతిన్ = భార్యనుగా పొందినయెడల, అతఁడు = రావణఁడు, వియ్యము వి = వివాహసంబంధపుఁ జుట్టమై (అనగా బావమఱిగియై), సీతకున్ = సీతమీఁద - అలుగఁడ = కోపింపనే కోపించుడు (అనగా పగతీర్చుకొనుటకై సీతిను హరింపఁడు), (రాముడు) ఇట్టి తలఁపు ఆత్మక్ తలంపక = ఇట్టి యాలోచన మనస్సులో చేసికొనక, నృథాకలహమునక్ = శూర్పణఖతోడి వర్ధిల్లు జగడముచేత, ఆయమక్ = ఆ సీతిను, తనుక్ = రాముని, తొఱఁగు కాఁకకు = ఎడఁబాసియుండెడు వల వంతకును, అఁకకు = ఆ రావణుని కావించిన నిశోధమునకును, లోను నేయఁడే = పాలు కావంపలేదా?

తా.—రావణుని చెల్లెలు శూర్పణఖ రాముని వలచినదై అతఁడు తన్నుం గామించుటకు తగినట్లుగా తాను తన రక్తసమీకరూపమును వదలి అద్భుతిమయిన సుందరరూపమును ధరించి, అతనిం గవయరూపగా, అతఁడు ఎల్లవారును నవ్వునట్లుగా దానికి ముక్కుం జెవులుం గోయించి, విరూపం జేయించినాడు; తన్ను సరికుగొనక తనచెల్లెలికి ఇట్టి చెట్టం గావించినందులకు రావణుడు రామునిపై పగఁబూని రామభార్యను సీతిను కొనిపోయెను. అందువలన ఆమె రామవియోగమును రావణ కృతినీశోధమునఁ బొంది గుఱిములలో మునింగెను. రాముడు ఆశూర్పణఖం బొందుట కంగీకరించియుండిన యెడల ఆయనకు రావణుడు బావమఱిగి యై ఆయనతో చెలిమి గలిగియుండును, సీతకు ఆకడగొండ్లు కలుగవు, ఆమెక్షేమమునకై శ్రీ రాముడు అపాటియాలోచన చేసికొన్న వాఁడు కాఁడాయెను. ఇందువలనఁ చెలిసికొనుడు, అతనికి ఆమెపైగల యడఁదయ, చిత్ర కాతన్యమును.—లేశాలంకారము.—

‘రాగిణి’ = రాగముకలది - కామిని, ‘భగిని స్వసా’ అమ. అక్కఱిని చెల్లెలుగాని, ఇక్కడ చెల్లెలే. ‘చెలువము,’—

శూర్పణఖ రాఘవులకడకు వచ్చినతీరు:—

“దధానా వలిధం మధ్యం కర్ణబాహులిచనా । వాక్త్యచే నాతిసర్వేణ చన్ద్రశేఖర పక్షతా;
సుపా ద్విరదనాసోరూ ర్భృదుపాణితలాఙ్గులిః । ప్రథమానం దధానేన జఘనేన ఘనేన సా
ఉన్ననం దధతీ వక్త్రం కుద్ధద ల్లోలవణ్డలం । కర్వాణా పశ్యత శృంయుక్ స్రగ్విణీ సుమా
'అలుగఁడ' = అలుగఁడు + ఆ (ఏవార్థకము.) [నానా.."] ధట్టి.

తా. ఫీట్కూర స్రవదస్రమై పెదవి గం పింప, న్నొట ల్లిట్టి ప్రా
వృట్కూలాంబుద గర్జ గెల్వఁగ, వల చ్చీఖండశాఖానిత
త్విట్కుంభీనసరేఖఁ గే లనీలతా ధృద్భావము వేష్టింప, ముక్
రాట్కుంఠీరవ మై యొనర్చె వడి సోణా, లంట ఘోణాచ్చిరక. 50

ఫీట్ కార స్రవత్ ఆస్రమ = (మహ్మయొక్క యెముక తెగువట్టి ఫీట్ నెడిశబ్దముతోఁ
గూడ కాటుచున్నరక్తము కలిసి, వి=అగుచు, పెదవి = కూర్చుండు పెదవి, కంపింపఁ = వణఁచు
చుండఁగా, మొఱి = దాని యారాలాపములు, కిట్టి = తగిలి, ప్రావృట్ కాల అంబుద గర్జక =
వర్షా సమయపు మేఘపుట్టుమును, గెల్వఁగ = అతిక్రమింపఁగా, కేలు = దానిచేయి,
వల...ఖక్ = వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న - శ్రీఖండ = చందనపు - శాఖా = కొమ్మయందలి - అనిత =
నల్లని - త్విట్ = కాంతిగల - కుంభీనస రేఖ = పాము తీరున, అని లతా ధృత్ బాహు = తీగ
వంటి కత్తిని ధరించుయున్న భుజమును, వేష్టింపఁ = చుట్టవైచికొనఁగా, ముక్ = పూర్వము, రాట్
కంఠీరవమై = రాజ సింహుడై, వడిక్ = తటాలున, సోణాలు అంటక్ = మహ్మనెముకలు తగులు
వఱకు (అనఁగా ముక్కును సమస్తమును అనుట,) ఘోణా ఛదక్ = మహ్మయొక్క కోతను,
జనర్చక్ = కావించెను.

తా. — శ్రీరామునియజ్ఞ చేత లక్షణుఁడు కత్తినిగేలఁ గొని కూర్చుండుముక్కును తన్నుల
మందలి యెముకతోఁగూడ ఫీట్నుశబ్దము కలుగునట్లుగా తటాలునం గోసికైచెను. ఆచేత్రలో
ముక్కునెత్తురు దొడదొడ పెదవిపై కాటుచుండెను. పెదవి కంపింపుచుండెను. అది పెట్టిన మొఱులు
వరాకాలపు మేఘముయొక్క గర్జనవలె బిగ్గరగా నుండెను. కోయనీయకుండ అచ్చటకై అది
లక్ష్యణునిచేతని తన చేతులతో చుట్టి పట్టుకొనఁగా కత్తితోడి యాతని యాచేయి లతతోడి చందన
శాఖవలెను, దానింజుట్టుకొన్న యొకక్కినిచేయి ఆశాఖం జుట్టుకొన్న నల్లత్రాచువలెను, ఉండెను.
ఇది సుమా రాజాధిరాజుగా లోక మేలుచు శ్రీరాముమూర్తి చేయించినపని - రేకాలంకారము,
ఉపమలును.

‘ఫీట్కూరము’ = ఎముకకు కత్తిదగిలినందున - ‘అశ్రుశోణితయో రస్రమ’ = నానా. - ‘పెదవి
కంపింపఁ’ - స్వభావోక్తి - ‘ప్రావృట్కూల’ - ఆపడై ఉలుములు బలము. ‘గెల్వఁగ’ -
ఉపమానాచకము. - ‘వలత్’ కుంభీనసమునకు విశేషణము. ‘శ్రీఖండ’ = చందన, - ‘చందనాచల
తటి శ్రీఖండంవేష్టి తృ । వ్యాకృతస్థానకాంతోరవిమ నిశ్వాగ్నిపాణింధమం । బేలానాపయ
దక్షిణానిలము” - శృం. వై. ‘కృష్ణే నీలానిత శ్యామ కాల శ్యామల మేచకాః’ ‘సుష్ట ప్రభా రు
గ్రుచి ప్రియాభా శృవి ద్యుతి దీప్తయః-’ అను. “అ థాబ్జితో ద్విరసనః సమకోల శృ
భేకభుక వమ్యాననః కుండలీచ-” త్రికాండ శేషము; లక్ష్యణబాహువును చందనశాఖవను కూర్చ
ుండుబాహువును సర్పమునకును పోల్చినస్వార్థస్యముం గనునది. వృక్షశాఖలమీఁద ప్రాయశఃముగా
లతలుం బర్వముగాన, కత్తిని అట్టిలతకుం బోల్పుట హృద్యముగా నున్నది. ‘బాహు’ - రాహు

బాహ్యదిశబలులకు కొన్నిటికి ఏకత్వమందు సైతము వులోపము వైకల్పికము; “బాహ్యులించి” అని భారత ప్రయోగము. “రాట్కరీరకము” - ఇది చెప్పరము. ఆతని గొప్పతనమునకు అపని అనుచితమని భా; “సోదాలంట” - క్రూరతరత్వ సూచన. “నాసాచ్చిదక” అని ప్రానుదోర గారిపాతము. ఇట ‘ఫీట్’ అను పాతమందలి యొక్కను, “సోదాఫూడా” అను గణరములోడి వృత్తిను ప్రాసంబును కుటమారములు గానందున గోదాదేవివాక్కునకు అర్థములు గావు. మొట్టొకటి అక్కటకు రామి రామలక్ష్మణురతచేత; కోసినవాడు లక్ష్మణుడే యయినను ప్రభువు రాముడు గావున రాముడే చేసినట్లు చెప్పట.

తే. బల్లఁ బొవ్వున్నఁ బోదె, తా సుల్లసముల

నేఁపఁ నది రక్కసియయ్యాట యెగ్గెఁ వలచి

స్త్రీలు దలవంపుఁ దాన వచ్చె, నది చాల

కాటదాని బజీరు నేయఁగవలయునె?

51

ఉల్లసములక = పరిహాసములచేత, తాను = రాముడు, ఏఁక = ఏచుటకు, బల్లను = నిన్ను నేను కామింపను, పొవ్వు అనక పోదె, అది = ఆ శూర్యుణ్ణి, రక్కసియ = రాక్షసియే అగుట, ఎగ్గెఁదోషమా! స్త్రీలు తలవంపుక = స్త్రీజాతి కల్ల అవమానము కలుగునట్లుగా, ఆ శూర్వి ణ్ణి తాన వలచి వచ్చె, అది చాలక = ఆ యవమానముతో పోసేయక, ఆటదానిక = స్త్రీని, బజీరు చేయఁగ వలయునె = అల్లరిచేయవలయునా?

తా. — అది పొవ్వున్నం బోనియొడల దానిని గేలిసేయుట న్యాయ్యముగానుండును, అట్లు దానిని పొవ్వునను లేదు, అది పోక పోను లేదు. మఱి అది రక్కసియగుటయే యపరాధమా? రక్కసియని యిట్లు క్రూరముగా భంగపఱుచుట న్యాయ్యముగాదు. స్త్రీజాతికల్ల అవమానమగు నట్లుగా అది తనయంతట తాను వలచి ఆతని మీఁదికిం బోయినది. దానికి అచర్యవలని యవ మానము చాలదా! ఇంకను దానిదోషమును ఇట్లు అల్లరి చేయవలయునా? - ఆరాంతరన్యాయము, లేకాలంకారంబును, ‘బల్లను’ - వలచు ధా. రూ. వలనను, ‘ఆట దాని’ - ‘ఆటదానికి వసము యిమేటి, కోటలు దాటె నీ గోడలు దాటె’ - గౌరవ. ‘బజీరు’ - ‘బజీలి’ అని ప్రాను దోర గారు - ‘భజ్జీతి’ అనుదానివైకృతి మని వెక్కత దీపిక - అన్యదేశ్య మని ప్రాను దోరగారు; పా. బజాణు. ‘చేయఁగవలయునె’ - పా. ‘సేయఁగ నగునె.’

మ. తను నంటక సతు లొటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాది ప

ద్వనజక్షోదము గల్గియు, నైజజనిం దా వల్లవస్త్రీలుగా

జననం బందఁగఁ జేసి హుడియు, స్వసంసక్తాత్మలం గాందినీ

తనయప్రరణఁ బాసె భోజపుర యాత్రాదంభ సంరంభి యై.

52

తనుక = శ్రీ రాములను, అంటక = కవయుటక, సతులు కౌటక = స్త్రీత్వమును, కోరు ముని బృందంబుక = అభినిషించిన తాపస సమూహమును, తత్ అనాది పత్ వనజ క్షోదము = ఆస్త్రీత్వమును కలిగించెడు పాదకమలంపు గుచ్ఛము, కల్గియుక = తనకుండినను, తాక = ఆరాముడు, వెల జనిక = వెల జన్మంబున (కృష్ణజన్మ మెత్తినప్పుడు), వల్లవ స్త్రీలు కాక = గొల్ల కొమరం ద్రుగా, జననంబు అందఁగక చేసి = పుట్టునట్లు గావించి, హుడియుక = పొందియు, స్వ సంసక్త

అర్థ లక్ = తనయందు తగుల్కొన్నట్టి చిత్తముగలవారైన యావలవాంగనలను, గాంధీనీ తనయ ప్రేరణ = గాంధీని యనునామెపుత్రులైనయక్కురుని బోధనచేత, భోజ పుర యాత్రా దంధ సంరంభమై కంసుని పట్టణ మయినమగురకు బోవుట యనెడుమిషనేత త్వరగలవాడై, పాసెక్ = విడిచిపోయెను.

తా. — శ్రీ రామునిదేహ సౌందర్యము పురుషులనుఁయితము సాక్షించుచుండినది. అట్లే పలువురు మనులుఁయితము ఆతనిని గ వయంగొరికి. ఆమన వారికోరికను జన్మాంతరముంగు దీర్చెద నని వర మిచ్చి, కృష్ణావతారమునందు వారిని గొల్లభాములుగా జనింపఁజేసి వారితో వలరాయని స్త్రీదలం చేలుచుండెను. అరితని తానే లోకముగా తనయం దాసక్త లైనయగొల్లకొమ్మలను ఉన్న స్త్రీలొండి ఆక్రూరునిబోధనచేత మగురాపురమునకుం బోవుట యనెడువ్యాజముచేత వదలి పోయినాఁడు. — లేచాలంతారము, కైతివాపహృతియు.

‘గతలు’ — కేటోకి పురుషునిం దలఁపనివారుగా రాముడే భర్తనుగా శుక్రూపించుచుండెడు పతివ్రతలు. — ‘గతీసాధ్యవతివ్రతా’ — ఆమె. ‘తిదాపాదిపద్వ్యజక్షి’దము — శిలం దాచి యహ ల్యంగాఁ జేసినతారాగమచే నిట్లు చెప్పట — ఆనఁగా ఆజన్మముందే వారిని తనపాదసూచిచే స్త్రీలంగావించి వారిమనోరథముం దీర్చియుండుట శక్యమే అనునను అట్లుచేయఁదాయెను; కని కరములేనివాఁడు అని నింద. ‘పెజజనిక్’ — ఆయినంతవలంబుగనుగాకయని — ‘కల్లవస్త్రీలు గాక్’ — కపటకుహ్లాద్యము లెఱుంగని యుత్తానహృదయలుగా ననుట, సులువుగా నమించి వంచించుట కని భావము; — ‘కూడియును’ — కూడకున్న అంతఃకుఱుము గాను, కూడి గక్తిఁ బుట్టించి వంచించుట దుర్బరదుఃఖ కారణమని భావము — కన్నుపోయినవానిదుఃఖము పుట్టుకొట్టికొండదు. ‘గాంధీని’ అని ఆక్రూరునితల్లిచేరు (కాంధీని గాదు), కంసుడు బృందావనమునుండి రామకృష్ణులను మగురకుఁ దనకడకు లోడ్కొని రమ్మని ఆక్రూరునిం బంపినాఁడు. ఆతనితో వారటకుం బోయిరి.

కంసుఁడు భోజవంశమువాఁడయినందున నతనికిని ‘భోజు’ డని పేరు. అతనిపురము ‘మధుర’, కూరనేనరేశమునకు రాజధాని, దానికే మధుపురియనియుం లేదు. ‘కోష్ఠపాలః — అహహ, ఆనమజ్జానమ్! కథం వినిహత ఏవ కవలయాపీడః! కవలయాపీడో మహారాజవిజయ వైజయన్తి. తి దిదానం నాశంసే భోజవలకళలాయ.’ కంసవధనాటకము.

‘కూడియునుసక్త స్వాంతలక్’ — అను పూర్వముద్రణపాఠమున యతిభంగము. యతికై కూడియు స్వగంసత్వాంతలక్ అని మార్పు. ‘పదజ్ఞిశ్చరణోఽస్త్రియామ్’. ‘కపటోఽస్త్రీవ్యాజ దష్టాపథయ శ్చదృశతేపే’ అను.

చ. హతలనొనర్చె మోహితల నల్ల యయోముఖ నాపులస్త్యభూ సుతను, విరూప లౌట ననుచో, ముసలి న్నెను నిట్ట తాటిమై యతిన రమించె దా ముసలి యయ్యు, రహి స్తలుగుజ్జు ప్రేష్యకై ధృతిసెడి యుగ్ర నేనునకుఁ ప్రేష్యత నొందియు దిద్ది యెలఁడే? 53

మోహితలక్ = వలపుగొన్నవారయిన - అల్ల అయోముఖిక్ = అయోముఖి = (ఇనుప ముగ ముది) (అనుసారక్కని) — ఆ పులస్త్య భూ సుతక్ = పులస్త్యుని కొడుకయిన విశ్రవసుని పుత్రి యైన కూర్మకుఱును, విరూపల బౌటక్ = కరూపలు అయిన కారణమున, హతలక్ = బసర్పక్ = కొట్టుబడినవారిని చేసెను (అనఁగా కొట్టిపంపెను), అనుచోక్ = అని వాదింతురేని, మసలిక్ =

వృద్ధుడు, పెను నిట్ట తాటిమెయిలవ = పెద్ద నిడివిగల తాటిచెట్టుతీరు గలస్త్రీని, తాత్, ముగలి ఆయ్యత్ = (ఆమెతోడ సామ్యము కొఱుకును, భార్యకన్న భర్త చిన్నవాడుగా నుండగూడదు గావునను) = వృద్ధుడు కూడవై (గోకలి యాయధముగాగలవాడై), రహిత్ = తమిలో, రమిం చ్చత్ = కూడెను. పాటుగజ్జు ప్రేవ్యత్ = కుబయిన సేవకురాలికి, ధృతి పెడి = ధైర్యము చూచి, (దానితో సామ్యము కొఱుకును తిట్టికొఱుకును). ఉగ్ర సేనునకుత్ = క్రూరమయిన దండుగలవానికి (ఉగ్ర సేనుడను శేరిరాజునకు అనగా కంసునితండ్రికి), ప్రేవ్యత్ = దానత్వమును, ఒందియ్యత్ = సంపాదించుకొనియు, దిద్ది-దానికబ్బత్వమును చక్కఁబఱచి (పోనడఁచి), ఏలఁదే = పొందలేదా.

తా. — ఇప్పద్దమంగుం శెప్పిన తొలి యరువురుక్కి సిహాలతులు లక్ష్యుడందెతలు, మూడవది బలరామభార్య, నాలవది కుబ్జ శ్రీకృష్ణునిగృహీతీ; లక్ష్యబలరాములు ఇరువురును శేషహియవ తారము లగుటచేతను, రామకృష్ణులు ఇరువురును శ్రీహరయెయగుటంబట్టియు, అన్నదమ్ముల యొక మత్యముచేత వారిలో నెవ శేషుడేసినను అది ఇతరుడను శేసినట్లే; ఇట్టి భావముచే ఆదేవి హువ మన్నది. — ఆయోముఖిని కూర్చుండును రక్తినిచెలవ లనియు, ఘోరరూప లనియు దండించి తఱమెనని వాదమేని, బలరాముడు లేవతి శేల గ్రహించినాడు? తనకన్న ఆమె మునున్నున పెద్దది తాటిముత పొడవుదియుంగదా. ఆమెకై ముసలి తానును ముగలేయినాడు. ఆకుబ్బ యొక సేవకురాలు, నానికై శ్రీకృష్ణుడు ఉగ్ర సేనునకు సేవకుడై దానివంకరిలు దిద్ది దానిం గూడి నాడు. ఇట్టివాని నీతులను మెచ్చుట యెట్లు? కావున ఈహరి నింద్యవర్తనుడై యనుట, లేకా లంకారము. ఆయస్సు అనగా ఇనుము. దానివంటి ముఖముగలిగినా ఆయోముఖి, ఆయోముఖిని లక్ష్యుడగు ముక్కు చెవులు ద్వునములుంగూడ కోకిలైవెను. [కూర్పు = చేటవంటి - నఖి = గొళ్లు గలది] కూర్చుండును ద్వునములు కోయలేదు, ఈ వృత్తాంతములను రామాయణము అగ్రణ్యకాండ యందుం గనవచ్చును. — బలరాముని కన్న లేవతి ఇరువదియేడు చతుర్ముగములు పెద్దది, 'లేవతి రమణో రామః కామపాలో హలాయుధః' అను, కటద్వి యనువానికూతురు. బ్రహ్మనియోగమున బలరామున కీయబడినది. 'కబ్జ' పేరు 'త్రివక్త' - కంసుని సేవకురాలు, దానికథ భాగవతమునం గనవచ్చును. 'నిట్ట తాటివంటిత' అని పూర్వులు కొందఱు ఇత్యసంధికి పతింతుకొన్నపాఠము. — 'నియోజ్య కిష్కూర ప్రేవ్య భుజిష్య పరిచారకాః' అను.

తే. తనకు నందఱుం గూర్ప బృందావనమున,

నొకతె రతిఁ దేల్చి, కాక నొం డొకతెఁ బ్రేల్చి,

యంత రాధకు మేలువాఁడై మురారి

యెల్ల సతులకు నెద నుడు కే యిడండె.

54

మురారి = (మరదానవునికి శత్రు వైనయా) హరి, బృందావనమున = బృందమును పేరి యుడవియందు, అందఱుత్ = గొల్లయువతు లెల్లరును - తనకుత్ గూర్వత్ = తనయం దనుకూ రండ్లై యుండఁగా, (వారిలో), ఒకతెత్, రతిత్ = కామక్రీడయందు, ప్రేల్చి = పూర్వము భవము కలదానినిగాచేసి, ఒండొకతెత్ = ఇంకొకదానిని, కాకత్ = వలనంతచేతి, ప్రేల్చి = పేలఁజేసి, అంతిత్ = ఉన్న ప్రేయిండి, రాధకుత్ = రాధయను గొల్లదానికి, - మేలువాఁడై = వలపుకాఁడై, ఎల్లసతులకుత్ = ఆగొల్లయువతుల కందఱకును, ఎదత్ = మదిలో, ఉడుకే = నుఖమున, ఇడండె = పెట్టలేదా.

ఈహరి, బృందావనములోని గొల్లయువకులు అందఱు తనయందు అత్యంతానురక్తై యుండఁగా, తాను వారిలో పక్షపాతులువహించి, కొందఱను సంభోగములం దెల్పి, కొందఱను విరహతాపములపాలు గావించి, తుదకు రాధకు కాముకుడై, పూజ్యోక్తల నందఱను, దుఃఖమునముంపలేదా. - లేకాలంకారము. బృందయుని మధురిమ కొంతమారమున నొకవనము. దానికడ యశోదానందులు బలరామకృష్ణులును నివసించిన గోకులము. - మురారి = మరుడను నసురుని కత్తువు. 'మేలువాడు' - 'సెయ్యము సెయ్యమి సెప్పి సేస్తును సెన' గెలమిమేల్కూరిమిచెలిమి యరతి । బాగిప్రేమడిమచ్చికమక్కువయనఁ బ్రేమదోచును'. ఆం. భా.

వ. ఆని యిట్లు త్ర పాధరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునఃపునస్సని రణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లీహోటి కైటభారియెడ నాటు కొన్న కన్నెకూర్చి లజ్జా వశంవద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాక నికాశం బగు కాఁక జీకాకుడడి నాడునాటికి నగుచున్నట్ల గిటగిటనగుచున్నదింత నియ్యంతి యెరవు మాన్చి మనలను గుట్టెలుంగనీయని యింగితం బెటుక పలుచుకొని చింతా వనోదనంబు సేయకున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్చగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

త్రిపా ధరంబునకీ = లజ్జాతిశయమచేతి, ఉపాలంభ దంభంబుగాఁ = నిందామివ చేతి, ...పునఃపునఃస్థరణంబునకీ = మాటిమాటికిని జ్ఞప్తి సేసికొనుటచేతి, అంతఃకరణ రాగంబు = హృదయములోని యనురక్తి, తేటపడక = ప్రకటముకాఁగా, తెలిసి=ఎఱింగినవారై, బోటులు = చెలికత్తెలు, ఈ బోటి = గోదాదేవి, కైటభారి = శ్రీహరి (కైటభుఁ డనునసురునికత్తువు)... కన్నెకూర్చి = కొత్త సెయ్యమును, లజ్జావశంవద = సిగ్గునకులోబడినట్టిది (సిగ్గుచేత అనుట); వెలి విరియంగానీక = బయల్పడనీయక, పుటపాక నికాశంబు = పుటమున వండుటతో సమానమైనట్టిది;

వన్నె హెచ్చుటకై బంగారమును పుటము వేయుదురు. పుటపాకంబు—

“అనిర్భిన్నగభీరత్వా దనర్హాధమహావృథః

పుటపాకప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః.” ఉ. రా. చ.

“వెలికిఁ బ్రిదులరు గాంభీర్యవృత్తికఠిన, గూఢముగ లోన వెతఁ బెట్టు రూఢగరిమఁ, బుటమున బాకముం బొందుదిటము దోఁప, నెరయుచున్నది రామనికరుణరసము.”

ఉ. రా. చ. మదీయము.

నాడునాటికి = దినదినమునకు - రూ. నానాటికికొ, నగుచున్నట్ల = నవ్వునున్నట్లై, గిట గిటన = కృతము, ...ఎరవు = మనలను గుట్టెలుంగనీయమని (వేలిమినిఅనుట), రహస్యములో చేర్చు కొనమి - లాఁతెతనము—చూ.

క. “చిరకాలమై త్రి నీయెడ । జరగంగా నింటి కరుగఁజాలక సేఁ డ

టరగిన నచ్చటినాయి । లైరవై మదిఁ దోఁచె నీలువ నెట్లగుఁ జెప్పుమా॥ పం. తిం. లబ్ధ. 36.

క. “తనబిడ్డల సంభావించి చిన్మక్రియ సంభావనంబు సేయక యుపలా

లనలీలాదుల సంజ్ఞాంగననబిడ్డలవలన నెరవకాఁ జరియించుకొ.” మార. 5. ఆ. 841.

ఇంగితంబు = మదిలోనిభావము (గుట్టు-‘ఇజ్జితంహృద్గతోభావః’ అమర శేషము), చింతాఅప నోదనంబు = దుఃఖనివారణము, ...ప్రమాదంబు = చెట్టు, ...నర్చగర్భంబుగా = పరిహాససమేతముగా (‘ద్రవశేలిపరిహాసాః క్రీడా ఖేలా చ నర్త చ’-అమ.)

ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నెరసు లెన్నకమానరు ప్రాణధర్మలం
దవ్వల నున్నఁ గాఁకకతన, వ్రటి వారలు వశ్యులైనఁ దా
రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి యింద్రుఁడు చంద్రుఁ డటంద్రు, బోటిదా
నివ్వలఁ దేరకతై యగు, నిట్టివి నీతలవేగెనే చెలి. 56

చెలి=ఓచెలికి త్రియా, ఎవ్వరు= ఎల్లస్థిలును, అట్లపో= ఇట్లేనుమా, ప్రాణధర్మల= ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వల= మారమంగు. ఉన్న= ఉన్న సమయమంగు. కాఁకకతన= విరహ తాపముచేత, నెరసు లెన్నక మానరు= తప్ప పట్టుచు నే యుందురు, మఱి= అటుపిమ్మట, వారలు= ఆ ప్రాణేశ్వరులు, వశ్యులు= స్వాధీనులు, అయన= అయినప్పుడు, తారు = ఆస్థిలు, ఒక్కటి అయి = ఆ ప్రాణనాథులతో విక్రమయిపోయి, ఎవ్వరి= ఒరులను (చెలికితైలు లోనగునెరిని), ఒక్క= సేమింపక, ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు అటంద్రు = తన ప్రాణనాథుని ఇంద్రునంతవాఁడు చంద్రునంతవాఁడు అని పొగడుచుండురు, ఈవల= ఇటు పిమ్మట, బోటి= తమ్మిరువురను గూర్చిన చెలికతై, తేరకతై = పనిలేనిది (అక్కరి లేనిది), అగు= ఇట్టివి = ఇట్టివడవలు, నీతల= నీ యొక్కతై శిరమునంత. వేగెనే= తెల్లవాఁడెనా?

తా.—ఉచితల్ల ఇట్లే దూరగుఁడైన ప్రాణనాథునియందు విరహతాపము సహింపలేక తప్పలు చెప్పచుండురు. విరహము తీలి ప్రాణేశ్వరుఁడు వశుఁడైనపిమ్మట తా మతనితో నొకట కడము ఎవ్వరి దలపెట్టక ఆతనిని అంతవాఁడు లేఁడు ఇంతవాఁడు లేడు అని పొగడుచుండురు. తమ్ములేకపడి గూర్చిన చెలి అటుపిమ్మట పనిలేని దగును. ఇట్టివడవడి సాధారణము, నీయిం . త్రమే గలయట్టిది కాదు—నీవును ఆతనింగూడిపిమ్మట మమ్ము సరకుగొనవు. అప్రస్తుత ప్రశంస కారము; లోకోక్తియ.

“నెరసులెన్ను” — సకల కథామృతోలెప్రయుక్తియు, కావున ‘ప్రాణధర్మల’ అని ద్వితీయ. ‘ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు’ అనుట గొప్పవాఁడు సరఁసుడు అనుటకు లోకోక్తి.

“లోకోక్తి లోకవాదం । బె కన్నుల మాసికొని సహింపు మిరునెలలో”. అలం.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచు | గనలేంచుకతెచ్చి యేడు గఱచుచునయ్యం
గనలకండుక నికరము | గొనినైయుచుఁగెలనుచూచు కొనుచుంబలికె. 57

అనుటయు= వారట్లు చెప్పిపొడువగా, ఎలనగవు= మందహాసమును, అడఁచుచు= వారికి తెలియనియక ఆపుకొని, కనలు= కోపము, ఇంచుక= కొంచెము, తెచ్చి= కల్పించుకొని, బొడుగఱచుచు= క్రిందిపెదవిక్రిందిపోటు కఱచుచు, అయ్యంగనలక = అశ్చుభాంగులను. కందుక నికరము= చెందల మొత్తమును, కొని వ్రేయుచు= కొట్టుచు, కలలు= పార్శ్వము.

తా.—వారిట్లు చెప్పగా ఆముప్పవారు లేతనవ్వులైటంబడనక ఆపుకొని వారిపై కోపము కల్పించుకొని, పెదవిం గఱచుకొనుచు, ఆచెలువలను బంతులతో కొట్టుచు ఇటునటుం జూచుకొని ఇట్లు వక్కాణించెను. స్వభావోక్తి.

‘ఎలనగవు’—తనగుట్టు వారు కనిపటిరిగ దా అని దాని నణఁచుట—వారిమాట సత్యమని తా నొప్పునట్లు కనఁబడుటకు—‘ఇంచుక’—చెలుగుగావున, తెచ్చి = వాస్తవకోపము గాదు గావున తెచ్చుకోవలసివచ్చినది; ‘బొడు కఱచుట’—కోపమును నూచించుటకు, ‘వ్రేయుచు’= కిల్ల పట్కరిని దండించుట; ‘కందుక’—ముఠమారి సాధనముతో; ‘కలలు చూచుట’—తనహోభాషితమును ఎక్కువ పరులు వినువా రున్నచో తాను పలకక యూరకండుటకు.

క విడువక మీ గానము సొగ | సిఘటయు, మఱి పాడుఁ డనుట యెగ్గే? పాసెం
బడిగిన వారే పేదలే? | కొడిమెలు గట్టకుండి యతనిఁ గొని పని యేలా? 58

మీ గానము, విడువక, సొగ సుఖదుటయొక్క = శ్రీయుగా నున్నందున. మఱి=ఇంకను, పాడుఁడనుట, ఎగ్గే=తప్పు, పాసెం బడిగినవారే పేదలే=పాయస మడిగినవారే దరిద్రులూ, కొడి మెలు కట్టకుండి=నిందలు మోపకుండు, అతనిఁగొని పనియేలా=అతనితో నాకేమియు పనిలేదు.

‘పాసెంబడిగినవారే పేదలే’-పేదలయ్యు అడుగకయున్నచో వారు పేదలు గారా? పేదలు కావున్నను పాయసము బాగుగా నున్నదని ఇంకకొంచెము వడ్డింపు మనువారు పాయసముకై మొగమువాచినదరిద్రులూ? లోకోక్తి—అట్లే పాట బాగుగా నున్న దని మరలం బాడు మన్నందున ఆపాటలో వర్ణితుఁ డైనయాతనిపై నాట తగులము కట్టెదరా? అట్లు చేయకుండు, పాటకై యడిగితిని గాని తగులుచే అడుగ లేదు, అనుట.

కొడిమెలు—చూ. పదపట్టిక, అచ్చుతే, “బూతు నా బూమె నా బూక నాబూటక | మృనఁ గను వేదబ మనఁగఁ గొడిమె | యనఁగను నబధసంజయై యలరుచుండు.” ఆం. భా.

కా. పోనిం డన్న, వయస్య లిట్లని రగుం బో నిక్క, మిం కప్పుడే

కాని, స్థిం కొక కొంతనేపటికి నే కానీ సఖి, యెల్లయే

కానీ నీనుడిఁ దన్ననోజ్ఞ గుణము గ్లానీ, తదన్యాయము

గ్లానీ, చిందినఁ జింత నీ కతనిన్మఁ గా కెవ్వరిం దేల్పె దే? 59

పోనిండు=అతనిమాట మానుండు, అన్న=అని యాచేవి పలుకఁగా వయస్యుల=చెలులు, ఇట్లనిరి=ఈ చెప్పబోవుమాటలను పలికిరి, గళి=చెలి, అగుక పో నిక్కము = నిశ్చయముగా నీమాట సత్యము నుమా; ఇంక=ఇలుకర్తవ్యత, ఎప్పుడేని కానియు, ఇంకొక-కొంత=రంత-నేపటికినేకానీ, ఎల్లయేగానీ=తేపైనను గానీ, తత్ మనోజ్ఞ గుణముల్ గానీ = అతని కల్యాణ గుణము లేని, తత్ అన్యాయముల్ కానీ=అతనివి వ్యాయము దప్పినపనులైనంగానీ, నీనుడి= నీవాక్కున, చిందిన=రాలెనా, చింత=తలపోత, నీట అతనిమీఁద గాక=అతనిమీఁద నున్న దని చెప్పవచ్చునుగాని (అట్టి యేతార్థాణంబును లేక యిపు డెట్లు చెప్పవచ్చును), ఎవ్వరిం దేల్పెదే= ఇట్లుటక్కలు పలికి నీ వెవ్వరిని నేలపజీచెదవు?

తా.—ఇక నతనిమాటమానుండు, అని యామె పలుకఁగా, చెలు లనిరి; ‘గళి’ నీమాట వాస్తవమే, నీ వేమయిన ఆతనింగూర్చి స్తుతిగాని నిందగానీ, ఇప్పుడేగానీ, ఇంక ఇంచుకనేప టికిఁ గానీ, తేపేగానీ పలుకుదువేని అప్పటికి నీచింత అతనిమీఁదనే ఉన్నదని, మేము చెప్ప వచ్చును గాని, ఇప్పుడెట్లు చెప్పవగును? అనఁగా, నీగుట్టు మే మెఱుంగమా, అతనిమాట వల దని మాకు ఆక పెట్టితివి; చక్కఁగా బొంకఁగలవాడే. ఇప్పుడే గాని, ఇకను రంతనేపటికిని తేపేగానీ నీవతనింగూర్చి మరల గుణదోష ప్రస్తావములు చేయకయుండఁగలవా? నీ చిత్తము ఎప్పుడును తదేకాయత్తమై యున్నది, మమ్మనా తేలఁబలికి ఏమార్చెదవు?

నీ. నఖముఖోజ్ఞిత పరాఙ్ముఖముక్త బాహ్వాంబు | హతిమ దీపపుఁజిటచిటలు దెలుపఁ, బొరినుపాంసోత్సృష్టపూత్సృత్సృశమధ్య | పార్శ్వముహ్విప్రకంపములుదె నొదచెడు గాద్గద్య మరిదిపాటునఁ బల్కు | రింపఁ బుట్టెడు కేకరింతెదెలుప, [రప,

వలవంత విసువు కాంతల పుట్టు దూషించు | కారణంబుల తొంటి కతలు దెలుపఁ,
తే. నలంతఁబానుప్పువైఁ బొరలాటదెలుపఁ, | దెగువలోలోననే నవ్వునగవు దెలుపఁ,
గలక మామీఁదిపనిలేని కసరు దెలుపఁ, బొలంతఁరేలు నీయున్నియే పులుగుగాదె.

పాలలి = ఓకలికీ, నఖ...మక్ - నఖముఖ = గోళ్ళ కొనల చేతి - ఉజ్జిత = బొలంతఁ జన్మబడిన -
పరాక్షుఖి = అవ్వలిమోముగా - ముక్త = విడువబడిన - బొప్ప అంటు = కన్నీళ్ళయొక్క - పటిమక్ = పెను
పును, దీపపు చిటచిటలు = దీపశిఖయందు జనించిన చిటచిటశబ్దములు. తెలుపక్ = తెలియజేయు
చుండఁగాను;

2. పారిక్ = వరుసగా, ఉపాంశు ఉత్సృష్ట పూర్వపుత్ర = రహస్యముగా (ఎవరికిం దెలి
యకుండ) విడువబడిన నోటి యూర్పులను, కృశ...ల-కృశ = సన్నమయిన - మధ్య = నడుము
యొక్క - పార్శ్వ = ప్రక్కలయొక్క - మహాః = తఱచయిన - ప్రకంపములు = వణకులు, తెలుపక్ =
చెప్పచుండఁగాను;

8. ఒదవెడు గాద్దద్యముక్ = పుట్టుచున్న గద్దదస్యమును, ఆదిరిపానునక్ = ఆకస్మికముగా,
పల్కరింపక్ = మాటలాడించినప్పడు, పుట్టెడు - కేకరింతి = గొంతుఁగరిచేసి కొనెడు శబ్దము,
తెలుపక్;

4. వలవంతవిసువుక్ = విరహశోకమువలని వైరాగ్యమును, కాంతల పుట్టు = ప్రీతి జన్మమును,
దూషించుకారణంబుల తొంటి కతలు = దూషించుటకై యేర్పడిన పూర్వకథలు, తెలుపక్;

అలంతక్ = విరిహయాసమును, పానుపువైక్ = సైజమీఁద, పొరలాట = పొరలుట, తెలుపక్;
తెగువక్ = మరణోద్యోగ సాహసమును, లోలోననే = సీలోనీతే ఆ ప్రకటముగా, నవ్వునగవు =
నవ్వెడుహాసము, తెలుపక్; కలంకక్ = బుద్ధికి కలిగినకలంకము, మామీఁది = చెలికత్తెలమైన మమ్మం
గుర్చిన, పనిలేని కసరు = నిమిత్తము లేనికోపోకి, తెలుపక్; రేలు = రాత్రులయందు, నీ
యున్ని = నీవు పడునద్యయే. పులుగు కాదె = హరిమీఁది నిమిరులునకు గురుగాదా.

తా. - నీవు దాచినను రాత్రులందు నీయవస్థ మాకు తెలియుచునే యున్నది: - ఆది
యెల్లన-మాకు తెలియకుండుటకై అవ్వలిమొగమై నీవు విడుచుకన్నీళ్లు నీవు కొనగోటిలో
చిమ్మగా అవి దీపముమీఁద పడినప్పడు కలుగు చిటచిటశబ్దమే వానిని మాకు బ్రకటింపుచున్నది;
నీవు రహస్యముగా బునకొట్టుట సన్నని నడుము ప్రక్కలకంపముచేత తెలియుచున్నది; నీగద్ద
దస్యము మేము ఆకస్మికముగా పలుకరించునప్పడు నీవు గొంతుఁగరిచేసికొనుశబ్దముచేత తెలియు
చున్నది; నీవు విరహశోకము భరింపలేక వహించువైరాగ్యమును ప్రీతిజన్మము దూషించునవిగా
నీవు చెప్పెడి పురాణకథలే తెల్పుచున్నవి; విరిహయాసము సామ్యమై నీవు పొరలుటచేతనే
తెలియుచున్నది; నీపాణత్యాగోద్యమసాహసము సీలోనీతే నవ్వుకొనుటచేతనే తెలియుచున్నది;
నీవు మమ్మ వృథాగా కసరుటచేతనే నీ బుద్ధిలోని కలంక తెలియుచున్నది; - ఈతీరున రాత్రు
లందు నీ పడునద్యయే నీవలవంతకు గురుగాదా? - ఆమమా నాలంకారము.

‘రహ శోచిపాంశు చాలితే’ - అమ. - ‘గాద్దద్యము’ - గద్దదముయొక్క భావము: -

“ఏతే తే తహరేషు గద్దదనద్యోదావరిపారియోః

మేఘాలమ్మితమాశినిశిఖరాః ఊణీన్యతో దక్షిణాః” ఉ. రా. చ.

ఇందు క్రమముగా ఆశ్రు-వివాద - వైస్వర్య - నిర్వేద-అలస్య - సాహస - నిపలతా-భావ
ములు నర్తకములు.

చ. ఎఱుంగరుగా యొకద్భుతము నీచెలి దీర్ఘకఁ దీర్ఘ మాడ నా
యలుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దన హారము; వోయిన నేను బోవుదు
స్త్రుణువ వెంటఁ బోవ జలమగ్నత నొ నది సున్న, మైనఁ దాఁ
గఱకఱిఁ బెట్టి సొన్నడుగుఁ గాని నిజార్చి యెఱుంగ దేమియున్.

61

ఒకసఖి కడమగుఱులతో చెప్పుచున్నది.—ఒక అద్భుతముక = ఒకవంతను, ఎఱుంగరుగా = మీరెఱుంగరుగ దా, ఈచెలి. దీర్ఘక = డిగ్గియకు, తీర్ఘమ అడక = నీరాడుటకు (పోవుచు), తన హారముక = తన మెడలోని ముత్యాలపేరును, నాఅఱుక = నామెడలో, తగిల్చి = ప్రేరితచి, పోవుక = పోయినది, పోయినక = పోఁగానే, నేనుక = నేనుకూడ, పోవునుక = పోయితిని, మఱకువక = (నామెడలో ఆముత్యపుంబేరుండుటను) మఱచి, వెంటఁబోవక = నేను ఆమె వెనుకఁ బోఁగా, జలమగ్నతక = (పోయి) నీటమునుంగుటచేత, అది = హారము, సున్నము, బొక = అయినది, ఐనక = సున్నమైనంగులకు, (ఈమె), నక = నన్ను, కఱకఱిఁపెట్టి సొన్ను అడుగుక కాని = తననగను (హారమును) తెచ్చుని నిక్కచ్చి చేయునుగాని, ఏమియుక = ఇంచుకైనను, నిజ ఆర్చిక = తన నెగులును, ఎఱుంగరు.

తా.—ఈమె డిగ్గియకు జలకమాడఁబోవుచు, తన (ముత్యాల) హారమును నామెడలో వైచి పోయినది. నేనును ఈమెవెంటనే హారము నామెడచున్ని మఱచి నీరాడ డిగ్గియలోనికి పోయి మునిగితిని. అంత నాముత్యనములోని ముత్యములు సున్నమై పోయినవి. అట్లుపైని ఈమె తన హారము తెచ్చుని నన్ను ఇబ్బందిపెట్ట నారంభించినదేగాని తనదేహము ఎట్లు ఉడికిపోయినదో యా కాఁకను ఎఱుంగ దాయెను.—అతిశయోక్తి.

ఇందు అప్రాసము నిరూఢము.—‘అఱుక’—అఱుకబ్బము ‘కఱకఱి’ ‘బాధ (కరకరిఁ క్రార్యము). ఏమియుక—అత్యంతము ముగ్ధురాలనుట; కాలినగున్నపురాలను నీట వైచిన సున్న మగును, అట్లే ఇటను నెఱుంగునది. ‘మఱకువ’—మెడలో హారమున్నట్లు ప్రియున్నచో దానిని తీసి పెట్టి నీటిలో దిగును. తీసిపెట్టుట చిక్కులు పడకయు తెగిపోకయు నుండుట;—చూ.—

“అకమలాకరమున విహారము నల్పఁగ నుత్సహించి శో

భాకరనూత్నరత్న సముదంచిత కాంచనదివ్యభూషణా

నీకములం దొలంగ నిడి నీరజలోచన లాప్తి కోలిఁ గా

రాకుల నుజ్జించి చెలువారెడు మవ్యపుండివలో యనక”—జక్కన. విక్ర. 5(44).

‘మఱకువ’ అని శ. ర. పా. ‘కఱకఱిఁపెట్టి’—కేవలము మగ్ధయనుట.

చ. అనిన మరొళి పల్కు, విన వా హరిణీ, యొకనాఁడు కస్తురిఁ

గొని యిడు బొట్టు నా కనుచుఁ గూర్చి నొసంగినఁ, బెట్టు చుండఁ, జు

ట్టునుచు మొగంబు ప్రేసినటు లౌ తనయూర్పుల నింకి యింకి పో

యిన పలు బేంట్లు గోరఁ గొని యెత్త నె పట్టెను మాటిమాటికిన్.

62

అనినక = ఆచెలి యట్లు పలుకఁగా, మరొళి = మరొళి యను చెలికత్తె. పల్కుక = ఇట్లు చెప్పెను, హరిణీ = ఓహరిణీ, వినవా = వినము, ఒకనాఁడు, కస్తురిక కొని = కస్తూరిని తెచ్చినదాన నై, నాకుక, బొట్టు ఇడు అనుచుక = ఆ కస్తూరితో తిలకము పెట్టుమని, కూర్చిక = నెయ్యముతో, ఒసంగినక = తనచేతికి ఇయ్యఁగా, పెట్టుచుండక = ఈమె నాకు బొట్టు పెట్టుచుండఁగా, చుట్టు

అనుచు = కాల్పు రీతిగా, మొగంబు వ్రేసినట్లులు = మొగావఁ గొట్టినట్లుగా, బొత్తన యూర్పుల = నావ తగులుచున్న తన శ్వాసములచేత, ఇంకి పోయిన; పలుఁబెట్టు-పలు = పెక్కులయిన-పేంటు = బెలులను, మాటిమాటికి = పలుమాఱు, గోరక = గోటితో, కొని = పట్టి, ఎత్తినె = ఎత్తుటకే, పట్టెను = కాలము సరిపోయెను.

తా. — మరాలి చెప్పుచున్నది: — వినవే హరిణీ; ఒక నాఁడు నేను కన్నూరి ఈమచేతి కిచ్చి నావ బొట్టు పెట్టుమంటిని; ఈమె పెట్టం దొడంగినది. ఆ పెట్టుటలో ఈమె వేడిశ్వాసములే చుట్టుచుని నామొగమునకు వ్రేటులుగా తగులుచును, ఈమె పెట్టిన బొట్టు ఆ కన్నూరిని ఇగురఁ గొట్టుచును, ఉండెనవి. ఎంతసేపు పెట్టినను బొట్టు ఇగిరిపోవుటయు ఆ యిగిరిన పేంటును గోళ్లతో ఎత్తివెచి మరల వేతే యిగురని కన్నూరితో బొట్టు పెట్టుటయు ఇదేపనిగా నుండెను. అంతియకాని ఎంతసేపటికిని బొట్టు కదర దాయెను. — ఈమెదేహముండు ఆంతకాక యుండెను. ఆ కాఁకను ఈమె యెఱుంగక యుండెను. — అతిశయోక్తి.

‘కన్నూరి’ - ప్ర - కన్నూరి - ‘కూర్’ = కూరిమి, కూరుచు కృ. - ‘మట్టు’ - కాలుటయం దగు ధ్వని కనుకరణము.

మ. అనివఁ ప్రగ్విణి వల్కె, చమ్ముఁ బెలులారా, నేలతాడోలఁ జి,
క్కున నూపం దెగి వ్రాల, దీని చనువ్రేకంబే క్రియం దాల్చునో
యని పట్టం, దిన మధ్య మార్కు రుచి శీర్ష్యంబున లోవ్విని వా
డిన పాలిండ్లను బెండుబొమ్మగతి నుం డెన్నదిటం జుల్కునై. 63

అనివఁ = మరాలి యట్లు పలుకఁగా, ప్రగ్విణి = ప్రగ్విణి యను చెలి, వల్కె = ఈ క్రింది యట్లు వచించెను, చెలులారా, నేను, తన్ను = ఈ మన నెచ్చెనిని, లతాడోలఁ = తీగ యుయ్యెల యందు [ఉయ్యాల యనఁగను నుయ్యెల యనఁ దొట్ట. యన లాలి యన డోల దనరుచుండు. అం. భా.], చిక్కినవఁ = వివరంగా, ఊఁపవఁ = ఒక వేళ ఊఁపును నేని, తెగి = ఆయుయ్యెల క్రింది, వ్రాలవఁ = ఈమె క్రిందికి బాటెనేని, దీని చనువ్రేకంబు = (ఈమెను ఎత్తుకొనునపుడు) ఈమె కుచముల భారమును, ఏ క్రియఁ దాల్చునో = నేను మోవఁగలనో లేనో, అని = కను గొనుటకై, పట్టవఁ = ఈమెను ఎత్తుకొని చూడఁగా, (ఈమె), సందిటవఁ = నా సందిటియగు, దిన...రులో - దిన మధ్యము = పగటి నడిమి, - అర్కు = నూర్పుని - రుచివఁ = తేజముచేత - శీర్ష్యవఁ = వాడు చున్న-మంజుల = పూగుతులను, పోని వాడిన పాలిండ్లవఁ = పోలిన వాడిన కుచములతో, బెండు బొమ్మగతివఁ = బెండులో చేసిన బొమ్మ వలె, చుల్కున వి = తేలికగా, ఉండెక.

తా. — మరాలి ఆ యువవారి విరహతాపమును వర్ణింపఁగా, ప్రగ్విణి తదియవిరహకార్యమును వర్ణించుచున్నది: — చెలి! ఈయమపాలిండ్లభారము చూడఁగా నామనస్సులో ఒక శంక గలిగినది. ఏమనఁగా, ఈమెను నేను తీగయుయ్యాలలో ఊఁపును నేని, అప్పుడు ఈపాలిండ్లబరువుచే ఆ తీగ గలు తెగి యీమె క్రిందికి జాలు నేని, అంతట నేను ఆపాలిండ్లభారముతోడి యీమెను ఎత్తుకొనఁ గలనో లేనో అని; అంతట ఆసందేహము తీర్చుకొనుటకు ఈమెను నేను నాసందిట నెత్తుకొని చూచి తిని. అట్లు చూడఁగా ఈమె పాలిండ్లు మట్టమధ్యాన్నపుటెండకు వాడిన పూగుతులవలె వాడి బరు వెడలి యుండెను; ఈమె నా సందిట బెండుబొమ్మ వలె తేలికయై యుండెను. — ఉపమలు.

ప్రథమపాదమున పుత్రయతి. — ‘తెగి’ - తెగుటకు చిక్కిన నూఁపుట యొక కారణము, చనువ్రేకం బింకొక కారణము; వట్టి యుయ్యెల ఎంత యూఁపనం వెగరు గ వా. ‘దీని’ —

దీని ఆనుట చెలలయొక్క సమర్థముచేత. 'మధ్యమ' - తైత్తిర్యతిథ్యము కొలువ. 'మంజుల' - సహజకోమలత్వముం చెలపును. 'వాడిన పాలిండ్లకొ' - కాలిదాసు ఈ తీరున - "కాత్యన్యముక్తస్తనమ్" అని వర్ణించినాడు.

"మౌనుమృతకపోల మానన, మురః కాత్యన్యముక్తస్తనం,

మధ్యః క్షాంతరీః ప్రకామవినతా వంసో, ధవిః పాణ్డురా,

కోచ్ఛా చ ప్రియదర్శనా చ మదనక్తే ప్లేన మాలక్యతే,

పత్రాణా మివ శోషణేన మరుతా స్పృష్టా లతా మాధవీ". - కావంతలము.

మదీయ విమర్శవినోదము పుట 17, కాత్యన్యముక్తస్తనమ్" అనుశీర్షికం దిలకింపుడు. -

వ. అని తన యస్థః దోష నాడిన ననానిరయుంబోలె వారల కీర్తినియె.

ఆవస్థ = విరహదశ, = తోషణ = స్ఫురిం దునట్లుగా. ఆడినకొ = పలుకగా, ఆనాదరయుంబోలెకొ = ఆ మౌలలను గరవ నేయనిది వోలె.

క. ఆర్పగం దీర్పగ మికిల్లు నేర్పు గల వయస్య లట్లు నెలతెలు మీ మీ

నేర్పున బలికెన రక్కఱ! యేర్పడ మీ కీ విచార మేటికె నెప్పుడీ. 65

నెలతెలు = ఓ. చెలవలరా! ఆర్పగకొ = శమింపఁ జేయుటకును, తీర్పగకొ = గరి

చేయుటకును, మిక్కిలి నేర్పుగల వయస్య లట్లు = ఎక్కువ నైపుణ్యము గల చెలులవలె, మీ మీ నేర్పునకొ = మీకు ఒకొకరికం గల నేరమిహో, ఆక్కుఱ = ఆదరము, ఏర్పడకొ = స్పష్టపడునట్లు, పల్కెదరు = వచ్చించుచున్నారు.

వ. అని మేలంబు నేసికొని తెలిపోబలికే పుటపాక ప్రకాంబగు వియోగ దవధుభరం బన్వధూరత్వం బడంచుకొనియుండు నుండలేక నిశానమయంబుల నొక్కొక్కమాటు తనలోన. 66

మేలంబు = పరిహాసము. తెలిపోబలికే = ఆ ప్రస్తావము మానునట్లుగా నచించె. పుటపాక ప్రకారంబు = పుటములో కాల్చిన విధము గలది. ఆగు..... - వియోగ = ఎడఁబాపు చేతనైన, దవధు = కాలక యొక్క, భరంబు = ఆతిశయమును, ఆ వహూరత్వంబు = ఉత్తమరాలైన యా బోటి, ... "నేటి యగఁ దచ్చన యనంగఁ గేరడ మన | నేలి యన మేల మన మందెమేల మనగ, నాట యనఁ ద్రస్తరియనంగఁ హరియనగఁ బోలుచుఁ బరిహాసములు మాతృభూతలింగ." అం. భా. 'పుటపాక' - "పుటపాక ప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః" ఉ. రా. చ. - "రత్నంస్వబాతిశ్రేష్ఠైశ్చ" - అమ.

సీ. అభినవ కువలయ శ్యామకోమలమైన | డామూపు మకర కుండలముఁ దాల్చు, నిస్తు లాన్యశ్రీవయఃస్తంభ నితీప్త | నింబచ్చని బ్రావునెక్కునుండ,

వరువంపు మంకెన విరి వంపు నరవంపు | వాతొట చెంబ్రంపు వాన గురియ,

నడ్డంపు మెటుఁగువా లారు కన్గవచూడ్చి | నైవణకుండల కాంతి సవతుగాఁగ,

తే. సప్తభువ నాంగ నానురంజనకు సప్త | విధ పరివాహముగ గాన సుధ వెలార్చు

మాడ్చి వేణువువై ప్రేళ్లమార్చిమార్చి | మరులు కొలిపితెగోవింద మందసతుల.

(1) గోవింద = ఓ. గోపాలుడా! ఆభి—లము-అభినవ = వికసించుచున్న - కవలము = పిల్లార్తులమువలె - శ్యామ = నల్లనిదియు - కోమలము = మృదులంబును, వన - డామూపు = ఎడమ

భుజము, - మకరకుండలము = మొసలియాకృతిగల కర్ణాధరమును, తాల్మ = ధరింపఁగా,
(2) నిస్తు...పునిస్తుల=సాటిలేని-ఆస్య=వదనముయొక్క-శ్రీ=శోభయనెడు-శ్రీ=లక్ష్మియొక్క-
వయః = ఎలఁబ్రాయముయొక్క - స్తంభ = స్తంభనము కొఱవ అనఁగా సిరీకరణము కొఱవ -
నిక్షిప్త = ఉంపఁబడిన-నింబచ్చద = వేఁపా కనునట్లుగా - భూవు = కనుబొమ్మ, సుంక=ఇంచుక,
నిక్క = ఎగురఁగా (3) పగు...అ-పగువంపు=చక్కఁగా వికసించిన-మంకనదిరి=బంపూక పుష్ప
మునకు-వంపు=అనమాన ముందు-నెఱవంపు=పూర మైన యరవలయముగా నున్న-వాతెఱ=ఓయము,
చంద్రంపువాన = సిందూరవర్ణమును, కురియ = వర్ణించుచుండఁగా, (4) అ...డ్డి -
అడ్డంపు=అడ్డముగా నున్నట్టిదియు, మెఱుంగు=తేటకు గలదియు - వాలూరు=తీక్షణమును (అయిన)-
కన్ద = కనుదోయియొక్క-చూడ్డి = చూపు, శ్రవణకుండలకాంతి యవత గాఁగ = కర్ణకుండ
లముయొక్క కాంతికి యమానముగా నొప్పుచుండఁగా;

స...కు = సప్త = ఏడయిన-భువన = భూమియొక్క - పంగనా = కుబాంగులయొక్క -
అనుగంజనకు = ప్రియమునకు, సప్తవిధ సరీసాముగ = పంచతెఱుగుల పొరుగులుజాలు గలుగు
నట్లుగా, గానకుధక్ = పాట యనెడి యర్పణమును, మెఱుంగు చూడ్డి = వెలియుచు ప్రితిగా,
వేణువుపై = పిల్లనగ్రోవి మీఁద, వ్రేలు=వ్రేలును. మార్మిమార్మి = పలుమాలు రంధ్రములమీఁదిని
రంధ్రములనుండియు పోనిచ్చి, మందనకులక్ = గొల్ల వెలఁగులను, గురులు కొలిపితె=నలపించితివే.

తా. — ఓయి గోపాలుఁడా! నీవు వికసించుచున్న నల్లఁగులవలె క్యామలమును కోమలమును
విని నీ యెడమబుజముమీఁద నీ యెడమచేవి యందలి మకరకుండలము మోచునట్లుగా, శిరమును
ఎడమ ప్రక్కకు వంచినవాడవై సాటిలేని నీ ముఖశోభను ఎప్పుటికిని ప్రకాశించుచునే యుండు
నట్లు స్తంభనము చేయునట్టి వేఁపాకో యన నొప్పుచున్న నీ కనుబొమ్మను ఇంచుక నిక్కంచినవా
డవునై పగుల మందున్న మంకనపూవు కంపునకు తలవంపు నొసంగునట్టి వంపు గల నైన నీ కెఱ్ఱావి
సిందూరము వర్ణించుచున్నదియు — అలె ప్రకాశించుచుండఁగా, నీ నెడంద మెఱుంగు వాడి కన్ద
చూపు శ్రవణములమీఁది ప్రసరించి అందలి కుండలపుంగుంతితో దానియొద్దగా నొప్పారు
చుండఁగా, ఏడు లోకములయు సుందరీమణులను కలపించుటకై నీ గానామృతిపువెల్లని ఏడు
విధముల పొరుగులుజాల బాణించుటయో యునట్లుగా వేఁబరంధ్రములపై వ్రేళ్లు నానా
క్రమంబుల నిగిడ్చి నిగిడ్చి ఏడు స్వరముల బుట్టించుచు కలపించితివి గదా. తెలియని యురదలను
ఇట్లు బుడ్డిచెఱుచుట నీకు తగదనుట. ఇంగు నరుసగా నాలుగు పాదములందు ఉపమ, ఉత్పేక్ష,
రీపా. ఉపమ, ఉత్పేక్ష; ఉపమ; గీతమున ఉత్పేక్ష.

‘కువలయ’-‘స్వా గుత్తిలం కువలయమ్’ - అని ఉత్తిలమాత్రస్వర్యాయముగా పఠితమయినను
ఈ శబ్దము నీలాత్మలవర్యాయముగాఁ గూడ ప్రయోగములంగు గానఁబడుచున్నది.

“కువలయదళక్వామాలవృద్ధం దధ త్పరిధాసరం

లలితవికటస్యాః శ్రీమాత్ మృగాబ్జనిభాననః” — మాలతీ.

‘అభినవ’=వాదని=ఉత్పట స్వకాంతియైన; ‘నింబదళము’ - సంస్కారవిశేషముచేత
వేఁపాకు వయస్తంభము చేయునని ప్రసిద్ధి. — భూవు’-‘భూశబ్దము, భ్రుకుటి, భ్రుకుటి, భ్రుకుంక,
భ్రుకుంకశబ్దము లందు భూశబ్దమునకు స్వయము అశ్విమును పోషికముగా విహితములు, అంతియ
గాని భ్రుశబ్దము లేదు; ఈకారణముచేత ‘నిక్షిప్తనింబచ్చదభ్రు కల్పంబు’ అను పాదము నప్పలిపి

ప్రతినిధిగా నెవరో కల్పించిన దనుతలంపున నిట్లు మార్పు సేయబడినది. 'వాలెఱి' - (వాయి + తెఱిపి.) 'వాలూరు' - తద్రారకవిశేషము గాదు. — "వాలూరులై కరజంబులై సిగిరించె" - పారి. - సప్తభువనములు - భూ ర్భువ స్వర్గ భూవ జన సప్త స్వర్గ లోకములు. - పడజ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ ధైరత సివాదములు సప్త స్వరములు. — 'గోవిందుడు' - (గాః విద్ధతి = ఆవులను పొందువాడు, వాని యొడయఁ దనుట.)

"నిష్ఠుల్యాస్య శ్రీవయఃస్తంభ" — ఇందు ఒకవిధ మయిన సంయోగ ప్రాసవిశేషము. గణ భేదము లేని యట్లు శ్రితిభేదము తెలియని యట్లును కొన్ని ప్రాసములందు ద్విత్వము కలిమియు కొన్నిట శేమియు శంకములు కావు.

ఉ. ఆక్కుట రాధ నీకు దగ వా మగవారల సత్తమామలం

దక్కి ముకుంద వేణు కలనాదపు టీలను లేటిమొత్తమై

త్రైక్యోను కాక్షమై సడికి లేలరుదెంచిన గోపికావళి

బొక్కంగ జేసి తద్రుచిర భోగము గుత్తగ నీవక్కొనన్.

68

రాధ = సీ రాధా, మగవారలక్ = భర్తలను, ఆత్తమామలక్, తక్కి = విడిచి, ము...బక్ - ముకుంద = కృష్ణునియొక్క - వేణు = పిల్లన గ్రోవియొక్క - కల = మధుర మైన - నాదపు = నాదమునెడి - ఈలకక్ = సంకేత నివదమునకు, లేటిమొత్తము వి = లేటిమందనలె నై, త్రైక్యోను కాక్షమై = ఒడలిని త్రుంగించుచున్న కామతాపముచేత, సడికి = పగలువచ్చిన పలువురు నెఱిగి నిందితు రను భీతిచేత, లేలు = రాత్రులయందు, అరుదెంచిన గోపికా ఆవళి = కృష్ణునిగూర్చి వచ్చిన గొల్ల భామలనమాహమను, బొక్కంగఁ జేసి = దుఃఖముపాలు గావించి, తత్ దుచిర భోగముక్ = ఆతని మనోహరమయిన పొందును, గుత్తగక్ = మొత్తపుఁ గొనుగోలుగా, నీవ = నీ వొక తెవే, క్కొనన్ = స్వీకరించుట, నీబక్, తగ వా = న్యాయమా, ఆక్కుట = ఆయ్యో.

తా. — ఆయ్యో; రాధా నీ వేంకట అన్యాయ మాచరించితివి! ఈ నీ శ్రీకృష్ణుని వేణునాద ముచే కామోద్రేకము నొందినవారై ఆ నాదమే రమ్మని పిలిచెడి యీలగా గొల్లయువకులు భర్తలను ఆత్తమామలను కనుమొరగి వేడుకాని గీతిమునకు లోభపడి లేటిమొత్తములు వానిం దరిసి నట్లు వేణునాదముచే నాకృష్టలై పగలు పోయిన వెల్లిడియె నిందపాలు గావలసి వచ్చునని రాత్రి వేళ గొదగొని మొత్తముగాఁ బోయిచేరఁగా, వారిని తడియొగదుఃఖమున ముంచి నీ వొక్క తెవే తడియభోగమును గుత్తమొత్తపుబేరముగా ననుభవించితివి! ఇది నీకు తగ నా — రూపకము. లేళ్లు గీతము విని నిచ్చుగించుట ఆనుభవనీదము.

"కుచిశోష్ణాబ్జురాహో విహార క్రమణతమః

లబ్ధకా దీతలోభేన మృగో మృగయతే వధమ్" — కామంద.

'ఆక్కుట' - ప్ర. ఆః కప్పవ్. 'రాధ' - శ్రీకృష్ణుని పెంచిన నందునిచెల్లెల. ఆత్తమామలనుట ఆదుబిడలు లోనగువారిక ఊపత్తణము. — "ముకుందుడు" = ముకుందచా తీతి ముకుందః = భక్తలకు మోక్షము నిచ్చువాడు.

"ముకు మి త్యవ్యయం మాన్తం నిర్వాణమోక్షవాచకం

యస్తద్దరాతి భక్తేభ్యో ముకున్దస్తేన కీర్తితః."

'కల మవ్యక్తమధురధ్వనౌ స్యా ద్వాచ్యలింగః' - నానా.

"ఉభయన జంబుకధ్వని యొప్పు నీల యనఁగఁ దస్మిన్సంకేతనినద మెనఁగు." - ఆం. భా.

“అడిక యేవ మీసడ మీసడింపు తెగదుతెగడిక । యాఅడి యపసడి యగ డోరు మాటు మా । రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు । నేగింపు పెగ్గము పె గ్గవగింపు నా । నవవాదసంజ్ఞలె అలరుచుండు,”—ఆం. భా. [‘నడికిరేలు’ అనుట మెఱుంగ]

ఉ. అక్కసులూతుడ డొక్కతై ని జాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం

జక్కికి గొంచు బోవఁ బెట చాన లినాత్తజవెంట ప్రేగున

న్చిక్కిలి దిగు పాదసరిణి జని రోయుదు రట్టై రోసి తా

రక్కడఁ గాంచు తేమి వల దా యభిమాన మొకింత యింటికీ? 69

ఆ కమలాక్షుడు=ఆ వారి, ఒక్కతై=ఒక గొల్లబోటిని, నిజ అంశము నందుక=తన జైన బుజమమీద, ఇడి=ఉంచుకొని, వం...కీ - వంజ=పాదరిండ్ల యొక్క, పుంజపు = సమా వాసు యొక్క, చిక్కికీ=తావునకు, కొంచుకొ పోవక=కొనిపోగా, పెటచానలు=కడమ యెలనాగలు, ఇన ఆత్తజ వెంటకీ=మూర్యపుత్రి యని యనువానది వెంబడిన, ప్రేగునకీ=బరువు చేత, మిక్కిలి దిగు పాదసరిణి=మిక్కిలి లోతుగా దిగిన యడుగుజాడను బట్టి, చని=పోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, ఆట్టై=ఇది యాశ్చర్యముగా నున్నది, రోసి = వెదకి, తారు = తాము, అక్కడకీ = ఆ వంజపుంజము చిక్కియందు, కాంచుట ఏమి = ఏమి చూతురు? ఇంటికీ = స్త్రీలకు, అభిమానము = ఆత్మగౌరవము, ఒకింత = కొంచెము, వలదా = అక్కఱలేదా!

తా.—ఆ కృష్ణుడు ఒక యెమ్మెలాడిని బుజానఁ బెట్టుకొని యమునదరిని దట్టంపుఁబొడ రిండ్ల కడవం గొనిపోగా కడమయనకులు, యమునవెంట యిసుకలో ఇరువుర బరువుచే కడు లోతుగా దిగఁబడిన యాతని యడుగుజాడఁ బట్టి పోయి వెదకి ఆట నా పాదరిండ్లయందు ఏమి చూతురు! ఆశ్చర్యము; అట్లు పోయి మించుటకు వారికి మన సెట్లొప్పినది. ఇంటులకు రవంత యాత్మగౌరవము వలదా!—అట్టి యా లోలత ఆ స్త్రీలకు అట్లు అప్రియవర్తనసాయి యైనది. స్త్రీజాతి కెల్లను లోలత చెట్టయే గదా.—ఆరాంతరన్యాసము.

చ. ఇలుగలవైన వెల్వడని యీలుపుటాండ్రకుఁ దాడిక తైవై

యులు కెడలించి శౌరి తను యోగపు వాచవిఁ జూపి మీఁదఁ బె

ల్లలము వియోగవహ్ని భవ దంతర నైకతపంక్తి పొంత వం

తలఁ బొరలించి తాదు శమనస్వస పుగ్ర మయూఖనందనీ? 70

ఈ గ్రమయూఖ నందనీ=వేడివెలుగులవాని కొవారి యైన యో యమునా, కలనైనకీ= స్వప్నములో నయినను, ఇలు వెల్వడని=ఇంటినుండి వెలికి రాని, ఈలుపుటాండ్రకు=మానవకు లకు, తాపికతైవై = (ప్రియలం గూర్చు) వంపెనకతైవై, ఉలుకు = బంకు, ఎడలించి = తీర్చి శౌ...వికీ - శౌరి - శ్రీకృష్ణునియొక్క - తను=దేహములోడి - యోగపు=కూటమియొక్క - వాచవికీ=రుచిని, చూపి=ఆహ్వానింపఁ జేసి, మీదకీ=అటుపిమ్మట, పెలు = ఆతిశయముగా, అలము వియోగవహ్నికీ=చుట్టుకొనుచున్న యెడఁబాపునిప్పుచేత (విరహతాపముచేత ననుట), భ...కీకీ - భవత్=నీయొక్క - అంతర=నడిమి - పైకి=ఇసుకదిన్నెలయొక్క - పంక్తికీ = వరుసయొక్క - పొంతకీ=పూర్వ మందు (నీటికి చేర్చయిన చల్లని భాగమలందు) వంతిలకీ = దుఃఖములలో (దుఃఖావిష్టలను గా), పొరలించితివి=పొరలునట్లు చేసితివి, శమనస్వసపు=యముని నపకోదరివి, డోరు=అగుట నిశ్చయము.

తా. — ఓయీయూనా ! నీవు ఎప్పుడు ఇటు వెడలని మానవతులయిన గొల్లసతులకు దూర్తివై ఆ కృష్ణునిపాం దొనఁగూర్చి, పిమ్మట వారిని వియోగతాపముపాలు గావించి, నీ యిసుకదిన్నెల కచ్చములలో పొరలు చుండునట్లు చేసితివి గదా! ఈ క్రూరకృత్యము నీకు వేడికిరణములవని కూతురువును చంపెదనాని చెల్లెలవును వినందులకు తగియే యున్నది. — ఇటు యమునానిందచేత ఆ కృష్ణుఁడు అంత ధూర్జుఁడు ఆ గొల్లమానవతులను ఆకర్షించి పొంది విడనాడి వియోగార్తలం గావించినాఁడు. — అని తన్నిండ స్ఫురించుటచేత వ్యాజనిందాలంకారము.

“నిందను నింద బయల్పడె । నంద మగుక వ్యాజనింద యనఁదగువానిక

సుందరి నీకనఁడంగం । బుం దలిరులఁ జేసి చేసె యన్ని రాతక”

‘శమనస్వస జౌగు’ అనుట విధ్యలంకారము. —

“విధియించఁగ సిద్ధమునీ । విధి యగు మధుమాఁగముందు లికము పిక మగుక.” అలం. సా. సం.

‘ఉక్రమయ్యాఖనందనీ’, శమనస్వసపు; — తండ్రిగుణము గంతటి కుండుటయు, సోదరులకు తల్లిదండ్రుల మూలముగా, ఒకరిగుణము లొకరి కుండుటయు, సహజము. — ‘ఈలుపుటాండు’ — ‘కర్తృధారయంబులందు’ అను బహువచనసామర్థ్యముచే షష్ఠీసమాసమున టుగా గమును; ఇశ్టే ‘మదపుటేనుగు,’ ‘వేల్పుటాపు,’ ఇత్యాదులు; ‘తాపికతై’ — మహావ్రాపము ‘తాపికాడు,’ “తాపికాడైన పాదలి మందడిఁడు” నవనానోపాఖ్యానము. ‘వాచవి’ — నోటికి రుచి అను ప్రకృత్యర్థము. — ‘అంతర’ = లోపలి అనుట చలువకొఱవ. ‘పాంత’ — నీటివైపు — చలువకై. ‘పంక్తి’ — చిత్తముయొక్క అనవసీతిని తెలుపుచున్నది, ఏకచ్ఛయనను తాపము తీలదాయె ననుట — ‘పొరలించితివి’ పొరలుట వంతచే సహజము, దేహమునకెల్ల చలువ యంబులుటను పొరలుదురు. “పైకతం పికతామయమ్” — “కాళిన్దీ మూర్త్యతనయా యమునా శమనస్వసా” — ఆము.

వ. అని యెంటి పాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచియున్న వయస్య లాస్యంబు లవహాస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భామ, యే మేమి? నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలేవంటి’ మని మూడలించినం గించి దవన తాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుగూడుకొని వారి కిట్లనియె. 71

వయస్యలు = చెలులు (వయస్సుచే తుల్య లని వ్యు.), ఆస్యంబులు = ముఖములు, అప...లు — అవహాస్య = పరిహాసము నెడు — చంద్రికా — వెన్నెలచే, తుందిలంబులు = బలుపు చెందినవి (నిండినవి — తుంద మనఁగా బొజ్జ — బొజ్జ గలిసి తుందిలము) — కాక = అగుచుండఁగా — లోచించి = అగపడి (పరిహాసముగా నవ్వును ఎదుటికిం జోయి అనుట), భామ = ఓ భామనీ, ఏ మేమి = ఏమంటివి, మునుమున్న = తొలకనే (‘అంటిమి’ అను క్రియకు విశేషణము), మానలే వని = అతని ప్రస్తావమును నీవు విడువలే వని, మూడలించినక = ముదలకింపఁగా (జ్ఞప్తి సేయఁగా), కిం...న — కించిత = ఇంచుక — అవనత = వంగిన — ఆనన = ముఖము గలిసి, వి (మొగ మించుక వంచుకొని), నె...ట్లుక = నెమ్మొగంబు = నెమ్మొనునందలి — వెలవెలపాటుక = వెల్లంబోవుటను (అనఁగా తాను వారిని వంచించి వందులకుం దన మొగంబున నిపుడు గలిగిన వెలవెలపాటును), లే నగవునక = మందహాసముచేత, అడంచి = కప్పిపుచ్చి, మఱి మొఱంగక = ఇంకను తనగుట్టును దాచుటకు, ఆనువుపడక = వలనుగామి చేత, అందంబుగూడుకొని = వారిని తనలోఁ గలుపుకొని. —

‘అందంబుగూడుకొని’ - చూ... - ‘అందంబుగూడుకొని ఛందోవర్తనపయంచై....’ ఆము. 6(86).

తే. ‘నాడు మన మున్న నెట్లో పూ బోడులార,’

యనిన, వారలు మగుడ నా యమకు ననిరి

‘యింతి, గాఁ డుండ కెందుఁ బో యితివి నీ?’ వ

టన్న నచ్చెరువడి వారి కతివ పలికె.

72

పూబోడులార = ఓ కసుమకోమలాంగులారా! నాడు = ఆ గోపికాకృష్ణుల సహవాస కాలమందు, మనము, ఉన్నె = ఉంటి మేని, ఎట్లో = ఎట్లుండునో, అనినె = అని యామె చెప్పగా, - మగుడ = మరల, ఇంతి = ఓ చెలువా!

‘నాడు’ - ఇందలి ఆకారము నుచ్చరించు (ప్రతి) ప్రకారవిశేషముచేత ‘అదినము’ అను నర్థము వచ్చుచున్నది; ‘మనము’ - అనుట అందంబుగూడుకొన్నందున; ‘పూబోడి’ = పూవు వంటి మేనుగల స్త్రీ, — ఇటు మేనునకు పోడి యాదేశము, అట్లుపై సహవాసకార్యము (అర్)కున్నయు బకారాదేశమును; ‘అచ్చెరువడు’ = అచ్చెరువుపడు (ప్రలోపము పాక్షికము. - ‘అచ్చెరువు’ - ప్ర. - ఆశ్చర్యమ్ (సం.), అచ్చరమ్ (ప్రా.)

తే. సకియలార. త్రైకాలిక జ్ఞానవంతు

లైన ఋషులట్ల పలికెన రంత యెఱుక

యెడఁ గలిగెనేని యెఱిఁగింపుఁ, డేను మొదల

నెవ్వతె నటన్న; మహి వార లిట్లు లనిరి.

73

సకియలార = 2 చెలులారా! - త్రై...లు - త్రైకాలిక = మూడుకాలములది యైన (వర్తమాన ధూతి భవిష్యత్తుల నెడి మూడుకాలములకును సంబంధించిన) - జ్ఞానవంతులు = జ్ఞానము గల వారు, నిన - ఋషులట్ల = కత్తివచసులవలెనే, పలికెడరు = వదించుచున్నారు, అంతి, ఎఱుక = జ్ఞానము, ఎడఁ = మీ వృద్ధులమందు, - మొదలె = తొలక (అనగా ఆ కాలమందు). —

‘ఋషయ స్సత్యవచసః’ అను. - ఋషులు పల్కినది తప్పదు - “ఋషీణాం పున రాద్యానాం వాచ మక్తోఽనుధావతి.” అని ఉ. రా. చ. లో శ్రీరామవాక్యము. తప్పని వారికి త్రైకాలిక జ్ఞానము సిద్ధ మగుటంబట్టి - అప్పుడు నే నుంటినని మీకు తెలిసినేని ఎవ్వతెనుగా నుంటినో అదియు చెలియఁదగును గావున దానిం జెప్పఁడు, అనుట;

మ. దివిజద్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి, చూ పోవ, కిం

తవుడిల్లంబని యంత నేసి, మది నీ ర్ష్యాక్రోధము ల్పందడిం

ప, విరిం బోక, ద్రుమంబుకై కొని, పతి న్నందన్న మ్రా నెల్లఁ దే

ననధిం బెట్టిన సత్య వీ నహహ! కా వా? భామినీ నాపుడు. 74

భామినీ = 2 భామా! అహహ = అహో, ఈవు = నీవు, ది...ము - దివిజ = చేల్చులయొక్క - మ్ర = చేల్చుయొక్క - ప్రసవంబు = పువ్వును, కాంచిన సపత్ని = పొందినసవతిని (రుక్మిణీ దేవిని), చూచి, చూపు ఓపక = ఓర్వలేమిచే, ఇంతి అవు జల్లంబని అంతిచేసి = సరివసేయఁదగని స్వల్పకార్యమును మహోకార్యముగా కావించి, మది = మనస్సులో, ఈర్ష్యాక్రోధముల్ = ఈసును కోపంబును, సంపదంపక = సమగ్రపడుచుండఁగా, విరి = పువ్వుతో, పోక = విరమింపక,

ద్రుమంబుకై = చెట్టే కావలయు నని, కొని = హతమాని, పతి = భర్తయైన శ్రీకృష్ణుని, మందు అన్నకా మ్రాసు ఎల్లకా = మంగు వలసి యుండ మ్రాని నంతయును, తేజ = తెచ్చునట్లు, అవధికా = హగులో (నిర్బంధముచే), పెట్టిన సత్యవు పనిగొన్న సత్యభామవు, కావా = అగుదువు గదా, నావుడుకా = అని చెప్పెగా.

తా.—రుక్మిణీదేవి యింట శ్రీకృష్ణులవారికి నారదమహాముని ఒక పారిజాతపుష్పమును కానుకయిచ్చెను. దానిని ఆయన రుక్మిణీదేవికి ధరింప నిచ్చెను. ఒక చెలివలన సత్యభామ అన్యత్నాంతము నెఱింగి, ఆ పువ్వును ఆమె కియ్యసేల, తెచ్చి తనకేల యియ్యలేదు, అని శ్రీకృష్ణులవారిపై యలిగి ఆయనచే ఒక పువ్వునకు బదులు స్వర్ణమునుండి ఆట్టును చెట్టుగానే తెప్పించుకొని తన పెరిటిలో నాటించుకొన్నది. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొన వలయును, అట్లుచేసిన యా సత్యభామవు నీవేమమా అని చెబులు ఆమెకు బోధించిరి.

“మందన్న మ్రాసెల్ల” - లోకోక్తి - “అవధి” - హద్దు అనగా - దానిని తెచ్చి యిచ్చునట్లగును నీతోనాటం బనిలే దను నిర్బంధము. - “సత్య” - సత్యభామ - నామమునకు బదులుగా నామైకదేశమును వ్యవహరించుటగా నెఱుంగునది; రిఘువంశములో - “ఆత్రాసుగోదం మృగయా నివృత్తిః” అను శ్లోకమునకు చారిత్రవర్ణనవ్యాఖ్యలో నిట్లున్నది:—“శబ్దా అవయవే ష్యపి వర్తతే” - ఇతి న్యాయాత్ - అనుగోదమితి పదైకదేశప్రయోగోయమ్ - భీమా భీమసేవః సత్యా సత్యభామా ఇతి.” అట రిఘువులో గోదావరీ అనుటకు గోదా అని ప్రయోగము - “గోత్ర భిన్నౌ మహారోశ్మంఢిమాత్పుట కీకృతాంకక సత్య.” ఆము. 4(288). ద్రు - రూ. ద్రుమ - ‘పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః’ అత్యున్మీరీయా” - ఆము. - భామినీ - అనగా కోపస్వభావురాలు - ఈ పదముచే నిచట ఆమెయొక్క కోపస్వభావము సూచితము. ‘కోపనానైవ భామినీ’ - అను.

వ. గ్రక్కునం బ్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై, గృహదీపికారోపణంబునం గృహగతపదార్థంబు లొక్కమాటెవ్వగోచరంబు లగునట్లు, జన్మాంతరంబున నయ్యనంతుని తోడి శ్రీదాప్రపంచంబు సన్యస్సమనుభూతం బైన తేజంగునం దోచిన. 75

గ్రక్కునకా = తటాలున, ప్రతి ఉత్పన్న విజ్ఞాన = స్ఫుటముగా ఉదయించిన (పూర్వజన్మ) జ్ఞానము కలది, వి, గృహదీపికా ఆరోపణంబునకా = ఇంటి దీపమును ఉంపగానే (వెలిగింపఁగానే), దృక్ గోచరంబులు = కంటికి విషయములు (అగపడునట్టివి), ... అనంతునితోడి = కృష్ణుని తోడి, ... శ్రీదాప్రపంచంబు = అటలయొక్క పెల్లిదము, సద్యః సమనుభూతంబు = జ్ఞానోదయముయిన కాలమందే చక్కగా అనుభవింపఁబడి నట్టిది పూర్వ మెప్పుడో అనుభవించినట్లు గాక ఆపకదే అనుభవించినట్లు అయిన దని భావము. — ‘గృహదీపికా... తేజంగు’ - ఉపమానంకారము.

ఉ. వాలిక కన్నులం బొడము వారి సకజ్జల మౌశ్రితశ్రవో

గోళక మై తదంతికపుఁ గుంతలనల్లికే దల్లితోడుగా

మైలవలి న్నన ల్నిగుడు మైఁ బులక ల్నిగుడకా శ్లఘాంగియై

సోలినఁ జూచి డెందములు సుట్టిన హాయనిబోటు లర్పిల్కా.

76

వాలిక కన్నులకా = వికాలము లైన నేత్రములయందు, బొడము వారి = జనించిన (బాష్ప) జలము, సకజ్జలము = కాటుకతోఁ గూడుకొన్నట్టిది, ఆ...ము - అక్రిత = పాండవడిన - శ్రవణ = చెవులయొక్క - గోళకము = రంధ్రములు కలది (కర్ణరంధ్రములలోఁ బడి వానిని నింపినది), వి,

తత్ అంతికపు కంఠలవలికా = వాని సమాపమందలి తీగలవంటి తలవెండ్రుకలకు, తల్లితోడు గాఁ = పోషకమును ప్రాప్తమును కాఁగా (తన స్వైయముచే వాని స్వైయమును పెంచుచుండఁగా), మై లవలికా = ఏలకీతీగవంటి దైన దేహముందు, నవల్ = మొగ్గలు, నిగుడు మైకా = పొటమరించు రీతిగా, పులకల్ = గగుర్పాటు, నిగుడకా = పొడువఁగా, శ్లఘ అంగి = గడలిన యవయవములు గలది, వి, సోలినకా = పడిపోఁగా, హోటులు = ఆ చెలులు, చూచి, దెందములు = హృదయములు, చుట్టు ఆనకా = ఎరియఁగా, హా = అయ్యో, అని = అని పలికి, అర్థిలికా = శ్రేమతో.

తా. — తాను ఆ సత్యభామ యని తెలియఁగానే, ఆమెకు కృష్ణునితోడి క్రీడలస్వరూపే ఏలకీ తీగలో మొగ్గలు పొటమరించునట్లు తన దేహ మంతటను పులకలు నిగుడఁగా, ఆమెనతోడి యిట్టి వియోగము మనంబున స్ఫురించి గుర్చరము కాఁగా ఆమెకు బాష్పము లుప్పతిల్లి కాటు క చే నలుపురై ఆయతశత్రువుల కుదలనుండి ప్రవహించి కర్ణరంధ్రములు నిండి ఆ వెంగటి తల వెండ్రుకల నీలిమను పెంచుచుండఁగా, ఆమె సోలి పడిపోయినది, అంతట ఆ చెలులు దిగులపడి శ్రేమతో (అవలి పద్యమందు చెప్పినట్లు శైవోపచారములు గావించిరి). - ఉపమలు, లవలి - ఏలకీతీగ యని కొందఱు చెప్పదురు, ఇది తెల్లగా నుండును: —

“లింగనిష్ఠిగుఁ గల్వలచెలిం గని, కర్తమదూషిత స్తుజా
లిం గని, సంగతాలిలవలిం గని నీలకంఠ విధాత్మనా
లిం గని, కృష్ణచేలుని హలిం గని, మేచకకంధయం, ర్రిశూ
లిం గని, రామలింగకవిలింగనీరీ, హసించు దిక్కులకా.” అని వాటువు.

ఈలత కరము మనోహర మైనది: —

“అభినవరాగరసోఽయం । భవతోః కృతకామకః పరిష్కర్షః
లవలీలవజ్రయో రివ । నియతిమహావత్య యా నిసాతః.” మాలతి.

ఇందు ఆ శ్రువు పులకము అనుసాత్వికభావములును మూర్ఛయను మదనావస్థయు చెప్పఁ బడినవి. స్తంభ ప్రళయ హోమాంచ స్వేద కైవర్ణ్య కేపణ బాష్ప స్వరంధ్రములు అని సాత్విక భావములు ఎనిమిది, మదనావస్థను రూప, టికలో గనునది.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసిజేక్షణ చెల్లుము! లింగమూఁద జ

న్యాంతర వర్తనంబు హృదయంబున కీత్రటి నెచ్చరించి గో

రంతలు గొండలంత లగు నట్లుగఁ జేసితి, మంచుఁ గూవిగో

ద్యాంత సతాశృంగత మృదు వాత హిమాంబుకణాళిఁ దేర్చినకా. 77

సరసిజేక్షణ చెల్లుములు = తామరసాక్షి యైన యీ చెలియొక్క చేతలు, ఎంతకుకా

తెచ్చెనే = ఎంత యాపదను గలిగించినవే (మొదలనే ఈచెలిగుప్పువరహతాపమనెడి యాపదలోఁ బడియుండినది), ఇంగమూఁదకా = ఇంతటితో నుండనీక మనము హెచ్చుగా, జన్మాంతర నర్తనంబు = ఈ మెయొక్క పూర్వజన్మ చరిత్రమును, ఇత్రజీకా = ఈ సమయాన, హృదయంబునకుకా = ఈమె మనస్సునకు, ఎచ్చరించి = జప్తి చేసి, గోరంతలు = స్వల్పక్షేత్రమున, కొండలంత లగునట్లుగకా = మహాక్షేత్రము లగునట్లుగా, చేసితిమి, అంచుకా, కూ...లికా - కూపికా = కూజా నుండి - ఉద్యాంతః = పైకి చిలికింపఁబడినవియు - స తాశృంగత మృదు వాత = పివనల మెల్లని గాలితో కూడుకొన్న వియు నైన - హిమ అంబు = పన్నీటి - కణ = బొట్టలయొక్క - ఆళికా = మొత్తముచే, తేర్చినకా = మూర్ఛ తేర్చఁగా.

తా.—ఆమె యిట్లు మూర్ఖిల్లగానే చెబులు “మొదలనే ఈమె హరిపై మరులకొని
వీరహావేదనం బొగులుచుండినది. మనము అందుపై పూర్వజన్మమందు తాను సత్యభామ యని తెలిపి
ఈమెను ఇంతయాపదకుం చెచ్చితిమి” అని దిగులుపడి త్వరపడి కూచాలతో పన్నీరు చల్లి వీర
నలతో చల్లగా వీచి మూర్ఖుడేర్పిరి. “గోరంతలు కొండలంత లగునట్లు” — అలోక్షి.

‘చెయ్యము’ - ‘చెదము’ అనురూపము సాధువు గాదు - మొదటి రూపము ‘చెయిదము,
‘ఇందు’ మీఁద - ‘ఇది’ శబ్దమునకు కొన్నియెడల ఇందు అని యాదేశము పాక్షికము - ‘దీనిమీఁద,
అనియు నగును. ‘జన్మాంతరము’ అన్యమయినజన్మము - అని విగ్రహము. ‘గోరంతలు’ = గోటి
యంతలు - ఇటు మిన్నేలు ఇత్యాదులయందుంబోలె బోపవిధక్రియలు రాలేదు; ‘ఉద్వాంత’ - ఇది
గొణవృత్తి ప్రయోగమగుటచేత, ఆనఁగా క్రిక్కిన యని యర్థము గానందున గ్రామ్యముగాదు.
“నిష్కార్యతోద్గీర్ణవాస్తాది గొణవృత్తికృతపాశ్రయమ్
అతిసుదూర మన్యతే గ్రామ్యకర్త్యం విగాహతే” — దండి.

క. తెలిసి కను చెఱచి వెండియు | జలజేక్షణ తన్మకుంద చరణస్పృశిని
శ్వలతఁ గనుమొగిచి మఱియ | శ్రులు తెప్పలఁ ద్రోవఁ చెఱచి చూచి సఖులతో.

తెలిసి=మూర్ఖుడే, కను చెఱచి, వెండియు = మరల, జలజ జేక్షణ = కమలములవంటి
కన్నులు గల చైన యా యుప్పువారు, త...తఁ - తత్ = ఆ - ముఖంద = శ్రీకృష్ణునియొక్క -
చరణ=పాదములయొక్క, స్పృశి=ధ్యానముయొక్క - నిశ్వలతఁ = ఏకాగ్రతచేత, కను=కన్ను
లను, మొగిచి = మూసి, మఱి = పిమ్మట, ఆశ్రులు = బాష్పములు, తెప్పలఁ, ద్రోవఁ = పైకి
త్రోయఁగా, తెఱచి = కన్నులు తెఱచి, చూచి, సఖులతో (ఇట్లనియె నని పై కన్యయును).

క. మీ రెవ్వ రనుటయును, శృం | గారిణి, మే మురగకన్యకల, మింతకు ము
న్దారుణి కేఁపెంచితి; మన | నారామలఁ గొంగిలించి, యార్తి న్బలికె. 79

మీరు ఎవ్వరు, అనుటయు = అని యామె యడుగఁగా, (వారు), శృంగారిణి = ఓ.
శృంగారవలీ (ఓనుందరీ), మేము, ఉరగ కన్యకలము = నాగ కుమారికలము, ఇంతకు ముఁ = ఇప్పు
టికి పూర్వమే, భూరుణికి = భూలోకమునకు, ఏఁపెంచితిమి = వచ్చితిమి, అనఁ = అని చెప్పఁగా,
(ఆ యుప్పువారు), ఆ - రామలఁ = బోలులను, కొంగిలించి, ఆర్తిక = (అట్టి యా మురారిని బాసి
తా నున్నందుల కైన) నెగులుతో, పలికె.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పు డనుఁగై, మఱి యీకలివేళఁ గ్రవ్వఱం
బుట్టి వియోగవేదనలఁ బొక్కెడు నీ తను వేల? తండ్రి దా
నిట్టగు నన్ను నిం కొకని కియ్యక తొల్లన యోగశక్తిఁ బో
బెట్టెద దీని, వెండియు నుపేక్షచదాంబురుహంచె వట్టెదఁ. 80

అట్టిమరారిక = అసంతకల్యాణగుణుడైన యాకృష్ణునికి, ... అనుఁగు వి = అనుఁగనై =
ప్రేయసి నై యుండి, మఱి = అందులకు వివరముగా, ఈ కలివేళ = పాపభూయిష్ఠమయిన
యీ కలియుగమందు, క్రవ్వఱక = మరల, పుట్టి = తను వెత్తి, వియోగవేదనలఁ = విరహబాధలచేత,
పొక్కెడు ఈ తనువు = పొగులుచున్న యీ దేహము, ఏల = ఏ ప్రయోజనమునకు, ఇట్టగు నన్ను =
ఇట్టి శ్రీకృష్ణానురక్త నైన నన్ను, తండ్రి తాను = మానాయన, ఇంకొకని కియ్యక తొల్లన = వేటొక
నికి ఇయ్యకముందే, యోగశక్తిక = యోగబలముచేత, దీనిక = ఈ తనువును, పో = బెట్టెదఁ =

మాయించెదను, వెండియొక = మరల, ఉ = యె = ఆ నారాయణునియొక్క - పద అంబురుహంబె = పాదకమలమలనే, పట్టెదక = ఆశ్రయించెదను.

తా. — ఆకాలమందు ఆశ్రీకృష్ణులవారికి ప్రియతమమైయుండి ఈ కలికాలములో జనించితిని. ఆయన బాసిన రుఖిము ననుభవించుచున్న యీ దేహమేల? నన్ను మానాయన ఇంకొకనికి ఇచ్చుటకుముందే యోగవిద్యచేత ఈ దేహమును మాయించెద; అమరారిపాదమలనే వెండియు నాశ్రయించెద.

‘మరారి’ - మరుడనెడి దానవునికి ఆరి. ‘కలివేళ’ - శ్రీకృష్ణులవారు ఈలోకమునుండి నిర్వాణమయిన దినమందే కలియుగము ప్రారంభమైనది; ‘యన్మిత్ర కృష్ణో దివం యతః సస్మిన్నేతత్తదాహనమ్ | ప్రతిపన్నం కలియుగం, తస్య సంఖ్యాం నిబోధత.’ విష్ణుపురాణము.

‘యోగశక్తి’ - తాను శక్తిభావము యని యజీంగినవెంటనే తానే భూదేవియుం గావున తన దివ్యశక్తి లన్నియు తనకు నాకర్షించినవి. ‘హోబెట్టెదక’ - పూర్వము దక్షిణాయాగమున గడిచేది యాగముచే తనదేహమును మాయించినట్లు.

క. అది యొండె భక్తి, యెవతే | నెద విశ్లేషైకభీరు వృత్తిప్రయాలా

భద్రశన్దైయిందొరగించిన | పాదనన యదిగాక యున్న యవి వైకముల్. 81

ఎవ్వతె = ఏ శ్రీయైనను, ఎదక = మనస్సులో, విశ్లేష ఏక భీరు వృత్తి = ఎడతావునకు మిక్కిలముగా వెలచిన భావముచేత, ప్రియ ఆలాభ దశక = వల్లభుడై ప్రాపింపని యవస్థ యందు, మెయిక = దేహమును, పాదనన = ఆసమయాననే (ఆనందాత్మకమే), తొరగించినక = త్యజించినదో, అది ఒండె = అచిత్తవృత్తియొకటే, భక్తి = తత్పరత్వ మనందగును, అది కాక, ఉన్నయవి = కడమ చిత్తవృత్తులు. వైకముల్ = టక్కలు.

తా. — ఎవ్వతెయేని ప్రియుని బాసిన యప్పుడు తద్వియోగమహాభీతిచేత తత్తణుమే దేహమును త్యజించెనేని దానిచిత్తవృత్తిని భక్తి యనందగును. అదిగాక కడమయనరాగము లన్నియు మాయలేగాని భక్తి గావు. — విధియు, ఆశ్లేపమును.

“త్రస్నా భీరు భీలుక భీలుకాః” అను. ‘తొరగు’ = పడు - దానికి ప్రేరణార్థము ‘తొరగించు’ = (పడఁజేయు - ఆనందా రాల్పివేయు - త్యజించు.) — ‘పాదనక’ - బౌపవిభక్తి కము. ‘భక్తి’ - భక్తిలక్షణము నవవిధము - శ్రవణము, కీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవ, ఆర్చనము, వందనము, దాస్యము, గుఱ్యము, ఆత్మనివేదనము.

విధియింపఁగ నిడదునీ | విధియగు మధుమాసముండు బిక్కుమిక్కుము |

- (1) “తనమాట తా నరసి నల | దన నాక్షేపము (2) నిషేధ మాభాసత నొందినను,
- (3) నిషేధము గమ్యంబును విధి వాచ్య మయిన నచే | మూడగు సెల్ల.”
- (1) కనఁబడు మెయికలానిధి | పనిలే దున్న దిద దయితవదనం బిదిగో.
- (2) బిను నే దూరినిగా నల | పనితవిరాళి గనలేక వచ్చితిఁ జెలవక.
- (3) చను నీవు చనినవైతఱి | మున దయిత మదీతతాపము శమించు వెనక. అలం.

తే. అనిన వారలు వెల్కి, రా యదువలెంప

మొందుఁ జన్నాడు? విను రంగ మంద నిల్చె;

వేగపా లేల? యతఁడ నీ విభుఁ డగుటకు

నర్పనాదుల నివ్వీటి హరి భజింపు.

ఆ యదువతంసము = యాదవశ్రేష్ఠుఁ డయిన యాశ్రీకృష్ణుఁడు, ఎందుకొ = ఎక్కడికి, చన్నాఁడు = పోయినాఁడు, ... రంగమంద = శ్రీరంగమందే, నిల్వెకొ = నెలకొని యున్నాఁడు, వేగపాటు విల = దేహము త్యజించుటకు త్వరపడనెల, ఆతఁడె, నీ = విభుఁడు, = పతి, ... ఇప్పటి వారికొ = ఈయారి(అనఁగా విల్లుపుత్తూరి)వడపైరుంగోవిలడయరును (అనఁగా ఆ పేరి శ్రీహరిని), ఆర్చన ఆరులకొ = పూజ లోనగు క్రొంగర్చములచేత, భజంపు = కొలుపుము.

తా. — 'నీవు ప్రాంత్యాగ సాహస మేల చేసెదవు; నీవల్లభుఁ డయిన శ్రీహరి శ్రీరంగ తేత్త్రమం దున్నాఁడు; ఆతఁడు నీ కిప్పుడు పతియగుటలుగా ఈయారి శ్రీహరిని ధి క్తితో నేవించుము' అని చెలులు చెప్పిరి.

చ ఆలుకకు మన్నఁ దేటై; మఱి యంతటనుండియు వేళవేళనె
చెల్లు లిడు తెల్లులు న్నగుడఁ జింతల సంతమసంబులు న్ననూ
కలితత మిఁచె నొచ్చెడని కార్యమునకొ హృదయంబున న్నదా
వలవలగాఁగ నీలముల బన్ననరం బయి నిర్మలాంగికొ.

83

ఆలుకకుము = వెలవకుము, అన్నకొ — అని వారు చెప్పఁగా, తేటైకొ = (ఆముక్తవారు) స్వగృహమైన, మఱి = పిమ్మట, అంతటనుండియుకొ = ఆ తేటిసప్పటినుండియు, వేళ వేళకొ = గర్వదా, నెచ్చెలులు ఇడు తెల్లులుకొ = చెలులు కలిగించు నెఱుకలనెడు - తెలుపులుకొ = వెలుంగులును, మగుడకొ = ఆ తెలివిన తిప్పించి వెండియుం గిమ్ముకొను - చింతల సంతమసంబులుకొ = వితిర్కముల నెడి పెనుజీకటులును, సమాకలితతకొ = వరుసఁగా (సోలికఁగా) కూడుకొనుటచేత, నొమ్ము ఇడని కార్యమునకొ = నగలు ధరింపని యా కృతత్వమందు, నిర్మలాంగికొ = శుభ్రదేహ యయిన యామువ్వవారికి, సదా = నిల్లప్పుడును, హృదయంబునకొ = మనస్సునందు (ఉరమునందు - గునములపైని అనుట), పలపలగాఁగకొ = ఎడమెడముగా, నీలములబన్ననరంబు = నిలములతో కూర్చినవారము. వి, మించెకొ = బప్పెను.

తా. — చెలు లిల్లు చెప్పఁగా ఆమె స్వగృహిత్తురా లాయెను. కాని అప్పటినుండియు 'నీవక శ్రీరంగ నాథుఁడు పతి యగునులే' అని చెలులు కొలిపెడు తెలివి యనెడు స్వాభావికదశయు, మరల మంచుకొని వచ్చెడు వియోగదుఃఖము లనెడి చీకటులును, ఆ నిర్మలగాత్రిక అలంకార మొల్లని యా కార్యార్థవసయందు, హృదయమందు నీలములను ఎడమెడముగా గ్రచ్చిన బన్ని సరమో యన నొప్పుచుండెను.

కై నేతె యనెడి ప్రకృతి క్రియాధిము ఎడమెడమైన నీలములుల బన్నినరముగా పరిణతి నశేతించినందున పరిణామాలంకారము. ఇందు ఆరతి యను మదనావస్థ చెప్పఁబడియున్నది.

పలపల యన వెలితి యనకొ. బలుచన యన విరళసంజ్ఞ భాసిల్లును' ఆం. భా. — 'ధ్యాస్తేగాధేనతమసం క్షేణే నైవ తమసం తమః । విష్వ స్సంతమసమ్' - ఆము. 'బన్నినరము' - ప్ర. 'పచ్చనరః' - అని వైకృతదీపిక.

తే. ఎలని యెత్తొద్దఁ గనువొంది నీక మరుఁడు

కలహమున కంకకాఁ డయి కాలుద్రవ్వఁ

బొండుబహుళక్షపాపరంపరలు పెడల

కింటిలో నేడుముల్లయ్యె నిందుముఖికి.

84

ఎలసి = పొంచియుండి, ఏ ప్రాద్దుక్ = ఎల్లప్పుడును, కనువొందనీక = నిద్రఁజెందనీక, మరుఁడు = మదనుఁడు, అంకకాఁడు అయి = చలపాదయై, కలహమునకుఁ కాలుద్రవ్వఁ = జగడమునకు పిలిచెడు పాదసంజను చేయఁగా (అనఁగా జగడమునకు డీకొనఁగా - అనఁగా ఏచుచుండుట చేత), పొండు బహుళ తూపా పరంపరలు = శుక్ల కృష్ణ పత్నుల వరుసలు, వెడలక = వదలిపోక, ఇందుముఖికిఁ = ఆయనవారికి, ఇంటిలో ఏరుములు = ఇంటంగ్రచ్చిన ఏరుములుగా, అయ్యెఁ = పరిణమించినవి.

తా. — ఏరుములు ఉన్నయింట కలహంబులు కలుగుచుండుట ప్రసిద్ధము. ఆమెకై మనస్థుఁడు రాత్రులందు నిద్రపోనీయక పోరాడుచుండుటకు ఆశుక్లకృష్ణపత్నీరాత్రిపరంపర ఇంటిలోని యేరుము లైనది. — ఆమెకు రాత్రులందు విరహతాప మధికముగా నుండెను. నిద్ర రాదాయెను అని భావము. ఇటు మదనుని పోరుట యనెడి ప్రకృతక్రియకొఱకు, ప్రకృత మైన శుక్లకృష్ణ పత్నీతూపాపారంపరీ పరిణామ ముచేతీతిమగుచున్నది - పరిణామాలంకారము.

“ప్రకృతం బప్రకృతాత్తతః | బ్రకృతాత్తత నప్రకృతము పరిణతిఁ గోరఁ”

బ్రకృతక్రియోపయోగం | బుకొఱకుఁ బరిణామయోగము పాలుపుటహించుఁ” - అలం.

ఇందు జాగర మను మదనావస్థ చెప్పఁబడి యున్నది. మదనావస్థలు — దృక్స్వంగ మనస్సంగ సంకల్ప జాగర కృత తాంతి ప్రీత్యా గోష్ఠాద మూర్ఛా మరణములు అని పది. - ఇందు కవులు వ్యర్థమని (మనస్సంగాదివర్ణనచే గతార్థ మగునని) దృక్స్వంగమును వదలుదురు, విరహమని మరణమును వర్ణింపరు.

మ. తరియంగైదువుజోదునానతి నధూ ధైర్యంపుఁ బెగ్గోటఁ గం

దళితాహర్షఖయంత్రికారుఁ డలుక న్నానాటికిం ద్రెళ్లఁ గో

మలమార్తండమరిచివీరకళికోష్ఠం జూడి యేయుం దళ

ద్దళపాథోరుహలోహనాళికుహరోద్యచ్చంచరికాశ్చముల్.

85

తరియంగైదువు జోదు నానతిఁ = చిగురాకు ఆయుధముగాఁ గలవాఁడైన మనస్థుఁడు అను బిగిపునియొక్క యాజ్ఞ చేత, కందళిత అహర్షఖయంత్రికారుఁడు = పొటమరించిన (ఉత్సాహము వహించిన) ప్రాతీకాల మనెడి ఫిరంగివాడు, వహూధైర్యంపుఁబెగ్గోటఁ = ఆయనవారి ధైర్య మనెడి కడిందికోటను, - ద్రెళ్లఁ = దొల్లిపడంతేయుటకై, నానాటికిఁ = దినదినము, అలుకఁ = కోపముతో, కో...ష్ఠఁ = కోమలంబుగువయిన - మార్తండమరిచి = సూర్యకీరణమనెడి - దీపకళికా = దివ్యమొగ్గయొక్క - ఉష్ఠఁ = వేడితో, చూడి = కాల్చి, దళి...ముల్ - దళిత్ = విరియచున్న - దళి = రేఖలుగలవైన - పాథోరుహ = తామరలనెడి - హోహనాళి = నిడుదయుం బోలు నయిన యినుపయంత్రి మయొక్క - (అనఁగా ఫిరంగియొక్క) - కుహర = గొట్టమునుండి - ఉద్యత్ = దూఁచుచున్న - చించరిక = తుమ్మెదలనెడి - అశ్చముల్ = గుండ్రను, ఏయెఁ = ప్రయోగించుచుండెను.

తా. — ఆమెకు, సాగోదయములయందు తమిళకొలంబులలోని తమ్ములపై సూర్యకీరణములు నిగుడుటయు, ఆతమ్ములు వికసిల్లుటయు, వానినుండి తుమ్మెదలు వెలువడుటయుం, జూడఁగా వలరాజునానచే వేపవయసు ఫిరంగివాడు ఆమె ధైర్యమనెడి కోటను గూల్చి బ్రతిదినము కోప

ఘటయంత్ర మనఁగా ఒక్కత్రాటికి వరుసఁగా కట్టియుండు పెక్కుఘటములలో ఒక ప్రక్కనుండు ఘటములు తటాకములోని నీటిని ముంచుకొనుచుండఁగా, రెండవ ప్రక్క నుండు నవి క్రమమరించుచుండుటయు, ఆ ప్రక్క ఘటములు పైకివచ్చి క్రమమరించుచుండు నపుడు ఇవి క్రిందికిదిగి ముంచుకొనుచుండుటయునుగా, చేతి జపసరమువలె ఒక చక్రముపై తిరుగుచుండు పెక్కుఘటముల యేతము. వండలలోడి యా త్రాడు ఏతములో ఒక చక్రముపై దొరలుచుండును. వండలు పూసలవలె నున్నవని హృదయము. — ‘ప్రత్యాహా 2-హృద్ధిం కల్గిమ్’-అను. — కను మేల్చిన రక్తం కాసుమ్మన్న-ఇది వశ్యకర్తప్రయోగము గావున కాసుంభవస్థమును ధరించుట ; వశ్య కర్తయందు ధ్యేయముపైతము రక్తవర్ణముగా నుండవలయును. ‘వశ్యాకర్తణయో ర్ధానమ్’ అని కా. క. ల. యంగుర క్షణములో పఠితము ; సాధ్యాచారమంగు శ్వేతివస్థము ధార్యము - “సర్వరాగవాసాంసి వర్జయేత్” ఆపస్తంబ్యః-ఆస్యార్థః-వసుమ్భాదయః సర్వరాగవాసాంసి వర్జ నీయా”-అని స్మృతియుక్తాఫలము. ఇది గూఢాచారికకృత్యము గావున ఇందు కాసుంభవస్థము చెప్పబడినది:—

“వసనం లోహితం శ్రోత్ర మష్టిమం లోహితం స్మృతమ్
జపహోమాదౌ సంకల్ప్య తవావరణ మాచరేత్”.

అని షట్కర్త దీపికయందు ఆభిచారికకర్తవం చెప్పబడియున్నది. — ‘విశాస’-ధారాగృహ మన మేలుకట్టు చుటకై కాసుంభవముగా గట్టబడును. “చెంఱావుల మృణాలభంగంబుల నంగం బులవం జలువఁ బుట్టింప” —మనుచు. “వలిపంపుఁ జెంఱావివలువఁ గప్ప చకోరి” అని దమయంతి తైత్తిరీపచారము. బిందువును నెడరునట్లు జపించుట ఆభినివేశమును త్వరను సూచించును. ప్రాతః కాలమే గాక మధ్యాహ్న కాలము గూడ వివహోద్దీపకముగానే యుండె ననుట. ‘తుహినధారా గృహ’-తుహినశీతలం ధారాగృహమ్ అని విగ్రహము. —చుభ్యమపదలోపివహసను.

ఉ. తామరసాప్తతాస్రముఖ దంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లె వాల్లక
స్తోమరజశ్శటాంగక మధుద్యుతితార వియద్భ్రుచంక్రమా
ద్దామ నిత్యప్రసూప్లవగి వైన్యరుతోత్త రథాంగ పోత చిం
తామయ నిద్రలు బొలసి తాపమునేయఁ దొడంగె నింకింక.

87

తా...ఖ-తామరసాప్త=పద్మబంధువయిన సూర్యుడనెడి-తాస్ర=ఎఱ్ఱని,-ముఖ=మొగము కలదియు, ద...ల్లి-దంష్ట్రిత=దంష్ట్రులుగా చేయబడిన-విస్ఫుట=వికసించిన-మల్లి=మల్లెపువ్వులుగల దియు. హ...క-వాల్లక = ఎఱ్ఱగలవలయొక్క-స్తోమ=సమాహముయొక్క - రజః = పరాగము యొక్క-ఫలా= మొత్త మనెడి - అంగి = దేహముగలదియు, మ...ర-మధుద్యుతి = తేనెవర్ణమునంటి వర్ణముగలదైన - తార=నక్షత్రములనెడి - తార=కనుగ్రుడ్డుకలదియు, వి...ను - వియత్=ఆహాశ మనెడు-ద్రు=చెట్టునంగు-చంక్రమ=భ్రమణమంగు-ఉద్దామ=విశృంఖలయును - వైన్యరుత ఉత్థ= వైన్యములోడి కూతతో లేచినట్టి - రథాంగ = జక్కివలనెడి - పోత = శిశువులుగలదియు నైన-పి...గి - పితృప్రసూ=సాయంసంధ్య యనెడి - ప్లవగి=ఆఁడుఁగ్రోతె, ఇంతికింక=ఆ గోదా దేవికి, చింతా అనున నిద్రలక = చింతవలని వ్యాధియనెడి నిద్రయందు, బొలసి = అగపడి, తాపమునేయఁ దొడంగె.

తా. — ఆమెకు సంధ్యావేళ కూడ పీఠాకరముగానే యుండెను. — స్వప్నమందు క్రోధి కనబడుట చెఱుపు, అట్లే సంధ్యావేళ ఆమెకు పీఠగలిగించినదిగావున క్రోధిగా వర్ణింపఁబడి నది. ఎఱ్ఱగలువలపువాడిమొత్తము దానిదేహము, సాయంసూర్యుడు దానియెఱ్ఱనిమొగము, మల్లె పువ్వులు దానిపండ్లు, తేనెనన్నెనత్తత్రములు దానికన్నులు, ఆకాశము దానిచెట్టు, అందు అని ప్రసరించుట దానికొమ్మలపై రుముకుట, ఏడ్చుచున్నచక్రవాకములు దానిశిశువులు, ఆమెయొక్క చింతావ్యాధియే ఆమెయొక్కనిద్ర, అందు ఈసాయంసంధ్య తోఁచుట కలలో క్రోధి వచ్చుట. — రూపకాలంకారము.

‘తామరసాప్త’-సాయంసూర్యుడుగాన నెఱ్ఱగా క్రోధిముఖమునకు సాటిగాఁగఁడును. ‘క యాహా హంసచఘ్నోజ్జ్వలీ’ కుకమర్కటయో ర్భుజమ్’ కా. క. ల. అని రక్తగణపతియ. క్రోధ యం తామ్రముఖః కపిః’ అని హనుమంతుం గూర్చి సీతాదేవుక్తి. ‘దంష్ట్రిత’ యనుటచే ‘పిత్త ప్రసూపవగి’ మల్లి రూపదంష్ట్రులను ఇగిలించుచున్న దని భావము. మల్లి సాయంకాలమందు పూచి దంష్ట్రసామ్యముంబడయును. శృంగారనైషధములో — “చరమసంధ్యాకాలసంప్రలుమల్లికా! స్తబక పంక్తలతోడ సరసమాడి” అని మామిడిసింగవామాత్మునికీర్తివర్ణనము; ‘హల్లక’-‘హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్’-అను, హల్లకము కలువజాతిగావున రాత్రియందు (సాయంకాలము మొదలు గానే) వికసించును, వికసించినప్పుడు పుష్పాడిదొరఁగునుగావున హల్లకము చెప్పఁబడినది. ఆ పుష్పాడిపెల్లిదము (స్తోమచ్ఛటా) వ్యాప్తమగును గాన ప్లవగిదేహముగాఁ జెప్పఁబడినది; ‘ఆహ్వాన్య మ్భాజం నిశాయాం వికసతి భవదం చంద్రికా కుక్లపక్షే.’ సా. ద. ప్రాతీస్సాయారంభింబలు కొన్నికొన్నియే నత్తత్రములు మధుద్యుతులుగా నగపడును. — హల్లకపరాగము పిశంగవర్ణము, అదియు క్రోధివర్ణమునకు సమమే - ‘చుధువు’ - ‘హిజ్జలం మధురత్నాని సుభిక్తా హస్తిలిన్దవః’ అని రక్తగణపతియ, మధుద్యుతితార - సంజకెంజాయ వ్యాప్తిచే ప్రభమోదితకలిపయ నత్తత్ర ములు మధువర్ణములుగా నుండును. — ‘దు’ - ‘పలాశీ ద్రుదుమాగమాః’ అను, ‘చైన్యరుతము’- ఇతర వియోగము కలుగు ననుదుఃఖముచేత. — ‘కోగవ్యాధిగదామయాః’ - అను. స్వప్నములో క్రోధిదోచినం జెఱుపనుటకు సుందరకాండలో సీతావాక్యము. — ‘స్వప్నే మయా యం వికృ తోద్ధృ దృష్టః । కాభామృగః కాస్త్రగజైర్విషిద్ధః.’ “జనకతనయా తస్యాం కాభాయాం కాభా మృగ ముద్వీక్ష్య దుఃస్వప్నబుద్ధ్యా చకితహృదయా” అని భోజవంధువు, ‘కోక శృక్ శృక్ వాకో రథాక్షాహ్వయనామః’ అను.; ‘ప్లవగి’ - ఆఁడుది గాన శిశువులు చెప్పఁబడినవి. క్రోధి చెట్లపై రుముకునప్పుడు పిల్ల తనతల్లి కడుపును పట్టుకొనియుండును. “స్వప్నార్విహై శ్శృంగ మాహ్న యతే । అథ స్వప్నాః - పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హన్తి, మర్కట ఏన మా స్మన్దయతి...” పరాశరమాధవీయము. ‘సంధ్య’ స్త్రీలింగము గావున ప్లవగి యని స్త్రీని జెప్పట; అంతయేగాని స్వప్నమందు చెట్లను నూచించువిషయములో ఆఁడుగోఁలియొక్క విశేష మేమియు లేదు. నిషేధవాక్యములందు మగదానిం జెప్పట ఆఁడుదానికిని ఉపయోగకమే.

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదిన ప్రత్యూషమును మౌన । నియతి మేల్కని, సఖిచయముమ్రాల హేమసాత్రిక హరి ద్రామలక్ష్మణిక । స్నానియవస్తుప్రజంబుఁ గొనుచు, ధౌతాంశుకంబులు తడి యొత్తులును దేర, । నంతఃపథంబున నరిగి, నిజగృ హారామదీర్ఘిక ననుసంహితద్రవి । డామ్నాయయై స్నాన మాచరించి,

పర్జనీలేశ పూర్ణ సాభాగ్యదాంగ | ధూతి చకచక లీరెండతోడ మాటు
మలయ, నిడువెండ్లకలగుంపుమలచివై చివేగవెడవెడ దడియొత్తి, విధియుతముగ.

పద్మాస్య-పద్మ = పద్మ మువంటి-ఆస్య = ముఖముగలదైన గోదాదేవి, ప్రతిదినప్రత్యూషమును = ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాలమును, మాన నియతిక్ - మాన = పలుకక యుండుటయును - నియతిక్ = నియమముతో (ఎవరితోను ఏమియుం బలుకక), మేల్కొన్నది, మ్రాలక్ = తనయగుట, గభీచయము = చెలికత్తెగుంపు (ఆనగా ఆ నలుపురు చెలికత్తెలును), హేమపాత్రికక్ = బంగారుపుర బల్లెర మును, హరి...బుక్ - హరిద్రా = పసుపు - ఆమలకి - ఉసిరికపాడుము - ఆదిక = లోనగు - స్నానీయ = స్నానోపయోగములయిన - వస్తు = ద్రవ్యములయొక్క - నృజంబుక్ = మొత్తమును, కొనుచుక్ = చేరఁగొనియు, ధౌత ఆంశుకంబులుక్ = ఉదికిన కలిపంబులును, తడియొత్తులుక్ = స్నానానంతరము తడితుడుచుకొనుటకు వలసిన వస్త్రములును, తేరక్ = కొనిరాఁగా, ఆంతిపభంబునక్ = (తోటయొక్క) లోపలితోటలో, ఆరిగి = పోయి, నిజగృహ ఆరామ దీరిక్ = తనయింటి తోటలోని దిగుబాబువియందు, అనుసంహిత ద్రావిడ ఆమ్నా వి = పతింపబడిన యజుత వేదము కలదై (ఆనగా తిరువాన్మొత్తినీ పఠించి), స్నానము ఆచరించి = జలకమాడి, పర్జ...లు - పర్జనీ = పసుపుయొక్క - లేశ = ఇంచుకకు - పూర్ణ సాభాగ్య = సమగ్ర సౌందర్యమును - ద = ఇచ్చునట్టి - అంగ = ఆయనములయొక్క - ధూతి = చలనము చేతనయిన - చకచకలు = నిగనిగలు, ఈరెండతోడక్ = ప్రాతఃకాలపు నీరెండతో. మాటుమలయక్ = ఎదిరించుచుండఁగా (ఆనగా వానింబోలుచుండఁగా), నిడువెండ్లకలగుంపుక్ = దీర మయిన కేశపాశమును, మలచివై చి = వెనుకకు కట్టి వైచుకొని, వేగ = త్వరత్వరగా, వెడవెడ = కొంచెకొంచెముగా, తడియొత్తి = తడితుడుచుకొని, విధియుతముగక్ = కాస్తోక్త మార్గమున (ఈక్రియా విశేషమునకు అనంతరస్థానముతో) నివ్వయును.)

తా. — ఆ గోదాదేవి ప్రతిదినము వేదవను మానముతో మేల్కొన్నదై, గభులు తన ముందు బంగారుపల్లెరములో పసుపు, ఉసిరికయటకలి, లోనగు స్నానార్థమువులను, ఉదికిన మడుగు వలువలను, తడి తుడుచు వస్త్రములను, కొనిరాఁగా, తమయింటి తోటలోనే లోపలి దారిని పోయి అందలిదిగుబాబులో ద్రావిడ వేదమును పఠించి జలకమాడి, తా బూసికొని స్నాన మాడినయించుక పసుపునకు తనదేహప్రభ నిడుసాభాగ్యము నొసంగుచుండ, తన యభయముల నుండి తచ్చలనముచేత ఒలయుచున్నవైగనిగ్యము తత్కాలపు నీరెండకాంతిని మించుచుండఁగా కేశపాశమును వెనుక కైపునకుం ద్రొచి, తడియొత్తులతో వడివడిగా తడి తుడుచుకొని, పిమ్మట విధ్యుత్తముగా వత్స్యమాణముం గావించును. — గీతమందు ఉపమలు.

‘ప్రత్యూషమునక్’ - ‘ప్రత్యూషోఽహర్నఖంకల్యమ్’ - అను. ఇట * బ్రాహ్మమహూర్త మని భావము. ఆపస్తంబ మేల్కొనుట నిధికరము — “య దీచ్ఛే చ్ఛాశ్వతీం సిద్ధిం యమ స్వాదర్శనం తథా | గతతం తేన కర్తవ్యో బ్రాహ్మే కాలే ప్రజాగరః | ప్రత్యూషకాలే నిద్రాంచ కరుతే సర్వదాతు యః | ఆశుచిం తం విజానీయా దనర్త స్సర్వకర్తృకు | బ్రాహ్మే మహూర్తే యా నిద్రా సా పుణ్యతీయకారిణీ” అని స్మృతి. సూర్యోదయమునకు ముందరి యరజాములో రెండుముహూర్తములు, అందు తొలిది బ్రాహ్మము, రెండవది రాత్రము, అని పరాశరవచనము. — నిద్రలేవఁగానే ఇచ్చదైవమును మనస్సున నమస్కరింపవలసినట్లు స్మృతిగావున ‘మాననియతి’ వలయును. —

* మా. రాయవాచకము.

‘హేమ పాత్రిక’ - నారాయణ ప్రసాదలబ్ధమున యైశ్వర్యశ్రీశయముచేత. — దీనింజెప్పట యుదాత్తాలంకారము. ‘ఆమలకీ’ సంపన్నులు తలగుడ్డకొనుటకు (సీతాయకు బగులు) దీనినే ఉపయోగింతురు.

“తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁడైదు తేఱులఁ బోలఁ బెన్నెఱుగ్గి,

వేమలు చేతులం బిడిచి విప్పి విడిర్చి నభాంబరంబులం

గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగి నెడఁ జల్లి చల్లి గం

ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాశీయనాగ భేదికీ” - పారి. ఆ. ౨-౧౦.

ఆదిశబ్దముచే నున్నిపిండి లోనగునవి గ్రాహ్యములు. ‘భాతాంకుకంబులు’ - నిన్న ఆటవైనవి, ఇది ద్రావిడచారము. అంబులకు నేటివేగాని పనికిరావు. ‘అంకుక నూత్నవస్త్రే ప్యా ద్వస్తమాన్త్రోత్తరీయయోః’ - మేదిని. — ‘అంతిఃపథము’ - అంతర్గతమైన పథము అని విగ్రహము; అంతిఃపథంబున నరుగుట పామరజన దృష్టిని పరిహరించుటకు. ద్రావిడ వేదపఠనమునకు మహాపావనత్వము చెప్పఁబడినది: — “ద్రవిడోపనిషద్ధాధాం పఠత శ్చ ద్విజస్య వై । యోవై పాదోదకిం పాతి న పునాతి వసుస్థరామ్” ‘శ్రుతిస్తు వేద ఆమ్నాయః’ అను.

‘పర్జనీ’ శబ్దము మ్రానివసువునకుంచేయ, ఇటు లక్షణచే పూతవసువునకే చెప్పఁబడినది; దీనింగూర్చి పీఠికం జూచునది. — ‘లేశ’ - ఆమట నాగరకతావిశేషమును నూచించుచున్నది; ఆ దేహమునకు సెక్కునగా ఆక్రమణలేమయును నూచితము; “ఆలంఠి - పనుపాడి” అని క్రి. - ‘వేగ’ - ఆనంతర కర్తవ్యమున పూజాదికమునకు విలంబము కాకుండుటకును, ఆశోగ్యాధ్యక్షమును.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసల గుమ్మడిగింజతెఱంగు పొందుమ్మ

ద్భిందువుఁ దీర్చి, చెందిరము వేచకీర్షిముపై బలి న్నటించి

జందర కావిడీ బమరఁ జల్లని రేయిటి తట్టుపు స్థలి

న్వీందులఁ చేల్చి, నూనెముడి వెండ్రుకలుక్ చడితావు లీనఁగఁ. 90

కుందరదాగ్ర - కుంద = మొల్లమొగ్గలవంటి - రద = దంతములయొక్క - ఆగ్ర = తుదలఁగల దైన - యాదేవి. నెన్నొసలక్ - నెఱ = అందమైన - నొసలక్ = ఫాలముందు, గుమ్మ...పు - గుమ్మడిగింజ - తెఱంగు = రూపముగల - పొందు = పొందురవర్ణముయిన - మృత్ = మట్టియొక్క - చింగువుక్ = బొట్టును. తీర్చి = చక్కఁగా పెట్టుకొని, వేచకీర్షిముపై = ఏనుఁగుయొక్క కంధద్వయమువీడ, చెందిరంబులకే = సింహారము వోలె, కటిక్ = నిలిచియున్న, చందరకావిడీయ = సింహారవర్ణపు బలుఁగు వలును, అమరక్ = బిప్పుచుండఁగా, నూనెముడిక్ = దూముడియందు, చల్లని రేయిటితట్టు పుస్త = రేయిధరించిన మేలిపునుఁగుయొక్క చలువవాసనలు, అలిక్ = తుమ్మెదలను (బాత్మికవచనము), విందులక్ = ఆలిఘ్యముతో, తేల్చుక్ = తృప్తినించుచుండఁగాను [పా. ఆగిలో విందులఁచేల], నూనెముడి = నూనెపూసి ముడిచిన - వెండ్రుకలుక్ = కేశపాశంబును, తడితావులు = తడివలపులను [పా. వెండ్రుకలుక్ - అని, వెండ్రుకలయందు, తడి (కర్త) - తావులు = పరిమళములను], ఈనఁగఁ = నెలువరించుచుండఁగా.

తా. ... మొల్లమొగ్గలవంటి దంతాగ్రములు గలదైన యాదేవి అందమయిన ఫాలమునందు విద్యుక్తప్రకారము నిలుపుగా గుమ్మడిగింజయారముగా బొట్టు దిద్దికొని, గజకంధములకు సిందూరముం జమినినరికిగా పిలుందులపై చందరకావిడీయవ ధరించి, కేశపాశము తడివలపులు చల్లు

చుండఁగా దానికుదిరూముడి అందు అలంగినపుడు ఇపుడు స్వాస్థ్యమై చలువవాసనలు గ్రమ్ముటచేతుమైదలకు విందు లాసుంగుచుండఁగా (గుడికేగును అని యంతరతోక్తముతో నన్వయము.)

స్వభావోక్తి. — ఉపమలు. “నూనె... ఈనగళ్” ఈనగళ్ - గ్రామ్యముగాదు, గౌరవృత్తిచే మనోహరము.

‘కుందరదాగ్ర’ - కిఖరిదంతయుననుట - “దస్తాశ్శిఖరిణో యస్యా శ్చిరం జీవతి తత్పతిః” - అని సాముద్రికము. ‘పాండుమృద్విందువు’ - “మృగులతర గౌరమృద్విందువదనచంద్ర” - అని స్నానమయిన నలునివర్ణన; ‘పాండు’ = గౌర, ‘పాండుమృత్’ = గంగానీరానితమైన గోపీచంద నానికము. ‘పేచక’ = పేచకముకలది - (కుంభిఆన్నట్లు) - ‘ఉల్కా’ కరిణః పుచ్చములోపాడై చ ‘పేచక’ - అను. ‘గుమ్మడిగింజ తెలుగునక’ - లీలకమునకు ఈయుపమానము మహాకవిమార్గసిద్ధము - “గీరుచు గుమ్మడిగాజు నామము దీర్తు” అని కవచయాశ్శివీలాసము 4 (188) [అందు “గాజు” అని ‘గింజ’ కు ప్రామాదికముగా నుండును.] ‘తెలుపును’ - ఈ పదంబును మహాకవిప్రయోగ సిద్ధము. — చూ. కవల. 4 (187)

చ. మాడపము వీసె కిన్నెర హిమాంబువు నించినగిండి చిల్వపా
నడలుఁ గురంగ నాభియు జవాదియుఁ దట్టుపునుంగు వీవనల్
ముడివిరు లద్దముల్ సురటులుం చెలిదంతపునువ్వెనల్ ముదం
బడర ధరించి యూడిగ పుటబ్బురపుక వలిగువ్వెతల్ దగళ్ .”

‘రెయిటి’ — బోవభక్తి కమును పరికించునది. ‘నూనెముడి’ — “నిడుద వేనరీచూనెముడి పడఁజిగురాకుఁ బొడఁ దూరు, గార్పిచ్చుఁ గదియు కరడి” - మనుచ.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్య పూవు తెట్టె

దరు పరిణ తోరు కదళ మం జరియుఁ గొనుడు,

బోయి, గుడి నంబి విజనంబుఁ జేయఁ బోచ్చి

మొక్కి వేదిక బలువన్నె మ్రుగ్గు వెట్టి.

91

కట్టిన చెంగల్య పూవు తెట్టె = ఆ దేవి తాను స్వయముగా గ్రచ్చిన యెఱ్ఱగలవపూవుల దండను, తరు పరిణ తోరు కదళ మంజరిని = చెట్టునం బండిన పెద్ద యరఁటి గొలను, బోటి = చెలి. కొనుడు = తేఁగా, పోయి = తానేగి, గుడి = కోవెలను, నంబి = అర్చకుడు, విజనంబు సేయక = జనులు లేని దానినిగా నొనర్చఁగా, పోచ్చి = లోపల ప్రవేశించి, మొక్కి = స్వామికి నమస్కరించి, వేదిక = తిన్నెయందు, పలువన్నె మ్రుగ్గు = పెక్కువర్ణముల గలదైన రంగవల్లని, పెట్టి = రచించి (అని ఆనంతర పద్యముతో నన్వయము).

తా. — గోదాదేవి తాను రచించిన హల్లకమాల్యమును, చెట్టునం బండిన పెద్దయరఁటి గొలను, తనచెలి కొనిరాఁగా, గుడికేబోయి, అంత నలు నంబి గుడిలో మఱియెవ్వరును లేనియట్లు చేయఁగా స్వామికి నమస్కరించి, తిన్నెయందు పంచవర్ణముల మ్రుగ్గులు పెట్టును.

‘చెంగల్య’ - తామరలం గ్రచ్చుట కింకను ఆవశ్యము లేనందునను, ప్రాతఃకాలము కావున హల్లకము లింకను ముఖించుకొనందునను, అవిస్వామికి గ్రాహ్యములేగావునను, చెంగల్యదండె నర్పించుట. — ‘తరుపరిణత’ - చెట్టునంబండినపండు ముగురతరము. ‘ఉరు’ - భగవత్ప్రీత్యర్థియౌ

గము. 'కదళిమంజరి'-ఇది 'కదళి' యను పాతమున ఇకారమునకు గలి కనబడలేదు, శబ్దము కదళి' అని; "నదిసుత గురుకర్త శల్యనాగపురికుల్"-అనుపాదమున-"నదిజగురు" అనియు బలిపఁ దగియుండుటంబట్టి, దానిని ప్రమాణీకరించి "కొన్నియెడల దీర సమాసములందు జీప్సనకు ప్రాప్తమగును." అని కల్పించుకొనుట సమంజసము కాదని కొందఱునును. "కదళి" పాతము నిర్బాధము—

"కదళాకదళో పృశ్నాన్యం కదళికదళో పునః

రమ్యావృత్తే థ కదళి పతాకా మృగభేదయోః" - మేదిని.

ప్రుగులుపెట్టుట లోనగునది ధిగవత్కైంకర్యము. 'పూవుపెత్తు' - టుగాగమము 'నెత్తురుపేలు' నందుంటే. 'కొనుచు' అను పాతమున దేని మోచునదియు బోటి చేయునదియు నగును, సమంజసముకాదు.

తే. కపిలగవి సర్పి బృథుదీప కళిక దీర్చి | ద్వయముతో వక్షమునఁ గల్పపండ్లనేర్చి
యగరు ధూపంబు లిడి శర్క రాజ్యముక్తప్రాప్త్యకదళిఫలాభి నై వేద్య మొసంగి.

క...ర్చిక-కపిలగవి=పుల్లపుయొక్క-సర్పిక=నేలితో, పు...క-పును=నొడ్డ-దీప కళిక=దీపపు మొగ్గును, తీర్చి=రచించి, ద్వయముతో=ద్వయమున్తోచ్చారణపూర్వకముగా, వక్షమునక=స్వామియారమును, కల్పపండ్లక=తాను గ్రుచ్చిన యా చెంగల్వకరమును, చేర్చి=అర్పించి, అగరుధూపంబుక=అగరుతోడి ధూపమును, ఇడి=పెట్టి, శర్క...క-శర్కరా=చక్కెరతోను - ఆజ్య=నేలితోను - యుక్త=కూడుకొన్న - హృద్య=మనోహరమయిన-కదళిఫల=అరటిపండ్లయొక్క - ఆళిక=వరుసను, పైవేద్యము ఒంగి = నివేదనగావించి.

'కపిల' - "మొదవులలోపలం గపిలవర్ణ" - బాల. వ్యా. కావున తద్భుతముతో చేసినం బుణ్య మెక్కుడు. అట్లే పుగుత్తముచేతను. 'ద్వయము' - 2 (87) టీకం జూ. అగురు - రూ. అగరు 'సర్పి' సర్పిన్-శబ్దము.

క. ఖండిత పూగీ నాగర | ఖండంబులు ఘన శశాంక ఖండంబులచే

హిండితమగు తాంబూల | మఖండస్థిరభక్తి నొసంగి కదలి చెలులతో, 93

ఖండి...లు - ఖండితపూగీ = తునకలుగావించిన వక్కలును (అనగా పోక చెక్కలును)- నాగర=సాంటియొక్క-ఖండంబులు=తునియలును, ఘన...చే-ఘన=పెద్ద-శశాంక=కర్పూరపు - ఖండంబులచే=తునియలచే, హిండితము=వ్యాప్తము (అనగా వానితోఁగూడినది-తని శ్రమ), అగుతాంబూలము=వినతాంబూలమును, అఖండ స్థిర భక్తిక=సంపూర్ణ నిశ్చల తాత్పర్యముతో, ఒంగి=స్వామి కర్పించి, చెలులతో, కదలి=తరలి (అని తరువాతి కన్యయును),

తా.-ఆమె పోక చెక్కలను సాంటితునియలను కర్పూరపుచెళ్లలతో కలిపిన తాంబూల మును స్వామి కర్పించి, చెలులతోఁగూడి తరలెను.

'ఖండితఖండంబులు' అనుచో పానరుక్త్యము గాదా? 'పూగః క్రముక బృందయోః'-అను. క్రముకవాచక పూగశబ్దము స్త్రీలింగంబునం గలదు. "పూగిఫలసమాయుక్తం నాగవల్లిదత్తై ర్యుతం | కర్పూరచూర్ణసంయుక్తం తామూలం ప్రతిగృహ్యతామ్". పూగఫల నాగరఖండ కర్పూరఖండ తాంబూలదళముల సమాహరమునకును తాంబూల మనిపేరు—"నాగరం ముస్తకే కుణ్డాన్ విదగ్ధే నగరోద్భవే" - మేదిని. 'శశాంక' - 'ఘనపార శ్చంద్రసంజ్ఞః'-అను. ఇందువలన

చంద్రుని పేరు లన్నియు కర్పూరమునకుం జెల్లును. — “హిండితము” - దీనింగూర్చి పీఠికం జూచు నది. — ఈపద్యమున పూర్వము ద్రణములలో “హిండితములు గావించి యి ఖండస్థిర” - అని యున్నది; ఆ పాఠములో ఆమె ఒసగినది ‘తాంబూల’ మన్నమాట లేదు.

లే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి, వినతయై మహాళి శతకోపమును ధరించి చరణతీర్థముఁ గొని తిత్పరీసాదలబ్ధ మయిన మాల్యముఁదాల్చి గేహమునకగును.

చెలువ = గోదాదేవి, గర్భగృహ ప్రదక్షిణము చేసి = స్వామి యుం డెడు గృహమును వలగొని, వినతయై = వంగినదై, మాళి = శిరమునందు, శతకోపమును ధరించి = శతకోపమును స్వీకరించి, చరణతీర్థము గొని = స్వామియొక్క పాదతీర్థమును పుచ్చుకొని, తత్ ప్రసాదలబ్ధ మయిన మాల్యముక్ = స్వామియొక్క యనుగ్రహముచే ప్రాప్త మయిన పూదండను, తాల్చి, గేహమునకుఁ = ఇంటికి, ఆరుగుఁ = పోవును.

క. ప్రతిదినము నిల్లు చనియ | చ్యుత పూజ యొనర్చి వచ్చి సుదతి వియోగ
చ్యుత ధైర్య యగుచు నయ్యదు | పతిగుణములు స్రవిడభాషఁ బొడుచునుండుఁ.

ఆచ్యుత = వడ పైరుంగో విలుడయరుయొక్క... సుదతి = ఆయింతి, వియోగ చ్యుత ధైర్య = విరహముచేత బాటినోయిన దిట్టతనము గలది; ఆయదుపతి = యాదవసాగుఁ డయిన యాహరియొక్క.

ఆమె శ్రీకృష్ణునింగూర్చి తిరుప్పావై నాచ్చియార్ తిరుమొழి అను ప్రబంధములను రచించి పాడినది:—

“గోపికాభావ మాస్థాయ తిద్వితార్థప్రకాశకమ్
ప్రబంధం ప్రాహ సా గేయం త్రిశతాధాళి సజ్జలమ్,
కామేన భూయసా భూయో గోదా చక్రే యథాశ్రుతమ్
గాధాద్విగుణసప్తత్యా ప్రబంధం రసబసురమ్.”

“కన్యయా విష్ణుచిత్తస్య కలితాఽ భూత్ కృతిద్వయా
జన్యధ్వభేదనోదాయ జగదుజ్జననాయ చ.” - దివ్యసూరినిరతిము.

వ స ం త ర్థ వు

లే. మొదల నాముక్తి మాల్యద మదనతాప

తరణి పెనువెట్ట వేగిన దక్షిణాశ

మత్స్యైతోష్ఠకుం దుదముట్ట మాఁడు నసుచుం

దొలఁగె నన సుత్తరాశకుం దొలఁగె చరణి.

96

తరణి = సూర్యుడు, మొదలక = అప్పటికే, ఆము...ట్టక = ఆముక్తి = తాను ధరించిన - మాల్య = దండను - ద = శ్రీహరికి ఇచ్చునదైన యా యమ వారియొక్క - మదనతాప = కామజ్వర మనెడి - తరణి = సూర్యునియొక్క - పెనువెట్ట = బలువేడిచేత, వేగినదక్షిణ ఆశ = తిప్పమైన దక్కినపుదిక్కు (మంచిదిక్కినుటయు), మత్ కృతఊష్ణకు = నాచేత (అనఁగా సూర్యునిచేత) చేయఁబడినవేడికి, తుదముట్ట = నిశ్శేషముగా, మాఁడుక అనుచుఁ = కాలిపోవునని వెఱచిన

వాడై, తొలఁగఁగఁ అనఁ = దక్షిణదిక్కును విడిచి పోయినాడో యనునట్లుగా, ఉత్తర ఆశ్చర్య = ఉత్తరదిక్కునకు, తొలఁగఁ = వెడలిపోయెను.

ఉత్తరాయణవర్ణనము. — సంవత్సరములో నూర్యుడు ఆఱుమాసములు నిరక్షు రేఖనుండి ఉత్తరమునను ఆఱుమాసములు దక్షిణమునను సంచరించును. ఆ సంచారమునకు ఉత్తరాయణము దక్షిణాయణము, నవి సంజలు. మకరసంక్రాంతి మొదలుకొని ఉత్తరాయణము: కర్కాటక సంక్రాంతి మొదలుకొని దక్షిణాయణము.

తా. — అప్పుడు ఉత్తరాయణము వచ్చెను. నూర్యుడు ఉత్తరదిక్కునకు పోయెను. అది యెట్లుండె ననఁగా: — 'దక్షిణాయణము, చల్లనికాలము, అట్టికాలములోనే ఆముక్తమాల్యదాదేవి యొక్క విరహమహాతాపముచేత ఈ దక్షిణదిక్కు వేగియున్నది. ఇంక రాఁగలది వేండ్రపుఁ గాలము, అప్పుడు నాకు వేడి ఎక్కువ, అప్పుడు ఆవిరహతాపమునకు నావేడియొం దోద్దడి ఈదిక్కు మిగులులేకండ మాడిపోవును అని తలంచుకొని నూర్యుడు ఆచెఱుపును మాన్పుటకై ఆదిక్కును వదిలిపోయినాడో యనునట్లుగా ఉత్తరాశ్చర్యం బోయెను. రూపకోథాపితఘోరీశ్వరీ.

దక్షిణజన్మమునకు మంచినృభావము గలదియు నరముగావున ఆదిక్కుయొక్క మంచితనము చేత నూర్యుడు దానిపై కనికరించె నని స్వారస్యము. 'ప్రాచ్యవాచీ ప్రతీచ్యస్తా: పూర్వదక్షిణ పశ్చిమా: - 'దక్షిణే సరళోదారా,' 'ఆకాది గతిశ్చష్టయో:' - 'ద్యుమణి దురణి ర్భ్రతం చిత్రభాను ర్విభావసు:' అను.

'ఉత్తరఆశ్చర్య' = దక్షిణదిక్కు కాలిపోకయుండునుగదా యని పిమ్మటికి ఆసపహించుటకుఁ గాను, అని స్వారస్యము. 'తాపతరణి' అనుటచే ఆమె తాపము నూర్యుఁడుల్యముగా నుండె ననుట. ఇరువురు తరణులలో ఒకఁడు తక్కుట దక్షిణదిక్కునకు మిక్కిలితేమకారి యని స్వారస్యము. — 'ఊష్ణర్క' ములోపమునకు గతి చరితాదులకుంబోలి. వేగెనుటకును 'కుదమట్టమాడుట' కను తారతమ్యమును ఆరయునది; ఒకతరణికి 'వేగెను', ఇరువురు తరణులకు 'మాడును' అని భేదము. విరహతాపము అంతమిక్కుటముగా నుండె నని భావము.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితఱి దిగ్గకరుండు ధనాధిపాశక్తై

తొలఁగినకారణం, బలిన దుర్వహ దీర్ఘవియోగవహ్ని పె

ల్లలమిన తదిశం దగిలి నట్టి తనూష్ణ ఘనీభవన్తహా

జలమయశంకర శ్వశుర శైలము కోనల చల్వక దీర్చుకోఁ.

97

దిగ్గకరుండు = వేడివెలుగు (అనఁగా నూర్యుడు), అట్టితఱి = ఆ సమయమందు, ధనాధిప ఆశక్తై = కుదేరుని దిక్కునకు (అనఁగా ఉత్తరదిక్కునకు), తొలఁగిన కారణంబు = వెడలిపోయి నందులకుంగల నిమిత్తము, తెలియఁగవచ్చె = బోధపడినది. అలిన దుర్వహ దీర్ఘ వియోగవహ్ని = ఆనవలాయొక్క ఓర్వరాని చిర విరహాగ్నియొక్క, వెలు = ఆతిశయము, అలమిన తతే దిశక్ = కనుకొన్నట్టి యాదక్షిణదిక్కునందు, తగిలినట్టి - తను ఊష్ణర్క = తనకు (అనఁగా నూర్యునికి) సోఁకినదైన మేనికాఁకును, ఘనీ...ల్వక్ - ఘనీభవత్ = గడ్డకట్టుచున్న - మహాజలమయ = నీటి పెల్లుయొక్క మాణురూపమయిన - శంకర శ్వశుర శైలము = ఈశ్వరుని మామయైన పర్వతము (హిమవంతుని) యొక్క - కోనల = మణుగు ప్రదేశములయొక్క - చల్వక్ = శైత్ర్యముచేత, దీర్చుకోఁ = ఆర్చుకొనఁ గోరుట (యే ఆ నిమిత్తము.)

తా. — వేడివెలుగు అప్పుడు దక్షిణాశను వదలి ఉత్తరాశకుం బోయినందులకుం గలిగిన నిమిత్తము, ఆహా తెలియవచ్చినది. ఆహువాది విరహతాపము వ్యాపించిన దక్షిణదిక్కునందు తానుండినందున ఆమెదేహతాపము తనకు సయితము తగులఁగా ఓర్వలేక ఆతఁడు దానినార్పు కొనుటకుఁ గాను పలాయితుఁడై కరడుగట్టినజలమే అయిన హిమవత్సర్వతంపు మణుగుఁ బ్రదేశములలో, పడి దొరలుటకై యట్లు పోయినాఁడు. — ఫలాశ్చేత్తి.

ఆమెయొక్క వియోగజనితదేహతాపము నూర్చునికి, తానే వేడివెలుగు యైనను, తాను భరింపలేనంత వేడిగానుండె నని తెలుపుటకు 'తిగ్గకర' శబ్దప్రయోగము, తిగ్గ = తీక్షణములయిన - కరుండు = కిరణములుగలవాఁడు. 'ధనాధిపాశ' - ధనాధిపుఁడు కుబేరుఁడు, ఆతఁడేలుదిక్కు ధనాధిపాశ, అదే ఉత్తరము: — 'ఇక్ష్వా వహ్నిః పితృపతి ర్నైర్మలో వరుణో మరుత్' । కుబేర ఈశః పరయః పూర్వాద్దీనాం దిశాం క్రమాత్' - అను.

'కోన' - ప్ర. కోణః - 'ఉష్ణ' - ములోపము. చరితాదికార్యము. 'జలమయః' = జలస్య వికారః - 'ఉత్తరదిక్కు' - 'హిమాలయము' అనక 'ధనాధిపాశ' - 'శంకిరశ్శశుర శైలము' - అనుటయందు విశేషమేమన: — కుబేరుని సిపారసుచేత ఈయనను శంకిరుఁ డవలంబించును, ఆయనకు కుబేరుఁడు సఖుఁడు గావున, "కుబేర స్త్రవ్యకసఖః" - అను. శంకిరుని సిపారసుచేత ఆయన మాను మంకురిండ్ ఈయనకు తాపమాన్యుకొనుటకు చోటిచ్చును; అని స్వారస్యము. మొదల కుబేరుఁ డేల ఈయన నవలంబించును? అని యాశ్చర్యమేని, ఈయన ఆరోగ్య మిచ్చువాఁడు - "ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్" అని స్మృతి, మఱి కుబేరుఁడు ఆరోగ్యవిషయములో కొడుకుగలవాఁడేగదా; కనుక ఆరోగ్యాశ్చరే కుబేరుఁడు ఈయన నవలంబించును; అని సమాధానము. ఇందువలన ఎల్లవారికి ఆరోగ్యమిఁగలవాఁడు సయితము ఆరోగ్యార్థము పరుగులిడునట్లు చేసివేటిది అది యంతతాపమో అని తదతిశయము స్ఫురించుచున్నది.

తే. కినినీ వలజేఁడు చంద్రేత్తఁ గేతు వగుట

మీన మిలఁ దోచు టుచితం బ, మేష మేమి

ఁచి యనఁగనెల? విరహాఖ్యం బౌంధయువతి

దాహమున కగ్ని రాఁగఁ, దత్తడియు రాదె?.

98

కినిసి = విరహాలమీద కోపం బూని, వలరాజు (పా. వల జేఁడు) = మదనుఁడు, చంద్రేత్త = దాడివెడలుడు, కేతువు = అతని పెక్కము, బౌలె = అయినందున, ఇలె = భూమిలో, మీనము = మత్స్యము (మీనరాశి యనియు), తోచుట = అగపడుట, ఉచితంబ = న్యాయ్యమే, మేషము = మేఁక (మేషరాశి), ఏమిపని = ఎందులకు వచ్చినది, అనఁగ నెల = అనియడుగ నక్కఱలేదు, అగ్ని = వహ్ని, విరహ ఆఖ్యం = వియోగమనెడు పేర; పౌంధయువతి దాహమునకుం = వియోగినులైన గుచ్చెలిను చూడుటకు, రాఁగ - తిత్తడియుం = అగ్నికిగ్నుమయినమేషము కూడ, రాదె = రాదా, (గ్నుము నెక్కి రౌతు వచ్చు ననుట).

తా. — నూర్చుఁడు ముందు మీనరాశిలోను, పిమ్మట మేషరాశిలోను, ప్రవేశించుటయే ముందు మీనరాశి వచ్చుటగాను, పిమ్మట మేషరాశి వచ్చుటగాను, చెప్పఁబడును. ఉత్తరాయణము వచ్చినప్పటినుండి క్రమముగా మదనునికి బల మెచ్చిన దనియు తత్కృతివిరహబాధ దుస్సహమయిన దనియు భావము. మదనుని పెక్కమున మీన ముండును, అగ్నికి వాహనముమేషము.

ఉత్తరానుభవంబు మీనమేషరాసులువచ్చును (అనగా రవి మీనమేషరాసులం జూచును); తనటెక్క మెత్తి దాడివెడలుట ఆచారము, కావున మీనోదయమునకు కారణముకలదు, అట్లే రాకు గుఱ్ఱమునెక్కి వచ్చుట కలిగినదే కావున, విరహ మనుపేరియగ్ని తనవాహనమయిన మేషము నెక్కి వచ్చినాడు. మీనమేషరాసుల యుదయములకు కారణము కానట్టి మదన వైశ్వానరాగమనములను కారణములనుగాఁ జెప్పినాడు, కావున శ్రీకృష్ణుడు, వాచకము ఆప్రయత్నము గాన గమ్య;

“శత్రు ర్గ్రహే ధ్వజే చిహ్నే కిరణోత్పాతవహ్నిషు”-నానా. పాంథుడనగా ఎప్పుడును దారినడచుచుండువాడు, — “పనానం నిత్యం గచ్ఛతి” అని విగ్రహము, “పనో ణ నిత్యమ్” అని సూత్రము. అట్టివానిభార్య ఎప్పుడును వియోగినియే గదా. అందులోను యువతి యాయెసేని దాని గుఱుము చెప్పవలయునా? కడమ ఋతువులకన్న వసంతము కామోద్దిపకతరముగాన వసంతమున మదనండు దండెత్తునట్లు కవి రచించినాడు—ఇలక = ఇలనున్న వారి కగపడుటచేత ఇలందోచి నట్లు చెప్పినాడు, అంతయకాని మీనమేషము లనెడు నక్షత్రరాసులు భూగతిమలుకావు. ఇటు దండెత్తుటయు దహించుటయు క్రమముగా మీనమేషమౌతులయందుఁ జెప్పబడినవి. పాంథ భార్య మీనమాసమంతయు వేచినది. పాంథుడు రాఁదాయెను, ఇలక మేషములోను ఆమెకు దాహముకాక మఱియేమున్నది.

చ. ప్రయ పరిరంభణ ద్రక్షిమపెల్లిక నామని వచ్చి చేయుఁగా
వ్యయ మని సీతునంద చెలువ ల్పెదవు ల్లడుపంగ వచ్చెఁ దా
రయమునఁ జేర్చి యా ఋతువు రాఁ జలి విచ్చి తొఱంగి ర య్యవ
స్థ; యుచితమే కదా ‘విపది ధైర్య’ మనం జనుమాట యింతకుక.

ఇలక = ఇలుతర్వాత, ఆమని = వసంతుడు (పా. వైత్రుడు), వచ్చి, ప్రియ...ట్ల - ప్రియ = వల్లభులయొక్క - పరిరంభణ = కాఁగిలింతయొక్క - ద్రక్షిమ=విగువుయొక్క - పెల్లు=ఆతి శయమును, వ్యయము సేయుఁగా = పోఁగొట్టునుగుమా, అని = అనుభయముచేత, సీతునంద = చలి కాలమందే, చెలువలో - ఇంతుల, పెదవుల తడుపంగక = దిగులుపడుచుండఁగా (చలికి చీలినపెద వులను నాలుకతో తడుపుకొనుచుండఁగా అనియు), ఆఋతువు = వసంతర్తువు, రయమునక = వడి గా, తాక = తాను, పేర్చి=విజృంభించి (మలయమారుత కోకిలకూజిత భృంగ రావ పుష్పదళంబు లతో ననుట), వచ్చెక = అరుచెంచెను, రాక = వచ్చినంతట, చలి విచ్చి = భయము తీఱి (చలి లేనందున అనియు), అయ్యవస్థ = ఆ పెదవులు తడుపుచుండునునకిని, తొఱంగిరి = మానిరి, ఇంత టక = ఇంగులకు, విపది=ఆపదవచ్చినప్పుడు, ధైర్యమే=ధైర్యమానవలయును, అనక చనుమాట = ఆను ప్రసిద్ధనాక్తి, యెంతయొక = మిక్కిలి, ఉచిత మేకదా = యుక్త మేకదా.

తా. చలికాలములో ఇంతులు ‘ఇటుపిమ్మట వసంతర్తువు వచ్చును, చలిచేత నిప్పుడు లభించుచున్న ప్రియగాఢాంగనములు అప్పటివెట్టదినములలో సడలువడిపోవును’, అని భయ ముచే పెదవులు తడుపుచుండిరి. ఇట్లుండఁగానే ఆఋతువు పూర్ణవిజృంభణతో రానే వచ్చినది. అంతట, ఆ యాపద రాకముంగు భయపడినదానియింతులు అయ్యపద వచ్చినపిమ్మట ధైర్యమే అవ లంబించి, పెదవులు తడుపుట మానిరి. విపత్తువచ్చినప్పుడు ధైర్య మవలంబింపవలసిన దను నూక్తి కడుదొడ్డదిగదా - శ్రీహితాపితమయిన యర్థాంతరన్యాయసారము.

పెదవులను నాలుకతో తడుపుకొనుట భయముచేతనం గలుగును. కవి చలికార్యమును భయ కార్యముగా చమత్కరించినాడు. చలి వచ్చుట యన భయము పీఠుటయు శీతర్తు వంతమొందుటచే పెట్టదినములు వచ్చుటచే చలిపోవుటయు, ఇటు కవి ఋత్యుపగమకార్యమును భయాపగమకార్య ముగా చమత్కరించినాడు. — ‘పరిరంభణము’ - ‘పరిరంభణః పరిష్కరణః సంక్షేప ఉపగూహనమ్’ - అను. ‘ద్రఢిమ’ దృఢమయొక్క భావము, - నకారాంతము - ఇమని స్పృత్యయాంతము - రూ. ద్రఢి మము - సీతు. రూ. సీతువు, ప్ర. శీత. “అహరంబిడువ సీతునక” - 1 (82); “స్పష్టబహుప్రణం యిన సీతునకల్పి” - 5 (100); వ్యయము సేయు = వ్యయించు; ఆ ఋతువు - “ఋతు వర్ణంబులు రతి తుల్యంబులు” - బా. వ్యా. — “విపది ధైర్యమ్” - “విపది ధైర్య, మథా భ్యుదయే శ్చిమాః । నదసి వాక్యంతా, యుద్ధ విక్రమః, యశసినాభి గుచి, వ్యకాసనం ప్రతా । ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహాత్మ నామ్” అని సంపూర్ణ వాక్యము.

ఉ. స్పష్ట బహుప్రణం బయిన సీతున కల్పి సజ్జాప్యవో
చిచ్ఛముఁ గొన్న దిచ్ఛధు వి సీయన కింతులు మోవిఁ దన్మధూ
చిచ్ఛముఁ గొన్న యొచ్చె మఱి జేసిన, వారు కృతం బెఱింగి వి
స్పష్టముగా నొనర్చిరి వసంతున కూటట దోహంబులక. 101

ఇంతులు = మగువలు, స్ప...కల్ప - స్పష్ట = చేయబడిన - బహు = పెక్కు - ప్రణంబు - గాయములుగలది (అనగా మోవియందు పెక్కుగాయములు కావించినట్టిది), - విన సీతునకల్ప = అయినట్టి సీతిక, అల్పి - వెఱచినవారై - నిజ...ముక - నిజ = తమవైన - ఓపవల్లన = మోవిచిగురు యొక్క - ఉచిచ్ఛముక = ఎంగిలిన, ఇచ్ఛధువు = ఈ తేనె, కొన్నది = అనినది, ఇసి = ఇస్సిన, అనక = అనిగోయక, మోవిక = తమ పెదవియందు, తత్ మధుఁగొచ్చిచ్ఛముక = అతేనెయొక్కయెంగిలి (మైనము ననుట), కొన్నయొచ్చెము = గ్రహించినపీనతను, అఱిజేసినక = (వసంతుడు) పోఁ గొట్టగా, వారు = ఆస్త్రీలు, కృతంబు = వసంతుడు చేసినయుపకారమును, ఎఱింగి = చక్కగా మనస్సున భావించి, వసంతునకల్ప = అనునీక, ఊటటక = విశ్రాంతికలుగునట్లుగా, హాహదం బులక = పుష్పతాదన క్రియలను, విస్పష్టముగాక = స్పష్టముగా, ఒనర్చిరి = కావించిరి.

తా. ...చలికాలమున స్త్రీల పెదవులందు చలివలనిపగుళ్లకు నివారికముగా మైనము పూసి కొంగురు. మైన మన మధూచిచ్ఛము - [మధూచిచ్ఛం తు సిక్కికమ్] అను. ‘మయినము’ తేనెం గొనగా మిగిలిన తేనెపెఱ గావున దానిక మధూచిచ్ఛ మని పేరు. “మదనాః సిక్కి గుత్తూర వసన్త గ్రమ మన్తభాః” - నానా. — “మదన - పు. ఇది మైనమునకు ఉచ్చెత్తి చెట్టునకును, వసన్తర్తువు నకును, మ్రంగి చెట్టునకును, మన్తభునకును జేయ.” — అని వాందారిపాపనకాస్త్రులవారిటికః. అనగా తేనె యెంగిలి, మఱి యాతేనెయొట్టదన, తాము పాదము సేయునపుడు తమ మోవియెంగిలిచే మధురమం నొందినట్టిది. అట్లు అది తమయెంగిలి దిన్నవై యుండ, దానియెంగిలిం దాము మరల పెద వులందు స్పీకరించుట అయింతులకు మిక్కిలి లజాకరముగాదా. ఇంతలో వసంతుర్తువు వచ్చి చలిన పోగొట్టును, మఱి పెదవులు పగులవు; కావున మఱి పెదవులకు మైనముం బూసికో వక్కఱ లేదు, అవిధముగా మైనమును మోన్పించి, దానిందాల్చెడు నవమానమును తమకు వసంతుడు తప్పించినందులకుఁగాను, వారు కృతజ్ఞత గలవారై అతనికి విశ్రాంతి కలుగునట్లుగా చెట్టును పూనం జేయుటయ నెడి యతనిపనిని, తాము పాద తాడనాదిహాదములచే నెఱవేర్చుచున్నాయి. అన్యోన్యాలంకారము. —

“అన్యోన్యపకృతియై యః | న్యోన్యము కవితేత నృపతి యాణఁ గవి నృపుచేత్.” అలం.

“మధు మద్వ్యే పుష్పరసే త్కైరైవ” - అమ. ఇంతులు చలికాలమున మోవియందు మైనముందాల్పుటయు వసంతము రాఁగానే మానుటయు ప్రసిద్ధము:—కర్పూరమంజరి ౧-వ జక నికాంతరము.

శా.—“విష్వాప్యే బహుళం న దదతి మదనం, నో గన్ధతైలావిలా
వేణీ ర్వీరచయన్తి, దదతి న తథాశ్శేపి హూర్వాసకమ్,
య ద్బాలా ముఖదబ్దుమేపి ఘనే వర్తన్తే శిథిలాదరాః
త స్తస్యే శిథిరం వినిర్జిత్య బలా త్ప్రిప్తో వసన్తోత్సవః.”

‘దోహదంబులక.’—

“తరుగుల్లతాదీనా మకాలే ఖళలైః కృతం.

పుష్పద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదంస్యా చ్చ తక్కియా.”

ఆ క్రియలు దశవిధదోహదములు:—ఎట్లన:—

“అశోక శ్చరణాహత్యా, కవళో ముఖసీధునా,

అలిబ్దనా త్కురవకః, సింధువాగో ముఖానిలాత్,

కరస్పర్శేన మాకన్దః, ముఖరాగేణ చమ్ముకః,

గీత్యా ప్రియాళు ర్నితరాం నమేరు ర్త్వ సితేన చ”

‘ఒచ్చెము’ = పొచ్చెము-ప్ర. పుచ్చుమ్.

మ, మునువే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుంగవ్వులేగాడ్పుదే

రున నేతెంచు లతాంత బాణునకు సూర్యుండు స్తహిం గ్రొత్త గా

ననుకూలించె జలంబున నిర్జహిణీప్రా శాపహారంబు నే

యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలా మాను నెప్పట్టునక? 101

మునువే = మొదలనే, చంద్రబలంబు = గ్రహసంచారవశమునైన చంద్రబలము-కలి=కల వాడై (చంద్రమిత్రుడగుటచేతను చంద్రునియండకలవాడై అనియు), ముల...రునక - మల యంపుక = మలయగిరిదైవ (మలయగిరినుండి వచ్చుచున్న)-కమ్మ=పరిమళవంత మైన-లేగాడ్పు=మంద మారుతమును - తేరునక = రథమందు, ఏతెంచు లతాంత బాణునకు = వచ్చుచున్న పూ విల్లినికీ, సూర్యుండుక = సూర్యుడుమాడ, మహిక = భూమిలో, అనుకూలించెక = సాయపడెను, (గ్రహ గతిచే ననుకూలుఁడాయెను - శిశిరర్తువునలేని తైత్తిర్యమును ఇప్పుడు పొంది దాహకుఁ డాయెను చలంబునక = పగపట్టి, విరహిణీప్రాణ అపహారంబు = వియోగినులయొక్క ప్రాణము యొక్క హరణమును, చేయన = చేయుటకే, ఊహించు విధాత కృత్యము = ఉద్యోగించుచున్న బ్రహ్మయొక్క పని, అది, ఎప్పట్టునక = ఏ సమయాన నైనను, ఏలా తిప్పక = తప్పక నెఱవేరును.

తా.—విదైవము కార్యము తల పెట్టుకొన్నవారిక గ్రహగతి ప్రకారము చంద్రబలములేక అది సిద్ధింపదు. ప్రకృతిమందు విరహిణీబాధనమునకుం దొడంగిన మన్మథుని నెచ్చెలియగుటంబట్టి చంద్రుఁడు తనబలముతో తోడ్పడుట సిద్ధము.—అదియే గ్రహసంచారరీతిచేత నయిన చంద్రబల ముగా నిటం జెప్పఁబడినది. ఇదియుం గాక శిశిరర్తువునందు సూర్యచంద్రులు మంచుమాలముగా మందప్ర కాకులై యుండురు. ఇప్పుడు—అనఁగా - వసంతములో, మంచుదండగుటంబట్టి,—చంద్ర

గూర్తులకు లేజ మెచ్చునగావునను, చంద్రుడు వియోగినులను శ్రావణవాఁడగుటంబట్టియు, చంద్రునిబలము మున్నగునీకి ఇనుముడి యొనని. ఇట్లు చంద్రసహాయసంపదగలవాఁడై మదనుడు విరహిణులపై వారికి దుష్టహ మయినమందమలయానిల మనెడి తేని నెఱావితోడిదానిని ఎక్కి వాడితరలివాఁడు; అట్టి యాతనికి పాపగ్రహమయిన నూర్మ్యుడుకూడ, శిశరర్తువులో మందలేనాఁడై యుండినవాఁడు, ఇప్పుడు క్రొత్తగా భూమిలో విరహిణులకు శిరలోపచారములం గూడ ఫలింపనియని చిచ్చలయెండంచాల్చి, తోడ్పడివాఁడు; అట్లు అతఁడనుకూలించుటయు గ్రహ సంఘావళముచేత నే; కావున అతఁడును గ్రహగతివళమునను తనకార్యముచేతను రెండుతెలుగులను మున్నగునీకి సహాయుఁడై అయినాఁడు. ఇందువలన విరహిణీప్రాణనాశమును దైవము సంకల్పించినాఁడని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది, ఇంక నది నెఱవేఱక తప్పవా? కావున ఆ కాలమందు ఆ యున్నవారు ఆత్యంతమదనపీడ నొందుచుండినదని విశదము. — ఇట్ల ఆప్రస్తుతసామాన్యోక్తి ప్రస్తుత విష్ణుచిత్తపుష్టి రూపవిశేషపరముగాన ఆప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము, దానికి ఆరాంతరన్యాసము అంగముగానున్నది.

‘మలయంపు’ - గాలి దక్షిణదిక్కునుండి వచ్చుచున్నదనుట.... ‘కమ్మ’ - మలయమునందలి చందన ద్రుమములయు నడిమియువ్యానముల నానాపుష్పములయు పరిమళముం బుచ్చుచున్నదనుట, ‘లే’ - అనుటచే తుషారాదిభారముచేత, మందముగా సంచరించుచున్నదనుట: — అని మలయనాయకునందు వర్ణము లై నతైత్వ మాంద్య సౌరభములు చెప్పబడినవి. ‘లేనన’ ‘తేరన’, అనునది బౌపవిభక్తి కము వచ్చినరూపము, అందుగా బౌపవిభక్తి కములు అనాపవిభక్తి కములుగానుంబ్రయుక్తము లగుట కలదు: - ‘లతాంత’ - “కమ్మనిలతాంతములకు మైననీనచ్చు మధుపముల సుగతి నిగదమ్మలేనన” అనిదర్శము. - ‘చలయ’ - ప్ర. ఛలమ్. చతుర్థపాదమున పుట్టియితి.

క. మలయ కట కోటజస్థిత | కలశీసుత సేవ నిట్టు గనెనో తదాశా

నిలుఁ డనఁగ నలసవృత్తిన | మెలఁగుచు నాపోశనించె మిహికాజలధిఁ, 102

మల...వక్ - మలయ = మలయాద్రి యొక్క - కటక = నెత్తమందలి - ఉటజ=పర్వతాలలో - స్థిత=నివసించుచున్నట్టి - కలశీసుత = వంధసంభవునియొక్క = (అగస్త్యునియొక్క) - సేవక్ = శుక్రావచేత, తత్ ఆశా అనిలుఁడు=ఆ వంధసంభవుని దిక్కునుండి వచ్చుగాలి (అనగా దక్షిణపుగాలి), ఇట్లు క నెనో అనఁగ = ఈవిద్యను నేర్చెనో అనునట్లుగా, అలస వృత్తిన=మందతతోనే, మెలఁగుచుక్ = సంచరించుచు, మిహికా జలధిఁ = మంచుసముద్రమును, అపోశనించెక్ = ఆచునుంచెను (అనగా త్రాగివైచెను.)

తా. — మలయమారుతము మెలఁగా నేపీచుటయు సముద్రమంతటిమంచు మాయమగుటయు నెట్లుండెననగా - మున్నుసముద్రమును అరచేతిలోఁ గొని అపోశనము పుచ్చుకొన్న యగస్త్యులవారు ఆ మారుతమునకు జన్మభూమి యైనమలయపర్వతము నెత్తమున పర్వతాలలో నివసించుచుండుటంబట్టి వారియొద్ద ఆ మలయమారుతము ఆ సముద్రపానవిద్యను శుక్రాపాపూర్వకముగా నేర్పినవై తమ కగపడకయే అవలీలగా ఆ మంచుసముద్రమును ఒక్క గుక్కతో అపోశనము పుచ్చుకొన్నదో యనునట్లుండెను. — రూపకానుప్రాణితమున యుత్పేక్షి.

“కటకోఽస్త్రి నితమ్నాఽన్త్రే”. — పర్వతాలోఽటకోఽన్త్రీయామ్” - “అగస్త్యః కమ్మ సంభవః. అమ. — అగస్త్యులవారు సముద్రమును అరచేతిలోనికి గ్రహించి త్రాగివైచినకథ ప్రసి

దము:—“అగస్త్యః పాశోధం యదకృత కరామృజుహవే క్రియాసిద్ధి స్సత్త్వే భవతి మహా-
తాం నోపకరణే” భోజప్రబంధము. ‘అగస్త్యులు మలయవాసి, యనుటకు చూ. 4 (147) చీక.

‘అపోశనిం చె’—నామధాతువు-అపోశనము-అప్పుకవిలో నీ క్రిందిని యుదాహృతములు:—

‘తత్తరమున నాపోశన మెత్తఁబోయి భూసురుం డెట్లు నుత్తరాపోశనంబు’ శృంగారపద్ధము.

‘ఓశశిమభి లోపాము | క్రమేందు కలశభివుండుండు నిట నతఁడు తపో’

రాశి మహాత్ముఁడుమును పాపాశనముగఁ గొనియె సాగ రాంబువు లెల్లె’—చమత్కారరాము.

‘అవశ్యాయ స్తు నీహర స్తుమర స్తుహింస హిమం

ప్రా లేయం మిహికాచాథ హిమానీ హిమసంహతిః’—ఆము.

క. మలయతరు న్యాయమ యలఁగ గల తరువులకెల్ల జేయఁగా వలచెఁ జూపొ

యలరించునెంబునఁ బరి | నుళితములుగ ననఁగ నచటి మారుత మొలనె. 103

మలయతరున్యాయము - మలయములోని చెట్లగుఱమే (అనఁగా పరిమళమే), ఇలెక్ గలతరు
వులకు’ ఎల్లెక్ = భూమిలోని చెట్ల కన్నిటికిని, చేయఁగా = కావించుటకు, అచటి మారు
తిము = ఆ మలయపర్వతపు గాలి, వలచెక్ చురూ = కొరికిని సుమా, అనఁగా = అనునట్లుగా.
అలరించు నెంబునఁ = చెట్లను పుష్పింపఁజేయు విషయేత, పరిమళములు కాక్ = సంజాతిపరి
మళములు అగునట్లుగా, ఒలసెక్ = పీచెను.

తా. — మలయపర్వత మారుతము — ఆ మలయములోని చందనతరువుల గుణమును అనఁగా
పరిమళమును లోకములోని తరువుల కన్నిటికిని కలిగింపం గోర్చి వహించినదో యనునట్లుగా
చెట్లనన్నిటిని పరిమళ వంతములగునట్లు పుష్పింపఁజేయుచు వీచెను. — దక్షిణమారుతము వీచెను.
చెట్లు పూచి పరిమళవంతము లైనవి అని, భా. ‘మలయతరున్యాయము’ - మలయతరువులు చందన
వృక్షములు, చందనములకు కవులు పుష్పములను వర్ణింపరు, “న చ కనుసుఫలే గన్ధసారద్రుమా
ణామ్,” సా. ద. కావున వాని పరిమళము కొయ్యది గాని పువ్వులది గాదు. — ‘పరిమళితములు’ —
సంజాతార్థమందు ఇతఁ ప్రత్యయము, “విమిశ్శే పరిమళో గన్ధే జనమనోహరే.” — ఆము, ‘అల
రించు’ — ప్రేరణార్థకము. కక్ = కాక్ = అగునట్లుగా.

ఉ. కుప్పము ల్పడల్చి, వల గుబ్బల నొత్తిరి హత్తి వేగుజా

మిప్ప లలర్చు గాడ్పుల కధీశుఁ, గ్రమంబున ఘర్ష శంక మై

నుప్పటిలంగ దోమతెర లుప్పర మెత్తిరి, చక్కి రూప్తముల్

చెప్పరమైన లోహశకటి ప్రకటికరణంబుఁ గామినుల్.

104

(ఆ బురుగువునందు), కామినుల్ = వలపు గ తైలు, వేగుజాము = రాత్రి చరమ యామును,
ఇప్పలు = ఇప్పచెట్లు, అలర్చుగాడ్పులకుక్ = పూచెడుతె మైరకు (అనగా ఇప్పలను పూచఁజేసి ఆ
పూవులనెత్తావని తెచ్చుచున్న వేగుజాము తె మైరలచేత నుద్దీపితకామలై), కుప్పసముల్ వదల్చి =
అవికలను ముడి పిప్పి యెడలించి, అధిశుక్ = కాంతుని, హత్తి = కవ్వ, వలగుబ్బలెక్ = చలువ
గల కుచములతో (పా. ఇటీగుబ్బలెక్ = క్రిక్కిరిసిన విగువుకుచలములతో), ఒత్తిరి = అదిమిరి
(పా. ఒత్తిరి = ఒత్తిరిల్లి), గ్రమంబునఁ = కొంతసేపటిక, మైక్ = మేనియందు, ఘర్షశంక =
చెమటు పోసినదను సందియము, ఉప్పటిలంగెక్ = జనింపఁగా, దోమతెరలు = దోమలను లోనికి
రాసివండుటకై మంచముచుట్టును ప్రేలఁగట్టిన తెరలను, ఉప్పరము = పైకి, ఎత్తిరి = వైచిరి,

ఉష్మమర్ = వేడి, 'ఉష్మరమయినక' = గాటము కాఁగా, లోహ శకటి ప్రకటికరణంబుక = ఇనుపబండి (కుంపటిని) ఉపయోగించు కొనుటను, తక్కిరి = మానిరి.

తా.—ఆమనిలో కామినులు ఇప్పుడెట్లు నలరంజేసి, వానిపువ్వులపరిమళమును తమవంకకుఁ దెచ్చుచున్న వేగుబాముగారిచే నుద్దీపితకామలై అవిక సడలించి భర్తను కలిసి వలిగుబ్బలలో నొత్తిరి. ఆపెనఁజవచేత చెమరుప్పత్తిలై నని శంకించి దోమతెరిలను మంచపుమేలుకట్టుపైకి ఎత్తి వైచిరి. వెట్టులు గాటములు కాఁగా, మంచముక్రింద ఇనుపకుంపటలను పెట్టుకొనుట మాని వైచిరి. - స్వభావోక్తి.

వలిగుబ్బలు—

“కూహాదకం వటచ్చాయా తామ్బూలం చేష్టకాగృహం

శీతకాలే భవే దుష్ట ముష్టకాలే తు శీతలమ్.”—

ఆనునూక్తి ప్రకారము ఆమనియందు తిగుడికుంచములు చలువగా నుండును.—ఇప్పు వసంతమునం బూచును:—

“తత్తేజ స్తరణే ర్ని దాఘసమయే, తి ద్వారి మేఘాగ మే,

త జ్జాడ్యం శశిర, య దేశశరణై న్నశ్శం పురా యై ర్దళైః,

అయాతోఽప్యధువా ఫలస్య సమయః కోఽయం వివా తై రితి

స్త్రుత్య తాని శు చేవ గోదితి గళిక్కుమ్మై ర్ద్రుహక ర్ద్రుమః.”

‘కుప్పసము’ - ప్ర. కూర్పాసు - ‘బాము’ - ప్ర. యామః - ‘శంక’ - అప్పుడప్పుడే ఆబుకు పులో నూతనముగా నుప్పలిట్లుటచేత - ఇంక కొన్నాళ్లు జరిగిన, శంక గాదు, నిశ్చయమే కలుగును. - ‘ఉష్మరము’ - ప్ర. అగ్రిమ్ - అని వైకృతిదీపిక - ‘ఉష్మరము’ - ఉష్మరమునకు అని షష్ఠ్యర్థమున ప్రథమ ‘లోహశకటి’ - చిన్న ఇనుపబండిగానుండు కుంపటియని యెఱుంగునది - కుంపటికి చక్ర ములుండుటకు:—

“కవిమతి రివ బహులోహ సుఖుటితచ క్రా ప్రభాతవే శీవ

హరమూర్తి రివ హాసన్తి భాతి విఘామానలోపేతా.”—భో. ప్ర.

“బండికుంపటి (చిల్లు పరగు గొల్ల మనంక)” ఆం. భా. ‘కామినుల్’ - ఆనుట సంభో దచ్చ కలవారని తెలుపుటకు.

మ, అరుణాంశుండు హిమవర్షణ రజని డీ తై స్త్రుంకి పుష్పర్తు వా

సర కల్యోదితుఁ డొచు మున్న యిడుట న్నాగ్నమాకుచాలేప సం

కరసాంద్రాగ్ని శిఖారుణప్రభం గొనెన్ గాకున్నఁ గాలజ్జవ

త్రి రుతం బెట్లు చెలంగు మానకుపిత సీ కర్త సంభోధిన్.

105

అరుణాంశుండు - అరుణ = ఎఱ్ఱని - ఆంశుండు = కిరణములు గలవాఁడైన సూర్యుఁడు, హిమ ర్తువు = హిమముతువు = చలికాలము, అక్ (అను) రజనిక్ = అనెడి రాత్రియందు, డీలుప = డీల్లపడి, త్రుంకి = అస్తమించి, పు...డు = పుష్పర్తు = పుష్పముతువు = నవకారు - అనఁగా వసం తము ఆనెడు - వాసర = పగటియొక్క - కల్య = ప్రాంతికాలమందు (అనఁగా వసంతారంభమందు) - ఉదితుఁడు = ఉదయించినవాఁడు, బొచుక = ఆయ, మున్న = పూర్వమే (అనఁగా తాను అస్త మించునప్పుడే - అనఁగా చలికాలము మొదలవే), ఇడుటక్ = ఇట్లు యుంచినందున, కాగ్నమా...

భక్త - శ్యామా = జన్మములయొక్క - కుచ = కుచములయొక్క - ఆలేప = కలపములయొక్క - సంకర = మిశ్రముదలి - సాంద్ర = దట్టమయిన - అగ్నిశిఖ = కంఠమపువ్వునెడి - అగ్నిశిఖా = అగ్ని కీలయొక్క - అరుణప్రభా = ఎఱునికాంతిని, కోనా = మరల స్వీకరించెను, కాక ఉన్నా = అట్లు అది రాత్రి తెల్లవాటులు కానియెడల, మా...లి - మాన = ఈసుచేత - కుపిత - కనిసిన - స్త్రీ = చెలవలయొక్క, - కర్ణ = చెవులకు, దంభోళి = సిడుగు, వి, కాల...బు - కాలజపత్రి = కాలమెఱిగిన పక్షియొక్క (అనగా కోకిలయనెడు కోడియొక్క) - రుతంబు = కూత, ఎట్లు, సెలంగు = ఉప్పలియను ?

తా. — ఆసాయము పొటుపడి అలసిసాలసినవాడు తనయమూల్యాభరణమును ఆపునికడ ఉంచి తెల్లవాఁడగానే వెండియుంగైకిని ధరించి వెలువడుటయు, మానవపిత స్త్రీలకు వేగుతటి కోడి కూత వినఁగా ఆయ్యా ఈ రాత్రి యంతయు ఆకుచేత పొందు పోఁగట్టుకొంటిమి గదా యని గుఱించుటయు, కోకిలకూతను వినఁగానే కామకులకు కలహ ముద్రేకించి కవరీదుఃఖమును గలుగుటయు, కామియు చలికాలమందు కుచములకు కంఠమతోడి యంగ రాగమును ధరించుటయు, వసంతము రాఁగానే యంగ రాగమును కంఠమును మానుటయు, వేగుతటిని కోళ్లకూయుటయు, వసంతము రాఁగానే కోకిలలు కూయ నారంభించుటయు ప్రసిద్ధములు: సూర్యుడు చలి కాలమందు విందలేజ్ఞుడై యుండి, వసంతము రాఁగానే మరల స్ఫుట లేజస్కుడగుటయు, దినాంతిమందు తన లేజస్సును అగ్నియందు దుంచుటయు కాస్తసిద్ధములు. — ఈ వృత్తము లిటు సుప జీవింపబడి యున్నవి. అల్లే అరుణకిరణుడైన సూర్యుడు శరత్కాలమునెడి పగలెల్ల నీపించి యలసి కీర్తన ననురాత్రియెల్ల నిద్రితుడై, వసంత మనెడి పగటియొక్క వేగుతను మేల్కొన్న వాడై శరత్తును పూర్వదినము కడపట తాను నిద్రింపఁబోవుచు చామలపాలిండ్ల కలపమంగు ఉంచిన కంఠము యనెడి వహ్నిజ్వాల యొక్క యరుణ లేజమును మరలం బుచ్చుకొని నీపింపం దొడంగెను, అట్లు వసంతారంభము వేగుత ప్రాదు కాదనఁగూడదు, అది యా వేగుత ప్రాదే యనుటకు మానవపితయువకులకు కర్ణకఠోరముగా అపవ దుప్పరిల్లుచున్న కోకిలరథ మనెడి కోడి కూతయే తార్కాణము. రూపకము, తదుత్పాపితమైన యనుమానంబును.

‘హిమరూపు’ - హిమమును చలియు హిమంతశిశిరముల రెంటు నుండుకు గావున ఇటు హిమంత శిశిరముతువులు రెండును గ్రాహ్యములు. ‘దీలై’ - డీలగుట త్నామేని విరామములేని సంచారముచేత, పా. (రజని) దీలై, “సదా చరతి భే భానుః”, “భాను సృకృ ద్యుక్తతురగ్గ నీక”. — “మొగ్గె డొంగె గుండె దగ్గె నీలయ్యెను. స్రగ్గె ముడంగె డొంగె సమసె స్రక్కిరె

గుంగె దెచ్చె డొంగె గుడిసె దూఱె నొంగె. ననగె దగ్గె ననుట యలరు నధవ.” అం. భా.

‘పుష్పరూ’ - ‘వసంతః పుష్పసమయః సురభిః’. ‘ఘస్రోది నాహనీ వా క్షుక్తి భేదికవ వానశా’ ‘ప్రత్యాహోఽమర్తభం కల్యం’ అను. ‘శ్యామా’ - “శ్యామాహదశవర్షా స్త్రీ” - నానా...లక్షణ చేత తగుణీమాత్రమునకుపేరు. ‘అగ్నిశిఖ’ - “అ భాగ్నిశిఖ ముద్దిప్తం కుసుమేష్వ క్షుక్తిమేఽపిచ” - మేదిని. అరుణాంకుడు గావున అరుణప్రభ నుంచినాడు, అరుణప్రభనే పుచ్చుకొన్నాడు; నాయం ప్రాతస్సమయములందు సూర్యుడు ఎఱుగా నుండును గాన అరుణ యనుట; మఱియు విశేషము ఏమన శ్యామలు చలికాగాను కంఠమపూవుల యంగ రాగమును కుచములయందు చలి కాలములోనే తాల్చరు,

“ప్రాశస్త్యశైలిఖరానిలసంప్రయోగః। ప్రోత్సల్లభ్యవ్యవర్తనాభివృద్ధిః

కాలోఽయ మాపతతి కుక్కుమపద్మపీఠా ప్రోత్సద్ధిమ్యోరమణీకుచ సజ్జయోగ్యః。”సు.ర.భా.

అమని రాఁగానే మానుదురు గావున, కంకుమ మానవపక్షదు దాని యువప్రభయ దానితో బోయినదేగావున. అపోకనే నూర్చుడు వెండియుం దైకొనుటగా కవి వర్ణించినాడు. “సౌరం లేజః సాయ మగ్నిం సంక్రమతే। అనిత్యో వా అస్తం య న్నగ్ని మనుప్రవిశతి। అగ్నిం వా అని త్యః సాయం ప్రవిశతి” అని శ్లోతి.

“స రాజ్యం గురుణా దత్తిం ప్రతివద్యాధికం బభౌ”।

దివాప్తే నిహితం లేజ స్సవిశ్రేవ మాతాశనః。” రఘువు.

అకారణముచేతనే అగ్నిక పగలు లేనిలేజయు రాత్రి కిల్లనని యుక్తి. ‘కాలజ పత్రి’-కోడి జాముజామును ఎఱిగి రదంతములందు కూయుట విధితి నే. కోకిలయు వసంతమునఁబడు మామకండ్:-

“కాకః కృష్ణః పిః క్షుః కో శ్శేదః పిక కాకయోః।

వసస్తే సముపాయాశో కాకః కాకః పిః పిః。”

అని రాఁగానే కూయుటచే అనియు అకాలమును చూచిన దనియు తిలంపవలయును. “కాలజో పిక కుక్కురౌ” కాశ్యతుఁడు. వేగుతఱిసి కుక్కుటగుతము కాంచుని కొఁగిలని విడిచిపోవలసిన దని కాంతను హెచ్చరించును.—

“అయ విజహీహ దృఢోపగూహనం. తస్యజ నవసంగమభీరు, కల్లభం,

అయదాకోదమ ఏష దృశ్యతే, వరతను, సంప్రవదన్తి కుక్కుటాః.”-జానకవారణము.

కోకిలరుతియు శ్రీలట విరచతాపయం బెంచ మానభంగము కావించును.—

“మాతాబ్జురాస్వాదకషాయకణ్ఠః। ఘంస్కోకలో యన్తధరం చుకూజ

మనస్వీనిమానవిఘాతదత్తిం। తిగేన గాతం వచనం స్వరస్య”-కుమారసంభవము.

తే, మృగమదాలేపమును మాని రగరుకిలనం జనున్ గవ మిందెడికొప్పేరి బన్న సరము,

నొంటి కురువేరు సోచకుం గంటగింపై రైరి తుట్టెమెడు సరపువ్వలం దతివలు.

అతివలు = స్త్రీలు, అగరుకలనక = అగరుమైఘాఁతవలన, మృగమద ఆలేపము = కస్తూరి మైఘాఁతను, మానిరి = వదలివైచిరి. చిన్నగవమిందెడిక = బన్నసరము = ముత్యాల పేరును, ఒప్పేరి = అంగీకరించిరి. తుట్టెమెడుసరపువ్వలంబు = కొవ్వలలో చురువుకొనుటకై దండగాఁ గ్రచ్చిన పువ్వలనడుము, ఒంటి కురువేరునొంకక = ఒక్కటే కురువేరునొంక, కంటగింప రైరి = అప్రియ పడవదండరి.

తా.—స్త్రీలు పూర్వము చలికాలముగు నచ్చెందనమునకై నెవించుచున్నవానిని ఇష్టకు మాని, సమశీతోష్ణములను దాల్చుచోడంగిరి. అంగువలన అగుచందనముతోడి కలపమును అలందచోడంగి, కస్తూరికలపమును మానిరి; చిన్నగవమిందె కిర్రుర్తువులో మానిన ముత్యాల పేరును ఇష్టకు వసంతమున తాల్చు నిచ్చగించిరి; తుట్టుములో దాల్చు పూదండలలోపల కురు వేరునొంకను ఇంచుక చేర్చుకొనుటకు ఆప్రియపడరైరి.—స్వభావోక్త్యలంకారము.

‘కంటగింపరైరి’-ప్రియపడి ననక ఇట్లుచెప్పట అని సురభీశ్చ మియినను బోచెయగుటచేతి. అందువలననే ఒక్కపోచెనే చేర్చుట. అట్లే ఒప్పు రినుట యథాంగీకారము తెలుపుచున్నది. అందులకు కారణము ఎండ లింకను ముగుగుయే.—‘కంటగింప’-ప్ర. కంటకము (తిలాలనుం గలిగిన యప్రితిక నోమహర్షణము కలుగును);-‘సరపువ్వలం’-‘సన వచ్చము’వంబోలె మిలోపము.

“మృగ నాభి ర్మృగమదః కన్తూరీచ” - అమ. - ‘అగరు’ - రూ. అగరు:—

“అగరు రితి వదతు లోకో” గౌరవ మత్తేత పున రహం మశ్యే

దర్శితగుణైశ్చ వృత్తి | ర్యశ్య జనే జనితదాపేఽపి” - సు. ర. భా.

చ. చిలువనుధారసాధరల చెల్వపుల బుక్కిటితావిం దీయ నై,

వలపుల నందు తత్ప్రియుల వక్త్రవివజ్వలనోష్ఠ నొట్టి నై,

వెలువడి తగ్గణద్వితయ వేధఁ జుమి యన ప్రానుకట్టుటల్

తలింలు పుట్టుటల్ గలుగఁ దార్కొనె జంగన శైలవాతముల్. 107

చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చిలు...విక్ - చిలువ సుధా రస అధరల = ఆముక్త రుచిగోడి యధగోష్ఠముగలవా రైన త్రాచుకోమలలయొక్క - చెల్వపు=నునోజ్జమైన - పుక్కిటితావిక్ = పుక్కిళ్లయొక్క పరిమళముచేత, తీయన వి=మాఘస్యము కలనై, వలపులక్ = ఆనాగాంగనల తీయని పుక్కిటితావిలోని పరిమళములను, అంగు = ఆనుచున్న - తత్...ష్టక్ - తత్ = ఆనాగాంగనలయొక్క - ప్రియుల=వలపులయొక్క - వక్త్ర = నోటి-వివజ్వలలయొక్క - ఊష్ణక్ = నేడిచేత, బట్టన వి=కారపురుచిం బొందిననై, వెలువడి=ఆగందపుఁ గొండనుండి తరలి, తత్ గుణ ద్వితయ వేధక్ = ఆ రెండుగుణములుగ సోఁకుట, చుమి, అనక్ = ఆనునట్లుగా, ప్రాను పట్టుటల్ = ఆకులు రాలి చెట్లు మోడులగుటయు, తలిరులు పుట్టుటల్ = చిగుగుపొడములయు, కలుగక్ = సంప్రాప్తింపుచుండఁగా, తార్కొనెక్ = సమీపించెను.

తా.—చందనశైలవాయువులు వీరందొడంగుడు, చెట్లు ముందున్నయాకులు రాలిపోవుటచే నట్టిమోడులగుటయు చిగిర్చి సొంపొందుటయు ఎట్లున్న దనఁగా, ఆవాయువులు చందనశైలమందలి చందన వృక్షములనుండున్న యాడుఁబాముల యమృతరసములమోవించి వాని పుక్కిళ్లపరిమళముచేత తీపొంది, ఆపరిమళమును తమ ప్రియులపుక్కిటి దగుటచేత తమితో నానిన వానియనుంగు మగలయిన పాములనోటి వివజ్వలలచేత కారమై, ఈగెండుగుణంబులతో ఆచెట్లకు సోఁకుటచే ఆ చెట్లయందు పూగోష్ఠ క్రమయిన యాగెండుకార్యములు అనఁగా ఆకులు రాలుటయు తలిరులు పట్టుటయు గలిగెంజమా యనునట్లుండెను.—శ్రీతూత్వేత్తి.

చందనశైలము మలయమే, ఆయినను ఇట మలయ మనక చందనశైల మనుట వక్త్యమాన రర్థములు ఆ తరువులయందలి వని తెలుపుటః—“గందపుమ్రానితావి గొనఁగాఁ బెనగొన్న భుజంగీకై వడిక్” - శై. భా.

“మూలం భుజశైః, శిఖరం ప్లవశైః, కాళా విహశైః, కుసుమాని భృశైః,

నాస్త్రేన త చ్చస్తన పాదపస్య, య న్నాశ్రితం సత్త్వనరైః సమస్తాత్.”

ఈపద్యమున కారణములను చెప్పినక్రమమున కార్యములను చెప్పలేను. తలిరువుల అధర సుధా కార్యము, మోడులగుట వివజ్వలనోష్ఠకార్యము, ఇందువలన నిట యథాసంఖ్యాలంకారము తప్పిపోయినది.

మ. మదనస్యందనతా స్వవృత్తిఁ దెలిపెం బాటిర భూభృద్వల
స్త్రదువాతం బతివక్య పాదప లతా వృంతావళీ మూల రం
ధ్రదళ త్పంకజకర్ణి కాగణ హరిప్రాభంగ భా భాసుర
చ్చదన చ్చుద్భవివర్తి కాంచన కన చ్చక్రచ్చటాచీత్సృతిఁ.

పా...బు - పాటిరధూభృత్ = చందన శైలమునుండి (అనగా మలయవర్షతమనుండి).
 వలత్ = సంచరించుచున్న - వృగువారెంబు = మందమారుతము, అతి...త్రిక్ - అతిపక్వ = మిక్కిలి
 పండితులపంటి-పాదప = చెట్లయొక్కయు-లతా = తీగలయొక్కయు-వృంత=బోడిమలయొక్క-
 ఆవలి = సమాహమలందలి - మూలరంగ్ర (తమకు అనగా ఆవలకు) మూల=పుట్టుతావు లేన-
 రంగ్ర=గండ్లనుండి-దశత్ = చీడిపోవుచున్న (ఆవలకు విశేషము) - పంకజకర్ణికా = తామర
 గుద్దుల - గణ=సమాహమయొక్కయు - హరిద్రాభంగ = తునియించిన పసుపుయొక్క తునియల
 యొక్కయు-భా=కాంతిత్ - భాసుర = ప్రకాశించుచున్న-ఇదన=ఆవలనెడి - ధర్మ=మిషచేత-
 వివర్తి = నుడియుచున్న-కాంచన = బంగారమయొక్క-కనత్ = ప్రకాశమానమయిన-చక్ర =
 బండికండ్లయొక్క (అనగా ప్రకాశమానమైన బంగారపు బండిగండ్లయొక్క) - ఛటా=సమా
 హమయొక్క - చీత్కృత్రిక్ = చీత్కారముచేత, మద...త్రిక్ = మదన = మద్యనియొక్క-
 స్వందనతా=రథత్వమునందలి - స్వ=తనయొక్క (అనగా మలయానిలయొక్క-) - వృత్రిక్ =
 వ్యాపారమును, తెలి పెక్ = వెల్లడిచేసెను.

తా. — చందనశైలమునుండి నీతెంచుచున్న మందమారుతము-చెట్లనుండియు తీగలనుండి
 యు తమతోడిమలగండ్లనుండి యూడి, తామరగుద్దుల కాంతిత్ను, పసుపుగొమ్మును విడిచిన విలు
 పులో మెఱసెడి కాంతిత్ను, ప్రకాశించుచున్న-పండుటూపల సిగు బంగారపు బండిచక్రములే
 గిరిగిరినుడియుచుం జేయుచున్న చీత్కారశబ్దముచేత - తాను మదననికి రథమున తనవ్యాపార
 మును చాటుచున్నట్లుండెను. కైతవాపహ్నువోతాపితగమ్యాశ్చేక్షు నిదర్శనానంగృప్త. పంకజ
 కర్ణికా హరిద్రాభంగమల భా చందనమందు చెప్పబడినదిగావున పదార్థవృత్తినిదర్శన.

వ. తదనంతరంబు.

109

మలయమారుతము మదనునిరథ మని కవిసమయము; కామోద్దీపకము గావునను, దాని ముక్కు
 చక్రములకలె నుండును గావునను, ఆట్లు సమయ మేర్పడినది.

“ధనుః పౌష్ఠం, హర్ష్య మధుకిరమయీ, పశ్చి విశేఖాః,
 వసన్త స్సామన్తే, మలయమరు దామోధనరథః,
 తి థా శ్యేక స్సర్వం హిమగిరిమతే, కా మప కృపా
 మపాక్తా శ్రే లభ్యా జగ దిద మనన్తే విజయతే.” సౌందర్యలహరి.

పా. ‘స్వందనిత’=స్వందనముగాఁ జేయబడిన-నామధాతువు-నిష్ఠాంతము. — ‘స్వవృత్తి’-
 చక్రవ్రమణముచే సంచరించుట, అతిపక్వము లగుటచేత శమంతట యూడినవి. బంగాన
 వన్నెనుం బొరసినవి. ‘కాంచనచక్ర’-లక్ష్మీపుత్రునికి లేనిసిరి మఱియెవరి కుండును? క్రిమంకుడు
 గావున తనబండికి బంగారుచక్రములు చేయుచుకొన్నాడు. — ‘చీత్కృత్రి’-బండి నడచునప్పుడు
 చక్రములలో గల్గు చప్పుడు, కంచన లేమిచే నగు కిఱుకబ్బము గారు.

శ్రీ. త్రౌవశారక్త రాంకవ, మరణ్యానీమి. ధూది తారుణిమ, చల్లగగరసని
 కోదంతి, తరుగురుత్త వర్ణ వర్ణము, క్రీ. దాహార్యజీమూత రోహితంబు,
 సవమిలిందప్రాహుణకనిమంత్రణ శోభ. నాక్షతప్రతతి, వాయుస విభక్త
 పరభృతౌషుప్త పత్రిక, మూలతీ. ప్రాసామయావహర్వక్షితజము,

తే. ప్రమదవన వనదేవతా సముదయాంగ | రాగ, మినజ హరిజ్జగ త్పాణి శాణ
కమణదళితభాంతసంక్రాంతి కాంతి | ఘనమణితలాక, చిగురాకుగలయ మెలిచె.

చిగురాకునర్ణము. (1) త్నే...ముత్నే=ధూమయ నెడి-వశా=పిడియేనుగుయొక్క - రక్త=
పిల్లని-రాంకవము=బూర్నిము, ఆర...మ - అరణ్యాని=మహారణ్య మనెడి సుందరియొక్క-మధు=
మైత్రీమాన మనెడి - మధు=సురచేరి - ఉనిత=జనించిన - అరుణిమ=ఎలుపు, వ...తి - వర్తి=తీగ
లనెడి - ఉరగ=పాములయొక్క - రసనికా=నాల్కలయొక్క - ఉద్గతి=వెలికి నిగుడుట, (2) తరు
...ము-తరు=చెట్లకెడుగరు త్రే=గరుడులయొక్క - గరుత్=తెక్కలయొక్క - గరుమ=సముదా
యము, క్రీడా...మ - క్రీడా ఆహార్య=క్రీడా పర్యతమ లనెడి - జీనూత=మేఘములయొక్క -
గోహితంబు=కొరడు, (3) నన...ని-నక=క్రొత్త (గావచ్చిన) - మిలింద=మమైద లనెడి-ప్రాచూ
ణిక=అతిథులయొక్క (అతిథులను) - నిమంత్రణ=భోజనార్థము రిమ్మని యిచ్చెడు-కోధన=మంగళ
మైన-ఆత్మత=పగులని బియ్యపుగింజలయొక్క - ప్రతితి=సమాహము, (4) వా...క-వాహన=కాకుల
నుండి-విభక్తి=వేణుపోయిన, పరభృతి=హాయిలల-ఓఘ=సమాహము చేత - స్తాప్త=పొందబడిన-
సత్రిక=నిభాగ లేఖను, మా...ము - మాలతీ=బాణి - త్రాస=భయమనెడి - ఆము-వ్యాధిని -
ఆవహ=కలిగించెడు - అర్చిత=తలచు - పచ్చిర్తిము. ప్రమ...ము - ప్రమదవన=అంతిపుగోద్యా
మల-వనదేవతా=వనదేవతల-సముదయ=సమాహముయొక్క-అంగ రాగము=మైత్రాళి, ఇన...క-
ఇనజ=సూర్యపుత్రుడయిన యముని-వారిత=గిట్టుదైన - జగత్పాణి=గాలియనెడి - రాణ=పాన
చేత - కమణ=దిరిపిడిచేత - దళిత=ఊడిపోయిన - దళి= (పండిన) ఆకులనెడు - దళి= శేఖుల
యొక్క - అంతి=నాశముచేత - సంక్రాంతి=మాడుకొన్న - కాంతి=లేజుగల - ఘన=గొప్ప - నాణి
కలార=రత్నపుగోపు. (అయిట్టి) చిగురాకు. కలహక= ఎడెడలను, మొలచక.

తా.-ధూమ యనెడి యాడెనుగునకు ఎత్తకంబలియు, మహారణ్య మనెడి విలాసినిక మధు
మాసాగమన మనెడి మద్యపానముచేతయైన యాహార్యంబును, తీగలనెడి పాములు క్రోయించున్న
శాలుకలును, చెట్లనెడి గరుత్తుల తొక్కలసమాహములను, క్రీడాపర్యతమ లనెడి మేఘముల
యందలి తిన్నని యంద్రధనుస్సులును, క్రొత్తగా వచ్చిన తేటనియెడు నతిథులకు (మకరంద)
భోజనమునకు రిమ్మని పిలుచుచు ఇచ్చెడి మంగళభాతీతలు, కాకులతో వేగుపోయిన కోకిలలకు విభాగ
పత్రికలు, మాలతినీ జడిపించుటకు బోసిన పచ్చిర్తిక్తమును, ప్రమదవనమందలి లేక ప్రమదవన
మనెడి వనదేవతలు ధరించిన మైత్రాళిలు, దక్షిణానిలమనెడు పానం బెట్టగా, పండుటాకు లనెడి
మైత్రేఖలు ఎగిరిపోగా, వన్నెమోతన పద్మరాగలాకలును, అయిట్టి చిగురాకుల ఎక్కడ
నాచినను పొడనూపిన, మాలాపరంపరరూపకము.

‘వశా’ - అడెనుగుం జెప్పట త్నే తో ఏకలింగతకాజకు, ‘గోత్రా’ కుః పృథివీ పృథ్వీ త్నే
వని ర్తదిన మహిః’, - ‘కరిణీ’ ధేనుకా వశా’-ఆమ. ‘రాంకవము’ = రంభకంబంధి యైనది - రంభ
కనగా-వారిణి-శేషము, దాని బొచ్చుతో నెసినదనుట.-‘రాజ్యవం మృగగోమజమ’ - ఆమ.

“కృష్ణసారి రురు న్యబ్జు రిబ్జు శప్పుర రోహిణిః |
గోకర్ణి పృష్ఠ తైర్యుగోహితా శ్చమరో మృగాః” - ఆమ.
అరణ్యాని - ‘మహారణ్య మరణ్యాని’ - ఆమ. మధు -
‘మధు త్నే త్రే జలే తీరే మధ్యే పుష్పరసే మధుః |
జై త్యే నై త్రే వసువై చ జీవాశోకే మధుర్రుపే’ - విశ్వ.

అరణ్యావీశబ్రగత స్త్రీలింగముచేత స్త్రీత్వము భావనీయము. సురాపానముచే ముగి మెట్టఁ బాటుట ప్రసిద్ధము. — “కోధః క్రద్ధవపు ర్భదః - కా. క. ల. —

“గడ్డభిత్తిఘ పురా సదృశిఘ । వ్యాజ్ఞే వ్యాజ్ఞితదృశాం ప్రతిమేనుః

దానపాటలితకాన్తిఘ పశ్చాత్ । జ్ఞాన్త మాన్తలితకాకృతి రాజీత్.” మాఘము ౧ : (౩౧).

వసంతము రాఁగానే జోకిలకూతలచేత జోకిలలును కాకులును పేలువడును.

‘రసనికా’-రసనా-‘రసభా రసనా సహస్’-అను. గరుత్తంతకుండు ఎఱుపు: — “బస్సుమా శ్చీతవర్ణాయ కుశేనుధవళాయ చ । విష్ణువాచా నమ స్తుత్యం పతేరాబాయ తే నమః.”

‘ఘన జీయాతముదిర జలము గూమయోనయః’ “ఇష్టా)యుధం కైన్ద్రమ స్త దేవ ఋణా హోహితమ్,”-అను. “జొర డన జోహితంబు దోచు” - ఆం. భా.

ప్రామాణిక = ప్రాముఖిక = ప్రాఘుణిక = ప్రాఘూర్ణిక = ప్రాఘూర్ణిక = ప్రాఘుణ; శోభ నము గావున ఎఱునియత్తుటలు. వృక్షదులు కుమైదలకు చిగుళ్ల నొసంగును, పిచ్చుట పుష్పరసమును భుజింపం బెట్టు నని భావము. — “అమ్యేషికః ప్రాఘుణికః ఆగ్రస్తు రతిభి స్తథా” - చూలాయుధుండు. “ప్రాఘుణిక స్వతిభిర్ధ్వయోః”, - త్రి కాండశేషము. — “నవ” - అతిభి క్రొత్త వాడుగా నుండవల యును, “నవ ప్రియః పరస్పతిః జోకలః పిక ఇత్యపి,” “సుమనా మాలతీ జాతిః,” “గుధరైస్సృగ్గోహి తాస్ర రక్త త్తజ జోహితమ్,” అను. జాతి వసంతముంగు పూవదని కనిగనయ్యును. — “నన్యో జ్ఞాతి ర్వసస్తే” - సా. ద. మెండురక్తము కనిని భయజ్వరము కలుగుట సహజము. ఎక్కుడను అది పూవ కండుటకె ఎల్లెడలను నెత్తురులు చిల్లబడినవి. — ‘అద్రి’ - పచ్చిరక్తమైన అపవ్యధే ఎల్లెడలను చావు నింపు లగుచున్నవి గాన తాను తలచాపిన తనకును వెంటనే మృతి కలుగునని భయపడును ; “న్యో చేన ప్రమదనన మన్తఃపుగోచితమ్,” అను. ఈవిశేషణముగా జాన్యేకవచనము లని యరయునని. ‘మణి’ - సామాన్యరూపణంబున రత్నములకు ఎఱుపునర్త మే. — చూ. 144 బీక. ఇటు ప్రకరణవశం బున లక్షణచే పద్ధరాగమునే గ్రహింపవలయును. విభాగపత్రికను వాధ్యవర్తరులు మంగళారమై కుంకుమ పూసి యిత్తురు. ఆంగారాగము చందనకుంకుమాదిమిశ్ర మగుటంబట్టి రుక్మజా గుండును.

తే. శరనధుల మాఘ్యములు దీత మరన, కిట్టి

యనరున జయింతు మని కదా యద్దినాచి

గ్రూరతిథి గృష్ణరజని చ ద్వైరి గనియు.

చెప్ప లివురానుం బట్టెన ప్పెట్టువడిరి.

111

మరునకుత్ = మన్తగునికి, శరనిధులత్ = అమృలపొదులయంగు, మాఘ్యములు = మొల్లలు, తేతత్ = వ్యయమై పోయినవి (మాఘ్యము లనఁగా మాఘమాసము గుండునవి, అనఁగా శివ ఋతువు నంగుండునవి, వసంతము గుండవు), ఇట్టియనరునత్ = ఈ వసంతకుసుమంగు (అయుక్తమ హణము లేని యిబ్బందిగనుమగుడు), జయింతుము = (దీనిచేత మన్తగుని) గలుగుము, అని కదా = అను జోరిక చేత గదా, పెద్దలు అద్దినాళిక = మాఘ్యములుండని యామధుమాసదినములలో, గ్రూర తిథిత్ = మహామాంసవిక్రయములు ప్రాణిబలులు ఇత్యాదిగ్రూరవిధానములకు ఏర్పడిన తిథియైన, కృష్ణరజనిత్ = కృష్ణ సుందరిరాత్రియందు, తద్వైరిత్ = ఆమన్తగునికి వైరియైన శివుని, కనియుత్ = వర్షనము చేసికొనియు, ఇగురాకుం బట్టెన = చిగురుటాక నేడి పలక చేత నే, పెట్టువడిరి = బిచ్చు తినిరి.

తా. — కందములు మాఘమాసమందు పూచునవి. మాఘశాల్గములు శిశిరర్తువు. ఆ వెంబడి తైత్తిరైశాఖములు వసంతిర్తువు. వసంతిర్తువున కందము లుండవు. కందములు అనగా మొల్లలు, అవి మదనునికే జన్మప్రదములైన యుక్తమౌళములు; అవి లేనప్పుడు, అనగా వసంతిదినములలో సాధనహీనుఁ డయిననున్నధని తాము జయింపవలయు నని, పెద్దల ఇక్కట్లలోని వైరిని జయించుట నీతి కాస్తోపదిష్టము గావున, అట్లే అందులకు ఉపాయముగా తాము కోరిన యాజ్ఞము క్రూరకృత్యము గాన క్రూరోద్యమములకు సిద్ధిప్రదమై ప్రాణిబల్యాదివిధానములచే క్రూరమైన కృష్ణచతుర్థియైన శివరాత్రియందు ఆ మదనుని చైరియైన శివునిదర్శనము చేసికొనిరి. నిప్పుడును చైరికేవైరి యైనవాఁడు తనకు మిత్రుఁడు గాదా. అందులో ఈవైరివైరి ఆమదనుని జయించినవాఁడఁ కూడ. ఇట్లు ఆదేవుని యనుగ్రహమున అనుకూల్యమును వారు పడసినను, ఏమిట వసంతము రాఁగా, అతనికి కందములు లేకపోయిన సేమి? అతనిప్రభావము ఆవ్యాపారము. అతఁ డా వసంతమందు చిగురాకుబలైతోనే ఆ పెద్దలకు పెట్టు పెట్టి తనయాజ్ఞలో నిలపివాఁడు. వసంతమందు చిగురాకు అతి కామోద్దీపకముగా నుండినది, అని భావము. — విషాద వాలంకారము.

‘అలరారు విషాదన మై | వెలయింపఁగ నిష్టమాణవిపరీతాప్తిఁ

నిలక యొకఁడు భుక్తుశ్రవణ | పొలముట్టం గొరికి వాని కోగిర మయ్యక ’ అలం.

‘శరనిధి’-‘దేవం వస్తే శరనిధి’ అని శివస్తుతి. ‘ఇమధ.’ క పర్యాయము ‘శరధి’ (శరనిధి) బహువచనముచేత మాఘములు నీ త్రిగా లేనని సూచన. — ‘మరుఁడు’ - ప్ర. స్తరక- ‘అనరు’-పా. ‘అడరు’-‘పట్టె’-‘పలకతో’-‘తాటికమ్మతో’ గొడ్డను బాదినట్లు బాది పెద్దలపొగ రణఁచినాఁడని ధ్వని. — అజ్ఞము అంత యనమానము గాదుగాని గొడ్డవలె కొట్టుపడుట ఆత్మం తాపమానము; వారి యుద్ధమునకు పలముగా అది కలిగినదనియు ధ్వనితము. ‘మాఘం కన్దమ్’- ఆమ. పా. ‘అడరునక ’-ఈశబ్రువనన శ. ర. లో ఆధిక్యము ఆరముగా నున్నది. మరునికి సాధన హీనత కలుగుటయే పెద్దలకు అధిక్యము, ఆ యాధిక్యము తమకుఁ గలిగిన యా దినములయందు అని గ్రహింపవచ్చును.

తె. అవని నపుడు నవోదయం వైన యట్టి మరునకుం గుసుమస్తవ స్తంత్రసాని

బొడ్డుగోసిన కొడవలి వోలె విరహి | దారకం బయ్యెఁ గింశుక కోరకంబు. 112

ఆపుడు=ఆ పుత్రమాసమందు, అవనికే=భూమిలో, నవోదితుండు=నవఁనూతనముగా=ఉది తుండు=పుష్పాయుధసమృద్ధిచేత ఆభ్యుదయము నొందినవాఁడు (జనించినవాఁడనియు), వివ=విస యట్టి - మరునకుకే=మన్నధనికి, కుసుమబుతువు = ననకారు, ఆమ మంత్రసాని=సుఖముగా ప్రస వింప నుపాయము చేసెడి చీకత్తుకరాలు, బొడ్డుగోసిన - కొడవలివోలెకే = కొడవలి యనునట్లు, కింశుకకోరకంబు=మోదుగు మొగ్గ, విరహిదారకంబు=వియోగులను కోయనది, అయ్యెక.

తా. — అప్పుడు భూమిలో క్రొత్తగా పుష్పశరసమృద్ధిచేత నైన యభ్యుదయ మనెడి జనన మును పొందిన - (అనగా ఆభ్యుదయముతో అప్పుడే పుట్టిన) మన్నభకతువునకు పుష్పర్తవనెడి మంత్రసాని బొడ్డుగోసిన కొడవలియొ యన మోదుగు మొగ్గ వియోగులగుండెలను కోయం దొడంగి నది, అనగా వారికి దుస్సహతాపమును కలిగించినది. — యాపహసప్రాణితోత్పేక్ష.

శిశువు జనింపఁగానే బొడ్డుగోయుట ప్రసిద్ధము. మోదుగు మొగ్గ కొడవలియుంబోలె వంపుగానుండును. — “కలికా కోరకం ౭ స్త్రీయామ్”-ఆమ. ఈకుసుమము నిర్గంధము. — అప్పుడే కోసినందున నాశరక్తముచే తడిసి యెట్లుగా నున్నదని భా.

“రూపయోగవసంపన్నా వికాలవలసంధివాః ।

విద్యాహీనా వ శోభంతే నిర్ధనా ఇవ కింకురః” హిలోప.

‘కొడవలి’ కత్తిలో కోయ నొప్పికన్న కొడవటిలో కోయ నొప్పి పోయి. శిశువునకు నాళిమును చొజ్జికిని కోసివెచ్చుట గాన నొప్పి తెలియదు. “పలాశే కింకురః పక్షో వాతపోభః” - అను. పలాశమునును కాళిదాసు వక్రతను శోణతనుం బట్టి సఖతరమునకు పోల్చినాడు.

“బాలేననక్ర ణ్యవికాసభావాత్ । బభుః పలాశా న్యతిలోహితాని
సద్యో వసంతేన సమాగతానాం । సఖతరతానివ వసంతీనామ్” - కమర.

“పలాశముకుళి బ్రవ్రాకుకరుణ్ణేపత త్యళిః । సోఽపి జమ్బూఫలబ్రవ్రాత మళిం హర్తుమిచ్ఛతి” అని యొకకివి దానిని చిలుకముక్కునకుం బోల్చినాడు,

చ. కుసుమము లెల్లఁ గామినుల కొప్పుల నుండ నటుండ లేమి సి

గ్గెనఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె నన ల్లటి వంగి, జీవితే

శ సమితి గొమ్ములం గరచి చల్లఁ గుచక్షణి కాంగరాగ మా

టనదె యటంచు రాగిలిన యట్టులు రాగిలి విచ్చెఁ గింకురీక.

113

కుసుమములెల్లఁ = కిడమ పువ్వులన్నియు, కామినుల కొప్పుల = ఎమ్మెలాండ్ర టుముల యందు, ఉండఁ = ఉండఁగా, అటు ఉండలేమిక్ = తాము ఆప్రకారము ఉండలేనందునకు, కింకురంబునక్ = మోడుగునందు, ననల్ = మొగ్గలు, సిగ్గు ఎఁగఁగఁక్ = లజ్జ కలుగఁగా, వంగినట్లు, మణి = మిక్కిలి, వంగి = వంపు లలవై, జనియించెక్ = పొడ మెను, జీవితే ఈశ సమితి = ప్రాణనాథుల సమాహము, కరచి = తమ్ము (అననలను) సిగ్గులో నూళ్ కలిపి, ఆ యెఱుసేటిని, కొమ్మలక్ = చిమ్మన గ్రోవులతో, చల్లక్ = వసంతము లాడుటయందు కామినులమీఁద చల్లగా, కుచక్షణికి ఆంగ రాగము = స్తనములయందు త్తేణకాలపు మైపుఁత, బొట = అగుట, అగచె = వ్యలభాగ్యమా (మహాభాగ్యము కాదా), అంచుక్ = అని, రాగిలినయట్లు = రంజిల్లినవో యనునట్లుగా, రాగిలెక్ = ఎఱుఁబాటినవి.

తా. — కింకురములయందు మొగ్గలు కిడమపువ్వులవలె తమ్ము కామినులు కొప్పులందు ధరింప రైరను సిగ్గుచేతి వంగినవో యన వంపుగలవై జనించినవి, అయినను తమ్ము నీటంగరంచి ప్రాణ నాథులు కామినులకుచములపై చిమ్మన గ్రోవులతో వసంతములు చల్లుటచేతి ఆ కుచములయందు తాము త్తేణకాలము మైపుఁతగా నుండెడు మహాభాగ్యము తమకు కలిగినది గదా యను గౌరవము చేత రాగిలినవో యనునట్లు రాగిలినవి. మోడుగుముగ్గులు వంపుగాను ఎఱుఁగాను ఉన్న వని భావము. — పోతూత్తేప్రేక్ష్యయసంపుష్ట.

‘కామినులు’ - కాములు లేనివో కుసుమముల ధరింపదు. వారి కొప్పులందు కూర్చుండుట గౌరవము. అని లేమి లజ్జకరము. లేమికి కారణము తమింగంధహీనత. ‘జీవితే’ - వారిప్రాణనాథులు తమ్ము ఉపయోగించుట ఎట్టిభాగ్యము! అందులోను, కుచాంగరాగము కావించుట ఎట్టిమహా భాగ్యమో చెప్పవలయునా? చిరము కొప్పుమీఁద నెక్కుటకన్న త్తేణము కుచ మెక్కుట భాగ్యము గాదా! ‘వంగు’ = లోఁబడు - వంపుఁజెందు; రాగిలు = హరించు, ఎఱుఁబాటు; ‘కుచ’ - విలాసులు విలాసినుల కుచములను గుఱిసేసి చిమ్మనగ్రోవితో వసంతము కొట్టుట ప్రసిద్ధము. మనమున కహించు రాగంబును ఎఱుపే” “రక్తాచిక్రధరాగా” - కా. క. ల.

ఉ. నైపుణే జందనాద్రి గహనద్రుమ సౌరభ వీచి దామ్రప

గ్రివరిల్ల భ్రమక్తికమణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా

శాపవసుండు సల్లువెదఁ జల్ల జనించెన కాక వీనికే

లా పొడమంగ నప్పొలప మప్పుడు నా వనిఁ దోచెఁ గ్రొన్ననల్. 114

దక్షిణ ఆశా పవనుండు = దక్షిణ దిగ్వాయపు, నైపుణి = నేర్పుతో, తామ్ర...బలు...
తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణి యను ననియందు-పరిల్లభ = దొరకిన-చాక్తికమణి = ముక్తాఫలములయొక్క.
ప్రకరంబులు = గమాహములును, చం...చిత్ - చందన ఆద్రి = చందశైలముయొక్క, (అనఁగా
మలయాచలముయొక్క) - గహన = అడవులయందలి - ద్రుమ = చెట్లయొక్క - సౌరభ = పరిమళము
యొక్క, వీచి = లహరియందు, - తోచి = నాన్చి, చల్లు వెదచల్ల = ఆముత్తైములనే విత్తనముగా
పిడికిళ్లతో నంతటం గలయఁ జల్లునట్టి చల్లకముగా చల్లనందున, జనించెన = మొలచినవే, కాక =
అట్లుగాక, వీనికే = ఈనవలకు, ఆప్పొలపము = అందమైన వర్ణలరూపమును పరిమళంబును
అడవి పొలుపు, ఆప్పుడు = ఆ వసంతకాలమందు, పొడమంగ = నేలా = కలుగుటకు కారణ మేమియు
లేదు, నాన్ = ఆనునట్లుగా, వనిన్ = వనములయందు, గ్రొన్ననల్ = క్రొత్త మొగ్గలు,
దోచెన్ = అగపడినవి.

తా. - వసంతమందు తత్సూర్యబురుగువులలో వనములయందు లేని పరిమళముతోను గుండ్రని
యాకారముతోను క్రొత్త మొగ్గలు ఎల్లెడలను పొడముట యెట్లుండె ననఁగా, దక్షిణానిలుండు
తోటమాలిగా తనపుట్టుతా వయన చందనశైలమునందలి తామ్రపర్ణిని ముక్తాఫలములను
మొత్తము మొత్తముగా చందనముల పరిమళలహరిలందు నేర్పుతో నానఁబెట్టి తెచ్చి ఎల్లెడలను
గొర్తివెదఁగా గాక చేలిచల్లకముగా వెదచల్లఁగా ఆ మొత్తములే సపరిమళముగా గుండ్రగ్రొన్న
నలుగా మొలచినవి: ఇది నిశ్చయము: కానిచో ఇప్పటి యీనవలకు పూర్వపుల నవలకు లేని యీ
సమృద్ధిరూప పరిమళాతిశయములు ఏల కలుగును? అనునట్లు ఉండెను. - ఛీతూఁప్రేక్ష.

మలయము చందనపుష్పములకును తామ్రపర్ణినిదిని స్థానము, అనదిలో ముత్తైములు పుట్టుట
ప్రసిద్ధము, కవిసమయము. - “ధూర్జహ్నా హిమర త్యేక, మలయే హ్యేవ చన్దనమ్, తామ్ర
పర్ణా మేవ ముక్తాః । మకరా నర్ణవే తథా-” క. క. ల.

ముక్తానామ్నము వర్ణమందు ఘటింప దని ఆత్మపింపఁగూడదు, సామాన్యోక్తియందు పుష్ప
ములకు శ్వేతివర్ణము కవిసమయసిద్ధము: - “సామాన్యగ్రహణే వారిముచాం కృష్ణత్వ మేవ హి ।
రక్తత్వ మేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్య మేవ చ-” కా. క. ల.

‘చల్లువెద’ గొర్తివెద అని చల్లకము ద్వివిధము-చల్లువెద పిడికిళ్లతో నెత్తిచల్లుట, గొర్తి
వెద అధోరంధ్రవంతము లైనపాత్రములందు విత్తనములపోసి, వానిని ఒక దున్నెడు యంత్ర
ములో నమర్చి, ఆయంత్రమును అనఁగా గొర్తిని, దున్నిన పొలముమీఁద సాగించుట. అట్లు చేయు
టలో ఆ పాత్రములోని గింజలు పొలమునందు చాలుగా పడును. బీజములను కొన్ని ద్రవ్యములతో
భావనచేయు సంస్కరించియు నాటుట ప్రసిద్ధము, అట్టిదే యిట చందనపరిమళలహరియందు
భావనచేయుట, ‘పొలప మప్పుడు’ అన్ని బురుగువులయందును ఏవో కొన్ని పుష్పమున్నను వానికి
వసంతపుష్పముల పొలపము లేనందున వసంతమునకు మాత్రమే ‘పువ్వుడు’ వను పేరు వచ్చినది,
అప్పుడు కలిగినది గనుకనే దక్షిణాశాపవసునిచేతగా తర్కితము.

క. వీరుద్ధర్మమిథునమేళనః కై రతిపతి యేయ దుస్సి హరితద్యుతిః శై

నారెగయః బొటమరించిన | నారసముల తుడ లనంగ నన లవి మించెన్.

వీరు...కై - వీరుత్ = తీగలయొక్కయు - ద్రు = వృక్షములయొక్కయు - మిథున = ద్వంద్వములయొక్క - మేళన కై = సంయోజనముకొలుపు, రతిపతి = మనుగృహం, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగా, దుస్సి = వానిదేహములందు దూసి, హరిత ద్యుతిః = పసుపున్నతో, వైసార = దేహమున త్వక్కుగా నున్న నార, ఎగయన్ = తమకు మొనకప్పుగా లేచునట్లు, ఘో...లు - బాణము గ్రచ్చికొన్న వైపునకు వెనుకిట్టివైపున (అనఁగా అొమ్ము గాడ నేసినచో పీఠపున) - బొటమరించిన = తలసూపిన - నారసముల = బాణముల - తుడలు = మునలు, అనంగన్ = ఆనునట్లుగా, ననలు అవి = ఆ మొగ్గులు - మించెన్ = ఆతిశయించెను.

తా. - లత యనుభార్యను వృక్ష మనుభర్తృనుం గూర్చుటకై మదనఁడు బాణములు ప్రయోగింపఁగా, అవి యాలతా వృక్షదంపతులదేహములయందు తగిలినవైపునండి అవ్వలివైపునకు దూయఁగా అచట వానియలుఁగులు అదేహములకి పైవైన పసుపున్ననార తమకు మాత్ర యనునట్లుగా నెగయఁగా బొటమరించినచో యనునట్లు, క్రొన్నన లాప్పారినవి. - రూపకోతాపితోన్మేళిత.

‘వీరుత్ ద్రు’ శబ్దముల స్త్రీలింగ భుంలింగములం బట్టియు వానిస్వరూపములం బట్టియు వానియందు జాయాపతిభావము చెప్పబడినది. ‘వీరుత్’ - విశేషేణ కోతాపితీ వీరుత్ అప్యదవ్యదే బొటమరించిన ననలు ఇంకిను పసుపున్న మాత్రయే యుండును; ‘నారస’ - ప్ర. నారావః (శుక్కు బాణము) ‘పాలానో హరితో హరిత్’ - ‘లతా ప్రతాననీ వీరు ద్దుత్తి న్యులప ఇత్తక్’ - ‘పహాశీ గ్రు ద్రుమాహః’ - ‘స్త్రీపుంసా మిథునం ద్వంద్వమ్’ - అను.

చ. తనయుదరంబునం బొడమి తాన్మనుచిచ్చట లుల్లసిల్లెఁ గో

ల్కొను ధరణజ సంతతికిఁ గోరక చంతము లించుకంత ని

క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగె ననలత్కి; గడుం జెలంగఁగాఁ

జనుఁ బ్రయ్యుండైన మాధవుని సంగతి మీఁదటల జాలఁగల్గుటన్. 116

వనలత్కి - వనకోధ యనెడిలత్కి, తన ఉదరంబునన్ బొడమి = తనకడుపునం బుట్టి, (వనమున, జనించినవనియు తనకు బిడ్డలై యనియు), తాన్మ...న్ - తాన్మ = ఎఱుని - రుచి = కాంతియొక్క - ఛటలు = ముత్తిములు (చిగుర్పుటచే ఛెట్లు ఎఱుగఁగఁగఁడును - శిశువులు సహజముగా ఎఱుగఁగఁగఁదురు), ఉల్లసిల్లెఁ = ప్రసరింపఁగా, కోల్కొను = వరిల్లిన - ధరణీజ = భూమిజములయొక్క - సంతతికిఁ = సమాహమునకు. - (భూమిజము లనెడిబిడ్డలకు అనియు), కోరిక దంతములు = మొగ్గలనెడి దంతములు, ఇందుక అంతి = కొంచెము, నిక్కినయది యాదిగాఁగఁ = నిగిడి నప్పటినుండియు; చెలఁగెన్ = ఉత్సాహ మొనెను, మీఁదట = అటు పిమ్మట, ప్రయ్యుండెన్ - మాధవుని సంగతి = వసుంధరునితోడి కూటమి (హరితోడి సంగమును అనియు), చాలక = మెండుగా, కల్గుటన్ = లభించును గావున, కడుక్ = మిక్కిలి, - చెలంగఁగాఁ జనుక్ = ఉత్సహించుట యుచితమే.

తా. - స్త్రీలు తమకడుపునం బుట్టిన బిడ్డలకు దంతములు మొలచినపిమ్మట వెండియుం బురుషునిగఁగఁ బొందుదును, అందువలన సంతోషము గలుగును. అట్లే వనలత్కి యనెడి మహా లత్కి తనభూమి యనెడి నిజగర్భమున, జనించిన వృక్షముల మనుష్యునియెడి తనసంతతి, చిగుర్లదాలనెడి ఎఱునికాంతి పెరిగి, కోల్కొని, మొగ్గలనెడి దంతములు కొంచెము పడయఁగానే,

కోభాతిశయ మనెడి సంతోషాతిశయమును, పొందెను. అట్లు మిక్కిలియును పొందవచ్చును, ఏల యన, అప్పటినుండియు వసంతుఁ డనియెడి హరితోడి పొందు సమర్థిగాఁ గలుగును గావున- శ్లేషమ ప్రాచీతదూపకములు.

వనమునకు ఉదరము వనభూమియే, తామ్రగుచి వృక్షములకు చిగుళ్ల చేత-అన్యత్ర శైశవము చేత, 'ధరణీజ' అనుటచే 'వనధరణీజ' అని యేర్పడి వనమునకు బిడ్డ అను భావమునకు పోహఁ గలుగుచున్నది. 'కోరకములు' దంతములవలెనే ఉండును, అంగువలసనే దంతకు ట్టలములు దంత కోరకములు అని కవులు వర్ణింతురు. —మాధవ—మధువే మాధవుడు - అనఁగా - వసంతుడు; మా అనఁగా లక్ష్మీ-అమెయొక్క ధవుడు 'మాధవుడు' శ్రీహరి. 'కోల్కొను' = కోలుకొను, కోలునకు కొను ప్రకృతి [ఇచ్చుకోలు పుచ్చుకోలు.]

సీ. మును నన ల్దరుఁ బట్టి ముంగుళ్లు, ముక్కుజో | డనలఁ నీలిచి పసర్కొనిన విడిచి,
పరువంపు విరి గొందు లరసి, చాలై త్రోవఁ బెట్టి యారము లీఁగు పిండుఁ దగిలి,
క్రొవ్విరి దోలుత నొక్కొండు గని యది వ్రాలు | తఱి దాని నిలఁ బడఁ దాఁకిగ్రోలి,
యాకురాలుపుగండ్ల నానెడు నాస నిం | తడు గూని బం కంటి యంగలార్చి,
తే, యెట్టకేలకు నొక డబ్బు బొట్టనిండఁ | గ్రోలి యదిగాలిఁ గదలినఁ గూలు నగుచుఁ
బ్ర మదవనపాలికలు వేడ్కఁబట్టనగుచు | మధుచినాదిత్యుధాత్రమ స్తధుఁపయము.

(1) మధు...ము-మధుదిన=వసంతకాలములో-ఆదిత్య = తొలుత - (అనఁగా-వసం తారంభ మందు)-త్యుధా=ఆఁటిచేత-ధ్రువత్=తిరుగుచున్న - మధుప=తు మెదలయొక్క - (చయును పా. కలము)=సమూహము, మును, ననల్=మొగలను, తమి=అసతో, ముంగుళ్లు=ముందటి కాళ్లు తో, పట్టి=పట్టుకొని, ముక్కు జోడనలక=జంటముక్కులతో, నీలిచి=ఆ నవల లోని రసమును) నోటిలోనికి ఆకర్షించుకొని, పసర్కొనినక=పసరువాసన రాఁగా, విడిచి=అననము) వదలి;

(2) పరువంపు విరి గొందులు=పక్వములైన పూవులుగల చాటుప్రదేశములను, అరసి=కిని పట్టి, చాలు ఐ = బారై, త్రోవఁపెట్టి=దారి ఏర్పఱిచి, ఈరములు=ఆ విరిగొందు లున్న పొదలను, ఈఁగు పిండుక = దూరెడు గుంపును, తగిలి = కలసికొని చని.

(3) ఆ గొందిలో, ఒక్కఁడు=ఒక తుమ్మెద, క్రొవ్విరి = క్రొత్తపువ్వును, తొలుతక = తక్కిన తుమ్మెదలకన్న ముందుగా, కని=కినిపట్టి, అది=ఆ తుమ్మెద, వ్రాలుతఱికి = ఆ విరివొందికి దిగుసమయమున, దానిక=ఆ తుమ్మెదను, ఇలకపడక తాఁకి=క్రింద పడునట్లుగా ముట్టి, క్రోలి= ఆ విరిలోని రసమును త్రాగి;

(4) ఆకురాలుపు గండ్లక = రాలినయాకుల తొడిమలుండిన బిలములను (అందలిద్రవము ననుట), ఆనెడు ఆసక = త్రాగఁగోరి, ఇంత=ఇంచుక, అడుగు ఊఁది = కాలు మోపి, బంక= తొడిమ యూడిన యాగండిలో ఊరియున్న జిగురు, అంటి=కాలి కంటుకొని (కాలు రాకయుండఁగా), అంగలార్చి = భయముచే నఱచి;

ఎట్టకేలకు=అతిప్రయాసమున, ఒక్కఁడు=ఒకపూవు, అబ్బక=దక్కఁగా, పొట్టనిండక =కడుపు తనియునట్లుగా, క్రోలి = అందలి మకరందమును త్రాగి, అది = ఆపుష్పము, గాలి = గాలికి, కదలినక = చలంపఁగా (పొట్టనిండం ద్రాగిన యాయాసముచేత చివున ఎరిపోలేక), ప్రమదవనపాలికలు = అంతఃపురోద్యానములను కాచెడు యువకులు, వేడ్క = విరోధార్థము,

నగుచుకొనుచు దొరకినవి గాదా యని హాసించుచు, పట్టకం = పట్టుకొనుటకు, అగుచుకొను = వశపడుచు, కూలుకొను = ఆ పువ్వునుండి బాటిపడుచు.

తా. — వసంతారంభములో అడవిలోని తిండికై తిరుగుచుండు తుమ్మెదలు ఈ క్రిందియట్లు వర్తించును. — ముందుగా మొగ్గలమీదికిం బోయి వానిని ముందటికాళ్ళతో పట్టుకొని, అందలి రసమును తమ జంటతోండముతో పీల్చి, అందు పసరువాసయను పసరుచుచియు రాతగా దానిని విడిచిపెట్టి;

అనంతరము మొగ్గలలో మంచురసము ఉండ దని వానిని ఒప్పురికించి, గొంధిగొండి వెదకి, పక్వమైన పువ్వుములుండెడు గొంధిం గనిపట్టి, బారుగట్టి, పొదలం దూరెడు గుంపుతోఁ గలసి వని, అగొంధిలో తొలుత నొక తేటికి ఒక క్రొవ్వొరిని కనిపట్టి దానిపై వ్రాలునాలోన ఆ తేటిని నేలబడునట్లు తలారున త్రోసి, ఆ విరిలోని రసమును తాము త్రాగి;

తొడిమలతో కూడ అట్లు రాల్చినాఁగా అనొడిమ లుండిన గొండయందు ఘోరియున్నట్టి బంకను రస మునుకొని దానిం ద్రాగుటకై ఆ గొండలో కాలుమోపఁగా ఆబంక కాలికంటుకొనుటయు కాలు రాక అటవి ఎట్టో కాలు లాగికొని నిగిరిపోయి;

అతి ప్రయాసముమీఁద ఒక పువ్వు దక్కఁగా దానిరసమును కడుపార త్రాగి, అంతలో ఆ పువ్వు గాలికి కదలఁగా, పొట్ట నిండిన యాయాసముచేత తలారున ఎగిరిపోలేనివై, ఆ దే సముయ మని తోఁట కావలియునటులు తుమ్మెదలు తమచేటికి దొరికినవి గుంతోపముచేత నవ్వును పట్టుకొనునట్లు వారికి కైవడ మగుచు, గూలును. — స్వభావోక్తి.

‘తమి’-తిండి లేక అడవి నెండుమండుటచేత. ‘ముంగాళ్ళ’ నుట; అటుకాళ్ళలో ముందటి వనుట - ‘ముంగు+కాళ్ళ’ = ముంగాళ్ళ (ప్రాంతాదికార్యము); ముక్కునోడన-ఇట్టి తొక్కుపురుగులకు ముక్కు జంటతోండమువలె నుండును. - ‘జోడన’ జంట, ‘పీలిచి’ - ఒక్కొక్కతొండంబును సన్నగొట్టముగా నుండును. ‘పసగొన్నుట’ ఇంకనుం బక్వము కానంగున, పక్వముయినచో రసము మధుర మగును; ‘చాలగుట’ - విశాలమయిన దారిలేనంగున; ‘తగులుట’ వెనుకబడినచో తనకు నొరక దనుభయముచేతను, అడవికిపెట్టుచేతను; ‘క్రొవ్వొరి’ - పి తుమ్మెదయు అప్పటికి తాఁకని విరి - రస మెడలనిది: — ‘తాఁక’ - నివజంతువులకు తమకడుపే కావలసినది గాని ధర్మాధర్మచింత యొక్కడిని? — ‘ఇలబడక’ = నేలమీఁద వెదకిలం బడునట్లు - వెదకిలంబడినట్టిది సులువుగా తెప్పరిల్లి లేచిరాలెను, అది యట్లు సనిపడి వచ్చునంతలో ఆ త్రోవినతేటి ఆ పువ్వులోని మకరందమును త్రాగివెనును, అట్లు చేయుటకే అది అవలికి నెట్లక నేలంబడునట్లు నెట్టినది; ‘బంక’ - ఈబంక ఊరుటయే ఆకునకు పట్ట విడుటకును అది రాలిపోవుటకును కారణము, అదియు ద్రవరూపముగా మెలయుటచేత మకరందమో యనుభ్రమ తుమ్మెదకుం గలుగును. ‘ఎట్టకేలకు’ - పేరుటామని గాక తదారంభకాల మగుటచేత ఇంకనుం బుప్పవికాగమరందస్వప్తి అవ్వారి గానందున; - ‘పొట్టనిండక’ - కఱపు దీటునట్లు - కఱపులో అన్నాతురులు అన్నమున లేక లేక దొరికినప్పుడు మితిమీరిం దిని అపాయము చెందుదురు. ‘పట్ట నగుచుం గూలుట’ - భుక్తాయాసముచేత; భుక్తాయాసము క్రొత్తఁగా బ్రాస్తాతారము చేసినవారికి చక్కఁగా తెలియును; ఎఱ మ్రింగినపాము ఆయాసముచే కదలక పడియుండును, అప్పుడు దానిని సులువుగా కొట్టి చంపుదురు. ‘వేడ్క’ - పెంచుటకుఁగాని అమ్ముటకుఁగాని కాదనుట.

సీ. మరుదూఢ మలయాహ గరధూమ్య లనుగళే | వ్రసనీజ పథప దాంబరకళికలు
త్రాసధావచ్చిరత్యక్త బాష్పముల | సికపంచమస్వరోద్భేద వీణ

లబ్ధాగమస్తరం దాసార జంబువుల్ | హిందోళ్ సాక్షా స్సుకుందరోచు
 లభిసారి కాంతుకోద్యన్నీలగుళికలు | జాత్యనుల్లపనాత్త శాపతతులు
 లే, వైత్రసంజీవనోషధి జాతచేత | నాత్తజని హేతు తరు పునర్యామి యువతి
 కరవిధూతహసంతికేంగాలయము | లభిల పంక్తులు వసుల నట్టాడఁ దొడఁగె.

త్రిపురుచున్న తేజీపిండు వర్ణనము.—

(1) మరు...లు-మరుత్=(దక్షిణపు) గాలిచే - ఊఫ=మోచితేజబడిన-మలయఅహి=మలయ
 మలలోని (చందనవృక్షములయందలి) పాములయొక్క - గర=విషముయొక్క - ఘామ్యలు = పొగ
 మొత్తములు, అను...లు-అనుగళిత=మాటిమాటికీ పడుచున్న (కణికలకు విశేషణము)- మనసిజ=
 మనస్సుగనియొక్క - రభపద=లేరిచక్రములయొక్క - అంబన=కంచనయొక్క - కణికలు=లేతములు;

(2) త్రా...ల్ - త్రాన = (వనంతమువలని) భయముచేత - ధావత్=పాటిపోవుచున్న -
 శిశిర = చలిచేత - త్యక్త=విడువబడిన - బాష్పముల్=కన్నీళ్లు (కాటుకకన్నీటి బింగువులవనుట),
 పిక...లు-పిక=కోయిలలయొక్క - పంచమస్వర=పంచమ మని సంగీతశాస్త్రమందు సంగ్రహిల్లిన
 స్వరముతోఁ గూడుకొన్న ధ్వనియొక్క - ఉచ్ఛ్వాద=ఉచ్ఛ్వాదిగను అనుగాములైన - వీణలు=కోయి
 లలు వాయించు చిన్న నల్లవీణలు.—

(3) అబ్బా...ల్ - అబ్బ=మేఘములయొక్క - అమత్=రాకగా (అనగా వర్షపుగా,
 నొప్పుచున్న - మరంద అసార = మకరంద ధారాసంపాతముయొక్క (అనగా మకరందవర్ష
 మనెడి వర్షకాలముయొక్క) - జంబువుల్ = నేరెడుబండ్లు, హిం...లు - హిందోళ్=హిందోళ్
 రాగము పాడినంతట-సాక్షిత్=ప్రత్యక్షమయిన - మకుంద=నారాయణునియొక్క - కోమలు =
 (దేవా) కాంతులు;

(4) అభి...లు-అభిసారికా=కాంతుంగూర్చి సంకేతస్థానమునకు పోవు కామినులయొక్క -
 అంకుక=వలనలయందు-ఉద్యత్=ఉదయించుచున్న - నీల=నీలిమ గలవైన (అనగా నీలిమకుల
 గించుచున్న) - గుళికలు=సిద్ధగోళములు, జా...లు - జాతి=జాతిలేగలచేత - అనులసన = పూవని
 హేతువుంబట్టి-ఆత్త=(వసంతునిచే) పొందబడిన-శాప=తిట్టియొక్క - తరులు=సమాహములు;

వైత్ర...లు-వైత్ర = వైత్రమాసమునెడి-సంజీవన ఓషధి = ప్రాణమిసంగెడి తీగచేత -
 జాత = వచ్చిన - చేతన = చైతన్యము గలవై - ఆత్త = తమకుజనిహేతు=జన్మకారణములైన -
 తరు = వృక్షములంగూర్చి - పునః=మరల - యాయి=పోవుచున్నవైన-యువతి కర విధూత=ఉదివల
 చేతులచే పాఠబోయబడిన - హసంతికా=కుంపట్లయందలి - ఇంగాల = బొగ్గులయొక్క - చయ
 ములు=సమాహములు, (వనట్టి) - అభిల పంక్తులు=కుష్మదల బారులు, వసులకో=వనములయందు.
 అట్లాడఁ దొడఁగె = సంపరింప పొగినవి.

తా.—ఆపక్షదు వనములయందు సంచరించుచున్న తుష్పదగుంపు లెట్లుండిన వనంగా-ఇవేమి
 దక్షిణపుగాలి తేచ్చిన మలయశైలమందలి చందన తరువులలోని పాముల విషభూమచయములా?
 ఆ మదనుని బండిచక్రమునుండి జాతీపడుచున్న కంచన ముద్దలా? వసంతమునకు వెలుచి యేడ్చుచు
 పలాయన మగుచున్న శిశిరర్తుయనయొక్క కాటుకకన్నీళ్లా? కోయిలలు పంచమస్వరమునం
 బాడుచు తోడుగా వాయించు తరుచితపరిమాణ తద్వర్ణ వీణలా? మకరందపుజడి యనెడి వర్షపువన
 జనించిన నేరెడుబండ్లా? యువతులు పాడెడు హిందోళ్ రాగమునకు మెచ్చుకొని ప్రత్యక్షమైన

వారాయణుని దేహకాంతులా? అభిసారికలు అదృశ్యకరణిగా నిలువలయుండు దాల్చిన సద్యోనీలి మోత్యాదక నిద్దనీలగోళములా? జాతితీగలు తన్ను వసంతుండు పూననీయలేదని పెట్టిన సాపెన పరంపరలా? చెత్తమునెడి సంతోషపాపధి సోకంగా మరల ప్రాణముం బొందినవై తమకు కారణ భూతములైన వృక్షములంగూర్చి మరల వచ్చుచున్నట్టివై యువకులు చలిలేమిచే ఇండ్ల వెలుపల పాఠశాలలోనినట్టి కాయోబాగ్గులా? అనునట్లు ఉండినవి. — మాలారూపకము.

పొగయే నలుపు-పొగ మొత్తము కారునలుపు; కావున 'సూర్యు' యనుట-'సూర్యు' -సూరూ నాం సమూహా-—పీతకయందలి పటికిం జూచునది. 'యనవిజరళము' మలయమారుతము, అని ఇప్పు డిప్పుడే తరలినదిగావున, దీనికి ఇప్పుడే వైచివకంపెన ప్రయాణారంభములో ముద్దుముద్దుగా పడుచున్న దనుట - 'బాష్పములు' ఆలిసామ్యముకై నల్లనివిగా ఆనంగా కాటుగకలవిగా నుండవలయుం గావున, శిశిరార్తవునందు స్త్రీత్వము నానోపిండుకొనవలయును. వసంతము రాంగానే శిశిరార్తములు సోవుననుట యనుసంధేయము; పికములు చిన్న స్వరూపము గలవి గావున, ఆవి తాము కోటంబాడు నట్టి పంచమ స్వరస్వరమునకు అనుసరణముగా వాయించుకొలును వానికి ఆలవిగా చిన్నవిగా నుండవలయును; మఱియు తమవర్ణమే తమకు ప్రియము గాన, ఆ వర్ణమే, వీధెలకును సాధంపబడిన దనుట - 'పికః కూజలి పచ్చాము' - ఆము. కోయిల పంచమస్వరమును కూయును:—వర్షార్తవున నేరేడు చెట్లు పండును.

“ఫలభరపరిణామశ్యామ జమ్బూనీకుంభాః । స్థితితమతరణౌ ముత్తరేణ స్రవన్తీమ్
ఉపశితేఘనమాలః ప్రౌఢతాపిష్ఠానీలః । శ్రయతిశిఖర మస్త్రైర్నూతినస్తోయవాహః,” మాలతి.

* 'హిందోళ' -వసంతాదియందు హిందోళరాగమునఁ బాడుదురు. — “శిశిరస్య వసంతస్య సౌహింద్యోళరాగః” - “హిందోళంబునఁ బాడిరి । బృంగారకశకులు, విరహిబృందాద్రిగఁజేరి । చెంచేటులు, వాసంతిక । విందునఁ, బికశికువు దాది నెడలంద్రఁచెక్” — వసంతంబున ఇట్టవైవతమును హిందోళరాగంబున గీర్తింతురు.

“గురుగార్జవ చంద్రనుండలశిఖిజ్వాలాతటిద్వల్లరీ
కందర్పేంద్ర శరాసూచ్యతతమాగంధర్వవంశోద్భవల్
హిందోళంబునఁ బాడి రచ్చరలు ఫిమేకుం ద్రిలోకాధిపుక్
మందార్ద్రమవాణియందు సుమనోమేకేయముల్ గ్రోలుచుక్” . ఫిమేశ్వరపురాణము.
పడ్డ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ బైవతని సాదములు అని సంగీతమున సప్తస్వరములు ప్రసిద్ధములు నిరుక్తములును; హిందోళరాగమున ఋషభ పంచమములు ఉండవు; కిడమ అయిదును ఉండును. అయిన ఆఱు ఏడు స్వరముల రాగములకు క్రిముగా బొడవ సాడక సంపూర్ణము లని పేర్లు. ఏతదనుగుణముగా వసుచరిత్రలో వసంతవర్ణనలోని యీపద్యముం బరికించునది;—

“ఆరిగాఁ బంచమ మేవగించి నచూ లశ్వేళ హిందోళవై

ఖరిఁ జూపం బికజాత మాత్మరవ భంగవ్యాఖలం బై వనీ

ధర వాలంబిత పల్లవత్రవిధుల్లాల్పం దదీయధ్వనిక్

సరిగాఁ గైకొనియెక్ వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిక్.”

ఆరాగముచే ఇప్పడైవతమును గీర్తింతురుగాన నిట హరిని కీర్తించినట్లు గ్రహింపవలయును.

* సమగమధనిస - సనిధమగస.

'నీలగుళికలు' - గుళికానిధిచేత అదృశ్యతం జేందుట ప్రసిద్ధము. ఆశ్లే అటులు అభిసారికల నలువలను మెండుకొని చీకటిగా క్రమింపవై వారిని ఒరులకంటి కగపడకుండ జేసెనని భా. అదృశ్యతకై గుళికను పాధించు నొక విధానము:— "శ్వేతాపరాజితామాలం గ్రాహ్యం చంద్రగ్రహే సతి, బాలాక్షేద్రణంయుక్తాం గుళికాం మూర్ధ్ని కారయేత్ | విశ్రేణాస్తే చ సాగ్రాహ్య దేవేంపి న దృశ్యతే." - సీదనాగారునకత్తుపుటి. 'భాషము' - పాపము గావున నలుపు:— "యాతీన్యం వ్యోమ్ని పాపే" - సా. ద. - "హానతి కా" - పితయిందలి పట్టికం జూచునది. - "ఇంగాల" - ఇదిసంస్కృతీశబ్దము గారు, అంగారశబ్దమునకు ప్రాకృతము; "అదేరతి" - "ఇదీపత్తివ్యస్వప్న వేరసవ్యజనమృదక్ష్మాక్ష్మా లేషు" అను వరుణచినుాత్రద్వయుమచే నిష్పన్న మయినది. సంస్కృతము కాకపోయినను మహాకవి శ్రీహరునిచే వైషధ్యమునం బ్రయోక్తము.

"సుధరదమర్చి స్వన తిద నాకుగ ప్రగల్భవృష్టివ్యయితగ్గ సంకరే |

నిజస్య తేజశిభిః పరశ్శతా విలేసు రిక్తోలమి వాయశః పరే"'

'ఇంగాలో భాషాశబ్ద' అని నారాయణటిక. "అతిప్రయుక్తం శేషభాషాపదమ్" - వామన నూత్రము; "ఆతీన కవిః ప్రయుక్తం శేషభాషాపదం ప్రయోజ్యమ్ | యథా - యోషి నిర్వృత్తి లలాప న హా" మి త్యక్రమాలేతి శేషభాషాపదమ్" - అని వృత్తి. - హలాశబ్దమునంటిచే ఇంగాలశబ్దమును; సంస్కృతమున మహాకవి ప్రయుక్తముగావున నిట తెనుగుప్రబంధమున సిద్ధగద్యా మధ్యమునం బ్రయుక్తము. - "ఇక్తోలః" - వై. ఇంగలము. - "అక్టారః - ఇంగాలో - ఇంగలము" అని ప్రాకృతిభివములందు బాలవ్యాకరణము.

తే. ద్విజతం గాంచియు మధుసేవ విడువలేక | జాతీం బాసిన తేంట్లనిస్వనము గూఢః
కొనుటనో యన కోకిల స్వనము నెలంగె | ఎనకుమటి పంచమత్వంబు నప్పకుండ.

ద్విజతం గాంచియు = విప్రత్వమును పొందినదయ్య (ఆంధజమయ్య ననుటయు - ఇది కోకిలకు అన్యాయించును - తర్వాతిది తేంట్లవఱకు 'తేంట్ల'కును అన్యాయించును), ద్విజతం గాంచియు మధుసేవ విడువలేక = విప్రత్వ మొందినవయ్య మద్యపానమును మానలేనివై (ఆంధజములై మకి గండపానమును మానలేనివై), జాతీంబాసిన = ఆవిప్రతమ కోలుపోయిన [తేంట్లకు విశేషణము - వసంతమున జాతి (ఆనగా బాజి) పూవగు గాన దానిని త్యజించిన అనియు] - తేంట్ల నిస్వనము = తుమ్మెదలయొక్క శబ్దమును, కూడుకొనుటనో, యన = చేరుటవలననో యనునట్లు, కోకిలస్వనము = కోయిలకూత, తనకుకో, మఱి = ఇంక, పంచమత్వంబు = అయిదవ మహాపాతకి భావము (సప్తస్వని ములలో పంచమ మనుచేరి స్వర మగుట), తప్పకుండ = మానక యుండునట్లుగా, చెలంగె = నర్తించెను.

తా. - బ్రహ్మహంత, సురాపాయి, స్వర్ణస్త్రీయ, గురుభార్యాగామి, ఆగు ద్విజులు నలువురు మహాపాతకులు; వీరితో జేరుద్విజులు పంచమ మహాపాతకి; శాస్త్రమిట్లుండుటచేత: - తేంట్లు ఆంధ జములయ్యను మరందపానము మానినవి గావు, వసంతమునం బూవని దగుటచేత జాతిని (బాజిని) త్యజించినవి, వీని స్వనముతో ఆంధజమయిన కోకిలయొక్క స్వనము కూడుకొన్నది, ఆ కోకిలస్వన మునకు పంచమస్వరత్వము తప్పినదిగాదు; ఈవృత్తమును కవి యిట్లు ఉత్పేక్షించుచున్నాడు: - ద్విజ మయిన (ఆనగా విప్రజాతియైన) కోకిలయొక్క స్వనము ఏమిచేసిన దనగా - ద్విజములే (ఆనగా విప్రజాతివే) అయ్యును సురాపానమును మానక జాతిని పోగొట్టుకొన్న (జాతి బహి

హృదయ పొందిన) తేంట్లయొక్క స్వనముతో గూడుకొన్నది. అందువలన గాఢబోలు దానిక పంచమ మహాపాతికత్వము తప్పినది గాదు. — శ్రేష్ఠతాపిత మయిన హేతుత్వేక్ష.

మధ్యపాన మను నర్థమున మధుసేవను కోకిలకుం జెప్పబుటలో స్వారస్యము లేదు; ఏలయన - మధుసేవచేతనే సాక్షాత్త మహాపాతికత్వము సిద్ధమైయుండగా దానిం బ్రధానికరింపక సంయోగ మాత్ర కార్యమగు పంచమ మహాపాతికత్వముం బ్రధానికరించుట సమంజసము గాదు. — మధుసేవయే పంచమహాపాతికములగు జెప్పబడినది గాని జాలింబాయుట కాదు, జాలిం బాసినవారి సాంగ త్యము పంచమహాపాతికత్వకారణముగాఁ జెప్పబడలేదు, అట్లుండగా నిట పంచమత్వకారణముగా జాలింబాయుటం జెప్పఁబడి ఏలయనగా, జాలింబాసిన అనుటచే కుదిరిక ప్రాయశ్చిత్తములు చేసి కొనక మరల స్వజాతిం బడయుక అని భౌతము-అందువలన మధ్యపానముహాపాతికము చేయుచునే యుండుట నూచితము. — కావున తేంట్లయందు ఆహహాహితుహాపాతికములయందు అది సిద్ధమగుటచే తత్త్వంయోగికి పంచమమహాపాతికత్వము తప్పదు. పంచమహాపాతికములలో సురాపానము ముఖ్యముగా ద్విజాలకు మనువు నిషేధించినాడు. “సురా వై మలమన్నానాం । పాష్టా చ మల ముచ్యతే । తిస్తాద్భాస్రకారాబహ్యై తైశ్చ క్షిప్త సురాం పిబేత్.”

మతీయు మధుసేవ విధివనుది తేటి గాని దాని స్వనముగాదు. తేటిం గూడినచో పంచమ మహాపాతికత్వము కలుగునుగాక. దానిస్వనముతో గూడిన నెట్లు గలుగును? అట్లే ద్విజతి గాంచినది కోయిలగాని దానిస్వనము గాదు. ఇటనుం గూడ సమాధాన మెట్లు? అసల తేటికిని తత్త్వసమునకును, అట్లే కోయిలకును తత్త్వసమునకును, అభేదము గ్రహింపవలయును. “దన్తవిప్రాజ్ఞాన్విభాః” - “మధు మధ్యే ప్రమరసే శ్శ్రేష్ఠైః” - అను. కోకిలపంచమస్వరమునకు: —

“పద్దం రాతి వయూర స్తుగావో నర్తన్తి చర్మభిమ్ । ఆహవికంతు గానారం

క్రాశ్లో నదతి మధ్యమం । పుష్పసాధారణే కాలే కోకిలో రాతి పశ్యమమ్” - నారద.

పంచమహాపాతికములు: — “బ్రహ్మహత్యా సురాపానం స్తేషం గుర్వర్థనాగమం । మహాన్తి పాతికా న్యాహు స్తత్త్వంయోగం న పశ్యమమ్”.

ఉ. పూచినమావులం దివిలి పూమెలుబోదున క మై మాధవుం

డేచిన శంక; నాతం డచియే కోనియే కథికావళిజము

శ్రీచణుం డయ్యె; నట్టిర; యిప్పియెముచే నగునట్టిపడయుం

గోచర మానె, వైవ మను హులము నై, ముమెలుం దిలినకా.

120

మాధవుండు=వనంకుడు, పూచినమావులక = పుష్పించిన మామిడితల్లికెడు-పూచినమావులక=వన్నెమోతిన గొట్టులను, దివిని శంకక = (దానిని తా నంచుకొన్నయెడల తినకు కీడు గలుగునని) ప్రబలమైన భయముచేత, తిలి=పూచుకొని, పూమెలుబోదునకుక = పుష్పచావు డనెడి యోధునికి, అనెక = విక్రయించెను. ఆందు=ఆ పూమెలుబోదు, అవియే=ఆ పూచిన మామిడిచెట్లనెడి పూచిన గొట్టులనె, కోనియే=పాధనములనుగా నవలంబించియే, పథ...డు-పథక=పాంథుల యొక్క-అవళి=సమాహమలయొక్క - బహుశ్రీచణుండు=గెల్పునీరిచేత ప్రసిద్ధుడు, ఆయ్యె; అట్టిద=అది గరియే, దైవము=పూర్వజన్మ కలితకర్మఫలము, అనుకూలమునై=అనుకూలము కూడ అయి, పరుమెలు=నిదియొక్క శ్రేణులు (మంచితాలను), తీలినక = మగిసెనా, అప్పియెలుక = తివ్వపనిచేత, అగనట్టి పీడయెక = కలుగదగిన కీడు గలయె, గోచరము బొనె=కనబడదు (ప్రాప్తింపదు.)

తా.—వసంతునికడ వికసించినమామిడిచెట్టునెడి వన్నెమాతీన గుఱ్ఱములు ఉండినవి. గుఱ్ఱమునకు వన్నెమాతీన (అనగా ఎఱ్ఱవెండ్రుకల నడుమ చెల్లవెండ్రుకలు పొడమిన), ఒడయనికి కీడుకలుగునని ప్రసిద్ధి. అందువలన ఆ మావులచేత తనకు కీడుగలుగునని వెఱచి వసంతుడు వానిని మదనునికి అమ్మివేచినాడు. అతడు వికసితసహకారము లనెడి యా వన్నెమాతీన గుఱ్ఱముల నేలొని, పాంథకమాహములను జయించినాడు. అది యుద్ధతేమే, వీలన, దైవ మనుకూలముగా నున్న యెడలను, వైరికి మంచికాలము తీతోపోయినను, తిప్పకార్యమువలని కీడుకర్తను బాధింపదు. అట్లే ప్రకృతమందు మదనునికి మావుల నమ్మిన మాధవుడు (వసంతుడనెడు నారాయణుడు) ఆనుకూలుడు గావునను, పరులైన పాంథులకు మేలు తీతోపోవుచేతను, (అనగా వాని తమ ప్రియలంజేరకయున్నంగునను) ఆ పూచినమావులం గొన్నదోషము మదనుని బాధింపలేదు, పయిగా జయసాధనమే అయినది. వసంతమున వికసితసహకారములు పాంథులకు మిక్కుటముగా విరహతాపము గావించిన వనుట.—శిష్టదూపకానుప్రాణిత మైన యర్థాంతరస్యాసము. దానికి పూర్వార్థమందు వ్యాఖ్యాతము ఆంగము.

“చను వ్యాఘాత మతత్సాగ్ర శక్తమును దత్సాధనముగఁ దగిలించుటయుఁ”

పనికి విరుద్ధం బగుపని | ననుకూలతఁ జేర్చి చే నమర్చించుటయుఁ.”

“ఎవి జగముల రంజించునో | యవై శరములు నేసి నొంచు నగమాస్తుఁడు, బా”

ల్యవయస్కుఁడ నని దయయే | ని విడువఁగాఁజనునె యొంటి, సేవే చేపుమా.” ఆలం.

“కుసుమితామ్రంబులును మచ్చగుఱ్ఱములును | మనుచు నుండును బూచినమావులనఁగ” —ఆం. భా.

“మావు లనం దగు హయములు | మావు లనంబరఁగు నామ్రమహిజంబు లిలక” —ఆం. సం.

“విష్ణు వసస్తే వై కాళే మాధవః.” —“శక్త్యా తానవితిర్గయోః” —నానా.

“జయశ్రీచణుడు” —చణ్ ప్రత్యయము —“దానిచేత ప్రసిద్ధుడు” ఆన నర్థమున వచ్చును —“తేన విత్త కృష్ణాపుష్పాపా” —విద్యయా విత్తో విద్యాచుష్ణా ర్విద్యాచణః —అని. సి. కా.

మ ఉరుశక్తి స్వధుమాసదోగ్ధ విదుకిక్ బోధ్యత్సన్నిగపీచంద్రమస్

స్ఫుర దూధః ప్రవిముక్త మైన నిబిడ బోధ్యత్సన్ని పయఃపూరముఁ

విరియుబాణీనగోజ్జగల్గురియ మున్నీలైన యుక్తవృన్

రు రహిం గూడిన నేర్పరించు గములై రోలంబకాదంబముల్.

121

మధుమాసదోగ్ధ = వసంతమాస మనెడు పాలుపిడుకవాడు, ఉరు శక్తిక్ = ఎక్కువలముతో (పాలు పిగుకుటకు నిండుబలము వలయును), పిగుకిక్ = పిడుకఁగా, బోధ్య...ము—బోధ్యత్సన్నిగపీ = వెన్నెలగా త్రి యనెడి యావుయొక్క—చంద్రమస్ = చంద్రుఁడనెడు—స్ఫురత్ = గొప్పదైన—ఉధః = పొడుగుచేత — ప్రవిముక్తము = విడువఁబడినది, ఐన — నిబిడ బోధ్యత్సన్ని పయఃపూరముఁ = చిక్కనైన వెన్నెల యనెడి పాలయొక్క ప్రవాహమును, విరియంబాణీన గోజ్జగల్ = వికసించిన గొజ్జంగిపువ్వులు, కరియక్ = వర్షింపఁగా, మన్నీరు ఐన ఆ కమ్మనీరు = సముద్రమైన (అనగా విస్తారమయిన) మకరంద మనెడి యా మంచినీళ్లు, గహిక్ = చక్కఁగా, కూడినక్ = కలసికొనఁగా, రోలంబకాదంబముల్ = తుమైదల నెడి హంసలు, గములై (పా. గుమ్మలై) = గుంపులై, ఏర్పరించుక్ = తేలు సేయును.

తా.—వసంతకాల మనెడి దోగ్ధ (పాలు పిదకువాడు) వెన్నెలరాత్రి యనెడి యాపును కడుబలముతో పిడుకగా, చంద్రుఁ డనెడు దాని పెద్దపొడుగునుండి వెన్నెల యనెడి చిక్కిని పాల వెలుగు రాగా, దానితో గొజ్జంగి పూజువలలు గురియినట్టి మకరంద మనెడి మంచినీళ్ల ప్రవాహము భేదము తెలియకుండునట్లుగా కలిసిపోగా, తుమ్మెదలనెడు హంసలు ఇది పాలు ఇది కిమ్మనీరు అని భేదమును స్పష్టీకరించుచున్నవి.—వసంతమందు వెన్నెలరాత్రి లలో వెన్నెల చిక్కినిపాల వలె మహాప్రళాశముతో కాయించుండె ననియు ఆ వెన్నెలలో గొజ్జంగిపూవులనుండి కురియుచు మున్నీటివలె వెల్లిగొనుచున్న మకరందము కలసిపోయి గెండు సేకమై వర్షభేద మేర్పడనందున గెంటిభేదము కనబడక పోయినదనియు, ఆభేదమును, పాలునీరు కలసినచో వానిభేదము నెట్లు హంస లేర్పఱుచునో అట్లే, తుమ్మెద లేర్పఱచిన వనియు, భావము.—రూపకోతాపిత మైన యున్నీలితాలంకారము.

“ఆగ పడ భేదవిశేషము | లగు లున్నీలిత విశేషకాలం కృతీనులఁ;

ఇగ ము దగుల నెఱుంగుం దా ! నగ నాపతి నీయవోన్ నడఁగినమామకఁ;

“మొగము మొగంబుగ (దోచె) | దొగ రావుచు పోసిన దమ్ములుములు మొగడకఁ”—అలం.

‘జ్యోత్స్నీ’ - ‘జ్యోత్స్నీ చన్ద్రీకయాన్వితా’ - ఆమ. ‘జ్యోత్స్నీ’ - రూ. ‘జ్యోత్స్నీ, ‘జ్యోత్స్నీనిభిః ఉపసంభ్రావన్’ - వా. సంభ్రాహ్నికత్వాత్ వృద్ధ్యభావే ‘జ్యోత్స్నీ’ ఇత్యప్-అని రామాయణము. కావున ప్రథమపాదంబున యతిభంగము లేను. ‘దోగ్ధ’-దృఢశబ్దము బుకారాంతము. నిబిడజ్యోత్స్నీ—

“కోలతుక మధురు విద్యా | నిలయున్ గరుణాకటాక్షనిబిడజ్యోత్స్నీ

దళికాత్రిత జనగరిత | చ్చలగాఢ ధ్యాంతసమితి శతకోపమతిక్”—మనుచరిత్ర.

“పయః సాన్యదగయోః” - నానా. ‘సన్నీరు’=మును+నీరు. ‘కిమ్మనీరు’ - శ.ర.లో మకరందము అని యర్థంబును ఉపాహరణంబుగా ఇదే పద్యగమయ కలవు. ‘కోలంబకాదంబములో’—కాదంబములు పాలను ద్రావును, కోలంబములు కిమ్మనీటిం ద్రావును, ఇట సామ్య మెట్లు? అనిన, కోలంబములు త్రాగుచున్నట్టిది కిమ్మనీరుని భేద మేర్పడును, భేద మేర్పడుటయే అలంకారము వివక్షితము గాని దేనిని త్రాగునో దేనిని త్యజించునో అని వివక్షితము గాను. గెండును భేద మేర్పఱుచునవే.—‘ఇదినిర్వీర్యజ్వరీకో కోలమౌ బహుగోఽపి సః.’—‘కాదమ్మః కలహంసః స్యాత్’ - ఆమ.—‘గమతై’ యనుటచే కిమ్మనీరు విస్తారముగా సముద్రసంతతిగా వర్షించుచున్నదని భా.

ఉ. దిగ్వియ నంచ దూఁడు గొని పర వనేఱువునంఃమీఁదుగా

నగ్గెడ పుల్లకేసరమునందు వసింపగ నెక్కునూలని ను

స్వగ్ధము నంచగా వరు మరలం సోమంరంగి గోష్ఠిక

వెగ్గల మాడుతెంట్లు వరు వింకిక బూనె గుండ్లమోహముక. 122

డిగ్వియ = దిగుదుబావియందు, అంచ=హంస, తూచుకొని=తూటినీ (మ్రుంచి అందలి యగ్రభాగమును) నోటఁ గలుమకొని, తీర...గాఢ - తీర = గట్టునందలి - వస=ఉద్యమములాని) (అందునుండి డిగ్వియమీఁకి వంగిన) - ఇట్లువు నంఃమీఁదుగాక = కలహమున చెఱుట మీఁదుగా (ఆ చెఱుటయొక్క కొనకు తగులచు), అ...దుక - అగ్గెడ=అచోటనున్న - పుల్ల=వికసింపిన -

కేసరమునందు = పొన్న చెట్టునందు, వసింపఁగఁ = వ్రాలియుండఁగా, ఎక్కు...ముఁ - ఎక్కు = డిగ్గియలోని తూఁటికునియకొననుండి హంసనోటిలోని తూఁటికునియవలకు పైకి వ్యాపించి యున్న నూలి ను స్పృగ్గముఁ = పోగు అనెడి నున్నని త్రాటిని, అందఁగాఁ = తగులునట్లుగా, (ఆ త్రాటివెంట), తరు...కఁ = తరుమరంద = ఆ పొన్న చెట్టులోని తే నెయొక్కయు - సరసముక రంద = కొలని కమలవల తే నెయొక్కయు - గోష్ఠికఁ = పానగోష్ఠికై, వెగలమాడు తేంట్లు = మిక్కుటముగా రాకపోకలు నేయు తుమైదలు, ముటవెంటికఁ = మదనుని చాప మయిన యీ వంజేటకు నకు, గుణధ్వయత్యైవుఁ = బంటు నారితనమును, పూనెను = హించెను, 'తరుమరంద' సరస్వరవింద' అనియు బలింపవచ్చును.

తా. — ఉద్యానవనములో నొక డిగ్గియ కలదు; దానిలోనునుండి చెఱకొకటి దానిమీదికి వంగియుండెను. ఆ చెఱకు ప్రక్క వికవీణమై పొన్న యొకటి యుండెను. అంస యొకటి డిగ్గియ నుండి తిమ్మిక్కాడను త్రుంగించి, ఆ గ్రభాగమును నోటఁ గలెనుకొని, ఆ తూఁటి యిరుగునియల నడుమ సాగుచున్న తిత్సాక్షి నూత్రము ఆ చెఱకు తుదకు తగులునట్లుగా ఎగిరిపోయి, ఆ పొన్న చెట్టు మీద కూర్చున్నది. అంతట అనూత్రము వెంట డిగ్గియలోని తుమైదలు పొన్న పూవుల మకరంద గోష్ఠి పానమునకు బాగుగా పోదొడ్చినది; ఆ తే పొన్నలోని తుమైదలు డిగ్గియ తిమ్మిలే నెను గోష్ఠి పానముగా త్రాగుటకు అనూత్రము వెంటనే బారుకట్టి డిగ్గియ నున్నది. అందువలన ఆ తుమైద బారులు రెండును మదనుని విల్లయన యాకంకి చెఱకునకు బంటునారిగా నొప్పారుచుండెను. — గవ్యా త్యేక్ష.

“ఆ గడ్డ యక్కడ యచట యచ్చట యాడఁ | యందుల పానపాన యద్యోడ యట

అందు నాఁ ద్రానిమై విరాజిలుచుండు” — ఆం. భా.

‘తూఁటి నూలిపోగు’ — దాని వెంటటి తుమైదలు బాగు సాగుటకు — చెట్టునుండి దిగెదూ బారొక నారి — చెట్టున కెక్కిదు బారొక నారి. — ‘తిమ్మి నూలిపోగు’ తుమైదలకు రాకపోకలకు నూటిదారిఁ జూపుటకుఁ గాదేని, అవి రెండవనారిగా దాని వెంటటి నే యేల వచ్చును ? పయిగా, ఇనట “ఇంచు విల్లుడు” — “పూవుండు పూలలోను పుచ్చుకొనియొక చుండ్రేక్ష కోదండముఁ” — అను కవిసమయ మునందుం గల యిట్టిచాపము నీద మె యుండఁగా — “హవ్యో గోలవృమాలా” అను కవిసమయముం బట్టి గోలంబమాలలే రెండునారు లగుట సమంజసము. రెండు బారులకొకే రెండు చోట్ల చెట్టునను అరివిందమునను గోళ్లులు చెప్పబడినవి. ఉపలభము లైన పెక్కు వ్రాతపుస్తకములందు “నందఁ గాదరుమరంద సరస్వరవింద,” అని పాఠమున్నది; అందున్న శబ్ద ప్రామాదికము గావచ్చును. — ‘దిగ్గియ’ — ప్ర. దీర్ఘికా. ‘అంస’ — ప్ర. హంసః — ‘నూడు’ — ‘తో’చు మృజాశము తూడు నాఁగ’ — ఆం. భా. — ‘నూలి’

“ఏనా మనో మే ప్రసభం హరన్తి | కితుః పదం మగ్యము ముత్తేతన్తి

సురాజ్నా కర్షతి ఖడ్గితా గ్రాత్ | సూత్రం మృజాశాదీవ రాజహంసీ.” — విక్ర మోర్వాశి.

జంటనారిలో తూఁటినూలు కనబడకపోయె ననియు భా. “జంటనారిం బూనుట” — విరచు లపైఁ బాఠప్రయోగము నేయుటయందు పటిమ హెచ్చుటకై. ‘తరుమరంద’ — మరందము కొఱకే “పుల్ల” అనుట; — ‘పున్నాగః పురుష స్తుభః కేసరో దేవకల్లభః’ — అను.

చ, నిడువ మధురాలిక ల్నుడుమనే కొని తింగలు సాగఁ జొట్టుకొం

చడరి కడార కాచకటకాకృతి సుల్ల మెలంగె గాడుపుల్

జడగతి నధ్వనీనపరిమత్పటునిశ్వసితానలం బెడు

ర్షడ మటి సార్పులై చుర చురం నుచ సుల్లగ స్రుక్మేనో యనక. 123

గాడుపులో = వాయుపులు, అధ్వ...లు - అధ్వనీన = పాంఘలయొక్క - పరిమత్ = సమాహు
ముయొక్క - పటు నిశ్వసీత = నిట్టురు పడిడి - అనలంబు = చిచ్చు - ఎగుర్పడక = తమ కెగుగుగా
రాగా, మణి = మిక్కిలి, సార్పులు = బాబులలో కూడుకొన్నవి, వి = (అనగా - కాలి చుండుచు),
తుదక = కొనలయందు, చురచురక = చురచుర వాను ధ్వనితో (ఇంకొక్క కాలనప్పుడు అనుధ్వని
కనుకరణము), సుల్లగక = సుడులుపడకగా, స్రుక్మేనో అనక = ముందుచుకొని పోయినో అను
నట్లు, నిడు...లో - నిడుద = దీర్ఘములై న - మధుళికత్ = తేనెయొడికలను, నడుమనే = నేలపై బడక
ముందే, కొని = గ్రహించినవై, తీగలుపాగక = తీగటగుణములే తెలిక పర్యచుండకగా, చుట్టు
కొంచుక = వానిలో సుడులుపడుచు, జడరి = పీతెంచి, కిడా...ల్లక = దార = గోగోజనపు వర్ణము
గల - కాచకటక = గాజువలయుముల (స్త్రీలు నాల్గు బట్టగాజుల యందు) ఆక్రింది = ఆకారము గల,
సుల్లక = సుడులుగలవై, జడగతిక = నుండనందారముచే, పెలంగక = వర్తించెను.

తా...మలయ మారుకములు నిడివియైన తేనెయొడికలను నేలబడకముందే గ్రహించి
చీచుచుండును, ఆయొడికలు జగటగుణము కలవగుటచేత తెలికక నన్నున్నముగా కాలితో,
నూడ సాగుచునే యుండును, కాలి చిన్నచిన్న సుడులు సుడియును, అంతట స్త్రీలచేతులలోని
బట్టిగాజుల మాకారముతో గోగోజనపువన్నెలో చుట్టులుచుట్టుకొనుచుండెడి యొడిక తీగలసుల్ల
గలవై యా గాడులు సంపరించుచుండును. - అప్యత్ర మ్మేనాదే ననగా - ఈ మలయానిలములతో
పాంఘలనిట్టున్న నిప్పులు ఎగురుపడకగా వానిచేత నీవడి యుడిగి యిది మరచుర ముండి
పోవును, సుడులు పడకగా, మణిగి పోయినవో అనునట్లుం దెను. - ఉత్పేక్ష.

'మధుళికత్' - మధు 'శ్చేన మధుళికా. "గిగాం నవీ నద్యః ప్రతికతిష్ఠానరకలికా మధు
ళిమాధుగ్యం తీపతి పరిపూర్ణైకా భగవతీ." - భోజ. ప్ర.

'కిడాం కపిలః కిల్గపితౌ కన్యకల్గౌ' - అను. కడాంకల్గమునకు పీతకలనిపట్టికం గాచు
నది. కటకో వలయో ఒన్ది యామ్ - అను. - 'కాచ'వై. గాజు.

"కాచః కాశ్చననంగర్గా దత్తై మారకతీం ద్యుతిమ్

తథా సత్సన్నిధానేన మాన్యో యాతి ప్రవీణతామ్." - 'హిలోపదేశ.'

'కటకాక్రితి' - పదార వృత్తినిదర్శన. - 'అధ్వనీ' - 'అధ్వనీ' 2 ధ్వనీ 2 ధ్వన్యః పాఠా
పథక ఇత్యపి - పీతకలో పట్టికను చూ. 'నరిసత్' - 'సమజ్యా పరిమత్' - 'సభా సుమితీ సంపద' -
అను. ఇది సమాపామాత్రపరము. - 'సార్పులు' - 'సార్పిన్' - 'రప్తము. "సులసులక" - అనుపాఠమున
రతయతి నుష్టము. 'చురచుర' - పీతకలో యతివిమర్శం గననది.

చ. కురిసిన్క్రిందిపుట్టాడుల గొంచు నగంబుల మీఁదికై పితం

గరుచుల గొన్ని పెల్లెగనె గాంబులను శ్లిషితి మాధవుడు రా

నెరవుగ బూవు సొట్టిడి పనేదిగ భూమికి వెంకి మెట్టదా

మరరచణంబు తాం గొన, భ్ర మ్మేనో ముచ్చునో యనక. 124

ననేదిర = వనలక్ష్మి, పతి = భర్తయైన మాధవుడు = విష్ణుమూర్తి (వైశాఖమాస మనుటయు)

కాక = రాగా, ఎరవుక = వ్యల్పకాలలోపయోగార్థము, భూమికి = వనభూమికి (భూదేవికి అను

టయు), పూవుసొన్న ఇడి=తన పుష్పాధరణము పెట్టి (పెట్టుటకును), వెండి=తా నిచ్చిన యెరవునకు
బదులు ఎరవుగా, పెట్టతామరరణము = నేలతామరతోడవు, రాణ=విడిచివేసినంతట (పా.
తాణ), కొనకొ=తాను పుచ్చుకొనుటకును, స్రుమత్ గతులు=తిరుగునట్టి గమనము గలవి (ఆనగా
కడియములు అడ్డగలు మొలత్రాళ్లు బడ్డాణములు ఇత్యాద్యాధరణములను దేశమునం దిడుటకును,
అందుండి వెలికిలివియుటకును వానియందలి స్వనిరంత్రములలో త్రిప్పబడునట్టి, మలుచుట్టులో=
తిరుగుడుములలో, అనునట్లుగా, గాడ్పులనుట్లు కొన్ని=కొన్ని గాలినుడులు, వరిసిన క్రిందిపువ్వు
దుంక=దట్టముగా క్రిందికిరాలిన పూఘాసులను, కొంచుక = గ్రహించి, పితంకరుచుంక=పసుపు
వస్త్రాలు గలవై, నగంబులూడికై=చెట్లపైకి, పెల్లు=మెండుగా, ఎగనెక =లేచి నాగనది.

తా.—చెట్లు నిండ పువ్వులు పూచీయుండెను, పెట్టతామర వికసించియుండెను, చెట్లలోని
పువ్వులనుండి క్రిందికి పూఘాసులు వానకలై దట్టముగా రాలినవి. వానిని గాలినుడులు ఎత్తివది.
ఆ ఘాటించి ఆసుడులలో కలియఁగా తనవయసులయిన యానుడులు గిరిగిరి తిలుగుచు పసుపువస్త్ర
లతో చెట్లమూడికి ఎగయుచుండినవి, అంతట ఆసుడులు ఎల్లండ ననగా, కనలక్ష్య యనెడి
మహాలక్ష్మీ తనకును వనధూమియనెడు ధూదేవికిని బయలుదేరినవి. వైకృతమౌన మనెడు
విష్ణువు రాఁగా, ఆసునయెనుడు వానిసారాధనార్థముగా పవనముకై తన పుష్పాధరణములను కొన్ని
టిని ఎరవుగా ధూదేవికి ఇచ్చును, ధూదేవియుక్కి పెట్టతామరతోడవును తాను ఎరవుగా కై
కొనెను, వానిని తమదేశములనుండి తీయుటకై త్రిప్ప బంగారపుతిరుగుడుములలో యనున
ట్లుండెను—కన్నాశ్రేయశ్చ.

‘వరిసిన’—దీనిచే ‘పెల్లుగా అని తెలియచుచున్నది.—ఇంకను వనెందరియొక్క పుష్ప
ధరణములు ఆమెదేశమునుండి విడలేదు. ధూదేవియుక్కి పెట్టతామరయాధరణములు ఆమె
దేశమునుండి విడలేదు. విడఁదీయుటకై మఱులు త్రిప్పదశయే యిట వర్తితము. కావున ఆ
యాధరణములు చోట్లు మాఱియే యున్నవి. ‘ఎరవుగ’-తత్కాలోపయోగమునకు, ‘పెట్ట
తామర’-పెట్టకల్పము ధూప్రదేశవిశేషవాచకము కావున పెట్టతామరను కవి ధూదేశపూధరణ
ముగా నెప్పినాడు.—‘వరిసినపువ్వుడులు’-ఎనట క్రిందికి రాలినట్లు చెప్పబడినట్టివి పువ్వుడులు
గాని పువ్వులు కావు. ‘మరుచుట్టులు’-శ. ర. త్రాణ్య. ‘మలుచుట్టులు’-శ. ర. లో లేదు.
త్రాణ్యులలో కలదు. సుఖో=సుఖం.

చ. తరుణు లదోనిదాన మధు ధాన నన లక్ష్మకుళాళి నింపఁగా,
వరుణుల మేముగామె యని తల్లెలెలొ ననదేవత ల్పర
ధర వకుళౌఘ మెల్లను నన లక్ష్మ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గల
దొరసె మధుప్రపూర్ణత మధుకములం బృథు సాండుపుష్పముల్. 125
ఇటులు=యవకులు, అదో...రక=అదే=ఈ పువ్వులకు - నిదాన=అని కారణమైన-మధు
ధారణ=సూర(గిండు)ధారచేత, వకుళి అకే =పొగడల సమాహమందు, ననలో=ముగ్గులను,
నింపఁగా=నిండింపఁగా, ఏము=మేము, తరుణులము గామె =యవకులము గామా, అని=అని
పోటివహించి, తద్గతలు - తత్=ఆ వనములను - గతలు=పొందినవారలు, దొరసెదేవతలో, ధరణ=
ధూమిలోవున్న, వకుళి ఓఘము = పొగడల సమాహమను, ఎల్లను = అంతయు, ననలో కనక =
పూచునట్లుగా, గ్రాయఁగ =ఉమియుటకై, సుఖి =పాద్యులతో, నించు బుగ్గలక =నిండించు

కొనియున్న పుక్కిళ్లును, మధూకములకొ = ఇప్పు చెట్టయందు, పుగుపొండు పుప్పములు = చొడలై పొండురవర్ణములైన పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణతకొ = మకరందముతో నిండుటచేత, చొడలకొ = సరిపోయెను.

తా. — వసంతములో ఇప్పు పూచుచు, ఆ పూతకు కలి వర్ణించుచున్నాఁడు:—ఇప్పులకుందు మకరందముతో నిండినపుప్పములు ఎట్లుండెననగా, యువకులు తమసురాగం దీక్షామును పొగడల మొదల్లియందు ఉమిని వానిని పుష్పింపఁజేయఁగాఁ గని, పొట్టికై వన నేరతలు భూలోకములోని పొగడల నన్నిటిని పుష్పింపఁజేయుటకై వాని మొదల్లియందు ఉమియుటకై సురితో లిండించు కొన్నట్టి వారిపుక్కిళ్లలో యనునట్లుండెను—చూచుకొన్నట్టి.

‘నిదానం త్వదికారణమ్’ - మధు మత్స్య పుష్పగీతే ౩౪౨: - అను, ‘వనభోగముభిషీ ధునా’ అని దోహదము; ‘తెలుపుము’ - కేవలము సత్వియోహవము. సురివసు మకరందమునకును ఒక శేవర్ణము, (తెలుపు గాగు), ‘అపువంతి:’ ‘పద్మరాగ సురా రిక్తచంద్ర నాలక్తిద్రవా:’... హిల్లశం మధురత్వాని న్మృతీకౌ హస్తిబిందవ:’ - కా. క. ల.

ఏతదనుగుణముగానే ౧౩2లో పాపూలికల కి దారవర్ణములుగా వర్ణింపఁబడినవి. — చెలువల కి పోలములను ఇప్పుపూముగలవ మనుచరిత్రములో పాపూలిక వి పోల్చియున్నాఁడు. “ఒప్పులపువ్వు లగు నిప్పుపూముగలలోని బుగ్గలందు” (28); స్త్రీలయగుములకును ఇప్పుపూవర్ణముం శేషుండు.

“అతిబృత్తమసాహక వ్యతికిరోత్కిమ్యుః క్షణం గహ్యతా”

మత్తే రుగముధూక పుష్పముధురై ర్ణావ్యసారై రయమ్”.

అని మహావీరచరిత్రలో సీతం గూర్చి రామవాక్యము:—పొండు వనగా కేవలము తెలుపు గాదు;—‘పారిజా పాణ్డూరః పాణ్డూః’ అను, ఎందులకు రామాశ్రమి-‘ఏతదవంతికిన్మధ్య:’ ‘పాణ్డూ సు పీతభాగార్థః కేతిక్పూలికన్మధ్యః’-అని శబ్దార్థము. సారాయికిని కలువకును వర్ణభేదము కలదు. సారాయలు ప్రాయశఃముగా రక్తికల్పములు, కల్లు తెలుపు; సురాశబ్దము పొడిలోకిని పేగు. కావున శంకరమండనమిత్రుల వికటవాదమందలిని “ఆహో పితా కిముసురా! నైవి క్షేతా యతిః సర” అనువాక్యము బాధింపదు.

“మూర్తి మన్తమివ రాగిరసోఘం శే పరస్పరసమర్పితవక్త్రాః”

అననావముషేణ తదాని మక్షిపన్త హృదయేషు యవానాః” - సు. ర. భా.

‘క్రాయగ్కో’ - బియ్యారముగా ఉమియుట గాన గ్రామ్యముగాదు. — “శుకవాటిబుగ్గలు మకరంబులనరాగు” అని బుగ్గశబ్దమును అప్పుకవి వలదనెను; మఱి పెద్దనగారు సయితముం బ్రయోగించిరి. వ్యవస్థయేమన, కపోల సౌభాగ్య వర్ణ నామాశ్రయ భావమునచో కూడదని భావము.

పుగుత్తిపొండుత్తిములు బుగ్గలసాటికొఱకు “కపోలకాన్తమాధుర్యస్ఫురేషు ప్రవోధవత్సు మధూక పుష్పేషు” - యశ స్తీలకము 3 (411-2.)

చ. తరుణుల కౌగిట న్నినుచు తమ్ము వృథా విరు తెత్తఁ జేసె మో పరులుగఁ జైత్రుఁ డంచుఁ దదిభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని ర్భరమథుపాలీధూమము పరాగపు నీటును దేనెగజైచాఁ దరుదుగఁ దాల్చుఁగాఁ గొరవులై యొలుగుబడెఁ గొన్ని భూజముల్. 126

* చూ. తిక్కనసోమయాజివిజయము.

తరుణుల కాఁగిట = యువతుల యాలింగనముచేత, ననుచు=ననలెత్తునట్టి - తమిష్ = గోరంటులను, వైత్రుడు=మధుఁడు, మోపరులుగ = బరువు మోచువారినిగా, వృథా=అనావశ్యకముగా, ననలెత్తె = ముగ్గులుతొల్పునట్లు, చేసె = కావించినాఁడు - అంచు = అని భేదపడుచు, కొన్ని భూజములు=చెట్లు, తద...హ్నిక్ = తత్ = అతరుజ్యాలింగనముయొక్క - అభావ = లేమివలన - మనోభవ=మదనోద్రేక మునెడి - వహ్నిక్ = నిప్పులో, వెచ్చి=కాలి, నిర్భ...ము=నిర్భర = పెలయిన, మధుప=తుమైదల - ఆరి=ఁగమామనునెడి - ధూమము=పొగను, పరాగపునిఱును=పుప్పొడి యనెడి నిగుఱును, తేనెకట్టెచాఁడు = (కొఱువికి మండనితుదలో ఊరునట్టి) మకరంద మనెడి చుముఱును, అయగు=వంతగా, తొల్పు = ధరించునట్లు, కాక్ = సంభవింపఁగా, కొఱువులై = కొఱుకచ్చులై (కొరవులై = మరవకవృక్షములై అనఁగా గోరంటునెట్లులై), బిఱగంబడె = సోలిపోయెను.

తా.—వగంతమందు గోరంట (మరవకము, లేక కొరవి) పూచును; “అలిగినా తుగ్గవకః” అను దోహదకాస్త్రము ప్రకారము తరుణిజనాలింగనముచేతను బూచును. అట్టి యాలింగనభాగ్యమును పొందనివాక వగంతుఁడు ఆ కొరవులను పూభాగము తొల్పునట్లు గావించెను. అంతట వాని యందు ఆ పుష్పసమృద్ధిమూలముగా తుమైదలగుంపులు ముసరుకొనం జొచ్చినవి, పుప్పొడి పెల్లుగా నుప్పత్తినినది, తేనెయ క్రంచుకొనం దొడంగినది. ఇదియెల్లం బరికింపఁగా, ఆ యాలింగనము కోలు పోయినందున జ్వలించిన మదనాగ్ని చేత ఆకొరవిచెట్లు కాలిపోయి పొగ లుద్భవించి, నిగుఱు గవినీ, మండనితుదలందు కట్టెచుమురు గ్రమ్ముచు కొఱుకచ్చులై నవో యనునట్లుండెను. — రూపకోతాపిత గమ్య శీతూత్పేక్ష శేషమప్రాణితము.

‘వృథా’-తెనుఁగున రూ. వృథ; ‘మోపరులుగ’ - మోతె చేయుగా, - “వెచ్చి ననఁ గంటె ననఁగున వేగె ననఁగఁ | గమలై ననఁగున దవనవేకారములుగ” ఆం. భా. - “వేడిపెలుపు డిగి వెచ్చి ద్వీపము | లే దేర్పురీతి” — హరిశ్చంద్రద్వీపద. ‘కొరవి’-మరవకవృక్షపర మయినప్పుడు లఘు రేఘము, ఉల్కా-పర మయినప్పుడు గురురేఘము, శ్లేషగావున శ్రవణమే ప్రధాన మయినందున అభేదము. ‘బిఱగంబడుట’ - వృక్షస్వభావముచేతను కాలిపోయినందునను కలుగును. — ‘కట్టె చాఁడు’ - కట్టెలో సారముండిన కారుణ్యపుడు కాలనితుదను చుమురు దిగుచుండును. దీనిని ప్రాయ్యికట్టెలో కనవచ్చును.

ఆ. ఫలశలాటులురుల, నశలైకై తమవనంబు | చెఱుగ, మాపు లంటి చెలువ పిండు

మగఁడ ననలు నింక, మొగముఁ గన్నులు నెఱ్ఱబాటె దిగుల శౌక పైకములగు.

(‘కొర స్ఫురేన మాకన్దః’ అని దో.) చెలువపిండు=తరుణిజనమూహము, ఆశులకై = తుమైదల కొఱువ, ఫల శలాటులు=కాయలును చిగిల్లును, ఉరులక్ = రాలిపోవుటచేత. తమమాడు = చిలుకల యు కోకిలలయు కూడిని, చెఱుపక్ = ధ్వంసించుటవఁగాను, మాపులు=మాకందయలను, అంటి=చేతితో తాకి, ననలు నింపక = పూవులతో నిండింపఁగా, శౌక పైకములక్ = చిలుక పిండు నకును పోలిల పండునకును, మొగము కన్నులును, మిగులక్ = మిక్కిలిగా, నెఱ్ఱబాటె = (కోపముచేత) ఎఱుపెట్కను.

తా.—యువతులు ఆప్యతికై చిగిల్చి కాచి యున్న మామిడిని చేతం దాకిరి, అందువలన, “కొరస్ఫురేన మాకన్దః” — మామిడికి కొరస్ఫురము దోహదము గావున, అది యా మనుషటికాయలను చిగుళ్లను రాల్చివైచి క్రొత్తగా పూచినది; అందువలన తేల్లట పూచేనెబోనము దొరకినది,

చిలుకలకు కాయలబోనము, కోయిలలకు చిగుళ్ళ బోనమును, నవ్వుమయినవి; ఆ కారణమున కోపములు కలిగి చిలుకలకు మొగమును, కోయిలలకు కన్నులును ఎఱ్ఱబాటనవి. — పోతూలేప్పికి; అందులకు యథాసంఖ్యాలంకారము అంగము; కోయిలలకు చిగుళ్ళు అవార మినుటకు - “పల్లవగ్రాసక మాయకంఠ కలకంఠవహుకలకాకనీ ధ్వనికే.” - పారిజా. “శిలాఋతి పద్మజే పర్ణధాత్ర్యామి ఫలయో రపి” - విశ్వ. త్రైమదోరవారు ఇప్పుడ్యావమువ టీకయంగు ఈ సమంటువునే యుదాహరించి ఆట లనియే యర్థము వ్రాసివారు. - “అశ్విత్ కై - చెఱుపకై, ఆనుటచే చెఱవపించునందు పక్షి పాతపూర్వక మయిన గురుద్యమము తోచుచున్నది. ఆయెను కోపకారణమే. శుకములసమాహము శౌకము, పీకిములసమాహము పైకిము. చిలుకలకు మొగంబును కోయిలలకు కన్నులును స్వభావముననే ఎఱ్ఱగానుండును. చూ. వసు:—

సీ. “ఫలభంగములు సేయుచిలుకకు సాంగమై | త్రోధరసంబు ముక్కున నె యుండు |
కాలభేదికి మహాకాలమూర్తికి దండు | కోయిల కెఱుమంట గరియుంగంట.” చూ. రత్నగణము -
“వికోరసారస పారావతి కోకిలదృష్టు ముగియింపఁగో హంసచచ్చిష్టః” శుకమర్కటయోర్ధ్వ ఖమ్”
‘మిగులక’ - ‘శిలవలదొర్ల న్యము కారణము; ‘ఎఱ్ఱబాట’ - తిమిమన్నము బోగొట్టిన కోపముచేత; పీకిములును పండను తినును. —

‘మహా దపి పరదఃఖం కీతలం సమ్యగాహుః | ప్రణయ మగణయత్యా య న్న మాపవత్కన్య
అధరమివ మదాధా పాతుమే మే ప్రవృత్తై | ఫల మభినవపాకం రాజజన్మాబ్ధిమన్యః’ వి.తి.
మ. అతులప్రేమరసాద్భి యోర్ధ్వ ప్రయహాస్యకీడ సంతత వం
చిత మై తత్క్షణజాంగజజ్వరమిళి చ్చిస్తథ్రమం బూన్య నా
వతి నోవృత్తిమ కానవే యన సపుష్పం బయ్యె గో గంతలో
నతఁడం న్దోచిని నవ్వుడు నివరిసె బ్రాంతించ న్న మేసన్త్రు. 128
అతు...ద్భి-అతుల=నాటిలేని-ప్రేమరస=ఆనురాగ భావముచేత - ఆద్భి=ఋరయైన-ఓర్ధ్వ=ఒకచెలవ, ప్రయహాస్యకీడక = కాంతునిపరిహాసకేళిచేత, సంకేతవంచిత వి = (తిమిమంటుకై యేర్పఱుచుకొన్న) సంకేతసానము విషయమున మోసగింపబడినదై (అనగా ఆతిఁడు ఆతావునకు వచ్చియు పరిహాసార్థము దాగియున్నందున). త...మ-శిత్ త్విణ=అనిముఠమున-జ=పుట్టిన-అంగజ=మదనునివలని-జ్వర = వేడిచేత-మిళిత = కూడిన-చిత్ర ప్రిమంబు=మనస్సుయొక్క-శ్రుతిబిచ్చు-హాస్యక = ప్రేరింపగా, ఓపుత్రమ నావతిక కానవే, అనక - అనగా, గోగు=కర్ణకారము, సపుష్పంబు= పూవులతో గూడుకొన్నట్టిది, ఆయ్యెక; అంతలోక = అంతమాత్రాన, (అనగా ఆపూతి యొక్క వెలుగుచేత). ఆతిఁడుక = అదయతుండును, తోచినక = కనబడగా, నవ్వుడుక = ఆ చిత్రమునకు ఆమె నవ్వగా, ప్రాం...పుక = ప్రాంతి = ఆచంతి-అంచిత = ఒప్పుచున్న - నమేరు ద్రువుక = సురహన్న చెట్టుకూడ, విరిసెక = పుష్పించెను.

తా. — భిర్తవై అత్యంతప్రేమాద్భిహృదయ యొకతె ఆతిసంగవయంటకు సంకేతసానము నకుం బోయినది, ఆతిఁడు వచ్చియుండియు పరిహాసముకై చంతి నే చాటిన దాగియుండెను, అంతట నీమె శిత్తవేమ కలిగినవియోగవ్యథాజాతి మయిన మదనజ్వరముచేత ఈ వాదానగం బొంది ఆచ్చటి యొకచెట్టును ‘ఓచెట్టా, నాప్రియని నీవు చూచితివా?’ అని యడిగెను. ఆచెట్టు ఒకగోగు-అనగా కర్ణకారము-“నల్లాపతిః కర్ణకారః” - దానికి నల్లాపమే బోవాదము - గావున-ఆమె చేసిన

యాసల్లాపమునకు అదివికసించినది. కర్ణి కారపుష్పములు బంగారువన్నె గలవై మిక్కిలి ప్రకాశించును కావున ఆ వెలుగుచేత ఆచాటున దాగియున్న దయితుండు కానంబడెను. అచిట్టకమునకు ఆమె నవ్వివది. ‘నమేరున్న సి తేన చ’ అని చెప్పిన ప్రకారము నవ్వున మేరువునకు దోహదముగాన, దాని చేత ఆచెంతనున్న నమేరువునూడ వికసించినది. ప్రహర్షణాలంకారము.—

“యతనము లేకయ యుత్కిం । తితవస్తుస్థాప్తి, కోర్కికోక మించెడునా

తత్సీద్ధి, యుపాయాగ్ । దృతిక్త ఫలసిద్ధియును, బ్రహ్మణము లగున్,” అలం.

ఇందలి నాయిక అభిసారిక. కాంతునిక్త సంకేతసానమునక్త పోవునాయిక అభిసారిక యనంబడును—“కాస్తాగ్ని తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికా” దశరూ. “ఊన్వక్” వ్రాత ప్రకులంబెల్ల ఇదే సారము. ఇదే శ్రేణుము, పూనునకున్ ప్రకారము. ‘గోగు’ - కర్ణి కారపుష్పమును దీపీకటం బోల్తురు, అది అట్టి వెలుగు గలది. అంగువలన, అది పూవగానై, చీకటి యెడలుటచేత, చెంగట జీయిలో దాగియున్నదయితుండు ఆ వెలుతురులో ఆగపడె ననుట మిక్కిలి హృదయంగమముగా నున్నది.

“పరిజనననితాకరాభితాభిః । పరివృత ఏష విభాతి దీపికాభిః

గిరిరీత గతిమా నపక్ష్యలోపా । దనుతిటపుష్పితకర్ణికార యష్టిః” — విక్రమోర్వశి.

ద్రువు=ద్రుశబ్దము ఉకారాంతము కావున వుత్సర్గము.

తే, స్థాని వొక్కిండు మగవాడు చిలక కుసుమ

ఫల మొసంగె నట్టై కినియక, పద్మనవన

వచనసురర గూర్చినొసంగ నీ వలచెపుష్ప

మైన నచమాడ్చినుమిసిన నలరెబొగడ.

129

స్థానివు=మోడు (శివుడును), మగవాడు ఒక్కడు=పురుషుడొకడు (కన్నప్ప యను బోయవాడు), తలకక=వెనదియక (జంకక), ఉమియక్=ఉమ్మివేయగా, (పుక్కిటిజలమును పూజారమై శివలింగముమీద సుమియగా), కినియక=కోపగింపక, ఫల మొసంగెక్=పండునిచ్చినది. (కామితము నిచ్చినాడు), అట్టై=ఆశ్చర్యము; పద్మనవన=కిములమువంటి ముఖముగలది (వనసుందరి), వదన సురక్=పుక్కిటి మద్యమును, కూర్చిక్=ఆనురక్తితో, ఒసంగెక్=అర్పింపగా, పుష్పమైనక్=పువ్వయినను, ఈవలచె=ఈయనక్కిట్టలేదా, ఆనుమాడ్చిక్=ఆనువిధమున, ఉమిసినక్=సురను ఉమియగా, బొగడ=వశళము, అలరెక్=పుష్పించెను.

తా.—కన్నప్ప (తిన్నడు) ఆనుబోయ శివలింగముపై గుప్తపనాథము పుక్కిటిజలము నుమిసెను. అందులకు మెచ్చి పరిమళివుడ దాతనికి ఇష్టఫల మొసంగెను. ఏతన్నిద్రమును శ్రీకాళిహస్తి మాహాత్మ్యములోఁ గనెనను. స్థాని కనగా శివుడును మ్రోడును. దీని నాశ్రయించి కవి యిట్లు వర్ణించుచున్నాడు.—మగ వాడొకడు తనపైయమియగా స్థానివు కోపగింపలేను సరిగదా మఱి కామితఫల మొసంగెను; ఆశ్చర్యము! సేను ఆటలు కోములు కల సంసన్న వృత్తును. నాకు ఆనురక్తితో పద్మవదన తనపుక్కిటి సురాగందూషమును వలపుకత్తెయుంబోలే నొసంగుచుండగా నేనొక పువ్వయినను ఈవలచాయని తర్కించుకొన్నట్లు, బొగడచెట్లు సురాగందూషమును సుందరి ఒసంగగా, పువ్వులు పూచెను.—ఉత్పేత్తిక్-ఆర్థాపత్త్యుత్సాహిత.

“స్థానిః పుమాక్ మహాదేవేశజ్కా నస్త్రీ సిరే త్రిపు,”-నానా.

“కినియక”- ఉమియుట యనునపరాధమునకు కోపించుటయు దండించుటయు సహజమై యుండగా, అట్లుచేయక ఫలమునగుట అన్యార్థమయిన దొడ్డతనమును తెలుపుచున్నది. ‘అట్టె’- “నలునకాని నలినదళ శేత్ర కరియింప దట్టె! చూతమనుచు నమిరవరులు”-భా. ఆ.

ఇట తారతమ్య మరయునది-“స్థాణువు”×‘వటశము’; ‘మగ వాడు’×‘పద్మ వదన’; ‘తలఁ కమి’×‘కూర్చి’; ‘ఉమియుట’×‘వదనమర నొసంగుట’; ‘ఫలము’×‘పుష్పము’.- “వటశో ముఖసీ ధునా” అని వోహదమగదా. ఒక టీకలో తిన్నడం కవలొంగమున కొసంగినట్టిది మర యనియున్నది; కాళహస్తిమాహాత్మ్య ప్రబంధములో న్నానాగము గండిమాజలము నొసంగిన ట్లున్నది;

మ. “అన, మోదింకి హాస్యజం హోదుగఁ, జెం న క్యేర నేతెంచి, పా
వననిర్మాల్యముఁ జెప్పఁగలికొనఁ బోవం ద్రోచి, గిందూప ట
వనసేకం బోనరించి, పత్తి రిడి, త్రోవ ల్లాచి తా నేని కా
ల్పిన కోలామిషఖండముల్ దనకు భక్షింపంగ నందిచ్చినకా. 3 (105.)

‘ఉమియ’-ఇది గ్రామ్యముకాదా యనిన, కాగ; ఒక్కడే భక్తిగతభిరితపూజాంగముగా కథ ముక్తయైనందునను. ఒక్కడే హస్తోత్పన్న సంప్రతికృతంగానైతేగా హృదయంగమ మగు కథనము గ్రామ్యముగాను; గ్రామ్యమునకు నోతి వలయును. ఇటునోతి యుక్కిడిది? కనుక నిది యిట గౌరవప్రతివ్యపాశ్రమమై మతిమనోహరమై యున్నది. “ననిచె” అనుపాదమున యతి భంగము. ‘నలనె’ అని పఠించిన సరిపడును.

తే. మధువుఁ గాంతలపుక్కిటి మధువుఁ బేల్ల
యొక్క, బస నూకఁ, బొగడ్డనె నెలయ, దాన
విరిసె దొడ్లొక నభములు, విరులు జడిసె
దీన, నద్దెల్పునకు నచ్చి త్రేటు లాల్చె.

130

మధువుక - తెత్తి మామమును, కాంతల పుక్కిటి మధువుక = వనితలయొక్క గిందూప మనియు, ‘తెత్తి యొక్క’ = గెండింటికిని మధువనియే పేరుగలిగిన యీసుచేతి, పనక = స్ఫుర తమును, చూపక = నిరూపించుటకై. పొగడ్డపైక = వటశవృక్షముపై, నెలయక = వ్యాపిం పఁగా, దానక = మధుమానసముచేతి, దొడ్లొక దళములు = మనుషటిగూతలు, వరిసక = ఊడిపో యెను, దీనక = కాంతలపుక్కిటి మధువుచేత, పొగలు జడిసక = పుష్పల జడిగావరిసెను, ఆద్దెల్పున కుక = కాంతలపుక్కిటి మధువుయొక్క నలునకకు, నచ్చి = సంభోషముతో ఉన్నది, త్రేటులు = (అనియలలోను మకరిందమును ప్రాగునై పక) తొక్కిదల. ఆచ్చక = హస్త భృసులు కావించెను.

తా. సమానులలో ఈసు ప్రసిద్ధము. ప్రేత్తి మానమును కాంతలపుక్కిటిమరియు గెండును మధువని పేరుగలవగుటచేత సమానములైనందునగాన, వానికి పరస్పరము “నేనెచ్చు నేనెచ్చు” అని ఈసు కలిగినది. అంతట అనితిమతిమ యుత్పన్నము ప్రకటించుగా స్థాపించుటకై గెండును వటశ వృక్ష ముపై బర్వంగా, ఆపరితలలో మధుమానసువలన వటశమునకు ఆప్పటివన్నయవల సముతయ రాతిపోయినది, మరవలన విరులజడి గలిగినది. కాంతాగిందూపమధువ జయముందినందులకు తుమ్మె దలు హస్త భృసులు చేయసాగినవి. హస్త మేలయిన తిమకు సమృద్ధిగా తేనె దొరికవనుకా యని.

వనంతుము రాగానె పొగడ్డు పండుటాకులు రాలినవనియు, పిమ్మట కామినవదనసురా హృదయముచేత, పెలుగా పూతి గలిగెదనియు వసువు. దానిని కవి పైయెట్లు ఉత్పేక్షించి వాడు. హేతూ తేప్రితూలంకారము-వ్యతిరేక యథాక్రమ సంకీర్ణము.

నవంతురారాగారే పండుటాకులు రాలుట ప్రసిద్ధము:—

ఉ. “పండితయూడు దుల్ల, నవపల్లవముల్ తిలకింపఁ, బూబాదల్
నిండఁగఁ బర్వ, తేగొములు నిద్దములై నిగుడంగ, మ్రోతు లాం
డొండ తలిర్చె, నామని సముజ్జ్వలయోగరసాయనక్రియం
గొండికపాయముల్ మగుడఁ గోరి భజించినసిద్ధుఁడో యనక” (ఎత్తా ప్రగడనసినమాపు.
“పస యన స్ఫురణంబు పరఁగుచుండు,” ఆం. భా.

‘దశములు విరిసె’ - ఉన్నదానినే పోగొట్టినది, ఎంతపనికిమాలినది! అని భా. పుక్కిటి మధువుతోడి తారతిమ్యములో అత్యంతహీనమును విపరీతిగుణము ననుట. ‘పసచూపుటకు’ యల్పిం పఁగా పసలేదు సరియేగదా’ వయిగా ఇది చెట్ట చేయునది యని యేర్పడినది. ‘విరులు జడిసె’ = దానిమహిమకు మెచ్చి వనదేవతలు విరులవాన గురియించి రనియు ధ్వని, ‘జడిసె’ - జడియు ధా. “దీనికి ఆరము ‘పక్షించు’ అని ‘శబ్దాక్షర్యతరువు’నందు వ్రాయబడియున్నదిగాని ప్రయోగము కనబడలేదు.” అని. శ. ర. నంగన్నది. కాని ఇదే ప్రయోగము. — “దశశబ్దజే దశం పశ్యే” నానా. తేటులకు ఉచ్చేయన ఆ పూవులమకరందము వానిభాగ్యము గాన. ప్రానుదొరగారు ‘జడియు’నకు పుష్పించుటనుగూడ అర్థముగా వ్రాయునూరు.

ఉ. మేకొని తాచినం భృగువు మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్య యా

శ్రీకీ నివాస మై చెలిమి సేయుట నిట్టి ప్రశాంతి గల్గెనో

కా కన, నాతి దన్నిన వికాసము నొంది, వనస్ఫులితా

శోకము సేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజకనకాభిషేకమున్.

131

మేకొని = పూనుకొని, తాచినన్ = తన్నినందులకు, భృగువున్ = భృగుమునిని, మెచ్చిన వానికిన్ = అనుమోదించిన నారాయణునికి, మర్త్యభార్య = మనుష్యజాతి కళత్రము (అనఁగా రామావతారమందు భార్య), బౌ శ్రీకీ = అయినట్టి లక్ష్మీకి (అనఁగా సీతాదేవికి), నివాసమై = సెలవై, చెలిమి సేయుటన్ = మైత్రి గావించినందున, ఇట్టి ప్రశాంతి = ఇంత శాంతిస్వభావము, కల్గెనో కాక = కలిగినది కాబోలు, అనన్ = అనునట్లు, వనస్ఫులిత శోకము = ఉపవనములో నున్న కంఠేరి, నాతి = పడతి, తన్నినన్ = తన్నఁగా, వికాసము నొంది = సంకోషించి (పుష్పించి అనియు), మెచ్చున్ = శ్రీతిచేత, ప్ర...మున్ = ప్రసూన = పూవులయొక్క - రజః = పరాగ మనెడి - కనక = బంగారపు నాణెములయొక్క (వరాలయొక్క) అభిషేకమున్ = స్నానమును, చేసెన్ = కావించెను.

తా. — పూర్వము భృగుమహాముని శ్రీమన్నారాయణుని అభావకృతముగాఁగాక బుద్ధి పూర్వకముగా కాలితో తన్నెను. అందులకు ఆధగవంతుఁడైన ఆమునిని మెచ్చి మిక్కిలి సత్కరించి పంపెను. అట్టి యాశాంతగుణమును ఆశోకవృక్షము ఆ కేవునికి రామావతారమందు కళత్రమయిన సీతాదేవికి లంకలో నివాసమై ఆమెతో చెలిమి గావించినందులకు ఫలముగా పొందెనా యను నట్లుగా యువతి యొద్ద తన్ను తన్నఁగా ఆయువతికి తాను మెచ్చుచేత పుష్పాదీ ముత్తమనెడి కనకాభిషేకముం గావించెను. — రూపకానుప్రాదిత హేతుాప్యేత్తి, ‘మేకొని’ పూనికితో అనునర్థమునకు—

జ. “మేలున సంతసిల్లునెడ మేకొని యాపదలొంగు, నాపదల్

మాలగ భూరిసౌఖ్యములు దోచుల, గృతంబుల దప్ప వెమ్మెయిం.” — భా. ఆ. 5 (84).

భృగువు త్రిమూర్తులయొక్క సత్త్వగుణ తారతమ్యమును నిరూపించుటకై మహాపుల నియోగమునం బోయి త్రిమూర్తులం బరీక్షించెను. వారిలో నారాయణుం బరీక్షించినవిధము ఆయనను తన్నుట. ఆపరీక్షలో నారాయణునిదోకడే సహస్రతీర్థినీ ఆతని సత్కరించెను. అందువలన ఆతడే త్రిమూర్తులలో పూజ్యుడని ఆయుషులు నిశ్చయించిరి. ఇట్లు ఈయన పూనికతో పోయి తన్నినవాడే గావున — ‘మేకొని’ అనగా ‘పూనుకొని’ అని అర్థము చెప్పవలయును. ‘మేకొనుట’ యనగా ‘అంగీకరించుట’ యనునర్థము ఇచ్చుట పొందను. అంగీకరించి తన్నె నా? అంగీకరించి ‘మెచ్చెనా? — ‘కనకాభ్రమేకము’ — ప్రసూనరసోక్తము కనకనాభము గావున.

మ. అభు లేతద్వదనంబు రాగ మిళనా ప్రాదుర్భవతో

బుల తేనె లున్న లంబు రా సననె నెచ్చు మెత్తల, వైత్రంపులు

పువ్వులలో దప్పలు లయ్యె గంధఫలం బువ్వు లుట్టి పోదోరె నా

చైల చేచె, తఱచెనంద దల్లిబడితో త్పట్టెటయేకా మహిణ.

132

ఒకటే నెమ్మెము ఎత్తకో = ఒకానొక చెలువ ముఖమును ఎత్తగా, (ఆముఖరాగముచే), గంధఫలికో = సంపెంగయందు, పువ్వులో, పుట్టిన, ఏతి...లో = ఏతికో = ఆయెలయొక్క - వదన = ముఖ మునెడి - ఇందు = చంద్రునియొక్క - రాగ = క్రమయొక్క - మిళనా = కూడిక చేత, ప్రాదుర్భవతో = (సంపెంగనుండి) పొడముచున్న - కోరకంబుల = మొగలయొక్క - తేనె = మకరందములు, సుధలు = సుధవలె ఆతిసుధురములును ముదిమిలో మృతినీ తప్పించునవియును, అందుకో = అని తలంచి, ఆకులు = తుమ్మెదలు, రాకో = ఆమిగందమును ఆనుటకై) రాగా, వైత్రంపుల బువ్వులలోకో = వైత్రమాన కృతిగంధఫలీ పుష్పముల నడుమ, ఒచ్చెల = అక్కటా, తగ్గులులు = ఆ వైత్ర కృతిగంధఫలీ పుష్పగుణమే కలవియు, చేచె = తిత్తులును బి, పోదోరెకో = (ఆముఖలను) తిడిమి వేచినవి, తఱచె = ప్రాయశముగా, మహిణ = అందకో = లోకముం చెల్లి, తల్లి బడితో త్పట్టె = తల్లి పోలికలోని దుర్గుణము, బొటయేగా = కూతులకు తప్పుగు గదా.

తా. — సంపెంగయందు వైత్రముచేత ఉత్పన్నములయిన పువ్వులు ఉండనే యుండెనని, ఇట్లుండ, ఒకానొకతరుణి సంపెంగ వైపు నెమ్మె మెత్తగా ‘ముఖరాగం నమృత’ అనుదోహద రాస్తము ప్రకారము ఆమెయొక్క ముఖచంద్రరామచేత సంపెంగయందు వైత్రంగా బువ్వులు పుట్టెను. ఆ పువ్వులు ముఖేంద్రరాగజనితములు గావున, వానితోమేలు సుధగుణము గలవిగా నుండును, అనగా మధురతములుగాను జరామరణ నివారికములుగాను, ఉండును, వైత్రమీవలన బుట్టినట్టి సంపెంగవలె చేదుగా నుండవు, తమును తఱుచువు, అని ఆశపడి ఆ పువ్వులకై తుమ్మెదలు వచ్చినవి. అట్లే సంపెంగయందు ముఖరాగముచే పుట్టిన పువ్వులు, అక్కటా అనియు వైత్ర కృతిములవలెనే చేదై ముగిమడిచి, వానిని తఱిమినవి. ఆ పువ్వులకు తండ్రియైన ముఖ చంద్రుని గుణము రాలేదు, మిళి ఏమి వచ్చినదన, తల్లి యైనగంధఫలియొక్క గుర్గుణమే వచ్చినది. అని న్యాయమే. ఎట్లన, లోకములో ప్రాయశముగా తల్లిపోలికగల బిడ్డలకు, తల్లియొక్క చెడు గుణములు రాక మానవు. వీనికీ తల్లిపోలిక యెట్లనగా, ఇవి తండ్రివలె చంద్రులుగా పుట్టక తల్లియైన గంధఫలిగానే పుట్టినవి. కావున వీనికి తల్లిపోలిక ; అందువలన వాని చెట్టతనము తప్పి నదిగాదు. — ఆరాంతరన్యాయము.

పువ్వులంగూర్చి గంధఫలకీ శబ్దగత స్త్రీలింగముం బట్టియు. గంధఫలియందే అవి యుత్పన్నము లగుటంబట్టియు మాతృభావము చెప్పబడినది. ఇందునికి సిద్ధమైన పురుషతచేత పితృభావము చెప్పబడినది. తల్లిబడికో లనుటలో సంపెంగచెట్టునకును పువ్వునకును అభేదభావన కలదు. అందువలన పూవులగుణమే అనగా తుమైదలదలుముగుణమే చెట్టునకుం చెప్పబడినది. 'సుధ' - తండ్రియైన చంద్రుని పోలిక వచ్చినచో కలుగదగినది. — 'చైత్రంపులువ్వులు' — ముఖరాగజనితము గయితము, చైత్రజనితంపుగుణమునే చూపినది. అలి చంపక పువ్వుముం దరిసిన మార్చిలు నని ప్రసిద్ధి. చా. 16 పీఠిక. 'ప్రాగుర్భవతో' అనుచో కొందఱెన్నిన యతి దోషమునకు నమాధిని పీఠికలో పుట 24 కనునది.

చ. అలరెఁ బ్రియాభు వోర్పుఁ ద్రయ మాట వసంతముఁ బాడ, నప్పు డ
వ్వెలది సుత్తి 'భక్తి'వి వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగమున్
ఫలమునఁ దిన్నుఁ బాడఁగ నసంతుఁడు దా దయచేసెఁ గాక, యా
యలె నిజశక్తిచా' యనుచు నానసుం గొనవెట్టె నీసునన్. 13:

ఓర్పు, ప్రియ మాటన్ = తనకు ఇష్టమగుటచేత, వసంతమున్ = వసంతి ముసలరాగమును. పాడన్ = గానము చేయఁగా, ప్రియార్థువు = స్త్రీంకణపురశైలి, అలరెన్ = పుష్పించెను, అప్పుడు. అవ్వెలదిసపత్ని = అపాదిన లేమయొక్క నవతి, వేల్పులు = దేవతలు, భక్తికిన్ = తమకు చేయునేవకు, మెత్తురు = అనుగ్రహింపుదురు, కానన్ = ఆ కారణంబున, రాగము అను ఫలమునన్ = వసంతరాగమునెడి మిషచేత, తన్నున్ = తన (వసంతుని) ప్రభావమును, పాడఁగన్ = అలేమ గానమునేని నందున, వసంతుఁడు = అమని, తాను, దయచేసెన్ = అలేమయందు, అనుగ్రహము తాల్చి ప్రియార్థువును పూవంజేసెను, కాక = అంతియగాని, అయలె = ఇనీ, నిజశక్తి నా = దీనిస్వతంత్రతతో దోహదమున వికసించినదా, అనుచున్ = అని పలుకుచు, దాని ఆ పగటన్ = ఆ లేమయొక్క దోహద ప్రభావమునకు, ఈసునన్ = ఈర్ష్యచేత, కొనవెట్టెన్ = లోపము కల్పించెను.

తా. — ఒక లేమి గానదోహదముగా తనకు ప్రియమయిన వసంతరాగమును పాడి స్త్రీంకణపురశైలిను పుష్పించజేసినది; దానికి ఈసుచేత ఓర్పులేక ఆమెయొక్క నవతి తడియ దోహదమిదికొనుట పట్టినది. ఎట్లు పట్టినదన, 'వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు, అందువలన ఈమె వసంతరాగము పాడుటయను మిషచేత వసంతునే పాడఁగా, అందులకు ఆమెను యనుగ్రహించి ఈమె యల్పించిన దోహదము ఫలించజేయు అనుపదనీ అని, స్త్రీంకణమును పూవంజేసినాడు, అంతియగాని, ఈమెపగ మే మెఱుంగమా?' అని ఆపగకు కొనుకవెట్టినది. కైతవాపహ్నుతి.

"గీత్యా ప్రియార్థు!" అని ప్రియార్థుదోహదము. "వగన్త స్సనహాయ స్తు వగన్తకౌ ప్రయతే" అని సంగీతశాస్త్రము. వసంతిమందు వసంతరాగము పాడుదురు. చా. కను. 1 (131.)

'అయలె' = "అ+అ+లెమ్మ - అనాదరమును తెలిపెడిది." త. ర.

తే. అధరసుధః బ్రాణజలం బ్రతే యగుచు నా శక్తి

కాండమూలక నిజము నా సాగ్రహా శక్తి

కంబ యనఁ జాలువస లిచ్చె గతజరత్సు

మంపు చాచిలి మొగ మూర్పు నింక నోర్తు.

వావిలికి సుందరముఖవాయువు దోహదము; దానిని కల్గించుచున్నాడు:—ఓర్త = ఒకత, మొగము ఊర్పు = ముఖవాయువును, నింపక = నిండింపకగా; (ఊడకగా), వాసా ఆగ్రహాకి కంబ=మట్ట, కోననున్న (యిలా) ముత్తెమే, ప్రాణిజతక = ప్రాణము గలిగియుండినపున ముత్తె పుంజపునుండి పుట్టిన దగుటచేత, ఆధరసుధక = మావియందలియన్పుతము (సోదరుడు) చేత, పూణి = ప్రాణము గలది (బ్రహ్మకట్టిక), అగుచుక, మాట్లక అందమాలిక = ముత్తెమలనే గ్రుడ్లనుగా పరసుగా, ఇదెక = పెట్టినది (ఇదేననుట గ్రుడ్లనుగావున), ఆనక చాలు ననా = అనందనిన మొగలను, గతి...లిగతి = రాలిపోయిన - జుత్త = ప్రాంతమునుంపు = పూవుగలవున (అనగా పూయి రాలిపోయిన) - వాటిలి = సింఘవారము, ఇచ్చెక = పూచెను.

తా.—ఒకవావిలిలోనిపూవును రాలిపోయినది, అంటే ఒకలతాంగి దోహదాగ్గి మై వావిలి మీడికి తనముఖవాయువును నగిడ్చినది, అంటే, ఆవి పువ్వులతో నిండినదాయును. అట్లుగల ఎల్లుండెనకగా, ఆమెయొక్కయెడలను ముత్తెమే ప్రాణియైన ముత్తెపుంజుకును ముట్టినదగుటచే నీ యిపుడు ఆమెయొక్క మధురపుంజుమృతము సోదనాంతరము వెండియి ప్రాణమొందినదై ముత్తెపుగ్రుడ్లపరంపరను పెట్టినదో యనునట్లు ఉండెను.—మహాత్మేక్ష.

“సింఘవారో మహానిలాత్” అని వాటికి దోహదము. ‘గతిజరత్నునుంపు’-వావిలిపువ్వులు రాలిపోవుట కివనుమునందను—“శేఫాలికానుమేత్రింశం వగయే న్ను నద ప్యదః”—తా. క. ల. ఇట్ల త్రింశము లేనప్పడుగూడ ఉన్నట్లు కల్గించుట కివంప్రవాయుని భావముగానున్నది; మధురాధవశ్యకనంతః -

“అయం ప్రమానోగుగ్గి కారః | పుష్పప్రపథ్యాభ్యంతికాభివారః |

విజృంభణాకోవిదకోవిదవారః | కాలోవికానోద్ధతసిన్ధువారః” ఋతు.

ప్రాంతవి రాలక క్రొత్త ప్లానుసాడమునో - సింఘవారము = వావిలి; శేఫాలిక = కల్లవావిలి; కావున ఆయను వావిలియే, - గతిజరత్నునుంపు” అని పా. దానికి - “రజస్య” నెడ ప్రీయునువు తీతిన అనగా ‘ఋతుస్నాత్యయో’ అని మరలనుచెప్పవచ్చును. “కుసుమం ప్రీత్యో నేత్రోగయోః పలపుష్పయోః,” మేదిని - “కుసుమమ్” - నుమమ్ - “గతిజరత్నునుంపు” - ‘ముగిమిచే ఆర్చక ముడిగిన’ అనియు భా. - ‘మాట్లక కాండ’ - ముత్తెమలనే గ్రుడ్లనుగా పెట్టినదని భావము. ‘మాలిక’ - చెట్టుం తెయుం బూచినదనియు భావము.

చ. ఘన మగు నాకు రాలి, చిలకం పతిరిక్తత నున్న, నోర్త, లోఁ గనికర మూని, కన్నుగఁగఁ గాయజుఁ డెల్లడ యిట్ల తూపులే యనువుగ నించెఁగాక, మఱి యంటక ముట్టక రొయ్యకచేస్తే లే క నెగడఁ జేసె నంట యిది కల్లనకగా, నలరించె జూపులక. 135

ఘనము అగు అటరాలి=దట్ట మైనయొకలు రాలిపోయి (ఒడలినిండ ధరించియుండిన గూ ధిరణులను కోలుపోయి అని), చిలకం = చిట్టుగుచెట్టు (దీనికి చూపే దోహదము) అతిరిక్తతక = అత్యంతముయిన లేమిలో (దారిద్ర్యములో), ఉన్నక = ఉండకగా, ఓర్త = ఒకయుగ్మలి, లోక = మనస్సులో, కనికరము = కరుణ, ఊని = వసించి, కన్నుగఁగఁ = తనకన్ను దోయియుండు; కాయ జుఁడు = మదముడు. ఇల్లడ ఇడ్లతూపులే = (పదిలముగా కాపాడునని) న్నానముగా నుంచినట్టి బాణములే, అనువుగ = సుందరముగా, (గ కారము వకారముగలయుం గలను గావున - చరిత్రకై గా అనియు), నించక కాక = అట్లుగుచెట్టునందు నిండించినగాని, మఱి = అటుగాక, అంటక =

తా. కనెనందానికి, మట్టక = కదలింపనైనను కదలింపక, ఒక్కచేష్టలేక = ఏచేష్టయులేక, నెగడఁ జేసుకొ = వికసించునట్లు జేసినది, అంటి ఇది = అనెడుమాటు, కల్ల = అబద్ధము, అనఁగాక = అనునట్లుగా, చూపులక = చూడుటలచేత నే, అలరించెక = అబొట్టును పూకంజేసెను.

తా. — బొట్టుగుఁజెట్టినది “తెలివో విత్తశేన” అని దోహదము; బొట్టుగుఁజెట్టినట్టి ఆటలైల రాలి కేవలము రికముగా నుండఁగా, ఒకబోటి కనికరించి, చూపుదోహదముచేత దానిని పూవులతో తటాలున నిండించెను. ఆ వింత యెట్లుండె ననఁగా, “ఈమె అబొట్టును తాఁకిలేదు. కదపలేదు, ఏచేష్ట లేక అలరింజేసిన దనుట నమ్మరానిమాటు, ఇది అలరింజేత కాదు, మఱి ఏమన ఈమె తనకనుఁగవయ్యెను మదమఁడు దాచుకొని పోయిన యాతనిబొట్టును పూబాణములే ఆ బొట్టుగుమీఁద నిగడ్చినది అనునట్లుగా నుండెను. — ఈ స్త్రీప్రేమలంకారము.

‘ఘనముగు’-గొప్పవైన. సాహాయ్యముయిన యనియు ధ్వని. - ‘ఘనముగునాకు’-పూర్వము ఒడలై భూమణ భూషితరూత్రైయుండెనని ధ్వని, కలవారిక లేమివచ్చినం గనికరించుట ఈ దారి చిత్తులకు మెదిలినది గదా, - ‘లోక’ - ‘తైకేమియు, శైవ్య’ - ‘కాయజాడు’-తనదేహమునం బుట్టిన వాఁడు గావున ఆ నమ్మకముచేత తనకంటేయంతే ఇల్లడయ్యెననినాఁడనుట - నెగడఁజొడ్చి. అనుపాదమున - ‘ఈమె చూపుచే బొట్టుగు వికసించినది.’ అని యర్థము - కృతులను బోల్పూనం జేయువాని పైకి ఏన్నియో యుపచారములు చేయుదురు, లోనికిని మందులను బోనములను పెనంగుదురు, అట్టికేమియు నెది జరపలేదని యాశ్చర్యము. స్త్రీ కటాక్షములు మదనవాదములని కవులు వర్ణించుదురు :—

“వశ్య నీలోత్పలద్వన్తా నిస్సరన్తి శితా శృణాః”

“ధనుః పాపం మార్గి మధుకరమయీ చఞ్చలదృశాం

దృశాం కోణో బాణః సుహృ దపి జడాత్ హిమకరః”-భో. ప్ర.

‘అనువు’ - అనుగు-‘గా’కు ‘వా’సీరము ఆ దేశమయినంతట సీరమునకు ముందు అగ్ని బింగువుండగు గాన, అగ్ని లుప్తమయినది.

తే. సాంద్ర మకిరందవృష్టి రసాతలంబు,

దొరగు పువ్వుల భిషియు, బూ ధూళి నభము,

నీకమృత్రయి మాధవుఁ డాక్రమించె

నరు నిరోచన జనిత వహోష్ణ మడఁగ.

136

మాధవుఁడు = వగంతుఁడు (వామనమూర్తియనియు) ఉరు...ము-ఉరు = బల్లిగుఁడైన, విరోచనజనిత = సూర్యునివలన జనించినదైన (విరోచన పుత్రుఁడయిన బలిచక్రవర్తియొక్క అనియు) - వహోష్ణము = కడింగట్టె (మహాప్రతాపము), అడఁగక = (ఉడుగక) = తగిలిపోవునట్లుగా, సాంద్ర మకిరంద వృష్టి = దట్టమయిన పూఁదనెవానచేత, రసాతలంబుక = పాతాళలోకమును, తొరగు పువ్వులక = రాలుచున్న పుష్పములచేత, భువియుక = భూలోకంబును, పూఘాళిక = పుష్పాడిచేత, నభిముక = దివిని, ఈ క్రమత్రయిక = ఈ యంజలు మూటిచేత (మూడుపాదవిన్యాసములచేత - మూఁడడుగులలో), ఆక్రమించెక = వశపలుచుకొనెను.

తా. — వామనమూర్తి మూఁడడుగులలో మూడులోకములను ఆక్రమించినవాడై అందు బృహించియున్న బలిచక్రవర్తి ప్రతాపమును అడంచిన విధమున, వగంతుఁడు మరందవర్షముచేత పాతాళలోకమును, రాలిన పూమెత్తిములచేత భూలోకమును, పుష్పపరాగముచేత దివిని, అక్ర

మించినవాడై, అందు దీపించుచున్న దానిని బలవంతుడైన నూత్యుని వెట్టను తగ్గించెను. — శ్రేష్ఠాపితమయిన రూపకాలంకారము.

‘సాంద్రమకరందవృష్టి’ - భూమియంతయు తడిసి పాతాళమునకు ఊటదిగిన దని భా. విస్తారము గానిచో అట్లు ఊట దిగదుగావున, ‘సాంద్ర’ అనుట. ‘పువ్వుల భువి’ - నేల యగపడకుండ పువ్వులు క్రమిస వనుట; - ‘నభి’ - ‘నభి మంతయు పరాగముయ మాయె ననుట; ఇందులన సురభిమాసము యొక్క ఆపూర్వమహాసంపద చెప్పబడినది, ఇందులన సుభిక్షము సూచితము. - ‘అహోభువన పాతాళ బలిసద్ధ ర సాతలమ్’ - అను. ‘భువి’ - ప్ర. భూః, - ‘శక్తా చరణవిత్తే శే పరి పాట్యగ మే క్రమః’ నా నా. - ‘విరోచనః ప్రహృదస్య తనయేత క్కేఽగ్ని చన్ద్రయోః’ - మేదిని. ‘గ్రీహ్మ బాహ్మ ఊష్మాణః’ - నానా.

క. ఊడుకొనఁ బడు మధూళిక | యోడికలకుఁ గ్రింపఁ గ్రమ్మ యుండెడు తేట్లక
నీడలు దిరిగియుఁ దిరుగని | జాడఁ దరు ల్వాల్చిచె నవ్వసంతపువేళక. 137

ఊడుకొనక = ఊటుపట్టునట్లు, పడు మధూళిక యోడికలకు = తొరఁగుచున్న తేనెనెవ్వందములచే, క్రిందిక = చెట్లక్రింద నేలమీఁద, క్రమియుండెడు తేట్లక = పారువుకొని యుండునట్టి తుమైదపిండుచేతి, అవ్వసంతపువేళక = ఆ పేరుటామనియందు, నీడలు = చెట్లచాయలు, తిరిగియుం = తూర్పుప్రక్కనుండి పడమటిప్రక్కకు, జరిగినవయ్యును, తిరుగని జాడక = జరగక అట్టెయున్నచో యనునట్లుగా, పొలిచెక = బిప్పారెను.

తా. — ఆ వగంతకాలమున తరువులనుండి మకరందము వర్షముగాఁ గురిసినది. దానితో తోటలలోని నేలయంతయు ఇవకి పుట్టి, ఇంకిన తేనె ఊటుకొను చుండినది. అయీటుం ద్రాగుటకై ఆ నేలమీఁద తుమైదలపిండులు వ్రాలి నేలగానరానిట్లుగా కిమ్మకొనియుండెను. అందులన ఆ పిండున్న చోటినీడలు ఆవలదిట్కునకు జరిగిపోయినను పోలే దనునట్లుండెను. తుమైదలపిందై ఛాయలవలె చెట్లక్రింద నొప్పచుండెను. - పూర్వరూపాలంకారము.

“తొలిదశయ యుండు వస్తువు | పొలిసిననుం బూర్విరూపమున, మరల నగుం
దొలిగుణము; దీప మాతీయు | వెలుగు గలిగెఁ గాంచితత్వ వితకులచేత;
తెలు పయ్యె నధరరుగరుగ | ములు కిటిక నగంగ మగుడ ముత్తెగరంబుల్” - అలం.

‘తేట్లక’ - గమియే భావముగాన, అజడంబునైనను, జడత్విభావనగా, తృతీయార్థమందు ద్వితీయ ప్రయోక్తము.

చ. శితిదళిమంబు ధవళ పైత్రసిళామల చంద్రికౌఘముల్
ధృత వియదంత కేళి పన నృత్య లతాంతరజశ్చట గ్గళం
కితఁ గని కామిని కమన కేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవి

కితక పరాగ మొక్కదెసఁ గ్రమ్మ యనచ్చుత మాన్వకుండినక. 138

శత...ము-శతదళ = తెల్ల దామరలయొక్క-మంజరీ = గుత్తులనల - ధవళ = తెల్లని-పైత్రసిళా = పైత్రమానపురాస్రల-అమల = గ్వచ్చమైన-చంద్రికా = నెన్నెలల నేడు-ఓఘముల్ = జలపూరములు, ధృతి...ట = ధృతి = పట్టుకొనబడిన (అందుకొనబడిన) - వియత్ అంత = మింటితుడ కలవైన- కేళివన = ఉద్యానవనయొక్క-వృక్ష = చెట్లయొక్క-లతాంతరజః = పుష్పపరాగమనడి-రజః = రుమారముయొక్క-ఫలక = ముత్తముచేత, కిళింతిక = కల్పము కలదియగుటను, కని = పొందిన

వై, నగా...ను-నగ = కొండలలోని-అటవీ = అరణ్యములయందలి - కతకపరాగము = చిల్లపువ్వుల
 ఘోరియనెడి చిల్లగింజపొడి, ఒక్కడెక్క = ఒక్కదిబ్బకొన, కమ్మి = చుట్టుకొని, అనచ్చురే =
 వెన్నెలపూలములలోని యాకాళవ్యమును, మాన్యక ఉండినక = తొలగింపనియెడల, కామి...
 యుక్ = కామినీ = నలపుక తైలయొక్కయు - కమన = నలపుకాండయొక్కయు - కేలియుక్ = క్రీడ
 సైతము, పోక్ = నశించునట్లు, చెడవా = పనికిరాకపోవా.

తా. — చెత్తమానపు వెన్నెల రాత్రులయందు తెల్లదామరల రాసులను అంతటం చేర్చి
 నట్లు వెన్నెల ధవళితముగా కాయించుండెను. మింటికిగని పట్టుకొన్నట్టివైన-అనగా - అత్యం
 తోన్నతము లయిన యువనవృక్షముల పువ్వులనుండి పరాగము అమితముగా తొరగించుచుండెను.
 అట్లే కొండలమీది యడవులలోని యింద్రుల కైటనుండి పుష్పాడియందొరగించుచుండును. ఆ
 యచ్చువెన్నెలలో కామినీకమునులు పరమాహ్లాదముతో క్రీడలం చేలుచుండిరి. దీనినెల్లను కవి
 నర్ణించుచున్నాడు. ఆవెన్నెల వెన్నెలల ప్రవాహములందు ఆవృక్షముల పరాగమునెడి మట్టిగుమా
 రము కలయిగా దానిచే నాప్రవాహగా అడుగుకాగా ఆయడుగును ఆచిల్లపుష్పాడి యనెడి
 చిల్లగింజలపొడి తేర్చినందున, ఆనిగ్గల ప్రవాహముందు కామినీకమునులు చంద్రికాక్రీడలనెడి
 జలక్రీడల ననుభవించిరి. — ఉపమారూపకాతిశయోక్తులకు సంస్పృష్టి.

‘శతదళ’-అని కమలసామాన్యమునే చెప్పినను గందర్భమునుబట్టి తెల్లదామరలనే గ్రహింప
 వలయును, ‘ధృతివియదంత’-వియదంతముకన్న ఉన్నతములనుట; ‘కళింకిత’-కళింకిముకలది కళింకి-
 వానిభావము ‘కళింకిత; ‘కామినీకమన’-అనురక్తిక పెండ్లి కారణముకాదు గావున, ‘దంపతి’అనలేదు;
 కామించునది కామినీ, కామించువాడు కమనుడు. ‘కామకే కమి తానుక; కమ్ర; కామయి
 తాభి; కమన; కామనో-తభికి’ అను. - ‘నగాటవీ’ - చిల్లపూజముగా పెట్టుగా నగములందును
 అటవులందును ఉండును, ప్రకృతిమందు మహాప్రవాహమును తేర్చుటకు మహాపరిమాణ మయిన
 కతక పరాగ పుంజము వలయునుగాన, ‘నగ’ ‘అటవీ’ యనుట “ఇంద్రుల యనఁ జల్ల యనఁ గతికిం
 చును”-అం. భా.

సీ. శైత్యపాండిములు దుషారాంతమునఁ జేరె

నిరులుకొ స్థావరము దిరుల విరుల,

వలయగానము లయుక్తలకార్యమునఁ జేరె

మలయంపుర గమ్మనీవలుల నలుల,

సౌరభోల్లాసము జ్ఞాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె

సలరారె గొదమ క్రోవులను నెలను,

స్ఫుట జటామస్కరంబులు ప్రతిచ్యుతిఁ జేరె

సందన స్థుత సంతతుల వృతుల,

తే. స్వభృతపరభృత వినుత రసాలపరిప

దహరహాక్తృష్ట బహురహః ప్రహరవిహర

మాణ మానవతీ పరిష్కాని మాని

చారి హరిజవన గంధవాహ మొలసె,

(1) తుమార అంతమునక = మంచుయొక్క నాశమందు, (మంచు నశింపఁగానే అంతి వలకు అందుండినవైన), శైత్య పాండిమలు = చలిమిరియు ధావశ్యంబును, ఇరులుకొను ద్రాక్షపంది రులక = జీతై చీకట్లు గ్రమ్ముచున్న దాఁకిపందిళ్లను, విరులక = పూవులను, (శైత్యము దాఁకిపందిరు లందును, పాండిమ పూవులందును, అనిక్రమముగా అన్వయించుకొనవలయును, ఇట్లే ఉత్తరక్రి.) చేరక = ప్రవేశించెను.

(2) ఆయుక్తిలకార్యమునక = విరివీణలకృత్యము (వనంతము వచ్చి మదనార్ధి చేత విరివీణలు కృశింపఁగా), తత్సార్వస్వము వారియందున్నధర్మములైన) - వలయు గానములు = కంఠము లును (సుళ్లనియు) పాటలును, మలయంపుర గిమపేటలులక = చందనశైలమునుండి వీతించుచున్న నెత్తలి తెప్పెరలను, అలలక = తుప్పెరలను, చేరక ;—

(3) జాతి = జాజి, క్రంగిలక = అణగింతలది, సారథి ఉల్లాసముల్ = పరిమళంబును వికాసంబును, ఆలరారు కొదవ క్రోవులనుక = వికసించిన గున్న గోరింటలను, నెలనుక = చంద్రుని, చేరక .

(4) ప్రతిమృతిక = ప్రతిమగలవారియాచారభంగమందు, సుష్టు జటా మగ్గురంబులు = (వారివైన) స్పష్ట జటాధారణంబును వేణుదండములును, నందనప్లక్షిసంతితులక = ఉద్యానవనము లోని జువ్వొచ్చట్లగమనామలను, కృతులక = కంచెలను, చేరక .

స్వభృ... ము = స్వ = తమచేత (మానవతలచేత ననుట) - భృతి = పోషింపబడిన-పరిభృత = కోయిలలచేత (కోయిలలు ఉండుటచేత) - వినుత = శ్లాఘనమునలైన (సాంపాంచుచున్నవైన - రసాల = మామిడుల-పరిమత = గుబురులందు-అపరహాస = ప్రతిదనమును-క్లప్త = రఠింపబడిన (కడప బడినయనుట) - బహు = పెక్కు, - రహా = ఏకాంతిపు - ప్రహర = జాములయందు - విహరమాణ = క్రీడించుచున్న - మానవత = ఈలుపుటాండయొక్క - పరిమాని = బడలికయొక్క - మా = అతిశయ మును-నివారి = తొలించునదైన (లేక పరిమానిమ = బడలికను - అనివారి చిక్కిఁగా తొలగించెడి), వారిజ = తామరలయొక్క - నగింధవాహము = క్రొత్తకమ్మతెప్పెర, ఒలసెక = వీచెను, (పా. వారి జ వన = తామరలంపరియొక్క.)

తా. — వనంతమున మంచుచందంగినది, దానివలె చిల్లఁగా ద్రాక్షపందిళ్లజీలులును, వానివలెనే తెల్లఁగా పువ్వులును మెండుకొన్నవి; ఆయుక్తిలకు కార్యకారణమున చేతిగాజులు ట్టడిపోయినవి, వారిపాటలు నిలిచిపోయినవి; మలయంపురగిమపాయలు, వారివలయుమలంబిస్సల్లతో ఏవం దొడంగినవి; జాజి పరిమళింపక పూవక అణగిపోయినవి, దానిక బదులు గున్నగోరింటలు పూచి పరిమళించుచుండినవి, దాని (జాజి) వికాసమునకు బదులుగా చంద్రునివికాసము సాంపాంచుచుండెను, యతులు కామాతురులై ప్రతిమను కాపాడుకోలేక, జటాబంధనమును వేణుదండములను ఉజ్జగించిరి, వారిపటలకు మూలుగా జువ్వులయందు ఉడలుదిగినవి, వారిదండములకు మూలుగా కంచెల యందు పెద్దలు కట్టబడినవి. రసాలవృక్షములు మానవతులు పండినకోకలచేత శోభిల్లుచుండినవి; అవృక్షముల నడుమ అమానవతులు పెక్కుజాములకాలమును రహాక్రీడలయందు గడపి సులయుండిరి; వారి యాయలయికి తామరకొలంబలతావిగాలి తీర్చుచుండినది. - పెద్దపాదములందు యథాసంఖ్యా పర్యాయంబులు; అంతటను స్వభావోక్తియు. —

“క్రమముగ నొక్కటి పెక్కుట, నమరుట పర్యాయ, మొకట నటు పెక్కులు గాక; రిమణిముఖకాంతి చేరక. గమలము విడిచి మొగమున గమలారాతి ;

మరజవిపంచీరవములు । వరగణికాగానములును వరిలెను నీ

యరిపురుల సదా ము స్మృట । హరి వేణు శివారవంబు లనయ మిపు డటన్'' .

‘మాలేలగ్నకచేటూ,’ ‘వేణు మస్కర తేజనాః,’-‘ద్యో యామప్రసారా సమా,’ అను. ‘నవ’-‘శ్రీసుంతశిశిరములయందు లేనట్టిది,’ ‘పాండిమ’-రూ. ‘పాండిమము,’-ఇమనిచ్చుకృత్యాయంతము.

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్ఫల రసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిష్కరం

గా రహిం దన్తధూళికకుఁ గా నళిపంక్తులు వెంట గ్రుమ్మరం

గా రొద మించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దదవ్వచున్నథాం

ధోరుచు లానఁగా సరవణు ధ్వుల ట్లడి పెంపఁగా బలెన్.

140

సారెకు = మాటిమాటికీ, ట్లముల్ = చిలుకలు, ఫల రసాలము శాఖలలోనఁ = పండ్లతోడి తీయమామిడి కొమ్మలలో, త్రిష్కరం గా = సంఘరింపఁగా, రహిం = ఆనక్తితో-ఆళిపంక్తులు = తుమ్మెద బారులు, తన్తధూళికకుఁగాఁ = అందులతేనెకై, వెంట = ఆ చిలుకలవెంట, గ్రుమ్మరంగా = సంఘరింపఁగా, అందఁ = వానిలోను, చిలుకలు, (ఏమి చేసిన వనఁగా), వనలక్ష్మీయుఁ = వనలక్ష్మీకూడ, జనులట్లు = నులవలె, తదవ్వ...లతో = ఆ చిలుకలయొక్క-వచఁ = పలుకుల-సుధాంధః = అమృతపు బోనముయొక్క - రుచులు = చవులను, ఆనఁగా = ఆస్వాదించుటకై, సరవణుఁ = ఇనుప గొలుసులు, ఇడి = వైచి, పెంపఁగాబలెన్ = పెంచిన కఠమునతో యనునట్లుగా, రొదఁ = శబ్దముచే, మించెన్ = అతిశయించినవి.

తా. — చిలుకలు మాటిమాటికీ పండ్లతోడి తీయమామిడి కొమ్మలమీదికి పోవుచుండినవి; ఆచిలుకలు కొట్టినప్పుడు ఆ పండ్లనుండి కాలునట్టి యమృతప్రాయ మైన రసమును, త్రాగుటకు తుమ్మెదలు ఆ చిలుకలను వెంటబడించి పోవుచుండినవి. అట్లు ఫలభక్షణహృద్ధములై చిలుకలు మిక్కుటముగా రొదగావించుచుండినవి. ఇది యెల్లం బరికింప నెట్లుండెనఁగా, వనలక్ష్మీకూడ మనుష్యులవలెనే ఆ చిలుకలయొక్క అమృతసుధురములైన వాక్కులను ఆస్వాదించఁగోరి వానిని ఆతేంట బారులనెడి యినుప గొలుసులతో కట్టి యారసాలవాటికలందు తడియ ఫలములతో పెంచుచున్నదో యనునట్లును, ఆ గౌరవముచేతను పెనుపుచేతను హృద్ధములై ఆ చిలుకలు కడు శద్ధించుచున్నవో యను నట్లును ఉండెను. — ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘సరవణి’-పీఠికలో పట్టకం జూ. ‘సారెకు’ - ‘గొలుసు’-అందినంత దూరము పోయి ఫలములు తిని నివాసమున కేగుటయు మరల తినుటకు వచ్చుటయు భా. ‘రసాలము’-పండ్లు తీవుగాన ముఖ్యమని నిర్దిష్టము. ‘వెంటం బోవుట’-చిలుక కొట్టినపండు శ్రేష్ఠమును తద్రసము స్వాదిష్ఠమును గావును. ‘ఆళిపంక్తులు’-నల్లనిబారులు గాన ఇనుప గొలుసులవంటివి. (లక్ష్మి) ‘యుఁ’-అనుటచే మనుష్యులే గాక అని. భా.

సీ. ప్రతిహంత్వతాత్తకీటత చన్న భృంగసం

ఘపు టంగములచేతఁ గాయమెత్తి,

యమదిశాగత మరు త్యాజియై దదళిరం

గ స్థలాబ్జిని దమ్మికన్ను దెఱచి

ప్రాంతపుల్లము సంశ్రయి తచ్చటాహారో
 గ్ధతి లేచి చెల్లెత్తుఁ గొగిలించి,
 యురు పరాగపుశాటి నుద్గంధ వాపుశ్రవ
 లప్రవర్త్యిండు రత్యస్త ముడిసి,
 తే, క్రవ్వటఁ బలూశ కటకాముఖమునఁ గీర
 చలితశాఖాస్ఫుటాశోకశరముఁ గూర్చెఁ
 దద్ర తికిఁగాఁగఁజలికాలఁదన్ని మంచు
 పాండురాంగుండు విడిచిపోబ్రతికి మరుఁడు.

141

మం...డు - మంచు = (సలికాలపు) మంచు నెడు - పాండురు - పాండుడు = ధవళ దేహుడైన
 కివుడు, రతో రతికిఁ గాఁగఁ = ఆ రతీదేవికొఱకు (రతీదేవినిఁగిరికిరముచేత), (మరుని), సలి
 కాలఁ = సలియ నెడుపాదముతో (సల్లసి = ఆనఁగా - దయగల - ఆనఁగా - తివ్యమన్నించినపాద
 మతో), తన్ని = ఒక తాఁపుమాల్రము తన్ని, విడిచిపోఁ = సంహరింపక వదిలిపోఁగా, మరుఁడు =
 మన్మథుఁడు, బ్రతికి = బ్రదికినవాడై;

(1) ప్రతి...త - ప్రతి = ప్రతిపలులయొక్క (ప్రతిపలులను - పాంత్వతా = చెంపినవాఁడగుట
 చేతి - ఆత్మ = పొందఁబడిన (ప్రాప్తించిన) - కటక = పురుగుదనము (పురుగుజ్జుము), సన్నఁ =
 పోయినపిమ్మట, భృం...ము - భృంగ = తుమ్మెదల - సంఘపు - సమాహముల నెడి - అంగములఁ =
 ఆచయనములతో, పెఱకాయము = చేఱుదేహమును, ఎత్తి = ధరించి;

(2) యమ...డి - యమదిశా = యమునిదిక్కునందే (ఆనఁగా దక్షిణపుదిక్కునందే) - ఆగతి =
 వచ్చిన - మరుత = గాలిచేత - ప్రాణి = ప్రాణముగలవాఁడు (దక్షిణమారుతమే ప్రాణముగాఁగలిగిన
 వాఁడు), వి, తద...నిఁ - తిత్ = తినుట అంగభూతములైన యాకుమ్మెదలకుఁబంగత్ = నాట్లు
 ప్రదేశముగా (సంఘపహారసాముగా) ఆచరించుచున్న - శల అభినిఁ = మెట్టదామర తీరగల
 యందు, తిష్ఠి కన్ను - చెఱచి = మెట్టదామరపూవే కన్నుగాఁ చెఱచినవాడై;

(3) ప్రా...తిఁ - ప్రాంత = ఆచెంతను - పుల్ల = వికసించిన - ఆవు = చూచిన - సంశ్రయి =
 చేరియున్న - రతో = ఆకు మొదలయొక్క - ఛటా = సమాహముయొక్క - హత = ఆక న్నికమయిన,
 ఉద్గతిఁ = లేచుటచేత - లేచి - (ఆనఁగా - మామిడిమీఁదికు మొదల తలఱున లేచుటయే తాను
 లేచుటగా - తుమ్మెదలే తరిసి కీపుడు దేహముయినందున నిట్లుచెప్పట), చెలిఁ - చెల్లుత్రుఁ = చెలి
 కాఁడైన మధుమాఁగమును, కొగిలించి = ఆరింగనము చేసికొని;

(4) ఉరు...టిఁ - ఉరు = విస్తీర్ణముయిన - పరాగపు = పూఘాళియనెడి - కాటిఁ = కర్మ
 మతో, ఉద్గం...ము - ఉద్గంధ = నిగిదిన తూఁడుగల - వాపి = నీరి కలాని - ఉత్పల = కలుదపూవునుండి -
 ప్రసృత = ఓడుచున్న - నీధు = మకరందమునెడు - రతి = రతీదేవియొక్క - ఆప్రము = కన్నీళ్లను,
 ఉడిపి = తుడిచివైచి, క్రవ్వటఁ = మరల, పలా...నఁ - పలాశ = మోరుగు మొగ్గ యనెడి - కటకా
 ముఖమునఁ = బాఁపుయొగము చేయునపుడు బాఁముం బట్టునట్టియాకృతివిశేషము గల పిడికిటి
 లో, కీర...ముఁ - కీర = చిలుకల చేతి - చలిత = కదలింపఁబడిన - శాఖా = కొమ్మయందు - స్ఫుట =
 పూచిన - అశోకశరము = కంకరీపువ్వునెడి బాఁగమును, కూర్చెఁ = తొడిగెను.

తా.—ఇందు క్రమముగా వసంత ధర్మ ప్రాచుర్యమును తదనుగుణముగా మదన (బల) ప్రాచుర్యవాదికమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—చలికాలమున మరుఁడు చావు దప్పించుకొనుటయు మంచు తగ్గిపోవుటయు నైనవియు, భృంగ పరంపరయు, దక్షిణమారుతము, మెట్టతామరవికాసము, మాఘ శ్రుతి, ఆంధ్ర తుమ్మెదలు (ముగరి) ఎగురుట, ప్రైత్ర మాసవిజృంభణము, పరాగవ్యాప్తి, ఉత్పలమధూత్పత్తి, పలాశపసుమెదలతి, కీరసంచారము, ఆశోకపీకాసమును—క్రమముగా మదనోదీప్తములు; ఇందు, మంచు శీవుఁడుగాను, చలి ఆతనికాలుగాను, ఆ గెండును పోవుటయు ఆ కాలమున మదనుఁడు దుర్బలుఁడుగా నుండుటయు, మదనుని శీవుఁడు ప్రాణముతో వదలి తన్ని పోవుటగాను, తుమ్మెద బారులు మదనునికి వ్రతులను గొట్టిన పాపముచేతఁ గలిగిన కీటాదిత్యుద్దజనములు పోయినపిమ్మట విచ్చిన చండాల జనముగాను, దక్షిణానిలము ఆతని ప్రాణవాయువు వచ్చుటగాను, ఆత్రోడి మెట్టదామరపూవు ఆపన్నదే ఆకిఁడు కన్నులజూచుటగాను, పూచినమాపిశిఖనుండి తుమ్మెదలు లేచుట ఆతఁడే కీటాది జనములు ఆతిక్రమించు యాపాటి జైజనము నొంది మరల మిత్రుని కసంతునిం గనలతోఁ గాంచినవార్త ముచేత నాతినింగి వుంగికించుటగాను, పశ్చిమన్న పరాగము ఆతని వస్త్రముగాను, ఆదిపోయి కీటక వికరిందముకై బడుట నిజమయ్యెగాముచే నేడ్చుచున్న రతీదేవికింటిని తనకలువతో తుడుచుటగాను, మోడుగు మెగ్గలో ఆశోక పుష్పముగ కూడుట వెండియు నతిఁడు ఈపాటి తోల్కొనె. పాంథులపై కటకముఖమిష్టితో బాఁసప్రయోగము చేయుటగాను, శిప్పుఁబడినవి.—రూపకాలంకారము.

‘హంత్రీ’—మిన్నభాషకల పద:—‘దృష్టనస్పృహంకిల్పా జాగరః కృతకాఽరతిః । ప్రేత్యా గోనాద మూర్ఖాస్తాః ఇత్థినదృతకాదతః’—అందు మరల ముక్తి, తత్కారకుఁడగుటచే మదనుఁడు వ్రతించె. బ్రహ్మహంత్రాదహపులు నచిము లనుభవించి పిమ్మట క్రమికీటాదిజనములు క్రమముగా ఒకదానిపై దొకటిగా ఎత్తి, అనంతరిము నరజాతిలో చండాలాదిక్రమమున తొంటిజనమునకు వత్తుని ధర్మశాస్త్రము. ఆశాస్త్ర మించుట ననుసంధింపఁబడినది.—శీవుఁడు మదనుని తన్నుటయు వ్రతించనాపరాధమునకే. శివధర్మోత్తిరంబున:—

“ఏవం పాపవిగుహాశ్చ పాపశేషేణకర్షణా । తితిః క్షీలిం సమాసాద్య జాయస్తే దేహినః
పునః; త త్రానుధాయ దుఃఖాని జాయస్తే కీటయోనిషు । నిష్క్రాంతాః కీటయోనిధ్యః
జాయస్తే పక్షిణః క్రమాత్; సంక్లిష్టాఃపక్షిభావేన జాయస్తే మృగయోనిషు; । మృగదుఃఖ
మతిక్రమ్య జాయస్తే పశుయోనిషు । పశుయోనిం సమాసాద్య పునర్జాయంతి మానుషః,”
నందిపురాణంబున:—

“మృగేషు జాయతే మర్త్యో ఛేన్ద్ర రిగణీతైస్తతిఃప్రతాపిభుక్త్వాస్యం కర్షణాయతే పశుయోనిషు.
తత్రాపిభోతికంభోగం భుక్త్వాస్తే గోశ్యమాప్నుయాత్ । మూక్త్వా పశుత్వం ప్రాప్నోతి మానుషమ్,
తత్రాపి నియమో నాస్తి శ్వపచాదిషు జాయతేపిష్యోస్తేషు మనుష్యేషు జాయతే పాతకీనరః.”

“శ్వపచాదిషు” అనుటచే నరజనములలో తొలఁతచండాలజనము వచ్చుననుట, చండాలులు నలుపు, ఆకులను నలుపు:—ఇట్ల వర్ణముంబట్టి జాతినిర్ణయము; “తదథి...తమిక్తన్ను”—ఆతితోడితమియై తారకతోడికన్ను. ‘కాటి’—కన్యమాత్రము. ‘తిశుపదుకూలకాటిఁ గలిఁదాల్చి’—మను, 5 (73)

కటకముఖహస్తస్వరూపము:—

“తిర్లనిమధ్యమామధ్యే పుష్పోఽర్థాపేనవిద్యతేయస్థిన్నా నామికాయోగా త్సహస్రకటకముఖః.”
బాఁములమును మాపుడువై లీకని నడిమివై లీకని సంధున బొట్టనవై లితో ఆనామికయుం
డగులనలుగా పట్టినహస్తము కటకముఖము.

చ. చిగురం బికాళికి, స్థలముఁ జిల్కలగుంపునకు, వృథాపాఠిఁ జేఁ
టిగమికి, దావి గాలికి, విటివిటకోటికిఁ బువ్వులం, దలం
బుగఁ గృప నీవియు నున్నభి పుం స్త్యముఁ బొంతులచోటఁ బూనె; న
ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కు లిచ్చుతన కాత్తఁ నలంచిన దబ్బ దే యనన్. 142

సురభి=వసంత ర్త వు (కామధేను వనియు), పిక ఆళికిన్ = కోయిలల సమాహమునకు, చిగు-
రున్ = చిగురుటాకులను, చిల్కలగుంపునకున్, స్థలమున్ = పండ్లను, జేటిగమికిన్ = తుమెదల
సమాహమునకు, ముఘాళిన్ = తేనియను, గాలికిన్ = బులయమారుతమునకు, తావిన్ = పరిమళ
మును, విటి విట కోటికిన్ = విటకాండ్రయ విటక తైలయు సమాహమునకు, పువ్వులకున్, దలం
బుకున్ = పెల్లుగా, కృపన్ = కరుణతో, ఈనియున్ = కనియును (కామధేను ధర్మముగా ఈని
యునుట-ఇచ్చియు నని భా.) ప్రజ కోర్కులు = కోటల యాస్థిమిలను, ఇచ్చుతనకున్ = బంధ
నెడు తనకు, ఆత్తన్ తలంచినది = తనమనస్సుతో కోరుకొన్న కోరిక, అబ్బచే = దొరిక దా, అట్లు
అగున్ = కోరినది తప్పక కలుగును, అనునట్లుగా, పొంతులచోటన్ = పథకుల యెడ, పుం స్త్య
మున్ = పౌరుషమును (కార్మశ్యమును), పూనెన్ = వహించెను.

తా.—సురభి కామధేనువుగా, పిక తుక మధుప మారుతి విటులకు పల్లవ ఫల మిదు పరిమళ
పుష్పములను యధేచ్ఛముగా ఈని, తాను సురభి (అనఁగా కామధేనువు), అని రూఢి కక్కించినది.
అనఁగా, వానియెడ కామధేనువుగా స్త్రీత్వము జూపినది. ‘అట్లు ఎల్లవారికోర్కులం దీర్చుతనకు
తనయభీష్ట మైనపుం స్త్యము మాత్రము కలుగ దా’ తిప్పక కలుగును;’ అనునట్లుగా, పొంతులయెడ
పౌరుషమును (కార్మశ్యమును) చూపెను. అనఁగా, అమని పికాదులకు స్త్రీమకర మైనను పొంతు
లకు వ్యభాకరముగా నుండెను. కావ్యాధిపత్రింగిక మయిన యట్లే ఖాలంకారము.

(1) “పలువగల నొకనిఁ దలఁతురు | పలువురె, యుల్లేఖ; (2) నొకఁడె పలువిషయములకు ;

తలఁతురు గతులు మరుగ, న | పలు కిల్పకముగను, రిపులు మరుగ నిన్నున్ ;

అలకవృద్ధివి గెలుపునన్, | జిలుక ముమాదొర నొలుపున, శ్రీహరివి కృపన్.”—అలం.

ఇట్లే, అధికరణ భేదము చేతను, సంబంధ భేదముచేతను, ఉల్లేఖ నూహించునది. ఇది, కవి
అమనియందు పికాదులయెడ స్త్రీత్వమును, పొంతులయెడ పురుషత్వమును, ఉల్లేఖించినాడు.

“సురభి స్తు గవిస్త్రీయామ్ | వసంతరేత్రయోః పుంశీ త్రిపు సౌమ్యసుగంధినోః.”, నానా-

శీ. సహకార ఫలరస సౌరభ్యములఁ గూడి

మాధ్వి మోవులఁ గదంబముగ వలవ,

మలయబోదరత జంభల ఫలత్వగృత

శ్రీ మించు చెవులఁ గొజ్జెగలు మెలయ.

శశికదళోదర చ్ఛదపుం బావడ లూరు

చకచక బట్టి పాలికిఁ బెనంగఁ,

ద్రొక్కు తేంట్లకుఁ గాఁక లెక్కింపఁ జెరివిన

గంధఫలీపంక్తిఁ గబరు లలరఁ,

తే. కేలఁ గలవంటకపుఁదావీకిని బులిమిన

ఘుస్పణములు మించ, ననలఁబే రెసఁగువవన

ములు నమేరురబోవృష్టిఁ బూదిఁజఱవ

నింతు లెనసిరి పూఁబొద రిండ్లఁ బతుల.

143

(1) ఇంతులు = ఉవిడలు, మోవులక్ = (తమ) పెదవులయందు, మాధ్వి = సుర, సహకారి ఫలరససారధ్యమాలక్ = మామిడి పండ్లరసములయొక్క పరిమళములతో, కూడి = కలసికొని, కిదం బమగక్ = పలుపరిమళములయొక్క మిశ్రమంగా, వలవక్ = పరిమళించుచుండఁగాను;

(2) మల...తక్. మలయజ = చందనపంకము, - ఉదరతక్ = లోనంగలనై యుండుటచేత (లోనంబూసి యుండుటచేత), జంభల ఫల త్విక్ గత శ్రీక్ = నిమ్మపండు తోలును పొందియున్న చెలువును, మించు చెవులక్ = అతిశయించుచున్న కర్ణములయందు, గొజ్జెంగలు = గొజ్జెంగ పువ్వులు, మెరుకుక్ = వెలుగుచుండఁగా;

(3) శక్...లు...శక్తికదళి = కర్పూరపుటరఁటియొక్క - ఉదరస్పదపు = లోపలియాకు (మోసు) యొక్క (ఆనఁగా ఆట్టి యంకుకిమతో నిర్మితమైన) - పావడలు = పరికిణీలు, హేనుచకిచకి = తొడలయొక్క ధారభవ్యమును, పట్టి = పట్టుకొని, పాలిక్ = తమకొక భాగము, ఇమ్మని, పెనగక్ = లాగులాడుచుండఁగా;

(4) త్రొక్కుతేట్లవక్ = (వదనాదులయందు పక్షాని భ్రాంతిచేత తమయందలి నానాపరిమళములకొఱకు) తమమీద కాలిదెడు తుమ్మెదలకు, కాఁకలు ఎక్కుంపక్ = వేడి కలిగించుటకు, చేరివిన గంధఫలంక్తక్ = గ్రుచ్చిన గంపెంగల వరుగతో, కిబరులు = కొప్పలు, అలరక్ = బిప్పాయుండఁగా;

కేలక్ = చేలియందు, కిలవంటకపు తావిక్ = కొన్నిద్రవ్యములకిలిపివండిన భోజ్యములను భుజించిన పరిమళమును పోగొట్టుటకై, పులిమిన ఘుస్పణములు = (చేతులు) కడుగుకొనునప్పుడు పూసినకుంకుమపువ్వులు - మించక్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, ననలక్ = పువ్వులతో, పేరు = మిక్కిలి, ఎఁగు పవనములు = బిప్పయన్న తెమ్మెరలు, నమేరురబో వృష్టిక్ = సురపొన్న పుప్పొడి జడిచేత, బూదిఁజఱవక్ = బూజు పట్టినట్లు చేయుచుండఁగా, పూఁబొదరిండ్లక్ = పూవులతోడి పొదరుటిండ్లయందు, ఎనసిరి = కూడిరి.

తా. — స్త్రీలు, మామిడిపండ్ల రసముం గ్రోలి, సుర నేవించి ఆతావియు ఈతావియు నోట మిశ్రమై పరిమళించుచుండఁగా, లోపల చందనముంబూసికొన్నందున నిమ్మపండువర్షముగా శోభిల్లుచున్నవీనులమీద గొజ్జెంగ (రోజా = గులాబి) పువ్వులను ధరించి కవ్వరపుటరఁటిలాని మోసులంబోలి మృదుభవ్యములై తమతొడలధారభవ్యమునకు ఈడుబోడయిన పావడలనుధరించి, తమయందలి నానాపరిమళములకై ముసురుకొను తుమ్మెదలు తమమీద వ్రాలకయుండునట్లు వానికి కాఁకలు పుట్టించుటకై కొప్పనందు గంపెంగరసములను చాల్చి, భుజించినభోజ్యముల నెత్తావులను చేతనుండి తొలగించుటకై కడుగు నుపయోగించిన కుంకుమపువ్వు చేలియందు ఎఱుకవడుచుండఁగా, పువ్వుల భాగములచేత సాంపారుచున్న పవనములు సురపొన్న పుప్పొడిని తమయంగములపై బూజుపట్టినవిధమున వర్షించుచుండఁగా, పూచినపొదరిండ్లయందు ప్రయలుం గలసిరి. — గ్వభావోక్తి, దాని ద్వితీయ తృతీయ సీగపాదములందును “బూదిచఱవ” అను భాగమందును ఉపమయంగము.

“నూర్స్-“నాడీపైచి నూర్స్ చి విజ్ఞానా త్రివిధా సురా,”మను స్మృతి ‘భామారత్నము
రూపసంపదః దౌక్ష భావించు నానందము నొక్కఁ జెత్తుమనఁ బ్రశస్తి నాయ
కుండెంతయొక్క,” నైపు. న్యుర్జుమ్మచే దత్తతత్వ జన్మభ జమ్మూర జమ్మూరః”. అను. శశి=శర్మ
రము-చంద్రపర్యాయమున కర్పూరముఁడను శేషనగనను, కదళిపము అకారం అను కలదనియు
ఉక్తతూర్వము-‘శశిద బోదఁ జ్చదత్తుఁ బాడఁడు’-‘శశిద బోదెదెచ్చద తోమలయు లై పాక
దలఁపని మధ్యనుదయాశివమానను, మించు’-‘పాశకి పట్టిపెనఁగ’-ఉపమానాచకములు, కదళి-
శశి-ఉదర-పట్టియొక్క త్రేమ ధాత్యధ్యుత్తమునకు. గంధభక్తిని శుభ్రైర చేదని ఉక్తతూ
ర్వము. ఖుమ్మరములతో నూనగుల నానాకతిను విరిగిం చెఱువుచున్నది. సుగ్రావులచేత పవన
ల్లూమానలై పైకివిగిసి భా. ‘పాదరంధ్రం’ గలయులు విశ్రంభల కాను భోగవిబుంధిగామునకు.

వ. ఆర్. సమయంబున.

144

జి, తామసి. మేధురంగది మధ్య గర్వ మడలెను నటించు, లో నిజ
 "జీవముఁ గోరి, పాడి, పుడి చిత్రి మనుక్తి న్నూతా చిరద్యుతి
 న్నను నూహాకావలలు దొచి ప్రభుల్ల కనబడ కేతకో
 న్నామ సమీపాకాహారుల దాకము నీతిఁగను నిర్వచ్యకా.

145

కామిని = బికానూర్ నగరము. లోక = రెవెన్యూ మన్సుబా, నిజామాను గోండ్లపట్టణము మేలు ఆశీ
 షీంపే. మధు నిర్మలమునకును నూనూంక రెవెన్యూ, కేసుకంబిక్ = మేఘరంజితును రాగముపాడు
 పట్టణ, ఆడంబుక్ = పంజాబునాగ, పట్టణంబుక్ = జిని నంజిత్పించి, పాడ = మేఘరంజిరాగము
 పాడ, మిలే... = ముశీ-మాలాపాట - చిత్త = పూవక్ష్మణగల - ముఖత్ త్వితా = చేత ధనుస్సు
 లయు (పంద్రధనుస్సులయినను) - పశీ = గుల్జి - మాలాఫలయొక్కయు - నౌను = సమాహారము
 గల - బలాహాక = మేఘులయొక్క - ఆపరూ = సమాహారము, తో = చి = అగపడి (జనించి), ప్రప్త
 ...లక్ - ప్రప్తల = వికసిం - న - కంఠం = కంఠ - కేదీక = ముగలి - ఆసవాసయొక్క - ఉద్దామ =
 ఉత్పిలమయై = సమీ = వామనపులయొక్క - ఆనామీ = దెబ్బలను, ఈక్ = బంగలగా,
 విదేయత = చేయ దక్క = చే. బిలగి = పోగ నామూ.

తా. — పని విడిచి కనబడక పనితన వాని దర్శనము నొనరులై మేముగల
వాడని, అందు నంద్రగమస్వతంత్రమైతలననుకూలము మేముగల శక్తికన్న ముగి;
వానిచేత కరంబుతెలుగు నొకసంకపి. వానికరమనానాడివారులు ఆపవై పాలని ఆమకు
కనబడెను పోకెను మదన ఆపమనకన్న పక్షము మదనతాపమును కలిగించెను. వానికి నీవులే
ఆపె ముచ్చట పడిపోయెను. — విషయాలంకారము.

“విషమము విరూపక్యతనని, విషమమటన, యత్నిముఃఖ, విఫలతి, కష్టం”;

విశ్వాత్మకం తి న నాం పతి । యశ్చీర్ష ని, సీతి యేడ సుపతి లేడనా !

[illegible]

వేపునూనె అ (౧౪) లోక చూ. వేపునూనె = వేపునూనె - రజ్జుయతి = రంపంయతి
(రానివేపునూనె); వేపునూనె - (అనవసరమైన) తాపన నేనూనె, —

“*భాగ్యం*” కే భవతి సుఖినోఽ ప్యవ్యధాప్నోతి చోఽః

కణాశ్చ పృథ్వీని జనాం పునర్మారణంశ్చ" మేఘ.

“కృతా తు భనుష్యసి,”-నానా. ‘అశ్రం మేఘాః వారివాహః స్తనయితు ర్వలాహకః,’
ఆను. ‘అచిరద్యుతి’-‘శమ్నా శతప్రాదా హ్రది నైర్ధరావత్యః శూప్రభాః,’ ఆను.-‘కడిమి కడప
యటం చనబడుఁ గడంబము.’ ఆం. భా. 2 (46)

తే. అతివ పూర్ణేందుభీతిఁ ద దశ్శ శాలఁ

దెండి యతఁ డందు నినుమడి తీండ్లఁ దోఁప

మింటిపయి నుంటుగాదని యింటిపై క్కే

దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ బెళ్ల జెచ్చుపెడలు.

146

అతివ=అమ్మవారు, పూర్ణ ఇందుభీతి=నిండుచంద్రునివలని భయముచేత, తత్ ఆశ శాలఁ =
ఆ చంద్రునిరాతి (అనఁగా చంద్రకాంతశాలియమైన) భవనమందు, దెండి (పా. తేడి)-
పరుండినదై, అందుకొ=ఆ చంద్రకాంతశాలయందు, అతఁడు = చంద్రుఁడు, ఇనుమడి = (మింటి
చంద్రుఁడొకఁడు ఇంటి ప్రతిబింబచంద్రుఁడొకఁడును నై) గట్టిగా, తీండ్లదోఁపఁ=వేడిమి
చూపఁగా, మింటిపైకొ ఉంటు=(చంద్రుఁడు) ఆకాశమందు ఉండుట, కాదు=చెడుగు, అని=
అని తలంచి, ఇంటిపైకొ=గృహములోనికి, దెచ్చుకొంటిని, అటంచుకొ, పెళ్ల జెచ్చుకొ=అధిక
మయిన దిగులుతో, పెడలుకొ=లేచిపోవును.

చంద్రుఁడు విరహిదాహతుఁడు-“రాజీవాన్యథా నేచుపాతకే”-కావున, అతనికి వెలుచుట,
చంద్రకాంతమణి చిలువః—

“ఇందుకాంతంబుల నెబ్బంగిఁ గురిసెన్. నిష్కంధ కీలానిర్గరములు.”-నైష.

అయినను అది స్ఫుటికవిశ్మయ మగుటంబట్టి ప్రతిఫలించును, చంద్రకీరణములకు కరంగును;
కావున, దానికి ‘చంద్రకాంతము’, ‘చంద్రశిల’, ఇత్యాది నామములు.

“నెలకరము సోకినంతనె. జలపూర్ణములై వెలుంగు శశిమణిపాదుల్

గలిగి జలసేకయత్నముఁ జూలియించును భీమతనయఘోటతగుల్.”-అలం.

విషమాలంకారము; లలితాలంకారంబును.

తే. శ్రమరగీతిక మాయ విపంచి మీట,

దాన శ్రుతిఁగూడి మిగులఁ దద్రక్తి సోచ్చు,

వే నివారించి లేచి, చైవికము నెడుట

యత్తులు ఫలింప ననుచు బిట్టార్చి నవ్వు.

147

(అదేవి), శ్రమరగీతిక = తుష్పెదలపాట, మాయకొ=నిలిచిపోవుటకై, విపంచికొ=వీగును,
మీటకొ=వాయింపఁగా, దానకొ = ఆ వీణావాదముచేత, శ్రుతిగూడి = శ్రుతికలసి, తత్తద్రక్తి =
శ్రమరగీతియొక్క స్వారస్యము, ‘సోచ్చుకొ=అతిశయింపఁగా, వే=వెంటనే, నివారించి = (వీణ
మీటుటనుమాని) వీణాశబ్దమును మానిపించి, లేచి, చైవికమునెడుట = చైవ్యకృతము ముందఱ
(తప్పని దానిముందఱ), యత్తులు=ఉపాయములు, ఫలింపవు=నెలవేలవు, అనుచుకొ, బిట్ట=
మిక్కిలి, ఊర్చి=వివాదనూచకమయిన నిట్టూర్పు నిగిడించి, నవ్వుకొ.

తా.—తుష్పెదలపాట విన లేక దానిని మాన్పుటకై ఆమె వీణవాయింపఁ దొడంగినది.
వీణావాదనముచేత తుష్పెదలపాట కరము రక్తిపొంది, ఆమెను మతియు బాధింపదొడంగినది. అంత

నామే వీరానాదమును నిలిపివైచి, 'వైవికము తప్పుదు, దానిముందట యుక్తులు నెఱవేఱవు', అని పలికి విషాదపు నిట్టూర్పు నిగిడించి నవ్వినది. — విషమాలంకారము,

ఇందు ఆరతి యను మన్తభావస్థ చెప్పుటచేనది: — “అన్య త్రాప్తి రరతిః” —

భా. “దూషయతి చస్త్రీసృష్టిం | నివృత్తి మలయానిలస్య మాహాత్మ్యమ్,

ఉత్సవరాజుభీనా | సుభగ త్వం కిన్న మన్తయనే ?” — ప్రతాపరుద్రీయము.

తే. వెలది కతి తాపదం బయ్యె విరులపాన్ము;

మును దిదంఘ్రహతాది భర్త నలుగన్న

తరుల బోడమిన పూటట దన కొనఁగునె,

పొంచి తఱివేచి మిగులనొప్పించు గాక.

148

వెలదికి = ఆదేవికి, విరులపాన్ము = పుష్పశయ్య, అతితాపదంబు = అతిఎక్కువ-తాప = కాఁకను-దంబు = ఇచ్చునది, అయ్యె ; మను, తద...లు-తతే = ఆమెయొక్క, అంఘ్ర = పాదము యొక్క - హతి = తన్ను - ఆది = లోనగు - సృష్టినలు = బెదరింపులు, కిన్నతిరుల = పొందినవైన చెట్లయందు, పొడమినవి = పుట్టినపువ్వులు, పొంచి = దాగి, తఱివేచి = తమకినుటలమైన కాలమునకై కనుపెట్టియుండి (అశమునుమావచ్చినప్పుడు), మిగుల = మిక్కిలముగా, నొప్పించుగాక = బాధించునేగాని, తనకు = ఆమెకు, పూట = ఆశ్వాసములు, ఒకఁగునె = ఇదనా?

తా. — విరహభావకాంతికై, ఆమె, పూజాన్మునం బవలంపఁగా, ఆపాన్ము ఆమెకు ఆమిత తాపము గలిగించినది. ఇది నాన్యాయోమే, ఎట్లన్న ? ఈమెచేత హింసాదార్పణములగు తిన్నలు లోనగుతిరస్కారములు పొందినయిం కాదివృత్తివలందు పొడమినపూవులు తమకముయము వచ్చినప్పుడు ఈమెను మిక్కిల బాధించు పుట్టుకొనునేగాని ఈమెకు మేలునేయనా? — విషమము, కావ్యలింగమునకు అంగము, కావ్యలింగముచే ఉత్పేక్ష ధ్వసితము.

భా. పూజాదంభమున స్వరాసుమెయి ము స్ఫురదోడ నేర్పూట చే

తోజాతానల మార్చి శాస్త్రసరణికి దూరే హరి న్వాసరిల

జ్జాబాద్యకులపృష్ఠ ప్రతికయవేతం జేయుచో వెండిన

తోజాగ్రస్తమః గాంచి ధల్లడిలు నీసు గ్గనముక్ మీఱఁగన్.

149

పూజోడి = పుష్పంబులతో మేనుగలఁగానోపతి, చేతో...ము = చేతోజాతి = మన్తముండ నెడి- అనలముక్ = నివ్వను, అన్య = చిల్లార్పుటకుఁగాను, పూజాదంభమున = పూజయనెడి ముచేత, సరాసుమెయి = తిప్పుకొనుచేత, మక్ = మను = ముదట, శాస్త్రసరణిక్ = శాస్త్రమార్గమున, నేర్పు = నైపుణ్యము, దూర = అవలంబించి (వీనియొగించి), తూరిక్ = వాగరితో (అనఁగా చిత్తరువు వ్రాసెడివం-చెతో), హరిక్ = నారాయణుని, వ్రాసి = లిఖించి, లజ్జా...ప్రీక్ = లజ్జా = సిగ్గుచేతనయిన - బాధ్య = బద్ధుడేత (బద్ధతచేత) - అవల = అవతమైన - చృష్టిక్ = చూపుతో, వెండి = మరల, ప్రత్యవయన ఈశక్తి = ఒక్కొక్కయంగముయొక్కయు చూచుటను - చేనుచోక్ = కావించుటతో, నల్ల...మక్ = నల్లక = స్వామియగుంబున-బాగ్రత్ = దీపంచుచున్న-రమక్ = లక్ష్యిని, కాంచి = చూచి, ఈశుక్ = ఈశ్వరీయను, తాపముక్ = కాఁకయును, మీఱఁగన్ = అతికియింపఁగా, తిల్లడిలుక్ = ఆరాటపడెను.

తా.—ఆమె తన విరహతాపమును పోషించుటకై దయతుండైన శ్రీహరియొక్క పటమును పూజితముగా నేడిమిచేత, నేర్పుతో కాన్తము ప్రకారముగా చిత్రగుప్తు కంఠచేతి వ్రాసినది. విష్ణుభు తనకు హృదయప్రీతికై లజ్జాపూర్వకముగా నాడెడి ప్రసాదతో బిడ్డొక్కయంగమును జూచినది. అట్లు చేయుటలో ఆ దేవుని హృదయస్థానమును దీపించుచున్న మహాలక్ష్మీ కనబడినది. అంతట నీమె సంతోషించి యీసుచేత కాంక్ష జేసి ఆరాలుపడెను.—విషయాంశము, దానికి క్షరపా పహ్నము అంగము.

దంధము ఏల యన? చిత్రఫలకమును తత్ప్రీతిమను చామకొనుట మదతాపకాంతిక్ర యని తెలియనిచ్చినచో, చెలికత్తెలు హేళనము చేయుదురు. పూజ కని చెప్పినచో ఆ హేళనముం దప్పును, వాచును సంకోషించును. ‘పరాభ’ - పరాభు లేక పాద్యురిక కలిగి వ్రాసినచో లక్ష్మీప్రతి మను వ్రాసియుండును. ‘ముక్’ - ముదట వ్రాసినది, ‘వెండి’-విష్ణుట పరికించినది, అని సంబంధము. ‘నేపు’ - నేర్పుగలగినాన. దేవుని గాన - “ప్రసేదే ప్రాప్తిన బడనదిద్యా” ఆముక్తిప్రకారము సకలవిద్యలును సులువుగానే వచ్చినవి. ‘జేయట’ ఆ సక్త చేత; ‘చేసో’-చాతానల మార్పుకా - తత్ప్రీతిమను వ్రాయుట. చిత్రగుత్తద్దర్శనము తదంగి స్పష్ట దర్శనము తిరుణగానము ఇత్యాదులు రమణమరణముంగి అంగవలవిరోధములు. ‘వియోగోపయోగే’ వా ప్రయోజన సదృశమనభవనంతత శ్చిత్రం కర్తవ్యపనమయే దర్శనమితి; తదర్థస్పష్టస్థా నావనతనతాం దర్శన మితి. ప్రతిభాగో నద్దర్శనమనసాం కోఽపి గణితః? - గుణపతాక; ‘కాన్తగుణః’ గావున నే లక్ష్మీని వ్రాసినది; లక్ష్మీ నారాయణులకు అనివాధావము శాస్త్రీక్షణ. ‘కర్మోగ్రాంత’ - ‘స్వయంభూత’ మౌఖ్యే విష్ణుకర్మ. స్థూలదేవీ! ఆవాహయామి. దేవి, త్వం, సుప్రీతా ధవ స్వయా. అని మంత్రోచ్చేనాహనము. ‘త్రాక్షిక’ - ‘సీతీకా’ నాళికా - ‘మే’ - ఆము. “కృష్ణమీతాదితాకాయాః” అని రామాశ్రమ.

చ. కుముదసర స్తట స్ఫటిక హల వనోద్భవలతయ్యై హ్రాటి, పూ
ద్విమలం బికాళిక స్టునురు శ్రేక్ష్మోన ధర్మపువార వట్టు శే
పము రెయి మల్లికాళికతి చక్కంగం జీయకయుండ నిల్పు నా
యమ మలునాటికిం గలుగ నాంశగళ చుప్పిత గుంభికాశ్రవుల్. 1౭0

ఆదేవి, పూర్ణిమలక = పున్నగులయందు, కుము...మ్య - కుముద సరః = తెల్ల గలుగ కొలంబ యొక్క - తట = తీరమందలి - స్ఫటిక హల = స్ఫటిక శిలామయమైన గట్టునందలి - నవ ఉత్పల శయ్యక = కొత్త కలవల పొన్ననందు, వ్రాటి = తెల్లనైన, కి ఆలిక = బియ్యలల సమీపము, కట్టునులు = కొఱ ప్రాణములను, శ్రేక్ష్మోనక = ఘంజీరి కొంగి నారింపగా, ధర్మపు దొంపట్టు శేషము = దానముగా గొనునట్టి పుణ్యపు (ఇచ్చిన వారికి పుణ్యమునాల్పు) కొఱ ప్రాణముగలతిను, రెయి = ఆ పున్నమరాత్రియందు, మల్లికాళిక గుతి = మల్ల పువ్వులలోని తుమ్మదల స్వనము, చక్కంగ చేయక యుండక = ముగింపకయుండునట్లు, ఆయన, మలునాటికిక, కలుగక = జీవించి యుండునట్లు, అంత...వుల్ - అంతంత = రాత్రి సుదంతంత (రాత్రియల్లు) - గళత = కంటి నుండి కాలుచున్నవై - శ్రుతి = చెవియందు-గుంభిత = ముక్తముగా కూడుకొన్న - ఆశ్రవుల్ = కన్నీళ్లు, నిలుపుక = ఆపును.

తా.—ఆదేవి పున్నమలయందు కోయిలలు తన ప్రాణమును కుహారుతిములచే హరించుచుండగా, ‘మీకు పుణ్యము కలుగును, నా ప్రాణము సంకీర్ణము హరింపకుండు, కొంచెము నాకు

విడిచిపెట్టుడూ;’ అని వేడుకొన్నది. అది యట్లే కొంత కొడయూపిరి వదలినవి, ఆటట్టూపిరితో ఆమె ఆ రాత్రియందు తెల్లగిలువకొలవిదరి నుండుస్థితికపుగట్టిన అప్పుడే విడిపించినకలువలతో రచించిన శయ్యలో త్రొల్లియుండెను. అంతట విడిసితి మునికా నుకరంద పాన మత్త ములకు తుమ్మెదలు తమరుతులచే ఆ టట్టునులును హరింపఁజేసినవి; కాని ఆ సా ములునాటికి సేమయుగా నుండునట్లు రేయిల్లు ఆమె కనుంగొనలనుండి బోగి గినబాష్పమును క్రిగొళమును నిండి, ఆనతములను ఆమెకు వినంబడనుండునట్లుగా, అడ్డపడి గూఁడినవి; ఆ నుతులు విడిబడియే యున్నయెడల ములునాటికి వఱకు జీవంప దని భావము. — అతిశయోక్తి.

కొయిలలు కొంత ప్రాణమును హరించిన కనుటచే వారికూతెలక విక్రీణత నొగిలి నిష్పూయినదని భావము. పూర్ణములం శివుడు ఉత్పలముల శత్ర్యంత వికాసముకొనెను. ‘పికాళి’ పెట్టిన బాధపగలు, ‘మల్లికార్జు’ - మల్లికల సాయంకాలము మొదలు రాత్రియెల్ల నుదయించును. శివునికంద సాననుచేత మొత్తములై తేంట్లు ఆమెకు మిక్కిలి కట్టకతోరలగా నున్న సాను ము భా.

‘అశ్రువుల’ = నీటిలో మునిగినవానికి కలుటి ధ్వనులు విదంబవని కున్న అశ్రువుల యదునున మగ్గునుయిన శ్రవణేంద్రియమునకు అత్యంత గోచరింప దని భావము.

‘దాగవట్టు’ - దాగ - పు. ధారా. ఏలేని దాన మిచ్చువాని ‘దాగ’ నీవ నీనిది ఇచ్చుచున్నాను’ అని పలుకుదు. పుచ్చుకొనువానిచేతిలో ఉదక ధారం బోయినదని. గావున ‘దాగవట్టు’. ధర్మపుదాని-అడగా యుద్ధము నిలుపుదలసేయుటకు మూలకము నామకము కావలయు అని కొందఱు. (అత్త = ఆత్మత్త = ఆంత్ర - అన్యాయా. తెల్లవాడెందట మట్టివికాస నుండన, గావున, అంతలకు మికిరందవచమును ఉండన; కావున, తెల్లవాణు కలగను వాని బాద తీర్చిందు కొన్నచో ములునాటికి వారిధి కలుండును అని, స్వాంత్యము. ఇందు ఆత్మల వెనుక సాత్త్వి భావము చెప్పుచుండినది: “సమ్యక్ స్మరణగోమాఘ్ని క్షేదో వై కర్మ్యవేషగాః | ఆత్మవై స్వోన్మిత్యస్తే సాత్త్వికాః పరిశీర్తతాః.”

తే, నెలతెఱ గుచకుంధ యుగళ ముండియు వియోగ

జలగి యీడింజ లే నియ్యె; సఖులు వంచు

చున్న పన్నీటి పెట్టె లోఁగొన్న కితన,

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె.

[5]

నెలతెఱ = ఆయింతిని, కునికంధియుగళము = సమయవైకి కుండలంబు, ఉండియు, వియోగజలధి = విరహమునెడి కముద్రమును, ఈడింపలేదయ్యె = (దాఁబుట్టె) యీడుటకు, సాయపడకపోయినది, (నిలయన), సఖులు = చెలికత్తెలు, వంచుచున్న పన్నీటిపెట్టె = శీతలోపనా రాగము గిండులతోఁ బోయుచున్న హిమాంబు పూరమును, లోఁగొన్న కితన = లోపలికి స్వీకరించినందున, అది = ఆకుంధయుగళము. ముంపక = వియోగముద్రములో ఆమెను మునిగిపొవునట్లు చేయక, లాఘవమునక = తేలికతనముచేత, తేలింపఁగలదె = నీటిపై తేలుచుండునట్లు చేయఁగలదా?

తా. — కుండలంబు సాయముగా నుంచుకొని యీడి నీళ్లను దాటవచ్చును, అటుయినను ఆ కుండలలోనికి నీళ్లుచొచ్చెనా, అది తేలింపక ముంచివైచును; అట్లే ఆమెకు కుంచులనియెడి బంటు కుండలంబు ఉండియు చెలులు చలువ గొలుపుటకై పోయుచుండిన పన్నీటిపెట్టె వానిలోనికి చొచ్చినందున, అది ఆమెను వియోగముద్రములో ముంచినవేగాని తేలించినదిగావు. — రూపకోతాపిత-

విశేషాత్తయః; కావ్యలింగమును; ప్రసములు ముంచినవనుటచేత వానిపై శీతలోపచారముగా పోసిన పన్నీటిచే అవియు ఆమెకు వియోగభరమునే మోచించిన వని భావము. ఎంత శీతలోపచారములు గావించినను విరహతాపము తగ్గదాయె ననుట.

ఉ. చంచలనేత్ర దాల్పు జలజాతమృణాలసంబు వేగ స

ల్లించిన బొలుతెంచి కబళించి తదూర్పుకు సంగరార్పు రా

యంచ కుచేష్టఁ గాంచి, యిది నైసను గంచుమొ యంచ మోమె పీ

తించినఁ, దోచు లేనగవు నేరుచు బోట్ల కొకింప ప్రాణమున్. 152

చంచలనేత్ర=క్రాల్పటి, తాల్పు జలజాత మృణాళసంబు=ధరించునట్టి తామరతూండ్ల పోరము, వేగ=వడిగా, సల్లించిన=వదలించగా, బొలుతెంచి=పరువునవచ్చి, కబళించి=మేసి, తోడ్ పట్టకున్=ఆతూండ్లవేడికి, అంగ...పట్టె - అంగలార్పు=హాహాకారములునేయు-రాయంచ=రాజహంసయొక్క - కుచేష్ట=వికృతచేష్టును, కాంచించుచున్నవారై, (ఆమెయు దానిం గాంచి నది గావున), ఇది నైసను=ఈచిత్రమును ఈమెచూచినమీదట నైనను, కంచుమొ=(ఈమె ముగంబున నవ్వును) చూతు మేమో, అంచుక్=అనుకోరికతో, మోమె=ఈమెయొక్క ముఖమునే, పీతించిన=చెలులు పరికింపగా, (వారికి, తోచులేనగవు=రాయంచకుచేష్టుకై యామె ముగంబునం గానిపించు మందహాసలేనమ, బోట్లకు=ఆ చెలిక తెలప, ఒకంత ప్రాణముక్=ఈమె బ్రతుకు నని ..ంచుచేష్టుయన, చేరుమక్=కలిగించు.

తా.—విరహాధిలో ఆమె చిరకాలము నవ్వనే లేదు, ప్రకృతియు ప్రాణసంశయదశకు వచ్చి యున్నది. అందువలన చెలికతైలు ఆమె ప్రాణమునకై దిగులుపడుచుండిరి. ఆవృత్తు ఆమె చులు వత్త తాల్చిన తామరతూండ్ల పోరములు నయితియు ఆమెకు తాపమునే పెంచినందున వానిని ఆమె యూర్ష్యవైచినది. అవి ఆమెచేసనుండిన స్వల్పకాలములోనే దానికాకచేత ఉడుకుచున్నట్లుండి నవి. హంగులన ఆ తామరసూండ్లు భిక్ష్యులు గావున, వానిని, ప్రోచిరాయంచలు వచ్చి కబళించినవి. అందువలన వానినోరుకాటినది. అంత నవి హాహాకారము చేయుచు కావించిన వికృతచేష్ట వింతగాను హాస్యకరముగాను ఉండినది. దానిం గనియేని ఆమె నవ్వదా యని చెలికతైలు ఆమె మోమును తలకింపగా, ఆమెయు ఆ వికృతచేష్టుకు మందహాసిత లేకముం గావించినది. లోకములో ‘ప్రాణసంరక్షణములోనున్న వారు నవ్వలేని బ్రతుకుడు’ని పెద్దలు చెప్పెదగు గావున, ఆహాసితలేకమును గన్నయాచెలికతైలు, తమచెలి బ్రతుకు నని ఇంచుక దిగులుతీటి యుండిరి పూర్వభాగమున అతిశయోక్తి ఉత్తరభాగమున స్వభావాత్.

‘మృణాళం బిగమ్,’—అను. నక్షత్రము. ప్రం.హాకారము.—‘అనుం క క్లేబాహుఃకీరమస్పణో మాక్తకనః’—ఉ. రా. చ. ‘వేగ [= వేగముగా; వేగిక్=తెల్లవాఁడగానె’ అని యొకటిక.]

ఉ. శ్రీపతిమీడిగోముల ప్రేమ విచించిన నంటం బాటి సం

తాము సోకి మెట్లమయనంబు గరంగిన, డించి, పాడు నా

లానిని దాల్చి, వెన్నెమటల న్నటి సంత్రులు జజ్జికీ గలా

లానిని దాన వాడును, గళంబును గగ్గద మైన. మ్రాచ్చుడున్. 153

శ్రీపతిమీడిగోములప్రేమక్=శ్రీహరిస్తుతులయిన పాటలమీడి యభిలాషచేతు (ఆ పాటలం బాడుటలో తోడుగా వాయించుటకై), విపంచీక్=వీధును, అంటక్=తాళకగా, పాటి

సంతాపము=చేతివేడి, సోకి=తగిలి, మెట్ట=సరకట్లయొక్క - మునునంబు కరంగినట్, డించి = వీణను ఆవలఁజెట్టి, ఆలాపిని = శ్రుతిమాత్ర మొసంగునదైన తంబురాను, తాల్పి = కైకొని (మీటుచు), పాడుక, మఱి=అంతట, పెన్నెరుటలక = నిట్టడయిన స్వేదముచేత, తంత్తులు = తంబురాతంతులు, జజ్జుకోక = సరిగాకలిగిపక జబ్బుపడఁగా, కల ఆలాపిని = మధురవాణియైన యానవలా, తాన = (జంత్రి మేదియుంగొనక) గాత్రముగానే, పాడును = గానమునెయును; గళంబును = కంఠముమాడ, గద్దద మునుక = డగ్గతికపడఁగా, మ్రాన్ముక = నిశ్చేష్టురా లగును;

విరహతాపము మెండగుచుండె నని భా. — విషమాలంకారము.

ఇందు స్వేద మైస్వర్య స్తంగము లనెడు సాత్త్వికభావములు చెప్పబడినవి. — ‘పెన్నెరుటలక’ = ‘పెన్నెరుగు శ్రీహరిని భావించును దర్శించుటచేత, నిరతిగిలిన తంబులు సరిగా కలిగినపు:—

“సిద్ధద్వైతైర్వర్తకవిధియా ద్విణిభి ర్మక్తయార్థః” మేఘ. “జలసేకస్య వీణాకవ్యణన ప్రతిపదకత్వా దితి భావః”. — మల్లి.

‘తంత్తులు జజ్జుకోక’ (?) ‘గళాంగిని’ అని. క. ర. పాతము. ‘మునునంబు’ - ప్ర. మదనః; ‘మదనః సికలే ద్ధరే’ రాధే వసుచేధస్తారే’-పా. జమ్బుగా, ‘జమ్బకో’, ‘జమ్బగా’.

తే. ప్రతికుసుమతల్పమునఁ జూడఁ నడిన తత్త్వ

వలయ మలినానయుగము వల్లలతఁ బొల్పఁచె,

జూడ నిక మాన ధైర్యము లున్న లసుచు

సువతి బోల్లకుఁ ద్రవ వ్రాసి దూపె ననగ.

154

సువతి = శోభనములైన దంతములు గలవైన యాపడఁతి, చూడక = ఆలోచింపఁగా, ఇకకో = ఇటుతర్రాత, మానధైర్యముల్ = ఈలపును తేజవయు, సున్నుల = లేపు, అనుచుకొ = బోట్టుటకొ = చెలులకు, త్రవకో = లజ్జచేత. వ్రాసిచూపెకొ, అనగకొ = అనుగట్టుగా, ప్రతికుసుమ తల్పమునకొ = ఆమె శయనించినపూలబాష్పలన్నిటియందును, బాణిపడిన, తి...యితిప్త = త్రాగిన - పలయ = కడియములయొక్క - మలిన = నల్లని - అంక = గుర్తులయొక్క - యుగము = జంట, వర్తులకొ = గుండ్రతనముచేత, పాలెకొ = బిచ్చెను.

తా. — ఆమె శయనించిన ప్రతిపూపెజలలోను ఆమెచేతులకడియములు చేహతాపముచేతి త్రాగి, కార్యమువలన చేతులనుండి బాణి. పడుచుండినవి; అవి కాగిన వగుటచేత అవి తగిలినబోట్ల పూ సెజయించు మాడిననల్లనిగుర్తులు గెండు ఏర్పడుచుండినవి. ఆ నల్లగుర్తు లెట్లుండినవనగా, ఆమె చెలులతో తన మున్న భావనను చెప్పకొనుటకు లజ్జకురాలై ఇంక తనకు మానము దక్కదు, ధైర్యము ఉండదు, అని గెంటి నాశంబును వ్రాసిచూపిన, రెండుసున్నలలో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్ష.

‘బాణిపడిన’ - “కనకవలయ భ్రంశరిక్తి ప్రకోష్ఠః అని వియుక్తని యత్తునిగూర్చి కావ్యానుయోగము - ఒకనున్న మానయునకు, ఒకటి ధైర్యమునకు, ఇక నామానమును కాపాడుకోలేను, ఇక ధైర్యముతో నుండఁజాలను. — ‘సున్న’ - ప్ర. శూన్యము. త్రవ యేల యనగా ఈయనకు మదన కృతియు గావున; వ్యాధికృతి మాయెనేని త్రవ యుండను.

ఉ. ఆ వనజాక్షి కాకఁ బొరలాడ, నలంగిన సొమ్ముఁ బీర్తుల

వే వెన నూడ్చి యూడ్చి మఱి వేఱ వహించుట, వాంఛ్యప్రముల్

గా వనమాలి నేవయెడఁ గాంక్ష నొడుంగన, కల్ల తెల్వితో

నే వలవంత దాఁగఁ జరియించిన, దాఁగమిఁ జూచి నెవ్వగ.

156

ఆ వనజ ఆశీః = ఆ తిమ్మి కంటి - కాఁకిఁ = తాపము చేత, సారలాడఁ = నలంగిన, సొమ్మఁ = ఆభరణములను, చీరలఁ = నలంగిన వలువలను, వే వెనకఁ = వెంట వెంటనే, యెట్టియుఁ డ్ది, మఱి వేఱు = అని గాక ఇతరములను (ఆభరణములను వలువలను). కపించుట = ధరించుట. వారక్ష్మప్రములు = ఆయా పూజనములను కై వేర్వేటి కల్పితములు, కాఁ = అని తోచునట్లుగా, వనమాలినేక యెడఁ = శ్రీ సారలకొలుపువలయునని, కాంక్షఁ = ఆనందము. బిరుంగింక = వెలుగిమియక, కల్ల తెల్వి తోనే = తెల్పితము తెలివితోనే. వలవంత = మధ్యభక్త్యు, దాఁగఁ = ముఱుగుపడ నలయునని, చరియించింక = చరించునను, దాఁగమిఁ = ముఱుగుపడమిని, చూచి, విష్ణుచిత్తుఁడు. నెవ్వగఁ = ముఱువతల చేత (విష్ణుచిత్తుఁడనవచ్చును తిక్కాదిపద్యములోనిది)

తా. — ఆ గాలి నురింతియడ వేదన చేతి సారలాడుటవలన సొమ్ములను వలువలను మోట మాటిక నలగి సొంపెడఁగి యుండినది. అంతట ఆ మే వానిని వెంట వెంటనే వదలి వేలువలను నేలువలను ధరించుచుండినది. ఇక కన్నెనలో ప్రతియవరమునకున కస్తాభరణములు వేలుగా నుండవలయునని ఆటలు మార్చినట్లు ఇతరులకు నోచునట్లుగా. నిరింతిగను తెల్వి తెచ్చుకొని కనకత్నేక యేమిటికా వలించుచుండినది. ఈ ముఱువలనును ఆ మే తనవలవంతిను దాఁచుచున్నది. అని దాఁగమిఁదన. అంతట ఆ మే తిక్క మైనవిష్ణుచిత్తుఁడు ఆ మేయొక్క ఆనంద గాంక్షియ కల్పలంకారము.

“పనిచేసను బరవంచన, మొనరిచి మర్తమున గాన యుక్త యనఁబడుక.

నిను వ్రాయుచుండి యన్యంగని నోయ్యలి కనునుకార్పకము కియి వ్రాసెకొ.” అలం.

‘సారలాడి’ - ‘వల దురింత వేదన మెయిం గొనలాడుచు! తాత్పర్య మేలేల తాంగి’ మన. ‘నలంగిన’ - చీరలకును చెంగును. ‘చీర’ - పు. ‘చీరన్’, ‘వే వెనక’ - వేదన నూడ్చుట నియతమే. పగులనం బారలాడుట సిద్ధము. ఇక పూటిటి వృత్తాంతము కాదేని వారక్ష్మప్రగాఢ జూపుట ఘటిం పడు. ‘వనమాలి బలిష్ఠుడనీ కింసాగాలి రిధిక్షజి’ - అను. — ‘నెవ్వగ’ - నెవ్వగకు కారణము అనంగిరపద్యములో తెలియును.

క. పుష్పయుగ బాఁ గామిని నో

పుష్పయుగ కల్లండుటకు నబుచ్చేత్తుగను

పుష్ప యగు విష్ణుచిత్తుఁ డ

కన్యకు లే కదియు నేతకంబో యనుచుక.

156

తా (= ఆ విష్ణుచిత్తుఁడు), పుష్పయుగ = పుష్పవంతుఁడును, కామిఁ = కానంచున, బి క పుష్పయుగ = ఉన్నయొక మోతును, అట్లు, ఉండుటకు = ఉన్నందుటకు, అబు...త్రి - అబుద్ధ = ఎఱుంగని - ఇష్ట భనుఁ = కావలసినకాని - పత్రి = బాణముకలవాఁడు అగు-విష్ణుచిత్తుఁడు, అపత్రిక లేక = లబ్ధ లేక, అదియుక = ఏతకంబో అనుచుక (అని తర్వాతి కన్యయును.)

తా. — ఆ మెంఁడ్రి ఆ ముగ్ధు బికితప స్సని తలంచెను.

వ. తలపాసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయా తనుగ్లాని కత్యంత దుఃఖముండై తత్కారణం బెటుంగక వల దని మాగ్ధ్యంబున వారిచి చూచి యుత కంత కన్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతము సమస్తకాంతంబున, దన మనోనిచ్చేదనం బ న్నగరివెన్నునకు విన్నపించం బునర్నమస్కృతిఁ జేసి, “దేవా దేవరదాసి యగు మదీయపుత్రి యేమిగుఱించియో విచిత్రంబగు ప్రతచర్యం గాత్రశోషంబు నేయు చున్నది, వల దన్న విన, దపుత్రకుండ నగునాకుఁ బుత్రియైనను బుత్రకుండైనను దాన, యే నేమి నేయుదు! మఱి తన తాత్పర్యతెఱంగు మా తాత్పర్యతెఱంగు గాదు, ఏము భవద్దినన భవజ్జనిదినన రాత్రిలం దక్క గణరాత్రజాగరంబు లెటుం గ, మేము బిసబీజాక్ష నలయంబులదక్క బిసవలయంబు లెటుంగ, మేము ప్రసాద కుసుమంబుఁ జెవిఁజెరువుటం దక్క నని గవ్వకొన నంపి శయనింప నెటుంగ, మేము చెంబుల భవత్ప్రభంబు గ్రోలిన దా నంగంబులు దడిప కొను, నేము చాంద్రాయణం బులఁ జంద్రవృద్ధి బడి గడియొక్కించిన దాదించు, నేము నివిధ్యాన సిద్ధాన నిరో ధంబు నేసినం దాఁ దద్ధ్యానదత వెలికి నిగిడించు, నేము చిచ్ఛక్రై హృదయంబునం గేలు నేర్చినం దాఁ గపాలంబునం జేర్చు, నల్కలోత్తరయంబు లేముఁ హించినం దాఁ గిసలయొత్తరీయంబులు వహించు, నేము సితపత నూత్నైందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణైందు సుపాలంభించు; సిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్న యది; యది యేటతం బున్నాదంబు గానోపు, నెంత భవతీయభక్తి గలిగిన మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబం ధంబు విడువ; నంతర్యామివి నీవెటుంగని యది లేదు; దీని తెఱంగెఱంగింపవే;” యనవుడు, ననుకంపాతీతయంబునఁ బచ్చాదినంబునకు మందస్థితంబు నేసి మందర ధరుం డిట్లనియె.

157

తనయా తనుగ్లానికీ = కూతుయుక్కి దేవయాగమునకు, మాగ్ధ్యంబునకీ = తెలియనివాఁ డయినందున, ... అగ్ధలంబు = అధికము, అగుడకీ = కాఁగా, గాత్రశోషంబు = దేహము నెండఁ గొట్టుట, భవద్దిన = మీదినము (అనఁగా హరివాసరము) - భవజ్జనిదినం = నీ నన్న దినములయొక్కయు; గణరాత్రము = పెక్కు రాత్రులు, చాంద్రాయణంబు = చంద్రవృద్ధియంబులంబట్టి కడిసిపొచ్చిం చుచు తగ్గించుచు చేయుప్రతిమ, నివిధ్యానకీ = బ్రహ్మధ్యానముయి, చిచ్ఛక్రై = జ్ఞానముక్త; నల్కల = నారి, కిసలయ = లేఱయాకు, సితిపతీ = శుక్లపతీమండలి-నూత్నైందుకీ = క్రొత్త చెంద్రుని, ఉన్నాదంబు = పిచ్చి, అనుకంపా = కసికరము, మందరధరుండు = నారాయణుఁడు.

—* ఆశ్వాసాంతము *

ఉ. కంధర నీలవల్ల, మధు కైటభ నాగ సుపథ, యోగిపూ
స్రంధిభిదోభ భోగిననితా స్వనవ చ్ఛ్విసన ప్రచ చ్ఛిర
స్సంధి వసన్ని శాంతి రస సుతి దగ్ధుయోధి నీచికా
మంధర కేలికాపర సమాశ్రత పంక్తిరీధిసాదరా.

158

కం...ర్థ - కంధర = మేఘమువలె - నీల = నల్లలైన - వర్ణ = దేహచ్ఛాయకలవాడా (ఉపమ).
 మధు...ర్థ - మధు = మధుఁడు - కైటభ = కైటభుఁడు - అనెడి - నాగ = పాములకు - కుపర్ణ = గరు
 డుఁడైనవాఁడా (రూపకము), యో...ర - యోగి = హఠయోగము లందికాయోగము రాజయోగ
 మును గల తపస్సులయొక్క - హృత్ గ్రంథి = హృదయంపుముడియొక్క - ఛిదా = భేదముచేత -
 ఉత్థ = హృచ్చక్రముపైకి లేచిన - భోగి వనితా = ఆడుబాలునాకారమున నుండెడి కుండలినీక క్తి
 యొక్క - స్వనత = ధ్వనిగలదైన - శ్వసన = డిబ్బుచేత - స్రవత్ = ఓడుచున్న - శిరస్సుంధి - శిరస్సు
 లోని బ్రహ్మరంధ్రమందు - వసత్ = ఉన్నట్టి - నికాపతి రస = అమృతముయొక్క - స్రుతి = ప్రవాహ
 మనెడి - గుగ్ధయోధి = పాలసముద్రముయొక్క - (రూపకము) - వీచికా = అలలయందు-అమంఠర =
 అలసముకాని - కేళికా = క్రీడయందు-ఆదర = ప్రీతికలవాడా, సమా...రా - సమాశ్రిత = శరణుఁ
 బొచ్చినవాడైన - సంక్తికిగోధ సోదరా = దశకింతుని సహోదయుఁడుకలవాడా.

తా. — నారాయణమూర్తి నీలమేఘకావ్యుఁడు, గరుడుఁడు పాములను చంపునట్లుగా మధు
 కైటభుల నెడియసురులను సంపెనవాఁడు, కైటభులమున నారాయణుఁడు యోగనిద్రలోనుండగా
 వారు ఆతనిచెవులనుండి పొడమితి న్నాభికిమలమునుండి పొడమయిన్న బ్రహ్మను బాధంపఁ గొడం
 గిరి. ఆతని మెఱ్ఱకు మేల్కొని నారాయణుఁడు వారిని గంహరించెను. యోగి నాభియందలి మఱి
 పూరి చక్రమందు నాగాంగ నారూపమున నిద్రించుచుండెడి కుండలినీక క్తి యోగ విశేషముచేత
 మేల్కొని లేచి హృదయగ్రంథిని భేదించుకొని యోగి శిరస్సునందలిసహస్రారకిమలముం బొడు
 చును; అందుండి అమృతము దుగ్ధపయోధవలె నుప్పటిల్లును; అందు శ్రీమన్నారాయణుఁడు క్రీడా
 సక్తుండైయుండును; రామావతారిమైన నారాయణమూర్తిని రావణునితమ్ముఁడు విభీషణుఁడు
 శరణుఁబొచ్చినాఁడు, అట్టి యా నారాయణుఁడవే అనుగ్రహేంక శేష్వరా, అని సంబుద్ధి; దీనికి
 'ఆవధరింపుము' 6 (2) అనుక్రియతో నన్వయము.

ఇందున్ద నలకు ప్రాస మున్నది; అప్పుకవి దీనిని అంగీకరించి స్వవర్జప్రాస మనిపేర్కొని,
 ప్రాసములో ఆంధక, బాంధక, గ్రంథి, ఆంధులు అను పదములుగల పద్యమును భారతము
 నుండి ప్రమాణీకరించినాఁడు.

క. ప్రవదానిత నతిచర్యా, | ప్రవదావచర్య, నాకదేవాద్యమర

ద్విప, దానవాహితోదిత | విపులాశ్చభవా, భవారివిశ్రుతనామా. 159

ప్రవ...ద్విప. ప్రపద = పాదాగ్రములకు - అనిశ = ఎల్లప్పుడును - నతి = మ్రొక్కుట యొక్క -
 చర్యా = చేతచేత - లిప్తపద = స్వర్గము ర్థ్యపాతాళములనెడి మాఁడుసానములందును - అవన = జీవించు
 వారిలో - వగ్య = సుఖ్యులయిన - నాక దేవ = స్వర్గపతియైన యింద్రుఁడు - ఆది = లోనుగాఁ గల - అమర
 ద్విప = సుగ్రీత సులు కలవాఁడా (ఉపమ), దాన...పా - దానవ = ఆసురులకై - అహిత = చేటు
 నకై - ఉదితి = జనించిన - విపులా. ఆత్మభవా = భూమిప్రతి గలవాఁడా, భవా...మా - భవ = సంసార
 మునకు - అరి = శత్రువైనవిశ్రుత = ప్రఖ్యాతమయిన - హమా = చేరుగలవాఁడా.

తా. — శ్రీమన్నారాయణుని పాదాగ్రములకు అనిశము మ్రొక్కుచుండుటచేత నింద్రాద్య
 మరనరులు మాఁడులోకములలోను ఉత్తములై యున్నారు. (నుహలత్కీ) రామావతారిమందు
 నారాయణునికి భార్యగా (సీతాదేవిగా) ఆసురినాశకారణార్థము జనించినది. నారాయణ
 నామోచ్చరణచేత జననమరణ ప్రవాహము తప్పిపోవును. అట్టి నారాయణుఁడైనయో వేంకటా
 చలపతీ, అని సంబుద్ధి - 'ఆవధరింపుము' 6 (2) అని యన్వయము.

తోటక వృత్తము.

ద్రుహిణాండకరండక ధూర్వాగ్రార్థ, హారార్థక దుర్భర పక్షత్రయః

కుహనార్థక, వార్ష్యత కోనిరి హరి హిరణ్యయ హర్ష్య చరిష్టుదా. 160

ద్రు...కా - కరండక = కరవటములవంటి - ద్రుహిణ ఆండ = బ్రహ్మాండముల యొక్క - ధూః = భారమును - వహ = మోచున దైన - గర్భ = కడుపుకలవాడూ, హరా...క - హర = శత్రుని - అర్థక = కుహరుడైన కుమార స్వామియొక్క - దుర్భర = భరింపకల్యముగాని - పక్షత్రయః = (త్రయః ఫలమయిన) - కుహనా అర్థక = కపటబాలుడూ, వా...దా - వాః = ఏర్పడో - భృత = నిండిన - కోనిరి = స్వామికోనే రినునాంధ్ర నామముగల స్వామిపుష్కరిణియగు - హరి = మనోహర మయిన - హిరణ్యయ - కనకవికారమయిన - హర్ష్య = సౌధమందు - చరిష్టు = సంపదించెడు - పదా = చరణములు కలవాడూ.

తా. — నారాయణుని గర్భమందు కరవటమువంటి బ్రహ్మాండములు లెక్కవ మీతీయున్నవి. వానిభారము నెల్ల ఆరున ఆ కడుపులో మోచుచున్నాడు. కుమార స్వామి చేసినతపస్సునకు ఫలముగా నారాయణుడు బాలుడుగా జనించినాడు. జలసముద్రమై మనోహరమైన స్వామి పుష్కరిణియందలి సౌధములలోనికి నారాయణుడు వేంకటాచలపతిగా వేంచేయును. అట్టి యొ వేంకటాచలపతి - 'అవధరింపును.' ౪ (2) అని యన్వయము.

మ, ఇది యంధ్రోక్తియథార్థనామ యచనాసృక్పూర్వ కెంబావి వా

రిద పద్ధ త్యవరోధి వప్రవలయ శ్రేణీనిఘాతక్రియా

స్వద సేనాగ్రగ కృష్ణరాయ మహిభృ త్సంజ్ఞాస్థదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము కంచమం బమరు హృ ద్యంబైన కవ్యంబులక. 161

ఇది = ఈ = ఈ గ్రంథభాగము, ఆంధ్ర...దక - ఆంధ్ర ఉక్తి = తెనుగుమాటచేత - యథార్థనామ = సార్థకనామమై - (కెంబావి తెనుగుమాటగా విడదరివిచిక్కొన్నదో - కెంపుబావి - ఎట్టినిబావి = రక్తవాపి అనియర్థ మగును. - ఆంగులకు ఉపపత్తి అనంతరవి శేషణమున నున్నది). - యవన = తురకలయొక్క - అస్థి = రక్తముతో - పూర్వ = నిండిన దైన - కెంబావి = కెంబావిపట్టణము యొక్క - వారిద = మేఘములయొక్క - పద్ధతి = దారిని - అవరోధి = అడ్డగించునట్టి - వప్రవలయ = చుట్టు కోటలయొక్క - శ్రేణి = వరుసయొక్క - విఘాతక్రియా = పడగొట్టు పనికి - ఆస్పద = నెలవయిన - సేనా = దండనకు - అగ్రగ = ముందు నడచువాడయిన - కృష్ణరాయమహిభృత్ సంజ్ఞ = కృష్ణరాయ పృథ్వీపతి యనుపేరి - అస్తవ = నామయొక్క - ఆముక్తమాల్యదక = ఆముక్తమాల్యద (యను కావ్య మున) యందు, పంచమంబు = ఏడవదైన - ఆశ్వాసము = కావ్యవిభాగము, హృద్యంబైన పద్యంబులక = మనోహరము లగుపద్యములతో, అనుగుణ = బహుమతి. — నిరుక్తిలంకారము, అతిశయోక్తియు.

“యోగముచే నామములకు. బాగుగ నన్యార్థకపి పరగు నిరుక్తిక;

ఈగతి వేపును వీపు వి. యోగుల దోషక రాఖ్య యొప్పున నిరుక్తిక?” అను.

వారిద పద్ధ త్యవరోధి = అత్యున్నత మైన యగుట. — అతిశయోక్తి.

వప్రవలయశ్రేణీ - స్రావారములు పెక్కు లగుట - హృద్యంబైన పద్యంబులక - “మువర్తి కాంతి విశేషణంబుల బహువచనంబులకు ఏకవచనంబు బహుళము గా నగు” - చాళ. ౧౦౮౩. 20.

శ్రీరస్తు

ఆముక్తమాల్యద

షష్ఠాశ్వాసము

క. శ్రీకారి కృపాద్వైక్షణ, | వైకుంఠ యకుంత, భక్త వరదపదాబ్జా

స్తోత్ర మరందాయిత గం | గా, కాకోదర నగోదయ స్థ పతంగా. 1

శ్రీకా...కా-శ్రీ = సంపదన - కారి = చేయునదైన - కృపా = కరుణచేత - అర్చిత = తిడిదైన - ఈక్షణ = చూపు గలవాడే, వైకుంఠ = విభంతాదేవియొక్క యపత్యమా, అకుంత = భంగములేని వాడే, భక్త వరద = భక్తులకు వరములను ఇచ్చువాడే, పదా...గా-పద అబ్జ = కమలములంటి యడుగులకు-అస్తోత్ర = బహుళ మైన-మరందాయిత = ముగియదమువలె నాచరించుచున్న-గంగా = గంగానది కలవాడే, కా...గా-కాకోదర నగ = శేషశైలము (వేంకటాద్రి) యనెడి-ఉదయ = పాడుపుమలయుండు-సం = ఉన్నట్టి-పతంగా = మూర్ఖుడే, (ఆవధరింపుము అని తర్వాతికి అన్వయము).

పదాబ్జమరందాయితగంగా - పూబలో 'కృష్ణపాదసముచ్చతే గత్తే త్రిపథగామిని' అని గంగాసంబుధి. గంగా విష్ణుపాదమందుఁ బుట్టివది. — ఉపమాలంకారము; 'కాకోదరనగోదయస్థ పతంగా' - మూపకాలంకారము. శ్రీమన్నారాయణుని కృపాకటాక్షముచేత సంపదలు కలుగును; ఆయన విభంతాదేవికుమారుడు 'కుణ్డి గూఢపా చ్చక్షుఃశ్రవాః కాకోదరః ఫణి' - 'శైల వత్ నగావగ' - 'ఉదయః పూర్వవర్తక' - 'పతజ్ఞో పక్షిసూర్యచ' - 'విష్ణు ర్నారాయణః కృష్ణో వైకుంఠో విష్ణురశ్రవాః' అను.

వేంకటాద్రికి నిమిత్తవిశేషములచే-నింతానుణి, జ్ఞానాద్రి, శ్రీరాచలము, పుష్కరశైలము, కనకాచలము, నారాయణాద్రి, వైకుంఠాద్రి, నరసింహాద్రి, అంజనాద్రి, వరాహాద్రి, నీలగిరి, శ్రీనివాసాచలము, అనందాచలము, శ్రీనగ్గిరి, శ్రీదాచలము, గారుడాద్రి, శేషాచలము, వృషాద్రి, అనిశేషము కలవు; శ్రీవేంకటాచలమహాత్మ్యమును చూ. చతుర్థపాదమున గంగా ఆను సంబుధిం బట్టి పుత్రయతి గానోపు.

వ. అవధరింపు మనంతర వృష్టాంతంబు. 2

—* మాల దా స రి. *—

చ, కలం డొకరుండు పేరుకొనఁ గాని కులంబు మడియభక్తుఁ డి య్యిల మును వాడు వామనత నే వసీయింపనొ పుణ్యభూమి, నం దుల కొక యోజవత్త్రయపు దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే.

శలం జనుదెంచి, పాడు మము లాలస మంగళనామ కైశికిక. 3

ఒకరుండు, పేరుకొనఁగానికులంబు = చెప్పరానిబాతి (వాడు), మడియ భక్తుడు = నాయొక్క డింగరీడు, కలండు = ఉండెను, వాడు, మను = పూర్వము, ఈయిలక = ఈలోకములో,

ఏక్ = నేను, వామనతక్ = వామనావతారమందు, పుణ్యభూమిక్ = ఒక పావనక్షేత్రమందు, వసియింపనొ = నివసించియుండలేదు, ఆంగులటక్ = ఆయాశ్రమమునట, యోజనత్రయపు దూరపు టూరక్ = మూడేడుగల దూరపు గ్రామమందు, వసించి = నివాసముండి, బ్రాహ్మశేఖలక్ = రాత్రికడ పటిజాములోని పూర్వార్ధమందు, చనుచెంచి = గచ్చి, ముఖ్ = వన్ను (నామకలను) లాలసక్ = మహాభిలాషతో, మంగళవామకైశిక్ = మంగళ మనుషేరికైశికో (మంగళ కైశికోరాగమున నటలు), పాడుక్ = గానమునయును.

తా. — నాభక్తుఁ డొకఁడు మాలదాసరి యుండెను. వాఁడు పూర్వము వామనావతారమున నేను వసించిన పుణ్యశ్రమమునట మూడేడుదూరమున నొక గ్రామములో వసించుచుండి, ప్రతిదినము బ్రాహ్మహూర్తమున ఇచ్చటికి వచ్చి నాస్తోత్రములు మంగళకైశిక్ యను రాగమునం బాడుచుండును. — అని వస్తునిశ్చేయు.

శ్రీవామనమూర్తి నివసించిన దివ్యదేశమునట ఆతనయన 'కురుంగుడి' యని పేరు. మాలదాసరి *కైశికోరాగముం బాడినందులకు —

“యన్మయా పశ్చిమం గీతం స్వరం కైశికసంజకం

ఫలేన తస్య ధర్మస్తే మోక్షయిష్యామి కిల్బిషాత్.”

శ్రీభగవాన్ వాచః —

“యన్మ గాతుతి సంయుక్తం కైశికం విష్ణుసంపది

స తారయతి దురాణి శ్వపాకో రాక్షసం యథా.” — కైశికపురాణము.

ఇంకను పట్టికలో కైశిక (వైశిక) శబ్దము క్రింద చూచినది.

చ. ఆహారహంబు నన్వహస్మిందను.

1.

ఆహారహంబు = ప్రత్యహంబు - ప్రతిదినము.

క. జాత్యుచితచరిత్రమ్ | మత్ప్రీత్యర్థం యాది తదదు హృదయము శుచితా నిత్యంబుగఁ చచ్చెనుసాం | గత్యము మసిపాత మాని కంటై రొందుగఁ.

2.

జా... మ - జాతి = (తనవైన) చందాలజాతికి - ఉచిత = తగినదైన - చరిత్రము = నడవడియే, మ... బు - మత్ = నాయొక్క - ప్రీత్యర్థంబు = సంతోషముకొఱవ, యాది = అవలంబించి, తదదు హృదయము = తన మనస్సు. శుచితా నిత్యంబుగఁ - శుద్ధత్వమందు స్థిరము అగునట్లుగా, తి... ము. తత్ = ఆ - తను = నాముగోడి - సాంకత్యము = మాడిక, మసిపాతమానికంబు = మసిగుడ్డతో చిరగా మడిచిన కంపు (చందము), వి, ఒగుగఁ = ఒకరిల్లియుండఁగా (అనగా ఆత్మశుద్ధికి కొదువ నేయునిదై యుండఁగా).

తా. — వాఁడు నాప్రీతికొఱవ తనమాలజాతికి ఏర్పడిన ధర్మమే ఆచరించుచు, మనస్సున ఎప్పుడును శుచిగా నుంచుకొని, తనకు ఆ మాలదేహము, మానికమునట దానినిమడిచిన మసి పాత యెట్లో అట్లే ఏ దోషమును చేయనేరనిదై యుండఁగా. —

వాక్యార్థగత నిదర్శనాలంకారము. —

“బింబ ప్రతిబింబత్వా | ప్రంబు లగు విశేషణముల దాల్చిన యిరు ధ

ర్మంబుల కేకత్వము కథి | తం బగు వాక్యార్థగత నిదర్శనముందుఁ;

ఎది దాతసామ్యతయొ య | ల్లదియే సంపూర్ణశశికి నకళంకిత నాఁ.”

* 15 మేళకర్త, సమగమప - సనిధపమగరిసు.

క్షత్రధర్మ మైశ్వర్యమును మాని విప్రధర్మ మైశ్వర్యమున వలంబింప దొరంకొన్న యును ననికీ శ్రీకృష్ణులవారు జాత్యాచారము నతిక్రమింపఁగూడ దని ఇట్లు ఉపదేశించినారు.

శ్రేయాం తస్యధర్మో విగుణః | పరధర్మా తస్యనుష్ఠితాత్
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః | పరధర్మో భయావహః.

అశ్విన శాకుంతలములో చెబుడివాడు ఈ యర్థమునే

“శివోపాని కశ తే నిశించియే | ఆ హు తే కిన్తు విశజ్జటియ యే.”

అని యనువదించినాడు. ‘మనీషాఃత మి సికంబు’-మనీషాఃతలో కిట్టియుంచిన మాణిక్య మునకు నలుపు కలుగ నట్లు, చింతాల దేహమునం యన్నను తనకుద్ధర్మాదయనునకు పాపము సోక బందె ననుట. —మానికంబు—ప్ర. మాణిక్యమ్.

సీ, చమురైన తోలుకుంబునెట్లు లెక్కియును ని
త్తడి శంఖ చక్ర కుండలము లమర,
దివెదారికొప్పుం దోల్చితియు బోడమ్ము
మెడ మీఁది మొగలాకు గొడుగు ననర,
మత్సరవక్షయు మాపు వెన్వెఱుకగు
ట్టిన యోటి తిపిరిదండెయును మెఱయె,
జిటితాళములు సంక పుటక నొక్కొకమాటు
గతిరయంబునఁ దాకి కలసి మొరయ,
తే. వలుద వనమాలకంఠెయు మలిన తనవుం
బట్టెతిరుమన్న బెరుంగెంబుట్టుజొప్పుఁ
బనుపుబొడితొలువల్లంబు నెంక మెనఁగ
వచ్చు నేవొక సురియాళు వైష్ణవుఁడు.

6

మాలదానరియొక్క శరీరమును కర్మించుచున్నాఁడు.

(1) సురియాళుఁ బైష్ణవుండు = విష్ణుభక్తుఁ డైనయామాలవాండు (మాలదానరి యనుట); చమరు వన తోలు కుంబునంబుక = చమరు తగిలిన తోలుచొక్కాయును, లెక్కియును = (చమ రైన) తగిలయును, ఇత్తడి శంఖచక్రకుండలములు = శంఖచక్రముతోనొకటియు చక్రప్రతిమతో నొకటియుఁగా ఇత్తడితోఁజేయఁబడిన చెవికమ్మలును, (మరక = బిప్పుచుండఁగా);

(2) దివెదారికొప్పుం దివపంధులును (లేక ఆపేరియాయుధ విశేషంబును), తోలు తిత్తియు = చర్మపుసంబియు, బోడమ్ము = చేయమ్మును (బోడమ్మును పాపమున - మురికిలేని బాణం బును), మెడమీఁద, మొగలి ఆకు గొడుగుక, తనరక = బిప్పుఁగా;

(3) మత పాదరిత్యయుక = నా పాదరిత్యము, మాపు వెను వెఱకక = గుఱుపు నిడుద పెండ్లు కతో, కట్టిన ఓటి తిపిరి దండెయును = కట్టినట్టి చీలిన యల్లుపుక గిన్నెరయును, మెఱయెక = బిప్పు చుండఁగా; [‘మాపు’-‘వెన్వెఱక’ శ. ర. పా. ‘మాపు’-‘వెన్వెఱక’ శ. ర. పా. తానీపదములలో ‘తిపిరి’ కలదు; ‘తిపిరి’ లేదు, ‘వెఱక’ క్రింద ‘తిపిరి’ కలదు; నాదులలో - ‘వెఱక’ = పెండ్లుక;]

(4) చిటితాళములు = ప్రానితోఁజేసిన చిన్న తాళములు, చంకపుటిక = చంకలో వ్రేలు చున్న బుట్టకు, ఒక్కొక్కమాటు = ఆవృతస్వరము, గతిరాయులు = నడకవడిచేత, తాఁకి = తగిలి, కలిసి = ఒక తాళపుఁగొయ్యితో ఇంకొక తాళపుఁగొయ్యి కూడి: "మొరయ" = శబ్దించుచుండఁగా;

(5) వలుదవనమాల కంఠాయు = పెద్దపెద్ద తులసిపూసల తాళములైన కంఠవారంబును, మలిసతమవు = నల్లని దేహంబును, పట్టెలిరుమున్ను = తిరుమణితో పెద్దన్నగాను దళముగాను ధరించిన పట్టెకరసంబును, బెదరు కంపు ఉట్టు చాపు = ఎఱుపు నేరుచున్న బెదరు దృఢమును, పసుపు బొడితోలు వల్లంబు = పసుపు పొడిగల తోలుగంఠియు, ఎడక పెడఁగ = ఒప్పురుచుండఁగా, నేవెంప = నన్నుం గొలుచుటకు, వచ్చు = వచ్చుచుండెను.

"కూర్పాపాశ్చ యలరు దుత్తాయి యందట్టి కప్పగం బంగి కుబుజ మనఁగ" - ఆం. భా. "ప్రబలు వస్తుమకుటము కల్లు కల్లాయి! యనఁ దగ్గదము తిహార మనఁగఁ దెల్లి. యనఁగఁ త్తాతనఁ దోకి నా నలరు నభిమ" - ఆం. భా. [అనుబంధము, చా.] "చిటితాళములు పెండు చేర్చి యల్లలవచ్చి | డాఁకేల బూన నొడ్డనఁగ నొడువ | గంఠి గలయగ సింగోటి యనఁగను దివి నారికొన్న నాఁ దేజిల్లు" - ఆం. భా. నివెదారి - పా. నవిదారి - నివెదార; "నాపాన పేక్షితకర గారికొన్న నాఁ దేజిల్లు" - ఆం. భా. మొగలాకు-సంజాబములంగు స్వర "మొప్పచుండుఁ జేయ ముం చనంగ నో డ మ్మనంగ" - ఆం. భా. మొగలాకు-సంజాబములంగు స్వర సంధి బహుళము. "పెన్నెఱక - పా. పెన్నెఱక, పెన్నెఱక; "చిటితాళ మనఁగను తెంగునాఁ జే గంట | యన వాద్యభేదంబు లలరుచుండు" - ఆం. భా. "బుట్ట పుట్టిక పుట్టి పుట్టిక యనఁగ | వనరును బిటకంబు" - ఆం. భా. వల్లంబు - రూ. కన్నవము - వల్లము = కరహళాలె - అని శ. ర. ఇట బాలె గంచుమాత్రము. సురియాళు - "పరగుఁ జండాలుండు సురియాళు వనఁగను మాలఁ డం చినఁగను మాలఁ డనఁగ" - ఆం. భా. "సురియ+ఆరు" "ఇంగు ఉత్తరపథము ఆఱవయ" శ. ర. సురియ = సురికి త్తి "సుర సురియ మారి యనఁగను ధారిక వనరు" - ఆం. భా. సురియాళుగ సురియాళువు. "ఇ. త్రిడి శంఖ చక్రవండులము లమర. ఇంగు లడ ప్రాశము" - పెద్దతాళము వనరు నడక మిగుట, అరెలకు నడక మట్టగ నలరుకలెన. కీ.తినిముఁడవనరళంబు | తునుల ప్రాగ | ములను లఘులఘులతారములకు నిలుచు" - ఆప్ట. మణియు, "ఇత్తడికి ఇత్తలి ఇత్తలి అను రూ. ప్రానుపతిములు గలవు.

తా. గండాభోగముల స్థునశ్రుతిహారు ల్లవ మ్మతు ల్పడియా

దండ స్త్రోగలు డించి భక్తి జనితో న్యస్తాండవం బొడు నా

చండాలేతరశీలుఁ దుత్పులకుడై చాండాలిక స్త్రీ టుమక

గుండు ల్మీరుగ నెండ గాలిఁ సి తాఁగుం జొడ కా ప్రాశ్నముక. 7

ఆచండాలు ఇతర శీలుడు = చండాలరకు విపరీతులైనవారియొక్క ఆనఁగా సాధువుల యొక్క ఆచరణవంటి యాచరణ లభింపజేసిన యామాలదాసరి, ఆదండ = ఆననాపమున, స్త్రీ గులు = తనబరువులు (పరికరిములు), డించి = ఉంచు, ఉత్పులకి = ఉత్ = ఉద్గతిములయిన - పులకి = పులకములుకలవాఁడు, వి, ఎండక = ఆకిపకము, గాలిక = కసురుగాలిని, పసితాఁబక = ఆనటి చెబ్బను [పసి కి అఱవములో ఆడలి ఆరము], చూడక = తలంపక, ఆప్రాశ్నముక = నుభ్యా హ్నముదాక, గుండుల్ మీరుగ = రాలు కరగునట్లు, చాండాలిక = చండాలవీణను, మీరు ముక = నాయించుచు, నండ ఆశోగములక = చెక్కినయుక్త - ఆశోగములక = పరిపూర్ణత.

యందు (చెక్కిళ్లనిండ), ముత్ ఆశ్రులహయల్ = ఆనందబాష్పప్రవాహములు, కప్పకో = కమ్మ
కొనుచుండగా, నుతుల్ = ముడిచునొత్తములు, పాడి = గానముచేసి, భక్తి...లు - భక్తి = మత్స్య
రత్నముచేత - జనిత = పుట్టినదై - ఉద్యత్ = విభ్రంభించుచున్న - తొండవలు = నాట్యమును, ఆడుకో.

తా. — బాలిచేత చందాలు దైనను ఉత్తమోత్తములయొక్క యాచారమందు ఉన్నట్టి
యా దాని (ప్రతిదినము తనబరువులు ఆచారము దింపి ఎండను గాలిని ఆకటిని కలంపక మధ్యా
హ్నమువఱకు ఒడలంతయు గగర్కొనుచుండగా, రాలు గరగనుట్లు, తనచందాలపీఠను
వాయించుచు, ఆనందబాష్పములు చెక్కిళ్లను నిండుగా కమ్మివైచుచుండగా, నాస్తోత్రములు
పాడి భక్తిస్తోత్రముతో తొండవ మాడును. —

ఇందు బాష్పరోమాంచము లనెడు సాత్త్వికభావములు చెప్పబడినవి. — ‘గడ్డొకపోతా,’
‘అభోగః పరిపూర్ణతా,’ ము త్ప్రీతిః ప్రమదో హర్షః ప్రమో దామోద సమృదాః। స్వాదా
వస్తభురావస్తాః,’ — ఆము. లహరి - ‘సభోపాహ్నిం లహరి శీతలగంధపావా...’ మను. ‘వజ్రాలికా
తు కడ్డోలవిణా చిడ్డోలవల్లత్’ — ఆము. — గుండు త్ప్రీయగో - లోకోక్తి - శ్రోతలకు గానరస మెఱుఁ
గనివారికి సైతము ఆపరిమితానందము కలుగునట్లుగా.

‘ప్రాప్తోపరాహ్ణ మధ్యాహ్న స్త్రీ సంధ్యమ్’ - ఆము. —

ప్రాహ్ణము మధ్యాహ్నము అపరాహ్ణము అని పగటిని మూడుసమభాగాములు చేసినచో
ప్రాహ్ణము తొలిపదిగడియ లగును. ఆ ప్రాహ్ణముకో - ఆ పదిగడియలనేపును - అవ్యయీభావ
సమాసము. ‘ఉత్పలకోయై’ - ఉత్పలకుండై అని సతంశచో కర్తృధారయముపై మత్స్యీయము
తొలగెను, బహువ్రీహీచేతనే కార్యమగును.

తే. ఆట్లు వడపుగఁ గొల్చి సాష్టాంగ మెఱిగి

గర్భమంటపిక గడిగిన కలకజలము

లోని తాత్తోట్టి నిండి కాలువగఁ జాగి

గుడివెడలి వచ్చునది శూద్రుఁ డడఁగ గ్రోలి.

8

ఆట్లు = ఆప్రకారముగా, తడపుగకో = చాలనేపు, కొల్చి = నన్ను నేవించి, సాష్టాంగము =
ఎనిమిది యంగములు నేలకు తగులునట్లుగా, ఎఱిగి = మ్రొక్కి, గర్భమంటపిక = గర్భగృహమును.
కడిగిన కలకజలము = కడిగిన మడిగొడకమును, లోని తాత్తోట్టి నిండి = గుడిలోపలి తాత్తోట్టి
పూర్తియై, కాలువగకో, చాగి = పోతే, గుడి వెడలి వచ్చునది = గుడినుండి వెలికి పోవుచున్నట్టి
దానిని, శూద్రుఁడు, డడఁగకో = తనకు ఒసంగఁగా, గ్రోలి = త్రాగి; - తర్వాతి వాక్యముతో
సన్ధ్యయును.

సాష్టాంగము —

“కరియగములఁ జరణంబులు । నరము లలాటగలంబు నున్నతభుజమల్”

నరి భరణి మోపి మ్రొక్కినఁ । జరుకడి సాష్టాంగమండ్ర పరమమనింగ్రుల్.”

గర్భ...నని = తొట్టితీరమును, శూద్రుఁడు - ఆతఁడు సమాపమునకు రావచ్చును గాన;
తాత్తజ్ఞులకు అర్చకుండై హరిపాదోదకమును ఇచ్చును. కలక - భక్తిస్థితిచేతముచే కలకయు
అతి ప్రీయమే అగును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని నంతన పాయుచు, నెండు గాలి నెం
తో తడవుం బ్రసాద వినియోగము వాచ్చి వసించుచుం, త్రి
శ్లోతరజాతి మెచ్చి దయనిడ్డ ప్రసాదము దండె సాచి శ్రీ
ధౌతిశయంబుగఁ విసతి నంది, భుజించుఁ, గొనుం చదంబువుక.

9

ఆతఁడు = ఆ దాసరి, ముఖ్యజాతిఁ = శ్రీమహర్షిముహూర్తిన స్వజానులను, కనినంతన = చూచినవెంటనే, పాయుచుఁ = పడయుచు, ఎండఁక = ఎండలోను, గాలిఁ = కినును బిసుగుగాఁ
లోను, ఎంతో తడవుఁ = నిక్కరే ఎక్కువ సేపు, ప్రసాద వినియోగము = భిక్షుభిక్షిసాదము (తిః
కంఠే ఉత్తమబాతులకు) సంపకము అగుజలక, నార్ప = కను పెట్టుకోవ, వసించుచుఁ = శాంతి,
త్రిశ్లోతరజాతి = బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులగట్టి భుజించు నిలవారుగాని ఇతియఁడు,
(కూద్రాది), మెచ్చి = తన నీలమునకు నంతోమించి, దయఁ = కనుపెట్టి, ఇడ్డ ప్రసాదముఁ =
పెట్టిన ప్రసాదమును, దండెఁ = కన్నెరను, సాచి = సేదప్పి, త్రిధౌత శతీయంబునఁ = విశ్వాసాతి
కంసుతో, పదతిఁ = కనుపాల్చి, పూర్వముగా, భుజించుచున్నట్టి, భుజించుఁ = నాటమును,
తదంబువుక = ప్రసాదము పెట్టినవాఁడు బింగున తీర్చుమును, తొనుక = త్రొగును.

తా. ఆ దాసరి బ్రాహ్మణోత్తమజాతివారని మందఁగానె నూర్చుకాఁ బోవును ;
ఎందను గాఁని తిలంగఁ నెంతినేమియనఁడో వ్యామప్రసాదము కనియొక్తును గందాఁక వేచి
యుండె, పిమ్మట స్వశేఖరఁడు ఎడఁదెని ఇతినిశ్చితదృష్టికే మెచ్చి తాఁదెచ్చికోన్న ప్రసాదముల
దయచేసిపెట్టిన కొలఁది తన కన్నెరనుగాఁచు దానినివాడె నులంపితి ఆయన మున్న స్వీకరిం
చిశ్వాసపూర్వకముగా నాటడి, ఆ ప్రసాదదాత యచ్చునతీరమును త్రొగును.

పాని—ఆతఁడు సుందరించిన పాని పైలపమిండుగాన, అట్లు పాని పైలపమిండుయొమ్మటకు
కనినంతినె - ఎఱారయ ఇతినిఁ దాగారాన్తినీ పాతేయఁ నుభయకరించుచున్నాఁడు. త్రప్త - ఆప్రసా
దము తిన్ను సంసారసాగరమునందొ ముగిసిన విశ్వాసము. తనలో కృతార్థుడైతి, బిందువు
మీఁదె గ్రహించుట ప్రసాదదాతప స్వవ్యవహారము కలుగఁకుండఁబడు. వార్ప - “భిక్షదాతమునయ
వార్ప నిమిత్తవృత్తి నున్నవాఁడ.” భా. ౨౦, ౨౧, ౨౨, ఆ-౪. ౨.

స. ఇట్లు చిన బహుకీర్తనని నగు కనిమాన్త ప్రాచ్యుల నులదిన శోచ్యం
బుగా గుఁ లాఁదరా క్రిందఁ రాడి కిడి నీలేచి బహిరాలరిక ప్రముఖులం బాఁమంటి
ప్రార్థనకు నింపకఁ గంబునకుం బోవుచును నిట్లుండె యుక్తసాఁడు.

10

...నివాక్రీజనిక = చండల ద్విముడతె, అగు...మ = అగునంప్రాప్తములం - పరిమ -
మిక్కుటములం - అర్థ = ఇట్లుండెచేతనయన - వైద్యంబు = నీచత్యము (హరిమన నుండెచి అన్య
శ్యలి లోనగు నభయక), కాఁక = అగునట్లుగా, గుడి...డఁక - గుడి = నీచయొక్క - కాఁకరా =
బలనిరమద్యామును మూయు సందర్భ కలాపకము లోడేతూపరాడకడఁక = నీచ బలకదతూము
నొడ్డు, నిలేచి = నిలువండించుండె, బహిరాలరిక ప్రదతీయంబు కామంప = బహు ప్రాకారమున
మాత్రమే వలగొని - పొద్దు ఎక్కిక, నిజపక్కిలంబునఁక = తనమాలవాడఁక.

* తూపరయి, తూపరయి, తూపరయి అని గ్రాహ్యములు ; తూపరయి అని తూ
తాయగా నుండునేమో.

“చిదాల ప్రథ మాత్యం దివాకీర్తి జనదయా” - “ఆర్తిః పీఠాధిపత్యోఽన్యోః” - “పక్కరా
శబరాలయః” - ఆం. భా.

“తూపరాగ్రుటన్న తూ మొప్పరము జలః దారి యనంగిను దనరును జలః నిర్గమము తన్ను
ఖంబున నీటితోడఁ | వచ్చు తృణముల పొరసినవలన నేరుఁ | లావరా యందు జనులు పల్కఁగను
కలయు.” - ఆం. భా.

౩. అద్దమరే యద్దాసరి | యద్దండ బిడాలగాహి తాలయ కృకవా

కూద్దండ రవము విని చను | ప్రాద్దాయె నటంచు బాడఁ బోవుచు ద్రోవక. 11

అద్దాసరి, అద్దమరే(య) = అర్ధరాత్రిమున, అద్దండ = ఆ సమీపమున, బిడా...ముక -
బిడాల = పిల్లిచేత - గాహిత = చొరఁబడిన - ఆలయ = ఇంటిలోని - కృకవాక - కోర్కె యొక్క -
కూద్దండ = దిగ్గరయైన - రవము = కూతను, విని, చను ప్రాద్దాయెనటంచుక = (స్వామిసేవకు) తరలు
వేళ్ళ అయినదని (తలంచుకొని), పాడక = నాడుతుల పాడుటకై, పోవుచుక, ద్రోవ = మార్గ
మందు (అవతలికి అన్వయము).

తా. — ఒకనాడు ఆదాసరి అర్ధరాత్రిమున ఆసంత నొకయింట పిల్లి చొరఁగా, దానికి
జెరిచి కోర్కె కూయఁగా, ఆ కూతలు వేగు ప్రాద్దాయోడికూతలని తలఁచినవాడై వెంటనే తేలి
నన్నుం బాడుటకై వచ్చుచు దారిలో. —

“నడిరాతిరి యనఁ | నడిరేయి యనఁగఁ గాం | పాఠ మాంసారి న్నో | ద్దస సరిప్రాద్దస
నద్దమరయః | యన నిశితాఖ్య దన” ఆం. భా.

ఆ. మరులుఁ దీగ మెట్టి యిరు లన్న నో యని

యెడు తమిస్రఁ గాడుపడి పాలంబు

లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు దెల్ల నొకటి నొక్క

శూన్యగహనవాటిఁ జొచ్చి చనుచు.

12

మరులుఁ దీగక = మర్లమాతంగి తీగను (నీనిని ద్రోక్కనబారు దారికప్పుదురు),
మెట్టి = త్రోక్కి, ఇరులు = ఏ నీటి, అన్నక = అని పిలిచిన, ఓలనియెడి తమిస్రక = ఏమి
అని బదులు పలుకునట్టి నీటి రాత్రియందు, కాడుపడి = దారికప్పి దిగ్గరమనగా, పాలంబులు =
చోట్లు... శూన్యగహనవాటిక = నిర్జనుద్యపుటడవి ప్రదేశమును, ... “నీటి యిరులునాఁ జెలు
వొందు” - ఆం. భా.

‘ఇరులన్న నో యనియెడు’ - అతిశయోక్తి - గాథాంధకారముగల యని భా. “తమిస్రా
తామసీ రాత్రిః” అను, ఇరులు = గంబుద్ధి - పలుకుము అనుమధ్యమ పురుషము సోన్యము. మరులుఁ
దీగక - చూ. పట్టిక. “ఓ యన నేమి నా నొప్పుఁ గి మర్థమై” - ఆం. భా.

నీ. ఇడిసిన యిడుపుల యెడలఁ బోవుచు

రేను గనెంద కోరింద పొదలఁ

గెడసిన గరినెల క్రింద లాగలఁ గ్రుస్సి

యననకొఁపురముండు నాఖుతలు

సగము దుష్టునఁ బూడి చిగిరింత వామూయఁ
 బెరిగిన నూతిపాతర బొటియలఁ
 జీములు ప్రాల్ద్య జివీన వెలుగుఁ
 ట్టునఁ బండి యొండి క్రుంగిన గునుకులఁ
 తే, పెంటదొగ్గల్లోఁ గడు పంటి శ్రుత్ర
 చలనములఁ గ్రుక్కు జీర్ణోతువులఁ బొలంపు
 దుండుగల మల్లె యశారులఁ దూలి రాడు
 చిక్కునేతాల పాడలు సీమఁ జనుచు.

13

(1) ఇడి...లక్ - ఇడిసిన = కూలిపోయిన - ఇడుపుల = ద్వారపార్శ్వములయొక్క - ఎడలక్ = ప్రదేశములయందు, పోల్త్రే...లక్ - పోల్త్రేను = పొట్టితేగు - ఉత్తరేను = అపార్థము - కసింద = కాగమర్దము - కోరింద = జతూక - ఆనువాని - పొదలక్ = పొదయలచేతను; (2) కడసిన గరిశల క్రిందక్ = పడిపోయిన గాదలక అడుగున, ఆకిటక్ = మృగచేత, క్రస్సి = కృపించి, ఆదవకాపు రము = అస్థిరనివాసుగా, ఉండు - ఆఖు తతులక్ = పంకికొక్కుల గుంపులచేతను; (3) గలము = (నూతిగోతులయొక్క పాత్రోగోతులయొక్క) అగ్రభాగము, గుమ్మనక్ = మూలచేత, పూడి = నిండి, చిగిరింతి, వా మూయక్ = ఆ గోగుల నొల్లబ్బ మూతగా, పెరిగిన నూతి పాతర బొటియలక్ = బలిసిన బావులయొక్క కడ్డభాతములయొక్క పల్లములచేతను, (4) చీములు = పిప్పికలు, ప్రాలు = గింజలు, ఈడ్వక్ = లూరికొనిపోగా, చిటికిన వెలుగు పట్టులక్ = సారము చిచ్చిన కంచెల తావులయందు, పండి = (గునుకధాన్యము) పక్వమై. పండి = గుమ్మించి, క్రుంగిన గునుకులక్ = అణగిపోయిన గునుకు సగములచేతను;

పెంట దొగ్గల్లో = పెంటలలోని దొగ్గలిచెట్లయందు, కడుపు అంటి = (తిండిలేమిచే ఆకిట) కడుపు వెన్నునకు అంటుకొనిపోయి, శ్రుత్ర చలనములక్ = మీసాల కదలికను క్రుక్కుజీర్ణ ఓతువులక్ = అణచుకొనుచున్న ముడి పిల్లులచేతను, పొలంపుగుండుగలక్ = చేలయందు బలియొకొప్పు మెలకలచేతను, పొల్లిమీనులక్ = మడులయందలి బొంగుంటలచేతను, రాడు చిక్కు ఏతాలక్ = నిట్టాడు విగిలియున్న యేతాలచేతను, పాడలు సీమక్ = పాడుపడిన ప్రదేశమందు, చనుచుక్ = పోవును.

తా... ద్వారపార్శ్వములు కూలిపోగా. అదొట్టె. పొట్టితేగులు - కసివెదలు - కోరిందలు - పొదలుగా బలిపెన; గాదలు కడిపోగా వాని క్రింద బొక్కులలో ఆకిట నకనకంబడుము పంకికొక్కులు తత్కాలమునకు కాపుగ మండినవి; బావులును పాత్రోగోతులును గుమ్మపడి సగము పూడిపోగా వాని నొల్లబ్బ మూతగా చిగిరింతి పెరిగియుండినవి; చీములు గునుకపరి గింజల సీడ్పు కొనిపోవు దాలో సారము చిచ్చిన కంచెలతావున ఆ గునుకగింజలు పడి మొలచి వెన్నులు పెరిగి పండి పండి రాత్రీ అణగి పోయినవి; పెంటలమీద పెరిగిన దొగ్గలిచెట్లలో ముడిపిల్లులు ఆకిట నొగిలి కడు పూలుకొనిపోయి మీసాలనుగూడ కదపక పడియుండినవి; పొలములన్న తావుల గాదలు పెరిగిన; మల్లెలో బొరుదుబులు మెండుకొన్నవి; ఏతాలు నాశమై, అవి యుండితావులందు వాని రాళ్లుబూర్తిము విగిలి బిగిరిపోయి యుండినవి; అట్టి పాడు ప్రదేశములో ఆ దాసరి పోవుచుండును. ద్వారపార్శ్వం.

‘ఇడుపు’-‘ఇంచు విల్కాని ప్రాసినా రిడుపులగు’ నైవ. ‘పొరకటి యిడుపు నాఁ బొగలు వార్త ప్రాంతకడన్ము’-ఆం. భా. ‘కడసిన’-‘పడఁకె బురిచిచ్చ నెడమయ్యెఁ గడఁకె శ౦గఁ బాఁకె కేడింకె నాఁగను బఁగెనుచుండు’ వీడె నమటకు’-ఆం. భా. ‘ప్రంగిన’-‘ప్రంగె దన్నె డిండా గురికె చూలె నంగం ననగఁ దల్లె ననుట యలరు నభవ.’-ఆం. భా. ‘గరిప’-‘తగు గుమలాభిధ’ గాఁ యవంగను గరిసె యనగ’-ఆం. భా. ‘అదవకాఁ పనగను నద్దకాఁపు’-ఆం. భా. ‘గునుట’-‘తృణభాన్యములు కలంగు గునుటలు సొసగుల గొలిపె లనంగను’-ఆం. భా. ‘పాశ్రేను’=పొట్టకేను-పోతకేను. ‘కసింబ’=కసివెంబ-పు. కానమర్రి. ‘ఉన్దుగు న్దుపి బొడె పొట్టు’-ఆను. ‘ప’-‘పూ. నాయి. తినురు’-‘తిను లోను తిద్దు’-‘తెన్ను’-‘పున నుభే’-ఆను. ‘శక్తాను’=జన్మ+శక్తుః-నూ. ‘శక్తాను’-‘శక్తు ర్విదాలో మార్గారః’-‘ప్రక నూః’-‘ప్రవిగో వృద్ధో నీవో వీర్వో జనస్మి’-ఆను.

కొందలు ఈపద్యమున నీ పద = తరులక - పాతలక - గునుటలక - తిరువులక - గుండగులక - నొరులక - పతాలక - పాశ్రావులండ్ల పొదలయొక్కయు - పాశ్రావులయొక్కయు - గునుటలయొక్కయు, పీఠపులయొక్కయు - గుండగులయొక్కయు - పొరులయొక్కయు. ఏతాల యొక్కయు - అని ‘యొక్క’ యుండువలయునని వివరింపురు. ‘తవుడు నమ్మలవలల ముంబుల ముల’-‘జేను కోలలక్రేలుల’ (నమ్మి) ‘లయొక్కయు. పంపకములయొక్కయు, ‘జేనుకోలల యొక్కయు ప్రేమలవేతి కలి నుగ్గురు’ నూ. ప్రాశ్నవాక్యకేను, కాశిక. లక్ష్మి. ఇటును ఆశ్లే పన్యాయించుకొనఁదగును అని కొందఱునుతరు. ఈపద్యము వ్యాకర్తములకన్నుటికిని ‘సేను’తో నన్వయము. ‘మనచుండు రాడు కంఠ మ్మన’-ఆం. భా. ‘తెనా’-‘నూ. ఏకము. ప్రాస - ఏక కవనము సాయ.

క. అకమార్గతె నరుగుచు మా ర్గపు థామార్గవపుఁ గంటనములం గాల్గక

వివరీతత నూడ్చుచు నేరపున న్నల్లెన లీడ్చి త్రోయుచుం జనుచున్. 14

అకమార్గతక = తిప్పవంతు, అరుగుచుక = పోవుచు, మా...లక = మార్గపు = పాశ్రావున - థామార్గవపు=ఉత్తరేని - కంటకంబులక=మండ్లన, కాల్గక = కాల్గినండి, వివరీతక- ప్రతిలేమిముగా, నూడ్చుచుక=తుడిచివైచుచుచు, పల్లెరు=పల్లెరుగాయలమండ్లన, నేరుపు నక=మెలఁపవతో, ఈడ్చు = ఈడలొగి, త్రోయుచుక=పాతలవేచుచు, జనుచున్ = పోవుచు (తరువాతి పద్యమున కన్వయము.)

దారి తప్పి నడచుచు ఉత్తరేనికాయలు కాల్గింబట్టుకొనఁగా, వానిని ఎగురుగ తుడిచిన తెగును గావున, వివరీతముగా తుడిచివైచుచు, ఆశ్లే పల్లెరుగాయలు గ్రుచ్చుకొన్న రుపాయముగా తొలఁగించుకొనుచు, పోవుమందెను. థామార్గవపు - నూ. పల్లక - ‘అకమార్గకః శైఖరితో థామార్గవ మయూరకా.’-ఆను.

శ్లో.కాంచె నైర్విస్థపుఁ డర్థ యోజన జటా ఘోటోహళాఖోపశా
ఖాంచజ్జట చర స్తరు స్తయ దవీయః ప్రేషితోద్యచ్ఛదో
నంచ త్రిటకృతి ప్రణచ్ఛలన లి ప్యాపాది తాభవస్య ని
స్సంచారాత్త మహాఘోకమ ఫల స్సాయ వ్వటద్వైజమున్.

వైష్ణవుడు = ఆ విష్ణుభక్తుడు, ఉర్ధ్వ...ముఖః-అర్ధయోజన=సగమామడ ప్రసంగా తెంపా
 ప్రాముఖ్య) నిడివిని-జటా = శిరశలయొక్క, -సూత్రా=వైభాగపు(బ్రహ్మలనుండి-ఉత్త = మొల
 చిన - కాళా = కొమ్మలయ్య - ఉపకాళా = ఆ కొమ్మల కొమ్మలయ్య - అంతః = పుష్పమున్న
 ఘాట = సమానములనుండి-చరిత్. సంపరిమందున్న-మొత్త = గాలియొక్క-నీరు = నీగముచేసి
 పరిమళ = సుగంధమును-ప్రేక్షి = పంపించుచున్న-ఉద్యత్ = పోవుచున్న-ద = ఆదలయగు - ఉపం
 చత్ = ఉన్నచున్న-నీటి స్పృశ ప్రభా సుగురుదేత చేయబడిన నీ స్పృశలక్షణ-భవ = మిషగ
 విశి = ప్రాప్తచేత-ఆసాదత = కరుణాప్రబలిత - ఉద్యమ్య నిష్పంచా = బాటసానుల కడకుబాటు
 లేనం-సం-ఆస్తి = పొందఁబడిన-మహాభవ = గొప్పభవము (సాహసాగ్ర్య మనదు)-ఉపసం = సాహసాగ
 గలవైక-భవ = పండ్లచేత-స్వామిత = కర్మక్రియచున్న-పటప్రభముక - ముట్టిచెల్లును-కాంచే

తా...ఆ విష్ణుభక్తుడు అట్లు పుష్పముండగా వానిని పద్మమునకుఁబెట్టినట్లు గానినెంచెను.
 వానిని తెంచెనీ క్రామల నిడివిని అర్ధయోజనమునకుఁబెట్టెను. వాని ప్రభావములనుండి కొమ్మలు మొల
 చినవి; ఆ కొమ్మలనుండియు కొమ్మలు మొలచినవి. ఈ పాదములదాములలో నాని పరిమందుండి
 ను. నాని పరిమందుచేత చెల్లువంటి నీరును చూచిని జలతోడియాకులు పరికిరము పువనలన
 కడతెంచుచున్న తెగవలలదల నుగంధించు. వారు ఈ చెల్లువలలను ప్రహ్లాదస్పృశింపదునా
 ప్రతీతి నుగంధించిని దిగి-నాని పరిమందుగా నాభి నుగంధించు. అందుకలన ఆ నాభిలలోని యా
 ట్టాం 'ఉత్సాహ, యుని నాభి కడ కావలెను. నా నుగు - పురాకాశమునక నున్నాడను, నాడెను
 యున్న సేవించును. అది నానాపరిమందుల ఆనునప్రసాదాన్నిరక బాములో నాని లిఖించెదని
 యుండును. అనియను అంతలవలన చెల్లువలలనుండి నానియకుండ ఆది నానాప్రభమును
 నానిని మహాపుష్పంపులములలో నుగంధించుగా నున్నదికడ కేక చేసిపండ్లు బిడ్డలంచెను.-
 సాపన్నావ శ్రేష్ఠిలంకానా.

'గోపాల్-పక్షిం నాకుండు, సం. నీతి కావె. 'సూత్రా' - 'ఉత్సాహ' క్షాతాశా.
 ఆమ. సూత్రముగా పెడితెలు. పక్షి, ముచ్చిశంకుం, పక్షి, జలయందు వైభాగమున ప్రక్రియ
 నుండు తావునకు లక్షణచే నిలం యుక్తము. 'దిగి నుని' 'దక్షిణ' 'నాభి' 'నాభి' 'ఉత్సాహ' 'సం
 నుని నాభి' 'సామిత' - గా. 1 (72) జికి.

24. కాంచని యాతొఁ బోకి కాల్చిప్రవయు నంటిఁ
 గాంచని యందుఁ జెరువుఁ గాంచినదియి
 కరమలల్లి గానఁ ద్వరితంపుగతి కరవ
 టావనీజ మంత నంటి గదిసి.

16

ఉత్తరం=ఆ దాసరి, కాంచని. ఆనునది మాచి, అంతః = ఉత్తరం, కాల్చిప్రవయుం=ఉత్తర
 కాల్చిదొంగనుగాడ, కాంచని, ఉత్తరం=ఆ పాదానిమం. చెరువు గాంచినదియ=వారిదొంగుటయే,
 కరమలల్లి = ఉత్తరప్రమయినాభియ, కానక = కావున, త్వరితంపుగతి = కడితోగొడిన
 కడకచే, ఉత్తరం ఆనదిజము. ఆ ముట్టిచెల్లును, అంతఃసంధి = క్రమక్రమముగా, కాని=పరిమందు.
 (కర్మాతిపద్యముతో నన్యమును).

"మార్గంబు చెరువు ప్రోక గాన తెన్ను పరిశి
 కనుక కడక గొప్ప నాడ నొక యువకు, అం. భా.

సీ. ఎలనీటి బొండలంబులు వోలే మెదడెల్ల

జుట్టి వైచిన డొల్లు పుట్టె గములు,

నెఱచి గీడిన జీర లేర్పడక దురముట్ట

జీడిన నులివచ్చి కీకసములు,

వొనవొన యను నీరగతుట్టెల రూ పేరు

పడక క్రంపలను ప్రేలేడు గరుసులు

దూళ్ల మక్కెక్కి మంగల్లతిప్పలు రేగు

నడువున గాలి నాడెడు నెఱకలు,

తే. దునిసిన నరాంగకముల బొత్తులను గమించి

పోక యొండొంటిలో బోరి పేకులాడు

శ్వాపదంబులు, బహుతి ప్రసన్నులుచు

నరుగు దఱచగు ములు త్రోవ నరిగి యెదుట.

17

ఎలనీటి బొండలంబులువోలేక = లేతని గుండెనైన ఒలువకయే తలగొట్టిన లేతతెంకాయల
వలె, మెదడు ఎల్లక = మెత్తమృ. మంతయు. జుట్ట = పీల్చి. వైచినక = పొడవైనగా, డొల్లు పుట్టె
గములు = గోరిలుచున్న పునుక పిండులును, (2) ఎఱచి = నూంపమును, గీడిన జీరలు = గీడికొనగా
చలిగిన గీతలు. పుట్టడక = ముట్టపడునట్లు, తుడముట్టక = నిశ్చేషముగా, చీక...లు - చీకెన =
పండ్లతోగీడి చుప్పరించిన - నులివచ్చి కీకసములు = కొంచెము పచ్చిగల యెముకలును, (3) వొన
వొన యను నీరగ తుట్టెలక = వొనవొన నునుకబునుతో ముసరుకొనునట్టి యీరగల క్రొక్కతీసిన
తుంగులచేత, రూపు పేరుపడక = స్వరూపము కానరావడం, క్రంపలను = మండ్లి కొమ్మలవూడ.
ప్రేలేడు గరుసులు = ప్రేగాడుచున్న పచ్చిచోట్లను, (4) దూళ్ల = గుమ్మలచేతను. మక్కె-
క్కి = మాలినదనముకప్ప, మంగల్లతిప్పలు = మంగలపాండ్లు గొరిగిన పెండ్లకతిప్పలు, రేగు
నడువున = ఎగిరి వ్యాపించు రీతిగా, గాలిక = గాలిలో, ఆడెడు నెఱకలు = నెలయు
చున్న పెండ్లుకలును,

దునిసిన నర అంగకములక = త్రుంగపడియున్న మానవావయవములను, పొత్తులక = పెండు
మగడుశ్వాపదములు కలసి తినుటగా, కమించి = నోరుగొఱచుకొని, పోకక = పోవుటలో,
ఒండొంటిలోక = ఒక శ్వాపదము ఇంకొక శ్వాపదముతో, పోక = కాట్లాడి, పేకు...తిక = పేకు
లాడు = పెనగూడెడి - శ్వాపదంబులుక = పూతుకజంతువులను - పదహతిక = వానికాశ్చి
త్రొక్కొడుచేత, ప్రసన్న = నవ్వి, వలుచు = వాననరేగుచున్న - వరుగుక = ఎండమాంసపురుగు
జులును (లేక వానన కొట్టుచున్నదైన త్రోవకు విశేషణముగా నొకపక్షము) - వరుగు = ఒక తెగ
గద్దలు - (చాల్చేక వచనము), తలె చుగు ములు త్రోవక = దట్టముగానున్న దుర్గంధపు మార్గమున,
త్రోవ = పోగా, ఎదుటక (అవలి కన్నయము.)

తే. — ఈ వానర ఆదుర్గంధపువారిని ఆనుట్టివి దరిపెను. దానినిండ ఎలనీటిసీత్రాగి మూడ
ంటి లేతకొట్టెలను గీడిగీడి తిని పొడవైనచిన తెంకాయాండ్లములవలె లోని మెదడంతయు
జుట్ట పొడవైన పునుకలు పెండుగాబడియుండినవి. — [ఉపమాలంకారము.] అట్లే పండ్లతో

మాంసమును నిశ్చేషముగా గీటిగీటి తినఁగా నైనదీరిలతోడియొముకలు ఎంకిను పచ్చియంతయు నానువి ఉండినవి. ఈగలకుట్టలు దొనదొనయని క్రమ్మకొని క్రక్కుఁజేసియున్నందున స్వగూఢసేకంటికగపడని పచ్చితోళ్లు కంపలమొదలై యుండినవి. కేతులైన నరులతలవెండ్లు కలతిప్పులు ఘోరచే ఘాతపర్జములై గాలికే కేగుచు ఆడుచుండినవి. ఆనలనను, మంగలవాండ్లు నొటిగిరితలవెండ్లు కలను ఒక్కొక్కచోట తిప్పలుగా వైచిన, నది గాలికేగిన, నెలుందునో, అట్లుండెను. — [ఉపమాలంకారము.] అక్కడక్కడ నరులయవయవములు స్త్రుంగిపడియుండినవి; వానిని ఘాతుకమృగములు గెండుమూడుచేరి కిజదుకొనిపోవుటలో ఒక్కొక్కటియు తానె అపవారింపఁగఁడంగి కడమవానితో పెనఁగులాడుచుండినవి; ఆపోరాటములో వానికాని త్రొక్కుడుచే నలిగినయెందుమాంగ పుఁగునియలనుండి గుచ్చునాచుర్గంధము కుప్పలైనుండినవి. బ్రేక, ఆపోరాటములోని వానికాళ్లతోఁక్కుడుచేతి వారి నశిగి కంఘటపూసగుమిండినవి; ఆనల ఘాతుకజంతువులతోఁగూడ గడ్డలును క్రంగుకొనుమిండినవి.]

సీ. “తాళానికలిలాటు తనరు నిండ్ల చునంగి.” “వారికఁ దెలుపు కంఠానుభవమున నాఁ

కేరనామం తెలిసి రటం ననఁ జనుఁ దచ్చిలాటుజలము” ఆం. భా.

“పిల్వ జుట్టె ననంగ వెలయుఁ దన్నేద మై” ఆం. భా. “గరును” — మా. పట్టిక.

“కీకసం కల్య మస్థి చ” అను. “సులి” = తల్పము — “పసునినుతి వచ్చిపడిదములను.”

“కుటుము మెల్లము మెల్లమి కుట్టె వర్గ | వనఁగ కర్ణము తగు” — ఆం. భా. “ఘోర్ల” — పిప్పల్యాగులలో చేర్చుకొనవలయును. ఇప్పుడు కొందఱు మాఁకే యని వైకృతిను కలదని సాతకల్పన చేయునున్నారని “మక్కు” “మక్కు మానీనది నా మలినంబు వలన్లెను.” ఆం. భా. — “పొత్తెనఁగ నజగి నాటుచు” — ఆం. భా. “క్యాపదము” కక్కివలననుండియుంబోలె నీనివలన ఆపద కలుగును — “కునఁగ ఆపదస్తాకే ఇతి క్యాపదః” — “వలచు” — ఇది “మలుస్త్రీనకు” విశేషము. నడుమ “వరుగు దఱచగు” అను నాక్యము ప్రవేశించుట “గగన మనురుద్రభూమి సేకతమి తిరుగు | నదరు బుని కడు కొలుకొదయ్యంబువీడు” శృం. నెఱు. ఈనుప్రయోగంబునంబోలె. “నీకొనులిపచ్చికొకములు” — “నీకగ” అను పఠించిన కఠి ప్రాసమగును; ఇది అపకవిగల్గుతము; అయినను ఆందుకే యతం శుభాహరించు భారత ప్రయోగములు ఆసాధకములు. అభారత ప్రయోగములనుగూడ కొన్నిటిని చూపినాఁడు.

సీ. ముంగొల్లి జాఁగి న్ముచ్చుజూపులు చర్ర

బొమిక తెత్తుచుఁ బాఠిపోవు శుకులం,

ఎలలతోరణములు పట్టి బిట్టెగయ శా

భాధూతి నెగయు కంకములఁబల,

నడ్డంబు దిరిగి తలాహతిఁ బడి కొండి

హస్తంబు లిడి యంగ లార్చుకపుల,

డబ్బాటుమై నొక్కెడలు సూపి యవి మాయ

నడఁగ వేతడఁ జూపు వ్యాపురులను,

తే. కని యెవఁడో యొక్కరుం డిందు గలండు, వాఁడు

నరుఁడు గాఁ, డింధనాది కాహరణమునకు

వేళయును గాదు, పొలగాలి పీచె, దెరువు

నెడ, పనుచు జాలిగొని సంశయించువేళ.

18

(1, మంగాశ్లేక = మందశీసాదయలతో, చాణి = వేపామును నీర్లు ముగా నగిడంచి, పైక = పట్టుమీడిక, మ్రచ్చుమాపులు = దొంగదృష్టాను, పర్వక = సాగుచండగా, బాహుకలు = ఎముకలని, ఎత్తుచుక = నోటగొని, పాతబొవుతునులక = పర్యామనాన దున్న రూచుగనకృతును;

(2) పల్లవలోకములు = మాంస (భండ), మాంస ప్రేమకు లోకములను, పట్టి = కాళ్ళలో గుహించి, బిడ్డ = కటకలు, ఎరుగు = ఎరిగిపోవుచుండగా, కాళ్ళూపాతి = కొమ్మయొక్క (కొమ్మను) కడలంచుచుండే (లేకపో, కాళ్ళూపాతి = గొమ్మలో (బిడ్డలుచేత), కానియొకరులు రొదల = ఎరిగిపోయిడి గుడ్డనుగొమ్మలను; (లే) పట్టుచుండిరి = పట్టుకున్నట్లు, కాళ్ళూపాతి = (కేవలనున్న పట్టుకొనుచున్నట్లు) పట్టిపోయిన, పట్టి = పట్టుకొని, రొండ్డి = కడుము పొర్రపుమున, కాళ్ళంబు = పేదలను, ఎడ = చురుచుండి, కంఠానుకలలు = పట్టుచున్న కోరలును; (లే) పట్టుచున్నట్లు = అతి ప్రేమగా, పట్టుచున్నట్లు = పట్టి కొమ్మ ప్రేమములను, చూ = అగపడంపి, అతి = అతి ప్రేమగాను, కాళ్ళూపాతి = మాంసము = మునిపోవుచు (లే) కాళ్ళ పిట్టచేతుంటే, అడం = అడ్రోయ్యలు కాదగా, ఎడ = ఎడం = పట్టుకొని పట్టుచున్నట్లుగాను నాడుచుండును = కడుములను, పట్టుచుండును వాళ్ళూపాతి;

కవి = మంగళం, జనం = మన్మథుడు = మేధావి, సుఖం = సుఖము, కలం =
 గీతములు, (అం. సమ్యక్ ప్రాప్త్యం వల్ల ముగియబడినది), వాదం = ముగించు, సోమ్యమం, కాదం,
 ధర్మ...తం = సర్వం = కందుకట్టయిన... అం. = సోమ్యమనియ్యక = కందుకట్టయిన =
 తెచ్చుకొన్నట్లు, వేదయు = ముందుమేమియు, కాదం, సోమ్యమే = ముగించినదనికాదం కాదు,
 వీరం = సుగురువునది, సోమ్యం = వాదయు, సమ్యక్ = సమ్యక్, సమ్యక్ = కవి తలపోయుదు,
 సామ్యం = కలయిక, సమ్యక్ = సమ్యక్, సమ్యక్ = కందుకట్టయినది, సమ్యక్ = కవి తలపోయుదు,
 సామ్యం = కలయిక, సమ్యక్ = సమ్యక్, సమ్యక్ = కందుకట్టయినది, సమ్యక్ = కవి తలపోయుదు,

[illegible][illegible][illegible]

పినికి చూరవయ్య జన్మము ఎక్కవకావున ఇవి ముందువచ్చును. ఆ సప్తరాశిని గ్రహింపట్టుకొనియున్న మాంసఖండములతోడి తోరములను గ్రద్దలు తిన్నకొనిపోవుచో, కొమ్మకుఁ దగులుకొని తోరము రాక, కొమ్మ, మీఁదికి క్రిందికి డోగులాడఁగా, లేక, ఆతఁడు చిన్నకొమ్మతో ఆగ్రద్దలను ప్రేటువేయఁగా, అవి ఆ తోరమును వదలుకొని ఎగిరి తొలంగుచు నందఱు పట్టుమందె నని భా. — ‘అడ్డంబు’ - నచ్చుచున్న దానిని పరికించుచున్న రాకాశిక ములుగుగా. ‘కిరావతి’ - కరము రాకాశిని. ‘గొండ’ - చేతిదెబ్బ తగిలినచోటు. ‘నూచి’ - పట్టులో బయలుగొనుచున్నచోట నేమో చేయుచు, రాకాశి ఆ బయటని ములుగుచే నను, ఇంతలో అటునుండి తొలగి మఱియొక బయట నేమో చేయుచుండెను. ‘ననుడుగామి’ - మాయచేతి రూపవంతు కొన్నింగున. ఒక వేళ ననుండె అందువేని, నరునియున్నికే అది నమముము గాను, ప్రగా పోలగాలిచే రాకాశి పోలకువ తోఁచుచున్నది; త్విజుయినను అటు నుండఁదగదు; తినదారి కినుంగొని పోవుటకు అని లటకు కడు దూరము. “ఎవ్వఁడో యొక్కఁడున్నవాఁడు” అనుపాఠమున, పద్ధతావముల తుని ద్వితీయముల తృతీయాంశములనుగాఁ గొనవలయును. అశువ్యాదులచేతి “అనుచుక” - యిహించుచు అని యన్వయము. తృతీయార్థముంగు ద్వితీయా ప్రయోగము జడవాచకములకుఁ పహితము (నూ. బాల. కారిక. 22.) అయినను, “కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయావ ప్రములనును బహుత్వంబున ద్వితీయ మాప ట్టెడి” - ప్రా. వ్యా. కారిక. 108. ఉ. “అతిని దోర్నధ్వనని నోలాడుచున్న ఘనతిర్ననని క్రివాకముల నలరు, నంబ ననుచొందు ప్రాంతం రింపారఁ గనియి.” వారి. ఉ. 2. ఆ. అని యుండుట వలన “శునులక” “కివులక” అను గెంటును, ద్వితీయ సామ్యపుగా ప్రాధివాక్యవినియతియనంగి నప్పట్టెడి; కాని-భాషాస్వాభావ్య విరుదంబగుటచే ఈ మతియును, దాన నే ఈ పాదయును, ఆ ప్రశస్తములు. ‘బొమిక’ - ‘బొమిక’ నెరి కే మైమిక యన నెగడు నన్యభేదానము’ - అం. భా. ‘శుని’ - స్త్రీలింగము-శ్యానము పుంలింగము, పలలము-“పిశితిం తిరంగమాంసం పలలం క్రవ్య మామిషమ్” - అను. ‘తోరణము’ - “తోరణ”-2 స్త్రీ బహిర్వాహిన్” - అను. ఇది బహిర్వాహివాచకము. వాడుకలో దానికింగి ట్టెడు మామిడాడు బొంగువానింగుచ్చిన (లేక కట్టిన) లోటిక పేర్త ఆ సాదృశ్యమున చిన్న చిన్న వస్తువులను ప్రేలఁగ్రహిచ్చిన త్రాటిక పేరియినది. ఘాతి - పా. హతి (= దెబ్బ); - “కిబ్బిశ్చద్ది ద్వితీ భ్యాతో లోవాపుష్కల తానయోః” మిదిని. “పిదపిదురపేల్ల వంగురఁ బల్ల ట్టెల్లఁ బిక్కునన నంగిలాగ్నె నాఁ బిచ్చియుండు” - అం. భా. “వఁగు వాకిష్ట కంబు దబ్బి టనంగ” - అం. భా. “ప్రబలు ములుగ్రువ నాఁగి దుర్గంధవదలి” - అం. భా.

సీ. మృగముల్లై రెంటాన నిడ్డిఁ జాలక నెక్కు

రంజిల్లు వెనుపొట్ట ముంజివానిఁ,

బల్లచీమల వక్రభ్రాంతికియుఁ బోలే

నెట్టువప్పటి నొప్పు కట్టెవాని,

వ్యక్తిని హస్తము స్పృశం బయగు గడ్డ

మును వంక్కికలుఁ బోల్చు మొగమువానిఁ

గడుడుగ్ల నిడు తుట్టెగఱిఁ బోఁగ లోఁ బొండు

రథ మించు కపిలహస్తంబువాని,

తే. నెఱకుఁదెలువరిఁ గన శొని లెక్కఁ జాలు

ప్రేవుజంఁదెంబుఁ గసరి పైఁ బెట్టువాని,

ప్రేలు డగుబొజ్జ గల బూర గాలివానిఁ,

జెంబుతలవాని నవటు కచంబువాని.

19

౧౯, ౨౦ పద్యములకు ఒక లే యన్వయము. ఇట్లు ఏకాన్వయముగల గెండుపద్యములను కలక మందును. (1) మృతమర్త్యుక్ = చచ్చినవరుని (నరశవమును), 'రెంటానక్' = గోచిగా, 'బడ్డక్' = పెట్టుకొనఁగా, చాలక్ = (పొడవు) చాలనందున, 'నెత్తు' = నెత్తున, రం...నిక్ = రంబెలు = ఎట్ట నగు చున్న - 'పెను' = పెద్ద - బొడ్డు = నూతిగోడవంటి (పొక్కిటితోడి) - ముం...వానిక్ = మొలత్రాడు గలవాఁడును;

(2) పల్ల...యక్ పోలక్ = పల్లనీమల = పొటలవర్ణముగల పిప్పికి లుగల - చక్రభిల్లాకరియఁ బోలక్ = చంపుగింజల చిడిచెట్టువలె (ముంతమామిడిచెట్టు = ముక్క చిడిచెట్టువలె), ఎట్టగుప్పటిక్ = రక్తవర్ణమయిన కప్పుడమచేత, ఒప్పు - కట్టివానిక్ = నల్లనివాఁడును;

(3) వ్యర్థ...భక్ = వ్యర్థస్త్ర = తలక్రిందుఁజేయఁబడిన - హస్తీమస్త్ర = ఏనుగుతలయొక్క - ఆభక్ = తిరుతో, పాయ అగుగడ్డముక్ = 'రెండు పిండములుగా నేర్పడిన చిరుకమును, దంష్ఠ్రి కలుక్ = కోఱలును, పొల్పుమొగిమువానిక్;

(4) కడుఁదుర్ల నిడు తుట్టై గతిక్ = కడుఁదురిఁగలయొక్క నిడుద గుమివలె, చొంగ లోక్, పాండురతక్ = శ్వేతపీతవర్ణము, మింఁచక్ = ఆతిశయించునట్లుగా, కపిలకూర్పమువానిక్ = గోలోచనవర్ణపు శ్రీశ్రువులు (ఆనఁగా గడ్డమును మీసములును) కలవాఁడును;

ఎఱువక్ = తిండికై, తెరువరిక్ కనక్ = మార్గముఁడు ఎఱఁదేసి అటువైపు వచ్చుచున్నాఁ దేమో కనుంగొనుటకు, శాఖలు = కొమ్మలు, ఎక్కుక్, జాలు ప్రేవు జంఁదెంబుక్ = భ్రంశ మొందిన ప్రేవుల జన్నిదమును, కసరి = కోపించి, 'పె' = బుజముమీద, 'పెట్టువానిక్' = మరల నుంచుకొను చున్నవాఁడును, ప్రేలుడు = ప్రేలుచున్నట్టిది, అగు-బొజ్జ = పొట్ట, కల - బూర గాలివానిక్ = శ్లిషదము కలవాఁడును, 'జెంబుతలవానిక్' = చెంబునాకారపు శిరముకలవాఁడును, అవటు కచంబువానిక్ = పెడతలయందు తలవెండు కలుగలవాఁడును,

తే. కండకన్నులవాని, నాఁకటను బండ

తిట్ల బేతాళికల సారె దిట్టువాని,

నగగరిమవాని, నన్వర్త నాముఁ గుంభ

జాను వనునొక్కద్విజనిశొచరునిఁ గనియె.

20

కండ కన్నుల వానిక్ = కండలు పెరిగిన నేత్రములు గలవాఁడును, ఆఁకటక్ = ఆఁకటి చేత, బేతాళికలక్ = పిశాచికలను సారెక్ = మాటిమాటికి, బండబూతులక్ = కాలుదిట్లచేత, లెట్టువానిక్ = శపించుచున్నవాఁడును, నగ గరిమ వానిక్ = కొండంత వరువుగల వాఁడును, అన్వర్త నాముక్ = సార్థక నామధేయఁడును (అయిన), కుంభజానువు = కుండమోఁకాలివాడు - అను - ఒక్క - ద్విజనిశాచరునిక్ = బాపనరక్కసుని (బ్రహ్మరాక్షసు ననుట), కనియెక్.

తా. ౨౩ నాసరికి ఆ చెట్టుమీద నొక బ్రహ్మరాక్షసుఁ డగపడెను. అతఁ డెట్లుండె ననఁగా:—అతఁడు ఒకనరశవమును గోచి పెట్టుకొనఁగా అది పొడుగు చాలనందున మొలత్రాటికి

లిగించి తగిలించుటలో దానినెదురు బొడ్డుమీదికి బావిగొడవంటి మొలత్రాటిమాట మీదికి చిలికియుండెను. — స్వభావోక్తి.

ఆతఁడు తన నల్లని శరీరమును ఎఱ్ఱని దుప్పటి కప్పకొని బావనగీమల దట్టముగా పైబెర్చిన వక్రభణ్ణికవలె నుండెను. — ఉపమాలంకారము.

దాని మొగము తలక్రందు చేసిన యేనుగుతలవలె నుండెను; నిట్లు - పెదవిక్రందిననుండి కంఠము కఱకు లోపపడి రెండుపిండములుగా నున్నగడ్డము ఏనుగుయొక్క తలక్రందైన వంభములవలెను, నోటినుండి నెలవులకడ క్రిందికి వంగిన నిడుదకోణలు రెండును తలక్రందైన యేనుగు తలలోని రెండు కోణలకంటెను ఉండెను. — ఉపమాలంకారము.

త్రేలుగడ్డంబును మీసములును అంతయు ఒకటిగా నిలువుగా పెరిగి కలుగుదుల నిడుద తుట్టెవలె గోళోజనపు వర్ణముగా నుండెను, అందులో నొంగిచే మణుగుపడినభాగము కొంత పాటలవర్ణముగాను ఉండెను. — ఉపమాలంకారము.

తనకు ఆహారముకై ఆతఁడు ఎక్కడైన తెనుగరి వారి తిప్పి తనచెట్టుకడకు వచ్చుచున్నాడో కనుంగొనుటకై పైకొమ్మల కక్కు చూచుత్సాహం ప్రేవుడందెను బుజములనుండి బాణి పోగా, దానిని కోపముతో మరిల బుజమున కెక్కించుచుండెను; - స్వభావోక్తిలంకారము.

అతనికి త్రేలుబొట్ట, బూరగాలు, చెంబుతలయు నుండెను. పెదతలయందలి గుంటలో (ముచ్చిత్రిగుంటలో) కొంచెము జుట్టు మెలచి యుండెను. కన్నులలో కండలు పెరిగియుండినవి. ఆతఁడు అడిగి పెట్టిన విశాచికలను మాటిమాటికి కాలుగిట్టు లెట్టుచుండెను. కొండంతిబరువు వాఁడు, పిరు వంభజానుడు; కేరికి తగినట్లే మోకాళ్లు వందలవలె నుండెను. — స్వభావోక్తి.

“పాటటాఖ్యలు చెలంగుఁ బల్ల యనఁ బన్నె యనఁగను బయ్య యనఁగ” ఆం. భా. “కఱి కట్టి కాటయ కఱియ నల్లనఁ కిప్ప కిం దనఁగను నొప్పఁ గప్పవర్ణంబు” ఆం. భా. “దంష్టి కలు” - “గంష్ఠకోటివికబ్బటాన్యకపారః” వాసవ. “కూర్చి న్నెత్తి యాం వత్తే” శ్రీశైలకవితేషు భ్రువోర్ధ్వభ్రువంతిసే - నానా. — “వక్ర - వక్రత - బద్ధపాటికొఱకు. “పాయగుగడ్డము” - పా. పాములగడ్డము. “పాండురతి” - “హరిణః పాండురః పాండుః” అను. “త్రీణి పీఠిసంవళితకుక్కుర్య” అని అందులటిక - రామాయము. “జంకెము” - రూ. జన్మదము - ప్ర. యజ్ఞోపవీతమ్. “అవటు రాట” - కృతాటికా - అను. “బూరకాల వాడనఁగి బ్రహ్మధపాదుఁడు దనరారు.” ఆం. భా.

ఉ. వాడును గెంటు బోకు పసి వ్రాలె మహి స్వీలపాళి నుగ్గుగా,
వీలును మున్ను రే నిగటి వేళకు మానిసి యకాట, బోరలో
వాడిమిఁ గొంతకాల మిల వ్రాలుట, లావరి యకాట, నిల్చి యా
వాడిశరంబుచే నడువ, వాడుని ద్రంపుట పీడు నుదతి. 21

వాడును = అభిమురకానియు, కంటిక్ = నిన్ను చూచితిని, పోకుము అని, విటపఆళి = కొమలపముహము, నుగ్గుగాక్ = చూర్ణమగునట్లుగా (నలిగిపోగదనుట), పహిక్ = నేలకు వ్రాలెక్ = నుమికెను: వీడును = దాసరియు, మాన్ను, శేషుటివేవక = రేయంబగల్గకు, మానిసి బొటక్ = తూరుఁడగుటచేతను, పోరిలోక్ = యుద్ధములో, వాడిమిఁ = మగఁటిమిలో కొంత కాలము, విలక్ = భూమిలో, వ్రాలుటక్ = ప్రసిద్ధిపొందినవాఁడయినందున, లావరి = బుద్ధుఁడు, బొటక్ = అయినందునను, నిల్చి = పోక కాటాడి, ఆవాడిశరంబుచేత = మున్ను చెప్పినపదముగల

జోడముతో (చేయముతో), అడుగు = రక్కసునింగొట్టగా, వాడు = ఆరక్కసుడు, అడి = ఆజోడమును, క్రంతుడు = ఖండింపగా, పీడు = దానరియ, ఉధతి = గర్వముతో. - తర్వాతకన్యయును.

“విటపాడేస్త్రీప్రవిస్తాతే పల్లవే ద్రవ్యభాగయోః” - నానా. మానిసి - “మానిసి మనిసి నా మనుజసామాన్యంబు” ఆం. భా. - ప్ర. మానుష - లక్షణచే పరాక్రమశాలి. వాడిశరంబు - కర్త ధారయము - స్త్రీ సమపూర్వపదము; “కర్త ధారయంబు త్రిక స్త్రీ సముగంత ధానుజవిశేషణ పూర్వపదంబయి యుండు” - బాల. సమ. ర.

సీ, తిగిచిన నడుగులు దెమలక తొవ్వ

లించి యవ్వలీకి జండించి దాటి

చఱచిన వంచించి చరమభాగమునకై

తిరిగి, తత్క్రియ కగు దృష్టి నిలిపి

పైబడ్డ జనుమగ పట్ల కొమ్మచునుండు

పిడికిల్ల బలీమి లోబడక నిలిచి

చొరజూడ గ్రుంగి ముప్పులదిగి కోటగా

జొరనీక తింగెడు చొన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయు నపుడు గ్రుద్ది

తాచి తిరిగిన గృతముట్టి వండ నిలిచి

యెడకొలది వెన్న నడ నొయ్య నడిచి యడిచి

మత్సరస్థితి యాహ్లా నేమటక యతెడు.

22

(1) తిగిచిన = రక్కసుడు తన్ను లాగగా, అడుగు = తనపాదములను, తెమలక = ఉన్నచోటినుండి కదలనీక, తొవ్వ = రక్కసునివత్తుము, అప్పలించి = ఆస్థాలనముచేసి (చఱచి), అవ్వలీక = అవతలిక, చండించి = తొలగి (పా. కడించి) దాటి = లంఘించి (కర్త దానరి); (2) చఱచిన = రక్కసుడు తన్ను లొట్టగా, వంచించి = ఆ చెబ్బను ఉపాయవిశేషముచేతన తప్పించుకొని, చరమభాగమునకై = వాని వెన్న వైపు, తిరిగి, తత్క్రియక = వాని చేతకు, అగుదృష్టి = కలసినచూపును, నిలిపి = వానివైపు ఉంచి (కర్త దానరి); (3) పై = తనవీడ, పడ్డ = రక్కసుడు పడగా, చనుమఱపట్ల = వాని చనునలుపు లండెడు తావులకు, ఒడుచు నుండు పిడికిల్లబలిమి = గుటి పెట్టుచున్నట్టి తనముట్టుల బలముచేత, లోబడక = రక్కసునికి లోంగక, నిలిచి (కర్త దానరి); (4) చొరజూడ = రక్కసుడు తన తొమ్ముమీదికి చొచ్చుటకు ఉంకింపగా, గ్రుంగి = తాను గ్రుంకి తగ్గి, ముప్పులదిగి = తనపిడికిల్ల బిగువు, కోటగా = తనకు ప్రాకారముగా (పరిమాణాలంకారము), చొరనీక = వానిని తనతొమ్ముమీదికి రానీక, (పా. చొరనీక = చొరన ఇయ్యక); తింగెడు చొన = వాడు ఎటు తిరిగిన నట్లెల్ల, తిరిగి (కర్త దానరి);

ఆసుర = రక్కసుడు, వధసాధనము = చంపుటకు ఏవేనొక పోటుముట్టు (రాయి గాని రప్ప గాని), రోయునపుడు = వెదకు సమయముండు, గ్రుద్ది = వానిని పిడికిటితో కొట్టి, తాచి = తన్ని,

తిరిగినా = వాడు వెనుకట తిరుగఁగానే, కృత్యమర్పణ = ఆమర్చుకొన్న పిడికలతో (పిడికల వినులు బట్టుకొని), దండ = గమీషనున, నికేచి, సడకొలఁది = మోకన నందునకు తిగివట్టు, వెన్నెండ = వెనుక నడక చేత, (పా. వెనుక నడుము - వెనుక = వీపును, నడుము = మధ్యమున), ఒక్కొక్క = వారక, అడిచి = కొట్టి, నడిచి, మర్చిద స్వల్పతా = నాపాదముల ధ్వనిమును, ఆత్మిక = నానమ్మనా, ఏమటక = చుట్టచుటక, (ఆతిడు = ఆ దాసరి), (ఆనలి కన్యయును).

లే. తాచి పోయినాడె ననరావేసీదయంబు

నెల్లఁ జీరిన దీర్ఘి వా రేగుచేర,

బోయె నదె వాడు రాచె రాచె యులందు

బాటి వారును దాసును బట్టకొనుచు.

23

తాచి = తన్ని, పోయినాడె = నిర్గమింప నుంకింపగా (రిక్తి దాసరి). తన రాత్రినే చయంబుకొ ఎల్లక = (రిక్తి సుడుడు), తన రాత్రినే గమీషము నంతయు, పిడిక = పిడుకగా, వారు, డిగి = చెట్టు కిగి, ఏగుదేరక = రాగా, ఆచె వాడు పోయెక రాచె రాచె అటంచుకొ (ఇది రక్తసుని వాక్యము) ఓ మగుకలారా ఆ దాసరి పోయినాడు గండె గండె అని, పాటి పరువెత్తి, తానును వారును పట్టికొనుడుకొ = పట్టుకోగా (రిక్తి దాసరి).

ఆప్పరించు - వై. ఆస్థానించు తత్సను. — “పుష్పం తు చరణం తకోః” - ఆము, ఆసుర... యా, ఆసురుడు. — తాచి పోయినాడె దన రాత్రినే చయంబు - చయ ప్రాసము. ఆప్పరిచి నీనిని ఒప్పి వరాహమునుండి యుదాహరణము నిచ్చినాడు.

క. బంబో తద్దాసరి య | స్థుం బంహతులను గపోడి పోటుల నిర్మమై

లం బొడుచుచుఁ బెనగుచుఁ బో | వం, బట్టి పటంబుఁ జేర్చి వాఁ డిట్లనియెక.

బంబోతు = బలిసినవాడైన, ఆదాసరి, ఆత్మక = అట్లురక్తసుడు పట్టుకొన్నను, పదహారు లను = కార్తవ్యతావులచేతను, కపోడి పోటులకొ = మోచేతుల (తో) పొడుచుటలచేతను, డొ మెలక = రెండు ప్రక్కలను, పొడుచుచుకొ, పెనగుచుకొ = పోగుచు, పోవక = పోవుచుండగా, పట్టి పటంబు చేర్చి, వాడు = ఆ రక్తసుడు, ఇట్లనియెక.

తా. — ఆ రీతిని వారు పట్టుకొన్నను ఆ దాసరి బలియుఁ దగుటచేత ఆ రక్తసుని కార్తవ్య తన్నుచు మోచేతులతో వానియొడలిని రెండు ప్రక్కలను పొడుచుచు, పెనగుచుచు పోవచుండెను. అయినను రక్తసుడు ఆతనిని బట్టితెచ్చి యిట్లనియె.

“బంబోతు నా నెద్దవలెను మిక్కిలి యొడ | ల్పలిసి యుండుడివాడు పునగుచుండు” - ఆం. భా. “కపోడి సు కూర్చర” - ఆము. “పెంబోతు” అనుపాదమున “పెనుబోతు - పెను పోతు - బలిసినవాడు అని యర్థము.

శా. సారాస్వాదనం బ్రాణం చకము తృప్తం బాసి సుతర్పూ

స్తూరింబో నసీ ప్రంచి పొంగెడు భవ స్తుండంబు ధావోష్ణ మి

పారం గ్రోలి, పిశాచి నీడు కఱకు ట్లంపి, నవస్తాలి కాం

తారాంత ర్మృకపాల కుండ విగళ వైరేయముం ప్రగెవక.

25

సార ఆ స్వాదన = శ్రేష్ఠమయిన రుచిచేత, తృప్త = దృష్టి, పాసి = తృప్తి, సుతర్పూర్వక = రుచినియించుటచేత, ప్రాణం చకము = పంచప్రాణములను, సుతర్పూర్వ = విశృంభించు.

నట్లుగా, (అతిశయించునట్లుగా), పొంగడు భవత్ ముండంబు = గర్వమెక్కియున్న నీ తల
కాయను, అసిక్ = కత్తిలో, త్రొంచి = నఱకి, ధారా ఉష్ణము = వేడి యాని (నీ ముండెంపు)
నెత్తుటిని, ఇంపు ఆరణ్ = ప్రితి యొప్పునట్లుగా, క్రోలి = త్రాగినవాడనై, పికాచి = నా భార్య
యయిన దయ్యపుసాని, నీరు కఱువట్లు = కఱువఁగాని (కఱువఁగని) గ్రచ్చి నిప్పులమీద త్రిప్పుచు
పచనము చేయు నీ మాంసములు, అంది ఈక్ = నాకు అందింపఁగా, అద...ముక్ = అదః ఈ-తాల
కాంతార = తాటిచెట్ల తోపుయొక్క - అంతః = లోపలి - నృకపాల = మానిసిపుట్టెల నెడి - వండ =
లాట్టలయందు-విగళిత = ఓడుచున్న - మైరేయమక్ = కిల్లను, త్రాగడక్ = పానము చేసెదను.

తా. — పొంగునన్న నీతలకాయను కత్తితో మెడనుండి నఱకివైచి నీబొండుగనుండి రుమి
కడు నీ ముండెంపు రక్తమును వేడియాఱినకయే, దప్పితతి పంచ ప్రాణములును దనియునట్లుగా,
బలేరుచిలో త్రాగడను. అంతట నీమాంసములను కఱువట్లుగా వండి నాభార్యపికాచి నాకు తెచ్చి
యిచ్చును, అంతట వానిని నంజాగినుచు ఇదెయ్యాతాటితోపులో గుత్తలుగా కట్టియున్న మానిసి
పునుకలలోనికి ఓడుచున్న తాటిచెట్లునై త్రాగడను. నృకపాలవండ-పరిణామాలంకారము.

‘మైరేయమ’-యా. పట్టిక. — ‘సాకో బలే సిరాం శేచ న్నాయ్యే క్షీపే వరే త్రిపు’ అను.
‘ఆన్వాదనమ్’ = ఆన్వాదః - “ఆన్వాదవద్భిః కబజై స్తృణానామ్”-రఘు ౩ (5). “ఆన్వాదవద్భిః
స్వాదయ్యైః రిత్విభిః”-మట్టి. టీక. ‘ప్రాణపంచకము.’ — “ప్రాణోపాన స్పృహన శ్చోదానన్యానా
చ కాయావః, హృది ప్రాణో గుడేఽపాన స్పృహనో నాభిసంస్థితః ఉదావః కణ్ఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వ
శరీరగః” అను. “పఞ్చప్రాణమనోబుద్ధిదక్షేప్రియ సమన్వితమ్ | అపఞ్చకృతధూతోత్థమ్ నూత్నై
బంధం ఘోగ సాధనమ్” ఆత్మభోధ. మూరించోక్ - దీనికి అతిశయించు, వరిలు, విబృంభించు, సఫల
మగు, నశించు అనునర్థములు సప్రయోగములుగా శ. ర. మందు ఉన్నవి. “తనయబంధుకళత్ర
మిత్రములమీద మృగిరిబోవంగఁ బ్రాకినమోహలతను” శృం. శాఖం. 4 ఆ. “దేవోత్తం
మందు భక్తవత్సలుఁడు చిత్రజః న్యభావుండు గౌ | రీవామాంగుఁడు శంకరుండు దయమూరింబోవఁ
గెంకలునఁక | బావనప్పినపుర్వంబట్టి తగు నీసద్భక్తికిక్ మెచ్చితఁక | నీ వే యర్థము నన్ను వేడె
దపు దానిం శిష్యమా నావుడుక్.” శ్రీకాళ. మా.

నీని నెల్లం బరికంపఁగా “సంతోషించు” అను నర్థము కనఁబడలేదు, “అతిశయించు” అను
నర్థము పొగగుచున్నది. - కఱువట్లు - “గనగన నిష్ఠలం జనురుచిష్టిలం గాల్చిన కమృకఱ
కుట్టు” - మను. ౪ (౬) - ఇంగులకు “...కాల్చిన = ఇనుపశలాకలకు గ్రచ్చి త్రేలఁబట్టి పక్వ
ముగాఁ గాల్చిన - కప్పు = సంతాప చేర్చుట చేఁ బరిమళించుచున్న - కఱువట్లు = కూల్యములతో -
కఱువతోఁ గట్టిన మాంసఫలంబులతో - (“కఱువట్లు” - “కఱువట్లు” - “కఱువట్లు” - “కఱువట్లు” -
అనియును నీనిని వాడుదురు.) అని జూబారి యప్పయ్య పంతుల టీక. అండిక్ - ఇది శబ్దపల్లవము.
సంధికి పోకంజూచునది. వాదయమందు ఈ శబ్దపల్లవము నూర్చుకొలది దొరకియున్నది. శబ్దపల్ల
వము కాని క్షౌర్యేశ్వరసంధికి పదునెనిమిది పర్వముల మహాభారతములో “ఎఱిగించిపుడే” అను
నొకటి ప్రయోగము పొగకుట క్షౌర్యేశ్వరసంధి ప్రియుల ప్రభావంబునం గాదే యాశ్చర్యము
గాదా. ఈ పద్యము మాకలఁజేసి ముద్రణంబున “ఇకెడు మదియగ్రపురో | హీతుఁ డితినికి నెల్ల
తెలుగు తెఱగించి అగః | ధృతరాష్ట్రుడవఁ బునపుండు చతురవచనరచన గఱపి సంప్రీతి
మెయిక్,” అని యున్నది.

క. న న్నిం తలయించిన ఖలు

ని న్నే బుజువిధి వధింతు నే యని యార్పుల్

వి న్నందగ బున కొట్టుచు

నన్నీచుడు దగ వెలువడు నవ్యక్తి.

26

నన్నుక్ - ఇంత - అలయించిన = శ్రమపెట్టిన - ఖలుక్ = గుఱ్ఱుని, నిన్నుక్, ఏక్ = నేను, బుజువిధిక్ = గరళ ప్రకారమున, వధింతు నే = చంపుచునా, అని, అర్పుల్ = బొప్పలు - విన్ను అందగక్ = ఆకాశమున కాయచుండగా (మిక్కిలి దిగ్గరగా అజచుచు అనుట), బునకొట్టుచుక్ = నిట్టార్పులు ఊర్పుచు, ఆ నీచుడు = సమడయిన యా బ్రహ్మరాక్షసుడో, దగ = దప్పి, వెలువడు నవ్యక్త ఉక్తిక్ = తెలియనగుచున్న యస్పష్ట భాషితముగో (తిరువాలి సద్యముగో నవ్యయము).

తా. - "నన్ను ఇంతబాధపెట్టితివి గాన నిన్ను తిన్నగా నంపక చిత్రివధ చేసెదను", అని యార్పును బునకొట్టుచు ఆ పాపార్తుడు, అలయుటచేతను, అలచుటచేతను దగవోటి అస్పష్ట వాక్యములచే. - (వైపద్యములో పంచి అనుపదముగో అన్వయము).

ఏబుజు (ఏన్బుజు) - "బులువర్ణంబులు రలతుల్యంబులు" గావున ప్రకటించి విశల్పము.

తే. ఆనియుఁ బాత్రయుఁ దే బంచి యాంత్ర నల్లె

గోలగగ్గరఁ ద్రోయ నక్కుజముతోడ

నొరగి రక్కుసుతో దైన్య విరహితముగ

ధర్మ మెఱిగించునూక్తి నాతండు వలికె.

27

ఆనియుక్ = కత్తిని, పాత్రయుక్ = భాజనమును, తేక్ పంచి = తెప్పని విశాళకలను అనా పించి, అంత్రనల్లెక్ = తీగవంటి ప్రేవుతో, గోలగగ్గరక్ ద్రోయక్ = పగనమున కట్టిద్రోయ నట్లు కట్టి ద్రోయగా, అతండు = ఆ దాగి, ఆ కుజముగోడక్ = ఆ చెట్టుమీదికి. ఇరగ = పోలి, దైన్యవిరహితముగక్ = దిగులు లేనియట్లుగా, ధర్మము = ధర్మపును, ఎఱిగించు నూక్తిక్ = తెలుపు నట్టి మంచుమాటను, వలికెక్ = (ఇట్లు) వచించెను.

తా. - రక్కుసుడు దానరిని ఖండించుటకు కత్తిని, వానిరక్తునును పట్టుటకు పాత్రమును, తెప్పని పిశాచికలం బంపి, అతనిని ప్రేవుత్రాళ్ల గోలగగ్గరతో పడద్రోయగా నాతండు ఆ చెట్టుమీదికి కొరగి రక్కుసుతో దిగులులేక ఈ క్రింద ధర్మనూక్తి మను చెప్పెను.

‘ఖద్దెకు నిస్తింశచక్రహాసాని కిష్టయఁ’ - అను, ‘త్రిషుపాత్రీ పుటిపేటి వాటివలదాడిహా’ - అను, ‘పాత్రీసులే త్రిషు క్షీబం ప్రవాహ’ రాజమద్రిటి తీరద్వయాన్తర యోగ్య’ - అని రామా శ్రమి ధృతము. - “ఏదలను కాళ్లుగట్టి క్రిం జేయుటోపునఁ గోలగగ్గర యనగ” - అం. భా. “శ్రుతి, స్త్రీ వేద ఆమ్నాయ ప్రయోధర్మము తద్విధిఁ” - అను, “నూక్తికి నుద్ది” - అనుకవి.

చ. విను మొకమాట రాత్రీచర, వేగిర మేటికి ? నిక జయింతురే

యనిమిషులై ని ? భాజనగ తాన్నము నే నిక నెందుఁ బోయెదన్ ?

బెనగక ప్రాణరక్షణ ముపేక్ష యొనర్పుట పో, మినునై

కనలకు నాకు మేనియెడఁ గాంక్షయు లే నిది వోవులే యురక్. 28

రాత్రిచరఁడు యేద్రస్త్రిపరీ (రక్కసుఁడా యనుట) - ఆనిమిషులు = చేవతలు, భాజనగతి
అన్నమను = నేను నీకుంచుములోని యాహారమును, ... పెనఁగక = పోరిక, ... ఉపేక్ష యొనర్చుట =
ఉపేక్షించుట, ... కనలవ = కోపగింపఁజేయు, ... ఇది = ఈ దేహము, ... ఉరుక్ = తగును.

‘రాత్రిభాగో రాత్రిచరః కర్బుణో నీకషత్తిజః’ అను. “ఆనిమేష శ్చానిమిష శ్చైత
ద్యోసురమత్స్యయోః” - నానా. ‘సర్వ మావసనం భాణా పాత్రా మిత్రం చ భాజనమ్’ - ఆను.
ఉరుక్ చూ. పట్టిక. ఇచ్చా కాజ్ఞ స్ఫు శేహా తృ డ్యాభ్యా కేహ్న మనోరథః’ అను. —

“హస్తు మభ్యాగతం శత్రుం య శ్శక్త్యా న నివారయేత్ | స ఆత్మఘ్న ఇతి భ్యాతో
దౌరవం నరకం వ్రజేత్” ‘అందుకై - దాని దీని నేనులవ అందించెందులు పెక్కువిభవలందు
ఆదేశములగును. ఈ. అందుకై - అందువలన ఇత్యాది.

ఆ. హీనజన్మ మటుట, యెవ్వఁడో నొక ప్రాణి
సంతసిలుట, ముక్తి పొంత గనుట,
మేలెకాదె శిబియ మేల్పంటగాదె న
స్వరపుదేహ మష్టి. పరముగొనుట.

21)

హీనజన్మము = నీచపుణ్యమునకు, అటుట = నశించుటయు, ... గంతసిలుట = (నేను వాని కాహార
మగుట చేతి) సంతోషపడుట, ముక్తి పొంత = మోక్షముయొక్క సామీప్యమున, ... సర్వరపు
దేహము = నశించువ్యభాగము గలదైన కాాయమును, అష్టి = పలుగానిచ్చి, పరముకై = స్వర్గమును, కొను
ట = నేలుచుటయందు, శిబి = శిబిచక్రవర్తి, మేలుబంతి = బహువచన సర్వశ్రేష్ఠుఁడు, కాఁదె = కాఁదా.

తా. — నా దేహమును నీకు ఆహారముగా నొసంగుట చేత నాకు కరుంగదు మేలుకలదు; ఎట్లన,
ఈచందాలజన్మము పోలఁగును, ఒక ప్రాణి అన్నముతినీ, సంతోషించును, నాకు మోక్షము కలుగును;
అందులకు దెగక పావురమునకు బదులుగా ఆహారము తనదేహము కోసికోని యిచ్చిన శిబిచక్రవర్తి
ఉత్తమా దాహరణముగదా. ఆర్థాంతరన్యాసము పఠవృత్త్యలంకృతియు అప్రమత ప్రశంసయు.

శిబి మహాదాత యని పేర్కొనెడిని యుండెను. అతనిఁ బరీక్షించుటకు ఇంద్రాక్షులు దేగయు
పావురమునై, దేగ పావురమును ఆహారము తిలుముకొనివచ్చినట్లు వచ్చిరి. పావురము శిబిని
శరణుఁజొచ్చెను. శిబి పావురముపాటి మాంసమును తన దేహమునుండి కోనియచ్చుటకు కడంగి,
అందులకు దెగ నొడంబఁగెను. కమాటాలో ఎంతమాంసము కోనివైచినను పావురమే మ్రొగ్గ
బాపుచుండెను. కుదకు శిబి తానే కమాటాలోఁ బడెను. అంత ఇంద్రాక్షులు నిజరూపములం
నాల్చి శిబిని నుతించి ఆయనకు శాశ్వతకీర్తితోడి దివ్యపదము నొసంగిరి. —

చ. రేపు లయిన, గ్రహం బయిన, దే లయిన, గర మైన, నాత్తమె

రేపు లయిన, స్థలం బయిన, చెక్కిలిగ్గున, మృగాక్షులైన, మే

లపు లయిన, స్వోఽం బయిన, ప్రాచయిన, నిగ్గుడఁ గైన, వీర్పు పే

లన రేపు వూర కే చెడకీల స్వశు నొక్కనిఁ బ్రోచుటొప్పదే. 30

రేపులు = గోగము, గ్రహంబు = దయ్యము, నేలు = వృచ్చికము, గరము = విషము, నాత్తపెన్దె
పైను = గొప్పమునోవ్యాధి, చెక్కిలి = బండిపోటు, మృగాక్షులు = మృగ = వ్యాఘ్రాదిజంతువులు -
అక్షులు - అగ్ని = నిష్ఠ... మేలు తపులు = కడుగుప్రయయన వ్యవసము, ప్రసంబు = పుండు, ప్రాచు =
చాము, పిడుగు = ఆశని, వీర్పు పేలవతమపు = చంపునట్టి దుర్బలశరీరము, చెడక = నశింపక, ఇలక =
ధూమిలో, కృశుక = కార్యముందిన వానిని (అకశీ గొన్న వానిని), ప్రోచుట = రక్షించుట.

“గ్రహా విగ్రహానిర్భ్య గ్రహాణేషు రహోద్యమే । మూర్త్యానాం పూజితానాం చ సైంహికే యోపరాగయోః” — రామాశ్రమిధృతిము. తేజఃవిక్రమ నింహపురిలో నేలకుట్టినవాడు బ్రతుకుట ఆరుగు. గరము: — “సావరం జప్తమం చేతి విషం ప్రాప్తి ముక్తిప్రసాదం కృత్రిమం గరగంజం తు క్రియతే కవిధామధైః । పాపి యోగవే నాకు చిరాచ్ఛిగతిరా చ్చ శతే ” — వాల్మీకి.

“పరగురైకైశ్చైత్యం బందిపో టనగమః । గిలు బదై గామలంకంఠం నాగం ” — ఆం. భా. పా. ‘తవులు’ — పరదారాగ క్త్యాది. — ఇంది పూర్వవ్యాఖ్యాతలు ఇలావచుతిగా “తేవు తనువు” = నిమగ్నయోజన మగు శరీరము అని పఠించిరి.

న. అది యట్లుండె, నింకొక్క హేతంబు నెప్పేర, నదియును ప్రాణభయం బుర నాడు కార్యశంపు మాటగాఁ జెలియక, మాధ్యస్థ్యంబుకాఁ జేసి, వినుము. వినుకున్న భూతహేతుంబు గోరి యచ్చరించు మాట కిట్టియింపైన మెప్పుగదా! వ్యాఘ్రు, సింహ వరాహ వృక జంబుకాకి శిరావపులయం చొక్క రక్కస గావు; దేబయోనినీ, సికును మాకుంబలెం గర చరణ ముఖంబునంబులు గలవు; మాటలను మాయట్లు యక్త వ్యక్తి వ్యతాచిహ్నంబులు సమానంబి! హామలచిహ్నంబు; స్థావరంబులకంటె గీటాపలకు, వానికంటె మహా మృగాదులకు, వానికంటె మహా పశు పక్షంగాదులకు, వానికంటెను మాకును, మాకంటెను మీకును, గుంకకే బరాది పాటరం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును, ఘనం; బిట్ట సీతేకాంబు సువాసనాంబుగ బీభత్స వాధ్యావధ్య వాధ్యావధ్య ఛిద్రావధ్య పేయాపేయ విషంబులు లేచుని! యుక్తమే! రుచి గాదు, భుజిగా నీదురాహంబు; చిద్రులు సకల నిర్యాతలంబు యగు హింసానానాగూడునది, హింస వరలానంబునంగదా బాధకంబు, కరలానంబు ప్రాణాంతంబునంగదా; చిరస్థిరప్రతులమగు మాకేల హింసాభయం బనలది; ప్రాణభయంబు మనుష్యుల మగుమాకు నెఱ్ఱెన, మీకు మఱునాల్పక మాట నాల్పకాదునఱుగాంతంబునందైన నిజపు గుఱుచల నెప్పుడొకప్పు, సకల నిర్వృణునకు దారితమ్యం బేయ; మున్నీ నిర్వృణు మునుంగుట సరియగుట. నిర్వృణుటనంబు మామవునకు నేమి యంతరంబు! మీఁదు విచారంబు చలనదే! నేవాలభురారదులం బూర్వంబును గీర్వాణుల మనం బడంచు నొచ్చిన హింసాత్మకపు సశముఖాదులు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించియుం బంచెన్వంబు బంబా నాన మున్ను జయించిన జముచేతనే చిక్కిరే! యిక్కడికి మీకు క్రమలలైన సోడ్డికి వాడు ప్రబలుండు, సకల భూత లావతిమ్యంబును నిజ నిజస్థానవి కేదంబునచచ్చు, నచ్చుండారంబు సుతని వీట మేలనప్పేర మాకుం బిప్పేసియట్లు బాధ మీకుం బుట్టదు, మీరు నాసారముఖ బర్హియులు జాలెం బలపోయె ప్రతి: అగ్నియుగం బంబున మీరు వాని బాధ్యబాధకతల నొందుచున్నా క్రిత జనంబున కారితమ్యంబునకుం బమస్సత్త్వంబులు హేతువులు, వాని కాహ్యతలు హేతువులు, వ్యాహ్యతలం

గ్రతువుల చదువురోడాశాహతులభుక్తులం బవిత్తులై యమర్థత మింకంటె
నతిద్విర్లుకాలంబు వారు జీవించెద. రహ్సవనత చూచి కదా సదా చతుర్ముఖంజౌజం
డగుసుధాంశుండు గరంగి సకల రసముల కవధి యగు సుధారసంబున నాప్యాయనం
బొనరించుచున్నవాఁ. దేతదర్థంబు మా కుచ్చరింపరాదుగాని వేదంబు ప్రథమకళ
యనలుండు త్రావు నని చెప్ప. మఱియు నాయాకళ లాయావేల్పులకుం గ్రమంబునం
జెప్ప. నింత విచారించి రుచించినట్ల నడుంపు; మనినఁ, గహకహ నవ్వీ యద్దాసరికి
సురద్రోహి యిట్లనియె.

31

మాధ్యస్థ్యంబుకాక = మధ్యస్థునిమాటగా (నిష్పత్తిపాతవాక్యముగా). వృక=రోజేలు,
శరారువులయందుకాక=పూతుకమ్మగములలో, తిర్యక్కవు=కిడుపు భూమివైపుపెట్టుకొని చరించు
జంతువవు, దేవయోనివి=దేవతాజన్మము కలవాడవు, సావరంబులు=ఉన్నచోటనే ఉండుప్రాణులు
(చెట్లు లోనగునవి), పరంగ=పక్షి, కరణ కళేబర ఆది=ఇంద్రియములు దేహము లోనగు, ఏకాంత
భక్త్యా (ఆ) వహంబు=కేవల నిందా కరము, వీధత్స=రోతయైన, సేయ అసేయ వివేకంబులు=
త్రాగఁదగినది త్రాగఁదగనిది అనుభేదజ్ఞానములు, దురిత అనరంగ=పాపములలో ఎక్కువైనది,
గీర్వాణులు = దేవతలు, జముచేతనే = యమునిచేతనే, చందాంశుకుతునివీట = సూర్యభుక్తుని
(యముని) పురమున, సౌరి ముఖ=సూర్యభుక్తుఁడు (యముఁడు) లోనగు, బర్హిర్ముఖులు=దేవతలు,
తైజసంబు = తేజస్సంబంధి, అహృతులు = అహారములు, వ్యాహృతులకా = భూభృతస్సవరాది
మంత్రములచేతను, చరు = అన్నము, పురోదాశ = హవిస్సు, చతుర్ముఖంజౌజండు = బ్రహ్మాంశ
మునంబుట్టినవాఁడు, సుధాంశుండు = చంద్రుఁడు, ఆప్యాయనంబు = తృప్తి, ప్రథమకళ =
చంద్రునితొలికళను, వేదంబుచెప్పుచుకాని యన్వయము, అయాకళ లాయావేలుపులకా—
'ద్విరీయాం పిబతేరవి' ఇత్యాది.

క. చంపకు చదువుల మేము పఠింపని శాస్త్రములె? మాచంపని శ్రుతులె?

యింప వని నమ్మవే 'బ్రథమాం పిబతే వహ్ని' యనెడుమాటవుఁ గాదే. 32

చదువులకా = శాస్త్రోక్తులచేత, చంపక = బాధింపకము; మేము పఠింపని - శాస్త్రములె=ధర్మ
ములా, మాపఠింపనిశ్రుతులె=మేము చదువని వేదములా, అవి=ఆశాస్త్రములు, ఇంపవు=ప్రియములు
గావు, నమ్మవేని, వహ్నిః ప్రథమాం పిబతే = (అగ్ని) మొదటిచంద్రకళను త్రాగును, అనెడు -
మాట=వాక్యము, అవుఁగాదే=కప్పుదురా.

తా.—నేనును శాస్త్రములు చదివినవాడనే, నేనును వేదములు చదివినవాడనే, అన
నియు నాకు ప్రియముగా నుండలేదు. నీవు ఆ యమర్థ్యుల గుణమును కొనియాడితివి. వారు
బ్రహ్మాంశసంభూతులంటితే, ఆ చంద్రునికళలను అగ్ని మొదలుకొని గుంటిపెట్టి తినువారే గదా.
వారికి యోగ్యత యెక్కడిది?—వ్యాపారాలంకారము.

మాపఠింపని శ్రుతులె = మా = మేము; కర్తృప్రథమ తత్త్వియావాచక భాతుజవిశేషణ
ముతో వస్థిగమాన మగుటకు—“నీ చెప్పిన పదతిద్రో. తాచార్యులు మొదలుగాఁగ నని కొల్లని
వారై చన్నవారలం గొని. యే చక్రంబెట్టువాడ నేఁ బాండవులకా” భార. ఇంచు—“ఇంచిన
ధర్మ సౌకృతరలేక్షా నైవధర్మమిధర్మ మన్నించురూఢిని పఠికి” - శృం. వై. 6 (117).—

“ప్రథమాం పిపితే వహ్నిః” - దేవీపురాణము. వహ్ని యనెడు - “విశర్గంబున కనుకరణంబున లోపంబగు” - బాల.

మ. నిలు మోహో మము వారి భ్రాత లనుచుక్ నీవంటి, వార ల్లుధా శు లపూతాశులు గా రటంటి. ప్రతిపత్నీమాంసము స్తోమి ముక్ జ్వలనుం డం, టిక నొండు నిన్నడిగెదన్? సర్వాభి గాఢా యతం, డీలఁ దన్నా యమ చాలు, మాకు నఘ మే? వృద్ధానుచారం బింకె. 33

నిలుము=నిలువుము (ఉండుము), ఓహో=అశ్చర్యము! మమక్, వారి భ్రాతలు=వారి భ్రాతలము, అనుచుక్, నీవు, అంటి = అంటివి, వారల్ = దేవతలు, సుధా ఆకులు = అమృతభోజనులు, అపూత+ఆకులు = అపవిత్రమయిన భోజనము కలవారు, కారు అటంటివి=కారని పక్కింటివి, జ్వలనుండు=అగ్ని, ప్రతిపత్ సోమ ఆంశముక్ = పాద్యమివాటి సోమని కళిమ, క్రోలుక్ అంటి, ఇంకె = ఒండు=ఒకటి, నిన్నడిగెదన్, అతండు=అయగ్ని, సర్వ ఆ=సర్వభక్షకుడు, కాఢే = అయియుండలేదా, ఇలె = భూమిలో, తత్ న్యామను=అతని యాచారమే, మాకుక్ = రక్తిగులమయిన మాకు, చాలుక్ = ప్రమాణము, ఇంకె=మఱి, వృద్ధ అనుచారంబు = పెద్దలయొక్క నడవడి ప్రకారము నడుచుకొనుట, అఘమే=పాపమా (కా దనుట.)

తా.—మేము వారి భ్రాతల మంటివి, వారమృతాశనులుగాని మావలె శవాద్యపవిత్ర భోజనులు కారంటివి. చంద్రకళలను భక్షించుటలో మొదలివంతువాడయినయగ్ని స్వభక్షకుడు గదా, మేమును ఆతని యాచారమునే యవలంబించితిమి, కావున మాయందు దోషమేమియు లేదు.

నిలుము—హ, నిలువుము—“పిలుచు మొదలగునానికి ముక్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయి బహు శంబుగ లోపించు” - బాల. క్రియా. ౧౦౧. భ్రాతలు - పూర్వదేవాస్మరద్విషయః” - అను. గెండు తెగలవారును కశ్యప ప్రజాపతిసంతతి యగుటంబట్టి. సుధాకులు—“అమర్తా అమృతానసః” - అను. అపూతాకులు (రాక్షసులు అపూతాకులు దేవతలు గారు.)

తే. హరికి సఖుఁడును రథమును నగు గరుడుఁడు

దొరకి నమృతంబు సురలకు మరల నిచ్చి?

యహులు గూడుగ వరమున నడిగికనఁడె?

యమ్యు మైనను జవుల జాత్యన్న సమమే?

34

హరికిక్ = నారాయణునికి, సఖుఁడును=చెలికాఁడును, రథమును=వాహనమును, అగుగరు ఁడు=గరుత్మంతుఁడు, దొరకిన అమృతంబు=ఇంద్రుని ఓర్పి, తాఁగెచ్చినసుధను, మరలక్ = వెండి. సురలకుక్ = దేవతలకు ఇచ్చి, (తనకు), కూడుగక్ = ఆహారముగా, అహులు = పానులను, వరమునక్ = వరముగా, అడిగి, కనఁడె=పొందలేదా, అమృతమయినను, చవులక్ = రుచులచేరి, జాతి అన్నసమమే=ఆయాజాతికి స్వాభావికమయిన యాహారముతో సమానమా (కా దనుట.)

తా.—హరికిని ఏయన్న మైనను జాత్యన్నముతో సమానము గారు; అంగులకు వొడ్డవాఁడైన తార్క్ష్యుఁడు ఉత్తమాన్నమయిన యమృతమును ఇచ్చివైచి బదులుగా పానులను ఆహారముగాఁ గోరుకోలేదా—అర్థాంతరన్యాసము.

గరుడుఁడు హరికి సఖుఁడైనందులకుం బ్రమాణము:—“వితానదానవ్యజన మిత్ర కేతురథా దినా వైసలేయేన పురతః సేవితః శ్రుతిరూపితా” - ది. మా. చ. 1 (65).

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ బోఁ జదివి, నే నిటఁ గన్నదియేమి? యెవ్వఁ డీ

చదువుల యర్థవాదపు మృష ల్నిని జేల్చుడు, నీవు మాయెడం

జదువులమాట లాడి కనఁ జాల వాకానొక మెచ్చు, నొక్కఁ డీ

చదివిన కూర వింతచవి, చాలఁగఁ, దె మ్మను మెచ్చు దక్కఁగఁ. 35

కన్నది ఏమి=ఆనుభవించినది ఏమియులేదు, అర్థవాదపున్యుపల్= ఉదాహరణగా మయిన విభాగకల్పనలను, ఎవ్వఁడు జేల్చుడు= ఎవ్వఁడును మోసపోఁడు, (నేను) మోసపోనని హృదయము, చదువుల మాటలు = శాస్త్రములలోని వచనములను, కనఁ=పొంద, మెచ్చు=శ్లాఘ, ఈ చదివినకూర=భోజ్యమయిన యీ చదివినదానరి, వింతరుచి = ఆన్యులేమయిన రుచిగానుండును, ... ఆను మెచ్చు ఒక్కఁడు తక్కఁగఁ=ఆనెడు రుచి శ్లాఘ తప్ప-వ్యాసాతాలంకారము. (?)

“కామాకురాణాం నభయం న లజ్జా । విద్యాకురాణాం నసుఖం న నిద్రా

సౌధాకురాణాం నరుచి ర్న కాలుః । ఆధాకురాణాం నగురు ర్న బుధః”

మృషల్-ప్ర-మృషా-అవ్యయము-శృభా వల్లె తెలుఁగున రూపవిధి.

చ. అని గీర్వతి మతం బనలంబించి నిజాలాపహేళనపరమం దైన చక్కఁసు కుత
పోక్తులకుం గృష్ణస్వరూపంబు నేసి, యిందులఁ బొందుపడు ప్రత్యుత్తరంబుల వీనిఁ
గెలఁకిన, బుద్ధితో భంబుగా నింతకంటె నేమి యబ్బంబులు వినంబునునో, మీఁదఁ
గార్యంబు గల మాకు వీనిఁ గాదనం బని లే, దని యంగంబుఁ గూడుకొని, ఇంద్రో
నువర్తనఁబరుండై, సీచసంస్కృతికిఁ గోసి, తప్తభోగ్లాసంబునకు శబ్దపులంబున సంతర్క
తంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుడ, వేమ సమండు, నీనకులుండ, నసభ్యస్త
శాస్త్రుండ, నీకుత్తరం బీ శక్తుండ నే, మద్వచనస్థాలిత్యంబులు సహించి నయంచేసి
నష్ట మున్ ప్రార్థనంబు గావింపుము. 36

గీర్వతిమతము=చార్యాకమతము (నాస్తికమత మునుట), కలఁకినఁ = జర్పించిన, ఆందంబు
గూడుకొని = వానితో తానును జేరి, ఇలంబునఁ = వ్యాజము చేత, సుగతుఁ = బుద్ధిచేవుని, సర్వ
జ్ఞుఁడు=సర్వ మెఱింగినవాఁడును బుద్ధుఁడును.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మును, పా దైవొక్క నీకా యశో

భిఖ్య న్నే నును జేర్చు, మే యొనఁగూఁ దప్పింపఁ, న్వీరం బొక్కఁడే

ముఖ్యుడై యొనరింతు, దాని సఫలంబు న్నేయఁగా లేవుగా?

‘సఖ్యం సాప్తవచన’ మ స్తన మిథ స్సాంగత్య మూహించుచుఁ. 37

(నీవు), మునుపు=మొదల నే, దైత్యులందుఁ=రక్కసులందు, ప్రఖ్యాతుండవు=ప్రసిద్ధు,
డవు, అపైఁ=దానికి తోడుగా, నేనును, నీకా=నీకన్ననో, యశః ఆభిఖ్యఁ=కీర్తి యొక్క శోభను
జేర్చుఁ=కూర్చుదను, మే ఒకఁగఁ=దేహముయొక్కయీవని, తప్పింపఁ=మానను, ముఖ్యుడై=
ప్రధానముగా, వ్రతంబు ఒక్కఁడే=ఒక వ్రతమునే, ఒకరింతుఁ=ఆచరింతును, సఖ్యమే =చేలిమి,
సాప్తవచనమే = ఏడు ఆడుగులు కూడ నడచిన నివృత్తిలునది; ఆను - మన - మిథన సాంగత్యము=

...దరహానిత = చిలునవ్వగల వాడగుటతో (చిరునవ్వునవ్వును), చెక్కిలి = దాసరి యొక్క చెంపమయి, ...దాగరి = ఓ దాసరి, లెస్స = చక్కగా, పండించితివి ఓయి = వంచించితివి రా, వనిత = ఆడదిలో, తెరవాటులు = (తెరువరులను కొట్టి దోచుకొనుటయను), దారిదోపుల్లను కొట్టికొట్టి = నిత్యముంచుచి, మే = దేహమును, పెంచి = బలిపించి, నిన్నకాదా, విరక్తికా = వైరాగ్యముచేత, దాసరి = హరిదాసుడవు, అయినాడవు, ఈమును = నన్ను, కొంచెముచేసి = బేలు పట్టిచి (వంచించి), త్రాడుకొణకికోక = (జంతువేదేని తన్నుకట్టినత్రాటిని కొణకికట్టించుకొని పిట్టపోవునట్లు) తప్పించుకొని పోవుటకు, తలపోపెదు = కోరుచున్నావు, నిన్నుకా = మెచ్చితకా.

తా. — నిన్ను నన్నురాదు, నీవు శక్తి కలంతకాలము దాపు గొట్టినవాడవు. ఈ నాటికి ఇది సులభజీవన మని లేనివైరాగ్యము నటించుచు దాసరివేషమువేసి నాడవు. మోసము చేయుటకు మంచి పొంతకా మాటలు కల్పించితివి. నన్ను పరమజాగరూపని తప్పించుకొని పోజూచుచున్నావు. నీడ నేను మోసపోను జామా.

దరహానము హేళనముచేత. చెక్కిలి గొట్టుట - లాలనచేసినట్లుగానే తన శక్తిని చూపుటకును, నీగో మూయు మనుటయు; — పండించితివి - “వంచించె ననుటకు బండించె ననఁగను గిటరించె ననఁగను నగుచుండు” - ఆం. భా. “మార్గచోరకసంజ్ఞ మనుఁ బోలపరియనఁ | దెరవాటుకాఁ డనఁ దేజరిల్లు” - ఆం. భా. “నిరంతరతాపిదళసంపుట ప్రకర కాంతారంబునం దరపుం | దెరవాటులో తెగి కొట్టి” - మను. దెరవాటు కొట్టి = తెరవాటుగా కొట్టి, “(తెరవు ఆటు)” శ. ర. తెరవువాటు (వైచుట = కొట్టుట) అనినే దలంచెద. “వాటు దాకి ముక్కు వ్రయ్యలై పడెనని | ముదిత కోక కొంగు మూసికొంచు” - పంచ. మెచ్చితకా = నిటుక్కు నేఁ గనుగొంటి నని భా.

కా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో నీబోధ మాలించు ? నిం

లేరాజ్యంబు నరుండు బాసకయి మే నీఁ దాన యేతెంచు ? దీ

పార స్నేహ జననీమియు స్తగిడి నీవా రామియుం డెల్ల ; మే

లా రంతు, ల్బలుపల్కు లంత్యకుల, యేలా చింత. లేలా వగల్. 41

ఏ రాజ్యంబునరుండు = ఏ దేశపు మనుష్యుడు, నోరికడి = నోటిలోని కబళము, పోకా = తప్పి పోవునట్లుగా, ఈ బోధము = ఇప్పటికి పోనిమ్మ నెడి యీ యుపదేశమును, అలింపుకా = వినును, ... బాసకయి = తన ప్రతిజ్ఞను నిలుపుకొనుటకై, మేను ఈకా = తనదేహమును ఇచ్చువాడై, ... తీరపు ఆరక = నీకు సంతోషము కలుగునట్లుగా, ... చననీమియుకా = పోనీయననియు, నీవా = నీకున్ననో, రామియుకా = రాననియు, తెల్లము = స్పష్టము, అంత్యకుల = కడపటిజాతివాఁడా (మాలవాఁడా), రంతు = రచ్చింపునను, పలుపల్కులు = పెక్కుమాటలును, ఏలా = ఎందులకు, చింతలు = విచారములు, ఏలా... వగల్ = దుఃఖములు, ఏలా.

తా. — ఎవ్వఁడును నోటిమందటి కబళమును వదలుమన్న విషయంబు, ఎవఁడును తన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుచుండుట దేహ మిచ్చువాడై మరలరాదు, నేను పోనీయ ననుటయు, నీవు పోవనుటయు నిశ్చయము. పెక్కుమాటలాడి రచ్చచేయుటచేత ప్రయోజనములేదు, నీవు ఎంత విచారించినం బ్రయోజనము లేదు, అట్లే ఎంతదుఃఖించినను ప్రయోజనము లేదు.

రంతు - “రట్న రట్న రద్ది రద్దప్పత్త | రంతు గొహరు గోరనఁ వెలయు | నాఘోమన సమాఖ్య” - ఆం. భా.

తే. అనినఁ జెవిమూసి నారాయణా యటంచు

నతఁడు నను నమ్మవేచితితాళి ? యొక్క

శపథమున నమ్ము మని వాఁడు సమ్యక్తింప

వేనవే లృత్యములు వల్కి వివేకయున్న.

42

అనినఁ=రక్కసుఁ డన్నయామాటకు, చెవిమూసి=(వివేకగూడనివి ఇంకఁ జేయఁ పట్టినో యని) చెవులు మూసికొని, నారాయణా అటంచు=ఆదురుక్తి విన్నపాపము పోవుటకై నారాయణ నామాచారణముచేసి, అతఁడు=ఆ దాసరి, పితృతాళి=ఓయిపొలిదింటి, నను, నమ్మవేక=నమ్మని యెడల, ఒక-శపథమునఁ=ఒట్లుచేత, నమ్ము అని, వాఁడు=రక్కసుఁడు, సమ్యక్తింపఁ=ఒప్పుకొనఁగా, వేనవేల్=వేలకొలది, సత్యములు, ప్రమాణములు, పల్కి, వివేక యున్నఁ = ఆ ప్రమాణములకు రక్కసుఁడు ఒప్పుకొనకుండఁగా, (అని యనంతరమున కివ్వఁబడును).

ప్రథమపాదమున పుత్రయతి. 'నమ్మవేచితితాళి' - ఏనిశ్చయము నిశానియునకు జేర్చుచు చూడని పరమైవమృదు లోపము వైకల్పికంబు;-రెంటను లోపమునకు చాహరణములు.

“ఎంచే దెందము కందలింపు రహితే శేకాగ్రత నిర్వృత్తికే”

దెందుం గుంభగత ప్రదీపకలికా శ్రీదోషనందెందు బో

కందే నింద్రియముల్ సుఖంబుగను నాయింపే పరబ్రహ్మమా

నందో బ్రహ్మ యటన్న ప్రాజదువు నంతర్బుద్ధి నూహించుమా”-యను.

పితృత=మాంసమును-అశి=తినువాడు.

“శపథం శపథః పుమాన్,” “సత్యం శపథతీత్యయోః”-అను. “వేనవేలు... పలుంపాంసం పెట్టువేలు. ‘వేనవేలు మధుకమును వేనవేలుకన్నులును వేనవేలులుకలున. గింజన. మూర్తి’-హరి. పూ. 2 ఆ శ. రి.

శ్రీ ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి జనియించు జగంబు, ఎసింపు సిజ్జగం

బెవ్వనియందు, డిందు మఱి యెవ్వనియందు దిది, యట్టి విష్ణుతో

నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించిన పాతకి నొదు నేడ నే

నెవ్విధి నైన వి న్గదియనేని, యన నిన్విని బంధ, మూఁపిన్.

43

నేడ=ఈదినమే, నేను, ఎవ్విధి నైనఁ=ఏవిధానమునఁగాని, నిక, కదియవేలి=చేత్తమైనా, ఎవ్వని చూడ్కిఁజేసి = ఏవిష్ణువుయొక్క కటాక్షముచేత, జగంబు = లోకము, జనియించున్=పుట్టునో, ఇజగంబు=ఈలోకము, ఎవ్వనియందున్=ఏవిష్ణువునందు. వసింపున్=సేదించునో, మఱి=పిమ్మట, ఇది = ఈలోకము, ఎవ్వనియందున్ = ఏవిష్ణునియందు, డిందున్=లంబించునో, అట్టి విష్ణుగో = సర్వవ్యాపకుడైన యా విష్ణుదేవునితో, ఇవ్వలఁ = తదన్యుడయ్య, ఒక్కవేల్పున్=ఒకదేవతను, గణించిన పాతకిన్=లెక్కపెట్టిన పాపాత్ముడను, బ్రహ్మ=ఆదురును, అనఁ=అని దాసరి శపథముపల్కుఁగానో, విని=రాక్షసుఁడు ఆలకించి, బంధము=కట్టును, యోగిన్=విప్రీక్షణఁగా (అవతలి కన్యాయము).

“తా. - నేను ఏవిధానమైనను ఈ దినము మరల నీ కడకు రాకయితివా స్పష్టపిల్లలు కారుడైన విష్ణువుతో వేలువేల్పును సాటి చేసినపాపానం బోదును” అని యాదాసరి శపథము

పల్కంగా, రక్తిగనుడు దానికి ఒప్పుకొని ఆతనికట్లను ఊడ్చివైచెను. — ఇందు విష్ణువునకు మహారోషంబును సాటిగాఁ దని వైషణుఁడయిన యా దాగరియొక్క భక్తియు ఆమునతో ఒంగొకఁ జేల్పును సాటిసేయుట కన్న మహాపాతకములే దనియు స్పష్టపడుచున్నది.)

చ. ఆతఁడు తదల్పపాపఫల మందుట సుంకము దీటి పోయి, త
చ్యుతపశువత్త నేత్రునకుఁ జాగిలి మ్రొక్కె, రణదీప్తవంచియై,
స్వతికలిత ప్రబంధములఁ జొక్కఁగఁ బాడి, యసత్యభీభర
ప్రతగతి వచ్చి, రాత్రిచరుతో ప్రతపూర్తి గతార్తి నిట్లనుక. 41

ఆతఁడు = ఆ దాగరి, తనో... ట = తనో = ఆ బంధన మనెడి - ఆల్పపాప ఫలము = లభ్యమగుచున్న
యొక్క కాద్యమును (తన పాపశేషలేపముయొక్క ఫలమైన యా బంధనమును), అంగుట =
అనుభవించుటచేతి, సుంకము = (భగవత్సేవకై వాఁడఁకలిగిన) ప్రతిబంధకము, తీసి = తొలగి,
జాగిగా, జాయి = తానెగి; త... మ... తిత్ = ఆ (భయంగుడిగాని) - తదిదశపత్తి సేట్రునకుఁ =
కమలాక్షుడైన శ్రీమారె. జాగిలి మ్రొక్కె = దండ ప్రణామ మానరించి, రణత నివంది = మ్రోయు
చున్న పిడుకలవాడై, స్వతి కలిత ప్రబంధములఁ = స్వత్రములతోఁ గూడిన పాటలను, చొక్కఁ
గ = శ్రీమారి ఆగంబందునట్లు, పాడి = గానముచేసి, ఆన... తిత్ = ఆనత్య = ఆనత్రమునలని-
భే = భయముయొక్క - భరి = భారముచేతనయన - మ్రుత్ = మ్రోత - గతి = నడక చేతి. వచ్చె
(రక్తిగనునికదిప) ఏ తేంఁ, ప్రతపూర్తిక = ప్రతిమయొక్క సజశేటులచేతి, గతి ఆర్తిక =
పోయిన పీడచేతి, ఇట్లు ఆముక.

త. — యా దాగరికి ఏ పాపలేతను శేషించుయి...నో దానిఫలమే ఆ బంధనము, తదను
భవించు చేతి ఆ పాపలేతను తొలగియినది, అంతట పాతఁడు తిటాలన కుమంగుడై పోయి విష్ణు
దేవుని కీర్తనల ఆమున మెచ్చునట్లు పాడి, అనత్యవోషము తనకు తగులక యందుకట్లు వడివడిగా
రక్తిగనుని కడకు వచ్చి తనవత్తను పూర్తియైన సంతోషముచేత వానితో నిట్లు వక్కాణించెను.

ఆల్పపాపపాపము ఫలమనుభవముచేత నెని తపస్సుచేత నెని తీయింపవలయును. బహుజన్మ
సంచిత మంతియైన దాగరికి భగవత్సేవచేత నశించినది. ఇందుక శేషము ఇంకను ఉన్నందున తిత్క
లముగా ఆ బంధనము సంప్రాప్తించినది. దాని ననుభవించిరంగున ఆ శేషముకూడ తీటిపోయినది.
అంతట పాతఁడు పోయి భగవంతుని ప్రోత్సములు ఆమున హృదయమునకు పరిమానంది పొగుకట్లు
పాడి అనత్యవోషము తనకుం దగులకుండునట్లు వడివడిగా రక్తిగనునికదకు వచ్చి తనవత్తను
పూర్తియైన సంతోషముతో నిట్లు వక్కాణించెను.

చొక్కఁగ = ఈతిఁక పాపశేషకృత్మమైన యా ప్రతిబంధకము తీసిన మహాసంతోషము
చేతి నిత్యముకన్న రిసోత్తిరింగముగాఁ బాడినందున. అనత్యభీ - మాకు తప్పినయగౌరవము గారు.
మహాయేమన. సంతో నితిరచేతము సాటిచేయు పాతకము, కావున నే 'భరి'ము, 'భరిము' వలననే
కావడి మోచువానివలె వడిగానడచుట.

ఉ. స చెఱు: బాసి, పోయి రజనీచర, చక్ర భజంక, ముక్తి పొం
చే చేర, యే చెఱుం దివులనే, నిక, నుండఁగఁ జూచు వంచుచో
నేచరణంబు లేయుచర మేయుర మేళు మేళించు, లీ
హ చరణంబు లాయుచర మాయుర మాసర మాగరంబులక. 42

రజనీచర=ఓరి రేత్రిమ్మరీ (రక్కసుఁడా), నీచెఱ్ఱ=నీ బందినుండి, పానీ=ఎడనీ, పోయి=వీగి, చక్రిక=హరిని, భజంపక=సేవింపఁగా (నాట), ముక్తిపొందు=మోక్షము భవము, ఏచర=వర్ణి నదిరా, నేను, ఇంకక=ఏ చెఱ్ఱ=ఏ నిర్బంధమునను, తిగులక=చిక్కిను, పంచుచోక=నన్ను కట్టువదలించి పంపునవ్వడు, ఏ చరణంబులు=ఏ పాదములు, ఏ ఉదరము=ఏ కడుపు, ఏ ఉరము=ఏ తొమ్మి, ఏ కరణంబులు=ఏ చేతులు, (ఉండినవో), ఈపు, ఆ చరణంబులు...ఉండఁగక చూడు=సరిగానుండఁ జూచుకొమ్ము.

తా.—నా ప్రతిము సెఱవేటిని, నాకు ముక్తినుభవము చేపూడినది, ఇక నాకు చెఱ భయములేదు, నావలన ఏ హానియు లేదని నీవు పంపునవ్వడు ఎట్లుండినవో నా హవయములను అట్లుండఁ జూచుకొమ్ము.—వృత్తియను ప్రాసము.

లే, ఆనినఁ దత్సత్యమునను నే త్రాంబులురులఁ

బ్రమద పులకితగా శ్మశ్నే పాటుటసుర

యినుని మధ్యంబునపుటెండ దనదీ పెద్ద

బట్టతల మించఁ బ్రవ్రఁ జేరఁ బాటు లెంచి.

46

ఆనినక=ఇట్లు దాసరి చెప్పఁగా, పాటుటసుర=ఆ బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, తిత గర్వినునవక=ఆ దాసరియొక్క ప్రతిజ్ఞనిర్వహణమునకు, నేత్రాంబులు=ఆనందబొప్పములు, ఉరలక = రాలు చుండఁగా, ప్ర...డు. ప్రబ్రద = హర్షముచేతి-పులకితి = గగ్గరిన్ని-గాత్రుఁడు = రేహముకల వాఁడు, ని, ఇనుని మధ్యందినపుటెండ=సూర్యుని మధ్యాహ్నపుటాతిము, తనను పెద్దబట్టతలక=వెండుకలులేని తన పెద్దకేళి భాగమందు, మించక = మెఱయుచుండఁగా, ప్రవ్రఁ =మూలవానిని, చేరక=కలయుటకు, పాటు లెంచి=పరుగున వచ్చి. (శ్మశ్నేయము).

తా.—దాసరి యట్లు చెప్పఁగా, ఆరినిగర్వమునకు ఆ బొమ్మరాకానీ ఆనందబొప్పములు గురియును ఒడలేల్ల గగ్గరిన్ తన పెద్దబట్టతలపై మధ్యాహ్నపుమిడియిండ మెఱయుచుండ, ఆ దాసరింగూడుటకు పరుగున వచ్చెను.

పాటుటసుర=(పాటుడు+అసుర); “పాటుడనఁ బుడమివేల్చిన బాఁడఁ డనఁగఁ బన్ని గట్టన ప్రిపుండు జగతిమఁగు.” ఆం. సం. వృత్తియందు దుట్టు బాఁడగా పాటు కేషింమను. “పాటువాఁడు,” తర్వాత కర్తృధారయ టుగాగముచే “పాటుటసుర.”

ఉ. కొండయుబోలె భక్తి చల గొంచునె, వాఁడు నిజప్రవృత్తమీ

హిందస ప్రాలుపాకలపు లేనుఁగుబోలె, నొస ల్లరంఘ్రులు

దుండ, రొద న్నహగిదులు హోరనఁ, బ్రస్తుతి వ్రాసే, దంష్టికా

దండము లెల్ల వట్టిన నను, బొకఁ డొక్కఁడ నెల్ల జేప్పుచుక.

47

వాడు=ఆరిక్కసుఁడు, కొండయుబోలెక = తానొక కొండయోయనువట్లు, భక్తిక=ప్రసత్తితో, చలగొంచునె=(దాగరికి) ప్రదక్షిణము చేయుచు నీ, నిజ...నక - నిజఃతఃయొక్క (తన్ను గట్టియన్న) స్త్రుమ=వృత్తియనంగు (వృత్తిముక్తంద) - ప్రమీ=పరిగెగా - హిందసక=తిరుగుటచేతి, ప్రాలుపాకలపు వీనుఁగుబోలక = పడెడు పాకలవ్యాధి భూక్తిమో రేనుఁగువలె, నొసలు=తనభోలగు. తిత ఆంఘ్రులందుక=ఆ దాసరియొక్క - ఆంఘ్రులంగక=పాదములందు,

(ఏనుఁగువత్తున ఆ వృక్షమాలములందు), ఉండకో = తగులునట్లుగా, రొదకో = పెను ప్రాంతేత, మహాగిరుకో = పెద్ద కొండలు, హోరు అనకో = మాటు ప్రాంతంగా, (ఇదియు ఏనుఁగునకు అన్వయించును), ప్రస్తుతికో = స్తోత్ర మతో (స్తుతించుచు), వ్రాలి = త్రేల్లి, దంష్ట్ర కాదండములు = కట్టి వంటి కోఱలను, ఎత్తి = పెక్కి ఎత్తి, పట్టినపదంబు = (అకోఱలతో) పట్టుకొన్న పాదము, ఒక్కడొక్కడ = ఒక్కటొక్కటిగా, నెత్తికో = తన శరీరమందు, చేర్చుచుకో = ఉంచుచు (పైకన్వయము.)

తా. — ఆరక్కసుండు కొండ లిరిగినట్లుగా దానికి భక్తితో ప్రదక్షిణముగావించినవారై (ఉత్తేత్తి), పాకలపు లేనుఁగు ఏవిధముగా తనకట్టుకంబ మైనచెట్టుమట్టును బహిరతిరిగి, గిరులు మాటు పెలంగునట్లు రొదపెట్టుచు దానివేరులకు తననొకఁగు తగులునట్లు పడునో, ఆతిరున దానిపాదములకు తననొకఁగు తగులునట్లుగాను కొండలు మాటు పెలంగునట్లు రొదతో నాతని స్తుతించుచును, వ్రాలి (ఉపమ), కోఱలతో ఆతనిపాదముల నెత్తి ఒకటొకటిగా తనశరీరంబునం జేర్చి.

‘భ్రమీ’ అని ఈకారాంతము. — “భ్రమిః, స్త్రీ, (భ్రమ+భాహుళకాత్ ఇతి), ‘భ్రమణమ్ భ్రమః’ ఇత్యమః, ౩ ౨౬॥ భ్రమీ ఇతి భిరతః॥ (మణ్ణలూకారగతిః)” అని రాధాకాంతీయము. “వలగొను-డే. స. క్రి. (వలను+కొను) ప్రదక్షిణించు. ‘వ. గుణోచిత ప్రకారంబున వీడుకొని వలగొని మగిడిరి.’ సం. ‘కృష్ణం కృత్వా ప్రదక్షిణమ్.’ భార. ఉద్యో ౩. ఆ. క. ర. “గదాహతికి నాత్మగోంకక యెదిర్చి రాఁగా నిడో! గదా యనుచుఁ గ్రిమ్మిరాక్షసుఁడు వైచె గాఢభ్రమి! నదత్తు-నక కింకిణీదలబాగ్గు గ్రాన్ధుటి! వదావదనుహాహావలభి యైనకూలంబునక” మను. “లోలైరిత్రైక్షురజైరి వాభిసో! జవాద్వృజనీభి రసా శరి జన్మైః! నాభిః ప్రతేరే పరితః పవో చిత్ర మినినినా ల్లలనావలమ్మితైః!” మాఘ. 2 (71) [“భ్రమిః = భ్రామిః” అని మల్లి. టీక.] “నొసలు నెన్నొగల్ నుదురు నెన్నుగు రనంగ దనరు ఫాలంబు.” ఆం. సం. — “అజ్ఞిర్నా పాదమాలయోః” మేదిని. — “ఒప్పు ధ్వనికేర్లు రొద యన నులివునాఁగ” ఆం. సం. ‘భ్రమ హిండని’ అనుపాతమున అహిండన - (అ+హిండా) - “హిండానే చ పథా రాత్రా” మాలాయుధః; - చూ. క్రికలో “హిండిత”.

భా. ఈసర్వసహా దేవదానమహిభృన్దైనివాచాతప

శ్రీసర్వప్రము నేతదన్యకృతులం జెప్పంబడు. స్మార మా

నీసత్యం బురరికృతాంత, మిల నెం తే వృద్ధవై మంటి నే,

నాసత్యం బిఁక నిన్నుఁబోలెఁ గృతసంధా ధూర్వహం జ్ఞమికి. 43

ఈసర్వసహా = ఈధూలోకములో, దేవ...ము-దేవ = దేవతలయందు-దానవ = అసురులయందు-మహిభృత్ = ధూపతులయందు-మాని = శిష్యులయందు-వా...ము-వాచా = వాగ్రూపమున-తపః = వ్రతముయొక్క-శ్రీ = సమృద్ధి యొక్క-సర్వస్వము = సకలధనంబును, ఏ...లకో-చిత్త = ఈశరీర దానముకంటె-అన్య = వేఱయిన-కృతులకో = పనులయందు, చెప్పంబడకో = ప్రశంసింపఁబడును, స్మారము బౌసిసత్యంబు = ఇంత దాగుణ మైన (అనఁగా శరీర ప్రదానరూపమున) నీ ప్రతిజ్ఞ, ఉరరికృత అంతము = అంగికరింపఁబడిన (నెఱవేర్చఁబడిన) నిశ్చయముకలది (నిశ్చయముగా నెఱవేర్చఁబడినది), నేకో, ఎం తేకో = మిక్కిలి, వృద్ధున బి = ముసలివాడనై, మంటికో = జీవించియున్నాను, ఇకలకో, నిన్నుకో, హే...లో-దొరయనట్టి-కృత = చేయఁబడిన - సంధా = ప్రతిజ్ఞ యొక్క-ధూర్వహుల్ = సాధకులు, లేమికికో = లేరనుటకు, నాసత్యంబు = నా ప్రతివ.

తా.—ఈ లోకములో దేవాసుర ధూనాముక మనులు ఇట్టి శరీరదానముగఁగాక ఇతర కృత్యములందు తమ వాక్యకృత్యమును నెఱవేర్చుకొన్నవారు కలయగని ఏవలె అతిదారుణమున శరీరదాన ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చినవారెవ్వరును లేరు. నేను బహులగృహ్యుడను, నేను చక్కఁగా ఎఱుంగుదును. నీ వంటి ప్రతిజ్ఞానిర్వాహకులు జగత్తులో లేరని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను.—వ్యతిరేకాలంకారము.

“అమరు వ్యతిరేకము విశేషము వచియింపఁగ విషయ విషయములలోనకా! తమిసె వెలుగు నెల, పగ లే! కమలము, నిముఖము నర్వికాలములందుక” —ఆ. సం. “నర్వంసవా? వసుమతీ వసు ధోర్యో వసునరా,” “దారుణం భీషణం భీష్మం ఘోరం భీషం ధియానకమ్,” “అగ్నికృతి మురగ్యృతి మూరీకృత మాశ్రుతం ప్రతిజాతమ్,” “సంధా ప్రతిజ్ఞామర్యాదాఘోర్యమోఘ్యం ఘోరేషుఘోరేషా స్పృహనరారాః” —అమ. —వృద్ధుడు — “కృద్ధాగులడుజ్జనక లోపము విభాష నగు” —బాల. తిప్పి. ౫౬. అందువలన ‘వృద్ధ’ అయినది. అటుపై అన్నదియేమగునుగంటి ఏకత్వియను నుప్రత్య యంబును దానికి ముందుండు ఉత్తియని కత్తియను. మా. బాల. కా. 33, 34.

ఈ పద్యమున తృప్తియపాదమున నీతిగనుతి. —“ఏని యనునాంధ్రస్థిమణి? నడిన పూర్వ పదమాతునిద్రాయోక్తి న! మ్రోగు వ్యంజనవర్ణం! బైస రచింపునగు నీతిగనుతి లనుచుఁగి పుగ్గి.” అప్పకవి. ఇందువలన నిట వ్యంజనముల చేయబడినది.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె వఱి? యాధృతి, సిస్త్వతి, సీముతరత
 నీరగతి, సీమురారిఁచ నేరన జీననవ స్థలక, సమా
 దృత కలగాన సింధు లహర స్తవన స్తవభావ భాగురు
 శ్రుతి తత బన్ధ తుంబికి గురుగుడనవి పృపానలంబిక. 41

మఱి=మఱియును, సమా...తిక = సమా దృత=మిక్కిలి అదరంపఁబడిన-కలగాన=తియ్యని పాటయినెడఁ-సింధు=సముద్ర మయొక్క-లహరి=అలలయందు (అలలయ)-స్తవన=అంగదాఁగొట్ట యందు-స్తవభావ=లేవతనమును - భా=సాంద్రియన్న - ఉరు=శ్రేష్ఠమైన - శ్రుతి=వాదము (లేక నుతి) కలని యగునట్లుగా - తితి=వీణయందు - బద=కట్టబడిన - తుంబికి = సారకాయగలవానికి, కరుం...తిక = కరుంగుడ=పరుంగుడియ నడి తత్త్వమనందలి-నంబి=ధగి వంతునియొక్క - పృపా = కరుణను - అవలంబిక = పట్టుకొనయందు వానికి, నీడె, ఈ దృతిక = ఈ దృష్టిమనంగును, ఈ స్త్వతిక = ఈజ ప్రియందును, ఈ...తిక = ఈ-బుతి=నత్యమయిన-అరిర=భాషితమునందు - స్థి = నిలుకడగల-నతిక = చరిత్ర మంగును, ఈ-యరా...తిక = యరారి-శ్రీహరియొక్క-పద = నిరణయాల యొక్క - నేనన = కొలువనెడఁ-జీననవత్ = గ్రుక్కగల అ-మితిక = మదియంగును, ఈడె = సమానులా.

తా.—నీవు ముగ్ధునియైన హరివ్రోత్రిగాన సముద్ర పుటలలయ దివ్యవాదప్రదముగా తుంపి కట్టిన నీ వీణయనెడఁ తెప్పవతి వాఁబుచున్నావు; కరుంగుడ ధగి వంతుని కరుణ నిత పట్టుకొమ్మగా నున్నది, అట్టి నీకు ఈ దృష్టిమందు, ఈజ ప్రియందు, ఈ మాటనిలుకడయందు, శ్రీహరినేనమే పరాయణమైన యీ బుద్ధియంగును నాటి యెవ్వరును లేరు.—వ్యతిరేకాలంకారము.

‘దృతి ధారణధ్యేయోః,’ ‘నత్యం తిక్త్యం బుతం సమాత్,’ — అమ. “నవ డీరతాః ఖలు లగ నిగరః” —మామి 9 (69). “లేన వా గి పుషా పుషాత్సర విరతా” — ఘం. 9 (9). “వధ్యైవ వాగుక్తేభిః తార్థా” అని మల్లి. పా. “పదనేన నేరననన్దతిక” = పదనేవయొక్క కట్టుబడిలపైన (అనఁగా పదనేనను చేర్చి కట్టినదైన) మనస్సునందు.

‘అదృతా సాదరార్పితా’-నానా. “దేశే నదవిశేషేనైవో నిన్ధర్మా సరిప్రియం,” ‘ఉడు పంతు ప్లవ్యకోలః’-అను. “ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దః శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః సా శ్రుతిః సంపరి క్షేయాస్వరావయవత్తదా,” - అని సంగీతశాస్త్రము. ‘తతం వీణాదికం వాద్యమ్,’ ‘తుమ్మిలూ బూరుభేనమే’ - అను.

తే. అనిన నాతనిఁ గొగిట నునిచి పలికె

ప్రత మొనర్పించి తని భాగవత వరం

మోయి రజనీచరేంద్ర నీ యురుకృపాక

టాక్షమునఁజేసి ధన్యుడ నైతి ననఘ.

50

అనిన = రక్కసుఁడెట్లు పలికినంతట, భాగవత వరంపను = విష్ణుభక్త శేఖరుఁడయిన యా దాసరి, అతనికొక = ఆ రక్కసుని, ప్రతము ఒనర్పించితి = నా ప్రతమును చేయించితిని, అని, కొగిటకొకనిచి = కవుగిరించి, పలికె = ఇట్లు వచించెను, ఓయి, రజనీచరేంద్ర = ఓయి రాక్షసోత్తముడా, అనఘ = పాపరహితుడా, నీ... చేసి-నీ = నీయొక్క-ఉరు = ఎక్కు-దైన-కృపా = కరుణతోడి-కటాక్షమునఁజేసి = కడగంటి మాపువలన, ధన్యుడ = కృతకృత్యుడను, వతిని.

తా. — రక్కసుఁ డెట్లు పలుకఁగా, దాసరి “ఓయి ఆసురవరేబ్బుడా, అనఘుడా, నీవు ఈ దినము నా ప్రతమును సొంతవేర్పించితిని, నేను నీ యత్యంత దయాభాగ కటాక్ష వీక్షణముచేత నా పని సొంతవేర్చికొంటిని,” అని పలికెను.

“పుంసుత్రం సావతంసా ద్వౌ కర్ణపూశేతు శేఖరే”-అను. “భువి నివి నవలనఁ బొడమెఁ బురుష వతంసా” అని యుండుటచేత “భాగవత వరంసుఁ డనియుం జెప్పవొప్ప. — “చేతభిభక్త్యై రక వర్ణకంబులకును వలనవర్ణకంబునకును తఱచుగ చేసి ఆనుప్రయత్నంబున”-ప్రా.వ్యా. కార.౪. డి. బాసలు బండికండ్లు, మఱి ప్రాణభయంబున లక్ష నేసినం,

గ్రాసము కృచ్ఛులబ్ధి, ముడుగ న్వసమే? యిది నీక చెల్లె, నో

భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము దానకీసమే

పో, సమూహాదెడిం గులము పొత్తున వైత్యులకెల్ల నంకతక.

51

దాసలు = ప్రతిజ్ఞలు, బండికండ్లు = నీలకడలేనివి, మఱి = అటుపైని, ప్రాణభయంబునకొక = తన ప్రాణముపోవు ననుభయముచేత, లక్ష = లక్ష ప్రయాణములు, చేసినకొక = (ఆ పన్నుడు) చేసి నప్పటికిని, కృచ్ఛులబ్ధి = శ్లేశముచేత పొందఁబడినదైన, గ్రాసము = ఆహారమును, ఉడుగకొక = వదలుట, వసమే = శక్యమా, ఇది = ఇట్లు దొరికిన యాహారమును వదలుట, నీక = నీకే, చెల్లె = సాధ్యమైనది, ఓ భూసురవంశ్య = ఓయి బ్రాహ్మణవలయున జనించినవాడా, పుణ్య...ను - పుణ్య జన = రాక్షసులయొక్క - పుణ్యజన అంకము = పుణ్యముల నెడి పేరు, తావకీసమేపో = నీకే సుమా, వలనుపొత్తునకొక = జాతియొక్క యున్న డిచేత, వైత్యులకెల్ల = రాక్షసులకందలపను, అంకతక = పేరుగా, సమూహాదెడికొక = కలిగినది.

తా. — ప్రతిజ్ఞలను నన్నునచ్చునా? ఆపన్నుడు ప్రాణము తప్పించుకొనుటకై లక్ష ప్రయాణములైనను, చేయును, వానిని నన్ని శ్లేశముచే దొరికిన యన్నమును వదలుకొనుచొడ్డవాడు కలఁదా. నీవు ఒక్కడేదో అట్టి పుణ్యుడవు. బ్రాహ్మణవంశమందు జనించినయొకమహాత్ముడా, పుణ్యజను

లని రాక్షసులకుం గలిగినపేరు నీయొక్కనిదే సుమా, నీమాలయుగా కలమునుండినే వారికిని పేరయినది. నీయంతపుణ్యాత్ముడు లేడని భా. — విరుదలక్షణచే ప్ర నిదమయినపుణ్యజన్మము నకు యోగముచే పుణ్యులయినజనులు అని అన్యార్థకల్పన చేసినందున విరుక్త్యలంకారమున, తదుత్పాదిత మైన యుత్పేక్షయు.

“యాతుధానః పుణ్యజన్మో దైర్ఘ్యతో యాతురక్షసీ” అను. బండికండ్లు - బండి క్రములు తిరుగుడునుడుచుండునుగాన అపదమునకు నిలుకడలేనివి యని యగుము గలిగినది. - సూక్ష్మకాలంకారము, అంకము=చిహ్నము (పేరును చిహ్నమేగావున ఇట పేరు అంకము.)

చ, కడుపు మహాశుభ న్న కనకంబడ న స్ఫురకృత్యుఁడేయిం బో
విడిచితి, వేము జాత్యముగ వేధ విధించిన కూడిని మీకు, నీ
యెడ నొకకీడు గల్గి, దింక నే మనిన, స్వతః సీను నాచ నూ,
బడలిక వీట నిష్టావు బారణనేయుము ముక్తి గల్గింక.

52

(ని) కడుపు, మహాశుభక = కేదాంకటిచేత, కనకంబడ = వాడినోపుమండలాంక = నన్ను, కృతకృత్యుఁ = (సేను) చేయవలసినహరిభవనను చేసినవానినిగా, కే నాంక = కే నుటక, పోక = పొమ్మని, విడిచితివి, ఏము=మహాపుల మైనమేము. మీరక = కృష్ణబుద్ధిగలవని, జాత్యముగక = జాత్యుచితముగా, వేధ = బ్రహ్మ, విధించినకూడిని నిలుమించి కయోగము, సూక్ష్మకాలంకారము = ఈవిషయమందు (అనగా మమ్ము భక్షించుటయందు), ఒకకీడుగల్గును = మీరేపాపముగాని సంధి వింపదు, ఇంకక = ఇట్లునేయక, మఱి ఏమనినక = అంగులకు వివేకముగా పోగొట్టినను, నీరక = ఆనచా=అట్లు పలుకవలదని నీకు నాయెట్లు సుమా, మైత్రికల్పనక = నీకు నాయగుచెలివి కలదేని, బడలికవీటక = నియలపుపోవునట్లుగా, ఈశనువుక = ఈనానాయకును, పారణ చేయుము = భుజింపుము.

“అశనాయా బుభుక్షు త్సోత్” - అను. “భాగురి మతే తూపి సై ధాచ” - అని సామాశ్ర. “ప్రప్తప్రజాపతి ర్యేధా విధాతా” - అను. ఆన-ప్ర. అర్థా. చా=చుమా. “పాపానావిధిః అభ్యవహరకర్త” మల్లి. టమార. 5 (22).

క. ఈమాట నొప్పిబొచ్చెము | లేమికి నీశ్వరుడ కరి నిల్వించుచిట్టి,

నామెయి మేదోమయ దృ | ప్రామిషములు మెసపు మన్న, నరకంబు నొక్కట, 53

ఈమాటక = సేను పల్కిన యీవనమందు, పొగిసొచ్చెము = కపటమేమియు నన్యారథ మేమియు, లేమికిక = లేనందునకు, ఈశ్వరుడె = ఇగ నందుడె, కరి=సాక్షి, నిల్వించుచిట్టి = మీరు సురవైరి (రక్కసుడౌ అనుట), నామె...లు-నామెయి=నా శరీరమందలి మేదోమయ=మెదడు నిండుగాగల-దృప్త = క్రొవ్విన-అమిషములు=మాంసములను, పెదవులు=ధక్షింపుము, అర్థక = అని వాసరి చెప్పగా, అతడు=రక్కసుడు, అర్థక = గుఱుముతో, అమక = ఇట్లుపల్కిన.

తా. — “ఓ రక్కసుడౌ, నామాటలో కపటముగాని లోపముగాని లేనందులకు అనగా- ఈమాట సేను త్రికరణబుద్ధిగా శక్తివంగులకు భగవంతుడే సాక్షి. కావున నీవు నా నేమా నంగు సమృద్ధిగా నున్న మెదడును క్రొవ్వినమాంసములను ధక్షింపుము.” - అని వాసరి చెప్పగా, రక్కసుడు గుఱుముతో నిట్లు పలుకుచున్నాడు.

“శ్యామలవర్ణంబుపాక్షియు మర్యాదఁ పరఁగుచునుండును కరి యనంగ”-ఆం. భా. “శ్యాభా నిలిపూ ద్యునద స్పర్శిణశ్చ సభశ్చరాః”-త్రి కాండ శేషము. — “పిశితం తరసం మాంసం పలం క్రశ్య మామిషమ్”-ఆము.

శా. ఎట్టా ? యిట్టగునయ్య పల్క దయలే? కిన్నాళ్లు నీహడె యీ

పొట్టం బెట్టి, మహాఘలభిం దనువుం బోపించి, యెన్నాళ్ల కే

నెట్టే నొక్కతనస్వీ యొక్కవ్రతి రాడే, చూడడే, తత్కర్క

బుట్టు స్వీకరించి దీని, నానొదలి, యోపుణ్యాన్న యిట్లుంటే!

54

ఎట్టా=ఏమంటివి, ఇట్టు దయలేక పల్కక, అగునయ్య=తిగునబయ్య, ఇన్నాళ్లుకొ= (జన్మప్రభృతి) ఇంతకాలంబును, ఈకూడె=ఈనరమాంసాహారమునే, ఈపొట్టుకొ=ఈ (పొడు) కడుపులో, పెట్టి, మహాత ఆఘలభిః=గొప్పపాపముయొక్క సంప్రాప్తి చేత (మహాపాపముచేసి), తనువుకొ=ఈదేహమును, పోషించి=పెంచి, ఎన్నాళ్లకేని=ఎంతకాలమునకైనను, ఎట్టేని=ఏకార గునునైనను, ఒక్క-తిపస్వీ=ముని, ఒక్క-వ్రతి=వ్రతీకుఁడు, రాడె= (ఈదారిని)రాడా, చూడడే=నన్ను కటాక్షింపరాదా, తత్ కర్మకొ=అతని కనికరముచేత, దీనికొ పుట్టుకొ=ఈరాక్షస జన్మమును, స్వీకరింపరాదా = తోలఁగింపుకొనబడును. నాకొ=అనిశేను ఆశించియుండఁగా, ఒదవి = వచ్చియు, పుణ్యాత్మ=మునుష్యుఁడగుట, ఇట్లు అంటివే—ఈవిధముగా వచించితివే.

తా.—ఆయ్యా పుణ్యాత్ముడా, నీ పట్టు చెప్పఁగూడదు; నేను పుట్టికప్పటినుండి ఈ నర మాంసమే ఈ పొట్ట పెట్టి దేహమును పెంచి మహాపాపము సంపాదించి, పిమ్మట అంగులప గుఱి సుండైన వినాశితైనను ఒక మహామునియొ, వ్రతియొ. ఎకనో ఒక మహాపురుషుఁడు ఈదారిని గాఁడా, అతనికినికాకటాక్షముచేత ఈజన్మమును తోలఁగింపుకొందును గాక అని చింతకాలము ఆసింపుకొని వేచియున్నందులకు, నీవు వచ్చియు ఇట్లు నిన్ను భుజింపు మని పత్తితివే! అట్లా పల్కకము మహానుభావుడా.

ఎట్టా... ఈపాపము క. ర. మంగువ్యాఖ్యాతము. దీనికి ఆప్రేక్షితమందు “ఎట్టెట్టా” అని గూఢమునియు అందున్నది—స్వీకరింపరాదీ-పితకం-చూ. ఎన్నాళ్లు(ఎన్ని+నాళ్లు), చూ. ప్రా. వ్యా. నచూ. 3౬.

క. మీవంటి భాగవతులుం. బావనులుగఁ జేయ లేని మఱిగతి యేని

మావంటివారి కిం. మా! చేపము వెనుకటిది చూడ క్షింపు క్కొ. 55

మీవంటి భాగవతులుకొ=మీబోటి వైష్ణవులుగూడ, పావనులుగకొ=పవిత్రులనుగా, చేయ లేని=చేయునియడల, మఱి=పిమ్మట, మావంటివారికొక, గతి ఏదీ=దారియొక్కదీని, ఇకకొ. మా ఏనగా వెనుకటికొ=వెనుకటిమః-పేయవృత్తిని, చూడకొ=గణించక, కర్మకొ=దయతో, అక్షింపు=చూఁపుము (దయచేసి నన్నుం గడతేప్పి మనుడు).—కావ్యాధాపత్త్యలంకారము.

భాగవతుఁడు = భగవంతునియందు భిక్షుఁడు. పావనులు = ఇతరులను పవిత్రులనుగా చేయు వారు అని దీనికి వాచ్యార్థము. తాను పవిత్రుఁడు గాక ఒరులం బనిశ్రీకరింపనేరఁడు గావున, పావ నుఁడు పవిత్రుఁడ, కాఁబట్టి పవిత్రుఁడమందు ఇచ్చటప్రయుక్తము—ఏదీ - “ఏదొక దొరుకుమేదీ” - భార. ఉద్య. ౪. ఆ. ౩. ర. వంటి—“మావంటివైక కావలికెల్లకొ! మీవంటి గృహస్థుల” - మను, ఏవము-రూ. ఏవ.

తే. స్వధితిమైనను ద్విజుఁ దిన్న శస్త్రమైన
సరియకాఁ గాంచనమ చేయుఁ బరుసవేసి,
యాయసాధారణన్యాయ మెన్నవలచె
మాన్యశలవోటఁ గదియు భవాన్యశలను ?

56

పరుసవేసి = స్వస్థివేధి (యను రసవిశేషము), స్వధితిమైనను = అదనమున వినియమునైనను.
ద్విజుఁ = బ్రాహ్మణుని, తిన్న శస్త్రమయినకాఁ = సంపదక ద్విజునకు, పరుసవేసి = గుల్మముగాక,
కాంచనమయినగారముగానే, చేయుకా, మాన్యశలవోటఁ = నాబోంట్లగుటల, కదియుభవాన్య
ద్యశులకఁ = చేరుకట్టి, వినిబోంట్లకు (వినిబోంట్లు), ఈయసాధారణన్యాయము = ఈయట్లని
న్యాయమును, ఎన్నవలచె = పాటించవలదా.

తా. — పరుసవేసి నిరపరాధమైన గొడ్డటియినయను, బ్రహ్మహర్షిగానింక నాబోపాప
మును కత్తియినయను, పరుసవేసి బలగానిని చేయును. ఈయట్లనిన్యాయము నాబోంట్ల
నుండు వినిబోంట్లు ఆవలంబించవలదా? మికినికట్ల పనిమీఁద పాత్రిము, పాపి పాత్రిము
కాదు, అనుభవము కూడదు; ఎల్లవారిని మీను గుల్మముగానే అన్యసింపవలెను, కావున
పాపిమైనను నన్ను కడతేర్చుట నాకు నుచితము. — ద్విజులంతలంచారు.

పరుసవేసి = ప. స్వస్థివేధి = ఇనుము లోనగువానిని అంగారు చేయుటలో పదవియు - స్వధితి
పరకు శ్వ పరశ్వధి = అను, ద్వయోః క్తకారః “అవే రవేన సంప్రే” అని వస్తుధాతవః సుకర్ణాని
ధవన్తి” వికృతమచరితము. స్వధితి = అజకర్ణి లో నాడంబడు త్వికరముని గ్రహింపవలెను. యాగ
ములో “ఓమధే త్రాయవైస్వగ్ స్వధేమేనగ్ం హిగ్ం ంహి” అనుమంత్రమును పఠించుటమాను
నికీ అధ్వర్యుఁడు వచనము చేయును. మంత్రారము “ఐ ఓమధే త్వికరమేమేనగ్ం హిగ్ం హిగ్ం ంహి” ఇంగు
వలన నిచట యాగోపకరణమైన త్వికరమును చెప్పటమేత్రము.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల కార్తిఁ బలుకు

కృపణత కఠఁ దృప్తిప్రాయ మెద్ది యనిన,

నిశ్చం దను వంట యనుకంప యే ? మదాన్త

కసటుఁ బొపుటయే యనుకంప గాక.

57

అనికఁ = రక్కసుఁ డిట్లు పలుకఁగా, దేహార్పణముఁ = శరీరముమొక్క ఆర్పణమును,
బల్లక = అంగీకరింపక, ఆర్తికఁ = గుఱుమునో, పలుకు కృపణతకఁ = పంపించినవస్తువునునక,
అథఁ = అదాసరి, ఆభిప్రాయము ఎద్ది = నీతాత్పర్యమేమి, అనికఁ = అని పలుకఁగా, మగ్గి
కసటు = నా జీవుని పాపమును, పొపుటయే = నిగర్తిల్లలేదుటయే, అనుకంపగాక = దయగాని,
తనువు = దేహమును, ఇత్తును అనుమాట, అనుకంపయో = దయమా.

తా. — ఇట్లు కంభజుఁడు పలుకఁగా, దాఁకరి. గూతనిని, ‘నాదేహమును ఆర్పించెద
నన్ను, వల దని గుఱుమునో నివారించుచున్నావు, మిగిలిన కాలవలసినదే? అని చూడెను.
అంత నారక్కసుఁడు ఇట్లు పలుకుచున్నాడు. — ఆయ్యా, నా జీవుని పాపమును నొలంగించి నన్ను
శుద్ధుని చేయుట నాయందు దయమాపుట యగునుగాని, నీదేహమును నాకు తినుటకేవ్వుద వనట
ధ

దయచూపుటయగునా?—నీదేహము నాకు వలదు, నన్ను కుదునిం జేసి నాకువచ్చిన యీపాడు జన్మమును తొలగింపుము; ఇది నా ప్రార్థన.' అని యుత్తరము చెప్పెను.

ఒల్లక - వలచుధాతువు - రూ. వలవక—‘ఆర్తిః పీడాధనుష్కాన్యోః,’ ‘శారుణ్యం కరుణా ఘృణా కృపా దయానుకమ్నా స్వాత్’-అను. ‘దోష మనంగను దోషగు దోషగు నాఁ | కనులు నాఁ బాపంబుగాఁ దనర్చు’ ఆం. భా.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్త మొకొ నా కర్తంబు? మానీంద్రులం

దుంట లేయడె? మాన్చి యీడె భగవం తుం డట్టి శ్రీ? యట్టి శ్రీ

కంటె న్నాగవతుండు మించ నొసంగం గా లేడె? యీ మేలు నా

కంటింప ద్దటి రాదె? పూజనము గాదా ప్రాణిమే ల్మక్రీకో.

58

నా కర్తంబు=నాచేత, ఘంటాకర్ణునికొ=ఘంటాకర్ణుడను రక్తస్థునిచేతను, మించుకర్త మొకొ=చుట్టిమించుచేతయా, (ఆతిడు), మాని ఇంద్రులకొ = సంఘము శ్రేష్ఠులను, తుంటలో నేయడె=తుండెములుగా చేయలేదా, భగవంతుడు=నారాయణుడు, మాన్చి = ఆతినికర్తమును పోలియించి, (ఆతినికొ), ఆట్టిశ్రీ=అటువంటి సంపదను, యీడె=ఇయ్యలేదా, భాగవతుండు=భగవద్భక్తుడు, ఆట్టి శ్రీకంటె=ఘంటాకర్ణునికొ నారాయణుడొచ్చిన సంపదకన్న, మించకొ=అధికముగా, ఒసంగంగా లేడె=ఇయ్యలేదా, మఱ=ఇకను, ఆమేలు=ఆశ్రయమును, నాకుకొ=అంటిం పకొ రాం=నీవు నా కొసంగంగూడదా, ప్రాణి మేలొ=ఒక ప్రాణిక చేయుశ్రేయము, చక్రీకో = భగవంతునికొ, పూజనము కాదా=అర్చన గాదా.

తా.—నే నేమి ఘంటాకర్ణునికన్న ఎక్కువపాపముచేసితివా! అతిని యపాపమును పో నడిచి శ్రీహరి అతినికి మోక్షనామ్రాజ్యము నీయలేదా. ఆ హరిభక్తులు హరికన్నను మోయ్యగా ఈయఁగలరు గదా. కావున నీవు నాకు ఆ ఘంటాకర్ణునికొ ఆయన యొసంగినమేలును ఒసంగము, ఏదే నొక ప్రాణిని సంతోషపెట్టుట హరిపూజనమే గావును, నాకు మేలునీయుటయు, నీకు హరి పూజనమువలె మహాపుణ్య ప్రద మగును.—ఆరాంతరన్యాసము.

ఘంటాకర్ణుడు నీశాచనామకుడు; అతినికి శ్రీకృష్ణుడు ఇంద్రపదవిని, తదగుభవము కొంతకాల మయినతర్వాత, పరమాత్మైక్యమును అనుగ్రహించెను. అని హరివంశకథ. - “అట్టి మేలు చుక్రిక పూజనముగాదా?” - “సంతోషం జనయేత్ ప్రాజ్ఞస్తదేవేశ్వరపూజనమ్,”

చ. అనిన విని మాతంగుం డాతెఱుం గేతెఱుంగైన సంగతెం బగు ననిన, నాతం:- “జే నొక్క బ్రహ్మరాతుసుండఁ, గుంభజానుసంజ్ఞండ, సుగ్రకస్తండనై, యీ న్యగ్రోధం బాశ్రయించి పంచనం బధిక పంచజనచర్యణంబు నేయుచుండుదు. పూర్వమున పోమశర్మ యను భూబద్ధిన్ద్రుండఁ, బ్రాక్షునిద్విజాండఁ గాన దయసి యుండ; యొక్క చ మ్మర్తంబున నిట్టెరి నీవు కైటభారిం బొడిస నేటి పాట ఫలంబు నజలంబుగా నాకిచ్చిలేని బీభత్సకులౌవర్తం బగు నీజన్మంబు వేగు, నీకు నార్తరతు ణంబున నగు సుకృతం బనంతంబు సిద్ధించు, నత్యంత ధర్మసాధనం బగు నిష్కేను నిల్లు నేరు;” వనిన, నమ్మేని మాటలకుఁ గల కల నవ్వి యవ్విష్టుదాసుం డిట్లనియె. 59

న్యగ్రోధంబు=వటవృక్షమును, పంచజన=మనుష్యుల చర్యలంబు=తినుట, భూబద్ధిర్భుం
డక్=భూసురుడను, ప్రాగ్జని=పూర్వజన్మ, కైటభారిక్=నారాయణుని, సజలంబుగా నాకిచ్చి
తేని=నాకు ధారాదత్తము చేసితివేని, వీధత్స=రోత, వత్సా=నిండ, వేగుక్=తుడ ముట్టును.

క. ఇటువంటివి యిటు కెక్కడు | ఏట దిగుడువి యొంద నెన్ని యే నిదియును నొ
క్కటి యొకనాటిద కా దొక | త్రుటి గీతఫలంబు నొసగుదునె యి మ్మెయిక్? 60

ఏను, ఇటువంటివి=ఇట్టి శరీరములు, ఇటువక్ ఎక్కడు=ఇంతకన్న ఉత్కృష్ట దేహములును,
ఇటుక్ దిగుడువి=ఇంతకన్న అధమదేహములును, ఎన్ని ఒండక్=ఎన్ని దేహములను పొందలేను.
ఇదియును=ఈ చండాలదేహంబును, ఒకటి=ఆ మదీయ దేహపరంపరలో నొకటి, (ఇట్లు సోయిన
వెంటనే మరల వచ్చునదైన), ఇమ్మెయిక్ = ఈ దేహమును రక్షించుకొనుటకై, ఒకనాటిద
కాదు=ఒక దినము పాడినస్తోత్రంపు ఫలమును (ఇయ్యన సరియే గదా), ఒక త్రుటి గీతఫలంబుక్ =
ఒక చిటికకాలపు హరిస్తోత్ర గానఫలము నైనను, ఒసగుదునె=ఇత్తునా (ఇయ్యననుట).

తా.—నాకు దేహము ప్రియము గాను, ఇప్పటికే నేనెత్తిన దేహములకు లెక్క లేదు. ఇంత
కన్న ఉత్తమజన్మములను అధమజన్మములను ఎన్నిటితో ఎత్తి నాడను, ఆపరంపరలో నిది యొకటి.
ఇట్టి దేహముల పుట్టువునకు విరామమును గోరవలసి యుండగా, ఈదేహముకై ఆనశ్చర మైనహరి
నామకీర్తనఫలమును ఒకనాటి ఫలమును కాదు గదా ఒక త్రుటికాలపు ఫలము నేనియు నొసంగను.

త్రుటి యనగా ఆరక్షణము—“స్త్రియాం మాత్రా త్రుటిః పుంసి లవలేశకణాణమ్”-అను.
“క్షణద్వయం లవః ప్రోక్షః నిషేష స్తు లవద్వయమ్.”—వతురపాదమున పుత్రములి.

సీ. దిక్పాలతను వెత్తి తిరిపతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

గేసరి తను వెత్తి కీటతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

మాతంగ తను వెత్తి మశకతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

ధరణీశ తను వెత్తి దాసతనువుదోన

యెన్నిమార్లెత్త మీ యేను నీవు?

తే. సోమయాజులమెన్నిమార్లొము, శ్వపచ

భగకులుల మెన్నిమాలులు గాము, పాము

గాములము నెన్నిమాలులు గాము వెండి

కంసరిపుభక్తుల మొకండ కాము గాని.

61

వెండి = అట్లుగాక (అనగా దిక్పాలకాదులముగాక), కంసరిపుభక్తులము ఒకండ = హరి
భక్తులము మాత్రమే, కాము గాని = కా మైతిమిగాని, ఈయెవక్ (ఈ) నీవుక్, ఎన్నిమార్లు,
దిక్పాలతనువు = లోకపాలదేహమును, ఎత్తి = వహించి (లోకపాలురముగా బుట్టి), తోన =
వెంటనే, తిరిపతనువుక్=బిచ్చుపు (బిచ్చుగాని) దేహమును, ఎత్తము=ఎత్త లేదు - [మనము ఇరువుర

మను హరిభక్తలముగా పుట్ట మెలిమిగాని లెక్కలేనిమార్లు దిక్పాలరముగా పుట్టి వెంటనే విచ్చ గాండ్రముగా పుట్టితిమి-ఇట్లే కడనుపాదములంగను అన్వయ మెఱుంగునది - ధరణీశ=భూనాయకునియొక్క, దాసు=దాసునియొక్క, కేశరి=సింహముయొక్క, కీట=పురుగుయొక్క, మారంగ= ఏనుగుయొక్క, మశకంపు=దోమయొక్క, సోమయాజులము=సోమయాగము చేసినవారము, శ్వపచఖగ కులము=చందాలపక్షి జన్మలము, పాము గానులము=పాములమును పిశాచములమును.

తా.-విష్ణుసేవ ప్రార్థనీయము, దుర్లభమును; తనువు తుద్రము; ఈ తుద్రముకై విష్ణుసేవ నొసంగఁ జాల ననుట. ఈ సంసారచక్రములో విష్ణుభక్తికి వెలి యయినయల్పపుణ్యములచే ఉత్తమజన్మములు, పాపములచే అధమజన్మములు వచ్చును; విష్ణుభక్తి యుండిన, నభోజన్మములు రావు; మఱి ఉత్తమజన్మములకన్నను జన్మాభావమె అనగా మోక్షమే ఎక్కడు గావున, అదియే కలుగును. 'సోమయాజులము' అనుటచేత శ్రౌతికర్మనిష్ఠకన్న విష్ణుసేవయే ఎక్కడని భావము. ఇతరజన్మపరంపరకన్న విష్ణుభక్తజన్మము ఎక్కడనుటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

'దిక్పాలురు' ఇంద్రాగ్ని యను దైర్భ్యత వరుణ వాయు కుచే రేఖానులు ఎనమండ్రు ఎనిమిది దిక్కులకును అధిపతులు. "ఇన్ద్రో వహ్నిః పితృపతి దైర్భ్యతో వరుణో మరుత్" । వచేర ఈశః పతయః పూర్వాదిసాం దిశాంక్రమాత్"-అను.-"భిక్ష తిరిపను బికిరము బిచ్చ మాయవారమును జోగు నాఁగను వలలు నధవ" అం. భా. 'తిరి సంపుడనుకొ' 'కీటంపుడనుకొ' 'మశకంపుడనుకొ', 'దాన్యంపుడనుకొ'-అని పా. 'తనుకొ'-ఇందు వు వర్ణలోపమునకు శాస్త్రము కల్పనీయము. ఆధునికమైన ప్రా. వ్యా. మందు రామాభావాశబ్దములకే ఈ లోపము చెప్పబడియున్నది. లోకా = వెంటనే. శ. ర. "అశికంబునయ్యేని డాచినట్టి నర్హుఁడు" ఉ. మా. 2 (176)లో "తునియునో పరకుచే దునియదో వృక్షంబు" అని ప్రయోగించినాఁడు. కావున రావ్యోదిన అక్రమికాముగా కల్పించుకొనుటశ్రేయము. 'ఈయేను, నీవు'-ఇచట ఈశబ్దము నీవునకును ముంగు అధ్యాహార్యము.

కేశరి-"సింహా మృగేంద్ర్యః పఞ్చాస్యో హర్యక్షః కేశరి హరి," మారంగ-"మరత్నజ్ఞో గజో నాగః కుఞ్జరో వారణః కరీ," అను. "మశకంబు దోమ యనఁగ వెలయును" అం. భా. సోమయాజి = సోమరసముతో యజించువాఁడు - 'సోమపీఢీతు సోమపః' 'నీపాద శ్వపచా వస్తేవాసి చాడ్డాల పులకసాః' - అను. "గాము సోఁకు సత్తి గాలి దయ్యము బూత । మనఁ బిశాచసంజలలరు నధవ"-అం. భా. 'వనమానీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజః'-అను.

ఆ. ఊఁతనీరు చెలది నేఁత మాటాయిరి

దూది యెండపసుపు దొట్టియక్క

రంబు మేను, దీని రహిఁ బుణ్య మమ్ముట

కప్పరంబు పెట్టి యుప్పు గొనుట.

62

మేను=దేవము, ఊఁతనీరు=చేఁపలనుబట్టెడి యూఁతలో గ్రహించిన జలము - తుణుమునను నిలువ దనుట, చెలది నేఁత మాట అయిటి దూది=సాలెపురుగు నేసిననేఁతలోముడిచిపెట్టిన బూరుగుదూది, ఎండ పసుపు=ఎండలోని పసుపు, తొట్టియక్కరంబు = దూలములో పురుగుదొలిచిన యత్తురము; దీని రహిఁ=దీనివీఁది మమతచేత, పుణ్యము అమ్ముట = హరిస్తుతిగీత ఫలమును వెలగా నిచ్చుట,-కప్పరంబు వెలగా నిచ్చి ఉప్పుగొనుటవంటిది.

తా.—ఈ దేహము ఈతనిటివలె నిలువనిది, పాలెపురుగు నేసిన నేతలలో (కట్టుక రాదు, దానితో కట్టినది కట్టనిదే, అట్లు) కట్టినబూరుగుదూదివలె స్థితి లేనిది. ఎండలోనిపసుపు వర్ణ హీనమగును, ఎండలో వర్ణాధికమువలె నాభాసించును; దేహము అట్టియాభాసము, ఘుణా తీరమువలె ఆభాసమాత్రము. దీనికి వెలగా పుణ్యము నిచ్చుట ఉపవనకు వెలగా సరికిసరిగా కప్పు రము నిచ్చుటవంటి తెలివితప్పకవని.—రూపక విదర్శనలకు సంస్కృతి.

“ఈతరణ గుణేతి చెలగు”—ఆం.భా. “జాలకాడు వెలది నన్నపిల్ల | పా దొట్టినగ లూరి పరగు”—ఆం. భా.

వ. అనిన దనుజుం డిట్టనియె.

63

దనుజుండు=రాక్షసుండు “అసురా దైత్యుడై లేయ దనుజేంద్రురి దానవాః”—అమ.

క. సంగీతఫలంబున గో | సంగి సగ మెనఁ దయ పొసంగ నీవే; మీఁ

మ్రుంగిన గ్రుక్క న్వాదిధి | కిం గొఱతయె? కొదయె విష్ణు కీర్తన కనినక, 64
గోసంగి=ఓ మాలదాసరి, దయపొసంగఁగ = దయచేసి, సంగీతఫలంబునక = (నేటి) హరిసుతిగానపుణ్యములో, సగమైనక, ఈవే=ఈయవా (ఇప్పుడు), మీను మ్రుంగిన గ్రుక్క = చేపత్రాగిన గ్రుక్కఁడునీళ్ళ చేతి, వారిధిక = కొలఁతయ = సముద్రము తక్కువపడునా (పడ దనుట), విష్ణుకీర్తనకుకొదయె=(ఒకనాటి హరికీర్తన ఫలములో సగము నాకిచ్చుటచేత నీయ పార) విష్ణుకీర్తనఫలము తక్కువపడదు, అనినక (అవలె కన్వయము).

తా.—ఓయి దాసరి, చేపమ్రుంగిన గ్రుక్కఁడు నీటిచే సముద్రము తక్కువపడనట్లు ఏక దినగీత ఫలములో సగము నా కిచ్చుటచే నీయపార హరికీర్తనఫలము తగ్గదు; కావున దయచేసి నేనడిగిన దినగీత ఫలార్థమును నాకు ఒకంగుము.—ప్రతివస్తాపము

‘ప్రతివస్తాపము వాక్య | ద్వితయంబునఁ జెప్ప నేటువేట నుభయసం

గతమా సమానధర్మము; | ద్విజాల హరి ద్రుండు, నృపుఁడు దృపులఁ జించుకొ.

గోసంగి—“అసాది గోసంగి మాదిగ గూబరి యన మాతంగుడగు.”—ఆం. భా. అని నిఘంటువున నున్నను, గోసంగిపదము మాలనికినిం గవులు ప్రయోగింతురు.—

“ఓరోరి రాచవాఁడా, | రాగా, నావెంటఁ దిరుగురా గోసంగివై,

పొరాడి మాడ శిచ్చెదఁ; | గోరా నీయప్ప దీర్పుకోరా పెరుచక.” హరిశ్చ. ౪. ఆ. ౩. ర.

ఈ దాసరిదే నీదవ్యసూచితమందు “శ్వపచం కైశికగానలంబుటమ్” అని తదవయియన్నారు. అమరమందును “చణ్డాలప్రసమాతల్ల దివాక్తిరిజనబ్రహ్మః” అని చండాలు (= మాల), మారింగ (= మాదిగ) పదములును, పర్యాయములుగానుం బలికములు. ఇందువలన ఆ రెండు జాతులభేదము ప్రకృతమున అవివక్షితమని యేనియుం దలంప నగ.

శా. ఏలా నొంచె నదేహ? మి యిడిగి, గొం తే బొస మేనం బలం

బో, లీలావటు గీతకీర్తనఘం బో, నీయెడ న్నున్ను? పా

తాళప్రశ్నలు మాని మే య్గొసము; బేతాళ య్లోక్తిక రుపం

దూలింకం దలఁతేని, పుట్టు నుఱి నూతు ల్లెన్వి బేతాళముల్. 65

అదేహము = దేహస్వమును (గీత ఫలమును), అడిగి, ఏలా ఇట్లు, నొంచెరు = పీడించెదవు, ఎంతేక = ఎంతయైనను (పీడించినను), నున్ను = మొదట (అనగా నన్ను విడిచినప్పుడు), నీయెడక

బాస = నీకు నా ప్రతిజ్ఞ (ప్రతిజ్ఞాతమనుట), మేనకో పలంబో = నామేనిలోని మాంసమా, నీలా
 వటు = నీలార్థమై వటువైన వానియొక్క (వామనమూర్తియొక్క - నారాయణునియొక్క యనుట) -
 గీత = గానరూపమయిన - కీర్తనఫలంబో = స్తుతియొక్క పుణ్యమా, పాతాళ ప్రశ్నలు = లోలోతయిన
 చర్చలంగలిగించు పుచ్చలను, మాని = ఆడుగక, మేను = నాదేహమును, కొనుము = కైకొమ్ము, దే
 ... క్రిక - బేతాళ = నీచైన పితాచబాతికి సాధారణమైన - ఫలంబంకరమాటల - ఉక్తిక = వచించుట
 చేత, రుషకో = కోపముచేత, తూలింపకో = చేల్పడునట్లు, తలఁతువు ఏని = యల్పించెదవేని, మఱి =
 అంతట, నూతులో త్రవ్వకో బేతాళములో పుట్టుకో = నూయి ద్రవ్యి బేతాళుని లేపినట్లుగును.

తా. - దాసరి చెప్పవచ్చున్నాడు. - ఓయి రక్తిసుందరా, నీవు నాదేహముకంటె వేటోకటి
 యడుగుట గరిపడదు. మొదట నీవు నన్ను హరికీర్తనమునకు పోనిచ్చినప్పుడు నాచే చేయించు
 కొన్న ప్రతిజ్ఞ నాదేహము నిచ్చెదననియేగాని గానఫల మిచ్చెద నని గాదు. నీవు ఈ లోలోతు
 ప్రశ్నలు మాను, నా దేహమును పుచ్చుకొమ్ము. నీవు నీ పితాచబాతికి సులభ మయిన ఫలవచనముల
 చేత నాకు కోపము తెప్పించిన ఆ కోపాన నేను గీతఫలమును ఇచ్చినచో గొనసాచుచున్నావా
 యేమి? ఆ పక్షమున బావి త్రవ్వగా భూతము వెలువడినట్లుగ నేగాని, నీ యుక్తి మాత్రము ఫలిం
 పదు. విషమభేదము, లోకోక్తి తదంగము. “బావి త్రవ్వగా భూతము బయలుదేరినట్లు” అను
 సామెత ప్రసిద్ధము. “కూపం భనతా బేతాళ ఉత్థాపితః” అని న్యాయము. “పల మున్నాన మాం
 సయోః” - హైమము.

‘పాతాళ ప్రశ్నలు’ - కొన్ని పుస్తకములందు ‘బేతాళ ప్రశ్నలు’ అని యున్నది. ఆపాత
 మునకు ‘విక్రమాదిత్యునికి శ్రీకానమలో బేతాళుడువేసిన కఠిన ప్రశ్నలవంటి ప్రశ్నలు ఉత్తరము
 చెప్పటకు మిక్కిలి కష్టమయిన ప్రశ్నలు’ అని భావము.

వ. అనిన సాలకటంక లేయుండు సాలం గటకటంబడి, కార్యేచ్ఛం గన్నీరు
 గ్రుక్కుకొని, కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాభవులు గావలవడే?
 తొల్లి దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విష్ణురశ్రవు
 నదైవతవైవిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు, చిరకాలసేవా సంత
 ప్తుడై నిజదేవకుం డగు పూర్ణాహ్వయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగా
 దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్గంబుఁ, గృపాతరంగితుండై రంగేశభామదామో
 దరనామ చామికరగోపురం బెక్కి, యుచ్చైస్వస్వనంబున నుచ్చరించిన గురుం డలి
 గిన. “దేవా! దేవరయాజ్ఞ మీటి యే నొక్కరుండ రౌరవంబునం బడుట మేలో?
 భాగవతసరిపత్తునకుం బరమపద మగపడుట మేలో? యని వితర్కించి నీ వుచ్చరిం
 చుట గా నుచ్చరించితి” నని తదభినందితుం డయ్యె. నతండు నిజచ్ఛాత్ర సత్తంబు
 నకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యంబొల్లక గవ్యంబు సమర్పించి వేడిన వల్లవీ
 వల్లవులకుం బరమ పదంబుఁ బ్రసాదించె; నతండు బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంత
 రంబునఁ గాలాంతరంబున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునం
 దలితీ పొదవ సుందరజామాతృ నామంబున నర్పిరాదిగతి విశేషీకరించె; నతండు యిట

మీఁద యాదవగిరిఁజెంకణంబు పాపండసుకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చుత్తికి శతకోప సమాఖ్య సంభవించి నీరంధ్రవాదంబున నంధ్రాదివిషయ వివక్షజనంబుల నధోక్షజ విషయవాద భిక్షవేడి దిగ్విజయంబు నేసి గరుడకుంభ గుహాకుంత నృకంఠీరవంబు కుహనాత్రిపండియై బ్రుసీ కుసుంభాంబరాంభఃకుండిక లాసంగ నంగీకృతాంతిమాశ్ర ముండై, ఫణిప కణభు గడుపాద బాదరాయణ కపిల జైమిని శాసనంబులు మన మహా నస మహీసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి నంతేవాసులకుఁ దెలివి పలుపం బరమ హంసాసుష్ఠాన పరకాష్ఠయై, పదయుగ ప్రవన్న భువనప్రపంచపంచజనహృదయ భవ నంబులం బద్ధాపద్మాతులు పల్లెల్లు దుడిచి పాడెక్కభక్తి బోధించి ధూతలంబుఁ బావ నంబు నేయంగలవాఁడు; మఱియు హయవిదనవదారాభకుండై వేంకటేశుండను నిం కొక్క మనీషి మధుమధనమతత్రప్తపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి రిహింస వృత్తనంబునం దపంబు నేయం దనకు జరచ్చన శాకదానంబునేయ నగస్త్యీర్ష్యహంబు నకు నిర్వాణం బొసంగం గలం; షిష్టి యేష్యంబులు మదియ దివ్యజ్ఞాంబున నెఱింగియుందు నేతాదృశం బగునై కాలిక జ్ఞానంబు కలిమి నిష్ఠెను మాననీయంబు గదా యంచేని యది జాత్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశ్రమదమూది లభ్యంబుగాదు; నిషాది భవిష్యదర్థంబులఁ జెప్పచున్నది, అది శుచియే? కాశికంబు డబ్బుగాటి గబ్బులుఁగు గౌళి కనుంచెఱి పైఁడికంటి లోనగు తిర్యక్కులు భావిప్రయోజనసూచకంబు లై యున్నయవి; యవి తపస్వలే? యట్ల మావిజ్ఞానంబును; నెట్లనిన, నాస్తిక్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధంబులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమిధర్మంబు దూరం, బది నిమిత్తంబుగా నిష్టెఱం గెఱుంగక భవోత్తారకంబుగాదు, గావునఁ గలుష రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లభ్యంబుగాదు గాఁబట్టి యివ్విరూపనిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థం జేయు; మని పాదంబుల వ్రాలి పాటం బాతిక పాలేని యీవే యనిన, నతం డదియును నీలేనన్నఁ బోనిష్ఠా ప్రభాతసమయంబు నం బాడిన చరమగీతంచైన నిచ్చి ప్రవన్నుండ నగు నన్నవివన్నుం జేయుమని లేవ కున్నం, బరమదయాహ్వానించై, 'యట్ల కానిష్ఠులె' వ్వుని యతని లేవనెత్తి, యత్తను ప్రాప్తిప్రకారంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పమనిన నవధరింపుమని యబ్బొలదిండి దుఃఖాన్తంజై యిట్లనియె.

66

సాలకటంక పేయండు = రాక్షసుడు (సాలకటంకటుఁ డని యొకయాదిమరాక్షసుడు), కటకటంబడి = గుఱుబడి, డింగరిలు = భక్తులు, దర్శన = శాస్త్ర, వైయాసికంబులు = వ్యాసరచితములు, వైయా... సూత్రంబులు = బ్రహ్మసూత్రములను, విష్ణుశ్రవు = వాగాయణనియొక్క; లక్ష్మణాఖ్య యోగీంద్రుడు = శ్రీ రామానుజాచార్యులవారు (శేషహియొక్క, అందువలననే లక్ష్మణస్వామి యొక్క యవతారము), పూర్ణాచార్యుండు = పూర్ణాచార్యులనువారు (పరిహవంకి యని వారికి ద్రావిడనామము - వారు శ్రీ రామానుజులవారి గురువు), గీతాచరమార్గంబు = భగవద్గీత కడపటి.

శ్లోకము భావమును (“సర్వధర్మాః పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం ప్రజా | ఆహం త్వా సర్వపాపే
భ్యో మోచయిష్యామి భారత” అనునది గీతాచరమ శ్లోకము), రంగేశధామ దామోదర నామ చామీ
కర గోపురంబు = రంగ నాథుని యాలయమున దామోదరమును పేరి బంగారు గోపురమును, తదభి
నందితుండు = ఆ గురువుచే అంగీకరింపబడినవాడు, శాస్త్ర = శిష్య - సత్తంబు లభక్ = కూటము
లభ, కల్యంబు = ప్రాశంకాలము, మూల్యంబు = వెల, ఒల్లక = ఇచ్చుగొప్పక (పుచ్చుకొనక), గవ్యంబు =
ఆవులపాడి (పాలు పెరుగు నేయి లోనగునది), వల్లవీ = గొల్లది - వల్లవుండు = గొల్లవాడు, సంబ
చితజ్ఞానులు = కొఱవడిన జ్ఞానముకలవారు, సుందరజామాత్య = అందగాడైన యల్లుండు, అర్పిరాది
గతిక్ = ముక్తులు నూర్చుమండలము ఛేదించుకొనిపోవు మార్గవిశేషమును, యాదవగిరి టెంకణంబు =
తిరునారాయణపుర ప్రాంతము, పాపందసంకులంబు = పేదబాహ్యులచేత నిండినది, నీరంధ్ర = దట్ట
మైన, ఆంధ్ర ఆదివిషయ = త్రిలింగము లోనగు దేశములందలి, అధోక్షజ విషయ = శ్రీహరియే విష
యముగాఁ గలవైన, గరుడ వర్ధర = గరుడాచలముయొక్క - గుహక్ = అహోబలమగు, నృకం
శీరవ = నరసింహ, కుహానాత్రిదండీ = కపటసన్నాధిని, బ్రహ్మ = జహాసనము, కుసుంభాంబర = కాషాయ
వస్త్రము - ఆంధ్రకుండికి = జలకమండలపు, (పా. కాసుంభరాంధ్రకుండికలు = కాషాయపేలుదండ
కమండలపులు), అంతిమాశ్రమము = యత్యాశ్రమము, ఫణిప = శేషుండు (ఆష్టాధ్యాయీ మహా
భాష్యకర్త) కణభుక్ = కణాదుండు (వైశేషికశాస్త్రకర్త), అక్షపాద = గౌతముడు (న్యాయ
శాస్త్రకర్త), బాదరాయణ = పేదవ్యాసులవారు, కపిల = కపిలమహర్షి (సాంఖ్యశాస్త్ర ప్రవర్తకుడు),
ఔమిని = వ్యాసశిష్యుండు (పూర్వమీమాంసా శాస్త్రకర్త), కాననంబులు = కాస్తములు, మత = తమ
మతముయొక్క - మహానస = వంటయిల్లు - మహీసురులు = అందలిపరిచారకులయిన బ్రాహ్మణులు
(వంటవాండ్లు లోనగువారు), ఎంతే వానిక్ = మిక్కిలి యుక్తముగా, అంతేవాసులబర్ = శిష్యు
లభ, పరమహంస = యశీశ్వరులయొక్క - అనుషాన = ఆచారమునకు - పర కాష్ఠ = తుదివాడు,
(యశీంధ్రుల యుత్త మోత్త మాచారము), పదయుగ = పాదయుగమునకు - ప్రసన్న = భక్త
లైన - భువన ప్రపంచ = లోకముదాయమందలి - పంచజన = జనులయొక్క - వృద్ధయ భవనం
బుల్ = మనస్సులనియెడు నిండ్లయందు, పద్మాపద్మాత్ములు = లక్ష్మీనారాయణులు, పల్లేర్లు = కామ
క్రోధా ద్యరిషడ్వర్గమునెడు ముండ్లను, తుడిచివైచి = పోనడిచి, పాడు ఎక్కక్ = అట్లుకూనయ్య
లైన యుక్త దేశములందు ప్రవేశింపగా (పా. పాదెక్కక్ = పాదెక్కగా = నెలకొనగా),
భక్తిక్ = ప్రపత్తిని, బోధించి = దృఢముగా నుపదేశించి, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క,
వేంకటేశుండు = పిత వేదాంతదేశికులవారు, మనసి = జూని, మధుమధన = నారాయణుని - మత ప్రతి
పాదకంబు = మతమును చెప్పనది (నారాయణుడే పరతత్త్వము అని బోధించునది), ప్రబంధ
శతంబు = నూలుగ్రంథములు, శిలోంఛ వర్తనంబునక్ = శిల = “కోతకోసిన మల్లయందు జాణి
పడిన వెన్నులోనగు వానిని ఏతీకొని వానిచే జీవించుట” - ఉంఛ = రాలిన నీ వారాది ధాన్య
మేలుకొని బ్రతుకుట “(లేకీ బ్రదుకు)” అనెను - వర్తనంబులక్ = బ్రతుకులచేత [శిలము - రూ.
సిలము; “ఉచ్ఛ్వా కణ ఆదానం కణిశాద్యర్థనం శిలమ్” యాదవ. “శిల మనగా నియత్గృహా
పాదానము.”] తనకుక్ = ఆపేదాంతదేశికులవారికి, జగత్ ఛదన = ముదరావల. ఆగస్త్యోన్మీ
రుహంబునకుక్ = అగస్త్య చెట్టునకు (పా. ఆలగ్గోన్మీరుహంబునకుక్ = ముల్లుచీత చెట్టునకు), నిర్వా
ణంబు = మోక్షము, ఏష్యంబులు = రాఁగలవి (భవిష్యద్గ్రంథములు), శమ = అంతరించియిగ హము -

దమ=బహిరింద్రియనిగ్రహము, నిషాది=ఎఱుకత, ఆది=ఆ యెఱుకత, కాశికంబు=గుడ్డగూబ, డబ్బు
గాటి-గబ్బులుగు=ఇది పక్షివిశేషములు, గౌలి=బల్లి, కనుంబెంటి-పైడికంటి = పక్షి విశేషములు,
భవోత్తరకంబు=సంసారమును దాటించునది (భవనాశము నొనరించునట్టిది). అట్టి బోధంబులు=
చదువుటయు గ్రహించుటయు, అవిపన్నుక=ముప్పులేని వానిని.

మ. అజ చౌర్యావహృతాత్త తోక సముదా యాభీరకాంతామణీ

ప్రజగోరాజిమనఃప్రమోదకర తద్వత్ప్రిప్తరూపానురూ

ప జని ప్రాభవ, ద్రోణిబోదర కన ద్బాణాగ్ని వృత్తి ప్రకో

ప జలాసార, సరోజ బంధవ శశి ప్రాంచ ద్విశాలాంబకా!

67

అజ...వ - అజ= బ్రహ్మచేత - చౌర్య=చొంగతనమున - అపహృత = హరింపబడిన - ఆత్మ =
తమయొక్క - తోక=బిడ్డలయొక్క (గోపబాలురయు ఆవుదూడలయు) - సముదాయ=సమూహము
గల - ఆభీరకాంతామణీ=గొల్ల - కామినీరత్నముల - ప్రజ = సముదాయమునకును - గోరాజి=ఆవుల
మండలకును - ప్రమోదకర = సంతోషకరమైన - తద్వత్ = ఆ బిడ్డలవలె (దూడలవలెను బుడుతల
వలెను), - ప్రాప్త = తనచేత పొందబడిన - రూప=రూపములకు - ఆనురూప-సదృశమైన - జని=పుట్టు
వులయొక్క - ప్రాభవ=మహిమకలవాడా, ద్రో...ర-ద్రోణిజ = ఆశ్వత్థామనలని, ఉదర=ఉత్తరా
గర్భమందు-కనత్ = వెలుంగుచున్న - బాణాగ్ని=ఆపాండవాస్త్ర వహ్నియొక్క - వృత్తి=ప్రజ్వలన
వ్యాపారముయొక్క - ప్రకోప=ఉక్రోశమునకు - జల ఆసార=నీటి జడివైనవాడా, సరో...కా-
సరోజబంధవ = (తమిళెలియైన) సూర్యుడును - శశి = చంద్రుడును - ఆనెడు-ప్రాంచత్ =
మిక్కిలి యొప్పుచున్న - విశాల=వెడందలైన - ఆంబకా=నేత్రములకలవాడా.

తా.—నారాయణుని కృష్ణావతారమందు శ్రీకృష్ణునిమహిమను పరీక్షించుటకై బ్రహ్మ
గోకులంపుఁ గోవులదూడలను గొల్లయిల్లాండ్రబుడుతలను అంతరానము నొందించెను. అంతట
శ్రీకృష్ణుడు బ్రహ్మగర్వ మడంప, తానె ఆ దూడలై, ఆ బాలురునై, ఆ గోవులకును ఆ గొల్ల
యిల్లాండ్రకును బ్రహ్మకృత్యమును తెలియనీక వర్తించుచు, ఆ గోవులను ఆ చెలువలను సంవత్స
రము సంతోషపెట్టెను. అంతట బ్రహ్మ వచ్చి శ్రీకృష్ణునిమహిమను స్తుతించి, తా నపహరించిన
వత్ససముదాయమును, మరల నిచ్చి, పోయెను. ఆశ్వత్థామ పాండవతోన్మూలకమైనయస్త్రముం
బ్రయోగింప, దానిబ్యాలుల అభిమన్యుని భార్యయైన యుత్తరయొక్క గర్భమందు జొచ్చి యట
నున్న భూగ్రూహపుని పరీక్షితుని దహింప దొరకొనఁగా, శ్రీకృష్ణులవారు నిజప్రభావంబున ఆ
యస్త్రాన్నిని చల్లార్చి వైచి, ఆ శిశువును రక్షించిరి. ఆయన నారాయణుడే గావున ఆయనకు
సూర్యచంద్రులు నేత్రములు.—‘అట్టియో నారాయణుడా’ యని తదియసంబోధనము.

‘అజా విష్ణు హరచ్ఛాగాః’, ‘అపత్యం తోకం తయోః సమే’, ‘గోపే గోపాల గోసంఖ్య
గోధు గాభీరవల్లవాః’, అను. “ప్రజా గోష్ఠాధ్యసంచయాః” - నానా.

క. అనవరత వన రతాదృత | వినుతప్రేమాత్తవల్లవిజనజాలా

మననపర మానిమానస | వన వసితృ మరాళవర సువానితమూర్తి.

68

అన...లా - అనవరత = సర్వదా - వన = నూతనమైన - రత = కామక్రీడలచే - ఆదృత =
సంతోషితలై - వినుత=శ్లాఘితమైన (=ఉత్కృటమైన) - ప్రేమ=ఆనురాగముచేత - ఆత్మ=పాండవ
బడిన - వల్ల విజనజాలా=ప్రజాంగ నాసమూహముకలవాడా, మన...రి - మననపర=ధ్యానకర్తృకు

లైన - మాని = తాపసులయొక్క - మానస = మనస్సుల నెడి - (మానస = మానసరస్సులయొక్క) -
 వన = సమూహమనెడి - (వన = సమూహమందు) - వనిత్య = వనించుచుండు - మరాళ వర = హంస
 శ్రేష్ఠుడా, సు... ర్త - సువానిత = లెస్సగా సురభీకృతమైన - మూర్తి = ఆకృతికలవాడా, -
 (ఆశ్వానాంతపద్యమతో నన్యయును.)

తా. — సర్వదా నవనకమరతి క్రీడలచే సంతోష పెట్టబడినవారై యుత్కృటప్రేమను వహించి
 చివరకొల్లమువలె గలవాడా, మననశీలుడైన మానులమానసములనెడి మానసరస్సులందు వనించు
 రాజహంసమా, ఉత్తమమైనవీతాంబరమును ధరించువాడా. — రెండవవిశేషమున రూపకము.

‘పుష్టే సురసి మానసమ్’ - నానా.

ఉత్సాహ. నలము భూదిచక్రవర్తి నాథ నవసమర్పితా

త్యలఘుమకుట ముఖ్య హా ర్యపాయనా యనావిలా

జల సురారిహరణ నిజ వశీకృతాఖిలాండ ని

ర్వలగుణా! యమేయరూప రంజితార్థపోషణా.

63

నల... జల - నలముఖ = నలుడు లోనగు - ఆదిచక్రవర్తి = తొంటినక్రవర్తులైన - నాథ =
 రాజులచేత - నవ = నూతనమైన - సమర్పిత = బసంగబడిన - ఆత్యలఘు = మిక్కిలి యమూల్యములైన -
 మకుటముఖ్య = కీటములోను గల - హారి = మనోహరమైన - ఉపాయనా = కానుకలుగలవాడా,
 అనావిల = ఆకిలుపమైన (దేదీప్యమానమైన) - ఆజల = దేహముకలవాడా, సురారి హరణ = దేవ
 శక్తువులను పరిమార్చువాడా, నిజ... డ - నిజ = తనకు - వశీకృత - స్వాధీనము చేసికొనబడిన -
 ఆఖిల - సకలమయిన - ఆండ = బ్రహ్మాండములు కలవాడా, నిర్వలగుణా = స్వచ్ఛమయిన (కల్మా
 ణములైన) గుణములు కలవాడా, అమే... ణా - అమేయరూప = ఇంతయని యెఱుంగనలవిగాని
 స్వరూపముచేత - రంజిత = ఆనందితులయిన - ఆర్య = పెద్దలను - పోషణా = ప్రోచువాడా.

నలుడులోనగు చక్రవర్తులు తమకాలమందు క్రొత్తగా సమర్పించినవియు, ఆమూల్య
 ములును, మనోహరములును, విన కానుక లగు కీటాదికములను ఇప్పటికిని ధరించునట్టి వేంకటా
 చలపతీ, దేదీప్యమాన విగ్రహుడా, దేవశక్తువులను సంహరించువాడా, సకలబ్రహ్మాండము
 లకును నాథుడా, అనంతకల్యాణగుణ సంపన్నుడా, ఇంతయని తెలియని విశ్వరూపముచేత పెద్ద
 లను సంతోష పెట్టి ప్రోచుచున్నవాడా.

ఆజల - ‘ఆజర’ యని ప్రసిద్ధియు - విషయేకేంద్రబృణేజరమ్’, - నానా. రలలకు
 నభేదము — “రలయో ర్దడయో సద్వజ్జయయోః ర్భవయోరపి । శనయో ర్నయో కాస్తే సవి
 సర్గాదిసర్గయోః । సవిన్ద కాబిన్దకయోః స్యా దభేదేన కల్పనమ్.”

మ. ఇది నైరామన యావనావనిధ వాహీనాభ్రచుంచి స్ఫుర

ద్విదితాభీల మణిగృహాళి దళనో ద్వేలోగ్ర హస్తి ప్రజో

ద్య దనీకాగ్రగ కృష్ణరాయమహిభృ త్సంజ్ఞాసదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసవరేణ్య మాఱవది హృద్యంబైన పద్యంబుల.

64

ఇది = ఈ యాశ్వాసము, నైరా... దక - నైరామన = నైరామన పురమందలి - యావన అవని
 ధవ = తురక భూపాలునియొక్క - అహీన = గొప్పదైన - ఆభ్రచుంబి = మింటింటుచున్న - స్ఫురత =

ప్రకాశమానమైన - విదిత = ప్రసిద్ధమైన - ఆభీల = కష్టసాధ్యమైన - మణిగృహ = రత్నమయమైన - లోగిండ్లయొక్క (రత్నవార్జ్యమలయొక్క) - ఆభి = పంక్తియొక్క - దళన = పగుల్చుటయందు - ఉద్యోల = మితిమీరిన - ఉగ్ర = భయంకరమైన - హస్తి = ఏనుగులయొక్క - వ్రజ = గుంపుతో - ఉద్యోత = తిరులుచున్న - ఆసిక = సేనకు - అగ్రగ = ముందుందుబోవుచున్న - కృష్ణరాయ మహిభృత్ = కృష్ణరాయ భూపాలుడనెడి - సంజ్ఞ = పేరుగలవాడనైన - అశ్వత్ = నాయొక్క - ఆముక్తమాల్యదకో = ఆముక్తమాల్యదయనెడి గ్రంథమందు, హృద్యంబైన పద్యంబులకో = హృదయంగమమైన పద్యములతోడిది, ఆశ్వాస వరేణ్యము అటవది = ఉత్తమమైన పద్యాశ్వాసము.

తా, కృష్ణరాయఁడు నైరామన పట్టణంపు సుల్తానుయొక్క మహోన్నతములైన మణిమయ సాధములను తాను నడపుకొనిపోయిన యేనుగులదండుచేత పడఁగొట్టించివాఁడు, అట్టి యా ప్రభువు రచించిన యాముక్తమాల్యదా ప్రబంధంబునందు ఇది యాటవయాశ్వాసము, మనోహరములైన పద్యములతో నొప్పించుచున్నది.

* [“నైరామన” - ఇట్లు వ్రాఁత ప్రతులయందున్నది, ఇది నగరము పేరో సుల్తాను పేరో నిశ్చయించుకొనవలసియున్నది.] - “అభిశా కృచ్ఛభీషణ” - నానా.

* ‘నైరామన’ - దీనింగూర్చి చర్చించి శ్రీ డా. నేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారిట్లు వ్రాసి నాడు, (భారతి, వికృతి, త్రేయము పు. ౬౨౪) “తా’పత్ర ప్రతులందును ముద్రిత గ్రంథములలోను ‘ఇది నైరామన యావనావనిధవ’ అనియే సర్వత్ర కావవచ్చుచున్నది. నైరామనాఖ్య నగరముగాని యాపేరిటి సుల్తానుగాని యన్యత్ర యెచ్చటను వేర్కొనబడియుండలేదు. అట్టిపురము దక్కనులోగాని మఱి రాయలకందుబాటుగల దేశములందుగాని కావరాదు. కావున ‘నైరామన’ యని సవరించితిని. మఱియు సేపద్యము వ్రాత ప్రతు లన్నిటియందును గాన్పింపదు. శ్రీనివాస వ్యాఖ్యతో గూడిన ప్రతులయందే కావవచ్చుచున్నది. ఆముక్తమాల్యద యేడాశ్వాసములగ్రంథమని పెక్కువ్రాత ప్రతులయందు లెప్పియున్నది. ఈపద్యమును ద్రోసిపుచ్చిన ఆడాశ్వాసాంతములే మిగులును, యేదవ యాశ్వాసమున కాశ్వాసాంతపద్య ముండదు. ... కావున బ్ర. శ్రీ. కళా ప్రహ్లాద వేదము వేంకటరాయకాస్త్రిలవారి మార్గము నవలంబించుట యుక్తము... ‘నైరామన’ యనామగునగరపాలకుడగు నిజాముకావల కావచ్చును. కంబావియువసువసు నైరామన యావన ప్రభుని మణిగృహాభిషిక్తులనముసలు నెదియేనియు సంబంధ ముండియుండును.”

శ్రీరస్తు ఆముక్తమాల్యద

సప్తమాశ్వాసము

క. శ్రీమదుమాసులభాంగక | సామజహర నక్ర దళన చక్ర సదాశీ

క్షేమంకర చరణాంబుజ | మౌనోజ్జ్వలవాస ! వేంకటాచల రమణా ! 1

శ్రీ...క - శ్రీమత్ = శోభాయుక్తమయిన - ఉ = శివునికి - మా = లక్ష్మికిని - సులభ = (శివునికి బాణముగాను - లక్ష్మికి నివాసముగాను) సుఖముగా దొరకిన - అంగక = దేహముకలవాఁడా, సా... ర - సామజ = భవలయాపీడమును కంసుని గజమును - హర = సంహరించినవాఁడా, నక్రదళనచక్ర = (గజేంద్రునింబట్టిన) ముకిరమునుచీల్చు (చీల్చిన) చక్రాయుధముగలవాఁడా, సదా...జ - సత్ = సాధువులయొక్క - ఆశీ = సమాహమునకు - క్షేమంకర = మేలుసేయునవైన - చరణాంబుజ = పాద కమలములు కలవాఁడా, మౌ... స - మౌమ = బంగారపు - ఉజ్జ్వల = మెరియుచున్న - వాస = వస్త్రము గలవాఁడా, వేంకటాచలరమణా = వేంకటపర్వతపతీ, — 'అవధరింపు' మను ననంతరివాక్యముతో నన్వయము. ['ఉ'—'ఉకాశోక్షత్రియే నేత్రే హరమాహృహరే హరా' - నానా.]

శివుఁడు త్రిపురదహనార్థమై బాణముగా విష్ణుమూర్తిని ప్రయోగించెనని పౌరాణికకథ. — దీనిని మహాకవులు ఆనుసంధింతురు. —

‘ఏతత్తద్భక్తిగాహం తుహినగిరిమయం కార్దుకం, యత్ర జ్ఞే
హర్ష్య దర్శికరాణాం పతి, రుదధిసుతానాయకః సామక శ్చ,
దోర్దైశ్చద్రహాశేర్మత మపి యద భూత్ దున్నతం కార్దుకాణాం,

బాష్పమౌన్నత్యయే చ త్రిపురమృగదృశా మైశ మవైద్రహి మాసీత్.’ - ప్రసన్న. 8. (30).
మహాలక్ష్మి విష్ణువత్సాశిషాలల కుయగుట సుప్రసిద్ధము. —

—* బ్రహ్మరాక్షసుని స్వతంత్రము *

వ. అవధరింపు మహ్మోసుదిండి దుఃఖార్థుండై యిట్లనియె. 2

పాలసుదిండి = మాంసాశనుడైన యా బ్రహ్మరాక్షసుఁడు. “పాలసుదిండ్లు రక్కసులు తొలు
తేలువు. అనఁగ నసురసంజయలరు” అం. భా. పాలసు రూ. పాల.

ఉ. ఉండుదుఁ జోళభూమి నొకయూరఁ గళల్ పదునాల్గు నేర్చి, వా
క్పండిమఁ జర్చ గెల్తు ఘటశాసుల, శ్రౌతులఁ దప్ప వట్టుదుఁ,
ఖండలముష్టి విప్పు గని నవ్వుదు, వెండి ప్రయోక్తలఁ సుధీ
మండలి గ్రాంథికత్వ మవమానము సేయుదు జల్పవాదివై. 3

చోళభూమి = చోళ దేశములో, ఒక - ఊరక = గ్రామమందు, ఉండుదుఁ = ఉంటిని,
పదునాల్గు, కళల్ = విద్యలను, నేర్చి, వాక్ = చండిమఁ = నోటి యాడంబరముచేత, ఘటశాసులక =

తార్కికులను, చర్చక్=వాదములో, గెల్చుక=గెలుచుచుంటిని, శ్రౌతులక్=యాగరింత్రజులను, తప్పపట్టుగుక్=వారు చేయుపార(బాట)లను ఆక్షేపించుచుంటిని, వెండి=మతీయు, ప్రయోక్తలక్=స్వార్థప్రయోగము నడిపించువారిని, ఖండలముష్టిక్=ఖండకారికల పుస్తకములను, విప్పక్=వారు విప్పగా, కని, నవ్యుగక్=పరిహసించుచుంటిని, సుప్త...ము - సుప్త=విద్వాంసులయొక్క-మండలి=సమానామాయొక్క - గ్రాంథకత్వము=గ్రంథజ్ఞతను, జల్పవాగ్దై=జల్పమునెడి విచిత్రపు కథను ప్రయోగించినవాడనై, అవమానము సేయుగుక్=అవమానించుచుంటిని.

తా.—పూర్వజన్మమందు నేను చోళదేశములో నొక యూరనుంటిని, పనునాల్గు విద్యలను నేర్పితిని. వాడైన పుణ్యముచేత తార్కికులను జయించుచుంటిని, శ్రౌత క్రియానిపుల పార(బాట)లైట వేయుచుంటిని, స్వార్థకర్తప్రయోక్తలు ఖండకారికా పుస్తకములను విప్పగా నే పరిహాసము చేయుచుంటిని, విద్వాంసుల గ్రంథపరిచయమును జల్పవిధానమున అవమానపఱచుచుంటిని.

చోళదేశము అఱవదేశము; పూర్వము దానికి కాంబీపురము రాజధానిగా నుండెను. కళిలు వేలు, విద్యలు వేలు; కళిలు అఱవదినాలుగు, విద్యలు పదునాలుగు; ఇచట కళాశబ్దము లాక్షణికముగా విద్యాపరముగా ప్రయోగింపఁబడినది. అఱంగులు, నాల్గువేదములు, మిమాంస, న్యాయము, పురాణము, ధర్మశాస్త్రమును, అని పదునాలుగువిద్యలు—“కేయి వ్యాకరణ చ్చందో నిరుక్త శ్లోతిష కల్పములు షడంగములు.—“కేయి వ్యాకరణం ఛందో నిరుక్తం శ్లోతిషం తథా కల్ప శ్చేతి షడక్టాని వేదస్యానుర్తనీషిణః.” “అక్టాని వేదాశ్చ త్వాగ్లో మిమాంసా న్యాయవిస్తరః పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాప్రేతా శ్చతుర్థత.” ‘యూరిను విద్యలెల్ల నేర్చి’ అన్న నిర్వాధము.

ఘటకాసులు=తార్కికులు. ఉదాహరణార్థము ఘటము పటము అని మాటిమాటికిని చెప్పచుండురు, కావున వారికి వాచకము. శ్రౌతులు=శ్రుత్యుక్తప్రకారమున జన్మములు చేయువారు, చేయించువారు ప్రయోక్తలు - నిషేధాది శ్లకానాంతములైన యాదేశ స్వార్థకరల చేయించువారు, జల్పము - ‘ఉభయసాధనవతీ విచిత్రపుకథా జల్పః’ - అని తిర్కశాస్త్రము.

ఈ పద్యమందు తిద్రారకరూపము భూతార్థసాతత్వమందు ప్రయోగింపఁబడినది.

వ. ఇన్నడనడిం బ్రభిన్నగండం బగువేదండంబునుంబోలె మదాంధుండనై, యల్పవిద్యాలభి వీడువ ముడువ వేసరిని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె, నచ్చనువె పర బ్రహ్మంబై, పెద్దలం జెనకి యోషియు సరి నైతి ననియును, సరిపోయి జయించితి ననియు, నబ్ధంబు లాడి చిల్లరప్రభువులం ప్రమియించుచుండి, దీక్షితేలుం జూచి యియత్నవొడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురమం బోయి యప్పురంబుర. 4

ఇన్నడనడి=ఇటువర్తించుచు, ప్రభిన్నగండంబు=కపోలములనుండి మదము వెల్లివోకుచు చున్నట్టిది, అగు - వేదండంబు=వసుఁగు (వేదము గ్రుడ్డుగాఁగలది - వేదమునుండి పుట్టినది - దానం జేసి సామజమనియుం బేరు), అల్పవిద్యాలభి=కొంచెపాటివిద్య యలవడినంగులకు, విడువ ముడువ వేసరిని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె - (రెడ్డు వేదలని వారిని కేళిననుచేయుటకు ఈవి వేసరఁడు. చా. గురుగంధెంచలి 4 (134) - అశ్లే రాజులను పొగ కుట్రచుండుచు ఈ కవికి ఉత్సాహము మిక్కిలము). దీక్షితేలుక్=యజ్ఞము సేయదొరకొన్నవారిని, యియత్న=యడచు (యజ్ఞములు చేయవలయునను) కోరిక, పొడమి=పుట్టి, ద్రవ్యభిక్షార్థి=ధనముయొక్క చిచ్చును కోరినవాడను, మధురగుక్=పట్టణము కావున యాచనచే నచట ధనము దొరుకు నని.

సీ. బహివడ్డద్విజాన కల్పపుఁ బాచితం బిడి,
 పసిఁడికై తా వాని బంతిఁ గుడిచి,
 కలసి వణిక్కురోధలతోడఁ బుణ్యాహ
 ముల బియ్యములకు నై మొత్తులాడి,
 శశి రవి గ్రహ జపస్నానాదికము లెల్ల
 దొరలవాకిండ్లకే దొడ్ల యిచ్చి,
 పచ్చిట్టితో ల్బట్టె చు చాచులమె టంది,
 కొనఁ దాన యూరెల్లఁ గుస్తవట్టి,
 తే. దర్భపోటులఁ దిని, లేని తలుల మైత్రి
 నంటి పితృశేషము భుజించి, యదియు నెడల,
 నక్కవాడల నరకూర్లు మెక్కి, మీఁద
 వీనిశేఖర మొకతెలుర్విజ్యము కోని.

5

(1) బహివడ్డద్విజానభావ = షో వేదాబడిన బ్రాహ్మణునికీ, అల్పపుఁ బాచితంబు = (వ్యయాది కష్టములు తక్కువగానుండునట్టి) లభ్యప్రాశస్త్యతము. ఇడి = పెట్టి (వానిచేతచేయించి), పసిఁడికై = ఆద్విజాఁడియ్య బంగారము (ధనము)కై, తా = నేను, వానిబంతిఁ, గుడిచి = భుజించి; (2) వణిక్ పురోధలతోడఁ = వైశ్యులయొక్క పురోహితులతో, కలసి = చేరి, పుణ్యాహముల బియ్యము నకునై = పుణ్యాహవాచనములందు పురోహితునికి వచ్చునట్టి బియ్యము కొఱవ, మొత్తులు అడి = ఆ పురోహితులతో చెప్పలాడి; (3) శశి...లు. శశి = చంద్రునియొక్కయు - రవి = సూర్యునియొక్కయు - గ్రహ = గ్రహణకాలములయందు నేను చేపెడి - జప = జపములు - స్నాన = స్నానములు = అనికములు = లోనగు కర్తవ్యములను, ఎల్లఁ = అంతయు, దొరల వాకిండ్లకే = ధనిక ద్వారములకే, దొడ్లయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి (ఆనగా - ధనికులయిండ్లు తిరిగితిరిగి వారికి చంద్రనూర్య) గ్రహణములందు నేఁ గావించిన జపస్నానములు సుందరకాండాది పారాయణములు లోనగు కర్తవ్యమును ధనముకై ధారాదత్తము గావించి); (4) పచ్చిఇట్టి తోలో = ఎండని నంకతోళ్లును, బట్టె చుచ్చు అలమెట్లు = గోదెలయు మేకలయు ఆవులయు తోళ్ల సాదరత్వమును, అందికొనక = గానము గ్రహించుటకు, ఊరు ఎల్లఁ = ఊరిలోనంతయు, తానె-గుత్తపట్టి = కృష్ణాజి నానిక దానములు ఊరిలో ఎవరుచేసినను వానిని తనకొక్కనికే ఇచ్చునట్లుగా అందఱును స్వాధీనపఱచుకొని;

దర్భపోటులఁ = శ్రాద్ధభోజనములను, తిని, లేని తలులఁ = శ్రాద్ధనిమంత్రణ దొరకనిదినములందు, మైత్రిఁ = శ్రాద్ధకర్తలతో మైత్రి చేసికొని, అంటి = వారియిండ్లకేగి, పితృశేషము - పితృశేష తలకందె శ్రాద్ధభోక్తలకుఁ బెట్టిగా మిగిలినయన్నమును, భుజించి = తిని, అనియుఁ ఎడయఁ = ఆ పితృశేష మయినను దొరకనివాఁడు, అక్కవాడలఁ = అప్పులక్కల వీధులయందు (అనగా వీధి వీధి కేగి అమ్మా అక్కా అని స్త్రీలను మంచియంటలాడి స్నేహముచేసికొని ఆ దాక్షిణ్యముచేత వారియింట) అరకూర్లు = సకముకడుపునకు - అనగా కడుపునకు చాలనియన్నములను, మెక్కి = తిని, మీఁదఁ = ఇంతటితో పోక, వీనిశేఖరము = వీనిశిరోమాల్యముగా (వీనికన్నిటికంటె అధమకృత్యమయిన) ఒక తులా ఆర్విజ్యము = తులాభారదానమును, కొని = గ్రహించి (పైకి అన్యమును.) - స్వభావోక్తి.

బహి-బహిన్ (= బహిష్కారము-వలములోనుండి వెలి), 'బహి-వెట్టి నతనియన్నమును... ఆహ్లాద్యమందు' - భార. (కాం. ౧ ఆ.) శ. ర. ద్విజానక - ద్విజశబ్దము బ్రహ్మాత్మయై వైశ్యులకు మువ్వరకును వాచకమయినను బ్రాహ్మణపరముగానే సామాన్యముగా ప్రయోగింపబడును, కావుననే 'దస్తవిప్రాణ్ణాద్విజాః' అని యమరము. పాచితంబు - ప్ర. ప్రాశస్త్యిత్రము-పరి తా' జేసిన పాపము పోవుటకు చేయుటట్టి కర్మవిశేషము; బంతి-ప్ర.-పత్ని; 'వాకిండ్లకు' అనుటచే ఈశపాతి ఫలము ఆ దొరలు ధనమిచ్చికొనునట్లుగా బోధించుటకు వారిని పలుమాలు దస్యించుట సూచితము. 'పచ్చిట్టితోలు' ఇందలి యత్యంతధి 'నవతాలు'లోనగు వనియందుబోలె సాధువు. ఆద్ర్యక్ష్మిష్టాదిన దానము సర్వవ్యాధి వినాశకము. 'ఆద్ర్యక్ష్మిష్టాదినం దానం సర్వవ్యాధి వినాశకమ్' అనునట్లుగ్రంథియం మృత్యోః స్వర్గదం స్వర్గ మిచ్ఛతామ్." - శేషధర్మములు. 'మెట్టు' - పాదగర్భిణిగానము చేయు వాడు సర్వలోకములందును చరించును: "ఉపానవాః ప్రసాదా చ సర్వలోకం గమ్యేన శేషః" - శే. ధ. కొందఱు మెట్లనగా వరుస లని లాక్షణికముగా అర్థము చెప్పవచ్చు; ఆ పక్షమున 'బట్టె' చుచ్చాల మెట్లు' అనగా మహిషీ వేషీ ధనువుల వరగలు అర్థము. 'బట్టె నాఁగిన దానం బహిష్క' - 'మేఁక చుచ్చును బింబు మీఱు చాగి' ఆం. భా. "దదాతి చ సుస్పృతాయ మహిష్యం చ పశుస్యగిమ్ | ఆపమృత్యుం జయ శ్చేద యమేన సహమోదతే | దర్శ్యే ప్రసూతికాం గాం చ మహిషీం చ సృజోత్తమ | ఆపమృత్యుం దరిత్రాయ దత్త్వా తీర్త్వా దినం వ్రజేత్ ||" మహిషీ దానమువంటిదే మేఁక దానము కాదగును. ధేనుదానమహిమ అంతముని ప్రసిద్ధము. కావున నోదానమునే దేవ్యుని ధేనుచక్రవర్తి పాదరత్నదానమును చెప్పటలో విశేష మేమియుం గానబడదు. కావున 'బట్టె చుచ్చాల మెట్టు' అనిపాఠ ముండెనని యూహింపబడియున్నది. అందును దానవిశేషములకు ఫలవిశేషములకులేనే గ్రహీతలకు దోషవిశేషములును ఉండును. దానికి మహిష్వాదిదానములను, సాదరభాగదానము అర్థమగును. బట్టె=బట్టెలను, చుచ్చు=మేఁకలను (సాహచర్యముచేత ఆంధ్రమేఁకయే కాదగును), అలక్=గోవులను-అని ద్వంద్వసమాసము; తుదిబహువచనము "కాలు సేతులు" అను దానబోలె కడమవానికిని అన్వయించును.

దర్శపోటు=(దర్శయొక్కపోటు) శ్రాద్ధము. శ్రాద్ధమున దర్శతో పొడుతురుగాన శ్రాద్ధమునకు ఈపేరుచమత్కారముగా క్యవహరింతురు; 'దర్శ'-ములోపముచరితాదిగణకార్యము. సీతీ. శేషమును అపితలకు అత్యంతసన్నిహితులుగాక ఇతరులు భుజింపరు. ఇందు సప్తిన ప్రసంగములన్నియు క్రమముగా అత్యంతపాపకృత్యములు; దాత సులలో తాను సరి మూఁగినంత గుంబారులుగాని అట్టిది నుతీయేదిగాని దానమునేయుట తులాదానము.

ఉ. ఇట్టొనఁగూర్చి వైశ్యునకు నిచ్చి, చన న్నటి పుచ్చి, చోకము

లెట్టుచు, వడ్డిలెక్క లటు వెట్టుచు, ధారణవాసికై కొదలో

వెట్టుచు, వాడు రేగి మఱి 'వెట్టుదుఁ బెట్టు' ననంగ, బిట్టల గూ

వెట్టుచు, నిట్టు పోరఁ గని వెట్టుచు, నొక్కరుఁ డుండి వెండియున్.

6

ఇట్లు=పూర్వపద్యములో చెప్పినట్లు నానా రుఘ్నిత్రిగ్రహాదులచేత, ఒనఁగూర్చి = (ధనమును) కూడఁబెట్టి, (అధనమును), వైశ్యునకు=ఒక కోమటికి, ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి, మఱి=బిట్టుట. చనన్=నా యూరికి పోవుటకు, పుచ్చి=మరల కైకొని, చోకములో=నాలుగేసిగా, బిట్టుచున్=లెక్కనిమిత్త మై ఉంచుచు, వడ్డిలెక్కలు, అటు = అట్లే, వెట్టుచు, ధారణవాసికై = బిమ్మము

లోనగు ద్రవ్యములను రోక్కముగా మార్చుటలో, కొదలుపెట్టుచుకొను ధర్మము వేసితి నని ఆ కోమటితో ఘోరమునను, మఱి=అంతట, వాడు=ఆ కోమటి, రేగి=కోపించి, పెట్టుచుకొను ధర్మము లేని లెక్కచూపుననే ఇచ్చెదను. పెట్టును=ఇచ్చును, అనంగకొను=ఇట్లు మాట నిలుకడ లేక పలుకఁగా. మిట్టకొను=రచ్చచాచిడికడ, కూపెట్టుచుకొను=మొఱుముచు, ఇట్లు=ఈవిధాన, పోరకొను=జగడించుచుండఁగా, ఒక్కరుడు = ఒకానొకఁడు, కనుపెట్టుచు = పరకించుచు, ఉండి, వెండియుకొను = ఇంకను.

తా.—ఆ ప్రకారము నానా దుష్పరిత్రాహములచే నార్జించినధనమును ఒక కోమటికడ వడ్డికి వైచితిని; తర్వాత నాయారి కేగ నున్నట్లుండ నై, ఆతనికిడనుచిన యాధనమును మరల పుచ్చుకొంటిని; పుచ్చుకొనుటలో పుంజలు పుంజలుగా వగవలను విభజించి పెట్టుచు, వడ్డి లెక్కచూచుకొనుచు, ద్రవ్యరూపముగా నేతనికిచ్చినదానికి అతఁడేర్పఱచిన రోక్కపుధర తక్కువయని జగడమాడుచు, నాచేయు నట్టికి అతఁడు కోపించి, నీవు చెప్పుచూపున ఇచ్చు నని, ఇచ్చెద నని, నిలుకడ లేకుండ పలుకఁగా, అతనిమీద రచ్చచాచిడికి మొఱుముచును, ఇట్లు నేను పోరాడుచుండఁగా, ఒక్కరు కనుపెట్టుచుండెను.—స్వభావోక్తి.

సీ. వెలివాడఁ బనిక్రొత్త మలకడాల్లోని నూనె

యిడి తంగెడాకు గట్టదులహతహ,

కూర్చుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు

టంగడి నలగడు గాడు తడవు,

వంట పూటింటి కెప్పంటికంటెను బాలు

పెరుగు నే గూర లంపెదులెగువలు,

సంబోధ విడలించి తొంబూలవళ పూగ

నివహంబు జాలంగ నించు సుబ్బు,

తే. బ్రహ్మచారిభజంబు మాత్రకు సమీపం

బ్రాలు, నాలిక మేలుచీరలు గొనియెడు

సంభ్రమంబును, బెఱసాంధజనులఁ బయన

మడుగు ప్రశ్నలు, గని మస్కాయాణ మెఱిగి.

7

(1) వెలివాడ = మాలవాడయందు (అక్కడ నే మూడిగలును ఉండుగావున), పనిక్రొత్త మలకడాల్ = క్రొత్త గా వట్టినచెప్పలు, కొని=నిలిచి, నూనె ఇడి=(కాలు కఱవకుండ మెత్తఁ బలుచుటకై) వాసికి నూనెపట్టించి, తంగెడాకు కట్టెడు తపాతపా=(తోలు మెత్త నగుటకై) ఆ చెప్పలకు తంగెడాకు కట్టెడి వేగిరపాటు; (2) కూర్చుంబు = శ్రమపులను (కనుబొమలు నడిమిగండులేక—మాసిన మానగడ్డమును) గొరిగించుకొని=తేరము చేయించుకొని, ఉష్ణతోయంపుటంగడికొను=పైక విచ్చిన వేడినీళ్లతో అభ్యంగ స్నానము చేయించెడి యంగడియందు, తల గడుగు = అభ్యంగ స్నానము, అడతడవు=కాచించెడి విలంబము(=హాయిగా విలంబముగా దరువులమీద దరువులతో కలయంటించుకొనుట); (3) వంటపూట యింటికి=పూటపూజ మ్మయింటికి, ఎప్పంటికంటె =

ఎప్పుడును పంపుచున్న పరిమితకంటె ఎక్కువగా, పాలు పెరుగు, నే = నేయి, కూరలు = కూరగాయలును, అంపెడు తెగువలు = పంపెడి యుత్సాహములు; (4) సంజె = అడపమును, విదలించి = దులిపి, (అందులో), తాం...బుక్ - తాంబూలదళ = తమలపావలయు - పూ = వక్ర్యలయు - నివహంబుక్ = మొత్తమును, చాలంగక్ = చాలినంత, నిండు ఉబ్బుక్ = నిండించెడి సంతోషంబును, బ్రహ్మచారి భుజంపు మాత్రకుక్ = నా శిష్యుడైన బ్రహ్మచారి బుజానమోచెడి యసిమిసంచిలోనికి, సడింపుఁబ్రాంక్ = ఎగటిపోతలుగా దంచినవియ్యమును, అలికిక్ = నా భార్యకు, మేలిచీరలు = శ్రేష్ఠమైనకోకలును, కొనియెడు సంభ్రమంబును = విలిచెడి యాదరంబును, పెజపాంభజమలక్ = లాఁతి పక్షివలను, పయనము = ప్రయాణముంగూర్చి, అడుగు ప్రశ్నములును, ... తెలుపక్ = ఎఱిగింపగా, (ముందటి కన్యయును.)

తా. — మాదిగవాడలో కొత్త చెప్పలు కొని, వానికి నూనె పట్టించి తండ్రిదాసులు కట్టిన వేగిరపాటును, పెరిగినవిరాగడ్డమును గొల్గించుకొని, వెలకు నేన్నీళ్లతోడి యభ్యంగ స్నానము చేయించెడి యంగడిలో, తలంటుకొని స్నానము చేసిననింపానియు, నంటపూటంటికి ఎప్పుడును పంపెడుసంతకంటె ఎక్కువగా పాలు పెరుగు నేయి కూరగాయలను పంపినయుత్సాహమును, అడపము దులిపివేచి దానినిండు తమలపావలయు వక్ర్యలయు మొత్తమును విస్తారముగా నిండించిన సంతోషంబును, నాశిష్యుడైన బ్రహ్మచారిబుజముమీఁద అసిమిసంచికి ఎగటిపోతలుగా దంచిన వియ్యమును కొనెడుత్యరను, నాభార్యకై మేలికోకలు కొనెడునచ్చాదమును, ఇతరపక్షులను 'మీ పయన మెప్పుడు? మీరు ఎవటికింబోయెదరు?' అనునిత్యాది ప్రశ్న లడుగుటను, దీని స్మృతు, వాడు పరికించి, నాపయనము నెఱింగెను. అనుచూలంకారము. —

'మలకదాలు' దారినడచుట గాఢన రాయరప్ప ముగ్గు పల్లెరుకాయలు గ్రచ్చుకొనకుండుటకు, 'పాదరక్షాభిద పరగును జెప్పన. మలకడ మునగ నమ్మా లియనగ'. ఆం. భా. 'కూర్చుంబు' - 'కూర్చున్నవ్వి యాం కుతే. శ్రమకైతవ పీతేషు ప్రవో ర్భృత్ వికర్తసే' నా నా. 'కూర్చుము ఉపలక్షణము. 'తలయుం టనంగను దలగడు గనినను నభ్యంగనామమై యతిశయిల్లు' ఆం. భా. 'అంగడి' - వెలకు వేడినీళ్లతో స్నానముచేయించు నంగళ్లు పూర్వము ఆశేషములం గుండిన కనిక్రి నాశుని క్రీడాభి రామమంగు జెప్పబడినది. 'పాలు' పాయసానికమునకు: కడమవి దండిగా భుజించుటకు; దండిగా మృష్ణాన్నము భుజించుట ఇంటికిం బోవుసంతోషాతిశయముచేత; 'నే' యా. 'నేయి'; సడింపు = బసచేసినతోడ నే వండుకొనుటకు.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱు

నత్తెరువుం గట్టఁ బనిచి, యందఱక్రియఁ దాఁ

దిత్తి యొకటి గోసి, శ్రేణి, మ

లుత్తర ముత్తర ముటంచు నొక ప్రాద్దుకడక్.

కి

హత్తుకొని = (వాడు నాతోడి బాటసారులలో దాను నొకడుగా) కలసికొని, అత్తెరువుక్ = మేము పోవలసినదారిని, కట్టక్ = అరికట్టుటకు, ఒక్క కొందఱక్ = తనయిష్టు లగుకొంతమందిని, పనిచి = పంపి, అందఱ క్రియక్ = మాయందఱవలె, తాక్ = (ఆ దొంగ) తానును, తిత్తి ఒకటి = సంచి పొకదానిని, కొని = తెచ్చుకొని, శ్రేణి = పరుండిలేచి, మఱి = అనంతరము, ఒక ప్రాద్దుకడక్ = ఒక

సమయవిశేషమున, ఉత్తరము ఉత్తరము = మనము ఉత్తరదిక్కుగా పోవలయును, అటంచుక = అని పలుకుచు, లేచి పోవంగ = కదలి నడవందొడంగుడు - అని తర్వాతిపద్యములోని పదములతో నన్వయము.

తా. ఆ దొంగయు మాస్తాములలో జేరి, తనవారిని కొందఱను మాదారి నడ్డగించుటకై ముందు పంపి, తాను నొకతెరువరిగా సంచి యొకటి తెచ్చుకొని వచ్చి, మాతోగూడ పరుండి, రాత్రి యొకానొక సమయాన లేచి. ఉత్తరము ఉత్తరము మనము ఉత్తరముగా పోవలయును అని పలుకుచు, నడవసాగెను.

'హత్తు' - "హందె హత్తె గలసెఁ జెందె దార్కొనె గూడె | పెరసె గిక్కిఱిసెను తెనఁగ వొరసె | నందె గనిసె జేరె నన నంటె నని తోచు" ఆం. భా. 'లిత్తి' - తనసామానులు అందుంచి తెచ్చుకొనుచున్నట్లు ఇతరులకు దోచుటకును, పిమ్మటదోరితమును కొంత అందు పదిలపఱచు కొనుటకును 'తెండి' - దొరికిన వ్రాత ప్రతు లన్నింటను 'త్రేణి' అని యున్నది. 'త్రేణి' యని 'తెండి' (= తమునించి) అనుటకు ఈవ్రాతపుస్తకములలో తఱచుగ గలదు; 'తేడు' ధాతువు 'తెందు' ధాతువునకు రూపాంతరముగా శ. ర. లో నున్నది. కొన్ని దేశ్యశబ్దములగు తొలియక్కరమునందలి త్రారవడులు అంతరించుట ప్రసిద్ధమే. దశకారముతావున దశకారము నిలుచుటయు సిద్ధమే; ఉ. అణగు×అడగు, పోణిమి×పోడిమి, ఇత్యాదులు. కావున నిట కవి ప్రయోగించిన పదము 'త్రేణి' అనియుండు నని యూహింపబడినది. ఆ వ్రాత పుస్తకములో టీకయుం గలదు. అందు - 'త్రేణి మఱి=నిద్ర మేల్కొంచి' అని యర్థమును వ్రాయబడియున్నది. 'మఱి' శబ్దమునకు 'ఏమ్యాది' సంధి వచ్చును.

"పా. 'లిత్తిక్కటియు' - ఇత్యసంధి - 'లిత్తి'కి సంధి 'లిత్తిలిచి' అని ప్రచురము - వలయు నని 'లిత్తియొకటి గొని తెండి మఱుత్తర' - అను నిత్యాదివిధముల సులువుగా మార్పులు చేసికొనవచ్చును.

తే. లేచి పోవంగ దత్తత మేచి తోడి

వారు నన నేను ముడెమోపు వటున కెత్తి

పోవ వాఁ డిందు రండని త్రోవ యడవిఁ

బెట్టి యొకవాఁగు డిగ నీల చెట్టుటయును.

9

లేచి పోవంగ = వాఁ డట్లు లేచి తరలఁగానే, తోడివారు = నా తోడి తెరువరులు, తత్తతము = తొట్టుపాటు, ఏచి = వెలెగి, చనక = పోఁగా, నేనుక = నేనుగూడ, ముడెమోపుక = మూటబరువును, వటునకుక = ఎత్తి = బ్రహ్మచారియొక్క బుజము మొదలగు చోట్లకు ఎక్కించి, పోవక = నడవఁగా, వాడు = అచోరుఁడు, ఇందుక = ఈదారిని, రండు, అని, త్రోవక = దారిని, అడవిక = అడవిలోనికి, పెట్టి = నడపించి, ఒక - వాఁగుక = సెలయేటిలోనికి, డిగ = మేము, చొరఁగా నే, ఈల చెట్టుటయును = ఈలవేయఁగా.

తా. ఇట్లు మేము నడుచుచుండఁగా, వాడు మాకు దారిచూపువాఁడై, ఇటురండి ఇటు రండి, అని మమ్ము ఒకయడవిలోనికి నడపించెను. అట నొకసెలయే ఱుండెను, మేము దానిని చాటుటకై అందులోనికి దిగితిమి. దిగఁగానే వాడు ఈల వైచెను.

ముడె, రూ - ముడియ. తత్త్వము - తడవిన ఎండయెక్కునని తత్త్వము. చనన్ - నేనును - ఒంటి చిక్కుదు నని వెఱచి నేనును తరలితిని. వటునవ్వు - 'ఉకారాంతిహత్తునవ వువర్తకంబు బహుశంబు' కావున నీట రాలేదు. వాగు - తెరువరులను ముద్దించి దోచుకొనుటవలె ఇచ్చుచున్న చోటు; ముందుగఁ బోయిన దొంగలు ఆచ్చట దాగియున్నారు; వారిని బహుటిక రమ్మనుంజగా ఈలపెట్టుట. - 'ఊళయన జంబుకధ్వని యొప్పు, నీల యనఁగఁ దస్మరసంకేతనినద మొప్పు' అంభా.

క. అజచేత్ర వ్రాలు గను న | త్రైజీక బడె నొకయంకకట్టై, దానికి నిలువం,
బిలుబిల్లున త్రాలువడెం | దెఱపియుఁ గనలేమీ సాతు దిరుగుదువడియొక, 10

అజచేత్ర = కరతలముందు, వ్రాలు = గీతలు, కనఁబడుకలిక = అగపడుపాటి వెలుతురు వచ్చిన సమయాన (తూర్పు తెల్లవాలునప్పుడు), ఒక - అంపకట్టై = భాగము, పడెన్ = ఆ తెరువరుల గుంపు మీఁదఁబడెను; దానికిక = ఆ యంపపాటునకు, నిలువన్ = పథకబృందము మఱియుండు నడువక ఆఁగి గా, బిల్లుబిల్లునన్ = బిల్లుబిల్లు అను ప్రాంతితో, రాలు = శిలలు, పడెన్ = వచ్చిపడినవి. సాతు = బిడారు, (తెరువరుల గుం పనుట) తెఱపియున్ గనలేమిన్ = ముందుఁ బోవుటకు సందుకూడ కనఁ బడనందున, తిరుగుదువడియొక = త్రొక్కుటపడ సాగెను.

తా. - ముందుగా పథకసమాహమపై అంపశీల యొకటి పడెను. అంతటితో ఆ బిడారు మఱి ముం దదగువెట్టక ఆఁగిపోయెను. వెంటనే బిల్లుబిల్లు మను ప్రాంతితో రాలు వచ్చి పడ సాగెను. అంతట ముందు పోవ సందు గనఁబడనందున సాతు ఉన్నచోటనే త్రొక్కుట పడు చుండెను. - స్వభావోక్తి.

అంపశీల - మీసార్తులను వెంటనే మాకప్పగింపలేని మిమ్మ సంహరించి కైకొనెదము, సాయుధులము సుమా, అను హెచ్చరిక; వెంటనే రాయవైచుట - తడయకుండు, సాతులు తత్త్వ గ మొసంగుండు, అనువాజ; 'బుల్లుబుల్లు మనుట' = పెద్దపెద్ద రాలనే వైచెదము, నీల తల పగిలి చచ్చె దరు, అని చెదరింపు; తిరుగుదువడునపుడు దొంగలకు మంచినయము; ఇట్టి యిక్కట్టులొకఁ జెట్టి నచో బల్లిదులు సయితము లోఁబడిపోవుదురు. సాతు. ప్ర. సార్థి.

(మహాస్థగర)

కిపినె న్నల్పాంతజంతు గ్రసన భృశ బుభుక్షౌ త్వర త్ర్యక్ష పార్వ్య
ష్లనమా నోత్పాత భూతప్రకర వటిమ హాలాహల స్ఫర్ధి హేతి
చ్చని రేఖానేక రావళా చ్చలిత రవులు రక్షశ్చమూజి త్పుళింద
ష్లనబృందంబు ల్వని న్నల్లడఁ బొడుపొడు మన్మల్కులు ప్పుల్కులు వ్రాన్. 11

కల్ప...మన్ - కల్పాంత = ప్రళయకాలముందు - జంతు = ప్రాణులయొక్క - గ్రసన = భక్షిణముందు - భృశ = పెద్దదమైన - బుభుక్షౌ = ఆఁకటియొక్క - త్వర = వేగముగలవారైన - త్ర్యక్ష = ముక్కుంటియొక్క - పార్వ్య = ప్రక్కలయందు - ష్లనమా = దుముకుచున్న - ఉత్పాత = ఉల్కాపాతాని వైకృతములతోడి - భూత = పితాచుల - ప్రకర = సమాహమయొక్క - పటిమన్ = నిట్టరసముతో, హాలా...లు - హాలాహల = కాలకూటముతో - స్ఫర్ధి = పోటిసేసెడు - హేతి = కత్తులయొక్క - ఛని = కాంతులయొక్క - రేఖా = వరుస లనెడి - అనేక = పెక్కులయిన - రామా = రామాగ్రహములనుండి - ఉచ్చలిత = ఎగిసిపోవుచున్న - రవులు = సూర్యులగలవి, (ఆయన),

రక్షః...ర్ - రక్షః=రక్కసులయొక్క - చమూ=సేనను - జిత=గెలుచునట్టి - పులింద=బోయల
యొక్కయు - బృందంబుల్=సమూహములు, వనిత్=అడవిలో, బల్బడిక్=అతివేగమున, పొడు
పొడుము = బల్లెము బాట కత్తి కటారి ఇత్యాద్యాయుధములతో పొడువుము పొడువుము, అను -
పల్కులుగ - వాక్యములును, ముల్కులుగ=బొణములును, రాక్=వచ్చుచుండగా, కవిసేత్ =
పొడుపుకొనెను.

తా.-ఇట్లు వారు త్రొక్కటపడుచుండగా వారిని అడవిలో బలువేగమున దొంగల
దండువచ్చి కమ్మకొన్నది, ఆ దొంగలు ప్రళయకాలమందు సాణికోట్లను భక్షించుటకై శేరా
కటితో వేగించుచు ముక్కంటిపార్శ్వములందు ఉల్కాపాతాద్యతాపమేతులై గురుకులవాడు
చున్న భూతముల దిట్టతనము గలిగియుండిరి; వారిహోటుమట్టినికాంతులు కాలకూటపుఁగాంతు
లకు పోటిగా నుండెను. ఆ నల్లకాంతులవరుసలం గాంచి రామావు లని యడలి నూర్చుకొడు దద్ద
తీలి పోవుచుండెను; మఱియాదండు రక్కసులదండును గరికుగొననిదై యుండెను.

‘పటిమే’ - పదారవృత్తి నిదర్శనాలంకారము. ‘హోలాహలస్ఫుర్తి హేతిచ్చని’ - ఉపము;
‘ఛవిరాహ’ - రూపకము; ‘ఉచ్చలిత’ - ఆతిశయోక్తి.

కవిసేత్ - ఎటును బోనియ్యక చుట్టవైచిగొనెను. భూతములబుభుక్షుట సాటియొందొంగల
ధనతృప్తి; క్షయకాలమందు తమభుజించుప్రాణులను రక్షమాంసములకై హింసించుటయందు ఆ
బూములు ఎంతనిష్క్రరుణులో ఎంతబలిష్ఠులలో, ఈ దొంగలును తమవారిం బడినయూసాతుజనులను
ధనాదికముకై హింసించుటయందు అంతనిష్క్రరుణులును, అంతబలిష్ఠులునుగాను ఉండి గని
భావము. ‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయఃకల్పాన్త ఇత్థివీ’ అను. ‘బుభుక్షా’ భోక్తమిచ్చా,
‘అశనాయాబుభుక్షో తుత్’ అను. త్ర్యక్ష = త్రి+అక్ష. ఉత్పాత - ప్రకృతే రసగ్రస్యముత్పాతః.
ప్రకృతికి వేఱయినది ఉత్పాతము -కొఱపులు రాలుట. ఆపూర్వనక్షత్రాదు లగపడుట, ఆపూర్వ
స్థావరజంగమము లుప్పలిగిట ఇవి యుత్పాతములు. ఉత్పాతభూత - ఆనఁగా ఉల్కాదులం గురి
యించు పఱతెంచుభూతములు; వాణములు ప్రయోగించుచు కత్తులలో నఱవచు వచ్చి ప్రైబడిన
దస్యవులు ఆభూతములకు ఉపమేయములు, హోలాహలము నలుపు గావున కత్తులతళతళలును నలుపు
గావున సాదృశ్యస్వారస్యము - యెగా కత్తులును హోలాహలమును గెండును జంపునవే. రామా
వును నలుపు, కావున కత్తినిలిమితోసాటి; రామావును కత్తియు గెండును జంపునవే. రక్షస్సు
లును నలుపు, బలిష్ఠులు, ఘాతుకులు; అట్టివారే దస్యపులిందప్రవులు. “కృష్ణాని కేశవః సీరిసీర
చంద్రాబ్జరాహవః । సర్ప రాక్షస శనయశ్చ శివకణ్ఠాఘనాశ్విభీ । విషామృత కపటా శస్త్రాగురు
పాపతమో నిశాః । మకరః కృష్ణసారశ్చ భిల్లాశ్చాయా చ గోమయమ్.” రాక్ కవిసేత్ -
ముందువారియామాటలు వినబడినవి, విన్నుట వారగపడిరి, అనుట. ‘చండాలప్రమాతిబ్ధివాక్తీర్తి
జనబ్ధమాః.’ - ‘భేదాః కిరాతశ్చబరపులిన్దామేచ్చబాతయః’ అను. ‘హోలాహలో హలహలో హల
హలో హలాహలః’ । ‘పుంసి క్లీతే చ కాకోల కాలకూట హలాహలాః.’

స్ఫుర్తి - జిత-ఉపమానాచకములు, నల్లడక్-‘ద్విగువున కేశవచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు,
మిశ్రంబునకుఁ గాదు’ బాల. సమా. ‘ధృజినీవాహినీ సేవా పుత్రనానీకీనీ చమూః’ అను.
పొడుము - రూ. పొడువుము - చూ. బాల. క్రియా. ౧౦౧. ములోపమున ఆప్రేడితకార్యము,
చూ. బాల. సంధి ౪౮.

‘వేతాళవల’ - ‘బల్లడి’ - అనుపాతములు పూర్వము ద్రాణములో ‘భూత ప్రకర’ ‘నల్లడ’ అని యుండినవి. ఈమార్పులకు కారణము ఉపోద్ఘాతమునం గనవచ్చి.

వ. ఇట్లు చెట్లు పెడలి విరిగి పండుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి పొల్లకల్లోలం నై విటుగంబను నెడ.

12

పండుకొని = ఎక్కువ పెట్టుకొని, ముంచుకొను = మీదికి వచ్చుచున్న - అన్నల్లప్రజ = అనల్లని జనులను (చోరులను), పొల్లకల్లోలమై = అతలకతలమై, విటుగంబను నెడ = పలాయనమై పోవు నపుడు; సాతులోని వారివిధమున వర్ణించుచున్నాడు.

సీ. పసలేదు నిలగోయి పాపులా రాయని

దేవాయుధంబులు టూవువారు

నైడి బాసముఁ జెల్లు బడనైచి దుష్టువై

ట్లకుఁ బొలుచునె యొలె లైవ్వచువారు

బరవు డించి కటారి కరుజించి నిల్పియిం

దెందు వచ్చెన రని యెదురువారు

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ

బస్తని దయపుట్టె బలుకువారు

తే. కలవి మామూఁగ నిప్పింతుఁ, చోలఁగఁ, దొకటి,

యాడుదానిఁ జే నంటకుఁ డనుచుఁ బెద్ద

తనము నభిమానమును దెంపు గనఁగఁ బలికె

నిలిపి దోపిచ్చువారు నై చోలఁగి రపుడు.

13

(1) అపుడు = అసమయమునందు, (కొందఱు), పసలేదు = (చొంగగుంపులో) బలములేదు, పాపులార = ఓరిపాపాత్ములారా, నిలగోయి = నిలుపుండోయి, అని = అట్టిని తోడి తెరువరులను ‘పొచ్చరించుచు (అ చొంగలమీదికి), దేవాయుధంబులు - దేవ = యజ్ఞమందు ఉపయోగింపఁ బడు-ఆయుధంబులు = పోయుముట్లును (అనఁగా కొయ్య గొణత - రాయి రప్ప-ఇటివానిని), టూవువారు = వివర వై చెడువారును; (2) ‘నైడిబాసము’ = బంగారుగలబాసెను, ‘చెల్లె’ = వృక్షములజీవులలో, పడనైచి = పడునట్లుగా విసరివైచి, ‘కుడుపెట్లకు’ = కుడుగఱుల మోడులువడి, పొలుచునె = పరుగునం దట్టించు కొనిపోవుచున్న యాసమునుండే, ‘ఒలె’ = పైపం చెలను, వైచువారు = పొలువైచువారు కొందఱును; [‘బాస ము జాలె యని. శ. రి. - నైడిబాసము = ‘బంగారు ముదలుగాఁగల వస్తువులు’ అని త్రొను నిఘంటువు.] (3) బరువు = తాము పొందుచున్న భారమును, డించి = దింపుకొని, కటారి = కత్తిని పరుజించి = సిద్ధముచేసికొని, నిల్పి = పాదావస్థంబున తో నిలవంబడి, ఇందుకు = ఎందుకు వచ్చెదరు = ఇక్కడికి ఎట్లువచ్చెదనో రిండి తుండించివై చెడము అని, ఎదురువారు = పోగుటకు ఉంకించువారు కొందఱును; (4) ఓయి, వస్త్రంబుగొండు = దేవతార్చనకజ్జకు కట్టినయీనులను గ్రహింపఁడు, దేవర = ఇది మేము పూజించుకొనుచి గ్రహము. దీనిని కొనకఁడు, ఇది చిన్నకు ఇది పోయెనేని, పన్ను = మేము ఉపవాసము పడియుండకలయును, అని, దయ = కనికరము, పుట్టె బలుకువారు;

కలవి=మాయొద్దనున్న వస్తువులు, మామూఁకఁ=మాగుంపులో, ఇప్పింతుఁ= అపసరిలుడు, ఒకటి = ఒకమాట వినుఁడు, ఆఁడుదానిని, చేఁ = చేతితో, అంటుఁడు = తాఁక వుఁడు, ఆనుచుఁ, పెద్దతనము = ఆగుంపులో తమకుఁగలగౌరవము, అభిమానమును = స్త్రీలవిషయమున తమపరువును, తెంపు=ఆతెనువను, కనఁగఁ = ఆదొంగలు తెలిసికొనునట్లు, పలికి = వచించి, నిలిపి=ఆదొంగలను మీఁదపడఁబడఁడ ఆఁపి, దోఁపు ఇచ్చువారుఁ=కొల్ల యొసంగువారు కొందఱును, ఏ, తొలఁగిరి=జరిగి పోయిరి.

తా. — కొందఱు తోడివారిని ఓరిపాపులారా ఏల భయపలాయించు లయ్యెదరు, ఈదొంగదండు అంత బల్లదము గాదు, వీరిని కొట్టి తఱుమవచ్చును, అని హెచ్చరించి మరల్చి, దొంగల మీఁదికి రాలరప్పలు కొయ్యలు కొఱతలును విసరసాగిరి; కొందఱు పిమ్మట మరల వచ్చి వెదకి క్రొనవచ్చునని తమయొద్దనున్న ముల్లె ముట్ట గుడ్డలో కట్టి, చెట్టజీబులో పాటవైచి, దుడ్డుబెట్టలు పడి పైపం చెలనుకూడ వెనుకకు వైచి పాటిపోవుచుండిరి. కొందఱు బుజముమీఁద నెత్తిమీఁద నున్న బరువులను దిగువకు దించుకొని కత్తిదూసి కాలుఁది నిలిచి 'రండి, నఱకివైచెదము,' అని దొంగలపై తిరుగఁబడిరి; కొందఱు - 'ఓరి ఇది మా దేవతార్చనమూట, దీనిం గట్టియున్న యీవస్త్రముం గైకొనుఁడు, దేవతావిగ్రహములసంజ్ఞను తాఁకకుఁడు, ఇది పోయిన, మాటమఱియుపవాసమే,' అని దొంగలకు కనికరము కలుగునట్లుగా చెప్పుకొనిరి. కొందఱు, 'అయ్యో, మాగుంపులో కల వన్నియు సేను మీ కిప్పించెదను, ఒకమాటమాత్రము వినుండు, ఆఁడువారిదేహములమీఁదినగలను మీచేతితో మీరు ఒలువకుఁడు; మీఁదికి రాకుఁడు,' అని తమమూఁకలో తమమాట చెల్లు ననియు తాము స్త్రీలవిషయమున మిక్కిలి పరువుగలవా రనియు, దొంగలకు తెలియునట్లుగా పలికి కొల్లయిచ్చిరి. ఇట్లు కావించి వారందఱును సాగి పోయిరి.

'నిలర ఓయి' - నిలుచున కడ వ్రాయకి ముక్తున లోపంబు - బాల. క్రియా. ౧౦౧. 'ఓయి' - ఎదాదుల లోనిది కావున మజ్జనకు (వుజి) రుజి యగును. బాల. క్రియా. ౩౪. 'పాతకులారని' అనుపాతంబున సంబోధనాంతంబునకు సంధి దుష్టము. దేవాయధంబులు - మనుష్యులు చేసినట్టి కత్తి కటారి లోనగునవి కావు; మఱి, దేవుఁడు చేసిన రాలు కట్టలు లోనగునవి. దేవాయధములనగా కాపములు అని కొందఱు చెప్పుదురు - దేవతలు గీర్వాణులు గదా. ఊవు, రూ. ఊవు. ఒలె - ఒల్లె - ద్విత్వలోపము - 'ఒల్లె పంచె యనంగ నొప్పు నర్ధవస్త్రంబు, ఆం. భా. వస్తు - 'పస్త్రీలి గుంకు నిప్పును ని త్రనఁగను నుపవాససంజ్ఞలై యొప్పుచుండు,' ఆం. భా. చేక-చేకబ్బము, తృతీయార్థమున ద్వితీయ - 'దోఁపుడు నాగను దోఁపు వాఁగ | దొంగతన మనంగ' ఆం. భా.

సీ. తొడువించివాడు సన్న్రవ బోవక యెదు

ర్పువంద్రం దొడిబడఁ బదరి పొడిచి

పినుఁ గీక పెనఁగినఁ బెద్ద నొంపక యెట్టఁ

బాటించి చేఁ గలవాని నాచి

యాయితంబై చించి యరిగెడువాఁ డేటు

నకు మీటి చన్న వెఁ దవులు టుడిగి

పొదువు చే లేకయ పుటపుటయును నైన

వాని శోధింప నవ్వలికిఁ బనిచి

తే. పాదలఁ దూఱిన నీఁలె చాఁపుల చెడల్చి

గట్టుబట్టలు గొని ప్రాతబట్టదయను

గోఁచులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి

చెప్పటట్టలు శోధించి సిగలు విప్పి.

14

ఈ పద్యములో ఆనంతరచనములోని 'పాటచ్చరులు' = (దొంగలు) అనునది కర్తృపదము. (1) తోడువింటివాఁడు = విల్లెక్క పెట్టి బాణముసంధించుకొని నడుచుచున్న తెరువరి, చనువోరక పోవుచున్న దారిని, పోక = చనక (ఈచననివారు దొంగలు), ఎదురుపడు వాండ్రు = ఎదిరిన బాట సారులను, తోడిబడక = తోట్లు పడునట్లుగా, పదరి = త్వరపడి, పొడిచి = పోటుగావించి; (2) పినుగు = లోఱ, ఈక = తనధనమును ఇయ్యక, పెనఁగులాడఁగా, (వానిని), పడ్డ = ఎక్కువగా నొంపక = హింసింపక, ఎఱ్ఱబాటించి = కత్తులతో గాయపఱచిచి క్షము కాటించి, చేక = వానిచేలియందు (అనఁగా ఎక్కువ దాఁపఱకము గాకుండ), కలపాటి = ఎంతధనము దొరకిన అంతయే, వాఁచి = కైకొని. (పా. దోచి); (3) ఆయితంబై = దొంగలకు స్వాధీనుఁడుగా నుండియు, చించి = పట్టుదదలించుకొని (పట్టుకొన్నచోరునిచేతిలో కొంత నిలిచిపోవునట్లు తనగుడ్డను చించు కొని), అరిగెడువాఁడు = పాటిపోవు తెరువరి, ఏటునబక = ప్రహరమునకు, మాఱి = అందక, చన్ను = పోయెనేని, వెనుదవులుట = వెంటదఱుముట, ఉడిగి = మాని; (4) పొరువు = ధనము, చేక = తన యొడ్డ, లేకయ = ధనమేమియు నగపడకయే, పుటపుటయును = విసవాని = బలిసియున్న వానిని, శోధింపక = గుడ్డ గుడుసు విప్పి సోదా చూచుటకు, అవ్వలిక = గుంపునకు ఎడగా, పనిచి = పంపి, పాదలఁదూఱినక = పాదలలో దాఁగినచో, ఈలెచాఁపులక = ఆ దాఁగినచోటులకు ఈలెలను నిగిడించుటచేత, చెడల్చి = పాదలనుండి వెలువడి వచ్చునట్లు కావించి, కట్టుబట్టలు = వారు ధరించిన వలువలను, గొని = హరించి, దయక = కనికరముచేత, గోఁచులక = గోఁచిపెట్టుకొమ్మని, ప్రాత బట్ట = జీర్ణవస్త్రమును, ఇచ్చి; గనపరాకులు = గన్నెరాకులవంటి బాణములను, నిగిడ్చి = లోనికే దూర్చి, చెప్పటట్టలు = పాదరక్షల యట్టతోళ్లను, శోధించి = సందుచేసి పరీక్షించి, సిగలు = జుట్లను, విప్పి (అవలి కన్వయము).

తా. — ఆ తెరువరులలో విల్లెక్క పెట్టుకొని కోలతోఁ గూలనేయుటకు సన్నద్ధుడై నడచి తనదారినిపోవుచున్న తెరువరితోలికి ఆదొంగలు పారెరి; మఱి తమను నెదిరించినవారిని తత్తజపడి, నట్లుగా, నడిపడిగాఁ బొడిచిరి. తమసామ్రును ఎంతసేపటికిని ఇయ్యక పెనఁగులాడులోభిని మిక్కిలి హింసింపక వానిసెత్తురు వానికంటి కగపడుచు పాటునట్లు గాయములుచేసి, వానియొద్ద ఆపాటికే దొరకినదానిని కైకొనిరి; తమచేత చిక్కియుండియు, ఉన్నట్టేఉండి దూసికొని పాటిపోయిన వాఁడు ఏటున కందనంత దూరమున పోయెనా, వానిని తప్పించికొని పోనిచ్చిరిగాని వెంట దఱుమురైరి. చేత సాత్తేమియు లేనివాడై బలిసియున్న వానిని గుంపునుండి అవలికి పంపిరి. అక్కడె కొందఱు దొంగ లుండి వానిని సోదా చూచిరి. పాదలలో దూఱి దాఁగినవారిని ఈలెపోటు లతో చెడలించి వారివస్త్రములను దోచుకొని, ప్రాతగుడ్డలు గోచులకై యిచ్చిరి. గన్నెరాకుల వలె నలుచనియుక్తరేఖ లగునట్టి యలుఁగులు గలబాణములను తెరువరుల చెప్పల యట్టలలోనికి నొప్పించి సందుచేసి, అట నేమయిన దాఁచికొనియున్నాఁడో యని పరీక్షించిరి. జుట్లు విప్పియు సోదాచూచిరి. — స్వభావోక్తి.

తోడు=తోడుగు - 'తోడు' అనునదియు నొకక్రియ. చన్ త్రోవ-హరిశ్చంద్రుడనాడెడ,
అను ప్రయోగంబునందుంబోలె, ఇట 'చను' ధాతువునకు 'ఉ' లోపము - చూ. ప్రా. వ్యా. సంధి.
౧౩. తోడువంటివాడు చోరుని ప్రాణమును హరించినను హరించును. పినుగు - రూ.పిలుగు; ఎఱ్ఱ
బాటించుట భయముగొల్పుటకు. అయితము - ప్ర. అయత్తము - చేక - సప్తమ్యర్థద్వితీయ. క (గ)
నపరాకులు - చూ. ఉపోవాతమున పట్టిక, 'ఇనుపరాగోల నిజీకించి యంతట' భోజరాజీయము
న (321); ఇచ్చట 'ఇచ్చి యినుపరాగోల నిజీకి' అని యున్నను సరిపడును. ఇజీకి = ఇజీకించి
'ఉజీకి కొక్కర కంఠంబు నిజీకి చంపె' - పంచ. నా. ౧. ఆ. శ. ర. 'గనపరాగోల లిజీకి'
అని పఠించుట శ్రేయము. గనప = పెద్ద - రాగోలు = రాతియలుగుబాణములు.

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చుపెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు సార్థంబు
నర్థంబు లవహరించు సుకులంబున. 15

పాటచ్చరులు = దొంగలు, ఉచ్చావచంబులు = నానాభేదములు గలవి, సార్థంబు =
బిడారు (యొక్క) - 'చోరజీర్ణపటయోః పాటచ్చరః,' ఇతి నామానుశాసనమ్ - అని రామా
శ్రమి. 'ఉచ్చావచం వైకి భేదమ్' - 'సాగో వజ్జిన్సముపాస్యా దపి సంఘాతమాత్రకే,' - అను.

సీ, కటిసుండి చనుమఱ గడ్డ గాంగ బిగియించి

కట్టిన నిడు నీలికాసె మెఱయఁ

బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిగి మీసలు కుఱి

గోళంబుమీఁద నుయ్యాల లూఁగ

బూడి బ్రంగిన మొగంబున గౌదకట్టుమై

నపుమైల ప్రాజౌతు నాజెలంగఁ

జిటివేలి పూసపై ఘటియిల్లు వెడఁబట్టు

చిమ్ముల సురియ డాల్చువర్ముగ

లే. నూరనుండియుఁ గను పెట్టియున్న వాడు

దప్పిపో నన్ను డబ్బెట్టు దాఁ బొడగని

యట్టివేళఁ గాక శ్చత్ర వనెడు నొకప్ర

చండ చండాలు చోరభటుండు వజ్జిమి.

16

(1) కటిసుండి = పిఱిడికడనుండి, చనుమఱ = చనునలుపులు, గడ్డగాంగ = వాద్దుగా,
బిగియించి=పీనుతుగాలాగి, క...సె - కట్టిన=బంధించిన - నిడు=దీర్చి మైన - నీలి=నల్లని - కాసె=
దట్టి, ఆమరక=ఒప్పుచుండఁగా; (2) పిల్లిగడ్డముక్=పిల్లిగడ్డమునంటి తనగడ్డమును, మించఁక=
అతిక్రమించునట్లు, పెరిగి; మీసము=మీసములు; కుఱిగోళముమీఁదఁ=గుండ్రని కడుపుమీఁద,
ఉయ్యాల లూఁగఁ=ఉయ్యాలవలె ముందు వెనుకలకు ఛోగుచుండఁగా; (3) బూడి=తా
బూనిపోన్న బూడిదయందు, బ్రంగిన మొగంబునక=మఱుగుపడిన ముఖమందు, గౌదకట్టు=
చెంపలను మూసికట్టినగడ్డ, మైనపు మైల ప్రాజౌతునాఁ = మైనపుమడిం బూసినముఠీకి ప్రాంత
వర్ణయి యనునట్లుగా, చెలంగక=ఒప్పుగా; (4) చిటి...పెట్ = చిటివేలి = కనిష్ఠికాంగుళి
యొక్క - పుగపెట్=గనుపుమీఁద, ఘటి...య = ఘటియిల్లు=తూడునట్లుగా, వెడఁక=పడ

లుగా, పట్టు=పట్టుకొనియున్న, చిముల=చిముటలుగలదైన - సురియ=చురకత్తియుక్క - డాల్ - తళతళలు; ముప్పురముగ్గ=పెట్టెదమగుచుండగా, (5) ఊరనుండియు=నేను తరలివచ్చును నుండియు, కనుపెట్టి యున్నవాడు=నన్ను దృష్టిలో నుంచుకొనియున్నవాడు, కాకత్తశ్రువు= కాకిమీసాలవాడు; ఆ...డు - ఆనడు=ఆను శేరుగలవాడైన - ఒక - ప్రచండ=అతిభయం కరుడైన - చండాలచోర భటుడు=మాలదొంగబంతు, అట్టిశ్రేణ్=అకముయాన, నన్నుక, తప్పిపోక=నేను తప్పించుకొనిపోవుచుండగా, దబ్బాటు=అకస్మాత్తుగా; తాళ-చాడగని= చూచి, తఱిమి = తఱుముకొనివచ్చి.

తా.- ఇట్లు సాతు విడిగి పరారయగుచుండగా, నేనును తప్పించుకొని పోవుచుంటిని. అకముయాన అకస్మాత్తుగా నన్ను - మేము వీగ్రాసునునుండి వచ్చితిమో గ్రామమునుండియే దృష్టిలో నుంచుకొని వె బడించి వచ్చినయదొంగయే కనిపట్టి తఱుముకొనివచ్చినాడు. వాడు మాలదొంగ, శూరుడు; వానిశేరు కాకత్తశ్రుడు; వాడు నిడుపైన నీలికాశను పిలుచు మొదలు ననుమతరణవ దేహమునకు బిగుతుగా చుట్టుకొని నుండును. అడ్రసు పిల్ల అడ్రసువలె నుండెను, మీసాలు దానిని దాటి గుండ్రనికడుపువారి ఉగ్ర్యల యాగుచుండెను. ముగము బూడిదలో మఱుగుపడి యుండెను. మైనపుమడ్డి పూసినట్టి పియనుట్లుగా, చెంపలు మాత్రపద్మ నట్లుగా తలకు రుమాలు కట్టుకొనియుండెను. చిటికెనత్తేలిగనుపువారికి వచ్చునట్లుగా వరులు వరులుగా ఒకసురకత్తి చేతదాల్చి, దానిని తళతళలు పెట్టుగా దాబుకొట్టనట్లు చిమ్మించెను. - స్వభావోక్తి, తృప్తినుపాదమున ఉత్పేక్షయు; పిల్లిగడ్డయు ఉపము.

నిడు - కడుపుచుట్టరా ఎన్నిమాటులో తిరిగివచ్చుటకు చాలినంత నిడు పనుట. ఆమీసాలు ఒక్కొక్క ప్రక్క నొక్కొక్కాకపక్షమువలె నుండుటంబట్టి 'కాకి మీసాలవాడు' అని శేరువచ్చి వది. ఉద్యాలలూగ - మిక్కిలి నిడుపు లగుటచేత ఆడుగున యుడివైనది యుగ్యాలవలె నుండిన వనుట. బూడిద మ్రంగిన - గజనుడుగాగ గనబడుటకు విభూతి దాల్చినాడు. ప్రాణాను ప్రాణి దనుట మాలిన్యముకొఱకు - 'ప్రబలు వస్త్రముకుటము వల్ల' వలాయి. యనగ దర్శనము వహించునగ డెక్కి. యనగ కౌతక దోపి దానలను నభవ. ఆం. భా. 'చెంపలను మానికట్టుట చెలగు నాద. కట్టనగను, ఆం. భా. 'పరగు నాకస్మికంబు దబ్బాటనగ' ఆం. భా. చిమ్ములు చిమ్ములు దాలాలయించుట అప్రాప్తాని భయపెట్టుటకు. 'సురె సురియ చూరి యనగ చురికి దనరు' ఆం. భా.

చ. కవ నటు డించి యే గురుకగా. సురె గొంతుల దార్చి, కూలుడు,

న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు నిద్రపు దోవతి దట్టి డొల్లిరా,

దివిచి, పెనంగ, వల్లువముఁ ద్రెంచి, యనంతని గంట్ల హానపుం

జెవులుగ గొదకట్టు గనచేరుల పెక్కియు చోపు నొల్చి పోక.

17

కవనటు = నాతోడి బ్రహ్మచారిని, డించి = విడిచి, ఏక, గనుకగా = చిన్నిపరుగున (తప్పించుకొని) పోగా, (కాకత్తశ్రుడు), సురె = సురియను, కొంతుక = మడమల మీది వెనుక భాగములకు, తార్చి=చూర్చి (అనగా సురియతో మడమలమీది కొంతులను సటికి) కూలుడు = నేనొరగిపడిపోగానే, నివిడిన బొజ్జపై = పెటలికియున్న బొజ్జమీద, మిగు...ట్టి - మిగులు = పైకి వచ్చియున్న - నిద్రపు=నున్నది - దోవతి=కట్టలనువమీది - దట్టి=కానకట్టు, డొల్లి

రాజు = ఊడవచ్చునట్లు, తివిచి = లాగినవాడై, పెనంగు = నేను లాగ నీయక పెనంగులాడఁగా, వల్లునము = వరాలసంచిన, త్రెంచి = తెంపుకొని, అనంతుని గంటుక = నాగుఁబడఁగయంటు పోఁగులు ధరించెడు కర్పరంధ్రములకు, ఊనపుం జెవులు గుఁ = చెవులు కొఱవడునట్లుగా (అంటు పోఁగు లిడుకుట్లు కడవఱకు తెగిపోయిన వనుట), గౌదకట్టు = గౌదలు (= చెంపలు) మూతవడు నట్లుగా తలకు టోపికల కట్టుకొన్న తుండుగుడ్డకట్టును, కనెచేరుల పెక్కియొక = గుఱ్ఱపుఁగొరడా చేరులవంటిచేరులను గడ్డముక్రిందికి తార్చి ముడిచినవట్లయిన, దోపుక = కొల్లగా, ఒలిచి = (నాతిలనుండి) ఊడలాగికొని, పోక = (వాడు) పోఁగా.

తా. — అంతట నేను నాఁమ్యుడైన బ్రహ్మచారిని వానిగతి వానిది అని విడిచిపెట్టి, నాపాట్ల చేతను వరాలసంచిచేతను వడిగా పరువిడలేక ఒకపాటిపరుగుగా పాటిపోవుచుంటిని. అంతట కాకశ్రమిండు వచ్చి నామడుమలపై కొంపలను సురియతో నలొకను. నేను క్రిందఁ బడిపోయి తిని; అంతట వాడు నాపాట్లమీఁద దోవతిని లాగి అందలివరాఁసంచిన తివిచెను, నేను పెనంగు లాడితిని; నామొలత్రాటికి సంచిన గట్టియున్నత్రాళ్లు మొలత్రాటనే నిలిచిపోవునట్లుగా వాడు సంచినత్రెంపి కైకొనెను; పైగా, నాకట్టుకొన్న గౌదకట్టులో ఏముండెనో యని దానిం బీచు కొనెను. నేను నాటోపిని తలకుఁ దొడిగికొని దానిదారములను గడ్డముక్రింద ముడివైచికొని యుంటిని; ఆటోపిలో ఏమి దాచుకొనియున్నానో యని వాడు ఆటోపిని పరికించుటకై లాగు కొనెను, ఈ టోపిని గౌదకట్టును లాగుకొనుటలో పోఁగుల రంధ్రములవఱకు నాచెవుల రెంటిని త్రెంచివైచివాడు. ఇట్లు కావించి వాడు పోవుచుండెను. — స్వభావోక్తి.

‘వటుక’ - వటువు = వటుండు. ‘గురుక’ - ‘గురుకు డనంగను గును కనఁగా నల్లు. ధావన సంజ యై తనయిచుండు,’ అం. భా. ‘దోవతి యం చనఁ దోఁచుఁ గట్టిపటము,’ అం. భా. దోవతి. ప్ర. ధాతము. ‘నివిడిన’ = నిగిడిన - తెనుగున గాకువా కొన్నిట వచ్చును. ‘వినుము నకేంద్ర, విప్రుఁ డలివెక’ భార. ఇట్లే తివిచి = తిగిచి - ‘కనె’ - ఈశబ్దము త్రాను శ. ర. లలో లేదు; ‘కసము’ (చేరు కోల) అని కళాశబ్ద వైకృతముగ వైకృతదీపికలో నున్నది. కసము = కస్సెము - ప్ర. కచ్చుఁ (అనూ పము); కసము + కోల = కసకోల - దినవెచ్చును, చప్పుర మంచును, లోనగువానియందుంబోలె ను లోపము, ‘వల్లునము’ - ‘వల్లుంబు పోనాడు వైఖ్యనికేవను’ హంస; పా. వల్లుమడి.

క. నోరిసని నుండ, కే ‘నో’ రోరి, యకట! మా సమీప పూరనె మనియుం,

దూరము వోయితివే! సా! స్మేరితిని నీకు దక్కునే కానీరా.’ 18

నోరిసని = నానోటిలోనిశని చేత, ఏను = నేను, ఉండక = ఊరకయిండలేక, ఓనోరి, అకట, మాకుక, దాపుటూరనే = సమీపగ్రామమందే, మనియుక = నివసించియు, దూరమవోయితివే = మిక్కిలియుం గీడును మాకే యొనర్పితివి. సాము = ఈదోచుకొన్నధనము, నీకుక, వీటిక = ఏ విధాన నైనను, దక్కునే = దక్కునా (దక్క దనుట), కానీ రా = కానిప్పు (ని న్నేమి చేయించె దనో చూడు.)

తా. — వాడు మాపొరుగుగారివాడే అని గుర్తించితిని. అంతట నానోట శనియండి నాచేత ఈమాట లాడించినది; ‘ఓనీ, నీవు మాపొరుగుగారివాడవే అయ్యెను, ఇంతభూతకుడవై నాకే ఇంతభూత చేసితి వేమి రా! అయ్యో! ఏవిధాన నైనను ఈధనము నీకు దక్కునా! చూడు. నిన్ను ఏమి చేయించెదనో’ అని.

‘సని’ - ప్ర. - శని - శనిగ్రహము, చెఱుపు చేయును గాన చెఱుపుం గలిగించిన యీ (చెప్పఁబోవు) మాటను శని చెప్పించినాఁ డనట. ఇట శనికి ‘సని’ అనుట మనుచరిత్రలో ‘శ్రీరాము’ అనుటకు ‘సీరాము (సేన)’ అనుటవంటిది. ‘ఓగోరి’ ఆప్రేడితము గాన సంధియైనది. ‘ఓరి’ - ఇది నీచ సంబుద్ధిలో వచ్చును. చోరుఁడు నీరుఁడు గాన తత్సంబుద్ధిలో వచ్చినది.

తే. అనిన లాఠుగఁ గోల్పోకి యెఱఁడు రడ్డి

రాజుఁ గను నని కొదయుఁ దీర్పంగ మగిసి

యంత పరియును బై ప్రజ కలికి పాటి

పోవ వాఁడును వెడపోట్లు వొడిచి చనియె.

19

అనినకొ = నే నట్లు పలుకఁగా, (అదొంగ తనమనస్సులో తలపోయుట), ఆతఁడు = ఆ బాపఁడు (అనఁగా నేనే), లాఠుగకొ = అధికముగా (అధికధనము ననుట), కోల్పోకి = కోల్పోయినందున, రడ్డికొ = రెడ్డిని (పట్టెను), రాజుకొ = రాజును, కనుకొ = చూచును, (పోయి రాజుతోను రెడ్డితోను చెప్పకొందును), అని = అలోచించుకొన్న వారై, కొదయుకొ = శేషమును గూడ (అనఁగా నాప్రాణమును సయితము), తీర్పంగకొ = పుచ్చుకొనుటకై, మగిసి = వెనుకకుమరలి వచ్చినవారై, అంతకొ = అంతలో, పరియును = వానితోడి నొంగ దండుకూడను, ‘పై ప్రజవకొ = పైనుండి వచ్చిన బాటసారిసమూహమునకు, ఆరేకి = ధియపడి, పాటిపోవకొ = పలాయితము కాఁగా, వాఁడును = అదొంగయు, వెడపోట్లు = తప్పుటపోట్లు, పొడిచి, చనియెకొ = పోయెను.

తా. — అట్లు నేను పలుకఁగా, అదొంగ యిట్లు తలపోసెను. ‘ఓహో, ఈ బాపఁడు విస్తారము ధనము - పోగొట్టుకొన్నాఁడు. కావున రాజుతోను రెడ్డితోను చెప్పకొని నన్ను పట్టింపక మానఁడు. కనుక ఈతనిం దెగటార్చుట మంచిపని.’ — ఇట్లని ఆలోచించుకొని మరల నన్నుం దెగటార్చి వచ్చుచుండఁగా, పైనుండి బాటసారులబిడ్డారు వచ్చినది; దానిం గని వెఱచి, వీనితోడిదొంగపిండు పాటి పోయినది; అంతట వీఁడును నన్ను ఆదరబాదర చేరిక వచ్చినట్లు పోట్లు పొడిచి పాటిపోయెను.

పద్యాదిని ‘ఇట్లు లన, లాఠుగ గోల్పోకి నితఁడు రాజు, రడ్డి’ అని పఠించుట మేలు.

లాఠుగకొ - లాఠుశబ్దము శ. ర. లోనున్నది. ఇప్పద్యమున బ. సీ. పఠితము. ఇది ప్రాకృములో లేదు. ‘పాఁజు చేరువ మొత్తంబు బారు తుటుము | దండు పరి గ మి కూటువ దిండుదాటు | మూఁకి దళమును బెల్ల సమూహమునకు.’ ఆం. సం.

రడ్డి-ప్ర. రాష్ట్రము. ‘ఎడైతనపుం గై నేతల | రడ్డులు నడచిరి పురస్సరద్వార్యముగా.’ పాండు.

ఉ. అంతటం బొంతఁ బెందెవునం దరుదెంచు పిఱిందిమంది మ

త్కాంత సహోదరుండును నొకం డరుదెంచుచు సాతు వడ్డ వృ

త్తాంత మెఱింగి న న్నరసి తాఁ గని యార్చి నొకండు దా నలి

శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు చేఁగుచోక. 20

అంతలకొ = ఆ సమయమున, పొంతకొ = సమీపమున, పెందెవునంగకొ = పెదబాటయందు, అరుదెంచు పిఱిందిమందికొ = వచ్చునన్న వెనుకటి (జన) సంఘములో, మతో కాంత సహోదరుండును = నాప్రేయసియొక్క తోఁబుట్టుకూడ, అరుదెంచుచుకొ, సాతు = బిడ్డారు, పడ్డవృత్తాంతము = దోఁపుడుపోయిన వార్తను, ఎఱింగి = విని, నన్నుకొ, అరసి = వెదకి, తాకొ, కని, ఆరికొ = వెలిలో,

ఒకండు=ఒకడై, నన్ను, తా, అతి శ్రాంతునిక్=మిక్కిలి బడలినవానిని, కావట్=కావటి బుట్టయందు, దిసంతులు కొట్టుచుక్=చీవాట్లు పెట్టుచు, మోచుచుక్, ఏగుచోక్=పోవు నప్పుడు (అవ్వలి కన్యాయము.)

తా.—నే నాస్థితిలో పడియుండగా, వెనుకనుండి ఆ సమీపపుఁ జెడబాటలో వచ్చిన బిడారులో నా యిల్లాలిగోడఁబుట్టినవాఁ డొకఁ డుండెను. ఆతఁడు అక్కడ సాకు జెబ్బలు తిన్న వార్త విన్నవాఁడై నన్ను వెదకి కనిపట్టి ఒకకావటిబుట్టలో నన్నుం దెట్టుకొని నాచేతకు నిందించుచు నన్ను మోచికొని పోయెను.

‘పాంతక్’-‘దండ చేరువ చెంగట యండ సరస! స్త్రాపు చిక్కి కుజంగట పజ్జ చెంత, కలన దాఁ పంజ దగ్గల క్రేవ పాంత! యంచె యొద్ద నా నికటాఖ్య లగు చుపేశ.’-ఆం. భా. ‘ఆర్తి’ స్నేహముచేతి కలుగును ‘దిసంతులు కొట్టుచుక్’-స్వామికపరిహాసముగా కూడ.—

“అడవి యవసడి యగఁదొరు మాటు మా! రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు

నేగింపు పెగ్గము నె గేవగింపు నా! నపవాదసంజ యై యలరుచుండు.”-ఆం. భా.

‘చెలి నేచి తని దిసంతులు గొట్టె మేనక’-మను. 3 (109),

నీ, కొంగవా ల్నుటకు లంగుళులఁ బట్టుచు జబ్బ

లంటఁ గుట్టడ పెట్టు నరయువారు,

తలఁ బడ్డగుదియ ప్రప్పులఁబ్రాత మసి యిఁ

యంబలి గం జిండ్ల ననుగువారు,

తమనేగి జెప్ప లో దయమీఱ విని చీరఁ

జించి యియ్యంగ దీవించువారు,

నొలబడ్డ నెఱమునఁ గలలేని సిరిఁ జెప్పి

చుట్టలపై దాడి పెట్టువారు,

తే. నై న పాంథులచేతఁ గ్రుంవై న యూళ్ల

జాడగా నిటఁ దెచ్చి యిన్నీడ జించి

పాటు నీ రానఁ బోన నూర్పాటి మగిడి

వచ్చునాలోన నీరూపు వచ్చె నాకు.

21

(కొందఱు పాంథులు), (1) కొంగవాల్ నఱుకులు = కొంగవా లనుపేరి మాదిగకత్తిచే నయిన గాయములను, అంగుళులక్=చేళ్లతో, పట్టుచుక్=గాయపునోరు మూతఁ బడునట్లుగా పట్టినవారై, జబ్బలు=జుజుములు (లేక తుంటు), అంటక్ = గాయము మూసికొనిపోవునట్లుగా, కట్టు ఇడక్ = దారముతో కట్టిపెట్టుటకై, వెజ్జాక్ = వైద్యుని, ఆరయువారు = వెదకుచుండిరి, (2) (కొందఱు), తలక్=కరమున, పడ్డగుదియ ప్రప్పులక్=పడినట్టిగుదియ (చేటులచే నయిన) చీలి కలయందు, ప్రాతమసి=గుడ్డచేతిక కాల్చినమసిని, ఇడి=పెట్టి, ఇండ్లక్=(గృహస్థుల) గృహములయందు, అంబలి=అంబటిని, గంజి=గంజిని, అడుగువారు = యాచించుచుండిరి; (3) (మఱి కొందఱు పాంథులు), తమనేగి=తమపడిన యిడుమును, చెప్పక్=వత్కా-గింపఁగా, లోక్=చునస్సులో, దయ మీఱక్ = కనికరము అతిశయింపఁగా, విని, చీరక్ = వస్త్రమును, చించి;

ఇయ్యంగ్ = ఇచ్చినందులకు, దీపించువారు = ఆశీర్వాదించుచుండిరి. (4) కొందలుపాంథులు) ఒలబడ్డ నెపమున = దోచుకుపోయినమిషచేత, కల లేనిసిరి = ఉండిన సంపదను లేని సంపదను, చెప్పి, చుట్టలపై = బంధువుల యింద్రమీదికి, దాడిపెట్టువారు = దండెత్తి పోవుచుండిరి. ఐన పాంథులచేత = ఇట్లున్న తెగువరులచేత, (క్రంగు = తలచు, ఐన - ఊర్పు బాడగా = గ్రామాల మీఁదగా, ఇట్ల = ఇచ్చిటికి (ఈ చెట్టు క్రిందకి), తెచ్చి = నన్ను గొనివచ్చి, ఇన్నిడ = దీని యీ ఛాయయందు. డించి = దింప, పాటునరు = ప్రవాహోదకము (ప్రవహించుచున్న వాడజల మను), ఆన = త్రాగుటకై, పోవ = ఆనాస్థలదడుపోగా, ఊర్పు = నాశ్వరము, ఆతి = నశించి, (నాస్థానము పోయి), ఆతిఁడు, మగిడివచ్చు నాలోనక, ఈయావు = ఈ రాక్షసజన్మము, నావక, వచ్చెక.

తా. — అట్లు బందిపోటు వడినయా తెగువరులలో కొందలు మాలక త్రివేల్తులకు బుజములు (లేక తుట్టు) నీలినవారు ఆగాయములను మాసికొని పోవునట్లుగా వేళ్లతో పట్టుకొని అంటు గుట్టించుకొనుటకై వైద్యుని వెదకికొనసాగిరి. కొందలు గునియవ్రేలుచే తల నీలిపోగా అచీలుడుగాయములకు గుడ్డ కాలిననుపి పుక్కి, అంబలియు గంజియు గృహములయిందలలో అడిగికొని త్రాగి ప్రాణములను గాపాడుకొనిరి; కొందలు తిమిషడ్డపాట్లు చెప్పవోగా విన్నవారు ఎవరైన కనికరించి గుడ్డలేనివారికి తిమిగుడ్డను కొంత చింపియిచ్చినంతట వారిని దీపించి దానిని ధరించిరి. కొందలు కుత్తిసులు దోచుకుపోవుట ఒకమిషగా చేసికొని, తిమిషడ్డ మెండుగా ధన ముండిన దనియు, దానిని గొంగులు కైకొని రనియు, ఆకత్యము లాడి బంధువులయింద్రమీద పోయి పడి పోయిగా ఇదే సం దని భుజించుచుండిరి. ఈ ప్రకారము ఈ తెగువరులు మెండుకొన్న యూళ్ళమీఁదగా ఆనాస్థలకుడు నన్ను మోచికొని పోయి మార్గతఃన ఈచెట్టు క్రింద నీడలో పెట్టి, పాటుచున్నదేటినిను తాను త్రాగుటకై పోయెను. అతిఁడు పోగానే నాస్థానమును పోయెను. మరలి యాతిఁడు వచ్చినంతటికి నాకు ఈ బ్రహ్మరాక్షసరూపము వచ్చియుండినది. — స్వభావోక్తి.

కొంగవాల - చా. పట్టిక. (మాతంగుడు = మాఁగ, మరియా = మాల.) 'మాతంగు డగు వానిచేత నుండికత్తి కొంగవా లనంగఁ జెలంగుచుండు' ఆం. భా. ఇట్టి సామాన్యకృత్వభారముల యందు మాలమోడిలభేదమును పాటించుట లేదు. కావున నే 'మరియానుచేతి కత్తిక' ననులందలు 'పేరు పెట్టినారు ధరిత్రిక'. మరి కొంగవా లనంగను. చిరుములపై నుండుదేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్యసామర్థ్యము; వెజ్జ - ప్ర. వైద్యుఁ. 'వ్రసప్' వ్రచ్చినక కృదంతము. మెచ్చినవ మెప్పు పోలే. మసి - ప్ర. మసి. ఒలబడ్డ = ఒలువబడ్డ - కిడ్ వ్రాయలోపమునకు ఒలుచును పలుచ్చాదులలో చేర్చుకొనవలయును. బాల. గంగ. నెపము = నెవము - ప్ర. నిధి - 'కల లేని సిరి' - కలదియు లేనిదియు వైన సిరి అని విగ్రహము - చుట్టలు - రూ. మట్టలు, చుట్టములు; ఇట్లే - మీఁదు, రూ. మీపాలు, మీసములు. దాడి - ప్ర. ధాటి. 'దాడి' యనుటలో వీరరాక ఆచుట్ట లకు కడు నప్రీయమును ఘాతుకమును అని స్వారస్యము.

స. కియ్యంబున బాఱబాఱ గాయంబు నేసి వెలవేడిఁగొలిపిన కాశ్వశ్రు నామధేయచందాలు కరాళవేపంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁగనుట నిజ్జి కరాళవేపంబు గలిగె; కైతికిగాన ఫలదానంబున దీని మానుపవే? అనిన నతం దేను

ఫలంబెటుంగ, ఫలంబు పరమేశ ముఖోల్లాసంబ, యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి
కైంకర్యంబులకు ఫలపరిమాణగణన ప్రపన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకంబగుట
ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొవ్వునవెఱుతు, భగవంతుండ రక్షించు నూఱడిలు
మన్న నన్నోరిమాట నోరన యుండ నతండు. 22

కయ్యంబునక = ఆ దొంగలతోడి పోరాటములో, పాఠఁబాఠక = నేను పారిపోయిన
కొలంది, గాయంబు చేసి = నాయుడల నఱవలుగావించి, వెఱవేరిక = భయభ్రరమును, కొలిపిన =
కలిగించిన, కాకత్తకు నామధేయ చండాలు కరాళ వేపంబు = కాకి మీసాలవాఁ డనుమాలవాని
శయంకర స్వరూపము, కన్నులం గట్టిన టుండక = నేను మిక్కిలి స్ఫుటముగా భావించుచుండిన
సమయాన, కడక = మృతిన, కనుటక = పొందితినిగావున, (నాకు), ఇట్టి కరాళ వేపంబు = ఘోర
స్వరూపము, కలిగెక = వచ్చినది. కైకిగనఫలదానంబునక = మంగళకైకకారాగంబున శ్రీహరి
సుతులు పాడిన పాటయొక్క ఫలముయొక్క యావిచేత (ఆ ఫలము నాకిచ్చి యనుట), దీనిక =
ఈరాక్షసజన్మమును, మానుపవే = పాలియింపుము; అనినక = అని బ్రహ్మరాక్షసుఁడు వచింపఁగా,
అతండు = ఆ దాసరి, (ఇట్లనియె), ఏను, ఫలం బెటుంగక, ప...బ - పరమేశ = ఆ పరమేశ్వరుని -
ముఖ = వదనమునందలి - ఉల్లాసంబ = విశాసమే (శ్రీహరివదనము భక్తునిఁగూర్చి విశాసమొందు
టయే), ఆ ఫలంబు = ఆ భక్తుఁడు చేసికొన్న నేవట ప్రయోజనము, ఆజ్ఞాకైంకర్యంబులక = ఆజ్ఞా
రూపముగా వేదవోదితములైన నేవలటను, అనుమతి కైంకర్యములటను = ఆజ్ఞప్తములుగాక అంగీ
కృతములగు నేవలటను, ఫల పరిమాణ గణన ఫలము = ఫలముయొక్క కొలఁదియొక్క లెక్క,
ప్రపన్నులక = ఎక్కడియది = భక్తులు చేయవలసినది కాదు. కానక = కావున, బంధకంబు =
ఆఫలము బంధకారణము (వారల జన్మమును కలిగించునట్టిది) - దేవాపరంపరలో జీవుని కట్టివె
డిది; అగుటక = అయిన పేరువుచేత, ఫలంబు ఇంత అంత = ఆ ఫలము ఈపాటి ఆపాటి, అందుక =
అందులో, కొంత = ఒక భాగమును, కొమ్ము = గ్రహింపుము, అనక = అనుటకు, వెఱుక = గంకో
చించుచున్నాను, (అనఁగా కర్త ఫల మెప్పుడును బంధకారణముగావున దానిని నీ కొంగుటకు
నాటి ఇచ్చు పాడవుటన్నది), భగవంతుండ = ఆ నారాయణుఁడే, రక్షించుక = నిన్నుఁ గడతేర్చును,
ఊఱడిలుము = సమాశ్వాసమొందుము, (విష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁ డైనయతఁడు 'భగవంతుండ రక్షించును'
అని యనుగ్రహపూర్వకముగా వచించినంతట), ఆ నోరిమాట = అతని నోటిలోని యామాట,
నోరన = అతనినోటనే, ఉండక = ఉండఁగా, (అతఁ డట్లు వచించినంతక్షణమే అతనిభక్తి శీఘ్రత
చేత), [తనాశిస్సు అంత యవలంబితముగా ఫలించిన దనుట.]

మరణసమయంబున ఏరూపమును భావించిన, మృతునికి వెంబడిజన్మమున ఆరూపమే కలుగు
నని శాస్త్రము:—'యం యం వాపి స్మరక భావం త్యజ త్యస్తే కళేబరమ్ | తం త మే వైతి
శాస్త్రేయ, సదా తద్భావభావితః'. భ. గీత 18 (6); కయ్యంబు - ప్ర. - కలహః - 'కరాళో
దస్తకే తుజ్జే భీషణే చాభిధేయతో' మేదిని.

సీ. స్నిగ్ధ శ్రీభాగ ముండిత శిరశ్చిత్రతోడ,

హేమధనలోపవీరములతోడఁ,

బుణ్యపద్మీరయోధ్య పుండ్రవల్లులతోడఁ,

దులసికాబ్రహ్మగా వళులతోడఁ,

నౌపీన కటిసూత్ర కామాయయుగితోడ,

జలపూర్ణ శుభకమండలువుతోడ,

బాణిస దివ్యప్రబంధసంపుటితోడ,

సుత్తరవా కూర్పర్వ కోక్తితోడ,

తే. బసిడిజిగితోడ బ్రహ్మవర్చసము వొల్పు

భాగవతలక్ష్మితో ధూమపటలినండి

వెడలు శిఖివోలె నమ్మెను వెడలి చూడఁ

జూడ వైష్ణవుఁడై నిల్చె సోమశర్మ.

23

సోమశర్మ వైష్ణవుఁడై నిలిచెను; తద్వర్చస. (1) స్ని...డక్ - స్నిగ్ధ = సున్న (గా -
త్రి భాగ = (నాలిగింటి) మూడుపాళ్లు - మండిత = గొలుగ బడిన - శిరః = తలయందలి - శిఖితోడక్ =
జుట్టుతో (జుట్టుకలవాడై), హి...డక్ - హిమ = మంచువలె - ధవళ = తెల్లనైన - ఉపవీతముల
తోడక్ = జన్మిదములతోను; (2) పుణ్య...డక్ - పుణ్య = పావనమయిన - పట్ నిర్మితము = ఆట
గెండ్లయిన (పండ్లెండగు) - ఊర్ధ్వపుండ్రవల్లలతోడక్ = తీగలవంటి నిలువునాముములతోను,
తుల...డక్ - తులసికా = తులసిపూగలయొక్కయు, - అబ్జ = తామరపూగలయొక్కయు - స్రగ్ధ =
మాలికలయొక్క - ఆవళులతోడక్ = సమాహములతోను; (3) కాపీ...డక్ - కాపీన = గోచియు -
కటిసూత్ర = మొలత్రాడు - కామయ = కావిశాటులయొక్క - యుగితోడక్ = జంట - అనుపరికర
ములతోను, జల...డక్ - జల = తీరముతో - పూర్ణ = నిండిన - శుభ = మంగళ మైన - కమండలువు
తోడక్ = కుండికతోను; (4) పాణి...డక్ - పాణి = చేయియందు - స = ఉన్నట్టి - దివ్యప్రబంధ =
ద్రావిడవేదముయొక్క - సంపుటితోడక్ = పుస్తకముతోను, ఉ...డక్ - ఉత్తరవాక్ = ద్వయము
యొక్క యుత్తరభాగము - పూర్వక = మున్నుగాగలదైన - ఉక్తితోడక్ = సంభాషణతోను
(ద్వయముయొక్క యుత్తరవాక్యమును అనుసంధానము చేయుచు ననుట); పసిడిజిగితోడక్ =
బంగారుదూలుతోను, బ్రహ్మవర్చసము = బ్రహ్మ తేజము - పొల్పు = ప్రకాశించుచున్న [పా, ప్రోయ =
బ్రహ్మవర్చసమును పోషించుచున్న] - భాగవతలక్ష్మితోడక్ = వైష్ణవశోభితోను, ధూమపటలినండి =
పొగయొక్క మొత్తమునండి, వెడలు శిఖివోలె = వెలువడునట్టి బొలవలె, అమ్మెను = ఆరాక్షసు
దేహమునండి, వెడలి = వెలువడి, చూడఁజూడఁక్ = కన్నులయెదుటనే, సోమశర్మ = సోమశర్మయను
పేరి యా బ్రహ్మబంధు, వైష్ణవుఁడు వి = విష్ణుభక్తుఁడుగా మాలి, నిల్చెక్ = నెలకొనెను.

తా. — సోమశర్మ వైష్ణవుఁడుగా మాలెను; శిరమున మూడుపాళ్లు త్తర మై, ఒకపాలు
జుట్టుండెను; జంఘములు మంచువలె తెల్లగా వెలుగుచుండినవి; దేహమున పావనములైన
పండ్లెండు నిలువుబొట్లు ఒప్పుచుండెను; తులసిపూగల పేరులు తామరపూగల పేరులు పొచ్చుగా
నుండెను; గోచి, మొలత్రాడు కావిశాటులు నుండెను; మంగళ మయినజలకుండిక తీగిడకముతో
నిండియుండెను; అతఁడు ద్వయముయొక్క యుత్తరవాక్యమును అనుసంధానము చేయుచుండెను
దేహము సువర్ణచ్ఛాయితో ప్రకాశించెను; బ్రహ్మవర్చసమునకు వైష్ణవతేజము వచ్చి పొచ్చించెను
అట్లు ఆరాక్షసుదేహమునండి అతఁడు పొగ మొత్తమునండి యగ్ని బొలయింబోలె వెలువడి ఎగుట
నిలిచెను. — స్రగ్ధావోక్తి. 'ధూమ...వెడలి' - ఉపమ.

‘ముద్దితం పరివాపితమ్,’ ‘ఉపవీతం యజ్ఞసూత్రం ప్రోద్ధృతే దక్షిణే కరే’ అను, - ‘పుణ్యోఽ
దే శేష్యుః పిలక భేద క్రి మ్యులిముక్తయోః’ నా నా. ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములు.—

‘అలాటే కేశవంవిన్యాత్,’ నారాయణ మహోదధే. మాధవం హృది విన్యస్య, గోవిదం
కణ్ఠహపకే. ఉదరే దక్షిణే పార్శ్వే విష్ణుం, విన్యాద్విజ స్రుథా. తపార్శ్వే బాహుభ్యే తు
స్తరే త్తు మధుసూదనమ్. త్రివిక్రమం కణ్ఠదేశే, వామే కక్షే తు వామనమ్. శ్రీధరం బాహుకే
వామే, హృషీకేశం తు కణ్ఠకే. పక్షే తు పద్మనాభం చ, కవ ద్దామోదరం స్తరేత్ ద్వాద
శైతాని నామాని వాసుదేవేతి మార్ఘని. పూజాకాలే చ హోమే చ, సాయం ప్రాతః స్సమాహితః.

నామాన్యచావ్యర్థ విధినా ధారయే దూర్వపుణ్యక్రమ్.”

‘స్వా త్కృపిత మకాశ్యే చ గుహ్యచీర ప్రభేదయోః’ ‘యగి.’—‘యగో రథే హలా
ద్యజ్ఞే న ద్వయో స్తు కృతాదిభిః. యజ్ఞే హస్త చతుష్కే 2-పి వృద్ధినా మాపధే 2-పి చ.’ మేనిని.
‘యగి’ కల్పము—మ. ‘హృదయేశ ప్రమదంబతోఽ గుచయగి హిరాశ నీలత్వసంపదతో’ నిం
కతోపాఖ్యానము 1 (86).

‘వ్యాలోలత్కి బృణాళ మఖరికిరితిలా స్ఫులనారమ్మహేలా.

ధారాశాల్య బృహ్మద్దనసిజనిగ మోత్తంసగాధానమాస్రమ్.

ఉల్లుల్యోల్లుల్యత్వ నృత్యత్కత్కచకలశయగిమణ్డలం ధార్యమాణం.

చోళీపైఞ్ఞం ప్రవీణం చులుకయతి యతివ్రాత చేతాంసి వైతత్.’ పంచబా.

‘అజహతాలసోద్ధర్యం సురాగ శ్రీయంతం మనః! గీతం హరితి పద్మాక్షి శేవ స్తనయగి చ
నః.’ శ్రీనివాసచంపువు 11-3 (18). ‘కుచయగివ ఘనఘటాకార మణ్డలం బద్ధలానీ క్త ప్రలాటక
సారజత్తపాదాయని కుచయగి (యగి?) 1-5 (20-21).

‘యగి’ అనుపాతమున ప్రక్రమభంగదోషము; ‘యగి’ కల్పమునకు కీ ప్రకర్త లేదు.
కావున ‘కాసాయములతోడ’ అని పతంపదగును. తెక్కల కల్పమున యుగము గవ్యమే యగును.
క సాయము (= కావినన్నె) అద్దినది కాసాయము. క సాయో క క్తమ్ కాసాయమ్, - ‘అశ్రీక మణ్డలః
కణ్ఠః’ అను, - బ్రహ్మయోక్తి (ఆనందా బ్రాహ్మణనియోక్తి) కర్పస్సు = బ్రహ్మవర్చసము - ‘వేద
స్తత్త్వం తతో బ్రహ్మ బ్రహ్మ నిత్యః ప్రజాపతిః’ అను. విష్ణువునందు భవండు వైష్ణవుడు.

పసిడిడిని:—‘బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా శైవ గౌరాః కార్యా స్తథైవ చ. వైశ్యాః కూద్రా
స్తథా త్యామాః కార్యా శైవ హి నర్వతః.’ భరత. 21 (91) ‘ఘామపటలి’ - రాక్షసదేహము
పెద్దదైనందున ‘పటలి’; నలుపయినందున ఘామోపమ. —‘నారాయణో నరశ్చైవ సోమనాగశ్చ
వాసుకిః. వైత్యా శ్చ దానవా శ్చైవ రాక్షసా గుహ్యకానకాః. పితావా జల మాకాశ మసిత
వర్తకః స్పృతాః.’ భరత 21 (77)

౨. కట్టు భాగవతమరచయిత భావంబున బ్రహ్మణ్యంబెకాకి భాగవత
శ్రీయునుం గలిగి యుప్పు చింది యినుమడియగుచందంబునం బరమహర్ష భరితుండై
స్వరూపాను రూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁ గావించి.

24

చింది=రాల్-మట్టిలో ఉప్పురాలిన ఆ మట్టియు నుప్పుగుట ప్రసిద్ధము-ఉపమాలంకారము.
అతనికిఁ=ఆ దానికి.

సీ. జయ దురుత్తరణ సంసరణాబ్జదళనీర,
 జయజయ గాయక సార్వభౌమ,
 జయ శౌరి గాథా రసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ,
 జయజయ తత్త్వసంచయ పవిత్ర,
 జయ జనార్వాచీన జని సంగ వంచక,
 జయజయ దేశిక చరణ శరణ,
 జయ యుక్తవాక్పృతిప్రా త్యణీకృతదేహ,
 జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతస్థ,
 తే. జయ సకలజంతు సమచిత్త జయ నయాన్తరీ,
 జయ ముకుందానందేనతా శాస్త్రబధిర,
 జయచతుర్వయభక్తి లక్షణాచి శాంగ
 జయ మురారిప్రసన్నాంభో బలజమధుప.

25

అను...ర_అనుత్తరణ=తరించుటలేని, (పా. గురుత్తరణ=తరింపశక్యముగాని) - సంసరణ=జననమరణప్రవాహ మనెడి - అబ్జదళ=తామరాకునందలి - సంగ=జలమైనవాఁడా, దయ=నగోష్ఠి తృప్తిప్రదవుగా నుండుము. గాయకసార్వభౌమ = గాయనశ్రేష్ఠుఁడా, (2) శౌరి...జ్ఞ - శౌరి=హరియొక్క - గాథా=పాటయొక్క - రస=మధురమను - జ్ఞ=ఎఱిగిన-పుణ్య=పవిత్రమయిన - రసజ్ఞ=నాలుకగలవాఁడా; త...త్త - తత్త్వ=పరమాత్మమగుర్నిన - సంశయ=సందేహములకు - లవిత్ర=కొడవలియినవాఁడా; (3) జనా...క - జన=నరులలో - అర్వాచీన=నిద్రమైన - జని=పుట్టువుతోడి - సంగ=కూడికచేత - వంచక=మోసముచేయువాఁడా; దేశిక=భక్తియను నుపదేశించు గురువరుని - చరణ=పాదములే - శరణ=రక్షకముగాఁగలవాఁడా; (4) ఉక్త...హ - ఉక్త=వాక్యవ్యవధిన - వాక్=ప్రతిజ్ఞయొక్క - ప్రతిష్ఠా=నిర్వాహముచేత - తృణీకృత=క్షుద్రపరకగా నెన్నబడిన - దేహ=బిడలు కలవాఁడా; భగ...ప - భగవత్=నారాయణునియొక్క - ఆజ్ఞా=ఆనతియొక్క - కృతి=చేతయందు - స=నెలకొన్నవాఁడా, సకలజంతు సమచిత్త=ఎల్లప్రాణులయందును సముచితకలవాఁడా; దయా ఆర్ద్ర=దయారసముచేత తడిసినవాఁడా, ముకు...ర - ముకుంద=నారాయణునికంటె - అన్య=ఇతరులైన - దేహ=ఈశ్వరుఁడు - అస్తి = కలఁదని చెప్పెడి - శాస్త్ర=ఉపదేశగ్రంథములకు-బధిర=చెలితివాఁడా; చ...గి - చతుర్వయ=అష్టవిధములైన - భక్త=ప్రతియొక్క - లక్షణ=చిహ్నములచేత - చిత్త=నిండిన - అంగ=సేవాముకలవాఁడా; మురా...ప - మురారి=శ్రీహరియందు - ప్రసన్న=భక్తులయినవారియొక్క - ఆంభోకమల=ఆడుగుఁదామరలయందు - మధుప=కుమృదవైనవాఁడా.

తా. - ఓమహానుభావుఁడా, నీవు నగోష్ఠితృప్తిప్రదవుగా నెగడుము. దాఁట శక్యము కానట్టి యీజననమరణరూపసంసారమందు నీవు తామరాకులో నీరులోలె అంటినట్లు కనబడియు అంటుకున్నావు, (సంసారమును జయించినవాఁడవుట). హరిమహిమను గానమునేయుహరిలో నెల్ల నీవు ఉత్తముడవు. నీనాలుక హరిగీతమాధుర్యము నెఱిగి వానిచే పవిత్రమై యున్నది. తీగలు కొడవటికి తెగిపోయినట్లు తత్త్వసంశయములు, నీవలనం దెగిపోవును; నీ మహిమను నీచే జన్మముచే కాననీక లోకులను వంచించుచున్నావు. నీవు గురుచరణములే శరణ మని దృఢముగా

వస్తుకొనియున్నావు - (అనగా గురుపదేశమును విశ్వాసాలితశయముతో సమగ్రముగా ఆనుష్ఠించి తత్త్వమును అనుభవమునకు తెచ్చుకొన్నాడవు.) నీవు నీప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చువాడవై నీదేహమును త్యజప్రాయముగా పాఱవైవ వచ్చినాడవు. భగవదాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే నీవ్రతము; ఎల్లజంతువులందును సమదృష్టిగలవాడవు; దయార్థిహృదయుడవు; నారాయణునికంటె జేత జేవత కలఁ డని యుపదేశించుకాస్త్రములను నీవు చెవిని చొరసేయవు. అష్టవిధభక్తి లక్షణములతో నొప్పుచున్నాడవు; హరిభక్తులపాదకమలములను కొల్చువాడవు.

గాయక = గాయన = గాథక = పాడేడువాడు; ధర్మభూమికిని ఈశ్వరుడు = పార్వతేశ్వరుడు. శౌరి = శ్రీకృష్ణుడు - కూరుఁ డనుయాదవునిగోత్రాపత్నియు; కావున, శౌరి = నారాయణుడు. ముఖం దుడు = మోక్షమిచ్చువాడు. 'ఆమత్తరణం...నీర', 'తత్త్వ...త్ర', 'మూరి...ప' - రూపకములు.

'భక్తి అష్టవిధము; ఎట్లన - 1. భాగవతవాత్సల్యము, 2. భగవత్పూజయం దనుమోదనము. 3. భగవదర్చన, 4. భగవద్విషయమునం దదంభము, 5. భగవత్కీర్తనాశ్రవణేచ్ఛ, 6. స్వరశేత్రాంగ వికారము, 7. సదాభగవదనుస్మరణము, 8. ఆమాంసభక్షిణము.' శ. ర.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యా ప్రముఖ సుఖ విముఖుండై బడిరినాదిపురుషోత్తమార్థస్థిత పుణ్యభూములఁ జొనఁపునన్యంబుగం దీర్ఘయాత్రఁ జరించుచుఁ బరమనిర్వృత్తిం బొందె. నిష్కణ్డకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరాహంబువలన మహిమహిళ మదియ పూజోచితోపచారంబుల విశేషఫలనంబు గానంబ యన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదా కలన కుతూహలంబునం గూతురై నీ కొడవి యహరహంబును విప్రలంభదంభేరితాగాధగా ధార్థసమేతగీతరసంబునం బ్రోల్లవుచ్చుటగాని వేటొందుగా. దేమి తపంబునేయుచున్నదియో యం టంతకంటెం బరమతపంబున్నదే! యన్నియును మేల య్యెడు, శ్రీరంగంబునకు రంగేశు నేమింక దోడుకొనిపోయి రచ్చునుటయుఁ, బ్రసాదమ్మని ప్రణామమ్మునెని పసిండిచల్లకి నబ్బొలికారత్నంబునునచి పరిచారికా శతంబును భాగవతఃపరిషత్తునం గొలువఁ బ్రయాణపర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునంబోయి.

26

భవంసంసారమువలని (జననమరణ పరంపరవలని) - భవం=ఇల్లు, బద...లెత్=బడదీవన ఆది = రేఁగుటదేవి లోనుగాఁగల - పురుషోత్తమ = నారాయణునిచే - అధిష్ఠిత = అధిష్ఠింపఁబడిన (నారాయణుడు వసించియుండెడి) - పుణ్యభూములెత్ = పావనక్షేత్రములందు; పానఃపున్యం బుగెత్ = మోటిమాటికి; నిర్వృత్తి = సుఖమును; వహనసమయంబునెత్ = సముద్రమునుండి కొఱ మీఁద పైకెత్తినకాలమందు, కుహనా=మాయా - మహిమహిళ=భూమియనెడు స్త్రీ (భూదేవి); తత్ ఆకలన=దానిని కావించుట (నానుతులను పాడుట); విప్ర...నెత్ - విప్రలంభ=వియోగ మనెడు - దంభ=మిషచేత - సమీరిత=పాడఁబడిన - ఆగాధ=లోతయిన - (గంభీరాభిప్రాయము గలవైన) - గాథా=పాటలయొక్క - అర=భావములతో - సమేత=కూడుకొన్న - గీతరసంబునెత్ = గానమాధుర్యముచేత, ప్రసాదంబు=నాయందనుగ్రహము, ప్రమాణపర్యాయంబులెత్ = పయనముల (మఱిలీల) కరుణచేత; భాగవతపరిషత్తు=భాగవతుల (వైష్ణవులయొక్క) సమాహంబు; పరిషత్, రూ, పర్వత్ 'సమజ్ఞాపరిషద్ గోష్ఠీ సభాసమితి సంసద' అను.

—* గోదాదేవి శ్రీరంగమున రంగనాథుని సేవించుట *—

మ. చని కాంచె నిర్విరజాభిధాంతర వపు స్వహోద్యద్భవాతీర నం
దనవాటి వలయద్రుమావళి దళాంతర్వశ్య పాపాలి భం
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమస్వస్థావృత్తి వ్రాత ర
క్ష సభస్సప్రృక్ష్టిభారాలి దీపకళికా శృంగంబు శ్రీరంగముక్.

27

(విష్ణుచిత్తుడు), చని=పోయి; విర...బుక్ - విరజా=విరజయనెడి - అభిధాంతర=మాలు
పేరుగలిగిన - వపు=దేహముతోడి - స్వహోద్యద్భవా=కావేరియొక్క - తీర=తటమునందలి - నందన
వాటి=ఉద్యానపంక్తియొక్క - వలయ=మండలమునందలి - (ఆనగా ఊరిచుట్టును అంతటను వరిలు
చున్న యుద్యానపంక్తియందలి) - ద్రుమ = చెట్లయొక్క - ఆవళి = పంక్తియొక్క - దశ=అవల
యొక్క - అంతః=సంకులముగఁ దృశ్య=కినబడుచున్న - పాప=పాతకముల నెడి - అలి=తుష్పద
లను - భంజన=భంగపలుచుట నుండు - చాంపేయసుమాయమాన=సంపెంగ పూవులుగా ఆవరించు
చున్న - విషమ=చేసీయైన (ఏదయిన) - స్వర్గ ఆవృత్తి=బంగారపు ప్రాకారములయొక్క - వ్రాత =
సమాహమయొక్క - రక్ష=కిరణముల చేత - సభస్ = ఆకాశమును - స్పృక్ = అంటుచున్న - శిఖర =
అగ్రములయొక్క - అలి=వరుసయనెడి - దీపకళికా=దివ్య మొగ్గలయొక్క - శృంగంబుక్ = కొనలు
గలదైన - శ్రీరంగముక్ - శ్రీరంగక్షేత్రమును, కాంచె = చూచెను.

తా.—విరజ యని వైకుంఠముచెంతం బాటుదివ్యనది. దానితో సమమైనమహిమ కలది
కావేరినది. శ్రీరంగమును అన్నిప్రక్కలను పరివేష్టించి యున్నది. శ్రీరంగము కావేరిలోనిలంక.
శ్రీరంగముచుట్టును వలయునులే ఉద్యానవన మున్నది. అందలిచెట్లయావల సంకులనుండి దూర
మునకు శ్రీరంగ నాథుని యాలయ సువర్ణప్రాకార శిఖరము ఇంచించుక కానిపించును; ఆప్రాకార
ములు ఏడు, వానిశిఖరములు బంగారుకిరణములతో మిన్నుల రాయించుండును; వానిని చూడఁగ నే
తైరికులపాపములు సంపెంగ పువ్వులను గన్నతుష్పదలువోలే తొలఁగిపోవును. ఆశిఖరములు దూర
మునకు దీపపు మొగ్గల శృంగ ములువోలే కానిపించును. అట్టియా శ్రీరంగమును విష్ణుచిత్తుడు పోయి
చూచెను, ఉపమాతికయొక్క రూపకములు.

‘విరజా’ - విరజ యనెడిదివ్యనదియొడ్డున వైకుంఠ మున్నది. అందుశ్రీవారి యుండును; ‘విర
జాభిధాంతరవపుః’ అనుటచేత విరజయే కావేరి యని యర్థము. ఆరూపకముచేత విరజవంటిమహిమ
గలది కావేరి యని భావము.

“అస్తి ప్రశస్తమహిమా వైకుంఠోఽఖ్యత వైభవః।...యస్సప్రావరణీత స్త పరస్తాత్ప్రీక్ష్మితే రసి
యదస్తే దివ్యతేజసి విరజా నామ విశ్రుతా। తత్త్ర దివ్యం మహద్దామ వైకుంఠాభిధ ముజ్వలమ్।
తత్త్రస్తమృగసహస్రాధ్యే దివ్యే శ్రీమణిమణిః। నీలహాస సేతతిరుచిరే విభూతిద్యయచిత్రితే।
నిషణ్ణో నిర్భరానన్దో నిరజ్కుశమహాదయః। సమస్త కేషీభగవాన్ లక్ష్మ్యే భూమ్యాచి నిశయా॥”

దివ్యమరిచరితము, ప్రభువర్గము.

మఱియు, “కావేరి విరజా సేయం వైకుంఠం రథమన్దిరం పరవాసుదేవో రక్షేశః ప్రత్యక్షం
పరమం పదమ్.” అనువచనమును ప్రసీద్ధము.

“తచ్చాసనంబున (శ్రీహరియాజ్ఞచే) వారిజాసనుండును...అద్విగ్ధవిమానంబును (=శ్రీరంగ మందిరమును) గొని సత్యలోకసీమాంతంబున విరజానదీప్రాంతంబున...ప్రతిష్ఠాపించి.” శ్రీరంగము. అన్యమునయభిధృ=అభిధాంతరము. — ‘అఖ్యాప్యై అభిధానం చ నానుధేయం చ నాను చ,’ - ‘అథ కళేబరం గాత్రం వపుఃసంహననమ్,’ - అమ. ‘సహ్యాద్యహా’ - కొడుగుదేశములోని సహ్యాపర్వతమునందుఁ బుట్టినది గాన ఆపేరు. నందన = ఇంద్రునియంద్యానము ‘సద్దనం వాసవోద్యానే సుతే నా హర్షకే త్రిపు’ నానా; తత్తుల్య మయినయంద్యానములవల తత్తణచే ఆనామమును వ్యవహరింతురు; ‘చందనవాటి’ అని పా. ద్రుమ - ‘పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః,’ అమ. ‘చాంపేయ’ - ‘చామ్యేయ శృమ్ముకే స్వర్ణే కిష్కలే’ నాగకేశర’ మేదిని.

“గురులీలక విరతోపకంఠమున వైఖంతంబునకొ దివ్యభా

సురభోగంబుల నిందిరాసహితుఁడై శోభిల్లు నేభంగిఁదా

హరి, యాభంగిన తత్కవేరతనయాభ్యర్థంబునకొ మంగహా

కరరంగ నక్షిధాముఖ్యముగ సౌఖ్యశ్రీలఁజెన్నారడికొ.” శ్రీరం. మ. 4 (865)

కావేరికి విరజైక్యము చెప్పటచే శ్రీరంగమునవ వైఖంతైక్యము ఫలితము.

క. చోళీ హల్లక చిత్ర కచ | పాళీ పాళీ భవ ద్విసంచీ స్వన భృం

గాళీ కవేరదుహితృమ | రాళీ ధ్వను లెనఁగుగాఢ్య ప్రతిపద యుడిపెకొ. 28

చోళీ...నులు - చోళీ = చోళాంగనలయొక్క - హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలతో - చిత్ర = పెంపు నేయబడిన (నిండుగా ఎఱ్ఱగలువలను జేరివిన) - కచపాళీ = తలవెండ్రుకలమొత్తమందు - పాళీ భవత్ = బారులుతీరుచున్నవై - విసంచీస్వన = వీణాధ్వనివంటిధ్వనిగల - భృంగ ఆళి = తుమ్మెదల సమూహముల యొక్కయు - కవే...ళీ - కవేర = కవేరమనుపర్వతముయొక్క - దుహితృ = కూతురైన (అనఁగా కవేరమందు జనించిన) కావేరియందలి - మరాళీ = హంసాంగనలయొక్కయు - ధ్వనులు = నాదములు, ఎనఁగుగాఢ్య = బిప్పుచున్న గాలి, ప్రతిపద = అవిష్టుచిత్రమునియొక్క దారిబడలికను, ఉడిపెకొ = శమింపజేసెను. —

తా. — అంతట ఆ విష్టుచిత్రమునికి చోళాంగనల తుఱుములయందు ఎఱ్ఱగలువల పరిమళ మకరందములకై మూగినతుమ్మెదల నినాదంబులును, కావేరిలోని హంసభానుల నినాదములును విసంబడినవి. వానిని ఆయనకడకుం చెప్పినచల్ల గాలి తడియమార్గారాధాసమును శమింపజేసెను.

‘చోళీ’ - చోళదేశమునం గావేరి ప్రవహించును. “చోళమండలమునఁ జూడ నొప్పారు కా । కేమహానదీ తీరమునను । జంద్రపుష్కరిణీ లసక్ప్రదేశమున” - శ్రీ. రం. మ. 2 (822.)

‘హల్లక’ - ఆ పరిమళము గాలిలో నుండె నని భా. ‘భృంగ’ - తుమ్మెదలం జెప్పటచే నవ హల్లకములు నూచితములు. ‘మరాళీ’ - శ్రీజాలిం జెప్పట నినదము కోమలతరముగా నుండుటకు; ‘వడయుడిపెకొ’ - గంతవృ ప్రదేశమునవ వచ్చితినిగదా యనుసంతుష్టిచేత సంయతము ఆయనకు శ్రమ తీతె నని భా. ‘భృంగ మరాళీ నినదములను’ చెప్పటచేత ఎవరేని మహానుభావులు వచ్చి నపుడు ఊరివారు మేళతాళములతో వారిని ఎగురేగి తెచ్చుటవోలె ననే ధ్వనితము. ‘పాళి’ - అని “పాళిః కర్ణలతాగ్రే చ ప్రదే కాజ్కాశ్రి పత్తిః” థ్యురచ్చదే చ యూకాయాం సంజాత శృగుయోషితి” — నానా. ‘హల్లకం రక్తసంధ్యకిమ్’ - అమ.

తే. ఆరణ్య డళుమర్లు ఇన్నాన మమృదువ్వ

తాంబూలుల నాడి, మాధ్యాహ్న కాడి వీర్చి,

న్నాతయు సలంకృతయు నొతనయను

దోడు కొనుచు వైష్ణవపరిషత్తు గొలువ నరిగి.

29

ఆరణ్య=ఆ శిష్యునిత్తుడు, ఆ-మరుద్వృతా అంబువుల=కావేరి నీళ్లయందు, అఘ
మర్లు ఇన్నానము=అఘమర్లు ఇమంత్రీచ్చారణ పూర్వక మయినమజనము, ఆడి, మాధ్యాహ్నక
ఆదిక్=మధ్యాహ్నం సంధ్యావందన బ్రహ్మయజ్ఞ పితృతర్పణాదులను, తీర్చి=ముగించుకొని, న్నాతి
యన్=జలకమాడినదియు, అలంకృతయన్=కై నేయబడినదియు, ఒత్తనయను=విసకొమార్తను,
తోడుకొనుచున్, వైష్ణవపరిషత్తు=భాగవతులబృందము, కొలువన్=సేవించుచు వెంటరాగా,
అరిగి = పోయి.

పద్యోక్త మెల్లను, అతిపవిత్రముగా శ్రీరంగ నాథుని ప్రాంత ప్రవేశించుట. - 'అఘమర్లు
ఇమ' - పాపమును ధ్వంసము చేయుజపము - 'సర్వవిసా మపధ్వంసే జప్యం త్రి వ్యఘమర్లు
ఇమ' - ఆమ. 'సచ్చాక్రం డగుచు నిచ్చలు నేగి యయ్యెట నఘమర్లు ఇన్నాన మొచరించు' మను.

సీ. చరణంపు సరవణి మొరపంబు విన్నదం

తులతోనె యెదురు నింతులకుఁ దొలగి,

యిడినట్టి మణిముప్పి గృహుల యారతి కెంపు

రాలనే కలయ ద్వారాలఁ జల్లి,

ప్రసవాది తావిడి బ్రటగృహేశాచ్చగ

క్షృపువల్లునకె సోలి త్వాన ముడిప,

నృత్తగీతోత్తరే రిస్తుతఁ గీర తా

రిజయట్ల యర్చోరరీకృతి విని,

తే. వలభి రత్నాంశువులఁ గట్టు తెలుపు చిత్త

మగుట కొర్వక విగవిగ నరిగి ధాన్య

మడిగెడు విరక్తభాగవ తాళి వలన

వెల్లవీని బోని యవ్వీడు సొచ్చి.

30

శ్రీరంగమందలి యశ్వియపాత్రి పురు లైన భాగవతవరంసులచర్య.-(1) చర...లు -
చరణంపు = పాదములయందలి - సరవణి = గొలుసులయొక్క - మొరపంబు = రవళి - విన్నదన్ =
విన్నచో, దంతులకన్ = ఏనుగులకు, అట్ల= (అయేనుగులకుఁ దొలగినట్లే), ఎదురు ఇంటులకన్ =
ఎదురుగా చనుదెంచునట్టిపెదలులకును, తొలగి = ఓగరిల్లి, (2) ఇడినట్టి మణి సముష్టిక్ = (ఇండ్ల
యందు ఉపాదానముగా) పెట్టిన రతినాల పిడికిటిని (పిడికెడువత్తిములను), గృ...నే -
గృహుల = గృహములయొక్క - ఆరతికెంపురాల నే = భగవంతుని హాగియై త్తిన పద్మరాగముల
తోనే, కలయన్ = కలసిపోవునట్లుగా, ద్వారాలన్ = వాకిళ్లకడను, చల్లి = వైచి, (3) ప్రసవ ఆది
తావిక్ = పువ్వులు. అోనగుదాని పరిమళమునకు (పరిమళమును తొలగించుకొనుటకు), ప్రతి...

నక పోలే - ప్రతిగృహ=ఇంటింటియొక్కయు - ఈశ=దొరలయొక్క (దొరలునేయనట్టి) - అర్చ=పూజించుట - భక్తిపు=పజ్ఞానములయొక్క - వల్లనకపోలే=పరిమళమును తాము ఆస్మాణింపవండుటకై ఎట్లు ఊపిరి విగ్ర బట్టుదురో అట్లే - శ్వాసము=ఊపిరిని, ఉడిపి=నిలిపి. (4) నృ...తి= నృత్ర=ఆటతోను - గీత=పాటతోను - ఉత్త=లేచిన - శౌరిస్తుతి=హరిస్తోత్రమును, కీర శారిజ యట్లు=చిలుకలవలనను గొరవంకలవలనను పుట్టినట్టిదానింబోలే, అర్థ ఉరరీ కృతి=గగముస్థుతితో, విని; - వల...ల=వలభి=యంజూరుయొక్క - రత్న = మణుల - అంకుల= కిరణములచేత, కట్టు తెలుపు = తాము ధరించిన తెల్లవస్త్రము, చిత్రము = పలువన్నెలు గలది, అగుటవలె, ఓర్వక=ఇచ్చగింపక, నిగినిగ=గడిచడిగా, అరిగి=పోయి, ధాన్యము= (రత్నములు ఒకంగకుడు) వియ్యము (ఒకంగుడు అని), అడి...న= అడిగెడు=యాచించెడు - భాగవత ఆధిపత్యము=భాగవతుల సమూహముచేత, వెల్లడివిని బోనియవ్వీడు=శ్వేత ద్వీపమును పోలినదైన యానగరమును. హిచ్చి=ప్రవేశించి (అవలి కన్యాయు.)

తా. - శ్రీరంగనగరియందు భగవంతునికైంకర్యములకై యేనుగులు పెక్కులు గలవు; వాని కాళ్లకు గొలుసులు తగిలించి యుండును. సంచారసమయమందు అలంకరణార్థమున శబ్దార్థమును చిన్నగాలుసులు అందెలవ మాటుగా నుంతురు. యాయావరు లైనయందలిభాగవతుల ఆయేనుగులకు ఓసరిల్లినట్లే సరపలు లనెడిపాదాభరణములు ధరించినచెలువలు ఎదురుపడినను మారముగా తొలగిపోవుదురు. శేవలను నిష్కాము లనుట; ఇండ్లలో వారికి ఇల్లాండ్రు వియ్యము నిడక భక్తి విశేషముచేత రత్నములనే పిడికిలిం దెచ్చిపెట్టుదురు; అంతట వారు అరత్నములను తక్కువగృహ దేవతార్చనలో స్వామికి ఆరియెత్తి కడపకడ వెలువలవైచియున్న రత్నములతోనే కలసి పోవునట్లుగా వారివాకిండ్లకడనే వైతురు; అంతటినిస్సృహలు అనుట. పూవులు లోనగు వస్తువుల పరిమళము వచ్చినచో ఆస్మాణింపక, భగవన్నై వేద్యంపుర బజ్జారంపురలపరిమళమునకుంబోలే శ్వాసమును ఆపుకొందురు. విషయాతీతు లనుట; ఆటతోడిపాట వివచింపక, శుక శారికల హరినామోచ్చారణముంబోలే దానిని హరిభజనలందు ఆరాంగీకారముతో విందురు; ఆటపాటలరసమునకు అంగీకారములేదు, హరినామోత్తమునకే భక్తిరసముచే అంగీకారము కలదు, కావున ఆరాంగీకారము; ఇండ్లకడ చూరులరత్నదీధితులు తమతెల్లవస్త్రములపై ప్రసరింపగా, వానికి చిత్రవర్ణము వచ్చుటం గని చిత్రవస్త్రధారణము సువాచారము గాదుగావున, ఆవన్నెలను దలంగుటకై వివచింపగా పోవుదురు. పోయి 'అష్టలారా, రత్నా లిడవడు, తండులంబులే యిడుడు' అని యడుగుదురు, భక్తికి ప్రతిబంధకమునటంబట్టి భగవంతుడు దగ్ధుడై రానీయరు. వైరాగ్యసంపన్నులైనయూ భాగవతులవలన ఆపురము శ్వేత ద్వీపమువలె నొప్పుచుండెను. అట్టియాప్రోలిని విఘ్నచిత్తుడు హిచ్చెను.

పెద్దపాదములందు విషయము లన్నియు ప్రస్తుతములే అయినందున ఉపమానోపేక్ష మయిన కుల్యయోగిత, ఋషిచరితమును నుదాహరణకారంబును. "ఇతరాంగవత్సవరితము | తిత్తిహిచరితమును రెండుదాత్తంబు లగున్." అలం.

'సరవణి' - ఆనుబంధపట్టికలో చూ. "దన్తి దన్తావళో హస్తీ" అను. వెల్లడివిసాటిం దెప్పుట చేత ఆభాగవతు లందఱు నారాయణకుల్యలుగానుండి రనుట. వెల్లడివియందు సర్వము శ్వేతము, అట్లే ఈభాగవతులును, వలవలను శ్వేతములే.

"శ్వేతద్వీపనిరాసు లందఱు శరణ్ణిమాతరేఖానిత |

స్థితాకారులు ఘోరదర్శరజరాపేతుల్ హరిధ్యానసం |

జాతానందనిరూఢు లూర్జితయశస్సంభావ్య లంఘోజసం

భూతేంద్రాని సమస్త దేవపరిషత్సుజానమస్యోచితుః." నృసింహ. పు. 1 (41)

'కీరకారిజ' యనుటచే అచట కీరకారికలు నిరంతర శ్రమముచే నేర్పి భగవన్నామములను తత్తున్ములను బాడుచుండు నని తత్తత్తులగ్ధక్తుత్కర్తం జెప్పట. "కారి రక్షోపకరణే కథా శబదని కాన్తరే" విశ్వ. - "తెలుపు" - చిత్రమునట కోర్కవ "ఉత్తాయ వాసనీ శుక్తే శుక్తే తు పరి ధాయ వై," మత్స్యపురాణము. "బ్రాహ్మణస్య సీతం వస్త్రం వృషతే రక్త ముల్బణమ్" భృగువు; 'న రక్త ముల్బణం వాసో న నీలం చ ప్రశస్యతే.' యాజుర్వేదముననుసరించి.

ఒకానొకటికాకారులు "శ్రీరంగమందు భక్తి మెత్తు భాగవతులు శ్రేష్ఠిస్తవమునుండి యుగరించిన నిత్యసూరలే కాక, మనుష్యులేని యింద్రాదీదేవతలేనియు కాదు" అనియు వ్రాసి, అందులకు పరాశరభట్టరు శ్రీనూక్తిని ప్రమాణీకరించియున్నారు. నూక్తి యేమన:—

"దిదేవతి మానుష స్స చ తితద్విభూష త్యసా । శశిప్రతి సర్వదా విధియమ్యతే తేన చ ముముక్షువతి తత్త్వగత్యకం తే స్య నిస్సంశయం । నినిత్యపతి సర్వదా సేవ విన్మభిభూషతి."'

ఉ. గోపురకందరాభికడకు నృశపుష్కరిణీ కణాశ్రయం

తాపహరానిలంబులు విమానరణ న్నభింకితే కలా

లాపముల న్ముఖం బడుగ లాలసఁ జొచ్చి యకాంక్ష గావనా

చాపలక్ష్మ న్నరుద్రణముఁ జండుఁ డదలైడు లోనివాకిట.

31

గో...రణ = గోపురకందర = గుహలంఘిగోపురములయొక్క - ఆలికడకు = సంక్తుకుడకు శశి...లు - శశిపుష్కరిణీ = చంద్రపుష్కరిణీయొక్క - జల = నీటిచేత - ఆగ్ని = తడిసిన - సంతాప హర = వడతీగ్నిడు - అనిలంబులు = వాయువులు, వి...లిక - విమాన = మేలుకట్టయందలి - రణత్ = మ్రోగుచున్న - మణి = రత్నముల - కింకీణి = చిఱుగంటలయొక్క - కల = ఆవృత్త మధురములైన - ఆలాపములక = భ్యనుల నెడిచనములచేత, సుఖం బడుగ = 'సుఖముగా వచ్చినారా' అని ప్రశ్న సేయఁగా, లాలసక = తీవ్రకాంక్షతో, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అకాం...ముక - అకాండ = అసమయమందు - గావనా = ప్రవేశించుటయందు - చాపలక్ష్మ = తొందరపడుచున్న - మరత గణము = దేవతాసమూహమును, చండుడు = చండు డనుపేరి ద్వారపాలకుడు, అదలైడు లోనివాకిట = 'నిలువుఁడు, మీసమయము గాదు' అని నిగ్గుర్తిని చెడు లోపలిద్వారమునందు (తర్వాతి కన్యాయము.)

తా. — తెమ్మెరులు చంద్రపుష్కరిణీజలశీకరములచే చల్లవై, (తద్భారముచే మెల్లవై పుష్కరిణీ కమల సౌరభముం చెచ్చుచు) మేలుకట్టరతనంపుఁ జిఱుగంటల మ్రోతచేత "సుఖముగా వచ్చితిరా" అని యడుగుచు గుహలంఘిగోపురము లన్నిటను ఆగ్నిప్రచిత్రమునని ఎగువ్విను చుండినవి. అతీరున ఆయన అఱుప్రాకారములు గడచి ఏడవప్రాకారంపుద్వారముకడకుం బోయెను. అచట త్వరపడి లోనం జొరఁబూను దేవగణములను చండుఁ డనుద్వారపాలకుడు 'నిలువుఁడు, సమయము గాదు' అని ఆదరించుచు ఆపును మందెను — వ్యస్త రూపకము.

'గోపుర' - 'పురద్వారం' తు గోపురమ్' అను. "కన్దనోఽబ్జుశే వివరేచ గుహాయాంన" మేదిని. గుహలంఘి వనఁగా గుహలయంతపెద్ద వని భా. 'శశిపుష్కరిణీ' మహాపావనముగావున తక్షిణజలార్ధి వాయువులను మహాపావనము లని భా. జలముచేత చలువయు తద్భారముచేత మంద

తయి, పుష్కరిణిం జెప్పటచేత సౌరభింబును నూచితములు. స తాప = కామునసాపములను రంటిని, “పతాకరణత్” అని పా. ఆపక్షమున - పతాక = ధ్వజములయందలి యని జాత్యేకవచనముగా సాధ్యసమాసముం గావించుకొనవలయును. సిద్ధసమాసమునదో “పతాకారణత్” అని యుండవలయును, ‘అస్త్రీవితాన ముల్లోచః’ - ‘పతాకా వైజయస్త్రీ స్వా త్రేతనం ధ్వజ మస్త్రీయామ్’ ‘కిచ్చిచీపు ద్రఘట్టికా’, “లాఽన” యనుదో “నాణీట” అని పా. యతిభంగము, అందువలన ఈమార్పు మత్కృతము. ‘కాజ్ఞోఽస్త్రీ దణ్డ బా జార్య వగ్రావనర వారిషు’ అను. ‘చందుడు’ : — “నగ రావరణ ద్వార గోపు రావన కర్తృకః ।

చణ్డాచ్యైః కమదాచ్యై శ్చ గజవక్త్రాదిభిర్వృతః” డి. నూ. చ. (68)

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణి వేడి గుఠంబు పయి నిస్సితాంబురు

జ్ఞోత్తుని ముద్రప్రే లైజయ నిశ్చలు లై యిరుమై మనాజ్ఞుమ

గొత్తుల దంతివక్త్రులశతంబు వినీతి భజింప నొప్పు త

తొన్నత్రనతీకు నందనముతోఁ గని యాతఁడు భక్తి సేయఁగన్. 32

వేత్రముక్ = చెత్రమును, కేలక్ = చేలిలో, పూని = ధరించి, మణివేడిక్ = రత్నముయమైన యరంగునిఁడ, కథంబుపయిక్ = చిత్రకింబగముఁడ, సి...ల్ - నిత అంబురుట్ = తెల్లదామర వంటి - వేత్తుని = కన్నులుగలవాఁడైన నారాయణునియొక్క - ముద్ర = ప్రతిమగలయుంగరము తోడి - వేల్లు, మెజయక్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, ఇరుమైక్ = తనకు ఇరువంకలయుండును, నిశ్చలులై, మనాక్ సమత్ గొత్తుల దంతివక్త్రుల శతంబు = ఇంచుక వంగిన దేహముగలవారయిన గజముఖులు నూర్పురు, వినీతిక్ = విషయముతో, భజింపక్ = దన్నుఁ గొలుచుచుండఁగా, ఒప్పు - తక్ నూత్రవతీఈకుక్ = నూత్రవతీదేవీకిపతియైన యావిష్వక్సేనుని, వందనముతోఁ, కని = చూచి నమస్కరించి, (కర్త విష్ణుచిత్తుఁడు), ఆతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుఁడు. భక్తి సేయఁగన్ = తనకు (విష్ణు చిత్తునిక) పూజగావింపఁగా (అతలి కన్వయము.)

తా. — అచట మణిమయవేడికయందు తివాసిమిఁడ రంగ నాథునిసేనాపతి విష్వక్సేనుఁడు తన నియోగచిహ్న మైనచెత్రమును కేలఁబూని, రంగ నాథప్రతిమతోడి ముద్దుంబుంగరమును వ్రేలం వాల్చి, కూర్చుండి యుండెను. అతనిని ఇరువంకల ఈషన్ను ప్రదేహులై నూర్పురు గజముఖులు కొలుచుచుండిరి. విష్ణుచిత్త స్వామి విష్వక్సేనుం గని వందనం బాచరించెను. ఆతఁడును విష్ణుచిత్తునికి భక్తి గావించెను.

వేత్రిము - వై. - చెత్రము. “విద్యావేత్రిలతాక్షన విభూతియుగవృద్ధినా । విష్వక్సేనేన వైస్వాత్రా మిశ్వరేణ నిషేవితః.” డి. నూ. చ. 1 (66) ‘కథః స్త్రీ పుంసయో ర్వర్ణకమ్బుశే పుంసే బర్హిషి.’ మేదిని. ‘నిశ్చలులు’ - ఏక్షణములో ఏమియుజ్జ యడునో యనునవధానముచేత నిశ్చలత. ‘ఇరుమై’ - ద్విగుపు గావున ఏకవచనము. నమ్రత విషయముచేత. దంతివక్త్రులు విష్వక్సేనుం గొలుతు రమటకు

కా. “ఆతీర్థంబునకన్ జతుర్దిశల రిత్తార్థంబుగా ద్విత్రిగ

వ్రూతీత్రేత్రమునం జరించుకృతపుణ్యలో దుష్టశిష్యువేని :

స్థామిల్ దండధరుల్ ఘనాకృతులు విష్వక్సేనవాక్కిరితుల్ ।

భూతేశుల్ పలు దివ్యశక్తియుతులంభోజాప్త తేజోధకుల్.” 1921 శ్రీ రంగమహర్త్యము.

క. గజవదనాదులు గాంచిరి | నిజరక్షితసీమఁ గాలనియమితభృత్య
ప్రజకృతబహువిధబాధలఁ గిదిగిది యగుచు ద్రష్టకుఁ గీరిత దేహుల.” 522.

“యస్య ద్వీరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతం
విఘ్నాన్నిఘ్నన్తి సతతం విప్యక్తేనం త మాశ్రయే”.

తె. అవిదితపురందరాయుధం బైన కనక
శిఖరియునుబోలె నెఱకల జిగులు నెసల
నింగి నీరెండఁ గాయు వేదాంగు వినత

సుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దన్నుతీయుఁ గాంచి.

33

అవి...లు - విదితి = ఎఱుంగఁబడెన - పురందర ఆయుధము = ఇంద్రునితోఁగముట్టు (వజ్రాయుధము) కలిపి - అట్టిదికానిది అవిదితపురందరాయుధము = వజ్రాయుధపున్నేఁగు నెఱుంగనిది, విస కనకగిరియునుబోలె = మేరువువలె, ఎఱకలజిగులు = లెక్కలనిగులు, పరిగల్గ నింగి = నిక్కులయందును మింటియందును, ఈరెండ = తేలియెండను, కాయ వేదాంగు = పర్వించుచున్న వేదస్వరూపుని, విసత సుతుని = వైనతేయుని, (గరుడునకుట), నతి = ప్రణామపూర్వకముగా, కాంచి = దర్శించి, మగుడ = బదులుగా, తత్ నతియు = అతని ననుసారమునగుడ, కాంచి = పడసి (పై కన్వయము.)

తా. — అచట వేదస్వరూపుఁడు గరుర్నింతుఁ డుండెను, ఆయన ఇంద్రునివజ్రాయుధము సోఁకనందున లెక్కలు కోలుపోని మేరుపర్వతమునబోలె నుత్తరచ్ఛాయతో వెలుంగుచుండెను అతని యాకాంతి అంతటను తేలియెండవలె వ్యాపించుచుండెను. అతనికి అవిఘ్నచిగులు వందనం కాచరింపఁగా అతఁడును ఆయనకు ప్రతివందనము కావించెను. — ఉత్ప్రేక్షి.

తాత్పర్యం వేదస్వరూపుఁడు. — చూ. ని. నూ. చ. 1 (65).

“వితాన దాన వ్యజన మిత్ర కేతురథానినా | వైనతేయేన పురతః సేవితః శ్రుతిరాపిదా.”

సుత్తర కాంతి గలవాఁడు. — “వజ్రామాస్త్రితవర్ణాయ కుష్ఠేష్టధవళాయ చ | విష్ణువాహ నమస్తుభ్యం పక్షిరాజాయ తే నమః.” “పీతాః స్వర్ణాపర బ్రహ్మ జీవ శక్ర మనశిలాః | గౌరీ గోమాత్ర గరుడ మణ్డూ కేశ్వర దృగ్దటాః.” మంచారమకరందచంపువు.

న. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు సేయించి యనుమతింగొంచి చతుర్భుజులు జలధర శ్యాములు శతపత్రులోచనులు చురబాశింగంకనసులు వనమాలికాబద్ధబాణులు మధ్యులు నైన మధుమథన ప్రతిబింబంబులం బోని పారిపార్శ్వీకులఁ బదాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచు చదభినందితులై చని మహావకాశంబును మణిమయ స్తంభ సంభృతంబును శాలకుంభకుంభ శోభితశేఖరంబును వై చిత్ర నేత్ర వితాన లంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబును సుద్యౌలకాలా గరుధూప ధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య విధుకాంతవిత్తరి కాతలంబునఁ జరణముఖ తత్తత్ప్రేరీకాధిష్ఠిత ధర్మానిసూరి పరిషదాత్మకంబును దేవోమయంబును నగు విపుల విమల పీఠంబునఁ బరిమళాలలోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు

జాంబూనద త్వ దుత్తమర్థవిస్తీర్ణకర్ణి కోఠరివీధి సూధస్యపాథోనిధానంబునకుఁ
 బ్రథమహేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్ర యుంబోలె బారద స్ఫటిక బటీర పాండు
 రుచి పుండరీకంబుల పసకు మనమనక లెనకొల్పు మిసిమిగల భోగిభోగ భాగంబు
 నకుం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్తకంబ యగు నుపబర్హంబున మహార్హ కేయూర
 మణికర్పూరం బగుకూర్పూరం బూని మననపర ముని మనో రాగరస మార్దవంజేసి మిగుల
 నరుణిమ వహించెనో యనఁజాలు కెంగేలు కపోలంబునం గదియం ద్రిదశ తరు
 కుసుమ కంచుకీత కంచుకీంచుకాత్మకం బగు దుకూల నిచోళంబున నొత్తిగిలి
 యున్న వానిం, గరిం గఱకఱింబెట్టి బిట్టు దనచేతి చక్రంబునం దెగిన నక్రంబు
 పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొందెనో యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గండఫలస్థ
 మణిమకరకుండల ప్రతీబింబ రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద
 నిష్కంధియగు ముఖారవిందంబున నందంబగు వాని, నిర్నిమేషదృష్టి నెట్లుకొని
 చూచుతఱి నీలావదాతయ తొప్ప వట్టు తఱి బిట్టెదుర్కొను కలధాత గౌరగౌర
 మహామహాపూరంబున మునింగి దుర్నిరీక్షయ నగు నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ
 దనదు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ జూపు రూపున దీపించు వానిఁ, గళత్రంబు
 లగు శ్యామాచ్ఛాయలచేతఁ బ్రేముడిం బొదువంబడిన యట్లు కప్పులు దొంగలు
 నగు పక్షికాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్మకంబు లగు వెడద నిడువాలు పెట్టు
 సెరల కన్నులం గెందవ్విడైకుల వెడఁజల్లువాని, మంకెన విరి బింకంబు నింకించు
 నధరశోణిమ నెపంబున వెలుంగు ముఖజనితహలాలాశనుతోఁ దత్సఖుం డగు
 గంధవహం గూర్ప నిక్మైనన నొక్కింత నిక్కి చొక్కింపుఁ బొటమలఁ జూపట్టితిల
 కుసుమ విలసనాపహాసి యగు నాస భాసమానుం డగు వాని, నుదరజాత శ్వేత
 ధామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణిమాశశాంకుండను
 శంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని తత్సహోదరిగావున రత్న కాంచనంబులు
 లంచంబులుగా నివేదించి యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరముం బడియున్న రాహు
 వనం గేయూరకటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహు పరిఘంబు కటితటో
 త్సంగంబున మెఱయు వాని, నురఃస్థల న్యస్త నిస్తులాస్తోక కాస్తుభ గభస్తీ మండ
 లంబున నిండోలగంబుండు పుండరీకనికేతన తనుచ్ఛాయ యన నచ్ఛాయపుం బగు శ్రీ
 వత్సంబున లోచనోత్సవంబుఁ గావించువాని, విశతమ్మగనాభి నాభిసౌరభ్యంబునకు
 నెగయు నుత్తంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు సనిత వేశలతులీపలాశ దామం
 బున నభిరామ కోమలాలంకృత యగువానిఁ, గపట కరటి విరోధియై యసుర
 యసులుం గొని మగుడ మనుజాంగంబు నంగీకరించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన
 యుండె నన బడు గగు నడుముపనఁ గడునొడిక మగువాని, ఘన జఘన చరమేతర

ధరాధరాధిత్యకాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాయు
నీరెండ మెం డనంబరంగు మెటుంగు పీతాంబరంబునం బొనువంబడి దాని సన్న
దనంబునఁ దననున్నదనంబు వెలుపలం దోఁపఁ గనక పుష్కరాగంపుఁ దెరవారు
వైదూర్యమణిస్తంభ యుగంబునుంబోలెఁ గిందిదామాలిత నీలిమం బగు నూరు
యుగళంబు వానిఁ, ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహంబుతో నాగ్రహంబున మీఁదికి
జూచు తఱిఁ జంక్రమణరయంబునం దగిలివచ్చిన మణిమయస్వర్ణునన జాంబూనద
ప్రాకారనలయంబునం దీండ్రించు నుద్గండ గండపెండెరంబునంబొడము నఖండ
ప్రభామండలంబునం బరిహింపింతులై మట్టిపండుల వడువుగల మడమల బెడంగు
పడి భావి నిజ కమతావతార సూచకంబులుం బోలెఁ గొదమ తామేల్లి మేల్లనగు
మీఁగాళ్లతోఁ గోకనద మృదూదరంబు లమర మెటుంగు జక్కల జిగి మొక్క
పలుచు నఖచక్రవాళ చంద్రికల భక్తజన మనస్తమోవిభవంబుఁ గావించుచు
హలకులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచ కుంకుమాకలన నరు
ణారుణంబులగు చరణంబులం దాపత్రయాప హారణంబు సేయవాని, నారా
యణుం బురాణపురుషుం బురుషోత్తముఁ బ్రణతార్తిహరు వాసుదేవు వ్యాపీకేశు
నీశసుతు విభీషణవరదు ననంగజనకు రంగరమణుంగాంచి సహ సమాగత భాగవత
పరిపత్సమేతంబుగాఁ దానుం దనుజాతయుంబ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నులై జయ
జయ శబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత ఖోడితలంబు లగు నమస్కారంబులు గావించి
నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలియై ఇట్లని నుతియించె.

34

చపలా పిశంగ వసనులు = మెజపువలె పీతమైన వస్త్రములుగలవారు (పీతాంబరులు), వస
మాలికా బద్ధ బాహుమధ్యులు = అటలుపువ్వులుచేర్చి గ్రువ్వబడిన తోమాలెలతో కూర్చబడిన
వక్షములుగలవారు, పారిపార్వీకులక్ = పార్వీవర్తులైన - పరాంకుశ ప్రసృతిముక్తులక్ = నమ్మా
శివైన లోనగు ముక్తులను, కాతకంఠంబంగారు, చిత్తశేత్ర = పలుకనైన వస్త్రముల - వితాన =
మేలుకట్టునందు - లంబమాన = నేలుచున్న - ప్రసూనదామ = పూదండలు - ముక్తాగుచ్ఛ =
మొత్తైల్లగుత్తులు - ఆచ్ఛదామరంబును = తెల్లజల్లులుగలదియు, మహావిమానమధ్య = గొప్ప గర్భ
గృహమునడిమి - విధుకాంతి = చంద్రకాంతి - వితర్దికాంతిలంబునక్ = వేదికా ప్రదేశంబున, చరణ
ముఖ = పాదములు లోనగు - తత్త్వత్ప్రీతికి = ఆనూయవయములచే ఆధిష్ఠింపబడిన - ధర్మాది =
ధర్మవర్త లోనగు - సూరి = జానులయొక్క - పరిపత్ = సమాహము - ఆత్మకంబును = స్వరూపము
గాఁగలదియు, పరిమళ = సైతావులకు - ఆలోల = ముసరుచున్న - గోలంబజాలంబు = తుమ్మెదల
గుంపుగలది, ఆంబురుహంబు = కమలము. జాంబూనదత్ప్రీత్ = బంగారు కాంతియొక్క - ఉత్త
మర్గ = అష్టమచ్చునైన - విస్తీర్ణ కర్ణికోపరిపీఠక్ = విశాలమైన మెట్టపై పార్వీమందు, ఊధన్య =
పాలపాథోనిధానంబునపక్ = కడలికి [ఊధన్య = పాయగు], భూతితన్మాత్ర = సూక్ష్మవస్థులందలి
భూతిము (సూక్ష్మవస్థలోనున్నపాలు అనుట), పారధ = పాదరసము, పటర = శ్రీరంగంధము,

పుండరీకంబు = తెల్లదామర, పసవణ = పీనికాంతికి, మిసిమి = కాంతి, భోగిభోగ భాగంబు
 నవణ = సామయొక్క (శేషహియొక్క) దేహప్రదేశమునకు, పరభాగంబు = వర్ణాతిశయము,
 తదాత్మకంబు = శేషహిస్వరూపకంబు, ఉపబర్హంబునక = ద్రిండునందు, మహార్హ = అత్యు
 త్కృష్టమైన - కేయూర = బాహుపురియొక్క - మణి = రత్నములచేత - కర్పరంబు = పలు
 వన్నెలంగలది, కూర్పరంబు = మోచేతిని, మననపర = మననశీలమైన - ముని = తాపసులయొక్క -
 మనః = మోసమందలి - రాగరస = అనురాగ భావమునెడ - (రాగరస = ఎటుపురసముయొక్క) -
 మార్జనంజేసి = తుడుచుట చేత (అనగా, మనుల మనస్సులలో వైరాగ్యము పుట్టించుట చేత), ఆరు
 ణిమ = ఎటుపు, త్రిదశతర = కల్పవృక్షములయొక్క - కుసుమ = పుష్పములచేత - కంచుకిత =
 ఆవరింపబడిన - కంచుకి = (కుబుసముగలవాడైన) శేషహియొక్క - కంచుకాత్మకంబు =
 కుబుసమైనట్టిది, దుకుల నివోళంబునక = తెల్ల వలిపెంపు దుప్పటియందు, నక్రంబు = మొసలి,
 సాయజ్యంబు = భగవంతుని విగ్రహముతోఁ గూడుకొనుట, మకర కండల = మొసలి యొక్కతి
 గల కర్ణాధరణము, ప్రతిబింబ రుచి దంబరంబునక = ప్రతిఫలిత రూపముయొక్క. కాంతియొక్క
 యతిశయముచేత, పరమసౌందర్య మకరందనిష్యుండి = ఉత్కృష్టమైనయందమునెడ పూదేసెను
 వర్ణించుచున్నది, నెట్టుకొని = ఎట్టుకేలకు, నీల ఆనదాత = నల్లనిదియు తెల్లనిదియు, తెప్పనట్లు
 తటిక = తెప్పవాల్చి చూచునప్పుడ, కలధౌత = వెండివల - గౌరగౌర = అతిభవళమైన -
 మహామహః = అధిక శేషస్సుయొక్క - పూరంబునక = ప్రవాహంబునంగు, సాకారనిరాకార
 తలు (నిర్నిమేషదృష్టితటిని సాకారత - తెప్పవాల్చి చూచుతటి నిరాకారత అని వివేకము),
 వారికిక = నేవించుభక్తులకు. కళత్రంబులు = భార్యలు - చంద్రనూర్లులు భగవంతుని శేత్ర
 ములు - వారిభార్యలు శ్యామ చాయ యనువారు - శ్యామ = రాత్రి - చాయ (నీడ) - భగవ
 న్నేత్రములతెప్పలనలుపు చంద్ర భార్యయగు రాత్రియోయనునట్లును, వానిచైత్ర్యము నూర్యభార్య
 యగు చాయాదేవియో యనునట్లును, ఒప్పారుచుండెను. ప్రేముడిక = ఆనురాగముచేత, తొంగ
 లులు = నిడుదలు, పక్షశాలికలక = తెప్పలనలుపులచేత, సోమసూర్యాత్మకంబులు = చంద్ర
 నూర్యస్వరూపములు, ఎట్టుపెరల = ఆరుణరేఖలుగల, ముఖనితిహితాశమనోక = ముఖమునండి
 పుట్టిన యగ్నితో (అగ్నిదేవుడు భగవంతునిముఖమునుండి పుట్టెనని శ్రుతి), తత్సఖుండు = అగ్నికి
 చెలికాడు, గంధవహుండు = వాయువు, పాలుమలక = పుటములతో, తిలకుసుమ = సువ్వు
 బువ్వు, భగవంతుని కటితటంబుపై కేయూరకటకుమణిమృత్రా ద్యలంకృతంబగు దీర్ఘ బాహువు
 ఒప్పుచుండుటయు, నాభీపుండరీకము దేదీప్యమానముగా వెలుంగుచుండుటయు మహాలక్ష్మీ తీవీయ
 పాదము లాత్తుచుండుటయు నెట్లుండెననగా, రాహువు తనవైరియైన పూర్ణచంద్రుడు మహ
 తైన యాశ్రయముం బడిసి యున్నాడని భయపడినవాడై ఆచంద్రునికీని తనకునుగల వైర
 మును మాన్పుచుని యాతనిసహోదరిని పుండరీకనిలయైన మహాలక్ష్మీని భగవంతునిపాదము
 లాత్తుచున్న దానిని బ్రాగించుచు వరముపడియున్నాడో యనునట్లుగా నుండెను; శ్వేతధామ
 తామరసంబు = తెల్లకాంతిగలతామర (పుండరీకము), రత్నకాంచనంబులు లంచంబులు =
 కేయూరకటకుమణిమృత్కలను ఇట్లుచెప్పట, బాహువే రాహువు, నివేదించి = సమర్పించి,
 బాహుపరిఘంబు = గడియమ్రానివంటి బాహువు, మహదాశ్రయము = గొప్పవానియొక్కయండను
 (నాభీపుండరీకమును భగవంతుని యాశ్రయముంబొందిన చంద్రునిగా భావించి ఆయాశ్రయ
 బలముచే తన్ను ఆరేడు జయించునని రాహువు వెఱచెను అని భావము), నిఘట = సాటిలేని -

అస్తోక = గొప్ప - గొప్పస్తి = కాంతి, పుండరీకనికేతన = పద్మాలయ (మహాలక్ష్మి), అచ్చాచ్చంబు = మిక్కిలి తెల్లనిది, శ్రీవత్సంబునక = శ్రీవత్సమాను చేరితి లాంచనముచేరి, విజితి మృగనాభి = కన్నారిని జయించినదియైన - నాభి సౌరభ్యంబునక = పొక్కిటి పరిమళమునకు, అనీతి పేళల తులసీ పలాశ దామంబునక = నల్లని కోమల తులసీ పత్రమాలిక చేత, కరటివిరోధ = ఏనుగు నకువైరి (సింహము), కపట కరటివిరోధయై = మాయాసింహమై, ఆసుర = హింసకృశిల్లని యొక్క, మనుజాంగంబు = నరరూపమును, తలంపంబడమిక్ = మాలచినంగున, బసుగుబడుగుగు = మిక్కిలి నన్నునైన - ఒడికము = అండము, ఘనజఘన = గొప్పపీఱుండనెడు - చరిమేతరధరా ధర = ఉదయపగ్యతమయొక్క - అధిత్యకాతలంబునక = దీప్తస్థిధూప్రచేమనందు, కాంచిన కాంచితా = బంగారుమలనూలియొక్క - మణినువట = రత్నకరీటము (తరళమణి) ఆనెడు - గగనమణి = నూర్పుడెడు, కాయసరెండ (యొక్క) - మెండు = అతిశయము, గాని = ఏతాం బరముయొక్క, కనకపుష్పరాగంపు = ఆపేరిమణియొక్క - తెరవారి = తాళాలయ్య, కించిదా మీలిత = ఇంచుక కష్టపేయబడిన - నీలిమంబు = నలుపుగలది, త్రైవిక్రమంబు = త్రివిక్రముని (ఆనగా వామనమూర్తి) సంబధమైన, క్రిమణ = దాటుయొక్క, స్వర్భువన = స్వర్గలోకము యొక్క - జాంబూనద = బంగారుపు, పరిహిండితంబులై = మిక్కిములై, కోకనద మృనుదరం బులు = రక్తిత్వములయొక్క కోమలమైన లోపలిభాగములు (అఱిగ్గాళ్లు), నఖచక్రనాళ = గోళ్లమండలము (వరుస) యొక్క, హల = నాగలి...వలిశ = వజ్రము - మకరి = మొగలి - అంకుశ = అంకుశము (ఆను చిహ్నముల చేత) - అంకితంబులై = గుర్తింపబడినవై, తాపత్రయ = ఆధ్యాత్మిక ఆధిభౌతిక ఆధిదైవిక తాపములను మూఁటిని.

తే. విధిగృహీత్యు విత్త నేవధికి శరణు

చిరకృతేత్వోక్తుపుణ్యరాశిని బ్రణుతి

ధనపతి భ్రాతృకులచేవతికు జోహారు

నతమృడాదికనుమనస్సునకు నమస్సు.

35

విధి...కే - విధి = బ్రహ్మయొక్క - గృహ = ఇంటియందలి - ఆశ్రయ = తిలలుగులేని - విత్త = ధనముయొక్క - నేవధికి = నిధియైన శ్రీహరికి, శరణు = నమస్కారము. చిర...ని - చిర = దీర్ఘ కాలము - కృత = ఆచరింపబడిన - నూడఁబెట్టబడిన - ఇత్వోక్తు = ఇత్వోక్త మహా రాజయొక్క - పుణ్య = సుకృతములయొక్క - రాశిని = ప్రోవునకు, ప్రణుతి = నమస్కారము. ధన...కు - ధనపతి = కులేరునియొక్క - భ్రాతృ = తోఁబడుయిన (పితృమణుని యొక్క) - కులదేవతకు = ఇలువెల్పునకు, జోహారు = అంజలి, నతి...కు - నతి = ప్రణామము - మృద = శివుడు - ఆదిక = లోనుగాగల - సుమనస్సునకు = దేవతలగులవానికి, నమస్సు = మ్రొక్కు. - పర్యాయోక్తములు.

శ్రీరంగధాముని తొలితి బ్రహ్మతనలోకమున తనగృహదేవతార్చనగా పూజించుచుండెను. శ్రీనారాయణచేత బ్రహ్మ ఆమూర్తిని ఇత్వోక్తన కన్పెను. తద్వంశ్యుడగు శ్రీరాముడు విభీషణుని కన్పెను. అతడు ఉధృతికావేరినదును చంద్రపుష్కరిణీ తీరమున నుంచెను. మా. కవికర్తృరసాయనము. సేవధి-పీతక చా. పట్టిక-“నిధి రాని సేవధి చేయక పద్మకొండయొనిధి, అమనమస్సు- (దీనికి ఎతర గ్రంథములందు బ్రయోగము మృగ్యమని శి. రి.)

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకుని ననంత
 నప్రకాశు నభేద్యు సమస్తలోక
 సముదయాధారు నణుసమూహములకును న
 ణీయు నిన్ను ననాధారు నిత్యు సత్యు.

36

సర్వ ఈశుక్ = సర్వమునకు ప్రభు వైనవానిని, సర్వఆత్మకునిక్ = సమస్తము తనస్వరూప
 ముగాఁ గలవానిని (అనఁగా సర్వము తానే అయినవానిని), అనంతునిక్ = నాశములేనివానిని,
 అప్రకాశుక్ = గోచరింపనివానిని, అభేద్యుక్ = ఇట్టివాఁడు అట్టివాఁడు అని చెప్పబడ
 వనివానిని, సమస్త లోక సముదయ ఆధారుక్ = ఎల్ల లోకములసముదాయమునకును తావల మైనవానిని
 (లోకము లెల్ల నతనియం దున్న వనుట), అణుసమూహములకుక్ = సూక్ష్మతమవస్తువులమొత్తము
 లలో, అణీయుక్ = సూక్ష్మతముఁ దెలిసినవానిని (సూక్ష్మవస్తువుల నెల్లను పరికించి చూచిన ఇంతకన్న
 సూక్ష్మము ఉండ దనుట), అనాధారుక్ = ఆధారరహితుని, నిత్యుక్ = శాశ్వతుని, సత్యుక్ =
 మాయాధూతుఁడు కానివానిని, నిన్నుఁ గొలుతుక్.

ఈ శ్రుతిని పరికించునది:—“అణో రణీయాక్ మహతో మహియా ।

నాతా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోః.”

క. నారాయణ భూ ప్రభృతిక
 గౌరవవద్యస్తువితతికంఠె మిగిలి పెం
 పారు గరిష్ఠత గల పర
 పూరుష శరణంబు వేడి పొగడెద నిన్నుక్.

37

నారాయణుక్ = సరసమూహము నారము, అది అయినముగా, అనఁగా సానముగాఁ గల
 వాఁడు నారాయణుఁడు, సర్వాంతర్యామి యైన శ్రీహరిని, భూ... లైక్ - భూ = పృథివి - ప్రభృతిక =
 లోనుగాఁగల - గౌరవవత్ = బరువుగల - వస్తు = పదార్థములయొక్క - వితతికంఠెక్ = సమూహము
 కంఠెను, మిగిలి = పోచి, పెంపారుగరిష్ఠత = అతిశయించునట్టి యత్యంతగురుత్వము, కల - పరపూ
 రుషుక్ = ఉత్కృష్టపురుషుని, నిన్నుక్ = శరణంబు వేడి = నీప్రాప్తు ప్రార్థించి, పొగడెదను.

తా. — బరువయిన పృథివ్యాది సమస్తములకంఠె బరువైన వానిని పరమపురుషు నిన్ను
 శరణుఁబోచి పొగడుచున్నాను.

తే. అజశవాదిక మగునీసమస్తజగము

నెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు డిందు నట్టి
 మహిమ కిమ్మైన నిత్యు సమస్తభూత
 మయుఁ బరులకంఠెఁ బరు మహామహునిఁ గొలుతు.

38

అజ శివ ఆదికము = బ్రహ్మ శివుఁడు లోనుగాఁగలది, అగు - ఈ - సమస్తజగముక్ =
 ప్రపంచ మంతయు, ఎందుక్ = ఎన్నియందు, ప్రభవించుక్ = పుట్టునో, వర్తించుక్ = ఉండునో,
 డిందుక్ = లయించునో, అట్టి మహిమవత్ = మహత్త్వమునకు, ఇచ్చు = చోటు, ఐన - నిత్యుక్ =
 శాశ్వతుని, సమస్తభూతమయుక్ = ఎల్లప్రాణులును తానే అయియున్నవానిని, పరులకంఠెక్ =

దేశాంద్రియదులకంబై పయనైన, జీవులకంటెను, పరుణ్ = పైవానిని, మ...నిన్ - మహత్ = గొప్పదయిన - మహానిన్ = తేజస్సుగలవానిని, కొలుతున్.

తా.—నీవు సర్వమయ్యుడవు - బ్రహ్మవిష్ణుది సకల ప్రపంచమునకు సృష్టినిలయములు నీయందే కలుగును. నీవు అట్టి మహిమకలవాడవై పరులకంటెను పరుడవై, మహాతేజస్సుగలిగి యున్నావు. అట్టి నిన్ను సేవించెదను.

“మ య్యేవ సకలం జాతం । మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం
మయి సర్వం లయం యాతి । తద్వృత్తా ద్వయ మ స్వహమ్” - వారాహము.

సీ. పరపురుషునికంటె బరుడనాఁ జనువానిఁ,

బరమాత్ము, ముక్తికై పరమయోగి

పరిషత్తుచే సదా భావింపబడువాని,

సేవనియందుఁ బ్రాకృతము లైన

సత్త్వాదిగుణముల సందడి లే దట్టి,

విమలుని సర్వభూతములకంటె

నాద్యుడు శుద్ధుడు నగువాని విభుఁ గళా

కాష్టానిమేపాది కాలసూత్ర

తే. మయినయెవ్వనిశక్తియింద్రియవితతికి

గోచరము గాదొ నిర్లేపుఁ దై చెలగుట

నతివిశుద్ధుడు దానయ్యు నౌపచార

వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు నిన్నుఁ విష్ణుఁ దలఁతు.

3 *

(1) పరపురుషునికంటె = దేశాంద్రియములకు పరుడైన జీవునికంటె, పరుడనాన్ = పైవాడు అనునట్లుగా, చనువానిన్ = ఒప్పువానిని, పరమ ఆత్మన్ = ఉత్తముఁ డయినయొక్కని, ముక్తికై = సంపాదించుకొనుటకు, పరమయోగి పరిషత్తుచే = ఉత్తము లయిన యష్టాంగయోగ నిష్ఠులసమూహముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపబడు వానిన్ = ధ్యానింపబడు వానిని, నిష్ఠులసమూహముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపబడు వానిన్ = ధ్యానింపబడు వానిని, (2) ఎవ్వనియందు, ప్రాకృతములు = ప్రకృతి సంబంధములు, విన - సత్త్వ ఆదిగుణముల సందడి = సత్త్వరసగుణములయొక్క వ్యాపారము - లేదు = లేదో, అట్టి - విమలునిన్ = నిర్మలని, సర్వభూతములకంటె = ఎల్ల ప్రపంచములకంటెను, ఆద్యుడు = ముందుండిన వాడును, శుద్ధుడు = నిష్కర్మభూతుడును, అగు వానిన్, విభున్ = సర్వవ్యాపకుని, కళా...ము - కళా = ముప్పదికాంతల కాలము - కాష్టా = పగులెనిమిది తెప్పపాటకాలము - నిమేష = తెప్పపాటుకాలము - అని = లోనయిన - కాల = అనేహస్సుయొక్క - (సమయముయొక్క) సూత్రము = క్రమనియమము, అయిన - ఎవ్వని - శక్తి = ప్రభావము, ఇంద్రియ వితతికిన్ = ఇంద్రియసమాహమునకు, గోచరము = గ్రాహ్యము, గాదొ, (8) తాను, నిర్లేపుడు = అంటనివాడు, వి, చెలగుట = వర్తించుటచేత, అతివిశుద్ధుడు, అయ్యున్, బౌపచారికవృత్తిన్ = ఆరోప వ్యాపారముచేత, పరమేశుడు, అగున్ = ఆయి యున్నాడో (అట్టివానిని), విష్ణున్ = శ్రీహరిని, నిన్నున్, తలఁతున్ = భావింతును.

తా.—జేవులకంటే పైవాడు, సర్వవిలక్షణుడు, ఉత్కృష్టుడు నగునాత్మయు, మహాయోగులు మోక్షార్థమై సర్వదా ఎవని ధ్యానింతురో ఆతడు, ఎవనియందు ప్రకృతిసంబంధులైన సత్త్వరజస్తమోగుణములవ్యాపారము లేదో, విమలడు, ఎల్లభూతములకంటే ముందుండినవాడు, శుభుడు, సర్వవ్యాపకడు, నిమేషకాపాకలాద్యాత్మిక మయినకాలమును నడిపించువాడు ఇంద్రియములకు అందనిమహిమకలవాడు, ఇట్టివాడైయున్న ఆశీషవాసరముచేత పరమేశ్వరుడుగా నొప్పుచున్నవాడు అయినశ్రీవిష్ణుని నిన్ను భావించెదను.

పర—“దురానాత్మోత్తిమాః పరాః” - ఆము. - “పరోఽపిపరమాత్మా చ కేవలే పర మవ్యయమ్” - నానా. యమనియ మానస ప్రాణాయామ ప్రత్యాహర ధ్యాన ధారణసమాధులు ఎనిమిది యోగాంగములు.—ప్రకృతి యనగా సత్త్వరజస్తమస్సుల నెడమోడుగుణముల సామ్యము—“ప్రధానం ప్రకృతిః స్థిరయామ్” - సత్త్వము నిర్మలము, జ్ఞానప్రకాశాత్మకము-రజస్సు రాగాత్మకము తృష్ణాదికారణము - తమస్సు అజ్ఞానకార్యము మోహప్రమాదాదికారణము.

“సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః ।

నిబద్ధన్తి మహాబాహుః దేహే దేహిన మవ్యయమ్ ।

తత్త సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్ ।

సుఖసత్తేన బద్ధాతి జ్ఞానసత్తేన చానఘ ।

రజో రాగాత్మకం విది తృష్ణాఽగజసముద్భవమ్ ।

తన్నిబద్ధాతి కాస్తేయ కర్తృసత్తేన దేహినమ్ ।

తమస్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనమ్ సర్వదేహినమ్ ।

ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబద్ధాతి భారత” భ.గీ. 14. (5, 6, 7, 8.)

“సమన్య పరిషద్ధోష్ఠీ సభా సమితి సంపదః” ఆము. సర్వభూతములకంటే నామ్యని-

“ఏకోఽహ వై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మ సేతానో న మే ద్యావాపుషీ న సక్షత్రాణి నాపో నాగ్ని ర్మనోమో న సూర్యః” అని యుపనిషత్తు. ‘కళాకాష్ఠానిమేషాదికాలమాత్రమయి’ - కాలము శ్రీవిష్ణుస్వరూపము, — “కాలోయం భగవాన్ విష్ణు రనన్తః పరమేశ్వరః । తత్త్వేతా త్వాన్యతే సమ్యక్ త్వాన్యః కోఽన్య స్తోమతః”

క. “ఇలలోఁ గాష్ఠానిమిషం । బలు మజ్జియుఁ గలముహూర్తములు రతిరాగం

బలు తృష్ణాలోభంబులు । జలధిసుతాశేషభోగశయములు వత్సా.” విష్ణుపురాణము.

వ. అని పరస్వరూప సురసేన్య భక్త్య దివ్యాచితారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ శాస్త్రభాధరణుండు కరుణాతరంగితంబు లగు సహంగంబుల నమ్ముని గమంగోని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు లంకురింపఁ బరపంకజంబు లకుఁ గుసమాంజలులు సమర్పించు సకలసీమంతినీసీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెలఁబ్రాయంబు సాధిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన, 40

పర...లక్ - పరస్వరూప = (నిత్యము క్షలక సేవనము పైన) పరస్వరూపముయొక్కయు; పరపంకజంబులకుఁ = తనయొక్క (అనగా రంగనాగనియొక్క) పాదకమలములకు ; కుసమ అంజలులు = పువ్వులదోనిట్లు, సక...ణి - సకల = ఎల్ల - సీమంతినీ = స్త్రీలయొక్క, సీమంత=

పాపటయందలి - ముక్తామణి = ముత్యపుంబూస (అనగా ఎల్లస్థ్రీలలోను ఉత్తమోత్తమురాలు,
...సాధిప్రాచయంబుగా = మెచ్చదలయు నభిలాషయుం గలవాడై.

సీ. దీనిచూపుదుకొక్క గానెకా సిరిపట్టి

దీని బోర బిరుదుడొక్కెంబు గలిగె

దీనికొ న్నొడఁ గానెకా గర్వించి

యర్వింజై త్రువకుం గాలూడఁ గలిగె

దీనిపాలిండ్లుబ్బు గానెకా రతిచేతి

కిన్నెరప్రాతకు వన్నె గలిగె

దీనిమోమొప్పారఁ గానెకా వాణి రా

యంచలేమకుం గులాయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారఁ గానెకా ప్ర

పోషితనుయూరికి విరాలి పొందఁ గలిగె

దీనియడుగులు రంజిల్లఁ గానెకా పి

పాసఁ బడుతేటులకు పెట్టవంట గలిగె.

41

(1) దీనిచూపు = ఈ నెలఁతయొక్క చూడ్చి, ఉరుటు ఎక్కిఁగానెకా = ఉదరిం
దాల్చఁగానెకా, సిరిపట్టికొ = మనస్సునకి, పోరకొ = యుద్ధమందు, బిరుదుడొక్కెంబు =
ఏటుగల పడఁగ, కలిగెకొ = దొరికినది, (మదనునకి మత్స్యము పడఁగ, ఆమె మచ్చెకింటి, యని
యర్థము);

(2) దీని - కాను = నెన్నడుము, అల్లాడఁగానెకా = అనియాడఁగానే గదా, మ్రోగునకొ =
వసంతునకి, గర్వించి = పొగరుకొని, ఉర్వికొ = భూమియందు, కాలు ఊడఁ గలిగెకొ = అడుగు
మోపుటకు వలను అయిన - (లతావికాసము వసంతిధర్మము - ఆమెనడుము తీరవలె నన్నగిల్లి అంద
మొందినదనుట);

(3) దీని - పాలిండ్లు = వచములు, ఉబ్బుఁగానెకా = బటువయి విఱివఁగినందువలన నే గదా,
రతిచేతికిన్నెరప్రాతకుకొ = రతిచేతి వాయించుచున్న విఱివ శేషంపు సునాదమునకు (నిర్మా)ద
మునకు), వన్నెగలిగెకొ = రంజన యలవడెను (కుంబిచేత కిన్నెరకు సునాదము - ఆమెపాలిండ్లు
కుంబిఫలములవలె నిండారిన వనుట);

(4) దీని - మోము = వదనము, ఒప్పారఁగానెకా = పసమించినందున నే గదా, వాణి రాయంచ
లేమకొ = వాణ్ణి వాహనముయిన రాజహంసికి, కలాయంబు = గూడు, కలిగెకొ - (వాణిహంసికి
పుండరీకము గూడు, ఆమె వదనము పుండరీకమువలె తేజరిల్లె ననుట);

దీని - పెన్నెలు = కేశపాశము, విపారఁగానెకా = వరిలి వందువలన నే గదా, పోషిత
నుయూరికొ = పెంపుడు నెనులికొనులికి, విరాలి = వలపును, పొందఁగలిగెకొ = వహించుభాగ్య
మచ్చెను (మయూరి మేఘమును, వలచును, ఆమెపెన్నెలు కాయమ్రబ్బులవలె నయిన వనుట);
దీని - అడుగులు = చరణములు, రంజిల్లఁగానెకా = ఎఱుపు మిరిసందువలన గదా, పిపాసబడు

తేటులక = దప్పిగొన్న తేనెటీగలక, మెట్టపంటకలిగె = సులువుగా త్రాగనలవడునట్టి మెట్టదామరపంట దొరికినది.

తా. — యావనము వచ్చునప్పటికి ఆ యువ్వవారికి నేత్రములకు మదనుని గలుపుటెక్కి యంపు మీలకోభయం, కానునకు పైత్రంపులతామతనీ సాభాగ్యంబును, పాలిండ్లకు రతిచేతికిన్నెర కాయల సాంపును, ముఖమునకు వాణీహంసీనివాసార్హ పుండరిక శ్రీయును, ఎట్టని నిద్దంపుటడుగులకు మెట్టదామరలయందంబును, కలిగె నని భా. మాలాపర్యాయోక్తాలంకారము. వివక్షితము లైన మీనాదులను వానివాచకములచే చెప్పక మనోహరభంగ్యంతరముచే జెప్పటచే పర్యాయోక్తము.

‘ఉడుటు’ - ఉడురునకు కృపంతము. ‘సిరిపట్టి’ మఱెవ్వరును అంతయంద మైనటెక్కియు నలనలుచుకొనరుగావున; ‘చూపులు’ లోనగునీవర్ణితము లన్నియు అత్యంతమదనోద్దీపకము లైనవని పద్యభా. ‘గర్వించి’ - తనకు నిలువరముగా అట్టిలోకోత్తరవల్ల దొరకినందులకు. ‘రతిచేతి’ - మఱియొకరు ఇంతయంద మైనకుంభీఫలములం చెచ్చుకొనరు గావున. ఇట్లే సుకౌతిశముమొఱికి వాణీహంసీతలయు మెట్టయొక్కయు ప్రస్తావము. ‘కులాయో నీడ మస్త్రియాత్,’ ఆము. ‘డాలు టెక్కింబు నీడంబు పడగ యనఁ గేతుసామంబు కేయంచుడు’ ఆం. భా.

తే. అనుచు నువ్విళ్ళులూరి మురారి తమక

మాఁచ లే కాత్త దివ్యశుద్ధాంతసీమ

కన్నెలఁతఁ దార్చి యొక్కమాయావధూటి

నల్ల కావించి వారున్నదనియ యుండ.

42

అనుచుక = ఇల్లు తలపోయుచు, ఉవ్విళ్ళులూరి = కోరికనీరిక లెత్తి, మురారి = శ్రీరంగ నాథుఁడు, తమకము = ఆతురతను, ఆపలేక = ఆణంపఁజాలక, అత్తదివ్య శుద్ధాంతసీమక = శ్రీష్ట మైన తన యంతఃపురి ప్రదేశమునకు, అన్నెలఁతక = ఆటము, తార్చి = ప్రవేశపెట్టి, ఒక్క మాయావధూటిక = ఒక మాయాయవలెనని, అల్లు = ఆ గోదాదేవివలెనే, కావించి = చేసి, వారు = ఆ విష్ణుచిత్తాదులు, ఉన్నదనియ = ఆ గోదాదేవియే ఆక్కడనున్నదని, ఉండక = తలంచుచుం డఁగా; “స్వగారం భూభవా మంతఃపురం స్వా దవగోధనమ్,” ‘శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చ’ ఆము.

వ. పూజకులచే బాదతర్కప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపిన గుడి వెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు నడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక.

43

ప్రసాద = భగవదనుగ్రహ సూచకములైన పుష్పమాలాదికములు. పరివేష్టనంబు = గుడిలో పూజాదినములు విశేషములయందు శిరమునకుం జూట్టెడు వస్త్రఖండ విశేషము, దానికి పరివట్ట మని వ్యవహారము. శాంబరీ తను సంభవక = మాయా శరీర పుత్రిని (మాయచే రంగధాముఁడు గోదా దేవిరూపమున నిర్మించిన కన్యను), పాలకె = పల్లకియందు, పెట్టి = కూర్చుండఁజేసి, గృహంబు నకుక = విడిదికి, చని, పంజరంబుక = బురకాను (X విసెనను), నడలించి = వదలుచేసి, అచ్చంచ లాక్షి = ఆ క్రాంతిని (గోదాదేవిని) కానక (ఆవలికన్యయు)

శా. అబ్రహ్మణ్యము! లోన వైచి కొనె నన్యాయంబున న్నత్యుత్రం

దా బ్రహ్మదల మేర నిల్పియు బ్రభుత్వం బూఁదియుం దోఁతురే

యీ బ్రక్క ద్విజౌ బౌడ రయ్య సభవా రీరంగ వర్తంచు దుః

ఖాబ్రాశిం బడి బొప్పకంటెడు సముద్యోగ్నిఃపలాలుండు నై.

44

ఆ బ్రహ్మణ్యము = చంపగూడదు చంపగూడదు, ఈరంగ భర్త = ఈరంగ నాథుడు, తాళ, బ్రహ్మచరుల తాళ బ్రహ్మచేవుడు మొదలగువారిని, మేరక = వారివారి మర్యాదలో (హద్దులో), నిర్వియోగ = నెలకొలిపినవారే డయ్యను, ప్రభుత్వంబు = పరిపాలనాధికారమును, ఊరియోగ = వహించినవారే డయ్యను, మిల్ గులిక = నాతనియను, ఆస్వాయంబుక = ఆధర్వశ్రుతిచేత, లోనక = తనయంతెఱుఁగఁగోల. వైచిత్ర్యంక = వాచిత్ర్యంబును, ఈ బ్రక్క ద్విజౌ = దీనుడును బ్రాహ్మణుండును ఆయన యీనన్ను. దోచుకే = దోచుకొనవచ్చునా, ఓసభా = ఓసభాగదులారా, చూడరయ్య = ఆయ్యలారా విచారించుడు. ఆంబుక = ఇంబు మొఱపెట్టుచు, గుఱి అన్ రాశిక = శోకముద్రములో, పడి = మునిగి, బొప్పకంటెడు = కన్నీళ్లతోడి గొంతు కలవాడు, గ...దుక = గమద్యుత్ = పైలేదెచున్న (పైకత్తిబడి) - వోడలూండు = గడ్డివంటి (కృతములైన) బాహువులకలవాడును, ప, (అవలి కన్నునాము.)

తా. — అంతట ఆ శిష్యుఁడై స్వామి వల్లక శూన్యంబగుటం గని రంగ నాథునిపై మొఱపెట్టు కొన నాగెను. “ఆయ్యలారా, ఈ చూనామయమును విచారించుడు. నాస్రామములం గావుడు. ఈ రంగ నాయకుడు నాకు ద్రోహముచేసినాడు. నాకోమాద్రును అపహరించి తనయంటి దాచు కొన్నాడు. నేను తపఃకృతుడను, బ్రాహ్మణుడను. ఈయన బ్రహ్మనులకెల్ల నియామకుఁ డయ్యను లోకములను పరిపాలింపఁ బూనుకొన్నవాడయ్యను, నన్ను దోచుకొనవచ్చునా? అయ్య, ఓసభా గదులారా, ఈయధర్వమును విచారించు” అని గుఱిగమద్రములో మునిగి బొప్పముల అడ్డు పడిన యెలుంగుతో, తి. స్ఫుచేతి ఎండబోయిన బాహువులు పైకత్తి మొఱచుడనాగెను.

“ఆ బ్రహ్మణ్య ముక్తోక్తిః.” అను. ‘ఆస్వాయంబుక’ - ఒకను తప్పచేసిన దంపించు వాడు తానే తిప్ప చేయుట మిక్కిలి అధర్వము. ‘ప్రభుత్వంబు’ - పాలింపఁబూనుకొన్నవాడు దోచుకొనుట మతియు నధర్వము. ‘బ్రక్కతిగను’ - ‘ద్విజత్వము’ - మించేత దోచుడుయొక్క దోషము చెప్పెను. ‘రంగ భర్తించు’ అనుపాతమున చెప్పిమాతారసంధి. ‘రంగ భర్త’ని పఠించిన నిర్దోషము. ‘అబ్రాశి’ - అన్ = నిశ్చయొక్క - రాన్ = నేటి - అనగా సముద్రము. ‘బొప్పకంటెడు’ - ‘కణ్ఠః సన్నిభావ్యవృత్తికలః క్షీణాబదం దర్శనమ్,’ శాబంతి. ‘నాడీనాన్ చ కాణ్డోఽస్య పలాలో స్త్రీ స నిష్ఫలః.” అను.

తా. అంతేవేడుకయైనఁ దెండ్రుగుట రీ నా, దేహము న్నాస్రామము

సంతానంబు నిశాంతము స్థనము సస్యంబు లృశుక్రేణు లే

కాంతస్వస్వజనాన్వనంబునక కాదా కూర్చుంటే మీ కయో

మింతే యీ బుడు కేంత న స్థలబద గానింపం దను నైత్తులే.

45

అంతే (వి) వేడుకయైనక = అంతే ఎక్కువప్రతి తనకుఁ గలిగినయెడల, తెండ్రగుటక = వివాహ మగుటక, ఈ నా = నేను ఇయ్యవంతునా (తప్పక నిుక్తు నగుట), దేహము = ఒడలిని, ప్రాణముక = ఆయువును, సంతానంబుక = సంతతిని, నిశాంతముక = ఇంటిని, స్థనముక = ద్రవ్యమును, సస్యంబుక = పైఁలను, లృశుక్రేణి = సమలమందను. కూర్చుంటే = సంపాదించు

టయే, ఏ...క - ఏకాంత = ముఖ్యమైన - స్వ = తనవారైన - స్వజన = భర్తలయొక్క అర్చనంబునక = పూజకొఱచే, కాదా, మీమాంస, అయో = అకటూ, వింతే = నూతనమా, (నా దెల్ల తిద్దక సాత్కరించుటకే అన్నమాట తెలిసియే యున్నది అట్లుండగా), ఈ బుధుత = ఈపిల్ల, ఎంత = ఏపాటి, నక = నన్ను, కుటుంబ గావింపక = అవమానపఱచినచో, తమక = ఈ రంగ భర్తను, మెత్తురే = లోకులు అభినందింతురా?

తా. — నాగోమరితమింద తనకు ఇంతమక్కువ గణింపయెడల నేను తప్పుపండ దానిని తనకు వివాహార్థమై యిత్తునుగదా; నాసర్వస్వమును తనభక్తుల కిచ్చుటకే గదా. ఇట్లుండగా, తనకే ఈ బుధుతను ఇచ్చుట నాకేపాటి? నన్నుడిగి కైకొనక యిట్లు నన్నవమానించిన తన్ను లోకులుమెత్తురా. — కావ్యాధాపత్తి. పా. ఎంతవేడుక... చెడ్డగుట కనా?

మీ రందఱుం జెప్పి నాపిల్లను నా కిప్పింపుడు అని భా. “పుంసీ భూమ్నస్యపః ప్రాణాః,” “వంశోఽన్యవాయః సంతానః,” “నితాన్తవస్త్య సదనం భవ నాగార మనిరస్మి,” “తీ కైత్రాన్త నితాన్తాని గాఢభాఢద్భధాని చ,” అమ.

చ. శివుడు విరించి వాసవుడు జెప్ప నశక్తులు, కొల్లునట్టి వా

రవుట, నిరంకుశుండ నని యక్కట పాడిచి వోలంగఁ జెల్లునే?

భువనములెల్ల నీ వయినఁ బొంత దయానిధి యెచ్చ లేదె? భా

గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁ గాఁగ వహించుకొనంగఁ గోరవా. 46

కేశవా = ఓశ్రీవారీ, శివుడు, విరించి = బ్రహ్మ, వాసవుడు = ఇంద్రుడును. కొల్లునట్టివార అగుటక = నిన్ను నేమించుచుండువారగుటంబట్టి, శివుక = నీవు తప్పొప్పులు బోధించుటకు, అశక్తులు = అసమర్థులు - వెఱకురనుట, (కావున) నిరంకుశుండక = అడ్డులేనివాడను, అని = అని తలంచుకొని, అక్కట = అయ్యో, పాడి తొలంగఁ జెల్లునే = భర్తము తప్పువచ్చునా, భువనము లెల్లక = లోకము లన్నియు, నీ వయినక = నీవి అయినక = నీ స్వామ్యమే అయినను - లేక - నీకన్న అన్యములు కాకపోయినను, (నా వర్తనముపై పరులెవ్వరు విచారకులు? అందువేని), పొంతక = నీచెంత, దయానిధి = కరుణాసేవధియైన - అప్పు = లోకమాత మహాలక్ష్మి, లేదే = లేదా, భాగవతులు = నీభక్తులు, లేగ = లేరా, నాకొఱకుఁ గాఁగ వహించుకొనంగక = నాకై పూనికొని నీకుం జెప్పఁగలవారు నీభక్తులే యున్నార; నీవుభక్త పరాయణుడవు: వారిని ఎట్లు తప్పించుకొనలవు; కనుక నన్ను మోసగించుట నీకు శక్యముగాదు.

‘నిరంకుశుండవు’ = అంకుశమును సరకునీయనివాడవు. అడ్డువారు లేనివాడ వనుట - అంకుశము = మానటిండు ఏనుగును కుంభస్థలమునం గొట్టి నడపించు నాయుధము, అజ్ఞులతో స్త్రీ సృజిః స్త్రీయామ్, అమ. ‘నీవు అయినక’ అనుటకు —

‘హరిమయము విశ్వ మంతయు | హరివిశ్వమయ్యుండు, విశ్వమంతయు, హరి యా హరిమయము గానివస్తువు | పరమాణువు లేదు వంశపావన వింశే’

‘అప్పు = ‘ఇదిరా లోకమాతా మా,’ - ‘భార్గవీ లోకజననీ,’ అమ.

ఉ. నెట్టన యెల్ల లచ్చి యల నీళయు భూసతి యుండ, నీకు నీ

నెట్టక నీలపై మనసు నిల్పుట కే మనవచ్చు? వెట్టి యా

సట్టుగఁ జేద నన్నుఁ బరిహాసము సేతకుఁ దక్క వింతచూ
వెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల నేలులనంకలు వారిడొంకలు.

47

ఇట్లు తలంచెయి పెరియార్వారు మరల వికల్పంబులం జూచుచున్నాఁడు.

సెట్టన = అనివార్యముగ - ఈ - సెట్టిక సీలపై = సదాచార పరతంత్రవీర, మనసు నిల్పుటక = కోరిక ఫట్టినందులకు, ఏమనవచ్చు = ఆశ్చర్యమగుచున్నది. వెట్టి యానట్టు గ = వెట్టిబాగులవాఁడగునట్లుగా, పేద = దీనిని, నన్ను, పరిహాసము, చేతపట్ తక్కు = చేయుటకుఁగాని, వింతచూపు ఎట్టిది = ఇంతకుముం దెన్నఁడును చూడని సౌందర్యమును ఈ పిలియందు చూచినవాఁ డనుట అబద్ధము, ఇల = లోకములో, ఏలుల నంకలుగ వారి డొంకలు = నదులవక్రతన నీటిదారులను, ఎవ్వఁడు, దిద్దు = సవరించును (ఎవ్వఁడు గొప్ప వారికప్పులను సవరింప నేరఁడు, ఈయనను న్యాయ్యమార్గమునకుం దేగలవారెవ్వరును లేరు, ఏమిచేయుదును అనుట.)

తా. — లోకాతిత లయినయె మైలాండ్లు శ్రీధూనీశ్వరుల తనకుం దప్పుక యుండఁగా, అతని మనస్సు ఈనైట్టివరాలవీరని నీటిచిన దనుట ఆశ్చర్యముగా నున్నది. వెట్టిబాగులవానిని నన్ను పరిహాసముచేయుటకై ఇతఁ డెట్లు గావించినాఁడుగాని, వారియందు లేనిసౌభగ్యను ఈచాలికయం దీతఁడేమి కన్నాడు? అక్కలా! ఇంతటివారే ఇట్టిపోకలం బోయిన చక్కఁబలుచువారెక్కడఁగలరు? పరిహాసకారణము చెప్పినాఁడు గావున విభావన గాదు. 'దిద్దు...దొంకలు' - లలితాలంకారము.

సెట్టిక సీల అని అడ్డిగలోని మరల వ్యవహరింతురు. అదియు నిట నరిపడును. ఇట చిన్న పిల్లయని నిందారకము గావచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధిరఃకురుం డనవెట్టి భాగవతతో భంబునకు భువనభర్తయు భయంపడి తచ్చాందసంబునకుం గేలిసేయు చున్న వాఁ డను భావం బతనికీ దోచ మకరకుండలమండితంబు లగు గండవర్పణంబులం జేటున వ్వెలర్ప నిట్లనియె. 48

అదసెట్ట = మొఱయుండఁగా - భయంకిరమైన - భాగవత = విష్ణుభక్తునియొక్క - ఊర్ధ్వంబునకు = చిత్తోద్వేగమునకు, భువనభర్తయు = జగన్నాథుండును, ...తే = అతని - ఛాందసత్వమునకు = తేలితనమునకు, ...మక...లు - మకరకుండలం = మొగలివారెత్తుంటులచేత, మండితంబులు = కైసేనుఁబడినవి, గండ దర్పణంబుల = చెక్కబుద్ధములందు, ఎలర్ప = విక సిల్లఁగా, - పా. అదసెట్టు - అద = విచారము.

చ. *ముని మదిఁ బెప్పితోటు ముని ముఖ్య! భవత్తనయ స్త్రహంబునక
బదిలము చేసి పచ్చి మణి బట్టబయ ల్వెడదూరు దూరె, దా
సదన మీఁ కొక్కమా టునని చంచలలోచనం గానకున్న దూ
రెదు మఱి కాని, బుద్ధివికరీతతఁ బొందక సోయి చూడుమా.

49

* 'దానితల్లిగ నల్లసానిపెద్దన తెల్పె మదిమదిపెప్పి యాముక్తమాల్య' చూ. పీఠిక పు. 69.

మునిముఖ్యు = ఓయిమునివరా, మునిక్ = మునిమిత్ర, మది తప్పితి ఓటు = బుద్ధి చెడితివా
 ఏమి, పదిలము = భద్రము, బట్టబయల్ = బహిరంగముగా - వెడదూరు మారెను = వట్టినిండ నామీద
 మోపుచున్నావు = సదనము, ఇల్లు చంచలలోచనక్ = క్రాల్లంటియైన నీతనయను. మారెను మఱి
 కాని = అప్పుడు (నన్ను) నిండుతువుగాక. బుద్ధి విపరీతతఁ బొందక = విపరీతబుద్ధి మాని...

ఇందు నాలవపాదమున - 'దూ! రెడు విపరీతత' అని నిందారక దూర్ధాతు గతలేఖమునకు
 లఘులేఖముతో యతి ప్రయోగింపఁబడినది. నిందారకదూర్ధాతువున గురులేఖము శ. ర. పతితము.
 ఆంధ్రభాషాగ్రహమున దీని సుభయలేఖములును పతితములు -

“అఱిడి యవసడి యగ డారుమాటు మా
 రు దిసంతు నడి రోయి నోత రొచ్చు
 నేగింపు నెగ్గెము నే గేవగింపు నా
 నపవాదసంజ్ఞ లై ములరుచుండు.”

ఇందులకు ఈ నిఘంటుకర్తకు ఈ ప్రయోగమే శరణము గానోపును.

తే. ఆనిన నాతండ్రి యాయెనే యనియె నేమె

ఱుంగమే యార్తిగడపు చల్లంగఁ బలికి

కరుణచేసితి విజయివి గవ్వటంచు

బావ్యజల మాఁగి యింకిరి బరువువాటి.

50

నాతండ్రి = ఓయినాతండ్రి (హర్షారథము), ఆయెనే = ఆయినదే - అనియెక్ = అయినదే
 (అనగా నీవు ఏమోటకుక్కచేసి యిప్పుడు దిద్దుచున్నావు - అనుట), ఆర్తిక్ = గుఱిమును (ఏ
 గుఱివారణముగాని), ఎఱుంగమే = ఎన్నఁడు నెఱుంగము, కడుపు చల్లంగక్ = నీకడుపు
 చల్లఁగా నుండునట్లుగా (అనగా చల్లనికడుపుతో - చల్లని హృదయముతో), పలికి, కరుణ
 చేసితి = నాయం దనుగ్రహము నెఱిపితివి, విజయివి గవ్వ = నీకు మేలుగలుగుత, అటంచుక్ =
 అనిదీవించుచు, బావ్యజలము = మున్ను గుఱిఫోల్లముచేత ఉబికియున్న జలమును, ఆఁగి =
 పైకి పొంగియెరుండ అఱచుకొని...

ఆ. మ్రొక్కినట్టి తనయ మూర్ధంబు మూర్కొని

ప్రమదబావ్యముగుల బ్రాహ్మణుండు

చేత వెన్ను గిమిరి నాల్గి నినుఁ గంటిఁ

గా యటంచు నింటి కడ వసించ.

51

...మూర్ధంబు = బొదలను, మూర్కొని = ఆఘ్రాణించి, ప్రమద = ఆనంద.

తే. రంగవతి బ్రహ్మరుద్రుల బ్రాహ్మి గౌరిఁ

దనకు నక్కన్య వడిగింపఁ బనుపుటయును

వారు నేనే శ సహితులై వచ్చుటయును

విష్ణుఁడై తుండు సంభ్రమా స్వీతుఁ డగుచు.

52

రంగవతి = రంగనాథుండు, బ్రహ్మరుద్రులక్ = బ్రహ్మను శివుని, బ్రాహ్మి = సరస్వతిని,
 గౌరిక్ = రుద్రాణిని, అడిగింపక్ = అడుగుండని... నేనే శ సహితులు = హరిసేనానాయకుఁ

దైన విష్వక్సేనునితోఁ గూడుకొన్నవారై... సంభ్రమ అన్వీతుఁడు = అత్యాదరముతోఁ గూడు కొన్నవాఁడు,...

‘అన్వీతుఁడు - ‘అను’ ‘ఉపసగ్’ ‘ఈ’ ధాతువు; (అన్వీతుఁడు) - అను+‘ఇ’ ధాతువు.) - “సంభ్రమోఽత్యాదరేభీతా నావేళే” - నానా.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకముగా వినయంబున నాతిభ్యంబు లొసంగి యుచితా సనంబుల నాసీనులై యున్నవారి యాగవనప్రయోజనం బడిగి బ్రేసి ప్రమనరస భరితాంతరంగుండై యిట్లనియె.

53

విష్వక్సేనపూర్వకముగా = ముందు విష్వక్సేనునికి అనుకూలముగా. ఆగవనప్రయోజనము = రాకట (కారణ మయిన) ఫలము.

—* గోదాదేవీ రంగనాథుల వివాహము *—

క. ధన్యుడ నైతిం దన కీ

కన్యక నీఁగాంచి భృగువుగౌరవముఁ బయో

ధిన్వాయము నొదవ నీతే

సన్న్యాయంచే? చమూప హర విధులారా.

54

చమూప హర విధులారా = ఓ సేనాపతీ శివుఁడా బ్రహ్మదేవుఁడా, తనకు = శ్రీరంగ నాథునికి, ఈకన్యక = ఈ నాకొమరితను, ఈకాంచి = ఇచ్చునట్టిభాగ్యము అప్పినవాడై నై, ధన్యుడను = కృతార్థుడను, పతిక, నాకు, భృగువు గౌరవముకొన... ఆ భృగువువామనికొంగలిగినయాన్నత్యమును, పయోధన్వాయముకొన = సముద్రునియొక్కరీతియు, ఒదవక = కలిగెను, ఇతే = ఈ ప్రకారము అడిగి పుచ్చుకొన్నచో, అన్న్యాయంచే = అధర్మమగునా, పరార్థపుత్రి నిదర్శనాలంకారము.

‘భృగువు... న్వాయము’—లక్ష్మీ తొలుతి భృగుముడిగా నుండి, పిమ్మట పాలసముద్రునకు పుత్రిగాఁ బొడమినది. అందువలననే ఆమెకు “భార్గవి, శ్రీరసాగరికన్య” యని పేరులు.

తే. “భృగువునకు భార్యలికిని మున్ను దగఁ దనూజయై జనించినకమల యనంతరంబ

దివిజదానవులమృతార్థులవుచుఁ బాలకడలిఁ దగువంగఁ గ్రహణ నొడమెవంగు.” విష్ణువు.

క. వినుఁ డీదగు సంబంధపు

తెనయింకఁ గని మోచి తెచ్చి యిచ్చె ననరె చు

ల్కని నరులు; గాన మాపుర

మునకు న్విజయంబు సేయఁ బుత్రిక నిస్తుక.

55

వినుఁడు - ఈదగుసంబంధపు వినియింక = కొమరితను ఇత్యుఁడగిన విన్యంపుఁబొంది కను, ... చుల్కనినరులు = అల్పులు, విజయంబుచేయక = వచ్చినయెడల...

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుం డైన బత్ప్రసన్న

జనమున కొసంగు మీకు నీ చనవు, శౌరి

తానె కట్టినభూమికఁ దాల్చు మాకు

ఘనత యిది మమ్ముఁ జేయుట తనదుఘనత.

56

శోరి = శ్రీహరి, ప్రభుత్వ = దొరతనముచేత, పరమ ఈశ్వరుండు = ఎల్లవారికిని పై యేటిక, వివర్ణ = ఆయనపట్టికిని, ప...వర్ణ - పత్ = పాదములను - ప్రపన్న = ఆశ్రయించిన - జనమునవర్ణ = జనముయిన, మీవర్ణ ఈచనవుర్ణ = ఈమాటచెల్లుబడిని, ఒకగుర్ణ = ఇచ్చును (అనగా మీరు చెప్పినచో వలె యని రంగధాముండు పెండ్లికై మాయూరికి మాయంటికి తరలి వచ్చును), (అట్లువచ్చుట) తానె, కట్టినభూమికర్ణ = ధరించిన శ్వశుర వేషమును, తాల్చుమావర్ణ, ఘనతి = గౌరవము, ఇది = ఈగౌరవమును, ముమ్మడియుట = మావర్ణగావించుట, తనదుఃఖునతి = తనకేగౌరవము.

‘స్వామీ త్వీశ్వరః పతి రీశితా । ఆధీధూర్నాయకో నేతా ప్రభుః పరిబృహోఽధిపః’ అను. ‘భూమిక’ - ‘అన్యరూపై ర్యదవస్యస్య ప్రవేశః స తుధూమికా’ - భరత.

తే. అనినఁ జని విన్నవింప దయారసార్ద్ర

చిత్తవై విశ్వభర్త పక్షిప్రధాన

పాపవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు

బలసి తమతత్త్వదుల నెక్కి కొలిచి రాఁగ.

57

అనిన = విష్ణుచిత్తుఁ డిట్లు చెప్పినంతట. చని=విష్వక్సేనాదులు మరల రంగధర్తకడకుం జోయి, విన్నవింప = విష్ణుచిత్తునికోరికను ఆయనకు నివేదింపఁగా, విశ్వభర్త - విశ్వ=నిఖలమునకు, భర్త = ప్రభువైన రంగధాముండు, దయార్ద్రచిత్తుండు=కరుణచేత తడిసిన (కరణన) దెండము కలవాడు, వి, పక్షిప్రధానపు బౌపవాహ్యంబుర్ణ = గరుత్మంతుఁ డనెడులీలావాహనమును, బ్రహ్మ అదిసురలు, బలసి = పరిపేష్టించి, తమతత్త్వదులర్ణ = తమతమవాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి = నేవించుచు రాఁగఁ.

క. నాసీరుఁ డగుచు సూత్రచ

తీసఖుఁ డుడువీధిఁ బాజుఁ దీర్చిన ప్రజ భూ

మాని శతకోటి శతకోటి

టీ సవిత్ప్రభలు దిశల దెప్పర మలమర్ణ.

58

సూత్ర = తీక్షణుండు = సూత్రవతి దేవివల్ల భుండయిన విష్వక్సేనండు (నేనాపతి), నాసీరుండు = సేనలకుముందు పోవువాడు అగుచుర్ణ, ఉడువీధిఁ = నక్షత్రమార్గమున (ఆకాశమున), పా...లు, పా...లు దీర్చిన = బాహులుగా పన్నినట్టి - ప్రజ = జనులయొక్క - భూమా=ఆధరములు - అసి = కర్తులు - అనెడి - శతకోటి శతకోటి = వజ్రాయుధముల నూలుకోట్లయొక్క - సవిత్ = సూర్యులయొక్కయు - ప్రభలు = కాంతులు, దిశల = దిక్కులను, దెప్పరము = పెల్లుగా, అలమర్ణ = క్రమమొనఁగా.

తా.—విష్వక్సేనండు తాను ముందట చనుచు పెండ్లివారి నందఱును వరుసలు తీర్చి తన వెంటఁ దరలించుకొనిపోయెను. అజనుల సంఘముయొక్క నగలు ఆయుధములును నూలుకోట్లయింద్రాయుధములవలెను నూలుకోట్లసూర్యులుగాను వెలుంగుచు దిక్కులం గ్రమ్మకొన్నవి.—రూపకము. ‘శతకోటి స్వరూః శమ్నా దమ్నాళి రశనిర్వయోః’ అను. నాసీరశబ్దము ఆగ్రసారాధ మందు త్రిలింగము గావున, ఇది పులింగ మనాద్యాదక మయి డునుంతం బయినది.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని విశ్వకర్త మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిచి పట్టున విడిసి యయ్యాదిమహండు దివ్యాపురముల హరిద్రాధికస్నానీయ మంగళ వ్రవ్య మండపం బొనర్పఁ బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలఁధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల నభిషిక్తుం డై ముక్తావళి కాస్తుభాముక్త కంబుకంధరుండును గేయారంకణాలంకృతుండును మకరకుండల మకుటాది భూషావిభూషితుండును వివాంగరాగ రూషితుండును బీతాంబర సంవీతుండును దులనీకల్పతరు ప్రసవప్రసాదితోఁ స్ఫుండునై యుండు నంత, నక్కడ నటకు మునుప గృహస్థవేదమునని పంప్రమాయత్తం డగు విష్ణుచిత్తప్రయత్నంబున.

59

విడిదిపట్టునకో = విడిదియింటియందు, విడిసి = దిగి, ఆ ఆము కరుంగు = ఆమువటిపెండ్లి కొమరుడు, దివ్యా అపురములు = దివ్యాంగములు ఆచ్చరములు, హరిద్రా...నంబు = హరిద్రా = పసుపు - ఆదిక = లోనుగాఁగల - స్నానీయ = స్నానమునకు తగినవైన - మంగళ వ్రవ్య = కుభ నస్తువులతోడి - మండపంబు = అలంకారమును, [ఆ దివ్యభాగు లందఱును శ్రీహరిని పెండ్లి కొడుకుం గావించిరనుట] దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవవాద్యములు, కలఁధౌత = వెండితల - ధవళ = తెల్లనివైన - దివ్యధారాధరంబులు = దేవసంబద్ధములైన మేఘములు, సుధాధారలక = అమృత ధారలచేత, ...అముక్త = అలంకరింపబడిన - కంబు = శంఖమునంటి - కంధరుండును = కంఠము గలవాఁడును, కేయూర = బాహువురులు, ...అంగరాగ = మైథుఁతచేత - రూషితండును = అలంబించినవాఁడును - పీతాంబర సంవీతుండును = పచ్చని (బంగారపు) వస్త్రముచేత - ఆవరింపబడినవాఁడును, ప్రక = మాల్యములచేత.

‘విడిది’ - ‘విడియ’నకు కృ. ‘ఆదిమనరు డు’ = లోకమాతకు భర్త యయినందున అది ముఁడు. కాస్తుభము సముద్రము ద్రచ్చినపుడు అందుండి యుద్భవించినపద్మరాగమునీ, దానిని శ్రీహరి హృదయమందుఁ దాల్చినాఁడు. ‘వాదిత్రంబులు’ - ‘తలం పీతాదికం వాద్య మానందం మురజాదికం । వంశాదికంతు సుషిరం కాంస్యం తాలాదికం ఘనం । చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాలోద్యనామకమ్’ ‘సుజిత రూషితే’ - అను.

క. శర్వాణి వాణి ముఖ

గీర్వాణికోటి జానకీరఘుకులరా

ద్వార్యాచరిత వివాహ

భర్వ సుగీతములు పాడఁగా విభవమునక.

60

శర్వా...టి - శర్వాణి = మృదాని - వాణి = సరస్వతి - ముఖ = మొదలుగాఁగల - గీర్వాణి కోటి = అమరీసమాహము, జాన...లు - జానకీ = సీతాదేవియొక్కయు - రఘుకులరాట్ = రఘు వంశపు రాజయిన శ్రీరామునియొక్కయు - భూర్వ = మున్ను - ఆచరిత = నెఱవేర్పబడిన = వివాహ = పెండిలియొక్క - ఆభర్వ = శ్రేష్ఠములయిన - సుగీతములు = మంచిపాటలు, పాడఁగా, విభవమునక = విశ్వరముతో (పైకన్యయును.)

తా. — కవా సరస్వత్యాది దేవాంగ నాసమూహములు పూర్వము జరిగిననీతారాములవివాహ నితములను పాడుచుండఁగా. —

తే. నెచ్చె నేకావళియు స్రగ్విణియును జామ
రంబు లిరుగెడ నిడ హరిద్రాస్తవమునఁ
బెట్టిరి నలుంగు సక్కిన్యఁ పెండ్లికూఁతుఁ
జేయు ఋషిపత్ను లల్లి నాశీర్వత్తముగ.

61

నెచ్చె = ప్రేమ చేత, ఏకావళియు = స్రగ్విణియు = ఆపేర్లుగలవారైన యామెనెలి కత్తెలు, ఇరుగెడ = రెండుపార్శ్వములనుండును, చామరంబులు ఇడఁగి = వింజామరలు వీడఁగా, ఋషిపత్నులు = ఆనంద త్యాగియుషిభౌర్యులు, అర్కి = కోరికతో, అశీర్వత్తుగ = దీవెనలతోఁగూడ, అక్కిన్య = ఆ గోదాదేవి. పెండ్లికూఁతుఁడేముక = హరిద్రాస్తవమున = పసుపునీటితో, నలుంగులు పెట్టిరి = ఉద్వర్తనములు గావించిరి.

తా. — ఏకావళి స్రగ్విణియు ప్రేమతో ఇరుగెడలను వింజామరలు వీచుచుండ, ఆనంద త్యాగి ఋషిపత్నులు ఆ గోదాదేవిని దీవించుచు పసుపునీటితో, నలుంగులు పెట్టి పెండ్లికూఁతుం గావించిరి.

తే. అట్లు వైవాహికపుదీక్షయమరఁ గన్ప
నూనె చలయఁచి నెలులు గందానఁ బులుమ
స్వర్ణ మణికుంభహిమవారి జలక మాడి
నట్ల జగదీశ్వరికి వేల్పుటబలయోర్తు.

62

అట్లు, వైవాహికపుదీక్ష = వివాహ ప్రయోజనకమయిన యారంభించారము, ఆమరక = జరుగఁగా, కమ్మనూనె = పరిమళియుక్తి మయిన తైలముతో, నెలు = అంటి = అభ్యంజనము గావించి, నెలులు = తలపెండ్లుకలను, గందానక = ప్రీతిచందనముతో, పులుమ = రుద్దఁగా, స్వర్ణ మణి కుంభ హిమ వారి = కనక చిత్తి మయ మయిన ఘటములందలి శీత లోదకములతో (పన్నీటితో నని యొందె), జలకము = స్నానము, అడినట్టి - జగదీశ్వరికి = లోక నాయకికు, వేల్పుటబల = దేవాంగన, ఓర్తు (అవలి కన్యయు.)

క. తడి యొత్తి సన్నవలినం

బిడి మణిపిత్తసయైన యింతి మెలుంగు పె

న్నిధుదకురు లార్చి ధూపం

బిడి తులుము ఘటంచె నొకమృ గేతుణ నెచ్చె.

63

ఒక - మృగేతుణ = హరిణాక్షి, తడి, ఒత్తి = అద్ది, సన్న వలిపంబు = సన్నని వలువను, ఇడి = కట్టి, మణిపిత్త = రతనంపుఁ బీటపై కూర్చున్నట్టిది, ... అర్చి = తడియారంజేసి, ... తులుము = కొవ్వు... [ఈచిహ్నపద్ధతము ఇడి అనెడి యొక లే పదము రెండుమార్లు ప్రయుక్తము. అట్లు చేత ప్రశస్థము గాదు.]

సీ, యానక ద్రవమున నరుణాంఘ్రి నఖిలంక్షు

లభ్యస్తములు సేసె నతివయోర్తు

నయ కల వ్రేళ్లమట్టయలుఁ బిల్లొండ్లిడి
 పాయవట్టముఁ బెట్టె బైవొక్కర్లు
 నెఱిగవట్టి పసిండి నీటివ్రాత చెఱంగు
 వెలిపట్టు రహిఁ గట్టె వెలది యోర్లు
 కటిసీమఁ గనక మేఖలఁ జేర్చి తారహా
 రములు గీలించెఁ గంతమున నోర్లు
 తే. కటకములు హస్తస్థము లంగదము లంగు
 లీయకములును బాహువల్లికల వ్రేళ్ల
 నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి
 చొనిపె నీమంతవీధిఁ జేర్చుక్క యోర్లు.

64

- (1) అతివయోర్లు, యావక ద్రవమునకొక = లతుకనీళ్లతో, ఆరుణ ఆంధ్రీ నఖ పంథలు = ఎఱ్ఱని యదుగు గోరుల వరుసలను, అభ్యక్తములు = పూయబడినవానినిగా, [పారాణిపెట్టెననుట,]
- (2) నయ = నయము, కల = నాణె మయిన...మట్టియలును పిల్లొండ్లును పాదాంగుళ్యాభరణవిశేషములు, పాయవట్టము = అందె (అందె లనుట);
- (3) నెఱిగ పట్టి = బచ్చిళ్లు పెట్టి, పసిండి నీటి వ్రాత చెఱంగు వెలిపట్టు = బంగారు ద్రవంపుఁ జిత్తరువుపనిగలదైన చెఱంగుగల తెల్లపట్టుచీరను,
- (4) కటిసీమకొక = పిఱుండుమీద, కనక మేఖలకొక = బంగారపు మొలత్రాటిని, ...తారహారములు = ముత్యాలరములు, కీలించె = తగిలించెను; కటకములు = చేతికడియములు, హస్తస్థములు = చేగులుములు, అంగదములు = బాజిబండులు, అంగుళీయకములు = అంగరములు, బాహువల్లికలకొక = తీవలవంటి బాహువులయందును, వ్రేళ్లకొక = చేలియంగుళులయందును, నిలిపి = పెట్టి, తాటంకనాసామణులకొక = కమలను బులాకిని, అమర్చి = సవరించి, నీమంతవీధి = పాపటచేయందు, చేర్చుక్క = పాపటబొట్టు, చొనిపె = పెట్టెను.

యావక - 'యావోఽలక్ష్మీద్రుమామయాః', 'పదజ్యోత్స్నరణోఽస్మియామ్', అను, 'నయకల' - 'మ' లోపము శబ్దప్రయోగముచే సాధువు. "తాటంకవాచకంబగుట గిన్నె యనఁగాను," అం. భా. "పాపటబొట్టు జలివిరిజల్లియుఁ జేరుచుక్క," అం. భా. "మలనూ లనంగ నొప్పును. గటి సూత్రాఖ్య. మంగుళీయంబగు నంగర మన," అం. భా. "మను వీరమదై నా ముట్టె యనఁగ. విద్విలి కాయ నాఁ బిల్లాడి యనఁ జిటి. బండ్లు నాఁగను గ్రమంబుగఁ బదాంగ. శివిభూషలు," అం. భా. "కచ్చభేదాభిధాన మెసంగుఁ గానె బచ్చెల టచ్చె కచ్చె వంజ. చుంగు రింగు నెఱిగచింగు నెఱి యనంగ," అం. భా.

క. కలికి తెలిగన్నుఁ గవఁ గ
 జ్వలరేఖలు దీర్చి మేన సారంగమదం
 బలది లలామక మిడి చెం
 గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొక్కర్లు ఘటించె.

65

కజల రేఖలు = కాటుక గీతలు, సారంగమధంబు = కస్తూరి, ఆలంబి = వూసి, లలామ
కము = నొసటఁ గట్టెడువానికము, క్రొవ్వెడఁకు = కొవ్వనకు.

“కజలేజ్జనకు” నా నా. ‘మృగవాళి ర్మృగమదః కస్తూరి చ,’ అమ. ‘మృగ=సారంగ;
‘లలామకము - ‘లలాటోపరి ముక్తాజాలవద్యాసురమాల్యధేదే’ S. C. అని ప్రాగ్భాష్యము; ‘పురో
స్యస్తం లలామకమ్’ అమ.

ప. ఇట్లలంకృతయై యుండ లగ్నం బౌసన్నంబయ్యె నని విన్నవింపటయుఁ
బన్నగళయనుండు మార్తండు మండలంబులు పండ్రెండును దివియలై వెలుంగఁ,
దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుండాతపత్రత్రయంగీకరింప, సింధుపతి
సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగా వివణి గలయంపి జిలికింపఁ, బ్రకృతికాంత
క్రంత సురకాంతలం గూడుకొని సంతరింప, హృతపహం డగరుధూపంబు రేపఁ,
బద్ధన్యం దులైడయిడఁ, బ్రాచీనపాతంబులు పాతకాఘంబు లయి బిరుదప్రబంధం
బులు పఠింప, విధినందన సనందనాదులు సంగీతమాంగల్యంబున నంతరంగంబున
కింపొసంగ, విహంగపుంగవుండు మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు
పల్యాణం బంగీకరింప, నప్రాకృతవైభవంబునం జని, పరమసంభ్రమంబున భాగవత
వతంసంబు భక్తికలితబహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింత డిగ్గి
విష్వక్సేను కరం బవలంబించి కక్ష్యంతరంబులం జంచలాక్షులు గడుగు నడుగుల
జలంబులకుం బయివయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసంఘంబు లహంపూర్వి నుర్వినిర్వారిగా
నూర్చికొని ప్రాశంపఁ బ్రవేశించి తదియ నిర్దిష్టం బగు జాంబూనదవీతంబున నుప
విష్టుండై యలేండు వెండియు బంగారుభృంగారుకంబులఁ గనకభాజననీతీప్తంబు లగు
కుశేయవేళల పదకిసలయంబులు గడిగి పోడశోపచారసహితంబును సరసిష్కరి
యంబు నగు మధుఃకంబు నొసంగం గొని యయ్యావ్హారు దేవేరియుం దానును
ధారవోయ నా కన్యకారత్నంబు బరిగ్రహించె ననంతరంబ.

66

జగజంపుగా = ప్రకాశమానమైన మత్తాలజాలరుగా, శతపత్రశత్రుండు = పండ్రెండు,
ఆతపత్రత్రయంగీకరింపఁ = గొడుగుకాఁగా, సింధుపతి = సముద్రుడు, సౌగంధికదళోపహార =
కస్తూరంపుతేజులకానుక, ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, క్రంతి = పెండ్లికొడుకువారు పెండ్లి
కూతునకు తీసికొనిపోవు ప్రధానద్రవ్యసముదాయము, పరమన్యండు = మేఘుడు, ఉల్లడ = మేలు
కట్టు, ప్రాచీనపాతంబులు = వేదములు, అప్రాకృత = అలోకసామాన్యమైన, ఎక్కిరింత = వాచా
నము, అహంపూర్విక = నేనుమందు నేనుమందు అని త్వరపడుచు, పోడశోపచారంబులు - ఆ
వాచాన - ఆనన - పాద్య - ఆర్య - ఆచమనీయ - స్నాన - వస్త్ర - యజ్ఞోపవీత - గంధ -
పుష్ప - ధూప - దీప - నైవేద్య - తాంబూల - ఉత్తరసిరాజన - మంత్రపుష్పములు.

మ. కలధౌతద్రవ చిత్రము లైటయ ముక్తాస్మాత మా మేచకాం

చలపుం బెందెట వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుచె

ద్దలు పంపఁ గుడ జీరకంబులు సముద్యత్రేమ ననోన్య మం

జల మస్తంబుల నుంచి రర్థి గనుమించు ల్పిట్టము త్రొడంగఁ.

67

కల...ల్ - కలఘాత = బంగారపు - ద్రవ = నీటియొక్క - చిత్రముల్ = చిత్రపు
 వ్రాతలు, మెఱయు = తళితళిలాడుచుండగా, ముక్తాన్యాయము = ముక్తమలచే గట్టబడి
 నది (ముత్యాలు వట్టినట్టిది), బే - మేచక అంచలపుక = నల్లని యంచులుగల - బెన్సిల్ =
 పెద్దతెరను, వారి = పట్టి, లగ్నము = సుముహూర్తము, సమాసన్నంబు కాక = సంప్రాప్తింపఁ
 గానే, వేల్పుబెద్దలు = దేవతలయందలి పెద్దవారు, వంపక = తెరను క్రిందికి దింపగా, ఆరిక =
 తోరికతో, సమద్యత్ ప్రేమక = ఉప్పొంగుచున్న యనురక్తితో, కను మించుల్ = నేత్రధాని
 ధశ్యంబులు, చిట్టునుట్టు ఆడఁగాక = సందడింపగా, ఆన్యోన్య మంజులహస్తంబులక =
 ఒండొరుల మనోజ్ఞ కరములనుందు, గుడజీరకంబులు = బెల్లమును జీలకఱ్ఱయును, ఉంచెరి = పెట్టిరి.
 [‘మస్తకంబుల నించెరి’ - పా. శిరములందు నిండుగా పెట్టిరని యర్థము.]

తా. ముత్తాల్లు వట్టిననల్లనియంచలతోడి పెద్దతెరను అదంపతులనడుమ వేల్పుబెద్దలు
 పట్టుకొనియుండి, లగ్నము రాఁగానే క్రిందికి దింపిరి. అంతట నాదంపతులు ఒండొరులపై తమ
 చూపులు నందడింప ప్రీతిపంపుతో ఒండొరులచేతులనుందు (లేక బేదలయందు) జీలకఱ్ఱతోడి
 బెల్లమును ఉంచెరి. ‘కలఘాతం రావ్యహేమ్నాః,’ అను. గుడజీరకంబులు చేరియందిడుట—

“గీ. అచట మణిపీఠమున శ్రీహరి వసించు | సమయమున జంద్రకళ యతిసంభ్రమమున
 గనకభృంగారు నొని యుదకములు పోయె | గడఁకఁ బదములు గడిగి భూకాంతుఁ డవుడు,

“గీ. అర్చనలు చేసి, గంధమాల్యాగు లాసగి, | జీరకగుడంబు హరి వలచేతఁ దాల్చి,
 వైఖరి నొసంగి, జలములు వార్వఁ జేసి, | యట సుఖాసీనుఁ గావించినట్టియెడను.

చూ. చంద్రికాపరిణయము 6 (66)లో - గుడజీరకంబులను పెద్దలు వసూరులశిరంబుల
 నంతురని వివాహకల్పముం దున్నది. ఇంచే 4 (151) చూ.

చ. మెఱి వనమాటచూడమును మానిని ముక్తైపుఁబ్రాలు వోయుచో

మెఱయుఁ దదంగుళీకినల మేళనఁ జక్రి చెమర్చు రాలి మై
 నజీముఱి ఘర్మబిందువులు నమ్మలులు న్నొగిలందునుండి డా
 ల్లిజిగొన జాటు ధారల బలె న్వడగండ్లబలె న్నసుంగొనక. 63

మఱి = అనంతరము, మానిని = గోదాదేవి, వనమాలి చూడక = హరి శిరసునంగు,
 మను = ముందుగా, [లేక వనమాటిచూడమునక = రంగనాథుని యాదలయందు], ముక్తైపుఁ
 బ్రాలు = ముత్తైపులతలంబ్రాలు, పోయిచోక = పోయినపుడు, అమ్మలులక = ఆమెబ్రాహ్మణ
 ములును, తత్...నక = తత్ = ఆదేవియొక్క - అంగుళీకల = చివుళ్లవంటి ప్రేళ్లయొక్క -
 మేలనక = తాఁడుకుచేత, చక్రి = రంగనాథుఁడు, చెమర్చక = చెమటం పొందఁగా, మైక =
 ఒడలియందు, అజీముఱిక = దట్టముగా, రాలి = దేహమునుండి యూడి తోరుఁగుచు, ఘర్మ
 బిందువులక = చెమటబొట్టులును, అమ్మలులక = ఆతలంబ్రాలమొత్తములును, కనుంగొనక =
 చూడఁగా, మొగిలందునుండి = మేఘమునుండి, జాటు - ధారల బలెక = వానచినువలవలెను,
 వడగండ్లబలెక = కరికలవలెను, డాల్ = తళుకు, గిజిగొనక = పర్వమండఁగా; మెఱయుక =
 ప్రకాశించును.

తా. గోదాదేవి రంగనాథునితలపై ముత్తైపులతలంబ్రాలు పోయినప్పుడు ఆమెయొక్క
 చివుళ్లవంటిచేతులు ఆతనియాదలవ సోకగా, ఆ స్పర్శప్రభావముచేత ఆతని దేహము చెమర్చినది.

అంతట ఆచెమటబొట్టును ఆతలంబ్రాల ముత్తెములు ఆతనియొడలినుండి క్రిందికి రాలినవిధ మెట్లుండె ననగా, మేఘమునుండి వానచినుకులును వడగొండ్లును రాలుటవలె నుండినది. - ఉపమాలంకారము.

‘వనమాలీ బలిద్వంసీ కంసారాతి రహోత్పజః,’ అను. ‘శిఖాచూడాకేశపాశః’ అను. ‘చూడమునక’ అనుపాఠమున మువర్ణమును సాధించుటకై చూడాశబ్దమును కంఠరాయలందుఁ బఠించుకొనవలయును. ప్రాలు = బ. వియ్యము - దీనికేకవచనము ప్రాయి - వారి నల్లనివాడు గాన మేఘసామ్యము, స్వేదబిందువులు ద్రవరూపమున నుండునుగాన వర్షోదకబిందుసామ్యము, ముత్తెములు తెల్లగాను దృఢముగాను గుండ్రగాను ఉండుటంబట్టి కరకాసామ్యము.

తే. ఇంతి దోయిట నేనఁబ్రా లెత్తుచోట

గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్రక్కున మురారి

గన్ను వేయుటఁ గని లజ్జ గదుర బాహు

లెత్తక కరాగ్రములన పైకెగురఁజల్లె.

69

ఇంతి = ఆచెలువ, దోయిట = దోసిటితో, నేనఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలు, ఎత్తుచోట = ఎత్తెడుసమయాన, గుబ్బ = వట్టువల్లె - పాలిండ్ల - క్రేవ = పార్శ్వములయందు, గ్రక్కునక = తటాలున, మురారి = రంగ నాయకుడు, కన్నువేయుట = పాలిండ్లక్రేవ బొంచి గాంచుచున్నాఁడని, కని = ఎఱిగి, లజ్జ = సిగ్గు, కదురక = కలుగఁగా, బాహులు, (అతని శిరముమీదికి), ఎత్తక, కర అగ్రములక = చేతితుడలతోనే, పైకె = అతని శిరముమీదికి, ఎగురక = ఎగిరిపోయిపడునట్లు, చల్లెక.

తా. - ఆమె తలంబ్రాలదోసిటిని పైకెత్తినప్పుడు, చనుగ్రేవలు చక్కఁగాఁ గనబడుం గాన, ఆసమయాన తటాలున వానిపైకి వారి చూడ్చిని నిగుడ్చుఁగా, ఆమె అకిటుకుం గని లజ్జ చేత దోసిటిని పైకెత్తకయే అతని శిరముమీదికి ఆతలంబ్రాలను ఎగఁజెప్పెను. ఇందు లజ్జయు సంచారిభావము చెప్పబడినది.

‘సేన’ - ప్ర. ‘శేష నిర్మాల్యదాసేన్యాత్.’ హైమ.

క. గళమునఁ గట్టెను హరి మం

గళ సూత్రము పులక లతీవ గాత్రముఁ బొదువక,

నెలఁతయుఁ బఠియును గరముల

నలవఱిచిరి కంకణంబు లనిశ్శృంగ్యంబుక.

70

హరి, అతీవగాత్రముక = ఆయింతిదేహమును, పులకలు = గగుర్పాటు, అలమక = క్రిస్తునట్లుగా, గళమునక = ఆమెమెడయందు, మంగళసూత్రము, కట్టెను, నెలఁతయు = ఆచెలువ యను, అనిశ్శృంగ్యంబుక = ఒండొరులకు, కరములక = చేతులయందు, (మనికట్లయం దనుట), కంకణంబులు = వివాహప్రతిసరములను, అలవఱిచిరి = కట్టిరి.

మంగళసూత్రము భార్యాభర్తలకు ఆయుఃప్రదము - “మాధ్యుత్తరానాసేన మమ జీవన హేతునా । కణ్ఠే బధ్నామి సుభగే త్వం జీవ శరదః శతమ్” అని దానిం గట్టెడుమంత్రపర్యాయము. - కంకణము - వివాహాదీత్యోరము - “కబ్జణం కరిభూషణయాం సూత్రమణ్డనయో

రపి,' మేదిని మెడలో గట్టగా భిక్షు దేశమున గాత్రమునఁ బులకలు జనించుటచేత అపంగత్య లంకారము.

సీ, లలనచే నిష్ఠతో లాజలు వేల్పించి,

శౌర్య మెట్టించెను సప్తపదులు

తెఱవఁ గూడి అరుంధతీదర్శనముఁ జేసి,

బ్రహ్మరుద్రాది గీర్వాణకోటి

యర్పించు నుడుగర అనుకంపఁ గైకొని

యనిచెఁ బ్రసాదభాజనులఁ జేసి,

యాత్మపట్టణమున కతివఁ దోడ్పొంది విజ

యంబు సేసెను మహాహర్ష మొప్పు,

తే. సహ్యాకన్యాతటోద్వాన చందనద్రు

కుంజముల నీలకుంతలఁ గుస్తరించి

కంఠసామ్రాజ్య మేలించి కరుణఁ జిత్త

మొలయ జగములఁ బాలించుచున్న వాఁడు.

71

(1) శార్దూల = హరి, లలనచేత్ = ఆలేమచేత, నిష్ఠతోత్ = నియమానుసారముగా, లాజలు = శేలాలను, వేల్పించి = హోమము చేయించి, సప్తపదులు మెట్టించెత్ = వివాహాన్ని మట్టును ఏడు అడుగులు తన వెంట నడిపించెను;

(2) తెఱవఁ = ఆయెల నాగన, కూడి, అరుంధతీపీక్షణము చేసెత్ = అరుంధతీపీక్షణమును దర్శించెను; బ్రహ్మరుద్ర ఆది గీర్వాణకోటి = పితామహుఁడు కవుఁడు లోనగు దేవసమూహము; (3) అర్పించు ఉడుగరలు = చదివించినట్టి కట్టుములను, అనుకంపఁ = దయాభావముగా, కైకొని = పుచ్చుకొని, ప్రసాదభాజనులఁ జేసి = వారిను అనుగ్రహమునకుం బాత్రులం గావించి, అనిచెత్ = వారివారితావులకు అంపకము గావించెను, (4) అతివఁ = ఆయింతిని, తోడ్పొంది = కూడఁచెట్టుకొని, అతివైభవమునఁ = మహాపరిభవమునో, ఆత్మపట్టణమునఁ = తనపురమైన శ్రీరంగమునకు, విజయుచుచేసెత్ = ఏగులించెను.

సహ్యాకన్యా తట ఉద్వాన చందనద్రు కుంజముల నిడఁ = సహ్యాపర్వతమీసములైన శావేరి నదియొక్క తీరమందలి యారాములలోని చందనవృక్షములపొదలనీడలయందు, నీలకుంతలఁ = నల్లని తలవెంట్రుకలుగలదైన యాజాయను, కుస్తరించి = ఉపలాలనలుచేసి, కంఠసామ్రాజ్యము = మున్నగునియొక్క దొరతనమును, ఏలించి, కరుణ = కృప, చిత్తము = హృదయమును, బలయఁ = వ్యాపింపఁగా జగములఁ = లోకములను, పాలించుచున్న వాఁడు = ఏలుచున్నాఁడు.

పతి నూతేండ్లు బ్రతుకుటకై వధువు లాజహోమము చేయును. సప్తపదులు ద్రోక్తించుట సఖ్యనీతికాఱుట. అరుంధతీదర్శనము వధువునకు అరుంధతీ సాటిగా పాతివ్రత్యాదికమును, ఆ దంపతులకు అరుంధతీపీక్షణులవాంపత్యమునంటి దాంపత్యమును, సిద్ధించుటకు, 'సహ్యాక'-శావేరి సహ్యాపర్వతమునంటివది. పాలించుట ఆయనయొక్క యధికారము.

ఉ. స్కందసరస్వతీరమణ కందర చందన కుందవాటికా
మందసమీరలోల వనమాలిక నిర్మలదిన్యవిగ్రహా
స్పందవిభాధరీకృత నభస్సుట్టకాలిక వల్లవాంగనా
బృందమనోభిమాన ధృతి భేదన వేశల వంశవాదనా.

72

స్కంద...మాలిక - స్కందసరః = స్వామిపుష్కరిణియొక్క - తటి = తీరములయందలి -
రమణ = రమణీయమైన - కందర = గుహలయొక్కయు, చందనకుందవాటికా = చందనవాటిక
యొక్కయు - మొలవాటికయొక్కయు - మందసమీర = మృదువాయువుచేత - లోల = చలించు
చున్న - వనమాలిక = వనమాలగలవాఁడా. నిర్మ...లిక - నిర్మల = స్వచ్ఛమైన - దిన్య =
శ్రేష్ఠమైన - విగ్రహా = మూర్తియొక్క - ఆస్పంద = తిరమయిన - విభా = కాంతిచేత - ఆధరీ
కృత = ఆతకరింపబడిన - నభః = ఆకాశమయొక్క - సుట్ట = ప్రవృత్తమయిన - కాలిక =
సైల్యముకలవాఁడా, కల్ల...దన - వల్లవాంగనా = గొల్లభామలయొక్క - బృంద = సమూహముల
యొక్క - మనోభిమాన = ఆత్మగౌరవమును - ధృతి = ధైర్యమును - భేదన = పగుల్చినట్టి -
వేశల = మంజులమైన - వంశ - పిల్లనగ్రోవియొక్క - వాదన = వాయించుటగలవాఁడా.

తా.—ఓ. వేంకటేశ్వరస్వామీ, నీవనమాల స్వామిపుష్కరిణిచెంగటిగుహలనుండియు,
చందన వాటికలనుండియు, కుందవాటికలనుండియు, పీఠెడపిల్ల తెప్పలచేత కదలచున్నది. నీదిన్య
మంగళవిగ్రహము నీలచ్ఛాయయందు ఆకాశముం బురణించుచున్నది. నీవేణువాదములు చెడిం
బడఁగానే గొల్లభామనులు బెట్టును లేకువను గోలపోయి నిన్నుం జేరుదురు.

స్వామిపుష్కరిణి తిరుపతికొండలోనిది, గావున, దానిచేత శ్రీవేంకటాచలపతి నూచి
తుఁడు. 'వనమాలీ బలిద్వంసీ కంసారాలి రథాక్షజః,' అను, 'ఆపాదపర్వం యా మాలా వనమా
లేతిసా మతా' ఇతి కల్పిజః - అనిరామాశ్రమి; వనమాలయే వనమాలిక. "కాలికా చణ్డికాభేదే
కాష్ఠ్యే" మేదిని. వల్లవాంగ నావంశవాదనములచేత కృష్ణావతారము నూచితము.

క. ఆరిధారాఖండిత మరు

దరిసంఘ, విహంగవాహనా; యుదరమహాం

బురుహ పుటభరిత మధుశం

బర భర జలమానుషాయమాణద్రుహిణా.

73

ఆరి...ఘ - ఆరి = చక్రముయొక్క - ధారా = వాదరచేత - ఖండిత = నశింపబడిన -
మరుత్ ఆరి = దేవశక్తువులయొక్క (అసురులయొక్క) - సంఘ = సమూహముకలవాఁడా, విహంగ
వాహనా = (గరుత్మంతుఁడు) వాహనముగాఁగలవాఁడా, ఉద...ణా - ఉదర = కడుపుయొక్క -
పుట = దొన్నెయందు - భరిత = నిండిన - మధుశంబర = నీటివంటిదైన తేనెయొక్క - భర =
పూరమునందు - జలమానుషాయమాణ = నీటిమానిసివలె నొప్పుచున్న - ద్రుహిణా = బ్రహ్మ
గలవాఁడా.

స్వామీ, నీవు నీచక్రయుధంపువాదరతో అసురులను పరిమార్చితివి. పక్షియైన గరుత్మం
తుఁడు నీకు వాహనము. నీ బాజునుండి పొడమిన దొన్నెవంటిపుండరీకములూ నిండియున్న తేనె
వెల్లెయందు నీటిపెల్లునందుబోలె బ్రహ్మదేవుఁడు నీటిపావనలె నొప్పుచున్నాఁడు. ఉపమ.

ప్రగ్విణి. వాలినిచ్చేదనా వారిజాతేక్షణా
శైలకన్యాస్తుతా శార్దూచందద్భుజా
ఫాలదృక్పద్భూపాకభేదిస్ఫుర
స్తోలిమాణికన్యరు జ్ఞుండితాంస్రుద్యయా.

74

వాలినిచ్చేదనా = వాలిని తెగటార్చినవాడూ, వారిజాతేక్షణా = తామరసాక్షుండూ,
శైలకన్యాస్తుతా = పార్వతిచేత పొగడబడినవాడూ, శార్దూచంచత్ భుజా = సింగిణివింటిగో
కిదలుచున్న బాహువులు గలవాడూ, ఫాల...యా - ఫాలదృక్ = నిటలా కుండైన కివుడు -
పద్భూ = తమిళులొనైనవలు - పాకభేది = పాకాసురుని సంహరించినయింద్రుడు (అను వీరి
యొక్క) - స్ఫురత్ = వెలుగుచున్న మాళిమాణికన్య = చూడఁబడఁబడుచున్న రుక్ = కాంతు
లచే - మండిత = అలంకరింపబడిన - ఆంఘ్రే = చరిణములయొక్క - ద్యయా = యుగళము
కలవాడూ.

మ. ఇది నీలాచలనీలచేలకసుభ ద్రేందీవరాభాక్షిగో
ణవృగంచద్భుజవీర్యధుర్యజయ సన్నాహార్భటిహద్యభీ
త్యుదితేభేత్వర కృష్ణరాయమహిజాన్యతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము సప్తమంబలరు హృద్యంబైన పద్యంబులక.

75

ఇది = ఈ గ్రంథభాగము, నీలా...నక = నీలాచల = నీలాద్రియందలి నీలచేలక = నల్లనికన్య
గలవాడైనబలరామునితోను - సుభద్ర = సుభద్రయను చెల్లెలితోను (స గన) = కూడుకొనువా
డైన - ఇందీవర = నల్లగులుఁయొక్క - ఆధ = కాంతివంటి కాంతిగలవాడైన శ్రీకృష్ణునియొక్క -
ఆక్షి = కంటి - కోణ = కొనయందలి - దృక్ = చూపుచేత - ఆంచత్ = బిప్పుచున్న - భుజవీర్య = బాహు
బలముయొక్క - ధుర్య = సమర్థమైన - జయసన్నాహ = గెలుపులకైన సరంజాముతోడి - అర్భటి =
మ్రోతితోడి - వాద్య = వాదిత్రములవలని - భీతి = భయముచేత - ఉదితి = లేచినవాడు (అనగా
పలాయితుడు) అయిన - ఇభేత్వర = (కిటకపురరాజయిన) గజపతికలనాడగు - కృష్ణరాయమహి
జాని = కృష్ణరాయభూపతిచేత - ఉత్పాదితి = నిర్మింపబడిన (రచింపబడినయనుట) ఆముక్త
మాల్యదక = ఆముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధమునందు, సప్తమంబు ఆశ్వాసము = ఏడవ గూర్వా
సము, హృద్యంబైన పద్యంబులక, అలరుక.

తా. నీలాద్రియని పురాణప్రసిద్ధమైన శ్రీజగన్నాథక్షేత్రమందు బలరామసుభద్రా
సమేతుడైన శ్రీకృష్ణుని కటాక్షపీక్షణముచే గలిగిన బాహుబలముతో కిటకముమీదికి కర్ణాట
మహిపతి కృష్ణరాయుడు విజయధాటిం గావింపఁ గటకాధీశుడైన గజపతి వింధ్యారణ్యమునకు
భయపలాయితుఁ డాయెను, అంతట నారాజ్యము కృష్ణరాయనికి వశమాయెను, ఓవేంకటాచలవతి,
అట్టియావిజయమునం గృష్ణరాయుడను నేను రచియించిన యాముక్తమాల్యదాప్రబంధమున ఇది
ఏడవగూర్వాసము హృద్యముయిన పద్యములతో నొప్పారుచున్నది.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు. ఓం తత్ సత్.

శ్రీ రస్తు

అముక్తమాల్యద - పద్యాదినూచిక

పుట విషయము

- 21 అంకితపాదము
- 499 అంగన నిలిచిన
- 629 అంచు నతండు
- 59 అంచితహార
- 116 అంజనమాన
- 211 అంటలు గట్టి
- 498 అండబాగామిన
- 47 అంత బ్రహ్మహంస
- 665 అంతటఁ బొంత
- 689 అంతే వేడుకయైన
- 78 అంగుండుకద్యము
- 32 అంగు నరకు
- 185 అంగులఁ నొక హేళి
- 817 ,,
- 403 అంబరవాసు లగ్ని
- 47 అంభోధిక న్యకా
- 88 అంభోధనన
- 528 అక్కటరాధ
- 529 అక్కమలారాధ
- 452 అక్షరపక్షపాతమున
- 647 అజహార్యా
- 684 అజగవానికి
- 242 అజీవర మేల్పిలు
- 437 అట్టిమంత్రివర్గము
- 534 అట్టిమురారి
- 228 అట్టిమాహాత్మ్యము
- 160 అట్టివేదవివేచనంపు
- 593 అట్టిమయంబున
- 608 అట్లతిడవుగ
- 265 అట్లు ప్రశస్తి
- 696 అట్లు వెవాహిక

పుట విషయము

- 459 అడవులుగడి
- 11 అడరుగ శాస్త్ర
- 64 అడుగునఁబండి
- 93 అడుగుననుండియు
- 299 అతఁడుచిలుక
- 632 అతఁడుతిదల్పు
- 316 అతఁడుమృగకృత్తి
- 302 అతఁడురాజ్యంబు
- 27 అతనికియగు
- 679 అతనిచేవిజాపనము
- 212 అతనిపనిదీర్పు
- 344 అతిజలమట్టి
- 594 అతివపూర్ణండు
- 146 అతికృష్ణమనపార్థి
- 577 అతిలక్ష్మి
- 625 అగియట్లుండె
- 629 అగియద్దియంజేసి
- 535 అగియొండె
- 619 అద్దమలే
- 250 అగ్రావాగ్నిలు
- 582 అధిరసుధ
- 617 అనవరతి
- 436 అనభీజాను
- 342 అనయమునంద
- 491 అనయమురాగ
- 220 అనవుడునల్లనవ్వి
- 628 అనిగీష్పతిమతింబు
- 526 అనితనయవధి
- 172 అనితఁచిమెచ్చి
- 631 అనినఁజేసియు
- 110 అనినంజేయిత్తి

పుట విషయము

- 234 అనినఁగతి
- 694 అనినఁజనివిన్నవించ
- 636 అనినవాతని
- 633 అనినఁదత్తిత్వ
- 177 అనినఁదత్తిక్త
- 668 అనినచిహ్నము
- 639 అనినఁదేహార్పణంబు
- 228 అన్యాయంబున
- 211 అనిననతిండు
- 692 అనిననాతిండ్రి
- 525 అనినఁ ప్రగ్ని
- 521 అనిననరాధి
- 177 అనినమాలు
- 655 అనినలాలకుగ
- 175 అనిననడవడ
- 535 అనినవారిలు
- 640 అనినవినిమాతంగం
- 644 అనిననాలకిటుంకఁజే
- 636 అనినపరిస్వరూప
- 315 అనిపలిక
- 315 అనిపలుకు
- 672 అనిప్రస్తుతింప
- 99 అనిమిషపట్టణంబు
- 511 అనిమిషమున
- 520 అనియిట్లుత్తపా
- 619 అనియిట్లుధరణీసుం
- 14 అనియిట్లు
- 317 అనియిలుకు
- 580 అనియొంటిపాటునం
- 284 అనివిమతింప
- 433 అనివిన్నవించ

పుట విషయము

- 688 అనుచునువ్విళులూ
521 అనుటయు నెల
218 అనుచు వెడలివచ్చి
213 అన్యాయంబున
612 ఆపహరణ
368 ఆపుడగ్గోట
319 అప్పులుకులువిని
399 అప్పడన్యోన్య
308 అప్పడిచ్చుకులగు
402 అప్పల్యాదిధిచేత
165 అస్సెను జేసిని
688 ఆ బ్రహ్మయము
526 ఆభిసవనవలయ
48 ఆభిరత
188 అమరీషవలభుండు
73 అమరీషురవరుండు
408 అయ్యనిషణ్
505 అయ్యింగురువన
702 ఆరిధారాఖండిత
558 అరుణాంకుండు
418 అర్కమండలి
657 అఱచేతప్రాలు
365 ఆలజలరాశి
12 ఆలపన్నిదలు
325 ఆలపరస్యండు
389 ,,
389 ఆలమలయ్యది
67 ఆలరుణురంబునం
582 ఆలరెత్రియకు
216 ఆలసతఃబరున్న
536 ఆలకకుమన్న
45 ఆలకకఘోటక
384 ఆలిగరుదంచలముల
581 ఆకులేతదృవ
560 ఆవనిసపుడు
188 ఆవధరింపుమట్లరి
258 ఆవధరింపుమా
250 ఆవధరింపుమప్పాలసు
604 ఆవధరింపుమనంతర
218 ఆవధృతాపుతోత్త
214 ఆవమతిఃఖ్య

పుట విషయము

- 679 అవిదిత
300 ఆక్రాంతజంగమా
628 ఆసియంబాత్రియం
278 ఆసురేంద్రాశయ
815 ఆ సునతసుఁడోడిన
605 ఆహరహంబు
455 ఆహితుఁడువేడిన
202 ఆశోభ్యజాఁ
434 ఆజవలయస్వపతి
444 ఆటవికవశ్యకలన
675 ఆతఁడఘమరణ
609 ఆతఁడుముఖ్య
509 ఆతనుపుల
184 ఆతిభ్యమఁగొని
225 ఆతఁకానిమేన
510 ఆతవత్సర్వభూతాని
194 ఆదినారాయణం
178 ఆనతిఁబడి
508 ఆనవలాయలంతి
80 ఆనిషానిధి
35 ఆన్యసింహ
444 ఆపాలకుటనే
98 ఆపురిసౌధ
485 ఆభావనాత్రియంబు
466 ఆభిచారిఘన
488 ఆయతభుజైక
280 ఆయతయుషదాకృతి
440 ఆయతికానికేక
319 ఆయడనునొక్క
32 ఆయిశ్వర
304 ఆరాజమహిషి
599 ఆవనజాక్షి
526 ఆర్వుఁగఁదీర్వుఁగ
60 ఆలిఁచః
472 ఆలివతిభక్తి
85 ఆవిభుననంతరంబు
254 ఆశోభంతి
229 ఆసపడుదురె
26 ఆసుధాధాము
250 ఆసితాహింద్ర
218 ఇంకరెన్నాకు

పుట విషయము

- 260 ఇంకిలికంబునక
700 ఇంతిదోయిట
108 ఇండమనఁజీ
181 ఇందుకులవశంస
641 ఇటువంటిని
653 ఇట్టొనఁగూర్చి
289 ఇట్టిరూపకోటు
698 ఇట్టిలంకృతయై
319 ఇట్లుజనియించి
659 ఇట్లుచెల్లువెడలి
609 ఇట్లుతనదివాక్కిరి
662 ఇట్లుపాటచ్చురులు
381 ఇట్లుసాంద్రసలిలం
670 ఇట్లుభాగవత
423 ఇట్లుశరత్సమము
285 ఇట్లెదర్చొని
610 ఇడిసినయిడుపుల
298 ఇతనికధ
635 ఇతఁలునీకు
82 ఇతెఱంగున
85 ఇదికర్ణాటధరా
708 ఇది నీలాచల
648 ఇది నైరామన
251 ఇదిపాత్రప్రహరణ
182 ఇది భూమండన
603 ఇదియంధ్రోక్తి
481 ఇదిసింహచల
388 ఇనరఘు
676 ఇన్నడవడిక
445 ఇప్పింకురాత్రి
508 ఇలఁగలవస్తు
118 ఇలఁబాదద్రయి
384 ఇలఁవతిస
326 ఇలఁబడిగినుటి
395 ఇలఁబఁజేగుగ
390 ఇలఁకుమధానమత్స
529 ఇలఁగలనెన
371 ఇల్లిబుదిరుగ
629 ఈబఱఁగటి
637 ఈమాటనొప్పుపాచ్చుము
216 ఈశోబలియు

పుట విషయము
684 ఈ సర్వం సహ
650 ఉండుదుఃఖోళభూ
288 ఉండున ప్రాణు
94 ఉడుటుగుబ్బలు
170 ఉన్నట్లయిండ
111 ఉపరిసజనవార
126 ఉమయగడన్న
124 ఉరవడిఁబోరికై
449 ఉరవెచ్చాగంబు
570 ఉరుకకీ నధు
824 ఉర్విగౌదంబినుల
866 ఉఱుమువిని
296 ఉలుపాల్పట్టిన
503 ఉవిదనిదంపు
815 ఉవిదయినీరు
642 ఊరెనిరు
585 ఊరుకొనఁబడు
249 ఊరికృతపాండవ
588 ఎంతవఁడెచ్చెనే
711 ఎంతేజేడుకయిన
169 ఎక్కుడిరాజ్యవైభవము
468 ఎచ్చోని జగ్గూట
688 ఎఱుఱుటగునయ్య
881 ఎడపక మున్నుమింటి
71 ఎరుకేసిపాన్లుగ
281 ఎన్నఁడుఁబావు
18 ఎన్ని నుఁగూర్చు
276 ఎప్పుడుకూరిగిని
451 ఎఱుఁగ నగ్గ
524 ఎఱుఁగ నుగా
837 ఎలగోలుజలు
614 ఎలనీటిబొండలం
530 ఎలనీయే ప్రాద్దు
267 ఎలమయ గాంతి
816 ఎవ్వఁడెవ్వఁధూత
631 ఎవ్వనియాడకజేసి
521 ఎవ్వరునట్లపో
155 ఎవఁగుకట్టవిక్రంద
234 ఏనవిద్యలెవ
431 ఏవఱునవినువక

పుట విషయము
680 ఏరాజ్యంబునరుండు
648 ఏలానొంచెద
91 ఏనీటివతుల
386 ఒకచినుక ససస్య
447 ఒకటికికోయకుంట
488 ఒక నాఁడాహ్రంభ
270 ఒకమఱిబుడగింప
297 ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న
430 ఒక్కనాడరిండు
438 ఒక్కనివిరికి
495 ఒడవెడుజన్మనంబు
517 ఒల్లబొమ్మన్న
415 ఒకఁగిరిగ సార్వభౌమ
340 ఒకరుసాహసరిక
404 కంజహితాసోదయ
618 కండకన్నులవాని
601 కంధరనీలవర
41 కచన కృష్ణ
662 కటినుండి
490 కడిదివిలుచేసి
417 కడుపునొకకడి
637 కడుపుమహాతుధక
185 కలియోకులలోన
79 కడలిగ భీర
500 కడలిదివియించె
818 కనివీనుండె
489 కనుఁగ వదన్న
485 కనుఁగొనివిస్తయం
451 కన్నాకటి
514 కవితగవివర్చి
494 కమలదళేతెఱ
667 కయ్యంబున
479 కరధృతదరాః
382 కరముపొగ రెక్క
320 కర్కశుండంట
241 కరధృతికొఱకు
688 కలఁదొక్కరుండు
698 కలధౌత వచిత్రి
74 కలమపుటెండుగల్
418 కలయఁగ వారిదేవతలు

పుట విషయము
54 కలయన్నుల
24 కలకపాఫోరాః
258 కలఁగియొకకొంత
697 కలికితెలిగన్నుఁగవ
663 కవలబడించి
657 కవిసంగలాపంత
618 కాంచితాకడోక్తి
612 కాంచెన్నెప్ప
855 కాళిదరాహితుల
91 కార్తవేయులు
171 కానఁడటిచ్చుల
598 కామినితుఘరంజి
445 కార్మమొక్కఁడు
369 కాలనిదున్న
429 కావుననెఱైన
547 కనినవలఁజేడు
480 కందలిద్విజ
512 కందరదాగ్ర
392 కంభజాఁడు
552 కంపునముల్
596 కముదనరీపుట
573 కదిరిన క్రింది
561 కనుమములెల్ల
40 కూరిమిఁగృష్ణరాయ
327 కృతపయఃసాన
393 కరలు సునంతి
349 కేశకడంబె
306 కేశవశీర
666 కొంగ వాల్
683 కొండయఁబోలెభక్తి
686 కొనిపోయినధర్మ
414 కొలనఁగరిదంపతులు
684 కొలుతునక్లేప
178 కొలుపెబ్బమాను
58 కొరకెతివారికేక
411 క్రేపుఁదలఁచి
417 క్రాంచ మొకకొన్ని
460 క్షిమఁగుఱుమన్నె
278 క్షీలిపాలకృష్టి
557 క్షౌరకారిక

పుట విషయము

- 544 ఖండితపూగీ
4 ఖనటత్సయోధి
898 గండద్వంద్వగీత
607 గండాభోగములక
77 గగనమునీటియగ
345 గగనరంగవలంబున
401 గగనలక్ష్మీనితోడు
423 గజహోటగ్యంద
461 గడిన్పులరాము
465 గడివాడుచెడునయేక
204 గబ్బునముక్తికం
700 గళమునగలై
359 గిరులతటజంబు
108 గిజికొనుగోపురాగ్ర
878 గురుగుంజెంచలి
209 గురుదక్షిణయిచ్చుట
48 గుహపుష్కరిణీ
405 గుండకైతాలి
176 గృహగమారనమో
374 గొడుగులగాలి
677 గోపురకందరాళి
438 గ్రహ్మనందనపూర్వ
582 గ్రహ్మనకైత్రత్యత్సన్న
163 గ్రామగ్రామంబున
358 గ్రామాలంగీకరి
309 గ్రీష్మసమయిరు
640 ఘంటాకల్పిని
100 ఘనగతిశంప
588 ఘనమగునాటరావి
354 ఘనవృష్టికతన
96 ఘనసౌధాళి
28 ఘనదైతిముక్తితీతా
385 ఘరాగిణవిహారణ
282 ఘోరాపారమహాఘ
598 చంచలకేత్రదాల్చ
426 చంపకచదువుల
672 చంపధారికండు
421 చక్రవర్తకాశము
487 చనివియధరభీతి
673 చనికాంచెక

పుట విషయము

- 606 చమురైనతోలుబు
675 చరణంపునరపతి
115 చలమునసింగిడి
65 చాలదళంబుగా
591 చిగురుచిశారీక
31 చిత్రముకృష్ణరాయ
261 చివురచోటపు
128 చిరసముపారితాగ్ని
556 చిలుపసుధారసధారల
365 చెంగుకెఱగంజ
201 చెడవీటిగి
545 చెలువగద్దగృహ
515 చెలువయినాల్చి
477 చేయననిరాజ్యమంట
671 చోళిహలుక
216 చంద్రహాస
187 జగద్రథికిని
200 జనకాభ్యాభిల
214 జనవరతపయనబం
228 జనిపాహుగ్ర
425 జన్నములుచేసి
265 జయజయవానవ
671 జయగురుతరణ
88 జలచరికిటి
394 జలజదళగోయములు
562 జలధరముప్పతో
269 జలవసుధాంబరపవన
605 జామ్యులీతచరిత్ర
206 జాబుజాబుకని
436 తిక్తముమగుల
467 తిబ్బమండలి
367 తీర్చుతానీత
364 తడితలడిగిముంప
696 తడియొత్తిసన్న
350 తత్తరమపురాహు
426 తత్త్వతామహుడైన
588 తదనంతరంబ
519 తనవనందలు
328 తనతోయంబిన
563 తనయుడరంబు

పుట విషయము

- 213 తనరావ్యము
376 తనరెబలిభు
514 తనసౌందర్యము
353 తనిమంబచ్చి
517 తననంటక
474 తనభృశదమనజ
499 తనుమధ్యనలి
205 తనువుగొము
506 తమతండ్రితీత
145 తుడిపురికిగిజిభి
281 తరుణత్వత్సృత
92 తరుణశ్రవాల
505 తరుణతనకాంతి
575 తరుణులకాంగిటక
574 తరుణులదోనివాన
161 తరుణులల్లి
61 తలచున్న
601 తలపోసి
537 తలయంతుగువు
491 తలకొత్తుమ్మజ
621 తాండ్రోహాడ
461 తానెంబువదార
509 తానుగురమాని
539 తామరపాపతామ్ర
163 తానాభ్యాతిగ
497 తారెట్టుటగ
620 తిగిచినచెగులు
158 తీలగుకంటివెంబడి
37 తునియూనిగొమ్మిది
196 తులకేటంబు
429 తెచ్చియొక వృత్తుడు
78 తెలిమిలేవచ్చ
516 తెలియంగవచ్చ
531 తెలిసికనుచెలిచి
20 తెలుగుదేలమున్న
624 తెల్లలయినక
154 తోడిచెడనమ్మలక్క
428 తోడిచెడివివయా
660 తోడుమింటిపాడు
36 తొలగెనుగూమకేతు

పుట విషయము

- 329 తొలితొలివచ్చు
87 తొలుదొల
197 తొలి బానుదగ్గర్
164 తొలబెరుగులండి
648 తాచిపోజూడ
457 త్రివిధోత్పత్తము
456 దండపాగుచ్యుంబు
125 దంభాశేత
400 దరులతిడికండు
110 దలమగుదండ్ర
142 దశధూమంపు
375 దవులజలని
135 దానత్యాగపత్రమై
472 దానము ద్వితీయ
611 దిక్పాలకమవెతి
571 దిగియనంచితూడు
332 దినములమెండు
531 దివిజగుప్రసరము
267 దివిజక్షేప
687 దివిహాపురుషైక్య
178 దుగాంధోధ
435 దుగ్గమబాధద్విజ
316 దేవాయుధుని
448 దేవకైకాల్య
181 దోహద్యుతి
346 ద్యుమతీకరాలి
61 ద్రవిడకుసుమియ
454 ద్రవిణమువొక్క
181 ద్రుహిబజయభ
608 ద్రుహిజాండకగండ
310 ద్వారముపొచ్చి
568 ద్వితీయగాంచితము
129 ద్వితీయోపాను
209 ధనధాన్యవిధిదాన్య
438 ధనముఖ్యము
698 ధన్యుడనైతి
442 ధరిణిపాద్య
459 ధరిణిపుడెందునే
510 ధరపెరితడు
357 ధూనియడగిన

పుట విషయము

- 496 ధృతిరహితము
522 నఖముఖోజిత
361 నటనపరశేక
628 నన్నింతలయించిన
226 నరనాథపాంచభౌతిక
222 నరనాథయారాజ్య
207 నరపతిపత్ని
246 నరవరయిటు
648 నలయభూది
428 నల్లగొల్లపచ్చి
491 నకమనుస్త్రిమ
531 నాదాయకమున్న
431 నాశేటికినిశేషము
475 నానావిధపాదబహుల
371 నానికభిగంట
684 నారాయణభూ
49 నానికభిగంట
219 నాపుకవార
492 నానాచింతకథ
694 నానీయడగును
122 నింగియుద్రిశంఖ
108 నింగియుద్రిశే
21 నింగిలోలగంబుండి
30 నిజభుజాశ్రీతి
572 నిడుదమహాలికల్
181 నిత్యంబునైతిహరి
628 నిగురయ్యగూడు
221 నిమిషశోక్తిన్నుల
138 నిర్భరప్రయతేజ
627 నిలుచునాహ
632 నిచుటబాసి
438 నిలిచిదానదలంచి
177 నియచ్చెరు
264 నిరంధ్రమము
387 నిరతేజుడనైతి
15 నిలమేళము
187 నిశేమంటివి
318 ,,
147 నులివాడునాచువలలు
247 నృపకృతార్థండు

పుట విషయము

- 16 నృపులపదహలశేఖ
690 నెట్టనయలచ్చి
696 నెమిశేకాశి
597 నెలతెలుగుదనంధ
174 నేలకునుబామి
562 నెఱుఱుదనాని
664 నోరిగనినంద
77 న్యాకృతివితం
414 పంకమినిగింట
317 పంకిమెయ
52 పగదపురము
215 పగయ్యులగయ్యు
445 పగమెలగిని
144 పడమగమెలగయ్యు
106 పద్మాక్షపురి
540 పద్మాక్షపురిని
167 పద్మిణిగిరిదంబ
685 పద్మపుష్పంకింబ
217 పద్మాక్షమధుని
90 పద్మాక్షమధుని
165 పద్మాక్షమధుని
416 పద్మాక్షమధుని
201 పద్మాక్షమధుని
17 పద్మాక్షమధుని
455 పద్మాక్షమధుని
156 పద్మాక్షమధుని
275 పద్మాక్షమధుని
659 పద్మాక్షమధుని
311 పద్మాక్షమధుని
138 పద్మాక్షమధుని
132 పద్మాక్షమధుని
470 పద్మాక్షమధుని
51 పద్మాక్షమధుని
211 పద్మాక్షమధుని
10 పద్మాక్షమధుని
372 పద్మాక్షమధుని
571 పద్మాక్షమధుని
385 పద్మాక్షమధుని
600 పద్మాక్షమధుని
78 పద్మాక్షమధుని

పుట	విషయము	పుట	విషయము	పుట	విషయము
259	పురియేగించి	218	బద్దాంబలిపుటు	70	నలయపు గాలిరేలు
247	పురోహిత ప్రధానుల	84	బలిద్విద్వినిర్దిష్ట	167	మాత్ర సంచి
215	పులిమలడికి	29	బలమదమత	341	మిగుల నామని
208	పులుమల కాళి	68	బలసినచాలక	268	మితగడవక
569	పూచినమాపులక	273	బలిక లేయ	534	మారెవ్వరనుటయు
688	పూజకులచే	258	బలిమిం ద్రంభం	149	మీటగుమీల నెల్ల
595	పూజాదంభమునక	843	బలు పెగ నించుమిల్లు	217	మీనొడివినయది
6	పూనిమకుండునాజ	652	బహివద్దద్విజ్ఞ	508	మీపాడిన
621	పెంబోతద్దాసరి (పా.)	82	బాలార్కంఠు	430, 456	మీపెడలు
118	పె ననికంబు	686	బాసలుబండికండు	638	మీవంటిభాగ వతులుం
588	పాంతపుటయంత	440	బాహుజంఘ్రజ	569	మారెవ్వరనుటయు
21	పాత మెలు సేయ	456	బెడరి చేరినబలియుని	615	ముంగార్కజాగి
206	పాలమరులంది	543	బోటిగట్టినచెంగల్య	119	ముడివిప్పనడుగు
69	పాలయుం గాడ్పులు	446	భండారి ములోహయ	691	ముదిమిదిదప్పి
522	పోనిండన్న మయ్య	178	భక్తి ద్రోవకసాధ్య	441	మునుదనసీమ
464	పోరానిపట	145	భరితనిజాంబులింబిత	564	మునుననలోదమ
454	పోవంబోలు	439	భాండా గారహయాద్య	234	మునునాచెప్పిన
628	ప్రఖ్యాతుండపు	410	భునిగురక కెరవ	550	మునుచేచంద్ర బలంబు
448	ప్రజనవసీచన్న	809	భూవల్ల భుం	272	మునుమార్చెప్పను
474	ప్రసిద్ధిన్పురగృహియు	594	భ్రమరిగీతి	452	మునువారిత్రియ
120	ప్రతత పాంత	379	మణియప్పింగిలి	(పా. వినువారిత్రియ)	
8	ప్రతికర్ణాధర	128	మధగంధ తారతిమ్యము	239	మున్నెన్నిన
599	ప్రతికషుమెరిల్పునున	556	మదనస్యందనతా	429	ముల్లదలకొన
575	ప్రతిదినమునెట్లు	579	మధువుగాంతల	555	మృగ మదాలేపమును
463	ప్రతిదినవలదువైరి	66	మనక నుర క్షి హెచ్చు	617	మృతిమర్త్య
602	ప్రసదానిక	284	మనమున కెద్ది	151	మెండుమోలిన
46	ప్రబలరాజాధిరాజ	464	మనమునకొండురండు	550	మేకొనితాచినక
297	ప్రభువులరిగిరి	225	మనయూనిమివంకము	444	మేలగుఘ్నాటక
698	ప్రభుతిఁబర మేకెన్	477	మనుదండధరాదులు	356	మెగిలు మేటిక కులు
310	ప్రభాతంబునం	565	మరుమాఘ నలయాహి	410	మెగిలు పెరియంద
518	ప్రకయాగ్నోక్తి	610	మరులుడింగ	545	మెదల నామక్తి
230	ప్రాణికోటికెల్ల	47	మర్రిక కాళియ	512	మెదల గుసేంద్రుడై
150	ప్రాణిన్యోగినిట్టి వట్టి	219	మఱియుంగోరినవారి	442	మెదల పె యెరుదల
413	ప్రాకంఠినసంతయు	425	మఱియు నతినిరాజ్యంబు	435	మెదలక బెనుట
518	ప్రశంసించింధు	307	మఱియు సెరిహస్యంబు	111	మానకోక పిఘుతి
576	ఫలకలూటలువల	232	మఱియు బ్రహ్మచర్యా	692	మొక్క కట్టితయ
516	ఫీట్కాగ నుడద	699	మఱి వనమాలి	180	యమనియహుది
347	కెళ్ళెనెమిమ్ము	50	మలిచిపయోజ	9	యాదవసార్యభామ
621	బంబోతద్దాసరి	551	మలయకటకోటజ	298	యామసాచార్య
49	బంధువు భాం	552	మలయతిరున్దాయము	426	యోగ సామ్రాజ్యంబు

విషయము	పుట	విషయము	పుట	విషయము
1 యావక ద్రవమున	27	వానివంశంబు	104	వెలఁదియొనదండ
2 రంగపత్రిప్రహ	219	వారిం చినీట	500	వెలఁదికటి పేర
3 రయమునవృద్ధి	416	వారిమిలి	575	వెలఁదికలితాప
3 రవిజూచి	200	వారిరువురు	476	వెలయించునట్టి
1 రవియనుదివ్వె	532	వారికకన్దులక	654	వెలివాడపని
5 రవిశక్తిముఖ	708	వాలినిశ్శేదనా	420	వెలుతురగంటి
1 రాజసురాళ	805	వింగడందైనట్టి	678	వేత్తముగేల
5 రాణింపఁబల్కి	484	వింగడ మైనయొక్క	255	వేడ వేడ్యమైన
4 రాష్ట్రవరగ	230	విజ్ఞానమనఁజేసి	59	వేవినమేడ
5 రాష్ట్రమేరియంపు	221	విడుఁడనినీగు	588	ప్రతిపాంక్త్యతాత
8 శేవురమాపు	522	విడువకమీ గాన	498	శంఖసావ్యంబు
1 లలన చేనిష	29	విత్తరణఖని	585	శతదళముంబరీ
4 లలనమ్మును	198	విద్యద్వందిత	89	శమనరిపు
4 లలనోపరి	688	విధిగృహీతులు	274	శమితీత్ర
9 లలితోద్యాన	169	విని, తద్గ్రంథారము	58	శయిపుజాంబుజ
0 లాలనవారతు	168	వినియె నెలర్	243	శరనిందు
8 లావుగల ముదె	698	వినుఁడేదగు	412	శరధజలమెల్ల
9 లేఁగాఁడిఁగ	222	వినుకేకేధ్వజ	418	శరనిధిమునుగోలిన
6 లేచిపోవంగ	229	వినుజ నేశ్వర	559	శరనిధుల
7 లేలెమునుటయు	628	వినుమొకమాట	695	శర్వాణీ
8 వట్రొలంకృత	476	వినువరనమత	802	శవలింగము
9 వచ్చురిపు	47	వినువారత్రయ	690	శివుడువిరించి
6 వనజజరుద్రా	207	విన్న వింతుటయు	218	శిష్యునిను
2 వనతతివరాహ	498	విరహితతిమింద	301	శిలముఁబట్టియు
8 వనధిగమనజ	174	విల్లి పుతూరిలో	186	కుకకదంబము
7 వపురుపభోగ్యముల్	448	విల్లుం దానును	453	కురాలాపము
0 వరజూచి	402	విశదపయోదపుం	586	శైతన్యపాండిమలు
2 వరత్రయపరత	443	విశేషించియనప్పా	1	శ్రీకమనీయ
2 వలరాజుకుటుంబము	284	విశ్వకర్షయనట్లు	601	శ్రీవారికృపా
8 వలన జెడర	698	విష్వక్సేనపూర్వ	183	శ్రీశీలినీళా
7 వనకుల్యైల్యడి	447	వీఁడెడరన	91	శ్రీనయన
8 వసుధంబుత్రానిక	58	వీడెంపుఁబలుకెంపు	482	శ్రీనీళాజాంబవతీ
12 వసుధలో నెట్టి	35	వీరనృసింహ	598	శ్రీపతిమింది
6 వాఁడిఁబాదలు	563	వీరద్రుమిగున	252	శ్రీమందిరభుజ
9 వాఁడునుగంటి	528	ధృతరఘూత్రమ	650	శ్రీమదుమాకులభాంగ
16 వా తెఱిలోంటి	(పా. వృత్తరఘూత్రమ)		406	శ్రీమదారాట
17 వాడపహత	426	వృషశైలధుర	695	శ్రీవిల్లి పుతూరికి
18 వాడ మొనరించిగలిచి	416	వృష్టితేజిడ	245	శ్రీవిష్ణునీగతి
14 వాదులనుటంచు	414	వెడ మొదవు		
17 వానికేయూర	299	వెట్టిశైవంబు		

పుట	విషయము
314	సంగతియై యోయి
643	సంగీత ఫలంబున
385	సంభూతిజ్ఞుని
488	సకల సీమంతిని
581	సకీయలార
171	సగమనలుతో
48	సనకానిదివిజ
159	సమసికథా
268	సమదవిద్యుత్తు
106	సరసులకర్తి
141	సరియగునట్టివెట్టి
56	సకలయశ్వని
591	సహకాగ్రఫల
614	సాంద్రమనీంద
383	సాంధ్యరాగలహారి
68	సాయుకాలములం
621	సారాస్వదన
588	సాగెఱగిరినాలో
354	సాగెఱమంట
461	సింధురమహర్షి
3	సిరినొక్కప్పుడు
151	సుడినాక్కిచ్చులనకో

పుట	విషయము
46	సుమతిఁబునః
360	సురభివడిఁజెన్న
549	పుట్టుబహుప్రణ
159	సెగఱల్కముఱుగు
257	సెలవులునాకుమె
165	సేవించిపోవు
482	సైరంధ్రులొకయి
62	సారిదింబేర్పిన
90	సారిదగ సుపత్ని
97	సోరణగండ్ల
468	సౌఖ్యానునకి
702	స్కందపరస్తటి
573	సూర్యునికొండ
285	సూనికులుదస్తుని
95	విరసాధాన్యవిహారి
357	మూలపరిపక్వ
668	స్నేహితిభా
458	పురపరిపురంబు
481	పుటలమఱులొగల
387	పుట్టభూయోహృతి
817	పురణముగిల్గి
270	స్వందనస్థితి

పుట	విషయము
639	స్వధీతియైననా
55	స్వరిలింపానాన
162	స్వనిదానోగ
352	స్వయంభుతా
175	స్వామిసన్ను
212	స్వామ్యహృత్వి
416	హంసముక్తాంచము
518	హతలనొనర్చె
655	హతుకొనియొక్క
451	హదనుకయ్యురారి
627	హరికీనఖుండి
208	హరిజాననోత్త
7	హరిపులింప
173	హరునొకఁడని
496	హలనమతోకడ
462	హితబహుశుభ
470	హితుఁబుగ్గిచాజ్ఞ
,,	హితులుహితహితులు
624	హీనజన్మముఱుట
158	హృదయమునెప్పుడె
891	హేచ్చినమైతి
487	హేమాభంగ

UNIVERSITY OF HYDERABAD

UNIVERSITY OF HYDERABAD

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

HYDERABAD (A. P.)

Cl. No. TPS S. B. A. Acc. No. 1/384

DATE DUE

DURATION OF LOAN - Not later than the last date stamped below, failing which fine as per Library Rules will be charged.

4
3
2
1
0

INDIRA GANDHI MEMORIAL LIBRARY

UNIVERSITY OF HYDERABAD

Acc. No. 1/304

Call No. TPS1 S31A

UNIVERSITY OF HYDERABAD

LIBRARY

HYDERABAD (A. P.)

1. Books / Journals should be returned on the due date.
2. Borrowers are responsible for every book / journal taken by them and will be expected to pay for any book / journal damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean

